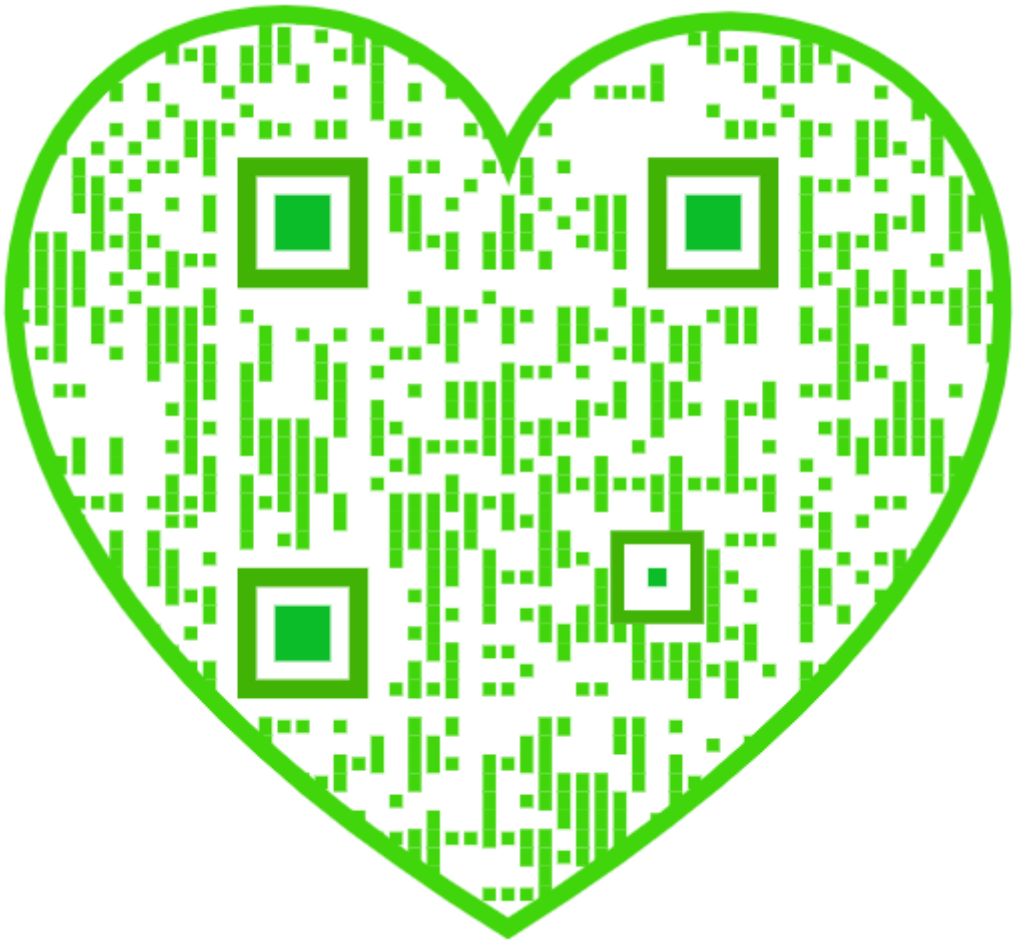
De Gids. Jaargang 47

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1883

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001188301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

1848.
Het voorspel van de herziening der Grondwet.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830, IV. V. (1875, 1882).
Mr. A.J. Graaf van Randwijck, De Geschiedenis der 27 Ontwerpen van Wet tot herziening der Grondwet in 1847-1848, toegelicht, 's Gravenhage 1879[1)].

Toen Thorbecke in 1841 het eerste deel van de tweede uitgaaf zijner Aanteekening op de Grondwet in 't licht gaf - op de Grondwet namelijk zooals die bij de herziening van 1840 was gewijzigd - noemde hij die herziening eene ‘nationale teleurstelling’. Was dit wellicht op dat oogenblik wat sterk gekleurd, zeker is het dat zij eigenlijk niemand had bevredigd[2)]. Mocht zij al niet - zooals Willem I het gewenscht had - beperkt zijn gebleven tot hetgeen door de afscheiding van België in den meest letterlijken zin noodzakelijk was geworden; mocht ook al de Koning, door de Tweede Kamer als 't ware gedwongen, er in hebben toegestemd, dat enkele punten, met die afscheiding in geen verband staande, zooals de enkelvoudige tweejarige begrooting, binnen den kring van het herzieningswerk wer-

1) In de Letterkundige Aanteekeningen achter de Bosch Kempers in 1882 uitgegeven 5e deel vindt men den hoofdzakelijken inhoud van van Randwijcks boekje terug, doch als geput uit een hem welwillend ten gebruike afgestaan Mss. Dit is een gevolg hiervan, dat het werk van de Bosch Kemper bij zijnen dood in 1876, zoowel wat text als aanteekeningen betreft, bijna geheel was afgedrukt. Voordat het echter in 't licht verscheen, gaf van Randwijck zijn brochure uit, waaraan voor een groot deel hetzelfde Mss. ten grondslag lag.
2) Mr. H.J. van der Heim, Levensschets van Mr. W.L.F. Chr. Ridder van Rappard, Maatsch. v. Nederl. Letterkunde 1863, bl. 42.

werden opgenomen; mocht hem zelfs, wat hem 't meest tegen de borst stuitte, eene zeer kleine dosis ministerieele verantwoordelijkheid zijn afgeperst, toch geschiedde, wat bij de behandeling was voorspeld, dat spoedig de noodzakelijkheid eener tweede herziening zou worden ingezien. Onder den invloed der openbare meening hadden de Provinciale Staten nieuwe elementen in de Tweede Kamer gebracht[1]. Bij de keuze van allen moge de wensch naar verbetering in het Staatsbestuur niet hebben gewogen, toch is het opmerkelijk, dat reeds bij den aanvang der zitting 1843/44 de Tweede Kamer in haar adres van antwoord het vertrouwen uitspreekt, dat de regeering het geschikte tijdstip tot herziening en verbetering der Grondwet niet mocht laten voorbijgaan. Het schijnt, dat tot het uitspreken van dien wensch zonder tegenstand is besloten, terwijl ook de Eerste Kamer, die volgens de opvatting dier dagen zich met dat adres moest vereenigen, daartegen geen bezwaar heeft geopperd. Het lag voor de hand, dat, toen in April 1844 door het aannemen en den goeden uitslag van de leeningswet van den Minister van Hall aan de financieele crisis een einde was gemaakt, en dus een krachtig argument tegen het aanvaarden van het werk der herziening vervallen was, de Tweede Kamer, intusschen nog door hervormingsgezinde elementen[2] versterkt, bij de opening der volgende zitting (1844/45) in haar adres op dit onderwerp zou terugkomen. Zij drukte den wensch uit, dat de dagen van kalmte en vrede door de Voorzienigheid aan Nederland geschonken, gebruikt mochten worden tot eene tijdige herziening en verbetering onzer staatsin-

1) 1840: Mr. M.J. de Man, Mr. H.A.H. van Bleiswijk, Mr. J. de Baeker, Mr. J.K. Baron van Goltstein, Mr. N. van Heloma, Mr. W.B. Buma, Jhr. Mr. J.E. van Panhuijs, Mr. H.J.H. Modderman, Jhr. A.H.T. Michiels van Verduijnen, J.J.F.M.M. Corneli. - 1841: Mr. J.A. Ingenhousz, Mr. J.A. Mutsaers, Jhr. Mr. J.T.H. Nedermeijer van Rosenthal, Mr. J.G. van Nes, A. van Rijekevorssel, Mr. P.C. Schooneveld, Mr. Joh. Enschedé, Mr. J.J. Uitwerf Sterling, J.H. Graaf van Rechteren. - 1842: Jhr. J.G.J.J.J. van Sasse van Isselt, Mr. R. Scheers van Haren-Carspel, S.H. Anemaet, J. van den Bosch, W. Boreel van Hogelanden, Mr. C.R. Nederburgh, Mr. C.A. den Tex, Dr. H. Menso, Jhr. Mr. J.B. Vegelin van Claerbergen, Dr. S. Brouwer, Mr. W.H. Cost Jordens, Jhr. Mr. J.P.F. Petit. - 1843: E.P. de Monchy, Mr. J.C. Faber van Riemsdijk, A.J. Duymae*r* van Twist, Mr. P. Tresling.

2) Mr. L.D. Storm (N. Brabant), Mr. J.M. de Kempenaer (Gelderland), Mr. J.R. Thorbecke (Zuid Holland), S. baron van Heemstra (Friesland), Mr. B. Wichers (Groningen).

stellingen. Waarom wilde de Eerste Kamer zich nu niet met dit adres vereenigen en kon het daarom den troon niet bereiken? Was het, omdat de zinsnede wat meer geaccentueerd was, of was het, omdat sedert meer bekend was geworden, hoe zeer de Koning tegen de herziening der grondwet gekant was? Naar het schijnt werd het besluit der Eerste Kamer genomen onder den invloed van een hoogst kundig lid: Mr. W.L.F. Chr. Ridder van Rappard, president van het hof van Gelderland[1]. Vroeger lid der Tweede Kamer had deze bij de laatste verkiczing, uit vrees van niet herkozen te worden, voor de candidatuur bedankt; hij was daarop door den Koning in de Eerste Kamer overgeplaatst[2], waar hij van den aanvang af een grooten invloed uitoefende.

Zoo stond de zaak der Grondwetsherziening in het najaar van 1844. Behoef ik te herinneren, hoe de stoute poging kort daarna door negen leden der Tweede Kamer gedaan schipbreuk leed; hoe Luzac, van Dam van Isselt, van Rechteren en Anemaet, in vereeniging met de nieuw gekozen leden Thorbecke, de Kempenaer, Storm, van Heemstra en Wichers, den 9^{den} December een voorstel deden tot verandering en bijvoeging in de Grondwet, een voorstel, inhoudende rechtstreeksche verkiezingen, ontbindbaarheid der Tweede Kamer, ministeriëele verantwoordelijkheid zonder beperking, eenjarige begrooting, grooten invloed der vertegenwoordiging op het koloniaal bestuur, - een voorstel in één woord van zóó verre strekking, dat, ware het al niet afgestuit op de zienswijze der meerderheid, dat het initiatief der herziening van de kroon moest uitgaan, van den inhoud daarvan toch een zeer groot gedeelte niet zoude zijn aangenomen.

De Koning gevoelde zich door die daad der negen mannen persoonlijk diep gekrenkt; een weerslag daarop was de zinsnede, in de Troonrede bij den aanvang van de zitting van 1845/46, waardoor hij te kennen gaf dat de overtuiging van de noodzakelijkheid der herziening bij hem nog niet was gevestigd. Het scheen[3]

1) De Bosch Kemper, a.w., 1V. Lett. Aanteek. bl. 216: ‘Algemeen werd aan den invloed van het pas benoemde lid in de Eerste Kamer, W. van Rappard, het besluit der Eerste Kamer toegeschreven.’
2) Levensbericht door Mr. H.J. van der Heim (Levensberichten der Maatschappij van Nederl. letterkunde, 1863, bl. 43).
3) Dezelfde in Levensbericht van Mr. J.A. Baron van der Heim van Duyvendijke, a.w. 1872, bl. 152.

alsof dit onderwerp voor goed van de baan was geschoven. Het achtereenvolgens niet herkiezen van drie der negen mannen: Thorbecke (1845), Wichers (1846), Storm (1847), scheen een bewijs, dat althans in de Provinciale Staten van Zuid-Holland, Groningen en Noord-Brabant de vrees, dat men te ver zou gaan, den wensch naar herziening overschaduwde.

Toch zoude ook Willem II zwichten voor den drang der omstandigheden. Nog geen twee jaren waren sedert de troonrede van 1845 voorbijgegaan, toen de overtuiging, dat het werk der herziening niet langer kon worden uitgesteld, ook tot hem doordrong. De oorzaak van die veranderde zienswijze stelde zoo helder mogelijk in 't licht het onvoldoende van hetgeen in 1840 geschied was. Juist eene der toen aangenomen wijzigingen had ten gevolge, dat men geen uitweg meer wist voor den gewonen wetgever. Men had in 1840 bij art. 6 der Grondwet aan de *wet* opgedragen de oefening van het stemrecht te regelen voor de steden en te platten lande en de bevoegdheid om deel te nemen aan de provinciale en plaatselijke besturen, wat tot dusver bij *reglementen* was geschied. Maar men had de heerschappij der reglementen laten bestaan voor onderwerpen, met de bovengenoemde in zoo nauw verband staande, zooals de samenstelling der stedelijke besturen (art. 130), dat men er niet in slaagde aan het voorschrift der Grondwet, om een gedeelte bij de wet te regelen, uitvoering te geven. ‘Het gebied der reglementen (volgens art. 130) en dat der wet (volgens art. 6) doorkruisen zich als de bevelen van twee souvereinen in één land,’ zeide Thorbecke in 1843[1)]. Drie voorstellen tot uitvoering van art. 6 hadden elkander sedert 1841 opgevolgd; het derde kwam eindelijk in den zomer van 1847 in beraadslaging, doch werd afgestemd in de zitting van 9 Augustus 1847[2)]. Deze uitkomst gaf bij hen, die met den Koning tegen de herziening der Grondwet gekant waren, gaf ook bij den Koning den doorslag.

Onder hen, die den Koning omringden, was voorzeker de Minister van financiën, mr. F.A. van Hall, de man, die in schranderheid, bekwaamheid, energie en politieken takt al de anderen overtrof. Hij schijnt de eerste te zijn geweest, die den Koning trachtte te overreden nu toe te geven, en die van

1) Aanteekening, II bl. 47.
2) 31 tegen 27 stemmen. De Bosch Kemper, a.w., V bl. 192.

het al of niet opvolgen van dien raad het behoud zijner portefeuille afhankelijk stelde. Daar echter Willem II op dat oogenblik van Hall niet meer gunstig gezind was, zoude niet herziening der Grondwet, maar van Hall's ontslag zijn gevolgd - ware het niet, dat mr. van Doorn van West-Capelle, de man, die als de meest conservatieve staatsman van dien tijd bekend stond, den Koning had weten te overtuigen dat de herziening niet langer kon worden verschoven. Van Doorn, gouverneur van Zeeland en later gouverneur van Oost-Vlaanderen tot de revolutie van 1830, daarna achtereenvolgens Minister van binnenlandsche zaken en algemeene Secretaris van Staat, eindelijk, na de opheffing der laatste betrekking, vice-president van den Raad van State, was nog een van de weinigen die, het vertrouwen van Willem I genoten hebbende, eene hooge staatsbetrekking bekleedden. Toen in 1842 van Hall van Maanen verving, had hij bij zijn optreden een koninklijk besluit over den ministerraad uitgelokt, zoowel om zich het air te geven van constitutioneelen zin, als om op eene niet kwetsende wijze van Doorn uit den ministerraad te verwijderen, die, volgens de bestaande bepalingen, als vice-president van den Raad van State tot dusver de voorzitter dezer vergadering was geweest, en voor wiens invloed hij beducht was[1)]. Door dezen steunpilaar van het vroegere regeeringstelsel werd 's Konings tegenstand gebroken[2)]. Het was nu maar de vraag: welke richting aan die herziening zoude gegeven worden. Te voorzien was het, dat men zou trachten daarbij groote bescheidenheid in acht te nemen. De Koning koos tot zijne raadgevers noch van Hall, noch een zijner ambtgenooten[3)], maar den man, vroeger reeds door ons vermeld, den president van het

1) De Bosch Kemper, a.w., IV. bl. 81, Lett. Aant., bl. 71.
2) v.d. Heim, a.w., bl. 133. Volgens dezen zonde v. Doorn reeds vroeger voorstander eener beperkte Grondwetsherziening zijn geweest, evenals ook diens zwager mr. J.A. van der Heim.
3) Ministers waren:
   Mr. H. Baron van Zuylen van Nyevelt, Hervormde eeredienst.
   J.C. Band, Koloniën.
   Generaal de la Sarraz, Buitenlandsche Zaken.
   Mr. F.A. van Hall, Financiën.
   Mr. de Jonge van Campens Nieuwland, Justitie.
   Lt.-Generaal List, Oorlog.
   Vice-admiraal Rijk, Marine.
   Mr. van Son, Katholicke Eeredienst.
   Mr. L.N. Graaf van Randwijck, Binnenlandsche Zaken.

Geldersche hof, mr. van Rappard. Als richtsnoer werd genomen, wat de meerderheid der Tweede Kamer bij de behandeling van het voorstel der negen mannen in 1845 in het voorloopig verslag als hare zienswijze had doen opteekenen. Daaruit distilleerde van Rappard - waarschijnlijk in overleg met van Doorn[1] - een voorstel tot grondwetsherziening. Met welken milden geest de ontwerpers bezield waren, blijkt het best daaruit, dat in overweging werd gegeven na te gaan, of het ook met het artikel over de vrijheid van drukpers (art. 225) overeen te brengen was bepalingen te maken ten aanzien van het oprichten van dagbladen, in 't bijzonder over het stellen van cautie door de oprichters. Zoo kwam dan in overleg met den Koning eene *Nota* met *Memorie van toelichting* tot stand, inhoudende de aanwijzing der artikelen, welker wijziging aan Zijne Majesteit noodig was geschenen of waaromtrent een nader onderzoek vereischt werd[2].

Tot dus ver waren 's Konings Ministers in de uitvoering van deze zaak niet gemengd. In den kabinetsraad van 10 October 1847 werd hun van 's Konings veranderde zienswijze met mededeeling dier nota officiëel kond gedaan, en den 18^{den} October werd door de troonrede den volke medegedeeld, dat de Koning door de mislukte regeling van het kies- en stemrecht de overtuiging van de noodzakelijkheid der herziening bekomen had. Daarop (23 October) werden vier der Ministers, Baud (koloniën), de Jonge van Campens Nieuwland (justitie), van Randwijck (binnenlandsche zaken) en van Hall aan 't werk gezet, om, met Mr. van Rappard als adviseerend lid en zijnen neef den directeur van 's Konings kabinet Mr. A.G.A. van Rappard als secretaris, de wetsvoorstellen en de toelichtende memorie uit te werken, en tevens uiteen te zetten de beschouwingen, welke zich bij het onderzoek van de in de nota vervatte punten en in hunne verdere overwegingen te dezer zake zouden hebben voorgedaan. De Ministers van oorlog en marine, List en Rijk, zouden daarnevens eenige punten betrekkelijk de nationale militie in overweging nemen.

Den 11^{den} November was deze commissie met haren arbeid gereed. Veertien voorstellen van wet, later in 27 ontwerpen gesplitst, werden dien dag den Koning gezonden[3]. Zij werden

1) van Randwijick, a.w. bl. 13.
2) Voor het eerst gedrukt bij van Randwijck, a.w., bl. 69.
3) De rapporten dezer commissie zijn voor het eerst gedrukt bij de Bosch Kemper, a.w., Lett. Aanteek. bl. 125, evenals ook het advies van den Raad van State, bl. 161.

Zij werden daarna in den kabinetsraad, dus in tegenwoordigheid des Konings, behandeld en den 18den December voorloopig vastgesteld. Het oordeel van den Raad van State werd den 9den Januari 1848 gevraagd, en zijn advies bereikte den Koning den 21sten Februari. Na nu naar aanleiding van dat advies nog eenigszins gewijzigd te zijn, zouden die ontwerpen na afloop van het gewone winterreces aan de Tweede Kamer worden ingediend. In het algemeen zij opgemerkt, dat het verschil tusschen den inhoud der nota en dien der 27 ontwerpen van luttele beteekenis was. De overweging van art. 225 der Grondwet had niet tot wijziging geleid. Niet omdat men dergelijke bepalingen afkeurde. In de commissie der vier Ministers waren er twee voor geweest; de beteugeling der drukpers was eene levenskwestie; de twee anderen ontkenden het niet, maar beweerden, dat ook zonder wijziging van art. 225 dergelijke bepalingen met de grondwet overeen te brengen waren. Zoo bleef art. 225 ongewijzigd[1].

Zoo was dan nu Koning Willem II met zijne Ministers gereed, om de in de troonrede gedane belofte te vervullen. In dat personeel was echter intusschen eene gewichtige verandering gekomen. La Sarraz was bij buitenlandsche zaken vervangen door van Randwijck; deze bij binnenlandsche zaken door J.A. van der Heim, en van Hall door Mr. W. van Rappard[2]. Dat la Sarraz heenging, beteekende niets, hij was alleen bekend wegens zijne doofheid; dat echter v.d. Heim Minister werd, beteekende wel iets, en dat van Hall ontslag had genomen, beteekende veel. Wat had van Hall daartoe bewogen? Wat had hem daartoe bewogen na den laatsten kabinetsraad den 18den December gehouden? Verschil van gevoelen over een punt der grondwetsherziening. Echter niet over een hoofdbeginsel, maar over de wijze waarop de grondwet zoude kunnen worden herzien. Hoewel hij ook vroeger op eene vereenvoudiging hiervan had aangedrongen, had toch niemand begrepen, dat hij hieraan zooveel gewicht hechtte, dat hij daarom zijne portefeuille zoude laten varen. Men kon niet gelooven, dat dit de ware reden was. Ook de Koning niet. Wanneer men eens wil leeren, hoe men een Koning behoort toe te spreken, men leze van Hall's brief van 19 December 1847 om

1) de Bosch Kemper, V. Lett. A. bl. 136.
2) van der Heim, a.w., bl. 228.

ontslag. Hij wijst er op, hoe Willem II, in Hoogstdeszelfs wijsheid niet tot het voorstellen van eenige wijziging van hoofdst. XI der Grondwet wil overgaan. Hij berust daarin. Hij gaat verder. De eerbied voor het doorzicht des Konings, benevens eene betamelijke zedigheid nopen hem te gelooven, dat hij zich bedriegt. Maar tusschen dit geloof en overtuiging ligt eene groote kloof. Als eerlijk Minister moet hij zich nu onthouden van alle medewerking tot datgene, wat hij gevaarlijk houdt voor zijn dierbaren Vorst en zijn Vaderland[1]. En wanneer men wil leeren om iemand op eene beleefde wijze te kennen te geven, dat men hem niet gelooft, men leze 's Konings antwoord d.d. 26 December. Het trof Zijne Majesteit bijzonder, dat Zijne Excellentie de gronden voor zijn besluit had geput uit redenen, van welke Z.M. zich niet konde voorstellen, dat zij zulk een overwegend belang in het oog van Zijne Excellentie hadden[2]. Het gold hier toch niet zoozeer een vraagstuk van staatkundige beginselen, dan wel een verschil van meer of minder. Van Hall trad echter af, verklarende aan den Koning, zich op zijnen leeftijd gelukkig te zullen rekenen, zoo hij buiten de noodzakelijkheid kon blijven, om immer weder eene bedrijvige rol op het staatkundig tooneel te vervullen[3]. Die wensch werd, zooals bekend is, niet vervuld. Was die wensch ernstig gemeend? Of was er meer waarheid in het vermoeden, dat de schrandere man, juist met het oog op zijne staatkundige positie, begreep, dat het oogenblik gekomen was, het zinkend schip te verlaten?

Daar stond dus de Koning omringd door zuiver conservatieve ministers, die de belofte zouden vervullen door den Koning gedaan. Daaronder mannen, die, om den Koning te wille te zijn, aangename en rustige betrekkingen hadden opgeofferd: van Randwijck in 1846 het Gouverneurschap van Gelderland, van der Heim thans dat van Zuidholland en van Rappard het voor den kundigen jurist benijdenswaardige ambt van President van het Hof in zijne geboorteplaats Arnhem.

Zij waren het nu allen eens, de Koning met zijne Ministers, over dat onaangename werk der grondwetsherziening, en zij

1) Brief van 19 December 1847, bij de Bosch Kemper, a.w., V. Lett. A bl. 145. Een extrakt van dien brief wordt ook gevonden bij van Randwijck, bl. 31. Daar staat echter verkeerdelijk: ‘tusschen dat geloof en *die* overtuiging.’
2) Antwoord des Konings van 26 December 1847, t.a.p., bl. 147.
3) Dankbetuiging van van Hall van 31 December 1847, t.a.p., bl. 148.

konden, lezende in het voorloopig verslag over het voorstel 1844/45, zich vleien, dat de meerderheid der Tweede Kamer het ook met hen eens zou zijn. Toch zoude de toekomst leeren, dat zij zich hadden bedrogen. Koning Willem II was het middenpunt geweest van den tegenstand tegen de grondwetsherziening; om hem hadden zijne Ministers zich geschaard. Toen hij ten slotte den tegenstand opgaf, doch de herziening binnen enge grenzen meende te moeten beperken, waren zij, met uitzondering van van Hall, hem trouw blijven bijstaan. Hoe nog tot op 't laatst zijne zienswijze was, blijkt uit hetgeen hij daags voor dat de 27 ontwerpen naar den Raad van State gingen, tot den Directeur van zijn Kabinet, tot A.G.A. van Rappard zeide. 'De grondwetsherziening', zeide de Koning op 8 Januari, 'zoude ons ongeluk zijn'[1]. En den 13^{den} Maart stelt hij zich plotseling aan het hoofd eener beweging naar eene herziening op ruime schaal; den 13^{den} Maart laat hij den voorzitter der Tweede Kamer, den Heer Boreel van Hogelanden tot zich komen om hem van dat voornemen in kennis te stellen. Zelf heeft hij met eene, zooals men het noemt, ridderlijke openhartigheid een paar dagen later aan de gezanten van de groote mogendheden, met uitzondering van Frankrijk, verklaard, hoe hij in 24 uren van 'zeer behoudend' 'zeer liberaal' was geworden. 'Maar,' zeide hij, 'het komt hiervan, omdat alle mijne medestanders (*tout mon monde*) mij hebben laten zitten. Ik heb mij plotseling verlaten bevonden. De geheele conservatieve partij is omgedraaid. Daarom heb ik gemeend, dat het beter was den schijn aan te nemen uit eigen wil toe te staan wat ik later toch zoude hebben moeten geven, en dan gedwongen'[2].

Tusschen 21 Februari, den dag, waarop de Raad van State zijn advies uitbracht, en tusschen 13 Maart lag de groote gebeurtenis, waarvan da Costa zong:

> Achttienhonderd acht-en-veertig
> en de band der Staten sprong
> en de dam werd doorgebroken,
> die de omwentelingszee bedwong.

1) de Bosch Kemper, Leven van A.G.A. van Rappard, 1870, bl. 57. In dit geschrift komen uittreksels voor van Rappard's journaal.
2) de Bosch Kemper, Geschiedenis, V, Lett. Aant., bl. 215.

Welke was de indruk, dien de val van Louis Philippe en de invoering der Republiek in Frankrijk op ons maakte? Men zoude zich, geloof ik, vergissen, zoo men meende, dat allen, die eene herziening in onze Staatsinstellingen hadden voorgestaan, uit die overweldigende gebeurtenis de gevolgtrekking zouden hebben getrokken, dat nu althans met verdubbelde kracht naar herziening der grondwet moest worden gestreefd. Een man als Vreede meende dat men kalmer tijd moest afwachten. Ja, een der mannen, die meer dan Vreede als een der hoofdleiders en dus als een der vertegenwoordigers der Reformbeweging kon beschouwd worden, helde tot dezelfde zienswijze over. De Arnhemsche advocaat de Kempenaer, een der negen mannen, schreef den 27sten Februari aan zijnen bondgenoot mr. Luzac, dat hij er zeer tegen opzag het werk der herziening onder de bestaande omstandigheden te aanvaarden. Hij vreesde, dat, onder den indruk van het afschrikwekkend voorbeeld van Frankrijk, men bij eene herziening der Grondwet op dit oogenblik meer achter dan vooruit zou geraken. De Ministers schenen dan ook te meenen, dat de stemming van dien aard was, dat er voorloopig van eene herziening niet behoefde te komen. Het is in den laatsten tijd bekend geworden[1)], dat de Minister van der Heim bij de eerste bijeenkomst der Tweede Kamer op 7 Maart, zonder daartoe bepaalde aanleiding te hebben, mededeelde, dat de herziening gereed lag en dat hij daarop eenige oogenblikken is blijven staan, in de verwachting dat van een der leden een voorstel tot uitstel zou worden gedaan. Toen dit echter niet geschiedde, moesten de 27 ontwerpen, om de belofte des Konings bij de troonrede gedaan in te lossen, wel worden ingediend. Zij bereikten de Kamers echter eerst twee dagen later, den 9den Maart 1848, bij koninklijke boodschap, geteekend den vorigen dag.

Noch de Kempenaer, noch de Ministers hadden echter de kaart van het land gekend. Er was één man, die door de revolutie van Parijs niet was geschokt. Het was Thorbecke. Men leze zijn bijschrift bij het portret van Guizot, gedagteekend 7 Maart 1848[2)]. 'Het lot van Guizot,' zeide hij, 'is een treffend voorbeeld, dat het gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist in het niet

1) van Randwijck, a.w., bl. 38. Is het wel juist, wat deze zegt, dat dergelijk voorstel 'algemeen door het publiek verwacht werd?'
2) Historische Schetsen, bl. 169.

veranderen ligt.' En toen de 27 wetsontwerpen hem den 10den Maart door zijnen vriend en bondgenoot L.C. Luzac waren toegezonden, antwoordde hij hem, onder dankbetuiging voor de spoedige toezending: 'een klein mager schepje uit onzen ketel. Dat het er bij blijve, is, dunkt mij, onmogelijk'[1]. En den 12den Maart schrijft reeds de directeur van 's Konings kabinet, Mr. A.G.A. van Rappard, in zijn dagboek: 'De wetsontwerpen werden bij het publiek ongunstig beoordeeld.' Die stemming maakte indruk ook op die leden der Tweede Kamer, welke anders de herziening der Grondwet binnen enge grenzen hadden wenschen beperkt te zien. De groote meerderheid meende, dat er moest worden toegegeven. De pas opgetreden Minister van financien, W. van Rappard, werd door onderscheidene conservatieve leden der Tweede Kamer aangezocht, bij den Koning aan te dringen, om het vooruitzicht op eene ruime herziening der Grondwet te openen[2]. Van Rappard voldeed den 13den Maart aan dit verzoek, doch hij kreeg geen uitsluitsel. Eenige uren later besloot echter Willem II aan dit denkbeeld gevolg te geven. De toen door hem uit Duitschland ontvangen ongunstige berichten zouden daartoe den doorslag hebben gegeven[3]. Of zijn er nog andere invloeden in het spel geweest? Wie zal het zeggen? Het dagboek van den Directeur van het Kabinet bevat, wat vreemd is, over dien dag niets[4]. Het zij hoe het zij, de Koning liet door een adjudant den voorzitter der Tweede Kamer, den Heer Boreel van Hogelanden, bij zich ontbieden. Door hem liet de Koning de Kamer uitnoodigen, hare gevoelens over de herziening aan hem mede te deelen. Maar het moest met spoed geschieden, om den schijn te vermijden van door de dagbladen en door de omstandigheden gedwongen te worden[5]. Die stap geschiedde buiten voorkennis van zijne Ministers, zooals hij het zelf zeide, *proprio motu*. En dat die stap gedaan was, vernamen zij nog niet eens van den Koning zelven[6]. De Ko-

1) de Bosch Kemper, a.w., V. Lett. Aant. bl. 209.
2) A.w., bl. 212.
3) t.a.p.
4) Tenzij er redenen zijn, waarom de Bosch Kemper het aangeteekende op dien dag heeft gemeend niet te mogen openbaar maken.
5) van Randwijck, a.w., bl. 41.
6) a.w., bl. 52. Twee der Ministers vernamen het gebeurde des namiddags van 13 Maart op een diner bij een lid der Tweede Kamer, den Heer Verweij Mejan.

ning bestempelde zijne handelwijze als '*peu usité*'; in onze dagen heeft iemand ze '*onregelmatig*' genoemd[1]. Eene zachte uitdrukking voor eene daad, grievend voor de Ministers, die 's Konings gehoorzame dienaren waren geweest; die, nu de zienswijze van den Koning in eens omslaat, daarin niet worden gekend, en tegenover de natie een dwaas figuur maken. Voorwaar, het is niet vreemd dat de Ministers, hoezeer zij zichzelven in die dagen ook nog mochten beschouwen als dienaren van den persoon des Vorsten, toch na die bejegening begrepen, niet langer Minister te kunnen blijven. Er werd, nadat men den 14^{den} Maart vruchteloos eene officieele kennisgeving had afgewacht, in den ministerraad van den 15^{den} Maart besloten, het verzoek te doen om ontslagen te worden.

In onze dagen zouden Ministers, die deze bejegening ondervonden, zich hebben bepaald tot de behandeling der loopende zaken, en het niet overeenkomstig hunne waardigheid hebben geacht, zich te mengen in den gang der politiek. Dit was toen nog de zienswijze niet. Op dienzelfden 15^{den} Maart, den dag van het besluit tot het aanbieden van het ontslag, werd bij den Koning geroepen een der negen mannen, mr. L.C. Luzac. Wie was de man, die den Koning daartoe den raad gaf? Niemand anders dan een der voorbijgegane Ministers, de tijdelijke president van den ministerraad, de heer W. van Rappard[2]. Hij deed het in overleg met den Directeur van het Kabinet. De oproeping van Luzac was moeielijk te rijmen met den stap den 13^{den} Maart door den Koning gedaan. Het was toch vooruit te zien, dat, wat de meerderheid der Tweede Kamer zelfs op dat oogenblik wenschte, niet zoo ver zoude gaan als in de richting lag van een der negen mannen van 1849.

Aan de uitnoodiging van Luzac lag dus eene andere gedachte ten grondslag dan die de samenkomst van den heer Boreel met den Koning ten gevolge had gehad. Wat bewoog den ultraconservatieven staatsman, om dien raad aan den Koning te geven? Was het de overtuiging, dat, wanneer men eens besloten was toe te geven, men het dan ook goed moest doen, en eene zoo ruim mogelijke herziening moest toestaan? Dit was toch de beteekenis van het vragen van de medewerking

1) a.w., bl. 40.
2) Dagboek van A.G.A. van Rappard, onder 15 Maart. de Bosch Kemper, I.even, bl. 58.

van Luzac, die sedert een 20tal jaren als de man der oppositie bekend stond, die niet alleen eene onbeperkte ministerieele verantwoordelijkheid, maar eveneens rechtstreeksche verkiezingen sedert lang had voorgestaan; die met Thorbecke den stoot had gegeven tot het voorstel der negen mannen, al verwaardigde hij zich ook, zooals Vreede het uitdrukte, daarbij de tweede plaats in te nemen[1]. Maar waarom juist Luzac? Het was een van die gelukskinderen, die niettegenstaande zijne volhardende oppositie door de beminnelijkheid van zijn persoon, door de aangenaamheid van zijne vormen, bevriend had kunnen blijven met zeer velen, wier beginselen met de zijne lijnrecht in strijd waren; niet alleen met een conciliant man als de Bosch Kemper, maar zelfs met den anders zoo stekelachtigen ultraconservatieven ambtgenoot van Thorbecke, prof. van Assen[2]. Wellicht dat dit de keus op Luzac deed vallen.

'Te 7½ uur was ik - schrijft hij in zijn van 15-17 Maart loopend journaal[3], "was ik aan 't paleis en werd spoedig tot den Koning toegelaten. Hij ontving mij in eene lange galerij aan een klein tafeltje, op welke voor alle verlichting een paar waskaarsen geplaatst waren. Ons gesprek liep, zooals zeer natuurlijk was, over het ontslag der Ministers enz. enz. en vroeg Z.M. mij, wat ik dacht, dat nu behoorde gedaan te worden.' Het antwoord was door Luzac, voordat hij tot den Koning ging, in overleg met zijnen ambt- en bondgenoot J.M. de Kempenaer vastgesteld. Er moest eene Commissie tot herziening der Grondwet benoemd worden, bestaande uit de HH. Thorbecke, D. Donker Curtius en Ligthenvelt. Een door beide vrienden opgemaakt lijstje van personen, die voor de vervulling der ministeriën in aanmerking konden komen, werd den Koning ter hand gesteld, en de personen werden met den Koning besproken. De voortzetting van dat onderhoud werd bepaald op den namiddag van den volgenden dag (16 Maart). De Koning zoude intusschen het verhandelde overwegen. De beide Heeren

1) Levensschets van Luzac, bl. 61; de Bosch Kemper, a.w., IV, bl. 486.
2) Hij correspondeerde voortdurend ook met van Assen. Opmerkelijk is het, dat hij in 1843, een brief van van Assen beantwoordende, dezen schrijft, dat hij Thorbecke niets zal zeggen van den van v.A. ontvangen brief. de Bosch Kemper, a.w., IV. Lett. Aanteek., bl. 121.
3) Luzac heeft een journaal nagelaten loopende van 15-17 Maart, waarvan ik door de welwillendheid van Dr. W.N. du Rieu te Leiden, evenals de Bosch Kemper, kennis heb kunnen nemen. Zie de Bijlage hierachter.

van Rappard stonden hem bij die overweging ter zijde. Het resultaat daarvan was, dat hij Luzac in het tweede onderhoud op 16 Maart te kennen gaf, te willen overgaan tot de benoeming der Commissie, doch vooraf met hem over de Ministers wilde spreken, daar hij er dadelijk één noodig had, om de thans noodige besluiten uit te vaardigen. En volgens het dagboek van A.G.A. van Rappard[1] zoude Willem II onder de op het lijstje vermelde personen zijne keuze gevestigd hebben op Bruce, Donker Curtius, Sloet, Rochussen, Graaf Schimmelpenninck, van Sonsbeeck, List en Rijk.

In den loop, dien deze zaak genomen had, zou Luzac de man zijn geweest, die als de Minister, welken de Koning dadelijk noodig had, moest optreden. Daarvoor miste echter Luzac de kracht, en hij had zelfkennis genoeg, om daarvan doordrongen te zijn. ‘Luzac,’ schreef A.G.A. van Rappard, ‘wil niet, is te oud’[2]. Maar 't was niet alleen de ouderdom, hij was 61 jaar, die hem terughield. Toen hem bij het aftreden van v. Maanen in 1842 de portefeuille van justitie was aangeboden, had hij reeds te kennen gegeven, dat niemand van hem de aanvaarding eener portefeuille kon vergen, die zijn karakter, zijn humeur, zijne opvoeding. zijne omstandigheden, ja, zijne physieke gesteldheid kende. En nu zoude hij 6 jaren later, in dien bewogen tijd, de man worden, op wien boven allen de verantwoordelijkheid van het staatsbestuur zou rusten? Dat hij zich zelven niet op het lijstje had geplaatst, was dus geen gevolg van discretie, maar van zijne innige overtuiging, dat hij voor die betrekking, en de betrekking voor hem niet geschikt was. Hoe dankbaar was dan ook Luzac, toen reeds in het eerste onderhoud met Willem II deze zelf ‘spoedig gevoelde,’ dat Luzac geen Minister moest worden en hij dus van allen aandrang om een portefeuille aan te nemen, bevrijd werd. Maar wie dan? Wie was de man, die, terwijl Luzac op den achtergrond trad, geroepen werd, den Koning in deze moeielijke dagen bij te staan? Wat men in 1830, in 1840, in 1844 onmogelijk zou hebben geacht, vond nu plaats. De man werd geroepen, die reeds vóór 1830 als opposant bekend stond - die meer dan iemand anders als de vijand van

1) Dagboek, a.w., bl. 59.
2) de Bosch Kemper, Geschiedenis, IV, Lett. Aant., bl. 64.

het behoud beschouwd werd, en de hevigheid van wiens oppositie niet zelden de bedaarden in den lande schrik had aangejaagd. Wie zoude het mogelijk hebben geacht, dat de Koning zijne toevlucht zou nemen tot den Haagschen advocaat D. Donker Curtius. Dirk Donker, zooals hij in de wandeling genoemd werd, reeds bekend in zijne jeugd wegens zijn verzet tegen de trawanten des Keizers, had onder de regeering van Koning Willem I de grieven der Belgen ondersteund, en zelfs nog na de revolutie die gedragslijn volgehouden. Het regeeringstelsel van Willem I vond bij niemand sterker afkeuring dan bij hem. Toen in 1839 de afscheiding van België haar beslag had gekregen en men hier te lande langzamerhand begon te ontwaken, ging van hem een pampflet uit, getiteld: *Orde*[1] - een boekske waarin hij dat stelsel van regeering teekende met de volgende woorden: ‘Ik noem geen orde de onderhandsche kuiperijen en de laaghartige *sollicitatie*, welke de ziel der verkiezingen door eenige weinige personen is; het middel om vooruit te komen, zooals men het tot schande van onze instellingen noemt, is, een draad in het weefgetouw der verkiezingen te hebben vastgehecht en daarop stoutweg ruilingscontracten te sluiten; *benoem mij* hiertoe, *ik benoem u daartoe:* die schandelijke cameraderie exploiteert de steden, de rekenkamer, het muntmeesterschap, de Staten-Generaal en thans nog daarenboven 9 hoven en éénen hoogen Raad; zij exploiteert al wat daarvan afhankelijk is; zij regeert op het land en in de stad en men heeft opgemerkt, dat, naarmate de mensch meer kruipend is, naarmate hij alle zelfstandigheid mist en minder boven anderen uitblinkt, hij naar dezelfde mate meer kans heeft om bij eene camaraderie vooruit te komen’[2].

In 1845 had Donker al zijne krachten ingespannen, om de natie tot een algemeen petitionement voor het voorstel der 9 mannen te bewegen. Als advocaat had hij de vervolging der afgescheidenen bestreden, had hij bewerkt, dat er een einde kwam aan de willekeur der dijksbesturen, en was bovenal zijn naam verbonden aan de vrijheid van drukpers. Hij ontzag zich niet voor die vrijheid in de bres te springen, ook dan, wanneer hij het gebruik er van gemaakt afkeurde. Hij was niet de beminnelijke man, die het bij de mannen van de tegen-

1) Orde, door mr. Dirk Donker Curtius. Arnhem, bij C.A. Thieme, 1839 (18 Augustus).
2) Bl. 19.

partij niet verkorven had; nog in 1856 noemt prof. van Assen hem den versleten Jacobijn[1]. En die man werd door den Koning uitgekozen om zijn minister van justitie te zijn; aan de handen van dien man zoude de handhaving van de orde in dat kritieke oogenblik worden toevertrouwd. Wat bewoog den Koning? Herinnerde hij zich wellicht, hoe Dirk Donker in de laatste dagen van Augustus 1830 bijna met geweld tot in het kabinet van Willem I was doorgedrongen, om hem tot toegeven te nopen, doch toen het hoofd op de onverzettelijkheid van den Koning had gestooten[2]. Zoo neen, voorzeker herinnerde de Koning zich, hoe hij in 1845 Dirk Donker zijne ongenade had doen gevoelen, en hoe daarop deze in eenen brief van 7 Februari 1845 den Koning had trachten te overtuigen, dat men Zijne Majesteit bedroog, wanneer men het voorstel der 9 mannen als een aanval op de Kroon meende te moeten afschilderen. Doch ook dit was evenzeer vruchteloos geweest. Nu was de tijd veranderd. En Donker Curtius scheen de man, krachtig genoeg, om, zoo noodig, voor de handhaving der orde in de bres te springen, en populair genoeg om, wanneer dit noodig mocht blijken, allen schijn van reactie van zich te weren.

In den avond van 16 Maart, te 8 uur, had er eene conferentie plaats tusschen Willem II en Donker. Luzac was er nog wel bij, maar stond niet meer op den voorgrond. Donker had aan Luzac en Kempenaer eene nota voorgelezen, benevens een concept-besluit tot benoeming eener Commissie van 4 leden voor eene herziening der Grondwet. Luzac en Kempenaer keurden beide stukken goed. De inhoud daarvan is niet bekend. Men kan echter uit hetgeen bekend is, afleiden, wat het onderscheid was tusschen de denkbeelden van Donker Curtius en tusschen hetgeen tot dusver gebeurd was. De benoeming der Commissie had tot dusver op zich zelve gestaan; de benoeming der nieuwe Ministers zou daarmede niet in verband worden gebracht. Dit was Donker's zienswijze niet. De Commissie zoude niet alleen het ontwerp eener nieuwe Grondwet maken, maar zij zoude den Koning tevens hare denkbeelden over de samenstelling van een ministerie, gehecht aan de be-

1) Brief aan Groen, 16 Juni 1856. (Groen van Prinsterer, Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam. Amsterdam, 1876, bl. 40.)
2) Peier, Dirk Donker Curtius. 1876, bl. 56.

ginselen door de Grondwet te bepalen, mededeelen. Bovendien zou die Commissie, behalve uit Donker Curtius en Thorbecke, uit de Kempenaer en Luzac bestaan. Lightenvelt werd door de beide laatsten vervangen. Den volgenden dag (17 Maart) werd dit viertal nog aangevuld met één Roomsch-Katholiek, echter niet met Ligthenvelt, die dit ook was, maar met iemand van meer besliste liberale gevoelens, met een der negen mannen, Mr. L.D. Storm. Dit geschiedde op voorstel van Donker tegen den zin van Luzac en de Kempenaer. Hoe zeer Donker de man van het oogenblik was geworden, en Luzac op den achtergrond was getreden, blijkt ons hieruit, dat het voorstel van Donker, om Storm in de Commissie op te nemen, het eenige gewichtige feit is, door Luzac in zijn journaal van 17 Maart opgeteekend.

Had Mr. W. van Rappard nu ook berouw, Luzac tot den Koning gebracht te hebben? Met van Rappard werd[1)] de inhoud van het Concept-besluit besproken. Hij konde zich met dien inhoud niet vereenigen, naar 't schijnt wegens de opdracht aan de Commissie te doen, den Koning te adviseeren over de benoeming van een ministerie. Dit is zeker, dat 's mans neef, die op den 17^{en} Maart tegenwoordig was bij de conferentie tusschen den Koning en Donker, zich hier sterk tegen verklaarde. Doch de Koning begreep, toen Donker niet wilde toegeven, dat hij niet meer terug kon. Het moest er nu door[2)]. Zoo werd nog denzelfden dag dit besluit geteekend. Een besluit, dat niet alleen door mannen als van Assen en van Doorn zeer werd afgekeurd, maar uit den aard der zaak evenmin in den geest was van de meerderheid der Tweede Kamer. Deze had juist den vorigen dag in haar verslag haar programma van herziening vastgesteld, en hoezeer dit ook verschilde van 't geen de meerderheid in 1845 gezegd had te willen, één hoofdpunt was er, t.w. de rechtstreeksche verkiezingen, die haar een doorn in het oog waren. Nu zoude er niet alleen een ontwerp komen, waarin men kon verwachten dat dit beginsel zou worden opgenomen, maar tevens een ministerie, met den geest der Commissie bezield, dat voor dat beginsel pal zoude staan. Zoover was dan nu de Koning gekomen. Waarlijk, de vorst sliep in die dagen niet op rozen. Door

1) van Randwijek, a.w., bl. 64; de Bosch Kemper, a.w., V. bl. 256; A.G.A. van Rappard, Dagboek, 17 Maart.
2) Dagboek van A.G.A. van Rappard, 17 Maart.

de omstandigheden was hij gebracht tot stappen, die hij kort geleden als ten verderve te leiden zoude hebben beschouwd, en daarbij werd hij getroffen door bitter huiselijk leed. Na het onderteekenen van het besluit, waarbij Donkers wenschen werden ingewilligd, kwam nog dienzelfden dag de tijding van het overlijden van zijnen beminden tweeden zoon, Prins Alexander, die ver van zijn vaderland, te Madera, door eene kwijnende ziekte was ten grave gesleept.

Zoo zoude nu de Commissie aan 't werk gaan. Tweevoudig was hare taak. Men kon verwachten, dat binnenkort een ontwerp-grondwet uit hare werkplaats zoude te voorschijn komen. Daarna zoude zij den Koning hare denkbeelden voordragen over de samenstelling van een ministerie, gehecht aan de beginselen door de grondwet te bepalen. Intusschen hadden de Ministers, zooals boven is opgemerkt, den 15^{en} Maart hun ontslag verzocht. De Koning liet hun door den Directeur van het Kabinet mededeelen, dat hij hun verzoek aannam, doch dat zij werden verzocht, inmiddels hunne functiën te blijven waarnemen. Zij drongen na de benoeming der Commissie nader op hun ontslag aan (18 Maart). Bij rescript van 19 Maart gaf de Koning te kennen, dat het nieuwe ministerie tegen 15 April zoude kunnen zijn samengesteld; de Ministers berustten er nu in voorloopig aan te blijven, mits door de Staatscourant aan de herhaalde uitnoodiging des Konings openbaarheid zoude worden gegeven. Aan dit verlangen werd in de Staatscourant van 21 Maart voldaan.

Zooals wij boven echter gezien hebben, zoude dit aanblijven niet toepasselijk zijn op alle Ministers. De Minister van justitie zoude worden vervangen door Dirk Donker. Hij verklaarde zich bereid tijdelijk Minister te worden, werd den 19^{en} Maart benoemd en den 20sten Maart beëedigd[1]. Toen echter de Commissie, wat juist op den dag der benoeming van Donker een

1) Had de vervanging van de Jonge op aandrang van Donker plaats, zooals W. van Rappard in 1861 mededeelde, of was het een gevolg van de zienswijze van de Jonge, dat hij den lande in de gegeven omstandigheden niet naar eisch kon dienen, zooals de Bosch Kemper meent (V. Lett. aant., bl. 231)? De laatste zoekt een grond voor zijne meening hierin: dat, volgens het dagboek van A.G.A. van Rappard, van 19 Maart, Donker toen nog voor zich zelf zwarigheid maakte. Hier heeft, geloof ik, een misverstand plaats. ‘Donker wilde niet definitief Minister worden,’ zegt aldaar van Rappard. Daartegen maakte hij bezwaar. Niet om het *tijdelijk* te worden. De zienswijze van W. van Rappard wordt voorts bevestigd door hetgeen Donker zelf heeft medegedeeld in de zitting der Tweede Kamer van 28 Maart 1848 (Hand. der Grondwetsherziening I bl. 154). Het bleek hem, ‘dat zoo al de andere Ministers voorloopig konden aanblijven, die van justitie, als belast met de politie, met geene mogelijkheid zijn plicht kon blijven vervullen ten genoege van den vorst en de natie, die zijne staatkundige begrippen had afgekeurd. Elke maatregel, door hem met de beste inzichten ter verzekering der inwendige rust genomen, zonde verkeerd uitgelegd en afgekeurd worden. Ik moet betuigen, dat hij, ofschoon persoonlijk zeker daartoe gezind, buiten staat was, om behoorlijk voor de handhaving der orde te waken.’

aanvang nam, aan het werk was gegaan, schijnt men te hebben ingezien, dat er in die dagen behoefte was aan een krachtig voorloopig bestuur, in afwachting van het oogenblik, dat de concept-grondwet gereed was, wanneer men eerst tot de samenstelling van een definitief ministerie kon overgaan. Men begreep, dat dit voorloopig bestuur, behalve uit Donker, moest bestaan uit de vier overige leden der Commissie, benevens nog 4 Ministers: voor buitenlandsche zaken, financiën, oorlog, marine en koloniën.

Het was dus op dit oogenblik te verwachten, dat de geest, die de Commissie bezielde, ook zoude gevestigd zijn, zoowel in het voorloopig bestuur, als in het na het gereed komen van het ontwerp samen te stellen definitieve ministerie. Die verwachting werd echter niet vervuld. Terwijl de Commissie zich bezig hield met hare taak, trad een man tusschenbeide, wiens invloed aan de zaak een anderen loop gaf.

De zoon van den Raadpensionaris, Graaf G. Schimmelpenninck, Z.M. gezant te Londen, verscheen in den ochtend van Woensdag den 22sten Maart te 's Hage[1]. Niet uit eigen beweging, maar opontboden door den Koning. Den 14en Maart was hij naar zijn gezantschapspost te Londen teruggekeerd, dus na het onderhoud van den Koning met den voorzitter der Tweede Kamer. In den ochtend van dien 14en Maart had hij in zijn afscheidsgehoor, bij het bespreken van den staatkundigen toestand, den Koning te kennen gegeven, dat, zoo de Grondwet op eene ruime schaal werd herzien, onder anderen door de invoering van een verantwoordelijk ministerie, door de ontbindbaarheid der Tweede en de verbetering der Eerste Kamer, hij zich beschikbaar stelde om een ministerie, waarvan hij deel zou uitmaken, samen te stellen. De Koning gaf daarop een ontwijkend antwoord en liet zijnen gezant vertrekken. Pas was deze echter

1) Levensschets van Schimmelpenninck door J.M. de Kempenaer, in de Werken der Maatsch. v. Ned. Letterk. 1864.

afgereisd, of de Koning besloot hem terug te roepen. Heeft deze dit gedaan uit eigen beweging of naar aanleiding van zijn onderhoud met Luzac? In elk geval waren noch Luzac, noch Donker er tegen gestemd. Voor het ministerie van buitenlandsche zaken scheen hij de geschikte persoon; hij stond ook op 't lijstje van Luzac, en de Koning had in den ochtend van 16 Maart voor buitenlandsche zaken zijne keuze op hem gevestigd.

Dienzelfden 16^{den} Maart ging de brief weg, die hem terugriep. Hij werd, op last des Konings, geschreven door een der nog in functie zijnde ministers, door den Graaf van Randwijck. Dit behoeft geene verwondering te wekken. De heer van Randwijck was nog minister van buitenlandsche zaken en dus de chef van Schimmelpenninck. Maar er is iets anders, dat wel de aandacht trekt. De heer van Randwijck bepaalde zich niet tot het eenvoudig overbrengen eener boodschap; hij ging verder. Hij wenschte door Schimmelpenninck invloed te oefenen op den gang der politiek; zoo begrijp ik ten minste het slot van den brief:

'Wanneer UHGeb. zich bij aankomst dadelijk bij mij geliefde te vervoegen, zoude ik in de gelegenheid zijn aan UHGeb. vóór uwe eerste samenkomst met den Koning zoodanige bijzonderheden te kunnen mededeelen, als welke het nuttig zouden kunnen zijn te weten en die moeielijk aan het papier toevertrouwd kunnen worden'[1)]. Men verwachtte blijkbaar van Schimmelpenninck iets anders dan van Luzac en zijne geestverwanten en hierin had men gelijk.

Men hoore slechts Schimmelpenninck zelven. De brief van 16 Maart kwam, hier of daar opgehouden, eerst 19 Maart in zijne handen. Tegelijk daarmede ontving hij de Staatscourant met het programma der Tweede Kamer van 16 Maart, en het besluit van 17 Maart. 'Mij op te roepen en tevens alles uit zijne in mijne handen te plaatsen in die van een hoop deels ultraliberalen, deels radicalen, scheen mij belachelijk.' Toch gaf hij aan de roepstem gehoor. 'Ik vernam de demonstratiën, die er, nadat ik was opgeroepen, te 's Hage hadden plaats ge-

1) Dit slot, niet opgenomen door van Randwijck (a.w., bl. 65), komt voor bij de Bosch Kemper, V. Lett. Aant., bl. 233, waar de brief in zijn geheel staat afgedrukt. Heeft de voorgestelde conferentie plaatst gehad, en zoo ja, wat is er in behandeld?

had, de radeloosheid des Konings, het gebruik dat lage en verachtelijke intriganten van de zwakheid van den Souverein hadden gemaakt, en het besluit door hem in een soort van geheel ongegronde angst en vertwijfeling genomen, om helaas zich alweder als te Brussel *à la tête du mouvement* te stellen, dus verder te gaan dan zelfs de Kamer of de natie wilde, en zich in de armen van eene nietige minderheid der Tweede Kamer te werpen'[1]. Hij kwam dus over om de redder te zijn van Koning en Vaderland. In den brief van den heer van Randwijck stond, dat Schimmelpenninck Minister van buitenlandsche zaken zou worden. Er stond ook in dat de Koning hem wilde adviseeren over de keuze van nieuwe Ministers. Dit laatste was nu voorbij. Maar dit belette hem niet, nog verder te gaan, dan waartoe de woorden van dien brief aanleiding gaven. Schimmelpenninck bood zich bij brief aan den Koning van 23 Maart aan, een definitief ministerie te vormen, dat homogeen en verantwoordelijk was. Dit aanbod was echter afhankelijk van de opdracht aan hem van het voorzitterschap van een ministerie en het recht van vrije en onbelemmerde keuze zijner ambtgenooten, gepaard met de bereidverklaring des Konings om genoegen te nemen met eene herziening, die onze grondwet in de groote trekken, met die wijzigingen, welke onze landaard en gesteldheid vereischte, aan de Britsche zoude gelijk maken. Zoo stond hij van den aanvang vierkant over tegen hetgeen in de laatste dagen geschied was, en handelde hij lijnrecht in strijd met hetgeen bij het tweede gedeelte van het besluit van 17 Maart bepaald was. Hij zou nu de Atlas zijn, die, met nog meer macht dan de Commissie toegerust, alles zoude torschen[2].

Luzac gevoelde zijn gemis aan kracht, en liet Donker op den voorgrond treden. Schimmelpenninck stond in zelfkennis bij Luzac achter. Wie was Graaf Schimmelpenninck? Een

1) Mss. Aanteekeningen van Schimmelpenninck, bij de Bosch Kemper, a.w., Letterk. Aanteek. bl. 235.

2) Schimmelpenninck zeide later dat hij 'eene roeping had aanvaard, welke door hem niet gezocht was.' (Voorrede voor zijn Rapport aan den Koning van 13 Mei 1848.) Thorbecke (Bijdrage tot de herziening der Grondwet, bl. 3) 'weet dit met de feiten, die hij had bijgewoond, niet te rijmen.' De Bosch Kemper leest Thorbeckes woorden verkeerd en zegt: 'Thorbecke trekt in twijfel of Schimmelpennick wel door den Koning uitgenoodigd is.' Dit trekt Thorbecke niet in twijfel, maar hij ontkent, dat Sch. was uitgenoodigd om de schepper van een ministerie te zijn.

man, die kundig en werkzaam, in den handel opgegroeid, als directeur, later als president der handelmaatschappij, van die kunde en werkzaamheid blijken had gegeven, en die daarna geholpen door den naam dien hij droeg, tot hooge staatsbetrekkingen was opgeklommen. Bij Koning Willem I stond hij in gunst. Zijn vader was door Napoleon *Comte de l'Empire* geworden. In 1835 werd de zoon Nederlandsch Graaf. Hij diende den Koning korten tijd als algemeen Secretaris van staat (1835) en werd na zijn aftreden in 1836, om redenen van gezondheid, tot lid der Eerste Kamer benoemd. Later was hij (1837-1840) gezant bij het Russische hof. Hij werd ook door Koning Willem II als een der rijksaanzienlijken beschouwd en droeg de koninklijke kroon bij de inhuldiging des Konings. Sedert 1846 was hij weder als gezant te Londen in de diplomatie werkzaam. Wanneer men nu de vraag doet, waarop dit buitengewoon zelfvertrouwen van Schimmelpenninck rustte, dan staat men verlegen met het antwoord. Als lid der Eerste Kamer had hij zich verzet tegen de leeningswet van van Hall, maar de Eerste Kamer vergaderde achter gesloten deuren. Hij was bij de natie niet bekend. Waren Luzac, Donker, Kempenaer, Thorbecke, zelfs Wichers en Storm, de populaire mannen van die dagen, Schimmelpenninck was het niet. Hij droeg wel een populairen naam - den naam van den Raadpensionaris. Zijne kracht lag daarin, dat hij de zoon was van zijn vader. Maar daarin lag dan ook zijn eenige titel om, zelfs met terzijdestelling des Konings, de richting aan alles te geven, de eerste persoon te zijn in het Nederlandsch Staatsbestuur. Wanneer men dit alles na verloop van zoovele jaren kalm overweegt, dan staat men inderdaad verbaasd. In Engeland bestaat, als onbeschrevene en dientengevolge zeer elastieke instelling, het President-Ministerschap. Maar daar is dit ambt het natuurlijke uitvloeisel van de partij-organisatie in het Parlement. Waar de partij haar hoofd heeft, waar zij door dat hoofd met zijne uitstekende medestanders òf het bewind voert, òf aan de oppositie richting geeft, daar is het natuurlijk en verklaarbaar, dat de Koning bij de vorming van het ministerie het advies volgt van het hoofd der partij. Maar hier te lande bestonden in de Tweede Kamer, veel min in de Eerste Kamer partijen, en Schimmelpenninck zou - waren zij er geweest- daarvan het hoofd niet geweest zijn. Toch matigde hij zich

deze positie aan. Ja, het zou de vraag zijn, of het dikwijls in Engeland is voorgevallen, dat een persoon zoodanige onbelemmerde vrije keuze zijner ambtgenooten heeft. De Koning moge zijne lijst aannemen, maar aan het opmaken daarvan gaat meestal een langdurige, dikwijls zeer netelige voorbereiding vooraf. Het hoofd heeft rekening te houden met zijne partij. Uit Schimmelpennick's brein zoude zoo in eens dat ministerie te voorschijn komen. Even bevreemdend is het, dat hij den Koning reeds a priori binden wilde, om eene constitutie, op Britsche leest geschoeid, aan te nemen. Wat verstond Schimmelpenninck daaronder? Dat valt bezwaarlijk te raden. Moet men hem zelven gelooven, dan had hij dat woord gebruikt, om den Koning te bewegen van het autocratisch gouvernement, dat deze beminde, afstand te doen. Het moet dus zijn, dat hij hoopte, dat Willem II zich aan dat schitterende van de Engelsche kroon zoude vergapen en zich daardoor zijn verlies aan macht zou laten getroosten. En tevens moest dat beroep op Engeland dienen, om ook de Commissie iets te doen gevoelen, t.w. dat Schimmelpenninck geene democratische constitutie op het oog had. Zoo tegenover democratisch aristocratisch staat, waar was de grondstof hier te lande voor eene aristocratische regeering?

Was Schimmelpenninck den 14^{den} Maart niet naar Londen teruggegaan, maar te 's Hage gebleven, was hij toen dadelijk door den Koning als raadsman opgeroepen, waarschijnlijk zoude dan de zaak, had hij zijn zin gekregen, nog een geheel anderen loop hebben genomen. Luzac en Donker Curtius zouden niet tot den Koning zijn genaderd en de Commissie zoude niet zijn benoemd. Nu moest hij, bij de stemming hier te lande, die Commissie wel laten bestaan. Het was echter reeds veel gewonnen, wanneer de Koning er in toestemde aan de Commissie het tweede gedeelte harer taak te ontnemen en dit hem op te dragen. Dit mocht hem gelukken. En eveneens slaagde hij er in, wel geen definitief, maar een tijdelijk ministerie samen te stellen, buiten de Commissie om. Donker, nu eenmaal Minister van justitie, kon bezwaarlijk worden ter zijde gezet. Maar dit geschiedde wel met Thorbecke, Kempenaer en Storm. Alleen Luzac met Donker vond genade in zijne oogen. De Kempenaer was dankbaar, zijne uitgebreide praktijk niet te behoeven vaarwel te zeggen. Zoo kwam er dan 25 Maart een tijdelijk ministerie tot stand. Behalve Donker

voor justitie, en Luzac voor binnenlandsche zaken en hervormden eeredienst, traden op generaal Nepveu voor oorlog, Viceadmiraal Rijk voor marine en koloniën en Lightenvelt voor R.C. Eeredienst. De laatste was de eenige, die van de Ministers aanbleef. Zelf nam Schimmelpenninck de portefeuille van buitenlandsche zaken voor zijne rekening, en daar op dat oogenblik voor deze niemand te vinden was, ook die van financiën.

Toen Thorbecke in zijne *Bijdrage tot de herziening der grondwet* (7 Aug. 1848) de wording van dit ministerie toelichtte, zeide hij: ‘De tijd om alles te zeggen, schijnt nog niet gekomen.’ En ook nu nog is het volle licht over hetgeen van 22-25 Maart 1848 is voorgevallen, nog niet ontstoken. Ik zal mededeelen, wat het resultaat van mijn - naar ik hoop onpartijdig - onderzoek is geweest.

Toen Schimmelpenninck den 22sten Maart te 's Hage kwam, was de Commissie juist gereed met de lijst van een provisioneel ministerie. Men leest in het Dagboek van den Directeur van het Kabinet: ‘Woensdag 22 Maart. Eene lijst van een provisioneel ministerie: *Financiën* van Rijckevorsel, *Oorlog* Nepveu, *Marine en Koloniën* Rijk, *Binnenlandsche Zaken* Thorbecke, *Hervormde Eeredienst* de Kempenaer, *Roomsch Catholieke Eeredienst* Storm, Luzac, Minister zonder portefeuille, *Buitenlandsche Zaken* Schimmelpenninck. Bij Donker Curtius, bleek dat het nog niet kon, wegens Rijckevorsel en Rijk. Ten 2 ure nogmaals bij Z.M. (Luxemburgsche Zaken). Daarna Raad van Ministers. Rijk wordt aangeraden te accepteren.’

Het voorloopig ministerie zoude dus bestaan uit de vijf leden der Commissie en vier anderen. Het bezwaar, dat men ontmoette bij Rijk, zoude niet onoverkomelijk geweest zijn; hij nam immers drie dagen later de portefeuille onder Schimmelpenninck aan; alleen Rijckevorsel schijnt bepaald geweigerd te hebben, Minister te worden. Had nu Schimmelpenninck zich tevreden gesteld met de portefeuille van buitenlandsche zaken ad interim, waarschijnlijk was er dan wel een provisioneel ministerie tot stand gekomen. Men neme toch in aanmerking, dat in het ministerie van 25 Maart Schimmelpenninck buitenlandsche zaken en financiën beide op zijne schouders nam, en dat Luzac, de arme Luzac, zich liet verleiden niet alleen hervormden eeredienst, maar ook het moeielijke departement van binnenlandsche zaken voor zijne rekening te nemen, hij, die

den 15den Maart zoo dankbaar was geweest, den dans te zijn ontsprongen, en die, ware de provisioneele lijst doorgegaan, wel Minister zoude geworden zijn, doch zonder portefeuille, zoodat hij door werk niet zoude zijn gedrukt. Schimmelpenninck begon zijne taak met vijf ambtgenooten. Zouden de vijf leden der Commissie, met Schimmelpenninck, Nepveu en Rijk, geen voorloopig gouvernement hebben kunnen vormen? Zouden acht niet kunnen gedaan hebben, wat voor zes mogelijk was? De toestand veranderde echter geheel en al van aard, toen Schimmelpenninck zich niet wilde tevreden stellen met de bescheidene rol hem toegedacht. Op hem als Minister van buitenlandsche zaken was stellig gerekend. Door zijne tegenwerking geraakte de ministeriëele combinatie in de war. En dit terwijl van alle zijden, zoowel in als buiten de Tweede Kamer, werd aangedrongen op het optreden van een nieuw bewind. Zoo stak Schimmelpenninck eene spaak in het wiel. Hij wilde de regeling van het bestuur aan de Commissie ontnomen en in zijne handen geplaatst zien. Hierover kan geen verschil van gevoelen bestaan. Evenmin hierover, dat Schimmelpenninck's aanbod door den Koning in handen der Commissie gesteld werd, en dat de Koning nog denzelfden dag daarop een antwoord van de Commissie ontving. De inhoud van dit antwoord is bekend[1)].

1) 's Gravenhage, den 23 Maart 1848.
Sire!
De Commissie, ingesteld bij Uwer Majesteits besluit van 17 Maart jl., heeft kennis genomen van den brief, door den Heer *Schimmelpenninck*, onder dagteekening van heden aan U.M. gericht. De Commissie heeft er uit gezien, dat de Heer *Schimmelpenninck*, door edele en moedige vaderlandsliefde bestuurd, genegen is, zich met de formatie van een ministerie te belasten; eene taak, in welker volvoering een man, en een man vooral, die den naam van *Schimmelpenninck* draagt, wellicht oneindig meer kans heeft te slagen, dan eene meerderheid van personen.
De Heer *Schimmelpenninck* vraagt drie voorwaarden, die, in de onderstelling, dat Zijne Excellentie met de formatie worde belast, naar ons oordeel aan den Heer *Schimmelpenninck* allezins behooren te worden toegestaan.
De Commissie heeft de eer U.M. te verzoeken, de vraag, of aan den Heer *Schimmelpenninck* de taak, waartoe hij zich bereid verklaart, zal worden opgedragen, te willen overwegen en beslissen; en bij aanneming van het voorstel van den Heer *Schimmelpenninck*, het *tweede* gedeelte van den last bij U.M. besluit aan ons verstrekt te willen intrekken, hetgeen ons in staat zal stellen de zoo dringende herziening der Grondwet in des te korter tijd ten einde te brengen.
De leden der Commissie: (get.) Donker Curtius, J.M. de Kempenaer, L.C. Luzac, L.D. Storm, Thorbecke.

Wie het vluchtig leest vindt er licht een gunstig advies in; bij nauwkeurig wikken en wegen der woorden, zal men moeten erkennen, dat de Commissie zich van het geven van een bepaald advies onthield.

Tot zoover zijn de feiten boven allen twijfel verheven. Wanneer men echter er meer van wil weten, den verderen loop der zaak wil leeren kennen, stuit men op verschil van gevoelen. De Bosch Kemper[1)] meent zelfs, voor zoover hij het kan nagaan, de voorstelling die Thorbecke van de formatie van het ministerie geeft, zeer partijdig en onjuist te mogen noemen. Thorbecke's mededeeling komt in 't kort hierop neder. Het bericht der Commissie van 23 Maart hield geen bepaald advies in. Het was meer de uitdrukking van persoonlijke bescheidenheid dan van een streng, degelijk, fiksch besef der publieke zaak. De Commissie gaf echter aan Schimmelpenninck te kennen, dat zijn denkbeeld in allen gevalle ontijdig scheen. Den volgenden dag (Vrijdag 24 Maart) schreef Schimmelpenninck een tweeden brief, waarin hij aanbood, andermaal als hoofd, een tijdelijk ministerie tot stand te brengen. Hiervoor verklaarde zich nu de meerderheid der Commissie[2)]. Schimmelpenninck's eerste brief was een inval op den last door het besluit van 17 Maart aan de Commissie opgedragen; zijn tweede brief strekte om de Commissie te bevrijden van hetgeen door de omstandigheden hare taak, haars ondanks, was geworden. Hierop volgde dan de beslissing des Konings. Het besluit werd Vrijdag avond geteekend, en met verrassende snelheid zag men een ministerie bijeengebracht. Het verscheen reeds Zaterdag in de Tweede Kamer. ‘Menschen, die het, ieder voor zich, zonder twijfel goed en ernstig met hun land meenden, gingen, zonder elkanders politisch te kennen, zonder eenigen dwang van omstandigheden, uit vrije keuze naast elkander zitten, niet om een partijtje te maken, maar om, als Gouvernement, het bestel van den Staat in handen te nemen.’

Tot zoover Thorbecke.

Waarom is deze voorstelling nu partijdig en onjuist? De Bosch Kemper is van oordeel, dat reeds op den 23sten Maart Schimmelpenninck een tijdelijk ministerie heeft willen vormen.

1) a.w., V, bl. 270 en de Lett. Aant.
2) Donker Curtius, de Kempenaer, Luzac,

De meerderheid der Commissie zoude van het eerste oogenblik het met Schimmelpenninck eens zijn geweest; dat gevoelen der meerderheid zoude reeds vervat zijn in de missive der Commissie van 23 Maart; een tweede brief nu, met het plan van een tijdelijk ministerie, zoude door Schimmelpenninck niet zijn geschreven. Onbillijk was ook het verwijt over de luchthartigheid, waarmede men met elkander ging zitten. Immers de meeste der nu optredende Ministers stonden ook op de lijst van het provisioneele ministerie van 22 Maart.

Wanneer het nu eenvoudig de vraag was, wie van beiden, Thorbecke of de Bosch Kemper, het meeste geloof verdiende, het antwoord zou niet twijfelachtig zijn. Thorbecke was een der hoofdpersonen in de geschiedenis dier dagen; wat hij mededeelt, weet hij grootendeels door eigen aanschouwing; hij heeft - voor zoover hij dit oorbaar achte - hetgeen hij had bijgewoond, openbaar gemaakt, nog in hetzelfde jaar, bij het leven der overige hoofdpersonen en zonder tegenspraak te ondervinden. Het is bijna niet aan te nemen, dat, mocht hij al niet de geheele waarheid hebben medegedeeld - wat hij verhaalt eenigszins van de waarheid zoude afwijken. De Bosch Kemper daarentegen was in die gebeurtenissen niet betrokken. Zijn kennis putte hij uit anderen. Ook bij de meeste goede trouw zijnerzijds kon zijn woord niet het gezag hebben van dat van Thorbecke.

De zaak wordt echter eenigszins anders, doordat de Bosch Kemper de bronnen, waaruit hij putte, ten deele heeft bekend gemaakt. In 't bijzonder heb ik daarbij het oog op de reeds herhaaldelijk door mij gebruikte Aanteekeningen, die Schimmelpenninck heeft nagelaten en die men bij de Bosch Kemper ten deele vindt gedrukt[1)]. Te betreuren is het, dat het niet bekend is, wanneer deze zijn op schrift gebracht. Is dit, evenals de Bijdrage van Thorbecke, in den eersten tijd geschied, dan hebben zij hooge waarde. Schimmelpenninck was in die dagen de eerste persoon, en was dus meer dan iemand anders van alles op de hoogte.

In hoever geven nu die Aanteekeningen van de Bosch Kemper recht, over de voorstelling, die Thorbecke geeft, een veroordeelend vonnis te vellen?

Wanneer men Schimmelpenninck's mededeelingen nauwkeurig

1) De Bosch Kemper, a.w., Letterk. Aanteekeningen, bl. 235 vg.

leest, dan schijnen zij mij de geschiedenis, zooals Thorbecke die beschrijft, eerder te bevestigen, dan daarmede in strijd te zijn. Zoo het waar ware, dat de meerderheid der Commissie het van den aanvang met Schimmelpenninck eens was geweest, dan zoude dit bovenal met Donker Curtius het geval hebben moeten zijn, die als de eerste persoon dier meerderheid moest worden beschouwd. Het blijkt echter uit Schimmelpenninck's Aanteekeningen, dat Donker niet dan na veel tegenstribbeling met genen is medegegaan. Toen de Koning den 23sten Maart het aanbod van Schimmelpenninck had ontvangen, werd Donker gelast hem op te zoeken. Donker trachtte Schimmelpenninck te overtuigen, dat al de leden der Commissie Minister moesten worden en dat een terugkomen op het besluit van 17 Maart een ongunstigen indruk zoude maken, Wanneer Schimmelpenninck nu verder verhaalt, hoe in den laten avond van dienzelfden dag Thorbecke hem den brief der Commissie aan den Koning kwam voorlezen, onder bijvoeging, dat de Commissie, die ten slotte geen kans zag een Ministerie, dat vertrouwen inboezemde, samen te stellen, het eens was geworden, om den Koning te raden in alles te treden, wat door Schimmelpenninck was geëischt, dan rijmt dit kwalijk zoomin met den inhoud van de missive der Commissie, als met hetgeen boven allen twijfel verheven is, dat ten slotte, hetzij op 23, hetzij op 24 Maart, slechts de meerderheid der Commissie zich voor Schimmelpenninck's denkbeeld verklaard heeft. Maar daarenboven is die voorstelling evenmin in overeenstemming met hetgeen de Aanteekeningen over den volgenden dag (24 Maart) mededeelen. In den ochtend van dien dag trachtte Donker nogmaals den Graaf te overtuigen, dat al de leden der Commissie met hem moesten optreden. Donker kreeg geen uitsluitsel. Hij trachtte vruchteloos van Schimmelpenninck gewaar te worden, wat deze doen zoude. Bij een daarop gevolgd onderhoud met den Koning bleek het dat Z.M. van oordeel was, dat Schimmelpenninck niet buiten de leden der Commissie konde gaan. Maar ook den Koning zelf wilde hij geen opening geven, voordat hij de verlangde machtiging had verkregen. Nog steeds bleef de beslissing des Konings uit. ‘Toen echter, noch de leden der Commissie, noch Zijne Majesteit’, volgens Schimmelpenninck, ‘tot een goed einde zonder hem konden geraken’, kwamen eindelijk in den namiddag de Directeur van het Kabinet en Donker Curtins bij hem met de mededee-

ling, dat de Koning hem de keus wilde overlaten. Nu wilde hij ook wel zeggen, wie hij voorloopig zoude nemen. Het waren de twee leden der Commissie, ‘die hij wist dat vertrouwen verdienden,’ te weten Donker en Luzac benevens de hierboven medegedeelde personen. Donker betuigde zijn leedwezen, dat niet eenige andere populaire mannen bij Schimmelpenninck ingang hadden gevonden, doch hij ging toch, meende deze, vrij tevreden heen. Hierop volgde toen eindelijk het besluit des Konings om het aanbod van den Graaf aan te nemen en de Commissie van het tweede gedeelte van hare taak te ontslaan. Schimmelpenninck ontving hiervan kennis des avonds te 8 uur. Het ministerie werd daarop benoemd - en het deed reeds den volgenden dag zijn intrede in de Tweede Kamer. Uit deze Aanteekeningen van Schimmelpenninck blijkt m.i. zoo duidelijk mogelijk, dat er nog op den 24sten Maart ook bij Donker, en dus bij de meerderheid der Commissie, groot bezwaar heeft bestaan, de keuze van het personeel aan Schimmelpenninck over te laten, en dat dus de voorstelling, alsof die meerderheid reeds van den aanvang Schimmelpenninck dat vertrouwen had willen schenken, ook door de Aanteekeningen van dezen wordt gelogenstraft.

Hoe komt het, dat èn de meerderheid der Commissie èn de Koning ten slotte dat vertrouwen aan Schimmelpenninck hebben geschonken? Was het alleen omdat er een nieuw Gouvernement moest zijn en men - vooral ook met het oog op de vrees voor onlusten te Amsterdam - meende, dat hiermede niet langer kon worden gedraald? Of heeft hiertoe ook eene concessie van Schimmelpenninck medegewerkt? Het zich tevreden stellen met een tijdelijk ministerie? Thorbecke spreekt, zooals wij gezien hebben, van een tweeden brief van Schimmelpenninck, waarin deze aanbood een tijdelijk, in plaats van een definitief Ministerie tot stand te brengen. Juist niet - zooals de Bosch Kemper meent - van een tweeden brief aan den Koning[1)]; hij kon ook aan de Commissie of aan Donker alleen, naar aanleiding der gehoudene samensprekingen, gericht zijn geweest. Daarom zoude men ook de juiste woorden van Schimmelpenninck's Aanteekeningen moeten kennen, om de waarde te beoordeelen zijner stellige ontkentenis, ‘*dat er zoodanige*

1) a.w., Lett. Aanteek., bl. 245.

brief bestaan heeft.' Dat echter Schimmelpenninck eerst een definitief ministerie bedoelde, later eerst tot een tijdelijk overging, schijnt buiten twijfel. In zijn brief aan den Koning van 23 Maart wordt van iets tijdelijks geen woord gerept. Integendeel door zijne schepping zou een Engelsch Kabinet zijne intrede doen op Nederlandschen boden. Toch krijgt het ministerie van 25 Maart een tijdelijk karakter. Schimmelpenninck zelf verklaart in zijne mededeelingen over 24 Maart, dat hij, na hetgeen hij reeds vroeger en ook nu weder van Donker vernomen had, overtuigd was, dat er eene temporaire administratie moest optreden. Ik begrijp dan ook niet, hoe de Bosch Kemper ontkennen kan, dat Schimmelpenninck eerst een definitief ministerie heeft willen vormen. Het tijdelijk karakter was een gevolg van den invloed der Commissie, of althans van Donker. Daarom is het niet onwaarschijnlijk, dat de Commissie, die in hare missive van 23 Maart Schimmelpenninck's voorstel wel niet had afgeraden, maar toch ook niet bepaald had aangeraden, eerst, en nog wel alleen bij meerderheid van stemmen, er voor adviseerde toen men van het tijdelijk karakter verzekerd was. Een andere vraag is het echter, of deze concessie van Schimmelpenninck veel meer dan schijn was. Wat zoude de taak der Commissie geweest zijn? Eerst een voorloopig bestuur te vormen; daarna, na de vaststelling van het ontwerp-grondwet, den Koning te adviseeren over de samenstelling van een definitief ministerie. Een definitief ministerie, dat dan voor dat ontwerp pal zoude staan. Wat er nu echter uit het brein van den Graaf te voorschijn kwam, was iets geheel anders.

Het ministerie werd *tijdelijk* genoemd. Maar het werd aan de natie vertoond als een verantwoordelijk, homogeen ministerie, geenszins als een hulpmiddel voor het oogenblik. Het zoude dan ook niet - zoodra het ontwerp-grondwet gereed was - vervangen worden door een definitief ministerie; integendeel, dit tijdelijke bewind zoude den gewichtigsten arbeid verrichten, die in het staatswezen kan voorkomen: de hernieuwing der grondslagen van het staatsbestuur zoude door hetzelve worden tot stand gebracht. Een werk, waarvoor, meer dan voor eenig ander, een krachtig, vertrouwen inboezemend gouvernement vereischt wordt. Men kan nu het ministerie der grondwetsherziening wel *tijdelijk* noemen, het was dit inderdaad alleen in naam. Die zoogenaamde concessie van Schimmelpenninck bestond dus

alleen in den schijn, waardoor het wezen der zaak niet werd veranderd. Daarom is ook de opmerking van de Bosch Kemper, dat Thorbecke aan de nieuwe Ministers ten onrechte luchthartigheid verwijt, niet gegrond. Was de provisioneele lijst tot stand gekomen, dan zoude er in waarheid een tijdelijk bestuur zijn te voorschijn getreden, binnen kort door een ander gouvernement te vervangen. Het eerste denkbeeld was geweest, dat de in functie zijnde Ministers zouden aanblijven, des noods tot 15 April. Men had echter daarna ingezien, dat dit niet ging. Zoo was het denkbeeld ontstaan, om een voorloopig bestuur te vormen, dat plaats zoude maken voor een definitief gouvernement, zoodra het ontwerp-grondwet gereed was. Dat was dus iets, dat hemelsbreed verschilde van hetgeen Schimmelpenninck met zijn zoogenaamd tijdelijk ministerie beoogde. Bovendien vergeet de Bosch Kemper bij de vergelijking tusschen de provisioneele lijst en Schimmelpenninck's ministerie nog één punt van overgroot gewicht. Let men daarop, dan zal men de handelwijze van Schimmelpenninck c.s. niet willen vergoelijken met een beroep op 'tgeen de Commissie had gewild. 't Is waar, met Schimmelpenninck traden op Luzac, Donker Curtius, Nepveu en Rijk, die ook voorkwamen op de provisioneele lijst. Maar de Bosch Kemper vergeet, dat, was deze lijst doorgegaan, de meerderheid van het ministerie bestaan zou hebben uit de vijf leden der Commissie, van wie het niet kon gezegd worden, dat zij elkander politisch niet kenden. Men had dus van dit gouvernement kunnen vermoeden, dat het ééne streek zoude houden[1)]. Dat vermoeden gold niet van de schepping van 25 Maart, en zoo men dat vermoeden had gekoesterd, de ondervinding zou spoedig doen zien, dat het tegenovergestelde waarheid was.

Zoover ik dus den loop der zaak uit de bekende stukken heb kunnen nagaan, ben ik niet tot de overtuiging gekomen, dat Thorbecke de formatie van het ministerie partijdig en on-

1) De Kempenaer heeft in latere jaren beweerd, dat hij zich ongenegen had verklaard eene portefeuille te aanvaarden (zie zijn levensberigt door J. Heemskerk Az., Maats. v. Ned. Lett. 1870, bl. 598). Dit beweren strijdt niet alleen met het Dagboek van van Rappard, maar bovendien met hetgeen door Donker Curtius den 28sten Maart 1848 in de Tweede Kamer in tegenwoordigheid van de Kempenaer gezegd is: ‘allen die in de Commissie voor de Grondwetsherziening gezeten waren (hebben) zich bereid verklaard, om, zoo noodig, tijdelijk deel uit te maken van het nieuwe Ministerie, enz.’

juist heeft voorgesteld. Integendeel schijnt mij zijne voorstelling door de Aanteekeningen van Schimmelpenninck eerder te worden bevestigd, dan dat het tegenovergestelde het geval mocht zijn. Wat er nog duister in is, moge te eeniger tijd door mededeeling uit Thorbecke's dagverhaal worden opgehelderd!

Doet men de vraag, of de beperking van den werkkring der Commissie tot het eerste gedeelte harer taak en de optreding van Schimmelpenninck c.s. een ongunstigen indruk maakten, wat moet dan het antwoord zijn? Voor de conservatieven in het algemeen, voor zoover zij hun hoofd niet verloren hadden, was het uit den aard der zaak eene welkome gebeurtenis. Ook de meerderheid der Tweede Kamer: conservatieven en gematigd liberalen, zag niet ongaarne het bestuur en de beslissing over de herziening aan de Commissie uit de handen genomen.

En de natie dan? De natie, voor zoover de herziening der Grondwet hare leus was geworden? Men was niet bekend met hetgeen achter de schermen was voorgevallen. Dat twee leden der Commissie met Schimmelpenninck optraden, dat de Kempenaer het nieuwe ministerie met toejuiching begroette, scheen aan te toonen, dat ook de geheele Commissie deze oplossing gewenscht had en dat er dus geen gevaar van reactie bestond. Die gerustheid werd bevorderd door het reeds den 26sten Maart 1848 verleend ontslag aan den vice-president van den Raad van State, Mr. van Doorn van Westcapelle. Doch er waren ook toen reeds velen[1)], vooral onder het jongere geslacht, die het hoofd schudden bij het ter zijde zetten van den man, die voor de hervormingsgezinden was, wat van Doorn voor de conservatieven geacht werd te zijn. Over de werkzaamheid van dien man in de dagen van Maart 1848 is in deze bladzijden weinig gesproken. En voor zoover dit gedaan is, betrof het meer zijne geschiedkundige mededeelingen dan zijne daden. In zoover schitterde hij door zijne afwezigheid. De uitsluiting van Thor-

1) Niet alleen de Arnhemsche Courant. Reeds den 7^{den} April schreef Schimmelpenninck van der Oije, vroeger Minister van binnenlandsche zaken, toen Gouverneur van Gelderland, aan Luzac: ‘Ik geloof, dat het belang des vaderlands dit offer (t.w. om van Binnenlandsche Zaken afstand te doen) van u verlangt en Prof. Thorbecke u moet vervangen.’ De Bosch Kemper, V. Lett. Aant., blz. 246.

becke door Schimmelpenninck zoude het onderwerp eener nadere bijdrage kunnen zijn[1)].

Schimmelpenninck zal in zijn overmoed niet hebben gedacht, dat er geen twee maanden zouden voorbijgaan, zonder dat zijn homogeen Ministerie uiteen zoude spatten, en dat daarmede ook het Engelsche President-Ministerschap weder voor goed van onzen bodem zoude verdwijnen.

Ik leg de pen neder. Bij het lezen van den titel zal wellicht menigeen nog iets anders verwacht hebben, dan hier wordt gegeven. Tevergeefs zoekt men in de vorige bladzijden eene beschouwing over de beteekenis van het jaar 1848 voor de toekomst van ons vaderland. Evenmin had ik op het oog lessen te geven voor het heden, lessen geput uit de geschiedenis dier dagen. Ik heb de vraag niet aangeroerd, in hoever er overeenkomst bestaat tusschen het zich ook thans openbarende streven naar grondwetsherziening en tusschen de sedert 1840 aangevangen en in 1848 met een goeden uitslag bekroonde beweging. Overeenkomst in vertrouwen inboezemend personeel, in algemeen gevoelde behoefte aan hervorming, in de medewerking van uitwendige omstandigheden? Het was niet mijne bedoeling, daarop een antwoord te geven. Mijne taak was meer bescheiden. Ik wenschte te schetsen het aandeel van de personen aan het voorspel van het werk, in 1848 tot stand gekomen.

Groningen, November 1882.

B.D.H. TELLEGEN.

1) De Bosch Kemper beweert, in strijd met hetgeen door Thorbecke in de zitting der Tweede Kamer van 17 Juni 1868 is medegedeeld, dat Willem II in Maart 1848 persoonlijk nooit aan Thorbecke de vraag heeft gedaan: 'Wilt gij mijn Minister van Binnenlandsche Zaken worden?' (V, bl. 270. Lett. Aant., bl. 245) Hoe is dit beweren van de Bosch Kemper te rijmen met den brief van den Direeteur van het Kabinet van 23 Maart 1848 aan Thorbecke, waarin hij dezen, op last des Konings, rapporten toezendt over de Maatschappij van Weldadigheid, wat geschiedde in het vooruitzicht, dat Thorbecke de portefeuille van binnenlandsche zaken tijdelijk aanvaarden zoude. (De Bosch Kemper, V. Lett. Aant., bl. 232). Maar Schimmelpenninck wilde van Thorbecke niets weten.

Bijlage.
Journaal van Luzac.

Woensdag 15 Maart 1848.

Na den afloop der Sectie in welke de cardinale punten voor de verlangde Grondwetsherziening waren vastgesteld, ben ik door een brief van den adjudant van dienst bij Z.M. geroepen ten 7 ½.

De Kempenaer was bij mij, toen ik den brief ontving. Wij spraken ampel over deze oproeping en bepaalden dat ik aan Z.M. de benoeming eener Commissie tot Grondwetsherziening zou voorstellen en aandringen op het plaatsen in die Commissie van de HH. J.R.T. en D.D.C. - dat ik voorts aan Z.M. eenige personen zoude opgeven, naar mijn oordeel geschikt om voor de vervulling van eenig Ministerie in aanmerking te komen. Wij maakten te zamen eene lijst op.

Ten 7½ uur was ik aan 't paleis en werd spoedig bij den Koning toegelaten. Hij ontving mij in eene lange galerij aan een klein tafeltje, op welke voor alle verlichting een paar waskaarsen geplaatst waren.

Ons gesprek liep, zooals zeer natuurlijk was, over de gebeurtenissen van de twee laatste dagen, over het ontslag der Ministers en vroeg Z.M. mij, wat ik dacht, dat nu behoorde gedaan te worden. Ik raadde benoeming eener Commissie tot Grondwetsherziening aan, te bestaan uit de HH. J.R.T. en D.D.C. en Lightenveld; ampel ontvouwde ik de redenen, waarom de Heer T. vooral in die Commissie moest geplaatst worden. Wij behandelden daarna de personen, geschikt ter vervulling der Ministeriën, nadat ik Z.M. had doen gevoelen, waarom het mij onmogelijk was een dier plaatsen aan te nemen. De Koning gevoelde dit spoedig en drong er niet op aan. Wij behandelden nu de door mij opgetee-

kende personen en beoordeelden dezelver meerdere of mindere geschiktheid. Het bleek mij bij die gelegenheid, dat de Heer Gevers v.E. nog altoos weinig deelt in Z.M. vriendschap. Na nog met Z.M. gesproken te hebben over de houding van België in deze omstandigheden, over ons belang met België op den vriendschappelijksten voet te zijn, over het gevaar van ons geld nu door wapeningen te verspillen, enz. enz., verliet ik Z.M., die mij zeide, 't geen wij verhandeld hadden te willen overwegen en verzocht Donderdag 3 uur bij hem terug te komen.

Te huis gekomen vond ik de Kempenaer en verhaalde hem wat er tusschen Z.M. en mij had plaats gehad, - 't geen ons vooral om de wijze, waarop het voorstel van de benoeming eener Commissie was aangenomen, gunstig toescheen.

In den laten avond ontving ik een bezoek van B. Frieswijk, die reeds 4 malen bij mij geweest was en NB. niets anders dan een officieuse dienstaanbieding had mede te deelen.

Vroegtijdig was ik naar bed gegaan, doch werd genoodzaakt door eene luidruchtige volksdemonstratie met fakkels, aangevoerd door A. van Bevervoorde, op te staan, mij aan de deur te vertoonen - dergelijke demonstratien hadden op dien avond mede plaats bij de HH. de Kempenaer, v. Dam v. Isselt, Wichers.

Donderdag 16 Maart 1848.

Reeds vroeg ontving ik een billet van L. van Vliet en eer ik hem een antwoord konde toezenden, was hij reeds bij mij om over de tegenwoordige omstandigheden te spreken; de Kempenaer was bij deze conversatie tegenwoordig. Wij raadden hem aan in deze oogenblikken geene aanbevelingslijsten voor Candidaat-Ministers te verspreiden en vooral keurden wij de volksdemonstratien ernstig af.

Tegen half twaalf bracht ik een bezoek aan Schooneveld, verhaalde hem het gebeurde van gisteren. Daarna bezocht ik van Dam, hem ook mededeelende wat ik zeggen kon en mogt. Het bleek mij in die conversatie, dat hij niet ongenegen zou zijn voor eenig ministerie in aanmerking te komen.

Ten 3 uur bij den Koning gekomen, vernam ik dat het denkbeeld der benoeming eener Commissie hem toelachte, dat hij hiertoe wilde overgaan, doch vooraf met mij over de Ministers wilde spreken, omdat hij er dadelijk een noodig had, teneinde de thans noodige besluiten uit te vaardigen.

Hij gaf mij toen het lijstje over der personen die hij gevraagd wilde hebben en gelastte mij onmiddellijk den Heer D. Donker Curtius het Ministerie van Justitie aan te bieden en hem uit te noodigen dadelijk bij Z.M. te komen. Ik deed dit. D. verlangde zich eenige uren te bedenken en was bereid ten 8 uur met mij naar den Koning te gaan. Dadelijk keerde ik naar den Koning terug, bragt hem dit berigt en er werd bepaald dat D.C. met mij ten 8 uur bij Z.M. komen zoude.

Ten 7½ uur reed ik daarop naar D.C. Vond aldaar de Kempenaer. D.C. las ons eene nota voor, welke hij voornemens was den Koning mede te deelen, alsmede een concept-besluit ter benoeming eener Commissie tot herziening der Grondwet. Bij dat besluit werden 4 leden voorgedragen. Wij keurden en Nota en Besluit goed en gingen daarop te zamen naar Z.M.

Wij werden ontvangen in dezelfde zaal, waarin ik Z.M. steeds gesproken had. Donker gaf hem te kennen, genegen te zijn Z.M. in deze omstandigheden van dienst te zijn, doch omtrent de aan geboden betrekking nog niet te kunnen beslissen. Hij las de Nota voor, drong haar bijzonder aan, las mede[1)] het concept-besluit voor.

Op dit maakte de Koning eene aanmerking, welke spoedig was op te ligten door de verandering van een paar woorden. De Koning vroeg een afschrift van het concept-besluit en noodigde Donker Curtius uit, den volgenden dag te 11 uur weder bij hem te komen. - Ik bragt Donker ten zijnent. - De Kempen. kwam en wij bleven nog 1/2 uur bijeen. - Dien avond had er weder eene groote volksmanifestatie plaats, welke ordentlijk afliep en waarin wij gelukkiglijk niet gemoeid werden.

Ik ontving een brief van Thorbecke, die verlangde omtrent de gebeurtenissen ingelicht te worden. Ik antwoordde hem, dat de Kempenaer en ik morgen namiddag bij hem zouden komen.

Vrijdag 17 Maart 1848.

Reeds vroeg had ik een bezoek van den Heer Vas Dias, mij courantenartikelen meedeelende. Ik vermaande hem nu bijzonder voorzichtig te schrijven, de evenementen niet vooruit te loopen en te begrijpen, dat een Ministerie niet kan geïmproviseerd worden.

1) Boven de woorden *las mede* staat in het handschrift het woord: (deelde).

Kort daarna ontving ik een brief van Donker, mij in bedenking gevende ook Storm in gw. Commissie op te nemen. - Na mededeeling van dien brief aan de Kempenaer besloten wij, dat hij naar Donker zoude gaan om hem dit plan te ontraden, de Commissie te groot wordende.

Intusschen is mij gebracht geworden het verslag der 2e Kamer, inhoudende de punten van verandering gisteren avond gearresteerd en aan Z.M. ingezonden.

In den verderen loop van den ochtend ontving ik een bezoek van Obreen uit Leiden, zijn broeder aanbevelende - van Bake en Schooneveld. Dat de gesprekken liepen over de gebeurtenissen van den dag spreekt wel van zelve.

Ik ontving een brief van A. van Bevervoorde en Andringa de Kempenaer, verlangende om zeer gewigtige redenen mij nog heden te spreken - ik bepaalde het uur van 5 en ging onmiddelijk hiervan berigt geven aan Donker Curtius, die goedvond dat ik hen afwachtte. Tegen 1/2 5 kwam Kempenaer met ons dineeren en hij was mede deelgenoot aan de Conferentie met de genoemde HH., die te 5 uur kwamen en weinig meer te zeggen hadden, dan klagten over art. die in de N.R. Courant over Baud waren geplaatst geweest, het bleek mij, dat hunne hevigheid tegen Baud zeer groot was.

Wij reden om half zes naar Leiden en deelden aan Th. alles mede wat er in de laatste dagen gebeurd was en zijne benoeming tot lid der Commissie van herziening en advies. Deze was hem aangenaam, doch het behaagde hem, zoo 't ons toescheen, minder, dat de Kempenaer en ik tot medeleden van die Commissie benoemd waren. Wij spraken lang over 'tgeen nu verder gebeuren moest en er werd besloten, dat hij morgen hier zal komen tot het houden eener preparatoire conferentie. Alvorens Leiden te verlaten ten 9 uur, ging ik mijne zuster van Heukelom bezoeken, die mij benevens Siegenbeek en J. van Heukelom op de hartelijkste wijze ontving. Deze visite was kort en reeds ten 10 uur waren wij te 's Hage terug, alwaar niets gebeurd was dan een vergeefsch bezoek van D.D.C.

Hendrik Conscience.

Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Vlaamsche beweging.

Er vaart van ouds een wondersage
   Door heel het Dietsche land,
Van Grevelingens Westerkusten
   Tot aan het Oostzeestrand.
Het land dat ligt, sinds lang, verbrokkeld,
Door storm en krijg uiteengeschokkeld
   In statenrijken groot en klein,
   Streng afgebakend op zijn plein....
Men voegt er bij, dat vooraleer
   Hij deze broeders scheidde,
De stamgeest, diep in ieder hart,
   Een tooverzaadje leide.
Men voelt dit in de weelde niet,
   Wel in gevaren, krielen;
Klinkt ooit des Toov'naars wonderlied,
   Dan rijpt het in de zielen!....
Zoo'n toovenaar was Maerlant nu,
   Was Vondel uitermaten:
Zij zongen Noord en Zuid bijeen,
   Ook over grens en staten!...
      C.J. HANSEN. *De Wonderman*.

I.

't Was in den winter van het jaar 1830.

De gansche heide was als met een sneeuwen baarkleed overtogen, en verspreidde, in den helderen winternacht, een bleek schemerend licht.

Alles sliep reeds in het nederige Kempische dorpken, toen men op de hard bevrozen baan, tusschen de sluimerende huizen heen, den stap van eenen voetganger kon vernemen.

Mochten wij den reiziger van dichtbij opnemen, dan zouden wij, - zoo koddig is zijne geheele kleeding - ons een oogenblik op de gedachte betrappen, dat wij te doen hebben met een of ander reizend kunstenaar, die zooeven het tooneel verliet, waar hij in een opgeschroefd volksdrama eene heldenrol vervulde.

Eene haren muts, met gordelband van blinkend leder, en waaruit een roodlakenen, puntvormig zakje nederhangt; een blauwe linnen kiel, langs kraag en hemdsboord afgezet met roode lintjes; een overgroot geweer en een degen, die met een lederen koordje aan de linkerzijde is vastgehecht, en sedert lang het genoegen heeft moeten derven zich met eene scheede bedekt te zien.

Doch, neen! mochten wij op dezen vroegen winternacht, in het omwentelingsjaar 1830, dezen nachtelijken reiziger hebben ontmoet, en dit wel in dat hoekje der Antwerpsche Kempen, waar het leger, of liever, de benden ‘der Belgen,’ van dorp tot dorp hun bivak neersloegen, dan zouden wij in die slecht gelukte nabootsing van eenen krijgsman, eenen der toenmalige verlossers des vaderlands herkend hebben.

Het is nog een jongeling, haast nog een kind! - zoo teeder is het uiterlijk, zoo zwak, half vrouwelijk, schijnt het gestel!

Zie beter toe! Gij zult zijn helder oog van een ongewoon vuur - dat der koorts - zien schitteren; zijn voorhoofd is bleek en afgemat; de aderen liggen zichtbaar gezwollen op de gloeiende slapen; en toch - hoe nijpend is de koude niet, die de zwakke hand aan het loodzware geweer bevriezen, en de beenen, van de reis vermoeid, knikken doet onder het kranke lijf.

Afgemat, - nauw kan hij der verzoeking wederstaan zich op den harden grond te laten nederzakken - sleept zich de jongeling van huis tot huis voort! Op meer dan ééne deur reeds heeft hij aangeklopt; - men heeft niet opengedaan! Waar hij nog licht zag, heeft hij om herbergzaamheid gesmeekt! Men kon, men wilde hem niet verhooren!

Nu strompelt hij voort in de richting van een nederig, ver van de kom des dorps verwijderd hutteken. Door een spleetje van het venster lacht hem een helder flikkerend ster-

reken toe, als wou het hem zeggen: Kom! Hier zal men u rust schenken! - Doch, het huisje is nog zoo verre! De weg is zoo glad, en zijne krachten falen meer en meer!

Eindelijk, tok! tok! tok! Daar komt zijne verkleumde vuist driemaal neder op het wrakke deurken.

Men nadert.... men opent, en den ouderling, die den vreemde binnen laat, ontsnapt een kreet van schrik. Reeds hebben ‘de Belgen’ den armen lieden alles ontroofd, - het geitje uit hun stalleken, de hoenders die zij zelven hadden gekweekt en die, blij kokkelend, elken middag kwamen verkondigen, welke lieve blanke eiers in het nog warme nestje, op de waakzame hand der verzorgster te wachten lagen. Welke nieuwe brandschatting komt hun deze nieuwe bezoeker afpersen?

Doch, goddank! Zijne stem klinkt niet dreigend, niet gebiedend. Zijne woorden zijn vriendelijk, schier vrouwelijk zacht van toon... Geen dwang wil deze uitoefenen. Hij komt integendeel als een hulpbehoevende smeekeling... Alles wat hij vergt is een plaatsje bij den haard, eene bussel stroo op den hooitasch.

‘Kom binnen!’ klinkt het van de lippen des nog sidderenden heidebewoners. Doch, zich herstellende, voegt hij er bij:

‘Bethken! Leg nog eenen mutsaard op het vuur... 't Is bitter koud! Deze “Belg” komt van het kamp van Oostmalle. Wij zullen hem herbergen.’

Daar verkwikken de koesterende vlammen van het haardvuur den afgematten kranke; de oude man en zijne grijze huisvrouw stellen hem duizend nieuwsgierige vragen, en uit haar hoekje laat het lieve Bethken op den goedwilligen verteller twee hemelsblauwe, halfdonkere oogen stralen, die den jongen *fourier* - hij weet niet *hoe* of *waarom* - telkens eenen blos op de wangen spreiden.

‘O! zij scheen hem zoo schoon, de tengere, zoete maagd, met hare frissche wangen en heldere, blauwe oogen; zoo schoon en zoo zuiver, dat zij hem voorkwam als een engelachtig beeld, omhuld met eenen wasemkring van kuischheid en van betooverende onnoozelheid.’

Hij zelf kon zich geene rekenschap geven van het wonderbare gevoel van wellust en zaligheid, dat telkens, als eene rilling, of als de streeling des koesterenden vuurs, over zijne leden rees... En in zijn eenvoudig gemoed wenschte hij, dat

God hem hadde toegelaten dezer onschuldvolle tot eenen broeder te zijn. Hoe gelukkig en hoe blijde hadde hij zijn leven aan hare zijde gesleten.

Is het wonder, dat de jeugdige krijgsman, als hij straks op den pikdonkeren zolder, op den scherpgeurenden hooitasch zal uitgestrekt zijn; als hij den guren noordenwind zal hooren, die boven zijn hoofd het strooien dak wrijft, of, rond de woning, door de mastentoppen suist, - droomen zal, dat hij een koning is, en dat zijne leden zich op het fijnste en molligste eiderdons verkwikken?

Zestien volle jaren zijn sedert dien kouden winternacht vervlogen.

Wat al veranderingen veroorzaken zestien jaren niet in het leven eens menschen; wat al rivieren drogen zij niet ledig, wat al heuvelen voeren zij niet neder?

Waar is het huisje, waar onze vrijwilliger, onder den lieven oogopslag van Bethken, bloosde?

Vergeefs zoekt dan ook de vier- of vijfendertigjarige toerist, die thans, op den zoom van het sparrenboschje, ginds, den houthakker ondervraagt, het goede meisje en hare gastvrije ouders, weder.

‘Men scheen slechts door eene twijfelachtige herinnering nog te weten, dat daar ooit het leemen hutteken van eenen armen werkman had gestaan!’

Doch, wat al herinneringen riep hem dit kleine onaanzienlijke plekje voor den geest.

Tien dagen had de zieke Belg de liefderijkste verpleging genoten, toen hem op eenen namiddag bevel werd gebracht, zijne compagnie des anderen daags te vervoegen.

O! dien avond vertelde hij geene vertelsels. Allen waren in stilte rondom het vuur gezeten en treurden over het noodlottig afscheid... Bethken jammerde over haren jongen Belg, die zeker in het woeste en harde soldatenleven weder ziek zou worden... Hij echter deed zich geweld om bij de herhaalde bewijzen van zoete, zusterlijke genegenheid, hem door Bethken gegeven, niet in tranen los te barsten.

‘Des anderen daags morgens.....’

Ja, dat gebeurde staat hem in levendige kleuren vóór het oog der ziel.

Zie... deze is de samenstelling van het kleine tooneeltje - of ongeveer.

Dáár, voor de hutten, staat een schoone jonge man, met den gaanstok over den schouder geslagen en het pakje op den rug. Zijne anders zoo levendige oogen dwalen nu langzaam rond; zijn aangezicht is kalm en alles schijnt stilte des gemoeds in hem te verraden, daar nogtans het hart hem hevig klopt en zijne borst in doffe hijgingen zwelt en daalt.

De oude moeder houdt eene zijner handen vast, en overlaadt hem met betuigingen der warmste liefde. De oude vader en Trien, 'ik vergis mij, Bethken,' zijn binnen, om het laatste toebereidsel tot de reize te maken: zij snijden een groot gat in een kramikkenbrood en vullen het op met boter. Daar komen zij met den voorraad ter deure uit en blijven nevens den jongeling staan.

Alles is gereed: hij gaat vertrekken. Hij slaat zijn oog in het rond, ontmoet in éénen blik de armzalige hut, de heide en bosschen... Daar valt zijn oog beurtelings in de oogen van allen... hij slaat de hand voor het aangezicht, verbergt den traan die over zijne wangen rolt, en zucht onhoorbaar:

'Vaarwel!'

En Betkhen?

'Van verre zag hij (Bethken) nog; hij boog het hoofd, want er sprongen tranen in zijne oogen; en nog dieper werd hij ontroerd, als hij, verder zich omkeerende, het droeve kind tegen een huis met het voorschoot voor het aangezicht zag staan.'

II.

Zijn het de in doodverf geschetste hoofdlijnen eener idylle, eener vrucht van de verbeelding des dichters, die wij hooger, zoo eenvoudig mogelijk, neêrschreven?

Gij vergist u, lezer!

Die idylle behoort tot de geschiedenis onzer letteren; zij maakt eene bladzijde uit in het levenspoëma van den geliefden volksdichter, wiens naam ik tot titel dezer schets verkoos: HENDRIK CONSCIENCE.

Was het wellicht een ontkiemend gevoel van liefde voor het

onschuldvolle kind der Kempische heide, dat, in 's foeriers oog, dien traan te voorschijn riep? Wellicht was het alleen het schoone en veredelend gevoel der dankbaarheid, hetwelk in 1846 of '47, den toekomenden dichter van het leven in de heide, naar het nederig dorpje Baelen terugdreef. Doch, dit eenige schijnt ons zeker, dat het zoo alledaagsche avontuur uit den winter van het omwentelingsjaar, zoo niet de kern, dan toch de aanleiding werd tot het scheppen, in 1841, van eene der frischte en bevalligste idyllen dezes meesters: *de Loteling*.

Evenals Friederike von Sesenheim in Gretchen, zoo schijnt ons Bethken in Trien te leven en te ademen. Het hart van den bivakkeerenden Belg uit het jaar dertig, klopt onder den blauwen kiel van den naar de inlijving trekkenden loteling, en - toen wij deze schets openden met het figuur van Bethken vóór onzen geest op te roepen, deden wij dit om op die wijze van nu af, een helder licht te werpen op eene der hoofdhoedanigheden van Conscience's werken, en inzonderheid van zijne volks- en heidenovellen.

In alle leeft de schrijver zelf; hij bezielt met zijn eigen hart en gevoel de kinderen zijner verbeelding. Hij ziet ook later de natuur en de menschen, zoo als hij er den eersten, machtigen, onweerstaanbaren indruk van ontving, in de jaren zijner kindsheid en eerste jeugd.

‘Het *ik*,’ zegde Conscience, reeds in 1858 aan den Gentschen hoogleeraar Léon Wocquier, toen deze, in de *Revue Contemporaine*, enkele biographische aanteekeningen over onzen Vlaamschen schrijver zou doen het licht zien; ‘het *ik*, voor zooveel men alleenlijk de eigene inborst bedoele, is niets anders dan de som der indrukken, die men in zijne eerste kindsheid heeft ontvangen; en, hoezeer latere opvoeding en latere voorvallen den mensch wijzigen, het kind blijft immer in hem voortleven.’

Wij zagen reeds dat dit ook met de indrukken uit de jeugd het geval is.

Uit dit alles blijkt dan ook alras, dat het, om de werken van dezen schrijver naar waarde te kunnen *begrijpen* en *beoordeelen*, eene hoofdvereischte is, dat men rekening houde van de omstandigheden, waarin hij zich als kind en knaap ontwikkeld heeft.

Aan die omstandigheden is het, dat wij in Conscience die

zeldzame en onwaardeerbare vereeniging moeten danken, van alle de hoedanigheden die eenen volksschrijver kenmerken, en welke zoo verscheiden als soms tegenstrijdig zijn: eenvoud, mildheid van gevoel, eene zekere weekheid, en eene voorliefde voor het mysterieuze en voor aan het bovennatuurlijke grenzende tooneelen; achting en bewondering voor physieke kracht; veel kleur, minder lijnen; vooral, een warme zin voor natuur en natuurschoonheden.

Dat alles bezit Conscience in hoogen graad, en steeds wist hij er in te slagen, niet enkel op de gelukkigste wijze zijne *manier* te veranderen, maar immer van nieuws zulke stoffen te ontdekken, als voor eenen volkschrijver best geschikt zijn.

Hem moet het woord, dat Göthe tot Eckermann sprak, vroegtijdig bekend zijn geweest:

‘Een auteur vindt er allerlei voordeelen in, stoffen, die hem en zijnen volke bekend zijn, te behandelen. Hij beheerscht dergelijke onderwerpen; hij kneedt hen naar willekeur; hij kan, de ontwikkeling die hij er aan geeft, naar goeddunken wijzigen. Is er iemand om het te betreuren, dat honderden schilders Italië met Madonna's en Jezuskinderen begiftigd hebben?’

Die eenvoud kenmerkt de keus zijner stoffen, wier onderwerpen, vaak mager, soms niet eens eene *intrigue* bezitten; die innigheid van gevoel, die den schrijver oog en oor doet openen voor wat den volke aan lief en leed weervaart, treft gij aan in die onafzienbare reeks verhalen, waarvan *Hoe men schilder wordt, de Loteling, Blinde Rosa, Rikke-tikke-tak, Eene O te veel, Een goed hart*, enz. de schitterendste schakels zijn, en waarin het volk zich zelven hoort spreken, juichen, zuchten en jammeren; die voorliefde tot het mysterieuze vindt gij terug in *Simon Turchi's* klampstoel, in de wonderbare avonturen der goudzoekers in Californië, in tooneelen als dat van *de Zwarte Ridder* en *het vertrek des gouden ridders* in *De Leeuw van Vlaanderen*, in *Hugo van Craenhove, de Boerenkrijg, de Minnezanger* en *Koning Oriand;* dat ontzag voor physieke macht, bestuurde het stift, dat Breidels forsch gespierde armen, Hlodwigs reuzengestalte, Robrecht van Bethune's heldenlijf schetste; dat open oog voor al het schoone dat de natuur oplevert, was het lenzenglas waarmede de schrijver van ‘*Eenige bladzijden uit het boek der natuur*’ de bladerkens der madelieven, de fijne vleugelkens der vlinders, en het microscopisch gestel der nijvere mier,

bestudeerde, doch was vooral de spiegel, waarin zich de lijnen weerkaatsten van zoo menig helder lachend en zonnig landschap, waarmee de verteller zijne tooneelen immer en op nieuw wist te stoffeeren, en op wier groen en bruin hij zijne helden met meer uitsprong en lijnenkracht deed uitkomen!

III.

Hoe machtig leed en ongelukken der vroegste kinderjaren, vaak voor het geheele leven, op het karakter der kunstenaars teruggewerkt hebben, dit kan het leven van den Engelschen idyllendichter, William Cowper, te Berkhampstead, in het graafschap Hertford, onder Georg III geboren, ten overvloede bewijzen.

Tegen alle verwachting opgegroeid, - het kind was van een buitengewoon zwak gestel - diende de kleine William tot speelbal aan zijne krachtiger ontwikkelde schoolmakkers, en liet alras zijne natuurlijke schuchterheid in echte menschenvrees, ja, in menschenhaat ontaarden. Hem verscheen reeds vroeg de wereld als eene school van onrechtvaardigheden, de menschelijke samenleving als het grootste kwaad.

Geheel zijn later leven door, bleven hem de sombere herinneringen aan zijne jeugd bij. Het bijzijn der menschen verafschuwde hij boven alles; hij aanzag het als eene marteling, zoodanig, dat hij, na volbrachte studiën, tot twee maal toe een ambt, zijn eenig bestaan, nederlegde, liever dan er toe te besluiten zich over een opgerezen geschil bij de overheid te verklaren. Den dag, waarop hij deze proef zou doorstaan, lag hij, door eene hevige koorts aangetast, te bed, ‘en,’ zegt hij zelf, ‘al mijne vrienden waren het er over eens, dat ik, beslist, aan alle openbare ambtsbediening moest vaarwel zeggen!’ - Ook in de levensgeschiedenis van Conscience treffen ons een paar dergelijke bijzonderheden.

Op hem, evenals op Cowper en later op Hugo, paste, korts na zijne geboorte op 3 December 1812, een Fransch geneesheer, met name Monsieur Tartare, het woord van Dante over de *sciagurati* toe:

che mai non fur vivi,

ten ware het brooze schepselken, wat men nauwelijks hopen dorst, den ouderdom van zeven jaren bereikte.

Zijn vader, Petrus Conscience, een Franschman uit Besançon, die in de marine van den grooten Korsikaan, van eenvoudig marinier tot den graad van *chef de timonerie* opgeklommen, tot tweemaal toe door de Engelschen krijgsgevangen genomen werd, was, te Antwerpen, waar hij zich gevestigd had als onderhavenmeester, in het huwelijk getreden met eene Vlaamsche vrouw, die hem eerst Hendrik, en twee jaren later eenen tweeden zoon, doch ‘zoo groot en sterk als de eerste zwak en lijdend was’, had geschonken.

Toen de val van den alverwinnaar, in 1811, den moedigen man van zijn ambt beroofde, had Petrus Conscience zich, als de *Peggotty* uit Dickens, op het koopen- en verkoopen van oud scheepstimmerhout toegelegd, eene nering, die hij korts daarna liet varen, om ‘eenen gelijkslachtigen handel in oude boeken, bestemd om als *boterpapier* te worden verbruikt’, te ondernemen.

De kleine Hendrik, die van zijnen vader intusschen het eerste onderricht in het A B C had ontvangen, gaf ras blijken van eenen uiterst vinnigen en ontvankelijken geest. Doch, het lichaam wilde niet mee!

Niet alleen was het kind gedwongen zich voort te sleepen op eene kruk, weldra brak zelfs een tijd aan, dat hij roerloos aan zijn stoeltje genageld zou blijven zitten, geen ander vermaak meer kennend dan, achter het venster van het huisje in de Pompstraat, de luidruchtige vreugde en uitgelaten joelpartijen zijner makkertjes te beschouwen, of zich onledig te houden met eene kraai, die hij zelf had tam gemaakt.

Wij meenen ons niet te vergissen, zoo wij in deze droevige omstandigheden zelven, voor den jeugdigen zieke den eersten aanvang opzoeken van een leven van inkeer, overdenking, levensernst en eigen vorming. Op hem schijnen ons eenigszins van toepassing de verzen, waarin *Bilderdijk*, wien een trap op den linkervoet, op zijn vijfde of zesde jaar, voor twaalf volle jaren aan kamer, bed en zitbank kluisterde, later van zichzelven getuigde:

> Wat zou hij anders doen, die daar gebonden leit,
> In kwalen zonder tal tot over 't hoofd gedompeld;
> Geen' voet verzetten kan, of op den hiel wat hompelt,
> En over 't vloerkleed kruipt, van 's levens rust beroofd;
> En steeds aan hartzeer kwijnt zoozeer als pijn in 't hoofd.
> Zoo liepen jaren om. Wat zeg ik? neen zij kropen;

En ik, ik lag, ik dacht, van tranen soms bedropen,
Maar dikwijls met het lot, mij opgelegd, tevreên,
Omdat het me overliet aan mijn genegenheên.

Om deze laatste woorden op zich zelven te kunnen toepassen, was Hendrik te jong. Doch, dat zijn ziekelijke toestand er wellicht veel toe bijdroeg, om in hem '*genegenheên*' te scheppen, staat vast.

'Hendrik Conscience,' zegt Prof. Léon Wocquier in de reeds gemelde *Revue Contemporaine*, 'kende geen grooter vermaak dan deze arme bannelingen der letterkunde,' - de oude boeken die men straks in koffiezakken en suikerpaketten zou verplakken - 'te bezoeken; hij doorbladerde één voor één al deze boekdeelen, die op voorhand tot eenen smadelijken dood waren veroordeeld. De bladzijden bleven vaak stom voor hem; maar de prenten, die tot zijne oogen en tot zijne verbeelding spraken, verklaarden hem veeltijds de geheimzinnige beteekenis, die hij had willen doorgronden.... Zijn meest geliefd boek was getiteld: *Johan Nicuhofs Gedenkwaerdige Zee- en Landreizen*. 't Was een oud foliant, vol beeltenissen van wilde mannen en vreemde dieren, en gedrukt in 1682, te Amsterdam bij Jacob van Meurs.'

Werd zijne zucht tot eene aanschouwelijke voorstelling der dingen hierdoor wakker geroepen, nog heviger moeten op zijn gemoed de woorden zijner eenvoudvolle, godvruchtige moeder hebben teruggewerkt. Gedurende de lange, traag heenkruipende uren, die hare dagtaak vervulden, had zij onophoudelijk den armen zieke aan hare zijde. Dan verhaalde zij hem allerlei wonderbare dingen, die ook onze kindsheid zoo vaak in slaap hebben gewiegd: - van eenen hemel, met zalen van zilver, van goud en van diamant, waar de engelen, rond het kindeken Jezus, de wonderbaarste concerten uitvoeren; van den engelbewaarder, die de kinderen tegenlacht, wanneer zij braaf, die zich met weenend aangezicht van hen afwendt, wanneer zij 'stout' zijn; van de veertien engelkens die zich 's avonds rond het bed der schuldelooze wezens scharen,

Twee die mij wekken,
Twee die mij dekken,
Twee die mij wijzen
Des hemels Paradijzen!

Was het de herinnering aan het reine beminnenswaardige figuur uwer moeder, ô beminde meester in de kunst van vertellen! die u vóór den geest zweefde, toen gij, in *Hoe men schilder wordt*, het beeld ontwierpt van Franskens moeder, en de huiselijke tooneeltjes schetstet, zoo vol eenvoud tevens en onbetwistbare waarheid, waar Fransken zijn avondgebeêken zegt?

IV.

Het woord van Monsieur Tartare had zich bewaarheid. Omtrent den ouderdom van zeven jaar veranderde de gezondheidstoestand van den kleinen Hendrik steeds meer en meer. Wel kon men hem nog geene lichamelijke sterkte toekennen, maar het was hem toch gegeven te spelen, te genieten evenals de andere kinderen, die hij nu tot schoolmakkers kreeg, en weldra, door de vlugheid van zijnen geest, allen ver achter zich liet.

Edoch, kon de oudste zoon van den ouden *opperstuurman* uren en uren aan een stuk, op den keldermond der vaderlijke woon gezeten, de gansche schaar woelige straatbengels aan zijne lippen kluisteren, als het hem lustte hen te vergasten op de talrijke Antwerpsche legenden en sprookjes, waarin *Lange Wapper*, die eigenaardige nekker of waterduivel van het Scheldestrand, steeds de hoofdrol speelt; kon hij hen, zooveel als zij waren, dwingen tot een stilzwijgend en eerbiedig aanhooren van al de geheimzinnige tooneelen, welke hij had onthouden uit de lectuur der zoo gezegde *blauwe boekjes*, die hij zich met zijne spaarcenten wist aan te schaffen, en waaronder wij niet mogen vergeten te vermelden: *Malegijs, Cabonus en Picavia, de geschiedenis van Fortunatus' borze en zijn wenschhoedeken*, - zijne zwakheid maakte hem maar al te dikwijls tot het mikpunt der plagerijen en mishandelingen zijner door lichaamskracht boven hem staande gezellen.

Geen wonder, dat hem dit alles in eenen staat van minderheid en onderwerping stelde, die zwaar op zijne inborst woog en hem eene uitzonderlijke vreesachtigheid inboezemde.

Overtuigd van deze lichamelijke minderheid, poogde hij ze te loochenen noch er tegen op te staan. Wanneer hij soms weenende

te huis kwam, met een blauw oog of eenen bloedenden neus, dan gaf zijn vader, de fiere zeeman, hem den raad zich te verdedigen, in stede van als een meisje, om zoo weinig, te krijten; maar Hendriks vredelievende inborst werd door deze vermaningen niet gewijzigd, en nooit ontstond in hem de bekoring om opnieuw de tegenstrevers, wier overmacht hij lijdzaam erkende, te gaan uitdagen.

En nochtans, geene lafheid was oorzaak van dit alles! Om zich van het tegenovergestelde te overtuigen, is het genoeg, de eerste bladzijden uit Conscience's *Herinneringen: 'de Omwenteling van* 1830', te doorloopen.

Wij willen hiervan straks eenige voorbeelden aanhalen.

Waaraan dan moest men eene dergelijke lankmoedigheid toeschrijven?

Het gevoel zijner eigen zwakheid; de ontelbare onaangenaamheden die deze met zich had gesleept, moesten, gevoegd bij al het grootsche en wonderbare dat hij, in de verhalen welke hij liefhad, door lendenkracht en spierkracht zag volbrengen, aldra het opmerkzame en nadenkende kind tot de ervaring leiden, dat lichamelijke kracht iets ontzagwekkends, ja! een groot voorrecht in het leven is. Wat hem tot lijdzaamheid dwong, was dan ook niets anders dan een innig gevoel van eerbied voor alle recht mannelijk bestaan, voor elk bewijs van hooger stoffelijk vermogen.

Gelukkiger dan Cowper, ontaardde deze overtuiging bij onzen dichter nooit in menschenhaat of onrechtvaardigheid jegens de samenleving. Doch, niet alleen in enkele feiten die Conscience zelf in zijne 'Omwenteling' vermeld heeft, ook nog in menige daad van zijn later openbaar en staatkundig leven, vindt men er sporen van terug, en gevoelt men de waarheid van zijn eigen gezegde, 'dat deze springveer - ontzag voor lichamelijke macht - hare kracht op zijn doen en laten uitoefent.'

Zoo ontneemt, op zekeren dag van 1830, een sterk gebouwd Belgisch vrijwilliger aan den jongen muiter zijn geweer, en voegt hem tevens de hoonende woorden toe:

'Ga naar huis, manneken, bij uwe moeder, en vraag.... eene borst!'

'Zonder iets op deze vernederende scherts te antwoorden, verliet ik het wachthuis met verbroken hart. Hadde ik de stoutheid gehad om tegen den spotter in te gaan, en mijn recht

ter verdediging van het vaderland te doen gelden, men hadde mij waarschijnlijk geëerbiedigd en gelijk gegeven; doch het lag in mijne inborst, voor den *mensch* immer te zwichten, wanneer hij zich als persoon dreigend tegenover mij stelde. Het moge onuitlegbaar schijnen, het is echter zóó: tegen vuur, kanonnen en alle stoffelijke gevaren kon ik staan zonder merkelijken schrik; maar den *mensch* alleen vreesde ik als een wezen, voor hetwelk ik altijd moest wijken. Dit gevoel lag in mij sedert mijne eerste kindschheid, omdat mijne lichamelijke macht te verre beneden de strekking en de begeerten van mijn hart en van mijnen geest gebleven was. Mijne zonderlinge opvoeding had ook niet weinig bijgedragen om mijne *menschenvrees* te doen aangroeien.'

Men moet, in het voorlaatste kapittel van het schoone boek: '*de Omwenteling van* 1830', het tooneel herlezen, waar onze fourier, na voor de eerste maal voor zijnen nieuwen kapitein, eenen man van buitengewoon ruwe manieren, te zijn opgetreden, op diens kamer verschijnen moet, en zich daar andermaal zoo lijdzaam, zoo nederig en onmannelijk voordoet, dat eindelijk de oude snorrebaard den in tranen losbarstenden jongen man bulderend bij den schouder vat, en hem ter kamer uit duwt.

'Ik was tot zooverre geraakt,' schrijft Conscience, dat ik elken mensch voor eenen vijand en voor een zielloos en kwaadaardig wezen aanschouwde, en ik haatte in mijn binnenste de wereld en het leven, wier onschuldig slachtoffer ik mij waande te zijn.

'Mijne gezellen vluchtte ik; des avonds, wanneer mij geene haastige bezigheden tot den arbeid dwongen, zat ik eenzaam in mijne kamer, met het hoofd op de handen, te mijmeren en te droomen van mijn vorig leven; alsdan somtijds tot eene ziekelijke begeestering opgevoerd, sprak ik tot God, Hem zeggende, dat ik mij verduldig boog onder het gewicht van Zijnen arm, en lijdzaam het lot te gemoet zag, dat Zijn wil mij had beschikt....'

Zeker, de tijd was nabij, dat hij, althans voor een goed gedeelte, van die aan lafheid grenzende verdraagzaamheid en verduldigheid zou genezen worden, en dat hij, na voor de eerste maal zijns levens tegen eenen vijand 'zonder plooien,' zijnen man te hebben gestaan, tot de overtuiging zou komen dat ook moed en onversaagdheid krachten zijn, die tegen lichaamskracht bestand zijn. Toen, ja, riep hij met hoogmoed uit:

‘Voortaan zal ik mij niet meer laten hoonen!’ en voegde hij zijnen ruwen kapitein in persoon de woorden toe:

‘En nu, kapitein! laat mij nu toe u te zeggen, dat ik wel en onherroepelijk besloten heb, voortaan zelfs geenen schijn van minachting meer te verdragen, van niemand hoegenaamd.....’

Toch zou meer dan eens de menschenvrees boven drijven.

‘Eens, zegt Max Rooses in zijn eerste *Schetsenboek*, waagde hij zich op politiek gebied. Het was rond 1848: een eerste verbond tusschen Vlaamschgezinden en klerikalen was in Antwerpen tot stand gekomen, en Conscience was tot lid van den gemeenteraad voorgedragen. Het was, alsof de eene of de andere politiek, die wel juist maar niet nauw zag, Conscience kende en begreep, dat het beste middel om hem te overwinnen, was met slijk naar hem te werpen. Ik herinner mij nog, dat ik als kind stond te gapen naar spotprenten, op de hoeken der Antwerpsche straten aangeplakt en tegen Conscience gericht, die zoo walgelijk waren, dat de politie ze moest doen afscheuren. Conscience werd niet gekozen, en stoffelijk en zedelijk overwonnen, vluchtte hij naar de heide. Den indruk, dien zijn eerste en laatste strijd op hem maakte, vindt men geschetst in de voorrede van *Baas Ganzendonck* en *de Loteling*.’

En inderdaad, in het voorwoord van dit laatste werk schrijft de toen nog jeugdige dichter aan zijne lezers en lezeressen: ‘Ik ben zick geweest. Mijn geest was vermoeid, mijne ziel onttooverd, mijn lichaam krank. Ik zonk neer in den kolk der bitterste moedeloosheid, en ik voelde met afschrik een doodend vergif, misschien den haat tot het menschdom, in mijnen verengden boezem zinken.’

En als hij dan, voortgaande, over zijne dierbare Kempen spreekt, en de onafzienbare vlakte beschrijft, met hare groene sparrenbosschen, waar men zijne eigene ziel kan ondervragen en denken; waar men het leven van kruiden en dieren leert doorgronden en bewonderen, en luidop spreken mag in de woestenij; wanneer hij ons in de heide brengt, in dit schoone oord, waar alles zingt van vrede en stilte; waar de geest den looden sluier der overeenkomst wegwerpt, de maatschappij vergeet en met vernieuwde jeugd opstaat uit zijne banden; waar vrede bestaat voor het afgemat gemoed en jonge kracht voor den afgesloofden mensch; dan wordt het ons, als hoorden wij de

stem van den dwependen Cowper, waar hij in zijn gedicht '*de Taak*,' op zijne beurt uitroept:

'O! Eene schuilplaats, eene schuilplaats in eenige uitgestrekte woestenij! Een lommer zonder einde, een woud zonder palen! Een plaatsje, waar geen enkel gerucht van dwingelandij of bedrog mij kome storen, waar mijn oor deze twee nimmermeer verneme!

Dat geschreeuw doet mij wee: mijne ziel is lijdend. Is er dan in het hart der menschen geen bloed van menschen meer? geene toegenegenheid meer voor den mensch, zijns gelijke! Is onze broederlijkheid dan verbroken, vernietigd als een strooien band, dien het vuur verteert?

Wat mij betreft, lang reeds, evenals het gekwetste hert, dat het gezelschap van de zijnen vlucht, lang reeds heb ik mij teruggetrokken, en hijgend heb ik, verre heen, een vreedzaam plekje gezocht, om er, in rust, te sterven.'

V.

Hernemen wij thans den loop der gebeurtenissen.

Mevrouw Petrus Conscience heeft reeds lang het hoofd nedergelegd; Hendrik is tien jaar oud geworden, en de oude Conscience heeft den nederigen winkel uit de Pompstraat verruild tegen een eenzaam doch schilderachtig verblijf, buiten de Borgerhoutsche poort, destijds nagenoeg te midden der velden.

Daar, op een dichterlijk en uitgekozen plekje, den *Groenenhoek* geheeten, bouwde zich de gewezen marinier, uit afbraaksel van oude schepen, eene soort van hutteken, dat langs alle vier de winden uitzicht gaf op eenen uitgestrekten tuin, dien de twee zonen, benevens het kleine huishouden, uitsluitend verzorgden. Slechts eens in de week werd er in hunne wondersoortige woning eene schoonmaakster toegelaten, om het grove werk, voor mannenhanden ongeschikt, uit de voeten te helpen.

Een verblijf van een achttal jaren op deze schilderachtige plek oefende op den geest des kinds den gunstigsten invloed uit; het opende zijn hart voor de indrukken der schoone natuur; het riep in zijne ziel dien sedert dan steeds vermeerderden lust tot de beschouwing van planten en dieren wakker.

‘Het is daar, in de kluis *den Groenen Hoek*’, schreef in 1851 onze toen reeds beroemde novellist aan Professor Léon Wocquier, ‘dat in mij een innig gevoel voor het natuurschoon ontstond. Toen ik, bij het aanbreken der lente, daar voor de eerste maal ontwaakte, was alles wat mij omringde geheel nieuw voor mij. Ik voelde de zoele lucht mij in de longen dringen, ik zag de dauwdruppelen in het hart der bloemen glinsteren, het zonnelicht tusschen de kruiden spelen, de zingende vogelen in het geboomte dartelen, kruipende diertjes onder mijne oogen wemelen. Ik hoorde den nachtegaal zijne liefelijke tonen gorgelen, het morgenlied van mindere zangers door de ruimte galmen, het gesnor der werkzame honingbij aan mijne ooren dwarrelen. Alles, alles rond mij zong en juichte van levensblijheid, onder eenen blauwen hemel, zoo breed als mijne gansche wereld en zoo onpeilbaar diep als de oneindigheid zelve.’

Sedert zoovele jaren is er van het huisje *den Groenen Hoek* geen spoor, wellicht geen naam zelfs, in Antwerpen overgebleven. De steeds aangroeiende stad heeft hare voorgeborchten, immer dieper en dieper in de velden, als voorposten, doen vooruitrukken; en thans hebben Dierentuin en standplaats van den reilweg de laatste overblijfselen van Petrus Conscience's woning doen verdwijnen.

Het was omstreeks hetzelfde tijdstip, dat de jonge Hendrik de kennis maakte van eenen man, die, niet min dan de hem omringende natuur, heeft bijgedragen, om in dat zoo ontvankelijk gemoed de kostbare goudaderen van gevoel en schoonheidsliefde bloot te maken.

‘Deze was,’ zegt Max Rooses, ‘een gewezen geestelijke der St. Jacobskerk van Antwerpen, Verbeeck geheeten, die in den patriottentijd moeilijkheden had gekregen met zijne oversten, omdat hij tot de partij der Vijgen of Josephisten behoorde, en die daarna zijn ambt verlaten en zich buiten de stad, nabij de St. Willebrordskerk, teruggetrokken had op een buitengoedje, waar hij het afgezonderdste leven leidde.’

Het kan niet van belang ontbloot zijn, den lezer met deze hoogst eigenaardige figuur, zooals zij ons door Conscience zelven wordt voorgesteld, te doen kennis maken.

‘In dien tijd had ik eenen zonderlingen gebuur, die mijne nieuwsgierigheid lang gaande maakte, eer ik weten mocht wie hij was. Hij woonde niet verre van mijns vaders huis, op een

klein buitengoed, dat rondom met eenen hoogen muur omsloten was, en leefde er zeer afgezonderd. Ongetwijfeld arbeidde hij zelf in zijnen hof, en bereidde hij zonder iemands hulp zijn dagelijksch voedsel; want er woonde noch knecht noch dienstmaagd met hem, en zoozeer vreesde hij iemand binnen zijne grensmuren te laten komen, dat hij wekelijks den slachter en den bakker vóór de deur van den hof betaalde en zijnen voorraad aannam, zonder hun toe te laten eenen nieuwsgierigen blik in zijne woning te slaan. Anders weigerde de man nooit iemand de spraak, en was jegens iedereen uitermate vriendelijk, alhoewel hij het gesprek zoo kort maakte als het hem mogelijk was. Wat mij betreft, ik zag hem bijna dagelijks door de velden wandelen, maar ik durfde hem nooit het woord toesturen, omdat zijne grijze haren, zijn naakte schedel en zijne ongemeen groote gestalte mij een diep ontzag inboeemden. Zijn geheimzinnig leven en eenige gezegden onder de buurvrouwen hadden mij zelfs van hem doen schrikken. Telkens ik hem des avonds ontmoette - hij wandelde dikwijls bij nacht - keerde ik met kloppend hart naar huis, en droomde den ganschen nacht van gevaarlijke dingen.’

Deze grijsaard, die in de oogen des tienjarigen knapen weldra voor een wonder van geleerdheid doorging, schepte vermaak in deze buitengewone weetgierigheid, nam zijnen jongen vriend op zijne wandelingen mede, legde hem aard en levenswijze van allerlei kerfdieren uit, ontsloot hem het geheim der wording en ontwikkeling van bloemen en planten, en deed hem - met het tweede gezicht gewapend - hunne vorming en gehalte bestudeeren.

Wat er van weze, met dankbaarheid herdenk ik, om het ééne prachtige boek, dat uit zijne lessen aan den toekomstigen volksschrijver is gesproten, den ouden Verbeeck. Mogen de *Bladzijden uit het Boek der Natuur* ook maar een fragment uitmaken van eenen reusachtigen *Wonderspiegel der Natuur*, die nooit dan in den geest des meesters bestond; mogen zij veeleer onder literarisch, dan onder wetenschappelijk oogpunt merkwaardig heeten: zeker is het, dat zij meesterlijke en bewonderenswaardige bladzijden behelzen, en dat wellicht in geen ander werk van onzen schrijver, zijne uitzonderlijke picturale en opmerkingsgaven, alsmede zijn ongeëvenaarde natuurzin, beter en schitterender tot hun recht komen.

Als wetenschappelijk gehalte beperkt zich het boek nagenoeg, - dit was aan eene *inleiding* dan ook eigen - tot eenige algemeene beschouwingen over het oneindig natuurrijk eerst, voorts over de luchtverschijnselen, doch vooral over het leven van kerfdieren en planten in het bijzonder.

Ook hier wellicht kan men toepassen, wat men zoo vaak en met recht van des mans andere werken getuigd heeft: dat zij meer met het hart, dan met den geest geschreven werden; ten minste speelt het aesthetisch gevoel des schrijvers er de voorname rol in.

Onder dit opzicht kan men zich geenen grooteren tegenvoeter denken van den Zuidnederlandschen meester, dan den grooten Göthe, in zijne werken over natuurkunde.

Bij dezen zoeke men, ik beperk mij natuurlijk steeds tot zijne natuurkundige schriften, geene van die fijn gekleurde tafereeltjes, die veeleer met den angel eener wesp op het glimmend asphalt, dan met het nog te ruw bevonden penseel des schilders schijnen uitgevoerd, als daar zijn, een strijd om het leven (hoofdstuk I) tusschen twee spinnen, of het episch gevecht van twee vijandelijke mierennesten.

Bij genen, integendeel, vrage men niet naar een wijsgeerig onderscheid tusschen de beteekenis van de woorden *Gestalt* (gestalte, *forme*) en *Bildung* (vorming, *formation*), op wording en daarzijn der wezens toegepast; - men vrage hem de vrucht niet van jarenlange waarnemingen, over de vormveranderingen en metamorphoses der plantenwereld; geene diep doordachte beschouwing over *eenheid* en *meervuldigheid* (*unité et pluralité*); in de orde der levende wezens, als b.v. de volgende:

‘Hoe onvolmaakter een wezen is, en hoe gelijkvormiger de deelen zijn, hoe beter zij tevens het beeld van het geheele opleveren. Hoe volmaakter een wezen, hoe ongelijker ook de deelen. In het eerste geval, gelijkt het geheel op elk der deelen; het tweede omgekeerd. Hoe gelijkvormiger de deelen, des te minder zijn zij ondergeschikt aan malkaar. De ondergeschiktheid der verschillige zintuigen van een wezen aan malkander toont aan, dat het wezen tot eene verhevene natuur behoort.’

Bij Göthe heeft alles den vorm van eene formule aangenomen; vaak zijn het paragraphen, korte zinrijke nummers, streng in elkaar sluitende gevolgtrekkingen. Bij Conscience zijn het dichterlijke bespiegelingen, meesterlijke plastische beschrijvingen, vaak, zooals met de bladzijden, die hij aan het leven der madelieven

wijdt, zinnebeeldige voorstellingen van menschelijke gevoelens.

Alleen daar, waar het niet meer op het doorgronden, maar veeleer op het beminnend bewonderen en bewonderend liefhebben der natuur aankomt, bezielt een zelfde geest beiden, den Duitschen aristocratischen Göthe, en den Vlaamschen volksgezinden romandichter.

Daargelaten de wijsgeerige en mystieke gedachten, die de dichter van den eersten en tweeden *Faust* aan zijne natuurbeschrijvingen wist vast te knoopen, mag men vaststellen dat èn Göthe èn Conscience, in gelijke mate bijna, de natuur aanschouwen als eene onuitputbare bron van de reinste en zaligste indrukken. Daar is het dat beiden, wanneer rampen en onspoed hun het leven hebben verbitterd, het eenige hulpmiddel gaan opzoeken; daar vindt hun beider geest, na den doorgestanen angst, kalmte en rust; na ontmoediging, nieuwen ijver; na droefheid en wanhoop, meer levenslust en blijheid; na vertwijfeling, vaster geloof en zoeter vertrouwen.

Dezelfde geest, die aan Göthe het bewonderenswaardige eerste tooneel van zijnen tweeden Faust ingaf, spreekt, al is 't in nog zulke bescheiden bewoordingen, uit de reeds boven aangehaalde woorden uit Conscience's *Loteling*, evenals uit zoo menige andere plaats uit zijne werken:

‘O, dáár, dáár is vrede voor het afgemat gemoed, dáár is nog kracht voor den afgesloofden mensch.’

VI.

Intusschen was onze jonge natuurbeminnaar tot den ouderdom van veertien jaar gevorderd. Op dit tijdstip hertrowde zijn vader met eene jeugdige vrouw; de schilderachtige kluis *de Groene Hoek* werd verkocht en verlaten, en het gezin verhuisde naar een huis in de Prinsenstraat, in de voorstad Borgerhout.

Voor Petrus Conscience werd nu aldra bewaarheid wat Bernard ter Haar in zijne lieve idylle van *Huibert en Klaartje* getuigt:

> En sinds zij trouwden met elkaâr,
> Bracht ieder jaar
> Hun nieuwen huwlijkszegen!

Zoo wies de kring, en was nu al
Geklommen tot een negental,
En - bleef het maar bij negen!

De echtgenooten beslisten dan ook dat de twee oudste zonen door eigen arbeid in het onderhoud van het huisgezin zouden voorzien, de oudste en goedgeleerde Hendrik als onderwijzer, de jongste doch sterk gebouwde Petrus als schrijnwerker.

Zoo was het dat Conscience, evenals lang na hem de gevoelige Alphonse Daudet, doch op jeugdiger jaren dan deze laatste, met plak en regel gewapend, het ambt van kinderkoning bekleedde en wel achtereenvolgens in drie verschillende gestichten: het eerste, dat van zekeren Heer Verkammen, waar de jeugdige studiemeester de Engelsche taal aanleerde; het tweede, dat van den heer Shaw, waar hij zich grondig in het Fransch oefende; eindelijk het te Antwerpen zeer geachte gesticht van M. Delin, dat bijna uitsluitend door jongelingen der hoogste standen bezocht werd.

In dit laatste gesticht was Concience werkzaam, toen de Julidagen in Frankrijk den troon der Bourbons omverwierpen, en - als had men in de groote Belgische steden enkel op dat teeken gewacht, het grauw te Brussel en elders aan het muiten sloeg.

In den nacht van 25 tot 26 van Oogstmaand waren te Brussel de onlusten aangevangen: de Brabantsche driekleur was op het Stadhuis geheschen geworden, en de Hollandsche troepen waren verdreven.

Als een vuurstroom, die - door eenen hevigen wind aangehitst, op één oogenblik een onafzienbaar veld, met rijpen oogst bedekt, zou verslinden - zoo doorliep de electrische schok, die het woordje: ‘Vrijheid’ in alle gemoederen teweeg bracht, het geheele land.

De Septemberdagen gaven den muiters in de hoofdstad de overhand; de 10,000 man, welke onder bevel van Prins Frederik, in de Warande, tegenover het Koninklijk Paleis legerden, werden gedwongen tot den aftocht; te Duffel, Lier, Waelhem en Berchem hadden kleine, doch bloedige schermutselingen plaats; Antwerpen alleen, waar de dappere Chassé over het garnizoen des Kasteels bevel voerde, had zich tot nog toe beperkt bij een schijnbaar toeschouwen des strijds. Daar gaat op eens, in de richting van Berchem, het bekende muiterslied op:

En avant! marchons
Contre leurs canons;
A travers le fer, le fen des bataillons,
Courons à la Victoire!

Vrijheidsboomen worden op de openbare plaatsen geplant; driekleurige cocardes schitteren op aller borsten; al wat nog op de lippen zweeft is de kreet: '*Liberté! Patrie!*'

'Vrijheid! Hoe moest dit woord niet tot mijn jong gemoed spreken,' schreef Conscience later; 'met welke onbewuste hoop moest ik het niet begroeten, ik, die sedert vier jaren mijn leven aanschouwde als eene ondragelijke slavernij. Vrijheid was voor mij het middel om de gehoorzaamheid aan mijne stiefmoeder te ontloopen; vrijheid was mijne manwording, de verlossing van het smachtend schoolleven, mijne opbeuring uit de zielesmart en uit de vernedering, die mij het leven zoo bitter en zoo somber hadden gemaakt....'

Bij de schoonste bladzijden, vooral bij de eigenaardigste, welke hij ooit schreef, behooren de naïeve, eenvoudvolle tooneeltjes, waarin Conscience ons het deel dat hij, èn als nieuwsgierige knaap, èn als vrijwilliger, aan den veldtocht van 1830 heeft genomen, met onnavolgbaar talent geschetst heeft.

Wat al aantrekkelijke episoden!

De vrijwilligers zijn met de Hollandsche troepen tusschen Berchem en Borgerhout handgemeen geworden! Nauwelijks hebben de oudste zonen van Petrus Conscience, in de straten van de Scheldestad, met gespannen oor rondkuierend, het doffe kanongebulder gehoord, of zij kunnen niet langer het opflakkerend vuur der jeugdige onbezonnen ziel bemeesteren. Als ging het op een feestje, eene kermispartij los, snellen beiden de poort uit, dringen, onweerstaanbaar, door samenrottende boeren en vluchtend vee heen, en houden eindelijk stil bij eene groote, in lichtelaaie vlam staande pachthoeve. Eenige Hollandsche soldaten waren bezig met zich te goed te doen op het vleesch der verbrande koeien. 'Mijn broeder en ik,' zegt Conscience, 'wij proefden er insgelijks van;' en half teleurgesteld voegt hij er bij: 'het was zoo bitter als gal, en smaakte onzeglijk naar den versmachten rook van stroo.'

Ei! Daar sissen bommen en houwitsers fluitend en klaterend door de lucht. Eene ploft, enkele stappen van de twee

knapen, neder.... Plat ter aarde uitgestrekt wachten onze broeders, evenals de soldaten, dat het werptuig gesprongen zij - en zie! ‘ik delfde ze met de handen uit den grond,.... en hief het hoofd met zelfvoldoening in de hoogte, als moest men mij om mijne stoutheid bewonderen!’

Dat de jonge Conscience, hoe bloô en vreesachtig ook tegenover den *mensch*, veeleer vermetelen moed dan lafheid aan den dag legde, moge, na hetgeen wij reeds hooger hiervan aanhaalden, nog de volgende trek bewijzen.

Het ouderlijk huis, in de Prinsenstraat, kreeg, bij bevel der militaire overheid, twee jeugdige vrijwilligers, beiden uit Brussel, te herbergen.

Een der twee baardelooze helden, nauwelijks achttien jaar oud, was, evenals Hendrik, toen de omwenteling was losgebarsten, in de waardigheid van ‘onderkinderkoning’ werkzaam.

Kon het anders, of twee dergelijke collega's zouden, in min dan eene spanne tijds, boezemvrienden worden?

Hendrik week van den Brusselschen dappere geen duimbreed meer af. Naar de barricaden, tot onder de stadswallen en onder het schroot der belegerden toe, bleef hij onafscheidbaar ‘aan zijne zijde’, en keerde eerst, wanneer de held het opgaf, met hem huiswaarts weder.

Eene andere maal - de muiters hadden dien dag een op de Graanmarkt gelegen *arsenaal* geplunderd - was Conscience er in geslaagd, een geweer te bemeesteren. Bij een nader onderzoek bleek echter, dat het zoozeer verlangde vuurroer geenen haan bezat, daar de koninklijke troepen, ‘vóór hunnen aftocht naar het Kasteel, al de hanen hadden medegenomen.’

Daar gaat eensklaps over de geheele stad de ijselijke kreet op: ‘Het bombardement! het bombardement!’

Het kasteel spuwde eenen regen van vuur en lood over huizen en pleinen, en de oorlogsschepen, die op den stroom lagen, brandden onophoudelijk hunne kanonnen los!

Verbeeld u de verwarring die in de straten der beschoten stad moet geheerscht hebben. Reeds stond het Entrepôt in vlammen; de oude kerk van St. Michiels braakte langs vensters en daken den vuurgloed uit, die haar verteerde.

Al de poorten der stad werden door vluchtenden overrompeld, en zoo groot was de schrik der bevolking, dat men zich in de kelders verborg.

Ginder, door de dommelende en dreunende straten, dwaalt, tot 's avonds toe, een zestienjarige jongeling, met een geweer zonder haan op den schouder, ja! doch zoo fier als een overwinnende held! Wat scheelt hem, of de bommen achter en nevens hem losbarsten, dat al de ruiten der naburige huizen door den schok verbrijzeld uit de ramen vallen? Evenals Krelis, die met de meeste koelbloedigheid voetje voor voetje door den stortregen voortdrentelde, voorgevende, dat het onnoodig was te loopen, daar het verderop ook regende, verhaastte onze jonge Antwerpenaar geenen stap, en niet grooter was de waardige ernst van eenen Caesar, toen hij zijn ‘Caesarem vehis’ uitsprak, dan de onroerbare kalmte van onzen aanstaanden puikschrijver, toen hij zich bij de mannen van goeden wil aanbood, ten einde drie caissons, die elk oogenblik konden in de lucht springen, uit de stad te voeren.

VII.

August Snieders ontwierp vroeger, in eene levensschets van ‘*Theodoor van Rijswijck*,’ het beeld des toekomenden dichters van het ‘*Onze Vader*,’ zooals hij, in 1830, zich in een oogenblik van vaderlandsche opgewondenheid bij 't leger deed inlijven.

Op eenen avond wachtte de familie van Rijswijck vergeefs naar de terugkomst van den oudsten zoon. Reeds wijst de hangklok middernacht! Vruchteloos luistert men met gespannen aandacht naar elk gerucht. Nieuwe teleurstelling!

‘Eindelijk stormde het loshoofd schaterlachend binnen. Hij zag er uit als een Blauwbaard, zoo wreed; een groote sabel, door den broekband gestoken, sleepte krassend over den vloer; een munitiegeweer, waaraan de haan ontbrak, rustte op den rechterschouder; een driekleurig lint pronkte op zijne borst, en een met gebrande kurk gemaakte knevel, voltooide de uitrusting van den vrijwilliger.

Het geweer en de sabel waarmeê hij gewapend was, had hij eenen Nederlandschen soldaat ontnomen. Na hem gedood te hebben? zal men misschien vragen. Neen, zegde hij dikwijls nadien: alleen *de dooden* waren niet te vreezen.’

Zoo, of ongeveer, moet Conscience er hebben uitgezien, toen hij na eene dienstverbintenis geteekend te hebben voor een tijdverloop van twee jaren, met het hart vol blijden trots, in de rangen der vrijwilligers ging plaats nemen. Had de verbrande kurk hem al geene diensten bewezen, met zijne wapenen was het onder geen opzicht beter gesteld: eene patroontasch, met een koordje over den schouder gehangen, een sabel zonder scheede, die een dun lederen riempje aan den broekband vasthechtte, met zulk een verdedigingstoestel was het, dat de vrijwilliger van 1830 zich bereid maakte, om naar de grenzen te vertrekken.

Doch, het zou ons te verre leiden, moesten wij onzen krijgsman stap voor stap opvolgen.

Laten wij slechts het voornaamste vermelden.

Ondanks zijne gekende ‘menschenvrees,’ die hem het soldatenleven, gedurende maanden en maanden, tot eene echte foltering maakte, bracht hij het reeds, in November 1830, tot den graad van fourier der derde compagnie van het derde bataillon der jagers van Niellon.

In deze hoedanigheid was het, dat hij de Antwerpsche Kempen, tot Juli 1833 toe, in alle richtingen doorkruiste, de vreedzame heidebewoners leerde kennen en liefhebben, en zich allengskens met zeden en gewoonten der streek vereenzelvigde.

Aan de idylle van Bethken hebben wij reeds vroeger herinnerd.

Hoe machtig de indrukken waren, welke dit verblijf van een zevental maanden op zijn gemoed uitoefende, heeft de schrijver zelf bewezen, toen hij de volgende woorden schreef:

‘Niet mijne latere reizen door de Kempen hebben mij het gevoel van de schoonheid der heide gegeven; alsdan, toen ik eerst der kindsheid ontgroeide, heb ik hare indrukken in mij vergaderd, hare kruiden geteld, hare geruchten afgeluisterd, ben ik in hare geheimen gedrongen en heb ik ze geliefd en bemind, als hadde mijne wiege op hare maagdelijke vlakte gestaan.

Het was insgelijks gedurende den eersten tijd van mijn soldatenleven, dat ik de bewoners det Kempen, hunne gewoonten en hunne eenvoudige, doch uiterst schoone inborst leerde kennen en doorgronden. Het Belgisch fourierken, waar hij met een logement-biljet verscheen, deed zich spoedig beminnen

door menschen, wier karakter zoozeer met het zijne overeen kwam in zachtheid, in levenslust en in eene onuitlegbare zucht tot mildheid en tot liefde. Hij zat met de lieden bij het vuur rondom den koeketel en vertelde wondere dingen; hij voegde de handen te zamen en bad met hen aan den disch; hij volgde hen ter kerke en knielde nevens hen; hij liep met de jongelieden naar het veld en hielp aan den arbeid; maar bovenal was hij de lieveling der kinderen, die met hoogmoed aan zijne beide handen wandelden en niet zelden tranen stortten, als de Belg, hun goede vriend, naar een ander dorp vertrekken moest.'

Zij, die '*de Omwenteling van* 1830' gelezen hebben, zullen zich wellicht herinneren, hoe Conscience, na allerlei onaangenaamheden, zooals wij reeds verhaalden, zich voor een ruim deel van zijne karakterloosheid tegenover zijns gelijken ontdeed, en ons dank weten, zoo wij deze omstandigheden thans onaangeroerd laten.

In 1833 tot den graad van serjant-majoor verheven, kwam Conscience, op het einde van 1834, in verlof bij zijnen vader terug, en hernieuwde daar de kennis met eenen zijner schoolmakkers, Johan Alfried de Laet.

Deze, die zich sedert lang met letterkunde onledig hield, voor een volbloed volgeling der Fransche romantiek poseerde, en Fransche sonnetten schreef in een toenmalig te Antwerpen verschijnend tijdschrift, 'l'Artiste', vertrouwde aan zijnen jongeren vriend al die gekke, doch zalige droomen van letterroem en onsterfelijkheid, die elke *Sturm- und Drangperiode* kenmerken; ook legde hij hem zijne literarische plannen bloot, en ried hem aan, op zijne beurt de kans te beproeven.

Het regiment van Conscience legerde destijds te Venloo. Van daar uit werd op zekeren morgen aan de Laet een groot pak papier overhandigd, en toen deze er kennis van nam, bevond zich de hartstochtelijke romanticus voor de misgeboorte van een half mythologisch, half vaderlandsch epos, dat voor hem het *nec plus ultra* van 't monstrueuze moest uitmaken.

Dit belette Conscience niet, als *chansonnier* onder zijne kameraden naam te maken. Vooral bezat hij eene bijtende, satyrische luim.

Evenals zijn latere boezemvriend Theodoor van Rijswijck, - deze andere Miltiades, die, volgens zijne eigene getuigenis, in

den slag bij Leuven geene beenen genoeg dacht te hebben om zich uit de voeten te maken, - voelde Conscience zich vaak geprikkeld om zijne oversten tot mikpunt zijner satyrische schichten te kiezen.

Gelukte Door er eens in, zooals hij later vertelde, zijnen Franschen kapitein, in nachtrok en onderbroek, met pak en zak naar de diligentie te doen snellen, om aan eene gewaande samenzwering te ontsnappen, Conscience wist van zijnen kant, in zijne regimentsrefereinen, caricaturen te leveren, waarin al zijn makkers aldra het origineele herkenden, en wreekte zich zoo over meer dan eene ruwe of onrechtvaardige bejegening.

Toen zijn regiment Venloo voor Dendermonde verlaten had, vervaardigde hij eene opera, die met den meesten bijval voor het uit soldaten samengesteld publiek gespeeld werd.

Eindelijk, op 21 Mei 1836, werd Conscience van den soldatendienst ontslagen, en keerde hij voor goed naar Antwerpen terug.

VIII.

De sympathieke Théo, in zijn onbetaalbaar boek: *Histoire du romantisme*, beschrijft ergens de vergaderzaal van het zoogenaamd *Petit Cénacle*, waar zich, praeside Hugo, onderhielden: Gérard de Nerval, Jehan du Seigneur, Augustus MacKeat, Philotée O'Neddy, Napoléon Tom, Joseph Bouchardy, Célestin Nanteuil, Théophile Gautier zelf, en Pétrus Borel.

‘Chacun,’ zegt hij, ‘arrangeait un peu son nom pour lui donner plus de tournure.’

Daartusschen bevonden zich schilders, beeldhouwers, etsers, toonkundigen, dichters, - ‘tous animés de l'enthousiasme le plus fervent,’ en vooral, ‘jeunes gens véritablement jeunes, et différents en cela des *jeunes* d'aujourd'hui, tous plus ou moins quinquagénaires.’ Daar trof men gezichten aan, die eenen Almaviva, eenen Lindor, eenen Maharaja van Lahore zouden doen blozen! Daar alleen, in geheel Frankrijk, trof men mannen aan met baarden, ‘non pas des favoris en côtelettes ou en nageoires, ni une mouche, ni une royale, mais une bar-

be pleine, entière, à tous crins; quelle horreur!' Hier zag men Théo's bloedrood ondervest; ginds het hemelsblauw habiet met gouden knoopen en de grijze geruite broek van Bouchardy; verder, op het schaakbord, het bekkeneel dat Gérard de Nerval tot beker diende, immers, omdat van Han d'Islande geschreven stond: 'Il buvait l'eau des mers dans le crâne des morts.'

In de jaren 1836-1840 leverde het artistieke leven binnen de muren der Scheldestad nagenoeg dezelfde verschijnselen op. Elken avond, van acht tot elf uren, vergaderde zich het eigenaardigste en schilderachtigste van alle gezelschappen, in eene herberg der Sint Jacobsparochie, *het Zwart Paerdeken*, gelegen op den Paddengracht.

Daar was de zetel van eene onlangs gestichte Rederijkkamer, waar zich het schaarsche getal Vlaamschgezinden, meest allen door J.F. Willems, gedurende zijn verblijf binnen Antwerpen gevormd, met eenige even jonge en bezielde schilders en beeldhouwers, onderhielden over al wat hun het nauwst aan het hart lag: Vaderland en Kunst.

Wappers, Leys, Venneman, Ruijten, de Block, de Braekeler, Noterman, Correns, en anderen; Verspreeuwen, Nelis, Suremont. Mertens, Smolderen, de Wolf, en onder de jongsten, J.A. de Laet en Door van Rijswijck, waren leden van deze Kamer.

'Tous animés de l'enthousiasme le plus fervent!' Deze woorden zijn ten volle van toepassing op dit Vlaamsche cénakel, waaruit weldra de geheele nieuwere beweging, in letterkunde en kunst, voor Zuid-Nederland spruiten moest.

Wappers mocht te dien tijde reeds aanzien worden als hoofdman eener school. De reusachtigste doeken schenen hem en den zijnen nog te klein, om er al den onbluschbaren gloed hunner vaderlandsliefde op te kunnen overgieten, om er de reuzenbeelden, die hunne fantasie uit het verleden deed oprijzen, eene plaats op te verleenen.

In breedgolvende byroniaansche of Italaansche mantels gehuld, - eene mode door van Kerckhoven van eene reis in Italië meêgebracht - doorkruisten zij, als andere Childe-Harolds, de straten der groote stad, van onder de overgroote randen hunner chapeaux Rubens de philisterachtige burgerij uitdagende blikken toewerpende, steeds op nieuwe onderwerpen broedend, vaak ook fratsen en booze parten beramende.

Het kon niet anders, of de 'chansonnier' van het Venloosch

regiment zou, door zijnen vriend de Laet, die zich intusschen op het beoefenen der moedertaal had toegelegd, tot lid dezer Rederijkkamer voorgedragen worden.

Hier lag echter de hond gebonden!

Elk nieuw lid moest, volgens eisch der standregelen, een proefwerk voordragen.

Geen wonder, zoo den jongen man bij die gedachte eene koude huivering over het lijf is gegaan! Geen wonder, zoo hij - ten einde raad, en na veel zoekens, een vaderlandsch onderwerp ontdekt hebbende, het eene eerste maal beproefde zijn verhaal in het Fransch op te stellen, om het daarna, *à grands coups de dictionnaire*, in de moedertaal over te brengen.

Vergeefsche moeite!

Iedere volzin, elk woord, werd herhaalde malen doorgehaald en door andere vervangen! De beelden zijner fantazie hadden den zwoegenden beginneling schoon voor 't oog des geestes te dansen, zoodra hij het beproefde éénen trek op het papier te brengen, ééne gedachte te vestigen, verdween alles als bij tooverslag, en zelfs de woorden bleven weerspannig, en weigerden hunnen dienst.

Daar ontvloeien, onverwachts, bijna zonder dat de jonge man er aan denkt, de volgende Nederlandsche woorden zijne pen:

Het was in den jare onzes Heeren 1566, den 16en der maand Augustus.

‘De nacht was duister en de regen, die bij afwisselende vlagen nederstortte, had de nare straten der stad Antwerpen tot menigvuldige waterplassen gemaakt. Geen ander licht deed zich in het verschiet aan het oog op, dan de weinige flikkerende keersjes, welke de inwoners voor de beelden ontstoken hadden. Luttel burgeren dorsten zich in die tijden, alleen om middernacht, in de straten begeven; want de verschillende gevoelens, die er alsdan heerschten, hadden iederen mensch den anderen tot eenen vijand gemaakt. De nachtwaker alleen, met piek en lanteern, doorkruiste de stad.’

Meer dan het woord, meer dan de schilderachtige kleur en den eigenaardigen vorm der gedachte, ook de echte gemoedelijke, ietwat mysterieuse toon der volkspoëzie, - alles was den jongen kunstenaar, om een gezegde van Nicolaas Beets te gebruiken, al met eens ‘zoo maar van het lijf gevallen!’

En zie, zestien volle bladzijden, een geheel eerste hoofdstuk, liggen daar, eer hij weder de pen neerlegt, vóór hem. En nu

herleest hij, blozend van geestdrift en genot, ‘lekkebaardend’ zou ik zeggen, woordje voor woordje die mooie, welluidende, bevallig gerhythmeerde proza: de ontmoeting der beide jongelingen, Koenraad en Schuermans, in de donkere straat; de vergadering bij moeder Schrikkel, in de Peeter Potsteeg; het gedrag van den ridderlijken Lodewijk, en zijn tweegevecht met Schuermans; de eerbiedwaardige figuur van Godmaart, en den eed van Lodewijk op het Bijbelboek. ‘Jongeling! gij zweert bij de heilige passie ons liefs Heeren Jezu Christi: dat gij uwe broeders de Geuzen overal zult bijstaan: dat gij zult strijden met lijf en have tot het verjagen onzer gemeene vijanden - en dat gij zult gehoorzamen aen het hoofd, welk gij en de anderen u zult verkozen hebben.’

Nu mocht Conscience met vertrouwen het oordeel van zijnen romantisch-gestemden vriend de Laet afwachten. Het werk werd eerst in de zittingen van *het zwart Paerdeken*, daarna in het salon van den Heer Max Suremont, voorgedragen, en verwierf steeds meer en meer bijval.

‘Dat moet gedrukt worden!’ had Jan de Laet uitgeroepen, toen Conscience hem zijn handschrift had laten hooren. ‘Dat moet gedrukt worden!’ was de kreet geweest, waardoor de bezoekers van *het Paerdeken* aan hunne bewondering hadden lucht gegeven.

Niet zonder aarzelen besloot Couscience er toe, dezen raad te volgen. De drukkosten beliepen, de plaatjes er bij begrepen, eene som van 1300 franken! Zijn vader, die kennis had gekregen van het bestaande plan, dank zij eener gloeiende aanbeveling die Jan de Laet in het *Journal d'Anvers* geplaatst had, wilde van geen drukken hooren, en, strenger nog en onverbiddelijker dan de ‘bonus praeceptor’, die aan Ovidius het ‘carmina dicere’ verbood, stelde hij den ontstelden jongeling voor dit vreeselijk ultimatum: ‘niet drukken, of mijn huis uit!’

Denzelfden avond nog nam een jonge man van een vierentwintigtal jaren, die, voor allen rijkdom, een klein pakje kleedingstukken onder den arm droeg, zijnen intrek in *den Koning van Spanje*, eene afspanning van het toenmalig Borgerhout, en korts daarna werden de prospectussen van ‘*het Wonderjaar*’ op Gods genade de wereld ingezonden.

Heugelijk jaartal voor de wedergeboorte onzer letteren! Men schreef 1837.

‘Eilaas!’ zegt Max Rooses: ‘de bijval bleef besloten tusschen den engen kring der oude vrienden. Alhoewel sommigen hunner een dozijn exemplaren voor hunne rekening genomen hadden, beliep het getal der inschrijvers slechts 241, en er bleef een tekort van 500 franks, juist de prijs der ongelukkige plaatjes.’

Zooals men denken kan, was deze eerste proeve verre van volmaakt. De toestanden hooren veeleer in een melodrama dan in eenen roman; de mannen, die in 't boek optreden, gelijken aan tot barstens toe opgepropte vulkanen; zij spreken niet, zij redeneeren niet, zij denken nog veel min - zij declameeren, maken statige handgebaren, houden deftig de linker op het rapier, rollen gloeiende oogen onder de gefronste brauwen, en, openen zij den mond - dan ontrolt daaraan een vloed van opgeschroefde en ronkende perioden. De vrouwen zijn door en door week; eene ziekte die zelf den rooverhoofdman, Wolfgang, heeft aangetast. De gebeurtenissen vloeien uit malkander niet voort, zoodat de eene de andere noodzakelijk maakt! 't Schijnt veeleer dat de schrijver er zich op toelegt, eenige à priori vastgestelde toestanden, die hem vooral bevielen, kost wat kost eene plaats te geven.

Doch voor het juist doorgronden van Conscience's latere romans, is er bezwaarlijk een kostelijker document aan te toonen. De kiem zijner min prijsbare, maar ook zijner goede hoedanigheden ligt daar voor de hand. Laat de woorden van den gevangen Godmaart, van zijne lieve dochter, van Lodewijk en Wolfgang zich ontdoen van het gezwollene, van ‘den preêktoon,’ zooals de Génestet het noemde, en gij zult in de plaats van deze personages, den ouden Gwijde, de droomerige Machteld, Adolf van Nieuwland, Bruno uit *de Boerenkrijg*, Lieven uit *Artevelde*, vóór u zien opdagen.

De goudader, waaruit Conscience en met hem weldra die gansche phalanx volgelingen met volle handen putten zou, lag nu in het zonnelicht bloot. Men zou zijne ingevingen zoeken in het eigen leven van het volk, dat men uit de vernedering wilde opheffen; zijne zeden zou men schetsen, aan zijne haerdstede zou men gaan nederzitten, als gemoedelijk verteller, maar ook als zanger van de verleden grootheid, als een profeet van de toekomende wedergeboorte. In alles zou men den moed en het gevoel van eigenwaerde weder tot bewustzijn roepen, door het beschrijven der roemvolle daden van het voorgeslacht; wat het

volk eert en liefheeft, zou men eeren en liefhebben: godsdienst, vaderlijk gezag, banden des huwelijks, reinheid en eenvoud der zeden.

Niet slechts in enkele zinsneden der *Voorrede*, maar geheel het boek door, vindt men de eerste sporen van een dergelijk ondernemen.

Met recht was het dan ook, dat Conscience, vier en veertig jaren na de verschijning van *het Wonderjaar*, in de openbare plechtige zitting der zoogenaamde Klas van Letteren, der Belgische Academie, uitriep:

'Et voyez, Messieurs! si les jeunes gens (qui en 1831 associèrent leurs efforts pour relever leur race) avaient mal conçu leur programme ou ont été trompés dans leur attente!'

IX.

Wederom gaat een kort tijdstip van onaangenaamheden voor Conscience aanbreken.

Nog vóór het eind van 1837 had hij eene reeks dicht- en prozastukken van verschillenden aard in eenen bundel verzameld, en onder den titel *Phantasy* in de wereld gezonden.

Onmogelijk dit werk beter, dan door Max Rooses gedaan werd, te beoordeelen.

'De verzen waren onbeduidend, zooals alles wat Conscience in rijm schreef; het proza was overdreven romantiek. De hoogst phantastische onderwerpen bestonden uit de geschiedenis van eenen moordenaar, die door het geraamte van zijn slachtoffer in het graf medegesleept wordt; de overige helden zijn een sluipmoordenaar, aangehouden in het paleis van Alva, en een minnaar, die zijne ziel aan den duivel verkoopt. De bewerking staat op de hoogte der vinding.'

De geringe bijval, dien het boek verkreeg, opende Conscience de oogen. Evenals Frans, uit *Hoe men schilder wordt*, zag hij, te laat in, welke onvoorzichtigheid hij door het uitgeven dezer onrijpe vrucht bedreven had en hij besloot eene schitterende *revanche* te nemen: hij zou eenen roman schrijven over eene der glorierijkste gebeurtenissen uit het Vlaamsch gemeentetijdvak.

Een volle jaar werkte hij, zonder de pen anders neer te leggen, dan om steden en plaatsen, in zijn boek beschreven, oogenschouwelijk te bestudeeren. In 1838 verscheen *de Leeuw van Vlaanderen*, en nauw was nog het boek van de pers of men begroette het allerzijds als een meesterstuk.

Door zoovelen, vóór ons, werd dit gewrocht reeds bestudeerd, dat wij er voor terugdeinzen deze studie eens te meer aan te gaan.

Dit hoofdwerk brengt ons terug in het hartje zelf van 't eerste bloeitijdperk van het ‘Vlaamsche romantismus’; het is onafscheidbaar verbonden met een aanzienlijk getal vaderlandsche schilderijen van Wappers, de Keyzer, Gallait, de Biefve, die, van denzelfden geest doortrokken, destijds ook denzelfden bijval verwierven.

Hoe onbeduidend de omwenteling van 1830 ook geweest was, toch had het gisten der geesten, het gewoel op de straat en het wapengekletter, vrij diepe sporen nagelaten in de gemoederen der kunstenaars van dien tijd.

Op tijdstippen als het bedoelde, na dergelijke staatkundige veranderingen, heeft het volk er behoefte aan, dat men de geestdrift, die het nog bezielt, den vaderlandschen ijver, die het ten toon spreidt, in beeld en woord uitdrukke; dat men burger en werkman die feiten uit de geschiedboeken voorlegge, waarin zij als eenen echo van het heden meenen terug te vinden.

Dan neemt alles, ook in het scheppend vermogen des kunstenaars, eenen bovennatuurlijken glans, eene meer dan gewone gestalte aan. Heldenlichamen bevredigen niet - Titanen wil men bewonderen; de gestrenge toon van het historisch verhaal laat de menschen doof - de opwekkende klem van ode en hymne, de vervoerende zwier der dithyrambe alleen vinden welwillende toehoorders! Eene bladzijde, een doek van gewone grootte volstaat niet - een lijvige bundel, een linnenvierkant, groot genoeg om eenen ganschen wand te dekken, kunnen nauwelijks den overvloed der stof bevatten. De episode versmaadt men - een geheel slagveld zal men beheerschen! Elk boek wordt een manifest; elke ode eene oorlogsverklaring; elke schilderij een ultimatum!

In de schilderkunst noem ik den *van der Werff* van Wappers (1830), de *Septemberdagen* van denzelfden (1834), de *Sporenslag* van de Keijser (1836). In de letteren hoef ik enkel te wijzen op het werk dat ons bezig houdt.

Met recht heeft men dit werk met de volksepen der Germaansche, ook der Grieksche oudheid vergeleken. Meer dan éénen homerischen toestand treft men er aan. Of doet de zwarte ridder, wanneer hij de geschaakte jonkvrouw uit de handen der Fransche soldeniers verlost, niet onwederstaanbaar denken aan de helden van Ilion of Achaïen, wier goede zwaard door Homerus' verzen schijnt te flikkeren? Huist in Pieter de Coninck niet iets van Odusseus? iets van Paris in Adolf van Nieuwlandt? Is het niet de eenvoud van Homerus, die ons treft, waar de dichter ons de edele gravendochter toont, het vaderlandsche kamp met vriendelijken lach doorkruisend, de roemvolle helden, die zich niet ontzien met den loggen smidshamer eigenhandig op de ijzeren stangen te beuken, dankbaar toelachend?

Met hoeveel liefde, met welken begeesterden iever Conscience deze stof behandelde; met wat eene meesterschap hij haar tevens beheerschte, kan de groote zorg, waarmede elke bladzijde geschreven, elk personage geschetst werd, ten volle bewijzen. Elke nieuwe gebeurtenis, die zich bij de dramatische keten voegen komt, is, onder des meesters kunstvaardige hand, een afzonderlijk op zich zelven staande tafereel geworden, waarvan wij niet weten wat meest verwondering verdient, of de hoog plastische voorstelling, of de harmonieuze wijze waarop het in de strenge eenheid van het geheel versmelt. Denk aan de valkenjacht, aan het gevecht op den zolder, aan de halsrechting der veroordeelde Klauwaarts, aan de oplichting van Machteld, aan den brand van het slot van Male - hoe vol levensschoonheid, hoe aanschouwelijk is dat alles voorgesteld!

Moest de roman, door de keuze der stof zelve, de gevoeligste snaren in het volksgemoed doen trillen, nog meer zou hij dit, nu de schrijver geen enkel middel ongebruikt liet, om den populairen kunstsmaak te bevredigen. Ik herinner mij nog, met welke onveranderlijke voorliefde, in het vaderlijk huis, het geheimzinnige beeld van Diederik de Vos, al speelt deze dan ook eene der ondergeschikte rollen in het epos, door al diegenen - en het gezelschap was soms zeer talrijk! - die zich des Winters, in de breede keuken, vereenigden, om mijnen vader te hooren voorlezen, bejegend werd. Men vond daar ongetwijfeld iets terug van den ouden Reinaart - wiens naam en heldendaden nog steeds spreekwoordelijk op mijn dorp voortleven.

Ook voor de liefde van Adolf en Machteld, toonde men de innigste bel angstelling. Met ingehouden adem hoorde men het tooneel voordragen, waar de lieve gravendochter, naast de sponde van den gek wetsten jongeling, te waken en te bidden zit. Met dezelfde liefde, waarmede geslacht op geslacht die weemoedige Vlaamsche liederen, van de *twee Coninx kinderen* af tot het achttiendeeuw sche '*aan d'oever van een' snellen vliet*' aangehoord en op beurt gezongen heeft, luisterde men mijnen vader de woorden uit den mond. En inderdaad, is het niet dezelfde gemoedelijkheid die men in beide, het lied en den roman, aantreft? Is de toon niet even warm, even gevoelvol, even dwepend-ziekelijk?

Voor niet minder dan 480 afdruksels had het publiek ingeteekend! Wat echter niet wegnam, dat Conscience, bij 't voldoen zijner drukkosten, eenen post van 19 franken onbetaald moest laten.

Ons zal geen woord ontvallen, dat ook maar van verre mocht gelijken op eene kleineering der overige, vaak puike historische romans van Conscience: *De Burgemeester van Luik, Artevelde de Boerenkrijg;* meer dan wie ook schatten wij deze werken hoog. Nooit echter verhief zich de schrijver hooger, dan hij het in *de Leeuw van Vlaanderen* gedaan heeft.

X.

'Toen mijn *Leeuw van Vlaanderen* reeds was verschenen,' schreef mij eenmaal de beroemde man, 'verliet ik eene positie van klerk met eene jaarwedde van 500 fr. 's jaars, en maakte mij gedurende dertien maanden hoveniersjongen.'

Ziehier, door welke omstandigheden Conscience er toe gebracht werd, eenen dergelijken stap te beproeven.

Men was in 1839; de Kamers van het jonge Koninkrijk hielden zich onledig met zeer gespannen beraadslagingen over het zoogenoemde tractaat der 24 artikelen. De mogendheden eischten, ten voordeele van de Hollandsche kroon, afstand van een deel van de toenmalige provintiën Limburg en Luxemburg.

In angstige gespannenheid wachtte het land!

Binnen Antwerpen, waar de adel en de hooge handel nog

voor een ruim deel als Orangist bekend stonden, geraakten de gemoederen der revolutionaire jeugd aan het gisten. Zoo verre kwam het, dat, na eene hartstochtelijke ontboezeming van Conscience op eene vergadering in het Schouwburg van Verscheidenheden, eene woelige menigte de ruiten, ten huize van den burgemeester, M. Legrelle, ging inwerpen.

'Mijne vaderlandsche gevoelens,' zeide Conscience aan eenen zijner levensbeschrijvers, 'doch vooral de vermetele taal waarin ik ze had uitgedrukt, berokkenden mij de vijandschap van vele machtige personen. Alle middelen stelde men in het werk, om mij te ontmoedigen, en om mij het leven hatelijk en ondragelijk te maken. Men vervolgde mij in het geheim, men bouwde in stilte plannen. Mijn toestand op het provintiaal gouvernement werd ondragelijk, totdat ik op zekeren dag, uit eigen beweging, voor de jaarwedde van 500 fr., mijn eenig bestaan, bedankte. Zelfs mijn vertrouwen als kunstenaar kon mij niet opbeuren. Ik twijfelde aan mijn talent, en ik zag als eenige toekomst, in de schrijversloopbaan een twijfelachtig succès na den dood, en een sterfbed in het godshuis, te gemoet.'

Toen was het, dat Conscience den *Koning van Spanje* verliet, om zijnen intrek te nemen bij zijnen edeldenkenden vriend, den bloemkweeker Karel van Geert.

'Des avonds,' zoo schrijft des Heeren van Geert schoonzoon, Max Rooses, 'na de volbrachte taak, studeerden de twee vrienden samen wetenschappelijke kruidkunde, waar Conscience van jongs af lust en aanleg voor getoond had. Hier vermeerderde hij de kennis waarvan hij, in den *Groenen Hoek*, de eerste beginselen had opgedaan, en verzamelde hij het grootste deel der stof, die hij zoo uitstekend verwerkte in *Eenige Bladzijden uit het Boek der Natuur*, dat zeven jaar later verscheen.'

Eene onverwachte gebeurtenis - de dood van Matthias van Bree, den toenmaligen herinrichter en Directeur der Antwerpsche Academie van Schoone Kunsten, 15 Dec. 1839 - droeg er niet weinig toe bij Conscience met zijne literarische roeping te verzoenen.

Geruchten waren in omloop, als zouden de stedelijke overheden alle betooging, uitgaande van de leerlingen des overleden meesters, willen beletten! Alleen de officieele wereld zou tot de plechtigheid toegelaten worden, en van ambtswege zouden de redenaars worden aangeduid.

Dit bevredigde echter de jonge Antwerpsche schilders niet. Zij wendden zich tot den hovenier van Mijnheer van Geert, en het gelukten dezen laatste, toen hij zijne pogingen bij die der kunstenaren voegde, Conscience te overtuigen, eene rede te houden op het graf van van Bree.

Zoo uitbundig was de bijval, dien de waarlijk diep gevoelde woorden des jeugdigen schrijvers bij allen verwekten, dat de oude veeten, zelfs door Legrelle en zijne collega's, vergeten werden. De *Précurseur*, een der Antwerpsche organen, dat steeds de grootste antipathie voor schrijver en schriften getoond had, bood zijnen lezers, tegelijkertijd in de beide landstalen, denzelfden dag de geheele redevoering aan.

Nog denzelfden avond van December 1839, werd Conscience, door zijne talrijke vrienden, een prachtig feestmaal aangeboden.

Zijne redevoering was inderdaad de openbaring geweest van een der schitterendste sprekerstalenten, die men wel ooit in Zuid-Nederland mocht aantreffen. Het gevoel, dat in aller aanwezigen hart opwelde, hadden die woorden nog weten aan te wakkeren; eene ongekende sympathie ging van den spreker uit; niet alleen zij, die hem als kunstvrienden omringden, ook de onverschilligste nieuwsgierigen voelden zich tot tranen toe bewogen.

Wat Conscience als redenaar kenmerkt, is de buitengewone gloed zijner woorden, en zijne diepgevoelde en toch ongedwongen voordracht. Het sympathetische, het gevoel, is ook op dit gebied zijne groote kracht. Bewijzen is zijne taak niet; geheele scharen beweegredenen tegen elkaar doen oprukken, moet men van hem niet verwachten; waar het er evenwel om te doen is, de toehoorders in geestdrift te doen ontvlammen voor eene heilige zaak, hunne hartstochten te beheerschen of te verwekken, hun bewondering, medelijden, mildheid af te dwingen, daar beschikt hij over eene macht, die men slechts zelden in zulke maat zal aantreffen.

Groot en gunstig waren voor Conscience de gevolgen van deze zegepraal. Op aandringen van Gustaf Wappers, werd hem niet alleen de taak opgedragen, binnen een tijdsverloop van twee jaren eene *Geschiedenis van België* op te stellen, mits eene jaarwedde van 1000 franken als honorarium; nog wierd hij in 1845 tot opvolger van Mr. Snijers aangewezen in het ambt van griffier der Akademie, nadat Gustaf Wappers,

Consciences beschermer en boezemvriend, met de waardigheid bestuurder derzelfde instelling bekleed was.

Ook werd hij, ter gelegenheid der Rubensfeesten in 1840, aangewezen om eene plechtige redevoering uit te spreken bij het onthullen van des grooten Meesters standbeeld, tot Secretaris benoemd van het album en tot lid van het midden-comiteit. Twee jaren daarna, in de maand Augustus 1842, trad de schrijver van *de Leeuw van Vlaanderen* in het huwelijk met Mejuffer Maria Peinen, de waarde huisvrouw, die hem nog immer, even beminnend en getrouw, ter zijde staat.

Conscience bleef in het ambt van griffier werkzaam tot op het oogenblik, dat Gustaf Wappers, in 1854, door staatkundige moeilijkheden gedwongen, zijne directeurswaardigheid nederlegde, eene omstandigheid, die Conscience, uit een gevoel van kieschheid deed besluiten, zijns weldoeners voorbeeld te volgen en op zijne beurt ontslag te nemen.

XI.

In 1847 greep een feit plaats, dat wij niet stilzwijgend mogen voorbijgaan, omdat het namelijk in verband staat met eene omstandigheid, die op de ‘Vlaamsche beweging’ eenen vaak gunstigen, in andere gevallen eenen noodlottigen en betreurenswaardigen invloed heeft uitgeoefend: - het insluipen der staatkundige verdeeldheden en hartstochten in de gelederen onzer strijders.

Reeds van in de vroegste jaren der ‘Vlaamsche beweging’, had men de noodzakelijkheid begrepen, aan de rechtmatige grieven der Vlaamsche bevolking den vorm te geven van een staatkundig programma, rond hetwelk men, zoo mogelijk, eene derde, van de beide andere onafhankelijke partij zou doen ontstaan, ten einde ook de gewone, constitutioneele verkiezingworstelingen ten voordeele der volkszaak aan te gaan.

Men kon zich inderdaad bezwaarlijk tevreden stellen met de lauweren, door enkelen behaald op zuiver letterkundig gebied; - niet genoeg was het, dat de spellingsoorlog was voldongen, dat de Vlaamsche schrijvers schier legio geworden waren; - zoolang het Vlaamsche grondbeginsel, tot in de Staten-kamer toe, niet zou vertegenwoordigd zijn; zoolang de wet zelve de bestaande taal-

grieven in de bestuurlijke-, militaire- en onderwijszaken niet zou hebben opgeheven, zou steeds het voornaamste doel onbenaderd blijven.

In 1847 nu, en wel binnen Antwerpen, werd de eerste poging in de voorschreven richting aangewend.

Eene deputatie Vlamingen, samengesteld uit Conscience, de Cuyper, de Laet, van der Voort (Michiel) en van Kerckhoven, werd tot de hoofden der toen in Antwerpen alleenheerschende liberalen afgevaardigd, ten einde voor Dr. Matthijssens, tevens eenen der rechtzinnigste flaminganten en vurigste liberalen, eene candidatuur te vragen op de vrijzinnige lijst, die - men merke het op - niet min dan 16 namen telde! Een op zestien - bescheidener zijn, ware moeielijk geweest! Ook werd hun aanzoek door allen als rechtmatig aanvaard?... - Gij vergist u, lezer! Als een schreeuwende non-sense werd het van de hand gewezen, en eerst drie jaren later, in 1850, mochten zij er in slagen, denzelfden candidaat gekozen te krijgen.

Men is echter nog in 1847, en men denkt er aan, onzen vijanden den geleden hoon betaald te zetten. Met medehulp van Conscience en J.A. de Laet stichtte Vleeschhouwer, die eene onuitputtelijke satyrische ader bezat, een weekblad, dat, onder den titel: *de Roskam*, bovenarms de toenmalige franskiljons en doctrinairen geeselde.

Van hunnen kant gaven de gebroeders Jan en Theodoor van Rijswijck, bijgestaan door van Kerckhoven, den liberalen *Schrobber* uit - die, met niet minder welgevallen dan de *Roskam*, zijne kolommen wekelijks met niet min persoonlijke aanvallen volpropte, en geenen enkelen zet van zijnen confrater onbeantwoord liet.

Doch, voor Conscience, de Laet en Vleeschhouwer, nam de zaak nog eene andere wending. Onder voorwendsel dat de uitgave van het weekblad *de Roskam* der Vlaamsche zake schadelijk was, doch, volgens Ida von Düringsfeldt, die Conseience in 1857 bezocht, om reden van persoonlijke antipathie en afgunst, werden de drie vrienden, in zitting van 4 December 1847, uit den schoot van de doctrinairgezinde Rederijkkamer, *de Olijftak*, verbannen.

De uitgesloten leden stichtten nu, met het doel den *Olijftak* te bevechten, de Maatschappij *Voor Taal en Kunst*, en zoo machtig groot was in Antwerpen het getal der ‘Consciencisten’, dat *Voor*

Taal en Kunst weldra meer dan 800 leden telde, en niet enkel schitterende feestelijkheden inrichtte, maar tevens, als orgaan, een zeer flink opgesteld en voor de geschiedenis onzer jonge letteren zeer belangrijk tijdschrift, '*het Taalverbond*' uitgaf.

Reeds hooger zagen wij, hoe Conscience zelf, in 1849, eene candidatuur voor den gemeenteraad had aanvaard, en hoe hij, daarover met woede aangevallen, zich eenen tijd lang in de stille heide terugtrok, wel besloten zich voortaan met geene staatkunde meer in te laten.

Het zaad was echter aan den grond vertrouwd - en het zou vroeg of laat ontkiemen en bloeien!

Echter niet, zonder dat nieuwe blijken van onverdraagzaamheid door '*den Olijftak*' zouden worden gegeven.

Inderdaad, - toen Lodewijk Gerrits er in geslaagd was, in den schoot zelven van de oude rederijkkamer de kern te vormen van eenen meer naar onafhankelijkheid strevenden kring van flaminganten; toen *de Olijftak* zelf, in 1850 reeds, een door Gerrits opgesteld manifest had uitgegeven, om de stichting eener onafhankelijke Vlaamsche partij aan te bevelen; toen men eindelijk de hoop mocht koesteren, dat de maatschappij zelve, uit de doctrinaire ketens verlost, het centrum zou worden van eene noch clericale, noch liberale, maar louter Vlaamsche beweging in Antwerpen, toen smeedde van Kerckhoven ook tegen hen het plan, dat tegen Conscience in 1847 zoo wel gelukt was, en Gerrits werd, steeds onder hetzelfde voorwendsel, en zonder door zijne rechters en beschuldigers gehoord te worden, op 21 Februari 1852, verbannen. Er waren elf stemmen tegen, - tien voor de uitsluiting: de stem des voorzitters, Verspreeuwen, deed tot deze laatste besluiten.

Intusschen bleek het Vlaamsche leven steeds meer opgewekt. De werkzaamheden der beruchte Vlaamsche grievencommissie hadden, reeds in 1851, tot zelfs in den schoot der Kamers, aanleiding gegeven tot zeer heftige debatten, waarin o.a. Coomans, de Haarne, P. de Decker, zelfs de Waal Dumortier, als verdedigers der volkszaak, optraden. Het was een tijdstip vol groote, openbare manifestaties, onder den blauwen, open hemel, in de wijde, vrije lucht. In 1850, 1851, had men eenen optocht naar van Rijswijcks graf ondernomen: reeds in 1852 namen er gansche duizenden Vlamingen, van alle hoeken van Vlaamsch-België opgekomen, een geestdriftig deel aan. De politie van

Burgemeester Frans Loos, den man, wien Vleeschhouwer in zijnen geestigen *Reinaert de Vos* onder den naam van Looso Fransio, schier alle weken zoo duchtig te lijf ging, belette de Vlamingen tot in het kerkhof door te dringen, ten einde lauweren en kronen neer te leggen op het graf des geliefden volksdichters. Gerrits hield van op eenen steenen paal eene gloeiende rede, en 'eischte, voor Vlaanderen, der Vlamingen onvervreemdbaar staatkundig recht'[1)].

Zoo had ook in 1850 een optocht plaats naar Waterloo, om er de zegepraal der volkeren over Napoleon, altijd van een Nederlandsch standpunt uit, te gedenken. -

Later werd de vurig liberale Gerrits, den doctrinairen meer dan ooit vijandig. Door toedoen der jong-liberalen, gelukte het hem echter in 1859, zich in de *association liberale* als candidaat voor de gemeenteverkiezingen te doen voordragen, doch enkel om met het woord: '*Un petit commis... il faut plus de pudeur*', te worden afgescheept.

Kort daarna was het, dat door Gerrits, Langlois en Coremans *de Nederduitsche Bond* werd gesticht, een staatkundig, eenen tijd lang recht reusachtig lichaam, waarin alle politieke denkwijzen - ook de meest uiteenloopende - geduld werden, van het oogenblik dat zij zich voor het hoofddoel - flamingantisme - wilden buigen.

'Weldra,' had Gerrits in 1859 op een Vlaamsch banket, in tegenwoordigheid van mannen van allerlei gezindheid, gezegd, - 'weldra zal het Vlaamsche volk zich geheel en gansch oprichten, het doodkleed der politieke onverschilligheid afwerpen, en verrezen, al de rechten terugeischen, waarvan men het te lang verstoken heeft gehouden.'....

'Het doel is niet bereikt,' had hij er bijgevoegd, 'zoolang het volk zelf te klagen heeft, zoolang het niet volkomen in zijne politieke, - in zijne taalrechten is hersteld.'

Inderdaad, wederom in 1860 en 1861, werden pogingen aangewend, om den gemeenschappelijken band der taalbelangen tusschen de liberale en clericale Vlamingen nader toe te halen - toen werd de hoogergemelde *Nederduitsche Bond* gesticht. Gerrits ontwierp zelf het reglement.

De eerste belangrijke quaestie, waarin het nieuwe lichaam

1) Snieders, Lodewijk Gerrits, Herinneringen uit het Vl. Leven.

zijn overwicht deed gevoelen, was die van Antwerpens embastillement; den talrijken volksvergaderingen, die destijds gehouden werden, en waaraan tot 6000 en 7000 menschen deelnamen, wist de schrandere, talentvolle, voorzichtige en krachtdadige leider van den *Bond*, eene voornamelijk Vlaamsche richting te geven; weldra werden alle redevoeringen uitsluitend in de Nederlandsche taal gehouden; de *Bond* ging eene gezamenlijke werking aan met de *association libérale*, de *conservatieve vereeniging*, de *commissie van krijgsdienstbaarheden*, en ondanks den vroegtijdigen afval van enkele maatschappijen, ontwikkelde zich uit deze machtige vereeniging van krachten de eerste, oorspronkelijke en nog onverbasterde *meetingpartij*, die geruimen tijd de Scheldestad wist te begiftigen met eene schier volledig Vlaamsche administratie.

Dit was als een *ver sacrum* voor de Vlaamsche staatkunde. In tal van onze steden, werden Vlaamschgezinde vereenigingen gesticht. Invloed hebbende en hooggeplaatste mannen bemoeiden zich met de zaak. De Waalsche volksvertegenwoordiger, de sympathieke Jottrand Père sprak te Leuven, Antwerpen en elders zijne Nederlandsche voordrachten en redevoeringen uit over '*de Vlaamsche kwestie*, voor en onder de Fransche beheersching, het Hollandsch bestuur en de voorloopige regeering van 1830.' Zelfs de oude Hoogleeraar J.B. David voelde zich in de Brabantsche academiestad eene poos in den drang der politiek medegesleept, en verscheen er zelf als spreker op de Vlaamsche meetingen.

Nu werden allengskens meer en meer Vlaamsche candidaten naar gemeente-, provinciale- en statenkamers gezonden; in alle drie weerklonk luid en fier het Vlaamsche woord en verdedigde men hardnekkig het Vlaamsche goede recht.

In 1866 werden Gerrits en Coremans, evenals vóór en na hen, de Laet en Peter de Baets naar het Parlement afgevaardigd, tot, in 1872, de eerste Vlaamsche wet, waarvan het ontwerp door Coremans neergelegd was, gestemd werd om den Vlaming, althans ten deele, recht te laten wedervaren vóór de rechtbanken zijns lands.

Hier sluiten wij deze eenigzins uitvoerige uitweiding over de staatkundige ondernemingen der Vlaamsche kampioenen. Men ziet het, enkel bij de lichtzijden hebben wij stil willen houden: wij aanzien het als eene zeer terugstootende taak, ook onze

‘schanden’ aan te stippen. - Wat betreft de laatste jaren en de latere geschiedenis der beweging op politiek gebied, liggen onzes dunkens deze gebeurtenissen nog al te versch in het geheugen van allen om ze onpartijdig te kunnen bespreken. Te verre zou het ons ten andere geleid hebben, hadden wij willen uitweiden over alle punten van denzelfden aard, die het opteekenen waard zijn, bij voorbeeld: de zaak Karsman in 1863; de debatten van 64 in de koninklijke academie en de twist tusschen Snellaert en Leclercq; de beroemde mercuriaal van den Procureur Generaal de Bavay; de zaak Schoep, enz.

Toch volstaan deze weinige feiten, om te bewijzen welk eene kracht er ligt in die tallooze schare Vlaamschgezinden van alle denkwijze, zoodra zij, in oogenblikken van gevaar, de twisten van minder belang uit het oog verliezen, om al hunnen iever aan dat ééne en alle andere primeerende belang toe te wijden, dat zij uitdrukken in deze drie woorden: ‘In Vlaanderen Vlaamsch.’

POL DE MONT.

(*Het slot in het volgend nommer*.)

Een vermakelijk heldendicht.

Le Pèlerinage de Charlemagne. - Dr. E. Koschwitz, Karls des Grossen Reise nach Jerusalem und Constantinopel. (Alt französ. Bibliothek von Dr. W. Förster II, Heilbronn 1880.)

Er bestaat een spreekwoord, uitgedacht om den vrede tusschen de menschen te bewaren, en dat, naar ik meen, juist bijzonder geschikt is om iemands gemoedsrust te verstoren. Het is de spreuk die verklaart dat over smaken niet te twisten valt. Want, zoo ze waarheid spreekt, dan is het ook een ijdel en onvruchtbaar werk om over zijn eigen smaak te twisten met zich zelf. En is alle zelfbeoordeeling op het punt van smaak en sympathie doelloos, dan is een der meest belangrijke zijden van ons geestelijk bestaan aan de controle en de macht van ons zelfbewust leven onttrokken.

Voor iemand die gaarne weet wat hij wil en wil wat hij doet, ligt in deze erkentenis van onbevoegdheid en onbekwaamheid, of beter gezegd, van onmogelijkheid, iets zeer prikkelends en irriteerends, ja, in ernstige gevallen, iets zeer verontrustends.

En toch, wie zal beweren dat de wijsheid der natiën, toen zij dit spreekwoord opstelde, zich heeft bedrogen? Wat deed zij anders dan een feit constateeren dat aan geen ernstige waarneming kan ontsnappen - het feit der gestadige, ongemerkte, onbewuste wisseling van den smaak.

Men spreekt veel over den weemoed verbonden aan verandering van wereldbeschouwing; men acht het natuurlijk dat een geest die het zoele dal der droomen verlaat, om de steile bergspits van wetenschap en wijsbegeerte te beklimmen, een droefgeestig vaarwel toeroept aan de vriendelijke beelden van vroeger, een-

maal niet slechts de trouwe gezellen, maar ook de vertrouwde leidslieden van zijn leven. En toch, is er voor een mensch niet veel meer reden tot droefgeestigheid, wanneer hij de tallooze veranderingen aanschouwt die, niet in zijn denken, maar in zijn gevoel, in zijne indrukken, in zijne sympathieën, in zijne waardeering, kort gezegd, in zijn smaak zijn tot stand gekomen?

Een denker die de oude voorstellingen prijs geeft voor nieuwe begrippen, weet ten minste wat hij doet, en buigt zich vrijwillig voor de macht der waarheid. Hij staat op een tweesprong, en kiest zelf zijn weg. Bovendien vindt hij voor het geleden verlies alras de ruimste vergoeding. De nieuwe inspanning verhoogt den levenslust; en welk een genot ligt er niet in de overtuiging, dat het nieuwe licht steeds zal toenemen in glans en in kracht, dat het niet, gelijk het schitterend kleurenspel van vroeger, door de wisselingen van wind en weder beheerscht wordt?

Maar wie bespeurt dat hij koud blijft bij hetgeen hem eertijds deed ontgloeien, onverschillig bij hetgeen hem eertijds ergerde, dat hij bewondert wat hij vroeger te nauwernood opmerkte, dat hij oog en ooren sluit voor hetgeen hem eenmaal behaagde, - die neemt in zijn gemoedsleven een reeks veranderingen waar, wier *hoe* en *waarom* hem grootendeels zelven verborgen blijven, en waarvan het veelal zeer twijfelachtig is of zij den naam van verbetering kunnen dragen. Een stroom heeft hem meegevoerd terwijl hij sluimerde. En zoekt hij een naam voor dien stroom, dan vindt hij dat zijn veranderde omgeving, zijne gewijzigde levensomstandigheden, nieuwe gewoonten en indrukken, misschien alleen het klimmen zijner jaren, vertraagde bloedsomloop en gestoorde stofwisseling het werk hebben tot stand gebracht waarover hij de eerste is om zich te verbazen.

Wat van den enkelen mensch geldt, dat geldt van velen, van allen te zamen. Waarom vindt een bouwstijl die men verouderd waande, op eenmaal de vurigste bewonderaars? Hoe komt het, dat de groote meerderheid der muziekliefhebbers zich plotseling verklaart voor een tonenspel dat vroeger als onzin en wansmaak werd veroordeeld? Waarom konden onze vaderen ademloos luisteren naar een eindeloos leerdicht, dat ons reeds bij de tweede bladzijde doet inslapen? Vanwaar, dat het oor der poëeten zich eertijds tevreden stelde met het eenvoudige klankrijm der *assonnance*, terwijl op den modernen Parnassus alleen de rijkste rijmen gangbaar zijn? Waarom werd een schrijver

vroeger geschat naar den kunstigen bouw zijner periodes, en waarom zoekt men tegenwoordig bij hem boven alles naar het juiste woord? Waarom gold de pathetische declamatie eenmaal voor het groote geheim der reciteerkunst, terwijl de statige Alexandrijn zich thans moet plooien naar den toon van het dagelijksch leven? Waarom wordt in de salons een eereprijs toegekend aan hetzelfde toilet dat nog niet lang geleden slechts sukses had als caricatuur? - Is elk dier veranderingen een schrede op den weg der ontwikkeling? Wordt hier een of ander absoluut ideaal van schoonheid, van welluidendheid en harmonie langzaam maar zeker verwezenlijkt? Zelfs de hardnekkigste idealist zal het niet beweren.

Doch, welke oorzaken men ook moge aanvoeren om die reeks van veranderingen te verklaren (bij gebrek aan gronden om ze te rechtvaardigen), - één ding is zeker: die wisseling zelve is een van de wetten der beschaving. En wie zich, als hij haar in zichzelven waarneemt, door dit verschijnsel laat ontstemmen of verontrusten, die vindt misschien nog den besten troost in de gedachte, dat zij een bewijs is voor de veelzijdigheid zijner ontwikkeling, voor de breede ontplooiing van zijn leven.

Het is dan ook hoogst natuurlijk dat zij wier aandeel aan het bonte leven der wereld betrekkelijk gering is, van die wisseling weinig bespeuren. Hun smaak vertoont eene gelijkmatigheid, hunne sympathieën en antipathieën verraden eene onwrikbaarheid, die aan hun karakter een brevet doet uitreiken van degelijkheid en ernst, maar die in de meeste gevallen eenvoudig een gevolg is van de eentonigheid van hun bestaan.

Hierin ligt ook de reden waarom de vroolijke kinderwereld nog altijd het meest behagen schept in dezelfde spelen, waarom de woelige volksklasse zich nog altijd het meest verlustigt in dezelfde vertooningen die reeds jaren, zelfs eeuwen geleden, den gullen lach te voorschijn riepen op de lippen van het kind en de volksmenigte deden juichen van pret. In die beide kringen heeft de smaak zich slechts in geringe mate gewijzigd, omdat hunne levensvoorwaarden grootendeels gebleven zijn wat zij vroeger waren, omdat hun slechts een plaats is aangewezen in de buitenste sferen der altijd wisselende beschaving. Hoe gretig luistert het kinderoor naar de oude vertellingen van Moeder de Gans, en welk een geliefkoosde volkslectuur is de ouderwetsche almanak met zijn fantastische weervoorspellingen en

zijn koddige anecdotes. Zelfs in een wereldstad als Parijs, zelfs in de rijk gestoffeerde Champs-Elysées, waar de fijnste bloem der westersche beschaving met haar geuren en kleuren pronkt, schaart de jeugd zich nog het liefst om de oude poppekast, den onsterfelijken *Guignol*, en begroet met daverend handgeklap de stokslagen van den verbolgen Jan Klaasen. En in de lanen van het vorstelijk park van Saint-Cloud, terwijl de ruischende waterwerken de geschiedenis verhalen van meer dan één vorstengeslacht, waarvan elk zijn naam gaf aan een nieuw tijdperk in de geschiedenis der kunst, vergaapt de menigte zich nog het liefst aan de houten kramen der kermis en aan den aamborstigen acrobaat die, in spijt der Apollo's en der Herculessen wier steenen beelden hem omringen, zijn magere beenen en zijn versleten tricot in evenwicht houdt op het gespannen koord. Zie het volk opgaan naar den schouwburg! Wat is er niet veranderd in de wereld van het tooneel! De gouden eeuw der klassieken is voorbijgegaan, de romantiek heeft hare veldslagen geleverd en gewonnen, het realisme worstelt om den zege. - Maar, alsof dit wapengekletter een anderen wereldbol verontrust had, zoo roept de menigte altijd weer om het onsterfelijke melodrama; zij verlangt de deugd te zien zegevieren en den verrader te zien sneven, en, in spijt van den meewarigen glimlach der kritiek, bewaart zij hare tranen en haar handgeklap nog het liefst voor ‘la croix de ma mère.’

Er is iets benijdenswaardigs in de frischheid waarmede hier indrukken worden ontvangen waarvoor men meenen zou dat het menschdom de vatbaarheid sinds lang had moeten verliezen. En rechtmatiger dan de klacht der peinzensmoeden, die het betreuren dat zij niet meer kunnen denken als een kind, schijnt mij de wensch - ijdele wensch! - van hen die nog als een kind zouden willen gevoelen en genieten.

Daarom is het altijd een voorrecht om in de geschiedenis der letterkunde, in tijdperken wier voortbrengselen meerendeels sinds lang zijn verouderd en slechts voor geletterden nog een zekere bekoring bezitten, een enkel produkt aan te treffen dat, voor het volk geschreven, door het volk is toegejuicht, en dat men nog heden met wezenlijk sukses voor het volk zou kunnen vertoonen of voordragen. Wie zulk een werk - dichtstuk, roman of drama - met belangstelling weet te waardeeren, dien moet de bekentenis van het hart, dat niet het fijnste en kost-

baarste, maar het meest populaire den schipbreuk der tijden het best doorstaat; die moet toegeven, dat de onsterfelijkheid, op wier bezit de klassieke kunstwerken zich verhoovaardigen, als ware zij uitsluitend het deel der goden en dus een bewijs van goddelijken oorsprong, ook het voorrecht is van minder verheven arbeid. Zij behoort immers evenzeer aan de scherpe tegenstellingen, de schrille kleuren, de ruwe grappen, de dwaze invallen die, los en luchtig dooreengeworpen, aan de nietigste en eenvoudigste menschenkinderen een oogenblik verschaffen van vroolijkheid of van ontroering. Neen waarlijk, het eeuwige troont niet alleen op de toppen van den Olympus; het verbergt zich ook aan den voet van den godenberg, laag bij den grond, op den bodem der eentonige vlakte.

Het was tegen het einde der elfde eeuw[1)], in de eerste dagen van het ridderepos, de frankische *chanson de geste*. Het koningsideaal der middeleeuwen had langzamerhand de gestalte aangenomen waarin het door de poëzie zou worden verheerlijkt. In Frankrijk waren twee vorstenhuizen bezweken en had een derde den troon beklommen. Maar onder de gevallen heerschers had de geschiedenis er enkele zien verrijzen wier beeld nog lang, als een reusachtige schim, de nakomelingschap bleef verbazen. Het was de oude Clovis, de gevierde bekeerling der katho-

1) Met Gaston Paris (Romana IX bl. 1 vlgg.) en Dr. Koschwitz (Karls des Grossen Reise S. 13, waar de schrijver verwijst naar zijne vroegere verhandeling Rom. Stud. II, 29 vlgg) plaatsen wij *Le Pèlerinage* in het laatst der elfde eeuw. De geheele toon van het stuk schijnt te wijzen op den tijd vóór de kruistochten; het feit, dat Karel's tocht als een bedevaart, niet als een kruisvaart beschreven wordt (eerst later maakte men Karel den Groote tot den aanvoerder van den allereersten kruistocht) dunkt ons inderdaad van veel beteekenis. Intusschen is ditzelfde argument door Léon Gautier (*Epopées françaises* III 2e ed. Paris 1880, p. 274, noot) als bewijs voor een lateren oorsprong gebruikt. Dit vreedzame karakter van Karels tocht, zegt hij, verplaatst ons niet in den tijd kort vóór den eersten kruistocht, toen de pelgrims te Jeruzalem allerlei ellenden te verduren hadden, maar gedurende het rustig bezit der heilige stad door de christenen, dus na de kroning van Godfried van Bouillon, in het eerste kwart der twaalfde eeuw. Prof. Gautier vergeet echter dat die heftige vervolgingen van de zijde der Turken eerst in 1076 begonnen zijn; uit de beschrijving van een bedevaart in 1065 blijkt dat de Jerusalemsche patriarch destijds eene onafhankelijkheid genoot, geheel overeenkomende met die welke hem in ons gedicht wordt toegekend. Prof. Suchier (Zeitschr. f. rom. Phil 1880 S. 404) acht eveneens het einde der 11de eeuw te vroeg. Voor ons doel in dit kleine verschil van datum niet gewichtig genoeg om er lang bij stil te staan.

lieke kerk; het was Dagobert, de Frankische Salomo, de schrik der grooten, de troost der armen; het was Karel Martel, die een gebiedend ‘tot hiertoe en niet verder!’ had toegeroepen aan den wassenden vloed der ongeloovigen; het was bovenal Karel de Groote, de overwinnaar der heidenen, de beschermer der geestelijkheid, de handhaver van het recht, de krachtige aanvoerder der strijdlustige ridders. Hetgeen men vroeger ter eere dier vorsten in kleine volksliederen gezongen had, werd bijeenverzameld. De lof die aan velen was toegebracht concentreerde zich om het beeld van één enkelen held; die held ontving den naam van Karel en werd met den historischen Karel den Groote vereenzelvigd. Van alle zijden kwamen de zangers bouwstoffen aandragen voor het wordend epos. De een bracht zijn verstrooide herinneringen, de ander zijne droomen of zijne wenschen, en te midden van de twisten en oorlogen der feodale maatschappij verrees het ideale vorstenbeeld op zijn voetstuk, als een zinnebeeld van éénheid en macht, van vroomheid en trouw.

Om het beeld van den koning schaarden zich weldra de beelden zijner volgers. Karel kreeg zijn Roelant, zijn Olivier, zijn Turpijn. De toestanden der feodaliteit, die zoo menigmaal den leenman in opstand deden komen tegen zijn wettigen heer, riepen een gansche reeks van nieuwe beelden in het leven, beelden van afvallige ridders en weerbarstige onderdanen: een Renaut de Montauban, een Ogier le Danois, een Girart de Viane, - terwijl elders het ideaal van een vorstelijk vrijbuiter in de gestalte van Guillaume d'Orange werd verheerlijkt.

Zoo lang de roem dier helden in korte, vluchtige cantilenen was bezongen, was er geen andere stem noodig geweest om hun glorie te doen weerklinken dan de stem der krijgers die ten strijde trokken, of der vroolijk zingende jeugd. Maar nu de oude cantilene door het lange, statige epos vervangen werd, eischten de dichters ernstiger en meer geoefende zangers tot het voordragen en verbreiden van hun lied. Zij vonden die zangers in de alom bekende en geliefde speellieden, die gewoon waren de burchten der ridders en de jaarmarkten der poorters te bezoeken, om de verzamelde gasten te onthalen op de tonen van hun vedel, op hun goocheltoeren, hun vertellingen en hun grappen. De *jongleur* leerde het lange gedicht van buiten dat een ‘vinder’ hem toevertrouwde, of nam een klein perkamenten

handschrift met zich om zijn geheugen te hulp te komen. Soms vulde hij zelf de leemten aan die hij in zijn stof meende te bespeuren, of wijzigde hij de tiraden wier sukses hem twijfelachtig toescheen, naar den smaak zijner hoorders. Menigmaal ook dichtte hij er eene inleiding bij, om belangstelling te vragen voor het lot zijner helden, om zijn lied als een nieuw en oorspronkelijk dichtstuk aan te bevelen, of om stilte te verzoeken aan de door den wijn verhitte ridders en aan de woelige menigte. En dan begon de zangerige, eentonige declamatie. Bij elke nieuwe tirade veranderde, met den rijmklank, ook de toon van het begeleidend instrument, en uren lang rolden de versregels van de lippen des speelmans, terwijl de luisterende krijgslieden juichend het verhaal van Roelant's heldendaden begroetten en de vrouwen een traan van deernis wijdden aan den stervenden held.

Welnu, het was in die dagen, ongeveer in denzelfden tijd die het Roelantslied in Frankrijk zag geboren worden, dat een jongleur optrad voor de feestvierende dorpers en poorters die tusschen Saint-Denis en Parijs het jaarlijksch reliekenfeest vierden, het beroemde *Lendit*, dat, naar het zeggen der geestelijkheid, door Karel den Groote te Aken ingesteld, door Karel den Kale met de relieken zelve naar deze plek was overgebracht[1)].

De monniken der oude abdij hebben zooeven vol heiligen ijver hun wonderbare schatten aan de vrome bedevaartgangers vertoond: een der nagels van het kruis, de doornenkroon van den Heiland, en zoo meer. Zij hebben een goede som ingezameld voor de schatkist van hun heiligdom. Maar de vroomheid heeft nu haar deel genoten, de vroolijkheid doet hare eischen gelden. De wijn parelt in de bekers, de instrumenten der speellieden doen zich hooren, en de verzamelde menigte betaalt met weinige stuivers of penningen het kermisvermaak dat haar onder allerlei vormen wordt aangeboden.

De jongleur die, in zijn lange donkere pij gestoken, het speeltuig aan den gordel bevestigd, op een bank gaat staan om zijn lied voor te dragen, is niet, gelijk de meeste zijner makkers,

1) Wij houden ons hier aan de hypothese van Gaston Paris, die niet alleen door Dr. Koschwitz, maar ook door Léon Gautier hoogst waarschijnlijk wordt geacht. De rol die de relieken van Saint-Denis in *Le Pèlerinage* spelen en de vermelding van Parijs als de hoofdstad van Karels rijk rechtvaardigen haar volkomen. Eene andere overlevering omtrent den oorsprong dier beroemde relieken wordt vermeld in *Fierabras*, een gedicht evenzeer bestemd voor de feesten van het *Lendit*.

een verworpeling in de oogen der geestelijkheid. Hier althans, in de schaduw der abdij, zullen de mannen der kerk hem het brood niet weigeren dat zij elders aan de speellieden ontzeggen. De monniken van Saint-Denis kunnen hem bijna als een medearbeider beschouwen in het heilige werk dat zij verrichten. Want in het gedicht dat hij ten gehoore zal brengen, worden dezelfde relieken verheerlijk die zij zoo juist aan de schare vertoond hebben, de heilige voorwerpen die Keizer Karel in eigen persoon - zoo luidt sinds lang de legende die overal geloof vindt - uit het Heilige land naar zijn Westersch koningrijk heeft overgebracht.

Het gedicht draagt ten opschrift: *De bedevaart van Karel den Groote*[1].

Nadat de vedel gepreludeerd heeft, heft de zanger aan:

Op zekeren dag bevond koning Karel zich in de kerk van Saint-Denis. Hij had zich op zijn allerfraaist uitgedost, den mantel om de schouders, de kroon op het hoofd, het zwaard om de heupen. En toen hij - na eerbiedig het teeken des kruises te hebben gemaakt - in dat pronkgewaad een poos had heen en weer gestapt voor zijne hofhouding, ten hoogste ingenomen met zich zelf, trad hij naar buiten, nam de koningin bij de hand, voerde haar onder een olijfboom, en sprak, terwijl hij in zijn vollen luister schitterde: ‘Zeg mij, Mevrouw, of ge wel ooit een schooner en volmaakter vorst hebt gezien dan mij, of gij er u wel een denken kunt wien kroon en zwaard zoo voortreffelijk passen.’ - ‘Welzeker,’ antwoordt de koningin, terwijl zij een spottenden blik werpt op haren ijdelen gemaal, ‘ik ken er een die het verre van u wint in fraaiheid van gestalte en in vorstelijken glans.’ - ‘Zijn naam!’ brult Karel, bleek van verbazing en woede, ‘zijn naam! Ik wil hem zien; en zoo gij gelogen hebt, ik zweer u dat gij het met den dood zult bekoopen.’ De arme koningin gevoelt diep berouw over haren dwazen uitval. Zij werpt zich weenend aan de voeten des keizers. Waarlijk, het was een onschuldige grap. God moge haar oordeelen. Van den hoogsten toren der stad Parijs zal zij zich naar beneden werpen om haar onschuld te bewijzen. Ver-

1) *Le Pèlerinage de Charlemagne*. Deze titel schijnt, ook blijkens de scandinavische bewerking, beter te wezen dan de langere, die somtijds, o.a. door Dr. Koschwitz, gebezigd wordt: *Le voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*. In het handschrift wordt natuurlijk geen titel vermeld. Francisque Michel noemde in zijne editio princeps het gedicht eenvoudig *Charlemagne* (an anglonorman poem of the twelfth century etc. London, Paris 1836).

geefs. De keizer stampt van woede. ‘Zijn naam!’ brult hij, ‘of gij zijt des doods.’ En radeloos van angst zoekt de ongelukkige naar een naam, grijpt den eerste den beste aan dien zij vindt en noemt..... Hugo, keizer van Konstantinopel.

Het is genoeg. De proef zal genomen worden. Met dien hooggeroemden Hugo zal Karel zich gaan meten. Hij was toch reeds voornemens een bedevaart te doen naar het Heilige Land en op het graf des Heeren te gaan aanbidden. Hij heeft dus een reden te meer om met de uitvoering van dat plan niet langer te dralen. Van Jeruzalem naar Parijs voert de weg over Konstantinopel.

Dertien muildieren worden aanstonds gezadeld en, het pelgrimskleed om de schouders, den pelgrimsstaf in de hand, zonder wapenen, trekt Karel de Groote met zijn twaalf pairs op marsch. Met betraande oogen blijft de koningin in het ledige kerkgebouw achter.

Men komt te Jeruzalem aan en bezoekt de marmeren kerk waar God zelf de mis heeft gezongen, dat is, waar Christus het avondmaal heeft gevierd met zijne leerlingen. Nog staan daar de twaalf zetels der twaalf apostelen, en naast deze de dertiende, gesloten en verzegeld. Zonder weifelen en onbevreesd, in het gevoel zijner waardigheid, verbreekt de Frankische keizer slot en zegel, neemt plaats op den gewijden troon en noodigt de pairs uit zijn voorbeeld te volgen. Een Jood, die toevallig de kerk binnentreedt, is door dit schouwspel zoozeer overbluft, dat hij zich, sidderend van angst en eerbied, op staanden voet laat doopen. De grijze patriarch komt aansnellen en buigt zich neder voor den indrukwekkenden vreemdeling. ‘Gij wilt weten wie ik ben?’ zegt de koning tot den priester. ‘Mijn naam is Karel; in Frankrijk ben ik geboren; twaalf koningen heb ik overwonnen, en nu ga ik den dertiende bezoeken om ook dezen te vernederen.’ De patriarch overlaadt zijn gast met eerbewijzen en deelt hem, op zijn verzoek, zooveel relieken uit als hij bijeen kan garen: den arm waarop Simeon het kind Jezus heeft gedragen, het hemd der Heilige Maagd, een nagel van het kruis, eenige haren uit den baard van Petrus, het hoofd van Lazarus, en meer. Zoo de keizer hem maar belooft de ongeloovigen in Spanje te gaan bevechten, zal de prelaat zich ruimschoots beloond achten.

Na een verblijf van vier maanden verlaten de reizigers de

heilige stad, trekken naar Jericho, om er palmtwijgen te plukken, en van daar, terwijl de relieken hun een droog voetpad banen door alle meren en stroomen, naar Konstantinopel.

De parel van het Oosten prijkt in volle glorie. De Frankische edelen worden verblind door al de pracht die hun tegenstraalt. Reeds bij het binnentreden der stad ontmoeten ze de heerlijkste bosschen van pijnen en laurieren, in wier schaduw twintig duizend ridders zich vermaken met het edele schaakspel of zich verlustigen in het gezelschap van drie duizend bevallige jonkvrouwen.

Maar Karel heeft het doel van zijn reis niet vergeten en vraagt naar koning Hugo. Men verwijst hem naar een naburigen akker. Op een prachtigen draagstoel, tusschen twee muilezels, troont daar de oostersche vorst, die in eigen persoon een gouden ploegschaar door de vorens drijft. Willem van Oranje, ditmaal een van Karel's reisgezellen, die maar al te goed weet dat het geld schaarsch is in Frankrijk, kan den wensch niet smoren, om dien gouden ploeg met hamers en schoppen in stukken te slaan, en hem te gelde te maken. De Frankische koning, die niet minder goed weet welk gespuis er omdoolt in zijn rijksgebied, verbaast er zich over dat zijn Oostersche collega dat kolossale kleinood zoo maar onbewaakt op het veld durft achterlaten, en benijdt een vorst die verklaart, dat hij regeert over een land zonder dieven.

Intusschen heeft Hugo zijn hoogen gast verwelkomd en voert hem in eigen persoon naar zijn paleis. Hier blinkt alles van goud en zilver. De groote zaal vooral is een meesterstuk van kunst. In het midden staat een geweldige pilaar met zilver beslagen, en daaromheen honderd zuilen. Elk dier zuilen vertoont aan weerszijden een bronzen knaap, die een horen van elpenbeen voor den mond houdt. Zoo dikwijls de westenwind zich verheft, begint het paleis om den zwaren pilaar, als om zijn middelpunt, te draaien; de bronzen knapen zien elkaar glimlachend aan en blazen op hun horens, die luid en helder klinken als het gezang der engelen in het paradijs. Karel is gansch en al verbazing, en acht zijn fransche burchten minder waard dan een handschoen. Op hetzelfde oogenblik barst er een hevig onweder los over de stad; de westenwind steekt op, en het wondertooneel begint. Snel en sneller draait het paleis in het ronde. De Frankische koning en zijne makkers kunnen

niet op de been blijven, en roepen angstig, dat zij meer dan genoeg hebben van het zonderling mirakel. Gelukkig bedaart de wind, en weldra zitten allen om den rijk voorzienen disch geschaard en stillen hun honger met het vleesch van wilde zwijnen, met kraanvogels en gepeperde pauwen.

Na afloop van den maaltijd geleidt Hugo zijne gasten naar een andere zaal, in wier midden een geweldige karbonkel met meer dan zonneluister schittert, en waar dertien rustbedden met de noodige wijnkroezen gereed staan. Karel meent dat hij met zijne vasallen alleen is; doch achter een marmeren trap heeft de slimme Oosterling een spion geplaatst, die in last heeft de gesprekken der vreemden af te luisteren.

Er vallen wonderlijke zaken te hooren. Karel de Groote doet, namelijk, aan zijn reismakkers het voorstel om, naar echt vaderlandsch gebruik, terwijl de beker rondgaat, elkaar te onthalen op sterke stukken en pralerijen, te *gabeeren*, zooals het heette in de taal van dien tijd. Algemeene bijval begroet het voorstel van den koning, die al spoedig met bluffen begint. Hij neemt aan om Hugo's besten ridder, wanneer deze zwaar geharnast op het beste paard gezeten is, zoo hevig met een zwaard te treffen, dat hij man en paard beide door midden klooft en daarbij het wapen nog drie voet diep in den grond doet doordringen. Roelant, die nu aan het woord komt, wil op een mijl afstands van de stad gaan staan en daar in zijn beroemden ‘olifant’ blazen, zoo geweldig, dat de poorten der stad zullen openvliegen, en keizer Hugo door het snelle ronddraaien zijn knevels zal verbranden. Olivier, die reeds aan tafel bekoord is geworden door de schoone dochter van den oosterschen vorst, komt, onkiesch genoeg, met liefdeplannen voor den dag voor wier uitvoering zelfs een Herkules zou terugdeinzen. Bisschop Turpijn zal op drie harddravers springen die hem in vollen ren voorbijsnellen, en intusschen met vier ballen goochelen. Willem van Oranje zal een steenen kogel, die door geen dertig man kan vertild worden, met ééne hand tegen het paleis slingeren, en daarbij veertig vademen van den muur omverstooten. Bérenger wil zich van een toren werpen op de punten van duizend degens; de degens zullen buigen als riet. Aïmer zal een hoed opzetten die hem onzichtbaar maakt, en die hem in staat zal stellen, wanneer keizer Hugo aan tafel zit, al de visch van zijn bord te eten en al zijn wijn op te drinken. Bernard de

Bresban zal de rivier uit hare bedding leiden, zoodat keizer Hugo op den hoogsten toren der stad de wijk moet nemen. Génin verlangt dat men twee penningen op een torenspits zal leggen; hij zal op een mijl afstands gaan staau en met een mes naar de geldstukken werpen; het bovenste zal blijven liggen, het onderste zal van den toren vallen, en hij zelf zal zoo snel loopen dat hij het vallend geldstuk nog in tijds zal opvangen.

Zoo volgt het eene sterke stuk op het andere. De arme spion, die reeds bij Karel's *gab* bijna zijne bezinning heeft verloren, zit bevreesd, en terwijl het angstzweet op zijn voorhoofd parelt, in zijn schuilhoek verborgen. Wanneer de helden eindelijk zijn ingeslapen, komt hij sidderend voor den dag, en haast zich aan zijn meester te vertellen welke vreeselijke wezens hij in zijn woning herbergt.

Hugo ontsteekt in woede. Hij begrijpt dat dit alles minachting is en onbeschaamde spotternij. Wanneer keizer Karel den volgenden ochtend uit de mis komt, treedt hij toornig op hem toe, verwijt hem zijn gedrag, en dreigt zijne gasten te zullen vermoorden, indien de *gabs* niet op staanden voet worden uitgevoerd.

De schrik slaat den Frankischen vorst om het hart. Zoo ernstig was de zaak niet bedoeld. Keizer Hugo schijnt geen gekscheren te verstaan. ‘Sire’, zegt hij, ‘Uwe Majesteit moge het ons niet euvel duiden; maar het is nu eenmaal een gebruik in Frankrijk, te Parijs en te Chartres, om als men op zijn rustbank ligt en goed gedronken heeft, met pralerijen elkaar den loef af te steken; uw claret was te smakelijk om ook ditmaal onze gewoonte niet te volgen’. Maar de vriendelijke woorden van zijn gast kunnen het hart van den deftigen Oosterling niet vermurwen. Men dient de *gabs* gestand te doen, of het vonnis is geveld.

Groote verlegenheid en angst onder Karel den Groote en zijne metgezellen. Wapens heeft men niet meegenomen, want als pelgrims, niet als strijders, zijn de helden naar het verre land gereisd. Er blijft dus niets over dan den hemel om hulp te smeeken. Gelukkig is de hemel niet doof voor hun bede. Spoedig is een engel op aarde neergedaald met een geruststellende boodschap. De helden zullen alle in staat worden gesteld hun sterke stukken te volvoeren. Maar - en de hemelbode heft waarschuwend den vinger omhoog - dit zij de laatste

maal dat men zoo onvoorzichtig praalt ten koste van een ander; aan al te veel dwaasheden moet zelfs een Franschman zich niet wagen.

Opgeruimd en vol goeden moed keeren de Westersche ridders naar hun verbolgen gastheer terug, en verklaren zich bereid om aan zijn verzoek te voldoen. Uit de dertien grappen laten zij hem de vrije keuze; men zal op staanden voet het wonder voor hem vertoonen. Keizer Hugo is niet bijzonder kiesch in zijn voorkeur, en is bereid zijne schoone dochter over te geven aan de brutale liefkozingen van Olivier, die evenwel, getrouw aan het karakter van zijn volk, de hoffelijkheid niet geheel uit het oog verliest. Daarop moet Willem van Oranje voor den dag komen met zijn steenen kogel; en inderdaad worden veertig vademen van den muur zonder moeite omvergeworpen. Bernard laat de stad overstroomen, en keizer Hugo, die reeds op den hoogsten toren zijn toevlucht heeft genomen, smeekt zijn machtigen gast om den wassenden vloed te keeren. Deze, die met zijn twaalf pairs rustig op een hoogen pijnboom is gezeten, zendt een gebed ten hemel, dat op staanden voet verhoord wordt en het water weer doet terugkeeren in de oude bedding.

'Wilt ge er nog meer?' vraagt Karel spottend aan den bevenden monarch, die intusschen van zijn toren is afgedaald.

'Deze week liefst niet', zegt Hugo de Sterke: 'want zoo al uwe *gabs* worden uitgevoerd, dan zal ik iederen dag wel kunnen jammeren. Neem liever mijn hulde aan, en laat mij voortaan mijn rijk als leen uit uwe hand ontvangen'.

De zaak wordt beklonken, en om haar meer luister bij te zetten, zullen, op Karels voorstel, de beide vorsten zich tooien in hun keizerlijk staatsiekleed en samen een optocht houden in den tuin. En ziet - wanneer de beide koningen in hun prachtgewaad voor den dag komen, de gouden kroon op het hoofd, dan staren alle baronnen vol bewondering op den Frankischen heerscher; want, zoo beide de kroon met eere dragen, toch is keizer Karel één vollen voet en drie duim grooter dan zijn gastheer.

De Franschen zijn verrukt, en ieder zegt tot zich zelven: 'Hoe dwaas en dom heeft de koningin gesproken! De ervaring leert het toch maar altijd weer: geen land kunnen wij bezoeken of wij behalen er den prijs'.

Na dezen gelukkigen afloop van het avontuur treedt men de

kerk binnen, waar Turpijn, gedachtig aan zijn waardigheid, de mis bedient. Als deze plechtigheid is geëindigd, wordt er nog eens weer een luisterrijk feestmaal aangericht; wijn en claret stroomen in de bekers, overvloed van wildbraad en pauwen vult de schotels, en wanneer ieder verzadigd is, worden de muildieren gezadeld en maken de Franschen zich tot den terugtocht gereed.

Het afscheid is hartelijk en vroolijk. Alleen Hugo's arme dochter komt wanhopig aanloopen, vat Olivier bij zijn knevels en bezweert hem haar mee te voeren naar Frankrijk. Maar de schoone ridder werpt het arme meisje zijne liefde als aandenken in het gezicht, en rijdt lachend voort naast zijn grooten meester.

De terugreis wordt naar wensch volbracht; de muilezels draven goed, en weldra is men in Parijs, de goede stad, aangekomen. Karel haast zich naar Saint-Denis; en wanneer hij de merkwaardigste van al zijne relieken vol eerbied op het altaar der kerk heeft nedergelegd, dan vindt hij de koningin bevend aan zijne voeten liggen, die hem om vergiffenis smeekt voor haren dwazen twijfel aan de heerlijkheid van haar gemaal. Karel reikt haar de hand, ter wille van het heilige graf dat hij heeft mogen aanbidden, en de oude beleediging is weldra vergeven en vergeten.

Luide toejuichingen, een goed gevulde wijnkroes, eenige muntstukken of een nieuwe plunje waren het loon van den zanger, die zoo uitnemend den smaak zijner hoorders had weten te prikkelen. Was hij zelf de vervaardiger van het lied? Wel mogelijk. De komische tint die over het geheel ligt uitgespreid, doet inderdaad denken aan de snakerijen van een jongleur, en wel van een die bij voorkeur niet in de ridderzalen, maar op de jaarmarkten vertoefde. Zangers als de ernstige ‘vinders’ der *Chanson de Roland*, zouden voor een zoo luchtige behandeling der epische stof zijn teruggedeinsd. Bovendien waren zij te zeer gesteld op heldendichten van langen adem, vol herhalingen en uitweidingen, om zich tevreden te stellen met een epos van nog geen negenhonderd regels. Ook zouden zij waarschijnlijk het gebruikelijke rythmus der tiensylbige verzen hebben gevolgd en niet, zooals hier geschied is, den Alexandrijn hebben gekozen.

Doch, wie de maker geweest zij, onder de volksdichters mag hij gerekend worden. In een tijd toen het statige heldendicht

zijn triomfen vierde, toen men nooit verzadigd was van den eentonigen cadans der lange tiraden, waarin soms meer dan dertig op elkander volgende regels alle met denzelfden rijmklank eindigden, - toen men wilde hooren en nog eens weder hooren van Karel's witten baard, waarbij hij zwoer in tijden van ernst, waarin hij met de vingers woelde in oogenblikken van gramschap, waarmee hij pronkte bij den aanvang van het gevecht, - toen, in de lange beschrijvingen der dichters, de eene veldslag op den anderen volgde, met dezelfde ongehoorde heldendaden, dezelfde onbesliste tweekampen, dezelfde gapende wonden, dezelfde tooneelen van doodslag en doodstrijd, van vlucht en verraad, - in dien tijd heeft de dichter van *Karel's Bedevaart* een toon weten aan te slaan waardoor, tegelijk met den godsdienstzin, ook de lachlust van het volk werd getroffen, en die, al zou hij tegenwoordig wat onzuiver klinken, toch niets van zijn helderheid heeft verloren.

Het lag zeker niet in zijne bedoeling een parodie te leveren op het karolingisch heldendicht. Zijn eerbied voor den keizerkoning, den gunsteling des hemels, is niet minder groot dan die der vurigste vereerders van Charlemagne. Het tooneel waarin hij Karel en zijn twaalf pairs doet nederzitten op de gewijde zetels der Jeruzalemsche kerk[1], behoort tot de aangrijpendste fragmenten die de epische poëzie van Frankrijk heeft aan te wijzen. In hoogschatting der heilige relieken doet hij niet onder voor den vroomsten bezoeker der abdij van Saint-Denis. Dat de koning als een pronkende pauw met opgestoken staart in den kring zijner grooten gaat rondstappen, schijnt ons belachelijker toe dan het in die dagen was. Zelfs in de *Chanson de Roland* behoort het tot de liefhebberijen van Karel den Groote om zich op te tooien, den witten baard uit te breiden over het glinsterend malieënkolder, en een poos heen en weer te draven voor zijne ridders[2]. - Maar, zoo de auteur van dit vermakelijk heldendicht al niet spotten wil, hij wil doen lachen, en met welbehagen verwijlt hij bij de grappige tooneelen van zijn verhaal.

Reeds de vinding zelve verraadt dat mengsel van ernst en kortswijl, van eerbied en lachlust, waardoor hij zich van zijne vakgenooten onderscheidt. Tweeërlei stof, van verschillenden

1) Vss. 112 vlg.
2) Zie *La Chanson de Roland*, 7ième éd. Léon Gautier, vs. 2997.

oorsprong, heeft hij tot één geheel verwerkt, of beter misschien, saamgevoegd. Aan den eenen kant was er een legende in omloop omtrent een bedevaart die Karel de Groote naar het Heilige Land zou hebben ondernomen; eene legende waaraan niets anders ten grondslag ligt dan de belangstelling die de historische Karel aan de christenen van Jeruzalem betoond had[1]. Aan den anderen kant bestond er een sprookje, dat in de Arabische vertellingen, in de Bretonsche Arthurromans[2], en zelfs in de Noorsche mythologie wordt teruggevonden, en waarin een koning, of een god, aan wiens meerderheid boven alle anderen een ongelukkige het waagt te twijfelen, een reis onderneemt ten einde zich met dien gewaanden mededinger te meten. Het tooneel der *gabs* is waarschijnlijk voor een deel uit diezelfde bron gevloeid, voor een ander deel van zijn eigen vinding. Om dit te schetsen behoefde hij niet ver te zoeken. Zijn naaste omgeving gaf hem de modellen aan de hand. Want niet zonder reden laat hij Karel tot keizer Hugo zeggen: 'Dat pralen en spotten, Sire, het is een Fransch gebruik, een Parijsche gewoonte'[3].

Dat het gedicht in zijn tijd een waardig sukses heeft gehad, valt niet te betwijfelen, ook al is het niet in zijn oorspronkelijken vorm voor ons bewaard gebleven. De copiën die men er ongetwijfeld te Parijs van heeft vervaardigd zijn alle verloren gegaan. Gelukkig bevond zich onder de bedevaartgangers van het beroemde *Lendit* een Engelschman rijk genoeg om een afschrift van *Karel's Reis* te betalen, die het meenam naar zijn vaderland en het daar liet overschrijven. Is zijn Parijsch manuscript verloren gegaan, het handschrift dat zijn afschrijver vervaardigde is bewaard gebleven[4]. Ongelukkig kende deze man bijna geen Fransch en kleedde hij het lied in de anglo-normandische taalvormen van zijn vaderland. Bovendien vertoont zijn afschrift tal van leemten en onnauwkeurigheden, die de ge-

1) Karel de Groote had o.a. te Jeruzalem een hospitaal gesticht en er een kerk laten bouwen gewijd aan de Heilige Maagd.
2) Zie een en ander vermeld bij Gaston Paris, t.a.p. blz. 8 en blz. 9 Noot.
3) Vss. 654 vlgg. Si'st tel custume en France, a Paris e a Cartres, Quant Franceis sunt culchiet, ke se juent e gabent, E si dient ambure, e saveir e folage. Men vergelijke hiermede het bekende: Apres mangier, sanz remuer, Vet chascuns Noradin tuer (Chevalier au lyon vs. 593) en de daar aangehaalde spreekwoorden: Il i a plus de paroles en un pot de vin qu'en un muid de cervoise, en: Chaz saous s'envoise, welk laatste elders (*Miserere* 50, 2) luidt Ventres saous se jue.
4) British Mus. 16 E. VIII.

leerden niet dan met behulp van gissingen kunnen aanvullen en herstellen. Doch aangezien er geen enkel ander exemplaar van het oorspronkelijke fransche gedicht meer bestaat, zoo heeft dit gebrekkige handschrift niet geringe waarde.

Intusschen heeft men er reeds vroeg allerlei vertalingen van gemaakt, die nog thans in verschillende deelen van Europa worden teruggevonden: eene Kymrische vertaling in Engeland, eene Scandinavische vertaling in IJsland[1)], terwijl de legende van Karels bedevaart, hetzij dan door rechtstreeksche bemiddeling van het oud-fransche gedicht, hetzij langs andere wegen, ook in Duitschland en in Italië is doorgedrongen. In het laatstgenoemde dier beide landen nam zij een eigenaardigen vorm aan. Karel's mededinger is niet keizer van Constantinopel, maar koning van Portugal; het is niet de onbezonnen uitval der koningin, maar het zijn de sterke verhalen van een portugeeschen jongleur, die den koning de reis doen ondernemen. Het tooneel der gabs is ongeveer hetzelfde als in ons gedicht. Met blijkbaar welgevallen laat de Italiaansche dichter zijne lezers verwijlen bij de onkiesche pralerij van Olivier[2)].

Ook in Frankrijk heeft de populaire stof allerlei nieuwe bewerkingen ondergaan. Toen men later in nieuwe heldendichten de daden bezong van Galiën, den zoon dien de ongelukkige dochter van keizer Hugo, de schoone Jacqueline, aan haren ontrouwen beminde had geschonken, toen werd het verhaal van Karel's reis naar Jeruzalem en Constantinopel in nieuwen vorm gebracht en vastgeknoopt aan de geschiedenis van dezen beroemden bestrijder der Sarrasenen. In de dertiende eeuw werd de oude *chanson de geste* van den Parijschen jongleur in streng rijmende verzen overgebracht, en van deze verscheen twee eeuwen later eene bewerking in proza[3)]. Natuurlijk waren de *gabs* ook nu

1) Zie deze beide bewerkingen in Koschwitz, *Sechs Bearbeitungen des altfranzösischen Gedichts von Karls des Grossen Reise etc*. Heilbronn 1879. Van de Kymrische bewerking is daar bovendien eene Engelsche vertaling gegeven.

2) *De Viaggio di Carlo Magno*, een werk der XVe eeuw, berust waarschijnlijk op Franco-Italiaansche gedichten uit de XIIe en XIIIe eeuw. Zie hierover o.a. *Léon Gautier, Épopées françaises* III. bl. 278 en 294 noot.

3) Deze bewerking vormt het eerste gedeelte van den prozaroman bekend onder den naam van *Galien restoré* of *rhetoré*, waarvan een afschrift gevonden wordt in de Bibl. Nat. te Parijs f.fr. 1470. Volgens prof. Léon Gautier (III. blz. 302 noot) berust dit proza-verhaal op eene berijmde omwerking der oude chanson de geste, uit de XIIIe eeuw.

nog het meest geliefkoosde deel van het gedicht. Maar ook eene andere bijzonderheid van het oude verhaal had in hooge mate de aandacht getrokken; het was de gouden ploeg waarmede keizer Hugo door zijn hoogen gast op het veld was aangetroffen. De heerscher van Constantinopel is, onder de handen van deze nieuwe Fransche dichters, een echte ‘heerenboer’ geworden. Hij vindt geen behagen in valken en jachthonden, en brengt zijn leven door met ploegen en spitten. Zijn hovelingen en ministers zijn zwijnenhoeders, ossendrijvers en schaapherders, maar het zijn boereknechten van een zeer bijzondere soort. Als Karel en zijne pairs in de nabijheid der prachtige hoofdstad van het Oosten zijn aangekomen, ontwaren zij een rijk versierd paviljoen, waarin zij gaarne hun intrek nemen, meenende dat zij door een prins worden geherbergd. Als zij bemerken dat de gewaande prins een van Hugo's zwijnenhoeders is, ergert Roelant zich over den hoon die zijn meester wordt aangedaan. Maar de wijze koning antwoordt: ‘Spreek er niet van, lieve neef, want zulke zwijnenhoeders kennen wij in Frankrijk niet.’ Een tweede paleis, waarin zij even vorstelijk onthaald worden, behoort aan een ossendrijver, een derde aan een schaapherder, en eindelijk wordt de woning van den vorst zelven bereikt, een verzameling van korenschuren en hooistapels. Hier blinkt de gouden ploeg, waaruit niet alleen Roelant, maar Karel zelf munt zou willen slaan, ten einde soldaten aan te werven voor zijn strijd tegen de ongeloovigen.

Nog was de populariteit van het verhaal omtrent Karel's bedevaart en Olivier's minnehandel niet uitgeput. Toen kort na de uitvinding der boekdrukkunst de meest geliefde werken aan de pers werden overgegeven, ruimde men onder de incunabelen een plaats in aan twee proza-romans waarvan Karel's reis een der meest geliefkoosde episoden uitmaakte.[1)]

1) De oudste uitgave van den *Galien le restoré* in proza (incunabel) is van het jaar 1500; de tekst dier uitg ave berust op eene andere redactie dan die van het hs. B.N. f.fr. 1470, doch ook zij dagteekent waarschijnlijk uit de tweede helft der XVe eeuw. Beide zijn, voor zoover Karel's reis betreft, afgedrukt bij Koschwitz *Sechs Bearbeitungen* blz. 73 vlgg. 98, vlgg. Eene eenigszins gewijzigde lezing van het verhaal was opgenomen in den *Guerin de Montglane*, een grooten prozaroman, vervaardigd naar zes of zeven Chansons de geste; aan deze gedrukte verzameling ligt ten grondslag een te Parijs berustend hs. Ars. bibl. 3351; het verhaal betreffende Karel's bedevaart, dat in den gedrukten roman is weggelaten, is volgens de lezing van dat hs. afgedrukt bij Koschwitz l. l. blz. 40 vlgg.

Een bijna onherkenbaar overblijfsel van het oude verhaal vindt men terug in een roman die twaalf jonge knapen van Karel's hof naar Jeruzalem laat trekken, dat zucht onder de heerschappij van zekeren keizer Jonas van Perzië, en waar de jeugdige Franschen, die het bluffen nog niet verleerd hebben, in een zeer interessante liefdesgeschiedenis worden gewikkeld[1]. Aan het einde der achttiende eeuw beproefden, eerst La Chaussée, daarna Marie Joseph, de broeder van André Chénier, hunne krachten aan eene dichterlijke bewerking van de oude maar nog niet versleten stof[2], en onder de nagelaten geschriften van den Duitschen dichter Uhland werd eene dramatische bewerking van Karel's bedevaart aangetroffen[3]. Nog thans worden de lotgevallen van den ouden keizer en zijne pairs door de bewoners der Faroë-eilanden in een volkslied bezongen.

Zoo leefde het oude heldendicht voort, zijn vormen veranderend en vernieuwend, zijn inhoud meer of min wijzigend naar den smaak der omgeving, maar onveranderd in hetgeen er de oorspronkelijkheid van uitmaakte, en ongedeerd ook in de kracht waarmee het een niet al te veel eischend publiek bij voortduring wist te boeien en te vermaken. Wanneer de beoefenaar der letterkunde onder de voortbrengselen van den menschelijken geest diegene bijeenzoekt en rangschikt die niet al te zeer van de grillen der mode geleden hebben, en die daarvan niet veel hebben kunnen lijden, omdat zij aan geen anderen smaak hebben willen behagen dan aan den eenvoudigen, weinig wisselenden smaak van het volk, - dan kan hij wel niet anders dan - ik zeg niet een eersten prijs, maar eene eervolle vermelding toekennen aan *Le pèlerinage de Charlemagne*.

1) Van dezen roman is een uitvoerige analyse opgenomen in de *Bibliothèque universelle des romans*, October 1777 I blz. 134 vlgg.
2) La Chaussée's verzen zijn slecht; Olivier's liefdesavontuur, blijkbaar hoofdzaak in deze berijmde vertaling (*Le Roi Hugon. Conte*; zie OEuvres, Paris 1777 t. V. suppl. blz. 66-71) wordt van Turpijn op rekening gesteld en in zeer onkiesche bewoordingen verhaald.
In Marie Joseph Chénier's tiensylbige verzen (*Les miracles, Conte*; zie OEuvres, Paris 1824, t. III blz. 259 vlgg.) is het tooneel der *gabs* los, geestig en met veel gratie en kieschheid behandeld; Hugo wordt als een Mohamedaan voorgesteld; Jacqueline's bekeering tot het Christendom is de prijs van Olivier's heldendaad. Beide dichters hebben hun stof geput uit *Galien le restoré*.
3) Vetmeld door Dr. Koschwitz, *Karls Reise*, blz. 11, naar *A.v. Keller, Alt. französ. Sagen*.

Een verhaal voor de vroolijke volksmenigte, maar bovenal ook een echt product van Franschen bodem is dit gedicht van Karel's reis. Ontstaan in een tijd toen de westersche bedevaartgangers, bij hun terugkomst uit het Heilige Land, de ooren hunner landgenooten verbaasden door de beschrijvingen van Konstantinopel's rijkdom en pracht, - teekent het uitnemend den indruk dien vele bewoners van Noord-Frankrijk van die opgewonden verhalen ontvingen. Men bewonderde, voorzeker; maar men haalde tevens de schouders op. Nu ja, Konstantinopel was rijk en schoon men gaf het gaarne toe; de ploegen waren er van goud, en de vorstelijke woning was een tooverpaleis. Maar de Franschen waren geestig en slim, en tegen die slimheid was de Oosterling niet bestand. Het was de fabel van den aap en den luipaard. De luipaard had een prachtige bonte huid, en in de eerste dagen zou het publiek zich vergapen aan dit wonder. Maar de aap kende duizend kunsten en aardigheden, en die bonte vertooning zou het spoedig winnen van de eerste. Bovendien bezat Frankrijk galante ridders, die met één oogopslag een Oostersche prinses van liefde konden doen ontvlammen. En als het op meten aankwam, dan zou het wel blijken dat wie in Frankrijk de kroon droeg, grooter was dan al zijne mededingers. Is het niet alsof men de rollende r's reeds hoort ruischen van het moderne *la grrrande nation*, wanneer de twaalf pairs van den Franschen koning uitroepen: ‘Waarlijk, in geen land kunnen wij ons vertoonen of wij behalen er den prijs!’

Maar het is niet alleen ten gevolge dier tegenstelling tusschen verblindenden rijkdom en geestigen spot dat dit gedicht geheel en al den stempel draagt van zuiver Fransch, ja, van Parijsch fabrikaat. Niet minder nationaal is ook, naar ik meen, dat mengsel van eerbied en familiariteit waarmee de dichter zijnen held behandelt. Hij laat hem tronen als een god op den gewijden zetel des Heeren, en hij laat hem bedremmeld staan tegenover keizer Hugo, als een schoolknaap die door zijn meester op een kwâjongensstreek is betrapt. Hij begroet hem als den waardigen drager van wonderdoende relieken, en hij verheerlijkt hem als den *boute-en-train* van een troepje vroolijke drinkebroers. Hij verschaft hem de eer eener engelverschijning, en hij laat de boodschap van den lasthebber des hemels met een knorpartij beginnen. In één woord, hij weet met zijn held tegelijk te dwepen en te sollen.

En dat dwepen en sollen tegelijk, die familiare omgang, die aan de vereering volstrekt geen afbreuk doet, maar die haar toch nu en dan iets van haren ernst ontneemt, - is zij niet een eigenaardigheid van den Franschen geest? Zeker, men bewondert nog altijd de Homerische helden, de Grieksche vorsten die Corneille en Racine ten tooneele doen verschijnen. Maar wanneer de vader der ongelukkige Iphigénie in de gestalte van Maubant zijn aandeel van bewondering en applaus heeft ontvangen, dan wil het publiek dienzelfden Agamemnon nog eens weer zien verschijnen als ‘Le roi barbu qui s'avance’, terwijl Offenbach's viool zijne tooneelpassen begeleidt. Het standbeeld dat ter eere der Maagd van Orleans op de place de Rivoli is verrezen, is niet minder Fransch dan Voltaire's *Pucelle*. En hoe luchtig liet, in de vijftiende eeuw, de schrijver van *Jean de Paris* den verkleeden koningszoon, die daarbij toch nooit ophield een prins te wezen, zijn vermakelijken intocht houden in het deftige Barcelona. Wat moet Molière genoten hebben, toen hij, die voor Lodewijk XIV toch wel niet anders gevoelde dan eerbied en dankbaarheid, zonder eenig gemoedsbezwaar het parterre deed lachen om zijn lossen *Amphytrion*, waarin ook aan dezen al te galanten Jupiter een rol was aangewezen?

Eene woordspeling, een invallend rijmwoord zijn voor den Franschman voldoende om hem een straaltje spottend maanlicht te doen mengen in den lichtkrans die de slapen van zijne helden omgeeft. De eerwaardigste aller koningen, de eeuwenoude, half mythische Dagobert, is niet alleen onsterfelijk door de abdij van Saint-Denis; hij is het ook door het kinderrijmpje dat zegt: ‘Le bon roi Dagobert mettait sa culotte à l'envers’. En dat Gambetta niet alleen een alles omvattenden geest bezit, maar ook met een veelomvattenden buik is gezegend, kunnen zelfs zijn vurigste vereerders nooit geheel vergeten. Men buigt zich eerbiedig voor hem neder, et on lui tape sur le ventre. Waar is de Fransche socialist, die, terwijl hij de roode Maagd der commune met niet minder devotie vereert dan de Katholiek het zijne Moedermaagd doet, toch wel niet een enkele maal, in het rumoerige circus, haar heeft geïnterpelleerd met een familiaar ‘Eh! la mère Michel!’ Wanneer de Duitscher u verhaalt van Goethe's sterfbed, dan zal hij het bekende *Mehr Licht!*, al beteekende het ook eenvoudig: ‘breng mij een kaars!’ steeds gaarne doen klinken als het geroep van den machtigsten denker

om dieper en reiner waarheid. Maar een Franschman heeft er zich nooit over geschaamd of geërgerd, dat het laatste woord van den stervenden ‘libérateur du territoire’ eenvoudig luidde: ‘Ces haricots sont bien mauvais!’ Ziet hoe de royalisten de leliën van Frankrijk eenvoudig gebruiken om er het *pièce de milieu* mee op te sieren aan hun tallooze feestmalen. Hoort hoe ze zingen: *Le roy vient, le roy vient!* als was het een refrein uit een ‘choeur d'opéra-comique’, dat twintigmaal herhaald wordt voordat de *chef d'orchestre* den aangekondigden acteur verlof geeft zijn plaats achter de schermen te verlaten. Zou een Engelsch koningsvereerder zooveel heilige geestdrift met zooveel onbezorgde vroolijkheid weten te vereenigen? En wanneer gij de Parijsche straatjongens met hun eentonig neusgeluid de helden van den dag hoort rondventen, dan eens roepend: ‘Demandez le mariage de M. Gambetta et de Louise Michel!’ dan weer: ‘Demandez la mort de M. Gambetta et ses dernières paroles!’ of enkel: ‘Demandez le nouveau portrait de M. Grévy, avec le grand cordon du Chrysanthème, dix centimes, deux sous!’ zelfs op den laten avond, met verheffing van stem: ‘Deux pour trois sous, c'est pour finir!’ - ziet ge dan niet in uwe verbeelding den ouden jongleur vroolijk van zijn bank springen, en om een paar stuivers vragen voor zijn onbetaalbaren Charlemagne?

Er is nog een laatste reden die mij *Le Pèlerinage* doet prijzen als een stuk van zuiver Franschen oorsprong. Die reden ligt in den inhoud zelven van het verhaal. Want waarlijk, het valt niet te loochenen, dit sprookje roept ons menige bladzijde uit de geschiedenis van het Fransche volk in het geheugen terug. De reis van Karel den Groote naar Konstantinopel heeft hare pendanten bij menigte. Door hoeveel koningen en keizers, door hoeveel generaals, ministers en demagogen heeft het Fransche volk zich niet laten meeslepen in allerlei avontuurlijke tochten, wier eenig doel was de ellendelingen te beschamen die beweerd hadden dat een ander grooter was dan zij! En dan die dolle pralerijen, waarmede men zichzelven tot held promoveert en zijne makkers de loef poogt af te steken door het aankondigen van nooit vertoonde heldendaden, - zijn zij waarlijk niet meer dan grappige anecdoten uit een oud-fransch gedicht? Is niet nog menigmaal na Karel's tijd de wijn der glorie den Franschen naar het hoofd geste-

gen, en zijn de *gabs* der twaalf pairs niet meer dan eens door nog rollender frases overtroffen? Generaal Trochu pocht op zijn geheimzinnig plan, dat bij een procureur bewaard wordt, maar dat, zoodra het juiste oogenblik gekomen is, gelijk de wind uit Roelant's horen, in een oogwenk het bezettingsleger zal doen verstuiven. Generaal Ducrot neemt aan om niet anders dan zegevierend de poorten der belegerde stad weer binnen te gaan, of er anders dood te worden binnengedragen. Jules Favre zweert, dat geen duimbreed gronds en geen steen der vestingwerken den vijand in handen zullen vallen. En de volksmenigte roept: ‘à Berlin!’ alsof zij er heen kon rennen sneller dan de harddravers van Turpijn.

Zou men niet zeggen, dat keizer Karel en zijn vasallen opnieuw zijn saamgekomen in het paleis van den ouden Hugo, wanneer men den eenen politicus hoort pochen op de drie-en-vijftig ministers die hij in één jaar tijds uit den zadel heeft gelicht, en den anderen hoort verklaren, dat hij aanneemt om met één slag van zijn welsprekende tong Gambetta te verpletteren, den Senaat door midden te kloven en den Staat voor goed van de Kerk te scheiden? Wanneer de eene journalist zich sterk maakt om in één kolom van zijn dagblad de gansche sociale quaestie op te lossen, en de ander zich verbindt om met een enkelen pennenstreek alle slechte wetten door onverbeterlijk goede te vervangen? Wanneer een minister hoog opgeeft van het ‘instrument nécesaire’ dat hij zal uitvinden, en een député tegenover zijne kiezers den geweldigen invloed verheerlijkt dien zijne bezoeken en verzoeken uitoefenen op de besluiten der regeering? Hoort Numa Roumestan aan ieder die hem de hand schudt zijn bureaux de tabac en zijne plaatsen van sous-préfet beloven! Het heeft hem maar één wenk te kosten; hij zal Valmajour's fortuin maken en tegelijk in het voorbijgaan Henri V op den troon herstellen. Is het niet alsof gij Bertrand de Brébant hoort zweren dat hij met één vinger den stroom uit zijne bedding zal leiden? In den laatsten tijd kwam een minder vroolijke *gab* de bekende reeks vermeerderen. Men neemt aan, met eenige dynamietpatronen de geheele maatschappij voor goed te vernieuwen. Dit sterke stuk doet al te zeer denken aan den steenen bal van Guillaume d'Orange; is het te verwonderen als de luisteraar die achter de deur staat, evenals Hugo's spion, zich niet volkomen op zijn gemak gevoelt?

En waar bleef en blijft bij dit alles de engel Gabriël? Was hij altijd op zijn post? Daalt hij nog thans uit den hemel, om zijn gunstelingen, terwijl hij hun een kleine berisping toedient, in staat te stellen hun woord gestand te doen en hun *gab* te volvoeren? Helaas, neen! Al te dikwijls heeft hij zich te vergeefs laten wachten. Meer dan één enkele steen der vestingwerken, meer dan één duim gronds is den vijand in handen gevallen; het plan van generaal Trochu is nooit gevonden; generaal Ducrot rookte rustig zijn cigaar na den mislukten uitval van het bezettingsleger; van Parijs naar Berlijn zijn de Parijzenaars nog niet anders gegaan dan per sneltrein; en de politieke Augiasstal ziet er soms uit alsof nog nooit een Fransche Herkules het reuzenwerk der reiniging als de eenvoudigste zaak der wereld had voorgesteld.

En toch, zoo doof als het wel schijnt is de hemel niet. De engel Gabriël moge zijn rol verleerd hebben, Frankrijk heeft nog zijne schutsengelen behouden, en zelfs in de moeilijkste tijden is het schoone land nooit geheel door hen verlaten geworden. Wie heeft hen niet bewonderd, toen zij in de laatste tien jaren dingen volbrachten waartoe de spottende vreemdeling het overwonnen volk buiten staat had gerekend? Die schutsengelen zijn geen beschermheiligen meer, maar hun bestaan is daarom geen herschenschim, hun verschijnen geen illusie. Zij heeten: gezond verstand, spaarzaamheid, geduld, onverlamde veerkracht, en een onverbeterlijk goed humeur.

Zou het geheim van dat goed humeur en van die veerkracht niet juist voor een deel gezocht moeten worden in dat bijzondere vermogen der Franschen waarop ik zooeven wees, om zich tegenover hunnen held eerbiedig en tevens gemeenzaam te gedragen, om tegelijkertijd met hem te dwepen en te sollen?

Wie in zulk een stemming het voorwerp zijner aanbidding verliest, die is nooit gansch en al ontroostbaar. Want zijn god was tevens zijn speelpop, en daar deze laatste licht te vervangen is, zal het met den eerste ook wel gaan. Wie zijn ideaal niet alleen aanbidt, maar er zich ook nu en dan mee amuseert, die zal nooit het dilemma stellen: óf eeuwig, óf nietswaardig. Hoe minder vast de held op zijn voetstuk staat, hoe lichter het zal vallen een anderen op datzelfde voetstuk te plaatsen, wanneer de eerste er door een revolutionairen schok mocht worden afgeworpen.

Onlangs stond ik in de heerlijke cathedraal van Amiens, waar alles eerbied en aanbidding ademde, waar alles tot ernst en bewondering stemde. Een geestelijke, nedergehurkt achter het altaar, begon aan een kruk te draaien; men hoorde een katrolletje knarsen, en ziet, de vergulde duive die den Heiligen Geest moest voorstellen en die, door een onzichtbaar koord vastgehouden, boven het altaar scheen te zweven, daalde zeer huiselijk naar beneden. De priester nam zijn plumeau ter hand, stofte de hemelsche duif aan alle zijden af, en heesch den Heiligen Geest toen weer rustig naar boven. Een oogenblik later was alles tot den ouden ernst teruggekeerd en zweefde het zinnenbeeld der eeuwige wijsheid weer boven de biddende schare.

Dergelijke huiselijke operaties hebben in Frankrijk meer dan eens plaats gevonden; maar de eerbied voor het afgeborstelde ideaal heeft er weinig of niet onder geleden. Al draait men zelf aan de kruk die het ideaal naar boven moet hijschen, zoodra het eenmaal in de lucht zweeft, vergeet de Franschman dat het aan een koord heen- en weer bengelt. Hij aanbidt. En meent niet dat het gezicht van dat koord, als zijn oog er op vallen mocht, hem zal ergeren. Integendeel, het geeft hem een zekere rust te weten dat het ideaal ook kan worden afgenomen, afgestoft, en desnoods vervangen.

Dat mengsel van eerbied en gemeenzaamheid maakt den Franschen geest zoo aantrekkelijk. Om de frischheid en veerkracht die door zulk een stemming onderhouden wordt, zou men de Fransche natie kunnen benijden. En, aan hoeveel kritiek dat volk zich ook moge blootgeven, hoeveel zonden en gebreken een ernstig en verstandig mensch het ook moge kunnen verwijten, het is niet mogelijk den Franschen ongelijk te geven wanneer zij ook nu nog, evenals in de elfde eeuw, elkaar toeroepen: ‘Waar wij ons ook vertoonen, altijd is er voor ons een prijsje te behalen.’

Men zou alleen lust hebben er bij te voegen: Vergeet niet mijne heeren, dat die lofspraak afkomstig is uit een kring van mannen als Karel.... d e n G r o o t e .

Parijs, November 1882.
A.G. VAN HAMEL.

Onze Minister.

Het sloeg half acht op den torenklok en Gerrit Staalman, de Secretaris der gemeente Weringveld, gaf zijne aanstaande een wenk, dat het hun tijd was. Het was Woensdagavond, dus societeits-avond, en op die samenkomst van de notabelen van het dorp ontbrak hij nooit. Ten acht ure begonnen de werkzaamheden, maar hij moest zijn verloofde, Marie Annelbeem, eerst nog naar de dames Mantel brengen, die zij gewoonlijk op den societeits-avond gezelschap kwam houden en waar hij haar tegen elf ure dan ging halen. De dames Mantel nu woonden een klein kwartier buiten het dorp op het miniatuurlandgoed ‘Welgelegen,’ en 't was dus tijd om den tocht te ondernemen.

- Als je maar wilt, zeide Staalman.

- Ik ben klaar, antwoordde juffrouw Annelbeen en zij stond op, wikkelde zich in haar doek, om straks in de gang haar grooten strooien hoed op te zetten, die voor den avonddienst was bestemd. In dat toilet zou men haar zeker niet schaken, maar zoo ooit iemand daar plan op had, was het nu de gunstigste tijd er voor, want het was pikdonker buiten, en te Weringveld had men geen gas en brandde men geen lantarens vóór den 1sten October.

Voor Staalman en zijne aanstaande was dit geen bezwaar. Zij hadden wel blindelings den weg naar ‘Welgelegen’ kunnen vinden, al was het alleen maar tengevolge van de Woensdagavonden, die de jonge dame daar sleet. Hun engagement toch had al acht jaar geduurd en te Weringveld was men van oordeel, dat het nog wel acht jaar kon duren. De dokter had er eens van gezegd: ‘huwelijken worden in den hemel gesloten’

en sinds dien tijd werd de verhouding tusschen Staalman en juffrouw Annelbeem, het ‘hemelsche engagement’ genoemd.

Maar zij bleven elkander trouw en geen van beiden gaf den moed op dat niet te avond of morgen, door welke omstandigheden ook, een aardsch huwelijk voor hen mogelijk zou worden. Staalman speelde steeds een twintigje in de loterij en Marie maakte zeer veel werk van de dames Mantel, die wel niet schatrijk, maar toch ver van onbemiddeld waren. Zij hadden in der tijd wel haar neef Karel Welding laten studeeren: als zij wilden konden zij zeer goed haar in staat stellen om mevrouw Staalman te worden, desnoods, als 't niet anders kon, na haar overlijden - van de dames Mantel altoos. 't Is waar Staalman noch zij bestond haar ‘in den bloede,’ maar dit was eer eene reden te meer om begunstigd te worden: de dames Mantel wisten toch bij ondervinding, dat voor hetgeen men voor bloedverwanten doet, ook zoo veel dankbaarheid niet geoogst wordt. Sedert de jonge Welding, Gerrits schoolkameraad, advokaat was in den Haag, liet hij bijna niets meer van zich hooren. Slechts een paar maal in het jaar kwam hij bij zijne moeder, die aan het andere einde van het dorp woonde. Wat zouden de dames Mantel meer genot van haar geld hebben als zij Staalman eens aan een betrekking hielpen, die meer gaf dan het secretarisschap der gemeente, zoodat hij trouwen kon, en wat zouden Marie en haar man haar een aangenaam leven kunnen bezorgen, terwijl zij thans op haar buitenplaatsje bijna vergeten werden en niemand zich om haar bekommerde.

Er was nu sprake van de oprichting eener gasfabriek. Als Agatha en Caroline Mantel de dertig duizend gulden stortten, die er nog voor noodig waren, zou die inrichting er komen. Staalman zou dan directeur worden met een jaarwedde van duizend gulden en vrije woning. Dit was genoeg om te Weringweld te leven en het eeuwige engagement zou een huwelijk worden.

- Je moet het ze maar eens goed duidelijk maken, vooral de zes percent en het dividend, zeide de secretaris, toen hij aan het hek van ‘Welgelegen’ zijne aanstaande verliet, nadat zij den ganschen weg daarheen over niets anders gesproken hadden dan over de gasfabriek en het benoodigde kapitaal.

Juffrouw Annelbeem beloofde het met een handdruk en in opgeruimde stemming stapte haar verloofde naar ‘De Vergulde Engel’. Het was wel het vijf en dertigste plan om rijk te

worden, dat hij sedert zijne verloving had ontworpen, en de vier en dertig andere waren wel mislukt, maar wel verre dat hem dit den moed benam, zag hij daarin juist eene kans te meer om thans zijn doel te bereiken. Nooit was de gedachte bij hem opgekomen, dat juffrouw Annelbeem toch eigenlijk eene zeer middelmatige belooning zou zijn voor al de moeite en inspanning die hij zich voor haar bezit getroostte en dat er zelfs te Weringveld veel liever en mooier meisjes tot gade te bekomen waren. Hij was nu eenmaal zoo aan haar gewoon, dat hij zelfs niet meer dacht aan de mogelijkheid eene andere vrouw te krijgen.

De gelegenheid daartoe werd hem intusschen dikwijls genoeg geboden. Wachten maakt wrevelig en soms was die wrevel van beide zijden zoo sterk, dat de twee verloofden twist kregen, die vaak eindige met het wederzijdsch besluit om de verbintenis op te zeggen. Dan werden de cadeaux van beide kanten teruggezonden en gansch Weringveld vernam den anderen dag, dat het eeuwige engagement was verbroken, maar tevens wist men dat het slechts eene schorsing gold en het weldra weder hersteld zou worden; wat dan ook geregeld geschiedde.

Dat teruggeven van den verlovingsring was voor juffrouw Annelbeem intusschen niet zonder gevaar. Zij had de dertig reeds lang achter den rug en nog nooit had iemand de begeerte gevoeld om haar gelaat nogmaals te zien. Daarentegen had de secretaris, behalve zijne verdere eigenschappen, een knap voorkomen en bekleedde hij, naar hij zelf beweerde, de tweede betrekking in de gemeente, al werd die dan ook even slecht bezoldigd als de eerste. Hoeveel eer hij daarin dan ook stelde, gaarne zou hij ze verwisselen met eene andere die hem meer inkomen gaf, en hij verbeeldde zich, dat thans werkelijk die verandering voor hem op handen was. Op papier bestond de gasfabriek reeds: platte grond, opstand en gevelteekening; afmeting der gashouders; raming van ontvangsten en uitgaven; namen van directeur en commissarissen - alleen de lijst der namen van de aandeelhouders was nog zeer incompleet. Als de dames Mantel het nog ontbrekende kapitaal verstrekten, ware de zaak in orde en de heer Staalman had alle vertrouwen in de overredingskracht van zijne aanstaande.

Met dat vooruitzicht vervuld trad hij de groote zaal van ‘De Vergulde Engel’ binnen, welke op de societeits-avonden alleen voor de heeren leden openstond.

- Je hadt bijna boete beloopen, secretaris; 't is nog maar drie minuten voor achten, sprak de president, terwijl Staalman plaats nam in den kring om de eenige tafel.

- Ja, als de meisjes in het spel zijn, vergeten de jongelui hun tijd, merkte de gepensionneerde majoor Telkeman aan... Me dunkt, president, we konden nu de werkzaamheden wel aanvangen.

De andere heeren rezen al van hunne stoelen vóor de opmerking nog geheel was uitgesproken.

- Wij zijn met ons elven, zeide de veearts, het gezelschap overziende.

- Twee tafeltjes van vier en een met den blinde? vroeg de ontvanger, terwijl hij intusschen vier heeren, vier vrouwen en drie boeren bijeen zocht.

Dit voorstel werd stilzwijgend aangenomen; ieder trok eene kaart en vijf minuten later zaten de vier heeren, vier vrouwen en drie boeren aan de drie tafeltjes, die de leden zelven gereed maakten.

Toen de partijtjes begonnen waren, kwam Harensma binnen, de schilder, die in Weringveld zich gevestigd had om studies in den omtrek te maken, waarvan de kunst echter nog geen rijke vruchten had getrokken. Was hij op eigen gebied niet zeer te huis, op dat, waarop de leden der societeit zich bewogen, was hij een volslagen vreemdeling en hij hield zich, in afwachting der komst van anderen, met het bladeren in het spoorwegboekje bezig, de eenige lectuur die de leestafel aanbood.

Het duurde evenwel niet lang of de courant werd vóor hem neergelegd en Harensma doorliep ze met de onverschilligheid van hen, die niet aan politiek doen.

- Wel Harensma, hebben we al een minister? vroeg de ontvanger, terwijl hij de kaarten gaf.

- Ja, zeide de schilder - ten minste ik geloof dat ik het gelezen heb, en zijn oog doorliep weder zoekend de kolommen der courant.

- Een minister? herhaalde de president, die aan een ander tafeltje gezeten was, en wachtte een oogenblik met den slag op te nemen.

- Hier heb ik het, zeide de schilder. Het heeft Zijne Majesteit behaagd tot minister van de Bosschen en Mijnen te benoemen Mr. K.H. Welding.

- Wat zegt ge! Welding! riepen drie of vier stemmen te gelijk uit, K.H. Welding!

- Ja, zeide Harensma, dat staat er.

Zes handen werden gelijktijdig naar de courant uitgestoken. De president had de voorkeur; hij zette zijn lorgnet op en las nogmaals het bericht, dat de schilder zooeven reeds voorgelezen had.

- Maar dat is *onze* Welding, zeide de heer Toulouse, een der stichters van de societeit en de oudste der notabelen van Weringveld.

- Kareltje Welding! Wat duivel, is die minister geworden!

- Karel Welding! Ik heb met hem school gegaan; wij zaten altijd naast elkander, zeide Staalman; dat is niet mogelijk! Hij zat altijd achter me.

- Dan gaat hij je nu voor, secretaris, sprak de majoor lachend. Ei, ei, is die Welding hier van dan? Wat een eer voor jelui.

- Wij hebben hem hier als kind gekend, sprak Toulouse, zijn moeder woont hier nog aan 't eind van het dorp en zijn tantes, de dames Mantel, hebben hier een buitentje.

- Zijn dat die houten poppen van Welgelegen? vroeg de schilder.

- Er is niets houterigs en niets popperigs aan die dames, antwoordde Staalman. Zij zijn geen jonge meisjes meer, dat is waar, en als je deftig houterig noemt...

- Nu maak je niet warm. 't Is waar, nu ze de tantes zijn van jelui minister, moest ik er geen kwaad van zeggen.

- Zijn moeder, ging Toulouse tot den president voort, heb ik nog gekend vóor zij met den plattelands heelmeester trouwde. Zij was 't mooiste meisje van het dorp.

- Ze ziet er nog knap uit voor haar jaren, ze moet wel een zestig zijn.

- 't Zal er om houden. Karel was ook een flinke mooie jongen en een heldere kop.

- Hoor je 't, secretaris, zeide de veearts. Een heldere kop; en hij zat nog achter je.

- Wel wat hoog in zijn wapens, vervolgde Toulouse; maar kwaad ken ik niet van hem.

- Dat is te zeggen, sprak de dokter, aan de akademie moet hij nog al doorgerold hebben. Mijn zoon heeft me daar wel van verteld. Hij deed altijd met de aristocraten mede.

- Anders zou zijn moeder het nu misschien wat ruimer hebben.

- Och neen, hij heeft gestudeerd voor het geld van zijn tantes en ik heb hooren zeggen, dat hij jaarlijks zijn schuld aflost.

- Zeg president, nu hebben we kans op een spoorweg, sprak de jonge notaris. Wij moesten het ijzer maar smeden terwijl het heet is.

- Als we maar eerst een post- en telegraafkantoor kregen, zeide de ontvanger.

- De minister moet eerst eens dien polderboel redderen. Dat is een schande, merkte de heer van Dijk, de groote grondbezitter, op.

- Meneeren, zouden we, alvorens iets te vragen, geen adres van ingezetenen van Weringveld aan den minister richten?

- Dat is een idée, president!

- Uitstekend!

- Wij moeten een commissie benoemen en hem het adres persoonlijk overhandigen, adviseerde de secretaris.

- Niets vragen nog, alleen maar gelukwenschen.

- Wij kunnen er later laten invloeien wat wij gaarne zouden hebben.

Allen spraken nu te gelijk, elk had zijn idée en zijne verwachting. Niemand dacht meer aan de kaarten en de kastelein werd reeds geroepen om papier te geven, ten einde nog in deze bijeenkomst het ontwerp van een adres op te maken. Toulouse bestelde een paar flesschen van den fijnsten wijn, dien de societeit in den kelder had: hij, als oudste notabele der gemeente, achtte zich verplicht om op deze wijze de heuchelijke gebeurtenis te gedenken dat Weringveld aan het vaderland een minister had geleverd.

- Maar zijn de heeren er zoo zeker van, dat er niemand anders kan bedoeld zijn dan die Karel Welding, die hier gewonnen en geboren is, vroeg Harensma, die een esprit fort was.

- Wel nu nog mooier: Mr. K.H. Welding, wie kan er nog meer zoo heeten?

- Een neef van hem.

- Een neef!

De mogelijkheid, dat er een tweede persoon van denzelfden naam zou bestaan, vond bij geen der leden ingang.

- 't Kan ook wel een aardigheid van de courant wezen. Toen ik in Amsterdam woonde, lieten wij wel eens zoo'n nommer van de courant drukken voor één persoon om er iemand te laten inloopen; wij hebben op die manier eens het legioen gegeven aan een kruidenier.

- Dat kan hier het geval niet zijn, zeide de notaris.

- Waarom niet? De een of ander, die weet dat wij 's Woensdagsavonds societeit hebben, kan die aardigheid wel eens hebben verzonnen omde Weringvelders een kool te stoven.

Die opmerking bracht eene algemeene stilte te weeg. Waarschijnlijk was het wel niet, maar mogelijk toch zeker, en Staalman, die reeds met zijn hoed op aan de deur stond om het groote nieuws aan de dames Mantel te gaan vertellen, kwam eenige schreden terug.

- Zie je wel, dat we een telegraafkantoor noodig hebben, bromde de ontvanger.

- Laten we den knecht even naar mevrouw Welding zenden, raadde de notaris aan.

- Neen, nog beter, de dominé leest de courant ook; daar kunnen we laten hooren, sprak de dokter. Ik zal wel even bij hem aanloopen.

- Ik ga met je mede, dokter, en dan ga ik met-een door naar de dames Mantel.

- Ik wacht je buiten en ga dan naar mevrouw Welding om die voor te bereiden, als 't noodig is, zeide de president; maar over een uur wacht ik de heeren weder hier voor het adres.

Dominé de Bruin woonde geen tien huizen van de societeit. Voor den dokter was hij altijd te spreken en deze ging de bekende lange gang der pastorie door naar de binnenkamer, waar de predikant een groot deel van zijn leven sleet.

Ook thans zat hij daar bij den open haard, waarin een paar houtsblokken vlamden, en over hem zat de pastoor. Beiden hadden een gemakkelijken stoel genomen en op een laag tafeltje tusschen hen in stond een schaakbord. Op de tafel, binnen hun bereik, waren de glazen en de flesch gezet, en de dokter, die een deskundige was, herkende met een enkelen blik het etiket.

- Wel dokter, toch geen ernstige zaken? vroeg de Bruin, toen de drie heeren elkander gegroet hadden.

- Ja en neen; in onze courant staat dat de jonge Welding minister is geworden en nu wilde ik eens weten of dat in uw courant ook stond.

- Gewoonlijk staat in alle couranten hetzelfde, zeide de pastoor, met een glimlach.

- Niet in *alle*, merkte de predikant aan. Maar daar ligt de courant, zie zelf maar eens.

De dokter vouwde eenigszins gejaagd het blad open en vond het bericht. - Ja, 't staat er ook: Welding is minister van de Mijnen en Bosschen geworden. U kent Karel Welding nog wel?

- Karel Welding? Zeker, zeker, dat is nog een katechesant van me geweest

- De zoon van de oude mevrouw, de weduwe van den heelmeester? vroeg de pastoor.

- Precies, zeide de dokter.

- Ei zoo.

- Wel, wel.

- Een glas wijn, dokter?

- Dank u, de heeren wachten me buiten, 't was societeitsavond.

- Hier ook, zeide de predikant, en misschien kan mijn kelder nog met dien van den kastelein concurreeren.

- Een andermaal met genoegen; tot weerziens; goeden avond, pastoor.

De dokter ging heen en de beide heeren zetten zich weder in hunne makkelijke stoelen en staarden eenige oogenbliken naar het schaakbord, om zich weder geheel in de partij in te denken.

- Je raadsheer, zeide de pastoor, terwijl hij zijn paard verzette.

- Koningin, sprak de predikant, een pion vooruitbrengende.

Een halfuur later was de partij remise. De predikant vulde de glazen nog eens en beiden stonden een oogenblik op om een andere sigaar aan te steken.

Toen begonnen zij een nieuwe partij en met het slaan van tienen zat de heer de Bruin alleen en blies sierlijke kringen uit zijn havana, terwijl hij, achterover in zijn stoel liggende, de courant las en mevrouw de Bruin het avondbrood gereed maakte.

- Heb jij dien Welding nog gekend, Kato?

- De man van de oude mevrouw?

- Neen, haar zoon.
- Neen, - ja toch, ik geloof, dat ik hem eens ontmoet heb, toen ik bij haar was. Is die ziek? Ik hoor dat de dokter hier is geweest.
- Erger.
- Och heer, is hij dood?
- Hij is minister geworden.
- Hé Jan! je deedt me wezenlijk schrikken - ik dacht al wat een slag voor die oude dame. Ze hield zooveel van hem.
- Ja kindlief, een slag is het wel.... wat heb je van avond?
- Cervelaatworst.
- Van dezelfde als laatst?
- Ja.
- Die was heel goed.
- Maar die Welding?....
- Welding? Die is minister geworden. Meer weet ik er ook niet van. Ik ben blij dat ik het niet ben.

II.

Toen de dokter buiten kwam en verklaarde met eigen oogen in de courant van den dominé de gewichtige tijding te hebben gelezen, stapte Staalman terstond met snelle schreden naar ‘Welgelegen’, terwijl de president zich naar de oude mevrouw begaf om haar voor te bereiden voor het geval dat zij het groote nieuws nog niet weten mocht, of, zoo zij 't al weten mocht, haar geluk te wenschen.

Hij vond mevrouw Welding niet tehuis; zoodra zij dien middag het telegram had ontvangen, dat haar zoon minister was geworden, was zij naar hare zusters gegaan en toen de secretaris op ‘Welgelegen’ kwam, werd hij niet, als gewoonlijk, in de huiskamer, maar in het salon gelaten. Daar vond hij de drie zusters en zijne aanstaande.

De juffrouwen Mantel, die gewoonlijk, en vooral in huis, zich zeer eenvoudig kleedden, waren nu in zwarte zijde. Agatha droeg een dikken gouden horlogeketting, die den indruk maakte, dat zij het Gulden Vlies had gekregen; Carolina had een kolossalen ivoren waaier naast zich liggen; beiden hadden glacé handschoenen aan.

Toen Staalman binnentrad, stonden zij statig op en ook mevrouw Wedding volgde werktuigelijk haar voorbeeld.

- Ik behoef niet te vragen of de dames de gewichtige tijding reeds vernomen hebben, begon hij; mag ik er u van harte mede gelukwenschen?

Hij ging naar de oude dame toe en daar hij deze aanzag, bemerkte hij den trek niet op het gelaat der juffrouwen Mantel, die vrij duidelijk te kennen gaf, dat zij het eerst recht hadden op dien gelukwensch.

- Dank je, mijnheer Staalman, zeide mevrouw, de toegestoken hand aannemende. Ja, wie had dat gedacht niet waar? Je waren, geloof ik, als jongens nog al wel samen.

- Hij was mijn boezemvriend, mevrouw, zeide Staalman met ontroerde stem.

- Ik hoop, dat hij zich gelukkig zal voelen, hernam mevrouw Welding met een zuchtje en ging weder zitten.

- Wij hebben altijd wel gedacht, dat onze neef het ver zou brengen, zeide Agatha, toen ook zij en hare zuster de felicitatie ontvangen hadden. Neem plaats, mijnheer Staalman.

Dat was voor het eerst, dat zij hem mijnheer noemde.

- Mijne zuster ziet de zaken wat donker in, merkte Caroline op, met een moederlijk medelijdenden blik op mevrouw Welding; zij bemoeit zich ook zoo weinig met de politiek... Wat zeiden de heeren wel op de societeit?

Staalman hing een zeer kleurig, min of meer gefantaseerd, tafereel op van den indruk dien de benoeming van Welding op de leden had gemaakt. De dames hielden zich overtuigd, dat haar ‘neef de minister’ met genoegen van die gevoelens zou kennis nemen. Zij vertelden dat hij overmorgen bij ‘zijne Majesteit’ den eed zou afleggen en dat ‘zijne Majesteit’ zeer met hem was ingenomen. ‘Zijne Majesteit’ had er al vroeger over gedacht, maar er waren redenen geweest, die ‘zijne Majesteit’ hadden weerhouden aan dat plan gevolg te geven. De dames Mantel waren het nog niet eens wanneer zij naar de residentie zouden gaan, en zij dachten er over een van beiden bij haar neef den minister haar intrek te nemen, om de honneurs van zijn huis waar te nemen. Met recepties en dinés was het toch altijd wenschelijk, dat er eene vrouw was, en mevrouw Welding was niet meer op den leeftijd en zag er ook tegen op om die zware taak te aanvaarden.

Mevrouw Welding schudde goedig het hoofd ten bewijze van instemming.

- Zoudt u denken, dat de andere heeren ook nog kwamen van avond? vroeg juffrouw Caroline.

Staalman wist zeker, dat niemand er plan op had, maar hij kleedde zijn antwoord op de meest hoffelijke wijze in.

- De heeren zouden zeker wel komen, als dit uitsluitend van hen afhing, maar zij vreesden, dat de dames dit wat te familiaar zouden vinden.

- Och, zeide Agatha minzaam, voor zulk eene buitengewone gelegenheid, hadden wij misschien niet zoo streng op de vormen gelet; maar ik geloof ook, dat het meer houding heeft, als zij later komen.

Het was intusschen juist met het oog op die bezoeken, dat de dames Mantel zich zoo plechtstatig hadden gekleed en hare zuster hadden bewogen, als eene soort van *corpus delicti*, op ‘Welgelegen’ te blijven.

Staalman bleef nog een poos in de ministerieele atmosfeer. Bracht hij nu en dan oude, gemeenschappelijke herinneringen uit de jeugd van Welding te berde, dan spraken de tantes er dadelijk over heen. Zij vonden het blijkbaar minder gepast dergelijke dingen uit het leven van haar neef den minister te behandelen en bepaalden liever het gesprek tot de aanhangige politieke quaestien, waarover zij dien dag, na het ontvangen van het telegram, in de couranten hadden gelezen, zonder ze evenwel zoo precies te begrijpen.

- Wat zoudt ge er van denken, Marie, vroeg de secretaris, en de dames stonden onmiddellijk op; voor een statieus bezoek was de secretaris der gemeente lang genoeg gebleven en zij vonden het gezelschap van juffrouw Annelbeem weinig passend voor de omstandigheden. Het afscheid was zoo voornaam als met den toestand strookte, en het eerste woord dat Mietje Annelbeen zeide, toen zij in het stikdonker buiten stonden:

- Ik denk, Gerrit, dat ik er 's Woensdags niet meer heen ga.

- Dat denk ik ook, zeide Staalman, maar zoo lang zou het toch niet meer duren: je begrijpt dat ik naar den Haag ga. Kareltje Welding zal me wel spoedig aan een betrekking helpen en dan kunnen we trouwen.

- Zou je *dat* denken? vroeg juffrouw Annelbeem, en zij bleef stilstaan van aandoening, bij de gedachte, dat ze, na acht

jaren hopeloos wachten, plotseling nabij de vervulling harer wenschen was.

- Loop je tegen het hek? vroeg Staalman, die evenmin als zijne verloofde iets zien kon en op het gevoel af den weg vervolgde.

- Neen - maar - zou waarlijk de nieuwe minister iets voor je kunnen doen?

- O, meen je *dat?* Kunnen, zeer zeker; een minister kan alles; 't is maar de vraag of hij zou willen en als ik bij hem kom en zeg: hoor eens Karel, ik ben nu acht jaar geëngageerd, 't is tijd dat ik ga trouwen, dan ben ik geen oogenblik bang, of hij zal me helpen. Hij kan me aan zijn departement plaatsen.... zou je niet graag in den Haag wonen?

- Hè, ja! in den Haag! en dan 't liefst in het Willemspark, of dien kant uit en dicht bij Scheveningen. Ik houd dol veel van de zee.

- Wij znllen zien, zeide Staalman, op een toon of het slechts van hem afhing; maar 't Bezuidenhout is ook niet te verwerpen.

- Met jou, Gerrit, zou ik overal willen wonen, maar het Willemspark....

- Pas op!...

De waarschuwing kwam wat laat. Terwijl zij in hun geest de voorname wijken in den Haag vóór zich zagen, hadden ze te weinig gedacht aan den donkeren weg, dien zij volgden, en waarop al hunne aandacht werd vereischt om het pad niet bijster te worden. Staalman struikelde over een wortel en, door hem medegesleept, kwam Marie Annelbeem met nog meer kracht tegen den boom aan, waar zij recht op af was geloopen.

Zij uitte een luiden kreet van pijn en in de duisternis verbeeldde zij zich dat haar halve gelaat was verpletterd en het oog er bijhing. Het gesprek, voor zooveel het nog een gesprek kon heeten, veranderde daardoor geheel van onderwerp. Hij noch zij dacht meer aan de groote gebeurtenissen der toekomst, maar toen Marie, in hare woning teruggekeerd, bij het licht der lamp had kunnen zien, dat alleen haar gezicht wat was gezwollen en ze hoogstens een blauw oog zou kunnen krijgen, kwam het onderwerp weder ter sprake.

- 't Is de schuld van jouw minister, zeide juffrouw Annelbeem vrij bits tot haar galant, terwijl zij, haar hoofd boven een kom water gebogen, met een spons haar oog bette.

- Wiens schuld? vroeg de aannemer Annelbeem.

- Karel Welding is minister geworden, antwoordde de secretaris, en....

- Dat was altijd zoo'n woeste jongen, sprak Marie's vader knorrig.

- Ja, maar, *dit* kon hij toch niet helpen. Wij spraken over zijn ministerschap, toen wij tegen een boom liepen....

- Als wij *niet* over hem gesproken hadden, zouden wij beter op den weg hebben gelet, zeide Marie, terwijl zij even de spons verwijderde van het slijknatte gelaat, dat nu met de ordelooze haren nog minder bekoorlijk was dan anders.

Dit strekte nu vooral in haar nadeel: een lief gelaat en sprekende oogen overtuigen soms, waar elke zweem van argument ontbreekt; maar het voorkomen van Marie Annelbeem bracht eene tegenovergestelde uitwerking te weeg. Staalman hield te recht vol, dat zijn vriend, de minister, met het ongeval niets had te maken en er ontspon zich weder een van die periodieke ruzies, waaraan het eeuwige engagement zoo rijk was. De onschuldige minister Welding moest het ontgelden; de geheele familie Annelbeem kwam tegen hem op. De aannemer vond het belachelijk, dat zulke menschen minister werden; en nog belachelijker was het, dat Staalman iets van hem verwachtte en Marie vond dat haar vader gelijk had: Gerrit maakte altijd van die bespottelijke plannen; het zou hiermede gaan als met al die andere ontwerpen, waarvan ook niets was gekomen. Het einde was dat Staalman haar verliet om nooit, nooit meer terug te komen. Dat zwoer hij en zij hoopte vurig dat hij bij zijn besluit zou blijven en geen voet meer over den drempel zou zetten.

Men raakt aan alles gewoon, zelfs aan het verlies eener beminde, wanneer het wat dikwijls gebeurt, en met berusting keerde de secretaris naar de societeit terug, bij zich zelven overwegende, dat hij zeer goed eene betrekking kon krijgen, al was hij niet geëngageerd. In den Haag waren er meisjes genoeg, zoo hij ze al op zijn dorp zelf niet vond. Maar de gedachten daaraan verdwenen geheel, toen hij, in ‘De Vergulde Engel’ gekomen, de heeren daar gezellig bijeen vond om de groote tafel, die met glazen en flesschen was bezet. Het gejuich, waarmede hij begroet werd, bewees voldoende, in welke stemming de leden verkeerden. Hij moest dadelijk plaats

nemen, een glas wijn drinken en deelnemen aan de beraadslaging over het ontwerp van het adres, dat aan ‘onzen minister’ zou worden gericht.

Niettegenstaande het spel, althans door de meerderheid der leden, niet was hervat, waren zij nog niet veel verder gevorderd dan tot de algemeene beschouwingen. Wel had nu deze, dan gene, een volzin voor het adres aangegeven, die hij meende dat er volstrekt in moest worden opgenomen, vooral om het effect, dat hij maken zou, maar voor een goed geredigeerd stuk ontbrak nog elke grondslag. De wethouder Toulouse was een best mensch, maar niet sterk in het formuleeren van zijne gedachten. Staalman zou het wel in orde brengen. De secretaris der gemeente, de man, die volkomen op de hoogte was der nooden en behoeften van Weringveld, was de aangewezen man om vorm te geven aan de verstrooide gedachten en plotselinge invallen en toen het al spoedig bleek, dat het nooit gelukken zou te zamen het stuk tot stand te brengen, werd hem volmacht gegeven om een adres te stellen, waarin alles was vermeld wat er voor de gemeente te doen was. Den volgenden middag zou men samenkomen om het te teekenen. Dan kon het dadelijk ‘in zee.’

- Heet was de naald, zeide de praeses.
- Toch altijd eerst na de beëediging, zeide Staalman.

Er ontstond nu eene discussie over de vraag of een minister al minister was vóór hij den eed in handen des Konings had afgelegd en deze staatsrechtelijke quaestie hield de leden bijna even lang bezig als de inhoud van het adres zelf. Zij schenen dit in de gegeven omstandigheden van overwegend belang te achten en eerst toen er een paar van hen de jassen begonnen aan te trekken, werd nog vluchtig bepaald, dat het adres aan zijne excellentie zou worden overhandigd door drie notabelen der gemeente, die vooraf audientie zouden vragen. Den anderen middag zou de benoeming dezer commissie plaats hebben.

Wie dien avond in Weringveld na elven nog op straat mocht geweest zijn - behalve de leden der societeit verkeerde echter niemand in dat geval - zou in alle deelen van het dorp den naam van den nieuwen minister bij herhaling hebben hooren uitspreken door onzichtbare of met kleine lantarens flauw beschenen ingezetenen, die hunne woningen opzochten. Maar den anderen dag was het nog veel erger. Er was geen huis, ja

bijna geen hut, waarin zijn naam althans niet éénmaal werd genoemd. Toen des namiddags alle leden van de societeit weder samenkwamen, wat hoogst zelden gebeurde, daar die middag-bijeenkomst in den regel slechts uit vier of vijf personen bestond, was het of Karel Welding al een jaar minister was, zoo vertrouwd en familiaar sprak men over den nieuwen titularis.

Staalman had zijn ochtend doorgebracht met het stellen van een adres, aanvangende met een gelukwensch aan het vaderland in het algemeen en de gemeente Weringveld in het bijzonder. Daarop volgde eene ontboezeming, waarin de blijdschap en de trots der ingezetenen werd uitgedrukt en die geleidelijk overging in de mededeeling der bescheiden verwachtingen, welke die ingezetenen koesterden ten aanzien van de belangen hunner gemeente; deze werden ten slotte opgesomd en uiteengezet en aan de aandacht en gunstige overweging van zijne excellentie aanbevolen.

Nadat hij dit stuk had voorgelezen, werden nog wel een paar belangen genoemd, die er niet in waren vermeld, maar algemeen moest men toch erkennen, dat, wanneer de minister maar zorgde voor hetgeen er wèl in vermeld was, de rest kon gemist worden: het was al wèl zoo.

Wat de commissie van aanbieding betrof, was den vorigen avond iedereen bereid er deel aan te nemen, thans, nu het helder dag was en er geen flesschen op tafel stonden, was men algemeen van gevoelen, dat het voldoende zou wezen, indien één enkele het overhandigde en misschien zou men zelfs besloten hebben het stuk maar over de post te zenden, wanneer niet Staalman bij herhaling had betoogd, dat dit een te oneerbiedige vorm was, terwijl bovendien het adres zoek kon raken of misschien nooit in des ministers handen zou komen.

Dit laatste gaf den doorslag en daar niemand bijzonder geneigd was om op reis te gaan, werd den steller van het adres opgedragen zich maar met de aanbieding te belasten, de kosten te dragen door de societeitskas.

III.

Het was nog donker toen twee dagen later de secretaris der gemeente Weringveld in eene vigilante naar de naburige stad

reed om van daar met den eersten trein naar den Haag te sporen. De goede verstandhouding tot juffrouw Marie Annelbeem was vier en twintig uren na den twist weder volkomen hersteld en de aanstaande mevrouw Staalman erkende de mogelijkheid, dat de nieuwe minister iets voor haar man doen kon, hoewel zij het ernstig betwijfelde of hij het doen zou. Staalman zelf was daarvan overtuigd en reeds in de vigilante begon hij de gelegenheidsrede klaar te maken, waarmede hij zijn vriend den minister zou toespreken. Hij was nooit op eene audientie geweest en stelde zich voor eene groote zaal met een troonhemel aan het uiteinde, waarin de minister in staatsie-gewaad zijne bezoekers ontving. Hij verbeeldde zich, dat als Welding den naam van Staalman hoorde, hij onmiddellijk onder den troonhemel zou worden toegelaten, terwijl al de anderen in de voorzaal zouden blijven staan en, op een afstand zonder iets te hooren, getuigen zouden wezen van de hartelijke ontvangst, die hem van de zijde van zijne excellentie ten deel viel.

Misschien evenwel zou Welding hem liever onder vier oogen spreken; dan konden zij vertrouwelijker zijn en Staalman besloot den anderen morgen, vóór hij naar de audientie ging, zich ten huize van zijn vriend aan te melden. Om zeker te zijn, dat deze nog niet uit was, begaf hij zich tegen negen uur naar diens woning, die hij zich in zijn logement had laten uitduiden.

Negen uur in den Haag staat zoo ongeveer gelijk met zeven uur in Weringveld en de heer Staalman kreeg ten antwoord, dat zijne exellentie nog niet bij de hand was.

- Hoe laat zoudt ge denken, dat ik terug kan komen? Ik kom van buiten.

- Ja, zeide de bediende, dat begrijp ik. Maar zijne excellentie ontvangt niet aan huis.

- Ook zijne vrienden niet?

- Als u mij een kaartje geeft, zal ik het zijne excellentie ter hand stellen.

Staalman gaf zijn kaartje en kreeg, eenige oogenblikken daarna, ten antwoord, dat bezigheden zijne excellentie verhinderden mijnheer Staalman te ontvangen.

Dit beloofde niet veel voor de audientie, maar de secretaris ging naar het departement, liet zich inschrijven en zorgde op het bestemde uur tegenwoordig te zijn.

De antichambre was vol personen, die op audientie kwamen.

Een nieuw opgetreden minister heeft altijd het voorrecht, dat velen zich tot hem wenden. Zij, die bij zijn voorgangers geen baat vonden en den lust verloren hadden om nogmaals hunne belangen voor doove ooren te bepleiten, richten zich met frisschen moed tot den nieuwen titularis, in de hoop van dezen te zullen verkrijgen wat zij tot nu toe vruchteloos vroegen. Voorts zijn er een aantal ondergeschikten en bekenden, die gaarne van hunne gehechtheid en dienstijver willen blijk geven of den minister hunne hulde willen brengen. Van deze lotgenooten van Gerrit Staalman waren er ook thans velen tegenwoordig en de indruk, dien de verschijning van een schoolkameraad op zijne excellentie maken moest, was dus op verre na zoo groot niet als de secretaris van Weringveld had gehoopt. Van zijne zijde was de begeerte om Karel Welding te zien en te spreken aanmerkelijk verflauwd, toen hij twee uren lang op dat voorrecht had gewacht.

Eindelijk werd hij binnen gelaten, niet in een zaal met een troonhemel, maar in een groote holle kamer, waarin de minister aan een kleine tafel gezeten was, waarboven een schelkoord hing. Dat schelkoord was al wat Staalman opmerkte in de oogenblikken die aan de eigenlijke audientie voorafgingen.

- Mijnheer Staalman, zeide de minister het papier nederleggende, waarop hij den naam van den aangediende had nagezien en waarachter hij straks de rede van diens komst zou aanteekenen.

De secretaris boog en wilde iets zeggen, maar als men twee en een half uur gezwegen heeft, komen de woorden er zoo gemakkelijk niet uit. Hij kuchte een paar malen.

In plaats dat nu Karel Welding zijn ouden schoolmakker hielp en hem vroeg: ‘Wel Gerrit, het doet me pleizier je te zien,’ wachtte zijne excellentie met een onbewegelijk strak gelaat tot zijn bezoeker had uitgekucht.

Staalman kreeg een kleur; hij wist niet hoe hij zich tegenover dat marmeren beeld in zwarten rok zou gedragen. Hij wilde het adres overhandigen van de Weringvelders, en daarbij iets zeggen. Hij had dit gereed gehouden tot het oogenblik, waarop hij werd binnengeroepen; toen had hij het, terwijl hij zijn hoed opstreek, even neergelegd op de vensterbank en daar lag het nu nog.

- Mijnheer..... ik heb mijn adres binnen laten liggen

zeide hij en onmiddellijk keerde hij terug om het te gaan halen.

Maar de audientiezaal van een minister is geen gelagkamer waar men in- en uitloopt. Toen Staalman weder in de antichambre teruggekeerd was, werd een volgende binnen gelaten en de kamerdienaar liet hem niet meer toe: hij had zijn beurt gehad. Hij moest dan maar wachten tot al de anderen waren binnen geweest. Maar toen er nog vijf waren, deelde de kamerdienaar mede, dat de tijd zijne excellentie ontbrak om ook dezen te ontvangen: de audientie was afgeloopen.

Van dien dag af koesterde de secretaris van Weringveld een onverzoenlijken haat tegen den minister Welding.

In zijn logement teruggekeerd, schreef hij een zeer kort gelei-briefje bij het adres der notabelen van zijne gemeente. Het luidde:

'Excellentie

Mij werd de gelegenheid benomen persoonlijk U het bijgaande adres aan te bieden. Bij deze kwijt ik mij van die taak.'

Met zeer groote letters teekende hij voluit zijn naam, om het verwijt nog sprekender te maken, dat de minister hem, Karel Staalman, zijn voormaligen schoolkameraad, zoo onhartelijk had ontvangen, terwijl hij zijn titel met een dikke streep onderhaalde, ten bewijze, dat hij niet *le premier venu* was, dien men kon bejegenen zooals men wilde, maar een man, die eene betrekking van gewicht bekleedde in de maatschappij.

Om de maat vol te meten plakte hij drie postzegels op het adres. De minister zou nu zien, dat hij met fatsoenlijke menschen te doen had.

En toen hij zich op die wijze had gewroken, had de secretaris Staalman geweldig het land, welke stemming hij intusschen, door eene verschoonbare begripsverwarring, beschouwde als een gevoel van verontwaardiging over de wijze, waarop de minister, zijn voormalige vriend, hem had bejegend. Zijn toestand werd nog onaangenamer door het besef, dat hij het gebeurde niet verborgen kon houden. Hij moest aan de notabelen verslag doen van zijne zending en wat zou hij zeggen? Hij kon toch onmogelijk de werkelijke toedracht verhalen! Het eenvoudigste ware in het geheel niet te Weringveld terug te komen: dan was hij van alle verantwoording ontheven. Een voorwendsel was gemakkelijk te vinden: hij behoefde maar een brief aan juffrouw Annelbeem te schrijven, dat hij na het verbreken van

de verbintenis, die acht jaren lang voor hem de aansporing was geweest om te arbeiden en hem kracht gegeven had den strijd des levens te voeren, thans geen moed meer had om in het hem zoo dierbare Weringveld zijn dagelijksch werk te verrichten en dat hij daarom voor eeuwig afscheid van haar nam.

En terwijl hij in zijn geest den brief ontwierp, betaalde hij zijne nota in het logement en wandelde hij naar het station. Zijne fantasie schetste hem den indruk, dien zulk een brief niet slechts op Marie Annelbeem, maar op het geheele dorp zou te weeg brengen en hoe allen over hem spreken zouden, - en intusschen nam hij plaats in den trein, die hem naar dat dorp terug bracht. Dan verplaatste hij zich in zijne verbeelding in de verre gewesten, waar hij zijn fortuin zou maken, hoe en waardoor overdacht hij niet, maar hij zag zichzelven terugkeerende naar Weringveld, als een schatrijk man, die uit de hoogte zou neerzien op al die notabelen en op den minister Welding zelven....

Die minister Welding! Daar zag hij hem weder vóór zich in de audientiekamer en zich zelven dat erbarmelijk figuur makend. Waarom had hij toen de woorden niet gesproken, die hij met zooveel volharding had van buiten geleerd en die hem nu, terwijl ze geheel noodeloos waren geworden, telkens weder voor den geest kwamen, hoe hij ook trachtte ze te vergeten. ‘Excellentie, in mij ziet gij eene herinnering aan uwe jeugd. Mogen daardoor voor u ook de herinneringen herleven aan het oord, dat van uwe jeugd getuige was, waar uw naam thans nog met achting en sympathie wordt genoemd en waar nog zoo vele harten warm voor u kloppen.’ Hij hoorde het welsprekende antwoord weder, dat de minister er op geven zou en dat hij even als de toespraak zelve in *de Bode* zou plaatsen, waarvan hij correspondent en medewerker was. Wat zou dat verslag een opgang maken.... En nu!

- Vervloekte, trotsche kerel! bromde Staalman, je hebt op school altijd achter mij gezeten, en 't is een infame bof, anders niet, dat ze je minister hebben gemaakt; maar lang zal je 't niet blijven! Wat ik er aan doen kan, zal ik niet nalaten.

Dan verzonk hij weder in bespiegelingen over zijn eigen toestand en dreef nogmaals de gedachte boven om maar niet weder naar zijn dorp terug te keeren; en weder klom hij op tot de oorzaak van zijn vertrek en herhaalde hij, ondanks zich

zelven, de van buiten geleerde woorden: ‘Excellentie, in mij ziet gij eene herinnering aan uwe jeugd, enz.’

En de trein bracht hem steeds dichter en dichter bij zijn dorp. Eindelijk was het eindstation bereikt en werktuigelijk zette Staalman zich in de vigilante, waarmede hij den laatsten rit moest doen.

Nu eerst ontwaakte het bewustzijn, dat hij, nu hij dan *toch* terugkeerde, iets verzinnen moest omtrent zijne ontvangst. Niemand was er bij geweest, toen hij tegenover den minister stond. Deze zou er zelf wel niets van vertellen: hij was immers te trotsch om zich zijne betrekking tot Weringveld te herinneren. Staalman kon alzoo vertellen wat hij goed vond, en hij vond goed om te zeggen, dat de minister hem niet aan het woord had laten komen, omdat zijn tijd zeer beperkt was, maar dat hij van het adres zou kennis nemen.

Dit was dan ook de kern der mededeeling, die Staalman den volgenden dag aan de leden der societeit deed, toen deze tot eene algemeene vergadering waren bijeen geroepen.

- En heeft hij naar niets gevraagd? naar niemand van de ingezetenen? vroeg de majoor.

Staalman schudde het hoofd.

- Ook niet naar zijne moeder of zijne tantes?

- Naar niemand.

- Dus scheen hij eigenlijk zijn dorp aan kant te hebben gedaan, merkte de dokter op.

- Ik vrees het, dokter.

Er ontstond een oogenblik van diepe stilte: elk dacht het zijne van den nieuwen minister.

De president had zich voorgesteld, dat een even warm en hartelijk antwoord gegeven was, als het adres zelf warm en hartelijk was gesteld, maar na de mededeeling van den secretaris der gemeente daalde de stemming der leden beneden het nulpunt, en de dokter was van oordeel, dat de reis van den heer Staalman geen voordeelige geldbelegging was geweest. De majoor stelde voor de geschorste werkzaamheden van den vorigen Woensdagavond te hervatten en de winst te storten in de kas der societeit tot goedmaking van de kosten. De ontvanger gaf in overweging om dubbel tarief te spelen, daar het een minister gold; dat was men aan diens rang verschuldigd. Alleen de heer Toulouse hield, als oudste ingezeten van Weringveld,

den minister de hand boven het hoofd. Staatslieden zijn staatslieden; wie veel beloven doen niets; deze had niets beloofd.

- Dus zal hij iets negatiefs doen en ons iets ontnemen, zeide de schilder.

- Pardon, juist van hem kan men iets verwachten. Wij moeten dus de hoop niet opgeven en in elk geval de eer handhaven van den Weringvelder, die minister is geworden.

De illusie der notabelen van Weringveld dat het voor de gemeente een groot voordeel wezen zou, wanneer een hunner dorpsgenooten minister werd, was alzoo van zeer korten duur. Gelukkig voor de dames Mantel overleefde zij toch nog den volgenden Zondag en toen zij met hare oudste zuster, die slechts noode had toegegeven, omdat zij niet op die openbare hulde gesteld was, naar de kerk gingen werden zij, bijna door ieder gegroet. Gedurende de godsdienstoefening zagen zij onophoudelijk de blikken der gemeente op haar gevestigd en bij het uitgaan wachtte een dichte drom om de moeder en de tantes van *onzen* minister te zien passeeren.

Haar triomf zou nog grooter geweest zijn, wanneer dominé Bruin had gehoor gegeven aan haar wensch om, zoo al niet zijn preek geheel toepasselijk te maken, dan toch te zinspelen op de onderscheiding die aan een der gemeentenaren, een voormalig katechesant, was ten deel gevallen. Maar de dominé had ronduit geweigerd: hij behandelde geen politiek op den kansel. Trouwens in den dagelijkschen omgang behandelde hij die evenmin. Hij had andere en betere zaken te bespreken dan politiek. Toen hij in zijn nagebed den zegen des Hemels afsmeekte voor allen ‘die in hoogheid waren gezeten’ verbeeldden de dames Mantel zich echter, dat hij ditmaal die bede met bijzonderen nadruk uitsprak, en terwijl zij met een zucht haar ondersteunden openden zij heel eventjes en ter sluiks de oogen, maar de gemeente scheen die dingen te overleggen in haar harte; ten minste uiterlijk was er niets van te bespeuren.

Dien middag kwamen er velen mevrouw Welding bezoeken en de dames Mantel hielden als paranymphen hare zuster gezelschap. Zij waren onafscheidelijk van haar en verzuimden geen gelegenheid om op meer of minder directe wijze te kennen te geven, dat, ja, mevrouw Welding ‘onzen minister’ had ter wereld gebracht, maar dat zij eigenlijk, geestelijk, zijne moeders waren.

Acht dagen later was Weringveld aan de eer gewoon en alleen den bezoekers van elders werd het huis van mevrouw Welding of het buitentje ‘Welgelegen’ aangewezen met de bijvoeging, dat daar de moeders of de tantes van ‘onzen minister’ woonden. Bezoekers waren evenwel schaarsch en de dames Mantel gingen daarom zeer vaak naar de stad en lieten al wat zij kochten bezorgen bij haar zuster, mevrouw Welding, de mama van ‘den minister.’

IV.

Was de illusie van Weringveld van korten duur, die van het land overleefde haar niet lang.

Een jong man, wiens degelijke kennis algemeen werd geprezen, een man uit het volk zonder politieke autecedenten, zou de zaken met krachtige hand aanvatten. Men verwachtte van hem doortastende maatregelen, geheele reorganisatiën, aanzienlijke besparingen en afdoende verbeteringen. En er kwam niets. Toch lag de schuld niet aan zijne excellentie. Met ernst en ijver had hij zijne taak aanvaard; hij wilde een einde maken aan de misbruiken en zelf de zaken in handen nemen. Om zich niet afhankelijk te maken van zijne ambtenaren begon hij daarom met last te geven dat alle brieven zijn departement betreffende bij hem zouden worden bezorgd; hij zou ze zelf lezen en persoonlijk er op beslissen.

Den eersten morgen kreeg hij een mand vol; en hij had nog niet de helft doorgelezen of een tweede mand werd hem in zijn kabinet gebracht. Hij zou er zijn nacht aan geven, maar in den loop van den avond kwam er een derde mand. Toen de dag aanbrak had hij er zich doorheen geworsteld, maar na een kortstondige rust, vond hij den volgenden ochtend wederom een mand voor zich gereed staan. Andere werkzaamheden eischten zijn tijd en na afloop daarvan zag hij een tweede bezending, de eerste nog overtreffende, naast zijn schrijflessenaar.

De nieuwe minister besefte dat hij niet uitsluitend was aangesteld om brieven te lezen, vooral daar de meeste brieven toch zaken bevatten, waarover hij niet beslissen kon, en hij besloot, dat de traditioneele wijze van behandeling maar weermoest worden gevolgd.

- Uwe excellentie heeft gelijk, zeide de secretaris-generaal, wij zien met een oogopslag den inhoud. 't Is routine.

- Ik houd niet van routine, zeide de minister waardig.

- Dan vrees ik, excellentie, dat uwe betrekking ook niet bijzonder in uw smaak zal vallen, antwoordde de ambtenaar met een bescheiden glimlach.

- Als ik slechts routine moest toepassen, zou zij nog minder in mijn smaak vallen.

De oude ambtenaar boog zeer beleefd en vroeg des ministers beslissing op een aanhangige zaak.

- Ik moet er mij op beraden, sprak de minister.

- Eene groote industrieele onderneming wacht op die beslissing. Het lot van zeshonderd gezinnen hangt er van af.

- Ik moet toch eerst onderzoeken.

- Zeer zeker, excellentie, maar de referendaris van de derde afdeeling heeft alle bescheiden verzameld en zijn rapport en conclusie gesteld. 't Is in deze portefeuille.

De heer Welding zag de portefeuille eens aan, die op zijn lessenaar lag, en begreep dat het dien avond ook wel een uur of twee zou worden, eer hij zich op de hoogte had gesteld.

Die blik ontging den ambtenaar niet.

- Wij hebben dikwijls zulke zaken gehad, excellentie. Zij komen allen op hetzelfde neer, de beslissing is altijd dezelfde.

- Wij zullen zien, mijnheer.

De ambtenaar boog weder. Den volgende morgen had zijne excellentie de voorgestelde beslissing geteekend, maar het papiertje met de vraag in potlood, dat de referendaris in de stukken had gelegd, was niet beantwoord, dus niet opgemerkt.

De ambtenaren hadden zijne excellentie gewogen en zijn gewicht bepaald.

De minister wilde eene radicale verandering in de contrôle op de mijnen. De referendaris confereerde zes avonden met zijne excellentie, en aan het einde van den zesden avond besliste de minister, dat de zaak voorloopig geregeld moest blijven op denzelfden voet als tot dusverre.

Het wetsontwerp op de contrôle werd in dien geest ontworpen en toen het bij de Kamer inkwam en in de dagbladen publiek werd, was het eenparig oordeel, dat de zaak bleef zooals zij was en het wetsontwerp wel achterwege had kunnen blijven.

Een ander ontwerp werd door hem ingediend. Door aan-

halingen uit vroegere ontwerpen bewees men, dat twaalf jaar geleden hetzelfde was voorgesteld en verworpen en zes jaar daarna iets soortgelijks zoo ongunstig was ontvangen, dat het niet eens in behandeling gekomen was.

De minister concipiëerde een ontwerp op de verpachtingen, het was zijn geliefkoosd onderwerp geweest, waarin hij volkomen thuis was en al de vertoogen van den hoofdambtenaar, die met het redigeeren van het ontwerp was belast, hadden hem geen haarbreed van zijn plan doen afwijken. Toen het in den ministerraad kwam, merkte een zijner collega's op, dat het nooit door de Kamer kon worden aangenomen, omdat het in strijd was met de belangen van een paar grondbezitters die grooten invloed hadden op de partij van de rechterzijde.

Een ander plan werd weder teruggewezen op grond, dat het een fellen tegenstand zou ondervinden bij de partij van de linkerzijde.

Een derde ontwerp zou weder vallen door de oppositie der partij van het centrum.

Trouwens al zijne voordrachten liepen groot gevaar, niet zoo zeer om hetgeen zij bevatten dan wel om hem die ze voordroeg; hij behoorde tot geen partij. Een minister, die niet tot een partij behoorde, kon dus ook van geen enkele partij steun verwachten; in plaats van juist op dien grond van alle partijen medewerking te ondervinden, ontmoette hij overal tegenstand. Hij had het ongeluk minister te zijn in een tijdperk toen men meer het oog had op de uiteenloopende belangen der politieke partijen dan op het gemeenschappelijk belang van alle partijen: het belang des lands.

Zijn tegenspoed als wetgever benam Welding den lust niet om zijne taak als administrateur met ijver waar te nemen. Stond hij vroeger, toen hij nog advokaat was, op wanneer het hem goed dacht, tenzij de zitting van een rechtscollegie op een bepaald uur zijne tegenwoordigheid eischte, thans liet hij zich elken morgen vóór dag en dauw wekken om zijn arbeid te beginnen en tijdig op zijn ministerie te zijn. Hoe meer hij afdeed, zooveel te meer werk bleef hem te doen over. Als hij vermoeid van zijne inspanning naar de societeit wilde gaan, om zich te verpoozen, hield hem het vooruitzicht terug, dat hij in de Besognekamer weder met zaken zou worden lastig gevallen, en op de Witte kon hij niet meer komen zonder zijn minister-

schap te compromitteeren. In de Club voelde de *heer* Welding zich te weinig in zijn element, te midden van al de titels, die er vertegenwoordigd waren. Aan de officieele dinés, die hij bijwoonde, verveelde hij zich; van een goed glas wijn, waarvan hij vroeger zooveel hield, ook om de stemming die er op volgde, moest hij zich onthouden; hij mocht weder eens in die gezellige stemming geraken en openhartig of vertrouwelijk worden! Het eenvoudigste woord kon hem later worden toegerekend. Op soirées moest hij zijn prestige bewaren; het was in zijn gevoel steeds of hij zijne ministerieele portefeuille onder den arm had. Juist hij, de man van burgerlijke afkomst, stelde er prijs op door het bewaren der vormen zijne waardigheid geen oogenblik in gevaar te brengen.

Als hij dan vermoeid door de verveling te huis kwam en zijn met goud geborduurden rok had afgelegd, zette hij zich in zijne eenzame kamer neder om nog een paar uur te lezen, ten einde op de hoogte van den tijd te blijven, en 't was nooit zonder eenige huivering dat hij de dagbladen der oppositie openvouwde. Hij haalde wel de schouders op en legde met minachting het blad neder, dat grievende artikelen over hem bevatte, maar, zoo de aanval zelf hem niet deerde, de miskenning van zijne bedoelingen deed hem toch innig leed.

Eén blad vooral, dat in de stad nabij zijne geboorteplaats werd uitgegeven, was even fel als onvermoeid in zijne bestrijding. Had Welding eerst een der leden van de Kamer verdacht de schrijver van die artikelen te zijn, enkele bijzonderheden hadden hem op het ware spoor gebracht: Gerrit Staalman, zijn schoolmakker, en niemand anders kon er de auteur van zijn.

Toen had hij zich die eerste audientie herinnerd en het dwaze figuur, dat de secretaris van Weringveld gemaakt had, en hij vroeg zich zelven af, of hij niet verstandiger had gedaan met zijn schoolmakker hartelijker te ontvangen en des noods een baantje te bezorgen. Maar hij had zich tot beginsel gesteld geen gunsten te bewijzen aan wien ook en slechts te doen wat rechtvaardig en eerlijk was.

En de toepassing van dat beginsel had hem reeds tal van vijanden bezorgd. Geen week, geen dag schier, ging er voorbij, of voormalige vrienden, bekenden, leden van de Kamers, autoriteiten, ambtenaren, en wie meer, hadden voor zich zelven of voor beschermelingen eene gunst te vragen, en zoo vaak Wel-

ding ze niet verleende, kon hij zeker zijn een tegenstander meer te hebben; misschien ook wel een stem minder in de Kamer.

De actiën-Welding daalden dan ook met den dag.

Allen die niet verkregen hadden wat zij wenschten, wreekten zich op de eene of andere wijze, en langzamerhand had hij de publieke opinie tegen zich. Het besef daarvan maakte hem niet beter: het publiek was tegen hem en ondanks hem zelven had een zekere wrok tegen het publiek zich van den minister meester gemaakt. Tegenstand en miskenning verbitterden hem; zijn arbeid, waarin hij afleiding zocht, matte hem af; uitspanningen, die hem konden opbeuren, waren hem ontzegd.

Hij hijgde naar verademing. Als de Kamer uiteenging met het groote zomerrecès, zou hij naar het buitenland gaan om daar, in onbekende streken, eenige weken rust en vrijheid te genieten.

Maar vóór het recès aanbrak, trad een zijner ambtgenooten af en een ander werd ziek, zoodat een badkuur voor dezen noodzakelijk was. Aan den minister voor de Mijnen en Bosschen werd ad interim een tweede portefeuille opgedragen, en daar zijn ambtgenoot reeds geruimen tijd ongesteld was geweest, was er veel verwaarloosd en verzuimd en de minister Welding moest zijne zomervakantie aan dien onbeheerden boedel ten offer brengen.

De herfst kwam; de winter naderde. Vreugdeloos en eentonig gingen voor hem de dagen voorbij; hij werkte maar voort, maar geheel uit plichtbesef. Zijn dorst naar hoogheid en aanzien, die er hem toe geleid had om de ministerieele portefeuille te aanvaarden, was volkomen gelescht. Teleurstellingen hadden hem getroffen, waar hij overwinningen had gewacht; miskenning was zijn deel geweest waar hij op toejuiching en lof had gehoopt; zijne rechtvaardigheid had hem slechts vijanden bezorgd en zijne zelfstandigheid had hem steun doen onthouden.

Mismoedig stond hij de personen te woord, die zijne audientiën bezochten. Hij kende schier al van buiten wat zij te vragen hadden en zijne antwoorden had hij al gereed. Ook de beslissing op verzoeken was routine geworden: de oude secretaris had wel gelijk gehad, dat een minister, die niet van routine houdt, den smaak in zijne betrekking spoedig verliezen moet. En Welding had de routine nog niet lief gekregen.

Daar werd een oud man aangediend, waarvan hij den naam op de lijst der ingeschrevenen had gelezen, een naam, die hem terstond de dagen zijner jeugd herinnerde. Een vriend van zijn vader heette ook zoo.

De persoon zelf stond hem nog voor den geest, want zoowel diens mannelijk, krachtig voorkomen als de hartelijkheid waarmede hij door zijn vader ontvangen werd, hadden hem getroffen en hij herinnerde zich nog hoe, na het vertrek van dien vriend, zijn vader tot zijne moeder had gezegd, dat die Flint de edelste mensch ter wereld was.

En toen de kamerdienaar den heer Flint aankondigde, stond dezelfde man vóor hem, maar niet meer die rijzige, indrukwekkende gestalte van voorheen; een grijsaard met gebogen hoofd naderde bevend den minister.

- Excellentie, begon hij met trillende stem, ik ben nooit bij een minister geweest, vergeef me, als ik iets doe of zeg wat niet is zoo als 't behoort, maar 't is voor mij van zoo groot belang, dat ik over al mijn bezwaren ben heengestapt om u te smeeken...

Hier boog zich de oude man, de handen vouwend, en tranen biggelden over zijne wangen.

- Ga zitten, mijnheer Flint, zeide Welding, die medelijden met den ouden man had, vertel nu maar eenvoudig wat ge te zeggen heb. Ge hebt, geloof ik, mijn vader nog gekend?

- Ja, mijnheer, en juist dat gaf me den moed om bij u te komen. Uw vader was ook zoo'n goed mensch...

- Dat was hij, zeide Welding. Dat was hij, herhaalde hij peinzend en het beeld stond hem voor den geest van den man, dien hij van alle menschen het liefst had gehad, en wiens woorden, ook na diens dood, hem zoo vaak tot leiddraad hadden gestrekt.

- Ik ben ook vader, mijnheer Welding, ging de oude Flint voort. Mijn dochter is gehuwd met den ambtenaar Rogier, van de bosschen en mijnen. Zij hebben veel kinderen... en nu heeft mijn schoonzoon...

Hier zweeg de grijsaard en haalde zijn zakdoek uit, om zijn tranen weg te wisschen.

- Spreek vrij, mijnheer Flint, heeft uw schoonzoon iets misdaan?

Flint knikte zwijgend.

- In zijne betrekking?

Hetzelfde zwijgende antwoord volgde.

- Heeft hij zich aan de kas vergrepen?

- Ja, zeide de grijsaard, en zijne aandoening belette hem verder te spreken.

- Dat is een ernstig geval. Is het tekort groot?

- O, dat is het minst. Ik heb het geld hier bij me, en Flint haalde een dichtgelakt pakje uit zijn zak dat hij den minister wilde overreiken. Hier is het geld, maar daar is men niet mede tevreden. De inspecteur wil hem ontslaan en de directeur moet zijn ontslag al hebben voorgedragen... 't is voor het eerst in al de achttien jaar, dat mijn schoonzoon steeds een kas onder zich had; hij is altijd eerlijk geweest - maar nu is er een controleur, die hem niet genegen is, en die zet de zaak door, en de inspecteur heeft ze niet durven sussen, hoewel hij me zeide, dat hij het zoo gaarne doen wilde, en de directeur moet zijn plicht doen... hier echter is het geld, mijnheer de minister... wat ik gedaan heb om het bijeen te krijgen, dat weet God alleen, en nu smeek ik u, minister des Konings...

En weder vouwde de oude man de handen en wilde zich op de knieën werpen, maar Welding voorkwam hem.

- Mijnheer Flint, zeide hij, wat er gebeurd is kan ik op dit oogenblik niet beoordeelen. Ik zal de zaak onderzoeken; maar indien alles zich heeft toegedragen zoo als gij zegt en uw schoonzoon tot hiertoe een eerlijk man was...

- O, mijnheer, ik ken hem van zijne jeugd af; 't is een braaf man, een edel echtgenoot, een voorbeeldig vader.

- Welnu, dan hebt gij mijn woord dat ik alles zal doen wat ik kan, om de zaak goed voor hem te doen afloopen. Ik zal er onmiddellijk mijn werk van maken. Houd dat geld beschikbaar en mocht er iets ontbreken, mijnheer Flint, wend u dan tot mij; om de vriendschap, die mijn vader u toedroeg, zal ik u helpen. Ga zoo spoedig mogelijk naar uw kinderen en zeg hun, dat, als niet alles tegenloopt, die ongelukkige historie wel in orde zal komen - tenminste als er niets anders gebeurd is dan gij zegt.

- Dat zweer ik, minister, riep de oude man hartstochtelijk uit en hij greep, tegen alle etiquetten en vormen in, Weldings hand en drukte die met al de kracht die een grijsaard gebleven is. Gij zijt een waardig zoon van uw vader.

- Ga nu heen - en vertel aan niemand iets van ons gesprek, eindigde Welding, zijne hand terugtrekkende. Wat ik doe, doe ik als mensch, - als zoon van mijn vader - als minister handel ik misschien verkeerd.

Veertien dagen later was Rogier verplaatst; hij was onder een anderen directeur en controleur gesteld en had eene betere standplaats gekregen in de onmiddellijke nabijheid van den grootvader zijner kinderen. De directeur had er wel offlcieel tegen geadviseerd, maar in een mondeling onderhoud zelf verzachtende omstandigheden aangevoerd; de inspecteur had er zich terstond bij neergelegd, maar de controleur was woedend geweest en had verklaard, dat hij het er niet bij zou laten.

Hij had een oom, die lid was van de Tweede Kamer, en dezelfde oom had op de poging om zijn neef den controleur inspecteur te maken, een weigering ontvangen, omdat het onrechtvaardig wezen zou. En nu was een ambtenaar, die gestolen had, in zijne betrekking gehandhaafd en zelfs verhoogd! Dit schreeuwde om wraak.

V.

Het engagement van Gerrit Staalman en Marie Annelbeem was weder geschorst. Op een middag had de secretaris zich zeer ongunstig uitgelaten over den minister Welding en naar aanleiding daarvan heftige woorden gewisseld met den vader van zijne gade der toekomst, die juist bij de dames Mantel was geweest, waar hem de verbouwing van ‘Welgelegen’ was opgedragen. Agatha en Carolina hadden begrepen, dat zij, als de tantes van den minister, verplicht waren aan hare villa het voorkomen te geven, dat met diens hooge maatschappelijke positie strookte. Zij wilden eene zaal laten bouwen om eene soirée te geven, als haar neef Weringveld bezocht, en nu reeds maakten zij voor zich zelve een lijstje van de personen, die zij dan zouden uitnoodigen. Al de buitenplaatsen uit den omtrek zouden haar contingent leveren en zij hoopten maar, dat Karel een of twee van zijn collega's zou medebrengen, gelijk hij in zijn studententijd, wanneer de jacht geopend was, nu en dan een paar zijner akademie-vrienden had medegebracht. Deze zouden dan op ‘Welgelegen’ logeeren, terwijl Karel zelf zijn intrek bij

zijne moeder nemen zou. Mevrouw Welding had echter nooit van dat plan willen weten; zij was geen vrouw om ministers te ontvangen, zeide ze, en evenmin was zij te bewegen geweest om naar den Haag te gaan, niettegenstaande hare zusters hadden aangeboden haar te vergezellen.

Zoo lang de moeder haar zoon niet had opgezocht, konden de tantes ook moelijk naar den Haag gaan. Zij hoopten nu maar, dat de minister eens verhuizen zou of den een of anderen dag ziek zou worden - natuurlijk niet erg - om hem dan te gaan oppassen en zijn huishouden waar te nemen. Het een noch het ander gebeurde en toen ook het vooruitzicht, dat hij in de vacantie zou ‘thuis’ komen, eveneens vervlogen was, moesten zij maar geduldig wachten tot het volgende jaar, voorloopig zich tevreden stellende met de onderscheiding die de ingezetenen van Weringveld haar bewezen.

Maar ook die was tamelijk gering, en zij nam met den tijd niet toe. Was men in Weringveld al spoedig gewend aan de eer, dat een zoon van het dorp de hoogste betrekking in het land bekleedde, men wilde nu ook wel eens weten, hoe zijn taak hem afging. Vroeger las men er in de couranten slechts de stadsberichten en de advertentien; thans bemoeide iedereen zich met de politiek. De societeit had zich in twee partijen gesplitst: de eene partij verklaarde zich vóór, de andere tegen den minister. De oude heer Toulouse stond aan het hoofd der Weldingianen, Gerrit Staalman aan het hoofd der anti-Weldingianen, en werd de societeit veel drukker bezocht dan vroeger, het was niet om gezellig en eendrachtig samen te zijn en een partijtje te maken, maar om over politiek te spreken en bepaaldelijk over de daden en woorden van ‘onzen minister’.

Het dagbald *de Bode*, dat in de naburige stad uitkwam, gaf daartoe bestendig stof. De societeit had er reeds een tweede exemplaar van aangeschaft, omdat het altijd in handen was en gewoonlijk begon het gesprek met de vraag:

- Wat zegt *de Bode* vandaag?

Al de notabelen van Weringveld werden min of meer medewerkers aan het blad, als men dien naam kan geven aan trouwe leveranciers van ingezonden stukken, waarin zij den minister verdedigden of bestreden, maar vooral elkander hatelijkheden zeiden.

Eén medewerker echter in den gewonen zin van het woord

was de secretaris Staalman en de heer Toulouse, die wethouder en lid van den gemeenteraad was, liet geen gelegenheid voorbijgaan om in de vergaderingen van dat college eene afkeurende stem te doen hooren over ambtenaren, die aan dagbladen medewerkten. Zoo dikwijls iets in de gemeentelijke administratie niet in orde was - wat ook te Weringveld soms gebeurde - zag de heer Toulouse daarvan de oorzaak in de bemoeiing van ambtenaren met zaken buiten hun werkkring. De burgemeester echter, die ook een anti-Weldingiaan was, verdedigde het grondwettig recht van den staatsburger en betoogde, dat de oorzaak aan geheel andere omstandigheden was toe te schrijven. Tot een voorstel om dat medewerken te verbieden kwam het echter niet, want de heer Toulouse wist, dat de Weldingianen in de minderheid waren, al verschilde het ook maar enkele stemmen.

- Heb je dat in *de Bode* gelezen? was het eerste woord dat, op een Woensdagavond, de heer Harensma aan den veearts vroeg, toen deze het overigens nog ledige lokaal van ‘De Vergulde Engel’ binnentrad.
- Nog niet. Staat er wat bijzonders in?
- Nu! dat dunkt me: een artikel over Nepotisme.
- Slaat dat op de juffrouwen Mantel? vroeg de veearts, die de beteekenis van het woord niet begreep en door eene vertaling er achter meende te komen.
- De juffrouwen Mantel hebben er niets mede te maken. Welding heeft een ambtenaar bevorderd, die gestolen had.
- Och kom!
- Man en paard worden genoemd; Rogier, de ontvanger van Sint Overbeeke, die naar Haaksland verplaatst is.
- En staat er, dat die gestolen heeft?
- Niet zoo rechtstreeks; daar zullen ze wel op passen, dat zou laster zijn, maar er is niet veel kunst voor noodig om het er in te lezen - wat zegt u, majoor.
- Wat meen-je, mijnheer Harensma?
- Dat artikel over Nepotisme in *de Bode*.
- Dat lasterlijk libel, zeide de majoor, heb ik gelezen en het artikel ook. 't Zal wel vervolgd worden en die het geschreven heeft, kon dan wel eens geducht er tegen aan loopen.
- Hebben de heeren het over ‘Nepotisme’? vroeg de dokter, die met den heer Toulouse binnenkwam.
- Ja, 't is een kras artikel.

- Kras? Ik noem het vuil, sprak de dokter. Naar mijn ideé is het een *staal* hoe een *man* kan schrijven, wiens politieke hartstocht door persoonlijken haat wordt gevoed.

Die woorden maakten indruk, en de secretaris was nauwelijks in de societeit of zij werden hem overgebracht.

Toen de kaarten werden getrokken om de partijtjes te vormen en de dokter met den secretaris aan hetzelfde tafeltje zoude zitten, weigerde Staalman te spelen.

Dat was eene ongehoorde gebeurtenis in de societeit van Weringveld. Die aanwijzing door het lot van hen, die met elkander spellen zouden, was de grondslag van het gezellig samenzijn, en nog nooit had een der leden zich daartegen verzet. De societeit werd door die weigering bedreigd. Er waren dan ook dadelijk leden, die wilden schikken en ruilen, maar de verbitterde partijen weigerden, en ten aanhoore van allen verklaarde de dokter, dat de schrijver van het artikel Nepotisme een blauwboekjes-schrijver was.

- Ik ben niet geroepen, zeide de secretaris doodsbleek en met bevende stem, om *hier* de partij op te nemen van de redactie van *de Bode*, maar de uitkomst zal bewijzen, dat zij gelijk heeft: de minister zal in de Tweede Kamer over deze zaak geïnterpelleerd worden en de beslissing zal zijn doodvonnis zijn.

- Dubbel erg voor hem, die daarvan oorzaak is en het land berooft van een bekwaam, eerlijk minister, antwoordde de dokter.

- Ik zou nu niet gaarne zijn patient zijn, als ik Staalman was, fluisterde de schilder den veearts toe: ik zou bang zijn, dat hij me vergift gaf.

- Wij doktoren vergiftigen onze patienten nooit, zelfs niet onze vijanden, antwoordde de veearts geraakt.

- Koeiendokters niet, zeide de schilder.

- Mijnheer, ik ben geen koeiendokter, hernam de veearts; ik verzoek u mijn beroep met rust te laten; ik spreek ook niet over het uwe - als ten minste kladschilder een beroep is.

De tweede twist overstemde de eerste; de majoor, wien al dat kijven en schelden tusschen mannen verveelde, trok zijn jas aan en ging heen. Andere heeren volgden het voorbeeld en een uur later was ‘de Vergulde Engel’ ontruimd en de kastelein, die eerst een vurig Weldingiaan was geweest, toen er bij het optreden van ‘onzen minister’ zoo menige flesch was geledigd,

werd nu een heftig anti-Weldingiaan; want die minister was oorzaak, dat waarschijnlijk de geheele societeit uit elkander ging.

In kleine gemeenten zijn belangrijke gebeurtenissen schaarsch en onbelangrijke worden daardoor veel besproken. Als de veearts eene operatie had verricht, wist dit des anderen daags het geheele dorp, en was het zoontje van den ontvanger te laat naar zijne school in de stad gegaan, omdat de meid zich verslapen had, dan moest de vader nog een week lang nu aan dezen dan genen vertellen, hoe het eigenlijk kwam, dat de meid niet bij tijds was ontwaakt. Het spreekt dus van zelf, dat de twist in de societeit den anderen dag het onderwerp van alle gesprekken uitmaakte en alle Weringvelders volkomen op de hoogte werden gesteld van de oorzaak en de toedracht der onaangenaamheden die er toe geleid hadden, dat de societeit feitelijk was ontbonden.

Zelfs de dames Mantel vernamen het en gingen des namiddags naar hare zuster om deze mede te vertellen wat er in het dorp verteld werd van haar zoon den minister.

- Ze zeggen dat hij vallen zal! riep de oudste juffrouw Mantel bijna wanhopend, met tranen in de oogen.

- Och, Agatha, zeide mevrouw Welding, dat wist Karel immers vooruit, dat in ons land de ministers niet altijd aan het bewind blijven. Dat heeft hij in zijn eersten brief al geschreven, toen ik hem gefeliciteerd had.

- Nog zoo jong! sprak Caroline kermend.

- En dan valt hij omdat de *Bode* het wil.

- Dat geloof ik niet; *de Bode* is maar een stads-courant, en deze heeft zooveel invloed niet, om een minister te doen vallen.

- Als we eens naar Zijne Majesteit gingen en een voetval deden! riep de oudste der dames Mantel op eens uit. Marie, dat *kan*, dat *mag* je niet nalaten. 't Geldt je zoon, den minister.

- Ik zou niet weten, wat ik bij den Koning moest doen, en als ik een voetval deed, zou Karel iets kwaads moeten uitgericht hebben, en dat geloof ik niet.

- De *Bode* zegt het toch....

- Laten we liever naar *de Bode* gaan en een artikel in zijn voordeel laten schrijven. Als wij goed betalen, zal het blad zijn partij kiezen.

- Ja, Caroline, dat is een goed idée, daar heb ik honderd -

neen duizend gulden voor over.... Jij als moeder, Marie, moet het woord voeren.

Mevrouw Welding was even weinig geneigd om naar *de Bode* te gaan als zij bereid was tot een voetval. Zij kende Karel te goed om niet overtuigd te zijn, dat hij die omkooperij zou afkeuren. En het zou toch ook niets baten, want als haar zoon zijn portefeuille moest neerleggen, zou het niet zijn omdat *de Bode* dit verlangde en hij zou dus ook geen minister blijven, al schreef die courant in zijn voordeel.

- Ik zou dien Staalman kunnen vermoorden! zeide Caroline. Wij hebben een slang aan onzen boezem gekoesterd.

De oude mevrouw wierp een zwijgenden blik op de magere figuur van hare zuster en zeide: ik dacht dat hij niet meer bij u aan huis kwam.

- Zoo'n aterling! Bij ons aan huis komen! Nooit zal hij meer een voet over den drempel zetten. Hij moet me weer spreken van zijn gasfabriek en zijn ontginningen. 't Is een ellendeling - hij en die meid van Annelbeem!

Mevrouw Welding zette hare zusters wat neer. Het was nog zoo zeker niet, dat Karel zou aftreden, en gebeurde het al, dan zou hij een rustiger leven hebben dan nu, en zeker eene andere hooge betrekking krijgen, die hem minder inspanning kostte en hem gelegenheid zou geven om wat meer te Weringveld bij zijne moeder en tantes te komen en deze zouden hem dan kunnen opzoeken, wat hij tot nu toe had tegengehouden, omdat hij het zoo druk had.

Eenigszins verzoend met den toestand, keerden de dames Mantel naar ‘Welgelegen’ terug, maar de gedachte was haar toch geen oogenblik uit den geest, dat haar neef de minister zou aftreden en daarmede ook hare eigene grootheid een einde zou nemen.

Van het feest op ‘Welgelegen’ zou dan ook niets komen. Maar de zaal zou er toch zijn, al werd zij dan ook nooit gebruikt; zij zouden aan ieder kunnen zeggen, dat dit de zaal was, bestemd voor het feest dat zij zouden gegeven hebben, toen haar neef minister was.

Toen hare zusters haar hadden verlaten, bleef mevrouw Welding nog geruimen tijd eenzaam bij den haard zitten en peinsde over hetgeen zij gelezen en gehoord had. Toen haalde zij hare schrijfportefeuille te voorschijn en, hoewel er nog geen acht

dagen sedert haar laatsten brief waren voorbijgegaan, schreef zij toch aan haar zoon:

Beste Karel. Men zegt hier, dat gij zult aftreden. Ik weet niet of ik aan deze geruchten geloof moet slaan; ik begrijp die zaken zoo weinig, maar als het zoo is, wees er dan toch niet te naar onder. Gij hebt nu de hoogste betrekking in het land bekleed, en uw moeder was trotsch op u, al vertelde zij het aan niemand. Maar als de omstandigheden oorzaak zijn, dat gij die betrekking moet nederleggen, bedenk dan, dat er nog ander geluk voor den mensch is weggelegd dan eer en roem. Uw vader zeide altijd, dat het hoogste geluk was vrede met zich zelven te hebben, en als gij uw plicht hebt gedaan, zoo als ik zeker weet dat gij gedaan zult hebben, dan zal de herinnering aan den tijd, toen gij minister waart, u levenslang voldoening schenken, terwijl gij in een anderen werkkring meer rust zult vinden en toch voor het welzijn van uwe medemenschen zult kunnen arbeiden. Geef dus den moed niet verloren, mijn zoon; draag uw lot met mannelijke fierheid; als minister kan men u veroordeelen, als mensch staat gij boven het vonnis van de politieke partijen. Dit weet ik zeker. Beloof mij, dat gij niet te veel zult toegeven aan uw wrevel over de teleurstelling, die gij ondervindt, maar hier bij uwe moeder, uw zorg en uw leed komt vergeten.

'Mocht gij er prijs op stellen, dat ik bij u kom, meld het mij dan. Ik ben oud en zoo geneigd niet meer om te reizen, maar kan het bijzijn van uw moeder u troost geven, spreek dan maar, dan kom ik dadelijk. Met mijn hart en ziel was ik altijd bij u, maar nu vooral, nu ik besef, dat het leven u zwaar valt.

Uw liefhebbende moeder'.

VI.

Was in Weringveld de aanstaande val van den minister Welding het onderwerp van aller gesprekken, ook daar buiten, het gansche land door, en vooral in den Haag sprak men er over. Het verslag der Kamer over zijne begrooting was bij uitstek sober; de 'enkele', 'sommige' en 'vele' leden hadden het blijkbaar voor de ingewijden niet noodig geacht om op- en aanmer-

kingen, bedenkingen en bezwaren te maken. Het was een zaakrijk verslag; slechts ééne zinsnede, verborgen onder de anderen, maakte gewag van de benoemingen. ‘Twijfel was gerezen of bij benoemingen wel altijd de regelen gevolgd worden die in het belang van den dienst en voor het prestige van het gezag vereischt worden. Ofschoon men niet wilde treden in eene beoordeeling van hetgeen buiten de bevoegdheid der vertegenwoordiging ligt, meende men toch reden te hebben om den wensch te uiten, dat in dit opzicht de waardigheid der Kroon steeds door den verantwoordelijken minister werd gehandhaafd’.

Het antwoord van den minister was in even algemeene en onbestemde bewoordingen gesteld, maar mocht het groote publiek over die zinsneden heenlezen, zoowel de minister als de vertegenwoordiging wist wat er mede bedoeld was en dat daarin de beslissing over het lot van den minister van Bosschen en Mijnen lag besloten.

Een regenachtige Decembermorgen was het, toen de begrooting van het departement aan de orde was gesteld. De zon brak niet door de dichte grijze lucht; men kon op tien schreden afstands geen voorwerp meer onderscheiden; het was het volkomen beeld van de stemming des ministers die een toekomst te gemoet ging, welke hij maar al te veel reden had om te vermoeden, maar die hem toch slechts nevelachtig en onbestemd voor den geest stond.

Welding had dien nacht geen oog geloken, maar toen hij in de Kamer verscheen, kon niemand het hem aanzien. Hij was kalm en schijnbaar opgeruimd. Hij schertste met een paar leden over de aardigheid, dat het een zeer geschikte dag was om de mijnen te behandelen, daar men zich in een mijn kon wanen. Terwijl de griffier de notulen las, haalde de minister een brief uit den zak en herlas hem. De leden van de oppositie trachtten te ontdekken wat het voor een brief kon zijn: zij hielden zich overtuigd, dat hij betrekking had op de zaak Rogier. Welke nieuwe bijzonderheden kon hij bevatten, die misschien aan het debat eene geheel andere wending zouden geven en de gereed gemaakte motie konden doen verwerpen?

Zoo zij wat meer nabij de ministerstafel hadden gestaan, zouden zij gezien hebben, dat de brief met eene vrouwenhand was geschreven en tot onderteekening droeg: ‘uwe lief hebbende moeder.’

Er heerschte een ongewone stilte in de Tweede Kamer, eene stilte - om een oud beeld te gebruiken - zooals aan den storm voorafgaat. Men wist, dat de begrooting van Bosschen en Mijnen zou worden verworpen. Er schenen evenwel leden te zijn, die dit niet wisten, en die lange redevoeringen hielden over de administratie van het Zwarte woud, of de mijn van Onderlangs. Andere traden in bespiegeling en over de houtcultuur en de ontginning in Beyeren, die ze bijzonder aanbevolen aan de aandacht van den minister, die morgen geen minister meer zijn zou. Maar toen deze pionnen vooruitgezet waren en het veld ruim werd voor den eigenlijken aanval, hield een der leden van de oppositie een betoog over het recht der Kamer om begrootingen te verwerpen om redenen buiten de begrooting, en over dit motief ontstond een uitvoerig debat, hoogst belangrijk voor de beoefenaars van het staatsrecht. In dat debat werd, als invallende gedachte, de quaestie behandeld of eene begrooting kan worden verworpen wegens benoemingen, en toen dat woord ‘benoeming’ eenmaal over de lippen was, nam dit abstracte begrip langzamerhand een vorm aan en de neef van den controleur stootte zijn vriend en buurman aan, en deze stond op en bracht de zaak van den ontvanger Rogier van St. Overbeeke en diens overplaatsing naar Haaksland ter sprake, en vroeg of het gerucht waarheid bevatte, dat die ambtenaar vóór zijne benoeming zich had schuldig gemaakt aan plichtverzuim.

Toen dit hooge woord er uit was, stond geen spreker meer op. Eerst wilde men den minister hooren.

De heer Welding beantwoordde de verschillende vragen, die hem waren gedaan, verdedigde hetgeen er verordend was, deed de gebruikelijke toezeggingen omtrent het in overweging nemen en in overleg treden en ten slotte kwam hij op de vraag van den geachten afgevaardigde uit Ommerstad.... neen, hij vergiste zich - uit Veldwijk - maar de afgevaardigde uit Ommerstad was de neef van den controleur en deze voelde den Seitenhieb. Hij beriep zich op het koninklijk recht om ambtenaren te benoemen of te verplaatsen. Dit was eene zaak van het uitvoerend gezag, waarover de wetgevende macht geene beslissing had. Hij schroomde echter niet de verantwoordelijkheid voor dit koninklijk besluit op zich te nemen; hij had het gecontrasigneerd en met volle overtuiging, na de adviezen te hebben ingewonnen van den directeur en den inspecteur, en

den controleur, welke adviezen hij bereid was ter inzage van de leden ter griffie te deponeeren.

De aanvoerder der oppositie vatte nu het woord. Deze erkende dat de benoeming van ambtenaren een koninklijk praerogatief was. Hij zou dan ook niet treden in de rechten der Kroon, maar hij vroeg of daarbij 's Lands belang werd in het oog gehouden en de waardigheid der Kroon gehandhaafd. Eene langdurige discussie ontstond, waarin bij herhaling hetzelfde gezegd werd in andere woorden. Verscheidene motiën werden voorgesteld. De heftigste tegenstanders stelden voor: ‘De Kamer, van oordeel dat bij de benoeming van ambtenaren, ressorteerende onder het Departement voor Bosschen en Mijnen, niet altijd de waardigheid en het belang des lands is gehandhaafd, gaat over tot de orde van den dag.’

De vrienden van den minister - want enkele vrienden waren hem gebleven - stelden voor: ‘De Kamer, gehoord de inlichtingen van den minister van Bosschen en Mijnen over de benoeming van ambtenaren, ressorteerende onder dat departement, gaat over tot de orde van den dag.’

Beide motiën werden bestreden en door de meerderheid verworpen, de laatste omdat zij niets zeide, de eerste omdat daarin een oordeel werd uitgesproken over benoemingen en alzoo inbreuk werd gemaakt op de praerogatieven der Kroon.

Maar eene derde motie werd aangenomen, luidende: ‘De Kamer, van oordeel dat 's lands belang en de waardigheid van het gezag gebiedend vorderen rechtvaardigheid in het bestuur, gaat over tot de orde van den dag.’

Met deze zedespreuk kon ieder zich vereenigen; niemand mocht er zich zelfs tegen verklaren, want niemand kon het tegendeel verlangen; maar na de gehouden discussie, was het maar al te duidelijk wat er mede bedoeld werd. En toen zij met algemeene stemmen was aangenomen, verkondigden dan ook de dagbladen der oppositie, dat de minister Welding door een met algemeene stemmen genomen besluit gevallen was.

Dat hij gevallen was, kon de minister zelf niet tegenspreken: om zulk een besluit voor te stellen moest er eene aanleiding zijn, en de aanneming er van na al hetgeen was vooraf gegaan, sloot het vonnis in zich, dat de minister dien zoo plechtig verkondigden plicht van den bestuurder niet had nageleefd.

Zijn geheugen behoefde hij evenwel niet op een zware proef

te stellen om zich te herinneren, dat zij, die nu het heftigst waren opgekomen voor rechtvaardigheid, den meesten aandrang hadden gebezigd om hunne vrienden en beschermelingen, ja zich zelven, te doen begunstigen. Hij liet dit dan ook duidelijk doorschemeren, maar zonder namen te noemen, en niemand scheen de zinspelingen op zich zelven toe te passen. De personen aan te wijzen, gedoogden de parlementaire vormen niet. Maar dit genot smaakte hij toch, dat hij in bedekte termen de grievendste hatelijkheden zijn tegenstanders kon toevoegen, zonder dat zij zich durfden verdedigen, daar zij zich dan verraden zouden. Intusschen, zoo zij al zwegen, de minister wist zeker, dat zijne pijlen doel troffen, en uit het glimlachen en de blikken van andere leden, bespeurde hij maar al te duidelijk, dat men begreep voor wie die pijlen bestemd waren.

Mocht hij die voldoening genieten, hij maakte zich geen oogenblik illusie, dat hij den slag zelven kon afwenden: daarvoor had zijn onwrikbaar vasthouden aan zijne beginselen, ook aan het beginsel van rechtvaardigheid, hem te veel vijanden gemaakt; maar juist van die enkele afwijking had men het wapen gesmeed om hem den doodsteek toe te brengen. Over alle grieven en teleurstellingen, die zoovelen hadden ondervonden, werd gezwegen; de geheele aanval richtte zich op die eene zwakheid, die de meerderheid der leden gewenscht zou hebben dat de minister ten hunnen aanzien had bedreven.

Toen de motie was aangenomen, ontstond er eene doodelijke stilte in de Kamer; ieder was onder den indruk van den ministermoord. De krachtige jonge man, eerlijk, bekwaam en rechtschapen, die zich met zooveel ijver van zijne taak kweet en die in het ministerschap het doel van zijn vurigst streven had bereikt, was van zijn verheven standpunt gestooten en keerde tot het ambteloos leven terug, om misschien nooit meer in de politieke kringen op te treden. Zijn levensdoel lag thans achter hem; wat zijne schoonste toekomst was geweest, was voor hem eene herinnering geworden.

Hij wisselde eenige woorden met den eenigen ambtgenoot, die de vergadering bijwoonde, omdat diens begrooting na die der Bosschen en Mijnen volgde.

De andere collega's waren wegens ambtsbezigheden afwezig: zij wisten wat de zitting zou opleveren en voelden zich niet geroepen Welding eene bescherming te verleenen die toch niet

baten zou en ook niet noodig was: zijn opvolger was er al. Hij die de motie had voorgesteld was de reeds aangewezen persoon.

De ‘eenige’ collega hield voor den vorm het gesprek gaande en intusschen werden de verdere artikelen van de begrooting onder den hamer gebracht en zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd. Toen was het geheele hoofdstuk aan de orde; het werd met 43 tegen 26 stemmen verworpen.

De voorzitter stelde met de onverzettelijke kalmte het volgende hoofdstuk aan de orde, maar een van Weldings vrienden, die den gevallen minister de *honteuse sortie* wilde besparen, gaf in overweging uit hoofde van het ver gevorderde uur de zitting te verdagen. Niemand verklaarde zich daartegen en de minister Welding rees voor de laatste maal van zijn zetel aan de groene tafel.

Hij begaf zich naar de vergaderzaal der ministers; zijn collega werd door een der leden staande gehouden of hield dezen staande en eenzaam verliet de gevallen minister de zaal, waar hij de gewichtigste uren zijns levens had doorgebracht.

Het was of zelfs de bode hem minder eerbiedig de deur opende, toen zijne excellentie heenging. Aan het apartement was er geen sterveling te zien, behalve de boden. De uitslag had zich als een loopend vuur door den ganschen Haag verspreid en alle ambtenaren van het departement wisten dat zij hun minister verloren. Er waren er maar weinigen, die het betreurden; hij mocht dan bekwaam en eerlijk zijn, hij was veel te ijverig en veel te nauwgezet om door zijn ondergeschikten bemind etworden.

Een der adjunct-commiezen had hem eens, in een vlaag van wrevel over een terechtwijzing, een ‘aangekleed beginsel’ genoemd en die naam had zijn weg gevonden tot zelfs in de Kamer van den secretaris-generaal, en alle ambtenaren spraken in plaats van den minister van ‘het aangekleed beginsel.’ En toen de mare van de verwerping zijner begrooting in de bureaux bekend was, zeide men spottend, dat het beginsel thans zijn lijkwa had aangetrokken.

Niemand behalve de bode vertoonde zich in den corridor, en alle deuren waren gesloten toen de gevallen minister in zijn departement terugkeerde en zich naar zijn kamer begaf. Maar wat had hij nog te doen in die kamer zijner thans geëindigde grootheid? Die meubels, dat schrijfgereedschap, die boeken en

portefeuilles, waarmede hij vertrouwd was geworden door ze dagelijks te zien en te gebruiken, zouden weldra in het dagelijksch bezit van een ander overgaan. Morgen zou hij hier niet terugkeeren. Zoo hij er nog gebruik van maakte, dan was het om zijne portefeuille ter beschikking des Konings te stellen. Hij volbracht de laatste formaliteiten, ontbood den secretaris-generaal en bleef na een kort onderhoud met dezen peinzend aan zijn schrijftafel zitten.

De maanden hier doorgebracht met al hare drukten en zorgen en beslommeringen, met hare weinige aangename en tallooze treurige ervaringen kwamen hem voor den geest. Hij herinnerde zich het vele goede dat hij had willen doen en het weinige, dat hij tot stand had gebracht; de tegenwerking, de grievende bejegingen, de ondankbaarheid, de miskenning, den laster waaraan hij had blootgestaan. Hij had ze wel het hoofd geboden, met fierheid getart, en zich aan zijne taak blijven wijden; maar welke voldoening liet hem dit achter? Het besef dat hij zijn plicht gedaan had, zoo als hij dien opvatte, en zijne overtuiging had gehandhaafd, was al wat overbleef van zijn openbaar leven.

Van dat openbaar leven was hij thans verzadigd. Hij had genoeg van de kringen, waarin hij zich nu zoovele maanden had bewogen met opoffering van eigen genot en belang. Hij verlangde naar rust. Wat voor hem jaren lang het ideaal was geweest, was hem nu een walg geworden. Hij hoopte het te vergeten ver van de hofstad, ver van dat staatkundig rumoer, dat thans alle bekoorlijkheid voor hem verloren had.

Daar ginds, in het stille Weringveld, zou hij voortaan zijn leven slijten, bij haar die zich nooit had laten verblinden door zijn luister, die in hem nooit den minister gezien had, maar hem was blijven liefhebben als haar zoon.

Vier dagen later had de demissionaire minister den Haag verlaten.

Zijn opvolger vond alle zaken in de beste orde. Het eerste stuk dat hem door den secretaris-generaal werd voorgelegd, was eene benoeming.

De nieuwe minister zag eenigszins verwonderd op:

- Mijnheer Welding heeft me verzocht dit aan uwen excellentie voor te leggen; hij hoopte dat het als zijn uitersten wil zou worden beschouwd, sprak de hoofdambtenaar.

- Een uiterste wil moet geëerbiedigd worden, antwoordde zijne excellentie glimlachend. Er bestaat geen bezwaar tegen?

- Volstrekt niet.

- Dan kan het morgen Zijne Majesteit ter teekening worden aangeboden, sprak hij.

VII.

Zoodra de val van den minister Welding officieel bekend was gemaakt, bevatte *de Bode* een opgeschroefd artikel, ter verheerlijking van deze gebeurtenis, die het vaderland tot heil zou strekken. Met niet overdreven bescheidenheid liet *de Bode* doorschemeren, dat hij eigenlijk dien val had te weeg gebracht en zij roemde hoog hare eigen eerlijkheid en onpartijdigheid, om zonder aanzien des persoons, en zonder zich door een kleingeestig *esprit de clocher* te laten binden, de grooten der aarde onder de oogen had durven zien en medegewerkt had om rechtvaardigheid boven nepotisme te doen zegepralen.

Het nommer van *de Bode*, waarin dit artikel voorkwam, werd met kwistige hand in Weringveld verspreid. Alle notabelen kregen een exemplaar. Ook de predikant vond des avonds, behalve *den Haarlemmer, de Bode* bij zijn soupé. Hij nam het blad op, doorliep het vluchtig, frommelde het daarop in elkander en wierp het wrevelig achter zich in den kolenbak.

- Wat heb je, Bruin? vroeg mevrouw, hem verwonderd aanziende.

- Wat ik heb? .... Niets .... je weet dat Welding gevallen is....

- Gunst, neen! Erg? Heeft hij zich bezeerd?

- Ministers vallen altijd van zulk een hoogte, dat zij zich wel moeten bezeeren, zeide de predikant.

- O, nu begrijp ik het; hij is geen minister meer.

- Juist.

- Maar waarom frommelt gij die courant in elkaar? 't Was nog heel goed kaspapier en de courant kan het toch niet helpen.

- Dat geloof ik ook, maar ze verbeeldt het zich en, zie je, als iemand een ongeluk of iets onaangenaams overkomt, moet men zijn smart eerbiedigen en niet juichen en pochen. Ik

was ook zoo bijzonder niet ingenomen met dien minister Welding, al was hij honderdmaal mijn katechesant, maar nu hij geen minister meer is, moest men hem met vrede laten.

Mevrouw Bruin knikte toestemmend: haar man had toch edele beginselen. Zij wilde nog iets zeggen, maar de predikant had den *Haarlemmer* opengevouwen en hij werd niet gaarne in zijne lectuur gestoord. Maar toen hij het blad weder naast zich legde, zeide zij:

- Het doet me toch eigenlijk pleizier dat die Welding minister af is.
- Waarom?
- Vooreerst omdat gij niet van hem hieldt.
- De man lei mij geen stroobreed in den weg, evenmin als ik hem. 't Is me volkomen onverschillig wie er minister is.
- En waarom schaak je dan niet meer met den pastoor?
- Omdat de pastoor en ik betere dingen te doen hebben. Hoe denk je er over, Kato? 't Is half elf.
- Ja 't is al laat ... Maar Bruin, je moest zien, dat die schaakavondjes weer in orde kwamen.

De dominé prevelde iets, dat zijne gade niet verstond, maar als het eene bepaalde weigering ware geweest, zou hij het wel hardop gezegd hebben, dacht zijne gade: haar man kwam altijd rond voor zijn gevoelen uit.

Den anderen dag, niettegenstaande het Zaterdag was, kleedde de predikant zich aan en ging op het middaguur uit.

- Zeker naar den pastoor, dacht mevrouw Bruin, maar zij wilde de eer van hare overwinning niet hebben en vroeg niets en zeide niets. In plaats evenwel van rechts naar de woning van den pastoor, ging hij links - naar de woning van mevrouw Welding.

De oude dame was alleen. Toen de predikant binnentrad sloot zij het boek, waarin zij las, en kwam hem te gemoet.

- Dat moet wel een gewichtige zaak zijn, die u Zaterdags uit huis haalt, dominé, begon zij vriendelijk, maar als schrikte zij eensklaps over de beteekenis, die hare eigene onderstelling hebben kon, voegde zij er op gejaagden toon bij: Toch niets ernstigs van Karel?
- Niets anders, dan u al bekend zal zijn, mevrouw, en daarover kwam ik eens met u praten.
- O, dus niets anders? sprak mevrouw Welding met een

verlicht hart. - Ik dacht dat hem iets overkomen kon zijn. Ik ben erg verlangend hem te zien. - U hadt het zeker ook wel gedacht, dominé?

- Ik bemoei me zoo weinig met politiek, mevrouw, maar ik hoorde, dat zijn kans zeer slecht stond.

- Zeg liever zeer goed. Och, dominé, sinds Karel minister werd, las ik nog al trouw de couranten, ja zelfs het Bijblad, en mevrouw Welding wees met een blik naar een dikke portefeuille, die op een tafeltje in den hoek der kamer lag. En als ik daarmee dan een geheelen morgen had zoek gemaakt, beklaagde ik mijn armen jongen, dat hij dat alles had moeten aanhooren en al die antwoorden had moeten geven. Ziet u, die antwoorden vond ik altijd nog het mooist .... o, als u eens tijd hebt, moet u toch volstrekt die discussie eens lezen over het weiderecht ... of neen, leest u het maar niet. 't Is nu gelukkig achter den rug.

- Het treft me, mevrouw, en het doet me weldadig aan, dat u zoo over de zaken denkt. Wij hebben hier wederom een voorbeeld van de waarheid der leer: ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid.

- Och ja, dominé, maar 't is heel goed, dat Karel het nu ook eens ondervonden heeft; men moet het zelf ondervinden om er van overtuigd te worden. Het ministerschap was voor hem de zure appel om tot de kennis te geraken.

- Ja, zeker, ja zeker, zeide de predikant, die, gekomen om troost en opbeuring te brengen, zijne aansporing tot berusting overtroffen zag door de kalmte der oude dame. Maar u zult me toegeven, dat het eene smartelijke ervaring voor uw zoon was en wat hem smart deed, moet ook u droefheid geven.

- Dat zal ik niet tegenspreken, maar 't is leed dat te doorstaan is. Zijn goede naam bleef ongeschonden, en zoolang die behouden blijft is er toch niet veel verloren.

Het gesprek nam eene andere wending en de predikant stond op om heen te gaan, toen de juffrouwen Mantel binnenkwamen.

Zoo als bij een condoléance-visite de bedroefde betrekkingen, bij het binnentreden van een nieuwen bezoeker, ook steeds haar gelaat in de gepaste plooi brengen, zetten ook de dames Mantel terstond een gelegenheidsgezicht.

- Dat is heel lief van u, dominé, dat u in het klaaghuis komt, sprak Agatha; ja, de grootheid vergaat als de leliën des velds.

- Dank je, dominé, dank je, sprak Caroline, de hand van den predikant drukkende met ontroerde stem en tranen in de oogen. Ik heb dezer dagen de geschiedenis van Oldenbarneveldt en de de Witten gelezen en ik erken nu ook dat de geschiedenis eene herhaling is van zich zelve.

Deze beschouwingen, zoowel de Ieliën als de de Witten, gaven ruime stof tot een onderhoud en in een oogenblik van stremming, waarvan de predikant wilde gebruik maken om heen te gaan, haalde juffrouw Agatha een blaadje karton voor den dag en hield dit dominé Bruin voor met de vraag, of hij ook niet dacht, dat het eene aangename verrassing voor haar neef zou zijn, wanneer hij, bij zijne moeder komende, zulk een bordje op de deur vond?

- Ziet u, 't is niet netjes geschreven, maar ze maken ze tegenwoordig keurig in email.

Op het karton stond te lezen:

Mr. K.H. WELDING, *oud-minister van Bosschen en Mijnen*.

Tante Agathe had begrepen, dat hare zuster, die altijd zoo onverschillig was voor de grootheid van haar zoon, misschien er niet in zou toestemmen, dat zulk een bordje op hare deur kwam, en zij maakte daarom gebruik van de gelegenheid dat die ‘goeje’ dominé Bruin bij Marie was, om door zijn tusschenkomst haar denkbeeld ingang te doen vinden.

Mevrouw Welding schudde het hoofd. Zij was van oordeel dat het voor iemand, die minister geweest was, niet aangenaam zou zijn om daaraan herinnerd te worden, zoo dikwijls hij zijn huis binnentrad; maar de dames Mantel beweerden, dat de herinnering aan een schoon verleden voor ieder streelend moest wezen.

- En dan, zeide tante Caroline, voor de andere menschen? Voor monumenten ben ik niet, maar in de schrift wordt toch ook wel gesproken van steenen ter gedachtenis, niet waar dominé?

- Juist, zeide Agatha, zonder het antwoord van den predikant af te wachten, een steen der gedachtenis zou het zijn, zoowel voor mijn neef als voor de gemeente Weringveld, die een minister aan het vaderland heeft geschonken.

- Ik geloof eigenlijk, dat wij als familie het verplicht zijn, hernam Caroline op overtuigden toon; wat zegt u, dominé?

- Och dames, zeide de predikant, als ik me niet vergis, zijn naambordjes op particuliere woningen in ons dorp geen gebruik en ik houd van bestendiging van 't geen is.

Daarmede was de knoop doorgehakt en wat de dames er nog verder over zeiden en dachten, kwam niet ter kennis van den predikant, die, na zijn advies te hebben gegeven, vertrok.

Op den terugweg naar zijne woning, ging hij de villa van den heer Toulouse voorbij. De heer Toulouse was in de dagen dat de predikant beroepen was, de invloedrijkste ouderling en hij beschouwde dominé Bruin nog altijd in zekeren zin als een creatuur van hem, dien hij bij elke gelegenheid zijn gunst en bescherming moest betoonen. Hij verliet zijn tuintje, stapte den predikant te gemoet en wilde volstrekt dat deze zou binnenmen om een glas madera te drinken.

- Dank je, mijnheer Toulouse, dank je, ik ga aan mijn preek. Ik ben maar even naar mevrouw Welding gegaan. U weet zeker ook dat haar zoon is afgetreden als minister.

Juist toen de predikant dit zeide, passeerde de secretaris, die achter hem gekomen was en hem had willen inhalen, want hij wist dat Bruin ook niet met den minister was ingekomen. Hij wilde met zijn geestverwant die gebeurtenis bespreken.

De dominé zag hem niet, Toulouse echter zeer goed, en toen Staalman den hoed afnam, keek de oudste notabele van Weringveld hem aan, zonder eenige beweging te maken om dien groet te beantwoorden, maar zeer hoorbaar zeide hij: ja, dat heeft Welding te danken aan het schendblad *de Bode* en het gespuis dat er in schrijft.

- Och, mijn waarde mijnheer Toulouse, ministers vallen niet door couranten-artikelen, sprak dominé Bruin gemoedelijk.

- Ja, maar 't komt niet te pas dat gemeente-ambtenaren in couranten tegen de regeering schrijven. Ik zal er in de volgende raadsvergadering eens een krachtig woord over zeggen. Die Staalman moet zijn ontslag nemen. 't Heeft me al lang genoeg gehinderd, maar nu is de emmer overgeloopen. Er uit moet hij!

En terwijl de wethouder Toulouse aldus het plan ontwierp om den secretaris te doen vallen, smeedde deze een soortgelijken aanslag tegen het oudste raadslid, wiens tijd van aftreding den volgenden zomer daar was. Zulk eene beleediging moest gewroken worden. Hij, Staalman, had wel ministers omverge-

worpen - hij was sterk genoeg om ook een raadslid ten val te brengen.

VIII.

Drie dagen later bevatte de Staatscourant de benoeming van den heer G. Staalman, secretaris van Weringveld, tot ontvanger der Bosschen en Mijnen te IJland, met ingang van 1 Jan. a.s.

De Weringvelders begrepen er niets van: zou dan hun dorp de bakermat worden van alle grootheden? Had men in den Haag, nu men den minister Welding had leeren kennen, zulk een hooge gedachte gekregen van het karakter en de bekwaamheden der Weringvelders, dat men ze tot allerlei staatsbetrekkingen wilde benoemen? Dit was de meening van den heer Toulouse, die zijn wrok tegen den secretaris ten offer bracht aan de ingenomenheid met *zijn* Weringveld.

De veearts was van eene andere meening.

- Zoudt u niet denken, dokter, dat die Staalman tot ontvanger van IJland benoemd is, tot belooning van zijn artikelen tegen Welding? vroeg hij, toen hij daags na het bericht in de Staatscourant den geneesheer ontmoette.
- Je hebt zeker nooit kersen gegeten met groote lui, collega?
- Hoe meent u dat?
- Anders zoudt ge weten, dat men dan de pitten krijgt - en geen mooie baantjes.
- Maar Staalman is dan toch maar benoemd.
- Te IJland.
- Ja, te IJland.
- Dat is vijftig uur hier van daan en 1 Januari moet hij op zijn post zijn.
- Welnu?
- Welding komt waarschijnlijk weer hier wonen, en als men een huis betrekt, dan laat men er eerst het vuil en de spinnenwebben uit verwijderen.
- Dus - dus zou Welding zelf de hand in deze benoeming hebben?
- Ik ben er van overtuigd en tevens, dat dit zijn laatste en ook zijne eerste daad was in zijn eigen belang.

De veearts was zoo ingenomen met zijn wetenschap, dat hij bij

de eerste gelegenheid die zich daartoe aanbood, ze weder aan anderen mededeelde, die ze ook weder verder voortplantten.

Dank zij de kleine uitgebreidheid van Weringveld, de bestendige aanraking der inwoners met elkander en het gemis van belangrijker zaken, wist den anderen morgen het geheele dorp hoe het kwam dat de secretaris Gerrit Staalman tot ontvanger te IJland was benoemd. Het was geene belooning voor zijne artikelen in *de Bode* door den dankbaren opvolger van Welding, maar een banvonnis door den afgetreden minister zelf uitgelokt, om den schrijver van die artikelen te verwijderen uit de plaats waar de oud-minister zich zou vestigen.

De secretaris was natuurlijk van eene andere meening en zoodra hij kennis had gekregen van zijne aanstelling, had hij een bezoek gebracht bij de familie Annelbeem. Reeds zes weken had de scheiding tusschen hem en Marie geduurd, en het werd dus tijd dat zij het weder eens werden. De jonge dame had al eenige avances gemaakt en was verscheidene malen de woning van den secretaris voorbijgewandeld op het uur dat hij gewoonlijk vóór zijn raam zat, maar het toeval had gewild dat hij haar niet had gezien; de sympathie des harten werkte blijkbaar zoo sterk niet meer.

Zijn onverwacht bezoek was dus zeer welkom en van beide zijden behoefde niet veel gezegd te worden, om het verbroken engagement weer te herstellen, vooral na Staalmans mededeeling dat hij tot ontvanger te IJland was benoemd.

- Nu voor eeuwig, zeide de secretaris.

- Voor eeuwig, zeide juffrouw Annelbeem met tranen in de oogen.

Nn dan eindelijk de zoo lang gewenschte verbetering van positie gekomen was, zou ook het brooze verband door een hechter vervangen worden en de profetie van den dokter, dat dit huwelijk in den hemel zou worden gesloten, door de feiten zelf zou worden gelogenstraft. Als in later jaren de heer en mevrouw weder eens brouilleerden, des te erger voor hen.

De avond werd doorgebracht met het maken van plannen en nooit was juffrouw Annelbeem zoo lieftallig voor haar aanstaanden echtgenoot geweest en nooit had de heer Staalman zooveel vriendelijke woorden voor zijn ‘vrouwtje’ gehad dan dien avond bij de bespreking van het vooruitzicht op die sinds negen jaren verbeide gebeurtenis.

Eindelijk scheidden zij tot Zondag, dan zou Marie met hare familie bij Staalman komen om daar de gelukwenschen te ontvangen der notabelen, die allen zeer zeker dien dag hunne opwachting bij hem zouden maken: de Zondag was de visitedag. De secretaris wachtte zelfs een deputatie van den gemeenteraad en het zou hem niet verwonderen als de burgemeester zelf kwam.

Op de vraag, die ongetwijfeld ieder doen zou, of nu spoedig het huwelijk zou volgen, hadden de verloofden het antwoord thans gereed: ‘Wij denken den 8sten Februari aan te teekenen en den 22sten te trouwen.’

Als men negen jaar lang in het vooruitzicht op een huwelijk heeft geleefd, komt zoo langzamerhand het uitzet wel in orde en beide waren in het bezit van eene onnoemelijke hoeveelheid kleine huishoudelijke voorwerpen. Op de groote stukken na waren zij geheel gemeubeld. Voor deze had Staalman gespaard en de oude heer Annelbeem zou zeker ook het zijne doen, nu zijne ‘eerste’ dochter wegging. Dit verhoogde de kans voor de andere.

De Zondag brak aan, de secretaris en zijn aanstaande en de wederzijdsche familie, die hen heel geestig de bruid en bruidegom ‘op 't tipje’ noemden, wachtten de bezoekers af.

Het visite-uur brak aan; maar niemand verscheen. De karaffen met morgendrank bleven onaangeroerd, te midden der glaasjes, waarmede men verwacht had dat den nieuw benoemde en zijne aanstaande menige dronk zou worden toegebracht. De trommeltjes bleven gesloten en het kistje fijne sigaren, voor deze gelegenheid gekocht, bleef vol.

Het gesprek, dat eerst opgewekt was, door de zenuwachtige stemming, waarin het vooruitzicht op al de bezoeken de leden der beide familien had gebracht, werd flauwer en flauwer. De opmerking, dat de heeren lang wegbleven, was al zoo verscheidene malen gemaakt, dat niemand ze meer durfde uitspreken, en bij herhaling ontstonden lange tusschenpoozen, waarin men niets hoorde dan het tikken der ouderwetsche klok, die ernstig en plechtig hun scheen te verkondigen, dat de tijd voorbij ging en de bezoekers wegbleven.

Even half vier werd er gescheld. Daar was dan toch een wezenlijke, officiëele bezoeker; want vrienden en huisgenooten gaven zich nooit de moeite te schellen: die lichtten de klink van de deur maar op. Men wist dan ook reeds wie het was: men had

hem zien aankomen: *den* volontair, een jong mensch van goeden huize, die, om redenen van meer persoonlijken aard, door zijn vader naar Weringveld was gezonden en op de secretarie heette te werken om het ‘vak’ te leeren. De heeren en dames Staalman en Annelbeem namen hunne plaatsen in, om den bezoeker behoorlijk te ontvangen. Maar niemand kwam binnen. De vrouw des huizes ging eens in de gang zien waar hij bleef. Er was geen mensch. De volontair had een kaartje gepousseerd.

Daartoe bepaalden zich de bezoeken op de gedenkwaardigen Zondagmiddag.

Voor dat ééne kaartje waren de geheele familie Staalman en de geheele familie Annelbeem een vollen namiddag samen geweest in groot toilet en waren de karaffen met morgendrank gevuld en trommeltjes met gebakjes en had de secretaris een kistje fijne sigaren aangeschaft, zoo als hij zelf ze nooit zou rooken.

Een jager, die een ganschen dag door bosch en veld heeft gedwaald zonder een stuk wild te bemachtigen; een visscher, die in het holst van den nacht is opgestaan om te hengelen en niets t' huis brengt, kunnen samen niet meer uit hun humeur zijn dan de familie en de aanstaande familie van den secretaris van Weringveld, na dien geheelen middag vereenigd te hebben doorgebracht om het ééne kaartje van den volontair in ontvangst te nemen. Vooral de hoofdpersoon zelf kon zijn spijt en ergernis ter nauwernood bedwingen. Hij was doodsbleek en zijne stem klonk heesch, toen hij bij het vertrek van de familie Annelbeem aan elk in het bijzonder mededeelde, dat alleen afgunst de oorzaak was van het wegblijven der notabelen. Ieder hield zich of hij 't geloofde, maar niemand geloofde het en de secretaris zelf het allerminst.

Ook de Weringvelders wisten het wel beter. Aan geen van hen was het onbekend, dat Staalman dien middag het antwoord ontving op zijne artikelen in *de Bode*; het was de felste anti-kritiek op de kritiek door hem in dat blad uitgesproken.

Zoolang Welding minister was, mochten de meeningen verdeeld zijn, nu hij eenmaal was afgetreden, was ieder op zijne hand en roemden allen in de eer dat Weringveld een minister had opgeleverd... Ook monumenten worden eerst na den dood opgericht. De secretaris, die hem zoo fel bestreden had, was in het oog zijner dorpsgenooten een landverrader en werd nu de algemeene zondenbok.

Weinige dagen vóor nieuwe jaar vertrok hij naar zijne nieuwe standplaats. Daar niemand hem was komen feliciteeren, bracht hij ook nergens een afscheidsbezoek; alleen de volontair ontving een kaartje *p.p.c.*

Staalman zou terugkomen om den 8sten Februari aan te teekenen. Maar een paar dagen te voren meldde hij, dat hij verhinderd was en het huwelijk moest uitstellen. Juffrouw Annelbeem, die den Zondagmiddag nog niet vergeten kon, drong er niet sterk op aan, en zonder dat het engagement formeel verbroken werd, hield het van zelf op. Volgens den dokter was het in latenten toestand overgegaan.

In Maart kwam de oud-minister Welding in zijne geboorteplaats aan. Niemand van de notabelen wist iets van den dag of het uur zijner komst en het plan om hem feestelijk te ontvangen werd daardoor van zelf verijdeld.

Doch in de stille woonkamer van mevrouw Welding vond hij het knappende haardvuur, maar nog verwarmender gloed dan die vlam was voor hem het van vreugde stralende oog zijner moeder.

- En nu blijf je bij me, Karel? vroeg ze.

- Altijd, moeder; ik heb gemeend het geluk te vinden waar het niet te verwerven was. Hier vind ik wat ik het meest behoef: rust en een hart.

Op de Woensdagavonden is de oud-minister Welding getrouw in ‘De Vergulde Engel’ te vinden en whist daar met hen die het lot aanwijst. Ondanks zijn vast besluit om nooit meer eene openbare betrekking te bekleeden, heeft hij zich toch laten overhalen om, na het vertrek van den president, diens plaats in te nemen, en sinds dien tijd is het aantal leden aanmerkelijk vermeerderd. Want de Weringvelders zijn allen trotsch op hun oudminister, en voor een notabele is de hoogste glorie, als hij uit de societeit komt, te kunnen zeggen: ik heb van avond met ‘onzen minister’ gewhist.

GERARD KELLER.

De Madelieven.

Een somb're steeg. Eentonig bruin en grauw
En verfloos, huis aan huis - waar 't morgenlicht
Der gouden zonne zelf ter nauwernood
Wat gloed op toovren kan. Een blinde muur;
Een poort; de poort van de' ongezienen hof,
Door 't grimmig metselwerk voor ieders oog,
Voor elken voet gesloten: ook voor hem,
Er haveloos en hong'rig afgedwaald,
En droomend wat al heerlijks schuilen mag,
Verborgen door dien muur. - Daarbuiten zingt
Welhaast de nachtegaal en groeit en bloeit
Het geurig bosch en 't malsche klaverveld.
't Is voorjaar! Zie, ook in de' ommuurden hof
Joeg vast de zeis het jonge gras reeds door,
En een vergeten hoopken welkt en dort
Bij gindsche poort. De huiverende knaap
Staat stil en woelt met maagre ving'ren 't om
En leest er metterhaast de bloemen uit -
Een madeliefje of wat, wier sneeuwen krans
Reeds half verschrompelde om heur hart van goud.
Hij zocht en zocht en noch eens - maar 't is al!
En ijlings snelt hij voort.
  Een open deur,
Een steile, wrakke trap; een lucht vol gif;
Een schemerduister hier, voor vollen dag.
Hij speurt het niet! Dit eigen schemerlicht
Was 't eerste dat hij zag; zijn vaal gelaat
Vertoont reeds sedert lang van zijn verblijf

Het droeve spoor. - De trap ligt achter hem;
Onhoorbaar zacht treedt hij de kamer in,
En nadert voet voor voet de bedsteê, schuift
Met teedre zorg de schamele gordijn
Een vingerbreed ter zij .... Maar neen, heur slaap
Heeft uit, gelukkig. - ‘Zie, ô moeder, zie!’
Hij reikt met stralend oog zijn tuiltje toe:
Wat water hier, in 't glas... straks luiken ze op!
‘Niet aardig, moeder? Twee ... en vijf ... wel twaalf!’

Op 't smartelijk gelaat der kranke blonk
Een glimlach als van ouds. Liefkoozend trok
Zij 't jongsken tot zich en zij kuste hem.
Haar laatste glimlach was 't; haar laatste kus.

SOERA RANA.

Wisselkoersen.

George J. Goschen. De Wisselkoersen. Uit het Engelsch vertaald door Mr. N.G. Pierson, 2e druk met voorrede en aanteekeningen van den vertaler. Amsterdam 1880.

Goschen, wiens naam als financier, als politicus, als diplomaat, een goeden klank bezit, niet alleen in Engeland, maar ook daar buiten, heeft bovendien als auteur zijne sporen verdiend. Het ééne boek dat hij heeft geschreven: ‘The Theory of the Foreign Exchanges’, waarvan sedert 1861 in zijn vaderland niet minder dan tien editiën en in den vreemde drie of vier vertalingen het licht zagen, heeft, zooals Prof. Pierson het uitdrukt, eene blijvende plaats in de economische literatuur verworven, al was het alleen omdat het zeer vele lezers heeft gevonden en nog bij voortduring na een twintigtal jaren blijft vinden.

De wisselkoersen, wier loop in de eerste plaats iedereen, die bij den buitenlandschen handel betrokken is, altijd in meerdere of mindere mate belangstelling moet inboezemen, hadden in 1861 zeer de aandacht getrokken, vooral door eene ernstige en aanhoudende daling van die te New-York op Europa. Wat mag daarvan de oorzaak zijn? dit was de vraag die menigeen op de lippen lag, en waarvan de oplossing niet gemakkelijk met zekerheid was te geven. Was er in N. Amerika plotseling eene bijna onverzadelijke behoefte aan specie opgekomen? en, zoo ja, viel er aan eene blijvende behoefte te denken, of mocht men aannemen dat het verschijnsel slechts van tijdelijken aard was, wellicht samenhangende met het drijven van eenige speculanten en dus in zijn wezen voorbijgaand? Menige berekening, ook voor de naaste toekomst, faalde; elke dag leverde verrassingen of teleurstellingen en het scheen wel ondoenlijk

op een degelijken grondslag transatlantische handelsondernemingen op touw te zetten.

En nauwelijks waren de gebeurtenissen begonnen eenig licht te verspreiden, of de toestand veranderde ten eenenmale. De wisselkoersen namen een tegenovergestelden loop. De waarde van den dollar ging in Europa achteruit, steeds meer en meer, en, had vroeger de rijzing verbazing gewekt, thans nam de daling zulke sterke verhoudingen aan, dat er geen grens voor scheen te bestaan. Ditmaal was de oorzaak gemakkelijker te vinden: ten gevolge van het invoeren van papieren ruilmiddel met gedwongen koers werd de specie uit de Vereenigde Staten verdrongen, depreciëerden de gedurig in grootere hoeveelheden in omloop gebrachte greenbacks bij den dag en zag menig belanghebbende zijne dollarwaarden op onrustbarende wijze naar beneden gaan.

Dat in eenen tijd van zoo hevige koersslingeringen een boek, 't welk zich ten doel stelde van dergelijke verschijnselen de oorzaken aan te wijzen en te verklaren, vele lezers vond, is geen wonder. Bedenkt men daarbij, dat het was samengesteld door een deskundige, toegerust met rijpe ervaring, uitgebreide kennis, een ruimen blik en een vaardige pen, dat het niet al te oppervlakkig maar ook niet al te grondig geschreven, dat het niet al te kort en niet al te breed was opgezet, dat het door zaakrijkheid en duidelijkheid uitmuntte, dan vindt men den opgang bij de tijdgenooten allicht voldoende verklaard, ook wanneer men toestemt, dat het over theoretische vraagstukken weinig nieuw licht heeft verspreid en dat het zijne gebreken heeft.

Na te hebben herinnerd, dat wissels, als aanwijzingen op elders uit te betalen geldsommen, voor een groot deel dienen om schulden met het buitenland zonder overzending van specie te vereffenen en dat die aanwijzingen, dank zij hare geschiktheid om internationale schulden te likwideeren, zelf een handelsartikel zijn geworden, wijst Goschen aan hoe de wisseltrekkingen kunnen voortvloeien uit zeer vele en zeer verschillende oorzaken. Niet alleen geleverde goederen maar ook effecten moeten betaald worden, eveneens verdiende vrachtpenningen, assurantiepremiën, renten van schulden, dividenden van naamlooze vennootschappen, provisiën en commissieloonen voor gepraesteerde diensten, toegezegde credieten, verteringen van reizigers, onderhoud van vloten of troepen in den vreemde,

in één woord alles wat aanleiding geeft tot eene dadelijk of spoedig opeischbare vordering.

Telt men al zulke vorderingen van een volk bijeen, en stelt men daartegenover het totaal van al zulke schulden, dan kan men zien hoe de handels- of, beter gezegd, de betalingsbalans staat. Naarmate het meer betalingen heeft te doen - zijn balans ongunstiger staat - zal het meer wissels vragen en den prijs hiervan dus doen stijgen totdat de koers het zoogenoemde speciepunt overschrijdt, met andere woorden, totdat het verzenden van specie voordeeliger uitkomt dan dat van wissels. Heeft het daarentegen uit het buitenland veel te ontvangen - staat de balans gunstig - dan zal juist het tegenovergestelde plaats vinden: houders van wissels op het buitenland zullen zich bij den verkoop daarvan eenig verlies moeten getroosten of specie laten overkomen.

Wat, aldus voorgesteld, vrij eenvoudig schijnt, wordt ingewikkelder wanneer wissels voor rekening van derden worden getrokken, zooals b.v. pleegt te geschieden voor goederen uit China gekocht door Noord-Amerikaansche huizen. De Noord-Amerikaansche kooper trekt dan op Londen tegen een hem daar geopend crediet, omdat wissel op die plaats afgegeven overal verkoopbaar is, geeft zijne traite in betaling en zorgt dat de Londensche bankier, op wien hij had gedisponeerd, tegen den vervaldag dekking heeft hetzij in contanten of in goederen, hetzij in wissels uit zijn vaderland getrokken op Engelsche huizen. Zoo worden de rijst en de thee, die uit China naar Noord-Amerika gaan, ten slotte betaald met katoen of graan uit N.-Amerika naar Engeland geëxporteerd, en kunnen de wissels dienen om schulden te vereffenen niet slechts tusschen twee, maar zelfs tusschen drie of meer landen.

Ook kunnen wisseltrekkingen plaats hebben alleen met het doel om tijdelijk remise te verschaffen aan hen, die, tot het doen van betalingen verplicht zijnde, op een gegeven tijdstip moeilijk wissels, getrokken tegen geëxporteerde goederen, kunnen aankoopen. Wanneer b.v. in Indië manufacturen zijn aangevoerd eenige maanden vóór den oogst, kunnen de importeurs daar nog geene wissels aankoopen van hen wier produkten eerst later naar Europa zullen verscheept worden. Maar de bankier komt tusschenbeiden, en wetende dat over weinige maanden, wanneer de oogst binnen is, wissels in overvloed zullen aangeboden worden, welke hij dan kan koopen en overmaken tot dekking der door hem afgegeven traites, trekt

hij op zijne correspondenten in Europa, en verkoopt aan degenen, welke daarheen moeten remitteeren, wissels. Aldus, op een gegeven, oogenblik het aanbod van wissels vermeerderende, zal hij later wanneer de markt gunstig is, de vraag naar dat artikel komen versterken.

Zoo kunnen wissels gebruikt worden niet alleen om tusschen twee, drie of meer landen, maar ook om over verschillende tijdstippen loopende betalingen te regelen en gemakkelijk te maken.

Intusschen spreekt het van zelf, dat èn het trekken voor rekening van derden èn het afgeven van blanco-traites met den loop der koersen een geheel ander verband houdt dan wanneer de oorzaak der wissels eenvoudig ligt in de vereffening van bestaande schulden tusschen twee volken. Maar behalve daarop moet er op nog vele andere elementen gelet worden. Voor een stuk, betaalbaar op vertoon, kan men natuurlijk meer bedingen dan voor een dat drie of zes maanden looptijd heeft, niet alleen wegens de rente, welke de kooper aan den houder zal in rekening brengen, maar ook omdat de risico van wanbetaling grooter is naarmate de vervaldag verder in de toekomst ligt. Zelfs op den koers van kort papier heeft de rentestand invloed. Wanneer b.v. de rente hoog staat in het land waar het betaalbaar is, zullen daarheen kapitalen worden aangetrokken tot tijdelijke belegging of bespoedigde afbetaling; de vraag naar wissels op dat land zal toenemen, de koers dus rijzen.

Zijn de vermoedelijke afwijkingen van den parikoers tusschen landen met denzelfden muntstandaard, wanneer men op al deze elementen let en aan ieder daarvan het juiste gewicht toekent, zoo al niet met groote, dan toch met eenige zekerheid te ramen, geheel anders is dat gesteld daar waar een der partijen den gouden, de andere den zilveren standaard heeft: immers dan komt de, niet zelden vrij wat varieerende, waardeverhouding van die beide edele metalen bovendien in aanmerking. En wanneer in een der landen papier met gedwongen koers als ruilmiddel dient, dan vervalt bijna elke grondslag van berekening ten gevolge van de depreciatie waaraan zulk papier altijd blootgesteld, meestal onderhevig is.

Op zeer vele, zeer afwisselende en zeer uiteenloopende omstandigheden, die invloed kunnen uitoefenen op de wisselkoersen, moet dus gelet worden.

Omgekeerd is het niet altijd gemakkelijk zich rekenschap te geven van de oorzaak of de oorzaken van veranderingen, die men waarneemt. Men ziet, dat de koersen rijzen of dalen en moet, ten einde berekeningen te kunnen maken voor de naaste toekomst, trachten uit te vorschen welke drijfveeren aan het werk zijn. Wie, oppervlakkig oordeelende, tevreden is met eenzijdig te letten op een enkel feit, stelt zich aan groote teleurstellingen, aan ernstige verliezen bloot. Met vlijtige zorg en met groote bedachtzaamheid moet er dus worden te werk gegaan wil men zich vleien dat in het resultaat waartoe men komt vertrouwen mag gesteld worden.

Na deze uiteenzettingen, die worden toegelicht door een schat van voorbeelden, geput uit de ervaring, stelt Goschen de vraag, wat er gedaan kan worden om de wisselkoersen te doen dalen wanneer zij al te hoog loopen en er gevaar rijst dat het edel metaal, 't zij gemunt of ongemunt, in al te groote hoeveelheid het land verlaat, waardoor de geldmarkt in verlegenheid zou kunnen gebracht worden. Het eenvoudige antwoord komt in zijn stelsel natuurlijk hierop neer, dat de betalingsbalans moet gewijzigd worden. Zoodra toch deze ten gevolge van toegenomen uitvoer van goederen, fondsen enz. een gunstiger stand krijgt, zullen ook de wisselkoersen dalen en het wegstroomen van specie ophouden, ja plaats maken voor terugvloeiing. En er is een middel om dien loop van zaken in de hand te werken, n.l. renteverhooging. Kunstmatig kan deze wel niet in het leven geroepen, nog minder gehandhaafd worden, maar ten eerste werkt juist de omstandigheid dat specie het land verlaat in de richting om renteverhooging te bevorderen, en ten tweede kan eene centrale Bankinrichting er een zoo niet overwegenden, dan toch krachtigen invloed op uitoefenen. Wanneer b.v. de Engelsche Bank het disconto verhoogt, ziet men - immers wanneer de verhooging van eenige beteekenis is - gewoonlijk al spoedig de wisselkoersen gunstiger worden en muntmetaal naar Londen toevloeien. Het ontbieden van specie uit Engeland wordt er door tegengewerkt, omdat de hoogere rentestand de zucht zal in de hand werken om haar daar te laten blijven, ja om kapitalen daarheen te zenden ten einde te profiteeren van de hooge rente die er te verdienen is.

Met dit korte, ietwat dorre overzicht van den rijken inhoud moet ik mij tevreden stellen. Wie, door het te lezen, zijn lust om

met het boek zelf kennis te maken mocht voelen verzwakken, zou ongelijk hebben. Goschen weet door levendige voorstelling en heldere uiteenzetting de belangstelling van den lezer gaande te houden, zonder haar door een onrustigen of verwarden redeneertrant te vermoeien. Natuurlijk moet men zich eenige inspanning getroosten wanneer het betoog ingewikkelder wordt, en dient men zich vortrouwd te maken met eenige technische uitdrukkingen. Men wordt b.v. geacht te weten wat verstaan wordt door *parikoers*, wat de beteekenis is van '*the specie-point*' of '*the specie-limit*', wat men in Engeland, wat in andere landen noemt *daling*, wat *rijzing* van de genoteerde wisselkoersen. De terminologie heeft zeker ook voor den vertaler eenige moeilijkheden opgeleverd, omdat hij zich gedrongen zag somtijds omschrijvingen te gebruiken. Maar zijn verdienste is er te grooter om, daar hij - en terecht - het boek heeft willen toegankelijk maken, niet alleen voor hen, die het in het oorspronkelijke niet kunnen lezen, maar ook voor hen, die minder vertrouwd zijn met sommige engelsche technische uitdrukkingen. Zijn wij dus Prof. Pierson voor het leveren van eene tweede editie der vertaling - ik mag, met het oog op de vele aangebrachte verbeteringen, wel zeggen: van eene nieuwe vertaling - onzen besten dank verschuldigd, hij heeft bovendien aanspraak op onze erkentelijkheid verworven door eenige zeer nuttige aanteekeningen en eene keurige, kernachtige voorrede ten beste te geven waaruit veel te leeren valt. Met groote juistheid teekent hij de voortreffelijke eigenschappen van Goschen's boek, maar ook wijst hij met prijzenswaardige onpartijdigheid zijne zwakke zijde aan. 'Een volledige leer der wisselkoersen bevat het niet, maar als eene inleiding tot die leer, als eene voorbereiding tot hare grondige beoefening, kan het uitnemende diensten bewijzen.' Goschen heeft - zoo lezen wij verder - verzuimd andere schrijvers over hetzelfde onderwerp, vooral Ricardo, te raadplegen, zijn boek 'hoe belangrijk in vele opzichten, kan niet worden aangemerkt als de vrucht van een diepgaand theoretisch onderzoek.' Dit komt vooral uit daar waar Goschen den uit- en invoer van muntmetaal in verband met de wisselkoersen bespreekt. Had Ricardo betoogd, dat de wetten, die de verspreiding van het muntmetaal beheerschen, volkomen dezelfde zijn als die, waarnaar de verspreiding van andere goederen zich regelt, wijl zij, even als deze, zullen gebracht worden daarheen waar zij de meeste waarde hebben - Goschen blijft den

handel in dit artikel afhankelijk stellen van den stand der handelsof liever betalings-balans. ‘Of er goud zal gaan van land A naar land B, of van B naar A, hij zegt het vele malen, hangt daarvan af, of A aan B, dan wel B aan A een saldo is schuldig gebleven.’ Toch is hetgeen Pierson verder zegt zoo duidelijk: ‘Goud is niet het eenige artikel, waarmede men een schuld aan het buitenland kan vereffenen; elke soort van goederen, waarvan men zelf is voorzien en die buitenslands koopers pleegt te vinden, kan daartoe dienen. Dit zoo zijnde, schijnt de omstandigheid, dat men op een gegeven oogenblik goud zendt, op een betrekkelijken overvloed van goud te wijzen; gelijk de omstandigheid, dat men op een ander oogenblik koffie zendt, schijnt aan te duiden, dat men nu dit artikel beter missen kan.’

De fout komt hierop neêr, dat Goschen zich nog niet geheel heeft weten te ontworstelen aan de mercantilistische begrippen. Pierson's bedenking is van groote beteekenis, en, naar mijne overtuiging, volkomen juist. Zoolang men meent, dat de bewegingen der edele metalen tusschen de verschillende landen beheerscht worden door andere wetten dan de bewegingen der overige goederen, zal men niet zelden verlegen staan wanneer men tracht zich rekenschap te geven van sommige belangrijke verschijnselen, en, wat erger is, zeer licht zal men verleid worden tot het koesteren van ongegronde verwachtingen. Ik wijs niet alleen op de bedenkelijke ketterijen in en zelfs nog nà Ricardo's tijd verdedigd ten aanzien van de depreeiatie van het oninwisselbaar papier, maar ook op zoo menige dwaling in de laatste jaren naar aanleiding van den loop der zilverprijzen verkondigd.

Dat de edele metalen van staatswege gestempeld plegen te worden om als geld te fungeeren, verandert in hunnen aard, althans voor zoover zij het voorwerp van internationaal verkeer zijn, niets. Deze waarheid kan niet te veel worden aangedrongen en ik verheug er mij in, dat Prof. Pierson haar opnieuw huldigt. Maar heeft zelfs hij wel volledig gebroken met de leer der betalingsbalans? Of is er nog grond voor de vrees dat hij Ricardo's leer slechts ten deele voor juist houdt? Een stellig antwoord op deze vraag levert de op dit punt ietwat voorzichtig gestelde voorrede niet, doch enkele aanteekeningen laten ruimte open voor twijfel[1)], en wie zich

1) p. 69 ([1]). Vgl. echter p. 92 ([1]), 93 ([1]), 111 ([1]).

Pierson's artikel in den Economist van 1879 ‘Eene Theorie van Ricardo’[1] herinnert, moet nog in de meening verkeeren, dat hij Goschen in het gelijk stelt voor zoover betreft de *tijdelijke bewegingen* der edele metalen, Ricardo alleen voorzoover de *duurzame verspreiding* aangaat. Deze onderscheiding nu - het zij met eerbied gezegd - acht ik onhoudbaar en de daarvoor aangevoerde gronden hebben mij niet kunnen overtuigen.

Is er ééne stelling onbetwist, dan is het deze: elke koopwaar zoekt altijd den hoogsten prijs, onverschillig hoe zij heet. Naarmate de markt grooter, de concurrentie scherper, de transportkosten geringer zijn, gaat dat zoeken vlugger, zekerder, onbelemmerder - als ik dit woord mag gebruiken. Nu is voor geen handelsartikel de markt grooter, de concurrentie scherper, het transport goedkooper dan voor de edele metalen. Ergo: de waarheid der stelling moet vooral ten opzichte van dat artikel in het oog springen. Of kan uitvoer daarvan als handelsoperatie ooit gemotiveerd zijn wanneer het niet in het buitenland betrekkelijk meer waarde heeft dan in het binnenland? Of zal invoer gemotiveerd zijn wanneer het niet in het buitenland betrekkelijk *minder* waarde heeft dan in het binnenland? Zal iemand ooit tot eene verzending besluiten van de hooge naar de lage markt, omdat hem het verlangen bezielt de betalingsbalans in evenwicht te brengen? Al kon men die balans op een gegeven oogenblik met volkomen nauwkeurigheid opmaken, dan zou men nog maar alleen weten dat er uit- of invoer te wachten is, doch geenszins kunnen beoordeelen of er specie dan wel andere goederen voor gekozen zullen worden. Die keuze hangt alleen af van het te verwachten voordeel of, wat op hetzelfde neêrkomt, af te wenden nadeel: de menschen koopen, voeren in wat elders betrekkelijk laag, en verkoopen, verzenden wat elders betrekkelijk hoog genoteerd staat. Niet omdat de noteering laag is of hoog, maar omdat het artikel, 't zij koffie of katoen, wissel of effect, goud of zilver, vergeleken tegen andere artikelen, weinig of veel wordt gevraagd terwijl er veel of weinig van wordt aangeboden. De noteeringen wijzen de waardeverhoudingen aan, registreeren de gesloten affaires, zij regeeren deze niet, doch worden door haar geregeerd. Met de noteering der wisselkoersen is het gesteld even als met de prijscouranten der goederen en der effecten: zij geven bestaande

1) Aldaar p. 561-581. Vgl. Grondbeginselen der Staathuishoudkunde, 1. p. 197, 214.

waardeverhoudingen weêr, doch roepen deze niet in het leven; zij zijn er de uitdrukking, niet de oorzaak van. Zou, bij het maken van eene berekening, alleen hij, die in edel metaal, en niet hij, die in andere artikelen - effecten of goederen - internationalen handel drijft, in aanmerking nemen hoeveel hij voor zijnen wissel zal krijgen? Niemand zal dit beweren. Alleen dit verschil bestaat, dat de affaires in de aan- en afvoer van muntmetaal (ondersteld, dat munt- en bankwezen goed zijn geregeld) juister, sneller, gemakkelijker en zekerder kunnen berekend en tot uitvoering gebracht worden, en daarom kan men met Pierson (voorrede p. XIII) zeggen: ‘soortelijk beteekent een rijzing der wisselkoersen hetzelfde als uitvoer van goud en zilver; de twee verschijnselen zijn eene aanwijzing van dezelfde economische toestanden.’ De wisselkoersen kunnen niet de bewegingen van specie veroorzaken. Zij kunnen alleen aanwijzen, dat de waardeverhoudingen van specie in verschillende landen zekere bewegingen van specie voordeelig doen zijn en derhalve provoceeren. Door die waardeverhoudingen worden dus de affaires geregeld, welke de wisselkoersen afteekenen. Als ik wissels op het buitenland mag noemen wat zij eigenlijk zijn: aanwijzingen of bons voor in het buitenland te ontvangen specie, dan springt dadelijk in het oog, dat wanneer die bons hier voor weinig geld te krijgen zijn, ons ruilmiddel betrekkelijk hooger waarde heeft dan dat in het buitenland (en omgekeerd).

Het is waar, in den regel zal de zoogenoemd ongunstige wisselkoers aanduiden, dat de betalingsbalans zoogenoemd ongunstig staat *en* dat er specie uit het land gaat, maar dat uitgaan van specie, hoezeer gelijktijdig voorvallende met zoodanigen stand van den wisselkoers en van de betalingsbalans, kan nooit anders *verklaard* worden dan hierdoor dat zij elders betrekkelijk meer waarde heeft. Wie voorbeelden wil lette op hetgeen een goudproduceerend land doet. Hoe gunstig zijn betalingsbalans, moge staan - en gewoonlijk zal die zeer gunstig staan - het land zal goud exporteeren. Wel heeft het in den regel veel van het buitenland te vorderen, maar toch zendt het daar goud heen. Waarom? Omdat het daar meer waard is. Andersom kan ook invoer van muntmetaal op groote schaal plaats vinden, al staat de balans ongunstig. Ware Nederland bij den zilveren standaard gebleven, dan zou daar ongetwijfeld, al stond zijne betalingsbalans nog zoo ongunstig, het in het buitenland in waarde gedaalde zilver bij massa zijn

binnengestroomd totdat het hier in waarde was gedaald, m, a.w. totdat de prijzen der goederen hier waren gerezen[1]. Wat in een land gebeurt, waar oninwisselbaar papier in de circulatie is gedrongen, strekke als voorbeeld om aan te toonen, dat specieuitvoer, al vindt zij plaats ongeveer gelijktijdig met eene ongunstige beweging van de betalingsbalans, toch niet het gevolg is van deze beweging, maar alleen van het feit, dat hare waarde als circulatiemiddel afneemt naarmate het in den omloop gedrongen papier met gedwongen koers in hoeveelheid vermeerdert.

Bewegingen van muntmetaal, veelal - schoon niet altijd - aangeduid door de wisselkoersen, kunnen altijd verklaard worden uit veranderingen van hare waardeverhouding, niet uit wijzigingen in den stand der betalingsbalans, zelfs niet in die gevallen waarin zij ongeveer gelijktijdig met deze voorkomen. Men zou dus, om zich van de bewegingen van het muntmetaal rekenschap te geven, niet kunnen volstaan met het raadplegen van den stand der betalingsbalans, zelfs niet van dien der wisselkoersen, en zich in onvruchtbare bespiegelingen verdiepen, wanneer men twistte over de vraag of de betalingsbalans de wisselkoersen regeert, dan wel of integendeel de wisselkoersen de betalingsbalans regelen, althans wijzigen[2]; immers die bewegingen van het muntmetaal hangen rechtstreeks noch van de betalingsbalans noch van de wisselkoersen af.

Zal wellicht iemand mij tegenwerpen, dat ik mij mijn betoog al te gemakkelijk maak door muntmetaal eenvoudig gelijk te stellen met andere koopwaren? Ik zou antwoorden: wat het binnenlandsch verkeer betreft moge het tengevolge van de stempeling door het staatsgezag verschillen van andere goederen, doch voorzoover het den internationalen handel betreft, hoegenaamd niets. Wel heeft Prof. Pierson in het reeds aangehaald Economist-artikel[3]

1) Reeds in 1868 was, teugevolge van de daling der waarde van het zilver veel van dit metaal naar ons land toegestroomd, hoewel de wisselkoersen op landen met goud als standaard zoo hoog waren, dat op die koersen in vroegere jaren niet alleen ongemunt zilver, maar ook onze zilveren specie in groote hoeveelheden zou zijn uitgevoerd. Vgl. Verslag van de Nederlandsche Bank over 1868-69, p. 10.
2) Vlg. Pierson, p. 102, aanteekening 1. Zie denz. Twee adviezen over muntwezen, p. 73, en in de Gids 1874, IV. p.357.
3) Jaargang 1879, p. 577.

de stelling verdedigd: ‘goud en zilver zijn, waar zij naast fiduciair papier als standaard-metaal worden gebezigd, geen gewone koopwaren.’ Maar ik zou ook deze stelling niet kunnen onderschrijven. Zij hangt samen met de meening dat in Ricardo's leer niet past het verschijnsel dat tijdens metaalafvoer de ongedekte bankbiljettencirculatie pleegt toe te nemen en omgekeerd. Dat dit verschijnsel zich gewoonlijk voordoet is waar, en zeer natuurlijk. Immers het volk, 't welk een deel van zijnen metaalvoorraad ongebruikt heeft liggen bij eene groote Bankinrichting, en dus meer daarvan bezit dan voor zijne circulatie onmisbaar is, houdt daardoor de gelegenheid open om, zoodra dat metaal met voordeel naar het buitenland kan verzonden worden, niet alleen uit de circulatie, maar ook, als dit voordeeliger uitkomt, uit de Bank een deel te nemen en tot export te bestemmen. In de behoefte zijner circulatie blijft het voorzien door ongedekte bankbiljetten. Door den handel, dat wil zeggen door wakkere en schrandere mannen die wat wenschen te verdienen, wordt het werk verricht, in casu door bankiers, die uitrekenen in hoeverre het voordeelig zal zijn hier metaal te koopen of op te nemen met het doel om dat elders weer te verkoopen of uit te zetten. Komen zij tot het besluit dat de operatie winst belooft, dan gaan zij er toe over en maken veelal - edoch alleen wanneer het hun voordeelig uitkomt - gebruik van de faciliteiten die de groote Bankinrichting hun schenkt. En, onverschillig of zij specie uit de circulatie nemen dan wel uit de Bank lichten, zij hebben tot de uitzending alleen besloten omdat die specie in het buitenland meer waarde had dan in het binnenland, en dat alles - zou Ricardo zeggen - past volkomen in mijne theorie. Alleen dit zou Ricardo kunnen toegeven, dat de door hem aangewezen wet (hoewel altijd werkende, somtijds zelfs sneller) soms minder snel, minder scherp, minder precies hare werking doet gevoelen daar, waar goud of zilver naast gedeeltelijk ongedekt fiduciair papier als standaard-metaal wordt gebezigd. Wanneer er geen crediet in de wereld was, dus ook geen papieren betaalmiddelen (wissels, bankbiljetten enz.) en mitsdien alle handel contant werd gedreven, dan was alles duidelijk en eenvoudig: geen uitvoer van specie uit een land dan wanneer zij daar relatief overvloedig is, geen invoer er heen dan wanneer zij daar betrekkelijk schaarsch is. Maar er is crediet in de wereld, men ontmoet het dagelijks in allerlei vorm, wissels worden niet alleen gebruikt voor betalingen

wegens geleverde goederen, effecten etc., maar ook voor verzendingen van in het buitenland ter leen uit te zetten kapitalen, en al wordt daardoor de loop der zaken ingewikkelder, het kan toch niet zeer moeilijk zijn ons van zijne werking rekenschap te geven. Immers wanneer wij bedenken, dat het geven van crediet in den grond altijd neerkomt op het verleenen van uitstel van betaling, zouden wij dan kunnen meenen dat daardoor eene wet als deze: ‘elke waar zoekt de hoogste markt,’ hare kracht verloor? Zeker, door geschonken crediet kan worden teweeggebracht bespoedigde of vertraagde overzending van kapitalen, en het vooruitzicht op hooge rente kan eene strooming van kapitalen naar een of ander land in het leven roepen, maar *in welken vorm* die kapitalen zullen worden overgemaakt van het eene land naar het andere, in den vorm van specie of van andere goederen, hangt enkel en alleen af van hunne relatieve waarde in elk van die landen.

Het onderwerp kan hier niet uitgeput worden; het is daarvoor veel te rijk en biedt al te veel gezichtspunten aan. Mijne uitweiding moge gerechtvaardigd worden door den wensch, dat men, sprekende van wisselkoersen, rentestand, handelsbalans en het onderling verband van alle drie, zich hoede voor misverstand, daaraan geene meerdere waarde hechte dan zij als korte en gebruikelijke uitdrukkingen voor sommige reeksen van verschijnselen in de handelswereld verdienen, en dat men vooral niet meene er de bewegingen van de edele metalen uit te kunnen verklaren, daar deze in den grond altijd afhangen van hunne waarde-verhouding tegenover andere goederen in de verschillende landen. En al ben ik het over een zeer belangrijk punt met Goschen niet eens, ik schat zijn werk hoog. Ook waardeer ik ten zeerste den arbeid van Prof. Pierson: zijne hoofdbedenking tegen Goschen's boek onderschrijf ik gaarne; alleen zou ik nog een stap verder willen gaan dan hij, door de *lijdelijke* bewegingen van muntmetaal geheel naar dezelfde theorie te verklaren als de *duurzame*.

Hield ik mij tot dusverre bijna uitsluitend met de voorrede en de aanteekeningen bezig, thans nog een woord over de vertaling. - Zooals ik reeds zeide, is hieraan blijkbaar groote zorg besteed; in deze editie zijn bijna op iedere pagina vele verbeteringen aangebracht. Niet alleen laat zij zich gemakkelijk lezen, maar eene vergelijking met het origineel schenkt de overtuiging dat dit in hoofd-

zaak getrouw is weergegeven, hoewel zij aanleiding geeft tot de vraag wat in het algemeen verkieslijk is, den oorspronkelijken tekst altijd zoo mogelijk woordelijk te volgen, of wel zich eenige vrijheid te veroorloven. Prof. Pierson heeft dit laatste gedaan. Waarschijnlijk terecht, al was het alleen om de moeielijkheid te vermijden, die gelegen is in het gebruik van sommige technische termen, waarvoor wij nog geen equivalent bezitten. Maar het gevaar om, vrij vertalende, niet den juisten zin terug te geven, moet tot dubbele omzichtigheid nopen. Dit toonen enkele voorbeelden aan.

Om de uitdrukkingen *hooge* en *lage noteering* van wissels goed te verstaan dient men op de usantie der verschillende beurzen te letten. Bij ons wordt zij hoog genoemd wanneer voor den in vreemde munt getrokken wissel veel Nederlandsch geld kan verkregen worden. De vreemde munt wordt als vaste eenheid genomen en de veranderlijke waarde in Nederlandsch geld uitgedrukt. Te Londen is de terminologie juist omgekeerd, wijl men daar het Engelsche £ sterling als vaste eenheid neemt, en de vreemde munt, die er voor kan gekocht worden, als veranderlijke hoeveelheid. Een uit Engeland in vreemde munt getrokken wissel zal dus veel £ sterling waard zijn, wanneer de noteering te Londen laag is.

Pierson heeft stelselmatig de nederlandsche terminologie gevolgd om den lezer zijne taak gemakkelijk te maken, doch moest, om dit te kunnen doen, zich somtijds eenige vrijheid van vertaling veroorloven. Hiertegen wil ik geene bedenking maken, maar hij is een enkele maal ontrouw aan zijn stelsel en daardoor onduidelijk geworden. Op p. 57 spreekt hij over daling van den wisselkoers van Londen op Hamburg, zoowel wanneer het £ sterling *meer* als wanneer het *minder* dan 13¼ M. Banco waard was. Natuurlijk had hij, de nederlandsche terminologie volgende, in het tweede geval van *rijzing* moeten spreken.

De uitdrukking ‘specie-point’ is lastig door eene omschrijving weer te geven. Toch heeft Mr. P. dit in den regel gedaan en meestal is hem dit goed gelukt[1)]. Maar soms gaat de beteekenis wat al te veel verloren[2)] en enkele malen wordt er voor gezegd de pari-koers[3)], 't welk zeker iets anders beteekent. Zou het eigen-

1) Zie p. 37, 41, 71, 76, 88, 93, 96 enz.
2) p. 65, 70, 87.
3) Vgl. p. 1, 37, 106.

lijk niet beter zijn eenvoudig gebruik te maken van de uitdrukking *speciepunt*[1], al klinkt die wat vreemd? Men zou, om zeker te zijn dat zij goed werd begrepen, den lezer kunnen inlichten door eene korte aanteekening.

Op p. 75 wordt de vertaling al te vrij. Voor ‘the sudden transmission of capital from America to Europe’ lezen wij: ‘De aanzienlijke hoeveelheden goud die uit Europa waren overgezonden’, 't welk geheel iets anders is, en ook door den auteur volstrekt niet was bedoeld. Er waren nl. volgens diens herhaalde verzekering[2] wel in 1861 grootc hoeveelheden goud uit Europa naar N. Amerika overgezonden, maar in 1862 en 63 was dat ten eenenmale veranderd. Toen stroomden de kapitalen naar Europa toe[3].

Na te hebben opgemerkt, dat op bl. 49 in plaats van ‘fl. 11 per £.’ moet gelezen worden ‘1 £ per fl. 11’, vestig ik de aandacht op eene hinderlijke drukfout: op p. 54 nl. staat *vermindering*, 't welk moet zijn *vermeerdering*[4].

Deze opmerkingen zouden nuttig kunnen zijn voor het geval dat de vertaling eene derde editie mocht beleven. Dat ik haar dit gaarne toewensch, behoef ik niet te zeggen, maar, mocht ik met een anderen wensch eindigen, het zou deze zijn, dat Prof. Pierson mocht besluiten onze literatuur weldra te verrijken met eene zelfstandige bewerking van het rijke en belangwekkende onderwerp der wisselkoersen.

Groningen, October 1882.
Mr. W.A. REIGER.

1) Zoo b.v. P.H. de Clercq, in de Economist 1879, p. 343.
2) v. Goschen, p. 49, 92, 128.
3) Vgl. Goschen, p. 109.
4) Deze twee belangrijke woorden schijnen voor Pierson gevaarlijk. Zie Grondbeginselen, II, p. 103, regel 12 v.o., waar staat *vermeerdering*, 't welk moet zijn *vermindering*. ibid. p. 161, regel 11 v.o. *meeste*, moet zijn *minste*. Dezelfde in Economist, Januari 1876 p. 17, regel 4 v.b. *vermeerderen*, moet zijn *verminderen*.

Politiek overzicht.

Rotterdam, 21 December.

Zoo men moest aannemen, dat het leven der volken zich op de meest karaktervolle wijze vertoont in de parlementen, die immers geacht worden den volksgeest te weerspiegelen; dat de parlementen in hun wezen en werken fraaiste bloesem en gezondste vrucht zijn van den volksgeest, die zich daar in al zijn volheid openbaart, dan zou een grievende teleurstelling ons deel zijn, als wij met dien maatstaf in de hand onderzochten, wat het afgeloopen jaar voor de ontwikkeling der volken heeft gewrocht. Zij, die het oog bij voorkeur op de wisselingen van het politieke leven gevestigd houden, hebben waarlijk wel eens behoefte de overtuiging bij zich te verlevendigen, dat het leven der volken, zoo min als dat der individuen, opgaat in de politiek, maar op menig ander gebied nog voedsel en kracht tot ontwikkeling kan vinden. Maar dan dringt zich tevens de zeer rechtmatige twijfel op den voorgrond, of een leven zich gezond kan ontwikkelen, dat in een zijner voornaamste uitingen sporen van zwakheid, wij zouden haast zeggen van verzwakking toont.

Ik heb met dit oordeel geen bepaald land op het oog, maar in zekere mate alle landen, die naar min of meer zuivere toepassing van het parlementaire stelsel, het regeerstelsel der 19de eeuw, streven. Oordeel ik te pessimistisch? Wij jongeren zijn er in ons dierbaar vaderland langzamerhand aan gewoon geraakt, dat de werking onzer parlementaire instellingen jaar op jaar letterlijk bij alle richtingen als *a failure* wordt beschouwd. Wij kunnen ons haast niet meer voorstellen, dat het ooit anders is geweest, al weten wij het uit onze parlementaire historie, en wij hebben geleerd recht ongeloovig het hoofd te schudden, als door middel van een of andere nieuwe politieke combinatie, of van een of ander ingrijpend

wetsvoorstel een herstellingskuur wordt voorspeld. Als wij ons evenwel niet blind turen op den kleinen stip van ons eigen volksbestaan, maar den blik om ons slaan, dan bemerken wij ras het eenzijdige der jeremiaden, die over ons politiek verval worden aangeheven. Mij althans is geen land bekend, dat niet in meerdere of mindere mate aan dezelfde kwalen lijdt, die ons naar het heet al sinds jaren den ondergang te gemoet voeren. Waar kent men ze niet, die splitsing der partijen, die een parlementairen strijd in een reeks g u e r i l l a ' s doet ontaarden en die tot tijdelijke coalitiën dwingt, daar een aaneengesloten meerderheid ontbreekt? Waar niet die ministeriën, die langs kunstmatigen weg geboren, door samenwerking tot enkele bepaalde doeleinden 't gemis aan eenheid van beginselen zoeken goed te maken en die eenvoudig geduld worden, zoolang men ze niet vervangen kan of niet vervangen durft? Waar niet die bedroevende staaltjes van wetgevend onvermogen, dat zich hier openbaart in werkeloosheid, als eenig volksbelang dringend voorziening eischt, daar in slordig bewerkte wetten, die nauwlijks ingevoerd, ingrijpende verbetering behoeven? Denken wij aan de geschiedenis van het afgeloopen jaar in Frankrijk, Duitschland en Oostenrijk: de bewijzen zijn te sprekend, dan dat nadere aanduiding noodig zou wezen. Niet veel beter stond het in de kleinere landen geschapen, bepaaldelijk niet in Denemarken en Noorwegen welker politiek bestaan zich in een altijddurende botsing tusschen kroon en parlement schijnt op te lossen. Van Spanje zullen wij maar niet gewagen, waar het parlementaire stelsel niet anders dan in naam kan geacht worden te bestaan. De jongste der groote mogendheden maakt, wat voortvarendheid, werkkracht, scheppingslust betreft, nog de beste figuur, maar ook het Italiaansche parlement is al evenmin vrij van de zwakheden, die elders de vloek zijn dier lichamen. Het is inderdaad de oppervlakkigheid zelve, de Nederlandsche politieke toestanden als boven andere bedroevend af te schilderen, uit politieke bijziendheid alleen te verklaren. En even oppervlakkig schijnt het, heil te willen zoeken in den een of anderen maatregel van wetgeving, bepaaldelijk in de oproeping van een grooter aantal burgers tot de stembus, daar immers elders de deelneming van talrijker groepen of zelfs van een geheele bevolking aan het werk der wetgeving voor dezelfde gebreken niet vrijwaart. Tegen de uitbreiding van stemrecht ons partij te stellen, is in de verte onze bedoeling niet. Het zou ook op den

duur een ijdele strijd wezen. Zoo zich in België en Nederland, de eenige landen, die een zeer eng beperkt en (wat wel algemeen wordt toegegeven) theoretisch hoogst zwak kiesstelsel handhaven, vooral in het laatste jaar een streven naar uitbreiding heeft geopenbaard, dan ligt aan dat streven, op hoe verschillende gronden aangeprezen, onmiskenbaar het denkbeeld ten grondslag, dat de tijdgeest die uitbreiding wil en dat zij oumogelijk achter kunnen blijven bij natiën, die eerder daaraan gehoor gaven en als hun meerderen geenszins kunnen worden erkend. Vroeg of laat zullen ook wij volgen, en het kan ons ten zegen zijn, maar ijdel is het te vooronderstellen, dat die hervorming onze politieke herboorte zal wezen.

Ligt in het parlementaire stelsel zelf een inwendig gebrek verscholen, dat overal bederf aanbrengt en verval? Met voordacht noemden wij zooeven Engeland niet bij het opsommen der landen, die onder politieke kwalen gebukt gingen. Het moge ten slotte dienst doen, als het treffendste voorbeeld, dat het parlementaire stelsel niet ten volle beantwoordt aan de hooge verwachtingen, die de vele bezielde profeten, die het heeft geteld, voorspelden. In dat parlementaire land bij uitnemendheid is een groot deel der laatste parlementszitting besteed aan 't beramen van middelen, die moesten voorkomen, dat het geheel bij de natie in discrediet zou geraken. 't Is natuurlijk de voorbarigheid zelve nu hieruit af te leiden, dat het parlementaire stelsel zijn doel heeft gemist en veroordeeld moet worden. *Corruptio optimi pessima:* het groudbeginsel kan juist blijven, maar de vraag kan rijzen, of de ontwikkeling der maatschappij niet van lieverlede een andere organisatie van het stelsel eischt, ten einde het insluipende bederf te weren.

Het is juist een jaar geleden, dat, merkwaardig genoeg in een zelfde engelsch tijdschrift, twee scherpzinnige publicisten, zeer waarschijnlijk zonder het van elkander te weten, het door hen opgemerkte verval der parlementaire instellingen tot onderwerp hunner beschouwingen maakten en naar middelen tot herstel zochten. In de diagnose der kwaal waren Frederic Harrison en Goldwin Smith, met hun artikelen in de *Nineteenth Century*, tamelijk eenstemmig, en zoo zij in hun geneesmiddelen uiteenliepen, was het misschien minder te wijten aan diep verschil van gevoelen dan aan een afwijkende opvatting hunner taak, waar de een naar artsenij tot oogenblikkelijke versterking van krachten greep, de ander meer een leefregel voor de toekomst van den patient ontwikkelde. Wat hun

uitgangspunt betreft, toonden zij beiden zeer juist te doorgronden, hoe de oorzaken voor de gebreken, waaraan alle beschaafde landen lijden, in de maatschappelijke verhoudingen zijn te zoeken. Engeland kan de gevolgen daarvan zoo min ontgaan als de staten van het vasteland, die meer of min getrouw Engeland copiëerden, zoo min als de Engelsche koloniën, die zonder historischen bodem om op voort te bouwen, bij het nabootsen der instellingen van het moederland, dadelijk aan de euvelen mank gingen, elders nog lang tegengehouden. Terwijl alle klassieke schrijvers over parlementair staatsrecht het bestaan van twee partijen als de noodzakelijke voorwaarde voor de goede werking van het stelsel beschouwden, zien wij tegenwoordig overal de ontbinding der partijen in verschillende fracties met de voor de hand liggende belemmerende gevolgen van die splitsing. Het Engeland onzer dagen kan mede dat oordeel niet ontgaan. De groote Whig en Torypartijen blijven nog maar schijnbaar aaneengesloten massa's: afgezien van de Iersche partij, die zich reeds sinds geruimen tijd afzonderlijk heeft georganiseerd, zeggen bij de Whigs de radicale elementen telkens de gehoorzaamheid op aan het partijverband en heeft zich in den boezem der Tories een ‘vierde partij’ gevormd. En wie kan zeggen, dat het daarbij zal blijven? Elk nieuw vraagstuk van eenig belang dreigt een nieuwe partijgroepeering in het leven te roepen, en waar groote partijen bijeen blijven is het meer aan een soort van nu sterker dan minder sterk sprekende loyauteit tegenover de aanvoerders dan aan ware eenswillendheid toe te schrijven. Het verschijnsel is naar zijn laatsten grond te wijten aan den wassenden invloed der maatschappij op den staat, door de toenemende zelfstandigheid en ontwikkeling der massa's teweeggebracht. Alle belangen doen zich gelden, spreken mede, trachten de staatsmacht te gebruiken, en terwijl vroeger de partijen ware s t a a t spartijen waren, door beginselen van regeerbeleid gescheiden, zijn het thans m a a t s c h a p p e l i j k e groepen die, naar de oneindige verscheidenheid der belangen, in eene oneindigheid van schakeeringen zich kunnen verdeelen.

De onbegrensde praatzucht der parlementsleden, waarmede natuurlijk de hoeveelheid afgedaan werk in omgekeerde verhouding staat, is een andere kwaal, waaraan ook al de britsche hooge vergadering, ja deze niet het minste, lijdt. Voorheen werden de leiders der partijen steeds vooropgesteld en spraken

overigens over bepaalde onderwerpen die leden, die er bijzonder in ervaren waren; thans spreekt een ieder over alles mede. Zijn reeds dientengevolge de redevoeringen voor drie kwart minder belangrijk, er komt nog bij - en dit geldt zeker meer voor Engeland dan voor eenig ander land - dat bij de algemeene openbare behandeling der publieke zaak in onze dagen de *speeches* der kamerleden niet meer vaak dan aftreksels zijn van persartikelen en meetingsredevoeringen. Ook voor dien toenemenden stortvloed van welsprekendheid is de oorzaak niet ver te zoeken. Naar verhouding het geheele volk meer belang stelt in de parlementaire werkzaamheden - en in dit opzicht gaan we met reuzenschreden vooruit - beginnen de afgevaardigden meer belang in hun kiezers te stellen. Er zijn redenen om te spreken, die vroeger niet bestonden. Niet alleen uit egoïstische oogmerken, maar ook uit een niet misplaatst gevoel van eerzucht, om te toonen dat hij thuis behoort op dat hooge standpunt, waarop hij ten aanzien van 't geheele volk is gesteld, spreekt de afgevaardigde. Het belang eener goede regeering is niet langer hoofdzaak: dat kan men ook zwijgende betrachten; de quaestie is thans schitterende redevoeringen ten beste te geven over alle vragen van den dag.

Een derde smet, die aan het parlementair stelsel schijnt te kleven en die ook in Engeland voortwoekert, is wetgevend onvermogen. Ten deele hangt dit gebrek samen met de beide andere, daar uit den aard der zaak het partijversnipperen een vruchtbare werkzaamheid in den weg staat en het eindeloos gepraat (het oude ‘*diem eximere dicendo*’) voor werken geen tijd overlaat, maar ook waar deze beide oorzaken niet of minder aan het werk zijn, openbaart het zich niettemin. De wetgevende arbeid wordt namelijk zoo omvangrijk en veelzijdig, dat het ijverigste parlement de stof kwalijk meer kan beheerschen, het bekwaamste noode over elk onderwerp met kennis van zaken kan oordeelen. In Engeland heeft men dit in de laatste jaren in zeer hooge mate bespeurd, daar bij de vele groote hervormingen, die telkens aan de orde werden gesteld, het parlement, buiten eenige maatregelen van minderen omvang, niet in staat is geweest meer te behandelen dan de Iersche landquaestie. En ook hierbij heeft zich het verschijnsel voorgedaan, elders welbekend, dat de groote maatregel nauwelijks was tot stand gekomen, of de ondervinding leerde, hoe achteloos en onbekwaam hij was bewerkt, zoodat bijna onmiddellijk een wijziging onvermijdelijk was.

Bedriegen wij ons niet, dan zal het weldra een der gewichtigste vraagstukken van den dag blijken, hoe deze en dergelijke euvelen voldoende kunnen worden tegengegaan, opdat het parlementaire stelsel, van welks hooge roeping de moderne maatschappij volkomen is overtuigd, in al zijn zuiverheid kan worden bewaard. Het ongeluk is maar, dat de meerderheid vooralsnog niet zoozeer blind is voor de gebreken, als wel voor de ware oorzaken en dus voor de richting, waarin herstel is te zoeken. Vrij algemeen wordt van versterking der parlementen zelve, van vermeerdering van den invloed des volks heil verwacht. Dit schijnt geheel verkeerd gezien, want de hoofdkwaal is juist, dat wij meer en meer vervallen van het despotisme der monarchen in het despotisme der parlementen. Het groote vraagstuk is waarborgen te vinden, dat de ontzaggelijke macht, in handen van de volksvertegenwoordigingen gelegd, wordt aangewend in het belang van den staat, in het belang van het algemeen en niet in misbruik van gezag ontaardt. Die waarborgen heeft men in Engeland eeuwenlang, en met goed gevolg, trachten to vinden in het stelsel van s e l f - g o v e r n m e n t , dat op het vasteland, eerst door publicisten van onze eeuw begrepen, bij het copiëeren van het engelsche stelsel nooit is nagevolgd. Dat stelsel intusschen bestaat in zijne vroegere zuiverheid niet meer en is een goed eind op weg geheel te verdwijnen. Het is onbestaanbaar gebleken met de eischen van het moderne maatschappelijke leven, dat - men moge het betreuren zooveel men wil - feitelijk het karakter van een *Wirthschaftsleben* in de eerste plaats draagt. Nog staat daar, als een herinnering aan het Engeland van het *self-government*, het Londensche *City*-bestuur in zijn ons gedrochtelijk en belachelijk voorkomende vormen, waaruit de geest geheel is gevloden: het is maar de vraag, of men den moed zal hebben het aan te raken, en als die Etruscische koningen, die in hun graven nog tronen in al hun heerelijkheid, zal het als stof en asch ineenstorten.

Waar dan redding te zoeken? De lezer verwachte in deze vluchtige schets geen antwoord. Het is wel geen overdreven bescheidenheid te achten, als wij ons bepalen tot het stellen van het vraagstuk en het antwoord overlaten aan de toekomst. Wij willen ook prof. Goldwin Smith niet volgen in zijn bespiegelingen, die in een één-kamer-stelsel, door indirecte verkiezingen aangewezen, met een meerhoofdige uitvoerende macht, door die kamer gekozen, het ideaal der toekomst ziet. Dat daarmede redding is aan te

brengen, vermogen wij niet in te zien en schijnt met zijn eigen premissen ook weinig te strooken. In elk geval is het een stelsel van verre toekomst, want zoo hij het onmogelijk acht, dat een volk tot het erfelijk-monarchaal beginsel terugkeert na het eens te hebben prijsgegeven, wat evenwel niet zonder voorbeeld is, dan vragen wij of het denkbaar is, dat licht een volk tot indirecte verkiezingen terugkeert na de bekoring van het rechtstreeksche kiesstelsel te hebben gekend. Bepalen wij ons tot hervormingen, die zich dadelijk laten verwezenlijken, dan hebben de pogingen, die men thans in Engeland aan gaat wenden om de parlementaire werkzaamheid vruchtbaarder te maken, door Harrison een jaar geleden aangeprezen, aanspraak op de meest waardeerende aandacht. Zij zijn van tweeërlei aard: maatregelen om aan een langgerekte beraadslaging een eind te maken en maatregelen om de bewerking van wetsontwerpen te vergemakkelijken door verwijzing naar vaste commissies. Het groote verzet, dat de eerste hebben ondervonden, laat zich gereedelijk verklaren, al is ook in alle andere parlementen sinds lang iets dergelijks als de *cloture* bekend en al kan ook als regel worden beweerd, dat daarvan elders geen misbruik wordt gemaakt. Immers de *clôture* verkrijgt dadelijk een geheel andere beteekenis, wanneer men haar als een buitengewoon middel gaat invoeren in een parlement, dat eeuwenlang de behoefte aan een dergelijk gewelddadige beperking der discussiën niet heeft gevoeld, dan waar deze instelling met het geheele samenstel der regelen van parlementair debat van den aanvang af is saamgegroeid. Het ontmoedigende en bedenkelijke is dan hierin gelegen, dat dit nieuwe wapen is noodig gekeurd, dat met andere woorden het parlement, door het in de hand eener meerderheid te leggen, heeft verklaard niet langer vertrouwen te kunnen stellen in het gezond verstand en het gevoel van betamelijkheid van zijn eigen leden, voorheen krachtig genoeg bevonden om de debatten te houden binnen de gewenschte perken. Ook de andere maatregelen, de invoering der *standing Committees* (bij wijze van proef) zijn in dezen of in eenigszins anderen vorm elders bekend. Dat hiervan in Engeland een verbetering is te wachten, wordt vrij algemeen vermoed, schoon het nogtans een feit blijft, dat een dergelijke wijze van werken elders niet voldoende is geweest om de fouten te weren, waartegen zij in Engeland is gericht.

Bij de zitting van administratieve hervormingen, die, naar de

Engelsche ministers hopen, het parlement wacht, zullen de nieuwe beginselen ter toetse worden gebracht. Zoo geen onvoorziene omstandigheden weer storend ingrijpen, kan veilig worden voorspeld dat maatregelen van beteekenis zullen tot stand komen. Wij behoeven het tafereel niet somberder te kleuren dan het werkelijk is; niettegenstaande de vele zwakheden, waaraan het parlementaire leven ook in Engeland lijdt, vindt men daar nog doorgaans in de samenwerking van een homogeen ministerie, steeds uit de eerste mannen der meerderheid bijeengebracht, en een meerderheid, die nog niet aan alle tucht is ontwassen, den waarborg voor het totstandkomen van maatregelen, door het volksbelang geëischt. Treurig staat daartegenover als voorbeeld, hoe de zwakheden van het stelsel het meest uitkomen en zich daardoor de politiek in een chaos van verwarring oplost, het volk aan de overzijde van het Pas de Calais, dat meer dan eenig ander bestemd schijnt voor nieuwe ideeën in geestdrift te ontvlammen om bij de uitvoering op het jammerlijkst te kort te schieten.

De Vereenigde Staten bieden daarnevens een toonbeeld aan, dat ook de republikeinsche regeeringsvorm geen betere werking van het vertegenwoordigend stelsel - van parlementaire instellingen kan men hier eigenlijk niet spreken - medebrengt. Bijna komiek is de afkeer, dien de regeeringsvorm der Unie prof. Goldwin Smith inboezemt, een afkeer, waarvan de invloed duidelijk na te speuren is in den opbouw van zijn stelsel der toekomst. Republikein en democraat als hij is, verwerpt hij toch de democratische republiek, zooals die daar is verwezenlijkt, zoover mogelijk. Zoo hij geen gekozen eenhoofdig gezag als uitvoerende macht wil, het is alleen uit afschrik van de demoralisatie en corruptie der presidentsverkiezingen, die iedere vier jaar bijkans twee jaar lang als een onweerzwangere atmosfeer drukken op het politieke leven der Unie. En zoo hij terugdeinst voor directe algemeene verkiezingen, de ervaring, door de Unie opgedaan, waar het stelsel het zuiverst en het langst heeft gegolden, heeft daaraan geen gering deel, waar hij immers zegt, dat het Huis der Volksvertegenwoordigers is *a body the meeting of which is by all good citizens justly regarded with dismay, while its departure is welcomed as a deliverance*. Van den Senaat der Unie verzekert hij daarentegen, dat deze in gemiddelde bekwaamheid bepaald boven eenige andere wetgevende vergadering der wereld staat, een verzekering waarvan we de juistheid ten sterkste in twijfel trekken, maar waar-

door in elk geval niet weggenomen wordt, dat, hoe bekwaam dit lichaam moge zijn, de noodige samenwerking met de andere regeeringsfactoren in dit regeerstelsel alles te wenschen overlaat.

Misschien stemmen de donkere dagen voor Kerstmis bij voorkeur tot donkere beschouwingen. Terstond zij evenwel toegegeven, dat niet het jaar 1882 zich zoo bijzonder ongunstig tegenover zijn voorgangers onderscheidt om een buitengewoon sombere schildering te rechtvaardigen. Reeds in een reeks van jaren vertoonden zich de bedenkelijke verschijnselen, die de voorstanders eener parlementaire regeering vaak tot mismoedigheid stemmen. Het wil ons slechts voorkomen, dat zij zich in steeds ernstiger mate openbaren. Gelukkig althans, dat het leven der volken zich in het politiek bestaan niet geheel oplost, al beslaat de politiek meer en meer een groote plaats in ieders leven en al is er nauwelijks eenig gebied van menschelijke werkzaamheid, waarop niet de politiek haar invloed doet gevoelen. Is het moderne leven in de eerste plaats een *Wirthschaftsleben*, het afgeloopen jaar laat, zoo men het uit dat oogpunt beschouwt, vrij bevredigende herinneringen achter. Op het gebied der wetenschap gaat de menschelijke geest steeds voort, ook in dit jaar, nieuwe annexatiën te doen uit het oneindige terrein van het onbekende, bij voorkeur zich bepalende tot die wetenschappen, die dadelijk practische toepassing beloven. Dat wij ook op het veld der kunst steeds voorwaarts schrijden, kan met minder vertrouwen worden gezegd, want al laten de kunstbeoefenaars, die wij onder de eersten tellen van ons geslacht, zich niet onbetuigd, of er iets is gewrocht, dat nieuwe en frissche denkbeelden wekt en genoeg eeuwigs in zich bevat om de wisseling der tijden te overleven, is aan twijfel onderhevig. En eindelijk, of er werkelijk vooruitgang te bespeuren valt, in den eenigen gezonden zin, waarin dat woord moet worden opgevat, of de som van waar geluk onder de menschheid is toegenomen, wie zal daarop een antwoord wagen? Min of meer geldt van onze geheele maatschappij naar waarheid, wat Herbert Spencer onlangs als de slotsom zijner Amerikaansche ervaring heeft verkondigd, dat de Amerikanen te hard slaven en zwoegen, om waarlijk gelukkig te zijn. De zeker niet nieuwe lessen van den Engelschen wijsgeer, dat niet in het onvermoeid najagen van eigen voordeel geluk is gelegen; dat niet in verbreiding van onderwijs alleen, maar meer nog in karaktervorming een waarborg voor waren vooruitgang te vinden is; dat

na het evangelie van den arbeid het evangelie der ontspanning tot zijn recht behoort te komen, - die lessen zijn ook in ons oud Europa meer dan vroeger der behartiging waard, voor volken zoowel als individuen. Of is het inprenten dier lessen niet noodig in een tijd, waarin het gouden kalf met zoo blinden hartstocht wordt gediend, dat geheele maatschappelijke kringen worden meêgesleept, om alles te offeren voor den onstuimigen lust om uit beursspel geld te slaan, gelijk vooral te Parijs is geschied, waar zoo even het drama van den aanvang des jaars in de veroordeeling van twee ‘steunpilaren der beurs’ zijn ontknooping vond? In een tijd, waarin een Belgische *cause célèbre* een blik doet slaan in een diepverdorven familieleven en in de geraffineerde schelmerijen, waartoe intellectueele begaafdheid bij gemis aan beginselen in staat stelt, meer dan ooit te voren? In een tijd, waarin de kabinetten, bij alle betuigingen van vriendschap en vredelievendheid. nog steeds op huichelachtige wijze elkander bestoken en in verre landen voor hun eigen belang gaan vrijbuiten, onder de leus van handhaving der beginselen van vrijheid en recht?

En terugkeerende tot ons punt van uitgang, vragen wij, of niet wellicht de politiek der volken veel zou winnen, als verbetering in de eerste plaats werd gezocht door versterking van de zedelijke kracht der individuen?

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

De Letterkundige Kroniek, die in de plaats treedt van het Bibliografisch Album, zou heden haar *discours de réception* behooren te houden. Men weet wat dergelijke redevoeringen plegen te bevatten. Vooreerst eene verklaring van eigen onwaardigheid, een protest, waarvan niemand dupe is en dat de vraag op de lippen brengt: ‘Maar als dat waar is, wat doet gij dan hier?’; en voorts een lofrede op dengeen, dien men vervangt. Noch voor het een, noch voor het ander, noch voor ‘cette indignité,’ noch voor ‘cet excès d'honneur’ bestaat hier intusschen eenige aanleiding.

Het Bibliografisch Album, dat jaren lang aan de bespreking van de belangrijkste, soms ook van minder belangrijke en een enkele maal van volstrekt onbelangrijke boeken gewijd was, - wij zullen de trouwe lezers van ons tijdschrift de namen van hen, die ons daarbij hunne gewaardeerde medewerking verleenden, wel niet in het geheugen behoeven te roepen - had het ergste van alle gebreken: het was niet meer van zijn tijd. Andere tijden, andere eischen.

In de Letterkundige Kroniek wenscht de Redactie, zooveel mogelijk iedere maand, in beknopten vorm, de belangrijkste boeken, in ons land en in het buitenland verschenen, aan te kondigen en te bespreken. In de eerste maanden zal die Kroniek voor een deel gewijd zijn aan de boeken, die zich reeds lang op onze schrijftafel hebben opgestapeld; later zullen wij, ten einde deze rubriek aan haren titel beantwoorde, de nieuwe boeken, zooveel mogelijk, op den voet volgen.

Het land van Rembrand, Studien over Noord-Nederlandsche beschaving, door Cd. Busken Huet, *korrespondeerend lid van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen*. Eerste Deel. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1882.

Dit lijvig boekdeel (het telt 700 bladzijden) is een kostelijk geschenk, dat het wegvliedende jaar aan het nieuw optredende toewerpt. Het behelst hetgeen de auteur van de 13de, 14de, 15de en 16de eeuw in Nederland te zeggen had, vóórdat hij de groote zeventiende eeuw gaat behandelen. Wat later van die 17de eeuw ons zal worden voorgesteld moet niet schijnen in de lucht te zweven. Huet gaat hierbij op zeer eigenaardige wijze te werk. Terwijl hij uit vier eeuwen de belangrijkste beschavings-phases als in tafereelen poogt weêr te geven, zoekt hij allereerst zulke momenten te kiezen, die op dat tijdstip een samenhang van Nederland met geheel Europa aangeven, en beschrijft hij tegelijk liefst zulke tijdvakken, waarin ons volk in zijn beste vertegenwoordigers door een gevoel van geestdrift, door een drang tot overgave aan een hooger beginsel, aan iets ideëels, werd aangegrepen. De zes tafereelen stellen dus het Nederlandsche element voor waar dit het cosmopolitische raakt, en schilderen tevens toestanden waarin ons Nederland een hartstocht voor het edele, smaakvolle, godsdienstige of wetenschappelijke gevoelde. Op die wijze bouwt Huet, voordat hij naar den drempel der zeventiende eeuw opstijgt, iets zeer stevigs op. Telkens, in elk der vier aan de zeventiende voorafgaande eeuwen, delft hij het algemeen menschelijke op, voor zoover dat in Nederlandsche vormen eigenaardig zich openbaarde, en zet hij uitéén wat uit onze Nederlandsche beschavings-geschiedenis waard is behouden te blijven van geslacht tot geslacht. Er is zoo een stevige grondslag gelegd, waarop later het gebouw der Nederlandsche zeventiende eeuw kan oprijzen. Men heeft het specifiek Nederlandsch van vroeger, uit een algemeen oogpunt bezien, voor zich.

Huet heeft dit gedaan in zes tafereelen vol verscheidenheid, vol van mededeelingen uit andere landen ontleend, vol kleur en leven. De ruimte van blik wedijvert hier met het gelukkige der greep. Luim en scherts wisselen af met prettigen, soms meêsleependen verhaaltrant. Het ondeugende verloochent zich waarlijk niet; ook niet het artificieele van stijl en wendingen. Want Huet is hier in

dit boek, dat hij met zorg en liefde heeft bewerkt, volkomen zich zelf. Hij is en blijft het bijtende zout, dat ons prikkelt op de tong. Het schijnt soms vluchtig, maar zet dommekrachten van geleerdheid op die korrels, en het aroma blijft hetzelfde. Aardig is het nu, hoe het zout der ironie, dat Huet zoo gaarne sprenkelt, eens hem zelven parten is gaan spelen. Zonderling geval! Huet hield en houdt niet op in de laatste jaren met lichte doch vrij scherpe zweepslagen ons te striemen. Wij zijn - als wij zijne uitdrukkingen naar de letter willen nemen - geboren conservatieven; wij dommelen maar zoowat meê; wij zijn in de verste verte geen cultuurvolk ooit geweest; in de literatuur zijn wij op zijn best slechte vertalers; wij spelen in de wetenschap leentje-buur; in de kunst zijn wij weinig oorspronkelijk; - en zoo ging en gaat de strafrede voort. Doch ziedaar: - Huet gaat er zich nu eens voor zetten onze geschiedenis en ons karakter als een geheel voor te dragen; hij zal een volledige schilderij leveren; hij ziet het af te beelden voorwerp met strengen, haast boozen blik aan; maar dat beeld, dat hij gaat weêrgeven, heeft toch zijn eigenaardige bekoorlijkheden. Hij wil het niet weten, maar zachtkens ondergaat hij den invloed. Waarlijk daar ontsnapt reeds onzen schilder de opmerking, dat zelfs ons tegenwoordig Holland nog zoo gek niet is (pag. 290); daar toovert hij allengs schoone trekken, het spel van liefelijke lijnen en van warme kleuren ons voor de oogen. Hij ontdekt nieuwe schakeeringen en nuances. En het resultaat wordt, dat gij, waarde lezer, in geen enkel boek, door de warmste lofredenaren van ons volk geschreven, een zoo aantrekkelijk beeld van ons land vindt als juist in het boek van Huet. Hij heeft het niet bedoeld, zegt gij. Geloof Huet hier niet op zijn woord. Waardeer uw land, maar waardeer ook Huet. Onder de tegenwoordige zonen van ons land is Huet een der weinigen, wiens naam zal blijven leven. Ook naar zijn gaven en vernuft zal een latere geschiedschrijver de Nederlandsche literatuur aan het einde dezer eeuw toetsen. Er is altijd hartstocht bij dien man te vinden; hij raakt aan vele zijden aan het cosmopolitische; het specifiek Nederlandsch is bij hem niet te scheiden van het algemeen oogpunt. In één woord: hij zelf heeft zijn plaats in de vervolgen, die later door anderen geschreven zullen worden op het ‘Land van Rembrand’.

Voorloopig zijn wij nog niet eens in de eeuw van Rembrand. Zien wij even welke belangwekkende toestanden en merkwaardige

personen Huet uit de 13de, 14de, 15de en 16de eeuw heeft pogen te schilderen.

De dertiende eeuw (het eerste hoofdstuk) groepeert zich om den persoon van Olivier van Keulen, den bekenden latijnschen kroniekschrijver van de expeditie tegen Damiate. De geschiedenis van dezen prediker en begeleider der kruistochten, prediker ook tegen de Albigensen, die later als kardinaal stierf, geeft gelegenheid te over om den tocht naar Egypte, tegen de ongeloovigen - van welke avonturen van den lande van overzee de legendarische klokken te Haarlem tot in onze dagen zouden klinken en jubelen - in het licht der algemeene Europeesche geschiedenis te plaatsen. Het is het tijdvak der kruistochten, ‘toen uit één droefheid allen de kracht putten één smaad te gaan delgen.’ De kronieken van Villehardouin en Joinville worden natu urlijk ter hand genomen, om den zin te verklaren ‘van het verheven oogenblik, waarin een geheel werelddeel tot zich zelf zegt uit liefde voor een onstoffelijk goed elk kwaad te willen verduren.’ Ter loops wordt in dit hoofdstuk op den trek der Nederlanders voor de roof- en andere tochten ter zee, en tevens op hun arbeid der waterkeering door dijken - den waterstaat - gewezen.

Het tweede hoofdstuk (de veertiende eeuw) spreekt over Graaf Jan van Blois en zijn goede sier op de sloten te Schoonhoven en te Gouda. ‘Niet de slagvelden waren zijn liefhebberij, maar het jachtveld, de balzalen, de banketten, de stallen vol schoone paarden, de omgang met aanzienlijke vrouwen, de beleefdheid voor wereldsche kloosterzusters en voor de schoone dochters van ridders, knapen of poorters.’ Huet neemt er dus aanleiding uit, om het maatschappelijke leven, den gezelligen zin, de liefde voor het te huis, het opsieren van de woning door het weinige wat nog de kunstnijverheid aanbiedt, het feestvieren, de gilden, de ridderlijkheid, het op reis gaan, de courtoisie - ‘en chambres des dames’ - te schetsen; hier en daar met hulp van Froissart, wiens verhalen goeden dienst bewijzen.

Deze twee hoofdstukken, die de eerste twee honderd bladzijden van ons boek beslaan, zijn goed bewerkt, indien men in aanmerking neemt dat Huet in zijn voorrede zelf mededeelt, hoe hij als 't ware uit de tweede hand arbeidt, en erkentelijk gebruik maakt van hetgeen door onze beste historieschrijvers is opgemerkt en bijeenverzameld.

Hooger vlucht nemen echter het derde en vierde hoofdstuk. Het derde behandelt de vijftiende eeuw in den persoon van Thomas a Kempis. De middeleeuwsche scholastiek en mystiek, de devotie en godsdienstzin zijn dus vooral het onderwerp der beschouwing. Meesterlijk is de karakteriseering van de Imitatio Christi, ‘die in de noord-nederlandsche literatuur hetzelfde vraagstuk stelt als de *Aanbidding van het Lam* (der van Eycken) in de Vlaamsche schilderkunst.’ De bladzijden 240 tot 250, over de Navolging van Christus, komen mij voor onder de best geslaagde uit het boek te behooren. Ons was het ten minste een ware teleurstelling, dat nog niet meer ruimte aan die uittreksels of aan die interpretatie uit dat boek werd gegeven. Wij werden haast boos, dat de auteur gemeend had als tegenstelling zijn schildering te moeten afronden door die breede voorstelling van Potter's Loop der Minne, hoe geestig enkele episodes ook zijn weêrgegeven. - Huet gaf in weinige bladzijden reeds veel. Wij waren dankbaar, maar nog niet geheel voldaan.

Dat gevoel van voldaanheid hadden wij eerst volkomen bij de lezing van het vierde hoofdstuk (de eerste der twee, die aan de zestiende eeuw zijn gewijd) over Erasmus.

Ziehier Huet in zijn volle kracht. Trouwens hij moet den man schilderen, aan wien hij zich misschien het liefst van alle Nederlanders verwant zou willen weten: den man, die in zijn 16e eeuw dezelfde rol vervulde, die later aan Voltaire toeviel; het belichaamd gezond verstand van zijn tijd. Verwonder er u dus niet over, dat Huet met evenveel liefde die beeltenis schildert, als weleer Holbein hem portretteerde op dat kleine verrukkelijke paneel, dat gij in den *Salon Carré* van de Louvre bewondert. ‘Esprit ouvert’ noemt Huet hem ergens: en dit fransche epitheton teekent den wetenschappelijken man, die altijd zijne oogen gebruikte, nooit door eenigerlei fatalisme werd meêgesleept, en die genoeg evenwicht van geest behield, om over alles een tint van lichte ironie te kunnen werpen. Huet bewijst u zwart op wit, hoe Erasmus moest inzien, dat er met het streven van Luther zekere mate van onverstand of verdwazing moest gepaard gaan: hoe Erasmus zich ter wille der waarheid wel verzetten moest tegen het drijven van Luther er van zijn partij: en hoe zijn zienswijze zich ten slotte moest samenvatten in het puntig gezegde: ‘ik ben bereid te sterven voor Christus, indien hijzelf mij daartoe de kracht geeft; maar

sterven voor Luther, dat doe ik niet'. Huet toont aan, hoe de echt Hollandsche trek van gematigdheid in Erasmus tot haar volkomenste uitdrukking kwam. Hij gaat verder, en beweert dat Holland eigenlijk in het wezen der zaak altijd van den godsdienst van Erasmus is geweest. Wij willen nog niet dadelijk beslissen. Het is hier ook niet de plaats. Wij hebben slechts onze lezers opmerkzaam te maken op de meesterlijke vertalingen van stukken uit de dialogen, die Huet in zijn verhaal invlecht: op de fraaie resumeering van 'de lof der dwaasheid', op de bevallige schildering van Anna van Borssele's kasteel, en op de schaduwpartij, die door de groep van Karel van Egmond en zijn kornuiten aan het geheele tafereel wordt gegeven.

Huet wijdt nog een tweede hoofdstuk aan de zestiende eeuw en betitelt het met den naam van Lucas van Leiden. Hij bedoelt dus, na het krijgshaftig, maatschappelijk, godsdienstig en wetenschappelijk element in de Nederlandsche beschaving bezien te hebben, een blik te werpen op het kunst-element. De schilderijen en gravures van Lucas van Leiden zijn hier de kroon op het werk: maar het gansche werk wordt door Huet achtereenvolgens nagegaan. Zoek hier in dit hoofdstuk niet den gang van het vorige: neen, al de deelen ervan zijn saamgesteld als een kunstig mozaiek. Het door anderen (vooral door Taurel en zijne vrienden) met moeite opgedolven materiaal is geslepen, gepolijst en tot een zeker geheel verwerkt. Huet heeft wellicht veel moeite gehad om er dit geheel van te vormen. Toch bevredigt het als zoodanig nog niet en heeft het te veel van een catalogus. Dat er meesterlijke fragmenten in dit hoofdstuk zijn, wie zal er aan twijfelen? Wij wijzen vooral op de bladzijden aan Klaas Sluter gewijd. Voor vrij-wat Nederlanders, die de schouw te Brugge kennen, zal de lofrede op den schoorsteen te Kampen nieuw en verrassend zijn. Treffend is op pag. 533 de opmerking over de nauwe betrekking, waarin de kunst vóór de 17e eeuw tot het *ancien régime* stond; de kunstenaars toen waren in de verste verte geen *bohémiens*.

En zoo komen wij tot het zesde en laatste hoofdstuk, dat tot opschrift voert: 'Overzicht der Letteren.' Wij achten dit hoofdstuk het minst geslaagde van het boek. Was het ook wel noodig dit gedeelte zoo uitgebreid te bewerken? Zeer zeker raakt de Nederlandsche letterkunde van die dagen het cosmopolitische, want het zijn vooral vertalingen waarop men teert: maar dat wat oorspron-

kelijk Nederlandsch was, is op dit veld zoo schaarsch, en met dat oorspronkelijke hadden wij toch in de eerste plaats te doen. Huet speelt een weinig met de gegevens van zijn eigen hoofdstuk, vooral met zijn Reinaert. Nergens in zijn boek laat hij zoozeer aan zijn ironie de volle vrijheid, als juist hier. En alles vat zich samen in deze slotperiode, die ook de laatste periode van ons boekdeel is: ‘Wenscht men wat den vorm betreft onze middeneeuwsche letteren naar een algemeen en in het oog springend karakter beoordeeld te zien, dan is dit de maatstaf. De zuiver nationale trekken van het beeld zijn, of, gelijk in de burgerlijke poëzie van Maerlant, bot; of, gelijk bij de rederijkers, pedant. Doch bij meer dan ééne gelegenheid zagen onze vaderen het fransch de kunst af, tegelijk eenvoudig en verheven, eenvoudig en geestig, eenvoudig en bevallig te zijn. Zoo vaak zij daarin slaagden waren zij voortreffelijk; en deze kleine keurbende van gelukkige proeven vormt eigenlijk de midden-nederlandsche letterkunde.’

Men ziet uit deze zinsnede, dat Huet hier nog eens in anderen vorm terugkomt op wat hij in zijn ‘Land van Rubens’ heeft uitéengezet, toen hij den voorrang, dien België boven ons land heeft, verklaarde uit het voorrecht van Belgiëns taalgemeenschap met Frankrijk en al wat Fransch spreekt. Een oud redacteur van ons tijdschrift, Dr. R. Fruin, heeft in zijn rede in de Maatschappij van Ned. Letterkunde van 15 Juni 1882 zoo goed Huet's partij opgenomen, dat wij hier niets behoeven bij te voegen. Slechts halen wij zijn woorden aan over den raad ‘dien Huet aan zijn vernuftige en juiste opmerking had toegevoegd. Men heeft - zoo gaat Fruin voort - hem hartstochtelijk bestreden, als had hij dien in vollen ernst gegeven... Wij zouden, in plaats van Hollandsch, naar het voorbeeld der Belgen Fransch moeten schrijven.... Wij willen wachten met den raad in overweging te nemen, totdat Huet het voorbeeld geeft, en zijn puntig en pittig Hollandsch verleert om zijn Hollandsche denkbeelden en invallen in een aangeleerde taal uit te drukken.’

Inderdaad, leve ons Hollandsch!

Maar om het goed lief te hebben; om Nederland niet alleen in zijn taal maar in al zijne eigenaardigheden te waardeeren, moet men het goed kennen.

Daartoe vooral strekt zulk een boek als van Huet. Het schrijven van dat boek is een goed werk. Inwoners van staten als de onze

moeten begrijpen, dat zulk een kleine staat alleen een toekomst heeft, wanneer hij iets bijdraagt tot de algemeene beschaving. Het programma moet steeds hoog gesteld worden. Men kan een kleine kern blijven, mits men slechts alle stoffelijke, zedelijke, wetenschappelijke en artistieke krachten in zich ontwikkelt en tot uitdrukking brengt. Er moet iets in ons zitten: dan alleen blijven wij leven; edele hartstochten - zoo zij het - maar dan toch ook hartstochten.

De oude Rotterdamsche Schouwburg door P. Haverkorn van Rijsewijk. Rotterdam, Van Hengel en Eeltjes, 1882.

Ruim negen jaren zijn verloopen sedert de beweging ten gunste van het Nederlandsch tooneel zich ook begon te uiten in belangrijke studiën omtrent de geschiedenis van dat tooneel. Het Amsterdamsch Athenaeum, dat ook op die wijze toonde waard te zijn in eene Universiteit te worden herschapen, mocht er zich op beroemen dat twee zijner kweekelingen, de heeren C.N. Wijbrands en J.H. Rössing, een schitterend voorbeeld gaven en uitmuntende monografiën wijdden aan de belangrijkste bladzijden uit de geschiedenis van het Amsterdamsch tooneel. Anderen sloten zich bij hen aan: F. van der Goes, die een zakelijk opstel over de familie Bouhon schreef, Loffelt, die ‘Kijkjes’ gaf ‘in het tooneelleven van weleer’, Kronenberg, Gallée e.a. - en toen scheen het gedaan. Wijbrands verzonk in herderlijke beslommeringen, Rössing aanvaardde een administratieve betrekking bij de vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’, Loffelt en van der Goes wijdden zich meer in het bijzonder aan de tooneelcritiek. Met te levendiger belangstelling begroeten wij daarom het werk, waarin de heer van Rijsewijk, wiens tooneelfeuilletons in de Nieuwe Rotterdamsche Courant zoo veel hebben bijgedragen om de belangstelling in het tooneel zoowel te Rotterdam als daar buiten op te wekken, de geschiedenis van den Rotterdamschen schouwburg van 1773 tot 1798 te boek heeft gesteld. *De Oude Rotterdamsche Schouwburg* heet het zware boekdeel, 346 bladzijden tekst met 6 bijlagen, 8 platen en facsimiles van handteekeningen, genealogiën enz.

Allereerst geeft de schrijver een overzicht van de verschillende schouwburgen, welke Rotterdam van 1628 tot 1774 heeft bezeten.

In eerstgenoemd jaar werd door het weeshuis op de Glashaven een schouwburg gesticht, die, in navolging van Costers stichting te Amsterdam, *Academie* genoemd werd. Meent von Hellwald in zijne verdienstelijke ‘Geschichte des Holländischen Theaters’ in de stichting van schouwburgen door en ten behoeve van liefdadige kerkelijke instellingen eene uiting te zien van den praktischen zin van ons volk, dat steeds het aangename met het nuttige weet te verbinden, de heer van Rijsewijk acht het, met het oog op den bekenden tegenstand van de kerk tegen het tooneel, bevreemdend, dat eene kerkelijke instelling als het weeshuis tooneelvoorstellingen liet houden, en knoopt hieraan de opmerking, dat de Regenten niet geheel zuiver in de leer schijnen geweest te zijn. Ons komt zoowel de eene als de andere verklaring overbodig voor. Het is toch bekend, hoe reeds jaren her in alle landen de opbrengst van openbare vermakelijkheden voor liefdadige doeleinden werd bestemd. Het zoogenaamde armengeld (*droit des pauvres*) dagteekent in Frankrijk van een arrêt du Parlement van 1541, waarbij bepaald werd dat de *confrères de la Passion* hunne vertooningen alleen mochten geven op voorwaarde ‘de bailler aux pauvres la somme de 1000 livres tournois: ... à cause que le peuple sera distrait du service divin et que cela diminuera les aumones.’ Afgescheiden van hunne meerdere of mindere zuiverheid in de leer, deden zoowel Dr. Samuel Coster te Amsterdam als de Regenten van het Rotterdamsche weeshuis niet anders dan een ook elders geldend gebruik volgen.

De tooneelspelers, die Rotterdam bezochten, moesten beurtelings een onderkomen zoeken in tenten, in loodsen, in een manége en zelfs - in navolging van Molière met zijn *Illustre Théatre* - in een kaatsbaan. Zoo zou het Rotterdamsch tooneel allicht nog lang hebben kunnen voortsukkelen, zonder eigenlijke geschiedenis, indien niet de noodlottige brand van den Amsterdamschen Schouwburg van 11 Mei 1772 de Amsterdamsche tooneelspelers uit elkander had doen stuiven en een der beroemdsten onder hen, Jan Punt, op het denkbeeld had gebracht om te trachten met een door hem bijeengebracht gezelschap zijn fortuin in de Maasstad te beproeven. Met Punt's komst begint de eigenlijke geschiedenis van het Rotterdamsch tooneel.

De heer van Rijsewijk verhaalt ons Punt's optreden in de tent van Erkelens, de voorstellingen door hem gegeven, de slechte zaken die hij maakte, zijn onaangenaamheden met de schouwburg-

commissarissen, den bouw van een nieuwen schouwburg op den Coolsingel, in December 1774 geopend, de voorstellingen aldaar gegeven, eerst onder het bestuur van commissarissen, later van den beroemden tooneelspeler Maarten Corver, als directeur.

Schrijft von Hellwald, dat hem de redenen niet bekend zijn, welke Corver bewogen in 1779 de directie van den Rotterdamschen schouwburg neer te leggen, van Rijsewijk schetst ons de tegenwerking, die Corver ondervond van den commissaris van Spaan, bij wien de bevallige tooneelspeelster de Bruin in blakende gunst stond; hoe ook de acteurs hem den voet dwars zetten, en hoe Corver eindelijk, nadat van Spaans gunstelinge den schouwburg gehuurd had en als directrice was opgetreden, de zaak moede werd en zijn ontslag nam. Zoo worden ons de lotgevallen van den schouwburg op den Coolsingel tot 1798 in bijzonderheden verhaald.

Geen grooter genot voor een geschiedschrijver dan zijn voorgangers op onwaarheden te betrappen. De heer van Rijsewijk heeft zulk een genot kunnen smaken, toen hij de bewijzen in handen kreeg, dat al wat door Hilman en anderen omtrent de afkomst van Andries Snoek werd verhaald, onjuist is; dat Snoeks vader geen zeekapitein, later wijnhandelaar, maar een gewoon schipper was uit de Jonkmanssteeg, waar zijn vrouw waarschijnlijk een slijterij hield. Aan den roem van Andries Snoek zal dit zeker niet schaden; maar de ontdekking levert een bewijs te meer van de lichtvaardigheid, waarmede onze tooneelgeschiedschrijvers elkander hebben nageschreven.

Dergelijke lichtvaardigheid zal men dezen geschiedschrijver zeker allerminst ten laste kunnen leggen. Van de groote zorg aan de samenstelling van dit werk besteed, van de nauwkeurige onderzoekingen door den schrijver overal ingesteld, waar hij maar iets meende te zullen vinden wat met den Rotterdamschen Schouwburg in eenige betrekking staat, getuigt elke bladzijde. Wanneer men zoo ijverig en met vrucht gezocht heeft, is de verzoeking groot om nu ook alles te geven wat men vond. De heer van Rijsewijk heeft die verzoeking niet weêrstaan, vooral niet in het eerste gedeelte van zijn werk. Daar toch krijgen al de leden van het gezelschap van Punt een beurt; daar vernemen wij, dat de familie van eene actrice van den 3^{en} rang (Mej. v.d. Stel) op den Binnenweg woonde, dat de tooneelspeler Rivier eerst in het Hang en

later aan den Binnenweg verblijf hield; dat een zoon van dien Rivier - een knaap, van wien wij later niets meer hooren, dan dat hij in 1786 den Franschen gezant een vers overhandigt, - op 13 November 1774 gedoopt werd en dat de actrice Hendrina van Thil en haar man K.K. Molster, de plechtigheid als doopgetuigen bijwoonden. Door zoo af te dalen in bijzonderheden van geen of weinig belang loopt men gevaar, van de lezing van een dergelijk werk af te schrikken, terwijl het juist zaak is, om het, zonder aan de degelijkheid te kort te doen, door een levendige en zoo veel mogelijk plastische voorstelling der feiten, voor vele lezers aantrekkelijk te maken.

Laten onderzoekingen als die, waaraan wij het werk van den heer Haverkorn van Rijsewijk te danken hebben, op menige tot dusver duistere plek onzer tooneelgeschiedenis een helder licht vallen, er blijft op dit gebied nog oneindig veel te doen over. Wanneer het Tooneelverbond tot de vette jaren zal zijn genaderd, zal het mede de uitgaaf van dergelijke studien kunnen bevorderen; thans is het de taak van allen, die ons Tooneel iets meer dan eene platonische liefde toedragen, zulk een arbeid te steunen en daardoor nieuwe ontdekkingstochten mogelijk te maken.

Tot het groot aantal vragen, waartoe de lezing van een werk als het boven besprokene aanleiding geeft, behoort ook deze: Blijkt, bij eene vergelijking tusschen toen en nu, het repertoire onzer schouwburgen voor- of achteruit te zijn gegaan?

Het heeft zijne eigenaardige bezwaren en gevaren daarop zoo terloops een pertinent antwoord te geven, maar toch verdient het opmerking, dat terwijl op den Rotterdamschen Schouwburg, onder het bestuur van de Commissarissen en onder dat van Corver, bijna al de werken van Molière werden gespeeld, diezelfde Molière voor onze hedendaagsche tooneelbesturen, wanneer men het repertoire der laatste jaren raadpleegt, een nagenoeg onbekende grootheid schijnt te zijn. Ook in het vertoonen der tooneelstukken van eigen bodem waren de voorgangers onzer huidige tooneelbestuurders minder schroomvallig. Een lange reeks van stukken, lang geen meesterstukken voorzeker en voor onzen tegenwoordigen smaak

grootendeels ongenietbaar, maar die, als vruchten uit eigen hof, voor het publiek dier dagen ongetwijfeld hunne eigenaardige aantrekkelijkheid gehad zullen hebben, is daar om het te bewijzen. Hoe het daarmeê heden ten dage gesteld is, kan onder meer hieruit blijken dat onlangs een onzer groote bladen de uitgaaf der stukken van de hh. Gram en Maas Geesteranus aankondigde als eene die ‘den rederijkers zeker hoogst welkom zou zijn’!

Wij hebben groote sympathie voor hen, die zich door den ongunst der tijden niet laten afschrikken om voor ons tooneel te schrijven. De wet op het auteursrecht van 28 Juni 1881 heeft er voor gezorgd, dat zij, hunne dramatische producten in druk gevende, niet langer gevaar loopen dat de ecrste de beste tooneeldirectie de hand op hunne stukken legt, zonder hun van de vertooning eenig geldelijk voordeel te laten genieten. De toestemming van den schrijver wordt thans voor het vertoonen ook van gedruk te stukken vereischt. Dit heeft onder meer dat voordeel, dat de schrijver ten opzichte van die vertooningen ook nog andere dan geldelijke voorwaarden kan bedingen. Onder die andere voorwaarden rekenen wij in de eerste plaats de toelating van den auteur tot de lezing van zijn stuk en tot de repetitiën. De lezing, overluid en met verdeelde rollen, de vertooning op de planken, zijn de levende critiek voor den dramatischen schrijver. Het kan niet genoeg herhaald worden, dat de levensvatbaarheid van een stuk, hetwelk iets anders wil zijn dan een ‘Buchdrama’, ten slotte alleen beoordeeld kan worden op het tooneel zelf. Door den criticus aan de schrijftafel kunnen enkel de letterkundige verdiensten van het tooneelstuk worden beoordeeld; de verdienste van het drama *als drama* ontsnapt aan zijne waarneming.

Bij alle waardeering dus van F a a s s e n ' s werken, die de vuurproef reeds meermalen glansrijk hebben doorstaan, van G r a m ' s *Patienten* en *Haar Tweede man*, van M a a s G e e s t e r a n u s ' *Af en aan*, van H u f v a n B u r e n ' s *Speculanten* en R o o d h u i z e n ' s *Roofvogels*, bepalen wij ons tot eene eenvoudige aankondiging van dezen tooneelarbeid, en geven wij den schrijvers in 't voorbijgaan het eeresaluut, dat aan moedige mannen toekomt.

Chiaroscuro. Vertellingen tusschen licht en donker, door C. van Nievelt. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1882.

Chiaroscuro noemt de heer C. van Nievelt den bundel, waarin hij zijne in de laatste jaren verschenen novellen verzamelt, en voor hen, die het vreemde woord niet kunnen uitspreken en niet verstaan, voegt hij er als onder-titel bij: *Vertellingen tusschen licht en donker*.

'Tusschen licht en donker'; - de heer van Nievelt houdt van wat nevelt (*nomen et omen*), hij heeft een voorliefde voor het geheimzinnige en spookachtige. Voordat hij Jack Bobson, een wiens geest in een nevel gevangen is, zijn denkbeeldige Poolreis laat verhalen, vertoeft de schrijver van *Chiaroscuro* op een der bruggen van Londen, en dan heet het:

'Gelijk een visioen' - daar hebben wij het al dadelijk! - 'gelijk een visioen uit het Boek der Openbaring, was hem de aanblik van de rivier en hare oevers -: eene glazen zee met vuur gemengd. Millioenen waren de lampen in den nacht. Londen's diepe stem, gedempt, rolde dreunend over de wateren. En zeewaarts, met dof gebruis tegen de granieten bogen, gleed in de diepte de zwarte stroom, de lampen weerspiegelend met sidderende flikkerglansen. Dan daalde vaak, in de droeve maanden November en December, een grauwe mist uit de hoogte en legde zich neder op Babylon.... De millioenen lampen waren als uitgebluscht; onzichtbaar geworden waren hare trillende schijnselen in het water; al de voorwerpen rondom, ook de brug zelve, waren aan mijn oog onttrokken, als weggesmolten in het niet. Maar de hemel was vervuld van een valen gloed, waarover matte schaduwgestalten schenen heen te trekken in spokenden optocht.'

Zulke schaduwgestalten zijn voor van Nievelt geliefkoosde figuren. Al aanstonds treffen wij er eene aan in de eerste vertelling van den bundel: *de Grauwe Vrouw*. Meester Claudius uit Rotterdam gaat voor zijn plezier op reis, zoo hij denkt alléén, maar nauwelijks is hij in zijn coupé gezeten of hij ziet in den hoek aan het andere venster 'eene donkere gestalte, vormloos in een gedoken, dichtgesluierd van kruin tot voeten in het grauw.' Het is de Zorg - *atra cura* - die hem overal vervolgt en hem het leven vergalt.

Iets soortgelijks overkomt een anderen meester - een meester in de rechten nog wel! - Dorus Dadelboom, die op een Oude-

jaarsavond, nadat zijn vrienden vertrokken zijn, zit te hobbelen in zijn wipstoel, en, al soezend en schommelend, tot het bewustzijn geraakt, dat hij niet langer alleen is, dat er dicht naast hem een andere stoel op en neergaat, een stoel, die zoo even nog roerloos gestaan had en ledig. In dien stoel zit een oud heer, die ‘de genius der Noordsche huislijkheid, der wintersche poëzie,’ Sylvester, blijkt te zijn.

De derde geestverschijning neemt de heer van Nievelt voor eigen rekening. Als hij te Trier 's avonds aankomt en zich uitgehongerd aan tafel heeft gezet, bespeurt hij bij het ledig schenken van zijn tweede halfje Braunenberger, dat hij niet alleen gegeten heeft, maar dat twee dames met hem hebben aangezeten. Die dames, die het hem in het vervolg van het verhaal vrij lastig maken, blijken bij slot van rekening het Oude en het Nieuwe Geloof te zijn.

Wij hebben tegen dergelijke voorstellingen op zichzelven niets; maar men zij er niet te gul meê. Het wordt licht *manier*. Heeft van Nievelt het ongeluk een der personen van zijne vertelling niet terstond bij naam en toenaam aan te duiden, tien tegen een, dat de uitgeslapen lezer, die er niet in wil loopen, begint met den onbekende voor eene allegorische figuur, voor de verpersoonlijking van een of anderen hartstocht, van eene of andere wetenschap of wat dan ook te houden. Daarenboven is bij zulk allegoriseeren de klip van het valsch vernuft niet altijd te vermijden, en wee als de beeldspraak niet opgaat of niet uitkomt, en het den lezer op zijne beurt begint te ‘schemeren’. Zoo is het ons tot op den huidigen oogenblik nog maar niet duidelijk willen worden wat de schrijver bedoelt, wanneer, aan het slot van de eerste vertelling, *de Grauwe Vrouw*, de Zorg, die Meester Claudius zijn leven lang vervolgt, die hem, wat voor anderen een der heerlijkste genietingen is, ondragelijk maakt, dezen Zwaarmuts, bij zijne thuiskomst, als hij met de kussen van vrouw en dochter ontvangen wordt, in het oor lispelt:

‘Kom, scheld mij niet. Voor alle schatten ter wereld zoudt ge mij toch niet willen missen. Want zie! - zonder dézen, die u zoo lief zijn, zoudt ge mij niet hebben - maar zonder Mij, ook niet dézen!’

Doch - ‘*N'est pas conteur qui veut!* Daarom loopt gij er zoo eenen tegen het lijf, die van vertellen de kunst verstaat, houd dan gerust uw eigen mond gesloten en wijd geopend uwe ooren.’ De heer van Nievelt herinnert het ons nog juist tijdig genoeg om ons van verdere opmerkingen terug te houden. De schrijver van *de Paraplu van den Kapelaan*, van *de Jonkvrouw van Hillegersberg*, van *Har-*

monia, van *Don Juan del Mulino* verstaat de kunst van prettig, frisch, opwekkend vertellen. En komt het te pas, dan wordt de onderhoudende verteller van zoo even een vurig wegsleepend redenaar, een bezield en bezielend dichter.

Hoor slechts de beschrijving van een orgelbespeling in de kerk van het afgelegen stadje Vreeburg:

'- - Er daverde een storm door de orgelpijpen. Geweldig rolden de golven der fuga op mij los. Ik voelde huiverend ze henen gaan over mijn hoofd. Eener wild bewogene zee gelijk, die aanbeukt tegen de rotsen, zóó liepen zij op tegen de trillende zuilen, en sloegen zij samen in de ronding der verwulven... En de tempelruimte werd haar te eng: in de hoogte baanden zij zich eenen uitweg. Daar openden zich de steenen bogen; sterren flonkerden mij toe; de hemelen lagen bloot boven mij. En de fugatonen, steeds voortjagend achter elkander, werden als het geraas van eenen grooten veldslag met geschetter en gedreun en de kreten van strijdenden. Een woest gewemel trok voorbij; groepen van antieke en middeneeuwsche gestalten, profeten en heiligen, martelaren en hervormers, wanhopend zich werend tegen eenen drom van duivelen. Vreeselijk was de slachting; ik kon ze niet tellen, de edelen die er bezweken voor de overmacht.... maar toen de kamp op het heetst was, en de legioenen der hel overal dreigden te zegevieren, toen trad de bleeke Nazarener voorwaarts op de wolken, met het kruis over den schouder, de doornenkroon op het hoofd. En de duivelen namen gillend de vlucht - en al de gevallenen herrezen - en met een gloria! gloria! begroetten duizendstemmig hem allen. *Gloria! Hosannah in Excelsis!*'

H. Hollidee, *Etsen naar het Leven, met inleidend woord door* A.C. Loffelt *en een teekening van* Israëls. Tweede druk. Leiden, E.J. Brill, 1883.

De lezers van *de Gids* hebben zeker noch zulk een slecht geheugen, noch zulk een ondankbaar hart, dat zij zich niet met genoegen *de Pruuvers* van H. Hollidee herinneren, dat kostelijk tafereel uit het Noord-Brabantsche volksleven, hetwelk in September 1878 dit tijdschrift versierde. Anderhalf jaar later werd deze novelle met eenige andere van denzelfden schrijver in één bundel

bijeengebracht en in het licht gezonden met een inleidend woord van den heer Loffelt, die de eer heeft van Hollidee ontdekt te hebben, en die zich bij deze uitgaaf, minder smaakvol, de rol van ‘baker’ toekent, en met eene teekening van Israëls. Thans is van dezen bundel reeds een tweede druk mogelijk geworden. Een welverdiend succes.

Toen de heer Loffelt zich tot tolk maakte van het praatje, dat de schrijver zich achter een pseudoniem moest verbergen, omdat in ons land een kundig ambtenaar zijn goeden naam in gevaar brengt met novellen te schrijven, heeft hij zijne bakersrol, naar onze meening, wat al te zeer *au sérieux* genomen. Dit in 't voorbijgaan.

Hollidee is zonder twijfel een ongemeen talent. Aan fijne opmerkingsgave paart hij een goeden smaak, die hem bij de uitvoering van zijne dorpsnovellen - een kunstsoort, waarbij de besten de klip van overgevoeligheid niet altijd weten te vermijden - eene soberheid doet in acht nemen, waardoor de meeste zijner ‘Etsen’ fijngevoelde kunstwerkjes zijn geworden. Hij weet de ‘hartsgeheimjes, die de natuur hem toevertrouwt bij het dwalen op de hei’ - men herinnert zich Vosmaer's ‘Weet gij wat etsen is?’ - in keurige taal weer te vertellen en ‘juist ter snede te treffen’ wat in zijn

> rijke dichterziel
> Uit phantasie en leven samenviel.

Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588-1598, *door* Dr. R. Fruin. Derde uitgaaf. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1882.

Naar de derde uitgaaf van R. Fruins ‘*Tien jaren*’ werd sedert lang reikhalzend uitgezien. Jaren geleden reeds was de tweede uitgaaf van 1861 uitverkocht; om in het bezit te geraken van het meest klassieke boek, dat in onze taal over den worstelstrijd met Spanje verschenen is, had men de kens tusschen twee wegen: òf men kon het van een gelukkigen eigenaar ter leen vragen en vergeten het terug te geven, - òf men moest de zeldzame en voor het groote publiek weinig toegankelijke kans afwachten, die een publieke boekenveiling af en toe kwam aanbieden.

Blijkens de voorrede van deze derde uitgaaf heeft de schrijver het niet noodig geacht in de tweede veel te veranderen; en wij weten dat de Leidsche Hoogleeraar tot de (niet al te mild ge-

zaaide) geleerden behoort, wien de erkenning van vroeger aangenomen dwaling geen moeite kost. De voornaamste toevoegselen worden gevonden in de verwijzingen naar documenten, die sedert de vorige uitgaaf het licht gezien hebben, maar toch reeds door den schrijver waren geraadpleegd.

Over de waarde van het boek uit te weiden is overbodig. Niemand mag het ongelezen laten, die een aanschouwelijke voorstelling wil erlangen van de werking en tegenwerking der godsdienstige, staatkundige en economische drijfveeren, welke Europa op het laatst der zestiende eeuw in beweging brachten. Dat het de vrucht is van een ontzaglijke studie van alle toegankelijke bronnen, dat des schrijvers warme sympathie voor de zaak des vaderlands geen de minste afbreuk doet aan de gestrengheid der critiek, welke hij op die bronnen toepast, - reeds lang is het dankbaar door allen erkend, die in staat zijn er over te oordeelen. Zeldzamer nog is, in onze historische litteratuur, de kunst om het aldus verkregen materiaal in een vorm te gieten, die de lezing van het boek voor ieder beschaafd lezer een genot maakt. Die kunst hebben wij bij de herlezing op nieuw gewaardeerd; vooral in de schoone hoofdstukken, waar ons aanschouwelijk wordt gemaakt, dat de opstand de noodige krachten alleen heeft kunnen putten, in materieelen zin, uit den handel en de nijverheid der Hollanders en Zeeuwen, die in die dagen zulk een verwonderlijke vlucht namen, in moreelen zin, uit den geloofsijver en de ijzeren consequentie der Calvinistische minderheid onder de opstandelingen.

Ons dunkt het dan ook een zeer gelukkig denkbeeld van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, dit werk onder degenen op te nemen, welke de bibliotheken van alle departementen zullen moeten bevatten. Indien er één boek is, dat èn om inhoud èn om vorm voor ons volk de plooi van een opengeslagen boek verdient te krijgen, één boek waaraan de naam van populair en van klassiek tevens toekomst, dan is het wel de: '*Tien jaren*' van Fruin.

***Een Hollandsche stad in de Middeleeuwen*. (Eerste gedeelte), door Dr. P.J. Blok. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1882.**

Van de straks geprezen kunst, 'l'art de faire un livre', levert het belangrijke werk van Dr. P.J. Blok, een veel zwakker sprekend

voorbeeld op, al komt het geestelijke vaderschap, blijkens de voorrede, ook aan den Hoogleeraar Fruin toe. Men zal zich de keurige bijdrage herinneren, door laatstgenoemde in het Aprilnummer 1873 van dit Tijdschrift[1] geplaatst, naar aanleiding van de uitgaaf der Leidsche Keurboeken door Dr. Hamaker. Het werk nu van Dr. Blok is eene studie over nagenoeg hetzelfde onderwerp, doch in veel meer uitgebreiden vorm.

Hoofdbron van kennis is voor Dr. Blok het rijke gemeentearchief van Leiden geweest; bovendien heeft hij vlijtig gebruik gemaakt van de rekeningen en registers, die op het Rijks-archief bewaard worden, en van de vrij omvangrijke en steeds aangroeiende litteratuur over de nederlandsche rechtstoestanden in de middeleeuwen. Het werk getuigt overal van zorgvuldige bronnenstudie en van scherpzinnige combinatiegave. Maar dat het een aangename lectuur aanbiedt, - of, gelijk de schrijver hoopt, ‘ons een vrij getrouw beeld der hollandsche maatschappij oplevert’ in de periode die in dit eerste deel behandeld wordt (namelijk tot aan de heerschappij van Philips van Bourgondië), - wij zouden het niet durven beweren. Op ons maakt het boek den indruk, alsof de schrijver de groote menigte wetenswaardige bijzonderheden die hij mededeelt (en gedeeltelijk voor het eerst aan het licht brengt), nog niet genoeg beheerscht, om die toteen beeld der maatschappij samen te vatten. Door de vele boomen krijgt de lezer het bosch niet te zien.

Er is niet genoeg perspectief in het boek; en wanneer de schrijver naar iets van dien aard streeft, dan overtuigt hij ons niet altijd, dat hij juist ziet. Zoo neemt hij in de laatste helft der veertiende eeuw in de stedelijke instellingen een strooming waar in de richting eener aristocratische regeering, maar beschouwt de instelling der *hooftmans* of *homans* als een democratischen dam, tegen die aristocratische strooming opgeworpen. 't Kan wezen, dat hij gelijk heeft. Maar wanneer hij ten bewijze daarvan de woorden aanhaalt: also si homans ghecoren worden bi consent van den gherechte, der vroetscip ende eens deels der rycdom van der ‘stede,’ en da aruit concludeert: ‘De benoeming geschiedt *dus* met toestemming van de vroedschap *door de burgers*....; de homans zijn derhalve een geheel democratische instelling enz.,’ - dan vragen wij ons af: waar haalt Dr. Blok die burgers van daan?

1) Dl. II, bl. 119.

En dan herinneren wij ons, dat hij negen bladzijden vroeger de keuze der vier raadslieden ‘bi goedencken des gherechts’ en bij meerderheid der vroedschap, een grooten stap in de richting der aristocratie genoemd heeft. Hij had ons nog moeten aantoonen, hetzij dat de woorden: ‘bi consent’ op bl. 171 iets anders beteekenen dan het ‘bi goedencken’ op bl. 162, - of ook, dat de medewerking van ‘een deel der rycdom’ aan de verkiezing gelijkstaat met een benoeming door *de burgers*.

Ook zou het ten behoeve van een ruimeren lezerskring dan dien der geschiedkundigen van 't vak, wel aanbeveling verdiend hebben, indien de schrijver sommige uitdrukkingen, die hem zoo natuurlijk als een tafelpraatje in de ooren klinken, nader had toegelicht. Zoo handelt hij uitvoerig over *schot en lot*, maar verwijst den lezer voor de beteekenis van die woorden naar Kluit, ‘Historie van Holland's Staatsregeering’, welk klassiek werk helaas niet in de bibliotheek van ieder beschaafd Nederlander staat. Duidelijker (dan vroeger besproken stukken) acht schrijver een brief, waarin Graaf Willem III sommige handvesten erkent, met de bijgevoegde clausule, dat hij de voorrechten zal erkennen ‘also verre alsi betoghen moghen.’ Wij betwijfelen of de gewone lezer dat zoo duidelijk zal vinden. In de tweede noot onder blz. 36 laat Dr. Blok ons in pijnlijke onzekerheid omtrent hetgeen wij te denken hebben van de moraliteit van een pastoor der Kerk te Leiden, die drie zoons en eene dochter heeft, en toch hoog aangeschreven staat bij wereldlijke zoowel als bij geestelijke autoriteiten.

Met dat al belooft het werk, waarvan wij hier het eerste deel aankondigen, een blijvende aanwinst te worden voor de kennis onzer historie. Indien de schrijver onder de bewerking van de volgende gedeelten ook met het gezichts- en bevattingsvermogen van een minder goed voorbereid publiek te rade wil gaan, dan zal zijn boek ook eene aanwinst blijken voor onze litteratuur.

***Volksgodsdienst en Wereldgodsdienst. Vijf voorlezingen, naar opdracht van de bestuurders der Herberstichting, gehouden te Oxford en te Londen door* A. Kuenen. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1882.**

In de beperkte ruimte van vijf voorlezingen geeft Prof. Kuenen ons in *Volksgodsdienst en wereldgodsdienst* de resultaten eener

verbazingwekkende geleerdheid en studie. Streelend is het voor ons nationaal gevoel een onzer uitstekendste geleerden door het Engelsch publiek gewaardeerd, gekozen, in zijn midden geroepen te zien. Naast Parijs met Renan, naast Oxford met Max Muller prijkt ons beroemde Leiden met Kuenen.

Waarin bestaat het universeel karakter van een godsdienst? vraagt Kuenen. In het getal zijner aanhangers? Dan zou de Islam meer dan eenige andere een wereldgodsdienst zijn. Maar wereldgodsdienst is een woord, dat niet slechts dient tot aanduiding van een feit, maar ook van een hoedanigheid. Uit de natie geboren en zich boven haar verheffend, zoo kenschetst Kuenen het voor alle natiën bestemde. Op dezen toets gesteld wordt de Islam te licht bevonden. Oorspronkelijkheid wordt Mohammeds werk ontzegd. Allah's profeet is een reproductie van Israëls groote leidslieden, zijn prediking door het Judaisme bepaald. De uitbreiding des Islams over een groot gedeelte der aarde moet niet aan de uit zijn zedelijken kern uitstralende kracht en gloed, maar veeleer aan zijne geringe diepte en oorspronkelijkheid toegeschreven worden. Als een sluier valt de Islam over de andere godsdiensten heen. Ze assimileeren, ze in zich opnemen en herscheppen kan hij niet. Hij plooit zich niet naar de eischen eener hoogere beschaving, hem is een grenslijn getrokken, waar hij ophoudt een beschaven de macht te zijn en het tegendeel wordt. Na met den lezer den steeds zich verbreedenden stroom van Israels profetisme te zijn gevolgd tot waar deze in het Judaïsme verzandt, om later zoo machtig weer op te bruisen, na van dit profetisme het verheven zedelijk karakter in het licht gesteld te hebben, gaat Kuenen over tot het Buddhisme dat hij kenschetst als een monnikenorde met hare geaffilieerden. Hij ontkent nadrukkelijk dat het Buddhisme op het ontstaan van het Christendom eenigen rechtstreekschen invloed zou hebben uitgeoefend. Wat den persoon van Buddha betreft, met zekerheid is het vooralsnog niet uit te maken of het Buddhisme *une oeuvre impersonelle* is, dan wel of het een stichter heeft. Wie die stichter ook moge geweest zijn, hij was een monnik, zijne volgelingen monniken. Deze monniken hokten niet samen, maar wandelden. Zij gaan uit op bekeering. Zoo reikt over den scheidsmuur heen het monnikenwezen der wereld de hand. Belangwekkend is Kuenen's paralel tusschen Buddha en Frans van Assisi. Barmhartigheid, de lust om te redden, ziedaar de magneet van het

Buddhisme. Doch mank gaat deze godsdienst aan het lijdelijke der vroomheid, die het kweekt. Van den kloostergeest is het doortrokken. Wereldschuw zondert het zich af. Agressief treedt het niet op tegen het verkeerde in de maatschappij. Het loopt uit op quietisme, ja, op indifferentisme. De waarborg der levenskracht van het Christendom ligt in zijn veranderlijkheid. Onafgewerkt treedt het de wereld in, den loop der beschaving volgt het en schept uit zijn binnenste uit steeds nieuwe vormen, die zich der behoeften van de menschheid aanpassen. Wie Kuenen gelezen heeft zag een grootsch panorama aan zijn oogen voorbijgaan. Het Nederlandsch publiek is er den geleerde dank voor verschuldigd dat hij het in Engeland gesprokene voor zijne landgenooten door den druk verkrijgbaar heeft gesteld.

H. Havard, *Het land der Geuzen. Uit het Fransch door* Mej. S.M. Campbell. Leeuwarden, J.G. Wester, 1882.

Waarom heeft de uitgever een boek van den heer Havard en nog wel een zoo belangwekkend boek als *Het land der Geuzen* met een letter gedrukt, wier kleinheid een vermoeienis is voor de oogen?

Het werk verdient de algemeene belangstelling. Vlaanderen, het land van den goeden sier en der gezelligheid, het land overdekt met grootsche monumenten van bouwkunst, doorwandelt de heer Havard niet slechts als toerist maar ook als geschied- en oudheidkundige. Hij dwaalt niet alleen over de straten rond, maar duikt in archieven, herstelt uit zijn rijken schat van kennis de vervallen steden voor het oog der verbeelding in hun vroegeren staat. Onderhoudend, nooit in dorre geleerdheid vervallend, beschrijft hij u de kunstwerken uit Vlaanderens bloeitijd herkomstig. Hij staat er voor stil met den lezer, maakt hem op allerlei merkwaardigs opmerkzaam. Havard is de vriendelijkste leidsman en onderwijzer, dien men zich kiezen kan, wanneer men deze gewesten doorreizen, er met rijke vruchten voor zijn geest beladen uit terugkeeren wil. Het sierlijke stadhuis van Oudenaarde, een der opmerkelijkste gebouwen in Europa, de St. Maartens kerk te Yperen, waarin Jansenius' graf, Brugge wemelend van schilderachtige punten, Memling's standbeeld in zijn muren herbergend, tevens bezitster zijner schoonste doeken - Vlaanderens

oude steden, haar schitterend verleden, haar tegenwoordige eenzaamheid en vervallen staat schildert de heer Havard met het hart van een beminnaar der oudheid en met het geoefende oog van den kunstkenner. Merkwaardige historische bijzonderheden, vermakelijke aneedoten, boeiende gezichtspunten ontbreken niet. Ook geeft hij de oude Vlaamsche volksliederen, met het daarbij behoorende notenschrift. Van de Vlaamsche beweging heeft de heer Havard geringe verwachting. Zij blijft binnen de grenzen van Vlaanderen besloten. Een Waal leert nu eenmaal nimmer Vlaamsch. Het Vlaamsch versplintert in tallooze dialecten. Om haar te zuiveren zou men een academie moeten stichten op de leest der Fransche geschoeid. En ook dan nog, zegt de heer Havard, zou het twijfelachtig zijn of men slaagde. - Wat men ook denke van deze laatste beschouwingen, die zeker niet van oppervlakkigheid zijn vrij te pleiten en onder onze Vlaamsche vrienden vrij wat tegenspraak zullen vinden, dit boek is niet slechts een gids voor den leergierigen, kunstminnenden toerist, maar het is een handboek, dat telkens verdient te worden opgeslagen, waar onderwerpen, welke met oud-Vlaanderens kunst in betrekking staan, ons bezighouden.

***Tirailleursvuur uit een paedagogisch en letterkundig kamp, door* J.A. Bientjes, *Leeraar aan 's Rijks Hoogere Burgerschool te Utrecht*. Deventer, W. Hulscher GJz., 1882.**
***Dat getob met onze jongens! door* Jan Holland. Deventer, W. Hulscher GJz., 1882.**

Het is bekend dat de heeren Bientjes en Jan Holland zich met ijver aan het opvoedkundig vraagstuk van onzen tijd laten gelegen liggen. Eerstgenoemde verzamelde zijne opstellen, welke in *de Gids*, in *Eigen Haard*, in *de Amsterdammer* en in wijlen *de Banier* verschenen, tot een bundel. Jan Holland vermeerderde het aantal van zijn vlugschriften met een nieuw geschriftje.

Terwijl de heer Bientjes van Jan Holland getuigt: ‘Er steekt een Nederlandsche Swift in hem’, wil Jan Holland dat de Nederlandsche jongens zich den naam van den ijverigen kampioen Bientjes in het geheugen prenten, een naam die ‘gemakkelijker

te onthouden (is) dan die van de uitvinders van het haringkaken en van den zeilwagen'. Wij halen dit aan, niet zoozeer om te doen zien welke goede gevoelens de beide strijders elkander toedragen, en hoe zij elkaar over en wêer de senebladen en de rabarber toereiken, als wel om te toonen dat de heeren voor een beetje overdrijving niet vervaard zijn. Dat dergelijke overdrijving de goede zaak welke zij voorstaan niet geschaad heeft, zouden wij niet durven verzekeren. Waar - om iets te noemen - de heer Bientjes schrijft: 'Onze jongens van twaalf jaar hoepelen, tollen en knikkeren niet meer; onze meisjes springen niet meer touwtje. De eersten rooken onrustbarend veel, zij biljarten en drinken beijersch bier; de laatsten kleeden zich als jonge dames, zitten nuffig stil op kransjes en zijn wanhopig wijs,' - daar heeft ieder onzer uit zijne naaste omgeving voorbeelden voor het grijpen van twaalfjarige knapen die wèl hoepelen en knikkeren, niet rooken, noch beijersch bier drinken, en van meisjes van gelijken leeftijd, die dolgraag en zooveel mogelijk touwtje springen.

Zoo ook bij Jan Holland. Sterk door zijne ervaring als paedagoog, schrijft hij er maar op los, raak of mis. *Mis* was ongetwijfeld in een van zijne vroegere geschriften (*Moederne Heksen*) zijne redeneering over het muziekonderwijs; *mis* zijn aanval op het Franschleeren van jonge kinderen, - alsof men niet dagelijks kan opmerken met hoeveel gemak kinderen van 6 tot 8 jaar tegelijk met hunne moedertaal eene andere levende taal leeren, en hoe op die wijze in volgende leerjaren heel wat hoofdbrekens wordt bespaard.

Intusschen, al is er in hetgeen deze kampioenen beweren veel *sujet à caution*, hun streven verdient waardeering en ondersteuning. Het is zaak, dat het vraagstuk zelf aan de orde blijve.

Onze kinderen te vrijwaren tegen afmatting van het denkvermogen, hun belangstelling in te boezemen in hetgeen zij leeren en die belangstelling levendig te houden, een beter 'even wicht' te verkrijgen 'tusschen geest- en lichaamsoefening' - gelijk het heet in het adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat achter de brochure van Mr. Kerkhoven[1)] gevoegd is - en boven

1) Lichaamsoefening. Een protest tegen de éénzijdige opvoeding der jeugd in Nederland, door Mr. R.A. Kerkhoven, Oud-Inspecteur van het lager onderwijs in Overijssel. Amsterdam, Gebroeders Binger. 1882.

alles de overtuiging ingang te doen vinden dat van onderwijs alléén geen heil te verwachten is, maar dat de vorming van het karakter een breede plaats bij de opvoeding behoort in te nemen, moet het streven blijven. In dien geest zal de openbare meening zich steeds duidelijker, dringender en overtuigender moeten uitspreken, opdat de verbeterde wetten, die niet uit kunnen blijven, de geesten klaar vinden, welke tot hare toepassing moeten medewerken.

Het Apenboek, Galgenhumor van Jan Holland. Deventer, W. Hulscher GJz., 1882.

Met onrustige en verontrustende snelheid volgen de voortbrengselen van Jan Holland's pen elkaar op. Hollands voorlaatste product (want in de laatste dagen heeft hij weder aan eene brochure: *Als de eene hand de andere wascht*, het leven geschonken) draagt den titel van *Het Apenboek*.

Op de stelling, dat de mensch half dier, half engel is, maakt de onuitputtelijke schrijver deze variatie, dat de mensch half aap half mensch is - of eigenlijk, dat wij allen apen zijn en alleen het betere Ik van den aap den naam van mensch verdient. En dan gaat hij in niet minder dan 22 hoofdstukken na, hoe de aap in ons denkt en handelt ten opzichte van den dood, den oorlog, de opvoeding, hoe die apen zich vermaken, hoe zij aan ideeënvrees lijden, enzoovoorts. Er behoort om zulk een satire 262 bladzijden lang genietbaar te maken, vrij wat meer smaak, vrij wat dieper en fijner geest toe dan Jan Holland zijn toebedeeld. Met benijdenswaardige bescheidenheid noemt de schrijver zichzelven ‘een halfbakken Satiricus’, en met verklaarbaren angst vraagt hij: ‘Vindt gij dat ik er cynische redenaties op nahoud?’ en later: ‘Werpt gij mijn boek nu voor goed weg?’ Er is dan ook zeker meer geduld en volharding toe noodig dan waarover de aap in ons in den regel te beschikken heeft, om zulk een boek tot het einde toe te lezen, en om uit den stroom van platheden - want ook deze satire is ‘heel begrijpelijk en niet al te fijn’[1] - uit de gezochte voorstellingen - als bij voorbeeld die, waarin onze

1) Gids van Augustus, 1882, bl. 352.

diners worden geschetst of waarin wij in kennis worden gebrac ht met een vertegenwoordiger van ‘het bier zwelgende en vleeschvretende Jong Holland’ - uit de beschouwingen *à la* Jan Rap, gelijk die over dood en onsterfelijkheid, en over het proces der geboorte - de behartigenswaardige opmerkingen en menschkundige wenken op te duiken, welke ook in dit geschrift niet ontbreken en die wij o.a. aantreffen in de beschouwingen over het studen - tenleven (Het Neusje van den Zalm in het Apenland) en over de vrees voor nieuwe ideeën (in het eerste gedeelte van ‘Ideophobie’).

*Un Moraliste. Études et pensées d'*Ernest Bersot, *précédees d'une notice biographique par* Edmond Schérer. Avee une photographie de M. Bersot, Paris, Hachette, 1882.

Na een boek van Jan Holland te hebben doorworsteld, is het een dubbel genot een werk ter hand te nemen als dat, hetwelk een gelukkig toeval ons nagenoeg tegelijk met *Het Apenboek* bracht: de na des schrijvers dood verzamelde studien en gedachten van Ernest Bersot.

De lezers van het *Journal des Débats* zullen zich, uit den tijd toen de onderteekening van dagbladartikelen in Frankrijk verplichtend was, tusschen de jaren '59 en '70, ongetwijfeld den naam herinneren van Bersot, en heugenis hebben van zijne degelijke stukken waaruit een groote mate van gezond verstand, een fijne humor en eene ernstige overtuiging spraken, en waarin helderheid en juistheid van uitdrukking om den vooraang streden. Oud-leerling van de Ecole Normale, oud-secretaris van Victor Cousin, oud-leeraar van het collège te Bordeaux, later in dergelijke betrekking te Versailles, weigerde Bersot, die door den *coup d' Etat* zoowel in zijn gevoel van eerlijk man als in zijne illusiën deerlijk geschokt was, den eed aan het tweede Keizerrijk, en zag hij zich dientengevolge genoodzaakt met les geven en schrijven de kost te verdienen. Uit dien tijd dagteekent o.a. zijn voortreffelijk werk: *Etudes sur le* 18*e siècle*, in twee deelen, waarvan het eerste ‘Etude Générale’ algemeene beschouwingen over de 18e eeuw en het tweede deel afzonderlijke studiën o.a. over Voltaire, Rousseau, Montesquieu en Diderot bevat, die tot het beste gerekend worden wat over dit tijdvak der fransche politieke en letterkundige geschiedenis

geschreven is. Na zijne eervolle campagne in het Journal des Débats en nadat het Instituut de France hem in 1866 onder zijn leden had opgenomen, vond de oorlog van '70 Bersot in Versailles, dat spoedig door de Duitsche troepen bezet zou worden en waar hij zich als lid van den Gemeenteraad verdienstelijk wist te maken. Na den oorlog zou de kroon op zijn arbeid worden gezet door zijne benoeming tot Directeur van de Ecole Normale Supérieure te Parijs, eene instelling die, als kweekschool voor de leeraren der lycées van geheel Frankrijk, grooten invloed uitoefent en groote waardeering geniet. Aan die hoogere Normaalschool zou Bersot zich gedurende de acht laatste jaren van zijn werkzaam leven geheel wijden; voor die school leefde hij; die school was zijn trots en hare hooge beteekenis voelde hij zóó zeer, dat hij, de man die zich nooit op den voorgrond stelde en die wars was van alle vertooning, bij zijne begrafenis eenigen luister verlangde, ‘opdat’ - zoo schreef hij - ‘de leerlingen mogen weten dat hunne school iets beteekent en dat men iemand is, wanneer men de eer heeft aan haar hoofd te staan.’

Kort vóór zijnen dood (1 Febr. 1880) had Bersot aan zijn vriend Edmond Schérer opgedragen om uit zijne verspreide stukken eene keus te doen, en die onder den titel: *Un moraliste* uit te geven. Van die opdracht heeft Schérer zich thans gekweten, door de uitgaaf van den bundel, dien wij hier aankondigen en waaraan hij eene uitvoerige en zeer belangrijke levensschets van Bersot laat voorafgaan.

De bundel wordt geopend met een studie getiteld: *Le Bonheur*, uaar aanleiding van een werk van Janet, een leekepreek, die men leest en herleest om de gezonde, heldere moraal die er uit spreekt, en die zich resumeeren laat in deze woorden: ‘L'homme n'est pas né pour être heureux; mais il est né pour être un homme à ses risques et périls.’ In een ander opstel, eene critiek van Renan's *Essais de morale et de critique*, treft ons vooral de overtuigde, duidelijke uiteenzetting van de blijvende waarde der Fransche letterkunde van de 17e eeuw tegenover Renan, die haar slechts een voorbijgaande waarde toekent en haar een literatuur uit de derde hand noemt, omdat zij een nagalm is van de Romeinsche letterkunde, die op haar beurt nagalm is van de Grieksche. ‘Qu'est ce que cette perfection? (nl. van de zeventiende eeuwsche letterkunde) - zegt Bersot. L'exacte proportion entre la pensée et la forme qui ne montre ni plus ni moins que la pensée, mais la

montre bien tout entière; oeuvre complexe de toutes les puissances de l'homme, où la raison saisit l'idée, l'imagination l'illumine, le sentiment la meut et l'enflamme.'

In *De la medecine en littérature*, in 1860 geschreven, vindt Bersot, zonder een enkelen schrijver te noemen, maar blijkbaar onder den indruk van Michelet's 'l'Amour' en 'La Femme' en van Flaubert's 'Madame Bovary', krachtige en kerngezonde argumenten ter bestrijding van de richting, die hem verderfelijk schijnt. 'C'est tout simplement le naturalisme qui nous envahit', roept hij waarschuwend - reeds in 1860! - en hij besluit zijn opstel met deze woorden:

'L'application de la médecine à la littérature est une invention de grand succès, mais les moralistes d'une école qui a encore quelques représentants dans le monde ne s'en accommodent point. Ils estiment l'hygiène et la médecine quand elles sont chez elles, où elles sont bien; ils veulent que l'homme pense, sente, agisse en homme, et que ceux qui le représentent le représentent sous des traits humains, avec une règle dans la raison et de nobles aspirations au coeur, tombant quelquefois bas, mais tombant de haut quand il tombe.'

Wij noemden slechts enkele van de 17 grootere en kleinere stukken, welke den bundel vormen; doch allen zijn zij de lezing overwaard. En dan welk een schat van opmerkingen in de uit verschillende dagbladartikelen bijeenverzamelde *Pensées*, waarmede het boek wordt besloten! Ideeën over godsdienst, geschiedenis, letterkunde, onderwijs en opvoeding; geen losse indrukken van 'een slordig ziel-economist', maar menschkundige, diep doordachte beschouwlngen, in meesterlijken vorm. Uit allen spreekt een ernstige levensopvatting, maar eene die tevens opwekt en bemoedigt, den man waardig, die zelfs toen eene wreede kwaal hem folterde en de dood hem eene verlossing moest zijn, zijne leerlingen, de *normaliens*, welke hem hunne nooden kwamen klagen, vermanend troostte: *Pourquoi médire de la vie? La vie est bonne*.

***Social equality, a short study in a missing Science, by* W.H. Mallock, *author of 'Is life worth living?'* London, Bentley 1882.**

La vie est bonne - dat klinkt anders dan het *Is life worth*

living? waarmede W.H. Mallock voor eenige jaren de gemoederen in beweging bracht.

Diezelfde Mallock heeft onlangs wederom eene studie het licht doen zien, die waarschijnlijk minder gerucht zal maken, maar toch, naar het ons voorkomt, den stoot zal geven, om vele, thans vrij algemeen en vrij onnadenkend aangenomen meeningen aangaande maatschappelijke feiten, aan een nieuwen toets te onderwerpen.

Van paradoxen is Mallock, blijkens het straks genoemde werk, volstrekt niet afkeerig: maar het zou in de hoogste mate onverstandig zijn, dit nieuwe boek ongelezen te laten, omdat ook hier stellingen voorkomen, die ons paradoxaal in de ooren klinken. Zoo bestrijdt Mallock de juistheid der meening, welke op den bodem ligvan het geheele sociaal-democratische streven naar maatschappelijke gelijkheid, en welke ook gedeeld wordt door tal van personen, die zich volstrekt niet bewust zijn den sociaal-democraten in de hand te werken. Uitgesproken of ook maar ingewikkeld verondersteld, is die meening deze: Van den bestaanden of voortgebracht wordenden rijkdom (*wealth*) is, buiten het aandeel dat de natuur aan elke productie heeft, menschelijke arbeid de oorzaak. Neen, zegt Mallock, niet arbeid, maar datgene wat den arbeider doet arbeiden, de drijfveeren, de motieven tot den arbeid, zijn de eerste oorzaak van den geproduceerden rijkdom. Die motieven zijn bij elken arbeid drieërlei: de verlangens en de bekwaamheden (*the desires and capacities*) van den mensch, welke Mallock onder den naam van *character* samenvat, - en de omstandigheden buiten hem (*external circumstances*). Nu is de verdere strekking van zijn betoog (waarvan wij in dit bestek slechts de hoofdpunten kunnen aangeven), dat, waar een van deze motieven ontbreekt, geen arbeid wordt verricht, dan die volstrekt noodzakelijk is voor het levensonderhoud van den arbeider. Dat, waar, gelijk in onze moderne maatschappij, de drie motieven in den regel gelijktijdig aanwezig zijn, de soort en de hoeveelheid van den arbeid verschillen zullen naar gelang een of meer der motieven wijziging ondergaat. Dat evenwel aan het derde motief, de omstandigheden buiten den arbeider, verreweg de grootste invloed op de soort en de hoeveelheid van den arbeid moet worden toegekend, omdat die omstandigheden ook op de *vorming* van den wil (de verlangens) en van de bekwaamheden, dus van het karakter, van invloed zijn.

Noch de geschiedenis, noch de sociologie, noch de staathuis-

houdkunde heeft echter tot dusver den invloed der omstandigheden buiten den mensch op den wil en de bekwaamheden, d.i. in de phraseologie van Mallock, op het karakter van den mensch, wetenschappelijk onderzocht. Men treft dienaangaande tal van meeningen aan, doch geen enkele wetenschappelijk, dat is, volgens de inductieve methode gevonden waarheid. Die te vinden is de taak der wetenschap van het menschelijk karakter, de *missing science*, waarvan Mallock de bestaanbaarheid en de onmisbaarheid vervolgens aantoont.

Als eerste uitkomst nu van deze nieuwe wetenschap verdedigt hij voorts de stelling, dat de onmisbare drijfveer om den mensch meer of anders te doen arbeiden dan volstrekt noodzakelijk is om hem in het leven te houden, - dat dus de eenige oorzaak van hetgeen de Engelschen '*skilled labour*' noemen, - in den wensch des arbeiders bestaat, om zich op de eene of andere wijze, in rijkdom of in aanzien, boven anderen te verheffen; met andere woorden, dat het streven naar sociale ongelijkheid, zoolang de menschelijke natuur niet verandert, de ware oorzaak is van *skilled labour*, en dus van alle productie, waartoe *skilled labour* wordt vereischt[1)]. Gesteld alzoo dat het mogelijk ware de sociale gelijkheid, waarvan sommigen droomen, te verwerkelijken, dan zou, volgens Mallock, op datzelfde oogenblik de drijfveer ophouden te werken, die alleen in staat is de wereld op een hoogeren trap van beschaving te houden dan dien der wilden in de eilanden der Stille Zuidzee (in 't gunstigste geval), of (in 't ongunstigste) dan dien der Ieren in hunne hutten, waarvan zij de bewoning broederlijk met hun varkens deelen.

Het is in alle geval, gelijk men ziet, geen onbelangrijk boek, dat wij hier bespreken. Volgens des schrijvers eigen verklaring, is het niet slechts geschreven om te betoogen, dat de leer der sociale gelijkheid op een valschen wetenschappelijken grondslag is opgebouwd, maar ook om den conservatieven, die alleen meeningen en geen wetenschappelijke leer er op nahouden, zulk een vasten bodem te verschaffen.

En inderdaad, voor laatstgenoemden begint het tijd te worden, ter verdediging van de steeds feller bestookte vesting van den eigendom, naar andere wapenen om te zien, dan die de gewoonte of de klassieke staathuishoudkunde hun tot dusver aan de hand

1) Mallock spreekt alleen van productieven arbeid in materieelen zin, en zondert den arbeid van den kunstenaar en den geleerde (als zoodanig, dus niet als *inventor* of *virtuoos*), dien van den philanthroop en dien van den godsdienstleeraar en priester uitdrukkelijk uit.

gedaan heeft. Merkwaardig helder zijn vooral in Mallock's boek de gedeelten waar hij betoogt, dat de argumenten der staathuishoudkundigen tot dusver niets afdoen ter bestrijding van de leer der sociale gelijkheid, omdat eerstgenoemden den bestaanden socialen toestand als onveranderlijk onderstellen, terwijl hunne tegenstanders beweren, dat die staat van zaken volstrekt niet onveranderlijk is. Er moet dus voor de leeringen der economie een veel dieper grondslag gezocht worden, waarvan tevens de onveranderlijkheid als bewezen kan worden beschouwd, - en onze schrijver meent dien in de menschelijke natuur zelve te vinden.

Men moge nu die meening al dan niet deelen, - om de opmerkingsgave die het aan den dag legt, om de gelukkige keuze der aangehaalde voorbeelden, om de klaarheid van stijl en methode, blijft het boek van Mallock der lezing overwaard.

C. Ed. Taurel. *De Christelijke kunst in Holland en Vlaanderen, van de gebroeders Van Eyck tot aan Otho Venius en Pourbus*. 2 deelen, 1881.

In het vorig jaar is, na tienjarigen arbeid, dit belangrijk werk gereed gekomen. Het is een verzameling van monografiën (allen in het Hollandsch en in het Fransch geschreven), opgeluisterd door dertig staalgravures van Taurel. De monografieën zijn deels door Taurel zelven bewerkt, deels bearbeid door wijlen Prof. W. Moll, door Prof. J.A. Alberdingk Thijm, Ad. Siret, W.H. James Weale, Sleeckx, P. Génard en door mr. A.D. de Vries.

Zooals het dáar voor ons ligt, met al de kleinere en grootere onvolmaaktheden, die uit den aard der zaak aan zulk een verzamelwerk kleven, is het een zeer gewichtige arbeid en een kunstwerk, dat wel waard is ook op de tafels onzer salons te prijken. Voor een goed deel zijn het opsporingen uit de eerste hand. Busken Huet, toen hij zijn hoofdstuk over de kunst in het eerste deel van zijn ‘Land van Rembrand’ schreef, had hier de feiten en gegevens slechts voor het grijpen. Vlijtig zijn vele der levensbijzonderheden der Nederlandsche schilders uit den tijd der middeleeuwen en de allereerste periode der renaissance bijeengebracht: de beteekenis hunner doeken en paneelen is goed uiteengezet: en om het geheel te bekronen heeft Taurel aan elk der studiën over die schilders

een gravure toegevoegd, waarop hij een der merkwaardigste stukken van elken meester heeft weêrgegeven.

Wij hopen hartelijk, dat vele Nederlanders het zullen koopen en dus de moeite van den heer Taurel zullen beloonen. Onze landgenooten weten toch over 't algemeen te weinig af van de glansrijke schilderschool, die in de 15e en 16e eeuw hier bloeide, nadat de stoot door de twee gebroeders Van Eyck was gegeven. Een geheel eigen zelfstandige kunst is toen door de Vlamingen en Hollanders beoefend. Hun schilderwerken vormen bijna een afgesloten geheel, doorloopen een eigenaardige ontwikkeling, die weinig te maken heeft met de latere kunst van een Rubens of van een Rembrand, al bieden zij hier en daar aanrakingspunten aan tot die latere school. Fromentin heeft in het eerste hoofdstuk van zijn boek ‘Les maitres d'autrefois’ zoo aardig het bestaan en de levensvoorwaarden van die Dietsche schilders der 14e en 15e eeuw geschetst, dat zij, die dat boek waardeeren, van zelf de handen zullen uitstrekken naar Taurel.

Het eerste deel van Taurel behelst studiën over de van Eycken, over Rogier van der Weyden, over Peter Cristus, over Dirk Bouts, over Hans Memling, Gheeraert David, Jan van Mabuse, Jan Prevost, Quinten Metsys, Cornelis Engelbrechtsen en Joachim Patenier, terwijl een voortreffelijke studie van wijlen prof. W. Moll over de Nederlandsche miniaturen den inhoud van dit deel als het ware afrondt. - Het tweede deel bevat de biografiën van Jan Joosten van Calcar, Blondeel, Lucas van Leiden, Barend van Orley, Jan van Schoorl, Jan Mostaert, Maarten van Heemskerk, Michiel van Cocxieën, Antonie van Montfoort, Dirk Barentsen, Otho Venius, de drie Pourbussen en Hendrik Goltzius, terwijl het, als het eerste deel, een zeer schoone studie bevat van wijlen prof. W. Moll, en wel over de glasschilderkunst in Nederland.

Die den inhoud van dit werk willen genieten, moeten eerst goed hebben leeren inzien, dat het ideaal der schilderkunst meer dan ééne schakeering toelaat, en dat één dier schakeeringen, tot haar volkomenste uitdrukking opgevoerd, naar Hans Memling heet. Er is een zekere mate van onbevangenheid en veel historie-kennis toe noodig, om dit levendig te gevoelen. Niet dadelijk zal men bij een eerste kennismaking zich goed rekenschap geven van de schoonheden van den eersten rang die hier aanwezig zijn. Maar als eens de oogen hiervoor zijn geopend, gaat men zijn pelgrimstocht naar Brugge ma-

ken, om Memling zooveel mogelijk in de lijst die hem voegt, in de hem passende omgeving, te genieten. - Hoe stil is de stad! Hoe rustig de straten! Welke geheimzinnige hoekjes vormen die pleinen rondom de kerken! Hoe stroomt dat water zoo kalm achter afbrokkelende muren en oude hooge boomen! Welk aardig verschiet wordt door stadsgezicht op stadsgezicht u aangeboden, als de zonnestralen daarlangs glijden! Geweldig verheft op de groote markt de toren van den 'belfroi' zich boven de stad. Statig rijzen de muren op der kerkgebouwen. Breed ontplooit zich, vóór het plein met al die boomen, als een opgespannen reusachtig versteend tapijt de gevel van het stadhuis. Daar wordt de stilte der stad afgebroken door het luid klinkend carillon. Toch spoeden zich zoo weinig menschen door die straten. Het is als de morgen van een stad in Zondagsrust. Gij zijt te moede, alsof gij in een betooverde oude stad, op het einde der middeleeuwen wandelt: gij denkt aan de legende van de schoone slaapster, die straks wellicht wakker zal worden. Gij zet uw schreden voort, en zijt juist in de stemming om aan te kloppen aan de lage poort die tot het St. Janshospitaal, vlak over de kerk, den toegang geeft.

Dáár in de kapel van het hospitaal is de kleurenpracht van Memling. Dáár bevinden zich zijn mystiek huwelijk der H. Catharina, zijn aanbidding der Wijzen, en zijn legende der H. Ursula. De helderste tinten van den regenboog, de sprekendste verwen van groen, blauw, purper en rood, de levendigste kleurschakeeringen (overeenstemming of tegenstelling) tot den hoogsten graad opgevoerd, zijn dáár op die doeken aangebracht. En dat koloriet, hoe glansrijk het zij, staat niet boven den uiterst fijnen vorm der teekening. De lijnen schijnen als in koraal gegrift, zijn zoo zuiver van omtrek, zoo onveranderlijk goed, dat geen dwarrelende voorstelling mogelijk is. Al het vage, al het nevelachtige is buitengesloten. Een werkelijke reëele wereld is hier afgebeeld. Steden, rivieren, cathedralen, schepen, krijgsknechten, pelgrims, alles gaat u voorbij. En geheel dat kleurenfeest, dat gewemel en gewoel der harmonieus bonte figuren, die azuren lucht, dat liefelijk landschap in het verschiet, dat alles moet maar één indruk, ééne gedachte achterlaten: te weten, dat die kleurrijke aarde, met het bloemtapeet der velden, niets anders is en kan wezen dan een afschaduwing van het hemelsche, dan een spiegel van het bovenaardsche, dan een weêrkaatsing van den zonnegloed der christelijke waarheid. Alles is symbool. Sta een oogenblik stil

in het midden van het vertrek, vóór die rijve (reliquiën-kast) op welker vier zijden de legende der heilige Ursula is afgebeeld Werp uw blik op die kleine overvolle paneeltjes (drie aan elk der twee langwerpige zijden) en kies bij voorbeeld uw standplaats vóór die reeks, waarop de afreis uit Rome, de aankomst in het door Attila bezette Keulen, en de dood der martelaresse voorkomt. Daar is geen booze hartstocht geschilderd, geen angst of vrees weergegeven, geen zwaarmoedige trek zelfs aangebracht. Neen, alles blijft sierlijk, gratieus. Slechts dit ééne poogt de schilder u te doen gevoelen, dat het de edelste eigenschap der vrouw is blijmoedig in den dood te gaan ter wille van het geloof. De schoone aarde wordt vreugdevol verlaten, omdat de hemel nog schooner is. De eeuwige zaligheid gaat zooverre alles te boven, dat het oogenblik van het lijden, de doodsmart, niet telt. Daarom verkrijgt het gelaat der heilige vronw een type van naieve verrukking. Het weerlooze is hier het verhevene. Is de houding der beelden wat stijf, de uitdrukking der oogen is des te inniger. Want alle strijd der hartstochten is voorbij, of zelfs niet aanwezig geweest. Door het uitspansel heen ziet zij, die sterven gaat, den geopenden hemel. De Engelen dalen tot haar neder, heffen haar op. Zij zegent den pijl dien Attila haar in het hart gaat werpen.

Gij wordt, bij dat aanschouwen, stil en stiller: mijmerend verlaat gij het St. Janshospitaal om nog verder door Brugge te dwalen.

Wij, die niet ieder oogenblik ons kunnen verplaatsen, bladeren in de twee deelen van Taurel.

Het geeft dezelfde indrukken. Gij hebt daarbij het voordeel dat gij beter dan vroeger leert inzien, hoe de kunst, die in Memling tot haar hoogste uitdrukking kwam, evenzeer Hollandsch als Vlaamsch is. Beweert men zelfs niet op goede gronden dat Memling eigenlijk in Gelderland geboren is? Hoe dit zij: Noord-Nederland levert een groot aandeel van al die schilders. Haarlem, Utrecht en Leiden staan als kweekplaatsen van deze kunst haast op gelijke lijn met Brugge en Gent. Dirk Bouts, Geraert David, Jan Mostaert, de oudste Pourbus, Otho Venius, zijn in Noord-Nederland geboren. Cornelis Engelbrechtsen, Maarten van Heemskerk, Jan van Schoorl, Lucas van Leiden hebben hun werkplaatsen in onze steden opgeslagen.

Al deze schilders gelijken eenigszins op elkander. Zij volgen allen één streek, ééne richting. Al hebben zij ook elk hun eigen rang, hun eigen karakter of wijze van zien, zoo is hun aller streven en roeping dezelfde. Zij pogen in beelden weêr te geven wat de Christelijke kerk leerde. Taurel deed daarom goed aan zijn boek den titel te geven van Christelijke kunst. ‘Genre-schilderijen waren dan ook - zoo zegt Taurel I p. 176 - bij hen zoo goed als onbekend. Het landschap, hoewel soms zeer verdienstelijk behandeld, diende altijd tot grond voor historische onderwerpen en was nog geen op zich zelf staand vak van kunst. Er waren noch zee-, noch stil leven-, of bloemschilders. Al de meesters dier tijden, wanneer zij niet het ornament of de miniatuur behandelden, waren (Christelijke of kerkelijke) historie-schilders.’

Toen er in de schilderkunst plaats kwam voor een zelfstandig landschap of voor een zeestuk, was hun tijd voorbij. Hoe dit voor ons land geschiedde zal zeker Huet in zijn ‘Land van Rembrand’ ons uiteenzetten. Wij zijn dan verre van Taurel's beschouwingen. Een moment van overgang van den éenen tot den anderen kring van denkbeelden over de kunst zou zeker gevonden zijn (wanneer er slechts een goed opmerker ware geweest) in de gesprekken, die Dürer, op zijn bekende reis in onze landen in 1520, met enkele dier schilders hield. Het dagboek van Dürer teekent zoo uittartend op, dat men hier en dáár in Vlaanderen en Zeeland zoo dikwijls met hem banketteerde. Wat zouden wij niet geven voor één enkel woord, dat hij, of met Patinier of met Barend van Orley (zie Taurel II p. 54), werkelijk had gewisseld!

Prijzen wij intusschen Taurel, die ons bij al die schilders weder inleidde. - De fraaiste woorden over hen worden zeker gevonden in het vers van Theophile Gautier: Melancholia. Het is zoo volkomen waar, wat daar wordt gezegd. Een later schilder zal vrij wat meer hartstocht en stoutheid ten toon spreiden: hij zal gansch anders teekenen: geheel andere vormen scheppen: maar in één zaak zal hij voor Memling en zijn vrienden onderdoen:

> Mais il ne mettra pas dans un si chaste ovale
> Tant de simplicité pieuse et virginale;
> Mais il ne prendra pas, pour peindre ees beaux yeux,
> Plus d'amour dans son coeur et plus d'azur aux cieux.
> Mais il ne fera pas sur ees tempes en ondes
> Couler plus doneement l'or de ees tresses blondes.

Geene critiek, geene bespreking, geene aankondiging zelfs -, maar een welkomstgroet aan *Oud-Holland, Nieuwe Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlandsche Kunst, Letterkunde, Nijverheid, enz*.

Wanneer men over eenige maanden den vreemdeling, die ons land bij gelegenheid der Koloniale Tentoonstelling bezoekt, een denkbeeld wil geven van het aanzien, waarin de oude kunst ten onzent staat, en van de hoogte, welke de beoefening van de geschiedenis dier kunst in ons land bereikt heeft, dan zal het genoeg zijn hem te wijzen op dit tijdschrift, door Mr. A.D. de Vries Az. en Mr. N. de Roever zoo moedig ondernomen en door de Gebroeders Binger op zoo onbekrompene en smaakvolle wijze uitgegeven. Moge de vreemdeling dan tevens vernemen, dat het Tijdschrift in het land van Rembrand met ingenomenheid ontvangen en zijn voortbestaan verzekerd is.

⪤sp;

Niet minder dan over het feit, dat een paar wakkere vertegenwoordigers van het jonge Holland het oude Holland toonen te eeren, verheugen wij ons over het jonge leven, dat zich in Noorden Zuid-Nederland vertoont op het gebied der poëzie. De lucht weergalmt van liederen en gezangen, en daaronder klinken tonen, zoo frisch en welluidend, dat wij, of wij willen of niet, moeten blijven luisteren. Wat wij hoorden, hopen wij in onze volgende Kroniek mede te deelen.

Neef Jasper's windvaan.

Hij schreef zich, bij voorkomende gelegenheden, voluit: Jasper Jaromir Joblinski - vermoedelijk uit de ons allen ingeboren zucht tot alliteratie - of wellicht ook uit eene soort van onschuldigen bluf, om te doen hooren dat hij niet heette zooals de eerste de beste, en dat er nog Poolsch bloed door zijne aderen vloeide.

Dewijl het ons zoo geleerd was, plachten wij ‘neef’ tot hem te zeggen: en men zou dus allicht gemeend hebben dat onze verhouding tot hem het tegendeel was van vriendschappelijk. Doch die onverkwikkelijke betiteling zou dan in dit geval tot eene verkeerde gevolgtrekking hebben geleid. Immers, het verschil in leeftijd in aanmerking genomen, kon men zich geen fideeler omgang gedacht hebben, dan tusschen neef Jasper en de zonen van onzen vader. Hij zelf liet zich het neefschap en het neef-zeggen aanleunen omdat hij niet anders kon; maar hij stak er zóó vaak en zóó vroeg al den draak mee, dat wij reeds als knapen deze aanduiding van onzen graad van vermaagschapping waren gaan beschouwen als eene futiliteit. ‘Alle neefschap,’ zeide hij schertsend wel eens, ‘is eigenlijk uit den Booze: eene uitvinding van Satanas, om menschen, die elkaar anders niet eens gekend zouden hebben, aan het plukharen te brengen over de nagelaten goederen van een gemeenschappelijken oom of tante. Maar,’ liet hij er op volgen, ‘bij ons is dit niet het geval: vooreerst omdat er noch oom noch tante tusschen ons instaat, en ten tweede omdat ik geen gewone neef, maar een ur-neef, een universeele neef, een neef aller neven ben. Bij mijne zolen! ik was de neef al van je vader en van je grootvader - en ik zal, als het een beetje

meeloopt, de neef nog zijn van je kinderen en van je kleinkinderen!'

Toch - ondanks deze grappen, en hoewel hij voor het uiterlijk met ons omging als met zijne gelijken - toch droegen wij, opgeschoten schooljongens, neef Jasper allen verschuldigden eerbied toe. Want tot eene bejegening die van het vrijmoedige in het vrijpostige ontaardde, leende zijne persoonlijkheid zich evenmin als tot het stijve afstand houden uit louter recht van ancienniteit. Bij al zijne toenadering tot ons jongeren, behield de man iets waardigs, dat ons ontzag inboezemde. Steeds bleef er iets vaderlijks in de gemoedelijkheid waarmede hij onze knapenharten aantrok en vereerde; en zoo hij vaak met ons boertte - er was altoos in den nagalm van zijn lachen iets smartelijks, en vaak in zijne scherts iets bitters, dat in zijn bijzijn alle uitgelatenheid verbood.

In ieder mensch steekt een w i e en een w a t ; beiden vloeien min of meer in elkander; maar elk blijft niettemin *ein Ding an sich*. W i e neef Jasper eigenlijk was, buiten en behalve zijn neefschap, dit moesten wij hem niet vragen. Op het stuk van zijn verleden speelde hij den geheimzinnige. Wij wisten slechts, dat hij in de wereld veel rondgezworven had - hetgeen trouwens reeds had kunnen blijken uit zijne boeiende reisvertellingen; en dat hij later bij de journalistiek was werkzaam geweest, met niet zeer schitterend gevolg, naar het heette. Maar omtrent dit alles liet hij zich niet uitvisschen. Bij gevolg moesten wij ons tevreden stellen met neef Jasper's w a t . En dit maakte hij ons zoo aannemelijk mogelijk. Gul met de hand en hartelijk met het woord, geestig en satiriek, rondborstig en toch raadselachtig, humaan en toch een weinig cynisch - was hij ons, gymnasiasten, een man naar onzen zin: eene fontein van wereldwijsheid in onze oogen, eene springbron van practische philosophie. Want al gaf hij zich niet uit voor een philosoof, zijn geheele wezen teekende hem er als een; en zijn wijsgeerig stelsel scheen, naar zekere onbewaakte uitvallen te oordeelen, zich volgenderwijze te laten formuleeren: - 'Laat waaien den wind, laat waaien! Het is ijdel hem te weerstaan: want hij is sterker dan gij, o mensch! Blaast hij met u mee langs uwen weg, des te beter voor u. Doch zoo hij tégen u is, leg dan uw hoofd in den schoot, en wacht tot hij over u zal zijn heengetrokken. Slechts de wachtende zegeviert over

hem. Want elke wind waait voorbij.' - Zóó, zeg ik, s c h e e n het. Somwijlen toch moesten wij twijfelen of de man zelf het in zijn innigste wezen wel ééns was met dit semi-fatalistische stelsel: of hij het zichzelven in arren moede, tegen beter weten in, maar niet als een pantser had aangegespt, en er allengs in vastgegroeid was. Tevens kon het ons niet ontsnappen, dat zulk eene afwachtende philosophie onzen neef, daar hij welgesteld was en als kinderloos weduwnaar voor niemand te zorgen had, in de practijk niet bijster zwaar kon vallen. Doch deze overwegingen rezen eerst later in ons op. Als jongens, even onbekend nog met de weerkracht van het geld als met de overmacht van zorgen, zagen wij, gansch critiekloos, in onzen neef Jasper het *beau idéal* van den kalmen, zelfgenoegzamen, om eigen as zich wentelenden philosoof, die op de wriemelende wereld aan zijne voeten met meewarigen glimlach kon nederzien. En zulk een wijze was in onze schatting de bewonderenswaardigste aller stervelingen - onverschillig of hij in een paleis huisde dan in eene ton.

Neef Jasper's huis nu was noch van marmer, noch van duigen, maar van eerlijken rooden baksteen. Het stond, van een fraaien tuin omgeven, ergens in een aangenaam dorp tusschen Amsterdam en Arnhem. Hier leefde de oude heer, zoolang het ons heugde, met Jozef zijnen huisknecht en Hanna zijne keukenmeid. Het buitentje was bij de stad, waar neefs familie woonde, dicht genoeg gelegen om gemakkelijk bereikbaar te zijn; en toch ook weer lag het ver genoeg van haar verwijderd, om neef te vrijwaren tegen àl te snel geïmproviseerde of te vaak herhaalde overvluchtjes. Want ofschoon neef wel eens van gezelligheid hield, verkoos hij toch, gelijk alle ware philosofen, er niet de slaaf van te zijn, doch de mate en den aard er van naar eigen gelieve te bepalen. Steeds bezig met zijne boeken en liefhebberijen, stelde hij zich slechts op gezette tijden voor zijne enkele vrienden beschikbaar. Hij haatte overrompeling. Daarom, wilde de familie bij hem een welkom vinden, dan moest zij wachten op zijne uitnoodiging. Alles, meende hij, eischte voorbereiding, stoffelijke zoowel als geestelijke. En inderdaad, de opgewekte spraakzaamheid, waarmede hij zijnen behoorlijk genooden gasten een uitstekend aangerecht middageten nog wist te kruiden, bewees genoegzaam hoe zeer het hem met deze opvatting ernst was.

Die milde, hoewel, dan noch onbeperkte noch onvoorwaardelijke gastvrijheid was zeker aan geen menschen ter wereld beter besteed dan aan ons, neefs naneven, gelijk hij ons noemde. Eénmaal 's maands vast mochten wij een zaterdagmiddag en den daaropvolgenden zondag op *de Kluis* (zóó had hij zijn buitentje gedoopt) komen doorbrengen. Dan werd er geroeid, gehengeld, schijfgeschoten; en bij dit alles was neef, ondanks zijne grijze haren, met jeugdigen ijver mee van de partij. Dan werd er opgeschept en uitgeschonken - allerhande spijzen en wijnen, die onze grage magen verzwolgen met te geringe gaaf van critische waardeering misschien, doch met te onverdeelder genot. Neefs kelder vooral speelde bij die baars- en wildfestijnen eene gewichtige rol; het was verbazend welk eene verscheidenheid van de edelste druivensappen deze diepverholen ruimte wel moest verbergen; en voorbeeldeloos was het, hoe vrijzinnig derzelver eigenaar bleek te denken over de hoeveelheid wijn die een vijftienjarig jongenshoofd met vreugd en eere wel verdragen kan. Eéne slechts dier vele nectar-soorten kregen wij nooit te proeven: bourgogner, den éénigen wijn dien neef zelf, hoewel zeer matig, aan tafel dronk. Of wij, tot lust geprikkeld door het streng verbod, ons de lippen al lekten naar het geheimzinnig geurende vocht - het mocht ons niet baten. ‘Bourgogner is geen jongensdrank’ - zoo luidde onverbiddelijk neefs beslissing: ‘Hij troebelt het brein op eene wijze die niemand voorzien kan, en ik zou voor jelui niet meer kunnen instaan. Ge weet, ik ben er vóór dat jonge menschen al vroeg een goed glas wijn op prijs leeren stellen; want als men eenmaal eene wijntong heeft, dan trekt men den neus op voor jenever, en dan houdt men levenslang den smaak van een *gentleman*. Doch de Voorzienigheid heeft met wijs beleid wijn doen groeien voor de jongen, en wijn voor de ouden van dagen. Alles dus tot je dienst wat frisch en licht is: Médoc, Moezel, Rüdesheim, Markgräfler, en zoo voorts. Maar bourgogner, vriendjes, niet vóór ge tot jaren des onderscheids zult gekomen zijn - en ook dán nog, als een oud man je raden mag, slechts met mondjes maat.’

Dit was het éénige wat hij ons ooit weigerde. Dit - en nog iets anders, dat eigenlijk, ofschoon het eetbaar noch drinkbaar was, onze begeerigheid nog sterker prikkelde.

Er stond namelijk op het dak van neef Jasper's huis eene

windvaan, die den vorm had van een krijgsman te paard, in gestrekten galop de lans vellende tegen een onzichtbaren vijand. Het ding had nooit dan vluchtig onze aandacht getrokken - tot op zekeren dag, toen er eene stevige bries uit het zuidwesten woei. Het was een onzer zaterdagmiddagen; en toevallig, terwijl wij, te voet van de stad gekomen, braaf bestoven het tuinhek van *de Kluis* binnentraden, viel ons oog op den windwijzer.

'Wat nú?' riep mijn broer: 'is de wind opeens geheel omgeloopen? òf zit neefs kozak vastgeroest?' - Wij keken naar den haan op den kerktoren en naar den rook uit den schoorsteen, die beiden nog zoo beslist mogelijk de windrichting aangaven uit het zuidwesten. Omgeloopen was de wind dus niet; en evenmin kon neefs ruitertje vastgeroest zitten op zijne stang: want het zwenkte mee met elke kentering van den forschen luchtstroom, zoo vlug en lenig alsof het kookte van ongeduld om weg te rennen van het dak en den torenhaan te rijgen aan zijne spiets.

'Neef!' was ons eerste woord na de begroeting: 'uw kozak is dol geworden!'

'Mijn kozak?' vroeg hij, met een gezicht alsof hij ons niet begreep: 'Wat verstaat gij, o geestige hoop des vaderlands, onder mijn kozak?'

'Uw windwijzer - wat anders! - Er waait een halve storm uit het zuidwesten: en daar wijst me die snuiter, tegen alle natuurkrachten in, met zijne piek het noordoosten aan. Kom maar kijken!'

'Onnoodig,' hernam neef heel kalm. 'Ik ken mijn windwijzer al zoolang ik hier woon, en ik heb hem nog nooit op eene onregelmatigheid betrapt.'

'Maar kom mee dan toch!' - en wij drukten hem zijnen hoed op het hoofd en sleepten hem weerloos naar buiten -: 'Dáár, neef, dáár! Zeg ons nu eerst: waait de wind uit het zuidwesten?'

'De wind waait uit het zuidwesten.'

'En wijst uw kozak naar het noordoosten?'

'Mijn kozak wijst naar het noordoosten.'

'Ha zoo! - Maar dan zult gij ons toestemmen dat de vent beschonken moet wezen of gek?'

'Nooit, jongeheeren! al zoudt ge mij op de pijnbank span-

nen - nooit zal ik dit toestemmen. Ik beweer integendeel dat mijn brave kozak alléén in deze gemeente ten allen tijde nuchter is en wijs.'

'Dan heeft men hem behekst, misschien?'

'Alle goede geesten loven den Heer! Kwajongens, wil jelui mijne oude trouwe Hanna op den brandstapel helpen?'

'Komaan!' bracht nu mijn broeder met zijne gewone snedigheid in het midden: 'niet behekst dus en niet beschonken, niet razend en ook niet vastgeroest. Laat ons het debat afbreken met de verklaring, dat het ding kort en goed achterste voren staat.'

'*O lepidum caput!*' schreeuwde neef Jasper, die zich nog altoos gaarne te buiten ging aan eenige klieken gymnasiaal Latijn: - '*Rem acu tetigisti!* Dáár sloegt ge den spijker op den kop!.... En toch, mijn jongen,' hernam hij na eene pauze, terwijl hij naar binnen schreed en in de gang met tergende langzaamheid - gelijk hij placht wanneer hij méér dacht dan hij wel zeggen wilde - een snuifje nam: 'toch, mijn jongen - - kijk! de geheele wereld, als ge 't haar vroegt, zou je toegeven dat de windvaan op mijn dak v e r k e e r d wijst. Ik alléén, ik, Jasper Jaromir Joblinski, houd tegen de geheele wereld vol dat zij j u i s t wijst.... En hiermee *soedah* over den kozak. Het eten wacht. Lust jelui een gestoofden kabeljauwstaart? En meent ge dat een glas witten Frontignac er bij smaken zou? - Aan tafel dan!'

Als neef over een onderwerp *soedah* had gezegd, dan was het ook werkelijk uit er mee. Wij wisten dit; maar toch konden wij niet nalaten - zoo tusschen den vischschotel en het vleeschgerecht - den kozak, die door neefs orakeltaal begonnen was ons te mystificeeren, nog eens op het tapijt te brengen.

'Verbazend, wat een wind!' zeide mijn broer, om een balletje op te gooien. 'Zou hij nog altoos uit het zuidwesten loopen?'

'Zeer vermoedelijk,' antwoordde neef Jasper, argeloos.

'Het moet toch lastig wezen,' voer mijn listige broeder voort, 'op zijn dak eene windvaan te hebben staan die verkeerd wijst.'

Neef begon lont te ruiken, en fronste de wenkbrauwen. - 'Heeft men u op school nog niet geleerd,' hernam hij, 'dat

juist en verkeerd slechts een paar abstracte begrippen aanduiden, in hunnen aard geheel afhankelijk van het standpunt waarop men zich tegenover de dingen plaatst?'

Toen sprak mijn broeder weer, na moed geput te hebben uit zijn glas muskadel: 'In ernst, neef - gij zult toch uwe windvaan wel in orde laten maken, opdat zij onder de windvanen van het koninkrijk der Nederlanden niet langer de éénige dwarsdrijfster zij?'

'Neen, vriendje,' riep neef, 'dat zal ik n i e t . Aan die windvaan zal niet getornd worden. Zij zal blijven staan zooals zij staat. Die windvaan - of eigenlijk, de geschiedenis van die windvaan.... Maar ik wou liever dat jelui mij deze lamscoteletten hielpt aan den man brengen, dan dat ge mij daar honderd uitpraat over dingen - -'

'De mensch,' viel ik hem schuchter in de rede - 'de mensch, neef, is zóó geschapen, dat hij praten en eten kan te gelijk, in welk opzicht hij verheven staat boven het meerendeel der bekende diersoorten. De geschiedenis van die windvaan dan?'

'Is de geschiedenis van mijn leven.'

'O neef!' riepen wij uit eenen adem: 'wanneer vertelt ge ons die?'

'Op den dag dat ik u van mijn bourgogner laat drinken.'

'En wanneer, o spreek, zullen wij eindelijk dát voorrecht worden waardig gekeurd?'

'Zoodra gij mij een baard om uwe lippen en het eerste grijze haar op uwe hoofden zult kunnen laten zien. Dán - en eerder niet.'

Er bleek niets aan te doen. Hoe vaak wij neef Jasper ook later nog smeekten om, zoo hij ons den wijn niet tappen wilde bij de geschiedenis, ons ten minste de geschiedenis te vertellen zonder den wijn - steeds luidde zijn antwoord: 'Neen! het ééne behoort bij het andere - en geen van beiden is nog goed voor jelui: het ééne niet om te drinken, het andere niet om te hooren. Ge zijt nog veel te jong daartoe. *Soedah!*'

En *soedah* bleef het.

Toen wij neef Jasper zoo onverzettelijk vonden, lieten wij alle hoop glippen, èn op zijnen bourgogner, èn op zijne geschiedenis. Want gaat eens na! - een baard om onze lippen; en dan nog

op ons hoofd het eerste grijze haar! - Welk een verschiet, voor den jongeling wiens kin op het voelen nog is als eene perzik! - ‘Grootsch en plechtig, maar nog eindeloos verwijderd visioen der toekomst’ - zoo zuchtten wij, terwijl we onze vingers over onze maagdelijke konen en door onze ambrosiaansche lokken lieten glijden - ‘zal neef Jasper, neen, zullen wijzelven, u ooit verwezenlijkt zien?’ - Het scheen ons haast ondenkbaar.

Maar och! - de jaren van den baardwas zijn de snelst voorbijgevlogene in ons gansche leven. Wij groeiden, wij blokten, wij dweepten, wij kraaiden: en, gelijk Lord Byron op een zekeren ochtend ‘ontwaakte en zich beroemd vond’, zoo ontwaakten wij op een fraaien morgen, en vonden dat wij een barbier noodig hadden. Wij minden, wij reisden, wij werkten, wij streden: en weder op een anderen ochtend, als wij in den spiegel blikten, werd het ons eensklaps duidelijk dat wij aan haardos op onze schedels juist evenveel verloren hadden, als op onze kinnebakken gewonnen.

Dies maakten wij ons op, en togen naar neef Jasper, dien wij in vijftien jaren tijds veel minder verouderd vonden dan onszelven. Wij toonden hem onze aangezichten, en ontblootten voor hem onze hoofden. - ‘Neef!’ spraken wij, ‘hier zijn we. Gedenk uwe belofte. Ziehier onze baarden, wèl gewassen, de eene rood, de andere geel. En ziehier ook onze kruinen, door honderd stormen geteisterd maar nog niet geknakt. Het is waar, ganschelijk bevredigen kunnen wij u niet; grijze haren zijn wij, trots ons beste pogen, niet in staat u over te leggen. Maar ter vergoeding dragen onze hoofden een ander waarmerk van de jaren des onderscheids. Eilieve, neef - laat genade voor recht, dat is, laat kaalheid voor grijsheid gelden - en houd ons thans uw woord!’

‘Het zij zoo!’ riep hij vroolijk, terwijl hij zich met de hand over zijne eigene zilverwitte, maar nog zeer dichte schedelbekleeding streek. ‘De tijden zijn veranderd, en de haren mèt hen! - Jozef, mijn bottelier, haal mij eene Nuits van het jaar 35 uit den kelder. De naneef zal onzen bourgogner proeven!’

‘En daarbij’, lieten wij er op volgen, ‘de geschiedenis hooren van uwen windwijzer, neef, die nog altijd even averechts staat als vóórdezen.’

‘En daarbij’, galmde hij ons na, ‘de geschiedenis hooren van

onzen windwijzer, Jozef, die nog steeds de éénige r e c h t wijzende is in heel het vaderland..... Jozef, duik dan meteen ook maar een paar Chambertin van 43 omhoog!.... En gij, arme geplukten in den modernen levenskamp - zet u terneder bij mijnen haard!'

Nadat wij, in stilte proevend en smakkend, en nogmaals smakkend en proevend, de eerste opgetogenheid over den komeetwijn waren te boven gekomen, begon neef Jasper als volgt:

Gij hebt, o vrienden die ik thans niet meer jeugdig noemen kan, mij nooit anders gekend dan hier op dit buitentje zittende als in Abraham's schoot: en natuurlijk hebt ge mij dus altoos benijd - al zoudt ge zeker toch niet met mij hebben willen oversteken. Want geen jongeling, hoe diep rampzalig hij zich ook wane, zou willen ruilen met den voor het oog gelukkigsten grijsaard. De onvoorspoedigste jeugd is toch nog als een ijzeren hoorn vol sappige vruchten; de gezegendste ouderdom slechts als eene gouden urn, gevuld met asch.

Maar wat ik zeggen wou: dit idyllische rentenierslevéntje was mij niet van der wiege af beschoren. Ik begon de sneeuw van vijftig winters op mijne kruin te voelen, toen ik dit 'Castle of Indolence' betrok. Vóór dat tijdstip, gelooft het vrij, voerde mijn levenspad mij alles behalve langs louter rozen. De waarheid is, dat ik hoogst vermoedelijk reeds vóór een vierde eeuw het tijdelijke gezegend, of liever, verwenscht zou hebben - met andere woorden, op min of meer tragische wijze aan mijn einde zou gekomen zijn - indien niet ter elfder ure het plompste toeval mij datgene had teruggegeven, wat de noodlottigste stap mijns levens mij deed winnen, en wat mijn beste wil, mijne nobelste inspanning mij weder had doen verliezen. Gij ziet, kort gesproken, in uwen neef Jasper Jaromir Joblinski den speelbal van het zonderlingste fatum: den man van twaalf ambachten en dertien ongelukken, en ook (wat haast nog treuriger is) den man van twaalf illusiën en geen enkel geloof, uit wiens dertiende ongeluk zijn geluk, en uit den ondergang van wiens twaalfde illusie zijne gemoedsrust geboren werd. Dit klinkt wonderspreukig. Niettemin is het zuivere waarheid.

Op mijn 15de jaar had ik beiden mijne brave, doch zeer onfortuinlijke ouders verloren. Mijn vader was scheepsinstrumentmaker, en heel knap in zijn vak. Al te knap zelfs. Dat wil zeggen:

hij was te knap om zijn brood, en niet knap genoeg om een standbeeld te verdienen. Hij verspeelde zijnen winkel en zijne gezondheid met zoeken naar het *perpetuum mobile*. Ik geloof dat hij er dichter aan toe kwam dan ooit iemand vóór hem. Telkens als hij meende het ding gevonden te hebben, beloofde hij ons gouden bergen; en telkens als hij bespeurde dat er toch nog iets aan haperde, liet hij het hoofd zakken, en hoestte bloed. Na eene dier vlagen vond hij, steeds nog zoekende naar de eeuwigdurende beweging, de eeuwigdurende rust. Mijne arme moeder, door kommer gebroken, volgde hem al spoedig naar het kerkhof, mij niets nalatende dan eenige honderden guldens schuld, de kleeren aan mijn lijf, en het beetje beschaving dat ik door vaders zorg in eene vrij goede school had mogen opdoen. Mij bleef dus, dewijl mijn éénig buisje reeds iets wits liet doorschemeren aan de ellebogen, de gedwongen keus tusschen tweeërlei kostuum: òf het roodzwarte clownspakje van het Amsterdamsche weeshuis, òf de blauwe boezeroen van den scheepsjongen. Robinson Crusoë en mijne avontuurlijke inborst waren oorzaak, dat ik zonder een oogenblik weifelens aan het laatstbedoelde kleedingstuk de voorkeur gaf. Ik toog (wijl mij in mijne vaderstad eene valsche schaamte weerheidl) met de trekschuit naar Rotterdam, verkocht mij daar, voor veel minder dan ik waard was, aan een zielenmakelaar, liet mij aanmonsteren op het vermolmdste oude driemastschip van de Nederlandsche koopvaardijvloot, en maakte met die trog, in welke geen rat zich meer waagde, eene reis naar Oostinje en terug. Deze reis liep over de anderhalf jaar, gedurende welke ik drie dingen leerde, en drie dingen niet leerde. De drie dingen die ik leerde, waren: borden wasschen, dek schrobben, en schoppen met zeelaarzen, mitsgaders porren met konfijnagels verdragen zonder murmureeren. De drie dingen die ik niet leerde, waren: de zeeziekte overwinnen, slapen in eene kooi die wemelde van de kakkerlakken, en zonder duizelen mijzelven tegen het putterswant opwerken. Voor hetgeen ik wèl leerde, loofde mij niemand; voor hetgeen ik n i e t leerde, schold en ranselde mij iedereen. - Dit was mijn eerste ambacht. - Op zekeren ochtend, reeds op de thuisreis onder de Linie, moest ik voor het pleizier van den derden stuurman, die een hekel aan mij had omdat ik naar zijn zin te blank van vel en te fijn van spraak was, den mast weer eens in. Het schip ging holderdebolder op eene hemel-

hooge deining bij volslagen windstilte - voor de opvarenden, gelijk ieder weet, een haast nog onaangenamer toestand dan verdrinken. De hitte in het van huiden-, arak- en zuurkoolgeuren doortrokken vooronder was des nachts onduldbaar geweest, zoodat de kakkerlakken, levenslustiger dan ooit, mij bijna uit mijne kooi gedragen hadden. Ik voelde mij tot stervens miserabel. Bij elke buiteling van den loogen ouden klomp schoot de maag mij in de keel, en reilden zee en lucht met mij in de rondte. Ik had mij liefst plat neergelegd om den adem uit te blazen; en toen ik daar nu tegen dat duivelsche want hing aangeklampt, als een kater tegen eene dakgeut, stuipachtige pogingen aanwendende om mij over den rand der mars heen te wringen, toen bekroop mij opeens mijne duizeling in zóó hevige mate, dat mijne handen zich ontsloten en ik viel. Ik mocht nog eene beschermende Voorzienigheid danken, dat ik niet in het water maar op het dek te recht kwam; en eene beschermende rol zeildoek, juist in mijne loodlijn gelegen, dat ik niet mijnen nek maar slechts eenen arm gebroken had. - Dit was mijn eerste ongeluk.

Het deed mij mijn eerste ambacht van ganscher harte vaarwel zeggen. Neen! de oceaan was blijkbaar voor mij niet geschapen. Mijn vader, die zulk een fijn werktuigkundige was, had zijnen zoon met een te fijn bewerktuigd zenuwgestel begiftigd, dan dat er ooit een draaglijke pekelbroek uit dezen groeien zou. Ik had ten minste bij mijne thuiskomst zoo terdege genoeg van de ruwe misères van het zeeleven, dat ik zwoer liever schoenpoetser te worden op den vasten wal, dan admiraal op de ongewisse baren. Dit was laf, zult gij mij tegenwerpen; een knaap van geestkracht zou het zóó lang gehard hebben, tot hij èn de zeeziekte èn de kakkerlakken èn die malle duizeligheid zou onder de knie hebben gehad. Ontegenzeggelijk. Maar het is goed trekken aan een andermans kiezen - en ik zou die zeezieke geestkracht bij úlieden wel eens hebben willen waarnemen! - Overigens, wij zijn pas aan het begin. Gelieft uw oordeel op te schorten tot ge mij nader kent!

Ik had becijferd, met eene op mijnen leeftijd ongemeene bedachtzaamheid, dat ik mij te Rotterdam van mijne overgelegde gage wel een half jaar zou kunnen bedruipen. Mijne raming klonk als eene klok, geloof ik; jammer maar, dat de slaapsteehouder, in wiens krocht ik verzeild raakte, mij binnen

vier weken al mijn laatsten gulden had uit den zak geknepen. Onwrikbaar in mijn besluit van liever met een schoenenbak onder de Delftsche poort post te vatten, dan weer uit varen te gaan, was ik inderdaad reeds op weg om bij een uitdrager mijn zilveren horloge tegen den toestel in quaestie met bijbehoorende borstels en smeerpotten te gaan verschacheren - toen ik eenen neef van moederszijde tegen het lijf liep, die te Amsterdam eens bij ons gegeten had, maar zich later noch om mijne ouders noch om mij ooit meer had bekreund. Het was een oude arts, met eene goede praktijk en, voor zoover ik wist, kind noch kraai in de wereld. Een neef - gijlieden moogt het erkennen - kan soms, bij hooge uitzondering, tot i e t s nog nut wezen. Dit verdienstelijke exemplaar kreeg meelijden met mijn benarden toestand: en half uit goedhartigheid, half omdat hij voor de minder edele kunstbewerkingen op zijne patiënten juist een helper gebruiken kon, nam hij mij tot zich in de hoedanigheid van leerling. Ik genoot gratis kost, inwoning, en handleiding tot het gebruik van de clysteerspuit, de koppen, het lancet, den kiezentrekker en het likdoornmes.

In die dagen was de medische wetenschap nog gansch niet ontwassen aan de leer van het '*Clysterium donare, postea seignare, ensuita purgare*'. Mijn bedrijf beloofde dus lang geene sinecure te zijn. Ik kan niet zeggen dat het mij toelachte; ik wil zelfs bekennen dat vaak bij de uitoefening er van hetzelfde gevoel mij bekroop als vroeger, wanneer ik te kooi lag en een paar reusachtige kakkerlakken elkander dwars over mijn aangezicht met minne of haat vervolgden. Maar dit belette mij niet, al griezelend, er eene zekere vaardigheid in te verkrijgen, zoodat ik mijn brood niet geheel uit genade at. En het beste van de zaak was wel, dat mijn neef, die zich aan mij was gaan hechten, zich mijne opleiding aantrok, meer trouwens in humanistischen dan in medischen zin. Hij was een zeer belezen man, en een zonderling, die van allerlei dingen eene liefhebberij-studie had gemaakt, behalve van zijn eigen vak, waarover hij zich al zeer cynisch kon uitlaten. Geen mensch geloofde minder in zijne wetenschap, dan hij zelf; doch dit kon geen kwaad, zeide hij - zoolang zijne patiënten er slechts in geloofden. Aan den anderen kant schreef hij wonderen toe aan de heilkracht der verbeelding. 'Ik weet niet,' hoorde ik hem eens zeggen, 'of het geloof ooit een berg heeft verzet; maar

wèl weet ik, dat het een drankje van *aqua destillata* en *saccharum album* maken kan tot eene teug uit de fontein des levens.' Op dien grond bewaarde hij ook steeds tegenover zijne lijders het decorum en de plechtige geheimzinnigheid van een Bonze. Nauwelijks echter was de dagelijksche praktijk verzorgd, of het pontificaal werd afgeworpen en Esculapius naar de maan gewenscht. Dit moge dan ook ter verklaring strekken, hoe ik in de vijf jaren, die ik met den man doorbracht, al bitter weinig van de eigenlijke geneeksunst leerde, maar daarentegen aardig wat Latijn, Duitsch, Fransch, geschiedenis en scheikunde. Nochtans, spijt mijne onwetendheid, belastte neef mij zonder gemoedsbezwaar met het grootendeels waarnemen van zijne armen-praktijk. Ik vrees dat van de stumpers, die mij onder de handen kwamen, er menigeen den dag verwenschte waarop ik geboren was. Maar hoe dit zij - ik beeldde mij in dat ik het voor een beginneling al wèl maakte - ten minste niet erger dan menige oudgediende in de faculteit: en in dien waan begon ik mij min of meer op te blazen. Allengskens, dacht mij, zou ik mèt of zonder diploma (men nam het zoo nauw niet destijds) in neefs schoenen kunnen glippen - als wanneer ik op mijne beurt mij onmiddellijk een trawant wilde aanschaffen voor het '*reseignare, repurgare et reclysterisare*', mitsgaders voor de eksteroogen- en negenoogen-praktijk. In 't kort, mijne kost scheen gekocht, mijne toekomst verzekerd. Reeds paste ik heimelijk neefs witte dassen aan, en begon ik mij de airs te geven van een dokter in den dop, een echten dokter Sangrado. Maar eens op een ochtend, verwonderd dat neef niet aan het ontbijt kwam, ging ik naar zijne kamer om hem te roepen, en vond hem dood in zijn bed.

Een oogenblik meende ik stellig aan het erven te zullen raken; doch men bracht mij al ras aan het verstand, dat neef onder de vanen van het Nederlandsch-Indische leger een éénigen zoon bezat, met wien hij oneenig was geweest over de grenzen der aansprakelijkheid van een vader voor de schulden van zijn kind, en omtrent wiens bestaan hij het derhalve overbodig had geoordeeld mij op de hoogte te stellen. Ik mocht dus heengaan van waar ik gekomen was. Bij gevolg stond ik weer op de straat, met niets dat ik het mijne kon noemen dan het jasje op mijn rug, benevens een likdoornmesje en een pakje spaanschevlieg-pleisters in den zak er van.

Op lateren leeftijd heb ik mijzelven dikwijls voorgehouden dat ik zonder dit tweede ongeluk een brutale kwakzalver, of misschien wel een rondreizende oliekoop zou geworden zijn. Maar op dit moment beschouwde ik het geval uit een minder troostend oogpunt. Slechts ééne lichtzijde kon ik er aan bespeuren: namelijk dat ik nu goed en wel, evenals vroeger van de zeevaart, ook van de snijkunst was afgeraakt.

Inmiddels telde ik nu twintig zomers; en het kon mijn inzicht niet ontsnappen, dat dit een kritieke leeftijd was: dat ik, met mijne onregelmatige ontwikkeling en tot niets bruikbare opleiding, arm, onbevriend en hulpeloos, als het ware op een tweesprong stond tusschen ondergang en behoud. Aan den éénen kant moedeloosheid, verwildering, dolen op avontuur en belanden in het spinhuis misschien; aan den anderen kant zelfvertrouwen, een samenrapen van alle krachten, een flink aanpakken van wat de hand te doen zou vinden, en, al grijpend zoo met kloeke vuist, Fortuna bij de haren vatten wellicht. Links of rechts - wat zou het wezen?

En hier was nog een andere tweesprong, waarop ik stond gedurende deze hoogst ernstige overpeinzing. Ik bevond mij namelijk midden op de Groote Markt, met mijn aangezicht naar het standbeeld van Desiderius Erasmus, dien alle Rotterdammers ‘groot’ noemen, zonder dat er één eigenlijk weet waarom. Rechts van mij lag de weg naar de Beurs en de haven, het kwartier van den arbeid; links was de Hoogstraat, de straat der flaneerders, met een mij welbekend koffiehuis, waar ik zeker kon zijn om dien tijd van den dag, het bitteruurtje, een half dozijn levenslustige confraters en kornuiten te zullen aantreffen. Links de verleiding, de zekerheid van vluchtig maar prikkelend genot; rechts het arbeidsveld, de vage kans op strenge doch duurzame redding. Links of rechts - nog eens - wat zou het wezen?

Ik zou geen kwajongen hebben moeten zijn, om lang tusschen die beiden te weifelen. Reeds had ik l i n k s uit de flank gemaakt, met een honend gebaar tegen de rechterhandsche wereld - toen het onbeduidenst denkbare voorval mij een oponthoud veroorzaakte. Men moet namelijk weten dat de Rotterdamsche Erasmus-markt sinds onheugelijke tijden het emporium is van den Rotterdamschen fruithandel. De groote

Desdierius staat er omstuwd van Rotte's appelwijven, in wier kernachtig idioom, hartiger nog dan zijn eigen Latijn, zijn taalkunstig oor zich dagelijks verlustigt, terwijl hij met zijn fijnen glimlach gadeslaat hoe de wereld, zure schijvelingen etend voor zoete reinetten, in de 19e eeuw nog steeds bedrogen wil wezen als in de 15de. Wel - vlak vóór mijne voeten liet een jodenjongetje zulk eene wrange vrucht, die het pas voor zijn half centje gekocht had, uit zijne handjes vallen; - de appel rolde voort; het knaapje grabbelde hem na; en terwijl het aldus op niets anders acht sloeg, kwam de wind, die woelig was dien middag, om Erasmus heengeschoten, rukte het manneken zijn brandnieuw strooien sabbathshoedje van het hoofd, en slierde het, hoog over de vruchtenstalletjes heen, pardoes in de haven. Het arme Israelietje jammerde alsof het zijnen vader verdrinken zag. Een paar hartlooze baliekluivers belachten nog zijn leed. Ik echter had zulk eene deernis met het bitter schreiende kind, daar even nog zoo gelukkig met zijn zuren appel, dat ik op eene schuit sprong, een boomstok greep, en het hoedje zoo goed als ongedeerd weer op het droge hengelde. Het ventje was mij dankbaar alsof ik zijne moeder had gered..... Kijk, vrienden - ik meen ook later nog wel eens eene daad van hulpvaardigheid verricht te hebben, op grootere schaal en met zwaardere offers. Maar geene verschafte mij ooit zoo innige voldoening als het opvisschen van dat hoedje; en van niets in mijn leven is mij de heugenis zoeter dan van den vreugdeblik uit de betraande oogen van dat kind, en van zijn zacht gestameld: ‘friendelik bedank, meheer! friendelijk bedank!’

Inmiddels had zich om mij heen een troepje kijkers verzameld. Een weinig verlegen met mijn heldenstuk, wilde ik mij snel verwijderen. Daar voelde ik mij op den schouder tikken, en eene mij niet onbekende kraakstem sprak tot mij: ‘Zoo, Joblinski, wat voer jij hier uit? Ga je de medalje tot redding van drenkelingen verdienen, hè hè hè?’

De heer die om deze zijne eigene aardigheid zoo onsmakelijk lachte, was een aanzienlijk koopman en scheepsreeder, een van Rotterdam's notabelen, bij wien ik maandelijks een bezoek placht af te leggen om zijne eksteroogen te snijden.

‘*A propos*’, voer hij in denzelfden adem voort: ‘wat een subiet geval van je patroon! - Zeker een beroerte, hm?’

‘Helaas, ja!’ antwoordde ik: ‘eene echte *apoplexia cerebralis*. Vroolijk naar bed - dood in den morgen.’

‘Hè hè hè!’ hernam de blijgeestige man: ‘zoo gaan we er om, ja! zoo gaan we er om! - En jij nu? wat denk jij te beginnen?’

‘Wat zou ik? - Straatvegen, of zoo iets!’

‘Kun je mij niet blijven cureeren?’

‘Ik mag niet. Wèl als leerling of adsistent; maar niet voor eigen rekening.’

‘Dat spijt me drommels. Je hadt zoo'n zeldzaam zachte hand! - - Wat ik zeggen wou: er is een zoon, niet waar?’

‘Een verloren zoon, die het gemeste kalf geslacht zal vinden.’

‘En voor jou geen legaatje?’

‘Geen roode cent.’

‘Toch wel wat contanten?’

‘Twee gulden veertig.’

‘En verder?’

‘Verder niets dan dit!’ riep ik, hem mijn likdoornmes en trekpleisters onder den neus duwende. ‘Verder niets dan dit..... Zie hier: ik ben nog niet ten einde raad. Met deze twee gulden en veertig cents kan ik mij nog eene flesch wijn en een biefstuk koopen. Daarna kan ik mij met dit staal eene slagader openen, en sterven als Seneca; of ik kan mij uit deze canthariden een gifbeker brouwen, en den geest uitblazen als Socrates!’

‘Poeh poeh!’ hernam mijn belangstellende vriend: ‘dan deedt ge nog beter, hier op de markt te gaan staan schreeuwen met wonder-olie; ge hebt er groote woorden genoeg voor in je kraam, merk ik. Maar ik weet iets. Mijn baardschrapper is onlangs overleden. Wat zou je zeggen van een barbierswinkeltje? - Ik zou je daaraan wel kunnen helpen. Jij met je zachte hand - -’

‘Mijnheer!’ riep ik theatraal - ‘ik ben - -’

‘'t Is waar! een barbier die van Socrates en Seneca opsnijdt, hè hè hè!..... Maar iets anders dan, en dit nu in vollen ernst. Ik heb op een van mijne oostinjevaarders een scheepsdokter noodig. Wat dunkt je dáárvan?’

Ik voelde dat ik verbleekte; het woord alléén reeds deed den winkel van Sinkel en de appelwijven en Desiderius Erasmus om mij in de rondte draaien.

‘Scheepsdokter?’ prevelde ik: - ‘en op een schip?’

‘Wáár anders, zoudt ge denken? - Op eene trekschuit?’

‘En wat,’ vroeg ik, half wezenloos: ‘wat zijn wel in het algemeen de kwalen van matrozen?’

‘Zonderlinge vraag! - Dikbloedigheid en kwaadsappigheid, zou ik meenen.’

‘Dus,’ zuchtte ik huiverend, - ‘*clysterium donare, posten seignare, ensuita purgare* - -’

‘Zooveel potjeslatijn als ge wilt; maar nu gauw ja of neen. Twintig gulden gage, schaften aan de kajuitstafel, twee tientjes handgeld, en een voorschot als je 't verlangt. Hoe is 't? *C'est à prendre ou à laisser!*’

Het was mij of me een mes op de keel wierd gezet.

‘Mijnheer,’ sprak ik, ‘gij zijt wèl vriendelijk, en ik ben n recht dankbaar. Maar vergun mij, bid ik u, een korten tijd om mij te bedenken. Morgen vroeg breng ik u bescheid.’

‘Nu goed,’ riep hij, al wegdribbelend: ‘morgen vroeg dan. Maar niet later. Binnen acht dagen moet *de Rottemaagd* het gat uit. Denk er aan - niet of graag! Vijftig liefhebbers voor één, hoor! Vijftig voor één!’

Het was vreemd: mijn trek naar verstrooiing was op eens verdwenen. Ik slenterde rechtsaf, doelloos - met geen anderen wil dan dat ik n i e t naar de Hoogstraat wilde. De eene kade leidde mij naar de andere - tot ik mijzelven zittende vond op eene bank onder de iepenboomen van het Bolwerk aan de Maas.

Dit was indertijd - het is thans spoorloos vernield, gelijk nagenoeg alles wat onze steden oud-vaderlandsch en teekenachtigs hadden - een der aanlokkelijkste plekjes van Rotterdam. Men kon er naar weerszijden den blik laten dwalen over de breede rivier, met haar gewemel van allerhande vaartuig, tusschen hare nog overal van hoog geboomte omlijste oevers. Alom beweging, vertier, geestige havengezichtjes. Omhoog zeilden de wolken. Over den woelenden vloed gleden de marktscheepjes met bol gespannen zeilen vóór den wind daarhenen, of loefden al zwikkend en stampend, blanke schuimwolkjes opbotsend met den plompen boeg, tegen den golfslag in. Ter ééne zijde het dichte mastbosch van de statige dubbele rij der langs de Boompjes vastgemeerde zeekasteelen; ter andere de fraaie waterpoort, de schilderachtige palenbouw van het Oude Hoofd, de huizen aan den Haringvliet, toen nog, Venetië's paleizen gelijk, hunne grondvesten badend en hunne grillige nok-

ken weerspiegelend in het onbeknelde nat. En op het plekje zelf, eene droomerig zoete stilte. Overal in het rond rumoerde de handel; maar hier, als in een tooverkring, drong zijn geraas nauwelijks door. Men hoorde er slechts het gelispel van den wind in de boomtoppen, het ruischen van den stroom, het geklots van de tegen het muurwerk op- en afzwoegende deining - of wellicht een vogeltoon, het keffen van een hondje, het lachen van een kind, den kuch van een suffenden grijsaard, of het neuriën van eene zeemansvrouw over haar sluimerend wicht.

Hier, zeg ik, vond ik mijzelven gezeten, met mijne oogen gevestigd op het staartstuk van een bronzen vuurmond - een louter speelwapen, naar ik geloof, dat niet meer in staat was tot het slingeren van een moordend projectiel, maar toch bij plechtige gelegenheden nog een welkom uitbulderde of een saluut. Het kanon voerde, in fraai opgewerkt gietsel, den zwemmenden leeuw van Zeeland, met zijne koene leus. Ik tuurde er op en las haar: *Luctor et emergo*.

Was dit geene leus ook voor mij? Of liever, moest dit mijne leus niet w o r d e n , indien ik niet wilde ondergaan en verdrinken? - Mijn lot was thans in mijne eigene hand. Ik gruwde van de baren, ik griezelde van de scheepspraktijk; die martelende zeeziekte, die mij vervolgd had van het uitvaren tot het binnenloopen; die walgelijke kunstbewerkingen, tegen welke al mijne zintuigen in opstand kwamen - - *o horrible, horrible, most horrible!* - Doch waar die twee mij uitkomst boden en redding van verdrinken - moest ik ze daar niet aangrijpen, en worstelen om boven te blijven?

Terwijl ik aldus peinsde, de voordeelen nawegend van honger lijden in vrijheid, tegen die van gort en pekelvleesch in slavernij, werd mijne aandacht getrokken door een piepend knarsen in de lucht. Ik keek op, en bevond dat deze muziek werd voortgebracht door de windvaan op den maststok, aan welken over dag een vlaggelap, des nachts eene roode lantaren den schepen de invaart beduidde van de haven. Het vaantje verbeeldde een paardrijder met gevelde speer - een Kozak uit den Franschen tijd leek het wel. Zoo onwrikbaar scheen dit ruitertje gezeten in den zadel, zoo vastberaden drukte het zijn ros de sporen in de flanken, zoo stevig omklemde het zijne duchtige lans, zoo vroolijk blonk zijn verguldsel in het avondlicht - dat mijn blik er onwillekeurig aan bleef hangen.

Ha! welk een strijd streed mij dit kleine, dappere manneken daar boven! - Het zwerk, door eene elders gevallen donderbui verstoord, dreigde met verandering. Reeds was de wind driftig uitgeloopen; maar, nog niet besloten in welke richting hij het te zoeken had, schoot hij met horten en stooten uit al de streken van de ééne helft der roos. Nu een ruk vlak uit het westen; dan eene bolle vlaag om den noord; straks weer het driesten moedwil al de vanen en vlaggen en wimpels omgesmeten van omstreeks het zuiden. En geen enkel maal liet mijn ruitertje zich in de flank tasten. Telkens en telkens, uit welken hoek ook de dolle blazer hem te lijf wilde, had hij hem zijn front en de punt van zijn wapen geboden. Hij wendde onverdroten zijn rosje van rechts naar links, van links naar rechts - steeds den kop er tegen in, de lans geveld, vaardig om den overmachtigen bestoker er op te ontvangen.

Ik hechtte een weinig aan auspiciën in die dagen: aan sterren, teekenen en symbolen; - ik doe dit nóg. Was dit het? Of was het de forsche wind, het zwellend golfgeklots, die mij het bloed naar de slapen joegen? - - Een vreemde strijdlust greep mij aan: ‘Leeuw van Zeeland,’ riep ik - ‘gij zijt mijn beest! Ruitertje-weerhaan - gij zijt mijn man! *Luctor et emergo* - ik wil worstelen en bovenblijven! Den kop er tegen in, Jasper Jaromir! Den kop er tegen in!’

Zoo ziet gij, vrienden, hoe het rollen van een schijveling uit het handje van een jodenkind mijnen levensloop bepaalde. Want zonder dien appel zou ik naar de kroeg zijn geloopen, zou ik mijnen vriend den reeder niet hebben ontmoet, en zou *de Rottemaagd* het zeegat zijn uitgestevend met een anderen pillendraaier aan boord. Wel! - een vallende appel maakte Isaac Newton tot een wereldberoemd man. Waarom dan zou hij Jasper Jaromir Joblinski niet hebben kunnen maken tot een ongeexamineerd scheepsdokter?

‘Al spoedig’ - vervolgde neef Jasper, na eene besproeiende teug van den Chambertin - had ik de overtuiging opgedaan, dat mijne positie aan boord van *de Rottemaagd* niets benijdenswaardiger zou zijn, dan ik mij had voorgesteld.

‘In de eerste plaats toch bleek, dat mijn maaggestel tegen de hobbelingen van een schip nog evenmin bestand was als

voorheen. Bij elk stormpje - en onze gansche reis was, buiten de passaten, eene loutere aaneenschakeling van stormpjes en stormen - lag ik voor mirakel te kooi, of hing ik in zielsbenauwdheid den meedoogenloozen plas verwijtende blikken toe te werpen over de verschansing.

In de tweede plaats gaf de kapitein - een ruwe, valsche vlegel, die aan wal niets dan thee en evangelie, en op zee niets dan jenever en g..v..d.... in zijnen mond nam - mij reeds bij de eerste ontmoeting onbewimpeld te verstaan, dat hij mij niet slechts als een boerenbedrieger (waarin hij geen ongelijk had), maar ook finaal als een doodeter beschouwde. Hij had tot dusver altoos zònder medicus gevaren, met niets dan een baaltje jalappe voor de kwalen van den inwendigen, een oud scheermes en een pot spijkerbalsem voor die van den uitwendigen mensch. Steeds was hij met die medicamenten (misschien wel wegens den heilzamen schrik dien zij inboezemden) den meest ingewikkelden ziektegevallen de baas geworden. Maar nu had de reederij het in haar hoofd gekregen, passagiers te gaan varen; en daarom was er nu een dokter en eene melkgevende koe aan boord moeten komen: een dokter, God beter 't, die zelf voortdurend ziek lag, en eene melkgevende koe die na veertien dagen al geen droppel melk meer gegeven had! - Tegen beide deze creaturen koesterde hij een innigen wrok, welken hij dagelijks luchtte door de koe te schoppen, en door den dokter op alle manieren het leven tot eene hel te maken. Poëten hebben de bliksems hunner verontwaardiging geslingerd tegen de despoten der oude en der nieuwere wereldgeschiedenis: tegen Dionysius en Nero, Czar Nikolaas en Koning Bomba; maar heeft er ooit een met heiligen ijver losgebrand tegen eene nog veel onduldbaarder tirannie: de dwingelandij van een kwaadwilligen scheepskapitein over zijne ondergeschikten? - Gij zoudt mij nauwelijks gelooven, indien ik u maar een tiendepart opsomde van de satanische kwellerijen, waarmee deze zeeduivel mij vervolgde. De ellendeling - ik weet niet hoe - had mijne onbevoegdheid voor de hoogere medische praktijk doorgrond, en onophoudelijk wist hij mij die, in tegenwoordigheid van anderen, op de meest sarrende manier onder den neus te wrijven. Hij deed mij aan tafel dagelijks zijne hompen pekelvleesch en zijne taaie kippen kleinsnijden, enkel om mij, nadat allen zich van het eetbare voorzien hadden, een bord met zwoerten en beenen te kunnen toeschuiven. Hij bezorgde

mij, zoodra hij bespeurd had dat ik fijn van neus en griezelig van ongedierte was, eene hut in den dompigsten hoek van het tusschendek, vlak naast de proviantkamer, waar de zuurkoolvaten hunne gore uitwasemingen verspreidden, en elken nacht de ratten met heidensch gestommel hare saturnaliën en aphrodisiën vierden. Hij hitste de stuurlui en den bootsman op om mij allerlei gemeene kolen te stoven. Hij vernederde mij bij de passagiers - twee sinjo-gezinnen en een paar officieren, die op een koopje reisden, en ook op een koopje lachen wilden - door allerlei leugenachtige vertelsels omtrent mijn verleden, tot een voorwerp van spot en minachting. In 't kort, hij scherpte zijn valsche brein op alle denkbare middelen om mij mijne tweede zeereis nóg ondragelijker te maken, dan de eerste al was geweest.

Dit alles was echter nog niets, bij hetgeen hij later tegen mij verzon. Zooals ik u reeds zeide, liep het met deze reis zeer tegen den wind. Bestookte ons geen storm, dan hadden wij met dagenlange stilte te kampen, of wij moesten eindeloos opkruisen tegen eene averechtsche bries. Ongeluk trof ons op ongeluk. Reeds op de Gronden sloeg ons een man over boord; twee dagen later kwam, bij eene flauwe koelte maar, op onverklaarbare wijze de grietje-ra naar beneden, en verbrijzelde ons al de ruiten van de kajuitslantaren; onder de Linie lagen wij twaalf dagen lang, onder aanhoudende plasregens en bij eene vliegende deining, te dobberen als eene worst in een snertketel, waardoor het schip als eene zeef zoo lek werd, en de zeilen scheurden als neteldoek; nabij de Pernambuuksche kust zeilden wij des nachts een ongelukkigen visscher in den grond; en om den Zuid beliepen ons stortzeeën, die ons eene sloep in de davits stuk beukten, de kippenhokken, het varkenskot en de kombuis van het dek veegden, en ons aan den rand brachten van vergaan. Tot overmaat van ramp - of liever, als gevolg van het ruwe weer, de lange reis, het ranzige voedsel - deden zich aan boord ook ettelijke ziektegevallen voor, tegenover welke mijne wetenschap volslagen machteloos stond. Een kind van een der passagiers bleef dood in eene stuip; ik kon het niet levend maken. De timmerman brak bij een val zijn sleutelbeen; ik kon het niet zetten. Een ander passagier, een hopeloos leverzuchtig majoor der infanterie, bezweek aan darm-koliek; mijn clysterium kon hem evenmin redden als de jalappe-doos van den kapitein. Eindelijk stierven

snel achtereenvolgens twee matrozen aan eene hevige en geheimzinnige ziekte, waarvan de diagnosis mij zoo totaal ontsnapte, dat ik niet zeggen kon of ik met rotkoorts dan met vergiftiging te doen had. Ik goot hun mijne halve apotheek door de keel - slechts om mijzelven nog met hun laatsten ademtocht door hen te hooren verwenschen.

Toen kwam mijn kwelgeest, de schipper, op den duivelschen inval om der bemanning in het oor te blazen dat er een Jonas aan boord moest zijn, en dat die Jonas niemand anders wezen kon dan de eeuwig zeezieke pillendraaier, onder wiens handen, ja, door wiens toedoen - waarom niet? - nu reeds vier der opvarenden over de fokkeschoot waren gewipt. Ik durf wel aannemen dat de man bij het rondstrooien van dit booze praatje oprecht was; ik bedoel, dat hij zelf mee er aan geloofde. Zóóveel is zeker, dat het bij het bijgeloovige scheepsvolk onmiddellijk ingang vond. Die ééne vingerwijzing was toereikend geweest: - de Jonas die al de stormen en rampen over *de Rottemaagd* had gebracht, die den man op de Gronden had doen verdrinken, de grietje-ra had doen neerploffen, den Pernambuukschen visscher had doen overzeilen, de kippen en de varkens had over boord doen spoelen - die Jonas was niemand dan ik; en niemand dan ik was ook de gifmenger, die het kleine kind, den majoor en de beide varensgasten om koud geholpen had. Ik vermoedde aanvankelijk niets van dit komplot. Wel bespeurde ik dat het volk mij schuwde: dat men mij boosaardige blikken toewierp, en zijlings elkander iets toemompelde hetwelk mij op onaangename wijze scheen te betreffen. Doch daar niemand zich tegen mij uitliet, zou ik bezwaarlijk te weten zijn gekomen wat er tegen mij broeide, indien niet een scheepsjongen - een mede-pariah onder den edelen Janmaat, een lotgenoot, met wien ik uit oude sympathie, uit herinnering van eigen jongenslijden, vriendschapsbanden had aangeknoopt - het mij verklapt had.

Het was op een nacht, in den Indischen Oceaan, niet ver meer van Straat Soenda. Het schip gleed over eene kalme zee, op welke de dalende volle maan hare sidderende glansen wierp. Alles aan boord sliep - ook de stuurman van de hondenwacht. Ik echter had niet kunnen rusten in mijn vunzige spelonk, en was aan het dek gegaan om wat frissche lucht en wat maneschijn. Sentimenteel ben ik nooit geweest; doch naar de volle

maan blikte ik altoos gaarne. Zij deed mij immer denken aan een groot, peinzend vrouwenoog - het oog van mijne arme moeder, waarmee zij mij zoo lang en zoo helder kon aankijken, vóór ziekte en leed het dof hadden doen worden.

Terwijl ik daar dan, midscheeps op een der kanonnen geklommen, over de verschansing lag te turen naar de glimmerende lichtbaan die zich westwaarts verloor in de schemerige oneindigheid van den horizon, rees er van onder het affuit eene fluisterstem:

“Dokter, ga even zitten, er is iets dat ik je zeggen wou.”

Ik herkende de stem van den scheepsjongen. Hij, in zijne onnoozelheid, was ook de éénige die mij nog bedokterde. Al de anderen noemden mij voor de vuist weg “de barbier”, als zij in ernst waren, of Boerhave, wanneer zij eens grappig wilden zijn.

Ik zette mij schrijlings op het stuk geschut, en vroeg: “Wel Frits, wat is er?”

“Kan geen mensch ons hooren? - Spreek heel zacht, en doe alsof ge alléén waart,” hernam hij.

“Goed, mijn jongen. Wat is er dan?”

“Dokter, ge moet oppassen dat ge niet te veel over de verschansing ligt.”

“En waarom dit?”

“Omdat ze je een beentje willen lichten. Begrijpt ge me?”

“Neen.”

“Wel - - zwemt die haai nog met ons mee?”

Een monsterachtige haai had al dagen lang ons schip gevolgd; en het had mij eenigermate bevreemd, dat het volk, in stee van hem te vangen of te schieten, hem met eene zekere schuwe, kwaadaardige voldoening in het zog van *de Rottemaagd* aan liet koersen. Ik keek door het schietgat - en inderdaad, juist wees mij, zijlings achterwaarts, eene woeling in het water en eene in het maanlicht glinsterende ruggevin de plek aan waar de rakker nog altoos met ons meesukkelde.

“Ja Frits,” zeide ik, “hij is er nog.”

“Zoo. Nu - ze zeggen dat hij op ú wacht. Versta je wel?”

“Maar wat bedoel je, wat bazel je toch, jongen?” fluisterde ik, half driftig, half ontsteld; en ik schopte den knaap eens even, om te probeeren of hij droomde temet.

“Ze zeggen,” hernam hij, “dat gij de Jonas zijt aan boord,

en dat ge schuld hebt aan al onze ongelukken, en ook aan het sterven van het kleine kind, en van den ouden majoor, en van Manus Blauw en Piet Bouman. En ze hebben gezworen dat ze met u de thuisreis niet willen maken, want dat God de Heer het schip en ons allemaal verdoemd heeft om ú. En daarom willen ze je jonassen. Hoor je wel?"

"Jonassen?"

"Ja ja; ze willen je bij de eerste de beste gelegenheid een zetje geven - 's nachts, of bij ruw weer. En dan zal 't heeten dat ge over boord geslagen zijt, en dat de haaien je te pakken moeten hebben gehad vóór je er van kondt kikken. Zie je?.... En nu ben je gewaarschuwd, dokter. Maar verklap m i j niet. Anders ben i k voor hem!"

Van dien oogenblik af was ik op mijne hoede. Ik kende de diepte en de gewetenloosheid van dit bijgeloof. Ik wist met wat slag van lieden ik te doen had. Ik begreep dat ik op de Indische reede, zoodra de passagiers van boord waren, volslagen weerloos aan dit pak zou zijn overgeleverd; dat er geen haan naar mij kraaien zou; kortom, dat dit bijbelvaste gespuis zeer zeker niet rusten zou vóór het den ongeëxamineerden scheepsdokter den weg zou hebben doen inslaan van de melkgevende koe, wier gebeente al sinds vele weken tot voedsel had gestrekt aan de visschen.

Bij gevolg stond mijn besluit vast. Het zeeleven was werkelijk toch niet van mijne gading. - "Den kop er tegen in!" had ik mij tot devies gekozen. Doch alles heeft zoo zijne grenzen. Mij dacht, ik had den kop er nu genoeg tegen ingezet. Mijne levensleus mocht anders eens mijn doodsnik worden, en "den kop er tegen in" verkeeren in een "kopje onder"!

Tien dagen later lieten wij, na onze passagiers te Batavia te hebben afgezet, voor Tegal, waar wij djati-hout te laden hadden, het anker vallen. Verlof om aan wal te gaan werd mij geweigerd. Daarom wachtte ik stil den avond af, liet mij, zoodra het donker was, in den *tambangan* van een inlandsch vruchtenkoopman glijden, gaf den kerel een paar gulden om mij naar den wal te roeien, vervoegde mij onmiddelijk bij den Resident, vertelde hem mijne wederwaardigheden, en smeekte hem aan wal te mogen blijven, des noods om mijne kost op te halen met koelie-werk. De groote man zeide mij dat hij

mij beter als klerk dan als koelie kon gebruiken, en dat ik, wat hem betrof, wel blijven mocht, mits de kapitein mij niet opeischte. Daar er nu geene opeisching volgde van wege den schurk wien ik door mijn drossen een moord had uitgespaard, zoo bleef ik. Ik keerde mijn aangezicht af van den oceaan, en klemde mij vast aan de *terra firma*, gelijk een op de kust geworpen drenkeling, die vreest dat elke opstuivende golf hem weer terug zal sleuren in den dood. Niet eer was mijn hart gerust, vóór ik *de Rottemaagd* als eene stip had zien verzinken aan den horizon, volgeladen terugkeerende naar den welriekenden stroom uit welken zij geboren werd. Ik hoorde later dat hare thuisreis de snelste en voorspoedigste was geweest, die zij ooit gemaakt had. Steeds eene stijve zeilgelegenheid; geen verrel doek over boord; en geen nijnagel onder de bemanning.'

Neef Jasper stak even den brand in eene manilla, en voer voort:

De tijd van mijn klerkschap op het residentie-kantoor ter hoofdplaats Tegal heeft mij in de herinnering altoos voor den geest gezweefd als een lange, rustige, slechts door stil genoegelijke droomen verlevendigde slaap. Eene andere heugenis heb ik er niet van.

De Resident was een uiterst rustig mensch, die het niemand lastig maakte, allerminst zichzelven. *Quieta non movere*, was zijne lijfspreuk; en inderdaad, hij moveerde niets, niets ook moveerde zich tegen hem, en gedurende de lange jaren van zijn bestier mocht het gewest Tegal een toonbeeld heeten van *quiescentia*. Ik beschouw den man nog altoos als een groot administratief genie; - de eeuwige vrede zou heerschen op aarde, indien alle ambtenaren hunne taak slechts geliefden op te vatten zooals hij. Inzonderheid voor zijne ondergeschikten, die hij, van den adsistent tot de oppassers, van zijnen geest doordrong, was hij een ware koning van Cocagne. Alles was hem wel - mits er geene drokte bij gemaakt wierd. - 'In 's hemels naam, mijne heeren!' placht hij uit te roepen, wanneer iemand soms repte van een rapport of missive: 'Geen geschrijf en gewijf! geen bereddering! *Quieta non movere!* De residentie is rustig; ik bid u - laat haar rustig blijven!'

Alzoo bepaalde zich ook mijn dagelijksch kantoorwerk tot

een schier onnaspeurbaar minimum van cijfertjes zetten en staatjes trekken, op welke niemand ooit iets te bedillen vond. Maar ook in elk ander opzicht trof ik *tout pour le mieux*. Mijn salaris was toereikend. Ik had voor een appel en een ei een aardig huisje, met een paar mooie waringins er voor. Het Indische klimaat stond mij uitstekend aan; niet minder de Indische rijsttafel. Ik voedde mij zwaar, groeide duchtig in de breedte, liet mij een magnifieken knevel wassen, nam mij (op aartsvaderlijken raad van den Resident, die het dooden des vleesches met de steeds gewenschte *quies* niet rijmbaar achtte) eene kleine sultane onder dak, en wijdde de uren, die het bureau, het slapen, het eten en het mandiën mij nog overlieten, aan de lectuur van een onnoemelijk aantal Fransche boeken, rijp en rot, uit mijn chefs welvoorziene bibliotheek. Genottelijk in mijn hobbelstoel gezeten, savoureerde ik mijn *Emile* en mijn *Candide*, mijn *Decaméron* en mijn kapitteltje uit Brantôme, terwijl mijne Badroelboedoer (aldus had ik deze slanke ree herdoopt) mij met haren waaier de muskieten van het aangezicht weerde, of mij de koffie bereidde, of wel, bij maanlicht onder de waringins, als Soeleiman mijn knaap haar dansen deed op 't zoet getoet van zijn schalmei, het oog haars heeren verlustigde met de harmonische golvingen harer goudgele ledematen. Het was zoo goed als eene besproken plaats in het paradijs des Profeten. Mijn gansche verleden vergat ik er bij: de zee, het jonassen, den windwijzer en de chirurgie. Ik sprak bij voorkeur Maleisch, rookte eene Turksche *tchiboek*, droeg Singhaleesche muilen, en verbeeldde mij een prins uit de 1001 Nacht te zijn, met zijne uitverkorene prinses op een betooverd eiland de geneugten smakend van eene eeuwigdurende minnelente.

Het was werkelijk jammer, dat op een boozen ochtend, nadat dit malsche leventje ruim vier jaren geduurd had, het plotselinge doodsbericht van mijnen goeden chef mij uit mijne roes moest opschrikken. Er kwam een nieuwe Resident, die een nieuwen klerk meebracht, en mij voetstoots mijn ontslag gaf, tevens aan het verzamelde korps ambtenaren te verstaan gevende dat zijne beginselen en zijn stelsel volmaakt het contrarie waren van die van zijnen voorganger, en dat hij niet van zins was in het gewest Tegal eenen steen op den anderen te laten. Zes maanden later moest er naar het gewest Tegal een bataljon troepen gezonden worden, om - luidens het rapport van den

nieuwen Resident - de inlandsche bevolking in bedwang te houden, die (zoo meldde hij) ten gevolge van het verregaande wanbestuur zijns geachten voorgangers tot eenen staat van zorgwekkende gisting overgeslagen was.

Wat mij betrof - ik wreef mij de oogen eens uit, en rekte mij de leden, als iemand die uit een lekkeren slaap gewekt werd door middel van een ribbestoot. Maar toen ook werd opeens weer alles in mij wakker: alles wat, spijt deze vierjarige suspensie, de werkelijkheid voor mij gebleven was: - mijne armoede, mijne onbruikbaarheid, mijne vriendeloosheid - en als mijn éénig redmiddel mijne oude leuze ook nog: - ‘den kop er tegen in! Jasper Jaromir, mijn zoon, steeds maar den kop er tegen in!’..... Ik zond Badroelboedoer, mijne prinses (niet al te ontroostbaar sinds de nieuwe klerk haar een knipoogje gegeven had), naar den koning haren vader in den kampong terug, ruilde bij Ti-tan-tsching, den Chinees, mijne muilen tegen een paar stevige rijlaarzen en mijne *tchiboek* tegen een wortelhouten neuswarmertje in, haalde mijne pas, snoerde mijn bundeltje, en wandelde redelijk goedsmoeds den berg Tjerimai te gemoet.

En nu, mijne vrienden, moet gij mij veroorloven het relaas van mijne verdere Indische loopbaan te beperken tot haar zenith en haar nadir: dat is, tot mijne bruiloft, en mijne echtscheiding.

Eene der zaken die onze verbeelding zich het bezwaarlijkst voorstelt, is, hoe eene haakneuzige, rimpelige, mummelende bes inderdaad dezelfde Philis kan wezen, om een blik uit wier oogen eertijds de fierste jongelingen elkander bevochten, om een glimlach van wier mond zij hun leven juichend wagen wilden, om een kus van wier lippen zij eer en zieleheil zouden hebben verzaakt. Iets minder, maar toch óók zeer moeilijk is het, zich met eenig realisme in te denken hoe een kuchende, strompelende, kromgetrokken witkop ooit in de gladde huid kan gestoken hebben van Damon, den ridderlijksten harder, schoon, koen, galant en zangerig, de lust en vreugde van al de harderinnen in het rond. Men gelooft eigenlijk aan die gedaanteverwisseling eerst wanneer men, zelf oud geworden, ze met eigen oogen heeft zien plaats grijpen. Zoolang men jong is, neigt men tot twijfelen, en denkt: Kom kom, de oude paaien overdrijven zeker! Ik zie wèl hoe leelijk hunne gewe-

zen vlammen tháns zijn; maar wat zij opsnijden van derzelver verrukkelijke schoonheid, zal wel goeddeels in hunne verhitte phantasie zijn ontstaan, aangeblazen door hunne ijdelheid, hunne spijtigheid en al de overige hebbelijkheden der *laudatores temporis acti!*

Nu, jonge menschen - gij moogt twijfelen, of gij moogt gelooven, of mij zelfs uitlachen - maar een feit is het, dat de rheumatieke mummie, die u hier met bevende hand deze roemers volschenkt, in zijnen tijd menig vrouwenhartje in de maling heeft genomen, en dat het uwen neef Jasper Jaromir Joblinski was beschoren, voor zijn oorspronkelijk welgeschapen persoon in laaien hartstocht het gemoed te doen ontvlammen van de zestienjarige mejonkvrouw Celestine Candia, dochter van wijlen een millionnair.

Toen ik van Tegal mijne schreden in de richting van den berg Tjerimai wendde, deed ik dit niet zoo maar op goed fortuin af, doch dewijl ik wist dat er in het Tjeribonsche ettelijke suikerboeren woonden, bij wie ik vertrouwde in de eene of andere hoedanigheid wel een baantje te zullen vinden. Het geluk wilde dat mij bij mijn eerste kloppen al werd opengedaan: en dit niet bij een suikerboer, maar bij eene suikerboerin - aan welke gij echter, met uwe Europeesche begrippen omtrent de kenmerkende eigenschappen van een boerenmensch, bezwaarlijk iets zoudt ontdekt hebben wat u den dichter Poot te binnen riep. Mevrouw de weduwe Candia, geb. Vis, beweende nog het eerst kortelings gebeurde afsterven van haren gemaal; haar *major domus* had haar om een klein geschil plotseling in den steek gelaten; en zoo verscheen ik dan, met mijne algemeene dienstwilligheid, ten harent juist als geroepen. In een ommezien vond ik mij aangesteld als haar boekhouder, haar landopzichter, haar houtvester en haar technicus. Ik wist van administratie, landbouw, boschwezen en suikerbereiding geen toeten of blazen. Doch nademaal niemand er aan dacht mij die bekentenis af te persen, oordeelde ik het, in de gegeven omstandigheden, onnoodig er uit eigen beweging mee voor den dag te komen. De boekhouderij zou toch zichzelve den weg wel wijzen; over den suikermolen waakte een zeer bedreven *mandoer*; en voor den wasdom van hout en riet zou de goede God wel zorgen. In elk geval zou mij de geschiktheid niet ontbreken tot nummer één van de mij opgedragen werkzaam-

heden: het spelen van blank-officier over mevrouws ‘zwarten’.

Die benaming ‘zwarten’, toegepast op hare inlandsche arbeiders, klonk uit mevrouw Candia's mond wel ietwat zonderling, aangezien de meesten dier lieden, wat huidkleur betrof, vrij wat minder in het zwart speelden dan mevrouw zelve. Gijlieden weet wat atavismus is. Ik wist het niet in die dagen: want de geleerde wereld had het woord toen nog niet uitgedacht; maar de zaak verstoutte zich desniettemin reeds te bestaan, en de familie Candia leverde er een tweetal merkwaardige voorbeelden van op. Wie mevrouw ontmoette, meende eene zuiver inlandsche te zien, en wel eene Soendaneesche van de donkerste tint en het aapachtigste type. En toch had deze dame tot een bedrag van niet minder dan éénendertig tweeëndertigsten Europeesch bloed in harc aderen. Als kwintroen (om het Westindische woord te bezigen) zou zij in kleur en trekken nauwelijks een zweempje meer van oostersche inmenging hebben behoeven te verraden. Maar zie! de natuur had aan haar de gril gepleegd eener volmaakte reproductie van hare betovergrootmoeder Katima.

Nu was wijlen haar echtgenoot, de heer Candia, weder een *sinjo* geweest van de onmiskenbaarste snede en couleur: de zoon van een halfbloed vader en eene volbloed inlandsche moeder: een *zambo* dus, of drie-kwart-blauwe. Men zou derhalve verwacht hebben dat het kroost van dit paar veel meer op inlanders dan op Europeanen geleken zou hebben. Maar kijk! - tweede wonderlijke speling der natuur - het éénige uit dit huwelijk gesproten kind, mejuffrouw Celestine, kon voor het evenbeeld doorgaan van eene van hare mama's Purmerender grootmoeders, in blankheid voor room niet wijkende, en met hare blonde lokken, haren ranken hals, haar suikerzoet neusje en fijngevormde lippen zoo zuiver Westfrisisch van type, dat men haar gerust, met jak en gouden hoofdijzers getooid, achter de karn zou hebben kunnen zetten, zonder dat iemand in die vertooning eene anomalie zou hebben gevonden. Alleen een zekere schichtige weerglans in hare zwarte, meestal kwijnend geloken oogen zou met deze idyllische werkzaamheid niet recht gestrookt hebben. Het waren een paar oogen van fluweel en van staal, nu twee viooltjes, dan twee dolken - een paar oogen, kortom, zoo ón-noordhollandsch mogelijk; en wanneer die oogen onverhoeds, bij de eene of andere aandoening, uit hare matte vakerigheid ontwaakten, dan sprong men op in zijn

stoel, en men verwonderde zich hoe er zoo opeens twee vlammen konden schieten uit dit gezichtje van *blanc manger*.

Het derde en grootste mirakel bestond echter hierin, dat de bruine moeder, met hare tronie van eene versleten wajangpop, geheel de inborst had van eene, ietwat slordige en lakse, maar in de hoogste mate goedbloedige en huisbakkene Hollandsche matrone; terwijl daarentegen de blanke dochter, met hare Gretchen-vlechten en haar leliën-voorhoofd, bij nadere kennismaking al de karaktertrekjes in zich bleek te vereenigen, welke men, met meer of minder recht, nu eenmaal pleegt te doodverven als specifiek oostersch. Wanneer men die twee in haar natuurlijk doen gadesloeg, dan was het alsof men de wereld bekeek tusschen zijne beenen door. Mevrouw, met de voeten op eene stoof waarin slechts het kooltje vuur ontbrak, den ganschen dag beddespreien hakend, koffie slobberend, of met lijmerige spraak geschiedenissen opdelvend uit de oude wereld - volmaakt eene door de taan gehaalde Moeder de Gans. En daarnevens mejuffrouw hare dochter, lichamelijk en geestelijk het meest volslagen contrast. Mejuffrouw, heden te vadsig om den roman, in welken zij voorwendde te lezen, tusschen de vingers te houden - morgen zich op haren Makassaar werpend, om als eene furie in razende vaart de halve residentie af te rennen. Mejuffrouw, nu *roedjak* etend, en sigaretten rookend, en zelfs heimelijk sirih kauwend - om eene minuut later voor haren Erard manslag te plegen aan eene *Berceuse* van Chopin. Mejuffrouw, al naar den aard van de wild haar heen en weder slingerende *tingkas*, in het ééne ommezien eene elegante jonge dame, enkel lach en lonk - in het andere eene dolle inlandsche feeks, met oogen als phosphor, een mond vol van de gemeenste Maleische scheldwoorden, en als eene blazende boschkat met nagels en tanden gereed tot verscheuren van al wat haar onder de vingers kwam.

Wel - al velen had zij er gebeten uit haat. Mij zou zij bijten uit liefde.

Nadat ik ongeveer een jaar op de plantage was werkzaam geweest, mocht ik mij verheugen in de blakende gunst van mijne patronesse. Het was duidelijk: ik mocht bij haar een potje breken - hetgeen ik dan ook menigmaal deed. Ik had getracht mij eenigszins op de hoogte der zaken te stellen - wel niet met zeer schitterend gevolg, maar toch genoegzaam om

de dieverijen van mijnheer den *mandoer* tot zekere niet àl te onbillijke grenzen te beperken. Hiervoor was mevrouw Candia mij dankbaar. Het meest echter mocht zij mij hierom gaarne lijden, dat ik geduldig en met den schijn van gespannen belangstelling het oor kon leenen aan hare urenlange vertellingen en sproken.

Daarentegen wist ik niet beter of mejuffrouw Celestine koesterde tegen mij een onverholen weerzin. Ik scheen haar in den weg, zonder dat ik in de verte gissen kon waaróm, en terwijl ik toch al mijn best deed om haar zooveel mogelijk u i t den weg te blijven. Zelden verwaardigde zij zich eene korte vraag tot mij te richten; mijne beleefdheden - welke ik trouwens tot de onvermijdelijkste beperkte - beantwoordde zij òf met een minachtend stilzwijgen, òf met een bitsigen afhakker; en van tijd tot tijd, wanneer zij meende dat ik het niet opmerkte, kon zij mij zijdelings uit hare onder de wimpers glinsterende oogen eenen blik toewerpen alsof zij mij bespringen en vanéénrijten wilde. Ik was nog nuchter genoeg om in dit alles de teekenen te lezen van eenen mij onverklaarbaren haat.

Dit duurde tot een klein ongeval mij plotseling uit deze dwaling in eene andere hielp. Eene slang namelijk had mij in het been gebeten - en ik was in zwijm gevallen, deels uit schrik over het moordgeschrei van den mij begeleidenden inlander, deels als gevolg van mijn nog altoos niet overwonnen afgrijzen van kruipend gedierte. Ik kwam tot mijzelven door eene tweede, nog heviger pijn in het gewonde lichaamsdeel. Ik lag op eene rustbank - en naast mij knielde mejuffrouw Celestine, met haren mond op mijn been, het gif zuigende uit de kwetsuur. Zij had in hare drift de tanden geslagen in mijn vleesch; hare oogen glommen tusschen de half geloken leden, gelijk die van een zwelgenden tijger; hare lippen dropen van mijn bloed. Het was afschuwelijk - en het was verheven: de bloeddorst van een *ghoul* - de liefdemoed van een engel.

‘Mejuffrouw!’ riep ik - ‘wat doet ge?’

‘Stil!’ siste zij, al voortzuigende en dan weer spuwende: ‘Ik red je het leven. Het was een *oelar belang* die je beet.’

‘Maar mejuffrouw!’ stamelde ik, met eene beschaamde poging tot tegenspartelen - -

‘Lig stil!’ gebood zij, terwijl zij als met twee klauwen het been opnieuw naar haren mond rukte. ‘Lig stil - of je

sterft! En,' liet zij er met eene van hartstocht bevende stem op volgen: 'ik w i l niet dat je sterft!'

Zij zoog nog een pooslang voort, en wond te gelijk een doek mij strak onder de knie. Daarna legde zij snel een compres en een verband, sprong op, boog zich over mij heen, greep bei mijne handen in de hare, keek mij met brandende oogen en trillende neusvleugels aan, en drukte toen eensklaps een kus van vuur op mijnen mond. - 'Leef voor mij!' fluisterde zij: 'En nu - slapen!' .... Mèt was zij voort, de kamer uit, mij de moeite latende om het bloed af te wisschen, mijn eigen bloed, dat hare lippen hadden achtergelaten op de mijne.

Dit was de liefdesverklaring van mejuffrouw Celestine Candia aan den heer Jasper Jaromir Joblinski.

Wij trouwden binnen zes weken. Celestine was vuur en vlam; mama Candia was te goed om neen te zeggen; en ik zelf - - hoe zou ik anders dan ja hebben gezegd? - Mijne bruid beantwoordde wel niet juist aan mijn ideaal van vrouwelijk schoon, noch aan dat van maagdelijke aanminnigheid; maar toch had zij, met de frischheid harer zeventien jaren, aantrekkelijks genoeg om mij haar bezit te doen begeeren. In het land der blinden is éénoog koning - in het land der zwarten eene blondine koningin. Bovendien - eene passie harerzijds die mijne ijdelheid streelde en mijne zinnen prikkelde - een half millioen dat zich mij om den hals wierp - - welke fortuinlooze zwerveling zou daar gemoedsbezwaren hebben laten gelden, of zich niet gevleid hebben met de hoop dat een boos humeur zich om zijnentwille nog wel zou laten temmen tot redelijkheid, tot handelbaarheid althans?

En zoo volgde dan tusschen ons beiden de waan van liefde op den waan van haat. Helaas! die tweede misvatting zou erger blijken dan de eerste. Want toen ik mij verbeeldde dat Celestine mij haatte, had zij mij lief; en toen ik dacht dat zij mij liefhad, begon zij mij eerst recht te haten. Waaróm dit? - Ik laat het u gissen. Er was iets dierlijks, of liever, er was niets menschelijks in deze jonge vrouw. Ik liet mij daar even iets ontvallen van liefhebben. Onzin! misbruik van een heilig woord! - Celestine begreep van liefde niets. Zij had mij tot man gewild louter uit eene neiging van het oogenblik - uit eene aandrift aan welke ik geen naam behoef te geven. Nauw was die aandrift gestild, of zij had genoeg van mij, en ver-

langde eene vrijheid terug die ik haar noch mocht noch wilde gunnen. Ik had gemeend mij te moeten schrap zetten tegen de heftige nukken van een bedorven kind; maar weldra was mij de zekerheid geworden dat mijn huwelijksleven eene voortdurende worsteling zou zijn met een van die instinctmatig s l e c h t e karakters, op wier raadselachtig bestaan al de mooie phrasen omtrent het ingeboren g o e d e in den mensch, hetwelk wij slechts zouden hebben aan te kweeken om het te doen gedijen, schipbreuk lijden. Eenige woeste uitbarstingen, naar aanleiding van de nietigste kleine teleurstellingen, had ik al in mijne wittebroodsweken te verduren. Ik boog gedwee het hoofd er onder, zoolang zij nog werden afgewisseld door zonnevleugjes van teederheid. Toen echter deze laatsten al zeldzamer werden, en eindelijk geheel uitbleven, terwijl de hagelbuien van spijt en wrok al vaker en dichter neerkletterden uit een immer dreigenden hemel - toen begon ook bij mij de gal over te loopen. Bij haar eerstvolgende opstuiven wees ik mijne echtgenoote op strengen toon te recht. Wij zaten juist aan de rijsttafel. In antwoord op mijne vermaning schold zij mij uit voor klaplooper, bedelaar, een *anak babi*, dien zij uit het stof van den weg had opgeraapt. Ik gebood haar te zwijgen - en zij zweeg inderdaad; maar eerst nadat zij mij door middel van een welgemikten worp met den rijstlepel eene hoofdwonde had toegebracht, welke mij drie weken het bed deed houden. Nu zwoer ik dat zij in mij haren man zou vinden. Ik voelde mij sterk tegen haar: sterk vooral hierdoor, dat ik haar nooit had liefgehad. Zoo ik haar bemind had, zou zij mij hebben doen lijden: en lijden maakt zwak. Maar nu ging ik het als eene soort van eerezaak beschouwen, voor haar geen duimbreed te wijken, en eens te zien wie er baas zou wezen op den duur. ‘Den kop er tegen in!’ werd van nieuws af mijn devies: ‘Flink, Jasper Jaromir! den kop er tegen in!’..... Kop tegen kop ging het dus, en voet tegen voet, en hart tegen hart - vier bittere, bittere jaren.

Het zou slechts weerzin kunnen wekken, dien kamp u nader te beschrijven. Een ieder kent hem - niet uit zijne àllernaaste omgeving, laat ons hopen. Men slaat elkander de armen en de beenen niet stuk; men kwelt en weerstaat elkaar met kleinigheden; - maar met kleinigheden meubileert de Duivel zijne hel.

Vier bittere, bittere jaren! - Ik vrees dat ik het niet veel langer zou hebben kunnen volhouden. Ik vrees dat

er evenmin een goede Petrucchio in mij stak, als een kloek zeeman of een vaardig chirurgijn! - Wie eene booze vrouw niet s n e l ten onder brengt, kan zichzelven verwonneling rekenen. Bovendien, ik had nog zenuwen, gevoel, schaamte, een gemoedsleven - altemaal zwakheden waarvan mijne Celestine hoegenaamd geen overlast ondervond. Het stond hachelijk met mij; al krachteloozer werd mijn verzet; al flauwer weerklonk in mijne borst mijn wapenkreet: ‘den kop er tegen in!’ Buigen of vluchten moest het zijn, daar het geen overwinnen of sterven kon wezen. Buigen nooit; dus in Godsnaam vluchten! - Juist echter toen ik reeds begon te zinnen op een smadelijken aftocht, bracht weer, als vroeger, het toppunt van mijn ongeluk mij redding. Gij kent, uit de inleiding tot de Arabische Nachtvertellingen, de geschiedenis van den koning Shahryar, namelijk van den toestand waarin hij zijne koningin verraste, toen hij onverhoeds naar huis keerde van zijne reis? - Wel, onder volmaakt soortgelijke gegevens betrapte ik op zekeren namiddag mijne Celestine. Haar lief was een jong dorpshoofd, wien ik, onder vier oogen met een ruiterpistool, de bekentenis ontlokte, dat hij - en hij niet alléén - reeds sedert de zesde maand na onze bruiloft der vrouw van mijnen boezem haren ledigen tijd h a d helpen verdrijven. Ik schoot den knaap niet voor den kop, en maakte ook overigens geen jota méér spektakel, dan noodig was tot het zoo spoedig mogelijk verkrijgen van eene echtscheiding. Aanvankelijk dacht ik er over, op geen stuiver van ons gemeenschappelijk bezit en erfdeel (want de goede bruine *njonja* was inmiddels gestorven) mijn recht te doen gelden; doch bij nader inzien vond ik deze schroomvalligheid toch wat vèr gedreven. Ik liet dus den boedel vereffenen, streek mijne helft in den zak, en trok mij, met luttel scheidenswee, uit de Tjeribonsche suikerwereld terug. Gesuikerd had men mij er waarlijk niet!

Wat doet wel iemand van even dertig jaren, die, zoo pas uit de banden van een rampzaligen echt ontslagen, met kroost noch familie ter wereld, maar met twee-en-een-halve tonne gouds wèl geteld in zijn vestjes-zak, des ochtends als herboren

vrijgezel in het logement ter hoofdplaats Tjeribon een eerste onverstoord ontbijt genuttigd heeft?

Hij begint met een postwagen te huren naar Batavia. En verder? - Verder stevent hij ten spoedigste naar Europa, en belegt, al naar zijne liefhebberij, zijn kapitaal te Amsterdam in dubieuse fondsen, of te Parijs in *cocottes*, of te 's Gravenhage in een vriendenkring van jonge leeuwen op ‘de Witte.’

Zeer juist. Deze regel is onwraakbaar gesteld. Doch hij duldde voor 't minst ééne enkele uitzondering: en die uitzondering was uw neef Jasper, vrienden!

Ik voelde mij zéér gelukkig - ontheven van eenen last die mij gedrukt had als een Alp, van eene worsteling die mij vermoeid, beangst en tegengestaan had - o! meer dan ik ooit mijzelven had willen bekennen. Maar tevens had die worsteling, hoe weinig zij ook leidde tot overwinning, de spieren van mijn innerlijk wezen gestaald, en mij nieuwen strijd tot een lust, schier tot eene behoefte doen worden. Ook na déze nederlaag moest, ik voelde het, meer dan ooit mijne leus nog wezen: ‘den kop er tegen in, Jasper Jaromir! den kop er tegen in!’

Wel verre dus van met mijn zuur verworven rijkdom den fat of den gans te gaan spelen, wilde ik hem productief maken tot mijne vrijheid, mijne kracht, mijne levensvaardigheid. Ik wilde de wereld gaan zien, van welke ik tot dusver slechts een paar half doode achterhoeken had leeren kennen: Holland en Java, met eene wildernis van brak water tusschen beiden. Zeven jaren bracht ik met reizen zoek: in Europa, in Amerika, in Hindostan, China en Australie. Ik verteerde daarbij nauwelijks den interest van mijn kapitaal; en tevens deed ik een kapitaal op van wereld- en menschenkennis. Meent niet dat ik daarop stof. Ik constateer slechts het gevolg van eene oorzaak. Wie reist - zooals men t o e n nog reisde: niet enkel van spoorwegstation naar spoorwegstation, en van het eene hotel naar het andere, maar te paard en te voet, per zeilschip en per ossenkar, langzaam en moeizaam, steeds van een gevaar in eene verrassing, en van eene teleurstelling in eene verbazing-wie zóó reist, en niet een idioot of blind is, die m o e t veel leeren. Er is in de hoogeschool des levens slechts één professor die aanschouwelijk onderricht geeft in alle mogelijke vakken van wetenschap en wijsbegeerte, van kennis en kunst: het is de wandelstaf.

Er is slechts één cursus waarin men deze wereld een weinig leert overzien: het is de cursus van haar te doorloopen.

Of ik met dien cursus behoorlijk mijn voordeel deed, staat niet aan mij te beslissen. Maar een kapitaal van w e t e n vergaarde ik onloochenbaar; en naarmate het aanwies, groeide in mij de begeerte om ook dit, niet minder dan mijn geldelijk vermogen, tegen goede rente te beleggen.

Tot dusverre had ik mij om de hoogere levensvragen - dat is om die welke niet onmiddellijk samenhangen met de behoeften des vleesches - in ernst even weinig bekreund als om de bewoners van de planeet Uranus. In de jaren mijner jeugd was mij, behalve hetgeen ik uit de studeerkamer van mijn Rotterdamschen neef had meegedragen, méér geleerd wat ik met nut vergeten, dan wat ik tot mijn voordeel onthouden mocht. Daarna kwam de harde dienstbaarheid om eene scheepsbeschuit; vervolgens het zwijmelig *dolce far niente* op het residentie-kantoor; eindelijk het gebonden liggen op die folterbank, die men een mislukt huwelijk noemt. In al die jaren had ik slechts gedacht aan lijfsbehoud. Nauwelijks echter voelde zich mijn lichaam van dit juk en deze snoeren ontslagen, of mijn geestelijke mensch stapte uit zijnen schuilhoek te voorschijn, wierp zich het knellende harnas af, rekte zich eens de leden, en beproefde de kracht zijner pezen. Het reizen, waarmede ik steeds eene toelichtende lectuur gepaard deed gaan, opende mij de oogen voor den ernst, den omvang, de onbegrijpelijkheid, bovenal den jammer van het leven. En zoo, al ziende en lezende, begon ik eenen blik te slaan op de wereld niet alleen, maar ook in mijn eigen wezen. Ik ontdekte wonder op wonder, raadsel op raadsel om mij heen; en in mijzelven ontdekte ik eene nooit te voren vermoede geschiktheid tot geheel anderen arbeid dan dien ik tot dusver zoo onhandig en onwillig had verricht: - een aanleg tot opmerken, tot meevoelen, tot samenvoegen en vergelijken, tot denken kortom - en, bovendien, de slechts op oefening wachtende gave om mijne gedachten in aannemelijken vorm op het papier te stellen. Ik greep naar de pen: zij zat mij niet dwars tusschen de vingers. Met het gesproken woord was ik nooit bijster vaardig geweest; met het geschrevene - waar ik iets te vertellen had, en *à tête reposée* mijn eigen vorm kon kiezen - voelde ik mij als iemand die er recht op heeft dat men naar hem luistert. Een paar schetsen uit den vreemde

vonden willig in het *Nederlandsch Magazijn* eene plaats. Op schetsen volgden straks een paar humoristisch-sentimenteele beschouwingen, aan welke de hoogere eer ten deel viel van de gastvrijheid der *Vaderlandsche Letteroefeningen*. Daar greep eene razende schrijfzucht mij aan; en onder den invloed daarvan ontstond er in mijn brein eene hevige gisting, die er theorieën uit verrijzen deed als paddestoelen uit den grond. Ik werd enthousiast voor allerlei rechts en links opgeraapte, of ook wel zelfstandig uitgedachte begrippen omtrent menschenrecht en menschenplicht, menschenheil en menschenwee. Ik kende nog maar ééne eerzucht: een gevierd auteur te worden. Ik beoogde voor mijzelven nog maar ééne roeping: die van den volksvriend en den moralist.

Ja, zóó wilde ik de op mijne reizen verzamelde ervaring en wijsheid dertigvoudig vrucht doen dragen. Toen na die zeven jaren zwervens mijn lichaam naar eene woonstede begon te verlangen, toen was de plaats mij aangewezen. Ik moest, hoe noode ook, mijne kosmopolitische neigingen afzweren, en terug naar Nederland, waar alléén de taal gesproken, of liever gelezen werd, met wier behulp ik mijne denkbeelden kon verbreiden. De bank, in welke ik mijn geestelijk kapitaal tot lafenis der dorstende menschheid uitzetten zou, was - de pers.

Ik debuteerde met een kolossalen bundel reisherinneringen, dien ik - daar geen uitgever er zich aan wagen dorst - op eigen kosten in zee stuurde, en waarvan gij nog een achthonderd exemplaren maagdelijk op mijn zolder kunt vinden liggen. Neen! maakt geene mine alsof gij begeerig waart ze te lezen. Bij mijn leven zullen zij niemand meer aan het geeuwen zetten; en na mijn dood zult gijlieden een Jood laten komen, en den ganschen berg verschacheren als kaaspapier. Toch bevat ditzelfde boek voor mij menige dierbare bladzijde, bij wier herlezen mijn oude hart zich nog weer aanstelt gelijk een kreupel oud trekschuit-paard bij het hooren blazen van de réveille.

Blijkbaar was dit dan niet de kortste weg tot populariteit. Ik had er mij trouwens ook geen gouden bergen van beloofd. Mijne toekomst, dit begreep ik, lag in de journalistiek; en derhalve, om het technische van dit vak meester te worden, verbond ik mij als vrijwilliger aan de redactie van den *Oprechten Haarlemmer*. Ik aanvaardde mijne plaats in dien erntfesten kring, toegerust met eene portefeuille vol oude opstellen

en een hoofd vol nieuwe theorieën. Maar och! men beduidde mij dat men het liever omgekeerd had gezien: nieuwe opstellen en oude theorieën. Tot mijne ergernis moest ik ervaren dat er, voor alle begrippen die maar éénigszins naar nieuwheid zweemden, in die dagen geen uitgezochter plaats bestond om begraven te worden ter eeuwige ruste, dan het redactie-bureel eener Nederlandsche courant. Welk een angstvallig zich richten naar de geijkte vooroordeelen van een hooggeacht publiek! Welk een slaafsch gerespecteer van de gestelde overheden en machten! Welk een karakterlooze, zoetsappig pedante schrijfstijl! Welk een politiek getinnegiet, doelloos, eindeloos, grenzeloos en grondeloos! - Met walging scheurde ik mij los van dit geletterde oudemannen-gesticht, en verhuisde naar Amsterdam, om daar geheel zelfstandig een blad te gaan uitgeven.

Die courant van mijn eigen maaksel - geheel voor mijne eigene rekening op touw gezet, en geheel met mijn eigen breinwerk gevuld - was in den beginne een bescheiden zondagsblad, *de Baanbreker* gedoopt. Spotvogels maakten er al terstond *de Baanveger* van - eene benaming die trouwens even goed had kunnen dienen, aangezien het hier toch slechts op eene b a a n aankwam, onverschillig of die dan geveegd of gebroken werd.

De baanbreker dus. Waarheen? - Wel, natuurlijk daarheen waar alle mogelijke couranten naar toe willen: eene radicale verbetering van het levenslot der menschelijke familie. Maar om u te doen bevroeden langs welken weg ik, wat mij betreft, dit kostbare einddoel bereikbaar achtte, moet ik u met een enkel woord (hoe zeer het u vervele) op de hoogte stellen van mijne toenmalige wereldbeschouwing.

Ik had van der jeugd af nooit eene spontaan opwellende behoefte aan godsdienst gevoeld. Of dit voor mij een ongeluk dan wel een geluk was, laat ik in het midden; - wanneer ik bedenk hoevele personen ik gekend heb, die, juist door dat haken en hunkeren naar het eeuwige, levenslang geene rust vonden hier in het tijdelijke, en wien hun eerlijk, innig streven naar God slechts angst en twijfel en een onafgebroken strijd met zichzelven en hunne omgeving berokkende - dan kom ik er toe het g e m i s van godsdienstig gevoel en onsterfelijkheids-smachten eer als een zegen dan als eene ramp te be-

schouwen. Hoe dit zij - men stampt zichzelven, zoo men oprecht wil blijven, dat gevoel niet in. Het is iets ingeborens, evenals een oor voor muziek, een aanleg tot dichtkunst, een zin voor natuurschoon, of eene liefhebberij voor kinderen. Velen menschen is het n i e t ingeboren: zij leven zònder, en maken het vaak zeer goed; òf zij plakken het zich slechts op, en zijn er zelden beter om. Diegenen echter, wien het wèl ingeboren is, kunnen niet anders dan er mee worstelen en er door lijden.

Godsdienstloos dus uit eigen inspraak, meende ik toch later, toen ik een weinig aan het raisonneeren ging, het bestaan van eenen God te moeten aannemen om redenen van utiliteit, als een grondslag voor ons maatschappelijk stelsel van goed en kwaad, recht en onrecht. Maar ook déze zwakke voeling met den Hemel ontglipte mij weldra, toen ik in de wereld wat rondgekeken, en nergens een spoor ontdekt had van hetgeen ook ik in mijne jeugd had hooren verheerlijken als de zorgende hand van een even liefderijk als rechtvaardig Vader in de Hemelen. Ik kon den vinger van een bestierend God opmerken in den loop der sterren - maar niet in den loop van het lot der menschen, hetwelk ik overal verstoken vond van billijke vreugd, doch des te ruimer doorweven met onverdiende, onafweerbare ellende. En daarom kwam het mij voor, dat het al dan niet bestaan van zulk een God voor de menschheid eene vrij onverschillige zaak moest wezen. Die God, die zijne schepselen aan duizend wreede jammeren weerloos ten prooi kan laten; die hun allerlei behoeften en verlangens inblies, wier bevrediging hun òf ontzegd blijft, òf hun slechts ten verderve strekt; die ook de vrome zielen, welke hem schreiend zoeken, meedoogenloos laat voortstrompelen in het duister, zonder hen met een enkel straaltje van hemelsch licht te bemoedigen; die God, kortom, die zich èn in stoffelijk èn in geestelijk opzicht het bestaan zijner edelste creaturen even weinig aantrekt alsof het louter veldmuizen waren - - wel, waarom zullen diens schepselen zich het hoofd zoo deerlijk breken over zijn bestaan, en zich aftobben met het wroeten naar dingen, die hij hun blijkbaar niet heeft w i l l e n doen weten? Want indien hij wilde dat wij hem erkennen en gehoorzamen zouden - waarom heeft hij ons dan niet met één enkel, door niemand betwijfelbaar teeken zijn bestaan en zijnen wil geopenbaard? Waarom verkeert hij met ons niet,

indien wij van zijn maaksel zijn? Waarom wijst hij ons den weg niet, wanneer wij goed willen en hem aanroepen om hulp? - Is het voor ons niet om het even, of zulk een God al bestaat dan niet? Waartoe onze aanbidding, ons smeeken, ons gedweep? Indien hij n i e t is, zoo zal het alles verloren zijn in de kille ruimte van het maatlooze duister. En indien hij wèl is - wat dan nog? Zal hij dan niet, hier namaals gelijk hier op aarde, met ons doen naar zijne eeuwige, erbarminglooze wetten, die wij noch begrijpen kunnen noch ontloopen?

Aldus redeneerend, nam ik onwillekeurig de partij van de menschheid op tegen God. Diepe deernis beving mij met al die millioenen medeschepselen, die hier voortgebracht worden om te zwoegen zonder vreugd, te verlangen zonder bevrediging, te lijden zonder medicijn, te bidden zonder verhooring, te sterven zonder hoop. Wanneer ik hen geknield zag liggen in hunne tempels, den Hemel lovende voor de kleinste genade, of hem in angst en beven vergiffenis afsmeekende voor den geringsten misstap - dan dacht ik aan den hond, die de hand nog lekt welke hem slaat; en dan had ik zelf een God willen wezen, om hen allen op te heffen en op het voorhoofd te kussen, en tot hen te zeggen: ‘Vreest en beeft nu eens niet langer - maar weest goedsmoeds, weest gelukkig, verheugt u in uzelven en in mij die u schiep!’ - Neen, ik kon de menschheid niet s l e c h t vinden. Indien zij viel, dan was het doordien God haar eerst zwak maakte, en daarna in verzoeking bracht. Indien zij dwaalt, dan is het omdat de Macht, die haar tot aanzijn riep, haar eerst met blindheid sloeg, en vervolgens haar alléén liet staan op den weg. Welnu! zoo mocht zij dan eindelijk haar heil eens trachten te vinden b u i t e n die Macht. Zij mocht ophouden, die doove Macht aan te roepen - ophouden, zich allerlei dwang aan te doen en boete op te leggen, ten einde die onverschillige Macht te behagen of te verzoenen. Zij mocht eindelijk, eindelijk eens pogen zichzelve te helpen; dat is: haar leven in te richten, niet naar de vermeende voorschriften van een ongenaakbaar b u i t e n haar tronend Wezen, maar practisch overeenkomstig hare eigene behoeften.

Ziedaar - indien ik het zoo noemen mag - mijn philosofisch standpunt in die dagen.

Nu was ik bovendien van mijne reizen teruggekeerd als

een verklaard Malthusiaan. Ik had de overtuiging meegebracht, dat de hoogst onbevredigende toestand van het volk in bijna alle zoogenaamd beschaafde landen hoofdzakelijk te wijten is aan eenzelfde tweetal oorzaken: - vooreerst, dat er te veel monden zijn bij te weinig eten; en ten tweede, dat de mensch, ook waar hij g e n o e g te eten heeft, zich het genot der voeding bederft door een slecht humeur en eene slechte spijsvertering - beiden op hunne beurt de uitvloeisels van zekere wanbegrippen omtrent de verhouding van den mensch tot God en zijnen naaste, en omtrent de verpleging van het menschelijk lichaam. Bij gevolg: het aantal eters beperkt, en de bedoelde wanbegrippen verwijderd - zoo zou men het leven reeds heel wat dragelijker vinden.

‘Met deze twee panaceeën gelaarsd en gespoord, toog *de Baanbreker* er elken zaterdag-avond dapper op los. Ik vergat u te melden dat hij tot devies de fameuse lijfspreuk voerde van zijnen principaal: “den kop er tegen in!”, welstaanshalve overgezet in een latijntje hetwelk min of meer naar het lexicon riekte, maar allicht zoo zuiver was als dat op menig hoogadellijk wapenschild: *Adverso vento adverto!* - En daar ging het dan: de lans geveld, de sporen aangedrukt, in galop er tegen in - tegen alles wat mij, in mijne hooge wijsheid, waan, vooroordeel, onnatuur, misbruik, zotternij of tirannie toescheen. Mijne Malthusiaansche pleidooien hield ik aanvankelijk nog wat onder bedekking; maar te fellere aanvallen hadden in mijne kolommen de meer aan de oppervlakte liggende maatschappelijke euvelen te verduren. Ik zette mij dagelijks aan mijne schrijftafel als een brieschende leeuw, zoekende naar onbehoorlijkheden om die te kastijden. Bovenal maakte ik mijn werk van vertoogen tegen godsdienstige onverdraagzaamheid, tegen kerkelijke dogmatiek, tegen verguizing van vrijdenkers; voorts tegen de, mijns inziens, onredelijke strengheid van zekere moraliteits-regelen, tegen de verwaarloozing van het lichaam ten twijfelachtigen bate van de ziel, tegen de miskenning van de schoonheid en genietbaarheid der stof; dan tegen de onbillijke exploitatie van den arbeid (en niet enkel van den handwerksarbeid) door het kapitaal; en eindelijk ook nog tegen de verweekelijking der jeugd, tegen de tallooze verkeerdheden op het gebied van openbare en persoonlijke gezondheidszorg, tegen de

schadelijke, kostbare en leelijke zotheden der mode, tegen - - ja, de Hemel alléén zou u misschien nog kunnen opsommen tegen wat al méér.

En de vrucht van al die loshakkerij?

Ik zal het u zeggen. Sociale en hygiénische grieven, waarover men het tegenwoordig zoo drok heeft, waren destijds hier te lande nog niet zoo aan de orde; men vond ook toen in dit leven wel niet alles in den haak, doch men meende dat daaraan niet veel te verhelpen viel, en men nam dus de dingen tamelijk kalm zooals zij waren, zonder zich erg te verhitten met demonstreeren hoe ze zouden kunnen of moeten zijn. De meesten ook van die brave Amsterdammers, die, evenals de heer Droogstoppel, al niet verder van honk waren geweest dan met hunne vrouwen naar den Haag om flanel te koopen, zagen volstrekt niet in dat het met de samenleving nu zóó bedroefd gesteld was, als ik hen wilde doen gelooven. Derhalve - mijne schrijverij bevreemdde hen in het eerst: zij begrepen niet wáár ik eigenlijk heen wilde. Later beweerden zij dat ik het zelf niet begreep, en zij maakten mij uit voor een bevechter van windmolens. Nu, dit deerde mij niet; ik ging voort met den kop er tegen in te houden. Pijnlijker evenwel trof het mij, dat mijne lezers eindigden met mij niet meer te lezen, zoodat ik na verloop van twee jaren zwoegens geraken moest tot de ontmoedigende slotsom, hoe ik met mijn *Baanbreker* eene belangrijke baan gebroken had, zoo niet in het doornenbosch van menschelijke dwalingen, dan in mijn eigen kapitaaltje.

Tóch - *adverso vento adverto*! Altoos maar, Jasper Jaromir, altoos maar den kop er tegen in! - Misschien had ik met te weinig zeil gevaren, en ook niet boud genoeg mijne vlag vertoond. Ging het niet met een weekblad voor den beschaafden middenstand, wellicht zou het dan lukken met een dagblad voor de onbeschaafde volksklasse. Alles wilde ik er op zetten: mijn gansche vermogen, al wat ik had en kon. Ik omringde mij van de noodige medewerkers, eene geregelde redactie, en richtte - alweder geheel op eigen risico - een groot volksblad op, populair van toon en weergaloos goedkoop. Nu ook trad ik stoutweg met mijne Malthusiaansche behoudsleer in het krijt. “Menschen!” zoo predikte ik: “aanschouwt in mij een man en broeder, die zijne soortgenooten liefheeft, en u allen gelukkig zou willen maken, zonder een cent aan u te verdienen. Menschen! er is een Hol-

landsch spreekwoord, zeer plat, maar zeer waar: veel varkens maken de spoeling dun”. Verre zij het van mij, dat ik u vergelijken zou met varkens; doch dit althans hebt gij met varkens gemeen, dat gij dagelijks uwe bekomst wilt eten; en dit hebt gij boven varkens vóór, dat gij tot uwe bekomst méér behoeft dan louter een kot om in te slapen en eene trog vol draf. Nochtans zijn er vele duizenden onder u, voor wie zelfs dit allernoodzakelijkste, zelfs dit voor de zwijnen onmisbare, schier onbereikbaar is. Hoe komt dit? Het komt doordien gij met u allen te veel zijt hier in Nederland. Emigreeren kunt gij niet, of wilt gij niet; het zou trouwens slechts een tijdelijk redmiddel zijn. Zorgt dan in 's hemels naam dat gij niet nog voortdurend talrijker wordt bij dit alreeds zoo benauwde gedrang om kost en inwoning. Ziet! uwe kinders eten u de ooren van het hoofd. Beperkt dus hunne menigte. Leert beseffen dat het eene zonde is jegens de maatschappij, jegens uzelven, jegens uw kroost vooral, kinderen te verwekken tot wier behoorlijke opleiding, tot wier toereikende voeding zelfs, de middelen u ontbreken. Bepaalt u tot het in het leven roepen van slechts zóóvele nakomelingen, als gij, naar de mate uwer stoffelijke vermogens, met schik voor uzelven en henzelven grootbrengen kunt. Toont u verheven boven de varkens en de overige gedierten des velds, toont u redelijke, met doorzicht en plichtbesef bedeelde wezens, door aan uwe vruchtbaarheid zekere grenzen te stellen. Of zoo u daartoe de zelfbeheersching ontbreekt, verzoekt dan den Staat dat hij u met vaderlijke wetten zijnen krachtigen bijstand verleene, des noods zelfs dat hij u langs dezen onfeilbaren weg tot lotsverbetering voorthelpe tegen wil en dank. Medeburgers! de Wereldmacht, die u bij natuurdrift ook rede schonk, legde uw lot in uwe eigene handen. Kiest dan tusschen twee: intooming en welstand - of zorgeloosheid en steeds nijpender wordende stoffelijke nood en zedelijke verwildering, met al de vreeselijke gevolgen van dezen.’

Dit alles, verrijkt met eenige practische wenken die ik er in de oprechtheid mijns harten aan toevoegde, zou heden ten dage zoo nieuw ongeveer geklonken hebben als eene zedeles van vader van Alphen. Maar een veertig jaren geleden - toen Genesis I v. 28 nog als het behartigenswaardigste gebod in den ganschen bijbel gold, en men nog algemeen, bij het adverteeren in de *Haarlemmer*, Gods goedheid als rechtstreeksche

oorzaak aangaf van de geboorte eens kindekens -, een veertig jaren geleden maakte het den indruk van iets verbazends, iets ongebhoords, iets dat het gansche gebouw der christelijke samenleving aan het waggelen dreigde te zullen brengen. Niemand, geloof ik, dacht er ernstig aan mijne raadgevingen op te volgen. Doch ieder had er den mond vol van, hetzij om er zich aan te ergeren, hetzij om ze te bespotten, hetzij ook wel om ze te bepleiten. Er ontstond eene botsing van meeningen, uit welke misschien de vonk der waarheid ontspat zou zijn - indien niet de mannen van den domper gereed hadden gestaan om alle mogelijke licht terstond te dooven. Ik bedoel de kerkelijken. Welk belang deze lieden hebben bij de onbeperkte vermeerdering van een uitgemergeld proletariaat, is mij nooit duidelijk geweest. Maar wèl weet ik dat zij met de hun eigene onderaardsche talenten een kabaal tegen mij opstookten, waarvan zij beter dan ik den afloop voorzagen. Aanvankelijk deden zich achter de bergen Kanaän's zekere onheilspellende rommelingen vernemen. Daarna brak plotseling de donderbui los. Geen mede-courantier die mij niet aanblafte, uit de volheid van zijn beleedigd zedelijkheids-gevoel. Van de kansels werd er tegen mij gefulmineerd. Ik was een Belials-apostel, een vertrapper der natuur, een opruier tegen de verordineeringen des Scheppers, een aankweeker van ontuchtigheid, een atheïst, een beest, een verdoemeling - en ik zou hier namaals braden en branden in het Gehenna der ceuwige pijn. - Het leek mij altoos een der leelijkste trekjes in de menschelijke natuur, dat men personen, die men in gemoede tot zulk eene altoosdurende roostering verwezen achtte, ten minste het vuur aan de zolen niet sparen wilde gedurende het korte respijt van hun levensrestje hier op aarde.

Haha! maar ik lachte met die anathema's. Wat raakten mij de holle verwenschingen van deze weldoorvoede predikanten, wien ik immers de weelde van twee dozijn kinderen te procreëeren evenmin had ontzegd als die van portwijn te drinken uit bekers met zilveren voet! Niet voor hen had ik immers geschreven - maar voor het arme volk, welks ellende ik in haren oorsprong wilde verhelpen. Het volk ten minste zou mij erkentelijk wezen; het volk zou mijn streven waardeeren; en voor het volk wilde ik dus, den kop inzettend tegen alle hindernissen, voortgaan met het verkondigen van mijn leerstuk

der verademing. Het was toch laster, dat het volk overal, gelijk in Israël, zijne profeten steenigt, of zijne weldoeners, als Masaniello, door het slijk sleurt van de straten. Neen! het volk was niet ondankbaar, niet onredelijk jegens zijne werkelijke onbaatzuchtige raadslieden. Het volk van Amsterdam althans - -

Daar naderde een woest getier. Hallo! heidaar! riengtiengtschieng! - - de scherven van glas vlogen mij om de ooren. Eene ruit stuk - en weder eene! Wat dit wel wezen mocht?..... Och! het dankbare volk van Amsterdam was het, dat bij den onbaatzuchtigsten zijner raadslieden de vensters insmeet. - 'Trapt de deur open!' brulden rauwe stemmen uit den hoop, die golvend aanzwol tot duizenden: 'Haalt hem er uit! Slaat dood den godloochenaar! Slaat dood den Turk!' - -

Den ochtend daarop kwam mijn drukker mij vertellen, dat hij het niet dorst wagen nog langer voor mij te drukken, en dat bovendien, al wilde hij zijne persen aan den gang houden, zijn werkvolk hem den dienst weigeren zou. Ongeveer tezelfder ure verschenen de heeren van mijne redactie, om mij mee te deelen dat zij, hoewel met geestdrift mijne zienswijzen beamende, onder de banier van mijn *Baanbreker* hun leven niet meer veilig voelden, en dus hunne talenten elders wilden beschikbaar stellen. Zij werden op den voet gevolgd door mijn boekhouder, die, nevens zijn verzoek om ontslag, mij zijne rekening overlegde, waaruit zonneklaar bleek dat ik in negen maanden tijds met mijn goedkoop philanthropisch volksblad de somma van ƒ 80,000 had verspeeld.

Dus brak *de Baanbreker* tragisch zich den nek.

Hij brak hem ook mij, zijnen berijder; of, ten minste, hij brak mij den lust, den moed, het geloof in mijne roeping en in mijne leus. Aan bestrijding, miskenning, verdachtmaking uit vele hoeken had ik dapper het hoofd geboden; maar zulk een algemeen '*haro sur le baudet*', vooral zulk eene ruwe verguizing van den kant dergenen op wier instemming ik gemeend had zéker te kunnen gaan - dit was mij toch te sterk. Een mensch mag zich zelfstandig voelen zooveel hij wil, hij mag nóg zoozeer in zijn isolement zijne kracht zoeken - ten slotte toch is hij iets slechts door de sympathie van medemenschen, hoe weinigen dan ook. Die weinigen nu, geestverwanten in

mijne zaak, schenen mij te eenenmale te ontbreken. Ongetwijfeld bestonden zij, en in niet zoo geringen getale. Doch, gelijk het meestal gaat, wanneer men tegen den grooten hoop inroeit: de medestanders zwegen en hielden zich schuil, terwijl de opgeruide zwerm der tegenstanders het uitschreeuwde als ware er buiten húnne meening geene andere denkbaar. Vervaard, verplet, vernietigd staat men dan, en waant zich gansch verlaten. Ik begon aan al mijne overtuigingen te twijfelen. Pijnigend drong zich de vraag aan mij op: - indien de openbare meening werkelijk eens gelijk had, en gij ongelijk? Indien er uit uwe zwakke, eenzame pen eens louter de waan van dwaling gesproken had, en daarentegen de stem der eeuwige waarheid uit het gerinkink van uwe vensterruiten?..... Ik vroeg het mij af. En nóg, nóg soms, vrienden, vraagt mijn hart het aan mijn verstand, en omgekeerd weer mijn verstand aan mijn hart: wie er wel gelijk mag gehad hebben bij dien twist?.... Maar de vraag doet mij geen pijn meer, en een antwoord zoek ik langer niet.

Te midden van deze verslagenheid kwam een brief uit Indië mij de tijding brengen dat de handelszaak, in welke ik mijn vermogen belegd had, met al het nog overgeblevene van mijn kapitaal was ten gronde gegaan. Bij de alreeds zoo gedrukte stemming waarin ik verkeerde, scheen deze nieuwe ramp mij een teeken dat mijne ster was ondergegaan, mijne leus verschald, mijne rol afgespeeld - en dat ik mij had gereed te maken tot mijn laatste *exit* van het aardsche schouwtooneel. Eene zonderlinge verlamming bekroop mijnen geest: eene volslagen onverschilligheid omtrent de menschenwereld, een doffe, niet onaangename weemeoed over mijzelven en mijne verongelukte illusiën. Ik had uit het wrak van mijne fortuin een ƒ 2000 gered. Daarmede trok ik mij terug in eene kleine provinciestad, huurde er eene gestoffeerde kamer, sloeg een partijtje romans in, en vleide mij op mijne sofa, met niet de minste haast om weer op te rijzen. Gelijk gezegd: ik voelde mij niet wezenlijk ongelukkig. Zelfbeklag is niet martelend: het zweemt veeleer naar zelfbehagen. Mijn beste tijdverdrijf bestond in slapen - en als ik niet sliep, in een aan droomen grenzend, zelfbeklagend, zelfbehagelijk gemijmer. Ik stelde mij niet anders voor, dan zoo nog eene wijle voort te slaapwandelen, gaandeweg mij nog verkwikkend aan de bescheidene wereldsche genietingen binnen mijn bereik - totdat mijn potje verteerd zou zijn - en dan met mijn laatsten

gulden eene portie laudanum te koopen, en al slapend den slaap der eeuwigheid in te gaan.

Reeds had ik, na ongeveer een jaar van dit leven in den dood, dit doodzijn in het leven, ruim drie vierden van mijn genadefonds verbruikt. Het einde naderde. Maar het kon voor mij niets afschrikkends hebben. Integendeel - het lokte mij aan, gelijk den moede zijne legerstede.

Het einde. Maar tusschen lip en bekerrand kan zich heel wat inschuiven; en evenzoo tusschen bekerrand en rand des grafs. Gij zult het hooren.

Eens op een zoelen voorjaarsavond, dat ik dorstig was en de geuren van het jonge groen mij misschien een weinig naar het hoofd gestegen waren, beving mij een onweerstaanbare trek naar eene laatste flesch van mijn gewezen lievelingswijn: bourgogner; - en dit niet alleen, maar tevens een stoute, kwajongensachtige lust om nog één enkelen avond eens vroolijk te zijn. Dies begaf ik mij naar de stadsherberg, in wier ouderwetsch gezellige gelagkamer en onder wier vriendelijke veranda ik trouwens geen vreemdeling was. Ik trof er twee logeergasten, handelsreizigers, die zich vermaakten met biljarten. Het kostte mij slechts een paar woorden om mij bij deze levenslustige snuiters aan te sluiten. Wij speelden koning; en onderwijl deed ik Chambertin aanrukken, en noodde de heeren tot meedrinken. Handelsreizigers, gelijk een ieder weet, waren steeds mannen van eene te vrijzinnige opleiding, om de eer en den adel van hun bestaan te zoeken in eene krenterige schroomvalligheid. De heeren lieten zich den ouden wijn dus kostelijk smaken. Hoogst waarschijnlijk versleten zij mij voor een van die goedgeefsche idioten, gelijk men er ten platten lande wel aantreft, en die, zoolang hunne familie verzuimt hen onder curateele te stellen, er hunne roeping van maken om in elke herberg iedereen te tracteeren. Maar dit nam niet weg dat zij mij, juist als zoodanig, op dat oogenblik oprechter hoogachting waardig keurden, dan de zeven wijzen van Griekenland. En die hoogachting steeg tot eene tijdelijk onbegrensde vereering, toen ik hun verzocht mijne gasten te zijn bij een klein avondeten, minder, zooals ik hun zeide, aangelegd op voeding, dan om als *bonne bouche* te dienen bij den bourgogner. Ter verklaring van deze mildheid spelde ik hun op de mouw, dat het heden mijn verjaardag was, en dat ik, alleen op de wereld, er bijzonderen prijs op stelde dit feest te

besluiten in het gezelschap van een paar vroolijke medemenschen. Dit had zooveel te beduiden als: ik houd u vrij - doet gij mij nu lachen! - Zóó ook begrepen het de heeren. Het waren jolige zielen, sieraden van hunne broederschap, vol gekheid en opsnijderij, en overvloeiend van de, zelden voor een maagdenkrans bestemde, maar voor eene keer wel eens vermakelijke anecdoten, waarvan hunne klasse nu eenmaal het monopolie bezit. De één, een blonde dertiger, had al méér welgeslaagde minne-avontuurtjes in zijn zakboekje genoteerd, dan Leporello op zijn register; en hij kon ze opdisschen in den smakelijken verhaaltrant van een Boccaccio. De andere, een reeds door zijne haren gegroeide vos, bleek buitengewoon *au fait* van de tallooze poetsen, die zijne heeren collega's - vóór nog de spoorwegen het reizen van al zijnen humor hadden beroofd - elkander in logementen en aan open tafels plachten te bakken. Voor het overige - een paar kapitale ploerten, voor wier conversatie ik anders niet weinig den neus zou opgetrokken hebben. Doch op dit oogenblik strookte zij juist met mijne gril. Deze schuimige praat over vrouwen, wijn en commis-voyageurs-grappen was volkomen wat ik dien avond gewenscht had: iets dols en driests en uitgelatens - eene teug uit den levenskelk tot op den droesem.

De Chambertin miste inmiddels zijne uitwerking niet; - al ondeugender werd de kout, al luidruchtiger de vroolijkheid, aan welke nu ook, op mijne uitnoodiging, onze kastelein was komen deelnemen. Ook ik zelf, die weinig gesproken, doch veel gelachen en stevig gedronken had, voelde mij na de vijfde flesch aanmerkelijk beneveld. Dit echter weer op eene zeer eigenaardige wijze. Ik toostte en tierde en schaterde niet mee, ik werd niet tragisch of pathetisch, zelfs niet vertrouwelijk, maar zat, in een toestand van kalme wereldvergetenheid, in eene vreemd gemengelde stemming van optimisme en fatalisme, welbehagen en berusting, stil glimlachend toe te zien en toe te luisteren naar de dingen om mij heen. Voor mijne oogen schemerde alles in rooskleur. Alles was mij wèl, zooals het was of worden kon. Hadde eene sirene zich neergezet op mijne knie - ik zou, galant maar zonder vlam, met haar geklonken hebben op de eeuwige macht der schoonheid. Ware de knekelman mij op den schouder komen tikken, met bevel om hem te volgen - ik had, even onbewogen, hem verzocht te wachten

tot morgen, en middelerwijl een dronk met mij te wijden aan de zaligheid des eeuwigen slaaps. Niets kon mij deren, niets mij schokken, zoo men mij op het oogenblik tusschen de vingers den roemer slechts liet vol sparkelend robijn.

Ik opperde dan ook - hoewel levenslang een verfoeier van hazardspel - niet het minste bezwaar, toen een mijner gasten, de roodharige, een pak kaarten voor den dag haalde, en mij een partijtje van ik weet niet meer wat voorsloeg - een klinkklaar dobbelspel, met een roekeloos hoogen inzet. Er rees in mij een sterk vermoeden dat deze heer mij plukken wilde. Lag dit werkelijk in 's mans bedoeling, dan slaagde hij maar al te wel: want slag op slag won hij van mij. Volmaakt helder besefte ik ook dat het verlies van elken rijksdaalder, dien hij mij uit den zak klopte, mijn kliekje leven met een etmaal verkortte. Maar het kon mij niet schelen. Ik dronk eens: de wijn bleef voortreffelijk.

In minder dan een half uur tijds had ik aan dien grijnzenden *roué* een vijftig gulden verloren; - dit was (mijn brein rekende het mij met de grootste stiptheid voor) precies een tiende van het overschot mijner dagen. De roode scheen het genoeg te vinden; althans hij streek mijn geld op, verklaarde dat het spel hem verveelde, en ging eene sigaar zitten rooken. Ik vond dit niet edel; maar ergeren - o neen! ergeren deed het mij niet. Ik dronk maar weer mijn roemer leeg.

Nu echter kreeg ook de blonde trek om eens een pruimpje te plukken van dezen zoo volgeladen boom. Of ik nog lust had? vroeg hij. Waaróm niet! Ik kon immers niemand iets weigeren! - Ik dacht niet anders dan dat ik nogmaals verliezen zou, alweder een paar dozijn levensdagen. Wat deed het er toe! Er zou immers nog genoeg overblijven voor eene nieuwe flesch van den ouden!

Doch zie! - daar kenterde het fortuin. Ik herwon in een ommezien op den blonde al wat ik aan den rossige verloren had - vijf, tien, dertig, vijftig gulden - al mijne twintig levensdagen terug. Om de waarheid te zeggen: ik wist niet wat ik er mee moest aanvangen. Het verliezen had mij aangenamer geprikkeld dan het winnen.

Mijne tegenpartij echter scheen zijn verlies e r g e r te vinden dan onaangenaam. Hij had er blijkbaar volstrekt niet op gerekend, en zat er nu deerlijk verslagen over. Zijne roes verdween; hoofd-

schuddend keek hij zijne brieventasch na; vervolgens sprak hij fluisterend den roode toe, die hem uitlachte, en den kastelein, die hem den rug toedraaide. Eindelijk, met zichtbare moeite om eene opwelling van schaamte te onderdrukken, wendde hij zich tot mij:

‘Meneer Joblinski,’ sprak hij - ‘ik heb daar even gehandeld als een gek.’

‘Is het mogelijk, mijnheer?’

‘Eerlijk bekend - ik heb geld verspeeld, dat het mijne niet was - -’

‘Drommels!’

‘Geld, dat ik morgen moet verantwoorden. Wilt gij, die rijk zijt - -’

‘Rijk? Haha!’

‘Rijk genoeg immers om een paar vreemdelingen als een vorst te kunnen onthalen - -’

‘Ja ja! Nu? Gij wilt uw geld terug?’

‘Neen meneer! Mijn vader was procureur: ik ben de zoon van een *gentleman*. Maar zoo ge mij uit den nood wilt helpen, laat ons dan ruilen. Hier’ - en hij stak mij een lot in de Staatsloterij toe -: ‘neem dit voor mijne vijftig gulden. Ge kunt er binnen vier weken de honderdduizend op getrokken hebben.’

‘Maar ik wil geen honderdduizend!’ riep ik.

‘Ook niet om een medemensch te redden? Uit pure grootmoedigheid?’

‘Uit pure grootmoedigheid? Wel, top dan! Steek over! - - Maar ik herhaal u dat ik de honderdduizend niet wil!’

‘Juist dáárom zult gij ze trekken,’ antwoordde hij. ‘Ik, die ze wèl wil, trek ze stellig niet.’

‘En ik zweer u, dat ik met dit vod morgen mijne pijp aansteek!’

‘Tóch niet!’ hernam hij. ‘Gij zult het zorgvuldig bewaren, en elken dag de lijsten gaan nazien, of er ook een prijsje op valt. Dat zweer i k u!’

Inderdaad, deze jonge doordraaier had het best gezworen.

Toen ik den volgenden ochtend, na mijne roes te hebben uitgeslapen, het papiertje in mijn zak vond, mij nauwelijks meer herinnerend hoe ik er aan gekomen was, prentte ik het

nummer er van, 3689, in mijn geheugen, en sloot het weg in mijne brieventasch. Den dag daarop ging ik werkelijk, als buiten mijzelven om, de loterijlijst eens bekijken. En elken dag na dien, drie weken lang, zag de collecteur mij voor zijne ramen post vatten. En met elken dag groeide in mij de zekerheid, dat de ton niet anders vallen kon dan op No. 3689. En zóó vast werd die zekerheid, dat ik volstrekt niet verwonderd, neen, en niet eens verheugd was, op het oogenblik toen ik feitelijk mijn nummer las op de lijst, en het dikke, lange cijfer er achter.... Met noesten arbeid was ik arm geworden: met eene dronken dobbelpartij werd ik rijk. Zóó stond het geschreven.

'Neen, vrienden,' voer neef Jasper voort, terwijl hij eene amandel kraakte: want zijne brave Hanna had van eene pauze in zijn verhaal gebruik gemaakt om een koud hoentje op te dragen, benevens wat nagerecht: - Neen, vrienden! met nummer 3689 heb ik mijne pijp niet aangestoken. En toen de ton kwam, die ik niet gewild had, toen wilde ik haar wèl. En ik was niet eens zoo onbaatzuchtig om den jongen lichtmis, die haar slechts verslempt zou hebben, er de helft van uit te keeren. Maar het eerste wat ik deed, was mijn fleschje laudanum uitstorten over de aarde, die eenmaal ons en al onze dwaasheden goedertieren bedekt.

'Ik verliet mijn landstadje, waar men mij vervolgde, eerst met bedelbrieven, daarna met brandbrieven. In dit dorp trof ik dit buitentje - een nestje naar mijnen zin. Ik kocht het, en doopte het "de Kluis": want mijn leven zou voortaan een kluizenaarsleven zijn. Allengs vond mijn gemoed hier vrede. Noem het den vrede van het vacuum, of den vrede van een stilstaanden poel -, ik zal u niet tegenspreken. Zelf vond ik het laf van mijzelven; maar ik was moe, het strijden beu - tot elken prijs wilde ik rusten. Ik wijdde mij aan de liefhebberijen van den ouderdom: aan mijne boeken, mijne bloemen, mijne vogels; - in dézen vond ik, nog niet te laat, de lang en ver gezochte voldoening. En toen ik op een stormachtigen ochtend den windwijzer raadpleegde op mijn dak - toevallig juist zulk een ruitertje als er op het oude Bolwerk stond aan de Maas -, en zag hoe het arme ding zich rusteloos wendde tegen de rukvlagen van rechts en van links - toen

dacht ik aan mijne eigene treurige historie: hoe ik mijn kop had ingezet tegen de zee - en zij had mij haast het lot doen deelen van Jonas den profeet; tegen eene booze vrouw - en zij had mij gehoornd; tegen de openbare meening - en zij had mij gesteenigd. En ik kreeg medelijden met mijn ruitertje, gelijk ik eenmaal medelijden had gekregen met het menschdom; en daar mijn ruitertje minder onhandelbaar was dan het menschdom, zoo liet het zich door mij omzetten op zijne spil. Velde het eerst tegen alle winden zijne lans - nú draait het hun allen slechts den staart van zijn strijdros toe. Wees het eertijds woedend vanwaar zij kwamen - thans wijst het gelaten waarheen zij gaan.

Zóó is het gekomen dat de windwijzer verkeerd staat op mijn schoorsteen, en dat mijne philosophie averechts loopt tegen de levenspovatting die ook ik eenmaal huldigde als de ware en edele, maar tot wier gestanddoening de kracht mij ontbrak. - “Waait nu, winden!” riep ik: “waait nu zooals gij wilt! Wind der luchtstroomen, wind der hartstochten, wind der meeningen - ik bied u het hoofd niet langer. Gij zijt sterker dan ik. Waait uws weegs - waait henen over mij - over de neergebogen kruin van Joblinski den Verwonneling!”

Het was niet goed voor ulieden, dit jong te hooren; evenmin als het raadzaam voor u was, reeds in uwe jeugd smaak te leeren krijgen in dezen zwaren, brein-omnevelenden wijn. Want niet ieder, die zich bedrinkt aan bourgogner, wordt daardoor trekker van de ton uit de Staatsloterij. En niet ieder zelfs, die de ton trok uit de Staatsloterij, mag zijne wapenrusting afleggen, zijnen windwijzer omzetten, en den strijd des levens zijnen rug toekeeren. Neen waarlijk, wierd mijzelven de jeugd teruggeschonken - nóg zou, maar dan met duchtiger voorbereiding en beter overleg, mijn devies weer luiden: “den kop er tegen in! Jasper Jaromir, steeds den kop er tegen in!”

Vleit u derhalve niet, o naneven, met de verwachting dat het welhaast voor u op een erven loopt. Noch mijne ton, noch mijn bourgogner, noch mijne philosophie zal ooit het uwe zijn. Mijne ton heb ik vermaakt aan het Amsterdamsche weeshuis, opdat zij strekke tot uitrusting en aanmoediging van arme knapen, wier levensleus nà mij geene andere zal kunnen zijn dan: *Adverso vento adverto!* - Mijn bourgogner zal ik zorgen zelf wel opgedronken te hebben. En mijne windvaan-

philosophie geef ik aan de winden prijs, die mij haar toewoeien!'

Aldus verhaalde onze neef Jasper.

De fleeschen waren geledigd, de turven verglommen in den haard. En daar buiten was de wind opgestoken, en floot door den schoorsteen, en schudde wild aan de vensterblinden - als om den grijpsaard nog te tarten - den zwakken man, die gepoogd had sterk te zijn.

C. VAN NIEVELT.

Hendrik Conscience.

Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Vlaamsche beweging.

(Vervolg en slot van bladz. 79.)

XII.

Hernemen wij onze opgeschorschte taak van levensbeschrijvers. Eene enkele kleine uitweiding over den gang der Zuidnederlandsche Letterkunde in 't algemeen, schijnt ons nog hier op hare plaats te zijn.

Waren reeds enkele en zeer verdienstelijke mannen, als vader Willems (1847), de romanschrijver van Kerckhoven, de dichters Ledeganck, Theodoor van Rijswijck (1849), en weldra de arme Eugeen Zetternam, der vaderlandsche kunst ontroofd, de vrucht bare zaden, door hen gestrooid, waren in eene goede aarde gevallen.

Niet alleen gingen de ouderen, de baanbrekers: de Laet, Jan van Rijswijck, Vleeschouwer en anderen in Antwerpen, van Duijse, Rens, Serrure en Snellaert in Gent, David te Leuven, moedig op den ingeslagen weg vooruit; ook elders waren jongere stemmen opgegaan ter verheerlijking der miskende moedertaal. In Dixmude schreef Maria Doolaeghe hare *Madelieven;* te Turnhout ijverde Eug. Stroobant; te Leuven waren Dr. J. Nolet de Brauwere van Steeland, Reinier Snieders, Em. van Straelen, Delgeur, op meer dan een gebied aan het werk; te Gent was pas het Studentengenootschap *Het zal wel gaan* gesticht, en had in 1855 zijn eerste jaarboekje uitgegeven; doch vooral te Antwerpen was een geheel jong geslacht opgestaan.

Wat de kring uit *het Zwart Paerdeken* korts na 1831 geweest was, werd nu nagenoeg de club, in *de Klok* op het Klapdorp gevestigd, onder den naam *de Ongeachte*, kring die o.a. Zetternam, Gerrits en Aug. Snieders Jr., onder zijne leden telde.

Nog andere kringen waren gesticht geworden en onder deze verdienen vooral genoemd, *Voor Taal en Kunst* en *de Eikenkroon*, welke laatste in het *Café Grétry* zijn zetel had. *De Olijftak* schoot immer nieuwe twijgen van zijnen kant.

Tot in de koninklijke academie toe, liet men allengskens recht weervaren aan de taal van drie millioenen Belgen. In 1855 reeds liet de klas van wetenschappen toe, dat de mededingers tot hare prijskampen zich van de Nederlandsche taal zouden bedienen, en Dr. Snellaert droeg er, in het Nederlandsch, het verslag voor van den eersten vijfjaarlijkschen prijskamp van Nederlandsche letteren.

Doch niet enkel op het gebied der eigenlijke kunst en literatuur beperkte zich deze buitengewone bedrijvigheid; niet enkel verwierven zich de jongsten onder de toenmalige phalanx, van Beers, Johan van Rotterdam, Sleeckx, J. de Geyter, L. van Rukelingen, Hendrickx, Frans de Cort, C. Verhulst hunne eerste lauweren; ook namen, dank aan de bemoeiingen der *Sint Lukasgilde*, alle vormen der kunst een nieuw leven aan, zooals b.v. de drijfkunst en andere vakken van kunstnijverheid, die in mannen als Lambert van Rijswijck, Désiré van Spilbeeck, verdienstelijke beoefenaars vonden.

Eene buitengewone geestdrift, en eene niet min dito broederlijkheid, heerschte in dit vaderlandsche kamp. Geen werk, geene novelle of gedicht kon het licht zien, of het was opgeluisterd door teekeningen en houtsneden! Geene onderscheiding, hoe onbeduidend ook, viel schrijver of kunstenaar ten deel, of zij werd plechtiglijk gevierd; inhuldigingen hadden plaats, banketten werden ingericht, redevoeringen uitgesproken, serenades aangeboden! Eenige voorbeelden ontleen ik aan de tijdschriften van dien tijd. Van den bekenden triomftocht van Ledeganck door Brugge, Gent en Antwerpen, gewaag ik niet.

In 1855 had de verloting plaats van een door J.B. Dillis vervaardigd marmeren borstbeeld van Theodoor van Rijswijck; Henri Leys behaalde op de Parijzer tentoonstelling de groote eeremedaille: den gelauwerden schilder werd, door den gemeenteraad zijner vaderstad een banket, door het volk van Antwerpen

eene gouden kroon, naar eene teekening van Ducaju, aangeboden; al de kunstgenootschappen der stad achtten het eenen plicht, aan de eerbetooging deel te nemen. - De bibliothecaris der stad Antwerpen, de voortreffelijke geschiedschrijver Mertens, wordt tot ridder benoemd van de Leopoldsorde: in naam van Antwerpens kunst- en letterbeoefenaars werd hem een luisterrijk banket aangeboden; Conscience en van Beers voerden er o.a. het woord. - Hetzelfde jaar nog behaalt J. de Geyter, te Brussel, in den wedstrijd door het staatsbestuur, geopend, den eereprijs: de laureaat werd door een aantal maatschappijen, te Berchem, aan de Warande, verwelkomd, en plechtiglijk naar het lokaal der *Sint Lukasgilde* gevoerd, waarvan hij lid was.

Reeds vroeger, op 19 Sept. 1850, had in den schoot der Maatschappij ‘voor Taal en Kunst’ iets dergelijks plaats gegrepen, en wel ter eere van den man, wiens leven ik hier schets: Hendrik Conscience. Gevaert, de toen reeds beroemde meester, liet er zich op het klavier hooren; Jan van Arendonck, zwager van Edw. Dujardin, droeg liederen voor; een gedicht van Vrouwe van Ackere werd voorgedragen; Michiel van der Voort en Eug. Zetternam hielden er eene bezielde rede. Een prachtige beker, in gedreven zilver, werk van den Heer Lambert van Rijswijck, werd den toen reeds gevierden man door deze maatschappij vereerd.

Doch, niet alleen in hun eigen vaderland, ook in den vreemde vonden onze schrijvers, omtrent denzelfden tijd, de ondubbelzinnigste blijken van sympathie, beter nog, van bewondering.

Zoo wij het goed voor hebben, werd echter tot dan toe alleen van Beers, als oorspronkelijk Vlaamsch schrijver, in het buitenland, en wel te Amsterdam bij van Kesteren, gedrukt.

Toch was het van groote beteekenis, dat de namen van enkele onzer schrijvers, bij middel van vertalingen, in het buitenland populair begonnen te worden.

Conscience opent de rij.

In 1855 reeds moet, volgens hetgene ons de voornaamste tijdschrijften van dien tijd melden, eene volledige Italiaansche vertaling van 's mans toenmalige complete werken, te Monaco, bij Giorgio Franz, verschenen zijn, onder den titel van: *Racconti di Enrico Conscience*. Het eerste deel bevatte eene opdracht en eenen brief, aan den Antwerpschen schrijver gericht door den vertaler, abt Negrelli, boekbewaarder van den gewezen

Keizer Ferdinand I van Oostenrijk. Te Florence waren reeds in 1847 eenige zijner verhalen verschenen; de titel luidde: *Vita domestica di Flamminghi*.

Intusschen zagen ook te Londen, bij Wilson en Ogilvy, de *Tales of Flemish Life by H. Conscience* het licht, terwijl nog een ander Londensch uitgever, Burns, eene geïllustreerde vertaling voorbereidde[1)].

Duitschland en Frankrijk bleven niet achter.

De gebroeders Levy hadden nauw het plan opgevat Conscience in Frankrijk bekend te maken, en een eerste boekdeel in 1854 te koop gesteld, namelijk *Scènes de la vie flamande*, of twee oplagen waren in zeer weinige weken uitverkocht. Met grooten lof sprak de Fransche critiek over den Vlaamschen verteller; zelfs het staatsblad, *le Moniteur Français*, gewaagde er van in de meest vleiende bewoordingen, en de geleerde Saint-René Taillandier wijdde hem een zeer vleiend artikel in de *Revue des deux mondes* (1849), onder den titel: La Renaissance flamande: M. Henri Conscience.

Wat het vaderland van Schiller en Göthe betreft, sedert lang had eene uitstekende vertaling er den Vlaamschen verteller ingeleid. Sedert 1845 reeds waren onder den titel van *Flaemisches Stilleben*, de drie novellen: *Hoe men schilder wordt, Wat eene moeder lijden kan* en *Siska van Roosemaal*, den Duitschen lezers bekend. De vertaler was niemand anders dan dePrins-Bisschop van Breslau, Freiherr Melchior von Diepenbrock.

Reeds vóór Levy's onderneming, was de naam van onzen volksschrijver in Frankrijk bekend geworden.

Alexander Dumas Père had, in 1852 te Brussel verblijvende, een paar werken van Conscience leeren kennen en voor zijn persoonlijk gebruik doen vertolken. In eenen roman dien hij korts daarna in 't licht gaf en *Dieu et Diable* betitelde, verwerkte hij zelfs, doch niet zonder er in een voorwoord melding van te maken, de ingrijpendste tooneelen uit *de Loteling*.

Nu echter ging, te Parijs, de kat op de koorde.

Dumas' vijanden namen deze gelegenheid te baat om den verwaanden schrijver van *Monte-Christo* in de oogen van het

1) Bij Burns zagen nog in 1855 het licht: the Curse of the Village, the Happiness of being rich, the Miser, Ricketicketak, the War of Peasants, the Lion of Flanders, Connt Hugo of Craeuhove en Wooden Clarn.

publiek belachelijk te maken, en beschuldigden hem te dien einde, bij hoog en laag, van plagiaat.

Wat deed nu Dumas? *Il paya*, zooals men in het Fransch zegt, *d'audace*. Den toestand doorgrondende, zooals men van een Parijzer kunstenaar, voor wien het publiek geene geheimen bezit, verwachten kan, stichtte hij een dagblad, en vergastte stoutweg zijne lezers in de eerste nummers van *le Mousquetaire*, op eene door advocaat van der Plasschen vervaardigde vertaling van *de Loteling*.

Bezwaarlijk zou men, na dit alles, één enkel Nederlandsch schrijver kunnen noemen, wiens populariteit, in binnen- en buitenland, tot een even hoog toppunt gestegen zij.

Het volgende feit moge dit, zoo 't na al het aangeroerde nog noodig is, beter toelichten. Wij houden er een oogenblik bij stil, omdat het aan weinigen maar bekend is, en dat het tot heden toe door geen van 's mans biographen werd aangeteekend.

Het feit, dat Conscience's *Arme Edelman*, reeds in 1861, door twee Parijsche schrijvers, M.M. Dumanoir en Lafayne, voor het tooneel werd bewerkt, verdient echter wel eenigszins opmerkzaamheid. In Januari en Februari van het volgende jaar werd het stuk te Brussel, op den Franschen schouwburg, voor de eerste maal vertoond, en met den uitbundigsten bijval begroet.

Ook hier viel Conscience eene nieuwe hulde te beurt. Ëene onbekende hand slingerde op het tooneel eene den schrijver bestemde lauwerkroon, waaraan een briefje vastgehecht was, bevattende eene hulde in verzen ‘à Henri Conscience,’ waarvan, zegt het blad, waaraan wij deze aanteekening ontleenen, op verzoek van het publiek, onder eenen donder van toejuichingen lezing werd gegeven.

Men denke nu niet, dat alle dergelijke onderscheidingen aan het uitstekend talent van Conscience alleen voorbehouden waren. De volgende aanteekeningen volstaan om den lezer van het tegenovergestelde te overtuigen.

Te Luik zag het licht de Fransche vertaling van *de Blinde* en *een Blik door een Venster*, gedichten van Jan van Beers, door Aug. Clavareau; te Augsburg, bij Sawpart & Co., gaf Prof. Karl Arenz zijne bewerking uit van Zetternam's *Zonderlinge Bedelares*, terwijl hij, schier terzelfder tijd, te Leipzig, Conscience's *Moeder Job* liet verschijnen; - Mevr. Ida van Reinsberg-Düringsfeld beproefde van hare zijde hare krachten

aan eene vertaling van Johan van Rotterdams *Eene onverschrokken vrouw*.

Zelfs schijnt te Berlijn, zooals blijkt uit de toenmalige Vlaamsche bladen[1)], het plan te hebben bestaan om Vlaamsche tooneelstukken, in het Duitsch vertaald, voor het voetlicht te brengen. Dr. Wegener zou eene eerste proef leveren met een stuk van J.S. van Doosselare: 'Verzint, eer gij begint.'

Melden wij nog Gustaf Poirier, die zich in 1855 onledig hield met eene Fransche bewerking van *de Smokkelaars*, door J. van Rotterdam, en den reeds hooger genoemden Leon Wocquier, die zich, in 1855[2)], voor de uitgave van vertalingen verstaan had met Sleeckx, van Kerkhoven, Geiregat, van Ruckelingen en Dr. Reinier Snieders.

Wij weerstaan niet aan den lust, eenigszins breedvoerig te gewagen van de schitterende hulde, door de stad Antwerpen aan Conscience gebracht, toen deze, door het staatsbestuur, tot de bediening van het ambt van arrondissements-commissaris te Kortrijk, op het einde van 1856, beroepen was.

De beweeggronden dezer voor Conscience zoo eervolle keuze zijn bekend. In de hoogere politieke kringen koesterde men destijds argwaan, ten opzichte van de sluikachtige staatkunde van Napoleon III. Fransche agenten, beweerde men, waren op de Westvlaamsche grenzen werkzaam! Men fluisterde elkaar het woordje 'annexion' in het oor. Het gouvernement had er belang bij, eenen man, wiens vaderlandsche gevoelens sedert jaren de vuurproef doorstaan hadden, als hooggeplaatst en invloedrijk ambtenaar op het bedreigde punt te plaatsen. - Conscience werd naar Kortrijk gezonden.

Deze benoeming was ternauwernood in de Scheldestad bekend, of een groot getal bewonderaars van den gevierden man vereenigden zich in comiteit, met het doel, den uitstekenden schrijver een prachtig feestmaal aan te bieden. Tot welk toppunt van populariteit de Antwerpsche volksjongen op dit tijdstip, in zijne eigen Scheldestad, gestegen was, waar men, nog zoo kort geleden, alle wapens, ook de schandigste, goedvond tegen hem te gebruiken, bewijst ten overvloede een enkele blik op het bedoeld feestcomiteit: niet alleen de namen van alle beduidende

1) Zie Vl. School, 1856.
2) Zie Vl. School, 1855, bl. 151.

schrijvers en kunstenaren in Antwerpen, ook die van de voornaamste notabiliteiten op elk gebied, diplomatie, provinciale- en gemeentelijke administratie, leger en adel, treffen wij tusschen de deelnemers aan. Op den 2en van Kerstmaand had de plechtigheid plaats, in de bovenzaal van het koffiehuis de *Cité*.

Eene commissie van vier leden, - Denis Haine, J.A. de Laet, P. Gérard en D. van Spilbeeck - haalde den gevierden dichter aan zijne woning af; een driedubbel *Hoch!* begroette zijn binnentreden in de feestzaal, en de heer D. van Spilbeeck, aan het hoofd eener deputatie, bood Conscience een kostbaar album aan, verrijkt met de handteekeningen zijner bewonderaars.

Na de toasten aan den Koning en den minister, den Vlaamschgezinden P. de Decker, nam Jan van Beers het woord en stelde eenen gloedvollen heildronk in aan den held van het feest.

XIII.

Daar het korte tijdperk, loopend van een of twee en veertig tot het vertrek van Conscience uit Antwerpen, met recht voor eene periode van onvermoeiden arbeid en onovertroffen vruchtbaarheid, maar ook van roem en bijval, mag aangezien worden, schijnt het ons hier de plaats te zijn, bij de twee onderscheidene soorten van novellen, door Conscience met voorliefde behandeld, eenige oogenblikken stil te staan; wij bedoelen namelijk zijne schetsen uit het *Antwerpsche volksleven*, en zijne idyllen uit de *Kempensche heide*.

Het is een zeer eigenaardig iets, na te gaan, hoe eenzelfde schrijver, op twee verschillende tijdstippen zijns levens, volgens volstrekt tegenstrijdige begrippen kan beoordeeld worden. Wierp men Hugo niet, ten tijde der ‘grande bataille du Romantisme’, als eenen scheldnaam, het woord realisme naar het hoofd, ter wijl men integendeel heden - tegenover Zola en de zijnen - hem vaak uitroept als het toonbeeld van idealisme?

Ons allen, die de stroom der wetenschappelijke waarnemingen onweerstaanbaar met zich heeft gevoerd, en die om zoo te zeggen groot geworden zijn in eenen dampkring van letterkundig realisme, ons bevreemdt het, als wij bij geval onze blikken laten vallen op eenig streng oordeel door J.B. David

en anderen, nu meer dan veertig jaren geleden, in tijdschriften als *de Middelaar* geveld: een te stout op zijde streven der werkelijkheid wordt den jeugdigen schrijver daar steeds verweten! Droef klagend, zochten die bewonderaars van de literatuur der XVIIIe en XVIIe eeuwen te vergeefs in Consciences idyllen de landschapjes van Boucher, de herderinnetjes van Racan en Gessner, den hoogdravenden toon van eenen Helmers.

Een nieuw leven bezielde inderdaad de geheele kunstbeweging van dien tijd. Had men zich tot daartoe verslaafd aan het navolgen der oude meesters, vaak aan het herhalen wat deze reeds gezegd hadden, - zoo deed b.v. de school van Navez, die de theorieën van den Franschen schilder David als een dogma aanvaardde - voortaan zou men gansch andere wegen bewandelen! Eigenaardigheid werd eene eerste wet; natuur en beweging eene tweede, niet min noodzakelijke! Weg met het evenwicht tusschen de verscheidene deelen eener samenstelling - de teugellooze werkelijkheid der volkshoopen wil men weêrgeven! Weg met de strenge, uitgekozene, sobere lijn - hoekige bewegingen, stuiptrekkende gebaren eischt de jeugdige hartstocht des kunstenaars! Weg met de twijfelachtige, grijze, glanslooze kleur - bont zullen de doeken er uitzien, en tintelen zullen zij van zonne en licht! Zaagt gij van Brée's *van der Werf*, te Leiden, of hetzelfde onderwerp, door Wappers in 1830 behandeld? Een afgrond scheidt, wat wijze van opvatten en uitvoering betreft, die twee doeken van malkander.

Doch, zoo men al van de natuur uitging, verre bleef men er toch, willens of onwillens, van af, die natuur te begrijpen en gewetensvol weer te geven. Het gevoel - drift en hartstocht - waarop de romantische kunst zich voor alles toelegt, hoe vaak werd het niet overdreven, en door de overdrijving zelve vervalscht? Men zou zeggen, dat die personages alle gewoon zijn vóór het voetlicht op te treden: 't zijn gegrimeerde, gepoederde en geblankette tooneelisten, die wel met veel talent hunne rollen voordragen, doch er niet in slagen, in u de begoocheling te doen ontstaan, dat gij u vóór den levenden, handelenden mensch zelven - niet vóór zijn conterfeitsel, bevindt! Dat hoofd hoort toe aan den verliefden troebadoer, die - de gitaar in de hand - de klagende romance van dien tijd: '*Petits oiseaux*', onder liefjes balcon uitsnikt! Die sterk-

gebouwde krijgers daar, die van den slag terugkeeren en uren lang op den vijand gevuurd hebben, zijn netjes gewasschen, gekamd, opgesierd, en hun schobbejak is nog splinternieuw! Gezond als beenhouwers treden Wappers' uitgehongerde verdedigers van Leiden u tegen!

In Conscience kan men, onder zekere opzichten, dezelfde verschijnselen opmerken. En geen wonder! Hoogst zeldzaam is het getal dergenen, die - tegen den stroom der heerschende ideeën, d.i. tegen den stroom van het maatschappelijk leven in - hun talent kunnen vrijwaren van den invloed, dien èn de op het oogenblik gehuldigde wereldbeschouwing, èn de heerschende smaak van de lezers in 't algemeen, èn de strijd zelf, tusschen de baanbrekers van de nieuwe richting en de vertegenwoordigers van eene verouderde, er op oefenen.

Moeten wij bij deze woorden nog iets voegen, om te betoogen dat het heel en al buiten ons doel ligt, er Conscience eene grief van te maken, dat hij zóo, en niet anders schreef, dat hij telkens den toestand subjectief opvatte en weergaf, waar hij zelf, zoo hij heden debuteerde, objectief zou te werk gaan?

Onder deze beide laatste oogpunten is niets leerrijker dan eene vergelijking te maken tusschen enkele van Conscience's typen uit het boerenleven, b.v. zijnen Dronkaard (uit *de Plaag der Dorpen*) of zijnen Gierigaard uit het werk van dien naam, en een paar dergelijke typen uit de werken van mijnen Franschschrijvenden landgenoot, Camille Lemonnier, b.v. *En Brabant*. Conscience's Gierigaard, om ons tot dezen te bepalen, is gierig van top tot teen, van één stuk - gierig op het eten, op het drinken, op het onderhoud van zijn huis, op kleeding en meubelen! Hij is gierig jegens zich zelven, jegens zijne dienstboden, jegens zijne stalbeesten, jegens den arme, jegens allen! Hij is eene schepping van des dichters fantasie, waarin alle mogelijke hypothesen der vleeschgeworden gierigheid voorgesteld worden. Bij Lemonnier is dit anders: Kobe Slim is geene studie, geen type, geene samenstelling - 't is een levend individu, dat gij op elk dorp kunt ontmoeten. Gierig onder zekere opzichten, wijkt hij weder elders van deze zedelijke krankheid af. Wel begraaft hij zijnen geldpot onder eenen boom achter de hoeve; wel zou hij er tegen opzien eenen geneesheer te doen roepen, zoo zijne vrouw ziek of zuchtig was; doch zijne woning is netjes

gekalkt, de keuken is rein en zindelijk, het vee wordt goed verzorgd, en hij zelf mag wel een lekker brokje.

Een familietrek, dien vele van Consciences helden en heldinnen, ook in zijne overige werken, gemeen hebben, en dien ik als eene uiting meen te moeten aanzien van Conscience's half zuidelijke natuur, is de overdreven hartstochtelijkheid die zij in vele gevallen aan den dag leggen. Reeds in 1851, op het Congres van Brussel, onder voorzitterschap van Dr. J. Nolet de Brauwere van Steeland, betreurde de geestige L. Vleeschouwer, ‘dat niet alleen de Vlaamsche uitdrukkingen een Fransch kleedjen aankrijgen, maar (dat) bij sommigen, zelfs de gedachten en de gevoelens Fransch (worden).’ - ‘Een held van eenen roman heeft, zegde hij, tegenspoed, alles gaat niet naar zijnen zin! Dadelijk knijpt hij de vuisten ineen; hij heeft stuiptrekkende bewegingen; hij kijkt met een dreigend gelaat naar den hemel; een helsche spotlach verschijnt op zijne lippen, en hij roept, met eene stem, die uit het binnenste van zijne ziel schijnt te komen: *Doemenis!*’[1)]

Aan overdreven gemoedsuitstorting maken zich de personages uit *De Loteling, Rikketikketak, Eene O te veel*, vaak schuldig; ook groote wereldsche matronen, als vrouw d'Almata uit *Houten Clara*, staan, hierin althans, gelijk met de eenvoudvolle kinderen der veldnatuur.

De halfblinde Jan verkrijgt verlof om zijne beminde naar zijn dorpje te vergezellen:

Het geschokte meisje liet zich van haren stoel vallen en kroop op de knieën tot vóór hare weldoenster, die wat verder op eene rustbank zat. Met opgeheven handen en weenend, riep zij luid:.... ‘Ah! mijn hart breekt, - ik sterf van blijdschap, dank! dank!’

Kaatje, uit *Eene O te veel*, heeft op aandrang van hare ouders, den rijken apothekerszoon, Pijnappel, tot verloofde aanvaard. Haar vroegere minnaar verschijnt naast haar, met woorden van vergiffenis op de lippen.

Het meisje liet zich geknield vóór hem nedervallen en hief de armen smeekend tot hem op. - ‘Vergiffenis, vergiffenis, Simon!’ gilde zij .... ‘Genade, genade, beschuldig mij niet!’

1) Handelingen van het derde Nederlandsch letterkundig congres. - Brussel, J.H. De Hou, 1872.

Doch, niet enkel zijne vrouwen, ook zijne mannen leggen hetzelfde verschijnsel aan den dag. Evenals Lena, in *Rikketikke-tak*, dweept Adolf, haar minnaar, met de smart die hem te beurt valt. Simon, Adolf, bukken, evenals de held uit *Moeder Job*, onder de slagen van het lot: na zijn gesprek met de onvrijwillig ontrouw geworden Kaat, gaat Simon droomend naar de Schelde, en voelt in zich eene zucht naar zelfmoord ontstaan.

Vandaar, in enkele werken des schrijvers, vooral in de verhalen, die hij tusschen de jaren 1860 en 1864 uitgaf, iets onwaarschijnlijks, iets gedwongens, dat hem wel eens meer door de critiek werd aangewreven. Zoo lees ik in het verslag der jury voor den vijfjaarlijkschen prijskamp voor de jaren 1860 tot 1864, de volgende kritiek: ‘La majorité du jury lui reproche de se complaire dans des situations exagérées et extraordinaires, qui ne se présentent que peu ou point dans la vie bourgeoise ordinaire, ce qui a pour résultat la création de certains caractères particulièrement exagérés, que le lecteur ne comprend point et qui, par suite, excitent moins l'intérêt. Ses tableaux sont parfois tellement extraordinaires qu'on ne peut les considérer comme vrais; les moyens qu'il emploie pour sauver ses héros ne méritent d'ordinaire aucune croyance.’

Stellig is dit oordeel, wat ons min of meer overdreven voorkomt, vooral, ja! schier alleen van toepassing op de maatschappelijke en tendenz-romans van Conscience, als *Menschenbloed, IJzeren Graf, Moederliefde, De Burgers van Darlingen*, enz. al is er ook dan nog eenigszins op af te dingen. In laatstgenoemd verhaal, inderdaad, hebben wij een bewijs voorhanden: het karakter van Theresa. Erger dan de megera uit Shakespere's ‘*the Taming of the Shrew*’ toont zich, het grootste deel van het verhaal door, deze oudste dochter van den wrokkenden Romijs. Nauwelijks echter voelt zich diezelfde Theresa bevrucht, of een volkomen ommekeer heeft in haar plaats. Pottewal, de gade, dien zij tot dan toe hardvochtiglijk miskende, wordt nu het voorwerp harer liefde; hare ik- en hebzucht verdwijnen, als bij tooverslag; hare stijfhoofdigheid maakt plaats voor inschikkelijkheid en langmoedigheid; tot zelfs de vaak verstooten dienstmeid wordt met meer dan vriendschap bejegend! Zij zelve roept uit: ‘Mijn God! wat geschiedt er in mij? Welk licht gaat er op vóór mijne oogen? Waarom is alles nu zoo schoon, zoo prachtig, zoo stralend met onbekende glan-

zen? Waarom wil mijne ziel gansch de natuur omhelzen, als ware de wereld te klein voor mijne liefde? Ah! Ik zal moeder worden! In die wereld zal mijn kind leven! .... En ik heb boosaardig kunnen zijn?'

Lang aanzag ik Theresa als een der gebrekkigste, der onwaarste karakters uit 's mans novellen. En zelfs tot nu toe bleef het mijne overtuiging, dat in elk geval het psychologisch verschijnsel, dat wij zoo even bespraken, eene uitzondering is. Welnu, uit de beste bron verneem ik, dat die Theresia wel degelijk, niet enkel zoo was, als Conscience haar voor den lezer laat optreden, maar ook dat die zedelijke ommekeer in haar inderdaad is waargenomen. Of moet men er hier wellicht aan herinneren, dat de letterkunde alleen met 't *algemeen* menschelijke gebaat is?

Wat er van weze, vast staat het, dat Conscience's eerste novellen, veel min dan de te Kortrijk geschrevene, waarvan wij eenige regels vroeger er een viertal opnoemden, dit verwijt wettigen. En nochtans, verre boven gene staan deze, wat betreft het opvatten van een plan en het samenstellen van het geheel. Meer dan een zijner heideromans kan men den naam van novelle betwisten; zoo b.v. *de Loteling*, dat niets anders is dan eene verzameling van drie of vier genretafereeltjes: de thuiskomst der lotelingen, de brief aan Jan en de ontvangst van Jans eigen schrijven, Triens reis en terugkeer naar en van Venloo. Deze aanmerkingen gelden, onzes erachtens, ook voor meer dan eene van Cremers Betuwsche novellen. Men slaagt er nauwlijks in eenen knoop of *noeud* te ontdekken tusschen die wonderbare meesterstukjes van onzen uitstekenden klein- en fijnschilder; zoo eenvoudig, zoo oningewikkeld mogelijk is de geheele stof: een Kempische boerenjongen valt in het lot, lijdt bij dienst aan eene gevaarlijke l oogkwaal, en vergezelt zijne pleegzuster in verlof naar het vaderlijk dorp. In het epiloog verneemt nog de lezer, dat de loteling en zijne vriendin een paar zijn geworden. Hier geen spoor van ingewikkelde toestanden, ver gezochte verhoudingen, en diergelijke! Doch met hoeveel zorg is alles afgewerkt, tot in het minste onderdeeltje toe! De novellist uit het Duitsche Schwarzwald, de Spinozist Auerbach, noch de Zwitsersche idyllendichter Gotthelf, overtreffen, in dit opzicht, den Vlaamschen volksverteller. Met welke vastheid van trek, met welke trouwe karakteristiek, zijn hier al die eenvoudige personen geschetst; hoe lief past dat too-

neeltje in dat uitmuntend gepenseeld lapje vergezicht; wat staat elk voorwerp flink op zijne aangewezen plaats! Wat is er niets te veel, maar ook niets te kort of te weinig. En vooral, wat schatten van rein, hemelsch, verkwikkend gevoel worden hier niet uitgestort!

In de andere door ons bedoelde verhalen gaat de schrijver geheel anders te werk; slag op slag schept hij sterk gespannen en dramatische verwikkelingen; hij gaat niet meer rechtstreeks op zijn doel af, maar vindt er vermaak in allerlei episoden uit te denken, en steeds, door eenen nieuwen toestand aan te brengen, de ontknooping te verwijderen; de *mise-en-scène* is kunstig; zijne verbeelding is onuitputtelijk.

Doch het is ook in deze werken dat de kritiek, door de jury van 1864 gevoerd, meest van toepassing is; het is hier dat het gevoel overdreven - de catharsis wel even melodramatisch - de toestanden onwaarschijnlijk worden.

Verre zijn dan ook de simpele heidenovellen te schatten boven werken als *de Burgers van Darlingen* en *Moederliefde*, welke - op een ander gebied - de waarde van deze dan moge wezen. Waar Conscience het eenvoudigst is, daar is hij ook het genietbaarst. Ja, daar is en blijft hij de ongeëvenaarde dichter van het hart.

Men heeft vaak met voorliefde bij de zelfopoffering van Moeder Job verwijld. Jaren later, in *Eene O te veel*, vond Conscience dezelfde frischheid en naïeveteit van toon weder, om het beeld van vrouw Storms te ontwerpen! Daar, waar de goede oude moeder zich bereid verklaart om haar klein en zindelijk huisje te verwisselen voor de kille, onverschillige muren van het Godshuis, doch waar ook Kaat, de verloofde van 's besjes zoon, Simon, beeft bij de gedachte dat deze zou kunnen toegeven - daar staat het gevoel dezer eenvoudvolle zielen verre boven al de hartstochtelijkheid van *het IJzeren Graf* en van *Moederliefde*.

Waarom treffen ons deze en dergelijke toestanden - hoe eenvoudig en alledaagsch ook - in zoo hooge mate, zoo niet, omdat wij gevoelen dat zij *waar*, dat zij uit het volle leven gegrepen zijn?

Trien ontvangt, in *de Loteling*, eenen brief van Jan.

'Door ongeduld gejaagd, scheurde zij den brief open en verbaasde niet weinig, toen zij eenen tweeden brief er uit zag vallen. Zij bleef staan en raapte hem op. *Het schaamrood*

verfde haar voorhoofd en wangen, terwijl een glimlach om hare lippen zweefde en hare oogen van blijde ontsteltenis glinsterden. Op den tweeden brief stond in groote letteren: *Voor Trien alleen*. - Voor Trien! De ziel van Jan was in dit blad papier gesloten; zijne stem ging daaruit tot haar, tot haar alleen spreken! *Er was een geheim tusschen Jan en haar!*'

En waar Jan aan zijne moeder niet durft schrijven, dat hij blind is, 'omdat het,' zegt hij in zijne eenvoudige taal, 'toch te schrikkelijk is;' waar hij er bijvoegt: 'dat ik mijne oogen verloren heb, is zeker wel niet uit te spreken van verdriet; maar dat ik u nooit meer op de wereld zal kunnen zien, noch moeder, noch grootvader, noch iemand van allen, die ons beminnen, - daar zal ik van sterven, dit gevoel ik wel...' - daar heeft Conscience wel zeker de woorden uit het vol gemoed des volks zelven weten te grijpen, en den echten toon getroffen, die den lezer boeit en betoovert.

Wil men nog één voorbeeld?

Te Venloo gekomen, wordt Trien bij eenen officier toegelaten. - 'Is hij uw broeder?' vroeg deze van achter zijnen lessenaar. De maagd boog het hoofd, om het schaamrood te verbergen, dat bij deze vraag haar aangezicht verven kwam.

Na een kort stilzwijgen hief zij de oogen weder op en antwoordde:

'Mijnheer, ik ben zijne zuster niet; maar van kindsbeen af wonen wij onder hetzelfde dak; zijne ouders zijn de mijne; hij bemint mijne moeder; zijn grootvader heeft mij gedragen, toen ik nog niet gaan kon; alles is ons gemeen!'

Na eene poos sloeg zij den blik ten gronde en zei op stilleren toon:

'Sedert hij ongelukkig is, gevoel ik ook wel, dat ik zijne zuster niet ben....'

Kan er eene naïever, reiner, edeler liefdebekentenis uitgedrukt worden, dan met dit enkele woord, zooals het uit de volheid des harten ongedwongen is voorgevloeid?

Een laatste voorbeeld, en wij sluiten deze reeks literarische beschouwingen. Wij ontleenen het ditmaal aan *de Burgers van Darlingen*. Hermina's kind heeft in den tuin 'zijnen eersten stap' gedaan. Oom en tante, mijnheer en mejuffrouw Bruneel, hebben dit tooneel van verre bespied.

De deur in den scheidsmuur werd opengeworpen, en mijnheer en mejuffer Bruneel kwamen juichend in den hof geloopen.

‘Proficiat, Hermine! Ik wensch u geluk, blijde moeder, Ernestje heeft alleen geloopen. Hurrah, hurrah!’ waren de kreten, die zij reeds van verre lieten hooren.

‘Hij slaapt, wekt hem niet,’ antwoordde hermine met den glans der moederlijke fierheid in de oogen. ‘Gij hebt het dus gezien? Hij heeft wel *vier* stappen gedaan.’

En de oude, goede Bruneel roept, als gold het eene overwinning op het heil des vaderlands, vol overtuiging uit:

‘Mijne zuster beweert dat zij er slechts vijf heeft geteld; *ik zeg dat ik er wel zeven heb gezien!*’

XIV.

Gedurende een tijdsverloop van tien lange jaren duurde Conscience's ballingschap in de nijvere Westvlaamsche stad.

Wij schrijven lange jaren, en dit met opzet.

De volbloed Antwerpenaar kon zijne vaderstad niet vergeten, welke hooge, uitzonderlijke achting zijne nieuwe medeburgers hem ook toedroegen. Reeds op 15 Februari 1857 hadden de bewonderaars van Conscience's talent, den dichter van den *Slag der gulden sporen*, een prachtig banket aangeboden, waarop de voornaamste overheden van het arrondissement Kortrijk, benevens tal van letterbeoefenaars en kunstenaars, verschenen waren. Eene maatschappij was er reeds gesticht, onder den naam *de Leeuw van Vlaanderen*. In 1859 opende Kortrijk eene tentoonstelling van beeldende kunsten, waar niet minder dan 900 doeken werden heengezonden: Conscience werd voorzitter der tentoonstelling benoemd. Gansch de stad eerbiedigde den nieuwen commissaris; jong en oud droegen hem in het hart.

Niets kon baten! Het heimwee verteerde hem. Hij zelf hda immers de volgende woorden uitgesproken, die het raadsel ophelderen, waarom hem al de huldeblijken van zijne nieuwe omgeving koud lieten:

‘Antwerpen bevat in zijnen schoot, voor mij, al het goede en het kwade dat den mensch krachtig op zijne baan kan doen vooruitgaan. Het is het licht en het leven mijns harten. Het is het middenpunt der Vlaamsche beweging, die haren gloed

over Vlaamsch-België uitspreidt; het is de stad der kunstenaren, die door hun scheppend genie eenen helderen straalkrans aan ons vaderland geven; Antwerpen is daarenboven de plaats waar mijne beste vrienden wonen - zij, die mij immer moed inboezemden op mijne loopbaan; het is ook dáár dat mijne vijanden zijn, die echter ook, op hunne beurt, mij moed in het hart hebben gegeven.'

Behaagde de bevolking hem niet? Hij, die een oogenblik de hoop had gekoesterd in Kortrijk eenen nieuwen grond te zullen vinden, waaraan hij - met moed en volharding - vaderlandsche vruchten zou ontwoekeren - moet zich inderdaad zeer weinig op zijne plaats gevoeld hebben in een centrum, dat wel de faam bezat van 'eene buitengewoon rijke stad te zijn', doch tevens 'eene buitengewoon vervelende' moest heeten; van eene burgerij, 'bewoners van groote gesloten huizen', welke zich 'oneindig boven alle andere inwoners verheven' dachten, om de enkele reden dat zij hun fortuin hadden '*geërfd*', en die zich als eenig levensdoel stelden: 'het vermeerderen van hun fortuin, en het berekenen der middelen om die inkomsten te verhoogen en er zoo weinig mogelijk van te verteren'[1]. In 't kort, Conscience bevond zich nagenoeg te midden van allerlei, zoowel maatschappelijke als staatkundige vooroordeelen, en moet zich meermaals geneigd hebben gevoeld, zich het woord eigen te maken van den verbannen Ovidius: 'Barbarus hic ego sum, quia non intelligor illis.' Of het nu, althans eenigerwijze, aan dat bij uitstek utilitarisch atmospheer is toe te schrijven, zouden wij niet durven staande houden. Doch zeker is het, dat de schrijver van de *Plaag der Dorpen* zich gedurende zijn verblijf in *Darlingen* genoopt gevoelde tot het behandelen van stoffen, waaraan of eene utilitarische, of eene maatschappelijk-huishoudelijke, ook wel eens eene louter zedelijke doch sterk in 't oog springende strekking ten gronde ligt. Inderdaad, al verschenen *Batavia, de Omwenteling van* 1830, *Simon Turchi, Het IJzeren Graf, Bella Stock, de Burgemeester van Luik*, gedurende dien tijd, ook *de Burgers van Darlingen, eene Uitvinding des Duivels, Valentijn, de Ziekte der Verbeelding, Menschenbloed, de Kwaal des Tijds*, en

1) *De Burgers van Darlingen*, waarin, volgens Max Rooses, Conscience de bewoners van Kortrijk schetste.

vooral zijn in 1869 met den vijfjaarlijkschen prijs bekroond werk, *Bavo en Lieveken*, werden te Kortrijk gedacht en geschreven.

Zonder de verdiensten van deze werken, en vooral van het laatstgenoemde, te loochenen, meenen wij toch in ons recht te zijn met te verklaren, dat zij tegen Conscience's heideverhalen niet kunnen opwegen - wij komen hier trouwens verder op terug. Iets dergelijks was ook met Berthold Auerbach het geval, toen hij, nu een veertiental jaren geleden, met zijne grootere verhalen '*Auf der Höhe*' en '*das Landhaus am Rhein*' optredend, der dorpsnovelle voor den zedenroman vaarwel zegde, en - ondanks de waarde van deze meer uitgebreide voortbrengselen, er toch verre van af bleef in de harten zijner lezers even diep door te grijpen, als hij met zijn *Barfüssele* of zijnen *Diethelm* gedaan had.

Evenals bij Auerbach, bevatten Conscience's werken uit dat tijdstip, schitterende gedeelten, flink ineengepaste en boeiende tafereelen, levendige contrasten. 't Schijnt echter soms, alsof de tendenz, die de schrijver zich voorstelde, den vrijen gang en zwier zijner meer grillige muze belemmerde, alsof het den schrijver moeilijk werd gemaakt, als zoovele nieuwe gronden zijner redeneering, steeds nieuwe feiten en gebeurtenissen, daartoe geschikt, uit te denken. Van daar in enkele werken eene zekere langdradigheid, en zelfs één of tweemaal een zwak van bepaald zedepreêken en leeraren.

Gansch anders was hij vroeger te werk gegaan bij het scheppen van *de Plaag der Dorpen*. Wel is ook daar zijn doel te stichten en te verbeteren; doch niet door het aanbevelen der deugd of het laken der ondeugd wil hij dit doel bereiken: - uit zijn verhaal zelf, uit de opvolging der feiten, uit het lot zijner ten tooneele gevoerde helden, wil hij de zedeles doen vatten en de waarheid doen afleiden. Objectief blijft hij van het begin tot het einde, en treedt hij in het eind zelf voor eene poos op, dan is het niet om in den eersten persoon tot den lezer het woord te richten, maar om zelf in den derden persoon op te treden in zijn eigen verhaal.

In 1867 brak voor Conscience een nieuw tijdstip aan. De eervolle plaats van bewaarder der koninklijke musea was, door toedoen van den Vlaamschgezinden minister, Alphons van den Peerenboom, geschapen geworden, en de man, op wien de

keus viel om deze hooge sinecuur te bekleeden, was de Vlaamsche romanschrijver.

Eenige jaren vroeger, in 1864 of daaromtrent, had men hem den leeraarstoel in de Nederlandsche taal- en letterkunde aan de Gentsche Staatshoogeschool aangeboden. Vroeger reeds was hem, tegelijkertijd als aan Ledeganck en J.A. de Laet, de titel van '*professeur agrégé*' aan hetzelfde gesticht geschonken. Nu ochter weigerde Conscience bescheiden de hem opgedragen taak te aanvaarden. Ook werd op zijn aandringen de bewuste waardigheid vereerd aan Conscience's vriend, J.J.F. Heremans, wien de Groninger Hoogeschool honoris causa den doktorshoed in de Letteren en de Bespiegelende wijsbegeerte kwam te vereeren, en die sedert 1854 reeds met eenen dergelijken leergang belast was.

Eilaas! *Post equitem sedet atra cura!* Door den mond der ouden sprak, toen dat veelbeteekenend woord geschreven werd, de stem der ervaring. Twee vreeselijke slagen troffen Conscience, toen hij zich nauwelijks, na twee jaren, in het leven der Brabantsche hoofdstad had kunnen inburgeren.

Eene gevaarlijke typhuskoorts was in 1869, op het onverwachts, uitgeborsten in dat deel van Brussel, dat volgens alle vooruitzichten der kunst en de wetten der gezondheidsleer, de minst mogelijke vatbaarheid opleveren mocht voor dergelijke epidemieën - de zoogenaamde Léopoldswijk, dit *Faubourg St. Germain* van België's hoofdstad.

Daar bevonden zich, in die noodlottige Januari-dagen, de twee zonen des grooten volksdichters onder het dak des aangebeden vaders - het Wiertz-Museum, - de oudste, Hildevert, zes-en-twintigjarig jongeling, van een ijzersterk, ja, reusachtig gestel, en met eenen meer dan gewonen aanleg tot de wetenschappen begaafd; de jongste, de aanvallige twaalfjarige Hendrik, een knaapje met eene zeldzame verbeelding en vroegtijdige rijpheid van geest.

'Daar streek over de blanke
en vreedzaam schitt'rende woning,
Plotsling de koorts; afschuwlijke
gier, op donkere vlerken,
Neer, en sloeg om de keel
van 't weerloos jongsken de klauwen.'[1)]

1) Van Beers, *de Geest*.

Op den dringenden raad des bedrukten vaders, ontvlucht nu Hildevert de stad, en begeeft zich, tot de epidemie uitgewoed hebbe, verre, verre weg, naar West-Vlaanderen.

Daar rukt men op eenen avond woedend aan de bel. Een telegram uit Dixmude! ‘Kom seffens! Hildevert is stervend!’

Had de vreeselijke kwaal den armen jongen op de hielen gevolgd? - Wat er van weze, op het oogenblik zelf dat Conscience in het Vlaamsche stedeken afstapte om zijnen Hildevert, den veegen, den stervenden, de oogen, voor eeuwig met eenen kus te sluiten, omringden de dokters, te Brussel, het leger van den jongeren kranke, Hendrik.

Daar verschijnt weder, als een ongeluksbode, die man met de livreimuts, aan Conscience's zijde..... Wat meldt deze reis het nog onopgebroken blauwpapieren snelschrift?

‘Hendrik is zeer zwak! Stel niet uit..... Uwe tegenwoordigheid is volstrekt noodig.’

Twee dagen later, op 2 Februari 1859, drukte de gevoelvolste van alle vaders het koude lijk van zijnen tweeden zoon in de armen!

Wat de dichter zelf nimmer beschreven heeft, zullen wij, die er ons toch geen het minste recht toe bewust zijn, door geene beschrijving ontheiligen: de onbeschrijfelijke ontmoediging des vaders! Welsprekender dan alle woord en praal, is - om het peil te geven van 's mans ontzaggelijke droefheid - het enkel volgend feit. Al de onbetaalbare schatten, die Conscience, sedert meer dan vijf-en-dertig jaren aan literarische nota's, wetenschappelijke aanteekeningen, bijdragen tot zijne eigen gedenkschriften, doch vooral, aan talrijke huldeblijken en brieven, door mannen als Alex. Dumas père, Melchior von Dipenbroek, V^{we}. von Düringsfeld, Auerbach, Lodewijk van Beieren, zelfs door Göthe en Alexander von Humboldt onderteekend, had weten te verzamelen, die alle werden door den zich zelven onbewust geworden *dichter*, doch tevens door den diepgewonden *mensch*, ten vure gedoemd!

Nu bleef Conscience nog enkel zijne begaafde en zeer ontwikkelde dochter over, die, haren vader met hart en ziel verkleefd, ongetwijfeld veel moet hebben bijgedragen, om hem langzamerhand te verzoenen met het zoo eenzaam geworden leven.

Over haar geeft Mevrouw Ida von Düringsfeld de volgende niet onbelangrijke inlichting ten beste: ‘Als wij in den hof

aan het avondmalen zaten, verscheen de komeet, die het jaar 1858 verlichtte. Mieken wikkelde zich in de eene servet na de andere, als in zoovele sluiers. Het vreesde, dat de star haar op het kopje zou vallen. Zoo had de ongemeene glans dezer hemelverschijning het gevoelige kind getroffen.'

Jonkvrouw Maria, van wier hand wij eenige niet onaardige versjes mochten lezen, trad, op 10 Augustus 1870, in den echt met Mr. Gentil Theodoor Antheunis, destijds vrederechter te Thourout en een onzer beminnelijkste Zuidnederlandsche dichters, en schonk, aan de liefde huns edelhartigen grootvaders, drie bevallige kinderen, twee zonen, Hendrik en Karel, en een meisje, Bertha, waarvan de oudste, des grooten schrijvers naamgenoot, Conscience's gelukkige en beminde lieveling is geworden.

Een trek dien Conscience met meerdere dichters gemeen heeft - zijne gade en dochter aanziet hij als uitmuntende kunstrechters. Hun leest hij des avonds voor, wat hij gedurende de lange dagtaak op het papier bracht. Dan vraagt hij beiden de uitdrukking van hun gevoelen, en voor en tegen van de literarische verhouding wordt, rond den huiselijken disch, gewikt en gewogen.

XV.

'Hoed u voor staatkundige daden, zoo gij dichter wilt blijven. Al wat naar ruw geweld en partijgeest zweemt, is volstrekt in strijd met de vrijheid des geestes, de oprechtheid des gevoels, het vuur der gedachte, de dichterlijke begeestering.... Dichter, laat dus uw vernuft zonder hindernis ontwikkelen! Dat de grenspaal des vooroordeels en des partijgeestes uw gezicht niet versperre. Genoeg vaderlandslievend zijt gij, indien gij in uw vaderland de liefde voor het goede en het schoone zult wakker roepen!.... Is het geene onbeschofte ondankbaarheid van eenen dichter een ander slach van vaderlandsliefde te durven eischen?'

Dikwijls, wanneer men zich in ons bijzijn, over Conscience's staatkundige verhoudingen uitlatend, het hem tot eene grief aanrekende dat hij, als dichter en kunstenaar, zich nooit buiten de grenzen van de stipste onzijdigheid kon bewegen, schoten

ons Göthe's woorden, zooeven door ons aangehaald, te binnen.

Dat Conscience ons volk *niet* heeft leeren denken; dat hij zich *niet* geroepen heeft gevoeld om, tegen welkdanige kerkbeschouwing het dan ook weze, strijd te voeren; dat hij zijn ongeëvenaard talent *niet* heeft willen tot dienaar aanstellen van eenige staatkundige leer - ziedaar zoovele gezegden, die waarheid mogen bevatten, doch waarop, in ernst, het woord der ouden toepasselijk is: '*Telum imbelle sine ictu*.'

Wat Conscience *niet* deed, schijnt voor enkelen de eenige vraag te zijn, waarop zijn antwoord verwachten. Wat hij wèl heeft volbracht, daarop schijnen zij geene, of maar zeer geringe acht te slaan.

Op de zoodanigen voelen wij ons geneigd nog deze woorden van den grooten Duitschen meester toe te passen: 'Ik laat er mij weinig aan gelegen liggen, wat men over mij schrijve of denke! Doch, wat ik weet is, dat ik in de oogen van sommigen, na een geheel leven van onverbroken arbeid, doorga als had ik niets tot stand gebracht, immers, omdat ik steeds heb geweigerd in de werkelijke staatkundige beweging op te treden. Ik veracht uit geheel mijn hart zulke lieden, die zich bemoeien met hetgeen hen niet aangaat, met wat zij minst van allen verstaan kunnen. Om aan die Heeren te believen, hadde ik klaarblijkend voorzitter van eenen Jacobijnerclub moeten worden; wellicht had ik het dan ook best kunnen opgeven boeken te schrijven en liederen te dichten.'

Wat diegenen betreft, die de meening vooruitzetten, dat Conscience in de eischen van den kunstsmaak onzer beschaafde standen niet voorziet, hun kan men antwoorden, dat voor die beschaafde standen juist zijne werken ontoegankelijk waren, omdat zij in eene taal, die hun vreemd *was* en nog *is*, geschreven waren. Om logisch te blijven, zouden zij op dien weg moeten voortgaan en vlakweg betreuren, dat hij zich niet liever in het Fransch heeft uitgedrukt.

Niets, trouwens, laat zich gemakkelijker, ik zeg niet verklaren, maar ten volle rechtvaardigen, dan het verschijnsel dat Conscience zich bevredigd heeft, tot het gevoel en het hart zijner lezers, en maar zelden tot hun verstand te spreken, en hij zelf heeft er dan ook in het voorwoord der eerste uitgave van '*Eenige Bladzijden uit het Boek der Natuur*' de ware reden van opgegeven.

'Men moest,' zegt hij, 'aanvangen met den sluimerenden

leeslust onder de burgers op te wekken door treffende en belangrijke tooneelen, en de vaderlandsliefde aanvuren door het verhaal der daden der voorgeslachten.'

Deze weinige woorden - zoo het karakter zelf van den man er niet toe volstond, - helderen, zooveel als men wenschen mag, Conscience's onzijdigheid op. Daargelaten alle algemeene beschouwingen, achten wij het veeleer eene gelukkige omstandigheid, dat een man, die wel geroepen was om een groot dichter te worden, maar zeer bezwaarlijk eene politieke rol zou gespeeld hebben, zijner eigen natuurvatbaarheden zoozeer is bewust geweest, dat hij al zijne bedrijvigheid in den kring zijner krachten streng heeft weten te beperken. Eenen Thompson, bijvoorbeeld, gelukte het wel in een zeer boeiend gedicht het genot van *niets te doen* te beschrijven; doch zeer slecht slaagde hij, waar hij over de vrijheid poogde te philosopheeren.

Daar is overigens de ware ontwikkelingswet van alle kunst. Fantazeerend, droomend en dwepend zal zij beginnen met kind te zijn, te gevoelen in de verbeelding, om eerst later, als zij zal geleefd en ervaring opgedaan hebben, te denken, te redeneeren, stelsels te vernietigen of op te bouwen, God te scheppen uit het niet en het menschelijk *ik* te doorgronden. Zoo is het ook met het publiek, met de overgroote hoeveelheid van hen, tot wie de kunst verlangt te spreken; eerst na gelachen en gezucht, gejuicht en geweend te hebben, eerst dàn zullen zij aan iets hoogers denken en tot de beschouwing van beginsel, oorzaken en doeleinden overgaan.

'Den leeslust op te wekken.' Oneindig meer dan die schijnbaar nederige, doch in den grond reeds reusachtige taak, volvoerde Conscience.

Zijne werken waren het, ja, die het volk, gedurende drie lange eeuwen en meer, door verbastering en geestverstomping ontschaafd, met zijn eigen bestaan verzoenden; zijne satyrische romans waren het, die vooral bij de kleine neringdoende burgerij, eenen waren afkeer te weeg brachten voor alle uitheemsche, zedelijke smokkelwaar; zijne vaderlandsche verhalen waren het, die de vergeten namen der roemrijke voorvaderen bij den volke weder in eere en aanzien brachten, en er tevens liefde tot eigen stam en eigen zeden wisten op te wekken.

Meer dan de geschiedkundige werken, in de academie en elders voorgedragen, door mannen als Baron de St. Genois en

Kervyn de Lettenhove, droeg Conscience's roman, *Jacob van Artevelde*, er toe bij, den *Wijzen Man* van Gent in zijn waar historisch daglicht te plaatsen en zijne nagedachtenis in eere te herstellen bij zijn eigen nageslacht. Hem moeten wij het danken, dat des vroeden Jacobs beeld op de Gentsche Vrijdagmarkt is opgericht, en slechts naar recht en rede handelde het gemeentebestuur der Oost-vlaamsche hoofdstad, toen zij den schrijver, na verschijning zijns werks, een adres van bewonderende dankbaarheid toestuurde.

Nog grooter was de invloed van *de Leeuw van Vlaanderen*. Niet overdreven is het, te zeggen, dat Conscience, met dit ééne werk, den zedelijken invloed der Fransche beschaving voor een goed deel in Zuid-Nederland heeft geknakt.

Toen, in 1838, dit epos het licht zag, wist men over de beide hoofdhelden van hetzelve nauwelijks iets meer, dan wat het Chateaubriand en een paar andere Franschmans beliefd had er over te droomen. Sedert 1838 zijn hunne namen standaardnamen geworden! Geen dichter, of hij heeft ze bezongen; de Keyser en anderen brachten hunne heldendaden op het sprekend doek; E. Dujardin leverde een album op *Den Leeuw van Vlaanderen*; maatschappijen, schepen zelfs, kozen de namen van Conscience's helden tot vlag.

Eene volledige *Breydelbeweging* onstond in Brugge. Daar werd, onder eerevoorzitterschap van den volksdichter zelven, eene commissie gesticht, met het loffelijke doel, er eindelijk, hoe laat ook, in te voorzien, dat de schuld van dankbaarheid des nageslachts aan die toonbeelden van burgerdeugd en vrijheidszin zoude betaald worden.

Aan Conscience zullen wij het te danken hebben, dat in 1883 het reuzenbeeld van Breydel en de Coninck in hunne vaderstad verrijzen zal.

Onze nog overige taak beperkt zich tot eenige woorden over de populariteit, die Conscience sedert jaren en jaren voortdurend geniet, en in het bijzonder tot eene korte beschrijving der nationale hulde, door de beide Nederlanden aan den uitstekenden man, in September 1881, gebracht.

In Göthe's werken las ik ergens de volgende woorden, die het karakter van den Weimarschen Jupiter getrouw weerspiegelen:

‘Volksgeliefd zijn! Men schrikke niet, het niet te wezen! Mozart noch Raphaël waren het ooit! Ik stel mij niet op ééne lijn met deze verheven namen; doch stellig is het, dat alles wat zeer groot en zeer wijs is, tot de minderheid behoort. De minderheid vertegenwoordigt de rede; de meerderheid is het zinnebeeld der verwarring, der drift, der onredelijkheid....’

Behelzen deze laatste woorden nog zoo onbetwistbaar eene groote waarheid, niet minder getrouw leert de ervaring dat de zelfde minderheid, door den Duitschen Olympiker bedoeld, niet zelden koude onverschilligheid, de meerderheid daarentegen schatten van gevoel en naïeve dankbaarheid vertegenwoordigt.

Roerend is het dan ook in de hoogste mate, de duizenden, die het volk uitmaken, zich op een gegeven oogenblik te zien vereenigen, om, in het gejuich der jubelfeesten of in de tranen des rouws, eenen dier kunstenaars, die er hunne hoogste voldoening in zochten, tot het volk te spreken, het te veredelen en te beschaven, het voor het goede en het schoone in liefde te doen ontvlammen, te herdenken.

Ware het den dichtervorst, die te Weimar door vorstenhanden werd gelauwerd, gegeven geweest, een ontelbaar volk, als dat der V.S. van Amerika, zonder dat daartoe van hooger hand eenig ordewoord was uitgegaan, tot in de geringste dorpkens de vensterblinden zijner woningen te zien sluiten, omdat een dichter als Longfellow het hoofd komt neder te leggen, dan ware hij wellicht op hooger aangehaalde woorden teruggekomen, en had hij begrepen dat er geen lauwer zoo frisch groent, geen roem zoo ongeveinsd en opbeurend is, dan lauweren en roem, die een volkszanger mag erlangen.

Doch, benijdbaar vooral de schrijvers, die - als Longfellow, Auerbach, Thorwaldsen, Victor Hugo, Mevr. Bosboom-Toussaint en weldra, dit is onze vaste hoop, de man, die met recht het woord ‘Multatuli’ op zijne meesterstukken mocht schrijven - gelukkig genoeg zijn, om zelfs gedurende hun leven de hulde der duizenden, wier geest en hart zij hielpen vormen en louteren, te ontvangen. Dat is de waardige kroon, gezet op jaren en jaren edel en verheffend werk! Dat is het troostend woord: *gij hebt wèl gedaan!* door geheel een volk over hunne levenstaak uitgesproken.

Zulk een dag was voor den volksgeliefden dichter, wien wij deze regelen wijden, 25 September 1881.

Ik eisch, als eenen titel tot rechtmatige trotschheid, voor ‘het jongere Vlaanderen’ de eer terug, het denkbeeld van Conscience, in de verfranschte hoofdstad van België door eene reuzenbetooging te vieren, eerst te hebben opgevat.

Theophiel Coopman was het, die in een Brusselsch weekblad het denkbeeld opperde, dat dadelijk door de Vlaamsche, ja zelfs door de Waalsche pers, met ingenomenheid verspreid werd en overal den uitbundigsten bijval verwierf.

Men kan de gelegenheid, door het dankbare volk te baat genomen, om dit doel te verwezenlijken - namelijk, het verschijnen van eens schrijvers honderdste boekdeel - onder meer dan een opzicht als onbeduidend afkeuren; doch met veel meer recht zal men ze beschouwen als een gretig aangenomen voorwendsel om in Conscience te huldigen, niet de onafzienbare rij werken, die zijnen naam dragen, maar het schitterend talent, waarvan een goed deel dier werken getuigenis afleggen, en - in niet mindere mate - den man, die - alleen - meer bewerkt heeft voor de heropbeuring van onzen Dietschen volksstam, dan alle onze schrijvers en maatschappijen te zamen.

Wat voor niemand in België zou gedaan worden, geschiedde thans ten gunste van eenen Vlaamschen volksschrijver, wiens nederigheid aan allen bekend is. De staatkundige twisten werden vergeten; voor eenige dagen wilde men nog enkel het gemeenschappelijke Vlaamsche vaandel huldigen, en meer dan driehonderd afgevaardigden van Vlaamsche maatschappijen besloten, op 1 Mei, in eene Brusselsche vergadering, dat het feest geschieden zou op een *volstrekt onzijdig* terrein.

Nog ligt de groote plechtigheid van 25 September 1881 te versch in ieders geheugen, dan dat het hier de plaats moge wezen opnieuw eene beschrijving te geven van de vorstelijke hulde, door Noord en Zuid gebracht aan den man, van wien de feestrede met recht getuigde: ‘niemand heeft hij verdorven; allen verbeterd.’ De schitterende optocht van meer dan drie honderd maatschappijen uit alle streken des lands; de plechtige ontvangst in den tuin van het Wiertz-museum, waar de dichter woont, en op de Beurs; de hoogste huldebewijzen en geschenken aan den schrijver van zooveel schoons, door de letterkundigen van Noord- en Zuid-Nederland, de steden Antwerpen en Brussel, de Hoogeschool van Leuven, de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden en Koning Willem

gebracht, van dat alles toch werd in de dagbladpers ten overvloede gewag gemaakt.

Was de dag van 25 September eene groote gebeurtenis in het leven van Conscience, niet minder verdient hij dien naam, met het oog op de wedergeboorte, niet enkel van de Nederlandsche Letteren in Zuid-Nederland, maar tevens van alles wat onze eigendommelijkheid als volk uitmaakt. 25 September besluit naar waarde een letterkundig tijdperk van eene halve eeuw, en eene eerste periode van rechtsherstelling en hervorming. Met recht mag men dien dag tevens aanzien als den dageraad van eene gansch nieuwe epoche.

De geest, die de scheppingen dezer laatste zal bezielen, moge verschillen van den geest, die de kern van Conscience's werken uitmaakt; een ander doel moge den schrijvers, door de andere eischen van den tijdgeest, voortaan gesteld worden - in het heiligst aandenken zal het nageslacht den naam des genialen baanbrekers blijven behouden, en steeds zal, van al den roem, dien men moge verwerven, een ruim deel op den geliefden naam van Conscience terugstralen.

XVI.

Onze schets zou kunnen aanschouwd worden als volledig, zoo wij niet verlangden ten slotte in eenige bijzonderheden te treden over Conscience's meer intiem letterkundig leven, namelijk over zijne manier van werken.

Heeft hij eens eene hem tot arbeid bezielende stof ontdekt, en is de tijd eenmaal gunstig om zich onverbroken aan zijn werk te wijden, dan sluit hij zich over dag in zijne werkkamer op, deze nog alleen verlatende om te middag- en avondmalen, of, een kort oogenblik, lucht te scheppen in zijnen tuin. Geene geestaanprikkelende middelen heeft hij ooit gebruikt - een glas frisch bronwater of limonade, bij zomertijd eene of andere vrucht, meer heeft hij niet noodig.

Conscience schrijft gewoonlijk op groot 8° papier; zijn schrift is klein, mager en dicht, doch zeer leesbaar. In eens, *d'un jet*, - dit was ten minste vroeger het geval - schrijft hij zijne werken; de verbeteringen en wijzigingen die hij, na lezing,

oorbaar acht, worden er, bij middel van kleine strookjes papier, aan toegevoegd.

Voor hen, die de manier van werken, b.v. van Balzac kennen, die tot vier en vijfmaal zijne romans herschreef, kan, wat ik zooeven zegde, vreemd voorkomen. Men verlieze evenwel niet uit het oog, dat Conscience nooit de pen opneemt, dan na, weken en maanden lang, in de stilte zijns geestes, zijn onderwerp bebroed, en onder alle opzichten onderzocht te hebben. Zijn plan is voor hem eene eerste vereischte. Met alle mogelijke zorg stelt hij zijn canevas saam, en steeds streeft hij er naar hetzelve zoo bevattelijk en eenvoudig mogelijk te maken.

Zou reeds daarin niet eene der talrijke redenen voorhanden zijn, waarom het volk zoo bij uitstek veel houdt van Conscience's verhalen?

Eens aan het schrijven, valt niets moeilijker dan den beroemden man over te halen tot rust en verpoozing. Had hij reeds in 1878 eenen vollen jaarkring besteed aan zijnen *Leeuw van Vlaanderen*, niet minder dan vijf maanden bleef hij, in 1879, over zijne schrijftafel gebogen, om de *Kerels van Vlaanderen* samen te stellen; en dan nog zeggen wij geen enkel woord van de vele en moeielijke opzoekingen, die hij zich, op menig stadsarchief in Zuid-Nederland, als voorbereidend werk, had moeten getroosten.

Conscience is een dol liefhebber van lange wandelingen in de vrije natuur, en van uitstapjes in deze of gene schilderachtige landstreek. Schijnt hij, in deze laatste tijden, met voorliefde het Luxemburgsche en de Ardennen te hebben uitgekozen, vroeger voelde hij zich onwederstaanbaar aangetrokken door de stille, vlakke, doch gastvrije Kempen. Evenals hij heden, op dergelijke uitstapjes, zeldzame kruiden verzamelt voor zijn of zijns kleinzoontjes herbarium, zoo ook wist hij in vroeger tijd stoffen te garen en indrukken, die hij dan later tot novellen en verhalen uitwerkte.

Wij zeiden reeds hooger een en ander van de uitzonderlijke verkleefdheid, die, in dien bloeitijd van 't Vlaamsche romantisme, de Zuidnederlandsche kunstenaars en inzonderheid die van Antwerpen, vereende. Over dit tijdstip van geestdrift en eendracht is het dan ook, dat de ouderen van dagen, wanneer het gesprek het medebrengt, onuitputtelijk te vertellen weten.

Vooral de even bedoelde uitstapjes spelen in al dergelijke verhalen eene groote rol.

Met geheele karavanen verlieten onze Antwerpsche schilders en schrijvers bij zomertijd hunne stad, en doorkruisten, in blauwen kiel en met de valies op den rug, niet enkel de Kempen, maar zelfs het schilderachtige Walenland. De namen van velen, wier stoffelijk overschot sinds jaren in het graf rust, van anderen, die thans nog leven, maar der kunst sinds lang vaarwel zeiden, bleven, benevens die van beroemd geworden gezellen, aan meer dan een eigenaardig reisavontuur vastgehecht. Wij noemen, benevens Conscience en van Beers, de afgestorvene Johan van Rotterdam en Zetternam - den volksvertegenwoordiger de Laet, Prof. J.F.J. Heremans, den kunstschilder Bertou, den beeldhouwer Jan van Arendonck, voorts den zilverdrijver Lambrecht van Rijswijck, Harry Peeters, enz. Kan hier een paar anecdoten - onder duizend uitgekozen - plaats vinden? Dragen ook die schijnbaar onbeduidende zaken het hunne niet bij om een tijdperk juister te kenmerken?

Het ‘cenakel’ had reeds sedert meer dan acht dagen de dichterlijke Ourthe-boorden op- en neergewandeld, toen men, op het uiteinde van een onaanzienlijk dorp, in een nog onaanzienlijker kroegje, als een arendsnest boven op eenen heuvel gelegen, eene ontdekking deed, die voor Vlaamsche kunstenaars uit dien tijd, in eene streek waar het bier nauwelijks drinkbaar heet, eene meer dan aangename verrassing moest wezen; de ontdekking van echt Brusselsche faro. Of de dorstige toeristen er zich te goed aan deden? - Eilaas! het kroegje *schaken* als een andere Dulcinea, en op de reis met zich voeren, behoorde tot de soort der utopieën; men dwaalde mijlen en mijlen verder, niet zonder eenen voorraad flesschen en kruikjes van 't lekkere nat, doch de kruikjes gingen zoo lang.... ten monde omhoog,.... tot zij ledig werden - en sterker en dieper werd de *Sehnsucht* onzer reizigers naar Vlaanderen en den Vlaamschen volkswijn.

Daar rolt onverwachts het voorstel van de lippen van eenen hunner: ‘Zoo wij teruggingen naar de faroschenkende bazin?’ Meer dan twee dagreizen scheidden hen van de gewenschte oasis, en toch, het opzet werd aardig bevonden, en kon, juist en alleen daarom, niet worden van de hand gewezen.

Hier begon echter juist het moeielijke: - niemand had

acht gegeven op den weg; hoe hem weder uit te vinden? Toen sloeg '*de* Conscience', zooals men destijds zegde, zijne reiskaart op, stelde eenige punten, in de vorige dagen bezocht, vast, trok met potlood eene lijn over die punten heen, en riep uit, als een veldheer die eene krijgsbaan komt te ontdekken: '*dáar*, op eenen voet na, ligt de kroeg! Die mij beminnen, volgen mij!'

Gedurende twee volle dagen hield de karavaan den tocht vol! En welk eenen tocht! Hagen en heggen, bergen en heuvels over, beken en wouden door, zonder verademen, bijna zonder stil te houden om 'een stuk uit de vuist' te nuttigen. Einde van den eersten dag, geene kroeg! Namiddag van den tweeden dag, van de oasis zelfs geen bedriegelijk mirage! Eindelijk, bij vallenden nacht, ziet men van op eene rots, wijd en zijd in het dal een lichtje schitteren.... 'Jerusalem! Jerusalem! Jerusalem!' daar klopten zij aan de kroeg; Conscience's reisplan was gelukt. -

Een bewijs van de vroege populariteit, welke Conscience heeft genoten, in een zoo weinig geletterd land als het onze - levert ons het volgende avontuurtje, door den Antwerpschen club beleefd in het om zijne roovergeschiedenissen beruchte Zoerselbosch. Na eene uitzonderlijk, lange eetlustaanprikkelende wandeling in eene kermistent aangezeten, hadden onze reizigers vergeefs en tot verscheidene malen om voedsel aangedrongen, en in 't eind, van den nood eene deugd makende, eenige liederen aangeheven, die de aandacht der kermisvierende buitenlieden onmiddellijk op hen hadden gevestigd.

Plots heft een hunner het lied aan, door Conscience in *het Wonderiaar* overgenomen:

'Des winters als het regent,
Zijn al de paadjes diep,
ja diep!
Dan komt het looze visschertje,
Visschen al in het riet!'

Daar nadert een der boeren, na de laatste strophe, den voorzanger, met de vraag: 'Weet gij wel, Mijnheer! dat gij daar het lied zingt van de rooversbende uit Zoerselbosch?'

'Of wij zulks weten?' luidde het antwoord. 'Was Wolfgang niet het hoofd der bende?'

‘Welnu, Mijnheer!’ hernam de boer; ‘hier, waar thans de herberg staat, was Wolfgangs moordkuil.’

Nu was het ijs gebroken, en uit het gesprek bleek aldra ten overvloede, dat al deze inlichtingen aan Conscience's eersteling waren ontleend.

Toen werd het de beurt van den voorzanger, om de belangstelling des boeren gaande te maken. Hij verklaarde dat de schrijver van het bewuste boek daar tegenwoordig was, en deed den landman raden, wie onder de reizigers Conscience wezen kon.

De boer liet zijn oog vallen op dengene van het clubje die door de natuur met den ordeloosten lokkenbos en den langsten baard was begiftigd, en riep, zonder zijne misgreep te veronderstellen, vol overtuiging uit: ‘Deze moet het zijn, zie!’

Nu kwam ook de baas nader, en - vergetende hoe hij straks had voorgewend geen voedsel te kunnen verkoopen, dischte hij den toeristen een reusachtig kermismaal op, wat Conscience later deed zeggen: ‘Dien dag heb ik het honorarium van mijn eerste boek ontvangen.’ -

Zijn gewoon gezel was echter in die dagen zijn boezemvriend, onze puike dichter Jan van Beers. Men herinnert zich het slot van het prozagedicht: *Blinde Rosa*; de twee jonge schrijvers, die Conscience daar ten tooneele voert, en die malkander het geluk benijden de ontdekte stof te mogen behandelen, zijn geene andere dan de beide vrienden.

Soms bezochten de twee schrijvers de groote abdijen van Tongerloo, Westmalle en Postel, en meer dan eens doorsnuffelde de weetgierige van Beers, uren lang, de oude handschriften, die zij op de kloosterbibliotheken ontdekten.

Vaak - wanneer de fortuin de beide vrienden gunstig was en zij uit den mond der spraakzame Kempenaars of Hagelanders eenig verhaal hadden opgeteekend, dat hun der moeite waard scheen om te worden behandeld, hadden er eindelooze woordenwisselingen plaats over het vraagstuk, wie van beiden - de dichter of de prozaschrijver - de stof tot de zijne verwerken zou. Dan nam men, na lange pleitreden, zijne toevlucht tot ‘strooken trekken’, en 't schijnt, dat vooral ‘de oudere vriend’, Conscience, door de schikgodinnen begunstigd werd. Niet enkel *Blinde Rosa*, ook de *Plaag der Dorpen* en een paar andere, vielen Conscience te beurt. Zulks was ook het geval met een derde te Calmpthout, in de herberg ‘*de Zwaan*’, ontdekt onder-

werp, dat echter van Beers herschiep tot een zijner fraaiste gedichten: ‘*de Bestedeling*,’ tot bewerking waarvan de dichter evenwel niet overging, dan nadat Conscience verklaard had het niet te zullen behandelen. In gemelde herberg hadden beiden de uitbesteding der weezen bijgewoond, zooals men die beschreven vindt in genoemde idylle; van Beers heeft echter deze stof versmolten met eene destijds te Antwerpen veel verhaalde legende, de kinderjaren betreffende van den later zoo beroemden schilder, Nicaas de Keyser.

Met recht heeft dan ook Conscience, als een bewijs van goede en rechtzinnige vriendschap, aan ‘Vlaanderens Dichter’ Jan van Beers, zijne ‘*Plaag der dorpen*,’ opgedragen, dit verhaal uit het Zuidnederlandsche dorpsleven, waarvan zij, zooals van Beers zelf mij schreef: ‘samen het plan hadden ontworpen, al wandelend door eenen hollen weg in Hageland.’

De beide vrienden brachten namelijk eenige dagen door op de pastorie van het dorpje Houwaert, bij Diest, waar de dichter van *Begga* een deel zijner vroegste jeugd had doorgebracht. De oude, eerbiedwaardige pastor had Conscience menig voorbeeld van eigen ervaring, waarin dronkenschap den mensch tot ondergang bracht, ten beste gegeven; 's anderen daags, gedurende eene wandeling, vergroeide een dier aangehaalde feiten tot de kern van bewust en boeiend verhaal.

Wij twijfelen er weinig aan, of het was ook daar dat Conscience er voor de eerste maal aan dacht, zijnen dadelijk populair geworden *Boerenkrijg* te schrijven; de omstreken van Diest zijn inderdaad vol herinneringen aan dit geschiedkundig tijdvak. Wat hiervan weze, dit staat althans vast, dat hun herbergzame gastheer, de grijze pastoor, die hem in persoon menige episode uit den oorlog der *brigands* verhaalde, later eene plaats kreeg in den roman, dien wij op dit oogenblik bedoelen.

Vaak - dit kan men uit de eenvoudige lezing van Conscience's werken opmaken - volstond de onbeduidendste gebeurtenis om hem het noodige materiaal tot scheppen te verschaffen.

Men kent de heden reeds tot onze *Kunstgeschichte* behoorende stof van: *Hoe men Schilder wordt*.

Toen Conscience de school bezocht van meester J.F. Vercammen, telde hij onder zijne beste makkers een dertien- of veertienjarig knaapje uit Calloo, met name Edward Dujardin.

De vader van den kleinen Edward was een ijverig meestermetser, en in de overtuiging dat, wat den vader tot eer strekte, ook den zoon vergenoegen moest, stelde hij dezen reeds vroeg aan de taak. Edward dacht er anders over. Van zijne teederste jaren, van op zijn vijfde jaar, zegt de ‘legende,’ was de knaap reeds een kunstenaar. Dit althans is waar, dat hij met krijt en kool, op de wanden in de woning zijner ouders, duizende spijkerfiguurtjes schetste, die eenen schriftgeleerde uit Touthme's tijd hadden doen blozen.

Door de voorspraak van een oud priester, bij wien hij in de Sint Jacobskerk het ambt van missendiener uitoefende, verkreeg Edward, na veel verdriet en tranen, de gewenschte vergunning om de lessen der academie te volgen, wat hij deed met zoo goed gevolg, dat hij in 1835 den eersten prijs voor het teekenen naar de antiekmodellen, in 1837 den tweeden voor het teekenen naar de natuur, wegdroeg. De edelmoedige tusschenkomst van Gustaf Wappers en Baron Philip A.J. de Pret, hadden Edwards vader de kosten dezer studiën helpen dragen.

Eilaas! 1839 was voor Edward een noodlottig jaar. Op éénen en denzelfden dag stierf zijn adellijke weldoener en verongelukte zijn vader. Edward bleef, als oudste zoon, de steun van eene weduwe en twee nog minderjarige kinderen. Zoo diep had dit dubbel verlies het rampzalig gezin getroffen, dat de jeugdige schilder reeds op het punt was het palet voor de truweel te verlaten, toen hem op de Gentsche tentoonstelling eenen prijs van 500 fr. werd toegekend.

Tot dusverre de ‘geschiedenis.’ De kleine Edward, men weet het, is het middenpunt gebleven van het geheele verhaal; noch zijne eerste ‘meesterstukken,’ noch den strijd tusschen de roepstem in zijne ziel en vaders bevel, heeft de novellist verzwegen. Wappers, Baron de Pret, en diens onverwachte dood, de wanhoop van den jongen schilder in spe en de blijde ontknooping van het volksdrama, beslaan eene gewichtige plaats in het verhaal. Doch, in welk frisch en schilderachtig lijstje heeft de dichter die vrij droge, bij uitstek alledaagsche gegevens weten te verwerken! Wat is het eene gewichtige beraadslaging, in ernst gelijk aan eene van Romeinsche *patres conscripti*, die er plaats heeft in de nederige werkmanswoning, alvorens Fransken, d.i. Edward, zijnen droom - ‘schilder worden’ - bewaarheid ziet. Wat is het eene groote en moeielijke

onderneming, als de moeder en de grootmoeder zich naar de academie begeven, om eene plaats voor hunnen lieveling te bekomen. Wat heeft ook hier de diplomatie hare fijnste draden in beweging moeten stellen; de meid van den gebuur heeft kennis met den knecht van den barbier van Mijnheer Wappers, en zij heeft hare voorspraak toegezegd. En die Gentsche prijs van 500 fr., of liever, want zoo wordt het in de novelle omschreven, het nieuws, dat Franskens doek, te Keulen tentoongesteld, eenen kooper heeft gevonden, - hoe vurig wordt dit andere *euangelium* niet afgebeden in de kleine, zindelijke woning! En wanneer de bode reeds daar is en hun den brief toesteekt, den bewusten brief, waarvan zij de taxe niet betalen kunnen, tot welk een toppunt weet ook daar de verteller onze belangstelling niet te doen stijgen!

Schier nog eenvoudiger, nog onbeduidender is de grondslag van *Een goed Hart*, en van nog een der meestgelezen romans van Conscience: *het IJzeren Graf*.

Conscience bewoonde toen Kortrijk. Zijn dochterken, Maria, thans Mevrouw Antheunis, telde onder hare vriendinnetjes het stomgeboren kind van een op pensioen gezet gendarme, die in min of meer schamele omstandigheden een klein huisje in de buurt betrokken had. Speelgoed, lekkernij, spaaroortjes, alles deelde de kleine Maria met hare vriendin, die zich dan ook weldra met meer dan zusterliefde aan haar hechtte.

Op zekeren namiddag speelden de beide kinderen in den tuin van den arrondissements-commissaris-romanschrijver, en vonden er vooral pret in, over een cirkelvormig bruggetje te huppelen, dat de twee oevers van eene vrij diepe gracht verbond.

Wat verder zaten vader en moeder van het kind des huizes te kouten en het spel gade te slaan.

Op eens doet de kleine Maria eenen misstap en ploft in het water! Het stomme kind werd bleek als een doode; het stond een oogenblik als van den bliksem getroffen; zijne oogen kregen eenen ongewonen glans; al zijne trekken waren strak gespannen, en zichtbaar deed het eene bovennatuurlijke poging! Tweemaal achtereen galmde het als een noodkreet uit zijnen mond: ‘Marie! Marie!’

Vader en moeder beiden hadden den gil, den naam gehoord! Weldra was de kleine gered en tot bewustzijn teruggekomen.

Hoe onwaarschijnlijk dit feit, dat mij de heldin zelve van

het kleine voorval vertrouwde, ook schijnen moge, die kreet: ‘Marie! Marie!’ werd de kiem van het uitgebreide verhaal, dat wij zoo even noemden. Zij, die zich de voornamste tooneelen uit dezen roman nog herinneren, zullen geene moeite hebben om in de episode, waar de stomme boerenzoon op 't zicht van het in het water gevallen dochterken zijns beschermers, plotseling het spraakvermogen terugkrijgt, het zooeven door ons beschreven tooneeltje terug te vinden. -

Thans nog bewoont de gevierde volksschrijver het Brusselsche Wiertz-museum. Dezelfde eenvoud, dezelfde afkeer van alle praal en ophef, die het karakter van het Antwerpsche volkskind van over veertig jaren kenmerkten, bleven hem tot heden toe bij, trots alle hem zoo kwistig gebrachte huldebewijzen, en trots eenen gansch Europa door beroemd geworden naam.

Treedt gij in zijne gastvrije woning binnen, vruchteloos zoekt gij naar al die voorwerpen der negentiende-eeuwsche pracht, die vaak geene andere bestemming hebben dan te stoffeeren en te versieren. Twee geschilderde portretten van den gewezen arrondissementscommissaris van Kortrijk en van zijne dame, zijn de eenige wandversiersels van zijne spreekzaal; op het schoorbord prijkt, tusschen twee vazen, de pronkbeker hem vroeger op een banket te Antwerpen vereerd en door ons reeds hooger beschreven.

Dit brengt mij nog de volgende anecdote te binnen.

Een vriend des schrijvers bevond zich op de studiekamer des genialen mans, juist op het oogenblik dat hem zijne benoeming tot arrondissements-commissaris werd overhandigd.

De schrijver van *de Leeuw van Vlaanderen* rookte destijds, evenals Flaubert, uit een baardbranderken, van nauw eenen duim lang, en dat hij immer op zich droeg.

Vroolijk dampend nam hij kennis van het hem geworden eervolle nieuws, en zijnen vriend, die hem geluk wenschte de hand reikende, smeet hij het pijpken van zich weg, er lachend bijvoegende: ‘Nu mag er, of nimmer, eene *heele* pijp af!’

Zooals men weet, leest Conscience zeer weinig; buiten zijne dagelijksche krant, houdt hij zich wel getrouw op de hoogte onzer jongere Nederlandsche letteren, doch op het bestudeeren van meesterstukken uit vreemde literaturen legde hij zich niet

dan spaarzaam toe, uit de al of niet gegronde vrees, er zijne eigene oorspronkelijkheid bij in te schieten. Toch bestaan er maar zeer weinig personen, wier gesprekken aantrekkelijker, wier denkbeelden meer helder zijn, dan die van Conscience. Zijne natuurlijke gave vergoedt volkomen wat misschien het geringe verkeer met al de schatten der wereldliteraturen mocht te wenschen laten. Het warmste kunstenaarsgevoel, getemperd door eenen gezonden en frisschen geest, baant hem vaak den weg tot nieuwe, verrassend juiste, steeds eigenaardige beschouwingen over kunst, op elk gebied.

Hier sluit ik deze door mij met voorliefde behandelde schets. Dat zij nog iets moge bijdragen, om Conscience's naam te doen liefhebben, meer dan hij 't reeds bij duizenden is, durf ik niet hopen! Mocht zij hem echter bij enkelen van naderbij hebben doen kennen, hem ook als mensch doen hoogschatten en huldigen, dan zou ik mij voor mijne moeite rijkelijk beloond achten.

Doornik, Oogst, 1882.
POL DE MONT.

Het oorlogsrecht.

J.C.C. den Beer Poortugael: Het oorlogsrecht, enz. Tweede druk, 1882. Breda, Broese & Co.

Met medelijdenden glimlach of kwalijk verholen wrevel zal wellicht menig lezer van *de Gids* den titel van dit opstel voorbijgaan. Medelijden met den schrijver, die zoo naief schijnt aan eene vereeniging van vuur en water, oorlog en recht te gelooven; wrevel tegen hem, die het vreedzaam genot van stoffelijke en geestelijke goederen komt verstoren met zulke onaangename woorden, wier klank alleen reeds ons theologisch en politiek gekibbel in de schaduw stelt. Inderdaad het oorlogsrecht niet alleen, het gansche volkenrecht is eene bij ons schier onbekende zaak geworden. Toch was de grondlegger dezer wetenschap Hugo de Groot, een onzer beroemdste landgenooten uit de 17de eeuw; toch worden Nederlandsche juristen uit de 18de eeuw - men denke boven allen aan Cornelis van Bynkershoek - nog in de beste standaardwerken als autoriteiten aangehaald; toch wisten enkele onzer hoogleeraren nog in deze eeuw in het buitenland gehoor te vinden. Desniettemin is tegenwoordig in Nederland de onverschilligheid zoo mogelijk nog grooter dan de onkunde, en bekommert men er zich niet om, dat deze jongste en veelbelovende spruit der rechtswetenschap juist sedert den laatsten tijd in gansch Europa met voorliefde behandeld wordt en, langzaam maar gestadig zich ontwikkelend uit de nevelen van het natuurrecht, eerlang op steviger grondslagen gebouwd en door den veelzijdigen vooruitgang onzer eeuw gekweekt, eene eereplaats onder hare oudere zusteren belooft in te nemen.

De oorzaken van dit gemis van belangstelling liggen voor de hand. De dagen zijn voorbij, waarin Nederland naast zijne

machtige naburen den eersten rang innam onder de staten van Europa en 's-Gravenhage het brandpunt was der gewichtigste internationale onderhandelingen. Wie er aan twijfelt, of het staatsleven van een volk invloed uitoefent op de beoefening der staatsleer, ga den langzamen achteruitgang onzer volkenrechtelijke literatuur nauwkeuriger na dan hier in eenige regelen kan geschieden. Eenmaal half gedwongen, half vrijwillig nedergedaald van het hooge standpunt, waarop de geestkracht der natie de republiek geplaatst had, wendt zij den blik van het wereldtooneel naar hare eigene binnenkamer en wijdt voortaan hare zorgen uitsluitend aan orde en weelde daarbinnen. Sedert dien tijd is Nederland slechts nu en dan medegesleept door den stroom der internationale verwikkelingen; de gemeenschapszin, reeds binnenslands zoo weinig ontwikkeld, vertoont zich naar buiten uiterst zeldzaam; en de fiere leuze van den voormaligen leider der anti-revolutionairen: ‘in ons isolement ligt onze kracht’, is in minder edelen zin de geheime gedachte van menig landgenoot. Hierin ligt voor een groot deel de verklaring van den uiterst geringen invloed door den Nederlandschen staat in het Europeesch volkenverkeer uitgeoefend, een invloed, die geenszins evenredig is aan den omvang van ons grondgebied en den rijkdom onzer hulpmiddelen. Het hedendaagsche Nederland is in het buitenland eene schier onbekende grootheid. Beschamend is de geringschatting van ons vaderland in de staatkundige kringen van Europa en Azië. De geschiedenis onzer onderhandelingen met Engeland over de vestiging op Noord-Borneo, de houding onzer regeering tijdens den Transvaalschen vrijheidskrijg en de verwikkelingen in Egypte, bewijzen helaas maar al te duidelijk, hoe zeer deze algemeene stemming ook op onze diplomatieke onderhandelingen haren verlammenden invloed doet gevoelen. Ware men in ons land diep overtuigd van de waarheid, dat elken staat, even als elk privaatpersoon, ook in zijne betrekkingen tot anderen, slechts het lot treft, dat hij verdient, ieder zou zelf krachtig medewerken om eene eervolle verandering te weeg te brengen. Maar het valt helaas lichter te leven bij den dag en de zorg voor het dagelijksch brood slechts at te wisselen door kleingeestige binnenlandsche twisten.

Wat hier gezegd is van het volkenrecht in het algemeen geldt à fortiori van het oorlogsrecht. Nederland kan daarbij slechts practisch belang hebben, voor zoover het de verdediging van

zijn grondgebied betreft. Eenige vrees, dat het ooit zoo ver komen zal, bestaat na vijftigjarigen vrede blijkbaar niet. Anders toch ware de lichtzinnigheid onverklaarbaar, waarmede het defensie-stelsel sedert jaar en dag in de volksvertegenwoordiging behandeld is; anders ware niet alleen aan politieke ijverzucht en noodeloos geredekavel, maar ook aan overigens gewichtige volksbelangen het zwijgen opgelegd, totdat wij in staat waren het devies van Oranje's wapenbord: *je maintiendrai*, niet als ijdele leuze alleen eerwaardig door haar verleden, maar als de welsprekende uitdrukking eener levende overtuiging op onze banieren te schrijven; anders ware bovenal de zelfzuchtige tegenstand tegen den persoonlijken dienstplicht, de volgens alle deskundigen volstrekt onmisbare voorwaarde onzer weerbaarheid, reeds lang gezwicht voor het gezond verstand en den vasten wil der natie. Waar men zich de mogelijkheid van een oorlog half onbewust half moedwillig verheelt, of wel bij zoodanige gebeurtenis aan de kracht der verdediging wanhoopt, is het geen wonder, dat het oorlogsrecht weinig gekend en geëerd wordt.

Het zoude echter onredelijk zijn uitsluitend aan deze omstanstandigheden de miskenning van volken- en oorlogsrecht hier te lande toe te schrijven. Ook de juristen hebben schuld. Bij de toenemende uitbreiding en vertakking der rechtswetenschap hebben ook zij het volkenrecht veelal stiefmoederlijk bejegend. De bekende leemten, waardoor het zich onderscheidt: het gemis van een bevoegden wetgever, die het vaststelt, van een eigen rechter, die het handhaaft, verklaren grootendeels deze geringschatting. De daaruit voortvloeiende bezwaren en de vreemde middelen, die men aanwendde om ze te boven te komen, hebben, wel verre van aantrekkingskracht uit te oefenen, veeleer afschrikkend gewerkt. Het volkenrecht, reeds bij het publiek in oneer en door juristen met wantrouwen begroet, geraakte geheel op den achtergrond en sleepte slechts op de hoogescholen een kwijnend bestaan voort.

In deze omstandigheden was de verschijning van een werk over oorlogsrecht door den kapitein van den generalen staf den Beer Poortugael in 1872 een verrassend en verblijdend feit. Wel bewezen enkele monographieën in den vorm van dissertaties, dat aan onze hoogescholen het volkenrecht nog niet geheel vergeten was, maar een volledig systematisch werk over oorlogsrecht of eenig ander onderdeel bestond niet. Ontsproten

uit den drang der omstandigheden, die in 1870 tot de mobilisatie van het Nederlandsche leger leidden, en in de eerste plaats voor officieren der landmacht bestemd, trok het destijds niet die algemeene aandacht, welke het verdiende. De schrijver, die intusschen als minister van oorlog opgetreden en later tot kolonel van den generalen staf bevorderd was, zag zich niettemin in staat gesteld in den aanvang van dit jaar eene tweede sterk vermeerderde uitgaaf van zijn werk in het licht te geven. Houdt men in het oog, dat de schrijver eene militaire opleiding genoot en, zooals hij zelf getuigt, in 1870 voor het eerst een werk over internationaal recht opensloeg, dat zijn doel aanvankelijk slechts was in de behoefte aan een leiddraad bij het militair onderwijs te voorzien; let men daarbij op den rijken inhoud, den veelal aangenamen vorm, den overvloed en actualiteit der voorbeelden, dan zal voorzeker niemand zijn hulde onthouden aan den bekwamen en ijverigen auteur, die te midden van vele heterogene plichten tijd en lust wist te vinden voor een zoo gewichtigen arbeid. Veeleer is zijn werk een zijdelingsch verwijt aan rechtsgeleerden van beroep en een beschamend voorbeeld van wat vlijt en inspanning vermogen. Wanneer dezen alzoo zich met grondslag of methode van zijn arbeid niet kunnen vereenigen en meenen te moeten waarschuwen tegen een blind vertrouwen op den inhoud, dan komen hunne grieven veeleer voor rekening van hun eigen stilzwijgen dan ten laste van den stafofficier, die hunne taak vervulde.

Onder dit voorbehoud en met voorbijgang van alle bijzonderheden lijdt dit werk aan één hoofdgebrek: het mist een zuiver wetenschappelijk karakter, d.w.z. den juridischen stempel, die het oorlogsrecht, evenals elk ander deel van het volkenrecht, alleen tot een tak der rechtswetenschap verheffen kan. Maakt men daarop geen aanspraak en acht men technische en strategische kennis gepaard met edele en menschlievende bedoelingen voldoende, welnu, men geve den rechtstitel prijs en schrijve over den oorlog uit krijgs- of zedekundig oogpunt, niet echter over het *recht* in den oorlog, dat als elk recht op vasten bodem rusten, aan bepaalde voorwaarden voldoen moet. Het is de onzekerheid van het rechtsbegrip en de miskenning van het rechtsstandpunt, die aan dit werk juridische waarde benemen. Werden deze gebreken reeds voor een deel verklaard, doordien de schrijver geene rechtsgeleerde

opleiding genoot, meer nog worden zij verontschuldigd door hun algemeen en veelvuldig voorkomen. Zoodra in beschaafde kringen over oorlogsrecht gesproken of geschreven wordt, worden alle persoonlijke meeningen over het al of niet geoorloofde van deze of gene handelingen zonder aarzeling als rechtsregelen voorgesteld, en berust de verdediging of bestrijding in negen van de tien gevallen op gronden van politieken of zedelijken aard, die ontleend zijn aan de persoonlijke wereldbeschouwing der woordvoerders, maar inderdaad met het recht niets te maken hebben. Zelfs vele gevierde schrijvers, die trotsch zijn op den naam van rechtsgeleerde, maken zich hieraan schuldig. Bij Engelschen en Franschen is dit een gewoon verschijnsel en ook de beroemde Dr. Bluntschli, wiens overlijden gansch Duitschland betreurt, is door zijne Germaansche grondigheid niet voor dit gebrek behoed. De juridische vorm van zijn rechtsboek over volkenrecht belet niet, dat de onberispelijke vlag veel lading van verdacht allooi poogt binnen te smokkelen.

Toch is juist deze fout de voornaamste reden van het wantrouwen en de miskenning, waarmede het volkenrecht vrij algemeen te worstelen heeft. Indien het deze jonge wetenschap gelukt met aller toestemming de haar toekomende plaats in de rij der rechtswetenschappen in te nemen, dan zal het publiek niet weigeren hare erkenning te bekrachtigen. In de volgende bladzijden wil ik beproeven uiteen te zetten, wat de wetenschap in het algemeen, de rechtsgeleerdheid in het bijzonder kenmerkt, en hoe dit karakter ook bij volken- en oorlogsrecht kan en moet worden gehandhaafd. Mijn doel is geenszins eene eigenlijke critiek van bovengenoemd werk te leveren; waar ik ten slotte daarheen verwijs, geschiedt dit slechts om mijne meening te verduidelijken en tegen verkeerde opvattingen te waarschuwen. Bovendien wensch ik niet alleen te spreken tot rechtsgeleerden, maar vooral ook de aandacht van een denkend en ontwikkeld publiek op een verwaarloosd en hoogstbelangrijk veld van wetenschap te vestigen, door den eenigen grondslag aan te wijzen, waarop naar mijne meening een wetenschappelijk gebouw kan worden opgetrokken en duurzame resultaten kunnen worden verkregen.

I.

Wat is wetenschap? Evenals bij alle woorden, die geene zinnelijk waarneembare voorwerpen maar afgetrokken begrippen aanduiden, luidt het antwoord op deze vraag zeer verschillend en vereischt het veel nadenken daaromtrent voor zichzelven tot klaarheid te komen. Raadpleegt men het spraakgebruik, dan blijkt weldra zijne onstandvastigheid, een gevolg van de armoede der taal, die voor verschillende begrippen slechts een enkel woord bezit.

In den oorspronkelijken en ruimsten zin heet *wetenschap* al wat men weet; wat men meent of gist, hoopt of vreest, valt er buiten. In dien zin worden wetenschap en geloof tegenover elkander gesteld; in dien zin gewagen onze wetboeken van rechts- en strafvordering van de wetenschap van getuigen en van de redenen hunner wetenschap.

In het dagelijksch leven is intusschen deze eenvoudige beteekenis grootendeels verloren gegaan en vervangen door het meer bescheiden woord *kennis*. Dientengevolge werd de naam wetenschap meer en meer beperkt tot die soort van kennis, welke niet door rechtstreeksche waarneming, maar ten gevolge van onderzoek en inspanning uit afgeleide bronnen verkregen wordt. Zoo ontstond de populaire verwarring van wetenschap met *geleerdheid*, die ook bij de ontwikkelde klassen der samenleving zeer algemeen voorkomt.

Geen wonder, dat denkers geen vrede hadden met deze banale opvattingen en, bedacht op eene bepaling, die het verheven karakter der wetenschap tegen alle aanranding kon vrijwaren, dien naam wilden voorbehouden voor zoodanige kennis, welke ons wetten leert kennen, die de verschijnselen beheerschen, en ons dien ten gevolge in staat stelt, binnen de grenzen van haar gebied de toekomst te voorspellen.

Deze opvatting, door gezaghebbende mannen verkondigd en door eene schijnbare doch inderdaad bloot toevallige overeenkomst in klank tusschen wet en wetenschap bevorderd, wordt vooral warm verdedigd door die talrijke schare van onderzoekers, welke aan de zinnelijk waarneembare natuur hare aandacht uitsluitend gewijd heeft. Het schitterend licht, dat de 19de eeuw op dit gebied heeft ontstoken, de bewonderenswaardige ontdekkingen, die den mensch heerschappij geven over de stof en haar aan zijne be-

hoeften dienstbaar maken, verklaren volkomen het overwicht, dat de natuurstudie in onze dagen verkregen heeft, en de hooge waarde, welke aan hare uitspraken wordt gehecht. Hier inderdaad is wetenschap in genoemden engen zin. Het rusteloos onderzoek der natuur, het onbeschroomd doordringen in hare geheimste schuilhoeken en werkplaatsen, heeft ons een treffend causaal verband geopenbaard, dat reeds de anorganische wereld heeft ontsluierd en de organische met steeds helderder licht bestraalt. De door J.R. Mayer ontdekte wet van het behoud van arbeidsvermogen sprak het doodvonnis uit over de onbegrepen en onbegrijpelijke natuurkrachten en ontvouwde de stoffelijke wereld als een groot mechanisme van naar vaste verhoudingen in elkander overgaande vormen. De evolutieleer van Ch. Darwin, die een dergelijk verband tusschen de eindelooze verscheidenheid der levende wezens ontdekte en verklaarde, werpt een schitterend licht op een eindeloos veld van onderzoek en belooft de schoonste vruchten voor wetenschap en maatschappij. Het kan ons niet verwonderen, dat een der grootste geesten dezer eeuw, Thomas Buckle, het reuzenplan opvatte om langs denzelfden weg met hetzelfde doel het geestesleven der volken te bestudeeren, ten einde ook op dit onstoffelijk gebied even vaste wetten te ontdekken, even zekere voorspellingen te wagen, wellicht even machtigen invloed aan den menschelijken wil te verzekeren. Een vroege dood heeft hem de teleurstelling bespaard, welke thans ieder te wachten staat, die vol geestdrift aan zijne hand den weg naar het beloofde land opgaat. Hoe subjectief, hoe eenzijdig, hoe onzeker is alles, niettegenstaande de verbazende geleerdheid, den onverdroten ijver, de verwonderlijke scherpzinnigheid des schrijvers! Moet deze ontmoedigende uitkomst worden toegeschreven aan de volstrekte onmogelijkheid om ook op het gebied van den geest vaste wetten te ontdekken, die zijne ontwikkeling en werking bepalen, of alleen aan het gebrekkige onzer kennis van zijn aard en eigenschappen en van de invloeden, waaraan hij onderhevig is? Moet alzoo de onderneming van den genialen Engelschman uit den aard der zaak hersenschimmig of alleen voorbarig worden genoemd?

Het ligt niet op onzen weg deze vraag te beantwoorden. Voor ons doel is het voldoende op te merken, dat deze wetten tot heden niet gevonden zijn en dat dientengevolge aan alle kennis, die wij van 's menschen geest en zijne geschiedenis heb-

ben verworven, tot op dit oogenblik den naam van wetenschap in genoemden engen zin moet worden ontzegd. Ten hoogste zou men kunnen beweren, dat deze kennis misschien eenmaal wetenschap worden zal; m.a.w. dat de zoogenaamde geestelijke wetenschappen zich alle in min of meer embryonalen staat bevinden, en zij, die haar beoefenen, door het verzamelen van gegevens slechts voorbereidend werk verrichten. Indien men deze slotsom verwerpt en den naam van wetenschap zoowel voor de eerwaardige rechts- en godgeleerdheid, als voor hare veel jongere zusteren, die de maatschappij tot voorwerp hebben, handhaaft, dan is men genoopt naar eene ruimere opvatting van het begrip wetenschap te zoeken, eene opvatting, die ook aan haar eene plaats toekent in den uitgelezen kring, zonder daarom te vervallen in de oppervlakkige dwaling, die wetenschap met kennis of geleerdheid verwart.

Trachten wij door analyse het waar karakter der wetenschap in het licht te stellen. Het eerste door allen erkende vereischte is kennis van buiten ons bestaande feiten, hetzij die feiten bestaan in voorwerpen of verschijnselen der natuur, hetzij in gebeurtenissen uit het leven der menschen vóór en in onzen tijd, hetzij in eenmaal vastgestelde regelen en voorschriften. Nooit mag deze kennis worden vervangen door persoonlijke meeningen, die eerst in aanmerking komen, wanneer het oogenblik gekomen is om de feiten te waardeeren. Geen dringender eisch moet den man van wetenschap worden gesteld, dan dat hij scherp onderscheide tusschen den inhoud zijner kennis en de resultaten van zijn oordeel. De eerste moet worden geput uit bronnen, die natuurlijk verschillen naar gelang van den aard der kennis, maar steeds onafhankelijk van den waarnemer onwrikbaar vaststaan. De laatste alleen zijn de vruchten van zijn geest en ontleenen hunne waarde uitsluitend aan het denkend subject.

Kennis alleen, hoe veelomvattend ook, stempelt echter niemand tot een wetenschappelijk man. Daartoe is in de tweede plaats noodig een helder inzicht in haar verband, d.w.z. in de onderlinge verhouding der enkelvoudige bestanddeelen en in de uit haar met noodwendigheid voortvloeiende gevolgen. Zoo alleen wordt de kennis een samenhangend geheel; zoo alleen wordt haar object in zijn ganschen omvang en innigst wezen doorgrond en gekend. Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat iedere wetenschap een min of meer afgebakend gebied omvat. Wel

ontdekt de onderzoeker bij elken stap voorwaarts, dat nergens vaste grenzen bestaan en de wederkeerige betrekkingen van alle onderdeelen der stoffelijke en geestelijke wereld duizendvoudig en onoplosbaar zijn, maar de beperktheid onzer vermogens noopt desniettemin tot eene verdeeling van den arbeid. Ieder, die geene hopelooze onderneming waagt, onderwerpt zich, zij het ook noode, aan de onverbiddelijke noodzakelijkheid, die hem tot beperking dwingt.

Doch ook welgeordende en grondige kennis heeft nog geen aanspraak op den naam van wetenschap. Daartoe behoort ten derde de waardeering, die als resultaat van 's menschen oordeel een subjectief element in het spel brengt en daarom de bijzondere aandacht verdient. Reeds is opgemerkt, dat zij scherp dient te worden onderscheiden van de kennis zelve, die den grondslag van elke wetenschap vormt. Desniettemin zal het oordeel bij het verzamelen dier kennis en nog veel meer bij het rangschikken en ontwikkelen der gegevens eene overwegende rol spelen en, hoezeer onderscheiden, van geene dezer verrichtingen kunnen gescheiden worden. Dit betreft evenwel den weg, langs welken de bedoelde kennis verkregen wordt, en niet eene nieuwe eigenschap dier kennis zelve. Bovendien bekleedt de waardeering eene meer zelfstandige plaats, doordien zoowel de feiten zelve als hun onderling verband en de gevolgen, waartoe zij leiden, naar een vasten maatstaf moeten worden beoordeeld en geschat. Wat echter onderscheidt het wetenschappelijk van elk ander oordeel? De maatstaf moet ontleend zijn aan het object zelf der betrokken wetenschap; anders toch heeft het òf geenerlei zin òf mist het althans elke wetenschappelijke beteekenis. De natuurkenner, die de verschijnselen in planten- en dierenwereld naar den maatstaf der moraal wilde beoordeelen, zou zich belachelijk maken. Niet anders zou het den geschiedkundige gaan, die de denkbeelden der oude Grieken toetste aan de stellingen der Christelijke dogmatiek; of den ethnoloog, die de maatschappelijke verschijnselen in een Mohammedaansch land beoordeelde naar de beginselen van Romeinsch of Hollandsch recht. Deze voorbeelden laten zich lichtelijk vermenigvuldigen en herinneren aan de tekortkomingen van tallooze overigens verdienstelijke schrijvers. Vooral de maatstaf des oordeels bepaalt zijne waarde. Daarom zal de natuurkenner zijn oordeel slechts bepalen naar de hem uit het terrein zijner eigene

wetenschap gebleken wetten. Daarom zal alleen hij de wet der moraal tot richtsnoer van zijn oordeel stellen, die den mensch en zijne daden tot voorwerp van zijn onderzoek koos, en zelfs deze gewijzigd naar gelang van plaatsen en tijden. Daarom eindelijk zal de beoefenaar der sociale wetenschappen de ingewikkelde verschijnselen, die zich aan hem vertoonen, alleen beoordeelen naar de wetten, die de betrokkene maatschappij zelve beheerschen. Uit een en ander volgt terstond, dat aan de zoogenaamd zedelijke waardeering slechts zelden en onder bepaalde voorwaarden op het gebied der wetenschap eene plaats toekomt.

Door samenvatting van het bovenstaande komt men tot het volgend resultaat. *Wetenschap is de oordeelkundige kennis van elke samenhangende groep van feiten en daaruit afgeleide gevolgen*. Zonder oordeel, zonder samenhang, zonder gevolgtrekking verdient geene kennis dien naam. Hoe grooter daarentegen haar rijkdom aan feiten, des te zekerder haar grondslag; hoe nauwer verband en hoe vruchtbaarder gevolgtrekking, des te stouter haar bouw; hoe juister en grondiger critiek, des te schooner haar kroon. Hiervan hangt de waarde eener wetenschap af.

Na deze begripsbepaling van wetenschap als object kan het niet veel moeite kosten, de gewone uitdrukkingen van wetenschappelijk man of wetenschappelijk werk te verklaren. Wetenschappelijk is geenszins al wie zich met de beoefening van deze of gene wetenschap bezighoudt, of, zooals men veelal zegt, al wie op eenig gebied naar waarheid streeft, maar slechts hij, die dit doet met inachtneming van de eischen, die zij hem stelt. Daarom zal hij zich strenge rekenschap moeten geven van de bronnen, waaruit hij zijne aanvankelijke feitenkennis put; daarom zal hij eene vaste methode moeten kiezen, om daaruit logisch voort te redeneeren, en bij elken nieuwen stap nauwkeurig nagaan, of hij deze getrouw heeft gevolgd, en alle kansen op dwaling zorgvuldig heeft afgesneden; daarom eindelijk zal hij zijn oordeel op deugdelijke gronden moeten steunen en ook hierin eenheid en harmonie weten te bewaren. Voldoet een werk aan dezelfde vereischten, dan alleen heeft het aanspraak op den naam van wetenschappelijken arbeid. Volledigheid van inhoud, systematische volgorde, helderheid van voorstelling en andere goede eigenschappen mogen de waarde verhoogen, zij behooren geenszins tot de essentieele vereischten en kunnen derhalve het gemis daarvan onmogelijk vergoeden.

II.

Wenden wij ons na deze algemeene beschouwingen tot de rechtswetenschap, dan kan de toepassing zonder bezwaar geschieden en een nieuw bewijs leveren voor de waarheid van het betoogde. In den regel vindt de jurist, hij beoefene het Romeinsch of het Nederlandsch, het burgerlijk handels- of strafrecht, eene verzameling van rechtsvoorschriften, die in een codex geordend, voor hem de feiten vertegenwoordigen, welke onafhankelijk van hunne innerlijke waarde den vasten grondslag zijner wetenschap vormen. Niet altijd echter is hij zoo gelukkig. Bij gemis van wetboeken moet hij het recht uit de heerschende gewoonte opsporen, en deze, ofschoon niet minder vruchtbaar en meer levensvatbaar, moet voor de geschrevene wet onderdoen in zekerheid en duidelijkheid. Maar welke ook zijn rechtsbron zij, altijd vindt hij de geldende rechtsregelen buiten zichzelven; nooit zal het hem invallen met terzijdestelling dier regelen zijne eigene meeningen als recht voor te stellen en tot grondslag van zijn stelsel te verheffen.

Vele juristen stellen zich hiermede tevreden. Zij rangschikken en ontwikkelen het aldus gevonden materiaal naar eene vaste methode en bepalen hun oordeel tot de toepassing, die de wetgever of de rechter van de aangenomen beginselen maakt. In den engsten zin moge aan dezen arbeid de naam van wetenschap worden ontzegd, in den boven omschreven ruimeren zin heeft zij eeuwenoude aanspraken op dezen titel. Toch zou het er treurig uitzien, indien de jurist zijn onderzoek beperkt zag binnen deze enge grenzen. Wat belet hem te vragen, of er geen diepere oorspronkelijke bron van recht is, waaruit de ontelbare wetgevers der menschheid, in tijd en plaats eindeloos verschillend, telkens hebben geput, of waaruit de gewoonten ontstaan zijn, die de wetboeken vervangen? Wat belet hem met den aldus gevonden maatstaf in de hand een oordeel te vellen over bestaande rechtsvoorschriften en den weg tot hervorming te banen? Veeleer is dit zijne schoonste taak en vruchtbaarst veld van onderzoek. Alleen vermijde hij angstvallig twee klippen, waarop hij telkens gevaar loopt te stranden. Vooreerst vorme hij zich een klaar begrip van recht en van de kenmerken, waardoor het zich van verwante begrippen, zooals politiek en moraal, onderscheidt. Daardoor vermijdt hij de groote fout om

onwillekeurig aan vreemden bodem ontleende denkbeelden hier tot richtsnoer van zijn onderzoek te kiezen en alzoo tot geheel onjuiste uitkomsten te geraken. In de tweede plaats wachte hij zich wel de door hem uit oorspronkelijke bronnen opgespoorde beginselen als recht voor te stellen zonder deugdelijk te bewijzen, dat zij inderdaad als zoodanig erkend en aangenomen zijn. Het recht, door hem ontdekt, is zonder die erkenning geen recht in engen zin, en wordt daarvan onderscheiden door het als jus constituendum, d.i. recht dat nog vastgesteld moet worden, tegenover het jus constitutum of reeds vastgesteld recht te plaatsen; minder juist wordt het eerste veelal wijsgeerig, het tweede stellig recht genoemd. Deze erkenning kan op velerlei wijzen geschieden: door een wetgever, die haar duidelijk formuleert; door de gewoonte, die haar stilzwijgend en langzaam verleent; zij kan worden voorbereid en vergemakkelijkt door rechterlijke uitspraken en rechtsgeleerde werken; zij zelve blijft een volstrekt onmisbaar vereischte, om de uitkomst van het wijsgeerig onderzoek tot stellig recht te stempelen. Waar zij ontbreekt, is geen recht, evenmin als eene Nederlandsche wet zonder 's Konings bekrachtiging, eene overeenkomst zonder uitdrukkelijke toestemming van partijen tot stand komt.

Deze beschouwingen betreffen het recht in zijn vollen omvang en in al zijn deelen. Zij vinden dus evenzeer hare toepassing bij het volkenrecht. Hier hebben zij zelfs eene geheel bijzondere waarde, omdat zij nergens minder gemist kunnen worden en inderdaad nergens meer veronachtzaamd zijn. Eene eerste eigenaardigheid toch van het volkenrecht bestaat hierin, dat de bronnen veel minder voor de hand liggen dan bij andere leden derzelfde familie. Geen wetgever heeft het gecodificeerd, geen eeuwenoude oirkonden kunnen het onthullen. Vandaar de zeer natuurlijke neiging om het langs wijsgeerigen weg uit algemeene beginselen af te leiden en het nauw verband sedert Hugo de Groot tusschen natuur- en volkenrecht gevlochten. Vandaar intusschen tegelijkertijd het onbestemde en onzekere, dat dezen tak der rechtswetenschap onderscheidt, de miskenning, waaraan zij blootstaat, de geringe vorderingen door haar gemaakt. Op beide straks genoemde klippen zijn hare dienaren veelal verzeild. Maar al te vaak werden politieke, moreele of religieuse beginselen als rechtsbeginselen verkondigd en alzoo eene onzuivere bron

geopend, waaruit niets goeds kon voortvloeien. Nog algemeener gaf men aan de alzoo verkregen resultaten den rechtstitel zonder eenig onderzoek, of zij als recht erkend, d.i. recht geworden waren. Kan het ons verwonderen, dat eene nieuweling met wantrouwen werd gadegeslagen, die onder de geëerde rechtswetenschappen eene plaats vorderde en toch zoo weinig beantwoordde aan de eischen, die men sedert eeuwen juist aan deze groep stelde? Kan men het euvel duiden, dat vele juristen haar buiten de grenzen verbanden en beurtelings naar het nevelig rijk der bespiegeling, beurtelings naar de praktijk van het statenverkeer verwezen?

Hiermede zijn de hoofdoorzaken blootgelegd, die de verwaarloozing en geringschatting van het volkenrecht verklaren. Het is nu de vraag, of deze fouten vermeden kunnen worden, en alzoo een vasten bodem voor deze wetenschap te vinden is. Hieraan nu bestaat geen twijfel. Het kan wel is waar niet licht vallen gebreken te ontgaan, die deze wetenschap sedert hare geboorte aankleven en dus wel uit diepliggende kiemen schijnen voort te komen. Het zal wellicht blijken, dat door zorgvuldige vermijding dezer fouten haar omvang aanmerkelijk inkrimpt. Tegenover deze teleurstelling zou men echter de voldoening smaken haar een zuiver wetenschappelijk diploma te kunnen uitreiken en haar eene wel is waar bescheidene, maar toch waardige plaats te zien toegekend.

Welken weg zal men daartoe inslaan? Is het noodig, de wijsbegeerte vaarwel te zeggen en zich tot den tekst van enkele tractaten te bepalen? In geenen deele. Geen onderdeel van het recht kan een wijsgeerig onderzoek bezwaarlijker ontberen dan juist het volkenrecht. Doet de overvloed van verbindende wetten den civilist meermalen vergeten, dat hij de aangenomen beginselen aan dieper liggenden maatstaf moet toetsen; is zelfs de beoefenaar van het staatsrecht wel eens geneigd zijn blik te bepalen binnen de grenzen van eene of meerdere constitutiën; de onderzoeker van het volkenrecht vindt zoo weinig materiaal gereed, dat hij terstond gedwongen wordt tot diepere lagen af te dalen. Hij kan niet vermijden het wezen des rechts te bepalen en in die bepaling eene bron te openen voor verdere ontwikkeling. Maar nu neme hij zich in acht. Hij zoekt naar recht en late zich dus nimmer tevreden stellen met hetgeen wel door een onnauwkeurig spraakgebruik met dien naam wordt

aangeduid, maar inderdaad tot ander gebied behoort. Deze eisch is niet gemakkelijk, maar geenszins onmogelijk te vervullen. Het onderzoek van vele geslachten heeft den weg gebaand. Begrip en grenzen des rechts zijn wel is waar niet absoluut bepaald, maar een ieder is in staat gesteld zich rekenschap te geven van zijne opvatting en van de strenge toepassing der eenmaal aangenomen beginselen. Ongetwijfeld zal niet ieder dezelfde keuze doen en zullen verschillende denkers in overeenstemming met hunne verschillende vorming en wereldbeschouwing diametraal tegenovergestelde richtingen inslaan. Dit is echter onvermijdelijk en volkomen onschadelijk voor het stellig volkenrecht. Onder ééne reeds genoemde voorwaarde namelijk. Niemand, hij zij een volgeling van Kant of Hegel, van v. Savigny of Stahl, stelle de beginselen, die hij recht noemt, als regelen van stellig recht voor, zonder het bewijs daarbij te voegen, dat zij inderdaad blijkens onmiskenbare teekenen door de staten, de subjecten van het volkenrecht, als recht erkend en bekrachtigd zijn. De genoemde namen herinneren terstond, hoe buitengewoon verschillend oorsprong en wezen des rechts door de onderscheiden philosophische scholen wordt opgevat en hoeveel zwaarder het aan de eene dan aan de andere moet vallen het hier gevorderd bewijs te leveren. Toch mag het aan geen van haar worden kwijtgescholden. Zoodra men dezen eisch laat varen, verdwijnt het volkenrecht uit de rij der rechtswetenschappen, om in de sfeer der bespiegeling een onzeker bestaan voort te zetten.

Het zou meer ruimte dan moeite kosten om aan te toonen, dat sedert Hugo de Groot tot in onze dagen het volkenrecht veelal in strijd met deze beginselen beoefend is. Reeds de grondlegger dezer wetenschap stelde als rechtsbronnen naast elkander de natuur, de openbaring, gewoonten en verdragen. Hij verloor uit het oog, dat, welke waarde men ook aan de beide eerstgenoemde toekenne, zij niet anders dan de bron van een zoogenaamd wijsgeerig recht kunnen zijn, nooit daarentegen rechtstreeks een stellig recht in het leven roepen. Daartoe is de tusschenkomst eener erkenning door de staten onmisbaar. In de kindsheid dezer wetenschap was gedurige vermenging verklaarbaar, ja tot zekere hoogte verschoonbaar. Het misbruik van den tekst der Heilige Schrift was algemeen en de grenzen tusschen kennis en bespiegeling werden nergens geëerbiedigd.

Meer dan twee eeuwen later vinden wij echter bij een der bekwaamste rechtsgeleerden uit onzen tijd, Sir Robert Phillimore, nagenoeg hetzelfde standpunt. Ook in de derde uitgaaf zijner beroemde *Commentaries upon international law* bouwt hij zijn stelsel vooreerst op de goddelijke wet, die hij in eene natuurlijke en eene geopenbaarde onderscheidt; dan op de rede, die hij aan Bijnkershoek ontleent, maar als den aard der zaak (reason of the thing) aanduidt en grootendeels uit het Romeinsche recht als ratio scripta afleidt; eindelijk op gewoonten en verdragen. Ook hier dus dezelfde dwaling, die de vermeende voorschriften der natuur, door redeneering verklaard en ontwikkeld, als regelen van stellig recht voorstelt. Op dezelfde verwarring berust de gewone onderscheiding in een noodzakelijk en een vrijwillig recht. Het eerste zou voortvloeien uit eene innerlijke noodzakelijkheid en staat alzoo in nauw verband met hetgeen anderen natuurrecht noemen; het tweede wordt voorgesteld als een product van menschelijke willekeur. Het behoeft geen betoog, dat de geheele onderscheiding in lijnrechten strijd is met de vroeger ontwikkelde denkbeelden. Vooreerst is de noodzakelijkheid slechts schijnbaar objectief, maar inderdaad geheel afhankelijk van de persoonlijke zienswijze van verschillende schrijvers. Verder moet haar bestaan door de staten erkend zijn om in stellig recht te kunnen overgaan. Eindelijk is de meening, dat bloot menschelijke willekeur ooit in staat is recht te scheppen en dus iets meer vermag dan als recht erkennen, wat reeds in abstracto dit karakter draagt, niet minder onaannemelijk dan de tegenovergestelde meening, dat de menschelijke wil ten eenenmale kan worden gemist.

Is het mij gelukt eene klare voorstelling te geven van het verband, dat tusschen wijsgeerig en stellig recht, tusschen de taak der wijsbegeerte en der rechtswetenschap bestaat, dan kunnen deze weinige opmerkingen volstaan om de gewichtige gevolgen aan te duiden, die er uit voortvloeien, en het ongunstig oordeel te motiveeren, dat over de meeste schrijvers over volkenrecht moet worden geveld. Wie ten slotte nog een afdoend bewijs verlangt van het gebrek aan logica en diepte, waarmede hedendaagsche auteurs de fundamenten hunner wetenschap behandelen, leze het eerste boek van C. Calvo's uitvoerig werk over internationaal recht, waarvan nog onlangs eene derde sterk vermeerderde uitgaaf is verschenen.

Wij zijn thans zoover gevorderd, dat de erkenning van oorspronkelijke rechtsbeginselen door den mensch als de onmisbare voorwaarde voor het bestaan van stellig volkenrecht mag worden vastgesteld. Thans moet worden onderzocht, waaruit de vervulling dier voorwaarde kan blijken. De uitdrukkelijke wilsverklaring eener bevoegde macht, die het recht als wet vaststelt en er dwingende kracht aan verleent, kan hier niet voorkomen. Daarentegen geschiedt de erkenning doorgaans stilzwijgend blijkens de *gewoonte*. Aan het langzaam ontstaand doch gestadig zich ontwikkelend rechtsbewustzijn is uitdrukking gegeven door het in acht nemen van vaste regelen bij het onderling verkeer der staten. Deze regelen moeten blijken uit eene min of meer algemeene en standvastige toepassing, maar zijn niet onveranderlijk. Voor het gevaar van verstijving in doode formulen heeft het volkenrecht wel het minst te vreezen. Deze voortdurende ontwikkeling in verband met den betrekkelijk jeugdigen leeftijd van het volkenrecht zelf doet een vereischte, dat men elders aan de gewoonte stelt, hier vervallen. Zij behoeft niet eeuwenoud te zijn om een veilige gids te wezen. Veel vroeger kan de algemeene erkenning van een nieuw beginsel daaraan het karakter van stellig recht verleenen. Ook het vereischte der algemeenheid verdient eenige opheldering. Het is niet noodig, dat alle staten, zelfs niet dat alle beschaafde staten, welke het volkenrecht kennen en eerbiedigen, zonder uitzondering een bijzonderen regel in acht nemen. Eene veel beperkter erkenning kan dien regel reeds in stellig recht veranderen; het kan slechts de vraag zijn, in hoever een enkele staat bevoegd is zich aan den regel te onttrekken. Steeds echter, en dit is een hoofdvereischte, moet de regel de uitdrukking zijn van het rechtsbewustzijn; d.w.z. niet de vrucht van omstandigheden of beweegredenen, die met het recht niets te maken hebben, maar van het besef van verplichtingen, waarvan de vervulling mag worden geëischt. Hierdoor alleen worden de gewoonten, als kenbron van recht, onderscheiden van de zeden en gebruiken, die wellicht voor den ethnoloog van belang zijn, maar voor den jurist geene waarde hebben. Zij kunnen uit eigenbelang, uit welwillendheid, uit humaniteit voortspruiten en alzoo meer of min zedelijke waarde bezitten, zonder rechtsovertuiging hebben zij geene rechtsgevolgen. Eerst wanneer de inachtneming niet meer als eene vrijwillige daad,

maar als de vervulling eener verplichting, waarop de wederpartij aanspraak heeft, beschouwd wordt, is het oogenblik gekomen, waarop de gebruiken overgaan in rechtskracht ontwikkelende gewoonten.

De geschiedenis leert ons de gewoonten kennen. In den regel worden zij in acht genomen zonder dat daarvan opzettelijk melding wordt gemaakt. In dat geval moet een nauwkeurig onderzoek naar de bij internationale betrekkingen gevolgde gedragslijn de regelen opsporen en verklaren. Hoe ruimer gebied, hoe grooter tijdvak ons onderzoek omvat, des te belangrijker en zekerder zal het resultaat zijn. Intusschen komen er omstandigheden voor, waarin het van belang is aan de heerschende rechtsovertuiging eene opzettelijke en bepaalde uitdrukking te geven. Twee staten kunnen bijv. overeenkomen algemeene beginselen nauwkeurig te omschrijven of in bijzonderheden uit tewerken, ten einde elkander de wederkeerige inachtneming te verzekeren. Een staat kan het noodig oordeelen binnen zijn eigen rechtsgebied voorschriften te geven omtrent internationale verplichtingen, ten einde de vervulling daarvan binnen zijn bereik onder strafbedreiging te verzekeren. Of wel een staat acht het wenschelijk algemeen erkende beginselen plechtig te verkondigen, hetzij tot handhaving zijner rechten, tot geruststelling van anderen, of om welke reden ook. In al deze gevallen roept de uitdrukkelijke erkenning schriftelijke bescheiden in het leven, die voor de kennis van het gewoonterecht eene hooge waarde bezitten.

De eerste plaats onder de geschreven oorkonden bekleeden de tractaten of internationale verdragen. Hieraan wordt veelal zoo hoog gewicht gehecht, dat men ze als zelfstandige rechtsbron naast de gewoonte gesteld heeft. Uit den aard der zaak munten zij boven andere documenten uit door belangrijken inhoud en zorgvuldige redactie; zij toch hebben ten doel rechtstreeks bindende verplichtingen tusschen de staten in het leven te roepen. Toch overschat men ver hunne waarde door ze met wetboeken op ééne lijn te stellen en ze dus als geschrevene rechtsbron naast of boven de gewoonte als ongeschrevene te plaatsen. Op zich zelf toch verplichten zij uitsluitend de partijen zelve en derden, die terstond of later vrijwillig toetreden. Ongetwijfeld stijgt hunne waarde, wanneer de grootste en machtigste staten gezamenlijk zoodanige verdragen sluiten en anderen.

uitnoodigen tot toetreding. Voorzeker hebben de groote congressen en conferentiën der Europeesche staten sedert de 17de eeuw in dien zin krachtig medegewerkt tot de ontwikkeling van het volkenrecht. Desniettemin verbinden de tractaten derden, welke niet uitdrukkelijk zijn toegetreden, alleen voorzoover zij uitdrukking geven aan het reeds vroeger en onafhankelijk van hen bestaand gewoonterecht; ja hieraan alleen danken zij hunne eigene verbindende kracht. Blijkt derhalve, dat een tractaat, wel verre van een algemeen erkend beginsel te bekrachtigen, slechts ten doel heeft daarop eene uitzondering te maken, dan mogen zoodanig tractaat voor partijen zijne verbindende kracht behouden - het onderzoek daarnaar behoort tot een afzonderlijk onderdeel van het volkenrecht en zou ons hier te lang ophouden - in geen geval heeft het eenige beteekenis voor anderen, die er niet rechtstreeks in betrokken zijn. De rechtstreeks verbindende kracht der tractaten bepaalt zich echter niet alleen tot een begrensd gebied, ook haar duur is beperkt; in den regel worden tractaten gesloten voor een vasten termijn of tot wederopzegging toe en, indien zoodanige bepaling ontbreekt, oefenen de omstandigheden onder zekere voorwaarden ontbindende kracht. Voor partijen moge alzoo de onmiddellijke werking der tractaten van overwegend belang zijn, voor het volkenrecht zelf hebben zij geene hoogere waarde, dan voor zoover zij in het gewoonterecht wortelen en aan hun oorsprong getrouw blijven. Dat zij derhalve met groote voorzichtigheid moeten worden geraadpleegd en slechts voorwaardelijk tot juiste kennis der gewoonten kunnen leiden, kan hier slechts met een enkel woord worden herinnerd.

Ongeveer dezelfde opmerkingen zijn van toepassing op andere geschreven kenbronnen der gewoonte. Daartoe behooren de wettelijke verordeningen van een bijzonderen staat. Rechtstreeks verbindende kracht hebben zij alleen voor allen, die onder de jurisdictie van den betrokken staat behooren, maar als uitdrukking van het gewoonterecht hebben zij eene veel hoogere waarde. Daar zij intusschen een grooter of kleiner deel van het volkenrecht in het staatsrecht opnemen en daaraan alzoo binnen een bepaald gebied alle waarborgen verzekeren, die het laatste doen eerbiedigen, hebben zij ook voor de ontwikkeling en uitbreiding van het volkenrecht groote beteekenis. Men denke bijv. aan de naturalisatie-, uitleverings-, zeevaart- en krijgswetten der

onderscheiden staten. Het groot verschil tusschen deze en dergelijke wetten in verschillende staten waarschuwt hier nog luider dan bij tractaten tegen het onnadenkend opnemen in het volkenrecht van bepalingen, die wellicht met de bestaande gewoonten niets te maken hebben en uitsluitend uit de belangen en behoeften van een enkelen staat voortvloeien.

Buitendien komen onder de geschreven bronnen documenten voor zonder eenige onmiddellijk bindende kracht, die niettemin de aandacht verdienen als met min of meer zorg geformuleerde uitdrukkingen van het gewoonterecht. Hiertoe behooren officieele verklaringen, manifesten, proclamatiën, diplomatieke stukken en papieren e.d.m. Evenals deze voor de kennis van het Engelsche staatsrecht, dat geene codificatie kent, op prijs worden gesteld, kunnen zij ook over het voor codificatie onvatbaar volkenrecht somtijds een helder licht verspreiden.

Naast gewoonten en tractaten hebben velen in de jurisprudentie eene derde rechtsbron gezien. Inderdaad bekleedt deze in het volkenrecht eene grootere plaats dan in privaat- en strafrecht. Niet omdat hare taak hier eene andere is dan daar of in iets anders zou bestaan dan in de interpretatie van het recht en de toepassing daarvan op bijzondere gevallen, maar om de eenvoudige reden, dat eene interpretatie van gewoonterecht steeds veel moeilijker en tevens belangrijker is dan die van geschreven recht. Nooit echter schept de rechter zelf het recht; niet hij is geroepen om de wijsgeerige beginselen tot stellig recht te verheffen; dit moet hij overlaten aan de rechtsovertuiging zelve, zooals zij zich in de handelingen en wilsverklaringen der staten openbaart. Zijne taak is van meer bescheiden ofschoon hoogst belangrijken aard: de blijkbaar reeds in de rechtsovertuiging opgenomen beginselen moet hij opsporen en toepassen op de aan zijn oordeel onderworpen gevallen. Ook hier alzoo hebben wij niet te doen met eene zelfstandige rechtsbron naast de gewoonte, maar met een indirect middel om de gewoonte zelve te leeren kennen. Wellicht vraagt deze of gene, welke rechtspraak hier bedoeld wordt, daar juist het gemis van een bevoegden rechter eene der grootste leemten in het volkenrecht veroorzaakt. Een rechter, wiens bevoegdheid over het gansche gebied van het volkenrecht is erkend en wiens vonnissen alom met executoriale kracht zijn bekleed, is inderdaad nergens te vinden. Desniettemin biedt meer dan eene soort van rechter-

lijke uitspraken voldoende waarborgen voor grondigheid en onpartijdigheid aan, om ook zonder de uitvoering te kunnen verzekeren in wetenschappelijke waarde met de jurisprudentie op verwant gebied te wedijveren. Vooral komen in aanmerking de vonnissen van scheidsrechters in internationale geschillen. De belangrijke ontwikkeling van dit instituut sedert den aanvang dezer eeuw en de overdreven verwachtingen, die men er dientengevolge van heeft gekoesterd, vormen een der gewichtigste hoofdstukken van het volkenrecht. Hier is het genoeg op te merken, dat de beslissingen van door partijen zelve middellijk of onmiddellijk gekozen deskundigen in juistheid en rechtvaardigheid in geen enkel opzicht behoeven onder te doen voor de bekende arbitrale uitspraken in zaken van koophandel. In mindere mate is dit het geval met de vonnissen der nationale prijsgerechten van zeevarende volken. Wel is waar is hier minder grond om volkomen onpartijdigheid te verwachten, daar deze rechtbanken steeds min of meer rechters in eigen zaak zijn, maar nogtans bewezen ook zij zoo degelijke waarborgen van bekwaamheid en verwierven zij een zoo welgevestigd aanzien, dat hunne vonnissen sedert eeuwen door de staten zijn erkend en geëerbiedigd. Overigens spreekt het van zelf, dat de samenstelling en inrichting dezer colleges, de daar gevolgde procedure, en andere hierop betrekking hebbende verordeningen aanmerkelijk verschillen en alzoo aan hunne uitspraken zeer onderscheidene waarde moet worden gehecht. Bovendien beweegt hun werkkring zich geheel binnen de grenzen van het oorlogsrecht ter zee en bepaalt hun invloed zich mitsdien tot een klein deel van het volkenrecht. Eindelijk moet nog de rechtspraak der gewone nationale rechtbanken worden genoemd. Wel zijn ook zij in zekeren zin partijdige rechters en staan zij in de algemeene schatting niet op ééne lijn met de genoemde prijsgerechten, maar toch bieden zij al die waarborgen, waarmede de rechterlijke organisatie der onderscheidene staten doorgaans de rechtspraak omringt. Vooral in geschillen van internationaal privaatrecht verdienen hunne vonnissen de aandacht. In dezelfde mate trouwens als het volkenrecht in het staatsrecht doordringt en op gelijke handhaving aanspraak maakt zal ook de beteekenis der gewone nationale rechtspraak in omvang en gewicht toenemen.

Ten slotte moet nog met een enkel woord worden gewezen op de taak der wetenschap. Met volslagen miskenning harer

roeping is ook zij door verscheidene schrijvers als zelfstandige rechtsbron voorgesteld; niet zelden worden zelfs de werken van gevierde auteurs de eerste en voornaamste bron van het volkenen oorlogsrecht genoemd. In mijn oog kan moeilijk grooter dwaling worden begaan. De wetenschap heeft, zoo hier als elders, uitsluitend ten doel de wezenlijke rechtsbronnen op te sporen, het gevonden materiaal te ordenen, de gevolgen daaruit af te leiden en den weg tot verdere ontwikkeling te banen. Zij ontdekt en verklaart, maar schept geen recht. Hoe recht ontstaat is uitvoerig aangetoond. De wetenschap leert het bestaande recht kennen, doorgronden, beoordeelen. Slechts voor zoover zij eenvoudig ontvouwt wat ontwijfelbaar in deugdelijk vaststaande beginselen ligt opgesloten en dus geene nieuwe regelen in het leven roept, maar alleen reeds aangenomen doch niet duidelijk uitgesproken gevolgen openbaart, schijnt zij eene meer zelfstandige baan te betreden. Toch is dit slechts schijn, want zoodra het blijkt, dat de gewoonte, de ware wetgeefster van het volkenrecht, de gemaakte gevolgtrekking verwerpt, verliest zij alle waarde voor het stellig recht.

Het resultaat van hetgeen voorafgaat kan in weinig woorden worden samengevat. Het stellig volkenrecht kan slechts gekend worden uit de gewoonte, die zich openbaart in de door de geschiedenis ontvouwde menschelijke handelingen en vooral met behulp van tractaten wetgeving en rechtspraak moet worden opgespoord. De wetenschap heeft geene andere taak dan het aldus gevonden materiaal te onderzoeken en oordeelkundig te verklaren. Dienovereenkomstig kan zij wel den weg banen tot eene latere ontwikkeling, nooit daarentegen zelve tot recht stempelen, wat niet reeds langs anderen weg het rechtskarakter verkregen heeft.

III.

Het voorafgaand onderzoek heeft meer tijd en plaats ingenomen dan aanvankelijk in mijne bedoeling lag. Zijn de ontwikkelde beginselen juist, dan kan hunne toepassing op eenig bijzonder werk over volkenrecht weinig bezwaar opleveren. Toonen wij dit ten slotte aan door enkele voorbeelden te ontleenen aan het werk van onzen landgenoot.

Het spreekt wel van zelf, dat de schrijver zich bewust is

van een onderscheid tusschen zoogenaamd wijsgeerig en positief of stellig recht. Naar vermogen heeft hij er naar gestreefd, zich van dit onderscheid eene klare voorstelling te maken en de grenslijn overal in acht te nemen. Of hij in beide opzichten geslaagd is meen ik evenwel ernstig te moeten betwijfelen. Evenmin als anderen heeft hij het enge vaarwater weten te volgen; evenals anderen is hij dientengevolge rechts en links op ondiepten en klippen afgedwaald.

Een eerste hoofdvereischte, wij zagen het, is een klaar begrip van recht. Dit rechtsbegrip is de onmisbare Ariadnedraad, die in den doolhof der wijsgeerige bespiegelingen voor hopeloos ronddolen bewaart. Het moge zelfstandig opgespoord of aan anderen ontleend zijn, in elk geval moet het vaststaan en nauwgezet worden gehandhaafd. De schrijver nu heeft reeds in de eerste regelen van zijn werk deze waarheid miskend en daardoor zelf den onbevredigenden indruk zijner verdere algemeene beschouwingen verklaard. Rechtsbewustzijn heet daar eenvoudig de kennis des goeds en des kwaads. Terstond wischt hij alzoo de onmisbare grensscheiding tusschen recht en zedelijkheid uit en opent zichzelven van meet aan de gelegenheid om juridische en ethische beschouwingen op schier elke bladzijde dooreen te strengelen. Recht, zedelijkheid, billijkheid, humaniteit, zelfs godsdienstzin, worden telkens voor en door elkander gebezigd, alsof de veelheid van woorden ons wilde schadeloes stellen voor het gemis van eenheid van bəginsel. En war kunnen scherpe omtrekken minder gemist worden dan op dit duister gebied?

Heeft de schrijver alzoo de grenzen van recht en moraal niet in het oog gehouden, elders weder is hij op politiek terrein verdwaald. Terecht beweert hij (bl. 6), dat elke staat vóór alles zijn eigenbelang beoogt en in den regel alleen dan het belang van andere staten bevordert, wanneer dit tevens een algemeen belang, dus ook het zijne is. In plaats van een betoog, dat recht dit eigenbelang beheerscht of beperkt, volgt daarop echter de opmerking, dat de rechtsstrijd, in de zeventiende eeuw tusschen Engeland en andere zeemogendheden over de vrijheid der zee gevoerd, van beide zijden alleen op het eigenbelang berustte. Heeft men hier wellicht met eene feitelijke opmerking te doen? Wordt het motief geconstateerd om het tevens te betreuren en te veroordeelen? Aarzeling zou mogelijk zijn, indien niet elders (bl. 77) de opmerking, dat de staat, eene egoïstische figuur,

slechts naar zijn belang vraagt, gevolgd wordt door de stellige uitspraak: ‘zoo leert het recht,’ terwijl op de volgende bladzijde herhaald wordt, dat een exclusief rechtsoogpunt een volstrekt egoïsme medebrengt. Nog ondubbelzinniger leest men op bl. 93, dat het koude recht slechts naar het oogenblikkelijk belang vraagt en wat nuttig is rechtmatig wordt. Op bl. 393 eindelijk treft ons de opmerking, dat het volkenrecht eene oorlogspartij nimmer dwingt tot handelingen, die zij, uitsluitend naar eigen subjectief oordeel, in strijd acht met hare belangen. Waartoe, is men geneigd te vragen, het dan niet als noodelooze ballast geheel overboord geworpen?

Kan bij zoo weinig vastheid van grondslag, waarop het gansche gebouw moet rusten, een resultaat van wetenschappelijke waarde worden verkregen? De hier en daar verspreide redeneeringen des schrijvers over het verband tusschen recht, moraal en politiek missen dientengevolge elken zekeren bodem en zijn inderdaad onverstaanbaar voor ieder, die, waar hij gedachten vorderen mag, goede bedoelingen niet als wettig betaalmiddel beschouwt. Een sprekend voorbeeld van de verwarring, die dit gebrek aan klaarheid bij de toepassing op een bijzonder leerstuk te weeg brengt, leveren de stellingen over rechtmatige en onrechtmatige oorlogen, waar elke poging om eenheid te brengen in de tegenstrijdige en onzekere beweringen op volslagen teleurstelling uitloopt (bl. 105).

Was het mijn doel eene critiek van het bewuste boek te schrijven, het zou mij voorwaar niet moeilijk vallen, dit gebrek aan scherpe bepaling bij vele verwante en even onmisbare grondbegrippen, als *volk, staat, souvereiniteit* e.d.m. in het licht te stellen. Thans komt het mij na al het voorafgaande onnoodig voor, meer in bijzonderheden aan te toonen, dat de rechtsphilosophische beschouwingen des schrijvers niet het belangrijkst deel van zijn arbeid bevatten. Het kan niet anders, of de aangewezen fouten moeten gewichtige gevolgen na zich sleepen en zich overal doen gevoelen, waar het gebied van het stellig recht verlaten wordt, om het onmetelijk veld van de wijsbegeerte des rechts te betreden. Intusschen kan het werk niettemin zijne waarde behouden voor de kennis van het stellig oorlogsrecht, dat eigenlijk alleen dien naam verdient en doorgaans ook alleen bedoeld wordt. Daartoe wordt alleen gevorderd, dat de schrijver zijne afgetrokken beschouwingen nooit voor-

stelt als geldend recht zonder zorgvuldig na te gaan of zij inderdaad daartoe behooren; m.a.w. dat hij de grenzen eerbiedigt, die wijsgeerig en stellig recht vaneenscheiden, en het laatste uitsluitend uit zijne eigene bronnen put. Laat ons zien of hij aan dezen eisch heeft voldaan.

Aan de hand van C. Calvo, dien hij ergens ten onrechte een grondig beoefenaar van het volkenrecht noemt (bl. 16), begaat hij reeds terstond den bedenkelijken misslag om in zijne omschrijving van volkenrecht ook de door de verschillende staten jegens elkander *in acht te nemen* gedragsregelen in te sluiten. Intusschen worden de twee bestanddeelen in theorie wel degelijk onderscheiden: zelfs zijn vele stellingen uitdrukkelijk als positief recht aangeduid en met de noodige verwijzingen als zoovele bewijsplaatsen voorzien. Het positief recht wordt volkomen juist beschreven als het bepaald geldend recht en het plechtanker dezer wetenschap genoemd (bl. 12). het bestaat volgens de voorstelling des schrijvers uit drie deelen: het *conventioneele*, berustend op internationale verdragen; het *vrijwillige*, voortvloeiend uit de onderstelde vrijwillige erkenning der staten; het *gewoonterecht*, de vrucht van stilzwijgende gewoonten. Is deze verdeeling aannemelijk? Ik spreek niet over de verhouding van gewoonten en tractaten, waarover reeds vroeger opzettelijk gehandeld is; indien de bedoelde beschouwingen juist zijn, moeten terstond ernstige bedenkingen gemaakt worden tegen het conventioneel recht des schrijvers. Van meer belang is de vraag, wat hij onder vrijwillig recht verstaat. Treedt eene onderstelde hier naast of in de plaats van eene wezenlijke erkenning? Maar als dan eens bewezen werd, dat de onderstelling onjuist was? Is zij dan nog rechtsbron? Men achte deze vragen niet ongegrond. De schrijver noemt ontwerpen van conventiën, die door gedelegeerden der staten werden opgesteld doch niet door een tractaat bekrachtigd, onder de belangrijkste documenten voor dit deel des rechts. Dat dit ernst is blijkt later (bl. 52), wanneer de protocollen der Brusselsche conferentie van 1874 op dezen grond eenvoudig in het positief recht worden opgenomen en de artikelen daarvan voortdurend als argumenten voor het bestaan van stellige rechtsregelen worden aangehaald. Toch is het bekend, dat vele staten uitdrukkelijk hebben geweigerd het Brusselsch ontwerp te erkennen en dat er van eene bekrachtiging niets gekomen is. Is

het onder deze omstandigheden geoorloofd den inhoud op grond eener onderstelde erkenning in het stellig recht op te nemen? Neen, dergelijke ontwerp-conventien staan volstrekt niet met internationale verdragen op ééne lijn. In den regel moeten zij eenvoudig beschouwd worden als de uitdrukking van hetgeen op gronden van zedelijkheid, doelmatigheid, somwijlen ook van abstract recht, door de ontwerpers wenschelijk wordt gekeurd en daarom wellicht eerlang in het stellig recht zal worden opgenomen. Wel is waar komt het somtijds voor, dat de inhoud dier ontwerpen inderdaad de zuivere uitdrukking is van bestaande gewoonten en mitsdien als middel om deze te leeren kennen kan dienen, maar zelden hebben de geleerden, staatslieden en militairen, die ze samenstelden, zich met deze bescheidenen en zuiver wetenschappelijke taak tevreden gesteld. In verreweg de meeste gevallen was hun doel veeleer den weg te banen tot hervorming, d.i. verandering van het bestaande recht. Niemand zal dit afkeuren. De menschheid zal er beter bij varen, wanneer de staten hunne krachten inspannen om nieuwe, meer humane beginselen in het oorlogsrecht te doen zegevieren, dan wanneer zij blootelijk bedacht zijn om eene juiste uitdrukking te geven aan bestaande regelen. De kennis van het stellig volkenrecht daarentegen kan alleen door het laatste worden gebaat. De man van wetenschap late zich derhalve nimmer verleiden voortreffelijke denkbeelden en voornemens als recht te verkondigen, voordat de denkbeelden verwezenlijkt, de voornemens tot uitvoering gekomen zijn en werkelijk onder de rechtsvoorschriften eene plaats gevonden hebben. Wil hij de ontwikkeling der rechtsovertuiging nagaan of langs anderen weg de absolute rechtsbeginselen opsporen, zoo zal hij ongetwijfeld zijne bijzondere aandacht aan deze documenten schenken; wie daarentegen het stellig recht beoefent, moet ze met wantrouwen gadeslaan, hun inhoud toetsen aan de van elders bekende feiten en dien nimmer tot bewijs, ten hoogste tot toelichting en opheldering zijner stellingen aanvoeren.

Het is merkwaardig, hoe weinig de schrijver zelf getrouw blijft aan zijn beginsel. Wel haalt hij in den regel de artikelen van het Brusselsch ontwerp als gronden voor zijne eigene stellingen aan en kent daaraan dus overeenkomstig zijne leer bewijskracht toe, maar waar deze artikelen hem niet behagen ontziet hij zich niet daaraan alle waarde te ontzeggen. De

betwiste vraag of niet-georganiseerde benden vrijwilligers in den oorlog aanspraak hebben op eene behandeling als die van regelmatige vijanden, beantwoordt hij met de stelling, dat zij daarop geen recht hebben en eenvoudig worden gefusilleerd, indien zij in 's vijands handen vallen. Alle bedenkingen hiertegen wederlegt hij met een beroep op art. 9 Brusselsch Ontwerp (bl. 138 vlg). Aan de uitzondering daarentegen, die hetzelfde ontwerp in het volgend artikel maakt ten gunste van de bewoners van een nog niet bezet gebied, die bij's vijands nadering uit eigen beweging de wapenen opvatten tot verdediging hunner haardsteden, ontzegt hij eenvoudig alle bindende rechtskracht, omdat hij die uitzondering ongegrond en gevaarlijk acht. Waarmede verdedigt hij nu deze klaarblijkelijke afwijking van den eens aangenomen maatstaf? Met de bewering, dat hier door de conferentie geen *bestaande* oorlogsgebruiken bevestigd zijn (bl. 141). Derhalve ontleent hier plotseling de inhoud der protocollen zijne waarde aan het bestaande gewoonterecht. Habemus reum confitentem. Of kan men treffender zijne eigene hoofdstelling prijsgeven en daarmede den bodem ondermijnen van al wat er op gebouwd is?

De schrijver heeft alzoo zijne stellingen van positief recht, behalve aan gewoonten en tractaten, ook aan eene derde bron van hoogst twijfelachtige waarde ontleend. Zijne talrijke verwijzingen stellen intusschen den lezer in staat, de hieruit afgeleide bestanddeelen van den overigen inhoud af te zonderen. Erger is het, dat de schrijver somtijds, waar de door hem genoemde bronnen hem in den steek laten, of wel tot uitkomsten leiden, die hem om andere redenen onaannemelijk voorkomen, eenvoudig zijne subjectieve meenigen als rechtsregels voorstelt en zich dekt met een beroep op andere schrijvers, die onbeschroomd denzelfden weg insloegen. Zoo lezen wij bijv., dat het stellig recht geen enkelen regel omtrent de oorlogsverklaring kent, dat het vereischte eener oorlogsverklaring desniettemin een regel is van natuurrecht en de verplichting daartoe mitsdien niet kan worden geloochend (bl. 114). Elders wordt het verbod van uitplundering van gesneuvelden op het slagveld een regel van positief recht genoemd, omdat het voorkomt in eene handleiding van een geleerd genootschap, terwijl terstond daarna het verbod om gesneuvelden te begraven zonder zich van hunne identiteit te hebben vergewist slechts een regel van

humaniteit wordt genoemd (bl. 215). Op niet minder zwakken grond, de slotsom der beraadslagingen van het Institut de Droit International in 1879, wordt later verklaard, dat het Suez-kanaal wel onschendbaar doch niet neutraal kan worden verklaard (bl. 427).

Hiermede zijn de twee hoofdoorzaken aangewezen, waaruit nagenoeg alle gebreken en leemten van het werk voortvloeien. Vooreerst missen de algemeene of, zoo men wil, wijsgeerige beschouwingen des schrijvers een vasten bodem; in de tweede plaats heeft hij ook bij de ontvouwing van het stellig recht uit onzuivere bronnen geput. Het ligt buiten het plan van dit opstel, de onzekerheid en tegenstrijdigheid, die hieruit moet voortspruiten, in bijzonderheden aan te toonen. Een ieder, die op wetenschappelijk standpunt rekenschap vraagt van de stellingen en redeneeringen des schrijvers, zal ontelbare malen gelegenheid hebben zich van de juistheid van dit oordeel te overtuigen en van den omvang van het kwaad te vergewissen. Philosophie en historie - recht, moraal en politiek - tractaten, ontwerpen, handleidingen - verschaften altegader den schrijver eene bonte verscheidenheid van materiaal, waaruit hij zonder vasten regel naar de behoeften des oogenbliks heeft geput. Zoo ontstond een gebouw zonder eenheid en stevigheid. Toch kan men dit nauwelijks eene eigenaardigheid noemen. De indruk, dien de lezing maakt, verschilt niet veel van dien, welken de meestbekende systematische werken over volkenrecht te weeg brengen. Het blijkt, dat deze Nederlandsche pennevrucht zich wegens hare grondslagen voor hare buitenlandsche mededingster althans niet behoeft te schamen. Overeenstemming in grondslag kweekt ook hier veelal overeenstemming in resultaten en de vermoeiende eentonigheid der talrijke in alle bekende talen verschijnende handboeken over volkenrecht wordt door het werk van onzen landgenoot slechts weinig afgewisseld. Deze opmerking komt den schrijver zelven in hooge mate ten goede. Van een militair kan moeilijk verwacht worden, dat hij de gebreken, die een deel der rechtswetenschap ontsieren, zal bespeuren en vermijden. Veeleer mag men reeds bij voorbaat vermoeden, dat hij ze onbewust zal vergrooten en vermenigvuldigen. Onbewust natuurlijk, want indien hij de bezwaren had ingezien, die eene grondige beoefening van het volkenrecht belemmeren, zou hij waarschijnlijk geaarzeld hebben een werk

over oorlogsrecht te schrijven en zijne krijgskundige en menschlievende overwegingen veeleer onder anderen titel ter perse hebben gelegd.

Dit laatste leidt tot eene andere opmerking, waarmede ik wensch te eindigen. In verband met de algemeene strekking van dit opstel, is hier alleen de wetenschappelijke beteekenis van het werk des heeren den Beer Poortugael ten toets gebracht. Het is schier overbodig daarbij te voegen, dat de zedelijke waarde daarmede niets te maken heeft. Deze in het licht te stellen kan gerust aan de lezers zelven worden overgelaten. Slechts enkele opmerkingen mogen billijkheidshalve hier eene plaats vinden. De humanitaire strekking, die de schrijver erkent en reeds in de voorrede met blijkbaar welgevallen op den voorgrond plaatst, maakt op dit standpunt de hoofdverdienste van zijn arbeid uit. Overal ontwaart men de zucht - en dit is de roode draad, die de heterogene bestanddeelen tot zekere eenheid verbindt en de keuze van het veelsoortig materiaal bepaalt - om de eischen der menschelijkheid op den voorgrond te plaatsen en over hartstocht en berekening te doen zegepralen. Zijn doel is ‘de rampen des oorlogs te beperken’ (bl. 53); ‘de moraal boven het recht te verheffen’ (bl. 97). Uit dergelijke motieven ontspruit de energieke bestrijding van denkbeelden, door Duitsche militaire schrijvers sedert den laatsten tijd ontwikkeld en door het gezag van eenen von Moltke tot op zekere hoogte bekrachtigd, omtrent het recht van den krijgsbevelhebber de rampen des oorlogs te vermenigvuldigen ten einde zijn doel spoediger en volledi ger te bereiken. Vandaar ook de strenge veroordeeling van elke uitzondering op den regel, dat krijgsgevangenen niet mogen worden gedood; van de nog overgebleven sporen van het oude buitrecht; van de toepassing van represailles en van zoovele andere handelingen, die door het stellig recht geenszins worden gewraakt. Is het wonder, dat de ijver voor zulke denkbeelden den militairen schrijver verleid heeft de grenzen der wetenschap uit het oog te verliezen? Haar dienaar behoeft meer een koel hoofd dan een warm hart. Waar het laatste het eerste beheerscht daalt oogenblikkelijk de wetenschap van haar troon, zij het ook om plaats te maken voor hare niet minder edele zusteren, kunst of deugd. Is de schrijver niet geslaagd als getrouwe zoon der strenge Themis het recht te ontwikkelen, zoo heeft hij toch een wel-

sprekend getuigenis gegeven van eigen zielenadel en van de zucht, om anderen tot zijne vrijzinnige en menschlievende gevoelens over te halen. Uit dit werk kunnen burgers en militairen leeren, hoe de rampen van den oorlog vermeden of verzacht, zijne verwoestingen binnen de engste grenzen beperkt, hartstocht en wreedheid door kalm overleg, edelmoedigheid en mededoogen vervangen kunnen worden. Door dezen arbeid kan de verflauwde belangstelling, door zijne tekortkomingen zelfs de lust tot navolging worden opgewekt. Door dit werk eindelijk is een afdoend bewijs geleverd, dat Nederland, trots miskenning en geringschatting, onder de beschaafde staten van Europa zijn rang met eer handhaaft en in den wedstrijd der volken voor geen ander behoeft onder te doen in adel van gezindheid en ware humaniteit.

J. DE LOUTER.

Macaulay en Baco.

Eerst nu zijn wij ingelicht omtrent het oordeel, dat James Spedding, de man, die een groot deel van zijn leven aan de studie van Baco heeft gewijd, over Macaulay's *Baco* heeft gevormd. In 1881 heeft van Spedding's hand, maar na zijn dood, het licht gezien: *Evenings with a Reviewer or Macaulay and Bacon, in two volumes*. Toen ik voor eenige jaren in ditzelfde tijdschrift Macaulay toetste aan Ranke, hebben sommigen dit niet te best opgenomen. Maar het gaat toch niet aan, hier in stomme aanbidding te blijven verzonken voor hetgeen onze jonkheid heeft betooverd, terwijl men, in het eigen vaderland van den weleer bewierookten schrijver, telkens een boekje van hem opendoet. Ook schijnt het mij al te eigenaardig, der kritiek het zwijgen te willen opleggen ten aanzien van een man, die zich, - en natuurlijk terecht, - in het oefenen van kritiek door niets en niemand heeft laten belemmeren. Het zal daarom niet ongepast kunnen schijnen, de lezers van *de Gids* bekend te maken met de uitvoerige kritiek, waaraan de laatste uitgever en biograaf van Baco, James Spedding, den *Essay* van Macaulay heeft onderworpen. Spedding heeft ons de taak niet gemakkelijk gemaakt. Twee deelen van ongeveer 400 bladzijden elk! Het is zeker nog al veel om door te komen. Maar toch niet *te* veel; want de vrucht van dien arbeid zal zijn èn een gegrond oordeel over Baco's karakter èn een juiste kenschetsing van Macaulay's manier van doen. Om dit artikel niet op zijn beurt al te groote evenredigheden te doen aannemen, zal ik alleen stilstaan bij hetgeen mij, met het oog op deze vrucht, bij uitstek kenmerkend toeschijnt.

I.

Macaulay's artikel verscheen in *the Edinburgh Review* van Juli 1837 en berustte op de gegevens, die Basil Montagu door

zijne uitgave en waardeering van de Werken van Baco (16 deelen, 1825-34) had verschaft. In Macaulay's verhaal hebben wij derhalve vaak een bericht uit de derde hand. Spedding stelt ons in staat tot hetgeen, waartoe wij ten aanzien van de Oudheid ook zoo gaarne in staat zouden zijn. Wij zien, namelijk, de moderne legende worden, door naast elkander te leggen 1°. de oorspronkelijke bron, 2°. wat Montagu er uit putte, 3°. wat Macaulay van Montagu maakte. Hiervan één enkel, niet onvermakelijk voorbeeld:

EEN OUDERE BRON[1)]**.**	**MONTAGU.**	**MACAULAY.**
In his twelfth year Bacon saw a juggler. *At some aftertime* a learned man expounded to him an ingenious theory on the subject... 'I (Baco) said I thought it was confederacy between the juggler and the two servants.'	In his twelfth year Bacon was meditating on the laws of the imagination.	It is certain that only twelve he busied himself with very ingenious speculations on the art of legerdemain.

Dit voorbeeld spreekt te duidelijker, daar Montagu de oudere bron in een noot heeft aangehaald en Macaulay derhalve de tweede hand had kunnen kontroleeren, indien hij niet zelf aan een toer van 'legerdemain' de voorkeur had gegeven.

Indien Macaulay zich slechts aan geen erger overdrijving had schuldig gemaakt! Men herinnert zich zijn verhaal omtrent Baco's redevoering in het Huis der Gemeenten, die volkomen den geest zou hebben geademd van het Lange Parlement; een geest, die evenwel bij Baco onmiddellijk daarop voor altijd werd uitgedoofd door het ongenoegen van Elisabeth, dat Baco op onwaardige wijze beproefd zou hebben te stillen.

'Bacon,' schrijft Macaulay, 'tried to play a very difficult game in politics. He wished to be at once a favourite at court and popular with the multitude.... Once he indulged in a burst of

1) Te vinden bij Spedding.

patriotism, which cost him a long and bitter remorse, and which he never ventured to repeat. The court asked for large subsidies and for speedy payment. The remains of Bacon's speech breathe all the spirit of the long Parliament. The Queen and her minister resented this outbreak of spirit in the highest manner.... The young patriot condescended to make the most abject apologies. He adjured the Lord Treasurer to show some favour to his poor servant and ally. He bemoaned himself to the Lord Keeper in a letter which may keep in countenance the most unmanly of the epistles which Cicero wrote during his banishment.'

Wanneer men nu bij Spedding de authentieke stukken leest, waarop de mededeelingen en de oordeelvellingen van Macaulay heeten te rusten, dan gaat inderdaad het traagste bloed aan het koken. Het geheele verhaal is niets dan een belachelijk verzinsel. Die stukken[1)] bewijzen, indien iets in historische zaken bewezen mag heeten, het volgende:

1º de rede was 'geen uitbarsting van patriotisme.' Het gold *a*. een vraag van recht tegenover het Hoogerhuis, en *b*. van opportuniteit ten aanzien van den tijd der invordering van de gevraagde heffing;

2º 'het lang en bitter zelfverwijt' werd door Baco niet gevoeld;

3º indien het al waar is, dat hij zulk een rede nooit weer hield, niets geeft het recht te onderstellen, dat hij 'haar onder gelijke omstandigheden niet zou hebben durven herhalen'.

4º de overblijfselen van Baco's rede ademen niet den geest van het Lange Parlement.

5º hij sprak of schreef later nooit een woord van 'apologie'; bedelde om geen gunst; zond geen brief aan den Lord Keeper, in eenig opzicht een mannelijken geest onwaardig.

Het is hier de plaats niet, de gronden, waarop deze stellingen rusten, te ontwikkelen. Men leze Spedding; iedereen moet hier denzelfden indruk ontvangen. Macaulay heeft niet, of niet dan zeer oppervlakkig, kennis genomen van de dokumenten. De uitgever van Speddings werk schrijft in de voorrede: 'Readers who are familiar with Macaulay's intellectual mannerism cannot but

1) Die stukken zijn niet verdacht. 'The facts,' schrijft Spedding, all come from D'Ewes' Journals, who was anything but an admirer of Bacon.

have observed that the essay (over Baco) is a mere amplification of Pope's hackneyed paradox about the greatest, wisest and meanest of mankind.' Macaulay moet inderdaad groot behagen hebben geschept in het zielkundig vraagstuk: hoe een der grootste geesten tevens een der laaghartigste menschen kon zijn. Maar hij vergat te vragen of de laatste der beide termen, waaruit het vraagstuk werd geacht te bestaan, wel op goede gronden steunde. Zoó alleen kan men zich eenigszins rekenschap geven van zijne overhaasting en mythische historiografie; zoo alleen blijft althans zijne goede trouw schootvrij.

De betrekking van Baco tot Essex wordt van den aanvang af in een valsch licht gesteld.

Toen Baco zeker wist, heet het bij Macaulay, dat hij niets meer had te hopen van de Cecils, begon hij naar een anderen steun uit te zien. En toen wendde hij zich tot Essex. Met andere woorden: Toen het met Burghley niet wilde lukken, beproefde hij het met Essex. Maar het ongeluk wil, dat Baco zich bij Essex had aangesloten, eer het gebleken was, dat van Burghley niets te hopen viel.

Nadat de betrekking van Attorney General, waarop Baco voor zich zelf gerekend had, vergeven was, bood Essex hem een grondbezit aan ter waarde van £ 1800. Baco nam het aan, en Macaulay stelt deze weldaad van Essex in het volle licht, om het later gedrag van Baco jegens Essex des te beter als het gevolg van groote ondankbaarheid te kunnen brandmerken. Maar Macaulay vergeet te vermelden, 1°. dat de omstandigheden het geschenk van Essex meer of min als het lossen van een zedelijke schuld jegens Baco doen voorkomen; 2°. dat Baco bij het aanvaarden van dat geschenk zijn volledige vrijheid van handelen tegenover Essex uitdrukkelijk handhaafde, een vrijheid die door Essex even uitdrukkelijk werd erkend.

Essex vertrekt naar de kust van Spanje (1596). Baco doet inmiddels pogingen om de hand te winnen van Lady Hatton. Essex ondersteunt zijn aanzoek. 'The letters which the Earl (Essex) adressed to *Lady Hatton* and her mother are still extant,' schrijft Macaulay, die deze brieven waarschijnlijk niet heeft ingezien; althans Spedding teekent hier aan: 'Essex's letters on this occasion to her father and mother (*for there is none adressed to herself*) enz.'

Doch dit is een kleinigheid, vergeleken bij hetgeen volgt. Essex keert terug van zijn schitterenden tocht naar de kust van Spanje.

Nu heeft hij het toppunt van zijn grootheid bereikt. Hij gaat naar Ierland. Daar is zijn bestuur ongelukkig en in vele opzichten te laken. Nog was hij de afgod der menigte, maar het Hof begon hem af te vallen. Zoo verhaalt Macaulay en hij voegt er bij: ‘The person on whom during the *decline* of his influence he chiefly depended, to whom the confided his perplexities, whose advise he sollicited, whose intercession he employed, was his friend Bacon. The lamentable truth must be told. This friend, so loved, so trusted, bore a principal part in ruining the Earl's fortunes, in shedding his blood, and in blackening his memory.’

Volgens Spedding bestaat de fraaie tegenstelling weder enkel in de verbeelding van Macaulay, en is de toedracht der zaak deze: Essex speelt in Ierland en na zijn terugkeer dubbel spel. Hij heeft de gunst van Elisabeth verloren, en wil twee wegen bewandelen, om die gunst te herwinnen: Elisabeth vrees aanjagen en met haar onderhandelen. Om het eerste te bereiken, denkt hij aan niets geringers dan hoogverraad, aan een gewapenden inval in Engeland; voor het tweede gebruikt en misleidt hij Baco. Dus die boezemvriend, aan wien Essex zijne ‘perplexities’ vertrouwd, wiens raad hij gevraagd, van wiens tusschenkomst hij zich zal bediend hebben, Baco, is veeleer juist de man, dien hij het eerst om den tuin heeft geleid en om den tuin leiden moest. Want zoo Essex eén woord tot Baco had gezegd van hetgeen door hem in het schild werd gevoerd, had Baco, het spreekt van zelf, geen oogenblik langer naar hem kunnen luisteren zonder zijn medeplichtige te worden.

Met zijn dubbelhartigen vriend moest Baco in een moeilijken toestand geraken, maar de ware moeilijkheid lag voor hem natuurlijk juist in die, hem onbekende, dubbelhartigheid van Essex, waarvan Macaulay niet spreekt, die weder een valsch licht werpt op Baco, door te schrijven: ‘The Earl looked on him as a spy of the Queen, - the Queen as a creature of the Earl’. Dit kan natuurlijk niet waar zijn, want Baco koesterde nog geen argwaan jegens Essex, en welke reden had Elisabeth, om aan de volmaakte trouw en gehechtheid van Baco te twijfelen? Maar voor Macaulay's teekening was dit dilemma noodig, want zoó kon Baco weder voorgesteld worden als een cynische egoïst: ‘At length (Bacon) found that while he was trying to prop the fortunes of another, he was in danger of shaking his own.... He shaped his course accordingly.’ Met andere woorden: Baco ziet, dat Essex niet te redden is; dat

hij, Baco, de gunst van Elisabeth voor Essex niet kan herwinnen, en in plaats van nu zijn vriend en weldoener trouw te blijven, is hij enkel op zelfbehoud bedacht, en geeft hij den reeds wankelenden Essex nog een duchtigen stoot, die Essex in de diepte moet storten. - Waarin bestaat die stoot? ‘When Essex was brought before the Council to answer for his conduct in Ireland, Bacon, after a faint attempt to excuse himself from taking part against his friend, submitted to the Queen's pleasure, and appeared at the Bar in support of the charges.’ Zoo Macaulay.

Dit is volkomen waar, wanneer - men de volgorde omkeert!

Volgens Macaulay wanhoopt Baco er aan, Essex in de gunst der Koningin te herstellen, en *daarna*, van oordeel, dat Essex toch een verloren man is, treedt Baco als beschuldiger tegen Essex op. Macaulay noemt hierbij geen enkelen datum.

Maar Spedding noemt maand en dag.

Wanneer wanhoopt Baco aan Essex' redding? Oktober 1600.

Wanneer treedt hij als beschuldiger tegen Essex op? 5 Juni 1600.

Tusschen de maanden Juni en Oktober vallen velen van de pogingen die Baco bij Elisabeth ten gunste van Essex aanwendt. Het in zijn kwaliteit optreden tegen Essex maakt juist een deel uit van die pogingen. Baco vertrouwde, dat een proces over Essex' bestuur in Ierland de waarheid aan het licht brengen en Essex voldoende zuiveren zou, om hem bij de Koningin van schuld en dus van hare ongenade te ontheffen; of, indien dit niet, dat Baco's eigen onpartijdigheid als pleitbezorger van Essex door het proces aan het licht komen en dit zijn eigen invloed bij de Koningin versterken zou. Had hij dat optreden geweigerd, dan had hij zelf de deur der Koningin voor zich gesloten. Baco's pogingen tot verzoening konden duren tot ongeveer het einde van September, want eerst tegen St. Michel verkreeg Essex de zekerheid, dat hij niets meer van de Koningin te hopen had. Baco werd toen door Elisabeth niet meer ontvangen. In Januari 1601 werd hij weder in hare tegenwoordigheid toegelaten, maar zonder een woord over Essex te mogen spreken. Een maand later begon Essex den gewapenden opstand tegen zijn vorstin.

De houding, die Baco nu aanneemt, wordt door Macaulay gelaakt in de sterkste bewoordingen. Maar hij kon het recht daartoe vinden, alleen door Essex' opstand in een veel te onschuldig licht te plaatsen.

‘The unhappy young nobleman, schrijft hij, made reckless by

despair, ventured on a rash and criminal enterprise,.... Bacon did not even preserve neutrality. He appeared as a connsel for the prosecution.... He employed all his wit, his rhetoric and his learning... to deprive the unhappy prisoner of all those excuses, which.... might incline the Queen to grant pardon.'

Speddings antwoord is te uitvoerig, om door ons te kunnen worden meegedeeld, maar komt hierop neder: Essex was niet ongelukkig, behoefde niet wanhopig te zijn, en de onderneming, waartoe hij kwam, was geen *coup de desespoir*, maar een lang beraamde opstand. Aan Elisabeth's leven en bewind hingen zeer gewichtige belangen. Niemand kon bij het uitbreken van den opstand zelfs bij benadering bepalen, wat daarvan de gevolgen zouden zijn. Baco zou dus een daad van schuldige lafheid hebben gepleegd, wanneer hij zich om persoonlijke redenen van de instruktie van het proces had onthouden. Juist *zijn* scherpzinnigheid kon niet gemist worden bij de bepaling van den omvang en den ernst, die aan den opstand moesten worden toegekend. Vooraf kon niemand destijds weten, dat de uitvoering van het lang beraamde plan ten slotte zou blijken van de grootste lichtzinnigheid te getuigen.

In eén woord: eer Macaulay zich gerechtigd achtte te bepalen, wat Baco na Essex' opstand had behooren te doen, had hij moeten beginnen met dien opstand op het nauwkeurigst te kenschetsen; niet naar den maatstaf dien wij thans gebruiken wanneer wij vernemen, dat de een of andere dwaas op de Koningin van Engeland heeft geschoten, maar overeenkomstig den maatstaf, dien in 1600/1601 een staatsman had te kiezen, indien hij het wel meende met zijn land en de hoogste belangen van dat land. Macaulay heeft dit niet beproefd. Een 'unhappy young nobleman; reckless despair; venturing on a rash and criminal enterprise:' meer heeft zijn haastig penseel niet noodig. Now suppose, schrijft Spedding, Bacon instead of being a law-officer had been an officer of the guard, and when Essex was coming in strength down Ludgatehill had been ordered to charge. Would you have had him say: 'No, he is my benefactor; he gave me a piece of land; you have plenty of people to fight him; I resign my commission, and will be only a looker-on?'

Hier tusschen Spedding en Macaulay te beslissen, is mij onmogelijk, mij en elk, die het eigenlijk gewicht van Essex' daad niet zelfstandig kan beoordeelen. Maar zooveel is zeker, dat Macaulay niet getoond

heeft te beseffen, waar het zwaartepunt van zijn betoog moest liggen, en ons sentimenteele beschouwingen ten beste geeft, waar hij als staatsman-historikus had behooren te spreken. Niet elke koning in elken tijd, maar Elizabeth, in dat tijdsgewricht, had het recht tot al hare onderdanen te zeggen: Wie niet voor mij is, is tegen mij. Hoe ware dus Baco's onthouding uitgelegd? Bovendien werd toen algemeen aan haar goddelijk recht geloofd. Dat recht te handhaven, kon dus als de vervulling van een godsdienstigen plicht worden opgevat.

Maar hoe staat het met het proces zelf? Essex plaatste zijn wapening in het licht van een daad van rechtmatige zelfverdediging tegen oude en bittere vijanden die naar zijn leven stonden. Baco sloeg hem deze verontschuldiging uit de handen, ofschoon hij wist, dat zij waarheid behelsde, gelijk Essex hem voor de voeten wierp. Zoo verhaalt Macaulay, en hij breekt hier zijn verhaal af met de opmerking: ‘It is painful to go on with this lamentable story.’

Spedding antwoordt: Wat verwijt gij Baco, dat hij geene *verzachtende* omstandigheden heeft gepleit of laten pleiten? De voorstelling, die Essex van zijn wapening gaf, bracht geen *verzachtende* omstandigheid aan het licht, maar eene, die, indien zij in de werkelijkheid bestond, de aanklacht van gewapenden opstand zou *vernietigd* hebben. Of sinds wanneer is zelfverdediging opstand? Essex beweerde niet iets, dat op zich zelf waar was en zijn schuld verminderde, maar iets dat onwaar was, en niet waar had kunnen zijn, zonder zijn schuld weg te nemen. Indien Baco Essex' voorstelling van zijn daad voor waar hield en toch die daad als *opstand* vervolgde, dan handelde hij niet onedelmoedig; dit woord is dan ongerijmd; dan handelde hij tegen geweten en overtuiging; dan hielp hij een onschuldige veroordeelen.

Macaulay's methode is dus weder verkeerd. Het punt, waar het op aankomt, ziet hij over het hoofd. Van wat Essex aanvoerde schrijft Macaulay: ‘This was true and Bacon well knew it to be true. But he affected to treat it as an idle pretence.’ Spedding daarentegen zegt er van: ‘It was false; and Essex well knew it to be false. There were no enemies of the kind. Enemies who sought his life, there were certainly none’, en Baco had ook nooit erkend, dat zij er waren.

Ook hier behoeven wij niet te beslissen, om te durven verzekeren, dat Macaulay zijn stelling: ‘this was true and Baco well knew

it to be true,' met de duchtigste bewijzen had behooren te staven, eer hij Baco in zulk een licht mocht plaatsen. Maar over dit hoofdpunt in het debat glijdt hij heen.

Macaulay valt Baco niet minder hard over de '*Declaration of the Practices and Treasons attempted and committed bij Robert Earl of Essex*,' die op hoog gezag gedrukt werd. Macaulay zegt er van: 'the faithless friend who had assisted in taking the Earl's life (d.i. het helpen ter dood veroordeelen van iemand, van wien Macaulay zeker niet bewezen heeft, dat hij geen landverrader was) was now employed to murder the Earl's fame'.

Wat geeft Macaulay recht tot dit gestrenge vonnis? Ook hier kunnen wij zijn methode als op heeter daad betrappen. Want dit zal wel vaststaan: wanneer Baco door die 'Declaration' den goeden naam van Essex zal hebben vermoord, moet Baco begonnen zijn met - die 'Declaration' op te stellen. Welk aandeel heeft Baco aan dat stuk gehad? Ik wil het dubbele antwoord geven: 1, dat van Macaulay; 2. dat van Baco zelf:

MACAULAY.	**BACO.**
In the succeeding reign Baco had not a word to say in defence of this performance, a performance abounding in expressions which no generous enemy would have employed respecting a man who had so dearly expiated his offences. His only excuse was that he wrote it by command, that he considered himself as a mere secretary, - that he had particular instructions as to the way he was to treat every part of the subject, - and that in fact he had furnished only the arrangement and the style.	It is very true also that her Majesty... commanded me to pen that book whieh was published for the better satisfaction of the world, which I did; but so as never secretary had more particular or express directions and instructions in every point how to guide my hand in it. *And not only so, but after I had made a first draught thereof, and propounded it to certain principal councillors by her Majesty's command, it was perused, weighed, censured, altered and was almost a new writing, according to their Lordships better consideration*.

Men moet zeker de levendige verbeelding bezitten van een Macaulay, om iemand van het vermoorden van eens anders goeden

naam te beschuldigen op grond van een geschrift, dat tot zijn eigen (d.i. hem reeds bijna geheel in de pen gegeven) opstel staat als een bijna geheel nieuw geschrift. De lezer heeft bespeurd, dat het belangrijke slot van Baco's mededeeling door Macaulay volkomen verwaarloosd is. In welk een zonderlinge tegenspraak komt Macaulay buitendien met zich zelf! Eerst heet het: ‘in the succeeding reign Bacon had not a word to say in defence of this performance’. Iets later: ‘His only excuse was’ enz. Hoe kan iemand geen woord ter verdediging hebben als hij een verontschuldiging aanvoert, en vooral als die verontschuldiging bestaat in de verzekering, dat hij datgene, waarvoor men hem aansprakelijk stelt, niet zelf heeft geschreven. Dit laatste moet zelfs met nadruk herhaald worden. Immers nadat het oorspronkelijke stuk van Baco reeds zoo goed als een nieuw stuk geworden was, werd het nog eens overgelezen door de Koningin, ‘and some alteration made by her appointment,’ gelijk Baco zelf bericht.

Het maakt bovendien een zonderlingen indruk, dat Macaulay, bij de beoordeeling van Baco's gedrag, zoo nauwkeurig nagaat, aan wien Baco de grootste verplichtingen had en dus de grootste dankbaarheid schuldig was: aan Essex of aan de Koningin. Alsof iemand den ijver jegens zijn vorst had af te meten naar de weldaden, die zijn vorst hem mag hebben verleend! Baco zelf dacht er anders over. Toen zijn houding in de zaak van Essex hem impopulair had gemaakt, gevoelde hij geen wroeging; hij was over het algemeen in staat zichzelf het getuigenis te geven: ‘I take duty too exactly and not according to the dregs of this age’.

Dit laatste verdient alle overweging. In deze geheele diskussie moet het ons nog minder te doen zijn om de kenschetsing van Baco, dan om die van Macaulay. Het karakter van zijn methode moet aan het licht komen. Dat geschiedt hier. De groote vraag: wat Baco's plichtbesef hem kon ingeven, zijn plichtbesef èn ten aanzien van den Staat èn ten aanzien van den goeden naam der rechtspleging in zijn vaderland, èn, eindelijk, zelfs ten aanzien van de nagedachtenis van Essex: - die vraag had Macaulay behooren toe te lichten en, indien mogelijk, uit te maken, in plaats van zich te begeven in allerlei persoonlijke, aan een meer of minder willekeurig gevoel ontleende waardeering; bovenal in stede van ten slotte een beroep te doen op de algemeene afkeuring die Baco van zijne tijdgenooten trof; eene afkeuring, die niets beteekent, zoolang niet uitgemaakt is,

dat de tijdgenooten oordeelden met kennis van zaken; een afkeuring bovendien, die, op ziehzelf genomen, niet op kan wegen tegen dit woord van Baco zelf: ‘that for any action of his towards the Earl of Essex, there was nothing thas passed him in his lifetime which came to his remembrance with more clearness and *less check of conscience*’.

Macaulay houdt niet alleen geen rekening met dit woord, maar durft zelfs bevestigen, dat Baco's eigen geweten hem juist het tegendeel zeide. Toen namelijk Jakob I den troon van Engeland had beklommen, en de stemming ten aanzien van de nagedachtenis van Essex dientengevolge òf veel gunstiger werd, of hare gunst met de meest mogelijke vrijheid kon openbaren, - Essex toch was met Jacob I in briefwisseling geweest en had dien vorst den troon van Elisabeth toegedacht, - stroomde de menigte naar den Tower, waar de vriend van Essex, Lord Southampton, gevangen zat, en wel om hem geluk te wenschen met zijne aanstaande invrijheidsstelling. ‘With that crowd Bacon could not venture to mingle, schrijft Macaulay. The multitude loudly condemned him; *and his own conscience told him that the multitude had but too much reason*.’

Hier bereikt de aanmatiging van onzen rhetor toch haar toppunt. Men veroordeele Baco zoo streng en zoo scherp als men wil, maar waaraan ontleent iemand, wie ook, het zelfvertrouwen, om, als Baco zelf getuigt: mijn geweten spreekt mij vrij, van Baco te zeggen: zijn geweten sprak hem niet vrij? Mijn ambtgenoot Spruyt heeft een jeugdig schrijver van voor vijf en twintig jaren onlangs aansprakelijk gesteld voor de populariteit van Macaulay hier te lande. Ik geloof niet dat die schrijver het zich machtig aantrekt. Wie is niet begonnen met zich door Macaulay te laten imponeeren? Wie zou op nog geen dertigjarigen leeftijd gaarne zooveel ervaring hebben, zooveel ontnuchtering, als noodig is, om van te voren een man als Macaulay te wantrouwen. Wie voor het eerst den aangehaalden volzin leest: ‘his own conscience told him enz.,’ is gerechtigd, neen verplicht, aan te nemen, dat Macaulay, die evenmin als eenig mensch een hartekenner is, zijn verzekering bouwde op, of althans afleidde uit, een verklaring van Baco zelf. Hij kan noch mag vermoeden, dat Baco juist het tegendeel betuigt. Wie schaamt zich aan iemands goede trouw gelijk aan ernst te hebben geloofd? Wie verheugt er zich niet over? Het is vooral goed, op jeugdigen leeftijd in soortgelijke dwaling te kunnen vervallen. Het

komt er slechts op aan, aan geene illusiën vast te houden, nadat wij zelf, door voortgezette studie, de overtuiging verkregen hebben, dat het illusiën zijn. Trevelyan's Brieven van Macaulay, Ranke's Engelsche geschiedenis en Speddings kritiek hebben ons wel gedwongen van het vroeger veel gunstiger oordeel terug te komen. Wanneer men in '83 even gunstig dacht over Macaulay als in '58 of '59, zou men laakbare onkunde verraden. Ter bevordering van wetenschappelijken ernst, behoort men thans Macaulay op elk punt na te rekenen. Na de geschriften van Spedding, Gardiner, Lecky, Morison, Leslie Stephen, kan en mag hij niet meer gelden als autoriteit.

Er is nauwlijks een volzin in Macaulay's verhandeling over Baco, die ons bij het licht, door Spedding ontstoken, niet doet zien, dat Macaulay's geheele methode aan groote overhaasting en oppervlakkigheid lijdt; gebreken, waarvan de noodlottige invloed door Macaulay's bekende voorliefde voor superlatieven verhoogd wordt. Nadat hij bij de letterkundige en wetenschappelijke werkzaamheid van Baco gedurende de eerste jaren der zeventiende eeuw heeft stilgestaan, en in de laatste plaats bij Baco's ‘reducing and compiling the Laws of England,’ verstout Macaulay zich te schrijven: ‘unhappily he was at that very time[1)] employed in perverting those laws to the vilest purposes of tyranny.’ Dit oordeel noopt Spedding tot een historisch onderzoek, dat zich uitstrekt van bl. 230 tot bl. 390 (eerste Deel) en dus veel te uitvoerig is om hier te worden medegedeeld. Tot een mededeeling in uittreksel kan ik evenmin besluiten, want de vele oorspronkelijke dokumenten, die Spedding ons hier te lezen geeft, kunnen ter waardeering van zijn betoog niet gemist worden. Ik bepaal mij dus tot hetgeen den lezer in het algemeen belangstelling kan inboezemen, tot de konklusie. De waarde van die konklusie kan men natuurlijk niet beoordeelen, zonder Spedding nauwkeurig te hebben gelezen. Maar om dit oordeel is het hier ook niet te doen. Zij bewijst in elk geval, dat Macaulay de meest apodiktische uitspraken zelfs dan niet schuwt, wanneer er blijkbaar nog ruimte is voor een waardeering van menschen en zaken, geheel verschillend van de zijne.

1) Bij ongeluk is het niet ‘at that very time’, want de kompilatie der Engelsche wetten greep, naar Speddings beste weten, eerst acht of negen jaar later plaats. Maar dit antidateeren van het werk had Macaulay waarschijnlijk noodig voor het effekt.

Ziehier dan Speddings besluit:

> We have seen how clearly Baco perceived that the times were out of joint, and how strong an opinion he had as to the proper method of proceeding to reduce the dislocation, and the fatal consequence of delay in adopting it. The result of each succeeding attempt to set it right by a different treatment only proved more and more that he was correct. His influence with the king, though far from peramount, was nevertheless increasing. The events of this year cannot but have tended to improve it still further. The policy of the king, with all its errors, was surely not so hopelessly depraved that an honest man was bound to forsake his cause: *and it has not yet appeared that in any single instance Bacon attempted to gain influence with him by encouraging him in his errors:* on the contrary it is clear almost to demonstration that he used his influence so far as it would go to correct or modify them, or to ward off the consequences. His patriotism, it is true, was not like that of the extreme popular party of his day, which seems to be regarded by the liberal writers of our own as the only possible form of patriotism. It did not consist in an endeavour to defeat the king and strip him of his prerogatives. Does it follow that it was false and insincere? Does it follow even that it was mistaken? Surely no thinking man can say so. What was the end which Bacon most desired to bring about? A reconciliation between the king and the commons... His end therefore you must allow was good. Then as to the means. How did be propose to effect this reconciliation...? *By helping the king to prevail against the commons?* No: but by showing him how to prevail with them, by guiding him into such a course of policy as should command their confidence and consent. So far you must allow his means to be good also. Once more then, as to the means of the means. How did he propose to command that confidence and consent? By intriguing, and forming parties, and overhearing their deliberations, and silencing dissentients? for those are the unpatriotic arts. *The very contrary*. One of the principal points which be insisted on as essential was this - that there should be no interference either with the elections in the country or with the proceedings in the House, but that all proceedings should be truly free. Or if it be too much to say that he was against all interference with elections - for it is true that he would have had measures taken if possible to bring in fit men and keep out unfit, - yet he expressly stipulated that those measures should be such as to satisfy two conditions: - first, they were to be ‘bonis artibus, without labouring or packing;’ secondly, they were to have for their end the procuring of a really good House.

Het bewijs, dat Macaulay aanvoert voor zijn stelling, volgens welke Bacon was ‘perverting the laws to the vilest purposes of tiranny’, ontsnapt evenmin aan Speddings kritiek. ‘When, zegt Ma-

caulay, Oliver St. John was brought before the Star Chamber for maintaining that the king had no right to buy benevolences, and was for his manly and constitutional conduct senteneed to imprisonment during the royal pleasure and to a fine of 5000 l., Bacon appeared as counsel for the prosecution.' Spedding antwoordt: Wat dit laatste betreft, deed Bacon eenvoudig hetgeen zijn ambt hem oplegde; met de vervulling van dezen zijn officiëelen plicht gaf hij volstrekt niet te kennen, dat hij de zaak in zich zelve afkeurde, maar alleen, dat hij haar *naar de bestaande wetten* te vervolgen achtte. In de tweede plaats doet Spedding uitkomen, dat de *Star Ohamber* destijds nog niet den ongunstigen naam had, dien deze rechtbank in later tijd heeft verkregen; dat zij veeleer een rechtbank was, uitmuntende door onpartijdigheid en metterdaad geschikt tot bescherming van den onschuldige. Ten derde wijst onze auteur er op, èn dat de Koning het recht bezat, op de wijze, waarop het werkelijk geschiedde, vrijwillige belastingen te heffen, - een recht, dat later door St. John zelf werd erkend, - èn, eindelijk, dat Oliver St. John niet gedagvaard werd om hetgeen hij beweerd, maar om de seditieuse wijze, waarop hij zijne bewering verkondigd had, waarbij Spedding met nadruk herinnert aan de denkbeelden, die omtrent de vrijheid van spreken eigen waren aan het begin van de zeventiende eeuw. Ook ten aanzien van de vervolging van St. John blijkt voor de zooveelste maal uit de inlichtingen, door Spedding verstrekt, met welk een verwonderlijk zelfvertrouwen Macaulay te werk gaat, en hoe moeilijk het hem valt, rekening te houden met de onderscheidene zijden van een kwestie.

Macaulay poogt zijn tweede bewijs te vinden in hetgeen gebeurd is met den predikant Peacham, dien men van verraad beschuldigde op grond van een preek, die hij nooit had gehouden, nooit had willen houden, maar die men gevonden had op zijn studeerkamer. 'The moset servile lawyers', schrijft Macaulay, 'were forced to admit that there were great difficulties both as to the facts and as to the law. Bacon was employed to remove those difficulties. He was employed to settle the question of law by *tampering* with the judges, and the question of fact by *torturing* the prisoner.' Toonde Baco daarmede alleen, dat hij niet boven zijn tijd stond? In geenen deele, antwoordt Macaulay. Baco toonde, dat hij bij zijn tijd ten achteren was, want, wat het eerste aangaat: Sir Edward Coke

heeft geschreven: ‘I will not thus declare what may be my judgment by these auricular confessions of *new* and pernicious tendency, and *not according to the customs of the realm*.’ Dus, vraagt Macaulay, ‘is it possible to imagine that Coke could have been startled at an invitation to confer with the crown lawyers, and could have pronounced the practice *new*, if it had really been an established usage?’ En wat de tortuur van Peacham betreft, ‘the fact is, volgens Macaulay, that the practice of torturing prisoners was then generally acknowledged bij lawyers to be illegal, and was execrated by the public as barbarous.... It is well known that in 1628 the judges decided that Felton, a criminal, who neither deserved nor was likely to obtain any extraordinary indulgence, could not lawfully be put to the question’.

Uit Speddings onderzoek of kritiek blijkt (om met het belangrijkste te beginnen):

1°. in den tijd van Eduard IV, Maria, Elisabeth, Jakob, en gedurende de dertien eerste jaren van Karel I, was het een gewone zaak, dat de ‘Council’ onderzoek vergunde en leidde door middel van de pijnbank, ten aanzien van personen, verdacht van ‘state offences’. Nooit heeft de ‘Council’ aan de wettigheid er van getwijfeld; evenmin wordt iets vernomen omtrent twijfel van anderen.

2°. in 1628 werd niet uitgemaakt, dat Felton niet ‘lawfully’ op de pijnbank kon worden gebracht, maar dat dit niet kon geschieden ‘by the law’. Een beschuldigde kon namelijk ook op de pijnbank gebracht worden ‘by the kings *prerogative*’. Twaalf jaren na de beslissing van 1628 ging men dan ook met het toepassen van de tortuur *krachtens koninklijk prerogatief* voort: een prerogatief, dat dan ook inderdaad door die beslissing niet werd aangetast. De Koning had zelf die beslissing uitgelokt, ‘for (said he) if it might be done by law, he *would not use his prerogative in this point*’. Maar de vraag des Konings bewijst juist, dat in 1614, het jaar van de vervolging van Peacham, de kwestie of de pijnbank al dan niet *ook door de wet* werd toegestaan, nog niet was uitgemaakt.

3°. Sir Edward Coke heeft nooit gezegd, dat ruggespraak van de kroon met de rechters voór een proces nieuw en niet gebruikelijk was. Wat hij nieuw en niet gebruikelijk noemt, is dit: eer het proces begon, wenschte de Koning het gevoelen der rechters te vernemen over de vraag of Peacham zou vervolgd worden. Gewoonlijk werd zulk een vraag aan het rechterlijk kollege, niet aan de

individuëele rechters, voorgelegd. De Koning had zijne redenen om ditmaal van deze gewoonte af te wijken. Daar kwam Sir Edward Coke tegen op, maar Baco beantwoordde zijn bezwaar met de opmerking, dat de eed der rechters medebracht, 'to counsel the king without distinetion *whether is were jointly or severally*'. Ten slotte gaf Sir Edward Coke toe en bracht hij aan den Koning zijn individuëel gevoelen uit. Hij heeft dit later, in andere gevallen, nog meer dan eens gedaan.

Dat hij begonnen was met bezwaar te maken, is niet onverklaarbaar. Aan de volgzaamheid zijner ambtgenooten gewoon, kon Coke er niet op gesteld zijn, aan dezen hunne zelfstandigheid verzekerd te zien, hetgeen natuurlijk het geval zou wezen, van het oogenblik dat elk hunner zijn gevoelen afzonderlijk had uit te brengen.

4°. De preek van Peacham was niet de preek van den eerste den beste. Hij was leeraar bij de Puriteinen. Preeken waren in dien tijd wat *leading-articles* heden ten dage zijn. Reeds werd hij, naar men recht heeft te gelooven, vervolgd om een andere reden. Hierom werd er huiszoeking bij hem gedaan. Zij leidde tot de ontdekking van stukken, gericht tegen den Koning en ambtenaren van den Staat, en van een preek, die in het kort samenvatte wat die stukken behelsden. Tekst en gebed stonden er boven, zoodat zij geheel gereed was om te worden uitgesproken, 'the whole forming a violent invective against the iniquities, coupled it would seem with warnings.... of judgment to come, in the shape of sudden death to the king, massacre of his officers, or risings of the people'. Uit allerlei gegevens leidt Spedding af, dat de preek was, 'at least an unusual strong specimen of licentious writing against the government.' De instruktie van de zaak heeft niet al het licht verschaft dat men wenschte, zoodat er 18 Januari 1614 een bevelschrift werd gegeven, geteekend uit Whitehall, volgens hetwelk Ds. Peacham, indien bij voortging met zijne onvoldoende antwoorden en inlichtingen, moest worden 'put to the manacles.' Dat bevelschrift was onderteekend door den Aartsbisschop van Canterbury en de overige leden van den 'Privy Council'. Het bevelschrift was gericht onder anderen tot Baco. Het werd uitgevoerd. Baco was dus bij de tortuur aanwezig, gelijk zijn ambt medebracht. Dat is al wat wij weten. Of hij er persoonlijk voor of tegen was, daarvan is niets bekend. Schrijft Macaulay: 'he went to listen to the yells of Peacham', dan geeft hij slechts een nieuwe proef van de levendigheid zijner verbeelding. Baco was niet eens de 'principal examiner'. Wij we-

ten alleen ‘that he professed regret that they were driven to make their way through questions’. Men voege daarbij, dat, nu geheel afgescheiden van de vraag of Baco in beginsel al dan niet voor de pijnbank was gestemd, Spedding met veel waarschijnlijkheid uit enkele aanwijzingen opmaakt, dat Baco in dit bijzondere geval niets goeds van de pijnbank verwachtte en dit van den aanvang af den Koning geenszins had verheeld.

Stellen wij ten slotte tegenover Macaulay's mededeeling omtrent Baco's aandeel in de zaak van Peacham, de verklaring waartoe een man als Spedding zich gerechtigd acht.

MACAULAY (III, 51).	**SPEDDING (II, 146).**
Accordingly this wretched old man (Peacham) was put to the rack, and, while undergoing the horrible infliction, was examined by Bacon.	Being Attorney-general (Bacon) did not refuse to be present at the examination of a prisoner with torture, that examination being directed and warranted, according to the form then usual, by the Privy Council, three of their own body being on the Commission, and he in no way responsible, since he neither had advised nor could have prevented it.

Moeten wij die uitdrukkingen van Macaulay: ‘examined *by Bacon*’ en ‘Bacon went to the Tower to listen to the yells of Peacham,’ op rekening stellen van de verbeelding van den schrijver, Spedding heeft dan even veel recht, zijn verbeelding te laten werken: ‘Allow me the same licence which the reviewer uses.... and I will paint Bacon as a man consenting himself to suffer the torture of witnessing such an infliction, only in the hope of being able to mitigate the sufferings of the prisoner. I do not say so, because I do not know whether it was so; but I am sure it is quite as likely.’

In lang heb ik geen kritiek gelezen, die zulk een pijnlijken indruk achterlaat, want ik moet het herhalen: er is geen deel van Macaulay's opstel, dat niet de blijken draagt hetzij van lichtzinnigheid van methode of van schromelijke overhaasting en onnauwkeurigheid. Al aanstonds stuiten wij op een nieuwe proeve van dit

laatste. Zelfs als Macaulay zich den schijn geeft van woordelijk aan te halen, kan men voortaan niet meer zeker zijn, dat het oorspronkelijk niet het tegendeel zegt van hetgeen Macaulay het laat zeggen.

Nadat Macaulay de zaak van Peacham behandeld heeft, komt hij reeds voor den dag met zijne theorie omtrent het vereenigbare van een zeer hoogen geest met een zeer lage zedelijkheid, en tot ondersteuning van deze zonderlinge leer, laat hij Baco zelf spreken. Hij *laat* hem spreken. Men oordeele.

MACAULAY (III, 55.)	BACO (*de Angmentis*, 5, 1.)
Baco knew this well. He has told us that there are persons, ‘scientia tanquam angeli alati, cupiditatibus vero tanquam serpentes qui humi reptant;’ and it dit not require his admirable sagacity and his extensive converse with mankind to make the discovery. Indeed, he had only to look within.	Doctrina circa Intellectum (rex optime) atque illa altera circa Voluntatem hominis, in natalibus tanquam gemellae sunt. Etenim illuminationis puritas et arbitrii libertas simul incoeperunt, simul corruerunt. Neque datur in Universitate rerum tam intima sympathia quam illa Veri et Boni. Quo magis rubori fuerit Viris doctis si scientia sint tanquam angeli alati, cupiditatibus vero tanquam serpentes qui humi reptant.

Baco zegt dus zoo goed als het tegenovergestelde van hetgeen Macaulay hem laat zeggen. Volgens Baco is een laakbare uitzondering datgene, waarvan Macaulay wil, dat het volgens Baco een zeer gewoon verschijnsel zal zijn. Want aan Macaulay's woorden: ‘Baco knew this well’, gaat deze zinsnede vooraf: ‘as if nine tenths of the calamities which have befallen the human race had any other origin than the union of high intelligence with low desires.’ Het hier zoo gewichtige woordje ‘*si*’, dat bij Baco voorafgaat aan de woorden, die door Macaulay worden aangehaald, maar dat door Macaulay is weggelaten, bewijst dat Baco zelf ‘high intellect’ en ‘low desires’ eigenlijk voor niet vereenigbaar hield.

Hier is het ons vergund een blik te werpen in Macaulay's manier van werken. Hij heeft natuurlijk de plaats in de *de Ang-*

mentis gelezen. Hij heeft natuurlijk die plaats niet opzettelijk vervalscht. Maar hem heeft daarin getroffen: ‘Scientia angeli alati’ en ‘Cupiditatibus serpentes qui humi reptant.’ Die tegenstelling werkt machtig op zijne verbeelding en prent zich in zijn geheugen met uitsluiting van al het overige. Waarschijnlijk heeft hij de plaats uit het geheugen aangehaald. Zoo is ook een groot geheugen niet zonder voorbehoud een zegen. Die een zwakker heeft, ziet allicht zijn aanhalingen nog eens na.

Op het stuk der monopoliën, waarover Macaulay handelt bl. 59-62, is er tusschen hem en Spedding geen verschil van gevoelen, wat de feiten betreft. Spedding zegt uitdrukkelijk (II 257): ‘No true friend to his memory will affect to find him blameless here’; maar tevens wil hij nauwkeurig onderzocht hebben, *in hoever* Baco hier te laken is, en of de fouten, die hij beging, zijn karakter kunnen brandmerken, dan wel veeleer zijn ‘such as a good man might be betrayed into almost unawares.’ Daarop heeft de nagedachtenis van Baco te meer recht, wanneer wij bedenken, dat Baco, toen hij de hier bedoelde fouten beging, zijn zeven en vijftigste jaar reeds was ingetreden en de voorafgaande jaren had doorgebracht (gelijk Spedding bewezen heeft) ‘without a stain.’

‘Vlekkeloos.’ Spedding is bereid dat woord te herhalen, ook ten aanzien van hetgeen thans bij Macaulay volgt: ‘In his judicial capacity’, schrijft deze, ‘his conduct was not less reprehensible.’ Wat Macaulay als grond aanvoert van Baco's betrekking tot Buckingham, wordt door Spedding, als uit de lucht gegrepen, afgewezen. Macaulay's aanklacht komt ten deze hierop neder: ‘Buckingham began to interfere in Chancery suits and Buckinghams interference was as might have been suspected, successful.’ Baco zou dus recht hebben gesproken tegen eigene overtuiging in, alleen ten gevalle van den nieuwen gunsteling des Konings. Spedding tart Macaulay eén enkel bewijs daarvoor aan te voeren. - Wellicht zal de onlangs ontdekte verzameling van Baco's vonnissen, weldra uit te geven door Munro (of is dit reeds geschied?) nieuw licht over dit punt doen opgaan.

Waarom heeft Macaulay zich niet kunnen bepalen tot hetgeen aan geen twijfel onderhevig is? Zelfs dan wanneer helaas! de substantie van zijn aanklacht onloochenbare waarheid bevat, moet Macaulay er nog een vorm aan geven, die niet aan de dokumenten

ontleend, ja daarmede in tegenspraak is. ‘Bacon.... accepted large presents from persons who were engaged in Chancery-suits’, schrijft Macaulay, en hier is niets tegen in te brengen. Ook is dit op zich zelf al treurig genoeg. Hierbij kan Macaulay het niet laten. Hoeveel heeft Baco ontvangen? ‘His enemies, lezen wij bl. 63, stated his illicit gains at a hundred thousand pounds. But this was problably an exaggeration.’ Wanneer men nu weet, dat er een brief van Baco is, waarin hij schuld belijdt, maar tevens van deze honderdduizend pond schrijft: ‘(it) is an abominable falsehood’, dan zal men toegeven, dat Macaulay's: ‘this was *probably* an exaggeration’ opnieuw bewijst, hoeveel moeite het dezen historikus kost, zich eenvoudig aan het getuigenis zijner bronnen te houden.

Nog eens: wat de hoofdzaak betreft, het feit geeft Spedding toe, gelijk Baco zelf reeds de waarheid er van erkend had, maar tevens houdt Spedding met den meesten nadruk het volgende staande: ‘I can find no proof that Bacon's judgments were ever influenced by the presents he received, or that he ever received a present believing that it was intended to influence his judgment.’

Zulk een bewijs, als waarvan Spedding het bestaan ontkent, had, bijvoorbeeld, kunnen gelegen zijn in Baco's houding nadat in het Huis der Gemeenten de beschuldigingen waren ingebracht. Die houding zou zeker duidelijk genoeg spreken, wanneer zij geweest was, gelijk Macaulay haar schildert. Ongelukkig toont Spedding ook hier met de stukken aan (II, 600) dat Macaulay beurtelings zijne eigene levendige verbeelding en dokumenten, om de eene of andere reden onbetrouwbaar, voor bruikbare historische bronnen aanziet. Zoo leest men de woroden, die Baco tot den Koning zal hebben gesproken en die Macaulay bl. 75 als Baco's *eigen woorden* aanhaalt, voor het eerst in een geschrift dat een veertig jaar later het licht zag. Zoo, om nog iets te noemen, wordt Baco's diepe neerslachtigheid geteekend volgens een *anoniem* geschrift, terwijl John Chamberlain uitdrukkelijk schrift: ‘It seems he (Baco) doth either dissemble or not feel the ignominy that hangs over him, *but carries himself as he was wont*.’ Zoo, eindelijk, verzekert Macaulay, dat Baco dringend de tusschenkomst van Jakob I ten zijnen behoeve inriep, in stede van aan het recht zijn loop te laten, terwijl èn een brief van Baco aan den Koning, èn een koninklijke boodschap aan de Lords ons, en dat in de duidelijkste

bewoordingen, juist het tegendeel verzekeren (Spedding II, 302); waarbij komt, dat Baco den 31 Mei 1621 van uit den Tower aan Buckingham schreef: ‘When I am dead he is gone that.... howsoever I acknowledge the sentence just, and for reformations sake fit, (was) the justest Chancellor that hath been in the five changes since Sir Nicholas Bacon's time (II, 345).’

Met dit getuigenis stond hij niet alleen. Macaulay vermeldt bl. 89 wat Ben Jonson van hem zeide: ‘My conceit of his person was never increased towards him by his place or honours; but I have and do reverence him for the greatness that was only proper to himself. In his adversity I ever prayed that God would give him strength; *for greatness he could not want*....

Dit getuigenis van Ben Jonson, zal men zeggen, bewijst alleen dat, waaraan niemand twijfelt; immers spreekt Ben Jonson alleen van Baco's grootheid, niet van zijn deugd!

Inderdaad: de Ben Jonson van Macaulay; Ben Jonson, *voor zoover zijne woorden door Macaulay worden aangehaald*, spreekt uitsluitend van Baco's grootheid, maar bij *Ben Jonson zelf* leest men na het aangehaalde: *Neither could I ever condole in a word or a syllable to him, as knowing no accident can do harm to virtue, but rather serve to make it manifest!*'

II.

Ik behoef mijne mededeelingen niet verder uit te strekken. Zij zijn in mijn oog talrijk en afdoende genoeg, om ons een denkbeeld te geven èn van Macaulay's karakter als schrijver, èn van Baco's karakter als staatsdienaar. Wat dit laatste betreft, - want het eerste heeft geen nieuwe kenschetsing noodig, - met gerustheid mag men verklaren, dat het vraagstuk, volgens Macaulay, met dat karakter gegeven: Laaghartigheid, verbonden met een hooge vlucht van geest, geheel van Macaulay's eigen vinding is. Baco heeft niets ontbroken dan de *hartstocht* van het goede, in de gewone omstandigheden van het leven. Het goede als algemeen beginsel: bevordering van het geluk onzer medemenschen, heeft nooit opgehouden zijn geest en zijn hart geheel in te nemen, voor zoover dat doel bereikt kan worden door de toepassing van zijne methode van onderzoek. Misschien valt eenige onachtzaamheid in zijn dagelijksch leven daaruit te verklaren. Zoo laat men zich op

een gedeelte van het schaakbord verrassen en slaan, terwijl de geest op een ander gedeelte van datzelfde schaakbord wonderen van scherpzinnigheid verricht en zich in staat betoont tot de hoogste inspanning. Wij worden dus zeker ook door Baco herinnerd aan de menschelijke beperktheid. Maar Baco schokt ons geenszins in de overtuiging, dat ons inwendig zedelijk leven het *geheel* is van de deugden en neigingen van geest en gemoed. Verstand en hart zijn tweelingbroeders: elk heeft zijn in menig opzicht zelfstandig bestaan, maar beiden hebben eén oorsprong en groote verwantschap.

Bij niemand blijkt het duidelijker, dan bij Macaulay. De tekortkomingen van den schrijver zijn ethische gebreken. Of met andere woorden: gegeven zijn ethos, het geheel van zijn inborst, moest hij als schrijver missen wat hij mist. Het kan hem, die nadenkt, tegenover Macaulay angstig te moede worden: hoevele gaven en deugden kan men bezitten, en toch behooren tot de Filistijnen!

A. PIERSON.

Een brief uit Bergen.

Aan mijnen geachten vriend, J.N. van Hall, hartelijk opgedragen

I.

Grootvaêr, in zijn' leunstoel, vangt zijn daaglijksch
middaguiltje. 't Rimplig voorhoofd buigt hij,
in katoen gehuld tot over de ooren,
op zijn borst; lichtblauwe cirkels vormen
zich, bij 't slapen, rond zijn waatrig oog, en
doelloos ligt zijn hand, vol blauw gezwollen
aders, naast zijn koffiekopje, op tafel.....

's Ouden ‘pleegkind’, zooals moeder 't noemde,
't ‘Poverjantje’[1] met zijn grauwe plunje,
huppelt, op de blankgeschuurde tafel,
om en rond. Hij zelf, toen 't laatste sneeuwkleed
nog zijn tuintje als met een dons bedekte,
had het lieve vogelken gevangen.
Broze halmpjes, vol van zwarte kleefstof,
had hij rondgespreid op 't naakte bloembed,
en, van achter 't raamken, hield hij, vroolik
dampend aan zijn pijp, een oog in 't zeil.... Daar
duikelt plots, met hangende natte veerkens,

1) *Poverjantje*, elders *roodborstje*, elders nog *poverken*. Van dit vogelken gewaagt de Antwerpsche volkssprenk: *'t poverken zingt zoowel van honger als van weelde*.

't arme diertje neêr. Van koude en honger
afgemat, bemerkt het nauw de korrels
voedzaam graan, of 't fladdert blij er henen!
Ei! Daar kleeft een halm hem aan de vleuglen!
't Schudt zijn wiekjes uit.... wil stijgen, heenvliên!
Worstlend raakt het met den poot een tweeden
halm! en ach! de hand des loozen vangers
grijpt haar prooi, en 't kooiken wordt gesloten!
Arme vogel!-
Toch, hij stierf noch kwijnde!
De oude had hem lief; hij voedde en streelde
hem zoo liefdrijk, sprak de gekste woorden,
alsof 't dier verstond, en - wonder was 't, ja,
reeds den tweeden Maandag at en dronk het
uit des ouden hand, dat het een lust was!
Zie! geen duimbreed wijkt het van den slaper:
rond zijn lange vingers, die bijwijlen
trillen in den sluimer, gaat en komt het,
pikkend, één voor één, de duizend kruimels!

II.

Traagzaam gaat, den linker voet half sleepend,
moeder rond de kamer. Schalksch nog immer,
kijft zij schertsend op het Poverjantje,
dreigend hem in 't keefken op te sluiten,
zóó hij vader wekt!
'Die grauwe pluimbos,'
bromt zij binnensmonds! 'Geen dag vervliegt er,
of - het is aan gang! Die vogel wekt hem
immer uit den slaap! En ach! het doet hem
zulk een deugd, zoo, naast zijn koffiekopje,
onder 't oog van vrouwken wat te rusten!....'

Liefdrijk buigt ze, een' stond, zich tot den slaper,
luistrend naar zijn rustig ademhalen.

- Goeie ziel! Zij sloeg, verleden Winter,
haren linker om... Nog alle dagen
wordt het feit herhaald, met een getrouwheid,
die d' evangelist haast zou beschamen!
‘Zondag was het... Uit de Vespers kwam zij;
't Was denzelfden dag, toen Klaas, de wever,
omkwam, op de groote baan van Brussel!
O! 't vroor steenen dik! - De gladde kerktrap
biedt toch zoo'n gevaar voor wie “kamant”[1] is!
Zie! daar daalt zij, stap voor stapken, neder,
't Kerkboekje in de hand, en 't mantelkapken
met de linker hand vóor de oogen sluitend,
om den fellen wind, die d' adem afsneed.
Plotslings glijdt zij uit... juist, op het laatste
trapken! Schier onmerkbaar was 't..... Zij viel, noch
deed zich eenig zeer! Doch, 's andren morgends,
nauwlijks kon zij staan.... Een boos gezwel was
zichtbaar aan haar' voet.... - en sedert sleept zij,
- bah! ook zóo is 't wel - den voet! Goddank nog,
dat zij kruk noch steunstok moet gebruiken!...’

En zoo gaat zij, nijvere huisbezorgster,
knikkebollend, zalig in haar' vrede,
van den waschsteen[2] naar de witte tafel,
van de tafel naar den waschsteen weder,
rood als bloed, uit echte Boomsche steentjes.
Is 't niet, of daar licht scheen van dat wezen?
Trots zijn diepe rimpels, ingevallen
wang en scherpe kin, toch bleef het schoon! Nog
spreekt een ziel uit dien verfletsten oogbal
en bijwijlen, glanst en kaatst hij stralen,
of daar binnen nog de Lente bloeide!
Uit het fijngepijpte mutsken piept een

1) *Kamant*, dit woord aan het Zuid-brabantsch dialect ontleend, zegt zooveel als: *slecht ter been, sukkelig*.
2) *Waschsteen*. Kleine gemetselde verhevenheid, die men in elke Zuid-brabantsche boerenwoning aantreft, en waarop aerdewerk en dergelijke gereinigd worden.

grijze bles, vlak midden op het voorhoofd;
ingevallen onder 't baaien keurslijf
zijn sinds lang de eens vroeger volle borsten;
doch te warmer slaat daaronder 't harte,
't liefdrijk hart, dat - trots de grijsheid - jong bleef!

III.

Zie! hoe stil, als vreesde zij, daar kraakte
onder haren tred één korrel zand, zoo
schikt zij 't aerdewerk, en kijft op poesje,
't katje van drie maand, dat kwispelstaertend
haar vervolgt, naar 't rokje klauwtjes slagend.
Vrede en liefde glanst door heel het huisje!
Op de kachel dampt de warme koffie. -
Door het venster, waar ijsbloemen smelten,
lacht de vriendelijke winterzonne!

IV.

Op het ruitken tikt met stijve knokels,
't gaffeltje in de hand, de jonge bode,
zoekend in zijn brieftasch!
Groetend opent
de oude 't raaam.
- ‘'nen Brief uit Bergen, vrouwken!’ -
Weg is de livreiman. Vroolijk stralen
de oogen in 't ontvleesd gelaat der oude;
koortsig drukt zij op haar' borst den brief vast,
lezend:
‘Wambeek bij Ternath,
Gullelmus
Roesems bij de kerk.’

Ei! Was 't de windtocht,
die, wen 't venster opstond, d' ouden wekte!

Was 't de Poverjan, die hem de vingers
pikte, of fladdrend rond zijn stramme hand vloog!
- Doelloos staart hij, rekt zijn' arm uit, lachend:
‘Seeminie! Gij zoudt mij laten slapen!
Halverdrie! Voorwaar, straks valt het donker...
Oei! nu slaapt men hand! God! Hoe dat kittelt...!’

Dan, het wijfje zit hem reeds ter zijde, en
toont hem, triumphant, het groene ‘kopken’
waarop *Bergen* staat, in zwarten stempel.
En opdat hij 't vatte, trots zijn doofheid,
roept zij luid, wen hij de hand aan 't oor brengt:
‘Vader! Nieuws van Frans!.. Die lieve zoon toch!’

V.

Nieuws van Frans! Des vaders hart gaat open....
Nieuws van Frans! Zijn hand en slaapt niet langer...
Dichter schuift hij bij het blijde vrouwtje,
zwijgend ziet hij uit haar' mond de woorden,
en, met lijze stem, den bril vóor de oogen,
leest zij plechtig:

Leopoldskazerne,
Bergen, 12 December.
Dierbare Ouders!

Nauwlijks ben ik hier - ik *moet* u schrijven!
Hoe weerstaan, waar 't harte zelf bevel geeft?
- Zeggen hoe, al ben ik mijlen verre,
steeds uw vreedzaam huisje vóór mijn' geest staat,
hoe ik immer denk aan de oude beuken,
die, bij nacht, om 't pannendakje ruisden,
zulks vermag geen pen ....
'k Ben bij u weder ....
'k Zit, bij 't venster, mijn tabak te vlechten,[1)]

1) *Tabak vlechten*. Eene der talrijke heemsche gewoonten. die meer en meer te loor gaan. De meeste Zuid-brabantsche boeren planten zelven voor eigen verbruik, eenige bedden tabak. Bij wintertijd, gedurende de middagrust en 's avonds, vlechten zij de gedroogde bladeren, ten einde de plant in vorm van gevlochten koorden te bewaren.

vol van vrede en lust, geen woordje sprekend!
Vader, in zijn hoekje, rookt zijn pijpje;
Moeder gaat en staat, en wascht en plascht, - en
't Poverjantje, fier, van op de schoorplaat,
pratelt, kakelt, dat mijne ooren tuiten.

Waar ik kracht vond, om, trots al de smarte
die mijn ziel volpropte, niet in tranen
los te barsten bij 't vertrek .... zie! vader,
moeder, zie .... dat bleef tot nu een raadsel,
waar ik nimmer antwoord zal op vinden.

Vader hoor ik nog, de woorden sprekend:
'Frans! Hou steeds aan deugd en eer, mijn jongen!
Boven geld en goed, op aarde, gaat een
reine naam, en een gerust geweten ....
Ga ... Ik ze ... gen u....'
Ik voelde aan 't drukken
van uw hand, hoezeer gij beefdet, vader.
Vol schoot mijn gemoed .... maar, zwijgend, slikte ik,
schouwend naar den grond, den krop naar binnen....

Moeder zie ik nog.... Met tranende oogen,
oogen, met den voorschoot rood gewreven,
reikt zij mij wat appels in een doekje,
'pondings'[1)], rijp en rond, van d'ouden 'waaiboom',
die ik zelf geplukt had, toen het Herfst was.
Dank u, moeder, voor den blanken gulden
dien gij hadt verborgen in het pakje:
toen ik, 's avonds, hier kwam, en mijn pakje ont-
knoopend, mijne lieve pondings uitnam,
viel blij rinkelend het zilvren muntstuk

1) *Ponding*, soort van appelen, zoo genoemd om de buitengewone grootte. In West-Vlaanderen zegt men ook *pinting*.

neder, en ik drukte 't aan mijn lippen...
Talloos, moeder, zullen weken vlieden,
eer ik mijnen gulden zal verliezen...

Doch 't was tijd! - ik kon niet meer! Ik voelde 't!
Spraakloos snelde ik heen, het hoofd gebogen,
wegen door en stegen, recht ter weide,
zonder ééne stonde te verpoozen...
Immer keek ik om... Den toren zag ik,
met zijn' weerhaan, die in 't zonlicht fonkte
'k zag den hoogen nootlaar vóor de herberg,
'k zag de blanke treurwilg op het kerkhof,
'k zag ons huisje, met zijn roode pannen,
en - den kijker, dien ik zelf geverwd heb,
zag ik gansch omzwermd van blanke duiven.
'k Riep dat al adee! O! luider, luider
had ik kunnen schreeuwen tot den gouden
weerhaan: ‘'k Heb u lief!’ tot al de boomen:
‘'"k Heb u lief!’ tot mijne duiven! ‘'k Heb u
lief als vrienden, magen, lief als broeders!’
Och! mij was 't, alsof ik plotsling stom werd!

Toen, juist achter mij, bewoog zich, luide
ruischend, het geblaart der hazelaren.
God! Met vroolijk loeien draafde ons kalfken,
witgevlekte lieveling van moeder,
naar mij heen. Doch, toen het mij zoo droef zag,
toen ik het niet streelde tusschen de oorkens,
werd het zelf zóo droef, als of 't verstaan kon,
ach! hoe noode ik scheidde van mijn dorpje.
Treurig stak het, door de logge balie,
't bonte kopje, en zag mij vrank in de oogen;
en - of 't vragen wou: ‘Waarom verlaat ge ons?’
schreide 't driemaal *boe*, en scheen te weenen.

Dat, ja, was te veel! De tranen barstten
- 'k wilde of wilde niet - uit bei mijne oogen,
en zoo snel ik konde vluchtte ik veldwaarts,
tot èn berk, èn wilg en 't gouden haantje,
aan mijn oog verdwenen... - Gansch dien avond...

VI.

Stottrend las de moeder. Eensklaps bleef zij
midden in een' volzin, haapren. Snikken
smoorden hare stem, en de oude vader
wien de tranen reeds uit de oogen bolden,
bracht, uit schaamte, en om zijn leed te bergen,
't leeggedronken kopken aan zijn lippen.

Antwerpen, 12 Dec. '82.
POL DE MONT.

Politiek overzicht.

Rotterdam, 24 Januari.

Als een treurjaar is het jaar 1883 voor de fransche republiek begonnen. De dood heeft mede een woord gesproken in den strijd der partijen en plotseling een verbond gemaakt met die republikeinen, die naar Maratschen trant in het afbreken van al wat uitsteekt, in het neerhalen van al wat omhoog streeft, in een gelijkmakingsproces het ideaal zien eener republiek, die gelijkheid in haar vaandel schrijft. Met zoo machtige stem heeft hij gesproken, dat voor een wijle schrik en rouw allen vereenigde, die kort te voren in het najagen van persoonlijke belangen elkander bekampten, onbezorgd voor den dag van morgen. Dat morgen verrees plotseling voor hen als een omsluierde gedaante, wier onheilspellend wezen zij huiverig wenschten te ondervragen, zonder dat zij konden hopen een antwoord te ontvangen.

Louis Blanc, Léon Gambetta, Generaal Chanzy, - men verwondert zich, dat ik die trits in éénen adem noem, daar de roem van één hunner de anderen zoozeer overschaduwde, dat de natie gelijktijdig aan dezen nauwlijks denken kon, toen haar hart rouwde om haar lieveling. Niettemin voegt het om der onpartijdigheid wille ook Louis Blane en Chanzy te herdenken, die beiden althans behoorden tot het uitstervende geslacht der mannen voor wie gedachten en daden meer waard zijn dan woorden en leuzen, waarvoor Frankrijk al meer en meer begint te knielen. Aanzien en invloed hadden die beiden weinig meer. Louis Blanc, te eerlijk en te veelzijdig ontwikkeld om vrede te kunnen hebben met de jongste politieke wijsheid, die uit het brein van de menners zijner partij te voorschijn komt, had langzamerhand zich het bestuur der uiterste linkerzijde voelen ontglippen, al was bij zijn aanhangers en ook bij

zijn tegenstanders een *succès d'estime* nog altijd zijn deel. Chanzy, te gematigd van beginselen om de republikeinsche staatkunde te volgen op alle kronkelpaden, waar zij haar voet zette, en aan den anderen kant te zeer aan zijn vaderland gehecht om die republiek niet eerlijk te blijven dienen met al zijn talenten, had zich in den laatsten tijd uit het openbare leven teruggetrokken en zich geheel aan zijn dienstplichten gewijd, ten gevolge waarvan slechts in kleinen kring de herinnering bewaard bleef aan de door hem in den oorlog bewezen diensten en met die herinnering de hoop, dat eens nog het lot hem zou plaatsen op hooger standpunt tot heil des lands. Maar wat vroeg de natie naar Louis Blanc of Chanzy, toen de stervensmare zich verbreidde van den man die meer dan iemand anders haar hoop was en haar toevlucht?

'Daar ligt de hoop van staat!' - in deze woorden laat zich de gedachte weergeven die allen bezielde, bij het lijk van den nog kort geleden jeugdigen en krachtigen Gambetta, wien nog door een ieder een lange politieke loopbaan was voorspeld. Inderdaad wel daalde met hem een stuk geschiedenis ten grave, maar meer nog een hoop der toekomst. Men was gewoon geweest zijn invloed te ondergaan, hetzij deze in 't geheim werkte of in 't openbaar zich gelden deed, en op dezen invloed bouwde men bergen voor 't geval van alle toekomende moeilijkheden en mogelijke ernstige gebeurtenissen. Al had zijn prestige niet gewonnen door de lichtvaardige wijze, waarop hij in enkele weken zijn eigen ministerie, het langverbeide, had afgebroken, die diepe teleurstelling kon het geloof niet dooden, dat deze man de Jozua moest zijn, die de natie het beloofde land zou binnenleiden. Wat op Gambetta's roem zij af te dingen, de man, in wien dus een geheel volk gelooft, is een groot man. Al heeft die grootheid haar grenzen, ze te betwisten is onmogelijk. Trouwens ze werd na zijn sterven niet betwist, noch in de buitenlandsche pers, die of hem uitbundigen lof toezwaaide, of hem eerbiedige hulde bracht, noch in de binnenlandsche, hem vijandige pers, die in haar verheerlijking van den overledene zelfs verder ging dan de bevriende, daar zij vrij algemeen hem zulk een overwicht toekende, dat zij in zijn stervenssponde de lijkbaar waande te zien der republiek.

Wat was de bron van Gambetta's grootheid en in welk opzicht was hij een groot man? Onpartijdig uitspraak te doen is in de toekomst de taak der historische kritiek, die het zeker in

een dankbaar volk niet misprijzen zal, dat het de uitvaart van dien burger vierde met koinklijke eerbewijzen en dat het jammerde over zijn verscheiden als over een nationaal verlies, maar toch wellicht verwonderend zal vragen, door welke daden hij die overmaat van verheerlijking heeft verdiend. Dit althans valt reeds nu moeilijk te betwisten, dat hij van staatsmanstalent nooit blijken heeft gegeven en dat zijn invloed licht even dikwijls ten verderve als tot heil van den staat heeft gewerkt. Evenmin dat de kleinheid zijner omgeving een hem dienstig en gevallig voetstuk was zijner grootheid. Maar aan den anderen kant moet getuigd worden, dat hij twee gaven bezat, die hem boven het gros der stervelingen onderscheidden en hem zalfden tot een heerschersgeest. De eene was die eener machtige welsprekendheid, die te allen tijde het passende woord wist te vinden om zijne hoorders aan te grijpen, mee te sleepen, op te heffen. Door wijsgeerige diepte of logischen betoogtrant moge zij zich niet hebben onderscheiden, door gelukkige woordenkeus, verrassende wendingen, ironische uitvallen, bovenal door bezielende voordracht muntte deze redenaar ver uit boven alle redenaars, die naam hebben gemaakt in de republiek. Zijn tweede gave was tact om met spoed en met veerkracht te handelen, telkens als een gewichtig oogenblik tot handelen noopte en verlegenheid de vindingrijksten had bevangen. De dagen der nationale verdediging tegen den vijand van buiten en die der nationale verdediging tegen de reactie van binnen getuigen van die gave. Zijn naam werd in die dagen het symbool der vereeniging van alle vaderlanders, van alle republikeinen, hetgeen, gepaard aan de omstandigheid, dat hij meer dan eens in korte gevleugelde woorden uitdrukking heeft weten te geven aan de beginselen of begeerten, die de meerderheid bezielden, heeft gemaakt, dat steeds hij als de vertegenwoordiger van de eenheid der republikeinsche partij werd beschouwd, ofschoon zeker hij niet het minst tot haar verdeeldheid heeft bijgedragen.

Of werkelijk voor de toekomst der republiek veel in Gambetta verloren is, valt hoogst moeielijk te beantwoorden. Zoo hij eenmaal geroepen werd - en naar menschelijke berekening moest die dag eerlang aanbreken - het lot van zijn land te besturen, dan zou nog de ervaring geleerd moeten hebben, of deze man van ontzaglijke wilskracht en energieke voortvarendheid opgewassen zou zijn voor de betrekkelijk nederige, vaak vermoeiende en weinig op-

wekkende taak van eerste dienaar eener souvereine natie te zijn. Hot zou met zijn dietatorialen aanleg weinig hebben gestrookt, die met deze bescheiden rol wellicht geen genoegen had genomen, maar in den overmoed der zelfverheffing de hoogste belangen des lands aan persoonlijke inzichten had opgeofferd. In zooverre hadden zij gelijk, die, bevreesd voor 's mans gewettigde eerzucht, al het hunne deden om zijn verheffing te voorkomen, al gaven zij met hun angst eer de maat hunner eigen nietigheid dan die zijner grootheid aan. Maar anderzijds is het dan nog de vraag, of met dit gevaar de zekerheid te duur was gekocht, dat de republiek althans een man bezat, op wien zij staat kon maken en die tot handelen bekwaam was, als zij zich van moeielijkheden binnen- of buitenslands zag aangerand. Voor bijzondere omstandigheden was Gambetta de man, ja de eenige man. Het was een zeer juist instinct bij de massa's, dat ze dit deed gevoelen en daarom deed treuren, alsof der republiek haar steun was ontvallen. Wel waren dadelijk eenige bladen gereed, vooraan het orgaan van het E l y s é e en het orgaan van den president der Kamer, om op te komen tegen de voorstelling, alsof er met den val van dezen grooten burger iets was veranderd, maar het geschiedde zeker minder uit welgevestigde overtuiging dan om den terneergeslagenen een hart onder den riem te steken. De bedrijvigheid in de aan de republiek vijandige kampen bewees terstond, hoezeer het noodig was. Het dwaze manifest van Jérôme Napoléon, dat naar verzekerd werd strekte om een weinig minder dwaze beweging ten behoeve van Chambord te voorkomen, was als een triomfzang bij het lijk van den grooten republikein. Wat deze door de Bonapartisten zelven verloochende Napoleon met zijn theoretische staatsgreepstudie beoogd moge hebben, dit heeft hij althans verkregen, dat de zwakheid eener van haar hoofd beroofde republikeinsche meerderheid in het helderste licht verscheen. Over deze vastenavondsgrap toch geraakte de Kamer geheel buiten zichzelf van ontsteltenis, en in de verwarring van het eerste oogenblik was zij genegen, tot straf voor een dollen *coup* van een door niemand ernstig beschouwden pretendent, alle nakomelingen van vorsten, die over Frankrijk geregeerd hadden, uit Frankrijk te bannen. Zoover zal het nu wel niet komen, maar toch acht men de republiek niet bevestigd, voordat weder met een uitzonderingswet de gewone practijk van het keizerrijk wordt gevolgd, en in dit land van vrijheid en gelijkheid een klasse

van *suspects* wordt geschapen. De *politique d'effarement* heeft weder het hoogste woord, en dadelijk deed zich het gemis gevoelen van den man, die herhaaldelijk het gepaste woord voor het juiste oogenblik wist te vinden. En tegenover die *politique d'effarement* bij de vertegenwoordiging, bij het gouvernement de *politique d'effacement*, die door het hoofd des Staats zeker te ver wordt gedreven en in zijn van zelfvertrouwen verstoken ministers maar al te trouwe vertegenwoordigers vindt. Zou het wonder zijn, als het dus eenmaal komen moest tot een *effondrement?*

Nu is Jérôme Napoleon zeker wel de laatste, van wien de republiek iets zou hebben te vreezen. Over 't algemeen koesteren de Franschen voor dezen nakomeling van een *en décadence* geraakt heerschersgeslacht, die in de dagen der despotie coquetteerde met de vrijgeesterij en in de dagen der democratie knipoogt tegen de mannen van het behoud, die steeds mond en pen wel wist te roeren, maar in zijn gemakzucht het handelen en strijden aan anderen overliet, een onbegrensde minachting. Zijn manifest vond dan ook volstrekt geen weerklank. De oude Rouher keurde het af, de kern der Bonapartisten was er niet mee ingenomen, De Cassagnac bespotte het, de legitimisten waren er woedend over, de republikeinen lachten er om. Het grappigste van het geval is daarbij, dat de prins, wien het zeker niet aan scherpzinnigheid ontbreekt, bijna in alles wat hij zegt volkomen gelijk heeft. Maar er zijn van die waarheden, die men zich niet door iedereen laat zeggen, het allerminst door een Napoleon. De ergernis, dat een zoo weinig vleiend, doch, naar veler geweten getuigde, zoo waar beeld der republiek, door een Napoleon werd ontworpen, zal ruimschoots haar deel gehad hebben aan de felheid, waarmee regeering en Kamer zich genoopt voelden tegen hem op te treden. Anders mocht de republiek hem eer dankbaar zijn, dat hij haar voor 't complot der legitimisten heeft bewaard, die althans om hun getalsterkte en om den steun der kerk meer te duchten waren dan hij. Toch is ook van hen voor de republiek op den duur wel niets te vreezen, want in één opzicht staat de *Roy* weer ver, zelfs bij Jérôme ten achteren, dat hij van zijn tijd hoegenaamd niets begrijpt en zich alleen in een wereld van mummies beweegt. Neen, zoo er van één zijde iets te vreezen is, dan is het eer van die der familie Orleans. Zij is politiek genoeg om zich te onthouden van complotteeren, maar zich in alle bescheidenheid aan den dienst

van haar vaderland te wijden. Haar aanhang is er niet geringer om, en het behoort zeker niet tot de onmogelijkheden, dat de hertog van Aumale een ernstig candidaat wordt voor het presidentschap der republiek. Waarom ook niet? Het ambt dat voor iederen burger openstaat, kan voor een prins uit het huis van Orleans niet afgesloten zijn. Maar kwam het daartoe, zou dan een restauratie niet tot de mogelijkheden behooren? Ik weet wel dat dit speeuleeren is op een verre en zeer onzekere toekomst, maar de verschijnselen van het fransche staatsleven zijn wederom, misschien meer dan ooit, van dien aard, dat het onverwachtste voor de deur kan staan, het verrassendste plotseling overvallen kan.

Welken invloed zal op Frankrijks buitenlandsche betrekkingen de dood van Gambetta uitoefenen? Het komt ons voor een dwaling te wezen, dat zijn verdwijnen van het staatstooneel de kans op een oorlog vermindert. Het is waar, hij was de verpersoonlijking van de *revanche*-idee, maar daaruit volgt geenszins, dat die met hem is begraven. Wij hebben de verzekering van Brisson's orgaan, waarvan Duitschland acte heeft genomen, niet noodig om ons daarvan te overtuigen; het is te zeer bekend, hoe de smart om het afgescheurde grondgebied, de begeerte naar wraak voor die afscheuring gevoelige snaren doet trillen in het hart van iederen Franschman, zoodra slechts iemand het woord *revanche* op de lippen neemt. Als Frankrijk de kans schoon ziet, zal het zijn slag zoeken te slaan ook zonder Gambetta; zoolang het van zijn machteloosheid overtuigd was, zou het niet te wapen loopen, ook niet met Gambetta. Want daarvoor althans was die *fou furieux* te koel van hoofd en te bezadigd, om zijn land zonder eenige hoop op succes in de jammeren des oorlogs te storten. Zooveel in zijn vermogen was, trachtte hij bondgenooten voor Frankrijk te winnen en de weermiddelen te versterken, om gereed te zijn, als de dag der vergelding mocht aanbreken, maar dien dag te voorschijn te roepen, alvorens gereed te zijn, hij zou daaraan niet gedacht hebben, tenzij een volkswil of een volkswaan hem had gedwongen. Thans na zijn dood is het even waarschijnlijk of even onwaarschijnlijk, dat de volksstem daarheen zal drijven. Over 't geheel is de natie te bevreesd geworden voor gevaarlijke avouturen, om voorloopig in een revanche-idee iets meer te zien dan een blikken sabel die men zwaait, maar waarmee men niet van plan is iets kwaads uit te richten.

Maar dit zeker is waarschijnlijk, dat Gambetta's dood oorzaak wordt, dat Frankrijk meer dan vroeger geïsoleerd zal staan onder de natiën. Al zijn Gambetta's eerste schreden op diplomatiek terrein niet gelukkig geweest, hem komt toch de verdienste toe te hebben ingezien, dat Frankrijk behoefte had aan bondgenooten, wilde het in den raad der volken nog iets beteekenen. Door overmaat van schroomvalligheid, angst om zich bloot te geven, verzuimen steeds Frankrijks ministers van buitenlandsche zaken die waarheid toe te passen. Het gevolg is, dat Frankrijks aanzien, op het Berlijnsche congres stijgende, daarna merkbaar is gedaald. Kenschetsend is de houding in de Egyptische zaken, waarbij het tusschen twee stoelen op den grond is gaan zitten. Eerst heeft het rustig aangezien, dat een coalitie van vier mogendheden zich vormde tegenover een zoogenaamde Engelsch-Fransche alliantie, en daarna heeft het er zelf voor gezorgd, dat die Engelsch-Fransche alliantie in werkelijkheid niet bestond. Op onverantwoordelijke wijze heeft het dus al zijn invloed in Egypte verspeeld. Ronduit bespottelijk is de quasi-waardige houding, die de minister Duclere nu aanneemt, als hij in antwoord op Engelands aanbiedingen om nog een stukske invloed te behouden, zich in een deftig stilzwijgen hult en na Engelands eigenmachtig opheffen der dubbele contrôle plechtig verklaart zijn vrijheid van handelen terug te nemen. Op dezelfde wijze kan de huurder van een huis, die door zijn medehuurder, na met een verachtelijk stilzwijgen geantwoord te hebben op het welwillend aanbod om zich met een zolderkamertje te vergenoegen, de deur uit wordt geworpen, als hij op straat is aangeland, triomfantelijk uitroepen, dat hij zijn vrijheid van handelen terugneemt! Als in de Egyptische zaken, zal het in andere gaan, zoolang geen minder angstvallige geest het departement van buitenlandsche zaken bezielt. Het was Gambetta's streven de Engelsche vriendschap aan te kweeken, in Rusland connecties te zoeken, met Italië op goeden voet te blijven - tegenwoordig versmaadt het ministerie van buitenlandsche zaken iedere nauwe aanraking, opdat het niet de welwillendheid van den duitschen Rijkskanselier verbeure.

Het kan niet ontkend worden dat over 't geheel de betrekkingen der natiën onderling op niet zeer bevredigenden voet staan; zonderdat van bepaalde oneenigheden sprake kan zijn, laat toch de harmonie van het europeesche concert te wenschen over. De tijdelijke combinatie der vier mogendheden van het Oosten tegenover

de Engelsche pretenties heeft maar een zeer zwakken band gevormd, te zwakker omdat de combinatie bleek volstrekt niets te vermogen. De vereeniging was te kunstmatig om de verschillen in belangen uit te wisschen, die juist weder meer op den voorgrond zijn getreden. Tusschen Italië en Oostenrijk is merkbare verkoeling ontstaan, eerst daar de keizer steeds draalde het bezoek van Italië's koning te beantwoorden, daarna toen de impolitieke terechtstelling van den *would-be* moordenaar Oberdank de heetbloedige Italianen, zelfs al waren zij geen republikeinen en irredentisten, tegen de steeds met achterdocht bejegende Oostenrijkers in het harnas joeg. Anderzijds verkoeling tusschen Duitschland en Rusland, daar de Duitsche officieuse pers weder door de periodiek terugkeerende manie werd aangegrepen om russische oorlogstoebereidselen te ontdekken en in den aanleg van spoorwegen en vestingwerken in Rusland aanleiding te vinden voor waarschuwingen tegen de bedoelingen van het panslavisme. Zeer toevallig kwam juist terzelfder tijd aan het licht, dat de geheimzinnige reis van Bismarck naar Weenen in 1879 een formeele alliantie tusschen Duitschland en Oostenrijk tot stand had gebracht, waardoor het innige van den band tusschen deze zusterrijken den beiden bijloopers in Oost en Zuid duidelijk werd gemaakt. Wel heette het huwelijk slechts voor vijf jaar gesloten, maar het was voor verlenging vatbaar, en de vijfjarige termijn was wellicht juist gekozen met het oog op verlenging, naar hetzelfde beginsel als een Fransch socialist in vijfjarige verlengbare huwelijken meende te ontdekken: *un nouveau moyen pour chasser l'ennui du ménage*, daar de vrees voor opzegging van den huwelijksband van de eene zijde de andere partij prikkelt om al het mogelijke te doen ten einde de verlenging te verzekeren. De reis van Von Giers heeft in deze exclusieve stemming geen wijziging kunnen brengen. Dat deze reis diplomatieke bedoelingen had, was wel niet twijfelachtig. Juist met het oog op het buitenland toch was deze diplomaat door den Czaar tot zijn eersten minister benoemd, met voorbijgang van den panslavist Ignatief, en het moest den Czaar verdrieten, niettegenstaande dat blijk van welwillendheid tegenover het Westen, achterdocht in plaats van toenadering te oogsten. Hierin verandering te brengen was zeker het doel van Von Giers' zending. Zoo die is mislukt, niettegenstaande de russische en slavische sympathieën van den Oostenrijkschen Rijkskanselier en het ministerie Taaffe, is dat een bewijs te meer voor het overwicht van Bismarck,

die wellicht nog niet vergeten kon hoe de Czaar, door Skobelef met eerbewijzen te overladen, het panslavisme te vriend hield. Wat blijft er dan eigenlijk van het europeesche concert over? Aan den eenen kant Engeland, dat zonder zich om anderer instemming of anderer verzet te bekommeren recht op het doel afgaat, dat zijn eigenbelang voorschrijft; aan den anderen kant een duitsch-oostenrijksche alliantie, geleid door de krachtige hand van den duitschen Rijkskanselier, die zich in Konstantinopel weet te nestelen, terwijl Albion Kaïro beheerscht; daarnevens drie andere mogendheden, die zonder aan deze of aan gene zijde te behooren, elkander vrij wantrouwend aanzien en bondgenooten zoekend bij de machtigen, vriendelijk maar stellig buiten de deur worden gezet. Dit alles is nu wel niet bijzonder ernstig; het zijn geen zwarte stippen aan den horizon, maar slechts grauwe wolkjes die voorbijtrekken, gelijk de Mazade zich gelukkig uitdrukte; maar van zulk een onderlinge verhouding tot een eendrachtig samenwerken is een lange schrede.

Schoon de gedragslijn, die Engeland in de toekomst in Egypte denkt te volgen, zich nog niet met volkomen klaarheid afteekent, is dit althans zeker, dat Engelands opperheerschappij in het Nijldal voorgoed is gevestigd en dat voorloopig de Khedive niet meer is dan een speelpop in Lord Dufferin's hand. Waarom ook zou een liberaal ministerie aarzelen, hoe fel zijn leden zich eenmaal kantten tegen het imperialisme nu Europa er toch vrede mee toont te hebben en de Engelsche natie het toejuicht? Door Egypte inderdaad is dit ministerie sterker dan ooit. Wel zwijgt de kritiek over deze expeditie geenszins; zelfs doen zich telkens nieuwe afkeurende stemmen hooren; maar toch blijven die uitingen op zich zelf staan en koestert de natie in haar geheel zich welbehagelijk in de bedenkelijke glorie, die de britsche standaarden van uit het land der Mamelukken omstraalt. Door dit succes aangemoedigd, wil het ministerie niet op zijn lauweren gaan rusten, maar heeft het zich innerlijk versterkt om thans met vernieuwden ijver het langbeloofde plan der binnenlandsche hervormingen in uitvoering te brengen. De opneming van Lord Derby en Sir Charles Dilke in het kabinet is algemeen met bevrediging vernomen. Voor de koningin moet het een moeielijk besluit zijn geweest den baronet, die in den aanvang zijner loopbaan van zijn republikeinsche neigingen geen geheim maakte en waar het kon, de financiën van het vorstelijk huis zocht te besnoeien, in haar kabinetsraad op te nemen.

Maar als steeds woog haar het landsbelang het meest, dat zeker gediend is met de benoeming van Dilke, over wiens bekwaamheid en algemeene ontwikkeling maar één roep is. Vooral om de radicalen, die door het uittreden van Bright min of meer wantrouwend waren geworden, weer meer voor het ministerie te winnen, was deze benoeming, reeds dikwijls gevraagd of voorspeld, noodzakelijk geworden. Zeer verstandig is als tegenwicht Lord Derby uitgekozen, die met zijn nuchtere practische wijsheid en zijn eenvoudige *common sense*-politiek die klasse van oude Whigs met dit vooruitstrevende ministerie verzoent, wier liberalisme terugschrikte voor de stoutheid, waarmee het aan de welbeproefde grondslagen van het britsche staatsgebouw dorst raken.

Eene dergelijke verandering greep ook plaats in het spaansche ministerie, maar of het hier tot versterking zal leiden, is een andere vraag. Onverwacht als steeds in Spanje vertoonde zich een ministerieele crisis, niet eens teweeggebracht door de beweging der partij van Serrano, die, hoe ook in de vrijzinnige pers verheerlijkt, een doodgeboren vrucht is gebleken. De crisis, die althans de gelegenheid aanbood aan Sagasta om bij de reorganisatie van zijn kabinet met de wenschen der Serranisten te rekenen, is voorbijgegaan, zonder dat hun een enkele portefeuille ten deel viel. Moest Sagasta zijn sterkste steun ontvallen in den minister van financiën, die voor zijn plannen geen bijval kon vinden bij zijn ambtgenooten, het was voor hem geen reden thans ook voor de twijfelachtige hulp der democraten de hofpartij, vertegenwoordigd door Martinez Campos en Vega de Armijo, overboord te werpen. Eenige minder bekende elementen werden opgenomen, van welke de nieuwe minister van financiën terstond verklaarde de financiëele beginselen van zijn voorganger te zullen toepassen, waarover juist de crisis is ontstaan. Men weet, dat dergelijke zonderlingheden in Spanje niets zonderlings zijn. Is het ministerie dus, wat talenten betreft, niet versterkt, de vrijzinnigen hopen, dat de behoefte aan een goede verstandhouding met de meer geavanceerde groepen een waarborg zal zijn voor een vooruitstrevende politiek.

Gelijk steeds in den aanvang des jaars, garen de ministeriën krachten voor den nieuwen parlementairen strijd. Genoeg valt hier en ginds te verrichten, om met belangstelling te wachten wat de toekomst baren zal.

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

***Lentesotternijen, poëzie van* Pol de Mont. Gent, Ad. Hoste 1881.**
***Loreley, verstrooide bladzijden uit het boek der lijdenschappen, poëzie van* Pol de Mont. Utrecht, J.L. Beijers 1882.**
***Idyllen* van Pol de Mont. Sneek, H. Pyttersen Tzn. 1882.**
***Gedichten* van Jacques Perk, *met voorrede* van Mr. C. Vosmaer en *inleiding* van Willem Kloos. Sneck, H. Pyttersen Tzn. 1882.**
***Eene liefde in het Zuiden, gedichten* van Fiore della Neve. Sneek, H. Pyttersen Tzn. 1881.**
***Liana*, door Fiore della Neve. Sneek, H. Pyttersen Tzn. 1882.**
***Tienden van den oogst, gedichten* door M. Coens. Amsterdam, A. Akkeringa. 1882.**
***Gedichten en Gedachten*, door G. Waalner. 's Hertogenbosch, W.C. van Heusden. 1882.**
***XL Gedichten* van F.L. Hemkes. Leiden, E.J. Brill, 1882.**
V.A. de la Montagne, *Gedichten*. J. F, Haeseker & Co. - Haarlem. De Seyn Verhougstraete-Roeselare 1883.

Er komt in de *poesies* van Sully Prudhomme - die uit de jaren 1872 tot 1878 - een heerlijk gedicht voor, *La revolte des fleurs* getiteld.

De Roos verveelt zich, haar rijk is uit; de mensch heeft de zuivere lucht bedorven; overal muren en straatsteenen; er is voor haar geen plaats meer; men kweekt haar nog, maar vereert haar niet meer. De overige bloemen deelen de grieven van de roos, en zweren een duren eed dat zij voortaan den mensch hare kleuren en geuren zullen onthouden; hij moge dan leeren gevoelen, wat het zegt haar te missen. Zij houden woord: de eerstvolgende Mei brengt geen bloemen meer. Eerst zijn de menschen er niet al te zeer door ontstemd; zij hebben er immers geen korrel

graan minder om. Maar als de werkstaking blijft aanhouden, begint men het gemis allengs te gevoelen. Men krijgt behoefte aan bloemen; men arbeidt nog, maar als zijns ondanks, en zonder lust. Geen feesten meer, die den arbeid afwisselen; want wat is een feest zonder bloemen? Men snakt naar bloemen; men zou een schuur met graan willen geven voor één enkele levende roos. Eindelijk, als het vijf jaren geduurd heeft, stijgt de nood ten top. ‘Bloemen! bloemen!’ roept het volk - maar te vergeefs. Een stomme verslagenheid spreidt zich over de menschheid als een doodskleed uit.

In die dagen leefde een zonderlinge grijsaard. Hij had te midden van de bedrijvige menigte zijn taak, de studie van het heilige schoone, onafgebroken voortgezet - het was de laatste dichter. Uit zijn borst stijgt een vurige bede tot de roos, dat zij weêr moge voorzitten bij de kinderen des vredes, weêr het werk van den arbeid verlichten, weêr de vrouw sieren moge. Voor die dichterlijke bede voelt de roos haar wrok wijken, haar stengel beeft, een knop trilt - en op eens barst zij open, schitterend ontluikend in haar volle pracht. Het nieuws loopt van mond tot mond. De menigte is in verrukking, en één enkele kreet doet de lucht weêrgalmen: ‘De roos bloeit weer!’ Op hetzelfde oogenblik ontluiken alle andere bloemen. De menschheid trilt weer van vreugde en de dichter eindigt met de bede:

> O fleurs! puisse longtemps votre annuel retour,
> Par qui le soir du monde à son aube ressemble,
> Rajeunir l'idéal et raviver l'amour!

Zooals na deze werkstaking der bloemen zou het, dunkt ons, gaan, wanneer de dichters aan onze voor materialistisch uitgekreten eeuw den rug toekeerden. Ook hier zou men zich aanvankelijk weten te schikken, maar allengs, zonder zich nog rekenschap te geven van den aard van het gemis, een ledig gaan voelen, en, gebukt onder den arbeid van den dag, gaan snakken naar wat poëzie om kleur en geur te geven aan de eentonige dagtaak.

Rajeunir l'idéal - zou dat ook niet de taak van de poëzie zijn? En zouden wij niet gretig het oor leenen aan hen, die zóo de stemmingen van ons gemoed, al wat daar binnen juicht en lijdt, in beelden en klanken weten te brengen?

Men heeft jaren waarin de rozen in rijker voorraad, in grooter verscheidenheid, in frisscher kleuren bloeien dan anders. Zulk een

rozenjaar beleefde onze poezie in 1882. In allerlei tonen en vormen, onder allerlei kleed komen de gedichten tot ons, en vragen gehoor.

Het levendigst worden wij getroffen door het lied, dat van de overzijde van den Moerdijk ons tegenklinkt: door de zangen van P o l d e M o n t, sedert weinige maanden leeraar in het Nederlandsch aan het Athenaeum te Antwerpen. De Mont is een leerling van het kleine seminarie te Mechelen en van de Leuvensche Hoogeschool, en was in die hoedanigheid een tijdlang een vurig clericaal. ‘Katholiek en Vlaamsch’ noemde hij zich in het voorwoord, gedagteekend ‘Mechelen 1 Marias maand 77’, van zijn bundel *Waarheid en Leven*, waarvan de eerste twee afdeelingen de beteekenisvolle opschriften voeren: *Cantemus Domino* en *Vlaanderen*.

Meu mag het er voor houden, dat de dwepende jonkman niet zonder hevigen en bangen strijd de kluisters van het clericalisme zal hebben verbroken en dat hij met weemoed het beeld van ‘'s Hemels Vorstinne’, tot wie hij eenmaal zijne verzuchtingen in een vroom ‘Ave Maria’ deed oprijzen, allengs zal hebben zien verbleeken; - maar dat hij uit den strijd met ongebroken kracht en met gelouterd talent is te voorschijn gekomen, dat getuigen de bundels *Lentesotternijen, Loreley* en *Idyllen*, welke in het laatst van 1881 en in den loop van 1882 het licht zagen.

Het is of de Mont zijne schade in moet halen, nu hij de lente bezingt, niet meer zooals zij zich aan hem vertoont door de smalle vensters van een seminarie, maar zooals hij haar, in bandelooze uitgelatenheid, buiten in het open veld genieten en in zijn dichterziel opvangen mag. Hoe frisch en ongedwongen klinkt het ons al aanstonds in het tweede lied:

Wachter, op den hoogen toren,
  Steek den horen,
Heisch de lentevlagge omhoog!

Span het oor en open 't oog!
Lustig wachter! steek den horen,
Dat het Oost en West moog hooren.
‘De Lente is in het Land gekomen!’

Geen wonder, dat de vogels hem kennen, wanneer hij in het woud verschijnt, en dat zij elkander toeroepen:

> Daar is weer ons vroolijk zangerlijn,
> Ojé! dat gaat hier lustig zijn.

En wat hij dan afspiedt in het woud? Luister maar:

> Ik lag, in het hooggeschoten gewas
> verdoken, te denken, te droomen;
> daar speelden lustige stralen op 't gras
> van tusschen de groen beloverde boomen....
>
> Daar zaten de lijsters, zij tegen zij,
> de koppekens samen, te vrijen,
> en de oukens van jaren, die trilden er bij
> en droomden van zonnig-zaliger tijden.
>
> ‘Wip,’ 't staertjen omhoog; ‘wip,’ 't staertjen omneêr,
> zoo zat daar het paarken, de vleugelen
> te pikken, te strijken meê 't bekje de veêr,
> als poogde 't zijn dwingende min te betengelen.
>
> Daar plots - een gekrijt! En daar wipt in de lucht
> lijnrecht het paarken; - en hijgend
> en zijgend van wonderlik minnegezucht,
> daar zingt het steeds stijgend, stijgend, stijgend...
>
> Al wat dan de lente, uit Zuiden of West
> bracht, scheen in die liefde te deelen;
> daar steeg één gejubel uit ieder nest,
> gansch 't woud was nog enkel één veêlen, één kwelen!
>
> Doch toen ik, verbaasd, een der olmen bezag,
> toen schudde de boom zijne blaren,
> als wou hij mij zeggen, zoo, half met een lach:
> ‘Wel, Heere! da's zoo al sinds jaren en jaren!’

En zoo gaat hij voort, ondeugend - sla maar eens op: ‘Jonker Krekel van Klaverghem’ of ‘Daar zat lestmael een kikkertje’ -

in luchtigen gang, soms een Heiniaantje nagalmend, maar temet weer een eigen toon aanslaande, altijd vroolijk en onbezorgd. Zelfs waar hij aan zijn sterven denkt, zingt hij ‘Een lustig liedje van lustig sterven,’ en hij vraagt dat men in zijn doodkist ‘ergens een spleetje open’ late,

> Vast komt, als men 't zangerken grafwaarts draagt,
> een lichtstraal binnengeslopen.
> Die streelt en troetelt dan, puur voor de pert,
> mijn dorre, kille wangen,
> en sluipt hij dan ook door de oogen in 't hert,
> dan houd ik er hem gevangen.

Slaat de dichter al eens wat door, of herhaalt hij zich en zou men hier en daar wat strenger schifting gewenscht hebben, men legt zijn bedenkingen gewillig het zwijgen op en dankt den zanger, wiens lied jong en frisch als de lente, die hij bezingt, als zij een blijde boodschap en een heerlijke belofte is.

Die belofte wordt reeds aan het slot van den bundel zelven vervuld door de ‘Koewachter-idylle’, het gedicht waarmede de Mont in Augustus '81 voor het eerst optrad in *de Gids*. Een meesterlijk gedicht, dat, naar ons oordeel, tot het schoonste behoort wat de dichter geschreven heeft, en dat van zijne groote gave voor den epischen dichtvorm een schitterend getuigenis geeft. Voor hen, die de Mont tot dusver nog enkel als lyrisch dichter bewonderd hadden, was dit een revelatie. Gij ziet ze voor u, Roos, de Koewachtster met

> die haren, zwart gelijk de wiek
> der raven, ordloos waaiend om haar hals;
> die kloeke borst aan 't op en neder zw oegen
> in 't openberstend keurs van rooden baai;
> die machtige armen, bloot, van forsche pezen
> dooraderd, mannenarmen schier, -

en als straks Klaas zijn krijgslist uitvoert en zijne kudde in die van Roos verwarren gaat - kon dat eens één kudde worden en één wachter! - dan woont ge het bij:

> gansch
> de knauwelende schare stroomt en draaft
> de baan op, en met stem en djakke spoort hij
> de logge dieren voort, die, - tok-patokkend -

voorthinken in een dikken drom, gehuld
in walmend mul!.....
Plots aan de kruisstraat daagt ook de andre schaar.
..... In een oogwenk smelten
de beide kudden saam... En zic, het schijnt:
dat staat de dieren aan... Met vroolijk loeien
begroeten zij malkaer; tot Vaendrig toe,
de vorst der stieren, wiens reusachtig' horens
steeds ‘scheppens’ reê zijn, en wiens gloeiende oogen
slechts nijdgen strijdlust uiten, - staat daar, tam,
in tweegesprek met Blare, de eerste vaers
van 's knapen stal.

In *Loreley, verstrooide bladzijden uit het boek der lijdenschappen* - waartoe dat zonderlinge Germanisme? is het omdat het Nederlandsche ‘hartstochten’ de lezers wellicht zou afgeschrikt hebben? - gaat het minder idyllisch toe dan in de ‘Lentesotternijen’. Wel werd er in laatstgenoemden bundel ook gekust en gekoosd, maar dat was nog maar de ‘eerste lentebui’:

Met één droppelken is zij begonnen;
flus vielen er meer.....

Men zou willen gaan schuilen, want het zijn stortbuien die hier vallen. Het lijkt een geweldige uitbarsting van lang geketende hartstochten. Ook hier verloochent zich de Mont's talent niet, en er zijn in dezen bundel bladzijden, die in kracht en plastiek onovertrefbaar zijn; er klinken liedjes in zóó zuiver van toon en zóó fijn van teekening als de besten ze ooit zongen. Met één trek weet de Mont een beeldje te teekenen, dat voor u leeft; bijv. aan het slot van dit eerste couplet van een overigens weinig beteekenend gedichtje:

In Juli was 't ... Wij stoeiden samen
de velden in. Het weêr was klaar!
En toen wij in 't smalle voetpad kwamen,
toen ging ik stilletjes achter haar.
Het koren golfde op onze schreden -
een gelende zee - van beider kant;
en de airkens, door haar hand gegleden,
straks gleden ze ook door mijne hand.

Maar die toon wordt overstemd door zinnelijke klaagtonen, door ruwe kreten van ongetemden hartstocht.

Het heeft ons verwonderd in de reeks motto's uit Heine, Shakespeare, de Musset, Dante enz., welke de Mont dienst laat doen als ‘Voorwoord,’ geen enkelen regel te vinden van Baudelaire, den dichter van *Les fleurs du mal*. Toch verneemt men zoo goed als van Heine, ook van Baudelaire een nagalm in dezen bundel. Waar de dichter zich verbeeldt de grafworm te zijn, die aan het lijk van zijn geliefde knaagt, en zich in walgelijk realistische beschrijvingen vermeit, of (in XLIV van den 3^{en} Krans) in niet minder stuitende bijzonderheden verhaalt, hoe hij de rol van ‘kind en minnaar beide’ vervult, zou Baudelaire het hem niet verbeteren.

De Mont's goede smaak laat hem hier in den steek. Der liefste oogen heeten nu eens ‘groen als meeresgolven’ (Baudelaire zong: *J'aime de vos longs yeux la lumière verdâtre*), dan weêr ‘lodderig’, en zelfs ‘waterig’. Hij bespaart ons zoo min het verhaal van zijne liefdesbetuigingen op de trap van de Congreskolom (3e Krans XXXVIII), als dat van zijn minnekozen in een huurvigilante (3e Krans L). Wij kunnen, met den besten wil, in dat alles niets schoons vinden. Mismoedig naderen wij het eind van den bundel, genieten nog een oogenblik van een gedicht, dat met de geruststellende verzekering aanvangt:

> 't Seizoen der kussen is reeds lang voorbij,

doch vinden nieuwe teleurstelling in den slotzang: *Zonnevaert*, waarbij ook wij met den dichter vallen

> uit de duizelingwekkende hoogte
> der zoete begoocheling,

al komen wij dan niet, als hij,

> juist op des Spitsbergs klippen terecht.....
> niets achterlatend dan een hoopje beenen,
> die Laplands aanbidlijke schoonen,
> met Simmenbakhuis en knikkenden ossenknie,
> gebeden stotterend en tranen stortend,
> te zamen borstelen met morsige boezems!

Daarmede eindigt *Loreley*. Het ware ook moeilijk verder te gaan.

Het is mogelijk dat de Mont dit *door* moest, om te komen daar waar al wie zijne groote gaven, zijn waarachtige dichternatuur bewonderen, hem verwachten. Als ‘Intermezzo’ laten wij dan ook dezen bundel, waarin - wij herhalen het - liederen voorkomen, die in schoonheid voor de besten niet behoeven onder te doen, gaarne gelden. Maar nu de dichter zijn hart voor de Dalihla's, Adinghka's, Beatrixen heeft uitgestort, nu

> Eros, le dieu léger des amours vagabondes,

aan het woord is geweest - moge het genoeg zijn. Nu verwachten wij andere tonen van zijn speeltuig.

Reeds de derde bundel, dien wij hier aankondigen, *Idyllen* getiteld, komt onzen wensch voor een deel te gemoet. Behalve de inleiding, in sonnettenvorm, bevat deze bundel slechts drie gedichten: *Hektor en Andromache*, een idylle van de kostschool, *Pulcinello*, een idylle uit de kermistent, en *Een Rapeling*, een dorpsidylle.

De eerste is de geschiedenis van eene mislukte school-amourette, in den trant van de Génestets' vertellingen (in *Fantasio* dient een *volant*, hier een kaatsbal als *postillon d'amour*); de tweede, geïnspireerd door eene vertelling van Andersen, is het tragische verhaal der zwijgende liefde van een mismaakten kermisclown voor de aan tering wegkwijnende vrouw van zijn medekunstenaar, den dronkelap Arlekijn; de laatste, de eenvoudige, aandoenlijke geschiedenis van een ‘onnoozele’, wien nooit een vaderkus de wangen streelde, het kind ‘der bedroogne’, dat, zes jaar oud, reeds alleen op de wereld stond, door zijnen natuurlijken vader als ‘koeier’ op de welvarende pachthoeve wordt genomen, en die, stervend, voor het eerst

> op 't stroo der dood,
> den vaderkus mocht voelen op de wangen!

Men ziet: het zijn gewone verhaaltjes, niet uitmuntende door ongemeenheid van vinding. Doch het is de wijze waarop zij verteld worden, die deze idyllen, in vloeiende rijmlooze jamben geschreven, aantrekkelijk maakt.

Hektor is in den schooltuin aan het kaatsen, terwijl zijne blonde Andromache hem uit hare woning bespiedt:

> De borst vooruit, het lichaam half voorover
> gebogen, volgde hij met arendsblik

de grill'ge bochten, 't gekke, doelloos springen
der kaatsbal - en, met zulke ervaren hand
trof hij hem slag op slag; met zulke kracht
deed hij hem bonzen op den blinden wand,
dat, bij het eind van 't spel, de heele schaar
hem winnaar uitriep met verheugd gejubel...
En ginder, hoog, blonk steeds dat rozige iets,
dwars door de ruit... En ik, ik kon mij niet
weerhouden van te denken aan Homêros,
als teedre Andromache, van Troja's wallen,
met kloppend hart den koenen gade volgt,
het goede zwaerd ziet flonkeren in zijn vuist,
en soms, omgeven van wildstuivend mul,
zijn gouden helm ziet glinsteren in de zonne,
half overdekt door zwarte paardenmanen....

Uit ‘Pulcinello’ zouden wij de beschrijving van de kermis, het portret van *Pulcinello*, den brand, uit *Een Rapeling*, de teekening van den onnoozelen Jodocus te midden van zijne kudde willen aanhalen, indien wij het nog noodig achtten proeven te geven van het episch talent van den dichter, dat ons reeds in de ‘Koewachteridylle’ verraste.

De *Idyllen*, welke van September, October en November '81 dagteekenen, vormen den laatsten verschenen bundel van den thans zesentwintigjarigen dichter, die ons reeds een verzenschat schonk omvangrijker dan waarop menig dichter aan het eind van zijn loopbaan heeft te wijzen, en van wien wederom twee bundels voor de pers gereed liggen. Groot is onze bewondering voor zijn talent. En toch - of liever: en d a a r o m - indien wij hem een raad mochten geven, dan zou het deze zijn: niet aan elke invallende poetische gedachte geve hij een vorm, niet elke improvisatie van zijne rijke dichternatuur bewerke hij terstond tot een gedichtje; hij wantrouwe zijn groote gemakkelijkheid en late ‘de rijmkens, die gonzen in zijn hoofd’, niet te spoedig tot ‘liekens’ gedijen. *In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister*. Pol de Mont beoefene de zeer prozaïsche, maar ook voor den kunstenaar vruchtdragende kunst van s p a r e n . Voor een dichterziel als de zijne, waarin het bruisen en koken en stormen moet bijwijlen, een harde proef misschien; - voor een Zondagskind der Muze, dat bestemd

schijnt om een plaats in te nemen onder de beste der hedendaagsche dichters, geen te strenge eisch.

> Klinkt helder op, gebeeldhouwde sonnetten,
> Gij, kindren van de rustige gedachte!

Het heugt ons hoe wij, ruim twee jaar geleden, het tijdschrift ‘Nederland’ ter hand nemende, getroffen werden door deze eerste regels van een sonnet, geschreven door een dichter, wiens naam, J a c q u e s P e r k , wij kort te voren voor het eerst in den ‘Spectator’ hadden ontmoet. Die aanhef dwong ons verder te lezen. Wij vonden er een meesterschap over den vorm, een kracht van uitdrukking in, die ons ongemeen aantrokken en ons begeerig maakten, om meer van dezen nieuwen dichter te weten. Het bleek ons dat Jacques Perk de ware naam was van een eenentwintigjarig student der Amsterdamsche Universiteit. In den loop van '81 verrasten ons ‘Nederland’ en ‘Spectator’ met nieuwe proeven van dit opmerkelijk talent, - en, nauwelijks één jaar na onze eerste kennismaking met Perk's sonnetten, trof ons de mare van zijn dood. Thans liggen de door zijne vrienden Vosmaer en Kloos bijeen verzamelde ‘Gedichten’ voor ons.

De heer Kloos, Perk's vriend en geestverwant, schrijft in den aanhef van de inleiding tot dezen bundel - een inleiding, waarvan men, ter wille van de warmte van gevoel en de krachtige overtuiging, welke er uit spreken, gaarne de eenigszins opgeschroefde taal over het hoofd ziet -: ‘Wie de goden liefhebben, nemen zij jong tot zich, zeiden de ouden; maar dichters genieten ook hierin een voorrecht boven hunne medeschepselen, dat een vroegtijdige dood, behalve de goddelijke, nog die andere genade verzekert, welke in de oogen der menschen gevonden wordt. Nog altijd heeft de wereld tranen over voor het stervenslot...’ Nog iets anders echter dan sentimentaliteit of gewone menschelijke aandoenlijkheid deed zich bij Perk's vroegtijdig sterven gelden. Men mocht over de richting van des jongen dichter's geest, en over het al of niet volkomene van den vorm zijner gedichten verschillend oordeelen, dat in hem een ongemeen talent was ten grave gedaald, niemand voor wien poëzie eenige beteekenis heeft, die het zou durven ontkennen. Men

herinnerde zich strofen als de volgende, die wij hier aanhalen als door ons hoog gewaardeerde proeven van Perk's kunst:

> Door 't woud der pijnen kreunt en zucht de wind,
> En machtig wuiven de gepluimde toppen,
> En strooien rond de zware schilferknoppen,
> Die stuiven over 't snerpend naaldengrint.

of:

> De storm loeit door den hollen bouwval - gierend
> Beukt hij en brokt met vuisten reuzensterk,
> En golft door 't riet in 't water, dat hij tierend
> Opzwalpt en neerklotst met zijn stalen vlerk.

of uit ‘De Bouwval’:

> 't Is alles nu met duisternis omtogen,
> En 't sterrendak zendt stilte op 't glanzend puin;

of eindelijk de ‘Dorpsdans’, waarvan wij hier de schoonste regels afschrijven:

> De vedel zingt, waar roos en wingertranken
> Verliefd omhelzen 't huis des akkermans,
> En gloeien in den avondpurperglans,
>
> De vlugge voeten reien zich ten dans,
> En de arm buigt om de leesten heen, de slanken.
>
> Daar tripplen zij en stampen naar de maat,
> Terwijl de kroezen op den disch rinkinken, -
> En naar de wangen stijgt het vroolijk bloed:
>
> Den oude, die daar op den dorpel staat,
> Ziet men de vreugd uit lachende oogen blinken,
> Tevreden, dat hij leeft, en leven doet.

Perk schildert meesterlijk en aangrijpend. Welk een koloriet en welk een taalmuziek soms, welk een fijnheid van tinten! Het beeldend vermogen van dezen jongen man, de genialiteit waarmede hij de taal dwingt penseel te worden, en met één enkel woord u een natuurtafereeltje treffend van waarheid voor de oogen toovert, zijn verbazend. De ‘Dorpsvesper’ doet denken aan *le Soir* van den

Franschen landschapschilder Corot. Een meesterstukje van koloriet is ook ‘de Scheper’, op zijn heide, ‘een zee van golvend purper’, met

> de blanke heerden, die al ruischend grazen:
>
> De waaksche wolf, die zich geen wolf betoont,
> Likt speelsch den staf en handen van den herder,
> Die twintig kudden eenzaam heeft gehoed.
>
> En met een blik, waarin de liefde woont,
> Drijft hij de witgewolde wolkjes verder....
> En ziet naar hen, de heide en de' avondgloed.

Uit de voorrede, waarin Vosmaer ons, naar Perk's brieven, een beminnelijk beeld schetst van den enthousiasten jongen man, blijkt, dat aan de gedichten, hier verzameld, andere voorafgingen en dat Jacques Perk van zijn 16e tot zijn 19e jaar tal van verzen voor eigen oefening schreef. Het is jammer, dat de verzamelaars, in de plaats van sommige sonnetten, waarvan in de aanteekeningen erkend wordt dat zij te wenschen overlaten, niet ook uit die vroegere gedichten een keus hebben gedaan, om ons zoo in de gelegenheid te stellen Perk's ontwikkelingsgang als dichter te volgen. Wij zouden dit belangrijker en vruchtbaarder studie gevonden hebben dan die van den epischen gang van het werk, waartoe de heer Kloos ons tracht op te wekken. Trouwens in die geheele Mathilde-vereering, waarvoor onze belangstelling gevraagd wordt, schijnt ons zooveel gekunstelds en onwaars, dat wij er ons moeielijk voor kunnen opwinden. In een liefde, die den dichter, gelijk aan het slot van dien hoogdravenden ‘Morgenrit’, kan doen uitroepen:

> Hadde in mijn hart uw ros den hoef geplant,
> Zoo 't u kon redden, waar mij 't sterven zoet,

voelen wij pols noch aderslag.

Men ziet een jong dichter zoo gaarne eens waarlijk jong - dit is een van de bekoorlijkheden van de Mont's ‘Lentesotternijen’ - hoort hem zoo gaarne eens zingen uit volle, vrije borst, in die momenten, waarin de inspiratie des noods een loopje mag nemen met den vorm, en het wil ons maar niet uit het hoofd, dat voor al wat tot gezonden, krachtigen wasdom komen wil iets anders

dan een langzaam rijpen, eene natuurlijke, geleidelijke ontwikkeling de wet kan zijn. Wanneer men de hier thans gedrukte gedichten bestudeert, dan is het of Jacques Perk een voorgevoel gehad heeft, dat hem de tijd voor die langzame ontwikkeling niet zou worden gegund. In vele van zijn verzen meenen wij de stem te hooren van een ouden man, geniaal denker en dichter, met vriendelijken humor en eene ernstige, half schertsende, half weemoedige opvatting van de dingen dezer wereld:

> De zwerver treurt, in mijmering verzonken,
> Dat het verleden is voorbijgegaan....

en elders:

> De zwerver schrijdt in zoet gepeins weêr voort.

In andere gedichten treffen wij meer bepaald sporen aan van kunstmatige rijpheid. Het zijn die verzen - soms zijn het slechts enkele strofen of versregels -, welke wij, al weten wij ook in sommige hunner (bijv. in *Iris*) de taalmuziek te waardeeren, gewrongen en duister meenen te mogen noemen.

Wij weten het: op het verwijt van duisterheid zijn Perk's vrienden met hun antwoord gereed. Duister, zegt de heer Kloos, is voor u, hetgeen buiten den kring ligt, waarin uwe fantasie zich bewegen kan; en Vosmaer verklaart: duisterheid is een betrekkelijk begrip; het is slechts de vraag, aan welke poëzie men gewoon is; duisternis wijkt voor de inspanning van begrijpen en medevoelen. Toegegeven, dat een dichter als Perk, en een dichtvorm als het sonnet, van den lezer een ‘na-fantaseeren’, een ‘niet lijdzaam, maar zelf werkzaam lezen’ vorderen; doch is men zichzelf fantasie genoeg bewust om dichters als bijv. Sully Prudhomme in hun zinrijken strofenbouw te volgen, en heeft men zich die inspanning ook bij Jacques Perk getroost zonder dat de gedachte, welke de dichter heeft willen belichamen, inderdaad gestalte voor ons heeft verkregen, dan is wellicht de meening niet te gewaagd dat er aan die gedichten iets hapert, dat de ‘gedrongen zinbouw’ niet bereikt is, en de ‘kieskeurig gezochte’ woorden en beelden niet gevonden zijn dan ten koste van de plastische schoonheid van het geheel.

Doch wat hiervan wezen moge, daarover kunnen allen het eens zijn, dat met Jacques Perk een dichter van groot en oorspronkelijk talent is verscheiden, en gaarne zeggen wij het Vosmaer na, als hij zijn jongen vriend toeroept: ‘Wij zijn overtuigd dat uw machtige

dichtgaaf uwen naam zal doen leven - maar wij hadden u nog zoo gaarne zelven onder de levenden wedergezien.'

Er schijnen nog altijd velen van meening te zijn dat men in Nederland zijn goeden naam in gevaar brengt met het uitgeven van gedichten, evenals men 't, volgens den heer Loffelt, met novellen schrijven doet. Fiore della Neve, Waalner, Coens, mogen met Gevoel en Verbeelding bedeeld zijn, maar waar bleef de Moed om, nu zij hunne verzen in het licht zonden, ook, door ze met hun naam te teekenen, daarvoor de volle verantwoordelijkheid op zich te nemen?

Fiore della Neve heeft zich over de wijze, waarop zijn eersteling, *Een Liefde in het Zuiden*, werd ontvangen, niet te beklagen. Een koor van loftuitingen was het loon voor zijn arbeid. Onze overtuiging echter gebiedt ons op dien lof wat af te dingen.

De 48 gedichten, waaruit deze bundel bestaat, vormen een roman in verzen. Het onderwerp: een Spaansche schoone, die haren bruidegom, op het oogenblik waarop het huwelijkzal worden voltrokken, bedriegt en met een matador ontvlucht, om als danseres in een kermistent haar leven te eindigen, bood den dichter rijke stof. Poëzie toch is niet alleen een wijze van zeggen, maar ook een wijze van zien, van denken, van gevoelen. Een zomernacht in het Zuiden, een kerk in Spanje, een stierengevecht te Valencia, met het oog van een dichter gezien, in zijn dichterziel opgenomen en verwerkt, en met al den rijkdom van verven waarover zijn palet te beschikken heeft, weergegeven - het beloofde ons een zeldzaam genot. Fiore della Neve heeft, toen hij het onderwerp koos en zich nederzette om dezen liefdesroman tot een breed gedicht te maken, zijn krachten overschat. Hem ontbrak, toen hij aan dezen arbeid toog, de noodige fantasie om den roman in een boeiend, afwisselend, rijk gestoffeerd poëem om te scheppen, maar hem ontbrak vooral de plastische kracht om, wat hij schilderen wilde, in dichterlijken vorm voor het oog te tooveren. Zal hij den nacht in het Zuiden beschrijven, het beslissend uur, waarop hij Rosaura zijn liefde verklaart, dan weet hij dit niet anders te doen dan in dezen trant:

De nacht was zoel en geurig
   En toch zoo rein en frisch,
Als slechts de nacht in 't Zuiden
   De nacht in Spanje is.

En zoo gaat het voort. Voert hij ons aan den ingang van een Spaansche kerk, waar hij zijn Rosaura opwacht, dan beproeft hij even een ‘Stimmungsbild’ te ontwerpen:

In het geheimzinnig donker
   Van den heilgen achtergrond,
Straalt met maagdlijk zacht geflonker
   't Offer dat de vroomheid zond. -

maar terstond daarop valt het penseel hem uit de hand, en catalogiseerend gaat hij voort:

Beelden, kransen, wierook, bloemen,
   Goudgestikt fluweelbehang....

Een dergelijke poging waagt de dichter bij de beschrijving van een stierengevecht; de toreador en de stier, wiens

   oog met bloed doorspat
Gloeit in den kroez'gen kop,

worden ons geteekend, maar, als het gevecht zal aanvangen, begeven den dichter de krachten en met een mat

Maar 't is me onmogelijk
De worstling weer te geven

maakt hij zich van zijn ‘naastbij liggende plicht’ af.

Te zelden vinden wij bij Fiore della Neve het bijvoegelijk naamwoord dat kleurt en teekent, de vergelijking die verheldert, het beeld dat spreekt en *relief* geeft; te dikwijls niets zeggende of alledaagsche uitdrukkingen, poëtische clichés, of berijmd proza, waarvan de volgende regels uit de beschrijving van een feest te Valencia een staaltje mogen geven:

Men veilt hier een maagd als op Smyrna's bazaar,
- In prijs en condities bedriegt men elkaar!
Men koopt er gewetens voor titels en orden,
En vaak is de kooper bedrogen geworden!

Toch ging ik er heen, naar de feestlijke zaal,
En 'k groette er de gastvrouw met hoff'lijke taal,
Schoon 'k wist, dat mijn ambt en mijn titel alleen,
Haar hadden genoopt om mij nader te treên.

Waar hij zuiver lyrisch kan blijven geeft Fiore della Neve blijken van onmiskenbaar talent, en klinken er vaak melodiën van zijn speeltuig, ‘droomerige muziek’, die verdient bewaard te blijven ook dan, wanneer de bundel, als geheel, in den stroom des tijds zal zijn ondergegaan.

De nacht is heerlijk, alles ruischt en trilt,...
't Is of de oranjebloesem, kwistig mild,
Zijn geuren alle op eenmaal uit wil gieten.
De hemel straalt in reine sterrenpracht,
Als gouden bruiloftslampen in het donker,
Zacht wiegelend met sluimerziek geflonker....
En 'k wacht.

En verder:

Zoet paradijs van minneweelde!...
Geheimvol Oostersch binnenplein,
Waar eenmaal 't murm'len der fontein
De Arabische sultanen streelde; -
Als bij die droom'rige muziek,
Bij 't preevlen van de middagbeden,
Haar parelsnoeren klettrend gleden
Op 't kille marmermozaiek.

Of eindelijk het lied (XLII), dat aldus aanvangt:

De zachtste zefirs die er wuiven
Doen 't poeder van uw geur'ge kuiven,
O zomerbloemen, ras verstuiven,
In dartel spel, -
Doen van de vleug'len die u wiegen,
Het goud en purperstof vervliegen,
O nachtkapel. -

Liana, een jaar na ‘Eene liefde in het Zuiden’ verschenen, werpt geen nieuw licht op de dichtgaven van Fiore della Neve. Alleen

is in dit gedicht minder uiterlijke handeling. Een jongman, die een hopelooze liefde opvat voor zijns broeders bruid, welke hij naar Indië vergezelt, is een thema, dat, dramatisch gekleurd, wellicht boeien kan, maar niet waar het ons, zooals hier, in een reeks ontboezemingen wordt voorgezongen. Deze 38 gedichten zijn troosteloos eentonig. Slechts een enkele maal gelukt het den dichter wat kleur en afwisseling te brengen in dit klaaglied. Zoo o.a. waar hij een storm op zee schildert in verzen, die wij tot de best geslaagde niet enkel van dit gedicht, maar van de beide bundels rekenen. De dichter ontwikkelt hier in enkele strofen een kracht, als waartoe wij hem nauwelijks in staat zouden hebben gerekend.

Uit de voorrede van ‘Liana’ vernemen wij dat èn dit gedicht èn het vorige dagteekenen uit des schrijvers studententijd, 1866-1872, en dat uit datzelfde tijdvak nog meer gedichten in zijn portefeuille rusten. Het kan niet anders, of er moet sedert in hoofd en hart van den dichter het een en ander zijn omgegaan; hij moet een dieper blik hebben leeren slaan in het leven; zijn talent moet door oefening en studie zijn gerijpt. Is het verlangen onbescheiden, dat hij ons zijn gaven niet langer late beoordeelen naar deze vruchten van zijn akademiejaren, maar dat hij ons schenke wat het volle menschenleven in zijn oneindigen rijkdom en verscheidenheid den man in het hart heeft gelegd?

En nog meer dichters vragen gehoor.

M. C o e n s , die reeds zes jaar geleden zijn gedichten liet drukken, maar er toen alleen eenige uitverkorenen een blik in gunde, treedt thans in het volle licht met een dikken bundel van meer dan twee honderd gedichten, die hij *Tienden van den oogst* noemt. Zoo dit niet meer dan tienden zijn, dan is de akker van dezen bewoner der venen, gelijk de dichter blijkt te zijn, buitengewoon vruchtbaar. Men zou er toe kunnen komen om weer tienden van deze tienden te verlangen. Voor een bundel toch van zoo grooten omvang heeft Coens niet genoeg snaren op zijn speeltuig. Zijn gezichtskring is niet breed, zijn vlucht niet hoog. Het liefst neemt hij u meê op de wandeling:

> De reistasch om, den staf ter hand
> Daar staan we voor 't eerst in 't vreemde land;

Vlug steken we een bloem op den luchtigen hoed,
En wisselen blij den wandelgroet.

Men voelt het, daar is de dichter in zijn element. Met dat al laat hij u meestal enkel op den effen grond wandelen, slechts nu en dan plaatst hij u op een heuvel, een enkele maal op een berg, - maar nooit gaat gij regelrecht de lucht met hem in.

Spraakzaam is Coens zeer, vaak al te spraakzaam. Er is in deze verzameling menig lied, dat zich aangenaam laat lezen, en u zelfs vier, vijf coupletten lang in zekere stemming houdt, maar dat dien goeden indruk bederft zoowel door zijn langdradigheid als door iets onbepaalds, iets nevelachtigs. Vandaar dat men een geheelen ochtend en een middag in deze liederen kan bladeren, ze kan lezen en herlezen, zonder dat er u een enkel gedicht, ja zelfs een enkele kernachtige regel of een enkel sprekend beeld van bijblijven.

In zijne beste verzen echter, waartoe wij rekenen ‘Goede Herberg’, ‘Liedje in de Kooi’, ‘Reislust’, heerschen een ongekunsteldheid, een stille vroolijkheid en een hartelijke gezelligheid, die voor den dichter innemen.

Als minnaar blijft Coens het karakter, dat wij in den wandelaar leerden kennen, getrouw. In lichtelaaie vlam, of zelfs maar in verrukking zien wij hem slechts een enkele maal; hij filosofeert meer over zijn liefde, en verder dan tot een stille vreugde of tot een warmte als van de Meizon brengt de liefde hem niet. In ‘Wilde Herfst’ zingt hij:

Daaglijks dieper, daaglijks meer -
Voel 'k als Meizon warm en teêr
Liefdes heilge stralen.

En als hij aan ‘haar die ver is’ een laatste bloem zendt, laat hij deze, liefelijk zangerig, tot de liefste fluisteren:

U, wie de zomer
Is nagesneld,
Gedacht een droomer
In 't dorrend veld;

Zoo eenzaam dwalend,
Zoo innig blij
Een naam herhalend,
Ontdekte hij mij;

En lachend: ‘Gij kleene
Laatste bloem,
Verklap aan maar ééne
Wat naam ik noem...’

In zijne navolgingen weet Coens in den regel vrij handig den gedachtengang van het oorspronkelijke te volgen, o.a. in eene vertaling van de Musset's *Sur une morte;* maar bij de fijne trekjes laat zijn muze hem nu en dan in den steek.

Het slotcouplet van Gautier's *Premier sourire du Printemps:*

Puis, lorsque sa besogne est faite
Et que son règne va finir,
Au seuil d'avril tournant la tête,
Il dit: ‘Printemps, tu peux venir!’

wordt door Coens misvormd tot deze logge strofe:

Zijn werk is klaar; nog eenmaal zwaait hij
Met forsche hand den heerschersstaf,
Kijkt ijlings om, roept: ‘Welkom, Lente!
Uw beurt, April!’ en treedt weer af.

Zoo spraakzaam als Coens is, zoo sober is G. W a a l n e r , de dichter van *Gedichten en Gedachten*. Een dertigtal, meest alle korte, gedichten en ruim twintig vierregelige distichons is alles wat hij drie jaren na de verschijning van zijn eerste bundeltje heeft aan te bieden. Wij beklagen ons daar niet over. Daar is ook in de kunst eene zekere aristocratische voornaamheid, karig met woorden en keurig in de keus harer onderwerpen, waarnaar deze dichter kennelijk streeft. Dat streven is bovendien in het meerendeel zijner verzen merkbaar uit de versmading van het rijm, hetgeen bij onze jongere dichters meer en meer in zwang dreigt te komen. Als reactie tegen het gerijmel en den klinkklank, waarin het gedachteloos verzenmaken licht ontaardt, en voorts zoowel in den epischen als in den dramatischen dichtvorm, laten wij de rijmelooze verzen gelden, maar wij waarschuwen tegen hen, die in de lyrische poëzie, gelijk Huet zegt, ‘de taal der goden niet of slechts ten halve machtig zijnde, ten bate van hun onvermogen een mindere taal in zwang zoeken te brengen’. Het kan niet ontkend worden, de worsteling van den dichter met het rijm geeft aan het poëtisch

kunstwerk een eigenaardige bekoring, en waar de dichter van dit effect vrijwillig afstand doet, is er een machtiger gedachtenuiting, grooter aanschouwelijkheid van voorstelling en duidelijker teekening noodig om het gedicht op de hoogte van waarlijke poëzie te houden. Dit gelukt Waalner in zijne rijmlooze verzen slechts ten deele. Daarin viert hij aan zijn lust tot bespiegelen den vrijen teugel, en vaak vruchteloos tracht men uit dien woordenstroom een sprekend beeld op te duiken. Tot de best geslaagde van deze gedichten rekenen wij ‘de Rivier’ en ‘de Vlieger’.

Waar hij zich echter laat gaan en natuurlijk zijn lied zingt, als in ‘Wat ik liefheb’, ‘'k Ben maar een mensch’, met deze de Génestetsche wending:

> Betreed uit vrijen wil den weg
> Van 't goede heen,
> Zoo 't kan - met vriend, met vrouw en kind...
> Zoo 't moet - alleen!

of in ‘'t Was in November’, een binnenhuisje vol poëzie, of wel zijn gedachten plooit in den kunstigen vorm van een sonnet, als ‘Het licht’, of eindelijk een schoon gedicht van Hamerling, *Lotosblume und Schwan*, vertaalt, daar brengen wij hem onze hulde als aan een dichter, wiens ernstig streven volle waardeering verdient.

In den Zuid-Nederlander V.A. d e l a M o n t a g n e en den Noord-Nederlander F.L. H e m k e s begroeten wij twee jongeren die, in hun bundels *Gedichten* het rijm nog in eere houden, en door het rijm daarvoor rijkelijk beloond worden. Zoek bij hen geen nieuwe vormen, geen ongekende ‘stoutheid van opvatting’ of ‘hoog dichterlijke fantasie’, waarbij ‘Helleensche beeldspraak en moderne diepte van zin’ samensmelten, maar kunt ge het voor een oogenblik zonder dat alles stellen, weet ge

> waar tranen vloeien,
> en in den zonnigen woon,
> waar liefde en vreugde bloeien, -

een eenvoudig, verstaanbaar, en toch dichterlijk lied te waardeeren, hebt ge gevoel voor de bekoring van een zangerig gedicht of eene

vertelling in goed getroffen volkstoon, dan kunt ge bij hen terecht. Bij de la Montagne missen wij nog dat rustige meesterschap over den vorm en dien gekuischten smaak, die het gerijpte talent kenmerken.

Hemkes zit rustiger in den zadel; zijne eenvoudige, zangerige gedichten zijn ‘formvollendeter’ en het zou ons niet verwonderen, wanneer wij den dichter haast even dankbaar behooren te zijn voor hetgeen hij ons onthield, als voor hetgeen hij gaf. Al ziet men den arbeid niet, er moet heel wat gewerkt zijn, eer men een gedicht schrijft als Hemkes' ‘Lischbloem’, dat wij ons het genoegen gunnen hier in zijn geheel af te schrijven:

Lischbloem, die bloeit aan den zoom van den vliet,
Hoog op een vorstelijk schilde geheven,
Als door een lijfwacht van speren omgeven
Troont gij te midden van 't riet!

Over het veld ruischt een lied van den vloed,
Kostlijk als harpspel van zilveren snaren,
Brengen, bezield door het koeltje, de baren
U met den morgen haar groet!

Schijnt u het leven geen heerlijke droom?
Zachtkens op 't zuidelijk windje te wieglen,
Eeuwig uw sierlijke bloemkroon te spieglen
In 't kristallijn van den stroom?

Straks in den rustigen, heiligen nacht
Komen u duizende sterren begroeten,
Blinken op 't hemelsblauw schild aan uw voeten,
Buigen zich neêr voor uw pracht!

Raphael, his life and works, by **J.A. Crowe and G.B. Cavalcaselle. Vol. I London, John Murray, 1882.**

Wij toefden dezen zomer weder in de oude Pinacotheek in München en poogden nog eens scherp ons rekenschap te geven van de verschillende indrukken, die de drie Madonna's van Raphael

- welke die galerij bezit - opwekken. Van de voorlaatste der groote zalen, waar de Madonna Canigiani praalt, dwaalden wij telkens af naar de kleine bijzaaltjes, waar de Madonna Tempi en de Madonna della Tenda zich bevinden; en wij werden niet moede antwoorden te zoeken op allerlei vragen, die zich bij dat aanschouwen als verdrongen. Hoe moeten wij ons voorstellen, dat die Madonna Tempi (waar de blijde moeder staande het kind tegen het hart en de wang drukt) ontstaan is? Is het niet de schilderij, waarin Raphael geheel en al en voor goed de Umbrische tradities over boord wierp, om de Toscaansche beginselen volledig aan te nemen? Was de Madonna Canigiani - die een jaar later werd geschilderd - niet het bewijs, dat Raphael hoe langer hoe dieper indrong in de lessen en theoriën van Leonardi da Vinci? Was niet de heilige Elisabeth, die op de schilderij ter linkerzijde met open mond nederknielt, een van die realistische oude vrouwen-typen, zooals Leonardi ze telkens schetste en teekende? Wat is de verhouding tusschen de Madonna della Tenda en de terzelfder tijd en onder gelijke gezichtspunten geschilderde Madonna della Sedia?

Thuis gekomen namen wij onze schrijvers ter hand om de indrukken, van Raphael's schilderijen ontvangen, te verwerken en te bevestigen en de verschillende opgekomen vragen te beantwoorden.

Allereerst sloegen wij natuurlijk onzen ouden Passavant op. Doch Passavant, hoe bruikbaar ook - vooral in de fransche editie van 1860 - is reeds wat verouderd en behandelt de eerste ontwikkeling van Raphael eenigszins onvolledig. Hermann Grimm in zijn commentaar op Vasari van 1872 en Anton Springer in zijn ‘Raffael und Michel Angelo’ van 1878 bevredigen toch eigenlijk slechts ten halve. Men wil zeker weten, dat hij, die op zich neemt Raphael te verklaren, niet alleen *al* zijn schilderijen heeft gezien, maar ook *al* de schetsen en teekeningen heeft bestudeerd, die in de verschillende Europeesche kabinetten worden gevonden. Men begrijpt, dat noch Grimm noch Springer zich die moeite hebben kunnen geven. Zij hebben meesterlijk sommige moeielijke punten verduidelijkt; maar niet den ganschen loop der ontwikkeling van Raphael gevolgd en uiteengezet.

Die taak is nu voor het eerst na Passavant weder ter hand genomen en op de meest grootsche wijze aangevangen door de twee bekende schrijvers over de Italiaansche kunst, Crowe en Cavalcaselle.

De twee werken tot nu toe door hen beiden geleverd - de geschiedenis der schilderkunst in Noord-Italië en het boek over Titiaan - waren een onderpand, dat voor het eerst iets geheel volledigs en compleets over Raphael zou gegeven worden. En een eerste lezing van dit meesterlijk deel heeft onze verwachting haast overtroffen.

Het behandelt de twee eerste perioden van Raphael's kunstenaarsbestaan, de Umbrische en Florentijnsche periode, en volgt zijn leven tot op het jaar 1508, toen hij, 25 jaar oud, naar Rome ging, waar hij nog 12 jaren, tot aan zijn dood, zou blijven.

Een geheel eenige waarde heeft het boek, omdat het voor het eerst den sluier opheft, die tot nu toe den tijd tusschen Raphael's kinderjaren en zijn jongelingschap bedekte. Wij beginnen die jaren nu te begrijpen en waardeeren al de schakeeringen van Raphael's Umbrische periode, ook het allereerste begin.

Die periode zelve omvat de eerste 22 jaren van Raphael's leven, toen hij te Urbino en Perugia woonde. Zoon van een schilder, die in 1494 - de knaap was toen elf jaar - stierf, bleven herinneringen van de manier van dien vader (ook Umbriër) op hem inwerken (zie pg. 20-24). Doch de wezenlijke geestelijke vader en leider werd Perugino, bij wien hij in 1495 te Perugia in de leer kwam. Crowe en Cavalcasselle gaan geheel den invloed van Perugino op Raphael volledig na; bestudeeren alle teekeningen van Raphael uit dat tijdvak; wijzen aan hoe hij de eenigszins ouderwetsche traditien dier school volgde; de regelen van rythmus en symmetrie door die school vastgesteld toepaste; in de uitdrukking van gelaat en houding de begrippen van sereniteit en resignatie, tot waar die begrippen bijna de grens van het onnoozele raakten, voorstelde; hoe hij op die manier (al was het op de fijnste, elegantste wijze) offerde aan het conventioneele, aan het geäffecteerde en aan allerlei eigenaardigheden, die inderdaad zouden verouderen. Aardig wordt aangewezen, waarom Raphael de vrouwen reeds zoo edel en bevallig, de mannelijke typen daarentegen eenigszins zwak voorstelde; tegelijker tijd waarom het begrip van iets hards, iets geweldigs (p. 102) toen nog geen vat op hem had. In bijzonderheden wordt nagegaan, hoe Raphael bij het schilderen der korte handen, der lange lokken, der ronde hoofden, de lessen der school volgde; hoe in het weergeven van landschap en architectuur de invloed van den meester merkbaar was.

Dit alles wordt bewezen door uiteenzettingen naar aanleiding van de bekende schilderijen: de Madonna Solly, de kroning der Heilige Maagd, de Sposalizio te Milaan, de Madonna Conestabile, de Madonna van het klooster van St. Antonio, de Madonna Ansidei en de Madonna Terranuova. Meesterlijk schijnt ons in dit gedeelte de bewijsvoering, hoe Perugino zelf, terwijl hij zijn leerling vormt, op zijn beurt de inwerking en den invloed van zijn scholier ondergaat. De bladzijden daarover behooren tot de beste van het boek. Opmerkelijk zijn hier ook in dit tijdvak de studien, die Raphael onder en met Pinturricchio onderneemt; het werk, dat zij beiden aan de bibliotheek te Sienna ten koste leggen, wordt behoorlijk in dit boek aangetoond en gewaardeerd. Met-dat-al leggen Crowe en Cavalcaselle er telkens nadruk op, dat Raphael onder deze invloeden (al was ook de hartstochtelijke Signorelli een Umbrier!) toch eigenlijk naar een traditie werkt: naar éénmaal vastgestelde en afgepaste vormen, niet overeenkomstig eigen beginselen en wetten. De Umbrische school dwingt hem tot zekere correcte engheid. Van provincialisme is zij niet vrij, evenmin van oud-fatsoen, in plooi van kleeding en gewaad. Hoe heerlijk de Sposalizio ons voorkomt: het is nog altijd conventioneele kunst. De bevrijding uit die banden moest voor Raphael nog komen. Als zij gekomen is, zijn wij in de Florentijnsche periode.

Die Florentijnsche periode begint misschien voor Raphael reeds iets vroeger dan gewoonlijk wordt aangenomen. Perugino had zoowel te Perugia als te Florence een werkplaats. Bezoeken van zijn leerling te Florence zouden niet vreemd zijn geweest. Crowe en Cavalcaselle zijn geneigd zulk een bezoek in 1504 (p. 196 en 197) aan te nemen. Een zekere wijziging in Raphael's teekening is sedert dien tijd merkbaar. In het vizioen van den Ridder, doch vooral in den Heiligen Michael of in St. George (beide schilderijen zijn thans in de Louvre) ziet men een meer geoefenden en beleidvollen stijl. De herinneringen van de school maken plaats voor rechtstreeksche studie op het leven. Weldra in 1505 is Raphael voor goed in Florence en gaat hij met de groote aldaar toen vertoevende schilders om. Twee dier schilders spannen de kroon: het zijn Leonardo da Vinci en Michel Angelo. Vooral de invloed des eersten is overwegend op Raphael. Leonardo werd Raphael's lievelingsmeester. Zijn rijpe jaren, zijn lange ondervinding, zijn inzicht in al de kunst-probleemen waren voor Raphael onweerstaanbaar. Al de

middelen, die Leonardo in zijn portret van Mona Lisa (de Joconde) ten toon spreidt, worden door Raphael bestudeerd en opgevolgd. Voortreffelijk wijzen Crowe en Cavalcaselle (p. 253-255) aan, hoe Raphael al de lessen van Leonardo gaat opvolgen; o.a. hoe het zonlicht moet getemperd worden, hoe figuren of bladerenloof nooit moeten worden geschilderd, als viel het volle zonlicht daarop neder, hoe het hoofdhaar eenigzins ordeloos moet worden weergegeven, hoe het liefst een lichte bries met de lokken moet spelen, hoe alles eenvoudig gedrapeerd moet worden, antiek eenvoudig, slechts hierop lettende, dat onder het kleed het leven van het lichaam zichtbaar zij. Voor Raphael was dit alles een wijziging, een ommekeer van vroegere methode. De Madonna's, die hij nu gaat leveren, zijn van gansch ander leven dan de vroegere. Het zijn de Madonna del Gran Duca, de kleine Cowper Madonna, de Madonna met den vogel, de Madonna in het groen (te Weenen thans), de Madonna Tempi, de Madonna van den hertog d'Aumale, de Madonna met den Jozef zonder baard en de Madonna onder den palmboom. Wat een glans en gloed, wat een actie, wat een losheid van beweging komt er in die beelden van Maria, zooals zij met het kind Jezus en meestal met den kleinen Johannes den Dooper dáár zit of staat. De zachtheid van vroeger is behouden, maar gaat nu samen met een natuurlijkheid van omtrek, vrijheid van teekening, met een weloverwogen verdeeling tusschen licht en schaduw. De vormen van 't lichaam worden voller, de kleuren krachtiger en de schaduwen geheimzinniger. Op dit laatste vooral werkt Leonardo. En bovenal worden de wenken van da Vinci toegepast bij het schilderen der portretten, waaraan Raphael in die dagen bezig was. Bekend is vooral de beeltenis van Maddalena Doni, al was het maar alleen door de schoone teekening, die de Louvre daarvan bezit.

Allengs wordt het werk van Raphael krachtiger en breidt zich zijn gezichtseinder uit. Nieuwe elementen en motieven worden met echte kunstenaars-tact opgenomen. Crowe en Cavalcaselle merken op, hoe hij langzamerhand Michel Angelo begint te waardeeren. De weerzin tegen dien meester, die eerst bij hem bestaan had, verdwijnt, nu de jonge schilder de overtuiging verkrijgt, dat nog nimmer zulk een kracht in de teekening was ontwikkeld, als in Buonarotti's cartons en schilderijen. Vasari schrijft den verbazenden vooruitgang van Raphael bijna uitsluitend aan de studie der werken van Michel Angelo toe. Hij gaat blijkbaar te ver. Raphael is bezig

veler werken te bestudeeren, o.a. ook Donatello's beeldhouwwerk: zoo ook de composities van Botticelli. En tot één schilder gevoelt hij zich geheel en al aangetrokken: wij noemen Fra Bartolommeo. Hij wordt de boezemvriend van dien dominicaan, gaat dagelijks met hem om, sinds Leonardo en Michel Angelo in het jaar 1506 Florence hebben verlaten. Hij zelf onderwees zijn nieuwen vriend, die zes jaren in de cel slechts met godsdienstoefeningen zich had bezig gehouden, thans, nu hij zijn penseel weder ter hand nam, de theorie van het perspectief. Daarentegen ziet hij van den monnik af het groote realisme, het zich beroepen op de natuur alleen, zonder eenig toegevoegde versiering. Hij assimileerde zich diens durvenden moed, zijn heerschappij over alle moeielijkheden van het naakt, zijn monumentale conceptie, de fiere zwaai van zijn draperiën, den gang van zijn nevenfiguren. Voeg nu eens bij zulke eigenschappen de aangeboren hoedanigheden van een Raphael, zijn bevalligheid, zijn elegantie, de zachte aandoenlijkheid zijner figuren, de volmaakte reinheid en adel zijner lijnen, en gij verkrijgt de resultaten der jaren 1507 en 1508 van Raphael's arbeid.

De schilderijen, die wij op 't oog hebben, zijn de Madonna Canigiani, de Graflegging, de Madonna met het lam, de Bridgewater Madonna, de Madonna Colonna, de groote Cowper Madonna, de Madonna met het slapende kind, de Madonna Esterhazy, la belle Jardinière uit de Louvre en de Madonna del Baldacchino. Vooral de twee laatste meesterstukken toonen ons den 24 à 25jarigen Raphael in zijn volle kracht. Is de belle Jardinière de schilderij, die als het ware den kring der Leonardische composities sluit, een werk, waarin de motieven, door da Vinci aan Raphael meegedeeld, tot de hoogste kunst door dezen zijn verwerkt; de Madonna del Baldacchino is geheel en al bearbeid naar opvattingen van Fra Bartolommeo. Het monumentale van dit altaarstuk, de eigenaardige vorm van den troonhemel, waarop Maria met het kind zit, de flinke stand der vier heiligen, twee aan beide zijden van den troon, de twee seraphynen, die naar de Madonna van boven af vliegen en het gordijn van den troonhemel oplichten, de twee kinder-engelen, die onder aan den voet der Madonna een schriftrol lezen; dat alles doet aan Fra Bartolommeo denken, wanneer niet het gelaat en de houding van moeder en kind den waren schepper verrieden.

Het waren voor Raphael welbestede jaren, die hij in Florence doorbracht. Beroemde schilders, als Francia uit Bologna, begonnen

hem op te zoeken. Hij had reeds een groot atelier, en onder zijn leiding werkten leerlingen, die stukken, waarvan hij slechts het denkbeeld had aangegeven of gedeelten van had geschilderd, als eigen werk van Raphael verkochten. In Florence dacht hij voortaan zich geheel aan zijn kunst te kunnen blijven wijden, onder het patronaat van Piero Soderini, toen plotseling paus Julius II te Rome op hem zijn handgreep legde. De Paus had de Sixtijnsche kapel aan Michel Angelo ter beschildering gegeven; aan de decoratie der verschillende kamers en zalen van het Vaticaan werkten reeds (onder toezicht van Bramante) Perugino, Pinturicchio, Signorelli, Lotto, Perruzzi en Sodoma. Daar beval Michel Angelo ook Raphael aan, en hij snelde naar Rome.

Het deel van Crowe en Cavalcesselle eindigt hier.

Met belangstelling zien wij naar het vervolg; doch dit is zeker: wij hebben voor de twee eerste periode's van Raphael's leven thans iets zeer volledigs verkregen. De betoovering, die de wonder-naam van Raphael doet ontstaan, is reeds voor een deel goed verklaard.

De Nederlandsche spoorwegen op het examen.

Enquête omtrent de exploitatie der Nederlandsche spoorwegen. Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bestaande uit de Heeren Mr. J.P.R. Tak van Poortvliet voorzitter, Mr. J.R. Corver Hooft, Mr. C.J.A. Heydenrijck, Mr. J.W.J. Baron de Vos van Steenwijk, A. Kool, R.P. Mees R.Azn., van der Hoop van Slochteren, na diens overlijden vervangen door den Heer J.C. Fabius, en den Heer griffier Mr. J.D. Veegens als rapporteur.

In het afgeloopen jaar zijn uit alle oorden des lands personen verschenen in de bovenzalen van het Binnenhof te 's Hage, om de Commissie die daar zitting hield te antwoorden op vragen betreffende de Nederlandsche spoorwegen.

Op 10 Januari 1882 werd de eerste zitting gehouden, op 22 Juni de laatste; 139 personen werden gehoord, het stenographisch verslag der vragen en antwoorden bevat 786 bladzijden.

Dit werk werd voorafgegaan door het stellen der hoofdpunten waarover het onderzoek zou loopen. Het schema werd gepubliceerd, waardoor ieder belangstellende zich rekenschap kon geven van hetgeen hij kon bijdragen ten behoeve van dit onderzoek; voorts werden de Kamers van Koophandel uitgenoodigd om schrijftelijke adviezen te verstrekken en werden eene menigte officieele stukken verzameld omtrent de spoorwegquaesties in het buitenland.

Nadat al dit licht was ontstoken, werd het verslag der Commissie opgemaakt, waarin zij eene korte beschrijving geeft van het Nederlandsche spoorwegnet, een overzicht van het nut dat

de spoorwegen voor het verkeer kunnen opleveren, en ten slotte hare beschouwingen ten beste geeft over hetgeen op dit gebied nog te doen is voor de ontwikkeling der volkswelvaart.

Bij de kennisneming van het werk der Commissie kan men niet anders dan het streven prijzen om hare moeielijke taak met de grootste volledigheid en onpartijdigheid te vervullen.

De verhooren der deskundigen bewijzen eene zeldzame zaakkennis bij den Voorzitter der Commissie. Het gevaar van afdwaling buiten de quaestie wordt bijna onmiddellijk in de verhooren te keer gegaan. De vraag: weet gij dat door eigen ondervinding? waarop schier altoos het antwoord ontkeenend luidde, verhindert menigmaal dat de Commissie wordt onthaald op praatjes van hooren zeggen. ‘Schoenmaker houd u bij uw leest’ had als waarschuwing in de verhoorzaal kunnen aangeplakt staan; de Voorzitter zorgde er met grooten tact voor dat men niet daarbuiten ging.

Wie zich aan de spoorwegquaestie interesseert zal zich dan ook niet de moeite beklagen, aan het doorlezen van het lijvige boekdeel verbonden, al wordt wellicht de raad gevolgd van het lid der Tweede Kamer, die zeide dat men maar één van de 139 verhooren per avond moest lezen.

't Is echter niet te verwachten dat zeer velen zich dien arbeid zullen getroosten, en daar het de moeite waard is om het werk in wijder kring bekend te maken, willen wij trachten eenige punten aan te geven die ons bij de lezing hebben getroffen. Het is hier een leek die tot leeken spreekt, en wie de resultaten van het onderzoek grondig en volledig wil leeren kennen, lave zich aan de bron en stelle zich niet tevreden met deze vluchtige beschouwingen.

Voor de geschiedenis van het spoorwegwezen is de Enquête belangrijk, omdat telkens gevraagd is naar het doel dat men had bij den aanleg of de uitbreiding van eene of andere lijn, en dat de gehoorde directeuren daarop in den regel volledig hebben geantwoord.

Vat men die antwoorden samen, dan is de gang der zaken als volgt geweest.

De eerste spoorweg hier te lande is aangelegd door de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij. Die lijn, in 1839 geopend, verbond de groote steden van Noord- en Zuid-Holland tusschen

Amsterdam en Rotterdam; passagiersvervoer en pakjesdienst stonden op den voorgrond; uitgebreid goederenvervoer achtte men onbestaanbaar met de concurrentie der waterwegen.

De Nederlandsche Rhijnspoorwegmaatschappij, die in 1845 werd opgericht, had wel is waar in de eerste plaats de verbinding van Utrecht en Gelderland met de hoofdstad tot stand gebracht, maar van den aanvang af werd bedoeld om de aansluiting met de Duitsche spoorwegen te verkrijgen en de lijn Arnhem-Emmerik werd in 1855 geopend. Om beter aansluiting te erlangen bij de Zuid-Duitsche spoorwegen door bemiddeling van de Rheinische Bahn werd de lijn Zevenaar-Cleve aangelegd en het verkeer met Duitschland in concurrentie met de Rijnvaart kwam toen in vollen gang.

Overigens bleef Nederland vele jaren lang geïsoleerd. De rivieren moesten ons met België verbinden. Het Noorden bleef van spoorwegen verstoken.

Er werden wel eens plannen gemaakt, maar het geld bleef ontbreken, omdat de kostbare overbrugging der groote rivieren voor de Zuiderlijn en de zeer uitgebreide en goedkoope gemeenschap te water in het Noorden de rentabiliteit dezer lijnen hoogst onzeker maakte.

Het is onzen lezers bekend hoe ten slotte en nadat veel tegenstand was overwonnen, het denkbeeld triomfeerde dat de Staat tusschenbeiden moest komen en dat op 's lands kosten de spoorwegen moesten worden aangelegd die aan het isolement van een groot deel van Nederland een einde zouden maken.

De wet van 1860 bepaalde welke lijnen moesten worden aangelegd. Over dezen aanleg zegt de Enquête-commissie het navolgende:

‘De verdeeling in een Noorder- en een Zuidernet levert geen bezwaren op: maar de hoofdstad is niet aan het net aangesloten, dat net is met het hart des lands slechts even verbonden en de lijnen loopen op verschillende plaatsen, waar slechts weinig verkeer gevonden wordt, dood. De strijd over de plaats, waar men ter verbinding van het Noorden met het Zuiden des lands de rivieren zou overgaan, werd bij de wet van 1860 opgelost door den aanleg van twee rivier-overgangen te bepalen, welk getal sedert nog met twee anderen is vermeerderd. Al wil men niet, met eene der kamers van koophandel, zeggen dat men bij het aanleggen van spoorwegen

door den Staat in stede van een geregeld net, lijnen heeft getrokken tusschen verschillende *kiesdistricten*, toch is het waar, dat de bevrediging van locale belangen bij den aanleg der Staatsspoorwegen meer op den voorgrond stond dan het verkrijgen van internationale verbindingen. Het denkbeeld van den Minister Thorbecke, die de wet van 1860 uitvoerde, was “dat Nederland eenvoudig moest bouwen tot aan de grenzen en dat Duitschland wel zoude aansluiten.” Met het oog op de groote beteekenis, die vooral het internationaal spoorwegvervoer meer en meer heeft verkregen, is het niet te verwonderen dat ons spoorwegnet thans, twintig jaren later, de behoeften van dit verkeer in menig opzicht niet op de meest practische wijze bevredigt.’

Het heeft mij niet mogen gelukken om uit de verhooren te ontwaren of zich iemand aansprakelijk stelde voor de richtingen in 1860 gekozen, ten aanzien van het Zuidernet. Voor het Noordernet heeft men, blijkens het antwoord van den heer J.P. de Bordes, die in 1860 Secretaris was der commissie voor den aanleg van staatsspoorwegen, hoofdzakelijk de concessieaanvrage Sloet-Reuchlin gevolgd, waarbij de grondgedachte was om de voornaamste plaatsen in het Noorden te verbinden met Arnhem, zonder dat aansluiting met het buitenland op den voorgrond was gesteld.

De Heer J.G.W. Fijnje, die in verschillende betrekkingen in groote mate heeft medegewerkt tot het maken van de grondslagen van ons tegenwoordig Staats-spoorwegnet, verklaart, dat kennelijk het hoofddenkbeeld geweest is om aan de verschillende locale behoeften zooveel mogelijk voldoening te geven, zonder dat op internationale aansluitingen werd gelet.

De Staatsspoorwegen werden ter exploitatie gegeven aan de daarvoor opgerichte maatschappij, die in den aanvang met de grootste moeielijkheden te kampen had. Hare financieele hulpbronnen, die men gemeend had dat 12 millioen zouden bedragen, werden door den ‘Krach van Mendel’, het ineenstorten namelijk der Algemeene Maatschappij van Handel en Nijverheid, tot 6 millioen beperkt, waarvan een gedeelte nog problematiek was. De maatschappij, die de aansluiting met het buitenlandsche spoorwegnet hoopte te verkrijgen, werd in den aanvang door hare financieele onmacht verlamd, en eerst nadat het pijnlijke werk van organisatie na het optreden van den Heer s' Jacob

als directeur-generaal was voltooid, en eene nieuwe overeenkomst met het Rijk hare financieele positie had verbeterd, kon zij haar programma uitvoeren.

Bij de beoordeeling van spoorwegtoestanden in Nederland, vergete men die twee nadeelen niet, waaronder zij zijn geworden wat wij zien. Toen de Staatsspoorwegen werden aangelegd, ontbrak het ons aan een ‘Willem I,’ aan een machthebbende, die op het gebied van 't verkeerwezen verder zag dan zijne tijdgenooten, door locale belangen verblind. Dat was onze eerste ramp. Toen de strijdvraag ‘exploitatie door den Staat of door eene maatschappij’ in laatstgemelden zin was beantwoord, ontbrak het weder in ons rijke Nederland aan den noodigen ondernemingsgeest om het kapitaal voor die grootsche onderneming bijeen te brengen op de wijze, die alleen waarborgen oplevert voor welslagen. Het geld had moeten komen uit de brandkasten van onze renteniers en van die duizenden, die destijds hunne spaarpenningen in allerlei effecten belegden, en dan zou men de bedriegelijke hulp van een zwendelbank niet noodig gehad hebben[1)]. Ware de Exploitatie-maatschappij in den beginne rijk geweest, hoe veel beter had zij kunnen exploiteeren, en hoe krachtiger had zij de aanvankelijk zoo bekrompen inzichten van de regeering kunnen wijzigen in het belang van haar eigen zelfstandigheid en van de eischen van het verkeer.

Nationale tekortkomingen - het zou een gelukkig gevolg

1) Het lot van de Algem. M^{ij}. voor Handel en Nijverheid is een treurig voorbeeld van de wijze, waarop een juist en vruchtbaar denkbeeld op ondergang kan uitloopen, wanneer het verkeerd wordt uitgevoerd. Het plan om eene vereeniging van kapitalen te vormen, die hare middelen en haar crediet beschikbaar stelde om ondernemingen te vestigen die eene goede toekomst hadden, maar aanvankelijk geen groote winsten beloofden, was goed en de tijd was er rijp voor. Ook was de keuze der ondernemingen niet slecht. De M^{ij}. tot expl. v. S.S., De Ned. Ind. Handelsbank, de Ned. Ind. Spoorwegm^{ij}., zietdaar een drietal ondernemingen die, als mijn gehengen mij niet bedriegt, door de Algem. M^{ij}. werden ‘aan de markt gebracht.’ Hoe ging de moeder-maatschappij zoo treurig te gronde, terwijl de loten zich krachtig ontwikkelden, en eene eervolle plaats bekleeden, ieder op zijn gebied? De wilde speculatie-koorts, de uitbreiding der engagementen verre boven de beschikbare middelen, het afstooten ook van de groote kapitalisten door roekelooze uitstappen op hun jachtveld, waardoor men zich hunne stille tegenwerking op den hals haalde, zietdaar de redenen van den val van dit lichaam, even als later van soortgelijke instellingen in Belgie, in Parijs en in Weenen.

van de Enquête zijn, - als ons volk die leerde inzien. Waar het groote internationale verkeerwegen te land of te water geldt, zich niet te laten verblinden door locale belangen; waar grootsche ondernemingen op het eigen gebied moeten tot stand komen in eigen zak te tasten inplaats van hulp te zoeken bij internationaal papieren geld, wie zou niet gelukkig zijn zoo Nederland *dat* uit deze Enquête leerde.

De aanleg der Staatsspoorwegen was nog lang niet voltooid, toen eene andere belangrijke lijn door eene particuliere maatschappij werd aangelegd.

Zoo als uit de Enquête duidelijk blijkt, was eene der fouten van het Staatsspoorwegnet dat het niet aangesloten was bij Amsterdam, dat dientengevolge voor het internationaal verkeer geheel bleef overgeleverd aan de Nederl. Rhijnspoorwegmaatschappij en zich daaronder niet behagelijk voelde. De Oosterspoorweg, Amsterdam-Utrecht, aangelegd door de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, gaf in 1871 de gewenschte zelfstandige aansluiting aan de Staatsspoorwegen aldaar; de verbinding met Duitschland geschiedde dadelijk over Salzbergen en werd uitgebreid toen op 24 Juli 1878 de lijn Zutphen-Winterswijk werd geopend.

De exploitatie van den Oosterspoorweg bracht van zelve een groote verandering in den gang van zaken bij de Hollandsche IJzeren spoorwegmaatschappij, die bovendien door den aanleg van de lijn Haarlem-Uitgeest en de exploitatie van den Staatslijn naar den Helder hare werkzaamheden had zien toenemen. Ook bij die maatschappij begon het goederenvervoer een belangrijke factor te worden van het verkeer, en hoewel de sporen van den vroegeren toestand nog niet geheel zijn uitgewischt, zoo is het toch onmiskenbaar dat de opname in het groote net der Europeesche spoorwegen hare veerkracht heeft opgewekt. In het laatste jaar vooral spreidt zij eene voortvarendheid ten toon die hare concurrenten niet van haar waren gewend.

Onbevredigde wenschen van een deel des lands, bij het Staatsnet stiefmoederlijk bedeeld, gaven in 1863 geboorte aan de Nederlandsche Centraal spoorwegmaatschappij - eene lijn hebbende van Utrecht naar Zwolle en Kampen, aangelegd om de kortste verbinding te verkrijgen tusschen het Noorden en Zuidwesten des lands, zonder dat men internationale verbindingen op het oog had. Die lijn is thans geheel ingesloten

door de drie groote Nederlandsche spoorwegmaatschappijen, en de financieele toestand der maatschappij is verre van schitterend. Pogingen tot fusie met een harer machtige buren, aanvankelijk mislukt, zullen eindelijk wel tot het doel leiden, zoodra de verschillende groepen van belanghebbenden het eens worden over de offers die ieder hunner voor de liquidatie moet brengen.

Tien jaren na de Centraal spoorwegmaatschappij - in 1873 - werd de Noord-Brabantsch-Duitsch- of Boxtel-Wezel-maatschappij opgericht, met het oog op het doorgaand personen- en goederenverkeer tusschen het Duitsche industriegebied en Antwerpen eenerzijds, - Rotterdam en Vlissingen anderzijds. Zij is te Goch aan den linker Rijnspoorweg en te Wezel aan den rechter Rijnspoorweg aangesloten.

De jongste der Nederlandsche spoorwegmaatschappijen is de Zuid-Ooster spoorwegmaatschappij, die voor eene verbeterde verbinding tusschen Engeland en het Noorden van Duitschland de destijds ontbrekende schakel Tilburg-Nijmegen-Arnhem wilde aanbrengen. Sedert echter heeft de Staat de lijn Arnhem-Nijmegen zelf aangelegd en ook de lijn Elst-Dordrecht zal, wanneer zij tot stand komt, afbreuk doen aan de Zuid-Ooster spoorwegmaatschappij over hare in 1881 geopende lijn Tilburg-Nijmegen.

De Enquête-commissie komt tot de slotsom dat de afzonderlijke exploitatie dezer drie kleine lijnen voordeelig noch gewenscht is.

‘Het door elke onderneming geëxploiteerde gedeelte van het spoorwegnet’ - zoo luiden hare blijkbaar wel overdachte woorden, - ‘behoort een samenhangend geheel te vormen, toegerust met de noodige levenskracht om een onafhankelijk bestaan te kunnen voeren en geschikt om zelfstandig geëxploiteerd te worden van de zeehaven en middelpunten van verkeer af tot de aansluitingpunten aan buitenlandsche spoorwegen toe. Iedere spoorwegmaatschappij moet een organisme zijn, sterk genoeg en van de vereischte hulpmiddelen voorzien, om, zonder op de schouders van andere ondernemingen te leunen, de behoeften zoowel van het internationaal als van het locaal verkeer te kunnen bevredigen. Aan dezen eisch voldoen niet de kleinere Maatschappijen hier te lande: de Centraal-, de Boxtel-Wezelen Zuid-Ooster spoorwegmaatschappij. De lijnen dezer ondernemingen zijn goede coupures van het spoorwegnet, maar missen de noodige hulpbronnen om zelfstandig te kunnen worden geëxploiteerd. Ingesloten tusschen de lijnen

van krachtiger maatschappijen, zijn zij afhankelijk van het verkeer dat deze haar aanbrengen en gedwongen om zich naar de haar in verband daarmede gestelde eischen te voegen. Zij kunnen moeilijk anders dan gebrekkig geëxploiteerd worden, en hebben voor het verkeer betrekkelijk geringer nut, terwijl de overname van goederen, die aan hare beide eindpunten noodig is, indien zij overeenkomstig hare bestemming als transithaven worden gebruikt, aan de regelmatigheid en snelheid van het vervoer veel afbreuk doet. Veel grooter voordeelen zouden zij kunnen opleveren, indien hare exploitatie uit de handen der ondernemingen, die daarmede thans belast zijn, in die van eene der groote spoorwegmaatschappijen overging en daardoor aan de overdreven verbrokkeling van het spoorwegnet een einde kwam.'

Het komt mij voor, dat men na de lezing der getuigenverhooren ten aanzien van dit punt, de Commissie gelijk moet geven. Voor de ontwerpers dier lijnen en hunne opvolgers is het zeker eene treurige conclusie, maar als er ooit sprake kan zijn van 'la force des choses', dan is het hier, en de eenige troost voor hen is, dat het belang van de annexeerende groote lijn bij de overname even groot is, als het hunne, zoodat er alle kans is dat men zoo niet een gouden, dan toch een zilveren brug voor hen zal moeten bouwen om den overgang te maken. Dat is ook billijk, want zij hebben niet uit eigenbelang willen concurreeren ter ondermijning van een bestaanden dienst; doch hunne onderneming is gevangen geraakt in een net, welks uitbreiding, toen zij zich vestigden, niet zoo aanstaande scheen.

Had men wellicht vermoed, met het oog op de in sommige kringen bovendrijvende richting, dat ook het vonnis der andere maatschappijen door de Commissie zou worden geteekend, of dat, zoo niet de meerderheid, dan toch eene sterke minderheid ter wille der eenheid van handeling, de oplossing van alle Nederlandsche spoorwegmaatschappijen in één staatsdienst zou wenschen, zoo zal de slotsom der Commissie niemand bevreemden, die de Enquête aandachtig leest. Zij komt mij voor, vrij te zijn van parti-pris en werkelijk een uitvloeisel van het onderzoek. De voor- en nadeelen van staats-exploitatie worden veelzijdig toegelicht en besproken, zoowel in het verslag als in de verhooren, doch na alles gehoord en overwogen te hebben, komt de Commissie tot de slotsom, dat in de tegenwoordige omstandigheden voor Nederland het wenschelijkst is:

‘Behoud der drie bestaande groote maatschappijen, zoolang er serieuse concurrentie tusschen haar bestaat. Ingrijping van den Staat slechts dan, als zij zich zouden verstaan om handel, nijverheid en publiek onder den druk van een spoorwegmonopolie te brengen.’

De spoorwegdienst hier te lande is voorzeker nog verre van volmaakt, en voor de bestuurders zoowel als voor de gebruikers, voor de leiders zoowel als voor de lijders, zijn er in de verhooren tal van wenken vervat.

Toch - als men al de ‘Claegh- en Vraegh-litaniën’ heeft doorworsteld, en zijne verbeelding heeft vervuld met passagiers, die de aansluiting missen, of die met zware koffers moeten sjouwen, omdat zij ze niet in tijds ingeschreven kunnen krijgen, met vermiste pakjes die tot eindelooze correspondenties aanleiding geven, met visch die bederft door te langzaam vervoer, met bloembollen en planten die in geschonden staat worden aangebracht, met vee dat geen oppassing heeft en de pooten breekt, met plaatskaartjes die ter wille van de contrôle op eene korte reis vijf- of zesmalen moeten vertoond worden, met tarieven voor goederenvervoer zoo ingewikkeld dat er maar één ambtenaar is die ze begrijpt - en die begrijpt ze dan ongelukkig nog verkeerd -, met al de kleine en groote teleurstellingen in één woord die bij het gebruik der spoorwegen kunnen voorkomen en die door deze schaar van getuigen zijn vermeld - toch is de totaal-indruk dien men van den spoorwegdienst in Nederland ontvangt niet ongunstig.

Niet alleen dat bijna *alle* groote gebruikers van de spoorwegen, op de algemeene vraag of zij algemeene klachten hadden over de wijze waarop zij werden bediend, ontkennend antwoordden, en ook bijna allen met lof spraken over de dienstvaardigheid en medewerking van het personeel der maatschappijen, maar degenen die over détails of bijzondere voorvallen klaagden waren dikwijls zelven de eersten om verschoonende omstandigheden te pleiten. Bij eene onbevangen lezing der Enquête komt men tot de conclusie dat de maatschappijen zich beijveren om de taak die zij te vervullen hebben met de middelen die haar ten dienste staan zoo goed mogelijk te volvoeren, dat er geene sporen zijn van wanbeheer of ergerlijke veronachtzaming. Deze betrekkelijk gunstige opinie wordt ook

gestaafd door twee verklaringen van gehoorde deskundigen wier namen eenig gezag hebben in deze zaak. De eene is de Heer J. Groll, bestuurder der Nederl. Indische spoorwegen, die veel studie van het spoorwegwezen heeft gemaakt, en die, op de aan hem gedane vraag, verklaart dat naar zijn inzien de spoorweg-exploitatie hier te lande de vergelijking met het buitenland - Engeland uitgezonderd - best kan doorstaan. Hij licht die uitzondering toe door de mededeeling dat die exploitatie in Engeland beter is:

1°. door het stelsel van niet bestaan van horizontale overwegen;

2°. door veel aan de reizigers zelf over te laten;

3°. door veel en hard te rijden. Daar rijden daags meer treinen dan hier in 3 of 4 dagen. De goederen worden bijna even snel vervoerd en afgeleverd als de personen, wat overigens nergens in Europa het geval is. Maar er staat tegenover dat het kostbaar is.

De tweede deskundige, wiens verklaring in dit opzicht ik belangrijk noemde, is juist een spoorwegdirecteur uit het land waar men veel en hard rijdt; het is de Heer J. Staats Forbes van Londen, president van twee Engelsche spoorwegmaatschappijen en vice-president van den Ned. Rhijnspoorweg. Hij acht de spoorwegen in Holland te zijn aangelegd en over het geheel bestuurd naar goede beginselen en op eene verstandige wijze: in vele opzichten meer naar commercieele begrippen, dan in de omringende landen het geval is. Maar ook deze maakt eene uitzondering ten aanzien van de Engelsche spoorwegen, al was hij zoo beleefd van te 's Hage zijne termen van vergelijking alleen bij de buren op het vasteland te zoeken. Immers bij de Engelsche Enquête over spoorwegquaesties, in Maart 1882 gehouden, maakt dezelfde Heer Forbes de volgende vergelijking tusschen de Engelsche spoorwegen en die op het vasteland:

‘Er is dikwijls door onnadenkende of onwetende lieden gesproken over de groote meerdere voortreffelijkheid van de vreemde spoorwegen boven de Engelsche. Ik behoor tot een bond van buitenlandsche spoorwegautoriteiten. Ik moet dikwijls voor mijn land opkomen, en ik doe het op dezen grondslag: Indien gij mij wilt mededeelen wat uw denkbeeld is van een spoorweg, wij ik met u discussieeren. Ik zal U mededeelen, wat het mijne is. Veelvuldigheid van

gemeenschap tusschen twee plaatsen, kortheid van tijd, voor die gemeenschap besteed, goedkoopheid, “comfort” en veiligheid voor ongelukken, wat betreft het passagiersvervoer, en vrij wel hetzelfde ten aanzien van het goederenvervoer. Indien gij dat als standaard aanneemt, dan heeft het systeem, waarop in Engeland gewerkt is, inclusief de goedkoopheid, hoezeer dit ook weinig door het groote publiek wordt geloofd, aan al die eischen voldaan op eene schaal, zoo verre overtreffende, wat men ergens op het continent aantreft, dat er geene vergelijking tusschen te maken is. Ik zie, dat een getuige verklaarde, dat er dingen voorvielen in het continentale spoorwegwezen, dat men zich onderwierp aan toestanden, welke onze handelaars geene week zouden dulden. En waarom dulden de vreemdelingen het? Omdat zij niet beter weten, omdat zij hunnen dienst nimmer ontwikkeld en beschaafd hebben gezien als hij in Engeland is geworden, indien ik 't zeggen mag, dank zij de Engelsche spoorwegmaatschappijen.’

Laat mij hierbij aanteekenen, dat de voorzitter der Engelsche Enquête-commissie, Mr. Ashley, den getuige toevoegde: ‘Ik zou in Uw oordeel over de Engelsche spoorwegen wel kunnen medegaan, behalve ten aanzien van de goedkoopheid’ en dat, hoewel de Heer Forbes dit punt nog breedvoerig toelichtte, zijne argumentatie geen diepen indruk op de commissie maakte, want zij zegt in haar eindrapport:

‘De commissie heeft bevonden, dat de goederentarieven op de Britsche spoorwegen over het algemeen beneden de maxima zijn, welke door het Parlement waren toegestaan, hoewel de kosten hooger schijnen te zijn voor de groote afstanden, dan op vele lijnen van het vaste land. Maar daar staat tegenover dat onze spoorwegen den goederendienst met veel meer snelheid uitoefenen, dan op het vasteland. Zware goederen, bijvoorbeeld, des avonds te Manchester aan de beambten der spoorwegmaatschappij ter verzending afgegeven, worden geregeld den volgenden ochtend te Londen aan de geadresseerden afgeleverd: voor dezen dienst zouden in Frankrijk twee à drie dagen worden toegestaan en ook besteed.’

De afstand van Londen naar Manchester bedraagt meer dan die van Amsterdam naar Keulen.

Er is echter nog eene zinsnede van den Heer Forbes, waarop

ik de aandacht wensch te vestigen:.... ‘Men ziet op 't vasteland toestanden, die onze Engelsche handelaars geen week zouden dulden.’

De Engelsche handelaars zijn een eigenaardig publiek om te bedienen; zij waardeeren iedere krachtsinspanning, maar zij prikkelen tot nieuwe; nimmer tevreden, ‘*ever grumbling*’, weten zij toch zeer goed, wanneer zij goed bediend worden, veranderen niet lichtvaardig of voor schijnbaar lager aanbiedingen, maar zijn ook lastig en halsstarrig, wanneer zij vermeenen, dat de spoorwegdirectie iets kan doen tot verbetering en het enkel nalaat uit gemakzucht of uit bekrompenheid van inzichten. Zij weten genoeg af van spoorwegvervoer, om tamelijk wel te kunnen beoordeelen, wat geschieden kan en wat niet, en hebben zij eens een echte, onvervalschte ‘grievance’, dan werkt alles mede: handel, locale pers, locale overheden, parlementsleden, ten slotte dikwijls de groote pers in Londen totdat zij is hersteld.

Vergeleken met dat forsche opkomen voor de belangen van het eigen verkeer, schijnt het Nederlandsche publiek mat en zonder veerkracht. Treffend en teekenend zijn sommige antwoorden, die in de Nederlandsche Enquête voorkomen van gebruikers der spoorwegen.

Vraag. Kan men van de spoorwegmaatschappijen bij vervoer van groote hoeveelheden vermindering krijgen?

Antwoord. Neen.

Vraag. Hebt gij 't wel eens beproefd?

Antwoord. Neen.

of deze:

Vraag. Is uwe fabriek met den spoorweg verbonden?

Antwoord. Neen.

Vraag. Hebt gij er wel eens werk van gemaakt?

Antwoord. Neen.

Hier ligt echter ook een deel der schuld van de veronachtzaming bij de spoorwegmaatschappijen zelve, want andere gebruikers die zoodanige aansluiting wel hadden trachten tot stand te brengen, konden bij de betrokken maatschappij niet slagen omdat deze niets wilde wagen, en den geheelen last van den aanleg op den fabriekant wilde leggen. Dat doet eene Engelsche spoorwegmaatschappij in den regel niet; de zekerheid der toename van 't verkeer is haar wat waard.

Men vraagt zich telkens weder af bij het bladeren in de Enquête, hoe het toch mogelijk is dat bij den aanleg der spoorwegen zoo jammerlijk de aansluiting bij de waterwegen veronachtzaamd is, ook op die plaatsen, waar de breede rivier, het scheeprijke kanaal, de onmetelijke zee zelfs daartoe uitlokten. Iedere fabriek, ieder bedrijf van eenigen omvang had in ons land eene losplaats aan het water, en ondanks de erkende voordeelen van het spoorvervoer in verschillende omstandigheden zijn velen voortgegaan zich van den waterweg te bedienen ook omdat het vervoer naar het station zoo kostbaar en tijdroovend was. Ziet daar achter elkander voor de Commissie verschijnen een fabriekant uit *Leeuwarden*, een uit *Gouda*, een uit *Arnhem*, een groote tabakshandelaar uit *Utrecht*, een industrieel uit *Franeker*, een bekend voortvarend fabriekant uit *Delft*, een expediteur uit *Nijmegen*, een beetwortelsuiker-fabrikant en een graanhandelaar uit *Utrecht*, een fabrikant uit *Hoogezand*, een expediteur uit *Maastricht*, een koopman uit *Groningen*, - allen verklaren *in den regel* en bij voorkeur van de waterwegen gebruik te maken, en ik wil gevraagd hebben hoe velen hunner meer vrede zouden hebben met het spoorvervoer, wanneer hunne goederen door vaartuigen van de spoorwegmaatschappij aan hunne fabrieken of pakhuizen worden gebracht en gehaald, en door geschikte handkraantjes van den wagen in de schuit werden gezet en omgekeerd.

Aan de inrichting der stations ontbreekt echter zeer veel, bijzonder in betrekking tot deze, mijns inziens, zoo gewenschte aansluiting aan den waterweg van de gemeente waar het station gevestigd is. Men leze wat in de Enquête wordt getuigd omtrent de stations te Haarlem, te Groningen, te Harlingen, te Arnhem, te Schiedam, te Zuidbroek (Veendam), te Breda, in de geheele Zaanstreek except Wormerveer, te Helder, te Rotterdam, te Gouda. Wellicht sla ik er nog over, maar mij dunkt het is genoeg. Hoogst noodzakelijk schijnt het te zijn dat ieder aspirant spoorweg-ingenieur, alvorens hij zijn diploma krijgt, worde onderwezen, liefst door de praktijk, in het schijnbaar zoo dood-gewone vak der goederen-behandeling, een vak dat ieder schipper van jongs af leert. Wordt deze ingenieur later eens belast met het aanleggen van een station, dan is er ten minste kans dat hij eenig begrip heeft van de eischen van het goederenvervoer.

Als volleerd ingenieur te rade te gaan met de behoeften van handel en scheepvaart schijnt volgens de Enquête niet gebruikelijk, ten minste het was 't niet in den tijd dat de meeste stations werden aangelegd.

De vraag of de Hollandsche spoorwegtarieven duur of goedkoop zijn, in verhouding tot die van het buitenland, wordt in de Enquête slechts ter loops behandeld. Voor de personentarieven geldt hier te lande bij alle maatschappijen als maatstaf:

5	cents pr. kilometer voor de 1e klasse
4	cents pr. kilometer voor de 2e klasse
2½	cents pr. kilometer voor de 3e klasse

en volgens de getuigenis der directiën zijn die tarieven hooger dan in België en Duitschland, lager dan in Engeland en Frankrijk.

Dit komt overeen met eene opgave in de Engelsche Enquête ontleend aan het rapport der Fransche commissie die een vergelijking tusschen de personen-tarieven van de verschillende landen maakte. Deze opgave is in Engelsche pence en decimale fracties van een penny per Engelsche mijl, maar de verhouding tusschen de verschillende tarieven komt er duidelijk in uit, en dan blijkt het dat Nederland juist het midden houdt.

	1e klasse.	**2e klasse.**	**3e klasse.**
Noorwegen	1.08	-.65	-.34
België	1.16	1.04	-.59
Denemarken	1.50	1.04	-.65
Zuid-Duitschland	1.55	1.06	-.65
Zweden	1.55	1.08	-.70
Griekenland	1.55	-.93	-.70
Noord-Duitschland	1.55	1.16	-.77
Zwitserland	1.64	1.16	-.83
Nederland	1.64	1.31	-.82
Portugal	1.64	1.29	-.90
Italië	1.73	1.42	-.96
Rumenië	1.73	1.34	-.87
Oostenrijk	1.89	1.42	-.97
Frankrijk	1.93	1.44	1.04
Spanje	2.01	1.55	-.97
Hongarije	2.07	1.56	1.05
Groot Brittanje	2.21	1.60	-.97
Rusland	2.29	1.68	-.88
Turkije	3.	2.20	1.45

Van de goederentarieven geldt met vollen nadruk: ‘t is kwaad lezen in eens anderman's boeken’. Geen enkele specialiteit kon aangeven in welke verhouding zij stonden tot den kostenden prijs van het vervoer. Een wakkere ondernemer van de binnenscheepvaart verklaarde dat hij overtuigd was, dat de spoorwegen aan het goederenvervoer verloren en alleen leefden van de passagiersvrachten, en hoewel dit een *boutade* van een concurrent is, zoo blijkt er deze waarheid uit, dat overal waar concurrentie is met den waterweg, de goederen-tarieven der spoorwegen hier in vergelijking met het buitenland eerder laag dan hoog zijn. Men kan dan ook de Enquête niet lezen zonder telkens weer die water-communicatie te zegenen, welke het spoorweg-vraagstuk hier zooveel minder ingewikkeld maakt. De ware Raad van Toezicht op de spoorwegtarieven is de Waterstaat. Geeft ons maar goede, onkostbare kanalen en regelmatig bevaarbare rivieren, en wij vreezen geen spoorwegmonopolie voor ons goederenvervoer.

Hetgeen in de Enquête voorkomt omtrent ‘weg en werken’, locomotieven, wagens, remmen en andere technische punten, ga ik met stilzwijgen voorbij. De verslagen der maatschappijen en die van den Raad van toezicht leveren daarvoor een veel beter bouwstof, en ik kan volstaan met de mededeeling dat de Commissie in haar Verslag ten aanzien van deze punten weinig heeft aan te merken, en de ‘question-brûlante’ der Westinghouse-ren nog onopgelost laat.

Ten aanzien van het zoo uitgebreide dienstpersoneel der spoorwegmaatschappijen werden van verschillende zijden inlichtingen gegeven, die in staat stellen om zich daarvan een tamelijk volledig beeld te vormen. In het met zorg bewerkt alphabetische register der Enquête wordt naar meer dan 500 antwoorden verwezen omtrent de geoefendheid, ontwikkeling en geschiktheid van het personeel, hun dienst- en rusttijd, hunne bezoldiging, het drijven van handelszaken door spoorwegambtenaren, het geven van fooien enz. In de vierde paragraaf van het verslag vat de Commissie al die gegevens te zamen en het algemeene oordeel over het personeel is niet ongunstig. Het blijkt dat de besturen zich veel moeite geven om een geschikten staf te vormen, en hoewel er nog veel te doen overblijft, zoo schijnen zij toch doordrongen van het hooge gewicht, het vitale belang van dat deel van hunne zorg.

Eén punt schijnt echter verbetering te eischen. Het betreft den noodzakelijken rusttijd. De regelingen op papier mogen al niet kwaad zijn: het onvoorziene 't welk in uitgebreide diensten zulk een groote rol speelt, houdt zich niet aan de reglementen. Geen sneeuwstorm, geen besloten water, geen zendingsfeest, geen Pinksterdrukte, geen nationale gedenkdag, of het komt neder op den rug, laat mij liever zeggen op de vrije uren van den spoorwegbeambte, te beginnen bij den stationschef. In een dergelijk corps moet er hart zijn voor den dienst en wie zich bij buitengewone gelegenheden niet buitengewoon wil inspannen behoort niet thuis bij eene spoorwegmaatschappij, maar hetgeen in de Enquête aan het licht is gekomen, vooral ook de mededeelingen van den R.C. pastoor te Feijenoord en den Ned. Herv. predikant te Bussum omtrent den moreelen en materieelen toestand van lagere spoorwegbeambten in hunne woonplaatsen, moet eene vingerwijzing zijn voor de machthebbenden. Ten eerste omdat zoo groote belangen, zoo vele menschenlevens van de oplettenheid en geschiktheid dier nederige dienaren afhangen, maar dan ook omdat maatschappijen zoo als die, welke 't hier geldt, zooveel kunnen doen om de betrekkingen tusschen werkgever en werkman te verbeteren. Voor zoover mijne ondervinding gaat geloof ik dat de arbeidersvraag, waarover men zich in het buitenland zoo ongerust maakt, in Nederland geene verstoringen behoeft te verwekken, als de ondergeschikte weet dat hij niet aan willekeur is overgeleverd, niet geheel afhankelijk is van zijn onmiddellijken baas, die, dikwijls even weinig beschaafd als de werkman, een harde of onverschillige meester is, maar dat het karakteristieke ‘een woordje asje blieft, Mijnheer’, waarmede de werkman gewoon is zijne belangen voor te dragen, bij ‘de Heeren’ gehoor vindt. Men handhave het gezag, maar verwaardige zich tot onderzoek, straffe niet den bescheiden klager, maar enkel den onwillige, en vergete nimmer dat de Hollander wel houdt van redeneeren, maar in den regel ook luistert naar rede. Als een der directeuren van iedere spoorwegmaatschappij persoonlijk den werkelijken toestand van de lagere beambten nagaat, moet men komen tot eene regeling, waarbij een billijke rusttijd verzekerd wordt.

Bij de behandeling van de spoorwegbelangen in Nederland is er geen onderwerp dat zoozeer de aandacht der Commissie heeft getrokken, dat zoo grondig en veelzijdig is onderzocht

als de deelname van de Nederlandsche lijnen aan het internationaal goederenverkeer, vooral met het oog op de Duitsche spoorwegpolitiek en de opofferingen die de Belgische staatsspoorwegen doen om het verkeer over Antwerpen te leiden.

Het blijkt uit de Enquête dat de spoorwegmaatschappijen *au qui vive* zijn.

Laat mij eerst het woord geven aan den President der Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij, den Heer Mr. H. Ameshoff, die op dat gebied zeker de oudste brieven heeft.

Zoodra de Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij te Emmerik en via Deutz-Keulen aan de Duitsche spoorwegen was aangesloten, heeft zij werk gemaakt van het aannemen en vervoeren van goederen op doorvracht met Duitsche stations niet alleen maar ook met Zwitserland en later met Beijeren en Oostenrijk. Aanvankelijk ging het moeilijk: de vrachten waren te hoog, de verzending ging onregelmatig, het goed bleef te lang onder weg, tengevolge van overlading in de wagens der aansluitende maatschappij op elk overgangstation. Het was dus in den aanvang eene samenkoppeling van partieele vervoeren van iedere afzonderlijke maatschappij. Langzamerhand ontwikkelde zich dit tot de eigenlijke doorvracht, die thans iedereen kent. Men begreep, dat de bij elkander opgetelde locaalvrachten te hoog waren, en dat iedere maatschappij zich eene vermindering moest getroosten, dat de in- en uitlading moest worden afgeschaft op de overnemingplaatsen, dat de douane-formaliteiten moesten worden vereenvoudigd, dat men eenheid moest brengen in voorschriften en bepalingen. Het bekende Duitsche ‘Verein’, waarvan de Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij lid werd, had ten doel om voor al die punten regelen te stellen, even als over het gebruik der wederzijdsche wagens en andere algemeene belangen.

Dit verkeer steunde geheel en al op het begrip van associatie. Men redeneerde aldus: wanneer men over verre afstanden zich gezamenlijk opofferingen getroost, dan zijn de uitkomsten van dien aard, dat men een verkeer meester kan worden, waarvan ieder een matig voordeel kan trekken, maar het is niet billijk, dat de een zich meerder opofferingen dan de ander zal getroosten. Het blijkt intusschen uit de mededeelingen van den Heer Ameshoff, welk eene moeite het kostte om de Duitsche spoorwegen tot dit billijkheidsbegrip te bekeeren. De Cöln-

Mindener Bahn, bij wie de eerste aansluiting plaats greep, weigerde hare tarieven te verlagen voor het door-vervoer. De Rheinische Bahn, die bij de Belgische spoorwegen aansloot, handhaafde dit zelfde stelsel. Toen nam de Ned. Rhijnspoorwegmij. de concurrentie van de scheepvaart te baat en laadde te Emmerik op de Rijnbooten over, terwijl zij te Zevenaar bij de Rheinische Bahn aansloot, en toen eerst bij deze, later ook bij de Cöln-Mindener wist gedaan te krijgen dat deze Duitsche spoorwegen hunne vrachten verlaagden voor het goed dat de Rhijnspoorwegmp[ij]. over hunne banen verzond of ontving naar en van de spoorwegen, waarvoor zij de verbindingsbaan aanboden.

Er was dus gelegenheid om achter-Duitschland en Zwitserland door billijke doorvrachten te bedienen.

Op de lijnen van de Cöln-Mindener en de Rheinische Bahn bleven de hooge vrachten echter gehandhaafd voor hunne eigen stations.

Een tweede stap was nu om eene overeenkomst te maken, die *het Rijnhaven-verkeer* werd gedoopt en goedkoope vrachten bepaalde voor alles wat naar de Rijnhavens bestemd was. Hierbij moest echter worden gelet op het gevaar, dat men door reëxpeditie van een krachtens deze overeenkomst goedkoop bediende Rijnhaven, zijne eigen glazen zag inwerpen en de plaatsen, waarvoor men de tarieven niet verlaagde, langs dien omweg beterkoop hielp bedienen.

Dat was volgens den Heer Ameshoff de gouden tijd der goed betalende vrachten. De toestand was deze: lage vrachten, ten gevolge van het begrip van associatiën, voor de zeehavens, zonder onderscheid of het waren transitgoederen van of naar Engeland of Amerika, of koloniale goederen, die jaren lang in de pakhuizen hadden gelegen. De binnenlandsche tarieven waren aldus georganiseerd, dat geene reëxpeditie mogelijk was: daarbij waren speciale contracten gesloten met fabriekanten, grossiers, enz. Voor Noord-Duitschland en andere streken, waar men geene concurrentie van de waterwegen had, werden goede vrachten bedongen, waarvan zoowel de Nederlandsche als de Duitsche spoorwegen profiteerden.

Het is de moeite waard om dit beginsel van doorvrachten aldus in zijnen eersten tijd van ontwikkeling gade te slaan. Het is 't commercieele beginsel, het Engelsche systeem, en als zoodanig was de Ned. Rhijnspoorwegm[ij]. met haar half En-

gelschen oorsprong aangewezen, om daarvoor op het vaste land propaganda te maken.

Hoezeer het ook bestreden wordt door degenen, die gaarne de maatschappelijke verhoudingen met passer en liniaal wenschen af te bakenen, acht ik dat systeem nog het beste in eene beschaafde industrieele maatschappij, waar men mag aannemen dat handel en nijverheid genoegzaam zijn ontwikkeld om de spoorwegmaatschappijen te controleeren, tot krachtsinspanning te prikkelen, tot vervulling van al hunne behoeften aan te vuren.

Het komt mij voor, dat het niet onbelangrijk is om te lezen wat de Engelsche Enquête-commissie van 1882 over dit onderwerp zegt:

‘Volgens de verklaringen der spoorwegdirecteuren, die voor ons verschenen, is geen algemeen beginsel of stelsel tot bepaling der tarieven op eenigen Engelschen spoorweg ingevoerd. Zij berekenen zooveel, binnen de grenzen hunner macht, als zij meenden dat het trafiek kon dragen, met het oog op de concurrentie zoowel van andere verkeermiddelen, als van andere districten of markten; of, in andere woorden, zooveel als zij konden krijgen, en zonder de kosten van vervoer in aanmerking te nemen.

Zelfs verklaarden de deskundigen dat het hun niet mogelijk was om accuraat de kosten op te geven van het vervoer van eenige afzonderlijke soort goederen van het eene station naar het andere. Zij voegen er wel bij, dat zij geene goederen met verlies vervoeren, maar dan houden zij daarbij geene rekening met de interest en amortisatie van weg en materieel.

Het is duidelijk, dat er preferentie- of uitzonderingstarieven bestaan. De klachten, hierover bij de commissie ingekomen, worden geuit of wel door producenten in eenig deel van het land, die meer moeten betalen dan producenten van hetzelfde artikel in een ander deel des lands, of van handelsplaatsen, die bij het trafiek van die artikelen belang hebben, welke zij door lagere tarieven zien afgeleid naar andere streken. Doch, indien de concurrentie, welke door deze lage tarieven wordt bevorderd, niet bestond, zou de handel veel meer tot de localiteit beperkt blijven. De op die plaats gevestigde handelaar zou wellicht grooter winst maken, maar het publiek zou minder keus hebben. Een typisch voorbeeld leveren de tarie-

ven voor geraffineerde suiker. Er zijn groote raffinaderijen in Londen en er zijn groote raffinaderijen in Greenock. 39 steden in Engeland zijn gemiddeld 292 mijlen van Greenock verwijderd, en slechts 150 mijlen van Londen. Nu zijn de tarieven van beide hoofdmarkten voor die plaatsen vrij wel gelijk gemaakt, 't welk uitkomt: voor Greenock op 5½ cent per ton per Engelsche mijl; voor Londen op 10½ cent. Hierdoor kunnen de Greenock-raffinadeurs in die 39 steden concurreeren met de Londensche vakgenooten, en daartegen hebben deze laatsten bezwaar. De eisch voor Londen is dus, dat of de tarieven voor den grooteren afstand worden verhoogd, of die voor den korteren afstand verlaagd. Geschiedde dit, dan zouden eenige markten voor de Greenock suiker gesloten worden, de noordelijke lijnen zouden vervoer derven, de zuidelijke zouden vervoer winnen, de Londensche raffinadeurs zouden winnen, de consumenten in de 39 steden zouden verliezen. *Het komt aan de commissie niet voor, dat dit billijk of rechtvaardig zou wezen*.'

De commissie gaat daarop voort met na te gaan of er iets te zeggen valt voor het stelsel van een vasten vrachtprijs per mijl - een uniform tarief naar den afstand - dat voor de commissie van 1872 levendig werd aangeprezen en thans in eenigszins gewijzigden vorm ook een enkelen voorstander had. De commissie veroordeelt dit stelsel ten eenenmale en zulks op de volgende gronden:

Het verhindert spoorwegmaatschappijen om hare tarieven te verlagen, ten einde te wedijveren met zeevervoer, kanaalvervoer, of verzending langs een korteren of minder kostbaren spoorweg en ontneemt dus aan het publiek het voordeel der concurrentie, aan de maatschappij eene rechtmatige bron van verdiensten.

Het belet spoorwegmaatschappijen om volkomen billijke schikkingen te maken, tot vervoer tegen verminderd tarief van goederen, die regelmatig in groote hoeveelheden worden aangeboden, of om voor lange afstanden minder vracht per mijl te nemen dan voor korte.

Het dwingt spoorwegmaatschappijen om dezelfde vracht per mijl te berekenen voor een lijn, die zeer duur van aanleg is geweest, als voor lijnen, die weinig hebben gekost.

De voorstanders van uniformtarief hebben nu achtereenvol-

gens toegestemd dat er talrijke uitzonderingen moeten zijn, onder anderen:

1°. overal waar concurrentie bestaat met het zeevervoer (dat is bij 3/5 van alle spoorwegstations in het Vereenigd Koningrijk).

2°. overal waar lage tarieven over verre afstanden nog voldoende winst opleveren.

3°. bij het vervoer van eerste benoodigdheden, zooals steenkolen.

‘Het behoeft niet te worden aangetoond dat zulke uitzonderingen, daargelaten dat zij onuitvoerbaar en onvoldoende zijn, aan het beginsel van uniform tarief alle waarde ontnemen, en de toepasselijkheid daarvan onmogelijk maken.’

Zooals men ziet, in Engeland heeft men niet het minste plan om af te gaan van het stelsel of liever van de stelselloosheid waaronder het spoorwegverkeer aldaar zulk eene bewonderenswaardige intensiteit en uitgebreidheid heeft bereikt.

De maatschappijen zijn vrij in de bepaling van hare tarieven, beneden het maximum dat bij hare vestiging door Parlementsacte is vastgesteld; doch zij kunnen in rechten om schadevergoeding worden aangesproken wanneer zij een ‘onbillijk voordeel’ aan den eenen geven boven den anderen, onder gelijke omstandigheden. Gesteld eens dat eene spoorwegmaatschappij, tevens geïnteresseerd bij eene bierbrouwerij, het product van deze op billijker voorwaarden vervoerde dan dat van eene concurreerende bierbrouwerij, dan zou zij voor den rechter worden gedaagd en ontwijfelbaar worden veroordeeld. De Enquêtecommissie zegt dat partijdige bevoordeeling van den een boven den ander, die vóór 1854 zeer dikwijls voorkwam, tegenwoordig zeer schaarsch schijnt te zijn; ten minste er is geen getuige voor de commissie verschenen om zich daarover te beklagen.

De rechtbank die in Engeland daarover uitspraak doet is die van de ‘Railway Commissioners’, bestaande uit drie leden, van wie één rechtsgeleerde en één man van ondervinding op het gebied van spoorwegzaken moet zijn.

De quaesties werden vóór 1873 door den gewonen rechter behandeld: daarmede was men niet tevreden, en nu werkt deze speciale commissie. Ook over deze rechtspraak wordt nu weder geklaagd. Zij is duur en langzaam. De ‘deskundige’, die sedert hij rechter werd niet meer in zaken is, krijgt verouderde

denkbeelden. De Commissie beveelt nu wel het behoud aan van de speciale commissie, maar wenscht toch de bevoegdheid van appèl te geven bij het Hof van Appèl.

Beslissing van tarievenquaesties door den rechter schijnt dus ook zeer groote moeilijkheden op te leveren. De Commissie erkent zelve dat er slechts zeer noode toe wordt overgegaan om eene spoorwegmaatschappij voor de rechtbank te dagen:

1°. omdat de kosten zoo groot zijn dat de handelaar, zelfs als hij volkomen slaagt, er gewoonlijk geld bij inschiet.

2°. omdat de spoorwegmaatschappijen zulk een proces zoozeer weten te rekken en te compliceeren dat men nimmer weet hoelang men moet procedeeren als men eens begonnen is.

3°. omdat spoorwegmaatschappijen den handelaar die van de lijn gebruik maakt zoodanig kunnen plagen, dat de handelaars voor de indirecte gevolgen van 't procedeeren tegen de maatschappij beducht zijn.

De Commissie wijst er op, dat de hop-planters in Kent beweren dat de ook in Nederland welbekende London Chatham and Dover Railway Company hun ƒ 22 per ton laat betalen voor de hop van 't station Sittingbourne naar Londen.

Het maximum, dat volgens hen de maatschappij mag belasten, is ƒ 11.25. Onder de ƒ 22 is het aan huis bezorgen in Londen begrepen. Rekent men daarvoor ƒ 3, dan blijft er eene beweerde verongelijking van ƒ 7.75 per ton, en er worden jaarlijks circa 4000 ton hop door die maatschappij vervoerd. Toch kwam het nog niet tot een proces, omdat ieder individueel hopplanter daartoe geen moed heeft, hetgeen de Enquêtecommissie zeer begrijpelijk vindt.

Ik moet verschooning vragen voor dezen uitstap naar Engeland, terwijl ik bezig was met de ontwikkeling der taktiek van den Nederlandschen Rhijnspoorweg, maar het heeft zijn nut, omdat de voor- en nadeelen van het Engelsche stelsel kunnen verklaren, waarom deze maatschappij zulke warme vrienden en zulke felle bestrijders heeft. Wat moeten die Engelsche contractanten het aangenaam vinden, als hunne Engelsche spoorwegmaatschappij het billijk acht om hun wegens hun massaal vervoer aanmerkelijke verlagingen of returns (uitkeeringen) toe te staan, en, aan den anderen kant, hoezeer zouden de hopplanters in Kent juichen, als het hun gelukte een concurreerend

vervoermiddel op te sporen en te ontsnappen aan de maatschappij, die hen onder den duim heeft!

Het is ook begrijpelijk, dat de Nederlandsche Exploitatie-maatschappij in den aanvang deze vrije commercieele opvatting niet tot de hare maakte. Gebonden als zij was door het contract met de regeering, op allerlei wijzen gecontroleerd en bewaakt, met een personeel, waar het ambtenaarsbegrip van ‘verantwoording dekken’ meer vertegenwoordigd was dan de ‘goahead’-geest van den man van zaken, moest deze maatschappij wel veel minder commercieel aanvangen dan de Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij.

In het verkeer met Duitschland ondervond men daarvan dadelijk de openbaring.

Bij de aansluiting over Salzbergen heeft de Exploitatie-maatschappij ten aanzien der Duitsche doorvrachten terstond eene andere taktiek gevolgd dan die, welke de Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij voorstond. Zij is normaal gaan doorrekenen over alle stations, onverschillig of deze al dan niet zeehavens waren, met een laag tarief voor het binnen-verkeer, waardoor overal gelegenheid bestond tot re-expeditie.

Dit verschil in opvatting had vér strekkende gevolgen. Volgens den Heer Ameshoff was de taktiek van de Exploitatie-maatschappij nadeelig voor de Nederlandsche spoorwegen, omdat het de gelegenheid wegnam om, door het handhaven van loonende vrachten voor een deel van het vervoer, de opofferingen voor het overige deel goed te maken.

De Exploitatie-maatschappij kende slechts twee soorten van tarieven. Loco-tarieven voor goederen, die in het binnenland bleven; transito-tarieven voor goederen, die voor vervoer over zee bestemd of van het zeevervoer overgenomen waren.

De Ned. Rijnspoorwegmaatschappij had een algemeen tarief, dat hooger was dan dat van de Exploitatie-maatschappij, maar had allerlei contracten en arrangementen, waarbij lager tarieven werden toegepast. Zij was en bleef tegen het begrip ‘transitotarief’, niet omdat zij ook niet voor het vervoer over de zeehavens lagere vrachten wilde toestaan, maar zij wenschte dat te doen ‘en connaissance de cause’ en had daarvoor de Rijnhaven- en de zeehaven-tarieven gehandhaafd. Het begrip ‘transitotarief’ vond zij te onbestemd; het was naar haar inzien eene bron van onregelmatigheden; de pogingen, om door de douane

documenten te doen uitmaken of eene partij goederen transito over Holland kwam, keurde zij af, omdat daardoor de belangen van den Nederlandschen handel geschaad werden, daar goederen, die eerst in Holland waren opgeslagen en later werden uitgevoerd, dan van de voordeelen der lagere tarieven verstoken zouden zijn.

De Exploitatie-maatschappij is daarentegen groot voorstander van de transit-tarieven. Het maakt op mij den indruk alsof zij de op ondervinding berustende bezwaren van de Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij. in den aanvang, toen zij zelve nog weinig ondervinding had, niet zwaar telde, en, verlokt door het stelselmatige in de begrippen ‘loco-tarief’ en ‘transit-tarief’, meer speelde in de hand van de Duitsche spoorweg-politiek dan haar later welkom was.

Immers thans zegt de Directeur-Generaal, de Heer Vrolik, wiens verklaringen even belangrijk zijn als die van den Heer Ameshoff, dat zijne maatschappij ook een groot voorstander is van differentieele tarieven en van het afsluiten van contracten tot zoodanige verlagingen, dat het voor de handelssteden, die bij de Staatsspoorwegen zijn aangesloten, eene uitnemende gelegenheid is tot uitbreiding van zaken.

Ik hoop straks hierop terug te komen en aan te toonen, dat de Exploitatie-maatschappij thans ook het commercieele beginsel in zijn vollen omvang wenscht toe te passen.

Laat ons eerst verder nagaan welke de gevolgen waren van de Duitsche spoorweg-politiek in de aanraking met onze banen.

Het is bekend dat Duitschland, naarmate het meer van de particuliere maatschappijen in zijne macht kreeg, overal stelselmatige tarieven trachtte in te voeren, met cijfers, in rij en gelid geschaard als een regiment Pickelhaube, en dat daardoor de contracten voor doorvrachten over de Duitsche spoorwegen met wederzijdsche verlaging van tarief moesten vervallen. Duitschland maakte uniform-tarieven, berekend naar de soort der goederen en den afstand. Daardoor kwamen de Duitsche havens, Hamburg, Bremen, Lubeck, Stettin, Koningsbergen, enz. in gunstiger positie voor het vervoer van overzeesche goederen naar het binnenland en omgekeerd dan de Nederlandsche havens en Antwerpen.

Hier betoonde het Water zich weder Hollands bondgenoot. Langs den Rijn kon worden aangesloten bij de Beijersche

spoorwegen te Gustavsburg bij Mainz, waardoor Beijeren en Oostenrijk bereikt werden, zonder tusschenkomst van de Duitsche spoorwegen. Ook langs een anderen weg kwam gemeenschap met het hart van Oostenrijk-Hongarije. Te Hamburg, over zee bereikt, ging men de Elbe op via Dresden tot aan de Boheemsche grens (Tetschen), waar men verder onafhankelijke spoorwegen vond, met welke door-tarieven konden gemaakt worden.

Wat zouden echter de Nederlandsche spoorwegen doen? Al werd de handel langs den waterweg geholpen, de spoorwegen verloren het belangrijke transit-verkeer, daar zij op het Duitsche tarief doorrekenende, niet konden concurreeren met het vervoer langs den Rijn.

In dezen stand van zaken koos de Ned. Rhijnspoorweg tot politiek, om zelve ook de doorvrachten te berekenen volgens het loco-tarief. Wilden de Duitsche spoorwegen geene concessies doen, zij evenmin. Wel zag zij in, dat hierdoor tijdelijk het vervoer sterk zou verminderen, maar zij oordeelde dat de Duitsche handel en de Duitsche industrie den doorvoer over de Nederlandsche havens evenzeer noodig hadden als de spoorwegmaatschappijen het trafiek, en dat op hunnen aandrang de verlaagde doorvrachten door de Duitsche regeering wel weder zouden worden toegestaan. Haar beginsel was: ‘geene verlaging zonder reciprociteit.’

Anders oordeelden de Expl. mij. en de Holl. IJzeren Spoorwegmij., die bij deze gelegenheid ééne lijn trokken. Blijkbaar achtten zij deze politiek: ‘hoog spel.’

De Heer Vrolik verklaart, dat zijn doel was: te beletten, dat er voor de Duitsche spoorwegen eene reden kon zijn, om liever naar Amsterdam te gaan. Het beginsel om de vracht te verdeelen in verhouding van het aantal kilometers, doorloopend in Nederland en in Duitschland, vindt hij zeer zuiver, maar nu de eenheidsprijs per kilometer de Pruisische moest zijn en dientengevolge eene vrachtverhooging ten gevolge hebben van ƒ 20 à ƒ 40 per wagenlading van 10,000 kilo's tusschen Keulen en Rotterdam, heeft hij geene mogelijkheid gezien om zich daarbij neder te leggen.

De Heer Engeringh, chef van dienst voor handelszaken en mouvement bij de Exploitatie-maatschappij, zegt, dat het systeem van de Ned. Rijnspoorwegmaatschappij voordeelig zou zijn, maar het is niet te verkrijgen. Hij gelooft, dat alle moge-

lijke pogingen daartoe in het werk zijn gesteld, maar vergeefs.

De Heer Froger, chef van het tariefwezen der Hollandsche IJzeren spoorwegmaatschappij, laat zich als volgt uit:

‘Toen in 1878 het eerst verlangd werd, dat de tarieven zouden worden veranderd naar het Pruisische stelsel, hebben de Rheinische en de Berg-Märkische Bahn verklaard, dat, wanneer de Nederlandsche spoorwegen voor hunne havens wenschten te concurreeren via Antwerpen, zij zelven daarvoor maar de noodige verlagingen moesten toestaan. Zij konden daaraan geen deel nemen, beweerden zij, ten gevolge van de concurrentie, door den waterweg aan het spoorwegvervoer aangedaan. Dit nu is eene kwestie, die zeer veel van persoonlijke inzichten afhangt. De Exploitatie-maatsch. en de H. IJ. M. meenden aan dien eisch gevolg te moeten geven; maar de N.R.S. meende, dat, wanneer zij de concurrentie tegen den waterweg wilden opnemen en daarom hare prijzen verlagen, de Duitsche banen dit ook moesten doen. De N.R.S. is van meening - en voor die meening is van het spoorwegstandpunt veel te zeggen - dat, wanneer men geene goede spoorwegtarieven kan verkrijgen, men wachten moet, om te zien of de industrie in Duitschland tegen de spoorwegpolitiek zal opkomen. Over beide stelsels kan men verschillend denken, maar na de Verstaatlichung der Duitsche spoorwegen is, meen ik, van het laatste systeem niet veel heil te verwachten.’

Ik heb hier de onderscheidene gezichtspunten eenigszins breedvoerig in 't licht gesteld, omdat het blijkt, dat er werkelijk een belangrijk verschil van inzichten is. Men kan begrijpen dat door den Voorzitter de vraag werd gesteld, of niet hieruit blijkt dat de Nederlandsche spoorwegen veel krachtiger zouden zijn tegenover het buitenland, als hunne exploitatie in ééne hand, in één hoofd vereenigd waren, maar het antwoord op die vraag door den Heer Bake, administrateur van de Holl. IJz. spwg.-maatsch. gegeven, is ook juist ter snede: ‘Zeer waar, maar als dat ééne hoofd zich nu eens vergist en eene verkeerde politiek volgt, is het gevaar ook zooveel te grooter dat een slechte toestand lang duurt.’ Als een leek in spoorwegzaken een advies mag geven, dan zou ik het zeer wenschelijk achten, dat zulk een verschil van opvatting tusschen de Nederl. maatschappijen grondig werd gedebatteerd alvorens men zich tegenover het buitenland verbond. Zooals het nu loopt, dwingt de

een den ander, zonder debat, zonder gemeenschappelijk overleg, want natuurlijk moest de Ned. Rhijnspoorwegmaatsch. volgen, toen de andere Nederlandsche maatschappijen tot verlaging besloten hadden. Men is lid van een Duitsch ‘Verein’, waar gemeenschappelijke belangen behandeld en bij meerderheid van stemmen beslist worden, en een Nederlandsch verbond tot verdediging onzer nationale belangen schijnt tusschen een drietal maatschappijen eene onmogelijkheid te zijn. Misschien zou eene poging tot overleg zijn mislukt, maar het komt mij voor dat er in deze aangelegenheid van eene bespreking zelfs geen quaestie is geweest en dat de eene maatschappij letterlijk verrast is geworden door het besluit van de andere.

Het gold hier wel een levensbelang voor onze spoorwegen. Krachtige, vooruitstrevende maatschappijen kunnen slechts bestaan bij voldoende inkomsten: passagiers-vervoer en binnenlandsch goederen-vervoer zijn niet toereikende om die te verzekeren: de aansluiting bij onze zeehavens maakt onze spoorwegen rendabel: de verlevendiging van ons zeevervoer verbetert hunne rentabiliteit. Het is bekend hoe zeer bij de Ned. Rhijnspoorwegmaatschappij het internationaal goederen-vervoer als hoofdelement is beschouwd geworden, maar het zal wellicht voor velen eene verrassing zijn om uit de Enquête te ontwaren hoe zeer ook de Exploitatie-maatschappij zich toelegt om daarvoor te werken en van welk een allesoverwegend belang zij dat vervoer acht.

De directeur-generaal verklaart: ‘Van het hart van Rusland tot naar Amerika bestaan verbindingen. Wij zijn in zeer vriendschappelijke verhouding met sommige stoomvaart-ondernemingen, waardoor wij onder anderen vervoer verkrijgen, bestemd voor het midden van Rusland; wij voeden de lijn van Rotterdam naar Noord-Amerika.’ Sprekende van de opleiding van personeel, zegt hij: ‘Wij trachten hoe langer zoo meer op den voorgrond te doen komen het denkbeeld, dat de reden van ons bestaan niet uitsluitend ligt in de spoorwegexploitatie als administratie, maar vooral als handelszaak.’ Zijne opvatting is ook de Engelsche: ‘Op welke wijze zal ik het verkrijgen dat ik mijne clientèle - mijne handelsvrienden zooals men daar zegt - op de voordeeligste wijze kan bedienen.’

Hij acht het niet wenschelijk dat de maatschappij, die de

spoorwegen exploiteert, zelve expeditiezaken drijft, omdat daardoor de maatschappij als concurrent zou optreden tegenover degenen, die voor een groot deel de clientèle van den spoorweg uitmaken. Twee à drie honderd expediteurs hebben vrij wat meer relatiën en kunnen meer nieuwe aanknoopen dan eene maatschappij, Deze moet dus trachten de vriendschap te bewaren met de expediteurs, die het vervoer over den spoorweg willen leiden, en alleen als concurrent optreden van degenen, die zich uitsluitend van concurreerende middelen van vervoer bedienen. Volgens hem is het internationaal goederenvervoer de kurk, waarop de Nederlandsche spoorwegen drijven. Verminderde het, dan zou het binnenlandsch personen- en goederenvervoer niet behoorlijk kunnen worden behartigd. De treinregeling zou veel enger worden en alles zou er onder lijden, als er geen ruime beurs was. Hoofdzakelijk wordt die beurs voorzien door dat internationaal vervoer, hetwelk eene schier onbeperkte ontwikkeling kan hebben, terwijl het binnenlandsch verkeer zich beweegt op veel enger terrein. Onder gunstige omstandigheden kunnen onze Nederlandsche havens zeer licht in korten tijd eene verdubbeling van beweging krijgen; doch van eene zelfs belangrijke plaats in het binnenland is zoo iets ondenkbaar. De progressie is daar langzaam. Als voorbeeld der snelle ontwikkeling van internationaal verkeer wijst hij op de enorme toeneming in het trafiek met Engeland over Vlissingen. Wie had kunnen denken, waar de Rotterdam-Harwich lijn betrekkelijk weinig vooruitging in personenvervoer, dat deze lijn zulk eene vlucht zou nemen?[1)]

Het internationaal goederenverkeer op de beste wijze te leiden is niet enkel eene levenszaak voor onze spoorwegen, het is ook voor onzen handel van het grootste gewicht.

1) Wie het gedacht en voorzien heeft, is Nederland, hoop ik, nog niet vergeten. Het was de onvergetelijke Prins, die den grondslag legde van de stoomvaartmaatschappij Zeeland, en onwrikbaar was in zijne overtuiging, dat men met de beste haven voor dat verkeer en met de snelste en beste passagiersschepen, die bij de meest erkende specialiteit te krijgen waren, de passagiers *moest* trekken. 19 Juli 1875, onvergetelijke dag, toen de lijn werd ingewijd, en op het feestmaal in de spoorwegloods te Vlissingen, de jonge onderneming door Prins Hendrik met nadruk werd opgedragen aan de Exploitatie-maatschappij, als de oudere zuster, die haar leiden en steunen zou. Destijds had het allen schijn, alsof die zuster het eene vrij lastige corvée vond; maar hoe zeer heeft zij haar oordeel veranderd, en hoe innig is nu de betrekking tusschen spoorwegmaatschappij en stoomvaart-onderneming.

Treffend komt het telkens in de Enquête uit hoe spoorwegen zeevervoer elkander kunnen steunen en bevorderen, hoe werkelijk het doel dat men zich bij ieder verkeer voor oogen moet stellen de uitbreiding is van het vervoer, zoodat het rayon dat men kan bedienen ieder jaar uitgestrekter wordt.

Op de vraag aan verschillende expediteurs, waarom de verzending over Antwerpen menigmaal de voorkeur kreeg boven die over de Hollandsche havens, was telkens het antwoord: omdat er veel meer vaart is van Antwerpen op alle oorden van de wereld; de scheepsvrachten zijn er laag.

Is dit niet eene vingerwijzing voor de spoorwegmaatschappijen om vooral het zeevervoer, waarbij zij kunnen aansluiten, niet uit het oog te verliezen. Aan den Heer A.J. Blijdenstein, fabrikant te Enschedé, lid van de Eerste Kamer, wordt gevraagd: ‘Wanneer de aanvoer van ruw katoen in Twenthe over Bremen geschiedt, is dit dan een gevolg van gebrek aan scheepsgelegenheid uit Amerika naar onze havens?’ Hij antwoordde bevestigend. Buiten de gewone routen zijn in het buitenland moeilijk schepen voor Nederland te vinden, en nu kan ik mij voorstellen, dat als eene solide firma te Rotterdam of te Amsterdam zich toelegde op den katoenhandel van Bombay of van eene der goedkoopste havens van Amerika, wij Nederlandsche fabriekanten veel liever daarmede zouden handelen dan met Engelsche huizen of met een Zwitsersch huis te Winterthür, zooals thans geschiedt.

Wij voeren onze katoen meestal aan per Rijnspoorweg die voor 41 cents per 100 kilo's van Amsterdam vervoert; de vracht van Londen is ƒ 1.04 per 100 kilo's en van Bremen 70 cents, doch dit is eene exceptie.

‘Indien er maar genoeg scheepsruimte was, zouden wij altijd het vervoer over Amsterdam en Rotterdam verkiezen: maar dit is, helaas! niet altijd het geval. Wij bieden voor de katoen 1/16 penny per Engelsch pond meer over Amsterdam. Als de handel te Amsterdam meer gelegenheid gaf om katoen uit Amerika te halen, dan zou er geen quaestie van zijn om ze van Londen aan te voeren.’

Slaat men nu eenige bladzijden verder het verhoor op van den Heer C.W. Schröder, Handelaar te Amsterdam, dan verneemt men, dat de poging, om eene katoenmarkt te Amsterdam te vestigen, werkelijk is geschied. Daar ieder handelaar gepor-

teerd is voor de stad zijner inwoning, hebben vele jaren geleden eenige voorname handelshuizen de taak opgevat om zelf katoen uit de groote productieplaatsen in groote hoeveelheden te importeeren, in concurrentie met Bremen, omdat wij gunstig waren gelegen voor verzending in de richting van den Rijn, Elzas en Zwitserland. Bremen had daarentegen op ons voor in de richting van het Noorden en Oosten. Deze onderneming kon zeer goed gaan, doch om haar vol te kunnen houden moesten wij, behalve de spinnerijen, ook nog tusschenhandelaars hebben; anders zou iedere commissionair een voorraad van 10:20.000 balen hebben moeten aanleggen, hetgeen in de millioenen zou geloopen hebben. Katoen werd echter zoodanig een speculatie-artikel dat de zaak niet kon tieren. Bremen is sterker als expeditieplaats. Amsterdam heeft geene genoegzame stoomverbinding. Onze scheepvaart op de Zuidelijke Staten van Amerika is nul. Terwijl in de Staten van Amerika geregeld 30 stoom- en 20 zeilschepen in lading liggen voor Bremen, en er honderden per jaar aankomen, komen er te Amsterdam 10 of 20 per jaar aan.

De Voorzitter vraagt:

‘Zijn de spoorvrachten van Bremen naar de Duitsche bestemmingsplaatsen in den regel goedkooper dan die van Amsterdam?’ De Heer Schröder antwoordt daarop: Naar Noord-Duitschland wel, naar Zuid-Duitschland niet. Von Bismarck heeft indertijd wel de quaestie opgeworpen dat de vracht verlaagd zou worden, doch dat is niet gebeurd. In de richting van Zwitserland betalen wij van Amsterdam uit minder dan van Bremen. Men betaalt voor een dubbelen wagen met 10.000 kilo's vrachtgoed (katoen) naar Bazel.

	Amsterdam		
Van		francs 31.-	pr. 1000 Kg.
	Rotterdam		
Van	Antwerpen	francs 28.25	pr. 1000 Kg.
Van	Bremen	francs 35.-	pr. 1000 Kg.
Van	Hamburg	francs 37.75	pr. 1000 Kg.
Van	Hâvre	francs 48.30	pr. 1000 Kg.
Van	Marseille	francs 41.50	pr. 1000 Kg.
Van	Genua	francs 42.25	pr. 1000 Kg.
Van	Venetië	francs 51.60	pr. 1000 Kg.
Van	Londen	francs 36.75	pr. 1000 Kg.

Vraag. Gaat er over Antwerpen niet veel katoen?
Antwoord. Antwerpen heeft geen katoenhandel, maar de

Belgen zijn zoo snugger geweest om eene directe stoomvaart te openen tusschen Bombay en Antwerpen. De katoen van Indië die vroeger naar Amsterdam ging, komt nu naar Antwerpen. Ik heb dit jaar nog vele duizenden balen in Indië gekocht en over Antwerpen doen verschepen. Dit is voor mij even gemakkelijk, daar ik de katoen voornamelijk verzend naar Gladbach en omstreken waar de groote spinnerijen zijn.

Vraag. Zou het niet mogelijk zijn om die katoen over Amsterdam te betrekken?

Antwoord. Indien er eene directe stoomvaart-verbinding bestond, even goed.

Vraag. Heeft men dan in Amsterdam niet getracht om die verbinding te verkrijgen?

Antwoord. Jawel, maar de kooplieden hadden er geen kapitaal voor over. Er is weinig ondernemingsgeest in Holland. De meeste menschen speculeeren in fondsen.

Ik kan mij zeer goed begrijpen dat een handelaar, als hij veel stoomschepen regelmatig in Antwerpen ziet binnenkomen om te lossen, zich verbeeldt dat de Belgen ondernemende stoomreeders zijn, maar feitelijk is het niet zoo. 't Zijn meerendeels buitenlandsche maatschappijen die hunne stoomschepen in Antwerpen doen aanloopen. België heeft subsidiën gegeven om ze aanvankelijk naar Antwerpen te lokken; ruime dokken, flinke haveninrichtingen hebben het tijdverlies voor 't aandoen van Antwerpen tot een minimum beperkt, en zoo heeft de Belgische staat nu een groot en toenemend vervoer op zijne spoorwegen te danken aan eene werkelijk vér-ziende handelspolitiek. De eerste stoombootmaatschappijen moesten met subsidiën worden getrokken; de laatst aangekomene is de Peninsular & Oriental, de Engelsche overlandmail naar Indië, die geen subsidie aan België vroeg, maar Antwerpen aandoet omdat zij er uitvracht vindt. Toch blijft België er op bedacht om die bezoekers te vriend te houden. De eerste boot van de P. & O. werd met schier vorstelijke eerbewijzen ontvangen, de Koning ontving de directie zelf, en het wachtwoord door geheel België was: ‘alle faciliteiten, alle hulp aan de Engelsche mail’[1)].

1) Nadat ik het bovenstaande geschreven had vind ik in de brochure van Mr. B.M. Bahlmann over stoomvaartlijnen de volgende lijst van vreemde Maatschappijen die Antwerpen aandoen:

Bremer Lloyd naar Brazilië en la Plata.
Hamburger Kosmos-lijn naar Westkust van Amerika.
Londonsche Castle-line naar Zuid-Afrika.
Fransche Société Postale naar Canada.
Engelsche Mail (P. & O) naar Indië, China en Australië.
de Royal Mail naar Brazilië en la Plata.
de White Cross-line naar New-York.
de Ducal line naar Calcutta.
de Castle line naar Singapore en China.
de Union Company naar Zuid-Afrika,
de Lamport & Holt's lijn naar Brazilië en la Plata.

Is het niet om ongeduldig te worden, als men in onze Enquête leest wat gedaan - neen, wat verzuimd is ten aanzien van Vlissingen? Tien kostelijke jaren van vrede, van sterk ontwikkelenden handel en verkeer zijn verloren. Antwerpen heeft zijne dokken en haveninrichtingen telkens moeten uitbreiden, en Vlissingen, dat voor de buitenlandsche stoomvaart-maatschappijen een even goed, een in vele opzichten beter aanknoopingspunt bij het Europeesche spoorwegnet had kunnen worden, bleef een zaam en verlaten.

De Heer Arie Smit, de wakkere burgemeester van Vlissingen, getuigt in de Enquête:

Vlissingen biedt gelegenheid aan om een groot deel van het vervoer tot ons te trekken. De zeehaven is dezelfde als voor Antwerpen. De zeeweg is bij laag water toegankelijk op 90 decimeters diepte, bij hoog water op 130 decimeters. Rotterdam heeft bij hoog water toegang op 54 en Amsterdam op 66 à 67 decimeters diepgang. Vlissingen verdient dus de voorkeur, en dat de haven daar goed is, bewijst het feit, dat alle Antwerpsche booten er gebruik van maken.

In 1873 werd de haven te Vlissingen geopend; nadat er 28 millioen verwerkt waren, werden de sluizen opengezet om de schepen in te nemen. Men heeft echter administratieve maatregelen genomen en reglementen gemaakt, ten gevolge waarvan de schepen die de havens bezocht hebben, er nooit weder ingekomen zijn. Op dit gebied zijn wij dus veel ten achteren bij Antwerpen. Ik wil een voorbeeld noemen dat in onmiddellijk verband staat met het spoorwegvervoer. De regeering heeft van de Exploitatie-maatschappij nog niet verkregen, dat er een spoorwegtarief werd bekend gemaakt voor het goederenvervoer *van uit de haven*. De Exploitatie-maatschappij exploiteert wel tot het station, maar heeft niet verkregen de exploitatie van de havenwerken.

Er zijn tarieven tot stand gekomen, die ongeveer gelijk staan met die van Rotterdam en Amsterdam, maar men heeft vergeten, dat de Exploitatie-maatschappij bovendien nog een extra tarief heeft voor het vervoer tusschen de haven en het station.

Na herhaalde klachten, die men tot de regeering en de Exploitatie-maatschappij gericht had, heeft men verkregen dat de wagens bij de haven langs de schepen komen om de goederen te laden. De Exploitatie-maatschappij vorderde daarvoor echter eene notarieele borgstelling voor alle ongelukken, die aan het materieel mochten overkomen, want, zeide zij, ik ken mijne rails wel, doch niet die van de haven, want die zijn van den Staat. De borgstelling, groot ƒ 30.000, is niet aangesproken behoeven te worden, omdat er nooit ongelukken zijn gebeurd. Voor hen, die de goederen te verzenden hebben, veroorzaken die formaliteiten veel last.

Gedurende het jaar 1879/80 rekende de Exploitatie-maatschappij een billijk rangeergeld van ƒ 1.- per wagon, doch zij wilde ingevolge de bepalingen van de wet van 1875 niet instaan voor de qualiteit en quantiteit, hierop zich grondende, dat zij het gedeelte van den spoorweg, dat op de haven lag, niet in exploitatie had.

Ook de havengelden en de onkosten zijn te hoog. Ziet hier eenige staaltjes,

In Augustus 1880 - ik heb de officieele rekening bij mij - kwam in Vlissingen het stoomschip *Hanover* binnen van de Bremer Lloyd, om een proef te nemen van die haven als tusschenstation. Het had te lossen 62 ossen en 202 varkens tot een gezamenlijk gewicht van 60 ton. Hiervoor moest de reederij betalen aan loodsgeld ƒ 253.88, aan haven- en schutgelden ƒ 132.13. Toen de reederij deze rekening heeft gekregen, moet zij vreemd hebben opgekeken, want zij moest aan onkosten meer betalen, dan zij vermoedelijk in het geheel aan vracht ontving. De bewuste booten waren zeer geschikt voor het vervoer van vee, maar de reederij heeft het hier bij deze eerste proefneming gelaten. Dezelfde maatschappij vaart op Zuid Amerika en bezigt daarvoor Antwerpen als tusschenstation. Wanneer er te Vlissingen een geregelde toestand was, zou zij misschien die haven daarvoor gebruiken, maar met de tegenwoordige reglementen en tarieven is dat eenvoudig onmogelijk.

In het laatste van het jaar 1880 kwam het Nederlandsche fregatschip *Kanagawa* van Rotterdam naar Vlissingen. Dat gebeurt in den winter wel meer, omdat Brouwershaven geen veilige reede is en de schepen te Vlissingen gemakkelijker in den winter in het dok kunnen bijladen. Dit schip had te betalen aan loodsgelden ƒ 283.89, aan haven en schutgelden ƒ 205.-, kosten van overbrenging uit het spoor ƒ 381,-. Die reederij zal het er ook wel bij hebben gelaten. In Jannari 1881 kwam te Vlissingen binnen het Nederlandsch fregatschip ‘Johanna’ van Java naar Rotterdam. Dit betaalde aan loodsgelden ƒ 480.30, aan haven- en schutgelden ƒ 269.31.

Na die cijfers is het zeer verklaarbaar, waarom men van de Vlissingsche havenwerken geen gebruik maakt.

Werd dat haven- en schutgeld geregeld naar den omzet in tonnen, dan zou het niet zoo zwaar drukken; maar wanneer men ziet, dat een schip, toevallig 4000 ton metende, maar een omzet hebbende van 60 ton, voor die 4000 moet betalen, dan vind ik die onkosten zoo zwaar berekend, dat men, naar mijn meening, eenvoudig van Vlissingen geen gebruik kan maken en buitenlandsche reederijen wel moeten doorgaan naar Antwerpen.

Voor het laden en lossen ontbreekt te Vlissingen nog nagenoeg alles. Er bestaat eene handkraan van 50 ton, maar overigens is er geen gereedschap. De regeering heeft een stuk of wat hulploodsen gebouwd, maar tot mijne verbazing heeft men voor dakpannen genomen kwaliteit 3, omdat dit eenigszins goedkooper was dan kwaliteit 1, en het gevolg is, dat als het buiten goed stortregent, het binnen nagenoeg even nat is als buiten.

‘Men heeft in Vlissingen hoegenaamd niets gedaan, om, zooals in Antwerpen, speciale inrichtingen te verkrijgen, waar men hout, petroleum, graan en andere zaken in een minimum tijd en tegen een minimum prijs kan lossen. Wanneer men van Antwerpen komt, dan is het allertreurigst om den toestand in Vlissingen te zien. Welke reden er bestaan kan, om, na eene uitgaaf van 28 millioen gulden, honderd duizend of twee honderd duizend gulden niet te willen besteden voor noodige verbeteringen, is mij onbekend.’

Ik vraag geene verschooning voor deze lange aanhalingen. Integendeel, ik wensch zooveel mogelijk de getuigen zelven te

laten spreken om mijne lezers de resultaten van het onderzoek te doen kennen. Het is bekend dat thans eindelijk de exploitatie van de haven van Vlissingen verzekerd schijnt, en dat de getuige, dien wij zoo even hoorden, daartoe niet weinig heeft bijgedragen. De maatschappij ‘de Schelde’, te Vlissingen gevestigd, heeft thans door een contract met den Staat de verplichting op zich genomen om van al de elementen voor een moderne haven die te Vlissingen vereenigd waren een behoorlijk geheel te maken. De vroegere toestand was volgens het Engelsche spreekwoord: ‘everybody's care = nobody's care’. De spoorwegmaatschappij wilde geen kosten maken tenzij in het belang van het spoorvervoer; de scheepvaart wilde zich niet verbinden om exclusief gebruik te maken van den spoorweg, waar het watervervoer voor zoovele artikelen preferent was. De Staat wachtte of zich iemand zou opdoen om zijn millioenen productief te maken, vergetende dat de toestanden tegenwoordig dat ‘harren und dulden’ niet meer veroorloven. Vijftig jaren geleden was de aansluiting tusschen schip en wal overal gebrekkig. Waar men ook kwam, moest het schip wachten, en allerlei kosten betalen eer het leêg was. Thans is er een wedstrijd tusschen de beschaafde landen, wie de best ingerichte havens aan het internationaal verkeer zal aanbieden. Voor Vlissingen zal de maatschappij ‘de Schelde’ die taak op zich nemen; in de Exploitatie-maatschappij heerscht een andere geest dan vroeger en het is te verwachten dat het nu beter zal gaan, maar ... er zijn tien jaren verloren tijd in te halen, en dat zegt veel!

Vergelijken wij nu den algemeenen toestand der spoorwegexploitatie met dien van tien jaren geleden, dan is er een zeer sterke vooruitgang waar te nemen in de aansluiting van den spoorweg bij het zeeverkeer. Te Rotterdam wedijveren de Ned. Rhijn-Spoorwegm^{ij}. en de Exploitatie-m^{ij}. in het lokken der zeeschepen naar hare inrichtingen: te Amsterdam is er geen kade, geen steiger aan diep water verkrijgbaar, of de Holl. IJz. Spoorweg-m^{ij}. en de Ned. Rhijn-Spoorweg-m^{ij}. zijn er bij om die aan elkander te betwisten; te Harlingen loopt thans de trein ook door tot de haven en is daar met het zeeschip verbonden.

Ook in dat opzicht heeft de concurrentie der spoorwegmaatschappijen nuttig gewerkt, en het komt mij voor dat handel en scheepvaart geen reden hebben om op dat gebied

eenig heil te verwachten van Staatsinterventie in het spoorwegbeheer. Het is te begrijpen, haast schreef ik te verschoonen, dat de Heer Smit, wiens zaakkundige getuigenis wij hierboven lazen, zich een voorstander van Staats-exploitatie noemt - het kwijnende Vlissingen naast het bloeiende Antwerpen moest wel doen denken dat het Belgische systeem de voorkeur verdiende; maar onder de deskundigen uit de mannen van zaken stond de Heer Smit in dat gevoelen schier alleen. Het is hier niet de plaats, noch acht ik mij daartoe bevoegd om deze quaestie met hare veelzijdige gevolgen grondig te behandelen, maar ik wil enkel gevraagd hebben of degenen die in Nederland Staatsexploitatie wenschen, zich wel rekenschap geven van de historische eigenschappen van ons volkskarakter, die ook in den laatsten tijd op minder verkwikkelijke wijze aan den dag zijn gekomen.

Stel u een Nederlandsch Minister voor, die zich voor eene Nederlandsche Vertegenwoordiging zou hebben te verantwoorden of de wijze van Staats-exploitatie der spoorwegen - zoo die bestond - wel juist het evenwicht had weten te houden tusschen de belangen der verschillende handelssteden. Hij zou geen kraan of weegbrug voor Amsterdam durven bestellen, zonder terstond duplicaten naar Rotterdam en Dordrecht te zenden, tenzij hij, door een klein kraantje voor Harlingen en den Bosch in uitzicht te stellen, de oppositie van de Maas in tijds tegenover eene gesloten meerderheid van kraanbegeerigen wist te leiden.

Of stel u een Nederlandsch Minister voor, die met eene soortgelijke verklaring voor de Kamer moest komen als onlangs de Belgische Minister. ‘Onze krachtige spoorweg-politiek ten gunste van onze zeehavens heeft natuurlijk offers gekost. In plaats van overschot verwacht ik een deficit in de opbrengst der spoorwegen. Over 1882 is het nog gering, maar over 1883 zal het vrij aanzienlijk zijn.’ Zou die Minister in Nederland eenige kans hebben om geld te krijgen voor noodzakelijke vernieuwing van stations of dubbele sporen? Mij dunkt evenveel kans van slagen als de Minister heeft, die geld vraagt voor Indische spoorwegen, terwijl de koffieprijzen laag zijn.

Neen, laat ons geene illusies kweeken. Wij klagen wel eens, en terecht, over onze spoorwegen, maar eene krachtige concurrentie maakt hen van jaar tot jaar vaardiger en billijker; de Enquête en het rapport der Commissie bewijzen dit duidelijk.

Laat ons nu in dien geest blijven voorwaarts streven en krachtige spoorwegmaatschappijen behouden met de meest mogelijke vrijheid van beweging.

Tot hoever kan die vrijheid gaan? Wat kan de Staat doen om de rechten van het publiek te beschermen tegen willekeur van de spoorwegmaatschappijen?

Deze zaak is hier te lande geregeld door de voorwaarden in de concessies vervat en door de wet van 9 April 1875 met de besluiten ter uitvoering. Aan reglementeering is geen gebrek, maar al de gehoorde deskundigen, die te dien aanzien vergelijkingen kunnen maken, geven verre de voorkeur aan de veel minder omslachtige wijze waarop de zaak in België is geregeld. Ik kan enkel deze meening constateeren; niet in staat zijnde om de beide stelsels met elkander te vergelijken, hoop ik dat een meer bevoegde die taak eens op zich zal willen nemen. Er zijn in België ook particuliere spoorwegen, en het is dus enkel de vraag wat de politie-staat in de beide landen heeft verordend.

De Raad van toezicht op de spoorwegdiensten heeft voornamelijk tot taak om na te gaan, of alles wat met de veiligheid van het vervoer in verband staat, wordt nageleefd. Hij heeft opzichters in zijn dienst, die aanvankelijk min of meer onbeholpen, thans beter schijnen te werken, en het blijkt uit de Enquête dat aan deze soort van toezicht niet veel behoeft veranderd te worden. Zoo als zich laat denken, behoort de dienst bij eene ordelijke Maatschappij zoo te loopen, dat de Raad schier geene aanmerkingen te maken heeft, maar iedereen zal toch erkennen dat toezicht noodzakelijk is. Er dient eene macht te zijn die onmiddellijk maatregelen kan nemen als de veiligheid van het verkeer gevaar zou loopen.

Hoofdstuk III der wet, dat ‘de Tarieven’ behandelt, komt niet zonder kleêrscheuren uit de Enquête te voorschijn.

De wet bepaalt, dat de tarieven voor het vervoer van personen en goederen de goedkeuring der regeering behoeven, behoudens sommige uitzonderingen in de wet vermeld.

Die bepaling werd bij het verhoor door niemand in bescherming genomen. De Exploitatie-maatschappij verklaart, dat zij zeer belemmerend heeft gewerkt, de heer de Bordes is van hetzelfde gevoelen, de Holl. IJzeren spoorwegmaatschappij is eenvoudig negatief en zegt, dat zij er niet veel last van gehad heeft, de heer Ameshoff merkt op, dat de bepaling in de prak-

tijk niet veel kwaad heeft gedaan, maar dat de regeering daardoor eene verantwoording op zich neemt, die zij niet behoort te dragen; en als de maatschappijen op den goeden weg zijn, gaat alles goed, maar als werkelijk de regeering het tariefwezen moest regelen, zoude haar eene onmogelijke taak worden opgelegd. Het meest doodend voor de bepaling acht ik echter de verklaring van den ambtenaar, die aan het Departement de tarieven naziet en die verklaart, dat meestal de officieele tarieven niet worden verlaagd, doch dat door bijzondere overeenkomsten van het tarief wordt afgeweken. Die overeenkomsten moeten volgens art. 31 insgelijks aan de regeering worden medegedeeld, doch er is hoegenaamd geene contrôle op dat dit werkelijk geschiede. Hoe zou die contrôle ook kunnen bestaan, mag men wel vragen, zonder eene inmenging in de zaken der spoorwegmaatschappijen, die niet vol te houden zou zijn?

De Commissie komt nu tot de conclusie, dat het beter is om de goedkeuring der tarieven te vervangen door het vaststellen van maxima binnen welke de maatschappijen in de regeling harer tarieven volledige vrijheid zouden hebben. Die maxima zouden om de vijf jaren moeten herzien worden, en de bevoegdheid moest aan de regeering verblijven, even als bij artikel 29 der tegenwoordige wet, om verlaging te bevelen tegen schadeloosstelling als een of ander publiek belang zulks noodig zou maken.

Deze regeling is geheel in overeenstemming met den geest van ons tegenwoordig spoorwegwezen en de vaststelling der maxima is voor de regeering veel minder bezwaarlijk en voor de maatschappijen minder belemmerend dan de beoordeeling van tarieven, die afhankelijk zijn van omstandigheden, welke het aan de regeering niet mogelijk is zoo grondig te kennen als de betrokken maatschappijen zelve.

Op die wijze zouden echter de maatschappijen volledige vrijheid verkrijgen om allerlei verlagingen toe te staan, en er moet worden gewaakt, beter dan dat tot nu toe kon geschieden, dat geene onbillijke gunsten worden verleend aan den een boven den ander, onder gelijke omstandigheden.

Toen het Engelsche stelsel ter sprake kwam, wezen wij reeds op de moeilijkheden van afdoende maatregelen daartegen. De Commissie stelt voor, dat aan de maatschappijen de verplichting worde opgelegd om van alle vrachtprijzen, waarvoor zij vervoe-

ren, aanteekening te houden in registers, welke zij voor het regeeringstoezicht zullen moeten openleggen. In verband met dat voorstel wenscht zij uitbreiding van den Raad van toezicht door daarin een commercieel element op te nemen, dat ook met buitenlandsche spoorwegtoestanden grondig bekend moet zijn. De Raad van toezicht zou dan kunnen oordeelen in geschillen over vervoer en tarieven.

In dat denkbeeld is wellicht de kiem van eene goede oplossing dezer quaestie. Men zij echter voorzichtig. De tusschenkomst van den Raad worde enkel ingeroepen door degenen die meenen recht van klagen te hebben over verongelijking door onbillijke vrachtbepalingen van de spoorwegmaatschappijen. In zoodanig geval zij het onderzoek grondig en volledig en betale de spoorwegmaatschappij schadevergoeding als er onrecht is gepleegd. Blijkt de beschuldiging daarentegen ongegrond te zijn, dan betale de klager een billijke vergoeding voor de kosten van het onderzoek. Op die wijze wordt een eenvoudige rechtspraak verkregen, veel minder kostbaar en omslachtig dan in Engeland, en schijnen de belangen van het publiek gewaarborgd te zijn. De groote moeielijkheid zit in het vinden van de deskundigen omtrent het tariefwezen die zitting zullen nemen in den Raad van toezicht. Waar de spoorwegmaatschappijen zelven die zeldzame vogels reeds aan elkander betwisten en goed betalen, zal de wel eervolle maar niet lucratieve betrekking bij den Raad van toezicht niet aanlokkelijk zijn voor werkelijke deskundigen. Beschouwt men het als een eervolle retraite voor een gewezen spoorwegambtenaar, dan vergete men niet dat op commercieel gebied, zoo als reeds terecht werd opgemerkt door de Engelsche commissie, in zeer korten tijd de omstandigheden zoodanig veranderen, dat de deskundigen van gisteren de gearriëreerde van morgen is.

Een ander punt waaromtrent de Commissie de vrijheid der spoorwegen gaarne beperkt zag, is het bestemmen van den weg dien de goederen zullen nemen waar de keus is tusschen verschillende spoorlijnen. Wanneer een koopman hier goederen aan het station bezorgt ter verzending naar Weenen, bij voorbeeld, krijgt hij een vrachtbrief waaruit hem blijkt dat de spoorwegmaatschappij zal zorgen dat het goed te zijner tijd te Weenen aankomt; hij kan den leveringstijd verzekerd krijgen met eene geringe bijbetaling voor de vracht, maar verder laat hij het aan de spoorwegmaatschappij over om den

weg te kiezen dien het goed nemen zal. Neemt men eene spoorwegkaart voor zich, dan zal men zien dat men evenals naar Rome, zoo ook naar Weenen, langs velerlei wegen kan komen. Wat bestemt nu de keus van de spoorwegmaatschappij die het goed heeft aangenomen? Als algemeene regel de kortste weg, maar daarop zijn vele uitzonderingen. Ten eerste de convenientie of het gemak. Waar een spoorwegmaatschappij in druk verkeer is met een baan die ook veel goed teruggeeft, zal zij om eenige kilometer weg te besparen niet gaarne een of andere toevallige partij met een andere baan vervoeren. Ten tweede de noodzakelijkheid om te leven en te laten leven en de eene of andere spoorwegmaatschappij niet zoodanig uit te sluiten, dat deze door noodzaak gedrongen een concurreerend vervoer tracht te vinden naar de stations van de spoorwegmaatschappij die haar van het doorvervoer zou versteken.

Dit laatste motief vooral heeft zeer uitgebreide gevolgen gehad. Het heeft in het Duitsche Verein een methode doen ontstaan die den barbaarschen naam van ‘Einstradirung’ verkregen heeft en die daarin bestaat dat men bij het berekenen van doorvrachten den kortsten weg tot basis neemt, maar schikkingen treft ten aanzien van het vervoer, zoodat de maatschappij die wegens de richting harer lijnen daarvoor in aanmerking komen, allen een deel van het vervoer bekomen. Die schikkingen zijn van allerlei aard. Nu eens gaat het om en om, maand voor maand, de eene lijn of de andere; dan blijft men bij den kortsten weg voor een zeker vervoer, doch wordt dit gemis aan de uitgesloten maatschappij op andere wijze gecompenseerd, hetzij door een ander vervoer, of in geld.

De Commissie vindt dergelijke schikkingen ongepast en wilde er gaarne een einde aan maken. Ik moet erkennen dat ik die verontwaardiging niet kan deelen. Waar de doorvoerprijzen over den kortsten weg berekend werden, doch een spoorwegmaatschappij, die een iets langeren weg kan aanbieden, eene tarievenconcurrentie zou kunnen openen om zich van dat vervoer meester te maken, daar is een vergelijk beter dan die ruïneuse spoorwegoorlogen welke in Engeland en nu weder in Amerika zulke kapitalen hebben vernietigd, zonder duurzaam gunstige gevolgen voor het publiek. De Commissie wenscht dat al dergelijke overeenkomsten in ieder geval worden gepubliceerd, opdat het publiek wete dat zijne goederen niet altijd langs den kortsten

weg worden vervoerd. Ik zou daartegen zijn, omdat het, geloof ik, veel drukte voor niets zou geven. De handel stelt belang in regelmatig vervoer en kan leveringstijd verzekeren, doch hoe zeldzaam geschiedt dit laatste; de gekozen weg laat hem koud. Komt er groote behoefte aan snelheid in zeker vervoer, waardoor een omweg van eenige kilometers zou wegen, dan moet de spoorwegmaatschappij toch den kortsten weg kiezen, want dan wordt leveringstijd verzekerd. In de Enquête wordt uitdrukkelijk verklaard, dat zoodra de omweg 20 pct. bedraagt, er geen sprake meer kan zijn van opname dier lijn, omdat de vracht dan te laag wordt, daar het tarief naar den kortsten afstand wordt berekend. Het eenige bezwaar voor het publiek zou dus zijn, dat het door deze overeenkomsten hooger vrachten betaalde dan noodig zou zijn indien alle geïsoleerde lijnen vochten om een deel van het verkeer, maar ik geloof niet dat de ondervinding dit heeft geleerd, want met iedere maatschappij die er bij komt wordt gestreefd naar vermeerdering van het vervoer, en dat krijgt men slechts door lage vrachten.

Eene derde beperking van de vrijheid der spoorwegbesturen, die de meerderheid der Commissie aanbeveelt, komt mij voor nog al bedenkelijk te zijn. Zij wenscht aan de regeering de macht te geven om aan verschillende spoorwegmaatschappijen rechtstreeksche tarieven op te leggen, en voor het internationaal verkeer, waar de regeering de macht niet heeft om buitenlandsche maatschappijen te dwingen, aan de binnenlandsche maatschappijen verlaging harer tarieven te gelasten om een doorvervoer mogelijk te maken.

Dit klinkt zeer uitvoerbaar. Lijn A is het met lijn C eens over een doortarief, doch zij hebben medewerking noodig van Lijn B die hen verbindt. Deze wil niet. Nu moet de Minister lijn B maar dwingen, dan is het doorvervoer klaar. Zeker, maar waarom wil Lijn B niet? Heeft zij ook engagementen tegenover andere vervoeren, waardoor zij op dit punt geene concessie kan doen, zonder haar geheele goederenvervoer in de war te brengen? Bij ieder die het publiek bedient, zal men de vermeende tekortkomingen zelden of nooit aan verdwaasdheid kunnen toeschrijven, die door het superieure verstand van den Minister kan genezen worden. Het is gewoonlijk het in elkander grijpen van belangen, het samengestelde der verhoudingen, die de moeielijkheid veroorzaken en de beslissing die men aan de regeering wil toe-

kennen, zal veel hebben van het doorhakken van den Gordiaanschen knoop. Wie het touw later weer moet gebruiken, komt verder als hij den knoop tracht te ontwarren.

In dezelfde orde van gedachten behoort de bevoegdheid die de Commissie aan de regeering wil toegekend zien om aan eene spoorwegmaatschappij de verplichting op te leggen, de treinen van andere maatschappijen op haren weg toe te laten.

Art. 5 van de bestaande wet van 9 April 1875 bepaalde reeds: ‘de ondernemers zijn insgelijks verplicht te gedoogen, dat de weg waarover hunne dienst loopt, en de daartoe behoorende stations ten behoeve van andere spoorwegdiensten worden gebruikt’, en bij Kon. Besluit van 24 October 1877 werd ingevolge dit artikel gelast dat de Oosterspoorweg van de Hollandsche IJzeren spoorwegmaatschappij mede werd gebruikt voor de verbinding van den Ned. Rhijnspoorweg met den Staatsspoorweg te Amsterdam.

Hetgeen de Commissie wil, gaat echter veel verder. Zij wil bijvoorbeeld, dat als de Exploitatie-maatschappij eigen treinen verlangt van Amsterdam naar hare stations, die zij slechts over Utrecht kan bereiken, de Rhijnspoorwegmaatschappij daartoe haar lijn moet beschikbaar stellen tegen behoorlijke schadevergoeding. Dat is de zoogenaamde ‘*running-power*’, die in Engeland in enkele gevallen bij speciale wet is verleend. Men gaat uit van het denkbeeld dat de concessie voor den weg afgezonderd is van die voor den dienst, en herinnert er aan dat bij de eerste concessie hier te lande bepaalde werd dat de spoorweg door ieder met eigen rijtuig zou mogen bereden worden.

Gelijk men ziet is er samenhang in deze beide denkbeelden van de Commissie. Zij wil het spoorwegwezen in handen laten van particuliere maatschappijen, die met elkander concurreeren; zij erkent de macht tot ontwikkeling der volkswelvaart, die eene ijverige intelligente spoorwegdirectie kan uitoefenen, maar zij verlangt een der voordeelen, die de voorstanders van staatsexploitatie voor hun stelsel revendiceeren. Zij wenscht dat de Staat kan tusschen beiden komen om het internationaal verkeer te bevorderen. Zij wil de groote economische belangen van den Handelsstaat niet geheel overgelaten zien aan de beslissingen van maatschappijen, die terecht of te onrecht eigen geldelijke belangen in strijd zouden kunnen achten met eene uitbreiding van het verkeer.

Het toepassen van de ‘running-power’, het beschikken over den weg door de treinen eener andere maatschappij, ondervond, ik moet erkennen dat ik het met eenige verrassing waarnam, geen grooten principieelen tegenstand bij de gehoorde spoorwegautoriteiten.

De Heer Fijnje, raad-adviseur bij het departement van Waterstaat, verklaart dat het bij wenschelijke aansluitingen noodig kan zijn om spoorwegen gedeeltelijk gemeenschappelijk te verklaren, en acht het, op grond van hetgeen men in Engeland ziet gebeuren, zeer goed mogelijk om daarbij de eischen der veiligheid in acht te nemen.

Zeer belangrijk zijn de antwoorden van den Heer Ameshoff, president van de Rhijnspoorwegmaatschappij.

Vraag. Heeft het gemeenschappelijk gebruik van gedeelten van spoorwegen wel eens moeilijkheden opgeleverd?

Antwoord. Het geeft natuurlijk eenigen last, want de een moet wachten op den ander; daaromtrent bestaan trouwens vaste regelen: een sneltrein gaat voor een personentrein, een personentrein voor een gemengden trein, een gemengde trein voor een goederentrein. Maar directe moeilijkheden zijn er, meen ik, niet van ondervonden.

Vraag. Zoudt gij meenen dat het gemeenschappelijk gebruik van gedeelten van spoorwegen voor uitbreiding vatbaar is? Zouden daardoor handel en verkeer beter worden gediend?

Antwoord. Het is zeker voor uitbreiding vatbaar en die uitbreiding is in het belang van handel en verkeer. Maar hiermede hangt samen de seinenquaestie. Een vreemde machinist geeft nooit dezelfde waarborgen voor de veiligheid als de eigen machinist. Even als de ervaren kapitein meer let op torens en kerken dan op den vuurtoren, zoo let ook de machinist, die bekend is met de localiteit, meer op hetgeen hij rondziet dan op de seinen; hij voelt waar hij is. Dit is geheel anders met den vreemden machinist. Van dáár dat bij ons regel is, dat niemand als machinist mag optreden of hij moet als stoker op de lijn gereden hebben. Ten einde die moeilijkheid, aan het gemeenschappelijk gebruik verbonden, weg te nemen, zegt men: laat het gebruik van den weg gemeenschappelijk zijn, maar de onderneming aan wie de weg behoort zal tegen vergoeding door de andere onderneming, de machine geven. In het contract dat wij met de Exploitatie-maatschappij

hcbben aangegaan, staat dan ook dat men gebruiken zal de machine van de onderneming, die den gewonen dienst uitoefent. Als het hier was als in Engeland, waar het gemeenschappelijk gebruik gesneden brood is, dan zou dat bezwaar veel wegvallen, maar hier te lande behoort dit nog tot de uitzonderingen.

Vraag. Waarom is het in Engeland gensneden brood?

Antwoord. Ik geloof niet dat men in Engeland spoorwegen heeft, waar niet twee of drie ondernemingen over rijden.

Vraag. Waarom is dat in Engeland mogelijk en hier niet?

Antwoord. Ik zal niet zeggen dat het hier te lande onmogelijk is; trouwens het gebeurt, maar ik durf niet beweren dat het gemeenschappelijk gebruik van den weg niet geeft vermeerdering van gevaren. De meeste ongelukken ontstaan bij de aansluitingspunten, waar verschillende ondernemingen op elkanders lijnen komen. Ter voorkoming van gevaar dient het gebruik van de eigen machine, waarvan de kosten dan ook moeten worden vergoed. In Duitschland komt het nog slechts zelden voor.

Vraag. Kan een Maatschappij, mits zij de machine der onderneming gebruike, aan wie de weg behoort, altijd vrij over weg en machine beschikken?

Antwoord. Altijd overeenkomstig de vastgestelde dienstregeling. Wanneer twee of meer maatschappijen beurtelings van een weg gebruik maken, behoort er eene gemeenschappelijke dienstregeling te worden opgemaakt en behooren de seinwachters daaromtrent hunne bijzondere instructiën te hebben. Wanneer dit alles geschiedt geloof ik dat de quaestie der machines zeer weinig beteekent. Er zou natuurlijk bijvoorbeeld strijd kunnen ontstaan tusschen den machinist en den hoofdconducteur, maar dat kon ook even goed in eigen dienst voorvallen. Men betaalt echter altijd iets meer voor eene machine die men van eene andere maatschappij krijgt. Wanneer ik eene machine lever, moet ik rente hebben, terwijl hij, die eene machine leent, zijne machine laat stilstaan. Hij betaalt dus rente van een dubbel kapitaal. Doch het is een offer, dat men in het belang der veiligheid brengt.

Vraag. Zoudt gij, de technische quaestie daargelaten, meenen, dat onze spoorwegen meer productief konden zijn voor handel en verkeer, wanneer door meerderen gemeenschappelijk gebruik werd gemaakt van sommige gedeelten?

Antwoord. Voor de productiviteit der lijnen op zich zelf is het onverschillig; maar als men het middel heeft om van verschillende richtingen op eene zekere bestemmingplaats te komen, is het voor handel en verkeer van belang. De handel met België bijv. heeft geheel andere eischen dan die met Duitschland. Neem nu aan dat men eene combinatie zou maken om uit België over Utrecht naar Amsterdam te komen, en dat het de bedoeling was om te Amsterdam een eigen goederenstation te hebben. Ik neem nu het goederenvervoer, want het personenvervoer is hier onverschillig. Ik stel mij voor dat men dan gebruik zou maken van onze lijn, maar dat men zou maken een afzonderlijk etablissement, waarbij ook inrichtingen waren voor de douanen, overeenkomstig de behoeften van het verkeer met België. Dan zou toch zoo iets eerder zijn tot stand te brengen, wanneer men niet tevens had te bekostigen eene lijn Utrecht-Amsterdam, en zich kon bepalen tot het etablissement te Amsterdam, dan wanneer men moest hebben een onteigeningswet om tevens een afzonderlijke lijn te bouwen. Het is dus zeer denkbaar dat er combinatiën zijn, waarbij het gebruik maken van eene lijn strekken kan tot ontwikkeling van het verkeer. Maar men moet het niet uitstrekken tot de stations, omdat het gerief dat de nieuwe onderneming zou erlangen, niet wordt opgewogen door het ongerief, dat de oude maatschappij zou ondervinden. Ik kan het niet beter voorstellen dan, wanneer men neemt de Rhijnspoorwegmaatschappij met hare relatiën met Duitschland, en eene andere, die van de lijnen der Rhijnspoorwegmaatschappij zou willen gebruik maken door relatiën met België. Het zou geen bezwaar opleveren, dat die maatschappij gebruik maakte van de lijnen; maar wanneer die Belgische onderneming gebruik moest maken van de inrichtingen die thans bestaan overeenkomstig de behoeften van Duitschland, dan zou het Duitsche verkeer er zeker onder lijden. Maakte men echter afzonderlijke inrichtingen voor het Belgische verkeer, dan zou men een verkeer kunnen vormen met minder kapitaal, en het uitgeven van kapitaal zonder noodzakelijkheid beneemt de gelegenheid om het te besteden, daar waar het nut zou hebben. Men moet dus een groot onderscheid maken tusschen het gemeenschappelijk gebruiken van de lijnen en van de stations.

De heer Vrolik, directeur-generaal van de Exploitatie-maat-

schappij, begint met te wijzen op bezwaren tegen gemeenschappelijk gebruik, wegens moeilijkheden van technischen aard en wegens de voorliefde die het personeel van de lijn zou hebben voor de eigen treinen boven die van de vreemde maatschappij.

Hij erkent echter, dat het wenschelijk is voor handel en verkeer, dat, wanneer er plaatsen zijn, die niet bereikt kunnen worden door het spoorwegnet van eene maatschappij, er gezorgd wordt dat die maatschappij er wel kan komen. Het blijft echter, volgens hem, een hulpmiddel dat nooit de helft der kracht kan hebben, die gelegen zou wezen in het bezit van eene eigene lijn, ten minste als een dergelijk gebruik moest opgelegd worden door den Staat. ‘Stelt men zich echter op het standpunt dat de zaak het gevolg is van de overeenstemming van verschillende maatschappijen, dan verandert zij van karakter en is tegemoetkoming mogelijk. Wanneer er eene groote koopstad is, waar eene maatschappij niet kan komen zonder gebruik te maken van het net van eene andere maatschappij, dan is het eene zaak van gemeenschappelijk overleg. Zij zal eene uitkeering moeten geven per ton of per reiziger, en zal overigens haar tarief kunnen maken zooals zij wil. Zij moet dan berekenen of er genoeg overschiet om het vervoer op zich te nemen. Officieuse besprekingen om op die wijze gemeenschappelijk gebruik van een weg te verkrijgen hebben tot nu toe geen gevolg gehad, omdat de maatschappij, eigenares, daartegen principieel bezwaar had. Zij wilde wel onze wagens en onze rijtuigen overbrengen, maar kon niet verder gaan.’

De heer van den Wall Bake, administrateur der Holl. IJzeren spoorwegmaatschappij, heeft geene bepaalde moeielijkheden ondervonden van het gemeenschappelijk gebruik, dat zijne lijn te Zutphen, Utrecht en voor een paar honderd meters te Amsterdam heeft met andere lijnen. Men moet wel dubbele voorzorgen nemen wat de veiligheid betreft, maar in den laatsten tijd zijn de veiligheidstoestellen veel verbeterd. Daarentegen zou hij gemeenschappelijk gebruik van station zeer bezwaarlijk achten. Voor handel en verkeer ziet hij geen voordeel in het stelsel van ‘running power’ op onze lijnen toegepast.

De Heer van Lennep, directeur van de Centraal-spoorwegmaatschappij, zou geen bezwaar zien in gemeenschappelijk gebruik van den weg, mits elke maatschappij vrij bleef in hare dienstregeling; doch hij vindt hier te lande het spoorwegver-

keer nog niet uitgebreid genoeg om het stelsel hier toepasselijk te achten.

De Heer Verloop, Ingenieur der Nederl. Rhijnspoorwegmaatschappij, zou het gemeenschappelijk gebruik, mits behoorlijk voorbereid, zeer goed uitvoerbaar achten, en beschouwt het als in 't belang van het publiek, den handel en het verkeer, daar hierdoor de millioenen die voor den weg zijn uitgegeven meer nut en voordeel zouden opleveren.

De Heer Groll, directeur der Ned. Ind. spoorwegmaatschappij, is wel is waar van gevoelen dat de dienst *beter* kan verricht worden naarmate dat er *meer* treinen over den weg loopen, doch acht onze spoorwegen voor gemeenschappelijk gebruik minder geschikt dan de Engelsche, wegens het geringe aantal rails. In Engeland zijn soms vijf sporen nevens elkander op den weg.

De Heer Wolterbeek, lid van den Raad van toezicht, ziet er geen bezwaar in van het standpunt der spoorweg-exploitatie, maar spreekt een woord, waarvoor de scheepvaart hem dankbaar behoort te zijn, over de bezwaren die deze kan ondervinden als het aantal treinen aanmerkelijk vermeerdert op plaatsen waar beweegbare spoorwegbruggen zijn. Gelukkig dat hij een middel aan de hand geeft: ‘vaste spoorwegbruggen van voldoende hoogte’.

De Heer Forbes werd ten slotte ondervraagd over de werking van de ‘running-powers’ in Engeland.

Hij verklaart dat van een technisch standpunt geene overwegende bezwaren zijn gebleken, en dat men er dus zeer veel gebruik van maakt in Engeland. Hoogst zeldzaam echter geschiedt het door dwang van staatswege, door de zoogenaamde ‘Compulsory running-powers’ van het Parlement. Bijna altoos is het een gevolg van minnelijke overeenkomst tusschen de betrokken maatschappijen. Als de eene in de andere een concurrent ziet, als er verschil van inzichten en zelfs botsing bestaat, dan wordt de van Staatswege opgelegde running-power nadeelig en werkt zij zelfs zeer schadelijk voor de exploitatie.

Het komt mij voor dat dit ‘le mot de la fln’ is omtrent deze quaestie. De Commissie uit de Tweede Kamer heeft gelijk dat zij het recht voor de regeering vraagt om dit gemeenschappelijk gebruik tegen schadeloosstelling op te leggen, maar als de spoorwegmaatschappijen wijs zijn, laten zij het nooit zoo ver komen en trachten zij liever door onderlinge overeenkomst

het gemeenschappelijk gebruik van den weg te regelen, waar zulks in het belang van het verkeer noodzakelijk schijnt.

De Commissie besluit haar rapport met eene juiste opmerking, waarvan de conclusie mij echter verraste. De staatszorg met betrekking tot de exploitatie van het spoorwegnet, zoo zegt zij, kan zich intusschen niet tot de aangegeven punten bepalen. Allereerst is het noodig dat de regeering goed op de hoogte zij van de spoorweg-toestanden, niet alleen hier te lande maar ook in het buitenland. De noodige bekendheid met spoorwegzaken, waaraan thans bij het Departement van Waterstaat Handel en Nijverheid nog al het een en ander ontbreekt, kan worden verkregen door.... eene goede organisatie van het regeeringstoezicht. Dat is de conclusie der Commissie, maar ik vind dat men hier te veel van een Raad van toezicht verlangt en verwacht.

Neen, die bekendheid met het transportwezen in zijn vollen omvang moet bij den Minister zelf aanwezig zijn, of bij de rechterhand van den Minister met wien hij dagelijks in aanraking is. De spoorwegtarieven en douanetarieven hebben dikwijls een nauwen samenhang: een aantal onderwerpen van regeeringszorg zijn van nabij aan de spoorweg-quaestie verwant, en ik geloof dat de kampstrijd op economisch gebied tusschen de beschaafde natiën die zich in de vorige eeuwen op zee vertoonden, in toenemende mate de ijzeren spoorwegbanen zal volgen.

De regeering behoeft geen staatsexploitatie der spoorwegen om van die algemeene Nederlandsche handelsbelangen, bij het spoorwezen betrokken, te worden doordrongen, om daarop invloed uit te oefenen en om dat krachtig element van volkswelvaart tot zijne hoogste ontwikkeling te helpen brengen. Zonder af breuk te doen aan de zelfstandigheid der spoorwegbesturen op hun eigen gebied, kan eene regeering die hare taak ten aanzien van het verkeerwezen ernstig en breed opvat, veel doen om belemmering weg te nemen, om aan te sporen tot krachtsontwikkeling, om gewenschte verbeteringen in het buitenland te helpen verkrijgen.

Die voortdurende, die bijna dagelijksche aanraking met den handel, welke de Commissie wenscht voor den Raad van toezicht, acht ik nog veel begeerlijker en nuttiger voor de Nederlandsche regeering zelve. Waar het internationale verkeer ter

sprake komt, roepe de Minister de deskundigen van de spoorwegbesturen zelven in zijn kabinet en wachte hij niet alleen de adviezen van een, zij 't dan ook uitgebreiden Raad van toezicht, die onmogelijk zoo goed op de hoogte kan zijn als degenen die zelve moeten handelen, zelve de voeling moeten hebben, en die door hunne connectiën met de buitenlandsche spoorwegbesturen dikwijls beter weten wat er broeit dan onze diplomaten.

Ik ben hier aan het einde van mijne korte aanteekeningen op het uitgebreide verslag van de Enquête-commissie. Het is mij ontgaan of de Commissie den dank der Kamer heeft ingeoogst voor haren arbeid, maar zeker heeft zij die erkentelijkheid verdiend voor haar omvangrijk onderzoek, met talent geleid, met onpartijdigheid medegedeeld.

De vruchten van dien arbeid zullen niet uitblijven, indien de kennis van- en de belangstelling in het transportwezen daardoor in Nederland toenemen. De ijzeren baan heeft aan het feitelijk isolement der provincies een einde gemaakt, maar ook in den aard van ons volk, in geest en gemoed, zullen locale en gewestelijke vooroordeelen meer en meer verdwijnen. Een jonger geslacht zal, hoop ik, van jongs af worden doordrongen van het besef dat de bloei onzer haven- en handelssteden een levensvraag is voor het geheele volk, tot in het landelijkste dorp onzer landelijkste provincie. De zeehavens zijn in het moderne verkeerwezen, waar de stapelplaatsen verdwijnen, waar alle kostbare tusschenpersonen wegvallen, slechts de trechters waardoor ieder in den lande zijn deel kan ontvangen van den stroom der materialen en producten die met een maximum van regelmaat en minimum van kosten tusschen zeehaven en provincieplaats kunnen worden gewisseld, mits een uitgebreid transitoverkeer ons bloeiende spoorwegmaatschappijen bezorge, mits er veel en druk op onze wegen worde gereden, en dubbel spoor alom noodzakelijk wordt.

Amsterdam, Januari 1883.
J. BOISSEVAIN.

Du Bois-Reymond over den Faust.

Goethe und kein Ende. Rede bei Antritt des Rectorats der Königl. Friedrichs-Wilhelms-Universität zu Berlin am 15 October 1882 gehalten von Emil du Bois-Reymond.

> *οὐ μὲν νήπιος ἦσθα, Βοηθοίδη Ἐτεωνεῦ, τὸ πρίν ἀτὰρ μὲν νῦν γε, πάϊς ὥς, νήπια βάζεις.*
> Odyssea IV, 31, 32.

Wat de indruk geweest is, dien de openingsrede van den nieuwen rector der Berlijnsche Universiteit op de toehoorders maakte, kan ik niet mededeelen. Waren zijne ambtgenooten, tot wie hij meer bepaaldelijk het woord richtte, ingenomen met het gesproken woord? Zoo ja, dan heeft hij het succes gehad dat een redenaar in de allereerste plaats pleegt te beoogen, en dat in sommige gevallen moeielijk te verkrijgen is met eene verhandeling van blijvende waarde. Wij anderen, die niet het voorrecht hadden hem te hooren, maar slechts met den inhoud kunnen kennis maken, missen de noodige gegevens om de rede als rede te beoordeelen.

Maar ééne opmerking mogen wij misschien wel maken. Indien werkelijk de voortreffelijkheid der uiterlijke voordracht in dit geval het gehoor blind gemaakt heeft voor de zwakke zijden van den inhoud, dan moet het bekende redenaarstalent van den heer du Bois-Reymond dezen keer alle zeilen bijgezet hebben. Want ook de zeer welwillende beoordeelaar zal over den inhoud dezer redevoering moeilijk een gunstiger oordeel kunnen vellen dan Mephistopheles in den Proloog over de ondermaansche aangelegenheden uitspreekt.

I.

Goethe und kein Ende is de alleszins gepaste titel. Want de rede bestaat uit eene aaneenschakeling van opmerkingen over zeer uiteenloopende onderwerpen, die met elkander hoegenaamd in geen verband zouden staan, als zij niet alle op Goethe betrekking hadden, of wel ... door de kunst van den redenaar met hem in betrekking gebracht werden.

In de eerste plaats merkt hij op dat Faust ‘onze collega’ kan genoemd worden, om dan, na eenige waardeerende beschouwingen over de critiek, waaraan Mephistopheles de academische toestanden onderwerpt, de studenten te waarschuwen voor het verborgen gif in de schijnbaar zoo onschuldige tegenstelling tusschen de grijsheid der theorie en de groene frischheid van den gouden levensboom. Vervolgens geeft hij eenige opmerkingen over Goethe's bekende ingenomenheid met de beslommeringen der practijk en zijn innigen afkeer van eene geestesrichting, die, uitsluitend op litterarisch-aesthetische belangen bedacht, minachtend neerziet op de machtigste drijfveeren van het maatschappelijk en staatkundig leven. Gewoonlijk wordt Goethe geprezen juist om dezen karaktertrek, die hem de *daad* zoo onvergelijkelijk veel hooger doet stellen dan het *woord*, maar onze redenaar ziet daarin de booze neiging om de kleine en stille gemeente, ‘die gaarne in het Eeuwige en Absolute verwijlt’, naar ‘de stofwolken en de drukte van het marktplein’ te lokken.

Nadat de lezer met deze opmerkingen kennis gemaakt en zich door herhaalde lezing overtuigd heeft dat de redenaar hem niet verschalkte door verborgen ironie, zal het hem niet meer verbazen den spreker te zien overgaan tot eene uiteenzetting van de ‘diepgaande psychologische onwaarheid’ in de Faustsage. Immers hij weet nu dat Goethe hier uit een geheel nieuw oogpunt beschouwd wordt, en de spreker heeft hem vooruit gewaarschuwd dat hij ook den Faust met *frischem Blick* ging bezien. Bij de behandeling van den Faust weet de kunstvaardige auteur eene welgemeende verzuchting in te vlechten over den ‘waanzin van dien tijd der diepste vernedering der menschheid, de Christelijke middeleeuwen.’ Deze mocht natuurlijk in eene Berlijnsche rede niet ontbreken en geeft eene ongezochte gelegenheid tot het aanbrengen van niet overbodige waarschuwingen tegen het spiritisme et de anti-semitische beweging.

Daar nu die alleronwaarschijnlijkste - of laat ons liever zeggen onzinnige - Faustsage ook behandeld is door zekeren Goethe, die onder ons gezegd zijn tijd en moeite beter had kunnen besteden, en diezelfde Goethe ook eene kleurentheorie heeft uitgedacht, is het niet volstrekt onmogelijk met een vluggen sprong uit de gebreken van den Faust op de zwakheden van Goethe als natuurkundige te komen. En aan de bespreking van dit onderwerp, die zeker Helmholtz' klassieke rede over dezelfde zaak lang niet overbodig maakt, kan men met wat goeden wil eenige opmerkingen knoopen over Kirchhoff's schijnbaar paradoxe definitie van de mechanica als: de wetenschap, die de in de natuur plaats vindende bewegingen volledig en zoo eenvoudig mogelijk beschrijft.

Thans meent de lezer dat de redenaar al te ver van Goethe is afgedwaald om nog weer op hem terug te komen. Maar, ja wel:

Es ist mit der Gedanken-Fabrik
Wie mit einem Weber-Meisterstück
Wo ein Tritt tausend Fäden regt,
Die Schifflein herüber hinüber schiessen,
Die Fäden ungesehen fliessen
Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt.

De ‘*Gedanken-fabrik*’ van den Berlijnschen redenaar keert haastig tot de beschouwing van Goethe als physicus terug, knoopt daaraan de overschatting van zijne verdiensten als voorlooper en wegbereider van Darwin, en gebruikt de gunstige gelegenheid om vriend Haeckel te kapittelen over eenige van zijne, naar aanleiding van hetzelfde onderwerp uitgesproken denkbeelden. Al blijkt nu echter Goethe als natuurvorscher ten slotte in alle opzichten een minder verdienstelijk dilettant geweest te zijn, die meer kwaad dan goed gedaan heeft, dat verkleint 's mans onvergelijkelijke beteekenis in 't minst niet. Hoe groot was hij niet als dichter, ondanks die psychologische onwaarheid van den Faust. Ja, wel kan men hem verwijten dat hij ‘boven volken en partijen en belijdenissen in den geestesaether tronend alleen voor eeuwige Ideën leefde; dat een wetenschappelijke strijd in de Parijsche Academie hem belangrijker scheen dan de Julirevolutie.’ Maar men zal mettertijd begrijpen, ‘dat dit uit-

sluitend leven in de Idee, hem zoo dikwijls voor de voeten geworpen, juist een Duitsche karaktertrek is, die eens heerlijke vruchten voortbracht.' Zoo kan de spreker zijne veelgewonden rede eindigen met een loflied op het land, waarvan hij, evenals de Génestet van het onze, zou kunnen zeggen:

> .... o grond, niet mijner vadren,
> Toch, o mijn zoet geboorteland!

Zulk een slot kan den lezer zeker niet in hoogere mate verwonderen dan eenig ander slot doen zou, want er is inderdaad geen enkele reden te vinden, waarom men aan zulk eene toespraak ooit een eind zou maken. Daarom is de titel *Goethe und kein Ende* zoo volkomen gepast, dat wij zouden gemeend hebben daarin eene critiek van den auteur op zijn eigen werk te mogen zien, zoo er maar iets in de rede zelve was, waaruit blijken kon dat hij deze zijne opmerkingen niet bijzonder hoog waardeerde. Daarvan vindt men echter niets, zelfs geen *captatio benevolentiae*, wat zeker vreemd is. Wat toch te oordeelen over den inhoud eener rede, waar noch begin noch slot aan is, terwijl de tien of twaalf onderwerpen, die de redenaar met de vingertoppen aanroert, als droog zand aan elkaar hangen? - Welwillende en verstandige vrienden van het gymnasiaal onderwijs in Frankrijk hebben er herhaaldelijk en met aandrang op gewezen dat men daar te lande op onverantwoordelijke wijze gewichtiger zaken opoffert aan de vorming van het letterkundig talent der scholieren. Dat men in Duitschland aan dit euvel niet mank ging, was bekend. Maar dat een der meest beroemde Duitsche redenaars een zoo volslagen ontstentenis van dit talent kon aan den dag leggen, was nog niet gebleken. Of moeten wij gelooven dat du Bois-Reymond zich er opzettelijk op heeft toegelegd den wijzen raad te volgen van Goethe's theaterdirecteur:

> '*Gebt ihr ein Stück, so gebt es gleich in Stücken!*
> *Solch ein Ragout, es muss euch glücken;*
> *Leicht ist es vorgelegt, so leicht als ausgedacht*.
> *Was hilft's, wenn ihr ein Ganzes dargebracht!*
> *Das Publicum wird es euch doch zerstücken*'.

Was dat met het oog op het publiek raadzaam, dan moet de critiek eerbiedig zwijgen of zelfs de kunst des meesters loven. Maar in dat geval zou zij, den redenaar absolutie gevende, zich wel de opmerking mogen veroorloven dat het publiek, waarvoor men met zulk stukwerk durft verschijnen, op den weg der ‘Americaniseering’ hoogst bedenkelijke schreden moet gezet hebben.

Van de fragmenten, deels ‘*von Andrer Schmaus*,’ deels uit eigen keuken, waaruit du Bois-Reymond deze rede heeft samengesteld, is er een, dat ik meer opzettelijk wensch te beschouwen. Er is in deze voordracht veel meer, dat bij den lezer groote verwondering wekt. Hoe de spreker bijv. een oogenblik heeft kunnen meenen, dat Helmholtz' uitnemend artikel over Goethe als natuurkundige hem de gelegenheid zou laten ‘een woord uit te spreken, dat wellicht het gebrek in Goethe's opvatting scherper dan tot dusverre geschiedde... duidelijk maakt’, is zeker a priori vrij onbegrijpelijk, en de zaak wordt er niet helderder door, als men die scherper kenschetsing van Goethe's zwakke zijde vindt aangegeven door de raadselachtige woorden: ‘Het begrip der mechanische causaliteit was het, dat ten eenenmale aan Goethe ontbrak.’ - Hoe du Bois-Reymond Goethe in ernst verwijten kan dat hij volmaakt vrij was van alle sympathie met het devies van Piet Paaltjens:

> ‘De daad is proza, maar de klacht
> De traan is poëzie’

is zeker uiterst merkwaardig; maar nog vrij wat zonderlinger indruk maakt het denzelfden redenaar Goethe's onverschilligheid voor de politieke en maatschappelijke vragen wel te zien verontschuldigen, maar toch alleen te zien verontschuldigen als eene vergeeflijke zwakheid. Hoe nu dezelfde man blaam kan verdienen èn omdat hij de *daad* te hoog vereert, èn omdat hij zich al te zeer van het rijk der daden afwendt naar dat der *ideën*, zal wel altijd het geheim van den Berlijnschen redenaar blijven.

Doch zonderlinger dan alles, wat er in deze redevoering zonderling is, zijn des sprekers nuchtere beschouwingen over den Faust. Men weet dat honderd jaar geleden een andere Berlijner aan de tragische geschiedenis van den jongen Werther een

veel beter slot wist te geven, waarbij de held niet zoo dom was om zich dood te schieten, maar zich met de lieve Lotte gezellig en huiselijk inrichtte. Evenzoo vindt onze tweede Nicolai dat Faust wel wat beters had kunnen doen dan al die vreemde buitensporigheden, waarvan Goethe gewaagt.

'Hoe prozaïsch het ook klinken moge, waar is het desalniettemin dat Faust in plaats van het Hof te bezoeken, papieren geld zonder behoorlijken waarborg uit te geven en naar de moeders in de vierde dimensie op te klimmen, beter had gedaan, als hij *Gretchen* getrouwd, zijn kind geëcht, eene electriseermachine en luchtpomp uitgevonden had; voor welke verdiensten wij dan in de plaats van den Maagdeburger burgemeester hem den verschuldigden dank zouden betuigen.'

De eigenlijke grond voor dezen welgemeenden raad aan eventueele geestverwanten van Faust ligt in de meening van den nieuwen Berlijnschen Rector, dat Faust '*unser College*' is, die zich wel bescheidenlijk magister en doctor noemt, maar die het toch werkelijk tot den rang gebracht heeft van professor, en wel van een professor, bijna even beroemd en gevierd als de heer Emil du Bois-Reymond zelf. Geen wonder dat de Faust, uit dit nieuwe gezichtspunt bezien, hem van onwaarschijnlijkheden schijnt te wemelen. Geregeld vraagt hij toch: Zou ik met mijne kundigheden, met mijne wereldbeschouwing, met mijn goeden dunk over de positie, die ik in de wereld in 't algemeen en bepaaldelijk te Berlijn inneem, kunnen doen wat Dr. Heinrich Faust deed? Men begrijpt met welk eene verontwaardiging en ontsteltenis hij een ontkennend antwoord op die vraag geeft.

Vooreerst is het eene dichterlijke overdrijving van Goethe dat 'Faust zich om het leven wil brengen, als hij inziet dat wij niets weten kunnen.' Waarlijk zegt de beroemde man van het *Ignorabimus* 'zulk een wanhopige stemming is volstrekt niet de zedelijke vrucht van het *Ignorabimus*. De berusting, die in deze bekentenis ligt, kan met volmaakte zielsrust samengaan'[1]. - Gij behoeft niet te vreezen, mijn waarde toehoor-

1) Hierbij zinspeelt de schrijver natuurlijk op zijne beroemde rede over 'de grenzen der natuurwetenschap', waarin hij tracht aan te wijzen, dat o.a. de vraag, hoe psychische toestanden ontstaan kunnen uit beweging van stofdeeltjes voor haar onoplosbaar is. Dat weten wij niet, wij zullen het niet weten, *ignoramus, ignorabimus*, - zegt hij er van.

ders, dat ik op een goeden dag het voorbeeld van mijn wonderlijken ambtgenoot volgen en onder geleide van Mephistopheles met een toovermantel door de lucht zal vliegen. - Zoo iets lag hem op de lippen, maar de eischen der bescheidenheid sloten hem den mond.

Maar, zoo gaat hij voort, ‘dat *Ignorabimus* van Faust raakt eigenlijk kant noch wal.’ Immers, ‘Faust is van den beginne af overtuigd van het bestaan eener geestenwereld, hij houdt die wereld zelfs voor toegankelijk, en de verschijning van den aardgeest kan hem over het goed recht van het dualisme niet den minsten twijfel laten. Daarmede zijn voor hem, zou men meenen, zulke belangrijke vragen opgelost, dat hem de rest, bijv. het wezen der materie en der kracht, zooveel niet meer moet kunnen schelen.’

Gij weet, geachte toehoorders, zou de redenaar gezegd hebben, als voor zijn publiek een half woord niet voldoende, maar nadere verklaring noodig geweest ware - gij weet dat de mensch alleen over die vraag twijfelen kan. Want gij herinnert u zonder twijfel de merkwaardige rede van 1872, waarin ik u heb medegedeeld, wat eigenlijk het onoplosbare vraagstuk is, waarop het materialisme stuit. Dat Donders en Helmholtz en anderen datzelfde reeds jaren te voren gezegd hadden moogt gij desnoods vergeten zijn, maar mijne treffende beschouwingen over dat onderwerp kunnen u voorzeker niet ontgaan zijn. Welnu, hoe zou collega Faust een twijfelaar hebben kunnen wezen, terwijl wij uit 's mans eigen woorden weten dat hij aan 't bestaan der geestenwereld gelooft? Kon de man nog aan iets anders twijfelen, dan ware hij immers niet onze waarde ambtgenoot, die over de dingen ongeveer denkt zooals wij.

Verbeeldt u eens, zoo klinkt het eenigszins verder, dat de spiritistische séances, onlangs niet ver van Auerbach's kelder gehouden, met een beter gevolg bekroond waren. ‘Men stelle zich voor dat .... wetenschappelijk gevormde mannen vol van een ernstig streven naar kennis en van zedelijke waarde, duitsche hoogleeraren in één woord als Faust, dingen te weten kwamen, die hun de overtuiging van het bestaan eener bovenzinnelijke wereld met de onvoorwaardelijke zekerheid van een natuurkundig feit moeten opdringen. Men denke zich door het getuigenis onzer zinnen elken twijfel weggenomen aan de werkelijkheid van engelen, duivels, spoken, aan de nabijheid der

zielen van onze geliefde dooden of ook van de groote mannen uit het verleden.... Wie zou in staat zijn de omwenteling te schetsen, die zulk eene gebeurtenis in onze wereldbeschouwing zou bewerken?... Zouden wij onder den geweldigen indruk daarvan niet verpletterd, niet aanbiddend in het stof neerzinken? Nauwelijks zouden wij er nog roeping toe voelen de lichtende gedaanten met het spectroscoop te onderzoeken of het een of ander van hunne substantie voor eene chemische ontleding op te vangen. Van dat oogenblik af zouden ons alle aardsche bemoeiingen even walgelijk, flauw en nutteloos schijnen als den Deenschen prins; en een contemplatief monnikendom ware wellicht nog de beste oplossing, die wij voor het levensvraagstuk zouden kunnen geven.'

En die Faust nu, die zonder spiritistische séances de oplossing van dit raadsel is te weten gekomen, die met geesten even familiaar omgaat als wij met geleerden, hij is nog niet tevreden, maar hij heft eene schijnbaar diepgevoelde klacht aan over de geringe waarde der wetenschappen:

Heisse Magister, heisse Doctor gar,
Und ziehe schon an die zehen Jahr,
Herauf, herab und quer und krumm
Meine Schüler an der Nase herum -
Und sehe dass wir nichts wissen können!
Das will mir schier das Herz verbrennen.
Zwar bin ich gescheidter als alle die Laffen,
Doctoren, Magister, Schreiber und Pfaffen,
Mich plagen keine Scrupel noch Zweifel,
Fürchte mich weder vor Hölle noch Teufel -
Dafür ist mir auch alle Freud' entrissen,
Bilde mir nicht ein was Rechts zu wissen,
Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren,
Die Menschen zu bessren und zu bekehren.

Welk een verregaande psychologische onwaarheid! Maar - zou de redenaar gezegd hebben, als het academische *decorum* zulke ontboezemingen niet verboden had - maar meer dan onnoozele Goethe! zie dan toch ons aan, de Berlijnsche ambtgenooten van uwen Heinrich Faust. Wij, die het *Ignorabimus* in vrij wat dieper zin hebben uitgesproken dan hij; wij die

ons zelf ook voor vrij wat verstandiger houden dan al die doctoren, magisters, schrijvers en papen; wij, die nog veel minder dan hij voor hel en duivel vreezen, wij deelen 's mans somberheid in 't geheel niet. Wij verbeelden ons wel degelijk dat wij iets goeds weten en dat ons onderwijs kan strekken ter verbetering en bekeering van de menschheid. Of liever wij verbeelden ons dat niet, maar wij zijn er ten volle van overtuigd. Hoe komt Gij er dan toe, wonderlijk man, onzen collega zulke dwaasheden in den mond te leggen?

Nog veel ongerijmder is het natuurlijk in de oogen van du Bois-Reymond dat Faust Gretchen ‘verleidt’ en Valentin ‘doodslaat.’ Ik vraag u allen, waarde ambtgenooten, - zou hij hebben kunnen zeggen, zoo nadere adstructie van dit oordeel niet gansch overbodig geweest ware - ik vraag u, wie onzer zou dergelijke hoogst onfatsoenlijke, ja zelfs zedelooze handelingen kunnen bedrijven?

Zonderling, heet het verder, moet het iedereen voorkomen dat Faust, die door de zucht naar wetenschap gedreven tot het sluiten van zijn contract met Mephistopheles kwam, bijna nooit de goede gelegenheid gebruikt om zijn dorst naar kennis door het uithooren van zijn kameraad te lesschen. Kortom de geheele Faustsage is vol tegenstrijdigheden, waarvoor wij echter minder Goethe aansprakelijk moeten maken dan die ellendige Christelijke middeleeuwen. ‘De Faustsage is het geloof aan hekserij in hooger spheer. Is het nu reeds onbegrijpelijk hoe het dogma ontstaan kon, dat druipoogige oude wijven hare ziel aan den Duivel plachten te verkoopen om de macht te krijgen het vee harer buren te beschadigen, zoo was voorzeker de verduistering van den menschelijken geest in die periode noodig om de voorstelling mogelijk te maken, dat een man van edelen zin en een ernstig streven naar waarheid een in zijn toestand zoo zinneloos contract sluiten kon.’

‘Dat zijn ze, die Wilhelmus blazen’, zouden onze voorouders bij zulke taal gezegd hebben. Men bemerkt duidelijk, dat de heer du Bois-Reymond er nog in 't geheel niet over denkt naar Canossa te gaan. Vriend Haeckel, die de ‘zoogenaamde heiligen’ vrij wat beneden den eerwaardigen *Amphioxus* stelt, moet bij die tonen zijn hart hebben voelen opspringen. De frissche blik op den Faust, die volgens den redenaar zoo moei-

lijk te verkrijgen is, blijkt hier toch niet uitsluitend te berusten op de naïeve vereenzelviging van Goethe's held met een hedendaagsch hoogleeraar in de natuurwetenschap, die veel belangstelling voor wijsgeerig onderzoek koestert. Ook het anticlericalisme van den *Culturkämpfer* moet men overnemen, voordat men Goethe's werk uit het nieuwe oogpunt bezien en als eene diepgaande psychologische onwaarheid veroordeelen kan.

II.

Hoe geheel anders doet zich de Faust aan ons voor, als men er niet met geweld iets in zien wil, wat Goethe onmogelijk bedoelen kon, maar zich tracht te verplaatsen in den gedachtenkring van het geslacht, waarin de dichter hem doet optreden. Is het wel noodig opzettelijk aan te wijzen, hoe de rector der Berlijnsche Universiteit den Faust met voorbedachten rade geplaatst heeft in de lijst van een anderen tijd, hoe hij hem eene wereldbeschouwing toedicht, die hem ten eenenmale vreemd is? De neuswijze critiek op den grooten dichter, die op deze wijze voor den dag komt, staat zeker niet hooger dan de befaamde uitroep van den wiskunstenaar na 't zien van een der tragedie's van Racine: *Mais, qu'est ce que cela prouve?*

Faust is de zoon van eene periode, wier denkbeelden de meeste onzer tijdgenooten zeer moeilijk verstaan, terwijl in 't bijzonder de hoogst verstandige maar ietwat nuchtere bevolking aan de boorden der Spree van oudsher geneigd is daarin uitsluitend eene ergernis en eene dwaasheid te zien. Kuno Fischer heeft herhaaldelijk gewezen op de overeenkomst tusschen de voorstelling, die Goethe van Faust geeft, en de levensgeschiedenis van Descartes, zooals hij zelf ons die op zoo treffende wijze in het *Discours de la Méthode* verhaald heeft. Diezelfde minachting voor de officieele wetenschap, datzelfde wegwerpen van de boeken, datzelfde streven naar een meer betrouwbare kennis, uit den eigen boezem en het boek der wereld te putten, het zijn alle eigenaardigheden èn van Descartes èn van Goethe's Faust, maar waarvan de Berlijnsche hoogleeraar, zoo ingenomen met zijne spectroscopie en zijne chemische analyse, dat hij ze zelfs bij 't verkeer met geesten niet vergeten zou, zich slechts een zeer onvolkomen begrip vormen kan.

De ware geestverwanten van Goethe's Faust moet men echter in eene vroegere periode dan de zeventiende eeuw en bij andere volken dan de Franschen zoeken. Het talent van Kuno Fischer voor het opmerken van punten van overeenkomst tusschen schijnbaar zeer verschillende verschijnselen, dat inderdaad buitengemeen is, heeft hem er van lieverlede toe doen komen zulke familietrkken te vinden, ook waar zij niet bestaan. Descartes blijft ook bij volledigen twijfel aan de schoolwijsheid zijner dagen, toch het vinden van echte wetenschap voor zijn hoogste ideaal houden; Faust geeft elke hoop op wetenschap op en zoekt zijn heil in hartstocht en practische werkzaamheid. Descartes is een en al bewondering voor de wiskunde en droomt van eene hervorming der gansche wetenschap naar wiskundig model; maar wie kan eene enkele plaats noemen, waar Faust in de onbetwistbare zekerheid der mathesis een troostgrond vindt tegen zijn hopeloozen twijfel? Naast de mathesis is het de werktuigkunde, die Descartes boeit; wel verfoeit hij de boeken, maar de instrumenten waardeert en gebruikt hij; de verwenschingen van Goethe's Faust tegen ‘hefboomen en schroeven’ zijn algemeen bekend.

Zoo zou er veel meer te noemen zijn, wat de vergelijking tusschen Descartes en Faust meer spitsvondig dan juist doet wezen. Maar kenden wij in bijzonderheden de levensgeschiedenis en den gedachtengang van de neoplatonische mystieken, een Marsilius Ficinus, een Pico van Mirandola, een Agrippa von Nettesheim, dan zouden wij daaronder zeker enkelen vinden, die als model voor Goethe's Faust hadden kunnen dienen. Deze mannen gloeiden van bewondering voor Plato, en stelden met hem de natuur, d.i. het geheel der tijdelijke en vergankelijke dingen, verre beneden het eeuwige en onvergankelijke, dat zich in die natuur zoowel openbaart als verbergt. Welverre echter van met den echten Plato in wetenschappelijk onderzoek den waren weg te zien, die tot de kennis van de eeuwige dingen leidt, volgden zij de wijziging, die Plotinus in de Platonische leer had aangebracht. Hooger zelfs dan de Ideën of eeuwige dingen staat volgens die leer het absolute wezen, dat, noch in zijn bestaan noch in zijn aard van iets anders afhankelijk, den bestaansgrond ook van de wereld der eeuwige dingen uitmaakt. Wetenschappelijk onderzoek moge van eenige waarde zijn om de aandacht der menschen van het verganke-

lijke en tijdelijke af te trekken en op het eeuwige en onverderfelijke te vestigen, tot de gemeenschap met het Hoogste Wezen, dat de bron ook der eeuwige dingen is, leidt niet de wetenschap, maar de mystieke extase, het zich verheffen boven de beslommeringen dezer wereld. Wie er in slaagt gedurende niet al te korten tijd zijne aandacht geheel en al af te trekken van de zinnelijk waarneembare wereld, niets meer van haar te hopen, te vreezen of te begeeren, die geraakt in den onbeschrijfelijken toestand der vereenzelviging met het absolute of hoogste Wezen. Moeilijk is die taak, want zelfs Plotinus was slechts enkele malen in zijn leven tot die zielsverrukking gekomen. Doch reeds het streven daarnaar scheen eene kalmte, eene zielsrust, eene tevredenheid, eene opgeruimdheid te geven, die tal van heilbegeerigen op den neoplatonischen weg leidde. Van het begin tot het einde der Middeleeuwen vinden wij die mystieke richting, door de kerkelijke autoriteiten lang niet altijd met vriendelijke oogen aangezien, hare stille maar machtige werking uitoefenen. Haar geheel te verketteren ging moeielijk aan, want hoeveel lichten der kerk waren mystieken geweest, en was ten slotte het mystieke streven naar vereenzelviging met het Hoogste Wezen niet de echte kern van het Christendom?

Vooral in Duitschland vond die richting onder de geestelijkheid grooten aanhang en in Meister Eckhart zelfs haar wijsgeer, die niet terugdeinsde voor de ondankbare taak om datgene onder woorden te brengen, wat naar zijne eigene leer onuitsprekelijk is. De practijk van het mysticisme, zijne levenswijsheid is begrijpelijk genoeg. ‘Het snelste dier, dat mij ter volmaking draagt, dat is het lijden.’ Wie behouden zal worden, die verloochene zich zelf en neme zijn kruis op alle dagen. Hij doe afstand van alle zelfzucht, erkenne in alle wezens niet alleen zijns gelijken maar zich zelven, en het zal hem onmogelijk zijn anders te handelen dan rechtvaardig en liefderijk.

Maar de theorie is duister. Het Hoogste Wezen wordt niet gekend door wetenschappelijk onderzoek, maar door een ‘onuitsprekelijk aanschouwen,’ dat eigenlijk in vereenzelviging met het aanschouwde bestaat. De erfzonde der ‘creaturen’ is dat zij *hier* en *nu* meenen te zijn, en dat hun verstand in overeenstemming daarmede alle dingen ergens en op een bepaalden tijd denkt.

De mensch, die tot het ware inzicht komt, ontdekt de bedrieglijkheid van dien schijn en ziet in dat hij als individu niet bestaat, maar alleen de Godheid, die op het oogenblik van het ‘onuitsprekelijk aanschouwen’ in zijne ziel geboren wordt. Die ziel is verwant met de Godheid of het absolute wezen, of liever zij is dat absolute wezen zelf; want, gelijk wij zooeven reeds vernamen, strikt genomen bestaat er niets anders dan de Godheid. Daar echter ons verstand de dingen denkt in tijd en ruimte, kunnen wij niet zeggen dat de Godheid iets denkbaars, iets voor ons werkelijks is, maar moeten wij beweren dat zij niets is. Aan den anderen kant is zij ‘alle creaturen.’ Want denkt men ze zich ontdaan van de bepaaldheid, waardoor zij als individu's verschijnen, dan houdt men niet anders dan de gedachte aan de Godheid over, en eerst daardoor komt men tot de ware beschouwing. Maar in onze taal laat zich die ware beschouwing niet zonder tegenstrijdigheden uitdrukken. ‘Wat wij verstaan van de eerste zaak, dat zijn wij veeleer zelf dan dat het de eerste zaak zijn zou; maar zij is boven alle spreken en verstaan verheven.’ Elk praedicaat, dat aan de Godheid zou worden toegekend, maakt haar tot een afgod. Daarom is zij de ontkenning van alles, wat men denken en noemen kan, een niets, niet een geest, niet een god, niet een persoon, maar tevens ook weder de ontkenning van die ontkenningen. Zoo zou men dus bij de ‘ware kennis’ het vermogen moeten bezitten de waarheid van de twee deelen eener tegenstrijdigheid in te zien, gelijk dan ook door sommige mystieken opzettelijk geleerd wordt.

Ten allen tijde heeft de mystiek, wier eigenlijk karakter ik meen te moeten zoeken in de meening, dat er in den mensch een hooger kenvermogen dan zijne rede bestaan zou, de behoefte gevoeld de groote klove, die in hare leer de Godheid van den onwedergeboren mensch scheidt, door ‘middelaars’ aan te vullen. Naarmate haar Godsbegrip meer in overeenstemming gebracht wordt met hare theorie, naar die mate stijgt het hartstochtelijk streven der belijders naar vereeniging met de Godheid en wordt tevens de afstand grooter tusschen den natuurlijken mensch en het onaf hankelijk, onvoorwaardelijk, onpersoonlijk, onuitsprekelijk iets, waarvan wij eigenlijk reeds te veel zeggen, als wij verklaren dat het bestaat. Geen wonder dat het geloof aan geesten, die, in de rangorde

der wezens tusschen mensch en God geplaatst, den mensch een middel tot het bereiken zijner bestemming aan de hand doen, door vele mystieken met gretigheid wordt aangenomen. De leer der daemonen, reeds aan de oudere Grieksche wijsbegeerte niet geheel vreemd, wordt een hoofdzaak voor vele volgelingen der nieuw-platonische school. Reeds Porphyrius weet ons over de daemonen tal van bijzonderheden te verhalen. Uit een aetherisch lichaam en eene onstoffelijke ziel samengesteld zullen zij, nu eens zichtbaar dan weer onzichtbaar, zich alleen in het ondermaansche ophouden. Bij de goede heerscht de ziel over de materie en vormt haar tot eene schoone gedaante; bij de booze daemonen is het omgekeerde het geval en zij vertoonen zich in afschuwelijke vormen. De goede daemonen hebben het toezicht en beheer over bepaalde verschijnselen, over de weersgesteldheid bijv., of verkondigen den menschen goddelijke openbaringen, of vervullen de functie van schutsengelen bij bepaalde personen, steden of volken. De booze daemonen daarentegen zijn de bewerkers van allerlei ongelukken, ziekten, aardbevingen, misgewas; zij loeren soms reeds op de menschelijke zielen, voordat zij dit aardsche leven beginnen en wekken daarin verkeerde meeningen en begeerten, evenals zij, in de lichamen zich nestelende, de bron worden van allerlei ziektetoestanden.

Waar het geloof aan daemonen bestaat, laat zich natuurlijk de beoefening der magie niet wachten. Daardoor verstaat men toch de kunst om door bemiddeling der daemonen stoffelijke werkingen uit te oefenen met geestelijke middelen. Wie macht over de daemonen verkreeg, strekte daardoor ook zijne heerschappij over de menschen even ver uit als die der daemonen zelve. De middeleeuwsche geneeksunde was bij sommige harer beoefenaars niet veel anders dan magie. De wetenschap van den arts bestaat naar het gevoelen van Paracelsus in de bekendheid met de goede en de kwade geesten. Bij de kuur van den zieke moet de arts zich toeleggen op de versterking van het fragment der wereldziel in hem, den Archeus, die in zijn moeilijken strijd met de schadelijke invloeden de hulp der geneeskunde noodig heeft. Bij die opvatting kan natuurlijk de geestelijke als aangewezen duivelbanner in vele gevallen het werk van den geneesheer overnemen.

Ziedaar eenige van de beschouwingen, waartoe de neoplatonische richting in de Middeleeuwen leidde. Daarnaast stond

als betrekkelijk rationeele wetenschap de scholastische philosophie, lang niet vrij gebleven van den invloed der mystiek, lang niet getrouw aan den helderen, kalmen, ja zelfs eenigszins nuchteren geest van Aristoteles, naar wien zij zich noemde, maar toch bewaard voor de allergrootste buitensporigheden, omdat zij de onbevoegdheid der menschelijke rede ten aanzien der belangrijkste vragen niet zoo opzettelijk op den voorgrond stelde.

Verplaatsen wij ons, voor zoo verre dat in den jare 1883 in Nederland mogelijk is, in de dagen, toen men niet veel ruimere keus had dan tusschen hartstochtelijke mystiek en droge scholastiek, en wij zullen kans hebben in Goethe's Faust iets geheel anders te zien dan psychologische onwaarheid.

Wij worden in aanraking gebracht met een groot geleerde, die zijne beste levensjaren besteed heeft aan de studie der verschillende vakken, waaruit in zijne dagen de algemeen erkende wetenschap bestond. Dag aan dag en nacht op nacht heeft hij de bladen zijner folianten omgeslagen, rusteloos zoekende naar den bodem der ook door hem zoo hoog vereerde wijsheid. Het vroolijke en onbezorgde leven der jeugd, den aanblik der schoone natuur, het geluk van jeugdige liefde en huiselijk leven, de verleidende stemmen, die tot genot en ontspanning roepen, hij heeft ze geminacht, omdat ook hij even als Wagner kon zeggen:

Wie anders tragen uns die Geistesfreuden
Von Buch zu Buch, von Blatt zu Blatt!
Da werden Winternächte hold und schön,
Ein selig Leben wärmet alle Glieder,
Und ach! entrollst du gar ein würdig Pergament,
So steigt der ganze Himmel zu dir nieder.

Maar de scholastieke wijsheid heeft hare belofte niet gehouden, en hij geeft lucht aan zijne bittere teleurstelling in den monoloog, waarmede de tragedie begint. Is het wonder dat hij zegt:

Es möchte kein Hund so länger leben!

Is het niet natuurlijk dat hij ook de proef heeft willen

nemen met de mystieke leer, welke wetenschap en rede veel lager stelt dan de onmiddellijke vereenzelviging met de Godheid, die de diepste kern der natuur uitmaakt? Daarom laat hij op die verzuchting volgen:

Drum hab' ich mich der Magie ergeben,
Ob mir durch Geistes Kraft und Mund
Nicht manch Geheimniss würde kund,
Dass ich nicht mehr, mit saurem Schweiss,
Zu sagen brauche, was ich nicht weiss,
Dass ich erkenne, was die Welt
Im Innersten zusammenhält,
Schau' alle Wirkenskraft und Samen,
Und thu' nicht mehr in Worten kramen.

Die poging om met de geestenwereld in betrekking te komen leidt tot het bekende zoo beschamende resultaat, dat zelfs de aardgeest zich te hoog dunkt om door Faust begrepen te worden. Is het wonder dat de gedachte aan zelfmoord thans bij Faust machtig wordt? Wel noemt du Bois-Reymond het ondenkbaar dat Faust aan den voortduur van zijn persoonlijk bestaan na den dood zou twijfelen. Maar het is duidelijk dat iemand volkomen overtuigd kan zijn van het bestaan van een geestenrijk, van zijn eigen tweeslachtigheid als geestelijk-stoffelijk wezen en desalniettemin twijfelen aan het voortduren zijner individualiteit na den dood. Waarom zou zijn geestelijk wezen niet op soortgelijke wijze kunnen voortbestaan als zijn lichaam voortbestaat, wederom teruggekeerd tot de groote stofmassa, waaruit het zijne bestanddeelen verkregen heeft? Het spitsvondig betoog, waarin men uit de eenheid van den geest tot zijne onvergankelijkheid besluit, kon in de oogen van Faust moeilijk veel waard zijn. Welnu, als er eenige kans is het voor hem ondraaglijk geworden persoonlijk bestaan te ontkomen, zou dan het geloof aan geesten Faust terug kunnen houden die kans te wagen?

Dat de herinnering aan het kinderlijk geloof die macht heeft, schijnt du Bois-Reymond niet als eene psychologische onwaarheid te beschouwen. Ten minste hij maakt daar geen aanmerking op. Maar dat Faust naar aanleiding der Kerstliederen zegt:

Die Botschaft hör ich wohl, allein mir fehlt der Glaube,

dat heet alweder ‘ondenkbaar’. ‘Waartoe behoeft de geestenziener het geloof, d.i. eene vaste overtuiging aangaande datgene, wat men niet ziet?’ vraagt hij. - Maar, waarde Rector, is dan het geloof, dat Faust mist, niet het geloof in de blijde boodschap, het Evangelie, dat Christus door zijn lijden en opstanding de zonden der wereld heeft weggenomen? Kan men geen geestenziener zijn zonder een geloovig Christen te wezen? Waarlijk, al kunt gij het niet gelooven, er zijn nog andere vragen, die het menschelijk gemoed bewegen dan de zeer belangwekkende vraag of de heer du Bois-Reymond met zijn *Ignorabimus* gelijk had.

Waarom zou eindelijk het contract, dat Faust met Mephistopheles sluit, in zijne omstandigheden zinneloos zijn? Ligt er iets vreemds in dat de man, die jaren lang te vergeefs zijn geluk gezocht heeft in geleerdheid en wetenschap en die met walging terugdenkt aan wat hem thans eene dwaze jacht op de schaduwbeelden der werkelijkheid schijnt te wezen, met beide handen de gelegenheid aangrijpt om te beproeven of krachtige hartstochten, stormachtige gemoedsbewegingen, ingespannen arbeid op practisch terrein hem kunnen verschaffen wat hij zonder vrucht langs den anderen weg zocht? Hij is geen Wagner,

Der immerfort an schalem Zeuge klebt,
Mit gier'ger Hand nach Schätzen gräbt,
Und froh ist, wenn er Regenwürmer findet.

Daarom zegt hij, nu de wetenschap hem het hoogste niet geven kan:

Lass in den Tiefen der Sinnlichkeit
Uns glühende Leidenschaften stillen!
In undurchdrungnen Zauberhüllen
Sei jedes Wunder gleich bereit!
Stürzen wir uns in das Rauschen der Zeit,
In's Rollen der Begebenheit!
Da mag denn Schmerz und Genuss,
Gelingen und Verdruss
Mit einander wechseln, wie es kann;
Nur rastlos bethätigt sich der Mann.

Mij dunkt men moet iets van Wagner in zich hebben om nooit boeken of instrumenten aan te zien met eene stemming als die, waarin Faust zijn contract met Mephistopheles sluit. Hoezeer moet men zich niet beperken, hoeveel belangwekkende zaken moet men niet laten liggen, hoe menigmaal moet men zich zelf niet met geweld bedwingen, wanneer men zich voor een tijd lang uitsluitend zal wijden aan de oplossing van een bepaald wetenschappelijk vraagstuk, of zelfs aan de bestudeering van eene bepaalde theorie. Dan rijst bij wijlen de vraag op, of men eigenlijk het korte menschenleven niet beter zou kunnen besteden dan aan eene verbeterde editie van een ouden auteur, of aan de ontraadseling der constitutie van eenige weinige chemische verbindingen. Ook als men geheel vrij is van het in Faust's dagen zoo gerechtvaardigd wantrouwen in de betrouwbaarheid van de resultaten der wetenschap, kan men er toe komen tijdelijk meer dan genoeg te hebben van wetenschappelijk onderzoek en naar een gedicht of naar een ander middel tot ontspanning te grijpen om zich te onttrekken aan den benauwenden dampkring van altijd dezelfde moeilijkheden en altijd dezelfde vraagstukken, waarin men eenige dagen of weken heeft moeten doorbrengen. En Faust wanhoopte aan de wetenschap; hij was overtuigd dat al zijn zwoegen noch hem zelf noch iemand anders eenig heil zou aanbrengen.

In zulke omstandigheden blijft er niet veel anders over dan het leven, dat men te vergeefs door redelijk nadenken bruikbaar heeft willen maken, met hartstocht te vullen, en de oude leer, die de heerschappij van de rede over de hartstochten eischt, voor een hoogst verderfelijken inval van kamergeleerden zonder ziel of pit te verklaren. Die hartstocht moge zich nu vertoonen in liefdesavonturen of in het jagen naar bevrediging van eene brandende eerzucht of als het zielverterend streven naar vereeniging met eene phantastische hoogere wereld, altijd is het een terugkeer tot het natuurlijk bestaan van den mensch, tot den kinderlijken toestand van het individu en van de soort, waarin de rede nog zwijgt en alleen de begeerte het woord voert. - Zonder oponthoud en zonder overhaasting verteert de maag de spijzen, drijft het hart het bloed door de slagaderen, ademen de longen lucht in en uit. Slechts de organen van het animale leven, de hersenen, de zenuwen, de spieren kennen vermoeienis en eischen lange perioden van rust. Altijd maar door woedt in

de wereldgeschiedenis de eentonige strijd der menschelijke hartstochten en begeerten, die het verstand in hun dienst nemen en het gebruiken, zoolang het niet lastig wordt. Slechts enkele malen zien wij de rede ontwaken en zich met kracht wijden aan hare taak, de vorming van eene bevredigende en harmonische wereldbeschouwing, die de elementaire krachten in de stoffelijke natuur en den menschelijken geest in den dienst van iets hoogers stelt. Nauwelijks had zij in Griekenland de eeuw van Pericles doen geboren worden, of zij moest bezwijken in den strijd met de domheid en de traagheid, waarmede het Oosten de overwinnende Grieken vergiftigde.

Wie inziet hoe zwak de menschelijke rede is, hoe zwaar de vraagstukken zijn, waarvoor zij geplaatst is en hoe gemaklievend de meeste menschen zijn, zal in den Faust eene tragedie zien, die zich onder eenigszins gewijzigde vormen in het leven van zeer velen door alle eeuwen heen herhaalt. Voortdurend lokt het heimwee naar den kinderlijken paradijstoestand, waarin men als het redelooze vee kalm en vroolijk voortgleed op den stroom zijner gewaarwordingen en begeerten, den mensch aan, die het ernstig meent met de heerschappij van de rede in hem zelf en in de maatschappij. Ook hier zijn velen geroepen maar weinigen uitverkoren. En of nu de teleurgestelde vriend van redelijk onderzoek en redelijk handelen zijne ziel aan Mephistopheles verkoopt, of wel opgaat in belachelijke zelfaanbidding, of wel in traagheid, die zich achter geleerde of andere liefhebberijen verbergt; of wel zich neerlegt bij het vroolijke scepticisme, dat zich vermaakt met de ruime baan, die deze wereld voor de dialectiek aanbiedt; of wel zich op het sleeptouw laat nemen door de eene of andere partij, die hare overtuiging ten aanzien der gewichtigste vragen in eene bindende ‘belijdenis’ durft uitspreken; - dat doet eigenlijk minder ter zake. Het uiterlijk verloop der geschiedenis moge verschillend zijn, in het wezen der zaak is het altijd dezelfde ontrouw aan hooger beginselen. Die kleine verschillen nemen niet weg, dat Goethe als een groot dichter met treffende psychologische waarheid eene tragedie gegeven heeft, die bij de naar hooger strevenden ten allen tijde diepen weerklank moet vinden, omdat het lijden en de ondergang van den held niet zijn toe te schrijven aan toevallige en zeldzaam voorkomende omstandigheden en gebeurtenissen, maar aan die droevige wanklanken in het wereldaccoord, waar-

van de Wagner's niets bemerken. Wie muzikaal gehoor heeft, verneemt ze met verontrustende duidelijkheid, en wordt er door verhinderd zijn volle sympathie aan eenige tijdelijke en veranderlijke zaak te schenken. Wie hooger staat vindt de diepste wijsheid in Spinoza's aangrijpende inleiding op het *Tractatus de Intellectus emendatione*, erkent met hem dat alleen eene eeuwige en volmaakte zaak de liefde van den mensch ten volle waard is, maar heeft in de maatschappij een zwaren en ongelijken strijd te voeren. Zij toch pleegt slechts de zoodanigen te dulden, die hunne minder of meer ongewone verdiensten goedmaken door kleine of groote gebreken en die ten gevolge daarvan in staat zijn hare tijdelijke belangen en vooroordeelen met ijver en talent te dienen.

In de dagen toen Duitschland zich nog schuldig maakte aan idealisme en bij de verdeeling der wereldsche goederen niets anders verkregen had dan het rijk der droomen, waren deze beschouwingen daar te lande onder ernstige en nadenkende lieden alles behalve ongewoon. Wat bedoelde Schiller anders met zoo vele van zijne uitspraken, wat anders met zijn woord:

Was unsterblich im Gesang soll leben,
Muss im Leben untergehn!

Wat anders heeft Goethe op het oog, als hij zegt:

Ja, was man so erkennen heisst!
Wer darf das Kind beim rechten Namen nennen?
Die wenigen, die was davon erkannt,
Die thöricht g'nug ihr volles Herz nicht wahrten,
Dem Pöbel ihr Gefühl, ihr Schauen offenbarten
Hat man von je gekreuzigt und verbrannt.

Thans echter schijnt men te Berlijn het orgaan om den Faust te waardeeren, verloren te hebben. Men moge zich troosten met het feit, dat men in de plaats daarvan de Duitsche eenheid onder Pruisische hegenomie, en het algemeen stemrecht en de anti-semitische beweging, en wie weet, hoeveel fraaie zaken nog meer verkregen heeft. De vraag blijft, wat op den duur hooger waarde heeft en een volk gelukkiger en sterker maakt.

Als onze schoolwijsheid eens ongelijk had, als Mephisto-

pheles eens werkelijk bestond, als hij kennis kon nemen van wat er op deze aarde voorvalt, wees er verzekerd van, dat hij zich de handen zou wrijven van genoegen over de rede, die mij de aanleiding gaf tot deze opmerkingen. Heb ik het niet al voor honderd jaar gezegd, zou de schalk in hem uitroepen; wat kan men anders van eene rectorale rede verwachten -

Daran erkenn' ich den gelehrten Herrn!
Was ihr nicht tastet, steht euch Meilen fern!
Was ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar;
Was ihr nicht rechnet, glaubt ihr, sei nicht wahr;
Was ihr nicht wägt, hat für euch kein Gewicht;
Was ihr nicht münzt, das, meint ihr, gelte nicht.

Amsterdam, Januari 1883.

C.B. SPRUYT.

De Rotterdamsche waterweg.

Het behoort, helaas! tot de zeldzaamheden, dat de van verre staande ingenieur den loop van eenig groot werk tot in onderdeelen kan volgen en op deze wijze eene kennis kan vergaren, welke anders slechts ten koste van de algemeene beurs, door eigen ondervinding wordt verkregen.

In dit opzicht was de slechte toestand van den verbeterden Rotterdamschen Waterweg een ‘buitenkansje’, want de Staatscommissie, welke in 1877 benoemd werd om raad te schaffen, openbaarde eene menigte gegevens, welke anders in de archieven waren blijven sluimeren en gelastte verscheidene onderzoekingen, welke voor de kennis onzer benedenrivieren van onschatbare waarde zijn.

Met haar voorloopig verslag (1879) en eindverslag (1880) gewapend[1)], kunnen wij eindelijk het grootsche werk der doorgraving van den Hoek van Holland, de moeielijke geboorte van dezen nieuwen zeeweg schetsen.

Wel ontbraken tot voor zeer korten tijd eenige gegevens, welke onontbeerlijk zijn om over de nieuwe voorstellen der Commissie zelve een oordeel te vestigen, doch naar aanleiding der gedachtenwisseling omtrent het wetsontwerp, waarbij aan deze voorstellen uitvoering zal worden verzekerd, heeft de Minister ook deze openbaar gemaakt.

Geen oogenblik is daarenboven geschikter dan het onderhavige, om de geschiedenis van den Rotterdamschen Waterweg te behandelen. Als een tweede Kaabasteen hangt het zoo even

1) Steeds zal op de volgende bladzijden, 't eerste door de letters V V, 't laatste door de letters E V worden aangeduid. Heeft de aangehaalde pagina betrekking op de bijlagen, welke achter die verslagen zijn gevoegd, dan wordt dit door de letter *b* aangegeven.

genoemde wetsontwerp (dat tot eene uitgave van 30 millioen gulden zal leiden) in de lucht tusschen den ministerieelen tafel en de banken der afgevaardigden. Waar en op wiens hoofd zal deze steen terecht komen?

Onder de verzekering dat doorgewerkt moet worden op de eenmaal aangenomen hoofdbeginselen, prijst de Staatscommissie eene arbeidswijze aan, welke nagenoeg lijnrecht tegenover de oorspronkelijk gevolgde staat. Meer en meer is het eenmaal zoo bewonderde en toegejuichte ontwerp op den achtergrond geschoven en tal van liefhebbers-waterbouwkundigen, waarvan sommigen zich achter pseudoniemen, anderen zich achter eigen naam verborgen, hebben nieuwe plannen gesmeed, alsof 't reeds voor goed veroordeeld ware.

De ontwerper, de vader van den Waterweg, trok zich daarenboven in zijn tenten terug[1)] en zelfs zijne nota's, welke de Minister eerst na herhaalden drang mededeelde, zijn weinig meer dan een veelbeteekenend zwijgen.

Werpen wij daarom nogmaals 't volle licht op het oorspronkelijke ontwerp tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg; want welke ook de vorderingen zijn, door techniek en theorie in de jongstverloopen vijf en twintig jaren gemaakt, op die schepping van den Heer Caland (1857) kunnen alle tijden trotsch wezen. Aan dat plan toch lag een waterloopkundige ontdekking van 't hoogste gewicht ten grondslag en hechter dan in steen of metaal zal ten eeuwigen dage de kaart van Nederland deze nieuw gevonden wet verkondigen: dat door de werking van eb en vloed de benedenrivieren en zeegaten in stand worden gehouden.

Doch wil men menschen en plannen billijk beoordeelen, dan moet men in den geest terugkeeren tot den tijd, waarin die mannen dachten, waarin die plannen ontworpen werden. Op geene eeuw past dit voorschrift scherper dan op de onze, want spoeden de jaren voort, zij vliegen niet, gelijk de christenzanger wil, als eene schaduw heen, maar laten door tal van ontdekkingen blijvende sporen na.

En meer dan een ander moet de beoefenaar eener technische

1) Na het benoemen der Staatscommissie werd de Heer Caland, op zijn verzoek, van de onmiddellijke leiding der werken van den Waterweg ontheven en heeft hij zich in 't openbaar niet verder over deze werken uitgelaten.

wetenschap rekening houden met den versnelden ontwikkelingsgang der 19e eeuw en, wat den waterbouw in 't bijzonder betreft (welke als kunst zoo oud is als 't menschelijke geslacht, als wetenschap nog in staat van wording verkeert), mag men nooit uit 't oog verliezen dat twee, slechts weinig tijds uit elkander, slechts weinig tijds van ons af liggende omwentelingen, deze op het standpunt gebracht hebben, dat thans wordt ingenomen. De houding der Staatscommissie levert een al te duidelijk bewijs van het licht vergeten dezer waarheid. De spottende toon, waarop zij van de berekeningen en zienswijzen van den Raad van Waterstaat gewaagt, welke twintig jaren vóor haar het plan der verbetering van Rotterdam's Waterweg vaststelde, doet gevoelen, hoe weinig zij doordrongen is van de veranderingen, welke in dat tijdsverloop techniek en wetenschap ondervonden. En op geen ander dan op het historisch standpunt mag de beoordeelaar van dien zeeweg zich plaatsen. Wie anders handelt, is onrechtvaardig en - wat in dezen niet minder zwaar weegt - hem moet de beslissing over de toekomst ontzegd worden. Want wie niet zien kan welke weg achter ons ligt, hoe wil hij den afstand bevroeden, die nog moet worden doorloopen?

Slaan wij dus vooraf den blik terug. Al mogen velen onderstaande regelen eene uitweiding noemen en - nog erger - eene nadrukkelijke zondiging tegen Cicero's voorschriften - de sleutel der ondervonden teleurstellingen is enkel tot dezen prijs te bekomen.

In de schaduw der Hoogmogende en Edelmogende paruiken der achttiende eeuw bloeide de ingenieurswetenschap niet. Hoogstens werd de baas of opzichter gevormd[1)], wiens gezichteinder weinig verder reikte dan zijne polderdijken en, zoo 't nog noodig ware, dan zouden de woordenrijke procesverbalen der Commissie tot beneficieering van den Nederrijn, welke zich over 't grootste gedeelte van die eeuw uitrekken, 't bewijs leveren dat de zoo veelhoofdige regeering van ons gemeenebest, geene groote werken, die veler belangen raken en schaden, kon tot stand brengen[2)].

1) Niet u, Brunings, hier te lande vader der wetenschap van den waterloop, kan dit oordeel bereiken. Gij zijt een man van alle eeuwen.
2) Vrees voor vijandelijken inval, niet waterloopkunde, zat voor bij het graven van het Pannerdensche Kanaal, en slechts der natuur moet dank geweten worden, dat dit menscheuwerk eene zoo belangrijke rol bij onze waterverdeeling speelt.

De geweldige hervorming van 't einde dier eeuw bracht ook hier uitkomst en straks vond het jeugdige Nederlandsche Koninkrijk in den boedel van zijnen Franschen voorganger een Waterstaatscorps, dat, toen de geestkracht der landgenooten herleefde, met gebrekkige hulpmiddelen grootsche werken tot stand bracht.

De nieuwe ingenieurs waren, op eene enkele uitzondering na, de opzieners van voorheen, krachtige mannen, groot geworden in en door ervaring, innig dankbaar dat hunne jeugd doorgebracht was op de kribben, gelijk een hunner 't in een aandoenlijk voorbericht erkent. En de welbekende namen onzer waterbouwkundigen uit de eerste helft dezer eeuw bewijzen welke gouden vruchten de leerschool der praktijk afwierp. Doch eene nieuwe nog grootschere hervorming dan de achttiende eeuw bracht, wachtte den ingenieur. Een andere afstand ligt tusschen den hedendaagschen technicus en zijnen onmiddellijken voorganger, dan tusschen dezen en den opziener of kameraar van voorheen. Dezen scheidden maatschappelijke toestanden, ons daarentegen vuur en ijzer. Niet slechts de levensverhoudingen werden gewijzigd, de levensatmosfeer zelve is eene andere geworden!

Niets doet ons de snelle ontwikkeliug der techniek beter kennen dan een bezoek aan een onzer nieuwe waterstaatswerken.

Zijt gij, lezer, in de laatste jaren wel eens den Hoek van Holland of IJmuiden genaderd? Zaagt gij dan niet van verre de zwarte wolken uit tallooze schoorsteenen opstijgen, alsof eene nieuwe nijverheidsstad op het onherbergzame strand ware verrezen? Hoe klom uwe verbazing toen gij die drijvende fabrieken bespeurde! Wat al zuigende, malende, persende en knagende baggermachines die den grond martelen, welke het gebied, hem eeuwen door de natuur toegestaan, niet wil verlaten! Noemt men ze allen baggermachines? Neen, reeds wordt Griekenland geplunderd om doopnamen voor die vreemdsoortige werktuigen en straks zelfs - o tegenspraak - baggert de excavator op den droge!

Zoo uwe ooren nog verdoofd zijn van dat gebons, gerammel en gekraak, sla dan met mij 't verslag van den Raad van

Waterstaat open, die in 1857 uitgenoodigd werd den Minister voor te lichten omtrent de beste wijze waarop in de gemeenschap van Rotterdam met de zee konde worden voorzien. Weet gij hoe in dat geschrift het machtige werktuig genoemd wordt, dat wij straks bergen zagen verzetten? Lach niet: een moddermolen. Dat woord verplaatst ons onwillekeurig naar den tijd waarin een molen met paarden bespannen - in 't gezicht van 't achtste wereldwonder - modder uit 't IJ trok.... En hoevele molens wilde de Raad van Waterstaat in beweging zetten? Een enkele!...

Toenmaals was het stoombaggerwerktuig wel reeds uitgevonden en was mensch en vee aan de gillende fluit der locomotief gewend, doch onze aannemers en ingenieurs zagen nog met eenigen schroom tegen de ijzeren gevaarten op. Den Nederlandschen technicus ontbrak, wat den Franschen of Engelschen vakgenoot in zoo ruime mate werd gegeven: het arbeidsveld. Antaeus gelijk, verliest de ingenieur zijne kracht, zoo hij niet voortdurend met den grond in aanraking blijft; en terwijl Franschman en Brit in vijf werelddeelen ondervinding vergaarden, werd de Nederlandsche bouwkundige in eigen land opgesloten: koopman en kapitalist, die hem den weg moeten banen, bleven thuis of waren ‘geconsigneerd.’ Zoo niet eindelijk de handelsprikkel den Staat gedwongen had een net van kanalen en spoorwegen te scheppen, onze rivieren en zeegaten te verbeteren, dan zouden heden ten dage de Nederlandsche ingenieur en zijn broeder: de aannemer, een zeer armelijk figuur naast hunne buitenlandsche medestanders maken.

Evenals de techniek, verkeerde ook de theorie een kwart eeuw geleden nog in hare kindsheid. Doch met de plotseling verkregen macht steeg de verantwoordelijkheid en uit deze ontstond de drang naar nieuwe bronnen van kennis.

Veel werd in de afgeloopen jaren geleerd, maar op vele vragen blijft men nog steeds 't antwoord schuldig. Op 't gebied der waterloopkunde kunnen geen reuzenschreden gemaakt worden; daartoe biedt het te eigenaardige moeielijkheden aan. Eene rivier kan niet door een laboratorium geleid worden en waar dus de ingenieur zijne proeven in geene kleinere werkplaats dan die der natuur kan nemen, moet het aan den Staat worden overgelaten hem grondstof en hulpmiddelen tot studie te leveren. En die hulpmiddelen: veel geld, veel tijd, veel personeel

zijn oorzaak, dat men grootendeels het experiment vaarwel moet zeggen en zich tot de toch nog zeer kostbare observatie moet bepalen.

Doch hier doen zich nieuwe bezwaren voor. Wel worden vele werken uitgevoerd welke eene gunstige gelegenheid tot observatie zouden opleveren, doch hoevele ingenieurs hebben daartoe den tijd, hoevelen de gave en - ronduit gezegd - wie heeft den moed zijne bevindingen kenbaar te maken? Behalve de ingenieur, die aan 't hoofd van het werk staat, beschikken slechts enkelen over de vele gegevens, welke noodig zijn om den loop van zaken te kunnen overzien. Elk werk baart teleurstellingen, heeft zwakke zijden, overal stuit men op niet opgeloste vragen ..... Wilde de ingenieur, die met de leiding belast is, alle twijfelingen, alle dwalingen wereldkundig maken, dan zoude hij een zedelijken zelfmoord begaan.

Ongetwijfeld heeft de ingenieur zelf gedeeltelijk schuld aan dezen valschen toestand.

Waren de waterbouwkundigen uit de eerste helft dezer eeuw volkomen voor hunne taak - welke geheel van praktischen aard was - berekend, de dankbaarheid hunner landgenooten verhief hen al te licht tot halfgoden. En toen aan de theorie hoogere eischen werden gesteld dan in een kort tijdsverloop konden bevredigd worden, waren zij wel even als magister Faust gedwongen de kleinheid hunner wetenschap in donkere wolken te hullen. Aan half-goden past half licht.

Wel heeft men den Olymp verlaten en doorvorscht ijverig de geheimenissen der aarde, maar in de meeste gevallen blijven de ontdekkingen 't eigendom van enkele bevoorrechten en moeten leeken en ingenieurs zich vergenoegen met gegevens als bijv. de bijlagen der jaarlijksche verslagen over de Openbare Werken leveren. Hoe belangrijk die ook zijn, zij zijn slechts als kruimpjes van de tafel van den rijke te beschouwen en daarom, al klinkt het wreed, noemde ik in den aanhef de ongelukken van den Rotterdamschen Waterweg eene ‘bonne fortune’, omdat zij de aanleiding waren tot het openbaar worden van eene belangrijke verzameling gegevens.

Met behulp van deze wil ik dan ook trachten het verleden, heden en toekomst van dien waterweg te schetsen.

Wie een werk beoordeelt spreekt onwillekeurig tevens zijne meening omtrent ontwerpen..... uitvoerders en..... verbeteraars uit.

Nu wij uit 't vorige leerden wat geëischt mag worden, kan dat personen-oordeel niet anders dan zacht uitvallen.

I.

In 't begin dezer eeuw verkeerde de waterweg van Rotterdam naar zee in hoogst gebrekkigen toestand. De natuurlijke zeepoort: het Brielsche gat, was slechts voor schepen van 30 tot 35 decimeter diepgang en dan nog maar alleen bij kalm weder bevaarbaar. De groote bodems moesten hunnen weg nemen over Dordrecht, waartoe zij de Nieuwe Maas tot Vlaardingen afzakten en vervolgens de Oude Maas opzeilden. Van daar bereikten zij over de Dortsche kil, het Hollandsch diep en het Haringvliet, het zeegat van Goeree, dat van wege de geringen breedte der geul moeielijk te bevaren was en bij Hoogwater slechts 57 decimeter diepgang aanbood. Somtijdswerd de weg genomen, in plaats van over 't Harinvliet, over Volkenrak, Krammer en Grevelingen en bereikte men aldus het Brouwershavensche zeegat, dat ten allen tijde voor de meest diepgaande bodems bevaarbaar was, doch welks geulen aan voortdurende verandering onderhevig zijn[1].

Sedert 1829 konde men echter door het Kanaal van Voorne (ontworpen door den Schout bij nacht May in 1821) langs korteren weg dan over Dordrecht het Goereesche zeegat bereiken, en deze gelegenheid werd dan ook door verreweg de meeste schepen gebezigd. De schutkolken veroorloofden aan bodems van 14 m. breedte, 5.15 m. diepgang en 71 m. lengte in alle omstandigheden den doortocht; was meerdere diepgang noodig, dan kon tijdelijk het kanaalpeil (dat met Laagwater te Hellevoetsluis overeenkwam) met 1.80 m. verhoogd worden[2].

Doch steeds namen de afmetingen der schepen toe en alras bleek dat de breedte der sluizen te gering was en - wat be-

1) Deze beschouwingen zijn ontleend aan het Verslag van den Raad van Waterstaat.
2) In de laatste tijden worden daarenboven schepen van elke lengte geschut. Daartoe laat men ze in of uit, tijdens de oogenblikken waarop de veranderlijke waterspiegel in zee gelijk is aan den kanaalstand, en schut dus met open deuren.

zwaarlijker verholpen konde worden - dat de diepgang der schepen grooter werd dan het Goereesche zeegat toeliet.

Reeds langen tijd hadden velen dan ook naar afdoende maatregelen omgezien. Daar het Brouwershavensche zeegat ten allen tijde genoegzame diepte aanbood, had reeds in 1836 de ingenieur F.W. Conrad voorgesteld het Voornsche kanaal door 't land van Goeree naar die zeemonding door te trekken.

De ingenieur Greve wilde daarentegen het gat van Goeree verbeteren door het uitbrengen van eenen dam over de ondiepten in zee. Deze krib zoude een lengte van nagenoeg drie uren gaans bekomen en aan het eiland van Voorne worden vastgehecht.

Tevens zouden de sluizen op het Voornsche kanaal verruimd moeten worden, en hierbij springt wederom in 't oog, hoe gevaarlijk waterwegen, met sluizen bezet, zijn, waar de eischen der scheepvaart zoo snel kunnen stijgen. Terwijl men in 1856 de nieuwe sluizen op het Noord-Hollandsche kanaal op 18 m. wijdte, 110 m. schutlengte en 6.75 m. diepte bepaalde, moest reeds het volgende jaar als regel worden aangenomen, dat de sluizen op den Rotterdamschen Waterweg 7 m. diep en 140 m. lang zouden zijn.

Dezelfde hoofdingenieur van den waterstaat Greve stelde eindelijk in 1857 voor, om ter vermijding van eenig kanaal hoegenaamd, het Brielsche zeegat te verbeteren. Door het uitbrengen van twee dammen op onderlingen afstand van 750 m. gelegen, hoopte hij zijn doel te bereiken.

Jaren lang hadden deze en soortgelijke plannen de gemoederen bezig gehouden. Alle tijd was gegeven om 't beste en meest uitvoerbare plan uit te vinden en toe te lichten, voordat de Minister den Raad van Waterstaat benoemde die hem een eindvoorstel moest doen omtrent de wijze waarop 't zekerste de Rotterdamschen zeeweg kon verbeterd worden. Zóó geheel was de Minister overtuigd, dat dan ook alle plannen, welke maar eenigermate in aanmerking konden komen, reeds lang overbekend moesten zijn, dat hij zijne vragen aan den Raad niet in 't algemeen stelde maar uitsluitend diens meening omtrent de hierboven geschetste ontwerpen vroeg.

Doch een ongehoord feit gebeurde.

Nauwelijks had de Raad zijne opdracht aanvaard of het jongste lid, de ingenieur van den Waterstaat P. Caland,

stuurde (25 Januari 1858) een ontwerp in, dat in geenen deele op de straks beschrevene geleek[1] en .... op wetenschappelijke gronden rustte.

Een nieuwe Maasmond moest gegraven worden en daartoe het Scheur aan Rozenburg's Westpunt worden afgedamd, om vervolgens als eene benedenwaarts trechtervormig zich verwijderende rivier, door den Hoek van Holland heen, tusschen twee leidammen, de zee te bereiken. De Noorderdam zoude zeewaarts op de diepte van 6.50 m. beneden Laagwater eindigen, de Zuiderdam zooveel minder zeewaarts, dat daardoor aan den riviermond eenen vloedscheppenden vorm werd gegeven[2]. Tevens zoude het intreden van het vloedwater, het vermengen van het rivier-ebwater met den eb-zeestroom bevorderd worden door zoowel aan de Doorgraving, als aan den zeemond tusschen de dammen eene geleidelijk Zuidwaarts afbuigende richting te geven.

De ontwerper van dit plan had den beslissenden invloed ontdekt[3], welke eb en vloed op het diephouden der zeegaten uitoefenen en hierop zijn ontwerp gegrond.

1) Ten einde misverstand te voorkomen, moet ik mededeelen, dat de Heer Caland als arrondissements-ingenieur te Brielle, op 13 Dec. 1856 een zoogenaamd ‘proefontwerp’ indiende ter verbetering van het Brieslche zeegat, dat in hoofdtrekken overeenkomt met het plan, door den hoofdingenieur Greve op last der Regeering samengesteld en op 26 Januari 1857 ingezonden. Aan wien eigenlijk het vaderschap van dit plan toekomt, kan ik niet uit de stukken opmaken. Doch wat doet dit ter zake, daar de eer van een wetenschappelijk pogen tot oplossing van het vraagstuk, uitsluitend aan eerstgenoemde toekomt. Dit bewijst ook de reis, die de Heer Caland, op last van den Minister (2 Aug. 1856), naar de verschillende verbeterde riviermonden in Engeland en Frankrijk ondernam en over welke hij den 15 Oct. van dat jaar verslag uitbracht. Zonder twijfel zou anders deze reis aan een hooger geplaatst ambtenaar zijn opgedragen.
2) De zee-vloedstroom loopt evenwijdig langs de kust in Noordwaartsche richting. De zee-ebstroom in tegengestelde richting.
3) Het woord ontdekker wordt in zoo verschillenden zin opgevat, dat het misschien raadzaam wordt dit voor goed te schrappen uit ons woordenboek. Wie vond den kijker uit: Galieï of de Zeeuwsche brillenslijper? Is men aan Priestley of aan Frankrijk's grooten scheikundige de zuurstof verschuldigd? Verwerpen wij het woord ontdekker, dat zoowel op den geleerde als op den fortuinzoeker past. De drang der tijden leidt in vele landen onbewast op 't zelfde oogenblik verscheidene mannen naar 't zelfde doel. Noemen wij liever den Heer Caland promotor dezer waterloopkundige wet, want voor zijne landgenooten nam hij den sluier weg, die toen ter tijde de verschijnselen in de zeemonden geheel verborgen hield.
Dat hij niet den nacht in vollen dag deed overgaan, kan niemand wraken, die weet hoe lang de kunst is.... *Ars longa*.

Zoo het betwijfeld werd, dan zoude men uit de houding van den Raad gemakkelijk het bewijs kunnen trekken, dat werkelijk de Heer Caland de ontdekker dezer waterloopkundige wet was. Want ternauwernood waren aan de nieuwe theorie de vroegere plannen tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg getoetst, of ze stoven uiteen en die met veel moeite en zorg door mannen van naam samengestelde ontwerpen, waarvan één zelfs bekroond was, werden met weinige woorden begraven, terwijl 's Ministers vragen met enkele volzinnen ter zijde werden geschoven. Een nieuw licht was ontstoken en de Raad haastte zich het te bezigen.

Vertoeven wij eenigen tijd bij dit nieuwe plan.

Op het Rijksarchief bevindt zich eene geteekende kaart, zonder jaartal, opschrift of maat (No. 1086 van den Inventaris der kaartenverzameling II), welke den loop der Maas van Rotterdam tot zee voorstelt. Ter plaatse van den tegenwoordigen Hoek (Haak) van Holland ligt op deze kaart eene uitgestrekte zandvlakte, uit welker vorm zeer wel de tegenwoordige toestand aldaar is af te leiden, doch welke door een nauw vaarwater van het vaste gedeelte van Zuid-Holland is gescheiden. Bijgestaan door den heer commies-chartermeester Hingman, gelukte het mij uit den loop der dijkages vast te stellen dat deze teekening tusschen de jaren 1534 en 1542 moest zijn vervaardigd. Toenmaals stroomde derhalve water nagenoeg ter plaatse waar thans de doorgraving is gemaakt. 't Valt echter zeer te betwijfelen of het zelfs toen nog een vaarwater was, want terwijl in het diep ten Zuiden van het eiland zonder naam, tonnen zijn geteekend - een bewijs dus dat reeds toen in het Brielsche Zeegat eene afbaking noodig was - ontbreken dergelijke voorwerpen in de geul ten Noorden van de zandvlakte, waar toch in alle geval minder diepte moet hebben gestaan[1)].

Daar het spoedig geheel verzandde - op de gedrukte kaart van Floris Balthazar (Rijksarchief Kaartboek F) 1610-'15 zijn er slechts sporen van te vinden aan de rivierzijde - zoo was het dan ook waarschijnlijk reeds langen tijd voor de scheepvaart zonder belang.

De oudst gedrukte uitvoerige kaart waarop de Hoek voor-

1) Op deze kaart zijn zeer vele bijzonderheden, bijv. zalmsteeken geteekend. Zoo dus tonnen in het Noordelijke water hadden gelegen, zoude de zeer nauwgezette teekenaar die niet hebben weggelaten.

komt is die welke Bolstra in 1738-'39 heeft opgemeten. Toen was echter de herinnering aan dat voormalige water nog niet geheel uitgewischt, want op die kaart komt een ontwerpkanaal van N. Cruquius voor, dat den Hoek doorsnijdt en de richting van die verzande geul volgt.

Reeds toen leverde dus het Brielsche zeegat eenen onvoldoenden waterweg op, doch mag men nu met den uitroep: ‘er is niets nieuws onder de zon!’, het plan van den Heer Caland eene navolging van dit ontwerp noemen? In geenen deele, want het plan van den achttiende-eeuwschen landmeter was niet levensvatbaar. Cruquius' kanaal zoude in weinige jaren even spoorloos verdwenen zijn als 't voormalige water, want hij had geene middelen beraamd om het Scheur te noodzaken, dien nieuwen weg te volgen. De wijze waarop eb en vloed de diephouding van een zeegat verzekeren, was hem dus volstrekt onbekend.

Door de Westpunt van het eiland Rozenburg (die sinds Bolstra's tijd de rivier aanmerkelijk was afgezakt) met den Haak te verbinden, noodzaakte de heer Caland daarentegen het Scheur het gegraven kanaal te volgen en waarborgde daardoor aan den nieuwen mond de noodige diepte.

Terwijl hij dus geen navolger van Cruquius is, zoude men misschien eenen mededinger willen zien in hem, die het Brielsche zeegat door twee in zee reikende dammen wenschte te verbeteren. Maar ook dit plan steunde niet op wetenschappelijken grondslag. Evenals bij de ouderwetsche wijnflesschen, een nauwe lange hals op een buikig lichaam volgt - had de ingenieur Greve een paar zeer lange evenwijdige dammen over de ondiepte aan zee gelegd en deze kribben zoo goed of kwaad als 't konde aan de ver terugwijkende oevers verbonden. Van eenen vloedscheppenden vorm dier werken, van een geleidelijke stroomopwaarts vernauwend rivierprofiel was bij hem geen sprake[1)].

Neen, zoodra men besefte dat vaste wetten de diepte der

1) Was echter eene verbetering van het Brielsche zeegat volgens 't eigen stelsel van den Promotor der Doorgraving niet mogelijk? Ook hier mag men het historisch standpunt niet verlaten. Wat - bij 't licht van dezen tijd beschouwd - niet alleen mogelijk, maar misschien ook beter zoude geweest zijn, zou toenmaals noch de goedkeuring van den Raad, noch die der Volksvertegenwoordiging hebben weggedragen. Later zullen wij gelegenheid vind en hierop terug te komen.

beneden-rivieren beheerschen, kon geene andere wijze van verbetering van den Rotterdamschen Waterweg geoorloofd heeten, dan die de heer Caland aangaf. Heil te zoeken in de doortrekking van 't Voornsche kanaal door 't Goereesche eiland heen, tusschen Rotterdam en zee dus twee meerdere sluizen en een moeielijken rivierovergang in te lasschen, waar plotseling eene zóó bevredigende eenvoudige oplossing zich voordeed, daarvoor deinsde de Raad terug. En in waarheid mogen wij die waterbouwkundigen voor hun oordeel dankbaar wezen, want hoewel zij noch de moeielijkheden, waarmede de Doorgraving zoude te worstelen hebben, noch de verbazende ontwikkeling der vloot van stoomschepen konden voorzien, zoude eene beslissing in tegenovergestelden zin een ware ramp zijn geworden en het doorgetrokken Voornschen kanaal heden ten dage weinig anders zijn dan een dam, welke de kieskeurige stoom-beurtvaart voor goed van Rotterdam afsnijdt.

Wij zagen uit de handelwijze van den Raad, welken krachtigen indruk de nieuwe waterloopkundige beschouwingen maakten. Wil men nog een ander bewijs van hun gewicht? Aan de Polytechnische school, waar - zoo zij ook onder de leuze ‘Vrije Studie’ gevestigd is - eigen studie eene zeldzaamheid mocht heeten (tenminste in mijnen tijd), had ééne verhandeling elk jongeling gelezen, die namelijk, welke de Heer Caland in de werken van het Instituut van Ingenieurs van 1860/61 over de werking van eb en vloed deed opnemen.

't Moet wel een machtige stoot geweest zijn, die de golven zóo ver en zóo lang doet natrillen!

De doorgraving van Holland's Hoek was dus een geniaal plan op geheel nieuwe gegevens gegrond. Waren echter die gegevens voldoende om 't in alle deelen volmaakt tot stand te brengen?

Wanneer wij nagaan, hoeveel ons heden nog ontbreekt, nu goede rivierkaarten, zorgvuldige en talrijke peilingen, zelfregistreerende peilschalen en afvoermetingen geene desiderata meer zijn, dan kunnen wij niet anders dan ontkennend op deze vraag antwoorden. En wat beteekenisvol is: men gevoelde een kwart eeuw geleden bijna niet, hoe bitter onvolmaakt de wetenschap was[1)]. Eerst het olielicht deed ons naar de gaspit ver-

1) Zoo moet de meening van den Hydrograaf der Nederlandsche zeegaten (E V b. 16) omtrent de reden van den langen duur van het Laagwater in de monden van Goeree en Maas bevreemden.

langen en door deze hunkeren wij naar de elektrische gloeilamp: ten tijde der vetkaarsen was men met 't schemerdonker tevreden.

Doch al ware men voor vijf en twintig jaren zich bewust geweest van 't ontoereikende der theoretische hulpmiddelen, dan nog zoude het hooge belang der zaak welke geen uitstel duldde, den Raad gewettigd hebben het plan, gelijk hij 't gaf, vast te stellen. Mag hij zich niet op 't oordeel van Voltaire beroepen, die zijnen vriend aanspoorde den gekookten kreeft toch te verorberen en niet te wachten tot hij zoude weten waarom dat zeebanket door 't koken rood wordt, aangezien hij dan alle kans liep zijn leven lang nooit kreeften te eten!

Indachtig aan den stand der wetenschap in 1858 zullen wij ons dan ook geenszins verwonderen dat de Raad van Waterstaat, die vol geestdrift het ontwerp van het jongste lid tot het zijne maakte, zich in geene geleerde beschouwingen omtrent den juisten vorm der trechtervormige verwijding der rivier verdiepte; zelfs zullen wij niet met de Staatscommissie van 1877 betreuren, dat de berekening der normaalbreedten werd verzwegen. Te minder willen wij daarover den Raad hard vallen, omdat dergelijke berekeningen - de nota's der Staatscommissie bewijzen het - nog heden ten dage somwijlen den toets der kritiek niet kunnen weerstaan.

Eenige cijfers zullen ons het ontwerp van den Heer Caland, door den Raad aangenomen en in 1863 tot wet verheven, beter doen kennen.

Twee dammen waarvan de Noordelijke iets verder in zee zoude worden uitgebracht dan de Zuidelijke - te zamen lang 2800 m.[1)] - de eerste liggende op het peil van 1 m. boven L.W., de laatste op 0.50 m. boven L.W., zouden aan 't zee-einde eenen onderlingen afstand van 900 m., aan 't riviereinde van 850 m. verkrijgen en den mond vormen welke tot de dieptelijn in zee van 6.50 m. ÷ L.W. diende te reiken.

Door den Hoek zoude een kanaal van 50 m. breedte, 3 m. diepte beneden L.W. en 4300 m. lengte worden gegraven.

Zoodra dit kanaal gereed zoude zijn gekomen, moest het Scheur aan Rozenburg's Westpunt worden afgedamd. Door den

1) In de begrooting van den Raad van Waterstaat worden beide dammen op gelijke lengte gesteld, hoewel uit de bijgevoegde kaarten en ook uit de toelichting blijkt dat eerstgenoemde dam de langste zoude worden.

aandrang van 't opperwater, door de uitschurende werking van eb en vloed zoude dan de gegraven geul langzamerhand tot de normaalbreedte verwijden en de verlangde diepte verkrijgen.

De normaalbreedte der Nieuwe Maas werd te Krimpen op 225 m. bepaald, van daar regelmatig toenemende tot 450 m. te Vlaardingen. Vervolgens zoude de Oude Maas - door middel van eene afgraving aan de Oostelijke punt van Rozenburg - in de richting van het Scheur worden geleid, waardoor beneden de zooeven genoemde stad eene grootere trapsgewijze verbreeding noodzakelijk werd, dermate dat aan 't einde der zeedammen, gelijk reeds werd medegedeeld, eene wijdte van 900 m. werd verkregen.

't Geheele ontwerp werd op 5 millioen gulden geraamd, die in vijf jaren besteed zouden worden.

Hoe laag eene dergelijke som voor zulk een werk thans schijne, toen ter tijde achtte men haar hoogst aanzienlijk. Hoe zeer de Raad zelf onder dien indruk verkeerde, blijkt uit de wijze waarop zijne zuinige landgenooten worden gerustgesteld. Zóodanig is hij met de gedachte aan sparen vervuld, dat in het Verslag - waarin èn 's Ministers talrijke vragen beantwoord werden èn 't nieuwe plan verklaard en begroot wordt, doch dat, niettegenstaande dit alles, met bijlagen, inhoudsopgave enz. in 44 kwarto-bladzijden is besloten, - nog plaats wordt gevonden om te verzekeren dat men de cirkelvormige ruimte aan 't zee-einde van 't Noorderhoofd (op welken cirkel van 12 m. doorsnede de lichttoren wordt geplaatst) ter bezuiniging niet met rijs en steenen, maar met zand zal vullen.

II.

Slechts weinige stemmen verhieven zich in de Kamers tegen het hierboven geschetste ontwerp. De enkele leden, die òf technische òf financieele bezwaren tegen het plan hadden, werden aanstonds door anderen wederlegd, zoodat de Regeering het zelfs onnoodig achtte iets aan die wederlegging toe te voegen (EV. 5).

Talrijke onteigeningsprocessen waren echter oorzaak dat de spade ten behoeve van het in 1858 voorgestelde en in 1863 aangenomen plan, eerst tegen 't einde van 1866 werd in den grond gestoken.

In September 1871 was men reeds zooverre met de geul door den Hoek gevorderd, dat de bestaande benedenmond van het Scheur tot 0.50 m. boven L.W. (0.90 m. beneden H. W,) kon worden afgedamd. Vóordat deze afsluiting plaats vond, was het profiel der Doorgraving - welke reeds met zee en rivier in gemeenschap stond - slechts weinig door uitschuring verruimd. Nu echter begon zich de kracht van het Scheurwater te doen gevoelen. Die werking werd nog versterkt, toen in Augustus 1872 de afsluitdam tot boven Hoogwater gereed kwam, en 'terwijl slechts 1½ tot 2 millioen m^3. grond kunstmatig uit de doorgraving waren verwijderd, werden in ruim één jaar tijds door de natuur 5 millioen m^3. verplaatst' (EV. 19). Zoo luidde de juichkreet, welke in de Septembervergadering van het Instituut van Ingenieurs werd gehoord. Doch ongelukkigerwijze was werkelijk een groot gedeelte der laatstgenoemde massa slechts 'verplaatst' en niet 'opgeruimd.' Uit de vergelijking der Marine-opname van den zeemond van Augustus 1871 met die van October 1873 blijkt maar al te duidelijk, waar dat zand grootendeels bleef[1)]. Tusschen den Noorderdam, welke 1825 m. lang was geworden, en den Zuiderdam van 1150 m. lengte, had zich 2.9 millioen m^3. materie uit de Doorgraving - deels zand, deels klei (EV. 17) - neergezet (EV. 44-46). Men had zich dus eenigszins voorbarig verheugd over de ontzettende kracht van het water dat de diepte in de doorgraving van 3 m. ÷ L.W. op 11 en 12 m. beneden het Laagwater peil bracht (EV. 19). Die losgewoelde zandmassa kon in het omtrent 170 m. breede kanaal (want in de voorafgaande jaren had men, van 't oorspronkelijk plan afwijkende, langzamerhand door baggeren en graven deze breedte verkregen) natuurlijk niet tot rust komen, daartoe was de stroom te sterk. Doch plotseling uit dit nauwe profiel tusschen de op 850 m. uit elkander liggende dammen komende, verzwakte de stroom en werd dus het medegevoerde zand neergezet.

De wanverhouding tusschen de breedte der Doorgraving en die van den zeemond was dus de oorzaak van deze ramp. Men had vertrouwd, dat de levende kracht van het water groot genoeg zoude wezen, om het eenmaal in beweging ge-

1) Deze opnamen en die der volgende jaren zijn op verkleinde schaal als bijlagen aan het E.V. toegevoegd.

brachte zand tot buiten de dammen te voeren. Daar toch was de diepte aanzienlijk genoeg om voor geene verzanding te vreezen, terwijl daarenboven de golven der Noordzee en de getijstroomen dat zand weldra heinde en ver zouden verspreiden.

Doch achteraf gezien, heeft men zich misrekend. Het water, dat in de smalle doorgraving een snelheid van meer dan 2 meter per seconde erlangde (V. V. b. 112), behield wel genoegzame levende kracht om de zandmassa een duizendtal meters voort te rollen nadat het plotseling in 't wijdere profiel was gekomen, doch dáár - nabij 't zeeëinde der dammen - was die kracht verbruikt en konden dus zand en klei zich rustig neerzetten. Nu waren de massa's, welke men, toen zij nog op hunne plaats in de Doorgraving lagen, voor weinig geld en grootendeels in den droge had kunnen verwijderen, gestroomd tot nabij de open zee, waar zij eene hevige branding veroorzaakten en dus bijna niet - en dan nog slechts tegen hooge prijzen - konden worden weggebaggerd.

Men was dus wel genoodzaakt lijdzaam af te wachten totdat de werking van eb en vloed dit zanddepot zou doen verdwijnen, doch in plaats dat, gelijk men hoopte, de diepte tusschen de dammen toenam, groeide de zandvlakte aan, zoodat tegen 't najaar van 1875 de 2,9 millioen m^3 met één millioen m^3 waren vermeerderd. In het voorjaar van 1877 was het dépôt tot 5 millioen m^3. gestegen; toen echter kwam de aanwas tot stilstand en begon langzamerhand af te nemen.

Gaan wij de geschiedenis dezer zandvlakte tusschen en voor de dammen in korte woorden na.

Toen in 1871 de lage afsluitdam in 't Scheur nagenoeg voltooid was en dus de uitschuring der Doorgraving een aanvang zoude nemen, was de Zuiderdam in zee over 1150 m., de Noorderdam over 1000 m. voltooid. Doch die leidammen hadden, zoo lang de Doorgraving niet doorgestoken was, slechts de rol van reusachtige kribben vervuld, welke de zeestroomen afwezen en de aanzanding van 't strand bevorderden. De kom tusschen beide kribben verzandde dan ook in niet onbeduidende mate, waarbij waarschijnlijk veel op rekening moet gesteld worden van den afslag van den oever tijdens storm. Het aldus in 't water gevoerde zand kon immers rustig blijven liggen in die door geene stroomen bezochte vlakte.

Werden de beide kribben nu plotseling in leidammen her-

schapen toen de zand- en waterspuit (want welke naam past beter aan die smalle doorgraving, door welke het Scheurwater geperst werd) in volle werking trad? Immers neen, want daartoe lagen zij op te grooten onderlingen afstand.

Ofschoon aan de geul door den Hoek - overeenkomstig het stelsel dat bij dit werk gehuldigd werd - eene geleidelijk Zuidwaarts ombuigende richting was gegeven, stoorde de smalle en hevige ebstroom zich weinig aan dien hem voorgeschreven weg en verliet nabij 't benedeneinde der Doorgraving den bollen oever, om recht uit recht toe naar zee te stroomen[1]. Aangezien de dammen in zee - nu nog slechts reusachtige strandkribben - evenals 't kanaal in Zuidwaartsche richting ombuigen, maakte de water- en zandstraal, welke van zijne eens aangenomen richting niet afweek, met die dammen eenen scherpen hoek en in plaats van midden tusschen beider zeeëinden, stortte hij zich dicht bij den kop van den Noorderdam in zee.

Onderweg verspreidde de waterstraal overal het zand dat hij medevoerde. Dit lag dan ook symmetrisch ten opzichte van zijne richting, niet ten opzichte van die, welke aan de as der dammen was gegeven.

Evenmin als 't water stoorde zich dus dat zand aan de theorie der Zuidwaarts neigende zeemonden.

Was deze theorie dan niet waar? De hierboven beschreven toestand was zoo abnormaal, dat de gewone regelen hier geene toepassing konden vinden.

Moeten dan werkelijk alle zeegaten eene Zuidwaartsche richting bezitten? Ook dit niet; slechts enkele; doch onder deze behoort de Hoek van Holland.

De richting van het vaarwater in eenen zeemond wordt bepaald door twee factoren: de kracht en richting der stroomen in zee en in achterliggende rivier[2]. Toevallig vereenigen zij zich in verschillende Nederlandsche zeegaten op zoodanige wijze, dat de richting van de vaargeul eene Zuidelijke wordt. Doch dergelijke uitslag wordt niet in enkele jaren bereikt. Eeuwig duren

1) Misschien is hierbij de taaie kleilaag, welke zich in den benedenmond der doorgraving bevond - wellicht zich zelfs gedeeltelijk tot in zee uitstrekte - niet buiten spel gebleven.

2) De werking der golven zoude misschien niet onvermeld mogen blijven. Daaraan wordt o.a. het gedurig ‘overwerken’ der genlen in de zeemonden toegeschreven.

de stroomen en juist in die eindeloosheid ligt hunne kracht; want langs onze kust zijn zij slechts korten tijd per getij in sterkte gelijk aan die welke voortdurend op onze rivieren worden gevonden.

Langs de Hollandsche kust loopt beurtelings een stroom van en naar het nauw van Calais. Elke stroom duurt zes uren, de een, gewoonlijk vloedstroom genoemd (omdat hij zich beweegt in de richting in welke zich langs ons strand het tijdstip van Hoogwater verplaatst en tevens terzelfder tijde wordt waar genomen), loopt Noordwaarts en is iets krachtiger dan de ebstroom, welke den tegenovergestelden weg volgt, en aldus genoemd wordt omdat hij samentreft met de lagere waterstanden langs onze kust.

De wetten, aan welke deze stroomen gehoorzamen, kunnen wij hier niet ontwikkelen, doch willen slechts aanstippen dat de vloedstroom nabij den Hoek van Holland nagenoeg zijne grootste snelheid op 't oogenblik van Hoogwater aldaar bereikt, langzamerhand daar ter plaatse in kracht afneemt en vier uur later door den ebstroom wordt vervangen, welke tot twee uur vóór Hoogwater - eerst in kracht toenemende, in de tweede helft van zijnen duur verzwakkende - heerscht. Beide stroomen loopen nabij den Hoek genoegzaam evenwijdig aan de kust.

De onmiddellijke oorzaken dezer stroomen zijn ons onbekend - slechts kunnen wij aannemen dat zij, even als 't rijzen en dalen van den waterspiegel aan zee, door de onderlinge aantrekkingskracht van zon, aarde en maan en de beweging dezer hemellichamen ontstaan.

De oorzaken der waterbeweging op de beneden-rivieren zijn daarentegen gemakkelijk na te sporen. Stijgt het water aan zee, zoodat het aldaar den stand overtreft welke rivierwaarts wordt gevonden, dan stroomt het water naar binnen; daalt dan wederom de zeespiegel, zoo herneemt de stroom op de rivier zijne gewone richting.

Doch is het verschijnsel in 't algemeen gemakkelijk te verklaren, de toestand waartoe het aanleiding geeft is hoogst ingewikkeld, waarbij komt dat het eenmaal in beweging gebrachte water eene levende kracht bezit, welke oorzaak is dat de stroom niet van richting kan omwisselen voordat het verhang reeds langeren tijd de tegengestelde richting heeft aangenomen.

Volgt men de rivier stroomafwaarts, dan neemt men vier zeer verschillende toestanden waar. Onbeperkt heerscht op de *boven-rivier* het opperwater, nabij 't benedeneinde van de boven-rivier gevoelt

men reeds den invloed welken de veranderingen in den stand van den zeespiegel uitoefenen: hier bevindt men zich in het *opstuwingsgebied*. Nu komt men in dat gedeelte der rivier, waar diezelfde wisseling in den zeespiegelstand den stroom beurtelings van richting doet omkeeren: dit is de *beneden-rivier* waar eb en vloed gaat. Eindelijk nadert men den *zeemond*.

Heerscht het opperwater onbeperkt op de bovenrivier - de zeestroom in zee - de zeemond is het gemeenschappelijk gebied van beide krachten. Want het water dat den vloedstroom op de beneden-rivier vormt, wordt uit zee getrokken. Doch dáár heeft het reeds tengevolge van den stroom, die in zee heerscht, eene zekere richting aangenomen en slechts geleidelijk kunnen de waterdeeltjes uit die richting overgaan in de nieuwe welke door de oevers der rivier wordt aangewezen. Omgekeerd moet het water, dat bij eb de rivier uittrekt, zich met het zeewater vermengen en daar dit laatste reeds eene bepaalde richting tengevolge van den zeestroom langs de kust bezit, zoo moeten de waterdeeltjes uit de rivier geleidelijk in die richting van den zeestroom overgaan.

Doch om de zes uren wisselt de richting van den zeestroom. De stroom in de eene richting wordt al zwakker en zwakker en eindelijk vervangen door die uit de tegenovergestelde richting, welke van de waarde 0 af langzamerhand in kracht toeneemt. Nagenoeg één uur duurt het tijdperk der kentering, het tijdperk waarin de stroomen in zee zóó zwak zijn, dat men ze buiten beschouwing kan laten.

Gedurende deze kenterings-tijdperken heeft men natuurlijk in den zeemond alleen met rivierstroomen rekening te houden.

Aan den Hoek van Holland nu wordt deze toestand aangetroffen:

Het begin van den ebstroom in de Doorgraving valt samen met het einde van den zeestroom, welke in Noordwaartsche richting langs onze kust loopt. Terwijl vervolgens de stroom in zee kentert, neemt de ebstroom op de beneden-rivier steeds in kracht toe, daar de waterspiegel regelmatig daalt. Gedurende de latere uren van den ebstroom moet deze zich met den zeestroom vereenigen, welke na de kentering Zuidwaarts gericht is.

Tijdens 't eerste anderhalve uur van ebbe in de Doorgraving neemt dus het afkomende rivierwater *in den zeemond* eenen Noordelijken weg, vervolgens heeft het een uur lang (het

tijdperk der kentering in zee) vrij spel, daarna moet het omtrent vijf uur lang eene Zuidwaartsche richting aannemen.

Zien wij nu wat tijdens den vloedstroom geschiedt.

Het tijdperk waarin de zeestroom op nieuw kentert valt nagenoeg samen met dat waarin de ebstroom op de rivier in den vloedstroom overgaat. Het water dat vervolgens naar binnen zal trekken, heeft dus reeds in zee eene snelheid welke het langs de kust Noordwaarts voortbeweegt en moet dus om de monding in te stroomen van lieverlede Oostelijk ombuigen. Deze toestand blijft voortbestaan tijdens de vier uren in welke het water den zeemond instroomt.

Wij vinden dus dat, gedurende den langsten tijd van den ebstroom en tijdens den geheelen duur van den vloedstroom, het water in de monding in eenzelfde richting eene geul tracht te schuren, en deze richting is - van uit het vaste land gerekend - eene Zuidwaarts ombuigende.

Maar in de eerste jaren van het werk aan den Hoek vonden deze bewegingswetten geene toepassing.

Geen ruime rivier lokte het zeewater naar binnen - de vloedstroom verkreeg dus geene uitschurende kracht - geen machtige ebstroom kon op den zwakken vloedstroom volgen.

Wel was, zoo lang het doorstroomingsprofiel der Doorgraving nog zeer gering bleef, de maxima-snelheid van den ebstroom hoogst aanzienlijk, maar deze grootste snelheid duurde slechts korten tijd. Doch - en op deze bijzonderheid moet gelet worden - die buitengewone snelheid (welke ontstond doordien de waterspiegel in 't Scheur niet zoo snel kon dalen als aan zee, zoodat de verhangen in de nauwe geul bovenmatig werden) viel nagenoeg samen met het tijdperk van kentering der zeestroomen. Gelijk reeds uit de medegedeelde cijfers bleek, waren de zandmassa's welke uit die als eene spuit werkende Doorgraving werden losgewoeld en medegesleurd, ontzaglijk en daar de zeestroomen, op 't oogenblik dat deze hoeveelheden tusschen de leidammen kwamen, kenterden, d.i. geen kracht bezaten, zoo werd de zand- en waterstraal tot geene afwijking ter rechter- of linkerzijde gedwongen en kon de richting der zandstorting en der daarin gevormde geul geene andere worden dan straks werd aangeduid. De leidammen leidden niet slechts den stroom *niet*, maar werkten in de eerste jaren der Doorgraving nadeelig, want terwijl anders de zeestroomen - het voortdu-

rend afnemen van onzen kustzoom bewijst zulks - den eergeplofte zandmassa gaanderwijze zouden hebben weggevoerd, werden zij nu door die lange kribben verre van den oever gehouden. De dammen beschermden dus het zand-depot tegen opruiming.

Doch naarmate de Doorgraving door kunst en natuur verwijdde, naarmate de watermassa's welke naar binnen stroomden, grooter werden en dus ook de hoeveelheden welke bij eb weder naar buiten vloeien, toenamen, veranderden die kribben meer en meer in wezenlijke leidammen en naderde men tot den toestand waarin de theorie omtrent de werking der vereenigde zee- en rivierstroomen tot haar recht konde komen.

Reeds in 't voorjaar van 1874 kon men de goede bedoeling der vereenigde stroomen duidelijk bespeuren.

Om dit te bewijzen moeten wij eerst beschrijven welken vorm de zandvlakte tusschen en buiten de dammen toen ter tijde bezat, eenen vorm, welken zij jaren lang zoude behouden.

Sinds 1868 was de lengte van den Zuiderdam op 1150 m. gebleven; de Noorderdam was in 1872 op 1460 m., in 1873 op 1825 m. lengte gebracht. De zandmassa was echter beide dammen vooruitgesneld en reikte (gemeten uit de lijn welke de worteleinden der dammen verbindt) in de as van de nieuwen zeemond reeds in 1872 tot 1700 m. in 1874 tot 1950 m.[1)]. In die as bevond zich nagenoeg het meest zeewaarts gelegen punt van het dépôt[1)]. Verlengt men nu in gedachte den Noorderdam tot 2000 m., den Zuiderdam tot 1800 m. en trekt men vervolgens flauw gebogen lijnen (met de bolle zijde naar zee gericht) welke het straks genoemde punt in de as vereenigen met die fictieve eindpunten der dammen, dan wordt de grens van het zanddépôt aan de zeezijde verkregen. Trekt men vervolgens tusschen de dammen eene lijn op 350 m. uit den Zuiderdam evenwijdig aan de as van den zeemond, dan kan men de ruimte tusschen deze zoo even geteekende lijn en genoemden dam als geheel met zand gevuld beschouwen. Dit gedeelte van het depot is onder den naam van ‘Zuidwal’ bekend. De overige zandmassa, welke in de as van den zeemond tot 2100 m. zeewaarts reikte en - in die as gemeten - ongeveer 500 m. breed was op 3 M. ÷ L.W., ontving den

1) Bij deze beschrijving heb ik dat gedeelte der zandvlakte in 't oog, waarop bij Laagwater minder dan 2½ m. diepte stond.

1) Bij deze beschrijving heb ik dat gedeelte der zandvlakte in 't oog, waarop bij Laangwater minder dan 2½ m. diepte stond.

naam van ‘West.’ Deze ‘West’ is dus als 't ware het haakvormig omgebogen verlengde van den ‘Zuidwal’ en door dezen aan den Zuiderdam vastgelegd.

Tusschen de ‘West’ en den kop van den Noorderdam daarentegen was het zand over 200 m. breedte minder hoog gestort. Dáár lag dan ook de scheepvaartweg, en aangezien de vaargeul tusschen den ‘Zuidwal’ en den Noorderdam dieper werd naarmate men de Doorgraving naderde, zoo bepaalde de toestand van het zanddepot tusschen de ‘West’ en het zeeeinde van den Noorderdam, de meerdere of mindere bruikbaarheid van den nieuwen Maasmond.

In Januari 1873 stond op dezen drempel bij Laagwater 22 decimeter water, in April 1874 was de diepte reeds tot 29 decimeter vermeerderd. De totale inhoud van het zanddepot was niet noemenswaardig veranderd; slechts de smalle geul was in gunstiger toestand gekomen. Tevens echter vertoonde zich eene neiging tot vorming van eene tweede geul, ver van de bestaande langs het zee-einde van 't Noorderhoofd verwijderd. De ‘Zuidwal’ reikte gelijk reeds gezegd werd omtent 600 m. verder zeewaarts dan de Zuiderdam. Over dit onbeschutte gedeelte van de zandvlakte ging een hevige stroom. Dientengevolge begonnen zich nabij den kop van dien dam zeer duidelijke sporen van eene nieuwe - zuidwaarts gerichte - geul te vertoonen. Vormde zich deze geul, dan zoude de ‘West’ een soort van eiland worden en kon men vreezen, dat alsdan deze zandplaat - midden in de as van den zeemond gelegen en waarover, wanneer het water door twee diepe geulen ter weerszijden konde wegvloeien, weinig stroom zoude gaan - slechts uiterst langzaam door afschuring zoude verdwijnen.

Hoezeer men dus de goede voornemens der stroomen, welke overeenkomstig de theorie eene Zuidwaarts gerichte vaargeul wilden vormen, op prijs stelde, in 't belang van 't einddoel moest men deze poging in de geboorte smoren en zich haasten den Zuiderdam te verlengen. Daardoor werd de stroom gedwongen de as der zeemonding over grooteren afstand te volgen en dus dwars over de ‘West’ te gaan.

In 1877 overtrof deze dan ook den Noorderdam - welke alstoen tot 2000 m. in zee was uitgebracht - met 300 m. lengte.

De geul tusschen ‘West’ en Noorderdam nam echter voortdurend in diepte toe, zoodat in Juni 1875 bij Laagwater 37 decimeter op den drempel werd gevonden.

In dat jaar vielen dan ook schepen van 57 decimeters diepgang binnen. Hoe belangrijk de nieuwe Maasmond niettegenstaande zijne min gunstigen toestand was, welk oponthoud daarentegen de doortrekking van 't Voornsche kanaal aan vele schepen zoude hebben veroorzaakt, bewijzen de volgende cijfers: 7127 vaartuigen met 6,56000 m^3 inhoud, benevens 1503 visschersvaartuigen maakten in dit jaar van den nieuwen waterweg gebruik. Men kan dan ook licht begrijpen, dat toen in 't volgende jaar de diepte op den drempel tot 30 decimeters beneden Laagwater verminderde en dit cijfer met geringe schommelingen ook de eerstvolgende jaren geldig bleef, de jammerklacht van Rotterdam werd vernomen.

Welke was de oorzaak van dezen achteruitgang? Sedert de peilingen van Mei 1875 was het zanddepot sterk toegenomen en de ‘West’ had zich in één jaar tijds 220 m. zeewaarts verplaatst, zoodat de vlakte in April 1876 - in den tusschentijd had de Marine geene peilingen kunnen verrichten - tot 2380 m. in zee reikte en ver vóór de dammen uitstak. De reden van dezen grooten zandaanvoer is niet met volkomen zekerheid op te geven, daar wegens de ontstentenis van najaarspeilingen niet kan worden nagegaan in hoeverre de zandaanvoer op rekening van de zomermaanden van 1875 of wel van den winter van 1875-76 is te stellen. Waarschijnlijk hebben verscheidene oorzaken tot den ongunstigen toestand samengewerkt. In 't voorjaar van 1876 woedden zware stormen welke grooten afslag van 't strand veroorzaakten (EV. 26). En op de rivieren was de waterstand in Februari en Maart 1876 (EV. 25) buiten mate hoog. Hetzij dat daardoor groote zandmassa's van uit de bovenrivieren den nieuwen Maasmond zijn toegevoerd, hetzij dat tengevolge van de grootere snelheid van 't opperwater de Doorgraving sterk uitschuurde - zeker is het dat losgewoelde massa's het depot tusschen de dammen deden aangroeien.

Daar eerst in 1878 (EV. 49) nauwkeurige peilingen in 't Scheur werden verricht, kunnen wij niet verder in dezen doordringen. Genoeg zij het ons dat de ‘West’ welke nog steeds door den ‘Zuidwal’ aan den Zuiderdam was verbonden, in afmeting was toegenomen en daar deze toename in alle rich-

tingen geschiedde, verondiepte tevens de geul tusschen de ‘West’ en den kop van den Noorderdam.

Welke maatregelen moesten nu (najaar 1876) genomen worden om de voortdurende vermeerdering van 't zanddepot tegen te gaan? De stroomen in den zeemond waren nog niet krachtig genoeg om de afschuring tusschen de dammen gelijken tred te doen houden met den zandaanvoer van boven. Dus moest de Doorgraving verwijd worden, welke nu nog slechts 250 m. breed was, want daardoor zoude men een dubbel doel bereiken: ten eerste zouden de watermassa's welke tijdens den vloed intrekken, toenemen en dientengevolge ook de hoeveelheid ebwater vermeerderen, zoodat de stroomen tusschen de dammen krachtiger zouden worden en de uitschuring van het depot sneller zoude geschieden; ten tweede zoude de zandaanvoer uit de Doorgraving naar het depot afnemen omdat in het ruimere profiel de snelheden kleiner zouden blijven, de grond dus minder aangetast zoude worden[1)].

Doch daartoe moest men diep in de beurs tasten. Reeds had men in plaats van de ƒ 330.000 welke in 1858 voor de geul van 50 m. breedte door den Hoek, waren uitgetrokken - gedeeltelijk het stelsel van verruiming door uitschuring verlatende - tot 1877 3 millioen gulden aan graaf- en baggerwerk besteed, en deze som was gering in vergelijking met die welke noodig zoude zijn, wilde men voor goed met dat stelsel breken en slechts door kunst de Doorgraving en 't Scheur op de vastgestelde normaalbreedte brengen. Doch langer aarzelen verbood de duur gekochte ondervinding.

Opdat de opruiming der gronden in de Doorgraving met

1) Het aanbrengen van tijdelijke leidammen tusschen de eigenlijke dammen - dus op kleineren afstand uit elkander - zoude niet te verwerpen geweest zijn. In 1881 heeft men werkelijk langs den ‘Zuidwal’ eenen dam gelegd, reikende tot 0.60 m. ÷ AP (voor ƒ 519.000). Ook aan de Noordzijde wilde men soortgelijk werk tot stand te brengen, doch de volksvertegenwoordiging wenschte hierover geene beslissing per begrootingspost te nemen.
Men mag echter niet vergeten dat in 1876 nog zeker optimisme mogelijk was, versterkt door de vermeerdering der vaardiepte in 1875.
Trouwens het is de vraag welk nut heden ten dage dergelijke hulpdammen nog kunnen hebben, welke - achteraf gezien - in 1871 noodzakelijk en in 1876 hoogst gewenscht waren. Gedeeltelijk toch zorgt het zanddepot zelf tot beperking van het ruime profiel, zoodat bijv. de Zuiderhulpdam in eenig opzicht slechts den bestaanden ‘Zuidwal’ consacreert. Doch de noodige gegevens tot verder onderzoek ontbreken mij in deze.

spoed zoude geschieden, opdat het materieël aan alle eischen konde voldoen, moest tevens gebroken worden met het stelsel van kleine aanbestedingen en voor ƒ 3,382,000 namen de Heeren Volker en Bos in 1877 de opruiming van 5.881.000 m^3 grond aan, waarvan 700.000 m^3 tusschen de dammen, de overige in de Doorgraving lagen. Het baggeren tusschen de dammen - zoo kostbaar en moeielijk - kon weinig baten zoolang de aanvoer uit de rivier zoo belangrijk bleef; daarom lag 't zwaartepunt van 't werk in het Kanaal.

Tegen 't einde van 1879 was deze grondverzetting nagenoeg afgeloopen. Terwijl in de jaren 1873-77 de gemiddelde breedte der Doorgraving slechts langzamerhand van 170 m. tot 260 m. was gestegen (EV. 47), was dit cijfer nu plotseling op 390 m. gebracht (Februari 1880).

De gevolgen bleven dan ook niet uit.

Sedert April 1878 vertoonde zich eene neiging tot het doorscheuren eener tweede geul langs den ‘Zuidwal’ in westelijke richting (EV. 35). Doch deze geul was niet dezelfde als die welke zich in 1874 had willen vormen en toen - gelijk wij zagen - door het verlengen van den Zuiderdam was tegengehouden. Die geul zoude vlak voor den kop van den Zuiderdam hebben geloopen en aldus de ‘West’ tot eiland hebben gemaakt; de nieuwe geul daarentegen loopt in de richting van de as van den zeemond en ligt daarenboven in die as. Zij gaat dus dwars over de ‘West’ heen en vernietigt deze. Slechts een klein gedeelte dier beruchte zandvlakte bevindt zich nog ten noorden van dit nieuwe vaarwater en scheidt dit van de geul langs den Noorderdam welke de schepen zoo vele jaren volgden.

De nieuwe geul welke thans het ‘Westgat’ heet, ter onderscheiding van hare oudere zuster, die nu het ‘Noordgat’ wordt genoemd, nam voortdurend in afmeting toe, zoodat in 1880 het westelijke vaarwater reeds dezelfde diepte aanbood als het andere.

In 1881 overtrof de diepte in het Westgat met een drietal decimeters die in het Noordgat, doch hoewel het reeds de eer der betonning had genoten, werd de verbetering ten goede nog niet als een voldongen feit aangezien en werd in de ‘berichten aan de zeevarenden’, uitgaande van het Ministerie van Marine, het Noordgat langen tijd nog als het officieele vaarwater beschouwd.

Doch meer en meer nam het Noordgat in wijdte af: het overblijfsel der ‘West’ werd in die oude vaargeul gedrongen.

Moeten wij dit betreuren of kan het ons verwonderen? Immers neen, want wij zagen hoe deze geul, die langs het zeeëinde van den Noorderleidam liep, in de eerste jaren der Doorgraving als 't ware gewelddadig was gevormd door den zand- en waterstraal welke uit dat nauwe kanaal spoot. Dat die geul, eenmaal gevormd, zoo lang kon blijven bestaan, niettegenstaande hare zonderlinge richting, had zij aan verschillende oorzaken te danken. Gelijk reeds werd medegedeeld, moet de stroom in den mond, gedurende 't eerste anderhalve uur der eb eene noordwaartsche richting aannemen, dus juist die welke het vaarwater reeds bezat; het volgende uur heeft de ebstroom vrij spel; niets verhinderde dus deze de eenmaal gekozen richting te behouden. Eerst gedurende de laatste uren van den ebstroom was de richting van deze geul niet die welke het water het liefst zoude volgen, maar ook hier geldt: *possession vaut titre* en het afkomende opperwater verloor minder levende kracht door zeewaarts te stroomen langs de diepere geul dan door zuidelijk af te vloeien over de breede en hooge ‘West’. Daarenboven bemoeielijkten de zuidwestelijke stormen - welke zooals men weet langs onze kust de heerschende zijn - de vorming van eene geul over die plaat.

Doch naarmate de Doorgraving verruimde, de watermassa's welke zich in de zeemonding bewogen, toenamen, in die mate werden de kansen voor eene geul in de richting van de as der dammen grooter en verminderden de kansen van behoud voor de geul, die in Noordelijke richting liep.

Haar verdwijnen (zij zal echter steeds wel sporen nalaten) is dus het beste teeken dat men meer en meer nadert tot den toestand, welke den ontwerper van den Nieuwen Waterweg voor vijf en twintig jaren voor den geest zweefde.

Deelen wij eenige cijfers mede, welke ter verduidelijking van 't behandelde kunnen dienen en, behalve uit de reeds genoemde verslagen, getrokken zijn uit het Verslag der Openbare Werken over 1881 (het laatst verschenen publiek rapport).

In 1872 trok tijdens den vloed 18 millioen m^3 water de

Doorgraving binnen (V. V. b. 112). in de latere jaren bedroeg die hoeveelheid ruim 26 millioen m^3. (V. V. 22)[1].

De diepte op den drempel, d.i. het ondiepste gedeelte der vaargeul langs het Noorderhoofd, bedroeg in Januari 1S73 2.20 m., bij de jongste peiling in October 3.15 m. beneden Laagwater, terwijl in het Westgat, dat zich in 1878 begon te vormen, eene diepte van 4.65 m. beneden Laagwater werd gevonden[2].

Het zanddepot tusschen en vóór de dammen bedroeg in 1873 2.9 millioen m^3, bereikte in Mei 1877 het hoogste cijfer: 5 millioen m^3, en was in Maart 1880 (de laatste opgave in mijn bereik) tot 4 millioen m^3 gedaald.

Hoewel het zanddepot nog zeer aanzienlijk is, heeft het geen onnut mede te deelen, welk krachtig opruimend vermogen de stroomen reeds bezitten, hoevele honderdduizenden meters zand in den laatsten tijd den zeemond doortrekken zonder er eenige sporen na te laten. De hoop, dat het zanddepot meer en meer zal slinken, zonder dat men tot baggeren de toevlucht moet nemen, zal daardoor versterkt worden.

Tusschen den nazomer van 1878 en van 1879 werd uit het Scheur (de rivier van Oostpunt Rozenburg tot bovenmond Doorgraving) 664.000 m^3. kunstmatig verwijderd, terwijl de uitschuring op dit gedeelte der rivier in denzelfden tijd 624.000 m^3. bedroeg (EV. 49). Deze massa is buiten de dammen gebracht en spoorloos verdwenen, terwijl daarenboven het depot tusschen de dammen met 270.000 m^3. verminderde (EV. 46). En dit cijfer van 894.000 m^3. stelt nog geenszins de totale hoeveelheid grond voor, welke door de werking der stroomen voor goed verwijderd is: daartoe zoude men den aanvoer uit de bovenwaarts gelegen gedeelten der rivier moeten kennen.

En deze massa's zijn in de laatste jaren niet onbeduidend,

1) Het is niet mogelijk uit de spaarzaam verrichte vloedmetingen de toename dezer hoeveelheid van jaar tot jaar op te maken. De metingen van 1880 en latere jaren worden niet in de Verslagen medegedeeld.
Hoe belangrijk het Westgat reeds is, blijkt uit de omstandigheid dat 62 pct. der inkomende en 35 pct. der uitgaande stoomschepen er in 1881 van gebruik maakten.
De medegedeelde tegenwoordige diepten zijn aan de Staatscourant ontleend.

2) In December 1882 was de diepte ïn het Westgat tot 4.10 m. verminderd, de laatste peilingen (Januari en Februari 1883) toonden eene verdere vermindering met een decimeter aan. De ervaring leert dat dergelijke verdroging steeds in den tegenwoordigen toestand van den Waterweg des winters na hoog opperwater wordt waargenomen en niets verontrustends heeft.

zooals de cijfers uit het Verslag der Openbare Werken over 1881 aantoonen, want in de Nieuwe Maas tusschen Krimpen en Rozenburg's Oostpunt schuurden van nazomer 1880 tot nazomer 1881, 1.161.000 m^3. weg, van welke 530.000 m^3. den nieuwen waterweg hebben gekozen. Hoeveel zand daarenboven de Lek aanvoert is onbekend, doch de bovenstaande cijfers bewijzen genoegzaam dat in den laatsten tijd de uitschuring op de rivier in verblijdende mate toeneemt en daar deze slechts een gevolg kan zijn van de voortdurende verbetering van den nieuwen mond, zoo is de hoop zeker niet ongewettigd, dat het zanddepot van 4 millioen m^3., waarover zoovele honderd duizenden kubiek meters zand jaarlijks heen rollen zonder een spoor na te laten, weldra tot eene onschuldige massa zal zijn geslonken.

Het groote leed is dus geleden. Hem, die de voorgaande bladzijden heeft doorloopen, is de oorzaak der ondervonden teleurstellingen niet meer onbekend. Bij het ontwerpen van den nieuwen Maasmond werkte men voor de eeuwigheid en mocht dus rekening houden met de eeuwigdurende krachten; doch is de uitschurende kracht der watermassa's, welke bij eb en vloed heen en weder trekken, wegens haren voortdurenden arbeid, hoogst aanzienlijk, bij de uitvoering van het ontwerp vergde men van haar 't eenige waartoe zij niet in staat is: snel werken.

Ligt hierin eene reden tot blaam?

Helaas, sommige gevaren hangen steeds, Damocles' zwaard gelijk, den ingenieur boven 't hoofd. Niettegenstaande vele proefnemingen in 't klein verkeert men nog zeer in 't onzekere omtrent de mate van levende kracht welke een stroom moet bezitten om òf eene bepaalde hoeveelheid zand binnen bepaalden tijd op te ruimen, òf te verhinderen dat zich eene zandmassa nederzet. De werking der stroomen kan dus steeds mede- of tegenvallen. Ware de snelheid van het ebwater tusschen de leidammen in de eerste jaren der Doorgraving slechts iets grooter geweest, dan zoude het zand uit dat kanaal geen hinderlijk depot in en vóór de monding hebben gevormd, maar zich in zee verspreid hebben.

Moest men den Nieuwen Waterweg nogmaals scheppen, dan zoude men 't zekere voor 't onzekere kiezen en, in plaats van slechts 50 meter, eene zeer groote breedte aan het profiel der

Doorgraving geven vóórdat het Scheurwater door dat kanaal zoude worden geleid. Daardoor zoude dan voorkomen worden, dat eene al te hevige uitschuring plaats greep en dat te groote zandmassa's plotseling tusschen de leidammen werden gebracht.

Tenzij men de Doorgraving reeds vóór de doorsteking van den dam, die haar met het Scheur in verbinding moet stellen, kunstmatig bracht op de breedte welke zij als rivier definitief moet bezitten, zoude het profiel tusschen de leidammen (van welke de onderlinge afstand bepaald wordt met 't oog op het einddoel) in evenredigheid van dat der Doorgraving te groot zijn. Werd derhalve met hulp-leidammen tijdelijk die afstand beperkt, dan zoude de verandering in stroomsnelheid geleidelijk plaats vinden en alle overblijvende gevaar voor zandneerzetting zijn weggenomen.

Doch wie zou eene dusdanige werkwijze durven voorstellen, indien niet de verbeteringen, welke de techniek in de laatste jaren onderging, hem vertrouwd hadden gemaakt met het denkbeeld der grondverzetting van millioenen kubieke meters, indien niet de theoretische en praktische ervaring bij dit groote werk van den Hoek van Holland opgedaan, hem had geleerd welke weg diende ingeslagen, indien niet de geheel gewijzigde denkbeelden omtrent de waarde van 't geld hem veroorloofden millioenen guldens te vragen, waar vroeger nauwelijks zoovele honderdduizenden werden toegestaan.

Waarlijk men mag van de mannen van 1858 niet vergen dat zij de denkwijze van den hedendaagschen ingenieur bezitten, en der ervaring deelachtig moesten wezen, welke eerst bij de door hen uit te voeren werken kon worden opgegaard.

Wel verre dus dat de ‘eenige moddermolen’, waarop de Staatscommissie spottend wijst (E V. 88), den Raad van Waterstaat tot grief mag gemaakt worden, levert deze de best mogelijke rechtvaardiging der arbeidswijze welke ontworpen en in de eerste jaren gevolgd werd.

Slechts in de eerste jaren werd alles aan de natuur overgelaten; naarmate duidelijker bleek dat de kunst ter hulpe moest worden geroepen, ging men meer en meer tot baggeren en graven over.

De 330,000 gulden, op welke de opruimingen eerst geraamd waren, groeiden reeds in 1877 tot 4 millioen gulden aan, klommen in 1879 tot 7 millioen en met versnelde schreden

gaat men in de richting voort welke de ondervinding aanwees: en de uitslag toont aan dat men goed handelt.

Is de kranke nog geenszins hersteld, voor den geneesheer is de crisis voorbij. Doch het publiek vertrouwen was nu eenmaal door het gebeurde geschokt.

Is een uwer dierbaren wel eens lang, lang, ziek geweest? Gij steldet - is het niet? - vast vertrouwen in uwen dokter in 't begin .... minder en minder naarmate de ziekte langer duurde .... en eene oogenschijnlijke min gunstige wending deed u eindelijk 't hooge woord spreken: ‘dokter, ik wensch een consult.’

In 1877 vroeg de natie een consult voor den nieuwen Rotterdamschen Waterweg en een nieuw Minister - in vele opzichten met het volk mededenkende - benoemde in December van dat jaar eene Commissie bestaande uit drie waterstaatsingenieurs, een oud-spoorwegingenieur, twee zeelieden en vier hooggeplaatste particulieren. De Heer Caland onttrok zich verder aan de onmiddellijke leiding der werken van den Waterweg. Hij was van oordeel dat door geleidelijk voortwerken verkregen zoude worden, wat hij zich eertijds had voorgesteld: de crisis werd door hem als afgeloopen beschouwd.

De Commissie daarentegen acht den toestand der zieke zeer bedenkelijk, zoo niet hopeloos, en wil ijlings de krachtigste middelen aanwenden. Wenschte men indertijd de vorming van den nieuwen waterweg geheel aan de werking der stroomen over te laten, was dit onbegrensd vertrouwen de aanleiding tot de teleurstellingen der vorige jaren - de Staatscommissie ontzegt daarentegen aan die stroomen *alle* kracht en zal dus nieuwe teleurstellingen baren. Ongetwijfeld heeft het optimisme van straks het pessimisme van heden in de hand gewerkt. *Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité*, kunnen Tritons en Stroomnimfen uitroepen.

Werden indertijd de kosten der verbetering van den Rotterdamschen Waterweg op 5.400.000 gulden geraamd, in 1880 waren de uitgaven reeds tot 16.100.000 gulden gestegen[1)] en worden de voorstellen der Staatscommissie tot wet verheven, dan zullen nog 30 millioen bij die som gevoegd worden[2)]. Waarlijk toen

1) Hiervan zijn 6 millioen gulden besteed aan de leidammen, welke in plaats van 2800 m. te zamen 4300 m. lang zijn geworden.

2) De uitgaven na 1880 zijn niet onbelangrijk. Zoo werden ƒ 2.320.000 aan baggerwerk, ƒ 328.000 aan opruiming van gronden langs den linker oever, ƒ 519.000 tot het leggen van eenen Zuider hulp-leidam besteed. Bij de jongst plaatsgevonden Begrootings-discussie werd omtrent 1½ millioen gnlden - hoofdzakelijk voor bagger- en graafwerk - door de Tweede Kamer toegestaan.

de Raad van Waterstaat de ruimte van 12 meter doorsnede aan den kop van den Noorderdam uit zuinigheid met zand vulde, had hij weinig voorgevoel van den bijna niet te dempen put, welke hij in 's lands financiën zoude graven.

Zoo wij ons op de vorige bladzijden uitsluitend bezighielden met de geschiedenis van zeemond en Doorgraving, zoo was dit omdat dáár de sleutel van den Rotterdamschen Waterweg ligt en tevens omdat tot voor korten tijd de algemeene aandacht alleen door die gedeelten van het groote werk werd getrokken. Wij kunnen het der Staatscommissie als eene verdienste aanrekenen, dat zij ons dwingt elders den blik te wenden. Want de waarde van eenen zeemond wordt door die der achterliggende rivier bepaald. En omtrent dat uitgebreide net van stroomen, waarvan Rotterdamsche Maas en Scheur één schakel vormen, levert de Commissie veel wetenswaardigs. Wilde de Raad van Waterstaat den bestaanden toestand niet of slechts geleidelijk veranderen, 't gewelddadige ingrijpen dat die Commissie voorstaat, maakt ons tevens tot plicht ook dit gedeelte van Rotterdam's Zeeweg nader te onderzoeken.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

(*Het 2e gedeelte in het volgend nummer*).

Herinneringen aan Hermann Hettner.

Hermann Hettner's Morgenroth, von Jac. Moleschott. Giessen, Verlag von Emil Roth. 1883.

Het bovengenoemde werkje werd door Moleschott geschreven ter herinnering aan een in het vorige jaar overleden boezemvriend, dien hij in 1847 te Heidelberg had leeren kennen en met wien hij in gemeenzaam verkeer vier onvergetelijke jaren in de vriendelijke academiestad aan den Neckar had doorgebracht. De dichterlijke titel duidt genoegzaam aan dat Moleschott voor zijn vriend een eereteeken wenscht op te richten. Tevens wijst die titel op dien bloeienden leeftijd, op dat tijdperk van gloed en kleur, waarin de overgang van jongeling tot man voltrokken wordt en de jongelingsdroomen, als liefelijke morgenwolken, zich allengskens oplossen in het licht van den dag.

Moleschott en Hettner begonnen gezamenlijk, op ongeveer vijf en twintigjarigen leeftijd, te Heidelberg hun wetenschappelijke loopbaan. Gelijktijdig aanvaardden zij het leeraarsambt, naar de uiterlijke omstandigheden op de bescheidenste wijs, als privaatdocenten; Moleschott met een cursus over physiologische chemie, Hettner over aesthetiek en kunstgeschiedenis. Beiden echter bezaten reeds op zoo jeugdigen leeftijd eenigen naam en luister; Moleschott door de vereerende onderscheiding van een ouderen meester in zijn wetenschap, Friedrich Tiedemann, die zijn medewerking had ingeroepen voor de nieuwe uitgaaf van een uitgebreid werk over physiologie; Hettner, door vriendschapsbetrekkingen met verscheiden mannen van naam en aanzien: betrekkingen, aangeknoopt te Rome, vanwaar hij zooeven, na een driejarig ver-

blijf, was teruggekeerd. Te Rome had Hettner ook Maria von Stockmar leeren kennen, de eenige dochter van baron von Stockmar, den vriend van koning Leopold en tevens van prins Albert en koningin Victoria, aan wier hof hij toen gevestigd was, officiëel onder den titel van lijfarts, inderdaad als vertrouwelijk en onmisbaar raadsman. Hettner's vriendschappelijke omgang met Marie von Stockmar had spoedig een teederder karakter aangenomen en de gelieven hadden elkander hun woord verpand, in de verwachting dat de vaderlijke toestemming het zegel aan hun verbintenis zou hechten. Stockmar kwam naar Heidelberg om Hettner te leeren kennen en had binnen kort de overtuiging gewonnen dat hij hem het levensgeluk van zijn dochter gerust kon toevertrouwen. Hij gaf derhalve zijn toestemming; onder voorwaarde evenwel, dat Hettner eerst, door de voltooiing van een werk over de beeldende kunst der ouden, dat hij onder handen had, zich een eervollen naam en rang in de wetenschappelijke wereld moest verwerven. Zoo begonnen dan Moleschott en Hettner gelijktijdig hun voorlelezingen; de eerste in bescheiden stilte, met slechts vijf toehoorders; een auditorium evenwel, welks gehalte de getalsterkte ver overtrof. De aanstaande schoonzoon van Stockmar daarentegen trad met meer luister op, voor een gehoor, dat spoedig talrijk en aanzienlijk genoemd mocht worden; zijn toehoorders boeiend door vurige liefde voor de kunst, door zaakkennis, verworven door langdurige en aandachtige beschouwing van de overblijfselen uit de oudheid, en eindelijk, door een vloeiende en welsprekende voordracht.

Aan de meeste hollandsche lezers zal waarschijnlijk de naam van den schrijver van het boekje, waarmeê wij bezig zijn kennis te maken, meer gemeenzaam zijn dan die van den vriend aan wiens aandenken het gewijd is. Reeds als geboren Hollander moet Moleschott meer belangstelling bij ons wekken. Voorts is zijn naam algemeen bekend geworden, doordien hij niet enkel als wetenschappelijk specialist, maar ook als populair schrijver is opgetreden, hoofdzakelijk in zijn ‘Kreislauf des Lebens’. In dit werk en in eenige andere populaire verhandelingen, beschikt hij over een stijl die evenzeer door bondige zaakrijkheid als door klassieken eenvoud en soberheid uitmunt, zoodat hem als schrijver een eereplaats op letterkundig gebied toekomt. Eindelijk komt hij ook nog als wijsgeer in aanmerking, als een der

grondleggers van het moderne materialisme. In de eerste hoofdstukken van zijn ‘Kreislauf des Lebens,’ treedt hij op als tolk van dat systeem, dat trouwens niet op volstrekte oorspronkelijkheid kan bogen, daar de kiemen reeds bij Empedocles gevonden worden, en dat zich ook niet heeft kunnen handhaven tegenover het kritisch idealisme van Kant en van degenen, die in onze eeuw zijn systeem hebben vernieuwd en verduidelijkt. In elk geval pleit echter reeds de poging om een wijsgeerig systeem op te bouwen voor de diepte en onafhankelijkheid van een geest, die zich niet neervlijt bij eenige overgeleverde stellingen, noch zich tevreden stelt met de naaste verklaring van eenige bijzonderheden; maar algemeene wetten zoekt en naar samenhangende kennis van het geheel streeft. Het zou daarom niet te verwonderen zijn, indien hollandsche lezers ruim zoozeer geboeid worden door hetgeen zij in dit boekje over Moleschott zelven, als over hetgeen zij omtrent Hettner vernemen.

Inderdaad, de inhoud van dit kleine werkje is rijk en veelzijdig en raakt niet enkel de persoonlijke aangelegenheden der beide vrienden. Allerlei onderwerpen van algemeen belang komen ter sprake: politiek en godsdienst, wijsbegeerte en letteren, kunst en wetenschap, omwenteling en staatshervorming, Holland en Duitschland, Cavour en Bismarck. Niemand meene echter dat al deze dingen, als de afwisselende figuren van een kaleidoskoop, in bonte mengeling voor de oogen van den lezer voorbijgegaan. Alles komt ongezocht en geleidelijk ter sprake, naarmate de gebeurtenissen bij de twee vrienden en in hunnen kring weerklank vinden, toestemming of afkeuring, medewerking of tegenstand te voorschijn roepen. Evenwel is het niet onmogelijk dat de lezer, aan het eind van het boekje gekomen, zich zelven zal afvragen, of het den schrijver gelukt is om van Hettner, zoo als hij in die jaren was en sprak en werkte, een duidelijk en afgerond beeld te teekenen, en op dat beeld het volle licht te laten vallen. Maar, als het antwoord niet onvoorwaardelijk toestemmend mocht luiden, mag dat den schrijver als verwijt worden toegerekend? Wij zouden het dan Moleschott kwalijk moeten nemen dat hij, bij al het overige, niet ook nog dichter is, en wel dichter van den hoogsten rang. Immers, aan den zoodanige alleen is het gegeven om, in woorden, menschen-figuren te schilderen, te scheppen, mag men bijkans zeggen, die in de ziel van den lezer beginnen te leven en, eenmaal daarin opge-

nomen, nooit weer verwijderd kunnen worden. Daarenboven is het schilderen van zulke figuren, strikt genomen, slechts op het gebied der zuivere verdichting mogelijk. Had Moleschott zulk een beeld van Hettner geteekend, dan zou men van te voren mogen vermoeden, dat het met den werkelijken persoon slechts een verwijderde gelijkenis hebben kon.

Bij den veelzijdigen inhoud van ons boekje, moet ik de stof verdeelen en groepeeren, om mijne lezers in eenigszins geregelde volgorde opmerkzaam te maken op de zaken, die in het bijzonder onze aandacht verdienen. De persoonlijke herinneringen bewaar ik voor het laatst; de overige stof valt grootendeels onder de rubrieken: politiek en kunst.

Van onmiddellijk belang voor den nederlandschen lezer zijn Moleschott's herinneringen aan het revolutie-jaar 1848. Moleschott heeft in dat jaar, in een opstel over de leerinrichtingen voor de studie der medicijnen aan de Nederlandsche hooge scholen, een wensch voor Holland durven uiten, en een voorstel durven doen, dat toen ter tijd zeker geen onverdeelden bijval bij degenen, wie het aanging, heeft gevonden. Die wensch en dat voorstel worden echter thans door hem, op rijpen leeftijd en op grond van rijkere levenservaring, plechtig en nadrukkelijk herroepen. Billijkerwijs breng ik in de eerste plaats die nadrukkelijke verklaring onder de oogen der lezers van dit tijdschrift, en ik kom daarmeê ongetwijfeld aan den wensch des schrijvers te gemoet, wien het aangenaam moet zijn, als degenen, wie het aangaat, ten spoedigste en in den ruimst mogelijken kring van zijn woorden kennis krijgen. Om den indruk van die verklaring niet te verzwakken, geef ik, zoo nauwkeurig mogelijk vertaald, de eigen woorden van den schrijver.

‘Het ware gemakkelijk,’ schrijft Moleschott, ‘om met korte woorden heen te stappen over den jubel, waarmêe de 24ste Februari van het jaar 1848 door ons verwelkomd werd, indien alle droomen vervuld waren geworden die het duitsche volk in die dagen gedroomd heeft; gedroomd met een grootmoedigheid, die niet grooter, en met een gelatenheid, die niet menschelijker wezen kon; maar, helaas, ook met een zelfbegoocheling en een politieke onervarenheid, die slechts begrepen kan worden

door dengene, die voor historische ontwikkeling een scherp oog heeft. Want, zoo min als de afzonderlijke personen, evenmin kunnen de volken over gewichtige en onvermijdelijke ervaringen en trappen van ontwikkeling heengetild worden.

Indien Gervinus al schrijvende in den waan kon geraken, dat hij met zijn “deutsche Zeitung,” die zoo door en door doctrinair en academisch was, het parlement te Frankfort zou kunnen regeeren, dan was bij dat parlement zelf de vromere waan niet onmogelijk, dat het, zonder uitvoerende macht, zonder leger, enkel door redevoeringen, de duitsche vorsten tot hun plicht zou kunnen brengen. Men hoopte met één slag vrijheid en eenheid te winnen; maar met het fusileeren van Robert Blum week de vrijheid; en met de weigering van de keizerskroon door het huis Hohenzollern, wankelde de eenheid.

De oude Schlosser - zoo noemden wij hem onder ons - zeide eens tot mij, dat Duitschland, tot zijn ongeluk in de politiek, een geleden smaad al te gemakkelijk vergat; terwijl daarentegen Italië zich vastklemde aan de wraak, die als een heilige plicht moet ontkiemen uit een onrecht, dat tot merg en been is doorgedrongen. En als dat niet waar was, zouden dan de zegepralen bij Metz en Sedan, al hebben zij ook de schande van het tweede keizerrijk uit den weg geruimd, in staat zijn geweest om de gruweldagen van Berlijn en de kanonschoten in vergetelheid te brengen, die in 1848 de straten van Pruissens hoofdstad met burgerbloed hebben bezoedeld?

Hettner was in die dagen niet minder verbitterd dan ik; maar minder diep dan mij, schijnt het hem getroffen te hebben, dat de koning van Pruissen uit de handen van zegedronken vorsten moest ontvangen, wat hij uit de handen van een edelmoedig volk van denkers had versmaad. Alsof ook nog in de negentiende eeuw de keizerskroon niet anders dan op de spits der bajonetten kon verleend worden!

En als dan nu ten minste recht en vrijheid de vrucht waren van deze nienw verworven macht en eenheid! Reeds Hesiodus heeft gezongen, dat volken en steden bloeien waar aan vreemden en inboorlingen onpartijdig recht wordt verschaft en waar van den weg der gerechtigheid niet wordt afgeweken. Maar, zegt men, macht gaat vóór recht; hoe zou dan macht niet vóór vrijheid gaan?

Ik heb vroeger gezegd, dat wij met ergernis en schaamte

vervuld werden, toen er reeds in 1847 in de stendenvergadering van Pruissen constitutie gespeeld werd. Met dat woord “reeds” wilde ik onbewimpeld te verstaan geven, dat dit in zekeren zin tegenwoordig ook nog geschiedt. Of is het te rijmen met echte volksvertegenwoordiging, als een minister tot de achtbare vergadering, waarin de bloem en de kracht van het volk tegenover hem gezeten is, het woord voert op een toon, waarmeê een schoolmeester onmondige scholieren vermaant, of zelfs enkele afgevaardigden bepreekt op een manier, die in een vrij land geen leeraar tegenover een weêrspannigen knaap zich veroorloven zou? Duitschland heeft zich vereenigd, het is toegerust met vrijheid van drukpers en constitutie; maar een minister kan tot de duitsche vertegenwoordiging zeggen, dat hij van zijn zetel niet zal wijken, al zouden de verkiezingen hem ook bewijzen, dat hij het vertrouwen des volks verbeurd heeft; en hij beroept zich bij die verklaring op de omstandigheid, dat geen artikel der constitutie uitdrukkelijk voorschrijft dat de minister aan de meerderheid moet gehoorzamen. Dat de minister de uitvoerder behoort te zijn van den wil des volks en geenszins aan het volk zijn wil mag voorschrijven - minister, non magister populi - daarvan schijnt men in sommige kringen nog geen besef te hebben. Dan verklare men ook maar ronduit: macht gaat niet enkel vóór recht en vrijheid, maar ook vóór den geest der wet.

Hoe geheel anders in Italie! Daar was de Koning een deel van zijn volk, niet enkel op het slagveld, maar ook in den raad des vredes. Een Cavour, de vrijzinnigste der mannen, die uit het volk, met het volk en door het volk streefde naar een vrijheid, die eenheid baren moest, Cavour zag zijn werk bekroond, daar de vijandelijke vooroordeelen, die verdeeldheid zaaiden tusschen noord en zuid, inderdaad begonnen te verdwijnen; daar de een bij den ander de goede keerzijde der gebreken begon in te zien; daar ieder weldra zoo ver kwam, dat hij met schaamte bij zichzelven uitroeide, wat zich nog vijandig mocht indringen tusschen zijn hart en het vaderland. Daarom staan de namen: Cavour, Victor Emanuel, Garibaldi, op de tinnen, en niemand gevoelt ooit neiging om ze te smaden, tot welke partij hij ook moge behooren, en op welke plek ook, tusschen de Alpen en de zee, zijn wieg heeft gestaan.

Cavour heeft nooit met de partijen zijn spel gedreven; hij heeft ze nooit, als speelkaarten, de eene tegen de andere uitgeworpen. Hij heeft de kunst verstaan om ze te vereenigen, tot één groot doel: de stichting van het ééne en vrije vaderland. Hij heeft de voortreffelijkste mannen niet gebruikt om ze op meesterachtige wijs spoedig uit te buiten, en ze vervolgens, verbruikt, ter zijde te schuiven. Hij zag zich zelven omringd, als door homerische helden, door de uitnemendsten van het land, d'Azeglio en Boncompagni, Farini en Ricasoli, Minghetti en Ratazzi, Poerio en Garibaldi - dientengevolge geniet Italië thans den zegen, dat niet deze of gene partij zich beroemen kon, alsof zij alleen de wedergeboorte van het vaderland tot stand had gebracht; en dat nog veel minder aan een kleine schaar van mannen die verdienste wordt toegekend; maar dat allen deelen in de blijde bewustheid van ieder het zijne tot het groote werk bijgedragen te hebben. Daarom vereert het geheele land in Cavour, Victor Emanuel en Garibaldi, wijsheid, heldenmoed en burgerdeugd, als ééne, onverbrekelijke drieenheid.

Maar, waarom hebben mij de herinneringen van 1848 zoo ver meêgesleept? Wat heeft mij bewogen om aan mijn wrok over den staat van zaken in Duitschland, aan mijne geestdrift voor Italië, woorden te leenen? Op mij rust de verplichting om een dwaling uit te wisschen, in mijn jeugd begaan, en begaan onder de oogen van Hettner, die ik bij geen betere gelegenheid zou kunnen belijden dan thans, nu ik zijn aandenken wensch te eeren. Die dwaling - ik zeg dit niet om ze te verbloemen - was een uitwerksel van de alles overweldigende wenschen en verwachtingen, die ik in die dagen voor Duitschlands bevrijding koesterde, en waarin door mijn boezemvriend en door vele mannen van rijperen leeftijd gedeeld werd. Bezield door den wensch, dat in Duitschland, met de vrijheid, ook de macht mocht groeien, wenschte ik in het bijzonder voor Duitschland een krachtige marine, en voor Holland de ineensmelting, zonder verlies van vrijheid, met een groote mogendheid, met een volk van denzelfden stam, een volk, waarmeê het niet enkel ideale behoeften van geestesontwikkeling en beschaving, maar ook tal van praktische levensbehoeften gemeen heeft. In die stemming had ik destijds de stoutmoedigheid om het volgende te schrijven:

“Eén geneesmiddel bestaat er, maar ook slechts één; een

geneesmiddel, dat tevens vele andere nederlandsche kwalen zou kunnen genezen. Laat Nederland den moed hebben om zijn provincieel “ik” te verloochenen en in den heerlijken stond der wedergeboorte zich één te gevoelen met het groote duitsche vaderland; laat het zich, naar den geest en staatkundig, zonder voorbehoud aansluiten aan den duitschen bond, die thans in het vrije duitsche volk veranderd is. Dan zal de afgescheiden tak nieuwe sappen krijgen, dan zal er nieuwe en frissche kracht stroomen door de aderen van het organisme, dat thans aan zooveel belemmering lijdt. In Nederland zal deze kracht zich even heerlijk ontwikkelen als in het schoone moederland; want Nederlander en Duitscher zijn van denzelfden kern, en Nederlands provinciale gebreken worden door even zooveel deugden opgewogen. Bij den Nederlander liggen vastheid van karakter met bekrompen provinciaaltrots, logge gemak- en gewoontezucht met onverdroten vlijt, taaie vasthoudendheid aan het oude met bedachtzaam onderzoek naar het nieuwe, op een en denzelfden bodem dicht naast elkander. Geen Pruissen, geen Oostenrijk, geen Sleeswijk, geen Holland - maar Duitschland! Ziedaar de eenige leus waar Nederland heil van verwachten kan.”

Plechtig en openlijk herroep ik deze in 1848 geschreven woorden, en ik verontschuldig mij zelfs niet met in herinnering te brengen, dat mijn dwaas voorstel door vaderlandsliefde ingeboezemd werd. Neen, het zou een schande wezen als uit de rij der zelfstandige staten een land werd weggenomen, dat in de zeventiende eeuw, niettegenstaande zijn geringen omvang, meer dan eens den toon heeft aangegeven, dat in den bloei van zijn kunst, wetenschap en letteren Duitschland heeft voorgelicht, dat voor inboorlingen en vreemden een bolwerk der vrijheid is geweest, dat zelfs, gedurende een geruimen tijd, de wetenschappelijke pers voor geheel Europa vertegenwoordigd heeft. Een schennis zou het zijn van het historisch volkenrecht, een schennis van de eerbiedwaardigste aanspraken op onafhankelijkheid, als het zelfstandig bestaan van dezen staat in gevaar werd gebracht; zelfs al zou, bij de vereeniging met eene verwante groote mogendheid, het kleinood zijner vrijheid door de heiligste eeden en verdragen gewaarborgd worden.’

Deze welsprekende verklaring van Moleschott zal gewis aan nederlandsche lezers liefelijker in de ooren klinken dan zijn

voorstel van 1848, om op Nederland, door overplanting op een krachtigen stam, een physiologische verjongingskuur te beproeven. Gewis stellen zij de warme liefde op prijs, die Moleschott, in het vaderland zijner adoptie, voor zijn geboorteland blijft koesteren. Naar zijne gezindheid, die ongetwijfeld door vele mannen van zijn rang en beteekenis allerwege in de beschaafde wereld gedeeld wordt, kunnen zij afmeten, met welk een deelneming zij gesteund zouden worden, als Nederland eens genoodzaakt werd om zijne bedreigde onafhankelijkheid met sterken arm te verdedigen. Indien echter het gevaar van buiten door inwendige verslapping en verdeeldheid uitgelokt en in de hand gewerkt mocht worden, dan zou voorzeker ook die deelneming eene sterke verkoeling ondergaan.

Bij deze gelegenheid kunnen wij tevens mededeelen welke indrukken Moleschott's vriend van een bezoek aan ons vaderland heeft ontvangen. Hettner maakte een toer door Holland in 1862, en kwam van die reis geheel opgetogen terug. In October van dat jaar schrijft hij aan Moleschott: ‘Holland heeft mij onuitsprekelijk goed bevallen en ik ben eigenlijk boos op u, dat gij mij vroeger niet meer van die heerlijkheden hebt verhaald. Van Antwerpen ging ik over den Moerdijk naar Dordrecht, vandaar naar Rotterdam, waar ik een onvergetelijken indruk ontving op een wandeling, bij helderen maneschijn, langs de prachtige grachten. Vandaar ging ik naar den Haag en Scheveningen, ten laatste naar Leiden en Amsterdam. Wat zou het schoon zijn geweest, als wij elkander op een van die plaatsen hadden kunnen ontmoeten.’ Zeven maanden later waren die herinneringen bij Hettner nog levendig en schreef hij op nieuw: ‘Toen ik in het vorige najaar in Holland was en verrast werd door het eigenaardige en grootsche van de indrukken in dat land ontvangen, had ik de grootste begeerte om toch ook nog het nabijgelegen 's-Hertogenbosch te bezoeken en de plaats te zien, waar mijn liefste vriend geboren en opgegroeid is. Die begeerte heb ik toen niet kunnen bevredigen: maar ik geef de hoop niet op, dat wij nog eens een week of wat te zamen aan het Scheveningsche strand zullen doorbrengen.’

Hollandsche harten plegen gevoelig, soms al te gevoelig te zijn voor lof en blaam van vreemden. Als vreemdelingen ons land beoordeelen, moet de eerste vraag zijn, of de persoon van

den beoordeelaar aan den lof of de blaam eenig gezag bijzet. Tevens dient er gevraagd, wat het eigenlijke voorwerp van de beoordeeling is: de natuur, het land, de steden, het schouwspel van lucht en zee, kortom datgene wat aanstonds, zelfs bij de meest oppervlakkige beschouwing, in de oogen valt, of het meer verborgene, datgene, wat langduriger en aandachtiger beschouwing vereischt; de menschen, die dien grond tot hun eigendom hebben gemaakt, de landbewoners en de stedelingen, hun karakter, hun zeden, het peil van hun beschaving, de graad en mate van hun ontwikkeling in zaken van algemeen menschelijk belang. Bij zijn kort bezoek hier te lande kan bij Hettner slechts het eerstgenoemde: de onmiddellijke plastische indruk op het oog, en door het oog op hart en geest, in aanmerking komen. Maar hiertoe beperkt, heeft zijn oordeel inderdaad een niet gering gewicht.

Wij worden hiermee van zelf teruggevoerd tot den man, die het eigenlijke onderwerp van Moleschott's boekje uitmaakt en het wordt tijd, om wat meer van nabij kennis met hem te maken. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat sommige Nederlanders hem persoonlijk hebben gekend. Hettner immers was zeven-en-twintig jaar lang directeur van twee voorname kunstverzamelingen te Dresden, het museum van antieken en dat van de gipsafgietsels, het zoogenaamde museum van Mengs. Dresden nu wordt in den zomer, zoowel om haar eigen schoon, als om hare bekoorlijke omstreken, vrij druk door Hollanders bezocht. Onder deze zijn er ongetwijfeld, die tijd en vlijt veil hebben om de rijke kunstverzamelingen daar ter stede nauwkeurig en bedachtzaam in oogenschouw te nemen. En dan is deze en gene wellicht, bij het bezoeken van de genoemde musea, in de gelegenheid geweest om den directeur van die verzamelingen te spreken. Hoe dat zij, in zijn eigen vaderland was Hettner algemeen bekend, niet enkel in zijn officieel karakter, als bewaarder van kunstschatten, die geen Duitscher van eenige beschaving verzuimt te bezoeken, maar ook als schrijver van eenige werken over kunst en letteren, die boven andere werken in dat genre populair zijn geworden.

Hettner is in 1821 geboren bij Leisersdorf in Silezië, waar zijn vader een aanzienlijk landgoed bezat. Hij heeft als kind

en knaap op het land geleefd, een omstandigheid, die door hem als een onwaardeerbaar voorrecht werd beschouwd, zoodat hij menigmaal placht te zeggen: ‘Wie zijn jeugd niet op het land heeft doorgebracht, die heeft in het geheel geen rechte jeugd gekend’. Hij was zeventien jaar oud, toen hij, na volbrachte gymnasiaal-studie, het vaderlijk huis en landgoed verliet om te Berlijn philosophie te gaan studeeren. Hettner's vader was meer bemiddeld dan gemeenlijk met de ouders van Duitsche studenten het geval is, vooral van studenten in onvruchtbare vakken. Om die reden kon de zoon al zijn tijd en kracht aan de studie wijden, en had niet noodig een kostbaar deel van deze te verbruiken in de zorg voor zijn onderhoud. Onder de leiding van Gabler, Michelet en andere uitstekende leerlingen van Hegel legde hij zich met ijver op het stelsel van dien wijsgeer toe. Hij zorgde evenwel om in de vlucht van zijn bespiegelingen niet zoo hoog te stijgen, dat de vaste bodem geheel verloren werd. Hij paarde aan zijn wijsgeerige studiën de meer positieve wetenschappen van geschiedenis en oudheidkunde en bezocht vlijtig en aandachtig de voorlezingen vau Boeckh en Ranke. Na een tweejarig verblijf te Berlijn begon hij te begrijpen dat de Hegeliaansche wijsbegeerte met haar eenzijdig logische strekking, haar eentonig schematisme en haar aprioristische methode weinig overeenstemde met zijn natuurlijken aanleg. Hij besloot derhalve om, na zooveel herseninspanning, vooreerst eens weder een poos het leven te genieten en geest en hart te verkwikken door nieuwe en frissche indrukken op te zamelen in een schoone natuur en in den omgang met levenslustige kameraden. Geen Duitsche academie-stad was en is nog voor dat oogmerk beter geschikt dan Heidelberg, de stad waar ook Victor Scheffel, de welbekende dichter van Ekkehard en den Trompeter von Säckingen, eenige jaren later zijn vroolijksten studie-tijd heeft doorgebracht. Het is het voorrecht des dichters om met één slag in weinig woorden juist en volledig uit te drukken, wat minder bevoorrechte wezens duister gevoelen en stamelend zeggen. Daar wij thans, met Moleschott en Hettner, in gedachten meerendeels te Heidelberg vertoeven, meen ik niet verkeerd te doen met hier ter plaatse de regels van Scheffel in te vlechten, waarin hij, op de eerste bladzijde van zijn ‘Gaudeamus’, het karakter van die stad zoo treffend uitdrukt:

Vergnüglich flüsternd ziehn des Neckar Wogen
Vorbei dem Ursitz deutscher Wissenschaft;
Hoch ob der Brücke schlanken Pfeilerbogen
Hebt sich des Schlosses giebelstolze Kraft.
Ein Blüthenschnee von Kirschen, Pfirsich, Flieder
Flockt duftverhauchend um das junge Grün,
Und prangt Altheidelberg im Lenzschmuck wieder,
Sorgt Niemand viel sich um des Lebens Mühn.

Hier bracht dan ook Hettner, op negentienjarigen leeftijd, en zomer en winter door; minder om te studeeren, dan om eens weer te leven en te genieten. Hij sloot zich aan bij een der academische corpsen, de Saxoborussen, en weerde zich voortaan wakker in de dingen, waarin de academische ‘Burschenschaft’ haar ideaal vindt: zijn man te staan met den degen en met den beker, met heldere stem uit onbeklemde borst den lof te zingen van het duitsche vaderland, en nu en dan ketelmuziek te brengen aan een professor, die het hun niet naar den zin maakt. Terwijl Hettner op die wijs de overmaat van zijn jeugdige kracht liet uitrazen, en daarbij nu en dan in gevaren geraakte, waaraan hij slechts ontsnapte door zich juist bij tijds te bezinnen, of door de hulp van Fortuna, die er altoos behagen in schept om de onbezonnen jeugd bij te springen, ging dat jaar toch ook voor de studie niet geheel verloren. Hettner vond in den geschiedschrijver Schlosser een meester die hem een eind vooruit kon helpen, en legde door de lessen van dezen uitstekenden kenner der achttiende eeuw den grondslag voor zijn eigen later werk over de duitsche literatuur. Van Heidelberg begaf hij zich, ter voltooiing van zijn academische studie, naar Halle, waar hij zich, onder leiding van Schaller en Erdmann, opnieuw aan de wijsbegeerte wijdde. Na zijn promotie vestigde hij zich, als privaat-docent, te Breslau.

Intusschen was Hettner zich meer en meer duidelijk bewust geworden van zijn eigenlijke roeping. Zijn diepste neiging dreef hem aan om in het spoor van Winkelmann te wandelen en de beeldende kunst tot het voorwerp van zijn studie te maken. Tevens werd het hem duidelijk dat de bespiegelende wijsbegeerte niet in het bezit was van den sleutel, die den toegang opent tot het binnenste heiligdom der kunst. Wat hem in den beginne tot het systeem van Hegel had getrokken was Hegel's stelling, dat de kunst een onmiddellijke openbaring is van het absolute;

dat het eeuwige wezen der dingen in het kunstwerk door den mensch met oogen wordt aanschouwd. Hoezeer ook steeds van de waarheid dier stelling overtuigd, begreep hij toch dat zij een dorre formule blijft, als men de afzonderlijke kunstwerken niet door aandachtige en vergelijkende beschouwing leert kennen en daardoor allengskens de kunst in hare historische ontwikkeling leert begrijpen. Weldra zag hij in dat hem voor zulk een kennis nog zoo goed als alles ontbrak, en dat het ontbrekende hem door Duitschland en door al haar universiteiten niet gegeven kon worden. Het stond bij hem vast, indien hij zijn vurigsten wensch vervuld wilde zien, indien hij in staat zou zijn, om in zijn vaderland als leeraar in aesthetica en kunstgeschiedenis op te treden, dat hij dan geen oogenblik langer toeven mocht met het land der beeldende kunst te bezoeken. Italië te zien, niet ter loops en in de vlucht, maar door een verblijf op zijn minst van denzelfden duur als de duitsche jongeling aan de academische studie pleegt te wijden, dat was thans voor hem een niet af te wijzen eisch, een noodzakelijke voorwaarde, om, wel voorbereid en ten volle uitgerust, zijn levenstaak te kunnen aanvaarden. Tot zijn geluk kwamen de middelen en de goede wil zijns vaders ook aan dezen wensch en eisch tegemoet, zoodat Hettner in 1844 naar zijn land van belofte kon vertrekken om er drie volle jaren te vertoeven.

Dat verblijf in Italië was voor Hettner bij uitstek vruchtbaar. Zijn hoofdkwartier nam hij te Rome, om vandaar, in uitstapjes van langeren of korteren duur, de overige plaatsen te bezoeken. Te Rome vond Hettner een geheele kolonie van duitsche geleerden en kunstenaars, in wier kring hij met open armen ontvangen werd. Zijn rond en open karakter, zijn aangenaam voorkomen, zijn gezellig talent en bovenal zijn vurige liefde voor kunst en schoonheid maakten hem spoedig allerwege gezien en bemind. Mannen van rijpe ervaring, die Italië sedert jaren door en door kenden, schepten er behagen in om den jongen man bij zijn ijverig streven te gemoet te komen en hem door verstandige leiding en terechtwijzing in den kortst mogelijken tijd op de hoogte te brengen. Voeg hierbij de aandrift, die de liefde voor Maria von Stockmar aan zijn geest geven moest, vooral sedert hij de zekerheid bezat, dat zijn liefde beantwoord werd en de hoop mocht koesteren

op een verbintenis voor het leven. Zoo uitstekend door het lot en door alle goede goden begunstigd, mocht Hettner in weinig jaren een standpunt bereiken, dat door vele anderen of nooit, of althans slechts na veel vruchteloos omdolen en na lange jaren van moeitevollen arbeid bereikt wordt.

Vragen wij nu naar het hoofdresultaat, dat de studiejaren in Italië hem hebben opgeleverd, dan kan dit in het afgetrokken uitgedrukt worden in de volgende stelling, die het bezielende beginsel genoemd mag worden van alles wat Hettner in zijn later leven, door daad en woord en geschrift, voor de kunst en voor de ontwikkeling van den kunstzin bij zijne landgenooten heeft gedaan.

‘De kunst is geen zaak, die op zich zelf staat en haar eigen gang gaat, maar staat in het nauwste verband met geheel het nationale leven. Haar ontwikkeling hangt niet af van de willekeur en van het grooter of kleiner talent harer beoefenaars, maar van de denkbeelden, de aandoeningen, de voorstellingen waardoor een tijdperk en een menschengeslacht bezield en bewogen wordt. In de kunstwerken vinden die denkbeelden hun ideale uitdrukking. De hoogste schoonheid wordt niet bereikt, als de kunstenaar die schoonheid op zich zelve en om haar zelve zoekt; maar als, onder het werken, zijn geest denkt, zijn ziel gloeit en zijn hart klopt in overeenstemming met het denken en gevoelen van de edelste mannen van zijn tijd en van zijn volk.’

Deze grondstelling maakt de kern uit van het werk dat Hettner na zijn terugkeer uit Italië schreef, het werk, waarvan de voltooiing door von Stockmar als voorwaarde werd gesteld om de hand van zijn dochter te verwerven: de ‘Vorschule zur bildenden Kunst der Alten.’

Hiermede zijn wij gekomen tot dat tijdperk van Hettner's leven, dat door Moleschott's gedenkschrift in het licht wordt gesteld. Door de aangename herinneringen, die hij van zijn studiejaar te Heidelberg had behouden, misschien ook door het vooruitzicht om het verkeer met den grijzen, maar nog altoos frisschen Schlosser weer aan te knoopen, liet Hettner zich bewegen om aan deze universiteit zijn leeraarsambt te aanvaarden. Op een Zaterdagavond in April 1847, zagen Moleschott en

Hettner elkander voor het eerst. Het was in een krans van privaat-docenten, die aan het einde van elke week in het ‘Hof van Holland,’ tegenover de Neckarbrug bijeen placht te komen. Na afloop van den krans ging Moleschott met Hettner nog een wandeling doen buiten de stad. In een vertrouwelijk gesprek over wetenschappelijke en persoonlijke aangelegenheden, werd weldra intimiteit geboren, en den volgenden morgen waren zij vrienden voor het leven. Toevallige omstandigheden bewerkten, dat de gesloten vriendschap door een bijkans onafgebroken verkeer onderhouden en meer en meer bevestigd werd. Hettner en Moleschott kwamen in hetzelfde huis te wonen; Hettner beneden, Moleschott een verdieping hooger. Zoo kwamen zij bijkans elken avond, na volbrachte taak, bijeen, om elkander over het werk van den dag te onderhouden, of om door vertrouwelijken kout eenige verpoozing en ontspanning te zoeken, voordat zij zich ter ruste begaven.

Bij het verschil van studievak en de schijnbaar geheel uiteenloopende wegen, die beiden in de wetenschap bewandelden, zal menigeen zich misschien verwonderen, hoe er tusschen Moleschott en Hettner zulk een warme vriendschap en zulk een druk verkeer ontstaan kon. De zaak wordt minder vreemd, wanneer men zich de methode van studie in die jaren voor den geest brengt, die minder gespitst en gesplitst was dan tegenwoordig. Moleschott had evenzeer als Hettner de bespiegelende wijsbegeerte beoefend; beiden hadden met het Hegelianisme een tijdlang gedweept, om er later min of meer afkeerig van te worden. Beiden hadden de ontwikkeling van dat stelsel gevolgd, of liever: meêgemaakt. Bij het leven van den meester had het systeem, gedurende een aantal jaren, als volstrekte waarheid gegolden. Het stelsel was, zooals door den meester en door zijn gehoorzame volgelingen om strijd beweerd werd, slechts de wijsgeerige uitdrukking van denzelfden inhoud en van dezelfde waarheid, die de christelijke godsdienstleer in den vorm van geloofsartikelen mededeelt. Maar na des meesters dood brak er weldra een omwenteling uit. Het stelsel ontwikkelde zich in twee uiteenloopende richtingen: een orthodoxe, die met godsdienst en christendom in overeenstemming scheen te blijven, en een heterodoxe, die eerlang met het christelijk geloof in volstrekte tegenspraak bleek te zijn. Het leger der Hegelianen verdeelde zich in een rechter en linkerzijde, die weldra als ver-

bitterde vijanden afzonderlijke kampen betrokken en een oorlog op leven en dood tegen elkander begonnen te voeren. Hettner en Moleschott hadden die revolutie meêgemaakt, en waren aan de uiterste linkerzijde op het standpunt van Ludwig Feuerbach aangeland. Maar in plaats van zich te mengen in verbitterde spiegelgevechten met speculatieve wapenen, hadden beiden de verstandige partij gekozen om zich van den onvruchtbaren strijd af te wenden, en geestes- en levensvoedsel te zoeken, de een in de studie der natuur, de ander in die der kunst. Hun wijsgeerige studiën gaven echter aanstonds aan beiden een punt van aanraking en een gemeenschappelijk terrein. Zij vonden spoedig, dat zij aan elkander, ieder in zijn eigen studievak, een hechten steun konden hebben, en terwijl Moleschott zich door Hettner liet inwijden in de werken der kunst, maakte hij wederkeerig Hettner tot deelgenoot van hetgeen hij van dag tot dag leerde en putte uit de studie der natuur.

Moleschott heeft van dat eerste jaar in Heidelberg een bekoorlijk tafereel opgehangen. Welk succes beiden, schoon op verschillende wijs, met hun openbare lessen hadden, is boven gezegd. Wat er van de openbare werkzaamheid en van de voorbereiding, die zij eischte, aan tijd overschoot, werd aan ingespannen studie en aan schriftelijken arbeid besteed. Bijkans onder zijn oogen zag Moleschott het eerste boek van Hettner begonnen en voltooid worden. Het kan niemand verwonderen dat zulk een boek Moleschott aan het hart ligt, bijkans alsof het zijn eigen ware. Hij heeft er dan ook geen vrede mee, dat het niet aanstonds bij zijn verschijnen, in het voorjaar van 1848, veel grooter opgang heeft gemaakt, dat het niet veel meer populair is geworden, dat het geen uitgaaf op uitgaaf heeft beleefd. De oorzaak van dat verschijnsel vindt Moleschott in de omstandigheid, dat het in 1848 in Duitschland nog treurig gesteld was met kunstzin en kunstkennis, en dat er nog veel te weinig gelegenheid bestond, vooral in steden van den tweeden rang, om werken van beeldende kunst te zien. Men was er derhalve in Duitschland niet op voorbereid om dat boek met vrucht te kunnen lezen. Moleschott deelt een uitvoerig uittreksel mede en houdt zich overtuigd, dat het heden ten dage meer ingang zou vinden, als het maar eens weer op nieuw onder de aandacht en in de handen van het beschaafde publiek werd gebracht.

Misschien vindt iemand het toch vreemd, dat een man als Moleschott zoo in vuur kan geraken voor een werk over beeldende kunst. Moleschott, zal men zeggen, is natuurkundige; zijn wetenschap is exact, en moet, in die hoedanigheid, op de atomistische hypothese rusten. Zijn dagelijksche studie leidt hem er toe, om de verschijnselen, die hij onderzoekt, terug te brengen tot een grondvorm, die veroorlooft dat zij geteld, gemeten en gewogen worden. Daarenboven zijn atomistiek en materialisme voor hem nog meer dan onvermijdelijke hypothesen; hij zou er zelfs een wijsgeerig systeem op willen bouwen. Hoe is het mogelijk dat zoo iemand kan dwepen met een Apollo en een Niobe, met een zaak als de kunst, die uit geestdrift, gevoel en verbeelding voortkomt; die in haar diepste wezen zoozeer aan alle exacte berekening ontsnapt?

Nog vrij algemeen onderstelt men, dat exacte wetenschap met brandende liefde voor schoonheid en kunst kwalijk gepaard kan gaan. Vooral de term ‘materialist’ heeft voor velen nog een erg verdachten klank, en wekt de voorstelling op van een zekere stugge en dorre koelheid en gevoelloosheid. Het voorbeeld van Moleschott wijst aan, hoe weinig grond er voor dat vooroordeel bestaat. Men houdt gemeenlijk niet genoeg rekening met het hoogst ingewikkelde samenstel der menschelijke natuur, waarin zaken, die voor een vluchtige beschouwing tegenstrijdig schijnen, uit een en denzelfden wortel kunnen voortspruiten, zoodat zij wezenlijk op het nauwst vereenigd zijn. Moleschott, de materialist, en vriend van exacte wetenschap, blaakt van liefde voor de kunst. Enkel maar voor de kunst? Neen, ook voor godsdienst. Hooren wij hem zelven spreken:

‘De kunst is godsdienst. De tijden zijn voorbij, waarin godsdienst met geloofsbelijdenis vereenzelvigd kon worden. Waar vinden wij een sterker uitdrukking van echt godsdienstig gevoel dan in de twijfelingen van Faust, als hij zijn biecht voor Gretchen aflegt; en toch wordt elke geloofsbelijdenis daar met nadruk teruggewezen. Neen, er leeft in elk menschelijk hart, onafhankelijk van elke geloofsbelijdenis, iets, dat den mensch heilig is; iets, waarin plicht, neiging, overtuiging en zaligheid elkaar ontmoeten; iets, waarvoor de moedige man zonder bedenking leeft en sterft, terwijl de vreesachtige het zich bevend laat ontglippen, en de laaghartige het roekeloos verraadt.’

Om nu terug te komen op Hettner's ‘Vorschule zur bildenden Kunst’, ik geloof, dat er behalve de door Moleschott aangewezen oorzaak, nog een andere te noemen is voor de koelheid waarmeê het werk bij zijn verschijnen werd bejegend. Ongelukkig verscheen het juist op een tijdstip, waarop alle harten aan het woelen en alle hoofden aan het gloeien waren voor geheel andere belangen. Het politieke onweer, dat sedert jaren gebroeid had, kwam juist tot uitbarsting, en zou nog gedurende een reeks van jaren aller aandacht gespannen houden. In een tijdperk echter, waar het belang der politiek, vooral der binnenlandsche, te zeer alle andere belangen overweegt, zijn de harten en hoofden weinig gestemd om rustig en aandachtig van werken als het bovengenoemde kennis te nemen. In de verwachting van Moleschott, dat het werk heden ten dage meer bijval zou vinden, kan ik, om een andere reden niet deelen. Als het geoorloofd is om te oordeelen naar het uittreksel, door Moleschott medegedeeld, dan volgt Hettner in dat werk een methode, die sedert, als onvoldoende, is opgegeven. In dat uittreksel beschouwt Hettner de ontwikkeling van bouw- en beeldhouwkunst bij de Grieken, in verband met de ontwikkeling van hun poëzie, in epos, lyriek en drama, en zoekt aan te toonen dat het hoogste standpunt in de plastiek eerst met de voleinding der dramatische poëzie kon en moest bereikt worden. Die beschouwing, hoe vernuftig ook, is echter te veel a priori en te veel in den trant van algemeene bespiegeling uit een verwijderd en verheven standpunt, dan dat zij hedendaagsche lezers zou kunnen bevredigen.

Bij die ingespannen studie en afgebroken arbeid werd toch ook het gezellige leven door de beide vrienden geenszins veronachtzaamd. Er was in dien tijd te Heidelberg gelegenheid om te verkeeren in kringen, gevormd door mannen van beteekenis op verschillend gebied; schilders, letterkundigen, journalisten, geleerden; zoodat door de gemengde bestanddeelen eentonigheid verbannen en het gezellig verkeer door afwisseling verkwikkend gemaakt werd. Volgens de getuigenis van Moleschott was Hettner in zulke kringen altoos bijzonder welkom; niet alleen omdat hij door zijn veelzijdige studiën en kundigheden gemakkelijk met iedereen een punt van aanraking vond, maar ook omdat hij met een bijzonder talent voor gezellig onderhoud toegerust was. Hij verstond de kunst om noch

te lang, noch te kort bij een onderwerp te verwijlen, de kunst om te luisteren, de kunst om het discours ongemerkt op andere banen te leiden; zoodat het onderhoud in levendigen gang bleef zonder te ontaarden in monoloog en voordracht. Hettner volgde onbewust den regel van Lichtenberg, dat men in den gezelligen kring niet moet trachten om eigen geest, verstand en kundigheden ten toon te spreiden; maar veeleer om die dingen bij anderen te voorschijn te lokken. Hettner kon zwijgen en luisteren; maar omdat hij scherp hoorde en met vluggen geest opvatte, kon hij ook op zijn beurt aan ieder zijn meening zeggen, zonder dat hij direct scheen tegen te spreken, veel minder te berispen en te verwijten. Hierbij kwamen beschaafde manieren en die beleefdheid des harten, die van zelf tot oplettendheid leidt. Moleschott verklaart, dat hij er meer dan eens getuige van geweest is, hoe Hettner als in stormpas de genegenheid won van mannen, die tegen hem ingenomen waren en hem bij de eerste ontmoeting vrij onvriendelijk bejegenden.

Onder de mannen van naam, die toen te Heidelberg woonden, bevond zich Berthold Auerbach. Moleschott had reeds eenige jaren te voren, toen hij nog student was, een vriendelijk onthaal bij Auerbach gevonden. Thans viel hetzelfde voorrecht aan Hettner ten deel, en beide vrienden verkeerden druk in het gastvrije huis van den dichter. Daar Auerbach ten onzent geen onbekend persoon is, zullen Hollandsche lezers waarschijnlijk niet ongaarne vernemen, wat Moleschott bij deze gelegenheid van hem mededeelt.

‘Auerbach woonde aan den straatweg tegenover de Neckarbrug. Hij was voor korten tijd gehuwd met Auguste Schreiber, de dochter van een bankier te Breslau, een vrouw, die door edele gaven van hart en geest de genegenheid van allen had gewonnen. Een vriend van Auerbach en van mij, de koopman Dupré te Mainz, placht de huwelijken te verdeelen, niet, zoo als gewoonlijk geschiedt, in gelukkige en ongelukkige, maar in goede en slechte. Goede huwelijken noemde hij diegene, waarin man en vrouw zulk een invloed op elkander uitoefenen, dat ze er beide beter door worden. In dezen zin was het huwelijk van Auerbach een van de allerbeste. Het was derhalve een onuitsprekelijke ramp dat Auerbach zijn gade verloor, door een kraamziekte, die, naar men zeide, verergerd was en een nood-

lottigen afloop genomen had, door geruchten van Jodenvervolging. Wij hebben het, helaas, in den laatsten tijd moeten beleven, dat er op nieuw zulk een vervolging is uitgebroken in Duitschland, en dat niet, uitgegaan van het laagste gemeen, maar aangestookt door aanzienlijke geestelijken, die hooge bescherming genieten, een uitbarsting van wangunst en communisten-woede, die gaarne schuil zouden willen gaan onder den dekmantel van germaansch christendom.

Door de tusschenkomst van Auerbach werd mijne en Hettner's verhouding tot de buitenwereld in velerlei opzicht veraangenaamd en verbeterd. Auerbach, die reeds het midden van den gewonen menschenleeftijd had bereikt, zocht gaarne verkeer met meer bejaarde mannen; maar in zijn denkwijs en streven behoorde hij eigenlijk nog tot het jongere geslacht. Zijne hartelijke deelneming was verpand aan alles wat er in de wereld kookte en gloeide. Als hij een man van de wetenschap was geweest, dan zou hij zeker tot diegenen behoord hebben, die doordenken, totdat zij de uiterste grenzen hebben bereikt. Als dichter, placht hij te zeggen, had hij aan een persoonlijken God behoefte, en hij schepte er behagen in als een vrijdenker uit onbeklemde borst instemde met den gemoedelijken groet der Zwaben: grüss Gott!

Voor Auerbach, als auteur, was een teergevoelig en fijn beoordeelaar, zooals hij in Hettner vond, eene ware verkwikking. In dien tijd waren nog slechts de eerste dorpsvertellingen in het licht gekomen. Ik herinner mij zeer wel, dat Hettner ze destijds hooger schatte dan ik. Bij alle bewondering voor de teekening en de lokale kleur, kon ik in die verhalen toch slechts bij uitstek geslaagde genrestukjes zien. Hettner daarentegen bewonderde in die verhalen ook nog een historischen achtergrond; ofschoon hem die in later jaren minder duidelijk begon te worden.

Wat mij betreft, ik heb Auerbach altoos nog hooger geschat als meester in de kunst om mensch onder menschen te wezen dan als meester in de dichtkunst. Ik heb zelden menschen aangetroffen, die zoo goed als hij de kunst verstonden om de vonk des geestes te slaan uit de meest gewone lieden, om het talent, dat bij ieder sluimert, zelfs bij menschen van weinig beteekenis te ontdekken, om aan 't gloeien en vloeien te brengen wat verkild was en stokte, om aan schuchtere bedeesdheid moed en zelfvertrouwen bij te zetten. Het lijdt, mijns

inziens, geen twijfel, dat deze kunst en haar zelfverloochenende beoefening den hechtsten grondslag legt voor het talent, om, als dichter, eene aanschouwelijke voorstelling in woorden te kunnen geven van personen en karakters.

Het behoort tot de goede eigenschappen der Joden, dat zij over het algemeen de bovengenoemde kunst aankweeken en uitoefenen, al brengen zij het ook allen niet zoo ver daarin als Auerbach. Zelfs daar, waar de Joden het volle burgerrecht genieten, waar geen nijd, ruwheid of onverdraagzaamheid hun, tegen de wet in, het leven lastig maakt, zijn zij toch nog menigmaal genoodzaakt, door bekrompen vooroordeel aan den kant der omringende maatschappij, om zich binnen eigen kring te houden. Dit heeft ten gevolge, dat zij zich onderling zooveel te nauwer aaneensluiten, en de voortreffelijksten onder hen, een Gabriël Riesser, een Johan van Deen, een Berthold Auerbach hebben uitgemunt door de vrome en nauwgezette uitoefening van den plicht, om hun minder begaafde stamgenooten te hoeden en te beschutten. Zoo hebben deze mannen, terwijl zij ongodsdienstig waren of daarvoor gehouden werden, den godsdienst beoefend. Daardoor komt het, dat beschaafde Joden menigmaal minder beschaafde stamgenooten, soms bloedverwanten van zeer weinig begaafdheid, in hunnen kring opnemen, waar een kiesche en edelmoedige bejegening bij die minder goed bedeelden geen beschamend gevoel van beschermeling te zijn laat opkomen. Wanneer nu iemand als vriend in joodsche kringen toegang vindt, dan moet hij het zich soms laten welgevallen, dat hij daar lieden aantreft van weinig beteekenis, voor wie hij weinig sympathie kan koesteren, maar uit welke hun meer gezegende bloedverwanten de beste eigenschappen te voorschijn lokken, terwijl zij voor hen het dagelijksch brood in hemelsch manna veranderen.

Het aangename familieleven van Auerbach was voor al zijn vrienden verkwikkend en strekte vooral aan de jongeren onder ons tot uitlokkend voorbeeld.’

Dat uitlokkende voorbeeld vond dan ook spoedig navolging. Het huwelijk van Hettner met Marie von Stockmar werd in April 1848 te Coburg voltrokken. Thans eindigde natuurlijk het samenwonen der beide vrienden. Geen wonder dat Mole-

schott, in zijn eenzaamheid, naar schadeloosstelling begon uit te zien. Deze was spoedig gevonden. Reeds in den zomer van hetzelfde jaar was Moleschott verloofd met Sophia Strecker, een jonge dame, die hij aan het huis van Auerbach had leeren kennen, de dochter van Dr. Strecker te Mainz. Hettner had een ruime woning betrokken, aangenaam gelegen aan het plantsoen. In de zaal had hij de beelden van den Olympischen Zeus en van de Pallas van Velletri laten plaatsen. Toen Hettner eenige jaren later van Heidelberg naar Jena verhuisde, werd zijn huis door Moleschott overgenomen. In de zaal, waar de beelden gestaan hadden, hield Moleschott thans zijn eersten cursus over de physiologie in haren geheelen omvang. ‘In de vriendelijke vertrekken van die woning’, schrijft Moleschott, ‘hebben mijn schoonzuster Lina Strecker en onze vriendin Luïse Seiler, thans de echtgenoot van den kapelmeester Bernhard Scholz, menigmaal wedstrijden gehouden met de nachtegalen. Daar heeft menigmaal Wilhelmina Schröder-Devrient de nachtegalen overtroffen. In die woning werden ons geliefde kinderen geboren; aan Hettner zijn oudste dochter Elizabeth; aan mij mijn zoon Karel en onze onvergetelijke Maria.’

Maar de menschelijke zaken kunnen zelden zeer lang in een toestand van ongestoorden vrede en voorspoed volharden. Het valt, na zulke idyllische tafereelen, bijkans moeielijk om ook nog eenig bericht te geven van de beide volgende jaren te Heidelberg, waarin het geluk der beide vrienden, deels door politieke, deels door andere oorzaken, allengskens gestoord en verduisterd werd. Ten gevolge daarvan verliet Hettner in 1851 Heidelberg niet ongaarne, en vestigde zich te Jena; terwijl Moleschott, na een waarschuwing van het ministerie en den academischen senaat, dat hem het verlof om voorlezingen te houden ontnomen zou worden, als hij nog langer voortging de jeugd door zijn geschriften en zijn onderwijs te bederven, vrijwillig afstand deed van zijn recht om voorlezingen te houden aan een Universiteit, waar de leervrijheid, schoon door de wet gewaarborgd, feitelijk werd opgeheven.

Hettner en Moleschott, die hunne academische werkzaamheid onder zulke gunstige voorteekenen begonnen hadden, moesten allengskens ondervinden, dat het academie-leven, vooral in een provinciestad, zijn schaduwzijde heeft. Men zou meenen, dat de toewijding van zulke groote en algemeene belangen, als weten-

schap en letteren, bij hare beoefenaars en bij al degenen die voor die belangen te waken hebben, alle kleingeestige bekrompenheid, nijdige wangunst, kuipzucht en coterie-geest uit de zielen moest verbannen. Het schijnt echter, dat dit niet altoos het geval is. Laat Moleschott ons verhalen, hoe het in die jaren met de Heidelbergsche universiteit geschapen stond.

‘Er bestond voor Hettner weinig vooruitzicht om van privaat-docent spoedig tot extraordinair, veel minder, tot ordinair hoogleeraar benoemd te worden. Nadat de beweging van 1848 door geweld van wapenen onderdrukt was, heerschte er in de duitsche staten en regeeringskringen wederom een geest van reactie, die zich ook aan de hoogescholen sterk deed gevoelen. Voor de mannen, die toen de teugels van het bewind aan de Heidelbergsche Universiteit in handen hadden, was Hettner veel te vrijzinnig, te universeel, te artistiek. Kunst en wijsbegeerte waren zaken, waar men heel weinig meê op had, die men in 't geheim wantrouwde, waar men gevaar voor maatschappij en staat van vreesde, als zij niet binnen enge grenzen besloten werden gehouden. Hettner maakte zich verdacht door voorlezingen te houden over Spinoza. Kort na Hettner's vertrek werd aan Kuno Fischer, die als privaat-docent was opgetreden met voorlezingen over de geschiedenis der wijsbegeerte, het verlof om te doceeren ontnomen, daar zijn opvatting en voordracht niet in den smaak vielen van de regerende machten.

Er was nog een andere omstandigheid, waardoor jonge privaat-docenten, die naar hoogeren rang streefden, in hun vooruitzichten belemmerd werden. Het was de stelregel van het academisch bestuur om een vacanten leerstoel niet te bezetten door een keus te doen uit de Heidelbergsche privaat-docenten, maar bij voorkeur iemand uit den vreemde te beroepen. De bestuurders der universiteit hadden daarvoor een beweegreden, die hun eigenlijk tot eer strekt, en beoogden met dien maatregel den bloei hunner hoogeschool, ofschoon de bijzondere belangen der jonge docenten er door gekrenkt werden. Zij wenschten namelijk de vorming van kameraadschappen tegen te gaan, waartoe het academie-leven in kleine steden zoo licht aanleiding geeft. Daarenboven bleven de aanwezige jonge krachten, ondanks dien maatregel, toch meestal voor de hoogeschool behouden. Betoonden de privaat-docenten zich voegzaam en in-

schikkelijk, dan kregen zij ter belooning een titel. Jammer maar, dat het loffelijk oogmerk van het academisch bestuur niet altoos bereikt werd. Het was soms verwonderlijk om te zien, hoe spoedig de nieuw aangekomenen door de bestaande coteriën werden opgeslurpt. In die coteriën gaf de middelmatigheid den toon aan en werd iedereen in den ban gedaan, die stout genoeg was om zijn onafhankelijkheid te handhaven.

Bovenal echter was het de weinige belangstelling, die men te Heidelberg voor beeldende kunst koesterde, waardoor Hettner bewogen werd om naar een gunstiger terrein voor zijn werkzaamheid om te zien. Van de schoone kunsten werd enkel de muziek bevoorrecht, en ter eere van de Heidelbergers moet het gezegd worden, dat ernstige liefde voor deze kunst meer dan eens met geringe krachten buitengewone resultaten heeft weten te verkrijgen. Maar hoe verblijdend en verkwikkend voor het hart de muziek ook wezen moge, ieder zal toestemmen dat zij voor de vorming van den geest en de ontwikkeling van het denkvermogen niet met de beeldende kunsten gelijk gesteld kan worden. Geen goede schilderij, geen gipsafgietsel was er in Heidelberg te zien. Een kunstverzameling aan te leggen, daar was geen sprake van, daaraan scheen niemand de minste behoefte te gevoelen. Hoe weinig de tooneelkunst te Heidelberg gold, bleek aan Hettner en mij bij zekere gelegenheid, tot onzen spijt, op het duidelijkst. In het najaar van 1850 kwam Rachel te Mannheim, om de Phedra te spelen. Hettner en ik hadden ons, met onze vrouwen, door aandachtige lezing van Racine's drama, op het spel zoeken voor te bereiden en begaven ons vol verwachting naar de nabij gelegen stad. Ik behoef niet te zeggen, dat onze verwachting overtroffen werd; maar toen wij des avonds terugkeerden, bemerkten wij met verbazing dat het aantal Heidelbergers, die met ons de voorstelling hadden bijgewoond, aan de vingers van één hand afgeteld kon worden.

Hettner was ten volle overtuigd, dat aesthetiek en kunstleer een eigen terrein behooren te hebben; dat zij een ondeelbaar geheel uitmaken, hetgeen niet verbrokkeld en bij andere vakken ingedeeld kan worden. Maar de lieden te Heidelberg, professoren en leeken, dachten daar anders over. Dat geheele kunstvak, meenden zij, kon gevoegelijk aan eenige hoogleeraren in verwante vakken opgedragen worden. Theologie, philolo-

gie, logica, geschiedenis en oudheidkunde konden het, met gemeen overleg, vriendschappelijk onder elkander verdeelen. Hiermee zou aan de academische behoefte in dit opzicht geheel voldaan zijn'.

Toen derhalve aan Hettner in 1850 een leerstoel te Jena in de geschiedenis der letterkunde en der beeldende kunst werd opgedragen, nam hij dat aanbod gretig aan. Hij schreef in die dagen aan zijn vriend Brockhaus: 'Gij verwondert u, dat ik de liefelijke Neckarstad met Jena ga verwisselen? Ik had mij te Heidelberg gevestigd, omdat mij uit mijn studententijd aangename herinneringen aan die universiteit waren bijgebleven. Maar hoezeer ben ik teleurgesteld en hoe geheel anders vertoont Heidelberg zich voor den academie-leeraar als voor den student! Met het gezellig en maatschappelijk leven is het hier deerlijk gesteld. De bekrompenheid gaat hier zoo ver, dat het weinig gescheeld had, of men had mij bevolen mijn voorlezing over Spinoza te staken. Niet ongaarne verwissel ik dus Heidelberg met Jena en Weimar, waar de herinnering aan onze grootste geesten nog levendig is en waar ik in een betere atmosfeer hoop te ademen'.

Die hoop werd vervuld en Hettner heeft later verklaard, dat de vijf jaren, die hij te Jena had doorgebracht, tot de aangenaamste van zijn leven hebben behoord. Te Jena sloot hij vriendschap met Göttling, den philoloog, en met den archeoloog Ludwig Preller, bibliothecaris te Weimar. Met hen beiden maakte hij in 1852 een reis door Griekenland en zag daarmee een dierbaren wensch vervuld, dien hij sedert lang had gekoesterd. In het nabijgelegen Weimar vond Hettner een tooneel, dat onder de leiding van de Beaulieu-Marconnay tot veelvuldig bezoek uitlokte. Concert en opera stonden onder directie van Franz Liszt en Joachim Raff. Ook met deze mannen, inzonderheid met Raff, verkeerde Hettner weldra op den aangenaamsten voet. Als hij desniettemin slechts vijf jaren aan de hoogeschool van Jena verbonden bleef, dan vindt dit zijn verklaring in de omstandigheid, dat zijn professoraat aldaar extra-ordinair en de kans niet groot was om het spoedig met een ordinair verwisseld te zien. Toen hem derhalve de directie over de beide musea voor beeldende kunst te Dresden werd aangeboden, vond hij weinig bezwaar om aan die roeping gehoor te geven, te minder, omdat hij te Dresden niet zeer ver van zijne vrienden te Jena en Weimar gescheiden was.

Hettner was vijf-en-dertig jaar oud, toen hij zich te Dresden vestigde, en hij heeft die standplaats niet weer verlaten. Hij werd medelid van den raad der academie voor beeldende kunst, en spoedig werd hem ook het professoraat in de kunstgeschiedenis opgedragen. In zijn huiselijk leven trof hem, in den eersten zomer te Dresden, een zware slag door het overlijden van Maria von Stockmar. Een tweede gade vond hij eenige jaren later in de dochter van den schilder Grahl, een vriend van Hettner en zijn ambtgenoot aan de Dresdensche academie. Zijn liefde voor Italië is nooit verflauwd en hij liet zelden een zomer voorbijgaan zonder een bezoek van langeren of korteren tijd te Genua of Pisa, Florence of Venetie, Rome of Napels.

Als geleerde en academie-leeraar heeft Hettner zijn brein en zijn pen deels aan de Duitsche letterkunde, deels aan de beeldende kunst gewijd. Misschien zou zijn neiging en aanleg hem wel enkel bij het laatste vak bepaald hebben, als de omstandigheden het hadden veroorloofd. Maar in zijn tijd had de belangstelling in de literatuur allerwege in Duitschland verreweg het overwicht over de belangstelling in beeldende kunst. Als Hettner te Heidelberg of te Jena enkel over kunst had willen spreken, dan had hij zijn toehoorders met de lantaren van Diogenes kunnen zoeken. Hij vereenigde derhalve die beide zaken; een vereeniging, die wegens de innige verwantschap tusschen beide, even natuurlijk als heilzaam en vruchtbaar is. Voor de vorming en ontwikkeling althans van letterkundigen smaak en letterkundig oordeel kan bekendheid met de beeldende kunst, zelfs al kwam er nog bekendheid met de muziek bij, niet anders dan bevorderlijk zijn. Als er van beroemde dichtwerken of van meesterstukken in prozastijl sprake is, dan hoort men menigmaal zeggen, dat deze of gene bladzijde teekenachtig of schilderachtig, die uitdrukking plastisch, die versregel hoogst melodieus, dat koeplet door en door muzikaal is. Nu zou het toch bijzonder merkwaardig zijn, als dat plastische, dat muzikale en dat schilderachtige in de literatuur bij voorkeur opgemerkt, gewaardeerd en genoten werd door lieden, die van plastiek, muziek en schilderkunst weinig of niets verstaan.

Hettners hoofdwerk over letterkunde is de ‘Deutsche Literatur-geschichte des achtzehnten Jahrhunderts.’ Zooals boven gezegd is heeft het verkeer met Schlosser de eerste kiem tot dit werk gelegd, zoodat de eerste beginselen in Heidelberg te zoeken zijn,

ofschoon het werk eerst te Dresden voltooid werd. Het oorspronkelijk plan van Hettner was evenwel zeer beperkt en hij had aanvankelijk slechts een monografie op het oog over den invloed der Fransche encyclopedisten op de ontwikkeling der duitsche literatuur. Ongemerkt echter breidde het plan zich uit. Van de encyclopedisten ging Hettner nog een stap terug naar de engelsche deïsten, hun voorgangers. Na dezen stap terug ging hij nu ook wederom even zooveel verder voorwaarts en trok de geheele duitsche literatuur van de vorige en het begin van deze eeuw binnen zijn bestek. Zoo werd de oorspronkelijke monografie een volledige geschiedenis van de 'Auf klärung', zooals die door haar hoofdorgaan, de literatuur, zich verspreid heeft en allengskens in alle beschaafde kringen is doorgedrongen. Zoo werd de verhandeling een uitgebreid werk in zes deelen; een werk, zoo populair, dat het binnen een tijdperk van nog geen dertig jaar reeds vijfmaal herdrukt is.

Van hoeveel beteekenis Hettner echter ook als geleerde, hoogleeraar en schrijver wezen moge, naar den indruk, uit het werkje van Moleschott ontvangen, komt het mij voor, dat zijn kracht en beteekenis nog veel meer in zijn persoonlijk optreden en zijn onmiddellijke tegenwoordigheid gelegen heeft. Geleerde professoren en goede schrijvers bezit Duitschland in overvloed; maar minder talrijk, naar het schijnt, zijn daar mannen van grondige wetenschap en uitgebreide geleerdheid, die zich niet enkel tegenover huns gelijken en hun vakgenooten, maar ook in gemengde kringen weten te bewegen, en van de ideeën die zij bezitten, iets weten mede te deelen aan lieden, die zich in het maatschappelijk leven op een minder ideaal standpunt bevinden. Hettner was een van de weinigen, die deze kunst verstaan, die ideeën weten te verspreiden zonder te veel uit de hoogte te spreken en toch ook zonder het edele gemeen te maken; die smaak, geest en getemperden gloed genoeg bezitten om belangstellenden te bevredigen, om zelfs onverschilligen te boeien en te verwarmen. Daardoor laat zich het diepe leedwezen verklaren, dat zijn overlijden, op den negen en twintigsten Mei van het vorige jaar, allerwege in Duitschland heeft verwekt.

D.E.W. WOLFF.

Buskruitfabricatie[1].

Het is een bekende anecdote, dat zekere Vorst von Schwarzenberg, bij gelegenheid van een schoolbezoek, onwillekeurig voor een onnoozelen hals werd uitgemaakt. De Schoolmeester - of volgens de hedendaagsche terminologie het Hoofd der School - had namelijk tot de jeugd de vraag gericht, door wien het buskruit uitgevonden was; doch het antwoord wilde niet over de lippen komen. Om de jongens een weinig op den weg te helpen, zeide de onderwijzer: ‘ben je dat nu vergeten? - was het niet een zekere Schw... Schwa.... Schwar....?’

‘De Vorst Von Schwarzenberg’ - riep eensklaps de schooljeugd als om strijd, doch het antwoord was gereed:

‘Hij is een groot en edel heer, die lof verdient uit aller monden; - Maar 't kruit! - neen jongens, dat heeft hij niet uitgevonden.’

En zoo was ‘het Hoofd’ er door zijn hulpvaardigheid ingeloopen; maar vreemd zal het aan enkelen in de ooren klinken, wanneer beweerd wordt, dat hij er evenzeer ware ingeloopen, door eenvoudig op te merken, dat Berthold Schwartz het wonderwerk in het jaar 1354 heeft volbracht. En zoo moet al weder een der illusiën van de geschiedkundige kennis uit onze jeugd in rook verdwijnen.

Intusschen weten wij toch wel, dat het zoo met vele uitvindingen gesteld is; niet aan één persoon, doch aan velen komt meestal de eer der vinding toe. Een eigenschap of een kracht wordt op-

1) Bij de samenstelling van dit overzicht is het leerboek van den kapt. der art. v. Pesch geraadpleegd. Een plattegrond van de fabriek vindt men in *Eigen Haard* 1883, N°. 6.

gemerkt, men past deze toe, en langzamerhand neemt de zaak een vlucht, welke de oorspronkelijke opmerker geenszins had vermoed.

Toen Christophorus Columbus de nieuwe wereld had ontdekt, zou hij nog maar een schraal kaartje van Amerika hebben kunnen uitgeven; hij zette het eerst voet aan wal, en anderen volgden het ontdekte spoor.

Wij zijn dus niet de meening toegedaan van zekeren bewoner der oude wereld, die tegen den wat te sterk bluffenden Yankee antwoordde: ‘och wat! als wij je niet ontdekt hadden, was er van je heele Amerika niets gekomen.’ Van Schwartz kan men evenwel niet zeggen, dat hij als Columbus de *eerste* schreden op den weg der vernieling door gasontploffing heeft gezet.

Reeds in overoude tijden, onder anderen ten tijde van Alexander den Grooten, werden brandbare stoffen in den oorlog toegepast, en van de 7de tot de 13de eeuw speelde het Grieksche vuur daarbij een groote rol; het waren over het algemeen mengsels, waarvan petroleum, zwavel, pek, ook wel naphta, teer, hars enz. de bestanddeelen vormden; zij verwekten alzoo brand, zonder ontploffing te veroorzaken.

De voortdrijvende kracht der gassen werd meer dan vermoedelijk het eerst ontdekt in de Oostersche landen waar salpeter, het hoofdbestanddeel van buskruit, in groote hoeveelheid aangetroffen werd.

De Chineezen bezaten reeds in de 10de eeuw sassen, waarmede vuurpijlen gevuld werden om de snelheid van beweging te vermeerderen; ook de Arabieren en Perzen bedienden zich van salpetermengsels, doch het toen ingenomen standpunt deed de gevaarlijke ontploffing als een nadeel beschouwen; bij de vele recepten voor dergelijke kruitmengsels, werd er naar gestreefd om die hevige uitwerking te veronzijdigen. Slechts bij lichte vuurwerken, voetzoekers en dergelijken, dus op meer beperkte schaal, werd de ontploffing toegelaten.

Wanneer en door wien het eerst projectielen door kruit uit bussen werden voortgedreven, is niet met juistheid bekend; doch meer dan vermoedelijk komt de eer toe aan de Arabieren, die in het begin der 14de eeuw pijlen schoten uit een ijzeren bus (madfa) in lansschachten geplaatst, en waartoe een mengsel van buskruit werd gebruikt, dat vrij wel met de tegenwoordige samenstelling overeenkomt. - In Italië bezigde men in 1326 metalen stukjes

geschut, waaruit ijzeren kogels geschoten werden; in 1338 waren in Frankrijk mede vuurmonden in gebruik; in de Vlaamsche steden en ook in onze gewesten werden ze omstreeks 1346 aangetroffen.

Het zou ons te ver voeren, indien de ontwikkelingsgeschiedenis van het buskruit meer uitvoerig in herinnering werd gebracht; slechts zij aangeteekend, dat achtervolgens langs empirischen weg meer juiste verhoudingen der bestanddeelen en betere bereidingswijzen opgespoord werden, terwijl eerst in lateren tijd de chemische wetenschap hare diensten aanbood, door meer licht te verspreiden over de bij ontbranding ontwikkeld wordende gassen.

In den aanvang was de poedervorm voor het buskruit vrij algemeen in gebruik, en vermoedelijk komt aan Schwartz de eer toe, als door een toeval, de voordeelen van den korrelvorm te hebben ontdekt. Later werden de hoekige korrels, door de bewerking welke den naam van glanzen draagt, meer regelmatig van vorm, om ten slotte te komen tot het grofkorrelige en zoogenaamd keisteen- en prismatisch buskruit, dat oningewijden zeker voor een delicieus stuk chocolade zouden aanzien. De sluimerende krachten van dat, op het oog zoo onschuldige, mengsel, zijn intusschen bij de ramp van Muiden weder op onrustbarende wijze aan den dag gekomen; en al is nu, na eenige weken, de kalmte weder in de gemoederen teruggekeerd, op den 19den Januari bracht de treurmare een verpletterenden indruk teweeg.

En geen wonder, want twaalf arbeidzame mannen werden het slachtoffer van de ramp, niet minder dan twee en twintig werken bergplaatsen werden in meerdere of mindere mate vernield, zoodat van enkelen geen andere sporen overbleven, dan een met water gevuld gat in den grond, de plaats aanwijzende, waar zich eenmaal de fundamenten bevonden. In het nabijgelegen Muiden, zelfs in het veel verder verwijderde Weesp, waren de sporen der verwoesting maar al te duidelijk zichtbaar.

Daags daarna verdrong men zich in spoortrein en stoomtram om de ruïnes van Neêrlands eenige buskruitfabriek te aanschouwen.

Aanvankelijk verkeerde de meerderheid in den waan, dat de zoogenaamde buskruitmolen de *Krijgsman* een militaire fabriek was; doch al spoedig vernam men, dat het een particuliere instelling is, waarover de Heeren *Pronck* en *Bredius* als directeuren gesteld zijn, terwijl verder commissarissen de belangen der aandeelhouders be-

hartigen. Het algemeen toezicht over de bewerking is intusschen opgedragen aan den Kolonel der Artillerie Meursinghe, Inspecteur der Buskruitfabricatie.

Dat toezicht bepaalde zich evenwel tot het beoordeelen der te treffen veiligheidsmaatregelen, waarvan de naleving af en toe door inspectiën werd gecontroleerd; eindelijk door het keuren der voor het Rijk vervaardigde buskruitsoorten.

Na de ramp is evenwel bopaald, dat wanneer op de fabriek gewerkt wordt, zich daar immer een artillerie-officier moet bevinden, zoodat deze thans, nu de werkzaamheden, zooveel zulks mogelijk is, hervat zijn, daarover een voortdurend toezicht uitoefent.

De vraag, of de buskruitfabricatie werkelijk gevaar oplevert, zal, naar veler oordeel, nu de ervaring niet alleen te Muiden maar ook op drie verschillende plaatsen in buitenlandsche fabrieken zoo duidelijk gesproken heeft, geen bevestiging behoeven; toch wordt de ontplofbaarheid in den regel overschat. Wanneer bij voorbeeld buskruitkorrels, voor de analyse, met het mes gespleten worden, ontploffen zij niet; zeer sterke wrijving, of een temperatuur van 172° R. wordt vereischt, om de stof te doen ontbranden.

Maar al mag het buskruit niet op één lijn gesteld worden met stoffen als dynamiet, nitro glycerine en dergelijke, toch vereischt de vervaardiging buitengewone voorzorgen en groote omzichtigheid. Het schijnt daarom niet van belang ontbloot, die fabricatie door het geven van een vluchtig overzicht nader te doen kennen; waardoor tevens de gelegenheid wordt aangeboden, althans eenigermate na te gaan, waar het meeste gevaar dreigt, en wat er gedaan kan worden, om de veiligheid zooveel mogelijk te verzekeren,

De bestanddeelen, waaruit het buskruit bestaat, 75 deelen salpeter, 11-13 deelen zwavel en 14-12 deelen houtskool, worden op drukmolens tot poeder gemalen, welke bewerking natuurlijkerwijze geen gevaar oplevert, daar eerst bij of na de vermenging bedenkelijke verschijnselen te voorschijn kunnen treden.

Tot het mengen worden zoogenaamde mengtrommels gebezigd, waarvan de binnenomtrek met houten latten bezet is. Nadat de bestanddeelen ter juiste verhouding in den trommel uitgestort zijn, wordt deze gedurende 3 à 4 uur om zijn as rondgedraaid, terwijl tinnen kogeltjes, welke zich in het inwendige bevinden, de menging gedurende de beweging bevorderen.

In elken trommel kunnen 50 kilogr. bewerkt worden, terwijl als voorzorgsmaatregel het inwendige gedeelte van de as met hout omkleed is!

Na het mengen wordt het kruit op molens tot koeken geperst; aanvankelijk bezigde men daartoe gewone oliemolens, later stampmolens, om eindelijk te komen tot de thans in gebruik zijnde drukmolens. Daar deze intusschen, wat inrichting en vorm betreft, zeer veel overeenkomst hebben met de algemeen bekende oliemolens, zoo kunnen wij ons van een uitvoerige beschrijving ontslagen rekenen, en zij het voldoende aan te teekenen, dat over een horizontalen ligger van Namensch marmer twee, 4000 kilogr. zware, loopers van hetzelfde materiaal gedurende 3 uur worden rondbewogen, terwijl strijkers met borstels de sas onder de loopers houden.

Met het oog op het gevaarlijke dezer bewerking is voorgeschreven, dat niet meer dan 20 kilogr. tegelijk onder den molen gebracht mag worden, en wanneer men zich stipt hieraan houdt, wordt zeker het gevaar tot een minimum teruggebracht[1)]. Toch behooren in dergelijke molens de ontploffingen niet tot de zeldzaamheden. Dringt bijv. eenig hard voorwerp tusschen de loopers en den ligger, dan behoeft dit juist niet groot te zijn, om buitengewone wrijving te veroorzaken, waardoor de geperst wordende sas ontbranden kan.

Er moet dus toezicht in den molen uitgeoefend worden, ook om de sas aanhoudend te bevochtigen, waartoe één enkel werkman, voorzien van een helm en gezeten in een soort van schilderhuis, aangewezen wordt. Die helm draagt een min of meer onheilspellend karakter, daar hij bestemd is, om het hoofd van den arbeider te beschermen tegen eventueel neêrploffende dakpannen.

Waarom juist voor dakpannen gevreesd wordt, zullen wij trachten nader in het licht te stellen.

Het is een bekend feit, dat naarmate buskruit nauwer ingesloten is, de uitwerking bij de ontbranding heviger wordt. Op dien grond zijn dan ook de kanonnen zoo ingericht, dat de met kruit gevulde kardoezen in de zoogenaamde kamers der kanonnen volkomen opgesloten zijn.

1) Blijkens een vlugschrift van den kapt. *Polvliet*, verschenen terwijl dit opstel reeds ter perse was, werden er in den regel 37.50 kilogr. gemalen; het maximum cijfer schijnt alzoo in den laatsten tijd verhoogd te zijn.

Bij een ongeluk nu, moet men juist in omgekeerden zijn te werk gaan, en de gassen bij het ontbranden zoo spoedig mogelijk een uitweg bezorgen, om de hevigheid der uitwerking te verminderen; het zou dus verkeerd zijn het geheele molenhuis zoo hecht mogelijk te maken, daar het toch ondoenlijk is de vlam bij een ontploffing binnen het gebouw te concentreeren. Op dien grond worden de muren slechts aan de zijden der nevengebouwen stevig gemetseld en overigens het gebouw luchtig van hout opgetrokken. Het gewone verschijnsel nu bij een ontploffing, van hoogstens slechts 20 kilogr. buskruit, is dat het dak wordt vernield, op welken grond men in dergelijke gevallen spreekt van een *panslag*, terwijl het nut van den helm hierdoor tevens voldoende wordt verklaard. De voorzorgsmaatregelen liggen dus voor de hand, te weten: strenge handhaving der maximum bemaling, groote afstand van de molens onderling, luchtig opgetrokken gebouwen.

Nadat het kruit op deze molens tot een koek van ongeveer 1 cM. dikte is samengeperst, wordt het van de liggers losgemaakt, gebroken, en vervolgens in het korrelhuis verder bewerkt.

Op een houten raam, aan de vier hoekpunten ophangende en daardoor gemakkelijk in schuddende beweging te brengen, bevinden zich vier stellen zeven; elke zeef bestaat uit twee boven elkander geplaatste gedeelten.

De bovenste perkamenten zeef, met deksel gesloten, is voorzien van gaten, iets grooter dan de korrelvorm welke het kruit moet aannemen; tinnen kogeltjes komen hoven op den koek te liggen en drijven, bij de sterk schuddende beweging, de sas door de gaatjes als korrels naar de tweede paardenharen zeef, welke slechts stofkruit doorlaat, dat in onderstaande bakken of tonnen opgevangen wordt.

In elk stel worden 5 kilogr. geschud, hetgeen weder voor het geheele raam een hoeveelheid van 20 kilogr. uitmaakt.

De daarop volgende bewerking, het drogen, verdient inzonderheid de aandacht te trekken, omdat juist in een drooghuis de eerste ontploffing te Muiden plaats greep.

Het onheil is evenwel niet in een ouderwetsche vuurdroogstoof, doch in een stoomdroogstoof ontstaan, tusschen welke beide inrichtingen nog al een belangrijk verschil bestaat.

De vuurdroogstoof bestaat uit drie vertrekken: een portaal, ge-

volgd door de eigenlijke droogkamer, waar het buskruit wordt uitgespreid op groote platte bakken die, met zeildoek overtrokken zijn; het derde of stookvertrek is door een muur zonder deuren van de droogkamer gescheiden; in den muur is een ijzeren kachel gemetseld, die inwendig met vuurvasten steen bekleed, en aan de zijde van het droogvertrek door vier omhulsels omgeven is; het spreekt wel van zelf, dat het derde locaal tot het stoken van de kachel bestemd is.

In de stoomdroogstoof wordt daarentegen de warmte geleverd door afgewerkten stoom, die uit de verafgelegen stoommachine door middel van buizen aangevoerd wordt.

Bedenkt men daarbij, dat een al te hooge temperatuur zooveel mogelijk vermeden moet worden, omdat door een te snelle ontwijking der waterdampen de korrels poreus worden, en dus 45°-58°R. als maximum is aangegeven, dan blijkt ook hieruit ‘que le diable n'est pas si noir, qu'on l'a peint.’

Verder wordt het buskruit in trommels rondbewogen, om de korrels door wrijving langs elkander te polijsten, of juister uitgedrukt te glanzen; deze bewerking heeft tweemaal plaats, eerst vóór het drogen, gedurende 5 uren, vervolgens nà het drogen, gedurende 12 uren.

Evenzoo wordt het buskruit tweemalen gesorteerd, door het doen glijden over harpen of hellende ramen, voorzien van zeven van de vereischte mazen, om de te kleine korrels in daartoe bestemde tonnen tc doen wegzakken.

Eindelijk worden de verschillende partijen buskruit dooreengemengd door uitstorting in verschillende trechters, die naar een zelfde afvoerkanaal geleiden, waardoor zorg gedragen wordt, dat elke ton buskruit uit 144 partijen gevuld wordt; de bedoeling dezer bewerking is natuurlijk om het verschil in uitwerking tot een minimum te beperken. Werd bij voorbeeld de eene kardoes geheel gevuld met buskruit van de eene partij, en de tweede kardoes met buskruit van een andere partij, dan waren er eerder verschillen in snelheid van verbranding enz. te vreezen.

Hetgeen wij tot dusver mededeelden had betrekking op het gewone fijnkorrelige buskruit; alzoo blijft ons nog over een oogenblik bij de bereiding van het prismatisch- en keisteen-buskruit stil te staan.

Tot en met het korrelen is de bewerking dezelfde, daarna wordt

het kruit op een door stoom bewogen dubbel werkende pers tot prisma's gevormd, waarin 7 vertikale kanalen tot doorlating van den vnurstraal worden uitgespaard. Bij iederen slag der pers worden 6 prisma's gevormd, waardoor per dag 5600 prisma's, of 224 kilogr. buskruit afgeleverd kunnen worden.

Het drogen vereischt buitengewone voorzorg, en geschiedt aanvankelijk in een zoogenaamd luchtdrooghuis, waar de prisma's op hun kant op rakken geplaatst worden, zoodat de doorstroomende lucht door de kanalen haar weg kan nemen. Na ongeveer 14 dagen alzoo gedroogd te zijn, worden de prisma's nog 8 dagen in de gewone droogstoven gebracht. Het spreekt wel van zelf, dat in het luchtdrooghuis weinig gevaar voor een ontploffing bestaat; daar evenwel de vensters bij gunstig weder geopend worden, bestaat er aanleiding om de gevolgen te vreezen van een elders plaats hebbend onheil; het is dus voor deze huizen, nog meer dan voor eenig ander gebouw, noodig, om ver van de omliggende verwijderd te blijven; te Muiden is dan ook het luchtdrooghuis het meest noordelijk, en zeer afzonderlijk gelegen.

Het keisteen-buskruit wordt onder de hydraulische pers tot koeken geperst, die wat dikte betreft de afmetingen hebben van de te vormen cubussen, vervolgens worden deze door middel van een snijwerktuig van insnijdingen voorzien, die de gelegenheid aanbieden om de cubussen later af te breken: deze zijn dan min of meer onregelmatig, en worden in het glanshuis in trommels rondgedraaid en gepolijst, vervolgens in het luchtdrooghuis, eindelijk in de droogstoof gedroogd.

Na de fabricage vluchtig nagegaan te hebben, kunnen wij thans trachten uit te vorschen, waar het gevaar het meeste dreigt.

Ontegenzeggelijk trekken de molens het eerst de aandacht, maar juist omdat bij deze bewerking ontploffing gevreesd wordt, kan men zich daartegen vrijwaren, ‘un homme averti en vaut deux’. Er worden dan ook de noodige voorzorgsmaatregelen in acht genomen, terwijl langs empirischen weg bepaald is, tot op welken afstand zich de werking van een panslag kan doen gevoelen.

Ook in het harphuis, waar het gereed zijnde buskruit over een hellende zeef gestort wordt, kunnen onheilen gevreesd worden, en eindelijk niet het minste, waar het keisteen-buskruit van insnijdingen wordt voorzien. Alle gevaar te vermijden is dus ondoenlijk;

afschaffing van buskruit zou een radicaal middel zijn; maar niemand denkt aan zulk een uitersten maatregel. Slechts heeft men er tegen te waken, dat eenig onheil verre om zich heen grijpt.

De gewone voorzorgsmaatregelen stippen wij slechts even aan als: het weren van rookvoorwerpen, van ijzeren gereedschap, van messen en dergelijken; - scherp toezicht op het gebruik van sterken drank; - het dragen van vilte pantoffels, zoogenaamde buskruitschoenen; - het uitspreiden van haren kleeden in de verschillende localen; - het zorgvuldig verwijderen van gestort buskruitstof; - het bedekken der wegen met run of turfmolm; - in één woord: het vermijden van alles wat wrijving kan veroorzaken; eindelijk het in gereedheid houden van de noodige bluschmiddelen, enz. enz. Het ligt voor de hand, dat in hoofdzaak gelet moet worden op het in dienst nemen van vertrouwd personeel, en wijders op eene doeltreffende inrichting der fabriek.

Het voortdurend in gevaar verkeeren leidt, volgens veler meening, tot zekere zorgeloosheid, welke tot ernstige rampen aanleiding kan geven. In hoever dit ook het geval mag geweest zijn bij de ontploffing te Muiden is niet na te gaan, daar alle personen, welke daaromtrent inlichting zouden kunnen geven, bij die ramp het leven hebben verloren. Over het algemeen kan evenwel van het personeel op den buskruitmolen *De Krijgsman* eene gunstige getuigenis afgelegd worden.

Hoewel de fabriek Nederland van uitstekend buskruit voorzag en niet behoefde onder te doen voor de *meeste* Europeesche inrichtingen van dien aard, zou het toch van al te groote welwillendheid getuigen, wanneer verklaard werd, dat de Krijgsman *volkomen* volgens de eischen van de hedendaagsche wetenschap ingericht was. In vergelijking met de beroemde fabriek te Luneberg bij Hamburg, welke zeker als model mag gelden, was de Nederlandsche fabriek nog wel voor verbetering vatbaar; doch de inrichting der Hamburger fabriek wordt stipt geheim gehouden, en niemand wordt er toegelaten, dan na eene gelofte van stilzwijgendheid te hebben afgelegd. Op dien grond kunnen wij, hoewel ook Nederlandsche officieren die fabriek bezochten, niet in vergelijkingen treden.

Wenschte men zich in dezelfde richting te bewegen, dan zou het voorbeeld van Rusland gevolgd moeten worden, alwaar aan den eigenaar der Hamburgsche fabriek opgedragen is, om volgens zijne inzichten eene geheel nieuwe fabriek op te richten.

Nu eenmaal het noodlot den ijzeren schepter zoo duchtig heeft gezwaaid, verdient het zeker overweging, om na te gaan of er geen doeltreffende verbeteringen aan te brengen zijn.

Een onbekend, doch belangstellend opmerker heeft gemeend het ei van Columbus gevonden te hebben, door eenvoudig voor te stellen de fabriek naar Schiermonnikoog te verplaatsen. Zooveel is zeker, dat, bij verwezenlijking van dit denkbeeld, Muiden niet meer in de lucht zou kunnen vliegen. Dit is echter niet het eenige doel waarnaar gestreefd moet worden. In tijd van oorlog dient men over het noodige kruit te kunnen beschikken, om den vijand *wel* in de lucht te doen vliegen, en het behoeft geen nader betoog, dat de geregelde aanvoer uit onze noordelijke eilanden verre van verzekerd zou wezen.

De standplaats Muiden, nabij het reduit onzer verdediging, verdient uit dit oogpunt zeker de voorkeur; maar hiermede is nog niet gezegd, dat het goed is, de fabriek op slechts 15 minuten gaans van eene kleine stad te bouwen, in de nabijheid van een straatweg, welke door een stoomtram bereden wordt.

De vraag doet zich voor, of er geen middenweg bewandeld kan worden; daartoe moeten de eischen van een dergelijke fabriek nog eens kort nagegaan worden.

In de eerste plaats verdient een eenzaam oord de voorkeur; verder moet over eene groote uitgestrektheid beschikt worden, ten einde de onderdeelen der fabriek: molens, meng- harp- glans- korrelhuizen, stoommachine enz. zoover mogelijk van elkander verwijderd te kunnen opstellen; eindelijk is beplanting noodzakelijk, om zooveel mogelijk stof te voorkomen, daar zandverstuiving wrijving kan veroorzaken, terwijl dicht hout tevens den luchtdruk bij een ontploffing tegenhoudt.

Zoo als reeds is aangeteekend, kan men zich in een dergelijke fabriek nimmer *volstrekt* beveiligd rekenen tegen eventueel voorkomende onheilen; doch de hoofdzaak is om deze tot een minimum te beperken.

Tevens werd opgemerkt, dat het meeste gevaar dreigt waar gewerkt wordt, het minste in de droogstoven; op dien grond werd dan ook aanvankelijk twijfel gekoesterd, of het wel zoo zeker was, dat de stoomdroogstof het eerste in de lucht vloog, en of niet veeleer in de mede ontplofte korrel- of glanshuizen de oorzaak gezocht moest worden.

De berichten van het personeel der fabriek waren vooral in de eerste dagen zeer verward; maar de mededeeling van één der ooggetuigen heeft toch, als wij wel onderricht zijn, elken twijfel weggenomen.

De man begaf zich juist in de richting van de stoomdroogstoof, om den kruitbaas te zoeken, wien hij iets moest vragen; daar zag hij eensklaps dat gebouw in de lucht vliegen; ijlings keerde hij terug, doch na slechts weinige stappen gedaan te hebben, ontplofte de vuurdroogstoof voor zijne oogen; nog ongedeerd een derde richting inslaande, zag hij de glanshuizen volgen, waardoor hij, met brandwonden overdekt, in een sloot geworpen werd. Hier werd hij bewusteloos aangetroffen, doch men mocht de voldoening smaken, dezen getuige, die zich als het ware midden tusschen de ontploffingen had bevonden, aan het leven terug te geven, en zijne verklaringen namen natuurlijke allen twijfel weg omtrent de vraag welk gebouw het eerst in de lucht was gevlogen.

Wat er in de stoomdroogstoof is voorgevallen, kan bezwaarlijk nagegaan worden; van de drie aldaar aanwezige arbeiders zijn zelfs geen herkenbare overblijfselen teruggevonden; men kan zich in gissingen verdiepen, maar een stellig antwoord is niet te bekomen. Er kan bijv. een bak met buskruit op den grond gevallen zijn; de wrijving der vilte schoenen over den houten vloer kan, even als bij het wrijven over kattenvellen, een electrische vonk opgewekt hebben; een vonk van den stoomtram kan door de toevallig geopend wordende deur naar binnen zijn gedrongen; men kan bij vergissing buskruitso orten die niet voor het rijk bestemd zijn, en bijv. chloraten bevatten, verwarmd hebben tot een temperatuur, welke voor gewoon buskruit geen bezwaar oplevert, doch wel voor dergelijke mengsels; men kan verzuimd hebben het buskruit te laten bekoelen, alvorens de bakken te ledigen; er kan een vreemd bestanddeel tusschen de korrels gekomen zijn, dat bij verhoogde temperatuur ontbrandt.

Zonder twijfel zal elk dezer veronderstellingen door vele lezers met een ‘hoe is 't mogelijk!’ begroet worden; en die uitdrukking nemen wij gaarne over, maar doen er tevens bij opmerken, dat deze oorzaken, de een voor, de andere na, als onwaarschijnlijk moeten worden beschouwd. Intusschen springt een buskruitfabriek zelden door een ‘waarschijnlijkheid’ in de lucht, doch alleen wanneer de een of andere abnormaliteit met een noodlottig toeval samentreft.

Het denkbeeld dat een vonk van den stoomtram het onheil te weeg zou hebben gebracht, is zeker wel het minst aannemelijk, daar de afstand van den straatweg tot de droogstoof circa 140 M. bedraagt; dan zou er eerder gedacht moeten worden aan een vonk van de slechts 90 M. verwijderde stoommachine, waar evenwel tegenover staat, dat de daarbij behoorende schoorsteen met opzet buiten het machinegebouw is geplaatst, om een langen rookgang te verkrijgen, als waarborg tegen het uitwerpen van nog gloeiende verbrandingsproducten.

Hoe men de zaak ook bepeinst, steeds blijft men zich op het gebied der gewaagde gissingen bewegen; maar toch mag één opmerking niet weerhouden worden, en wel deze, dat, zijn de ontploffingen het meest te verwachten ter plaatse waar gewerkt wordt, de gevolgen het hevigst zijn ter plaatse, waar zich een groote hoeveelheid buskruit bevindt, hetgeen het geval is in de droogstoven, waar veelal 1500 kilogr. te gelijk gedroogd wordt, en in de groo te buskruitmagazijnen, die tot 300.000 kilogr. kunnen bevatten.

Die droogstoven nu zijn ongeveer 75 M. en de magazijnen 375 M. van het centrum der fabriek verwijderd, en nu komt het ons voor, dat de opgedane ondervinding aanleiding moet geven, om die afstanden als te kort te beschouwen.

Wel is waar zijn er van de zuidelijke van het drooghuis op dien afstand geplaatste molens en verdere gebouwen, enkele niet in de lucht gevlogen, doch slechts gedeeltelijk vernield; maar de noordelijke op 100 M. afstand gelegen werkplaatsen zijn *wel* gevolgd.

Zoo ook zijn de groote kruitmagazijnen gespaard gebleven; doch het 3 kilometer afgelegen Weesp heeft wel degelijk schade geleden, en deze omstandigheid geeft zeker stof tot nadenken

De magazijnen geheel van de fabriek te scheiden, gaat niet aan, omdat daarvan het gevolg zou wezen, dat te veel kruit in de werkplaatsen blijft; de gelegenheid moet alzoo bestaan, om het afgewerkte zoo spoedig mogelijk op te bergen.

In hoever het mogelijk is, om de veiligheid te vermeerderen, is een quaestie, die door deskundigen opgelost zal moeten worden; als zoodanig kunnen, noch mogen wij ons opwerpen. Het doel, waarmede wij de pen opvatten, was intusschen van tweeledigen aard.

Nadat zulk een ongeluk heeft plaats gehad, meenen velen de wijsheid in pacht te hebben, en dit en dat als zoovele onvergeefelijke fouten te moeten afkeuren. Daartegen zij gewaarschuwd. Een

nauwgezet onderzoek zal ongetwijfeld aan den dag brengen, dat zeer zeker naar de noodige veiligheid is gestreefd, al is gebleken, dat de voorzorgsmaatregelen in sommige omstandigheden onvoldoende zijn.

Maar niet minder dient gewaarschuwd tegen een zeker optimisme, dat belet, om over te gaan tot het treffen van meer afdoende maatregelen, uit vrees dat daarin de stilzwijgende erkenning zal worden gezien, dat men tot heden faalde.

Met kalmte en ernst dient het blijkbaar onopgeloste vraagstuk overwogen te worden, ter beantwoording van de vraag, of de fabriek te Muiden gevestigd kan blijven, en zoo ja, wat er gedaan kan worden om den onderlingen afstand der meest gevaarlijke gebouwen te vermeerderen,

De ideale standplaats voor een buskruitfabriek ware zeker: een uitgestrekt houtrijk, heuvelachtig, eenzaam terrein, waar gelegenheid is, om de meest gevaarlijke werkplaatsen door verhevenheden, heuvels, duinen enz. van elkander gescheiden te houden. Biedt de natuur die gelegenheid niet aan, dan kieze men wat daar het meest nabij komt, en trachte door kunstmiddelen goed te maken, wat ter bereiking van het ideaal ontbreekt.

Het ideaal! Men huivert bijna om dit woord neêr te schrijven, waar sprake is van de bereiding eener zelfstandigheid, bestemd om dood en vernieling te verspreiden.

Het menschelijk vernuft slaagt helaas dikwijls het best in het uitvinden en volmaken van hetgeen als *kwaad* - zij het dan ook als onvermijdelijk kwaad - beschouwd moet worden. Wij kunnen tegen den stroom niet op. Het zij zoo. Maar laat die droeve overtuiging ons een prikkel zijn om tevens met dubbelen ernst te arbeiden aan het tot stand brengen van datgene, wat wij als *goed* hebben leeren kennen. Laat ons elkander daartoe opwekken, daarin steunen, en niet ophouden een hooger ideaal na te streven, dan dat hetwelk men door het vervaardigen van buskruit tracht te bereiken.

F.H. BOOGAARD.

Algemeene maatregelen van inwendig bestuur.

J.H.J. Quarles van Ufford, *Academisch Proefschrift: Algemeene maatregelen van inwendig bestuur*.

Op de algemeene maatregelen van inwendig bestuur is in de laatste jaren herhaalde malen de aandacht van het rechtsgeleerd publiek gevestigd. In de Koninklijke Academie van Wetenschappen hield men zich tweemaal daarmede bezig[1)], de Hooge Raad velde daarover eenige opzienbarende arresten en er verschenen ettelijke verhandelingen. De schrijver van bovengenoemd proefschrift spreekt zelfs van ‘een heirleger strijdschriften, een waar camelorum onus.’ Zoo erg is het nog niet; de kameelen, die alles te dragen kregen, wat over de algemeene maatregelen bij ons geschreven is, zouden van den last niet veel bemerken. Dat het onderwerp nog niet uitgeput was, heeft de heer Quarles bewezen. Is al het standpunt, dat hij inneemt, in hoofdzaak hetzelfde, wat anderen reeds vóór hem innamen, hij leverde omtrent verschillende punten nieuwe beschouwingen en gaf omtrent hetgeen in ons positief recht ten aanzien der algemeene maatregelen verhandeld en vastgesteld is een zeer goed en nuttig verslag.

De Heer Quarles is van gevoelen, dat noch in de grondwet, noch in eenige andere wet eene stellige bepaling wordt gevonden waaruit is af te leiden, wat de aard van eene wet is, maar tevens dat de grondwet aan het woord *wet* een zeer bepaalde b eteekenis hecht. Aan de wetenschap komt het toe die beteekenis op te sporen. De

1) Zie Verslagen en Mededeelingen der K. Academie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde, 2e Reeks, VIII en IX.

wetenschap verklaart bij monde van den heer Quarles: ‘wet is elk algemeen bindend rechtsvoorschrift.’ Art. 104 der grondwet draagt de wetgevende macht, d.i. dus de macht tot het geven van alle algemeen bindende rechtsvoorschriften, op aan Koning en Kamers en hieruit volgt van zelf, dat de Koning niet bevoegd is zonder medewerking van de Staten Generaal bij algemeenen maatregel verplichtingen aan de ingezetenen op te leggen.

De volgende bladzijden bevatten in verband met deze leer eenige beschouwingen over de algemeene maatregelen van inwendig bestuur in ons staatsrecht.

I.

Men ziet gereedelijk dat de wetenschappelijke bepaling van het wetsbegrip voor de leer van Mr. Quarles hoofdzaak is.

Moest men hem gelooven, dan is zijne definitie slechts herhaling van ‘hetgeen alle rechtsgeleerden en staatslieden ook in ons land’ geleerd hebben. Hij geeft om dit te staven eenige voorbeelden. G.K. van Hogendorp heeft de sanctie, dat is de strafbedreiging een karaktertrek der wet genoemd. Dit is intusschen niet afdoende, want Hogendorp zeide niet: geen rechtsvoorschrift, maar alleen geen strafbedreiging dan in de wet. Modestinus verklaarde: legis virtus est imperare, vetare, permittere, punire. Dit citaat is eveneens misplaatst, want Modestinus wist niets van de tegenstelling tusschen wet en verordening en de aangehaalde woorden zeggen alleen, dat een wet bindende kracht heeft. Verder haalt onze schrijver de Bosch Kemper aan en deze aanhaling is van meer belang. Volgens dezen geleerde is de wet ‘het algemeen voorschrift, waaruit rechten en verplichtingen worden geboren.’ Intusschen hoe groot Kemper's gezag zij, het schijnt niet groot genoeg om te verbieden, dat men naar de gronden der definitie vrage. Die gronden vond ik bij den heer Quarles niet opgegeven. Waar hij zijn onderwerp uit algemeen staatsrechtelijk standpunt behandelt, vindt men wel de definitie vermeld[1)], doch hij beproeft ook daar

1) bd. 14: ‘Wet wil in algemeen wetenschappelijkeu, materieelen zin zeggen: elk bindend rechtsvoorschrift, in tegenstelling eensdeels van 't gewoonterecht, anderdeels van de enkele er op gebaseerde rechtshandelingen; in dezen zin vallen ook provinciale of gemeentelijke verordeningen en a fortiori algemeene verordeningen er onder.’

niet hare juistheid aan te toonen. Hij geeft alleen eenige citaten uit v. Mohl, v. Stein, de Bosch Kemper, Bluntschli, Zachariä, citaten die voor het meerendeel met zijne definitie niet zijn overeen te brengen, maar redenen waarom *elk* bindend rechtsvoorschrift eene wet zou zijn, geeft hij niet. Dit wekt te meer verwondering na hetgeen professor Tellegen in zijne hoogst belangrijke verhandeling over de algemeene maatregelen, juist ten aanzien van de Bosch Kemper's beroep op het begrip van wet, gezegd heeft. Hij toonde toch aan, dat de meening van de Bosch Kemper niet is eene communis doctorum opinio; dat verschillende schrijvers van naam een andere leer verkondigen. Ook begrijp ik niet, waarom onze schrijver niet vermeldt, dat hij zijne definitie ontleende aan het belangrijke werk van Laband over het Duitsche staatsrecht; Laband zegt dat wet in materieelen zin is ‘die rechtsverbindliche Anordnung eines Rechtssatzes’. Waar Mr. Quarles over de trias politica spreekt, haalt hij Laband wel aan; hij had hetzelfde hier behooren te doen. Labands bepaling is veel ruimer dan die van de Bosch Kemper; zij omvat niet alleen de voorschriften, welke voor de ingezetenen rechten en verplichtingen doen geboren worden, maar ook allerlei algemeene regelingen van administratieven aard. Naar Laband kan wat oorspronkelijk een administratieve maatregel was door wettelijke bekrachtiging bestanddeel der ‘öffentlichen Rechtsordnung’ worden. ‘Das Recht’, zegt hij, ‘ist nur der Niederschlang und die Fixirung der vorangegangenen Entwickelung.’ Volgens hem *maakt* dus de opneming in eene wet in vele gevallen een voorschrift tot rechtsvoorschrift.

De heer Quarles gebruikt, gelijk ik zeide, zijne definitie tot grondslag voor zijn stelsel zonder hare juistheid aan te toonen. Dit zou geoorloofd zijn indien men hier met een axioma te doen had, doch dit is, zooals reeds blijkt uit de verhandeling van professor Tellegen, het geval niet. Indien men nagaat, wat in het algemeen de beteekenis van het woord *wet* is, dan vindt men, dunkt mij, dat het een algemeenen regel aanduidt. Zoo spreekt men van de wet der zwaartekracht, van de wet van het behoud van arbeidsvermogen, van de wet van vraag en aanbod. Aangezien nu staats-wetten zich steeds bewegen op het gebied van het publiek of privaat recht, zoo is inderdaad eene bepaling, die de wet kenschetst als houdende rechtsregelen[1)], volkomen juist.

1) Von Gerber, Grundzüge des Deutschen Staatsrechts zegt. ‘Im Vorstehenden bin ich von der früher in Deutschland ganz allgemein angenommenen Ansicht ausgegangen dass die gesetzgebende Thätigkeit der Staatsgewalt ihre besondere materielle Voraussetzungen habe nämlich den Zweck abstracte und in den Regel Normen von gewisser Dauer und Allgemeinheit, also Rechtssätze, festzustellen.’

Voor zoover dus Laband en Mr. Quarles willen zeggen, dat wettelijke regelingen rechtsvoorschriften zijn, heb ik geen bezwaar te opperen. Doch zij gaan verder; zij bedoelen ook te zeggen, dat de regeling van hetgeen a priori tot de rechtsfeer behoort, de regeling van rechten en verplichtingen van ingezetenen tegenover den staat, naar de materieele beteekenis van het woord eene wet is. Dit is geheel iets anders. Eene wet is op staatsrechtelijk gebied wel rechtsregeling, maar daarom is nog niet elke rechtsregeling eene wet. Integendeel naar de grammaticale beteekenis kunnen de woorden *verordening* en *algemeene maatregel van inwendig bestuur* evenzeer eene rechtsregeling aanduiden, want hier geldt het evenzeer een algemeene regeling die zich beweegt op het gebied van het publieke recht.

Maar de heer Quarles geeft zijne definitie niet als een grammaticale, maar als een wetenschappelijke. De wetenschap treedt bij hem op als deus ex machina, die met de wonderkracht eener definitie de moeilijkheden, aan de onderscheiding tusschen wetgevende en uitvoerende macht verbonden, doet verdwijnen. Indien nu die wetenschap een absoluut, abstract karakter bezat, indien zij te werk ging op de wijze van Hobbes en Spinoza, dan zou deze poging om vragen van praktisch staatsrecht door middel van eene definitie te beslissen niet bevreemden. Maar de constitutioneele staatsleer is geen abstracte leer, zij is veeleer rechtskundige constructie, op gegeven toestanden gegrond. Het komt er voor haar op aan de feiten, die zij vindt, tot een systeem te ordenen en door middel van een aldus verkregen stelsel op de praktijk invloed te oefenen. De poging om de vraag welke bevoegdheid de wetgevende macht bezit te beslissen door eene bepaling van het begrip van wet schijnt mij daarom met de methode van het constitutioneele staatsrecht in lijnrechten strijd. Laband gaat dan ook zoo ver niet. Hij stelt zijne definitie ook voorop zonder ze te bewijzen, doch hij trekt daaruit voor het positieve recht geene ge-

volgen[1]. De bepaling beteekent bij hem niet meer dan dit: dat, waar *hij* het woord wet in materieelen zin gebruikt, een rechtsvoorschrift bedoeld is. Hij doet integendeel uitkomen, dat de trias politica leidde tot een zuiver formeel gebruik der woorden wet en verordening. Alles wat de Koning alleen doet, is uitvoering; alles wat hij doet met medewerking van het parlement, is wetgeving. Uit de leer van de scheiding der machten, die ook in onze grondwet is aangenomen, vloeit dus geenszins voort, dat de Koning onbevoegd zou zijn rechtsvoorschriften te geven.

Ik meen alzoo, dat de definitie van mr. Quarles alleen dan zou kunnen worden aangenomen, indien men aantoonde, dat zij voortvloeide uit ons positief staatsrecht. Er dient bewezen te worden, dat de juridische constructie van onze staatsinrichting leidt tot de stelling, dat voor het uitvaardigen van rechtsvoorschriften de medewerking van het parlement noodig is.

Voordat ik dit nader bespreek, een kort woord over de vraag of in elk geval eene bepaling van het wetsbegrip, welke dan ook, gemist kan worden. In de discussie, naar aanleiding van mr. Tellegen's verhandeling in de Koninklijke academie van wetenschappen gevoerd, zeide Professor Buijs: ‘als naar ons staatsrecht de Koning zelfstandig handelend, juist dezelfde macht konde uitoefenen als de Koning met de volksvertegenwoordiging gezamenlijk, zoodat de kwestie van bevoegdheid zich eigenlijk oploste in de vraag: wie het eerst met zijne regeling gereed is, de Koning of de wetgever, dan zou men moeten erkennen, dat het met het organiseerend vermogen van onzen grondwetgever al zeer treurig gesteld is.’ Ik meen te mogen vragen, of de quaestie aldus wel juist gesteld is, of er naar onze grondwet van gelijkstelling der bevoegdheid van den wetgever en van den Koning wel sprake kan zijn? Ik geloof het niet. De grondwet heeft voor vele regelingen, o.a. voor die van privaat en strafrecht, wetten gevorderd[2], en op dit gebied is na-

1) Bl. 10: Da nnr diejenige Anordnung eines Rechtssatzes ein Gesetz ist, welche rechtsverbindlich ist, so ergiebt sich, dasz Gesetze nur derjenige erlassen kann, welcher befugt ist die Rechtsordnung zu regeln und die Befolgung eines Rechtssatzes anzubefehlen. Die Frage wem diese Befugnisz zusteht beantwortet sich nach dem jeweiligen Verfassungszustande.

2) Daarom kan b.v. geen onderwerp van burgerlijk recht zonder goedkeuring bij de wet door een tractaat worden geregeld, ouverschillig of ten aanzien van dit onderwerp reeds eene wet bestaat of niet. Terecht zeide de staatseommissie van 17 Maart 1848: Er is strijd van wetgevende bevoegdheid zoodra de Koning bij tractaat een verbintenis kan opleggen, die anders niet dan door eene wet zou kunnen worden opgelegd.

tuurlijk alleen de wetgevende macht tot regeling bevoegd. De grondwet heeft zelve regeling door den Koning op zeer vele punten, ook van administratieven aard, onmogelijk gemaakt.

Evenmin kan men zich naar mijn inzien voor de noodzakelijkheid der aanneming van het een of ander wetsbegrip beroepen op art. 104 der grondwet. Indien hier het woord wet in zuiver formeelen zin wordt gebruikt, dan staat er alleen, dat de macht van Koning en Staten Generaal om besluiten te nemen wordt uitgeoefend door Koning en Staten-Generaal, zeide mr. A.A. de Pinto; dat de grondwet zoodanige tautologie gewild heeft, kan hij niet aannemen, en hij meent dus, dat het woord *wet* hier in materieelen zin is gebruikt. Dit schijnt mij niet afdoende; indien ik zeg: de mensch is een tweebeenig vederloos dier, kunt gij mij antwoorden: dit beteekent niets, want aangezien werkelijk de mensch een tweebeenig vederloos dier is, heeft uw gezegde heel veel van een tautologie. Ik kan dan hernemen: het is mogelijk, maar ik wilde niet meer zeggen dan ik gezegd heb. Zoo zegt de grondwet ook niet anders dan: wetten zijn de besluiten van Koning en Staten-Generaal gezamenlijk, of letterlijk: de wetgevende macht wordt uitgeoefend door den Koning en de Staten-Generaal gezamenlijk. De geschiedenis bevestigt deze mijns inziens zeer eenvoudige uitlegging ten volle. ‘Thorbecke zag in die opneming (van art. 105 der grondwet van 1815) niet anders dan het herstel van een verzuim door den grondwetgever (van 1814) gepleegd, die in gebreke was gebleven regtstreeks te zeggen, door wie de wet gegeven werd. Eene opvatting, die door de Aanteekeningen van Van Maanen bevestigd wordt. Dotrenge zeide in de zitting van 9 Mei 1815, dat in art. 46 der grondwet (van 1814) niet duidelijk genoeg was uitgedrukt dat de Vorst alleen geene wetten kan maken en dit, zeide hij, was toch de zin. Van deze opmerking was het gevolg, dat dit punt naar de Commissie van Redactie verwezen werd en dat in de zitting van 22 Mei dit verzuim hersteld werd.’[1)]

Art. 104 der grondwet wil dus niet eene macht van bepaalden inhoud aan Koning en Kamers toekennen, maar alleen zeggen, dat zij de wetten maken, evenals de Fransche nationale vergadering op 9 November 1789 besloot, ‘que tous ses décrets, qui seraient revêtus

1) Zoo de verhandeling van professor Tellegen.

de la sanction royale portassent indistinctement le nom et l'intitulé de lois.' Met de meening, dat dit artikel de aanneming van een materieel wetsbegrip noodzakelijk zou maken, kan ik mij dus niet vereenigen. Maar al ware dit juist, daarmede zou nog niet beslist zijn dat de definitie van Mr. Quarles juist is. Zoolang men daarvoor geene gronden aanvoert, kan men zich mijns inziens houden aan de gewone beteekenis van het woord wet en zeggen dat eene wet is een rechtsregeling, doch dat niet elke rechtsregeling eene wet is[1)].

Intusschen mag eene poging om te verklaren, waarom de definitie de instemming van verschillende bekwame deskundigen verkregen heeft, hier niet ontbreken. Ik geloof, dat die verklaring te vinden is in hetgeen professor Opzoomer omtrent onze quaestie in de Academie van Wetenschappen betoogd heeft. Hij wees op het feit, dat zich sedert 1815 meer en meer de neiging vertoont om voor allerlei zaken medewerking van het parlement te eischen en de reglementeerende macht der kroon aan banden te leggen, dat die geest zich uit in de grondwet van 1848 en dat zelfstandige Koninklijke besluiten in de praktijk niet dikwijls meer voorkomen. Voeg nu hierbij, ten eerste, dat het gronddenkbeeld van het constitutioneele stelsel bestaat in bescherming der individueele rechten door de volksvertegenwoordiging, ten tweede, dat toekenning van reglementeerende macht aan den Koning, vooral in abstracto, gevaarlijk schijnt, omdat zij moeilijk op nauwkeurige wijze is te begrenzen, en men heeft, dunkt mij, de verklaring, waarom de definitie van het wetsbegrip zooveel ingang heeft kunnen vinden. Professor Opzoomer wilde naar het schijnt de beperkte opvatting van 's Konings macht door zijn beroep op den geest van 1848 niet alleen verklaren, maar ook rechtvaardigen. Maar al ligt het in den geest des tijds om voor elke rechtsregeling eene wet te eischen, dit bewijst in elk geval toch niet dat rechtsregeling bij Koninklijk besluit ongrondwettig zou zijn. De geest des tijds moge een wegwijzer zijn voor de praktijk, hij kan dit m.i. niet zijn voor de uitlegging der grondwet.

Voordat ik over die uitlegging spreek, moet ik nog de aandacht vestigen op een gewichtig bezwaar, dat aan de leer van Mr. Quar-

1) Wetten, die geen algemeene regeling bevatten, zijn dus, naar mijn inzien, in waarheid slechts wetten in formeelen zin.

les verbonden is. Indien verplichtingen slechts bij wet kunnen worden opgelegd, dan is opdracht van regeling door den wetgever aan de uitvoerende macht delegatie van wetgevende macht. Zoodanige delegatie is onverdedigbaar. Waar de grondwet aan een zeker gezag eene bepaalde bevoegdheid opdraagt, kan dat gezag zich aan de uitoefening niet onttrekken door die aan een ander gezag op te dragen. Laat ons zien, wat mr. Quarles omtrent deze quaestie leert. ‘Dat eene wet,’ zegt hij, ‘die den Koning wetgevende macht opdroeg ongrondwettig zou zijn, lijdt geen twijfel.’ Doch onmiddellijk daarop volgt: ‘Eene andere (?) vraag is of de grondwet zelve niet delegatie van wetgeving aan den Koning kent en erkent. Het staat vast, dat de Koning ook in sommige gevallen wetgeving in materieelen zin uitoefent door zijn recht van dispensatie, maar evenmin kan het ontkend worden, dat ons geheele recht steunt op het beginsel, dat de wet bevoegd is de regeling van ondergeschikte zaken aan 't Koninklijk besluit over te laten en op te dragen.’

Hoe het mogelijk is eerst iets ongrondwettig te noemen en daarop te doen volgen dat ons staatsrecht die ongrondwettigheid - althans in ondergeschikte zaken - wil moet ik verklaren niet te vatten. Men ziet intusschen hoe dicht de heer Quarles de leer nadert, die hij veroordeelt. Inderdaad ons geheele staatsrecht wil, dat regeling van ondergeschikte zaken aan den Koning kunne worden overgelaten. Maar waarom voor zoodanig overlaten eene wet noodig zou zijn, blijkt in het geheel niet. Wat den Koning is overgelaten, kan hij, dunkt mij, doen, zonder dat dit nader bij de wet wordt aangeduid. Van dit standpunt is er intusschen geen bezwaar om in de wet te zeggen, dat eene zekere regeling bij Koninklijk besluit zal geschieden, waar die wet een onderwerp regelt, dat ook zonder medewerking der Staten-Generaal bij besluit geregeld had kunnen worden. De wet kan natuurlijk hare inmenging binnen zekere grenzen beperken. Over*dracht* van bevoegdheid is daarentegen in strijd met gezonde beginselen van staatsrecht. Van over*laten* van zekere regeling aan den Koning kan echter geen sprake zijn, indien de grondwet zegt dat het onderwerp bij de *wet* geregeld zal worden. Daar zou regeling bij besluit alleen gevolg kunnen zijn van overdracht van bevoegdheid. Met mr. A.A. de Pinto houd ik dus art. 3 der spoorwegwet voor ongrondwettig, want dat artikel betreft een onderwerp van burgerlijk recht.

II.

Ik betoogde, dat eene bepaling van het wetsbegrip ons niet helpen kan om de vraag of de Koning bevoegd is tot het geven van rechtsvoorschriften te beslissen. Het zij mij veroorloofd thans, op het voetspoor van professor Tellegen, uiteen te zetten, waarom die vraag naar mijn inzien bevestigend moet beantwoord worden.

1°. Hetgeen deze schrijver mededeelt uit de verhandelingen der Commissie voor de grondwet van 1815 bewijst, dat men toen den Koning ‘pouvoir réglementaire’ toekende; men beperkte die macht door geen enkele bepaling.

2°. Men stelde in de grondwet de algemeene maatregelen van inwendig bestuur op gelijke lijn met wetten en beval dat omtrent beiden de Raad van State zou worden gehoord.

3°. Men sprak in art. 72 van de algemeene maatregelen *van den Staat* en *van deszelfs bezittingen in andere werelddeelen*. Het is niet twijfelachtig of de Koning kan voor onze kolonien bij besluit rechtsvoorschriften geven en onder de algemeene maatregelen *van den Staat* zijn dus ook zoodanige begrepen.

4°. In 1848 maakte men een nieuwe bepaling omtrent de afkondiging der algemeene maatregelen. Zoodanige bepaling ware inde grondwet zeker misplaatst, wanneer hier alleen van zuiver administratieve bepalingen en niet van rechtsvoorschriften sprake ware geweest.

5°. Bij de herziening van 1848 werden overigens eenige vragen gedaan over den aard der algemeene maatregelen. De verklaringen der Regeering daaromtrent - het schijnt na al wat reeds gezegd is niet noodig hierover uit te weiden - zijn met elkaar in strijd en werden blijkbaar meer gegeven om lastige vragers tevreden te stellen dan om de zaak zelve op te helderen. De eenige nieuwe bepaling, die voor ons onderwerp van belang is, vindt men in art. 54: ‘de uitvoerende magt berust bij den Koning’. Dit artikel is een tegenhanger van art. 104. Men had in de grondwet reeds iets over de wetgevende macht, nevens ettelijke bepalingen omtrent de rechterlijke. Nu miste men toch de uitvoerende. Ook dat deel der trias had recht op een artikel. Het gold hier, zooals de Regeering zeide, ‘een beginsel van te hoog gewicht, dan dat de grondwet, die het overal huldigde, het niet uitdrukkelijk zoude vermelden’. Hier hebben wij dus zeker niet te maken met den ‘geest’ van professor Opzoomer, die versterking van den invloed

der volksvertegenwoordiging bedoelt. Integendeel, het artikel bedoelde een reeds bestaande macht uitdrukkelijk te bevestigen.

6°. Groot gewicht hecht ik voor mij verder aan de opvatting, die de wetgever en de Regeering ten aanzien van de algemeene maatregelen voortdurend gehuldigd hebben. Ons wettelijk recht rust vooral op de stelling, dat de Koning rechtsvoorschriften kan geven. De wet op de ministerieele verantwoordelijkheid stelt wetten en algemeene maatregelen op ééne lijn; de provinciale en gemeentewet verkondigen den voorrang der algemeene maatregelen boven provinciale en plaatselijke verordeningen. In art. 625 van het burgerlijk Wetboek zijn onder openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige macht die daartoe volgens de grondwet de bevoegdheid heeft, in de eerste plaats algemeene maatregelen van inwendig bestuur bedoeld[1]. De wet van 6 Maart 1818 onderstelt dezelfde bevoegdheid. Professor Tellegen en Mr. Quarles deelen dit laatste gevoelen. Dat, gelijk de Hooge Raad in zijn arrest van 13 Januari 1879 beweerde, die wet alleen kan worden opgevat in dien zin, dat zij ‘voor al de gevallen waarin eene wet aan den Koning de bevoegdheid verleent om de daarbij aangewezen bepalingen te maken, aan de overtreding dier bepalingen eens voor al de in het artikel genoemde straffen verbindt,’ is een geheel ongemotiveerde petitio principii. De stelling is ook onaannemelijk, want moest steeds bij bijzondere wet de bevoegdheid om maatregelen te nemen aan den Koning worden toegekend, die wet zou evenzeer de strafbepaling kunnen bevatten. De wet van 1818 ware dan volmaakt overbodig. De reden, die tot die wet leidde, is duidelijk genoeg. De Koning kon wel algemeene maatregelen van inwendig bestuur uitvaardigen, doch hij kon geen straffen bedreigen, of liever de rechter kon geen straf uitspreken zonder aanhaling der *wet*, waarin zij bedreigd werd. Ware de rechter niet aldus gebonden geweest, dan zou de wet van 1818 mijns inziens niet noodig zijn geweest. Wel kan natuurlijk een poenale straf volgens art. 146 der grondwet alleen bij de wet gesteld worden, maar hier bevinden wij ons niet op het gebied van het eigenlijke strafrecht. De politie-straf is niet meer dan een administratieve maatregel en indien eenmaal de Koning bevoegd is verplichtingen op te leggen, kan hem in beginsel de bevoegdheid

1) Zie Handelingen Tweede Kamer 1823/24. I bd. 164 en B bd. 345, en 1824/25 B bd. 406.

niet ontzegd worden om door bedreiging van straf gehoorzaamheid af te dwingen. De politiestraf staat, meen ik, in karakter gelijk met de maatregelen, die elk politiegezag kan nemen om hetgeen in strijd met hare bevelen geschiedt te verhinderen, een beginsel, waarvan art. 180 der gemeentewet het uitvloeisel is[1]. Intusschen de Code Pénal en de Code d'Instruction criminelle hadden reeds uitgemaakt, dat voor strafbedreiging eene wet noodig is en de wet van 1818 kwam dus aan eene werkelijke behoefte voldoen. Zij voorzag de algemeene maatregelen van eene sanctie, zonder welke zij moeilijk zijn te handhaven. Op grond van het bovenstaande meen ik te mogen zeggen, dat ons geheele staatsrecht rust op de stelling, dat de Koning bevoegd is verplichtingen aan de ingezetenen op te leggen. De omvang dier bevoegdheid is door de grondwet binnen enge grenzen beperkt. Zij bepaalde zich vooreerst tot onderwerpen van politie en dus tot dat gebied, waartoe verschillende vertegenwoordigers der Duitsche wetenschap, als Zöpfl, Bluntschli, Stein en von Gerber, haar beperken[2]. En de grondwet eischt ook

1) Zie von Gerber, a.w. bldz. 173: ‘Polizeiverordnungen mit Strafandrohungen bis zu einer gewissen Höhe fur Kontraventions'fälle zu erlassen, wird allgemein als in der Kompetenz der Verwaltungs-behörden liegend angesehen.’
Zie ook von Stein, Das Polizeirecht.

2) De Belgische grondwet zegt: ‘le roi fait les règlements et arrêtés nécessaires pour l'exécution des lois, sans pouvoir jamais ni suspendre les lois ellesmêmes ni dispenser de leur exécution.’ Desniettemin leest men bij Giron, Droit administratif de la Belgique, I pag. 82: ‘En matière de police, l'initiative des règles générales qui tracent aux citoyens les limites de leurs droits et de leur devoirs appartient aux roi plutôt qu'à la legislature. L'ordre et la tranquilité doivent régner dans la société mais les mesures de police qui ont pour objet le maintien de l'ordre sont incessamment variables; elles échappent par leur nature à la compétence du législateur. Il a fallu confier au roi le soin de faire les règlements nécessaires au maintien de la police. La constitution du 3 Septembre 1791 a en effet déclaré que le roi est le chef suprême de l'administration générale du royaume et que le soin de veiller au maintien de l'ordre et de la tranquilité publique lui est confié (titre III. chap. IV, art. 1). Le même principe est formulé dans le décret du 22 Dec. 1789, section III, art. 2, publié en Belgique le 19 frimaire an IV, qui charge les administrateurs de département de maintenir sous *l'autorité et l'inspection* du roi, la salubrité la sureté et la tranquilité publiques. Ce principe, qui est nécessaire à l'existence même de l'ordre social, doit être considéré comme la suite et la conséquence des articles 29 et 67 de la constitution, qui confèrent au roi la plénitude du pouvoir exécutif.’

omtrent verschillende onderwerpen van politie een wettelijke regeling. Zoo zegt b.v. art. 10, dat de wet de uitoefening van het recht tot vereeniging en vergadering regelt. Daarenboven hebben verschillende wetten het terrein, waarop regeling door besluiten mogelijk blijft, nog kleiner gemaakt. Indien men een lijst maakte van de bestaande algemeene maatregelen van inwendig bestuur, die verplichtingen opleggen, zou men zien, dat zij niet belangrijk zijn, wanneer men die uitzondert, welke ongrondwettig zijn, omdat zij een onderwerp betreffen, waarover de grondwet uitdrukkelijk eene wet eischt. Het komt mij wenschelijk voor, dat den Koning deze beperkte bevoegdheid tot het geven van rechtsvoorschriften niet betwist worde, omdat de wetgevende machine zoo moeilijk te bewegen is en vooral omdat het niet gemakkelijk gaat in eene eenmaal bestaande wet wijziging te brengen. De rechtspraak van den Hoogen Raad is op dit oogenblik hiervoor niet gunstig, maar zij is nog niet gevestigd. Immers de tegenwoordige leer van dit collegie schijnt in elk geval moeilijk houdbaar. Terwijl ten opzichte van regeling van onderwerpen, die het binnenlandsch bestuur betreffen, eene wet of eene wetsdelegatie gevorderd wordt, neemt de Raad aan dat het oppertoezicht op den waterstaat, in art. 190 der grondwet bedoeld, den Koning bevoegdheid geeft bepalingen te maken tegen handelingen, door welke aan waterstaatswerken nadeel wordt toegebracht. Tereeht zegt Mr. Quarles: ‘geen enkele reden is er om aan te nemen, dat art. 190 den Koning ten aanzien van den Waterstaat eene ruimere bevoegdheid geeft dan die, welke hij ten opzichte van elk ander deel van het inwendig bestuur heeft.’

September 1882.
A.R. ARNTZENIUS.

Naschrift. Nadat dit was geschreven, verscheen het werk van Professor Buijs over de grondwet. Ik kan hier slechts aanstippen, dat daarin de beperkte opvatting van 's Konings bevoegdheid gehuldigd wordt. Dat de door mij verdedigde meening ook door anderen gedeeld blijft, moge nog blijken uit de volgende overwegingen van een vonnis der rechtbank te Almelo van 12 December 1882:

dat zoowel art. 72 als art. 117 der grondwet aan den Koning de bevoegdheid toekent, om maatregelen van inwendig bestuur vast te stellen, eene bevoegdheid, enkel beperkt door die artikelen der

grondwet, waarbij ten aanzien van bepaalde onderwerpen regeling bij de wet wordt voorbehouden en (door de wet) in zoover een onderwerp reeds bij de wet geregeld, niet bij koninklijk besluit op andere wijze kan geregeld worden;

dat geene beperking dier bevoegdheld voortvloeit uit art. 104 der grondwet; dat toch de woorden Wetgevende Macht, in dat artikel voorkomende, niet kunnen worden opgevat als de macht tot het uitvaardigen van ieder algemeen voorschrift, dat allen, die tot het Staatsverband behooren en zich op het grondgebied van den Staat bevinden verbindt, omdat, naar die opvatting, zelfs maatregelen van inwendig bestuur, tot uitvoering eener wet vastgesteld, wetten zouden zijn en dus van de wetgevende macht moeten uitgaan, in welk geval de artt. 72, voor zoover de maatregelen van inwendig bestuur betreft, en 117 der grondwet alle toepasselijkheid zouden missen;

dat de grondwet het begrip van wet enkel ontleent aan den persoon die haar maakt (Thorbecke, Aant. op de Grondwet, art. 106); dat dit blijkt uit tal van artikelen, in welke het woord wet geen anderen zin kan hebben dan besluit door de samenstelling van Koning en Staten-Generaal tot stand gekomen, als o.a. de artikelen 58, 59, 60, 61, 63, 66, 67 der grondwet;

dat het voorbehoud van regeling bij de wet ten aanzien van bepaalde onderwerpen in de grondwet gemaakt, geen zin zou hebben, wanneer de Koning enkel de macht ware toegekend maatregelen van inwendig bestuur vast te stellen, strekkende tot uitvoering eener wet, of op eene wet of artikel der grondwet berustende;

dat de Regeering bij de grondwetsherziening van 1848 op eene haar in de dubbele Kamer gestelde vraag, wat onder maatregelen van inwendig bestuur te verstaan zij, heeft geantwoord: ‘Men noemt alzoo alle koninklijke besluiten, bevelen en beschikkingen, gegeven ter uitvoering eener wet of behandelende onderwerpen, niet vatbaar voor wettelijke regeling, voor zoover die besluiten of beschikkingen bestemd zijn om algemeen te werken, of m.a.w.: voor zoover zij zijn generaal en niet speciaal.’

Daudet's nieuwste roman.

Alphonse Daudet. L'Evangéliste, roman Parisien. Paris. E. Dentu. 1883.

Alphonse Daudet verstaat de kunst ‘de faire du roman de la réalité’ gelijk men in Frankrijk zegt. Zijn wijze van arbeiden, de methode die hij volgt bij 't ineenzetten zijner boeken, is algemeen bekend. Niet uit vrije verbeelding schept hij zijn werken, bouwstoffen ontleenend aan indrukken en waarnemingen in 't leven opgezameld, in de herinnering bewaard, met den eigenen geest van den dichter op 't innigst versmolten. Maar hij schrijft, om 't zoo eens uit te drukken, zijn verhalen de feiten op het lijf, studeert de aan zijn oogen voorbijgaande werkelijkheid, grijpt nu hier, grijpt dan daar een figuur, die hem treft, zijn belangstelling gaande maakt, zijn nieuwsgierigheid prikkelt, en teekent die u af zoo getrouw naar het leven maar mogelijk. Ongelijk zooveel anderen, die er een eere in stellen de gestalten en toestanden, welke hunne werken bevatten, aan eigen vindingskracht toe te schrijven, verheft deze er zich op dat hij niets heeft verdicht, maar eenvoudig beschreven wat hij zag, wat hij hoorde en vond. Wel verre 't zich te schamen dat er zooveel in zijn werken, en daaronder van 't treffendste en roerendste, niet door hem gedicht en geschapen maar woordelijk uit den mond der personen zelven opgevangen werd, rekent hij 't een auteur tot verdienste zooveel mogelijk aan 't model, dat voor hem poseert, zoo weinig mogelijk aan zich zelven te ontleenen. ‘Alphonse Daudet,’ zegt een zijner talentvolle landgenooten, ‘brengt mij altijd in verlegenheid, wanneer ik met hem zit te praten. Een stem in mijn binnenste fluistert mij toe: pas op, de man studeert u.’ Inderdaad, deze vrees is niet overdreven noch ongegrond. Daudet bespiedt zijn menschen met een weergaloos

scherpe, doordringende, hardnekkige, geduldige opmerkingsgave, die men den hartstocht der waarneming noemen kan. Overtuigd als hij is, dat geen enkele eigenaardigheid der beschreven personen toevallig is en de vinding 't in dit opzicht de natuur niet verbeteren kan, schildert hij de figuren zijner keuze, meest levende, en daaronder bekende, beruchte, vermaarde, met de sprekende trekken en kenmerken, die ieder bij hen waarnam. Doch daar het niet aangaat de natuur, de geschiedenis zoo maar slaafs op den voet te volgen, daar het klimmend belang, de verwikkeling des verhaals ook haar eischen heeft, daar eindelijk zijn sterke verbeelding vol zuidelijken gloed haar rechten doet gelden, wordt het gelaat der werkelijkheid soms een neus der verbeelding opgezet.

Daaruit ontstaat dan een spraakverwarring en misverstand, welke den schrijver veel onaangename ervaringen berokkenden. Voor een deel zijn de personen zoo sprekend geportretteerd, dat 't publiek geen oogenblik behoeft te zoeken wie als model gezeten heeft. Voor een ander wijken ze weêr zoo af van het ware karakter des origineels of zijn ze zoo naar ééne zijde overdreven, dat bloedverwanten, kennissen en vrienden om 't luidst protesteeren. Daudet heeft zich meermalen tot het geven van ophelderingen genoopt gezien, doch die ophelderingen voldeden de klagers niet. Toen in den *Nabab*, voor ieder herkenbaar, de Morny en Bravais daar ten voeten uit stonden, kwamen klachten van betrekkingen en zonen dier heeren. Daudet heeft toen ontkend dat zijn bedoeling zou geweest zijn portretten te leveren. Hij ontleende hun trekken - dat is al - le poète prend son bien où il le trouve. Dit recht werd door de anderen hem wel niet betwist, maar toch werd van die zijde hem tegengeworpen, dat ook deze vrijheid, als iedere, haar grenzen heeft, grenzen, welke de kieschheid trekt. Gij moogt, zoo voerde men Daudet te gemoet, uw karakters in 't algemeen aan levende personen ontleenen, maar gij moogt hen niet met den vinger als dezen of genen aanwijzen. Uw roman moet roman blijven; hij mag niet ontaarden in een geniaal pamflet. In de *Rois en exil* treedt een koningszoon op, een weerzinwekkende figuur, dien Daudet met den vinger en zóó dat geen twijfel meer mogelijk is, als den telg uit een oud en regeerend vorstenhuis aanduidt. Zijn *Numa Roumestan* gaf hij de schouderbeweging van Gambetta. En ofschoon Daudet 't hardnekkig ontkende, dat hij bij 't schetsen van den zuidelijken rhétor ook maar in de verte aan Gam-

betta had gedacht, 't publiek, gewoon achter de helden des meesters portretten te zoeken, bleef hoofdschuddend twijfelen. Zoo houdt nog, als ik wel heb, de heer Havard, spijt alle verklaringen en ophelderingen, vol dat wel degelijk in Numa een houw naar den man van Cahors werd gedaan.

Mogen de boeken van Daudet er aan actualiteit door winnen, er een prikkelenden bijsmaak te meer door verkrijgen, dat ze onthullingen behelzen, gezichten laten doorschemeren, bekende schandalen door de handeling heen vlechten, zij verliezen er door, naar 't ons voorkomt, aan blijvende waarde als kunstwerken. Datgene juist wat ze kruidt en pepert, die boeken, voor den hedendaagschen lezer, 't plaatselijke dat zij bevatten, 't aan de geschiedenis van den dag onmiddellijk ontleende - datgene juist zal zijn werken voor latere geslachten minder genietbaar maken. Het is vooralsnog zeer moeielijk te bepalen, hoeveel in den indruk dien zijn werken maken op rekening der genialiteit van den schrijver, van zijn machtig aangrijpend kunstenaarstalent, hoeveel op rekening van de prikkelende stoffe komt en van de exceptionneele figuren, die hij kiest.

Daudet's arbeidsmanier - uit aanteekeningen puttend - uit trekken en schetsen, sinds jaren verzameld, zijn nevenfiguren opbouwend - terwijl de hoofdpersonen, of de hoofdpersoon, naar het leven gegrepen, geschilderd wordt, deze wijze van werken geeft tinteling van leven en werkelijkheid aan zijn figuren en toestanden. Het zakboekje, schetsboek geworden, levert honderden op 't leven betrapte, den menschen afgekekene, hun uit den mond opgevangene, geduldig bespiede, met 't doordringend oog des ontleders gezochte, nagespoorde, in de handen gekeerde en betaste eigenaardigheden, wezenstrekken, karakterspelingen zeggingswijzen, mimische en physiognomische bijzonderheden, die, geschift door de keurige, kiezende hand van den kunstenaar, uitnemende diensten bewijzen ter stoffeering eens romans. Zoo doende krijgt ook het vulsel gehalte. Van daar dat de boeken van Daudet u boeien van bladzij tot bladzij, u vasthouden van 't begin tot het einde, hoewel een spannende verwikkeling ontbreekt. Die boeken immers zijn zoo vol. Trek voor trek springt in 't oog, alles komt uit de lijst, de kleinste bijzonderheid, 't geringste stukje lofwerk is zoo scherp waargenomen, zoo diep uitgesneden, zoo langzaam, geduldig, uitvoerig en kleurrijk gepenseeld, dat uw aan-

dacht geen rusten gegund wordt. Die boeken bevatten zoo weinige bladzijden, waar de geest zich eens verpoozen mag in 't staren op wijkende achtergronden of stiller verschiet. Van daar de vermoeienis die ze achterlaten. Als de spanning voorbij is, de hallucinatie geweken, waarin deze toovenaar u brengt, neemt men zelden die boeken een tweede maal ter hand.

Er is nog een ander nadeel verbonden aan deze methode van samenstellen: dit namelijk, dat de dichter niet vrij is bij zijn arbeiden. De innerlijke samenhang ontbreekt: het uit één stuk gegotene, 't welk onsterfelijke kunstwerken eigen is. Er blijft iets fragmentarisch aan kleven; 't zijn bonte stukken samenleving, min of meer kunstvaardig aan elkander gepast, geen volledig, natuurgetrouw beeld van zijn tijd en zijn tijdgenooten, uit den geest van den dichter omhoog gerezen. Er is te veel anecdote in de boeken van Daudet, dan dat ze later den historieschrijver tot 't kennen der maatschappelijke toestanden van Frankrijk grooten dienst zouden kunnen bewijzen. Daartoe moet het licht en het donker meer harmonisch verdeeld, sterk sprekende, excentrieke verschijnselen minder schel op den voorgrond treden, de doorsnede eener samenleving duidelijker aan den dag komen en breeder zijn uitgewerkt dan bij Daudet het geval is.

Een diep zwaarmoedige toon gaat door de werken van Daudet. Zelfs aan zijn schijnbaar zonnigen hemel hangt immer een donderkop. Er is niets van die dolle, aanstekelijke vroolijkheid in hem, die Dickens' romans tot verkwikkelijk geestesbrood maken. ‘Du soleil dans la tête’ zegt Zola van hem. Geen warme, vriendelijke zomerzon dan toch, maar 't vlammen van 't avondrood over een eindelooze, droefgeestige heide. De boeken van Daudet drukken u op de borst als een nachtmerrie; zij nijpen u de keel dicht, ook waar ge u meêgesleept voelt als met magische betoovering op den deinenden golfslag dier welluidende volzinnen. Een soortgelijken indruk ontvangt men van Wagner's zangspel; het schittert van kleuren, 't is vol van aangrijpende motieven, maar er is in dat alles iets ziekelijks, waar men wel doet zich niet onvoorwaardelijk aan over te geven. Laat zich dit sombere verklaren uit Daudet's kunstenaarstemperament, het komt voor een deel ook op rekening van 't eenzijdig réalistisch procédé, dat hij volgt. Als de romandichter het eigenlijk gezegde componeeren laat varen, zich

niet meer om 't verdeelen van licht en van schaduw op zijn tafereelen bekommert, de kunst niet meer huldigt als de boven de werkelijkheid verheffende, die werkelijkheid met haar schoon overstralende en omscheppende macht. Wanneer de Muze voor hem niet langer de leidsvrouw is tot goeden smaak, keurig en kiesch naar den aard van haar wezen, in 't kiezen en behandelen der stoffe het lage en booze en gemeene niet preutsch van zich afstootend, maar 't nimmer in zijn ruwheid en naaktheid ontblootend; u ontroerend, vermurwend, beschamend, ontzettend, maar nooit pijnigend en folterend. Wanneer de kunst bovenal wordt gezocht in het *faire* van den kunstenaar, in 't wegsleepend beschrijven, het schitterend coloriet zijns penseels, en haar roeping in 't schilderen der werkelijkheid, gelijk zij daar voor u ligt met al haar afgrijselijkheid, haar akelige waarheid, dan spreekt het van zelf dat 't sombere overheerscht en het booze op den voorgrond treedt. Want dit ligt op de oppervlakte en springt 't meest in 't oog. Dit trekt, om 't bonte der kleuren, het schreeuwende der trekken, het oog van den vorscher, den waarnemer, den nieuwsgierigen bespieder der samenleving. ‘Mijn boeken zijn somber’ zegt Daudet ‘Hoe zou 't anders kunnen zijn: het leven is somber.’ Ja, zekere droevige, stuitende zijden van het leven in de hoofdstad. Maar dit juist betreuren we in Daudet, dat hij zich te veel, te algeheel, te eenzijdig aan 't doorwoelen diens maalstrooms overgeeft, 't algemeen menschelijke veronachtzaamt voor 't studeeren, 't ontleden, 't doorkerven van zekere in 't oog vallende typen, en derhalve in roem en in levensduur bij 't nageslacht verliezen zal, wat hij in geruchtmakende vermaardheid bij zijn tijdgenooten wint. Dit hebben wij moeite Daudet te vergeven, dat hij ons gevoel op de pijnbank legt ook waar het niet noodig is. Ik herinner aan 't tooneel uit den Numa, waar de oude president van het hof, door de eigene moeder, zich zelven als overspeler laat aanklagen bij zijn arme, beleedigde dochter. Daudet heeft zijn verbeelding niet onder tucht, gelijk 't een star van die grootte betaamt. Hij forceert soms de tonen, zoodat ze gaan schreeuwen. Zijn hartstocht der werkelijkheid voert hem te ver - ja over de grenzen der schoonheid, in 't rijk van het leelijke en ruwe.

Deze groote virtuoos op de snaren van 't gevoel, deze weergalooze toovenaar met kleuren, deze geeselaar der zonde, dit aandoenlijke, fijngevoelige, schier vrouwelijk meewarige hart heeft

volzinnen geschreven, die wat ruwheid en naaktheid betreft Ponson du Terrail, Emile Zola en minderen zich toeëigenen mogen. Als de gravin Léonie, na 't bezoek bij den advocaat, in haar coupé naar huis rijdt, laat Daudet in den geest der ongelukkige vrouw de herinnering aan 't overspel haars echtgenoots oprijzen, dat in één slag op het wreedst al haar levenslust verwoestte. Maar hij gunt ons de weelde van het medelijden niet. Oogenblikkelijk bederft hij den indruk, vervalscht hij de stemming door de verbeelding dier vrouw bij de... ja, hoe zullen wij het noemen - bij de physiologische details van het feit te laten stilstaan. In zulke oogenblikken spant Daudet den boog te sterk; hij wil den indruk verscherpen en hij bederft dien. Wanneer hij ons getuige maakt van Numa's verrassing der twee gelieven; ons, in kleuren aan de brutale werkelijkheid ontleend, zekere liefdesavonturen laat bijwonen van den bankier Autheman, ons het afgesneden hoofd van dien ongelukkige vertoont, gelijk het daar ligt op de rails, de kankerzweer als een afschuwelijke spin over het doode aangezicht kruipend, de glazige oogen naar boven gekeerd, dan slaat, naar onze meening, Daudet de kunst in het aangezicht, die daar toch niet is om u nachtmerries te bezorgen; dan daalt hij beneden zich zelven, dan gaat de smakelooze naturalist met den teederen, fijnen poeet, met den heerlijken schilder op hol. Voor het gulzig publiek, dat zulke tooneelen verslindt, welks zenuwen, door overprikkeling verslapt, zulke rillingen behoeven, moge Daudet deze uitspattingen kunnen verantwoorden - voor de hooge Muze, de blonde met de star op het hoofd, die, Zola voorbijgaand, hem tot dichter kuste en die ik de hand naar de pen zie uitstrekken, als wilde zij de driftig daarheen glijdende vederpunt tegenhouden - voor deze zeker niet.

Het laatste werk van Daudet, *l'Evangéliste*, is evenmin een verdicht verhaal als de vorigen. Evenwel onderscheidt 't zich kenmerkend van des schrijvers overige werken. Voor deze laatsten leverden eveneens werkelijke toestanden en levende personen de bouwstoffen, maar in hun samenstelling speelde de kunstenaarsaandrift tot scheppen een grootere rol. Daudet zette zich neêr om een boek te schrijven, deed een greep in den voorraad figuren en gestalten, sinds langen tijd door hem bestudeerd en bespied, groepeerde zijn

helden, schifte en ordende zijn stoffe. Zoo ontstonden *le Nabab, les Rois en exil, Numa Roumestan* en anderen. Maar *l'Evangéliste* is minder een werk dan een daad; een daad van menschlievendheid aan den eenen, de strafoefening eens letterkundigen wrekers en rechters aan den anderen kant. De stoffe, in de Evangéliste behandeld, was ongetwijfeld bestemd geweest haar plaats in een omvangrijkeren arbeid in te nemen naast en tusschen nog andere figuren en groepen. Zoo de verontwaardiging Daudet slechts den tijd had gelaten! Maar zij gunde hem den tijd niet tot wachten. Het leed in vertrouwen hem medegedeeld, de roof, door zekere vermogende en machtige *vromen* aan een moeder gepleegd, deed hem fluks naar de pen grijpen. Dus vindt men in dit boek niet de bontheid, de afwisseling, die de andere kenmerken. 't Is van 't begin tot het einde een verontwaardigd, welsprekend pleidooi en een strafgericht. 't Begin des verhaals is verrukkelijk van teekening, vol van die fijne trekken en toetsen, dier innig gevoelde, teeder bewerkte tooneeltjes, in 't scheppen van welke Daudet zulk een meester zich betoont, zoodra maar de opmerker den dichter gehoorzaamt. Het huisgezin Ebsen, dit burgerlijk midden, 't gezellige, huiselijke leventje dezer lieden, heeft Daudet overstrooid met de vonken zijner fijnste en keurigste poëzie. Niets minder belangwekkend, niets gewoner dan 't eentonig bestaan dezer vrouwen, zou men zeggen: de grootmoeder in haar hoekje bij het raam, de moeder en dochter met lesgeven haar brood winnend, in elkanders genegenheid tevreden en gelukkig. Ziet wat Daudet er van maakt. Hoe bekoorlijk 't prozaïsche wordt; hoe vol van verrassende-lichtjes en toetsjes het grijze en eentonige, waar de staf van den dichter het aanraakt. Maar nauwelijks genoten gaat 't zonnetje schuil en wij kennen Daudet reeds genoeg, om iets anders te verwachten. Jeanne Autheman, de vrouw des Parijschen bankiers, de hardvochtige geestdrijfster, de koude, wreede Calvinistische dweepster, het hart even vol van geestelijken hoogmoed en heerschzucht, als ledig van alle menschelijke aandoeningen en neigingen, treedt de vreedzame woning binnen. Zij weet de dochter des huizes Eline in haar tooverkring te trekken, ontrooft aan de moeder de liefde dier dochter en werpt dan het hart van dit meisje tot offerande voor aan den boosaardigen, ijverzuchtigen dwingeland, haar God. Eline raakt langzamerhand geheel in de macht van de geestdrijfster. Zij sterft der wereld en

alle wereldsche genegenheden af om, het huis harer moeder ontvlucht, die ze in haar ouderdom alleen laat, als een zendelinge van Jeanne en redster van zielen, de wereld rond te zwerven. Zoo luidt het verhaal van Daudet. - Blijven wij staan bij 't karakter van Eline, dan doet zich reeds dadelijk een moeilijkheid voor. Wanneer we hier te doen hadden met een schepping der verbeelding, dan zouden we vragen: is deze plotselinge ommekeer in een meisje als Eline voldoende gemotiveerd? Wij ontdekten in haar niets dwepends, romanesks, overdrevens. Zij wordt ons voorgesteld als een praktische, bezonnene natuur. Met haar gansche hart is ze aan haar leerlingen verknocht. Haar arbeid is haar leven. In den kring van haar huisgezin voelt ze zich volkomen gelukkig en tevreden. Haar hoofd is helder, haar hart is warm. Met echt moederlijk gevoel trekt het meisje zich het dochtertje des verweduwden ambtenaars aan. Ze staat op het punt zich een eigen huiselijken haard te scheppen. Nu vraagt men, hoe kan op een dergelijk meisje, in dergelijke omstandigheden verkeerend, de zotte vertooning in de *meeting*, het gehik en hysterisch gestotter der arme, half waanzinnige Watson zulk een vat hebben? Hoe kan de ijskoude atmosfeer van Port-Sauveur, de afzichtelijke, huichelachtige tronie van den tot den Heer bekeerden *voyou*, de kruipende laagheid en zalvende oogendienst van den pastoor Birk zulk een aantrekkend, vergiftigend vermogen uitoefenen op een meisje in gezonde en milde godsdienstige denkbeelden groot gebracht, beloond en gesteund in haar nederigen werkkring door de liefde harer leerlingen? ‘Onder het kalme uiterlijk der Noordsche smeulden het mysticisme en de sentimentaliteit der Zweden’, zegt Daudet: ‘Het sterven harer grootmoeder gaf haar een schok die het uitgangspunt was dier verandering in Eline's karakter.’ Maar die verandering in dat karakter geschiedt al te plotseling, is met 'tgeen wij van Eline hoorden zoo weinig vereenigbaar, dat we er ons noch als litterarische schepping, noch als zielkundige ontwikkeling bij kunnen neêrleggen. Daudet heeft zijn antwoord gereed. Deze persoon, laat hij in den ‘Figaro’ verklaren, door de gedienstige pen van den heer Albert Wolff, is geen fictie. Zij leeft; het is de dochter der gouvernante mijner kinderen. Dat zij zóó was en niet anders daarvoor staat hem de eigene getuigenis der moeder borg. Hier treedt nu de schaduwzijde van Daudet's methode klaarblijkelijk aan 't licht. Zich houdend, bij 't schilderen van Eline's karakter,

aan de werkelijkheid der feiten, gelijk hij deze op gezag van de zegsvrouw moest aannemen, deed hij de waarheid zijner schepping te kort en verminderde daardoor in evenredigheid 't belangwekkende der schildering, ja, verzwakte den indruk en de strekking zijns romans. Aangenomen dat de moeder hem 't beeld harer dochter, gelijk zij was voor haar bekeering, naar waarheid teekende; aangenomen dat de bitterheid over 't onrecht haar aangedaan, haar niet onbewust voerde tot 't overdrijven van dat onrecht; aangenomen dat een moeder de betrouwbaarste en onpartijdigste, de minst door liefde verblinde beoordeelaarster harer kinderen mag heeten: dan wordt Eline Ebsen een meisje dat de kiem eener krankheid bij zich droeg. Dan wordt de ontmoeting met Jeanne het feit, dat die ziekte deed uitbarsten en zal men mogen aannemen dat, zoo deze niet verschenen was, eene andere oorzaak tot soortgelijke verschijnselen zou hebben geleid. Maar dan wordt ook het geval een vraagstuk van psychiatrie en de macht van den dweepzieken geest, wiens verderfelijken invloed Daudet ons wil schilderen, naar verhouding verzwakt en in belangwekkendheid verminderd, als het feit uit de sfeer van de zielkunde in die der geneeskunde overgaat. Immers dan ligt het zwaartepunt niet in de geestdrijverij, maar in de ziekelijke voorbestemdheid van Eline's gestel en is deze eerste slechts de toevallige aanleiding tot 't aan den dag komen der laatste. Nu is 't niet in de eerste plaats deze *peste*, gelijk Daudet dit soort van geestdrijverij noemt, die onze aandacht trekt, onzen afkeer gaande maakt, maar voeren de feiten u heen naar het droevige raadsel, dat kiemen van geestverwarring in schijnbaar gezonde organismen gelegen zijn en met het kind mede ter wereld komen. Voor 't werken van schadelijke invloeden op zelfstandige, met betrekkelijke vrijheid van keuze handelende wezens, treedt het duistere fatum in de plaats.

Eline's gestalte wijkt trouwens in het halflicht terug, van 't oogenblik waarin ze uit den huiselijken kring in de sfeer van de geestdrijfster overgaat. Het volle licht valt in dezen roman - in geen werk van Daudet is meer eenheid - op Jeanne Autheman. Haalt men zich deze figuur scherp voor den geest, laat men haar bij herhaling voor 't oog der verbeelding voorbijgaan, en gebruikt men voorshands geen anderen maatstaf dan welke men gewrochten der verbeelding pleegt aan te leggen, dan wordt het hoe langer

hoe moeielijker in de Evangéliste een menschenbeeld te herkennen.

Jeanne Autheman vertoont een onmiskenbaren familietrek met Rodin uit den Juif Errant. Behoudens de hoogere kunst aan deze eerste ten koste gelegd, kan ze, onzes inziens, wel eenigszins als pendant van den laatste dienen. Zij is een vleesch geworden stelsel. Zij is het tot persoonsverbeelding geworden afgetrokken begrip van geestelijken hoogmoed en heerschzucht. Torquemada, de inquisiteur, schreide om den nooddwang hem opgelegd ten vure te doemen, het lichaam te pijnigen tot behoudenis der ziel. Deze vrouw laat geen traan waar zij foltert, zij heeft al het menschelijke uitgeschud. Voor geen siddering van mededoogen meer vatbaar, is ze een monster in den meest volstrekten zin van 't woord - Maar Daudet, zoo wordt ons gemeld, had met deze schepping een doel, dat buiten de eigenlijke gezegde kunstsfeer ligt. In Jeanne Autheman wordt een richting geteekend, gegeeseld: de in het uiterste gedrevene Calvinistische orthodoxie met bijmengsel van Britsch mysticisme er in. Men weet in Parijs de personen aan te wijzen, die voor Jeanne Autheman als model gezeten hebben. Het zijn drie vrouwen: eene dame uit Nîmes, de aanvoerster eener secte van *illuminées* die ter bereiking harer doeleinden - verzekeren betrouwbare personen - zelfs niet voor het toedienen van vergiften terugdeinsde; de moeder eens Parijschen bankiers, *la papesse protestante* geheeten; eindelijk miss Cathérine Booth van de Salvation army. Uit de trekken dezer drie vrouwen of, beter gezegd, uit de zonderlingheden en monsterachtige geestesafdwalingen dezer vrouwen, bouwde Daudet zijn Jeanne Autheman. Niet de eigenlijk gezegde armée du salut had hij daarbij op 't oog. Dit is een te dwaas, te voorbijgaand verschijnsel om een boek als 't behandelde in 't aanzijn te roepen. Neen, over de hoofden der dansende en schreeuwende redders striemt Daudet de orthodoxie van Parijs, de protestantsche geldaristokratie in 't aangezicht. De vraag naar de kunstwaarheid der karakters treedt derhalve op den achtergrond; die naar de rechtvaardigheid der schildering rijst. En dan dwingt ons het rechtsgevoel allen weerzin, uit meeningsverschillen geboren, voor 't oogenblik ter zijde te schuiven, en zich eerlijk de vraag te stellen: kan dit er door? Is het rechtvaardig van de orthodoxie slechts de buitenzijde te nemen, de scherp in 't oog springende uitwassen, en het gewone, de kern, 't in den regel die rich-

ting kenschetsende over het hoofd te zien? Daudet zal u wijzen op Aussandon. Ben ik blind, zal hij vragen, voor den diepen aangrijpenden ernst, den eenvoud dier eeredienst, waar zij onvervalscht optreedt. Voorzeker, 't tooneel in 't Oratoire is letterkundig een meesterstuk, Wien dergelijke bladzijden uit de pen vloeiden, die mag uit de rijen naar voren treden, als de grootsten onder de schrijvers dezer eeuw worden geroepen Allen rechtschapenen klopt het hart van bewondering na het lezen der avondmaalsscène, en wat meer is, van sympathie voor den man die haar dichtte. Benijdbaarder lof voor Daudet dan de vleiendste wierook zijn kunstenaarstalenten toegezwaaid! Doch - en hier hinkt de gerechtigheid - dit tooneel is *verdicht*; nooit heeft in 't oratoire een prediker het avondmaal geweigerd. Aussandon's edele heldenmoed, de lichtzij in 't sombere tafreel, is verzonnen. Maar de schaduw is daadzaak. Al wat ten goede der gereformeerden komt is verbeeldingswerk; wat hun ten laste komt is feit. Het publiek zal zich houden aan de feiten der beschuldiging en over 't pleidooi der verdediging, als uit romanstof geweven, de schouders ophalen. Het protestantisme, zal het roepen, dat is: Jeanne Autheman.

Er bestaat in de vallei van Bièvre een dorp, welks inwoners inderdaad en bloc door de rijke bankiers à zooveel per hoofd tot 't hervormde geloof zijn bekeerd. Dit dorp leverde de trekken voor Port-Salut. Ook deze omstandigheid berust dus op feiten. Doch van 't goede door sommigen dezer lieden uit zuiverder menschenliefde en edeler beweegredenen gesticht, gesteund, wordt niet gerept. Dat Daudet deze pest aan de kaak stelde, wie juicht het niet toe! Maar wel moet men 't betreuren dat hij naast Jeanne Autheman niet een tweede figuur heeft geplaatst - Aussandon hebben de liberalen zich reeds toegeëigend, die daarin de trekken van Athanase Coquerel willen herkennen - welke de eerbiedwaardige vroomheid, den zedelijken ernst en de zuiverheid van zeden deed uitkomen, die met 't streng gereformeerde *kunnen* samengaan. Het gaat toch niet aan te gelooven dat alle zonen der oude Hugenooten in Frankrijk op Jeanne Autheman gelijken. Er zullen er zijn die zich in dezen spiegel herkennen; er zullen er ook zijn die dit portret hunner richting, door een katholiek en vrijdenker geleverd, als een karikatuur met verontwaardiging van zich werpen. Het boek, gelijk het daar ligt, zal aanleiding geven, heeft aanleiding gegeven, tot velerlei verwarring

en misverstand. De liberalen, door de orthodoxen onverdraagzaam behandeld en uitgestooten, wrijven zich de handen. De schuldigen verschuilen zich achter den vorm van roman, waarin Daudet zijn strafgericht kleedde. Bij de katholieke bevolking moet het werk van Daudet tot schoone gevolgtrekkingen en oordeelvellingen leiden en de minachting aanwakkeren voor de denkbeelden, de zeden, de levensbeschouwing van het krachtige ras, 't welk zij wel mochten bidden dat nooit een devoote, door wellust en kerkwierook ontzenuwde koning over de grenzen huns vaderlands gedreven had. Dit heeft Daudet noch gewild noch bedoeld, maar er ligt toch een vingerwijzing in naar 't gevaar van dit voetstoots dooreenwerken van tastbare feiten en politierapporten met poëzie en verdichting. De roman doet afbreuk aan de satire; de satire verzwakt den roman.

Wij leggen het sombere boek uit de hand met bewondering, maar ook met 't ontstemde, beklemde, bedroefde gevoel, dat de boeken van Daudet bij u achterlaten. Zal hij voortgaan het vuur van zijn geest, den gloed van zijn hart door het zwart van de schaduwen te mengen waarin bij voorkeur zijn penseel zich doopt? Zal hij 't nimmer als koesterenden klaarlichten zonneschijn uitgieten over 't doek? Welke wenschen Daudet onbevredigd late, hoe hij ons 't hart ook ten boorde toe vulle met weedom en somtijds met weerzin, hoe gaarne we zijn Muze omhoog zagen streven uit den zwoelen moerasdamp eener zieke maatschappij - om zijn gloeienden haat aan de slechtheid gezworen, om zijn teeder, zijn schreiend erbarmen met de slachtoffers van deze, brengen we toch - en in iederen roman - naast den cijns aan 't talent van den schrijver, onze hulde aan den mensch.

J.H. HOOIJER.

Wangsadipa.

Fragment uit een epiesch gedicht.

Oostlyk op 't golvende vlak, aan de uiterste helling des Prahoes,
Schuilt in zijn gordel van groen het eenzame dorp Soekorodja
Schuchter zich wech onder 't loof dat zijn bruingeele daken belommert.
Wuivend welft zich de kruin van den ranken, bevalligen kokos
Hoog over 't lagere groen van pisang en ander geboomte,
Rustig gereid om de wanden van woning by woning, en immer
Vriendlyk een sappige vrucht of een blinkenden bloemenkelk biedend,
Lente, zomer, en herfst in weelge drie-eenheid versmeltend.

Schittrend van goud, schiet de westlyke hemel gloeiend zijn stralen.
Schittrend van goud kaatst het landschap, van 't hoogste der bergspits tot 't laagste
Boschrijke dal, heel dien gloed als met woeker terug, en het baadt zich
Trillende in 't heerlyk genot van dien rijken, dien prachtigen lichtstroom,
Die ieder blaadjen zoowel als de krachtigste kruin overgolfde.

Snel echter zwijmde die glans. Een wazige scheemring omhuifde
Alles met nevelend graauw - tot op eens aan de kimme van 't oosten
't Maagdelyk maanlicht verrijst, en een bleeken maar helderen adem
Tooverend blaast over 't oord, van bergtop tot dalgrond. Toch plooit er
Geenszins een nevelig floers van nachtrust om 't rietblad der daken.

Reurig rumoer schalt rondom. Schaatrend soms stijgen de klanken
Vriendlyk en vreugdvol omhoog, als een golfslag van vrolyke stemming:
't Is er het feest des gewijden patroons van het liefelyk dorpjen.
Wyrookgeur waait van het steenen altaar, aan den voet des wariengiens,
Wolkend omhoog door de statige takken en 't dichte gebladert.
Plechtig is 't offer gebracht van een buffel, wiens kop met de beendren
Eerbiedvol is gekuild op de eigene plek van de slachting.

Heel de kleene bevolking geniet van den heiligen feestdag.
Hoofddoek en buis, altoos reeds zoo net by de Pekalongaaners,
Dragen thands blijk van verdubbelde zorg. De cierlyke en kleurge
Frischheid der sarongs verraadt in de hoekige plooien de nieuwheid.
Stralende lust licht op ieder gelaat, en in weemlende wieling
Woelen de schertsende scharen dartel door-een, en genieten.
Bekkingmuziek doet de lucht rusteloos rillen en trillen.
Evenzeer rusteloos buigen en wenden en draaien en zwaaien
Immer de lenige leden der dansnimfen. Dan trekt een wajong
Allen hartstochtelyk aan. Een schuur, voldoende van ruimte,
Vormt het gewenschte tooneel. De leedren, beschilderde poppen
Wandlen en handlen, en spelen heur rol aan de hand van den dajang
Die, als een toovnaar, de menigte boeit en beheerscht en begeestert:
't Java der Vorsten en helden, 't Java der geesten en goden
Gaat daar hun blikken voorby; en ondanks het oliën lamplicht,
Straalt hun de schittrende zon des verledens als middaggloed tegen.

Plotslyk kreeg 't lustige feest nog een andere kleur. In de grasstreek,
Zuidelyk glooiende omhoog naar den top van den Prahoe, doch armlyk,
Zonder geboomt, slechts bewassen met reuzige stengels en halmen,
Schalden straks schoten - en nu, te midden der feestvreugd, verschenen
Rustig de jagers, en brachten hun buit met zich meê. 't Was een tyger,
Vorstlyk in 't prachtig gestreepte vel den tyran nog vertoonend,
Die heel den omtrek met siddring en vrees had geslagen. Daar lag hy
Plat nu, de lendnen niet meer door den zwoegenden adem gezwollen,

Toch met den rimplenden muil, door steigrende borstels omstekeld,
Immer nog grijnzend.
Juublend gejuich ging er op onder allen.
't Naamloos genot van den wajang verloor zelfs 't aantrekklyk. De tijding:
't Ondier, de grimmige beul, die vaak hier de streek heeft ontveiligd,
Ligt nu als lijk op het plein - dreef allen met koortsachtig dringen
Heen naar de plek, die door 't bloed van 't ziellooze monster gekleurd werd.

't Hoofd van de jagers, een jongling van kloeke gestalte, met eedle
Trekken in 't geelbruin gelaat, en beradenheid teeknende lippen,
Staarde de dankbare stemming zacht glimlachend aan. En niet minder
Hechtte der dorplingen blik nieuwsgierig zich strak aan den vreemdling,
Die door zijn hoofdkap alreeds d' Eedling van rang deed herkennen.
‘Ziet’ - zoo spraken de vrouwen bewonderend onder elkander:
‘Tenger en krachtig te zaam, als een stevige kris, is zijn lichaam;
't Hair glanst als 't donker der nacht, en zijn oog als de zonne op den middag.
Heel zijn voorkomen blinkt als 't goudgeel gebloemte der wouden.
Waarlyk - dit is een man, verwant aan de weldoende godheid!’

Vriendlyke vragen, heimelyk vorschend gericht tot zijn volgers,
Bleken niet vruchteloos: straks ging 't fluisterend rond: Wangsadipa
Was hy, van Vorstelyk bloed, maar rustloos van geest, en gedurig
Aangetrokken door zucht tot zwerven langs bergen en dalen,
Wouden en grasvelden, immer 't geweer in de wichtige vingren,
Tuk op een doeltreffend schot, schaadlyk gedierte verdervend.
Zoo was hy, ver van het erf zijns vaders in 't hoofsch Soerakarta,
Noordwaart gedwaald tot de plaats waar zijn snaphaan den tyger verraste.
Half nog met huivring, stond de bevolking aanvanklyk op afstand,
Zwijgend nog eerst, maar dan weldra, met uitroep of kreet, langsaam naadrend.
Niet zonder 't manlyk gevoel eener fiere voldoening, aanschouwde
Zwijgend de Vorstlyke vreemde 't tooneel van zoo wondere werking,
Alles geward onder-een, en te zaam toch éen levendige eenheid -

Toen, met hevige haast, een man door de menigt zich heendrong,
En, buiten adem naar 't bleek, spraakloos en stom voor hem stand hield.

‘Gy hier, Tjaroeban!’ dus kreet, plotslyk verrast, Wangsadipa:
‘Hier met gehavend gewaad en verwilderde trekken - wat wil dat!’

't Hoofd op de kruisende armen genijgd, spreekt heraadmend de dienstman:
‘Heer! geef me een heimlyk gehoor, want mijn woord mag slechts *uw* oor bereiken.’

Zonder verwijl trok zich de Eedling te rug in de schaduw eens huizes.
Daar wierp de dienstman, met wringende handen, zich neer aan zijn voeten.
‘Red u! Red u, o Heer!’ bad hy, gedempt, maar met aandrang:
‘'t Vreeselykste is in uw afzijn geschied, en een daad is voldongen,
Zwart als een nachtlyke orkaan, doorvlamd van den blaakrenden bliksem.
't Wantrouwen, d' eeuwigen argwaan, woelend in 't harte des Keizers,
Heeft zich een heimlyke vijand uws edelen vaders boosaartig-
Listig ten nutte gemaakt. Mijn Heere stond heimlyk maar krachtig
Prins Mangkoeboemi by - d u s nu blies men d' argdenkenden Keizer
Giftig in 't oor, en d a t was genoeg om de kris, immer dorstig
Hunkrend naar bloed, te ontblooten, en blindelings wild te doen woeden.
Ledig en hol staat het hof van mijn Heer, en de golven der Solo
Spoelen de lijken der gruwzaam vermoorden ontwijd naar het grensloos
Graf - d' oceaan.’

Met de vuisten klam geklemd tegen 't voorhoofd,
Stond Wangsadipa, als had hem een vurige klomp uit een krater
Plotslyk getroffen, zijn brein in verwaaring geschud, en zijn blikken
Die van een blinde gemaakt. De fierheid der jonkheid ontzonk hem

Eensklaps, zooals in den stormwind 't bevruchtende daauwvocht soms 's morgens
Wech wordt gestroopt. Het was hem als stond hy alleen op de waereld,
Plasschend tot de enkels in 't bloed van de zijnen, zijn dierste verwanten:
't Bloed van zijn vader, den eedle, zoo grootsch, zoo verstandig, zoo statig;
't Bloed zijner moeder, zoo zacht, zoo vriendlyk, zoo tederaanminnig;
't Bloed zijner zusters en broeders, de bloemen en sterren zijns levens.
Wat zou hy siddrend vertsagen om 't zijne daarby te doen vloeien,
Samen en innig vereend voor immer en eeuwig!

Besloten
Slaat hy de krachtige hand aan zijn kris, en hy heft ze.... maar eensklaps
Wendt hy onwillig het hoofd, want een kreet klonk er heftig en krijschend,
Zóo betoond door den haat, dat het scheen of een wraakgeest hem gilde.
Dwars door den breeden kring van d' ommestand had zich een vrouwe
Stompend en stootend met drift een weg gebaand. Gitzwarte hairen
Zwierden haar heftig om 't hoofd, maar een hooge gestalte en gespierde
Lichaamsbouw gaf haar het aanzien eens mans; en zoo droeg zy in 't dorp ook
Immer den naam van de Manvrouw, nooit haar eigen naam Tampa.

De armen omhoog, het lichaam gebogen, de vlammende blikken
Vonklend gevest op het doode gedierte, in den dood nog schrikwekkend,
Gilde zy: Gy hebt my weduw gemaakt, onverzadelyk monster!
Gy hebt mijn kindren geslacht, gy hebt mijn buffels verslonden,
‘Ondier! Nu doe ik aan u wat gy m y hebt gedaan!’
En zy wierp zich
Wild op het lichaam, en scheurde met vinnige en vlijmende naaglen

Iedere wonde van-een en nog wijder, met zichtbaren wellust.
Dan scheen heur woede tot waanzin te steigren: met gretige vuisten
Greep zy grimmig den kop, en schudde hem heftig en hevig.
De uitpuilende oogbollen sloeg zy met knokkels; zy beet in de bonte,
Bloedrige huid - ja zy lekte 't zwart purper, ter helft reeds geronnen,
Op, met het grijnzend gemurmel der boschkat die zwelgt aan heur roofbuit.

't Wilde schouwspel werkte weldra aanstekend: de vrouwen
Vielen by menigte mede onstuimig op 't levenloos lichaam
Aan, en de kinderen volgden de moeders, en schopten en sloegen
Dapperlyk toe, en zy baadden hun voetjens in 't vocht, en zy toonden
Schaatrend elkander hun druppelend schoeisel.
De mannen, aanvanklyk
Kalmer, bedaarder, maar nu als een houtvlot, door zwellende golven
Voorwaart gezwalpt, stoven op, en schoten thands toe met hun krissen.
Honderd en honderdemaal priemden zy 't staal door de huid heen,
Tot zy, vermoeid en aâmechtig, neerzonken nevens hun offer,
Dat, geen dier meer gelijk, als vormeloos wanschepsel daar lag.

Zwijgende, de armen gekruist, maar immer met klimmender aandacht,
Staarde de jongeling 't aan - en de adem der wraakzucht, dus wassend
Aller harte verhittend, ronkelde ook hem door zijne aadren.
Sterven? Neen - leven, tot wraak voor zijn uitgemoord Huis!
Iedren druppel,
Wreed door den harden tyran met koude bereekning vergoten,
Streng te vergelden, honderd voor tien, en duizend voor honderd -
Dus bruist het op in brein, rijst het als leus op zijn lippen.
‘Wraak!’ knerst murmlend zijn mond - en de straal van het zilveren maanlicht,
Flitsend langs 't scherp zijner kris, schijnt dat gruwzame woord als te wijden.

Peinzende zit hy een poos, of hy dwaalde in een duisteren doolhof.

Licht gaat dan op voor zijn geest, zijn rimpelend voorhoofd verheldert:
Deelde hy niet het geheim des verblijfs van hun waardigen bloedmaag
Prins Wiranata, en wist hy in 't breede den weg niet daarhenen?
Dáar zou hy veiligend dak, rustigen raad vinden; dáar ook
D' opgang der sombere baan, die dit heden zijn toekomst bereidde.
Derwaart dus heen, zijn bewaar-engel volgend als 't noopende noodlot.

W.J. HOFDIJK.

Politiek overzicht.

Rotterdam, 22 Februari.

Men kan in beginsel de hardnekkigste vijand zijn van uitzonderingswetten en echter onder omstandigheden althans plaats geven aan den twijfel, of niet de politiek dergelijke met het recht strijdige maatregelen kan vorderen. Zoo die omstandigheden ooit voorkomen, biedt Frankrijk daarvan tegenwoordig wel een voorbeeld aan. Zou het geen overweging verdienen daar een uitzonderingswet uit te vaardigen om..... de pretendenten te verjagen? neen, om de pretentiën der volksvertegenwoordigers te breidelen? Wat zou men bijv. zeggen van een wet, waarbij den President de bevoegdheid werd toegekend elk kamerlid, dat doorslaande bewijzen van onbekwaamheid voor zijn taak had gegeven of voldoende blijken had afgelegd van zijn onvermogen om bijzondere belangen te scheiden van het algemeen belang, af te zetten en levenslang onverkiesbaar te verklaren? *Aux grands maux les grands remèdes*. Acht men het middel te heroïsch, ik geef het denkbeeld voor beter. Maar dat er iets moet gedaan worden om aan den onhoudbaren toestand een einde te maken, die overtuiging vestigt zich meer en meer. De diagnose der kwaal is lang reeds verricht: helaas zij wordt chronisch, verergert meer en meer, en radeloos zoeken de geneesmeesters naar een middel tot heeling.

Is het onze schuld, als wij in herhalingen vallen? Men moet wel dikwijls hetzelfde zeggen - de Franschen zelven vonden de spreekwijze uit - omdat het hetzelfde is. De beklagenswaardige toestand, waarin het ontredderd schip van staat in Frankrijk rondzwalkt op de veelbewogen baren der parlementaire zee, legt als van zelve zoozeer beslag op aller angstige belangstelling, dat de gebeurtenissen die zich elders ontwikkelen, er geheel door overschaduwd worden en aan Frankrijk steeds de grootste plaats verblijft bij de beschouwing van de feiten van den dag. Treuriger proeve van parasitische politiek, van factieuse beginselloosheid,

van wetgevend onvermogen is zelfs door een Fransche kamer nog wel nooit aan den dag gelegd dan het ergerlijk gehaspel met de pretendentenwet. Jérôme Napoléon zelf zal wel niet gedroomd hebben, dat zijn manifest zulk een storm zou verwekken. Wie weet, of het niet spoorloos zou zijn voorbijgegaan, als niet een naar emoties dorstende kamer zich dat stuk had aangetrokken. Fluks wist zij er een quaestie van te maken, niet rustende voordat zij haar ontsteltenis en radeloosheid aan de natie had meegedeeld en een verwarring had geschapen, waarbij de Gordiaansche knoop maar kinderspel was. Jérôme zelf kon zich de handen wrijven van genoegen - er werd voor hem een kostelijke reclame gemaakt, zijn kansen op erkenning als hoofd der Bonapartisten verbeterden merkelijk, zijn vrijheidsberooving was van betrekkelijk korten duur. Rechtsingang werd tegen hem niet verleend, daar het door hem bedreven feit noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding was. Geen wonder dat het te kwader ure aangevangen geding daartoe leiden moest; wonder slechts, dat nog zooveel tijd vereischt werd, eer men tot deze conclusie kon geraken.

Kwam die vrijspraak den wetgevers zeer ongelegen, toch lag in haar geen veroordeeling van hun streven. Het ware immers mogelijk dat juist in het feit, dat tegenover zulk een pretendentenmanifestatie de rechter machteloos stond, een vingerwijzing lag opgesloten, dat nadere wettelijke voorziening noodzakelijk was. Maar hierin ligt hun veroordeeling, dat zij naar aanleiding eener manifestatie, die niets beteekende, naar wapenen grepen, die op den bodem des rechts te eenenmale waren af te keuren, en die wapenen juist voornamelijk keerden tegen hen, die aan eenige manifestatie volkomen onschuldig waren. En het ergst van alles is de demoraliseerende invloed van zulk bedrijf. Is van het Engelsche parlement, van vroeger eeuwen althans, naar waarheid getuigd, dat daarvan een opvoedende kracht uitgaat, welker invloed op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der natie zich met den vinger laat aanwijzen, van het parlement der fransche republiek zal eenmaal geschreven worden, dat het er in geslaagd is de natie neer te trekken tot het lage verstandelijke en zedelijke peil waartoe het zelf is gedaald. Men zie slechts met hoe goed gevolg het in de natie de overtuiging heeft weten aan te kweeken, dat er tegen de pretendenten iets, wat dan ook, gedaan moest worden. Wie dacht twee maanden geleden aan de pretendenten? wie zou

zelfs gevat hebben wat bedoeld was, als men van de pretendenten sprak? Thans was het zoover gekomen, dat men de republiek niet veilig achtte als niet een reeks prinsen, wier namen niet eens alle bekend waren, getroffen werden door een soort van onteerende vonnissen, zonder vorm van proces door de vertegenwoordigers der souvereine natie gewezen. Ook de pers, wier beste organen ditmaal - het zij tot haar eer gezegd - de volksvertegenwoordigers in hun onverantwoordelijke afdwalingen niet voorgingen, noch volgden, noch verdedigden, is toch geëindigd met zich te verzoenen met het denkbeeld van uitzonderingsmaatregelen, al wil zij die gaarne zoo gematigd mogelijk. *La question se posait: elle doit être résolue*, redeneeren zij nu. Die gelukkige Franschen met hun wederkeerige werkwoorden, die uitgevonden schijnen om de verlegenheid der beginselloosheid te dekken: als men niet kan of niet durft zeggen, wie een quaestie hebben gemaakt daar waar geen quaestie bestond, dan zegt men eenvoudig: *la question se pose!* Niet beter dan de pers maakte het de Senaat, die eveneens oorspronkelijk sterk tegen de nieuwe politieke theorieën der Kamer gekant, zich daarna onder een dergelijken indruk heeft laten vinden tot een onverdedigbare transactie, om eerst later, toen elke transactie op de onverzettelijkheid der Kamer afstuitte, zijn zelfstandigheid terug te vinden.

Doch dieper nog werkt het demoraliseerend bedrijf der Kamer na. De bedenkelijke miskenning van alle rechtsbeginsel, waarover zij al luchtiger heenstapt, mist op den duur haar verderfelijke werking op de massa's niet. Wat men vroeger *raison d'état* noemde en tegenwoordig eenvoudig redenen van politieken aard, wordt aangevoerd, en daarmede schijnt genoeg gezegd om elke rechtsinbreuk te rechtvaardigen. En dan willen de republikeinen nog beweren dat zij aan hun beginsel getrouw blijven, òf zich steunend op het doorzichtige sophisme, dat juist de vrijheid en gelijkheid de verbanning vorderen van hen, die haar konden bedreigen, òf met schaamtelooze vermetelheid erkennende, dat zij eerst alle vijanden der republiek onschadelijk willen maken om daarna de eeuw der vrijheid en gelijkheid in te wijden. Wat bazelt men van samenzweringen en complotten? riep een der gematigde republikeinsche bladen met recht uit, - er is hier geen ander complot dan dat onzer vertegenwoordigers tegen onze vrijheden. Inderdaad kostelijk was de satire, door Andrieux op de pretendentenwet geleverd, toen hij bij amendement voorstelde, art. 1 te lezen naar die verklaring

uit de *Droits de l'homme*, die aller gelijkheid voor de wet uitspreekt. De ongeduldige rechtsverkrachters luisterden niet eens naar die tallooze malen aangeroepene en nog talloozer malen in het aangezicht geslagene beginselen der fransche revolutie. Waar zoo elke passie van het oogenblik de overhand behaalt op beproefde beginselen van vrijzinnigheid en recht, hoe kan daar sprake zijn van een gevestigde rechtsorde en van een welgegronde rechtsovertuiging bij de natie? Ook bij haar hebben de politieke passiën het hoogste woord, een fanatisme kweekende, dat bij het religieuse van voorheen in kracht nabijkomt, in poezie achterblijft. Waar gelegenheid is politieke tegenstanders te treffen, zij het ook door aanranding der gelijkheid voor de wet en der vrijheid van drukpers (zooeven veroverd!), hoe zou daar nog belangstelling overblijven voor wetten, die noodig zijn om de republiek een stevigen grondslag te geven op den bodem des rechts, als die op de gemeentelijke vrijheden, die juist in de Kamer aan de orde was? Te midden van volslagen onverschilligheid werden in één middag de algemeene beraadslagingen hierover afgehandeld, terwijl de helft der Kamer in den Senaat aanwezig was om te luisteren naar het debat over de pretendentenwet. Toch had het waarlijk de moeite wel geloond de rede aan te hooren van een Goblet, een der weinigen, die het hoog belang der gemeentelijke autonomie in een vrijzinnige staatsregeling doorgronden en die zich op den bij 't jongere staatsmansgeslacht snel verouderden Tocqueville durven beroepen. Zijn opmerking: *les républicains en s'approchant du pouvoir se sont éloignés des idées libérales*, had wat te denken kunnen geven.

Hoe demoraliseerend eindelijk het zenuwachtig en beginselloos drijven der kamers werkt op de regeering, is helderder dan met deze pretendentengeschiedenis nooit gebleken. Een ministerie, dat weet wat het wil en dat zich zijn kracht is bewust, zou zich door het voorstel-Floquet niet hebben laten verrassen, gelijk het ministerie-Duclerc. De overtuiging van de noodzakelijkheid eener uitzonderingswet is bij zijn leden blijkbaar eerst opgekomen, toen zij de stroomingen in de kamer hadden verkend. Aan een zich schrap zetten tegen de eischen eener verblinde meerderheid dachten zij niet omdat zij alle prestige misten, dat noodig is om door kracht van beginsel alleen die afdolende meerderheid te beheerschen. Eenvoudig zich neerleggen bij een voorstel van een kamerlid gedoogde een soort van eergevoel niet. Intusschen stond het

ministerie zoo weinig vast in zijn nieuwbakken overtuiging, dat het zich van lieverlede op sleeptouw liet nemen en al meer en meer aan de Kamer toegaf. De ministers, wien de stroom te machtig was, zonken successievelijk weg, terwijl hun verdwijnen niet werd betreurd, ja nauw opgemerkt. Eerst Jauréguibéry; daarna Duclerc zelf, die zich lichamelijk en zedelijk te ziek gevoelde om zelfs nog met zijn ambtgenooten te raadplegen en van zijn post als president eenvoudig wegliep; vervolgens generaal Billot, niet dan na eenige aarzeling, die hem in korten tijd driemaal van inzicht deed veranderen. De overige ministers bleven slechts leven bij genade der meerderheid. Men vond ze juist geschikt om een stuk bestelden arbeid af te leveren, en verdeelde reeds hun nalatenschap. Zij moesten ministers blijven tegen wil en dank, aan hun ambt vastgeketend, daar natuurlijk geen ander staatsman lust gevoelde de ondankbare taak af te werken, die op hun schouders was geladen. Voor de Kamer was het zeer aangenaam, dat zij dus eenige mannen voor zich had, die gedoemd waren de verantwoordelijkheid te dragen voor het knoeiwerk, dat zij met liefde en lust bijeenbroddelde. Maar voor die verantwoordelijke raadslieden een alles behalve benijdenswaardige positie. De geïmproviseerde minister-president Fallières werd er mede dadelijk ziek van en alleen de minister van justitie zag zich met den bodedienst tusschen Kamer en Senaat belast. Geen wonder, dat er geen mannen te vinden waren, genegen om het geknotte ministerie te helpen aanvullen, geen dan een enkele, dien het voor Frankrijk een geluk ware geweest niet te vinden. Want droever bewijs voor moreel verval is nauwelijks denkbaar, dan dat het volk, welks ridderlijke zin spreekwoordelijk is in de geschiedenis, genoegen neemt met een minister van oorlog, op wien de smet kleeft van het geschonden woord De smet van het geschonden woord: - wij zeggen het zonder voorbehoud en zonder vergoelijking, want de laffe uitvluchten, door de hem bevriende pers aangevoerd, waaruit zou moeten blijken, dat Thibaudin niet uitdrukkelijk een verbintenis, om niet uit Duitsche gevangenschap te ontvluchten, zou hebben bezworen, zijn te onwaardig om er bij stil te staan. Wij weten niet, wat ergerlijker is te achten, de houding van den minister zelf, of zulk een verdediging, die de kracht van een eerewoord afmeet met letterzifterijen. Ware Thibaudin in nederigen kring door ijverige plichtsbetrachting blijven pogen de herinnering aan dien smet op zijn verleden uit te wisschen, men had hem vergetelheid kunnen schen-

ken, daar gloeiende vaderlandsliefde althans eenigermate als verzachtende omstandigheid voor zijn vergrijp kon strekken; maar nu hij zelf verkiest uit de vergetelheid te voorschijn te treden en de herinnering aan zijn verleden wakker te roepen, moet hij de schande torsen, die aan 't verbreken van een eerewoord is verknocht, een schande, die terugvalt op de natie, die hem duldt in het gestoelte der eere. Welk een opvatting voorts van de ministerieele taak bij dezen minister van oorlog, die plaats neemt in een veroordeeld kabinet! Als zijn oordeel wordt gevraagd over de ontwerpen tegen de pretendenten, antwoordt hij de wet te zullen uitvoeren, hoe die ook zij, welke brave onderdanigheidsbetuiging aan een wet, die er nog niet is, het gemis van beginselen en van initiatief, in een minister gevorderd, moest goed maken. Hij toonde zich in elk geval waardig lid van dit ministerie, dat immers geen andere taak had te vervullen dan te buigen voor de decreten der Kamer.

Kan het nog van eenig belang zijn het pretendentenontwerp in al de wisselingen van zijn geschiedenis te volgen? De strijd over de elkander kruisende, aanvullende of vernietigende, verbeterende of verslechterende voorstellen mist alle hoogere beteekenis. Alleen in zooverre zou hij behandeling kunnen verdienen *à tître de curiosité*, als blijk, dat wanneer men eenmaal van vaste beginselen is afgedwaald, elke transactie om de verschillende wenschen te bevredigen op bergen van bezwaren stuit. Toch liet de meerderheid zich niet ontmoedigen, al is het welsprekend genoeg in deze dagen betoogd, dat zij zich op een gevaarlijke helling bevond. *Pour rester fidèle aux principes de la liberté, de la justice et du droit commun la République n'a qu'à se souvenir*, zeide de rapporteur van den Senaat, Allou, in zijn kernachtig en indrukwekkend betoog. Ja, zoo de koningen van den dag slechts de gave der herinnering bezaten, wat zouden zij Frankrijk een ellende besparen! IJdel was elk beroep op het verleden, ijdel elk beroep op de beginselen van het verleden. Meer kans was er dan nog de meerderheid in haar zwak te tasten door een betoog, dat, met voorbijgang van dergelijke theoretische nietigheden als vrijheid, gelijkheid en recht, zich uitsluitend bepaalde tot het voor die meerderheid uit een politiek oogpunt bedenkelijke van een uitzonderingswet tegen de pretendenten. Zoo oordeelde Léon Renault, wiens aanval wel tot de krachtigste behoorde, die de wet te verduren had. Met onmiskenbare juistheid stelde hij in het licht, dat eerst door zulk een

uitzonderingswet de pretendenten op een voetstuk werden gesteld, door de republiek zelve als het ware tot pretendenten gezalfd; dat, wilden zij der republiek kwaad, een verbanning hun plannen, zoo die overigens voor verwezenlijking vatbaar waren, zeker niet zou verijdelen; dat bij alle uitsluiting van burgerlijke en militaire ambten het eenige ambt, waarin zij het gevaarlijkst konden zijn, dat van president der republiek, hun niet kon worden versperd. Tevergeefs; ook voor dit rechtstreeksche beroep op haar eigenbelang bleef de meerderheid doof, de juistheid bevestigende van het spreekwoord dat de vrees de slechtste raadgeefster is.

Voor Frankrijks politieke ontwikkeling bedenkelijk is het enorme overwicht, dat de Kamer zich van lieverlede heeft weten te veroveren. Elke gril van haar schijnt wet te moeten worden, spijt Senaat en President. Waar zij zich gedwarsboomd ziet, komt terstond de lust bij haar boven, *la mort sans phrase* uit te spreken over de andere factoren der wetgevende macht, of middelen te zoeken haar wil door te drijven buiten die anderen om. Vreemd is het niet, dat zulke opwellingen bij de volksvertegenwoordiging zich meer en meer doen gelden in een, naar het heet, op de volkssouvereiniteit gegronden staat; waar is het niettemin, dat de constitutie dergelijke oppermacht der Kamer niet heeft gewild. De overtuiging wint veld, dat de President der republiek aan die wanverhouding niet zonder schuld is. Het kan onmogelijk de bedoeling zijn eener constitutie, die een president stelt aan het hoofd van het uitvoerend gezag, met de majesteit der onschendbaarheid omkleed, met een suspensief veto toegerust, dezen burger bloot te midden van het volk te plaatsen als een ornament ter aangaping of een fetisch ter vereering. Ware dit zoo, zijn betrekking zou geheel overbodig wezen. Is hij niet veeleer zoo hoog gesteld om een wakend oog te kunnen slaan op de richting, waarin het schip van staat wordt gestuurd, om den druk zijner hand te doen gevoelen aan het roer, wanneer het afwijkt naar klippen en ondiepten? Zeker, moeilijk is het een waren middenweg te vinden, maar zoo min het te dulden is, dat een president aanhoudend ingrijpt in het bestel der zaken naar persoonlijke willekeur, zoo min is het te prijzen, dat hij zich verlaagt tot echo van de buitenwereld en zijn invloed op den gang van 't bestuur beperkt tot uitwisschens toe. In gewone tijden kan hij zeker volstaan met een volgen van de richting, zij het ook onder steeds waakzame contrôle, die de meerderheid

der wetgevende macht aangeeft; wanneer deze echter ongestadig en beginselloos heen en weer dobbert, allerlei quaesties schept en inmiddels de hoogste volksbelangen uit onwil of onmacht onbevredigd laat, dan komt zijn tijd om een woord mede te spreken en de richting aan te geven, die ingeslagen moet worden. Jules Grévy echter zwijgt en blijft zwijgen, onthoudt den Senaat zijn steun om hem kracht te geven tegen de aanmoediging der Kamer, ontslaat en benoemt ministers, gehoorzaam aan de wenken van deze, en laat hen hun weg tasten in het donker, zoo goed en kwaad dat gaat. Als de handelsstand zijn beklag komt doen over de weifelingen der politiek, die als een nachtmerrie drukken op de ontwikkeling der welvaart, geeft hij eenige banaliteiten ten beste, dat hij meer dan iemand anders door den treurigen staat van zaken geroerd is en dergelijke, maar een krachtig woord, waaruit troost en moed is te putten, is ver te zoeken. Bijna zou men den verborgen invloed van een Gambetta terug wenschen, boven de vlekkelooze maar krachtelooze houding van Grévy, omdat daarin althans een vaste wil lag, dien men onderging, dien men moest ondergaan, willens of zijns ondanks. Maar tot wien thans op te zien als redder uit den nood? Slechts twee namen treden eenigermate op den voorgrond, De Freycinet en Ferry, maar is op de schouders van één hunner de mantel van Gambetta neergedaald? Hun verleden geeft geen recht tot hooge verwachtingen. Tot Ferry moest de president ten slotte zijn toevlucht nemen, en, terwijl wij schrijven, heeft deze juist een ministerie geformeerd, welks programma thans af te wachten is. Inmiddels had Frankrijk sinds weken feitelijk geen minister-president, geen minister van buitenlandsche zaken om het land in den raad der groote mogendheden te vertegenwoordigen.

Dit laatste zou vooral bedenkelijk wezen voor Frankrijks gewicht naar buiten, daar het niet veel meer te verliezen heeft, zoo het zich niet troosten kon met het denkbeeld, dat het moeilijk is zonder minister meer te verspelen dan met de laatste ministers is verspeeld. Juist vergadert weder het concert der mogendheden om een vraagstuk te beslissen, dat zonder van overwegend belang te wezen, echter de belangen van verscheidene volken zeer van nabij raakt en reeds eenige jaren op een bevredigende oplossing wacht. Het geldt de regeling der politie op den Midden-Donau, die hangende bleef, omdat de belangen van Oostenrijk als handelsmogendheid met de eischen der tot souvereine of halfsouvereine staten verheven oeverstaten in botsing kwamen. Heeft het europeesch concert zich ein-

delijk de schikking dezer aangelegenheid aangetrokken, voorbarig ware het te verwachten, dat de zaak nu in orde is. Dit concert heeft zich toch al geen te besten naam verworven en zou zich wel uitnemend moeten weren om lauweren te oogsten met de uitvoering van dit nieuwe stuk. De moeilijkheden zijn namelijk eer toegenomen dan verminderd. In de internationale commissie, krachtens het tractaat van Parijs met het toezicht op den Beneden-Donau van Galatz af belast, had Oostenrijk langzamerhand althans reeds zooveel toenadering betoond, dat bij Servië en Bulgarije niet veel tegenstand tegen de beraamde regeling meer was te wachten en alleen Rumenië zich verzetten bleef. Rumenië's tegenstand te breken of althans een *modus vivendi* te vinden tusschen Oostenrijk en Rumenië, is dus eigenlijk het doel, dat moet worden nagestreefd. Maar terwijl Rumenië door het tractaat van Berlijn in de Donaucommissie te Galatz als stemhebbende oeverstaat is opgenomen, ziet het jeugdige koninkrijk zich natuurlijk in den raad der groote mogendheden slechts toegelaten om zijn belang te verdedigen en raad te geven, zonder recht van beslissing. Door de overbrenging van het proces voor dit tribunaal ziet Rumenië zich dus achteruitgezet, en door die krenking voelt het zich ernstig gegriefd. Met algemeene geestdrift bij regeeringspartij en oppositie is dan ook de minister van buitenlandsche zaken Stourdza toegejuicht, toen hij den gezant te Londen gelastte in krachtige termen bij voorbaat tegen de besluiten der mogendheden te protesteeren. Inderdaad, Rumenië heeft wel eenige reden zich te beklagen over de mogendheden. Zonder het op zijn betwistbare afkomst zoo fiere volk te hoog aan te slaan, mag men veilig beweren, dat het in degelijkheid en ontwikkeling uitmunt boven de andere jeugdige staten, die onder bescherming van de groote mogendheden hun rooflust aan den armen Turk hebben mogen botvieren. Toch mocht het Rumenië, welks leger bovendien in den Turksch-Russischen veldtocht de minst betwistbare lauweren heeft bevochten, niet gebeuren zich te baden in den zonneschijn der begunstiging, die over Grieken, Serviërs, Bulgaren en Montenegrijnen zoo verlichtend en verwarmend opging. Genoeg meende men gedaan te hebben door het vorstendom van semi-souvereiniteit tot souvereiniteit te promoveeren, terwijl bovendien nog Rusland zich met een stuk van zijn grondgebied verrijkte, waarvoor een onvruchtbaar moerasland in de plaats werd gegeven. Daarna hebben

allen hun hand aan den jeugdigen staat onttrokken, die niet meer weet, op wien te rekenen als zijn belangen op het spel staan. Niet ongeschikt trekt thans een deel der Oostenrijksche pers van dezen staat van zaken partij met het betoog, dat Oostenrijk, wel verre van de achterdocht en afgunst van Rumenië te verdienen, zijn aangewezen bondgenoot is, met wien het zaak is op goeden voet te komen. Dreigt toch de bijeenkomst der mogendheden weder op niets uit te loopen, dan is inderdaad niet in te zien, wat voordeeliger kan zijn voor het zwakke koninkrijk, dan overeenstemming met den machtigen nabuur. Maar of de Rumeensche fierheid zich niet verzet tegen het vervullen der rol, die haar dus is toegedacht, om namelijk mede te werken tot de verzekering van Oostenrijks invloed op het Balkan-schiereiland, moet de toekomst leeren.

'Een conferentie der Groote Mogendheden is te Londen vergaderd, om maatregelen te overwegen tot betere verzekering van de vrijheid der vaart op den Donau, die onder haar waarborg is geplaatst en een deel uitmaakt van het publieke recht van Europa'-luidt de nuchtere mededeeling in de Engelsche troonrede, wier toon over 't geheel met dezen publicatiestijl volkomen in overeenstemming is. Voor het grootste gedeelte is zij ingenomen door mededeelingen over Egypte, die niemand wijzer maken, en verder door de aankondiging van wetsontwerpen, die reeds sinds een drietal jaren in behandeling of in aantocht waren. Men kan er vrede meê hebben; de troonrede is toch niet anders dan een formaliteit, en het gewicht eener zitting stond dikwijls in omgekeerde reden tot het gewicht der rede, die haar opende. Voor ditmaal althans zijn ook groote verwachtingen aan de zitting vastgeknoopt, daar de algemeene overtuiging heerscht, dat de liberale meerderheid zich ernstig bezig zal houden met binnenlandsche hervormingen, waartoe voornamelijk Harcourt, Dilke en Chamberlain zich hebben aangegord. Op een troonrede behoort nu eenmaal een adresdebat te volgen, al draagt ook dit vaak het karakter eener formaliteit. Zoo schraal de inhoud der rede was, zoo mat de toon van het debat dat zij uitlokte. Bij de Lords zorgde Lord Salisbury, die van zijn grooten voorganger wel niet den staatsmansblik, maar wat de Engelschen noemen *the brilliant powers of invective* heeft geërfd, voor een oogenblik voor eenige levendigheid met zijn aanvallen, die even levendig gepareerd werden door den in dit opzicht volkomen tegen hem opgewassen Earl Granville. In de Commons echter vloeide de stroom der wel-

sprekendheid traag en loom en eentonig voort. Naar de letter kon hier getuigd worden, dat hij, dien *Punch* met half schertsende, half eerbiedige gemeenzaamheid gewoon is *the grand old man* te noemen, schitterde door zijn afwezigheid. Het adresdebat zonder Gladstone kon zich boven de middelmatigheid niet verheffen. Waren er nog maar onderwerpen te behandelen geweest, die toon en kleur konden geven aan de discussie en warmte en kracht aan de aanvallen der oppositie! Zoo die te eenenmale ontbraken, het was niet, omdat het beleid der regeering in elk opzicht onberispelijk is geweest, maar omdat door het succes, waarin zij zich mocht verheugen, en door het gemis van een programma, waaraan haar tegenstanders lijden, der oppositie elke vaste bodem was ontnomen. Bij het critiseeren der Egyptische campagne moest die oppositie zich in kleinigheden en beuzelarijen verliezen, want haar leiders in de Commons, minder roekeloos dan Salisbury, gevoelden zeer wel, dat zij in beginsel deze imperialistische politiek aantastende, zich zelf een slag in het aangezicht gaven. Aanvallen op de Iersche politiek konden zich evenzeer slechts tot bijzaken beperken, daar het immers altijd der Tories eerste streven was geweest Ierland te bevredigen, zooals men dat noemde, door voorkoming en onderdrukking van misdaden. En wat huiveringwekkend licht zoo juist ook te Dublin opging over sociale en moreele toestanden, op welker bodem geheime moordgenootschappen zoo welig tierden, - dat de sluier was opgeheven, die zoolang haar geheime woelingen bedekte, en dat daarmede het kwaad in den wortel was aangegrepen, was een ontegenzeggelijk succes, waarvoor de Tories de regeering mochten benijden. Of, nu het zwaard der gerechtigheid de geheime moordenaars trof, tegelijk voldoende gerechtigheid aan het Iersche volk was wedervaren, kon wel is waar aan twijfel onderhevig blijven, maar wederom de leiders der Tories waren wel de laatsten, die met goed geweten op dien grond tegen de regeering konden te velde trekken. En daarmede was de lijst der voor behandeling vatbare quaestiën uitgeput. Het is waar, verder kon men nog bij voorbaat protesteeren tegen de voornemens in de troonrede aangekondigd, maar niet anders dan onvruchtbaar kon een discussie wezen, die zich keerde tegen regelingen, waarvan de hoofdtrekken nog zelfs niet bekend waren. Beide partijen kunnen niet veel meer doen dan een afwachtende houding aannemen, en beide bestudeeren met waakzame nieu wsgierigheid

de kiemen der ontbinding, die al minder verborgen blijven. Aan de zijde der Tories is het steeds het ongeduld en de strijdhaftigheid der jongere leden, die zich niet kunnen schikken onder de behoedzame en weinig krachtige leiding van Sir Stafford, waarin een element van tweedracht is gelegen, maar ook aan de zijde der Whigs is het twijfelachtig, of de samenwerking der radicale fractie en der oudere liberalen onder Hartington voldoende verzekerd is, als Gladstone's bezielende invloed niet langer alomtegenwoordig is.

Waren op het belang der bijeenkomst van het parlement geen hooge verwachtingen gebouwd, de opvoering van een piquant tooneel naar aanleiding dezer bijeenkomst, waarop men tijd had gehad zich te spitsen, werd door de regeering voorkomen. Het was de volksdemonstratie, door Bradlaugh op touw gezet om recht te verkrijgen tegenover een parlement, dat hem herhaalde malen naar zijn overtuiging recht had geweigerd. De dagen der *reformers* en der *chartisten*, toen de provinciën opmarcheerden naar Londen, schenen te herleven. Maar de regeering was - vreesachtiger of verstandiger? - dan in die dagen. Nog tijdig genoeg om gelegenheid te geven den marsch af te kommandeeren, liet zij door enkele harer woordvoerders ter loops te kennen geven, dat zij een wet zou indienen, die zou vergunnen den parlementairen eed door een affirmatie te vervangen voor elk, die tegen den eed gemoedsbezwaren had. De veelgesmade Bradlaugh gaf wederom een blijk van zijn gematigde gezindheid, door onmiddellijk met deze affirmatie, ook geen eed, genoegen te nemen en te betuigen op zijn zetel geen aanspraak te zullen maken, voordat dit wetsvoorstel in behandeling zou zijn geweest. Zonderling genoeg werd het in de troonrede niet aangekondigd, schoon spoedig in het debat de oogenblikkelijke indiening werd beloofd. Verdient de aarzelende en dubbelzinnige houding, door de regeering in deze zaak steeds aangenomen, afkeuring, de afgevaardigde van Northampton zal nu toch waarschijnlijk spoedig de voldoening smaken, zijn onvermoeiden kamp voor een groot beginsel, steeds met eerlijke en wettige wapenen gestreden, met gewenscht gevolg bekroond te zien. Moge inderdaad het Engelsche volk bewijzen, dat het nog steeds staat aan de spits der natiën, voor wie vrijheid en gelijkheid geen ijdele klanken, maar levenmakend beginsel zijn.

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

***Het gezin van den Rentmeester*, oorspronkelijke roman van P.F. Brunings, 2 dln. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg, 1882.**
***Hereenigd*, Roman van Francisca Gallé, 2 dln. Dordrecht, J.P. Revers, 1883.**
***Esther Burgers*, Novelle van Anna van Hage. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1882.**
***Celestines Geschenk*, door C. Terburch. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1883.**

l'Etranger mange tout, moet, volgens booze tongen, de leus van de Parijsche restaurateurs geweest zijn tijdens de laatste wereldtentoonstelling, en deze heeren alleen weten uit welke ingredienten de spijzen bereid werden, welke zij onder allerlei snorkende namen den uitgehongerden vreemdeling plachten op te disschen.

Leesgezelschappen slikken alles, schijnt de leus te zijn, waaronder sommige uitgevers Ossa's novellen op Pelions romans stapelen, romans en novellen met en zonder stijl, effen en bont, groen en rijp. Diezelfde uitgevers zullen zich wel wachten een bundel gedichten in het licht te geven, tenzij zij zich vooraf verzekerd hebben, dat de verzen zich door iets onderscheiden en de uitgaaf waard zijn. Met slechte poëzie loopen zij gevaar de drukkosten nauwelijks goed te maken; maar een roman kan niet zoo onbeteekenend, niet zoo gebrekkig geschreven zijn, of hij vindt altijd een vast aantal afnemers in de leesgezelschappen, die zich tot taak stellen de verveling, voornamelijk in onze provinciesteden, te helpen dooden.

In zijn antwoord aan Cherbuliez, toen deze den 25^{en} Mei van het vorig jaar zijne intrede deed als nieuw lid der Fransche Akademie, gaf Renan niet onduidelijk te kennen, dat hij - *present company excepted* - met romanschrijvers niet hoog wegloopt. Ook Renan

vindt ‘le grand inconvénient, du roman moderne, d'avoir créé à son usage une catégorie spéciale de lecteurs’, en hij acht ‘la vulgarité et la prolixité le danger d'un genre où le lecteur ne cherche guère qu'une distraction et un amusement.’

Vulgair en langdradig - de uitspraak klinkt hard, maar toch is dat, - met verblijdende uitzonderingen natuurlijk, - de indruk dien men herhaaldelijk ontvangt, wanneer men veroordeeld is een zeker aantal van de romans en novellen te lezen, waarmede jaar in, jaar uit, ook ten onzent de boekenmarkt wordt overstroomd.

Men heeft zich verbaasd en tevens, niet ten onrechte, een weinig geschaamd over het groot aantal exemplaren van Zola's romans, dat wij, degelijke, huiselijke Nederlanders, plegen te verslinden. Welken invloed deze consumptie op de moraliteit van ons volk gehad heeft, weten wij voorshands niet; misschien zal het zich eerst bij een later geslacht openbaren; - maar te oordeelen naar de romantische produkten, welke ons in den laatsten tijd onder de oogen kwamen en waarvan wij er hier slechts enkele bespreken, schijnt het naturalisme op onze romanciers vooralsnog weinig vat te hebben. Van richting of school is er bij de meeste onzer roman- en novellenschrijvers trouwens weinig sprake. In den regel schrijven zij er maar op los, en vieren zij, elk op zijn manier, hunne fantasie of hunne ‘kopieerlust des dagelijkschen levens’ bot.

Op zich zelf beschouwd, zien wij hier geen kwaad in. Er is met systemen ook op het gebied der fraaie letteren, reeds te veel geschermd en te veel kwaad gesticht, dan dat wij niet ééne enkele bladzijde, die van een gelukkige inspiratie, van waarachtig gevoel of fijne opmerking getuigt, zouden geven voor een geheel boekdeel met het grootste beleid volgens een systeem in elkander gezet. Onze romanciers echter maken het zich in den regel wel wat heel gemakkelijk. Van de eischen van het genre schijnen de meesten hunner zich weinig rekenschap te geven; velen schijnen voorbij te zien dat er iets is wat men stijl noemt, en enkelen, - wier producten wij liefst met stilzwijgen voorbijgaan, - leven met de taal op zulk een gespannen voet, dat het bedroevend is om aan te zien.

Elf jaar geleden schreef Busken Huet: ‘Zoo er onder de vaderlandsche recensenten gevonden worden, die nog eer wenschen in te leggen met de voorspelling dat de kapitein Brunings eenmaal onder de beste Hollandsche romanschrijvers van den tegenwoordigen tijd zal worden geteld, dan moeten zij zich haasten.’ De vaderlandsche recensenten hebben zich echter niet gehaast, en zij behoeven daarover op dit oogenblik allerminst berouw te gevoelen. *Het Gezin van den Rentmeester*, de laatst verschenen roman van den heer B r u n i n g s , is zeker weinig geschikt om den auteur, welke ook zijne verdiensten op beperkter gebied mogen zijn, onder de Nederlandsche romanschrijvers te doen schitteren.

Er gebeuren in dezen roman wonderlijke dingen. Mevrouw de Gravin van Bergen van den Lindenhorst, die vóór haar huwelijk in een teedere betrekking tot den heer Hartman, later Rentmeester van den Graaf van Bergen, heeft gestaan, brengt, meer dan twtntig jaren later, als 40jarige gehuwde vrouw, hare affectie over op den 20jarigen zoon van haren vroegeren aanbidder, op Koenraad Hartman. Deze jonge man, die reeds heel wat van de wereld heeft gezien, laat, hoewel hij de aangenomen dochter van de Gravin, Freule Lena, aanbidt, zich de liefkoozingen welgevallen van de moeder, die nu eens ‘met gevoel’ zijn hand drukt, dan weder den arm om zijn hals slaat en zijn hoofd tegen haar borst drukt, en wier vriendelijkheden hij beantwoordt door onrustbarend druk hare hand te kussen. De ‘groote hansen en adellijke heeren’ hebben het bij de heer Brunings hard te verantwoorden. De Graaf van Bergen is weinig beter dan zijne vrouw. Hij zoekt en vindt zijn troost bij zijne nicht, tevens gezelschapsjuffrouw op het kasteel, Emma Willers, die op hare beurt met een lichtmis, antwoordende op den naam van baron van Rozelaer, samenspant om deze, tegen uitkeering van een kapitaaltje, freule Lena tot vrouw te bezorgen, in de hoop van dan voor haarzelve den knappen Koenraad Hartman te zullen kunnen bemachtigen. Naast de genoemden treden o.a. nog de Rentmeester en zijne vrouw op, doch zonder veel deel te nemen aan de handeling.

In dien kring worden wij, twee dikke deelen lang, rondgevoerd als in een doolhof. Telkens bevinden wij ons weer op hetzelfde punt en beleven wij nagenoeg dezelfde tooneelen. De enkele conflicten, welke de ontknooping - indien het eene ontknooping heeten mag - voorbereiden, worden meest allen verkregen door dat de

schrijver zijne personen elkanders gesprekken laat afluisteren. Emma Willers luistert een gesprek af van de Gravin met Koenraad (I 184), de Gravin en Koenraad luisteren het gesprek af van van Rozelaer met Emma Willers (I 221), Koenraad en een neef van de van Bergens plaatsen zich onder het open raam van Juffrouw Willers' kamer, als zij een rendez-vous heeft met van Rozelaer (II 175), en van Rozelaer staat aan de deur te luisteren, bij een onderhoud van de Gravin met Lena (II 225). Dergelijke middeltjes, zoo kwistig aangewend, verraden groote zwakheid in het leggen en in het ontwikkelen van den dramatischen knoop.

Een zekere handigheid van schrijven kan den heer Brunings, die al heel wat aan de pers toevertrouwde, niet worden ontzegd; maar van smaak getuigt zijn schrijftrant niet. Wij vinden bijvoorbeeld frazen als deze: ‘Daar kwam juist de dokter, die ten gevolge van Juno's dringenden last zijne Mercuriusvleugelen had aangebonden’, of: ‘De feestelijke stemming der aanzittenden was geevenredigd aan de vermeerdering van vreugdestof in vloeibaren staat, die in flesschen gekurkt en uit glazen gedronken wordt.’ Zulk een onnatuurlijken toon treffen wij ook vaak in de gesprekken, en vooral in die tusschen Emma en van Rozelaer gevoerd, welke doorspekt met Fransche gemeenplaatsen en woordspelingen van twijfelachtige geestigheid, als *vous comptez sans le comte*, - eene aardigheid die nog wel een paar maal herhaald wordt, - tevens van een ongeloofelijke vulgariteit zijn.

Wordt wellicht door karakterteekening goed gemaakt wat de roman in de verwikkeling en in de taal te kort schiet? Wij vermeldden reeds, hoe de held van het verhaal, Koenraad Hartman, zich door de Gravin laat liefkoozen, zonder dat zijn gemoed er tegen in opstand komt. Wij zouden dat karakter onmannelijk willen noemen, en weinig geschikt om de sympathie op te wekken, welke de schrijver voor Koenraad vraagt, indien wij niet bemerkten, dat de heer Brunings voor de waardeering van karakters een geheel anderen maatstaf schijnt te gebruiken als wij. De Gravin van Bergen toch, die gedurende het grootste gedeelte van den roman weinig anders doet dan den zoon van haren vroegeren beminde naloopen - eens zoekt zij hem zelfs op in een donker hoekje, waar hij in slaap is gevallen, en drukt hem ‘een brandende kus’ op de lippen! - die vrouw bezit volgens den heer Brunings, ‘een loyaal karakter; om niets ter wereld zou ze ooit misbruik hebben gemaakt van 't ver-

trouwen van anderen ... Op dit punt, evenals op nog vele andere punten, was haar begrip van eer zoo ridderlijk als men 't wenschen kon.' Dat alles staat te lezen op de bladzijden 182 en 183 van het 1ste deel. Daartegen valt moeilijk te redeneeren.

Bijzonder eng is het kringetje, waar binnen vooral onze damesnovellisten zich plegen te bewegen. Zoowel in *Hereenigd* van F r a n c i s c a G a l l é als in *Esther Burgers* van A n n a v a n H a g e is de hoofdpersoon een mooi, lief en onbemiddeld meisje, dat hoewel tot den deftigen stand behoorende, om niet van anderen af te hangen, examen doet en als onderwijzeres den kost tracht te verdienen. Zoowel de 'fiere' Nella Danning, de heldin van *Hereenigd*, als de 'fiere' Esther Burgers weet een harer kweekelingen bijzonder aan zich te hechten en in de liefde, welke deze haar schenkt, troost te vinden voor de vele teleurstellingen, die haar deel zijn. Beiden zien haar 'ridder' in een speelmakker harer kinderjaren, worden van dezen door de omstandigheden gescheiden, en zien hem niet terug dan aan een sterfbed. Wij zijn overtuigd, dat deze treffende overeenstemming louter toeval is, maar kenmerkend voor de richting, waarin zich de fantasie onzer Hollandsche romancières beweegt, is zij zeker.

Francisca Gallé laat hare heldin eene betrekking aannemen bij de douairière Wallaert, eene dame, die gewoon is vóór den eten te bitteren, aan tafel onnoemelijk veel wijn te drinken, en daarin wordt bijgestaan door hare oudste dochter, die verliefd is op een artiste uit het paardenspel, wien zij 's nachts in den maneschijn aan de voordeur rendez-vous geeft. Het is waar, dat de freule daarvoor deze moederlijke vermaning moet slikken: 'Je vergooit je fatsoen wel een beetje met dien paardrijder. Als je je afgeeft met zulk volk, dan wordt je kans op een goed huwelijk hoe langer hoe kleiner, en ik zou niet graag met je blijven zitten. Majoor Ranze schijnt toch al niet van je gediend te zijn' - en zoo voorts. Juffrouw Gallé slaagt er niet in aannemelijk te maken, dat een beschaafd en fijngevoelig meisje als Nella Danning - zij moge nog zoo 'fier' zijn en nog zoo gehecht aan hare leerling, de kleine Han Wallaert - het in zulk eene omgeving uithoudt. Misschien moeten wij de verklaring gedeeltelijk zoeken in Nella's weergalooze

naiveteit, waarop de schrijfster niet verzuimt ons telkens opmerkzaam te maken. Na het verhaal der nachtelijke ontmoeting van de freule met den paardrijder, lezen wij o.a.: ‘Nella kon dien nacht niet meer in slaap komen. Welk een adellijk huis was dit, waar de oudste dochter 's nachts aan de voordeur ontmoeting had met een kunstrijder? *Niet dat zij op zulke mannen met verachting nederzag; in haar oog bepaalde rang noch stand de waarde van den mensch; maar als Leonie dien man liefhad, waarom kwam zij dan niet openlijk met hem voor den dag?*’

Dat alles echter moge de schrijfster weten. Niet over het onwaarschijnlijke der gebeurtenissen, welke zij ons laat bijwonen, noch over het weinig aantrekkelijke der karakters, welke zij ons vertoont, willen wij ditmaal met haar twisten. Wij nemen de gebeurnetissen en de karakters voor hetgeen zij zijn. Wij vragen alleen: wat hebt gij met uwe heldin voor? Hoe werken de omstandigheden, waarin ge haar geplaatst hebt, op haar; of hoe werkt zij op de omgeving, welke ge voor haar hebt gekozen? Hetzij zij ten slotte zegeviere of bezwijke, toon ons den strijd, waarin zij overwint of overwonnen wordt.

Laat ons zien, in hoeverre Juffr. Gallé aan dien eisch voldoet. Nella verlaat, - zooals zij meent, om vrij te zijn, - het huis van haren pleegvader, die haar als zijn eigen kind verzorgt, het huis waar zij Marinus Norbert als speelmakker vaak heeft ontmoet. Zij treedt in betrekking bij de douairière Wallaert. Op het oogenblik, dat zij tot dien stap overgaat, is zij zich haar liefde voor Marius nog niet volkomen bewust, terwijl het Marius, van zijne kant, ook nog niet duidelijk is wat hij voor Nella gevoelt. Het is een verfoeilijke omgeving, waarin Nella zich geplaatst ziet; kleine onaangenaamheden worden haar niet bespaard; maar in den regel laat men haar vrij wel met rust, en in de liefde van kleine Han, een ‘nest’ met een goed hart, zoowel als in de vriendschap van Machteld, de schoonzuster der Douairière, vindt zij afleiding en troost. Een zielestrijd wonen wij evenmin bij als een eigenlijk conflict, waarin hare fierheid in opstand komt. Op het oogenblik dat Majoor Ranze, die het goed met haar schijnt te meenen, het haar al te lastig dreigt te maken en haar eene liefdesdeclaratie zendt, wordt zij door een brief van haren pleegvader, die doodziek ligt, naar huis geroepen. De pleegvader sterft, en het blijkt, dat hij Nella tot zijn erfgename heeft benoemd. In het sterfhuis ziet

Nella voor het eerst Marius weder, die gedurende haar verblijf bij mevr. Wallaert van zijne zijde evenmin een harden strijd te strijden heeft gehad, maar zich zonder veel moeite heeft verdedigd tegen de pogingen van zijne moeder om zijn hart te doen veroveren door een rijke malloot, die aan spiritisme doet.

Men ziet, dat de schrijfster haar taak niet te zwaar heeft opgevat. Al meent zij haar werk met den weidschen titel van roman te mogen bestempelen, meer dan een vertelling gaf zij ons niet. Maar als vertelling, en ondanks de ernstige bedenkingen, welke wij reeds maakten tegen den inhoud van dit romantisch verhaal, heeft Juffr. Gallé's jongste werk onmiskenbare verdienste. Liet de ruimte ons het doen van aanhalingen toe, dan zouden wij zeker de aankomst van Nella aan het station te H. afschrijven, waar ons al aanstonds in enkele trekken de kleine Han wordt geschetst, zóo dat wij haar dadelijk kennen, de verwaarloosde jongste spruit van de Douairière Wallaert, het kind dat bij de vorige gouvernante niets leerde dan *billets doux* schrijven, dat voor niemand ontzag heeft en er alles uitflapt, dat eerst Nella's medelijden en later hare toegenegenheid verwerft, en dat spoedig, ook door Nella's beminnelijkheid overwonnen, zich als hare beschermster opwerpt. Maar dan zouden wij vooral niet mogen vergeten het even fijn als sober geteekende slot aan te halen, waar in weinig meer dan dertig regels de ontknooping van het liefdedrama - dat geen drama was - wordt verhaald, zóó eenvoudig waar, zóó innig gevoeld, dat men het boek niet dan met stille ontroering uit de hand legt.

Anna van Hage (Mej. A.C. Steinmetz), de jonggestorven schrijfster van *Esther Burgers*, heeft in nagenoeg hetzelfde onderwerp als Francisca Gallé, vrij wat dieper greep gedaan. Hier hebben wij een zielestrijd, waarin de arme Esther, al blijft zij leven, ten onder gaat.

Esther Burgers heeft de betrekking van secondante op eene kostschool buiten hare woonplaats gekozen, teneinde voor hare moeder, de weduwe van een zeeofficier, en voor hare zuster, de blonde Nellie, den strijd om 't bestaan te verlichten. Het is een besluit, dat haar heel wat tranen heeft gekost, maar in haar hart lacht een lieflijk beeld haar tegen, dat van haar pleegbroeder George, die ook in zeedienst is, die haar trouw beloofde en, zij is er zeker van,

zijn belofte zal houden. Pijnlijk is het haar te bemerken dat zij op den jongen Arthur van Roden, wiens zuster zij privaatles geeft en in wiens familiekring zij veel hartelijks ondervindt, een diepen indruk heeft gemaakt, - maar binnen kort wordt George uit zee terug verwacht, en dan zal hij haar komen opzoeken, dat weet zij. Dit blijde vooruitzicht houdt Esther bezig op den somberen Septembermorgen, wanneer wij in het schoolvertrek haar voor het eerst ontmoeten. Doch weken verloopen er, en zij wacht George te vergeefs. Eindelijk op een avond, nadat zij met hare beschermeling de kleine, zwakke Emma een boodschap heeft verricht en door Arthur van Roden, dien zij onderweg ontmoette, tot aan de deur der kostschool begeleid is, verneemt zij, dat in hare afwezigheid George er geweest is, doch dat hij gezegd heeft terug te zullen komen. Maar George, die in de stad reeds vernam, dat de jonge van Roden Esther het hof maakte, - men sprak reeds van een aanstaand engagement, - en die nu, op korten afstand van de kostschool in de schaduw van een poort staande, met eigen oogen gezien heeft, dat Esther door dat jonge mensch werd thuis gebracht en een langen, vertrouwelijken handdruk met hem wisselde, - George komt niet terug. Hij schrijft Esther een koel briefje, waarvan zij de aanleiding niet gissen kan, maar waaruit haar toch duidelijk genoeg blijkt, dat het uit is, dat haar schoone droom nooit werkelijkheid zal worden. Eenigen tijd later wordt haar de genadeslag toegebracht, wanneer zij verneemt, dat haar zuster, de levenslustige Nellie, George's vrouw wordt. Eerst aan het sterfbed van hare moeder zien George en zij elkander weêr.

Het zieleleed, dat Esther Burgers door dit alles foltert, nog verhoogd, zoowel door de onaangename behandeling, die zij op de school ondervond, als door de oplettendheden welke Arthur voortgaat haar te bewijzen, en die zij, ondanks haar achting voor hem, niet wil en niet kan beantwoorden, is door Anna van Hage met talent geschilderd. Dat leeft en wij leven het meê.

Er heerscht in dezen roman, van het begin - van dien somberen najaarsdag af, waarmede het eerste hoofdstuk aanvangt, - tot aan het eind, eene diep melancholische stemming, hier en daar, door onvoldoende beheersching van de stof, tot ziekelijke overgevoeligheid overslaande. Men snakt te vergeefs naar wat lucht in dien gedrukten dampkring, naar een zonnig tafereeltje op dien somberen weg, die Esther Burgers tot levensweg is aangewezen.

Doch dit neemt niet weg dat deze novelle van Mej, Steinmetz' gaven een gunstig getuigenis aflegt, en dat er reden is om voor onze letteren den vroegen dood van deze schrijfster oprecht te betreuren.

Een jaar of vier geleden was er eenig gerucht in het anders zoo stille letterkundige Nederlandsche *Landerneau*. En geen wonder. Er was een schrijver opgestaan, een schrijver die schrijven kon. Het boekje, waarin C. T e r b u r c h , onder den titel *Hildegonda van Duyvenvoorde en andere novellen*, een drietal verhalen bijeenbracht, was met keurig Elzevier-type op onafgesneden oud-Hollandsch papier gedrukt - voor een letterkundigen lekkerbek om van te watertanden. De uitgever, de heer Beijers te Utrecht, had er eer van. Een jaar later trok in *de Gids* eene novelle, 'Bertha' getiteld, de aandacht, en in 1881 verschenen, in dezelfden aantrekkelijken vorm als de eerste bundel, ditmaal nog met een roode letter op den titel opgeluisterd: *Twee sproken van minne*.

In die beschaafde kringen, waarin men er nog voor uit mag komen dat men Hollandsch leest, vroeg men elkander: 'Hebt ge Terburch al gelezen?' en dan ontspon zich wel eens een gesprek voor en tegen dezen geheimzinnigen onbekende, in wiens schrijftrant de een eene vrouwenhand meende te herkennen, en die een ander voor niemand minder dan Busken Huet hield. Bewijs genoeg, dat hier althans i e m a n d gevonden was, die i e t s wist te zeggen.

Voor weinige maanden werden wij weder verrast met een boek van C. Terburch, *Celestines geschenk*. Ditmaal vult een enkel stuk het geheele boekdeel.

Het eigenlijke thema blijft het zwakke punt van dezen schrijver. De 'sich ereignete unerhörte Begebenheit', zooals Goethe bij Eckermann (Gespräche I 220) de novelle noemt, is niet zeer ongehoord. Zij heeft zelfs een sterken familietrek met die, welke in eene novelle uit Terburch's eersten bundel, *Eene beproeving*, verhaald wordt. In laatstgenoemde novelle weet Ernestine, met al de edelmoedigheid van eene innige liefde, een slagboom tusschen haar en haren Johan geplaatst te doen vallen, door een onecht vóorkind van haren echtgenoot als hun beider kind aan te nemen; hier geeft Celestine aan eene even edele opwelling gehoor door aan eene onechte

‘vóór-liefde’ van haren echtgenoot, aan een meisje wier hoofd door Arent de Breul te goeder trouw op hol is gebracht, en dat, toen het tot een scheiding moest komen, den slechten weg is ingeslagen, den terugkeer in het vaderlijk huis mogelijk te maken, en daardoor tevens de rust te doen terugkeeren in het gemoed van haren man.

Evenmin als door de vinding, munt dit verhaal door kunstige samenstelling uit. De verdeeling in een v o o r s p e l , waarin wij, slechts voor een oogenblik, aangenaam kennis maken met het jonge echtpaar de Neersteijns, bij wie wij den held der geschiedenis, Arent de Breul, ontmoeten; een breed t u s s c h e n s p e l , dat een derde van het geheele boek inneemt en waarin ons de voorgeschiedenis van de Breul, tot op het oogenblik waarop wij kennis met hem maakten, verhaald wordt, en een n a s p e l , waarin de eigenlijke ontknooping van deze voorgeschiedenis plaats heeft, - die verdeeling hindert ons als onlogisch en ongeëvenredigd, als een architectonische fout.

Doch bij Terburch komt men om iets anders te gast. De eigenschappen, welke bovenal zijne vorige novellen aantrekkelijk maakten, doen het ook dit verhaal. Er is steeds iets nobels, iets van goeden huize in Terburch's novellen, nooit iets vulgairs of zelfs maar minder smaakvols. De groot zorg, aan de détails besteed, de fijne en toch vaste toetsen, waarmede een kort gesprek, een beslissend tooneeltje, een belangwekkend personage, een nobele gedachte, een landschap of een natuurstemming worden geteekend, zijn ook hier ongemeen. Men keert, als men het boek geëindigd heeft, tot die bladzijde, tot die enkele zinsnede terug om er nog eens van te genieten.

Het kunstmatige in de taal, dat men Terburch verweten heeft, en dat, wat zijn eerste novellen betreft, in den ijver van den zeloot voor ons sierlijk zeventiende-eeuwsche proza zijn verklaring en zijn verontschuldiging vindt, valt, dunkt ons, in deze novelle minder op. Een woord als ‘verkeurdheid’, een uitdrukking als ‘het, ai mij, hoe uitgeteerde! gelaat’, treffen een oogenblik nog als iets zonderlings, - doch het gaat ten opzichte van deze woordenkeus en van dezen zinbouw als met de rijpaarden in den stal van de Vrouwe van den Terpenborch, waarvan Jakob, de koetsier, zei: ‘’t Zijn maar huurbeesten, zult ge zeggen, en huurbeesten zijn 't zeker. Maar bestigen ook, hoor;.... en dan ook is het krek of dat vreemde, dat huurderige, er zoo langzamerhand weer afraakt.’ Bij Terburch ook is het langzamerhand als ‘eigen spul’ geworden,

zoo gemakkelijk draven zij in het tuig, zóo sierlijk en met zulk een vaste hand weet hij ze te rijden.

The literary Reader, a handbook for the higher classes and for home teaching. Part. II (The nineteenth Century). Second Edition, entirely rewritten by Taco H. de Beer *and* Elisabeth Jane Irving. Kuilenburg, Blom and Olivierse, 1882.

Dat bovenstaand werk uitmuntend beantwoordt aan het doel, op het titelblad uitgedrukt, blijkt uit het veelvuldig gebruik, dat er op Hoogere Burgerscholen en Gymnasia van gemaakt wordt en waardoor een tweede druk noodig werd. Met recht heet het werk ‘entirely rewritten’. De keus der proza- en dichtstukken is gelukkiger dan in den eersten druk; de korte overzichten van ieder tijdperk en de levensschetsen der voornaamste schrijvers hebben in vorm en inhoud gewonnen. Behalve talrijke kleinere stukken worden eenige der voornaamste groote werken nagenoeg geheel gegeven, alleen met weglating van enkele minder belangrijke deelen, waarvan echter de verzamelaars, om den draad van 't verhaal niet verloren te doen gaan, den inhoud mededeelen. Het ‘Appendix’ achter iedere periode zal zeker welkom zijn aan diegenen, die zich voor een examen voor middelbaar onderwijs voorbereiden en ‘The Literary Reader’ gebruiken tot het verkrijgen van een algemeen overzicht van het ruime veld der Engelsche letterkunde, voordat zij tot eene grondiger studie overgaan.

Niet vereenigen kunnen wij ons met wat op bl. 284 aangaande Longfellow gezegd wordt: ‘In making a selection we have preferred to draw attention to pieces equal in beauty to those universal favourites, and at the same time less generally known.’ Het boek toch is voor beginners en deze willen zeker in de eerste plaats kennis maken met ‘those universal favourites.’

Met het oog op het medegedeelde aangaande Kenilworth (bl. 74 en 75) nemen we de vrijheid te verwijzen naar Jackson's artikel in ‘The nineteenth Century’ van Maart 1882, waarin deze aantoont, dat de verhouding tusschen Leicester en Anny Robsart, zooals die door Scott wordt afgeschilderd. op zijn minst genomen onwaarschijnlijk is en dat de eigenlijke Sir Richard Verney

in alle opzichten van den ‘villain’ in Scott's roman verschilde.

De band had voor een schoolboek wat minder mooi, het papier daarentegen wat fraaier kunnen zijn. Wanneer er een nieuwe druk van dit boek, een der beste op dit gebied, verschijnt, - wat we hopen en verwachten, - dan moge tevens de corrector er voor zorgen, dat het aantal drukfouten, in een leerboek vooral zeer lastig, veel kleiner zij dan nu.

Reisherinneringen uit Italië en Egypte door J. van Waning Bolt. Rotterdam, Ducroissi Goetzee, 1882.

‘Noch op wetenschappelijke, noch op letterkundige waarde maken mijn reisherinneringen aanspraak’ zegt de heer van Waning Bolt. Men moet zich den reeds bejaarden predikant voorstellen in de huiskamer gezeten, zijn pantoffels aan de voeten, den avonddrank, dien hij ons mededeelt dat zijn vrouw zoo uitstekend kredenst, dampend voor hem op tafel, en zóó van zijn reis naar Egypte vertellend. De schrijver, ofschoon reeds op jaren, heeft zoo'n schik van zijn reis, is van 't begin tot 't einde zoo vroolijk en goed gehumeurd, flapt er zoo maar alles uit, dat de lezer hem met genoegen volgt, veelal met een glimlach op de lippen. Heeft men Napels gezien, dan - sterven, keert de heer Waning Bolt aldus om: na Napels gezien te hebben l e v e n - en zoo lang mogelijk. Voor niets is de heer van Waning Bolt vervaard. Of het water op het Biltermeer in Egypte wat hoog gaat - of zelfs op de l e v e n s z e e , zegt hij, wat nood! Nu klage men nog over pessimisme!

Het zal wellicht menig Hollandsch hart goed doen te vernemen, dat de schrijver den Engelschman haat met bitteren haat. Zeeroovers en brandstichters noemt hij de edele Britten. Hoe Lord Beauchamp-Seymour er afkomt bij den heer van Waning Bolt, die, als een andere *Jupiter tonans*, zijn bliksems naar dien zeeheld slingert, daarvan vergewisse zich de lezer zelf. De admiralen onzer republiek zullen zich omkeeren in hun graf van genoegen, evenzoo de lezer in zijn armstoel bij het vertellen van Ds. van Waning Bolt.

Nanno, eene Grieksche idylle, door Mr. C. Vosmaer. 's Gravenhage, Martinue Nijhoff, 1882.

De Romeinsche oudheid heeft ons, volken van den nieuweren tijd, eeuwen lang veel nader gestaan dan de Grieksche. Wij zijn eerst laat Grieksch gaan leeren en nog later hebben wij ons met de Grieksche kunstvormen en met de gedachten van Griekenland leeren bezig houden.

> Du grec! o ciel! du grec! il sait du grec, ma soeur!

In de 17e eeuw stond Philaminte zeker niet alleen in hare bewondering. Die Grieksch verstonden waren dun gezaaid en werden geëerd, al viel ook niet aan elk Grieksch verstaander, evenals aan Vadius, ‘pour l'amour du grec’ een omhelzing te beurt.

Niet te verwonderen is het dan ook dat madame Andromaque en Seigneur Agamemnon, zelfs zonder hoepelrok en allongepruik, van Grieken weinig anders dan den naam hebben.

Een eeuw later was het met Wieland's opvatting van de Grieksche wereld en de Grieksche heldengestalten niet beter gesteld. Wat moest de arme Wieland voor zijne Grieksche romans en vertellingen, als ‘Agathon’ en ‘Musarion’, en vooral voor zijn modern-sentimenteele ‘Alcestes’ in Goethe's geniaal onbarmhartige klucht, *Götter, Helden und Wieland*, al niet hooren! Hoe werd hij om zijn ‘verschaalde Idealen’ beurtelings door Mercurius, Hercules en zijn ‘kompromittirter Nebenbuhler’ Euripides aangevallen!

Toch hadden Winckelmann en, op de door dezen gelegde grondslagen, Lessing den sluier opgeheven, die tot nu toe de Grieksche kunst bedekte, en voor het recht begrip van die verheven kunst de oogen geopend.

In denzelfden tijd, de tweede helft der 18e eeuw, was er ook in Frankrijk een strooming in de richting der Grieksche oudheid. Maar de meesten arbeidden naar Fransche of althans Latijnsche vertalingen. Frisch uit de bron schepte alleen André Chénier, die een Grieksche tot moeder had. De oorspronkelijke Grieksche geest, welke in zijn gedichten heerscht, weet den Alexandryn, die in den loop des tijds alle macht en heerlijkheid verloren had, een nieuw leven in te gieten.

Sur des pensers nouveaux faisons des vers antiques,

is de vaak aangehaalde versregel van Chénier, waarmede men zijne gedichten heeft trachten te kenschetsen. Toch is het dat eigenlijk niet volkomen. Het zijn wel degelijk voor een deel ook ‘antieke gedachten’, welke den inhoud vormen van Chénier's gedichten. Het zijn de bloemen van den Hymettus, waaruit hij z i j n honing gaart:

Changeons en notre miel leurs plus antiques fleurs.

Toch blijft ook die kunstsoort, al is de dichter nog zoo doorgedrongen in de studie der oudheid, al heeft hij de gedachten van Griekenland nog zoo zeer in zich opgenomen, altijd min of meer p a s t i c h e . Het is een kunst als van de dichters uit het Alexandrijnsche tijdvak, die als scherpzinnige, smaakvolle navolging bewondering verdient - Huygens en Hooft beoefenden ze op hunne wijze - maar die toch het inheemsch, op eigen bodem gewonnen en getogen, gewas niet kan vervangen.

Met dit voorbehoud brengen wij onze hulde aan *Nanno*, de Grieksche Idylle van Mr. C. V o s m a e r , een werk van den begaafden, smaakvollen aestheticus, die gelijk zijn vriend Alma Tadema met het penseel doet, onvermoeid en met steeds grooter meesterschap, hetzij als Homerus-vertolker, hetzij als novellist er op uit is ‘het leven der oude tijden te doen herleven’ en zielen te winnen voor Hellas' diepe en rijke kunst.

Dat in het hoofdstuk ‘Morgenoffer’ uit *Nanno* en in André Chénier's *Mendiant* een paar gelijke trekken voorkomen, schrijft Vosmaer gedeeltelijk toe aan het gebruiken van dezelfde bronnen. Gelijk Chénier in een Epitre aan Le Brun, zou Vosmaer kunnen schrijven:

Un juge sourcilleux, épiant mes ouvrages,
Tout à coup à grands cris dénonce vingt passages
Traduits de tel auteur qu'il nomme; et, les trouvant,
Il s'admire et se plait de se voir si savant.
Que ne vient-il vers moi? je lui ferai connaitre
Mille de mes larcins qu'il ignore peut-être.

Toch zijn Vosmaer's verzen nog ‘antieker’ dan die van Chénier. Wel wordt onder Chénier's meesterhand de alexandrijn in even krachtige als lenige versmaat herschapen; maar Vosmaer weet

door een smaakvol gebruik van verschillende Grieksche metrum's aan het geheel een antieker kleur te geven en tevens eene verscheidenheid, waardoor hij ook hem, die in deze wereld geheel vreemdeling is, voortdurend boeit en bekoort.

De stemming, de kleur, is meesterlijk volgehouden. Slechts een enkele maal slaat de dichter, naar ons gehoor, uit den toon, waar hij bijvoorbeeld woorden gebruikt als ‘handelsbelang’ en ‘handelsbetrekking’; en de vraag is bij ons gerezen, of, met het oog op hetgeen de schrijver zelf aangaande den aard van de muziek der Grieken aanteekent, het beeld ‘een melodie van bloemen’ niet wat modern is.

In de regels:

> Hun oogen, te zamen in zwijgende tweespraak,
> Stoorden de stilte zoomin als de zacht invallende riemslag,

kunnen wij geen vrede hebben met de uitdrukking ‘zwijgende tweespraak’. Menschen kunnen ‘in zwijgende tweespraak’ zijn; hun mond zwijgt, maar hunne oogen, hun handdruk, zelfs hun zwijgen kan voor hen spreken; - maar wanneer oogen zwijgen, wat of wie spreekt er dan nog voor hen?

Nanno opent met een muzikale inleiding ‘Ochtendgloren’, die ons reeds terstond in de rechte stemming brengt:

> Langzaam sleept de heilge nacht haar sluier,
> IJler, doorschijnend aan d' uiterste slippen,
> Weg van de aard', en de laatste sterre
> Dooft haren glans.
>
> 't Aardrijk lacht, in het leven herboren,
> Iedere bloemkelk plengt
> Aan den rijzenden god zijnen dauwdrop.

In ‘Morgenoffer’ worden wij onwillekeurig herinnerd aan *Lili's Park*,

> Ist doch keine Menagerie
> So bunt als meiner Lili ihre!

en aan de bekende Kaulbachsche illustratie van Goethe's gedicht.

Wanneer de Lili van Melos, met het ‘Futterkörbchen’ in de hand, naar buiten treedt:

> dan fladderden, kaaklend en tripplend,

Hoenders haar dicht om de voeten en klapte met blauwige wieken Duiven haar rond om het hoofd of er zette zich één op haar schouder.

Niet minder treft ons ‘Inwijding’:

> Gelijk de wind der bergen 's avonds over 't woud
> De hoogste toppen slechts doorsuist, en 't lager loof
> In ruste blijft, zoo was het ook in Nanno's hart,
> En zachtkens suisde, trilde 't eerst aan 't oppervlak.
> Dan voelde, werd z' allengs bewust van 't onderscheid
> Der neiging welke 't argloos hartje eerst beving,
> ..... en d'andren gloed
> Die jeugd aan jeugd vereent, 't gelijke trekt en voegt,
> Verzuchtend' onrust brengt en weemoedzoet gedroom; -
> En dieper drong die trilling voort in 't open hart.

Hoe Nanno door Nikias' mannelijke, wegsleepende taal wordt ingewijd in een voor haar nieuwe wereld, waar de geest meer s dan de kracht, en zij als ‘de verhevenste geest’ leert kennen

> Foibos' gaaf
> Die de Musen den stervlingen leeren;

hoe ‘’t was of al dat nieuwe leven toen haar 't eigen hart doordrong’, teekent Vosmaer ons in rijke schakeeringen, in wisselenden maatgang.

Op de grens van het te gekunstelde, maar overigens keurig van teekening en vol fijne trekjes, is het, reeds uit den ‘Spectator’ bekende, gesprek tusschen Nanno en de voedster.

Tafereel op tafereel trekt ons voorbij, dat slechts op het penseel van een Alma Tadema schijnt te wachten; het laatst, niet het minst, het schilderachtige ‘Huiswaarts’:

> Na de verheuging des maals en het tranenverwekkende afscheid,
> Voerde in d' avondschemer haar Nikias' hand naar zijn vaartuig,
> Sierlijk bebloemd en met banden getooid, en de jeugdige bruidstoet
> Leidde met fluiten en fakkels, het epithalamion zingend,
> Beiden naar 't rustige strand, waar luid nu klonk 't Humenaios!
> Nikias droeg haar aan boord, in de zachtkens gewiegelde echtzaal.

Allengs hoorden zij verder en verder verdwijnen den feesttoon,
Dan slechts 't kabblend geluid van de golfjes die tegen het scheepsboord
Klotsten het zilveren schuim, waar eens Afrodite uit oprees.

En zoo schonk Vosmaer ons, in deze zinrijke idylle,
een glans van het stralende, zangerige Hellas,
en schikte hij
d' edelste bloemen des levens den menschen gegund van de goden,
tot een geurigen, onverwelkelijken ruiker.

Een Gebed, Novelle **van Carmen Sylva, door F. Smit Kleine. Utrecht, J.L. Beijers, 1883.**
Jehova **van Carmen Sylva, door F. Smit Kleine. Utrecht, J.L. Beijers, 1882.**

Eene vorstin, die òf zelve kunstenares is met pen of penseel, òf, door de wijze waarop zij de wetenschappen en de kunst bevordert en waardeert, een plaats inneemt in de wereld van kunst en wetenschap, is gelukkig niet iets ongewoons. Wij behoeven niet zoo ver achter ons te zien om ons de Vrouw van hooge ontwikkeling en fijnen smaak te herinneren, die wij het voorrecht hadden onze Koningin te noemen. Ofschoon dan geen ongewoon, is het toch een bijzonder aantrekkelijk verschijnsel, wanneer bij de aristocratie der geboorte zich die van den geest paart, en zij, die door hare maatschappelijke positie boven allen uitsteekt, begrijpt dat ‘Geboorte *oblige*!’ en dat

Der Vorsten plicht is hoog te staan.

Zoo kon het dan ook niet anders of de werken van C a r m e n S y l v a , onder welken naam Koningin Elisabeth van Rumenië is opgetreden, moesten de aandacht trekken, en als afkomstig van eene Vorstin uit het aan ons Vorstenhuis vermaagschapt geslacht von Wied, in ons land dubbele belangstelling vinden.

In Frankrijk werd Carmen Sylva bekend door Louis Ulbach, die na een bezoek aan het Rumeensche hof, *les Pensées d'une Reine* bij het Fransche publiek inleidde met eene voorrede, waarin uit het leven der schrijfster enkele bijzonderheden worden medegedeeld, die

wij ook in het door Mite Kremnitz geschreven ‘Lebensbild’ terugvinden.

Wat Ulbach voor Frankrijk deed, tracht de heer F. S m i t K l e i n e voor ons land te doen. Binnen het jaar verschenen van hem vertalingen van Carmen Sylva's gedicht *Jehova* en van hare novelle *Ein Gebet*.

Eene dubbele geschiedenis is in de novelle vervat. Vooreerst de zielestrijd van een jongen man, die de priesterwijding heeft ontvangen zonder uit zijn hart de liefde te kunnen bannen, welke hij voor Editha, eene vriendin zijner zuster, heeft opgevat, en die zich thans door zijn ambt de taak ziet opgelegd om het huwelijk van haar, die ook hem lief had, met zekeren Tassilo te voltrekken. Ten andere de wraak der hartstochtelijke Berthalda, des priesters zuster, die den rijken Tassilo bemint en, om te beletten dat hij eene andere tot vrouw neemt, Editha, op het oogenblik dat haar huwelijk voltrokken wordt, door een vergiftigde hostie doet sterven.

Dit is met talent verhaald; artistiek zijn verschillende kleine trekjes; de dramatische gedeelten o.a., Berthalda's zwerven door de kerk, nadat zij de hostie vergiftigd heeft, hare biecht aan haar broeder, zijn levendig gekleurd en maken diepen indruk. Voor een verhaal echter, dat zoo zware beproevingen, en zoo schier bovenmenschelijken strijd tot onderwerp heeft, wordt een meer uitgewerkte karakterteekening, een breeder schildering van den strijd der hartstochten gevorderd dan in 58 korte bladzijden mogelijk is. Onderscheidene gedeelten van deze novelle geven dan ook den indruk van niet ‘af’ te zijn.

In de schets, welke aan *Een Gebed* vooraf gaat, geeft de heer Smit Kleine een overzicht van Carmen Sylva's werken, opgeluisterd door goede vertalingen van enkele kleinere gedichten en van eenige harer ‘Pensées’, en wekt hij het verlangen op om ook met nog andere werken van de begaafde Vorstin kennis te maken.

Het gedicht *Jehovah* heeft in onze oogen hoogere kunstwaarde, ook door de voortreffelijke vertaling van den heer Smit Kleine. Ook hier echter is de schilderij naar onze opvatting te breed voor de lijst, en menig gedeelte, dat stof bood voor een uitgewerkt tafereel, is door de dichteres niet meer dan geschetst. De opvatting van de Ahasverus-legende moge door oorspronkelijkheid uitmunten - h o e de eeuwige twijfel, die niet sterven kan, maar steeds nieuw voed-

sel vindt, tot de overtuiging komt: ‘God is Wording, eindeloos Worden is God!’, blijft ons duister.

Beaucoup de gens ne critiquent que pour ne pas paraitre ignorants. Ils ignorent que l'indulgence est la marque de la plus haute culture, schrijft Carmen Sylva in een harer ‘Pensées’. Tegenover den heer Smit Kleine is echter geen toegevendheid noodig. Reeds gaven wij onze ingenomenheid met zijn smaakvolle vertaling te kennen. Tot staving van dat oordeel, vergunne men ons de volgende aanhalingen.

Ahasvérus staat aan den oever van den Indus:

> Een suiz'ling vaart
> Het riet door, in het duister flonkren de oogen
> Eens tijgers. Zachtkens blaast en gromt het dier,
> Of, uit de verte, zware zeeën loeiden.
> En Ahasvérus staart den tijger aan
> En wacht den dood. Doch door dien blik verlamd,
> Kromt, knersentandend, zich het dier en slaat
> De flanken met den staart en sluipt dan voort
> Op donzen pooten.

Niet minder goed geslaagd is de volgende lenteschildering:

> Een zoele koelte, zwaar van zoete geuren,
> Voerde op haar wiek een fijn bevederd stofje
> En vlijde 't in een bloemkelk neêr; van bloem
> Tot bloeme brachten bijen en kapellen
> De liefdeboodschap, en op rappe vleuglen
> Ter dartle bruiloft zwierden tor en mugjes.
> De vooglen hielden teedre minnetweespraak
> En brachten vlokjes naar hun nesten....
> Een hinde ruischte met haar jongen over
> De dorre blaadren, de afgevallen twijgjes,
> Waartusschen malsche beukenspruitjes gluurden.

Een kind, dat te veel was.

Baas Leegeweg stond gereed tot zijn gewichtig zaterdagswerk. Hij had gegeten, zich de kin gladgeschoren en een schoon boezeroen aangetrokken, en trad nu door de glazen deur uit het binnenvertrek in het voorhuis. De schoenmakerswerktafel was met den drievoet er onder in een' hoek geschoven, een viertal scheermessen lag op een plankje aan den zijmuur gereed, daarnaast hing de glimmende scheerriem. Een groote stoel met houten zitting stond in het midden van het vertrek, gekroond door het bekende schuinsche plankje, waarop eene donkerkleurige plek vertelde, hoe menigeen hier reeds onder het mes was geweest. De vloer was met versch zand bestrooid, en al de beschikbare stoelen in huis stonden langs den wand geschaard.

Leegewegs huisvrouw, Femme geheeten, trad op hare beurt den ‘skeerwinkel’ binnen, in de eene hand een komfoor met ‘glad’ vuur, in de andere een keteltje met warm water dragende, en zette een en ander op de plank bij de scheermessen neêr. Zij was eene rijzige vrouw, naar gissing de vijftig nabij, van een schraal voorkomen en met een opvallend bleek gelaat, dat tevens iets ernstigs had. Doch eer gij dit hebt opgemerkt, ziet gij wat eene propere vrouw zij is. De gladgekamde haren dekt eene hagelwitte muts, waarvan de keurig gestreken banden netjes onder de kin zijn vastgemaakt. Het wit van het hoofddeksel en het bleeke van het gelaat komen destemeer uit, doordien jak, rok en boezelaar zwart van kleur zijn. En alles zit haar zoo proper aan het lijf, dat het prettig is haar aan te kijken. Niet alleen haar eigen uiterlijk, maar al wat gij hier rondom haar ziet, bevestigt het algemeene oordeel, dat haar bijna dagelijks ‘'n deur en deur helder minse’ noemt. De

frissche blauwachtige muren; de witgeschuurde plank, waarop het gereedschap van den baas ligt; het koperen scheerbekken met een' hap er uit, dat als een spiegel blinkende aan den wand hangt, - alles, tot het borrelglaasje zonder voet, waaruit de voor het raam hangende kanarie moet drinken, alles getuigt van eene groote mate van zindelijkheid. Het geloof waaraan nog versterkt wordt door een' zeepgeur, die aan het vertrek eigen is.

‘Het volk komt laete!’ merkte baas Leegeweg op.

‘O, de dag is nog laank!’ troostte Femme. - Troostte, zeg ik, want aan het bezoek van den scheerwinkel hing grootendeels hun dagelijksch brood. Onze baas was schoenmaker tevens, doch als zoodanig had hij weinig klandisie. En het barbierschap leverde ook slechts eene schrale kostwinning op.

Had onze baas er geen bezwaar tegen gehad, om ook 's zondagsmorgens zijn handwerk uit te oefenen, licht ware er nog menige stuiver bij verdiend. Doch dit verbood hem zijn geloof ten strengste. Baas Leegeweg toch behoorde sinds eenigen tijd tot de afgescheiden gemeente in de stad. Was hij reeds in onzen dorpskring een bekend man, vooreerst doordien hij een onderhoudend prater was - eene gave, die hem 's zaterdags te pas kwam, - ten andere doordien hij zeer tehuis was in den bijbel, wat hem den roem verschafte van ‘miseroabel vaast van heufd’ te wezen, - de uittreding uit zijn kerkgenootschap had nog meer dan anders de aandacht op hem gevestigd.

Jammer, dat zijn groote roem juist onlangs eene deuk had gekregen. Een week of wat geleden, moet ge weten, was onze nieuwe dominee in het dorp gekomen. En al heel spoedig was het gebleken, dat 's mans overtuigingen vrij wat verschilden van de zienswijze van baas Leegeweg en geestverwanten. ‘Dat leup allerskrikkelijkst uut menaêre!’ zei men. - Op een' namiddag nu stond baas Leegeweg met zijne buren Lubbert Jansen en bakker Vonk buiten te praten. En Lubbert zei, met het hoofd zooals hij placht te doen ‘'n weinegien oppe zied’: ‘Wat ik nou zoo geern 'reis zol willen, volk, dat is dat ie, boas, 'reis mit onze domeneer an de gaank raekten. Jongens, wa' zol 't mij 'n oarigheid wezen!’ - ‘En ik geleuve’, zei de bakker ernstig, ‘ik geleuve, wij zollen 'r wieder mit koemen, a' we 't zoo 'reis van twee kaanten heurden’. - De baas nu

glimlachte bescheiden en antwoordde: ‘Nou, 'k binne gien geleerde; moar a'k zei, da'k niet 'reis mit hum zol willen proaten, dan zô'k aêrs zeggen a'k miene.’

En het verlangen van het drietal werd spoediger vervuld dan ze hadden verwacht. Want een paar dagen later - 't was op een zondagavond - zaten onze baas en bakker Vonk bij Lubbert Jansen te schemeren, toen eensklaps de deur openging, en niemand anders binnentrad dan de nieuwe predikant. - ‘De domeneer!’ fluisterde een der zoons, die hem het eerst had herkend. - ‘Wel weerlichs!’ ontviel Lubbert in zijne verrassing, doch tegelijk stond hij schielijk op, om zijnen gast te verwelkomen. - ‘Hendrekien, ie moe'n de laampe anstikken!’ sprak hij tot zijne vrouw. En toen dit geschied was, raakte men aan de praat. De predikant deed eenige vragen omtrent het gezin, en Lubbert beantwoordde ze.

‘En is dit ook een buurman van je, Jansen?’ vroeg de eerste.

‘Juustement, domeneer. Zien naeme is van Leegeweg; hij hef hiernoast 'n skeerwinkel en 'n skoênmaekerije, moarre... om oe de woarheid te zeggen, hij beheurt niet tot onze gemiente, hij is ofeskeiden’. - Welke volledige voorstelling den baas bewoog, om even zijne pet aan te raken, en zichzelven een weinig op zijn' stoel terecht te schuiven.

De bakker, die tusschen den baas en den predikant in zat, schoof onwillekeurig zijnen zetel wat achteruit, alsof hij de baan voor de beide strijders wilde vrij laten. Lubbert legde de pijp weg, om door niets afgeleid te worden. En aller oogen waren op de beide tegenstanders gericht.

‘Is 't al lang geleden, Leegeweg’, zoo opende de predikant het vuur, ‘dat ge tot de afgescheiden gemeente bent overgegaan?’

‘'t Is in de meitied vief joar 'ewest, domeneer!’

‘Zoo! Nu, ik had het niet gedaan, als ik in je plaats was geweest.’

‘En woaromme niet, a'k vroagen mag?’

‘Wel, als er thuis dingen zijn, die ons niet aanstaan, moeten we niet wegloopen, maar blijven en tot verbetering werkzaam zijn. Zoo hadt gij ook onze kerk niet moeten verlaten, maar uw best moest ge gedaan hebben om de gebreken te verhelpen.’

Men kon wel een speld hooren vallen. Doch baas Leegeweg antwoordde welberaden: ‘As dat woar is, domeneer, dan had-

den onze veurolders ook niet uut de Roomsche Kaarke moeten 'egoan wezen!'

Verstomd keken de buren elkander aan, en hielden het er voor, dat dit nootje den eerwaarden heer wel eens te hard kon zijn, om te kraken.

'Onze voorouders konden niet anders,' sprak deze. 'Want men liet hun de vrijheid niet naar eigen geweten te handelen. Maar gij werdt niet gedwongen! Niemand heeft u belet, eene eigen zienswijze te hebben en die te volgen.'

De stilte was zoo mogelijk nog grooter dan zoo even. En de spanning bereikte haar toppunt, toen de baas niet onmiddellijk antwoordde. Waarlijk, koningin Dido en hare hofhouding hebben bij het bezoek van Aeneas niet sterker de ooren gespitst, dan Lubbert Jansen en zijn gezelschap op dit oogenblik deden.

Baas Leegeweg intusschen verschoof de pet eens, deed een paar duchtige trekken aan zijne pijp, en sprak eindelijk 'Joa... joa moarre.... Nou, ik moet oe moar eerlijk bekennen, da 'k 'r zoo gaauw gien aantwoord op wete!' - En hij was er zoo 'beduusd' van, dat hij aan het verdere gesprek geen deel nam.

Men begrijpt, dat reeds den volgenden morgen de zaak ruchtbaar werd, en wat een praatstof ze gaf. De baas verdedigde zich wel met te zeggen: 'Als 't moar uit de biebel 'egoan was!' - Maar het nam niet weg, dat zijn roem eenigszins was gedaald.

'Onze volk kan 't getugen,' zei Lubbert Jansen, 'dat hie perdoes tot zwiegen 'ebrocht wordde. Kerel, kerel, zoo old a'k binne, ik hebbe 't nog nooit niet zoo bijewoond'.

En van den nieuwen dominee ging het gerucht uit, dat er met hem niet viel te 'gekjaegen'.

''n Kwoa' kerel,' zei Lubbert, 'doar stoa 'k oe veur in!'

Terwijl de zon vroolijk in het vertrek viel, en de kanarie zacht neuriënde zich stemde tot het luidruchtige lied, waarmeê hij straks het veelstemmige gesprek zou begeleiden, ging de deur open, en de eerste bezoeker verscheen op den drempel. Het was een man in zeer havelooze plunje. Hij bleef aan de deur staan, en vroeg:

'Wil ie mij skeeren, boas?'

'Nou Jan', was het antwoord, 'ie zien 'r van daege nog al knap uut, goa maar zitten!'

Terwijl de baas Jan onder het mes had, kwam de een na den ander binnen, en er zat weldra een vijftal klanten te wachten, totdat het hunne beurt zou zijn, om op den grooten stoel te tronen.

‘Wel mag 't oe bekoemen!’ sprak de baas tot Jan, die opstond. Maar de man bedankte niet eens voor den welgemeenden wensch. Een ander nam zijne plaats in.

‘Nou, daank oe, en g'n dag saemen!’ bromde Jan, naar de klink van de deur grijpende.

‘Hou, hou Jan, wat nou? Ie moe'n betaelen, man!’

‘Betaelen? En a'k nou gien centen hebbe?’

‘Malleproat! Ie hebben centen genoeg. Neen, neen, a'je in 't beste van de tied niks geven, dan kriege 'k nooit wat. Kom vort, keer moate keer geld!’[1)]

Jan zag, dat het ernst was, haalde drie centen uit den zak, en na ze overhandigd te hebben ging hij pruttelend de deur uit.

Jan en zijne ‘biestere huusholdinge’ waren op ons dorp het onderwerp van menig hoofdschuddend gesprek. En ze leverden op dit oogenblik aan baas Leegeweg de stof tot eene merkwaardige bespiegeling.

‘Wonderboarlijk volk!’ sprak hij, terwijl hij intusschen ijverig doorwerkte. ‘Of zie veule hebben of niks, zie bint altied even aarm. Ik wete van Jan, dat hie in 't veurjoar mit de mengebak twintig gulden in de weke verdiend hef, en toe de tied om was, was 't geld ook op. En 't was weêr: gien brood veur seba, de moezen dood veur de spiende! Moar hoe goat 't ook? As zie wat in de buûl hebben, dan zeg Jan te'en de vrouwe: “Hoe zol dat smaeken, Joapekien, a'we nou 'reis koelappies in de botter broadden?”’

De bezoekers van den winkel moesten lachen.

‘Zu'k volk is niet weerd, dat 't aarm is!’ vervolgde de baas. ‘Aarm wezen is 'n groote kunst, ik wete d'r van mit te proaten. Twee joar 'eleden, toe 'k zoo sukkelig was en mien waark niet doen kos, jongens, jongens, wa' stond 't 'r toe minnig mit ons veur! - En toe alles zoo wat weg en op was, toe zeg de dokter: “Boas! zeg hie, 't is neudig da'je wol op 't bloote lief draegen. Aêrs kun ie niet beter worren.

1) Spreekwoord: Geld bij de visch!

Ie moe'n 'n boaien hemd andoen!” Nou, ik zei moar niks, moar ik dochte: ik zal oe wel boaien-hemden! Moar Femme zeg: “Stille, zeg zie, ik wete road!” En wat dot zie? Zie trok mij heur eigen boaien rok an, mit d'iene aarm deur de split en mit d'aêre deur 't zakgat. En toe 't in 't veurjoar weêr zachter begos te worden, trok ik 'm weêr uut!’

Een luid gelach van de klanten barstte los. En te midden van het vroolijke rumoer riep baas Leegeweg opgeruimd uit: ‘Joa, 'n minse moet 'm weten te redden. Die niet staark is, moet slim wezen!’

Jan, die zoo even den winkel verlaten had, was intusschen huiswaarts gegaan.

De woning van onzen barbier stond, met een tuintje er voor, vlak aan den grintweg. En daarnaast liep een pad tusschen de weilanden door, dat bekend stond onder den naam van ‘'t grune steegien’. Des zomers verdiende het dien eernaam ten volle. Het was met de greppels meê maar een paar ellen breed; geheel met gras begroeid, behalve waar het voetpad met allerlei bochten en bochtjes zich door het groene tapijt heenslingerde; en aan beide zijden begrensd door hooge wallen, waarop het hakhout met zijne frissche eikenblaêren lachend zich in het zonnetje koesterde. Het scheelde weinig, of de langste takken raakten elkander boven uw hoofd.

Jan liep dit vrij lange pad af, want aan het einde, waar het op een' zandweg uitkwam, stond zijn huisje. Zijne hut, moet ik zeggen. Want het was een droevig vervallen gebouwtje. Van voren was het van steen; het achterhuis, een schuurtje, van zoden opgetrokken. Het havelooze dak was gebrekkig met riet gedekt, hier en daar door stroo vervangen. Achter de kleine raampjes hing geen gordijn, en een tweetal ruiten waren met geel berookt papier toegeplakt. Bovendien had het geheele huisje eene neiging, om achterover te zakken, zoodat het den indruk maakte van tegen den houtwal aan te leunen, wat het misschien in zijne verregaande zwakte ook wel deed.

Nu zal ik u maar niet uitnoodigen, mijn lezer, om er eens meê binnen te gaan, en doe u stellig meer genoegen met eenvoudig u te vertellen, hoe het er daar uitzag. Men vond er oneffene en onzindelijke muren; een' zwarten aarden vloer met allerlei gaten en bobbels; eene geslotene bedstede, en eene an-

dere, waaruit wat stroo naar buiten stak met een' tip van eene oude gescheurde deken. Er stond een onoogelijk tafeltje van niet noembare kleur en op zoo lage pooten, dat het voor kinderen bestemd scheen. En in de nabijheid van de tafel een oude stoel, waarvan de doorgezakte matten zitting eene groote gaping vertoonde, eene omgekeerde kist en een houten bankje. Een kleine bestoven spaarlamp prijkte op den schoorsteenmantel, en rondom den haard, eene soort van kuil tegen den wand, was de vloer bezaaid met asch en takjes. Onzindelijkheid, verwaarloozing reikten overal aan armoede de hand in het huisje van Jan Dorens, die echter nooit bij dezen naam werd genoemd, maar bij klein en groot bekend stond als ‘Jan uut 't grune steegien’.

Ik heb u echter nog niet verteld, dat op het bankje bij de tafel een jongen van een jaar of veertien zat, Jannes, de zoon en het evenbeeld van Jan. De pet hing hem in den nek, en het rossige haar zwierf verward om het voorhoofd en voor de oogen. Toen zijn vader binnentrad, wendde hij traag het gelaat naar hem toe, en sprak: ‘Zie dot zoo vremd, ie moe'n 'reis noa heur kieken!’

Met ‘zie’, moet ge weten, bedoelde hij zijne moeder. Zijne moeder? Waar was die dan? Ze lag in de bedstede, het stroo onder haar, de oude deken over haar heen, en met iets, dat op een kussen geleek, onder het hoofd.

‘Skeelt 'r wat an?’ vroeg Jan, terwijl hij met de handen in de zakken bij het bed stond. Doch hij kreeg geen antwoord. Het was echter duidelijk, dat er veel aan scheelde. Koortsgloed spreidde zijn vlammend rood over de wangen, koortsgloed sprak uit de glinsterende oogen. ‘Dorst!’ brachten de verdroogde lippen met moeite uit; en Jan ging water halen.

Intusschen keek de zieke met zekeren angst in den blik naar iets, dat zich naast haar scheen te bevinden. Zij deed een paar malen eene pijnlijke, doch vergeefsche poging om zich naar den wand te keeren. Eindelijk gelukte dit haar eenigszins; zij sloeg de deken een weinig weg, en - aan hare zijde lag een pasgeboren wichtje. Het kind had de oogen stijf dichtgeknepen en genoot een' diepen, gezonden slaap. In die holle, onzindelijke bedstede, op stroo en onder die armoedige deken lag het daar - even vredig, even schoon, even roerend aantrekkelijk, Mevrouw, als de kleine bij u in het sierlijk getooide wiegje!

Omdat ze nog zoo kort geleden had plaats gehad, en ook doordien het geboorteplekje van het kind vrij eenzaam lag, was de gebeurtenis nog niet bekend geworden. En Jan, die toch meestal niet veel zei, had het waarschijnlijk niet belangrijk gevonden, om er in den scheerwinkel melding van te maken. Trouwens, het was geen nieuws meer. Jan zou onmogelijk zoo maar voetstoots u al de kleinen hebben kunnen opnoemen, die na Jannes, zijn' oudste, waren gekomen en weêr heengegaan. Sommigen waren er dan ook maar zoo kort geweest, dat het der vermelding haast niet waard was. Het had er waarlijk al den schijn van, alsof het dien kleinen reeds in de eerste dagen bij vader Jan en moeder Joapekien zoo slecht had aangestaan, dat zij maar onmiddellijk de hut in het ‘grune steegien’ weêr ontvlucht waren.

Inmiddels gingen dien zaterdag-namiddag de zaken bij baas Leegeweg den gewonen gang. De menschen liepen in en uit, en het gesprek stond niet stil.

Femme zat in de binnenkamer, die met eene glazen deur en bovendien met een raam in den winkel uitkwam, zoodat zij, als ze wilde, alles kon hooren wat de luide mannenstemmen zeiden. Wat zelden gebeurde had nu plaats, Femme kwam in het voorhuis. Na de gewone begroeting sprak ze:

‘Wat heurde 'k oe doar zeggen, Bergman, is Joapekien in bedde?’

‘Joa, zie hef 'n maegien 'ekregen. Moar zie zelfs moet broaf minnig wezen.’

‘Wa' zeg ie? - en hef Jan 'r oe niks van 'ezegd, Kloas?’ vroeg ze haar' man.

‘Gien woord! Hij hef Joapekien d'r naeme niet 'enuumd.’

‘Ie zollen nou toch in de wereld zeggen,’ riep Femme uit. ‘Ie moe'n toch mit medelieden denken an zoo'n kind. Och, wa 'n aarm skoapien!’

Femme schudde het hoofd en ging weêr naar binnen. Maar Leegeweg keek over zijn' bril lachend de klanten aan, en sprak: ‘Ik dochte zoo straks al: Woar blif de vrouwe? A'je over moord en doodslag haandelen, kan zie as 't wezen moet blieven zitten. Moar proat 'reis van 'n kroamerije, en ie holden heur niet oppe stoel!’ - Leegeweg had er schik in, maar hij wist niet, dat het bericht, zoo even in zijn huis gebracht, zou blijken te wezen een muisje met eenen geweldig langen staart.

Femme was vervuld met de gedachte aan Joapekien, en zij besloot er eens heen te gaan. Zij kookte wat ‘zutemelksche brij’, die zij haar in eene witaarden kom bracht, toegedekt met een bord, waarop een paar beschuiten lagen. Teruggekomen vertelde zij aan Leegeweg, dat het er met de kraamvrouw naar haar inzien slecht voorstond, maar dat het kind ‘'n lief, 'n oarig dik maegien’ was. Zij zelve, zei ze, was ‘'r naer van, want 't was 'n skrik, zooas 't minse doar lag, hoaste niks om of an, en zoo moar op stroo, en 't aarme skoapien van desgelieken.’

Leegeweg keek zijne vrouw eens aan, en vond, dat zij er niet meer heen moest gaan. ‘Ie binnen 'n veuls te antrekkelijk minse, ie zollen 'r van uut stuur raeken!’ En Femme was het wel met hem eens. Maar 's zondag-namiddags kon zij zich niet weêrhouden en wilde ze toch nog eens zien, hoe het in het Grune Steegien was. En Leegeweg berustte er na eenige tegenspraak in, zeggende op zijn' gewonen, ietwat galmenden toon: ‘De onbevlekte gosdienst voor God en den Vader is, weduwen en weezen te bezoeken in hunne verdrukkinge.’

‘Och heere, zei Femme, wie-le-wet, hoe gaauw 't 'n weesien is, 't aarme kiend!’

‘Krek, wa 'k zelvers dochte!’ sprak de baas.

De omstandigheden in het Grune Steegien waren zoo mogelijk nog ongunstiger dan den vorigen dag. Toen Femme terugkeerde, liep zij bij hare buren Jansen aan. Zij vond er, behalve Lubbert en zijne echtgenoote, de vrouw van bakker Vonk. Men had het terstond druk over den bedroefden toestand van Joapekien.

‘En hoe is Jan wel te moede?’ vroeg vrouw Jansen in den loop van het gesprek.

‘Wa' za'k oe zeggen, buurvrouwe!’ zei Femme. ‘Over 'n aêre mag 'k niet oordeelen. Moar noa minsenoogens kien wet hie 'r niks van. Denk 'reis an, toe 'k er binnenleup was 'r gien iene bij Joapekien. 't Minse lag moerzoalig allienig! Jannes was vort, en Jan kwiem 'n poosien laeter weêromme van 'n bosskop, zooas hie zei. Jan, zegge 'k, ie meugen Joapekien niet allienig loaten, da' kan joa niet! En wat is zien aantwoord, mien ie? Och, Femme, zeg hie, zoo woar, zie hef 'r niks gien weet van!’

‘Fij toch!’ zei vrouw Jansen, ‘fij toch!’ En algemeen gaf men er zijne verontwaardiging over te kennen.

Toen kwam het gesprek op het jongste lid van het gezin. het pasgeboren wichtje.

‘Wat moet 'r nou van zoo 'n stumpertien worren, is 't niet?’ vroeg meewarig de gastvrouw.

‘Joa,’ zei Lubbert, de pijp uit den mond nemende, en het hoofd een weinig zijwaarts latende zakken, ‘joa, wij bint allegelieke kleinverstaandige minsen. Moar aêrs zol 'n minse licht vroagen: Wa' dot nou zoo 'n kiend oppe wereld?’

En het was duidelijk, dat hij met dit zeggen aller gedachte had vertolkt. Want het was eensklaps eene verwarring van toestemmende opmerkingen, zoodat ieder van het gezelschap moeite had om beleefd te blijven en links en rechts elk, die hem in denzelfden geest wat te zeggen had, op zijne beurt aan te hooren.

‘Zal ik oe 'reis wa' zeggen, volk!’ riep vrouw Vonk, toen men een weinig tot bedaren was gekomen, ‘zal ik oe 'reis wa' zeggen? Ik nume 't 'n geluk veur d' aêre kiender, da' zie jonk 'esturven bint, en ik zol 't krek zoo 'n geluk vienden veur dit poppien, als onz' lieven Heere d'r wegnam, wa' zeg ie 'r van, Lubbert?’

Men ziet, onze bakkersvrouw wist er wel raad op, om de narigheid de wereld uit te helpen. Maar mijn lezer zegt waarschijnlijk even als ik: ‘Gelukkig voor het kleine ding, dat vrouw Vonk “onz' lieven Heere” niet was!’

‘Ie binnen stille, Femme!’ sprak Leegeweg tot zijne vrouw, toen ze 's avonds van denzelfden dag na het eten nog wat bijeenzaten. ‘Ie binnen stille, en ie hebben ook moar 'n beetien gebruukt.’

‘O Kloas!’ was het antwoord, 't Is mij gien oogenblik uut de gedachten, hoe 't mit Joapekien en mit heur kind moet goan.

‘'k Hebbe 't oe wel veurspeld, waaromme loat ie oe ook niet roaden!’

‘Zoo 'n vervaallen huusien,’ sprak Femme ontroerd en niet lettende op Leegewegs aanmerking, ‘en 'n vrouwe die op staarven ligt, en dan zoo'n aarm kiend! Heere, Heere, wat is mij 'n dink, wat is 't 'n dink! As de moeder dood is, wie zurgt 'r dan veur! En wie zurgt 'r nou veur, nou, op 't mement? Ik hebbe d'r niet noa durven vroagen, zoo woar, ik durfde niet!’

‘Lag 't nog in de beddesteê bij die staarvende moeder?’

‘Joa, woar zal 't ook aêrs leggen! O, en toe 'k bij 't bedde stond, toe wordde 't zoo'n beetien wakker, en d'aarmpies stak het zoo'n weinegien uut en 't skreide ook 'n paer moalen. En 'k moet oe zeggen, Kloas, 't goeng mij deur alles hen. Want mij dochte, dat was nou krek 't doen van ien, die 'n groot ongeluk zal toeëbrocht worren, en die nou roept om hulp en om genoade!’

‘'k Wil 't best geleuven, dat 't oe zeer deê, 'k wil 't best geleuven!’ zei de baas.

Beiden zwegen eene poos. De gedachten van baas Leegeweg dwaalden onwillekeurig van het droevige onderwerp af, en juist wilde hij iets zeggen over het wieden van hun' kleinen tuin, toen zijne vrouw, alsof zij zich vermande, tot hem sprak: ‘Kloas, 't moet wezen, ik kán 't niet zwiegen, ik zol zoo geern willen, dat wij dat kleine maegien thuushaelden!’

Met groote, verschrikte oogen keek de baas op. ‘'t Kiend van Jan en Joapekien? thuushaelen!... moar Femme, hoe komp 't oe in 't heufd?’

‘Kloas, zeg dat zoo gaauw niet, ie hebben 'r nog niet zooveule over prakkezeerd as ikke. Toe verleden joar onze skoap dood 'egoan was en 't loampien aldeur blaerde, hadde 'k 'r zoo'n medelieden mit, da'k 't mit de flessche groot 'ebrocht hebbe. En nou kan 'k 't niet kwiet worren, nou loop ik al moar te denken: d'r is weêr 'n skoapien, da' gien moeder hef, en da'k 'r weêr veur zurgen moet.... Ik hebbe d'r van de nacht ook van 'edroomd, en in mien sloap hebbe ik 't wel twintigmoal heuren zeggen: zurg 'r veur, zurg 'r veur, aêrs wordt 't nog 'n verleuren skoapien!’

Dit maakte wel eenigen indruk op den baas, maar hij zei: ‘Droomen is bedrog, Femme, ie moe'n 't verstaand gebruken!’

‘Goed, moar as 't nou 'reis de stemme des Heeren was, die al moar zoo mij vermaent! Zol dat onmeugelijk wezen?’

‘Onmeugelijk!’ zei de baas, wien de verzoeking te sterk was. ‘En het geskiedde, eer de laampe Gods uitgedaan was in den tempel des Heeren, dat de Heere Samuel riep, en Hij zeide: Samuel, Samuel! - En van Paulus werd in den nacht een gezichte gezien: er was een macedonisch man staande, die hem bad en zeide: Koem over en help ons!’

Leid hier niet uit af, bid ik u, dat Femme plotseling gelijk kreeg en Klaas zich gewonnen gaf. Het was alleen maar de

hebbelijkheid en de voorliefde, om een toepasselijk bijbelwoord aan te halen, die hem parten speelden. Dat het op zijnen gedachtenloop althans nu geen' invloed had, hoort ge uit hetgeen hij onmiddellijk liet volgen. ‘Moar zoo a'k zegge, vrouwe, ie moe'n mit 't verstaand te roade goan, 'n minse hef in zien droomen wel 'reis 'n hoogmoedige inbeeldinge!’

‘Moar, Kloas, a'k zuver mit mien verstaand te roade goa, dan kan 'k 't toch niet onverstaandig vienden, da'k dat kiend thuushaelen wil.’

‘En ikke wel, Femme! Wij bint gien kleine kiender gewoon, en ie binnen ook al zoo jonk niet meer. Butendien, wij hebben 't zelvers niet roem in de wereld....!’

‘O, da's mij nou niks weerd!’ viel Femme hem in de rede. ‘Woar twee eten, doar eten 'r ook drie. En veureerst is 'r niet veule toe neudig....’

‘Dat weet ie wel beter, Femme! 't Hef niks om of an, en ie hebben gien stukkien goed in huus veur 'n klein kiend. Ie zullen mennige stuver, joa mennige gulden moeten uutgeven, eer 'r 'n weinegien in veurzien is.’

‘Da's allegelieke moar wereld, Kloas, da' komp allemoale terechte. Moar da' stumpertien, hoe komp dat terechte, as de moeder 'r niet meer is?’

‘Vrouwe, de Skrift zeg: een iegelijk zal zien eigen pak dragen. As ie alle aarme kiender willen thuushaelen, nou, dan heb ie mor'n an de dag 't huus vol.’

‘Heb ie dan gien medelieden met zoo'n ongelukkig klein maegien?’

‘Wisse hebbe 'k, krek zoo goed as ie!’

‘Nou, is 't dan gien plicht om te helpen? Viend ie 't dan niet goed, da'k 'r veur zurgen wil?’

‘Neen, ten minste nog niet. Wij moe'n wat tied doen; wij moe'n eerst afwachten.’

‘Moar wachten kan 't niet, Kloas, ie kunnen 't niet mienen!’

‘Och wat, ie binnen altied even gaauw! Ik zegge oe, ik verkieze niet, da' je 'r oe voort mit bemeuien!’

‘Ik verkieze niet? Mien joa is krek zoo goed as oe neen, zo'k mienen. Ik binne gaauw, zeg ie, moar ie binnen onbaarmhaartig!’

Baas Leegeweg liep de kamer uit, sloeg de deur toe, en was boos. Maar als gij hem in het hart hadt kunnen lezen, zoudt

gij gezien hebben, dat hij ja ook tegen het thuishalen van het arme kind was, maar dat de diepere oorzaak van zijn' toorn was het besef, dat zijne vrouw toch weêr aan het langste einde zou trekken. Tot de vele beschouwingen, die hij 's zaterdagavonds voor zijne klanten placht ten beste te geven, behoorde ook deze: ‘Woar ik altied zoo'n hekel an hebbe, volk, dat is an dat deurzetten. Mien lieve, woaromme kan 'r gien overleg plaetse vinden, woaromme zal in de huusholdinge iene 't altied weten?’ - En het aanwezige publiek begreep dan natuurlijk niet, dat de baas bezig was eene bespiegeling te houden over zijne eigen huiselijke ervaring, en daarmeê zich te wreken over de eene of andere gelegenheid, waarbij hij voor Femme de vlag had moeten strijken.

Gelukkig evenwel was zijne onderwerping eene grootendeels vrijwillige. Want al zag hij dit niet immer terstond in, meestal moest hij bekennen, dat Femme niet alleen aan het langste, maar ook aan het verstandigste einde trok. En hij was trotsch op zijne vrouw. Als het gesprek er wel eens op kwam hier of daar, zei hij wel eens: ‘Mien vrouwe, nou koem 'r 'reis om! Zunig, waarkzoam, helder en 'n fien verstaand, ik zegge oe, mit zoo'n vrouwe komp 'n man deur de wereld!’ - En hij verklaarde, dat móest hij een gebrek noemen, ‘nou, dan is zie wel 'n beetien heufdig. Wa' zie heur iens veurneemt, dat moet ook wezen. Moar 'r bint ook niet veule, die alles zoo fien begriepen as zie!’

Wat anders nooit gebeurde, verstoord op elkander begaven de echtelieden zich ter ruste. En den volgenden morgen dronken ze koffie bijna zonder een woord te spreken. Doch onder het ontbijt begonnen de kerkklokken te luiden, en de oude, altoos treffende boodschap, die zij met luider stem verkondigden, stemde de echtelieden ernstig en zacht.

‘Doar wordt Joapekien verluud!’ zei Femme met een' opwellenden traan in het oog.

En de baas zei: ‘Woarlijk, zie is d' eeuwigheid inegoan!’

Een oogenblik later sprak Femme: ‘Hoe is 't, Kloas, heb ie 'r nou nog 'reis over prakkezeerd?’

‘Wisse hebbe 'k,’ was het zachte antwoord, ‘moar ik kan 'r nog niet aêrs over denken as gister oavond.’

‘Wil ie 't dan volstrekt niet lieden?’ vroeg ze met ontroering.

‘Dat hebbe 'k niet 'ezegd, moar ie doen mij te gaauw.’

‘Moar, Kloas!...’

‘Nou joa, ie kunnen doen zoo a'je verkiezen, ik spreke d'r liefst gien woord meer over!’ - En de baas keerde tot zijn elst en pikdraad terug.

Nu ging Femme oogenblikkelijk aan het werk. Overtuigd, dat noch Jan uut 't Grune steegien noch iemand anders er op tegen zou hebben, haar het kind af te staan, maakte zij allerlei toebereidselen voor de ontvangst van de kleine. Onder anderen leende zij eene oude wieg van de buren, die reeds in de binnenkamer stond, toen de baas zijn middagmaal kwam gebruiken. Maar hij deed alsof hij ze niet zag, en zijne vrouw sprak er niet van. Zij ging 's namiddags de achterdeur uit, en met eene wollen deken over den arm sloeg ze het steegien in. En geen uur later trad zij de voordeur binnen, en liep ze den scheerwinkel door naar het woonvertrek, met een blos op haar bleek gelaat en blijdschap in de oogen, terwijl ze met beide armen het kind omvatte, dat in de deken was gewikkeld.

‘Kloas, hier hebbe 'k 't!’ riep ze uit. - De baas keek even op. ‘Zoo!’ zei hij, en werkte door.

Nu geloof ik, om u de waarheid te zeggen, dat kleine Elsien zelve met dezen overgang niet heel erg in haar schik was. Vooral omdat Femme het allereerst noodig vond eene flinke reiniging van geheel haar mollig, rond lichaampje. Zij werd onderhanden genomen zoo geducht, dat als ze niet nog maar zoo'n garnalenmemorie had gehad, deze poetskuur haar lang zou geheugd hebben. Het waggelende hoofdje werd haar achterover en voorover geduwd. Al naar de vlagen van het reinigingsproces het medebrachten, werd ze op den buik, op den rug of op eene der zijden gelegd; overeind gezet en weêr omvergeworpen. Haar schedel kreeg eene beurt, dat ze duizelde. En met den warmen ‘skullek’[1)] werd haar zoo lang de neus en de mond gewreven, dat zij meende te zullen stikken.... drommels, begreep men dan niet, dat ze moest ademhalen? Klein Elsien was buiten zichzelve van drift, ze schopte met de voeten, hare handen beefden van kwaadheid. En terwijl ze zich vuurrood schreeuwde, trok ze haar gezichtje in zoovele leelijke plooien, dat het een gelaat scheen zonder neus of oogen,

1) Skullek, samengetrokken uit schutteldoek, vaatdoek.

en alleen maar bestaande uit een' vervaarlijken mond met een heelen boel rimpels er om heen.

Baas Leegeweg werkte intusschen ijverig door. En toen hij de kleine meid hoorde schreeuwen, schudde hij onder het kloppen op eene schoenzool geërgerd het hoofd, en mompelde halfluid: ‘Wat haelt zie heur toch op den hals!’ Eene bezorgdheid, die echter wonderslecht strookte met de vroolijke wijze, waarop hij zijne vrouw het schreiende kind onder het wasschen hoorde troosten. ‘Stille moar, mien poppien! 't Is veur oe eigen bestwil, mien skoapien, stille moar! Joa, joa, straks krieg ie zute melk, en dan goa je in de zuje (wieg), en dan zu'je lekkerties sloapen, mien dudde, stille moar!’

Een oogenblik later evenwel luisterde de baas zonder dien trek van misnoegen naar de kreten van het kind. Hij keek ernstig en verzonk blijkbaar in gedachten. Want de hamer rustte op het leêr, en zijn blik staarde over zijn werk heen in de ruimte.... Dacht hij misschien aan de dagen, toen zij hadden gehoopt op deze kindermuziek, en de hoop was verijdeld geworden? Hoorde hij in de vroolijkheid van Femme de verzekering, dat nu die hoop, ofschoon niet vervuld, toch verwezenlijkt werd? Vernam de bijbelvaste baas, als of die zijner vrouw nu op de lippen zweefde, den lofzang der onverwacht gezegende: De Heere maakt arm en Hij maakt rijk, Hij vernedert maar ook verhoogt Hij?... Leegeweg ontwaakte uit zijne gepeinzen en keerde tot zijn' arbeid terug. Maar dat kloppen scheen nu toch een hinderlijk werk te wezen. Hij hield nogmaals op, en luisterde naar het rumoer, dat het kind en zijne vrouw samen maakten: niet mooi en toch mooi, ongewoon in zijn huis en toch ‘oarig’.

Eindelijk stond hij op en ging naar binnen. Hij zette zich bij de tafel neêr, en keek er naar, hoe zijne vrouw de laatste hand legde aan het mollige en rooskleurige lichaampje. Femme had het te druk, naar het scheen, om op hem te letten. Het kind kreeg een hemdje aan en een paar wollen kousjes. Maar verder, omdat het nog geene kleêren had, werd het gewikkeld in een' bonten katoenen lap en een wollen dito er over heen. Nu nam Femme het in den arm en legde het in haar bedje; zij knielde bij het schreiende kind neêr en wiegde het al zingende, totdat het stil werd en in slaap viel.

Maar Leegeweg zat reeds niet meer op zijn' stoel, hij stond

in de nabijheid en keek aandachtig in de wieg. In zijn hart gaf hij nu Femme gelijk, ja, hij prees haar en was weêr trotsch op zijne vrouw. En hij kon niet nalaten op zijne gewone wijze te zeggen: ‘En zij kwamen met haaste, en vonden het kindeke, in doeken gewonden en nederliggende in de kribbe.’

Femme lag nog op de knieën bij de wieg. Zij boog zich over het ingeslapen wichtje heen en kuste het. Met vochtig oog zag zij tot haar' man op, en sprak: ‘'t Aarme skoapien hef joa gien moeder meer.... toe, Kloas, geef ie 't ook 'n smokkien!’ - En de baas deed gewillig, wat zijne vrouw van hem verlangde.

Misschien werd het door de bijbelsche aanhaling van den baas wel bevorderd, beiden althans bogen zij met een zeker kerstgevoel zich over de wieg der arme kleine heen. Hen doorstroomde het heilige gevoel, dat elk pasgeboren kind bij alle weldenkenden wekt, en dat vooral bestaat uit eerbied en ontferming. En bovendien was hun hart vol van een innig medelijden met het kind, welks moeder ‘van de mor'n verluud’ was.

Dat 's menschen jaren voorbijgaan als eene gedachte, willen wij nu eens tot eene letterlijke waarheid maken in het leven van klein Elsien. Wij gaan haar eensklaps u voorstellen als een veertienjarig meisje.

Zij is forsch voor haar' leeftijd en toch niet grof van gestalte of van trekken. Ofschoon in het geheel niet mooi, heeft ze nochtans een gelaat, dat men gaarne aanziet, ik geloof door het eenige bijzondere, dat ze bezit, hare groote grijze oogen, waarmeê ze schrander, vriendelijk, maar vooral zoo trouw u aankijken kan. Ja, een kloofje in de kin kan ik ook nog rangschikken onder het schoon van haar uiterlijk. Maar anders, de neus wipt wat sterk, het rood van de wangen is te hoog en haar mond is een weinig aan den grooten kant.

Elsien was gewoon Leegeweg en zijne vrouw vader en moeder, en ter onderscheiding haar eigen vader ‘vaeder Jan’ te noemen. Femme en de baas hadden van den beginne het raadzaam gevonden en samen afgesproken, dat Elsien zoo min mogelijk met haren vader in aanraking zou komen. En tot hun geluk was Jan onverschillig genoeg, om bijna nooit naar Elsien te vragen. Nu en dan, als hij haar op den weg tegenkwam,

scheen even zijn vaderlijk gevoel te spreken. Dan gebeurde het wel, dat hij ter loops tegen haar zei, dat ze groot werd; zelfs, dat hij haar staande hield en een oogenblik met haar praatte. Maar Elsien was afkeerig van den onzindelijken, haveloozen man, en was in den beginne blij, als ze met een' hoofdknik en een glimlachje van hem afkwam. Het was zelfs voorgekomen, dat hij had gevraagd: ‘Wil ie wel 'reis bij mij koemen, Elsien?’ - en zij hare hand had teruggetrokken en met eene soort van schrik gezegd: ‘Neen, ik wil niet!’

Dit geldt alleen van hare eerste jaren. Want later, toen zij tien à twaalf jaar oud werd, kwam er allengs in dit opzicht eene groote verandering.

Als hare tijdgenootjes boos op haar waren, zeiden ze wel eens: ‘Loop ie noar oe vaêr in 't Grune steegien?’ Eens, toen zij vader Jan wat stug was voorbijgeloopen, verwonderde zich een schoolmakkertje, en sprak: ‘Nou, moar Elsien, 't is toch oe vaeder!’ - Was het hierdoor? Of was zij van zelf langzamerhand tot het besef gekomen van het vreemde, twee vaders te hebben, en den eigen vader ter nauwernood te kennen? Of zullen wij den knoop doorhakken, en zeggen: het was het bloed, dat sprak?

Hoe het zij, toen Jan haar eens weêr ontmoette en vroeg: ‘Koem ie nou 'reis?’ kon men duidelijk aan haar gezichtje zien, dat zij haar' afkeer trachtte te overwinnen, en sprak ze aarzelend: ‘Ik zal 't wel 'reis vroagen.’

En dat deed ze. Maar Femme zei: ‘Veur 'n reize wi'k 'r niet van zeggen, moar ik binne d'r aêrs niet veur. Ie weten wel dat 't bij vaeder Jan aêrs is as bij aêre minsen.’

‘Wanneer za'k 'r dan 'reis hengoan?’

‘O, laeter, nou nog moar niet!’

En Elsiens verlangen was zwak genoeg, om haar met deze beslissing vrede te doen hebben.

Een dag of wat daarna evenwel sprak vader Jan op den weg tot haar: ‘Ie koemen niet, maegien!’ Wat haar bewoog, om 's middags aan tafel te vragen: ‘Moeder, mag 'k nou 'reis noa 't Grune Steegien? Vaeder Jan hef 'r weêr om 'evroagd.’

Leegeweg knipoogde tegen zijne vrouw, en naar zijne bedoeling antwoordde deze: ‘Nou, goa 'r dan noa den eten moar 'n loopien hen, en breng vaeder Jan wat van deez' eerappels. Moar gaauw thuus koemen, heur, denk om de skoele!’

Toen zij de deur uit was, zei Leegeweg: ‘t Is beter, da' zie moar 'reis goat, zie moet niet denken, da' we heur mit geweld willen te'enholden.’

‘Nou, ie kunnen 't wel an 't rechte ende hebben, moar ik hope toch niet, dat 't vaeke gebeurt.’

‘Gien nood’, antwoordde Leegeweg lachend, ‘t zal heur bij vaeder Jan niks niet anstoan, da' geef 'k oe op 'n briefien!’

En Femme dacht later: ‘Kiek, Kloas hef geliek.’ Want inderdaad, Elsien kwam tehuis vol verbazing over de armoede, de slordigheid en wanorde, die ze bij vader Jan had aangetroffen.

Niemand zal onze echtelieden in dezen van onverstand beschuldigen; ieder onzer gereedelijk erkennen, dat geen professor in de zielkunde wijzer had kunnen beramen, dan onze baas hier deed. En toch zou zijn overleg, gelijk zoo velen onzer redeneeringen, slechts blijken te wezen arme menschelijke wijsheid. Elsien wás vervuld van de ellende in 't Grune Steegien, doch met dat gevolg, dat zij bij een volgend ontmoeten van vader Jan minder schuw zich jegens hem gedroeg dan vroeger.

‘Hoe is 't oe lestent bevaallen in 't Steegien? 't Stoat oe thuus vrij wat beter an, watte?’ vroeg Jan met grove scherts.

Maar zij zweeg, en keek hem slechts aan met een' zachten ernst - kinderen kunnen zoo wonderlijk ernstig zien, niet waar? En toen hij vroeg: ‘Wil ie wel 'reis weêr koemen?’ - antwoordde zij met denzelfden blik en op peinzenden toon: ‘Joawel!’

Toen zij tot een nieuw bezoek verlof vroeg, hadden Leegeweg en zijne vrouw er vrij wat tegen in te brengen. Doch het slot was, dat Femme zei: ‘Kiek, wij willen 't oe niet verbieden, ie meugen 'r wel 'reis hengoan. Moar wij vienden 't niet goed, da' j'r vaeke koemen. Veur oe zelfs is 't niet goed.’

En op den tijd nu, waarvan wij zoo even spraken, toen zij op bijna vijftienjarigen leeftijd de school verlaten had, was het bij Elsien gewoonte geworden, om nu en dan vader Jan te bezoeken, en dit ook wel eens te doen zonder hare pleegouders er in te kennen. Zij vond dit soms geraden, om ergernis te voorkomen, en meende met een gerust geweten de woorden van moeder: ‘Ie meugen 'r wel 'reis hengoan’ zoo ruim te mogen opvatten.

Vader Jan deed zij meer en meer een genoegen met te komen. Nooit liet hij haar vertrekken zonder de vermaning: ‘Niet laange wegblieven, heur!’ - En nu denken mijne lezers zeker, - en ik stem toe, het zou dichterlijker zijn - dat ook bij Jan eindelijk het bloed zich deed gelden, het vaderlijk gevoel ontwaakte. Maar ach, de werkelijkheid is in onze menschenwereld vaak erg ondichterlijk, en dat was ze ook hier. Want het kwam bij Jan uit berekening voort, dat hij telkens op een bezoek van Elsien hoopte. Het was voordeelig als ze kwam. Dikwijls bracht ze wat meê, en altijd nam ze hem eenigen arbeid uit de handen. - Toch, als zij een of ander in het Grune Steegien verrichtte, deed Elsien dit zelden zonder weerzin. Eenvoudig, omdat ze huiverde van vader Jan en zijne huishouding. In haar was dus ook al weêr niet zulk een poëtisch hoog gevoel van toewijding, of ze was blij, wanneer zij kon heengaan, om het zindelijk en ordelijk tehuis bij hare pleegouders op te zoeken.

Het klokgelui had op zekeren morgen reeds een heel poosje onzen dorpelingen op den akker of bij huis doen weten, dat het twaalf uur was. Vader Jan had zich daarom gehaast, de aardappelen, die hij geschild had, te vuur te zetten, en zat nu bij den haard te soezen. Het zag er in zijn huisje nog ongeveer evenzoo uit als jaren geleden. Hij zelf echter niet. Zijn haar was erg vergrijsd en zijn rug vrij wat gebogen, zoodat hij, ofschoon nog maar een stevige vijftiger, het uiterlijk had van een oud man en dit ook werkelijk was. Zooals hij daar zat met zijne morsige handen, zijne verwaarloosde kleeding en zijn verouderd voorkomen, behoorde hij geheel te huis in die achteroverhangende hut en bij dat slordige inboeltje.

Daar kwam Jannes binnen, een grove, stoere kerel. ‘Hoe is 't, d'eerappels nog niet gaer, en 't is gaauw half ien!’ sprak hij ontevreden.

‘Wees toch niet nortig! Ik stoa d'r ook allienig veur. Eerst noa de winkel, dan waeter haelen, dan sprikken (takken, sprokkels) zuken, 't is mij 'n drokte!’ - Zoo klaagde de vader, maar de zoon deed er het zwijgen toe.

‘Waaromme trouw ie ook niet?’ vroeg de eerste.

‘Trouwen?’ vroeg Jannes, verrast en wrevelig.

‘Joa, waaromme neem ie gien vrouwe, bin ie 'n kerel.’

‘Huur moar 'n maegd, a'je 't niet ofkunnen!’ luidde de ruwe scherts van den zoon.

‘Hold oe babbelegeuchies (malle praatjes) moar veur oe! Ie hebben al zoo laank noa Freêrekien 'eloopen. Waaromme waark ie 'r niet mit of?’

‘Da's mien zaeke, zô 'k mienen!’ riep Jannes boos. ‘Woar bemeui ie oe mit?’

‘Wor' ie moar lillik!’ lachtte Jan, ‘'t zol toch veur ons beiden 'n bult oariger wezen, as 'r 'n vrouwspersoon in huus was.’

‘'t Is de vroage, of zie hierin wol trekken. Wunsch moar niet, da 'k trouwe!’

Jan hield zich stil. De ander nam de kookende aardappelen, goot er buiten het water af, hing den ‘hoal’[1] wat hooger, liet den ijzeren pot nog even boven het vuur, plaatste hem daarna op het lage tafeltje, en haalde vervolgens twee ijzeren vorken van den bestoven schoorsteenmantel. Daarop hielden vader en zoon eendrachtig de pet voor de oogen tot het gebed, en gingen eten.

‘Woaromme neem ie Elsien niet in huus?’ opperde Jannes.

‘Elsien is joa 'n kiend!’ bracht Jan er tegen in.

‘'n Kiend? 'n Staark jonk in heur vieftiende joar, nuum ie dat 'n kiend?’

‘Nou’, zei Jan, ‘en koem 'r 'reis mit an bij Femme en bij Elsien!’

‘'t Zol mij wat wezen. Goat 't niet in de goejigheid, dan moar mit kwoajigheid!’

‘Och wat, ik geleuve ie binnen niet goed dege (niet wijs)! Wa' zô' 'k hebben an 'n kiend dat niet wil? 't Loopt immers op niks uut!’

‘Da's onwieze proat van oe!’ duwde Jannes zijn vader boos toe. ‘Kun ie zoo 'n wicht niet tot heur plicht brengen? Nou zegg' ikke op mien beurt: Bin ie 'n kerel?’

Jan gromde iets van ‘mit 't heufd deur de muur willen’, doch zweeg verder. En Jannes verwijderde zich weldra.

Nog dikwijls twistten vader en zoon te vergeefs over dit onderwerp, tot dat in het volgende voorjaar Jan werd verrast met de mededeeling, dat Jannes van plan was te gaan trouwen, en dat hij een eigen huisje op het heideveld had gehuurd. Dit

1) Het ijzer, waaraan de ketel boven het haardvuur hangt.

bericht dreef Jan zeer in de engte. En nadat Jannes nog een paar malen op krassen toon had vermaand: ‘Wa' drouw[1)] ie toch? Proat van oe of!’ sprak Jan bij zichzelven: ‘'t Moet wezen, d'r zit niks aêrs op!’ En hij wachtte slechts op eene gelegenheid, om de zaak aan de Leegewegs voor te dragen.

Op zekeren namiddag was Femme bezig met kleêren op te nemen van de bleek achter haar huis. Eene doornheg maakte scheiding tusschen het erf en het begin van het Grune Steegien.

‘Mooi weér, Femme!’ hoorde ze eensklaps, terwijl ze zich bukte. En opziende zag ze vader Jan over de heg kijken, en ontving ze een' knik van zijn onfrisch gelaat.

‘Zoo, bin ie doar?’ zei Femme koeltjes.

‘Is 't mit Elsien goed?’

‘Joa, goed.’

‘Zie is 'n fiksch maegien 'eworren, ie hebben toch moar best veur heur 'ezurgd!’

Doch Femme zweeg, en dacht: Wa' moet dat beduuden?

‘Ik denke vaeke: Wa' zol 't 'n oarigheid wezen, as zie bij ons 'ebleven was.’

‘Watte?’

‘Ik zegge: skrikkelijk best veur mien huusholdinge, as zie bij mij 'ebleven was!’

‘D'r zol niet veule van terechtekoemen wezen!’ zei Femme; en zij lachte, maar niet van harte.

‘Nou joa, moar as zie toch....!’

‘As, as!...’ zei Femme, ‘moar 't is aêrs 'eloopen, Jan! Nou, 'k moet vort.’ En zij wilde den aarden kom opnemen waarin zij de bleek bijeengezameld had.

‘Joa moar, Femme, as Elsien nou dan toch bij mij kwiem!’

De schrik sloeg Femme om het hart. Zij liet het waschgoed staan, richtte zich op, en zei: ‘Woar proat ie toch van! Denk ie dan, da'k 't kiend nou missen kan?’

‘Neen, moar ik hebbe heur zoo neudig!’

‘Neudig? En hoe laank is 't al 'eleden, dat ie gien vromes in huus 'had hebben! Proaties allegelieke!’

‘Neen, Femme, ik miene 't. Ik zol geern willen, da' zie nou thuus kwiem!’

1) drouwen = talmen.

‘Zoo? Nou, dan za'k oe moar ronduut zeggen, hoe wij 'r over denken. Wij willen 'r niks van weten! Nou weet ie 't iens en veur altied.’ - Femme sprak heftig en Jan ‘verzette’ er wel wat van.

‘Joa moar, da' goat zoo niet. Ik binne toch beur vaeder, ik binne d'r toch de noaste toe!’

‘Ie de noaste? Uterlijk, 't sprek van zelfs, ie binnen heur vaeder!... Moar aêrs, in 't haarte! - o Jan, durf ie veur onz' lieven Heere verkloaren, dat ie de noaste binnen van onze Elsien, meer as ikke en mien boas?’

‘Nou, moar 'n kiend moet toch zien vaeder helpen, as hie old is!’

‘Moar 't kiend wil zelfs ook niet, doar stoa 'k oe veur in!’

‘Willen of niet - as vader zeg: 't moet...!’

Femme werd meer en meer opgewonden; want zij zag dat het bij Jan geene voorbijgaande opwelling was, maar een wel overlegd plan. De gedachte, dat haar lief kind, haar Elsien, gedwongen zou worden, haar te verlaten en bij zoo'n schooier in te wonen, en het gevoel van volslagen weerloos te wezen tegenover zulk een' onverlaat, maakten haar schier radeloos. Daarom antwoordde ze met eene stem, die duidelijk van ingehouden tranen sprak:

‘Dus ie willen heur dwingen? Wisse, ie kunnen 't doen, en ie meugen 't doen, doar! As ie 't haart hebben 't kiend van ons of te nemen, dan meug ie 't doen! Hebbe 'k heur niet thuushaeld, toe ie d'r gien road mit wusten? Hebben wij niet vieftien joar laank alles an heur 'edoan? 't Is skaande! As 't veur de wereld recht is, veur God kun ie 't nooit niet veraantwoorden!... fij, fij toch!’ - En zij nam geheel ontdaan het waschgoed op, en liep schreiende weg.

Jan bleef een oogenblik verbluft staan, en keek Femme na; doch toen ze, zonder meer naar hem te zien, het achterhuis inging, keerde hij zich langzaam om, en schudde het hoofd, terwijl hij morde: 't Weêrgoasche wief miet heur gegoel, zie vervluukt 't glaadweg!

Toen Femme binnenkwam, riep ze van verre Elsien toe, om eene boodschap te gaan doen. En toen deze zich verwijderd had, kwam ze te voorschijn en stortte haar hart voor den baas uit. Ook deze ontstelde bij het vernemen van hetgeen Jan gezegd had. Doch nu eenmaal deze kogel door de kerk was, be-

gon hij de zaak anders in te zien. Tot wien Jan zich ook richten mocht om hulp, ieder zou hem afwijzen; niemand of hij zou inzien, hoe ondienstig het voor Elsien zou zijn, om bij haar' vader in te wonen. ‘Van achteren beskouwd en a'k 'r goed inkoeme, is de heele dwingerije van Jan mij niks weerd!’

Dit was een nieuw oogpunt, waaruit Femme de zaak nog niet had bekeken. Men gelooft gaarne wat men wenscht, en de redeneering stond haar best aan.

‘Ien dink zol veraanderinge kunnen brengen, naemelijk dat Elsien 't zelfs zol willen, moar doar heb ie krek zoo min vreeze veur as ikke!’

‘O neen,’ zei Femme, ‘niks niet. 't Maegien zol hum haartelijk bedaanken! - Neen,’ herhaalde ze, den zakdoek opvouwende, waarmeê ze hare tranen had afgedroogd, ‘neen, 't kiend hef niks gien aarg, Goddaank!’

Gien aarg, Femme? - Neen, vooralsnog niet. Wel had zij medelijden met vader Jan. Het ging haar aan het hart, hem in zijne onoogelijke kleeding te zien rondloopen, hem te zien nederzitten in zijne morsige hut. En hoe meer zij het ellendige van zijn bestaan begreep, des te sterker was dit gevoel geworden. Maar dat bestaan had ook tegelijk voor haar zooveel terugstootends, dat elke gang naar het Grune Steegien haar eene overwinning kostte. Als vader Jan wel eens schertsend zei: ‘Ie moesten moar hier blieven!’ dan overwoog zij deze gedachte niet eens, het was te dwaas om van te spreken!

En toch - er was iets, dat haar bijbleef en hinderde; een onbevredigd gevoel ten aanzien van haren vader, zij wist zelve niet wat het was. Als zij hem ergens zag, kwam dat gevoel bij haar boven, en maakte haar ernstig, onrustig. En als zij terugkeerde van een bezoek, en iets voor hem gedaan had, was het haar ruimer te moede, dacht zij met minder onvrede aan hem.

Er zijn vreemde toevalligheden in de wereld. Als men van den Booze spreekt, ziet men zijn' staart, zegt het volk. Maar ik begrijp niet, waarom dit alleen van den Booze gezegd wordt. Elsien was dikke vrienden met ‘meisters Oafien’, zoodat ze bijna dagelijks aan huis kwam bij den onderwijzers. Deze nu las veel en vertelde gaarne van zijne lektuur. Hij had in die dagen den bekenden roman ‘De Oudvelders’ onder handen. En op zekeren avond vertelde hij aan zijne vrouw en dochter,

en aan Elsien die er bij zat, van dien vader die, door wangedrag in de gevangenis gekomen, na jaren zijne vrijheid terugkreeg, doch den kerker verliet als een door schande en schaamte gebroken man; en hoe de oudste zoon zijn' rampzaligen vader tegemoet snelde, hem bij zich nam en verpleegde tot aan zijn' dood. - En dat vreemde gevoel ten opzichte van vader Jan, dat Elsien geen naam wist te geven, was dien avond bij het huiswaarts keeren zoo sterk, dat zij er bijkans ‘meuilijk’ van werd.

Het zal misschien een paar weken na het gesprek tusschen Femme en vader Jan geweest zijn, dat Elsien op nieuw ter sluiks naar het Grune Steegien ging. Zij vond den ouden man tehuis.

‘Vaeder, trek toch 't buis 'reis uut, da 'k oe die lappen op d' aarms wat vastnaeie!’

Hij deed het en zag met genoegen hoe behendig zij naald en draad hanteerde. Jan was niet spraakzaam van aard, en een geruime tijd ging voorbij, zonder dat er gesproken werd.

‘Ie weten, dat Jannes goat trouwen, en dat hie op 'm zelfs goat?’

‘Joa, dat hebbe 'k 'heurd’, zei Elsien. - Waarop weêr eenige oogenblikken van stilte volgden.

‘Heur 'reis,’ hernam Jan, ‘ik moet oe moar ronduut wat vroagen. Zol ie 'r niet op te'en hebben, om bij oe vaeder in huus te koemen?’

Elsien keek op en hem aan, doch keerde met een' verlegen blik tot haar werk terug, zonder te antwoorden.

‘Ik worre mit de dag older’, zei Jan, ‘wa' moe 'k beginnen? A 'k thuuskoeme, viende 'k gien eten; en a'k ziek worre, hebbe 'k gien oppassinge. Ie moesten 'reis weten, maegien, wa 'n dink 't is om altied allienig te wezen, en as 'r gien iene is om oe g'n dag of g'n oavend te zeggen. Verachtig, Elsien, a'k zoo zol moeten vortleven, dan zo 'k moar wunschen, da 'k dood was!’

Zoo klaagde, zoo pleitte hij. En hij wist niet, hij had er uit de verte zelfs geen begrip van, wat ontzettenden last hij bezig was te leggen op de ziel van het kind, dat tegenover hem zat. Elsien antwoordde niet, omdat zij niet antwoorden kon. Want hevig klopte haar het hart, haar hoofd gloeide, en ofschoon de handen zenuwachtig doorwerkten, wist zij ternauwernood dat ze bezig was.

Haar ging een licht op in dit oogenblik. Wat zij als in een' nevel en bij tusschenpoozen had ontwaard, dat zag ze nu als eene heldere werkelijkheid voor zich liggen. Was het bij bezoeken en ontmoetingen haar geweest, alsof eene hand haar op den schouder werd gelegd en haar drong om stil te staan en ernstig te zijn, nu greep diezelfde geheimzinnige macht met geweld haar aan, alsof er aan geen ontkomen meer te denken viel....

Zij had niet eens bemerkt, dat vader Jan, toen hij geen antwoord kreeg, gramstorig het vertrek had verlaten. Zij stond op en trad voor het zijraampje, en keek met groote starende oogen door de morsige ruiten over het veld. Zij dacht aan haar zindelijk en vriendelijk tehuis, en aan de ongezelligheid, die hier heerschte. Aan moeder en vader Leegeweg, wier oogappel ze was, en aan het ruwe en baatzuchtige van vader Jan. Aan het onbezorgde leventje, dat ze tot nu toe genoot, en het stuitende dat haar hier wachtte... En die voorstellingen keerden terug en verdrongen elkander, alsof zij in een' wilden dans haar' geest voorbijtrokken. En dan kwam er eene andere gedachtenreeks: Hoe sterk zouden vader en moeder er tegen wezen! Welk een verdriet zou ze hun aandoen! Hoe waagde zij het ooit, er van te spreken?... Zoo stond ze en peinsde ze en streed, totdat zij omziende bemerkte, dat zij alleen was. En nu ze rondkeek, was het alsof in de stilte eene luid galmende stem haar vroeg: ‘Ziet ge die muren wel, dien haard, dit ledige en holle?....’ Haastig, alsof ze vluchten wilde, doorschreed ze het vertrek, en opende met een' ruk de deur - maar op den drempel bleef ze staan en zuchtte diep.

Toen liep ze door het Grune Steegien naar huis als een die droomt, met een' strakken ernst in hare trekken, ten eenenmale niet strookende met het kinderlijk jeugdige van haar gelaat. Het hout op de wallen met zijn frisch jong gebladerte stak de armen naar haar uit, - ook een lentekind! - en scheen er een dartel genoegen in te vinden, haar voorhoofd aan te raken en haar de wangen te streelen. Het donkerbruine pad met zijn vriendelijk wenden en slingeren en met het malsche groen van het voorjaarsgras, dat het omzoomde, het scheen wel den kindervoet te noodigen tot huppelen en springen.... Maar Elsien liep zoo stil, en keek zoo ernstig, en had blijkbaar zoo geheel iets anders dan een lach in haar hart, dat een voorbij-

ganger met deernis zou hebben gevraagd: Arm kind! ‘Het is heerlijke, juichende lente, en zijt gij niet vroolijk?’

Zij kwam tehuis en doorleefde pijnlijke dagen, want als zij 's morgens de oogen opsloeg, was ze eerst blij met de ontdekking, dat ze nog bij vader en moeder was. Maar weldra keerde hare stemming, en 's avonds was zij ontevreden op zichzelve, en verweet ze zich hare zwakheid. Den ganschen dag brandde het haar op de lippen, en telkens nam zij zich voor er van te spreken; doch zat zij tegenover hare pleegouders, zoo kon zij niet anders dan zwijgen.

Lang echter kon deze toestand niet duren. De verandering die bij haar had plaats gegrepen, was er te merkbaar voor.

's Morgens om half elf zou ons drietal in de binnenkamer de koffie gebruiken. Femme had een' houten bak met aardappelen op den schoot, die ze schilde en naast zich in een emmertje met water liet vallen. Leegeweg zette zich tegenover haar en rookte zijn pijp. Een oogenblik daarna kwam Elsien binnen met opgestroopte mouwen, en nam plaats aan de voorzijde van de tafel. Zij zag bleek, en uit hare oogen sprak eene zekere onrust.

‘Skeelt 'r wat an, Elsien?’ vroeg baas Leegeweg, die haar aandachtig had gadegeslagen.

‘Neen, vaeder!’ was het antwoord.

‘Moar ie zien zoo wit, en ie binnen zoo stille!’

‘Wit?’ zei Elsien. ‘Misskien omda 'k van de nacht niet te best sloapen kos. 'k Hadde wat koezepiene (kiespijn).’

‘Neen, moar ik hebbe 't al laank 'emaarkt, en moeder ook. Ie zingen niet, ie zeggen niks, ie binnen vaast niet goed!’

‘Och, joawel!’ kwam er benepen uit.

‘Aêrs bin ie altied even roer (druk). Dan goa je 's oavens noa Oafien, ie proaten mit iederiene, en nou niks 'r van, 't is miseroabel.’

Elsien keek met neêrgeslagen oogen op hare handen, die ze op de knie beurtelings op elkander legde.

‘Nou vaeder 't zeg, neen, ik hebbe ook al 'edocht: Elsien is aêrs as aêrs, en heur gezichte stoat mij ook niks niet an. Ik geleuve, d'r haepert wat en da' zie 't niet zeggen wil. Ie moe'n toch veural niks verzwiegen, maegien!’

Zij gaf geen antwoord, maar een snik, zoo diep dat hij ieder

treffen moest, schokte haar het lichaam, en twee groote tranen liepen haar langs de wangen.

Verbaasd en ongerust keken man en vrouw elkander aan. - ‘Troanen?’ vroeg de baas meewarig. ‘A'je wat uutevoerd hebben, doar ie berouw over vulen, koem 'r dan moar rond veur uut, ie hebben niks niet te vreezen! En is 'r gien kwoad gebeurd, o kiend, spaer dan oe troanen veur later.... wa' zol mij 't verdriet op oe joaren!’

‘Stille!’ zei Femme, ‘stille, loat heurzelvers spreken!’

En Elsien opende de lippen, maar sprak niet.

‘Toe moar, kiend, zeg moar wat oe op 't haarte ligt, ie spreken joa te'en vaeder en moeder!’ moedigde Femme haar aan.

Dit vriendelijk dringen was onweêrstaanbaar. Op nieuw snikte zij heftig, en Elsien sprak zacht: ‘Ik wol, ik wol zoo geern - zoo geern bij vaeder Jan wezen!’

Al had op dat oogenblik een donderslag in het vertrek weêrklonken, konden de baas en Femme niet erger verschrikt, ontsteld zijn geworden dan bij het vernemen van deze woorden. Het scheelde weinig, of de bak met aardappelen viel Femme van den schoot. Baas Leegeweg, die juist een schoteltje met heete koffie aan den mond bracht, wilde het haastig nederzetten, maar was zoo zenuwachtig, dat hij een gedeelte van het vocht over zijne knieën goot.

‘Nou is 't joa wonderboarlijk!’ zei Leegeweg, die het eerste in staat was om een woord te uiten.

Femme was bleeker nog dan anders. Zij legde de hand, die het aardappelmesje omsloot, op de tafel en keek met verduisterde oogen Elsien aan. Zij schudde herhaaldelijk het hoofd, en sprak eindelijk met heesche stem: ‘Nou vroage 'k oe, nou vroage 'k oe!’

En verder kwam het op dit oogenblik niet. Want Elsien was danig overstuur, moeder neep het gehoorde de keel toe, en vader Leegeweg was ‘beduusd’, verlegen met de zaak, hij wist niet wat te zeggen.

Onder allerlei treurige gedachten schilde Femme tot den laatsten aardappel toe. Zij had zich echter gerust tot de helft kunnen bepalen, want aan tafel toonde niemand eenigen eetlust. Toch werd er nog minder gesproken dan gegeten. Zoolang Femme heugde, was het nog nooit zoo stil en zoo treurig in haar huis geweest als dien namiddag.

Eerst toen men gedaan had met eten, vroeg zij, alsof de twee laatste uren slechts eene pauze waren geweest in het gesprek:

‘Woar proat ie toch van, kiend, hoe komp 't oe in 't heufd?’

‘Vaeder Jan hef er mij om 'evroagd, toe 'k verleden weke bij 'm was.’

‘En ie hebben zoo moar in iens joa 'ezegd?’ vroeg de baas.

‘Neen, ik hebbe niks 'ezegd, moar.... hij hef zoo'n biester levent!’

‘Moar da's vaeder Jan zien eigen skuld, kiend. Doar kan gien minse wat an verhelpen. A'je 't verkeerde verkiezen, moe'je ook de gevolgen ofwachten.’

En Elsien wist op deze redeneering geen antwoord te geven. Ze vond echter, zei ze, dat ‘hie zoo ongelukkig was, en zoo allienig en zoo old al.’

Alle drie zwegen eene poos.

‘Maegien, maegien, in de Godsnaeme, hoe is 't meugelijk!’ zoo barstte Femme's vol gemoed weêr los.

‘Da's nou tot daank veur alles!’ zei Leegeweg verbitterd.

Maar Femme sprak: ‘Stille, gien verwietingen, wij moe'n 't eerst mit de zachtigheid prebeeren! - Elsien, wat denk ie toch, kind? Vaeder Jan wil toch niet zoo as ie willen. De domeneer hef 'm vaeke genog vermaend, hij hef ook al ienmoal 'ezeten, en wat hef hie mennigmoalen 'n woarskouwinge 'had van de burgemeister en van aêren. Onz' lieven Heere hef op allerlei menieren de haand noa 'm uutesteuken, moar hij hef nooit niet 'e wild. En ie, wat kun ie, ie binnen joa 'n kiend!’

‘Moar ik kan toch vaeder Jan helpen, en....’

‘En oezelfs ongelukkig maeken!’ viel Femme in. ‘Dat 'n kiend veule veur zien olders dot, da's best, da's te priezen. Moar 'n kiend mag niet heurzelfs weggooien en in gevoar begeven veur 'n vaeder, die toch 't heufd niet bugen wil. Da's zunde zelfs!’

Gelukkig, dat Elsien staan bleef op het eenig terrein, waarop ze sterk was. Ze protesteerde steeds uit naam van vader Jan's armoede, eenzaamheid, ongeluk. En het baatte dus der arme pleegmoeder niet veel, dat zij zich uitputte in bewijzen, die zij op een ander oogenblik zelve als drogredenen zou hebben verworpen, maar die nu wezenlijk waarde hadden in haar oog.

Telkens kwam hetzelfde onderwerp weêr ter sprake, doch

men vorderde niet. En de echtelieden hadden besloten, om, als het met de zachtigheid niet ging, krasser op te treden. Zoodat dan ook op zekeren dag de baas eindigde met te zeggen: ‘Nou, moar Elsien, wij zullen oe nou 'reis krek zeggen, woar 't op stoat. Wij proaten 'r nou niet meer over, - moar ie goan niet noa vaeder Jan! Wij bint 'r tegen. Ie binnen 'n kiend, en wijluden moe'n veur oe zurgen!’

‘Moar as vaeder Jan....’ begon Elsien.

‘Maegien!’ riep de baas uit, ‘wij beginnen noe niet van nijs of, ie weten nou onze gevulen!’ - En ten bewijze, dat de tijd van praten voorbij was, en ook, geloof ik, om zichzelven nog wat te stevigen, knipte de baas met een harden slag zijne tabaksdoos dicht.

Elsien gehoorzaamde, en er werd niet meer over de zaak gesproken. Maar het is duidelijk, dat zij met dit slot geen' vrede kon hebben; hare onrust werd er slechts des te grooter door. En het gebeurde 's avonds menigmaal, dat de slaap niet eerder haar de oogleden sloot, dan wanneer ze peinzens- en zuchtensmoede was.

Bij gelegenheid vroeg vader Jan aan Elsien, hoe het er meê stond, en of zij geen lust had om bij hem te komen. En het hooge woord moest er bij Elsien uit. Jan liet niet na, er terstond het noodige leven over te maken. In een ommezien was ieder met de zaak bekend. Leegewegs oude vrienden, de buren, rieden hem zelfs aan, om wat toegefelijker te wezen. ‘Ie holden dit toch niet vol!’ beweerden ze. - De baas en Femme volhardden echter, wat konden ze ook anders doen? ‘Moe'n we dan zienderoogen 't kiend in heur ongeluk loaten loopen?’ vroeg vrouw Leegeweg.

Doch Jan sprak tot de lieden: ‘Loat eerst mien zeune Jan nes moar 'reis de deur uut wezen! Dan za 'k 'm wel bugen. As 'n bandgarde (bindtwijg) za 'k 'm bugen, de weerlichse stiefkop!’

Op een' zaterdagnamiddag zat de scheerwinkel vol menschen. Het waterketeltje stond op zijn' post. De zeep schuimde in het koperen bekken en verspreidde haar' geur door het vertrek. En de baas vertelde, al inzeepende en scherende, honderd uit.

Een van de klanten bemerkte, toen hij opstond en betalen wilde, dat hij toevallig zijne scheerduiten had thuis gelaten.

En zoo kwam de baas op het rijke onderwerp ‘vergeetachtigheid’. Hij bracht er vrij wat staaltjes van bij.

‘Moar nou hebbe 'k oe nog niet verteld, wat mij zelfs overkoemen is. 'n Paer joar 'eleden was hier de bisskop, ie zullen 't nog wel weten. En doar komp - 't was op 'n wonsedag, ik wete 't nog best - doar komp de maegd van de pestoor om te vroagen, of ik mieneer de bisskop wil koemen skeeren! Nou, doar verzette 'k wel 'n weinegien van, joa, zoo 'n groote mieneer! A 'k ronduut 'ezegd hadde wa 'k miende, dan hadde 'k 'ezegd, da 'k 'r geen zinnigheid an hadde. Moar ik zegge: Best, ik zal koemen. En ik goa d'r hen. Mieneer de bisskop goat zitten en veurzichtig zepe 'k 'm in. Daarop griepe 'k in de buse (zak), en ik zuke... ik zuke... En wat mij nou aêrs nooit overkomp, doar hebbe 'k mien messen vergeten. Van niks as van d' alteroasie, da' begriep ie. Volk, volk, wat was 'k benaauwd! An ieder hoar hung mij 'n drup. Maar 't skeen 'n goedig man te wezen. “Hoe is 't, barbier, zeg hie, heb je 't wapen vergeten?” - En ik zegge: “Nou, om oe de woarheid te zeggen, mieneer de bisskop, joa!” - “Ga het dan maar vlug halen!” zeg hie. - Hij veegde 't gezichte met 'n servet af, en moest 'r broaf omme lachen. En ikke vort, de deur uut....’

‘Boas, boas!’ riep er een, ‘wa' zal ie toe toch 'eloopen hebben!’

‘Wel kerel’, zei Leegeweg, ‘ik leup as 'n haeze!’

De klanten lachten en de kanarie schaterde het uit van de pret.

Daar gaat de deur van den winkel op nieuw open, en Jan uut 't Grune Steegien komt binnen.

‘Is Elsien thuus?’ vraagt hij.

Leegeweg knikt toestemmend. ‘Kan ik 't heur ook zeggen?’

‘Neen, ik wil heur zelfs spreken!’

Hij sprak buitengewoon luid. Elsien had vader Jan's stem herkend, en vertoonde zich van binnen voor de glazen deur.

‘Koem 'reis hier, maegien!’ riep Jan. En het kind trad den winkel binnen.

‘Hoe is 't, Elsien, koem ie nou niet bij oe vaeder?’

Geen der aanwezigen verroerde zich, zoodat elk duidelijk hooren kon, hoe Elsien zacht antwoordde:

‘Ie weten joa alles!’

‘Ie willen dus wel?’

‘Joa!’ kwam er nauwelijks hoorbaar uit.

‘En vaeder en moeder willen oe niet loaten goan? - nou, is 't niet zoo?’

Zij knikte, terwijl de grootste ontsteltenis in geheel hare houding te lezen stond.

‘Heur ie 't, volk? Heur ie 't nou, boas? Ik eische mien dochter op, en eerder goa 'k nou niet vort ook. Ik koeme heur nou haelen.... Ie hebben gien recht heur van heur vaeder of te holden. Wat mien ie wel, kerel, is 't oe kiend of is 't mienent?’

Gelukkig was de baas, toen vader Jan binnenkwam, pas aan eene nieuwe kin begonnen, zoodat hij nog geen mes behoefde te hanteeren. Hij zag bleek, en bleef eerst versteld stilstaan. Daarop vroeg hij aan den ingezeepten klant: ‘Wil ie 'n oogenblik geduld doen?’

Toen liep hij naar binnen, in het voorbijgaan zeggende: ‘Elsien, goa mit!’

Hij sloot de glazen deur. ‘Femme!’ riep hij. En zijne vrouw, die alles gehoord had, stond op en voegde zich bij hen in het midden van het vertrek.

Daar stonden ze voor het laatst bijeen, het drietal, dat vijftien jaren lang gelukkig was samen geweest. Zij hadden elkander lief, wilden gaarne bijeenblijven, maar - zouden gescheiden, meer dan gescheiden worden.

‘Elsien!’ sprak Leegeweg, ‘wil ie mit vaeder Jan mitgoan?’

‘As ie en moeder 't goedvienden, joa!’

‘Neen, wij vienden 't niet goed.... Zeg moar, wat ie willen!’

‘Ik zol zoo geern veur vaeder Jan....’

‘Wíl ie dan niet laanger bij ons blieven, kiend?’ vroeg Femme diep bedroefd, terwijl ze zenuwachtig den arm van het meisje greep.

‘O moeder!’ riep Elsien, ‘ie weten wel, da'k zoo geern bij oe blieven zol!’ - en zij drong zich met innige toegenegenheid tegen hare pleegmoeder aan - ‘moar vaeder Jan is zoo ongelukkig....!’

‘Goa dan mit oe vaeder mit!’ beval Leegeweg.

‘Zeg eerst joa, da'k goan mag!’ vroeg Elsien op smeekenden toon.

‘Wij zeggen gien joa, wij kunnen 't niet zeggen!.... Zeg moeder g'n dag!’ beval de baas.

En Elsien kuste Femme, die schreide.

Toen nam Leegeweg zijn pleegkind bij de hand, bracht haar in den scheerwinkel en deed zonder te spreken de buitendeur open.

‘Heur goed komt laater!’ sprak hij bits, toen vader Jan naar buiten trad.

Elsien volgde haar' haveloozen vader snikkende en met de schort voor de oogen.

Leegeweg sloot de deur.

De baas beefde over zijn gansche lichaam. En toch heb ik van geene ongelukken gehoord, die bij het scheren van zijne klanten dien namiddag plaats hadden. Het eenig ongeval was, dat de zeep op het gelaat van Jacob Smit verdroogd, en het water in het scheerbekken koud geworden was, zoodat onze vriend het keteltje op nieuw aanspreken moest en Smit nogmaals inzeepen. Alles ging zijn' ouden gang, en de kanarie sloeg er op los, alsof er geen wolkje aan de lucht was.

Maar toen de laatste kin was gladgeschoren, ging de baas naar binnen, en viel naast zijne diepverslagene vrouw op een' stoel neder, en klaagde met nokkende stem: ‘O Femme!.... o vrouwe!.... onze krone is ons.... van 't heufd 'eneumen!’

Het huisje in het Grune Steegien had nog evenveel neiging, om achterover te vallen. De muren van het achterhuis bestonden nog uit zoden, en het dak vertoonde nog hetzelfde kleurenmozaïek, zwart oud riet, hier en daar met mos begroeid, en stroo naar zijn' verschillenden ouderdom bruiner of lichter getint.

Maar van binnen had hetzelfde huisje eene groote verandering ondergaan. De vloer was geëffend, de muren waren gewit en het houtwerk had een verfje gekregen. Achter de glasruiten, heel en schoon gewasschen, prijkten zindelijke gordijntjes; en deedt ge de beddedeurtjes open, zoo zaagt ge gebloemd chits voor de slaapsteden hangen. Voorts had een hoogst eenvoudig, maar voegzaam meubilair het treurige inboeltje van vroeger vervangen.

Hadt gij, waarde lezeres, gezien wat er stond en hing, zoo zoudt ge wellicht hebben gezegd: ‘Wat altemaal eenvoudige en

min kostbare zaken!' Maar gij hadt ook begrepen, dat zij een kapitaal van arbeid hebben gekost, de vrucht zijn van eene te morgen en te avond waakzame zuinigheid. En nu breng ik u nog niet eens te binnen den aanhoudenden tegenstand, dien Elsien te overwinnen had bij vader Jan, die grommend al deze dingen 'aeperije' noemde, en soms kwaad werd en vloekte om al het geld, dat Elsien 'de deur uutbrocht'; het geld waarover hij sprak, alsof hij het zoo zuur verdiend had, maar dat zij zelve - geholpen wellicht door eene stille handreiking van moeder Femme - met naai- en breiwerk wist bijeen te garen.

Daar was een, wiens hart zij op den duur trof door hare toewijding. Het was haar broeder Jannes. Toen zij in de eerste dagen de handen aan het werk wilde slaan ter hervorming van vader Jan's huis en huishouding, riep zij de hulp van haren broeder in. Hij hielp schoorvoetend, hij zag het nut niet in van hetgeen Elsien verlangde. Maar na verloop van tijd was het alsof hij er genoegen in begon te vinden. Zijne verwondering ging allengs in bewondering over, en het besef scheen in hem te ontwaken, dat eene vrouw door reinheid, orde, spaarzaamheid de goede engel wordt van haar huisgezin. Zijne wederhelft was lang niet rijk aan deze deugden. Maar hij begon te wijzen op Elsien en van zijne vrouw allerlei goede dingen te eischen die hij bij zijne zuster gezien had. En ongevoelig nam onder en door dit alles zijn eigen leven langzamerhand een ander karakter aan.

Scheen dus bij den zoon de stam nog zacht genoeg, om een beetje anders te groeien, bij vader was het hout er te hard voor geworden. Inderdaad, het hoofd der familie was innerlijk en uiterlijk het minste veranderd. Elsien zorgde, dat hij er niet meer zoo 'briek' uitzag als vroeger 'mit de hakken door de hozen en 't hoar deur de pette'. Maar overigens! Soms stuitte het Elsien zoodanig met hem aan tafel te zitten, dat ze sprak: 'Vaeder, wasch oe nou toch eerst 'reis de haanden en 't gezichte!' - Maar niet dikwijls had zij deze stoutigheid. Want in het begin had Jan er om geglimlacht, en het toch niet gedaan; doch spoedig aan haar bijzijn gewoon, voer hij tegen haar uit en vroeg hij: 'Wat hebbe 'k mit oe kunsten van neuden!'

Toch waren er andere ernstiger dingen, die Elsien veel meer nog bedroefden. Jan had nooit van geregeld werken gehouden.

Te hooi en te gras, als de nood erg drong, ging hij hier of daar eene daghuur verdienen. De mengbak, de voorjaarsarbeid in de veenderij, was het eenige, dat hij met ijver deed: het groote voordeel bewoog hem er toe. Doch juist die enkele dagen van ruime verdienste waren voor Elsien de dagen van het grootste verdriet. Want Jan was van vroeger af gewoon, om het daarmeê verdiende geld te verbrassen.

Hij was geen dronkaard, maar in zulk een' tijd gebruikte hij toch telkens te veel. Bovendien was hij niet tevreden met de gewone spijzen. Het lekkerste en duurste schafte hij zich aan, en hield met deze brooddronkenheid niet op, eer de laatste penning was uitgegeven.

Dan kwam het gewone leven weêr, dat zich evenwel bij vader Jan kenmerkte door wonderlijke eigenaardigheden. Dikwijls kwam hij op onbegrijpelijk laat uur 's avonds thuis, of ging hij, terwijl de sterren nog aan den hemel stonden, de deur uit. Hij gaf altijd voor, dat hij het in huis of op bed benauwd had, zoodat hij het er niet in uithouden kon. ‘A'k buten deure rondloope, is 't mij op 't roemste (ruimste)!’ lei hij aan Elsien uit. Nu was hij wel een weinig aamborstig, maar toch slechts in zeer lichten graad. En Elsien bemerkte al spoedig, dat het slechts tot een voorwendsel diende. Telkens toch kwamen op geheimzinnige wijs allerlei dingen in huis: nu eens wat brandhout, dan een voorraad aardappelen, dan weêr een zak met turf. En Elsien vermoedde wel den duisteren oorsprong van dit alles, maar kon er nooit iets van bewijzen. En als ze slechts zinspeelde op oneerlijk verkregen goed, stoof Jan tegen haar op en vroeg op barschen toon: ‘Mien ie dan, malle maegd, dat oe vaeder 'n dief is?’

Zooveel is zeker, dat Elsien veel verdriet had, en de taak haar lang niet meêviel. Jan was een man van ruw egoisme, die er niet om gaf of zijne dochter had wat zij behoefde, zich gelukkig gevoelde, ja dan neen. Met al wat zij zelve verdiende en met al hare zuinigheid was er soms geen' penning voor het noodigste in huis. En zij slaagde er niet in, de arme, om hare kleeding behoorlijk in orde te houden.

Dit was een van de redenen, waarom zij maar eenen hoogst enkelen keer bij hare pleegouders kwam. Moeder hield van eene zindelijkheid en netheid, die zij onmogelijk betrachten kon. En zij schaamde zich voor den treurigen staat van haar uiterlijk.

Er was behalve dit nog zooveel, dat haar weêrhield. Er heerschte eene zekere gedwongenheid, die het gesprek bemoeilijkte, als zij er kwam. Dingen waren er, die haar op de lippen brandden en toch niet mochten aangeroerd worden. Zij zou b.v. wel o zoo gaarne haar hart eens hebben uitgestort over vader Jan, en het verdriet, dat zij van hem had; maar de wijze, waarop de baas en Femme hem zouden veroordeelen, maakte het haar onmogelijk. Ook vreesde zij tot de bekentenis genoopt te worden, dat hunne profetie van vader Jan's onverbeterlijkheid dan toch maar geheel was uitgekomen.... Ach, in haar' edelmoedigen eenvoud had zij gedroomd, dat hij allengs een geheel ander mensch worden zou!

Gij begrijpt, waarde lezer, dat kwam Élsien niet tot hen, zij er niet aan dachten, wat plaats zij ook in hun hart besloeg, om haar op te zoeken: zij gruwden van den ‘biesteren kerel’... Menschen, die onder den rook van elkanders schoorsteen wonen, en met tranen in de oogen naar elkanders bijzijn hunkeren, maar door den loop der dingen en de menschelijke zwakheden gescheiden blijven, hoe velen zijn er zoo, en hoe treurig is dat!

Op zekeren morgen, het mag zoowat negen uur geweest zijn, droeg Elsien een' gang water langs den zandweg, waarop het Grune Steegien uitliep. Toen zij zoo even van huis ging, was vader Jan alleen, doch nu ze nog maar op enkele schreden afstands was, hoorde ze duidelijk twee stemmen. Ze klonken luid en toornig,

Verschrikt bleef Elsien staan. ‘Loop ie noa de weerlich!’ hoorde zij haren vader uitroepen. En de andere stem sprak van ‘niks an steuren’ en ‘mien plicht doen’. Daarop schreeuwde Jan: ‘Nog ien stap, en 'k sloa oe de beenen stuk, wat mien ie wel?’....

Haastig zette Elsien de emmers neêr, legde het juk er op, en liep op een' draf naar den achterkant van de hut. En wat zag ze? - Buiten het lage schuurdeurtje stond de veldwachter, en van binnen haar vader in dreigende houding tegenover hem.

‘Wat is 'r, vaeder? Wat is 'r toch, van Velden?’ vroeg Elsien onthutst.

En de veldwachter deelde haar mede, dat er dien morgen vroeg bij den boer Persing twee nieuwe kantschoppen of spaden

en drie koedekken waren vermist; dat de ontvreemding waarschijnlijk had plaats gehad door eene achterdeur, die op behendige wijze was losgemaakt. De veldwachter was geroepen, en hij meende heel in de vroegte vader Jan te hebben zien loopen niet ver van Persings boerderij. Van daar zijn bezoek!

Elsien huiverde. Want het schoot haar te binnen, dat vader van nacht uitgegaan en, eer ze opstond, teruggekeerd was.

‘Vaeder,’ sprak zij ontsteld, maar met klem, ‘Vaeder, heb ie 't 'edoan, joa of neen?’

‘Neen ik!’ schreeuwde Jan, en hij begon te zweren. Maar Elsien viel hem in de rede: ‘Vaeder, as ie 't edoan hebben, koem 'r dan toch moar rond veuruut!’

‘Wa' mankeert oe! Wil ie de kerel helpen?’

‘Zuuk de boel moar noa!’ sprak Elsien tot den veldwachter, terwijl ze hem voorging en haar' vader zacht op zij duwde.

‘Ik wil 't niet lieden, Elsien!’ riep Jan, en sneed den veldwachter den pas af.

‘Dan heb ie skuld, dan heb ie 't 'edoan, en gien minse aêrs!’ antwoordde ze.

Doch Jan werd woedend en hief de hand tegen haar op. ‘Hold de bek, d....rskiend, of ik zal oe!’

Zij stoorde zich echter niet aan zijnen toorn, en ging zelve aan het zoeken, terwijl de veldwachter bij de deur stond. Jan vloekte en tierde, maar scheen haar toch niet aan te durven.

In den hoek van het schuurtje lag een hoop rijs en stroo onder een' omgekeerden kruiwagen. En nauwelijks had Elsien dien hoek doorzocht, of daar zag zij het gestolene.

‘Doar is 't, onder de ruugte!’ zei ze met een vreemde bedaardheid. ‘Vaeder, vaeder, hoe is 't nou toch meugelijk, dat ie....!’ Maar zij bracht het niet verder, de aandoening werd haar te machtig. En terwijl de veldwachter de bewijzen van vaders gemeenheid voor den dag haalde, stond arme Elsien er bij en schreide bitterlijk.

Jan liep grommende het woonvertrek in en haalde de tusschendeur dicht. De veldwachter, een oud gediende, legde het gestolene bij de open deur en bleef staan. ‘Hm, hm!’ zei hij, en schreef het aan eene prikkeling in zijne keel toe, dat zijne oogen wat rood werden.

‘Zol 'r niet wat an te doen wezen?’ vroeg Elsien hem.

‘Hm, ik denke wel van joa!’ zei hij.

‘A 'k 'r dan 'reis hengoeng, a 'k 'reis mit oe mitgoeng?’

‘Hm, da 's 't beste, wa' je doen kunnen!’

De man greep de spaden en koedekken, en begaf zich met haar op weg.

Toen zij bij Persing kwamen, zaten de boer en zijne vrouw bij elkander. De veldwachter trad eerst binnen; en Persing, het gestolene ziende, riep luid: ‘Watte? Heb ie de dief al 'evunden?’

De veldwachter zweeg, en gaf den boer een' wenk. Doch Elsien had den uitroep reeds gehoord, en trad met neêrgeslagen oogen binnen. En toen ze bij de tafel stond, beefden hare lippen zoodanig, dat zij slechts met moeite sprak: ‘Maek 'r gien waark van, as 't oe blief, mien vaeder hef 't edoan!’

‘Och God, wa' zeg ie, oe vaeder, kiend?’ riep de boerin getroffen uit. ‘Goa zitten, maegien; fij, ie binnen heelkendal uut stuur. Ie hebben niks niet te vreezen, is 't wel Joapik?’

‘Niks niet, geleuf mij, niks niet!’ bevestigde op hartelijken toon de boer.

Elsien wilde daarop heengaan. Maar vrouw Persing sprak: ‘Neen, blief zitten, kiend, ie moe'n eerst wat bedaeren. Hier is 'n koppien koffie, en ik zal oe 'n stukkien eten kloar maeken.’ Voor welk laatste aanbod Elsien bedankte. En over vader werd niet meer gesproken. Maar de boerin vertelde haar van hare kinderen, hoe oud ze waren, en hoevelen er naar school gingen. En de toon, waarop ze sprak, maakte elke van deze onbelangrijke bijzonderheden als tot eene vriendelijkheid voor het meisje, dat bij haar zat.

Toen Elsien heenging, zeggende: ‘Nou, ik bedaank oeluden vrendelijk!’ - zei vrouw Persing, haar uitlatende en de deuropening vullende met hare breede gestalte: ‘Ie hebben niks niet te bedaanken. Goa ie moar gerust noa huus, heur! Ie binnen 'n broaf maegien!’

Ofschoon Elsien zich reeds twee, drie schreden verwijderd had, keek zij bij dit laatste woord onwillekeurig om, ten einde de vriendelijke spreekster met een' dankbaren blik aan te zien.

‘Ie binnen 'n broaf maegien!’ Als muziek klonk haar dit in de ooren. Het was, alsof uit dat woord en het vriendelijke gelaat, waarmeê het gesproken werd, de warmte der liefde haar tegemoet kwam en koesterend in haar binnenste drong. Het scheen wel moederliefde te zijn, waaraan zij in haar eenzaam

en treurig leven onbewust zulk eene behoefte had, waarnaar haar hart zonder dat zij het zelve wist soms werkelijk hunkeren kon. Toen zij mij eenige jaren later dit gedeelte van hare geschiedenis vertelde, zei ze nog met opgetogenheid: ‘O, ik zie nog dat vrendelijke gezichte, en ik heure 't heur nog zeggen, zoo goedig en zoo oarig: “Ie binnen 'n broaf maegien!”’

Elsien zat alleen tehuis. Zij was ijverig bezig met haar naaiwerk, en luisterde onder de hand naar den stormwind, die om de hut woei, en den regen die er tegen aansloeg.

Het was negen uur. En reeds sedert zij de lamp had aangestoken, had zij verlangd naar de thuiskomst van vader Jan. Want hij was reeds gedurende een paar dagen ongesteld geweest, en toch had zij hem niet kunnen bewegen, om in huis te blijven. Als gewoonlijk was hij zijn' eigen gang gegaan, zonder zich aan haar te storen, en had zij vruchteloos, bij herhaling en met aandrang, hem gewezen op zijne gezondheid en het ‘biestere weêr buten de deure.’ Immers het was den ganschen dag stormachtig geweest. De eene koude novembervlaag was na de andere gekomen; telkens sloeg regen met hagel vermengd neêr uit woest jagende wolken, zoodat het den schijn had, alsof de hemel in zijn' toorn de aarde kastijdde met felle zweepslagen.

Teleurgesteld bleef Elsien staan, toen Jan de deur uitgegaan was, en met zwaarmoedigen blik keek ze naar buiten. Zij zag, hoe haar vader, het grijze haar fladderende in den wind en in gebogen houding, met langzame onvaste schreden zich verwijderde. Zij zag, hoe de kale takken van het hout op de wallen rusteloos heen- en weêrsloegen, als vochten ze wanhopig tegen den storm, en de waterdroppels ver van zich afwierpen, alsof zij zich met bitterheid verzetten tegen den regen, die hen bevochtigde. Zij zag, hoe de lage struiken en dorre grassprietjes zwaaiden en sidderden, alsof zij angstig gebogen vroegen: Wat lot hangt ons nu boven het hoofd? En de gele bladeren dansten met eene woeste vreugde over den grond, alsof zij met een' spotlach op die droeve vraag antwoordden: Wat zou uw lot zijn! Het algemeene: sterven, sterven!....

Elsien werkte en luisterde naar het getier van den wind en wachtte met een bang voorgevoel. Zij was aan de eenzaamheid gewoon. Wie bezocht de hut in 't Grune Steegien? Vader Jan had met niemand omgang, en vroegere vriendinnetjes kwamen

niet bij haar. Zelfs ‘meisters Oafien’ bracht haar slechts zelden een bezoek. In den beginne was ze dikwijls gekomen, doch sinds ze een paar keeren vader Jan had hooren ‘vluken en bandiksen’, waren de tusschenpoozen al langer geworden. - Elsien was dus gewoon aan alleen-zijn.

Doch op dezen avond drukte haar de eenzaamheid meer dan ooit. En als de wind huilend zich verhief en den regen kletterend tegen de raampjes wierp, was zij gejaagd en kon ze soms van zenuwachtigheid niet doorwerken. Meermalen had zij zich verbeeld voetstappen te hooren, en had ze met gespannen aandacht geluisterd, - maar telkens te vergeefs. Waar bleef vader dan toch?....

Eindelijk, daar naderde iemand. Jan opende de deur en trad binnen. Maar had hij moeite, om haar weêr toe te krijgen? Elsien stond schielijk op en hielp hem. Zij schrikte echter, toen ze dicht bij hem kwam en hem aanzag, want hij zag doodsbleek en klappertandde. De regen droop hem uit de kleêren, en het haar zat aan voorhoofd en slapen vastgekleefd. Hij beefde zoo erg, dat hij waggelend naar den stoel liep, dien Elsien voor hem bij het vuur zette.

Zij hielp hem de natte kleêren uitdoen en stookte het vuur op. Maar hij scheen niet warm te kunnen worden, en begaf zich weldra te bed, steunende met eene korte, stootende ademhaling. Tot in den nacht bleef Elsien bij hem op; doch toen hij eindelijk warmer werd ging ook zij rusten. Zij meende, de eenvoudige, dat het beter ging, en wist niet, dat eene heftige koorts hare hitte door het lichaam begon te verspreiden. Den volgenden morgen ontdekte zij hare dwaling, en haar eerste werk was naar den dokter te gaan. Toen deze kwam, zei hij: ‘De koorts moet noodig gebroken worden.’ En dat scheen te gelukken. In den nadag was de zieke beter en viel hij in eene rustige sluimering. Doch 's avonds verhief zich de koorts op nieuw, en Elsien bracht droevige uren met vader Jan door. Want hij ijlde en sprak wartaal, en vloekte luid in de stilte van den nacht.

Gelukkig kwam Jannes en bleef tot vijf uur des morgens bij haar. Langer kon hij niet; zijn werk riep hem. En Elsien hield zich groot, maar ze was angstig toen ze alleen was met den zieke. Ze vreesde elk oogenblik voor eene vlaag van ijlhoofdigheid, waarin hij misschien niet meer naar haar luisteren zou.

Het scheen reeds algemeen bekend te zijn geworden, dat Jan uut 't Grune Steegien in bedenkelijken toestand verkeerde. Ook Leegeweg en zijne vrouw hadden het vernomen. Zij spraken er samen over, en aan het einde van hun gesprek, zei Femme eensklaps op vleienden toon: ‘Kloas, as ie 't goed vienden, wol 'k er 'reis hengoan. 't Maegien zal heur niet kunnen redden.’ - ‘Nou!’ sprak de baas met eene poging om te verbergen, hoe zeer dit woord hem uit het hart was genomen. Daarop ging hij aan het werk en zij zich gereed maken, om haar plan te volvoeren. Geen van beiden sprak een woord meer. En toch dachten beiden met blijdschap aan eene heerlijke gebeurtenis, die misschien op handen was.

Behoedzaam en stil deed Femme de achterdeur van het oude huisje open, en bleef zwijgende staan bij den ingang van het vertrek. Zij zag, hoe Elsien zich over den zieke heenboog, en luisterde naar zijne ademhaling; en hoe zij, toen ze hem rustig zag liggen, het gordijn een weinig toeschoof. Toen keerde Elsien zich om, en - - zag moeder aan de deur staan!

Ik weet niet of Femme er besef van had. Maar als zij heeft begrepen, wat weldaad zij op dit oogenblik aan Elsien bewees, dan heeft zij stellig God in haar hart gedankt voor dat heerlijke uur, waarin het haar vergund werd, een' menschelijken levensbeker zoo zeer, tot aan den rand toe, met vreugde te vullen.

Elsien had het onmogelijk onder woorden kunnen brengen, wat zij op dit oogenblik gevoelde. Het kwam haar als licht tegemoet, als warmte stroomde het door haar binnenste. Het was, alsof haar gezegend verleden daar op den drempel verscheen als een engel, om haar de belofte te doen van betere dagen, van eene gelukkige toekomst!...

Geene van de beide vrouwen was in staat, om te spreken. Femme keek Elsien aan met een' door en door vriendelijken blik. En Elsien? Ze liep op moeder toe, en omvatte verrukt hare schouders, en kuste het lieve oude gelaat, en kuste het nogmaals en nogmaals.

Vader Jan kwam niet weêr tot bezinning, en blies drie dagen daarna den laatsten adem uit.

Als Jan er zelf getuige van had kunnen zijn, zou hij van zijne eigen begrafenis hebben gezegd: ‘Goamenije![1)] zoo deftig

1) Gewone uitroep van verbazing.

hadde 'k 't toch niet verwacht!' Immers er was zelfs wittebrood, boter en kaas, die als begrafenismaal werden genuttigd.

Op dit laatste was en is men op ons dorp zeer gesteld. ''t Is zoo 't leste!' zegt men, wat bij onverschillige en eetgrage helpers beteekent: ''t leste', wat er van hem te halen valt; doch in den mond der nabestaanden: het is de laatste eer, die wij onzen dierbare kunnen bewijzen. - 'Bespottelijk!' roept wellicht een of andere stadsbewoner uit. Maar och, mijn vriend, misschien spreekt hier nog wel meer vroom en eerbiedig gevoel vaak uit, dan uit al den omslag, het fatsoen en de deftigheden, die in de stad de nasleep plegen te wezen van dergelijke droevige gebeurtenissen.

Toen het 'begraffenismoal' was afgeloopen, verwijderden zich de buren, die hun' 'noaberplicht' hadden vervuld, en bleven bij Elsien nog achter Jannes en zijne vrouw en de baas met Femme.

Nadat men eene poos min of meer verlegen tegenover elkander had gezeten, elkaâr eens aan en eens van elkaar af gekeken had, gaf vrouw Leegeweg haren man een' wenk. En deze sprak: 'Koman, volk, nou 'reis 'eproat!' En de baas begon te spreken over vader Jan's nalatenschap, waaromtrent hij het voorstel deed, dat Jannes alles zou overnemen tegen een matig sommetje, dat nader bepaald zou worden, en dat hij Elsien zou schuldig blijven. Jannes nam het voorstel aan.

'En dan nog wat!' zei de baas ernstig. 'Zol ie 'r niet op tegen hebben, Jannes, om voort alles te anveerden?'

'As ie 't neudig keuren, neen!'

'Nou goed; want dan wô'k oe zeggen, Elsien, a'je nou straks kloar binnen, dan moest ie mit ons mitgoan!'

'Mit oe vaeder - en mit moeder?' vroeg Elsien met een gelukkig gelaat.

'Joa, kiend, om weêr bij ons te wezen krek as vrogger, - is 't niet, moeder? - en 't olde levent weêr te begunnen.'

Femme zweeg, doch gaf met een' hartelijken knik bewijs van hare instemming. Elsien poogde te glimlachen, doch de poging mislukte.

'Te minsten, as ie 't willen!' riep Leegeweg uit, zijne aandoening achter scherts verbergende.

Welk woord aan Elsien alle zelf beheersching ontnam, en haar, tegen moeders schouder geleund, deed schreien van blijdschap.

Werkelijk traden, bij het begin van de schemering, de baas en Femme met Elsien de deur uit en het kleine erf af. Alle drie waren blijde en gelukkig, doch alle drie hadden het gevoel, dat het een plechtig en weemoedig oogenblik was. En wie meer dan Elsien? Toen zij enkele schreden zich verwijderd hadden, bleef zij staan en keerde zich om. Zij keek het oude huisje aan, en sprak: ‘Aarme, aarme vaeder Jan, wa' skrikkelijk spietig toch....!’ Herinnering, liefde, teleurstelling, zij spraken luide uit dezen kreet van het diep getroffen meisje.

Zij bleef staan. En de baas nam haar bij den arm, ten einde met zacht geweld haar weg te voeren. Maar Femme hield hem terug. ‘Niet doen, Kloas, loat heur moar 'reis skreien, da' verlochtigt heur 't haarte!’ - Eindelijk wendde Elsien zich af, en Femme legde haar - ze wist zelve niet, waarom - de hand op den schouder, en in deze houding sloegen zij het Grune Steegien in.

De baas liep om de smalte van het pad achter de beide vrouwen. Zij liepen eerst eene poos zwijgend voort.

‘O kiend,’ riep Femme uit, ‘wa' binne 'k bliede, wa' binne 'k daankboar!’

En Elsien lachte door hare tranen heen moeder toe.

Kreeg baas Leegeweg een' aanval van jaloerschheid? Men zou het haast vermoeden. ‘Elsien,’ sprak hij, ‘ie moe'n mij ook 'reis ankieken, maegd!’

En Elsien wendde het hoofd om, en hare trouwe grijze oogen schonken haren pleegvader een' blik vol van de hartelijkste toegenegenheid.

Den baas schoot het gemoed er bij vol. En eerst toen zij nogmaals zwijgend een eindweegs waren voortgegaan, zei hij, op de beide vrouwen vóór hem ziende, op zachten galmenden toon: ‘Waar gij zult heengaan, zal ook ik heengaan. Waar gij zult vernachten, zal ook ik vernachten. Uw volk is mijn volk, en uw God is mijn God!’

Het is nu reeds enkele jaren geleden, dat Elsien tot hare pleegouders terugkeerde. Het drietal leeft nog. De oudjes zijn oud geworden, en Elsien is hun steun, het zonnetje in hun huis, de troost hunner grijsheid.

Van de vroegere buren zijn de meesten dood en begraven.

Maar als zij nog eens konden opstaan, en samen koffiedrinken zooals vroeger; en als Lubbert Jansen zich dan zijne vraag herinnerde: ‘Wa' dot nou zoo'n kiend oppe wereld?’ en vrouw Vonk zich haar' wensch te binnen bracht, ‘dat onz' lieven Heere 't poppien moar wegnam,’ - ik veronderstel, dat Lubbert ootmoediger dan ooit ‘'t heufd oppe zied’ zou houden, en met aller toestemming zou verklaren: ‘Wij bint allegelieke kleinverstaandige minsen!’

Nijmegen, Maart 1883.
P. HEERING.

De Rotterdamsche waterweg.

(Vervolg en Slot van Ie Dl. blz. 501.)

III.

Reeds vóórdat de Staatscommissie van 1877 hare plannen ontvouwt, tracht zij ons gerust te stellen: ‘Wij, uitgezonderd de Heer Buijskes, zijn alzoo van gevoelen dat op die hoofdbeginselen (van den Raad van Waterstaat) moet worden voortgewerkt en dat er geen sprake mag zijn noch van staking van het werk, noch van het kiezen eener andere richting, noch van het afsluiten van de tegenwoordige monding door sluizen’. (EV. 8.)

Doch men zoude zich deerlijk vergissen indien men van deze verklaring uitgaande, meende dat de Commissie sleehts enkele onderdeelen van het reeds half voltooide werk wilde wijzigen. Zóó ijverig bouwt zij integendeel op de hoofdbeginselen van 1858 voort, dat deze ten slotte geheel uit 't gezicht zullen geraken en slechts dit met fundamenten gemeen houden: dat zij onder den grond liggen. Men oordeele:

1°. Met het stelsel van uitschuring door den stroom tot vorming van den Waterweg moet voor altijd en voor goed worden gebroken. (EV. 89.)

2°. De lengte.... en de hoogte.... en de richting.... en de onderlinge afstand der zeedammen worden gewijzigd. (EV. 90, 100.)

3°. De rivier verkrijgt andere normaalbreedten. (EV. 86.)

4°. In stede dat het water der Oude Maas naarmate de nieuwe rivier in vermogen toeneemt, meer en meer het Scheur zal worden ingeleid, scheidt men zoowel die Oude Maas als het benedengedeelte der Nieuwe Maas aan Rozenburg's Oostpunt voor goed van den Rotterdamschen Waterweg. (EV. 84.)

Laatstgenoemde verandering beheerscht eenige der overigen, weshalve wij aan de voorgenomen uitsluiting der Oude Maas in de eerste plaats onze aandacht zullen schenken.

Vóór alles moeten wij ons echter een juist begrip vormen van den Rotterdamschen Waterweg, want een enkele blik op de kaart doet reeds beseffen dat deze niet een op zich zelf staande stroom is, maar slechts één ader uitmaakt van dat uitgebreide stelsel van benedenrivieren, hetwelk wederom zoo nauw samenhangt met het net onzer bovenrivieren.

Eene wijziging in den toestand van een dezer water-aderen wordt door terugslag onmiddellijk op vele anderen gevoeld, zoodat men slechts met groote voorzichtigheid en volledige kennis toegerust, in dit rivier-net mag ingrijpen.

Behoort hiertoe niet in de eerste plaats de kennis van het vermogen der verschillende takken? Toch werd zulks tot voor weinige jaren door velen betwijfeld en maakt men zich aan geene overdrijving schuldig, indien men beweert dat er, vóór dat de Staats-Commissie hare taak aanvaardde, tamelijke duisternis heerschte omtrent het vermogen der stroomen welke bij Rotterdam's zeeweg min of meer betrokken zijn.

De Commissie gelastte eenige drijvingen aan Rozenburg's viersprong, welke, in verband gebracht met de metingen door den Algemeenen Dienst van den Waterstaat bij Krimpen en Dordrecht in 1879 verricht (Verslag over de Openbare Werken van dat jaar), ons in staat stellen den lezer eenig denkbeeld te geven van de waterbeweging op Nieuwe en Oude Maas.

De Nieuwe Maas vangt aan bij Krimpen en neemt aldaar tot zich al het opperwater van de Lek, benevens eenig opperwater dat de Noord trekt uit de Dordsche Merwede, welke dit op hare beurt uit de Boven-Merwede ontvangt, waarin Waal en Limburgsche Maas samenvloeien.

Beneden Krimpen neemt de Nieuwe Maas geene rivieren op, doch de bij Gouda afgesloten Hollandsche IJssel dient haar tot niet onbelangrijke vloedberging, terwijl eene tweede soortgelijke kom door de uitgebreide havens van Rotterdam en Feijenoord gevormd wordt.

Ofschoon beneden Vlaardingen de Nieuwe Maas zich met de Oude Maas vereenigt, blijft krachtens 't recht van den sterkste die vereenigde watermassa den naam van eerstgenoemde rivier tot in zee dragen.

Nog in 't begin der 16e eeuw bestond het eiland Rozenburg niet, gelijk de kaart, van welke wij in 't eerste hoofdstuk van dit opstel eene beschrijving gaven, aantoont, doch toen later de zandplaten in den breeden zeemond zich tot een geheel vereenigden, schijnt aan het water, dat ten Noorden van het nieuwe land stroomde, den naam van Scheur te zijn gegeven, terwijl de zuidelijke aanzienlijker watergang dien van ‘Maas’ bleef voeren.

Op Bolstra's kaart (1739) heet de Noord nog ‘Merwe’, de rivier van Krimpen naar Vlaardingen ‘Nieuwe Maas of Merwe’, terwijl Oude Maas en Merwe zich tot ‘Maas’ vereenigden. Eerst in veel later tijd werd aan het langs Brielle stroomende water den naam van ‘Nieuwe Maas’ gegeven.

Kende men de geschiedenis dezer zeemonding niet, dan zoude men allicht het Scheur beschouwen als het natuurlijk vervolg der Nieuwe Maas boven Vlaardingen en daarentegen de Nieuwe Maas beneden Rozenburg's Oostpunt aanzien voor het verlengde der Oude Maas. Deze begripsverwarring wordt bovendien in de hand gewerkt doordien toevalligerwijze nabij die Oostpunt eene soort viersprong gevormd wordt, zoodat de watermassa's welke aldaar Oude en Nieuwe Maas samenbrengen onmiddellijk wederom in twee deelen worden gescheiden.

Dat echter Rozenburg niet als een scheidingsland tusschen twee rivieren (gelijk bijv. IJselmonde), maar als een eiland in den mond van één breeden stroom beschouwd moet worden, bewijzen ons ten overvloede de afvoerbepalingen van 1878. Bij eb voert de Nieuwe Maas (bij Middelbaren Rivierstand) 48,0 mill. m^3, de Oude Maas 25,6 mill. m^3. naar Rozenburg's Oostpunt. Ware nu 't Scheur het vervolg der Nieuwe Maas, dan zouden eveneens 48,0 mill. m^3 langs den Hoek van Holland in zee moeten stroomen; doch slechts 33,9 mill. m^3 van het samengevloeide water volgen dezen weg, de overige 39,7 mill. m^3 gaan langs Brielle.

Toch heeft het Scheur geen reden van klagen over deze verdeeling, daar het in evenredigheid meer ebwater afvoerde, dan vloedwater aanbracht. Want tijdens den vloed brengt het Scheur 15,1 mill. m^3 naar Rozenburg's Oostpunt, de Brielsche Maas (aldus zullen wij in 't vervolg dien zeearm noemen, welke, gelijk wij aantoonden, verkeerdelijk als ‘Nieuwe Maas’ betiteld wordt) 22,7 mill. m^3.; de verhouding dezer zeearmen is dus bij vloed 40 : 60, daarentegen bij eb 46 : 54.

Doch daar wij de Nieuwe Maas - of gelijk wij de rivier van Krimpen tot Vlaardingen ter voorkoming van verwarring zullen noemen: de Rotterdamsche Maas - van haren oorsprong af volgden, dienen wij ook der Oude Maas gelijke eer te bewijzen.

De beneden of Dordsche Merwede voert ongeveer 34 % der geheele waterhoeveelheid af, welke de boven-Merwede van Waal en Limburgsche Maas ontving. Een klein gedeelte dezer massa, wordt - gelijk wij zagen - door de Noord op de Nieuwe Maas gebracht; het overblijvende voeren Oude Maas en Dordsche kil weg.

De hoeveelheid opperwater der Dordsche Merwede is ongeveer 1/5 grooter dan die der Lek. Ongeveer de helft dezer massa komt ten bate der Oude Maas.

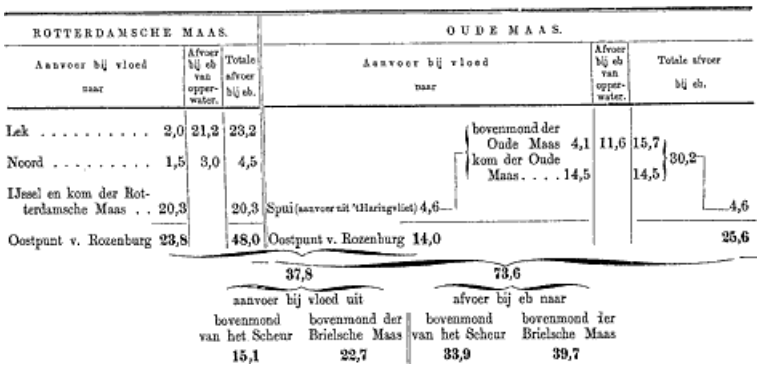
Doch de Oude Maas treft aan haren bovenmond eenen geheel anderen toestand aan dan de Nieuwe of Rotterdamsche Maas aan den haren bij Krimpen, want terwijl beiden nagenoeg eenzelfde hoeveelheid water bij vloed aanvoeren, verhouden zich de hoeveelheden ebwater welke zij terug ontvangen in reden van 4 : 7. Waarschijnlijk verhindert de afzuigende werking der Dordsche kil - welke rivier met het machtige Hollandsch diep in verbinding staat - het afvloeien van meerder ebwater naar de Oude Maas.

De Oude Maas heeft één zijtak: het diepe en smalle Spui, welke bij M.R. waarschijnlijk evenveel water bij vloed aanbrengt als hij bij eb wederom afvoert, en dus weinig invloed heeft op de waterverdeeling.

Toch mogen wij dien zijtak niet onvermeld laten, omdat hij bij hoogere rivierstanden daarentegen vrij aanzienlijke hoeveelheden opperwater afvoert en verder oorzaak is van een verschijnsel, dat de dubbelzinnige eer geniet tweemalen tot argument te dienen: jaren geleden den Raad van Waterstaat de blijde inkomst van het ebwater der Oude Maas in 't Scheur voorspelde, straks daarentegen door de Staatscommissie zal worden gebezigd om diezelfde Oude Maas voor goed uit te stooten.

Na aldus den loop van Oude en Rotterdamsche Maas, van Brielsche Maas en Scheur geschetst te hebben, meenen wij den lezer geenen ondienst te doen, door de waterbeweging op deze rivieren in een schema samen te vatten, dat slechts als schets moet beschouwd worden, daar het aantal tot nu toe verrichte waarnemingen te gering is om er een dragelijk geheel uit te vormen.

Waterbeweging in millioenen teerling meters bij middelbaren rivierstand (1878).

Wij kennen thans - zij het ook in 't ruwe - die ingewikkelde rivieren-maatschap van welke de Rotterdamsche Waterweg een deel uitmaakt. Deze maatschap belet dat de evenwichtstoestand met al te ruwe hand verbroken worde en aan haren invloed is dan ook waarschijnlijk toe te schrijven dat de plotselinge dichting van den ouden Scheurmond den waterspiegel te Maassluis niet in meerdere mate of gedurende langeren tijd verhoogde. Datzelfde compensatie-systeem is vermoedelijk oorzaak dat de aanzienlijke verruimingen aan den Hoek van Holland - van welke wij in de laatste jaren getuige waren - zoo weinig invloed uitoefenen op de Laagwaterstanden der hooger op de rivier gelegen plaatsen.

Toch blijven die verruimingen geenszins zonder gevolg. Immers, als men de metingen van September 1879 mag gelooven, dan is de verhouding tusschen Scheur en Brielsche Maas in één jaar tijds aanmerkelijk gewijzigd.

Tijdens de September-metingen van 1878 - welke den grondslag onzer straks gegeven rivierbeschrijving uitmaakten - bedroeg de vloedaanvoer uit het Scheur 2/8 van dien uit de Brielsche Maas, doch in September 1879 was 't vloedvermogen van het Scheur aanmerkelijk grooter geworden en verschilde veel minder van dat van dien anderen zeearm. In gelijke mate als de vloedaanvoer, was ook de ebafvoer van 't Scheur gestegen, en aangezien hierbij dezelfde bevoorrechting werd opgemerkt, welke in 1878 was waargenomen en wij straks ter sprake brachten, zoo keerde zich de verhouding bij eb tusschen Scheur en Brielsche Maas om en voerde eerstgenoemde arm meer af dan de laatste[1)].

1) De volgende cijfers maken de verandering welke tusschen Sept. 1878 en Sept. 1879 ontstond, duidelijk. Zij hebben allen betrekking op Rozenburg's Oostpunt. De Nieuwe Maas boven Rozenburg is in Rotterdamsche Maas herdoopt, ter onderscheiding van het gedeelte dat Brielsche Maas zal genoemd worden.
Aanvoer bij vloed naar de Rotterd. Maas: aanvoer bij vloed naar de Oude Maas = 63 : 37 (1878) = 65 : 35 (1879).
Afvoer bij eb uit de Rotterd. Maas: afvoer bij eb uit de Oude Maas = 65 : 35 (1878) = 67 : 33 (1879).
Aanvoer bij vloed uit het Scheur: aanvoer bij vloed uit de Brielsche Maas = 40 : 60 (1878) = 45 : 55 (1879).
Afvoer bij eb naar het Scheur: afvoer bij eb naar de Brielsche Maas = 46 : 54 (1878) = 50^5 : 49^5 (1879).
Gelijk men ziet is de verhouding tusschen Rotterdamsche en Oude Maas dezelfde gebleven, slechts die tusschen Scheur en Brielsche Maas is veranderd.

Schijnt deze verandering ontzaglijk, toch valt aan haar bestaan niet te twijfelen, daar sinds 1877, - het jaar waarin men met kracht aan 't verruimen der Doorgraving de hand sloeg - de wijdte van het Kanaal in sterke mate toenam. In 1877 bedroeg deze nog slechts 260 m., in 't najaar van 1877 daarentegen reeds op 390 m. Doch niet enkel uit de afvoercijfers, ook uit de weggeschuurde grondmassa's blijkt de toenemende kracht van het Scheur, want deze rivier verruimde van nazomer 1878 tot nazomer 1879 door de werking der stroomen met 624.000 m^3.

Voortdurend groeien dus ook de watermassa's aan, welke het zanddépôt tusschen de dammen moeten opruimen.

Doch spellen ons dit de afvoercijfers van 1878 en 1879, wat leeren ons die van 1880, 1881 en 1882?

De Jaarlijksche Verslagen over de Openbare Werken (de Staatscommissie legde in 1880 hare taak neder) zwijgen en het duister om ons henen is even diep als vroeger. Doch de verdere uitschuring van 't Scheur schijnt ons vermoeden: dat de afvoerverhouding zich voortdurend ten gunste van het Scheur wijzigt, te bevestigen, daar deze rivier boven de Doorgraving van Augustus 1880 tot Augustus 1881 wederom met 490.000 m^3. verruimde.

Dit alleen weten wij dus: dat wij met vol vertrouwen de toekomst te gemoet mogen gaan.

IV.

Doch onze afvoercijfers hebben ook eene terugwerkende kracht. Zij leeren ons in hoeverre de denkbeelden van den Raad van Waterstaat omtrent den afvoer der verschillende riviertakken met de werkelijkheid overeenstemden, in hoeverre hij dus sommige onderdeelen der voorgestelde verbetering van Rotterdam's zeeweg op goede gronden kon vaststellen.

Het mag bevreemden dat de Staatscommissie niet den weg insloeg, welken wij hier volgen zullen. Indien zij - na eene welverdiende hulde aan hem, die voor 't eerst in ons vaderland over de werking van eb en vloed op de benedenrivieren nadacht en ons onderwees op welke wijze uit deze natuurkrachten voordeel viel te trekken - eenvoudig had aangetoond dat men in 1858 in enkele opzichten falen moest, waar het gold die stoute

gedachten ten uitvoer te brengen, dan zoude hare taak lichter geworden zijn, de verdediging harer eigen plannen in kracht gewonnen hebben. Niet *tegenover* den Raad had zij zich moeten stellen, waar zij zich als diens opvolger had mogen beschouwen: als den opvolger die lusten en lasten slechts onder benefice van inventaris aanneemt.

De zeer korte nota achter het Verslag van den Raad gevoegd, (bladz. 37), waarin het over de te verwachten diepte op het Scheur handelt, licht ons genoegzaam in omtrent de wijze op welke men vóór vijfentwintig jaren den vloedaanvoer trachtte te berekenen, omtrent den vermoedelijken duur welke men eb- en vloedstroom toeschreef. En als later de Staatscommissie zoo ijverig de toenmalige berekening der normaalbreedten tracht op te sporen, dan vraagt men zich af, of dit in ernst of uit kortswijl geschiedt, daar deze berekening op geene goede gronden steunen kon. Werd niet de vloedaanvoer in den benedenmond van den *voltooiden* Waterweg op 16 mill. m^3. geschat..... eene hoeveelheid welke reeds in 1872 (V.V. b. 112), derhalve in 't eerste wordingstijdperk der Doorgraving, werd overschreden!

Evenmin was men in 1858 bekend met de ware verhouding tusschen Scheur en Brielsche Maas. De Raad kende aan het Scheur een veel te groot vermogen toe en hoopte de Oude Maas weldra in den Nieuwen Waterweg te kunnen inleiden. IJdele hoop! roept de Staatscommissie - en de straks gegeven afvoercijfers veroorloven ons het betoog te volgen - thans (1879) voert het Scheur ter nauwernood ¾ van het ebwater der Rotterdamsche Maas af, vele millioenen guldens en vele jaren tijds zijn noodig om aan het Scheur een vermogen te geven, gelijk staande aan dat der Rotterdamsche Maas; en men zoude durven eischen, dat die rivier daarenboven al het water der Oude Maas opneme? Wilde men dezen toestand verkrijgen, dan zoude men - bij afsluiting der Brielsche Maas - de afmetingen van het huidige Scheur verdubbelen moeten!

Werkelijk schijnt de wensch van den Raad van Waterstaat vermetel, nu ons uit de afvoerbepalingen van 1878 en 1879 de verhouding dezer riviertakken duidelijk werd. Doch bedenkt men, dat in 1858 stroommetingen op onze benedenrivieren onbekend waren, zoodat men zich met den ‘praktischen blik’ vergenoegde, dan vraagt men zich af of niet soms 't een of

ander den Raad omtrent die verhouding op een dwaalspoor bracht?

Volgens het Verslag van 1858 verkeerde de Raad in de meening dat het Scheur niet alleen al het water der Rotterdamsche Maas tot zich trok, maar reeds eenig deel had in het water der Oude Maas. Dat een gedeelte der eb uit de Oude Maas om den Oostelijken hoek van Rozenburg heen naar 't Scheur stroomde - in plaats van den korteren weg langs Brielle te volgen - was werkelijk waargenomen (bladz. 17), en als de Staatscommissie hieromtrent eenen beleefden twijfel oppert (V.V. b. 167), wordt uitdrukkelijk verklaard dat indertijd alle leden van den Raad van Waterstaat dit verschijnsel op het ‘lokaal’ hadden geconstateerd (V.V. b 169).

De Raad verrichtte geene metingen doch meende uit dit verschijnsel te mogen afleiden, dat al het water der Rotterdamsche Maas naar het Scheur stromde. Schijnbaar had hij gelijk, want het eerste sluit het laatste in zich, doch de afvoermetingen van 1878-79 bewijzen ons dat de Raad aan zeker merkwaardig feit eene geheel verkeerde uitlegging gaf.

Die stroommetingen toonen ons dat, tegen alle verwachting in, aan Rozenburg's viersprong het eerst de Oude Maas kentert en in haren benedenmond reeds eb gaat, terwijl op de drie andere takken nog ruim één kwartier de vloed intrekt (EV. b. 92)[1)]. Eenige minuten echter vóór Brielsche en Rotterdamsche Maas kenteren, kentert 't Scheur en stroomt derhalve gedurende zeer korten tijd water uit de Oude Maas naar 't Scheur; doch dit verschijnsel houdt op, zoodra ook op Rotterdamsche en Brielsche Maas de eb aanvangt.

Het feit heeft uit een oogpunt van afvoer geene beteekenis, doch dat eene rivier bovenwaarts van een verdeelpunt eerder kentert dan de benedenwaarts gelegen armen, strijdt zóózeer tegen alle étiquette, dat wij de dwaling van den Raad zeer begrijpelijk moeten vinden - indien wij mogen aannemen dat het verschijnsel reeds in 1858 mogelijk was en de leden toevallig ten tijde der kentering op dat verdeelpunt aanwezig waren.

Zonder verder onderzoek neemt de Staatscommissie aan dat

1) De raaien, waarin de drijvingen geschieden, liggen anderhalve tot twee kilometer boven en beneden het verdeelpunt. (EV. 71, 72.)

in 1858 diezelfde merkwaardige stroomwisseling aan Rozenburg's Oostpunt bestond als thans daar wordt waargenomen; doch wij wenschen de oorzaak van een verschijnsel op te sporen dat zich bij de intrede van den vloed herhaalt en gemakkelijk uit de stroommetingen en de verhanglijnen van April 1878 is af te leiden. De zijtak der Oude Maas - het Spui - bewerkt die onschuldige stroomwisseling; aan 't einde der eb is de waterspiegel der Oude Maas van boven- tot benedenmond genoegzaam waterpas, terwijl het Spui nog steeds afzuigt, zoodat dientengevolge het water van beide kanten - zoowel van boven als van beneden het Spui - uit de Oude Maas naar dezen zijtak vloeit. Derhalve keert zich de stroomrichting op de Maas beneden het Spui om en gaat er op dit gedeelte der rivier een quasi-vloed, terwijl natuurlijk op de Oude Maas boven het Spui de ebrichting behouden blijft. Eerst nadat de vloed uit 't Haringvliet het Spui is binnengetrokken, kan de eb in de meetraai op de Oude Maas boven 't Spui, door den vloed vervangen worden.

Ook 't verschijnsel dat zich bij 't einde van den vloed voordoet en den Raad van Waterstaat op 't dwaalspoor bracht, laat zich uit de werking van 't Spui verklaren. Het water dat deze zijtak alsdan nog naar de Oude Maas voert, trekt op deze als ebwater naar Rozenburg's viersprong[1)] en vloeit - aangezien op de drie andere takken nog vloed gaat - de Rotterdamsche Maas als vloedwater binnen, om daarna (in de tijdsruimte welke de kentering van 't Scheur van die van Rotterdamsche en Brielsche Maas scheidt) gedurende enkele minuten het Scheur als ebwater af te stroomen.

't Valt te bejammeren dat de Raad niet tot het wezen der zaak doordrong, maar zich met het constateeren van laatstgenoemd feit vergenoegde[2)], want wel verre van met hem te

1) Bij den overgang van eb naar vloed kenterde de stroom in de drijfraai in den bovenmond van 't Spui 30 minuten later dan 't in de drijfraai op de Oude Maas beneden 't Spui geschiedde. Nog 23 minuten later kenterde de stroom in de drijfraai op de Oude Maas boven 't Spui (V.V. b. 191).
Bij 't einde van den vloed kenterde de stroom in de drijfraaien op de Oude Maas tegelijkertijd en die op 't Spui ruim drie kwartier later.

2) Het laat zich nu verklaren waarom de Raad niet de Brielsche Maas, maar het Scheur tot Rotterdam's Zeeweg verhief. Immers in hunne oogen was het Scheur, dat al het water der Rotterdamsche Maas ontving, verreweg de machtigste van beide armen, zóó machtig zelfs, dat niettegenstaande den slechten toestand van den benedenmond en den langeren weg (gelijk de Raad opmerkt) het water der Oude Maas reeds gedeeltelijk aan dezen boven de Brielsche Maas de voorkeur gaf. Kwam dus de nieuwe zeemond tot stand, dan zoude ongetwijfeld al 't overige ebwater der Oude Maas zich beijveren om van de kortere Doorgraving gebruik te maken, ja hiertoe zelfs overgaan, terwijl de nieuwe mond zich vormde (bladz. 21).

Twee andere zaken lagen bij de keuze van 't Scheur niet minder gewicht in de schaal: de grootere kostbaarheid der dammen in 't Brielsche zeegat, welke op 9 millioen gulden berekend werden (terwijl die aan den Hoek op 4 millioen werden geraamd) en het moeielijk werken op eene vlakte, waar bij den minsten wind eene sterke branding staat. Wat deze laatste zwarigheid aangaat - na de ondervinding aan den Hoek verkregen - zou deze niet zoo hoog meer worden aangeslagen; wat de kostbaarheid der dammen betreft - nu 't blijkt dat de duurte van 't werk niet in de rijzen dammen, maar in de kunstmatige opruiming der gronden gelegen is - zoude wellicht de kleinere grondverplaatsing, op de Brielsche Maas noodig, de schaal ten gunste van dezen rivierarm doen overhellen.
Vóórdat de heer Caland zijn systeem der werking van eb en vloed verkondigde, was men zóózeer overtuigd dat het Scheur nimmer eene belangrijke rol zoude spelen, dat nog in 1857 tot het aanbrengen eener beteugeling in den bovenmond van dien zeearm werd overgegaan, ten einde zoodoende al bij voorbaat de Brielsche Maas te bevoordeelen. 't Spreekt van zelve, dat deze in 1859 grootendeels weder werd opgeruimd. (Verslag over de Openbare Werken dier jaren.)

gelooven dat het vermogen van het Scheur in 1858 zeer groot was, meenen wij uit eenige in 1865 verrichte metingen te mogen afleiden dat ook in vroegere jaren deze zeearm de zwakkere broeder was. (V.V. b. 125.)

Meer nog dan die metingen, bewijst de brief met welken zij werden ingezonden - en die door een lid van den voormaligen Raad van Waterstaat geschreven werd (29 Julij 1865) - dat men toen ter tijde de onderlinge werking der rivieren nog niet kende, veel minder dus in 1858 over het al dan niet mogelijke of wenschelijke van het inleiden der Oude Maas kon beslissen.

De slotsom van ons kritisch onderzoek klinkt weinig bemoedigend. Straks moesten wij verklaren dat de normaalbreedten welke de Raad vaststelde, op verkeerden grondslag rustten, - want men vergiste zich zoowel in den duur van eb en vloed als in het vloedvermogen der nieuwe rivier -; hier zagen wij, hoe eene verkeerde voorstelling van de afvoerverhouding der verschillende rivierarmen tot de inleiding der Oude Maas deed besluiten.

Waren de mannen van 1858 waterbouwkundigen van den eersten rang - gelijk de samenstelling der dammen aan den Hoek van Holland aantoont - als waterloopkundigen bleken

zij slechts kinderen van hunnen tijd te zijn en als zoodanigen mocht de Staatscommissie hen ter zijde stellen.

Ook wij zeggen hier den Raad vaarwel, doch enkel en alleen om onze aandacht onverdeeld aan de nieuwe voorstellen der Commissie te wijden. Grepen wij tot nog toe argeloos links en rechts uit den rijken schat gegevens welke zij ons opdischte, straks treedt de commissie, als een andere *maître Jacques*, in nieuwe qualiteit te voorschijn en wenscht zij ons als koetsier te leiden, of - vindt gij deze vergelijking minder passend waar het zulk een hoog Staatslichaam geldt - noem dan de commissie rechter, waar zij het heden en verleden onderzoekt, partij, waar zij de toekomst wil beheerschen.

En 't spreekt van zelf, dat waar zij van standpunt verandert, ook onze taak zich wijzigt en meerdere omzichtigheid vereischt.

V.

De Commissie voet voor voet te volgen, laat ons kort bestek niet toe; slechts bij de principieele veranderingen, welke wij in den aanvang van het derde hoofdstuk aanstipten, mogen wij een oogenblik vertoeven[1)].

Nog geheel onder den indruk der teleurstellingen welke de verzanding van den zeemond baarde, verklaart zij tot hoofdbeginsel: ‘Breken voor altijd en voor goed met het stelsel van uitschuring door den stroom tot vorming van den Waterweg.’ En waarlijk, nog gebukt onder de rampen welke dat stelsel over ons bracht, zouden wij allicht dit besluit willen toe-

1) De kosten der ontwerpen van de Staatscommissie worden door haar op de wolgende wijze samengevat (1880. EV. 102):

Rivierverbetering Krimpen-Rotterdam	ƒ 1 905 000
Rivierverbetering Rotterdam-Rozenburg's Oostpunt	ƒ 2 391 000
Rivierverbetering Rozenburg's Oostpunt-worteleinde Zeehoofden	ƒ 11 367 000
Normalisatie tusschen de Zeehoofden	ƒ 2 273 000
Verlenging en verhooging der Zeehoofden	ƒ 10 151 000
Uitsluiting van Oude en Brielsche Maas met schutsluis ter voorziening in de gemeenschap tusschen Voornsche kanaal en Rotterdam	ƒ 917 000
Onvoorzien, kosten van toezicht	ƒ 996 000
Te zamen	ƒ 30 000 000

juichen. Doch vallen wij niet van het eene uiterste in het andere? *Alles* liet de Raad van Waterstaat aan uitschuring over, *niets* wil de Staatscommissie aan deze verraderlijke kracht toevertrouwen[1]. Niet slechts dient de geheele Doorgraving door baggeren en graven op de verlangde afmetingen gebracht te worden, ook de vaargeul van Rotterdam naar zee moet kunstmatig over 100 m. breedte tot 6,50 m. ÷ LW. uitgediept worden, terwijl verder alle zandplaten over de geheele breedte van 't normaalbed tot 4,0 m. ÷ LW. worden opgeruimd (EV. 95).

Deze uitspraak berust volgens de Commissie op de geschiedenis van den Waterweg (EV. 89).

Maar tot wanneer loopt dan volgens haar deze geschiedenis? Misschien tot in 1877, daar sinds dit jaar het dépôt tusschen de leidammen voortdurend afnam; zeker niet verder dan tot in 1879, daar in dit jaar reeds meer dan 600,000 m^3 uit het Scheur wegschuurden, zonder tusschen de dammen sporen na te laten. En had de Commissie hare eindbeslissing één jaar tijds uitgesteld, dan zouden de feiten haar wel tot minder strenge veroordeeling gedwongen hebben: er verwijderen zich immers van Augustus 1880 tot Augustus 1881, 1.161.000 m^3 uit de Rotterdamsche Maas en 490,000 m^3 uit het Scheur, terwijl daarenboven het depot tusschen de dammen niet onbelangrijk afschuurde![2].

Derhalve veroordeelt de geschiedenis van den Waterweg het stelsel slechts in hare verkeerde toepassing, zij weerlegt zoowel den Raad, die *alles*, als de Commissie die *niets* aan de werking der stroomen wil overlaten.

Doch ‘'t alles der kunst’ der Staatscommissie werpt nog een ander ideaal omver en maakt het inleiden der Oude Maas in het Scheur tot eene finantieele onmogelijkheid.

Want zal reeds het kunstmatig verruimen van het Scheur totdat deze rivier in vermogen der Rotterdamsche Maas gelijk komt - het doel der Commissie - hoogst aanzienlijke sommen kosten, welke sommen zouden niet het graven en baggeren van

1) Dat tusschen beiden sinds 1877 de uitvoerders van 't werk staan, getuigen de groote sommen welke jaarlijks aan baggeren en graven besteed worden.

2) In 1881 konden geene najaarspeilingen verricht worden. Van September 1880 tot Februari 1881 verminderde het depot met 94.000 m^3. (Verslag over de Openbare Werken van 1881).

eene rivier verslinden, ruim genoeg om het ebwater van Oude en Rotterdamsche Maas te kunnen bergen?[1)].

Voor zulk eene grondverzetting zouden wij eveneens terugdeinzen. Doch indien men deze aan den tijd kan overlaten? Welk eene verandering onderging niet het vermogen van het Scheur in één jaar: nog in 1878 verreweg de mindere, bij eb in 1879 aan den anderen arm, de Brielsche Maas, gelijk!

Terwijl de eene rivier door de steeds aangroeiende watermassa's in klimmende mate in vermogen toeneemt, slinkt dat der andere: want hoe kleiner de watermassa's worden, hoe minder de verzanding belemmerd wordt, hoe sneller eb en vloedbeweging afnemen.

Meer en meer zal dus het Scheur aan Rozenburg's viersprong den Brielschen zeearm afbreuk doen, derhalve.... gewacht!

Doch de Commissie wil van geen wachten hooren, zij is in alle omstandigheden tegen 't behoud van den viersprong gekant.

De ondervinding leert - zoo spreekt zij - dat waar rivieren zich verdeelen of te zamen komen, het onderhoud eener regelmatige vaargeul zeer veel moeite en voortdurende uitgaven vordert (EV. 84). Zij wijst op de scheiding van Waal en Neder-Rijn, op die van Rijn en IJssel, op de samenvloeiing van Waal en Maas. Doch mogen dergelijke scheidingen op bovenrivieren, waar zware grint- en zandmassa's voortkruipen, waar soms maanden achtereen abnormale waterstanden heerschen, vergeleken worden met eene scheiding dicht aan zee? Is soms het ontbreken van het winterbed in Pannerdensch Kanaal en IJsselmond oorzaak van den slechten toestand op eerstgenoemde deelpunten, eene minder goed gekozen normaalbreedte reden der gebreken van de Boven-Merwede? Mag men de permanente waterbeweging op de boven-rivieren vergelijken met de heenen weergaande der beneden-rivier? Wat al vragen te beantwoorden, vóór wij overtuigd zijn dat 't hier om gelijkslachtige toestanden handelt! Zijn soms driehoeken gelijkvormig omdat zij driehoeken heeten, of dienen sommige hunner elementen overeenkomstige waarden te bezitten?

1) Wij kunnen echter der Commissie niet toegeven, dat hiertoe verdubbeling der tegenwoordige afmetingen noodig is. Bij af- en aanvoer komt zoowel snelheid als breedte of diepte in aaumerking.

Maar - en dit blijft dan toch wel 't voornaamste - is de toestand aan Rozenburg's Oostpunt zoo bitter slecht, zooveel slechter dan die op andere gedeelten der rivier? Want in dit geval behoeven niet van verre voorbeelden gehaald te worden en kan de zaak voor zich zelve spreken. Doch zwijgt hieromtrent de Commissie, 't Verslag over de Openbare Werken van 1880 (bladz. 22-23) toont aan dat de rivier nabij 't verdeelpunt in geene slechtere omstandigheden dan elders verkeert, zoodat door oordeelkundige normaliseering de nauwe vaargeul aldaar wel behoorlijke breedte zal erlangen.

Doch de Commissie bestrijdt het behoud van den viersprong nog met een tweede wapen: aan de Oostpunt van Rozenburg worden stroomen in allerlei richting gevonden.

Dit schijnt bedenkelijker, want duren deze lang, zijn zij hevig, dan is dergelijke stroomverwarring zeer af te keuren.

Maar die vreemde stroomen duren kort, zooals de Commissie zelve moet erkennen (EV. 78), en deze kort durende stroomen zijn daarenboven zwak, gelijk de metingen aanwijzen: waar blijft nu onze reden tot ongerustheid?

Dat tijdens de kenterperioden - dus ten tijde der kleinste snelheden - de stroom zich nu eens langs dezen, dan langs genen weg beweegt, zal waarlijk geen beslissenden invloed op den toestand van eenige beneden-rivier uitoefenen, en wij zouden deze stroomwisseling verder met rust laten, indien zij niet weinige bladzijden later (EV. 81) nogmaals als argument gebezigd werd en aldaar tot een perpetuum-mobile aanleiding gaf, dat te merkwaardig is om onvermeld te blijven.

Wordt de Brielsche Maas bij Rozenburg afgedamd, doch de Oude Maas in gemeenschap met den Rotterdamschen Zeeweg gelaten - zonder de afmeting van 't Scheur dienovereenkomstig behoorlijk te vergrooten - dan zal de kom der Oude Maas niet met vloedwater uit het Scheur maar grootendeels met ebwater uit de Rotterdamsche Maas gevuld worden. En waarop grondt zich deze uitspraak? Enkel op het straks vermelde feit dat aan Rozenburg's viersprong het eerst de Oude Maas van eb naar vloed kentert. En dit onbeduidende verschijnsel zoude ooit tot dergelijke monstruositeit aanleiding geven?

Ons bewijst dit slechts dat de Commissie de oorzaak van het verschijnsel niet heeft opgespoord; wij echter weten dat het aan de werking van 't Spui moet toegeschreven worden en

dat dus niets gemakkelijker valt dan 't weg te nemen.... zoo men dit noodig vindt. 't Is waar dat op deze wijze ook het argument wordt weggenomen.

Dat bij hooge rivierstanden het aandeel der Brielsche Maas in den afvoer van het water der Rotterdamsche Maas grooter wordt, van ¼ tot ⅖ stijgt[1)], kunnen wij eveneens tot de werking van het Spui herleiden; beteugeling van dezen zijtak zou dus ook dit verschijnsel vernietigen.

Onvruchtbaar was dus straks ons onderzoek omtrent de oorzaak der stroomwisselingen aan Rozenburg's Oostpunt niet, daar het ons van vele angsten bevrijdt. Doch waarom ging ons de Commissie hierin niet voor? Waarom ons met dergelijke stroomverwarring schrik aan te jagen, en ze, gelijk het gerucht waarvan Dom Basile gewaagt, steeds te doen aangroeien?

Waarlijk, zoo het verschijnsel noodlottig genoemd moet worden, dan zal het dit alleen wezen omdat het eerst eenen Raad van

1) Bij 2 m. boven Middelbaren Rivierstand te Pannerden ontvangt de Rotterdamsche Maas 53,6 mill. m^3, de Oude Maas 26,7 mill. m^3 opperwater (11 April 1878; V.V. 189-192). Dezelfde verhouding bestond tusschen beiden bij Middelbaren Rivierstand (21,2: 11,6 - in het straks gegeven schema). Doch het Spui, dat vermoedelijk in 't geheel geen opperwater afvoert bij M. R, zuigt bij den stand van 2 m. + M.R. te Pannerden, 9.5 mill. m^3 opperwater af, zoodat de verhouding van Rotterdamsche en Oude Maas aan Rozenburg's viersprong eene geheel andere wordt dan zij 't aan hunne bovenmonden was en zich het vreemde verschijnsel voordoet, dat de Oude Maas aan Rozenburg's Oostpunt bij dezen hoogen rivierstand geen meerder ebwater, dan bij M. R aanbrengt (eerder iets minder, als de metingen nauwkeurig zijn: 25,1 mill. m^3 in plaats van 25,6 mill. m^3). (EV. 76.)

De totale ebaanvoer aldaar van beide rivieren (89.3 mill. m^3.) verdeelt zich wederom in dezelfde reden als de 73,6 mill. m^3 bij Middelbare Rivier over Scheur en Brielsche Maas en dwingt aldus laatstgenoemde ter aanvulling van haar quota, meer water dan gewoonlijk uit de Rotterdamsche Maas te trekken.

Dat de totale ebaanvoer slechts van 73,6 mill. m^3. tot 89,3 mill. m^3, steeg, terwijl de Rotterdamsche Maas bij dezen hoogen rivierstand in plaats van 48,0 mill. m^3, 64,2 mill. m^3 aanvoerde, zoude vreemd schijnen indien niet ten gevolge van den meerderen aandrang van 't hoogere opperwater de vloedmassa's afnamen. Naar Rozenburg's Oostpunt bracht het Scheur slechts 8,6 mill. m^3, de Brielsche Maas slechts 11,7 mill. M^3, te zamen dus 17,5 mill. m^3 minder dan bij Middelbaren Rivierstand. Dientengevolge klimt de totale ebafvoer slechts met 15,7 mill. m^3, dus met ⅕, terwijl de afvoer der bovenrivieren meer dan verdubbelde, gelijk uit de hierboven gegeven eijfers blijkt. Er bestaat dus op de benedenrivier eene soort compensatie. Jammer genoeg, daar derhalve de zandmassa's welke 't hoog opperwater aanvoert, minder kans op dadelijke wegschuring hebben, zoodat dan ook bij langdurigen hoogen rivierstand, de benedenrivier tijdelijk verondiept in even sterke - zoo niet sterkere - mate als de bovenrivier.

Waterstaat, later eene Staatscommissie op het dwaalspoor bracht.

Wij zouden niet zoo langen tijd bij de vraag over 't al of niet inleiden der Oude Maas hebben stilgestaan, indien niet eene merkwaardigheid - waarmede wij thans den lezer in kennis moeten stellen - aan de zaak grooter gewicht bijzette dan men oppervlakkig zoude meenen.

Zelfs de meest prikkelbare Duitscher moet erkennen, dat Vater Rhein zijn kroost waardiger zeegraf, dan het aan den Hoek van Holland vindt, had mogen toewijzen. In plaats dat de machtige stroom in de worsteling met eene hevig beroerde zee ten onder gaat, bedraagt het verschil tusschen Hoog- en Laagwater aldaar slechts 1,6 m. (EV. 51). Niet *zes* lange uren moet het opperwater den intrekkenden vloed het hoofd bieden ten einde vervolgens zes uur te kunnen afstroomen: de vloed eischt slechts 4 uren en laat er 8 aan de eb over (EV. 61).

De oorzaak van laatstgenoemd verschijnsel is in den zeer eigenaardigen vorm der getijlijn aan den Hoek gelegen (EV. b. 75 en volg.); want terwijl op de meeste kustplaatsen dezer aarde het water gedurende ruim zes uren rijst om vervolgens gedurende even vele uren te dalen, - derhalve de tijdperken van Hoog- en Laagwater, kort zijn, - wordt aan den Hoek het volgende waargenomen:

gedurende 1¾	uur bevindt het water zich nagenoeg in den hoogsten stand (HW. tijdperk);
gedurende 3¾	uur daalt de waterspiegel regelmatig;
gedurende 4¾	uur bevindt het water zich nagenoeg in den laagsten stand (LW. tijdperk);
gedurende 2¼	uur stijgt de waterspiegel regelmatig.

Uit deze cijfers kunnen wij nu den korteren duur van den vloed afleiden. Reeds in het tweede hoofdstuk van dit opstel wezen wij aan dat de stroomen op de benedenrivieren niet van richting kunnen verwisselen vóórdat het verhang reeds eenigen tijd de tegengestelde richting heeft aangenomen; de kenteringen vinden derhalve niet op de tijdstippen van Hoog- of Laagwater plaats, maar treden veel later dan deze in. Dienovereenkomstig eindigt de vloedstroom in den zeemond aan den Hoek van Holland eerst 1½ uur na HW.. terwijl de eb nog 1¼ tot 1½ uur na LW. uittrekt (EV. 61).

Daar het LW. tijdstip, in plaats van ruim 6 uren - zooals

bijna overal - hier slechts 4 uren van het volgende HW. tijdstip verwijderd ligt, kan dus de vloed niet langer dan 4 uren duren.

De hoeveelheid welke bij eb afstroomt en uit 't opperwater en 't binnengekomen vloedwater bestaat, verdeelt zich derhalve over eenen tijd van meer dan gewone lengte en daar het Laagwatertijdperk eenen zoo langen duur heeft, worden de verhangen op de benedenrivier kleiner en kleiner (omdat de watervoorraad uitgeput raakt) en is dientengevolge de snelheid in de laatste uren der eb zeer gering.

Zonder twijfel is dit verschijnsel ongewenscht, doch hoe het te voorkomen? Door het uitbreiden van den vloedkom en het brengen van meer opperwater op den Rotterdamschen Waterweg. En om deze reden mag niet anders dan in den uitersten nood afstand gedaan worden van het denkbeeld der inleiding van de Oude Maas in het Scheur, met de daarmede gepaard gaande beteugeling der Brielsche Maas[1)]. Zonder twijfel zoude meer onheil dan nut gesticht worden, wanneer heden of morgen tot de uitvoering van dit ontwerp werd overgegaan, doch ook op de toekomst dient gelet te worden.

Waar derhalve de Commissie geene betere argumenten voor de uitsluiting der Oude Maas weet aan te voeren, dan die welke zij uit eene vergelijking met ongelijksoortige toestanden en uit de onbeduidende - en zooals wij zagen makkelijk weg te ruimen - stroomwisseling aan Rozenburg's Oostpunt kan putten, schijnt het veiliger de toekomst af te wachten, dan zulke schoone kansen te verspelen.

VI.

Doch geven wij der Commissie een oogenblik toe dat Oude en Brielsche Maas uitgestooten en aan het Scheur kunstmatig eene capaciteit dient te worden gegeven gelijkstaande aan die

1) Het Commissielid, de Heer Buijskes, wil de Brielsche Maas aan Rozenburg's Westpunt in 't Scheur leiden en op deze wijze ook den tweeden vloedarm tot vloedberging doen dienen. Ons bestek laat echter verdere bespreking van dit plan niet toe, daar 't ons niet te doen is om bij de nieuwe plannen andere te voegen, maar om het oorspronkelijke ontwerp in helder licht te stellen - al komen daarbij ook sommige van diens gebreken scherper uit.

der Rotterdamsche Maas. Alsdan worde nagegaan welke normaalbreedten de Nieuwe Zeeweg zal verkrijgen.

Dergelijke berekening behoort tot de allermoeielijkste, en het verwekte dan ook eenige verwondering dat de Commissie welke anders het papier niet spaarde, eenvoudig mededeelde dat de gegevens tot bepaling der normaalbreedte voor de hand lagen (EV. 87), en verder een diep stilzwijgen bewaarde. Nog vreemder was, dat de eenige cijfers, welke het eenig artikel bevatte van het voorstel tot verheffing van het Commissie-ontwerp tot wet, juist die der nieuwe normaalbreedten waren, cijfers derhalve, van welke de oorsprong in het duister lag. Terecht werd dan ook de overlegging dier eenvoudige doch geheimzinnige berekeningen gevraagd en dientengevolge werden twee nota's medegedeeld, van welke de eene door drie leden, de andere door één lid der Commissie opgesteld, en - merkwaardig genoeg waar het zulke ingewikkelde vraagstukken betreft - op enkele meters na, gelijke uitkomsten geven.

Te verklaren dat deze berekeningen ons bitter teleurgesteld hebben, brengt de lezer niets verder; het ‘waarom’ mede te deelen ligt niet in ons bestek, nog veel minder het geven van nieuwe cijfers. De tijd schijnt nog niet aangebroken in welke dergelijke berekeningen op eenvoudige en tevens deugdelijke wijze verricht kunnen worden: zijn doornen voorboden van rozen, dan zullen onze achterneven in een hof van Eden rondwaren!

Doch men kan ten minste vergen dat hetgeen nu reeds gemeen goed is, niet ter zijde gesteld worde. De waterloopkundige stelling welke de drie leden tot grondslag der berekening van 't afvoervermogen der beneden-rivier en derhalve der normaalbreedten bezigden, wekt bevreemding.

Na afsluiting van de Brielsche Maas gaat al het water, dat de Rotterdamsche Maas afvoert, door het Scheur: de hoeveelheid door de opvolgende profielen in één ebgetij afstroomende, kan worden afgeleid uit de bekende hoeveelheid van eenig ander profiel, vermeerderd of verminderd met de schijf tusschen Hoogen Laagwater over de volle breedte der rivier en ter lengte als de afstand der beide profielen bedraagt[1)].

Deze waterloopkundige ontdekking, op welke de Staats-Com-

1) Nota over de normaalbreedten van den Rotterdamschen Waterweg bladz. 3 van de bijlage der Memorie van toelichting van 't wetsontwerp no. 4. Zitting 1880 - 1881, 127.

missie voortbouwt, schijnt ons minder grootsch toe dan die waaruit de plannen van den Raad van Waterstaat ontstonden. Want gewoonlijk luidt de stelling aldus:

De hoeveelheid water door eenig profiel in zekere periode afstroomende, is gelijk aan de in diezelfde periode door het volgend profiel afgestroomde hoeveelheid, vermeerderd of verminderd met het verschil der inhouden van de tusschen beiden gelegen kom, gemeten bij het begin en het einde der periode.

Op welke wijze handelt nu de Commissie? Zij neemt als periode die van den geheelen ebstroom aan, gelijk deze tusschen de beide tijdstippen van stroom-stilstand (Kentering) begrepen is, en veronderstelt dat de eb op het oogenblik van HW. aanvangt en op het oogenblik van LW. eindigt, iets dat, gelijk wij zagen, onmogelijk is en soms zeer verre van de waarheid afwijkt.

Tevens volgt uit hare stelling dat over de geheele lengte der benedenrivier op 't zelfde oogenblik Hoogwater wordt gevonden, terwijl dit in werkelijkheid bijv: 2¼ uur noodig heeft (EV. b. 96) om zich van den Hoek naar Rotterdam te verplaatsen en dit tijdsverloop - al mogen latere verruimingen het inkrimpen - toch steeds zeer aanzienlijk zal blijven. Iets dergelijks geldt van de voortplanting van het Laagwatertijdstip, dat volgens de stelling der Commissie eveneens over de geheele lengte der rivier op eenzelfde tijdstip zoude waargenomen worden.

Dat de Commissie tot zeer hooge afvoercijfers komt, kan dan ook niet bevreemden, daar zij 't geheele verschil tusschen Hoogen Laagwater aan den Hoek van Holland in rekening brengt (1,6 meter). Wij weten echter dat aldaar de vloedstroom slechts 4 uren duurt, 1½ uur na LW. aanvangt, 1½ uur na HW. eindigt en dus niet bij den stand van LW. of 0,60 m. ÷ AP. (EV. 51), maar bij dien van ± AP. (EV. 61), intreedt om bij den stand van 0,70 m. + AP. en niet dien van 1,00 m. + AP. of Hoogwater, door den ebstroom te worden opgevolgd. 't Verschil tusschen de waterstanden bij beide kenteringen bedroeg dus slechts 0.70 m. of nagenoeg de helft van het door de Commissie gebezigde cijfer.

Ons bestek verbiedt ons langer bij deze afvoerberekening stil te staan. 't Bovenstaande is voldoende om te doen zien dat normaalbreedten, welke uit dergelijke afvoervermogens zijn afgeleid, weinig waarde bezitten. Daarenboven heeft de Commissie hare uitkomsten niet gecontrôleerd: want men kan niet volstaan

met aan de profielen eenige waarde te geven, men dient ook na te gaan of werkelijk de begeerde watermassa's die profielen zullen opzoeken, of inderdaad de hoeveelheid vloedwater stijgen zal tot het aangenomen cijfer[1].

Veronderstelde de Raad van Waterstaat dat de vloed 6 uren, even lang de eb zoude loopen - terwijl deze tijdperken in werkelijkheid na rangorde 4 en 8 uren omvatten (om van verdere onjuistheden niet te gewagen) - hier zien wij eene waterschicht in rekening brengen, welke aan den Hoek van Holland ruim eens te groot genomen wordt. Mij dunkt dat het jaar 1880 geen recht had om zoo diep neer te zien op 1858.

VII.

Zoo zijn wij dan weder ten lange leste den zeemond genaderd en doemen die leidammen op, welke, door Nederlanders op Oud-Hollandschen trant vervaardigd, de smet uitwisschen welke 't inhalen van den Brit ons elders aanwreef.

Konden wij ons straks niet vereenigen met het betoog waarop de uitsluiting der Oude Maas berustte, hadden wij evenmin vrede met de berekening der nieuwe normaalbreedten; ook de verdediging der ingrijpende veranderingen welke de zeemond moet ondergaan schijnt ons ongenoegzaam toe. En het gevaar dat hier door mistasten kan ontstaan, is zeer groot. Want terwijl over het al of niet uitsluiten der Oude Maas eerst beslist behoeft te worden nadat het Scheur in vermogen der Rotterdamsche Maas gelijk is gekomen, en de jaren arbeids, hiertoe noodig, tevens jaren van onderzoek kunnen wezen; terwijl, indien de nieuwe normaalbreedten der rivier onvoldoende blijken, niets zal beletten tot grootere afmetingen over te gaan; zal geen Titan later de hooge bétonhoofden op zijde kunnen schui-

1) Wil men het ingewikkelde vraagstuk op korte wijze behandelen dan zoude men nog korter te werk kunnen gaan. Uit de metingen van 1879 (EV. 76) blijkt dat de afvoer van het Scheur van 35.2 mill. m^3. op 47.1 mill. m^3. moet gebracht worden; de bestaande profielen zouden dus met de coëfficient 47.1/35.2 = 1.34 moeten vermenigvuldigd worden. Volgens de nota der drie leden zoude de coëfficient 61/39 = 1,56 moeten bedragen (bladz. 3 onderaan). Ik neem geen octrooi op mijne vinding.

ven, wanneer hun afstand te klein genomen of hunne richting verkeerd wordt uitgezet.

De afstand der nieuwe dammen - de bestaande passen niet in het stelsel der Commissie - bedraagt 200 meter minder dan thans aan het zeeëinde wordt gevonden, omdat het onderzoek omtrent de normaalbreedten dit kleinere cijfer aan de hand deed. Over die berekening spraken wij straks een oordeel uit, dat hier niet behoeft te worden herhaald.

Deze nieuwe dammen moeten èn in lengte èn in hoogte de bestaande overtreffen en derhalve bezigt de Commissie béton. Want die gedeelten der rijzendammen welke boven Laagwater liggen en dus beurtelings door water en lucht worden aangetast, moeten voortdurend vernieuwd worden en veroorzaken dus een vrij kostbaar onderhoud. Ligt de tegenwoordige Noorderdam over de uiterste veertienhonderd meter op 0.30 m. + AP, de Zuiderdam op 1.10 m. + AP. (V.V. 16)[1], de nieuwe dammen moeten beiden tot springvloedshoogte (2 m. + LW. of 1.40 m. + AP.) worden opgetrokken (EV. 101). Daarenboven zullen zij 1000 m. langer worden en hunne uiteinden dus aan hevigen golfslag blootstaan. Hoe verder de dammen in zee uitsteken, hoe kleiner het aantal werkbare dagen wordt, hoe eerder nog niet voltooide en niet genoegzaam beschermde gedeelten zullen wegslaan, zoodat de Commissie betwijfelt of wel ooit dergelijke aanzienlijke verlenging met rijswerk tot stand kan gebracht worden.

Is, in de eerste plaats, verhooging noodig? De te lage ligging der dammen, verklaart de Commissie (EV. 70), belemmert in groote mate de geregelde in- en uitstrooming van het water in den riviermond en is oorzaak dat een gedeelte vloed- en ebwater zijdelings en - zeer ten nadeele der gewenschte diepte[2] - niet door het zeeëinde van den mond vloeit.

Dat de Commissie cijfers gave! Want in 't vorig hoofdstuk bleek dat de eb eerst bij het peil van 0.70 m + AP uittrekt terwijl het water snel daalt, zoodat over den Zuiderdam geen en over den Noorderdam slechts zeer weinig water en daarenboven slechts gedurende zeer korten tijd kan stroomen.

1) De Zuiderdam werd waarschijnlijk zooveel hooger opgetrokken dan oorspronkelijk bepaald was, ten einde het sterke overstorten van den uit het Zuiden komenden zeevloedstroom te verhinderen (EV. 55).

2) Hoe? De Commissie, hier zoo zuinig op enkele teerling meters water, werpt ginds de geheele Oude Maas uit?

Bij vloed trekt zeewater over den Noorderdam naar binnen (EV. 55), doch wat heeft een overval van slechts weinige decimeters hoogte bij onbeduidend verhang te beteekenen, waar terzelfder tijd het zeewater tusschen de hoofden over 900 m. breedte naar binnen stroomt door een profiel waarin alsdan op de meest ondiepe plaats nog meer dan 3,0 m. diepte staat!

En is verlenging der hoofden onvermijdelijk? De Raad van Waterstaat dacht hun eene gezamenlijke lengte van 2800 m. toe, zoodat de Noorderdam tot 6,5 m. ÷ LW in zee zoude reiken. Heden ten dage hebben zij eene gezamenlijke lengte van 4500 m. en reiken slechts tot de dieptelijn van 5,0 m. ÷ LW. Door elk met ongeveer 1000 m. te verlengen brengt de Staatscommissie hen tot de dieptelijn van 9.0 m. ÷ LW.

Door welke oorzaak werden de dammen zoo veel langer dan oorspronkelijk bepaald werd en reiken zij toch tot mindere diepte?

De Hydrografische kaart van 1868 leert ons, dat vóór de Doorgraving tot stand kwam, de dieptelijn van 5,0 M. ÷ LW 1400 m. zeewaarts lag der lijn die de wortel- of landeinden der dammen verbindt[1]. Nauwelijks begon de 'Zandspuit' te werken of die dieptelijn verplaatste zich. Naarmate men de dammen verder uitbracht, verplaatste ook de zandmassa zich zeewaarts en dientengevolge ligt thans de bedoelde dieptelijn omtrent 1400 m. verder uit het strand dan eertijds. Doch deze toestand is abnormaal. De zeestroomen schuren Holland's wal geleidelijk af - de richting der dieptelijnen langs onze kust dient tot bewijs - doch gelijk wij reeds meermalen verklaarden: de werking dezer zeestroomen is eene uiterst langzame. Eerst na langeren tijd zal dus het zand, dat de Doorgraving in weinige jaren zoo kwistig rondstrooide, verdwijnen. Doch dit depot verdwijnt, óók buiten de dammen, gelijk de kaarten bewijzen, en de dieptelijn van 5,0 m. ÷ LW, welke straks zeewaarts vluchtte, nadert wederom het strand; de zeeëinden der hoofden zullen van zelve wederom op grootere diepte komen te liggen en derhalve ook zonder verlenging tot 6,5 m ÷ LW. reiken[2].

1) Reeds in 1868 was de toestand abnormaal, daar de dammen toen - gelijk in het 2e Hoofdstuk van dit opstel werd verklaard - als kribben werkten en aanzandden.
2) De dieptelijn van 5,0 m. ÷ LW. is volgens de Hydrografische opnamen van Maart 1880 tot October 1882 ruim een honderdtal meters landwaarts gekomen.

Waarom ziet de Commissie de zaak zóó donker in dat zij, zelfs niet tevreden met de dammen door te trekken tot de tegenwoordige dieptelijn van 6,5 m ÷ LW., hen tot die van 9.0 m ÷ LW. vooruitstoot, terwijl ook hare schepen geene grootere diepte dan eerstgenoemde verlangen?

Zij slaat het oog Zuidwaarts en bespeurt de zandbanken welke zich voor de gaten van Brielle en Goeree uitstrekken. Trekt men eene lijn langs deze ondiepten en verlengt men haar Noordwaarts, dan blijven de bestaande zeeeinden der dammen aan den Hoek landwaarts van de doorgaande diepte van 5,0 m. ÷ LW.

Doch waarom Zuidwaarts gestaard? Richt den blik Noordwaarts! Langs Holland's vasten wal - en Holland's Haak maakt er een deel van uit - neemt langzaam maar zeker de kust af en onmiddellijk voorbij den Noorderdam begint die lange rij Delflandsche hoofden welke den oever tegen stroomschuring beveiligen moeten en gelijk de jongste verlenging dier werken bewijst, zulks ter nauwernood doen.

Neen, noch Noordwaarts, noch Zuidwaarts het oog gericht, waar de geschiedenis van den zeemond genoegzaam aantoont dat de verplaatsing der dieptelijnen naar zee een toevallig en voorbijgaand euvel is. Derhalve slechts een weinig geduld.

Niet slechts noodzaakt ons deze verlenging tot het verlaten der tot nu toe gevolgde werkwijze, zal béton het rijs vervangen[1)], ook met den vloedscheppenden vorm en de Zuidwaarts ombuigende richting is het gedaan.

De Raad van Waterstaat wilde, gelijk vroeger aangestipt werd, aan den Noorderdam grootere lengte dan aan den Zuiderdam toekennen (zonder het verschil vooraf te bepalen), ten einde den zee-vloedstroom uit het nauw van Calais als 't ware tot invloeien te dwingen. Is de denkwijze waaruit deze beslissing voortsproot minder juist, zij doet weinig ter zake, daar met het stelsel bij de uitvoering weldra gebroken werd en beide dammen thans op dezelfde dieptelijn in zee eindigen.

Dat dus de Staatscommissie ook bij 't verlengen beide dammen tot een zelfde dieptelijn wil uitbrengen, zal niemand wraken. Want hier behoeft zij geene theoriën op te bouwen,

1) De dammen behoeven volgens 't oordeel der Commissie niet hooger dan 2,0 m. + LW. (springvloedspeil) te reiken, maar daar men bij bétondammen de kruin niet beneden 4.0 m. + LW. kan leggen, krijgt men 2,0 m. hoogte op den koop toe.

maar kan volstaan met op den bestaanden toestand te wijzen.

Doch waar zij de Zuidwaarts ombuigende richting wil prijsgeven en ten einde langs den kortsten weg de diepte van 9.0 m. ÷ LW te bereiken, die dammen in tegenovergestelden zin omknikt en de wetten van den stroomloop in zeemonden met voeten treedt; waar zij zich beroept op drijvingen welke wel den huidigen toestand doen kennen maar geen licht verschaffen omtrent de toekomst, maken wij de woorden van den Inspecteur van het Loodswezen, het Commissielid Roodzant, tot de onze: ‘dat men thans in den zeer abnormalen toestand waarin het geheele werk verkeert, nog geen gegrond oordeel kan uitspreken’ (EV. 90)[1].

Waarlijk dit zijn gulden woorden, woorden welke ook elders dan bij dit onderdeel van het ontwerp der Staats-Commissie uitgesproken, deze wellicht voor vele overijling behoed hadden. Dat zij die niet aan het hoofd van haar Verslag plaatste, geeft ons het recht ze als eindoordeel onder het wetsvoorstel te schrijven, dat hare ontwerpen tot werkelijkheid wil verheffen.

VII.

Wat Ginx's baby ‘*his birth and other misfortunes*’ zoude noemen: de wording van den Rotterdamschen Waterweg en de plannen voor zijne toekomst, trachtten wij in 't kort te schetsen.

Had de Staatscommissie zich bepaald tot het ontsluiten der jaarboeken van deze lijdensgeschiedenis, tot het onderzoek naar den bestaanden toestand, dan zouden wij haar in eere houden, al blijft de vraag over: waarom geen ander vóór haar die gegevens verschaffen, die metingen verrichten mocht?[2].

Doch hare opdracht reikte verder: ook den nieuwen weg

1) Wij kunnen bij deze misvorming niet stilstaan, doch verwijzen wat betreft den stroomloop in het gemeenschappelijk gebied van zee en rivier, dat men zeemonding noemen moet - doch zich niet slechts bepaalt tot het door leidammen van willekeurige lengte ingesloten gedeelte, - naar ons 2e Hoofdstuk.

2) Zijn er na het ontbinden der Commissie metingen verricht? De Verslagen der Openbare Werken bewaren hieromtrent een veelbeteekenend stilzwijgen. Jammer genoeg, daar, gelijk wij aantoonden, de toestand van 1880, 1881 en 1882 niet meer die van 1878 of 1879 zijn kan en de geschiedenis van den Waterweg voldoende 't belang van stroommetingen bewijst.

moest zij aantoonen,... eene gemengde Commissie derhalve 's Rijks Waterstaat voorlichten?

Vreemd en bedenkelijk verschijnsel, zoo niet uit alles bleek, dat men zelfs in 1877 nog niet bevroedde dat de verbetering van Rotterdam's zeeweg niet enkel een *waterbouw*kundige arbeid van den eersten rang was[1)], maar tevens *waterloopkundige* vraagstukken van de hoogste moeielijkheid in zich sloot. Noch de wijze op welke de Raad van Waterstaat de onderdeelen van het plan behandelde, noch de korte mededeelingen over de vorderingen van het werk, welke later in de Verslagen over de Openbare Werken voorkwamen, allerminst 's Ministers periodieke geruststellingen, waren geschikt om hieromtrent de oogen te openen.

Geen wonder dus dat men in 1877 eene gemengde Commissie goed genoeg achtte en deze boven eenen tweeden Raad van Waterstaat verkoos, welke misschien aan den eersten een voorbeeld nemen en in alle geval diens feilen vergoelijken zou.

Waar het om een onpartijdig onderzoek van het verleden te doen is, of te kiezen valt uit een aantal ontwerpen van tamelijk gelijke waarde, elk tot verzadigings toe voorgelicht, is eene dergelijke Commissie op hare plaats. Wetenschappelijke onderwerpen voor-

1) Toen de Raad van Waterstaat de zeedammen ontwierp, konden geene bestaande tot voorbeeld genomen worden. Ons land wees slechts hoofden van geringe lengte aan; in den vreemde waren lange in zee uitstekende dammen zeldzaam en van béton of natuurlijken steen opgeworpen. 't Laatstgenoemde materiaal lag hier buiten bereik; omtrent béton ontbrak de noodige ervaring. Geen wonder dus, dat die dammen den Raad veel hoofdbrekens kostten en in diens oog 't bestaan van den verbeterden Rotterdamschen Waterweg geheel zou afhangen van 't al of niet proef houdende hunner samenstelling. Voor die mannen moest dus wel 't vraagstnk der verbetering er een van waterbouw wezen; dank der voortreffelijke oplossing welke zij er voor vonden, kunnen wij onbeschroomd verder gaan en is ons de verbetering van Rotterdam's zeeweg tot waterloopkundig vraagstuk geworden.
Deze rijzen dammen - de apotheose onzer nationale waterbouwkunde - hebben dan ook hunnen mede-samensteller en uitvoerder, den heer P. Caland, meermalen in den vreemde de hoogste onderscheidingen doen toekennen. Doch bovenal kunnen wij er trotsch op wezen, dat, gelijk de eerste stad van Noord-Amerika aan Hollanders stichting en opkomst te danken heeft, ook de bruikbaarheid der monden van Noord-Amerika's eerste rivier aan Holland's vernuft geweten moet worden. De dammen aan den Hoek van Holland wezen den - ook door zijnen scheepsspoorweg over Panama's landengte - welbekenden Amerikaanschen ingenieur Eads aan, op welke eenvoudige wijze de monden der Missisippi te verbeteren waren en dienden aan de daar uitgevoerde werken tot voorbeeld.

bereiden ligt buiten hare macht en eischt jarenlange toewijding van welbevoegden.

Zoodra dan ook de Staatscommissie niet meer als eene jury de plannen van anderen, buiten haar staanden, had te beoordeelen, zoodra in eigen boezem ontwerpers optraden, ging dan ook het evenwicht harer samenstelling verloren en scheidde het mengsel zich onmiddellijk in voor- en tegenstanders en.... onbevoegden.

Haar Verslag levert hiervan een opmerkelijk voorbeeld.

'Het gevoelen (EV. 90) dat de lijn langs de koppen der dammen evenwijdig moet zijn aan de hoofdrichting der getijstroomen in zee wordt niet eenparig door ons gedeeld.' Twee stemmen verhieven zich tegen het aangeprezen stelsel, dat daarentegen door de overigen werd goedgekeurd. (EV. 91). De meerderheid is verpletterend, want telt men de stemmen, dan is de verhouding van voor- en tegenstanders: 8:2. Doch bedenkt men dat de twee zeelieden der Commissie deze twee tegenstanders zijn en van het overblijvende achttal leden slechts drie op het gebied der hydrographie ervaring konden opdoen, weegt men derhalve de stemmen, dan verandert de verhouding in: 3:2 - de meerderheid slinkt tot één weg!

Met allen eerbied voor de zoo hoogst achtenswaardige mannen welke in deze Commissie zitting namen, doen dergelijke half uit deskundigen half uit leeken bestaande lichamen al te veel aan balansen denken van welke de holle arm ten deele met kwik gevuld is, dat zich steeds naar de zijde van den doorslag begeeft.

Dat dergelijke Staats-Commissie, hoogst gevleid door haren opdracht, al te zeer aan 's Ministers verlangen naar eene zekere en spoedige verbetering voldeed, kan dan ook niet verwonderen.

Ter wille van spoed breekt zij geheel met het stelsel van uitschuring en veroordeelt de thans gevolgde arbeidswijze bij welke, gedachtig aan den toestand van 's lands schatkist, de hulp der natuurkrachten niet wordt buitengesloten. Onder diezelfde leus wordt verlenging en misvorming van den zeemond voorgestaan, terwijl Oude- en Brielsche Maas om der zekerheid wille verbannen worden.

Dus waar een ander hoogstens twijfelen zoude, heeft zij beslist en toch had zij - in onafhankelijkheid niet beneden eenen Raad van ambtenaren staande - eerder mogen aarzelen

en met den wijze der oudheid verklaren, dat de maat onzer kundigheden klein is!

Doch in haren ijver ging de Staats-Commissie veel verder dan hare bewijsgronden reikten.

Op hare metingen - welke zoozeer onzen dank verdienen - moge zij trotsch wezen, tot het omverstooten van oude plannen en het samenstellen van nieuwe reiken zij bij verre na niet toe. Waar - gelijk hier - niet een nieuw werk beraamd, doch slechts op het bestaande voortgebouwd wordt, dient elke wijziging met tal van cijfers toegelicht te worden: mag men slechts in cijfers spreken.

De verdediging harer plannen - gelijk zij bij voorbaat hunne uiteenzetting bestempelt - brengt ons echter telkens in herinnering dat haar geen ingenieur, maar - veelbeteekenend! - een wetgeleerde als penvoerder werd toegevoegd. ‘Niet Staats-Commissie, maar... Rijks-Advocaat’ mompelen wij onwillekeurig, waar zij anderen aanvalt of weerlegt.

Spoed en zekerheid! Welken ironischen klank hebben deze veelgeliefde woorden bij werken van groote beteekenis en omvang! Alsof de geschiedenis van den Rotterdamschen Waterweg zelve, ons niet leerde dat alle spoed ijdel is behalve deze: bij tijds beginnen! Na jaren lang wikken en wegen wordt eindelijk in 1857 besloten tot het instellen van een Staats-onderzoek. Drie jaar later wordt der Kamer een plan aangeboden, dat drie jaar later aangenomen, eindelijk drie jaar later tot uitvoering komt! Die eens verloren tijd kan niet weder ingehaald worden; want spoed tijdens den arbeid is gelijkluidend met overhaasting en leidt tot rampen - ook van financieelen aard - daar slechts hij die de natuur volgt, zich haar meester mag noemen.

Bewandelt men in den vreemde soms effener pad? Hen die zulks denken, moge de Ober-Baudirector Franzius troosten, wien het maken van een plan tot bevaarbaarmaking der Weser - die concurrent van Rotterdam's zeeweg - is opgedragen: ‘Die wenige Beispiele gut ausgeführter Correction zeigen in ihrem historischen Gange eine Anzahl verfehlter Versuche, zahlreicher Aenderungen der Systeme und erst nach erheblichen Opfern an Geld und härten Kämpfen der verschiedenen Meinungen, das

Durchdringen einer klaren Ueberzeugung von den richtigen Mittlen und Wegen'.

Waarlijk dan hebben wij nog dankensstof, want niet slechts ontdekte men de wijze op welke de verbetering van Rotterdams Waterweg dient te geschieden, maar past die sinds jaren met het beste gevolg toe. En gelijk het doorstaan der belegering de kracht van vestingwallen openbaart, heeft het pogen der Staatscommissie het vermoeden, dat de juiste middelen gevonden waren, eindelijk tot zekerheid en ter algemeene kennisse gebracht.

Wat dus in de eerstvolgende jaren te doen staat, kan in weinige woorden omschreven worden.

Men ga voort met het verruimen der Doorgraving, welke in theorie het ruimste gedeelte der zich trechtervormig verwijdende rivier heet, in werkelijkheid al te lang de nauwe hals eener flesch was. Zoo noodig, baggere men in den zeemond en legge - indien de oud-Hollandsche zucht naar netheid dit verlangt - ter omlijsting van 't zand aan de Noordzijde, eenen hulp-leidam. Eindelijk verbreede men hier het Scheur, vernauwe het elders, doch spene zich voorshands van het berekenen der normaalbreedten. Ter nauwernood tweemalen der schipbreuk ontkomen, hangen ook wij de doornatte kleederen in den tempel op en zweren het trouwelooze element af.... al zullen wij straks, gelijk die andere Horatiaansche zeeman, misschien weer 't gebeukte vaartuig kalefateren en op nieuw '*indociles pauperiem pati*' het land der kennis trachten op te sporen. Wil men echter toch door eene wet de toekomst van den Rotterdamschen Waterweg in zekerheid stellen, dan bepale men daarin de *vaardiepte* welke men hem toewenscht en op welke het toch enkel en alleen aankomt, doch verzwijge de *breedte* der rivier - aangezien het verband tusschen beiden nog in 't duister ligt.

Dat wij toch het voorbeeld volgden van den dokter, die niet alle recepten vóóraf gereedmaakt, doch nauwlettend den zieke gadeslaat, van elke gunstige wending partij trekt en deze schijnbare stelselloosheid tot eenig veilig stelsel verheft! Hem ook nagevolgd waar hij steeds de hand aan den pols legt: voortdurend gemeten, op ruime schaal gemeten en alle verschijnselen nauwkeurig nagegaan. Wij kennen de waterverdeeling van 1878 en 1879 in 't ruwe, wij weten dat zich de toestand telkens wijzigt: welnu dan ook voortdurend op de hoogte gebleven! Doch, dat men niet slechts uit meten ga ten einde

eenig argument vóor of tegen de inleiding der Oude Maas op te visschen, maar hoogere eischen stelle, - want zoo Franzius' klacht al te waar is: ‘Von allen grösseren Aufgaben der Hydrotechnik ist die Correction der Ströme in ihrem Flussgebiet eine der neuesten und *am wenigsten wissenschaftlich* behandelten,’ - tot nog toe kon die klacht in geene beschuldiging verkeeren, daar de stand der wetenschap geene strengere behandeling toeliet. Doch niet steeds zal zulks geduld worden en al vinden de bijtijds verloren berekening der normaalbreedten van den Raad van Waterstaat, gelijk de te vroeg gevondene der Staatscommissie, als zonden der jeugd vergeving, eeuwigdurend zij die aanvallige leeftijd niet! Dat 's Rijks Ingenieurs nimmer vergeten dat zij alleen in staat - zij alleen derhalve verplicht zijn - hunne wetenschap te bevorderen, want terwijl de andere wetenschappen hunne altaren in de Hoogescholen oprichten, kunnen waterloop- en waterbouwkunde slechts op het terrein tot verdere ontwikkeling geraken,

Dat zij ons verlossen van die gebrekkige formules, welke beduimeld en verlept, op ieder ingenieursbureau rondslingeren, en van die algemeene beschouwingen, welke hoe zeer ook door elkander gehaspeld en geschud, toch steeds op de voeten terecht komen.... omdat het haar aan hoofd ontbreekt!

Tot zoolang vergunne men ons den Raad van Waterstaat te bewonderen, welke zonder wetenschap en zonder hulpmiddelen - met een enkelen baggermolen tot ideaal - een werk dorst aan te vatten dat glansrijker dan eenig ander staaft, in welke hooge mate Nederland bevoegd is om als bewaarder der Rijnmonden op te treden. De teleurstellingen welke het baarde zijn enkel van voorbijgaanden aard en brengen slechts die dichtregelen in herinnering, welke Goethe allen kleinmoedigen toeroept:

> Es klingt so schön was unsre Väter thaten,
> Wenn es, in stillen Abendschatten ruhend,
> Der Jüngling mit dem Ton der Harfe schlürft;
> Und was wir thun ist - wie es ihnen war -
> Voll Müh' und eitel Stückwerck!....

Lapwerk zij dan ook de Rotterdamsche Waterweg; misschien zelfs passen met der tijd enkele lappen der Staatscommissie in den bonten rok. Doch opdat het geen broddelwerk worde, hoede

men zich voor eene ‘spoedige en zekere’ oplossing. Elken dag voert de natuur zelve ons nader tot het gewenschte doel - mits wij haar met baggeren en graven den weg openen - en hem, die vreest dat het verdagen der discussie over de voorstellen, welke de Commissie reeds drie jaren geleden in haar eindverslag belichaamde, het lot van Saguntum over het schoone werk zal brengen, roepen wij blijde toe: *Crescit, deliberante Senatu!*

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Een wandeling over Ambon.

> God made the country, and man made the town.
> COWPER.

In Rumphius' beroemd kruidboek, in Valentijn's folianten, in de werken van Reinwardt en Bleeker, om van geen andere thans nog levende schrijvers te spreken, vindt men een schat van wetenswaardige zaken uit ‘de Groote Oost’ in 't algemeen en uit Ambon in 't bijzonder verzameld. Of echter wel iemand zich een juist denkbeeld onder anderen van Ambon en zijne bewoners uit die werken zal vormen, meen ik te mogen betwijfelen. Ik bedoel een klare voorstelling van de physionomie, zoo van het land, als van het volk. Toch is ter omlijsting van de meer belangrijke onderwerpen, die anderen hebben behandeld, zulk eene voorstelling misschien niet zonder eenige waarde, althans niet van het kleine eiland, of schier-eiland, waarop onze oudste Indische veste thans een kwijnend bestaan rekt, zoomede van de onverbasterde Ambonners van Leitimor's binnenland. Want Leitimor is een der merkwaardigste landjes van Ambon, van de Molukken, ja, van den Archipel. En daar de openbare belangstelling in de schoone gewesten - die thans veeleer de Doode Oost dan de Groote Oost moeten heeten - weder eenigermate ontwaakt, dank zij het nieuwe leven dat enkele ondernemende mannen in den jongsten tijd aanbrengen, zal men wellicht wel een blik willen slaan op het eiland, daareven genoemd, te eerder, als de tocht, dien ik mij voorstel te maken, zich tot het bergland van Leitimor zal bepalen, en alzoo binnen weinige dagen kan afloopen.

Het morgenschot van 't fort Victoria is zooeven gevallen. Het is dus om en bij vijf uur, wanneer we onze tijdelijke wo-

ning verlaten, de Paradijsstraat afgaan, straks bij het armzalig gebouwtje der Ambonsche burgerschool rechts afslaan, de Moordenaarslaan met hare fraaie kanari-boomen voorbijgaan, en ons welhaast bevinden in den het stedeke Ambon omringenden boomgaard. De ochtenden en de avonden in de Molukken zijn koel, koeler althans dan op Java, en nergens in de Indische kuststreken is de lucht zoo balsemachtig als in de belommerde dreven van Ambon, waar, op de aaneengesloten erven van Europeanen en Inlanders, onder hooge kanari's, breedgekruinde kwini's en statige doerians, de manggistan, de lansat, de liman, de papaja, de blimbing, de dalima, de tjinkei, de tjoklat, de djamboe, de pala, de tomi-tomi, de letjin, de gohé, de soekoen en meer vruchtboomen zich in den schaduwnacht koesteren en, broederlijk samengestrengeld met de meer vertrouwde vrienden der Inlanders, als de pinang, de sago, de kalapa, de pisang, een dicht en uitgestrekt bosch vormen. Rijkdom van ooft is het kenmerk eener oude hollandsche vestiging in de Oost, waardoor zij ver boven eene Engelsche uitmunt, en zooals men van den stadhouder Willem den derde, roemvoller gedachtenis, leest, dat hij aan zijne Engelsche vrienden ten huize van Temple een lesje in de aspergeteelt gaf, zoo weet men op Ceylon nog te verhalen, welke Hollandsche landvoogd dezen of genen vruchtboom op dat eiland ingevoerd heeft. We danken het dus vooral aan den vroeden zin onzer vaderen, als we, trots het toch altoos drukkend klimaat, met veerkrachtigen tred onzen weg naar Batoe-Gadjah, waarop alle stadslanen uitkomen, kunnen vervolgen.

Met veerkrachtigen tred. Want ofschoon de Europeanen in Indië niet of hoogst zelden te voet reizen, geven we aan het apostolisch vervoermiddel verre de voorkeur boven het Ambonsche. Dit laatste is uitsluitend de draagstoel. Wagens zijn er op Ambon niet te gebruiken, behalve op een klein eind weegs langs de baai, en evenmin paarden, daar men in het rotsige binnenland bijna geen goede paden kan aanleggen; Valentijn's mededeeling, dat hij het bergland van Leitimor te paard zou doorkruist hebben, is wel wat verdacht. De draagstoelen echter, die men hier bezigt, doen in niets aan de weelde van Haafner's palankijn denken, waarmede hij zulke genoegelijke reizen langs de kusten van Koromandel en Ceylon volbracht. Ze zijn hier wat hun naam aanduidt, te weten, eenvoudige stoelen, overdekt met een

kap, als bijna alle bedekking op Ambon uit het blad van den sago bestaande, en geplaatst in een bak, waarin men de voeten laat rusten. De dragers zelven, ongeveer acht voor een stoel, zijn uitmuntend: gewillig, vlug en gespierd. Dit belet echter niet dat men, voortdurend schommelend en gebroeid door de zon, op dit verheven gestoelte wel haast in een staat van verdooving geraakt, waaruit men nu en dan door een luid gillen of zingen der dragers opgeschrikt wordt, en die allen lust uitdooft om zijne omgeving gade te slaan, tenzij wellicht de bruine, als geoliede ruggen der dragers, waarop het doffe oog onwillekeurig blijft staren. Neen, wie Ambon wil zien, moet reizen op de wijze van Töpfer, met een stok in de hand en een paar onverslijtbare schoenen, want nergens zijn die meer noodig dan hier. Zulk een reis is genot! En wie in het vagevuur der indische kuststreek, naar lichaam en ziel, de geelzucht bekomen, en alle opgewektheid en veerkracht, ja, alle hoop op herstel van zijne zwartgalligheid heeft verloren, zal wellicht op zulk een tocht in 't gebergte wederom de onschuldige vroolijkheid, de blijde zorgeloosheid, de reine vreugde der jeugd smaken. Want, wat ook sommige salamanders, of oudgasten die de vuurproef doorstaan hebben, mogen beweren, ook in Indië is flinke lichaamsbeweging een middel tegen allerlei kwalen, een waarborg van het duurzaam behoud eener gezonde ziel in een kloek lichaam.

Er zijn, bij onze uitvaart van Ambon, nog maar weinig menschen op 't pad. 't Zijn enkel een paar rondventers, die we ontmoeten, en die, met hunne handelswaar op het hoofd, deze op Hollandsche, althans geen Indische, wijze luid omroepen: koekjes! saboen! boeboerné! sago hé!, de laatste lettergreep rekkende. Voorts eene Ambonsche schoone die een flesch op het hoofd draagt - haast zou men zeggen dat dit een vaste eigenaardigheid is der Ambonsche vrouwen - een flesch, misschien wel met olie gevuld, die, schoon geheel los staand, nooit kantelt of wankelt, en alzoo den rhythmischen gang van haar draagster in het oog vallen doet. Die fiere gang eener Juno is echter veelal het eenige schoon der donkere, schrale, dorre Ambonsche meisjes. Verderop komen we een rechten Ambonschen straatbengel tegen, die, met de pet in den nek en den neus in den wind, schel fluitende voortdrentelt - een kunst, het fluiten bedoel ik, die de inlanders alleen in de Molukken, en niet zelden uitmuntend verstaan; wie heeft ooit een Maleier of Javaan

hooren fluiten? Zij kunnen dit al even weinig als gul lachen.

Ziedaar de geheele stoffaadje op den weg naar 's residentshuis Batoe-Gadjah, dat we trouwens in een kwartiertje bereiken.

Batoe-Gadjah - zoogenaamd naar een olifantskop die in een badhuis op 's residents erf een zwaren waterstraal spuit of, wat waarschijnlijker is, naar de Wai Gadjah, een beek die dit erf aan den zuidkant begrenst - herinnert men zich wellicht uit een fraaie beschrijving in Brumund's Indiana. Ik zal er dan ook niet veel over zeggen. Trouwens, op de keper beschouwd, is het zoo geroemde verblijf van de vroegere gouverneurs der Molukken slechts een ruime, ruw betimmerde loods, gedrukt door een grauw, laag afhangend stroodak (om niet een dak van atap te zeggen); en het erf, dat te groot voor een tuin en veel te klein voor een park is, heeft wel eene teekenachtige ligging en een overvloed van kristalhelder water, dat van het deels boschrijke gebergte, aan welks voet dit buitenverblijf ligt, zich onmiddellijk, hier in een waterval, ginds in een beek, over den grootendeels vlakken grond uitstort; doch, indien men hier nog eenige fraaie gajam-boomen en bamboestoelen bijgevoegd heeft, valt er ook, dunkt me, niets meer van Batoe-Gadjah te roemen. Maar ik vergeet, dat hetgeen in Indië een naam heeft niet op de keper moet worden bezien.

Het gebergte vormt bij Batoe-Gadjah, althans in zijn naaste omgeving, een muur, op sommige plaatsen te steil dan dat er iets op zou groeien, en ofschoon deze rotsmuur denkelijk maar een honderd voet hoog is, klouteren we, het gewone pad volgende, er niet zonder inspanning op. Eindelijk boven gekomen, zijn we in een gansch ander landschap dan dat der Ambonsche vlakte verplaatst. Is deze één boomgaard, het bergland, dat hier aan zijn uiterste grens vlak is, schijnt gansch en al kaal. Het is althans, hier aan zijn uiteinde, slechts met ruigte bedekt, die grootendeels uit het slechts weinig van alang-alang verschillend gras der Molukken, het koesoe-koesoe, dicht doorweven met varens, bestaat, en waarboven hier en daar een groep elastomen, de cassia alata met hare opstaande, goudgele bloemkelken, de geurige ocimum sanctum, de ficus sceptica en ander, meerendeels laag, gewas uitsteken. Doorploegd of diep gerimpeld door het afstroomend water - er zijn weinig plaatsen waar meer regen valt dan op Ambon - wordt deze kale, glooiende vlakte,

die al rijzende zich vernauwt, door elkander meer en meer naderende, in diepte steeds toenemende en, trots hare steilte, met boomen en struiken dicht begroeide kloven begrensd. En terwijl we, al stijgende, welhaast in een dezer dalen, ter rechter en ver in de diepte, de Wai Gadjah ontwaren, die niet veel meer dan een beek is en, glanzend als zilver, door zijne donkergroene omgeving zich voortkronkelt, kunnen we, ter linker, op de zacht glooiende berghelling aan de overzijde der kloof, het oog op het bleekgroen gebladerte van een kajoe-poetih-bosch laten rusten, en op de Chineesche witbepleisterde graven die in zijn schaduw verspreid liggen. Ons omkeerend, hebben we een heerlijk gezicht op de Ambonsche baai, die zich ginds bij Martafons schijnt te sluiten, en aan de overzijde ommuurd wordt door het gekarteld gebergte van Hitoe, welks hoekige toppen scherp uitkomen in de thans nog onbenevelde lucht. In dit vroege uur sluimeren de wolken nog rustig en laag bij de aarde, in bergholten, in duistere kloven en spleten, die ze als met een schapenvacht opvullen. Slechts hier en ginds ontrukt zich een enkele, gewekt door het zonlicht, aan hare aardsche omhelzing, en rijst statig, de vleugels breed uitslaande op hare vlucht hemelwaarts.

Alras zijn we een bosch van kajoe-poetih-boomen genaderd, dat ons als noodigt tot een oogenblik toevens - vooral door zijn vaderlandsch voorkomen. Immers herinnert ons de witte, glanzende, hier en daar gehavende, soms in vreemde kringen en knoesten als verdraaide bast dezer boomen de berk, en hun bleek, zilverachtig, ijl loof - waartusschen de met schapenwolkjes allengs omsluierde hemel zich onbelemmerd laat zien - onze wilg. Buitendien is er in geheel het bosch, als in een noordsch, slechts één enkele boomsoort, de kajoe-poetih, te vinden, die, althans hier, geen ander gewas, geen heester of struik naast zich duldt. De onregelmatige, deels ver uiteenstaande, plaatsing dier boomen bant de gedachte aan een geregelde aanplanting, te meer wijl het blad dezer kajoe-poetihsoort niet tot de bereiding der zoo bekende olie gebezigd, en deze zelfs niet op Leitimor wordt bereid. Men vindt hier aan den voet dezer boomen slechts varens, die men overigens in groote menigte en verscheidenheid op Leitimor aantreft, en waarmede zijn gansche bodem als met kant overdekt is. Vlijen we ons dus, als in een vaderlandsch bosch, in de schaduw als

op een varenbed neder - een zeldzaam genot in de meestal muurdichte, vochtige en sombere indische wouden!

't Is een goede gelegenheid om onze reisgenooten eens te bespieden. Het zijn zeer eenvoudige lieden, mijn huisjongen Albert, en eenige mannen van Soja-di-atas die met mijn goed zijn beladen. Doch als typen van den volksaard op Ambon en elders in de Molukken zijn ze misschien niet onbelangrijk, en zij kunnen daarvoor denkelijk wel doorgaan. Want, naarmate een volksstam minder beschaafd is, leveren zijne enkelingen ook minder verscheidenheid op, gelijken de menschen in- en uitwendig meer op elkander. Albert ziet men terstond aan, dat hij tot het volk der Minahassa behoort. Zwaar gebouwd voor een Indiër, gezet, ietwat gedrongen, ongemeen sterk, geelachtig blank als ongezuiverde was, ook door den ietwat schuinen stand der kleine, glanzende oogen naar een Chinees zweemende, op den neus na, die, als bij bijna al zijne rasgenooten, bij vleezige, weinig beweeglijke vleugels, wijd geopende gaten heeft; voorts een zware bos grof, zwart, sluik paardenhaar, dat echter het welgevormd, rond gelaat met zijne zachte trekken geenszins ontsiert. Ziedaar zijn uitwendig voorkomen, waardoor hij en zijne stamgenooten meer op de bewoners der Zuidzee-eilanden, naar ik meen, dan op eenig ras in onzen archipel gelijken. Zijn aard stemt met dat uiterlijk wonderwel overeen. Ietwat onhandig, langzaam en linksch, geduldig, omzichtig, eerlijk, betrouwbaar, gestadig in 't werk, volhardend tot hardnekkigheid toe, verstandig, gewillig, goedmoeds bij veel klachten, gul en goedaardig, doch min of meer stomp, levenloos, weinig indrukkelijk, achterhoudend en stil, - zouden hij en zijns gelijken de Hollanders, met geen minder recht dan de Ambonners de Franschen, van den Archipel mogen heeten.

Een opmerkelijken tegenhanger, inderdaad, vormen de Ambonners met het beschreven type. Men verschoone mij echter, wanneer ik, om dit te schetsen, weder een handvol adjectiven gebruik. Verraden het kroezig haar van de Ambonners, hun roet- en aschkleurig, langwerpig, scherp geteekend gelaat met de als uit een Europeesch gezicht gesneden neuzen, hun slanke bouw, hun schrale, doch gespierde leden hunne sterke vermenging met het Papoesche ras - dat men niet licht vergeet, wanneer men het eens op Timor-Laut of op Nieuw-Guinea heeft gezien, - in hun aard komt die verwantschap nog meer

uit. Van de bewoners der hoofdplaats zal ik niet spreken; ze zijn door hun langdurigen omgang met Europeanen zoo ‘beschaafd’, dat ze geen beschrijving meer waard zijn. Die van het binnenland zijn van een betere soort. Zij zijn levendig, heftig, hartstochtelijk, ongemeen rad van tong - zóó zelfs dat iemand, die het Maleisch machtig is, toch moeite heeft om hen te verstaan - vrijmoedig tot vrijpostigheid toe, prikkelbaar en gevoelig, zich levendig bewust van hun rechten, doch ze voor een aardigheid prijsgevende, ijdel, grillig, niet zelden hardvochtig, luidruchtig, luchthartig, leerzaam, oplettend, meer dan oprecht, eerlijk, dapper en trouw..... oef, mijn woordenschat raakt haast uitgeput!

Hoe met deze karakterschets, vraagt wellicht deze of gene, de vrij algemeene beschuldiging, dat de Ambonners lui zijn, te rijmen? Luiheid en levendigheid, luiheid en in 't algemeen menige trek van een mannelijken aard gaan immers niet samen? 't Zij me vergund deze vraag met een vraag of wat te beantwoorden. Hoe die beschuldiging staande te houden, met het oog op het feit, dat de Ambonners niet alleen de Franschen, maar ook de Savojaarden van den Archipel zijn; dat jaarlijks een menigte jongelieden, die in hun eigen land geen bestaan kunnen vinden, van Ambon vertrekken om op Java of elders de fortuin te beproeven als klerken, boekhouders, opzieners, soldaten en schoolmeesters? Hoe komt het, dat zij als zoodanig allerwege gezocht zijn? Hoe komt het, dat de welvaart van den kleinen man in het Ambonsche in 't oog vallend grooter is dan in veel gedeelten van Sumatra en Java, dat hij beter woont, zich beter kleedt, en vooral zich beter voedt dan de meeste andere indische rassen? Hoe komt het dat men op de Ambonsche burgerschool niet veel minder dan drie honderd leerlingen aantreft, voor het meerendeel kinderen van ‘Ambonsche burgers’ - d.w.z. eenvoudige inlanders - die, kosteloos onderwijs voor hunne kinderen versmadend, een betrekkelijk hoog schoolgeld betalen, zoo hoog, dat geen enkele Europeesche school in Indië naar verhouding minder kost dan de Ambonsche burgerschool? Wijzen die feiten op luiheid?

Er is meer, dat ik niet onbeantwoord wil laten. Zooals Rousseau en Voltaire weleer van alles de schuld kregen, zoo is het bij een zekere klasse mode geworden om alle ware of

vermeende gebreken der inlanders, en de maatschappelijke gegevolgen hiervan, op rekening te stellen van - het christendom! De Ambonners, zoo heet het, zijn lui; - 't zijn christenen. Ze zijn slechts geschikt om als goudhaantjes langs de straten te zwieren - 't zijn immers christenen. Ze zijn valsch, leugenachtig, diefachtig, liederlijk, zedelijk verloopen in één woord - 't zijn christenen. Kortom, er is geen ondeugd, die men niet aan de Ambonners, en aan het christendom in het bijzonder verwijt. Dus geen christendom meer, maar de Koran! Eilieve, gij die zoo spreekt, en uw aantal is groot, hebt gij wel eens in de Molukken een mohammedaanschen kampong vergeleken met een van inlandsche christenen? Zoo ja, dan behoeft er geen woord meer verspild. Trouwens, wie zou het niet beneden de waardigheid van het christendom achten om het te verdedigen tegen zulke verwijten?

Zedelijkheid moge onafhankelijk zijn van den godsdienst in 't algemeen, en van den christelijken in 't bijzonder, de laatste schaadt er niet aan, zoomin als het geld aan de liefde, en voor veler zedelijkheid is de Bijbel, wat een glas port voor den zwakke is. Ook voor de Ambonners. Doch genoeg reeds.

Maar vanwaar dan die platte beschuldiging van de inlandsche christenen, en middellijk van het christendom zelf, welke nagenoeg allen, van geen bepaald godsdienstige kleur, die over de Molukken hebben geschreven, hebben overgenomen - zelfs een Reinwardt, zelfs Bleeker, en onlangs weder de heer Rijckevorsel? Ziehier mijn niet zonder schroom geuit antwoord. Die schrijvers zijn voor het meerendeel - er zijn uitzonderingen, ik weet het - te kort in de Molukken geweest, en hebben te weinig verkeer met de inlanders zelven gehad, om over deze een eigen oordeel te vellen. Zij hebben dit dus overgenomen van menschen die gezag in hun oog hadden, en die het wel konden weten. Maar indien de inlandsche christen, bij een levendig besef van zijn plichten en rechten, zich eens minder gemakkelijk tot allerlei liet gebruiken dan de inlandsche mohammedaan, en indien, bij de bevrijdende kracht van het christendom, de verknechte mohammedanen zich eens lichter dan de verheerde christenen lieten besturen, - ofschoon wel ieder erkent, dat de laatsten onze trouwe en natuurlijke bondgenooten in den Archipel zijn, - zou dan hierin geen genoegzame aanleiding zijn tot het vellen van

een ongunstig oordeel over het inlandsch christendom, zelfs door overigens betrouwbare mannen, die er dagelijks mede in aanraking komende, er zich niet zelden aan steken? En stonden de mannen, door die schrijvers geraadpleegd, niet bloot aan een beneveling van hun oordeel door hetgeen ik slechts onderstelde, ofschoon ik het wellicht had kunnen verzekeren? In allen gevalle zouden Reinwald en Bleeker beter gedaan hebben, indien zij liever personen, die in de Molukken geweest waren, dan die er tijdens hunne reis waren, over de evangelisatie hadden geraadpleegd, want de stelling der eersten zou een zuiverder, meer onpartijdig oordeel hebben gewaarborgd.

De evangelisatie in de Molukken, in hare deels wellicht schadelijke, doch zeker grootendeels heilzame werking, in hare gevolgen op maatschappelijk en staatkundig gebied, moet nog worden beschreven - door een op godsdienstig terrein neutraal man. En gesteld al dat, bij de verdienstelijke bijdragen van anderen, ik zelf, na een vijfjarig verblijf onder inlandsche christenen, eenige bruikbare bouwstoffen voor dien arbeid kon aanbrengen, dan toch zou deze vluchtige reisschets geen waardige bergplaats voor die bouwstoffen zijn. Laat ons dus van dit onderwerp afstappen.

't Wordt tijd. We moeten Oostwaarts op naar Soja-di-atas, en zullen dus de booze indische zon vlak in het gezicht hebben. Reeds ziet ze ons grimmig van over den Serimau aan, en we moeten ons haasten, zullen we niet aanstonds op de naakte hoogten bij Soja, de verzuchting slaken van Hamlet: I begin to be aweary of the sun!

Nog éen blik ter loops op de Nonna, een kalkberg, die de Ambonsche vlakte aan den Zuidkant omsluit, terwijl het Soja-gebergte, en zijn hoogste top, Serimau, ze aan de Noord- en Oostzijde insluit. De drie, vier terrassen, waaruit die berg aan den Zuidkant bestaat, zijn meerendeels met het gras der Molukken bedekt, en doen denken aan de ‘platten’ der Alpen, en alleen de lichtgrijze kalkmuren, waarlangs men opklimt van het eene terras naar het andere, heeft men voor geheele ontwouding gespaard. Tegenwoordig zijn een klein aantal Binongkoreezen, lieden afkomstig van Boeton, op dien kalkberg gevestigd. Zij vinden hun levensonderhoud in het kappen van hout, in het planten van mais, boontjes, cassave, kalebassen enz., waaraan ze alleen door middel

van een scherp gepunt ijzer op den steenharden grond een dunne teellaag kunnen verschaffen. Weleer woonden hier Ambonners, die de hoofdplaats van groenten voorzagen. Sedert echter de beste lap van die gronden van bestuurswege aan een ondernemer afgestaan is, wiens cacao-aanplanting hier door de bekende cacao-ziekte vruchteloos wordt gemaakt, zijn de Ambonners van de gronden beroofd, die in den omtrek der hoofdplaats nog eenigermate voor den landbouw kunnen worden benuttigd. 't Is dus niet aan hunne luiheid te wijten, dat zij zich met geen land- of tuinbouw meer afgeven.

Laten we thans ons land van belofte betreden. Want hier, aan den zoom van 't kajoe-poetih-bosch, begint het eigenlijke Ambonsche hoogland. Uitgestrekte, boomlooze vlakten zullen we verderop niet meer zien, en een korte voorbereiding op de vermoeienis die ons wacht is misschien niet overbodig. Van dat hoogland namelijk zal men in Indië niet licht de wedergâ vinden. Volgens Reinwardt denkelijk gevormd van basalt en porfier, bestaat het geheel uit ravijnen en rotsen, dicht met geboomte begroeid, niet dicht genoeg evenwel, dan dat men niet, 't geen in Indië een zeldzaamheid is, tusschen de stammen kan heenzien, - rotsen, spits en op elkander gedrongen als de stekels van den doerian, soms torenhoog, en op welken top men nauw aangeland is, of men moet, langs ruwe, in den rotswand uitgehouwen trappen weder omlaag; terwijl het pad, dat over die rotsen en tusschen die menigte kloven zich voortkronkelt, op sommige plaatsen zoo smal is, dat het wel een duivelsbrug schijnt. Nu en dan echter wacht ons een bijzonder genot. Behalve de fraaie vergezichten op zee, die het pad aanbiedt, ziet men namelijk in enkele niet trogvormige, zooals veelal, maar komvormige dalen als in een omgekeerden koepel omlaag, waar, van onderen tot boven en kruin aan kruin, een gansche flora te bewonderen valt, waarboven het schoonste sieraad der Ambonsche bosschen, de albizzia moluccana, de horizontale takken met het fijne acacia-loof als een schild uitbreidt. Een soortgelijk genot als in palmhuizen, waar men van hooge galerijen in den nok van 't gebouw de kruinen van allerlei palmen kan in oogenschouw nemen.

We dalen, na het kajoe-poetih-bosch verlaten te hebben, steil neder, doorwaden op den dalbodem een beek, klimmen dan, klimmen tot de adem ons dreigt te begeven, totdat een

open plek in het woud, waar een ‘burger’ een lapje gronds heeft ontgonnen en tevens een ‘taphuisje’ houdt, ons een oogenblik verademing schenkt. De Ambonsche taphuisjes hebben iets aardigs. Het zijn ontspanningsplaatsen, in den omtrek der hoofdplaats, en bepaaldelijk voor inlanders, die elders in den Archipel deze weelde niet kennen. Van sagobladeren en een paar stijlen vervaardigd, zijn deze kleine, roodbruine hutten meestal gesloten met het gewone afsluitingsmiddel, namelijk, doornige takken, kruiselings geplant voor de deur. Want niet elken dag, en gewoonlijk eerst laat in den voormiddag, komt de eigenaar er aanzetten met een paar lange bamboes en van het blad van den wokapalm gevormde, groote peperhuizen als 't ware, die gevuld zijn met schuimenden palmwijn. Een landelijke bank, die nabij de hut onder een broodboom geplaatst is, of gemeenlijk onder een djamboe, die in den bloeitijd als een karmozijnrood tapijt om zich heen spreidt, is de eenige zitplaats en veelal het eenige meubel, en het is hier dat de Ambonners, de ‘burgers’ vooral, geen onschuldig genot komen smaken, maar aan hun dubbelen hartstocht komen voldoen, dien van drinken en spelen, bepaaldelijk kruisjassen. Te huis, in de stad, zijn ze te veel onder het oog der politie, welke den inlander het kaartspel verbiedt.

Gaan we het bosch weder in, bergopwaarts, tot waar het pad zich wederom splitst. Wij slaan links af, bereiken weldra de kruin van een heuvel, die slechts met varens bedekt is, en, het vermilloenkleurig pad volgende, dat de zon als geroost heeft, staan we dra - na bijkans twee uren gaans, terwijl een inlander nog geen uur over dien afstand zoude gedaan hebben - voor het dorp Soja-di-atas.

Het is, meen ik, het hoogste dorp van Leitimor. Geen andere hoogtemeters bezigende dan het oog en het gevoel - het laatste om den warmtegraad waar te nemen - schat ik zijn hoogste op acht honderd voet, de grootste hoogte die we op ons tochtje zullen bereiken. Doch al is de lucht hier reeds veel koeler dan ginds aan het strand, haasten we ons toch tegen het felle zonlicht een schuilplaats te zoeken in eene in den kom van het dorp gelegen woning, die een ingezetene ons wel tijdelijk wil afstaan.

't Is geen onaardige woning. Ze is echt Ambonsch. Terwijl namelijk alleen het geraamte uit houten stijlen bestaat, is de

omwanding van het zoogenaamd gaba-gaba, de bladstelen, of juister, de midden-bladnerven van den sago, en het hooge dak van de bladeren dier palmsoort gemaakt. De gaba-gaba is een lichte, luchtige bouwstof met, zoolang als ze nieuw is, een fraai gele kleur; terwijl een blad van sago-bladeren, dat nog niet lang is gelegd, een warmen, roodbruinen tint heeft, die fraai tegen het omringende groen van vruchtboomen afsteekt. Ons dak echter is oud en vaalgrauw, en tot dicht bij den grond uitstekende, tot beschutting zoowel tegen regen als zonneschijn, geeft het de woning een ietwat gedrukt voorkomen. Van binnen gezien, blijkt ons huisje, behalve een breede voorgalerij, een ruim zitvertrek met een slaapkamer daarnaast, twee dergelijke vertrekken daarachter, en een zeer ruime keuken te hebben. Van een vloer is er natuurlijk geen sprake; de poreuze, opgehoogde, aangestampte grond maakt ze zoo goed als onnoodig. En daar deze woning slechts door de half geopende deur en en een paar gaten, met latjes en horren van gaba-gaba gesloten, haar licht krijgt, heerscht er binnenshuis een verkwikkende schemering, waartusschen nu en dan een zonnestraal als een gouden pijl heenschiet.

Ook aan comfort ontbreekt het ons niet. Trouwens, volgens de vriendelijke gewoonte der inlanders, zal ieder in 't dorp, die een fraai meubelstuk heeft, dit wel aangebracht hebben om den hollandschen gast eens in zijn nopjes te brengen. Zoo vormen een goede tafel, een paar wipstoelen, een luierstoel, een hanglamp, een paar staande petroleumlampen, een aantal ouderwetsche, stijve, aan den wand geplakte stoeltjes in hoofdzaak ons huisraad; terwijl zelfs eenige sieraden aangebracht zijn in plaatjes, uit illustraties geknipt, in schoone, met fraaie randen voorziene, gordijntjes, in een spiegeltje, hoog aan den muur - en vooral in een ruiker, die, op 't midden der tafel geplaatst, gunstig getuigt voor den smaak van den gastheer, een eenvoudigen sagoklopper! Inderdaad, maar weinig hutten in 't dorp mogen zoo fraai gestoffeerd zijn als deze, de Ambonners weten zich toch blijkbaar goed in te richten.

Na mij alle heerlijkheden te hebben getoond, zetten mijn huisheer Amos en het dorpshoofd zich met mij in de voorgalerij neder, om op hollandschen trant een praatje te maken. De eerste, een sterk gespierde, breed geschouderde, zwaar gebaarde klant heeft een inlandsch zondagspak aan: een zwarten broek,

cen witten kabaai en een zwarte daarover. Hij is, wat de Ambonners noemen: een ‘blottepotter’, of ‘blootepooter’ zooals men 't nemen wil, want in den regel spreken de inlanders de klinkers niet kort en niet lang uit, maar op een wijze die het midden houdt tusschen beide, en die wij Hollanders maar niet kunnen aanleeren; vandaar onze harde uitspraak van 't zoetvloeiend Maleisch. Van blootepooters gesproken, de Ambonners laten zich, volgens 's lands gebruik, in twee klassen indeelen: lieden, die schoenen, en die geen schoenen dragen. De eersten zijn de regenten (eigenlijk slechts dorpshoofden), de schoolmeesters, de inlandsche predikanten en dokters en nog een klein aantal gegoeden, die overigens niet scherp zijn gescheiden van de rest der bevolking, de blootepooters, zooals men ze noemt. De vermenging van het Ambonsche taaleigen met een aantal hollandsche woorden, en vaak niet van de fraaisten, is overbekend, en de neiging daartoe vindt men niet op Ambon alleen, doch overal in den Archipel, bedrieg ik mij niet, waar het christendom vasten voet heeft gekregen onder eene bevolking zonder eigen beschaving. De christelijke godsdienst is namelijk de brug, waarover het volk tot onze taal, gewoonten en zeden, kortom tot onze beschaving, onwillekeurig wordt overgebracht, daar namelijk, waar geen oorspronkelijk inheemsche beschaving, als op Java, een zeker tegenwicht vormt; en zooals de inlandsche mohammedaan zich, zooveel immer doenlijk, naar den Arabier fatsoeneert, zoo is voor den inlandschen christen onze landaard een schoon ideaal. De Ambonners achten dus het veelvuldig gebruik van hollandsche woorden tot den goeden toon te behooren, en iemand, die er 't Maleisch meê doorspekt, is in hun oog een man die zijn wereld verstaat.

De regent, de patih of het dorpshoofd Rehatta is op europeesche manier, van top tot teen in 't zwart gekleed. Ook in vormen, manieren, wijze van spreken, zelfs in zijn voorkomen, op de donkere tint na, is hij weinig van ons onderscheiden, en veeleer dan de Negers, hebben de Ambonners op den eervollen naam van ‘zwarte Hollanders’ aanspraak. Met het Hollandsch is hij niet geheel onbekend. Hij is trouwens een oudleerling der ‘Ambonsche burgerschool’, die wel hoofdzakelijk voor kinderen van ‘burgers’ bestemd is, doch ook door een menigte zonen van hoofden bezocht wordt, en daar het Hollandsch de eenige taal is, welke op die school wordt geleerd, zou hij er

zich misschien wel van kunnen bedienen, indien hij meer gelegenheid had tot het spreken en lezen dier taal. Zijne algemeene ontwikkeling is echter denkelijk te luttel, dan dat hij in den omgang met Hollanders, gesteld al dat deze zich met hem afgaven, en vooral met hollandsche boeken, veel smaak vinden zou.

Men zal dus meenen, dat het aanleeren van het Hollandsch nutteloos is voor den inlander in zijn tegenwoordigen toestand, en dat eene school, waar die taal wordt geleerd, niet aan eene volksbehoefte voldoet. Inderdaad ware het juister te zeggen, dat dit taalonderwijs voorloopig slechts een neiging bevredigt, vooral van meer aanzienlijke inlanders. Die neiging dient echter gevoed, daar ze een drijfkracht der beschaving kan worden. De talen van den Archipel zelven namelijk mogen voor den taalvorscher niet zonder belang zijn, den inlander bieden zij weinig lezenswaards aan, weinig of niets dat practisch nut voor hem heeft, en het prijselijk streven onzer regeering om bruikbare volksboeken in die talen in 't licht te doen geven, heeft hier al een even onvoldoenden uitslag gehad als in Britsch Indië. Trots de hooge premiën, die zij onverdroten blijft uitloven, komt er weinig anders te voorschijn dan een stortvloed van schoolboekjes, die wel het lager inlandsch onderwijs baten, doch overigens waardeloos, en slechts vertaal- of compilatiewerk zijn; een eigenlijk inlandsch volksboek van de hand eens Europeaans is mij nog nooit onder de oogen gekomen, al moet men ook ten zeerste het streven van een Dr. Oudemans en anderen roemen. Vreemdelingen scheppen geen volkslitteratuur, en kunnen, zelfs niet zonder groote bezwaren, slechts een klein deel van hunne eigen geschriften als verplanten in de arme, nog in de windselen liggende, polynesische talen, die zelven eerst aanmerkelijk verrijkt en verfijnd moeten worden, eer ze een bruikbaar voertuig kunnen opleveren voor een hoogeren graad van beschaving. Zulk eene assimilatie van uitheemsche woorden, zulk een veredeling en verfijning, gaan echter gelijktreds met de algemeene beschaving van het volk, en is dus niet het werk van jaren, maar, bij den tragen gang der beschaving in Indië, van eeuwen veeleer. Wil men dus de ontwikkeling van het volk niet ad calendas graecas verschuiven, dan moet men, zij het ook slechts een klein aantal zijner aanstaande hoofden, wel eene europeesche taal laten aanleeren - in onze bezittingen natuurlijk

het Hollandsch - en door middel van deze natuurlijke leidslieden van 't volk, die met zijn aard en aanleg vertrouwd zijn, den stoot tot vooruitgang geven: door woorden en daden, desnoods door geschriften. En waar het christendom hierin voorgegaan is, de klove tusschen overheerschers en overheerschten gedempt, en bij het volk den drang opgewekt heeft om zich met ons te vereenzelvigen, is reeds zulk een uitmuntende grondslag gelegd, dat het voortbouwen licht vallen zal.

Een grondige kennis van het Hollandsch, gesteld al dat men die zonder een aanmerkelijken graad van ontwikkeling kon verkrijgen, is echter op zich zelve voor den aanzienlijken inlander, zal hij een heilzamen invloed op zijne onderhoorigen kunnen uitoefenen, ver van voldoende. Immers moet zij hoofdzakelijk slechts dienen als middel om door mondeling en schriftelijk verkeer met beschaafden tot meer ontwikkeling te geraken. Met de stichting eener Ambonsche burgerschool en van scholen voor zonen van hoofden, hoe nuttig dan ook, is dus slechts een eerste stap gedaan ter ontwikkeling van het volk door middel van zijne eigene hoofden. Want het onderwijs op die scholen, hoe goed ook, is slechts voorbereidend, elementair, en met lager onderwijs alleen brengt men iemand niet ver. En daar men geen scholen voor middelbaar onderwijs op de buitenbezittingen aantreft, en zelfs de meest gegoeden onder de hoofden en grooten aldaar, bepaaldelijk in de Molukken, nagenoeg allen geldelijk onvermogend zijn om op Java, of veeleer in Holland, hunne zonen een werkelijk ontwikkelend onderwijs te doen geven, zou het een weldaad voor de bevolking, en voor de schatkist een onbeduidende last zijn, indien men hier, als in Britsch-Indië, voor de meest belovende knapen dier scholen eenige beurzen mocht uitloven. Waarom uitsluitend aanstaande schoolmeesters op 's lands kosten naar Holland gezonden, waarom ook niet eens een paar aanstaande hoofden?

Keeren we tot den Patih terug. Van jongsaf als vastgegroeid aan zijn schelp, 't dorp Soja, is zijn gezichtseinder natuurlijk zeer eng, zijn de opmerkingen die hij gemaakt heeft zeer luttel en zijne gedachten bekrompen. Ons gesprek met hem bepaalt zich dan ook tot het dorpsleven, tot de kruidnagelen, die in den laatsten tijd in prijs zijn gestegen, en wier teelt weder met kracht aangevat wordt, voorts tot de damar, waaraan de gronden der negari rijk zijn, en die voor de bewoners van Soja-di-

atas groote voordeelen afwerpt. Trouwens, het welvarend voorkomen dier lieden, en in 't algemeen van de trouwe Moluksche bevolking, getuigt van goede omstandigheden. Inderdaad de heerendiensten zijn op Ambon niet drukkend, en onlangs weder verlicht, en de belasting, die men hier opbrengt, is luttel. Maar wat vooral in aanmerking komt, het schuiven van opium is in de Molukken zoo goed als geheel onbekend. Als christenen zijn de inlanders hier voorlang onder den invloed gekomen van enkele weldenkende Hollanders, die ze behoed hebben voor het verderfelijke heulsap - verderfelijk, want hoe heilzaam een matig gebruik er van in zekere gevallen zijn moge, wie o.a. de Quincey's waarachtig verhaal kent van een opium-eter, weet dat het bijkans een onmogelijkheid is van een matig gebruik niet te vervallen tot misbruik, en dat, moge zelden een dronkaard zich beteren, bekeerde opium-schuivers nog veel zeldzamer zijn. Maar, zal men zeggen, de Moluksche bevolking heeft daarentegen een bepaald christelijk-Hollandsche ondeugd: zij drinkt, en het valt niet tegen te spreken, dat, behalve het verbruik van de palmwijn, dat van arak en jenever - op Ambon zelfs door een oudzendeling naar vermogen bevorderd, om winst te behalen voor zich of de zijnen! - groot is[1]. Zoolang echter - in het binnenland - een beschonken inlander een zeldzaamheid is, kan het drinken kwalijk een volksondeugd heeten.

Daags na onze aankomst te Soja is het een Zondag. We zullen dus een inlandsche preek, of juister, de preek van een inlandschen predikant kunnen hooren, en in het platte, eentonige, geestdoodende indische leven, waarin men alles wat opwekt en afleidt uit zich zelven moet putten, heeft zelfs zulk eene preek een niet te versmaden bekoring.

Gelui van een klokje, dat buiten de kerk onder een afdakje hangt, straks opgevolgd door luide, dreunende slagen op een uitgehold houtblok, de tifa, roepen ons kerkwaarts. 't Zal omtrent negen uur zijn, doch in het indische binnenland, waar tijd geen geld en een goedloopend uurwerk eene zeldzaamheid is, zal het begin van de godsdienstoefening, al heet het ook

1) En waren er maar geen andere middelen waardoor menig zendeling, de geloovigen persende, uit den wijngaard des Heeren zijn eigen keldertje heeft gevuld! De achtenswaardige mannen, onder hunne ambtsbroeders, zijn voorzeker de eersten om dit te veroordeelen.

op dit uur vastgesteld, wel van een oogenblikkelijke luim van den patih of den dorpsleeraar afhangen, en wacht dan ook de kerkgang van ieder op hun toongevend voorbeeld. Die heeren vertoonen zich echter nog niet, zoodat we den tijd hebben de ‘straat’, aan welke wij wonen, eens op ons gemak te begluren. Alle wegen of paden noemt de Ambonner ‘straten’, al hebben ze er ook zeer weinig van, en alzoo ook de onze, die wel beschouwd uit drie of vierdehalf huizen bestaat, dat van het dorpshoofd namelijk, dat een oud-hollandsch voorkomen heeft en het eenige is waaraan steenen te pas zijn gebracht, voorts ons tijdelijk verblijf, dan een verlaten huisje dat op het invallen staat, en eindelijk, links, in 't verschiet, de ruime hut van een blootepoorter, die onder eenige boomen, waarachter iets dat naar bouwland zweemt, is gelegen, en alzoo aan een geldersch tafereeltje doet denken, Doch de hoofdzaak vergat ik. Tegenover de regentswoning en ons daaraan grenzend verblijf staat de kerk op een regelmatig door ophooging van steenen gevormd vierkant, Deze straat - het quartier noble der plaats - is de eenige vlakke lap gronds in het dorp, niet vlak en breed genoeg echter om aan de regentswoning een betere ligging dan in een soort van kom te verschaffen, waarin men langs een steenen trap afdaalt. En wat de overige huizen van Soja betreft, men ziet er nagenoeg niets van, daar ze, ten gevolge der grillige vorming van den bodem van Leitimor, deels in de hoogte, deels in de laagte, deels achter rotsen en steenblokken, deels langs de hellingen van steile ravijnen en meerendeels onder geboomte, verspreid zijn. En dit is niet alleen te Soja-di-atas, doch in alle dorpen van het binnenland van Leitimor het geval. Inderdaad is vlakke grond, hoe gering van omvang dan ook, in dit bergland zoo schaarsch, dat men dien alleen voor het pronkgebouw van het dorp, de kerk, kan bestemmen.

Het kerkje te Soja-di-atas is een eenvoudig, houten, met stroo gedekt huis zonder torentje of iets wat Coleridge: ‘een vinger die ten hemel wijst’ noemt - voor gevoelige zielen geen klein gebrek van alle kerken op Ambon - en naar welk men langs steenen trappen, voor elk der twee deuren aangebracht, opgaat; ofschoon dit eenvoudige godshuis het sieraad der plaats is, staat het verre ten achteren bij de meeste kerken op Ambon, op Saparoea vooral. Inwendig heeft het veel van

een vaderlandsch kerkje. Een ruwe, zeer eenvoudige preekstoel met een voorlezerslessenaar aan den eenen kant, een deftige bank met hooge leuning voor de dorpsgrooten, aan de overzijde geplaatst, overlangs en aan weerszijden een paar schoolbanken voor de ‘blootepooters’, van welke de mannen rechts, en de vrouwen links van den preekstoel zich neerzetten, een tafel in het midden der kerk met een offerkistje daarop, en in den vloer of den bodem eenige zerken, waarop, behalve de namen der afgestorvenen, veelal een palmboom in 't ruwe gegrift is, die u luide op deze plaats toeroept: Zalig zijn de armen van geest, want hunner zal de palm der overwinning zijn!

In de kerk komende, zien we reeds op het hooge gestoelte het dorpshoofd en den schoolmeester naast hem, beiden in hun beste hollandsche plunje, en op de overige banken de vrouwelijke blootepooters, in lange, blinkend zwarte kabaaien en sarongs, en de mannelijke eveneens in de zwarte inheemsche kleedij, terwijl ieder een gezangboek ter hand heeft, en een passend gezicht toont. De inlandsche leeraar staat op de voorlezersplaats, want sommige zendelingen en hulppredikers, kortom de kerkvaders, willen en mogen niet toestaan, dat een inlander hunne verhevene plaats, den preekstoel, ontheiligt ... Zalig zijn de nederigen van harte, want hunner zal de eereplaats zijn aan het gastmaal des eeuwigen levens!

En in welk een fraaien rok steekt onze herder en leeraar! Inderdaad zijn de Ambonners zoo verzot op fraaie, hollandsche kleêren, dat jongelieden, en vooral jeugdige schoolmeesters, bezitters van den eersten rang, al kunnen ze te nauwernood den mond openhouden, ze zelfs te Batavia laten maken, ofschoon men nergens betere inlandsche kleermakers, zoowel als kappers, vindt dan te Ambon. Jammer maar, dat ook hier, bij deze preekbeurt te Soja, veel aan het decoratief is ten offer gebracht, want de preek zelf, hoe woordenrijk ook en hoe vloeiend ook uitgesproken, is eene smakelooze aaneenrijging van gemeenplaatsen en zinledige woorden. Dit zal overigens wel de minsten der toehoorders ergeren, want daar de preek in het oud-bijbelmaleisch wordt gehouden, en Leydekker's taaleigen wel op de catechisatie geleerd, doch door het gros der lidmaten alras wordt vergeten, zijn er zeker slechts weinigen die ze kunnen verstaan.

Tot dusver worden de inlandsche leeraars gevormd door de hulppredikers, waarvan elk vier jongelieden ter opleiding in huis heeft, tegen eene vergoeding uit 's lands kas van twintig gulden 's maands voor elk. Daar echter verscheidene hulppredikers - tot ergernis zeker van de werkelijk brave menschen die men onder hen aantreft - die jongelieden beschouwen als een mes dat van twee kanten snijdt, ze namelijk minder bekwamen, dan wel ten eigen bate benuttigen, wordt het hoog tijd, dat het sinds lang beraamd plan tot oprichting van een seminarie voor inlandsche leeraars zijn beslag krijge. Het volk zelf, dat voor beter godsdienstonderwijs rijp is, versmaadt de tegenwoordige vorming zijner geestelijke hoeders. Het is de steenen, die zij geven voor brood, meer dan moede. Het dorst naar iets hoogers en beters. En, bedrieg ik mij niet, dan zal zijn verlangen eerlang worden bevredigd.

Daar in het kerkje te Soja ook school wordt gehouden, zouden we morgen slechts een paar stappen te doen hebben om de school te bezoeken, doch daar ze hier in minder gunstigen toestand verkeert, zullen we liever op een andere plaats schoolbezoek houden. Laten we Soja-di-atas, dat niets zienswaardigs meer oplevert, thans gezien houden, en vertrekken we naar - Hatelai.

We gaan vroeg in den ochtend het pad weder terug dat ons naar Soja geleid heeft, genieten op den open grond, dicht bij het dorp, een fraai gezicht op de baai en de stad Ambon, die als aan onze voeten zich uitstrekken, bereiken in een ommezien het kruispunt, waar het bergpad zich splitst, rechts (thans voor ons links) naar Hatelai, en links (thans rechts) naar Soja-diatas, slaan links af, en zijn aanstonds, een groot aantal ongelijke en vermoeiende rotstrappen afdwalend, aan de beek Wai Sesoë beland. 't Is geen andere dan de Wai Gadjah, welker oorsprong men wellicht te Ambon niet kent, en die, als al de frissche stroomen, die de fraaie valleien of bergkloven nabij de hoofdplaats en een deel dezer plaats zelve bezielen, nabij Sojadi-atas ontspringt. Bij onze komst aan die beek verrassen we een groepje badende nimfen, wier slanke, bronzen gestalten ons even in het oog vallen, en zich vervolgens ijlings in het geboomte verschuilen, luid lachende, en bijkans hare tjemara's vergetend: tjemara's heeten de haarvlechten, waarmede de meestal niet zeer weelderige haardos der Ambonsche vrouwen

opgevuld wordt. Op onze beurt kunnen we niet aan de verzoeking weerstaan, ons met een bad te verfrisschen, gaan dus een eindweegs de ondiepe beek op, over de groote, roodachtige porfier-steenblokken, die haar bedding grootendeels opvullen, en komen na weinige schreden bij eene rotskom, door een uitholling van den bodem gevormd, en waarin een kleine waterval het water doet opbruisen. Ons hierin ruggelings uitstrekkend genieten we als een vorst. Rechts en links van ons rijst toch een rijk met varens en mossen getooide rotsmuur omhoog, aan wier helling zich de wortels van velerlei boomen, op den top der muur, vastklemmen, en boven ons hoofd breiden zich de groote, gevingerde bladen van een wilde papaja, thans verguld door de zon, uit - een gewas dat met den broodboom het meest aan de prenten van het paradijs denken doet - en waartusschen de blauwe hemel ons lachende aanziet. Zelven verscholen, hebben we een onbelemmerd gezicht op het bergpad, dat we zoo even verlieten, en dat in den ochtend ongemeen levendig is door een menigte marktgangers, die van het bovenland naar de stad gaan: de vrouwen met stapels van vruchten, meerendeels doerians, of met flesschen op het hoofd; terwijl de mannen, voor zoover ze beladen zijn, hun vracht aan een stok, over de schouders gelegd, dragen. Het Ambonsche ras is zeer levendig, en snappend, stoeiend en lachend daalt of veeleer springt de vroolijke bende de ruwe, misschien wel honderd voet hooge rotstrap aan den eenen kant af om, aan de bedding der beek gekomen, onmiddellijk weder langs een even steil pad op te klimmen; de bedding der Wai Sesoë is inderdaad slechts een bergspleet.

Aan alle goede dingen komt spoedig een einde, en ook wij moeten den staf weder opnemen en onze gordels aanbinden; doch een blik op de steilte, die we al aanstonds moeten beklimmen, doet ons aarzelen om terstond op te stappen. Nog een wijle in de laagte vertoevend, laten we eerst eens het oog gaan over het teekenachtige landschap. Zijn grootste sieraad zal wel een doerianboom zijn, die post heeft gevat aan den voet van de rotstrap, en zijne slangachtige wortels in het bergstroompje baadt. Hoog en statig, en zich eerst hoogop vertakkend, is zijn gansche lijnrechte stam door een net van lianen als door een maliënkolder omgeven, waartusschen enkele lajang-lajang - een varensoort, die haren maleischen naam aan de omstandigheid

dankt, dat de jeugd hare ongemeen lichte bladeren als vliegers doet opgaan - haar diepgekorven loof heenwringen. De ijle bladerenkroon, blinkt in het gouden zonlicht als een helm, en een wilde papaja, die in deze kroon als een vijgeboom in den oksel van een tak schijnt ontkiemd, en horizontaal ver uitsteekt, gelijkt wel een slagzwaard. Dreigend staat die doerian voor ons, als een zwaar gewapende wachter, en tevens als een waarschuwend voorbeeld. Want, o doerian! hoeveel geslachten der menschen hebt ge in ijdele bewegelijkheid en gebeuzel reeds aan uw voet zien voorbijgaan, geslachten, die geen spoor hebben achtergelaten, en reeds zijn bedekt met het mos der vergetelheid; - terwijl gij zelf, zwijgende en kalm op de door het lot u aangewezen plaats, als met kwistige hand uwe adellijke vruchten in 't rond strooit. Wijt het niet aan ons, wanneer wij Europeanen, hier in het land der vreemdelingschap steeds ongestadig, weinig of niets kunnen voortbrengen van eenige waarde!

Het pad naar Hatelai levert verder niets op dan een ver uitzicht op zee en op eenige dorpen met hunne uitstekende godshuizen, half verscholen in het groen. Wij zijn hier op het hoogste punt dat het bergpad op het eiland bereikt, vanwaar we steil afdalen, en na een half uur gaans, van ons uitgangspunt af, in de kom van het dorp Hatelai ... neervallen; want de tocht was vermoeiend. Hatelai is een dorp dat slechts weinig van Soja-di-atas verschilt. Alleen treffen ons de groote steenklompen of rotsblokken, die hier meer dan elders tusschen de hutten en vruchtboomen verspreid liggen. Overigens prijkt ook hier het eenige vlakke stuk gronds met een kerk en een regentswoning. We gaan deze voorbij, daar de radja, als menige Ambonsche groote, wel eens te diep in het glaasje kijkt, en dan lastig kan zijn - gaan de kerk langs, dalen een paar rotstrappen af, en treden de woning van den schoolmeester binnen.

Een indische schoolmeester is niet wat men misschien wel denkt. En hoewel elk beroep bepaalde deugden en gebreken ontwikkelt, en lieden, die hetzelfde beroep uitoefenen, in den regel ook zekere eigenaardigheden met elkander gemeen hebben, vallen deze bij den indischen meester toch weinig in 't oog; zoodat de voorstelling, die men zich van dezen zou maken, allicht onjuist zoude zijn. De ‘mester’, bij wien wij hier een dag zullen doorbrengen, is overigens een fraai specimen zijner soort

zoodat we het vergrootglas eens ter hand zullen nemen om hem nauwkeurig gade te slaan.

't Is een jong man, drie of vierentwintig jaar oud, voor een Ambonner ongemeen groot, kloek en gezet, in één woord een forsch, fraaigebouwd man. Het krullende, van nature glanzende haar; de groote, donkere, ietwat kwijnende oogen; het vochtige waas over de matte en fraaie gelaatskleur; de dikke, vochtige, halfgeopende, kersroode lippen, om welke een stereotype glimlach speelt, en die het sieraad der moluksche jongelingschap - die het rooken en kauwen van sirih slechts gepast acht voor ouden van dagen - een rij schitterende tanden, telkens doen uitkomen, verraden alle te zamen een zinnelijk wellustigen aard. Doch reeds meer dan genoeg over zijn uiterlijk voorkomen. Van afkomst behoort hij tot de aanzienlijken, - tot de Ambonsche jeunesse dorée, zou ik haast zeggen, - want zijn vader is timmermansbaas op de Ambonsche werf en, bij den tegenwoordigen trap der beschaving alhier, zijn ambachtslieden in zekeren zin personaadjes. Niet slechts op Ambon, maar overal in den Archipel, uitgezonderd Java alleen, het eenige land waar men een eigenlijken adel, scherp gescheiden van 't volk, vindt. Ook door zijn eigen beroep staat de ‘mester’ nagenoeg met de regenten gelijk. Als oudleerling der Ambonsche kweekschool heet hij natuurlijk Hollandsch te spreken, en hij zou een weinig geraakt zijn, indien een Hollander hem in 't Maleisch toesprak. Zijne kennis dier taal bepaalt zich echter in hoofdzaak tot een verstaanbare, schoon ver van nauwkeurige, uiting, schriftelijk en mondeling, van zeer eenvoudige denkbeelden; zijne belezenheid tot eenige schoolboeken, en van zijne algemeene ontwikkeling zal men zich een juist begrip kunnen vormen, wanneer men bedenkt, dat jongelieden, die eveneens den cursus der kweekschool hebben doorloopen, doch boven hem uitmunten, nog twee of drie jaren lang, in Holland zelf en onder de leiding van een onderwijzer aldaar, alle zeilen bij moeten zetten, om het examen te kunnen doorstaan van hulponderwijzer! Het is waar, dat de voor een inlander zoo moeilijke hollandsche taal hiervan mede de oorzaak kan zijn; doch de twee jongelieden, die onlangs, na een tweejarig verblijf te Amsterdam, als hulponderwijzers in de Minahassa teruggekeerd zijn, zijn sedert het vertrek uit hun land, betrekkelijk zoo weinig in het Hollandsch gevorderd, dat men wel moet geloo-

ven, dat zij zich meer op andere vakken dan op taalkennis toegelegd hebben. Dit moet echter ter eere van onzen ‘mester’ gezegd worden, dat hij, in weêrwil zijner bekrompenheid, slechts weinig inbeelding heeft. Verwaandheid is geen indische kwaal.

Veel te beteekenen hebben de uitkomsten der inlandsche kweekscholen - zelfs der Moluksche, die in een goeden reuk staan - alzoo nog niet, spijt hare weidsche programma's, die niet minder dan veertien leervakken opsommen; spijt hare kostbaarheid, daar elk leerling op een jaarlijksche uitgave van meer dan zeshonderd gulden te staan komt; spijt den langdurigen cursus, die in naam vier, doch in werkelijkheid vijf of zes jaren, en op Java nog langer, duurt. Het zou onbillijk zijn de schuld hiervan aan de onderwijzers te geven, die, wel is waar, meerendeels, als gewezen onderwijzers aan europeesche lagere scholen, geen speciale opleiding voor hun tegenwoordigen werkkring, ik bedoel geen degelijk, of in 't geheel geen onderwijs in indische taal-, landen volkenkunde, hebben genoten; doch die, voor zoover ik ze ken, ongetwijfeld hun plicht doen; hetgeen zich trouwens wel laat verwachten daar zij, - althans de hoofdonderwijzers, - bij zeker niet zwaarder werk veel ruimer beloond worden dan huns gelijken bij het europeesch lager onderwijs. De schuld ligt veeleer aan de ondoelmatige inrichting der kweekscholen, volgens welke alle leerlingen zonder onderscheid het Hollandsch aanleeren moeten, hetgeen voor de meesten een struikelblok is. Gaf men aan de meerderheid, als bestemd zijnde om aan het hoofd van volksscholen te staan - scholen, die, met het oog op de geringe beschaving van het volk, niet eenvoudig genoeg kunnen zijn - slechts onderwijs in de landstaal, en bovendien in de meest noodige, d.w.z. vier of vijf leervakken, dan zou een cursus van drie of vier jaren denkelijk toereikende voor hen zijn. Een klein aantal leerlingen, zou men voorts kunnen bestemmen om als hulponderwijzers aan scholen als de Ambonsche burgerschool de kweekscholen en de scholen voor zonen van hoofden, of desnoods om aan het hoofd van gemengde scholen, waar èn he Hollandsch èn de landstaal geleerd worden, werkzaam te zijn, en van deze zou men, om tot de kweekschool toegelaten te worden, billijkerwijs kunnen vorderen, dat zij, als zoo menig Moluksch jongeling, reeds van jongsaf 't Hollandsch geleerd, en er alzoo een zekere bekendheid meê hadden, om ze vervolgens

grondig, en niet oppervlakkig als thans, in die zware taal in te wijden. Voor dezen zou men een leeftijd van zes jaar kunnen vaststellen, en zoodoende toch nog, alle onkosten te zamen genomen, een groote bezuiniging in de thans spilzieke inrichting der kweekscholen invoeren.

Haar tegenwoordige inrichting is niet op de kennis der inlandsche toestanden gegrond, en is in hoofdzaak het werk van iemand die deze toestanden niet kende, en bijgevolg niet veel anders heeft weten te doen dan de bepalingen, die vroeger in het moederland voor kweekscholen golden, eenigermate pasklaar te maken voor Indië. Kortom, het koninklijke besluit van '74, dat de grondslagen van het inlandsch onderwijs vaststelt, is in het in Indië zelf ontworpen reglement voor dat onderwijs niet tot zijn recht gekomen.

Keeren we tot onzen meester en zijn woning terug. Deze is van de eenvoudigste soort, dus geheel uit sagobladen gevlochten, doch het vertrek dat hij ons binnenleidt is niet onbevallig. Onder anderen merken we er aan den wand een viool op, een onmisbare zaak voor een Ambonschen meester, zoomede een fraaien ruiker op de glimmende tafel. Een en ander getuigt van een zekeren smaak en beschaving; zelfs zijne slaapkamer met haren fraaien toiletspiegel pleit in dien zin, en mits men de beddelakens niet opneemt, en nieuwsgierig ontbloot wat zorgvuldig bedekt is, vindt men zijne woning voor een paar dagen niet onbewoonbaar.

Gaan we thans eens de school binnen. Ze wordt gehouden in het kerkgebouw, zooals op een aantal andere plaatsen in 't gewest Ambon. Daar tot dusver namelijk nagenoeg uitsluitend de kinderen van christenen in deze residentie op school gaan, en de bevolking meerendeels nog in het denkbeeld verkeert, dat kerk en school, als weinige jaren her, één zijn, vindt zij een afzonderlijk schoolgebouw eigenlijk maar eene weelde, waarop zij wel is gesteld, doch waarvoor zij zich niet veel moeite wil geven. Mits zij maar fraaie kerkjes kan aanwijzen, kon zij zich spenen van toonbare schooltjes.

De uiterlijke eenheid van kerk en school, en de omstandigheid bovendien, dat verscheidene meesters kerkelijke ambten bekleeden, om het gezag dat zij geven, doen de mohammedanen de godsdienstige onzijdigheid van onze scholen betwijfelen, en bijgevolg van onderwijs afzien. En wil men hen van dien twijfel

genezen, dan zal men, althans op de plaatsen waar de bevolking ten deele uit mohammedanen bestaat, aan de oprichting van schoolgebouwtjes flink de hand moeten slaan, en geen meesters tot kerkelijke baantjes, hoe onbeduidend ook, moeten toelaten. En wat van grooter belang is, men zal ook van de mohammedanen onderwijzerspersoneel moeten vormen. Jammer maar dat jongelieden, voor zulk een opleiding rijp, zoo schaarsch zijn in de zoo achterlijke mohammedaansche gemeente. Op de Ambonsche burgerschool zijn er op het oogenblik drie, en op de kweekschool slechts één.

In de kerk te Hatelai valt ons, bij onze binnenkomst, een pronkstuk in het oog, de preekstoel, die slank van vorm en met snijwerk versierd is. 't Is het werk van een Ambonschen baas, over wiens smaak en vaardigheid men zich werkelijk moet verwonderen. Hatelai munt trouwens door zijne nijverheid uit. Behalve dat men er in verscheidene woningen distilleertoestellen vindt, waarmede het ‘koolwater’ uit het sap van den klapper bereid wordt, levert het ook de beste violen, die men het liefst, zoo ik wel onderricht ben, van het hout van arakkistjes maakt, terwijl men de G- en D- snaren uit de ingewanden van het buideldier koesoe vervaardigt; de A- en E- snaren zijn echter van europeesch maaksel. 't Zijn wel geene Cremona's deze violen, doch ze kosten ook maar een gulden of zes.

Maar ik zou bijna ons schooltje vergeten! De kinderen, bijkans evenveel meisjes als jongens, - 't geen in andere gewesten op de gouvernementsscholen eene zeldzaamheid is, - hebben in hun zondagspak een net voorkomen, en het gezang, waarmede ze ons bij ons binnentreden begroeten, maakt een meer dan gunstigen indruk. De zang is trouwens de sterke zijde der Ambonsche schooljeugd. In den regel begaafd met een zuiver gehoor, een stem als een klok, en veel zin voor de toonkunst, hoort men de Ambonsche kinderen vaak twee- en drie-stemmige liederen met een lust en een kracht aanheffen, dat men, zich plotseling Duitschland of het Vaderland voor den geest brengende, zich getroffen, ja aangegrepen gevoelt.

Wat de overige vorderingen der leerlingen aangaat, de verstgevorderden spreken, lezen en schrijven vrij goed Maleisch; ze rekenen niet zonder vaardigheid met geheele getallen en gewone en tiendeelige breuken, ofschoon ze het hoe en waarom der

bewerkingen veelal niet goed begrijpen en, eindelijk, zijn ze eenigermate bekend met de kaart van den Archipel en soms met de wereldkaart; terwijl ze voor het meerendeel bijzonder goed schrijven, zooals trouwens de Ambonners in 't algemeen uitmunten in het schrift, den dans en den zang. Van de overige leervakken, waarvan de tafel van werkzaamheden, weidsch als die van de kweekscholen, gewaagt, is het maar beter te zwijgen. Trouwens, de bevolking ziet terecht in - wat er ook de meester van denke! - dat hun kinderen na een zes- of zevenjarig schoolbezoek genoeg schoolkennis voor hunne bestemming opgedaan hebben, en dat het op hun veertiende jaar tijd wordt dat zij levenskennis gaan opdoen, dat zij namelijk de handen uit de mouw leeren steken op het veld, bij 't sagokloppen b.v., en meer nog op zee, want voor de bergbewoners op Leitimor is de vischvangst de eigenlijke kostwinning: vreemd genoeg voor wie niet aan de kleine uitgestrektheid van dit eilandje denkt. Waartoe dan ook de langdurige cursus aan de kweekscholen dient? Slechts om den meester, die natuurlijk met zijne geleerdheid wil pronken, ongeschikt voor zijne omgeving te maken.

Tegen het middaguur weder in de voorgalerij van 's meesters stulp gezeten, merken we een aardig Ambonsch gebruik op. De schoolkinderen namelijk begeven zich allen, vóor zij naar huis gaan, naar de woning van 't dorpshoofd, stellen zich voor deze in een rij op, pogen den radja in het oog te krijgen en zingen dan:

> Tabik, toewan Radja!
> Slamat makan tengah hari!

[Gegroet, o vorst! Moge het middagmaal u wel smaken!], waarop de ‘vorst’, op zijne beurt, doch meesmuilend, zegt: ‘Eet smakelijk!,’ en de jeugd, na luidkeels ‘Trimakasih!’ [Wel bedankt!] te hebben geroepen, joelende en stoeiende voorttrekt.

Aan tafel bij onzen gastheer maken we kennis met de dochter van een radja van Ceram, 's meesters wettige huisvrouw, die mooi zoude zijn, indien zij minder donker getint was. Haar gesprek en dat van haar man zijn als hun tafel, waarvan sommige ingrediënten niet slecht zijn, doch als 't overige erbarmelijk klaar gemaakt.

Wij zijn dus blijde, wanneer de avond en vooral wanneer de

morgenstond weder aanbreekt, en we op kunnen stappen. Onze naaste bestemming is Ema.

Op den weg derwaarts, die voor mij een of twee uren, doch voor den inlander een half uur lang is, zien we tusschen ander geboomte eenige kruidnagelboomen, waartoe we trouwens op dit reisje reeds herhaaldelijk in de gelegenheid zijn geweest. Hoe Rumphius ze met hunne glimmende, stijve, ietwat opgeprikte of opstaande blaadjes, en hun afgemeten conischen vorm, zulke fraaie boomen kan noemen, vatten we niet. Bij de allengs weder intredende stijging van den prijs der nagelen, beginnen ze echter weder voordeel te geven, zoodat hier eene kleine practische opmerking moge ingelascht worden. Men weet dat de europeesche planten der Molukken den cacao- en den muskaatnotenboom telen, doch niet den kruidnagelboom, ook hierom, naar mij wel eens gezegd is, omdat bepaaldelijk slechts kinderen, die nog moeilijker zijn te krijgen dan volwassen arbeiders, voor het oogsten der nagelen zouden moeten gebruikt worden. Dit is echter een dwaling. Op Ambon zijn het veelal mannen, geen knapen, die dit werkje verrichten. Een man namelijk klimt er den boom in, bindt op zekere hoogte een paar plankjes kruiselings aan den stam vast om een steunpunt voor zijne voeten te hebben, en haalt de buigzame takken, welker bloesems hij plukken wil, met een haak naar zich toe. Europeesche landheeren behoeven zich dus niet, om de reden, daareven genoemd, van deze cultuur te onthouden.

De Radja van Ema, in wiens woning wij afstappen, is, naar 't mij voorkomt, een der waardigste en meest gegoede regenten van Ambon, en tevens een der beschaafdste, al spreekt hij geen Hollandsch. Zijn ruime woning, wel wat opzichtig door een kwistige aanwending der Ambonsche kleuren - rood en groen, zooals wit en blauw de kleuren van de Minahassa zijn - biedt eene maat van gemak aan, die men in de veel statiger huizen der regenten op Java niet aantreft. Ook zijn gesprek, als dat zijner ambtsbroeders meerendeels, is onderhoudender dan dat der grooten van Java, niet zoo berekend, omzichtig en mat, doch openhartig en luchtig. Na eenige opmerkingen ten beste te hebben gegeven over de inkrimping van de ten bate der hoofden verrichte persoonlijke diensten, en over de hardheid, die er in ligt, dat zij, wier inkomsten zoo luttel zijn, geenerlei vergoeding hebben gekregen voor die overigens heil-

zame inkrimping, valt hij ons met de vraag op het lijf, of het waar is, dat een Ambonsch soldaat geen officier meer kan worden? Vroeger namelijk werd bij groote uitzondering wel eens een wakker inlandsch soldaat op het slagveld met de epauletten vereerd, en dat die steeds ten volle verdiende belooning zou afgeschaft zijn, scheen den waardigen man, en alle andere Ambonners die er van wisten, te hebben bedroefd, ja gekrenkt. Inderdaad schijnt thans een inlandsch soldaat zich niet meer uit de gelederen te kunnen verheffen, en dat de betrokken gezaghebbers hiertoe hebben besloten, schijnt hieraan te moeten geweten worden, dat inlandsche officieren geen tucht zouden kunnen bewaren onder hun manschappen. Is het voorgaande juist, dan veroorloof ik mij, in ons eigen belang en in dat der Ambonners zelven, eene bescheidene vraag, namelijk of het nadeel, dat uit een gevoelige krenking onzer trouwste indische bondgenooten, onzer wakkerste inlandsche krijgslieden, noodwendig zal voortvloeien, niet zwaarder zou wegen dan dat van een gebrekkige tucht, geoefend door een paar - slechts een paar - officieren van inlandsche afkomst?

Behalve 's Radja's gezelschap, genieten wij dat van zijn zoon, een jongen borst, die, in afwachting dat hij zijn reeds bejaarden vader in het regentsambt zal opvolgen, kweekeling is - op 't voorbeeld van Louis Philippe, denk ik - aan de school zijner woonplaats, Ema, dat, zooals nagenoeg alle dorpen op Ambon, zijne eigene school heeft. Hij is meer welmeenend dan spraakzaam en, als alle Ambonsche aankomelingen, een hartstochtelijk liefhebber van dansen. Voor zijn plan, om des avonds een danspartij in het huis van zijn vader te geven, meenen we echter te moeten bedanken. Voor een enkele maal is een Ambonsch bal niet onaardig. De Ambonners hebben ook onze dansen overgenomen, doch dansen ze vrijer en losser, gelijk zich vooral openbaart in het herhaalde geroep van: Apoks Madam! - misschien wel hetzelfde als Approche Madame! - en dat eene uitnoodiging is om zijn meisje te drukken, en te zoenen dat het klapt - meer lastig dan lustig voor iemand, die in de geoliede Ambonsche tronieën geen smaak vinden kan.

't Zij overigens ter loops opgemerkt, dat het dansen een groote rol in de Ambonsche en in gansch de Moluksche wereld speelt, vooral op de gelukkige eilanden, die de fraaiste kruid-

nagels leveren, de Oeliassers bedoel ik - waar geen Europeaan den voet aan wal zetten kan, of hij wordt aanstonds besprongen door een schaar van bacchanten, die hem gillende en dansende aangrijpen, zóo uitgelaten, dat men er, bij den warmtegraad ginds, bijna een flauwte van krijgt; - waar zelfs op onze eigene scholen de leergrage jeugd, door middel van aan den wand gepikte plakkaten, in een rijmpje aangespoord wordt om zich vooral in polka te oefenen, - ‘daar een wicht dat goed polkeert, de polka-mazurka in een ommezien leert!’

Van Ema naar Hoekoerila, luidt ons plan van den volgenden dag. Deze wandeling verschaft een in 't Ambonsche bergland zeldzaam genoegen. Heeft men namelijk de steile hoogte, waarop Ema's kapel ligt, door middel van trappen beklommen, dan is het pad verderop vlak, en kunnen we alzoo rustig het oog laten gaan over den berg Hori, ter linker, over de schoone, doch doodsche Bandasche zee vóor ons, of over het ongemeen frissche groen aan weêrszijden van 't pad. Hoekoerila zelf, dat we, jammer genoeg, binnen een half uur bereiken, verschilt niet van de dorpen die we reeds kennen, behalve door een bed rozen - hoe zelden lachen die in de Molukken u tegen! - die de lieftallige dochter van 't dorpshoofd zelve aangeplant heeft. Straks, in het maanlicht bij dit perkje gezeten, wonen we een kinderfeest bij. De meester voert namelijk met de schapen, die hem toevertrouwd zijn, de horlepijp! uit, zoo lenig en sierlijk, dat ze wel een godendans schijnt. Het gansche dorp woont de opvoering bij, mannen en vrouwen, knechtjes, als Valentijn zegt, en schuchtere maagden (zoo men die op Ambon nog vindt), doch blijft met de aangeboren beleefdheid der Indiërs op een vrij grooten afstand, en vormt alzoo een kring. Nieuwsgierigheid of ongevraagde belangstelling, het eerste woord is wat hard, is trouwens in hooge mate aan de Ambonners eigen, en een blanke kan zich niet in hunne dorpen vertoonen, of allen loopen te hoop, om hem uren lang aan te gapen en fluisterend te beoordeelen. Is het een pandita, een zendeling bedoel ik (de dominé's heeten pandita besar), die een gemeente bezoekt, dan verzamelt zich deze des avonds voor de met zijn aanzijn gezegende woning en, terwijl zijn weleerwaarde zich in een luierstoel uitrekt, heffen de in het stof gebogen zielen roerende psalmen aan, 'tgeen men hier cantare noemt.

Trouwens, al was er geen Europeaan op de plaats, zouden

op een avond als dezen de dorpelingen - zooals overal elders in de Molukken waar puriteinsche naargeestigheid, calvinistische nuchterheid en pecksniffsche schijnheiligheid de hun aangeboren vroolijkheid niet onderdrukt hebben - toch wel bijeenkomen, om zich in het maanlicht aan zang en dans en aan vrijaadje over te geven; want dit is in de Groote Oost een overoud gebruik. Vaak ook trekken Endymions, verliefd kweelende of fluit en viool spelende, den weg langs.

Van Hoekoerila gaan we een dag later naar Kilang, een zeer diep ravijn afdalend en opklimmend, en op dezen tocht als overal op Leitimor opmerkend, dat de landbouw zich hier tot het aanplanten van pisang, kruidnagelboomen, maïs, cassave en nog een paar aardvruchten in hoofdzaak bepaalt en, wegens het rotsig terrein, zich noodzakelijkerwijs moet bepalen. Daarentegen vindt men hier een elders ongekende menigte vruchtboomen, die allerwege langs de paden geplant zijn, en geuriger vruchten dan waar ook in den Archipel opleveren. Zag en hoorde men maar wat meer vogels! Doch de heeren natuurvorschers hebben hunne zakken gevuld, en gaan ongestoord voort die te vullen met den roof dien zij op Ambon en elders in de Molukken, meest door tusschenkomst van inlandsche jagers, op barbaarschen trant, plegen. Alleen de heer Wallace - mijn eerbied voor hem sluit geen vrijmoedigheid uit, en er steekt trouwens geen kwaad in, qu'on prend son bien où on le trouve - moet, Minerva koppelend met Pluto, anderhalve ton gouds met zijne wetenschappelijke plundering der Molukken verdiend hebben. En de Ambonners zelven zijn zoo belust op de jacht, dat geen vogeltje zich vertoont, of aanstonds schieten eenige mannen en knapen met geweren naar buiten; ter hoofdplaats alleen vindt men wellicht meer geweren dan zielen. Het is dan op Leitimor reeds zoover gekomen, dat we op ons gansche reisje in 't geheel twee vogels gezien hebben, en in de Minahassa, zoowel als op Ternate, is het hiermede niet veel beter gesteld. Waarom verbiedt men in de Molukken, gelijk op Sumatra b.v., niet het gebruik van schietgeweer, tenzij dit bij licentie vergund worde? Of moet een voortdurende uitdelging der vogels in deze gewesten geen stoornis te weeg brengen in de economie der natuur? Wie weet wat de oorzaak is der cacao-ziekte!

Ook te Kilang roepen wij de gastvrijheid in van den Radja, die ze voorkomend verleent en, naar 't ons voorkomt, een ver-

tegenwoordiger van ‘'t Jonge Ambon’ mag heeten. Hij is gul en gastvrij, spreekt rad, schoon niet zuiver, Hollandsch, heeft een brabantsche vrijheid van vormen, en is met onze zeden oververtrouwd. In den vooravond met hem, en den patih van Soja-di-atas, in zijn voorgalerij wippende, beleven we een echt Ambonsch tooneeltje. Midden in 't gesprek namelijk springt hij op, grijpt, als vervoerd door de Muzen, naar een oude viool, en strijkt er con brio op los. Zijn ambtgenoot volgt welhaast zijn voorbeeld, en een jeugdig voorbijganger, die een oogenblik heeft staan luisteren, snelt heen, keert ijlings terug met een fluit - denkelijk wel eigenhandig vervaardigd - en maakt ongenoodigd, doch bescheiden buiten op straat, van het duo een trio. 't Is europeesche dans- en krijgsmuziek, die ze denkelijk afgehoord hebben voor de societeit op de hoofdplaats, en die ze geheel op 't gehoor spelen, want van 't notenschrift verstaan zij niet veel. Wanneer we overigens uit beleefdheid dit regentenstuk fraai noemen, doen we dit met alle oprechtheid ten opzichte der liederen, die de kilangsche schooljeugd ons in de geurige tandjoeng-laan voor de regentswoning voorzingt. Waarom doet de overigens voor het inlandsch onderwijs zoo milde regeering nagenoeg niets ter ontwikkeling van het den Ambonners aangeboren muziekale talent? Met de aanstelling aan de Ambonsche kweekschool van één enkelen muziekmeester, die zijn vak kent, zou men denkelijk reeds veel uitrichten.

Nog een ander karakteristiek tafereeltje geeft ons Kilang te zien. Bij onze aankomst aldaar is het juist de speeltijd der schooljeugd die, aangevoerd door haar meesters, ter ontspanning een militaire oefening houdt. 't Lijkt wel een parade in 't klein! Zelfs geen vaandels ontbreken er aan, en op een witte vlag, die vooruit wordt gedragen, staat met groote letters te lezen: Garnizoensschool te Kilang. Dat er overigens op die school wat geleerd is, toont de vaardigheid der exercitiën aan, die den krijgshaftigen volksaard verraden. De Ambonners, zooals men weet, zijn geboren soldaten: vroolijk, krachtig, galant, open, luchtig en dapper en, die kinderen aanziende, bevreemdt men zich niet over de ridderkruisen, waarmede oud-Ambonsche krijgers versierd zijn, en misschien nog meer versierd behoorden te zijn; want men is, waar het de erkenning der verdiensten van een eenvoudigen inlander geldt, o! zoo schroomvallig.

Doch nemen we afscheid van Kilang, en keeren we over

Nakoe - waar niets valt te zien, behalve een nieuw en bijkans afgewerkt kerkje, al even nuchter en plat als de overigen - en over het ons reeds bekend Hatelai, naar de hoofdplaats terug. 't Is een lange, vermoeiende marsch, waarop we ruimschoots den tijd hebben om hetgeen we op ons tochtje gezien, gehoord en gedacht hebben, te ordenen, te schiften en, zoo goed als 't gaat, te verwerken. En wanneer we tegen het uur, dat de glorievolle indische zon zich achter de bergen van Hitoe terugtrekt, weder den glanzenden spiegel der baai en het in 't avondrood purperkleurig Ambon in 't oog krijgen, gedenken wij het rijke leven dier stad in lang vervlogene tijden, toen men een Rumphius op hare straten ontmoette en, om met Baldaeus te spreken, de Helena dezer gewesten alle wolken nog aantrok; een leven dat sedert als schaamrood is ondergegaan; - gedenken wij het nieuwe leven vooral, 'twelk straks als in een gouden stralenkrans over deze oorden zal opgaan, als wij Hollanders onze schoone roeping vervullen ten aanzien van het trouwe, zoo gelukkig begaafde, Ambonsche volk!

Ambon, Juni 1882.
A.W.P. VERKERK PISTORIUS.

Eene nieuwe oplossing der sociale quaestie[1].

De economisten zijn er aan gewend van tijd tot tijd hunne wetenschap te zien ‘omverwerpen’. Zijn zij zelf geheel en al zonder schuld aan deze droevige fataliteit? Ik zou 't nauwelijks durven beweren. Immers, wanneer ook menige aanval op de grofste misverstanden berust, zoodat bij nauwkeurige analyse der aangevoerde argumenten de geheele strijd een strijd tegen windmolens blijkt te zijn, niet minder schijnt 't onbetwistbaar, dat door de orthodoxe staathuishoudkunde meer dan eens tot deze misverstanden aanleiding werd gegeven. Ik behoef ze niet bij name aan te wijzen, de gezaghebbende schrijvers op economisch gebied die, wanneer ze zich hier en daar door de in de tegenwoordige wetenschap heerschende mode tot 't opstellen eener definitie hebben laten verleiden, zoo spoedig mogelijk zich weer losmaken van den knellenden band, om dan nog hoogstens een enkele maal, liefst in 't laatste hoofdstuk en op een plaats waar 't zonder dreigend gevaar geschieden kan, ze niet zonder eenige zelfvoldoening in de herinnering des lezers terug te roepen. Trouwens waartoe zou 't dienen voorbeelden aan te halen, als de grootmeester der nieuwere engelsche staathuishoudkunde op de eerste bladzijde van zijn hoofdwerk er ons op voorbereidt ‘dat 't niet tot 't plan van dit boek behoort, naar metaphysische nauwkeurigheid van definitie te streven, waar de denkbeelden die door eenig woord worden opgewekt, reeds zoo bepaald zijn als 't praktische doel vordert’[2]. Inderdaad is er bij alle wetenschappelijk onderzoek niets noodlottiger dan de

1) Henry George, Vooruitgang en armoede. Vertaald door J.W. Straatman. Haarlem. 1882,
2) Mill, Principles (People's Edition), 1876, bl. 1.

neiging om zich met halve nauwkeurigheid te vergenoegen, waar deze voor 't oogenblik voldoende schijnt om de eischen der praktijk te bevredigen. Immers hoe moeilijk is 't de richting te voorspellen die 't onderzoek nemen, de diepte tot welke 't doordringen zal, en hoe groot is de kans dat men daarbij zal stuiten op problemen die, zonder den tooversleutel eener scherpe begripsbepaling, onmogelijk tot oplossing zullen te brengen zijn. Ziet men dan, zooals dikwijls gebeurt, de nieuwe moeilijkheden over 't hoofd en begeeft zich met gebrekkige werktuigen aan den arbeid, dan richt men allicht in 't onderhavig wetenschappelijk gebied een verwarring aan, meer dan voldoende om een of ander ongelukkig navolger op de meest wanhopige wijze te verstrikken. 't Is een treurig maar moeilijk te loochenen feit, dat de geschiedenis der economie als eene doorloopende illustratie van 't hier gezegde kan worden aangemerkt. En zoo wordt 't dan verklaarbaar dat ieder quinquennium minstens eenmaal er iemand opstaat die, vol ergernis over 't onexact karakter der economische onderzoekingen, en verstoken van de dosis geduld zonder welke 't onmogelijk is zich in 't labyrinth te oriënteeren, in arren moede den knoop doorhakt en de wereld met eene fonkelnieuwe staathuishoudkunde verrast. Een der interessantste van de op deze wijze ontstane producten ligt thans voor mij.

Men kent de kapitaalleer van Mill, en heeft misschien ook de schijnbaar onbeteekenende slordigheid opgemerkt, waaraan hij zich bij de behandeling van dit onderwerp schuldig maakt. De meeste schrijvers vatten onder 't woord kapitaal eene bepaalde groep der werkelijk bestaande goederen samen, de zoodanige n.l. die, zelf resultaat der menschelijke productie, op hun beurt weer geschikt zijn hulpmiddelen ter verdere voortbrenging te worden, - derhalve fabrieken, werktuigen, grondstoffen enz. Daartegenover legt Mill bijzonderen nadruk op de omstandigheid dat, voor hem, ‘de onderscheiding tusschen kapitaal en niet-kapitaal niet ligt in den aard der goederen, maar in de bedoeling van den kapitalist’[1)]. Dat gedeelte van den rijkdom van eenig persoon, waaraan door hem de *bestem-*

1) Mill, t.a.p. bl. 35.

ming wordt gegeven, bij de productie dienst te doen, maakt hij door dat wilsbesluit zelf tot kapitaal, ook al is het voor het oogenblik aanwezig in een vorm die het volkomen ongeschikt maakt om voor dat doel te worden gebruikt; een schilderijenverzameling bv. of een villa neemt een plaats in onder het kapitaal des volks, zoodra de eigenaar besluit ze te verkoopen en de opbrengst in eene of andere nijverheidsonderneming te beleggen. 'De som van alle waarden door hunne respectieve bezitters tot productieve belegging bestemd, vormt het kapitaal des lands. Of al die waarden zich in een vorm bevinden die ze onmiddellijk bruikbaar maakt voor productieve doeleinden, is onverschillig. Hun vorm, welke ook, is een tijdelijk, toevallig verschijnsel; eens voor productie bestemd, vinden zij zonder fout een middel om zich in daartoe dienstige zaken te veranderen'[1)].

Van een standpunt, op de eerste der aan de kapitaalleer gewijde bladzijden zoo uitdrukkelijk aangewezen en zoo duidelijk omschreven, zou men mogen verwachten, dat het ook bij de daarna volgende beschouwingen voortdurend zou zijn gehandhaafd. Ongelukkigerwijze is dit echter geenszins het geval. Reeds bij de onderscheiding tusschen vast en vlottend kapitaal uit het oog verloren, wordt de eenmaal opgestelde definitie geheel en al terzijde gezet bij de theorie van de beperking der industrie door het kapitaal, terwijl eindelijk, bij de verdediging der leer dat de arbeiders altijd uit het kapitaal worden onderhouden, dit laatste begrip uitdrukkelijk met 'funds provided in advance' wordt geïdentificeerd, en daaronder ook de gebruiksvoorraad van den arbeider opgenomen[2)]. Zoo zijn wij dan hier weder gelukkig bij de oude opvatting aangekomen, die zich met de bedoelingen van den kapitalist niet inliet, maar het uitsluitend van ontstaan en gebruik der goederen liet afhangen of hun, ja dan neen, een plaats in de kapitaalgroep zou worden toegekend.

Het zou me te ver voeren indien ik, door het geheele lijvige werk heen, alle verdere plaatsen wilde opzoeken, die getuigenis afleggen van dezelfde verwarring; menig 'practicus' zal ook het hier aangevoerde reeds meer dan genoeg achten en iets mompelen van 'wetenschappelijke pedanterie'. Welnu, mijnheer de practicus, de wetenschap *moet* pedant zijn, wanneer zij naar behooren haar taak vervullen zal. Vraag het aan den beoefenaar

1) Mill, t.a.p. bl. 35.
2) Mill, t.a.p. bl. 37.

van physica of chemie, of gij thans u in het bezit van al die schoone zaken zoudt verheugen, welke te leveren u toeschijnt het eigenaardige nut der wetenschap te zijn, wanneer niet machtige denkers pedant genoeg waren geweest om zich zorgvuldig van elke kleine onnauwkeurigheid vrij te houden. En wilt gij een voorbeeld, hoe ook op economisch gebied een schijnbaar onbeduidende slordigheid tot groote gevolgen leiden kan, evenals een rekenfout, die, onbeteekenend op zichzelf, in de uitkomst zich verduizendvoudigd terugvindt, keeren wij dan tot het besproken geval terug. Inderdaad zoo eene, dan heeft deze onnauwkeurigheid zich schitterend gewroken. De geheele lange strijd die sedert het optreden van Macleod gevoerd is over de betrekking tusschen crediet en kapitaal, over de vraag of uitbreiding van het eerste met schepping van het laatste gelijk staat, laat zich tot haar terugbrengen; de theorie van Macleod zou voor Mill even klaarblijkelijk geweest zijn als voor hemzelf, wanneer niet de schrijver der ‘Principles’ zijn eigen kapitaalbegrip had losgelaten om tot dat van het dagelijksch leven terug te keeren. En het is, meen ik, niet te gewaagd het vermoeden uit te spreken, dat wanneer Mill omgekeerd van den aanvang af zich aan de gewone opvatting gehouden had, ook het boek van den heer George ongeschreven zou zijn gebleven, of althans een geheel ander karakter zou hebben vertoond dan thans het geval is.

De vraag, die dit boek zich voorstelt te beantwoorden, is geene andere dan die, waarin zich sinds eeuwen de edelste denkers hebben verdiept, en die op het titelblad aldus wordt geformuleerd: toenemend gebrek bij klimmenden rijkdom, hoe te verklaren? hoe te genezen? 't Is de oude, oude vraag die altijd nieuw blijft, de vraag die de bevoorrechte der fortuin voor een oogenblik vergeten kan, maar die hij slechts behoeft te hooren uitspreken om in dezelfde seconde een floers te zien trekken voor zijn geluk, en iets te gevoelen als schaamte over elk uur zijns levens, dat hij wijdde aan een andere taak dan hare overpeinzing met geheel zijn hart en geheel zijne ziel. 't Is de vraag die alle andere vragen beheerscht, wier oplossing noodig is om aan die der andere beteekenis te geven; zoolang zij bestaat, is er in het geheel onzer wijsheid een wonde plek, die ons een bitteren glimlach afdwingt zoo vaak wij van vooruitgang hooren gewagen. 't Is de vraag die, onopgelost, ons geheele maatschappelijk stelsel tot één leugen maakt, ons recht tot het

schandelijkst onrecht, onze vrijheid tot de meest barbaarsche slavernij, duizenden levens tot raderen eener doode machinerie, en het menschzijn tot een uitzondering onder de menschen. Zoolang zij bestaat is onze openbare orde niet anders dan de heerschappij van het vuistrecht, - onze rust en vrede niet meer dan het stilzwijgen van den geknevelde, die het mes van den roover boven zich ziet flikkeren, en zijne knie voelt drukken op de borst.

Indien Henry George er niet in geslaagd is deze vraag tot oplossing te brengen, dan ligt de schuld voorwaar niet aan gebrekkige toewijding aan zijn onderwerp. Ziehier een boek waarvan ik de lezing aan ieder zou willen aanraden zelfs wanneer er niets uit te leeren viel; - geen bloedelooze schepping van het koude objectieve denken, maar een boek dat ge nauwelijks kunt openslaan zonder den man te zien die er uit te voorschijn treedt, - de nobele, compleete persoonlijkheid die, meer nog hervormer dan geleerde, den geheelen gloed zijner innigste overtuiging nederlegt in elk woord dat over zijne lippen komt. Ziehier een vorm van wetenschappelijk betoog, waarop geene andere aanmerking te maken is dan deze, dat ge telkens gevaar loopt de theorie, hoe klaar en uitvoerig ook uiteengezet, te veronachtzamen om u te verdiepen in den mensch, die zijn warmst enthousiasme en zijn bitterste verontwaardiging niet terughoudt, - om u over te geven aan dat genot, zoo zeldzaam in onze verdraaide eeuw: de levende stem te hooren en den warmen blik te gevoelen van iemand die niet poseert, niet oreert, maar eenvoudig zegt wat hij gevoelt en wenscht, - van iemand intusschen die juist daardoor uit de diepten van zijn hart uitdrukkingen opgraaft, zooals geen handboek der welsprekendheid, geen jarenlange studie den dorren geleerde kunnen doen ontdekken. Voegt zich nu, zooals hier het geval is, bij deze eigenschappen eene uitgebreide, zoowel op eigen waarneming als op boekenstudie gegrondveste kennis, eene groote frischheid van opvatting, en vooral het zeldzame vermogen om in één blik te omvatten wat uit een aangenomen stelling voortvloeit, dan staan wij tegenover eene vereeniging van gaven, buitengewoon genoeg om de hoogste verwachtingen te rechtvaardigen. Des te grooter is dan ook de teleurstelling wanneer deze verwachtingen niet ten volle worden bevredigd, en met zooveel te meer kracht dringt zich de vraag op den voorgrond, welke de omstandig-

heden zijn geweest, die zelfs een man als den heer George op een dwaalweg hebben kunnen voeren.

Stellen wij ons allereerst op de hoogte van de theorie, waarop de beschouwingen van onzen schrijver zijn gebaseerd, en beginnen wij daartoe met een blik te werpen in het eerste hoofdstuk, handelende over ‘loonen en kapitaal’.

Daar de kapitaalleer des heeren George de spil vormt, waarom zijn geheele stelsel zich beweegt, en daar het dus op dit punt, meer nog dan elders, er op aankomt, elke gelegenheid tot misverstand ten gevolge van subjectieve opvattingen af te snijden, zij het mij vergund voor een oogenblik den schrijver zelf aan het woord te laten. Na te hebben nagegaan welke goederen door ‘verstandige lieden, die nooit een regel staathuishoudkunde hadden gelezen’ wel, en welke niet als kapitaal zouden worden aangemerkt, gaat hij aldus voort: ‘Vragen wij thans .... naar het onderscheid tusschen de beide klassen, dan zullen wij dit niet gelegen vinden in den aard, de geschiktheid of eindbestemming der dingen zelven, waarin men het te vergeefs beproefd heeft te vinden. Het komt mij voor, dat het onderscheid dit is, of de dingen al dan niet in het bezit zijn van den verbruiker[1)]. Zulke artikelen van rijkdom, als op zichzelf, in hun gebruik of in hunne producten, nog geruild moeten worden, zijn kapitaal; zulke artikelen van rijkdom als zich in handen der verbruikers bevinden, zijn geen kapitaal. Daarom, als wij kapitaal omschrijven als *rijkdom op weg van ruiling*, en onder ruiling opnemen, niet bloot het gaan van hand tot hand, maar tevens zulke veranderingen en herscheppingen als voorkomen, wanneer de wedervoortbrengende of herscheppende natuurkrachten dienstbaar worden gemaakt aan de vermeerdering van rijkdom, dan zullen wij, naar ik meen, alle dingen omvatten, die het algemeen begrip van kapitaal terecht in zich sluit, en alles afscheiden wat daaronder niet past’[2)].

Het trekt de aandacht dat de kapitaaldefinitie des heeren

1) ‘Geld kan gezegd worden, in de handen van den verbruiker te zijn, als het bestemd is tot aanschaffing van genoegen, daar het, ofschoon op zichzelf voor verbruik niet bestemd, rijkdom vertegenwoordigt, die daarvoor wel is bestemd’, enz. (Noot van den schrijver.)
2) t.a.p. bl. 46, 47.

George geen partij kiest in het zoo even aangewezen geschil tusschen Mill en zijne voorgangers. De vraag of men het criterium in den aard en de geschiktheid der goederen, dan wel in de bedoelingen van den eigenaar te zoeken heeft, beantwoordt hij door beide kenmerken overboord te werpen en ze door een nieuwe omschrijving van eigen maaksel te vervangen. Het blijft de vraag of eene zoo gewelddadige wijze van handelen de geschiktste is om wetenschappelijke vraagstukken tot klaarheid te brengen; in het onderhavige geval kost het weinig moeite in te zien, dat in de nieuwe definitie de schijnbaar doorgehakte moeilijkheid alleen van de oppervlakte verdwenen, maar in den grond der zaak nog in volle kracht aanwezig is. Want klaarblijkelijk zijn het weer de aard van het voorwerp en de plannen van den eigenaar die bepalen, of eenige rijkdom zich al dan niet in handen van den verbruiker bevindt. Gereedschappen, fabrieken, die nooit anders dan als middel tot de voortbrenging van bruikbare zaken kunnen dienst doen, zijn volgens de opvatting des heeren George kapitaal naar aard en wezen, daar er voor hen geen verbruiker, in den zin door hem aan dit woord toegekend, bestaanbaar is; en levensmiddelen kunnen door den eigenaar al of niet tot kapitaal worden gemaakt, al naarmate hij besluit ze zelf te consumeeren of ze aan anderen, 'tzij in ruil tegen andere rijkdommen, 'tzij tegen arbeid, af te staan. Of daarentegen een artikel van rijkdom dat zich voor het oogenblik in handen van den verbruiker bevindt, maar door hem tot verkoop en productieve belegging bestemd wordt, uit dit oogpunt beschouwd kapitaal verdient te heeten, schijnt twijfelachtig. Een buitenplaats bv. die ik lang bewoond heb en nog bewoon, bevindt zich zeer zeker in handen van den verbruiker; wordt zij nu kapitaal op het oogenblik dat ik besluit haar in productiemiddelen om te zetten, ja dan neen? Op deze vraag geeft de definitie des heeren George geen antwoord. Aan den eenen kant weigert hij uitdrukkelijk op de bestemming der goederen te letten, - aan de andere zijde brengt hij geld tot de kapitaalgroep, wanneer het tot aanschaffing van productiemiddelen dienen moet. Men vraagt zich af waarom niet hetzelfde van een buitenplaats gelden zou. Men moge nu hierover beslissen zooals men wil, de definitie des heeren George laat het onbepaald; zij zegt niet of de subjectieve bestemming dan wel de objectieve geschiktheid den doorslag geeft, of wij bij het begrip

kapitaal aan een abstracte ruilwaarde dan wel aan een bepaald soort van concreete gebruikswaarde te denken hebben.

Gaan wij thans na in welke punten de meening des schrijvers over nut en werkkring van het kapitaal van de gewone opvatting verschilt.

Door de oudere economisten werd onder de eigenaardige functiën van het kapitaal vooral deze op den voorgrond gesteld, dat een gedeelte er van het loonfonds vormt, waaruit het onderhoud der arbeiders gedurende de voortbrenging wordt voorgeschoten; en zij leidden hieruit de belangrijke stelling af dat de omvang der industrie op een gegeven tijd en plaats wordt beperkt door het aanwezige kapitaal. 'Wat het kapitaal voor de voortbrenging doet', zegt Mill, 'komt neer op het leveren van de beschutting, de bescherming, de werktuigen en de grondstoffen welke de arbeid noodig heeft, en van het voedsel en het verdere onderhoud der arbeiders gedurende de productie'[1]. En verder: 'Men zal hebben opgemerkt dat ik heb aangenomen, dat de arbeiders altijd uit het kapitaal worden onderhouden; en dit is klaarblijkelijk waar, hoewel het kapitaal niet noodzakelijk behoeft geleverd te worden door een persoon die kapitalist heet'[2]. En eindelijk: ''t Voedsel der arbeiders en de grondstoffen ter voortbrenging hebben geen productief vermogen, maar de arbeid kan zonder deze zijn productief vermogen niet uitoefenen. Er kan niet meer nijverheid bestaan dan voorzien is van grondstoffen om te bewerken en van voedsel om te eten'[3]. Deze opvatting nu vindt in den heer George een beslist tegenstander. 'Produktie', verklaart hij, 'is altijd de moeder der loonen. Zonder produktie zouden en konden er geen loonen zijn. Van het product van den arbeid, niet van de voorschotten van het kapitaal, zijn de loonen afkomstig'[4].

Men gelieve in het aangewezen meeningsverschil iets meer te zien dan een woordenspel. Het is allerminst de bedoeling van onzen schrijver, de onbetwistbare waarheid uit te spreken dat in het feit der voortbrenging de eenige bestaansgrond der uitkeering van loonen ligt opgesloten, dat dus die loonen niet zouden worden betaald, wanneer niet de ondernemer van het

1) Mill, t.a.p. bl. 34.
2) Mill, t.a.p. bl. 37.
3) Mill, t.a.p. bl. 40.
4) George, t.a.p. bl. 56.

voortbrengend karakter van den arbeid overtuigd was; hij bedoelt veeleer te zeggen, ‘dat het onderhoud en de betaling van den arbeid niet eenmaal tijdelijk het kapitaal aantasten, maar beiden rechtstreeks worden genomen van het product van den arbeid’[1], en dat derhalve ‘geen voortbrenger ooit als werkgever aan kapitaal behoefte heeft’[2]. Terecht meent de heer George dat men zich de revolutie die deze stellingen, mits voldoende gemotiveerd, in de economie zouden teweegbrengen, niet ingrijpend genoeg denken kan. ‘Want op de bewering dat de loonen rechtstreeks van het kapitaal worden genomen en niet van de opbrengst van den arbeid, is niet alleen de leer gebouwd, dat de loonen afhankelijk zijn van de verhouding tusschen kapitaal en arbeid, maar ook de leer, dat de nijverheid door het kapitaal wordt beperkt, - dat er kapitaal moet zijn bijeengebracht, alvorens arbeid wordt gebruikt, en arbeid niet kan worden gebruikt, tenzij er kapitaal is verzameld; evenzoo de leer, dat iedere vermeerdering van kapitaal geeft, of bij machte is te geven, vermeerderd werk aan de nijverheid; de leer dat de omzetting van omloopend in vastgelegd kapitaal eene vermindering is van het fonds, dat voor de instandhouding van den arbeid beschikbaar is; de leer dat er voor laag loon meer arbeiders te werk kunnen worden gesteld dan voor hoog loon; de leer dat kapitaal ten dienste van den landbouw gebezigd meer arbeiders zal onderhouden, dan dat in fabrieken wordt gestoken; de leer dat de winsten groot of klein zijn, naarmate de loonen hoog of laag staan, of dat zij afhankelijk zijn van de kosten van het levensonderhoud der arbeiders; een en ander gepaard met paradoxen als deze, dat een vraag naar waren niet is eene vraag naar arbeid: of dat sommige goederen in prijs kunnen stijgen door eene vermindering der loonen, en in prijs dalen door eene loonsverhooging’[3].

De argumenten nu, op grond waarvan de heer George meent aan eene zoo wijdvertakte theorie den genadeslag te hebben toegebracht, laten zich in hoofdzaak tot de volgende terugbrengen.

‘De opbrengst van den arbeid’, heeft reeds Adam Smith gezegd, ‘maakt de natuurlijke belooning of het arbeidsloon

1) George, t, a.p. bl. 23.
2) George, t.a.p. bl. 70.
3) George, t.a.p. bl. 22.

uit. In den oorspronkelijken staat van zaken, welke aan de toeëigening van den grond en de opeenstapeling van voorraad voorafgaat, behoort de geheele opbrengst van den arbeid aan den arbeider. Hij heeft noch grondeigenaar noch meester met welke hij moet deelen'[1]. Aan dezen eenvoudigsten toestand komt nu volgens George 't naast die schikking, 'waarbij de arbeider, ofschoon voor een ander, of met eens anders kapitaal werkende, zijn loon ontvangt in natura, - d.w.z. in de dingen door zijn arbeid voortgebracht'[2]. 'De volgende stap van eenvoudiger tot meer verwikkelde toestanden heeft plaats, waar het loon, hoewel in natura begroot, betaald wordt in een aan waarde gelijk bedrag van andere zaken'.[3] Een voor de hand liggend voorbeeld is dat der walvischvaart, waarbij aan ieder lid der bemanning een evenredig deel van de opbrengst wordt uitgekeerd. Is de kans op slagen minder onzeker dan hier, dan doet men nog één schrede verder en komt tot de gebruikelijke manier van een vast, vooraf bedongen loon. In al deze gevallen nu is het volgens den schrijver klaarblijkelijk, dat 'het fonds door den arbeid geschapen, in waarheid de bron is, waaruit de betaling van loon voortspruit'[4]. Vraagt men echter of niet de bemanning van den walvischvaarder gedurende de reis, de arbeider gedurende den tijd aan de voortbrenging besteed, leven moet, en wie anders dan de over kapitaal beschikkende ondernemer hem de middelen hiertoe verschaffen zal, dan wijst George op de omstandigheid, dat elke gulden arbeidsloon die de kapitaalgroep verlaat, niet anders is dan het equivalent van nuttige eigenschappen, reeds van te voren door den arbeid aan de grondstof toegevoegd, - van eene waardevermeerdering derhalve die het kapitaal tengevolge van den arbeid ondergaat. 'Daar het verrichten van arbeid aan de betaling van loon voorafgaat, en het verrichten van arbeid in productie het scheppen van waarde omvat, ontvangt de werkgever waarde, vóór en aleer hij waarde uitgeeft, - hij ruilt slechts kapitaal in den eenen vorm voor kapitaal van een anderen vorm'[5]. 'Er kan een jaar, of jaren noodig zijn tot den bouw van een schip,

1) George, t.a.p. bl. 50.
2) George, t.a.p. bl. 52.
3) George, t.a.p. bl. 53.
4) George, t.a.p. bl. 55.
5) George, t.a.p. bl. 64.

maar de schepping van waarde, waarvan het voltooide schip de som zal zijn, gaat van dag tot dag en van uur tot uur voort, van het oogenblik af dat de kiel gelegd, of zelfs de bodem wordt opgeruimd. Door de betaling van loonen, vóór en aleer het schip is afgewerkt, vermindert de scheepsbouwmeester noch zijn eigen kapitaal, noch dat van den staat; want de waarde van het gedeeltelijk afgetimmerd schip neemt de plaats in van de waarde, die aan loonen werd uitgegeven. Bij deze betaling van loonen heeft geen voorschot van kapitaal plaats; want de arbeid der werklieden gedurende de week of maand schept en geeft aan den bouwmeester meer kapitaal terug, dan hun aan het einde van week of maand wordt uitbetaald, zooals blijkt uit het feit dat, als de bouwmeester op het een of ander tijdstip van den bouw werd aangezocht een gedeeltelijk afgewerkt schip te verkoopen, hij op eene winst zou rekenen'[1]. En in een overstelpende reeks van verdere voorbeelden, aan industrie, landbouw en veeteelt ontleend, wordt de slotsom voorbereid: 'De man die voor zichzelven arbeidt, bekomt zijn loon in de dingen die hij voortbrengt, naarmate hij ze voortbrengt, en verruilt deze waarde voor een anderen vorm, wanneer hij de opbrengst verkoopt. De man die voor een ander arbeidt tegen bepaald loon in geld, werkt onder een contract van ruiling. Ook hij schept zijn loon naarmate hij zijn arbeid geeft, maar hij bekomt het niet behalve op gezette tijden, in bepaalde bedragen en in verschillenden vorm. Terwijl hij zijn arbeid volbrengt schiet hij in ruiling voor; als hij zijn loon ontvangt is de ruiling afgeloopen. Gedurende den tijd dat hij zijn loon verdient, schiet hij kapitaal aan zijn werkgever voor; maar er is geen tijdstip waarop de werkgever hem kapitaal voorschiet, tenzij het loon worde betaald alvorens het werk wordt verricht'[2].

Oppervlakkig gezien schijnt er op deze redeneering weinig af te dingen. De niet al te opmerkzame lezer, economisch opgevoed in de engelsche school, en zich uit Mill's leerboek herinnerende dat kapitaal en tot productieve doeleinden bestemde rijkdom synonieme begrippen zijn, kan niet anders dan zich dat kapitaal denken als een abstracte waarde; de concreete vorm

1) George, t.a.p. bl. 67.
2) George, t.a.p. bl. 70.

waarin zich die waarde belichaamt, schijnt hem iets volkomen onverschilligs. Wil hij een onderzoek instellen naar het kapitaal in eenig land aanwezig, hij zal geene opgaven verzamelen aangaande de fabrieken die er bestaan, de werktuigen die men daarin gebruikt, de grondstoffen die er liggen opgestapeld; maar hij zal, of liever hij zou indien het mogelijk was, tot ieder individu afzonderlijk de vraag richten: welk gedeelte van uw rijkdom denkt ge tot een productief doel te gebruiken? En kortstondig nadenken overtuigt hem, dat dit bedrag eerder in waarde toeneemt dan vermindert gedurende den tijd, aan de voortbrenging van eenig goed besteed. Alle andere omstandigheden dezelfde zijnde, zal een stuk land kort voor den oogst tegen een hoogeren prijs worden verkocht dan daarna, en het verschil zal, in normale gevallen althans, meer bedragen dan de som, door den pachter aan arbeidsloon enz. uitgegeven. Kan men dan nog zeggen dat de loonen van den werkman door den kapitalist worden voorgeschoten, en zal men niet veeleer met George moeten constateeren dat de eerste geen stuk brood in den mond steekt, hetwelk hij niet met het product zijner handen heeft gekocht en betaald?

Mij dunkt, men zou zoo redeneerende eene gewichtige omstandigheid vergeten. Men zou verzuimen zich af te vragen of het dan wel deze opvatting van het begrip kapitaal zou zijn die den economisten voor oogen zweefde bij het uitspreken eener stelling die inderdaad, uit dit oogpunt gezien, onmogelijk vol te houden zou zijn. Het stellen dezer vraag schijnt intusschen absoluut noodzakelijk. Want zonder dwingend bewijs zijn wij niet bevoegd aan te nemen dat zoovele wetenschappelijke mannen, waaronder sommige van den eersten rang, eene onbetwistbare waarheid zouden hebben over het hoofd gezien als deze, dat in normale omstandigheden voor elk element dat de kapitaalgroep verlaat een equivalent daarin terugkeert, - eene waarheid die ten overvloede door verscheidene hunner met zoovele woorden is geconstateerd. Nu moge het waar zijn dat b.v. Mill de aangewezen opvatting uitdrukkelijk aan het hoofd zijner beschouwingen stelt, maar men behoort te bedenken dat bij een term als kapitaal die in het dagelijksch leven tallooze malen in een anderen zin dan dien der wetenschap wordt gebruikt, het gevaar dubbel groot is om onwillekeurig tot de meer populaire beteekenis terug te keeren. In elk geval is eene dergelijke inconsequentie, onder

deze omstandigheden vooral, heel wat gemakkelijker te verklaren en te vergeven dan eene zoo in 't oog springende onjuistheid als den scherpzinnigen denker door George wordt in den mond gelegd.

Wij hebben dus te onderzoeken of de beteekenis der stelling: de loonen worden genomen van het kapitaal, duidelijker wordt wanneer wij, in strijd met de door Mill gegeven definitie, onder het woord kapitaal niet meer samenvatten wat tot productieve doeleinden wordt *bestemd*, maar datgene wat in zijn tegenwoordigen vorm onmiddellijk tot productieve doeleinden geschikt is en feitelijk strekt om de voortbrenging te onderhouden. Uit dit oogpunt gezien worden tot de kapitaalgroep gebracht fabrieken, werktuigen, grondstoffen; en zoolang wij de grenzen van de leer der voortbrenging niet overschrijden, behooren de levensmiddelen strekkende tot onderhoud van arbeiders en ondernemers onvoorwaardelijk tot de laatste rubriek. Men is gewoon grondstoffen te bepalen als de zoodanige productiemiddelen, die eens gebruikt worden en daarna niet meer, althans in dezen vorm en voor dit doel, kunnen dienen[1]; deze definitie nu is op de levensmiddelen der producenten gedurende de productie ten volle van toepassing. Hoe groot het onderscheid ook moge zijn in de leer van verdeeling en verbruik, in die der voortbrenging is het volkomen onverschillig of er een bepaalde hoeveelheid steenkolen noodig is tot het in werking houden eener machine of een zeker quantum voedsel tot onderhoud van een mensch die, in hooger of lager betrekking, tot die voortbrenging medewerkt. Plaatsen we ons nu op het hier omschreven standpunt, dan verschijnt de paradoxale stelling van zoo even in een geheel ander licht: als eene vanzelf sprekende trivialiteit. Ook Mill beschouwt ze als zoodanig, een nieuw bewijs dat hij dit standpunt deelt: ‘Inderdaad moet de stelling worden toegegeven zoodra men hare beteekenis inziet.... Er kan niet meer nijverheid bestaan dan voorzien is van materialen ter bewerking en van voedsel om te eten. Hoe vanzelf sprekend het ook moge zijn, dikwijls vergeet men dat de bewoners van een land hun onderhoud en de bevrediging hunner behoeften ontleenen niet aan het product van tegenwoordigen maar van vroegeren arbeid. zij verteren wat is voorgebracht, niet wat nog voortgebracht moet worden’[2].

1) Vgl. Mill, t.a.p. bl. 22.
2) Mill, t.a.p. bl. 40.

Inderdaad het is moeilijk uit deze duidelijke woorden eene andere dan de laatst aangewezen opvatting van het begrip kapitaal af te leiden.

Nu is het waar dat ook van dit standpunt uit de heer George niet zonder meer geneigd is toe te geven, dat het onderhoud der arbeiders aan de kapitaalgroep wordt ontleend; maar blijkbaar ligt toch zijne kracht niet hier. Ware dit het geval en gevoelde hij zich op dit terrein even zeker als op het andere waar wij hem zoo even zagen opereeren, hij zou niet nog eenmaal de zoo dikwijls mislukte poging hebben herhaald om de leerstellingen der economen aangaande dit onderwerp voor te stellen als in tegenspraak met zichzelf. ‘Ontleden wij die stellingen, dan zien wij dat zij niet vanzelf spreken, maar onzinnig zijn; want zij behelzen de voorstelling, dat er geen arbeid kan worden verricht alvorens de produkten van den arbeid zijn bespaard, waarbij dus het voortgebrachte vóór den voortbrenger wordt geplaatst’[1)]. Inderdaad eene al te gemakkelijke soort van argumentatie, die op bedenkelijke wijze aan het dilemma van het ei en de kip herinnert. Of zijn inderdaad de omstandigheden, die aan onze jagende en visschende voorouders de gelegenheid gaven, desnoods 's morgens met een hongerigen maag uit te gaan, om zich 's middags of 's avonds aan het product hunner inspanning te verzadigen, dezelfde voor den arbeider uit onzen tijd, die maanden ziet voorbijgaan voor het zaad dat hij aan de aarde heeft toevertrouwd brood is geworden, en voor het kalf dat hij heeft gekocht in staat is hem melk of vleesch te leveren? Kan hij, als de wilde uit den voortijd, wachten tot het voortbrengsel van zijner handen arbeid gereed is voor de consumtie? - Reeds meer dan genoeg hiervan; wenden wij ons van het zinledige sophisme tot de argumenten. ‘Onderstel een honderdtal menschen, die in een nieuw land zonder eenigen voorraad van levensmiddelen aan land stappen. Zullen deze lieden noodig hebben voor een jaargetijde levensmiddelen in voorraad op te zamelen vóór en aleer zij kunnen beginnen met het ontginnen van den bodem? Volstrekt niet. Noodig is alleen, dat visch, wild, bessen enz. overvloedig genoeg voorhanden zijn, zoodat de arbeid van een gedeelte der honderd in staat is dagelijks van die zaken zooveel te leveren, als voor het onderhoud van allen wordt ver-

1) George, t.a.p. bl. 72,

eischt; en dat er onder hen zooveel gevoel van algemeen belang, of zulk een onderlinge overeenstemming van wenschen, begeerten bestaat, dat zij die tijdelijk voor het voedsel zorgen, deelen (ruilen) met hen wier inspanning op eene toekomstige belooning is gericht'[1]. Het is volkomen waar, en indien in onze maatschappij alle voorwaarden gerealiseerd waren, die de heer George opnoemt, dan zou tegen de geldigheid van zijn betoog weinig zijn in 't midden te brengen. Ongelukkig evenwel zijn wij geen honderdtal, maar eenige millioenen; wij zijn niet aan wal gestapt in een nieuw, maar wij bewonen sinds menschengeheugenis een oud land, waarvan alle grond reeds lang is geoccupeerd; om te visschen hebben wij een vischacte, om te jagen een jachtacte en een geweer van noode, en de bessen groeien niet aan den openbaren weg, maar in afgesloten en door een waakzame politie beschermde vruchttuinen. Gesteld nu dat in onze maatschappij George's honderdtal uit de lucht komt vallen, - wat zullen zij doen, verstoken als zij zijn van levensmiddelen en werktuigen? Zullen zij zich nederzetten op de Mookerheide en wilde kruiden eten, of hun woonplaats kiezen aan het zeestrand, en zich voeden met zand? Zal er iets anders voor hen overschieten dan zich te verhuren bij een of anderen ondernemer, en hem het geld te vragen dat zij noodig hebben om te leven?

De heer George geeft dit allerminst toe. 'Hetgeen waar is,' zoo gaat hij voort, 'in die gevallen' (in de omstandigheden n.l. van het bewuste honderdtal), 'is waar voor allen. Het is voor de voortbrenging van dingen, die niet voor levensonderhoud kunnen dienen, of niet dadelijk kunnen worden ten nutte gemaakt, niet noodig dat er te voren eene produktie van den rijkdom hebbe plaats gevonden, die voor het onderhoud der arbeiders tijdens het verloop der voortbrenging wordt vereischt. Noodig is het alleen, dat ergens in den kring van ruiling eene gelijktijdige voortbrenging van genoegzaam levensonderhoud voor de arbeiders in gang zij, benevens de bereidvaardigheid om dat levensonderhoud te ruilen voor de zaak, waaraan de arbeid wordt besteed'[2]. En ter verklaring zijner stelling, 'dat het verbruik gevoed wordt door gelijktijdig plaats hebbende voort-

1) George, t.a.p. bl. 74.
2) George, t.a.p. bl. 74.

brenging'[1], wijst hij u op den weelderigen leeglooper, wiens levensonderhoud hem niet afkomstig schijnt van rijkdom in het verledene opgezameld, maar van den productieven arbeid, die om hem heen aan den gang is. 'Op zijne tafel verschijnen pas gelegde eieren, boter een paar dagen geleden gekarnd, melk die de koe dienzelfden morgen heeft gegeven, visch die vóór vierentwintig uren nog in zee zwom, vleesch, door den slagersknecht juist bij tijds gebracht om te worden gebraden, groenten zoo versch uit den tuin en vruchten uit den boomgaard, kortom, schier niets is er, dat niet zoo pas uit de handen van den voortbrengenden arbeider is gekomen (want onder deze benaming moeten wij opnemen de vervoerders en verdeelers, naast degenen die in de eerste perioden van voortbrenging werkzaam zijn) en niets dat eenigen tijd geleden is voortgebracht behalve misschien eenige flesschen ouden wijn'[2]. Inderdaad een bij uitnemendheid zwak bewijs, - eene redeneering overigens waartegen wij geen machtiger bondgenoot kunnen vinden dan den heer George zelf. 'Het scheppen van waarde', heeft hij enkele bladzijden vroeger gezegd, 'hangt niet af van de voleindiging van het produkt; het grijpt plaats op ieder punt van het beloop der produktie, als het dadelijk gevolg van het toepassen van arbeid'[3]. Geldt dan, zou ik willen vragen, deze onbetwistbare waarheid niet voor de levensmiddelen zooeven genoemd? Wordt de rijkdom, welke de os vertegenwoordigt, eerst voortgebracht op het oogenblik dat hij geslacht wordt? verkrijgen groenten en vruchten eerst waarde wanneer zij worden geplukt? is er om melk te produceeren geen koe noodig? om visch te vangen geen schuit en geene netten? en zijn ook deze voorwerpen eerst zoo pas uit de handen van den voortbrengenden arbeider gekomen? Is het niet, opdat vandaag de arbeider zijn brood kan eten, noodig geweest, dat voor maanden iemand koren heeft gezaaid, nadat hij vooraf in het zweet zijns aanschijns met ploeg en eg den grond voor de opneming van het zaad geschikt had gemaakt? en zijn niet de werktuigen, de lastdieren, de gebouwen, schuren en molens, welke hebben dienst gedaan om dat zaad in brood te veranderen, op hun beurt weer het produkt van den arbeid der eeuwen?

1) George, t.a.p. bl. 75.
2) George, t.a.p. bl. 75.
3) George, t.a.p. bl. 65.

Vergis ik mij niet, dan werd in 't voorafgaande tweeërlei onwederlegbaar aangetoond. In de eerste plaats, dat men onder kapitaal zoowel verstaat de waarden tot productief gebruik bestemd, als de concreete goederen tot zoodanig gebruik onmiddellijk geschikt en inderdaad daartoe aangewend. Vervolgens dat de bewering: de loonen der arbeiders worden niet afgenomen van het kapitaal, voor de eerste opvatting te verdedigen, voor de tweede ten eenemale onjuist moet heeten. Wij hebben ons thans af te vragen welke van beide opvattingen in 't onderzochte geval past.

Ter beantwoording dezer vraag gelieve men zich rekenschap te geven van hetgeen Henry George met zijn betoog bewijzen wilde.

De orthodoxe economie had geleerd, dat op ieder bepaald aangewezen oogenblik de inkomsten van den arbeider afhankelijk zijn van de verhouding tusschen kapitaal en bevolking, en dat zij derhalve onmogelijk kunnen toenemen dan door eene vermeerdering van het eerste of eene vermindering der tweede, of afnemen dan door oorzaken, aan deze tegenovergesteld. In lijnrechte tegenspraak met deze leer beweert George dat het bedrag der loonen van dat van het kapitaal volkomen onafhankelijk is, - en hij grondt deze bewering op de andere, dat niet, zooals men gewoonlijk aanneemt, de loonen worden voorgeschoten uit het kapitaal.

Van deze laatste bewering hebben wij gezien dat zij juist is wanneer men het kapitaal als een abstracte waarde, onjuist wanneer men het als een quantum goederen van een bepaalde soort opvat. Laten wij thans nagaan of zij, ook na deze beperking, nog krachtig genoeg is om de op haar gebouwde stelling te dragen.

In onze maatschappij bevinden zich een bepaald aantal arbeiders, allen in 't bezit van eene hoeveelheid levensmiddelen, voldoende om gedurende enkele dagen, misschien een week, maar niet langer, in hun onderhoud te voorzien. De geschiedenis van verreweg de meeste werkstakingen die niet van buiten werden gesteund, toont overtuigend aan dat deze onderstelling niet te ongunstig is; voor de kracht van het betoog is het echter onverschillig wanneer wij den gestelden termijn tot een maand uitbreiden. Tegenover hen staan ondernemers, beschikkende over kapitaal (= voor productieve doeleinden bestemde waarden). - Feitelijk is de overgroote meerderheid der arbeiders evenmin in

't bezit van de noodzakelijke werktuigen om voor eigen rekening een of ander handwerk uit te oefenen als van de daartoe vereischte bekwaamheid; stellen wij echter dat geen van beide hun ontbreken. Is het zelfs onder deze omstandigheden waarschijnlijk dat zij, ieder in zijn ambacht, een voldoend levensonderhoud zullen vinden? Niemand die een voorstelling heeft van de voordeelen aan arbeidsverdeeling verbonden en van de bezwaren waarmede de geheel onbemiddelde ondernemer heeft te worstelen, zal er aan denken deze vragen toestemmend te beantwoorden. Derhalve zullen zij zich combineeren, en voor gezamenlijke rekening een industrieele onderneming oprichten, die hun veroorlooft van die voordeelen partij te trekken en deze bezwaren te vermijden. De grondstoffen, zelfs de allerruwste, kosten geld; wij nemen aan dat zij ze kunnen verkrijgen. Zij beginnen te werken. Zijn nu alle bezwaren opgeheven? Integendeel, de gewichtigste liggen nog in de toekomst. Want de ruwe grondstof eischt herhaalde bewerking, die bewerking kost tijd, en, is eenmaal het product gereed, dan staat de gebruiker die bereid is het voor levensmiddelen te ruilen, nog niet voor de deur. Dagen, weken, maanden gaan er voorbij tusschen het oogenblik waarop voor de eerste maal de hand aan 't werk werd gelegd, en dat waarop het voortbrengsel in gangbare muntstukken is omgezet. In dien tusschentijd moet worden geleefd; de mensch is nu eenmaal zoo georganiseerd, dat hij wel gedurende enkele uren, maar niet gedurende dagen en weken zijn maaltijd verschuiven kan. Wordt deze noodzakelijkheid misschien opgeheven door de troostrijke zekerheid dat ieder hamerslag de waarde van het voorwerp van den arbeid verhoogt? Inderdaad neen; niemand, geen verbruiker althans, zal bereid worden gevonden, hun de geschaafde planken, waaruit een kast, het stukje koperdraad waaruit een speld, de raderen waaruit een horloge worden moet, af te koopen. Maar waarom wijdt zich dan niet, naar het voorschrift van Henry George, een gedeelte hunner aan landbouw en veeteelt, om de overigen gedurende den arbeid te onderhouden? Het is waar, wild, visch en bessen heeft men niet meer voor 't grijpen, maar er is toch nog land genoeg ongeveer om niet verkrijgbaar. Het is gemakkelijk gezegd. Maar is dan dat land van zoo goede qualiteit dat de opbrengst meer zal bedragen dan noodig is om te voorzien in de noodzakelijkste behoeften van den bebouwer zelf?

En gesteld zelfs dat dit zoo ware, zijn dan de arbeiders op dit oogenblik geholpen met een oogst die eerst over eenige maanden zal kunnen worden binnengehaald? - Een ander redmiddel dus: crediet. ‘Het staat vast’, zegt Henry George van een ander, maar volkomen analoog geval, ‘het staat vast dat waar arbeid naar werk uitziet, het gemis van kapitaal den eigenaar van grond, die een oogst belooft waarvoor vraag is, niet belet den arbeid te huren. Hij sluit dan òf eene overeenkomst om op aandeelen te bouwen, eene gewone wijze van handelen in sommige streken der Vereenigde Staten, in welk geval de arbeiders, zoo zij zonder middelen van bestaan zijn, op het onderpand van het werk dat zij verrichten, crediet in den naastbijzijnden winkel bekomen, òf de landbouwer zal, zoo hij liever loon betaalt, zelf crediet nemen, en zoo wordt het werk, dat in bebouwing van den grond gedaan wordt, onmiddellijk ten nutte gemaakt of geruild zoodra het is verricht’[1]. Maar ik bid u, wat is dit crediet, wat zijn deze levensmiddelen die den arbeider, of dit geld dat den grondeigenaar voorgeschoten wordt, anders dan kapitaal, waarden voor productieve doeleinden bestemd, ‘rijkdom op weg van ruiling’, om tot de definitie van den heer George terug te keeren? - Wenden wij ons tot een ander door hem aangevoerd voorbeeld: den arbeid, besteed aan een werk van langen adem, als het boren van een tunnel. ‘Werden de werklieden betaald met tunnels (dat, als het zoo uitkwam, gemakkelijk zou kunnen gebeuren door hen in aandeelen der maatschappij te betalen), dan’, meent hij, ‘zou er geen kapitaal tot betaling van loonen worden vereischt’[2]. Ik antwoord: het kapitaal dat door de ondernemers van den tunnelbouw zou worden bespaard, zou eenvoudig door anderen worden geleverd, door de kapitalisten die de aandeelen van de werklieden zouden opkoopen, of door de winkeliers die deze aandeelen in ruil of in onderpand zouden aannemen tegen levering van bestaansmiddelen. Genoot de maatschappij genoeg vertrouwen, en waren de aandeelen er op ingericht om van hand tot hand te gaan, dan zou eenvoudig het ééne blijvende door vele opeenvolgende voorschotten zijn vervangen, maar het wezen der zaak zou niet veranderen. - Zoolang de tunnel niet in productief gebruik is gesteld, zoolang de oogst van zoo even niet is

1) George, t.a.p. bl. 79.
2) George, t.a.p. bl. 69.

binnengehaald en verkocht, leven de arbeiders feitelijk van ‘goederen voor productieve doeleinden bestemd’. Tot hoe lang men aan die goederen den titel kapitaal toekennen wil, of zij deze qualiteit, zooals de heer George meent, verliezen op 't oogenblik dat zij in handen komen van den verbruiker, dan wel of zij kapitaal blijven tot zij productief worden geconsumeerd, is vrij onverschillig; eene voldoende hoeveelheid goederen moet tot voortbrengingsdoeleinden worden bestemd opdat het den arbeider mogelijk zij te leven en te produceeren. Wij komen tot Mill's truïsme terug, nu echter aldus uitgebreid: in een gegeven maatschappij kunnen niet meer arbeiders leven, dan zij die over de bestaansmiddelen beschikken geneigd zijn te onderhouden.

Wat derhalve door den heer George vergeten schijnt, is de voor de hand liggende omstandigheid, dat in den tegenwoordigen toestand der maatschappij de tijd, verloopende tusschen den aanvang van den arbeid en den verkoop van het afgewerkte product, heel wat grooter is dan die, gedurende welken de mensch de bevrediging zijner eerste levensbehoeften vermag uit te stellen. In dien tijd *moet* de arbeider worden onderhouden uit de aanwezige voortbrengselen van vroegeren arbeid, hetzij hij zelf de middelen bezit zich deze te verschaffen, hetzij ze hem, zooals in verreweg de meeste gevallen, door den ondernemer worden voorgeschoten. De heer George heeft zich den toegang tot deze eenvoudige waarheid versperd door al zijne opmerkzaamheid te richten op de omstandigheid, dat in het laatste geval de waarde van het aanwezige kapitaal gedurende de voortbrenging niet vermindert. Om duidelijk in te zien, hoe volkomen onverschillig deze omstandigheid voor het behandelde vraagstuk is, behoeft men zich slechts voor te stellen, dat de kapitalistondernemer den arbeiders eene som gelds voorschiet om grondstoffen te koopen, en dat hij hen gedurende de bewerking onderhoudt, op voorwaarde dat zij hem het afgewerkte product zullen afstaan. Feitelijk zijn de overeenkomsten tusschen arbeiders en ondernemer anders ingericht, maar klaarblijkelijk zijn de practische uitkomsten in beide gevallen volkomen dezelfde. 't Is voor den kapitalist-ondernemer ten eenenmale onverschillig of het voorwerp der nijverheid met zijne steeds toenemende waarde eigendom der arbeiders blijft tot het is voltooid en afgeleverd, dan wel of het van den aanvang af hem toebehoort, en dus zijn

kapitaal gedurende de bewerking geene waardevermindering ondergaat. Toch zal in het eerste geval ieder onmiddellijk inzien dat de loonen worden voorgeschoten uit het kapitaal, terwijl in het tweede de gelegenheid openstaat voor een misverstand als waarin de heer George is vervallen. Inderdaad is de waarde, door den arbeid aan het kapitaal toegevoegd, in alle opzichten vergelijkbaar met die van een bij uitstek solieden wissel of promesse, die eerst over eenige maanden betaalbaar is. Wanneer A aan het einde des jaars met volkomen zekerheid een belangrijke uitkeering heeft te wachten, en met het oog op deze omstandigheid gedurende dat jaar door B. wordt onderhouden; wanneer hij verder al wat hij van B ontvangt betaalt met schuldbekentenissen op den laatsten December aflosbaar, dan kan men streng genomen zeggen dat de rijkdom van B. gedurende dat jaar geene vermindering ondergaat: immers de ontvangen schuldbekentenissen vertegenwoordigen een waarde volkomen aan die der uitgekeerde levensmiddelen gelijk. Toch zal niemand ontkennen dat door B aan A zijn levensonderhoud is voorgeschoten.

Gedurende den tijd die tusschen twee oogsten verloopt, is de hoeveelheid der aanwezige levensmiddelen ten naastenbij constant. Gedurende dien tijd is dus het aantal arbeiders die volgens een bepaalden levensstandaard kunnen bestaan, of de mate waarin een gegeven aantal werklieden in hunne behoeften kunnen voorzien, met noodzakelijkheid bepaald, - dat wil zeggen, het loon der arbeiders is een functie van twee onafhankelijk veranderlijken: de hoegrootheid der bevolking en de hoeveelheid der aanwezige bestaansmiddelen. Vragen wij echter waarvan op den langen duur dit laatste bedrag afhankelijk is, dan komen wij weer tot het kapitaal in den zin van Mill's oorspronkelijke definitie terug. Want in de eerste plaats zal men mij toegeven, dat slechts een verdwijnende minderheid onder de arbeiders de middelen bezit om gedurende den aan de productie gewijden tijd zich zelven te onderhouden, en dat dus verreweg de meesten gedurende dien tijd hun loon ontvangen van den over 't kapitaal beschikkenden ondernemer. Stellen wij nu dat in eene zekere periode het kapitaal des lands (opgevat als waarde) eene belangrijke vermeerdering ondergaat, dat b.v. eenige gierigaards, die behagen schepten in het opeenstapelen van goud, hunne rijkdommen nalaten aan erfgenamen die besluiten

ze tot productieve doeleinden te gebruiken, dan zal dit zonder twijfel voor 't oogenblik in den toestand der arbeidende klassen weinig verbetering brengen. Immers het bedrag der aanwezige levensmiddelen neemt door dit wilsbesluit niet toe; wanneer ook al de geldloonen stijgen, zal toch dit voordeel door de hoogere prijzen der levensmiddelen, gevolg der vermeerderde vraag bij gelijkblijvend aanbod, ten volle worden opgewogen. Maar die hoogere prijzen zullen de voortbrenging van zoodanige goederen als geschikt zijn om de dagelijksche behoeften der arbeiders te bevredigen, tot een bij uitstek winstgevenden tak van nijverheid maken; zonder twijfel zal er 't volgende jaar meer worden geproduceerd en meer te verdeelen zijn. Vermindering van kapitaal zal met dezelfde noodzakelijkheid tot eene tegenovergestelde reeks van gevolgen leiden.

Ik mag mijne critiek van de grondstelling des heeren George niet voltooid achten voor ik gewezen heb op een tweede misverstand, dat, met het aangewezene gecompliceerd, er niet weinig toe heeft bijgedragen de bestaande verwarring tot eene hopelooze te maken. Ook hier hebben wij de schuld eerst in de tweede plaats bij onzen schrijver, in den grond evenwel weer in de traditiën der engelsche economie te zoeken.

Het is bekend dat alle gezaghebbende schrijvers dezer school, van Adam Smith af, steeds hebben geleerd dat het inkomen der maatschappij wordt verdeeld in grondrente, loon en winst (profits), en dat zij onder dit laatste woord zoowel de rente van het kapitaal als het loon van den ondernemer en de vergoeding voor geleden risico hebben samengevat. Het laatste element, dat blijkbaar minder eene afzonderlijke vergoeding dan eene uitdrukking is van het feit dat men bij de waardeering der winsten het gemiddelde moet nemen van winsten en verliezen, kunnen wij veilig veronachtzamen, maar ook dan nog springt het onlogische dezer verdeeling in 't oog. Ook door den heer George wordt het met groote klaarheid uiteengezet; hij vergeet evenwel dat men bij de beoordeeling van bestaande theorieën met de heerschende terminologie rekening moet houden, ook al is deze verre van volmaakt. Het gaat niet aan, voor de onjuiste terminologie stilzwijgend de juiste in de plaats te stellen, en dan de schrijvers die de eerste hebben aangenomen te interpreteeren alsof zij van het andere standpunt uit hunne leerstukken hadden geformuleerd. Toch wordt dit door onzen schrijver gedaan. Door Mill en anderen

was op grond der bestaande loontheorie geleerd dat de opbrengst van elke industrieele onderneming, na aftrek van het in rerum natura gegeven bedrag der grondrente, in twee deelen: arbeidsloon en winst, wordt verdeeld, en dat dus in 't algemeen hooge loonen met lage winsten en lage loonen met hooge winsten moeten samengaan. Deze gevolgtrekking nu, en daarmede de te gronde liggende stelling, wordt door George bestreden met een beroep op de ervaring, die veeleer ‘de algemeene waarheid’ zou bewijzen ‘dat de interest hoog is, wanneer en waar de loonen hoog zijn, en laag, waar en wanneer de loonen laag worden’[1]. Men bemerkt dat voor het woord winst in de stelling van Mill, door onzen schrijver het woord interest is gesubstitueerd: eene ongeoorloofde verandering die met één slag de bewijskracht der door hem aangehaalde feiten vernietigt. Immers in werkelijkheid zijn de personen die over het kapitaal beschikken en bepalen welken vorm dat kapitaal zal aannemen, volstrekt niet altijd, zelfs niet in de meeste gevallen, de eigenaars; gewoonlijk zijn het ondernemers die een groot deel van het kapitaal dat zij gebruiken tegen rente hebben opgenomen. Het loon van deze ondernemers nu moge, zeer algemeen gesproken, door dezelfde wetten worden beheerscht als elk ander arbeidsloon, de gezichtspunten door de nieuwere engelsche economie aan de loontheorie van Smith toegevoegd[2], zijn meer dan voldoende om rekenschap te geven van het bestaande verschil. Immers voor elken arbeid, waartoe eigenschappen noodig zijn die het aanbod binnen zeer enge grenzen beperken, kan een onevenredig hoog loon de normale, de evenwichtstoestand zijn; en waar is dit meer het geval dan bij den arbeid des ondernemers die, om te kunnen slagen, niet slechts veelomvattende kennis maar ook uitgebreide relatiën en een welgevestigd crediet onderstelt? Het is niet anders dan een noodzakelijk uitvloeisel van deze leer, dat in oude landen, waar arbeid en kapitaal beide overvloedig zijn, loon en interest zich niet boven een laag peil kunnen verheffen, en er dus een groot deel der opbrengst voor den ondernemer overblijft. En daar het loon van den ondernemer door Mill en anderen wordt beschouwd als een onderdeel der algemeene rubriek winst, ligt er in het samengaan van hooge winsten en lage renten in geen enkel opzicht een tegenspraak. Evenzoo

1) George, t.a.p. bl. 17.
2) Vgl. Mill, t.a.p. bl. 236 vgg.

wordt het in nieuwe landen, waar overvloed van vruchtbaren grond een ruime opbrengst waarborgt, den ondernemer mogelijk de hooge loonen en interesten te betalen, die de schaarschte van arbeidskracht en kapitaal er noodzakelijk maakt. Wanneer echter George beweert dat deze verklaring voor het samengaan van hooge loonen en hooge interesten ‘ten eenenmale onbestaanbaar is met de algemeen aangenomene theorie der loonen’[1], dan berust deze meening blijkbaar op een misverstand. ‘Niettegenstaande (de economisten) verzekeren, dat de loonen bepaald worden door de verhouding tusschen arbeiders en kapitaal, verklaren zij de hoogere loonen en renten in nieuwe landen door de betrekkelijk grootere voortbrenging van rijkdom.... Voor 't oogenblik wensch ik alleen te wijzen op de tegenspraak. Want te zeggen, dat de hoogere loonen van nieuwe landen te wijten zijn aan de grootere evenredige productie, is klaarblijkelijk de bepaling der loonen afhankelijk te stellen van de verhouding tot die productie, en niet tot het kapitaal’[2]. Alsof een der oudere economisten ontkend had dat het machtigste motief om den stroom van het kapitaal op eenig land of eenigen tak van nijverheid te richten, gelegen is in de verwachting eener ruime productie, en alsof niet die verwachting juist door de vermeerdering van kapitaal op het bedrag der loonen invloed uitoefende.

Ziehier dan het resultaat waartoe ons onze onderzoekingen hebben geleid: De stelling, dat de loonen niet worden voorgeschoten uit het kapitaal, behelst waarheid wanneer men onder dat kapitaal verstaat abstracte waarden, maar is onjuist wanneer men daaronder samenvat concreete goederen. Binnen deze grenzen beperkt, is zij echter ten eenemale onvoldoende om de bewering te staven, dat het bedrag der loonen onafhankelijk is van dat van het kapitaal, en dit zoowel wanneer men aan het woord kapitaal de eene als wanneer men daaraan de andere beteekenis toekent. Veeleer hebben wij in het kapitaal, in den laatsten zin genomen, den factor te zien waardoor tijdelijk, - in het kapitaal, in den eersten zin opgevat, daarentegen dien waardoor op den duur het bedrag der loonen wordt medebepaald.

Indien ik aan de bespreking der stelling, die aan Henry

1) George, t.a.p. bl. 17.
2) George, t.a.p. bl. 18.

George's theorie tot voetstuk dient, eene onevenredig groote plaatsruimte heb gewijd, acht ik deze handelwijze gemotiveerd door de omstandigheid dat een gebouw, zoo soliede geconstrueerd als dit systeem, staat en valt met de hechtheid der fundamenten waarop het rust. Inderdaad heb ik zelden kennis gemaakt met een boek dat in zoo hooge mate als dit, getuigenis aflegde voor de logische kracht van den schrijver. Hebt ge u eenmaal met zijne grondstelling vereenigd, dan laat u de ijzeren klauw der deductie niet meer los, voor ge op de allerlaatste bladzijde tot bezinning komt en u herinnert een voor een alle gewichtige leerstukken te hebben afgezworen die u tot dusver hadden toegeschenen onbetwistbare waarheid te zijn. Voor wie daarentegen eenmaal de onjuistheid dezer grondstelling heeft ingezien, verliest het overige, hoe rijk ook aan juiste opmerkingen, treffende zinsneden en scherpzinnige redeneeringen, al zijn practisch belang. Ik zal er mij derhalve toe bepalen, van den verderen inhoud van het besproken werk een kort overzicht te geven, hier en daar door een enkele aanteekening verduidelijkt of aangevuld. Een enkele aanteekening slechts: want het boek des heeren George is geen leerboek der staathuishoudkunde, om 'twelk te beoordeelen men een voor een de verschillende leerstukken die het bevat aan de eischen der logica en de waargenomen feiten zou moeten toetsen; - 't is veeleer een arbeid van zuiver practischen aard: een nieuwe poging tot oplossing van het maatschappelijk vraagstuk. Deze omstandigheid dicteert, dunkt mij, het standpunt waarop men zich bij de beoordeeling heeft te plaatsen. Blijkt het, zooals hier gebleken is, dat de stelling die de noodzakelijke grondslag der theorie uitmaakt, moet worden verworpen, dan is daarmede het oordeel over het geheele systeem uitgesproken. 't Is dan onnoodig, ook verder bij ieder betwistbaar punt stil te staan; de mannen van het vak mogen beoordeelen in hoeverre zij van menige interessante opmerking of paradoxale uitspraak des heeren George partij kunnen trekken. Indien ik derhalve bij de nu volgende uiteenzetting mij zooveel mogelijk van commentaar onthoud, behoort hieruit allerminst instemming op alle punten te worden afgeleid.

Zoo zal het dan in de eerste plaats voldoende zijn eenvoudig te constateeren, dat de theorie van Malthus in onzen schrijver een fellen, hier en daar zelfs een verbitterden tegenstander ontmoet. De argumenten door hem voor zijne meening aan-

gevoerd, zijn intusschen geene andere dan de bekende, in 't bijzonder die welke door Carey, Rickards, Greg e.a. uitvoerig werden in 't licht gesteld, en door anderen niet minder krachtig bestreden. Of deze argumenten afdoende zijn ja dan neen, kan ons voor het oogenblik onverschillig laten; gesteld dat er op hun bewijskracht niets viel af te dingen, dan nog zouden zij de grondfout niet goed kunnen maken die het geheele stelsel van den heer George vitieert en in het bovenstaande uitvoerig werd aangewezen. Daarentegen zou met hen het geheele stelsel ineenstorten; het vervolg van ons onderzoek zal voldoende zijn om een en ander duidelijk te maken.

Werpen wij nu een blik op de *loontheorie*, zooals zij in 'Vooruitgang en armoede' wordt voorgedragen, dan springt haar innige samenhang met de kapitaalleer van den schrijver gemakkelijk in het oog. Want wanneer men van oordeel is dat elke arbeid uit haar eigen producten wordt onderhouden, zonder dat er van een voorschot uit het kapitaal sprake behoeft te zijn, dan ligt het voor de hand het minimum der loonen te zoeken in de opbrengst van landbouwenden arbeid, besteed aan den besten grond die vrij van pacht te verkrijgen is; evenzeer is het duidelijk dat in dit geval het minimum tevens een maximum wordt. 'De loonen hangen af van den zoom der voortbrenging, of van de opbrengst welke de arbeid kan bekomen op het hoogste punt van natuurlijke voortbrengingskracht, dat zonder betaling van grondrente voor hem open staat'[1]. De oude economie zou tegen deze bewering hebben aangevoerd, dat, bij gebreke van kapitaal, slechts een klein deel der arbeiders in staat zijn tot deze soort van voortbrenging hun toevlucht te nemen; wij hebben evenwel gezien dat voor den heer George dit bezwaar niet bestaat.

Ongeveer hetzelfde laat zich zeggen van des schrijvers *rentetheorie*. 'Arbeid en kapitaal', zegt hij, 'zijn slechts verschillende vormen voor dezelfde zaak, namelijk menschelijke inspanning. Kapitaal wordt door arbeid voortgebracht; het is feitelijk niets dan arbeid, die aan de stof is ten koste gelegd, arbeid in stof opgehoopt om, als het noodig is, weder te worden vrijgemaakt'[2]. Daaruit volgt dat de theorie der rente niet anders is dan een uitvloeisel van die der loonen: 'eigenlijk is

1) George, t.a.p. bl. 224.
2) George, t.a.p. bl. 208.

de verdeeling van rijkdom eene splitsing in twee, niet in drie deelen'[1]: in grondrente en arbeidsloon. Wat de eerste overlaat komt aan de tweede, en wordt tusschen de eigenlijke arbeiders en de kapitalisten - de eigenaars van opgestapelden arbeid - verdeeld. Wat den voet der verdeeling aangaat, 'het normale punt van rente.... moet, waar het zich ook bevinde, zoo zijn dat, alle zaken (als daar zijn gevoel van zekerheid, begeerte van opstapeling, enz.) in aanmerking genomen, de belooning van het kapitaal en het loon van den arbeid gelijk zullen zijn, d.w.z. eene even aantrekkelijke uitkomst voor de inspanning of de te brengen offers zullen geven'[2]. Tegen deze redeneering zou wederom weinig in te brengen zijn als het ieder vrij stond zijn arbeid in kapitaal om te zetten, m.a.w. het product er van te besparen, met het doel er rente van te trekken. Maar ongelukkig is dit allerminst het geval. Gesteld dat op zeker tijdstip de rente onevenredig hoog is in vergelijking met het loon, zal dan den arbeider de gelegenheid open staan, zijne krachten der 'productie van kapitaal' toe te wenden? Zeker niet; wat hij hiertoe in de allereerste plaats zou behoeven, is juist datgene wat hem ontbreekt en waarvan de heer George voortdurend de beteekenis onderschat: kapitaal, middelen om van te leven. Met het inzicht in deze waarheid verliest ook de bewering van den schrijver, dat het antagonisme van belangen tusschen kapitaal en arbeid slechts schijnbaar zou zijn, elken grond. 'In eene maatschap van Dick en Harry behelst de verklaring, dat Dick een zeker evenredig deel der winst ontvangt, de stelling dat het deel van Harry grooter of kleiner moet wezen, naarmate dat van Dick kleiner of grooter zal zijn; maar waar, zooals in dit geval, ieder slechts datgene krijgt, wat hij bij het gemeenschappelijk fonds heeft gevoegd, daar vermindert de vergrooting van het aandeel des eenen niet wat de ander ontvangt. Staat deze verhouding vast, dan blijkt dat rente en loonen te zamen moeten dalen en stijgen, en dat de rente niet kan toenemen zonder toeneming der loonen, noch de loonen kunnen dalen zonder de rente naar beneden te drijven. Want als de loonen dalen, moet ook de rente in evenredigheid dalen, anders wordt het voordeeliger arbeid in kapitaal te veranderen dan hem rechtstreeks aan te wenden, terwijl als de

1) George, t.a.p. bl. 212.
2) George, t.a.p. bl. 207.

rente daalt, de loonen insgelijks in evenredige verhouding moeten dalen, of anders zou de aangroeiing van kapitaal worden tegengehouden'[1]. Uitvoerige wederlegging dezer stellingen schijnt mij na het boven gezegde overbodig.

Vallen dus volgens den heer George de belangen van arbeiders en kapitalisten samen, tegenover beiden staat als gemeenschappelijke vijand de *grondeigenaar*. De theorie van Ricardo, door onzen schrijver zonder voorbehoud aangenomen, bewijst dat naarmate de productie vooruitgaat, een steeds grooter deel van de jaarlijksche opbrengst aan de grondrente ten deel moet vallen. Het is hierbij niet noodzakelijk dat de opbrengst van den grond, die onder de ongunstigste omstandigheden bebouwd wordt, absoluut vermindert; de heer George neemt zelfs aan dat de vooruitgang der technische wetenschappen, gepaard met de op steeds ruimer schaal toepasbare arbeidsverdeeling, meer dan voldoende zullen zijn om de werking van de wet der verminderende grondopbrengst te neutraliseeren. In hoeveelheid zullen dus rente en loon niet behoeven te dalen, maar in evenredigheid met 't geheele inkomen der maatschappij zal hun aandeel steeds kleiner, dat van de grondrente voortdurend grooter worden. Dit is het noodzakelijk gevolg, niet slechts van vermeerdering der bevolking, die onmiddellijk den zoom van den landbouw naar beneden drukt, maar ook van uitvindingen die de productie vergemakkelijken, daardoor kapitaal en arbeid vrijmaken en dus middellijk tot gelijke uitkomsten leiden. Al die verschijnselen dus, waardoor de vooruitgang der beschaving wordt gekenmerkt, laten den toestand van arbeiders en kapitalisten onveranderd, en strekken uitsluitend tot verrijking der eigenaren van den grond[2].

Het is niet moeilijk te raden waar, uit dit standpunt gezien, het geneesmiddel liggen moet, waarmede de heer George onze

1) George, t.a.p. bl. 208 vgg.

2) De invloed van speculatie in grond, die door den heer George wordt gekarakteriseerd als een 'ontzettende kracht' in dezelfde richting werkende, kan, dunkt mij, veilig buiten rekening worden gelaten. Want wanneer hij wijst op de zoogenaamde 'grondarmen' in de Vereenigde Staten die, eigenaars van groote uitgestrektheden onontgonnen land, dit in de verwachting eener hooge toekomstige waarde liever aan zich houden dan het verkoopen tegen den prijs, die het voor 't oogenblik bedingen kan, dan schijnt deze omstandigheid zeker voldoende om verkoop, maar niet om bebouwing onder andere voorwaarden - b.v. verpachting op tamelijk lange termijnen - tegen te houden.

eeuw van de sociale quaestie wil bevrijden. Afschaffing van den privaten grondeigendom, - ziedaar het laatste woord van zijn systeem. Behoorde eenmaal deze instelling tot het verleden, of werd de grondeigenaar, wat op 't zelfde neerkomt en gemakkelijker tot stand te brengen is, belast tot een bedrag, met de opbrengst zijner pachten gelijkstaande, dan zouden met één slag arbeid en kapitaal in het volle genot gesteld zijn der verbeteringen, door den vooruitgang der wetenschap en door de op steeds ruimer schaal toegepaste arbeidsverdeeling in de productie aangebracht. De grondrente zou blijven bestaan, - en inderdaad zij kan niet verdwijnen zoolang er grond van verschillende hoedanigheid wordt gecultiveerd, maar zij zou worden genoten door 't geheel, niet door enkelen. Haar bedrag - waarvan de gekapitaliseerde waarde in Engeland alleen wordt geschat op 4½ milliarden ponden sterling[1)], - zou ruimschoots voldoende zijn om afschaffing van alle andere belastingen mogelijk te maken; en een ongekende verheffing van de nijverheid zou hieruit voortvloeien. ‘De afschaffing der belasting, die door werking en tegenwerking thans ieder rad van ruiling belemmert en op iedereen vorm van nijverheid drukt, zou gelijkstaan met de wegneming van een ontzettend zwaar gewicht van een machtige veer. Met frissche kracht bezield, zou de voortbrenging een nieuw leven beginnen, en de handel een prikkel bekomen, die tot in de verst verwijderde aderen van het verkeer zich zou doen gevoelen. De tegenwoordige wijze van belasting.... werkt op de veerkacht, de vlijt, de bekwaamheid en spaarzaamheid, als eene boete op die hoedanigheden’[2)]. Daarentegen zou grondbelasting als impôt unique onmogelijk op de productieve klassen kunnen worden overgebracht. Daar de grondeigenaar in elk geval voor zijn land zooveel aan belasting zou moeten betalen als de pachtwaarde bedraagt, zou er een machtige prikkel gegeven zijn tot intensieve cultuur. Niet minder gunstig zouden de gevolgen zijn, voor de verdeeling der rijkdommen van een dergelijken maatregel te wachten. ‘De rijkdom in iedereen staat voortgebracht zou in twee helften worden gesplitst. Het ééne deel zou in loonen en renten tusschen bijzondere personen worden verdeeld, in evenredigheid van ieders aandeel

1) George, t.a.p. bl. 305.
2) George, t.a.p. bl. 455.

in het werk der voortbrenging; het andere deel zou aan den staat komen, om onder al zijne leden in openbare voordeelen te worden verdeeld'[1]. Loonen en renten zouden stijgen, en een nieuw evenwicht tot stand komen op veel hooger peil dan voorheen. En daar met de uitbreiding der bevolking en met den stoffelijken vooruitgang de grondrente voortdurend zou toenemen, zou hieruit een groot en steeds aangroeiend batig slot ontstaan voor de schatkist, dat tot allerlei werken van openbaar nut zou kunnen worden aangewend. 'Wij konden openbare baden stichten en museums, boekerijen, tuinen, lees-, muzieken danszalen, schouwburgen, hooge en technische scholen, schietbanen, speelplaatsen, gymnasiën enz. enz. bouwen. Warmte, licht en beweegkracht konden even goed als water voor algemeene rekening door onze straten worden geleid; onze heirwegen met vruchtboomen beplant; ontdekkers en uitvinders beloond; wetenschappelijke onderzoekingen gesteund, en langs duizende wegen de staatsinkomsten dienstbaar worden gesteld aan de bevordering van het algemeen belang en geluk'[2].

Ziedaar eenige van de voordeelen, die Henry George van den door hem voorgestelden maatregel verwacht. In hoeverre zijn wij nu gerechtigd zijne hooggestemde illusiën te deelen?

Wat in het algemeen de vraag betreft of onteigening van den privaten grondeigendom in overeenstemming zou zijn met de beginselen van het recht en de belangen der maatschappij, - over dit punt kan ik mij nauwelijks voorstellen dat meer dan eene meening mogelijk is. 't Zij men met den heer George den rechtsgrond van den eigendom zoekt in de vrije beschikking die aan ieder over zijne handen en over het product van zijner handen arbeid toekomt, - 't zij men, mijns inziens juister, die instelling rechtvaardigt met een beroep op de noodzakelijkheid om in de productie den prikkel van het eigenbelang - onmisbare voorwaarde tot stoffelijken, en daardoor tot verstandelijken en zedelijken vooruitgang - niet te vernietigen, uit geen dezer beide gezichtspunten gezien is er voor den privaateigendom van den grond ook maar één woord te zeggen. Beide argumenten gelden uitsluitend voor 'tgeen door menschenhand is voortgebracht,

1) George, t.a.p. bl. 463.
2) George, t.a.p. bl. 480.

niet voor de natuurkrachten die in den bodem sluimeren. Dat die krachten het voorwerp zijn van privaten eigendom, is evenmin uit een oorspronkelijk recht af te leiden als in overeenstemming te brengen met het algemeen belang; hunne steeds stijgende waarde ten algemeenen nutte te onteigenen werd dan ook door eene reeks van uitstekende denkers als een eenvoudigen maatregel van recht aanbevolen. Over de wijze waarop deze onteigening behoort plaats te hebben kan men van gevoelen verschillen; waarschijnlijk zullen er maar weinigen zijn die met onzen schrijver elke schadevergoeding wenschen uitgesloten te zien. Het moge waar zijn, dat de wet aan den bezitter te goeder trouw die gekocht heeft wat aan een ander dan den verkooper toebehoorde, geen schadevergoeding toekent[1)], wij staan toch hier, dunkt mij, voor een geheel ander geval. De heer George vergeet, vooreerst dat de wet aan den kooper eene actie tegen den onbevoegden verkooper toekent, die hier op een waren regressus ad infinitum zou uitloopen, vervolgens dat het burgerlijk recht het beginsel der verjaring kent, dat zoo ooit dan zeker ten dezen met het volste recht zou kunnen worden ingeroepen. Het is niet tegen te spreken dat men, door volledige schadevergoeding toe te kennen, een rijkdom, streng genomen op onrechtmatige wijze verkregen, zou sanctioneeren; maar de absolute onmogelijkheid om de personen aan te wijzen, aan wie deze verrijking ten goede is gekomen en de mate waarin zij daarin hebben gedeeld, zou hier het summum jus tot summa injuria maken; in plaats van het oude onrecht goed te maken, zou men er een nieuw van tegengestelde strekking aan toevoegen. Inderdaad is het moeilijk zich eene grootere onrechtvaardigheid te denken dan deze, welke den spaarzamen werkman, die de vruchten van een geheel leven ijverigen arbeid in een stukje grond had belegd, tot den bedelstaf brengen, - en daarentegen den erfelijken millionair, die voor enkele jaren zijne landerijen verkocht en in effecten had omgezet, in het ongestoord bezit zijner rijkdommen laten zou. Ook is er geen enkel maatschappelijk belang aan te wijzen dat een zoo ingrijpenden maatregel zou wettigen. De langzame maar zekere stijging der grondrente die allen vooruitgang vergezelt, zou ook met schadevergoeding de onteigening van den grond maken tot eene steeds ruimer vloeiende bron van inkomsten voor de schat-

1) Vgl. George, t.a.p. bl. 385.

kist; terwijl natuurlijk niets zou verhinderen dat men bij de bepaling van het geleden nadeel rekening hield met den tijd, gedurende welken de grond in het onafgebroken bezit derzelfde familie had verkeerd. Ook het financiëele bezwaar: de moeilijkheid voor den staat om zich een zoo ontzaggelijke som te verschaffen als tot aankoop van allen grond noodig zou zijn, schijnt mij toe niet zwaar te wegen. Immers men denke aan tweeërlei. Vooreerst aan de groote vermindering van belasting die uit een onteigening aller grondrente voortvloeien, en den staat de gelegenheid geven zou, door eene belangrijke heffing in eens, aan alle kapitalen opgelegd, zich een groot deel der benoodigde gelden te verschaffen. Vervolgens aan den enormen omvang dien in onze dagen het staatscrediet verkregen heeft; wanneer voor de betaling der coupons de pacht der onteigende gronden borg bleef, zou het den staat gemakkelijk vallen, zij 't ook niet in eens, de benoodigde gelden te leenen. Verreweg de eenvoudigste methode, en inderdaad eene die voor zoover ik zien kan tot geen enkel bezwaar zou leiden, ware intusschen deze, dat de staat de onteigende grondeigenaars tot zijne schuldeischers maakte, m.a.w. hen betaalde in effecten, en de jaarlijks te ontvangen grondrente tot een fonds maakte, waaruit de rente dezer effecten zou worden genomen. Voor 't oogenblik zou een dergelijke maatregel in geen enkel opzicht iets in de verdeeling van den rijkdom veranderen; de grondeigenaars zouden coupons knippen tot een gelijk bedrag als dat hunner vroegere pachten, en de staat zou de vermeerdering zijner uitgaven door eene gelijke vermeerdering zijner inkomsten zien opgewogen. Maar weldra zou de staat, bij gelijkblijvende uitgaven, zijne inkomsten langzaam maar regelmatig zien stijgen; een met ieder jaar toenemend en telkens tot schulddelging of belastingvermindering gebruikt batig slot zou de maatschappij steeds nader brengen aan den toestand, dien George met één tooverslag wil in 't aanzijn roepen. Was eenmaal die toestand bereikt, dan zouden zonder twijfel de omstandigheden voor ruime voortbrenging en eerlijke verdeeling heel wat gunstiger zijn dan thans. Zou echter ook de sociale quaestie daarmede zijn opgelost? Ik kan het moeilijk gelooven.

Wat den heer George zelf betreft, hij twijfelt geen oogenblik; inderdaad sluit in zijn systeem alles onverbrekelijk samen. De wet der verminderende grondopbrengst wordt ruimschoots door

toenemende arbeidsverdeeling en wetenschappelijken vooruitgang geneutraliseerd; dus niet slechts absoluut, maar ook in verhouding tot de bevolking een steeds grooter maatschappelijk inkomen. De loonen worden niet uit het kapitaal genomen; dus geen strijd van belangen, maar solidariteit tusschen arbeid en kapitaal. Derhalve is noch de schaarschheid der natuur noch de overmacht van het kapitaal oorzaak van den lagen stand der loonen; één stand blijft over: die der grondeigenaars. Blijkbaar realiseeren zij onverdiende winsten: ziehier dan het verborgen lek dat verhooging van het peil der renten en loonen ondanks allen vooruitgang der productie onmogelijk maakt. Dat lek gestopt, - en de gouden eeuw is bereikt.

In de premissen, waarop deze conclusie steunt, ontdekten wij meer dan eene fout. In den tegenwoordigen maatschappelijken toestand bleek het loon zonder twijfel afhankelijk te zijn van de aanwezige hoeveelheid kapitaal; de ‘evenredige verhouding’ tusschen de vergoeding van arbeid en kapitaal deed zich aan ons voor als een droombeeld, het antagonisme tusschen beider belangen daarentegen als een niet te loochenen feit. En op den achtergrond verheft zich nog steeds de wet der bevolking, - een dreigend spook! De heer George wil alle sociale raadselen met het ééne woord: afschaffing van den grondeigendom oplossen; nemen wij de proef op de som. De grond van Engeland, deelt hij zelf ons op gezag van Fawcett mede, vertegenwoordigt een gekapitaliseerde rentewaarde van £ 4500.000.000. Tegen 5 pCt. berekend, bedraagt dus de jaarlijksche opbrengst £ 225.000.000; een gelijk bedrag zou derhalve, als het voorstel des heeren George werd aangenomen, aan het volk in zijn geheel te goede komen. Verdeeld over de bevolking van Engeland, die 22½ millioen bedraagt, zou dit dus eene vermeerdering van jaarlijksch inkomen opleveren van £ 10 per hoofd; - inderdaad een toelage die in de lagere standen een kleine fortuin zou vertegenwoordigen. Maar toch - is zij belangrijk genoeg om rekenschap te geven van ‘de geweldige vermeerdering van het vruchtdragend vermogen van den arbeid, die zelfs bij den landbouw op zeven of achthonderd percent geschat wordt en in vele takken van nijverheid bijkans niet is te berekenen’?[1)] Verklaart zij het feit, door Hallam ‘als uitkomst van veel onder-

1) George, t.a.p. bl. 304.

zoek' medegedeeld, 'dat het loon van handenarbeid in Engeland gedurende de middeleeuwen meer bedroeg dan tegenwoordig'?[1)] Mij dunkt neen. Meer, veel meer, dan het bedrag dat aan de grondeigenaren is toegevloeid (en waarvan nog de belangrijke sommen door hen ter verbetering in den grond gestoken behooren te worden afgetrokken), moet worden verantwoord; *nog ergens moet een lek te vinden zijn*. Zouden niet aan de eene zijde Malthus en Ricardo, aan de andere de enorme winsten door de groote ondernemers gerealiseerd, aanwijzing kunnen geven waar men het te zoeken heeft?

Onderstellen wij dat het plan van George op de door hem voorgeslagen wijze werd uitgevoerd, en dientengevolge alle belasting afgeschaft. Overal dus (behalve bij de grondeigenaars) minder uitgaven bij gelijke inkomsten; overal voldoend levensonderhoud, welvaart, weelde misschien. Is het twijfelachtig dat er tal van huwelijken zouden worden gesloten, wier voltrekking anders nog jaren lang tot de vrome wenschen zou hebben behoord? Uit die huwelijken komen kinderen voort; kinderen worden menschen; menschen hebben voedsel noodig. Men zal den zoom van den landbouw naar beneden moeten uitbreiden, en de stijging der prijzen, gevolg van de grootere vraag, zal er spoedig genoeg de gelegenheid toe geven. Zal nu de onteigening van den grond, die deze dingen tot noodzakelijke gevolgen heeft, tegelijk een genoegzaam aantal uitvindingen na zich sleepen om de hoogere productiekosten te dekken? Zal de arbeidsverdeeling, vooral in oude, dichtbevolkte landen, van nog grooter opeenhooping der arbeidskracht noemenswaarde voordeelen trekken? Het schijnt twijfelachtig. Zonder een samenloop van gunstige omstandigheden, waarop niet te rekenen valt, en die zich telkens zou moeten vernieuwen, zal het binnen enkele tientallen van jaren blijken dat de sociale quaestie hoogstens hare oogenblikkelijke urgentie, in geen enkel opzicht echter iets van hare blijvende kracht verloren heeft.

Leiden.

HEYMANS.

1) George, t.a.p. bl. 304.

Hugo de Groot.

1583-*10 April*-1883.

De nadering van den driehondersten verjaardag der geboorte van onzen Grotius doet het beeld van dien buitengewonen man voor onze oogen verrijzen, ook zonder de hulp der kunst, die, naar wij hopen, weldra in metaal dat beeld ons zal te aanschouwen geven.

Een *buitengewoon* man! Van niemand voorzeker kan dit met meer recht worden getuigd.

Een man, wiens levensloop de meest afwisselende tafereelen heeft opgeleverd, ja bijna een avontuurlijke kan genoemd worden, - zoo dat zelfs de leerlingen der lagere school zich door het verhaal zijner lotgevallen aangetrokken voelen, - en die, tevens, gedurende dat onrustige, veelbewogen leven, een schat van doorwrochte en oorspronkelijke geschriften heeft in het licht gegeven, waarvan vele meesterstukken zijn en sommige eene geheele omwenteling op wetenschappelijk gebied hebben te weeggebracht.

Een man, die in de meest verschillende toestanden, achtereenvolgens werkzaam als advokaat en met rechterlijke, administratieve, staatkundige en diplomatieke ambten bekleed, in schier al die betrekkingen heeft uitgemunt en de schitterendste bekwaamheden aan den dag gelegd - die voorts, ofschoon door de omstandigheden telkens in het buitenland verplaatst, in den vreemde nog meer dan in zijn vaderland geëerd, door Frankrijk gastvrij ontvangen en door de Zweedsche Majesteit tot hoogen rang verheven, nadat staatkundige beroeringen hem in zijn eigen land tot de eeuwige kerkerstraf hadden doen veroordeelen, - toch steeds innig gehecht bleef aan dat land

en zich in alles *Hollandsch* bleef toonen, in den besten zin van het woord.

Een man, die een aantal verschillende wetenschappen heeft beoefend, niet slechts als een ijverig en degelijk encyclopaedist, maar zoo dat op elk gebied dat hij goed vond te betreden, zijn geniale geest iets groots, iets nieuws, iets vruchtbaars wist te scheppen.

Rechtsgeleerde, - theoloog, - dichter, - grondig kenner der klassieke oudheid, uitmuntende onder de philologen van zijn tijd, - en ook met de natuurwetenschappen vertrouwd.

Als rechtsgeleerde de schrijver van het boek dat, tot op de invoering der Fransche wetboeken in Holland, de rechtsbron bij uitnemendheid geweest is, gelijk nog heden ten dage in de Zuid-Afrikaansche landen en elders de rechtscollegiën daarop hunne beslissingen gronden, *de Inleydinge tot de Hollandsche Rechts-Geleertheyt*, meer dan anderhalve eeuw de grondslag van het academisch onderwijs in het burgerlijk recht aan onze Universiteiten; - en diezelfde rechtsgeleerde tevens, als beoefenaar van het *publieke* recht, de schrijver van het meesterwerk, waardoor hij zich den eerenaam van ‘Vader des Volkenrechts’ heeft verworven.

Een man, die door de geestdrift der edelste vaderlandsliefde bezield, in zijne geschiedkundige werken vele der eigenschappen van een Tacitus aan den dag heeft gelegd en die menigmaal de pen heeft opgevat om de rechten en belangen van zijn land tegenover vreemde eischen of aanspraken te handhaven; - die, ondanks de bitterste teleurstelling en de grievendste bejegening, zich nimmer tot eene handeling in strijd met eer of geweten heeft laten verleiden, - die strikt rechtvaardig zich heeft betoond ook in den heetsten strijd en die, bij herhaling, zijne door godsdienstijver verblinde landgenooten tot verdraagzaamheid en verzoening heeft aangespoord, in eenen tijd toen dit niet zonder gevaar geschieden kon.

Zulk een man te eeren en te bewonderen is zoet en verheffend.

Men gevoelt het, dat de zoo uitbundige lof, hem door zijne tijdgenooten toegezwaaid, niet overdreven was, - dat in de taal van die dagen de benaming van *Delfsch Orakel* voor zulk een man niet ongepast was.

De zeer vroegtijdige ontwikkeling van zijn geest heeft buiten twijfel tot de algemeene bewondering bijgedragen. ‘Grotius vir natus est,’ schreef Daniel Heinsius, en wel mag men zeggen

dat hij *reeds vroeg* een *man* was, wanneer men de Latijnsche gedichten leest, op zijn 8ste jaar door hem vervaardigd, - wanneer men bedenkt dat hij op zijn 11de jaar zijne studiën aan de Leidsche Hoogeschool aanving, - op zijn 12de jaar (volgens het verhaal van zijn biograaf Brandt) zijne moeder ‘door kracht van redenen’ van geloof deed veranderen, - op zijn 14de jaar tweemaal in het openbaar over wijsgeerige onderwerpen disputeerde, - op zijn 15de te Parijs, aan het Hof van Hendrik IV, waar hij zich in het gevolg van de gezanten Justinus van Nassau en Joan van Oldenbarneveldt bevond, als *le miracle de la Hollande* algemeene bewondering wekte, gedurende datzelfde verblijf in Frankrijk, te Orleans den doctorstitel verwierf en nog vóór zijn 16de jaar zich te 's Hage als advokaat vestigde, waar hij weldra in belangrijke rechtsgedingen optrad. Reeds op zijn 14de jaar had hij, daartoe aangespoord door Josephus Scaliger, eene uitgave van Martianus Capella's *Satyricon*, - zeker geene gemakkelijke taak - ondernomen; op zijn 16de en 17de jaar volgden een paar andere geschriften, de vertaling van een zeevaartkundig werk van Simon Stevin (over het opzoeken van havens) en eene uitgave der *Phaenomena* van Aratus met Cicero's vertaling benevens nog eenige fragmenten, onder den titel: *Syntagma Arateorum*. Van deze twee geschriften, beide voor de zeevaart van belang - ofschoon de sterrekundige beschouwingen van den ouden Griek zeker minder belangstelling inboezemden dan het buitengewoon talent door den jeugdigen uitgever als *philoloog* aan den dag gelegd, - werd het eerste aan de Venetiaansche Republiek, het tweede aan de Staten van Holland en West-Friesland opgedragen.

Van oneindig meer gewicht, intusschen, voor alle zeevarende natiën, zijn twee oorspronkelijke geschriften van de Groot, beide ook op nog jeugdigen leeftijd vervaardigd, - zijne eerst in 1868 uitgegeven verhandeling *De Jure Praedae*, waaraan in dit Tijdschrift (Jaargang 1868) door Prof. Rob. Fruin een keurig opstel is gewijd, - en zijn beroemd *Mare Liberum, sive de jure quod Batavis competit ad Indicana Commercia Dissertatio*, opgedragen aan de vorsten en vrije volken der Christenheid, - aan wier oordeel de Groot in dien vorm zijn verweerschrift tegen de eischen van Spanje onderwierp.

Men heeft in lateren tijd den schrijver verweten dat, bij de verdediging van de vrijheid der zee, ter handhaving van het

goede recht zijner landgenooten om vrijelijk op Indië te varen en met Indië handel te drijven, - tegenover de aanspraak op het recht van uitsluitende vaart die de Portugeezen en Spanjaarden deden gelden, - zijn betoogtrant niet zeer bondig is. ‘Man sieht,’ - schrijft Heinrich Luden, in zijn Hugo Grotius, § 28 - ‘dasz es eben nicht philosophische Strenge und Kraft ist, wodurch er sich unterscheidet.’ Nadat de Groot heeft betoogd dat de zee niet aan een enkelen staat of een enkel volk *kan* toebehooren, maar dat het *allen* moet vrijstaan over zee met alle andere natiën te verkeeren, wordt achtereenvolgens aangetoond, dat de Portugeezen uit geenerlei bijzondere oorzaak (ontdekking, Pauselijke schenking, verovering enz.) recht van heerschappij over Indië of over de zee tusschen Europa en Indië verkregen hebben: door tal van argumenten en aanhalingen worden deze stellingen gestaafd.

Nu is het waar dat, zoo de hoofdstelling juist is, het niet noodig is zich in al die bijzonderheden te verdiepen. Maar het is zeer verklaarbaar dat de Groot ook hen zoekt te overtuigen, die de hoofdstelling niet aannemen. En zijn doel is ten volle bereikt: de tegenschriften van den Engelschman Selden, den Spanjaard de Freiras enz. - hoe verdienstelijk ook - maakten veel minder indruk dan de Groot's *Mare Liberum*, - en het groote beginsel van de vrijheid der zee, al werd het niet terstond algemeen erkend, was voor de toekomst gered!

De methode, bij de kleinere juridische geschiften gevolgd, werd op schitterende wijze in toepassing gebracht bij het gedurende de ballingschap in Frankrijk geschreven werk *De Jure Belli ac Pacis*. Ook hier vergenoegt de Groot zich niet met de constructie zijner rechtsleer op wijsgeerige gronden. Voortdurend worden de schatten der klassieke oudheid, de lessen der geschiedenis, de bestaande rechtsinstellingen in hare ontwikkeling te hulp geroepen, om het opgetrokken gebouw te schragen en te versieren. Het is zeker niet al te gewaagd de opmerking te maken, dat juist ook aan de wijze van bearbeiding der stof de schier algemeene waardeering en bewondering is toe te schrijven, die in alle beschaafde landen aan het beroemde werk ten deel viel.

Om dezelfde reden heeft het *Recht van Oorlog en Vrede* geene genade kunnen vinden in de oogen der Fransche wijsgeeren van de 18e eeuw. Jean Jacques Rousseau laat zich in zijn

Contrat Social niet zeer liefelijk over onzen Grotius uit[1]. In L'A, B, C. (*Dialogues et Entretiens Philosophiques*, Oeuvres Complètes de Voltaire, Paris 1824, T. XXXV, p. 232) leest men de volgende uitvallen, die meer van aanmatiging en eenzijdigheid dan van rechtvaardig en onbevangen oordeel getuigen: ‘Grotius m'a souvent ennuyé! Il est très-savant; il semble aimer la raison et la vertu; mais la raison et la vertu touchent peu quand elles ennuient: il me parait de plus qu'il est quelquefois un fort mauvais raisonneur.... En un mot Grotius est un franc pédant....’ En verder: ‘Les compilations de Grotius ne méritaient pas le tribut de l'estime, que l'ignorance leur a payé! Citer la pensée des vieux auteurs qui ont dit le pour et le contre, ce n'est pas penser.... Le pédantisme et la justesse d'esprit sont incompatibles.’

Wanneer men nagaat welke groote denkers en geleerden van alle landen en van verschillenden tijd hier als de verpersoonlijkte onwetendheid (‘l'ignorance’) worden ten toon gesteld, dan behoeft men zich over de door Voltaire uitgesproken veroordeeling niet al te zeer te bekommeren.

Men zou te kort doen aan den eerbied, den grooten man verschuldigd, indien men hem tegen dergelijke aanvallen wilde verdedigen. Slechts een oppervlakkig beoordeelaar kan hier van *compilatie* gewagen. Ieder bevoegd en onbevangen lezer heeft, te midden van die aanhalingen van dichters en redenaars, van gewijde en ongewijde schriften, van Romeinsche en andere rechtsbronnen, de vruchten van het zelfstandig, wijsgeerig onderzoek eens denkers weten te waardeeren. En die denker had niet slechts in de boekenwereld, maar vooral ook in de harde school des levens zijn oordeel gescherpt. Het onrecht, hem aangedaan, had hem niet verbitterd; integendeel, vervuld met warme liefde voor de menschheid, wist hij al de hem geschonken krachten aan te wenden om de handhaving van recht en humaniteit in vrede en oorlog te bevorderen.

Men wachte hier van mij geene kritiek van de wijsgeerige waarde en beteekenis van Grotius' arbeid. In weinige bladzijden

1) ‘Sa plus constante manière de raisonner’ - schrijft Jean Jacques (*Contrat Social*, L. I, ch. 2) - ‘est d'établir toujours le droit par le fait. On pourrait employer une méthode plus conséquente, mais non plus favorable aux tyrans.’

een oordeel uit te spreken, waaraan anderen, veel meer daartoe bevoegd, boekdeelen hebben gewijd, zou dwaas en vermetel zijn. Heeft de studie van het *natuurrecht* aan zijn onderzoek veel te danken, van nog veel meer beteekenis was dit voor de wetenschap die, althans in haren modernen vorm, aan hem haar ontstaan verschuldigd is, - het volkenrecht. Buitengewoon groot zijn voorzeker de verdiensten van enkele zijner *voorloopers* op dit gebied. Nog zeer onlangs heeft de Belgische rechtsgeleerde Ernst Nijs (*Le Droit de la Guerre et les Précurseurs de Grotius*, 1882) die geschetst. Het is intusschen onbetwistbaar dat de uitstekende bouwstoffen door hen geleverd, niets dan eene voorbereiding waren van de grootsche schepping, waarmede onze landgenoot de wereld verrijkt heeft.

Terwijl de bekende publicist, die thans Bluntschli's leerstoel te Heidelberg heeft ingenomen, de ontwikkeling der wetenschap van het volkenrecht sinds Hugo de Groot heeft geschetst (von Bulmerincq, *Die Systematik des Völkerrechts von Hugo Grotius bis auf die Gegenwart*, 1858), - zoude een opzettelijk onderzoek, gewijd aan den invloed door de Groot op het hedendaagsche volkenrecht uitgeoefend, nog hoogst belangrijk kunnen zijn. Men zou bevinden hoe vele begrippen, eerst sinds kort in de praktijk van het volkenrecht opgenomen of die zelfs nog als nieuwe theoriën worden voorgedragen, reeds door de Groot zijn verdedigd en toegelicht.

Men heeft wel eens bezwaar hooren opperen tegen het bij dien arbeid gemaakte gebruik van *privaat*-rechtelijke regelen. Ook in dit opzicht zal de aandachtige lezer moeten erkennen, dat de Groot zich aan geene begripsverwarring schuldig maakt, maar slechts datgene aan het privaatrecht ontleent, wat kracht en steun kan geven aan zijn stelsel omtrent de verhouding tusschen den Staat en zijne burgers en tusschen de Staten onderling. Tegenover de willekeur, waardoor die verhoudingen beheerscht werden, konde een beroep op vaste rechtsregelen, zij het ook aan het privaatrecht ontleend, niet anders dan nuttig zijn.

Trouwens, dat privaatrecht zelf had aan het schier alles omvattende brein van de Groot mede buitengewone verplichting. De nauwkeurige, systematische en bondige uiteenzetting van het Hollandsche burgerlijke en handelsrecht, zooals het uit de velerlei rechtsbronnen van die dagen moest worden afgeleid, in de Groot's *Inleydinge*, heeft dit werk, tegelijk wetboek en leer-

boek, weldra als de *Instituten* van Holland's recht doen eeren.

Het pleit alweder voor de Groot's echt vaderlandsche gezindheid, dat hij in dit werk, na een langdurig verblijf in den vreemde uitgegeven (in 1631), het eerst beproefd heeft, eene Hollandsche *rechtstaal* in het leven te roepen, ter vervanging der vele uitheemsche woorden en uitdrukkingen, vooral op dit gebied toen in zwang. ‘Onze Duytsche moeder-tale, lezen wij in de voorrede van den uitgever tot den *Beminden Leser*, in den tweeden druk te 's Gravenhage in 1631 verschenen, - heeft hij oock gesocht te vereeren, ende te toonen dat oock dese wetenschap in de selve tale wel kan verhandelt worden, waartoe hij hem beholpen heeft met veele nu wat ongebruykelijcke, doch goede oude duytsche woorden, die in de oude hand-vesten ende keuren bevonden worden, oock eenige woorden door t'samenvoeginge gemaeckt: doch soo dat den sin daar van seer licht is te vatten.’

Zooals men weet, zijn onderscheidene der Hollandsche rechtstermen van ons Burgerlijk Wetboek aan de Groot ontleend, en even als in de vermelde uitgave der *Inleydinge* ‘tot nader gerief van degene, die aen de Latijnsche of bastaert-duytsche woorden zijn gewent, op de kant de duytsche woorden zijn vertaelt, met het eene ende met het andere,’ zoo heeft ook onze wetgever van 1838 het nuttig geoordeeld te spreken van: ‘de legitieme portie of het wettelijk erfdeel’ en van ‘onderzetting of hypotheek.’

Dezelfde man, die het volkenrecht tot eene wetenschap verheven en die de hoofdregelen van het burgerlijk en handelsrecht op meesterlijke wijze te boek gesteld heeft, - heeft tal van godgeleerde geschriften het licht doen zien, waarvan de meeste en vooral zijn ‘Van de waerheyt der Christelijke godtsdienst’ diepen indruk gemaakt, veel pennen in beweging gebracht en naast heftige bestrijders tal van warme bewonderaars gevonden hebben. De vele vertalingen, tot zelfs in het *Arabisch* en in het *Hongaarsch*, (zooals uit het program der Hugo-Grotius-Bibliographie van den kundigen en ijverigen Bibliothecaris der Amsterdamsche Universiteit, Dr. H.C. Rogge, blijkt) van het geschrift: ‘De veritate religionis Christianae’ zijn zeker het beste bewijs der hooge beteekenis van dit werk.

En wanneer het nu dien staatsman, dien rechtsgeleerde, dien theoloog behaagt Latijnsche treurspelen te dichten, dan vindt hij

niemand minder dan een Joost van den Vondel bereid, eene dier tragediën (de *Sophompaneas* of *Josef*) in het Hollandsch te vertalen.

Bij het derde eeuwfeest van den grooten Hollander mag de vaderlandsche stemming niet gestoord worden door het gevoel van ergernis, dat de miskenning van dien man door vele zijner landgenooten bij ons opwekt. Men wijte de bejegening die hem ten deel viel, liever aan den woeligen tijd, waarin hij leefde, aan de door staatkundige en godsdiensttwisten opgewekte hartstochten en aan de van onze hedendaagsche denkbeelden geheel verschillende opvatting van politieke misdrijven en hunne bestraffing.

Toch zal men het den Amsterdammer niet euvel duiden als hij een gevoel van smart niet kan onderdrukken bij het herdenken van het ongunstig onthaal, in 1616 van de zijde der Amsterdamsche Vroedschap aan de Groot ten deel gevallen, die hier als afgevaardigde der Staten van Holland voorstellen kwam overbrengen, met het doel om verzoening op kerkelijk gebied te bevorderen, maar, ondanks eene beroemd geworden redevoering, door hem in de Amsterdamsche Raadsvergadering uitgesproken, de Contra-Remonstrantsche meerderheid ongezind vond die voorstellen aan te nemen; (eene ernstige ziekte van de Groot was het gevolg dier teleurstelling.)

Men zal het tevens verklaarbaar vinden dat de Amsterdamsche Hoogleeraar het betreurt, dat nog in 1632 de politieke omstandigheden hebben belet dien zooveel omvattenden geest tot een sieraad van het pas opgerichte *Athenaeum Illustre* te maken. Bekend is de warme ontboezeming in April van dat jaar door Pieter Corneliszoon Hooft tot de Amsterdamsche Vroedschap gericht:

> Kent dan Uw' kans, eer dat ze drejdt.
> Een aardekloot versiert en drukt
> Het spansel uwer kroone. Rukt
> Die blaeuwe perel van haer' top,
> En zet er 't oogh der wijsheit op
> Den overgrooten Huigh de Groot
> Apolloos dierbaerste kleinoodt.

'T welk glad doorkeek, wat Griek, Latijn,
Aegyptenaer bekend moght zijn;
Gezuivert, boven dien, is meê
En afgespoelt, in al de zee
Van 't hof der Frankisch' heerschappij;
Daer eeuwigh gaet zoo heet een tij
Van wereldwissels eb en vloedt
Dat het een dwaes zoud' maken vroedt,
En sneedigh slijpen door 't verzoek,
Veer beter als 't geleerdste boek.
O blaekende vernuft, zoo puir
Als 't róókelooze starrevuir,
Wanneer hem wolk nocht schaduw let!
Ghij stelt aen krijgh en vreê de wet,
'T wargaeren van 't gerecht ghij schift;
Verlicht de duisterheit der schrift;
De naemen die uw lof verbreidt
Vergoodt ghij met onsterflijkheidt,
Oft eeuwelijk onzaeligh maekt
De geene die uw oordeel wraekt;
Baerdt wonderwerk bij wonderdaedt;
En altijd even swangher gaet.
Maer alle wondren streeft verbij,
O maghtigh oordeel, dat, daer ghij
Die groote wonderen bedrijft,
Zoo kleen noch bij U zelven blijft.

Met deze hulde van den genialen dichter en tijdgenoot besluiten wij de weinige bladzijden, op uitnoodiging der Redactie van dit Tijdschrift, aan Hugo de Groot gewijd.

Het is mijne overtuiging dat, ook na al hetgeen over zijn leven en zijn werken geschreven is, de door onzen landgenoot op zoo verschillend gebied verkondigde leerstellingen en ontwikkelde denkbeelden, op het tegenwoordige standpunt van wetenschap en wijsbegeerte nog ruimschoots stof tot een vruchtbare behandeling zouden opleveren.

Mogen anderen zich tot het ondernemen van dien arbeid opgewekt gevoelen!

T.M.C. ASSER.

Amsterdam, Maart 1883.

Een dag te Hildesheim.

Ik had reeds herhaaldelijk gelezen van het stadje Hildesheim en zijne belangwekkende oudheden; ik had er wel eens van hooren gewagen als van het Nuremberg uit het Noorden; maar uit ondervinding wantrouw ik die weidsche benamingen. Er zijn, ik weet niet hoeveel, Venetië's van het Noorden; er is en blijft toch immer slechts één waar Venetie.

Een jaar geleden bezocht ik het South-Kensington Museum van Londen en bewonderde daar de afbeelding van den reusachtigen Kroonluchter, de gipsen afgietsels der bronzen kerkdeur en der doopvont van Hildesheim. Toen werd in mij de begeerte wakker om bij de eerste gunstige gelegenheid een bezoek te brengen aan de plaats, waar die kunstwerken in het oorspronkelijke te zien zijn.

Het was donker avond, toen wij in September laatstleden de aloude bisschoppelijke stad bereikten, en echter hadden wij ze reeds een uur te voren in het oog gekregen. Er was daar een brand uitgeborsten; de treinwachter, die onze kaartjes was komen knippen, toen wij den zijtak insloegen der spoorweglijn, die ons naar Hildesheim moest brengen, had ons het nieuws medegedeeld en over de vlakke streek zag men op uren afstand den gloed in de hoogte stijgen. Die brand scheen onze reisgezellen bijzonder te bekommeren. Onderwege werd er van niets anders gesproken; in het station en in de stad hield iedereen er zich mee bezig. Wel kleinsteedsch, dachten wij bij het aanhooren al dier uitweidingen over eene zoo alledaagsche gebeurtenis. Den volgenden dag echter begrepen wij beter, hoe een schijnbaar zoo onbeduidend geval te Hildesheim aller gemoed, aller tong en aller beenen in beweging kan brengen.

De groote aantrekkelijkheid der stad ligt minder nog in hare zeer merkwaardige kerken, dan wel in hare oude huizen, die grootendeels uit hout vervaardigd zijn. Hoe met zulke bouwstoffen die woningen het twee, drie en meer eeuwen uitgehouden hebben, is een wonder te heeten, en dat men zich niet zonder goede reden ongerust maakt, wanneer in die solferstekdoos een vlammetje ontbrandt, laat zich gemakkelijk begrijpen.

Na eenige oogenblikken in ons hotel doorgebracht te hebben, trokken wij, ouder gewoonte, de stad nog eens in om bij gaslicht of maneschijn eene verkenning in de slapende straten te ondernemen. Eenige stappen hadden wij nauwelijks gedaan, of daar komen wij op een marktplein: in het midden een fontein; vóór ons, rechts en links, statige gebouwen met ongemeen grillige vormen, zoo ongemeen en zoo grillig, dat geen romantische schilder ter wereld ooit van iets zoo moedwillig eigenaardigs gedroomd heeft.

Wij gaan straat op, straat neer, zonder doel en zonder veel anders te bemerken dan dat wij hier in eene stad zijn aangeland, die sedert eeuwen door den tijd en door de mode vergeten werd, die in de jaren vijftienhonderd op eenen gelukkigen avond in slaap gevallen is en nog immer voortsluimert, onbewust van wat er rondom haar in de wereld omgaat en verandert, vergaat en verrijst.

De rustige, halfdonkere wegen en wijken deden ons te eerder aan het sprookje van de schoone slaapster in het bosch denken, en ik mag zeggen, dat, wanneer wij den volgenden dag in heerlijken zonneschijn en het hoofd geheel ontnuchterd van al die nachtelijke goochelbeelden dezelfde straten en pleinen doorwandelden, de werkelijkheid niets teleurstellends voor ons had. Al slaapt de eeuwenoude veste niet, tooverachtig schoon toch bleek zij.

Onze avondwandeling voortzettende, kwamen wij op eene plaats aan, waar wij op den hoek een herberg ontdekten met eenen keurig uitgesneden uitkijk. Daar binnen moest het er oud-Duitsch uitzien en het was dus de moeite waard er een oogenblik te verpoozen.

En zoo was het. Gemoedelijk zaten daar een halfdozijn menschen hunne groote pijp te rooken en uit sierlijke bokalen hun pint bier te drinken. Wat ons het meeste trof was niet het zeer eigenaardig uitzicht der kamer, maar wel de wijze, waarop de menschen daar zetelden. Aan onze herbergstoelen is stof en gemak gespaard; anders was het hier. Elke drinker zat in eenen ruimen armstoel van sierlijk gevlochten wissen, met eenen behagelijk uitgeholden

rug, en met sybaritish breede armleuning. Zulke stoelen zijn klaarblijkelijk berekend voor menschen, die tijd hebben om in de herberg te zitten en bier te drinken en pijpen te rooken. Anders doen zij er dan ook niet, in tegenoverstelling met ons, die immer den tijd te lang schijnen te vinden in het koffiehuis en allerlei middeltjes ter hand nemen om hem te korten. Wij spelen kaart of domino, en lezen couranten of illustraties; de Hildesheimer heeft geen van die tijdverdrijven noodig: hij praat en rookt en drinkt, dit is hem genoeg.

Het is waar, dat, wat hij drinkt nog al sterk verschilt van datgene, waarmede wij onzen dorst lesschen moeten. Ik ben door veelvuldige vergelijking tot de overtuiging gekomen, dat, wie geen Duitsch bier in Duitschland gedronken heeft, zich niet verbeeldt wat men door bier verstaat. Misschien zou men eene uitzondering mogen maken voor Engelsch bier in Engeland genoten; maar dat wij Vlamingen ons brouwsel durven roemen kan alleen verklaard worden door verregaande onbekendheid van hetgeen men tapt aan gene zijde van den Rijn.

Den volgenden morgen waren wij al vroeg uit de veeren en gereed om in klaren dag onzen ontdekkingstocht te hernemen. Wij begonnen met al vast eenen oogslag van uit onze slaapkamer te wagen op het zonderlinge steedje. Recht vóór ons stond een huis, dat weinig verschilde van de naburige en in eenen, voor Hildesheim, zeer eenvoudigen trant gebouwd was. Boven eenen winkel twee verdiepingen, die telkens een paar voeten in de straat vooruitspringen; onder de tweede verdieping loopt een balk, die bloot ligt en op vijf draaghouten rust; in elke dezer is een ruw gebeeldhouwd menschenfiguur gesneden; op den balk zelven zijne eenige versiersels aangebracht, bestaande in dooreenkronkelende slangen en waaiervormige schelpen. In den bruingelen gevel zijn de raampjes wit geschilderd, en de glasruiten tamelijk groot, maar vierkant. Het pannendak springt wijd vooruit en boven er op loopen drie rijen zoldervensters. Veel kunst is er aan het geheel niet besteed en op veel schoonheid maakt het dan ook geen aanspraak; maar dit eigenaardig gesmukt en popperig ingerichte huisje duidt een streven aan om de woning er langs buiten verzorgd en verlustigend voor den aanblik der menschen te doen uitzien, om haar daar niet plomp en plat te laten staan.

Vooraleer de deur uit te stappen trachtten wij ons in het breede bekend te maken met Hildesheim's geschiedenis.

De stad, die in 1875 ruim 22,500 inwoners telde, ligt tusschen Brunswijk en Hannover in het Neder-Saksische. In vroeger eeuwen sprak men er een tongval, die veel overeenkomst had met het Nederlandsch. ‘Leve Kerel trüret nich, hie hebbe ek dusend Mann in miner Mawen’, zoo riep Bisschop Gerhard, terwijl hij aan het hoofd zijner onderdanen op het oogenblik des gevechts relikwiën uit zijne mouwen trok om zijne manschappen moed in te spreken.

Ludwig de vrome benoemde als eersten bisschop Gunthar, die uit Rheims kwam en in 834 stierf. Deze voerde, evenals zijne opvolgers, het bewind over de stad en de landstreek, en over de kerk. Hildesheim is aan zijne oudste bisschoppen het grootste deel van zijnen vroegsten bloei en van zijne merkwaardigste kunstschatten verschuldigd.

Sommige dier kerkvoogden tellen onder de verdienstelijkste mannen, die in de middeleeuwen de kunsten beschermden en beoefenden.

De dertiende bisschop, de heilige Bernward, die in 993 gekozen werd, is de beroemdste van allen. Hij was een godgeleerde, die wijsbegeerte en geneeskunst gestudeerd had en de goudsmid-, de bouw- en de beeldhouwkunst beoefende. Hij was vroeger leermeester van keizer Otto III geweest en had aan het hof van dezes moeder, eene Grieksche vorstin, verbleven. Hij bezocht Rome, Parijs, Aken, ijverig de kunstwerken gadeslaande, welke zich in die steden bevonden. Zoo verrijkte en verruimde hij zijnen geest en oefende hand en smaak; zoo stelde hij zich in staat om de kleine stad, waar hij zijne laatste dagen doorbracht, tot een middelpunt van kunstleven te maken. Hij bouwde er het St. Michaelis klooster met zijne kerk, en vervaardigde zelf of met anderer hulp talrijke kunstschatten, die zich te Hildesheim bevinden en nu de gansche wereld door bewonderd worden.

In de elfde en twaalfde eeuw regeerde nog menig wakkere kerkvoogd; onder dezen noemen wij slechts: Godehard, Bernwards opvolger, die niet minder dan dertig kerken in en om Hildesheim wijdde en Hezilo, die van 1054 tot 1079 aan het hoofd van het bisdom stond, en de hoofdkerk bouwde.

Eene voor ons treurige herinnering is verbonden met de aloude geschiedenis van Hildesheim. In 1196 zetten zich een schaar nijverige Vlamingen in de onmiddellijke nabijheid der stad neder en verwierven er zoo grooten welstand, dat zij de ijverzucht der landzaten gaande maakten. In den Kersnacht van 1332 stormden

de stedelingen de Dampoort uit, buiten welke de Vlamingen woonden en voor het krieken van den dag, waarop de geboorte des Heilands gevierd werd, hadden die christenen de gansche uitheemsche volksplanting, jong en oud, het kind in de wieg, den priester aan het altaar vermoord en bleef er in de bloeiende Damstad niets dan verminkte lijken en rookende puinen over.

Op het einde der twaalfde eeuw begon de strijd der gemeente tegen den bisschop. Hier als elders wilde de burgerij meer vrijheid en verdedigde de heer zijne aloude voorrechten. De aangevallen vorst riep de hulp in der naburige edellieden, de burgerij deed hetzelfde, en zoo kwamen de rampen van den oorlog tegen de vreemden zich voegen bij die der inwendige geschillen.

Het is immer en overal dezelfde geschiedenis: de sterker wordende gemeente zegepraalde over den vorst, en een machtiger buitenlandsch krijgsman zegevierde over de oneenige stad. De vrede, die in 1523 te Quedlinburg, na eeuwen van onrust, tot stand kwam, werd gesloten ten koste der bisschoppen van Hildesheim, die er het grootste deel hunner bezittingen bij inschoten.

Onmiddellijk na dien vrede braken de godsdienstige geschillen te Hildesheim uit; het grootste deel der burgerij ging tot de Hervorming over en het wereldlijk gezag van den bisschop kromp in gelijke mate als zijn geestelijke invloed. In 1552 werd een verdrag gesloten tusschen den kerkelijken vorst en de burgers, waarbij dezen laatsten vrijheid van godsdienstoefening werd toegestaan.

De jaren, welke volgen op dit verdrag, vormen een tijdperk van rust en bloei. De gemeente was vrij, de binnen- en buitensteedsche moeilijkheden hadden opgehouden en ieder kon zich toeleggen op de werken des vredes. In 1625 begon ongelukkiglijk de dertigjarige oorlog in het land te spoken, de vooruitgang werd gestremd en een paar eeuwen van stilstand en achteruitgang braken aan. Eerst in onze dagen ontwaakte Hildesheim tot een nieuw leven en frissche bedrijvigheid.

Aan het lange tijdperk van stilstand, in de XVIIe eeuw aangebroken en de gansche XVIIIe eeuw voortdurende, is de stad voor een goed deel haar schilderachtig karakter verschuldigd. Gedurende de tijden van sluimering werd er noch gebroken noch gebouwd, en zoo wandelen wij heden nog door de straten zooals zij er voor 250 jaar uitzagen.

Tot in 1801, gedurende duizend jaar dus, behield Hildesheim zijne zelfstandigheid; toen viel het in handen der Franschen, die het aan den koning van Pruisen afstonden. In 1806 werd het bij het Westfaalsche koninkrijk, in 1813 bij Hanover en in 1866 bij Pruisen ingelijfd.

Reeds in de XIVe eeuw behoorde de stad tot de Hanze; van in de XIIe bezat zij een eigen burgerlijk bestuur, dat immer op meer volksgezinde wijze werd ingericht; van in de XVe eeuw kozen de gemeente en de ambachten de raadslieden en het magistraat der stad. Het plaatsje, dat door de natuur stiefmoederlijk genoeg behandeld was, had aan die vrije instellingen een betrekkelijke welvaart en een zeer eigenaardig karakter op het gebied der kunst te danken. Er loopt daar geen bevaarbare stroom, men treft geene mijnen in den omtrek aan, geene heilzame bron vloeit er, geen wonderdoende heilige werd er aangeroepen: alleen aan eigen nijverheid en werkzaamheid was Hildesheim zijne welvaart verschuldigd, evenals het in eigen gemoed en verbeelding zijnen oorspronkelijken bouwtrant vond.

Zooals wij reeds zeiden, beleefde Hildesheim twee verschillende tijdperken van bloei, die elk ook hunne zeer uiteenloopende gedenkteekens in de huidige stad hebben achtergelaten. Het eerste was dat der groote bisschoppen uit de XIe en XIIe eeuw; het andere, dat der hoogste ontwikkeling van het burgerlijk element in de tweede helft der XVIe en in het begin der XVIIe eeuw. Uit den eersten tijd stammen de merkwaardige Romaansche kerken, die de stad in groot getal bezit; uit den lateren de kunstig bewerkte gevels der huizen, die men er bij honderden aantreft.

De eerste ontwikkeling ging van de kerk uit, en hare kunstscheppingen waren ook aan den godsdienst gewijd; de tweede was wereldlijk en protestantsch en gaf het aanzijn aan bijzondere gebouwen, aan eene huiselijke en burgerlijke kunst. De oude kerken van Hildesheim zijn de merkwaardigste scheppingen van de Nedersaksische kunst in het begin der middeleeuwen; de oude huizen zijn de eigenaardigste uitingen der Noordduitsche kunst in den renaissance-tijd. Te zamen maken zij het stadje tot een der belangwekkenste en aantrekkelijkste plaatsen, die ik ooit ontmoet heb. Nuremberg heeft trotsche gedenkteekens en zijne kunstwerken staan hooger. Maar Hildesheim bezit gebouwen uit eenen veel vroegeren tijd, en het algemeene uitzicht der stad is veel zuiverder bewaard dan in de geboorteplaats van Albrecht Dürer. In de zuidelijke

stad treft men in elke straat enkele zienswaardige huizen aan, in de noordelijke stad zijn er gansche straten waarvan elk huis u tot stilstaan dwingt.

Te Hildesheim, evenals in de andere geestelijke vorstendommen, schoten de kerken dicht bij elkander op. Allen zijn niet bewaard gebleven; die, welke nog bestaan, zijn niet onbeschadigd en niettemin zou men in noordelijk Europa bezwaarlijk eene andere stad vinden, waar men naar evenredigheid harer uitgebreidheid evenveel merkwaardige kerken aantreft. Merkwaardig zijn zij niet alleen om haren grooten ouderdom en om haar belang voor de geschiedenis der kunst, maar nog en vooral om hare schoonheid en hare indrukwekkendheid.

De bijzonderste zijn Romaansch, en mij grijpen de tempels van dezen stijl immer meer aan dan de Gothieke. Niemand zal ontkennen, dat vele dezer laatste meesterstukken zijn van bouwkunst, van rijke en smaakvolle versiering; maar met gelijke en zelfs met mindere middelen brengen de eerste immer eenen dieperen indruk te weeg. Om bewondering te wekken moet de Gothieke kerk ons treffen door hare ruimte en hoogte, door den rijkdom en de keurigheid harer versierselen; de Romaansche kerk bereikt hetzelfde doel zonder weidschen omvang, zonder pracht van beelden en bloemen, alleen door hare juiste evenredigheid, door hare gelukkige verdeeling van licht en duister, door een doelmatig aanwenden harer natuurlijke bestanddeelen tot het vormen van een behagelijk geheel.

Om zich hiervan te overtuigen bezoeke men bij voorbeeld te Keulen achtervolgens de Domkerk en Sancta Maria in Capitolio. De eerste zal verpletteren door hare reusachtige afmetingen, door hare stoute verheffing; maar al de verbazing en bewondering, welke zij wekt, gaat gepaard met eene zekere koudheid. Het groot glazen huis, waar men overal gaten en nergens muren ziet, de pijlers, die maar altijd hooger en hooger gaan, boven ons bereik en buiten alle verhouding met menschen en meubelen; de zoo zorgvuldig afgewerkte onderdeelen, die overal toch aan strenge regels gehoorzamen, missen het behagelijke, het menschelijke, het gezellige, dat wij in de oudere kerken aantreffen en dat ons warmte geeft om het hart. Hoeveel meer vrijheid heeft zich in deze laatste de bouwmeester veroorloofd zonder in bandeloosheid te vervallen; hoe dragen de vorm en de schikking van kolommen en pijlers, het spel van licht en kleur hier meer zijnen persoonlijken stempel; hoe voelt men zich meer

te huis en binnenshuis in die tempels met vaste muren; hoe veel beter beantwoorden de lage kolommen aan den indruk van stevigheid, dien wij gaarne ontvangen bij het binnentreden in een gebouw; hoe geheimzinnig speelt het licht in en rond het koor en de kruisbeuken; hoe natuurlijk komt hier de kleurensmuk voor!

De Dom, de St. Michaels- en de St. Godehardskerk zijn de bijzonderste der nog bestaande Romaansche bedehuizen. Ongelukkiglijk is de eerste geheel bedorven door eene verpleistering in rococo stijl, gedurende de verleden eeuw gepleegd. Ook de twee andere kerken hadden min of meer te lijden in de tijden, toen alle eerbied voor de oude gebouwen en alle waardeering voor middeleeuwsche kunst verloren was gegaan. Zoo deed de St. Michaelskerk van het begin dezer eeuw tot 1854 dienst als dansplaats en kegelbaan van het stedelijk zinneloozengesticht; zoo was de St. Godehardskerk zoo bouwvallig geworden, dat men op het einde der laatste eeuw gedurende veertig jaar de groote klok niet dorst luiden uit vrees van het gebouw te doen instorten. De twee laatste der kerken zijn echter nu, dank aan de tusschenkomst van een verlichten kunstvriend, gered en hersteld geworden.

De St. Godehardskerk, voor den Roomschen godsdienst gebezigd, is geheel in Romaanschen trant geschilderd en zooals elders zet die passende versiering het statige gebouw een geheimzinnige en indrukwekkende schoonheid bij. Het hooge koor vooral met zijne rij heiligenbeelden boven het altaar, zijne gekleurde glasramen, zijne godsdienstige voorstelling in de schelp der apsis, en zijnen onmetelijken kroonluchter heeft iets bijzonders feestelijks en plechtigs.

In den grooten beuk zijn de bogen ongemeen hoog, en worden hier, evenals in de andere Romaansche kerken van Hildesheim, beurtelings door twee kolommen en eenen pijler gedragen. De kapiteelen der kolommen zijn deels teerling- en deels kelkvormig. De lage beuk loopt rond het hooge koor en achter het altaar om en brengt, bij middel der vrijstaande kolommen en der gekleurde glasramen, die van verscheiden kanten den dag doorlaten, eene treffende speling van lichten voort.

De zoldering is plat in den middenbeuk en dicht tegen haar zijn eenvoudige en kleine vensters uitgespaard. Verwonderlijk is het, hoe, met zoo weinig middelen, zoo sobere lijnen en vormen, een zoo indrukwekkend geheel kan te weeg gebracht worden.

De St. Godehardskerk werd gebouwd van 1133 tot 1172. De

St. Michaelskerk is ruim honderd jaar ouder. In de tweede helft der twaalfde eeuw echter had deze laatste zwaar te lijden door een brandramp en werd zij gedeeltelijk herbouwd. Zij heeft in hare schikking tamelijk veel overeenkomst met de St. Godehardskerk; maar van evenredigheden verschillen beiden merkelijk. De St. Michaelskerk is veel breeder in vergelijking met hare lengte dan de St. Godehardskerk. Dit verschil is geheel ten voordeele der laatste, waarvan het grondplan eenvoudiger en de verhoudingen gelukkiger zijn.

De St. Michaelskerk wordt door de hervormden gebruikt en de staat van verwaarloozing, waarin dezen hunnen tempel laten, alsook de smakelooze timmeringen en de afsluitingen, die het karakter van het oorspronkelijke gebouw bederven, steken zeer ongunstig af tegen de wijze, waarop de St. Godehardskerk onderhouden wordt. Zeer merkwaardig zijn de middeleeuwsche schilderingen, welke de zolderingen overdekken en figuren en tafereelen uit den Bijbel voorstellen. Het zijn de beste, welke Duitschland uit het Romaansche tijdperk bezit.

Even belangrijk voor de geschiedenis der kunst is de steenen balustrade in den noordelijken kruisbeuk der St. Michaelskerk, waarop aan de eene zijde zeven heiligen in half verheven beeldhouwwerk voorgesteld zijn, terwijl aan de andere kleine engelenfiguren boven de kapiteelen eener rij kolommetjes geplaatst zijn. Het werk, uit den tijd van St. Bernward, is van de hoogste waarde voor de kunstgeschiedenis en voor dien tijd bewonderenswaardig om zijnen goeden smaak en zijne sierlijke teekening.

De Domkerk, niettegenstaande de ergerlijke verminking, welke zij onderging, geeft veelvuldige stof tot bewondering. Vooreerst om hare ligging en omgeving. Zij staat in een afgelegen wijk der stad en links en rechts van haar strekken zich de groote en de kleine Domhof uit, die de stilte en eenzaamheid rond den ouden tempel nog vermeerderen. Men denkt in kleiner verhoudingen de woeste plaats rond de Domkerk van Pisa hier weer te vinden. Achter de kerk strekt zich de pand uit: een overwelfde wandelgang, twee verdiepen dragende en een tuin omsluitend, waarin men teruggetooverd wordt naar lang vervlogen eeuwen, naar eene wereld van kloosterlijke of kerkelijke afzondering, waarvan wij ons elders geen denkbeeld kunnen vormen en die ons hier van alle zijden omringt. Onder de overwelfde gangen staan oude grafzerken met middeleeuwsche ridders in marmer of koper afgebeeld, met hoekige vormen en strenge trekken, maar eerbiedwekkend. De stem van den koster, die u met eentonigen klank

en in boekentaal namen en datums en feiten opdreunt, is het eenig menschelijk gerucht, dat de grafstilte hier komt storen. Ik dacht terug aan den kloosterpand der St. Lorenzokerk te Rome; beide plekjes, van iedereen verlaten en vergeten, zijn onvergetelijk voor wie er slechts een oogenblik teruggeleefd heeft in de overweldigende kalmte, die doet denken aan de grafstede van een verdwenen wereld.

Rijk is de Domkerk aan kunstschatten van verschillenden tijd en aard. Onder deze zijn de bronzen deuren de beroemdste. Zij werden opgericht in 1015 door bisschop Bernward en zijn verdeeld in zestien paneelen, waarvan acht op den eenen vleugel tafereelen uit het Oude, en acht op den anderen tafereelen uit het Nieuwe Testament bevatten. Ruw is de arbeid, meer dan naïef de figuren en hunne gebaren; maar buitengewoon belangrijk voor de geschiedenis der kunst is toch het werk. Hij, die deze schrale onoogige figuren beeldhouwde, waagde in de middeleeuwen eene eerste stoute poging om in brons half verheven groepen te vormen en deze als sieraden aan te wenden. Hoe onbehendig hij de waarheid weergaf, hij wist zich toch te doen verstaan, en van trap tot trap moest zijne eerste proef en zijne kinderlijke kunst allengs verbeterd worden, totdat zij in de poorten der doppkapel van Florence hare volmaaktheid bereikte.

Op den Domhof staat een tweede werk van denzelfden tijd en van denzelfden meester. Het is eene bronzen zuil, de Christuszuil genaamd, die bisschop Bernward in de St. Michaelskerk oprichtte en die in later eeuwen naar deze plaats werd overgebracht. In veel bescheidener afmetingen is zij eene navolging der Trajaanszuil; in verdienste staat zij tot dit werk in dezelfde verhouding als de deuren van Bernward tot die van Ghiberti. Alleen zien wij in de kolom, hoe de kunst was achteruitgegaan; in de deuren, hoe zij nog vooruit moest gaan. Het eerste werk is een bedeesde stap gedaan in het voetspoor van een grooten voorganger; het andere is een stoute stap gedaan op eene baan, waar groote navolgers oneindig verder zouden op voortwandelen.

Uiterst merkwaardig zijn in de Domkerk nog de metalen doopvont uit het midden der dertiende eeuw, waarvan de ketel en het deksel geheel met figuren en groepen overdekt zijn; de groote Romaansche kroonluchter uit het midden der elfde eeuw, die in den beuk hangt en zes en half meters in doorsnede meet; het

steenen koorhek eindelijk, in het midden der XVIe eeuw door Italiaansche kunstenaars uitgevoerd, en een meesterstuk van keurigen en rijken renaissance-stijl.

Verbazend groot is nog daarenboven de schat van kunstvolle kleinodiën, welke de kerken van Hildesheim bezitten en waarvan sommige tot den tijd der oudste bisschoppen opklimmen.

Dan hoe ongemeen belangrijk de kerken van Hildesheim zijn, zij worden, zoo niet in kunstwaarde dan toch in eigenaardigheid, overtroffen door de burgerlijke gebouwen, welke de stad bezit en die, zoo als wij reeds zeiden, over het algemeen dagteekenen uit de XVIe en XVIIe eeuwen.

Ons hotel op den ‘Hohen Weg’ uitgaande, vinden wij op eenige stappen afstand het Syndikenhuis. Het dagteekent van 1608 en bestaat uit een middendeel, met drie vensters en twee sterk vooruitspringende vleugels, elk deel van gelijke breedte. Het heeft eene beneden- en twee bovenverdiepingen. Gelijkvloers bevinden zich twee winkels en om deze met nieuwerwetsche ramen en spiegelruiten te kunnen voorzien, heeft men hier het oorspronkelijk gebouw weggebroken. De eerste verdieping springt wat boven den beneden en de tweede merkelijk boven de eerste uit. De uitspringende gedeelten rusten op gesneden balkhoofden, daar boven loopt eene rijk gebeeldhouwde fries, en boven deze is heel de borstwering onder de vensters met gebeeldhouwde paneelen bekleed. Men ziet er Saturnus, Jupiter, Mars, Sol, Venus, Mercurius, de vier Elementen, de Hoop, de Kracht, de Matigheid, de Rechtvaardigheid, het Geloof, de Liefde, de Voorzichtigheid, het Geduld, alles bij middel van liggende vrouwenfiguren afgebeeld en elk met zijn Latijnschen naam voorzien. Onder de vensters dienen keurig geteekende sieraden als scheiding tusschen de paneelen; tusschen de vensters der eerste verdieping zijn de penanten met cariatiden, tusschen die der tweede met kolommen bekleed. Heel de gevel van onder tot boven is met snijwerk voorzien, wel eenvoudig, maar toch smaakvol opgevat en uitgevoerd.

Onzen weg nog eenige stappen voortzettende en onder eene poort doorgaande, komen wij op de Markt, het schilderachtigste plekje dat men droomen kan. In het midden rijst een sierlijke fontein op, dagteekenende van 1540 en bestaande uit een hoog achthoekig bekken, in wiens midden zich een pijler verheft, die een Roelandsbeeld draagt. Vlak voor ons ontwaren wij het stadhuis, een grillig

samengebracht en dikwijls gewijzigd gothisch gebouw, niet schoon, maar eigenaardig met zijn drie puntgevels en zijn toren.

Daartegenover verheft zich het zoogenaamde Templershuis. Een overgroote platte gevel, zes verdiepingen hoog met gothische vensters, van boven rechtlijnig afgebroken, met ronde torens op de hoeken en tusschen die torens en het bovenste deel der gevels, dat de helft smaller is dan het onderste, eene gaping waarin een soort van venster aangebracht is. Aan de rechterzijde is tegen de overgroote en middeleeuwsche woning een allerkeurigst renaissancegeveltje, twee verdiepingen hoog, opgetimmerd, een pereltje in zijn aard.

Nevens het Templershuis staat het even groote en hooge Widekinds-huis. Het dagteekent van 1598 en heeft vijf verdiepingen boven den beneden in het middendeel, en drie in de beide vooruitspringende vleugels. Daar elke hoogere verdieping merkelijk vóór de lagere uitsteekt, en de vleugels zoowel als de middenbouw afzonderlijke puntgevels hebben, wier daken als onmetelijke zoldervensters het algemeene dak van het huis rechthoekig doorsnijden, komt er in het geheele gebouw een spel van lijnen en plannen zonder einde: een bijzonderheid, die overigens al de oude huizen van Hildesheim kenmerkt. En weer treffen wij hier denzelfden overvloed of overdaad van beeldhouwwerk aan. Tusschen elke verdieping loopt eene rij paneelen met allerlei zinnebeeldige voorstellingen: de Rechtvaardigheid, de Liefde, de Hoop, de Voorzichtigheid. Hooger op de zeven schoolsche wetenschappen: Grammatica, Dialectica enz. Op de doorloopende balken staan lange inschriften te lezen:

De Segen des Hern,
De deet dich den Gudt vermern,
So de dich deest mit Ehren ehrwern.

En elders:

Afgunst der Leude kann nich vell schaden,
Den wat Godt will dat moth wol geraden.

Verder nog andere inschriften en de namen van het echtpaar, dat het huis bouwde: Hans Storre en Margaretha Bex.

De poort, langs welke wij op de markt gekomen zijn, loopt onder het Knochenhaueramthaus - de beenhouwersgildekamer zouden wij zeggen - voltooid in 1539. Dit huis is een zeer statig gebouw, het grootste burgerlijk lokaal der stad. Het heeft negen vensters

in de breedte en zes verdiepingen; het zou er acht hebben, indien de spits van den puntgevel met ramen en niet met dakvensters doorstoken ware. Elke verdieping springt natuurlijk voor de andere uit en daar het huis langs alle zijden vrijstaat en de uitsprongen zoowel aan de zijgevels als aan den voorgevel gevonden worden, is het gebouw op de helft zijner hoogte merkelijk breeder dan tegen den grond, iets wat er een eenigszins zwaar uitzicht aan geeft. Het zeer steile dak, zelf een gewoon huis hoog, daalt tot aan de vierde verdieping neder, dat is tot halverhoogte van het gebouw.

Elke verdieping rust op uitgesneden draagbalken. Er zijn geene gebeeldhouwde paneelen onder de vensters, maar boven elk dezer, tusschen elk paar draagbalken in, bevindt zich een schuinsch liggend berd, waarop het een of ander zinnebeeld is geschilderd met eene verklarende spreuk: ‘Die Welt will betrogen sein.’ ‘Geiz ist die Wurzel alles Uebels’ zijn een paar der uitgewerkte zedespreuken, die een denkbeeld van de overige geven.

Het Knochenhaueramthaus is in de laatste tijden geheel opgeknapt, en de tafereeltjes zijn herschilderd. Het statige gebouw heeft bij die opfrissching ongelukkiglijk zijne eigenaardige tint verloren.

Zoo zien er een paar der voornaamste huizen op de markt van Hildesheim uit; geheel de plaats, een paar moderne winkels uitgezonderd, is met woningen van hetzelfde slag bezoomd. Men ontwaart er niets dan uitkijken, die verscheiden voeten op de straat vooruitsteken, met daken en vensters van voor en op zij; gevels, die vooruit en achteruit springen, die zich verdeelen en in de hoogte en in de breedte hun eigen gang gaan met de meest grenzelooze bespotting van alle regelmaat en orde. En dan immer dit eenvoudige, argelooze, gebeeldhouwde houtwerk, dat men nergens dan hier, maar dat men hier dan ook overal aantreft; dat te Hildesheim op zijn eigen grond gegroeid is en getierd heeft en alles overdekt met zijn bescheiden maar aanvallige beeldjes en sieraden, gelijk de madeliefjes opkomen en bloeien in de wei en er met hunne nederige maar lachende zonnetjes blijdschap en leven aanbrengen. Het moet zijn, dat de romantische kunstenaars en dichters, zoomin als de schilders onzer tooneelschermen, dit plekje niet gekend hebben, want anders hadden wij het reeds over vijftig jaar ontelbare malen weer gegeven gezien en aangehaald als de volledigste type van eene oud-Duitsche markt.

Het is er verre af dat alleen op en rond dit plein alle juweeltjes

van schilderachtigheid samen gebracht zijn. Onder het Knochenhaueramthaus doorgaande komen wij terug op den Hohen Weg en daar, ter rechterhand, ligt weer een groot huis, de oude stadsherberg, voor ons. De gesneden paneelen der eerste verdieping hebben hier betrekking op den wijnhandel. Men ziet er al de bewerkingen uitvoeren, die het edele druivensap ondergaat. Werklieden arbeiden op den wijnberg, geniussen plukken druiven, andere schudden ze in de kuip, andere persen ze, de mannen uit Jericho komen met den druiventros aan enz. Op de tweede verdieping zien wij de levenstijden afgebeeld; op de derde de tien werken van Hercules. Ongelukkiglijk heeft ook hier de verfkwast alles met een laag witte en gele kleur overstreken.

Weer eenige stappen verder en wij bevinden ons op de Andreasplaats, die nog ruim zoo eigenaardig als de markt is Vergeleken bij dit hoekje der sprookjesachtige stad, is al het overige nog regelmatig en eentonig. Het kan niet anders of een liefhebber van oude stadsgezichten moet deze wijk in eeuwenheugende tijden aangekocht hebben en ze zorgvuldig achter slot en onder glas gesteld hebben ter verrukking van latere geslachten.

Om dit voorhistorisch plekje te bereiken, gaat men een smal steegje door, waarvan het uiteinde overwelfd is. Op de plaats gekomen, bemerkt men, dat men door den beneden van een huis gegaan is, waarvan de eerste verdieping op arduinen pijlers rust. Een der pijlers staat een heel eind vooruit op den beganen weg en even ver en even moedwillig maakt het huis met zijn scherpen hoek een uitsprong op het plein. Gansch die overhoeksche op stelten gebouwde woning is natuurlijk met beeldhouwwerk versierd en Prudentia, Candor, Humanitas Parcimonia, met de overige deugden, prijken daar aan de eene zijde, terwijl langs de andere Vulcanus op zijn aanbeeld aan het smeden, Neptunus de zee aan het beheerschen en al hunne Olympusgezellen hun dagelijksch werk aan het verrichten zijn. Daar echter de langwerpige vorm der paneelen niet toeliet deugden en goden overeind te zetten, liet de kunstenaar ze eenvoudig bij hunnen arbeid zitten. En zoo zien de Christen bewoners van die plaats, aan eenen heiligen apostel gewijd, sedert eeuwen met eerbied op naar die Goden van andere tijden, en zoo blikken de oude hemelbewoners nog altijd goedig en rustig neer op hetgeen daar op het zonderling plaatsje gebeurt, op de vreemdsoortige huizen, die hun zoo weinig die van Griekenland

en Rome herinneren, en op de gothische St. Andreaskerk, die aan den overkant der plaats staat en zoo zeer verschilt van de tempels, waarin zij eens werden aangeroepen.

Die weg onder het in de lucht zwevende huis is een waardige ingang tot het aardige wereldje. De vorm der plaats is afgeteekend met eene stoutheid en grilligheid van lijn, die alle landmeters tot wanhoop moet brengen. Geen twee huizen staan er in het gelid: op eens schieten er enkele naar achter en komen er andere naar voren; verder door maken er eenige eenen uitgebekten inham, en elk der aanpalende huizengroepen springt zooveel vooruit of achteruit en loopt in zulke richting als het haar bevalt. De St. Andreaskerk alleen staat aan het uiteinde der plaats regelmatig en stil tusschen al die dwarreling van hoeken en kanten.

Wat de plaats doet, doen de huizen. Geen houdt rekening van zijn gebuur of van hetgeen de menschen er wel van zullen zeggen, en de loodlijn schijnt hier immer een onbekend gereedschap geweest te zijn. Op het eerste gezicht zou men geneigd zijn die verregaande willekeurigheid aan verachterde bouwkundige begrippen toe te schrijven; bij nader overweging komt men tot een andere verklaring. De grond was kostelijk op deze plaats, te midden der stad gelegen, en de verordeningen op het bouwen niet zeer gestreng. Misschien ook moest de schepene van openbare werken door de bouwende gemeente gekozen worden en wilde hij zich geen stemmen afhandig maken door iets wat een zweem van strengheid kon hebben. Gelukkige stad, die zoo wijze schepenen, zoo goedertieren reglementen en zoo baatzuchtige burgers bezat!

De grond was duur, zegden wij, men kocht er zoo weinig mogelijk van en vermeerderde hetgeen men betaald had met stoutweg vooruit te springen op de straat met de bovenverdiepingen. Er staat hier een huisje, waarvan de benedenverdieping maar eenige vierkante voeten beslaat en waarvan de zolder ruim genoeg is om er danszaal te houden. Een der vorige bewoners, geen plaats in zijn woonkamer vindende om zijne kast te plaatsen, sloeg eenvoudig den gevelmuur door en liet de helft van het meubel op straat uitsteken. Het was altijd zooveel plaats gewonnen, dacht hij. Alle andere huisjes gelijken min of meer aan pyramiden, die op hunnen kop geplaatst zijn; ieder bouwer heeft alleen aan zich zelven gedacht en gezorgd zijn dak zoover mogelijk op straat vooruit te schuiven. Onder het oogpunt der zedelijkheid is die handelwijs niet bijzon-

der fraai; onder dat der schilderachtigheid is zij onwaardeerbaar.

Al die huisjes zien er zoo goedig en gemoedelijk, zoo aartsvaderlijk eenvoudig, zoo braaf burgerlijk uit, dat men niet anders meent of ieder slijt hier zijn leven in rust en die woningen, welke een magazijn van tooneelschermen der Opéra Comique ontloopen schijnen, herbergden altijd menschen, blijmoedig van stemming, zonder nijd of wrevel in het hart. Hoe zou men zich bedriegen! Wat wij reeds vermoeden konden bij het zien der inhaligheid en der inpalmingszucht der bouwers, vinden wij bevestigd bij het lezen der inschriften, waarmede zij zoo kwistig hunne gevels doorstreepten. Het blijkt uit die onvriendelijke spreuken, dat er in die vriendelijke huisjes een ras woonde, verdeeld door onderlinge twisten en veeten, door haat en afgunst, trotsch op grondbezit en wereldsche goederen, vol zelfverheffing en minachting voor anderen.

Zoo schreven Joannes Sturmburch en Ana Bassenba in 1624 boven hunne deur.

> Afgunst der Leud kan nich schaden;
> Was Godt wil, das mus wol geraten.

Onverkwikkelijker nog luidt het op eene andere plaats:

> De waerheydt is tho Himmel geflogen;
> De True is uwertz wilde Meer getogen;
> De Gerechticheit ist allenthalven verdreven;
> De Untruwe aber in Ehren verbleven.

Op de marktplaats lazen wij:

> Sie mussen mir leiden,
> Und lafsen mir leben,
> Die mich beneiden
> Und nichts geben.
> Meniger hasset was er sieht,
> Noch muss er leiden das is geschieht

Men hoore maar eens hoe lieftallig de inschriften klinken, welke Jochem Krone en Auguste Oldeborse in 1615 lieten beitelen op hun huis, den hoek vormende der Eckermakersstrasse en der Andreasplatz:

Ach Got, wie geit das immer zu,
Das die mich hassen den ich nichts thu.
Die mir nichts gonnen und nichts gebn
Mussen den noch leiden das ich leb.

Men ziet het, die menschen rekenden hier op aarde op niemand dan op zich zelven en daarboven op God; van den evennaaste verwachtten zij slechts nijd en strijd.

Ieder sloot zich op in zijn roefje en kalfaterde het dicht om te beletten, dat het oog des gebuurs er binnen drong, wel overtuigd dat dit oog door afgunst gescherpt was, Ieder verkneukelde zich in de overtuiging, dat hij zooveel beter, zooveel rijker en benijdbaarder was dan de vijandige gebuur.

Wij spraken daar van het huis van Jochem Krone. Het is een der vermakelijkste en keurigste staaltjes van Hildesheimschen bouwtrant, die men zien kan. Hoeveel hoeken er eigenlijk aan dit hoekhuis zijn is al heel moeilijk te tellen. Aan de zijde, die naar de Andreasplaats gekeerd is, vormt de tweede en derde verdieping eenen uitkijk, die ruim een meter vooruitsteekt. De derde verdieping springt wel te verstaan nog wat over de tweede uit. Die uitkijk heeft twee vensters aan den voorkant en een aan elken zijkant. Dan komt de gebroken hoek der straat twee vensters breed, en nu plooit de gevel eensklaps binnenwaarts en geeft aldus gelegenheid om een raam te plaatsen, dat heel de Eckemakerstrasse bestrijkt. Na aan die gril voldaan te hebben, springt de gevel weer naar voor, maakt een nieuwen ommekeer en gaat in schuinsche richting zich bij het volgende huis aansluiten. Hoe de bouwmeester dit alles onder één dak heeft kunnen brengen, begrijpt men niet zonder het gezien te hebben, en als men het gezien heeft blijft het nog een raadsel.

Een huis van ouderen datum, het Trinitatis Hospital, op dezelfde plaats heeft spitsbogige vensters en op de balkhoofden der verdiepingen zijn in schuinsche houding heiligenbeeldjes gesueden.

Tusschen al die eigensteedsche kunst treft in Hildesheim een gebouw door eenen meer regelmatigeren en deftigeren bouwtrant. Het is het keizershuis, aldus genaamd, omdat het onderste deel zijns gevels versierd is met een driedubbele rij medailjons van Romeinsche Keizers, nog al ruw gehouwen, maar met renaissancesieraden rijk omgeven. Prachtig zijn de vensters der laagste ver-

dieping, die een kolom voor middenstijl hebben en wier penanten telkens versierd zijn met twee kolommen, die eene nis helpen vormen, waarin een krijgsmansbeeld geplaatst is. Op den rijk versierden uitkijk staan vier cariatiden, de vier jaartijden voorstellende. De zijgevel, die op de binnenplaats uitziet, is niet minder rijk met steenen beeldhouwwerk en standbeelden versierd. Maar, om de luim toch ook haar aandeel te laten, is in dien zijgevel de muur, onmiddellijk boven de benedenverdieping, met dakpannen bedekt, waartusschen de vensters uitgespaard zijn. Dit zeer merkwaardige huis is gedagteekend van 1587 en, vanitas vanitatum! door een kolenkoopman bewoond.

Van de dagteekening der Hildesheimsche huizen sprekende, sla ik nog een blik terug op de verscheidene aangehaalde datums om de opvolgingen der stijlen zoo mogelijk vast te stellen. Ik zou nooit mijn hart aan geschiedenis der kunst moeten opgehaald hebben, om van het stadje afscheid te nemen zonder dergelijke indeeling beproefd te hebben.

Het groote huis op de Andreasplaats, oorspronkelijk het Trinitatis-Hospital, dat in de vijftiende eeuw werd opgebouwd, toont, dat reeds in die lang verloopen dagen de bouwmeesters van Hildesheim zich gelegen lieten liggen aan uiterlijke opsmukking. Het Knochenhaueramthaus van 1529 bewijst, dat die voorliefde in de eerste helft der zestiende eeuw zich meer bepaald uitsprak in het aanbrengen van kunstige en zinnebeeldige tafereelen, maar dat toen nog geen vaste vorm of plaats voor deze sieraden gevonden was. Het keizershuis van 1587 getuigt, dat toen de invloed van een meer gewonen renaissance-stijl zich in Hildesheim deed gevoelen. Eerst in het Widekindshuis van 1598 zien wij een eigenaardigen trant zegepralen. In het Syndikenhuis van 1608 en in dat van Jochem Krone van 1615 bemerken wij, dat in deze laatste jaren die trant zich gevestigd en zijn toppunt van betrekkelijke volmaaktheid bereikt had. De voorbeelden ontbreken niet, alhoewel wij nutteloos achten ze aan te halen, om te bewijzen dat na 1618 Hildesheim's eigenaardige kunst in verval geraakte, en dat, alhoewel die trant nog een eeuw lang gevolgd werd, hij meer en meer zijne kunstwaarde verloor.

MAX ROOSES.

Letterkundige kroniek.

Goethe's *Braut von Corinth vertaald en een andere Bruid van Korinthe daaraan toegevoegd*, door Studiosus. Utrecht, J.L. Beijers, 1883.

Zooals de ouden zongen, piepen de jongen. Na de Duitsche professoren de Hollandsche studiosi. De Studiosus, die uit Utrecht zijn wijsheid den volke verkondigt, is tot de ontdekking gekomen dat Goethe geen ‘godsdienstig mensch en dichter’ was en allerminst een Christen. Sommigen hadden daar reeds een duister vermoeden van. Zij meenden dat Goethe zijn oordeel omtrent godsdienst en Christendom niet onder stoelen of banken placht te steken, en evenmin gewoon was zich met een paar groote woorden van de quaesties, welke de wereld vervullen, af te maken. Zij herinnerden zich o.a. de regels:

> Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
> Hat auch Religion;
> Wer jene beiden nicht besitzt,
> Der habe Religion.

Zij lazen in die regels: Er zijn onder hen, die door wetenschap en kunst door het leven geleid worden, voor wie die wetenschap en die kunst datgene zijn, wat voor anderen godsdienst is; wie echter noch door de wetenschap, noch door de kunst boven het aardsche en de aardsche beslommeringen gedragen wordt, die hebbe eene religieuse overtuiging tot grondslag van zijn leven, die hebbe godsdienst. Dat alles wist men. Er waren er, die het betreurden, dat een zoo geniaal dichter als Goethe niet tevens een positief Christen was; anderen trachtten hem in hun kring binnen te loodsen en zelfs iets als een modern theoloog van hem te maken, - maar dat een gedicht van Goethe nog eens wordt overgedicht

en verchristelijkt, dat behoort, zooal niet tot de ongehoordheden, dan toch zeker tot de zeldzaamheden in de geschiedenis der letterkunde.

S t u d i o s u s heeft dat stuk bestaan. *Cet âge est sans pitié*. Hij zal het Goethe betaald zetten, dat hij een ongodsdienstig mensch was en in zijn *Braut von Corinth* ‘een projectiel, eene beschuldiging tegen den geest des Christendoms’ heeft gewrocht. Studiosus heeft een dubbele straf uitgedacht. Eerst zal hij het gedicht op zijn manier vertalen, en dan een andere *Bruid van Corinthe* scheppen, waarin ‘meer waarheid ligt dan in die van Goethe’.

Die Braut von Corinth dagteekent van 1797, het jaar door Schiller het balladenjaar genoemd. Tegelijk met Schiller legde Goethe zich in dien tijd toe op de studie der balladen, waaraan wij *Der Zauberlehrling, der Schatzgräber, der Gott und die Bajadere* en zoovele andere heerlijke proeven van deze dichtsoort hebben te danken. Ook daarom is het dichten van deze balladenreeks voor ons belangrijk, omdat het Goethe in de stemming bracht om den *Faust* voort te zetten. ‘Unseres Balladenstudium’, schrijft hij aan Schiller, ‘hat mich wieder auf diesen Dunst- und Nebelweg gebracht’.

De ballade behoort gedeeltelijk tot de lyrische, gedeeltelijk tot de epische dichtsoort; zij vormt als een overgang tusschen beiden. Goethe zelf teekent in de ‘Noten zu besserem Verständnisz des Westöstlichen Divans’ aan, dat de drie dichtsoorten, Epos, Lyrik en Drama, te zamen of afzonderlijk kunnen voorkomen. ‘In het kleinste gedicht’ - zegt hij - ‘vindt men ze vaak vereenigd, en zij vormen juist door die vereeniging in een zeer klein bestek het heerlijkste tafereel, zooals wij dat in de voortreffelijkste balladen van alle volken duidelijk kunnen waarnemen’. Het lyrische element in de ballade, dat tooverachtig halfdonker, waarin de echte ballade gehuld is, maakt haar zoo geschikt voor de muziek. Men kent het effect van een goed voorgedragen ballade, gelijk die welke door Löwe in muziek zijn gezet.

Muzikaal klinkt reeds aanstonds de aanhef van *Die Braut von Corinth*:

> Nach Corinthus von Athen gezogen
> Kam ein Jüngling, dort noch unbekannt.
> Einen Bürger hofft' er sich gewogen;
> Beide Väter waren gastverwandt,
> Hatten frühe schon
> Töchterchen und Sohn
> Braut und Bräutigam voraus genannt.

Tien tegen een dat Studiosus' christelijk gevormd oor voor dat muzikale weinig voelt. Hoe zou hij ons anders, in zijne vertaling van het 11de couplet (bij hem het 12de geworden), iets te lezen kunnen geven als het volgende:

‘Ik word de uwe niet, noch gij de mijne,
Mijne tweede zuster men u gunt.
Ach gedenk, als 'k in mijn kluis mij pijne,
Zij uw min betaalt met liefdes munt,
Haar, die liefde krenkt,
Die aan u slechts denkt,
Ras in d'aard verbergt zich... als gij kunt’.

In Goethe's gedicht - het zij hier ten overvloede herinnerd - komt een Atheensch jongeling, een Heiden, naar Corinthe, om haar te ontmoeten, die, thans met haar gezin tot het Christendom overgegaan, hem, als kind reeds, tot bruid werd toegezegd. Wanneer hij, door de moeder ontvangen, zich ter ruste heeft begeven, treedt zijn verloofde, die men van zijne komst onkundig heeft gelaten, het vertrek binnen. Zij wil zich verwijderen, maar de jongeling houdt haar terug, en nu verneemt hij van haar dat de ouders het gegeven woord terug willen nemen en haar een plaats in een klooster bereid is. Doch de Liefde is de sterkste. De geliefden wisselen met elkander de teekenen van trouw; de Corinthische snijdt een lok van heur bruidegom's haar, en werpt zich in zijn armen. De toorn der moeder, die de jongelieden verrast, trotseerend, verklaart de Corinthische, dat zij priesterzangen en priesterzegen gering schat; zij verwijt hare moeder, dat deze, met verbreking van het gegeven woord, haar bloeiende jeugd heeft geknakt. De jongeling, in wiens armen zij gerust heeft, moet sterven; de haarlok, die zij hem afsneed, heeft hem den dood gewijd. En zij richt ten slotte deze laatste bede tot hare moeder:

Einen Scheiterhanfen schichte du;...
Bring in Flammen Liebende zur Ruh!
Wenn der Funke sprüht,
Wenn die Asche glüht,
Eilen wir den alten Göttern zu.

In de nieuwe, verchristelijkte, *Bruid van Korinthe* gaat het eenigszins

anders toe. Hier wordt de Atheensche jongeling niet door de moeder van zijn bruid ontvangen, maar door den vader, die hem meedeelt dat een nieuwe secte zijne dochter het hoofd op hol heeft gemaakt en zij een Christen bemint. Maar - zegt hij -

> Maar 'k vertrouw gij zult haar wel genezen, en 'k lach al hartlijk in mijn vuist, Als 'k u aanzie, gij mijn beste jongen, schoonzoon mijner keuze....

De ‘beste jongen’ heeft ook een vast vertrouwen in zijn onwederstaanbaarheid en zegt:

> ... het zou mij bijster tegenvallen, zoo ik 't hart van Helena niet won.

Hij en Helena komen te samen - *la scène à faire!*

> Een Christen is 't, dien gij bemint?
> Heeft dan de liefde u gansch verblind? -

vraagt de jongeling, en als hij ziet, dat zij voor hem verloren is:

> Is zooveel frissche jonkheid logen,
> ‘En zijt gij nu reeds levend dood?’
> Riep hij, gekrenkt, van woede rood.
> Wil vrijlijk u den Christen geven,
> ‘Ik zal niet langer tegenstreven’.

Hij vertrekt dan ook en verlaat Korinthe; maar hij kan het beeld van Helena niet uit zijn gedachten zetten.

Hij moet erkennen,

> Dat nooit in zijn bewogen leven
> Hij in Ilissus schoone dreven,
> In heel Athene's trotsche stad,
> Een vrouw als zij gevonden had.
> Ja, bleef hij 't Christendom bestrijden,
> Bleef hij tot in den dood een Heiden,
> Toch eerbied sloop zijn binnenst in
> Voor Christenliefde en Christenzin.

Of er meer waarheid ligt in Studiosus' opvatting dan in die van Goethe moge de lezer beslissen; van welk gehalte de poëzie van den Nederlandschen bard is, zal hij uit de aangehaalde staaltjes hebben kunnen vernemen.

Toch zijn wij Studiosus dankbaar; - daarvoor namelijk, dat hij ons de ongezochte aanleiding verschafte om Goethe's *Braut von Corinth* en zijn ganschen balladenschat nog eens bewonderend te genieten.

Losse Schetsen uit mijn reisdagboek, door LODEWIJK MULDER. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1883.

Aan L o d e w i j k M u l d e r is onze letterkunde verschuldigd een voortreffelijken historischen roman, *Jan Faessen*, die een belangrijke bladzijde uit de Nederlandsche geschiedenis behandelt, een zeer gewaardeerde *Handleiding tot de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis*, een zeker aantal kostelijke humoristische schetsen uit het Nederlandsche leven (o.a. in de *Afdrukken van Indrukken*), en een blijspel, *De kiesvereeniging te Stellendijk*, waarin eene zijde van het zoogenaamd politiek leven in ons gezegend vaderland geestig wordt geparodieerd. Wie, na van dit alles kennis genomen te hebben, denken mocht dat de schrijver, met zijn volbloed Hollandschen naam, tot die Hollanders behoort, voor wie de grenzen van hun vaderland zoo goed als de grenzen van de wereld zijn, zal vreemd opkijken, wanneer hij het boek ter hand neemt, dat wij hier aankondigen. Het zal hem daaruit blijken, dat die vaderlandslievende Hollander met zijn nauwkeurige kennis van alles wat, zoowel in vroeger eeuwen als in onze dagen, op Nederlandschen bodem is voorgevallen, tevens alle eigenschappen van den wereldburger in zich vereenigt, dat hij Europa heeft doorkruisd van de Noordkaap tot Sicilie, zelfs naar Algiers is overgestoken, en dat hij van zijne tochten met groot talent weet te vertellen.

Men zoeke in de tien schetsen, welke dezen bundel vormen, geen leidende gedachte, noch geographische volgorde. Na in Bagni di Lucca de vermakelijke vertooning van het Meispel van den H. Eustatius te hebben bijgewoond, worden wij naar de uiterste grens tusschen Europa en de zee, op de Noordkaap verplaatst, om daarna de catacomben der Kapucijnen bij Palermo te bezoeken.

Niet als vluchtig toerist, wien het alleen te doen is om het genoegen van er geweest te zijn, maar als een reiziger, wien het reizen een lust is, die goed uit zijn oogen ziet, en die, wanneer een plaats

hem aantrekt, er lang genoeg vertoeft (te Capri o.a. bleef de schrijver vier weken) om een vertrouwbaren indruk van het oord te krijgen, leeren wij Lodewijk Mulder in deze schetsen kennen.

Mulder is geen praatjesmaker; hij snijdt niet op van zijne reizen; ‘mooie’ natuurbeschrijvingen, die naar de lamp rieken, vindt men bij hem niet. Is het noodig, dan geeft hij in enkele trekken het landschap weer, zooals hij het zag; maar kan hij er zich afmaken door het woord te geven aan Heine of te verwijzen naar Gerard Keller, dan is hij te eenvoudig, te eerlijk om wat anderen goed gezegd hebben nog eens weer te zeggen. Wij kennen er die, staande aan de Noordkaap, het noordelijkst punt van Europa, een drukte van belang zouden gemaakt hebben; Lodewijk Mulder voelt niet minder diep dan wie ook het grootsche van het natuurtafereel, maar zijn schets blijft rustig en ernstig:

‘Wij stonden op de Noordkaap! Aan de landzijde breidden zich in breede golvingen de groote plateaux van Magerö uit, waarop een kudde van een vijftigtal rendieren graasde, die, door het ongewone bezoek opgeschrikt, in ijlende vaart de vlucht nam; in duizelingwekkende diepte onder ons braken de donkerblauwe baren van de IJszee tegen de grauwe rotsen en plasten in de scheuren en kloven, die de werking van duizenden jaren in de steenen wanden hadden gespleten. Zoo ver het oog kon reiken, was de zee, van deze hoogte gezien, spiegelglad, en weerkaatste in eene schitterende mengeling van licht en kleuren de stralen der avondzon, die nog vrij hoog aan den hemel stond, en eerst ten elf uur voor korten tijd aan den noordelijken horizon zou onderduiken. Alles in deze onmetelijke ruimte ademt rust en vrede, en een onbestemd gevoel van kalmte maakt zich hier meester van het gemoed, als men, omringd door die grootsche natuur, in gedachte afdwaalt naar het ver verwijderde menschengewoel. De wichtigheid van zooveel, dat die eeuwig worstelende maatschappij in beroering brengt, krimpt hier tot de kleinste afmetingen samen, evenals onze kloeke stoomboot daar beneden in de diepte ons een notendop toescheen, zooals zij daar lag te dobberen op de oneindige zee, wier geheimzinnige oevers in het verre, verre noorden nog nimmer door een sterfelijk oog werden aanschouwd. Wie ook maar eenmaal de klankelooze stem heeft leeren verstaan van de grenzenlooze eenzaamheid, zij het dan in de brandende zandwoestijn of in het onherbergzame noorden, die kan den drang naar afzondering van den kluizenaar begrij-

pen, die de maatschappij ontvlucht, waar hem alles klein en nietig en onbegeerlijk voorkomt'.

Een ander staaltje van Mulder's verhaaltrant kiezen wij uit zijne beschrijving van Algiers:

'Men kan zich eenigzins voorstellen wat de meeste straten in het Moorsche gedeelte van de stad moeten zijn: eenzaam en doodsch; - geen rollen van een rijtuig, geen klappen van een zweep verbreekt de stilte, want voor rijtuig noch paard zijn ze toegankelijk; geen drukte of verkeer, want er is geen plaats; geen beweging van uit- of ingaande bezoekers, want geen huis ontvangt bezoek; er klinkt geen schel, er slaat geen deur, er klappert geen venster; geen knikkerende jongens, geen babbelende dienstmeisjes, geen orgeldraaiers, geen leven, geen drukte - alles is stil en kalm; zwijgend gaat de in zijn boernoe gehulde Arabier met langzamen tred langs de eenzame straat, totdat hij, aan zijne woning gekomen, door een paar maal te kuchen, de vrouwen, die wellicht bij de zijne op bezoek zijn, waarschuwt om zich te verbergen of zich te sluieren. Dan duwt hij de zware deur open, die langzaam en zonder gedruisch achter hem dichtvalt, en weer is het stil en rustig in de straat, waar een oogenblik te voren zijn langzame tred het eenige hoorbare teeken van leven was'.

Behalve dien eenvoud, die ook hier gerust als het merk der waarheid mag beschouwd worden, en waardoor o.a. ook de schets *Een militair hospitaal in oorlogstijd* zoo ongemeen treft en boeit, waardeeren wij in Lodewijk Mulder zijn gezonden blik op het leven, zijn goedgehumeurdheid, en bovenal zijn vroolijke luim, die hem zelfs bij de minst verkwikkelijke onderwerpen, als *De catacomben der Kapucijnen nabij Palermo* of *Een feest der Aïssaoea*, niet verlaat.

Men zou kunnen vragen of de ondeugende luim van den schrijver hem bij het bijwonen van *Het feest van den H. Januarius te Napels* niet te veel de baas is geweest, en of hij genoeg oog heeft gehad voor de artistieke zijde, welke aan deze plechtigheid wel niet zal hebben ontbroken. Of zou hier, voor wie zich in de omgeving waarin hij zich bevindt, geheel weet te verplaatsen, werkelijk niets meer te zien zijn dan een 'geraasmakende plechtigheid', waarbij men het verstandigst doet met zich 'zoo spoedig mogelijk uit het gedrang' te maken?

In *Een Napolitaansch dokter*, de schets welke den bundel besluit, vinden wij Lodewijk Mulder weder in zijn *fort*. De behandeling,

welke hij van Dokter Fario te Napels ondergaat, is zóó vermakelijk, zóó prettig en met zooveel geest verteld, dat wij, die den schrijver toch waarlijk niets kwaads toewenschen, den koortsaanval zegenen, welke hem te Napels overviel, en waarvan de beschrijving een ziek mensch gezond zou maken.

***Mozart's verblijf in Nederland en het muziekleven aldaar in de laatste helft der achttiende eeuw*, door D.F. SCHEURLEER. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1883.**

In het eerste deel van Otto Jahn's standaarwerk over M o z a r t komt in het 2e hoofdstuk, ‘Reisen des Wunderkindes’ getiteld, ook een relaas voor van het verblijf hier te lande van vader Leopold Mozart met zijne beide kinderen, den 9jarigen Wolfgang en de 14jarige Marianne (Nannerl). Op het verzoek van prinses Caroline van Nassau-Weilburg, de oudere zuster van den toen nog minderjarigen Willem V, die door tusschenkomst van den Hollandschen gezant te Londen haar wensch had te kennen gegeven om de reeds beroemde virtuozen te hooren, toog het drietal op het einde van Juli 1765, van Londen over Rijssel, Gent en Antwerpen naar den Haag, en bracht van daar uit enkele weken in Amsterdam door. Eerst in April 1766 verlieten zij ons land weder.

Naar aanleiding van dit verblijf en van het weinige dat daaromtrent voornamelijk uit brieven van Leopold Mozart bekend is, heeft de heer S c h e u r l e e r in een onderhoudend boekje een duidelijk overzicht gegeven van het muziekleven in ons vaderland in de tweede helft der vorige eeuw. Het werk wordt opgeluisterd door een aantrekkelijk portret van den jeugdigen Mozart van het jaar 1766, en door facsimile's van de in het Mozarteum te Salzburg aanwezige aanteekeningen, welke Leopold Mozart op zijn reis maakte.

Laatstgenoemde aanteekeningen werden reeds afgedrukt in het belangrijk werk van Jhr. van Riemsdijk, *Het Stads-muziekcollegie te Utrecht*, en het is niet onwaarschijnlijk, dat daardoor de heer Scheurleer op het denkbeeld werd gebracht tot het ontwerpen van de studie, welke thans het licht ziet.

Uit des schrijvers schets van 's Gravenhage en het Haagsche

muziekleven omstreeks 1765 blijkt, dat de residentie destijds een geregelde Fransche, en vaak eene Italiaansche of Vlaamsche Opera bezat, en dat er des winters meermalen concerten gegeven werden, maar tevens dat de toonkunst er een kasplant was, die alleen door de bescherming, welke zij van de hooge standen en van de vreemdelingen genoot, in het leven gehouden kon worden.

Van Leopold Mozart, den vader, krijgen wij door zijn brieven een goeden indruk. Zijn streng godsdienstige zin blijkt uit zijn herhaald verzoek aan zijn vriend Hagenauer om missen voor hem te laten lezen, wanneer hij den overtocht over de zee uit Engeland gaat ondernemen, na zijne aankomst in Holland, bij de ernstige ziekte van Marianne en, als ook Wolfgang bedenkelijk ziek is geweest, na de genezing van de beide kinderen. Zoowel over het geldelijk resultaat van zijne concerten als over de ontvangst, welke zijn kinderen aan het Hof te beurt viel, kon Leopold Mozart tevreden zijn. Zelfs werd - zeer tegen de gewoonte dier dagen - in de ‘Leydse Courant’ van 20 September 1765 melding gemaakt van het verblijf in den Haag van ‘de(n) beroemde(n) musicant J.G. Wolfgang Mozart van Saltzburg, dewelke maar agt jaaren oud is, en op eene wonderbaare wyze de moejelijkste Concerten en Solo's van de beroemdste meesters, zooals ook verscheide van zyne eige compositie executeerd’.

Omtrent Mozart's verblijf te Amsterdam zijn al even weinig bijzonderheden bekend als omtrent dat in den Haag. De couranten plachten zich met kunstberichten niet op te houden en muzikale tijdschriften bestonden er niet. Wellicht zou in familiepapieren en particuliere aanteekeningen nog eenig spoor van Mozart's doortocht te vinden zijn. Aangaande het muzikale leven in de Hoofdstad gedurende de tweede helft der 18e eeuw zal echter, ook na hetgeen de schrijver er van mededeelt, zeker nog wel het een en ander te vermelden blijven.

Over de personen, in de aanteekeningen van Leopold Mozart genoemd, geeft de heer Scheurleer de noodige inlichtingen. Blijkbaar heeft hij in de Koninklijke Bibliotheek en elders ijverig en gelukkig gezocht. Waar hij de vraag oppert of de in 1765 nog minderjarige Willem V muzikaal was, deelt hij ons mede, dat in een schrift met Fransche en Latijnsche thema's, uit zijne jeugd afkomstig en in de Kon. Bibliotheek bewaard, tusschen tal van echte jongenskrabbels en poppetjes, een paar maal een notenbalkje met noten

voorkomt, naar het schijnt van dezelfde hand als het schrift, en die eene zekere bekendheid met muziek verraden.

Belangrijk is het resultaat van des schrijvers nasporingen aangaande het *Galimathias Musicum*, eene compositie voor orkest, door den jongen Mozart bij gelegenheid der meerderjarigverklaring van Willem V geschreven, van welk stuk Jahn alleen wist te vermelden, dat het, naar hij vernam, in Parijs zou gevonden zijn. De heer Scheurleer deelt ons niet alleen mede, dat de oorspronkelijke muziek in het bezit is van een Fransch muziekgeleerde, *namens* (lees: genaamd) A. Poisot, maar hij geeft ons de thema's der z e s t i e n (niet 12, zooals Jahn vermeldt) deelen waaruit de composite bestaat[1]. Bovendien schenkt hij ons, naar de voorhanden schetsen het begin van een der beste nummers van het *Galimathias*, de slotfuga op het eerste deel van het Wilhelmus, in partituur.

Dit alles vormt met nog zooveel meer, dat men in het nette boekske zelf moge opzoeken, eene verdienstelijke bijdrage tot de geschiedenis der toonkunst in ons vaderland.

***Au bonheur des Dames*, par Emile Zola. Paris, G. Charpentier, 1883.**

De ‘natuurlijke en maatschappelijke geschiedenis van eene familie onder het tweede Keizerrijk’, met *La fortune des Rougon* begonnen en een vorig jaar tot het tiende deel *Pot-Bouille* genaderd, wordt nog steeds voortgezet - *et il n'y a pas de raison pour que cela finisse. Au bonheur des Dames* is de titel van het in de eerste dagen van Maart verschenen elfde deel, waarvan de 34e uitgaaf voor ons ligt.

Men zou kunnen vragen, wie het 't langst zal uithouden: Z o l a met het schrijven van naturalistische romans of het publiek met het koopen en lezen van die geschriften. Intusschen staat het te vreezen, dat de laatst verschenen roman Zola een deel van zijn klanten zal doen verliezen. *Au bonheur des Dames* - die titel beloofde wat! Dat zou weer wat geven; iets echt pikants, waarvan men elkaar, na den eten onder een sigaar, de scabreuse heerlijkheden in al haar kleuren en geuren nog eens zou navertellen!

1) Voor het thema no. 17 moet natuurlijk, in plaats van den vioolslentel, een bassleutel staan.

Wat een teleurstelling moet het geweest zijn voor les lecteurs ordinaires de S.M. Zola! De groote Meester toch is hier bijna fatsoenlijk. Men vindt er geen naaktheden in als in *Nana*, geen keukennaturalisme of obstetrische bijzonderheden als in *Pot-Bouille*. De natuurlijke geschiedenis treedt hier op den achtergrond, en de maatschappelijke studie vormt het hoofdbestanddeel van dit werk.

Au bonheur des Dames is de naam van een dier groote Parijsche magazijnen als Louvre of Bon Marché. De zaak is in 1822 opgericht en later in handen gekomen van Octave Mouret.

Langzamerhand heeft het huis zich uitgebreid, en nog altijd gaat het voort zich uit te breiden. Bij de gewone manufacturen zijn achtereenvolgens andere artikelen gevoegd: bont, kindergoed, handschoenen, parapluies, enz. Voor de kleine winkels in den omtrek wordt de mededinging steeds geduchter. En nog is Mouret niet tevreden. Zijn fantasie laat hem geen rust. Hij droomt steeds van uitbreiding, van nieuwe middelen om den verkoop te verdubbelen, te verdrievoudigen. Door verkoop van sommige artikelen beneden den kostenden prijs wil hij de koopers dwingen om in te gaan. Een vrouw (heeft hij opgemerkt) biedt geen weerstand aan wat goedkoop is; zij koopt ook zonder dat zij iets noodig heeft, wanneer zij meent een voordeelige zaak te doen. De vrouw moet Mouret overwinnen; voor haar heeft hij dien tempel gebouwd. Door galante oplettendheden de coquette te bedwelmen en hare koortsige begeerten te exploiteeren, en bij de vrouwen zonder coquetterie de moeders op zijn hand te krigen door middel van de kinderen, voor wie hij een afzonderlijk vak kinderconfecties opricht en aan wie hij prentjes en luchtballons uitdeelt - ziedaar zijn tactiek. Meesterlijk is ook de wijze waarop hij zijn magazijnen weet in te richten. Zijn étalage moet de koopsters door schelle tegenstelling van kleuren verblinden, zoodat zij pijn in de oogen krijgen. Aan de deur moet men zich verdringen als bij een oploop; daarom plaatst hij aan den ingang manden en kisten vol dol goedkoope artikelen, waarvoor de burgerluidjes zich opeenhoopen, de stoep versperrend, zoodat het den schijn heeft als of het in de magazijnen krioelt, al zijn zij ook nog maar halfvol. En het blijkt spoedig, dat Mouret juist heeft gezien. Alles stroomt naar ‘Au bonheur des Dames’. De ontvangsten stijgen voortdurend, en steeds koopt Mouret nieuwe panden aan om zijn magazijnen te vergrooten.

Om en in die magazijnen speelt de roman. In den omtrek valt de eene winkel vóór, de andere na. Sommige doen nog wanhopige pogingen om den strijd een tijd lang vol te houden, maar ook zij moeten eindelijk bezwijken.

En daar binnen ‘Au bonheur des Dames’ wordt een andere strijd gestreden. Denise Baudu, een wees, het blonde, tengere nichtje van een dier winkeliers, welke door Mouret's schepping langzaam worden te gronde gericht, komt als verkoopster bij de afdeeling ‘confections’ in het groote magazijn. De roman schildert ons de plagerijen, de tegenwerking, den laster, welke het arme kind, dat eenvoudig en rein uit de provincie te Parijs is gekomen, van hare meerendeels geroutineerde en verdorven collega's moet verduren - en vooral den strijd, dien zij te kampen heeft tegen Mouret, den gevreesden chef.

Mouret was niet gewend, dat een vrouw hem lang weerstand bood, en toen de onaanzienlijke, blonde Denise, die voor de meeste weinig aantrekkelijks had, maar in wie hij ‘avec son sens délicat de la femme, une force de grâce et de tendresse, ignorée d' elle même’ ontdekte, voor zijn voorstellingen doof bleef, prikkelde dit zijn hartstocht des te meer. Wij zien deze kleine provinciale allengs een grooter plaats in Mouret's gedachten innemen; eerst enkel op zijn zinnen werken, maar weldra ook zijn hart in beslag nemen. En steeds koortsachtiger wordt Mouret's werkzaamheid, maar zonder hem te kunnen bevredigen. Overal treedt het beeld van Denise tusschen hem en zijn werk. Wat helpen hem al zijn schatten, waarvoor hij zelfs geen kus van haar koopen kan! Wat baat het of hij de wereld verovert, zoolang zij hem weerstand blijft bieden!

Denise blijft op Mouret's smeekingen *neen* zeggen, tot klimmende verbazing harer collega's, die van zulk een eerbaarheid geen begrip hebben. Toch heeft zij een zwaarder strijd te strijden dan Mouret denken kan. Want zij heeft dien man, ondanks alles wat zij van hem weet, lief. En wanneer hij haar steeds blijft vervolgen met zijn liefde en het haar meer en meer duidelijk wordt, dat het niet enkel een voorbijgaande hartstocht is, die hem drijft, - dan, als Mouret tot haar gezegd heeft: ‘Faites de moi ce qu'il vous plait’, antwoordt zij: ‘C'est cela, monsieur.... Je ne ferai de vous qu' un brave homme’.

Eindelijk nadert de oplossing. Denise heeft het besluit genomen om het magazijn te verlaten, en Mouret heeft haar om een laatste

onderhoud verzocht. Het is de dag waarop de verkoop het maximum, meer dan een millioen franken, heeft bereikt. Het was lang Mouret's droom geweest, het zóóver nog eens te brengen. Maar thans laat hem het gezicht van dien schat, dien hem de kassier en twee bedienden buiten adem komen brengen, koud. Hij, die de vrouw dacht te overwinnen, is thans op zijne beurt door een vrouw overwonnen. Mouret stelt Denise voor haar te trouwen; haar broeders zullen ook zijn broeders zijn. En als Denise nog aarzelt en hij haar, in zijn wanhoop, heeft toegevoegd: ‘Partez donc. Allez retrouver celui que vous aimez’ - dan barst zij uit, werpt zich om zijn hals en roept snikkend: ‘O monsieur Mouret, c'est vous quo j'aime!’

Het onderwerp, door Zola voor dezen roman gekozen, geeft hem rijkelijk stof voor die gedetailleerde beschrijvingen, die soort van inventarissen, welke tot het wezen der naturalistische romans schijnen te behooren. Reeds te beginnen met de derde bladzijde, wanneer Denise voor het eerst te Parijs komt en met haar beide broers in stomme verbazing voor het magazijn blijft staan, krijgen wij drie bladzijden lang eene beschrijving van de étalage, zooals die van de straatzijde te zien is. Later binnen tredende, krijgen wij de beschrijving van de geheele inrichting der magazijnen, van de kluizen waar de goederen in ontvangst genomen worden tot de zolderkamertjes waar de vrouwelijke bedienden slapen, en worden wij ingewijd in het geheele raderwerk der administratie. Den dag van de groote ‘mise en vente des nouveautés d'hiver’ krijgen wij nieuwe beschrijvingen, evenzoo bij de inwijding van de nieuwe magazijnen en bij de groote expositie van witte goederen op den dag dat de nieuwe monumentale gevel wordt ingewijd. Het is alles een droge opsomming van hetgeen in de vestibule, voor een of ander raam, in dit of dat vak te zien is; een opsomming om een deurwaarder, een schatter of een dagbladreporter jaloersch te maken. Voortdurend worden wij door die magazijnen gesleurd en geen hoekje blijft ons bespaard. De minst belangrijke gebeurtenissen, de meest alledaagsche inkoopen, waarbij niets bijzonders voorvalt, het langdradige werk eener inventarisatie, waardoor de geheele Zondag in beslag wordt genomen - alles wonen wij bij. Het zijn telkens dezelfde tooneelen.

De eigenlijke roman sleept zich met moeite door dit alles heen. In dien roman vinden wij intusschen enkele treffende bladzijden,

al zijn zij ook verdronken in de zee van uitweidingen en beschrijvingen, en al is het treffende niet verkregen dan met opoffering van de theoriën der naturalistische school. Want ook bij Zola is de natuur sterker dan de leer.

Een van zijn geloofsgenooten, de talentvolle Guy de Maupassant, zegt in de *Revue Politique et Littéraire* van 10 Maart jl. van Zola: ‘Il porte en lui une tendance au poème, un besoin de grandir, de faire des symboles avec les êtres et les choses. Il sent fort bien d' ailleurs cette pente de son esprit; il la combat sans cesse pour y ceder toujours. Ses enseignements et ses oeuvres sont éternellement en désaccord’. Dit laatste treft het meest in de schepping van Denise Baudu.

In een opstel getiteld ‘De la moralité dans la littérature’, voorkomende in *Les documents littéraires* (1881), trekt Zola te velde tegen de speculatie op de deugd, waarvan men, volgens hem, in de literatuur misbruik maakt. Die speculatie is gegrond op le personnage sympathique. ‘Le personnage sympathique’ - heet het daar - ‘représente l'idée que l'hypocrisie d'un public, plus ou moins consciente, se fait de la créature humaine. Ainsi une fille sympathique est une essence de pudeur et de beauté... Ce ne sont qu' abnégations sublimes qu' ignorances ridicules... L'amante apportera la pureté la plus impeccable, jointe à la passion la plus tendre.. Voilà les poupées fabriquées pour l'amusement des âmes sensibles et avec lesquelles il est facile au premier venu d'obtenir un succès.’ Welnu, Denise Baudu, de heldin van *Au bonheur des Dames*, is zulk een ‘jeune fille sympathique, une essence de pudeur’; wat zij pleegt zijn inderdaad ‘abnégations sublimes’, zij is de draagster van ‘la pureté la plus impeccable, jointe à la passion la plus tendre’. En die deugd laat Zola, ‘pour l'amusement des âmes sensibles’ overwinnen en in de haven van het huwelijk aanlanden!

Het is te verwachten, dat Zola zelf berouw zal gaan gevoelen over zooveel ‘honnêteté’, en dat hij in het eerstvolgende deel van zijne geschiedenis zijne schade zal weten in te halen. Het ware anders waarlijk de moeite niet waard zooveel leven gemaakt, zoovelen tegen zich in het harnas gejaagd te hebben, om als een gewoon romanschrijver zijn schrijversloopbaan te eindigen.

In zijn boek *Le roman expérimental* wijdt Zola een hoofstuk aan ‘l' expression personelle’. Hij vindt die vooral in de romans van

Alphonse Daudet, en dan gaat hij de wording na van die ‘expression personelle du monde réel qui nous entoure’. Juist dit maakt naar Zola's meening, welke ook de onze is, de bekoring uit van de romans van Daudet. Dauet leeft in zijne personen, met zijn fijnen geest, zijn teeder en warm gemoed. Daardoor boeit hij zoo, roert hij zoo en sleept hij zoo meê. Bij Zola echter mist men juist die ‘expression personelle’, en daardoor is de lezing van het grootste deel zijner romans zoo vermoeiend en laat hij u, op enkele oogenblikken na, zoo koud. Achter de personen, welke hij ten tooneele voert, met hoeveel zorg en hoeveel studie ze ook bewerkt mogen zijn, voelt men geen warm gemoed kloppen; speurt men geen schepper die zijn ziel aan zijn scheppingen mededeelt en ze daardoor l e v e n doet.

En is het niet opmerkelijk dat de man, die in zorgvuldige waarneming en in de trouwe weegeving van de werkelijkheid zijn kracht meent te vinden, in deze geschiedenis, welke onder het tweede Keizerrijk heet te spelen, in het magazijn van Mouret electrisch licht laat branden (blz. 513) en op den 14den Maart de zon om vier uur laat ondergaan (blz. 314)!

***Les Nevroses*, par Maurice Rollinat. Paris, G. Charpentier, 1883.**
***Le Livre de la Payse* - nouvelles poésies - (1872-1882), par André Theuriet. Paris. Alphonse Lemerre, 1883.**

De dichter M a u r i c e R o l l i n a t schijnt zichzelven als een zenuwzieke te beschouwen, en wij zullen ons wel wachten hem tegen te spreken. Het zijn inderdaad de vizioenen, die een ijlende koorts plegen te vergezellen, de nachtmerries, de onreine voorstellingen van eene zieke verbeelding, welke hij ons in dezen bundel van meer dan twee honderd gedichten voorzet:

> Mon crâne est un cachot plein d'horribles bouffées,

zegt Rollinat, en de ‘bouffées’, welke u uit deze verzameling tegenwalmen, zijn werkelijk horribel; het zijn de verpestende, giftige uitwasemingen van een moeras.

In welke mate in de verzen van dezen dichter, die door Sarah Bernhardt heet 'ontdekt' te zijn en door Albert Wolff van de *Figaro* tot genie geproclameerd werd, aan de *pose* geofferd wordt; wat er gemaakt en gewild is in deze gedichten, die voor een deel Edgar Poe en Baudelaire tot geestelijke vaders hebben, is moeilijk te beslissen. Er zijn er bij die aan een grap doen denken in het genre van 'De zelfmoordenaar' van Piet Paaltjes. Aan *Le Soliloque de Troppmann* ontbreekt slechts een refrein om, opgeluisterd door een beschilderd zeildoek, een ontstemd draaiorgel, door een schorren liedjeszanger met het klassieke rietje te worden voorgedragen.

Intusschen te loochenen valt het niet, dat er door deze droomen van een waanzinnige lichtvonken van het genie spatten, dat uit de rottende zelfstandigheden, tusschen mest en ongedierte, nu en dan een geurige bloem oprijst, dat er naast tafereelen van de meest verfijnde wellust, naast de walgelijkste vizioenen,

> des vers noirs inspirés par la Muse fatale,

soms een beeld prijkt waaraan de Muze 'au front pudique' heeft meegewerkt. Maar dat zijn uitzonderingen.

Rollinat is als een half waanzinnig kunstenaar, die zich op een fraaien, maar ontstemden Stradivarius aan zijn wilde fantasie overgeeft. Men luistert zijns ondanks, een oogenblik laat men zich meesleepen, maar allengs ontstemt die muziek u, maakt ze u onrustig, gejaagd, en ge vlucht weg, om niet op uwe beurt door hallucinaties te worden aangegrepen.

Geen beter remedie tegen deze ziekelijke aandoeningen dan eenige volle teugen frissche, onbedorven buitenlucht. A n d r é T h e u r i e t zal ze u schenken in *Le livre de la payse*. Hij laat u de zuivere geuren van het versche hooi opsnuiven,

> au temps des fenaisons joyeuses,
> Quand les grands chars pleins d'herbe au coucher du soleil,
> Raméneront des prés la troupe des faneuses.

De 'Vignes en fleurs,' laat hij u bewonderen, als

> Le pur sang des raisins pourprés
> Exhale partout son haleine,

of hij voert u naar de weide langs de boorden van de Maas, de streek waar hij geboren werd, naar de ‘Meuse *de chez nous*’, waar

De la nappe onduleuse, aux approches du soir,
S'exhalent des parfums vaporeux comme un rève,
Et l'immense prairie, ainsi qu'un encensoir
Fume dans la nuit qui se lève.

En de vogels van zijn land, hoe kent hij ze, hoe heeft hij ze bespied, en hoe weet hij ze met eene enkelen trek, een enkel beeld te teekenen!

Dame bergeronette
Mire sa gorgerette
  Au flot clair;
En haut, en bas, sans cesse,
Sa quene avee souplesse
  Bat dans l'air.
Elle semble, la belle,
Un maître de chapelle
  Blanc et noir,
Qui rythme la cadence
Du moulin et la danse
  Du battoir.

En in *la Caille*:

Chez cette race de bohème
Au gré du hasard on s'unit.
On se rencontre un soir, on s'aime.
- Caille! caillette! - Vite un nid!
Un trou dans la paille séchée,
Voilà le lit à ciel ouvert
  De l'accouchée;
Les épis mûrs à la uichée
Donnent le vivre et le couvert.

Wij weten, dat dit niet is wat men *le grand art* noemt, maar waarachtige poëzie is het zeker. Ongelukkig het geslacht, dat voor dergelijke kunst geen oor meer heeft, dat liever in Rollinat's verpestenden dampkring ademt, waar men de wormen hoort knagen en de raven krassen, dan met Theuriet bosch en veld opzoekt, waar de leeuwerik slaat en de meibloem geurt.

Vanitas.

I.

Donkere dennen, ruischende over een zacht glooiende heuvelkling, aan den zoom van een bruingeel zandpad; langs dit pad, aan de voeten van eene reeks eerwaardige knotwilgen, een rimpelloos, grijs-blauw-groen watervlak, waarin hier en daar een rozerood wolkje zich afspiegelde; ter overzijde weder donkere dennen, achter een zwart geteerd raster. Boven en tusschen de slanke stammen en de spijlen van het raster noch enkele vonkelende stralen der dalende zon en alles oversluierd van een blauw waas, zoo doorzichtig, dat het zich, of het ware, meer gevoelen dan zien liet. Wonderbaar tonenspel van kleuren en tinten, teêr en smeltend dooreenvloeiende om het onder heur takkenbos gebogen oud vrouwtje met den rooden doek om de schouders, dat de vermomde Fee scheen van het tooverachtig landschapje.

Langzaam zwoegde zij voort, en stond eindelijk een oogenblik stil; niet om het hart aan al het schoone om haar heên op te halen, maar om adem te scheppen en het paar na te zien dat daareven, ondanks haar vriendelijken groet, zonder het te bespeuren haar rakelings voorbij was gegaan.

Een schilder zoû hen mijlen verr' gewenscht hebben. Noch het kostbaar kleed der jonkvrouw, noch de officiers-uniform haars geleiders, hoe fraai de welgebouwde gestalte er ook bij uitkwam, had in zijne oogen anders dan heiligschennend kunnen zijn. Het was of in deze gewijde stilte een schelle kreet weêrklonk uit de menschenwereld daarginds, en plotseling de bekoring brak. De verbleekende zonnestralen zonken wech;

het geestige figuurtje der sprokkelaarster verdween achter het geboomte; en het luchtige waas kroop als een vochtige grijze damp over den grond.

‘Het wordt tijd dat wij terugkeeren,’ zeide zij.

- Waarom? - klonk haastig het andwoord: - Dat aanspannen duurt ten minsten een half uur en ... en ik moet u iets vragen. Geloof mij, we zijn geen vijf minuten wech geweest.

Hunne voetstappen vertraagden allengs en eindelijk bleven zij staan. Zwijgend zag zij ter aarde, met de punt van haar parasol zwarte lijnen trekkende in het gele zand, waarover de lichtblauwe linten onwillig schenen heên en weder te strijken.

Machteld van Amsfoort en Leopold van Ginckel hadden elkander van kindsbeen af gekend en terwijl hij met een ernstig peinzende uitdrukking haar schoon gelaat aanzag, vlogen tal van tafereelen uit hunne jeugd voor zijnen geest voorbij. Als altijd verwijlde hij ook op dit oogenblik het liefst in het huis op den hoek van het Heulstraatjen in den Haag, waar hij jaren geleden elken Zondag bij haar kwam spelen. Hij zag weder de sombere, deftige kamer, waarin heur vader de generaal met zijne vrouw en oudste dochter bijeenzaten, en hoorde den ouden Gerlof, met zijne fluisterende stem, hem bij het openen der deur aandienen:

‘Jonker Leo, mevrouw. En of het goed is dat de jonker om half acht gehaald wordt?’

Hoe vriendelijk straalden de kleine ronde oogjes van den generaal en hoe blonk zijn kale schedel! Er was iets verroests in zijne hartelijke stem en de blos op zijne noch altijd goed gevulde koonen scheen uit een weefsel van ontelbare fijne bloedroode adertjes te bestaan. Mevrouw was voor haar kleinen gast op later leeftijd steeds het type van goede manieren gebleven. Haar edel gelaat met den al te onveranderlijken glimlach, haar groote grijze krullen aan de slapen, haar rijzige gestalte, heur statige, door niets uit de plooi te brengen bedaardheid stonden hem even levendig voor den geest of hij eerst dien eigen middag van haar afscheid genomen had. Hoe verkwikkelijk bemoedigend stak bij dat alles de innemende Suzanna af, eene dochter van generaal Van Amsfoort uit een vorig huwelijk. Ook schoon, óok rijzig en in den volsten zin des woords eene welopgevoede vrouw. Maar zoude hij ooit vergeten, hoe zij op hem, bedremmeld jongske, toetrad, hem kuste - een kus van haar was zijne jongenswaardigheid nooit te na! - hem van zijn pet en hand-

schoenen verloste en in een ommezien zoo geheel op zijn gemak bracht....

Toch was het een zegen, als het déjeuner met zijne tallooze gevaren geleden was en hij met Machteld mocht heêngaan.

Wàs het eene sombere binnenplaats? Was er eene binnenplaats in het geheel? Honderdmalen was hij het Heulstraatjen in later jaren doorgegaan, maar nooit had hij een voet meer over dien drempel gezet. Wie woonde daar nu achter de gele muren? Was het een gewoon particulier huis? Of behoorde het bij het paleis en woonde er de generaal krachtens zijn ambt? Hij wist het niet en had er nooit naar gevraagd - er was iets zoo bekoorlijks in het nevelachtige zijner heugenissen, dat hij als bij instinct alles afweerde wat den droom weder tot koude werkelijkheid had kunnen doen terugkeeren.

Neen, hij wist niet of er een binnenplaats was. Maar hij zag zich met Machteld tusschen hooge muren, spelende met ledige kisten ....

> Die Kisten in unserem Hofe
> Die tapezirten wir aus...

Waarheid of verdichting? Weder wist hij het niet, maar dat .... ja, dàt was waarheid. Eens zouden zij eene woning inrichten en verkoos hij dat zij voor meid zoude spelen. ô, Die donkere gloed in dat gezichtje, die toornig schuddende lokken, dat stampende voetje.... Suzanna had handen vol werks om den vrede te herstellen.

Dan weêr speelden zij in den kruisgang achter het ruiterstandbeeld van den Zwijger.... Had hij zich niet half geërgerd, toen bij de groote loterij-tentoonstelling voor den watersnood die stroom nieuwsgierigen daar onverlet doorging? Later waren er planken geslagen voor het ijzeren hek en geen voorbijganger kon er een blik meer inwerpen. Kinderachtig, zoo ge wilt, maar het deed hem goed. Onvergetelijke kruisgang! Hoe lustig kletterden hunne stuiters over de steenen en hoe vroolijk galmden hunne stemmen onder het verwulfsel - tot de oude Gerlof hen fluisterend tot bedaardheid vermanen kwam.

De oude Gerlof met zijn sneeuwwit hair - of was het een pruik? - en zijne verschoten blauwe livrei een reus in hunne oogen, was een goedhartig hoewel streng wachter. Zij hielden veel van hem, maar dat hij soms een brekespel kon

zijn, was waar. Zoo ook op dien achtermiddag toen zij, den tuin ingedwaald, de trappen der gothische zaal waren opgegaan en, de deur vindende aanstaan, naar binnen waren geslopen. Er hingen schilderijen en éene boeide hunne aandacht. Zij stelde een oud man voor, met een langen afhangenden grijzen baard en den voet op den aardbol. Hand in hand stonden zij er naar op te zien.

- Wie is dat? - had hij gevraagd.

'Dat is God!' andwoordde zij zacht, zonder de wijd geopende verbaasde oogen af te wenden. 'Het is groote zonde Hem uit te schilderen, niet waar?'

Daar legden zich magere vingers op hunne schouders en zij lieten zich mede voeren, zonder een woord te spreken. En toen zij uit het getemperde licht der zaal weder buiten kwamen schitterde hem de zon zoo sterk in de oogen, dat hij als blind zich moest vasthouden aan de lange rokspanden van den ouden Gerlof.

Goede oude! Hij was lang dood en de generaal was dood en ook zijne vrouw, die nimmer scheen te kunnen sterven, had het fiere hoofd gebogen en ter ruste gelegd. Suzanna was ergens in Indië residentsvrouw en Machteld woonde bij een verren neef in.

'Gij wildet mij iets vragen,' zeide zij, de diepe bruine oogen eindelijk opslaande, daar de jonge man in zijne droomen verzonken bleef zwijgen.

- Het is dit, - andwoordde hij: - wat hebt gij in den laatsten tijd tegen mij?

Zij had de oogen weder ter aarde geslagen, waar de rustelooze parasolpunt reeds een geheel plekje gronds had omgewoeld.

'Ik heb niets tegen u, Leo,' klonk het eindelijk.

- Goed. Maar waarom behandelt gij mij dan zoo... zoo geheel anders dan vroeger?

'Ik begrijp niet wat gij bedoelt,' zeide zij nauwlijks hoorbaar.

- Gij begrijpt mij zeer goed, - andwoordde hij.

Zij zweeg en begon langzaam verder te gaan.

- Maar gij kent mij, - hervatt'e Van Ginckel, - gij weet dat ik recht door zee ga; en *ik* wil weten waar ik aan toe ben. Ik heb u lief, Machteld. Ik heb het u nooit met woorden g e z e g d , maar gij hebt het sedert lang aan alles moeten z i e n . En ik - ik verbeeldde mij dat gij mij ook liefhadt. Zie mij aan, beste: heb ik mij vergist?

Zij zag hem aan. De vallende schemering belett'e hem niet te bespeuren hoe doodsbleek heur gelaat was. Maar hare stem klonk vast en beslist, toen zij andwoordde:

‘Gij hèbt u vergist. Ik heb altijd van u gehouden en zal het altijd blijven doen. Maar wij kunnen niet meer voor elkander zijn dan broeder en zuster.’

Hij had haar de handen op de schouders gelegd en indien hij zich niet bedwongen had zoû hij haar ongeduldig van zich gestooten hebben.

- Broeder en zuster! - lachte hij bitter. - Zijt gij dien rijtoer naar 't huis de Paauw vergeten? En het bal bij de Traquènes? En dien Sint-Nikolaasavond bij mevrouw Van Dalen? Machteld, Machteld, gij *kunt* niet meenen wat gij daar zeidet. En toch kan ik mij niet voorstellen dat gij met mij speelt, op een oogenblik als dit ... Neen, er is iets tusschen ons, ik moet onwillends iets misdaan hebben ... Lieveling, laten wij rond en open met elkander omgaan, zeg mij: wat is het?

Weder had hij teederlijk den arm om haar heen geslagen en hij gevoelde hare gestalte sidderen. Maar zij herhaalde met dezelfde vaste stem:

‘Waarlijk, Leo, er is n i e t s .’

- Zoo waarlijk God u hoort?

‘Zoo waarlijk God mij hoort.’

- Dan zijt gij een ellendige coquette! - riep hij hartstochtelijk, zijnen arm met eene toornige beweging terugtrekkende.

‘Ik ben géene coquette,’ hernam zij ernstig. ‘En als ik dan alles zeggen moet: ik hèb u lief gehad, of mij te goeder trouw verbeeld u lief te hebben, zooals gij bedoelt. Dat kon wel niet anders. Maar juist na dien toer naar 't huis de Paauw heb ik mijn hart onderzocht en ... ik wil u wel bekennen dat het mij veel strijd heeft gekost tot eene beslissing voor mijzelve te komen. Maar het kan niet zijn, Leo. Het zoû u niet gelukkig maken. Laten wij elkander vergeven wat wij toch eigenlijk niet helpen konden en ons tevreden stellen met wat wij voor elkander kunnen zijn; zooals ik daareven zeide: broeder en zuster.’

Zij stak hem de hand toe, maar hij weerde die af.

- Mettertijd misschien, - zeide hij koel. - Nu moet ik eerst wat tot mijzelven zien te komen ... Io-ho-ioo! -

viel hij zich met een krachtig welluidenden gahn in de rede, ten andwoord op den doordringenden schreeuw waarmede Kareltje, de twaalfjarige bleekneus van mevrouw Markesteyn, de dwalende gasten tot den huisrit samenriep.

Het was een allercharmantste partij geweest, betuigden allen om strijd toen zij in de verschillende rijtuigen, die voor het Jagershuis gereed stonden, hadden plaats genomen. Maar niemant scheen er meer van genoten te hebben dan freule Van Amsfoort en luitenant Van Ginckel, die gedurende den gezelligen rit in den maneschijn naar stad elk de ziel waren van hun gezelschap.

De heer en mevrouw Van Amsfoort zagen ‘voor hun doen’ veel menschen en onder dezen sommigen van de bloem der aristokratie. Machtelds neef was tot voor weinige jaren ‘heereboer’ geweest en had in meer dan één opzicht De Genestet voor zijn bekend gedicht tot model kunnen dienen. Ook thands, nu hij een - men kan kwalijk zeggen der fraaiste, maar dan toch der kostbaarste huizen in de Javastraat bewoonde en zeer gezochte *diners* en *soirées en petit comité* wist te geven, kon ieder hem den buitenman aanzien. Zijn vrij gezette, saâmgedrongen, krachtig gebouwde maar ietwes korte gestalte, zijne altijd lachende kleine, grijze oogen, zijn luide stem en zware stap hadden in zijne weelderige salons iets opzienbarends. Toch kon men niet beweren dat hij er niet paste. Er was niets in den min gunstigen zin des woords ‘burgerlijks’ aan hem te bespeuren en de ranke, gedistingeerde, min of meer verlepte vrouw, die aan zijn oud-vrijerschap en zijn landleven gelijktijdig een einde had gemaakt, deed de gulle welgedaanheid haars echtgenoots meer uitkomen dan dat zij tot satyre daarop diende.

Mevrouw Van Amsfoort was de dochter van een voormalig wel bezoldigd ambtenaar en even trouw bezoekster der Duitsche en der Fransche kerk als wereldsch van hart, nimmer eene gelegenheid verliezende om in honigzoete woorden de door haar zoo diep betreurde gebreken harer evennaasten in het helderste licht te stellen, ja, dit doende met eene gave van vertellen en eene zekere mate van geest, welke haar vrijwel tot de geduchtste kwaadspreekster der gansche residentie hadden gemaakt.

Ieder had, toen Cornelia Moorhoff met baron Lodewijk van Amsfoort in het huwlijk trad, de handen in elkaâr geslagen

van verbazing. De joviale heereboer had buiten zijn titel goede eigenschappen te over en was wellicht tweemaal millionair bovendien. Maar wat, vraagden alle douairières, freules en bankiersvrouwen te gader, wàt kon hem bij mogelijkheid toch bekoord hebben in de meer dan veertigjarige Cornélie? Zij was van goede familie, nu ja, maar toch niet meer dan jufvrouw; zij was niet geheel onbemiddeld; zij was niet leelijk geweest en zoû het waarschijnlijk nimmer worden - maar dat was dan toch ook al en wie dorst staande houden dat hare liefelijkheid dieper lag dan de tong, was, willends of onwillends, maar volstrekt en ten eenemale blind.

Intusschen, als gezegd is, ondanks dit rechtvaardig en eenstemmig oordeel, zagen de heer en mevrouw Van Amsfoort nochal menschen, ja - de menschen zagen hen.

Het was een klein jaar na Van Ginckels gesprek met Machteld en de laatste gast had na het diner, dat als altijd weder onovertrefbaar keurig en gezellig geweest was, afscheid genomen. De avond was reeds geheel gevallen en de drie huisgenooten zaten onder de tuinveranda thee te drinken.

'Wel, wel!' zeide de heer des huizes, zich met een half bedwongen geeuw in zijn schommelstoel uitstrekkende: 'Dat had wezenlijk weinig gescheeld of ons oud Nijborchjen en die nieuwe kennis van u hadden woorden gekregen. Hoe heet hij ook weer? Heerwart, niet? En dat over het bizonder onderwijs, waarachtig ... mooi onderwerp, aan tafel; en zoo kersversch. Mij dunkt, we moesten dat ongemanierd wezen maar niet weêr vragen, vrouw.'

- Waarom niet? - lispte deze, met een nuffig teugjen uit haar zeer klein, doorzichtig fijn Japansch kopje: - Waarom niet, lieve? Omdat die goede, beste mijnheer Nijborch zichzelven niet zoo volkomen meester was als anders? Dat zal hem niet meer gebeuren; ik zal zorgen dat Dirk de flesch een andermaal niet bij hèm zet; *le pauvre homme*, zaagt gij wel hoe zijne fletse oogen glinsterden van avond? Hij is wat verstrooid, schijnt het; in 't vuur der redeneering, als men zoo 't glas tusschen duim en vinger houdt ... Ik zal mij over hem ontfermen. En Dr. Heerwart is een zeer interessant mensch, vind ik. Hij heeft werkelijk iets geniaals, iets frappants ...

'Hm!' meesmuilde Van Amsfoort: 'Geniaal mag hij wezen, daar heb ik geen verstand van ....'

- Mijnheer Traquène heeft mij gezegd dat hij de schrijver is van dat aardig stukje.... wat is de titel nu ook? En dat hij lid zal worden van de Kamer, misschien wel minister....

'Ha, ha, als hij dàn geen genie is!.... Maar een minister moet toch e e n i g s z i n s weten hoe 't hoort, verbeeld ik mij, en, al ben ik maar een buitenman, mij dunkt....'

- Ik weet wat gij zeggen wilt, - viel mevrouw in: - gij meent, met die perziken ... Och, lieve, - [tot Machteld] - mag ik noch een schepje suiker van u ... een i d e e t j e maar ... dank u! Nu ja, maar ge zult moeten bekennen dat hij 't zeer handig deed ...

'Handig? Er is ook wat aan, met den arm en het halve lijf over de tafel te reiken, uw mes in een perzik te slaan en die op uw bord te werpen, terwijl ieder ander noch aan de meringue is - heet dat flauwe goedje zoo niet? Ik geloof dat hij er wel drie of vier achter elkaâr heeft opgepeuzeld ...'

- *Et des meilleures!* - zuchtte mevrouw.

'Zoo, daar heb ik niet op gelet, maar ik wil 't gelooven. En zaagt gij wel hoe hij mij na het dessert om een cigaar verzocht? Hij keek vreemd op toen ik hem uitnoodigde naar 't rookhok beneden te gaan ... Dan wilde hij maar liever bij de dames blijven! Ha, ha! Maar 't viel hem nochal meê en de nieuwe divan stond hem te bijster aan. Baron, zeî hij ... gij hebt toch opgemerkt hoe hij mij altijd met "Baron" aanspreekt?'

- Ja; en mij als 'Barones;' hij zal Hollandsche romans gelezen hebben, - merkte mevrouw Van Amsfoort malicieuslijk aan.

'Of *habitué* zijn van de Hollandsche komedie,' beaamde haar echtgenoot. 'Baron, zeî hij, wat mag zoo'n dingske wel kosten?'

- *Affreus!* Maar hij zal 't wel afleeren. Gij moet denken hij heeft de Groningen gestudeerd en zij vader is dominee op een plaatsje met zoo'n onuitsprekelijken naam. Bovendien, wat een gewoon mensch misstaat geeft aan de conversatie van een b u i t e n gewoon mensch iets piquants, een *haut goût*... ik verzeker u, dr. Heerwart...

'D o c t o r Heerwart! Waarom laat een dr. in de letteren zich betitelen als een aesculaap? Wat hebben wij toch met al die engelsche en mofsche malligheden van doen?'

- *l' Horreur, chéri!* Gij moet u die ruwe woorden toch zien af te wennen ...

‘Maar een g e w o o n mensch, hé?’ lachte Van Amsfoort met een knipoog tot zijn nichtje, die roerloos als een beeld dit geheele gesprek had bijgewoond.

- Dr. Heerwart, - vervolgde mevrouw, - is een allerinteressantst man en ik zoû er borg voor durven staan dat een lief, beschaafd vrouwtjen in eenige dagen wonderen zoû doen...

‘Dan hoop ik dat zijne keus u niet te zeer zal teleurstellen, nicht,’ zeide Machteld.

- Zijne keus? - herhaalde de vrouw des huizes, de enkele witblonde hairtjes welke hare wenkbrauwen voorstelden optrekkende. - Is hij geëngageerd? ... Noch een halfjen, als ge hebt... En wie is de benijdenswaarde? Zeker dat aardig gouvernantetje bij de Markesteyns! Nu, hij kon slechter treffen.

‘Ziet ge wel dat het u teleurstellen zal?’ hernam Machteld met een licht blosjen. ‘Hij heeft *mij* gevraagd.’

- Wat zegje, kind? - bulderde de heer Van Amsfoort, opspringende met eene onbesuisdheid welke hem bijna met schommelstoel en al voorover deed buitelen.

‘Het is zonderling,’ teemde zijne vrouw, de waterachtige oogen met de uitdrukking eener martelares ten hemel slaande: het is zonderling, wat de jongelui tegenwoordig zich al inbeelden. Geen fortuin, geen familie, geen opvoeding - en met een zwarten rok en een akademischen graad gewapend vinden zij 't de natuurlijkste zaak van de wereld... Als het nu noch een predikant was...

- Maar mijn engel, - plaagde weêr lachend haar man: - telt het genie nu voor niets meer?

‘Het genie!’ klonk het minachtend. ‘Molière had óok genie, maar hij kende zijne plaats. Aan het dessert of op eene *soirée littéraire* vind ik het genie heel aardig, en ik zeg noch eens, die Heerwart is een interessant mensch, allerinteressantst; maar als het ernstige zaken geldt... Het is mij onbegrijpelijk, hoe iemant zoo onbescheiden wezen kan na een *refus* eene invitatie aan te nemen... Van zulk een stompheid heb ik geen idee; g e e n i d e e !’ herhaalde zij, met een bij haar ongewonen nadruk. En zij nam het in hare verbazing nedergelegde ivoren spoeltje weder op om het begonnen roosje ‘frivolité’ te voltooien.

- Wie heeft u gezegd dat ik hem bedankt had, nicht? - vraagde Machteld, wier blosje zich tot een rooden gloed over haar geheele gelaat verbreidde.

‘Dat sprak van zelf,’ andwoordde nicht met een meêwarig glimlachje, terwijl zij met welgevallen haar werk bij 't licht hield.

- Ze heeft den kerel voor den dit en dat áangenomen! - riep de baron, die onderwijl van uit zijne schaduw het meisje scherp had aangezien, met een klinkenden slag op de knie uit.

‘Ik hèb hem aangenomen,’ bevestigde Machteld, oprijzende. ‘En ik deel het u nu reeds mede, omdat het mij hinderde zóo over hem te hooren spreken en, natuurlijk, omdat u beiden daarop recht hadt. Maar Heerwart wenscht zijn vader liever mondeling de zaak bekend te maken en hij kan daartoe eerst over een dag of tien op reis gaan. Vooreerst moet dus ons engagement geheim blijven. Zoû u Jacqueline willen laten omwasschen, nicht? Ik heb wat hoofdpijn en wilde gaarne naar mijne kamer gaan.’

II.

Freule Van Amsfoorts mésalliance verwekte in de residentie minder opschudding dan de liefderijke Cornélie zich inbeeldde. Deze laatste vermoedde weinig, dat de Jonkheeren die met hunne vrouwen aan het Hof kwamen, de heeren en dames die met Gravenkroontjes op hunne rijtuigpaneelen pronkten of tot de enkele oude historische geslachten behoorden en haar nu en dan de eer aandeden hare uitnoodigingen niet af te wijzen, ja zelfs te beandwoorden, onder elkander van haar bestaan geen kennis schenen te dragen, juist omdat zij zich maar al te wel herinnerden, hoe weinig aristokratiesch het ambt van wijlen haar vader geweest was. Anders zouden zij den buitenman in haren echtgenoot, als den neef van den noch niet vergeten generaal, wel goedgunstiglijk hebben voorbijgezien, gelijk zij ongetwijfeld zich aan Machteld veel meer zouden hebben laten gelegen zijn, indien deze goedgevonden had elders hare tente op te slaan dan juist bij hare verwanten in de Javastraat.

Machteld had dit zelve wel gevoeld maar er zich weinig aan gestoord. Zij had haren neef van jongs af gaarne mogen lijden en hetgeen in engeren zin ‘de wereld’ pleegt genoemd te worden, met hare begeerlijkheden, zeer wel kunnen missen. Zij was schoon, zij was rijk en deze voorrechten waren haar evenmin onverschillig als eenige andere dochter Evaas; maar heur hart was toch niet bij haar spiegel of haar juweelenschrijn; het was in

een kistje met handschriften van schrijvers, dichters, staatslieden, deels van hare ouders herkomstig, deels voor aanzienlijke sommen op de veilingen te Parijs en Londen door bemiddeling van allerlei ‘antiquaren’ bijeengebracht.

Zeer weinige oogen konden zich beroemen dit kleinood aanschouwd te hebben. Niets zoû het meisje zoozeer hebben gegriefd als voor eene ‘savante’ of voor ‘excentriek’ door te gaan bij lieden, wier koele nuchterheid zich van den gloed in haar binnenste geen voorstelling vormen, veel min dien begrijpen kon. Zij bezat een even rijken als uitgelezen boekenschat en had levenslang met waren hartstocht gelezen, daarin wellicht meer dan goed was door heur vader aangezet; haar gemoed was vol melodieën en heur bevallig hoofdjen hield meer wetenschap in dan het brein van sommige heeren die zij aan den disch van haren neef met zooveel deftigheid en omhaal van woorden hoorde redekavelen. Doch zij sprak weinig en ging algemeen voor een hoogst innemend, maar zeer alledaagsch meisje door.

De verschijning van Heerwart in haar kring van min of meer beschaafde en welgemanierde onbeduidendheden was voor haar eene openbaring geweest.

Te B. op een somberen regenachtigen avond, had zij hem voor het eerst gezien. Ter viering van zeker huwlijk was eene groote buitenpartij gegeven. Men was naar H. gespoord en had een verrukkelijken toer door de omstreken met een diner in een weidsch hôtel besloten. Na het diner zoû eene wandeling naar het strand worden ondernomen in de hoop van er het lichten der zee te genieten. Doch het weêr was plotseling omgeslagen en een stortregen liet slechts de keus tusschen de fraai vercierde zaal en een onverwijlden terugkeer naar het spoorwegstation. Men koos het eerste, in de overtuiging dat het gezelschap zich vroolijk genoeg zoû weten bezig te houden; doch het wilde niet meer vlotten. Al spoedig begon de verveling hare loodzware vleugelen over de eenigszins vermoeide, na den overvloedigen maaltijd bovendien niet zeer opgewekte feestvierenden uit te breiden. De wanhopige inspanning van den jongen Traquène, die reeds den ganschen dag de rol van ‘grazioso’ had pogen te spelen en thands het onmogelijke beproefde om een enkelen lach uit te lokken, was pijnlijk om aan te zien. De heer De Buyser, die voor ‘ceremoniemeester’ dienst deed, had zich reeds lang tot het slachtoffer zijner heldhaftige plichts-

betrachting gemaakt en juist had de gastheer den mond geopend om het voorstel te doen dan maar naar H. terug te rijden, toen de deur openging en ieder met begeerige verrassing omzag.

Eene forsch gebouwde, vierkante gestalte van middelbare hoogte; een fraai gevormd hoofd met vrij lang afhangend zwart hair en een gevuld, mat bleek gelaat hetwelk aan den eersten Napoleon deed denken. De oogen als zwart gloeiende kolen en de fijn besneden saâmgeknepen lippen spraken van ongemeene wilskracht; de vaste bedaarde tred, waarmeê de binnenkomende zich door de hel verlichte zaal en het schitterend gezelschap naar den gastheer begaf, van rustig zelfbezit.

‘Rooze!’ zeide hij, met eene welluidende stem waarin echter iets gemaakts niet te miskennen viel: ‘Rooze, hoe gaat het? Logeer hier een dag of wat - moest de havenwerken en de geheele streek eens leeren kennen - hoorde daareven toevallig dat gij hier waart - stel mij eens voor.’

De heer Rooze, een oogenblik ten eenemale verbluft, haastte zich aan het verzoek, of het bevel, van den ongeroepen gast te voldoen.

- Ahem, mijnheer Heerwart, lieve; ... doctor in de letteren... oude kennis, van de akademie; ik heb u wel eens van hem gesproken, gij herinnert u...

Mevrouw Rooze, en met reden, herinnerde zich volstrekt *niet*, maar neeg en deed de vereischte beleefdheidsvragen.

Andere voorstellingen volgden en - niemant wist hoe, maar het scheen wel of de een na den ander wakker werd. De tongen raakten weder los; men schertste en lachte weder even ongedwongen als toen de eerste pasteitjes rond gingen; de ‘grazioso’ en de ‘ceremoniemeester’ konden zich ieder in een hoek terugtrekken en trachten weder op adem te komen.

De heer Rooze, die in zijn binnenste aanvankelijk allerlei studentikoze verwenschingen den medestudent van vijftien jaar geleden naar 't hoofd geworpen had, besloot het ijzer te smeden terwijl het heet was.

‘Jongens, amice,’ fluisterde hij Heerwart toe, toen hij er in geslaagd was dezen een oogenblik ter zijde te krijgen, ‘ge kondt in Eloquentia zoo weêrgaas mooi reciteeren... 't is van avond wat saai geweest, hier...’

Een onbetaalbaar fijn lachje trok even om den energieken mond en flikkerde in de donkere oogen, maar terstond klonk het andwoord:

- Waarom niet?

De vindingrijke opperknecht van het hôtel werd te hulp geroepen. In een ommezien was er met behulp van een speeltafeltjen, een groen kleed en een paar kandelaars een ‘spreekgestoelte’ gereed, de heeren en dames zett'en zich in min of meer schilderachtige groepen neder en ieder spitste de ooren om te vernemen wat de belangwekkende vreemde ten beste zoû geven.

Het was eene improvisatie die nu en dan den gastheer terug mocht voeren in de dagen zijner jeugd, maar hoedanige anders geen der aanwezigen ooit gehoord had; eene improvisatie over een gansch voor de hand liggend, eeuwenoud onderwerp, maar behandeld met eene oorspronkelijkheid van opvatting en een dichterlijken gloed, welke het voor de geblaseerdste douairière vonkelnieuw deden zijn: over de Zee. De eene kernachtig schilderende uitdrukking, het eene verrassende beeld volgde het andere. Als spelende wisselden diepzinnige opmerkingen, treffende mededeelingen, gloeiende strophen in verschillende talen elkander af. En toen hij geëindigd had borsten er toejuichingen los, onder welker hartelijkheid men later zelf half verlegen werd.

Niemant had, in haar afgezonderd hoekjen op den achtergrond, Machteld gadegeslagen. Met even geopende lippen, een koortsigen gloed op de wangen en een droomerigen glans in de oogen liet zij zich wiegen op den zangerigen stroom der dichtmelodiëen, of huiverde onder den geduchten donder der brekers om 't zinkende schip, of zag met een traan aan de pinkers den morgennevel rijzen over het verlaten wrak. Niemant had haar in de betooverende zelfvergetelheid van haar jong enthusiasme gezien behalve Heerwart zelf. In zijnen blik verdiepte zij zich zonder het zelve te weten; en hem was het gansche uitgelezen gehoor als niets, was dat van dichterlijken gloed tintelende jonge meisjen het een en het al.

Als in eene verrukking van zinnen keerde zij dien avond naar den Haag terug, bracht zij tusschen waken en droomen den nacht door. Bij elke gelegenheid dat zij Heerwart, die in een oogwenk de ‘rage’ in de residentie geworden was, sedert ontmoette, werd de zucht in haar levendiger om dien treffelijken geest aan zich te boeien en - was zij meer ‘anders’ geworden jegens den vriend harer kindsche jaren, den beminnelijken Van Ginckel.

Zij had dezen niet terug gezien en onmiddellijk het jawoord

gegeven toen Heerwart om hare hand vraagde. Menigen fellen kamp had zij tegen haar verbolgen nicht Van Amsfoort te bestaan, die zonder de standvastigheid van haar anders zoo gedweeën, goedhartigen echtgenoot, gewis nimmer er in toegestemd zoû hebben dat Machteld uit hare woning trouwde. Toch had zij moeten bekennen dat deze op haren verloofde een allergunstigsten invloed in ongelooflijk korten tijd had uitgeoefend en dat Heerwart, door een aangeboren takt geleid, zich hare wenken uitnemend wist ten nutte te maken.

De bruiloft was allerschitterendst. De weinige bloedverwanten des bruidegoms, zijn hoogbejaarde vader in de eerste plaats, waren òf verhinderd geworden over te komen, òf verstandig genoeg geweest om uit eigen beweging wech te blijven en wie de reeks equipages aan de Fransche kerk had zien stilhouden, zoû gewaand hebben dat voor 't minst het huwlijk eens ambassadeurs stond te worden voltrokken.

Machteld gevoelde zich de bevoorrechtste der vrouwen - al had het haar meer gegriefd dan zij voor zichzelve weten wilde, dat Leopold den eigenhandig geschreven brief waarin zij hem heur aanstaand huwlijk meldde, met taal noch teeken had beandwoord.

De bevoorrechtste der vrouwen! Het was wel eene kleine teleurstelling, dat Heerwart, toen zij na het gebruikelijk uitstapjen in hun nieuwe woning aan den Bezuidenhout gevestigd waren, en zij op een vertrouwlijken avond hem onder meer harer schatten ook het kistje met manuscripten liet zien, onverschillig de schouders ophaalde en haar eigenlijk uitlachte; maar welbeschouwd had hij gelijk; het was kinderachtig van haar aan zulke dingen te hechten en met een zucht sloot zij de oude papieren wech. Eene teleurstelling was het ook, dat hij al spoedig verklaarde in de huiskamer niet te kunnen arbeiden en na de thee naar zijn studeervertrek de wijk nam om niet voor elf, twaalf uren soms tot haar terug te keeren. Indien hij haar eens uitnoodigde met haar werk bij hem te komen zitten! Muisstil zoude zij immers zijn; een enkel tapisseriestramijn zoude zij medenemen, of wat borduursel, of een boek, dat zelfs geen piekende naald hem behoefde te storen.... maar de eene avond ging, de andere viel en het scheen niet in hem op te komen dat zijn jong vrouwtjen het eenzaam zoû kunnen hebben in haar luxueuse salons daar beneden. Maar bitterder noch dan deze was eene andere teleurstelling: dat hij er niet de minste be-

hoefte aan scheen te gevoelen haar te laten deelen in zijne studiën, in zijnen arbeid. Het gedicht dat hij bij hun huwlijk schreef was heerlijk; maar het was het eenige gebleven. En hoe trotsch zij was bij het doorloopen van allerlei loftuitende aankondigingen op den bundel dien hij een jaar daarna in het licht gaf; hoe haar het hart ook klopte bij het lezen van zijne opdracht: ‘Aan mijne innig vereerde gade’ - het hinderde haar, dat zij evenals ieder ander zijne meesterstukjes het eerst in druk moest lezen, en het deed haar pijn in de ziel ook het eenig haar vroeger geschonken kleinood in dien bundel opgenomen te vinden. Zij waagde het, dit schuchterlijk te verstaan te geven; maar zij wist niet hoe spoedig zij die dreigende rimpels op het voorhoofd zoû glad strijken, en zoo hij haar den tijd gelaten had zoû zij het grievende woord hebben wechgekust: ‘Kom, kom, kind, gij hebt geen verstand van die dingen.’

Geen verstand van die dingen! En dat tot haar? Maar immers, niemant verstond hem gelijk zij!

Al hare beschroomdheid was eensklaps geweken.

- Gij weet beter, Heerwart, - zeide zij met bijna fluisterende maar vaste stem.

Hij zag verrast tot haar op. Gelijk zij daar stond, in hare volle lengte opgericht, met vonkelende oogen en bleek van toorn, verscheen hem hare schoonheid in een geheel nieuw licht. Hij stond haastig op en wilde haar kussen; maar zij weerde hem af en verliet de kamer.

Heerwart bleef noch een oogenblik met gefronste wenkbrauwen naar de deur zien waardoor zij verdwenen was en zett'e zich met een korten lach weder in den leunstoel bij den haard, om de lectuur te hervatten waarin zij hem gestoord had, weinig vermoedende dat zijne vrouw op dat oogenblik in haar slaapvertrek bloedige tranen schreide onder het duldeloos gevoel harer vernedering.

ô, Indien hij slechts een stap gedaan had om haar terug te roepen! Indien zij slechts zijne hand aan de deurkruk gehoord had, zij zoude weêrgekeerd zijn en met het gelaat aan zijne borst verborgen hem alles gezegd en geklaagd hebben wat zij zoolang in haren trots had verkropt... Maar nu, zij gevoelde het, was de droom harer eerzucht voor goed verbroken.

Voor goed? Zij zoude geene vrouw geweest zijn, indien zij door eene eerste nederlaag zich had laten afschrikken.

Dien middag aan tafel zoû niemant het haar aangezien hebben welk eene bittere ure zij doorleefd had. Er waren eenige gasten en zij was de vroolijkheid, de opgewektheid zelve. Het tooneel, de laatste roman, de jongste nummers der tijdschriften - bij niets dat in den loop van het gesprek werd aangeroerd liet zij zich onbetuigd. Over den nieuwen ‘premier,’ dien zij voor jaren bij hare ouders aan huis wel eens ontmoet had, maakte zij opmerkingen welke van niet alledaagsche scherpzinnigheid getuigden. Iets minder dan zijne gasten wellicht, maar ook Heerwart werd er, trouwens niet voor het eerst, door getroffen en toen zij weder alleen waren zeide hij, haar de hand toestekende:

‘Gij waart van middag boos op mij, beste. Het doet mij leed. Ik bedoelde niet, u iets onaangenaams te zeggen. Gij zijt de meest ontwikkelde vrouw die ik ken en ik heb mij bespottelijk uitgedrukt. Wat ik meende, was dit. Gij weet dat ik nooit kennis neem van eenige recensie, goed of kwaad. Waarom? Omdat ik mijzelf wil zijn en zoo volkomen vrij van invloeden wensch te arbeiden als dit in onzen tijd maar eenigszins mogelijk is. Ook van úwen invloed wil ik vrij wezen. Alle menschenwerk is gebrekkig, dat weten we, en het staat voor mij vast dat gij, beter noch dan in dit of dat maandschrift mijnheer X. of mijnheer Y., vrij wat gebreken zoudt kunnen helpen wechdoen, maar... tot een te hoogen prijs. En derhalve....’

Zij had de hand in de zijne gelegd, haar best doende om zich bij deze toenadering gelukkig te gevoelen.

- Ik geloof u te begrijpen, - viel zij in. - En als het schadelijk zoude zijn voor uw werk moet ik er wel in berusten af te zien van rechtstreeks samen te arbeiden; al beken ik, - voegde zij er eenigszins aarzelend bij, - anders gedroomd en gehoopt te hebben. Maar is het daarom noodig dat wij geestelijk zoo n a a s t elkander leven als tot dusverr'? Kunnen wij niet te zamen lezen, te zamen spreken? Kan het voor u geen verfrissching zijn, somwijlen met mij van gedachten te wisselen, bij mij te klagen als het eens niet recht vlotten wil, het voor mij uit te spreken als het goed gaat, als gij u gedragen en gesterkt voelt door uw eigen vuur daarbinnen? Is het zoo dwaas van mij; - zij legde hem de handen op de schouders en zag hem aan met hare schoone, vlammende oogen: - is het zoo dwaas van mij, soms mij in te beelden dat ik u, mijn

geleerde, mijn staatsman, mijn dichter, zelfs u, nu en dan, een enkele maal slechts, zoû kunnen ... bezielen?

Hij was warm geworden onder den gloed harer woorden; hij gevoelde zich weder door haar bekoord als op dien eersten avond toen hij alleen voor haar, schoone onbekende! die ook voor hemzelven zoo onvergetelijke improvisatie gehouden had.

Hij kuste haar met eene innigheid die haar goed deed.

En sedert hàd hij met haar gelezen en gesproken... totdat eenige weken later hem de candidatuur voor de Tweede Kamer werd aangeboden in het hoofdiesdistrict Vennenborg. Gretig nam hij die aan en van dien dag af hadden dagbladartikelen, gesprekken en overleggingen met gedelegeerden van kiesvereenigingen, conferentiën met geestverwanten die reeds in de Kamer zitting hadden en wat dies meer ware, van den ochtend tot den avond en soms tot laat in den nacht, aan het huislijk leven en de rusitige studie een einde gemaakt.

Machteld was er aanvankelijk verre van ongelukkig onder. Met verterende belangstelling nam zij van alles kennis, met eene gejaagdheid of het haar zelve gold volgde zij de wisselende kansen van den strijd, gloeiende van verontwaardiging bij de onschadelijkste libellen, zegevierend juichende in de onbeduidendste verweerschriften.

Eindelijk brak de groote dag aan. Haar man was zich juist wat gaan vertreden toen het telegram werd binnengebracht. Haar hart klopte onstuimig. Alles warrelde haar voor de oogen. Maar met vaste hand teekende zij het ontvangbewijs en eerst toen de knecht de deur achter zich gesloten had scheurde zij haastig het omslag open.

Gekozen: Heerwart 2260. *Op Blijenburgh* 500.

Dit was het schoonste oogenblik van haar huwlijksleven.

Men had Heerwart, toen hij zich het eerst in de Haagsche kringen vertoonde, heimelijk uitgelachen om menige linkschheid welke zijne nederige afkomst verried; maar nauwlijks was hij met haar verloofd, of dit had als van zelve opgehouden. Aan scherpe recensiën over sommige zijner werken had het niet ontbroken en zij had er te meer onder geleden omdat hij die stelselmatig verloochende en zij bij hem hare ergernis niet lucht kon geven. Maar zij had, zonder zich te noemen, met goed

gevolg de pen voor hem gevoerd en haar geloof in hem was niet beschaamd geworden: de eene druk was den anderen met ongewonen spoed gevolgd. Toen zijn naam vernomen werd als candidaat voor den betwisten zetel te Vennenborg, was die dag aan dag in de bladen der tegenpartij door het slijk gesleurd, ja, voormalige vrienden hadden zich tegen hem gekeerd, sommige getrouwen hem bezworen zich bij tijds terug te trekken en de eer aan zich te houden. Maar zij had geen oogenblik - evenmin als hij trouwens, de sterke held! - geweifeld of gewankeld en zie, de overwinning had haar stoutste verwachtingen overtroffen. En zoo was dan de dorst naar eer, waaraan zij de liefde harer jeugd ten offer bracht, volkomen bevredigd!

Voorwaar, het oogenblik was schoon. Ongelukkig duurde het bij haar niet langer dan bij eenig ander; niet langer dan het *Nu*, waarvan Huyghens zegt dat het is: ‘of het niet en waar.’

De heer Traquène, wiens voorspelling zoo ongedacht snel vervuld was, had immers ook gezegd dat Heerwart een man was om minister te worden. Haar neef Van Amsfoort had wel is waar minachtend daarom gelachen; maar er waren ministers en ministers; een X. en een Thorbecke waren niet in éen adem te noemen. Ja, gelijk hij reeds de hand uitstak naar den edelsten lauwer in het rijk der poësie, zoû het slechts van haren Heerwart afhangen zich neder te zetten in het hoogste gestoelte des gezachs!

Zijne eerste redevoering in de Kamer maakte een overweldigenden indruk. Hoe zoude de zaal gedaverd hebben van toejuichingen, had het kille reglement van orde het niet verboden!

Mevrouw Markesteyn had Machteld gezegd, de tribunes noch nooit zoo vol gezien te hebben; maar dit was haar tamelijk onverschillig. Zij had gevoeld en getast dat de Kamer zelve, de geblaseerde, onaandoenlijke, nuchtere Kamer, bij den gansch nieuwen metaalklank dier stem verrast had opgehoord en tot den einde toe gehangen had aan die welsprekende lippen. Toen een bejaard afgevaardigde uit Waterveld zijn eindelooze bladen papier afprevelde, hadden drie, vier geestverwanten zich voor den vorm om hem heen geschaard en gedaan of zij hem volgden, terwijl de overigen met elkander praatten en lachten en de voorzitter zelf, de welgevormde blanke hand op den slapenden hamer, met den eerwaardigen griffier in een gesprek verdiept bleef. Toen een voormalig officier van marine zijn aan scheepsroepers gewone stem door de zaal deed galmen, overschreeuwde

hij wel het algemeen gegons en dwong hij zijns ondanks menigeen tot luisteren - maar het was duidelijk dat, zoo hij verstandige dingen zeide, het dingen waren die men over end' over gehoord had. Ja zelfs toen dat zwartharig lid uit het noorden aan de quaestie van den zilveren en gouden standaard door grillige beelden van dokken en scheepsbassins nieuwen gloed poogde bij te zetten, waren er die in boeken neusden of achter de hand hun buurman opmerkingen ten beste gaven over de opera, welke zij dien avond hooren zouden.

Maar toen Heerwart optrad! De griffier zett'e zich recht. De voorzitter hief met een onwillekeurig ‘ahèm!’ even den hamer op... of het noodig ware! De bejaarde spreker uit Waterveld stond reeds met de hand achter het oor aan de eene, het levendig oud-ministertje met luisterend zijwaarts gebogen hoofd aan de andere zijde van hem, die daareven was opgerezen en dien niemant hier noch gehoord had. Met een ongeduldigen hoofdknik brak de aanvoerder der oppositie eene mededeeling af, die een zijner trawanten hem op dit oogenblik wilde influisteren. Al de ministers waren op hun post en zagen vol verwachting - voor zich.

‘Mijnheer de voorzitter!’... Het hart sprong haar in de keel. Hoe van ouds bekend en hoe vreemd klonk het stemgeluid haar in 't oor. Maar een oogenblik later zat zij met een glimlach van bewonderend genot te luisteren en doortintelde haar de gloed zijner taal, als op dien nimmer te vergeten avond aan de zee. Neen, dat was geen eenvoudig Kamerlid, het was een alvermogend dienaar des Konings die daar sprak!

III.

Ieder Nederlander die er op gesteld is minister te worden, plag neef Van Amsfoort te zeggen, wordt het ook. En, hetzij de brave man gelijk had of niet, zeker is het, dat er geen jaar verstreken was of Heerwart had de bank, waarvan hij tot dusverre het woord gevoerd had, voor een van de fauteuils achter de groene tafel verwisseld.

Machteld zag zelden een dagblad meer in en woonde noch zeldzamer eene vergadering der voormalige Hoogmogenden meer bij. Zij had receptiën en partijen moeten geven, meer dan haar lief was. Menigen voetstap had zij in de gangen en zalen van het koninklijk paleis reeds liggen. En niemant zoû in de

levendige gastvrouw aan den Bezuidenhoutschen weg of in de schitterendste der genoodigden overal elders, eene dier ongelukkigen vermoed hebben, wien het er enkel om te doen was aan zichzelve en hare eigene gedachten te ontkomen. Slaagde zij hierin ook voor een deel, voor een tijd - zij was te degelijk en hartstochtelijk van nature dan dat het op den duur haar had kunnen gelukken.

Eens, toen ter gelegenheid van een bal ten Hove haar rijtuig in de 'file' eenige oogenblikken stilstond, had zij het portierraampje nedergelaten en een blik naar buiten geworpen. Zij hoorde op eenigen afstand het gegons der menigte welke vruchtelooze pogingen deed om iets van de schitterende uniformen en toiletten der groote heeren en dames gewaar te worden. Nu en dan klonk boven alles uit die eigenaardige kreet welke den straatjongen tot sein en herkenningsroep aan zijne verspreide makkers dient, of trappelden de hoeven der paarden en knarsten hunne ijzers over de vonken schietende keien. Treurig flikkerden de gele gasvlammen in de zilverig gouden stroomen van het maanlicht, waartegen het fiere beeld des Zwijgers zoo ernstig uitkwam. Hare lustelooze oogen dwaalden langzaam rond en bereikten eindelijk het schemerend ijzeren hek achter het standbeeld. Huiverend trok zij het glas op en zonk in de schaduw der zwellende kussens terug.

'Ol rijt!' klonk het buiten. Met een ruk schoten de vurige schimmels voorwaarts en een oogenblik later zweefde zij aan den arm van haren man de vestibule door.

Of ergens schepsel zwerft, rampzalig zooals ik?

Zij deed geen moeite meer om dien regel uit hare gedachten, de bitterheid van dat gevoel uit heur hart te bannen. Zij wist maar al te goed, dat haar leven eene slavernij was, een bestaan van namelooze verlatenheid. Niet voor haar had Heerwart tijd; niet voor haar waren zijne gedachten, zijne gesprekken, zijn arbeid. En wat haarzelve betrof, de oogenblikken werden al zeldzamer, dat zij gelegenheid of opgewektheid had om hare boeken ter hand te nemen. Ja, eene slavernij was het heden. En de toekomst? Reeds poogde zij er zich mede te troosten dat ministers zelden lang leefden... *ce que vivent les ministres*, glimlachte zij met een zucht: *l'espace d'un matin*. Maar het wàs geen troost. Wat toch zoû het zijn, als Heerwart, teleurgesteld

en verzadigd, zich in arren moede terugtrok naar zijn studeervertrek? Zij trachtte zichzelve te overreden dat het haar gemakkelijk zoû vallen die te jammerlijk afgebroken drie, vier weken van hun geestelijk samenleven weder aan te knoopen. Zij zouden den Haag vaarwel zeggen voor altijd en zich terugtrekken naar hun buiten in Gelderland, elkander leeren liefhebben, voor elkander alles zijn... Maar heur hart liet zich door hare verbeelding niet begoochelen en al zwaarder werd de strijd dien zij te voeren had om zich los te rukken van het lokkend verleden, dat haar sedert dien avond van het Hofbal bij dagen en nachten vervolgde; om hare rol in de groote wereld der ijdelheden naar behooren vol te houden.

Het toeval scheen haar nieuwe afleiding te zullen verschaffen. In een gesprek met een reeds bejaard lid der Eerste Kamer deed deze eene zinspeling op zeker tooneel in de M y s t è r e s d e P a r i s. Haar vader, voor het overige op het stuk van de lectuur zijner dochter eer al te vrijgevig dan bekrompen, had van Sue nooit willen hooren en later had zij geen aanleiding gevonden om van de geschriften diens auteurs kennis te nemen. Zij liet min of meer blijken dat zij de gedane toespeling niet begreep en twee dagen later lagen de ‘Mystères’ in keurig gedrukte en gebonden deeltjes voor haar. Zij zag het werk in, werd spoedig haars ondanks medegesleept en ofschoon zij, den roman ten einde gebracht hebbende, vastelijk voornam geen regel meer van dezen schrijver te lezen, gloeide zij van blijde hoop. Op hare wijze en voor zooverr' het haar gegeven zoû zijn te doen wat Sues voorzienigheidsheld *Rodolphe* deed: te vertroosten en te redden wat zij op haren weg te redden en te troosten vond - zoo in iets, dan was dáarin, meende zij, haar eigen behoud gelegen.

Was het alleen ter wille van de heugenissen uit hare vroegste jeugd dat zij daarbij in de eerste plaats dacht aan hetgeen zij voor weduwen, vrouwen en kinderen van militairen zoû kunnen doen? Stond geen ander beeld haar voor den geest dan dat haars vaders, wiens vriendelijke oogen haar zoo aanmoedigend schenen toe te lachen?

Het schoone hoofd op de hand geleund, peinsde zij over de beste wijze om haar besluit uit te voeren. Hoe moeilijk was ook in dezen de eerste stap; en hoe smartelijk gevoelde zij opnieuw dat zij gansch alléen stond in het leven!

‘Of er belet is voor mijnheer Nijborch?’

Integeudeel; hij kwam of hij geroepen was!

- Laat mijnheer binnenkomen.

Een uitgedroogd oud manneken, met levenlooze, ingezonken oogen, een allerkeurigste grijze pruik op den schedel, perkamenten aangezicht, tandeloozen mond en onberispelijke kleedij, trad met voorzichtige stapjes de kamer in en nam na eene plechtige buiging plaats.

‘Zoo, zoo, ach zoo... blij u thuis te vinden, mevrouw. Koud, niet waar mevrouw? Ja, ja, zoo... Mijnheer ook wel? Altijd even druk? Ach ja, ja, zoo... Charmante preêk van ochtend, vindt u niet? Ja, ja, ô ja, uitmuntend, uitmuntend, ach ja...’

Hij sprak met den echt Haagschen toon, bijna fluisterend en sissend tusschen zijne dunne lippen, terwijl zijne in zwart glacé geknelde dorre handjes kleine gebaren maakten welke zenuwtrekkingen geleken, en de half onzichtbare oogen doodsche blikken uitschoten naar alle hoeken der kamer.

Niemant beneden de veertig had den hoogwelgeboren heer Jhr. Mr. C. van Nijborch ooit anders gekend en reeds voor twintig jaren hadden jongelieden weddenschappen aangegaan over zijn werkelijken leeftijd. Hij werd vrij algemeen voor een intrigant gehouden, behalve om zijn uiterlijk vermoedelijk om geene andere reden dan dat hij belang stelde in zondagsscholen en nooit gemist werd onder het gehoor van den predikant der Duitsche gemeente, reeds ten tijde dat deze samenkwam in het lokaal der Loge, op den Fluweelen Burgwal.

Machteld had het manneke nooit kunnen uitstaan maar heette hem nu met eene hartelijkheid welkom die de verkleumde borst haars bezoekers weldadig moest aandoen.

- Mijnheer Nijborch, - zeide zij, want zoo werd de Jonkheer steeds genoemd, - ik ben recht blijde u te zien. Ik moet u eens om raad vragen. Ik weet, u is altijd bereid als het... als het er op aankomt wat goeds te doen voor... onze naasten.

De voor haar geheel nieuwe toon waarop zij zich tegenover haar geïmproviseerden raadsman meende te moeten uitdrukken jaagde haar een blosjen aan dat haar allerbekoorlijkst stond. Of gezegde raadsman er iets van bespeurde zoû de scherpzinnigste menschenkenner niet hebben durven beslissen.

Hij bepaalde zich tot eene hoofdbuiging en een nauw hoorbaar: ‘Ach ja, zoo...’

- Ik heb zoo weinig te doen, - hernam mevrouw Heerwart aarzelend: - en... en er is zoo véél te doen!

‘Veel, zeer veel, ach ja!’ zuchtte Nijborch.

- Nu meen ik wel eens gehoord te hebben dat militairen, getrouwde soldaten bedoel ik, en onderofficiers en hun weduwen... Mijn beste vader was generaal...

‘Uitnemend mensch,’ viel de hoorder temend in: ‘Ik heb hem zeer wel gekend, zeer wel; uitnemend mensch, ach ja...’

- Waarlijk? - andwoordde zij hartelijk. - Nu, dan behoef ik u niet te zeggen dat ik altijd een teeder plekjen in mijn hart heb voor al wat ons leger betreft... u zal 't misschien wat *bizarre* vinden...

‘Zoo, ja, ja, zoo...’ lispte de oude heer, hiermede een beleefd protest bedoelende: ‘Ik begrijp volkomen, volkomen, zeker, ja...’

- Ik dacht het wel! - riep zij uit en met stralend gelaat zich tot hem over buigende vraagde zij: - U wil mij dus helpen, mijnheer Nijborch?

De doodsche oogen daalden langs haar schoonen hals en leest naar heur handen, kropen verder langs de plooien van haar kleed over het tapijt en vestigden zich op het houtvuur in den haard, zoodat de roode vlammen er in weêrspiegelden en hun een spookachtig leven bijzett'en.

Hij boog en zeide:

‘Ach ja, zoo... maar ik vrees weinig te kunnen doen...’

En daarop, met een stuipachtige beweging der beide handen:

‘Maar mevrouw, kent u niet misschien mijnheer Voornewoud.... gepensioneerd capitein, daar op de Princegracht, geloof ik; ja, ja zoo, in een van de kleinere perceelen over de Beestenmarkt: uitnemend mensch...’

Zij schudd'e het hoofd.

‘Uitnemend mensch,’ hervatt'e de raadsman: ‘U heeft misschien gehoord van ons Militair Tehuis? Neen? Zoo, ja, natuurlijk; hoogst interessant.... Wij hadden jaren getobd met de financiën; ach ja, er is zoo enorm veel noodig... Maar nu is een jaar geleden ongeveer die Voornewoud - waarlijk, een uitnemend mensch - hier komen wonen. Had een ongeluk met zijn paard, iets aan het been gekregen, en zoo kon hij niet in dienst blijven. Hij heeft eene betrekking bij... bij...

ja, zoo, dat is mij ontschoten... Ook iets van zichzelf, of van zijn vrouw - uitnemende vrouw.... Als u eens met hàar kon overleggen? Hoogst fatsoenlijk gezin, uitmuntende familie-relatiën, hoor ik....'

- Vindt u dat het gaan zoû? - vraagde Machteld twijfelend. - Ik heb die menschen bij mijn weten nooit gezien...

'Ach ja, ja zoo, natuurlijk; zij komen nergens. Hij leeft voor zijne betrekking en voor ons Tehuis, ach ja, en voor zijn kinderen, of zijn kind, ik weet niet precies, en zij ook, dat spreekt... Maar ik ben zeker dat zij zeer vereerd zouden zijn. Mevrouw Heerwart! En men kan hen niet gelukkiger maken dan met hunne hulp in te roepen voor iets zooals u bedoelt.'

Machteld opperde noch eenige bezwaren, maar bij 't afscheid nam de oude heer op zich mevrouw Voornewoud op een mogelijk bezoek van de echtgenoote des ministers in het algemeen voor te bereiden.

Het was drie dagen later.

Mevrouw Heerwart had op de Groote Markt het rijtuig, beladen met verschillende inkoopen, naar huis gezonden, om den verderen weg naar de Voornewouds te voet af te leggen.

Een heerlijke voorjaarsdag! De boomen spiegelden hun lachend groen in het water; de musschen fladderden en schetterden uitgelaten tusschen de takken; en van den toren, welks zonderling houten omhulsel noch niet de logge ijzeren spits voor de verbaasde burgerij onthuld had, jubelde het carillon.

Maar al het opwekkelijke rondom haar verscherpte slechts den weemoed, waarmede zij langzaam langs den huizenkant voortschreed. Toen de oude heer Van Nijborch haar de woonplaats van den gepensioneerden capitein noemde, had zij zelfbeheersching genoeg gehad om van hare innerlijke ontroering niet het minste te laten blijken, maar had een vloed van herinneringen haar overstelpt. Op de Princegracht over de Beestenmarkt toch had de familie Van Ginckel gewoond; de vader, een oud wapenbroeder van háar vader, aan een rolstoel sedert jaren gekluisterd; de moeder, eene vriendelijke, eenvoudige vrouw uit den deftigen burgerstand; en hun eenige zoon Leopold. - En nu was zij naar die sedert jaren vermeden plek op wech.

Hoe bekend, en hoe vreemd tevens, staarden al die huizen haar aan! Meest al de oude namen las zij er noch aan de deurposten. Slechts hier en daar hadden de gevels, of het ware, eene nieuwe uitdrukking aangenomen. Zoo ook die van dit breed, dubbel huis, waarachter vroeger een oud schatrijk heer alleen plag te wonen, dien Leo haar wel eens in zijn zwavelgelen, door één broodmager paard getrokken open mandewagen, had aangewezen en van wien men verhaalde dat hij zijn tijd doorbracht met geld tellen en dat zijne paarden in den stal van honger dood vielen. Hoe goed stond nu alles in de verf! De gordijnen waren opgehaald, de glasruiten blonken van helderheid en blozende krullekopjes beandwoordden ijverig het groetend lachje der statige dame. Dit andere huis echter was hetzelfde gebleven, schoon de excentrieke bewoner van zijn luidruchtig praalvertoon en zijne dwaasheden de stad sedert jaren niet meer weêrgalmen deed, ter ruste gelegd onder de groene zoden van Eik-en-Duinen. Had men niet een Fransch versjen op hem gemaakt?

Vois-tu ce bel équipage,
Ces chevaux,
Couverts d'une peau,
D'une peau de tigre sauvage...

Neen, zoo was het niet ... Het was zeer lang, maar Leo kende het van buiten. Goede Leo. En nu kwam zij voorbij de woning van den eerbiedwaardigen leeraar die ook haar.... Helaas, helaas! Dieper boog zich het schoone hoofd en zij sprak in heur hart een zegenbede over den grijsaard, voor wiens vriendelijken blik het haar was of zij het gelaat verbergen moest. En het werd haar te moede of zij bezwijken zoude van terugverlangen naar de dagen harer kindsheid, toen zij aan de hand haars vaders op deze zelfde plek ...

Maar hoe?

Zij stond voor de vroegere woning der Van Ginckels en midden op het groene paneel der voordeur las zij in witte letters den naam: L. VOORNEWOUD.

Het vroolijk gelach van twee dienstmeiden die in de voorkamer bezig waren het gewichtig werk van meubels wrijven af te wisselen met eene stoeipartij, bracht haar tot bezinning en zij schelde. Het gelach verstomde als met een

tooverslag en eenige oogenblikken later werd de deur door eene gezonde zus met eene kleur als vuur geopend, die de onbekende bezoekster terstond ontving met een hijgend uitgebracht:

'ô Mevrouw, mevrouw heeft gezegd dat er van daag belet was, behalve voor mevrouws zuster, ziet u, anders voor iedereen ...'

- Geef dit kaartjen eens binnen, meisje. Zeg dat ik mevrouw zoo gaarne een enkel oogenblik zoû spreken ... Ik kom heel van het Bezuidenhout.

Zij werd in een spreekkamertje gelaten waarvan twee stoelen en een tafeltje de eenige meubels uitmaakten. Aan den muur vertoonde een staalplaat het Slot te Heidelberg en boven de deur een ongelijst paneeltjen een op misleidend natuurlijke wijze afgebeelden bos scharren, hangende aan een spijker. Wat haar in dit onbevallig 'stilleven' zoo aantrok begreep zij zelve niet. Zij moest het meer gezien hebben, docht haar; en, hoe zij er zich over ergerde, het herinnerde haar onwederstaanbaar ... Op éenmaal had zij het thuis gebracht. In hare kindsche jaren moest ditzelfde stukjen op deze eigen plaats gehangen hebben. Zij herinnerde zich flauw hoe zij op een regenachtigen woensdagmiddag aan de hand der oude mevrouw van Ginckel er naar had opgezien.

Op hetzelfde oogenblik keerde het dienstmeisje terug en verzocht haar achter te komen.

Als in een droom ging zij den langen gang door en trad de huiskamer binnen, onwillekeurig verwachtende den ouden heer Van Ginckel in zijn rolstoel aan het tuinraam te zien zitten.

'Mevrouw Heerwart?' zeide eene in rouw gekleede jonge vrouw, die aan de tafel kousen had zitten mazen, haar met eene beleefde nijging een stoel aanbiedende: 'Ik ben maar zoo vrij u hier te ontvangen. De voorkamer wordt schoon gemaakt en in het spreekkamertjen is nauwlijks plaats voor twee... Hier, Willy, geef eens een voetbankjen aan mevrouw!'

Een driejarig kereltje met een overvloed van glanzige blonde krullen en schelms lachende blauwe oogen kwam terstond met het verlangde aanwaggelen.

Machteld boog zich naar hem over, quansuis om hem in de roode koontjes te knijpen en hem te kussen, maar in waarheid om hare ontroering te verbergen. Zij had in het vertrek,

bij al het onbekende dat haar scheen terug te stooten, twee tastbare overblijfsels van het verledene ontdekt: eene antieke ingelegde secretaire en een treffend op zijn kleinzoon gelijkend portret in olieverf van Leoos grootvader, die in de kracht zijns levens bij Waterloo gebleven was.

- Knap gedaan, kleine guit, - zeide zij, met geweld elke trilling in hare stem onderdrukkende tot het ventje, dat met zijne groote oogen haar onafgewend aanstaarde: Hoe oud ben je wel?

'Zeg maar: drie jaar, mevrouw!' andwoordde voor hem de trotsche moeder.

- Die jaar, 'fouw! - klonk het gehoorzaam van de rozenlipjes. En onmiddellijk daarop: - Jij 'laatjes meêbacht, ja?

'Foei, foei, Willy!' lachte vermanend de vrouw des huizes. 'Niet altijd om lekkers denken. Ga nu weêr zoet spelen. Waar is het mooie witte paard van tante Anna? Kom eens meê.'

Toen de kleine man met zijn speelgoed in een hoek geïnstalleerd was en mevrouw Voornewoud weder plaats genomen had, droeg Machteld hare wenschen voor, onder het spreken telkens weder de oogen richtende naar het portret boven de sofa, het uitgedrukte beeld ... van hèm.

Het bleek dat de heer Van Nijborch verzuimd had, of verhinderd was geweest, zich van zijne belofte te kwijten, zoodat het bezoek van mevrouw Heerwart geheel onverwacht kwam. Het was daarom blijkbaar niet minder welkom, en mevrouw Voornewoud greep met hart en ziel de gelegenheid aan om hare nieuwe kennis in de verschillende belangen welke zij zich had aangetrokken in te wijden.

Zij was de eenvoud en beschaafdheid zelve en het welig golvend hair, dat, met moeite in den band gehouden, in fijne kruifjes over het voorhoofd speelde, gaf aan de regelmatig schoone trekken van haar bloeiend gelaat iets jeugdig deftigs en ouderwetsch', hetwelk bij het ernstig rouwgewaad wonderwel paste en ieder voor haar moest innemen.

Machteld sloeg op dit alles echter niet of nauwlijks acht. Zij was als betooverd door het portret aan den wand en had geen geringe moeite om het gesprek behoorlijk te voeren.

'Patíe, patíe!' riep eensklaps de kleine jongen, die middelerwijl stil in zijn hoekjen had zitten spelen maar thands alles

liet staan en juichend naar de openstaande deur dribbelde: ‘Door peurt gaan, door peurt gaan!’ en het blonde kopje drong zich met geweld tusschen de knieën van den binnentredende. Deze bukte zich en hief het van pret gierende knaapjen hoog op, hield hem een oogenblik zwevende, kuste hem, zett'e hem weêr neder en keerde zich naar de tafel. Nu eerst bespeurde hij de aanwezigheid eener vreemde.

Machteld was opgerezen en had zich van het licht afgekeerd. Zij moest alle krachten inspannen om zich niet te verraden.

Leo bleef een oogenblik verrast staan.

‘Mag ik noch Machteld zeggen?’ begon hij, met eene hartelijkheid die iets gedwongens had haar de hand reikende.

- Waarom niet? - klonk vrij afgemeten het andwoord. - U ziet, wij zijn oude kennissen, mevrouw! - vervolgde zij, zich tot mevrouw Voornewoud keerende: - maar onder nieuwe namen.

‘Onder nieuwe namen?’ herhaalde Leo, bij de dames plaats nemende en spelende met de lokken van zijn kind, dat onmiddellijk zijne knie in bezit genomen had: ‘Wist gij niet dat ik van naam veranderd was? De bekendmaking moet u dan ontgaan zijn... Om die treurige zaak met oom Van Ginckel... Nooit van gehoord? Nu, het is beter dat zij voor eeuwig blijve rusten. 't Was een heel ding voor mij! Maar Voornewoud was mamaas naam; die zoû uitgestorven zijn, en dit verlichtte de zaak... Dus gij wist er niets van?’

Machteld schudd'e het hoofd.

- Ik had in die zes jaren niets van u vernomen.

‘Zes jaar! Waar blijft de tijd! Maar ik begrijp het. Ik heb in Indië gediend en zat er waarschijnlijk nóch, zonder een ongeluk met mijn paard. Dat ellendige beest...’

- Foei, man! Is dat ondankbaar zijn? - lachte mevrouw.

Gij hebt gelijk! In Indië zoû ik menschelijker wijs gesproken nimmer kennis gemaakt hebben met mejufvrouw Johanna Theodora Buret en niet de gelukkigste man van Nederland geworden zijn... Dat wilt ge toch zeggen, niet waar? Dus uw bezoek gold eene geheel onbekende mevrouw Voornewoud? - vervolgde hij tot Machteld.

ô, Zij haatte hem! Zij háatte hem, ondanks zijne mannelijke gestalte en zijn edel, door de zon verbruind gelaat vol levenslust en kracht...

‘En zonder eenige voorbereiding,’ andwoordde zij, voorts in weinige woorden de aanleiding en het doel van hare komst mededeelende.

Leoos trekken klaarden plotseling op.

‘Dat doet mij recht veel genoegen,’ zeide hij. ‘Ik heb zoo dikwijls van uwe officieele partijen en feesten gehoord en dacht wel eens hoe moeilijk het u vallen moest in die atmospheer van rusteloosheid en... neem mij niet kwalijk! van louter ijdelheid, uw hart op de rechte plaats te houden. Het is waar, ik zag noch voor eenige dagen dat laatste werk van uw man weder eens in, met die schoone opdracht aan u, en ik wist dus dat gij ook in degelijke dingen met hem deeldet, maar toch... Dat gij echter behoefte hebt om rechtstreeks wèl te doen is heerlijk en dat ge daartoe bij òns moest komen...

Hij voltooide den zin niet. Er was gloed, er was iets uit vroeger dagen in zijn toon teruggekomen, dat hare ziel vervulde van een nameloozen weemoed. Maar wat hij zeide van die opdracht kwetste en ergerde haar. Zij zag zwijgend voor zich en plukte zenuwachtig aan heur handschoen.

- Ik heb mevrouw gezegd, - begon de vrouw des huizes, - dat het heerlijk zoû zijn indien zij ons wat helpen kon met het fonds voor de recreatiezaal; haar invloed, hare veelvermogende kennissen... En dan heb ik het denkbeeld geopperd of mevrouw eens de proef zoû willen nemen met den woensdagschen naaikrans; dat zoû heerlijk zijn, nu freule Boncourt naar Pau moet....

Gedurende het gesprek had de kleine Willy, na zich eenige oogenblikken met zijn vaders horlogeketting vermaakt te hebben, zijne aandacht gewijd aan een inktstel, waarvan zijne moeder zich bediend had om eene waschlijst in te vullen. Zeer behendig hadden zijne kleine poezele vingertjes den glazen koker uit het brons gewerkt, toen mevrouw zijn bedrijf gewaar werd.

‘Willy, Willy! Wat doet ge daar?’ En haastig opstaande stak zij de hand uit om 't kind het gevaarlijk speelgoed te ontnemen.

- Neen! - kreet Willy half schreiend; en driftig verborg hij zijn schat onder zijn voorschootjen ... Een breede zwarte stroom goot zich over zijne kleêrtjes uit. Voornewoud schoof verschrikt zijn stoel achterwaarts en zijne vrouw, om hun nieuw vloerkleed te redden, nam het kind vierkant op en snelde met

een haastig woord van verontschuldiging tot Machteld de kamer uit.

Deze was opgestaan.

‘'t Zal best wezen dat ik maar heênga,’ zeide zij met gesmoorde stem. ‘Het is mij aangenaam geweest kennis te maken, en ik hoop spoedig ... Adieu.’

Hij andwoordde slechts met eene halve buiging en volgde haar zwijgend naar de voordeur. Doch toen, in plaats van de hand aan den knop te leggen, stak hij die haar toe.

‘Goede vrienden?’ zeide hij zacht.

- Waarom niet? - andwoordde zij weder, koud als ijs, hem de toppen harer twee vingers overlatende. - Mijne complimenten aan uwe vrouw.

Hijzeide geen woord meer, boog en opende de deur.

Sedert hoorde mevrouw Voornewoud niets meer van hare nieuwe kennis en toen zij na een veertien dagen deze een tegenbezoek poogde te brengen was zij ‘niet thuis.’

- Groote lui's grillen! - gaf op haar beklag over deze zonderlinge handelwijze haar man schouderophalend ten andwoord. - De geest was een oogenblik gewillig, maar.. de beslommeringen des levens!

Het fonds voor de recreatiezaal ontving van den Bezuidenhout wel is waar eene zeer noemenswaarde bijdrage, doch daar bleef het ook bij; en de naaikrans van freule Boncourt heeft tot op dezen oogenblik niet de eer gehad van door eene ministersvrouw gepresideerd te worden.

IV.

Het jonge groen wemelde noch even vroolijk in het ondoorzichtig water, dat als een zwarte spiegel de blauwe voorjaarslucht, de dartele witte windveeren, de hooge en lage gevels weerkaatste. Maar van het verleden sprak dit alles niet meer.

Zij haatte hem! En zijne vrouw, en zijn kind en Heerwart en het leven...

Het leven! Doodsch en grauw was alles in haar binnenste. Wat zij begeerd had was haar in den schoot geworpen; eer en aanzien onder de menschen, roem die den tijd verduren zoû; wanneer het nageslacht Heerwarts naam noemde zoû ook de

hare worden genoemd. Men bewonderde, men vleide, men benijdde haar. Geen' van die haar met diepe strijkages gemoetten op haar langen weg zoû het in de gedachten zijn gekomen haar te beklagen. Maar hare ziel was louter alsem en bitterheid.

Zij vond Heerwart met groote schreden den salon op en neêr gaande. Hij groette haar met een achteloozen hoofdknik, bleef even staan en hervatt'e zijn eentonige bezigheid.

Zij wierp zich op eene sofa en strikte de linten van haar hoed los. Eenige oogenblikken later nam haar man tegenover haar plaats.

'Wel?' zeide hij vragend.

Zij zag hem met matte bevreemding aan.

- Wat meent ge?

'Wat ik meen! Nu noch mooier. Komt ge niet van de Kamer?'

- Van de Kamer? Neen. Was er iets bizonders?

'Al naar men het neemt,' andwoordde hij schouderophalend. 'Die motie van Donkelaar is aangenomen.'

- Van Donkelaar? Eene motie? Ik beken...

Hij viel haar in de rede met dien korten, onaangenamen lach, waarvan haar soms elke zenuw trillen kon.

Zij stond toornig op en hij volgde haar voorbeeld.

'Ik begrijp dat u die politiek op den duur niet interesseeren kon,' zeide hij. 'Maar mag ik weten waar gij dan wèl geweest zijt?'

Zij had zich reeds overwonnen.

- Eene visite bij mevrouw Voornewoud.

Voornewoud... Voornewoud... Onbekend! Enfin, 't is in dit bizondere geval wellicht jammer geweest, dat gij niet een weinig meer meêgeleefd hebt met uw man...

- *A qui la faute?* - fluisterde zij heesch, eensklaps wederom sidderende van verontwaardiging.

'ô Aan mij, natuurlijk! Ik spreek het niet tegen, al zoudt ge, met meer recht misschien, de omstandigheden kunnen beschuldigen. Maar wat ik zeggen woû: het is wellicht jammer, voor u bedoel ik, omdat ge dan mijne laatste groote redeovering hadt kunnen hooren, als tegenhanger van die eerste, waarin gij immers zooveel belang steldet. Van avond vraag ik mijn ontslag...'

- Uw ontslag! - riep zij uit, haar misnoegen vergetende in hare verrassing: - Wat beteekent dat?

'*Als* gij u verwaardigd hadt ten minste de courant te lezen,'

andwoordde hij koel, ‘dan zoudt ge begrijpen dat na de aanneming van die motie mij niets anders overschiet. Trouwens, ik heb van de gansche santenkraam over end' over genoeg...’

- Wat denkt gij dan te doen?

‘Ik weet het noch niet. Dit alleen staat bij mij vast, dat ik alles wat naar politiek zweemt voor altijd van mij moet afschudden...’

- Gij zoudt Commissaris des Konings kunnen worden in plaats van Lesprade, - zeide zij peinzend.

Weder die wanluidende, sarkastische lach.

‘Commissaris des Konings! Strooien vertegenwoordiger van een gezach, dat zelf... Maar gij hebt niet naar mij geluisterd. Doe dit nu eens, bid ik u. Wij moeten een feest geven, een schitterend feest, waarvan de geheele stad en zoo mogelijk het geheele land spreekt. Begrijpt ge mij niet?’ vervolgde hij wrevelig, toen zijne vrouw hem vragend aanzag: ‘Die troep van Donkelaar meent zich wonderwel gewroken en mij doodelijk gekwetst te hebben. Ze moeten voelen dat zij mij eene weldaad hebben bewezen. Ik wil de vesting overgeven met vliegende vaandels en slaande trom...’

Machteld schudd'e afkeurend het hoofd.

- Men zal eenvoudig gelooven dat gij feest viert uit *dépit*, - zeide zij: - geloof mij, *ça ne se fait pas*. Het staat niet. Het is niet waardig.

‘Och kom,’ andwoordde hij ongeduldig: ‘het is mogelijk dat deze of gene oude tante van den Vijverberg er zoo over denken zal, maar gij kent die lieden niet. Zij zullen zich dood ergeren en zweren dat zij zich charmant geamuseerd hebben... ha, ha! Dit weet ik nu eens beter. In elk geval, ik verkies het.’

- Gelijk mijn Heer en Meester beveelt, - andwoordde zij, met een kalmen spot welke hem bijna eene grofheid ontlokte. - Kunnen wij de Akademie krijgen?

‘Goede inval,’ klonk het gemelijk. ‘Ik denk het wel. Over een week of drie zeker - en dat 's ook tijds genoeg. Maar ik wil er niets mede te maken hebben. Ik laat alles aan u over. Als het maar prachtig is; *éclatant*, zooals de oude Traquène zeggen zoû. Dat is dan afgesproken... Wacht eens: hoe laat is het?’

- Over zes, - zeide zij, met een blik op de pendule. - I e t s moet ik u echter noch vragen: wien zal ik de zaak in handen geven?

‘Wien gij wilt! Ik maak slechts éen beding: dat ge niets huurt. Alles eigen en echt. Noch wat?’

- Dank u; ik zal zorgen dat gij tevreden zijt.

‘Komaan, nu herken ik u! Tot straks dan.’

Hij drukte haar een vluchtigen kus op het voorhoofd en verliet het vertrek.

Zij liet den zakdoek gaan over de plek waarop zijne lippen gerust hadden, of zij den kus wilde wechwisschen.

‘*Frottez le ministre*...’

De minachtend geprevelde volzin werd niet geëindigd. De heugenis drong zich aan haar op van zoo menig treffelijk gedicht, tintelend van het edelste vuur, getuigend van zoo onbekrompen blik, zooveel grootsch' en verhevens, dat zij in hem bewonderd had, waarom zij zich eenmaal inbeeldde hem lief te hebben. En zij worstelde met zichzelve, als zoo dikwerf reeds; tot de knecht kwam zeggen dat mijnheer mevrouw aan tafel wachtte.

De aftreding van den minister Heerwart, ofschoon min of meer verwacht, baarde groot opzien in den lande. In de residentie zelf geraakte zij al spoedig op den achtergrond voor het luisterrijk festijn, waarvan de mare weinige dagen later menige danslustige jonge dame in spanning bracht, dezen ergerde, anderen de schouders deed ophalen, ieders tong in beweging bracht.

Groot was de verslagenheid der talloozen die op een uitnoodiging vlamden, toen plotseling bekend werd dat de gevallen minister door eene ernstige ziekte, het gevolg van maanden langen overspannen arbeid, was aangetast. Voorspelden zij, die den man en zijne ijzeren onverzettelijkheid in groote en kleine dingen van nabij kenden dat uitstel bij hem nimmer afstel wezen kon, ook de luchthartigsten gaven alle hoop op, bij de tijding dat de heer en mevrouw Heerwart hunne bedienden afgedankt, hun hôtel aan den Bezuidenhout gesloten en zich naar het buitenland begeven hadden.

Ten onrechte evenwel! Nauwlijks was de eerste sneeuw gevallen, of men zag de bekende equipage en de met zilver afgezette donker blauwe livreien weder in Voorhout en Hoogstraat verschijnen. Het schitterende, het nooit aanschouwde, het geheel eenige feest zoû doorgaan.

Het leed niet lang of de straatjongens die naar de Princessegracht afdwaalden zagen voor de portiek der ‘Akademie’ wagens met zorgvuldig ingepakte planten stilhouden. Behangers en behangersknechts, timmerlieden, decoratieschilders enz. enz. verschenen en verdwenen. Daar begonnen de dagbladen in geheimzinnige mededeelingen te zinspelen op de heerlijkheden ‘welke komende waren.’ Op de scholen, in de sociëteiten, ja onder het gedreun der voorlezers in de kerken vóor de predicatie keef, lachte, fluisterde men over *het* feest. Eindelijk, daar vlogen de uitnoodigingskaarten uit! Eerste ongehoordheid: in eenvoudig, zuiver Hollandsch gesteld. Tweede ongehoordheid: gesplitst in twee soorten, familiekaarten en personeele kaarten. Derde ongehoordheid: met een in drie, vier kleuren gedrukt, allersmaakvolst ontworpen symboliesch tafereeltjen op de keerzij, van de hand van niemant minder dan misschien den besten teekenaar des lands, Kachel.

Ook Leo ontving er een, welke hem op een goeden dag toen hij juist zijn stoep wilde afgaan door een reusachtigen lakkei werd ter hand gesteld. Hij scheurde het omslag open, bezag de kaart met een glimlach die iets meewarigs had, stak haar wech en - vergat haar.

De lang verwachte avond brak aan.

De dagbladen hadden aan het hoofd hunner kolommen eene burgemeesterlijke ‘publicatie’ afgekondigd, waarin voorgeschreven werd dat de rijtuigen komende van de Heerengracht zus, die van het Bezuidenhout zóo, die van de Koninginnegracht weder anders moesten rijden, keeren of stilhouden - en de voorschriften bleken volstrekt niet overbodig te zijn. Het geratel van wielen, het stampen van paardenhoeven, het slaan van portieren, het geschreeuw van koetsiers, lakkeien, politieagenten hield niet op, begeleid van het gegons, gelach, gefluit, der voortdurend aangroeiende menigte nieuwsgierigen op den donkeren achtergrond.

De oudste leden van ‘Pulchri,’ voor zooverre zij toegang hadden weten te krijgen, herkenden het heiligdom hunner tentoonstellingen niet meer. ‘Féérique, - charmant, - bekoorlijk,’ suisde en ruischte het van alle kanten. De groote zaal scheen een open plek in een woud uit de sprookjeswereld. Vele honderden, zooveel mogelijk tusschen groen en bloemen verscholen waskaarsen verspreidden een daghelder, tooverachtig

zacht licht. In de takken van laurierboomen en aucubaas, boven breede waaierpalmen, tusschen de cierlijke bladen van boomvarens uit Brazilië, in de donkerte van sparren uit het noorden fladderden veelkleurige vogels. Hier zond een fontein bevallige pluimen van zilverschuim omhoog, ginds bruiste een miniatuurwaterval over bemoste rotsklompen neêr. Rechts en links lokten bosschages tot rusten in hun vertrouwlijk halfduister, elders wachtten overvloedig voorziene buffetten, en ergens achter het groen verborgen deed het keurcorps van Dunkler melodieën klinken, dat de voetjes der schoonen reeds bij het binnentreden vleugelen aanschoten...

Machteld had haar uiterste best gedaan. Noch een-, tweemaal had zij eene poging gewaagd om Heerwart van zijn kinderachtige gril af te brengen, hopende dat de badreis hem zijne eerste opwelling zoû hebben doen vergeten. Maar toen zij inzag dat zijn Friesch hoofd nimmer in 't minste zoû toegeven, koos zij de wijste partij en maakte van den nood eene deugd. Van lieverlede was zij bij de tallooze beslommeringen en toebereidselen zelf hart gaan krijgen voor de zaak en al wat zij aan verbeeldingskracht en smaak bezat werd er aan ten koste gelegd.

Zij had alle voldoening van haren arbeid. Zelden waren oprechter loftuitingen het loon eener gastvrouw en zij wist dat het ‘vorstelijk, vorstelijk!’ hetwelk zij aan alle kanten opving volkomen verdiend was. Zelfs Heerwart, hoe volhandig hij het met zijne plichten als gastheer had, vond een oogenblik tijd om haar een: ‘Bravissima!’ toe te fluisteren. Als de Koningin kwam, gelijk haar was toegezegd, zoû haar triumph volkomen zijn.

Doch den éénen voor wien zij had willen schitteren zochten hare oogen te vergeefs en schoon de avond nauwlijks begonnen was, had zij moeite om haar wrevelig ongeduld in te toomen.

Middelerwijl was de feestvreugde reeds in vollen gang. Eenige minuten noch, en de eerste dans zoû beginnen.

‘Féérique, charmant,’ zeide de oude heer Traquène, in weêrwil van al zijne geblaseerdheid met een goedkeurend knikje rondziende.

- Ja, ach ja, ja zoo, - teemde Jhr. van Nijborch, die ondanks zijne ‘rigoureuse principes’ evenmin als nicht Van Amsfoort en andere heeren en dames van hun slach aan de verleidelijke invitatiekaart had kunnen weêrstaan. - Prachtig

licht, die waskaarsen, *unique*; ja, ja, *unique*... Maar, wat dunkt je, Traquène, zie eens dáar... ik bedoel, daarboven, bij het plafond, aan die allergracieuste lijst van wit en rose... papier, zoû men zeggen, niet waar? Ik kan het niet goed onderscheiden, maar... Wat dunkt u, wat is dat voor licht, dat aardige gele vlammetje... neen, pardon, ik bedoel dáar: zieje? Het... het slingert zoo, ach ja, zoo....

'Het b r a n d t ,' zeide de aangesprokene, die gedurende zijne veeljarige diplomatieke loopbaan noch zijn scherp gezicht, noch zijne zelfbeheersching verloren had. 'Stil!' beet hij den verschrikten Jonkheer toe, wiens op en neêr trekkende handen en rollende glanslooze oogen een angstkreet schenen aan te kondigen. 'Zwijg! zijt gij krankzinnig?' voegde hij er haastig in het Latijn bij, toen hij bespeurde dat hun gesprek de aandacht van twee uitgebloeide freules in de nabijheid begon te trekken. En tegelijk schreed hij, zoo snel hij zulks zonder opzien te wekken doen kon, door de dichte schare der genoodigden naar Heerwart, die op een afstand met eenigen zijner vroegere ambtgenooten stond te praten.

Doch vóor hij hem bereikte was reeds de geheele zaal in opschudding.

Het verraderlijke gele vlammetje, waarop de over zijn geheele lichaam trillende Jonkheer als het vogeltjen op de oogen der raterslang stond te staren, had het papier waarvan deze gesproken had aangetast. In een omzien was de zoldering als van eene vuurlijst omzoomd en eene met alle beschrijving spottende verwarring onder de feestgenooten was het gevolg. Een oogenblik noch overstemde de bruisende dansmusiek het rumoer, maar plotseling hield zij op. Het geschreeuw en gekerm en gedrang onder het uitgelezen gezelschap was ongelooflijk. De rijkste toiletten scheurden als rag, de kostbaarste planten werden vertrapt, heeren worstelden om doortocht, dames vielen flauw, radelooze bedienden en politieagenten trachtten beschotten door te breken en deuren uit de hengsels te lichten - noch geen tien minuten nadat de heer Van Nijborch het begin van den brand bespeurd had, noch geen half uur sedert het eigenlijk begin van het feest.

Heerwarts adelaarsblik had hem terstond overtuigd, dat het gevaar al zeer gering en in geen geval van dien aard was, of met eenige bedaardheid zoû ieder al den tijd hebben om de

zaal en het gebouw te verlaten. Hij sprong op een houten stellage, van welke ettelijke oranjeboomen waren afgeworpen en spande al de kracht zijner geweldige stem in om het rumoer te overschreeuwen. Hier en daar staarde een bleek, verhavend aangezicht naar hem op; maar het was duidelijk, dat hij even goed tot een verschrikte kudde schapen zoû kunnen redeneeren. Met een verachtelijken lach keerde hij zich af en zag zoekend rond. Eenige vuistslagen en schoppen verschaften hem ruim baan en een oogenblik later had hij zijne vrouw bereikt, die aan het geheel verlaten achtereinde der zaal, roerloos als een beeld, de verwarring stond aan te zien.

‘Aan dien troep groote kinderen is toch niets te doen!’ riep hij. ‘Is hier een uitgang?’

Zij wenkte met een lichte beweging van het hoofd rechts.

- Achter den waterval om, - zeide zij.

‘Naar de Heerengracht geloof ik? Uitmuntend. Dan kunt ge zoolang naar den overkant vluchten bij de Salms. Licht is er iemant die u thuis brengt en anders zend ik u later het rijtuig of kom u zelf halen. Maak vast dat gij wech komt! Gij hebt drie minuten voor en ik zal dan noch eens zien of ik dezen of genen hierheen kan krijgen. Willen zij zich liever kapot dringen, ezels die ze zijn, dat is hun zaak! Ik zal intusschen trachten het antieke servies te redden.... dàt bezorgt niemant ter wereld ons weêr. Adieu! Haast u! Tot ziens!’

En een neêrgefladderd stuk neteldoek van de mouw schuddende, snelde hij terug.

Zij scheen moeite te hebben om te gehoorzamen. Wist ze, hoe onvergelijkelijk schoon zij daar stond, hare fiere gestalte verlicht door den rossen gloed die den zachten glans der kaarsen al meer overschitterde, scherp afteekenend op het donker scherm van tropiesch groen achter haar?

‘Machteld!’ hoorde zij waarschuwend zeggen en op hetzelfde oogenblik voelde zij eene hand op den arm.

Leo, in een ruige ulsterjas, met eene bonten muts over het voorhoofd gedrukt, stond naast haar.

Eindelijk!

De uitdrukking van minachtenden trots welke haar gelaat versteende smolt wech. Zij drukte zijn beschermenden arm aan zich en snelde met hem den donkeren doorgang in.

Reeds strekte hij de hand uit om de deur te openen welke hun door een zijsteeg een uitweg zoû geven naar de Heerengracht, toen hij zich bezon.

‘Waar is de garderobe?’ vraagde hij. ‘Het is bitter koud, buiten.’

Zij klappertandde reeds hier in den gang.

- Bij de vestibule, - andwoordde zij: - onbereikbaar!

Op hetzelfde oogenblik voelde zij zijn ulster koesterend om de schouders glijden en zijne hand even aan hare wang, daar hij haar de kap over 't hoofd trok.

‘Waar is uw man?’ vraagde hij plotseling.

- Mijn man.... ‘past op het servies,’ wilde zij zeggen. Doch zij bedwong zich. - Mijnen man had ik gezegd dat ik gemakkelijk hier uit kon en daarop is hij gaan zien.... of hij wellicht noch van dienst kon zijn.

Gevoelde hij het schampere dat haars ondanks doorklonk in haar toon?

Hij zeide niets, en een oogenblik later stonden zij op straat.

De Bezuidenhoutsche brug was van deze zijde reeds ontoegankelijk en de vluchtelingen zagen zich genoodzaakt langs een omweg de Uileboomen op te zoeken.

‘Welk een geluk, dat ik juist langs moest komen,’ zeide Leo onder het voortgaan, ‘en dat ik uwe kaart bij mij had....’

- Waart gij niet gekomen? - vraagde zij, zelfs nu noch teleurgesteld.

‘Neen, om u de waarheid te zeggen was ik de geheele zaak vergeten en buitendien.... Jo en ik gaan nooit uit.... Maar ik kwam toevallig langs, merkte wat er gaande was en drong door het volk om te zien of ik ook helpen kon. De politie wilde mij niet doorlaten, toen ik gelukkig bedacht dat ik de kaart in mijn zak had. Hoe ik echter in de zaal ben gedrongen, weet ik zelf niet! Ik zag spoedig dat de brand niet bijster veel te beduiden had, kreeg u in het oog en - gij weet het overige. Wat een belachlijk *sauve qui peut!* Ik geloof wezenlijk, dat wij tweeën de eenigen waren, die onze zinnen bij elkaâr hadden.’

Zij dacht aan een derde, maar zweeg.

‘Wacht eens,’ hervatt'e haar geleider, ‘daar hoor ik een vigilante!’

Het rijtuig bleek ledig en de voerman alleszins genegen een ‘vrachtjen’ aan te nemen.

- Ge rijdt toch meê? - zeide zij, met den voet reeds op de trede het gelaat tot hem keerende: - Dan kunt ge u naar huis laten brengen....

De toon harer stem trilde door tot de schuilhoeken van zijn hart. In het twijfellicht der flikkerende gaslantaren was haar gelaat als eene verschijning uit de onvergetelijkste dagen zijner jeugd. Eene seconde zagen zij elkander in de oogen....

Maar zijne begoocheling was voorbij.

‘Dank u,’ zeide hij: ‘Ik heb behoefte aan een flinken loop.... Neen, houd mijn jas maar aan, wat ik u bidden mag.... Bonsoir! De groeten aan uw man, schoon onbekend!’

De niets kwaads bedoelende beleefdheidsformule klonk haar als hoonende spot. En terwijl het rijtuig voortrolde over den hard bevrozen straatweg reet zij, in plaats van zich de brandende tranen af te wisschen die haar in de oogen sprongen, het fijn batist met bevende vingers aan flarden.

V.

Schoon eenigszins anders wellicht dan hij gewenscht zoû hebben, de oud-minister Heerwart had zijn zin: eenige dagen lang was zijn feest, niet slechts in de residentie, maar in het geheele land het onderwerp van alle gesprekken.

Leo had gelijk: de brand zelve had weinig te beteekenen en was spoedig gebluscht. Maar van al wat tot verciering der zalen gediend had, evenals van de toiletten der dames of de hoeden en rokken der heeren was niets noemenswaardigs overgebleven. Het gejammer der genoodigden, het gelach en de spotternijen der triumpheerende benijders, de hoofdartikelen, entrefilets en ingezonden stukken in de dagbladen hadden geen einde. Ja er verscheen een spotprent, in roodbruinen inkt gedrukt, waarop men de dansende paren te midden der vlammen zag met den dood als orchestdirecteur en tot onderschrift: ‘Eene zeer *geanimeerde* partij.’

Maar dit was dan ook al en eer de tweede week was afgeloopen had men reeds opgehouden te krakeelen en gissingen te maken over al de verrassingen welke de heer en mevrouw Heerwart hun gasten noch bereid, over de ongehoorde kosten

die zij gemaakt en de onberekenbare schade die zij geleden hadden.

Noch eenmaal deed het echtpaar van zich spreken, toen het namelijk zonder afscheidsbezoeken, alleen na eene menigte visitekaartjes te hebben doen rondrijden, de residentie metterwoon verliet. En sedert kende hunne plaats hen niet meer.

De inwoners van het Geldersche stadje Groenesteyn kenden hen, of liever hunnen naam, des te beter. Een tien minuten gaans buiten de eenige poort welke der voormalige kleine vesting noch overbleef verhief zich, op een met den weidschen naam van ‘heuvel’ pronkende hoogte, een niet onbevallig, eenvoudig landhuis, waarheen zich Heerwart met zijne boeken en zijne vrouw had teruggetrokken. De notabelen van het plaatsjen hadden zich gehaast den nieuwen bewoners van ‘Dennenoord’ een bezoek ter verwelkoming te brengen, maar zij waren òf niet, òf op de stijfste en afstootendste wijze ontvangen, werden met tegenbezoeken van enkele minuten beloond en voorts gelaten voor hetgeen zij waren. Men begrijpt dat de ‘openbare meening’ over zooveel ongemanierde stugheid terstond gereed was; behalve den predikant, den notaris en eenige winkeliers had alras niemant voor de Heerwarts een goed woord meer over.

De notaris en gezegde winkeliers voeren bij hun verblijf te Groenesteyn te wèl om zich niet voor 't minst met de grootste omzichtigheid over hen uit te laten en wat den predikant betrof, deze had zich in betrekkelijk korten tijd zoo voor den nieuwen heer van Dennenoord als voor dezes echtgenoote vrij onmisbaar weten te maken, gelijk althands eerstgenoemde zijnerzijds het voor hem was geworden.

De eerwaarde zeer geleerde heer Hendrik van Baaften, een geboren litterator, maar door onverstandige ouders gedwongen om de godgeleerdheid tot zijn levensdoel te kiezen, was reeds vele jaren te Groenesteyn verbannen geweest en hij had er zich zoo eenzaam gevoeld als Robinson op zijn eiland. Zijn bekrompen middelen hadden hem nooit vergund naar eene vrouw om te zien en zoo was hij er toe gekomen, al den tijd die hem van zijne ambtsplichten overschoot zich met zijne pijp en zijne geliefde schrijvers van Hellas en Latium in zijn studeervertrek op te sluiten, zonder te bespeuren hoe allengs zijn mannelijke leeftijd voorbijging, zijne haren grijsden en zijn hart al flauwer klopte voor wat er omging in de groote menschenwereld daarbuiten.

Bij hem was het niet opgekomen zich den nieuwen bewoners van ‘Dennenoord’ te laten aandienen. Toen op de eerste mare hunner komst zijne bejaarde zuster hem aan tafel met een vloed van woorden op de hoogte poogde te brengen, had hij met een glimlach gedaan of hij luisterde, maar hij was een half uur later noch geen bladzij van zijne juist ontvangen nieuwe uitgaaf van Thucydides door, of wat van hare mededeelingen wellicht tot zijn bewustzijn was doorgedrongen werd volkomen uitgewischt.

Het kostte hem dan ook vrij wat moeite zijne houding eenigszins te redden, toen na eenige weken mevrouw Heerwart zich ter pastorie aanmeldde en hij, voor het eerst sedert onheuglijken tijd, zich genoodzaakt zag zijne kamer te verlaten om in hetgeen mejufvrouw van Baaften haar ‘salon’ noemde eene vreemde dame te ontvangen.

Aangenaam was de indruk dien de bezoekster op hem maakte juist niet. Zij was ontegenzeggelijk noch altijd schoon; maar de scherpe lijnen om den gesloten mond en de koude blik der oogen gaven haar iets ongenaakbaars. Te meer verraste het hem te vernemen waarom zij gekomen was: om inlichtingen en bijstand tot hetgeen in zijne gemeente aan liefdewerk voor haar te doen zoû zijn. Hiermede roerde zij de eenige snaar aan, welke, buiten zijne literaire studiën, noch in zijn gemoed trillen kon. Indien iets, was hij als zieleherder philanthroop. Met angstvallige zorg; en in dit opzicht was Groenesteyn voor hem als uitgekipt; met angstvallige zorg had hij steeds alles wat naar dogmengeschil of kerkelijken strijd slechts zweemde ontweken. Zijne predicatiën waren ‘praktische’ vermaningen, waarvoor die van een Kingsley tot toonbeeld schenen gediend te hebben. Slechts met het mes op de keel - en misschien zelfs daarmeê niet! - zoû men hem bewogen hebben om zich Dortsch gereformeerd, of confessioneel, of ethiesch-ireniesch, of Groningsch evangeliesch, of ethiesch modern, of Deïst, pantheïst, Darwinist te verklaren. Maar niemant anders dan hij was indertijd de stichter geweest der Groenesteynsche afdeeling van het Afschaffings-genootschap, der Groenesteynsche volksbibliotheek en daarmede verbonden spaarbank, van het fonds voor 't Groenesteynsche besjeshuis, het nieuwe weeshuis en meer van dien aard. Hij was agent eener levensverzekering-maatschappij, correspondent van de gestichten te Zetten, agent der maatschappij voor het redden van drenkelingen. Met de jaren, het is waar,

had hij niet ongaarne de meeste dezer dingen, wanneer de gelegenheid zich aanbood, aan jongere ‘wereldlijke’ handen overgegeven; maar noch steeds kon ieder die hem noodig had om wèl te doen voor 't minst rekenen op zijn goeden wil.

Ook Machteld klopte niet vruchteloos aan en het was niet hem te wijten zoo zij in menige arme woning, aan menig kranken sterfbed geen dankbaarder harten vond. Doch zij bracht er slechts haar geld - haar eigen hart vol bitterheid was verre van daar. Geld, geld voor een uitzet, geld voor een bedrijf, geld voor een huisje kon zij geven, en gaf zij, aan de arme bruid die zonder deze hulp noch lang hare hoop had zien uitstellen. Maar hoe kon zij met de gelukkige blijde zijn? Kleêrtjes en voedsel zond zij voor het kind der weduwe. Maar hoe kon zij de hand op het blonde krullekopje leggen zonder te denken aan de gelukkigen daarginds, die zij haatte met gloeienden haat? En kouder werd de blik der schoone oogen, dieper, ondanks hare betrekkelijk jonge jaren, de groeven in het stroeve, maar noch steeds edel gelaat; de zilveren adertjes in heur gitzwart hair werden al breeder en er kwam iets gebogens in de hooge gestalte.

Wie het opmerken mocht, niet Heerwart noch de goedhartige oude graecus met wien hij zoo menigen avond op zijne studeerkamer sleet, terwijl zij beneden in haar boudoir zat te staroogen op haar Paradijs Verloren.

De echtgenooten leefden reddeloos n a a s t elkander, sedert lang; en Heerwart althands bevond er zich uitnemend bij. De koorts zijner eerzucht had voor een wijle uitgewoed. De rust der landelijke natuur deed hem weldadig aan; het was een gansch nieuw genot zich onbelemmerd en ongestoord weder te kunnen overgeven aan zijne wetenschappelijke studiën, waaraan het verkeer met den doorkundigen, smaakvollen Van Baaften steeds frissche bekoring verschafte. Ja, de dichtader, die zoolang niet gevloeid had, ontsprong weder met ongekende kracht. Geen jaar had hij zich te Groenesteyn gevestigd, of een nieuwe bundel van zijne hand bracht alle kenners in verrukking. Brieven van de uitnemendste mannen in den lande, bezoeken van vreemdelingen zelfs gaven hem overvloedige bewijzen hoezeer hij noch eens weder dien begeerlijken prijs, den lof der lofwaardigen, gewonnen had. Wat deerden hem bij dat alles de onnoozele ‘aankondigingen’ van deze, het stilzwijgen van andere tijdschriften,

of zelfs de maar al te oprechte klacht zijns uitgevers dat het werk, door de hoogste rechters zoo uitbundig geprezen, door het publiek niet gelezen noch gekocht werd?

Zijne vrouw had hij een allercierlijkst gebonden exemplaar geschonken, en sommige der ontvangen brieven laten lezen; zij had de eer gehad mannen van grooten naam aan haren disch te ontvangen; een oogenblik, nu en dan, scheen het lang verglommen vuur uit haar meisjesjaren weder te zullen opgloren - maar daarbij bleef het. Zij had geen weêrklank, geen hart meer voor het lied; of het moest zijn voor dat van Rückert, welks troosteloos refrein op eenzame wandelingen haar zoo sarrend en klagend in het oor kon zingen:

> Ach, wie liegt so weit, ach, wie liegt so weit,
> Was mein einst war!

Maar in het zelfzuchtig hart van haren man klonk het en jubelde het met duizend stemmen; en of hem zelfs het niet begeerde moest worden toegeworpen, zoû eindelijk ook zij hem kronen, de grillige godin der volksgunst.

Wegens zaken te Amsterdam had hij zich door een kennis laten meêtroonen naar den duitschen schouwburg, waar eene ‘ster’ van de Spree avond op avond enthousiaste bewonderaars trok.

Heerwart kwam, zag en werd overwonnen. Twee dagen later zat hij met al het vuur zijner kunst te schrijven aan zijn eerste tooneelstuk - voor háar. Heur vorstelijke gestalte, heur olympiesch gelaat, hare stem van zuiver goud liet hem geen rust. Een beeld te scheppen dat tastbare werkelijkheid zoû worden in deze gezalfde der Musen - hij vermocht het, hij wilde het!

En het gelukte hem. Niet vele maanden waren verloopen of het eerste drama van den voormaligen minister, dank zij den invloed van hooggeplaatste vrienden en bekenden, was te Berlijn in studie.

In de ‘particuliere correspondentiën’ der groote bladen werd, naar gelang deze al dan niet zijnen partijgenooten tot orgaan dienden, bij voorbaat over het meesterstuk van den ‘welvermaarden dichterlijken staatsman’ de loftrompret gestoken, of met propheetische zekerheid ‘dit nieuwe gewrocht van 's mans maar al te bekende ijdeltuiterij’ een deerlijke val voorspeld.

Daar kondigden breede plakkaten den dag der eerste voorstel-

ling aan en Heerwart maakte zich gereed om de laatste algemeene repetitie met costumes te gaan bijwonen.

‘Wel lieve, hebt ge lust om meê te gaan?’ vraagde hij, den brief des schouwburgdirecteurs, welke hem dag en uur der verschillende repetitiën en andere bizonderheden meldde, nederleggende.

Zij streek de doorschijnende hand langs het voorhoofd.

- Meêgaan? Waarheen? - andwoordde zij lusteloos.

Een oogenblik fronsten zijne wenkbrauwen zich saâm, doch niets in zijne stem verried den wrevel waarmede hij zeide:

‘Wel, naar Berlijn! Mijn stuk.... ge weet wel.... 't zal misschien geen onaardige avond zijn.’

- ô, Ja.... ik weet het niet - wanneer dacht gij te gaan?

‘Morgen; één of twee van die repetities zoû ik wel willen bijwonen. Er schijnen enkele kleinigheden te zijn die ik misschien anders zoû wenschen. Gij ziet toch niet op tegen de reis? We laten ons met het rijtuig brengen tot Kruisdorp en dan...’

- Ik weet het niet, - herhaalde zij: - ik voel mij in den laatsten tijd zoo.... Neen, het is beter dat ik thuis blijf. Ik vrees dat ik daarginds misschien ongesteld zoû worden en dan zoû ik u maar tot last zijn.

‘Och kom! Gij begint hier uit te drogen in dezen uithoek en zoo'n uitstapje zoû u juist goed doen.... Niet?’ viel hij zichzelven in de rede, toen zij het hoofd schudd'e met eene uitdrukking van afgematheid op het gelaat welke zelfs hem getroffen zoû hebben, indien zijn geestesoog niet in plaats van zijne vrouw een hel verlicht tooneel voor zich zag.

‘Nu, gij weet best,’ zeide hij; en zijne brieven en couranten opnemende verliet hij de ontbijttafel ten einde een telegram gereed te maken om kamers in een hôtel.

Het was, een paar dagen na Heerwarts vertrek, de heerlijkste Maartsche ochtendstond dien men zich denken kon.

Een grijsblauw waas lag noch over de heide en uit den zonnig klaren hemel zond de leeuwrik stroomen van loftonen neêr.

Voor het eerst was Manus, de te Groenesteyn bij oud en jong welbekende, zeventigjarige schaapherder naar buiten getogen en al voortbreiende aan de classieke bruine kous, stond hij genoegelijk naar het grazen zijner dieren te luisteren, toen

zijn scherp oor uit de verre verte het geratel van wielen trof.

‘Postkar!’ gromde hij, daar zijn Castor den ruigen kop achterdochtig in den wind stak. En Castor, terstond gerustgesteld, gaf den naastbijzijnden hamel een speelschen beet in den staart en holde uitgelaten de gansche kudde rond om ten slotte amechtig hijgende aan de voeten zijns meesters neêr te vallen.

Inmiddels was de blinkende stip in de stofwolk nader gekomen en een oogenblik later ratelde het onooglijk voertuig met het koninklijk wapen op den macadamschen weg voorbij.

‘Heiahei!’ klonk, bij wijze van morgengroet, de kreet van den roodgeneusden postiljon.

‘Johooi!’ riep Manus. Een zwaai met de zweep en het duurde niet lang of de postwagen....

Maar wat is dit?

Met een slechts voor Castor verstaanbaar keelgeluid kous en breipennen ter aarde werpende, schreed de oude man, op den herdersstaf gesteund, in groote sprongen dwars over struiken en greppels den weg op.

Hij had zich niet bedrogen. Het flus noch zoo rustig voortdravende paard, waarschijnlijk over een puntigen kei gestruikeld, was gestort en de vloekende postiljon, bijgestaan door zijn eenigen passagier, deed vruchtelooze moeite om het te doen opstaan.

‘Ver.... historie, Manus!’ zeide hij, wrevelig het leisel van zich werpende en den gelakten hoed met de oranjekokarde lichtende om wat te bekoelen, zonder daarom een oogenblik den vloed zijner verwenschingen te staken.

- Dat been is gebroken, - zeide de passagier, een krachtig gebouwd man van middelbaren leeftijd met iets militairs over zich, die middelerwijl het bedoelde lichaamsdeel met het oog eens kenners onderzocht had.

‘Och wat, gebroken!’ En verachtelijk lachende begon de postiljon het paard weder bij den toom toornig heen en weder te trekken. Doch de herder vatt'e hem bij den arm, duwde hem op zijde en bukte zich naar het been waarvan de onbekende gesproken had. Een oogenblik gleden zijne knokige vingers langs de trillende spieren en hij richtte zich op.

‘Gebroken!’ bevestigde hij, in zijn eigenaardigen tongval.

De postiljon was onmiddellijk overtuigd, immers Manus voor hem een onbetwist orakel. Goede raad scheen intusschen duur.

Men bevond zich een drie quartier gaans van Groenesteyn verwijderd en den wagen met zijn kostbaren inhoud onder de hoede van een vreemdeling te laten, ten einde zelf hulp te gaan halen, was eene ongerijmdheid, welke bij den man met de kokarde niet opkwam. De passagier, ofschoon te Groenesteyn geheel onbekend, verklaarde zich echter terstond bereid om op kondschap uit te gaan en, door Manus ingelicht omtrend de plaats waar hij het spoedigst wellicht bijstand zoû kunnen vinden, toog hij op weg.

Dennenoord, had de oude man gezegd; daar woonde [naam onverstaanbaar] wiens tuinman met zijn zoon en een paar daglooners ongetwijfeld zich geen tweemaal zouden laten aansporen. Het eerste huis buiten de stad, rechts van den weg, op eene hoogte... Hij schelde aan.

‘Mijnheer thuis, meisje?’

De verlegen blozende achttienjarige schudd'e ontkennend het hoofd.

‘Zoo - en mevrouw? Wie woont hier?’

Zij zeide het hem en voegde er bij dat mevrouw wèl thuis was.

Hij had het immers voorgevoeld! Maar hij aarzelde naar haar te vragen. Eene nieuwe ontmoeting kon toch niet anders dan voor beiden pijnlijk zijn. Gelukkig kwam juist een knecht in een rood en wit gestreept ochtendbuis aansloffen en hij besloot dezen te raadplegen. Nauwlijks had hij echter zijn kort verhaal ten einde gebracht of achter in den gang klonk eene schel.

‘Daar belt mevrouw!’ zeide haastig het dienstmeisje, dat met open mond had staan luisteren. Mèt trippelde zij heên en keerde eenige oogenblikken later, hooger blozende dan ooit, terug.

‘Laat mijnheer in 't salon, Willem,’ zeide zij tot den knecht. ‘Ik zal ze *dadelijk* waarschuwen, mijnheer!’

En zij vloog het bordes af naar de tuinmanswoning.

De sloffende Willem, door het ongehoorde morgenbezoek klaarblijkelijk geheel van zijn stuk gebracht, opende de salondeur, waar de muffe atmospheer, met wit en bruin sits bekleede meubels en in zilvergaas gehulde kronen de zonnestralen schenen terug te schrikken, welke nieuwsgierig naar binnen gluurden toen de luiken werden open geworpen. Voornewoud

gevoelde iets dat naar verademing geleek toen de knecht na een wijle terugkeerde en hem uitnoodigde bij mevrouw in de huiskamer te komen.

Het was nauwlijks drie jaren geleden sedert zij elkaâr voor het laatst gezien hadden bij die gaslantaren op het Bezuidenhout; maar in driemaal tien jaren, docht hem, had zij niet méer kunnen veranderen. Het was of het hart hem werd toegeschroefd op het gezicht van die dunne grauwe lokken, die holle oogen, dat ingevallen, kleurloos gelaat, de uitgeteerde hand die zij even in de zijne legde.

'Ik heb u van verre zien aankomen,' zeide zij met hare oude klankrijke stem, schoon ietwes heesch van onderdrukte aandoening. - 'Ga zitten. Eene verrassing u hier te zien. We hadden van uw ongeluk gehoord - gij behoeft er u niet meer over te bekommeren. Aan Banning, onzen baas, is zoo iets volkomen toevertrouwd. Hij en zijn zoon spelen ook voor koetsier en palfrenier... zeer primitief. Intusschen hebben wij; of liever, heb ik, want Heerwart is voor eenige weken buitenslands; aan dien val van uw paard uwe vervroegde visite te danken... *à quelque chose*... niet waar? Het zal Heerwart zeker zeer spijten. Aardig van u, ons eens te komen opzoeken; wij zien hier zeer, zeer zelden iemant, dat begrijpt ge. Maar ge hadt mevrouw moeten meêbrengen. Gaat het haar goed? En dien aardigen kleinen krullebol?'

Zij beheerschte zich volkomen; geen trilling in haar toon, niet de minste overhaasting, of vergissing, of herhaling, verried dat zij slechts sprak òm te spreken. Maar hij gevoelde dat het zoo was en ook - dat zij hem eene dienst bewees.

Hij beandwoordde de verschillende vragen en deelde op zijne beurt mede hoe de aanleiding tot zijne komst te Groenesteyn eene uitnoodiging was geweest van den predikant, die met hem gecorrespondeerd had over zeker plan om in de nabijheid van het stadjen eene toevlucht te stichten voor behoeftige ongeneeslijke kranken. Hij had zich voorgesteld, zeide hij, van de gelegenheid gebruik te maken om de hem geheel nieuwe streek eens te doorkruisen en verschillende inrichtingen waarin hij belang stelde in oogenschouw te nemen.

'En ook eens met mijn man in kennis te komen, niet waar? Jammer dat het zoo treft,' herhaalde Machteld. 'Ikzelf zoû misschien evenmin hier geweest zijn, maar toen Heerwart op

reis moest gevoelde ik mij niets wel... ô Ja, dank u,' beandwoordde zij de vragende uitdrukking op zijn gelaat: 'weêr zoo wel als ooit: zeker, zeker. Maar wat dunkt u, hebt ge lust mij met dominee te komen gezelschap houden, van middag? Komt dan samen bij mij eten. Als Heerwart thuis is doet hij dat meer, in den laatsten tijd... maar 't heeft moeite gekost eer het zooverr' was,' voegde zij er met iets van haar vroeger fijn lachje bij. 'Met zijne zuster, jufvrouw Arabella, zijn wij noch niet geslaagd; maar kunt gij haar meêtroonen... *tant mieux*.'

Voornewoud had iets liefs gegeven om te kunnen bedanken. Hij gevoelde eene onuitsprekelijke deernis met haar, ziende en tastende hoe diep rampzalig zij was; hij wist dat zij beiden daar in elkanders gemoed lazen als in een open boek en hoe weinig er noodig zoû zijn, om den onverbiddelijken scheidsmuur die het hun onmogelijk maakte woerden te geven aan hunne gedachten als een ijlen nevel te doen versmelten. Wat dreef haar, vraagde hij zich af, om 't geen haar even goed als hem eene marteling moest zijn noodeloos te verlengen? Wat wilde zij van hem? Geen genezing harer wonde, geen lafenis, geen leniging zelfs was immers hij bij machte haar te geven! Waarom moest zij juist *zijne* hand grijpen, om zich het vlijm te dieper in het hart te drukken?

'Dat is dan afgesproken,' zeide zij, oprijzende en hem de hand tot afscheid reikende. 'Maar wacht, ik ga zooverr' met u meê. Ik moet naar een oud moedertje gaan zien dat nu reeds tien jaar het bed niet heeft kunnen verlaten en al die tien jaar morrende tegen haar lot! Arme ziel. Jufvrouw Arabella kan haar soms bitter de waarheid zeggen.... De waarheid!

> Some griefs gnaw deep. Some woes are hard to bear.
> Who knows the past? And who can judge us right?'

Zij waren reeds buiten gekomen en naderden, door het slingerpad tusschen bosschages van uitbottende rozen- en jasmijnheesters het hek. Beiden bleven op hetzelfde oogenblik onwillekeurig staan en zagen elkander vast in de oogen. Voornewoud gevoelde dat het gevreesde oogenblik dáar was; en ontweek het niet.

- Ik herinner mij waaruit gij dat aanhaalt, - zeide hij ernstig: - maar gij kent de slotwoorden: In H e a v e n w e s h a l l k n o w a l l.

‘Aha!’

Half uitroep, half schampere lach.

- Lacht gij? - hernam hij treurig. - Maar zoo gij dat doet, Machteld, zijt gij verloren.

‘Verloren,’ herhaalde zij dof.

Hij zweeg eenige oogenblikken.

- Laat mij ook iets aanhalen, - zeide hij eindelijk; - iets uit.... uit onzen goeden ouden tijd. Herinnert gij u niet?

If e'er, when faith had fall'n asleep,
I heard a voice: ‘Believe no more!’
And heard an ever-breaking shore
That tumbled in the Godless deep;

A warmth within the breast would melt
The freezing reason's colder part,
And like a man in wrath the heart
Stood up and answer'd: ‘I have felt.’

No, like a child in doubt and fear;
But that blind clamour made me wise:
Then was I as a child that cries,
But, crying, knows his Father near....

Hij had met het teederste medegevoel gesproken. En nu was hij van haar heên gegaan - zij wist het, voor altijd.

Lang staarde zij, de handen krampachtig saâmgeklemd, hem na en keerde eindelijk met trage schreden naar hare woning terug.

De zaal was stampvol; het publiek in éene vervoering van opgewondenheid. De ster van de Spree had zichzelve overtroffen. Daar weêrklonk voor de laatste maal het tooverachtig geluid harer stem en langzaam daalde de gordijn.

Eenige seconden lang hield de ademlooze stilte aan; en toen borst het ingehouden vuur uit met een gejuich, een hoerageroep en een handgeklap, dat Heerwart, bij een enkelen goeden vriend in eene *loge grillée* verscholen, onwillekeurig achterover ging liggen in zijn fauteuil.

Langzaam, zeer langzaam ging de gordijn weder omhoog. De vorstelijke gestalte verscheen en boog zich; noch eens, twee-, driemaal....

Het handgeklap verdubbelde en stemmen van alle kanten juichten en juichten tot de muren sidderden.

Weder daalde de voorhang. Van lieverlede verflauwde daar beneden het gedruisch....

'*Der autor!*' klonk een heldere stem boven alles uit.

Het was of de storm slechts op dit teeken gebeid had om zich te toonen in zijne kracht.

'De schrijver! De schrijver! Heerwart, Heerwart!'

En in éen adem met den zijnen weêrklonk ook de naam der Ster. Maar reeds waren de kreten niet meer te onderscheiden. Oude heeren met grijze haren stonden op en zwaaiden hunne hoeden; dames wuifden met hare zakdoeken; een aantal studenten die in het parterre bijeen zaten sloegen zich de handen blauw en schreeuwden hunne longen droog, terwijl honderden oogen vorschend langs de loges vlogen om het uit tal van gravures en photographieën bekende Napoleonsgelaat te ontdekken.

Met een tevreden glimlach boog zich de gezochte voorover en tuurde naar beneden.

'Dáar zit noch bloed in,' fluisterde hij, met een hoofdbeweging de jongelui aanduidende, die telkens als de toejuichingen schenen te willen afnemen met nieuwen ijver om 'den schrijver' begonnen te roepen. - 'Zij zouden iemant waarlijk haast verleiden... Verbeeld u eens!... Wat zoû onze gezant zeggen? Ziet gij hem daarginds... neen, wat meer links...'

Ook achtte hij het verstandig thands heen te gaan en nam afscheid.

Op straat gekomen bleef hij met de hand aan het portier van zijn rijtuig noch even staan luisteren. Ja waarlijk, die brave jongens gaven het nòch niet op!

Hij sloeg het portier dicht en liet zich met een zucht van voldoening in de kussens neder.

In het hôtel vond Heerwart een telegram van v. Baaften, meldende dat zijne vrouw bedenkelijk ziek lag en aandringende op haastigen terugkeer.

Hij verloor geen oogenblik; maar het was reeds avond toen hij Dennenoord bereikte.

In den gang trad de kamenier hem met een bekommerd

gelaat te gemoet. Zij deelde hem mede dat de dokter een anderhalf uur geleden was heêngegaan. De dominee was er dien middag noch geweest, maar niet door mevrouw ontvangen. Toen zij den dokter gevraagd had hoe het met mevrouw ging, vervolgde het meisjen, had hij de schouders opgehaald, gevraagd wanneer mijnheer kon verwacht worden en gezegd dat men de zieke vóor den nacht maar niet meer storen moest. Tegen elf uur zoû de waakster komen en middelerwijl zoude zij maar af en toe aan de deur gaan luisteren. Dat had zij gedaan, maar het was dood stil gebleven.

Heerwart ontdeed zich van zijn overjas en ging met voorzichtigen tred naar boven. Zachtkens opende hij de deur en trad binnen.

Een nachtlamp achter een porceleinen scherm en een flauw brandend haardvuur verspreidden een onzekere schemering. Op het ledekant, waarvan de zware groene gordijnen waren opengeslagen, - Mevrouw was den ganschen dag zoo benauwd geweest, had het meisje gezegd - lag Machteld met open oogen, het aangezicht naar de deur gekeerd. De rechterarm was op het dek naar den rand afgegleden; de linkerarm lag tegen de borst aangedrukt.

‘Hoe gaat het, lieve?’ vraagde hij deelnemend en legde haar de hand op het voorhoofd.

In hetzelfde oogenblik deinsde hij terug, greep de lamp van de tafel en deed het schijnsel vallen op het pijnlijk vertrokken gelaat. Doch de lange zwarte pinkers bewogen zich niet meer.

Zijn eerste tooneelstuk bleef Heerwarts laatste werk.

Onder Machtelds nagelaten papieren vond hij genoeg, om volkomen het raadsel van haar verloren leven te doorgronden en in te zien, - in te zien, nu het voor immer te laat was, - hoe gemakkelijk het hem gevallen zoû zijn de hand uit te strekken en haar te redden. Ook was het hem geen leniging, slechts een gestadige prikkel van zelfverwijt te meer, dat hij in het hare zijn eigen geluk met voeten getreden had.

Dieper kromde zich zijne forsche gestalte; en spoedig was hij, noch in de kracht zijner jaren, een grijsaard. Bezochten hem een enkele maal vrienden van voorheen, zij ontzett'en zich over den blik dier oogen, waarin alle leven was uitgebluscht.

C. TERBURCH.

Ambtenaarsbelangen.

Het vraagstuk der pensioenen van ambtenaren en van hunne weduwen en weezen is sinds geruimen tijd aan de orde, en vermoedelijk zal het niet lang meer duren dat eene wettelijke regeling daarvan wordt voorgedragen.

Die regeling toch is reeds voorbereid door de beide Staatscommissiën, welke in 1879 en 1882 een ‘Verslag aan den Koning’ hebben uitgebracht; de eerste nopens ‘het verleenen van pensioen aan weduwen en weezen van 's Rijks burgerlijke ambtenaren’ en omtrent ‘het weduwenfonds voor de ambtenaren van het algemeen bestuur’; - de tweede ten aanzien van ‘den toestand van het bestaande pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren’ en aangaande ‘eene nadere wettelijke regeling van het pensioenfonds in het algemeen.’

Deze beide verslagen bevatten een schat van gegevens ter beoordeeling van den tegenwoordigen toestand, en het laatst verschenene geeft reeds ontwerpen van wet, met de noodige toelichtingen, voor de door de commissie voorgestelde regelingen.

Het wordt nu, naar onze meening, noodig dat de zaak verder voor het publiek behandeld wordt. Zij is van te algemeen belang, zoowel voor de ambtenaren-zelven als voor den Staat en voor de belastingschuldigen, dan dat de gedane voorstellen niet zouden moeten worden besproken en overwogen. Daartoe mogen de volgende beschouwingen medewerken[1)].

I.

Volgens art. 61 der Grondwet worden de pensioenen der ambtenaren bij de wet geregeld. Hoe die pensioenen worden

1) Zie ook verschillende opstellen over dit onderwerp in *De Economist*, 1877-80.

betaald, uit de Staatskas of uit een door de ambtenaren-zelven bijeengebracht fonds, is daarbij geheel in het midden gelaten. In ieder geval hebben nu de ambtenaren *recht* op pensioen.

Moet deze regeling ook bij eene eventueele herziening der Grondwet behouden blijven?

Deze vraag is, in andere bewoordingen, gesteld door den Minister Vissering, toen hij de bijeenroeping der laatste Staatscommissie aan den Koning voorstelde (brief van 24 Jan. 1881 No. 83); door deze commissie moest n.l. worden overwogen: ‘of de zedelijke verplichting van den Staat jegens zijne dienaren, of wel het belang van den Staatsdienst-zelven vordert, dat de Staat aan zijne burgerlijke ambtenaren pensioen toelegge, op grond van langdurigen diensttijd als om andere redenen.’

De commissie beantwoordt deze vraag bevestigend: ‘zal voor de ambtenaren gedaan worden’, - zegt zij, - ‘wat in het welbegrepen Staatsbelang wenschelijk is, dan behoort niet alleen in hunne toekomst, maar ook in die hunner nagelaten betrekkingen te worden voorzien.’ Dit blijkt, naar hare meening, reeds uit ‘eene objective beschouwing van de plichten des Staats tegenover hare ambtenaren.’

Sommige leden der commissie waren van oordeel, dat de verhouding van den Staat tegenover zijne ambtenaren dezelfde was als die, in de particuliere nijverheid, van den werkgever tegenover den loontrekkenden arbeider. Anderen spraken van een ‘zedelijken band van hoogere orde’, omdat de ambtenaar ‘zich veelal door eene bijzondere opleiding of studie tot den Staatsdienst bekwaamd heeft, en dien doorgaans intreedt met het voornemen er zich zoolang hij daartoe in staat blijft, met vollen ijver aan te wijden; zoodat hij dan ook inderdaad de ambtelijke loopbaan in de meeste gevallen eerst vaarwel zegt, wanneer zijne krachten tot verderen arbeid te kort schieten.’

Met deze laatste redeneering kunnen wij ons niet wel vereenigen. Vooreerst toch zien wij niet in, dat voor den Staatsdienst meer eene afzonderlijke opleiding of studie noodig is dan voor eene particuliere betrekking. Hij, die voor den handel opgeleid wordt, heeft evenzeer eene afzonderlijke studie noodig, en wie eens ‘in den handel’ is, blijft in den regel even goed daarbij als de ambtenaar bij den Staatsdienst. Bij den laatste, wellicht zelfs meer dan bij den eerste, speelt routine eene niet

onbelangrijke rol, en vooral bij de meer ondergeschikte ambtenaren kan deze voor een goed deel treden in de plaats van algemeene ontwikkeling. Ieder, in welke betrekking hij zich ook bevinde, dient voor die betrekking bekwaam te zijn; en om die bekwaamheid te verwerven, is voorbereiding noodig. Dit zal niemand ontkennen, maar wèl, dat de Staatsdienst moeilijker is dan andere arbeid.

Evenmin kunnen wij toegeven, dat er een motief zou bestaan voor den bovenbedoelden ‘zedelijken band van hoogere orde’ in de omstandigheid, dat hij, die den Staatsdienst intreedt, zich daaraan doorgaans blijft wijden. Dit is even goed het geval met hem, die het makelaarsvak, het assurantievak, de geneeskunde enz. enz. gekozen heeft. Ja zelfs gelooven wij dat het aantal van hen, die den Staatsdienst zonder pensioen verlaten, betrekkelijk groot is; volgens de commissie (zie o.a. bl. 109 van het verslag van 1882) worden er 's jaars 800 personen nieuw aangesteld tot ambtenaar, en treden hiervan weder 250 zonder pensioen uit: alzoo 30 pCt. ruim! Te verwonderen is zulks niet, want vooral bij betrekkelijk nog jonge ambtenaren is de hoogere bezoldiging in de particuliere maatschappij een groot lokaas; eerst op rijperen leeftijd is bijna ieder ambtenaar, althans indien hij geen fortuin bezit, wel verplicht in dienst te blijven, daar hij anders zijn pensioen verbeurt.

De leden der commissie, ‘die tusschen den Staat en den ambtenaar geen anderen band erkenden dan dien van het eigenbelang’, achtten het in het welbegrepen belang des Staats noodzakelijk, ‘dat de den ambtenaar voorgespiegelde toekomst aanlokkelijk genoeg zij om degelijke krachten voor 's Rijks dienst te winnen, en dat hij, eenmaal in dienst getreden, ontheven wordt van zorgen voor de toekomst, die hem zouden nopen, nevens en tot schade van zijn dienst bezigheden te zoeken, welker belooning hem in staat zou stellen tot het vormen van een kapitaal voor den ouden dag.’

Het eerste gedeelte dezer redeneering is zeker waar, maar het laatste onzes inziens slechts in zeer betrekkelijken zin. De ambtenaar moet ‘ontheven worden van zorgen voor de toekomst’; dat klinkt goed, maar is de redeneering juist? Zou hij niet meer worden opgeleid tot zelfstandigheid, als hij zijn pad niet al te effen gebaand vindt? En zou de

commissie inderdaad meenen dat het tot schade voor 's lands dienst strekt, als de ambtenaar, na het vereischte aantal uren op zijn kantoor te hebben doorgebracht, zijn vrijen tijd b.v. doorbrengt met studie en met het mededeelen der resultaten dier studie aan anderen? Onze ondervinding ten dezen aanzien zegt bepaald het tegendeel. Was de stelling der commissie juist, dan zou de Staat in het belang van den dienst allen arbeid buiten de officiëele behooren te verbieden. Doch zij *is* niet juist; een onderwijzer, die in zijn vrijen tijd een leerboek schrijft, een ambtenaar, die een *Gids*-artikel samenstelt, zij zijn stellig daarom niet slechter als onderwijzer of als ambtenaar, al is het ook, dat de uitgever hun honorarium zendt en zij alzoo hunne maatschappelijke stelling eenigermate kunnen verbeteren.

De Staat - zeggen bedoelde leden verder - moet de handen vrij hebben ‘in het ontslaan van onbruikbaar geworden ambtenaren; en dit zou het geval niet zijn, indien de ontslagen ambtenaar in de meeste gevallen wordt prijs gegeven aan gebrek.’ Wij vragen hierop, hoe het dan bijna algemeen gaat in de particuliere maatschappij?

Daar, meenen die leden, wordt ‘het voorzien in de toekomst der arbeidersgezinnen door de werkgevers meer en meer gewoonte; en de instellingen, waar dit geschiedt, beschikken doorgaans, zeer ten haren voordeele, over een degelijker en ijveriger personeel dan dààr, waar de werkgever den arbeider, zoodra hij tot arbeid onbekwaam wordt, aan zijn lot overlaat.’

Men gevoelt, dunkt ons, dat de vergelijking, die hier gemaakt wordt, mank gaat. De arbeiders der particuliere nijverheid, welke hier bedoeld worden, zijn handwerkslieden; in 't algemeen personen, die hun inkomen bij enkele guldens per week stellen en die volstrekt in de onmogelijkheid zijn om iets voor den ouden dag af te zonderen of op eigen gelegenheid, buiten den werkgever om, nog wat te verdienen. Dergelijke lieden gaan natuurlijk liever bij eene fabriek waar (grootendeels door de vrijgevigheid van den fabrikant) ook voor hunne toekomst, in meerdere of mindere mate, gezorgd wordt, dan daar waar men hen geheel aan hun lot overlaat, in den regel ook zonder evenredige verhooging hunner inkomsten. De ambtenaar daarentegen, die gemiddeld wordt aangesteld op een tractement van ƒ 500.- en, mede gemiddeld, jaarlijks eene verhooging van ƒ 43.- geniet, tot

aan zijn ontslag toe, *kan*, zoo hij dit inderdaad wil, veel meer voor de toekomst zorgen dan de werkman. En vooral zou hij dit kunnen, wanneer de tractementen meer in overeenstemming werden gebracht met hetgeen in de particuliere maatschappij wordt betaald. Bovendien mag men ook wel aannemen, dat de ambtenaar de noodzakelijkheid van de zorg voor de toekomst van hem en zijn gezin beter zal inzien dan de handwerksman, wiens gezin trouwens ook geleerd heeft te werken. Wordt deze tot werken onbekwaam, dan kan zijne vrouw of kunnen de kinderen nog den kost verdienen, doch bij den ambtenaar is dit in den regel niet het geval.

Van het standpunt van deze zouden wij dan ook bepaald de voorkeur geven aan eene bezoldiging zonder pensioenen of weduwenfondsen. De commissie noemt ‘in 't voorbijgaan’ de bewering onjuist, dat de Staat zijne roeping ten deze vervullen zou ‘door de bezoldigingen zoo hoog te stellen, dat elk ambtenaar naar eigen verkiezing zijn toekomst verzekeren kon.’ Wij zien die onjuistheid volstrekt niet in. Eene bezoldiging, eenvoudig dadelijk evenredig aan de bewezen diensten, is, naar onze meening, het ideaal, vooral omdat men dan veel zelfstandiger ambtenaren zou kweeken.

Het spreekt wel van zelf, dat de Staat zich moet belasten met het onderhoud van den ambtenaar, die *ten gevolge van zijn dienst* onbekwaam tot werken wordt, en met dat van zijn gezin, indien hij door zijn dienst het leven verliest. In zulke gevallen moet het Staatspensioen zelfs ruim zijn, want de ambtenaar moet overtuigd zijn dat hij, door volkomen zijn plicht te doen, niet de kans zal loopen van zich-zelven of zijn gezin aan armoede bloot te stellen. Men denke b.v. aan dienaren van justitie of politie.

Dan is het inderdaad een zedelijke plicht van den Staat, de plicht der dankbaarheid, om de opoffering van den ambtenaar door de toekenning van pensioen te beloonen.

Maar een geheel ander geval is het, wanneer de ambtenaar zich, b.v. op 60-jarigen leeftijd, uit den Staatsdienst wenscht terug te trekken. Hij is dan voldoende in staat geweest, mits zijne bezoldiging werkelijk evenredig was met zijne diensten, zelf voor zijn ouden dag te zorgen; en het is o.i. de roeping van den Staat niet, om hem dit werk uit de handen te nemen.

De ambtenaar, althans zoo hij reeds eenige jaren dienst heeft,

wordt nu, bij de bestaande pensioensregelingen, gedwongen in 's lands dienst te blijven, ofschoon hij in de gelegenheid is, eene particuliere betrekking te krijgen die èn beter met zijne neigingen overeenkomt èn beter bezoldigd wordt. Menigeen blijft slechts in 's lands dienst, omdat hij anders zijn recht op pensioen verliezen zou. Niemand zal beweren, dat de Staat op deze wijze uitmuntend gediend kan worden; hij heeft maar al te veel ambtenaren, die hem dienen omdat zij niet goed anders kunnen. Van de 800, die nu jaarlijks aangesteld worden, verlaten er nog, zooals boven reeds werd gezegd, 250 den dienst zonder pensioen, natuurlijk 't meest in de eerste dienstjaren. Dit aantal zou, het ligt in de reden, veel grooter zijn indien de pensioensband niet bestond. Wij beweren dat in dat geval de Staat veel beter gediend zoude worden. Wellicht zou het dan niet mogelijk wezen, ambtenaren te bekomen of in dienst te houden op de tegenwoordige of weinig hoogere tractementen; wellicht zouden deze tractementen, om een voldoend aantal ambtenaren te verkrijgen, aanzienlijk verhoogd moeten worden. Doch men zou dan ook staatsdienaren hebben, die met meer lust, met meer energie werkten dan thans, over 't algemeen, het geval kan zijn. De ambtenaren zouden ook gedwongen zijn tot beteren arbeid, omdat zij, ingeval van onvoldoende plichtsbetrachting, eenvoudig ontslagen zouden worden. Thans moet de Staat hen wel in dienst houden, als 't niet al te erg is, want anders worden zij van hun pensioen beroofd. In een woord, de verhouding tusschen den Staat en den ambtenaar zou oneindig veel zuiverder worden indien het beginsel van pensioneering werd losgelaten.

‘Werden de ambtenaren niet gedwongen’ voor hunne toekomst (en voor die van hun gezin) te zorgen, ‘dan zouden juist diegenen hunner, die daaraan de grootste behoefte hebben, denkelijk veelal dezen plicht verwaarloozen’, meent de commissie. Het is, dunkt ons, geen aanlokkelijk beeld, dat de commissie ons hier van den Nederlandschen ambtenaar schetst; als dat beeld juist is, als inderdaad menig ambtenaar niet denkt om zijn toekomst, of om die van vrouw en kinderen; als hij, zooals de commissie-zelve het noemt, dien *plicht* zou verwaarloozen, dan is dit wellicht reeds het gevolg van de Staatszorg, voor zoover deze zich thans uitstrekt.

Die Staatszorg lacht ons, in 't belang van den ambtenaar,

geenszins toe. God helpt die zich-zelven helpt, is een gulden spreuk. En wij zien ook niet in dat, wanneer een ambtenaar zijn bovenbedoelden plicht zou verzaakt hebben, de Staat niet ‘bevrijd zou zijn van het bezwaar, dat uit het onverzorgd blijven van ontslagen ambtenaren ook voor hem ontstaat.’ Er is geen reden, waarom de Staat meer bezwaard zou zijn door een gewezen ambtenaar die door eigen schuld armoede lijdt, dan door het groot aantal burgers, niet-ambtenaren, die een zwaren levensstrijd te voeren hebben.

De toekenning van pensioen heeft dus voor den Staat het *voordeel*, dat hij de ambtenaren gemakkelijker in dienst houdt, en ze vermoedelijk minder behoeft te betalen; doch het *nadeel*, dat het gehalte der ambtenaren er over 't algemeen door moet lijden. En voor de ambtenaren heeft de pensioneering geen enkel voordeel, dan alleen voor de sukkels, die niet voor zich zelven zouden kunnen zorgen.

Zooals uit het bovenstaande is gebleken, is de Staatscommissie van een geheel ander gevoelen en stelt zij ‘dat de Staat geroepen is, voor de toekomst der burgerlijke ambtenaren te zorgen.’ Dit doende, acht zij het tevens ‘buiten twijfel, dat de zorg voor hunne na te laten betrekkingen in die roeping mede begrepen is.’

Ter toelichting van deze meening zegt de commissie o.a., dat ‘het verzekeren van de toekomst van weduwen en weezen een der eerste plichten is van elk die in het huwelijk treedt en geen eigen fortuin bezit.’ Dit zal ieder toegeven; hier wordt gesproken van de verplichtingen *van het individu*. Doch de commissie heeft niet bedoeld, dat die verplichtingen op het individu zouden blijven rusten: ‘waar *dus* de Staat geroepen is, voor zijne ambtenaren de zorg voor hun eigen bestaan na het ophouden hunner verdiensten te verlichten, behoort het evenzeer tot zijne verplichtingen, hen zooveel doenlijk te gemoet te komen in de zorg voor het lot hunner na te laten betrekkingen, die van de zorg voor hunne eigene toekomst onafscheidelijk is.’

Ja, zelfs gaat de commissie nog verder: evenals de Staatscommissie van 1878 zegt ook die van 1881, dat ‘Staatszorg voor de weduwen en weezen van nog meer belang is dan Staatszorg voor de ambtenaren-zelven.’

Wij betreuren deze conclusie, omdat zij op nieuw een bewijs

is van de bij de ambtenaren onderstelde onmondigheid, of van hunne onbekwaamheid om hunne eigene zaken te beheeren. Verre zouden wij de voorkeur geven aan de eerste stelling der commissie, ‘dat het verzekeren van de toekomst van weduwen en weezen een der eerste plichten is *van het individu*’, zonder nadere wijziging of toelichting.

In den boezem der commissie werd het gevoelen uitgesproken, dat ‘door het verwaarloozen van de nagelaten betrekkingen der ambtenaren te kort wordt gedaan aan de erkenning en handhaving, die de Staat aan het huwelijk en de daaruit voortspruitende zedelijke verplichtingen verschuldigd is.’ Andere leden konden dit denkbeeld ‘niet geheel’ onderschrijven. Wij zouden haast zeggen: ‘wat men er al niet bij haalt, om een denkbeeld ingang te doen vinden!’ Als de redeneering opging, zou men even goed kunnen betoogen, dat de Staat verplicht is tot ondersteuning van *alle* weduwen en weezen zijner burgers.

Het is wel gemakkelijk, als de Staat den ambtenaar van alle zorgen ontheft. Maar van den anderen kant mag men het oog niet sluiten voor de vele onbillijkheden, die door de Staatsbemoeiing worden geboren, - juist omdat, zooals de commissie ook erkent, de Staat geene rekening kan houden met individueele belangen.

Bij weduwenfondsen is het de regel, en dit kan ook niet wel anders, dat *ieder* ambtenaar een zeker gedeelte van zijn inkomen in dat fonds stort, ter ondersteuning van de weduwen en weezen van de gehuwden. Hier heeft men dus al dadelijk de onbillijkheid, dat de ongehuwde gedwongen wordt bij te dragen tot een fonds, waaraan hij niets heeft zoolang hij niet in het huwelijk treedt.

De Staatszorg voor de ‘nagelaten betrekkingen’ van den ambtenaar strekt zich alleen uit tot de weduwen en weezen. Dit kan ook moeilijk anders, omdat, zooals boven gezegd, de Staat onmogelijk met ieders persoonlijke omstandigheden te rade kan gaan. Maar daardoor wordt toch ook dikwijls eene groote onbillijkheid geboren: de ongehuwde b.v., die te zorgen heeft voor *andere* familiebetrekkingen, voor eene oude moeder of eene ziekelijke zuster, - en hoe dikwijls komen dergelijke gevallen niet voor! - wordt gedwongen een gedeelte van zijn inkomen af te staan voor de weduwen en weezen van anderen,

maar *zijne* betrekkingen blijven geheel hulpbehoevend achter als hij haar ontvalt.

Acht men deze onbillijkheden van te weinig belang, om daarom af te zien van het gevormde plan van een weduwenen weezenfonds? Wij vinden die onbillijkheden van hoog gewicht en meenen, dat onze motiven *tegen* een zoodanig fonds geenszins wederlegd worden door de volgende overwegingen der Staats-commissie: 'Indien de Staat den ambtenaar enkel door tractementsverhooging in staat stelde, eene levensverzekering aan te gaan bij eene particuliere maatschappij, dan zou het ook hier te vreezen zijn dat vele ambtenaren de verhoogde bezoldiging tot andere doeleinden aanwendden en het doel dus niet werd bereikt. Bovendien zouden, indien den ambtenaar eene tractementsverhooging werd geschonken tot het sluiten eener levensverzekering bij eene particuliere maatschappij, de administratiekosten en winsten dier maatschappij uit de tractementsverhoogingen, d.i. uit de schatkist, worden betaald, terwijl de Staat, zelf de zorg voor de toekomst der weduwen en weezen op zich nemend, geene winsten beoogt en veel geringer administratiekosten maakt. Geene particuliere maatschappij kan eene dergelijke zaak zoo goedkoop beheeren als de Staat'....

Deze overwegingen zijn dus tweeërlei: 1°. is de ambtenaar misschien niet krachtig genoeg ontwikkeld om op zijn eigen beenen te staan, en 2°. komt het den Staat wat goedkooper uit, als hij den ambtenaar diens verplichtingen uit de hand neemt. Beide overwegingen zijn onzes inziens niet aannemelijk; de eerste is den ambtenaar, de tweede is den Staat onwaardig.

Wij meenen dus, op grond van al het aangevoerde, dat de Staat zich liefst behoorde te onthouden van bemoeienis met de particuliere belangen zijner ambtenaren en alleen verplicht is tot pensioneering - ook van het gezin - indien de ambtenaar *door den dienst* onbekwaam tot werken wordt. Daarentegen behooren de inkomsten der ambtenaren zoodanig geregeld te wezen, dat zij in staat zijn, zelven in hunne behoeften, ook voor de toekomst, te voorzien.

Deze theorie is in de practijk niet goed uitvoerbaar, nu er eenmaal een pensioenfonds met een 20 millioen guldens in kas bestaat, en ook de Staat een gedeelte der pensioenen voor zijne rekening heeft. Er zal wel geen middel wezen, om, zonder onbillijkheden, met het eens aangenomen stelsel te breken. Doch

in ieder geval ga men niet over tot uitbreiding van de Staatszorg, waar deze niet onvermijdelijk noodig is. De bezwaren, aan die Staatszorg verbonden, worden veelal te licht geteld; hoe averechts zij dikwijls werkt, kan o.a. blijken uit het feit, dat het bestaande pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren meer dan *zes millioen* guldens *te veel* in kas heeft, dat de ambtenaren dus van 1846 af, toen dat fonds gesticht werd, steeds *te veel betaald* hebben. Dat komt van die vaderlijke zorgen van de Regeering! Waarlijk, na deze ondervinding past het niet, nog aan te dringen op een weduwenfonds, omdat dit wat goedkooper werkt dan eene particuliere levensverzekeringmaatschappij!

II.

Aannemende, dat het bij den bestaanden toestand onmogelijk is tot radicale herzieningen over te gaan, en dat de omstandigheden dus dwingen tot het behoud van het beginsel van pensioneering der ambtenaren, zal het thans noodig zijn na te gaan wat de Staats-commissie dienaangaande voorstelt.

Zij maakt, naar onze meening, vooreerst de alleszins juiste opmerking, dat het oprichten of instandhouden van een pensioenfonds volkomen onnoodig is. Zij wijst er op, dat ‘de pensioenen, tot welker uitbetaling de Staat bij de wet verplicht is, eene staatsschuld zijn, evenzeer als de rentebetaling der Staatsschuldbrieven; het eenige onderscheid is, dat deze laatste een jaarlijkschen vasten schuldenlast vormen, terwijl het te betalen pensioensbedrag altijd eenigermate van wisselvallige omstandigheden afhankelijk is. Waar weinig wisselvalligheid van dat bedrag is te wachten, ziet de commissie geene reden om voor de pensioenschuld eene afzonderlijke, zeer omslachtige administratie te voeren.’... ‘Voor de ambtenaarspensioenen kan dus eene afzonderlijke administratie, dus een fonds, zeer goed worden gemist; het totale jaarlijksche bedrag dier pensioenen is sinds lang bekend en zal elk jaar slechts weinig, en op den duur ook langzaam veranderen; het is op elk tijdstip ongeveer evenredig aan de som der bezoldigingen van al de ambtenaren, die circa 25 jaren vroeger in dienst waren.’ Verder wijst de commissie er nog op, dat een fonds, uit bijdragen der ambtenaren gevormd, feitelijk - en door de amb-

tenaren wordt het ook vrij algemeen aldus opgevat - gevormd wordt door ‘eene vermindering dier tractementen, die bij de toenemende behoeften op den duur door rechtstreeksche tractements-verhoogingen moet worden vergoed; zoodat de gebruikelijke voorstelling “dat de Staat met de eene hand terugneemt wat hij met de andere geeft”, ten volle met den werkelijken stand van zaken overeenkomt’.

Het beheer van het fonds eischt een afzonderlijk bureau, waarvan de kosten ‘als overbodige uitgaven aan te merken zijn’. ‘Ook doet, bij de achtereenvolgende belegging der kapitalen, de tijdelijk voordeelige of nadeelige stand der beurs een min wenschelijken invloed op het fonds gelden’.

Ten slotte, zegt de commissie, ‘brengt de trapsgewijze vorming dier kapitalen nog een eigenaardig bezwaar mede. Zoolang n.l. de lasten van een pensioenfonds haar normaalpunt niet hebben bereikt, met andere woorden zoolang, bij gelijkmatige toeneming van het aantal deelhebbers, niet al de oorspronkelijke deelgerechtigden zijn overleden, moet het jaarlijksch inkomen van het fonds noodwendig de uitgaven verre overschrijden, en dit verschil geeft bij de groote menigte der belanghebbenden voedsel aan onjuiste voorstellingen omtrent de grondslagen van het fonds, waarvan een wel is waar ongegrond, maar toch min wenschelijk vooroordeel het gevolg is’.

De commissie heeft hier, gelooven wij, een oogenblik uit het oog verloren dat het vooroordeel tegen het bestaande pensioenfonds, dat volgens hare berekeningen (bl. 104) op een ‘te goed’ van bijna 27 millioen guldens, bijna 6½ millioen te veel in kas heeft, - waarvoor dus steeds circa ¼ te veel is gecontribueerd, - wel zeer gegrond is. Doch dit daargelaten, zal ieder, dunkt ons, moeten beamen dat al de bezwaren, tegen het bestaan of behouden van een pensioenfonds ingebracht, geenszins overdreven zijn en inderdaad moeten leiden tot zijne opheffing.

Niet het minste bezwaar is dat, ontleend aan den tijdelijk voordeeligen of nadeeligen stand der beurs. Tabel XIV (bijlage van het rapport der Staats-commissie van 1881) geeft daaromtrent gegevens. Het fonds heeft nu, van 1847 tot 1877, dus in 30 jaar tijds, eene *winst* behaald (zonder bijberekening van rente) van niet minder dan *elf tonnen gouds*, wanneer men 4 pCt. als normale rente aanneemt; doordien het voor de te beleggen kapitalen de Staatsschuldbrieven veelal tegen voordeeliger koers

kon aanschaffen. De fluctuatiën (39¼ pCt. in 1848, 64¼ in 1853, enz.) zijn veel te groot, en even goed als thans, door de gnnstige omstandigheden waarin ons Vaderland al dien tijd verkeerd heeft, winst is behaald, heeft men ook de kans van verlies, van groote verliezen zelfs. Dat alleen maakt het fonds minder soliede, en doet de voorkeur geven aan eene andere regeling.

De regeling is bij den tegenwoordigen toestand gemakkelijk te treffen, zonder de Staatskas te veel te bezwaren: de Staat schaffe de kortingen voor pensioen op de tractementen af, keere terug tot het stelsel van 1815-1846, dat de pensioenen rechtstreeks uit de Staatskas verleende, en heffe het bestaande pensioenfonds op.

Gedeeltelijk is dit dezelfde regeling als door de Staatscommissie wordt voorgesteld. Zij wenscht echter het pensioenfonds te laten voldoen aan alle verplichtingen welke daarop thans rusten, doch voor verdere deelneming te sluiten en het overschot - thans op bijna 6½ millioen guldens geraamd - ten geschenke te geven aan een algemeen weduwen- en weezenfonds dat nu opgericht en met eene contributie van alle ambtenaren verder in stand gehouden zoude worden.

Waarom wij geene voorstanders zijn van dit laatste fonds, zeiden wij reeds boven. Bovendien laat tegenwoordig de stand van 's lands financiën niet toe dat de uitgaven van den Staat belangrijk worden opgevoerd, zooals volgens de voorstellen der commissie het geval zou zijn. Wel zegt zij, dat de volgens haar voorstel op den Staat te leggen lasten zich slechts bepalen tot het verlies van het vooruitzicht op vermindering van lasten, doch dit komt, wel overwogen, op hetzelfde neer: de Staat zal in de toekomst, volgens de voorgestelde regeling, meer te betalen hebben dan volgens de bestaande wetten. Een vooruitziend staatsman mag niet uitgaan van de stelling ‘dat het zijn tijd wel duren zal,’ maar moet ook maatregelen beramen om in de toekomst 's Rijks lasten te verminderen, of althans niet meer dan noodig te verzwaren.

Met de gegevens, door de Staats-commissie met de meeste zorg verzameld en hare daarop gegronde volledige en uitvoerige berekeningen, is het gemakkelijk, globaal na te gaan, hoe de Staat zou varen bij de door ons voorgestelde regeling.

De pensioenslasten van het fonds bedragen thans cc. ƒ 300.000,

doch nemen snel toe; over 10 jaar worden zij berekend op ƒ 900.000, over 20 jaar op 14 tonnen gouds. Daana klimmen zij nog langzaam, totdat over circa 30 jaar het maximum (cc. 16 tonnen gouds) bereikt is.

Deze lasten zouden dan, naar ons voorstel, al dadelijk moeten komen ten laste van den Staat, dat de daarvoor benoodigde gelden gedeeltelijk vindt uit het aanwezige *kapitaal* (cc. 20 millioen) en verder uit de Staatskas, omdat de ambtenaren niet verder voor hun pensioen zullen contribueeren.

Volgens de opgaven, voorkomende op bl. 104 van het verslag van 1882, is dit kapitaal ongeveer voldoende voor de verplichtingen, welke thans op het pensioenfonds rusten. Daar toch lezen wij dat op 1 Jan. 1881, in kas was ƒ 19,251,763.27[5];

terwijl de lasten, op het fonds drukkende, als volgt kunnen worden gesplitst:

Contante waarde der nog te verleenen pensioenen	ƒ 18,597,883.-
Contante waarde der reeds verleende pensioenen	ƒ 1,727,889.50
Contante waarde der weduwenpensioenen en die voor verminkten in Staatsdienst	ƒ 250,000.-
Totaal	ƒ 20,575,772.50

Daar het fonds elk jaar vooruitgaat, zullen kapitaal en lasten op dit oogenblik ongeveer in evenwicht zijn.

Wij merken hierbij volledigheidshalve op, dat de baten van het fonds grooter zijn dan het bovengenoemd kapitaal aanwijst, omdat het, wegens stortingen voor eerste traetementen en latere verhoogingen, nog eene belangrijke som (cc. 7 millioen contante waarde) van de ambtenaren te goed heeft. Worden deze stortingen al dadelijk afgeschaft en vervalt dus deze bate, dan zijn - zooals gezegd - kapitaal en lasten nu in evenwicht.

Zonder omslachtige berekeningen is het duidelijk, dat de Staat, nu kapitaal en lasten van het pensioenfonds overnemende, zich eenige opoffering getroost. Rekenende toch (in globale cijfers) dat het kapitaal eene rente van ƒ 800,000 per jaar geeft, dan zal de Staat de eerste 9 jaren daarop winnen, in totaal ongeveer - zonder bijberekening van rente - 2½ millioen. De volgende 9 jaar zal dit bedrag bijgepast moeten worden, en men kan dus zeggen dat de Staat in de eerste 18 jaar noch voor- noch nadeel bij de regeling heeft. Daarna zal de Staat een pensioenbedrag te betalen hebben van 13 ton, dat nog, in tien jaren, tot 16 ton klimt. Tegen

dien tijd wordt de Staatsuitgaaf dus met circa 8 ton 's jaars vermeerderd.

Deze opoffering is, naar onze meening, niet te groot; doch zij ontlast de ambtenaren al dadelijk op belangrijke wijze, omdat deze steeds hun *volle* tractement kunnen ontvangen en niet meer onderworpen zijn aan gewone of buitengewone kortingen, welke te zamen gesteld kunnen worden op eene doorloopende korting van bijna 7 pCt. van het inkomen. Een ambtenaar van b.v. ƒ 1000.- per jaar (ongeveer het gemiddeld tractement) zal dus over ƒ 70.- per jaar meer te beschikken hebben, dat hij, naarmate zijner omstandigheden, zal kunnen bestemmen voor eene levensverzekering of lijfrente voor zijne na te laten betrekkingen.

De vraag zou kunnen rijzen, of de Staat bevoegd is, de boven voorgestelde regeling te treffen en dan over de kapitalen van het pensioenfonds te beschikken? De Staats-commissie van 1881 heeft die vraag opzettelijk overwogen; zij komt tot de slotsom, dat de bedoelde bevoegdheid aan geen twijfel onderhevig kan zijn. Met die slotsom en de daarvoor aangevoerde redenen (blz. 18 van het verslag) kunnen wij ons geheel vereenigen.

Van meer belang nog is, wat de commissie aanvoert ten bewijze dat het voor den ambtenaar onverschillig is, of er al of niet een afzonderlijk pensioenfonds bestaat: ‘Immers als middel tot verzekering der pensioenbetaling, onafhankelijk van den toestand van 's Rijks financiën, leveren pensioenfondsen slechts een schijnbaren waarborg op. Vreest men toch dat de Staat te eeniger tijd in de betaling der rechtstreeks te zijnen laste loopende pensioenen te kort zou kunnen schieten, dan ligt de gedachte nabij, dat de geldelijke nood der schatkist op een dergelijk oogenblik er evenzeer toe zou kunnen leiden dat aan de kapitalen of inkomsten van een pensioenfonds de hand geslagen werd of althans, dat eene geheele of gedeeltelijke staking der rentebetaling op de Staatsschuldbrieven, waarin de kapitalen van zulk een fonds uit den aard der zaak moeten worden belegd, het buiten de mogelijkheid zou kunnen stellen zijne verplichtingen na te komen. De geldelijke toestand van een in Staatspapieren belegd fonds blijft met het crediet des Staats altijd ten nauwste samenhangen en de ambtenaar, die door een pensioenfonds zijn recht op pensioen ver-

zekerd waant, is ten slotte niet minder van de naleving der financiëele verplichtingen des Staats afhankelijk dan hij wezen zou, zoo dat fonds niet bestond.'

Wij hebben ons veroorloofd, dit duidelijk betoog geheel over te nemen, omdat wij het van veel belang achten, dat algemeen wordt ingezien, dat de Staat noch onbillijk, noch onrechtmatig, noch tegen eenig belang der ambtenaren handelt, indien hij, voortaan zelf de uitbetaling der pensioenen op zich nemende, over het bestaande fonds op de beste wijze beschikt.

Naar onze meening bestaat dit hierin, dat het fonds zoo spoedig mogelijk geheel worde opgeheven en het kapitaal aan den Staat vervalt.

De commissie wenscht het daarentegen, onder verplichting dat het zal blijven voldoen aan alle thans bestaande lasten, verder ten geschenke te geven aan een op te richten weduwenfonds.

Onze bezwaren tegen Staatsbemoeienis dienaangaande hebben wij boven reeds uiteengezet. Uit het bovenaangevoerde volgt, dat de Staat aan dat fonds feitelijk eene subsidie zal te geven hebben van circa 8 ton gouds 's jaars, - een druk, die ook bij den tegenwoordigen toestand van 's lands financiën niet op den Staat mag worden gelegd, wanneer zulks niet *onvermijdelijk* noodig is.

III.

Mochten die bezwaren niet worden gedeeld, en is alzoo de meerderheid der Volksvertegenwoordiging van oordeel, dat de Staatszorg zich ook behoort uit te strekken tot de weduwen en weezen der ambtenaren, dan zou het, naar onze meening, nog afkeuring verdienen daarvoor een fonds te stichten.

De Staats-commissie heeft de bezwaren tegen een pensioenfonds zoo duidelijk uiteengezet (die bezwaren hebben wij boven in 't kort medegedeeld), dat wij moeten verklaren, niet wel te begrijpen hoe zij al de opgesomde nadeelen op zij kan zetten voor de weinige motieven, die vóór een afzonderlijk fonds zijn aan te voeren.

Het eerste luidt: dat de uitgaven jaarlijks zullen afwisselen, en 'groote en snelle stijging en daling' daarvan het evenwicht tusschen de uitgaven en inkomsten van den Staat in het algemeen in gevaar zou brengen.

Die afwisseling kan toch niet, voor een jaar, zoo groot zijn dat niet eene behoorlijke raming voor de Staatsbegrooting mogelijk zou wezen; zij is niet grooter dan die van vele inkomsten, zooals b.v. van het successierecht, welke ook geheel van de omstandigheden afhankelijk zijn. De commissie berekent (bl. 62), dat voor de nieuw aan te stellen ambtenaren eene subsidie noodig zou wezen van cc. 2½ ton; voor de reeds in dienst zijnden is natuurlijk veel grooter kapitaal vereischt, maar men kan al met voldoende zekerheid zeggen dat de onderstelde *afwisseling* per jaar nooit meer dan b.v. ƒ 100.000 zal bedragen. En in dat geval is er niets tegen, dat de Minister van financien een voorstel doet tot verhooging van het daarop betrekkelijk onderdeel der Staatsbegrooting, als dit te laag geraamd mocht zijn. Ging de onderstelling der commissie op, dan zou zeker onverwijld moeten worden afgezien van de vaststelling der Indische begrooting bij de wet, want daarin komen nietalleen vele uitgaven voor, die aan zeer belangrijke rijzing of daling onderhevig zijn (b.v. voor den inkoopprijs van koffie, voor reiskosten enz.), maar ook zelfs de inkomsten kunnen, door het gevolgde landelijk stelsel niet met eenige nauwkeurigheid worden geraamd; begrooting en werkelijkheid loopen steeds *millioenen* uit elkander.

Tegenover het aangevoerd motief staat overigens een ander, hetwelk door de commissie zelve wordt aangegeven. Zij zegt (blz. 16) dat de heffing van bijdragen voor weduwen- en weezenpensioen nog grooter afwisseling zal medebrengen dan bij de betaling der pensioenen te wachten is. ‘In de eerste jaren zal de opbrengst dier heffing de te betalen pensioenen zeer aanzienlijk overtreffen’.

Op de volgende blz. nu lezen wij - zooals ook boven reeds door ons werd aangehaald - dat de trapsgewijze vorming der kapitalen (voor het pensioenfonds) een eigenaardig bezwaar medebrengt. Zoodra de lasten van een pensioenfonds haar normaalpunt niet hebben bereikt... ‘moet het jaarlijksch inkomen van het fonds noodwendig de uitgaven verre overschrijden, en dit verschil geeft *bij de groote menigte der belanghebbenden* voedsel aan onjuiste voorstellingen omtrent de grondslagen van het fonds, waarvan een, wel is waar ongegrond maar toch min wenschelijk vooroordeel het gevolg is’.

Als dit kan worden aangevoerd *tegen* de bestendiging van het

bestaande pensioenfonds, dan mag het zeker evenzeer gelden *tegen* de oprichting van een weduwenfonds! Zelfs nog meer, want tegen een weduwenfonds bestaat bij velen, o.a. bij de ongehuwde ambtenaren, toch al een *zeer gegrond* vooroordeel.

'Werden dus weduwen en weezen rechtstreeks uit de schatkist gepensioneerd en maakten hunne bijdragen voor pensioen deel uit van 's Rijks middelen' - zoo lezen wij verder -, 'de weduwen- en weezenpensioenen zouden voor den Staat nu eens een zware last, dan weder eene aanzienlijke bate opleveren. Dat dit in elk geval dient vermeden te worden, behoeft geen betoog. Het is daarom uit het oogpunt van 's Rijks financiëel belang bepaald noodzakelijk dat de overvloedige inkomsten uit bijdragen in de eerste jaren worden gekapitaliseerd en uit de renten dier kapitalen de latere meerdere uitgaven wegens pensioenen bestreden, m.a.w. dat een weduwenfonds worde opgericht.'

De commissie stelt het hier voor alsof de uitgaven jaarlijks met millioenen afwisselen. Dit kan toch, zooals boven gezegd, het geval niet zijn, want de jaarlijksche pensioenslast kan op den duur niet meer bedragen dan *ongeveer* 1½ millioen gulden. De inkomsten blijven stationair, want zij bedragen, volgens het voorstel der commissie, 5 pCt. over de tractementen en pensioenen, dus 7 à 8 ton 's jaars. De eerste jaren is nu natuurlijk de pensioenslast veel lichter.

Wij kunnen niet inzien, dat er eenig bezwaar zou bestaan om, zooals de commissie voorstelt, de ambtenaren te onderwerpen aan eene doorloopende korting van 5 pCt. op hunne tractementen en pensioenen (altijd, indien men Staatszorg voor de weduwen en weezen mocht willen), wanneer daarentegen de Staat de verplichting op zich neemt tot uitbetaling van pensioenen aan de ambtenaren-zelven en aan hunne weduwen en weezen.

In het belang van den Staat voert de Staats-commissie nog een motief aan vóór de oprichting van een weduwenfonds, welk motief wij evenmin kunnen beamen:

'Werd het niet opgericht, dan zou, niettegenstaande de overgelegde berekeningen, de Staat geene genoegzame zekerheid hebben omtrent zijne toekomstige verplichtingen ten deze. Immers, die berekeningen steunen op de onderstelling, dat het aantal nieuw aan te stellen ambtenaren, het gemiddeld bedrag

hunner tractements-verhoogingen, en bovenal de verhouding tusschen de aantallen der gehuwde en der ongehuwde ambtenaren (de huwelijkskans) zullen blijven gelijk die gegevens in de laatste jaren geweest zijn. Doch in een en ander kan wijziging komen; eene jaarlijks voortgezette berekening zal dus in de toekomst steeds noodig zijn. Ook behoort steeds de mogelijkheid te bestaan, van den in kapitaal uitgedrukten pensioenslast te overzien. Slechts daardoor zal het mogelijk zijn, zich tijdig rekenschap te geven of de grondslagen der gemaakte berekeningen hare deugdelijkheid behouden, dan wel of veranderde omstandigheden eene wijziging van het bedrag der bijdragen *of der pensioenen* noodig maken. Dit een en ander vereischt het jaarlijks opstellen en bijhouden van een groot aantal bescheiden, die van zelf aanwezig zijn bij een behoorlijk geadministreerd weduwenfonds, terwijl het bijeen brengen daarvan en het tijdig nemen der c.q. vereischte maatregelen voor de gewone administratie van 's Rijks schatkist groot bezwaar zou opleveren.'

Wij hebben ons deze lange aanhaling uit het verslag der commissie veroorloofd, om den lezer in de gelegenheid te stellen, deze beschouwing in haar geheel te overwegen. Ons dunkt, dat waneer 'een behoorlijk geadministreerd weduwenfonds' al de vereischte gegevens bezit, men ook mag vorderen dat die gegevens, zou zij ten minste noodig zijn, worden verzameld op het bureau van het Departement van financiën waar de weduwen-pensioenen moeten worden verhandeld. Maar de noodzakelijkheid van die gegevens zien wij niet in. Wanneer de Staat eenmaal met eene belangrijke geldelijke opoffering (door voortaan de ambtenaarspensioenen voor zijne rekening te nemen) aan de weduwen en weezen zijner ambtenaren een pensioen wil verzekeren, dan moet dat pensioen mede beschouwd worden als een (uitgesteld) gedeelte der bezoldiging, evenals de ambtenaarspensioenen-zelven; en dan mag er, onzes inziens, niet de minste sprake van zijn om, zooals de commissie zegt, te raken aan het bedrag dier pensioenen; ook al mocht het Rijk dan bij slot van rekening ervaren, dat het iets meer voor de pensioenen zal hebben af te zonderen dan de berekeningen van 1881 aantoonden. En mocht daarentegen de ondervinding leeren, dat de jaarlijksche totalen der weduwenpensioenen bleven *beneden* de in dat jaar berekende cijfers, dan is dit te

beschouwen als eene zeer billijke bate voor de schatkist, welks opofferingen dan iets minder zullen zijn dan thans wordt verondersteld en b.v., om eens globale cijfers te noemen, van 8 op 7 ton 's jaars zouden worden teruggebracht.

Doch indien de lezer nog eenig gewicht blijft hechten aan de aangevoerde redenen vóór de oprichting van een weduwenfonds, dan veroorloven wij ons er op aan te dringen dat hij mede nog nader overwege al de door de commissie zoo duidelijk uiteengezette - boven besproken - bezwaren tegen een afzonderlijk pensioenfonds, vooral die, verbonden aan de fluctuatiën der beurs, waardoor het fonds te eenigertijd gevaar kan loopen. Ook de noodelooze uitgaven voor administratie worden door rechtstreeksche betaling uit de schatkist bezuinigd.

Indien men dus een weduwenfonds wil, dan legge de Staat eene doorloopende korting van 5 pCt. (volgens de berekeningen der commissie) op alle ambtenaarstractementen en pensioenen, en betale hij daarentegen de pensioenen, zoo voor de ambtenaren als voor de weduwen en weezen, uit 's lands kas. De Staat legt zich dan een, bij den tegenwoordigen stand van zijne financiën, reeds vrij zwaren last op, doch door zoodanige regeling zouden de ambtenaren ten minste belangrijk bevoordeeld worden en zekerheid omtrent hunne toekomst hebben. Blijkt het na verloop van jaren, dat de bezoldiging van dezen op nieuw verhooging behoeft, dan zal in de eerste plaats in aanmerking kunnen komen de opheffing van even bedoelde korting, waardoor dan alle ambtenaarstractementen, en tevens ook hunne pensioenen, met ruim 5 pCt. zouden worden verhoogd.

Doch wij herhalen, dat onzes inziens de Staat voorloopig genoeg doet, indien hij de ambtenaren van alle kortingen voor hun pensioen ontheft (zooals hij in 1859 voor de officieren van het Indisch leger heeft gedaan) en, tegen naasting van het aanwezige kapitaal, voortaan de uitbetaling der pensioenen op zich neemt. Met de onbillijk werkende zorg voor weduwen en weezen behoort, zooals we boven schreven, de Staat zich *niet* in te laten.

Bovendien is de voorspelling, gelooven wij, niet al te gewaagd, dat, hetgeen de commissie heeft aangevoerd tegen het blijven bestaan van een pensioenfonds, mettertijd ook zal blijken op de weduwenfondsen toepasselijk te zijn:

'De bewering, dat door het bestaan van zulke pensioen-

fondsen meer vastheid in de pensioensregeling zou wordengebracht, wordt door ... de geschiedenis onzer pensioenswetgeving gelogenstraft; immers van al de fondsen, die tot dusverre hier te lande bestonden, is geen enkel blijven bestaan tot op het tijdstip waarop zijne baten en lasten normaal hadden moeten worden, en nu dat tijdstip voor het pensioenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren nadert, blijken ook van dat fonds de reeds ettelijke malen gewijzigde grondslagen minder deugdelijk te zijn.'

IV.

Uit het vorenstaande volgt, dat, zoowel naar het oordeel der commissie als naar het onze, de tot dusverre geëischte kortingen op de tractementen der ambtenaren behooren te vervallen. Afgescheiden van de kwestie, wat verder te doen met het beschikbaar blijvend kapitaal van het bestaande pensioenfonds, en of dit al of niet zal dienen als stamkapitaal voor een op te richten weduwenfonds, zoo zullen dan de ambtenaren daardoor al dadelijk belangrijk worden ontlast en worden hunne inkomsten algemeen met circa 7% vermeerderd.

Het komt ons voor dat, wanneer hiertoe wordt overgegaan, tegelijkertijd dienen te worden opgeheven de bestaande weduwenfondsen - ook al wordt geen algemeen weduwenfonds opgericht -, vooral nu zulks kan geschieden zonder eenig verkregen recht te verkorten. Die opheffing dient plaats te hebben, omdat de bedoelde fondsen gebrekkig zijn ingericht en steunen op subsidiën, welke onmogelijk op den duur behouden kunnen blijven.

Welke de bestaande weduwenfondsen zijn en hoe zij zijn ingericht, wordt in de beide verslagen der Staats-commissiën van 1878 en 1881 uiteengezet. In het kort komt de tegenwoordige toestand daarop neder, dat men heeft een 'weduwenfonds voor de geëmployeerden tot het algemeen bestuur behoorende', een 'weduwenpensioenfonds van het korps ingenieurs van den Waterstaat', en, sinds 1867, nog een 'weduwenpensioenfonds voor de opzichters van den Waterstaat.'

Het eerste fonds is verreweg het belangrijkste; het wordt voornamelijk gesteund door de bepaling, dat de helft der geheven *leges* in dat fonds gestort wordt. Door deze subsidie verkeert het fonds in bloeienden toestand, zoodat het beschikbaar kapitaal

in 1878 reeds ruim een millioen guldens grooter was dan noodig voor de voldoening van de op het fonds rustende verplichtingen. Dit kan geen verwondering baren, bij kennisneming van het bedrag van ƒ 136.834.-, in één jaar (1878) aan leges ontvangen.

Het fonds der ingenieurs erlangt jaarlijks als subsidie één per mille van het bedrag der goedgekeurde aanbestedingen van 's Rijks Waterstaat en van het beloop der deswege te doene betalingen.

Het is bekend, dat de afschaffing der legesheffing sinds jaren van vele zijden verlangd wordt; doch - zooals de commissie van 1881 zegt - ‘elk onderzoek omtrent de mogelijkheid van die afschaffing moest tot dusver op het bestaan van het weduwenfonds afstuiten’. Het komt ons voor, dat die afschaffing slechts eene kwestie van tijd kan zijn; de legesheffing, zooals zij thans bestaat, komt grootendeels indirect uit 's lands kas (½ pCt. der aanbestedingen en betalingen van aannemers), en is overigens eene hoogst ongelijk drukkende belasting, een en ander ten voordeele van *sommige* ambtenaren; in een welgeordenden Staat mag zij op den duur niet gehandhaafd blijven. Indien dit wordt beaamd, en dit zal wel het geval zijn, want niemand keurt, gelooven wij, de tegenwoordige legesheffing goed[1], dan moeten ook alle beletselen tegen de afschaffing worden weggenomen zoodra zich daarvoor eene geschikte gelegenheid aanbiedt. En dat die gelegenheid thans bestaat, blijkt afdoende uit de bovenbedoelde verslagen. Men kan overigens op den duur ook niet behouden eene klasse van ambtenaren, die zeer geprivilegeerd moet heeten; terwijl de groote meerderheid der landsdienaren geen recht op weduwenpensioen heeft, hebben de ambtenaren van het algemeen bestuur en enkele anderen, die aan hun fonds mogen deelnemen, een weduwenpensioen gelijk aan de *helft* der laatste tractementen. En ook wanneer de voorstellen der commissie mochten worden aangenomen en er dus een algemeen weduwenpensioen werd opgericht, dan zouden de bedoelde ambtenaren nog zeer bevoorrecht blijven, want volgens die voorstellen zouden de ambtenaren in 't algemeen slechts

(1) In de zitting der 2e Kamer van 18 Dec. 1877 is duidelijk aangetoond door de HH. AE. Mackay, Smidt en Van der Heim (destijds Minister van Financiën) dat de legesheffing is *ondoelmatig, onvoegzaam en onwettig*. Zij werd door niemand verdedigd.

aanspraak krijgen op een weduwenpensioen, gelijk aan *een vierde* van het tractement, en dan nog tot een maximum van ƒ 600.- 's jaars.

De redenen, door de commissie aangevoerd voor de opheffing van het ‘weduwenfonds voor de geëmployeerden van het algemeen bestuur’ ingeval haar voorstel tot oprichting van een algemeen weduwenpensioenfonds ingang mocht vinden, blijven alzoo evenzeer van kracht, al blijft die oprichting achterwege.

Tegen die opheffing bestaat geen bezwaar, omdat het in kas zijnde kapitaal, volgens de gedane berekeningen, ruimschoots voldoende zal zijn ter voldoening van alle verplichtingen tegenover de tegenwoordige deelhebbers. Men heeft dus eenvoudig het fonds voor verdere deelneming te sluiten; het kan dan (bl. 77 van het verslag van 1882), zonder eenige verdere subsidie van legesgelden of andere bijdragen dan de verplichte fournissementen voor de verhoogingen van tractement, aan alle verplichtingen tegenover de tegenwoordige deelhebbers, ook met het oog op de toekomstige verhoogingen van tractement voldoen, en heeft dan volgens de berekening op 1 Jan. 1881 nog een overschot van cc. 3 ton, dat als zekerheidsfonds moet worden beschouwd.

De commissie stelt voor, dat, na de liquidatie van het fonds, bij de wet zal worden beschikt over het eventueel saldo. Dit zal dan eerst het geval zijn na het jaar 1936, als de laatste der thans aanwezige ambtenaren volgens berekening den dienst zal verlaten. Naar onze meening zou het beter wezen indien de Staat al dadelijk alle thans op het fonds rustende verplichtingen op zich nam en daarentegen ook overging tot naasting van het aanwezige kapitaal. De bezwaren, tegen afzonderlijke fondsen aangevoerd en boven besproken, gelden ook hier. Als het fonds nog meer dan 50 jaren moet bestaan, kunnen er ook lichtelijk tijden komen waarin zijn financieel bestaan bedreigd wordt; en de financiën van den Staat zouden door zoodanige regeling geen nadeel lijden.

Dadelijke opheffing is evenzeer noodig voor het fonds van de ingenieurs van den waterstaat. De thans daaraan verleende subsidie (een per mille van de aanbestedingsbedragen en van de verwerkte sommen) strijdt tegen alle regelen van gezond financieel beheer, omdat zij, evenals een groot gedeelte der leges, indirect uit 's lands kas wordt betaald en geheel van toevallige

omstandigheden afhangt, zoodat de Staat jaarlijks eene subsidie geeft, *zonder dat hij zelf weet hoeveel deze bedraagt*. Zoodanige wijze van ondersteuning is voor den Staat ten hoogste afkeurenswaardig; doch zij is ook ten eenemale verwerpelijk als grondslag voor een fonds, waarbij de bepaling gemaakt is dat de uit te keeren pensioenen hoofd- en percentsgewijze zullen worden verminderd, indien de inkomsten der fondsen de volle betaling daarvan niet langer toelaten. Hoeveel pensioen de weduwe van een waterstaatsambtenaar zal genieten, hangt dus voor een goed deel af van het totaalbedrag der uitgevoerde waterstaatswerken! En in oorlogstijd, als dergelijke werken zooveel mogelijk stilstaan, zal het kunnen gebeuren dat de weduwenpensioenen plotseling sterk dalen.

Zoodanige van alle zijden gebrekkige regeling dient hoe eerder hoe beter op te houden. Daarvoor is het mede de goede gelegenheid op het oogenblik dat de Staat, door de pensioenen voor zijne rekening te nemen, de tractementen, ook der waterstaatsambtenaren, met circa 7 pCt. verhoogt; tegelijker tijd kan dan ook het vermomde subsidie van een per mille, als boven bedoeld, worden ingetrokken. Ook dit fonds dient alzoo dan voor verdere deelneming gesloten te worden. De Staatscommissie heeft het onnoodig geacht, berekeningen te maken omtrent den financiëelen toestand daarvan, omdat de jaarlijksche rekeningen met betrekkelijk zeer geringe sommen sluiten; in totaal, meenen wij, bedragen deze sommen ongeveer ƒ 30.000. Dit is eene aanbeveling te meer voor de dadelijke opheffing van het fonds, met handhaving van reeds verkregen rechten. Want de Staat kan zich dan gerustelijk verbinden tot de verdere uitbetaling der weduwenpensioenen waarop nu eenmaal recht verkregen is; de daarvoor vereischte uitgaven zullen in anderen vorm (door lagere aannemingssommen van de waterstaatswerken wanneer de aannemers geene leges meer behoeven te betalen) in 's lands kas terugvloeien.

Dezelfde beschouwingen als boven gelden ook voor het weduwenfonds van de opzichters van 's Rijks Waterstaat. De commissie heeft het, wegens het geringe bedrag van dit fonds, niet noodig geacht daarover speciaal in beschouwingen te treden en wij vermeenen dit voorbeeld te kunnen volgen. Het Koninklijk besluit van 25 Juli 1867, No. 40, is niet in het Staatsblad opgenomen en wij kennen derhalve niet

nauwkeurig de grondslagen, waarop dit fonds berust; doch, zijn wij wèl ingelicht, dan heeft ook dit fonds, op dezelfde wijze als dat der ingenieurs, een vermomd subsidie van den Staat. Wij hebben gemeend, dat het overbodig zoude zijn hieromtrent nadere nasporingen te doen; nu de commissie spreekt van ‘de gebrekkige inrichting’, ook van dit fonds, is deze wel aan te nemen. In ieder geval zou het niet aangaan om, wanneer voor alle overige rijksambtenaren òf geen, òf een algemeen pensioenfonds voor weduwen en weezen bestaat, een afzonderlijk fonds voor de waterstaats-opzichters aan te houden.

Uit het vorenstaande blijkt, dat wij ons geheel vereenigen met het voorstel der commissie tot opheffing, en wel zoo spoedig mogelijk, van de bestaande weduwenfondsen. Echter met één voorbehoud. Zooals de commissie zegt, staat het vast, dat de tegenwoordige deelhebbers in die fondsen in geene der hun daardoor geopende verwachtingen mogen worden teleurgesteld. Doch hiermede is, dunkt ons, eenigszins in strijd de opmerking, op de volgende blz. (24) voorkomende, dat de beide fondsen van den waterstaat ‘door de bepaling omtrent eventuëele inkorting der pensioenen tegen tekorten gevrijwaard zijn.’

Dat gaat, meenen wij, niet aan. De pensioenen zullen waarschijnlijk niet behoeven ingekort te worden, wanneer de fondsen op den tegenwoordigen voet blijven bestaan, omdat zij dan ook bij voortduring de bovenvermelde subsidie (een per mille van de aanbestedingen en van de betalingen aan aannemers) blijven genieten. Onttrekt de Staat aan de fondsen die subsidie, dan zouden daaronder vermoedelijk de weduwen der tegenwoordige deelhebbers lijden. Beter is het dan - de Staat behoort toch ook, waar noodig, royaal te zijn - dat hij, zooals boven gezegd, de weduwen-pensioenen *op den tegenwoordigen voet* voor zijne rekening neemt, en de fondsen dadelijk opheft, zoodat er niet de minste kans bestaat voor benadeeling der nu aanwezige deelhebbers en hunne gezinnen. Bezwarend kan dit, zooals reeds werd aangetoond, voor 's Rijks financiën niet wezen.

V.

In het IVe Hoofdstuk van haar verslag heeft de Staatscommissie van 1881 in de eerste plaats de *hoofdtrekken* aangegeven van de door haar voorgestelde regeling der ambtenaars-

pensioenen, terwijl de *bijzonderheden* dier regeling zijn opgenomen en toegelicht in het bij het verslag gevoegd ‘wetsontwerp No. 1’ met ‘memorie van toelichting’. Omtrent een en ander veroorloven wij ons thans eenige opmerkingen.

Wat de oorzaken van pensioneering betreft, heeft de commissie gemeend, in hoofdzaak de handhaving der bestaande wetsbepalingen te moeten aanbevelen. Deze meening heeft zij duidelijk toegelicht, en het komt ons voor dat in dat opzicht inderdaad ook geene wijziging kan worden verlangd.

Evenzoo kunnen wij ons vereenigen met de zienswijze der commissie, dat na de wet op het hooger onderwijs, die de tractementen der hoogleeraren op een behoorlijk peil bracht, alle redelijke grond vervallen is om de pensioensberekening voor deze categorie van ambtenaren anders te doen geschieden dan voor elk ander landsdienaar.

Wat wij echter minder kunnen goedkeuren is, dat bij de commissie, toen zij hare voorstellen omtrent de ambtenaarspensioenen uitwerkte, het streven voorheerschte - zooals zij zelve zegt - om ‘in het bestaande zoo weinig mogelijk verandering te brengen.’ Integendeel zijn wij van oordeel, dat waar men zulke ingrijpende maatregelen voorstelt als de commissie doet, zooals het opheffen van het pensioenfonds en de betaling, in de toekomst, van alle pensioenen door den Staat, het oogenblik daar is om ook de *détails* der bestaande regelingen goed te overwegen en waar noodig te herzien, zoodat, worden de voorstellen der commissie tot wet verheven, men ook in eens eene regeling erlangt die *in alle opzichten* goed is en waaraan, voor zoover na te gaan, niet weer wijzigingen verlangd zullen worden.

Aan die détails nu is, meenen wij, niet de vereischte aandacht geschonken; soms is de redactie onduidelijk gebleven, en vooral is niet genoeg rekening gehouden met de pensioenen van *Indische* ambtenaren en officieren.

Zoo lezen wij in art. 7, dat het pensioen der ambtenaren wordt geregeld als volgt:

‘*a*. wegens diensten bij de zee- en landmacht, ook bij de in de koloniën of bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen, op den voet der bestaande of later *daar te stellen* wetten of verordeningen tot regeling van de militaire pensioenen, met dien verstande dat, voor ieder jaar militairen dienst een evenredig

gedeelte wordt toegekend van het pensioen hetwelk, volgens die wetten of verordeningen, ter zake van langdurigen militairen dienst kan worden verkregen, en dat dubbel gerekend wordt de diensttijd, waaraan dit voordeel, volgens die wetten of verordeningen, is toe te kennen; doch zonder dat de daarbij bepaalde verhoogingen van het voormelde pensioensbedrag, bij die regeling in aanmerking komen;

b. voor ieder jaar dienst in andere dan militaire betrekkingen, naar een zestigste deel van de middelsom over een jaar der wedde of belooning bij art. 12 bedoeld.

Het pensioen voor den gezamenlijken diensttijd kan noch het twee derde gedeelte der bij letter *b* bepaalde middelsom, noch het bedrag van *drie duizend gulden* te boven gaan.'

In de eerste plaats zal, gelooven wij, niemand de langdradige redactie sub *a*, met hare 'daar te stellen wetten of verordeningen' mooi of duidelijk vinden. Waarvoor al dien omhaal, in plaats dat eenvoudig gezegd wordt dat men zal genieten het pensioen waarop men naar reden van den diensttijd aanspraak heeft, en dat voor de berekening van den diensttijd de daarvoor gestelde bepalingen gehandhaafd blijven?

Wat bedoeld wordt met 'de daarbij bepaalde verhoogingen van het voormelde pensioensbedrag' begrijpen wij niet. Het kan toch de bedoeling niet wezen om b.v. aan officieren van het Nederlandsche leger of van de marine niet toe te kennen de hun toekomende verhooging van pensioen ad ƒ 75.- per jaar dat zij in Indië hebben doorgebracht, wanneer zij later in eene burgerlijke landsbetrekking overgaan? Als dit wèl de bedoeling mocht zijn, dan vinden wij die bepaling hoogst onbillijk; door eenige jaren verblijf in Indië heeft de officier krachtens de wettelijke bepalingen een hooger pensioen *verdiend*, en het gaat niet aan dat men hem dat hooger pensioen zou afnemen, omdat hij later den Staat nog als ambtenaar van dienst kan zijn.

De slot-alinea van het voorgesteld art. 7 kan onzes inziens ook niet onveranderd gehandhaafd blijven. Voor personen, die altijd in Nederland gebleven zijn, is een maximum pensioen van ƒ 3000.-, voldoende te achten. Voor hen, die vele jaren in de tropen hebben doorgebracht, is zulks niet het geval en de bepaling zou er toe leiden, dat Indische officieren en ambtenaren van ondervinding ten eenemale van den Staatsdienst in het vaderland uitgesloten zouden worden; en dit kan toch de

bedoeling niet zijn. Een luitenant-kolonel van het Indische leger b.v. heeft ƒ 3500.- pensioen; door eene Staatsbetrekking in Nederland te aanvaarden, zou hij dus later ƒ 500.- van zijn pensioen moeten verliezen? Blijkbaar zal art. 7 nog moeten worden aangevuld met de woorden ‘tenzij hij reeds vroeger recht had bekomen op een hooger pensioen, dat dan onveranderd blijft.’

Zoo even zeiden wij, dat voor hen, die vele jaren in de tropen hebben doorgebracht, een maximumpensioen van ƒ 3000,- niet voldoende kan worden geacht. Wellicht eischt dit nog eenige toelichting voor hen, die, met Indische toestanden onbekend, van oordeel zijn dat de Indische pensioenen, zooals die nu zijn (maximum ƒ 12000.- voor den vice-president van den Raad van Ned. Indie, en ƒ 9000.- voor een luitenantgeneraal) te hoog gesteld werden. Men bedenke, hoe bitter weinigen het tot een hoog pensioen brengen; hoe bij den civielen dienst, maar uit den aard der zaak nog veel meer bij het leger[1)], betrekkelijk velen in de kracht van hun leven worden weggerukt, hetzij ten gevolge van hun dienst, hetzij door den invloed van het klimaat, dat zoovele gestellen ondermijnt. Cholera, dysenterie, maag- en darmontstekingen, moeraskoortsen en leverziekten maken het aantal van hen, die het geluk hebben een hoog pensioen te erlangen, betrekkelijk gering. Zonder vooruitzicht op een goed pensioen zou men geene ambtenaren of officieren bekomen, tenzij de tractementen *buitensporig* verhoogd werden; zelfs hooge pensioenen geven dus nog economie voor den Staat.

In verband met het boven aangevoerde kunnen wij ons niet verklaren, hoe de Staats-commissie er toe is kunnen komen, art. 21 en 22 in haar ontwerp van wet onveranderd uit de tegenwoordig bestaande bepalingen over te nemen. Volgens die artikelen wordt *van het pensioen*, wanneer de gepensioneerde (Nederlandsche of Indische) Staatsdienaar herplaatst wordt in eene burgerlijke betrekking waaraan het vooruitzicht van pensioen verbonden is, een belangrijk gedeelte gekort:

a. wegens eene bijkomende inkomst of belooning van minder dan ƒ 1600.-

1) In Atjeh zijn circa 160 officieren gesneuveld of aan bekomen wonden overleden; bovendien zijn velen later gestorven of ten gevolge van wonden en vermoeienissen ongeschikt geworden voor verderen dienst.

25 ten honderd van de eerste ƒ 600.-
50 ten honderd van de volgende ƒ 400.-
75 ten honderd van de het overige;
b. wegens eene bijeenkomende inkomst of belooning van ƒ 1600.- of hooger,
50 ten honderd van het geheele bedrag.

Maar wanneer het vereenigd bedrag van pensioen en bijkomende inkomst of belooning niet meer dan ƒ 500.- beloopt, wordt geene korting toegepast; en zij wordt eventueel zooveel verminderd, dat het totaal bedrag niet beneden de ƒ 500.- daalt.

Deze bepaling nu, die ook tegenwoordig bestaat, achten wij *hoogst onbillijk*. De heer Bredius sprak reeds, in de zitting der 2e Kamer van 7 December 1876, van den regel ‘dat iemand, die pensioen geniet, op dat pensioen recht heeft, en daaruit tevens het recht ontleent om dat pensioen te verteren zonder daarvoor eenige werkzaamheden te verrichten.’ Het gevolg van zoodanige bepaling is dan ook, dat de Indische ambtenaren van eenigen rang en ondervinding stellig van eene benoeming in den Nederlandschen Staatsdienst worden uitgesloten. Wanneer toch - om ons tot het straks aangehaalde voorbeeld te bepalen - een luitenant-kolonel van het Indische leger, die ƒ 3500.- pensioen geniet, werd benoemd tot eene betrekking van ƒ 1600.-, dan zou hij, tegenover deze bezoldiging, ƒ 1750.- aan pensioen verliezen en dus, als hij niets doet, ƒ 150 per jaar meer inkomen genieten, dan wanneer hij zich met ijver aan den Staatsdienst wijdt. Wat is het natuurlijk gevolg van dergelijke onzinnige regelingen? Dat de Ministers zelven, wanneer zij het voor den Staatsdienst nuttig en noodig achten om over een Indischen gepensioneerde te beschikken - b.v. aan het Departement van koloniën of bij het onderwijs - het voorbeeld geven van *ontduiking der wet*, door hem niet te benoemen, maar hem bij voortduring ‘te belasten met de waarneming der betrekking’, waardoor de korting vermeden wordt.

Beter zouden wij het achten, indien - zooals de minister Heemskerk in bovenbedoelde zitting aan den Heer Bredius antwoordde, dat regel was - bij gelijktijdig genot van militair pensioen en eene burgerlijke betrekking, een derde gedeelte van het hieraan verbonden *tractement* werd gekort op het pensioen, zoodat dus feitelijk het pensioen (een eenmaal door langdurigen dienst verkregen recht) onaangetast blijft en het tractement tot

⅔ van het normaalcijfer wordt teruggebracht. *Onbillijk* zou zoodanige regeling niet zijn, ofschoon het o.i. toch altijd eenigszins strijdt met de waardigheid van den Staat, op dergelijke wijze een kleinigheid op zijne dienaren te willen verdienen.

Volgens het ontworpen art. 24 der wet zou worden ingesteld een *pensioenraad* voor de burgerlijke ambtenaren, waarvan de vijf leden hunne betrekking zonder bezoldiging waarnemen; of de secretaris bezoldiging krijgt en, zoo ja, hoeveel, wordt niet gezegd.

Wij zijn over 't algemeen geen voorstanders van onbezoldigde betrekkingen; deze moeten uit den aard der zaak voor de bezoldigde achterstaan en de ondervinding leert, dunkt ons, voldoende, dat dergelijke onbezoldigde ‘baantjes’ over 't algemeen ook niet met lust en ijver worden waargenomen. Het is met bijna wiskundige zekerheid te voorspellen, dat het werk van den pensioenraad geheel geschoven zal worden op de schouders van den secretaris. In dat geval is het wel zoo eenvoudig, de werkzaamheden, aan den raad toegedacht, dadelijk aan een ambtenaar bij het Departement van financiën op te dragen. Die werkzaamheden - het onderzoeken van de aanvragen om pensioen, het uitbrengen van advies omtrent het daaraan te geven gevolg, het voeren van de voor een en ander noodige correspondentie en het maken van een jaarlijksch verslag van de werkzaamheden aan den Koning - zijn trouwens, dunkt ons, van dien aard, dat zij geheel behooren tot de taak van het uitvoerend gezag; de verantwoordelijkheid b.v. voor het toegekend pensioensbedrag dient toch te rusten op den minister, die het pensioen verleent, en niet op een onbezoldigden raad!

De toelichting, die de commissie op dit voorstel geeft, is uiterst mager: ‘niettegenstaande de opheffing van het pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren zal een adviseerend lichaam bij het verleenen van pensioen in de toekomst zoo min als tot dusver kunnen worden gemist.’

Waarom niet? zouden wij willen vragen; voor het verleenen van pensioenen aan officieren en aan Indische ambtenaren (rechtstreeks uit de schatkist) is toch ook nooit, voor zoover wij weten, de behoefte aan de voorlichting van een ‘pensioenraad’ gevoeld. Waar de pensioenen slechts worden verleend krachtens de wet, is het departement van algemeen bestuur, waarbij de pensioenen behooren, aange-

wezen voor de richtige toepassing dier wet. Men vermijde toch steeds in den Staatsdienst allen omslag!

VI.

Behalve de voorgedragen regeling der ambtenaarspensioenen, heeft de commissie verder ook de door haar gewenschte bepalingen betreffende de pensioenen van de weduwen en weezen in een ontwerp van wet geformuleerd en verder toegelicht. Die bepalingen, nieuw ontworpen en dus niet naar antecedenten geformuleerd, zijn daardoor, naar het ons voorkomt, èn beter overwogen, èn duidelijker gesteld dan die welke wij boven bespraken.

De voornaamste vraag, die, uit den aard der zaak, daarbij ter sprake kwam, was, hoe groot de pensioenen der weduwen en weezen zal kunnen wezen?

De Staatscommissie van 1878 stelde ‘overeenkomstig het haar gegeven mandaat’ voor de pensioenuitkeering de volgende regelen (zie blz. 20 van haar verslag):

‘1°. Het weduwenpensioen bedraagt één derde van de laatste bezoldiging van den ambtenaar, doch kan de waarde van ƒ 1500 niet overschrijden;

2°. Het weezenpensioen is even groot als het weduwenpensioen, maar wordt slechts uitgekeerd tot het jongste kind den leeftijd van 23 jaar heeft bereikt. Het wordt uitgekeerd na den dood van den vader, indien deze weduwnaar was, en na den dood der moeder, indien zij als weduwe was achtergebleven.’

Waarschijnlijk omdat deze regelen vooraf door den Minister van financiën waren aangegeven, onthield zich de commissie geheel van eenige toelichting daarvan. Het komt ons voor, dat zij wel aanneembaar zijn, ingeval men uitgaat van de veronderstelling, dat de Staat verplicht is te zorgen dat, bij den dood zijner ambtenaren, hunne weduwen en weezen behoorlijk verzorgd achterblijven. Dan is inderdaad, voor het achterblijvende huishouden van een hoofdambtenaar, een inkomen van ƒ 1500 niet te groot.

Zooals wij in den aanvang van ons opstel mededeelden, zijn bij regeling van Staatswege, grove onbillijkheden niet te vermijden en zouden wij er dus de voorkeur aan geven, dat aan

ieder ambtenaar individueel de zorg voor zijne betrekkingen werd overgelaten, waartoe de particuliere levensverzekeringmaatschappijen voldoende gelegenheid aanbieden. Wil men dit niet, gaat men uit van de onderstelling dat de ambtenaar van alle zorgen des levens zooveel mogelijk moet worden ontheven, dan achten wij de regeling, als door de commissie medegedeeld, in algemeenen zin goed; vooral omdat daarbij *niet*, zooals bij de meeste fondsen en ook bij het voorstel der Staats-commissie van van 1881, rekening wordt gehouden met het aantal achterblijvende kinderen, en omdat het weezenpensioen eerst ophoudt met het 23e, en niet met het 18e levensjaar.

Wat het eerste betreft, de Staats-commissie van 1881 heeft duidelijk aangetoond, dat de Staat, bij algemeene regelingen als deze, zich ‘ten strengste behoort te onthouden van elk onderzoek naar de persoonlijke omstandigheden’ van ieder individu. Onzes inziens moet zich deze onthouding uitstrekken tot een onderzoek naar het aantal kinderen. Evenmin als men den ambtenaar bij zijn leven meer bezoldiging toekent omdat hij meer kinderen heeft, dient men ook na zijn dood het aan zijn gezin te geven pensioen daarnaar te regelen. Sommige ouders zullen, door hunne kinderen al op zeer jeugdigen leeftijd het huis te doen verlaten - hetzij door hen in eene dienstbare betrekking te plaatsen, hetzij door gebruik te maken van eene gelegenheid tot kostelooze opleiding, zooals er voor het leger en de marine bestaan, voor dezen, op het oogenblik dat de vader sterft, niets meer noodig hebben; anderen, die hunne kinderen eene zeer kostbare opvoeding willen geven, zooals b.v. die welke samengaat met universitair onderwijs, zouden bij lange na niet genoeg hebben aan het pensioen, dat uit een weduwen- en weezenfonds voor elk kind kan worden afgezonderd.

Men begaat daarom, dunkt ons, de minste onbillijkheden wanneer men *het gezin*, door den ambtenaar nagelaten, een deel der bezoldiging van deze als pensioen toekent, en dit pensioen eerst doet ophouden als de weduwe overleden is en het jongste kind den ouderdom van 23 jaren heeft bereikt.

Ten aanzien van dezen leeftijd merken wij op, dat zij het natuurlijk gevolg is van onze wetgeving, die ons dan meerderjarig verklaart; wanneer de wet ons eerst op ons 23e jaar in staat acht geheel voor onszelven te zorgen, gaat het niet aan, reeds van het 18e jaar alle ondersteuning te doen ophouden.

In den regel treden vóór dien leeftijd de dochters niet in het huwelijk, en hebben de meeste zoons ook hunne bestemming nog niet bereikt. Alleen is aan te nemen, dat het kind, dat vóór zijn 23e jaar in het huwelijk treedt, ook in staat moet zijn om geheel voor zich-zelf te zorgen. Daarom zou het, dunkt ons, beter wezen, de bepaling, dat het weezenpensioen ‘slechts wordt uitgekeerd tot dat het jongste kind den leeftijd van 23 jaar heeft bereikt’ te vervangen door deze, dat het weezenpensioen wordt uitgekeerd totdat alle kinderen meerderjarig zijn. Immers het huwelijk brengt, volgens het Burgerlijk Wetboek, van zelf meerderjarigheid mede.

De Staats-commissie van 1881 heeft geheel andere regelen gesteld als die, waarvan de commissie van 1878 uitging. Zij gaat uit van de onderstelling, dat alleen pensioen aan weduwen en weezen wordt verleend voor ‘het noodige levensonderhoud,’ zonder meer. Wil de ambtenaar bij zijn leven beter zorgen voor zijn gezin, dan staat hem de weg naar eene maatschappij van levensverzekering open; de Staat, - of beter gezegd het pensioenfonds - gaat niet verder dan dadelijk noodig is om het gezin niet van honger te doen omkomen.

In verband met dit beginsel wordt het weduwenpensioen bepaald niet op ⅓, zooals in 1878, maar op ¼ gedeelte van 's mans tractement, en met een maximum van niet meer dan ƒ 600.- per jaar. Dit cijfer wordt echter verhoogd wanneer er kinderen zijn, en kan dus in het gunstigste geval, n.l. wanneer de ambtenaar meer dan ƒ 2400.- inkomen per jaar had, tot ƒ 1200.- stijgen, indien hij 5 of meer kinderen nalaat.

Van het standpunt van schrijver dezes, die liefst in 't geheel geen weduwen- en weezenpensioenen had, zou een minimumpensioen, zooals deze commissie voorstelt, de voorkeur verdienen boven een behoorlijk pensioen, zooals in 1878 noodig werd geacht. Doch wij veroorloven ons de opmerking, dat het minimumpensioen van het standpunt der commissie onaannemelijk moet heeten. Immers, naar hare zienswijze moet de ambtenaar, ‘eenmaal in dienst getreden, ontheven worden van zorgen voor de toekomst, die hem zouden nopen nevens en tot schade van zijn dienst bezigheden te zoeken, welker belooning hem in staat zou stellen tot het vormen van een kapitaal voor den ouden dag.’ Wordt de ambtenaar nu ontheven van zorgen voor de toekomst als men hem de toezegging geeft dat zijne vrouw,

bij zijn overlijden, ¼ van het tractement als pensioen zal genieten? Immers neen! Het gemiddeld inkomen der ambtenaren op ƒ 1000.- stellende, zal de weduwe een pensioen van ƒ 250.- per jaar en, als zij kinderen heeft, van nog ƒ 50.- voor elk kind, tot een maximum van vijf, erlangen. De ambtenaar zal dan toch wel verplicht zijn te trachten boven zijne bezoldiging nog iets te verdienen, om zijne weduwe en zijne kinderen iets meer na te laten dan de sobere bedeeling uit het pensioenfonds!

Met eene regeling der weduwenpensioenen, als door de commissie voorgesteld, wordt, volgens onze overtuiging, haar doel *niet* bereikt. Van de zijde der ambtenaren zal, al zeer spoedig nadat het fonds zal zijn opgericht, geklaagd worden over het geringe cijfer dier pensioenen, en aangedrongen worden op verhooging. Volgens de berekeningen der commissie zal deze onmogelijk zijn, tenzij de contributiën der deelhebbers belangrijk verhoogd worden, hetgeen mede ondoenlijk moet worden geacht. Men zal dus hebben en behouden, een weduwen- en weezenfonds, *niet aan de behoefte beantwoordende*.

De commissie gevoelt dit, naar het ons voorkomt, zelve ook; doch financiëele overwegingen hebben haar belet, zoowel het maximum te verhoogen, als voor de weduwenpensioenen een minimum te bepalen; het stellen van zulk een minimum, hoe bescheiden ook, ‘zou de lasten van het fonds uitermate verzwaren.’ De commissie zegt dat zij daarom *genoodzaakt* was, ‘te *berusten* in eene regeling, waarbij, gelijk niet valt te ontkennen, de weduwenpensioenen in sommige gevallen’ (beter gezegd in den regel) ‘zeer gering zullen zijn.’

Wij stemmen volkomen toe, dat de te verwachten financiëele toestand van het fonds niet zal toelaten in algemeenen zin meer te doen dan voorgesteld is; maar dan mag de vraag gesteld worden, of het niet raadzamer is, de zorg voor het gezin geheel aan den ambtenaar over te laten, dan hem daarvan, tegen eene korting van 5 pCt. op het inkomen, slechts *schijnbaar* te ontheffen?

Omtrent het voorstel der commissie, om den leeftijd, waarop voor elk kind het pensioen of de verhooging van het weduwenpensioen behoort op te houden, op 18 jaar te bepalen, deelden wij boven reeds onze meening mede. Wij merken nog op, dat, volgens haar voorstel, ‘waar meerdere kinderen uit één gezin pensioen genieten, dat pensioen onverminderd blijft tot het jongste dezer kinderen den 18-jarigen leeftijd heeft bereikt.’

Bij het stelsel, om de pensioenen te verhoogen naarmate er meer kinderen zijn, noemen wij dergelijke bepaling onbillijk. Immers, eene weduwe met één kind zal (als voorbeeld het maximum nemende) aan pensioen ontvangen ƒ 720.-, totdat het kind 18 jaar is; eene weduwe met 5 kinderen zal, wanneer 4 reeds meerderjarig zijn en geene zorgen meer behoeven, en zij dus in dezelfde omstandigheden verkeert, nog in het genot blijven van ƒ 1200. Men zou dan al zeer spoedig klachten vernemen over ‘meten met twee maten!’ Doch, zooals wij reeds aanteekenden in het eerste gedeelte van ons opstel, bij het stichten van een weduwen- en weezenfonds zijn in geen geval grove onbillijkheden te vermijden, en daarom is het beter, daarvan geheel af te zien. Want de Staat mag, ook met de beste bedoelingen der wereld, geene bepalingen uitvaardigen, die tot onbillijkheden aanleiding geven en waarbij de een boven den ander wordt bevoordeeld; daardoor maakt de Regeering altijd, 't zij in meerdere of mindere mate, hare onderdanen van zich afkeerig; zij verzwakt het vertrouwen, dat deze in haar behooren te stellen.

VII.

Al deelen wij, blijkens onze hiervoren medegedeelde beschouwingen, niet alle meeningen en conclusiën der Staatscommissiën, zoo neemt dit niet weg, dat wij hare verslagen ten zeerste hebben te roemen. Die verslagen zijn, onzes inziens, modellen van wetenschappelijke onderzoekingen en daarop gebouwde overwegingen.

Een verzoek moet ons, na de bestudeering dier verslagen, van het hart; n.l. een verzoek aan de overige hoofden van algemeen bestuur, om het voorbeeld te volgen van hunnen ambtgenoot van financiën, en, door eene evenzeer bevoegde Staatscommissie als die welke thans haar rapport indiende, een even nauwkeurig onderzoek te doen instellen naar den toestand der weduwen- en weezenfondsen bij het leger, de zeemacht en in de koloniën. Wij zijn niet met alle fondsen in het bijzonder bekend, doch wij weten wel dat hunne grondslagen, althans van sommige, alles behalve wetenschappelijk mogen heeten; zoodat het hoog noodig is daarin verandering te brengen, wil men niet te eeniger tijd een geheel onmogelijken toestand te gemoet gaan.

Als voorbeeld noemen wij het weduwen- en weezenfonds der officieren van het Indische leger. Indien ergens, dan is voor deze categorie een weduwen- en weezenfonds noodig, omdat de militair daar, door den aard van zijn beroep, o.a. in oorlogstijd, dikwijls feitelijk in de onmogelijkheid is, zelf voor de toekomst van zijn gezin zorg te dragen. De in beginsel af te keuren Staatszorg is dus hier door buitengewone omstandigheden gerechtvaardigd.

Maar dan moet zoodanig fonds ook goed zijn; het moet ingericht zijn overeenkomstig de eischen der levensverzekeringswetenschap. Dat dit thans op verre na het geval niet is; dat men eerder kan zeggen, dat bij het weduwen- en weezenfonds der Indische officieren de allereerste eischen dier wetenschap miskend zijn, is zeer gemakkelijk aan te toonen.

Het fonds toch is geheel ingericht op ‘leven bij den dag’. Is het in een jaar achteruit gegaan, dan wordt de contributie het volgende jaar verhoogd; is het belangrijk vooruitgegaan, dan wordt zij verminderd. Voor elk jaar wordt zij op nieuw door den Gouverneur-Generaal bepaald. Het gevolg van zoodanige regeling is, dat bij eene algemeene verbetering van tractementen (bij elke verhooging wordt deze gedurende twee maanden in het fonds gestort) de overwinst van het jaar, waarin deze valt, belangrijk en dus de contributie voor het volgende jaar zooveel lager is. Men heeft dus eene voortdurende schommeling in de contributie, die, oorspronkelijk op 6 pCt. van de tractementen bepaald, thans afwisselend 2, 3 en 4 pCt. bedraagt en van lieverlede aanzienlijk zal moeten stijgen, omdat de huwelijken onder de Indische officieren in de laatste 20 jaren zeer belangrijk zijn toegenomen. Zij, die thans in dienst treden, zullen dus moeten boeten voor de trouwlustigheid hunner oudere wapenbroeders[1)].

Volgens eene in 1880 gemaakte raming, die wel is waar niet wiskunstig nauwkeurig, maar voor het doel zeer voldoende was, zou het fonds op 1 Jan. 1878, indien het toen had moeten worden opgeheven, gestaan hebben voor een tekort van ongeveer 3 millioen gulden: het aanwezige kapitaal, ruim 3 millioen groot, zou dus *slechts voor de helft* in staat geweest

1) Van de 1e luitenants bij het Indische leger waren op 1 Jan. 1850 gehuwd 14 pCt.; - op 1 Jan. 1879 bijna 45 pCt.!

zijn om aan de verplichtingen te voldoen. En toch was in de daaraan dadelijk voorafgaande jaren de contributie, die volgens de oorspronkelijke regeling 6 pCt. had moeten bedragen, tot 2 pCt. gedaald[1)].

Een pensioenfonds bestaat voor de officieren niet; de pensioenen komen rechtstreeks ten laste van de schatkist, zonder eenige bijdrage hunnerzijds, en hier is dus de naar het oordeel der commissie (o.i. volkomen terecht) meest wenschelijke regeling getroffen.

Voor de Indische ambtenaren is de regeling weder anders: voor hen bestaat geen pensioenfonds, de pensioenen worden mede rechtstreeks uit 's lands kas betaald, - doch van de inkomsten wordt eene bijdrage van 2 pCt. voor de pensioenen geheven. De dienaren van hetzelfde gouvernement worden dus geenszins op dezelfde wijze behandeld (dit is ook in zeer vele andere opzichten in 't oog vallend), ofschoon er alle reden zou zijn om die contributie op te heffen. Vooreerst, omdat men hier inderdaad kan zeggen, dat de Staat met de eene hand terugneemt wat hij met de andere geeft. Maar ten tweede, omdat de inkomsten der civiele ambtenaren in Indië in de laatste 15 à 20 jaren door allerhande oorzaken belangrijk zijn verminderd, terwijl aan billijke verhooging niet werd gedacht en thans, door den stand der Indische financiën, ook niet wel gedacht kan worden. Door de afschaffing van de cultuurprocenten; door de benoeming van afzonderlijke titularissen voor notariaat, vendutiën enz. op al de plaatsen, waar deze werkzaamheden vroeger eene belangrijke verhooging van het inkomen der besturende ambtenaren veroorzaakten; door de heffing van nieuwe belastingen; door de steeds stijgende duurte der eerste levensbehoeften, en vooral door de zeer veel langzamere promotie in vergelijking met eenige jaren geleden, is de financiëele toestand der civiele ambtenaren in Indië thans geenszins benijdenswaardig. Wat zonder belangrijke opoffering van de schatkist gedaan kan worden om daarin eenige verbetering te brengen, behoort niet achterwege te blijven. De afschaffing der korting van 2 pCt. voor de pensioenen zou nu

1) Over dit onderwerp handelt eene belangrijke bijdrage van den Heer H.A.A. N(iclou), amannensis van genoemd fonds, in het Ind. mil. tijdschrift, No. 7 en 8, van 1880.

wel eene *zeer* bescheiden verbetering zijn, doch zij zal wel de eenige wezen die voorloopig getroffen kan worden; en zij wordt, dunkt ons, door de billijkheid geboden, nu ook de officieren niets voor hun pensioen betalen. Wij veroorloven ons derhalve daarop aan te dringen, en voorts er de aandacht op te vestigen dat in ieder geval, wanneer de korting voor pensioenen op de inkomsten van de *Nederlandsche* ambtenaren wordt afgeschaft, het niet mogelijk zal wezen, die korting nog te bestendigen voor de ambtenaren, die den Staat in de Koloniën dienen.

's-Gravenhage.
E.B. KIELSTRA.

Eenige Hollandsche vrouwen der XVIIIe eeuw.

Wanneer de dichter van den *Ondergang der Eerste Wareld*, de *Ziekte der Geleerden* en de bundels *Affodillen* en *Winterbloemen* aan zijn auditorium wil mededeelen, dat men niet veel meer van hem te verwachten heeft, dan zegt hij onder anderen:

> Geen bondel
> Van Vondel,
> Geen verzen van Poot,
> Geen dichten
> Van lichten
> Op Pindus vergood,
> Geen werken
> Van Merken,
> Of Feitama waard,
> Bewijzen
> Den Grijzen,
> Verstijfd bij den haard.[1)]

Dat Bilderdijk Vondel boven zich-zelven stelt, dat hij Poot boven anderen prijst, mag men toelaten, - maar dat hij Sybrand Feitama en de dichteres van *Het Nut der Tegenspoeden* voorstelt als verkeerend in een lichtsfeer, waartoe hij zich niet, of niet meer verheffen kon, - dat is toch wat heel onbillijk; en al heeft een onzer meest begaafde letterkundigen in Bilderdijk nooit anders willen zien dan den zoon der XVIIIe Eeuw, en een harer vertegenwoordigers, - ook al zoû men hem dit willen toegeven (hetgeen ik niet vermag) - in ieder geval

1) Krekelzangen, III, bl. 1.

verdienden dan eerder de Barones de Lannoy en de Van Harens genoemd te worden dan de dichteres van *Artemines* of de berijmer van *Télémaque* en vertaler van de *Henriade*, in het getal alexandrijnen der oorspronkelijke redaktie.

De námen van Van Merken en Feitama klinken mij reeds afschrikwekkend in de ooren, om dat zij zeer bepaald, ter vorige Eeuw, de d e f t i g e poëzij vertegenwoordigen en het fanatisme in herinnering brengen, dat zich, ter gunste van deze, in de gemoederen der 'kunstlievende' hollandsche menschen gevestigd had.

Molière heeft, in zijne *Précieuses ridicules* en in zijne *Femmes savantes*, de gekunstelde taalformen in-zonderheid belachlijk gemaakt, waarin de Dames vervielen, die de smaakverkiezingen en liefhebberijen van het *Hôtel de Rambouillet* ter XVIIe Eeuw overdreven: maar in ieder geval spreekt *dit* ten voordeele van de *Madelons* en *Cathos*, de *Armandes* en *Bélises*, dat zij stof gegeven hebben tot een paar onsterflijke komedies; terwijl ik vreezen moet, dat een schets van de *on*natuur der dichterlijke vrouwen onzer XVIIIe Eeuw maar weinig aantrekkelijks hebben zal.

Toch is de kunst de kunst, en er is kans, wanneer men haar met liefde beoefent, dat zij iets te genieten geeft.

L'art est un coin de la nature vue par un tempérament, zegt een veel besproken Franschman onzer dagen: welnu, veroorlooft mij een slip van den sluyer op te heffen, die over eenige toestanden hangt van de kwalijk genoeg aangeschreven pruikentijd, en het glas van mijn temperament u voor het oog te houden, om de kans te wagen, dat u eenig schilderwerk voor het oog zal treden.

Staat mij echter toe, in over-een-stemming met de eischen onzer dagen, zoo veel mogelijk met dokumenten te werken.

I.

't Zoû mij aangenaam zijn, ter inleiding, u mijne modellen reeds in de eerste helft der XVIIIe Eeuw te praezenteeren. Tot dat einde richt ik tot u, Mijne Heeren, eene gedrukte noodiging, waarbij 'UE. verzocht wordt, benevens desselfs Huysvrouw, of een Dame, en een eigen kind, dat zich zelve redden kan, om' de voorstelling 'in den Amsteldamschen Schouwburg by te woonen, op Dingsdag, den 7^{den} January 1738, des Namiddags ten 4 uuren preçys.' (1)

Ik fluister u wijders in, dat ‘Een knecht mag mede gebracht worden, wiens plaats zal zyn op de bovenste Gallery.’

Verder bevat dit ‘Biljet’ eene aanwijzing voor den weg en standplaats der koetsen, en een wenk, dat het alleen gebruikt mag worden door de personen aan wie het gericht is.

Daar wij niet per as gaan, stel ik u vóor de twee ‘poëeten’ te volgen, wier kennis gij dezen voormiddag, ten huize van den beroemden tooneelspeler en schouwburg-boekverkooper Izaak Duim, ‘bezuyden het Stadhuis,’ verzuimd hebt te gaan maken. Maar het is er nog niet te laat voor, en gij kunt het doen zonder gevaar voor al te groote verveling: want het zijn geen Feitamaas of dergelijken.

De oudste telt ruim 54 jaren, heeft een fraayen kop, met een goedige uitdrukking; zijn wandelmakker is 13 jaar jonger. De eerste heet Pieter Langendyk, de andere Jan de Marre: beiden hebben al vrij wat lotgevallen het hoofd geboden. De arme Langendyk is in het 11^{e} jaar van zijn ongelukkig huwelijk met de kribbige Jansjen Senepart, en de bruin gerooste wangen van zijn kunstgenoot geven getuigenis van een leven, waarvan hij bijna 23 jaren op zee gezwalkt heeft.

Nu 7 jaar geleden heeft hij, als schipper van de *Heesburg*, voor de O.I. Compagnie zijn laatste reis naar Batavia gedaan, en sedert heeft hij besloten zich geheel aan de letteren te wijden, en aanvaardde hij, die zich ‘een handvol gouds’ verzamelde (2), het postjen van ‘adsistent Schouwburg regent’, op een salaris van Gld. 500: - En heeft hij er al geen ‘ziel’

> ‘... zo woest als 't nat hetwelk [hij heeft] beploegd,’

van thuis gebracht[1)] - zijn poëzie zou stijver en droger, minder vrij en levendig zijn, zoo hij de Muze niet drie jaar lang te midden van het stormgebulder gediend had.

Maar wij staan reeds op de Keizersgracht bij de Runstraat. Laat ons, achter de Heeren aan, door de koetsen slippen, treden wij door de ‘groote hardsteenen poort van de Dorische(?) orde’ en langs de 54 Stadssoldaten heen, die hier, onder het kommando van een Adjudant en ‘vier serjanten,’ zich gereed maken eere te doen aan de Magistraat en verdere aanzienlijken, die de voorstelling van heden zullen opluisteren met hunne tegenwoordigheid[2)].

1) Jan de Marre, Batavia, 1740. bl. 176.
2) Zie Wag. Amst. II, bl. 400.

Ik bemerk, dat gij u noordwaards richten wilt; daar is het comptoir van ‘de loodjes’ en de ingang naar den bak: maar gij vergeet, dat wij van eene speciale uitnoodiging voorzien zijn, en wist nog niet, dat wij ons naar de 14-stuiversplaats hebben te dirigeeren.

Ik zie menig-een bedenkelijk het voorhoofd fronsen, - maar laat u niet afschrikken. De 14-stuivers-plaatsen, dat zijn doodeenvoudig de l o g e s , die, bijv. in den tegenwoordigen Amsterdamschen Stadsschouwburg van A tot E gemerkt zijn. De ‘Schout en regeerende Burgermeesteren’ zitten op de zevende bank in den B a k , ‘van waar men 't beste gezigt op het Tooneel heeft;’[1] wij zouden, als genoodigden van Regenten, aan de overzijde in de Loges kunnen plaats nemen; maar wij vergenoegen ons met de plaats, die is aangewezen voor allen, welke ‘voor poëet bij de Regenten erkend zijn.’ (3)

Ja ja, gij moet niet denken, dat alleen aan Torquato Tasso en Robert Southey de titel van officieel gelauwerd dichter verleend wordt: Vondel kreeg in 1653 de kroon uit de handen der S^{t}.-Lucaskinderen; maar sédert hebben o.a. de schouwburghoofden de uitreiking van den titel van poëet aan zich gehouden, en dien zij hem waard keuren, heeft ‘voor een jaar en 6 weeken’ vrijen toegang tot den schouwburg[2].

Of zulk een diploma ook aan Dames verleend wordt, kan ik u niet zeggen, maar wel, dat er in deze poëeten-loge vele schoonen aanwezig zijn, ‘gedrenkt met het Hengsten bronnat’.

Laat mij, in de eerste plaats, u vóor mogen stellen aan Jufvrouw Van Winter; niet de vrouw, maar de moeder van den dichter; zij heet van zich-zelve: Elisabeth van Leeuwaarden; de poëzij is haar aangeërfd van haren Heer vader, den katechizeermeester Nicolaas Simon van Leeuwaarden. Zij, die door de dichters met den zoeten bentnaam van ‘Zedelief’ wordt toegesproken, heeft reeds in 1717 haar huwlijk aangegaan met Pieter van Winter, die den herdernaam van ‘Blankhart’ voert. De 46-jarige Dame, die naast haar gezeten is, beoefent insgelijks de poëzie; zij voert den kunstnaam van ‘Reinheldin’ (4): het is Agatha Maria Sena, wed. van den koopman Jacob Muhl, beroemd om hare ‘weldadigheid’. Wie zich echter deswege

1) Wag., t.a.p. bl. 405.
2) Wag. t.a.p. bl. 400.

geluk te wenschen hebbe, niet het schoone jonge meisjen, dat aan hare zijde is gezeten en zich het aangebeden voorwerp ziet van de oplettendheden eens jonkmans, die niet schijnt te bemerken, dat zijn gekout en gekoos het lieve blondinetjen maar half welkom is. De namen dezer jonge lieden: van den jonkman, met zijn smalle voorhoofd, kantige oogkassen, opstrevende neus en eene uitdrukking die het midden houdt tusschen zelfvoldoening en verwondering, - van dit meisjen, met haar zedigen, intelligenten en aandoenlijken blik, - zijn: Nicolaas Simon van Winter en Johanna Muhl; hunne respektieve moeders, de dichteressen zoo even aangeduid. De moeders zijn het over een toekomstig huwelijk eens; de ‘weldadige’ moeder kan lichter besluiten dan de kieskeurige dochter; het arme kind zal nog 6 jaar lang de ‘tedre poëzy’ van de hand wijzen, waar Nicolaas Simon zijn ‘bangste minverdriet’ in uitstort (5).

Maar gij vraagt mij, wie de 30-jarige, met zorg gekleede en gepoederde jonge man is, die onze vrienden Langendyk en De Marre zoo hartelijk de hand schudt. Hij is Bernardus, de oudste zoon van dien Jeronimo de Bosch, die, als groot liefhebber en verzamelaar van kunstwerken, eene f a m i l i e in Amsterdam gesticht heeft, welke, tot den deftigen burgerstand behoorende, met de betrekking nu eens van ‘voornaam’ aptheker, dan van makelaar, van geneesheer, van koopman, van klerk ter wisselbank enz., de benijdbare rol van oprechte en verlichte kunstbeschermers voorbeeldig heeft weten te vereenigen.

Die De Bosschen en hunne kunstgenoten zijn *enthousiaste* schepsels. De dichter Lucas Pater, met zijn opgewonden vrouwtjen Amelia Agombart (6), en met zijn pergamenten aangezicht, hier insgelijks tegenwoordig, noemt den 2 jaar jongeren De Bosch zijn Jonathan; de Bosch betitelt zijn thands te Hamburg gevestigden neef Jan Abraham Willink ‘mijn Pylades’, den dichter Antoni Hartsen zijn ‘halsvriend’, en den dichter Dirk Cloes Lutkeman zijn ‘Kunst-Orest’. Deze laatste, die, tot bitter hartzeer van zijn vrienden, omstreeks deze tijd naar Londen was vertrokken, beklaagt zich zeer over de ‘snoode wanbedrijven’, waarvan hij daar getuige moet zijn, en dan zegt hij:

‘Myn waardig maagschap, myn geliefde boezemvrinden,
Myn Pater en zyn Gade, en Willink en de Haan,
My altoos dierbaar, zyn in Londen niet te vinden;
Mogt ik, aan 't ziltig Y, weêr naar hun vriendschap staan!’ (7)

Onder al die teêrgeliefde vrienden, kwam de naam van De Haen ons nog niet voor: hij had het toch alszins reeds verdiend, al fronst, bij deze betuiging mijnerzijds, de vrome Bernardus de Bosch lichtelijk het heldere voorhoofd.

De Bosch, die zich-zelven den herdernaam van ‘Veldman’ gegeven had, werd door Abraham de Haen met den titel van ‘Eelhart’ vereerd: maar Bernard kon Abraham eene gelijke waardeering niet toedragen. De Haen was een uitmuntend teekenaar; hij had dit met een jongeren broêr van de Bosch, Johannes genaamd, gemeen; maar wat hij niet met dezen gemeen had, was zijne strengheid van zeden (8). Wij behoeven dan ook, in deze schouwburgloge, naar Jan de Bosch, den beminnelijken, maar schroomvalligen Hernhutter, niet om te zien. Hij zit, in dit oogenblik, de fraaye allegorische en toch van natuurleven tintelende prentjens te teekenen, waarmeê 's broeders ‘Dichtlievende Verlustigingen’ vercierd zullen worden. Onnoodig te zeggen, dat zijne nymfen geheel anders gekostumeerd zijn dan die hetzij van Rubens, hetzij van Makart (9).

De Haen is een heel ander man: toch behaagt hij zich niet in weelderige schilderingen, noch met de pen, noch met het penceel. Hij is óok al, gedeeltelijk met verzaking zijner natuur, een allegorizeerend herdersdichter (10) geworden; maar als hij zijn potlood heeft aangepunt, of zijn teekenveêr in het umberpotjen gedoopt, dan kan hij ons verrukken. Hij is het, die, met den wakkeren en waardigen Cornelis Pronk, en beider vriend, den Zwitser Johan de Beyer, die honderden allerliefste gezichten op kasteelen, steden en dorpen ten papiere gebracht heeft, die den overgang uitmaken tusschen de teekeningen van Roghman en die van Rademaker. De werkzame en vruchtbare Pronk overtreft zijn beide leerlingen in gevoeligheid; maar Abraham de Haen is hem toch waardig, en uit de keus der kasteelen, ruïnen enz., door hem geteekend, zoû men tot een meer romantiesch gestemden geest bij hem mogen besluiten. Maar wat redeneeren we hier óver hem! - gij ziet hem daar vóor u in de loge zitten. De 31-jarige vrijgezel is in druk gesprek met twee jonge Dames, die, begeleid door haren vader, den geleerden konrektor der Latijnsche School, Willem Frederik van der Wilp (11), de aangekondigde tooneelvertooning komen bijwonen.

Sprekender kontrast dan het glimlachend gelaat van De Haen,

met zijn schalke oogen, zinnelijken mond, en die wenkbraauwen, die, bedenkelijk opgetrokken, toch eigenlijk de meest mogelijke luchthartigheid uitdrukken (12), - sprekender kontrast dan deze fyzionomie met de zedig ernstige uitdrukking van den nederigen filoloog, onvermoeiden genealoog en prentverzamelaar Van der Wilp, die ieder-een wel van dienst zou willen wezen, kon hij maar een formule vinden om het te zeggen, - grooter kontrast kon men zich niet denken (13). 't Is waar - beider linnen was wat gekreukeld, beider jasvormige rok zonder kraag (de blaauw-grijze van De Haen en de rood-bruine van Van der Wilp) was wat versleten, beider pruik, de weinig gepoederde van den kunstenaar, de als gemetselde van den paedagoog, droegen sporen van verwaarlozing; maar deze staat van zaken kwam uit geheel tegenovergestelde oorzaken voort. Het losse en levendige, waarvan hij bij De Haen getuigenis gaf, scheen den meisjens wel te behagen, en zij wendden daarentegen steeds alle mogelijke moeite aan, om hun goeden vader een beetjen anders voor den dag te doen komen.

De oudste der twee dochters is nog geen 22 jaar; maar toch beschikt zij reeds over al de aanmatigende levenswijsheid, de talloze raadgevingen, zelfbewuste zedelessen en onberispelijke taalvormen, die ongehuwden Dames nooit ten goede worden gehouden: zij is die Sara Maria van der Wilp, die tot de beste dichteressen der XVIIIe Eeuw gerekend wordt. Hare zuster is de jonge, vrolijke, natuurlijke Wilhelmina, wier naam in geen een woordenboek van vermaardheden staat opgeteekend, maar die nu en dan ons, snuffelaars in het stof der archieven, soms getooid met zulk een fijnen lichtschijn, omvloeid van zulk een hartverheffenden geur, komen verrassen, en onze eenzaamheid verheerlijken.

Het zusterpaar zal een eenigszins belangrijke rol in mijn verhaal spelen, niets is dus billijker dan dat ik u meêdeel, of het brunettes of blondines zijn. Ik begin met het gemakkelijkste, met de jongste: Mientjen is een allerliefste brunette, die veel glimlacht, en als zij, dat dikwijls gebeurt, in vrolijkheid uitschiet, den glans van haar tandtjens in wedstrijd laat treden met de vonken, de stralen uit haar donkere kijkers. Zij wordt natuurlijk met eene bescherming, die aan deernis grenst, door hare wijze en geletterde zuster behandeld. Er is trouwens sints lang aanleiding toe, want konrektor Van der Wilp is weduwnaar.

En nu Sara Maria. Ofschoon zij zoo min als haar zuster poeder draagt, weet ik toch niet, of men haar eene brunet kan noemen: maar zeker heeft zij bruinachtig haar. Beiden, zoo als al de Dames van die tijd, in wijde hoepelrokken gekleed, dragen op het hoofd een kapseltjen van gekleurde zijde, met gouddraad en gitten doorstikt; dat van Mientjen is rood, geel en wit; in dat van Sara speelt, zonderling genoeg, eene eerste rol de zelfde violetkleur, die het lint heeft, waarmeê de pruik van De Haen van achteren vercierd is.

Terwijl de dichter in druk gesprek is met onze Dames, heeft de vader onafgebroken de tooneelgordijn zitten aan te staren, die een Bijenkorf voorstelt, omvlochten van een bloeyenden Eglantier, en verder geflankeerd door de zinnebeelden van Koophandel en Zeevaart. Nog altijd prijkt dit scherm met de vaerzen van Vondel:

> De bijen storten hier het eêlste dat zy lezen
> Om d'ouden stok te voên en de ouderlooze weezen. (14)

Plotseling zegt hij:

‘Maar wat krijgen we van avond nu eigenlijk te zien?’

- ‘Wel, vader!’ zegt Sara, ‘is dat nog een geheim voor u?’

- ‘'t Is het 100-jarig feest van den schouwburg,’ zegt Mientjen. ‘We krijgen een gelegenheids-spel met zang en dans...’

- ‘Van Jan de Marre,’ vult Abraham aan.

‘En het treurspel van den Heer Pieter Langendyk, *Julius Cezar en Kato*,’ zegt Sara.

‘We hebben gehoord,’ fluistert Mientjen, ‘dat de Heeren Regenten Rogge, Van der Ghiessen, Slicher en Hartsinck dat doorgedreven hebben, omdat het stuk... voor een jaar of 20... althans vóor mijn geboorte... aan hen opgedragen is...’

- ‘Wel,’ zegt Sara, kind, je zoudt het doen voorkomen, alsof het stuk niet fraai genoeg ware om te verdienen gespeeld te worden....’

- ‘Ik had liever *Don Quichot* gezien, of *De Wiskunstenaars*,’ zegt Mientjen...

‘In allen geval,’ zegt De Haen, ‘draagt de Heer Langendyk maar de helft van de schuld...’

- ‘Om dat het vertaald is naar Deschamps,’ zegt Mientjen... ‘ik heb mij juist in *Caton d'Utique* nog al erg zitten te vervelen....’

- ‘Ah, Dames!’ roept De Haen op eens uit: ‘als men van

de zon spreekt, voelt men haar stralen: hier is Mijnheer Langendyk in eigen persoon. Mijnheer Langendyk, de Dames waren er juist over uit, dat het zoo'n gelukkige keus was - uw treurspel *Julius Cezar en Kato*, voor van avond...

‘Laat ons den grootsten der Romeinen hier verwachten!’

Langendyk groette met den steekhoed, half beschroomd, half wantrouwend:

‘De jongejufvrouwen Van der Wilp, geloof ik!’ zeide hij. ‘Ja, ik had zelf óok liever een van mijn blijspelen zien vertoonen, - als men zoo vriendelijk was aan mij te denken ... maar in het *Eeuwgetyde* van Jan de Marre, daar ze meê beginnen, had *hij* ook al zoo wat boertigs ingebracht, - en daarom vond men, voor het andere, een treurspel beter...’

- ‘O, ik vind een treurspel veel deftiger en kunstiger,’ zeide Sara: ‘zoo hoogdravend, zoo dichterlijk...’

- ‘Ja, en toch,’ zeide Langendyk, ‘bereikt een blijspel veel beter de grootste bestemming van het tooneel: verbetering van de zeden. Ik voor mij prijs vooral het schouwburgdicht, wanneer er gierigaarts, verwaanden, zotte doktoren, beursschrapende advokaten, jaloersche knorrepotten, schijnheilige bedriegers, losse minnaars en minnaressen, koppige dwarsdrijfsters, zwetsende pofhansen, doorslepen vleyers, domme boeren, geestige knechts, nijdige buurlieden, razende geleerden en malle poëeten ten tooneele gebracht en naar verdienste behandeld worden (15)... Onze dichters zouden wéldoen wat meer bij Molière ter school te gaan...’

- ‘Dat zal de Jufvrouw u niet toegeven,’ zeide Sara, te gelijk met haar waayer een tikjen gevende op den blooten arm van een zeer jong meisjen, dat aan haar rechter zij zat, gelijk Mientjen aan haar linker.

De toegesprokene had een vriendelijk gezicht; vrij wakker, maar had de gewoonte veel met de oogen te knippen en ze vaak half gesloten te houden.

Zij had geluisterd. ‘Waaróm niet, Jufvrouw Saartje?’ vroeg ze.

‘Om dat jij-zelve een treurspel hebt gemaakt!’ riep Mientjen.

‘Een treurspel?’ riep het meisjen, sterk kleurend.

‘Wel zeker,’ zei Mientjen: ‘*Artemine*; ik dacht nog al, dat het op mij was.’

De Heeren de Haen en Langendyk zagen de toegesprokene belangstellend aan.

‘De jongejufvrouw Lucretia Wilhelmina van Merken,’ zeide Sara, haar voorstellende.

Langendyk maakte zich gereed te vragen, ‘wat er van aan was’, toen, te midden van Signor Antonio Vivaldi-s speelmuziek, dat al een minuut of wat aan den gang was, het scherm in eens opging, en het eerste Tooneel van De Marres Zinnespel, ‘verbeeldende de Hel’, zoû te genieten worden gegeven (16).

Werkelijk vertoonde zich, tegenover de verbaasde blikken en geopende monden der toeschouwers, een ruim grotwerk, met gewelven, om wier pijlen zich slangen, draken, vleermuizen met vrouwenbuusten en andere monsters heenkronkelden; maar in plaats van het vijftal personaadjes, die het boekjen beloofde en voor welke de links gestrekte *Prometheus* en rechts zijn steen beurende *Sisyphus* of geradbraakte *Lxion* een geschikt gezelschap zouden opgeleverd hebben, - trad ‘Monsieur’ Jan Punt, de beroemde eerste treurspelspeler en kunstgraveur, gekleed als Apollo, naar voren, en reciteerde een ‘Klinkdicht’ ter eere van de Heeren ‘Burgermeesteren en Regeerders der stad Amsteldam,’ waarin de dichter, - de Heer Jacob Voordaagh, een der Regenten, maar niet van de genen, wien Langendyks *Kato* was opgedragen, - dúidelijk maakte, dat het doel was in de tragedie aan te toonen:

> ‘hoe snoode Tieranny
> Gevloekt, gestraft word, en dat Deugd moet triumpheeren;
> En hoe de Vryheid word beschermt voor Dwinglandy.’[1)]

Na de voordracht van het sonnet, dat door de ‘Grootachtbre vaderen’ van het ‘scheeprijk Y’ dankbaar aanvaard werd, trad Apollo-Punt van het tooneel af, en, vóor den kunstig verlichten achtergrond van de Hel, die de ‘Poëtische’ genoemd werd, om de mythologische figuren, waarmeê zij gestoffeerd was (door een der zijschermen zag men ook veerman Charon varen), - traden nu een vijftal onaardige personaadjes op: met name de *Nijd*, dragende een ‘roestkleurd Kleed met Slangen en een Pruik met Slangen op 't hoofd’; de *Tweedracht*, eene vrouw met zwarte toorts in de hand; het *Bedrog* en de *Laster*, in ‘schynschoone’ kleêren, en de *Onwetendheid*, die met Vleermuizen, Distels en Slaapbollen was opgeschikt.

1) Eenwget., bl. *5 v°.

Dat volkjen spant, in korte dialoogvaerzen, tegen den *Schouwburg* samen. De *Tweedracht* neemt op zich het voorgenomen Eeuwfeest te storen.

Ofschoon, namelijk, in 1664 en -65 de pas in -37 gebouwde schouwburg geheel verbouwd en met een derde vergroot was, achtte men toch te-recht de gebeurtenis, die met den *Gijsbreght van Aemstel* was gevierd, veel belangrijker dan de inwijding van -65, waartoe Jan Vos een zinnespel geleverd had; en daarom vierde men heden, 7 Jan. 1738, het Eeuwfeest.

Niet onbelangrijk ondertusschen is het verschil van toon en strekking tusschen de *Inwijding* van Jan Vos en het *Eeuwgetyde* van Jan de Marre. De dichterlijke glazenmaker geeft óok het woord aan de voor- en tegenstanders van het Tooneel; maar het pleidooi van onzen dichterlijken scheepskaptein heeft een meer polemiesch charakter. Het schijnt, dat de stormen van het verzet zich in de verloopen 73 jaren nog niet hadden neêrgelegd, of dat de tooneeldichters thands een geheim besef van minder veêrkracht hadden dan in de dagen van Vondel (17).

Het was trouwens gemakkelijker voor Jan de Marre, die, als auteur achter de schermen aanwezig was, Jufvrouw Kroon, die voor de *Tweedracht* speelde, op den grond te doen stampen en de Hel te veranderen in een ‘Boschaadje omtrent den berg Parnas’ - dan plotslijk in alle Nederlandsche hoofden het ware kunstbegrip te doen wortelvatten. De tooneelverandering valt de *Tweedracht* zeer meê. ‘Wel hoe!’ zegt zij,

> ‘Wy staan omtrent Parnas...’

De orchestmeester Vivaldi geeft een wenk aan zijn eerste violen, en men meent de Reyen der Muzen te hooren.

Intusschen is *Momus* opgetreden, die zich verschuilt, om het veld ruim te laten aan *Melpomene, Thalia*, de *Poëzie* en de *Schilderkunst*, die het eens worden omtrent de viering van het feest.

Welhaast komt *Momus* te voorschijn, en veroorlooft zich vooral de Muze van het Treurspel vrij wat harde verwijten te doen. Hij noemt de hedendaagsche treurspelen ‘paddestoelen, die door *Melpomene* met lauweren gekroond worden, den grooten Dichters ontstolen.’

De *Poezië*, waarvoor de om haar schoonheid en talent hoog beroemde Maria de Bruin, huisvrouw van Jan Punt, speelde,

andwoordt *Momus* (ook uit naam harer sprakeloze zuster, de *Schilderkunst*):

> ‘Wy weten onzen pligt, Wie heeft u hier ontboden?
> Een ongevergde raad is haatlyk; leer dit vry.’

Tegen Melpomene en Thalia:

> ‘Vertrouwt op ons; onttrekt uw oor dees spotterny.’

De Muzen af.
Momus:
Ja, loop ...
Tegen Poëzie.

> Gy weet uw' pligt? 't Zal blyken,
> ô Patrones van 't Rederyken!
> Als gy, om u bedryf, in 't kort,
> In 't Dolhuis opgesloten word.
> ‘Vertrouwt op ons!’ wel ja, uw Dichten,
> Die prullen, zullen veel verrichten
> By 't Godendom! 'k Wed, dat ge eerlang
> Gelyk Amphion door uw zang
> Ook zelf de steenen zult beweegen;
> Maar zó, om u de huid te veegen.

Hy gaat lagchend weg.

Het tooneel verandert; men ziet het Zonnehof, welks ingang door een wolk is afgesloten. De *Morgenstond*, het *Jaar*, de *Uuren*, zingen en dansen. De wolk trekt op. *Apollo* verschijnt, en *Iris* en de *Hoofdstoffen*, de *Uuren* enz. Onder den vernieuwden zang en dans, vergadert de *Hemelraad*, op aanwijzing van *Merkuur*. Weinig later volgt er een formeel proces: waarin *Laster*, als *Oordeel* vermomd, en *Bedrog*, in schijn van *Gedienstigheid, Schouwburg* van alles komen beschuldigen. *Deugd* loopt er zelve een oogenblik in. Maar *Toezicht* komt op: wij zouden nu zeggen: *Heeren Commissarissen; Toezicht* ontmaskert *Laster* en *Bedrog*.

Inmiddels is de Zonnehof veranderd in een alleraangenaamste buitenplaats, met den Parnas, Apollo en de Muzen in 't verschiet. Daar wordt veel gezongen en gedanst: onder anderen ook door een burger en burgeres van 't Oûmanhuis, en een viertal weeskinderen. *Apollo* neemt zijn besluit en zegt, waarom hij *Schouwburg* veroorlooft feest te vieren. *Goede uitkomst, Vriendschap, Oeffening, Eer*, allerlei rijk gekleede personaadjes, mengen zich onder de anderen. Eindelijk, na den dans, treedt

Minerva, de door haar schoonheid, genie en ongeluk zeer vermaarde Adriana Maas[1)], te voorschijn, en bezegelt het besluit en het verlof, zeggende tot *Apollo*:

‘Ik daal, ô Heerscher van de Zon!
Op nwen Helikon.
Ik wil met myn Olyf, als gy met uw Lauwrieren
Dées dag en *Deugd* en *Schouwburg* sieren.’

Na nog eenige rekommandaties van de Godin der Wijsheid, dansen *Vriendschap, Poëzy, Schilderkunst, Thalia, Belang* en *Vermaak*, in hunne half Romeinsche, half Louis-XV-kostumen, een ‘Balet’, omtrent het einde waarvan de *Faam* ‘over Parnas vliegt en het Eeuwfeest verbreid.’

Wij, XIX_e-eeuwers, zouden ons allicht, indien *Julius Cezar en Kato* ons boven het hoofd hing, in alle stilligheid hebben verwijderd; maar wij gaan ook niet ten 4 uur naar de komedie, en onze koetsen worden niet vóor half negen uur op de Westermarkt te-rug-besteld. Bovendien de Heeren Regenten hebben order gegeven, met uitbreiding van het gewone verlof, dat den kastelein niets anders toelaat tot verversching te verkoopen dan bier en chinaasappelen, - dezen avond den genoodigden ‘chocolate,’ ‘coffij,’ ‘orzade’ of ‘limoenade’ aan te bieden, waarbij ‘confituren’ en koekjens gepraezenteerd worden. - Ook gaat het, bij andere voorstellingen, lange na in alle opzichten zoo beleefd niet toe als heden. Gewoonlijk, klaagt Van Effens korrespondent, wordt er in den schouwburg met notendoppen en chinaasappelschillen gegooid en is er vrij wat wanorde in het verdeelen der plaatsen (18).

Maar van avond - ofschoon het stikvol is, - heerscht er in het geheele lokaal een gepaste toon. Trouwens in het hartjen van den bak zit de WelEd. Gestr. Heere Hoofdofficier Ferdinand van Collen, met Burgermeester Gerrit Corver aan zijn rechter en Burgermeester Jan Six aan zijn linker hand; buiten staan de wakkere soldaten, ... en op de ‘gallery’ bevinden zich in hunne respectievelijk gele livereirokken met roode opslagen en roode rokken met witte, de lakeyen van de Ed. Gr. Achtb. Heeren Regeerende Burgermeesteren Hendrik Bicker en

1) Zie Mr. A. van Halmael Jr., Bijdrage tot de gesch. van het tooneel, enz., 1840, bl. 40-42 en Ferd. von Hellwald, Geschichte des Holländischen Theaters, 1874, bl. 55-57.

Daniël Hooft. Alle elementen van orde en conservatie zijn dus aanwezig.

De spelers, maar vooral de geniale Punt als *Kato*, de kleine maar volmaakt geoefende Izaak Duim, als *Julius Cezar*, en de schoone Maria de Bruin[1] met hare gevoelige stem, als *Porcia*, bliezen aan de vaerzen van Langendyk een leven in, waarvan wij, die de akteurs der oude, maar machtige school niet meer gekend hebben, ons bezwaarlijk een denkbeeld kunnen maken.

En toen, na 't sterven van *Kato, Porcia* had uitgeroepen:

> ‘Hy is geweest! helaas! dat naâ zo zwaar een' slag,
> Ik, zonder misdaad, niet van droefheid sterven mag!’

en, geheel van gezicht veranderend, in de armen viel van *Feniçe*, haar vertrouwde, kwam er aan het handgeklap, waartoe Burgermeesteren het teeken hadden gegeven, haast geen einde.

Maar al spoedig tikte Vivaldi op zijn lezenaar, 't werd stil, en de eerste viool, Hendrik Chalon, speelde een door hem gekomponeerden solo, die als introduktie diende voor een tweede gedicht van den Regent Jacob Voordaagh, dat een ‘dankzegginge’ van den ‘Schouwburg’ behelsde ‘voor de tegenwoordigheid van de WelEdele Grootachtbare Heeren Burgermeesteren en Regeerders der stad Amsteldam’, ‘op zyn Eeuwgety.’

't Zijn maar 18 regels, maar ik zal ze u toch maar sparen[2].

Het publiek maakte klarigheid om zich te verwijderen, maar Langendyk kwam van achter de schermen in de poëeten-loge, en noodigde de Heeren en Dames officiëus uit, om een kijkjen achter de Tooneel-gordijn te komen nemen, waar de akteurs en aktrices door de Regenten getrakteerd zouden worden.

Werkelijk werd hun een ‘deftige Maaltyd’ opgeschaft.

Zelfs had men de aanwezige dichters niet vergeten, maar ieder hunner een lauwertakjen uitgereikt[3].

Sara van der Wilp ging aan den arm van Abraham de Haen; de Regent Voordaagh had de oplettendheid aan háar het lauriertjen ter hand te stellen, om het den dichter op zijn rok te steken. Dit was Sara zeer aangenaam. Minder streelde haar, dat Abraham wat heel erg op zijn gemak was met de aktrices,

1) Zie M^{r}. J. van Halmael, t, a.p.
2) Eeuwget. t.a.p.
3) C.N. Wijbrands, Het Amst. Tooneel van 1617-1772, bl. 180.

ja zelfs de mooye Ariane Maas, die nog wel voor *Minerva* gespeeld had, de wangen streelde. Sara vond, dat zulke vrijpostigheid van Abraham bij deze Hagar geenszins te pas kwam.

Aan elk der kunstenaars en kunstenaressen werd door de Regenten ook nog een goudstuk vereerd, en de akteur Maurits van Hattum dankte hiervoor, namens allen, met een ‘eigen gemaakt’ sonnet (19).

Toen de gasten zich verwijderden, nam Sara, na een sekonde overwegens, den arm van De Haen. De konrektor ging met zijne jongste dochter.

Sara had de zwakheid bij De Haen zijne liefkozing der beroemde aktrice nog eens op het tapijt te brengen; maar wat hij haar andwoordde gaf haar de volkomen zekerheid, dat zij veel hooger dan ‘zó iemant’ bij hem stond aangeschreven.

Toen men op de stoep was gekomen bij den Heer Van der Wilp, nam men afscheid; eenigszins haastig haalde Abraham den waayer uit zijn zijzak, dien Sara hem in bewaring had gegeven.

De deur ging open; de dichter verwijderde zich met eenigen spoed; Sara ging de laatste in huis, maar een straal van binnen glijdt over de stoep... en Sara ziet een opgevouwen papiertjen liggen, dat misschien uit den zak van De Haen is gevallen, bij het weêrgeven van den waayer; maar dat hij toch óok wel, denkt Sara, hier voor háar haar had kunnen bestemmen.

Ongemerkt opgeraapt, wordt het papiertjen niet geopend, dan na dat Willemine reeds te bed ligt en blijkt te slapen.

Met zenuwachtige drift ontvouwt Sara het klein 4°-velletjen. Zij leest bij haar nachtkaars:

Aan Silvia[1].

Mogt ik dat geluk beleeven,
Silviaatje! dat uw mond
My slechts kwam één kusje geeven,
't Was een balsem voor de wond,
Voor de wond, waarmeê de Liefde
Al te diep myn hartje griefde.

Sara sloeg even hare oogen ten hemel, en alles te gelijk willende lezen, sloeg zij een paar koepletten over, en ging voort:

‘Silviaatje! uwe englen oogjes
Smelten my myn hart als wasch;

1) Herdersz. en Mengeld. van Ab. de Haen. Amst. 1751, bl. 215.

'k Drink hun straaltjes in, by toogjes,
   En dat blaakt my als tot asch.
Silviaatje, u eens te kussen
Zou dat vuurtje een weinig blussen.'

't Werd Sara vreemd te moê. Hoe bescheiden van hem, haar met den naam van Silvia aan te duiden! Hoe gaarne laat zij zich het charakter van zulk een boschnymf welgevallen!

Schaamrood en fluisterend voegt zij aan 't gelezene het volgende koeplet nog toe:

'Wat is 't toch een kus te geeven?
   Kusjes hebben nooit gedeerd;
Schoone! wierd gy meê gedreeven
   Van den gloed, die my verteert,
Gy zoud u zoo straf niet draagen,...
Maar om 't geen ik bid licht vraagen.

Zuchtend en glimlachend vouwt Sara het papiertjen op, gaat naar haar legerstede en legt het gedichtjen, met groote zelf-voldoening, onder haar hoofdkussen. Slechts een uur daarna heeft de slaap haar oogen geloken en schijnt hare ademhaling aan te duiden, dat hare gedachten bezig zijn met den droom, in de andere strofen aan Silvia, door Abraham beschreven.

II.

In de bocht van den Nieuwendijk, hoek St-Jacobssteeg, te Amsterdam, woonde in 1744 een blikslager, met name Baas Maarten[1)]. Deze goede gildebroeder van S$_{t}$ Elooi had echter veel gevaar geloopen door den nazaat sints lang in het vergeetboek te zijn geschreven, indien hij niet de eer had gehad jaren lang op zijn voorkamer te herbergen den vroeger door mij genoemden schilder en teekenaar Cornelis Pronk, en indien onze vriend Abraham de Haen zich de moeite niet gegeven had ons het logies van dezen zijn geliefden meester in dichtmaat te beschrijven, met inbegrip van

''t bankje, daar de koffie
Op een tabakskonfoortje staat.'[1)]

1) De Haen, t.a.p., bl. 377.
1) T.a.p., bl. 378.

De Haen heeft ons ook de bizonderheid bewaard, dat de vloer van deze kamer, die meermalen door ‘Edelluiden’ betreden werd, niet heel waterpas lag, en dat de brave Cornelis Pronk er zeer zuinig met zijn brandstof te werk ging.

Wat vragen daar echter de Juffertjens naar, die wij er op Dinsdag den 5^{en} Mei van voormeld jaar even willen vergezellen!

Het zijn de dichteres Sara Maria van der Wilp en haar mooye zusjen Wilhelmine. Zij spreken in den winkel met Baas Maarten en vragen hem, of Mijnheer de Haen daar niet is, of dat hij niet iets voor haar heeft achtergelaten.

De goede Baas Maarten heeft het gebrek zeer doof te zijn: misschien het gevolg van het eeuwig kloppen op tuingieters en beddepannen, en daarbij meent hij, dat niemant het merkt.

‘Hij is na Alkmaar!’ andwoordt hij, opziende van een blaker, waar hij een pijpjen in soldeert.

‘Naar Alkmaar!’ roept Sara verwonderd; ‘en hij zoû mij hier mijn teekening gegeven hebben, die hij van de plank had losgemaakt; en die moet van daag dienen.....’

- ‘Ja, ik weet niet beter,’ herneemt Maarten; ‘maar wacht: Tosie! Tosie!’ en hij liep naar de achtergang. Een lief blond kind trad er onbeschroomd uit voor den dag.

‘Toos,’ zei de vader, ‘is Monsieur Pronk niet naar Alkmaar?’

- ‘Ja, vader!’ was het andwoord.

‘O, wij vragen naar den Heer de Haen,’ zeide Sara.

‘O, Mijnheer de Haen,’ hernam het meisjen; ‘neen, die is maar even uitgegaan; hij kwam zoo te-rug, zeide hij. Als de jufvrouwen soms zoo lang boven willen gaan.... Mijnheer zei zoo even: Roos, as ter iemant komt, zeg dan maar, dat ik dadelijk weêr thuis ben.... Weet UE., hij slaapt hier, zoo lang zijn vrind uit de stad is...’

- ‘Zoo,’ zeide Sara, ‘maar hoe heet jij eigenlijk, Roosje of Toosje?...’

- ‘Ik hiet Toos; maar Mijnheer de Haen noemt mij Roos... dat vindt 't mooyer, zeit 'i..... Maar, as de dames even boven willen gaan.... 't Is hier zoo morsig.... in zoo'n leven mit dat kloppe....’

De meisjens bestegen de gangstrap naar het kunstenaarsheiligdom.

Saartjen was hier niet vreemd; want met haar vriendin van Merken nam zij teekenles van De Haen. De theorie, gelijk hij ze aan zijn leerlingen verklaarde, heeft hij ons ook in dicht-

maat bewaard[1]. Die lessen werden gegeven ten huize van Lucretia, ergends op de Keizersgracht, maar toen de vriendinnen een teekening moesten maken, om de oude Jufvrouw Van Merken meê te verrassen, had dit plaatsgevonden in den gemeenschappelijken *atelier* der beide kunstenaars.

Ook vond Sara 't niet onaardig, bij 't afzijn van Abraham, eens een blik in zijn werkplaats te slaan.

De geschiedenis van het Silvia-vaersjen was slecht uitgekomen. Zij had er hem meê geplaagd, en hij had de eenvoudigheid gehad te zeggen, dat het reeds een vaersjen was van 1726[2], waarvan hij voor zijn vriend Van Winter een afschrift gemaakt had, om hem te toonen, hoe de liefde zich met eenvoud en hartlijkheid weet uit te drukken. Hij wist echter niet, of Claas (Van Winter) het voor Jufvrouw Muhl gebruikt had. Sara was heusch genoeg om de openhartigheid van Abraham ten deze te waardeeren. Maar die Silvia? - Dat was maar een verdichte figuur. Zij bestond niet.

De Dames keken boven rond, naar den ezel en schilderkist van Pronk; Sara aller-eerst naar de teeken- en schrijftafel van De Haen. Zij nadert. Daar ligt weêr een 4° blaadtjen.

Zij leest:

> ‘Ik kreun my 't zeggen niet van die myn min verachten,
> Of schimpen op de keur die myne Liefde doet.
> Indien ik anders dat geluk maar heb te wachten
> Dat Roosje-lief my mint, dan valt my alles zoet.
>
> Aan onderscheid van staat legt Liefde niets gelegen:
> Ik leef voor Roosje-lief; ach, leefde zy voor my!’[3]

Dat was te veel! Toen dan ook de vrolijke stem van den dichter zich op de trap deed hooren, maakte die op onze dichteres niet den aangenamen indruk van anders.

Hij kwam glimlachend binnen, trad op Sara toe en wilde haar, naar gewoonte, de hand kussen; zij hield deze te-rug, en een trek om den mond verklaarde dit.

‘Ik kom mijn teekening halen,’ zeide zij.

‘O, het geschenk in het huishouden van Claas en Jansje!’ andwoordde De Haen: ‘Zij is gereed; ik heb er een mooi ebbenhouten lijstjen om laten maken.... Ik heb uw toesleê beneden

1) D.H., t.a.p., bl. 137 en volg.
2) D.H., t.a.p., bl. 216; eig. v. 1727.
3) D.H., t.a.p., bl. 226.

voor de deur zien staan, - zal ik het stuk daar even inzetten?'

En met-een haalde hij uit een achterkamertjen een werkstuk van kalligrafie en teekenkunst, gedicht en geschreven door Sara, terwijl Lucretia van Merken er een allegorische teekening boven gemaakt had.

'Ik ga óok naar de huwelijksplechtigheid,' zeide Abraham.

'Welnu,' zeide Mientjen, 'kom dan met ons in de sleê; 't is meer April- dan Mei-weêr.'

- 'Je bent wel vriendelijk,' andwoordde de Haen.

'O ja,' voegde Sara er bij, 'en als Mijnheer dan misschien Jufvrouw Roosje Maartens óok een plaats wil aanbieden, ... i k zal wel achteruit rijjen.'

De Haen fronste komiek zijn voorhoofd. - 'O, ge meent Toosje.' zeide hij.

'Die gij Roosje noemt!' vervolgde de altoos te-leur-gestelde.

'Roosje niet,' zeide Abraham, die lont begon te ruiken; 'ik noem haar wel eens Coosje... Roosje is de naam, waarmeê de galante Kees Pronk haar aanduidt...'

- 'Zoo?' zeide Sara, die zich aan een strootjen boven water zocht te houden, 'dus dat vaers....'

De Haen nam den schijn aan haar niet te verstaan. 'Hier,' zeide hij, en nam het gedicht, getiteld 'Liefde lyd geen' dwang' van de tafel: 'ik heb juist nog eenige regels geschreven, waarin ik mij met mijn waardigen vriend een beetjen vermaak... Ik leg ze hem in den mond, als andwoord op mijne aanmerkingen, dat hij zoo veel attenties voor de blikslagersdochter niet behoorde te hebben....'

De Haen loog maar lachend voort, en Sara verademde.

Vijf minuten later sleedde ons drietal den Nieuwendijk langs naar de Oude Kerk, waar de zoo even aangeduide trouwplechtigheid zou plaats hebben.

Ter zelfder tijd schommelde in eene andere toesleê het jeugdige paar, dat door de banden des huwelijks vereenigd zoû worden: de 26-jarige Nicolaas Simon van Winter en de 26-jarige Johanna Muhl.

De breede kin en groote bovenlip van den bruidegom omzweefde een glimlach van onuitsprekelijk welgevallen; het lieve bruidtjen zag zeer bleek. De bruidegom nam haar nu en dan de beide handen en trachtte door eenige scherts hare stemming

wat te vervrolijken. Nu en dan waagde hij eens een streekjen langs haar fijne wangen. Zij liet dat toe. Al spoedig nam hij dan hare handen weêr, en om haar op te wekken zijn hartelijkheid te beandwoorden, heeft hij dan, naar het getuigenis van een nieuwsgierig voorbijganger (sommigen zeggen, dat het Jan de Marre geweest is) getracht haar over te halen het oudvaderlandsch spelletjen van ‘schuytjevaren’ met haar te doen.

Had de brave borst geweten, wat zij onder deze openbaringen van zijne oprechte genegenheid leed, - hij had voorzeker een anderen vorm van vertroosting gekozen.

‘De Eerwaarde Jacobus Covyn[1)], Leeraar in de Wysbegeerte en bedienaar van Gods Woord’, die voor nog niet lang geleden van Dordrecht naar Amsterdam beroepen was, maar inmiddels reeds door Van Winter tot zijn ‘Halsvriend, Eer en Kroon’ was gepromoveerd, zoû het huwelijk inzegenen.

Hem, den

> ‘trouwen Boetgezant,
> Een ‘geessel voor het schand'lijk onverstand,
> In Oudheid, Taalen, en de Wijsbegeerte ervaren’

verdenk ik van Johanna Muhls onverschilligheid voor den jongen Van Winter, die bijna aan afkeer grensde, te hebben helpen bezweeren; en zoo had onze Muzenzoon, op Bloeimaands aangeduiden 5^{en} morgen, zich uit 's vaders welbeklanten winkel in de Wolverstraat (20) naar het aanzienlijk koopmanschuis der familie Muhl kunnen begeven, om van daar, in de verhouding als wij zagen, 's namiddags te 2½ uur naar het Oude-Kerksplein te rijden, en zijn huwlijk te doen ‘celebreeren.’

In het kostershuis, waar men nog even te-zamen-kwam, na de voltrokken plechtigheid, vinden wij vele onzer kennissen bij-een: o.a. den tevreden Bernardus de Bosch, met zijn kinderloze gade, die voor haar ‘schrander huisbeleid’ geprezen wordt; zijn broeders Jeronimo en echtgenote, Cath. van der Heyden, en Johannes, den talentvollen Hernhutter; voords: Jacob Hartsen, een voornaam kruidenier van den Nieuwendijk (21), wiens zilveren bruiloft onlangs door neven en nichten gevierd is, enz. enz.

1) Verg. ‘Lijkzangen v.d. godv. en gel. Heer, de H. Jacobus Covyn, Leeraar in de Wysb. en Bed. v. G.W. in de Herv. Gem. te Amst. enz.’ Amsterdam, Jac. Loveringh. 1746.

Jufvrouw van Merken, bevriend met Johanna en Nicolaas, fungeerde als bruidsjuffer of ‘speelnootje’.

‘Hier kusten ons’, zegt Van Winter,

‘Hier kussen ons door blijdschap stom,
Met vreugdetraanen op de wangen,
De Maagen driemaal wellekom.’[1)]

De moeders van het jonge paar waren inderdaad overgelukkig, en toen, na de gebruikelijke omhelzingen, de wed. Muhl, geb. Sena, de kans schóon zag, trad zij op Claas en Jansjen toe en reciteerde een gedicht, waarvan ik u eenige regels wil meêdeelen:

‘Zong ik welëer, met bly genoegen,
Ter eere van myn oudste Spruit,
En hoe het heilig t' samenvoegen
Volmaakte huwlyksbanden sluit, -
Ik voel niet minder my gedreven,
Om nu, vervrolykt van gemoed,
Myn jongste Telg een blyk te geven
Hoe ook háre Echtkeur' my voldoet.
Des Bruigoms inborst, stille zeden,
Der Deugd en Godsvrucht toegewyd,
Voorspellen my veel lieflykheden...’

En daarom zegt ze, verwelkomt zij hem als haar zoon.

‘Zo baart,’ zegt ze, ‘de tijd u eindlijk rozen,
Van Winter! uw standvastigheid
Verwon uw Bruid.’

Maar deze triomfkreet doet Johanna min aangenaam aan.

‘Verwin, mijn kind! uw zielsbezwaren,
Het lot, dat u nu valt te beurt
Belooft u een genoeglijk paaren,
Dat nimmer van u werd' betreurt...’

Voorzichtigheidshalve voegt zij er echter nog bij:

God will' uw reine min v e r g r o o t e n ! (22)

En eindigt met eene algemeene vermaning en zegenwensch.

Toen zij had uitgesproken, stond de oude Jufvrouw van Winter van haars eegaâs zijde op, en reciteert ook háar gedicht. Zij spaart heuren zoon de herinnering, dat hij zoo lang werd afgewezen; toch verbergt zij 't maar moeilijk. Haar zeer alledaagsch poëma vangt met den uitroep aan:

‘Zo hebt Gy dan, ô Zoon! uws herten wensch verkregen
Johanna word uw deel.’[2)]

1) W. Geluksb., bl. 298.
2) Eerste dr. bl. B.

Van Winter heeft de goedheid de vaerzen dier oude Dames ‘der Moedren orgelzangen’ te noemen[1)].

Hadden wij den tijd bij de bruiloft-zelve aan te zitten, dan zouden wij den zegepralenden Van Winter zijne eegaâ te-gemoet hooren voeren:

> ‘Triomf! Triomf! Ik overwin
> De Hemel boog uw ziel en zin.’

Wij zouden dan tevens onze voorstelling bevestigd vinden in een ‘Veldzang’ van Bernardus de Bosch, die te kennen geeft, dat *Eerrijk*, d.i. Van Winter, de oude Jufvrouw Muhl, onder den naam van *Reinheldin*, in den arm nam, om Johanna te vermurwen.

Een aardig psychologiesch raadsel doet zich aan ons voor, wanneer we zouden willen onderzoeken, of Lucretia Wilhelmina van Merken, de vriendin van Johanna, in het voordeel, of in het nadeel van Van Winter gewerkt heeft.

Zeker is het, dat de vriendschap van Lucretia voor Van Winter steeds toenam, gelijk die van Sara van der Wilp voor Abram de Haen zich door geene te-leur-stellingen liet afschrikken. Wat zal ik u zeggen? Zij, die zich door Apollo met een straal van zijn goddelijkheid geteekend voelen, staan hoog boven het gros der menschen, en zoeken, in die fijnere luchten, natuurlijk geesten even uitgelezen als zij-zelven.

Johanna Muhl, nu huisvrouw van hem, die in de wandeling *tout court* Claas Winter genoemd werd, en Wilhelmine van der Wilp: de eerste blond (23), teêr, fijn gevoelig, intelligent, - de tweede, de schitterende brunette, goed-lachs, bij-de-hand, vernuftig, - voelden wel, dat ze bij die deftige, half mythologische, half schriftuurlijke dichters en dichteressen ver achter stonden. Zij behielpen zich maar met het dagelijksch leven: zij genoten den humor en de aandoenlijkheden, die dit aanbood, voelden zich gelukkig, waren zich genoeg meester om zich te schikken in het somtijds aanhooren der leerdichten, herderszangen, ook al eens een treurspel, dat op dragonderlaarzen zijn vijf bedrijven ten-einde stapte, - en lieten, voor het overige, al die oude en middelbare dichteressen, al die beste, brave mannen, die zich aan de vaerzenmakerij hadden overgegeven, rustig zweven boven de wolken.

1) W. G: bl. 298.

Wij kunnen niet ontkennen, dat er vrij wat belachelijke kanten zijn aan de kunstmatige waereld, voorgewende verhevenheid, aangeleerde deftigheid, onware vormen, waar de dichters en dichteressen der vorige Eeuw in optreden. Het weerzijdsch en onophoudelijk prijzen van elkanders deugd en godsdienstigheid heeft ook iets zeer stuitends, - maar dit wil niet zeggen, dat het alles valsch is, als de stalen heupen, die de dames onder haar rokken en het blanketsel dat zij op haar wangen droegen. Al is onze vriendin Sara o.a. ruimschoots van hoedanigheden voorzien, die ons haar gezelschap zouden doen vermijden, al wekt het te koop loopen met vroomheid te-recht achterdocht, en is zij hier niet geheel vreemd van, - wij moeten haar toch het recht doen te getuigen, dat er geen schaduw van Tartufferie over haar persoon ligt, en dat het onware, in haar optreden, zich bepaalt tot eene ondraaglijke gemaaktheid en voorwenden van een klassicisme, waarvan zij de eerste letter nog niet kent.

Zij was, anders, een brave, hartelijke dochter, zuster, en vriendin. Het laatste bleek o.a. uit de oplossing harer betrekking tot Abraham de Haen.

Onder een hoofdschudden, deels van medelijden, deels van ergernis, hadden de deftige kunstgenoten binnen Amsterdam zich op de hoogte gehouden van de afwijkingen, die den levenswandel van onzen teekenaar en dichter ontcierden.

De Silviaatjens, Roosjens en Klorisjens, voor wie hij zijn luit zoo al besnaarde, waren soms van een bedenkelijke soort. Zijn vriend, de zedige Cornelis Pronk, vermaande hem al eens, om van levenswijze te veranderen; maar het baatte niet. Zijne gezondheid zelfs leed er zichtbaar onder, en zijn beurs niet minder[1)].

Op zekeren dag - het was den 8^{en} Augustus 1748 - werd er zeer zenuwachtig aangescheld ter kalme, kinderloze woning van Bernardus de Bosch en Margareta van Leuvenig, die sedert 6 jaar zonder leedwezen haar vaderlijk winkelhuis in de Kalverstraat voor het toehuis van haren Heer gemaal verwissel had.

Van de Jufvrouw, die doodsbleek, zonder van de vloermat gebruik te maken, over den zindelijken ganglooper schreed en

1) Zie Aant. 8.

de zijkamersdeur driftig opende, zoû men niet licht gedacht hebben, dat de dichters Sybrant Feitama en Lucas Pater haar ‘lieven blos en levendig gezigt’ zouden huldigen, al waren die dichters ook nóg zoo beleefd[1)].

't Was Sara Maria. ‘Roep Mijnheer!’ beval zij de bolle, luchthartige meid, die wel uit een teekening van Cornelis Pronk scheen wechgeloopen....

‘Meneer? - Meneer is aan 't kolven,’ was het andwoord, met een gezicht, waarop te lezen stond: ‘Mensch, hoe kom-je op de gedachte nú een Jobstijding te willen brengen?’

- ‘Zoo? - aan 't kolven? ... en wáar, bij wie?’ ook Sara nam op hare beurt kwalijk, dat men aan 't kolven was, als zij, half schreyend, over heel andere zaken had te spreken.

‘Bij wie? wel bij wie zoû 't wezen? bij wie anders dan bij Van Rumpt!’

- ‘Zoo, in de Fransche Tuyn,... in de Elandstraat?... En kan ik hem daar stellig vinden?’

- ‘Vinden? ja,... of je 'm er vinden kunt, weet ik niet, maar hij *is* der.... Maar hij wordt niet graâg gestoord ... 't Zij in zijn eten of drinken ... 't zij in de kerk ... of op kantoor ... of as *mollemer* an de gang is’ - het laatste was eene zinspeling op het letterkundig kransjen ‘Magna molimur parvi’[2)]. Kom liever tegen den avond.... Dan vinje-n-em thuis.’

Sara luisterde al niet meer, en zij, de 32-jarige, vloog, meer dan zij liep, de Lelygracht langs, de brug over, de Prinsegragt op, de Elandstraat in.

Aan de kolfbaan gekomen, had zij een tweede mondgesprek met de vrouw van den kastelein, eene Sloterdijksche, die, met al de fierheid eener over-'t-Ysche, de Noord-hollandsche kap met eene g o u d e n voorhoofd-omkassing droeg. Al spoedig had Sara echter haar partij gekozen, vloog door de tapperij, door een zijgang met een reeks vierkante venstertjens, en - bevond zich in de ‘overdekte kolf baan (24)’.

De Heeren, die hier aan het edel balspel waren, hadden het zich prettig gemaakt en zich, bij deze Augustus-hitte, van een deel hunner bovenkleederen ontdaan.

De Bosch, die, naar grootvader Willink, Barend heette, werd naar gelang der plechtigheid, Bernardus, Bernard of Nars ge-

1) Zie Aant. 27.
2) Verg. B.d.B., *Dicht. V*, III, bl. 244.

noemd. In dit oogenblik scheen de laatste naam het best op hem te passen. Hij, de deftige muzenzoon, was juist bezig zijn kolf achter een trillenden bal aan te brengen: zijn gezelschapsrok hing aan een muurspijker; hij stond gekromd, in kamizool en hemdsmouwen; de goudsche pijp had hij dwars in den mond genomen; zijn poederpruik was absent en had voor een groen zijden mutsjen plaats gemaakt.

Toen hij eenige vreemde bedrijvigheid aan de ingang van het lokaal waarnam, zag hij min of meer verstoord op... 'Heer de Bosch, Heer de Bosch!' klonk het; hij deed twee stappen naar het rabat of zijschot, staarde in den schemer, werktuiglijk de pijp uit den mond nemende en met de rechter hand op zijn vertikaal neêrgezette kolf, - toen onze vriendin met een soort van gil, over het rabat heen, hem om den hals viel.

'Hij is dood!' riep zij uit.

De Bosch ontstelde, en vond het zeer onaangenaam, dat er hier zoo'n pathetiesch tooneel werd aangericht. Het streed geheel met de gewoonten der deels huiselijke, deels pompeusdekoratieve samenleving dier dagen.

'Wie is dood?' vroeg hij, toch op zachten toon, en een wenk gevend aan zijn vrienden, stapte hij met zijn zijden korte broek over het rabat, Sara een weinig afweerend, hief zijn rok van den spijker, en zeide: 'Laat ons binnengaan!'

Dit gebeurde, en met zijn kalottjen over het bovenhoofd, dat hem iets onnoozels gaf, hoorde hij, in een klein achterkamertjen van Van Rumpt, het bericht aan, dat Abram de Haen het, een uur geleden, had afgelegd.

Bij de verschillende schakeeringen van het Protestantisme dier dagen, werd er veel prijs op gesteld, een 'bedienaar des woords' aan het sterfbed te hebben. Daar bestaat o.a. een soort van smeekschrift in vaerzen, waarin Jufvrouw Van Merken er op aandringt, dat men den ter dood veroordeelde toch den troost van 'Leeräar', Pastoor of Rabbi gunne[1)], dat, in die tijd, uit afkeer van de misdaad, niet toegelaten werd.

'O, hij is heel, heel goed afgestorven,' zeide Sara, door hare tranen heen. 'Hij heeft mij, toen hij al niet meer spreken kon, nog naar zijn lessenaar heengewezen en daar vond ik, onder anderen, deze vaerzen, die wel van bekeering getuigen.' Met-

1) W.G., bl. 229

een reikte zij De Bosch eenige blaadtjens over met vaerzen, getiteld: ‘Zielklagt van een boetvaardigen zondaar’, ‘Gebed’ en ‘De ziel ten Hemel’[1]. ‘Ik heb hem beloofd, als zijne gedichten eens verzameld en gedrukt worden, dat ik voor de plaatsing van deze stukjens zeer bizonder zorgen zoû....’

De Bosch zag haar aan, zonder veel uitdrukking.

‘t Is goed,’ zeide hij, ‘dat hij als een Christen heeft willen sterven....’

- ‘Gaat gij aan zijne begrafenis deelnemen?’ vroeg Sara, hem hoopvol aanziende.

‘Ik zal niet kunnen,’ andwoordde De Bosch.

- ‘Men weet, dat gij hem altijd nog al streng beoordeeld hebt,’ zeide Sara. ‘Nu hij zulke een stichtend sterfbed gehad heeft, zoû het voor velen een troost zijn... als gij...’ en zij slikte een paar tranen op.

De Bosch bewaarde het stilzwijgen.

‘Ik zal zijne gedichten uitgeven,’ ging Sara voort. ‘Wilt gij daar dan ten minste een lofdicht voor schrijven? - Velen zullen het stellig doen: Van Winter, de Heer Pater, Lutkeman....’

- ‘Heeft *hij* de verzameling nog bij-een-gebracht?’ vroeg De Bosch.

‘Ja, zij is zoo goed als geordend .... Hij heeft zelfs de viniëtten al laten graveeren, die er in geplaatst zullen worden. Het zijn er 55.’

- ‘Zijn portret komt er zeker voor?’ vroeg De Bosch.

‘Dat is mijn plan,’ was het andwoord. ‘Mag ik ten minste den bundel aan u opdragen?’

- ‘Doe dat liever aan zijn vriend Willink; die woont te Hamburg, en heeft niet alles van zoo nabij gehoord als wij. De Godzaligheid der dichters zoû wel eens in de schaduw kunnen raken, als men zoo veel werk maakte van iemant, die schandaal gegeven heeft....’

Sara ontroerde en bloosde voor haren vriend. ‘Wilt ge dan niets voor hem doen?’

- ‘Ik zal eenige regels onder zijn portret schrijven - (25)’.

Zoo liep dat onderhoud af. Abram de Haen Junior werd rustig begraven naast zijn vader, dien hij maar een jaar overleefd heeft; en daar is een deftige, groot 4°., op zwaar papier gedrukte, bundel van zijne vaerzen verschenen, uitgegeven door

1) D.H. t.a.p. bl. 125-128.

zijne trouwe vriendin, Jufvrouw van der Wilp. De Roomsche boekverkooper Crajenschot, hoek Heerengracht en Heysteeg, werd uitgever, en oordeelde waarschijnlijk, dat de argloze hatelijkheden tegen het Vaticaan, die er in voorkomen, opgewogen werden door eenige gedichten, aan Roomsche celebriteiten door dezen Mennoniet gewijd. De Haen heeft in zijn voordeel, dat hij veel in Vondel gestudeerd heeft. Daar draagt zijn terminologie de duidelijkste sporen van. De natuurliefde, uit Vondel geput, is hem een behoedmiddel geweest tegen de stijfheid en langdradigheid zijner meeste tijdgenoten.

III.

Het is dus, tusschen Abraham en Sara, nooit tot een engere verbintenis gekomen, dan het patronaat over De Haens Muze, na zijn dood, door onze dichteres geoefend. De dichter Jacob Lutkeman beging de onbescheidenheid voor het nageslacht te getuigen, dat ‘waare kunstmin, door [een] t e e d r e z u c h t gedreven werd, om De Haen deze “duurzaame eerzuil” te stichten’[1]. Wij hebben het huwelijk van Claas van Winter en Jansjen Muhl zich zien voltrekken.

Ongelukkig had zij een slechte gezondheid. Als zij niet met hun jonggeboren en eenig kind Pieter van Winter (ook als dichter bekend) had bezig te zijn, zat zij meest op een zaaltjen achter de binnenplaats, met Mientjen van der Wilp of haar, 13 jaar jonger, zwageresjen Bethjen van Winter tot gezelschap.

Hare als zoodanig optredende vriendin was anders Lucretia van Merken; maar deze, als dichteres, had eigenaardige gewoonten, en Jansjen begreep dat ook haar man, als dichter, gaarne verkeer hield met zulk eene godendochter. Zoo zat dan soms Claas in de winkelkamer nog eens zijn *Kaïn en Habel*, of eenige zangen van zijn *Amstelstroom*, aan Lucretia voor te lezen, die hem beloonde door de schoonste brokken uit het *Nut der Tegenspoeden*, of een paar Boeken uit haren *David*; terwijl het vrouwtjen met een breikous op het zaaltjen zat en met Mientjen eenige bladzijden uit den *Grandisson* van l'Abbé Prévôt of uit Van Effens *Robinson* genoot, een kopjen thee schenkend, waarvan Bethjen dan, om het quartier, exemplaren naar de winkelka-

1) Zie D.H. Herdersz. en Meng., bl. ***2.

mer bracht, wier atmosfeer was opgevuld met alexandrijnen en tabaksrook.

Intusschen ging, na 4 jaren huwelijks, de gezondheid van Jansjen steeds meer achteruit. 20 jaar lang heeft, naar het getuigenis van Van Winter-zelven, ‘ziekte en smart’ haar gegriefd[1]. In het najaar van 1767 moest er bij haar gewaakt worden; eene taak, waarvan de vriendinnen zich volijverig kweten.

Den 3^{n} Januari 1768 trad Lucretia, met een pakjen in de hand, den winkel van Van Winter, ter Wolvenstraat binnen. Voor de toonbank stond een knecht een glas water met Hoffmann-droppels te roeren.

‘Hoe gaat 'et?’ vroeg Lucretia. De knecht schudd'e het hoofd. Lucretia liep dóor naar het zaaltjen, waar men een ledikantjen voor Jansjen had opgeslagen. Bij het bed stond een Jufvrouw Van Maurik, met name Josina, die sedert de dood van Van Winters zuster[2] dezer plaats innam. Geknield voor het bed, tusschen het half opengeschoven gordijn, lag Mientjen van der Wilp, met het hoofd op de hand van Johanna.

Met het gezach eener officiëele vriendin schoof Lucretia het bedgordijn aan het hoofdenëind ter zijde.

‘Hoe!’ riep zij, verrast en getroffen: ‘al afgeloopen?’

Josina knikte bevestigend met het hoofd. Mientjen bleef beweegloos.

‘En waar is Nicolaas?’ vroeg Lucretia.

‘Hij is beneden!’ zeide Josina.

Lucretia was hier thuis; zij vloog het trapjen af, en de winkelkamer binnen, altijd nog met het hooger aangeduide pakjen in haar hand.

Van Winter lag met de elbogen op de tafel, het voorhoofd in de handen.

Toen Lucretia binnentrad, zag Van Winter op, hij rees, terwijl een glans over zijn oogen en een half-droevige glimlach over zijn grof geboetseerde wangen ging.

Met den ongekunstelden uitroep: ‘Och Claas!’ en den weêrklank: ‘Lucretia!’ lagen aanstonds deze 50-jarige weduwnaar en 47-jarige ‘jongkvrouw’ in elkanders armen.

1) W. Geluksb. bl. 148.
2) 11 Okt. 1761.

Na uitwisseling van eenige onsamenhangende volzinnen, zeide Lucretia, hem het pakjen gevende:

'En ik heb hier nog al den 2^{n} druk van het *Nut der Tegenspoeden*!'

- 'Och, wat ben-je goed en lief!' zeide Van Winter.

De welgestelde man liet, den 9^{n} van Loumaand, zijne huisvrouw Johanna Muhl, met wie hij 24 jaar gehuwd was geweest, netjens begraven; in de zelfde kerk, waar hij met haar getrouwd was[1]; en den 26$_{n}$ September des zelfden jaars 1768, schommelde hij met Lucretia Wilhelmina van Merken, in een blinkende toeslede, dit-maal naar het Raadhuis, wijl Lucretia bij de broederschap der Remonstranten was ingeschreven en het huwlijk, voor dezer praedikanten gesloten, geen openbaar charakter had.

Aanvankelijk had zij Van Winter te-gemoet-gevoerd[2]:

> Ach! op [Johanna's] graf te schreien en te sterven
> Is al de troost, die ons nog ovrig is.'

Maar slechts 6 koepletten verder, geeft zij toe:

> 'hoe vreemd deez stap [haar] schyne.
> ô Zoon van myn Johanne!'

zoo apostrofeert ze den volwassen Pieter van Winter,

> ô Zoon van myn Johanne! wees de myne;
> God spaar' me om u, en om myn' Jonathan.

Jonathan, was natuurlijk de vader: zij de dichteresse van *David*, vereenzelvigde zich met haren held: en de bede betrekkelijk het hulploos 23-jarig zoontjen werd verhoord, want zij heeft niet alleen eerst, bij zijn huwlijk met Josine van Maurik, in beurtzang met Van Winter, haar lier besnaard[3], maar zelfs later, uit zijn 2^{e} huwelijk (met eene weduwe Orsoy) haar half-naamgenootjen Lucretia Johanna nog ten Doop gehouden.

De rechtvaardigheid maakt ons intusschen ten voorschrift te getuigen, dat niet alleen de fraaye portretten van Pothoven ten voordeele spreken van het echtgeluk van Nicolaas Simon en Lucretia Wilhelmina; maar dat ook hunne beste werken dagteekenen van na hunne verbintenis: het zijn de bekende tragedies, waarin het aan gezond verstand, eenige geschiedkennis, bedrevenheid in het vaerzenmaken, en zekere verheffing niet ontbreekt. Lucretia trouwens was een achterkleinkind van Gee-

1) Verg. Ned. Mercurius, XXIV, bl. 26.
2) W. Gelnksb. 156.
3) W. Geluksb. 348.

raadt Brandt en had dus het bloed van Casper van Baerle in de aderen: en - *noblesse oblige*.

IV.

Misschien, indien de goede Sara van der Wilp, al ware 't op haar 47_e jaar, nog een huwelijk had kunnen sluiten even ‘troostrijk’ als dat van het 2^e echtpaar Van Winter, zoû zij voor de dwaasheid bewaard zijn gebleven, die de geschiedenis in hare laatste levensperiode van haar heeft te boek gesteld.

In den kring der Heeren de Bosch (wij zijn getuige van het optreden eener geheel nieuwe en beroemde generatie, gesproten uit Jeronimo den IIIe) werd natuurlijk veel over literatuur, maar nog meer over beeldende kunst gesproken. Van het ongewone talent van Jan de Bosch maakte ik reeds melding. In zonderheid Jeronimo de IVe, geb. in 1740, een jongere Bernardus van -42 en Goris van -51, waren over de kunst niet licht uitgepraat; allerminst als Oom Jan van 't gezelschap was.

Ofschoon Sara Maria haar 55^n verjaardag reeds gevierd had, meende zij toch van het recht der vrouw om te behagen nog geen afstand te moeten doen.

Op zekeren avond, in den winter van 1770-71, was er kunstbeschouwing van prenten ten huize van vader Jeronimo. De Italianen speelden daarbij een groote rol. De Heeren Ploos van Amstel en Husly, Directeuren der Teeken-Academie, hadden een drietal kunstboeken uit het legaat Hinlópen beschikbaar gesteld (26).

Onder de kunstlievenden, hier bij-een, merken wij ook Sara Maria op, te midden van enkele vrouwen en dochters der deskundigen.

Ondanks de hooge waarde, waarin het kunst-*genre* gehouden wordt van de tijdgenoten Cats, Barbiers, Jac^s. Buys, de teekeningen van Cornelis Troost, het koloriet van Adriaan van Ostade, door de vinding van Ploos van Amstel onder veler bereik gebracht, - spreken vooral de Directeuren der Academie toch met groote ingenomenheid van de klassieke meesters, van de onderwerpen, door hen behandeld, van de grootschheid, die gelegd kan worden in ordonnanties uit de Romeinsche Geschiedenis en uit de waereld der allegorie. Men betreurt het moderne kostuum en roemt de viniët-teekenaars, die de drapee-

ring der antieken bestudeeren en de studie van het naakt niet verwaarlozen.

'Ja, en is het nu niet aardig,' zegt Jeronimo de Bosch (de vader), daar heb-je nu mijn broêr Jan, die is nu zoo zedig, zoo streng bijna, in zijn begrippen, en toch de werken van Lairesse bijv. en ouderen die zich in de hooge kunst hebben bewogen, bewondert hij, en stapt over het bezwaar heen, dat de antieken andere begrippen van zedigheid in de kleeding hadden dan wij. Met de verhevenheid der echte poëzie, gaat, zegt hij, het moderne kostuum niet samen.'

- 'Zoo,' zegt Sara; 'zegt hij dat?... Maar als men zijn portret laat maken, - dan dient men toch naar de hedendaagsche dracht gekleed te zijn.

- 'Dunkt u dat, Jufvrouw?' zegt de Heer Husly: 'de Ridder Rubens heeft toch zijn vrouw wel als een *Magdalena* afgebeeld; en vele Fransche en Engelsche Dames toiletteeren zich *à l'antique* voor hunne portretten....'

- 'Zoo?' zeide Sara, en haar 55-jarige tronie rangschikte eenige meerdere plooyen om haar grove neus en kleingeestigen mond.

Des volgenden daags zat zij in de zijkamer haars vaders, die 9 jaar geleden het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had. Mientjen was ergends op bezoek. Tegenover Sara zat een aardig levendig mannetjen, met rood voorhoofd en roode wangen, een weinig hoog van schouders, maar voorzien van wel verzorgde handen.

'Ja, ziet-ge, Mijnheer Marinkelle,' zeide zij: 'dan zoû ik het portret gaarne *à l'antique* ingericht hebben: zonder muts, de bloote voorarmen niet met braceletten ontcierd: heel eenvoudig, grootsch, klassiek.'

- 'Zoo, zoo?' zeide de kleine toegesprokene, die een zeer oppassend huisvader over vijf kinderen en een vrij befaamd miniatuur-schilder was. 'Maar blootshoofds... en dan de japon?'

- 'Uitgesneden natuurlijk; maar met een glad lijf...'

- 'Zoo, uitgesneden en een glad lijf!' mijmerde Marinkelle, vóor zich ziende. 'Maar de halsdoek, die schouders en borst bedekt...'

- 'Neen, geen halsdoek!' zeide Sara: '*à l'antique*.'

- 'Zoo?' zeide Marinkelle, 'maar de Muzen drapeerden zich anders nog al...'

- ‘Ja, maar, om nu geheel als Muze op te treden, - dat zoû wat verwaand zijn. Ik had gedacht - eenigszins als de portretten van Van Dijck, die ik hier nog uit mijn vader zaligers verzameling heb...’

- ‘O ja,’ zeide Marinkelle, ‘maar deze Lady heeft toch een chemizettjen aan, en ook wat paerlen in het haar en om den hals...’

- ‘Ja, ik woû mijn paerelsnoer om den hals doen; maar al het andere doodeenvoudig: het haar naar boven gekamd, hals en voorarmen bloot, en dan een papier in de hand, bij wijze van gedicht... En dan den toeschouwer aanziende...’

- ‘Nu, Jufvrouw, zoo als UE. begeert,’ zeide Marinkelle: ‘maar de Amsterdammers, die u altijd met een cierlijke muts en verder... bedekt gezien hebben, zullen u niet herkennen...’

- ‘Wat gaat het oordeel der menigte mij aan!’ zeide Sara.

- ‘Enfin! net zoo als de Jufvrouw begeert,’ zeide de schilder.... ‘En wanneer zullen wij beginnen?’

- ‘Hoe eer, hoe beter,’ andwoordde Sara: ‘het moet nog gegraveerd worden, en de uitgever van mijne gedichten wenscht den bundel met portret vóor Nieuwjaar het licht te doen zien...’

- ‘Ja,’ zeide Marinkelle; ‘heeft UE. ook over een graveur gedacht?’

- ‘De uitgever heeft mij Houbraken aanbevolen... Hij is wel wat oud...’

- ‘O, maar hij is een goed kunstenaar’, zeide de miniaturist.

En den volgenden dag, ging ons mannetjen aan 't werk. Sara zat, met haar grove gelaatstrekken, sterk gedekolleteerd in een leunstoel. De laatste diende alleen om een rustpunt aan den linker arm en aan een zijden manteltjen te geven, dat áchter haar geschikt was. Verder ordineerde zij, achter het buitensporig groote voorhoofd met de opgekamde haren, een groene draperie, die gedeeltelijk een kast met geleerde boeken verborg. Het gedicht, dat zij in de hand had, keerde zij heuschelijk naar den toeschouwer.

Toen Marinkeltjen, gelijk hij genoemd werd, zich tegenover dien opwaards geregen buuste geplaatst zag, waagde hij nog eens eene opmerking wegends het ‘ongewone’ van de schikking; men was gewoon de Dame steeds in ‘burgerlijk zedige kleeding’ te zien, en haar nu op zulk een ‘losse en lichtzinnige wijze

in print' te zien verschijnen, kon wel eens geen goede gevolgen hebben.

'Welnu,' zeide Sara, 'ge behoeft het niet tegen uw zin te doen, en er zijn meer portraiteurs in de stad.'

Marinkelle getuigt, in een door hem over de zaak uitgegeven geschrift, dat toen hem de groep van zijn vrouw en vijf kinderen voor den geest rees, hij beloofde haren wensch te zullen inwilligen.

Toen zij één keer gepozeerd had, kwam haar het gelaat wat grof voor. 'Neem dit portrettjen op perkement door Pothoven eens meê naar huis,' zeide zij. 'Men zeide mij altijd, dat het sprekend geleek; de Heeren Feitama en Pater hebben er gedichten op gemaakt (27): veel te vleyend.'

- 'De Heer Feitama is 13 jaar dood,' waagde Marinke te zeggen.

'Ja, 't is al een tijdtjen geleden,' andwoordde Sara.

En het portret werd geteekend en gegraveerd. Het is, in geen opzicht, een meesterstuk. 't Is zelfs misteekend. Marinkelle weet dit aan den graveur. Intusschen barstte er over den armen miniaturist een vreeslijk onweêr los.

Toen er exemplaren getrokken waren en in den bundel opgenomen, nog wel met een onderschrift van Bernardus de Bosch:

> Dus heeft men van der Wilp getroffen naar het leven, enz.

kwam deze gemoedelijke dichter-zelf zijne vriendin een bezoek brengen.

Na tien minuten samenzijns, zat Sara met meer dan gewoonlijk opgetrokken wenkbraauwen en een vreeslijke kleur...

'Dus uw broeder Jan....'

- 'Ja, hij zei, dat het een schandaal was; dat een fatsoenlijke vrouw zich zóo niet liet afbeelden!'

- 'Maar ligt dat dan aan mij?' riep Sara. 'Het ligt aan den schilder; men hangt altoos van die menschen af. Ik had wel gezeid *à l'antique*; maar ik wist niet, dat het zoo zoû worden. Ik zal die portretten te-rug-trekken. Zeg aan uw broeder, dat ik-zelf zoo niet de eeuwigheid wil ingaan.'

En Saartjen ontbood Marinkelle, en deze verontschuldigde zich, en Saartjen gaf hem aan, dat het de schuld van Houbraken was; en Marinkelle had de zwakheid 'in de

Courant' te adverteeren, dat Houbraken zijn teekening niet gevolgd had; en Houbraken woû Marinkelle niet meer graveeren. En Marinkelle kreeg ruzie met den jongen Reinier Vinkeles, die op zich genomen had een nieuwlings door Daniël Bruyninx van Rotterdam, naar Jufvrouw Van der Wilp vervaardigd, behoorlijk gekleed, portret in koper te brengen. En Marinkelle gaf 'ter zyner verdediging', een 'oprecht verhaal' uit, 'wegens het portraitteeren van Mejuffrouw Sara Maria van der Wilp[1)]'. En Sara lanceerde een 6-regelig vaers, tegen 'de print, door den Heere Jacobus Houbraken, naar myne afbeeldingen, in 't koper gebragt.'

'Waan niet Aanschouwer! dat men u, met deeze Print,
Myn waare beeldtenis heeft in de hand gegeeven,
Schoon hier de Poëzy myn' naam heeft bygeschreven,
Gy vind geen Van der Wilp, al zag uw oog zich blind.
Leg dan dit blad ter zy! 't kan u noch my behagen.
't Is zelfs myns ondanks, dat dit blad myn' naam moet draagen.'

Onder het andere portret, dat in de meeste opzichten veel beter is, schreef zij integendeel:

Zie hier myn sterflyk deel in houding en gelaat,
Door Bruyninx teekenkunst getroffen naar het leven.
Wie 't onpartydig oog op deeze beeldtnis slaat,
Zal met my tot 's mans eer daar van getuignis geeven.
Verwerp dan de eerste print, die my en elk mishaagt,
Myn' naam wel, maar geen' zweem van myn gelyknis draagt.

Zoo was het langzamerhand 1772 geworden. Abraham de Haen heeft Sara niet getrouwd op haar 30^{e} en Jan de Bosch niet op haar 55^{e} jaar. Hare vriendin Van Merken was trouwens pas 47, toen zij met Van Winter in het huwlijksbootjen stapte. Deze heeft dan ook nog bijna zilveren bruiloft met hem gevierd. Sympathieker huwlijken dunken mij altijd die van de Heeren de Bosch, met Margareta van Leuvenig en Catharina van der Heyden, al kon het laatste, hoewel met een vrouw van zoo beroemden naam gesloten, niet zonder vonnis der Heeren van den Gerechte voltrokken worden. Bernardus de Bosch maakte een zeer schoon vaers op Margareta, toen zij blind was geworden.

1) Te Haarlem bij *J. Bos*, Leyden *C. Hogeveen* en *de Does*, Delft *E. vander Smout*, 's Hage *J. Galjard* en *du Mee*, Rotterdam *D. Vis* enz. Amsterdam *G. ten Boekelaar*, Dort *A. Blussé*, Utrecht *Hanebrink*, Middelburg *J. Gillissen*.

Het doet mij leed, dat de bevalligheid en zelfs het charakter van eenige der vrouwen, door mij geschetst, zoo veel geleden hebben onder de dichtgaaf, waarmeê zij geloofden bedeeld te zijn. In den grond waren geen van allen ondeugend.

Ik vraag mijne modellen vergeving voor het verscheuren van den deftigen sluyer, waarmeê de XVIIIe Eeuw ze omhangen had en beveel ze in toegevend oordeel van den lezer.

A., 3 Febr. 1883.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Aanteekeningen.

(1) Deze noodiging, waarvan een exempl. in mijn bezit is, wordt ook overgedrukt door C.N. Wijbrands in zijne belangrijke monografie: *Het Amst. Tooneel van* 1617-1772, bl. 251.

(2) Jan de Marre beschrijft het 'Elendig leven van den Zeeman' en noemt hem een 'Dwaaze', ten spijt van het gewonnen 'handvol gouds', *Batavia*, Amst. 1740, bl. 176. Zijn vriend Punt heeft voor dezen quartijn het titelviniët gegraveerd. Hij is bezongen door Bernardus de Bosch, zie *Dichtl. Verlustig.* I, bl. 297.

(3) Wag. *Amst.*, II, bl. 400. Uit de 'Instructie omtrent de bestiering der Schouburg' (Art. III) blijkt echter, dat die erkenning berustte op het feit, dat men in het laatst verloopen jaar (gratis) een 'Toneel stuk' aan den Schouwburg geleverd hebbe. Zie Wijbrands, t.a.p., bl. 248.

(4) Deze namen komen voor, als aan de genoemde personen gegeven, in B. de Bosch, *Dichtl. Verl.* boveng.

(5) *De waare geluksbedeeling, brieven, en nagelaaten gedichten van* LUCRETIA WILHELMINA VAN WINTER, *geb.* VAN MERKEN; *en Gedichten en Fabelen van* NICOLAAS SIMON VAN WINTER. *Amst.* P.J. Uylenbroek, 1792, bl. 292.

(6) Lucas Pater, de 'halsvriend' van Dirk Clocs Lutkeman, en zijne weêrhelft werden door A. de Haen met de namen van 'braave Damon' en 'schoone Fillis' toegesproken. Zie *Herdersz. en Mengeld.*, 1751, bl. 61.

(7) Zie B. de Bosch, t.a.p. bl. 286, en 287.

(8) De Haen noemt B. de Bosch '*Eelhart*' op bl. 55 van zijn bundel. Omtrent de zeden van De Haen zegt zijn tijdgenoot, de gemoedelijke Johan van Gool, in 'De Nieuwe Schouburg der Nederl. Kunstschilders en schilderessen' ('s Grav. 1751) het volgende: 'Wenschelyk ware het geweest, dat hy het zedig gedrag van zynen meester hem zoo wel als zyn kunst afgeleert en gevolgt had; waerdoor hy mogelyk meer jaren levens bereikt, en meer voordeel aen de Kunst toegebracht zoude hebben; zynde, eenigen tyt

geleden, in den ouderdom van omtrent 40 jaren den weg van allen vleesche gegaen.' T.a.p. II, bl. 199.

(9) De bundel van B. de B. is verschenen in 4 deelen: het eerste en tweede bij den katholieken boekhandelaar Gerrit Tielenburg, in de Gasthuismolensteeg, Anno 1742 en 1758; het 3e en 4e deel bij Gerrit Warnars, in 1781 en 1788.

Het I^{e} deel bevat: eene allegorische titelplaat, get. en gegrav. door J. van der Schley, in dichtmaat uitgelegd door Abr. de Haen de Jonge; een viniët van L.F.D.B. en P. Tanjé, voorts de teekeningen van Jan de Bosch, gegrav. door Jacob Folkema: 't Wapen van Jan Willink Meures, een titelplaat voor de 'Tafereelen', een plaat, getit. 'Deugd', een plaat 'Ondeugd', eene - 'Reden', eene - 'Boetvaardigheid', eene - ''t Gebed', 'Waarheid', 'Logen', 'Milddaadigheid', 'Gierigheid', 'Lydzaamheid', 'Wraakzucht', 'Arbeid', 'Het Leven', 'De Dood', 'Bybelsche Keurstoffen'.

Het IIe deel geeft een flaauwen afdruk van het boven aangeduid viniët van L.F.D.B. [De Brie?], een alliantiewapen van Clifford en Sautijn, een titelplaat van J. de Bosch en J. Folkema 'Stichtelyke Gedichten', een dito 'Mengeldichten', een derde - 'Lofdichten', een vierde - 'Lykdichten'.

Het IIIe deel geeft eene door Vinkeles gegraveerde titelplaat, waartoe het ontwerp door J. de Bosch aan die in het eerste deel ontleend is; een koud viniët, door de zelfde kunstenaars bewerkt, en verder geen illustratie.

Het IVe bevat een portret van den dichter, fraai door J. Houbraken naar T. Regters gegraveerd (ten jare 1759), en het titelviniët uit het IIIe.

(10) De Haen heeft zich anders ook wel gemengd in de letterstrijden zijner dagen. Zoo heeft hij bijv. in de opgewondenheid der praedikanten tegen ons Eeuwgetijde een latijnsch gedicht van *Amstelophilus* (?) in holl, vaerzen overgebracht, dat ons o.a. leert, hoe de beroemde Professor Francius, leerling van Adam Carelsz van Germez,

> '[Soms] op [het] hoog tooneel in afgezonderde uuren,
> Ons vol verwondring boeide aan [zijn] Welsprekendheid.'

Zie D.H. *Hendersz.* enz. bl. 134.

Een ander maal schreef hij een rijmbrief aan het Rotterdamsch Kunstgenootschap *Natura et Arte*, dat den 'edelen achtbaaren Heere' Mr. François Jacob van Overschie, Schepen van Delft en afstammeling van Willem, oudsten broeder van Huygh de Groot, had doorgehaald over zijn wanspelling. Vermakelijk om te lezen, is de 'notificatiebrief', waarin die Magistraatspersoon bekend maakt, dat het den 'goude en gout dounde God behaagt heeft' zijn 'geërden Vader' tot zich te nemen. Zie *Lat. en Nederd. keurdichten*, Rott. 1734, VIII^{2}, bl. 25. De Haen noemt ons, in zijn flink vaers, als vertegenwoordigers van Nederlandschen onzin: Frans Baltes, Koster Maas, Visvliet, Issendorp en Van der Wicht. Zie t.a.p. bl. 86. 't Is jammer, dat ook de rechtsgeleerde Van Overschie, blijkends zijn schriften, behagen vond in het doen samengaan van allerlei godsdienstige bespiegelingen met de onmogelijkste grammatika.

(11) De amsterdamsche konrektor had, naar Bern. de Bosch verhaalt, voor het rektoraat bedankt (*D.V.* III, 306). Hij overleed te Amsterdam 6 Mei 1763 en werd den 13^{n} te Leiden (zijn geboorteplaats?) begraven. Zijne

dochters Sara Maria en Wilhelmina hebben tot levensdatums 1716-1803 en 26 Juli 17**-4 Dec. 1777. Verg. den dichtb. v. S.M. bl. 191, De Bosch, III, bl. 320, en Lucas Pater, bl. 450.

(12) Het fraaye door C.F. Fritzsch naar J.M. Quinkhard gegraveerde portret is uitgegeven door Crajenschot met den bundel *Herderszangen en Mengeldichten*, in 1751.

(13) De beste bronnen voor levens- en charakter-bizonderheden van de menschen der XVIIIe Eeuw zijn nog wel de gelegenheidsvaerzen. Lucas Pater beschrijft den Heer van der Wilp vrij volledig, bl. 404.

(14) Zie Wagenaar, *Amst.*

(15) Dit oordeel geeft Langendyk in het 'Voorbericht' van zijn *Wederzyds Huwelyks Bedrog*; maar voegt er bij, dat Molière niet de éerste is geweest, die onze oogen geopend heeft voor de 'aartgebreken der menschen'.

(16) Voor vele bizonderheden van deze schouwburgvertooning, zie C.N. Wybrands, *Het Amst. Tooneel van* 1617-1772, blz. 178 en volg. en bl. 251 en volg.

De afbeelding der 'poetische Hel' vindt men, zoowel als de andere dekoraties en de beschrijving der kostumen, in 'Het Eeuwgetyde van den Amsteldamschen Schouwburg, (Volbouwd in den Jaare 1637, en voor de eerste maal geöpend den derden van Louwmaand, 1638.) Zinnespel. Te Amsteldam, By Izaak Duim, enz. 1738. *Met Privilegie*'.

(17) Daar is om dat Eeuwfeest veel te doen geweest. Wybrands vermeldt de literatuur van het onderwerp, bl. 182. Ook onze vriend De Haen heeft, zoo als ik boven reeds aanmerkte, een polemiesch gedicht van zekeren Amstelophilus uit het Latijn vertaald, dat, tot een 'hedendaagschen Cato' gericht, ook de bestemming heeft den 'Amsteldamschen Schouwburg' zich te doen zuiveren van de hem opgeworpen klad. D.H., bl. 129.

(18) De Hagenaar L.V.D.C. schrijft aan den 'Holl. Spectator' in Nov. 1732: ''t Was noch vroeg toen ik 'er kwam' (in den Amst. Schouwburg), 'en echter had ik niet veel minder dan een kwartier-uurs werk met dringen tusschen de voorpoort en de bak, daar ik mij dicht aan de deur met een hoek van een bank vergenoegen moest, zijnde alles bezet of besproken.... Ieder was even bezig om een plaats te zoeken, maar de helft kon pas te recht raken. Niet ver van mij stonden drie manspersonen en even zo veel vrouwen, die ik voor Noord-Hollanders nam. Dezen waren in hevigen twist met de meid van den Kastelein, en wilden haar dwingen om zes anderen te doen opstaan, *welken*, zoo ze zeiden, *haar plek hadden ingenomen*. Maar de laatsten hadden 'er geen ooren naar, en gaven ten antwoord: *Zo je lui miend dat je verongelykt bint dan kan je nae boven veur de Heeren gaan. We hebben hier al vroeg eweest, en ien drie gulden betaald; want we dochten op de galdery te gaan zitten; maar daar was et vol. Toen wouwen wy ongs geld weerom hebben, maar ze wouwen 't ongs niet geeven, en saiden: als jy 'er noch drie gulden bylegt, dan kan je op de beste plaats kommen, anders zellen we jou een briefje langen teugen margen.... Nou was hier ook niet open as deuze plek, en daar bin we op gaen zitten, en we sellender niet afgaen, je mag doen wat je wild*. Een van de eersten hernam: *Dan wil ik min zes gulden en twaelf stuivers weer hebben, die ik sundag avend veur de lootjes en het bestellen van deuze plaetzen heb moeten dokken.... Kom jonges, laeten we allemael nae boven gaen. Ik mot ereis zien of ik gien recht zel krygen*, enz.' 'Holl. Spectator', door Mr Justus van Effen, 2^{e} druk, 1756, D. II, bl. 536. 'Ik was zoo attent als my mogelyk was',

gaat de korrespondent voort, ‘zo lang het eerste Bedryf duurde; schoon ik niet weinig gehinderd wierd door het kraaken van nooten, en de beweeging van die geen, die voor my zaaten....’ en verder: ‘Maar 't geen mij wel het meest verveelde was het heen en weer lopen van een vrouwmensch, dat, tusschen de bedrijven, met een groote kan en een glas in n de hand, geduurig riep: *Motje hier ook bier?* terwijl een ander figuur daar tegen aan schreeuwde: *Belieft 'er ook iemand van boekjes gediend te wee .... zen?* Behalven dit kreeg ik altemet eens een hagelbui notedoppen en appelschillen op het hoofd: zo dat ik my verbeeldde op een dorp in een Rederykerstent te zyn.’ T.a.p., bl. 530.

(19) Het ‘Klink-dicht’ van Maurits van Hattum, die tot de ‘Zingende personaadjes’ behoorde en voor ‘Y v e r ’ gedanst, althands gefigureerd heeft, luidt aldus:

> Zo dikwerf als myn oog deez' Ed'le gift aanschout,
> Zal ik inwendig en uw Deugd en Mildheit Eeren,
> O Stichters van Parnas, die hier door doen beweeren
> Dat dit geen Yzre Eeuw is, maar een Eeuw van Goud.
>
> Dat dit een iegelyk naast my in waarde houd,
> En booge nevens my op 't Loffelyk Regeeren:
> Ach! dat de roest des tyds de naam nooit mogt verteeren
> Dier Hoofden, die thans zyn den Schouwburg toevertrouwt.
>
> Hoe anders zal ik best deez' Eedle Goudgaaf loonen,
> Dan vol van YVER op uw' Loffelyk Tooneel,
> Daar ik als tydgenoot van 't Jubilee thans speel,
>
> Mijn kleine gaven, doch vol YVER steets te toonen.
> Dank hebt gy, die dit eeuwgety hebt ingewyd,
> De Marre, uwe pen schreef dus voor d'Eeuwigheid.

Terwijl de goede ‘Man’ dit prachtstuk reciteerde, stak hij in ‘een *priesterlyk kleed*; met een Byëkorf op de borst, en een *Fakkel* in de hand’. Zie voorwerk ‘Eeuwgetyde’, en Wijbrands, t.a.p. bl. 181.

(20) In de ‘Samenspraak ter zilveren Bruilofte van den Heer Jacob Hartsen en Mejuffrouw Maria van de Walle’, die schijnt gehouden te worden tusschen zekeren P. en De Haen-zelven, wekt P. den anderen op tot dichten en voegt er bij:

> ‘Ik zeg je dan dat JACOB HARTSEN, de Kruidenier, die op den Nieuwen-
> dyk woont, daar het *Schippers Huis* uithangt,
> De Baas, Heer en Gebruiker van *Rypenstein*, daar men Vissen op 't bed,
> en in gouwen vocht vlessen en tafeltjes vangt,
> Zyn zilveren Bruiloft zal geeven’.

Het tweede dezer knoedelvaerzen zinspeelt blijkbaar op grappen, op de buitenplaats(?) Rypenstein vertoond. Zie Ab. d.H., bl. 367.

De dichter Antoni Hartsen Anselmusz., die den 6 April 1745 met Louisa Hooft trouwde, schijnt een neef van onzen Jacob (Zie mijne *Portretten van Vondel*, bl. 141); maar opmerkelijk is de dezen waarschijnlijk van den stamvader, den Antwerpschen Burgemeester Jacob, aangeërfde naam.

(21*) De rijke kooplui en renteniers onzer dagen herinneren zich niet gaarne, dat hun voorgeslacht in winkels geijverd heeft. De biografen, de deftigheid betrachtende, maken dan ook gaarne een ‘aanzienlijk koopman’ van Claas Pietersz. van Winter. Mij dunkt, ware deze lezing juist, dan zoû hij niet, zooals uit het Puiregister blijkt, g e w o o n d hebben in de Wolvestraat. Ik vind hem, zoowel als zijn zoon, in het jaar 1757 als ‘Maakelaar’ vermeld, op 28 Nov. en 3 Oct. Zie *Nederl. Mercurius* bl. 208.

(22) Men zie den authentieken druk der ‘Zangen, ter Echtvereeniging van den Heer Nicolaas Simon van Winter en Jonkvrouwe Johanna Muhl den 5 van Bloeimaand, 1744 in Amsteldam, bl. A. 2. Er blijkt ook uit, dat het huwelijk eerst op 14 April bepaald was. Later heeft men een papiertjen over dien datum geplakt.

(23) Haar ‘b l o n d e kruin’ vermeldt Bern. de Bosch, *Dichtl. V.* II (1758), bl. 217.

(24) Mij is wel bekend, dat er in 1792 in en om Amsterdam 134 kolfbanen gevonden werden, waarbij 34 *overdekte* ‘buiten de Poorten’ en 18 *overdekte* in de stad. Maar ik heb alleen uit de groote populariteit, die het drietal in ‘de Fransche Tuyn’ reeds in 't begin dezer Eeuw genoot, kunnen afleiden, dat de inrichting in de Elandstraat reeds ten jare 1748 bestond. De naam van Van Rumpt was, zoo ver ik weet, niet die van een kastelein, maar wel van den Secretaris van het Amst. Kolfkollege ‘De goede verwagting’ in de ‘Plantagie’. Ik vraag 's mans schim vergeving, dat ik, bij zijn kunst, hem een borreltjen tappen laat. Zie *Verh. over de oorspr. van het Kolven, Onderwys in de Manier enz. De Nuttigh. enz. Register der Spreekw. enz. Naamw. der Kolfbaanen*. Amst. 1792, en *Reglement voor het Kolven in 't Coll. D.G.V.*, 3 Ap, 1805.

(25) In het jaar 1740 dacht B. de Bosch nog al gunstig over de Haen. Hij schreef op [zijne] afbeelding, in het Pan Poëticum van den Heere Michiel de Roode:

> ‘Dit is het wezen van vernuftigen de Haan,
> Den roem van 't Y, in dicht- en schilderkunde ervaaren;
> Met recht mag, in den rang der wakkre Konstenaaren,
> Deeze eedle beeldtenis een hooge plaats beslaan:
> Hy weet het scherpziende oog, en 't zangzieke oor te streelen,
> Hy schildert met zyn pen, en spreekt met zyn penseelen.’

Dicht. Verl. I, bl. 304.

Onder het portret, vóor den bundel, schreef hij:

> De Haen, wiens vlug vernuft aan 't kunstchoor was gewyd,
> Verwisselde onvermoeid de veldfluit met penseelen,
> En leeft dus nog met roem, ten einde van zyn' tyd,
> In schildrend dichtmuzyk en spreekende tafreelen.’

Lucas Pater noemt hem in een klinkert zijn ‘Kunstvriend.’ Dirk Willink wijdt hem 4 strofen elk van 10 regels, N.J. van Winter bezingt het optreden der ‘Dichtnimf van De Haen.’ Ik verdenk hem van de liefdrijkheid, Sara Maria den indruk te hebben willen geven, dat zij door Van Winter wel min of meer met die ‘Dichtmaagd’ door-een-gehaald werd. Jacob Lutkeman richt zich in een lierzang van 8 strofen tot de ‘Poëzy,’ om De Haen daarin te huldigen.

(26) Dit legaat maakt nog altijd een belangrijk deel uit van de prentverzameling, berustend in de Boekerij der Rijks Akademie. Het bestaat uit niet minder dan 2478 platen, vervaardigd door kunstenaars uit de Italiaansche, uit de Fransche, uit de Nederl., uit de Duitsche School. Die prenten zijn bevat in 14 juchtlederen kunstboeken en 7 portefeuilles.

(27) Feitama zegt er het volgende van:

> Het fiks penseel moge ons, bij de eedle wezenstrekken,
> Der schoone Van der Wilp, de aanminnigheid der leest
>
> Van deze Aartspoëtes op 't levedigst ontdekken;
> Maar om volkomen ons de schoonheid van haar geest,
> Haar zielbekoorlijkheên, haar deugd, te leeren kennen,
> Zweev ons haar Dichtkunst voor op Seraphynenpennen.

1751.

Nagel. Dichtwerken van S.F., 1764, bl. 358.

Lucas Pater:

> Al moet zich hier 't penseel aan aardschen glans bepalen,
> Wanneer 't den lieven blos, het levendig gezigt
> Van schoone Van der Wilp stelt in 't bevalligst' licht,
> Onmagtig haar vernuft, haar deugd en kunst te maalen,
> Men noeme dit gebrek voor 't oog een groot geluk.

Want de Aandacht zag zich blind op 't dubbel meesterstuk.

1752.

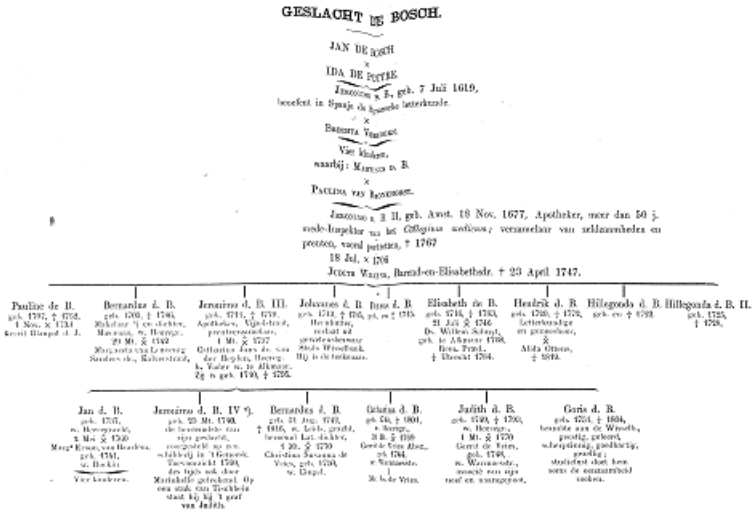
Poëzij, 1774, bl. 450.

Bernardus de Bosch:

> ‘Dus heeft men Van der Wilp getroffen naar het leven,
> Deeze Eer der Maagden treed, ontvonkt door lettermin,
> Grootmoedig 't oefenperk der eedle Dichtkunst in,
> En weet hier mannlyk naar den eersten prys te streeven;
> Terwyl de lauwer, door vernuft en vlyt behaald,
> Om 't jufferlyke hoofd met schooner luister praalt.’

Dichtlievende Verlustigingen. D. III (1781), bl. 284.

Men moet wel bekennen, dat om het achterwaards gekamde haar, door Marinkeltjen geteekend, de ‘lauwer’ minder dwaas gestaan zoû hebben dan om het 56-jarige juflerhoofd met de kornetmuts, waarmeê Saartjen gewillig de waereld ingegaan is.

GESLACHT DE BOSCH.
JAN DE BOSCH
x
IDA DE POTTE
Innocens s. E., geb. 7 Juli 1619,
bezeilent in Spanje de Spaansche Inlerdenade.
x
Barbara Vermeer.
Vier kinderen,
waarbij: Marcus de B.
x
Paulina van Ronkenoes.
Jannetjen s. E. II, geb. Amst. 18 Nov. 1677, Apotheker, meer dan 50 j.
vroed-Inspekter van het Collegium medicum; verzamelaar van zeldzaamheden en
prenten, vocal privatus, † 1767
18 Jul. x 1706
Judith Vrijns, Barend-en-Elisabethsdr. † 23 April 1747.
Pauline de B. geb. 1707, † 1758. 1 Nov. x 1734 Leonl Blaupot d. J.
Bernardus d. B. geb. 1709, † 1746. Rhetor 't en dichter, Mennist, te Haarlem. 29 Mt. x 1742 Margareta van Leeuwen Sanders dr., Rijksvroed.
Jeremias d. B. III. geb. 1711, † 1759. Apotheker, Vijsdrinker, prentverzamelaar. 1 Mt. x 1737 Catharina Anna de Jong der Hoeken, Heeren b. Vader te Alkmaar. Zij is geb. 1710, † 1755.
Johannes d. B. geb. 1713, † 1765, Herdrukte, redigt ad. gemeenschappe Stads Woordboek. Hij is de teekenaar.
Rijna d. B. geb. en † 1715.
Elisabeth de B. geb. 1716, † 1763. 21 Juli x 1746 Dr. Wilhem Schrijf, geb. te Alkmaar 1708, Rijks Pensl., † Utrecht 1764.
Hendrik d. B. Letterkundige en prozaschrijver, x Alida Otsens, † 1819.
Hillegonda d. B. geb. en † 1723.
Hillegonda d. B. II. geb. 1725, † 1726.
Jan d. B. geb. 1707, m. Heerengracht, 2 Mei x 1740 Margt Kruse, van Haarlem, geb. 1731, w. Bockii
Vier kinderen.
Jeremias d. B. IV *). geb. 29 Mt. 1703, die herinnerde van zijn geslacht, overgeleid op een schilderij in 't Gemeente Toevlugtsoord 1760, den tijds ook door Mariahoffe getroffend. Op een stuk van Trichelin staat hij bij 't graf van Judith.
Bernardus d. B. geb. 31 Jan. 1710, † 1816, m. Leid. geschil. bevroed Lat. dichter, † 20 x 1750 Christina Susanna de Vries, geb. 1720, w. Dupil.
Johanna d. B. geb Okt. † 1801, e. Heerge, 30 B. x 1768 Gerrit de Vries Abzn., geb 1744, e. Vermaate.
26 Juli de Vries.
Judith d. B. geb. 1709, † 1766, m. Heerengr. 1 Mt. x 1750 Gerrit de Vries, geb. 1748, m. Warmunde, moest een oge neef en vaarsgenot.
Geris d. B. geb. 1714, † 1804, bevaarde aan de Wreeth, practijz. geleerd, schrijvelijzig, godsdienstig, geestig; studeerde dat hem soms de eenvoudigheid ontbrak.

De rechts-taal van H. de Groot's Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheid,

voordracht gehouden in de afdeeling Letterkunde van De Koninklijke Akademie van Wetenschappen den 9n April 1883, door Mr. S. Vissering.

I.

In het vroege voorjaar van 1631 verscheen de '*Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheid; beschreven by* HUGO DE GROOT.'[1)]

Aan het hoofd van het werk las men een voorbericht van den ongenoemden bezorger der uitgave, waarvan de aanhef luidde:[2)]

'Beminde Leser. Alsoo ick uit verscheyde luyden hooges en lages stands hebbe verstaen, dat dese *Inleydinghet* tot de Hollandsche Rechtsgeleertheydt by de Heere HUGO DE GROOT gestelt, seer dienstigh werden ghehouden voor alle deghene die haer met de Rechtspleginge deser Landen willen bemoeyen, ende dat daer van buyten syn weten verscheyden afschriften, doch al te samen gebreckelijcke ende vol misstellingen, in handen waren, die oock eenige Druckers, tot ondienst van den Leeser, van meeninge waren op de perse te brengen, soo hebbe ick soo veele te wege gebracht, dat my met goedt-vinden van den Insteller (die eerst niet van meening was dit uyt te ge-

1) In zijn brief van 14 Maart 1631 berichtte HUGO DE GROOT zijnen broeder WILLEM de goede ontvangst van een exemplaar van het pas gedrukte boek. (De brieven, waarheen in den tekst verwezen wordt, zijn hierachter onder Bijlage II in uittreksel opgenomen).

2) Alle aanhalingen zijn letterlijk afgeschreven uit de eerste uitgave van 1631, zonder eenige poging om de ongelijkheden van spelling te verhelpen.

ven, maar sijn kinderen tot onderwijs nae te laten) is ter handen ghekomen het eerste ende oorspronckelijcke afschrift by hem oversien ende verbetert, 't welck ick als nu (tot dienste soo ick vertrouwe van de goede Ingesetenen deser Lande) door den Druck ghemeen maecke'....

Het boek maakte, naar het schijnt, verbazenden opgang. Immers, niet ééne, maar een tal van uitgaven, bij verschillende boekhandelaren, zagen in dat jaar 1631 het licht, 't zij gelijktijdig, 't zij kort na elkander, 't zij dat werkelijk verschillende handschriften ter perse wierden gelegd, 't zij dat, bij gemis van privilege, de uitgevers onderling op roof uitgingen en elkander nadrukten. Ik laat dit in 't midden en mag mij in 't algemeen van alle opmerkingen omtrent de uitwendige geschiedenis van het boek en zijn verschijning in velerlei gestaltenisse onthouden, omdat een onzer medeleden juist van dit onderwerp eene bijzondere studie heeft gemaakt, waarvan hij de vruchten ons eerlang, naar ik hoop, zal mededeelen. Genoeg zij het, hier op te merken, dat te gelijker tijd of wel onmiddellijk na elkander, twee uitgaven in 4° het licht zagen bij de weduwe van HILLEBRANT JACOBSE VAN WOU, te 's Gravenhage, ééne met romeinschen, de andere met duitschen letter gedrukt, welke ik meen voor de authentieke te mogen houden; bovendien ééne in 4_o bij FRANS PELS en CORNELIS BLAAULAKEN te Amsterdam, die op den titel de tweede druk genoemd wordt; eene in klein 8° bij PIETER CORSSEN te Rotterdam, die de vierde druk heet te zijn; en (volgens dr. H.C. ROGGE) eene bij ADRIAEN ROMAN te Haarlem, in 4_o.

Van de later, slag op slag elkander opvolgende nieuwe uitgaven, in 1636, 1639, 1641, enz. enz. kan ik zwijgen. Alleen wil ik aanmerken, dat zij onder elkander zonderling in spelling verschillen en dat de meeste slordig met tal van fouten, en daaronder grove en zinstorende, gedrukt zijn.

Het was geen lijvig boekwerk. De Haagsche uitgave met latijnschen letter, (die ik tot grondslag van mijne onderzoekingen genomen heb en waarheen ik bij mijne aanhalingen verwijs) beslaat 186 bladen met voor- en keerzijde of 372 bladzijden, met grooten letter, ruim gedrukt.

Het werk is er op aangelegd, een hand- en leerboek te zijn. Het is verdeeld in drie boeken, die wederom in hoofdstukken (hier *deelen* genoemd) gesplitst zijn. Op het voetspoor der Insti-

tuten van JUSTINIANUS handelt het eerste boek over het recht in 't algemeen en over personen-recht (‘*Van de beginselen der rechten ende van der menschen rechtelicke gestaltenisse*’); het tweede boek over zakenrecht (‘*van beheering*’); het derde over verbindtenissen (‘*van inschuld*’). Het had in het plan van DE GROOT gelegen, er nog een vierde boek aan toe te voegen, waarin dan de leer der actiën, de rechts-vordering, zou behandeld zijn. Maar hij heeft aan dit voornemen geen gevolg gegeven. Hierop kom ik straks terug.

De vorm is meesterlijk. De ontvouwing der rechtsleer is streng methodisch en systematisch, en overtreft in dit opzicht verre de Instituten[1]. De voordracht is helder, scherp en pittig. Kort en bondig wordt de leer van elke rechtsinstelling gegeven zonder in bijzonderheden te verwateren, met vermijding van uitwijdingen en breede betoogen. - Wat dit laatste echter betreft met een paar uitzonderingen, waarbij het mij lust een oogenblik stil te staan, al ligt overigens de dogmatische beteekenis van het werk buiten het bestek van mijn onderzoek. - In de eerste plaats heeft DE GROOT de verzoeking niet kunnen wederstaan om zich hier en daar in een breed verhaal van oud-vaderlandsche rechts-toestanden te vermeien. Zoo in 't eerste boek bij *Huwelijk* (I. 5); in 't tweede boek bij *Versterfrecht* (het aesdoms- en schependomsrecht) (II. 28) en bij *Leenrecht* (II. 41); in 't derde boek bij het *burenrecht* ten opzichte van ‘landen liggende gemengder veure’ (III. 28) en bij *verbindtenissen uit misdaad* (III. 32). Ik zwijg van de zorg, waarmede hij overal, waar het pas geeft, oude handvesten en plakkaten aanvoert; te opmerkelijker omdat hem bij de samenstelling van het boek de bronnen dikwijls ontbraken en hij bij zijne aanhalingen op zijn geheugen vertrouwen moest.[2].

De andere richting, waarin DE GROOT zich uitweidingen veroorlooft, gaat op het gebied der volkshuishoudkunde. In verband met zijne leer van de ‘aangeboren rechten’ en van het daarop gegrondveste ‘maatschappelijk verdrag’ verdedigt hij (geheel in denzelfden trant als in zijn werk de Jure Belli et

1) De schrijver zelf was zich hiervan wel bewust. Zie zijn brief aan zijne kinderen. (Bijlage I.)
2) Zie zijne brieven van 10 April 1627 on 14 April 1629. Hij gewaagt hiervan ook in een brief aan Groenewegen, die hem verweten had dat zijne aanhalingen niet goed en niet volledig waren. 10 Oct. 1643.

Pacis[1] den bijzonderen eigendom (II. 3). Evenals LOCKE ruim eene halve eeuw later zou doen, vestigt hij dit eigendomsrecht op de behoeften den mensch ingeschapen en de noodzakelijkheid van hare vervulling en, zichzelven gelijkblijvende, verklaart hij wederom de noodzakelijkheid van de opheffing van dien eigendom en het herstel der gemeenschap in het bijzonder geval van 'ghemeenschap van nooddruft in tijd van nood tusschen alle die op eenen bodem in zee zijn' (III. 29). 'Hieruit schijnt oock gesproten te zijn het spreeckwoord der zeevarende luiden, die buitensduins zijnde zegghen, dat sy al even rijck zijn.' Uit dit aangeboren recht spruit volgens hem wijders ook voort het *erfrecht*, zoowel krachtens wille van den erflater als bij versterf (II. 14) 'alsoo de ouders schuldig zijn hare kinderen van nooddruft te versorghen, ende de kinderen aen hare ouders ende voorouders danckbaerheid schuldig zijn te bewijsen.' Uit de natuurlijke verdeeling van den arbeid leidt hij af de noodzakelijkheid der ruilingen van goederen en diensten, van koop en verkoop, door de onvermijdelijke tusschenkomst van het geld als ruilmiddel en waardemeter, en van de andere burgerrechtelijke overeenkomsten (III. 6). Eindelijk verdedigt hij het bedingen van intrest (door hem *winste, winninge, winpenningen* genoemd) op onverbeterlijke wijze met de drie redenen: 't gevaar waaraan de uitleener zich blootstelt, de billijkheid, dat hij 'iets trecke voor het ontbeeren', en het voordeel dat hij den inleener verschaft en waarvoor deze hem eenige belooning schuldig is (III. 10), 'want ... dat ick iemand dat gerijff doe, dat hij iet kan winnen 't welck ick hadde konnen winnen, is redens genoeg om iet daer vooren te bedingen.'

II.

Men weet, dat de *Inleiding* door DE GROOT geschreven is tijdens zijne gevangenschap op Loevesteyn (Juni 1619-Maart 1621). Zoo er nog eenige twijfel deswege bestond, het boek zelf zou eene aanwijzing tot tijdsbepaling geven. Van voorwaardelijke makingen sprekende (II. 23), zegt hij: 'Aengaende den tijd heeft oock den maecker sijn vrijheid, want

1) Verg. O. VAN REES, geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland. Dl. I. blz. 304 v.v.

hy kan daer bij stellen een seeckeren dag, als in d e n O e s t m a e n d v a n 't j a e r s e s t h i e n h o n d e r d e n t w i n t i g.' Naar allen gis was dit een tijdstip, dat voor zijn geest in eene niet ver verwijderde toekomst lag terwijl hij die woorden schreef.

Dat hij dit werk enkel zou hebben ter hand genomen tot tijdverdrijf, gelijk hij zelf te kennen geeft in een brief uit Loevesteyn van 2 Febr. 1620 (opgenomen in de kleine verzameling *Epistolae sex ineditae*, LB. 1809) of om zijne zonen in de rechtswetenschap in te leiden, zooals de bewering luidt in het bericht aan den 'beminden leser', komt mij niet aannemelijk voor. Meer waarschijnlijk acht ik het, dat hij van zijn vrijen tijd gebruik gemaakt heeft om een vroeger reeds opgevat plan, waartoe hij de bouwstoffen had verzameld, te volvoeren.

Is dit vermoeden niet ongegrond, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat het oogmerk van DE GROOT geweest is, ten gerieve zijner landgenoten een handboek van Hollandsch burgerlijk recht te geven, dat voortaan tot regel zou kunnen dienen. Inderdaad is het werk er op aangelegd om als rechtsboek gebruikt te worden. Behoudens de enkele uitweidingen, waarvan ik gewaagde, is het in den strengen stijl vervat, die aan een wetboek past. Elke rechtstoestand, elke rechtsinstelling wordt in aard, werking en gevolgen beschreven. Op gebiedenden toon wordt een: zoo is het, zoo moet het zijn, uitgesproken. Geen onderzoek van twijfelachtige gevallen; veel minder nog aanvoering en weerlegging van strijdige meeningen. Het recht door oude plakkaten en handvesten, keuren en ordonnantiën gevestigd, wordt als het ware door het gezag van den schrijver bekrachtigd. Waar het onbeschreven gewoonterecht ter sprake komt, wordt dit in al zijne werkingen ontleed en tot vaste regelen herleid. Treffende voorbeelden hiervan vindt gij o.a. in de hoofdstukken over de rechten en verplichtingen van schippers en scheepsgezellen (III. 20) over verzekering (III. 24) over avarijen (III. 29).

Doch ik mag hierbij niet langer stilstaan.

En nevens het vervaardigen van een *rechtsboek* was het oogmerk van DE GROOT met de bewerking zijner '*Inleiding*', aan de Hollandsche *rechtstaal* vastheid en gestalte te geven.

Voor deze stelling heb ik in de eerste plaats uitwendige bewijzen.

De ongenoemde bezorger van de eerste authentieke uitgaven, laat in het bericht aan den ‘beminden leser’ op de boven aangehaalde woorden deze volgen:

‘Het werck hebbe ick niet voorgenomen te prijsen, maer dit wil ick u, beminde Leser, wel verseeckeren dat den Insteller sorghvuldigh is geweest om alles te vervatten in een bequame ordre; ende nau heeft ghelet om de bepalinghen met de bepaelde namen wel te doen over een komen, waerin bij de Rechtsgheleerden seer werdt gemist; oock van alle verdeelingen op malkanderen wel te doen vervolgen.... Onse Duytsche moederstale heeft hy oock gesocht te vereeren, ende te toonen dat oock dese wetenschap in deselve tale wel kan verhandelt werden, waertoe hij hem beholpen heeft met veele nu wat ongebruyckelijcke doch goede oude Duytsche woorden, die in de oude handvesten ende keuren bevonden werden; oock eenighe woorden door 't samenvouginge gemaeckt, doch soo dat den sin daer van seer licht is te vatten....’

Nu is het bekend, dat HUGO DE GROOT, zoo niet al vroeger, althans reeds sedert April 1627[1] met zijnen broeder WILLEM over eene voorgenomen uitgave van de *Inleiding* briefwisseling gevoerd heeft, dat WILLEM de bezorging dier uitgave op zich nam, maar dat HUGO van Parijs uit er nauwlettend het oog op hield en zijnen broeder voorschriften gaf, hoe in dit of dat geval te handelen. Zoo wordt ook blijkens twee brieven van Januari en Maart 1629[2] de inhoud der voorrede met zorg overwogen. Die voorrede is grootendeels ontleend aan een eigenhandig opstel van DE GROOT, in den vorm van een brief aan zijne kinderen, op Loevesteyn geschreven, en de zinsneden, die ik u zoo even voorlas, zijn woordelijk uit dat stuk overgenomen[3].

Terwijl nu in die voorrede over den inhoud van het werk betrekkelijk weinig gesproken wordt, vinden wij grooten nadruk gelegd op den vorm, op de taal; en blijkbaar wilde de schrijver doen uitkomen, hoe in dit opzicht zijn werk zich van die van andere rechtsgeleerden onderscheidde.

En met hoeveel zorg en nauwgezetheid hij daarbij te werk

1) Brief van 10 April 1627.
2) Brief van 9 Jan. 1629; van 29 Maart 1629; ook nog in een brief van 18 October 1630, komt hij daarop terug.
3) Verg. Bijlage I.

gegaan is, kan ons ten overvloede nog blijken uit een aardig staaltje, voorkomende in een derden brief uit datzelfde tijdperk[1]. De zinsnede die ik bedoel luidt als volgt:

'CORVINO pro eo quod monet gratias habeo. Sed vox *gelover* exstat in priscis legibus Hollandiae et Zelandiae et *ἀναλογιχώτερος* est ipsa Germanica. Itaque nihil muto. Sed et in aliis rebus malo nostra vetera quam nunc peregrina. Ego maximo studio legi magnam copiam privilegiorum et statutorum nostrae patriae et vicinorum, eo fine ut inde voces nostrates excerperem. Si quae usu obsolevere facile revocari possunt.'

Wat zien wij hier? Het woord *gelover* voor *Inschulder* of (zooals wij nu uitsluitend zeggen) *schuldeischer*, komt viermalen in het boek voor[2]. Daarop valt aanmerking. Maar DE GROOT handhaaft het, omdat het goed is en omdat hij het, goed zijnde, *wil* gebruiken om het in de volkstaal weder ingang te verschaffen.

Het is haast overtollig, nu nog van inwendig bewijs te spreken. Men gelieve mijne verzekering aan te nemen, dat ik in het gansche boek bij herhaalde lezing niet één woord van onduitschen klank of oorsprong heb kunnen ontdekken. Alleen het woord *avarije*[3] kwam mij, als uitheemschen basterd, verdacht voor. Maar ook hier zou DE GROOT zich nog kunnen dekken met het gezag van Q. WEIJTSEN, die in zijn *Tractaet van averijen*, aanvoert, dat het een woord is: 'in alle Talen van Christenrijck uit het Grieksch overgenomen' (SIMON VAN LEEUWEN zocht den oorsprong van het woord in het Arabisch).

Ik kan hier de verzoeking niet wederstaan om te doen als de schilders, die door een donkeren achtergrond het licht, dat op de hoofdfiguur vallen moet, versterken. Terwijl DE GROOT op Loevesteyn zijne *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheid* samenstelde, was zijn kerkergenoot ROMBOUT HOGERBEETS met een gelijksoortig werk bezig, te weten met het opstellen van zijne *Brevis Introductio ad praxin, ofte Korte Inleydinge tot de Practycke van 't aenvanghen der processen, et de foro*

1) Brief van 23 Febr. 1629.
2) II 11, II 42, II 48 (tweemage).
3) III. 22, III. 24, III. 29.

competenti[1]. ‘Ghestelt in myn ghevanghenisse by my ROMBOUT HOGERBEETS’ leest men op de laatste bladzijde van het boekske in de uitgave in klein 8° van 1631 bij PIETER CORSSEN te Rotterdam. Volgens het voorbericht eener latere uitgave[2] bezorgd door des schrijvers zoon A. HOGHERBEETS (sic), gedagteekend ‘den laetsten May 1641’ is ook dit ‘Tractaetje in de gevanghenisse op de uyterste frontieren van Hollandt ende het fort van Loevesteyn ingestelt’ ten einde de zoon zich ‘daermede, om de practycke te leeren soude mogen behelpen.’ Ziedaar eene aardige overeenstemming tusschen beide geschriften. Maar deze is ook de eenige. Sla het Tractaatje open waar gij wilt; van elke bladzijde, haast uit elken regel grijnzen u de afschuwelijkste barbarismen tegen. Een staaltje[3]: ‘Als den Impetrant hem laet stellen in default eer der gheantwoort is, wordt het appel by een default verklaert desert, de sententie geconfirmeert, ende den Appellant gecondemneert in de boeten ende kosten’. Ziedaar de gebruikelijke rechtstaal van die dagen.

III.

In zijn opzet om aldus ‘onze Duitsche moederstale te vereeren ende te toonen dat oock dese wetenschap in deselve tale wel kan verhandelt werden’, is dan DE GROOT voortreffelijk geslaagd. Dit getuigenis moeten wij hem bij haast elke bladzijde geven. ‘Juist! dat is het rechte woord!’ komt ons telkens onwillekeurig op de lippen: ‘dat is de gepaste term, de natuurlijke verbinding, de nauwkeurige omschrijving: geen woord te veel, geen woord te weinig, geen woord misplaatst.’ - Wij hebben de Latijnsche en bastaardtermen die (niet in den tekst maar) op den kant der bladzijde met toevoeging van een L of een B bijgedrukt zijn, nauwelijks noodig om hem te verstaan.

In een opzicht echter is de tekst gebrekkig: de spelling. Ik sprak reeds van de slordigheid en willekeur, waarmede men hierbij in de latere uitgaven te werk ging. Maar ook in de

1) Zoo luidt de titel in de uitgave door den zoon in 1641 bezorgd. In andere uitgaven (reeds in die van 1631) luidt hij: *Van het aenleggen ende volvoeren der processen voor de respective Hoven van Justitie in Holland*.
2) Zie de uitgave bij ADRIAEN ROMAN, te Haerlem, s.a.
3) Cap. IX bl. 19 der editie van A. ROMAN, 1641.

uitgave van 1631, die wij als de meest vertrouwbare mogen aanmerken, vertoont zich dit gebrek in hooge mate. Zoo vinden wij b.v. soms in eenige regelen na elkander gespeld *zoo, soo, so* of *zaek, zake, zaeck, zaec, saeck*; zoo wordt bij het voorvoegsel *ge* en de uitgangen *gen* en *ging* volkomen willekeurig nu eens de *h* achter de *g* ingevoegd dan weggelaten. Die ongelijkmatigheden zijn zoo vele en van dien aard, dat zij wel aan het ten druk gelegde handschrift zelf[1)] geweten moeten worden.

Ook kan men den schrijver der '*Inleiding*' nog twee andere zonden te laste leggen: zijne groote ingenomenheid met oude en daaronder stellig ook in zijn tijd reeds verouderde termen en spreekwijzen, en een soms al te ver gaand streven naar zuiverheid, dat tot gemanierdheid overslaat. Maar het zijn zonden, die onder het begrip van overdrijving van het goede kunnen gebracht worden.

Het eerste vergrijp zal men hem niet zwaar toerekenen. Het hangt samen met zijne begeerte om oud-vaderlandsche rechtstoestanden zoo al niet in stand te houden, dan toch in het geheugen te bewaren. En hij ontwapent ons geheel, wanneer hij menigmalen zelf in alle oprechtheid ons waarschuwt, dat hij oude zaken beschrijft en verouderde woorden gebruikt. De beoefenaren onzer rechts-oudheden en van de geschiedenis onzer taal kunnen hem daar dankbaar voor zijn. Ik mag mij noch onder de eersten noch onder de anderen rangschikken en wil mij dus hierin niet dieper begeven. Alleen wil ik mij veroorlooven, in 't voorbijgaan eenige aardige woorden en geestige spreekwijzen onder uwe aandacht te brengen, die den deskundigen zeker niet onbekend, maar sommigen onzer wellicht nieuw zijn. Ik kies enkele uit velen.

mondborgschap

'Voogdie, 't welck oock mondborgschap werd ghenoemd om-

1) Het oorspronkelijk opstel van de *Inleiding* is door H. DE GROOT op Loevesteyn verbrand opdat het niet in handen zou vallen van hen, die hem kwalijk gezind waren. (Zie zijn brief aan WILLEM, van 12 Juli 1630.) Hoe en wanneer WILLEM het eerst in het bezit gekomen is van een afschrift, kan ik niet met zekerheid zeggen. Uit den aanhef van den brief van 9 Januari 1629 maak ik op, dat HUGO hem omstreeks dien tijd de kopij, voor den druk bestemd, uit Parijs gezonden heeft.

dat de voogd den onmondigen als verborgt, waervoor men nu zeit *momberschap* en voor *mondborgen* momboirs'. (I. 4.)

vertichting = boedelscheiding

'ten derde mag verkiesing van versterf-recht geschieden bij boedelscheidinge of *vertichtinge*, die ter wees-kamer geschied'. (II. 29.)

verstooringe (restitutie)

'ende voor de genoten vruchten die niet te vinden en zijn is hy [de bezitter ter kwader trouw] ghehouden *verstooringe* te doen'. (II. 6.)

gestade, gestade doen, gestaden, gestadigen (geldig, geldig maken, bevestigen)

'Sulx dat het gunt alsnu by bejaerde ongetroude wijven werd gepleegt, schoon sonder voogd, niet en laet *gestade* te te zijn'. (I. 4.)

(Zulke voogd van bejaarde jonge dochters heette, zegt DE GROOT, *straet-voogd*. Maar dit recht is in onbruik gekomen.)

'welcke brieven werden *gestadet* indien het meerendeel der inschulders daerin bewilligen'. (III. 51.)

(brieven van respijt aan een gebrekkigen schuldenaar verleend.)

maelstede voor wettelijke woonplaats. (I. 5. 13.)

ontzich, vrees

'dat de uiterste wille hem door dwang ofte *ontzich* is afgheperst'. (II. 24.)

vaere (metus) 'wordt verstaen eene *groote vreese* als van dood'. (III. 48.)

havenis en *havening*, goede staat van onderhoud (III. 7, 9).

sonder veel gelaets, zonder omslag van vormen (I. 5).

'*van aver tot aver*' (I. 14).

''t schijnt dat wel-gebooren mannen van ouds zijn geweest, die *van aver tot aver* van vrije ende eerlicke luiden waeren gekomen.

in goeden raecke (sarta tecta).

'Den lijftochter is oock gehouden de tocht-huizen te houden *in goeden raecke*' (II. 39).

met den voet stooten 'als men verkoopt soo goed en quaed

'als 't is, sonder daervoor in te staen, twelck men noemt *met den voet stooten* (III. 14) (nog heden: *voetstoots*).

'Ende hoewel den kooper als dan sijn voeten steeckt in des verkoopers schoenen'. (III. 14.)

(Periculum rei venditae pertinet ad emtorem),

‘*met voorwaerden gaet een man uit sijn kleederen*, dat is sijn recht, gelijck men zeit’ (III. 3).

‘Soo dat de zaecken niet en konden afgedaen werden *by staende sonne nochte over dwarsse nacht*’ (III. 32) (d.i. op één rechtdag.)

‘Zoo wanneer veele 't samen doende zijn gheweest *in vaerde ende velde* ende mids den doncker ofte anders niet zeecker en is wie de wonde heeft gegeven, so moeten die met haar allen eenen *baarschuldigen* man uitmaken’. (III 34).

Enkele van deze overoude spreekwijzen hebben nog heden burgerrecht behouden, b.v.:

te geef ofte te neem. (III. 28).

ter naester lage en minster schade. (II. 32).

dien water deert, die water keert, waarbij DE GROOT deze verklaring geeft: ‘Nae gemeen recht mag yder een sijn water laten lopen soo het van selfs wil loopen. Waeruit het oude spreeckwoord komt: *dien water deert, die water keert*’. (II. 35).

Ernstiger is de andere grief, die van overdreven gekuischtheid van taal, welke in kieskeurigheid ontaardt. Hierdoor komt DE GROOT er toe, in plaats van woorden en zegswijzen, die algemeen bekend en gebruikelijk zijn, zulke te kiezen die zonder verklaring onverstaanbaar blijven. - Zoo noemt hij den advocaat *voorspraeck*, den procureur *volmacht*, den griffier *gerechtschrijver*, den secretaris *stadtschrijver*, den notaris *beampteschrijver* en zijn protocol *het kladtboeck*, den factoor *eens koopmans-bewindhebber*. De Gereformeerde Religie vertaalt hij met: de *gesuyverde Godsdienst*; de Vereenigde Oostindische Compagnie, met welke hij eenmaal zooveel te doen had, wordt hier genoemd *de ghemeenschap van den O.I. handel*. Soms gebeurt het, dat hij, geen passend woord vindende, tot eene omschrijving de toevlucht neemt, die zonder toevoeging van het verworpen woord in de kantteekening onbegrijpelijk zou wezen. Zoo lezen wij in het Hoofdstuk over *Maetschap* (III. 21): ‘ende kan in dese gemeenschap komen al wat eerlick is, maer niet oneerlicks, waeronder mede gehouden werd *den inkoop van eenighe waren om dierte te maeken*,’ en hiernaast op den kant het woord *Monopolie*. Is het misschien ook aan deze zucht tot taalzuivering te wijten, dat wij telkens van *koopschat*

en *koopgeld* lezen, maar nergens in het geheele boek het woord *prijs* ontmoeten? Bij de behandeling van het wisselrecht (III. 13, 45) noemt hij den *teickenaer* (trekker) den *aennemer* of *aenvaerder* (acceptant) en den *houder*; en ontvouwt hunne wederkeerige rechten en verplichtinge, maar van *endossement* en *endossanten* wordt volstrekt niet gewaagd. Zou hij zich onthouden hebben omdat hij wanhoopte aan de mogelijkheid om deze termen te verduitschen? Of moeten wij aannemen, dat toen hij schreef het endossement nog zoo weinig in zwang was, dat van de rechten en verplichtingen der endossanten niet behoefde gehandeld te worden?

IV.

Is DE GROOT in zijn toeleg geslaagd? Ten deele ja. Zijne *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleertheid* is werkelijk een Hollandsch *rechtsboek* geworden en dit bijna twee eeuwen lang gebleven. Dat getuigen de vele uitgaven die tot in de tweede helft der achttiende eeuw achtereenvolgend het licht zagen. Zijne leer werd in het studeervertrek, in de pleitzaal en bij de akademische lessen als gezaghebbend aangevoerd. Niet minder dan die van de Instituten van Justinianus zelven werd te tekst waardig gekeurd om tot stoffe te dienen voor meer of minder uitvoerige en geleerde commentaren.

Maar zijn oogmerk, om ook de Hollandsche *rechts-taal* te vestigen, heeft de opsteller der *Inleiding* gemist. De mannen der wetenschap zoowel als de mannen der praktijk zijn voortgegaan, aan de taal van HOGERBEETS de voorkeur te geven boven de taal van DE GROOT. In de plakkaten der Algemeene en Gewestelijke Staten, in de ordonnantiën en keuren der stedelijke besturen en der waterschappen heeft de barbaarsche kanselarij-stijl gezegevierd. De adviezen en pleidooien der praktizijns, de sententiën der rechtbanken en hoven zijn een onverkwikkelijk mengelmoes gebleven van slecht Hollandsch, Latijnsche rechtstermen en basterdvormen. Van waardeering zijner poging ‘om onse Duytsche moederstale te vereeren ende te toonen dat oock deze wetenschap in deselve tale wel kan verhandelt worden’ geen spoor. Onze rechtsgeleerden zijn tot het einde der achttiende eeuw toe, met enkele uitzonde-

ringen[1)], voortgegaan ook de Vaderlandsche rechtswetenschap in het Latijn te behandelen. In de akademische lessen werd de leer van DE GROOT in het Latijn verklaard.

Twee sterksprekende bijzonderheden, die het boek zelf raken, wil ik hier nog bepaald vermelden.

De geleerde Secretaris van Delft, Mr. SIMON VAN GROENEWEGEN VAN DER MADE, de eerste, die eene uitgave van de *Inleiding* met noten bezorgde[2)], had nog, nevens Latijnsche citaten, aanmerkingen en toelichtingen in het Hollandsch geschreven. Maar de uitgave in 1767 bezorgd door Mr. WILLEM SCHORER, President in den Edelen Hove van Vlaenderen, enz., geeft op den Hollandschen tekst zeer uitvoerige Latijnsche aanteekeningen en leidt het boek bij de lezers van zijnen tijd met eene Latijnsche voorrede in. Nog in 1800 schreef D.G. VAN DER KEESSEL zijne *Theses Selectae Juris Hollandici et Zeelandici ad supplendam Hugonis Grotii Introductionem ad Iptiam Hollandicam*, in het Latijn, trouwens als handboek voor zijne akademische lessen.

Nog treffender is de andere bijzonderheid, waarvan ik heb te gewagen. Het is een eenigszins zonderling geval. Wij merkten vroeger reeds op, dat de *Inleiding* niet voltooid is. Er ontbreekt een *vierde boek*, handelende over de rechtsvordering. Dit ligt niet alleen in den aard der zaak, maar wij vinden ook in het boek zelf twee plaatsen die bewijzen, dat DE GROOT er zelf aldus over dacht. In een der allerlaatste hoofdstukken van het Derde Boek, handelende ‘van verset (exceptie) uit gewijsde zaecke’ (III. 49) lezen wij: ‘Een vonnisse gaet in kracht van ghewijsde zake, wanneer daervan geen beroep (appel) ofte klaring (reformatie) en valt, ofte dat den tijd van beroep ofte klaring is overstreecken, 't en waer nochtans hetselve vonnis by herziening (revisie) wierd verandert, van alle de welcke 't sijner tijd sal werden ghesproocken.’ Nog stelliger laat de schrijver zich uit in 't 46e deel van het IIe Boek: ‘Cijnsrecht plag oock te hebben recht van pandinghe, waervan in 't stuck van de Rechtspleging

1) Onder deze ULRIC HUBER, *Hedendaegsche rechtsgeleertheid*, die echter in de voorrede verschooning verzoekt dat hij in de landstale schrijft: ‘Eere kan ik niet wachten van in 't Duitsch te hebben geschreven,’ zegt hij!

2) Eerste uitgave 1644, tweede 1652.

sal werden ghesproken.' - Heeft nu DE GROOT gemeend, dit Vierde Boek achterwege te kunnen laten, wetende dat zijn vriend en lotgenoot ROMBOUT HOGERBEETS in eene andere cel van de Loevesteynsche gevangenis het Hollandsche procesrecht beschreef, terwijl hij zelf het materiëele recht te boek stelde? Dit is nergens gebleken. Integendeel, aan den voet van eene 'Eerste Tafel' bij den tekst der *Inleiding* gevoegd en bevattende een overzicht 'van de verdeeling der boecken' lezen wij: 'Middelen om 't recht voor te staen ende te vervolgen. Dit deel is by MERULA[1] verhandelt ende daerom by ons nae-ghelaten.' Dit Overzicht is van HUGO DE GROOT zelven afkomstig, zooals blijkt uit den geleidenden brief in de gevangenis aan zijne kinderen geschreven. En in den brief van 9 Januari 1629 schrijft hij: 'Pars quarta esse debuit *de actionibus et Judiciis* sed eam omisi quia MERULA tractaverat et satis habui ad eum lectorem remittere.' Zoo wordt ons rekenschap gegeven, waarom 't Vierde Boek ontbreekt. Maar waarom dan bij de uitgave, tien jaren na het opstellen van het werk met goedvinden van den 'Insteller' en (zoo als het voorbericht zegt) 'volgens het eerste en oorspronckelycke afschrift *by hem oversien ende verbeterd*' bezorgd, de twee aangehaalde verwijzingen naar latere behandeling der rechtspleging niet doorgeschrapt? - Nu komt echter nog het vreemdste (en de lange uitweiding, die ik mij moest veroorlooven, was noodig om dit in het volle licht te stellen). In 1654 verschijnt van de hand van broeder WILLEM DE GROOT, (dezelfde, die de uitgave der *Inleiding* bezorgde) eene *Isagoge ad praxin fori Batavici*. In de opdracht van het boek aan den Hoogen Raad en het Hof van Holland geeft hij als volgt rekenschap van zijn doel. 'Introductionem ad Jurisprudentiam Batavicam, magnae utilitatis librum, composuit HUGO GROTIUS, frater meus, cuius aeterna apud omnes bonos cives erit memoria. *Nihil itaque praeter postremam partem quae proprie praxin tangit, deësse videbatur*. Hanc ego, nostratibus fere neglectam, certe praeteritam

1) Van PAULUS MERULA verscheen in 1592 de *Synopsis praxeos civilis Maniere van procedeeren in dese provinciën Hollandt, Zeeland ende Westfrieslandt, belangende civiele saken*. - Men vindt bij MERULA een streven naar zuiverheid van taal; maar hij erkent dat hij moeite heeft het juiste woord te vinden dat de plaats van een gebruikelijken bastaardterm zou kunnen innemen.

(niet vleiend voor MERULA en HOGERBEETS!), vestigiis aliorum et praecipue fratris mei insistens, excolendam mihi delegi.' Alzoo eene aanvulling van de *Inleiding* - - in het Latijn! De broeder zelf verloochent het streven des broeders 'om onse Duitsche moederstale te vereeren.' Als reden hiervoor geeft hij op, dat hij (hij ook al!) het boekje oorspronkelijk had opgesteld ten behoeve van het onderricht zijner zonen, maar dat hij de uitgave in het Latijn wenschelijk heeft geacht ter wille der studenten en ten gerieve van de vreemdelingen, die met ons recht kennis zouden willen maken. - Dat teekent den tijd[1)].

V.

Eerst de negentiende eeuw heeft aan de bedoelingen van DE GROOT, ook wat de taal betreft, eenig recht doen wedervaren. Het uitgangspunt van deze eerherstelling 'onser duytsche moederstale' is geweest de groote staatsomwenteling van de laatste jaren der achttiende eeuw. Toen de Staatsregeling van 1798 in art. 28 van de *Algemeene beginselen* verordend had: 'Er zal een wetboek gemaakt worden zoowel van Burgerlijke als van Lijfstraffelijke wetten, te gelijk met de wijze van Rechtsvordering, op gronden door de staatsregeling verzekerd en algemeen voor de gansche republiek,' toen was het beginsel aangenomen en uitgesproken van een eigen vaderlandsch recht, in Nederlandsche taal vervat. Wel was het er verre af, dat ook aan het tweede lid van art. 28: 'deszelfs invoering zal zijn uiterlijk binnen *twee* jaren na de invoering der staatsregeling,' gevolg kon worden gegeven, ofschoon men ook dadelijk

1) Het is waar, twee jaren later, in 1656, gaf WILLEM DE GROOT eene Hollandsche vertaling uit van zijne *Isagoge: I n l e y d i n g tot de Practyck van den Hove van Holland, 's Gravenhage by* A. TONGERLOO *en* J. VERHOEVEN. In de opdracht aan Burgemeesteren van Delft zegt hij, dat hij eerst de Isagoge in 't Latijn gegeven heeft 'tot dienst van de buitenlanders *ende de eer van ons Vaderland*' 'maar vernomen hebbende, dat vele goede luyden... wel wenschen het selve in onze moedertael te lesen, meenende dat men daermede voor de Rechtbancken van de steden ende de dorpen van ons Vaderland zou konnen dienst doen... soo hebbe ick de moeyte genomen om hetselve te vertalen ende te vervormen.' - Het voorbeeld van zijnen broeder om zuiverheid van taal te betrachten is echter bij deze Hollandsche bewerking voor W. DE GROOT verloren gegaan.

aan het werk getogen was. Maar toch, hetzelfde gebod werd in alle volgende staatsregelingen gehandhaafd; en al heeft het lang, zeer lang geduurd, en al hebben wij ons ook den wijden omweg over Frankrijk heen moeten getroosten om te komen waar wij komen wilden, wij zijn er eindelijk gekomen. En dat wij er gekomen zijn, hebben wij voor een deel ook te danken aan den man, die ons vóór twee eeuwen den weg gebaand heeft.

Het is niet gemakkelijk na te gaan, en het zal wel nimmer met volkomen zekerheid aangewezen kunnen worden, hoe de opstellers der verschillende nederlandsche wetboeken, die tusschen 1798 en 1838 zijn vervaardigd (het wetboek Napoleon ingericht voor het koningrijk Holland, het eerste Wetboek van Koophandel, het crimineel Wetboek van 1809, het ontwerp van 18 16/20 en de wetboeken na herhaalde omwerking eindelijk in 1838 ingevoerd) bij de samenstelling hunner ontwerpen zijn te werk gegaan wat de taal betreft. In hoeverre hebben zij zich, bewust of onbewust gehouden aan de woorden, termen en uitdrukkingen van het dagelijksche leven in hunne omgeving? In welke mate hebben zij met opzet de geschriften van oude rechtsgeleerden en de beschreven rechtsbronnen des lands geraadpleegd? En welk gezag hebben zij hierbij ook aan DE GROOT toegekend?[1)] - Dit onderzoek ligt hier buiten mijn bestek. Maar bij de vergelijking van den tekst onzer Wetboeken met de *Inleiding* heeft het mij getroffen, dat de meeste woorden van dagelijksch gebruik als rechtstermem in onze Wetboeken voorkomende, reeds in het leerboek van DE GROOT met gelijke beteekenis worden aangetroffen. En zeker is het, dat eenige onzer nu in de rechts- en volkstaal opgenomen woorden uit deze mijn zijn opgedolven. Men noemt: *dading, vennoot* en *vennootschap, onderzetting, overzetting* (delegatie) *verjaring* (ook bij DE GROOT in de tweeledige beteekenis van *usucapio* en *praescriptio* voorkomende) *erfdienstbaarheden, versterf, handlichting, natrekking* en andere.

1) In het Ontwerp van 1820 komen eenige uitdrukkingen voor, die wij thans missen, ontegenzeggelijk aan DE GROOT ontleend, zooals art. 84, 85 alg. bep. *mondigen, onmondigen* (geheel in zijn zin), art. 1202, 1237 *huis- en veld-dienstbaarheden*, art. 1398 *lijftocht* voor vruchtgebruik, art. 2972 *onderwind* voor zaakwaarneming, art. 2981, *baattrekking*; maar daarentegen wordt dit ontwerp ook ontsierd door een aantal vreemde woorden, die meerendeels volkomen overtollig zijn en die men op het voorbeeld van DE GROOT gemakkelijk had kunnen vermijden.

Het zou kwalijk voegen de lange lijst van woorden, die ik heb opgeteekend als gelijkelijk bij DE GROOT en in onze wetboeken voorkomende, hier voor te lezen. - Maar wilt mij, ten besluite, nog twee opmerkingen, dit stuk rakende, veroorloven.

VI.

De eerste is: Men heeft niet zelden woorden van DE GROOT overgenomen, of wel dezelfde woorden als hij gebezigd, maar in eene beteekenis die afwijkt of zelfs sterk verschilt van die, welke hij er aan gaf, 't zij omdat die beteekenis in de volkstaal zelve allengs verloopen is, 't zij omdat de latere wetgever met opzet eene nieuwe beteekenis aan het oude woord heeft willen geven, 't zij eindelijk omdat hij onbewust het oorspronkelijk begrip uit het oog verloren heeft. Ik geef eenige treffende voorbeelden.

Voogdij, voogd zijn woorden bij ons even gebruikelijk als bij DE GROOT. Maar bij hem is het begrip ruimer. *Onmondigen* of *weezen* noemt hij allen zonder onderscheid, ‘die zich zelven niet redderen en kunnen’ (I. 4, 6). Dezen hebben een *mondborg, momber, voogd*. Maar zij worden onderscheiden in *bejaarde* en *onbejaarde* (minderjarige) weezen. Bij ons gelden *voogd* en *voogdy* alleen van minderjarigen, terwijl wij (op het voetspoor van het Romeinsche recht) van de krankzinnigen, onnoozelen en verkwisters een afzonderlijke groep gemaakt hebben. Of wij hieraan wel dan kwalijk gedaan hebben, laat ik in 't midden.[1)] Genoeg zij het, hier op te merken dat wij er aan te danken hebben, dat de onduitsche woorden *curatele* en *curator* in onze wet zijn opgenomen, en dat de wetgever voor de ‘onder curateele gestelden’ geen eigen naam heeft weten te vinden.

Het opschrift van den 11^{en} titel van het IIe boek van ons B.W. luidt: ‘*van erfopvolging bij versterf*.’ De eerste afdeeling van dezen titel lezende, die de algemeene beginselen van erfopvolging behandelt (onverschillig uit welken hoofde, wet of uitersten wil, zij voortspruit) zouden wij

1) In den Code Napoleon hebben ook deze een *tuteur* (art. 505 v.v.) en zijn beheer wordt *tutelle* geheeten.

licht tot de opvatting komen, dat de wetgever niet anders bedoeld heeft dan voor te schrijven, hoe erfopvolging ontstaat wanneer iemand gestorven is. Maar in de artikelen 961-963 (bij de leer van het 'wettelijk erfdeel of de legitieme portie') wordt *erfopvolging bij versterf* gebezigd in tegenstelling van erfopvolging krachtens uitersten wil. DE GROOT onderscheidt veel scherper en nauwkeuriger. Bij hem is *versterf* (zelfst. nw., meervoud *versterven* en *versterften*) de erfgenaamschap of het recht van erfopvolging zelf, dat de wet geeft wanneer uiterste wil ontbreekt (II. 26, 29, 31). Zijne bepaling luidt: 'Versterf is eene aenkomste (titel) van erfenisse buiten uiterste wille.' Dit *versterf* 'wordt *aanvaard*.' Als hij het leerstuk afgehandeld heeft zegt hij: 'Ende hiermede houden wij voldaen de verhandeling van allerlei *vesterften*.'

Ik herinner mij, dat ik, toen ik als student de eerste kennis maakte met ons pas ingevoerd Burgerlijk Wetboek, op de vraag wat toch de uitdrukking '*van onderzetting of hypotheek*' aan het hoofd van den 20^{en} titel van het IIe boek beduidde, van een deskundig man ten antwoord kreeg, dat *onderzetting* juist hetzelfde beteekende als *hypotheek*, dat het een oud-hollandsch woord was, bij DE GROOT voorkomende, 't welk men weer in eere herstellen wilde. Vermits diezelfde samenvoeging van twee woorden voor dezelfde zaak in het wetboek verder nog maar tweemalen voorkwam (art. 1179 en 1208) en er overigens nergens meer van *onderzetting* gewaagd werd, heb ik mij daarover niet veel meer bekommerd en even als al mijne land- en tijdgenooten met den wetgever zelven steeds van *hypotheek* met zijne afleidingen *hypothekair, verhypothekeeren*, enz. gesproken. Thans betreur ik het, dat de wetgever zich in der tijd met deze uiterst bescheidene herinnering aan de oude rechtstaal te vreden gesteld heeft, niet het minst, omdat hij ons daarmede op een dwaalweg heeft gebracht. - *Onderzetting* komt bij DE GROOT meermalen voor, en wel in eene merkwaardige beteekenis, maar juist *niet* in die van hypotheek.

Wij vinden in de *Inleiding* (II, 22, 48, III. 8), de termen *onderzetten, onderzetting, onderzetter, onderzetbaer goed, het onderzette* (soms met *s*, veelal met *z* gespeld). Altijd is het begrip, 't welk hier uitgedrukt wordt, dat van een verband op iemands goed, uitdrukkelijk of stilzwijgend, bij de wet of

bij overeenkomst gevestigd. *Onderzetting* kan bestaan met of zonder *ter handzetting;* het begrip is ruimer dan dat van *verzetting* of *pandgeving*, d.i. een overeenkomst waarbij ‘iemand eenig goed (tilbaer of ontilbaer, eigen of eens anders) een ander tot sijn schuldsverseeckering in handen stelt.’ *Onderzetting* is dan volgens de bepaling van DE GROOT ‘eene gerechtigheid over eens anders zaeck dienende tot zekerheid van inschuld’. De *stilzwijgende onderzetting* is die, welke uit de wet voortvloeit, zoo als: het voorrecht van de schatkist wegens belasting of boete, van den ‘dijckring’ wegens kosten van dijken, dammen enz., van den verhuurder op de tilbare have des huurders, van den weeze op zijns voogds goederen, enz. enz. De *besproken onderzetting*, of *veronderpanding* is algemeen of bijzonder. *Algemeen*, die over alle goederen der schuldenaars (zijne ‘*alinge* goederen’ zegt DE GROOT) gaat; de *bijzondere*, waardoor òf tilbaar òf ontilbaar goed verbonden wordt; die van tilbaar goed kan geschieden met of zonder overgave der zaak; die van ontilbaar goed moet altijd geschieden ‘voor 't gerechte van de plaetse alwaer 't goed gelegen is’.

Derhalve, *onderzetting* volgens het begrip bij DE GROOT omvat alles wat bij ons genoemd wordt *privilegie* (art. 1180 B.W.) *pand* (art. 1196) en *hypotheek* (art. 1208). En onze wetgever, dit woord in den zin der oude rechtstaal in het leven terug willende roepen, had niet aan het hoofd van den 20en titel moeten spreken *van onderzetting of hypotheek*, maar aan het hoofd van den 18en moeten schrijven: *van onderzetting of bevoorregte Inschulden*.

Men weet, dat sedert de min of meer officiëele vertaling van den Code Penal bij ons verschenen is, aan het woord *misdaad* eene bijzondere, scherp bepaalde beteekenis is gehecht, die na dien tijd in onze geheele wetgeving ingang gevonden heeft t.w., die van een strafwaardig vergrijp van de ergste soort. Bedrieg ik mij niet, dan zijn de taalkenners het er over eens, dat volgens ons taaleigen *wanbedrijf* grover vergrijp is dan *misdaad*. - Ook bij DE GROOT (III. 33-37) komt *misdaad* als strafbare handeling voor. Hij spreekt van *misdaed tegen 't leven, tegen 't lichaem, tegen de vrijheid, jegens de eer, jegens goed*. Hij spreekt (III, 32) van *blijckelicke misdaed* (maleficium) en *mis-*

daed door wetduiding (quasi ex maleficio). Maar het grondbegrip is bij hem ruimer. Het is dat, wat onze wet thans noemt *onrechtmatige daad* (art. 1401 B.W.) Hij omschrijft: ‘misdaet is een doen ofte laten zijnde uit zich zelve ofte door eenighe wet ongeoorloft’. En in dezen ruimen zin komt het woord herhaaldelijk in de *Inleiding* voor. Eén voorbeeld. De huurder ‘is oock schuldig te vergoeden alle schade die door sijn *misdaed* ofte versuim van syn huisgezin... werd aengedaen’. Het is de vraag, of het thans nog wenschelijk en mogelijk zij, aan dezen ruimeren zin van het woord op nieuw ingang te verschaffen. Maar wij zullen het allen toejuichen, dat het nieuwe wetboek van strafrecht met de onjuiste opvatting, die zich sedert 1811 ingedrongen had, gebroken heeft.

Nog van eene andere dubbelzinnigheid heeft ons het nieuwe strafwetboek verlost. In het bekende art. 22 van het Wb. v. Strafv.[1] komen de woorden *hoon* en *laster* voor, over wier onderscheidenlijke beteekenis onder de rechtsgeleerden veel te doen is geweest. Ofschoon in den vertaalden Code Pénal het woord *hoon* niet vermeld wordt[2], in bijzondere strafwetten[3] wordt *hoon, hoonen* herhaaldelijk in verband met *beleediging, smaad* en *laster* genoemd. Zijn dit woorden van gelijke kracht of heeft elk zijn eigen beteekenis? De twijfel zal niet meer geopperd behoeven te worden, wanneer het nieuwe wetboek van strafrecht zal zijn ingevoerd, dat[4] als algemeen begrip *beleediging* (met woord of daad) stelt en daaronder *smaad, smaadschrift* en *laster* samenvat. *Laster* is dan in 't bijzonder de daad van hem, die opzettelijk iemands eer of goeden naam aanrandt door te last legging van een bepaald feit tegen beter weten en zonder bewijs der waarheid te leveren. Had de wetgever met DE GROOT te rade willen gaan (ik zeg niet dat hij het had behooren te doen) hij zou *lastering* hebben genoemd wat nu *smaad* zal heeten, en *hoon* beleediging door daden (injuria realis). *Hoon* omschrijft hij, (III. 35) als ‘misdaad jegens

1) Verg. ook B.W. art. 1408 v.v.
2) Wel wordt in art. 377 van *hoonende redenen* en *woorden*, voorkomende in schrifturen en pleidooien bij een rechtsgeding gesproken.
3) Wet 28 Sept. 1816 Stbl. no. 51. Wet 16 Mei 1829 Stbl. no. 34. Wet 1 Juni 1830 Stbl. no. 15.
4) IIe Boek titel 2, 3, en 16.

de vrijheid' en hij brengt er onder *vrouwekracht* en *overspel; lastering* (III. 36) als 'misdaad jegens eer' waardoor 'werden verbonden alle die mondeling ofte schriftelick ... iet te kennen geven waerdoor iemands eer werd ghekrenckt.'

Nog twee woorden wil ik hier noemen (doch ook niet meer dan noemen) die zoowel in onze wetten als in de *Inleiding* voorkomen, maar met zeer verschillende beteekenissen: *Verzet* en *verstek*.

Verzet, thans vertaling van het fransche *opposition*,[1] is bij DE GROOT (III. 1, 4, 30, 49, 50) wat wij nu *exceptie* noemen. Het is wel jammer dat wij ons niet van het vreemde woord exceptie hebben durven losmaken.

Verstek, thans vertaling van *défaut*, komt bij DE GROOT in eenigszins verwanten zin, doch meer als verval van rechtsvordering door tijdsverloop (praescriptio) voor, als hij leert, dat zekere rechtsvordering binnen vijf jaren moet worden ingesteld '*op versteck*'. (II 18).

VII.

Mijne tweede opmerking is deze. Zoo de lijst lang is van woorden, die wij reeds bij DE GROOT aantreffen en ook nu nog in onze wetten wedervinden, nog uitgebreider zal wellicht de lijst zijn van woorden, termen en uitdrukkingen, die DE GROOT gebruikte en die wij nu noode missen; zelfs dan nog wanneer men van deze lijst afzondert zulke gezegden en zegswijzen, die hij nog meende te zijnen behoeve te mogen ontleenen aan de taal der voorgeslachten, maar die thans voor goed naar het museum van oudheden verwezen zijn.

Ik zal hier geen poging doen om den vollen rijkdom van dien verloren woordenschat in 't licht te stellen. Met enkele grepen kan ik ook hier volstaan, vooral in verband met de vraag, die ik u zou willen voorleggen, of wij niet mogen trachten, althans een deel van het verlorene terug te winnen?

Onze wetgever verdient in het algemeen den lof, dat hij zijn best gedaan heeft basterdwoorden uit onze wetboeken te weeren. Toch zijn er eenige overgebleven, die wij, door DE GROOT voorgelicht, zouden kunnen verwijderen. Waarom zouden wij niet

1) Wb. v. Rechtsv. 81, 367, 667.

met hem in plaats van *titel* knnnen spreken van *aankomst* (*wettelicke, rechtelicke, lastelicke, winstelicke aenkomste*)? (II. 7, 22, 48). Waarom niet voor wettelijk *domicilie* (in onderscheiding van feitelijke woonplaats) *maelstede* (I. 5, 13) ook thans nog gebezigd? Of voor *consignatie, onderrechtlegging* (III. 16, 40.), voor *executeeren, uitrechten*? (II. 42). Dat *hypotheek* niet door *onderzetting* vertaald kan worden, hebben wij gezien. Maar zou er overgroot bezwaar zijn, er *kusting* voor in de plaats te stellen (II. 48, III. 14), een woord in de volkstaal nog levend? *Verzet* voor *exceptie* is niet meer mogelijk, omdat verzet thans eene andere bepaalde beteekenis heeft gekregen. Maar ware het te veel gewaagd de *dilatoire exceptiën verzetting van eisch*, de *declinatoire, afzetting van eisch* te noemen? (III. 1).

Maar ook afgescheiden van de poging om vreemde indringers uit te sluiten, heb ik op tal van uitnemend passende, sprekende woorden te wijzen, die thans voor onze rechtstaal verloren zijn maar teruggewonnen konden worden. Uit den grooten rijkdom is de keuze moeielijk, doch ik wil eenige noemen die nauwelijks toelichting behoeven:

Aantellen (*aanteller, aantelling*) voor betalen van geld of van waren die bij maat, gewicht of tal worden geleverd.

Beheering, beheeren, voor zakelijk recht. (II. 1, 22).

Bevoorwaarden, het opnemen van voorwaarden in een uitersten wil of in eene overeenkomst. (III. 8, 14, 21).

Boedelmenging, gemeenschap van goederen bij huwelijk. (II. 11, 13).

Eigenen, eigening, eigendom overdoen, iemand eigenaar maken. (II. 11).

Klare en *onklare schulden*, (II. 21.) (debita liquida, illiquida.

Magen, maagschap, zijdemagen, bemaagden, onbemaagden, (nevens bloedverwanten) (I. 5, II. 26, 27, 30).

Nooddruft (II. 14, 24, III. 51) noodzakelijk levensonderhoud.

Nutten, nutting, nutter, genut, ter vervanging van het uit het Hoogduitsch overgewaaid *benuttigen* (II. 39, 44, 47).

Tegendinger, partij in het proces. (III. 50).

Tocht met zijne samenstellingen en afleidingen, *tochter, tochtgoed, lijftocht* (II. 6, 38, 39, 40, 44) (vruchtgebruik en vruchtgenot).

Zijn eigendom, zijn recht *verlaten, verlating* (pro derelicto habere). ‘Eigendom werd ook verloren door *verlatinge;* woorden die sijns rechts *verlatinge* medebrengen’ (II. 21, 32, 41, 42, 47).

Een goed *weerloos maken* (III. 2, 8) b.v. zoo iemand, ‘door argelist het pand den schuldeischer *weerloos* heeft gemaeckt’.

Hoe wij op deze wijze voor onze rechtstaal winste zouden kunnen doen, kan misschien het helderst in 't licht gesteld worden door de drie volgende voorbeelden.

In art. 473 B.W. lezen wij: ‘door handligting kan de *minderjarige meerderjarig* worden verklaard’.

Dit is nu, wel beschouwd, eene onwaarheid en eene ongerijmdheid. Een minderjarige wordt niet anders meerderjarig dan door het verloop der daartoe gestelde jaren. Had de wetgever hier DE GROOT willen raadplegen, hij zou het w.w. *mondigen* gebezigd hebben, of, *mondig verklaren*. Maar die uitstekend juiste termen *mondig, onmondig* (I. 4, 10) (om niet van *zelfmonden* te spreken), zijn naar het schijnt na de terugwijzing van het ontwerp van 1820, waarin zij nog voorkwamen, met opzet vermeden.

DE GROOT onderscheidt scherp en volhardend tusschen *erfstelling* en *making* (legaat) en aldus kan hij spreken, zóó dat men hem dadelijk verstaat, van *maken* (legateeren), *maker* (degeen die legateert), *makingbeurder* (legataris), *vooruitmaking* (praelegaat), *making van keure* (legatum optionis), *wegmaken* (iets wat den erfgenaam behoort, aan een derde legateeren. (II. 14, 18, 20, 22). Onze wetgever spreekt van *erfstelling* en *legaat* en vat soms beide te zamen in den algemeenen term: *beschikking*. Evenwel zijn de woorden *making, maken* en *wegmaken* elk één- of tweemaal, als bij ongeluk, in ons B.W. verdwaald. Art. 971 spreekt van goederen ‘welke bij uitersten wil zijn *weggemaakt*’, (d.i. aan den boedel zijn onttrokken, iets anders dan DE GROOT er onder begrijpt); art. 952 handelt over ‘de gegoedheid van den minderjarigen *maker*’, die ten voordeele van zijne leermeesters enz. beschikte; art. 947 gewaagt van ‘*Makingen* bij uiterste wilsbeschikking ten behoeve van openbare instellingen’, maar het woord omvat hier zoowel *erfstelling* als *legaat*. Zoo ook art. 973. Ik durf zeggen, dat onze wetgever beter had gedaan, in dit stuk DE GROOT te volgen.

In hoogdravend dicht of deftige rede veroorlooven wij ons

nog wel eens het woord *onderwinden* te gebruiken. Overigens is het onzer spreek- en schrijftaal afgestorven. - Bij DE GROOT komen *onderwind, onderwinden, onderwinder, onderwonden zaak*, (II. 21, III. 19, 27) als rechtstermen voor, in 't bijzonder en bepaald voor hetgeen ons B.W. noemt ‘het vrijwillig waarnemen van eens anders zaak zonder lastgeving’ (negotiorum gestio), maar ook in ruimeren zin in 't algemeen voor het zelfstandig en eigenmachtig aanvaarden eener zaak of van een bedrijf, Hij spreekt van iemand, ‘die zich nagelaten goederen *onderwindt*’, van een huurder, die na afloop van den huurtijd ‘in het *onderwind* van het land blijft’. Zou het niet wenschelijk zijn, deze zeer bruikbare woorden ook voor het gebruik des dagelijkschen levens in onze taal terug te roepen, te meer omdat wij dan daarin het middel zouden kunnen vinden om ons van den leelijken basterd *exploitatie* te ontslaan?

Mijne voordracht is ten einde en mij rest alleen nog maar, U dank te zeggen voor het geduld, waarmede gij ze hebt willen aanhooren. Wat ik mededeelde kon voor de taal- en rechts-geleerden in ons midden weinig nieuws opleveren. De overigen hebben misschien hier of daar iets hunner belangstelling waard vernomen. Mijn doel zal bereikt zijn, wanneer ik bij allen de herinnering aan de groote verdiensten van HUIG DE GROOT jegens de vaderlandsche rechtstaal verlevendigd heb. En ik vlei mij, bij niemand tegenspraak te ontmoeten, wanneer ik zeg, dat wij hem daarvoor niet beter hulde kunnen brengen dan door zijn voorbeeld te volgen en, elk in zijnen kring, elk naar zijne gaven en met zijn gezag, er ons op toe te leggen om, gelijk hij gedaan heeft, ‘onse Duytsche moederstale te vereeren.’

Bijlage I.
Brief van den heere Hugo de Groot aan zijne kinderen Kornelis, Pieter en Diederik De Groot.

Mijn lieve Kinderen!

Uwer eenigen zijt met mij geweest in de Louvesteynse gevangenisse; eenige hebt daarvan wel gehoort. Hoe onschuldig ik daaraan ben gekomen, weet de goede God en 't blijkt ten deele by mijne uitgegeven schriften. Daar zijnde heb ik den droeven tijd overgebragt met zulke zaaken, die mij altijt hoogst ter harte gegaan hadden, namelyk met Gods Woord, en andere eerlijke oeffeningen. Van het eerste zullen getuigenisse geven mijne *Aanteekeningen op de boeken van het Goddelijke Nieuw Verbond*, ende mijn *zes boeken gemaakt tot voorstand van den Christelijken Godsdienst* die in druk zijn uitgegaan. Van het andere mijne overzetting uit *Stobaeus:* Ook dit boek, dat ik u nalaat, inhoudende eene onderregting van de regten die in Holland te pas komen. Ik heb in 't instellen zorgvuldig geweest, om alles te vervatten in eene bekwame ordre, die Ik hoop getroffen te hebben, immers wel zoo goed, als in de latijnsche Justiniaansche *Institutiones* Rechts-inleyding word bevonden. Ik heb ook naauw gelet, om de bepaalingen met de bepaalde naamen wel te doen overeenkomen, waarin by de Rechtsgeleerden zeer word gemist; ook om alle verdeelingen op malkanderen wel te doen vervolgen, 'twelk gij kortelijk zult konnen zien bij de vijf ingevoegde Tafelen. Onze duitsche moedertaal heb ik ook hier, gelijk in de ses boeken, gezogt te vereeren ende te toonen dat ook deeze wetenschap in dezelve taale zeer wel kan verhandelt worden; waartoe ik mij beholpen heb met veele nu wat ongebruikelyke doch goede oude Duitsche woorden, die in de oude handvesten en keuren bevonden worden; ook eenige woorden door zamenvoeging gemaakt, doch zoo dat de zin daarvan zeer ligt is te vatten; ende tot nader gerijf van degeenen die aan Latynsche ofte Basterd duitsche woorden zijn gewent, heb ik op den kant de Duitsche woorden vertaalt met het eene en met het andere, en het eene met L het andere met B beteikend. Uit de Roomsche Regten heb ik hier ingesteld, 't geen bij ons in gebruike is, niet alleen

uit de voorzeide Justiniaansche Inleidinge, maar ook uit de andere boeken der Regten; waarbij ik heb gevoegt ons eigen Recht voor zooveel hetzelve mij was bekent door de oude Handvesten, Vonnissen en andere bewijzen. Een ding beklaag ik my, dat ik dit werk maakende weinig Boeken en andere behulpmiddelen by my heb gehad; ook geen ommegang met andere menschen, die my noodig zouden zijn geweest, om met de zelve te spreeken van de Hollandsche Coustumen en Gebruiken. Zoekt daarom kennisse met ervaren Rechtsgeleerden te maken, om 't geene hieraan mag ontbreeken, daaruit te vervullen. Neemt dit middelertijd aan als eene erffenisse alzoo mij de andere middelen die ik u had behooren na te laten, met groote onregt benomen zijn. Hebt altijd God voor oogen, ende weet dat hem de rechtvaardigheid lief is.

Uw genegen Vader
HUGO DE GROOT.
(*zonder dagteekening*).

Aldus afgedrukt in de: *Rechtsgeleerde Observatiën, dienende tot opheldering van verscheide duistere en tot nog toe voor het grootste gedeelte onbewezen passagiën uyt de Inleidinge tot de Hollandsche rechtsgel. van wijlen Mr.* HUGO DE GROOT, *door een Genootschap van Rechtsgeleerden, onder de spreuk: Ab omnibus libenter disce quod nescis. Ie deel, 's Gravenhage, Mensert*, 80 1777, *blz.* 9.

Bijlage II.
Uittreksels uit brieven van H. de Groot, betrekking hebbende tot De Inleiding.

1. *Aan zijn vader* J. de Groot *en broeder* W. de Groot 10 April 1627. App. Ep. N°. 146.

De Institutionibus Juris Batavici quod mones, Frater, gratias habeo. Partes descriptas credo. De integro plane credibile mihi non fit; sed puto spargi eam suspicionem ab iis qui ea ratione facilius me sperant adduci posse ut meum exemplar ipsis edendum largiar, de quo ampliandum adhue videtur. Sunt enim multa in moribus posita de quibus fori peritos consultos velim. Longa enim mea a foro absentia me erroribus patentem fecit; itaque optem alienis quoque auxiliis niti.

2. *Aan* W. de Groot, 9 Januari 1629. App. Ep. N°. 198.

In den aanhef bericht, dat hij het Handschrift zendt. Vervolgens, na andere onderwerpen te hebben behandeld:

Ad Institutiones Juris redeo. Ego eum librum absolvi in *modis tollendarum Obligationum*, quia revera is finis esse debet Partis tertiae, quae est de Obligationibus, contra quam in Institutionibus Iustinianeis factum est. Pars quarta esse debuit de *Actionibus et Judiciis*. Sed eam omisi quia Merula tractaverat et satis habui ad eum lectorem remittere. Praefationem quam praemissam libro vides, nolo pro re decreta accipiamus. Tempus erit, si editur, ea de re cogitandi.

3. *Aan* W. de Groot, 23 Februari 1629. App. Ep. N°. 202.

Corvino pro eo, etc. (Zie den tektst blz. 319.)

4. *Aan* W. de Groot, 29 Maart 1629. App. Ep. N°. 205.

Ego plane Institutionibus nostris addendum censeo Hollandiae privilegium, vel in majorem cautelam vel quia res eorum agitur. Et satius forte fuisset hoc solum obtineri. Sed quia actum est maneat. Juris consultos quos nominas, ego rogo ut hunc capitivitatis meae foetum cum venia legant. Multa enim deërant et desunt etiamnum quae usui esse possent. Praefationem quam in carcere scripseram nune omittendam et ipse monueram. Id quod tu suades, non damno; sed tempus erit videndi, currente prelo.

5. *Aan* W. de Groot, 14 April 1629. App. Ep. N°. 206.

Institutiones Batavici Juris audio jam auctoritatem habere quamquam '*ανεχδότους*. Vide ne quid ibi sit, in quo nos Pragmatici reprehendere possint. Meministi monuisse me, cum scriberem, rerum aliarum tractatione pene oblitum me fuisse fori et in carcere tenuem fuisse supellecticem librariam.

(NB. Tusschen 20 Mei 1629 en 14 September bracht WILLEM een bezoek aan zijnen broeder te Parijs. Vergelijk de brieven van die twee dagteekeningen. App. Ep. N°. 212, 213.)

6. *Aan* W. de Groot. 12 Juli 1630. App Ep. N°. 251.

Institutionum meorum archetypum ipse in Lupesteiniaco carcere combussi ne in potestatem male volentium veniret. Itaque non habeo quod inspiciam. Edicta ipsa ad quae respicio erant in volumine legum in quarto quod aliquoties per literas poposci, cum datum mihi a Minpio crederem. Tu Vossii esse monuisti. In eo sunt Velaviana, Zutfaniensia, Trajectina et alia multa. Inde igitur corrigendi numeri, quos puto sic a me scriptos: de Wilhelmo 1440, de Carolo 1524. Sed ipse inspice, neque in errata rejice, sed NB illas chartas *fac recudi vel cum meo damno*.

(heeft betrekking op eene plaats van Boek II, deel 28, blz. 72 v°. In eenige exemplaren van de oorspronkelijke uitgave, die thans nog bestaan, vindt men de fout met inlegging van een nieuw blad verbeterd, in andere niet).

7. *Aan* W. de Groot, 18 October 1630, App. Ep. n°. 260.

De praefatione dubito. Vix enim quid a me dici potest quod non male excipiatur. Expectabo amicorum consilium, an scribendum, et quid.

8. *Aan* W. de Groot, 14 Maart 1631, App. Ep. n°. 273.

Accepi jam, Frater, per Pomeranum Institutiones meas, quibus duae, ut monuisti, tabulae desunt. Placet editio; errata corrigo, ut secunda sit defaecatior.

9. Brief uit Loevesteyn aan W. de Groot, 2 Febr. 1620, opgenomen in de kleine verzameling: *Hugonis Grotii Epistolae sex ineditae, edente Adr. Stolker*, L.B. 1809.

Ne autem nescius sis, quomodo hanc soler solitudinem, partem exacti temporis impendi repetendo Juris praesertim Patrii studio.....

Politiek overzicht

Rotterdam, 24 April.

Het valt moeilijk bij dien ernstigen Duitscher met de goedmoedige gelaatsuitdrukking en de weldoorvoede tronie te denken aan den *hideuw sourire* en de *os décharnés*, die naar Musset's beroemde dichtregelen Voltaire kenschetsten, maar overigens zou de apostrophe, waarin de dichter den ondergang van de wereld des geloofs aan dien wijsgeer verwijt, in onze dagen treffend gericht kunnen worden tot Karl Marx, nu de practische vruchten der dynamiet-politiek voor angstige zielen den ondergang van de wereld onzer oeconomische verhoudingen schijnen aan te kondigen. Was Voltaire's eeuw te jong om hem te lezen, nog heel wat sneller dan hem kon Karl Marx het '*tes hommes sont nés*' worden toegeroepen. Reeds toen de duitsche balling op engelschen bodem op zijn doodsbed uitgestrekt lag, scheen er reden te jammeren: *Il va tomber sur nous, cet édifice immense, Que de tes larges mains tu sapais nuit et jour*. Inderdaad, zoo hem niet terstond in het gedonder der dynamietontploffingen en de smokende vlammen van brandende puinhoopen een zijner waardige apotheose ten deel viel, het heeft aan den goeden wil bij zijn jongeren niet ontbroken. En niet in Engeland alleen woedt deze orkaan, maar 't is of een met electriciteit bezwangerde atmosfeer over de verschillende landen henen strijkt en alom uitbarstingen uitlokt, die als een waarschuwing klinken voor wie waanden in rustige rust te kunnen genieten van de vruchten der tijden. Met geestdrift is in Frankrijk de jaardag der commune herdacht; steeds talrijker worden daar de vergaderingen, waarin de herinneringen aan de commune naspoken; aanstalten zijn er gemaakt om weer de beslissing over de belangen des volks te leggen in de ruwe handen der op straat bijeengestroomde menigten. In Spanje verspreidde het proletariaat in de zuidelijke landbouwdistricten dood en verderf om zich heen, naar spaanschen volksaard zich met

haar vereeniging *de Zwarte Hand* in geheimzinniger en romantischer kleed hullende dan de volkszeden in noordelijker landen mede brengen. In Rusland drukt de vrees dat de telkens hervatte woelingen der nihilisten in grooter omvang en kracht weer zullen uitbreken, loodzwaar op de feestelijke stemming, waartoe men bezig is de natie op te winden, ten behoeve der telkens uitgestelde en eindelijk in gereedheid gebrachte keizerkroning. Oostenrijk zelfs had zijn socialistenproces, waarvan de beteekenis niet gering is te schatten, al wekt het gemoedelijke, ja naïeve tintje, dat de leeringen dezer omverwerpers der maatschappij onderscheidde, in de allereerste plaats een meewarigen glimlach. En op Amerika's gastvrijen bodem tieren ze welig de planten van het socialisme, als de bezorgde europeesche regeeringen ze als onkruid trachten uit te roeien, en vandaar zenden ze haar loten weder uit naar Europa, om opnieuw wortel te vatten en met versche levenskracht omhoog te schieten.

Maar gaat het aan, den duitschen denker voor al die daden der wanhoop verantwoordelijk te stellen? Zonder ons nu op strafrechtelijk standpunt te willen verdiepen in de leer der aansprakelijkheid voor niet gewilde gevolgen, meenen wij toch, dat in laatste instantie al die uitingen van wilden hartstocht en onbepaald beeeren terug zijn te voeren tot de theorieën en leeringen van twee denkers, de apostels van het communisme en de anarchie, Karl Marx en Proudhon. Niet alsof de collectivisten en nihilisten van onze dagen zweren bij deze twee namen. Het tegendeel is waar, men kent ze nauwelijks meer en hun werken waren te abstract om ook maar door de *élite* van het proletariaat te worden begrepen. Daarbij was beider agitatorische kracht gering, had zij althans ras uitgewerkt: zij zaten in hun studeercel, terwijl een Lassalle de menigten electriseerde, en een onwetend warhoofd, als Bakunine, slaagde er in Karl Marx te onttroonen. Maar zij hebben de zaden uitgestrooid, die door de winden her- en derwaarts gedragen, in de harten der onterfden een vruchtbaren bodem vonden voor hun ontwikkeling. Bovenal, zij hebben de paradoxen uitgesproken, die halfbegrepen den onontwikkelden klonken als een evangelie der verlossing en die op hun beurt aan de stoutste theorieën het aanzijn gaven, welke waarschijnlijk door hun oorspronkelijke auteurs in hun binnenste zijn verloochend. Bij den een de paradoxale uitspraken: eigendom is diefstal, en regeering is anarchie, bij den

ander de valsche grondstelling, dat elke arbeid gelijkstaat en zijn waarde uitsluitend gemeten wordt door den tijd: - waar zulke leerstellingen voorop worden gesteld, lieten de verschrikkelijke gevolgen van den oorlogskreet: ‘Proletariërs, gordt u aan,’ zich gemakkelijk gissen.

Toch, in één opzicht zeker heeft Karl Marx zijn ideaal nog niet verwezenlijkt gezien. Zijn grootsch ontwerp eener internationale vereeniging van alle proletariërs is droombeeld gebleven. Of daarom de vrees voor een algemeene sociale revolutie, zoo geen preventieve en repressieve maatregelen worden getroffen, ongegrond mag heeten, willen wij hier niet beslissen, maar een feit is het, dat de sociale bewegingen in elk land zoozeer door de geschiedenis en door de eigenaardige toestanden bepaald en gewijzigd worden, dat zij vooralsnog overal een geheel verschillend karakter dragen en een algemeene verstandhouding achterwege blijft. Wel heerscht natuurlijk onder allen, die verdrukt zijn of zich verdrukt wanen, een gevoel van sympathie, dat zich vaak in moreele of materieele ondersteuning uit, maar gemeenschap van denkbeelden of doel ligt daarin niet opgesloten. Konden wij bij een vroegere gelegenheid opmerken, hoe wanhopig verdeeld in Frankrijk binnen de grenzen van één land de revolutionairen zijn, op grooter schaal vindt men grooter verdeeldheid terug. En zoo het eens tot een vereeniging der verspreide krachten zal komen, dan zal het wellicht zijn op anderen theoretischen bodem, dan dien van de kapitaalleer van Marx. Immers een jongere school van min of meer socialistische schrijvers heeft gewezen op de leemte in die leer, die te weinig onderscheidt tusschen den kapitalist-fabrikant en den kapitalistgrondeigenaar, en heeft opgemerkt, dat het in de eerste plaats de steeds toenemende grondrente is, waardoor eenerzijds rijkdommen worden opgestapeld, anderzijds het loon van den proletariër wordt beperkt. In dat nieuw ontstoken licht gewent het volk er aan in den grondeigendom den grooten vijand te zien, en beschouwt men de sociale bewegingen van onze dagen naderbij, dan bespeurt men ook op den bodem daarvan meer of minder duidelijk een strijd om de grondrente. Voor Frankrijk moge dit niet gelden, waar als in geen ander land de kleine grondeigendom bij de plattelandsbevolking regel is geworden en de groote steden overvuld worden door een arbeidersproletariaat; in Spanje daarentegen is het zeer zeker een niet onbegrijpelijke haat tegen het grond-

bezit, die de *Zwarte Hand* wapende om wraak te nemen op de millionairs, die in de groote steden de vruchten verteren van den arbeid der ellendige landbouwers op hun *latifundia*. Ook bij de russische nihilisten, zoover hun programma sociale hervormingen beoogt, staat de eisch: de bodem voor het volk, op den voorgrond. En dat in Ierland uitsluitend uit den strijd tegen *landlordism* de operatiën der dynamietpartij zijn geboren, valt niet te betwijfelen.

Bij de vulcanische schokken die zoo alom den bodem doen trillen, valt bij de regeerenden een zekere verlegenheid op te merken, hoe die uitbarstingen het best te bestrijden. Een feit is het, dat zij veel gevaarlijker zijn geworden dan in vroeger tijden, nu de met reuzenschreden voortgaande wetenschap, van welke men zich zoo gaarne de hervorming der menschheid voorspelt, aan de werken der duisternis even dienstbaar is als aan de werken des lichts. Niet tevreden met den eerenaam van eeuw des stooms en der electriciteit, wil de negentiende eeuw zich nog tooien met dien van eeuw van het dynamiet, maar wie weet, met welk een ontzetting zich het nageslacht dien naam zal herinneren! Hoe zich te wapenen tegen deze gemakkelijk te vervaardigen en gemakkelijk te verbergen stof, waarvan een kleine hoeveelheid in de hand van een vijand der maatschappelijke orde voldoende is om een halve stad te vernielen? Sir William Harcourt stelde zich de vraag en loste die naar genoegen van het engelsche parlement op, door bij uitstek strenge straffen te stellen; niet alleen op het met misdadige oogmerken hanteeren, maar ook op het bezitten van ontplofbare stoffen en op de poging tot provocatie van misdaden met deze stoffen te plegen. Of een bedenkelijk transigeeren met beginselen van strafrecht de ware weg is om zulke misdaden tegen te gaan, is aan ernstigen twijfel onderhevig. Ook heeft de ondervinding voldoende geleerd, dat niet een strenge strafbedreiging, maar zekerheid van ontdekking op kwaadwilligen afschrikkend werkt, en in dat opzicht is meer goede invloed te wachten van de reeks verrassende vangsten door iersche en engelsche *detectives* gedaan, dan van Sir William Harcourts draconische wetgeving. En meer nog wellicht zal ten goede werken de ervaring, dat Erin de sympathieën der weldenkenden begint te verspelen, sedert de dynamietfractie het hoogste woord voert in de partij harer wrekers. Haar parlementaire leiders gaan gebukt onder de felle philippica, hun door den ex-minister Forster in een gedenkwaardige zitting in

het aangezicht geslingerd. Al is het niet bewezen, dat de Land liga met moordenaars gemeene zaak heeft gemaakt en met haar fondsen de kas der ‘onverwinlijken’ heeft gestijfd, de ongegrondheid der verdenking hebben haar leiders evenmin kunnen bewijzen, en onuitgewischt is die smet, geworpen op de gansche partij. Bepaaldelijk in Amerika, waar de herinnering aan soortgelijke onderdrukking van engelsche zijde, als waarover Ierland zich beklaagt, een krachtdadige sympathie voor het arme eiland had gekweekt, is een keer gekomen in de openbare meening. Al is men er eenerzijds volstrekt niet genegen ter wille eener goede verstandhouding met Engeland op allerlei losse gronden verdachten uit te leveren, men verheelt het voor die verdachten volstrekt niet, dat hun dynamietpolitiek op bijval niet kan rekenen, en men aarzelt langer zijn gaven te storten ten behoeve eener partij, die onder de verdenking ligt met moordenaars te heulen. Het ongelukkigst is maar, dat maatregelen tot bevrediging van Ierland natuurlijkerwijze op den achtergrond worden gedrongen, nu het de eerste plicht der regeering is aan het schrikbewind der ‘onverwinlijken’ een einde te maken. Davitt en andere populaire leiders gevoelen dat zeer goed, wanneer zij thans die dynamietpolitiek als de grootste domheid brandmerken. O'Connell heeft het vóor hen gezegd, dat wie Engelsch bloed vergoot, de grootste vijand was van Ierland, maar konden Davitt en de zijnen het met even rein geweten zeggen, als die groote volkstribuun? Toen zij hun ‘Proletariërs, gordt u aan’ uitgalmden, moesten zij als Karl Marx de gevolgen berekenen.

Strenge repressie is en blijft ook in het land der Czaren het eenige middel om het nihilisme te breidelen. Draconische wetten zijn hier niet noodig; exceptioneele rechtbanken en geheime rechtspraak leiden nog sneller en zekerder naar het doel. De regeering verdubbelt van ijver en waakzaamheid, naarmate de groote dag der kroning nadert. Zijn er geen complotten, men vindt ze uit, om een heilzamen schrik te verspreiden in de gelederen der complotteerenden. Bijna vermakelijk, als zij niet zoo treurig was, is de aankondiging, eenige dagen geleden gedaan, dat de regeering van plan is nog één groot politiek proces te houden alvorens feest te vieren. Gerust is zij niet, daar zij weet, dat de strengste straffen steeds onmachtig bleken om de energie der vijanden van het bewind te dooden. Rampzalig de vorst, die zoo on-

der sidderen en beven den dag tegemoet gaat, waarop zijn plechtige kroning hem nog nauwer aan zijn volk moet verbinden, hem nog ernstiger aan zijn plichten moet manen. Maar rampzalig door eigen schuld, want tot nog toe althans scheen deze heerscher zich zijn roeping volstrekt niet bewust en heeft hij niets verricht om van het volk de vereering te verdienen, die hij vordert. Zijn voorganger is althans de lof verschuldigd naar het goede te hebben gestreefd, de belangen van zijn volk naar zijn inzichten te hebben behartigd, maar deze eenmaal als vrijzinnig afgeschilderde derde Alexander heeft er niet het minste besef van, dat het heerschersplicht is ‘te weten wat het leven in zich heeft’, ‘zijn tol te betalen voor het recht een mensch te zijn’, ‘zijn wettig deel te eischen aan de algemeene taak’. Ware het dan niet beter die laffe comedie na te laten, die thans te Moskou zal worden vertoond, vernederend voor hem, die zich als een god laat bewierooken, vernederend voor hen, die in aanbidding knielen voor wat uiterlijken praal? Blijft de keizer moedwillig het oor sluiten voor de nooden en behoeften van zijn volk, dan zal dat pralen met die holle vormen, bovendien in vreesachtigheid van maand tot maand verschoven, zijn despotie niet redden. Wel is er dan reden te sidderen voor de complotten der nihilisten die wederom het werktuig konden blijken in de handen der straffende Nemesis.

In de buitengewone strengheid, waarmede men allerwege socialistische en nihilistische woelingen te keer gaat, openbaart zich de vrees voor de gevolgen, als men die leerstellingen onverhinderd veld laat winnen. Zoo zelfs in Frankrijk, waar de regeerende klassen, niettegenstaande de afgoderij, die zij plegen met het souvereine volk, zeer korte metten maken met die fractiën van het souvereine volk, de op wat al te luidruchtige manier hun bedoelingen kenbaar maken. Het is gebleken in de processen naar aanleiding der arbeiders-opstandjes, die in Montceau-les-Mines hun middelpunt hadden, toen de politie links en rechts arresteerde, ook al was van vergrijp nog geen sprake, en toen de rechterlijke macht daar met de strengste straffen tuchtigde, waar, als in 't geval van prins Krapotkine, alleen een *délit d'opinion* aanwezig was. Het is gebleken ook bij de omvangrijke maatregelen van voorzorg die men had genomen in de commune-dagen, toen te Parijs de lucht zwanger ging van geruchten, dat groote volksdemonstraties op de open straat voorbereid waren, die de republiek zouden doen wankelen

op haar grondvesten. Het ontbrak niet aan ministerieele redevoeringen, die het bestaan van een *peril social* ontkenden, die de anarchistische woelingen toeschreven aan een klein hoopje oproerkraaiers, die zelfs de zeer gewaagde stelling verkondigden, dat nergens de arbeidende klasse verstandiger en ontwikkelder was dan in Frankrijk. Intusschen was het telkens eerst op de dagen na de aangekondigde volksdemonstraties, dat de ministers zich zelf en hun hoorders met zulke geruststellende schilderingen in slaap wiegden. Het geheel van preventieve en repressieve maatregelen, voor den dag te voren beraamd, waardoor groepen nieuwsgierigen werden aangelokt en de kleine hoopjes kwaadwilligen geprikkeld, stond met die voorgewende gerustheid in zonderling contrast. Intusschen *péril social* of geen *péril social*, op de dagen van 12 en 18 Maart is het gevaar bezworen, en de minister Ferry kon op den avond van den 12den zelf bij een banket, hem door den *Oercle National* aangeboden, triomfantelijk tot driemaal toe een schimpscheut lossen op die onmachtige politiek, die haar aanhangers en haar overwinningen zoekt op de straten in plaats van binnen de muren van het parlement.

Ja, Jules Ferry is weder minister, en als bekwaamheid, handigheid en stoutmoedigheid voldoende zijn om zekerheid te geven voor het behoud van den ministerieelen zetel, dan is er thans in Frankrijk wel niemand, die beter dan Jules Ferry dien zetel kan bekleeden. Wij zagen de vorige maal het Kabinet-Duclerc wegzinken en Grévy zoeken naar een opvolger. Waren er slechts twee namen, die zich op den voorgrond drongen, Freycinet en Ferry, het was geen wonder, dat de President zijn keus op laatstgenoemde bepaalde. In één opzicht toch heeft de naam van Ferry meer gezag dan die van eenig ander levend staatsman in Frankrijk, daar hij namelijk minister is geweest en niet door Gambetta is omvergeworpen, maar den tact heeft gehad zich als luitenant te scharen onder het vaandel van dien commandant, toen hij bespeurde dat de volksstrooming dezen op het kussen zou brengen. En in een ander opzicht was juist Ferry de man van het oogenblik, omdat een uitweg moest gezocht worden in een botsing tusschen Kamer en Senaat en hij reeds eenmaal getoond had in de kunst van het opdelven van verouderde wetsbepalingen, waardoor de uitvoerende macht gelegenheid krijgt den tegenstand van den Senaat te breken, een zeldzame virtuositeit te bezitten. En Ferry loste het conflict dus op, meenende dat het voor

de uitvoerende macht goed visschen is in de wateren, troebel gemaakt door den strijd tusschen beide takken der wetgevende macht.

‘Zoo Gambetta er niet was, zou Ferry in de Fransche Republiek een groot man zijn’ meenden wij eens te kunnen neerschrijven - Gambetta is niet meer, en die uitspraak is op weg om bewaarheid te worden. Gevat redenaar als hij is, met een onverstoorbaar goed humeur begaafd en zich gaarne met een zeker *air de dédain* verheffend boven speldeprikken en grofheden, gevoelt hij zich op de parlementaire tribune, waar anderen het hart van onrust popelt, geheel in zijn element, en vleit hij, waar anderen zenuwachtig heen en weer schuiven, zich op zijn uiterste gemak welbehaaglijk in den ministerieelen zetel neer. Zal het door hem gevormde ministerie inderdaad krachtig genoeg blijken om het parlement te beheerschen, in Frankrijk de eerste voorwaarde, wil men in 's lands belang werkzaam zijn? Zeker is het, dat Ferry in zijn keuzen niet ongelukkig is geweest. Door de talentvolste Gambettisten op te nemen, heeft hij getoond Gambetta's erfenis te willen aanvaarden, en door tegelijkertijd de onmiddellijke herziening der constitutioneele wetten te verwerpen, heeft hij de gematigde elementen te vriend gehouden. Men kan dit transigeeren opportunisme noemen in den slechtsten zin des woords, en vooral den vrienden van Gambetta, die immers met de herziening moesten staan of vallen, hun onverantwoordelijke wispelturigheid verwijten. Maar wat wil men? Politieke beginselen schijnen in de derde republiek nu eenmaal contrabande en het ‘met de wolven moet men huilen’ het geliefde devies harer staatsmannen. ‘Wie niet breken wil moet buigen’: die les der ervaring is hun meer waard dan de fraaiste beginselen.

Nu is het een feit, dat de grondwetsherziening, die bij de jongste algemeene verkiezingen de eisch des volks heette, thans bij het volk jammerlijk *fiasco* heeft gemaakt. Onder de afgevaardigden heeft zich een bond gevormd, die ten doel had voor het denkbeeld der herziening propaganda te maken. Leven genoeg reeds heeft die bond gemaakt gedurende haar kortstondig bestaan, maar ongelukkig waren zijn leden, zoodra zij voor een oogenblik het terrein der snorkende volzinnen en klinkende leuzen verlieten, het volstrekt oneens over de vraag, wat men eigenlijk moest herzien. Geen wonder dus, dat deze opgeschroefde kabaalmakerij in het land hoegenaamd geen weerklank vond. Het was de bedoeling in de zittingen der algemeene raden de eerste de beste gelegenheid te baat te nemen om

een volksstemming ten gunste der herzieningsplannen uit te lokken. De verpletterendste nederlaag bekroonde deze campagne. Van de 86 algemeene raden waren er 70, die het vraagstuk niet eens aan de orde stelden, 14 die moties ten gunste eener herziening verwierpen, 2 slechts die een meerderheid vonden voor dergelijke voorstellen, waaronder bovendien nog eene een bonapartistische meerderheid was. Men zou kunnen aanvoeren, dat hierdoor nog weinig bewezen was, omdat de beslissing over een grondwetsherziening geheel buiten de bevoegdheid dezer administratieve lichamen ligt. Maar door dergelijke wettelijke scrupules lieten vergaderingen van Franschen zich nooit weerhouden, als zij de kans schoon zagen uitdrukking te geven aan eenigen volkswensch, zoodat men veilig kan aannemen, dat dit opzettelijk zwijgen der algemeene raden niet zonder betekkenis is. En wat meer bepaaldelijk de radicale elementen der bevolking in de groote steden betreft, met welke de radicale elementen in de kamers voeling trachten te houden, zij bekreunden zich nog minder om die fraaie herzieningsbeloften. '*Le moindre grain de mil ferait bien mieux leur affaire*.' Bij het proletariaat aan te komen met dergelijke zwevende constitutioneele theorieën is metterdaad het aanbieden van steenen voor brood. Als de heeren advocaten-wettenmakers dat niet begrijpen, heeft het parijsche volk, gelijk Yves Guyot ondervond, van die tastbare argumenten bij de hand, die hun den lust wel doen vergaan om in de volksvergaderingen hun evangelie der verlossing verder te gaan prediken.

Dat de minister Ferry en zijn collega's zich niet opgewekt gevoelden om opnieuw zich aan deze quaestie der herziening te branden, ligt voor de hand. Aan dergelijke verlokkingen der radicale linkerzijde weerstand te bieden is hun vast voornemen, hoe gaarne zij radicale en democratische hervormingen wenschen. Reeds is het kabinet deswege gedoopt als *ministère autoritaire* en *ministère de résistance*. Doch van deze schimpnamen maakte de president-minister zich glorietitels in zijn rede van 12 Maart. Wil men soms een ministerie, dat geen gezag heeft en geen weerstand weet te bieden? vroeg hij, en oogstte de toejuichingen van allen, wien het maar al te wel voor den geest stond, hoe juist deze fouten den ondergang van vorige ministeries hadden berokkend. Zoo zij maar niet te vroeg hebben gejuicht: of de daden aan de woorden beantwoorden, moet de tijd nog leeren. Het kabinet deinst er althans

niet voor terug netelige quaesties aan te pakken. Het stelt de conversie voor, die geen vroeger kabinet aandurfde, en het heeft zijn maatregelen ter oplossing der sociale quaestie.

Zoo komen wij na lange uitweiding tot de sociale quaestie terug. Zal dit fransche ministerie een steentje bijbrengen tot haar oplossing? Hoezeer het waardeering verdient, dat het bij al zijn strengheid hier niet in den policieagent den eenigen redder der maatschappelijke orde ziet, staat toch te vreezen, dat het onder de meest welmeenende bedoelingen een zeer verkeerden weg inslaat, waarop nog ernstiger verwikkelingen dreigen. Men kent het fransche spreekwoord: *quand le bâtiment va, tout va*. Een feit is het, dat in de laatste jaren in Parijs het bouwen zulk een gang is gegaan, dat er geen bewoners meer te vinden zijn voor de enorme gebouwen, die alom verrijzen, en dat er aan den anderen kant geen woningen zijn, geschikt voor de massa's werkvolk die de provinciën voortgaan over de hoofdstad uit te storten. Vandaar een ware crisis in het bouwvak, èn bij de ondernemers, die geen huurders, èn bij de arbeiders, die geen dak vinden. De regeering wil hulp aanbrengen en doet dit op homöopatische wijze. Er is te veel gebouwd, welnu de regeering zal het bouwen verder aanmoedigen. Het *Crédit foncier*, half een staatsinstelling, zal tegen lage rente hypothecaire voorschotten geven op woningen van zekere lage huurprijzen en de staat zal rente en aflossing garandeeren, terwijl hij na verloop van tijd verhaal zal vinden op de geldopnemers. De bedoeling is het bouwen van arbeiderswoningen aan te moedigen, maar het gevolg zal licht zijn, dat op die voordeelige voorwaarden daar gebouwd wordt, waar aan woningen geen behoefte is, en dat beslag wordt gelegd op de staatshulp door hen, die haar volstrekt niet noodig hebben. En waar moet de grens worden gesteld? Reeds bepaalt het regeeringsontwerp, dat het regeeringssubsidie naar billijkheid over de verschillende localiteiten zal verdeeld worden, m.a.w. dat ieders recht op dergelijke staatsondersteuning wordt erkend. Het is duidelijk dat naar zulk een stelsel nooit een eind komt aan de subsidiën, en de staat er zich op toelegt, de algemeene huisjesmelker te worden. Het ministerieele plan schijnt tamelijk ondoordacht, en dat is jammer, want op die wijze wordt weer meer voedsel gegeven aan de leer, dat de staat in elk opzicht ongeschikt en ongeroepen is, om in de oeconomische verhoudingen in te grijpen. En die onthoudingsleer is niet meer van onzen tijd, nu

zij overal gelijkelijk onmachtig is gebleken om het *pêril social* te bezweren. Maar één ding is zeker: onthouding is in elk geval te verkiezen boven beginsellooze en ondoordachte inmenging.

Ook de duitsche regeering - die lof is haar niet te onthouden - beijvert zich om haar wetgeving in 't belang van den arbeidenden stand in te richten. Te betreuren is maar, dat zij den schijn niet van zich kan werpen, dat het haar nog meer te doen is om den Rijksdag den voet dwars te zetten dan om het belang van den arbeidersstand te bevorderen. Zij heeft den Rijksdag weer eens een duchtige philippica toegediend, omdat deze al haar goede bedoelingen met den vierden stand zou tegenwerken door het eindeloos in beraad houden van de ontwerpen op de ziekenkassen, op de verzekering tegen ongevallen en de verzekering tegen ouderdom en invaliditeit. Doch hoezeer zij paradeert met haar vaderlijke zorgen voor haar minbedeelde onderdanen, het parlement bedektelijk verwijtende, dat dit van de volksnooden niets gevoelt, een feit is het, dat zij door haar eigen alle toenadering uitsluitende houding samenwerking steeds allermoeielijkst maakt. Een feit ook, dat zij zelf voortdurend door allerlei andere ontwerpen, die met de liefde voor den arbeidersstand al bitter weinig te maken hebben, als tariefverhoogingen, de behandeling harer lievelingswetten heeft opgehouden. De keizerlijke boodschap, die plotseling als een bom den Rijksdag kwam binnenvallen, had dan ook denkelijk dit verwijt maar uitgedacht om een motief te vinden, ten einde met de rijksbegrooting langs een omweg gedaan te krijgen, wat langs den koninklijken weg niet was te bereiken. Men weet hoe het plan der regeering om tweejarige begrootingen in te voeren door het parlement is geëcarteerd. Nu wordt de behandeling der begrooting voor 1884/85 in dit voorjaar reeds aan den Rijksdag opgedrongen, onder voorwendsel dat in het najaar de tijd voor arbeiderswetgeving beschikbaar moet zijn. Als men nu een volgend jaar onder dergelijk protest de behandeling nog een maand of zes vervroegt, dan heeft men feitelijk een tweejarige begrooting verkregen *et le tour est fait!* Gelukkige arbeidersstand, waar de regeering zoo van liefde voor zijn belangen blaakt, dat zij ze als *machine de guerre* gebruikt om haar despotische begeerten door te drijven. Wel neemt dit niet weg, dat de wetten, ter verzekering dier belangen ingediend, goede en practische bepalingen kunnen bevatten en in elk geval naar eigen verdiensten moeten worden

gewaardeerd, gelijk ook de Rijksdag heeft begrepen door het beginsel der wet op de ziekenkassen, dat van verzekeringsdwang, aan te nemen - maar in Duitschland past het 't parlement tegenover de regeering dubbel op haar hoede te zijn, want bijna altijd schuilen adders onder het gras.

Daar het onze taak niet is hier naar de ware oplossing der sociale quaestie te zoeken, een vraagstuk trouwens, waarop nog wel geslachten na geslachten hun denk- en werkkracht zullen slijten, maar eenvoudig aan te stippen, wat hier en daar voor haar oplossing wordt beproefd, kunnen wij hier van haar afscheid nemen, zonder dat wij tot eenige vertroostende conclusie mogen geraken. Wij moeten de verdere conclusiën aan de geschiedenis overlaten, overtuigd dat het voornamelijk de sociale vraagstukken zijn, die in onzen tijd het meest de aandacht der wetgevers verdienen, ja die zich wel aan hun aandacht zullen weten op te dringen, als zij in quaestiën van hoogere politiek verdiept zitten. Wat die hoogere politiek thans schaft, verbleekt tegenover die dieper liggende verschijnselen, die den kern van het volksleven raken. Of is werkelijk een groote beteekenis te hechten aan die nieuwe triple alliantie, waarvan in de pers der meeste landen heel wat gerucht is gemaakt? Daar er geen wolken aan den horizont drijven en geen natie er aan denkt den europeeschen vrede te bedreigen, zijn dergelijke bewegingen op het schaakbord der internationale politiek van vrij onschuldigen aard. Dat hoog opgeven van de triple alliantie met Duitschland en Oostenrijk, waarmede de minister Mancini in een rede in het italiaansche parlement de wereld verraste, vond zijn grond in de nooit sluimerende behoefte van italiaansche staatslieden om van zich te doen spreken, en had tot bedoeling de eigenliefde der italiaansche natie te streelen, die zich sints haar bevordering tot groote mogendheid ook voor groote dingen voelt in de wieg gelegd. Eigenlijk nieuws werd niet verkondigd, want dat een toenadering van Italië tot de mogendheden van Centraal Europa had plaatsgevonden, wist men reeds lang, maar als diplomaten zich geroepen achten over dergelijke zaken te spreken, en dat schijnbaar zonder eenige aanleiding, dan is men genegen er meer achter te zoeken. De fransche pers maakte zich vermakelijk boos, alsof de bedoelde alliantie bepaaldelijk tegen Frankrijk was gericht. Uitdrukkelijk was echter betuigd, dat slechts sprake was van een defensief verbond, zoodat de fransche lichtge-

raaktheid, die zich haastte alle verdenking van aggressieve bedoelingen van zich te werpen, al te veel deed denken aan het *qui s'excuse s'accuse*. Daarbij blijft Bismarck altijd de *cauchemar* der Franschen: zijn hand werd weder in de eerste plaats in dit aan Frankrijk vijandig plan gezocht en aan Mancini wilde men wel de twijfelachtige eer gunnen, dat hij het zoo kwaad niet bedoelde, maar zich argeloos door den Booze liet gebruiken. Bismarcks vijanden gaan inderdaad in vereering voor den Rijkskanselier al te ver. Alsof elke zet op het europeesche schaakbord door hem met geheime bedoelingen wordt geinspireerd en alle andere staatslieden slechts poppen zijn, die hij naar welgevallen laat dansen! Het is zelfs de vraag, of hij op den duur gediend zal zijn van een bondgenoot, die telkens meer zegt dan hij kan verantwoorden, gelijk het geval is met Mancini. Waarom slapende honden wakker gemaakt? voor het oogenblik kon dat de politiek van Duitschland en Oostenrijk, die zich hoofdzakelijk met het oog op het Oosten, en niet als wapen tegen Frankrijk, Italie's volgzaamheid hebben verzekerd, volstrekt niet dienen.

Zijn het niet licht vraagstukken van europeesche politiek, die de kleine natiën bezig houden, er kunnen bij haar toch ook politieke vraagstukken aan de orde komen, waarvan de werking zeker niet minder diep gevoeld wordt, al blijven zij ook binnen de grenzen des lands beperkt. Wie hoort ooit van Noorwegen of van den invloed, door dit land op de lotsbestemming der volken uitgeoefend? Toch wordt daar op dit oogenblik een strijd gestreden, die waardig is met de gewichtigste politieke kampstrijden op één lijn te worden gesteld. Het is de strijd tusschen het constitutioneele koningschap, door den koning en zijn raadgevers, en de parlementaire democratie, door de Groote Vergadering (*Storthing*) vertegenwoordigd. Reeds jaren lang staan er die twee op voet van gewapenden vrede tegenover elkander, totdat de strijd is uitgebarsten, die begon met het decreet van 9 Juni 1880, waarbij een driemaal door den koning geweigerde grondwetswijziging verklaard werd niettegenstaande zijn veto wet te zijn, en die zijn crisis bereikt in de aanklacht, door het *Odelsthing* bij het Rijksgerecht tegen het gansche ministerie ingediend, een aanklacht waarmee indirect de koning zou worden getroffen. Wel heeft het lang geduurd, eer het tot dit uiterste kwam. Als deinsde zij voor haar eigen stoutheid terug, waar zij den koning vastberaden vindt, had te elfder ure nog de linkerzijde der vertegenwoordiging zelf het uitzicht op een transactie geopend. Maar de strijd kon er hoogstens

eenigen tijd door worden uitgesteld. De vraag toch, waar het om te doen is, gaat te diep om zich te laten verwijderen of maskeeren. Beschouwt men de verschillende strijdpunten op zich zelf en uit streng juridisch oogpunt, dan kan het quaestieus zijn aan welke zijde het recht ligt, maar is toch in de meeste gevallen, als men namelijk ook bij 't beoordeelen eener grondwet het *juger les écrits d'après leur date* moet toepassen, het recht des konings moeilijk betwistbaar. Doch hoe men moge ijveren voor de heerschappij des rechts, in de werkelijkheid zet zulk een strijd om het recht zich steeds om in een strijd om de macht. En zoo is het hier ten slotte ook de vraag, wie de machtigste zal blijken in den strijd tusschen de belangen van het koningschap en die der meerderheid des volks. Zal de koning souverein zijn of het volk? dat is de beteekenis van den strijd, dien de Noren strijden. En die strijd is hun heilige ernst, dezen vrijheidlievenden bergbewoners, die bij een taaie vasthoudendheid tegelijk een fonds van dweepzucht in hun karakter bewaren, waardoor zij een geduchte vijand worden, als zij eens tot den kamp zijn geprikkeld. Ook is er misschien geen land, waar er om de bijzondere sociale toestanden meer kans is, dat de strijd ten gunste der democratie zal worden beslecht dan juist in Noorwegen. Bij een natie, waar verschil van standen nagenoeg niet bestaat en een loontrekkend proletariaat in geringe verhouding slechts aanwezig is; waar door vorm en ligging van den bodem en de daardoor bepaalde leefwijze de zelfstandigheid van het individu bijzonder ontwikkeld wordt; waar de kans om zich door alle nieuwigheden te laten meesleepen en verblinden door den bedachtzamen aard der bevolking en de ontoegankelijkheid van haar land wordt uitgesloten, bij zulk een natie is de fictie, dat het belang der meerderheid het belang van het geheel is, licht na aan de waarheid, en dus het nederleggen van alle macht in handen van een door een bijna algemeen stemrecht gekozen vergadering weinig gevaarlijk. Maar zoo dan de democratie voorbestemd is daar in 't hooge Noorden een onbetwiste zegepraal te bevechten, wie elders uit dat voorbeeld moed willen putten in de vrij algemeen verbreide overtuiging, dat de heerschappij der democratie de oplossing der sociale quaestie in haar schoot bewaart, mogen wel bedenken, dat de democratie daarom alleen in Noorwegen op onmiskenbaar succes kan bogen, omdat Noorwegen eigenlijk geen sociale quaestie kent.

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

De herdenking van H u g o d e G r o o t ' s geboortedag kon uit den aard der zaak geen populaire, en evenmin een zuiver letterkundige feestviering worden. De Groot was in de allereerste plaats een wetenschappelijk man, rechtsgeleerde, philoloog, theoloog, als dichter voornamelijk latijnsch dichter, en zoo lag het dan ook allereerst op den weg van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, om aan zijne nagedachtenis eene ernstige hulde te brengen. En de Academie heeft die hulde gebracht op eene wijze, haar zelve en de Groot waardig.

Haar voorzitter, Prof. O p z o o m e r , gaf in zijn toespraak, het glanspunt van de zitting, in kernachtig Hollandsch, een volledig en sprekend beeld van de Groot. ‘Wat wij hier waardeeren’ - zoo sprak hij - ‘is niet de geleerdheid, maar de in werken en daden vruchtbare geleerdheid. Daar zijn namen die tot spreekwoord geworden zijn, zoo vaak er van de meest veelzijdige kennis sprake is, maar waaraan geen levend en bezielend weten is verbonden. Zulk een naam is niet die van onzen Grotius. Bij hem sierde de mantel der geleerdheid het krachtige lichaam der wetenschap. Zijn lezen was denken, en zijn denken was doen.’ Verder luidde het: ‘Hij is geen schim uit het verleden, hij denkt en voelt met ons over de vragen en in de belangen van onzen tijd. Een machtige, scherp geteekende richting van dien tijd aanschouwt in zijn beginselen de voorbereiding van Kant en van Rousseau, de voorbereiding zelfs der Fransche omwenteling, die de orde van Europa omverwierp. Ze aarzelt niet zijn leer bij de sneeuwvlok te vergelijken, die op den top van het gebergte zich losmaakt, onbemerkt; maar ze rolt voort en als verpletterende lawine stort zij in de diepte. Wat zoo, te recht of ten onrechte, verbonden wordt aan die groote verandering van het eind der vorige eeuw, die “eerst in den beginne” is, “in vele opzichten nauwlijks meer dan ontkennend”, wier “grondtrekken hier en daar nog schemerachtig”,

wier “begrippen nog lang niet in hun vollen wasdom zijn”, dat is geen dood weten, waarmede wij hebben afgerekend, dat tintelt van levenskracht en heeft nog een toekomst voor zich.’ En aan het slot: ‘“Mijn zoon beweert, dat er in die kist wat leeft,” zei de schipper tot Elsje van Houweningen. “Ja, ja,” antwoordde de bezorgde en gevatte dienstmaagd, “Arminiaansche boeken leven altijd; ze zijn altijd vol van geest en beweging.” Waarlijk zoo is het hier. De boeken van dezen Arminiaan zijn vol geest en leven. Geen doode grootheid, maar levend weten is hun inhoud. Mannen als Huig de Groot sterven niet.’

Aan den avond van denzelfden dag (9 April) had de heer B r o u w e r s , pastoor te Bovenkerk (Nieuwer-Amstel) en redacteur van ‘de Amstelbode,’ eene bijeenkomst in het lokaal Odéon te Amsterdam georganiseerd. Wie nieuwsgierig mocht zijn wat van deze feestviering het eigenlijke doel was, zou, luidens het Programma, daaromtrent door den heer Brouwers worden ingelicht. Wij spitsten de ooren, en vernamen o.a. hoe de redenaar in kerupele verzen den (sedert afgetreden) minister van justitie Modderman, die de zitting bijwoonde, toeriep:

> En u, minister van 's lands Kroon, moog' God ons sparen
> Om, met der daad, der Natie te openbaren,
> Dat tot heur macht niet drie maar vijf vijfdèn behooren.

(Het accent in ‘vijfdèn’ is van ons: De regel is anders volstrekt onleesbaar.)

Iets later vernamen wij:

> Gaf Nieuweramstel thans, ten doel van ons beooging,
> Een voorbeeld aan de klein'ren, laat uw stappen,
> O Amsterdam, op elk gebied, zijn meesterschappen.

Het komt ons voor, dat Nieuwer-Amstel door zulke poëzie al een zeer slecht ‘voorbeeld aan de kleineren’ geeft.

Tot het letterkundig gedeelte van dit kransje behoorde nog de toekenning van een eereprijs aan Mej. Louise Stratenus voor een gedicht op Rembrandt, de Groot en Vondel, waarvan ons fragmenten werden voorgelezen. Wanneer het gedicht in druk zal zijn verschenen, zal kunnen blijken of het inderdaad zóó onbeduidend is als het ons toescheen, nu wij het hoorden voorlezen.

Gunstig staken bij deze rijmproeven de gespierde terzinen af, waarmede Mr. J o a n B o h l zijne redevoering besloot.

Drie honderd jaren zonken in de baren,
Gewenteld door den oceaan der tijden:
Miljoenenscharen, die eens menschen waren,

Zijn schimmen slechts, die langs haar kolken glijden.
Wie kan nog weten, hoe die allen heetten,
En aan hun vrengde of lijden de aandacht wijden?...

Wie vraagt nog, wat hun 't lot had toegemeten:
Of zij waardeering of miskenning vonden?...
Tot stof versleten, zijn zij lang vergeten.

Vermolmd zijn tronen, die als rotsen stonden;
Verdwenen groote staten en geslachten:
Naauw hoort men meer hun vroeg'ren naam verkonden.

Geen wereldkrachten, die ooit weerstand boden:
Planeten zijn in splinters weggespleten;
Onsterflijken begraven bij de dooden.

Maar wat ook werd veroordeeld, diep te dalen;
En wie ook eenmaal spoorloos gaan verloren -
(GENIE blijft pralen in zijn gloriestralen,

Die door de nachten aller tijden boren:
Der volk'ren talen mogen vrij verstommen,
Zijn stem doet zich tot 's werelds sterfdag hooren.

Met zulk een nooit onttroonb'ren vorst bedachten
De feëen onze fiere Nederlanden
Toen zij te Delft het grootsch orakel brachten,

Sinds dien zingt de oceaan langs onze stranden
Een zegelied, als schatting aller volken,
Wier groote mannen nog van geestdrift branden,

Wanneer zij Hugo's godentaal vertolken....

Opzoomer's proza en Bohl's poëzie hebben, voor zooveel het letterkundig gedeelte der gedachtenisviering betreft, de eer van den dag opgehouden.

In het gelegenheidsstukje, *Huyg de Groot in Amsterdam*, 1632[1)]

1) Amsterdam, C.L. van Langenhuysen, 1883.

heeft de heer A l b e r d i n g k T h i j m, handig en zonder aan de waardigheid van de Groot, Hooft en Vondel, die er in optreden, te kort te doen, een grap vertoond, waarvan de oude Burgemeester Bas het slachtoffer is, - eene ephéméride, maar die als poging om in lossen, vroolijken trant, de herinnering aan onzen grooten landgenoot te vieren, waardeering verdient.

Al het andere dichterlijke en ondichterlijke brouwsel - *requiescat!*

De Hoogmoedige door Vrouwe Courtmans, geboren Berchmans. Dordrecht, J.P. Revers, 1882.

Indien onze Zuid-Nederlandsche broeders een herinneringsfeest als dat van Hugo de Groot hadden moeten vieren, dan zouden zij het zeker op een geheel andere wijze hebben aangelegd. Men behoeft niet lang onder hen te hebben vertoefd om te weten, dat zij, hoe ook door verschillende banden aan ons, Noord-Nederlanders, verbonden, in menig opzicht niet zijn van gelijke beweging als wij. In den regel zijn zij van veel meer beweging. Het openbaar leven in Vlaanderen is vrij wat opgewekter dan bij ons. Dit blijkt, onder meer, uit de wijze waarop onze buren de verdienstelijke mannen en vrouwen in hun midden plegen te huldigen. Terwijl wij het met een album vol portretten, met een serenade en, als het heel mooi is, met een gedenkpenning afdoen, zijn onze Vlaamsche vrienden terstond gereed met een optocht, een wedstrijd, een banket; en als de gedenkdag hun bijzonder belangrijk voorkomt, dan hebben de feestvierders aan één dag niet genoeg, maar duurt de ‘betooging’ twee of meer dagen. Het is ons bekend, dat de eigenaardige toestand waarin de Vlamingen zich bevinden, de strijd, dien zij voor hunne taal te strijden hebben, hun elke gelegenheid, ook al is die op zichzelve niet zoo buitengewoon, doen aangrijpen om het goed recht van die taal te verdedigen en te getuigen: ‘Wij zijn er nog!’ - maar dat hun levendige aard hen daarbij wonder wel dient, is niet minder zeker.

Zoo is er thans weder voor den 13^{den} en 14^{den} Mei a.s. een feest op touw gezet voor eene verdienstelijke Vlaamsche schrijfster, Mevrouw C o u r t m a n s - B e r c h m a n s.

Volgens de mededeelingen in de Keyser's *Neerlands Letterkunde* is Johanna Desideria Berchmans in 1811 geboren te Andeghem

in Oost-Vlaanderen, waar haar vader burgemeester was, en voltooide zij hare opvoeding, die geheel op Franschen leest was geschoeid, in het klooster van Gyseghem in diezelfde provincie. Zij huwde met J.B. Courtmans, leeraar te Gent, vriend van Rens, Snellaert en Van Duyse, en nam na den dood van haren echtgenoot het bestuur op zich van eene kostschool te Maldeghem.

In het gezelschap van de genoemde bekwame mannen, wakkere strijders voor de Vlaamsche zaak, moet mevr. Courtmans die liefde voor de Vlaamsche taal hebben opgevat, welke haar sedert niet meer heeft verlaten, en waarvan zij in een lange reeks van geschriften: romans, novellen, gedichten, getuigenis gaf. Nog voor weinige maanden zag van de hand der 71 jarige een nieuw romantisch werk het licht: *De Hoogmoedige*.

Het gaat zeker niet aan naar dit enkele verhaal het talent der bejaarde schrijfster af te meten. De kalmte, welke den avond van een welbesteed leven pleegt eigen te zijn, kenmerkt deze novelle wellicht meer dan velen welkom is. De vleugelslag eener stoute fantasie, zelfs de kunst om gewone dingen op ongewone wijze te zeggen zoekt men hier te vergeefs. Maar stelt ge belang in eene eenvoudige schets naar het leven, goed van strekking en in doorgaans zuiver Hollandsch geschreven, in een verhaal dat men aankomende meisjes in handen kan geven, zonder gevaar te loopen haar het hoofd op hol of het gemoed in te hevige beroering te brengen, - dan is hier iets van uwe gading.

De geschiedenis van het gezin der flinke, werkzame kruidenierster, die met al hare eenvoudigheid en met al haar gezond verstand niet het rechte middel weet te vinden om het duiveltje van den hoogmoed, de zucht om zich boven haar stand te verheffen, uit het gemoed van hare tweede dochter, de bevallige Ida, te bannen, is verdienstelijk verhaald. Men ziet Ida, langzaam maar zeker, haar verderf tegemoet loopen, totdat zij, als de vrouw van den schatrijken, maar menschenschuwen Rebbesoon van het Vlinderhoof, aan de tering wegkwijnt, volgens den notaris ‘als martelares van den hoogmoed’, volgens den geneesheer ‘als slachtoffer eener verkeerde opvoeding’.

Van vele Vlaamsche romans- en novellenschrijvers geldt hetgeen Max Rooses in zijne studie ‘Vijftig jaren poëzie’ (in *de Gids* van Juni 1881) van de Vlaamsche dichters zeide: ‘Hoofdzakelijk ontsproten uit de burgerklasse en alleen voor deze schijvende, ge-

dwongen hunne taal, hunne beelden en heel hunnen geest te ontleenen aan de middelbare of mindere standen van ons volk, berekenen (zij) over het algemeen hunnen vorm en hunne onderwerpen naar de eischen van hun min verfijnd publiek'. Ook van hunne romans kan met Rooses' woorden worden gezegd, dat zij zich niet verheffen 'buiten of boven de kringen waarin zij ontstaan' en dat zij meer houden 'van huiselijkheid en gemoedelijkheid dan van verheffing en stoute verbeelding, meer van natuur dan van kunst.'

Zulke werken, waartoe wij ook *de Hoogmoedige* van mevr. Courtmans rekenen, mogen wellicht niet bestemd zijn om den tijd, waarin zij geboren werden, te overleven, - dat zij in hun tijd er toe hebben bijgedragen om, in zekere kringen, gezonde beginselen, in zuivere taal uitgedrukt, ingang te doen vinden, mag hun zeker als een verdienste worden toegerekend; en zij, die ze schreven, hebben aanspraak op de hulde, welke hun, aan den avond van een eervol en werkzaam leven, door dankbare tijdgenooten wordt gebracht.

Gelukskinderen door W. Otto, 2 dln. Schoonhoven, S. en W.N. van Nooten 1883.

Met evenveel recht als de Parijsche romanciers, Daudet en anderen, van een *roman parisien* spreken, zou de heer O t t o zijn *Gelukskinderen*, een Amsterdamschen roman hebben kunnen noemen. Niet enkel omdat de roman van het begin tot het eind in Amsterdam speelt, maar omdat het den schrijver blijkbaar te doen is geweest om aan de tafereelen, die hij ons laat zien, een zooveel mogelijk locale kleur te geven.

Reeds in het eerste hoofdstuk van het 1e deel worden wij geplaatst op den Dam, en wel 's avonds na elf uur, op het tijdstip waarop van de laatste trammen de schellen nog slechts uit de verte weerklinken, de juffrouw uit de kiosk, 'stijf van het lange zitten' uit haar schuilplaats te voorschijn treedt en de omnibus, die de reizigers van den laatsten trein haalde, met zijn twee roode lichten nadert. Eenige jongens, pakjesdragers van beroep, staan op de stoep van een hoekhuis den omnibus op te wachten, gereed 'om hem bij het zwenken om den hoek te grijpen, zich aan hem vast te klemmen trots den gevoeligen tegenstand van den conduc-

teur, zich desnoods een eind te laten meesleuren' ten einde een pakje of een koffer machtig te worden. Maar een concurrent, die zich in den donkeren hoek bij de Beurs verscholen heeft, zal het hun beletten. De jongens hadden hem, evenals vorige avonden, ook nu wel gezien, maar zij dachten niet meer aan hem. 'De omnibus kwam en zij strekten reeds de armen uit, ze stonden al klaar om den sprong op de treeplank te doen, toen de man uit den donkeren hoek van de andere zijde te voorschijn trad, en juist op het genstige oogenblik zich aan de lenningen van de beide trapjes vastklemde. Hij was hun te vlug geweest. Maar toch niet zooveel te vlug, dat zij den voorgenomen sprong konden terughouden. Twee van hen bonsden met kracht tegen hem aan. Hij schudde ze van zich af en luid gillend en schreeuwend vielen zij op den grond. Concurrentie kent geen medelijden. De overigen lieten hunne kameraden op de straat liggen en trachtten hem van het voortrollende rijtuig te trekken. Doch al loopende trapte hij achteruit. Een hand, die hem bij zijn schouder vasthield, moest hem loslaten, want hij beet er naar als een wild dier. Toen de omnibus stil hield, waren zijn vervolgers ver achter hem.'

Later komen er nog meer dergelijke Amsterdamsche tafereeltjes in den roman: het Postkantoor als rendez-vous van 'jongste bedienden', een avondje in een Café chantant in de Nes, een beursbezoek, een huwelijksinzegening in de Nieuwe kerk - maar geen van die allen kan, wat vinding en bewerking betreft, bij dit eerste halen. Zulk een greep neemt terstond voor den schrijver in, en brengt den lezer in de gunstigste stemming om hetgeen er volgen zal te genieten.

En wat volgt er? Een tweede fijn gepenseeld tafereeltje: de tehuiskomst van den heer van Voorst, die door den 'man uit den donkeren hoek' zijn koffer naar zijn huis heeft laten dragen en die thans zijn jong vrouwtje sluimerend in haar *easy chair* vindt. Een mooie blondine die mevrouw van Voorst - aanbeden door haar man, al moet hij nu en dan merken dat zij hem niet begrijpt. De rijk versierde wieg, die zij hem bij zijne thuiskomst bewonderen laat, zal binnen enkele weken een wereldburger tot verblijf dienen - maar het zal een schraal, bleek en zwak wurmpje zijn.

Hélène - zoo vernemen wij verder - vroeger Leentje, thans als mevrouw van Voorst tronende in het breede, rijkgebouwde

huis op de Keizersgracht, is op haar achttiende jaar, als wees zonder fortuin, alleen achtergebleven, en daarna juffrouw van gezelschap geworden bij de rijke mevrouw Vermeer. Zij heeft in die betrekking in alle richtingen op meesterlijke wijze weten te manoenvreeren, en het hart weten te veroveren van den eenigen zoon van den broeder harer meesteres, het toekomstig hoofd van een groot handelshuis, den ietwat dwependen Frits van Voorst. Het huwelijk, door Hélène uit berekening aangegaan, dreigt een ongelukkig huwelijk te worden. Uitgaande van de stelling dat voor geld alles te koop is, heeft mevr. van Voorst, die er geen pleizier in vindt haar kind zelf te zogen, de vrouw van den pakjesdrager uit het 1e hoofdstuk tot min aangenomen. Maar het zwakke schepseltje kwijnt al meer en meer weg, en als de min, om haar eigen kind het leven te redden, dat van de vreemde moet opofferen, en Hélène weldra over het lijkje van haren eersteling gebogen ligt, dan beschuldigt zij zichzelve in hartstochtelijke taal van den dood van haar kind. Maar het is niet alleen haar kind, dat zij verliest; deze dood brengt ook scheiding tusschen de echtgenooten. Aan Frits van Voorst zijn de oogen opengegaan; nu eerst bemerkt hij dat hij zich in zijne Hélène heeft bedrogen. Na eenigen tijd wonen wij een met talent geschreven tooneel aan de ontbijttafel bij (II 3), waarin het tusschen de echtgenooten tot een verklaring komt, Hélène zich wederom aan hartstochtelijke zelfbeschuldiging overgeeft, en er ten slotte een soort van verzoening plaats heeft. Maar nog heeft zij geen rust. Op raad van eene oude geblankette tante, die zelve haar leven lang gecoquetteerd en gehuicheld heeft - een malloot eerste klasse, waarvan de schrijver vrij wel een karikatuur heeft gemaakt - besluit Hélène haar echtgenoot volledig schuld te belijden. Die biecht heeft plaats op het kerkhof, op de plek waar hun kind begraven ligt. En Frits vergeeft. Hij heeft - zoo verklaart hij - een lichtzinnige minnares verloren en eene ernstig liefhebbende vrouw gewonnen.

Wij helpen het hem wenschen. Maar toch laat zich de vraag niet onderdrukken: hoe is deze Hélène, die uit berekening getrouwd is, die daarna nog maanden lang liefde heeft gehuicheld, die ook na de geboorte van een kind nog voortdurend met berekenend overleg handelt, en nog bij het lijkje van dat kind de comedie van de ‘treurende moeder’ speelt - hoe is die vrouw tot inkeer gekomen? Dat psychologisch raadsel heeft de heer Otto

ons niet alleen niet weten op te lossen, maar het blijkt zelfs niet dat hij die oplossing ook maar beproeft.

Een andere fout is de bijeenbrenging van twee verschillende geschiedenissen, welke in geen verband tot elkander staan. Naast de geschiedenis van het gezin van Voorst staat namelijk die van het gezin Visser. Visser is boekhouder op het kantoor van Van Voorst, komt echter voor het overige met de familie zelve slechts zeer terloops in aanraking, en oefent geen den minsten invloed uit op het drama dat in het groote huis op de Keizersgracht wordt afgespeeld.

De type van den ouden Visser is niet slecht geslaagd, maar noch hij, noch zijn brave dochter Martha, noch de op Martha verliefde vioolspelende onderboekhouder Bloem, noch de zoon, die als jongste bediende op het kantoor het beheer over de kleine kas heeft en daaruit een bracelet betaalt voor de prima-donna van een Café-chantant, noch deze prima-donna zelve, hebben met het eigenlijke onderwerp van den roman iets te maken.

Dit alles schaadt aan den roman, die daardoor als geheel niet hoog staat, maar in tal van bijzonderheden van het talent van den schrijver getuigt.

Wij gewaagden reeds van het eerste tafereeltje op den Dam. Zie hier het slot van dat eerste hoofdstuk. De keer Van Voorst, bewogen door hetgeen de pakjesdrager hem van de armoede, die in zijn gezin heerscht, verhaalt, heeft hem een tienguldenstuk in de hand gedrukt.

‘De pakjesdrager keek bij het licht van de lantaren, die boven de deur was, in zijn hand. Hij kneep die krampachtig dicht en vloekte. Die vloek was een vreugdekreet. De armoede heeft daar geen woord voor. In hare overstelping kiest zij het verkeerde. De man schrikte van zijn eigen uitroep:

‘“Neen, zoo niet - God dank!”’

Uit het leven gegrepen zijn de gezusters Plaat, waarvan de eene plaatsbewaarster in de Nieuwe kerk en de andere ‘rijkeluisbaker’ is. Juffrouw Plaat, de plaatsbewaarster, zal Betje, de vrouw van den pakjesdrager, over den minnedienst bij mevrouw van Voorst spreken:

‘Nou die mevrouw, je moet weten, dat het vroeger een arm juffertje van gezelschap is geweest, die had geen pleizier om haar kind zelf de borst te geven. Daar zou ze zeker van bederven, zoo'n kale medam. Ja, daar kan ik kwaad over worden, en daar-

over behoef ik me niet te schamen, want wat zei Dominee Knol nog verleden? Er is een heilige smart, zei hij, maar er is ook een heilige grimmigheid, zie je, en dat is nou de heilige grimmigheid die me zulke zondige woorden doet spreken. En nou hebben ze al alles geprobeerd, maar mijn zuster zegt, dat het allemaal niets helpt, omdat het kind koppig is. En hoe zou het ook anders? Hoe zou zoo'n kind van Amalek niet koppig zijn! Ze moeten een min hebben. Mijn zuster heeft er met mijnheer over gesproken en voor dien goeden raad heeft zij al een rijksdaalder gekregen, ik heb hem zelf gezien. Dus het is een heel goede dienst. Als jij soms trekt hebt - mijn zuster heeft me gevraagd of ik eens aan den snor wou gaan, liefst onder de kennissen - nou, weet je wat, dan ga jij er naar toe. Zeg dan maar of je de baker eens even mag spreken en dat je komt van juffrouw Plaat, dan weet zij er alles van, en als jij er dan niet klaar komt, nou dan mag je gerust zeggen, dat ik je gevleid heb met een ijdele hoop.'

De 'dikke, hoogst deftige, van stijfsel en zindelijkheid krakende baker', die 'in een tochtvrijen hoek op een grooten, gemakkelijken stoel zetelt', is niet minder goed getroffen.

'De baker is met het hoofd achterover in het zachte kussen gevallen..... De lip hangt door de buitengewone zwaarte zoo laag, dat de tanden zichtbaar worden en de tong beweegt zich daar achter zenuwachtig en snel. Het is dikwijls gezien, dat machinaal werk ook nog in den slaap wordt voortgezet, en die tong bleef altijd bezig met praten, sussen en proeven. Nog natuurlijker dan juffrouw Plaat, de plaatsbewaarster, wier jongere zuster zij was, kon zij bij het minste geritsel wakker worden, en daarbij een gezicht zetten als of zij den slaap slechts bij hooren zeggen kende.'

Zoo vinden wij menig goed geteekend tafereel. Daaronder rekenen wij nog tegen het eind van het tweede deel de beweging op de beurs, wanneer de heeren van Voorst, van wie het bekend is dat zij groote verliezen hebben geleden, zich laten wachten. 'Men waarschuwt elkander. Men komt kijken of het wel waar is, dat zij er nog niet zijn, en men schudt het hoofd. Iemand gaat op hun plek staan, alsof hij zijn oogen niet vertrouwt vóór hij heeft getast... Men komt op de leege plek alsof er iets wonderlijks te zien was, en kijkt naar de klok, die het volgende oogenblik het

vol kwartier zal aangeven.' Eindelijk komen zij - en al die donkere blikken worden verhelderd. En dan, als de oude heer van Voorst de Beurs verlaat: 'Met wat statigen tred liep hij de trappen van de Beurs af! Hoe langzaam zette hij den eenen voet voor den anderen, terwijl hij over de hoofden der wachtenden, die op straat stonden heenzag: een koning die als genadeblijk van zijn troon naar de laagte komt, om zich aan zijn onderdanen te vertoonen.'

Met dat al is er nog veel onbeholpens in deze twee deelen: zoo is de poging om het gezelschap, dat in het sterfhuis bijeen komt, te karakteriseeren als mejuffrouw Bedilzucht, mevrouw Onbeduidendheid, mijnheer Troost, nichtje Verveling, enz. geheel mislukt. Ook de taal - het zal reeds uit de aangehaalde proeven gebleken zijn, al meenden wij het niet opzettelijk te moeten aanwijzen - mist op menige bladzijde nog de fijne schaaf. Er schuilt echter in deze romantische proeve van een jong schrijver talent genoeg om der critiek het recht te geven hem op te wekken dat talent te ontwikkelen door studie, zoowel van de wereld om hen heen, als van de goede modellen in de werken der beste romanschrijvers.

Wandelingen door Nederland **door J. Craandijk, met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. - Tweede druk. Noord-Holland-Limburg. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1883.**
In den Harz **door Johan Gram. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1883.**

Otto Roquette geeft in zijn gedicht *Reisepflichten*, voorkomende in de voor weinige maanden verschenen bundel *Idyllen, Elegieen und Monologe*[1)], in den strengen hexametervorm een geestige critiek van de indrukken, welke het gros der touristen van hunne reizen plegen mee te brengen:

> Wetterbericht, Wirtstisch, Geldwechselung, Kellnerbedienung,
> Wägt mit geräuschigem Wort sommergereift die Kritik.

1) Stuttgart, J.G. Cotta. 1882.

Hij zelf durft het nauwelijks bekennen, dat hij niet zoo ver van huis ging en te voet reisde:

> Dasz ich auf Stunden nur weit Musze des Sommers genosz,
> Dasz, da mit Dampf in die Welt die Vergnügungssucht sich im Wettlauf
> Jagt, in der Nähe der Tag mir um so schöner nur war.

Hij laat de anderen praten, en hoort met verbazing

> Wie sie gegessen, gewohnt, was, sie befriedigt bezahlt.

Hij zelf weet, dat het ware reisgenot elders ligt:

> Rüstige Wanderer, fröhlich zu Fusz, mit dem Stab und dem Ränzel,
> Ihr nur reist mit Genusz, euch nur ist schön die Natur!
> Ihr nur bringet aus Mühen nach Haus frischblühndes Erquicktsein,
> Und es bedürfte dafür nicht des gedehntesten Wegs.

Wandelen - welk land leent er zich beter toe dan ons Nederland, met zijn grootendeels effene oppervlakte, zijn goed onderhouden wegen, zijne korte afstanden, en met zijn door kleur en verscheidenheid karakteristiek natuurschoon, waarop, schande genoeg! de vreemdeling ons vaak het eerst opmerkzaam moet maken. En toch, al praten en dichten wij veel over de natuur, al zijn wij geneigd onzen Poot gelijk te geven, als hij in zijn ‘Lantvermaek’ uitroept:

> Hoe biedt de wereld ons haer beste zaeken buiten!

toch wordt er in ons land wel gedrenteld, geslenterd en gekuierd - geen andere taal heeft zoo'n keus van uitdrukkingen voor die manier van zich voort te bewegen! - maar een flinke wandeling behoort tot de zeldzaamheden. Onze kinderen spelen niet genoeg, heeft men beweerd; maar wij, volwassenen, wandelen te weinig. Al wat derhalve strekken kan om ons aan het wandelen te brengen, verdient toejuiching.

En zoo begroeten wij met ingenomenheid den tweeden druk van C r a a n d i j k ' s *Wandelingen door Nederland*, waarvan de eerste twee deeltjes, Noord-Holland en Limburg, verschenen zijn. Reeds meer dan eens werd in dit tijdschrift de aandacht gevestigd op Craandijk's verdienstelijk werk, dat thans, door een goedkooper uitgaaf, in ruimer kring zijn weg zal kunnen vinden. Wij zouden intusschen niet durven beweren, dat het in zijn nieuwen vorm gewonnen heeft. In het groote formaat der eerste uitgaaf

was het een boek, dat men te huis òf doorbladerde, òf, wanneer men omtrent een of andere streek meer bijzonder wenschte ingelicht te zijn, las en bestudeerde. Thans heeft het, zoowel door zijn kleiner formaat, als door zijn wandelkaartjes, al de allures van een wandelgids. En toch is het daarvoor weer veel te uitvoerig en ook daarom niet geschikt, omdat de schrijver, zooals hij ons meedeelt, geen kans heeft gezien om deze uitgaaf te wijzigen naar de veranderingen, welke hebben plaats gehad sedert hij, nu 5, 6 en 7 jaar geleden, de verschillende streken van ons vaderland bezocht.

Doch het werk biedt in duidelijken vorm zooveel wetenswaardigs, het leert ons op zoo degelijke wijze de bekoorlijkste en belangrijkste, en, gelijk vooral in Limburg het geval is, veel te weinig gekende plekjes van ons land kennen, dat het vóor en na de wandeling goede diensten zal blijven bewijzen. En wellicht ook nog in een ander opzicht. Nu van de aardrijkskunde, ook van Nederland, op de meeste scholen meer werk wordt gemaakt, en dit vak op eene wijze wordt behandeld, dat onze knapen en meisjes in hun land belang leeren stellen, zullen Craandijk's Wandelingen, naar ons voorkomt, den onderwijzer eene welkome aanleiding kunnen zijn, om bij een of andere plek wat langer stil te staan en op het natuurschoon of de merkwaardigheid van deze of gene streek meer bijzonder de aandacht te vestigen.

De heer J o h a n G r a m zoekt zijn reisgenot buiten het vaderland. Toen hij zijne indrukken van den Harz, Hannover, Brunswijk, Wilhelmshöhe en Kassel tot reisschetsjes verwerkte, maakte hij het zich wel wat heel gemakkelijk, en toen hij die blaadjes in een bundeltje bijeenbracht, vergat hij dat, wat zich als feuilleton in een dagblad met genoegen lezen laat, wel eens kon blijken een schraal maaltje te zijn, zoodra het in boekformaat werd opgedischt. Wie, na al hetgeen er reeds over geschreven werd, nog eens weer wat van den Harz wil vertellen, behoort òf iets nieuws, òf het oude in een nieuwen vorm te verhalen. De heer Gram deed noch het een, noch het ander. Een tafereeltje, als dat van de Brunswijksche dame, wier zelfvervaardigde, ‘prachtvolle’, gehaakte zwarte doek de bewondering van haar stadgenooten op het terras van het stations-koffiehuis opwekt, een ontmoeting als met dien Hollander, die op de Rosstrappe des schrijvers enthousiasme beantwoordt met een lijmerig ‘Kent u Kampen, mijnheer?’, hoe goed ook verteld,

kunnen niet schadeloos stellen voor het onbeteekenende van haast al het overige. Wist de natuur den schrijver geen kleurrijk tafereel, geen karakteristieke schets in de pen te geven, ook de kunst vermocht hem niet te bezielen. Over de kunstschatten te Brunswijk en te Kassel, bijvoorbeeld, ontvangen wij niets dan een paar alledaagschheden. Waarlijk, dit kan er niet door. De goede naam, dien de heer Gram in de letterkundige wereld geniet, verplicht hem tot het nemen van eene revanche, welke dit boekje zoo spoedig mogelijk doe vergeten.

Godsdienstige liederen, uitgegeven door en voor rekening van den Nederlandschen protestantenbond, te Amsterdam, J. Brandt & Zoon; te Haarlem, Johannes Enschedé & Zonen; te Groningen, de Erven J. Schierbeek en de Erven Wed. M. van Heyningen Bosch.

Deze liederenbundel verdient besproken te worden in wijderen kring dan de kerkelijke wereld, omdat daarin de vaderlandsche poëzie werd dienstbaar gemaakt aan het godsdienstig volksgezang. Vondel, Beets, Potgieter, Heye, de Génestet, C. des Amorie van der Hoeven, Withuys, Bennink Jansonius, Is. da Costa, B. ter Haar, C. Honigh, heel een dichterencyclus is hier vertegenwoordigd. Verzen, die anders wellicht slechts in zeer beperkten kring zouden blijven leven, worden, over de brug van dezen bundel, gemeengoed van het volk. De beroemde reizang van Vondel zal nu, vierstemmig gezongen, in godsdienstige samenkomsten weerklinken, en derhalve burgerrecht verkrijgen onder het publiek. Ook werd het Hebreeuwsche lied op nieuw, met veel talent, en in beschaafden vorm vertolkt. De samenstellers van den bundel gaven bijdragen, vertolkingen en oorspronkelijke liederen. Schoone, met zorg gekozen koralen dienen de gezangen ten voertuig. Zoowel het doel dat bij de samenstelling voorzat, als de som van inspanning en arbeid door de redacteuren aan dezen arbeid ten koste gelegd, verdienen met erkentelijkheid te worden gewaardeerd. Klachten over het verouderde, het onvoldoende van vele onzer nationale instellingen, bepaaldelijk van de kerkelijke, zijn algemeen. Des te meer dient het streven geprezen van mannen die nu eens de hand aan het werk sloegen en trachtten iets beters te geven.

Oom en nicht.

- Mijnheer, uw kopje staat koud te worden.
- Ah! - dank u, juffrouw Pichot. Ik zat in gedachten. Ik heb dezer dagen van alles aan 't hoofd, daaronder zeer onaangename....

De dame achter 't koffieblad kijkt verwonderd op.

- Zeer onaangename dingen, juffrouw Pichot.

Die zoo spreekt is een deftig achtenvijftiger. Ik tart u, lezer, mij een stofje aan te wijzen op het laken van zijn rok of een valsche kreuk te ontdekken in 't fijn batist zijner halsbedekking. Geen haar op zijn hoofd dat er aan denkt uit den plooi te springen, waarin de borstel het zoo even vleide. Glad, glimmend, als met een strijkijzer platgestreken, de kuif in den vorm van een pasteitje behoedzaam op 't midden des voorhoofds neergelegd, - ziedaar de achtbare kruin.

Zijn oogen, van het bleekste grijs, staan ietwat waterig en strak. Indien we die oogen een uitdrukking toekennen en voor die uitdrukking een naam wilden zoeken, dan zouden we zeggen: voorname oogen. De appel toch springt bol naar voren, zoodat de straal de dingen niet rechtstreeks treft, maar er boogsgewijze over heen valt.

Hij zit in een armstoel met smalle leuning. Geen zweem van buiging bespeurt ge in die ruggegraat. Van de knoopen achter op zijn rok tot den top van zijn schedel is 't een rechte lijn. Draait 't hoofd, draait 't bovenlijf mede.

De handen rusten op de armleuning van zijn stoel: zorgvul-

dig verpleegde, gesoigneerde handen, merkt het op. Verheft zich zijn gedachtengang, dan rijst een dier handen plechtig naar omhoog om straks met majesteit wêer te dalen.

't Vertrek dat hem en zijn stoel met eerbied insluit, 't ontbijtvertrek zoo wij ons niet bedriegen, is stil en eenvoudig, maar smaakvol gemeubeld. Cretonne gordijnen laten stroomen lichts naar binnen vallen door breede schijven spiegelglas. Daarachter breidt zich een verschiet uit dat ik uw bewondering aanbeveel. Kijk eens hier over 't groote perk van rozen, laag op stam, zoodat haar kleurensymphonie van 't gloeiendst purper tot 't teerste rose en wit den voorgrond fraai stoffeert, maar zonder het gezichtsveld hinderend te breken; dompel uwen blik in 't wijde vergezicht. Een glooiend, malsch gazon, onmerkbaar dalend naar den horizont, tot waar ge ginds dien ranken waterstraal omhoog ziet stuiven, een regen van kristallen spuitend op 't weeke, warme blauw des Julihemels. Op 't frissche grasveld, tikjes door 't penseel eens meesters smaakvol aangebracht, een bruin-wit koetje of drie, wadend door de klaver. En waar ge u zijwaarts keert, dat donkere raam van boomen, in halve cirkelbogen den groenen vloer omvangend: een dichte loverzee, die van den top des heuvels nêerwaarts stuwt.

- Een buiten? - vraagt ge.
- Neen, een landgoed, lezer.
- De gelukkige eigenaar?
- Juist, dat is hij! Maar er is meer. Het dorp, in welks palen zijn goed besloten ligt, eert hem als burgervader.
- De provinciale staten....
- Ah, lid der provinciale?
- Stil, hij is 't nog niet, maar worden zal hij het. Ik deel 't u in vertrouwen mede.

Kijk nu dat heertje nog eens aan. Mij dunkt, hij moet gegroeid zijn in uw oogen. Wie rees er niet omhoog op 't spits van zulk bezit?

- Die man heeft alles wat een mensch begeeren kan!
- Hem ontbreekt het beste: hij heeft geen vrouw! De juffrouw, die zijn koffie schenkt is, ge raaddet't vast, zijn huishoudster.
- Hoe jammer dat er hier geen kinderen zijn!
- Wel jammer, lieve lezeres, doch..... Maar 't zal van zelf ons blijken als we straks, eens schrijvers onvervreemdbaar recht, den luistervink gaan spelen.

- Is er weêr iets met Jan Willem? - vraagt juffrouw Pichot, en daarbij brouwt ze sterk, het goede mensch.

Op antwoord wachtend, dat niet dadelijk komt, buigt ze zich over de suikervaas, waaruit ze met de zilveren suikertang een klontje opvischt. Onder die bedrijven zie ik haar oogen steelsgewijze gluren naar een papier, dat toegevouwen bij het bord haars meesters ligt.

Ik weet het niet, maar ik zou bijna gissen dat heel die vraag van straks een flousje is. Jan Willem is 't heden niet - dat weet die slimme juffrouw Pichot ook wel. De oude wilddief, dien in spijt van al zijn hazen stelen, patrijzen strikken, de witste sneeuw den snooden schedel kroont, Jan Willem, wiens eerwaardige patriarchenkop met een geweten spotdrijft, zwart van 't schenden der heilige wet, die, van de schepping dezer wereld af, de hazen, hoenders en konijnen den landheer toewees - deze schelm is 't heden niet. En, gelijk ik even zeide, de vraagster weet het best. 't Is maar een aanloopje van juffrouw Pichtot.

Haar mannelijke overbuur maakt een ontkennend gebaar. Zijn vingers rijzen even van hun steunpunt op, en logenstraffen 't onderstelde.

Juffrouw Pichot neemt haar mes, begint haar boterham in reepjes te snijden, bij welke bezigheid de trosjes krullen, die naast het smalle voorhoofd hangen, in schuddende beweging komen.

Diepe stilte!

De heer des huizes keert zich halverwege om. Een paar seconden tuurt hij uit het venster, vlijt de vingertoppen van zijn rechter hand tegen die der linker; dan over deze brug zijn oogen naar zijn juffrouw opslaand, zegt hij, met nog meer waardigheid en ernst dan zij van hem gewoon is:

- Juffrouw Pichot.

- Mijnheer!

Het reepje brood op weg naar den mond, gaat ijlings naar het bord terug. Eerbiedig schikt men zich tot luisteren.

- Juffrouw Pichot - klinkt 't nogmaals. - Gij hebt nu vijftien jaren uwe betrekking in mijn huis voorbeeldig waargenomen, ja, inderdaad voorbeeldig.

Wanneer men dus geprezen wordt, dan glimlacht men bescheiden, kijkt, iets mompelend, voor zich, of roert zijn koffie om. Zóó de juffrouw.

- Ja, dat is niet te veel gezegd. U komt de eer ten volle toe, die ik daarzoo u gaf. Francis, mijn pleegdochter, het kind mijns armen broeders, vond in u een moeder. Enfin, juffrouw Pichot, u bent hier huisgenoot, meer dan dat, een persoon wie men zijn vertrouwen schenkt.

Hier poost de spreker even, om met een wuiven zijner hand een mogelijke dankbetuiging af te weren.

- Juffrouw Pichot, ik weet dat gij belang stelt in alles wat mijn pleegkind betreft.

De spreker ziet het venster uit, anders had hij het knippen moeten opmerken van de oogen der huishoudster.

- Nu is hier - de landheer legt zijn vlakke hand op 't ritselend papier - nu is hier iets, dat mij van morgen hevig heeft geschokt. Geschokt is 't woord niet, verontwaardigd. Er heeft een man, dien ik niet ken, die niet tot onzen kring behoort, zich vermeten, zich vermeten, de oogen naar Francis op te slaan. Meneer - meneer (hij haalt langzaam een lorgnet te voorschijn, plant het in den oogkas en buigt zich over het papier), meneerrr.... Verburgh, een meestertje in de rechten, pas uit den dop, wiens vader, als 'k mij niet bedrieg, voor mij wel land opmat - enfin, dit jonge mensch, ce petit avocat de rien du tout, komt me hier, en met een aplomb of 't de natuurlijkste zaak van de wereld gold, de hand van Francis vragen. Een onderhoud bovendien. Het overschrijdt de grenzen van het onbeschaamde.

Het heertje snuift verbolgen. Zijn deftigheid gaat in zijn boosheid schuil. Hij zwijgt en ziet zijn juffrouw aan die, schijnbaar één en al verbazing, de armen slap langs 't lijf laat vallen.

- Bemerktet gij iets aan Francis na haar logeeren in de stad? Die man durft voorgeven dat hij zich van hare wederliefde verzekerd houden mag. Insolenter kan het waarlijk niet.

- Nu u 't mij vraagt, mijnheer, ja, mij viel wel op dat Francis soms wat afgetrokken was - iets ongewoons in haar.

Het hoofd van haar meester maakt een toestemmende beweging.

- En deelde ze u iets mede? Liet ze iets doorschemeren? Dit is een punt dat ik verlang te weten, juffrouw Pichot.

- Och mijnheer, meisjes houden die geheimen voor zich.

- Maar Francis houdt van u. Ze is zeer vertrouwelijk -

't geen ik billijk, vertsta mij wel - buitengewoon vertrouwelijk met u. Ze zegt u meer dan mij, die toch zoo goed als haar vader ben.

- Ik ben haar moeder niet, mijnheer - roept de andere kleurend en met pathos.

Dit is altijd een teeder punt om aan te roeren tusschen een heer en zijn dame-huishoudster. De slimme juffrouw legt die klem den ander voor de voeten. Zoo ontkomt ze aan zijn lastig vorschen. Ze heeft niets meer gezegd dan ze verkoos te zeggen. Ze heeft ook niet gelogen, maar is behendig langs de waarheid heen geslipt.

- Mijn nicht in stad, herneemt haar meester, heeft eigenaardigheden - die haar eigen zijn, ik wil zeggen die niet met mijne opvattingen strooken. Ze ontvangt een gemêleerd gezelschap. Ik had dit moeten weten. Ik had Francis daar geen weken moeten laten. Er komen officiers aan huis en zelfs artisten. Die mijnheer Verburgh moet daar een huisvriend wezen, naar ik opmaak uit zijn schrijven. Journalisten, de man schrijft in een krant of heeft er in geschreven, waren vroeger geen gezelschap dat men ontving in kringen als waartoe mijn nicht zich door haar geboorte rekenen mag. 't Schijnt mij soms toe, of de wereld ten onderste boven gaat. De maatschappij zakt uit haar voegen. De grenslijnen worden uitgewischt, de standen loopen door elkander, de goede toon verdwijnt.

- Mijn arme papa was ook een officier en infanterist - merkt de huishoudster aan, met een lichte beving van geraaktheid in haar stem. Misschien herinnert ze zich daarbij den dag toen vader stierf en moeder tot de meisjes sprak: Wij moeten uit elkander, kinderen, ons brood verdienen, want wij hebben niets - niets dan 't klein pensioen.

De landheer kleurt een weinig. Hij neemt de grauwe vlokjes haar, die boven de oorschelp komen uitkijken, tusschen duim en vinger, en trekt er aan.

- Het was mijn bedoeling niet u te kwetsen, juffrouw Pichot. Ik sprak maar in 't voorbijgaan van militairen. Er zijn ook bij de onbereden wapens jongelieden van goeden huize....

- Mijn papa was de zoon eens zaakwaarnemers.... desniettegenstaande - het is onbetaalbaar dit desniettegenstaande van juffrouw Pichot - was mijn moeder zielsgelukkig met hem.

Haar meester knikt beschermend en goedertieren, als wilde

hij zeggen: ja, ja, dat geloof ik wel, maar laat nu uw pape en mama maar rusten.

- Gij zult begrijpen, juffrouw Pichot, dat dit geen partij voor Francis is. Ik moet mijne goedkeuring weigeren tot een dergelijke verbintenis beneden haar rang. En van u, juffrouw Pichot, verwacht en verlang ik, dat gij mij helpen zult mijn nichtje terug te brengen, zoo dit noodig blijkt, tot 't besef van 't geen ze aan zich zelve en aan mij, haar voogd, verschuldigd is.

De landheer heeft met klem gesproken. Hij laat zich voorstaan op 't correcte kiezen zijner woorden. Zijn zinnen loopen keurig af. Ook hoort hij gaarne zich zelven spreken. Nu staat hij waardig op, gaat met het hoofd omhoog, met stijven nek en afgemeten schreden, 't vertrek door naar de deur.

Juffrouw Pichot knijpt zenuwachtig het oortje van de melkkan. Ze schijnt na te denken. Haar weifelen duurt kort, want vóór de rok, met 't grauwe ronde hoofd er op en de korte grijsbekleede beenen er onder, door de opening verdween, staat ze op en zegt nog eens: mijnheer!

Haar meester keert zich om en blijft verwonderd staan, de deurknop in de hand.

- Mijnheer, herneemt de juffrouw. Ik wil en mag u niet misleiden. Ik dank u veel en zou u gaarne behulpzaam zijn, mits in dingen, die niet met mijn geweten strijden.

Hij sluit de deur en kijkt haar aan, of hij bij zich zelven denkt: hoe heb ik 't nu met u?

- Verg niet van mij, mijnheer, dat ik dingen zeggen zal, die ik niet meen. Ik geloof niet, vergeef het mij, dat mijnheer Verburgh beneden uw nichtje staat.

- Wat - wat? Moet ik veronderstellen dat u partij trekt voor dien jongen?

- Neen, mijnheer, doch ook niet tegen hem. Ik ken mijnheer Verburgh niet. Maar zooveel weet ik van hem, dat op zijn naam geen smet kleeft en iedereen hem hoogacht als een kundig en talentvol *man*.

- Dat beweerde ik niet, - valt de andere in. Ik zeide alleen dat de zoon van een landmeter, de advocaat die in couranten schreef, enfin, dat die man geen partij is voor *mijn* nichtje...

De oude heer maakt zich driftig.

Dat ziet ze en gaat voort. - Van uw standpunt gezien, mijnheer, mag dit zoo wezen. Ik zal daarom nimmer uw

nichtje tegen u en uwen wil opzetten, indien (hier krult bijna onmerkbaar een glimlach om haar lippen) indien ze er mij van spreekt. Doch verg niet meer van mij, mijnheer. Wanneer men maatschappelijk lager staat (hoe ze hem even aait!) ziet men anders.

- U kunt toch klaar beseffen, juffrouw Pichot, dat zulk een mésalliance 't levensgeluk van Francis in de waagschaal stellen moet.
- Vergeef me, mijnheer, dat juist kan ik niet. Mijn mama was.....
- Alweder die papa en mama! Je me sauve - denkt de landheer en grijpt ongeduldig de knop van de deur.
- Dan neutraal, juffrouw Pichot, strikt, strikt neutraal.

Hoe koel is 't in de marmeren vestibule. De frischheid komt u te gemoet. Ons heertje ademt op, terwijl hij op den rooden smirna looper haastig voortschrijdt. Door de glazen tochtdeur, die open staat, drijft zoete reuk van heliotropen. Heel in de verte, droomerig, dommelig, klatert de fontein. Een breede blauwe mansrug, met passementwerk aan de panden afgezet, staat aan het eind des langen gangs den landheer toegekeerd. Het hoofd is niet te zien; het buigt zich over een marmeren vaas vol bloemen; de handen steken in de zakken van een grijzen pluche broek.

Op 't naderen van zijn heer keert zich 't zwaarlijvig wezen om en vertoont een blozend, bol gezicht met vette dubbele kin en onbeschaamde oogen.

- Peter, zegt de landheer.
- Wat belieft, mijnheer.
- Inspannen; ik moet naar de stad, binnen tien minuten voor met de coupé.
- Peter mompelt iets binnensmonds, legt zijn hand op 't heupbeen en strompelt kreunend weg.
- Wat scheelt er aan?
- De jicht, mijnheer. Aauw! ik ben er dezer dagen zoo ijselijk meê geplaagd. God weet hoe 'k op de bok kom - Aauw!

Mijnheer bedenkt zich een oogenblik.

- Dan zul je moeilijk kunnen rijden, kerel.
- O als het moet, ziet u, dan moet het. Ik heb er een

oom aan dood. Die zei altijd: Piet, als je warm bent niet op den bok. 't Kon naar binnen slaan.

- Dat is een gek geval. Laat Hein rijden.

De dikke koetsier trekt een bedenkelijk gezicht.

- Nou, als mijnheer dat vertrouwt. De blessen zijn springerig. Ze weten 't op een haar wie hen in de hand heeft. Voor mijn alleen hebben ze respect. Mijnheer mot 't weten. Van mijn is 't af.

Weder bedenkt mijnheer zich een oogenblik.

- Je zorgt dat je morgen beter bent.

Zoo sprekend gaat de rijke, vrije man den trap op; de livereislaaf huppelt naar de keuken. De linnenmeid is jarig. Van daar de jicht.

De deur van groen vilt draait onhoorbaar op zijn hengsels. Hij staat in zijn studeervertrek, waarvan elk venster een boschgezicht van Bilders omlijst. Een dik havana kleed bedekt den grond. Stoelen en gordijnen zijn van dezelfde kleur. Eikenhouten kasten dragen fraai gebonden boeken. De tafel voor het raam, van 't zelfde hout, bevat het sierlijkst schrijfgereedschap, een inktkoker van bergkristal met zwaar verguld deksel, beeldjes, snuisterijen. Ook hier geen stofje! Alles proper, net! Geen vel papier dat scheef ligt. Op 't grijs bekleedsel van de schrijftafel wijst niemand mij een spat. Hoe jammer dat die man geen vrouw heeft om zich aan die netheid te verkwikken!

Ons heertje wandelt heen en weer van 't eene raam naar 't andere met zijn gedachten bezig, die niet vroolijk zijn.

Dat kwam als een bliksemstraal uit onbewolkten hemel vallen! Gek met zijn nichtje, trots al zijn waardigheid, gekker dan een vader wezen kan met 't bloeiend meisje, dat de trekken hem vertoont der moeder toen ze achttien was, ziet hij met verbeten woede den kaper op de kust verschijnen.

En dan haar weg te geven aan iemand zonder naam, aan iemand zonder geld. Wat is die Verburgh, wie is die Verburgh?

Kom, kom, een meisjesgril van Francis. Zoo'n liefde, op Francis' jaren, is een zomerbui; 't ontlast zich in een tranenregen en drijft voorbij.

Het geldt hier flink zijn, ferm zijn, maar zonder hardheid. Vrouwen moet men zachtjes buigen, niet breken.

Zoo overlegt ons heertje, heen en weder stappend, 't hoofd

op de borst gebogen, de handen op den rug. In den hoek, op een console, prijkt een kleine, marmeren Amor. Den vinger aan den mond staat 't guitig manneke den landheer te beluisteren. Wisten we niet beter, we zouden zeggen dat hij de steenen lippen samentrekt en zachtjes, oolijk fluit.

Die brief - hij strekt zijn hand uit; 't zwaar gordijn schuift langs de koperen roede - die brief - hij neemt 't papier ter hand en ziet het in - die brief van Reynestein, wat deed dat schrijven, gisteren ontvangen, hem een pleizier. 't Is aangenaam al wat hij deed voor 't distrikt, zijn heideontginningen, zijn dennenaanplantingen, zijn bemoeiingen voor de buurtwegen, zijn initiatief in deze zoo gewaardeerd te zien.

'Nu het er dan toch toe komen zal, nu de minister de indijking van de Reeze in ernstige overweging nam, zijt gij de aangewezen man...

- Ja, mijn beste baron van Reynestein. Ik sta ten dienst van 't gewest. Ik sta, ten allen tijde, ten dienst van 't gewest. Kan 'k in de Staten nuttig werkzaam zijn....

Daar komt die Verburgh als een spookbeeld oprijzen. Hij laat zijn lorgnet uit 't oog vallen, zinkt in zijn stoel en zucht.

Zoo staart hij op zijn brandkast. Achter de ijzeren deuren slaapt zijn testament: 'Ik vermaak al mijn bezittingen aan mijn lieve nicht die ik, van 't oogenblik dat zij mijn huis betrad, beschouwde en beminde als mijn dochter.'

- Daar zou nu die jongen mooi weêr van spelen?

Nimmer, nimmer, nooit en nimmer!

Waarom heeft zich de jonge Reynestein niet aangemeld? Dat is een oude naam. Geen fortuin, niet noemenswaard althans, maar een onde naam. De jongen, zegt men, is een nul. Wie zegt dit? De notaris! Bah! Omdat men zeven jaar studeerde? Hoe burgerlijk weer gezien van Geelinck. Of jongelui van hoogen huize zich moeten haasten, ploeteren, blokken moeten als Jan en alleman. Welk voorrecht bleef den Nederlandschen adel als hij moest werken als de minste boekenwurm? Zeer gedistingueerd die Reijnestein. Wat timide bij dames! Zonderling! Een teeken van bescheidenheid. En zoo'n Verburgh van niemendal komt met de deur in huis vallen, brutaalweg, brutaalweg - 't is om.....

Om wat, zegt de landheer niet, maar 't vouwbeen, dat klet-

terend neerkomt op den rand der schrijftafel, drukt symbolisch zijn gedachten uit.

- De houding van Pichot bevalt me niet. Vrouwen konkelen altijd graag. Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan. Ze leutert Francis vast weer aan de ooren van haar papa en mama.

Enfin, hij zal zich door geen vrouwen, door geen honderd vrouwen..... Hier komt een snoeperig negentienjarig bekje hem voor de oogen zweven.

Denk eens, oude heer, denk eens die blauwe oogen vol tranen. Sta vast in uwe schoenen. Mij dunkt, ik hoor haar op de trap. Opgepast!

Tra la la la tra la la la. Dat komt de trap opspringen. Het helder stemgeluidje vliegt haar vooruit. Ooms hart gaat open en sluit toe in d'eigen oogenblik. De tochtdeur wordt halverwege opengeduwd. Een stuk van een kroezend blond pruikje, een tintelend blauw oogenpaar komt om den hoek kijken.

Mag ik, oom.....?

Ze staat al in de kamer. Een meisje als een opengaande roos! Haar zomerhoed bengelt op den rug. Ze strikt hem los en laat hem achteloos op het vloerkleed glijden. Hoe torscht dat teêre kopje zulk een wicht van blonde krullen! Zij schudt ze in den nek met een bevallige beweging van het hoofd en daarop krijgt 't benijdenswaardig heertje in zijn stoel een kus die klinkt. Dat deftige gezicht kijkt aschgrauw uit haar arm, dien ze, bij wijze van een das, hem om den hals wond.

Zoo zit zijn hoofd gevangen, ingepent. Haar kijkers flikkeren met den vochtigen glans, dien beweging in de frissche morgenlucht ze mededeelde, vlak boven 't stemmig kuifje van oom.

- Wat denkt u dat ik gedaan heb, raad eens gauw.
- Lieve kind, niet zoo dwaas! Gedaan? Je komt immers van de Weelys.
- Ja, maar hoe?
- Wel, op uw voeten.
- Mis!
- Dan met rijtuig.
- Knap geraden, oom, maar hoe?
- Kom, Francis, wat een gekheid!
- Hoe? Hoe? Ze schudt het hoofd van oom die glim-

lacht en zich tracht los te maken. Nu, als u 't dan niet raden kunt - op den bok!

- Op den bok, op den bo....k.

Oom rijst op van zijn zetel. Hij staart haar aan met half-gesloten mond.

- Ja, op den bok; ik mende Mammouth.

- Dat wilde beest. Mijn God! Nu dat zal van Weely mij verantwoorden; dat is..... Wie liet 't u doen? Wie was zoo roekeloos 't u te laten doen?

- Ik liet 't mij zelve doen, ha ha!

Het meisje schatert met zoo frissche lippen en zulke witte tanden, dat 't vertrek er door ontfronst. 't Is of er 't gordijn werd opgetrokken sinds zij er binnenstapte.

- Ik heb Louis de teugels afgenomen. Ja, onderweg, ha, ha. Het beestje draafde kostelijk. Mammouth meen ik. Ha ha! Hij vloog, hij vloog als een pijl. Kijk oom, daar staat de victoria. Louis stort zijn hart uit bij den dikken Peter. U hadt dat ventje moeten zien. Hij keek zoo benepen. Het mannetje wou neen zeggen, maar hij durfde niet. Zijn kin werd wel een duim langer in den stijven boord. Kijk, - en ze trekt hem bij den mouw naar 't venster.

Op 't grint poseert een aangespannen victoria. Een prachtig koolzwart paard, welks zijden glimmen, wien 't schuim in vlokken aan de trillende borstspieren kleeft, trappelt op het kiezelzand. Louis zit kaarsrecht op den bok. Zijn zweep wijst steil naar boven. Uitroepingsteeken, die zweep, bij ooms ontsteltenis.

- Dat is ééns, hoor, Francis, maar nooit weer! Gij zijt geen kind. Ik kan u niet verbieden. Maar verzoeken moet ik u, mij plechtig te beloven - neen, lach niet juffertje. Bovendien ik zie niet gaarne dames mennen. Teugels passen niet in de handen van een vrouw.

- Zou oom daarom niet getrouwd zijn - denkt 't mooie nichtje, terwijl ze hem schalks van ter zijde aankijkt en ondeugend 't mondje in plooien trekt.

Het Engelsche bloed van haar mama - luidt in stilte ooms verontschuldigde verklaring. - Haar moeder zwom, zwom als de eerste de beste zeeman. Brrrr! - Hij herinnert 't zich met afgrijzen.

Helaas ick heb verlooren
De Vorst van mijn ghemoet,
Den Ridder hoogh ghebooren
Van klaer en Prinslijck bloedt.
Dus mach ick zijn verscheijen, wel beschreijen.

Of:

De minne die in mijn hartje leijt,
Die sal niet eijnden noch sterven,
Al schijntet dat ick door teghenheijt
Mijn Lief sal moeten derven.

Wanneer de kluchtige poëet ‘Venus oorlof geeft’, en in het ‘Aandachtigh Liedt-Boeck’ ernstiger stoffe bezingt, dan vinden wij onder deze gedichten een enkele dat tot het schoonste behoort wat de dichter ons heeft nagelaten. Zangeriger, zuiverder, Hooft nader bijkomende, is er geen als het ‘Aandachtig Liedt,’ dat aldus aanvangt:

't Sonnetje steeckt zijn hoofjen op,
En beslaet der bergen top,
Met zijn lichjes,
Wat gesichjes,
Wat verschietjes verd en flauw
Dommelt er tusschen 't grau en blauw.

En ook in andere uit dezen bundel treft ons de gelukkige toon, vooral in den aanhef.

Die boven al zijn God bemind,
Zijn God in alle dingen vind,

begint er een; en een ander:

O God, die de gedachten
Der menschen siet en leest!
Ghy weet wat sy betrachten
In 't midden van haer Geest.

Jammer genoeg dat in dit Breedero-gedenkboek, waarin wij zoo gaarne ook de gedachtenrijke improvisatie bewaard hadden willen zien, waarmede Prof. Alberdingk Thym de Bredero-tentoonstelling inleidde, geen afzonderlijke studie gewijd is aan den tooneeldichter. Men gaf er wellicht de voorkeur aan, dezen voor zich zelven te laten spreken door de vertooning van zijn blijspel *Het Moortje*.

In *de Nederlandsche Spectator* van 7 April jl. wordt, naar aanleiding van deze feestviering, met weinig waardeering over Bredero gesproken; alle nadruk wordt er gelegd op het platte en gemeene dat men in zijne werken aantreft, op ‘de dronkemanspraat, de kroeg- en snollentaal’, die Bredero aanslaat. Wat zou Bakhuizen, die eens zulk een werkzaam deel nam aan de redactie van dienzelfden *Spectator*, wel gezegd hebben, wanneer hij zoo iets had moeten lezen? Wat zou hij met zijn manen hebben geschud, hoe zou hij bulderend zijn losgebarsten!

Bredero is vergeten - zegt de *Spectator* - en dit pleit tegen hem. ‘Een gansch volk vergeet zijn groote oude schrijvers niet; het is onwaar, dat het dit ergens deed.’ En S h a k e s p e a r e dan? vragen wij. Is het onwaar dat Shakespeare jaren lang in Engeland zoo goed als vergeten was? En heeft datzelfde lot niet H a n s S a c h s getroffen, den Neurenberger dichter der 16^{e} eeuw, die eerst op het eind der 18e door Goethe in zijn eer werd hersteld?

Hans Sachs, de vroolijke dichter-schoenmaker - Bredero, de kluchtige poëet, schoenmakers zoon. Wij wagen ons niet aan een uitgewerkte vergelijking tusschen den geleerden, belezenen dichter, die in zijn lange leven door verre reizen zijn menschenkennis had verrijkt, en den jonggestorven Bredero, wiens gebrekkige opleiding, wiens gemis aan classieke beschaving in zijn werken maar al te duidelijk voor den dag treedt, en die zijn menschenkennis niet veel verder haalde dan de straten en pleinen van Amsterdam. Maar toch treft het, hoe beiden een open blik hadden voor de eigenaardige uitingen van het volksleven; hoe bij beiden de volkshumor in vaak ruwe en ongezouten taal te voorschijn treedt; hoe beiden, trotsch op hun vaderstad, geen gelegenheid voorbij lieten gaan om haar roem te verkondigen. Aan het slot van een ‘Lobspruch’ op Neurenberg verklaart Hans Sachs, dat hij zich verplicht rekende,

> Zu vollenden dies Lobgedicht,
> Zu ehren meinem Vaterland,
> Das ich so hoch lobwürdig fand,
> Als ein blühende Rosengart,
> Den Gott ihm selber hat bewahrt
> Durch sein Gnad bis auf die Zeit;
> Gott geb noch lang mit Ewigkeit,
> Aufdass Sein Wort grün, blüh' und wachs,
> Das wünscht von Nürenberg Hans Sachs.

brengen. Kom, willen we nu een wandeling gaan doen? Gij hebt de faisanten nog niet gezien, die Reynestein me zond? Prachtige dieren! Het sieraad van onze volière.

Vrouwen moet men zachtjes naar zijn hand zetten. Oom heeft te dezen opzichte een kunststuk verricht. Het meisje is opgestaan, maar draalt. Ze plukt aan haar kleedje en beweegt zich niet van haar plaats. - Oom, - zegt ze eindelijk - wilt u nu eens naar *mij* luisteren, ik heb u iets te zeggen.

- He!?

- Oom, - zegt Francis na een diepe ademhaling, met gloeienden blos en trillende lippen - oom, ik houd van mijnheer Verburgh, ik houd veel van hem en - en ik wil niemand anders hebben.

Dat is kort en bondig! Maar zoo is Francis' manier. Een vreemd, een zeer vreemd meisje! Haar voogd staat gansch perplex, doch hij herstelt zich weldra. Dat is een bui die losbreekt. 't Zal wel overdrijven. Maar op zijn stuk staan en voorzichtig handelen!

- Maar Francis, Francis, welk een gril is dit. Gij wilt u toch niet weggooien aan dit jonge mensch? Denk eens aan, denk eens aan. Kan freule Geevaerts mevrouw Verburgh worden? Ge ziet het zelve al in, dat is *te* gek.

- Is het dat titeltje, oom, dat mijn geluk in den weg staat? - roept het meisje hartstochtelijk - dan haat ik mijn titel en werp dien van mij. Ik wil niet dat iemand van de booien hier mij verder freule noemt; ik zal ze 't verbieden. - Ze stampt met haar voetje.

- Tut, tut, nu slaat ge door! Dien titel kreeg uw vader dertig jaar geleden, daar hij zich onderscheiden had. Een weinig eerbied, Francis, voor dien titel. Uw vader voerde hem, bedenk het wel.

- En vóór de koning ons die ongelukkige onderscheiding gaf, wat waren wij toen, oom - burgers, burgers precies als .... als mijnheer Verburgh.

- Meisje, meisje, roept oom sussend, schoon op zijn zeer geraakt, je bent zóo opgewonden, dat je alle verhoudingen uit 't oog verliest. De namen van uw voorouders, van de mijnen, staan in het gouden boek der republiek. Burgerkoningen waren ze. Ze zaten mede op 't kussen der machtige stad, die eens de pair met vorsten onderhandelde. De burger in den

engeren zin van 't woord - den engeren zin van 't woord - Francis, staat even ver van ons. - - -

- Maar voor honderd jaren, oom, kochten en verkochten we nog. Kooplui, zei grootpapa, waren we, kind, kooplui en vergeet het nooit. En grootpapa zei, gaat 't meisje zenuwachtig en rad sprekend voort, we hadden 't moeten blijven en grootpa speet het dat de oude, mooie firma niet meer bestond. Een oude handelsfirma zonder smet is 't mooist blazoen in Nederland, zei grootpa.

- Zeker, zeker. Wij maakten door den handel de stad rijk en 't land machtig en groot. Dezen onwaardeerbaren dienst bewezen wij den lande. Wij waren de pilaren, Francis, waarop het rijk gevestigd werd. De burgerij mag er ons erkentelijk voor zijn: Toen eens 't gebouw daar stond en stevig stond, konden wij den handel aan anderen overlaten.....

Het meisje slaat haar oogen neêrwaarts met een schelmschen lach, die haar voogd ontgaat. - Och, hoe goed van onze voorouders, dat ze uit zuivere liefde tot het gemeenebest zich wel verwaardigden suiker en thee te verkoopen!

- Nu moet in het land, gaat de ander voort, een fusie plaats vinden. 't Patricisch element moet met den ouden adel zich verzwageren. Zoo krijgen wij een vast aaneengesloten aristokratie. En een machtige aristokratie is voor een land een zegen. Daar zijn plichten, Francis, plichten aan een stand als den onzen verbonden! Noblesse oblige, kind. Hoe gaarne zag ik u met een van Weely - daar is de jonge Reynestein.

- De poney, oom? Ik met dien poney?

- Poney? wie wat? Ik sprak van den jongen Reynestein.

- Wij noemen hem den poney, omdat hij zich als een meisje kapt.

- Francis! Dat is hoogst ongepast. Dat zijn kostschoolmeisjes grappen, kinderachtige uitgelatenheden, die ik moet afkeuren. Iemand van den naam en de distinctie van den jongen Reynestein.

- 't Is een stok, oom. Hij durft een meisje kwalijk aan te kijken.

- Ik mag die bescheidenheid in een jongmensch. Brutaler zijn er genoeg naar 't mij bleek - in lagere kringen. Maar ik herhaal 't geen ik zooeven zeide, Francis. Gij zijt uw afkomst en uw naam verschuldigd -

- Dien naam, gelijk u 't noemt - zegt 't meisje op eens weêr ernstig - *verdienden* onze voorouders.

- Juist!

- Verdienden ze met werken, met pennen op 't kantoor, met naar de beurs gaan. Nu, mijnheer Verburgh *verdiende* eveneens den zijnen en ook met werken. Zoo zijn wij quite, oom.

- Een weinig advocatenhandigheid, - zegt de ander met onverholen wrevel - weegt niet op tegen afkomst en geboorte.

- Oom, zegt Francis - en zij richt zich in haar volle lengte op; haar trekken worden strak; iets van 't hooge, dat haar voogds manier van rondzien kenmerkt, licht uit haar oogen - ik meen dat wie zich door verdienste een naam won niet behoeft te buigen voor iemand die den zijnen leende. Ik zie niet in waarom ik boven mijnheer Verburgh zou staan. Is 't advocatenhandigheid dat hij aan de academie, daar zijn vader hem niet helpen kon, zijn brood verdiende met lessen geven en armoe leed om zijne colleges te betalen? Is 't om zijn advocatenhandigheid dat de studenten hem aan 't hoofd plaatsten van het corps, ofschoon hij in een achterafbuurt teruggetrokken leefde, dat hij in de stad een naam zich maakte zoo geacht, dat de beschaafdste kringen hem met blijdschap ontvangen. -

- Gij schijnt goede informatiën ingewonnen te hebben - toch niet bij mijnheer Verburgh zelven? -

- Oom!! - Gelijk ze zich bedwingt en 't woord terughoudt dat haar op de lippen beefde, is 't meisje om te stelen. - Mijnheer van Zeeburg vertelde het in vol gezelschap. Dit is een autoriteit die u niet zult afwijzen. U spreekt van goede manieren. Indien goede manieren zijn zich ongedwongen te bewegen, nooit te poseeren, niet aan zich zelven te denken maar eenvoudig zich te geven gelijk men is, overal op zijn gemak te zijn omdat men natuurlijk en nederig is - nu, dan heeft mijnheer Verburgh goede manieren. Ik acht hem hoog, oom, en - haar stem begint te haperen - ik vind 't een groote eer voor mij, dat hij op mij lette ... dat hij op zoo'n dom en zoo'n dwaas meisje, als ik ben, lette. Zijn vrouw te worden beschouw ik als het .... grootste geluk dat mij overkomen kan.

Haar voogd heeft 't hoofd gefronst. Hij strijkt zich met de vlakke hand langs den schedel, zijn teleurstelling verkroppend. De man lijdt in zijn trots, zijn genegenheid, zijn plannen en vooruitzichten.

- Francis, zegt hij, gij zijt buiten u zelve. Later, als ge kalmer zijt, zult ge, hoop ik, tot andere gedachten komen. Uw geld komt, ik geloof het gaarne, dien opgaanden advocaat uitnemend te stade. Maar ik, uw voogd, die....

- Mijn geld! roept 't meisje hoogrood. Is 't dan zooveel wat mij overbleef na 't ongeluk van papa?

Haar oom kleurt mede. - Men kan veronderstellen, men *mag* veronderstellen, zegt hij op zijn plechtigen toon, dat ik mijn nichtje, mijn pleegkind, mijn.... kind niet vergeten zal.

Haar gelaat verandert eensklaps. Met een sprong zit ze op zijn knie. Zij neemt zijn gezicht tusschen haar beide handen en kijkt hem aan met groote, teedere oogen, waarin een heldere parel welt.

- Geef mij geen geld, oom, geef mij geluk.

Een meisje komt eerst tot 't besef van 't geen zij voelt voor een man op 't oogenblik dat deze man haar vraagt. Dan barst het teeder vrouwenhartje open. De schalke Amor neemt bezit van haar binnenste en doet of hij te huis was. Wie krijgt het knaapje er uit? Inderdaad, een treurig figuur maakt de wikkende, wegende, bedachtzame wijsheid, waar ze in 't krijt treedt tegen hartstocht. Wat moet die schoolmeester met zijn pruik? 't Eigenaardige van dien toestand is immers dat de personen in kwestie geen reden hoegenaamd verstaan. Daar komt het gedegen, het bezadigde verstand op hooge beenen aanstappen. Het vleit zich, de onnoozele, gehoor te verkrijgen bij 't meisje dat stil voor zich henen staart, steunt, mijmert en verzucht en telkens van kleur verschiet; bij den jongen, die droomend daar henen gaat, afgetrokken en stil, ongezellig en prikkelbaar, een raadsel voor zijn vrinden.

Wie haatte, ja, wie haatte haar boezemvriendin, toen deze jonge dame op argelooze wijze, gelijk meisjes dat kunnen, haar vroeg, ‘of nu al zijn broeders zoo klein waren als hij.’ En gij, mijnheer de gevierde redenaar, de handige pleiter, door niets uit 't veld te slaan, hoe stondt gij te stamelen, hoe bonsde u 't hart als een moker bij 't zacht naar u opslaan van twee mooie vrouwenoogen? Wat wil men in 's hemels naam aanvangen met lieden, wier lust en wier leven in verdwaasd zijn bestaat?

Ik vrees dat ooms kansen zeer slecht staan.

Zij krijgt hem, dat spreekt van zelf. Mijn hooggewaardeerde lezeres heeft 't van den beginne aan begrepen. Of juffrouw Pichot zich neutraal hield? Dat is zeer moeielijk te bepalen. Het lieve en listige geslacht heeft er den slag van dat andere, 't welk zij voortgaan uit beleefdheid het sterke te noemen, te *laten* willen. En zonder een verootmoedigend gevoel van minderheid te wekken bij de aldus geschovenen, want deze bespeuren er meestal hoegenaamd niets van. Het liep af gelijk men verwachten kon. Ooms aristokratische vooroordeelen moesten 't veld ruimen voor de doorzettingskracht van twee vrouwen, gerugsteund door Amor. Hoe dat alles in zijn werk ging? Ik zal mijn lezer de beleediging niet aandoen hem zoo weinig verbeeldingskracht toe te kennen dat ik 't wijdloopig verhale of beschrijve. Oom informeerde links en rechts, en zonderling, hoewel voor scherp ziende zielkundigen niet onverklaarbaar, de gunstige getuigenissen, hem van alle zijden verstrekt, wel verre van hem te ergeren, deden den man pleizier. Bij derden, die niets van de hangende zaken vermoedden, kon hij genadiglijk verklaren: Die Verburgh, hoor ik, moet een jong mensch zijn van de schitterendste vooruitzichten. Te huis op dit punt niet te spreken, had hij elders veel lof voor den talen tvollen advocaat. Den winter hield oom stand, verborg achter 't strakke gelaat den doodsangst dien nichtjes verbleekende wangen hem aanjoegen en wreekte zijn onrust op juffrouw Pichot. 't Is een goedgunstige beschikking der Voorzienigheid dat, waar we met ons zelven in onmin leven, we immer een ander bij de hand hebben aan wien we onzen wrevel kunnen koelen. Ja, Juffrouw Pichot sloeg haar meester met scherpe oogen gade, vergaf hem zijn humeur om den wille van 't geen ze uit die boosheid spelde. Zoo gebeurde het dan op zekeren dag, dat oom zijn degen driemaal over 't hoofd zwaaide tot saluut voor zijn tegenpartij, en zich overwonnen verklaarde.

Op een zomernamiddag zaten allen aan de koffie in 't zelfde vertrek, waar we u zooeven binnenleidden. Een jongmensch, van een alleraangenaamst uiterlijk, heeft plaats genomen naast Francis. Zijn donker, mannelijk, welbesneden gelaat is in alle opzichten het tegenstuk van 't blonde, bloeiende meisje. 't Is heden de eerste maal dat hij met de familie

koffiedrinkt. Den heer des huizes drukt de tegenwoordigheid van dien vreemde, schoon hij zijn best doet zijn ontroering achter deftige, afgepaste vormen te verbergen. Maar op het oogenblik dat de vreemde zijn plaats naast Francis inneemt, wordt de aandoening hem te machtig en keert hij zich halverwege om. De gelukkige schepsels merken 't niet, maar ik zie het, en ik heb medelijden met den man. De beet der jaloezie doet felle pijn, om 't even of men twintig telt of zestig. Het is een harde les, oom, een wreed refrein na elk couplet van 't levenslied, dat: *verzaken zult gij!* Tot heden had oom zijn nichtje beschouwd als iets dat voor hem bestond en al haar lief gevlei en haar ondeugend plagen gold hem. En loopt er niet een zweem van den minnaar door 't ouderlijk gevoel dat vaders, voogden, lieve dochters toedragen? Den kus, dien ze gewoon was hem te geven, vergat ze heden. Ze merkte het te laat, herstelt met schrik 't verzuim, maar oom ontging het niet en nu 't zoo laat komt, lijkt 't een aalmoes 't Is een gedwongen sessie. Men is nog niet aan elkander gewend. Oom is statig en stil. 't Gesprek wil niet best vlotten. De vreemde doet zijn best het ijs te breken. Ooms lievelings-onderwerpen brengt hij op 't tapijt. Maar de antwoorden zijn kort en verstrooid. ‘Daar zoekt die man mij mee te paaien’, denkt oom. Een ieder wordt 't ruimer, als straks de heer des huizes opstaat en langzaam zich verwijdert.

- Laat de couranten boven brengen, juffrouw Pichot.

Tot heden las hij ze altijd in het huisvertrek. Francis keek daarbij soms over zijn schouder. Dat is uit. Hij gaat met zware schreden de trap op en 't paartje heeft het rijk aan zich.

Naar buiten! De zoele regen, die er viel, die 't dorstig heiveld laafde, hield op. Het luwe westewindje, de bloemen streelend, vaagde de wolken weg. Er ligt een glinsterende traan in 't hart der roos; aan de donzige randen der geraniums trilt een veelkleurige droppel. De warme zon brak door en overstraalt de bosschen met zijn gouden glorie. Uit al de reuktrezooren van het woud, uit zwellend mos en 't harst der dennenstammen wasemen geuren. Welriekende dampen stijgen allerwege op en vogels jubelen in 't getakte. Dat is anders dan de stof der stad, het muffe kantoor. Hij weet niet hoe hij 't heeft. De overmaat van geluk bedwelmt hem. Is wel dat meisje 't zijne en 't handje, dat schroomvallig op zijn arm werd neergelegd,

mag hij het drukken naar hartelust? 't Is al te goed om waar te wezen. Terwijl hij naast haar gaat en van lieverlede haar dichter tot zich trekt, zwelt hem het hart tot berstens toe van trots, van liefde en van al de weelde eens geluks, te grooter, wijl 't hem bijna was ontgaan en hij 't zich zelven schier niet waardig keurt. Ze doen als alle paartjes bij 't eerste samenzijn. Ze praten over dingen, die geen van beiden kunnen schelen. Men is elkander nog wat vreemd. Schroom worstelt met verlangen: dat vluchtige teêre waas der liefde. Geen nood, niets leert zoo spoedig aan en niets valt zaliger te leeren.

- Oom, zegt ze, was van middag een weinig strak. Je moet 't niet kwalijk nemen. De goede, lieve man houdt veel van mij, en 't kost hem moeite er zich in te schikken dat...

- Dat ik u opeischte? Wel, niemand begrijpt dit beter dan ik. Maar ik kan 't waarlijk niet helpen. Om juffrouw Pichot kon ik toch kwalijk komen, niet waar?

Ze lacht en geeft hem een tik met haar parasol.

- Spot niet met Pichot. Dit moogt ge niet doen. Weet ge wel, mijnheer, dat gij haar meer te danken hebt dan ik u ooit zal vertellen? De mannen zijn ondankbare wezens - daar!

- Pas op, als ge mij zóo straft zeg ik weer iets van juffrouw Pichot.

- Zeg eens, Henri. Nu moet ge mij nog een pleizier doen. Oom denkt anders over de politiek, geloof ik, of hoe die nare dingen heeten mogen.

- Ja, ellendige dingen!

- Nu, waar de mannen altijd over kibbelen. Hij heeft een hekel aan uwe denkbeelden. Ik vrees hij is niet liberaal, daarom...

- Niet liberaal? En hij gaf mij u. Er is geen liberaler man in 't land dan uw oom en geen conservatiever dan ik sinds hij u afstond. De rollen zijn verkeerd. Maar laat ons even stilstaan hier. Ik moet u even aankijken, zóo, in de oogen. God, ik weet geen weg met mijn geluk!

Haar lieve, ondeugende oogen slaat ze naar hem op.

- Ook nu ge er mij de grootste helft van gaaft?

Ik ken mijn lezer het recht niet toe hen verder te beluisteren. Waartoe zou het dienen? Ze zeggen dezelfde belangwekkende, samenhangende, diepzinnige dingen die wij in onzen tijd verkondigden: liefdes zoet gebazel. Het pad waarlangs ze treden

slingert door het hout. Wit gevlekte berkenstammen rijzen langs de zoomen. De groene franje, frisch bedrupt van regen, wuift aan de fijne takken een fladderend gordijn, waardoor de zonnevonken lustig dansen. Ter rechter rijst de grond en ziet men in het donker dennenbosch, waar de eekhoorn wipt van kruin tot kruin; 't geheimzinnig kraken van de dorre takjes, die 't beestje breekt, en zijn gezwinde vlucht geeft aan de stilte een stemme. Ter linker is de vlakte, met hakhout dicht beplant en begrensd door 't boomgordijn, waaruit de kleine toren van het huis komt uitsteken; de wijzerplaat schittert in de zon. En hoog omhoog breidt zich de reine, blauwe hemel uit, doorzichtig, effen, wolkenloos - de zomer in zijn heerlijkheid.

Aan het einde van het laantje is een open plek met vergezicht. Een oude, knoestige eik, een boschreus, spreidt er aangename koelte en breede, bruine schaduwen. Hier staan ze stil. Hij buigt zich tot haar over en schijnt haar iets te vragen. Haar hoofdje zinkt in de holte van zijn hand. Boordevol heeft hij zijn hand van 't blonde haar. Het krult hem om de vingers: louter trossen goud. Ze steekt hem haar lipjes toe, twee krullende rozenblaadjes, wier hijgen hij opvangt, voor hij ze aanroert, haast met eerbied. De eerste kus is heilig als de laatste, dien men der trouwe gade geeft ten eeuwig afscheid. Zoo staan ze in de schauw des machtigen booms, die zijn bladerige armen zegenend uitbreidt boven 't paartje. Een vogel zit omhoog. Het diertje pluist zich, wiegelend op zijn tak. En over 't veld komt een zucht gestreken, beladen met den geur der rozen en de koelte van den vijver. Roerloos staan ze. Een vlok van 't zwarte haar valt over 't blonde. Zij varen omhoog als op vleugelen.

Straks staan ze wederom zoo en varen wederom omhoog als op vleugelen en vergeten..... de etensbel die al tweemaal geluid heeft.

Oom heeft zijn courant op de tafel gesmeten. Hij kijkt knorrig uit 't venster.

Pichot lacht goedig en fijntjes, 't perfide mensch.

Stoort u aan niets en aan niemand, gelukkige dwazen.

Slechts eenmaal in 't leven ontsnapt men de werkelijkheid, slechts eenmaal mag men wakende droomen; slechts eenmaal, en ach, voor hoe weinige dagen, wordt de aloude banvloek ge-

schorst en voeren meewarige engelen geblinddoekte menschenparen terug naar 't p a r a d i j s .

't Is bruiloft op 't Heerenhuis. Voor de dorpskerk, onder de kastanjes, staat een stoet van glimmende rijtuigen geschaard. De biggels knerpen onder de wielen, steeds in beweging, want de paarden staan te dansen in 't tuig. Messieurs les cochers dragen bloemen in 't knoopsgat en fonkelnieuw galon om hun hoeden. Ze zitten, die heeren, of ze aan den bok zijn vastgegroeid, terwijl de palfreniers als hanen heen en weder stappen, de paarden op den nek kloppen of, met de handen voor het lijf gevouwen, in de neusgaten der dieren staan te kijken. Peter vooral maakt een diepen indruk op de gapende schooljeugd, wier vlasblonde hoofden om de rijtuigen zwermen. Hij heeft een derde onderkin gekregen en barst uit zijn liverei. Een camelia versiert zijn welgedaanheid. Peter proeft en weegt de gasten met een oogopslag. Aan de aanzienlijken onder hen heeft de man een koetsierlijk welgevallen Op sommige heeren van des bruigoms *connectie* ziet hij van zijn bok met verpletterende minachting neêr. Connais pas, denkt Peter.

- Een fraai exemplaar van het valetaille der rijken, zeide iemand daar straks. Zie dien kerel eens kijken. Dat mijn goede rijksdaalder in den vestzak van dien vlegel glijden moet!

Er komt beweging in den stoet. De kerkdeuren gaan open; orgelspel golft ter poorte uit. Grimmige dienaars van Hermandad drijven met hun stokken de opdringende dorspjeugd terug. Een geruisch in 't portaal kondigt de komst van 't bruidspaar aan. 't Portierglas flikkert bij 't openslaan. Op de trede rust even de punt van een satijnen schoentje. Rozenrood schemert door wolken van gaas. Een gejuich gaat op uit den zwerm van kinderen, want de bruid heeft hen toegeknikt.

Oom volgt met de tante van Francis aan den arm, een dame in Brussel gehuwd, cauchemar van den man, want zij vulde zijn huis met den geur van oppoponax en zijn oor met haar gekakel.

Je la trouve adorable, zegt de dame. Elle est à croquer. Et ce garçon, il n'est pas mal du tout.

Oom antwoordt met een stijf beleefde buiging. Zijn gedachten zijn elders.

- Die goede dominé heeft het hartelijk gedaan, luidt 't oordeel eener vrouw onder 't publiek.

- Een lief meisje, zegt haar man, een lief, mooi meisje!

- Ze heeft geen moeder, het arme kind, om haar te huis te ontvangen.

De bruid moet zich nu met den zegen van haar voogd vergenoegen, die haar tweemaal aan 't hart drukt. De bruigom krijgt een stevigen handdruk. Daarmede is de vrede gesloten voor goed. Oom heeft een conditie gemaakt. Ze mogen niet wegrijden voor 't einde van 't déjeuner. Zoolang maar mogelijk is wil hij haar bij zich houden. Wanneer straks het paar is vertrokken en de gasten verdwijnen, sluipt de man naar zijn kamer. Of er iemand gestorven is, zoo is 't hem te moede als hij alleen is. De kamer is hol en, schoon het zomer is, kil. De klok, die ik hoor slaan op 't portaal, heeft een dieperen klank dan gewoonlijk.

Zeven, acht! Waarom dreunen hem de slagen door 't hart? Op de tafel bij het venster staat een vaasje met bloemen, een driehoekig papier ligt er naast met haar hanepootjes er op. Hij breekt het laatste voorzichtig open en leest. 't Is een afscheidswoordje van Francis, een paar hartelijke, diepgevoelde regels. De bloemen heeft ze, voor ze wegging, eigenhandig geplukt uit haar tuintje, de lust harer kindsheid, dat, zoo wilde het oom, tot op heden ongerept bleef bestaan. Hij leest het tweemaal, driemaal, vouwt het langzaam toe, gaat naar zijn lessenaar, zoekt bedaard uit zijn sleutelbos het sleutelje van de lade, die zijn herinneringen bevat, trekt die open en legt het bij de anderen: haar eerste letterschrift, brieven van de kostschool, zorgvuldig bewaard, gestapeld, naar volgorde geschikt. Dan zet hij zich voor het venster en staart voor zich uit in 't verschiet.

De zonnebal zinkt langzaam naar de kimmen; de hemel zwemt in vuur en purpergloed. Een blauwe wolk, fluweel met goud gevoerd, drijft in het lichtgewemel. Ten rande uit diens mantels, om den horizont geplooid, valt een bundel stralen, een breede waaier lichts verguldend over gras en bloemen. In laaien luister sterft de schoone dag.

Geen golving in het loverdak. De boomen laten moê de bladeren hangen. Donkere pilaren scharen zich de forsche stammen, rij aan rij, en steken somber af op 't gloeien van den hemel,

die zich daarachter uitspant. Aan den rand van 't water de frischheid te genieten van 't stuivend nat heeft zich de koe gevlijd. Haar domme, droomerige oogen staren als verbluft op 't luisterrijk vuurwerk dat de zoelte ontstak.

Onze landheer verroert zich niet. De hemel verbleekt, het kleurenspel verdooft, de wolk verloor zijn gouden franjezoom. In gele tinten smelt het purper. Zwarte plekken op het bleekere blauw van 't zwerk reit boomgroep zich aan boomgroep. Schroomvallig komen de starren te voorschijn. Ginds pinkoogt er een boven de kruinen der eiken of hij iets te zeggen had aan den eenzamen man. De liefde is het licht van het leven. Het wisselt van tint; onder gaat het nooit voor wie maar de oogen niet sluit.

En er trilt iets aan de wimpers van den ouden heer. Zou een traan zich werkelijk verstouten over dat deftige gezicht te rollen? Daar waagt hij het; daar biggelt hij henen en verdwijnt in zijn das. Geruischloos wordt de deur geopend, een gedaante glijdt onhoorbaar over 't kleed. Zij raakt eerbiedig even aan zijn mouw. Oom springt op met een schok!

- Is u het, juffrouw Pichot?

- Ja, mijnheer. U moest beneden komen. Ik wacht met de thee.

- En, zegt juffrouw Pichot, als beiden aan de theetafel zitten, ze komen spoedig terug. Over een maand op zijn langst ziet u uw kinderen weder.

Ze, denkt oom bij zich zelven. *Zij* ... zij met *hem*.

Of de scherpziende juffrouw 't gevat heeft.

- En later, wie weet, komen ze ... met hun drieën.

Foei Pichot! Een eerbare maagd van vijftig jaren, en dat durft....

Vergeef het om den liefdevollen tact.

Want oom gaat een vergezicht open. Hij ziet.... hij ziet een klein, blond knaapje, Francis' evenbeeld, dat, waarom niet, hem grootpapa noemt en zijn mollige armpjes strengelt om zijn dorren hals... zijn erfgenaam - zijn peetekind - zijn afgod - en als hij dood is - heer van 't goed.

J.H. HOOIJER.

De jongste richting in de Zuid-Nederlandsche letterkunde.

In den huidigen toestand onzer Zuid-Nederlandsche letterkunde is er een feit, dat mij boven elk ander treft: onze jongste dichters en romanschrijvers worden weinig genoten door ons lezend publiek; zij zijn, in andere woorden, weinig populair. Ik wilde de redenen opsporen van dit verschijnsel en de middelen bespreken, waardoor deze kwaal zou kunnen verholpen worden.

Ik zou misschien even goed kunnen zeggen, dat iets dergelijks, voor een deel althans, zich ook in Noord-Nederland en in den vreemde voordoet, en ter loops blijf ik wel een oogenblik bij uitlandsche toestanden stil staan; maar in hoofdzaak wil ik mij bepalen bij hetgeen zich rondom mij voordoet. Deze beschouwingen mogen aldus eene volledigiing zijn van de schets der Zuid-Nederlandsche poëzie van 1830 tot 1880, welke ik een paar jaren geleden in *de Gids* liet verschijnen.

I

Op verscheiden punten des lands heb ik in de openbare volksbibliotheken eene statistiek laten opmaken van de evenredigheid, waarin onze Vlaamsche schrijvers gelezen worden, en overal hebben de bekomen cijfers mijne persoonlijke ervaringen bevestigd. Onder de verhalers in proza blijft de meest gelezen Conscience; dan volgen, op ruimen afstand en rangsgewijze, de gebroeders Snieders, Ecrevisse, Sleeckx, Mev. Courtmans, Zetternam, de Jufvrouwen Loveling, Tony Bergmann. Naar de jongsten is weinig of geene vraag. De dichters worden veel minder gelezen: Ledeganck, van Beers, de van

Rijswijck's, de Geyter, Loveling, ziedaar in welke orde zij uitgeleend worden; van de jongsten is ook hier geene spraak.

Het is mijne bedoeling niet de mindere of meerdere ingenomenheid der bezoekers van volksbibliotheken tot een vertrouwbaren maatstaf van de waarde eens schrijvers aan te nemen. Ik weet zeer wel, dat akeligheden, als ‘Baekeland en zijne rooversbende,’ en vertalingen van zenuwschokkende, vreemde romans, als die van Aimard, bij den minder ontwikkelden lezer boven Conscience geschat worden. Maar ik acht het een treurig verschijnsel, dat eene letterkunde eenen weg opgaat, waarop zij niet gevolgd wordt door het publiek; dat er eene kloof tusschen schrijver en lezer bestaat en steeds dieper wordt. En moest het blijken, dat die vervreemding van elkander, al ware het slechts gedeeltelijk, te wijten is aan de richting, welke dichters en romanschrijvers ingeslagen zijn, dan acht ik het de plicht der kritiek een waarschuwend woord te laten hooren.

Stippen wij hier al terstond aan, dat wij door het volk en het groote publiek niet uitsluitend verstaan het grovere gedeelte der maatschappij; voor ons beduiden beide woorden de algemeenheid der lezers, de meerder en minder ontwikkelden, de verfijnden en de nog ruwen; ik zelf en gij, lezer, zoowel als wie geen pen houdt en nooit een tijdschrift in handen neemt. Het is als lid van dit publiek, dat wij het woord nemen om te vragen naar meer algemeen genietbare lectuur.

Ik zal niet beweren, dat de letterkunde onzer dagen geene werken van verdiensten heeft opgeleverd. Men vindt te loven en te bewonderen in elke school, in elke richting. Klassieken en romantieken, idealisten en realisten hebben goed en slecht voortgebracht; er zijn meesterstukken en knoeiwerken geleverd onder alle benamingen, waarmede de mode of de wetenschap de voortbrengsels van het menschelijk vernuft hebben bestempeld. De critiek, wil zijn rechtvaardig zijn en nut stichten, mag bij het beoordeelen van een werk dus niet blijven hangen aan den naam van het vak of van de school, waarmede het betiteld wordt: zij heeft in de eerste plaats te vragen of het schoon is of niet.

Iets anders is het echter te onderzoeken of een stuk verdiensten bezit, dan wel of de richting, waartoe het behoort, gezond, leefbaar, vruchtbaar is; of haar grondbeginsel, haar

hoofdkenmerk den toets der redeneering kan doorstaan. Een kunstgewrocht, dat, op zich zelve beschouwd, lof verdient, moet daarom juist nog niet ter navolging aanbevolen worden. Gerard Dou heeft onbetwistbaar talent, zoowel als Bernini en Lamartine; zullen wij daarom de haarfijne schildering, den rococo-stijl en de maan- en traan-poëzie als voorbeelden van goeden smaak en als toonbeelden voor jonge kunstenaars gaan aanprediken?

De schoonheid heeft steviger en duurzamer grondslagen dan den bijval, door dezen of genen kunstenaar ingeoogst. Hare regels stemmen overeen met de rede en worden bekrachtigd door het oordeel der eeuwen.

Er bestaat eene gansche bibliotheek over de schoonheidsleer, en wie bij de beoordeeling van een kunstwerk al de uitspraken der vakmannen voor richtsnoer wilde nemen, zou eerder in een wargaren gewikkeld geraken dan een betrouwbaren leiddraad in handen te krijgen. De meest algemeene regels zijn echter eenvoudig en onbetwistbaar genoeg om door niemand gewraakt te worden.

Om schoon te heeten moet een werk innerlijk en uiterlijk oorspronkelijk en waar zijn. Het heeft eene innerlijke oorspronkelijkheid, wanneer het ons treft door het geluk der vinding, der schepping; anders gezegd, wanneer het ons doet nadenken en doet gevoelen, wanneer het een nieuw en belangwekkend denkbeeld uitdrukt. Het heeft eene uiterlijke oorspronkelijkheid, wanneer de vorm ons aangrijpt, wanneer hij zich in ongemeene mate onderscheidt door zijne stoutheid of liefelijkheid, door zijne verhevenheid of snedigheid. Een kunstgewrocht is innerlijk waar, wanneer zijne opvatting niet strijdig is met wezenlijkheid of waarschijnlijkheid; uiterlijk, wanneer de vorm past bij de gedachte. In andere woorden, het kunstwerk moet in gehalte en uitdrukking eene schepping van 's dichters geest zijn, waarvan al de deelen overeenstemmen met elkander en met de wezenlijkheid.

De meesterstukken van elke letterkunde voldoen over het algemeen aan de eischen, gesteld door deze regels; sommige hunner vertoonen zwakke zijden, omdat zij aan het eene of andere dezer voorschriften te kort komen. In het Nibelungenlied treft ons de oorspronkelijkheid der opvatting en laat de uiterlijke vorm ons koud, omdat hij noch verhevenheid noch waarheid bezit. In de AEneis is de vorm passend en boeiend,

maar de inhoud zwak van vinding en weinig aangrijpend. Historisch onwaar zijn dikwijls Racine's, en menschelijk onwaar soms Byron's personnages. Onwaar is ook de hoftrant in den mond van Shakespeare's en de philosophische redeneeringen in dien van Voltaire's helden.

Bij deze algemeene regels zou ik er eenen willen voegen en aldus omschrijven: het werk moet passend zijn voor het publiek waar het voor gemaakt is. De absolute kunstregels zijn verheven boven tijd en plaats, boven het toevallige en vergankelijke; deze laatste regel hangt af van de uiterlijke omstandigheden; hij is afwisselend in zijne eischen, maar van wezenlijk belang in de kunst. Hem nalevende goten de schilders van Italië en die van Nederland hunne werken in verschillenden vorm, bouwden het Zuiden en het Noorden niet dezelfde tempels, schreven Sophocles en Shakespeare, Racine en Goethe, de zangers van Grieksche rhapsodiën en Scandinaafsche Eddaliederen, de dichters der heldenverhalen uit den ouden en der romans uit den nieuwen tijd niet in denzelfden trant. Die regel eischt, buiten de algemeene menschelijke waarheid, ook nog de betrekkelijke waarheid, veranderlijk van land tot land van eeuw tot eeuw. Op hem berust het nationalisme in de kunst; volgens hem moet het denken en streven van het publiek ook het gemoed van den dichter vervullen; de aard en zeden der lezers in de werken des schrijvers weerspiegeld worden, en dezes hart warm kloppen voor het wel en wee zijner medemenschen.

Aan die veelvuldige eischen moet de ware dichter voldoen. Meer nog, wij stellen hem ons voor als een man met verheven en stoute denkbeelden over de zaken van het hoogste gewicht; als de schepper van menschen, die hij zijn eigen veelzijdiger en machtiger zielenleven inblaast; als een fijneren voeler, die voor alle lijden en vreugde vatbaarder is, die guller lacht, bitterder schreit, scherper spot dan de gewone mensch; een die zich verheft boven het gemeen; een zondagskind, wien veel vergeven wordt, omdat hij veel bemind heeft.

Wij vinden in onze beste Zuid-Nederlandsche dichters der laatstverloopen halve eeuw de bijzonderste dier kenmerken weer. De gedachte, welke Ledeganck zijne *Drie zustersteden* ingaf, was verheven; zijn toon nu eens klagend, dan eens juichend, hier verhalend en daar schilderend, was immer kunstrijk en doordringend; zijne poëzie was geleefd en gevoeld, zij schudde

de geesten wakker en maakte de harten warm. Van Beers ook is diep doordrongen van zijn hoofdthema: het schilderen van het lijden der armen, en door dit schilderen het opwekken van belangstelling in het lot van den mindere, van den verongelijkte. Voor zijn warm en kleurrijk woord blijft geen hart onvermurwd. Hoe innig gevoeld zijn de verzen, door Frans de Cort aan zijn huiselijk lief en leed gewijd, en hoe passend kleedde de vorm die gedachte in! Wie heeft bij het lezen van zijn:

‘Wanneer ik, weeldedronken,
Mijn rozig kind beschouw
En die 't mij heeft geschonken
Mijne aangebedene vrouw,’

geen oogenblik van geluk medegesmaakt? Hoe zangerig en frisch uit het gemoed klinken zijne liederen!

En wanneer wij, niet allee n bij de uitstekendsten stilstaande, nagaan wat de kariger begaafden voortbrachten, dan vinden wij, met minder talent of op eenen anderen toon, een zelfde streven om belangwekkende onderwerpen met een warm en vol gemoed te bezingen. *Sursum corda!* schijnt het wachtwoord van heel dit zangerengeslacht geweest te zijn. Van Kerkhoven, De Laet, de van Rijswijcks, van Duyse en de overigen, zoovelen als zij zijn, de grooten en de kleinen, de gevierden en de vergetenen, trachtten zaakrijke poëzie te leveren, hun volk krachtig geestesvoedsel voor te zetten. Zij slaagden niet immer en toen als nu vond men menschen, die dachten, dat het genoeg is regels van gelijke lengte en met rijmende eindsylben onder elkander te schrijven om dichter te zijn; maar, die brave lieden ter zijde latende, mogen wij zeggen, dat de zangers uit die dagen hoog mikten, dat zij durfden, en in deze, zooals in veel andere dingen, is de poging reeds lofwaardig.

Er is een ommekeer in dit alles gekomen; dichters en poëzie zijn niet meer, zooals wij ze vroeger kenden. Toen begon een jong mensch, die in zich de eerzucht voelde ontwaken om den eerenaam van muzenzoon te veroveren, met een treurspel in vijf bedrijven of een epos in vier en twintig zangen, en kwam slechts tot bezdigder plannen, wanneer het hem gebleken was, na het schrijven van het vijftigste of het vijfhonderdste verzenpaar, dat zijn vleugels niet breed genoeg waren om zich tot die hoogste onderwerpen te verheffen. Hij daalde dan tot lager

luchtstreken af en legde zich toe op een beter voor hem passend vak. Maar er bleef hem een heimwee naar hooger streken over, dat merkbaar was in zijne latere gewrochten.

Tegenwoordig gaat het er anders toe. Onze jongste dichters schijnen genezen te zijn van alle begoochelingen; hun boezem jaagt niet meer voor stoute ondernemingen, voor edelmoedige denkbeelden; de rol van voorgangers huns volks op het gebied der gedachte schijnt niets aantrekkelijks voor hen te hebben. Zij houden er minder aan de klok te zijn, die de wereld wekt, zooals Vuylsteke hen ried te worden, dan wel de tiktak, die haar in slaap wiegt. Op tien stukken vindt men er drie, die het schrijven en lezen waard zijn, tegen zeven, welke de dichter, zonder eenige opoffering aan zichzelven te vragen of eenige schade aan zijne lezers te doen, ongeschreven had kunnen laten.

Daar de poëzie voor een soort van tijdkorting wordt gehouden, is de eerzucht harer beoefenaars ook zeer bescheiden: een lief stukje te maken, waarin over zoo weinig mogelijk gehandeld wordt, waarvan het kringetje heel eng rond den persoon van den schrijver getrokken is, dat hoe korter hoe liever moet zijn - een heel klein denkbeeldje in een heel klein versje - schijnt hun ideaal te wezen. Het is niet meer noodig, dat een diep schokkende gedachte hen heeft aangegrepen, een edelmoedige begeestering hen bezielt, een heerlijk tafereel hen boeit om hunne dichtader te doen vloeien. Een blaadje, dat rolt over den weg; een zonnestraaltje, dat valt op een rimpeltje der beek; een meisje, dat eens even glimlacht of zuur gekeken heeft, en wat vodderijen al meer, zijn geliefkoosde onderwerpen geworden. Als men ziet met welken ernst zij zich neerzetten aan het inkleeden van al die beuzelarijen, aan het belichamen van al die

> ‘Ziek'lijke droomen van ziek'lijke zielen,’

moet men wel aannemen, dat het onbeduidendste voor hen het belangrijkste en het gewichtigste voor hen onbeduidend is geworden.

Men zou denken, dat de vorm ten minste door keurigheid vergoedt wat de gedachte aan belangrijkheid mist. Hoegenaamd niet. Een der begaafdste vertegenwoordigers der jongste school, de te vroeg gestorven Jacques Perk, schreef aan Vosmaer: ‘Ik meen, dat de sonnetten meer moeten spreken door wat zij niet zeggen dan door wat zij in woorden mededeelen.’ Zoo ver

zijn onze jonge zangers gekomen. Eene beuzelarij uit de buitenwereld of uit het geestesleven van den dichter, ingekleed in eenen nevelachtigen vorm, die den oningewijde doet denken, dat, wat hij niet zoo dadelijk vat, heel diepzinnig of heel buitengewoon moet zijn, is schering en inslag hunner werken. In de beschouwing van hunnen navel verslonden als de god Bouddha of in een engen kring ronddraaiende als de Mahommedaansche derwischen, verbeelden wij ze ons best.

Is het te verwonderen, dat het volk onverschillig de kluizenaars voorbijgaat, die zich van de ware wereld en van het werkelijk leven afzonderen? De menschen hebben heel wat anders te doen dan te luisteren naar geneurie over nietigheden, naar gejammer over geheimzinnige smart; dan liederen te zingen, waarvan hun de woorden onduidelijk en de denkbeelden vreemd zijn. Wie onze aandacht wil boeien, moet ons spreken over dingen, die de moeite waard zijn om er naar te luisteren; wie ons wil ontroeren, moet zelf ontroerd zijn. De ouden hadden het goed voor, wanneer zij meenden, dat het hart welsprekend maakt en dat wie ons wil doen weenen zelf moet weenen.

Ik hoor al aanstonds zeggen: ‘de poëzie moet geene populariteit najagen; het volk is niet dichterlijk gestemd, niet vatbaar voor zachte indrukken; de kunst tot het groote publiek doen afstijgen zou haar verlagen zijn; de dichter leeft in hooger kringen: wat hij daar ziet, wat hij met zijnen fijneren geest gevoelt, moet hij uitdrukken, onverschillig wat men er van zegt of over denkt; aan de kunst alleen moet zijn eeredienst gewijd zijn.’

In theorie moge dit alles zeer fraai klinken, in de werkelijkheid houdt het minder steek. Wij weten, helaas! bij ondervinding, dat in de letterkunde, zoowel als in elke andere menschelijke aangelegenheid, de mode heerscht en dat vormen en denkbeelden van hand tot hand overgeleverd worden; dat er voor één schepper tien navolgers zijn en dat menigeen, die staande houdt voor de wereld en misschien ook voor eigen geweten, dat hij wandelt op de verheven paden der begeestering en uitspreekt wat zijn gemoed hem ingeeft, eenvoudig den stofferigen weg zijner voorgangers betreedt en nazegt wat zij hem voorgezegd hebben. Is die moderichting verkeerd, dan dwalen de negen tienden van de rechte baan af.

O! hadden wij slechts met scheppers te doen, wij lieten hen ongemoeid hunnen weg gaan en bepaalden ons bij het bewon-

deren en overwegen hunner schriften. Maar geene letterkunde wordt door genieën alleen beoefend en nevens dezen vindt men, in grooter of kleiner aantal, talenten, die prijzenswaardig zijn, en die, zich aan eene welgekozen taak aanspannend, heilzaam kunnen werken op hun publiek, gezonde en verheffende denkbeelden kunnen verspreiden. Is de taak slecht gekozen, loopt de richting verkeerd, dan gaat die letterkundige en maatschappelijke kracht verloren; eene kloof ontstaat tusschen het volk en de woordvoerders; de poëzie wordt niet alleen valsch, zij wordt nutteloos. Een boek, dat niet gelezen wordt, hoeft ook niet geschreven te worden.

Onloochenbaar schijnt het mij, dat de tegenwoordige opvatting van letterkundige schoonheid niet op onzen bodem gewassen, maar ons van elders overgewaaid is.

In onze tijden toch heeft men eene soortgelijke strekking zich over gansch Europa zien verspreiden. Frankrijk heeft zijne *Parnassiens*, Engeland zijn *Preraphaelites*, Duitschland zijn Rückert, Platen, Bodenstedt en hunne navolgers gehad. Het onderscheidend kenmerk van al deze scholen is de eeredienst van den vorm. ‘In poëzie komt het er minder op aan wat er gezegd dan hoe het gezegd wordt’, schijnt hunne leus te zijn. De eene of andere gedachte is den schrijver ingevallen, het een of ander voorwerp heeft zijn oog getroffen; of die gedachte het behandelen en dit voorwerp het schilderen waard zijn, bekommert hem minder, dan hoe hij het eene zal inkleeden en het andere zal weergeven. Het kiezen van een woord, het tinten van een uitdrukking, het spelen met een rijm is hoofdzaak. Die schrijvers staan tot den waren dichter als de zilverdrijver tot den beeldhouwer. Waar deze scheppend optreedt en een menschenbeeld handelend en denkend uit het marmerblok kapt, daar vijlt en toetst de drijver, immer verfijnend, immer afpierend. Zeker er zijn Benvenuto Cellini's en Jamnitzer's onder de drijvers, maar Phidias en Michel Angelo maakten zich een anderen naam langs andere wegen.

Er worden, ik wil het niet betwisten, talenten gevonden in de school, die Sully Prudhomme, Swinburne en Rückert voorbracht; maar hunne kunst is van minder allooi en behoort tot een tijd van verval. Zij is in de letteren wat de rocaille-stijl in de bouwkunst is; zij doet denken aan de poëzie der laatste tijden van het Romeinsche keizerrijk, aan Ausonius en Sidonius

Apollinarius. Zoo er in Byzantium verzen geschreven werden, moesten zij in dien trant zijn.

De vorm overheerscht; hij treft niet zoozeer omdat hij veel schooner of meer verzorgd is dan bij vroegere dichters, maar omdat hij hoofdzaak geworden is, omdat hij buiten verhouding staat met den inhoud. Een vers van Théodore de Banville is niet schooner, niet welluidender dan een van de Musset; maar de gedachte, ingekleed in het eerste, is armoediger dan die, welke door het tweede wordt uitgedrukt. Niet omdat hun vorm zoo rijk, zoo kunstig is, zou men ze formalisten mogen noemen, maar omdat zooveel kunst aan zulke nietigheden wordt besteed.

Ik beken het volmondig: bij het lezen van menigen gevierden dichter der jongere school, voel ik mij door eene onuitsprekelijke verveling aangegrepen, en ware het niet dat ik mij verplicht achtte ook kennis te nemen van wat mij niet bevalt, ik zou den moed niet hebben hunne werken verder dan de tien eerste bladzijden open te snijden. Wat heeft het hoofd of het hart aan al dat woordengeknutsel, dat ons een oogenblik kan verrassen over des schrijvers behendigheid, maar dat ons niets doet zien, niets doet voelen, dat ons gemoed koud en ledig laat? De schitterendst gekleurde bodem van een kaleidoscoop is geen vluchtig, maar bezield schetsje in potlood waard, en een ledepop met de schoonste kleeren heeft minder aantrekkelijkheid dan een levende gestalte in het eenvoudigst gewaad.

Dit belet niet, dat verscheidene dezer dichters bijval verwierven, dat hun naam op veler lippen ligt en rondom hen zich op een min of meer kunstmatige wijze een publiek gevormd heeft. Maar, wat mogelijk is in wereldlitteraturen als de Fransche, de Engelsche en de Duitsche, heeft bij ons, waar het getal der lezers twintigmaal kleiner is, geene kans van gelukken en weinig reden van bestaan.

En dan, wij willen het niet verbloemen, die school is niet geheel zonder verdiensten. Wat anderen en wij zelven ook tegen haar inbrengen, ontegensprekelijk is het, dat zij onder zekere oogpunten de letterkunde verrijkt heeft.

De jongste dichters, en wij mogen er de laatste vertegenwoordigers der romantische school evenals de naturalistische romanschrijvers wel bijvoegen, hebben sommige zijden van den mensch doen kennen, die vroeger in de schaduw stonden, of een-

voudig dood gezwegen werden, hetzij men haar niet opgemerkt, hetzij men er geen vorm voor gevonden had. Het zijn de minder bestemde indrukken, de onberedeneerde gewaarwordingen, welke zich in ons voordoen; de verborgen drijfveeren, waaraan wij onvrijwillig gehoorzamen. Die drijfveeren liggen soms in het louter stoffelijk deel van ons wezen; de indrukken en gewaarwordingen, welke zij te weeg brengen, hangen nu eens met het fijngevoeligste deel onzes gemoeds, dan eens met het dierlijke onzer natuur samen. Wij ondergaan, bijvoorbeeld, onbewust den invloed van de buitennatuur, zijn vroolijk bij zonnig, en droevig bij duister weder, ernstig voor eene barre of grootsche, opgewekt bij eene liefelijke natuur. In ons gemoed wellen begeerten en neigingen op, die slechts te verklaren zijn door een bijzonderen vorm van ons lichaam of door erfelijke geaardheid. Dat deze geheimzinnige krachten van invloed zijn op den mensch en dat de letterkunde er dus rekening van dient te houden, is stellig. De oude school verzuimde ze. Voor haar was de mensch altijd en overal een redelijk wezen; met het verstand en de logiek bouwde zij hem uit den heele op; de blootliggende trekken van onzen aard, onze meest gewone en meest gekende daden alleen telden mede; de lichtere plooien en verborgen krachten, het onbewuste in ons gemoed werden over het hoofd gezien.

De taal droeg het spoor dier opvatting. Ook zij was redekundig, algemeen, oppervlakkig, meer op het schilderen van dagelijksche, sterk treffende feiten berekend dan op het tinten van elke bijzondere schakeering. Ik spreek hier in het algemeen, en zal niet betwisten, dat genieën als Shakespeare en Goethe den mensch in geheel zijne volheid doorgrond en de taal in al haren rijkdom gebezigd hebben. De jongere school heeft er zich meer bijzonder op toegelegd om zekere verwaarloosde deelen van het menschelijk leven te schetsen. Zij heeft uitdrukkingen gezocht voor gevoelens, waarvoor men vroeger geene opmerkzaamheid of geen woorden had. Zij heeft trachten te schilderen, te tinten met nauwgezetheid, met fijnheid. Zij heeft, het is waar, somtijds deerlijk overdreven, en inzonderheid deden dit de Fransche school en hare allerjongste Belgische navolgers, waarvan een deel zich met voorliefde toeleggen op het schilderen van den dierlijken mensch in eene schetterend gekleurde taal, die, verre van de grove woorden te vermijden, de grofste voor de schoonste houdt. Het kan dan ook moeilijk anders,

of men moet, wanneer men bij voorkeur het ongewone, het uitzonderlijke, dat ligt boven of beneden de middelstrook, zoekt weer te geven, in overdrijving van verfijning of van ruwheid vervallen. En die beide tegenovergestelde uitersten zijn maar zelden vermeden geworden in de nieuwste school. Maar dit alles belet niet, dat er iets gevoegd werd bij den voorraad der behandelde onderwerpen en der gebezigde uitdrukkingen. Men ontgon den mensch en zijne taal in hunne diepste en verst reikende aderen en men leerde beide volledіger kennen.

Vindt men het goede van deze school bij onze jongste dichters weder, is hun vorm eigenaardiger of keuriger geworden? Helaas, neen. Zenuwachtiger, nevelachtiger mogen hunne indrukken zijn, hunne taal is niet gespierder, niet leniger; zij schildert niet keuriger de zijkantjes en de neventintjes; zij kleedt niet juister eene gedachte in; zij werpt evenm in een verrassend licht op hoekjes van ons binnenste, die in de schemering waren blijven liggen; zij schildert kleiner, niet fijner.

Geheel die zinledige poëzie zondigt dus tegen een der hoofdregels, die ik hooger stelde, zij mist oorspronkelijkheid van onderwerp. Zij is onwaar, omdat zij onze aandacht eischt voor dingen, die het niet waard zijn. Zij strookt daarenboven niet met den Nederlandschen aard, en met de behoeften van het Vlaamsche volk in het bijzonder.

Onze schilderkunst is immer de hoogste uitdrukking van onzen kunstzin geweest. De Nederlandsche school heeft altijd veel van kleur gehouden, maar zij heeft immer naar waarheid en klaarheid getracht. Zij gaf ons tooneelen uit het werkelijk leven weer, die de kunstenaar zelf helder had gezien; hare landschappen hebben bepaalde omtrekken; hare historische stukken verhalen op gemakkelijk verstaanbare wijze; pittig is hare manier van voorstellen. Dikwijls nemen hare onderwerpen geene hooge vlucht; maar genietbaar zijn ook hare nederigste tafereelen, omdat zij zonder aanmatiging, zonder valsch vernuft, rechtuit worden gegeven voor hetgeen zij zijn. Rembrandt maakt eene uitzondering in zijne geheimzinnig verlichte tooneelen; maar het genie mag zich iets meer dan de gewone sterveling veroorloven, omdat zijne persoonlijke opvatting zoo oorspronkelijk of zoo verheven is, dat zij door treffendheid vergoedt wat zij aan zonderlingheid te veel heeft. Onze andere groote meesters zijn pittig en kernachtig, ingenomen met hunne

onderwerpen, de kleine op keurige wijze, de verhevene op ontroerden toon voorstellende. Zij bekreunden zich weinig over spitsvondigheden of droomerijen, hunne kunst was gezond en goedrond. Zij speelden den diepzinnige niet, wanneer zij iets alledaagsch te zeggen hadden, en wanneer zij appelen schilderden, zochten zij ze niet voor citroenen aan den man te brengen.

In de letterkunde hielden onze beste dichters van warme begeestering, van aangrijpende gebeurtenissen, van nuttige lessen. Ons volk versmaadt zoomin een puntig rijm als een kleurig tafereel; maar het wil, dat het puntig gezegde eene pittige gedachte behelze. Valsch zijn in onze letterkunde de werken der Rederijkers, waar de gekunstelde vorm dient om beuzelarijen te omkleeden; in onze schilderkunst de werken der Italiaansch- en Franschgezinden, die liefelijkheid van kleur en lijn boven waarheid en kernachtigheid stelden.

In onze schilderkunst en in onze letterkunde veroordeel ik dan ook het impressionisme als noodlottig voor onze vaderlandsche school, als strijdig met onze overleveringen en met onzen aard. Evenzeer veroordeel ik in de poëzie den wansmaak, die nadruk legt op nietigheden en met holle stem opdreunt wat slechts aan ons oor diende gelispeld te worden. Wij lachen om den hoogdravenden toon, waarop in vroeger dagen de dichters verhaalden van aartsvader Abraham en zijns gelijken; zullen wij nu met ernstig gelaat gaan aanhooren, hoe een hunner opvolgers met week gemoed zingt van zijne pijp, die niet wil branden, of van zijn kind, dat niet wil slapen? Onze jongste dichters hebben al te zeer het gevoel der juiste evenredigheid tusschen onderwerp en inkleeding verloren, en dit is een der redenen, waarom zij niet kunnen gesmaakt worden door ons Vlaamsche volk.

Wat dit volk vraagt en wat het kan verduwen, is gezonde kost, natuurlijk voedsel. Zijn gehemelte is niet gesteld op gefaisandeerde vleezen, op overfijne wijnen. Men moet hem koken en opdisschen naar zijnen smaak: die smaak is niet slechter dan een andere. Voor een jong volk moet de kunst jong zijn; de tegenwoordige heeft al te dikwijls grijze haren. Men klage niet over Vlaamsche ruwheid en gebrekkige ontwikkeling; men noeme het eerder menschelijke onverdorvenheid en schikke er zich naar. Ik houd het er voor, dat Vondels eerste lezers op denzelfden trap van geletterdheid stonden als die van Conscience;

Shakespeare drama's werden voor geen fijner lieden opgevoerd. Heel Griekenland kende Homerus' zangen van buiten en de Venetiaansche gondeliers zongen Tasso's strofen. Onze eigen oudste volksliederen zijn juweeltjes van ware poëzie. Niet omdat ons volk te laag staat voor onze dichters, maar omdat deze niet hoog genoeg staan voor ons volk, gaapt er eene kloof tusschen schrijvers en lezers. Het weinig ontwikkelde publiek houdt wel van groote, maar niet van kleine poëzie. Het meest populaire boek der jongere tijden ten onzent is een heldendicht in proza, *de Leeuw van Vlaanderen*.

Ik zal mij wel wachten iemand aan te raden een heldendicht te schrijven, wanneer hij er zich niet toe opgewekt gevoelt. Maar ik mag er toch wel op wijzen, dat in de vreemde letteren de grootste, thans levende dichters zeer beraden een ander vak beoefenen, dan dat der kleine lyrische stukken; dat zij verhalen uit onzen tijd of uit vroeger eeuwen, en dat de bijval hunne stoute poging goedgekeurd heeft. Hamerling's *König von Sion* en *Ahasverus in Rom*, Scheffel's *Trompeter von Säkkingen*, Aicard's en Coppée's verhalende gedichten, Tennyson's en Longfellow's dichterlijke romans zijn even zooveel epossen in modernen vorm gegoten. Ons volk, meer nog dan de lezers dezer uitheemsche zangen, stelt zich best toestanden en personen voor, die buiten hem staan, die levend en handelend voor zijne oogen optreden. Het kan juister oordeelen over de waarheid van hetgeen in de buitenwereld dan over de juistheid van hetgeen in de binnenwereld voorvalt. Schildert hem een tooneel of een karakter, verhaalt hem een edelmoedige of een grappige daad en het zal naar u luisteren. Voor onbestemde droomerijen, afgetrokken denkbeelden, welbehagelijk beschouwen van ons eigen persoontje, voor kunstige goochelarij met woorden of spelen met rijmen heeft het noch oor noch lust. Bewijst, dat gij iets zeggenswaardigs gedacht, gezien of beleefd hebt, toont, dat gij uwe indrukken weet te belichamen, er kleur en uitsprong aan weet te geven, zoodat zij anderen treffen gelijk zij u getroffen hebben, en, voor zooveel het groote publiek verzen leest, zal het smaak in u vinden.

Wat onze hedendaagsche poëzië schoonst en genietbaarst voortbracht, wordt gekenmerkt door de hoedanigheden, die ik van onze dichters eisch. De kernachtige Iamben van Vuylsteke, de pittige tafereeltjes van de juffrouwen Loveling, de

dichterlijke verhalen van Pol de Mont, om van de ouderen van dagen niet te spreken, kleeden treffende gedachten of feiten in passenden vorm en steken gunstig af bij de weeke, kleuren spierlooze verzen van zoo menigen jongen zanger.

Bemerkt men niet hetzelfde in Noord-Nederland? Waar blijven de jeugdige volgelingen van Tollens, da Costa, de Génestet, Potgieter en ten Kate? Ook daar tiert de kleine aamechtige kunst en durft geen beginneling de groote, de verhevene aan. Een handvol schoone verhalende liederen van Hemkes zijn een heele gebeurtenis; eene doorloopende treffende gedachte als die der *Liana* van Fiore della Neve is eene glansende uitzonderiug.

Ontbreekt het onze jongere dichters dan zoo volslagen aan talent? Ware dit zoo, dan konden wij gerust zwijgen en betere dagen afwachten. Maar benevens enkele rijmelaars, tegen wier onvermogen geen kruid gewassen is, telt men onder hen mannen met wezenlijken aanleg, met gevoel en smaak. In die bescheiden persoonlijke poëzie treft men menig pareltje van waar gevoel en frissche uitdrukking aan. Eenige huiselijke stukjes van Autheunis, om slechts dezen enkelen te noemen, kunnen ten bewijze dienen. Maar helaas, ook de verdienstelijken onder hen verbeuzelen hunne krachten en laten ze wegkwijnen in het beoefenen eener gemakkelijke kunst, in het kleuteren aan verzen zonder gloed, zonder adem, zonder levenskracht; in het losse schetsen van vluchtige indrukken, waarvan de opvatting vijf minuten en de afwerking niet veel meer tijd gevergd heeft.

Het getal zelf der ter wereld gebrachte bundels bewijst, dat er met overhaasting gewerkt wordt, dat men niet veel geeischt heeft bij het kiezen der onderwerpen, dat men den vorm niet heeft laten rijpen en het geschrevene niet streng genoeg geschift heeft vooraleer men het naar den drukker droeg. Ledeganck's en van Beers' volledige werken beslaan éenen band; in zijn lang en werkzaam leven bracht Beets er drie voort, da Costa vier. Vonden onze jonge lieden tegenwoordig uitgevers, er ging geen jaar voorbij zouder dat zij een nieuw boekdeel lieten verschijnen. Pol de Mont is begonnen met een bundel per jaar en heeft het in den laatsten tijd tot het dubbel gebracht. De helft dier verzen zal niets bijdragen tot zijnen roem en tot ons genot. Bilderdijk schreef niet minder, zal

men opmerken, maar zou die reus er veel bij verloren hebben, indien hij de helft zijner verzen ongedrukt had gelaten?

Een der laatst verschenen dichtwerken is dat van Hemkes; het bevat veertig liederen, waaronder pareltjes van het zuiverste water; de schrijver verklaart, dat hij zijne verzen niet schreef in snipperuurtjes en, ook zonder dit getuigenis, zouden wij wel ontdekt hebben, dat aan zijne degelijke poëzie noch tijd noch zorg gespaard is; hij deelt ons mede, dat hij menig stukje als onrijp heeft laten wegvallen, en echter, indien ik hem een raad had mogen geven, ik zou uit het keurig boekje nog een twintigtal stukjes geschrapt hebben, verzekerd dat het er bij zou winnen.

Wat zou ik dan zeggen aan onze harpenaren, die de verzen uit hunne mouw schudden en van wie het eene boek nog niet ingenaaid is, wanneer het andere ter pers gaat?

Maar hunne eischen mogen zoo bescheiden mogelijk tegenover zichzelven zijn, het publiek vergt meer en ook de kritiek kan zich met zoo weinig niet tevreden stellen. Haar plicht acht ik het op te komen tegen den immer wassenden vloed der beuzelarij in de poëzie. In deze kunst, meer nog dan in eenige andere, is er geene vraag naar onbeduidende dingen en is het beste nauwelijks goed genoeg. Boileau heeft al wel te zeggen, dat een gelukt sonnet een heel gedicht waard is, de eeuwen hebben er anders over geoordeeld; zij hebben tien groote gedichten onsterfelijk verklaard en onthouden, en hebben alle sonnettenbundels, op één of twee na, vergeten of naar lager rangen verwezen.

II.

De richting, door onze jongste romanschrijvers gevolgd, is eene gezondere. Zij trachten over het algemeen met nauwgezetheid weer te geven, wat zij in het werkelijke leven hebben opgemerkt, en, zonder sterk aangrijpend te zijn, worden hunne personages keurig geteekend. Scherpte van opmerking, gepaard aan kleurigheid van uitdrukking, bewondert men in de meest begaafde vertegenwoordigers dezer richting; in geringere mate vinden wij dezelfde hoedanigheden bij de minder gevierde volgelingen der school weder.

Men zou dus mogen besluiten, dat er hier slechts te loven valt en aan te sporen tot voortgaan op den ingeslagen weg. Wij denken, dat zulks niet onvoorwaardelijk gebeuren kan. Wat wij

van onze jongste dichters zegden, is voor een deel toepasselijk op onze jongste romanschrijvers. Hunne werken bevallen ons publiek minder; de schrijvers van over dertig of veertig jaar worden nog immer het meest gelezen.

En dit gebeurt, alhoewel, zooals ik zegde, de richting, gevolgd door de laatstgekomen, gezonder, hunne beschouwing van menschen en zaken onbevangener is. Komt de mindere bijval misschien voort uit minder talent? Voor sommigen is het niet onmogelijk, voor allen schijnt het ons onaannemelijk.

Er bestaat, volgens ons, eene andere reden. De min of meer idealistische school, waartoe onze schrijvers van het voorgaande geslacht behoorden, veredelde niet alleen hare figuren, zij bracht ze in belangwekkende, ingewikkelde toestanden. De vorm, de inkleeding van het verhaal was niet alles, of niet het bijzonderste in hunne werken; aan de samenstelling werd zorg besteed; aan de keus der karakters belang gehecht; men hield van helden, niet alleen in de historische romans, maar ook in de verhalen, uit het burgerlijk leven geput. Men zocht hoogere, bezielende denkbeelden uit te drukken: Conscience verheerlijkte de vaderlandsche helden; Van Kerckhoven werkte wijsgeerige en Zetternam maatschappelijke leerstelsels uit.

De terugwerking tegen deze richting, die wel eens in gemaaktheid en overdrijving verviel, heeft onze jongere schrijvers tot een ander uiterste doen overslaan. Wat zij zien en zeggen is waarheid, maar met onze dichters hebben zij eene voorliefde voor de kleine, onbeduidende onderwerpen. De stof van hun verhaal en de karakters hunner personages zijn bijzaak geworden: als menschen en zaken maar keurig en kleurig geschilderd zijn, bekreunt men er zich weinig om of zij onbeduidend zijn of niet. Wat betreft de keus van het onderwerp, het eenig verschil tusschen onze dichters en onze novellisten, is dat de eersten onbeduidende dingen uit hun eigen bestaan in verzen brengen, terwijl de laatsten niet veel gewichtiger voorvallen uit het leven van anderen verhalen.

Ook hier treedt de vorm op het voorplan en wordt de gedachte in de schaduw gesteld. Men denkt er niet meer aan menschen te doen handelen, die boven andere uitsteken; een denkbeeld te belichamen, dat verheven of nieuw, eene gebeurtenis te verhalen, die boeiend zij. ‘Hoe meer alledaagsch de personages zijn, zoo schijnt men te redeneeren, hoe meer talent

er noodig is om ze belangwekkend te maken, door de wijze, waarop men ze afschildert; hoe gewoner de gebeurtenissen, hoe trouwer men ze naar waarheid kan afschilderen en hoe beter de lezer er over kan oordeelen'. En verder: 'de kunst moet zich zelve volstaan; zij hoeft geen zeden te prediken, geen beginsels te verkondigen, geen oorlog te verklaren, laat ze maar waar zijn en schoon; het is gelijk op welke wijze'.

Dit zij zoo. Maar men ziet daarbij iets over het hoofd. De gewone mensch in het gewone leven is niet heel aantrekkelijk. Wanneer wij hem van aanschijn tot aanschijn aanschouwen en hem zien gelijk hij is, om de uitdrukking van onzen Catechismus te bezigen, laat hij ons tamelijk koud, of voelen wij er ons door afgestooten. Niet alleen zijn de gewone menschen nog al klein, maar de drijfveeren hunner daden zijn weinig verheven en hunne lotgevallen onbeduidend. Wilt gij de letterkunde enkel alledaagschheden laten weerspiegelen, verwacht er u dan aan, dat de kunst zal dalen. De schilder vervalt van het historiestuk in het genre-vak, de schrijver van den roman in de novelle. Dit zien wij reeds rondom ons gebeuren. Na Conscience, na van Lennep, Schimmel en andere tijdgenooten, sterft de historische roman uit; nu dreigt niet alleen meer de historische roman, maar de roman zelf, te verdwijnen. Wij worden overstelpt met verhaaltjes, zooals wij overstroomd worden met versjes. Het regent kleine stukken in onrijm zoowel als in rijm; het gevolg is, dat wij waden en baden in kleine kunst.

De timmerman van over mijn deur, en de klerk van daarnevens, mijne meid of haar broer, die soldaat of boerenknecht is, zijn de menschen, wier geestesleven men ontleedt, wier lotgevallen ik te lezen krijg, wier tongval ik moet aanleeren. Want noodlottig is het: wanneer men zich aan het kleine gaat vergapen, daalt men gedurig lager. Men wil geene onmogelijke boeren meer met opgeknapte lichamen, afgeborstelde kleeren, in de krul gezette harten; is dit eene reden om Trien de schrobster en Jan den kruier tot de meest geschikte helden van een verhaal uit te roepen, om hunne gesproken taal als zooveel pittiger en smakelijker de voorkeur te geven boven de algemeen geschreven spraak?

De gewestelijke tongvallen, men weet het, komen meer en meer in gunst en de dag is nakende, waarop ieder, die op de hoogte wil blijven der Nederlandsche letterkunde, ook Geldersch

en Noord-Brabantsch, Westvlaamsch en Limburgsch zal moeten kunnen lezen, Brusselsch en Amsterdamsch zal moeten verstaan. Dan zullen de Antwerpsche heeren en de Antwerpsche werklieden ieder met zijn eigen dialekt optreden, en aan het verschil, waarmede een personage een a of een o uitspreekt, zal men kunnen oordeelen of hij in het Sint-Andries- of in het Schipperskwartier te huis behoort. Ik wil nog niet eens gewagen van de fantazie-dialekten, die de schrijvers, uit onkunde of om de schilderachtigheid te bevorderen, ons te ontcijferen zullen geven. Een weinig aanlokkelijke toekomst, het is waar, maar eene onvermijdelijke, wanneer men ten minste geen paal en perk stelt aan de heerschzucht van het ondergeschikte.

Ik weet het, er zijn meesterstukken voortgebracht in dit vak en in onze letterkunde bezitten wij weinig of niets, dat staat boven sommige verhalen uit de C a m e r a o b s c u r a en Cremer's B e t u w s c h e n o v e l l e n . Ook onder de jongsten schildert menigeen met uitstekenden bijval plaatselijke toestanden. Justus van Maurik en Hollidee, om niet van reeds genoemde Zuid-Nederlanders te gewagen, behooren tot onze rijkst begaafde novellisten.

En niettemin, moest deze richting de eerste plaats innemen, iets wat zij beproeft en waar zij met den dag beter in slaagt, de kunst zou verkleinen, zonder daarom het groote publiek te bevallen. Beets zegde het reeds in zijn gulden opstel over ‘het Populaire’: De gemeene man is er niet mee gediend, ‘dat men in zijn toon valt, zijne uitdrukkingen overneemt en zijn best doet om hem op alle manieren recht duidelijk, recht aannemelijk te maken, wat men hem wil inprenten.’ Even weinig is het volk ingenomen met de studie van de kleine wereld, waarin het zich beweegt. Wanneer het leest, wil het zich gaarne onttrokken voelen aan zijne dagelijksche omgeving, die hem klein en kleurloos schijnt; het wil verandering van lucht; het wil reizen met den geest, evenals ieder onzer, wanneer hij eens recht veel pret wil hebben, zijne stad of zijn dorp niet doorwandelt, maar naar den vreemde trekt.

Het Vlaamsche volk in het bijzonder is nog kinderlijk eenvoudig; zijn kunstzin is niet verfijnd. Het heeft dorst naar ideaal, het zal bewonderen en getroffen zijn door grootheid en goedheid of door boosheid en misdaad. Het verteedert zich gaarne voor het lot des lijders, verbittert zich diep

tegen den booswicht en hangt aan de lippen van ieder, die weet te vertellen van niet al te gewone dingen. Het lacht even gaarne als het weent en een schalksche streek of een pittig woord geniet het volkomen. Het verlangt naar helden, omdat het in zijne argeloosheid geloovig is, omdat het in zijne zwakheid getroffen wordt door de kracht van anderen.

Verbeelding en gevoel zijn de bijzonderste of de eenige snaren van zijnen kunstzin. Geen van beiden worden aan het trillen gebracht door stukken van al te lage vlucht. Er dient iets stouts bij te komen om den geest van den gewonen lezer wakker te schudden en hem aan te grijpen. Geeft gij hem alleen alledaagsche menschen en alledaagsche toestanden te aanschouwen, hij zal er belang in kunnen stellen, hij zal in hun wel en wee kunnen deelen, maar alleen in minderen graad. Wilt gij hem boeien, medesleepen, diepen en blijvenden indruk op zijn gemoed uitoefenen, geef hem iets hoogers, iets ongemeens te zien.

Zijne meest geliefkoosde personages zijn daarom mannen, onversaagd van hart en sterk van hand, uitstekend in deugd of in misdaad; onoverwinbaar door de vuist of door den geest. Hij begrijpt of bewondert gemakkelijkst karakters als Reinout van Montalbaan en Breydel, Tijl Uijlenspiegel en Reinaert of Diederik de Vos. Men hale de schouders niet op bij het overwegen van zooveel onnoozelheid. Reinaert uit de Vier Heemskinderen is verwant met Achilles uit de Ilias; Jago is familie van Golo en Desdemona van Genoveva van Brabant.

Zeker de nederigste personen kunnen helden zijn, en die heldhaftigheid kan blijken in zeer gewone omstandigheden. Ik hoef slechts tot voorbeeld Mie de Porster van Justus van Maurik aan te halen.

Maar vooreerst is het onzen schrijvers zelden te doen om hunne bescheiden personages tot ongemeene menschen te maken: in de kleinen trekt hen eerder het kleine aan. En dan, wij krijgen rondom ons niet enkel gewone naturen te zien, maar ook menschen, die door deugden of gebreken, door zelfverloochening of schelmstukken, door beminnelijkheid of hatelijkheid onder of boven het gewone peil staan. Ook zij behooren tot het gebied der letterkunde. In de wereld zijn er, die, door rang of ontwikkeling, meer goed of meer kwaad kunnen stichten dan de gewone mensch; het leven bepaalt zich niet bij

onbeduidende voorvallen, er worden elk oogenblik en overal ontzettende dramas gespeeld. Het is even overeenkomstig met de waarheid de ongewone als de alledaagsche toestanden te schetsen; ingewikkelde dramas als eenvoudige novellen te scheppen.

Een der hoogste vereischten, een der moeilijkste deelen van de kunst des romanschrijvers is de ineenzetting, de opbouwing van zijn verhaal. Naarmate dit gedeelte des werks op den achtergrond geraakt, daalt het kunstgewrocht ook één of meer trappen; naarmate het meer en beter beoefend wordt, stijgt het boek in waarde en komt het bij de lezers in aanzien.

Het groote publiek bewondert de stevig opgetimmerde werken met een treffend karakter voor eerste rol. Het wil niet enkel in de letteren als in eene photographie kleine hoekjes en kantjes van het dagelijksch leven weervinden. Het wil de machtige greep van den dichter voelen, al wete het zich geene rekenschap te geven van de wetten of de uitwerksels van dezes kunst. En ook hier komen zijn eischen overeen met die der schoonheidsleer.

Waar een belangwekkend karakter, ongemeen in het goede of in het kwade, optreedt, wordt het een middenpunt in de samenstelling, rond hetwelk al de onderdeelen zich van lieverlede scharen. Het werk verkrijgt aldus eenheid en wordt bevatbaarder. Ieder onzer wil bij het lezen niet alleen de waarheid leeren kennen, wij willen ook ontroerd worden en deelneming gevoelen voor de opgevoerde personages. Is er onder deze geen, die boven de andere uitsteekt, dan versnippert onze aandacht zich, wij voelen ons niet aangetrokken, de roman verliest zijne eenheid, zijne boeiende kracht en laat ons koud.

Men zegge dus niet: ‘de kunst moet zich in de eerste plaats tot doel stellen het meest ontwikkelde publiek te behagen.’ Wie zoo spreekt, bewijst, dat hij den kleinen kant van schrijvers taak voor hoofdzaak aanziet. Hij bekent ook, wat overigens moeilijk te loochenen zou vallen, dat de schrijvers, die zoo gaarne den minderen man in zijne bekrompen toestanden laten optreden, er niet bijzonder aan houden door het weinig ontwikkelde publiek, in wiens rangen zij hunne personages zoeken, begrepen en genoten te worden. Hunne kunst is in zekeren zin eene aristocratische, bestemd voor de rijken aan geest, aan geletterdheid. Wordt zij gesmaakt en toegejuicht in den engen kring der vakgenooten, der liefhebbers, dan

acht men zich ruimschoots beloond. Aldus ontstaat er eene letterkunde voor letterkundigen alleen.

De schrijver, met zijn levendiger belangstelling in de techniek zijner kunst, bewondert bij een vakgenoot de vaardigheid, waarmede deze iets van niets weet te maken, een gelukkig woord, eene eigenaardige wijze van de dingen op te merken of te zeggen. Hij tracht na te volgen wat hij bij anderen bewonderd heeft; hij helpt school vormen. Op zijne beurt zal hij misschien om zijne handigheid door de kunstbroeders opgehemeld worden en door die onderlinge vereering ontstaat een groep, wier leden in de eerste plaats elkander trachten te bevallen.

Het groote publiek, laat mij het u zeggen, heeren novellisten, heeft weinig of niets aan die handigheid; letterkundige bentgenooten kunnen onder malkander zeer hoog aangeschreven staan, zonder bij de gewone lezers in aanmerking te komen. Voor de meeste dezer is alleen prijzenswaard wat genietbaar is, en daar zij niet ingewijd zijn in die fijnere kunstjes, vatten zij er ook de schoonheid niet van.

Gij vergeet al te zeer, dat er buiten uwe vrienden de letterkundigen nog oneindig meer ongeletterden bestaan. Aan het leveren van boeken voor dit gros der lezers denkt gij minder. Aan de voldoening, die bestaat in gewaardeerd te worden door duizenden onbekenden, die u geen complimenten maken, die groote moeite zouden hebben te zeggen, waarom uw boek hen bevalt of niet; die u niet persoonlijk kennen, maar die uwe werken lezen, iets van u in zich opnemen: aan die voldoening hecht gij minder prijs. En nochtans hebben die onmondigen meer dan anderen behoefte aan degelijke lectuur. Hun smaak is niet verfijnd, maar hij is ook niet bedorven; hun oordeel gaat niet met de mode van den dag te rade, maar wordt door het menschelijk hart in al zijn onbevangenheid uitgesproken en staat daarom meestal boven dat der geletterden.

In algemeenen regel toch mag men aannemen, dat de zeer schoone letterkundige werken populair zijn en dat de zeer populaire schoon zijn. Waar ik dus voldoening vraag voor den smaak van het groote publiek, pleit ik de zaak der hooge, algemeene kunst. Achilles en Chriemhilde, Lady Macbeth en Othello, de Cid en Phèdre, Wilhelm Tell en Clärchen zijn helden, zooals het volk van alle eeuwen ze gaarne gezien heeft. Wat in vroegere tijden waar en goed was, mag ook nu nog aangepredikt worden.

Weest waar tot in de kleinste bijzonderheden, maar stelt niet het kleinste boven het grootste; doelt hooger en blaast uwe scheppingen eenen machtigeren adem in, dit alleen zal ze bezielen en doen leven.

De natuurtrouwe schildering toch is zeer wel overeen te brengen met de eischen der hoogere kunst. Men denke slechts aan de romans van Alphonse Daudet, een algemeen toegejuichten schrijver. In zijne werken gaat de meest nauwgezette opmerking met de breedste opvatting gepaard; daar staan treffende karakters en alledaagsche menschen naast elkander; daar wordt het aangrijpendste drama nevens het eenvoudigste tooneelspel vertoond, zonder dat het hoogere aan het lagere, het ongemeene aan het alledaagsche schaadt.

Ik zal niet betwisten, dat het moeilijker is een werk in een te zetten, voor hetwelk de schrijver ver uiteenloopende karakters heeft te kiezen en te bestudeeren; waarin hij ze moet laten samenwerken tot het voortbrengen van eenen gezamenlijken indruk; waarin hij gewichtiger feiten te verhalen, hooger belangen te bespreken, geweldiger hartstochten in beweging te stellen heeft. Maar ook slechts aan hen, die er de noodige kracht toe gevoelen, zou ik raden zich aan deze zwaardere taak te wagen. Voor de minder stouten blijve dan de gemakkelijkere liggen.

Wie in de schilderkunst een Teniers of Jan Steen kan worden, heeft ongelijk zich bij het vak van De Heem of Rachel Ruysch te beperken; wie tot een Rubens of Rembrandt kan opgroeien, moet geen Jan Steen of Teniers blijven. Zoo ook in de letterkunde; wie zich geroepen acht om een roman te schrijven, vergenoege zich niet met eene novelle. Wie zich machtig genoeg gevoelt om bijval te verwerven bij het lezend publiek in het algemeen, stelle zich niet tevreden met de toejuiching zijner vakgenooten en dinge naar den bijval van geheel zijn volk.

Het is goed, dat een dichter of romanschrijver van zijne eeuw zij en rekening houde van de stroomingen, die elders in de letterwereld ontstaan; maar hij moet ook van zijn eigen land blijven, hij moet met zijn volk medeleven. Wil hij invloed uitoefenen op zijne omgeving, hij moet ook haren invloed kunnen ondergaan. Nooit zal hij het ieder naar wensch maken, maar de verscheidenheid dier wenschen zelve laat hem toe in

volle vrijheid den weg te kiezen, dien zijn aanleg en voorkeur hem aanduiden.

De volkssmaak moet hem geen leiddraad zijn, dien hij angstig en stap voor stap te volgen heeft, maar wel eene star, lichtend in de verte en in de hoogte, en hem het doel aanduidend, dat hij langs vrijwillig gekozen paden moet trachten te bereiken.

MAX ROOSES.

De anti-revolutionaire partij en de schoolkwestie.

Wat wil de anti-revolutionaire partij? Door Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman. Utrecht, Kemink en Zoon, 1883.

Mijn hooggeachte ambtgenoot de Heer de Savornin Lohman heeft gemeend, met het oog op de aanstaande verkiezingen, het programma zijner partij nader te moeten ontwikkelen. Hij heeft dat gedaan met een door hemzelven erkend politiek doel. Den wankelenden conservatieven, die niet weten, of zij zich tot de liberalen dan wel tot de anti-revolutionairen zullen wenden, biedt hij zich tot wegwijzer aan. Wat zijne partij wil, en vooral wat zij niet wil, tracht hij te ontvouwen, en - bedrieg ik mij niet - dan is het hem voornamelijk te doen, om haar zuiver staatkundig karakter te handhaven, tegenover hen, die meenen dat zij allereerst een kerkelijke partij is, of wenschen dat zij een godsdienstige blijve. Vandaar, dat hij met zekere behoedzaamheid zich tracht los te maken van den theologischen staart zijner partij; vandaar ook, dat hij er herhaaldelijk op wijst, dat de leiding der partij berust bij de staatslieden en rechtsgeleerden, niet bij de theologen. Het bekende Program moge door Dr. A. Kuyper zijn opgesteld, het is eerst - zoo herinnert de Heer de Savornin Lohman - na overleg met de HH. Lintelo de Geer, Gratama en hem zelven in het licht gezonden. De toelichting van den ontwerper, zoo waarschuwt hij verder, heeft volstrekt geen zedelijk bindende kracht, en is wel te onderscheiden van het Program. Meenden velen tot nog toe, in de dagbladartikelen van den be-

gaafden hoofdredacteur van de Standaard de zuiverste uitingen der anti-revolutionaire partij te moeten vinden, de heer de Savornin Lohman wijst tot kenschetsing zijner partij, in de eerste plaats, op de redevoeringen door hare leden in de Kamer uitgesproken. Hij vestigt er zelfs uitdrukkelijk de aandacht op, hoe een veelbesproken oplossing der eedskwestie, door den hoofdontwerper van het Program voorgesteld, door geen der antirevolutionaire Kamerleden is overgenomen. Eindelijk, wat zeker niet het minst belangrijke is in het geschrift van den heer de Savornin Lohman, het belijden der gereformeerde kerkleer wordt door hem niet meer als een vereischte gerekend, om tot de antirevolutionaire partij te behooren. Op den wortel van het Calvinisme - om een van Dr. A. Kuypers gelief koosde beelden te gebruiken - behoeft dus de anti-revolutionaire partij niet langer geënt te zijn.

Trouwens dit alles spreekt reeds van zelf, waar de heer de Savornin Lohman de anti-revolutionaire partij als de regeeringspartij der toekomst voorstelt. Een partij, die voor zich zelve, niet voor enkele harer leden, het roer van den staat begeert, moet van elk uitsluitend verband met een bepaald kerkelijk of godsdienstig geloof afstand doen. Wanneer Calvinisten of Roomsch Katholieken aan den godsdienstigen of kerkelijken band, die hen vereenigt, getrouw blijven, ook waar zij op staatkundig gebied optreden, kunnen zij ongetwijfeld invloed op den gang van zaken uitoefenenen, maar regeeren, in den eigenlijken zin van het woord, kunnen zij niet. Voor dit laatste is het een noodzakelijk vereischte, dat de grenzen der godsdienstige gemeenschap worden uitgewischt, dat de kerkelijke partij zich in een zuiver staatkundige oplosse.

Het kan niet anders, of met den staatkundigen toestand des vaderlands voor oogen, moet iedereen een dergelijke gedaanteverwisseling der kerkelijke partijen met vreugde begroeten. Zij zou - en reeds dit mag een onwaardeerbaar voordeel genoemd worden - ten gevolge kunnen hebben, dat er in Nederland wederom twee partijen tegenover elkander stonden, beide in staat om te regeeren. Niets verzwakt en verdeelt op den duur een staatkundige partij meer, dan de onmacht harer tegenpartij. Nergens zijn de geleidelijke ontwikkeling der wetgeving en de zorgvuldige behartiging der volksbelangen beter gewaarborgd dan daar, waar twee krachtige partijen elkander, met niet al te korte tusschen-

poozen, aan de regeeringstafel afwisselen; waar elke nieuw optredende regeering een oppositie tegenover zich vindt, die slechts op de stem der natie wacht om het verloren gezag te hernemen. Wie derhalve een poging waagt om tot een dergelijken toestand te geraken, heeft recht op de eenstemmige toejuiching van allen. Intusschen kan ik in het geschrift van den heer de Savornin Lohman niet veel meer dan het allereerste begin eener poging zien. Wel schijnt hij te hopen, dat velen, wanneer zij zullen zien wat de anti-revolutionaire partij eigenlij wil, hare gelederen zullen komen versterken; maar hij erkent tevens dat de overgang der partij tot een zuiver staatkundige eerst zal kunnen plaats grijpen na de oplossing der schoolkwestie. Dan - zegt hij (blz. 57) - zal er nog wel voor een antirevolutionaire partij ruimte zijn, maar mannen, die op godsdienstig gebied ver van elkander verwijderd zijn, zullen er zich bij kunnen aansluiten.

De schoolkwestie, ziedaar dus het struikelblok dat elke meer natuurlijke ontwikkeling van onze staatkundigen toestand tegenhoudt. Ziedaar, niet alleen het tegenwoordig vereenigingspunt, maar inderdaad de eigenlijke reden van bestaan der antirevolutionaire partij. Want, niettegenstaande haar Program en hare in sommige opzichten uitnemende organisatie, vertoonde zij bij de meeste parlementaire veldtochten, die aan den schoolstrijd vreemd waren, ook bij die waaraan de heer de Savornin Lohman herinnert, geen gesloten phalanx. Hij vermeldt zelf, hoe de afschaffing van het verplicht kerkgaan der militairen door een antirevolutionair lid werd afgekeurd, en door een ander in bescherming genomen. De strafbepaling tegen geestelijken, die een huwelijk inzegenen, dat niet gesloten is voor den ambtenaar van den burgerlijken stand, door den heer de Savornin Lohman, als lid der Commissie voor het Strafwetboek bestreden, bleef behouden onder medewerking van verschillende leden der antirevolutionaire partij[1]. Evenmin was er eenstemmigheid bij de door den heer de Savornin Lohman vermelde stemming over het fransche handelstractaat[2], terwijl ook de ‘zuinigheid

1) Bijblad 1880-1881, blz. 302. Voor het regeeringsartikel stemden de antirevolutionaire leden van Asch van Wijck, de Jonge, van Wassenaer van Catwijck en Mackay.
2) Bijblad 1881-1882, blz. 923 en 1179. Voor het tractaat stemden de twee anti-revolutionaire leden Mackay en van Wassenaer van Catwyck.

in het beheer', die de antirevolutionaire partij, als gevolg van beperking der staatsbemoeiing, gezegd wordt voor te staan, vele harer leden niet weerhouden heeft om uiterst kostbare openbare werken ten laste van den Staat te brengen[1]. Zelfs bij de toepassing van het gewichtig leerstuk der verwerping van begrootingen om redenen daarbuiten gelegen, ging de anti-revolutionaire partij niet altijd eenparig te werk. Het Program veroordeelt dergelijke verwerping, tenzij in zeer buitengewone omstandigheden. Over het al of niet aanwezig zijn van dergelijke buitengewone omstandigheden schijnt echter de anti-revolutionaire partij bij wijlen van meening te verschillen. Tegen de begrooting van Binnenlandsche Zaken voor 1883 stemde één anti-revolutionaire lid (de heer 't Hooft); tegen de begrooting van Oorlog drie anti-revolutionaire leden (de heeren Keuchenius, Fabius en Seret).

Ook omtrent het door de anti-revolutionaire partij zoo vaak besproken vraagstuk van de verhouding van den Staat tegenover de koepok-inenting, waarover de heer de Savornin Lohman, merkwaardig genoeg, in zijn geschrift zwijgt, zijn verschillende schakeeringen waar te nemen. Wel schijnen alle anti-revolutionaire leden tegen de verplichte koepok-inenting voor kinderen die de school bezoeken, gekant te zijn, maar van sommige zou

1) Ik heb de vrijheid genomen dit aan den heer de Savornin Lohman te herinneren in de zitting der Tweede Kamer van 13 December jl., bij gelegenheid dat door hem en drie andere anti-revolutionaire leden een amendement werd voorgesteld om 57.000 gulden van de begrooting voor Binnenlandsche Zaken af te nemen, die door den Minister onontbeerlijk werden geacht voor de behoorlijke inrichting van het medisch onderwijs aan de Universiteit te Leiden. 'Het komt mij voor' zeide ik 'dat zoolang men de vrijmoedigheid heeft om millioenen te voteren voor groote werken als het kanaal van Amsterdam naar de Merwede en de heropening van den Maasmond, men wel een geringe som mag besteden voor gebouwen, noodig voor een behoorlijke inrichting van het onderwijs.' De heer de Savornin Lohman antwoordde mij daarop dat zij die - zooals hij - voor die uitgaven gestemd hadden, die noodig oordeelden in het materieele belang van het land, en dat weigering ook uit finantieel oogpunt verkeerd zou zijn geweest, terwijl de onderhavige uitgaaf voornamelijk diende voor het gemak der professoren.
Intusschen bestond omtrent de noodzakelijkheid van beide werken groot verschil van gevoelen, leden die in beginsel voor bezuiniging waren, stemden er op dien grond tegen. Dadelijke noodzakelijkheid bestond in geen geval.
Indien men 'zuinigheid in het beheer' als allesbeheerschend beginsel stelt, kan men dergelijke buitengewone uitgaven onmogelijk toestaan. De heer de Savornin Lohman verwijst in zijn geschrift blz. 44 naar de redevoeringen van den heer van Dedem die, wat openbare werken betreft, de opening van den Maasmond en de verbetering van de rivier de Vecht in Overijsel tot de noodzakelijke werken rekende, waarvoor het Rijk gelden moet toestaan; den Rotterdamschen waterweg en de uitbreiding van het Staatsspoorwegnet daarentegen tot de nuttige en wenschelijke, waarop bezuinigd moet worden. Spreekt men echter, uit een beginsel van bezuiniging, van noodzakelijke uitgaven, dan kunnen het alleen die zijn die geen uitstel gedoogen, wat van Maasmond en Vecht niet kan gezegd worden.

men, naar hunne uitingen oordeelend, veronderstellen dat zij nog verder willen gaan[1)].

Zal dan wellicht de grondslag der anti-revolutionaire partij, zooals de heer de Savornin Lohman dien ontwikkelt, haar tot een zelfstandige, staatkundige partij stempelen? Ik laat de uitdrukking van het Program, dat de anti-revolutionaire partij ‘alleen in God de bron vindt van het souverein gezag’ onbesproken. Een zoo algemeene en voor allerlei uitlegging vatbare uitspraak kan beaamd worden door mannen van de meest uiteenloopende staatkundige richting; de Maistre, Lacordaire en Vinet zouden haar vermoedelijk eenstemmig onderschreven hebben. Milton had haar in den mond, toen hij den opstand der Engelsche natie tegen Karel I verdedigde[2)] en Salmasius grondde er zijn pleidooi voor den onthoofden koning op[3)]. Maar de heer de Savornin Lohman stelt tegenover hen, die het recht afleiden van een Hoogeren wil, waaraan zij zelve gebonden zijn, de zeer velen, die meenen dat iets recht is, omdat de meerderheid het wil. Ik acht die tegenstelling volkomen onjuist. Ieder ernstig denkend mensch - en andere zal de heer de Savornin Lohman wel niet bedoelen - houdt voor recht wat zijn rechtsgevoel hem voorschrijft. Dat rechtsgevoel kan bestaan - zelfs een geloovig christen als Hugo de Groot nam dit aan - geheel afgescheiden van het geloof

1) Bijblad 1881-1882, blz. 544 en vlg. 1882-1883, 649 en vlg. De heer Fabius zeide o.a.: Ware de vaccinatie nog maar facultatief gesteld, dan zou allicht onzerzijds over de zaak kunnen gezwegen worden, *terwijl nochtans mijns inziens de vraag blijft of de Staat dergelijke proefnemingen zelfs zon mogen toelaten*.

2) Milton. Pro populo Anglicano. A Deo igitur est magistratuum institutio, ut eorum administratione gens humana sub legibus viveret: hanc autem vel illam administrationis formam, has vel illos magistratus eligendi optio procul dubio penes liberas hominum nationes semper fuit.

3) Salmasius. Defensio Regia. Maneat ergo indubitatum et certum id, reges etiam malos et injustos a Deo constitui et proinde Deum solum habere judicem, supra leges esse, nullam esse legem scriptam, non scriptam, naturalem neque divinam, qua rei possint fieri a subditis suis neque apud subditos suos.

aan God. Het kan bij hen, die aan de onfeilbaarheid van het kerkelijk gezag gelooven, door hun kerkelijk geloof beheerscht worden; het kan bij hen, die aan een onmiddellijke goddelijke openbaring gelooven, beheerscht worden door het geloof aan datgene, wat zij als uiting dier openbaring aannemen. In beide gevallen wordt het persoonlijk rechtsgevoel ondergeschikt gemaakt aan wat als een hooger wil der volmaakte rechtvaardigheid wordt geëerbiedigd. Maar, dat iemand zijn rechtsgevoel ondergeschikt zou maken aan den wil der meerderheid, alleen omdat voor hem die meerderheid geldt als de tolk der hoogste openbaring van het recht, kan ik moeielijk aannemen. Men gehoorzaamt aan Gods wil omdat hij *recht* is, men gehoorzaamt - buitengewone gevallen uitgezonderd - aan den wil der meerderheid, omdat hij *wet* is, ook al acht men die wet onrecht.

Wanneer de heer de Savornin Lohman, eenige regels verder, tracht aan te toonen, hoe het verschil in grondslag, ook verschil in de praktijk tusschen de antirevolutionairen en hunne tegenstanders tot gevolg heeft, laat hij trouwens de tegenstelling geheel varen, om die, waar zij in zijn later betoog te pas komt, weder op te nemen. ‘De antirevolutionairen’, zegt hij; ‘erkennen de wet der Tien Geboden als door God gegeven en daarom bindend. Ontelbaar velen zijn het met den inhoud dier wet wel eens, doch slechts omdat hun verstand, hun persoonlijk inzicht, daarmee instemt’. (Derhalve niet omdat de meerderheid het wil.) ‘Schijnbaar komt dit in de praktijk op hetzelfde neer. Maar welk antwoord zullen zij geven aan den communist die hun toevoegt: *ik* vind die wetten: gij zult niet doodslaan, gij zult niet echtbreken; gij zult niet stelen; gij zult niet begeeren uws naasten goed, enz. zoo *onredelijk* mogelijk. Antwoordt iemand’ (en hier keert het thema der meerderheid weder terug): ‘de meerderheid heeft zich met die wetten vereenigd en op die wetten hare wetten gebouwd, dan zal het wederantwoord luiden: Wij zijn de meerderheid en wanneer wij het niet zijn zullen wij het worden. En dàn althans zult gij onze aanspraken te eerbiedigen hebben.’

Ongetwijfeld, het standpunt van hem die zich tegenover den communist alleen op den wil der meerderheid beroept zal zeer zwak zijn, maar is het standpunt van den antirevolutionair zooveel sterker? Wat toch voor dezen de sterkste grond is

zijner overtuiging zal voor den communist geene waarde hebben. ‘Gij beroept U op Gods wil,’ zal de communist antwoorden, ‘maar ik voor mij zie in geen der door u verdedigde voorschriften een uiting van den goddelijken wil. Uw beroep steunt òf op zelfbedrog, òf verraadt de zucht om anderen te bedriegen.’

In de praktijk zullen dus allen, die, op welken grond dan ook, de wet der Tien Geboden als recht erkennen, als staatslieden en wetgevers, één lijn tegen den communist kunnen trekken; maar, zoo zij met eenige hoop van slagen, trachten willen hem te overtuigen, dan zullen zij zich niet op die gronden beroepen, die voor hen zelven de sterkste zijn, maar op datgene, waarvan zij kunnen verwachten, dat het eenigen indruk zal maken op de tegenpartij. Bij de toepassing van rechtsbeginselen komt het, voor de praktijk, op het hoe? niet op het waarom? aan. Wie de echtscheiding uit de burgerlijke wetgeving wil verwijderen, op gronden aan het recht of aan het maatschappelijk belang ontleend, zal geheel kunnen samengaan met hem, die, op grond zijner kerkleer of zijner innige overtuiging, aanneemt dat God de onverbreekbaarheid van den eens gesloten huwelijksband verordend heeft.

Zoo dunkt mij de redeneering van den Heer de Savornin Lohman, waar hij zich op de praktijk ten opzichte der gewetensvrijheid beroept, ook ten eenenmale in strijd met zijn eigen praktijk. De liberalen eerbiedigen, volgens hem, de gewetensvrijheid uit eerbied voor de menschelijke natuur, niet uit eerbied voor Gods wet. Nu zal gewetensvrijheid wel door den schrijver in algemeenen zin worden opgevat, als de vrijheid die ieder mensch voor zichzelf van den staat eischt, om datgene te mogen doen of nalaten, wat hij op grond der inspraak van zijn geweten voor geoorloofd of ongeoorloofd houdt. Een verstandige staatkunde zal dien eisch, voor zoover dit met de belangen van staat en maatschappij is overeen te brengen, nimmer afslaan. De Heer de Savornin Lohman, ik ben er van overtuigd, zou zich ten sterkste verzetten tegen wetten, die ten doel hadden de Roomsch Katholieken te dwingen op Vrijdag vleesch te eten, of de Israëlieten om op den grooten Verzoendag te arbeiden. Maar waarom? Toch niet uit eerbied voor Gods wet, want hij zal niet aannemen dat God den mensch geboden heeft, zich op gezette dagen van het gebruik van enkele

spijzen te onthouden, of, na de komst van Christus, nog den grooten Verzoendag te vieren. Neen, de eerbied voor de menschelijke natuur gaat bij den heer de Savornin Lohman zoo ver, dat hij de vrijheid van den mensch zelfs daar geëerbiedigd wil zien, waar zij strekt om hem te doen handelen in strijd met den wil van God. En inderdaad, wie de gewetensvrijheid alleen voorstaat uit eerbied voor Gods wet, gaat niet verder dan de vrijheid van zijn eigen geweten; wat het geweten van anderen, in afwijking van het zijne, eischt, acht hij niet door Gods wet geboden; slechts hij, die gewetensvrijheid eerbiedigt uit eerbied voor de menschelijke natuur, voor het menschelijk geweten, kan haar aan allen zonder onderscheid schenken. La conscience de l'individu - vraagt Vinet - parle-t-elle toujours comme le peuple? Non. Il peut donc y avoir conflit. Où est alors l'arbitre du conflit? Nulle part, puisque Dieu se tait... Son jugement demeure scellé jusqu'au jour où tous les sceaux seront brisés. Mais ce qui n'est pas scellé, ce qui dès à présent est évident, c'est qu'en aucun cas le domicile spirituel de l'individu, j'entends sa conscience, ne peut être violé[1].

De grondslag der anti-revolutionaire partij, zooals de heer de Savornin Lohman dien ontwikkelt, is in mijn oog een gemoedelijke overtuiging van groote waarde voor hen die haar aankleven, maar die aan het daadwerkelijk optreden op staatkundig gebied geen eigenaardige richting geeft. Dr. A. Kuyper[2], in dezen meer logisch dan de heer de Savornin Lohman - het eigenaardige legt, niet in wat de partij tot stand brengt, maar in het tot stand brengen zelf, en beweert dat slechts het geloof (het Calvinistisch geloof) de kracht kan geven om het doel dat men zich voorstelt, te bereiken. Toch heeft voor de praktijk ook deze scherpzinnige onderscheiding weinig waarde. Wat wilt gij dan tegenover de nietgeloovigen, die met u één lijn trekken? - Hun de wapenen ont-

1) Vinet. Reclamation, 1846.
2) Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden, door Dr. A. Kuyper.

Al zijn ook onze eischen met die van het actiefst radicalisme vaak eensluidend, toch bloeien ze op geheel verschillenden wortel. Duo cum faciunt idem non est idem. Wij verwachten alles, zij niets van het geloof... Wij weten dat alleen het geloof de levenskracht bezit, om tot in verren geslachte ons en onzen kinderen die vrijheid te waarborgen.

nemen als onnutten dienstknechten? - Zoo niet, dan zult gij toch wel voor de belijders van uw geloof geen zelfstandige strijdorde kunnen eischen, maar door de omstandigheden gedwongen worden om in gemengde gelederen gezamenlijk op te rukken.

Blijft de schoolkwestie dus nog uitsluitend de spil, waarnaar zich de bewegingen der anti-revolutionaire partij, en - volgens de niet verdachte getuigenis van Dr. Schaepman - ook der katholieke partij richten, dan blijft ook de vraag naar de oplossing dier kwestie nog altijd aan de orde. Bestaat er mogelijkheid op een dergelijke oplossing? - kunnen de liberalen hare totstandkoming beproeven? Het is waarlijk geen plichtpleging, wanneer men zich bij zijne lezers verontschuldigt, wegens het opdisschen dezer crambe decies recocta, maar wanneer ik die vragen stel, denk ik in de eerste plaats aan het merkwaardige artikel van Dr. C.B. Spruyt in de Tijdspiegel van Maart: De liberale partij en de schoolkwestie. Zonder concessies aan andere partijen, zegt Dr. Spruyt, kan de liberale partij de schoolkwestie niet meer regelen. Wijziging der schoolwet van 1878, in zoodanigen geest, dat elke schijn van bestrijding van het bijzonder onderwijs daaruit geweerd, en het onderwijs weder uitsluitend een zaak der gemeenten wordt, moet, volgens den amsterdamschen hoogleeraar, een hoofdpunt worden op het programma der liberale partij.

Dat de schoolwet van 1878 bepalingen bevat, waarvan wijziging wenschelijk is, erken ik gaarne. Zoowel tegen artikel 24, als tegen art. 65, beide door Dr. Spruyt aangehaald, heb ik bij de behandeling der wet in de Tweede Kamer gewaarschuwd, en de sedert opgedane ervaring heeft mij van de toenmaals uitgesproken meening niet doen terugkomen. Met artikel 45 is het eenigszins anders gesteld. Eene wijziging van die bepaling zal altijd met groote moeielijkheden vergezeld gaan. Wil men in alle gemeenten, voor alle kinderen, goed onderwijs in goede lokalen, en de heer Spruyt zal dit evenzeer wenschen als ik, dan zijn, ook bij afwijzing van alle overdreven eischen, de geldelijke krachten van een groot aantal gemeenten niet toereikend. De staat moet derhalve tusschen beide treden. Het subsidiestelsel der wet van 1857, hoe uitnemend het in theorie scheen, is in de praktijk onvoldoende gebleken. Men kan nu

den algemeenen regel van art. 45 wel afkeuren, maar zal niet gemakkelijk slagen in het vinden eener billijke aanwijzing van de gegevens voor verplichte vergoeding door den Staat. In elk geval zal het wel onmogelijk zijn, tot een wijziging te komen, die de uitgaven van den staat aanzienlijk zou verminderen. Laat ons intusschen eens aannemen, dat wij een betere regeling kunnen treffen; dat de bepalingen betreffende het taalonderwijs en het aantal onderwijzers tevens veranderd worden; dat nog op andere nevenpunten het al te weelderige in de wet van 1878 besnoeid worde, zal dan de schoolkwestie ten opzichte der kerkelijke[1)] partijen opgelost zijn? Dr. Spruyt erkent zelf er een zwaar hoofd in te hebben en de heer de Savornin Lohman zal het, wat zijne partij betreft, allerminst beamen. Zij streeft naar gelijkheid tusschen de overheidschool en de vrije school, en zal niet rusten zoolang die niet verkregen is. Gelijkheid, dat wil zeggen geldelijke gelijkheid: óf beide scholen betaald door den staat, óf door hen die er van gebruik maken. Zoolang dit niet verkregen is, beschouwt men alle wetswijzigingen slechts als verzachtende middelen, die wel niet worden afgeslagen, maar die de oplossing zelve geen stap nader brengen.

De eisch van den heer de Savornin Lohman zou - het spreekt wel van zelf - volkomen gerechtvaardigd zijn, indien de stelling, van welke hij en de zijnen in den regel uitgaan, als bewezen mocht worden aangenomen. In drie groote stroomingen - zoo zeggen zij - verdeelt zich het geloofsleven der Nederlandsche maatschappij, de Katholieke, de rechtzinnig Protestantsche en de vrijzinnige of ongeloovige. De aanhangers der beide eerste geloofsvormen moeten het onderwijs hunner kinderen zelve betalen; voor de laatsten betaalt de staat. Ziedaar een onvergeeflijke rechtsongelijkheid. De fout in de redeneering valt in het oog. De drie soorten van scholen kunnen onmogelijk op dezelfde rij worden geplaatst. De Katholieke en Protestantsche scholen zijn uitsluitend voor Katholieke en Protestantsche kinderen ingericht: de staatsschool daarentegen

1) Verba valent usu. Ik gebruik het woord *kerkelijk*, hoewel ik met de HH. de Savornin Lohman en Spruyt erken, dat het voor de antirevolutionaire partij niet past.

voor alle kinderen zonder onderscheid van geloofsbelijdenis. Dit laatste echter ontkennen wederom de voorstanders van het bijzonder onderwijs. Het hoofdpunt van den strijd ligt in die ontkenning.

Dat er liberalen zijn, die, zooals de heer de Savornin Lohman zegt, in de openbare school een middel zien tot propaganda van moderne godsdienstbegrippen en tot het onderdrukken van het geloof, vooral dier christenen, die men gewoonlijk orthodoxen noemt, is even waar, als dat er anti-revolutionairen zijn, die den godsdienst als middel gebruiken om hunne staatkundige eerzucht te bevredigen. Bij het beoordeelen van staatkundige partijen moet men echter niet op de onzuivere nevenbedoelingen van enkele personen acht slaan, maar op datgene wat door de voorstanders van een beginsel, in oprechtheid, als hunne overtuiging wordt aangevoerd.

Waarom meenen de voorstanders der gemengde school dat die school bezocht kan worden door alle kinderen, zonder eenig gevaar voor hunne godsdienstige overtuiging? - Omdat zij overtuigd zijn, dat het eerbiedig zwijgen over den leerstelligen godsdienst in geen geval het godsdienstig geloof der kinderen, dat hun te huis en in de kerk ingeprent wordt, aan het wankelen zal brengen. Waarlijk, er zijn meer menschen, die hun geloof verloren hebben door te veel godsdienstig onderwijs, dan door te weinig. Het geven van godsdienstig onderwijs is de moeielijkste, de teederste taak van den opvoeder. Ik kan er mij dikwijls over verwonderen, hoe christelijke ouders er zoo bij uitnemendheid op gesteld zijn, dat hunne kinderen scholen bezoeken, waar zelfs de meest onervaren jonge hulponderwijzer als godsdienstonderwijzer optreedt. De waarborg voor het godsdienstig geloof der kinderen is, dunkt mij, veel grooter, daar, waar geen gevaar bestaat, dat bij en tusschen het maatschappelijk onderwijs, te pas en te onpas, de godsdienst ter sprake zal komen. ‘De ontwikkeling van het beste in den mensch’; heeft een onzer voortreffelijkste landgenooten gezegd, ‘duldt geene veelvuldige, duldt nauwelijks aanraking, en het godswerk in hem geen getuigen, dan die het gadeslaan op eerbiedwaardigen afstand, zich houdende alsof zij het niet zagen, en medewerkende alsof zij God slechts werken lieten.’[1)]

1) Beets. Het Doen door Laten, in de Verscheidenheden meest op letterkundig gebied. 1e deel.

De gemengde school, waardoor men tot nog toe in Nederland, het vraagstuk: hoe staatsonderwijs te geven in een land, waar de belijders van verschillende gezindheden door elkander wonen? heeft trachten op te lossen, eischt niet alleen naast het onderwijs ook zedelijke opvoeding, maar laat ook de mededeeling dier algemeene godsdienstige waarheden toe, die den gemeenschappelijken grondslag uitmaken van alle godsdienstige gezindheden. Ik ben het volkomen met Dr. Spruyt eens, dat er, geheel afgescheiden van de godsdienstige waarde van den Bijbel, geen geschikter voedsel voor het jeugdig gemoed is, dan enkele verhalen uit dat boek, al kan ik niet met hem aannemen dat de Bijbel een gesloten boek voor onze jeugd zal blijven, wanneer het schoolonderwijs hem ten eenenmale buitensluit. Men mag toch wel iets verwachten van de kerk en het huisgezin. Maar tegen het mededeelen van bijbelsche verhalen en gelijkenissen op de openbare school is in de wet geen bezwaar. Dat het zelden geschiedt, dat alles wat met den godsdienst in betrekking staat dikwijls gemeden wordt, dat zelfs de onderwijzer wel eens huiverig is, om als zedelijk opvoeder op te treden, aan wie is het te wijten?

Is het in naam van het geloof of van het ongeloof, dat men opkomt tegen het bidden op de school, tegen het verhalen uit den Bijbel? Wanneer een onderwijzer aan Katholieke en Protestantsche kinderen op zijne school zegt, dat dezelfde God hun aller vader is, van welke zijde heeft hij dan aanmerkingen te wachten, van hen, die niet aan God gelooven, of van anderen? Zijn het geloovigen of ongeloovigen geweest, die den jongen onderwijzers hebben toegeroepen dat, zoo zij waarlijk christenen zijn, de openbare school hunne plaats niet is?[1)] Van wie gaan eindelijk de overdeven eischen van neutraliteit uit, die men somtijds aan het openbaar onderwijs herstellen? Ik zal die vragen niet verder voortzetten. De voorstanders der tegenwoordige schoolwetgeving mogen het betreuren dat hunne tegenstanders er naar streven om de openbare school zooveel mogelijk onbruikbaar te maken voor de natie, er zich over verwonderen kunnen zij niet. Nu de staatkundige strijd eenmaal dit slagveld

1) Nog onlangs vermeldden de dagbladen dat de vereeniging van christelijke onderwijzers besloten had in het vervolg geen openbare onderwijzers meer toe te laten als leden en hen als leden te schrappen, die van het bijzonder onderwijs tot het openbare overgaan.

gekozen heeft, ligt het in den aard der zaak, dat geen middel onbeproefd wordt gelaten, om den godsdienstzin der natie tegen de staatsschool in het harnas te brengen. Maar wat zij van hunne tegenpartij met het volste recht mogen blijven eischen is dit, dat zij hunne oplossing der kwestie openbaar maken. Wij strijden voor het bestaande, dat iedereen kan zien en tasten, maar waarvoor strijdt de tegenpartij?

De Heer de Savornin Lohman heeft, voor eenige jaren, een oplossing aan de hand gedaan, die, volgens hem, van liberale zijde wel vriendelijke waardeering, maar geen ernstige weerlegging heeft uitgelokt. Ik zou, door tegen deze uitspraak op te komen, den schijn op mij laden van door gekrenkte eigenliefde geleid te worden. In dit tijdschrift toch heb ik, in 1877, trachten aan te toonen, dat de oplossing die de ‘Vrije School’ voorstelde, op een onjuiste theorie berustte en in de praktische uitvoering tot de grootste onbillijkheid zou leiden. Die wederlegging was, althans van mijne zijde, ernstig. Nu zij het voor den Heer de Savornin Lohman niet geweest is, schroom ik bijna een even ernstig gemeende opmerking in het midden te brengen naar aanleiding zijner finantiëele berekeningen bij gelijkstelling der openbare school met de vrije.

Zullen de kosten van het onderwijs bij dergelijke gelijkstelling niet vermeerderen? zoo vraagt de Heer de Savornin Lohman en het antwoord luidt: De gelijkstelling van vrije en openbare school zal nooit meer kunnen kosten, dan de eene algemeene waarlijk voor allen toegankelijke en door allen bezochte openbare school. Men ziet, het is hetzelfde, alsof de vraag: zullen de staatsuitgaven niet stijgen wanneer de regering nieuwe spoorwegen gaat subsidieeren? beantwoord werd met de verzekering, dat zij nooit hooger zullen stijgen dan het geval zou zijn indien de staat voor eigen rekening die lijnen aanlegde. Ik begrijp niet waarom de Heer de Savornin Lohman hier naar een spitsvondige uitvlucht zoekt, in plaats van rondweg te erkennen dat zijne oplossing der schoolkwestie meer aan den staat zal kosten. Het is toch zoo volkomen duidelijk en kan aan geen denkend mensch ontgaan, dat, wanneer de staat, onder welken vorm dan ook, zal gaan bijdragen in de kosten van het onderwijs der ± 140.000 kinderen, die thans de bijzondere scholen bezoeken, hij daartoe meer geld zal behoeven. Men moge nu beweren, dat particulieren goedkooper werken dan de regeering,

dit is alleen waar, zoolang de nood hen daartoe dwingt. Het bijzonder onderwijs moet zich thans dikwijls, wat lokalen en onderwijzers betreft, behelpen, maar wanneer het gelijk gesteld wordt met het staatsonderwijs zal het - en met het volste recht - alle stiefmoederlijke bedeeling van den staat afwijzen[1)].

Niets is verder van mij verwijderd, dan het oogmerk om die verhooging van kosten als wapen tegen den heer de Savornin Lohman te gebruiken. Een bevredigende oplossing der schoolkwestie zou voor dien prijs niet te duur gekocht zijn. Zoo zij

1) Als een bewijs dat de staat duurder werkt dan de particulieren, wijst de Heer de Savornin Lohman op de opleiding van onderwijzers en op het toezicht. Hier heeft een vergelijking van twee geheel ongelijksoortige zaken plaats. De staat zorgt voor de opleiding van onderwijzers in het algemeen. De door hem opgeleide onderwijzers kunnen zoowel bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs optreden. De Heer de Savornin Lohman deelt omtrent de kosten het volgende mede: Die kosten van opleiding bedroegen in 1881 volgens hem 1.077.050. Ik meen - zoo laat hij volgen - dat er in dat jaar afgeleverd zijn 449 onderwijzers (hoe de Heer de S.L. aan dit getal komt is mij een raadsel). Elk onderwijzer heeft derhalve den lande aan opleiding gekost ƒ 2400. Dat deze berekening eene zeer onjuisten maatstaf voor de waardeering der kosten aangeeft, spreekt van zelf. Het geldt hier een jaar, waarin verschillende kweekscholen en normaallessen nog geen onderwijzers afleverden. Wanneer de Heer de Savornin Lohman dezelfde wijze van berekening wil toepassen op de Groen van Prinsterer-school te Doetinchem, die in het jaar 1881 drie onderwijzers afleverde, en het derde der kosten dier inrichting als de som die een onderwijzer aan de bijzondere school kost, wil beschouwd hebben, zal hij ook niet over de goedkoopheid van de opleiding der christelijke school kunnen roemen. Volgens het Officieel Verslag bedroeg het totaal der kosten van opleiding der onderwijzers in het gansche land, zoowel van rijk als van gemeente, ƒ 1.077.080.42[5]. De verschillende kweekscholen en normaallessen, door Rijk of gemeente bekostigd, telden 4164 kweekelingen. Ieder kweekeling kostte dus gemiddeld in het jaar 1881 iets meer dan ƒ 250 aan den Staat. Onder deze kweekelingen zijn er, zooals ik reeds opmerkte, die later bij bijzondere scholen geplaatst worden, zoodat deze uitgaven niet alleen en uitsluitend aan het openbaar onderwijs ten goede komen. Hoeveel de opleiding per kweekeling aan de bijzondere inrichtingen kost, is mij onbekend, maar dat een goede opleidingschool, zooals bijvoorbeeld de Nijmeegsche school op den Klokkenberg, niet zonder ruime bijdragen kan worden in stand gehouden, zal den Heer de Savornin Lohman niet onbekend zijn. Wat het toezicht betreft, wordt alle vergelijking onmogelijk. Aan tienduizend gulden zou de vrije school meer dan genoeg hebben. Met de vrije school zal de Heer de Savornin Lohman wel bedoelen de scholen der Vereeniging voor christelijk nationaal schoolonderwijs; hoeveel toch de Roomsch Katholieken voor toezicht op hunne scholen meenen noodig te hebben, zal hem wel onbekend zijn. Is voor de 175 christelijk nationale scholen ƒ 10.000 meer dan voldoende, de som van ƒ 138.905 voor het toezicht op het gansche lager onderwijs (alleen het aantal openbare scholen in Nederland bedraagt 2791), kan in verhouding niet buitensporig worden genoemd.

door de tegenpartij wordt aangeboden, zullen het geen geldelijke bezwaren zijn, die mij weerhouden haar te aanvaarden. Maar op de tegenpartij - ik herhaal het - blijft de plicht rusten om die bevredigende oplossing te zoeken.

Bij de beraadslagingen in de Tweede Kamer over den eed, zeide de heer de Savornin Lohman, naar aanleiding der gemoedsbezwaren van hen die den eed weigeren: ‘Er is rechtsongelijkheid; maar nu mag ik eischen, dat zij, die daardoor gedrukt worden, ons den weg aanwijzen om te komen tot een beteren toestand.’ Hij kan het ons niet ten kwade duiden zoo wij hem dienzelfden eisch stellen. Een algemeene verwijzing naar het buitenland, met name naar Engeland, kan niet voldoende worden gerekend. De heer de Savornin Lohman[1)] heeft mij eens de eer aangedaan van mijnen naam in één adem te noemen met de namen van enkele onzer meest begaafde landgenooten, als onderteekenaar op een denkbeeldig adres, waarbij de regeering verzocht werd, ‘ten spoedigste zoodanige maatregelen te nemen als, gelijk dit in Engeland gebleken is, tot gelijkstelling van de overheidsschool met de vrije school kunnen leiden.’ In zijn laatste geschrift herhaalt de heer de Savornin Lohman, dat, wat de anti-revolutionairen verlangen, in beginsel overeenkomst met de Engelsche schoolwetgeving, en dat Engeland tot dusver voor een schoolstrijd werd bewaard. Hoe intusschen in Engeland die schoolstrijd, niettegenstaande de wetgeving, zich meer en meer ontwikkelt, hebben wij nog onlangs kunnen waarnemen uit den kruistocht, dien kardinaal Manning tegen de Engelsche schoolwet[2)] gepredikt heeft. Mocht dus de op-

1) De Vrije School, blz. 124: (gefingeerd) adres van zeven liberalen: de Beaufort, D. Baron Mackay, A. Pierson, Farncombe Sanders, J.T. Buys, S. van Houten en A. Kuenen.

2) Men zie de artikelen van Kardinaal Manning in de Nineteenth Century, December 1882, en van P.W. Dale, in datzelfde tijdschrift, Januari 1883, Het bezwaar van den kardinaal is, dat de gelden van den staat worden gebruikt voor scholen waar geen leerstellig onderwijs in den godsdienst wordt gegeven. They represent one and only one form of opinion, and that form which is repugnant to the majority of the people of the United Kingdom, namely that these schools should be only secular to the exclusion of religion. Dale antwoordt hierop: The repugnance is the repugnance of the clergy not of the people. The unsectarian school is precisely what the vast majority of the people prefer. Ik erken gaarne dat de zoogenaamde unsectarian school niet gelijk staat met onze openbare school. Dit is een gevolg van den godsdienstigen toestand der Engelsche maatschappij. De schoolstrijd in Engeland is nog in de phase die zij hier vóor 1857 had, maar hij bestaat even goed. Hoe men in Engeland denkt over het recht der minderheden in dat opzicht, blijkt uit een beschouwing van een ernstig liberaal weekblad. The Spectator, naar aanleiding der klachten van den kardinaal Manning. It is impossible to alter the act of 1870 merely because the Catholic minority, which insists on maintaining schools for itself, feels their maintenance a burden. Il would be as reasonable to ask the state to maintain the Catholic priesthood because the subscriptions for their chapels cost the Catholics money.

lossing, die men in Engeland heeft gevonden, toch reeds door het groot verschil van toestanden voor Nederland onbruikbaar, zijn voordeel van aan allen te voldoen, het kan haar daarenboven moeielijk worden toegekend.

Indien het evenwel voor de antirevolutionaire partij een politieke eisch van het oogenblik is, om naar een oplossing van het onderwijs-vraagstuk te zoeken, voor ieder, die zich met den staatkundigen toestand van Nederland bezig houdt, moet de vraag wel eens oprijzen, wat er in de plaats zou moeten komen van onze wetgeving op het lager onderwijs, indien zij niet langer kon gehandhaafd worden.

Wanneer de natie zich uitdrukkelijk uitspreekt, dat zij de gemengde school niet langer wil, dan zullen zelfs zij, die - als ik - in die gemengde school nog iets meer zien, dan een instelling, die men op het oogenblik nog niet kan missen, niet alleen gedwongen worden er in te berusten, maar er ook naar dienen te streven, dat datgene wat ons opgelegd zal worden, zoo min mogelijk in strijd is met de eischen der rechtvaardigheid en de belangen van het onderwijs. Niet dat ik verwacht, dat wij spoedig tot deze ongewenschte taak zullen geroepen worden. Het is mijne vaste overtuiging, dat de natie aan de gemengde school veel sterker gehecht is dan de tegenstanders meenen. Het zijn niet uitsluitend gemoedsbezwaren der ouders die de kinderen naar de bijzondere school drijven. Voor de bijzondere scholen wordt veel meer en veel dringender propaganda gemaakt dan voor de staatsschool. Het ligt in den aard der zaak, dat zij, die dergelijke instellingen steunen en in het leven roepen, geen middel onbeproefd laten om er het aantal leerlingen te vermeerderen. De Katholieke geestelijkheid beschermt overal, uit kracht eener overtuiging, die ieder zal eerbiedigen, de Katholieke scholen. Indien zij morgen ver-

klaart, dat het haar onverschillig is, of de Katholieken de openbare dan wel de bijzondere scholen voor hunne kinderen kiezen, keert een groot aantal leerlingen - ik ben er van overtuigd - naar de openbare school terug. Ook bij de Protestanten legt de invloed van predikanten en kerkeraden, waar die voor de bijzondere scholen aangewend wordt, een groot gewicht in de schaal. Hoe bevreesd de wetgever daarentegen - en terecht - geweest is voor het uitoefenen van eenigen dwang van staatswege, tot het bezoeken van de staatsschool, leeren onder anderen de beraadslagingen over Art. 81 der Wet op het lager onderwijs.

Mocht het intusschen zoo ver komen, dat men in Nederland voor de beslissing stond: welk stelsel aan te nemen in de plaats van het bestaande; dan geloof ik dat slechts één keuze mogelijk zou blijken. Het stelsel van confessioneele Staatsscholen zou een zoo groote bevoorrechting der Katholieken zijn, dat zelfs deze huiverig zouden zijn het te aanvaarden. Subsidies aan de vrije scholen, met behoud der staatsscholen, is, dunkt mij, evenmin aannemelijk. Het is onmogelijk dat op den langen duur een wet zou kunnen worden uitgevoerd, waarbij gemeenten verplicht werden de inrichtingen te ondersteunen, die aan hunne eigen inrichtingen het bestaan willen betwisten. Heden zullen de gemeentebesturen het geld moeten toestaan om de gemeentescholen goed in te richten, en morgen zouden zij geroepen worden om uit de gemeentekas te putten, ten einde dezen of genen in staat te stellen die scholen weer te ontvolken[1)].

Er zal dus niets overblijven dan volkomen vrijheid van onderwijs, in dien zin dat nergens van staatswege meer lager onderwijs worde gegeven. Zonder subsidieering zou die vrijheid van onderwijs ons echter, met grooten spoed, tot de onwetendheid der middeleeuwen terugvoeren. De lagere standen zouden in vele streken, en zelfs in de groote steden, van de gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs ten deele verstoken geraken.

Subsidie dus aan alle vrije scholen, naar vasten maatstaf, het

1) Toen ik mij in 1877 dergelijke aanmerkingen tegen het destijds door den Heer de Savornin Lohman aangeprezen stelsel veroorloofde, vond ik warme ondersteuning in mijne beschouwingen bij de Bazuin, het orgaan der Christelijk Gereformeerde kerk in Nederland. Ik haal dit als bewijs aan, hoe de oplossing van den Heer de Savornin Lohman zelfs door een deel zijner eigen partij niet wordt aanvaard.

aantal schoolgaande kinderen bijvoorbeeld. Enkele eischen van bepaald feitelijken aard zullen voor die subsidies gesteld kunnen worden: het bezit bijv. van een akte voor den onderwijzer, genoegzame ruimte in verhouding tot het getal leerlingen voor het lokaal, het vermelden van een zeker getal vakken, op het leerplan, enz. Verder dan die uitwendige waarborgen, zal de staat wel niet kunnen gaan. Hem, alvorens hij tot subsidieering overgaat, de innerlijke waarde van het onderwijs te laten beoordeelen, zou of een bloote vorm worden, of tot ontelbare klachten wegens vermeende terugzetting en bevoordeeling van anderen, aanleiding geven.

Het is waar, dit stelsel geeft geen waarborg voor een behoorlijk volksonderwijs; het geeft - wat nog erger is - geen zekerheid, dat er overal voldoende gelegenheid zal zijn tot het ontvangen van onderwijs voor onvermogenden; het zal ouders dikwijls noodzaken hunne kinderen naar de gezindheidsscholen van andersdenkenden te zenden; het kan niet verhinderen, dat wat door den staat voor het onderwijs bestemd wordt, ten slotte voor andere doeleinden gebruikt wordt, - maar het is uitvoerbaar.

Naar die oplossing zetten - dunkt mij - de anti-revolutionaire en Katholieke partijen onvermijdelijk koers. Zij zullen haar moeten aanvaarden, zoodra zij tot gemeenschappelijk optreden op wetgevend gebied in de schoolkwestie geroepen zullen worden. Wie zich, uit tegenzin tegen de schoolwet van 1878, bij hen wil aansluiten, overwege dus wel waarheen zijne leiders hem ten slotte willen voeren. En, nu moge men meenen, dat, terwijl herziening der grondwet en nog zoo veel meer, noodig is om dit alles te bereiken, de gelegenheid voor een tijdig terugtrekken wel altijd zal overblijven; men vergete niet, dat, hoe hooger men de hartstochten helpt opzweepen, hoe moeilijker het ook zal zijn die op een gegeven oogenblik weder tot bedaren te brengen.

De strijd van Katholieken en Protestanten tegen de openbare school werkt - en dit is van al zijne gevolgen de verderfelijkste - langs allerlei wegen verflauwend op het algemeen godsdienstig karakter der openbare school. Hoe meer men aan de openbare school dat godsdienstig karakter ontnemen kan, hoe lichter het ook valt de bevolking tegen haar in de

wapens te brengen. Vandaar dan ook, dat, vooral van anti-revolutionaire zijde, steeds hooger eischen ten opzichte der neutraliteit worden gesteld, niet als voorwaarde van het bestaan der openbare school, maar als bewijsmiddel voor hare onmogelijkheid. Vandaar ook, dat de predikanten en geestelijken, die tegen de openbare school gestemd zijn, de hun door den staat aangeboden gelegenheid tot het geven van godsdienstonderwijs op de school, ongebruikt laten; dat de rechtzinnig Protestantsche onderwijzers voortdurend door hunne geloofsgenooten werden aangezocht om het openbaar onderwijs te verlaten. En dat er onderwijzers zijn, die te midden van dien strijd liever over alles zwijgen, dan aan verdachtmaking bloot te staan, is toch inderdaad niet onverklaarbaar.

Verreweg de groote meerderheid der liberalen in Nederland zal, geloof ik, met Dr. Spruyt van oordeel zijn, dat het van het grootste belang is voor de openbare school, èn als nationale instelling èn als inrichting van onderwijs, dat haar godsdienstig karakter gehandhaafd blijve, en bevestigd worde voor zoover dit met het oog op den godsdienstigen toestand der Nederlandsche maatschappij mogelijk is. De onderwijswetgeving kan en moet natuurlijk op dit punt volkomen onveranderd blijven, men dringe slechts overal op een verstandige toepassing aan. Dat men zoodoende in botsing komt met die geestelijken en leeken, die dikwijls als de hechtste steunpilaren van kerk en godsdienst bij de natie staan aangeschreven, is voorzeker een groote ramp. Zij kunnen aan de openbare school onberekenbare schade doen, en zij laten dat vermogen niet ongebruikt. Meer dan ooit is het derhalve plicht om met Dr. Spruyt te waken, dat de strijd voor de openbare school niet in een strijd tegen hen ontaarde. Niet toch uit vrees voor versterking der orthodoxie, zooals de Heer de Savornin Lohman meent, is de halsstarrigheid te verklaren, waarmede de liberale partij voor de openbare school strijdt. Het staatkundig liberalisme in Nederland gaat gepaard met alle schakeeringen van kerkelijk en godsdienstig geloof. Juist in de strengst orthodoxe kringen onzer kleine burgerij en van onzen boerenstand, heerscht een geest van vrijzinnigheid op staatkundig en maatschappelijk gebied, die vaak nog verder zou willen, dan de meest vooruitstrevende elementen der liberale partij. Reeds Dr. A. Kuyper heeft het volkomen terecht opgemerkt, dat de eischen van zijne

partij met die van het actiefst radicalisme vaak eensluidend zijn.[1)]

Zal dit democratisch calvinisme op den duur met het aristocratisch behoud als één partij kunnen vereenigd blijven? Die beide geheel tegenstrijdige elementen mogen thans tijdelijk in één smeltkroes worden bijeengehouden, dat zij, als een vast ineengesmolten geheel, er weer uit te voorschijn zullen komen, is twijfelachtig. Met het oog op de geschiedenis, zou ik haast durven zeggen: het is onmogelijk. De moeielijkheden, waarin een zoo gedwongen vereeniging brengt, zijn dan ook, zoolang de anti-revolutionaire partij bestaat, voor iedereen waarneembaar geweest. Hoe bevreesd maakte zich reeds, daags na den grooten triomf van 1853, da Costa[2)] van zijn meer democratisch standpunt, voor de overheersching van, wat hij noemde, het Utrechtsch element.

De heer de Savornin Lohman erkent, dat de anti-revolutionaire partij betrekkelijk arm is aan mannen, geschikt tot de regeeringstaak. Maar ik betwijfel, of hij wel op den rechten weg is, wanneer hij den oorsprong van dit verschijnsel meent te moeten zoeken in de collegiezalen onzer hoogleeraren in het staatsrecht. Veeleer zou ik de gissing durven wagen, dat juist in die kringen, waar de anti-revolutionaire partij hare regenten zoekt, een zekere schroom bestaat voor de democratische neigingen van het calvinisme en het overwicht der theologische leiders die velen weerhoudt haar te volgen. Het geschrift van den heer de Savornin Lohman zal wel niet geheel vreemd zijn aan het doel om dien schroom te doen wijken. Wanneer de band der gereformeerde kerkleer echter door den heer de Savornin Lohman wordt losgelaten, wanneer hij het theologisch karakter zijner partij tot een zuiver staatkundig wil vervormen, dan zal - dit laat zich voorzien - de toeloop bij de stembus ook weder merkbaar verzwakken. Thans - de laatste verkiezingen voor de Provinciale Staten hebben het kunnen bewijzen - heeft de anti-revolutionaire partij dikwijls

1) Het Calvinisme, blz. 66: In het formeel programma voor ons maatschappelijk leven staan Fourier en Saint Simon soms na aan den profeet van Nazareth, Deramey heeft het uitnemend gegrepen: de H. apostel Paulus is apostel ook der democratie.
2) Brieven, 2e deel, blz. 119,

geen kandidaten genoeg voor hare kiezers; dan zouden wellicht de kandidaten toestroomen, maar de kiezers te huis blijven. Maar op den duur kan toch een staatkundige partij zich niet krachtig ontwikkelen, wanneer zij zich maar al te dikwijls moet behelpen met mannen, die in hunnen geloofsijver of hunne godgeleerde kennis de grootste aanbevelingen medebrengen, of wier talenten niet in dezelfde mate ontwikkeld zijn als hunne staatkundige eerzucht. Dat is de toestand van verlegenheid, waarin de anti-revolutionaire partij, niettegenstaande hare schijnbare machtsontwikkeling, verkeert. Hare kracht is hare zwakheid. De bezorgdheid is verklaarbaar, waarmede de bedachtzame stuurman de aankomst in de naderende haven te gemoet ziet, wanneer hij weet dat zijn vaartuig veel ballast en weinig uitgelezen koopwaar aan boord heeft. Maar wanneer de anti-revolutionaire partij de ballast, die haar schip bezwaart, over boord werpt, dan blijft het onbewegelijk op de baren liggen, of het wordt de prooi van den tegenwind, die het terugvoert naar het strand.

Maar terwijl ik over de wederwaardigheden der antirevolutionaire partij spreek, vergeet ik misschien al te veel, dat op dit oogenblik alle staatkundige partijen in Nederland in een toestand van min of meer ziekelijke aandoening verkeeren. Ging ik met mijne beschouwingen nog verder, ik zou wellicht aan den Heer de Savornin Lohman aanleiding geven om tegenover mij de rol van Dorine tegenover Mme Pernelle uit het eerste tooneel van den Tartuffe te vervullen. Het zou, wel is waar, niet geheel de bonne guerre wezen, het zou eenigszins onhoffelijk kunnen worden genoemd; maar ook de hoffelijkheid van den ridderlijksten tegenstander mag niet op te zware proef worden gesteld.

's Gravenhage, 15 Mei 1883.
W.H. DE BEAUFORT.

Richard Wagner.

Toen de droevige mare van Richard Wagners overlijden in Duitschland bekend was geworden, schreef een zijner vurigste bewonderaars en vereerders, Richard Pohl, in de *Allgemeine Zeitung*, onder den indruk van de onverwachte gebeurtenis, de volgende woorden:

‘Welk een onbeschrijfelijk en onherstelbaar verlies de kunst heeft geleden, zal thans langzamerhand óók voor hen duidelijk worden, die zich ten allen tijde zooveel moeite gaven, om den grootsten meester onzer dagen te verkleinen. Thans zal het lofspraken regenen op zijn graf - want hij is dood. Volgens onze Duitsche gewoonte zullen wij nu allerlei toepassingen te hooren krijgen van de afgezaagde spreuk: *de mortuis nil nisi bene* -, dat wil zeggen: als men de dooden eert, eert men zich zelf. Hij doet niemand meer kwaad; hij treedt niemand meer in den weg. De kleinen kunnen zich nu over hun aanzijn verheugen, want de grootste, de eenige, is niet meer.’

Smart maakt bitter en bitterheid onbillijk. Wanneer wij bij het graf staan van een dierbaren afgestorvene zal het ons wellicht pijnlijk aandoen, als wij zijn lof hooren verkondigen door personen, die hem niet zóó lief hebben gehad als wij. ‘Wat weet *gij* van hem?’ - zouden wij willen vragen. ‘Moet niet, wat *gij* zegt uit den aard der zaak gebrekkig, onvolledig zijn? Weinig in overeenstemming met hetgeen onzen dierbaren doode toekomt?’ Dan voelen wij het, dat velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren om den gestorven vriend te eeren, zooals hij geëerd moet worden.

Doch zulk eene stemming is - gelukkig! - eene voorbijgaande. De tijd breekt weldra aan, waarop wij voor elke waardeering, voor elke betuiging van sympathie dankbaar zijn en wellicht niet het minst voor die, welke wij vernemen uit den mond van personen, die van onze weggenomen vrienden door eene groote klove waren gescheiden.

Van de vrienden en vereerders van Wagner verwacht ik hetzelfde. Ook zij zullen erkennen, dat men het met de kunsttheoriëen van den meester volkomen oneens kan zijn en toch eerlijk en ongeveinsd zijne bewondering mag uitspreken voor de zeldzame gaven, de ongeëvenaarde wilskracht, de kloeke volharding, die de loopbaan van Wagner maakten tot een der schitterendste, op welke de muziekgeschiedenis heeft te wijzen.

Wagner werd den 22sten Mei 1813 te Leipzig geboren. Zijne biographen - en deze waren reeds bij zijn leven talrijk - hebben in dit jaartal dikwijls eene bijzondere beteekenis gezocht. ‘In het jaar van Duitschland's staatkundige wedergeboorte en bevrijding van het drukkende juk der Fransche overheersching werd de knaap geboren, die als man de ketenen verbrak, in welke de Duitsche kunst zoo vele jaren lang had gezucht en gesmacht.’ Inderdaad, een schoone tekst voor dichterlijke vergelijkingen. Toch wagen wij de onderstelling, dat Wagner's geboortejaar voor zijne vorming en ontwikkeling van niet het minste belang is geweest; wij zullen later zien, dat de jaren 1830 en 1848 in zijn leven eene veel grootere rol speelden, dan het overigens zeer merkwaardige jaar der bevrijding. De zucht om in het leven van een groot man iedere omstandigheid als belangrijk en vol beteekenis voor te stellen, voert dikwijls tot kleingeestige spitsvondigheden, die de meester zelf, als zijner onwaardig, zou hebben afgewezen.

Wagner's vader, een stedelijk beambte van ondergeschikten rang, overleed reeds in hetzelfde jaar 1813 en liet eene weduwe na met negen kinderen, die twee jaren later met Ludwig Geyer in het huwelijk trad. De stiefvader van den jongen Richard was van beroep tooneelspeler en daarenboven als portretschilder en schrijver van tooneelstukken niet ongunstig bekend. Geyer schijnt over de opvoeding zijner stief kinderen zorgvuldig te hebben gewaakt en vooral voor den kleinen Richard veel hart te hebben gehad. Zijne veelzijdige ontwikkeling deed hem reeds vroeg de gaven zijner kinderen met belangstelling waarnemen. Bij Richard meende hij eerst aanleg voor de schilderkunst te ontdekken, doch hierin bedroog hij zich. Gedurende zijn laatste ziekte hoorde hij, hoe de kleine jongen op de piano de wijze van het lied ‘*Ueb' immer Treu und Redlichkeit*’ en die van het ‘*Brautlied*’ uit Weber's *Freischütz* trachtte te spelen en dit bracht hem

op de gedachte, of de knaap wellicht muzikalen aanleg zou hebben. Het was hem echter niet gegeven dien aanleg te ontwikkelen; toen hij stierf, was Richard eerst zeven jaar oud en na dien tijd was er vooreerst van muziek geen sprake meer.

'Ik kwam op mijn negende jaar op de Dresdener *Kreuzschule*,' - zoo verhaalde de meester zelf - 'ik wilde studeeren en aan muziek werd niet gedacht. Twee van mijne zusters leerden goed pianospelen en ik luisterde naar haar, zonder zelf les te krijgen. Niets beviel mij beter dan *der Freischütz;* ik zag Weber dikwijls ons huis voorbijgaan en staarde hem altijd met heiligen eerbied na.'

Enkele pianolessen van een huisonderwijzer, wiens eigenlijke taak het was, den knaap in de geheimenissen van Cornelius Nepos in te wijden, hadden geen schitterend resultaat. 'Ge leert het nooit,' verzekerde de goede man. 'En hij had gelijk;' schrijft Wagner. 'ik ben mijn leven lang een slecht pianist gebleven.'

In de aanteekeningen der paedagogen van de Dresdener *Kreuzschule*, die in 1688 onder den titel '*Pandectae rerum Scholam D. Crucis concernentium*' begonnen en sedert getrouw voortgezet zijn, heeft men eerst voor weinige weken bijzonderheden over den jongen Wagner ontdekt. Hij was daarin, bij vergissing, als Wilhelm Richard Geyer ingeschreven. Uit deze stukken is het gebleken, dat Richard tot de beste leerlingen der school behoorde. De leeraren hielden ook aanteekening van hetgeen door hunne leerlingen uit eigen beweging, in hunne vrije uren, als '*Privatlectüre*' gelezen werd. In de *Extra-Privat-Arbeiten-Tabelle* voor 1826 wordt vermeld, dat Wagner, die toen 13 jaren oud was, de eerste drie boeken der Odyssee had vertaald. Slechts twee andere leerlingen kwamen met vrijwilligen arbeid op de lijst voor: de eene had één boek der Odyssee vertaald en de tweede had het slechts tot 200 verzen van de Ilias kunnen brengen. Hieruit blijkt, dat Richard een goed en ijverig leerling was.

In dezelfde jaren vallen ook Wagner's eerste pogingen op het gebied der dichtkunst. Bij den dood van een leerling der *Kreuzschule* werd aan de leerlingen opgedragen, een gedicht op den overledene te maken. Wagner's vers werd het beste gekeurd en gedrukt, 'doch eerst nadat ik er heel wat bombast uit had weggenomen.' Verder besteedde hij zijn vrijen tijd aan

het schrijven van een groot treurspel, een mengelmoes van Hamlet en koning Lear, waarin niet minder dan twee en veertig personen op het tooneel stierven of vermoord werden. Dergelijke jongensproducten bewijzen wel is waar niets voor een dichterlijken aanleg, maar teekenen Wagner als een knaap met een rusteloozen, eerzuchtigen geest, die, zij het dan ook op onbeholpen wijze, aan een innerlijken drang tot productie zocht te voldoen.

Toen Wagner de Dresdener school vijf jaren had bezocht, keerde zijne moeder met haar gezin naar Leipzig terug. Daar werd hij in eene lagere klasse geplaatst en over deze, waarschijnlijk onbillijke behandeling ergerde hij zich zoo, dat hij de tot nu toe ijverig volgehouden studie der oude talen geheel verwaarloosde. '*Ich ward faul und liederlich*,' - schrijft hij zelf - '*blos mein groszes Trauerspiel lag mir noch am Herzen*.'

Dit 'groote treurspel' had echter tot zijne volmaking nog de hulp eener andere kunst noodig. Wagner had Goethe's Egmont met de muziek van Beethoven gezien en gehoord en was daardoor zóó getroffen, dat hij besloot iets dergelijks te leveren. Hij begreep echter, dat eenige voorafgaande studie van harmonieleer noodzakelijk was en leende daarom Logier's *Methode des Generalbasses* voor den tijd van acht dagen. Spoedig bemerkte hij, dat de oude Reitz gelijk had, die in zijne themata de wortelen der wetenschap 'bitter, bitterder en zeer bitter' noemde. Maar de moeielijkheden schrikten hem niet af; integendeel, na deze lectuur rijpte zijn plan, om zich geheel aan de muziek te wijden. Aan zijne moeder en zijne overige familieleden durfde hij echter nog niets van dit nieuwe plan mededeelen, voordat hij in stilte een kwartet, eene sonate en eene aria had gecomponeerd. Nu eerst kwam het hooge woord er uit.

Wagner's muzikale liefhebberijen maakten echter op de familie geen indruk. Men hield die voor een nieuwe gril van den knaap, die in de laatste jaren lui was geworden en zijn schoolwerk zeer verwaarloosde. Daarenboven kon hij geen enkel instrument behoorlijk bespelen - en van zoo iemand zou een musicus groeien! Toch wilde men hem gaarne op de proef stellen en liet hem bij een degelijk muziekonderwijzer lessen in de theorie nemen. Richard vond die lessen zeer vervelend en trok er weinig nut van. Zijn gebrek aan theoretische kennis weerhield hem niet van het schrijven van groote ouvertures, waarvan eene zelfs in Leipzig werd uitgevoerd, maar - waarschijnlijk terecht - volkomen fiasco maakte.

De Juli-revolutie bracht den jongen wildzang weer andere gedachten in het hoofd. '*Mit einem Schlage ward ich Revolutionär und gelangte zu der Ueberzeugung, jeder halbwegs strebsame Mensch dürfte sich ausschlieszlich nur mit Politik beschäftigen*.' In die stemming verliet hij de school, om deze met de universiteit te verwisselen. Het was echter zijn voornemen niet, zich daar aan eene bepaalde vakstudie te wijden; hij wilde nog steeds musicus worden en daarom alleen de colleges over philosophie en over aesthetica bijwonen. Het bleef echter bij den goeden wil, want van de studie kwam weinig of niets, van de muziek evenmin. Wagner besteedde zijn tijd aan studentenbuitensporigheden van allerlei aard, '*und zwar mit so groszem Leichtsinn und solcher Hingebung, dasz sie mich bald anwiderten*.'

Zoodra de jonge man het onwaardige begon in te zien van het door hem gevoerde leven, deden zijn ernst en zijne wilskracht zich op nieuw gelden. Van nu af nam hij de muzikale studiën weder met liefde ter hand en had daarbij het geluk in den voortreffelijken Theodor Weinlich, cantor aan de Dresdener *Thomasschule*, een uitnemend leermeester te vinden. Wagner sprak op lateren leeftijd met dankbaarheid van den man, die hem deed inzien, dat een natuurlijke aanleg en een vaste wil niet voldoende zijn om producten van blijvende waarde voort te brengen en dat elke kunst eene mate van wetenschap onderstelt, die niet zonder inspanning kan worden verkregen. Wagner's contrapuntische studiën bij den Leipziger cantor hebben rijke vruchten gedragen; de zeldzame kunst, waarmede hij de verschillende *Leitmotive* in zijne latere werken met elkaar in verband brengt en tot een harmonisch geheel samenweeft, bewijst, dat hij zich op dit gebied volkomen te huis voelde.

Als eerste resultaten der vernieuwde studie ontstonden eene sonate in *B-dur*, als Opus 1 bij Breitkopf en Härtel gedrukt, waarin nog niets de latere eigenaardigheden van den meester verraadt; verder eene concert-ouverture met fuga, die in 1833 op een Gewandhaus-concert ten gehoore werd gebracht, en eindelijk eene symphonie, die in Leipzig twee malen en in Praag eens werd uitgevoerd. Toen Mendelssohn de leiding der Gewandhaus-concerten op zich nam, verdween zij voor goed van het repertoire en zelfs de partituur ging verloren. Voor weinige maanden echter werden de losse stemmen, die voor de uitvoering te Praag waren afgeschreven, te Dresden teruggevonden en door

Wagner's vurigen vereerder Anton Seidl in partituur gebracht. Vijftig jaren na de eerste uitvoering werd het werk uit 's meesters jeugd nog eens ten gehoore gebracht. Het was in het laatst van het vorige jaar, ter viering van den verjaardag zijner echtgenoote Cosima, dat de grijze meester zelf te Venetië zijn eerstelingswerk dirigeerde.

Nauwelijks was de symphonie voltooid, of Wagner betrad het gebied, waarop hij later rijke lauweren zou plukken: het gebied der opera. Het zij mij vergund, dezen conventioneelen naam te blijven behouden voor een kunstgenre, waarin Wagner ontegenzeggelijk van de betreden wegen zoozeer is afgeweken, dat hij met goed recht voor zijne latere scheppingen op den naam muziek-drama aanspraak kon maken.

In 1834, tijdens een bezoek door den jongen componist bij zijn broeder Albert gebracht, die te Würzburg operazanger en regisseur was, ontstond de romantische opera *die Feëen*. Den tekst had Wagner zelf samengesteld naar aanleiding van Gozzi's sprookje: *La donna serpente*. De opera droeg de duidelijke sporen van Weber's invloed. Over het algemeen vertoonen zijne compositiën uit die jaren nog weinig zelfstandigheid. Heinrich Dorn verhaalt van eene compositie, door Wagner omstreeks 1832 geschreven, waarin hij naar het voorbeeld van Bellini, ‘dien hij toen zeer hoogschatte’, een zoo druk gebruik maakte van de cornet-à-pistons, dat de orchestpartij voor dit instrument niet minder dan 14 pagina's lang was. De Feeën brachten het echter nergens tot eene uitvoering, hetgeen den jongen componist niet weinig ergerde. ‘Wij hebben’ - zoo schreef hij later - ‘door het succes van Franschen en Italianen op ons vaderlandsch tooneel ons crediet geheel verloren en de opvoering onzer opera's is eene gunst, die wij moeten afbedelen.’

Merkwaardiger dan deze zeer verklaarbare onzelfstandigheid is het feit, dat Wagner reeds bij zijne eerste proeven van dramatische muziek het tekstboek zelf samenstelde. Hij is zijn leven lang doordrongen geweest van het onafscheidelijk verband tusschen den tekst en de muziek. In zijn werk *Oper und Drama* weerspreekt hij de bewering, dat Mozart in staat was geweest, bij het slechtste gedicht de schoonste muziek te schrijven. ‘De groote, edele en zinrijke eenvoud van zijn (Mozart's) zuiver muzikaal instinct, d.i. van het onwillekeurig bezit van het wezen zijner kunst, maakte het hem zelfs onmogelijk, als com-

ponist *daar* eene verrukkende en betooverende werking tot stand te brengen, waar het gedicht mat en onbeduidend was. Hoe weinig begreep deze rijkstbegaafde van alle toonkunstenaren het kunststuk van onze moderne muziekmakers, die op eene zinledige en onwaardige basis schitterend vergulde muziektorens optrekken en den opgewondene, den meêgesleepte spelen, terwijl elke regel van hun tekst hol en ledig is, juist om te toonen, dat de musicus de ware "*Hauptkerl*" is en alles kan, zelfs uit niets iets scheppen - precies zoo als de goede God! O hoe lief heb ik Mozart en hoe bewonder ik hem, omdat het het *hem niet* mogelijk was, bij den *Titus* eene muziek te schrijven als die van *Don Juan* en bij *Cosi fan tutte* eene als van den *Figaro;* hoe schandelijk zou daardoor de muziek onteerd zijn! Mozart maakte voortdurend muziek, maar *schoone* muziek kon hij slechts schrijven, als hij bezield was. Moest die bezieling van binnen, uit eigen kracht voortkomen, toch vlamde zij bij hem slechts dan helder en lichtend op, wanneer zij van buiten werd ontvonkt, wanneer zich aan den genius der goddelijkste liefde in hem het beminnenswaardige voorwerp kon toonen, dat hij in vurige zelfvergetelheid kon omarmen. Zóó zou het dus juist de meest absolute van alle toonkunstenaren, Mozart, geweest zijn, die het vraagstuk der opera voor ons reeds voor langen tijd tot eene glasheldere oplossing zou hebben gebracht, - die het waarste, het schoonste, het volkomenste *drama* zou hebben helpen dichten, indien hij slechts den *dichter* had gevonden, dien hij als toonkunstenaar had kunnen *helpen*. Doch dien dichter vond hij niet; nu eens bood een pedant vervelende, dan weder een beuzelend vroolijke libretto-maker hem zijne aria's, duetten en ensembles ter compositie aan en hij componeerde die dan, al naar de warmte van het gevoel, die zij bij hem opwekten, zóó dat zij steeds de meest juiste uitdrukking verkregen, waarvoor zij door hunnen inhoud nog vatbaar waren'.

Wagner heeft later getoond, dat het hem met de toepassing dezer theorie volkomen ernst was. De woorden zijner opera's en muziekdrama's schreef hij, zonder uitzondering, zelf, en hoeveel bezwaren men ook moge hebben tegen den eigenaardigen vorm, waarin hij meer en meer behagen scheen te vinden, niemand zal ontkennen, dat hetgeen hij leverde aan dichterlijke denkbeelden en dramatische tafereelen rijker was, dan het

meestal onbeduidende, dikwijls slechte werk der libretto-schrijvers, waarvan de besten gebukt gingen onder de onmogelijke eischen, hun door een moeielijk te bevredigen componist gesteld.

Eene tweede opera, *das Liebesverbot*, onderging hetzelfde lot. De tekst was ontleend aan Shakespeare's *Measure for Measure* en de muziek - volgens Richard Pohl - geschreven in den '*damals beliebten pfiffigen französischen Style*'. De jonge musicus bleef dus nog een zoekende geest.

In 1834 werd Wagner benoemd tot muziekdirecteur van het Magdeburger stedelijk theater. In de eerste tijden nam hij die betrekking met lust en ijver waar. Pohl verhaalt, dat Wagner een groot genot vond in het dirigeeren en in het mededeelen en inprenten van zijne eigenaardige opvattingen aan de artisten, die aan den schouwburg waren verbonden. De geldmiddelen van het Magdeburger theater waren niet zeer schitterend; men moest er dus op uit zijn, om opera's te geven, die 'trokken' en de kas behoorlijk vulden. Zoo leerde Wagner eene menigte stukken kennen, die hem versterkten in zijne reeds vroeger uitgesproken meening over het verval der opera. Vele jaren later, toen hij reeds *Rienzi, der Fliegende Holländer, Tannhäuser* en *Lohengrin* had gecomponeerd, moest hij te Dresden, al weder ter wille van het geëerde publiek en de niet minder geëerde recette, vele malen Flotow's *Martha* opvoeren. In welk eene gemoedstemming hij bij zulk een arbeid verkeerde, kon men zich gemakkelijk voorstellen.

Enkele kleinere compositiën, door Wagner in Magdeburg geschreven, werden gunstig opgenomen. Dit gaf hem moed, om de voltooiing van zijn *Liebesverbot* te bespoedigen. De opera werd, kort voor de sluiting van het saizoen, eene enkele maal opgevoerd en wel na eene zeer onvoldoende voorbereiding, waaraan echter Wagner zelf schuldig was. Slechts één nummer, een Carnevalslied, is later gedrukt. Wilhelm Tappert deelt er den tekst van mede; het laatste der drie coupletten laten wij hier volgen:

In Jubelrausch und Hochgenusz
Ertränkt die goldne Freudenzeit!
Zum Teufel fahre der Verdrusz,
Und hin zur Hölle Traurigkeit!
Wer sich nicht frent im Carneval
Dem stosst das Messer in die Brust!
Herbei, herbei, ihr Leute all', -
Es war zum Spasz; es war zur Lust!

Tappert heeft - zoo hij zegt - '*das überreichlich eingestreute Trallala*' weggelaten. Doch 't zij met of zonder dit sieraad, zeker staat deze soort van poëzie niet hooger dan de meeste opera-libretto's.

De partituur van het *Liebesverbot* is in het bezit van den koning van Beieren. Voor de beoordeeling van Wagner's ontwikkelingsgang zou eene uitgave van dit werk zijner jeugd van veel belang zijn.

Tijdens zijn verblijf in Magdeburg had Wagner's verloving plaats met Minna Planer, die als actrice aan den schouwburg verbonden was. Tegen het einde van het jaar 1836 trad hij met haar in het huwelijk. Het schijnt, dat beiden bij het sluiten van deze verbintenis zeer overijld te werk zijn gegaan. Minna was, volgens getuigenis der tijdgenooten, een beeldschoon en daarbij lief en vriendelijk vrouwtje en stond haren man gedurende de moeielijkste jaren van zijn leven met trouwe liefde ter zijde. Wat de huismoederlijke zorg voor het materieele betreft, had Wagner zich geen trouwer en hartelijker vrouw kunnen wenschen; van de geestelijke behoeften van haren man begreep Minna echter niets. Zijn streven en werken, zijne droomen voor de toekomst, zijn strijd tegen sleur en vooroordeel vonden bij haar geen weerklank. Als vreemden leefden de echtgenooten naast elkaar; geen kinderen kwamen den band versterken en zoo werd, bij alle wederzijdsche achting, de verwijdering steeds grooter.
Vijf-en-twintig jaren droegen beiden de gevolgen van den onberaden stap en besloten toen, met wederzijdsch goedvinden, tot eene scheiding, die feitelijk reeds lang bestond. Men kan met Wagner's ongeluk sympathie hebben, maar moeielijk zijne houding billijken. Zijne vrouw heeft hem geschonken wat zij schenken kon, en had een beter lot verdiend. Het is een schrale lof voor den meester, als Tappert schrijft: Hij hield de gedachtenis aan zijne eerste vrouw in hooge eer en het deed hem onaangenaam aan, als hij over Minna een afkeurend oordeel te lezen kreeg.

Tegen Paschen van het jaar 1836 verwisselde Wagner zijne betrekking te Magdeburg met die van muziek-directeur te Königsberg, waar intusschen het bankroet van den schouwburg-directeur hem na een kort verblijf noodzaakte, naar iets anders uit te zien. Heinrich Dorn was hem daarop behulpzaam in het verkrijgen der betrekking van kapelmeester aan het stedelijk

theater te Riga. De dichter Holtei, die met de directie was belast, was er zeker de man niet naar om het Wagner onaangenaam te maken, en het aan de opera verbonden personeel was inderdaad niet slecht. Daarenboven vond Wagner er gelegenheid tot het geven van abonnements-concerten, op welke hij de werken zijner lievelingscomponisten kon ten gehoore brengen. Doch de afkeer, dien hij langzamerhand had gekregen van kleinsteedsche tooneeltoestanden en de dwang, dien hij zich moest aandoen om den oppervlakkigen smaak van het publiek ter wille te zijn, vergalden hem ook hier het leven en deden hem begeerige blikken werpen naar het beloofde land der musici van die dagen.

Naar Parijs! Dat was reeds sedert jaren Wagner's ideaal. Het schitterend succes van Meyerbeer, een Duitscher als hij, scheen er op te wijzen, dat de kunst hare wijding in Frankrijk's hoofdstad moest ontvangen en dat men van Parijs uit Duitschland moest veroveren. Met het oog op de wereldstad had Wagner een arbeid ondernomen, waarvan de uitvoering op een provinciaal tooneel volmaakt onmogelijk was. Bulwer's *Rienzi of de laatste der tribunen* had hem de stof geleverd; in den herfst van 1838 had hij den tekst voltooid en met ijver de compositie begonnen. Toen in het volgende voorjaar twee bedrijven waren afgewerkt, kon hij het in Riga niet meer uithouden en zonder eenig vast vooruitzicht, maar vol hoop en verwachting voor de toekomst, scheepte hij zich met zijne vrouw, zijn grooten Newfoundlander en zijne onvoltooide partituur naar Parijs in.

De zeereis was eene bijzonder ongelukkige en het schip werd door storm genoodzaakt, in de Noorweegsche scheeren eene toevlucht te zoeken. Onder die omstandigheden rijpte bij hem het plan, om de sage van den Vliegenden Hollander muzikaaldramatisch te behandelen - een gelukkig denkbeeld, dat zeker niet bij hem zou zijn opgekomen of althans niet zulk een onweerstaanbaren invloed op hem zou hebben gehad, indien hij de reis, in plaats van met een zeilschip, op een moderne salonboot had kunnen maken.

Te Boulogne bleef Wagner verscheiden weken; hij ontmoette daar den beroemden Meyerbeer, die hem zeer vriendelijk ontving en hem aanbevelingsbrieven gaf voor Léon Pillet, den directeur der groote opera, voor Anténor Jolly, den directeur

der *Renaissance*, voor Habeneck en voor Schlesinger, den muziekuitgever. Met het tekstboek van den *Rienzi* was Meyerbeer bijzonder ingenomen; maar de hooggespannen verwachtingen van den jongen componist deelde hij niet. En de uitkomst bewees dat hij gelijk had.

Dank zij de aanbevelingen van Meyerbeer werd Wagner in Parijs zeer vriendelijk ontvangen. Het *Théatre de la Renaissance* was bereid, zijn *Liebesverbot* op te voeren, waarvan Dumersan den tekst zou vertalen. In blijde verwachting voor de toekomst verruilde de meester zijne armoedige kamers in de Rue de Tonneterie voor eene nette woning in de Rue du Helder. Het nieuwe kwartier was juist gemeubeld en geheel gereed gekomen, toen, op den verhuisdag, het *Renaissance*-theater failliet werd verklaard.

De hoop om *Rienzi* in de groote opera te laten opvoeren, moest Wagner weldra opgeven. Met den *Fliegenden Holländer* dacht hij gelukkig te zijn, maar ook hierin bedroog hij zich. Het tekstboek viel zeer in den smaak, maar zijne muziek begeerde men niet. Toen eenige maanden later de nood op het hoogst gestegen was, zag hij zich genoodzaakt, het gedicht voor 500 francs aan Pillet af te staan ten behoeve van Dietsch, die toen orchestdirecteur van de groote opera was en zijn, aan Wagner's tekst ontleend *Vaissean Fantôme* in 1842 voor de eerste maal liet opvoeren.

Wagner moest in die droevige jaren in zijn levensonderhoud voorzien door het maken van klavieruittreksels en arrangementen voor fluit en cornet-à-piston uit opera's van Donizetti en Halévy. Daarenboven schreef hij artikelen voor Schlesinger's *Gazette musicale*, voor Lewald's *Europa* en eenige andere bladen. In 1841 en '42 beproefde hij zijn geluk met Fransche romances (*Dors mon enfant, Attente* en *Mignonne*), maar - zooals Nohl beweert - het publiek gaf de voorkeur aan de fabrikaten van Mademoiselle Louise Puget. Tappert deelt een brief mede, door Wagner in April 1841 aan Lewald geschreven, ter begeleiding van de genoemde romances, waarin hij voor elk dier compositiën negen gulden vraagt en - als het kon! - nog een gulden extra, omdat zij zoo bijzonder netjes waren overgeschreven.

Van belang is het, den geest van Wagner's geschriften uit die dagen te vergelijken met zijn later oordeel over de muziek

van anderen. ‘Wat thans voor de *opéra comique* geschreven wordt,’ - zegt hij - ‘behoort tot het slechtste, dat ooit in tijden van ontaarding der kunst is voortgebracht; waarheen heeft de gratie van Méhul, van Isouard, van Boieldien, van Auber in zijn jonge jaren de vlucht genomen voor de ellendige quadrilles en rhythmen, die op dit oogenblik bij uitsluiting in dezen schouwburg weergalmen!’ Daarentegen noemt hij elders de *Muette* van Auber ‘het culminatiepunt van Frankrijk's muzikaal genie, een nationaal werk in de volle beteekenis van het woord, zoo als ieder volk er ter nauwernood een of twee kan aanwijzen. Men kan niet ontkennen, dat deze heerlijke opera voor de Fransche muziek den volledigsten roem heeft verworven en haar tot een model voor de geheele beschaafde wereld heeft gemaakt.’ Ook de *Juive* van Halévy prijst hij zeer en van Meyerbeer's arbeid wordt met grooten lof gesproken.

Tien jaren later schreef Wagner in zijn *Oper und Drama* het volgende:

‘Ginds in het schoone, vaak bezoedelde Italië, waarvan Rossini met zoo groot welbehagen voor de vermagerde kunstwereld het vet had afgeschept, zat de zorgelooze, weelderige meester (Rossini) en keek met een verwonderden glimlach naar het rondscharrelen der galante Parijzer volksmelodieënjagers. Een van hen was een goed ruiter, en als hij na een haastigen rit van het paard steeg, wist men, dat hij eene goede melodie gevonden had, die hem veel geld zou opbrengen. Als een bezetene reed hij tusschen alle visch- en groentenkramen der markt te Napels rond, waar alles uiteenstoof, gekakel en gevloek hem achtervolgden en dreigende vuisten zich tegen hem verhieven - zoodat hij met de bliksemsnelheid van het instinct de lucht kreeg van eene prachtige revolutie van visch- en groentenkoopers. Maar er viel nog meer te profiteeren. De stad uit, naar Portici, galoppeert de Parijzer ruiter, naar de schuiten en netten dier naïeve visschers, die zingen en vischvangen, slapen en kijven, met vrouw en kind spelen, met messen werpen, elkaar doodslaan en bij dat alles zingen. Meester Auber! beken het maar, dat was een goede rit, beter dan op den Hippogryph, die altijd door de lucht stapt - waar men toch eigenlijk niets kan opdoen, dan hoesten en verkoudheid! - De ruiter reed naar huis, steeg van het paard, maakte Rossini een buitengewoon lief compliment (hij wist wel, waarom?), nam extra-post naar

Parijs, en wat hij in een ommezien daar klaar maakte, was niets anders dan *la Muette de Portici*.

Deze *Stomme* was de thans sprakelooze Muze van het drama, die tusschen zingende en schreeuwende massa's eenzaam treurend, met gebroken hart rondwandelde, om uit levenszatheid zich zelve en hare troostelooze smart in den gloed van een tooneelvulcaan te verstikken'.

Wagner wil hier aantoonen, dat men beproefde, met behulp van heinde en ver opgezochte 'volksmelodieën', het 'halfvergane lijk der opera te galvaniseeren.' In hoever de pogingen, om deze stelling te bewijzen, aan de welwillendheid en billijkheid van zijn oordeel afbreuk hebben gedaan, moge de lezer zelf beslissen.

Gedurende de jaren van Wagner's verblijf te Parijs was Meyerbeer daar zeer zelden geweest, maar toch bleef hij in het belang van zijn kunstbroeder werken. Robert Prölsz deelt den brief mede, door Meyerbeer aan den intendant-generaal Von Lüttichau te Dresden geschreven, om dezen tot het opvoeren van Wagner's *Rienzi* te bewegen. De oudere componist spreekt daarin met groote hartelijkheid over 'den jongen, belangwekkenden landsman, die niet alleen eene grondige muzikale vorming, maar ook veel phantasie bezit, die daarenboven algemeen literarisch ontwikkeld is en wiens toestand de deelneming van zijn vaderland in elk opzicht verdient'. Wie lust heeft, vergelijke deze woorden van Meyerbeer met hetgeen Wagner in zijn *Oper und Drama* en vooral in *das Judenthum in der Musik* over den man schreef, aan wien hij grootendeels zijne redding uit een hoogst benarden toestand had te danken.

Rienzi werd aangenomen en Wagner haastte zich Parijs te verlaten en naar Dresden te trekken. Hierheen nam hij ook den *Holländer* mede, die reeds in 1841 was voltooid, maar zoowel in Leipzig als in München was geweigerd.

Eindelijk echter zou de gelukszon voor Wagner opgaan. Tichatschek, de heldentenor, voor wien de titelrol van den *Rienzi* als geschreven scheen, had reeds bij voorbaat kunstenaars en publiek voor de nieuwe schepping gewonnen en de eerste opvoering (20 October 1842) was een schitterend succes.

Onmiddellijk na de gunstige ontvangst werd *der Fliegender*

Holländer in studie genomen en in Januari 1843 beleefde ook dit werk eene eerste opvoering, waarbij zich vooral Schröder-Devrient in de rol van Senta onderscheidde.

De meester rustte intusschen niet op zijn pas verkregen lauweren. Nog vóór de eerste opvoering van *Rienzi* had hij, op een uitstapje naar Teplitz, het plan van den *Tannhäuser* ontworpen en in hoofdtrekken vastgesteld, en zoodra de eerste voorstelling van den *Holländer* achter den rug was, begon hij ook met de compositie.

Intusschen ging het met *Rienzi* en *der Holländer* nog niet naar wensch. De tweede kon het zelfs in Dresden niet verder brengen dan tot een *succès d' estime. Rienzi* was nog geheel geschreven onder den invloed van de traditiën der groote historische opera; optochten en balletten, volksmassa's en paarden, kortom, al de in die dagen voor onmisbaar gehouden praal en pracht waren er in ruime mate in te vinden. Aan zulke zaken kon *der Holländer* zijne aantrekkingskracht niet ontleenen en de afwijkingen die Wagner zich, hier voor het eerst, van den gebruikelijken stijl en de geijkte vormen veroorloofde, oefenden op het publiek een afstootende werking uit. Zelfs de voortreffelijke wijze, waarop Schröder-Devrient de rol van Senta vertolkte, was niet in staat een blijvenden indruk te maken.

Voor den componist was dit eene bittere teleurstelling. Men had hem vroeger zijne partituur teruggezonden, met de opmerking, dat deze muziek niet voor Duitschland geschikt was, en thans, nu zij in eene stad werd ten gehoore gebracht, waar hij vele vrienden en vereerders telde, scheen de uitkomst deze uitspraak te bevestigen. In Berlijn was het weder Meyerbeer, die de nieuwe opera liet aannemen; in Kassel bracht Spohr haar ten gehoore en ook in Riga beleefde zij een paar uitvoeringen. Doch na weinige weken verdween het werk van het repertoire, om eerst tien jaren later, door de bemoeiingen van Liszt te Weimar, eene beperkte mate van populariteit te verwerven.

Wagner had de *Rienzi*-partituur op eigen kosten uitgegeven en hoopte daarvan voordeel te kunnen trekken. Maar het voorbeeld van Dresden vond weinig of geen navolging en *Rienzi* werd op de meeste plaatsen eerst gegeven, toen *Lohengrin* en *Tannhäuser* den componist tot een beroemd man hadden gemaakt. Deze teleurstelling noodzaakte Wagner, de hem aangebodene betrekking van kapelmeester te Dresden aan te nemen;

gaarne zou hij vrij gebleven zijn, maar de herinnering aan de in Parijs uitgestane ellende had hem voorzichtig gemaakt.

Tusschen de jaren 1842 en '44 werd de *Tannhäuser*-muziek geschreven. ‘De ondervinding, die Wagner met den *Holländer* had opgedaan’, - schrijft Pohl - ‘drong hem, om van nu af slechts de ingevingen van zijn genie te volgen en geheel af te zien van onmiddellijke werking op het publiek.’ En Wagner zelf zegt: ‘Met dit werk schreef ik mijn eigen doodvonnis; van de moderne kunstwereld kon ik nu het leven niet meer verwachten.’ De meester was zich dus toen reeds bewust geworden, dat hij in zijne vroegere werken concessiën aan den smaak van het publiek had gedaan, die hij zijner niet waardig achtte. En - het zij ter zijner eere gezegd - waar ooit sprake was van een strijd tusschen de getrouwheid aan zijne beginselen en de inschikkelijkheid voor den smaak van het publiek, heeft hij in zijne keuze nooit geaarzeld. Men kan het er oneens over zijn, of Wagner's latere werken de consequentiën waren eener vooraf vastgestelde, volledige theorie, of wel omgekeerd zijne kunsttheorie het uitvloeisel is geweest van zijn eigenaardige talenten; niemand kan echter beweren, dat hij het niet eerlijk met zijne kunst heeft gemeend en niet steeds elke transactie, elk offer aan de openbare meening met verontwaardiging heeft geweigerd.

De eerste opvoering van *Tannhäuser* bracht wederom vele teleurstellingen, ofschoon zij zeker eene der beste was, die ooit gegeven werden. Schröder-Devrient trad als Venus op, Johanna Wagner, de nicht van den componist als Elisabeth, Tichatschek als Tannhäuser en Mitterwurfer als Wolfram van Eschenbach. Allen waren voortreffelijk in hunne rol; de opera was met groote zorg gemonteerd en de meester zelf dirigeerde. Toch was de indruk op het publiek weinig bevredigend en samen te vatten in de woorden, die Schröder-Devrient, na de eerste voorstelling, tot den componist richtte: ‘*Sie sind ein Genie, aber Sie schreiben doch zu tolles Zeug. Man kann's ja kaum singen!*’

Den dag na deze voorstelling schreef Wagner: ‘Het gevoel der volkomenste eenzaamheid overmant mij. Niet gekwetste ijdelheid, maar de slag van eene geheel vernietigde illusie verdooft mij in mijn binnenste.’ Doch zijne krachtige natuur liet zich door geen tegenspoeden op den duur ter nederdrukken. Reeds was het plan voor de *Meistersinger von Nürnberg* in

hoofdtrekken, dat voor *Lohengrin* zelfs in bijzonderheden ontworpen en met de compositie van het laatste werk op 9 September 1846 een aanvang gemaakt. Daarenboven vond Wagner in Dresden als kapelmeester een nuttigen werkkring. Eene tamelijk groote vrijheid in de keuze der op te voeren opera's stelde hem in staat, al zijne zorgen aan meesterstukken te wijden. Gedurende zijne werkzaamheid in Dresden werden van *Euryanthe* en *Freischütz, Armida* en *Iphigenia in Aulis, Don Juan* en *Zauberflöte, Hans Heiling, Jessonda* en *Vestalin* model-voorstellingen gegeven. Onder zijne directie werden de symphonieën van Beethoven, vooral de derde, vijfde, zevende, achtste en negende, in zeldzame volkomenheid ten gehoore gebracht.

Wagner was een uitmuntend dirigent en gaf zich niet slechts veel moeite om van zijn orchest de meest mogelijke juistheid en nauwkeurigheid te verkrijgen, maar wist ook zijne van de gebruikelijke opvatting dikwijls sterk afwijkende zienswijze aan elk der medespelers duidelijk te maken, gewoonlijk door een uitvoerige uiteenzetting van den vorm en den inhoud der compositie, waarmede men zich bezigheid. Dat hiertoe eene hoogst nauwkeurige kennis der partituur noodig was, behoeft geen betoog. Wagner bezat die kennis, vooral van de symphonieën en ouvertures van Beethoven, in hooge mate en was gewoon deze uit het hoofd te dirigeeren. Men vond dit eene bedenkelijke nieuwigheid en beweerde, dat zij slechts voor Wagner's ijdelheid pleitte. Zeker is het een ware *tour de force*, werken als de negende symphonie te dirigeeren, zonder een blik in de partituur te slaan; wie dit echter kan doen, zou dwaas handelen, zoo hij ter wille van een vooroordeel van het publiek zich den last oplegde van een zoeken naar den bekenden weg en een onnoodig lezen en bladen omslaan.

Bij een philharmonisch concert te Londen moet deze eigenaardige gewoonte de aanleiding geweest zijn tot een vermakelijk voorval. Bij de eerste repetitie der negende symphonie maakte Wagner geen gebruik van de partituur; het orchest beschouwde dit als een blijk van minachting voor Beethoven en gaf zijn ongenoegen niet onduidelijk te kennen. Bij de volgende repetitie ontbrak de partituur weer en nu kwam het tot een klein oproer, en men eischte van den meester, dat hij bij de uitvoering van eene partituur zou gebruik maken. ‘Goed’, zei Wagner, ‘ge zult uw zin hebben!’ En des avonds diri-

geerde hij met het boek voor zich. Ieder was opgetogen. ‘Ziet ge nu, hoeveel beter het ging?’ riep men den meester toe. ‘Vooral het tempo van het *Scherzo* hebt ge geheel anders genomen, dan gisteren bij de repetitie.’ En in zijn ijver greep de lofredenaar naar de partituur, om zijne meening duidelijk te maken en vond.... een klavieruittreksel van Rossini's *Barbiere*, dat toevallig op den lessenaar was blijven staan.

Behalve de groote, reeds genoemde dramatische werken, schreef Wagner gedurende zijn verblijf in Dresden eene cantate ‘*Das Liebesmahl der Apostel*’, die in 1843 voor het eerst in de *Frauenkirche* te Dresden werd uitgevoerd. Eene groote bekendheid heeft deze compositie zich nooit verworven; zij is voor het publiek, waaruit de meeste ‘liedertafels’ worden aangeworven, veel te ingewikkeld. Des te meer is het der vermelding waardig, dat aan dit werk in ons land (te Rotterdam onder leiding van L.F. Brandts Buys) eene zeer goede uitvoering ten deel viel.

Lohengrin kon het in Dresden niet tot eene uitvoering brengen. Na het *succès d'estime* was de heer Von Lüttichau voor een nieuw werk van Wagner huiverig geworden; daarenboven had de componist voor dit werk alweder eene sterkere bezetting van het orchest gevorderd. Wagner kreeg van zijn *Lohengrin* niets anders te hooren dan het eerste finale, dat hij den 22 September, bij gelegenheid van het 300-jarig jubilaeum der hofkapel, ten uitvoer bracht. Eerst dertien jaren later was het hem vergund, het werk in zijn geheel te hooren en te zien.

De weigering tot de opvoering van den Lohengrin stemde Wagner bitter en maakte hem meer en meer afkeerig van zijne betrekking. Toen het jaar 1848 aanbrak en overal hervormingen, verbeteringen en reorganisatiën het hoofdthema der gesprekken uitmaakten, meende Wagner voor zijne geliefde kunst nuttig werkzaam te kunnen zijn en stelde een uitvoerig stuk op, onder den titel: ‘Ontwerp tot organisatie van een Duitsch nationaal-theater voor het koninkrijk Saksen.’ Het stuk werd ter zijde gelegd en Wagner kwam meer dan ooit tot de overtuiging, dat er *something rotten in the state* was. Zoo ontwaakte in hem de revolutionnaire geest, ook op een ander gebied, dan het zijne, en liet hij zich overhalen tot het spelen van eene rol in de staatkunde, die voor den Staat zelven bitter weinig gevaar opleverde, maar die hem zelven eene verbanning

op den hals haalde, welke hem vele jaren lang van zijn vaderland verwijderd hield.

Dat Wagner op de barricade heeft gestaan, is een sprookje. Zijn eigenlijk aandeel aan de oproerige beweging bestond in eene redevoering, welke hij den 14den Juni 1848 in het *Vaterlandsverein* te Dresden hield. Dit merkwaardige stuk, dat in een bijvoegsel van den *Anzeiger* werd afgedrukt, is na 35 jaren voor het eerst in de vorige maand door Tappert weder ter kennis van het publiek gebracht. De titel luidt: 'Welke is de verhouding van het streven der republikeinen tegenover het koningschap?' Den korten inhoud van deze vrij uitvoerige rede laten wij hier volgen.

Wagner eischt in de eerste plaats den ondergang van den laatsten schijn van '*Aristokratismus*.' Zijn onze adellijke heeren geen feodale ridders meer, die ons naar hartelust konden martelen en in banden slaan, zij moeten ook, om de laatste sporen van ergernis uit te wisschen, afstand doen van de overblijfselen eener onderscheiding, die voor hen in volgende dagen een Nessusgewaad zou kunnen worden, dat hen tot op de beenderen toe verbrandt. Beroepen zij zich op hunne voorouders en houden zij het voor ongepast, van de voorrechten afstand te doen, welke zij van dezen erfden, dan mogen zij bedenken, dat ook wij gedachtig zijn aan onze voorouders, wier namen wel niet in onze familiearchieven geboekt staan, maar wier lijden, wier afhankelijkheid, wier verdrukking en slavernij in het groote onloochenbare archief der geschiedenis van de laatste duizend jaren is opgeteekend.

De adel mag zich verder niet meer het uitsluitend recht toekennen om den koning - *onzen* koning, dien gij den *uwen* noemt, zegt Wagner - te omgeven en voor te lichten. Daarom mag er ook geen Eerste Kamer meer zijn, maar ééne enkele, onverdeelde volksvertegenwoordiging.

Algemeen stemrecht wordt geëischt voor alle meerderjarigen; want hoe armer en hoe hulpbehoevender iemand is, met des te meer recht maakt hij aanspraak op medewerking aan het tot stand brengen van wetten, die hem in het vervolg voor nood en armoede kunnen beschermen.

Het staande leger moet worden afgeschaft en door algemeene volksweerbaarheid worden vervangen.

Is op die wijze de opheffing van standen verkregen, dan

begint pas het groote werk. Dan moet een onderzoek worden ingesteld naar de bron van alle ellende, in onze maatschappelijke toestanden. Dan moet men beslissen, of de mensch, de kroon der schepping, door God bestemd is om de slaaf te zijn van het kapitaal. Men zal dan leeren inzien, dat de menschelijke maatschappij in stand blijft door de werkzaamheid harer leden, niet door die van het geld. Hebben wij ons dit beginsel klaar en duidelijk voor oogen gesteld, dan zal God ons helpen om de juiste wetten te vinden, waardoor het in ons leven wordt ingevoerd. Dat zal de ware emancipatie van het menschdom, de vervulling der reine Christusleer zijn.

De beschuldiging van naar het communisme te streven, wordt door Wagner met nadruk afgeweerd. De leer der mathematisch gelijke verdeeling van alle bezittingen en voortbrengselen noemt hij eene gedachtelooze poging tot oplossing eener door velen gevoelde moeielijkheid, eene onzinnige en sedert lang als doodgeboren erkende leer. Doch wanneer men voortgaat, het spook van honger en ellende met aalmoezen te bezweren en recht blijft weigeren, dan zou de diep verongelijkte natuur zich aan een woesten strijd kunnen wagen en voor een tijd de hersenschim van het communisme werkelijkheid worden.

'Gelooft gij, dat ik dreig? Neen, ik waarschuw slechts!' roept Wagner uit. En hij gaat voort met op den zegenrijken invloed van kolonisatie te wijzen, waardoor de Duitsche beschaving onder 'Kozakken en Franschen, Bosjesmannen en Chineezen' verspreid zal worden, mits men het beter aanlegt dan de Spanjaarden, die van de nieuwe wereld een paapsch slachthuis, of de Engelschen, die er een verkoophuis van maakten.

Maar - zoo vraagt men - wilt ge dit alles *met* het koningschap bereiken?

Eene lastige quaestie voorwaar, vooral in Saksen: want Carl August was een bemind vorst, al had zijne houding in Maart 1848 enkelen van hem af keerig gemaakt. Wagner redt zich met spitsvondigheden. Men mag eischen, zegt hij, dat de koning de allereerste en de echtste republikein is. Wie zou daar eer toe geroepen zijn, dan de vorst? *Respublica* beteekent: de zaak des volks. Voor onzen vorst, die eenvoudig en waarheidslievend is, zou het geen opoffering zijn, als hij in de vrije burgers van den staat niet langer zijne onderdanen kon zien; als hij den onnoodigen praal en pronk van een hof en de versleten

eeretitels en orden moest terzijde stellen. Niet tegen den persoon van den vorst, maar tegen eene partij voeren wij strijd; van den vorst zal het afhangen, of die strijd eene bloedige zal worden, of in verzoening zal worden opgelost. Carl August is ons de man der voorzienigheid. Hij spreke het woord uit: Ik verklaar Saksen tot een vrijstaat! En het eerste artikel van de grondwet luide: De hoogste uitvoerende macht berust bij het Koningshuis van Wettin en is daarin, volgens het reeht van eerstgeboorte, erfelijk[1].

Z.M. de Koning van Saksen heeft, zooals men weet, aan de eenigszins zonderlinge uitnoodiging van zijn hof-kapelmeester niet voldaan. Van de redevoering en het gedrukte stuk werd door de autoriteiten geen notitie genomen; eerst later dienden zij als bewijsstukken tegen Wagner. Nog bijna een geheel jaar lang bleef Wagner in functie; eerst in Mei 1849, toen de koning en de ministers Von Beust en Von Rabenhorst waren gevlucht en de opstand, - die weinige dagen later door Pruisische troepen op wreedaardige wijze werd onderdrukt -, zijn vollen omvang had bereikt, zag hij zich genoodzaakt de stad te verlaten. Het aandeel van Wagner aan de gebeurtenissen der Meidagen is gebleken uit de mededeelingen van Prof Stephan Born in de *Basler Nachrichten*; belangrijk was het zeker niet. Den 19den Mei werd een bevel tot aanhouding tegen hem uitgevaardigd, dat later verschillende malen werd vernieuwd en sedert werd hem het verblijf op Duitsch grondgebied ontzegd. In deze stukken wordt Wagner beschreven als '*politischgefährliches Individuum*.'

Voor deze qualificatie heeft ongetwijfeld eene zekere reden bestaan, toch was zij onjuist. Wagner's latere verhouding tot den koning van Beieren, zijn nog vóór de ontmoeting met dezen kunstlievenden monarch uitgesproken wensch, dat een Duitsch Vorst de opvoering der *Nibelungen* mogelijk mocht maken, getuigen juist niet voor eene Brutus-natuur. Doch op het gebied der muzikale toestanden was hij revolutionnair ge-

1) Wagner's vreemdsoortig voorstel is geheel in overeenstemming met de in die dagen bij een groot deel der lagere volksklasse in Duitschland heerschende begripsverwarring, die hare vermakelijkste uiting vond in de woorden, door een boertje uit Hessen-Darmstadt op eene volksvergadering luide uitgeroepen: '*Ja, ja, die Republik müssen wir haben, aber unsern Groszherzog wollen wir auch haben!*'

noeg. Zijne plannen '*Zur Theaterreform*,' die aan zijne revolutionnaire perioden onmiddellijk voorafgegaan, hadden vooral ten doel een einde te maken aan de vernederende tyrannie van intendanten en hofambtenaren, onder welke iedere gesubsidieerde schouwburg zuchtte. Dat hij hierin niets vermocht, maakte hem tot vrijwilliger op staatkundig gebied.

Op zijne vlucht uit Dresden hield Wagner zich korten tijd te Weimar op. Franz Liszt, die vijf en twintig jaren door gansch Europa had gezworven en zich als virtuoos een onsterfelijken naam had veroverd, had zich in die stad neergezet en was er met de leiding der opera belast.

Op den avond van Wagner's aankomst te Weimar was er repetitie van den *Tannhäuser*. De meester begaf zich daarheen en kon zijne ooren nauwelijks gelooven. Aan zijn werk was eene voorbereiding ten deel gevallen, zóó zorgvuldig, dat hij die zelf niet had kunnen verbeteren. Al zijne bedoelingen, tot in de kleinste bijzonderheden toe, had Liszt begrepen; kortom, hij had een verwanten geest gevonden. Dankbaar erkende Wagner dit groote voorrecht: 'In dem Augenblicke, als ich h e i m a t h l o s wurde, gewann ich die wirkliche, langersehnte, überall am falschen Orte gesuchte und nie gefundene H e i m a t h für m e i n e K u n s t!'

Wat Liszt sedert dien tijd voor Wagner is geweest, hoe hij op de meest belanglooze wijze, met onverzwakte liefde en onverdroten ijver voor den meester heeft gewerkt, laat zich niet in korte woorden beschrijven. Hij was het, die het eerst den *Lohengrin* liet opvoeren, die zoowel dit werk als Wagner's latere scheppingen door woord en daad bekend maakte. Hij verdedigde des meesters theorieën over kunst met het vuur der jeugd en den ernst van den mannelijken leeftijd. Zijne gezaghebbende uitspraak overwon alle moeielijkheden en men mag met grond betwijfelen, of zonder zijn trouwen steun Wagner, met al zijn arbeidskracht en zijne volharding, die schitterende rol zou hebben gespeeld, welke in later jaren voor hem was weggelegd.

Wagner voelde zich in de eerste maanden zijner ballingschap eer verlicht dan gedrukt. 'Met niets kan ik het heerlijke gevoel vergelijken', - zoo schrijft hij zelf, - 'dat zich van mij meester maakte toen ik mij vrij voelde, vrij van de wereld der martelende, onvervulde wenschen, vrij van de omstandigheden

in welke deze wenschen mijn eenig, verterend voedsel waren geweest. Toen mij, den banneling, den vervolgde, geenerlei overweging meer dreef tot leugen, van welken aard ook; toen ik iedere hoop, iederen wensch op deze thans zegevierende wereld had achter gelaten en het haar onbevreesd en onverholen kon toeroepen, dat ik, de kunstenaar, deze zoo schijnheilig voor kunst en beschaving bezorgde wereld uit den diepsten grond mijns harten verachtte; toen ik haar zeggen kon, dat zij in al hare aderen geene enkele droppel echt kunstenaarsbloed bezat,... toen voelde ik mij voor de eerste maal in mijn leven geheel en al vrij, gezond en frisch, ook al wist ik niet, waar ik mij den volgenden dag zou kunnen bergen om des hemels lucht te mogen inademen.'

Wagner begaf zich weder naar Parijs, doch slechts voor korten tijd. Dat hij zich in het land, welks zonen hij elf maanden geleden met Kozakken, Bosjesmannen en Chineezen op ééne lijn had gesteld, niet te huis gevoelde, laat zich begrijpen. Daarna begaf hij zich naar Zwitserland, waar hij, met korte tusschenpoozen, vele jaren lang verblijf hield.

Over Wagner's leven en werken in zijn tweede vaderland deelt ons zijn jongere vriend Pohl belangrijke bijzonderheden mede. Wesendonck, een vermogend vriend van den meester, bewoonde toen eene schoone villa aan den voet van het Albisgebergte tegenover Zürich. Op het zelfde stuk gronds stond nog een kleiner huis, dat hij aan Wagner had afgestaan. Minna Wagner bewoonde de *rez-de-chaussée* en de meester zelf de eerste verdieping. Zijne tamelijke kleine werkkamer zag uit op het zuidelijk deel van het meer, waar de met sneeuw bedekte toppen der Alpenreuzen den achtergrond vormden; daarnaast lag een klein muziekvertrek en voor aan het huis eene zitkamer, met het uitzicht op het meer en de stad. Des middags, gedurende de uren die voor den arbeid waren bestemd, mocht niemand Wagner storen. Het was reeds een hooge uitzondering wanneer hij iemand in zijn werkvertrek ontving. Hier stonden een schrijftafel, waaraan Wagner zijne verzen schreef en zijne correspondentie voerde en een hooger lessenaar, waarbij hij staande componeerde. Midden in de kamer gaf eene chaise-longue hem gelegenheid tot rusten. Onder den arbeid liep de meester gewoonlijk in het vertrek op en neer, ging soms even naar den vleugel in de zijkamer, sloeg een paar akkoorden aan en schreef dan weder verder.

Het eerste ontwerp zijner partituren bestond uit systemen van slechts weinig notenbalken, waarin hij de melodie, de opeenvolging der akkoorden en de hoofdtrekken der instrumentatie schetste, gewoonlijk alleen met potlood. Eerst wanneer hij hiermede gereed was, begon hij met de uitvoering der *détails*; achtereenvolgens vulde hij met de grootste zorg alle stemmen en partijen in, zonder ooit iets uit te schrappen of te verbeteren. Zoolang hij met een plan bezig was, dat nog niet geheel tot rijpheid was gekomen, sprak hij daar niet over en ontweek zorgvuldig alle vragen. Was echter het gedicht voltooid, waarmede bij hem de hoofdmotieven altijd tegelijkertijd ontstonden, dan werd hij minder spaarzaam met zijne mededeelingen, dan las hij het gedicht voor en speelde tevens de voornaamste motieven op den vleugel.

Toen Pohl Wagner bezocht, was een groot deel van de *Nibelungen* reeds voltooid, maar ofschoon de meester er niet aan dacht, den arbeid op te geven, toch wanhoopte hij aan de uitvoering. Voor zijne vrouw was dit een bitter verdriet en ofschoon zij in tegenwoordigheid van haren man nooit over zijn werk sprak, gaf zij toch tegenover vrienden, zoodra Wagner afwezig was, gaarne haar hart lucht. Zij begreep volstrekt niet, waarom hij zich zooveel moeite gaf voor plannen, op welker verwezenlijking niet de minste hoop bestond. Van de *Nibelungen* had zij in 't geheel geen verwachting; zij zou verre de voorkeur gegeven hebben aan compositiën, die overal konden worden aangenomen en geldelijk voordeel konden opleveren. Zoo althans bericht Pohl en hij laat niet na, bij die gelegenheid ook zijn steentje te werpen op de prozaïsche, ‘huisbakken’ vrouw. Toch ontdekte hij bij man en vrouw ééne gemeenschappelijke sympathie - de liefde voor dieren. Bij Wagner noemt Pohl dit een ‘boeddhistischen trek’ en het feit, dat de componist liever met dieren dan met menschen omging, verkrijgt de beteekenis van geestverwantschap met Schopenhauer. Mevrouw Minna was noch boeddhistisch, noch Schopenhaueriaansch, maar alleen eene goedige, zorgende huisvrouw; toch had ook zij een lievelingsdier en wel een papegaai, die de vier eerste maten uit Beethovens *F-dur* symphonie onberispelijk kon fluiten.

Wagner's gunsteling was een hond, die Fips heette, en die, toen de meester met zijne vrouw Zürich verliet, om naar Parijs

te gaan, daar plotseling stierf - vergiftigd, zooals Wagner meende. Karakteristiek zijn de volgende regels uit Wagner's *Autobiographie*, zooals Pohl die mededeelt.

‘De indruk van dit treurig geval (Fips' dood) bleef tusschen mij en Minna onbesproken. De huisdieren hadden in ons kinderloos samenleven eene zeer belangrijke beteekenis verkregen. De plotselinge dood van dit zoo vroolijke en beminnelijke dier kwam als een laatste scheur in ons onmogelijk geworden gemeenschappelijk leven...’

Onmiddellijk daarop liet Wagner zich scheiden.

Arme vrouw! Op welk een leven vol eenzame droefheid wijzen ons die woorden.

Gedurende de eerste jaren van Wagner's verblijf in Zwitserland (1849-53) componeerde hij weinig. Daarentegen was hij in eene andere richting dubbel werkzaam. Achtereenvolgens schreef hij ‘*Die Kunst und die Revolution*’ (1849); ‘*Das Kunstwerk der Zukunft*’ (1850) en ‘*Oper und Drama*’ (1851). Het eerste der drie geschriften is eene apologie der revolutie, die Wagner als middel beschouwt om een toestand te verkrijgen, in welken de kunst geroepen is eene even schitterende rol te spelen als in de glansperiode der oude Hellenen. Een nieuw en beter leven op de puinhoopen van den ouden staat - in die woorden zou men wellicht de hoofdgedachte kunnen teruggeven. ‘Waar eens de kunst zweeg, begon de staatswijsheid en de philosophie; en waar deze hun laatste woord gesproken hebben, daar begint de kunstenaar weder.’

De beide andere werken, die het kunstphilosophisch standpunt van Wagner duidelijk teekenen, schreef hij deels onder den drang der behoefte, om zich zelf rekenschap te geven van de theorieën, die tot rijpheid waren gekomen gedurende de periode, die achter hem lag, deels ook om zich te verdedigen tegen de aanvallen zijner tegenstanders. Op beide werken zal ik in het vervolg van dit opstel nog terugkomen.

De *Nibelungen*-tekst was reeds in 1853 voltooid en de compositie van het eerste deel, *Das Rheingold*, werd in 1853 te Spezzia begonnen en in 1854 geeindigd. Twee jaren later was ook de *Walküre* gereed en in 1857 de eerste acte van den *Siegfried*. Doch hier liet de meester het werk voorloopig rusten. Het doel scheen nog zóó ver te liggen, ja zelfs onbereikbaar

te zijn! Daarom wilde Wagner eerst een werk van kleineren omvang scheppen, dat op een enkelen avond zou kunnen worden uitgevoerd en aan de hulpmiddelen van het tooneel geen al te hooge eischen zou stellen. Zoo ontstond *Tristan und Isolde*, een lievelingswerk van den componist, waarin hij voor de eerste maal geheel brak met de banden der traditie, wier knellen in zijne vroegere werken nog duidelijk merkbaar was geweest. Wagner stelde zich van het wèlslagen van dezen arbeid veel voor, doch hij zag zich bedrogen: van al zijne werken is *Tristan und Isolde* wel het minst populaire gebleven.

De hoop, om dit werk te doen uitvoeren, deed Wagner nogmaals de oogen naar Parijs slaan. Doch het publiek diende op muziek als die van het nieuwe muziekdrama te worden voorbereid; daarom gaf Wagner eerst een reeks van concerten te Parijs, die een gunstig resultaat hadden. De opvoering van *Tannhäuser* zou eene tweede schrede zijn op den ingeslagen weg. Maar de opera viel en viel reddeloos. De houding van het publiek was volstrekt niet vijandig, maar de Parijzer Jockeyclub gaf zijne hooge afkeuring van eene opera, welker tweede acte geen ballet bevat, door zulk een oorverdoovend gesis en gefluit te kennen, dat het voortzetten der voorstellingen onmogelijk was. Keizer Napoleon zelfs, die met de Keizerin de partij van den kunstenaar had gekozen, was machteloos tegenover deze demonstratie. Toch bewees hij Wagner een grooten dienst, door openlijk zijne verbazing uit te spreken, dat op een man als deze talentvolle componist nog steeds het vonnis der verbanning rustte. De Saksische regeering kwam thans ook tot de overtuiging, dat de straf niet evenredig was geweest aan de misdaad en stond Wagner toe, naar zijn vaderland terug te keeren. Voor het overige Duitschland was het vonnis reeds een paar jaren vroeger opgeheven.

Thans nam Wagner den arbeid weder op, dien hij jaren lang had laten rusten. Maar al was hem het verblijf op zijn geboortegrond niet langer ontzegd, zijne vooruitzichten waren nog niet veel beter geworden. Het is waar, dank zij zijn eigen energie en volharding, dank zij ook het rusteloos streven van Liszt, had zich om den meester eene school gevormd, eene schaar van getrouwen, die niets liever wenschte, dan propaganda voor hem te maken. Maar de goede wil vermag veel, doch lang niet alles.

Wagner zwierf geruimen tijd van stad tot stad rond en trachtte voor zijn werk een vasten bodem te bereiden, door fragmenten uit den *Nibelungen-Ring* op concerten ten gehoore te brengen. Ofschoon deze uitvoeringen slechts een onvolkomen denkbeeld konden geven van de bedoelingen van den meester, oogstte hij toch roem genoeg en in Rusland zelfs veel geld.

Maar de verwezenlijking van zijn ideaal, de waardige opvoering van zijn nationaal muziekdrama, bleef even ver, totdat in het jaar 1864 op het onverwachtst de jonge koning Ludwig II van Beieren den kunstenaar uitnoodigde, om zich te München te vestigen en zich daar met de voltooiing en opvoering zijner werken bezig te houden.

DR. E.D. PIJZEL.

(*Slot volgt.*)

Het testimoniumstelsel.

In het begin van dit jaar heeft de onlangs afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken, naar aanleiding van bij hem ingekomen adressen, tot Curatoren der Universiteiten de vraag gericht, of het naar hun gevoelen wenschelijk zou zijn de juristen te ontheffen van de verplichting tot het schrijven eener dissertatie. Zoo meldden ons de dagbladen en zij voegden daarbij, dat de Minister tegelijkertijd de vraag heeft gedaan, of wellicht ook andere wijzigingen zouden moeten gebracht worden in het zoogenaamd *Academisch Statuut*, waarbij de academische studiën nader geregeld zijn.

Het ligt niet in mijne bedoeling een oordeel uit te spreken over den inhoud der adressen, die den Minister aanleiding gaven tot het stellen der eerstgenoemde vraag. Daartoe ontbreken mij de gegevens. Die adressen zijn, voor zooverre mij bekend is, niet publiek geworden. Het is derhalve mogelijk dat er daarin grondige redenen worden aangevoerd voor de stelling, dat het schrijven en verdedigen van een proefschrift wel wenschelijk ja zelfs noodig is voor de studenten der vier andere faculteiten, maar niet voor de juristen. Zoolang echter die argumenten niet bekend zijn, zal het algemeen gevoelen der tot oordeelen bevoegden wel blijven, dat het opstellen en verdedigen van een proefschrift een zeer geschikt middel is om te doen blijken dat de doctorandus inderdaad de mate van rijpheid verkregen heeft, waarbij men hem zonder gemoedsbezwaren den doctorstitel verleenen kan, en dat juist wegens den aard hunner studiën voor de juristen die eisch minder zwaar is dan voor de studenten van sommige andere faculteiten.

Wat mij tot schrijven noopt is niet de oorlog, door sommigen aan de juridische dissertaties verklaard, een oorlog, waarover men eerst met kennis van zaken kan oordeelen, als de

wapenen, waarmede hij gevoerd wordt, in het volle licht ten toon gesteld zijn. Maar ik verontrust mij over de door den Minister gedane vraag, of wellicht ook andere wijzigingen in het *Academisch Statuut* gewenscht worden. Uit die vraag schijnt toch te blijken, dat de heer Pijnacker Hordijk afdoende verbeteringen in dat Koninklijk Besluit zonder wijziging der wet niet geheel en al onmogelijk acht. Wie overtuigd is, dat men, ondanks alle veranderingen in dit Statuut, den toestand niet zal verbeteren, zoo men niet begint met de wet radicaal te herzien, zal niet zonder bezorgdheid dergelijke denkbeelden bij een invloedrijk persoon hebben waargenomen. En al heeft de heer Pijnacker niet den tijd gehad om door de uitwerking zijner plannen te doen blijken of die bezorgdheid eenigen grond had, wie weet of zijn opvolger niet naar aanleiding der inmiddels ingekomen antwoorden dit gedeelte van den arbeid van zijn voorganger meent te moeten voltooien?

Onder deze omstandigheden komt eene korte herinnering aan de gewichtigste gebreken in de wet, die hersteld moeten worden, voordat ons Hooger Onderwijs tot grooter bloei kan geraken, zeker niet ten onpas. Dat er in de laatste jaren over deze aangelegenheid zoo weinig geschreven werd, is waarlijk niet toe te schrijven aan de volmaakte tevredenheid van degenen, die hartelijk belang stellen in den bloei van onze universiteiten. Veeleer is het te wijten aan eene zekere moedeloosheid bij vele oud-strijders, eene moedeloosheid, die moeilijk kan uitblijven, als de vrucht eener zestigjarige voorbereiding er zoo uitziet als de wet van 1876.

Men zou zeker meer zeggen dan men verantwoorden kan, als men beweerde dat die wet ons in alle opzichten heeft doen achteruitgaan. Zij zal waarschijnlijk op den duur het gymnasiaal onderwijs tot veel hooger peil verheffen, en dat zou zeer veel goed maken. Er is inderdaad kans op dat binnen enkele jaren op alle gymnasia weder behoorlijk Latijn en Grieksch zal geleerd worden, iets wat in de laatste dertig jaren lang niet overal het geval was. Wel is de invoering der vakleeraren en de daarmee samenhangende beperkte bevoegdheid van de candidaten en doctoren in de klassieke letterkunde eene zeer nadeelige omstandigheid, gelijk ik vroeger uitvoeriger uiteenzette[1)];

1) Zie *Gids* van April 1882, blz. 108-112.

maar wellicht zullen de leerlingen zich zelf helpen door aan de bijvakken lang niet zoo veel aandacht en lang niet zooveel tijd te besteden, als de specialiteiten, die deze bijvakken doceeren, wel zouden wenschen. - Voorts dreigt de wijze, waarop de Regeering te werk gaat bij de aanstelling van gecommitteerden bij de eindexamens der gymnasia, de heilzame bepaling der nieuwe wet, waarbij wordt voorgeschreven, dat die examens ten overstaan van gecommitteerden der Regeering worden afgenomen, binnen korten tijd onuitvoerbaar te zullen maken. Moet de gecommitteerde zijne taak zoo zwaar opnemen, als de Regeering dat tot nog toe wenschte; moeten, in verband daarmede, bij elk eindexamen drie gecommitteerden tegenwoordig zijn, zooals tot nu toe steeds het geval was, dan zal de regeering weldra, misschien reeds dit jaar, niet de helft der noodig geachte gecommitteerden kunnen vinden[1)]. Maar wellicht komt de Regeering op dat punt nog tot andere inzichten, voordat het te laat is. En zelfs in 't ergste geval, als de benoeming van gecommiteerden onmogelijk mocht blijken, omdat de personen, die voldoen aan de door de Regeering gestelde eischen, te schaarsch zijn, dan zou een herstelling van het *jus promovendi* onder de bepalingen dezer wet lang zoo gevaarlijk niet zijn als onder de werking van het Besluit van 1815. Hopen wij echter - zij het dan ook met vreeze - dat de Regeering in 't vervolg bij de benoeming van gecommitteerden zoo te werk ga, dat het nieuwe stelsel levensvatbaar wordt, en dat zij zich niet schame terug te komen van een met de beste bedoelingen ingeslagen dwaalweg.

Hebben wij dus gegronde redenen om niet al te ontevreden te zijn met de nieuwe regeling van het gymnasiaal onderwijs, bij de wijzigingen in het universitaire heeft de schaduw verreweg de overhand boven het licht. Wil men het *Academisch Statuut*, waarbij o.a. de te examineeren vakken worden opgegeven, op bevredigende wijze veranderen, dan stuit men op minstens drie hinderpalen, die zonder wetsherziening onoverkomelijk zijn. De eerste is de afschaffing der propaedeutische studiën voor juristen en theologen, de tweede de opheffing der *testimonia*, de derde de wijziging in de betaling der collegegelden. Over het eerste punt zal ik thans niet handelen;

1) Zie *Gids* van Maart 1881. Het eindexamen der gymnasia.

uitvoerig besprak ik het in de *Gids* van Juli 1882[2)]. Bij de beschouwingen van meer algemeenen aard, die ik daar te berde bracht, wil ik thans nog slechts de opmerking voegen dat de afschaffing der propaedeutische studiën, bepaaldelijk voor de theologen, buitengewoon onverstandig was. Vooreerst heeft men daarbij niet genoeg gedacht aan de omstandigheid, dat, al wil de Regeering ook de *propaedeusis* afschaffen, desalniettemin het Hebreeuwsch en de Joodsche oudheden voor de theologanten als studievakken van voorbereidenden aard aan de Hoogeschool moeten blijven. Daarom heeft men niet eens bereikt wat men wilde bereiken. De theoloog wordt ook thans nog door een propaedeutisch examen opgehouden, en zal nu in 't vervolg een paar jaren uitsluitend aan het Hebreeuwsch en de Joodsche oudheden wijden - wat zeker een uitstekend middel is om het grootste deel van zijn Grieksch te vergeten.

Daarenboven heeft men uit het oog verloren, dat de theologanten voor verreweg het grootste deel de Universiteit binnenkwamen door de ruime poort van het oude admissie-examen; dat zeer velen onder hen wel op hunne woonplaats eene opleiding voor dat examen konden genieten, maar om financieele redenen niet in staat zijn een gymnasium buiten die woonplaats te bezoeken, of zich voor te bereiden tot het thans bestaand zooveel zwaarder toelatingsexamen volgens Art. 11 en 12. Wil men dus niet kunstmatig den toch reeds eenigszins spaarzamen toevoer van theologanten nog zeer aanmerkelijk doen verminderen, dan is de wederinvoering der propaedeutische studiën ook om deze reden hoogst wenschelijk. Hoofdzaak blijft echter, wat ik vroeger reeds uiteenzette, dat sommige der propaedeutische vakken niet goed aan het gymnasium kunnen gedoceerd worden, maar tot het universitaire onderwijs behooren.

Ik wensch thans het tweede der genoemde punten, de *testimonia*, nader ter sprake te brengen, en het derde, de collegegelden, zooveel mogelijk te laten rusten, ofschoon de regeling der financieele bijdragen, door de studenten te voldoen, eenigermate met de vraag der testimoniumcolleges samenhangt. Het komt mij beter voor alleen uiteen te zetten, waarom herstel der *testimonia*, zij 't ook in eenigszins gewijzigden vorm, wen-

2) t.a.p. blz. 115-119.

schelijk is. Dat het voor een goeden gang der zaken veel beter is de collegegelden te doen uitbetalen aan de hoogleeraren, en niet aan den Staat, werd toch herhaaldelijk op de meest klemmende wijze betoogd. Ook nog tijdens de discussie over onze wet op het Hooger Onderwijs. Bij de beschouwingen, destijds door Mr. Levy in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en door Mr. des Amorie van der Hoeven in de Tweede Kamer geleverd, zou zeker nog wel het een en ander gevoegd kunnen worden. Bepaaldelijk zou het misschien de moeite waard zijn de zonderlinge bewering, dat het ontvangen van collegegelden met de professorale waardigheid in strijd zou wezen, eens in al hare naaktheid ten toon te stellen. Maar wellicht is het ook reeds voldoende op te merken, dat men bij die bewering zich schuldig maakt aan de verwarring tusschen *waardigheid* en *deftigheid*, twee begrippen, die goed bezien elkander nagenoeg uitsluiten. Men zou thans kunnen doen, wat in 1876 nog niet gedaan kon worden, wijzen op de allerbedenkelijkste gevolgen van de nieuwe regeling der financieele bijdragen, door de studenten te storten. Maar beide opmerkingen liggen zoozeer voor de hand, en de aandacht der belangstellenden is er reeds in die mate op gevestigd, dat het mij voldoende voorkomt, er hier met een enkel woord op gewezen te hebben.

Het is mij niet gelukt te ontdekken in hoeverre de Commissie van het jaar 1814, aan wier werkzaamheden wij het organiek besluit van 2 Aug. 1815 danken, iets geheel nieuws voorstelde, toen zij in bedenking gaf de candidaten van het examen in sommige vakken vrij te stellen, als zij een getuigschrift konden overleggen, waaruit bleek dat zij de lessen in die vakken met vrucht hadden bijgewoond. Dat de studenten getuigschriften van professoren vroegen en verkregen, zal wel gebruikelijk geweest zijn, zoolang de hoogescholen bestaan hebben. Vooral in vroegeren tijd, toen men nagenoeg uitsluitend promotie's in de rechten en de medicijnen kende, en de meesten de academie verlieten zonder eenig officieel bewijs van welvolbrachte studie, moest men dergelijke officieuse bewijzen ten hoogste waardeeren. Maar of die *testimonia* vóór 1815 in eenig geval konden dienen als surrogaat voor een af te leggen examen, is mij niet gebleken, noch bij Vissering in zijne zoo belangrijke studiën over ons hooger onderwijs, noch in de geschiedenis der hoogescholen van Leiden en Franeker,

die Siegenbeek en Boeles bewerkt hebben. Door de welwillendheid van wijlen Mr. B. de Bosch Kemper was ik in de gelegenheid kennis te maken met eene verzameling van stukken uit de nalatenschap van zijn grootvader J.M. Kemper, die zulk een werkzaam aandeel aan de regeling van het hooger onderwijs in 1815 genomen heeft. Maar ook daaruit bleek mij niet of de commissie, toen zij de *testimonia* voorstelde, eenvoudig algemeen maakte, wat reeds in beperkter kring gebruikelijk was, dan wel met een geheel nieuwen maatregel te voorschijn kwam. Wellicht dat anderen, meer bekend met de geschiedenis van het hooger onderwijs, ons bij gelegenheid dienaangaande willen inlichten.

Wat hiervan ook zij, de gedachtengang, waardoor die commissie tot de invoering der *testimonia* kwam, ligt voor de hand. Zij is op uitnemende wijze uiteengezet door Vissering in een zijner artikelen over hooger onderwijs[1]. De roeping van de universiteit is geheel iets anders dan eene kweekschool te zijn van advocaten, geneesheeren, predikanten en leeraren in verschillende vakken. De universiteit moet in de allereerste plaats de gelegenheid aanbieden tot de hoogere en breedere vorming van den mensch en den staatsburger, die uit den aard der zaak slechts voor eene kleine minderheid bereikbaar is.

Uitgaande van de eenvoudige waarheden, dat niemand behoorlijk kan handelen zonder kennis van de zaak, die hij ter hand neemt, - dat wetenschap niets anders is dan kennis, tusschen wier deelen verband is aangewezen, - dat losse kundigheden, waarbij dat verband ontbreekt, op een zandgrond gebouwd zijn, - zagen de mannen, die in 1815 ons hooger onderwijs georganiseerd hebben, terecht in de beoefening der wetenschap het hoofdmiddel voor die breeder en hooger vorming van den mensch, waarom het hun te doen was. Maar niet elke wijze van beoefening der wetenschap kan tot dat verheven doel leiden, en ook de allerbeste methode van hare beoefening doet het op zich zelf nog niet. Wordt het een of ander vak bestudeerd met het oog op de toepassing, is het den student te doen om de voor 't oogenblik als onbetwijfelbaar beschouwde resultaten, dan kan die studie hoogst nuttig zijn voor den toekomstigen pleitbezorger of geneesheer;

1) Zie de *Gids* van September 1867, blz. 399 en vlg.

voor de hoogere opvoeding van den student is zulk eene beoefening der wetenschap van niet zeer groote waarde. Voor het eigenlijk doel van het hooger onderwijs is het meer noodig dat de student doordringe tot den wortel der wetenschap, dan dat hij zich verlustige in de beschouwing van enkele der duizenden blaadjes, die hare wijdvertakte kroon vormen. Om ervaren scheikundigen op te leiden, aan wie men met vertrouwen een gerechtelijk onderzoek kan opdragen, is waarlijk de gecompliceerde inrichting eener universiteit niet noodig. Men kan de voor dat doel onmisbare bekwaamheden evenzeer verkrijgen aan eene speciale inrichting voor die studie - en evenzoo kan men de vorming van bekwame pleitbezorgers aan het onderwijs in bepaalde vakken overlaten. Alleen wanneer men in het oog houdt dat het doel van de universiteit niet is de opleiding van vakgeleerden, maar van menschen en staatsburgers, wordt hare inrichting en worden de middelen, die zij gebruikt, begrijpelijk en verdedigbaar. Niet de scheikundige, noch de rechtsgeleerde, noch de Latinist als zoodanig, maar de mensch moet handelend optreden in de maatschappij als zoon, als echtgenoot, als vader, als lid van de vele kringen, die gezamenlijk de maatschappij vormen, als burger van den staat. Wie gelooft aan de macht en de waarde van de menschelijke rede moet wenschen, dat althans de keur der burgerij bij de beoordeeling van de wijze, waarop zij hare plichten te vervullen heeft, voorgelicht worde door den fakkel der wetenschap, en dat niet alleen traditie en sleur bij deze belangrijke zaken het veld behouden. Maar de verschillende vakken, beoefend met het oog op hunne resultaten, geven ons het licht niet, dat wij noodig hebben. Eerst wanneer de studie voornamelijk gericht is op de bronnen, waaruit voor ons de wetenschap ontspringt, eerst wanneer zij een wijsgeerig karakter aanneemt, kan zij het licht ontsteken, dat de mensch in zijn practisch leven noodig heeft. Welk vak men ook beoefenen moge, als de aandacht voornamelijk bepaald wordt bij de laatste gegevens, waaruit ten slotte de inhoud daarvan is afgeleid, en bij de mate van waarschijnlijkheid, die aan de verschillende deelen van dien inhoud kan toegekend worden, dan gebruikt men het behandelde onderwerp als middel om met juistheid te leeren oordeelen en redeneeren. In geen cursus van hooger onderwijs mag daarom dit wijsgeerig element geheel ontbreken, al moet het natuurlijk bij sommige vakken uit den aard der zaak minder

op den voorgrond komen dan bij andere. Overal moet het beoefenen der wetenschap geen zelfstandig doel zijn, maar middel om met juistheid te leeren oordeelen en zelfstandig te leeren handelen.

Overziet men de verschillende deelen, die gezamenlijk het systeem der wetenschap vormen, dan zal men bevinden, dat in den regel juist de vakken, die voor den jurist als zoodanig, den medicus als zoodanig, in een woord den vakgeleerde, van overwegend belang zijn, zich minder goed leenen tot eene wijsgeerige behandeling, die aard en oorsprong van het weten op den voorgrond stelt. En zelfs als zij daarvoor wel geschikt zijn, dan zou toch die wijsgeerige behandeling het onderwijs minder vruchtbaar maken voor de toepassing, waarom het den vakman te doen is. De geschiedenis der verschillende scheikundige theorieën, de mate van waarschijnlijkheid van de thans erkende, zijn zeer zeker onderwerpen, die hunne beoefenaars noodzaken door te dringen tot de kern der wijsbegeerte. Maar de toehoorder, die de colleges over chemie alleen bijwoont, omdat hij zich nauwkeurig op de hoogte wil stellen van zekere takken van nijverheid, of doorkneed wil worden in het opsporen van vervalschingen, zal zich voor die theoretische beschouwingen maar matig interesseeren. En evenzoo is het in nagenoeg alle andere gevallen. De methode van behandeling, die het best beantwoordt aan het hoofddoel van het onderwijs, de hoogere vorming van den *mensch*, zal niet voldoen aan de behoeften der *vakgeleerden*; een onderwijs daarentegen, dat uitsluitend gegeven wordt met het oog op de practische toepassing, zal zeer weinig bijdragen tot de scherping van het oordeel, en nog minder tot de verruiming van den gezichtskring der leerlingen.

Daarbij komt nog, dat tal van vakken, die zeer belangrijke elementen zijn van hooger onderwijs, voor vakgeleerden nagenoeg geen waarde hebben. Logica, metaphysica, ethiek, ja zelfs geschiedenis interesseeren den vakgeleerde als zoodanig niet of nauwelijks; zij kunnen moeielijk zoo onderwezen worden, dat er van toepassing op speciale bedrijven of bezigheden sprake is.

Hieruit volgt dat men bij de eischen, op de academische examens in de verschillende faculteiten te stellen, zich niet bepalen mag tot datgene, wat de studenten in die faculteiten als vakgeleerden volstrekt noodig hebben. Vraagt men van den

jurist niet meer dan wat hij voor een eervolle uitoefening der rechtspractijk behoeft, van den geneesheer niets anders, dan wat hem aan het ziekbed onmiddellijk te pas zal komen, dan heeft men daardoor stilzwijgend den theoretischen grondslag, waarop de inrichting der hoogeschool berust, verloochend. Men heeft gehandeld alsof de universiteit eene vereeniging van vakscholen ware, en de vraag rijst, waarom men die vijf vakscholen nog langer door een kunstmatig verband met elkander zou blijven vereenigen. Wil men getrouw blijven aan het ideaal der universiteit, wil men door hare inrichting doen blijken dat zij eene plaats is, waar men komt om tot een veelzijdiger, degelijker, beter mensch te worden door te studeeren in een der vijf faculteiten, dan moet ook in de bepalingen over de voorwaarden, waarop de academische graden worden verleend, eenzelfde beginsel doorstralen. Er moet blijken dat de universiteit wel geneesheeren vormt, maar niet aangelegd is op de vorming van geneesheeren, wel docenten in het Grieksch, maar niet bestemd is tot de vorming van zulke docenten. Kortom, de eischen voor de academische graden moeten zoo geformuleerd zijn, dat alleen de man van ruimer, breeder en hooger vorming kan hopen daaraan te voldoen. De eischen van de vakstudie mogen slechts in de tweede plaats gehoord worden.

De mannen, die in 1815 ons hooger onderwijs zoo voortreffelijk hebben ingericht, lieten zich door deze gezichtspunten leiden. ‘Het reglement van 1815’ - zegt Vissering, (stelde) wel de vorming van aanstaande staatsdienaars en staatsburgers als doel van het hooger onderwijs op den voorgrond, maar, verre van die vorming te bepalen tot een ‘klaar maken’ voor eenig beroep of betrekking, (verbond het) daaraan den eisch van eene wetenschappelijke opvoeding op zeer breede grondslagen, eene opvoeding, die moest geworteld zijn in de klassieke studiën, die waarborgen moest geven voor ontwikkeling van het denkvermogen, die bij elk vak van wetenschap moest uitgaan van het algemeene om meer en meer door te dringen in het bijzondere, die zich niet met het aanleeren van het vak zelf tevreden stelde, maar ook kennis wilde doen verwerven van al wat daarmede in verband staat.’[1)]

Het spreekt van zelf dat men door aan de studenten een

1) Vissering. *Gids*, Sept. 1867, bl. 405.

zoo veelomvattenden studiegang voor te schrijven, als dit programma der mannen van 1815 vereischt, gevaar loopt in een ander niet minder groot euvel te vervallen. Zal de student bij zijne academische examens de bewijzen moeten geven, dat hij zich met vrucht toegelegd heeft op al de wetenschappen, die hem èn bij zijne vorming tot mensch èn bij zijne opleiding tot vakgeleerde van nut kunnen zijn, dan is het onvermijdelijk gevolg dat die examens met vakken worden overladen. En daardoor zou men met de eene hand afbreken wat men met de andere opbouwt. Men eischt dan bijv. van den aanstaanden jurist de studie van logica, vaderlandsche en algemeene geschiedenis, omdat men hem niet slechts tot een bekwaam pleitbezorger, maar ook tot een degelijk rechtsgeleerde wil maken; maar aan den anderen kant noodzaakt men hem zooveel tijd aan examenstudie te wijden, dat hij er nooit toe komen kan iets anders te doen dan strikt voldoende is om op het examen een goed figuur te maken. Daarbij komt nog dat sommige wetenschappen, voor het hoogere doel der universitaire vorming van het grootste belang, minder geschikt zijn om als examenvakken te dienen. Of een litterator behoorlijk Grieksch en Latijn verstaat, kan op een examen binnen vrij korten tijd blijken; maar hoe zal men zich overtuigen, dat hij de geschiedenis op de rechte wijze beoefend heeft? Men kan zich zonder moeite de zekerheid verschaffen dat hij sommige historische feiten weet of niet weet; men kan hem in de gelegenheid stellen te toonen dat hij bekend is met sommige beschouwingen over het verband der feiten, door beroemde geschiedschrijvers gegeven. Maar het is niet mogelijk in een paar uur zich te overtuigen dat hij die beschouwingen nog op eene andere wijze kent dan als een van buiten geleerd lesje, dat hij de historie beoefend heeft met een critischen blik, dat hij de stof in zich heeft om mettertijd een zelfstandig oordeel te vellen over maatschappelijke en staatkundige verschijnselen. Bij de wijsgeerige vakken is het nog wel zoo moeilijk door een examen te doen blijken of de candidaat het onderwerp, dat behandeld wordt, goed heeft begrepen. Wil men zich op het examen niet tevreden stellen met zekere geijkte formules, maar den candidaat de gelegenheid geven te toonen dat hij eene wijsgeerige theorie werkelijk verstaat, dan is er geen ander middel dan bezwaren te opperen tegen zijne voorstelling van die theorie en hem uit te

noodigen die bezwaren te wederleggen. Maar de candidaat, die voor een groene tafel gezeten het pijnlijk bewustzijn heeft dat de faculteit daar vergaderd is, opzettelijk om de waarde zijner antwoorden af te wegen, mist in haast alle gevallen de noodige koelbloedigheid om rond voor zijn gevoelen uit te komen. Zeer dikwijls zal hij niet beproeven de denkbeelden toe te lichten, die hij zelf heeft, maar zich liever trachten te herinneren, op welke wijze de examinator indertijd op het college de aangevoerde bezwaren weerlegde, omdat hij hoopt een goeden indruk te maken, als hij de betoogen van zijn leeraar getrouw weergeeft.

Daarenboven heeft men op een examen den tijd niet voor eene zoo grondige behandeling van wijsgeerige vraagstukken, tenzij men den duur der examens eenige malen grooter wilde maken dan thans, waartegen natuurlijk onoverkomelijke bezwaren zijn.

Het stelsel der *testimonia* had nu voornamelijk ten doel de twee schijnbaar tegenstrijdige eischen te bevredigen, dat ieder student zijne wetenschap op de boven vermelde breede wijze zou beoefenen, en dat toch de examens niet met vakken zouden worden overladen.

Ter verkrijging van de academische graden werd volgens de oude regeling *examen* vereischt in een tamelijk beperkt aantal vakken, en daarnevens het overleggen van *testimonia* voor andere, m.a.w. ‘het bewijs, dat de examinandus met vrucht de lessen in die vakken had gehouden.’ Zoo hoopte men de examenstudie niet zoo bezwarend en zoo tijdroovend te maken, dat zij de krachten van den academieburger geheel in beslag neemt, en toch te zorgen dat zijne wetenschappelijke vorming niet op de klip der eenzijdigheid strandt. Wenschelijk zou het zeker geweest zijn, als men voor alle vakken, wier grondige beoefening moeielijk op een examen kan blijken, *testimonia* had ingevoerd; maar dit is niet geschied en wij vinden dezelfde historische en wijsgeerige vakken in 't besluit van 1815 èn als testimoniumvakken, waarvoor zij geschikt zijn, èn als examenvakken, waarvoor zij niet deugen.

Hierin lag een der zwakke zijden van de regeling; een andere was dat men, aanvankelijk althans, veel te veel *testimonia* vorderde. Dit zal blijken, wanneer wij ons de eischen herinneren, volgens de oude regeling bij de examens gesteld. Ik ontleen

de optelling daarvan aan Vissering[1)], zonder mij te laten weerhouden door zijne opmerking dat het ‘wel een waagstuk is zulk een lange lijst van kundigheden... (den lezer) voor te leggen.’ Ons geslacht leeft zoo snel, dat velen, althans onder de jongeren, zich de vroegere regeling van het Hooger Onderwijs niet meer nauwkeurig zullen herinneren. En de ouderen, die het wel doen, zullen ook zonder mijne uitnoodiging wel zoo vrij zijn de lange lijst van den heer Vissering over te slaan.

> ‘Men ziet, de doorgaande en vrij nauwkeurig afgebakende richting der studiën volgens het besluit van 1815, is een opklimmen van het algemeene tot het bijzondere. Die geest spreekt nog sterker in een anderen eisch, waarvan het nu de plaats is om te gewagen: de *propaedeutiek*, die in het stelsel van die verordening zulk een hoogst belangrijk element uitmaakt, maar in de toepassing.... doch hiervan hebben wij op het oogenblik niet te spreken. In art. 73 en 74 wordt deze propaedeutiek voorgesteld als een “voorbereidende” graad, die verkregen moet zijn vóor men tot de eigenlijke faculteitslessen kan worden toegelaten[2)]. “Niemand” (zoo luidt het eerste dezer artikelen) “zal tot de eigenlijke faculteitslessen der theologie, rechtsgeleerdheid en medicijnen worden toegelaten, zonder voor de eerste en tweede faculteit den graad van candidaat in de letteren en voor de derde faculteit dien van candidaat in de wis- en natuurkundige wetenschappen bekomen te hebben”; en wat voor dit voorbereidend examen in de drie genoemde faculteiten gevorderd wordt, bepalen art. 93, 98 en 99. De eischen zijn natuurlijk verschillend, naarmate iemand medicus, jurist of theologant wenscht te worden; doch zij hebben dit gemeenschappelijk karakter, dat van allen, als grondslag voor de verdere studiën, bewijzen van bekendheid met de klassieke talen en letteren en van ontwikkeling van het denkvermogen gevorderd worden. De aanstaande theologant moet een examen afleggen, behalve in de Hebreeuwsche letterkunde en oudheden, in de Latijn-

1) *Gids*, September 1867 blz. 402.
2) Over het mathesis-examen, dat thans de reeks der academische examens opent, behoeven wij hier niet te spreken. In het besluit van 1815 werd het niet gevorderd. Het werd ingevoerd bij een besluit van 26 Sept. 1826, dat het onderwijs in de wiskunde aan de gymnasiën en hoogescholen in zijn ganschen omvang geheel opnieuw regelde.

sche en Grieksche letterkunde en in de Grieksche oudheden. De aanstaande jurist in de Grieksche en Latijnsche taalkennis (is er grond voor dit verschil tusschen *letterkunde* bij den een en *taalkennis* bij den ander?) en de Romeinsche oudheden. Van beiden wordt voorts verlangd, dat zij “met vrucht” de lessen voor de wis- en redeneerkunde hebben gehouden[1)]. Bovendien moet de eerste nog geëxamineerd worden in de Nederduitsche letterkunde en een bewijs overleggen, dat hij de lessen over algemeene geschiedenis hebbe gevolgd, terwijl de ander wederom in dit laatste vak moet worden geëxamineerd. De aanstaande medicus wordt slechts geexamineerd in zulke vakken, die bepaald als voorbereiding voor zijne latere studiën kunnen gelden, wiskunde, natuurkunde, kruidkunde, de gronden der scheikunde. Maar ook hij moet althans het bewijs overleggen, dat hij de lessen over de Latijnsche en Grieksche letterkunde en over de redeneerkunde met vrucht hebbe gehouden; en ditzelfde bewijs wordt ook den student in de wis- en natuurkundige wetenschappen bij zijn gewoon candidaats-examen (een voorbereidend is hier niet) opgelegd. Daarentegen moet de litterator, die evenmin aan een voorbereidend examen onderworpen wordt, een getuigschrift overleggen van het houden der lessen over wiskunde, proefondervindelijke natuurkunde en Nederduitsche letterkunde.
Doch ook hiertoe bepaalt zich nog niet de zorg des wetgevers voor de algemeene en veelzijdige ontwikkeling van den aanstaanden Nederlandschen geleerde. Bij de eigenlijke vakexamens zelve worden nog nieuwe eischen gedaan betreffende wetenschappen, die met die vakken in geen of althans in een zeer los verband staan. De theologant moet blijken geven onderwezen te zijn in de bovennatuurkunde, in de zedelijke wijsbegeerte (hetzij, zegt art. 82, bij den hoogleeraar in het natuurrecht, hetzij bij den hoogleeraar in de wijsbegeerte), in de Oostersche letterkunde buiten het Hebreeuwsch, in de proefondervindelijke natuurkunde, in de natuurkundige sterrekunde, in de algemeene gronden van landhuishoudkunde en “vooral” in den Hollandschen stijl en welsprekendheid. De jurist moet de geschiedenis van het vaderland, de statistiek des vaderlands, de staathuishoudkunde, de staatkundige historie van Europa, de medicina legalis et forensis en de Hollandsche stijl en welspre-

1) In plaats van het bewijs van het houden der lessen over wiskunde is het examen getreden, dat bij het besluit van 1826 is ingevoerd.

> kendheid hebben bestudeerd; de aanstaande doctor in de wis- en natuurkunde moet hebben kennis genomen, behalve van alle vakken, onder zijne faculteit gebracht, van de bovennatuurkunde en de geschiedenis der wijsbegeerte; de litterator mag niet geheel vreemd zijn aan de instituten en de geschiedenis van het Romeinsche recht, aan de vaderlandsche geschiedenis en aan de natuurkundige sterrekunde'[1].

Tot zoover de heer Vissering, die bij het opmaken van deze 'lange lijst' den lezer 'met opzet niets gespaard (heeft) om hem zelven te doen erkennen, dat onze wetgever wel het beginsel van het *studium generale* in den ruimsten zin heeft willen toepassen.'

Het werd aan de hoogleeraren overgelaten zelf te beslissen, hoe zij zich de zekerheid wilden verschaffen, dat de student, die een *testimonium* vroeg, daarop aanspraak kon maken. Men leefde nog in de naïeve overtuiging dat het controleeren en dwarskijken van overheidswege ergens moet ophouden en dat men zich in sommige gevallen wel kan verlaten op plichtbesef en eergevoel. Zoo liet men dan de professoren hun gang gaan en had er niets tegen dat zij verschillende wegen verkozen. Sommigen gaven het *testimonium* niet anders dan na een moeilijk tentamen; anderen waren reeds tevreden met een vrij geregeld volgen der lessen; weder anderen gaven in sommige gevallen *testimonia* voor het houden van lessen, die of zeer slecht of in 't geheel niet gehouden waren, omdat zij meenden daardoor beter in den geest van het Besluit van 1815 te handelen, dan wanneer zij de voorschriften daarvan letterlijk volgden. Natuurlijk zullen nu en dan gevallen zijn voorgekomen, waarin *testimonia* gegeven werden, die niet gegeven hadden moeten worden, en zouden de hoogleeraren van de laatste categorie wellicht beter gedaan hebben met bij tijds aan te dringen op wijziging van nadeelige of verouderde bepalingen dan door eene eenigszins vrije uitlegging de bestaande regeling beter te doen passen bij de nieuwe toestanden.

1) Bij besluit van 1 Juni 1828 is hier nog voor den laatsten bijgekomen de paedagogiek. Daarentegen was het getal vakken, waarin de theologant onderricht moest hebben ontvangen, reeds bij een besluit van 15 November 1820 aanmerkelijk besnoeid.

Zoo zij in dit opzicht gedwaald hebben, zal echter niemand, die de zaak oplettend overweegt, geneigd zijn hen daarover hard te vallen. Het besluit van 1815 eischte te veel *testimonia*, en maakte daardoor een systeem, dat op zich zelf reeds eenigszins moeielijk toe te passen is, voor de professoren nog veel lastiger. Vermindering van het aantal *testimonia*, en beperking der testimoniumvakken tot de zoodanige, waarin een examen voor de faculteit moeilijk eenigen waarborg van verkregen kennis kan geven, mocht met recht verlangd worden. Zelfs wanneer het zoo gewijzigd was, zou het stelsel toch bij de hoogleeraren veel gezond verstand, veel tact en veel menschenkennis eischen. Stelt hij toch bij het uitreiken zijner getuigschriften hooge eischen, dan worden de testimoniumvakken feitelijk examenvakken, en het publieke examen verzwaard door de toevoeging van een zeker aantal private examens. Wel bieden deze laatste veel beter gelegenheid de bekwaamheid van den candidaat met juistheid te beoordeelen, en is eene afwijzing daarbij niet zoo onaangenaam, maar dit neemt niet weg dat op die wijze het programma der examens veel te uitgebreid zou worden en den studenten geen tijd voor iets anders dan examen- of tentamenstudie zou overblijven.

Loopt daarentegen de hoogleeraar wat luchtiger over de zaak heen, dan is er kans op dat de beoefening van de testimoniumvakken zich bij vele studenten bepalen zal tot een enkel bezoek aan het college, dat natuurlijk, zoo nu en dan bezocht, volstrekt niet belangwekkend kan wezen, en dat dan ook door zeer velen niet meer keeren zal bijgewoond worden dan volgens 't academisch gerucht ter verwerving van het getuigschrift volstrekt noodig is.

Men had voorzeker eene niet alledaagsche stuurmanskunst noodig om èn deze Scylla èn deze Charybdis te ontzeilen. De klachten der professoren, waarvan zich ook de heer Vissering in zijne reeds zoo dikwijls genoemde artikelen den tolk maakte, deden zich luide hooren. Eerst toen het tot de afschaffing van het testimoniumstelsel zou komen, begon men te begrijpen dat oude instellingen, wier drukkende zijde men lang gevoeld heeft, toch ook wel hunne minder in 't oog vallende, maar zeer gewichtige goede werking kunnen hebben. In een belangrijk adres van den Utrechtschen Senaat, met de dagteekening van 13 Februari 1875, werd voorgesteld de testimoniumvakken, voor zooverre zij verdienen te blijven, als bijvakken in het programma

der examens te vermelden, maar daarbij de bepaling te voegen, ‘dat de examinandus, die door een getuigschrift van den betrokken hoogleeraar bewijzen kan dat hij de lessen daarover gevolgd heeft, van dat gedeelte van het examen zal zijn vrijgesteld.’ Daardoor zou men het groote voordeel behouden den student te doen voelen dat zijn vak met tal van andere samenhangt en dat de wetgever niet uitsluitend vakstudie wenschte te bevorderen. En men zou tevens de hoogleeraren ontslaan van het onaangenaam dilemma, om òf te verklaren dat slecht gevolgde colleges ‘met vrucht’ gevolgd zijn, òf door altijd een tentamen te eischen de examenstudie in de hand te werken. Een eenvoudig getuigschrift dat de lessen over een testimoniumvak gevolgd zijn, zonder meer, zou vo'doende wezen tot vrijstelling van dat deel van 't examen. In gevallen, waarin van voldoende belangstelling in het vak of de lessen volstrekt niet gebleken was, zou de hoogleeraar natuurlijk gebruik kunnen maken van zijn recht om te examineeren.

Dit stelsel, dat in het genoemd adres met warmte wordt aanbevolen maar toch bij de discussie niet eens ter sprake schijnt gekomen te zijn, verschilt eigenlijk al zeer weinig van het oude. Ook daarbij werd toch van degenen, die niet in de gelegenheid waren geweest zich de noodige *testimonia* te verschaffen, een examen gevorderd. ‘Zij die de academische loopbaan niet gevolgd hebben’ - zegt art. 102 van het Besluit van 1815 - ‘en dus de in art. 82 enz. gevorderde certificaten niet geven kunnen, zullen ook van de in die artikelen vermelde kundigheden (de testimoniumvakken) bij de examina voor elk der graden blijken moeten geven.’ Het verschil is alleen dat de Utrechtsche Senaat ook hen, die de academische loopbaan wel gevolgd, maar geen bewijzen van belangstelling in een testimoniumvak gegeven hebben, in dat vak wil laten examineeren, en dat hij tevreden is met de verklaring, dat de lessen gevolgd zijn, terwijl het Koninklijk Besluit in den regel een getuigschrift vorderde, dat zij ‘met vrucht’ gevolgd werden. Het eerste - dat de lessen gevolgd zijn - is zeer gemakkelijk, het andere - dat zij met vrucht gevolgd zijn - in sommige gevallen zeer moeilijk te constateeren. Derhalve zouden de bezwaren der hoogleeraren tegen het stelsel vrij wat minder drukken, als men de door den Utrechtschen Senaat voorgestelde formule aannam. Wel

kan het aan den anderen kant een dwaze maatregel schijnen, te vorderen, dat een student zekere lessen gevolgd hebbe, als men niet durft te vragen dat hij ze ‘met vrucht’ gevolgd hebbe, en niet eens aangeeft hoeveel malen hij er minstens bij tegenwoordig moet geweest zijn. Doch als men de testimoniumvakken goed kiest, is de dwaasheid van zulk een maatregel inderdaad niet anders dan *schijn*. In vele gevallen zal een testimoniumvak geen geschikt onderwerp van studie zijn voor de meerderheid der studenten van zekere faculteit, maar slechts voor de minderheid. Welnu, bij het Utrechtsch stelsel, dat bij eene oppervlakkige beschouwing zoo zonderling schijnt, geeft men aan die meerderheid de gelegenheid om met verlies van enkele uren te bemerken, dat dit vak voor haar aanleg niet past, terwijl men het groote voordeel heeft dat alle studenten, die er wel voor geschikt zijn, door den gebruikelijken studiegang genoopt worden er kennis mede te maken. Schaft men de *testimonia* geheel af, zooals thans geschied is, dan bespaart men aan die meerderheid het verlies van enkele uren, maar maakt het tevens eenigszins onwaarschijnlijk dat de minderheid gewezen wordt op een onderwerp van studie, dat voor haar zeer heilzaam en vruchtbaar zou geweest zijn. Laat men, zooals vroeger, de *testimonia* getuigen dat de lessen ‘met vrucht’ gehouden zijn, dan dwingt men den nauwgezetten hoogleeraar tentamens af te nemen en daardoor veel te zware eischen te stellen aan zeer velen, die volkomen geschikt zijn voor vakstudiën, maar op voorwaarde dat zij hunne krachten niet al te zeer verdeelen.

Niemand zal ontkennen dat het testimoniumstelsel, zelfs in den verbeterden vorm, dien de Utrechtsche Senaat voorstelde, zelfs bij aanmerkelijke vermindering van het aantal testimoniumvakken, voor de studenten en vooral voor de hoogleeraren groote bezwaren aanbiedt. Maar de voordeelen blijken bij nauwkeurig onderzoek nog grooter te wezen. De invoering van *testimonia* is het eenige, tot dusverre bekende, middel om den student duidelijk te doen gevoelen, dat zijne vakstudie met tal van andere wetenschappen in verband staat, zonder de examens met vakken te overladen. Bij de invoering der nieuwe wet heeft men zich veel voorgesteld van de bevordering der ‘vrije studie’ door de afschaffing der *testimonia*. Werd de student niet verplicht tot het volgen van zooveel

colleges als vroeger, dan zou hij meer geneigd worden ook buiten den kring zijner vakstudiën rond te zien. Zoo meende men, maar de uitkomst heeft tot dusverre volstrekt niet aan die verwachting beantwoord. De zoogenaamde liefhebberij-colleges trokken in den regel slechts enkele hoorders.

En bij nader overweging zal men dan ook moeten erkennen zich ten aanzien van de bevordering der vrije studie door de wet met illusies gevleid te hebben.

Vooreerst heeft men zooveel vakken op de programma's der examens gebracht, dat de student, die zich voor een examen voorbereidt, in vele gevallen 25 tot 30 examen-colleges per week te volgen heeft. Kan men nu verwachten dat iemand, die des middags ten drie ure reeds vier of vijf colleges achter den rug heeft, nog lust zal hebben een vijfde of zesde te volgen? Moet de hoogleeraar, die zulke vlijtige toehoorders op zijne liefhebberij-colleges ziet verschijnen, hun eigenlijk niet vragen of zij niet beter zouden doen met hun tijd op andere wijze te besteden? En kan hij er aan denken op een college, dat onder zoo ongunstige omstandigheden gevolgd wordt, de mate van inspanning te eischen, die eigenlijk wenschelijk zou zijn?

Al waren echter de vele examen-colleges geen slagboomen op den weg naar vrije studie, zoo zouden de maatregelen, in 1876 genomen, toch niet geleid hebben tot het beoogde doel.

Men zal de studenten niet tot breeder en dieper studie brengen, door, zooals thans geschiedt, eenvoudig de gelegenheid daartoe open te stellen tegen betaling eener vaste bijdrage van ƒ 200 jaarlijks, terwijl men vroeger voor elk college afzonderlijk betalen moest. Evenals men eene kamer niet ventileert door hier en daar eene opening in den muur te maken, maar wel door de aanwending van den een of anderen toestel, die de lucht met kracht in beweging brengt, zoo zal ook de student de plooi der eenzijdige vakstudie niet verliezen door het in 't leven roepen der mogelijkheid van breedere studie, en vooral niet, als die mogelijkheid hem op ƒ 200 jaarlijks te staan komt, terwijl hij volstrekt niet weet, waarvoor zij hem dienen zal. Maar eischt men van den candidaat in de rechten in den een of anderen vorm kennis van logica en vaderlandsche geschiedenis, dan heeft men niet alleen de mogelijkheid geschapen dat de jurist de lessen in die vakken volgen zal, maar hem ook een uiterst krachtig motief gegeven, om zich met die studiën op te houden.

Daarbij komt nog dat de hoogleeraar, die een college over testimoniumvakken geeft, in eene geheel andere verhouding tot zijne toehoorders staat dan hij, wiens auditorium geheel is samengesteld uit ‘belangstellenden in de wetenschap.’ In 't eerste geval voelt de student zich als *leerling* tegenover den spreker, in het tweede zal hij kans hebben zich eenvoudig als *toehoorder* te beschouwen van minder of meer interessante voordrachten, bij welke om de zooeven genoemde redenen niet al te veel van zijne aandacht gevorderd kan worden. En als die opvatting heerschend mocht worden, dan kan er natuurlijk geen sprake zijn van zware eischen, aan de toehoorders te stellen, en nog minder van te houden responsie's. De ‘liefhebberij-colleges’ zouden, om te kunnen voortbestaan, voor zoover onze landaard dat toelaat, het karakter moeten aannemen van de geestige *conférences*, waarop de Fransche professoren een steeds wisselend publiek onthalen. De uiterlijke welsprekendheid moge daarbij wellicht winnen, in het waar belang van ons hooger onderwijs kan zulk eene verandering niet zijn.

Terugkeer tot het testimoniumstelsel, liefst met de wijziging, door den Utrechtschen Senaat voorgesteld, komt mij derhalve raadzaam voor. Men aarzele niet te lang met eene wijziging der wet op het Hooger Onderwijs in dien geest, ook in 't belang der vrije studie, die aan de hoogescholen zeer begint te lijden onder de maatregelen, ter harer bevordering uitgedacht. De mensch heeft, gelijk alle levende wezens, in hooge mate het vermogen der *adaptatie*, om met de Darwinisten te spreken; zijn lichamelijk en geestelijk organisme schikt zich met verwonderlijke vaardigheid naar de gegeven omstandigheden. Vorderen wet en statuut, zooals thans, van den student uitsluitend vakstudie, dan zal binnen enkele jaren de academische jongelingschap zich naar dien eisch vervormd hebben. De oud-Nederlandsche student zal slechts in de legende voortbestaan, en het jonge mensch, dat zijn naam draagt, zal niet veel anders dan dien naam met hem gemeen hebben. Maar dwingen wet en statuut tot de bestudeering van nog iets anders dan de vakken, die hij als specialiteit strikt genomen noodig heeft, dan zal de student een persoon blijven, die de noodzakelijkheid gevoelt ook buiten den kring van zijne vakstudie rond te zien. Eens daarbuiten, waarom zou hij zijn onderzoek nog niet wat verder uitstrekken dan het academisch

statuut eischt? De zwakkere broeders mogen uit prijzenswaardige voorzichtigheid zich daartoe bepalen; die krachtiger georganiseerd zijn, zullen zelf, 't zij door colleges, 't zij door lectuur, al de gegevens verzamelen, waardoor zij zich verheffen tot een inzicht in den omvang, het karakter en de beteekenis van de wereld der wetenschap, waarin hunne speciale studie zulk eene kleine provincie is.

En zou het niet van groot belang zijn dat er jaarlijks een vijftigtal van zulke mannen aan onze academiën promoveerden? Ook veertig, ook dertig, ook twintig, ja zelfs tien zulke mannen tellen meer mede dan een heirleger vroolijke Phaeaciërs, *fruges consumere nati*. Het komt mij voor van 't allerhoogste gewicht te zijn, dat wij zorgen de keurbende niet te verliezen, die een volk redden kan van den steeds dreigenden ondergang. En daarom hecht ik zoo hooge waarde aan eene hervorming van ons Hooger Onderwijs, waardoor paal en perk zou gesteld worden aan de uitsluitende bevoorrechting der vakstudie. De oprechte bewonderaars van de voortreffelijkheid onzer eeuw, die meenen dat wij ons slechts op elk gebied onder de leiding van Darwin hebben te stellen om het Beloofde Land te naderen, moeten medelijdend lachen over zulk een gevoelen, dat in hun oog een opmerkelijk voorbeeld is van *atavisme*. Voor hen is de splitsing der wetenschappelijke wereld in al meer en meer groepen een soortgelijk verschijnsel als wat men in de natuurlijke historie hooger ontwikkeling noemt, de verdeeling van den arbeid in het dierlijk organisme. Hoe verder de splitsing gaat, des te beter. En al ware dit niet door de analogie der levende lichamen voldoende bewezen, wie kan er worstelen tegen den machtigen tijdgeest, die de wetenschap in die richting voortstuwt? Wat is zulk eene worsteling anders dan *Gigantum modo bellare cum Diis* - zouden zij zeggen, als zij het niet uit den tijd vonden Cicero aan te halen. De ‘natuur’ is immers veel wijzer dan de verstandigste mensch; laten wij haar dienen, laten wij werkzaam zijn in de richting, waarheen zij wijst, en wachten wij ons er voor de verzenen tegen de prikkels te slaan.

Is het bekrompenheid, is het eigenwaan, die sommigen onder ons verhindert dien welgemeenden raad te volgen? Worden wij geplaagd door de sombere visioenen, die het ontstelde brein den krankzinnige voor de oogen maalt, als wij voor onze moderne beschaving en onze moderne wetenschap ernstige gevaren duch-

ten? Is het maar eene hallucinatie, als wij machtige partijen zien opkomen, en dagelijks toenemen in kracht - partijen, die wel vollen vrede hebben met *dienstbare* wetenschap en dienstbare wijsbegeerte, maar den dood gezworen hebben aan de *vrije?* De leiders dier partijen hebben er niets tegen quinine te gebruiken, als zij aan koorts lijden, en dankbaar voor de zegeningen der natuurwetenschap nemen zij plaats in den spoorwegwaggon of bedienen zich van den telephoon. Maar als de wetenschap een woord wil medespreken over de hoogste belangen der menschheid, over de rechte wijze om het leven te besteden, over ‘de kennis van den band, die den geest met de geheele natuur verbindt’[1)], dan roepen zij eenstemmig: Tot hiertoe en niet verder!

Wij vestigen onze universiteit - voegt de eene partij daarbij - op den grondslag der gereformeerde beginselen, en erkennen ‘mitsdien als grondslag van het onderwijs in de Godgeleerdheid de drie Formulieren van eenigheid, gelijk die in den jare 1619 door de Nationale Synode van Dordrecht zijn vastgesteld’. Natuurlijk stelt zich onze universiteit, gelijk elke andere, de beoefening en de mededeeling der wetenschap ten doel. Maar mochten hare leeraren in strijd geraken met het tamelijk volledig metaphysisch stelsel, in de drie formulieren neergelegd, dan zal natuurlijk de faculteit der Heilige Godgeleerdheid het uitnemend voorbeeld volgen door Voetius vóór twee eeuwen gegeven, en zorgen dat *haar* licht op alle wetenschappe valle.

Wij dulden geen ‘ketterij’, erkent de andere; maar als deze maar geweerd wordt, gunnen wij der wetenschap gaarne de weelde van hare vleugelen breed uit te slaan.

Wij roepen bij onze poging tot kneveling der losbandige wetenschap natuurlijk den schoonen naam der vrijheid te hulp. Daarom noemen wij onze universiteit op gereformeerden grondslag de *vrije* universiteit, en wij mogen dit doen, daar immers de ware vrijheid ligt in 't gebonden zijn aan onze formulieren. Daarom zingen wij, als het te pas komt, lofzangen op de vrijheid en zeggen:

> ‘De vrijheid van het onderwijs is onoverwinnelijk. Zij is de vrijheid van het hoogste en heiligste Recht, van de waarheid. De strijd tegen haar is als die de dichter heeft geteekend:

1) ‘*Cognitio unionis quam mens cum tota natura habet*.’ Spinoza, *Tractatus de Intellectus emendatione*.

‘De vruchtelooste kamp, die deerenis zou vergen,
Zoo zwaar drukt op partij haar wicht,
Zoo 't iemand vrij stond om den hemel zelf te tergen
Door strijd te voeren tegen 't licht’[1].

Wij verzwijgen daarbij wijselijk, dat wij ons eerbiedig-neerleggen bij den *Syllabus*, die de vrijheid van drukpers veroordeelt en slechts den Katholieken godsdienst als staatsgodsdienst erkent. Wij kunnen dit gerustelijk doen, want onze tegenstanders zijn zoo onergdenkend, dat zij ons met geestdrift toejuichen, als *wij* de vrijheid bezingen, in plaats van te bedenken dat het tijd wordt op de ganzen te passen, als de vos de passie preekt.

Wie zullen den eeuwenouden strijd voor de ware vrijheid en tegen de onverdraagzaamheid met meer wijsheid strijden dan de vrijzinnigen in den laatsten tijd deden? Niet de scheikundigen als zoodanig, al maakten zij ook dagelijks duizend nieuwe lichamen; niet de Latinisten als zoodanig, al legden zij de laatste hand aan de laatste tekstverbetering van den laatsten schrijver; in een woord, niet de vakgeleerden. Eerst dan is men gewapend tegen de aanvallen dergenen, die met onbezweken kracht voor verouderde wereldbeschouwingen in het veld komen, als men door studie en nadenken geleid is tot eene vaste overtuiging aangaande de vraag: Wat dunkt u van den mensch; wat dunkt u van zijne betrekking tot het Heelal? Heeft men als antwoord daarop niets anders aan te bieden dan eene verwijzing naar de beperktheid onzer kennis, weet men alleen te vertellen dat Rome en Dordt zeker ongelijk hebben, wees dan verzekerd dat men op den duur het pleit verliest. De menschheid bestaat slechts voor een klein deel uit geleerden. Misschien kunnen deze zeldzame producten eener hoogere cultuur het in een dampkring van scepticisme wel eenigen tijd uithouden. Maar verreweg de meesten hebben eene gansch andere taak dan overpeinzingen op de studeerkamer of onderzoekingen in het laboratorium. Om met lust en liefde te arbeiden hebben zij overtuigingen noodig, waarmede zij wakker leven, waarvoor zij standvastig strijden, ter wille waarvan zij desnoods alles opofferen willen. Veel liever zullen zij de oude overtuigingen aannemen dan geen overtuiging te bezitten. ‘De grootste van alle kwalen is besluiteloosheid,’ zegt, zoo ik mij wel herinner, Feuerbach. En wie het

1) H.J.A.M. Schaepman, Het hooger onderwijs en de drie Rijks-universiteiten, bl. 79.

ook gezegd moge hebben, gelijk heeft hij zeker. Die grootste van alle kwalen is de natuurlijke vrucht van gemis aan overtuiging. De geleerde heeft duizend middelen om dien toestand van treurige naaktheid met een vijgeblad te bedekken: hij roept de talen van Hellas en Latium ter hulp en gewaagt zeer deftig van zijn *agnosticisme*, zijn *positivisme*. Het volk, dat die uitheemsche termen niet verstaat, zegt duidelijker, schoon minder vleiend, dat zoo iemand zelf niet recht weet wat hij wil, en dat daarom ook anderen niet weten kunnen wat er van hem te verwachten is.

Van oudsher hebben de universiteiten een werkzaam aandeel gehad in den ouden kamp tegen slaafsche onderwerping aan willekeurig gezag. Voorzeker voerden zij dien strijd niet zonder bondgenooten. Sommige der grootste leiders waren zelfs buiten haren invloed gevormd; andere vonden de universiteiten vooraan in de rijen hunner tegenstanders. Mocht daarom de universiteit aan hare hoogere roeping en haar grootsch verleden geheel en al ontrouw worden om zich in vakscholen op te lossen, - ook thans nog zullen de mannen, die het recht der menschelijke zelfstandigheid handhaven, bij hunne gewichtige taak hare hulp des noods wel kunnen missen. Doch het volbrengen dier taak zou hun zeker veel moeilijker vallen. En mag de universiteit vrijwillig afstand doen van hare aanspraak op een bescheiden deel daarvan? Dat zou zij doen, als zij voortging op den weg, dien zij thans in Nederland bewandelt. Misschien gelukt het ons niet meer de dwalende tegen te houden. Waarom, vraag ik, zouden wij het niet beproeven, al waren de kansen tegen ons? Verliezen wij het pleit, dan vallen wij voor onze beginselen, en smaken wij de groote voldoening van met volle handen het zaad voor eene betere toekomst gestrooid te hebben. Maar wie kan met grond beweren dat die taak te zwaar is voor mannen, die goed weten wat zij willen, en die met onbezweken volharding altijd werkzaam zijn in dezelfde richting? In den strijd voor het bestaan, dien de menschelijke meeningen voeren, zijn de grootste kansen aan de zijde der overtuiging, die in de ziel harer aanhangers de diepste wortelen heeft geschoten en hen voortdurend prikkelt tot een krachtig en onverdroten handelen.

AMSTERDAM, April 1883.
C.B. SPRUYT.

Uit het dagboek van een Nederlander der 18e eeuw.

Niemand mijner lezers weet wie Johannes Wassenaar geweest is, voor wiens levensbeschouwing ik gedurende eenige oogenblikken de aandacht zal vragen, en voor weinige maanden wist ik het ook niet. Alwat ik aangaande hem kan mededeelen, ben ik verschuldigd aan een gedeelte van zijn dagboek, hetwelk ik eerst nu onder de papieren van den vader mijner grootmoeder heb teruggevonden. Na hem heeft, voor zoover ik kan nagaan, niemand dit dagboek ingezien en, ofschoon nu deze *inedita* zeker en stellig geene *edenda* zijn, zoo komt het mij toch voor, dat ik het een en ander op het spoor ben gekomen, waarvoor ik een oogenblik belangstelling durf onderstellen bij alwie kennis wil maken met een stillen in den lande, die door zijne ongehuichelde vroomheid mijne sympathie heeft verworven. Voor mij liggen vier deeltjes, ieder van een 300-tal bladzijden: de drie eerste behelzen de aanteekeningen des schrijvers van 1 Januari 1745 tot 31 December 1748, het vierde die van 1 Augustus 1750 tot 31 Juli 1752. Behalve het slot ontbreekt dus ook de periode van 1 Januari 1749 tot 31 Juli 1750.

Wassenaar spreekt in deze bladen zoo goed als uitsluitend over zijne bevindingen en gestalten, gelijk men het toenmaals in sommige kringen uitdrukte; alle andere onderwerpen worden slechts hier en daar, als het verband het medebrengt, terloops met een woord aangeduid. Van zijne uitwendige levensomstandigheden kan ik dus slechts zeer weinig mededeelen. Hij was geboren te 's Gravenhage, 9 Juli 1698. In zijne jeugd had hij een zwervend leven geleid. Hij schrijft hieromtrent op zijn 48sten verjaardag, een dag die hem meermalen aanleiding geeft tot dergelijke overdenkingen: ‘Daar kwam mij te binnen, wat en hoe het was in mijne kindsheid: zeer gering geworden door de

trouweloosheid van wie het niet betaamde; hoe in mijne jongelingschap: waar gewoond, hoe gezworven; dan in benauwdheid en angst op de zee, daar ik dacht of te verdrinken en door storm om te komen, wijl ik schipbreuk leed, of, zoo wij aan land kwamen, door de wilde Noren vermoord te worden; dan weder op 't land daar ik aankwam: eerst in een dor, droevig land, daar ik niet zag als de lucht boven mij, de zee nevens mij, de hooge steenrotsen aan de andere zijde; in het voor een groot gedeelte afgebrande Koppenhagen, wat heb ik daar zes maanden uitgestaan; daarna in Hannover, daar ik veertien maanden woonde: hoe het daar ook al gegaan is, de Heer weet het; toen in mijn gehuwden staat: wat droefheid in mijn eerste huwelijk mij ontmoet is, kwam mij te binnen: dat tobben met eene zeer kranke vrouw; dat ongemak met eene kijfachtige grootmoeder, enz.; maar de zegen in mijn tweede huwelijk is al opgeklommen tot hiertoe'.

Ik vind vermeld, dat in 1728 te Koppenhagen een zeer zware brand heeft gewoed: dat moet dus het jaar zijn geweest, waarin Wassenaar schipbreuk leed. Wel had hij sedert zijn twintigste jaar God gezocht, doch zijne eigenlijke bekeering geschiedde eerst omstreeks 1735, staande zijn tweede huwelijk, dat hij omstreeks dien tijd moet hebben gesloten. Aanteekeningen was hij begonnen te maken in 1740, doch eerst in 1745 had hij zich meer geregeld aan het werk gezet.

Die Aanteekeningen heeft Wassenaar te boek gesteld in de eerste plaats voor zijn eigen nut, om zich bij het gestadig herlezen de weldaden des Heeren te beter te herinneren; niettemin heeft hij de mogelijkheid voorzien, dat zijn geschrift te eeniger tijd anderen zou in handen komen. Hij weet intusschen, dat geene ijdelheid hem drijft, want niets is hem ooit uit de pen gevloeid, dat zou kunnen strekken tot zijn eigen verheerlijking; integendeel, hij heeft zijne fouten nimmer bewimpeld. 'Ik kan haast sterven; dan mag het gezien worden, door welke wegen de Heer mij ellendigen heeft gelieven te brengen! o, dat zou mogelijk nog wel van nut kunnen zijn, als 't den Heere behaagde; en daarom schrijf ik maar. Ja, maar mijn hart zegt: daar zijn immers boeken genoeg in de wereld en zal er dan nog een moeten komen, waarvan Johannes Wassenaar de auteur is? Dat is alweer te veroordeelen en te verfoeien. O, ik ben de auteur niet, maar de Heer, die alleen goed en wonder is. Ook

hierin vermeld ik op mijn wijs des Scheppers goedheid, laat het dan één dassenvelletje zijn.'

Wij vinden in 1745 den vromen schrijver in den Haag gevestigd. Hij behoorde tot den kleinen burgerstand en had blijkbaar eene of andere affaire; er is althans een winkel aan het huis verbonden. Het huisgezin bestaat behalve Wassenaar zelven uit zijn voortreffelijke huisvrouw en hunne insgelijks bekeerde dienstmaagd, die hij deswege veelal Rhode noemt. Tot de maatschappij staat hij verder in betrekking als zoogenaamd wakend officier bij de schutterij. Die post is hem een kruis. Niet zoozeer de wacht zelve, want dan heeft hij de beschikking over een eigen vertrek, waar hij de onderofficieren en schutters bij zich kan noodigen, voor zoover zij een goed woord willen hooren spreken, al grieft het hem ook dat hij soms niet zooveel vrijmoedigheid bezit als plichtmatig is. Maar niet altijd is het hem mogelijk zich aan het gezelschap van ijdele lieden te onttrekken. Den jaarlijkschen maaltijd op den Doelen bij gelegenheid der officierskeuze bezoekt hij niet; maar iedere maand brengt een last, dien hij bijv. 26 Januari 1745 aldus beschrijft: ''t Was gisteren die woelige dag, dat de officieren met elkaar aan mijn huis moesten zijn en de burgerschulden opgehaald hebbende, bij mij getracteerd werden. O, nare gewoonte! ingeslopen misbruik! waarom moet ik zoo lastig gevallen zijn? Ik kan intusschen erkennen, dat het beschaafde en burgerlijke menschen zijn; maar zoo ras ik maar begon te spreken van iets, dat naar geestelijk zweemde, dan waren ze allen zoo stom, als de visch die op de tafel was.' Een half jaar later, den 5den Juli schrijft hij: 'Ik heb reden van dankzegging. God gaf vrijmoedigheid voor al de gasten overluid te bidden voor en na den maaltijd, dat zooveel veroorzaakte, dat er niemand een oneffen woord sprak, maar allen even ingetogen waren, daar dezelfde personen bij anderen zeer woest waren. Niemand is onbekwaam geweest; zij zijn allen zoo nuchter gegaan als zij kwamen, daar ze anders vol waren.' Wassenaars vertrek naar Voorburg in Juni 1746 maakte aan deze verdrietelijkheid een einde.

Wij hoorden reeds, dat het tweede huwelijk van Wassenaar bijzonder gelukkig was. Nooit is hij uitgesproken over de hooge voortreffelijkheid zijner vrouw, wier taak het bij voorbeeld is, aan den maaltijd het nagebed te doen, iets hetwelk zij menig-

maal met zooveel innigheid verricht, dat haar man gesticht en geroerd wordt. Zie hier de beschrijving van een zomeravondwandeling op 22 Juni 1747: ‘Na den middag wandelde ik met mijne waarde lieve vrouw van Voorburg naar den Haag en op den weg was 't aangenaam; het kostelijke weder, de schoone wandelwegen gaven ons stof om te spreken. Behalve dat we andere noodige dingen te zamen verhandelden, gunde ons de Heer zoo eensgezind te zijn! Wij hebben geen verschil in eenig ding, zoo ik weet. Spreken wij van ondervinding, van licht en duister, 't is voor elkander niet vreemd. In het wandelen naar huis klaagde ik mijn nood, zeggende dat ik nu zoo laag en doodig was. Mijne vrouw vroeg, wanneer ik het dan naar mijn genoegen had. Ik gaf daar rekenschap van en zoo kwamen wij te huis. Deo gloria.’

Uit eene reeks van plaatsen heb ik getracht, mij eene voorstelling te vormen van de verhouding tusschen deze echtgenooten. In oprecht christelijk geloof stonden zij, meen ik, geheel gelijk; maar bij den man had het hart de overhand op het verstand, terwijl het bij de vrouw juist omgekeerd was. Twee staaltjes zijn voldoende. Ik lees bijv. op 9 Juli 1748: ‘Dinsdag den dag mijner geboorte was het voor den middag nog eenigermate wel met mij, doch weinig opgewekt, maar na den middag verdierf ik het weder zeer. O, ik ellendige! Daar lag weer al de vrijmoedigheid op den grond. Gaande met mijne vrouw wandelen, zoo merkte ik haar lust en opgewektheid om met mij te spreken, maar ik had geene vrijmoedigheid om haar te antwoorden. Ondertusschen was ik blijde, dat zij om mijn verjaring niet dacht, want ik vreesde dat zij mij aangesproken zou hebben toepasselijk de tijdsomstandigheden, en vermits ik zoo gesteld was, dorst ik er niet aan denken. O, dacht ik, past mij dat op mijn vijftigsten verjaardag, op mijn jubelfeest?’ Een ander tooneeltje tusschen man en vrouw vind ik op den daaraanvolgenden 7den November. ‘Vóór den middag moest ik weder iets hebben, opdat ik mij niet zou verheffen en den Heer vergeten. Eene zaak aangaande tijdelijke dingen was mij ontgaan en ik wist de oorzaak mijner vergeetachtigheid. Voorleden Zaterdag, toen ik het zoo goed op den weg had, had ik den prijs van het zwijn, dat voor een ander was, vergeten. Daarover werd mij gezegd, dat het bijna was, of mijn verstand begon weg te gaan en men zijne tijdelijke dingen niet moet

verwaarloozen, het eene doen en het andere niet nalaten. Dat baarde een weinigje ongenoegen, doch niet in mijn hart, maar in dat van een ander. Het was een middel om mij klein te doen zijn en den Heer te zoeken, denkende bij mij zelven: ik ben een arm mensch, die niets heeft of 't moet mij gegeven worden. Belieft dan de Heer mij te onthouden tijdelijke subtiliteit, vooruitzicht en zorg, en mij in de plaats te schenken genade en inwendige vreugde, waardoor ik wel iets kan vergeten van de tijdelijke belangen, wat heb ik dan te zeggen?' Wat mij na dit alles niet verwondert, ik vind weinige dagen later een echt vroom vertrouwelijk gesprek tusschen man en vrouw opgeteekend.

Tot het huisgezin behoorde, gelijk gezegd is, ook eene dienstmaagd, die in Wassenaars huis bekeerd was. Zij was somwijlen onderworpen aan eene soort van ecstatische geestvervoering, een verschijnsel, dat toenmaals elders zeer gewoon, zich in den Haag slechts sporadisch vertoonde, zoodat vader Wassenaar nooit geleerd heeft, tegen dergelijke ziekelijke gemoedsaandoening, die hem zelven vreemd was, bij anderen op zijne hoede te zijn. Eenmaal profeteert Rhode wel omtrent twee volle uren met weinig tusschenpoozen. Haar meester schrijft alles getrouwelijk op, naar de gewoonte des tijds, in rubrieken, hoofddeelen, deelen en onderverdeelingen met grieksche en hebreeuwsche letters behoorlijk ontleed en gesystematiseerd. Dan vervolgt hij, ons ten blijke, dat hier aan een bekenden vorm van ecstase moet gedacht worden: 'terwijl ik het opschrijf, voel ik dat ik nog zooveel dierbare uitdrukkingen vergeet. Wat wonder is, als zij niet wat van boven ontvangt, dan is zij zoo sprakeloos en stom als een blok. Ik besluit er uit, dat het een werk Gods is, of ik ken het niet.' Juffrouw Wassenaar zou dit niet hebben toegestemd; het valt althans dadelijk in het oog, dat hare dienstmaagd steeds den geest ontvangt, als zij van huis is of minstens zich in een ander vertrek bevindt. Wij hebben haar bovendien leeren kennen als eene goede huishoudster, die bij al hare wezenlijke vroomheid overtuigd is, dat de tijdelijke dingen niet moeten verwaarloosd worden. Wanneer de heer des huizes naar gewoonte zijn morgentoilet maakt bij de keukenpomp, is Rhode al lang op de been en sticht hem door hare dweepzieke praatjes: ik geloof niet, dat zij zoo iets bij moeder de vrouw zou gewaagd hebben.

Blijkbaar moet zij zeer prozaïsch bij hare dagelijksche verplichtingen worden gehouden en deze vervult zij niet altijd naar het genoegen harer meesteresse. Weinige maanden later heeft zij om redenen, die niet nader worden aangeduid, haren dienst verlaten en het duurt niet lang of Wassenaar schrijft over haar als over een afgedwaald schaap der kudde.

De familie Wassenaar bestaat meerendeels uit onbekeerden. Van de kijfachtige grootmoeder hebben wij reeds gehoord, maar de nagedachtenis van den oprechten en braven grootvader is in zegening. Eene loffelijke uitzondering maakt ook broeder Hendrik; maar de bejaarde ouders zijn boven anderen den zoon steeds voorwerpen van diepe bekommering. Zijn vader vooral, want zijn moeder durft hij niet verdenken. Wanneer hij zijn gemoed op het papier in een gebed heeft uitgestort, vervolgt hij weder inkeerende tot zich zelven: ‘Maar ach, wie onderscheidt mij, nietig en zondig stof? Ben ik beter? immers neen. Zou een kind van nature beter zijn dan zijn vader? was de Heer mij niet genadig, dan was ik al lang verloren.’ Over den gemoedstoestand zijner moeder spreekt hij altijd met meer terughouding. Een andermaal lees ik bijv.: ‘Ik bezocht mijne oude moeder; ik sprak met haar over haar zielstoestand, maar de Hartenkenner weet hoe het gesteld is: wij verschilden veel, helaas.’ Zoo gaat het al voort: ik hoor van het sterfbed des vaders, voor wien de zoon te vergeefs heeft gebeden: de moeder is op het tijdstip, dat het dagboek plotseling afbreekt, 84 jaren oud, doch nog in leven.

Er is ook nog een zoon, welke omstreeks 1727 geboren is en dus een voorzoon van Juffrouw Wassenaar moet zijn geweest, ofschoon dit nergens met zoovele woorden gezegd wordt. Hij woont niet bij zijne ouders in huis, doch is hun toch een voortdurende oorzaak van bezorgdheid, want hij is onbekeerd, ja verslaafd aan Wijntje en Trijntje. Hoe dikwijls hadden de ouders al voor hem gebeden, doch 't was altijd te vergeefs geweest. De jongman zal in den handel gaan. Vader reist met hem eerst naar Amsterdam, doch kan daar blijkbaar niet slagen. Daarop vertrekken zij naar Rotterdam, waar een pakhuis en winkel moet gehuurd worden en een geschikt kosthuis worden opgezocht. Het is een zware gang, want vader wordt thans gedwongen met lieden in aanraking te komen, die hij anders liefst vermijdt, naar ik gis, de wereldschgezinde familie zijner

vrouw. Hij komt met zijn zoon weder terug in Voorburg, docht heeft weinig voldoening von dezen tocht. Als hij soms tot den jongman over het éene noodige spreekt, wordt het ‘slecht opgevat en boosaardig beantwoord,’ 25 September 1746. Weldra, 31 Januari 1747, is er spraak van eene verloving en vader schrikt al van het vooruitzicht, dat hem bij de bruiloft geene vrijmoedigheid zal worden geschonken, om op zijn pas een ernstig woord te spreken. ‘De dingen van deze aarde,’ zoo schrijft hij, ‘gaan mij zoo zeer niet ter harte, dat ik het lang onthoud: ik was die zaak al vergeten, doch zij begon zich nu wat meer te openbaren, zoodat hij, dien wij hebben gevoed en welgedaan, zich tegen ons verheft en op eene verfoeilijke wijze zich vijandig gedraagt.’ Hier spreekt toch zeker wel een stiefvader. Een paar dagen later is de aanstaande bruidegom in Voorburg. ‘Zondag kregen wij eene visite van hem, die niet aangenaam was; hij vertrok met groote onstuimigheid. Dat baarde geene kleine verlegenheid. De Heer rekene het hem niet toe. O Heer, gun mij genade om voor hem te bidden; goede Heer, bekeer hem!’

Den vertienden Februari vinden wij vader Wassenaar weder te Rotterdam, om tot den ondertrouw te assisteeren. De personen, waarmede hij in aanraking kwam, verdroten hem in de hoogste mate. ‘Ik hield middagmaal bij de familie der bruid, daar ik erbarmelijk hoorde bidden. O blindheid, o ellendige staat! Heer, leer mij recht bidden. Ik spoedde mij zoo ras mogelijk naar huis.’ Maar in de schuit kan hij het gezelschap van twee of drie dronken zwijnen niet ontloopen. Erger nog een Haagsch predikant, naar ik gis een der zoogenaamde Ernstige Cocceianen, onttrekt zich - onder deze omstandigheden begrijpelijk gedoeg - aan een vroom gesprek in het bekrompen roefje. Drie weken later wordt het huwelijk gesloten: men kan zich al voorstellen, hoe Wassenaar te moede was. Zoo op den trouwdag als vier-en-twintig uur later aan het tweede bruiloftsmaal, kan hij dat gevoel van diepe neerslachtigheid niet overwinnen. Onder dat slag van menschen is hij in het geheel niet op zijn plaats. Wel bleef hij bidden, nu niet meer voor ‘onzen zoon,’ maar voor ‘onze kinderen’; maar de band was verbroken. Het bezoek der Rotterdamsche familie was te Voorburg een hinderpaal bij de godsdienstoefening, want - zeker in verband met het beroep - vallen die bezoeken altijd

op Zondag. Moeder gaat de kinderen nog wel eens zien; zij moet daartoe des nachts om vier uren in de schuit en het huisgezin staat dus te twee uren op, om tijd te vinden voor de morgenoefening; maar als vader in Rotterdam komt, zoekt hij liever het gezelschap van vrome vrienden, met welke hij beter overweg kan.

Godgeleerde kunsttermen en partijnamen worden door Wassenaar steeds vermeden; vraagt men intusschen welke richting hij was toegedaan, dan is het antwoord niet moeilijk. Aan de hand van Ypey en Dermout, mijne eenige gidsen op dit door mij toevallig betreden terrein, bemerkt men spoedig, dat de schrijver behoorde tot de zoogenaamde Brakelsche Voetianen of Antinomiaansche Mystieken. Gelukkig is hij beter dan zijn theologisch systeem. Zijn mysticisme is tamelijk vrij van ziekelijke opgewondenheid; maar hoewel men hem niet geheel kan vrijspreken van zekere overdrijving, blijft toch altijd de hoofdindruk na de lectuur van zijn dagboek, dat hier een uiterst beminnelijk en volkomen oprecht man aan het woord is.

De strijd der Voetianen en Cocceianen in de Hervormde kerk was geëindigd met de overwinning der laatsten, tot welke richting de meerderheid der hoogleeraren en der predikanten in de groote steden behoorde. Ook in den Haag zijn slechts zeer enkele, welke Wassenaar gaat hooren; het onvervalschte woord wordt naar zijne opvatting meest gepredikt in de omliggende gemeenten, Scheveningen, Rijswijk, enz. Daarheen wordt dan, tijdens hij in den Haag woont, menigmaal een wandeltocht ondernomen. Later in Voorburg wonende kan hij tevreden zijn met den aldaar gevestigden leeraar; maar warme ingenomenheid en bewondering koestert hij alleen voor Ds. Beukelman, die, toen de Voetianen in den Haag het hoofd weder opstaken, den 15^{den} Juli 1750, omstreeks den tijd dat Wassenaar Voorburg weder had verlaten, van Rotterdam was beroepen. Toch staat de eigenlijke dogmatiek hem verder dan men oppervlakkig zou meenen. Hij wil niet anders dan orthodox zijn en getrouw blijven aan de leer zijner kerk. Het verheugt hem in het geloof versterkt te worden, als hij zijne opvatting der christelijke waarheid van den kansel hoort verkondigen. Die afwijkende gevoelens hebben, vermijdt hij zonder hen liefdeloos te veroordeelen, maar met diep medelijden voor hunne verblinding. Eigenlijk geloof ik, dat hij het langzamerhand bijna

uitgewischt onderscheid tusschen de voormalige tegenstanders nauwelijks zou bemerkt hebben, als de goede gemeente niet nog voortdurend daaraan ware herinnerd geworden door zekere uiterlijkheden. Alles wat Voetiaansch was, kleedde zich uiterst eenvoudig; zelfs de te zwierige pruik van den Cocceiaanschen leeraar was hun een gruwel. Het ergerde hen te zien, hoe de Cocceianen de mode huldigden, even als thans eene afgescheiden gemeente zich zou ergeren aan een predikant met een snorbaard. Deze gestrengere opvatting des levens leidde van zelf tot de scherpe veroordeeling van alle openbare vermakelijkheden. Ik behoef niet te zeggen, hoe Wassenaar over de 'afgodische' Haagsche kermis dacht, maar verder lees ik 25 November 1748: 'Er werd mij gezegd, dat een komedie zal opgericht worden en dat de Leeraars daarover zwijgen en dat dit geschiedt met toestemming van den stadhouder. O droefheid! Ach waren er nu veel Lots in dat Nederlandsch Sodom, die haar rechtvaardige ziel kwelden over dit alles!' Twee dagen later is het nog erger. 'In den avond werd mij gezegd, dat in den Haag niet alleen een komedie zal worden opgericht, maar nog daarenboven een karnaval, zoo eene vervloekte vermakelijkheid, die uit Rome en andere Paapsche hoven hier is overgebracht, om van menschen niet anders als duivels te maken. Och Heer, bewaar onzen stadhouder voor zulke dingen: o laat hij zich niet vervloekt maken.' Het is wezenlijk zeer gemakkelijk over dit alles den schouder op te halen.

Nog meer liepen de beschouwingen der beide partijen uiteen, waar het vierde gebod ter sprake kwam. Den Cocceianen was de Zondag *de dag des Heeren*, in het wezen der zaak eene aanbevelenswaardige menschelijke inzetting, welken men niet naar der Israeliten wijs behoefde te houden door allen arbeid ongeoorloofd te verklaren. Den Voetianen is de *rustdag*, want dat woord gebruiken zij bij voorkeur, een dag, die naar het vierde gebod met al de gestrengheid moet gevierd worden, welke voorgeschreven was voor den joodschen sabbath. Wassenaar houdt zich getrouw aan de mystieke gevoelens van van Brakel, die zelf ter schole was geweest bij Labadie en wel niet onbekend zal zijn geweest met de geschriften van Antoinette Bourignon, maar aan deze kenmerken der oprechte Voetianen klampt hij zich zonder bedenken vast. Hij zou wel willen dat alle zoogenaamde christelijke feestdagen werden afgeschaft en uit de

kerk gebannen; maar den rustdag wil hij geheiligd zien. Zoo is hij den 25sten October 1750 te Rijswijk ter kerke geweest. ‘Toen de kerk uitging, ging ik met twee juffrouwen den weg op, om te zamen naar den Haag te wandelen, maar daar kwam een heer aanrijden met een rijtuig, die mij verzocht om met hem te rijden. Eerst weigerde ik, maar liet mij door aanraden bepraten om het te doen. Op den weg verhaalde mij die heer zijne gestalte, die hij mij zeide somtijds heel hemelsch te zijn, als opgetrokken in den Hemel vol vreugd, doch alles zonder en buiten den Heer Jezus, dien hij zeide niet te kennen. Toen zeide ik hem mijn oordeel daarvan, te weten dat al wat buiten Christus is, waarlijk niets is. O mijnheer, wat zal al dat heerlijke baten van verre te zien en het te moeten derven, maar als u eens geschonken wierd de minste straal van licht in Christus, o dan zou UE. wat anders zien. Dat stemde hij toe en toen ik van hem scheidde, werd mij gezegd in mijn hart (daar ik te voren niet om gedacht had), dat ik een Sabbathschender was, daar zoo in het openbaar voor het oog van God en de vromen. Ik werd verlegen en beschaamd en mijn vrouw vraagde wel, hoe ik zoo ras te huis was, maar ik durfde het niet zeggen en gaf haar ten antwoord: alle menschen hebben nu haast in de namiddagbeurt bij Ds. Beukelman te gaan, maar ik vond mij in de schuld van eene onbedachtzame zonde gedaan te hebben en zeide in mijzelven: waarom bedenkt ge niet van te voren, eer ge begint? daar ligt ge nu in de schuld. Och Heere, vergeef ze doch uit genade om Christus wil.’

Gebed en bijbellezing en oefening en predicatiën en psalmgezang en catechisatiën: de dag schijnt voor al deze vrome practijken soms te kort te zijn; ik bemerk intusschen, dat Wassenaar nog wel eens oog heeft voor iets anders. God in de natuur trekt hem niet minder aan dan God in de Schrift. Bijv. 21 Mei 1748: ‘Dinsdag waren wij te zamen vroeg op; mijne vrouw trok naar Rotterdam en ik wandelde 's morgens ten vijf uren naar een dorp genaamd Zoetermeer. Op den weg was het ongemeen verkwikkelijk. Het uitzicht was aangenaam; de weg was gemakkelijk, langs een watertje, waarin gedurig schuitjes voorbij kwamen. Over dat watertje lagen veel huizen met tuinen en boomgaarden. Achter deze was een aangenaam gezicht van de groote plassen, waaruit de turf gehaald wordt. Aan de andere zijde was het land, hier weiden voor het vee,

daar vruchtdragende akkers, dan weer boomgaarden. Overal huizen, zoo kleine van gemeene huislieden als grootere, jazelfs schoone, kostelijke buitenplaatsen en hofsteden, dat zeer lustig voor het oog was. Dan was er ook al vrij wat voor het gehoor. De vogelen in de vrije lucht zongen en kwinkeleerden zeer zoet. Hier overtrof natuur de kunst en daar weder kunst de natuur. De Heer liet zich niet onbetuigd aan mijn hart, ik werd in verwondering werkzaam.'

Geen gedeelte der theologie schijnt te dier tijde in dieper verval te zijn geweest dan de exegese. Ik verneem van mijne leidslieden, dat de Voetianen hierin iets minder achterlijk waren dan de Cocceianen, maar zelfs zij met hunne *vergeestelijking* van de meest eenvoudige Bijbelwoorden persen den laten nakomeling een glimlach af. Recht op hun dreef zijn zij eigenlijk bij de lectuur van het Hooglied, waarin zij de schildering vinden van het geestelijk huwelijk. Geen geschrift van het Oude of van het Nieuwe Testament wordt door Wassenaar vlijtiger gelezen en overdacht. Tot dat gedeelte, tot de profetiën, tot de psalmen keert hij telkens terug: het lijkt bijna, of hij eene zekere voorliefde heeft voor het Oude Testament, dat telkens weder wordt ter hand genomen. De historische boeken des Bijbels komen bij de gezette lectuur weleens wat te kort. Daarnevens wordt dagelijks het geestelijk voedsel geput uit Van Brakel of Smytegelt of de liederen van Lodensteijn of eenig Duitsch geestelijk lied van Neander of Montanus, dat Wassenaar in Hannover geleerd heeft. Zonder psalmgezang, waarbij de huisvader het klavecimbel bespeelt, is geene huislijke godsdienstoefening voltooid.

Het is zoo moeilijk geheel billijk te zijn jegens hen, die op een standpunt staan, dat achter ons ligt. Men stelt zich die Voetianen met hunne vergeestelijking der eenvoudigste tekstwoorden zoo licht voor, als volslagen blinden, die zich zelven voor zeer scherpziende houden. Wassenaar althans was dat niet. Wanneer hij volgens de gewoonte zijner richting zich aan het vergeestelijken zet, begrijpt hij zeer wel wat hij doet. 'Ik weet wel,' schrijft hij dan, 'dat het woord daar een anderen zin heeft, doch dat belet mij niet om het op mijn toestand toe te passen.'

Wassenaar wil eenvoudig orthodox zijn: zijne theologische dogmatiek heeft dus niets bijzonder kenmerkends. Het leerstuk

der praedestinatie wordt door hem natuurlijk zonder voorbehoud omhelsd, maar het woord zelf wil hem niet uit de pen. Het is hem ‘eene verschrikkelijke stoffe, waaronder hij benauwd wordt.’ Het brengt niets toe tot zijne stichting, maar zou hem leiden tot vertwijfeling: van daar dat hij liever den blik elders heen wendt. Met zijne geestverwanten heeft hij steeds het woord *Vrije Genade* in den mond: een dier gauwdievenwoorden, zeggen de beminnelijke Cocceianen, waaraan zij elkander herkennen. In het algemeen spreekt hij met gemak de tale Kanaäns, gelijk te verwachten is van iemand, die den Bijbel nooit uit de handen legt. Het is de taal zijner innigste geloofsovertuiging en allerminst een dekmantel, al lees ik tot mijne verbazing phrasen als: ‘'s Morgens moest ik vroeg om uitwendige dingen uit zijn, die mij door de Goddelijke Voorzienigheid zoo tegenliepen, dat ik er verdrietig onder werd.’ Doch niets is zoo karakteristiek als het verhaal, hoe hij zijn huis verkocht heeft. ‘Dinsdag den 8sten Februari 1746, waren we 's morgens met ons huisgezin bezig om te lezen 1 Kon. 18, doch wij werden daarin belet door een nakomeling van Abraham den Vader aller Geloovigen, maar dit nakroost is ongeloovig. Met dien Jood moest ik uit om te doen, dat Jerem. 32 staat: hij kocht mijn huis dat in den Haag is en ik merkte dat het van den Heer was, vs. 7 en 8; hij kocht het voor een zekeren prijs vs. 9 en die Jood en ik onderschreven den koopbrief en deden het getuigen betuigen vs. 10, en wij deden met dezelve naar het gebod en de inzettingen van ons land vs. 11.’

Zoo als met de mystieken steeds het geval is, is ook bij Wassenaar het geloof niet altijd even levendig. Op actie volgt reactie en wanneer hij soms eenige dagen in eene goede ‘gestalte’ geweest is, pleegt er een tijd te komen, waarin hij klaagt ‘zoo laag, zoo doodig, zoo werkeloos’ te zijn. Het scheelt dan niet veel, of hij vervalt tot volslagen scepticisme en stelt vragen, die in den mond van zoo vromen man met recht verwondering wekken. ‘Is er wel een drie-eenig God?’ roept hij dan moedeloos uit, om straks zichzelven te berispen, dewijl hij aan Gods vaderzorg heeft durven twijfelen.

Het hangt met Wassenaars richting te zamen, dat hij aan zoogenaamde goede werken geene waarde hecht. Zijne hulpvaardigheid bijv. aan de ziekbedden van nabestaanden, bekeerde

en onbekeerde, is groot, maar hij is huiverig daarover te schrijven, steeds bevreesd dat hij zich zelven mocht bedriegen en eenige waarde hechten aan de vervulling van dergelijke plichten. Hij was wel niet rijk, maar had toch het noodige en meer dan dat; toch blijkt het nimmer, dat hij voor den verarmden natuurgenoot een penningske heeft beschikbaar gehad. Doch wanneer de christelijke weldadigheid voor hem niet schijnt te bestaan, zullen wij ons wel wachten ons door den schijn te laten misleiden. Alle aanprijzing der deugd heeft voor hem eenen onchristelijken bijsmaak. Zoo schrijft hij 22 Nov. 1747: ‘Ik ontving een brief van een natuurlijk mensch; ik had hem geschreven (wijl ik iets met hem te verrichten had in 't burgerlijke) van het noodige voor zijne onsterfelijke ziel; maar de arme wurm vat het verkeerd op; hij schrijft dat hij voor mijne zedelessen bedankt; ik heb er hem geen voorgeschreven en ik zou het ook niet willen doen: weg met heidensche zedelessen.’ Hij gaat des Zondagsnamiddags getrouw de verklaring hooren van den Heidelbergschen catechismus, maar de vragen over de tien geboden hebben voor hem niets aantrekkelijks. Dan zondert hij zich liever af op ziju vertrekje. Eens moest hij zelf eene catechisatie leiden over het zevende gebod. Hij gaf de voorkeur zijn toehoorsters te onderhouden over het geestelijk huwelijk. Van dezen man zou men het wellicht niet verwachten, dat hij zoo hechtte aan een wekelijkschen vastendag, waarin hij zich zelfs het gebruik van tabak ontzeide. Moeder de vrouw keurt dit niet goed, want zij is bevreesd dat haar man het niet zal kunnen verdragen. Later in Voorburg doet zij zelve wel mede op aansporing van de vrouw van den predikant, maar op den duur schijnen de echtelieden toch in die gestrenge onthouding geen heil te zien; zeker is het, dat zij bij hun tweede verblijf in 's Hage de zaak hebben opgegeven: ik denk, dat nu ook Ds. Beukelman er zich tegen had verklaard.

Zonder zoogenaamde oefeningen kan vader Wassenaar niet leven; in den Haag en te Voorburg is er steeds sprake van vrome gezelschappen zoo van mans als van vrouwen, waarin de Heer gezocht wordt en ieder rekenschap moet geven van zijne ‘gestalte.’ Dan weder komen in kleiner getal de bijzonderste vrienden min of meer geregeld bijeen, om elkander te stichten. Daarbij komen de openbare kerkcatechisatiën, waaraan Wassenaar te Voorburg deelneemt: eene instelling, die ik

uit het dagboek van minder ongunstige zijde leer beschouwen dan Ypey en Dermout uit hunne bronnen hebben afgeleid, III Anat. p. 14. Stellig en zeker behoorde Wassenaar als antwoorder niet tot hen die ‘hooge gedachte hadden van hunne geschiktheid om op hunne godsdienstige gezelschappen anderen voor te lichten.’ Ik mag dit opstel door tal van aanhalingen niet onmatig doen uitdijen, maar enkele karakteristieke plaatsen moeten toch onder de oogen der lezers gebracht worden, want niet licht zal iemand na mij eene nalezing houden. ‘Ach,’ roept hij uit, ‘wanneer zal ik zijn, zoo als ik wezen moet? Ja hier verwacht ik het niet; want schoon ik het mij een groot voorrecht zou achten in staat te zijn tot den dienst van God en tot nut van mijn naaste, en zag ik eens, dat ook dat het einde Gods geweest was, om mij hier te Voorburg te plaatsen, dat er eens al was 't maar ééne ziel Christo gewonnen mocht worden, het was mij een kleine hemel.’ Daartegenover staat zijne droefheid als een der broeders is afvallig geworden: met hoeveel liefde tracht hij hem dan te recht te brengen: ‘Ik kreeg werk van een heel anderen aard; daar heeft zich een lid van ons gezelschap misdragen en de andere wilden hem gaarne verstooten. Och, dat kan ik niet toestemmen. Ik wilde hem liever weer winnen door den geest der zachtmoedigheid, ziende op mijzelven. Ik heb de andere vrienden naar mijn gevoelen, dat naar des Heeren woord is, overgehaald. Heer, breng gij hem te recht!’

Dergelijke bijeenkomsten werden te dier tijde door den Magistraat somwijlen verstoord. Ypey en Dermout, bovenal bevreesd voor scheuring in de Hervormde kerk, vinden dat zeer wel verdedigbaar. Wassenaar dacht daarover anders. Den 25sten November 1745 had hij naar eene godsdienstige bijeenkomst willen gaan, die, naar ik gis, in het Leprozenhuis op de kamer van een der proveniers zou gehouden worden. ‘Doch de Heer heeft door Zijne voorzienigheid den Satan toegelaten, want de goddelooze regenten hebben een stadsbode gezonden, om te zeggen, dat niemand daar mocht komen, of zij zouden het met diefleiders als met Fransche dragonders beletten. O gruwel al weer ten laste van het land! Wat was er overal waar dit bij welmeenenden gehoord werd een beroering en schrik! Dat is eene gruwelijke onderneming in een Protestantsch land, onder Protestantsche Regeering zoo van de stad als van

dat huis. Aldaar zulk een inquisitiewerk te doen! De Heer zal 't zien en zoeken.'

Iets dergelijks kwam in Holland zelden voor en ik geloof niet dat de Regenten op hun stuk zijn blijven staan, maar in Gelderland was het veel erger. Wassenaar schrijft 27 October 1748: 'Op de Veluwe in een dorp genoemd Nieuwerkerk' - hij meent natuurlijk Nijkerk, hetwelk in de kerkgeschiedenis dier jaren veel genoemd wordt - 'was eene openbare oefening, waarin twee of drie sprekers het woord voerden. De tegenwoordige Baljuw daarover verstoord zijnde noemt het konventiculen en heeft een placcaat doen aflezen, dat zoowie daar in die vergadering komt, zal verbeuren eene boete van 150 Rijksdaalders. Dat heeft gemaakt dat sommigen niet meer durfden komen, maar de sprekers hielden aan en de juffrouw, die heden bij mij is, kwam ook en was nu elfmaal opgeteekend van des Baljuws afgezanten, zoodat zij nu verbeurd heeft eene som van 4125 gulden in hoofdsom en met de onkosten f 5390. De Baljuw dreigt alles te verkoopen wat aan die lieden toebehoort en zoo zich zelven te betalen, zoodat die vervolgden om de bijeenkomsten van al hunne goederen zullen beroofd worden, zoo er niet spoedig redding van den Stadhouder komt. Hoe nu mijn hart daaronder gesteld was, is mij niet wel mogelijk uit te drukken.' Voor de kerkgeschiedenis is deze plaats in zooverre van belang als er blijkt, hoe ontvankelijk de gemoederen op de Veluwe reeds waren, voordat in 1749 Gerardus Kuypers met zijne prediking de verwarring kwam voltooien.

Volgens Wassenaar zelven was hoogmoed zijn eigenlijk gebrek. Daarvan blijkt intusschen uit zijne woorden niets; integendeel. Schrijvende over de vervolging der Protestanten in Frankrijk, maakt hij deze toepassing: 'Ja maar, zegt mijn hart, hoe zoudt gij 't maken, als ge eens in zulke omstandigheden waart of kwaamt? Ja, dat weet ik niet: de Heere moge mij genadig bewaren. Maar dat weet ik wel, als ik zulke geboden gehoorzaamde, dat het onbetamelijk zou zijn. De Heere zou moeten genade geven om staande te blijven.' Een andermaal moet hij eene oefening leiden, waarvan hij veel verwachtte, want de stof was uit het Hooglied. 'De vergadering was heel klein, ik geloof niet boven de 25 menschen, waarover mijn hart in 't begin al wat te stellen had. Doch ik dacht bij mij-

zelven, als 't maar nut mag doen, al was het dan maar voor één: dat was genoeg. Ondertusschen was dat al weder tot mijne vernedering, want als er eens een volle en groote vergadering geweest ware, wie weet hoe opgeblazen dat ik zou zijn geweest; maar de Heer weet wat mijn kwaal is. Och, dat de dierbare Medicijnmeester mij beliefde te genezen!' Zijne jongere tijdgenoote, de freule von Klettenberg, dacht niet anders. Goethe laat de *Bekenntnisse einer schönen Seele* sluiten met deze woorden, die in Wassenaars dagboek op honderd wijzen gevarieerd worden: Niemals werde ich in Gefahr kommen, auf mein eignes Können und Vermögen stolz zn werden, da ich so deutlich erkannt habe, welch Ungeheuer in jedem menschlichen Busen, wenn eene höhere Kraft uns nicht bewahrt, sich erzeugen und ernähren könne.

Vader Wassenaar is een zeer getrouw courantenlezer en vraagt zich bij alles af, of het strekken kan tot heil van Vaderland en Kerk. Het is niet noodig na te vertellen, hoe hij den loop volgt der krijgsverrichtingen in de Oostenrijksche Nederlanden en hoe beangst hij is voor den inval van Karel Eduard. Hij deelt in zijn dagboek niets mede, wat niet uit de geschiedenis bekend is: alleen wekt het mijne verwondering op, in welke mate toenmaals het publiek door valsche geruchten om den tuin werd geleid. Daarover spreekt hij zelf ook wel eens zijne verontwaardiging uit. Natuurlijk is hij zeer bijzonder oranjegezind; al is hij der leer toegedaan dat men aan de gestelde machten moet gehoorzaam zijn en al zou hij zelf dus nooit eenig aandeel verlangd hebben in de verheffing van den Prins, toch is hij oprechtelijk verblijd als Willem IV tot Stadhouder wordt verheven. Na getuige te zijn geweest van de algemeene vreugde te Voorburg, wandelt hij 6 Mei 1747 naar 's Hage. 'Ik had zelf een oranjeroos aan mijn hoed en een lint voor de borst en zoo zag ik alle menschen, al waren ze nog zoo diep in den rouw. Ik zag eene begrafenisstatie, daar al de personen ook al zulk een teeken hadden. Al de heeren die op en van 't Hof kwamen, waren zoo versierd; ja 't is zoo algemeen, dat men geen bedelaar zonder dat teeken ziet.' Later als hij weder in den Haag woont, ziet hij de feestelijkheden meer van nabij. Wat ergert hij zich aan de dronkenmansvreugde op straat, als de Prins 1 September 1751 zijn veertigsten verjaardag viert. Wat diepe neerslachtigheid, als weinig tijds later, 22 October,

de tijding zich verspreidt, dat de geliefde stadhouder overleden is. Den 24sten November gaat de schrijver des voormiddags in de Groote Kerk de lijkoratie hooren, ‘omdat dit eene ongewone plechtigheid is; die ik nooit heb bijgewoond en niet meer hoop te beleven.’ Het woord werd gevoerd door een der predikanten, die niet van Wassenaars richting was. Zijne ziel had daar zeer weinig, behalve onder het voorlezen uit den Prediker, dat hem eene zeer gepaste stoffe scheen. Eenige dagen later, 30 November, wordt het lijk op het praalbed tentoongesteld. Ook daar mag een oprecht vaderlander niet ontbreken. ‘Ik kwam in eene groote toebereide zaal, die rondom met zwart bekleed was en met veel ornamenten versierd was en in het midden een praalbed, waarop onze overleden stadhouder nederlag: in hetzelfde vertrek was eene groote menigte heeren en dienaars van wijlen zijne Hoogheid alle prachtig uitgedost: het was ontzachelijk. Alles ging zoo stil en aandachtig dat het een wonder was. Zie, zulk een vorst is in de fleur van zijn dagen gestorven.’ De begrafenis had eerst een paar maanden later plaats, 4 Februari 1752, wat mij nu minder verwondert, want ik merk op dat de lijken zelfs van vergeten burgers vijf of zes dagen boven aarde blijven staan. Vader Wassenaar is een deelnemende toeschouwer en teekent zelfs op, welke psalm door de muzikanten te paard gedurende den optocht gespeeld werd. Wat wonder dat Wassenaar getroffen was; geen jaar was het geleden, dat hij dienzelfden stadhouder te zijnent had ontvangen. Dat was aldus geschied.

Nadat hij Voorburg verlaten had, woonde Wassenaar met zijne vrouw in eene soort van proveniershuis: 't is althans eene inrichting, die door Regenten bestuurd wordt en waarin de bewoners dagelijks gezamenlijk het middagmaal houden. Ik kan in de Riemers Beschrijving van 's Gravenhage niet vinden, welke inrichting dit geweest is. Men zou in de eerste plaats aan het Leprozenhuis denken, dat toenmaals als proveniershuis was ingericht; maar ik lees verder, dat Wassenaar de begrafenis van den stadhouder is gaan zien bij een zijner vrienden, hetwelk niet noodig was geweest als hij aan de Bocht van Guinea had gewoond. Men moet mogelijk denken aan het Hofje van Nieuwkoop; zeker is het, dat hij eenmaal het spinhuis voorbijgaat op weg naar de kerk. Dan genoeg, zie hier de aanteekening op 8 Mei 1751: ‘Voor den middag kwam onze

geliefde stadhouder met zijne koninklijke vorstin en twee geliefde kinderen ons tot verwondering en blijdschap bezoeken. Toen zijne Hoogheid op ons vertrek kwam, hadden mijne vrouw en ik het voorrecht, dat wij vrijmoedig waren en die vorstelijke personen durfden aanspreken, om onze blijdschap te uiten en onzes harten wensch hem bekend te maken. De Heer gaf te spreken boven mijne verwachting en die zachtmoedige vorst had het geduld, om met veel opmerkzaamheid te hooren en op zijn tijd te antwoorden met uitdrukkingen van achting en liefde tot de goede zaak. Och, dat de Heer eens beliefde wonderen te doen en dat huis te zegenen met genade. Hij betuigde te wenschen in staat gesteld te worden, om nuttig te zijn voor het vaderland en Gods kerk. Dien dag was er algemeene blijdschap onder al de inwoners van het huis.'

Ik heb nog niet gesproken over een persoon, die grooten invloed heeft gehad op de denkwijze van Wassenaar; het was de broeder, of waarschijnlijker nog, de zwager zijner vrouw, van Lis geheeten. Hij behoorde tot de zoogenaamde oefenaren die toenmaals het land afreisden en tot betwistbaar nut der wezenlijke vroomheid de kerk in beroering brachten. Met name was dit op de Veluwe het geval, waar de godsdienstoefeningen meer dan eens door de opgewonden toehoorders werden gestoord en men moeite had de wanorde te bedwingen, die door Roldanus en Gerardus Kuypers eerst was aangestookt. Men kan die geschiedenis bij Ypey en Dermout vinden. Wassenaar, die dergelijke ecstatische toestanden noch uit aanschouwing noch uit eigen ondervinding kende, beschouwt alles in het licht der berichten die hij van de vurige voorstanders ontvangt en zou wel willen, dat ook de gemeente te 's Hage op die wijze werd levend gemaakt. Maar de dwepende oefenaars treden liefst op in de kleine steden en op het platte land, alwaar zij hunnen slag beter kunnen slaan. Onder hen, doch volkomen te goeder trouw, behoorde ook van Lis, voor wien Wassenaar onbepaalde bewondering heeft. Zoo bijv. 24 Februari 1747: 'Als wij op den middag nog aan de tafel zaten, kwam onze lieve broeder van Lis ons bezoeken. Waarom dat? Wat doet hij te mijnen huize? Zoo een Godzalige van den eersten rang! Ja, mag ik hem in verscheiden opzichten niet wel noemen een profeet? Hij kwam met ons spreken en ons goede dingen verkondigen.' Maar er is ook wel eens reden tot bekommerimg. Van Lis

heeft zoo zijne eigen denkbeelden over den doop en het avondmaal der eerste Christenen, over hun preeken en hunne gansche gesteldheid. Op zich zelf genomen heeft Wassenaar daartegen geen bezwaar; maar hij wil reformatie *in* de kerk, terwijl er wel eenige vrees is, dat van Lis zich zal willen afscheiden. Nergens is dit met zoovele woorden uitgesproken, maar de zaak is duidelijk genoeg voor wie de geschiedenis der toenmalige beweging op de Veluwe kent. Zoo schrijft dan Wassenaar 12 Januari 1748: ‘Ik heb beklaaglijk nieuws uit Amsterdam. Ik moet uitroepen: ach mijn broeder, mijn lieve broeder! Heeft de hand des Heeren u zoo gezocht? Die eerst een middel was voor anderen, die anderen ondersteunde en bestuurde, die heeft nu wel ondersteuning en bestiering van noode.’ En een half jaar later, 7 Juli 1748: ‘Mijn waarde broeder van Lis, die weleer anderen tot zegen was, is nu in een bedroefden toestand. Hij kwam tot ons over voor omtrent 18 dagen geleden, om eenigen tijd bij ons te vertoeven, en hij is in eene treurige gestalte naar zijne ziel en zwak naar den lichame. Nu heb ik hem zoeken tot hulp te zijn, och dat het gezegend mocht wezen, door met hem hier en daar te gaan en, omdat het noodig was, bij hem te blijven, met hem te spreken, hem naar vermogen naar ziel en lichaam te verkwikken en te ondersteunen.’ In de volgende jaren wordt over deze reden van bekommering verder niet geschreven, maar vermeldt Wassenaar met opgetogenheid de wondere resultaten van de zendeling-oefenaars, zijn broeder Hendrik en zijn zwager van Lis.

Eenmaal had deze zaak voor Wassenaar zelven een zeer onaangenaam gevolg. De geschiedenis herhaalt zich niet, dat is waar; maar het is niet minder waar, dat er niets nieuws onder de zon is. Ieder luistert gaarne toe, als mijn vriend Pierson van het Réveil verhaalt, dat hij in zijne jeugd door eigen aanschouwing heeft leeren kennen. In enkele groote steden, maar voornamelijk in Amsterdam, vertoonde zich in dien tijd eene soortgelijke beweging. Reeds was Wassenaar ouderling in de gemeente van Voorburg en had hij zich laten vinden om te antwoorden op de openbare catechisatien, toen hij met de leiders dier richting kennis maakte in den winter van 1748 gedurende een verblijf van vijf weken in de hoofdstad. ‘Er zijn daar’, schrijft hij bij zijne terugkomst, ‘vele godzaligen van allerlei soort en rang, die eene zeer vriendelijke, gemeenzame correspondentie onder eene zeer

goede orde met elkander houden tot mijne groote verwondering.' Wij zullen Wassenaar niet volgen bij zijn kerkbezoek en de zoogenaamde oefening ten huize van den heer Boddens. Daar is ook eene vrome vrouw, Dijna van den Berg, die even als Aaltje de Jong te Rotterdam, in reuk van heiligheid leeft en die in haar droomen, of zoo men wil in eene soort van magnetischen slaap, een inzicht krijgt in de toekomst: iets waarover Wassenaar versteld staat. 'Maar het beste, naar mij toeschijnt, is dit: de vermogende, ja vermogendste vromen hebben gemeenzamen omgang met de geringen onder dezelve: de rijken en de gemeenen vergaderen in liefde aan malkanders huis, spreken met elkander van hart tot hart, en ze scheiden naar mijn weten nooit zonder den Heer te zoeken, elk op zijne beurt.' Volmaakt als voor veertig jaren, toen het Réveil evenzeer de burgerklasse koud liet, doch zijn invloed openbaarde bij hen, die boven en beneden dien stand leefden. Men zou soms denken eene bladzijde uit het dagboek van de Clercq voor zich te hebben.

Na vijf weken is vader Wassenaar weder te huis, waar het gerucht hem is voorgegaan, dat hij de oefeningen heeft bijgewoond. De predikant is blijkbaar bevreesd, dat Wassenaar, en dat nog wel een ouderling, het voorbeeld zal geven van afscheuring van de landskerk. 'Woensdag 20 Maart', zoo schrijft hij, 'kwamen wij weder in onze woning en gingen des avonds in het Huis des Heeren, daar ik met blijkdschap kwam, maar in de kerkekamer werd ik van den Leeraar op zoo eene schrikkelijke wijze verwelkomd, dat ik zeer verwonderd ben, dat ik er niet ziek van te bed raakte: de man vergat zijn ambt en plicht, ja zijn gebed, dat hij voor den Heer in tegenwoordigheid der gemeente had uitgesproken voor Land en Kerk. Hij handelde met mij even alsof hij van den duivel bezeten en alsof ik de allergrootste schelm ware, die op aarde woont: Ja of ik een hond of zwijn ware: Ik was zeer beroerd; en dat in de tegenwoordigheid van den kerkeraad! De Heer vergeve hem die misdaad uit genade.'

'Den volgenden dag bad ik den Heer, of ik mocht naar dien boozen Leeraars huis gaan, om met hem te spreken over die mishandeling van gisterea. De Heer gaf mij vrijmoedigheid en eenige bekwaamheid om hetgeen ik meende te moeten zeggen, voort te brengen. Het is, hoop ik, gezegend; maar mijn hart

is nog niet vrij van 't woelen. Het kwelt mij zeer.' Het ware der moeite waard over die vredelievende gezindheid van Wassenaar iets meer mede te deelen, doch men weet nu het meest kenschetsende dier toestanden, waaraan wij zoo vreemd zijn geworden. Weinige maanden later is het weder Wassenaar, die aan het ziekbed van den predikant die hem zoo grievend heeft beleedigd, in eenvoudigheid des harten de behulpzame hand biedt.

In den Haag had Wassenaar tot nog toe slechts bij groote uitzondering onder de aanzienlijken verkeerd. Hij zocht de gemeenschap der heiligen liefst onder den geringen burgerstand en reeds de meer zwierige kleeding der voornamen was den Voetiaan een ergernis. Langzamerhand slaat intusschen de Amsterdamsche beweging naar 's Hage over en Wassenaar kan zich niet meer geheel onttrekken. Bijv. Maandag 12 October 1750: 'Wij gingen naar het gezelschap ten huize van den heer van Campe. Ik zat daar in het eerst met veel benauwdheid, omdat er zoo veel rijken en aanzienlijken inkwamen, die zoo opgetooid waren dat het eer naar een opera of comedie dan naar een godvruchtig gezelschap geleek. Ik zou werk hebben om uit te drukken, in wat verlegenheid ik was; immers ik dacht: de vreeze Gods schijnt aan deze plaatsen niet te zijn. Ware ik hier maar niet! Evenwel daar werd een gebed gedaan en daar werd van den heer van 't huis een rondvraag gedaan en nog al van den weg des levens gesproken. Daar was vrijmoedigheid onder die opgetooiden. Ik zocht al wat te zeggen, maar twee dingen maakten mij onvatbaar, eerst weinig vrijmoedigheid en ten andere werd ik tegengehouden door iemand die mij zeide: men moest van zulke menschen niet alles vorderen; zij hebben beletsels van man en andere omstandigheden: zoo zweeg ik, ook omdat ik door de onbekendheid met de menschen die er waren, zoo niet bedaard kon overdenken, wat er al gezegd kon worden. Ook zou het juist niet vlijen iemand in 't openbaar tentoon te stellen. Maar hoe ik het beschouw, het is mijne zonde, mijne ongerechtigheid. Foei menschenvrees, foei onbekwaamheid.' Een andermaal, 6 Mei 1751, is in dergelijk gemengd gezelschap Ds. Beukelman zelf genoodigd, ten bewijze dat men zich toch niet van de kerk wilde afscheiden.

Ik moet even onverwacht afbreken als het laatste deeltje van het dagboek. Naar mijne bescheiden meening zijn Ypey

en Dermout niet altijd even billijk geweest bij de beoordeeling van het mysticisme van dit tijdvak. Zij teekenen de ziekelijke overdrijving dier richting met eene zekere voorliefde, maar in 1827 is het hun niet euvel te duiden, dat zij nauwelijks oogen hebben om te zien, wat groots door datzelfde mysticisme gewrocht is in een tijd van zoo troosteloozen stilstand als het midden der vorige eeuw. Zie ik wel, dan heeft het mysticisme in die wanhopend prozaische omgeving, welke wij bijv. door den Spectator van van Effen leeren kennen, gewerkt als een zuurdeesem. Het was in één woord het Réveil vóór het Réveil. Laten enkele kerken op de Veluwe onstichtelijke tooneelen van verwarring hebben opgeleverd; toch zou ik denken dat hier ook weder het goede het kwade verre en verre heeft overtroffen. Althans in den boezem der gemeente werd de aandacht eenigermate afgeleid van dogmatische geschilpunten, die ons laat geborenen volkomen kinderachtig toeschijnen. Tegenover de aanmatiging van het verstand of wat zich daarvoor uitgaf, eischte het hart niet zonder gezegend gevolg, dat men op religieus terrein ook zijne rechten mocht erkennen. Aan het verketteren kwam voorloopig een einde en de periode van verlichte verdraagzaamheid werd langzamerhand de muren van het kerkgebouw binnengeleid. Aan dat werk heeft na en met zoovelen ook Johannes Wassenaar naar de mate van zijn talent gearbeid. Slechts een klein gedeelte van zijn dagboek is mij ter hand gekomen; die de verloren deeltjes soms nog mocht terugvinden, zal, dunkt mij, wel doen zijn vondst openbaar te maken. Ik kon slechts enkele trekken geven, die nog gedeeltelijk uit gissing moesten worden aangevuld: de brave man heeft aanspraak, dat wij hem geheel leeren kennen. De zoodanigen hebben de kerk gered, toen het frissche leven dreigde te wijken voor den doodslaap. Wellicht zal het blijken, dat de tijd waarop de vaderlandsche protestantsche kerk door gisting en jong leven weder een waardig onderwerp voor de Muze zou worden, eerder is gekomen dan men soms schijnt te vermoeden.

S.A. NABER.

De beweegredenen tot de daad van den Bartholomaeusnacht.

Hermann Baumgarten, Vor der Bartholomäusnacht, Strassburg, 1882. Combes, l' Entrevue de Bayonne de 1565, et la question de la Saint-Barthélemy, Paris, 1882.

De Parijssche bloedbruiloft levert een gewichtig vraagstuk op voor een ieder, die niet gedachteloos kennis neemt van het feit, maar zich ook de mogelijkheid der gebeurtenis duidelijk voorstellen wil.

Menig bloedbad is er in de geschiedenis aangericht, maar de moorden van den Bartholomaeusnacht hebben een eigenaardig karakter. Hier gold het niet de uitvoering van het bevel eens tirans, als Mithridates, die, omdat hij meent dat het gezag hem toekomt, al de duizenden Romeinen in Klein-Azie, die hij verderfaanbrengende indringers acht, op éénen dag laat ombrengen. Evenmin hebben wij te doen met besluiten, als die van eenen Sulla of Marius en van het tweede Driemanschap, waarbij op hoog gezag honderden aan de wreedheid van den eersten den besten werden overgeleverd, omdat de overwinnende staatspartij zich en den Staat zonder hunne verdelging niet meende te kunnen handhaven. - En denken wij aan de Siciliaansche Vesper, zoo erkennen wij in die slachting de uitbarsting van den wrok eener natie tegen vreemdelingen, wier gedrag en zeden haar onlijdelijk voorkwamen. - Hier, daarentegen, zien wij een bloedbad, waarvan geen erkend gezag de verantwoording op zich nam, gepleegd tegen personen, wel van eene bepaalde richting, maar met wie de aanleggers in het vertrouwelijkst verkeer stonden, daar het nog altijd onzeker scheen, welke richting in den Staat de overhand zou moeten behouden. - Hoe is zoo

iets mogelijk geweest? Hoedanig was de verwikkeling der omstandigheden, die tot de uitvoering gedreven hebben?

I.

Vrij algemeen is het gevoelen, dat de moord van den Bartholomaeusnacht het gevolg is geweest van een lang te voren door de Koningin-moeder, Catharina de Medicis, beraamd plan. Zij zou de hoofden der Hugenoten onder den schijn van vriendschap en aansluiting aan hunne bedoelingen naar Parijs gelokt hebben om hen, tot het laatste toe misleid, in den doodelijken strik te doen vallen. Daarbij denkt men zich die Vorstin in verstandhouding met Philips van Spanje; zelfs wijzen sommigen bepaalde afspraken aan als waarschijnlijkerwijze tusschen haar en dien Koning gemaakt.

Dit gevoelen nu is onlangs door den eersten der beide auteurs, van wier werken ik de titels aan het hoofd van dit opstel afgeschreven heb, als volstrekt onjuist veroordeeld, en het is naar aanleiding van zijn voortreffelijk werk en op zijn voetspoor, dat ik het vraagstuk, hetwelk de Parijssche bloedbruiloft ons stelt, behandelen wil.

Baumgarten's grondstelling, niet op onderstelling of slechts waarschijnlijke meening, maar op stellige uitspraken van de optredende personen en op ontwijfelbare feiten gevestigd, is, dat de moord althans niet in overleg met Spanje is beraamd. Inderdaad, slechts wanneer men gedachteloos te werk ging of geene genoegzame kennis van zaken bezat, kon men vermoeden, dat er gedurende al de jaren, die hier in aanmerking komen, eene innige verbintenis tusschen Frankrijk en Spanje mogelijk zou geweest zijn. De Regeeringen toch dezer beide landen sloegen elkander met den grootsten naijver gade, en trachtten elkander afbreuk te doen. Zelfs schroomde Koning Philips niet zich met de Protestantsche Koningin van Engeland te verbinden en Maria Stuart, tot ergernis van de Guises, min of meer te verzaken, alleen omdat, zoo de gevangene Vorstin in vrijheid en op den troon van Engeland kwam, er, in plaats van naijver, een innig bondgenootschap tusschen Engeland en Frankrijk, Mogendheden, die in 't belang van Spanje verdeeld moesten blijven, ontstaan zou. - Zoo stelde Spanje alles in het werk wat strekken kon om Frankrijk te verzwakken en het te beletten zich op nieuw krachtig te toonen. Niets nu

strekte zoozeer om Frankrijk machteloos te maken en Frankrijks Regeering in de noodzakelijkheid te brengen buitenlandsche tusschenkomst te behoeven, als de burgeroorlogen, door het streven der Hugenoten veroorzaakt. Kon Frankrijk zich eenmaal het Nessuskleed van het lichaam schudden door de partij der Hugenoten te onderdrukken, wier bestaan zijne binnenlandsche rust gedurig in de waagschaal stelde en het Bewind tot den speelbal der partijen maakte, zoo stond het krachtig tegenover Spanje en de geheele wereld. - Aldus niet zonder grond redeneerend, zou men tot het besluit komen, dat eene slachting als die der Hugenoten, zonder bijkomende omstandigheid, aan Koning Philips alles behalve gewenscht moest wezen, omdat zij de oorzaak van Frankrijks zwakheid scheen op te heffen. Onbewimpelder kon dit denkbeeld niet uitgedrukt worden dan door Don Diëgo de Çuñiga, Alava's opvolger in het gezantschap te Parijs, die, toen nog slechts het schot op Coligny gevallen was, aan zijnen Koning het volgende schrijft: ‘ik geloof, dat het ons belang is, dat de schurk blijve leven: want dan zal hij, daar hij gezien heeft wat de Koning tegen hem in het schild voert, zijn drijven tegen Uwe Majesteit staken en zijne vijandelijkheden tegen zijnen Koning richten; daarentegen, zoo hij sterft, vermag de Koning van Frankrijk al wat hij wil.’ - Zeer verstoord waren dan ook de Spanjaarden geweest over den vrede, in 1570 te St. Germain door den Koning met de Hugenoten gesloten. Werden de voorwaarden van dien vrede slecht nagekomen, zoo juichten de Spaanschgezinden, daar zoodoende de Hugenoten de wapenen weder zouden opvatten. - Wel kon de Koning van Spanje den ondergang der ketterij niet anders dan wenschelijk achten; maar de vernietiging der ketterij in de Christenheid moest zijn privilegie blijven en hem en zijn geslacht het middel verstrekken om de algemeene monarchie in het Huis van Oostenrijk te vestigen, het Pausdom van hem afhankelijk en alle Mogendheden tot zijne vasallen te maken. Dit kon Frankrijk, hetwelk het eerste koningrijk der Christenheid roemde te wezen, minder dan eenige andere Mogendheid dulden. Den rang, dien het in Europa bekleedde, wilde, mocht noch kon het opgeven, en kon men dien niet handhaven door trouw aan de Katholieke Kerk, dan rees menigmaal de gedachte of men Frankrijks macht soms beter verzekeren kon door de partij der Hervorming te kiezen. Zóó ver nu is het niet gekomen, en

dat om goede reden: het schandaal in de Christenheid zou te groot geweest zijn, en de tegen de Hugenoten aangekante partij was te sterk. Dus scheen Spanje steeds te eeniger tijd als de redder van Frankrijk en als de hersteller der orde te moeten optreden. Gevaarlijker, voor Frankrijks onafhankelijkheid dreigender macht was er derhalve niet dan Spanje, en zoo de Koningin-moeder en de Koning de handhaving van Frankrijks rang als de voorwaarde hunner eer en waardigheid aanmerken moesten en inderdaad aanmerkten, konden zij Spanje's vrienden niet zijn, noch dit Rijk in hun vertrouwen opnemen. Onze schrijver deelt ons uitspraken van de Koningin-moeder en van den Koning in overvloed mede ten bewijze van hun wantrouwen tegenover Spanje, en van hunne overtuiging dat zij in deze Mogendheid Frankrijks voornaamsten vijand te duchten hadden.

Duidelijk bleek uit de verklaringen van Koning Karel IX, een paar jaar vóór den Bartholomaeusnacht, hoe hij inzag, dat de Koning van Spanje Frankrijks ongeluk bedoelde. En wat betuigde de Koningin-moeder in Juli 1571 tot Petrucci, den gezant van Florence, met wien, als het haar verwante Hof vertegenwoordigend, zij gemeenlijk bijzonder vertrouwelijk sprak? Toen zeide zij tot hem zonder omwegen, dat het den Katholieken Koning smartte, als Frankrijks bestuurders er in slagen mochten ten hunnent werkelijk rust te stichten. Ja! zij ging zoo ver van tot Philip's vermetelen Ambassadeur Alava te klagen (en dit deed zij in Juli 1570), dat Chantonay, die vroeger Spaansch gezant in Frankrijk geweest was, haar naar het leven stond. Zulk eene klacht, zij moge grond hebben, al of niet, slaakt geen vorst of vorstin, die met de verdacht verklaarde Mogendheid op een dragelijken voet verkeert. Bovendien dezelfde klacht sprak Catharina uit tegenovr den Nuntius des Pausen: dezen wijst zij rechtstreeks koning Philips aan, als dengeen die haar wilde laten ombrengen. - Hoe zij van dezen Koning het zwartste stuk kon vermoeden, bewijst hare meening dat hij hare dochter Elisabeth, zijne derde gemalin, door vergif uit den weg had geruimd. Die vermoedelijke moordenaar nu van haar kind (en dat zij haar kroost niet lief had, zal niemand van haar beweren), die vermoedelijke moordenaar van haar kind zou jaren lang haar vertrouwde geweest zijn bij den gemeenschappelijken toeleg om tallooze moorden te plegen! Wie kan zoo iets gelooven?

Opmerkelijk is wat wij vernemen van de onderhandelingen tusschen Frankrijk en Engeland, toen (en dat een paar maanden slechts vóór den Bartholomaeusnacht) er verwachting was, dat een huwelijk, thans tusschen den achttienjarigen hertog van Alençon en de twintig jaren oudere Koningin Elisabeth, het verbond zou bezegelen. Frankrijk verlangde in het verdrag opgenomen te zien, dat aan Maria Stuart de vrijheid werd hergeven. Elisabeth antwoordde op dezen eisch, dat dan in het verdrag ook een artikel ten gunste van Spanje moest worden opgenomen. Uit dezen tegen Frankrijks verlangen gestelden eisch blijkt niet alleen, dat Elisabeth meende met Spanje op een' goeden voet te kunnen blijven, maar ook (en hierop komt het ons aan) blijkt er uit, hoe zij Spanje beschouwde als voor Frankrijk dat te wezen, wat Maria Stuart was voor haar en voor de rust van haar Rijk, te weten, een kanker, die aan 's lands gezondheid knaagde. Eene andere vraag, bij dezelfde onderhandelingen geopperd, getuigt evenzeer van de vijandigheid, die er tusschen Frankrijk en Spanje broedde. Calais wilde Catharina niet als bruidschat aan haren zoon medegeven, maar zij vraagde of Elisabeth niet liever Vlissingen en des noods gansch Zeeland wilde nemen. - Zoo dacht de Fransche Koningin-moeder Spanje het gelag te laten betalen, en terwijl Zeeland toch Spanje toekwam en door Philips te herwinnen was, stelde zij reeds vast, dat Nederland voor Spanje verloren moest gaan. - Een paar dagen slechts vóór den 24sten Augustus 1572 verklaarde Catharina aan den Venetiaanschen gezant, dat het voor Venetië het geschikte tijdstip was, om met den Turk vrede te sluiten en Spanje in den steek te laten. Trouwens, nog kort na dien wreeden nacht verlangde koning Karel geld van de Porte, om Spanje moeielijkheden te berokkenen. Dat de Katholieke Mogendheden, Venetië en de Paus, den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje, die alzoo de strekking had om de Porte tegen de Christenheid op te zetten, ongaarne zagen, spreekt van zelf; doch toen de gezanten dier beide machten Catharina in dien zin onderhielden, antwoordde zij, dat zij zich met hunne vermaning tot den gezant van Spanje moesten wenden: Spanje, wilde zij zeggen, was haar vijandig en dwong haar tot het zoeken van hulp tot bij den aartsvijand der Christenheid toe.

II.

Zoo staat het dan volkomen vast, dat de Hugenoten-moord van den 24sten Augustus 1572 niet na afspraak met den Koning van Spanje heeft plaats gehad of heeft kunnen hebben. Doch wat dan te denken van de bewijzen, voor dat dus gelogenstrafte gevoelen aangevoerd? Nog onlangs heeft de Bordeauxsche hoogleeraar Combes in de papieren van Simancas het voldingend bewijs meenen te vinden, dat bij de ontmoeting van Bayonne in 1565 tusschen Catharina en hare dochter, de Koningin van Spanje, het verraad is afgesproken. Waar is het, dat Alava in zijn verslag van het daar verhandelde de uitdrukking gebruikt, dat de geheele zaak, te weten de pest der ketterij, met het ‘martillar’, dat is: het op den kop slaan van enkele heresiarchen en van eenigen, die het niet heeten te zijn, maar het toch waren, gedaan zou wezen. Doch dit meldt hij in geenen deele als den uitslag van hetgeen er tusschen de moeder en de dochter en de elk van haar vergezellende edellieden en staatsdienaren verhandeld was; die uitdrukking komt dan ook niet voor in het bericht, door Koning Philips aan kardinaal Pacheco te Rome gegeven. Integendeel, die maatregel als tegen de ketters te nemen, wordt door Alava geopperd juist in onderscheiding van het resultaat der samenkomst te Bayonne. Wel spreekt de Koning in zijn schrijven aan Pacheco van een voornemen, dat tot de uitroeing der ketters zou leiden; doch dat plan moet buiten Catharina beraamd zijn geweest, daar het zelfs voor de ‘reyes Christianissimos’ geheim gehouden moest worden. De hoogleeraar Combes meent, dat met die uitdrukking ‘reyes Christianissimos’ Karel IX en zijne broeders worden aangeduid; doch zij kan niets anders dan de Koninginmoeder en haren zoon, den Koning, beteekenen. - Wat dan was het doel dier samenkomst en tot welke uitkomst heeft zij geleid? - Onder het voorgeven, dat de Koningin van Spanje hare moeder, die zij sedert haar huwelijk niet gezien had, eens wenschte terug te zien, zou er een belangrijk punt behandeld worden. Voorzeker is Koningin Elizabeth van Spanje en zijn de heeren, die haar vergezelden, behoorlijk onderricht geworden door den Koning, die, zou de schijn van een toegenegenheidsbezoek tusschen moeder en dochter bewaard blijven, niet in persoon tegenwoordig kon zijn. De zaak was

deze. In Catharina was, na de uitbarsting van den godsdienstoorlog in haar land, de vraag gerezen, welk redmiddel aan te wenden, en het denkbeeld was in haar opgekomen om een nationaal Concilie bijeen te roepen en daar de zaak uit te laten maken. Dit nu was in de oogen van Koning Philips en van de gansche echt Katholieke wereld een gansch verwerpelijk voornemen. Zoo zou de triomf van het Katholiek geloof onzeker en van de uitspraak eener Vergadering, waar de ketters mogelijk de meerderheid in getal en bekwaamheid hebben zouden, afhankelijk zijn. Had dan het hoogste kerkelijke gezag niet reeds uitspraak gedaan bij het Concilie van Trente? Dus moest Catharina van die heillooze gedachte afgebracht en bewogen worden om vóór en in plaats van alle andere maatregelen de statuten van het Concilie van Trente in Frankrijk uit te vaardigen. Dit resultaat werd bereikt, hoezeer Catharina hare wantrouwende houding tegenover de Spanjaarden niet liet varen. - Ziedaar, wat Alava de gedachte ingaf: waartoe dat lange beraadslagen, hoe aan de pest der ketterij een einde te maken: met het vellen van enkele hoofden ware de zaak voor goed gevonden. - Zoo schreef Alava met dat woord hetzelfde, wat hij eenige jaren later uitsprak, en wel in Februari 1570, toen hij tot Catharina de vraag richtte, of zij dan den Admiraal en Montgoméry niet uit den weg kon ruimen: daarmede zou alles uit zijn. - Doch wat antwoordde Catharina op dat zeggen? ‘Ik bid u, die taal nimmermeer op de lippen te nemen!’ Dit woord bewijst, dat er vroeger geen moordplan beraamd was; maar het gaf veel te denken. Het verried, dat zulk eene gedachte, als Alava uitgesproken had, bij de Koningin-moeder post kon vatten: anders had zij ze niet met zooveel ernst behoeven af te wijzen. En inderdaad, het kon in haar brein opkomen: met een enkelen slag, aan de hoofden toegebracht, de ketterij te fnuiken; het Fransche koningschap van de blaam der dulding der ketterij, ja der samenspanning met de ketters te zuiveren, en alzoo door voorbeeldeloos stout tegen hen op te treden, Frankrijk sterk te maken en Spanje den loef af te steken. Maar dat zoo iets in haar omging, moest voor Spanje verborgen blijven: vandaar haar antwoord, aan Alava gegeven.

III.

Inderdaad, de binnenlandsche vrede van St. Germain was een stap, in geenen deele bevredigend en voor de Katholieken binnen- en buitenslands onmogelijk goed te maken. Naarmate Catharina en haar zoon minder heil in den daarmede getroffen, toch zoo onvermijdelijken maatregel zagen, moesten zij te meer op eene uitkomst hopen, die alle zwarigheden opheffen zou. Was niet, zoo gevoelden zij, de Katholieke godsdienst en niet minder het Fransche koningschap de zaak Gods? Zoo kon in de schatting van het Fransche hofgezin, elke uitkomst uit zulke benauwende omstandigheden niet anders dan van den Hemel zijn....

Niet aan Catharina en hare zonen was het gegeven, de stem van den Verzoeker te herkennen, waar hij de gedachte ingaf, om, steunend op vermeend goddelijk recht, geweld te gebruiken. Is zulk een vermeten in een partijhoofd volstrekt onverschoonlijk, omdat het den zoodanige te doen is om den staat, dien hij zichzelven aangematigd heeft, te handhaven, - het is in koningen eenigermate verschoonbaar, omdat Vorsten ten duurste verplicht zijn den hun toevertrouwden staat te behouden. Koningen, waar zich zulk een denkbeeld aan hen opdringt en zij tot de uitvoering besluiten, zijn voorzeker streng te veroordeelen, maar meer nog te beklagen.

Geen wonder derhalve, dat Catharina kort vóór het sluiten van den vrede van St.-Germain tot den Florentijnschen gezant verklaarde, hoe de geldnood, die het Hof buiten staat stelde krachtig tegen de Hugenoten te handelen, tot vrede drong, maar dat zij hoopte, dat God, die den wanhopigen staat van zaken kende, de eene of andere uitkomst zou geven en den Koning verleenen door goede maatregelen zijne onderdanen tot het Katholieke geloof terug te brengen. - Kon dit door zachte middelen geschieden, - des te beter! Dan kon men de bloem van den adel voor Frankrijk en Frankrijk's Vorsten, voor den rangstrijd met Spanje en met de geheele wereld behouden. Wie zou zulk eene macht en kracht gaarne missen? - Vooral Koning Karel schijnt aan de mogelijkheid gedacht te hebben om door bijzondere verbintenissen van vriendschap en liefde, door onderling vertrouwelijk verkeer en vermaagschapping van de hoofden der partijen, de Hugenoten te winnen. Door zulke gedachten is voorzeker het denkbeeld van het huwelijk tusschen 's Konings

zuster, Margaretha, met den zoon van de streng Protestantsche Koningin van Navarre ingegeven. - In denzelfden tijd, kort vóór den vrede van St.-Germain, hooren wij den Koning tot den Nuntius zeggen, dat hij door den vrede het Katholiek geloof meer, en wel in korten tijd, zou bevorderen dan door de wapenen. En in den zomer van 1571, toen Lodewijk van Nassau zijn' wegsleependen invloed aan het Fransche Hof deed gelden, en Coligny een hoofdbestanddeel ter uitvoering der beraamde plannen uitmaakte, liet Catharina aan den Paus zeggen, dat zij, door den Admiraal tot zich te trekken, de Hugenoten langzamerhand zou bekeeren. En waarlijk de hoop dat men de Hoofden der Hugenoten zou kunnen winnen, was niet gansch ongegrond. De hooge Heeren, welke de Gereformeerden aanvoerden, waren ruim zoo zeer door een staatkundig als door een godsdienstig denkbeeld bezield. Een nieuw Frankrijk, dat is een aardsche Staat, waar den Grooten een landsheerlijk gezag verzekerd zou zijn, was hun doel. Welnu, hadden zij een wereldsch oogmerk, zoo waren zij allicht over te halen, zoodra hun de bevrediging van hun staatkundig streven, of iets dat daartegen opwoog, werd voorgespiegeld: de godsdienstige overtuiging, bij weinigen op onwrikbaar geloof gegrond, was dan spoedig gepaaid. Heeft de uitkomst niet bewezen, hoe de vertegenwoordigers der hooge geslachten achtereenvolgens in den schoot der Kerk zijn teruggekeerd? Waren dan de hoofden gewonnen, zoo zou het oprecht Gereformeerde volk geen werktuig tot bemoeielijking der Regeering, geene oorzaak van Frankrijks zwakheid zijn geweest. In 1570 schrijft de Engelsche gezant Norris, dat in de geringe standen Katholieken en Hugenoten zich samen wel zouden verdragen: de eerzuchtige Adel hield den binnenlandschen krijg gaande. - Was dus deze tot den aangeduiden prijs te winnen, zoo was de strijd werkelijk op vredelievende wijze bijgelegd.... Alleen daar, waar bij iemand een geloof bestond, dat, op de aanschouwing der onwrikbare eeuwige dingen gegrond, zelf onwrikbaar was, slechts daar kon men ten slotte op geen ommekeer hopen. Dit nu was bij Coligny het geval. Zoo moest hij dan ook, gelijk andere slachtoffers eener staatkunde, met de eene of de andere Kerk, die haren staat in de wereld wilde handhaven in verbond, uit den weg worden geruimd. Coligny moest sterven, niet alleen opdat de gewapende tusschenkomst in de Nederlanden met zijn dood zou

verijdeld worden, maar ook omdat hij voor geen wereldsch goed te winnen zou zijn, en het voorbeeld zijner onomkoopbaarheid menig ander hoofd der Hugenoten, al ware het slechts dat men zich voor hem schamen zou, voor wankelen behoed zou hebben.

IV.

Doch nog andere gronden kunnen aangevoerd worden door hen, die een te voren en dan voorzeker met Spanje beraamd plan aannemen.

Toen het bericht van den Bartholomaeusmoord te Rome werd aangebracht, riep de Kardinaal Alessandrino uit: ‘God dank! de Koning heeft woord gehouden.’ Dit zegt de kardinaal d'Ossat van Paus Clemens VIII vernomen te hebben. Deze, Hippolytus Aldobrandini, toenmaals nog slechts pauselijk beambte, had den Kardinaal vergezeld, als hij in Februari 1572 naar Frankrijk gezonden was om het huwelijk tusschen Hendrik van Navarre en Margaretha van Valois te keer te gaan. In plaats van het er voor te houden, dat de Paus, toen hij dit, 27 jaren later, aan d'Ossat verhaalde, zich de zaken minder juist zou herinnerd hebben, mag men aannemen, dat Koning Karel werkelijk een woord geuit heeft, hetwelk Alessandrino eenig recht had gehad als de aankondiging van het doodvonnis der ketters uit te leggen. Wij zagen immers, welke gedachten op dat tijdstip den geest des Konings en zijner moeder doorkruisten. Doch dat Karel den Kardinaal toen een bepaald onherroepelijk voornemen of plan zou hebben medegedeeld, is volgens Baumgarten mede daarom onaannemelijk, omdat de Paus alsnog tegen het huwelijk van Hendrik met Margaretha gekant bleef, terwijl, zoo de Koning hem had medegedeeld, dat juist dit huwelijk het middel zou zijn om de ketters in den strik te lokken, de Paus geene zwarigheid meer tegen hetzelve zou hebben behoeven te maken. Tegen dezen bewijsgrond zou men echter kunnen aanvoeren, dat de voortdurende tegenstand van den Paus tegen het huwelijk niet gemeend was, en slechts dienen moest om geenen grond tot achterdocht te geven. Hoe dit zij, Catharina schijnt in het voorjaar van 1572 begonnen te zijn in een moorddadig besluit tegen de Hugenoten de door God gewilde uitkomst te erkennen.

Althans aan Aguilon, die de taak van het Spaansch Gezantschap na het vertrek van Alava en vóór de komst van Çuñiga waarnam, en kort te voren aan den Heer van Willerval, door den Hertog van Alva tot het vragen van opheldering betreffende de bewegingen van Fransche troepen op de Belgische grenzen gezonden, betuigde zij geen oorlog tegen Spanje te willen. Dit gaf te kennen, dat men Strozzi aan het hoofd zijner armade, en den Hugenoten met Lodewijk van Nassau in het Noorden geen vrij spel zou laten. Maar bovendien bleek uit haar gesprek met Aguilon, in de maand April, genoegzaam, dat zij iets op het oog had, hetwelk Koning Philips alle achterdocht moest benemen[1]. Hoe toch kon zij tot Willerval zeggen, dat wat Lodewijk van Nassau uitrichtte, nuttig voor Spanje zijn zou, bijaldien zij daarbij de gedachte niet had, dat er een slag zou geslagen worden, die al wat men den Hugenoten nu toeliet, verlammen en dus aan Alva's wapenen de overhand verzekeren zou?

Wil men alle vooraf beraamd voornemen tot den moord ontkennen, zoo zou men kunnen zeggen: al die woorden van Catharina waren louter bedrog. Doch vóórdat men zoo oordeelt, moet men bedenken, dat ook de leugen zekere grenzen in acht heeft te nemen, zoo zij niet, als volslagen onverstand aangemerkt, alle uitwerking zal missen.

Maar al moet men een vooraf bestaand voornemen toegeven, toch behoort men Catharina's bedrijf te midden van zoo veel verbijsterende moeielijkheden, onoplosbare verwikkelingen en overstelpende bezwaren, menschkundig pogen te verklaren. Doet men dit, dan beschouwt men haar niet als een volstrekt boosaardig karakter. En wat haren zoon, Koning Karel, aangaat, al wat in den loop van Baumgartens werk ons van hem ter oore komt, maakt waarlijk geen' ongunstigen indruk, en wij kunnen begrijpen, dat Walsingham en andere Engelsche gezanten van hem een hoogst eervol getuigenis geven[1].

V.

Doch zoo dan de Koningin-moeder en hare zonen door ver-

1) Baumgarten, pag. 157.
1) Dezelfde, bl. 151.

schillende gedachten geslingerd werden, en steeds op eene uitkomst meenden te mogen hopen, die hun de noodzakelijkheid om zelven hunne handelingen te bepalen en de verantwoordelijkheid op zich te nemen, zou besparen, - wat was het, dat eindelijk Koningin Catharina deed besluiten op Coligny een schot, bestemd om hem te dooden, te laten lossen, en straks, in gemeenschap met den Koning, de Hugenoten aan de moordzucht van het fanatieke volk prijs te geven?

De slag van Lepanto, in het najaar van 1571, heeft in de Christenheid dier dagen een' ontzaggelijken indruk gemaakt. Door deze zegepraal was de Turk voor het eerst in het hart, dacht men, getroffen. Spanje was het geweest, hetwelk voor het Kruis deze overwinning over de Halve Maan had bevochten. Was het nu nog altijd de uitbreiding van het Heilige Rijk, die tot de hegemonie over de christenvolken recht gaf, zoo was het Spanje, waaraan thans, onwedersprekelijker dan ooit, de eerste rang toekwam. Hoe armzalig deed zich Frankrijk voor tegenover Spanje, door den glans van de zege van Lepanto beschenen, Frankrijk, door burgertwisten verscheurd, hinkend op twee gedachten, heulend met de vijanden van de Kerk, den Hugenoot en den Turk beiden. Neen! voorwaar, zou Frankrijks koningschap zich niet voor goed wegcijferen en in eigen schande te gronde gaan, zoo diende het, wat het kosten mocht, zich uit dien val op te heffen.

Steeds had Catharina, even als vroegere koningen van Frankrijk, gemeend door de huwelijken der prinsen en prinsessen van het gezin groote bedoelingen, ja de uitbreiding van het koninklijke geslacht over de gansche Christenheid te bereiken. Gelukkig is zij in de uitvoering van hare huwelijksplannen niet geweest. Nu zou haar geliefdste zoon, de Hertog van Anjou, Koning van Polen zijn. Maar daartoe moest hij bovenal zich goed Katholiek betoonen en met eene Katholieke vorstin in het huwelijk treden. Als prins van een der Kerk kwalijk bevriend te achten Hof kon hij niet verwachten te slagen. Reden te meer om de partij der Hugenoten te verzaken. Of zou de Koningin-moeder de rechtmatige aanspraken van het Fransche Koninklijke Huis op de algemeene heerschappij in de Christenheid, de traditiën der vorsten reeds van den oudsten tak des koninklijken Stams, aan haar thans toevertrouwd, veronachtzamen, en het verwijt verdienen, dat zij, de uit den Florentijn-

schen burgerkring voortgekomene, op dien troon misplaatst was?

Het huwelijk van Anjou met Elisabeth van Engeland was afgesprongen, en het plan van eene verbintenis tusschen haar en den hertog van Alençon gaf geen uitzicht op slagen. Ja wat meer is, Elisabeth, die mede vooral getrouw moest blijven aan de traditiën van den troon, die zij met min of meer bedenkelijk recht bekleedde, kon niet toelaten, dat Frankrijk, van den opstand gebruik makend, zijn gebied over de Nederlanden uitbreidde, gelijk het scheen te willen doen, zoo het de gewapende tusschenkomst der Hugenoten in verband met Willem van Oranje en Lodewijk van Nassau toeliet. Dus ging de alliantie tusschen Franrkijk en de Koningin van Engeland te niet. Elisabeth, als ten voorbeeld voor de Stuarts na haar, was bereid, ten einde Frankrijk niet te sterk te maken, behoudens een aandeel, door haar aan den buit te bekomen, de Nederlanden aan Spanje of Spanje's landvoogden te verraden

Zoo zou dan Frankrijk, bleef het de zaak der opstandelingen in de Nederlanden en de tusschenkomst der Hugenoten steunen, deze taak zonder Engelands medewerking, ja met Engeland tegen zich aanvaarden! Wie kon zulks aanraden of maar mogelijk achten? Reeds had Genlis in de ontmoeting zijner scharen met Alva's krijgsmacht de nederlaag geleden. Zou dan de koninklijke waardigheid zich verder blootstellen aan slagen, haar op den rug der Hugenoten door Spanje toegebracht, en dat wel terwijl al wat in Europa katholiek was, Venetië, Savoie, Florence, keizer Maximiliaan zelf, koning Karels eigen schoonvader, en de katholieke Duitsche vorsten: Trier, Keulen, Beieren, gezamenlijk Frankrijk drongen en smeekten toch niet voor de Hugenoten en den opstand in de Nederlanden partij te trekken. - Had in den Koning en zijne moeder het geloof van Willem van Oranje en zijnen broeder Lodewijk geleefd, zoo zou de in de wereld heerschende Kerk hun den blik op een eeuwig Godsrijk niet verduisterd hebben; alle mededoogen met den burger, in de vrijheid van zijn geweten gekrenkt, zou bij hen niet hebben ontbroken; zij zouden den strijd tegen Spanje en den van die wereldsche mogendheid al te zeer afhankelijken Paus, met Coligny aan de zijde van Willem van Oranje hebben aanvaard! Daar dat geloof hun ontbrak, moesten zij nu of nooit de al hunne eer en belang in de waagschaal stellende verstandhouding met Hugenoten en opstandelingen verbreken.

Bovendien, evenmin als het doenlijk was de Kerk te verzaken, kon het begeerlijk schijnen aanmatigenden Grooten, die onder den dekmantel der godsdienst naar heerschappij streefden, en even aanmatigenden burgers, die naar onlijdelijke vrijheden stonden, te wille te zijn.

En toen nu de Hugenoten duidelijk inzagen, dat de Koning niet met hen zou medegaan, was hunne verbittering zoo groot, dat zij de wapenen, feller dan ooit, tegen de Regeering schenen te zullen opvatten. Coligny verklaarde met een eigen leger nevens Oranje te willen gaan strijden, en der Koningin-moeder voerde hij te gemoet: ‘de Koning is ongeneigd den oorlog aan te vangen, - God geve, dat hij zich niet een' anderen oorlog op den hals hale, dien hij misschien niet zal kunnen ontwijken.’ Dit scheen eene bedreiging, die de Regeering, hoe dan ook, moest verijdelen.

En wie zouden de uitvoerders van het nu onvermijdelijk vonnis zijn? Immers het Parijssche volk, dat goed Katholiek was, evenzeer als het achtbare Collegie van het Parlement. In December 1571 schreef Petrucci, dat de Katholieken te Parijs wel eens een fraai bloedbad zouden kunnen aanrichten, daar zij ongetwijfeld de sterkste partij waren. Met soldaten moest toen moord en plundering belet worden. Dreigde te Parijs het volk met moord, ook te Orleans liepen in den zomer van 1571 geruchten, dat den Hugenote allen in éénen nacht vermoord zouden worden, dermate dat de Duitschers, die aldaar studeerden, zich bij smeekschrift tot den Koning wendden met het verzoek om aan de Overheid dier stad den plicht om hen te beschermen, voor te houden. Zoo zou dan de Koning, bijaldien hij den moordlust thans niet bot vierde, zelfs in Parijs, den geduchtsten tegenstand gevonden hebben, wanneer hij den Hugenoten vrij spel gelaten had. Ziedaar een' nieuwen grond om met geweld aan het stout bestaan der Hugenoten een einde te maken.

VI.

Boven zagen wij, dat Spanje in geenen deele de versterking van Frankrijks macht wenschte. Daar nu de Bartholomaeusmoord de oorzaak van Frankrijks zwakheid opgeheven scheen te hebben, en hiermede alle voorwendsel tot tusschenkomst

van buiten was vervallen, zoo was die gebeurtenis voor de Spanjaarden geen grond om bovenmate voldaan te wezen. En toch werd zij van deze zijde met onvoorwaardelijke toejuiching begroet. De reden is duidelijk. Ware de Koning voortgegaan de onderneming der Hugenoten tot ondersteuning van de Nederlandsche rebellen te laten begaan; ware Coligny in het leven gelaten en den Hugenoten niet, tijdelijk ten minste, alle moed benomen, zoo zouden voor Spanje ongetwijfeld al de Nederlanden en daarmede zijn belangrijkste post in Europa verloren zijn gegaan. Deze onherstelbare ramp werd verhoed, en welke dan ook de gevolgen van den Bartholomaeusmoord tot Frankrijks versterking en zijne verheffing in de Katholieke wereld zijn mochten, deze uitkomst gaf oorzaak tot een gevoel van groote verlichting en van volkomen voldoening.

Inderdaad door dien geweldigen aanslag tegen de Hugenoten werd bij de Katholieke Franschen de ingenomenheid met het koningschap, evenzeer als bij den Paus en de geheele katholieke wereld Frankrijks aanzien aanmerkelijk verhoogd. Catharina, te voren gehaat, heette bij het Parijssche volk van nu aan redster van den christennaam, en met den titel, door het Romeinsche volk eenmaal aan Livia gegeven, Moeder des Vaderlands.

En hoe kon het anders, of het Pauselijk Hof moest zich over de bloedige daad verblijden? Een tegenwicht tegen de heerschappij van het Huis van Oostenrijk had de Paus, tot handhaving van zijn gezag over de Kerk zelve, volstrektelijk noodig. Was Frankrijks mogendheid tot de Protestantsche partij overgegaan, of ook, schoon Katholiek gebleven, metterdaad weggecijferd, zoo stond hij machteloos tegen twee vijanden, het Protestantisme en de oogenschijnlijk bevriende macht van Spanje. Thans nam Frankrijk weder stand onder de zelfstandige machtige Katholieke Mogendheden. Hoe kon het Pausdom zulk een bate anders dan met ingenomenheid aanvaarden en als eene goddelijke tusschenkomst begroeten? En van de gezindheid der overige Katholieke Regeeringen moge het besluit van den Senaat van Venetie getuigen, die met 162 stemmen tegen twee verordende, dat de gebeurtenis van den Bartholomaeusnacht met eene processie zou gevierd worden.

Toch heeft niet de Bartholomaeusmoord aan Frankrijk het overwicht over Spanje en Oostenrijk verschaft. Integendeel, dat

heeft de gezindheid en het stelsel gedaan van den man, naar wiens bruiloft de moord gemeenlijk genoemd wordt. Hendrik de Groote die voor zijn Frankrijk van Katholiek en Hugenoot gelijke liefde vorderde en deze liefde voor beiden mogelijk achtte, heeft een nieuw sterk Frankrijk gemaakt. Na hem werd van lieverlede de verkregen overmacht een nieuwe verzoeking tot de algemeene heerschappij, en daar Lodewijk XIV de uitroeïng der Hugenoten als eene der voorwaarden om die te erlangen beschouwde en toepaste, heeft hij Frankrijks uitputting door hunne verdrijving voldongen, en door aanmoediging der vervolgingszucht aan zijne Katholieke onderdanen de hoogste voorwaarde van het ware geloof ontnomen, en alzoo het zijne toegebracht om Franrkijk in den maalstroom der revolutie te storten.

W.G. BRILL.

Schoolonderwijs in de natuurkunde[1].

De natuurkunde behoort tegenwoordig tot de vakken, welke op een groot aantal scholen, zelfs op die voor lager onderwijs, worden onderwezen.

Algemeen is er veel vraag naar natuurkunde. Men moet toch iets weten van de hedendaagsche wonderen der wetenschap. Wie wil niet gaarne de inrichting kennen van een locomotief, die van een telegraaf en vooral die van een telephoon, om niet te spreken van een phonograaf en een electrischen spoorweg? Nu, aan deze zucht naar kennis kan tot zekere hoogte gemakkelijk voldaan worden, ook door personen, die in hunne jonge jaren niet het voorrecht genoten de natuurkunde te beoefenen.

Deze zucht zal ook wel bij jongere menschen, laat mij maar zeggen bij kinderen, bestaan. Maar is het daarom noodig, dat men het onderwijs voor de jeugd bederft?

Maxima debetur puero reverentia. Zou dit alleen gelden met het oog op de zedelijke ontwikkeling? Zou de eisch te hoog zijn, dat men hieraan indachtig ware ook bij de verstandelijke ontwikkeling? Wij volwassenen kunnen vrij wat doorleven, zonder dat onze zedelijkheid blijvende schade lijdt; wij volwassenen kunnen de rariteiten op wetenschappelijk gebied, die wij te hooi en te gras verzamelen, in een afzonderlijke rommelkamer bijeenbrengen en deze goed afgesloten houden van de magazijnen onzer geordende kennis. Maar ik geloof, dat het onderwijs bestemd is in een kinderbrein, hetwelk in het dagelijksche leven soms indrukken ontvangt, zooals een kogelvanger kogels opneemt, orde te brengen, en dat het een wandaad is de bestaande verwarring opzettelijk te verergeren.

1) Beknopt leerboek der Natuurkunde, door Dr. H. van de Stat; 1ste stuk, 3de druk, 143 bl.; 2de stuk, 2de druk, 190 bl.; Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1882.

Wat aan een kind onderwezen wordt, is slechts in de tweede plaats van belang; hoofdzaak is, dat het onderwijs grondig zij en in overeenstemming met de ontwikkeling, die het kind reeds bezit. Nu kan de een voorstander wezen van een opleiding in klassieken geest, de ander kan de behandeling van de natuurwetenschappen wenschelijk vinden; beide wegen kunnen tot het doel leiden.

Ik kan er mij in het geheel niet mede vereenigen, dat tegenwoordig reeds een kind van twaalf jaren gewoonlijk vier talen leert behalve een reeks van andere vakken. Maar afgezien van de veelheid der vakken, acht ik de natuurkunde vrij wel ongeschikt om als afzonderlijk leervak op te treden in de lagere school, zij het ook in de school voor meer uitgebreid lager onderwijs, en evenzoo in de twee laagste klassen van een hoogere burgerschool voor jongens of in eenige klasse van een hoogere burgerschool voor meisjes.

Doch, zal men vragen, hoe moet het dan gaan met die locomotief en dien telephoon? Moet men zijn leven lang van die werktuigen gebruik maken, zonder te weten, hoe zij werken? In de eerste plaats wijs ik op hetgeen ik reeds straks zeide; het is niet moeilijk aan een ontwikkeld persoon een verklaring van de werking van zulk een toestel te geven, die hem bevredigt. En in de tweede plaats doe ik de wedervraag: is het mogelijk, dat men alles weet? Kan niet een beschaafd man zonder gewetenswroeging brood eten, ook al kent hij de bewerking niet, die het koren heeft ondergaan voordat het hem als brood wordt voorgezet?

Ik ben een groot voorstander van de behandeling van natuurwetenschappen in de laagste klassen van de hoogere burgerscholen voor jongens, op hoogere burgerscholen voor meisjes en zelfs op scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs. Maar ik zou wenschen, dat men zich hierbij bepaalde tot een beschrijvende wetenschap. Het is waar, dat langzamerhand de zoogenaamde beschrijvende wetenschappen meer en meer ook verklarende wetenschappen worden; doch er bestaat een aanzienlijk verschil in karakter tusschen de natuurkunde en bijv. de plantenkunde. Wanneer men uit de plantenkunde alles wegneemt, wat tot verklaring van de verschijnselen leiden moet, houdt men een nog zeer belangwekkende leerstof over, waarvan de beoefening zeer vruchtbaar kan zijn voor de ontwikkeling van den leerling. En het zal den verstandigen docent niet moeilijk vallen in zijn onderwijs naast het beschrijvende

zoo veel van het verklarende bestanddeel op te nemen, als voor zijn leerlingen wenschelijk en nuttig is in verband met hun kennis en ontwikkeling. Ontdoet men evenwel de natuurkunde van het verklarende bestanddeel, zoo blijft er nagenoeg niets over dan de beschrijving van een tamelijk onsamenhangende reeks van verschijnselen, die weinig aantrekkelijks hebben voor zoo verre zij niet rechtstreeks in betrekking staan met meergenoemde locomotief, telephoon, enz. Wil men de natuurkunde eenigszins uitvoerig maar zuiver beschrijvend behandelen, dan kan men, dunkt mij, niet vermijden, òf dat men een ‘physique amusante’ geeft, òf dat men technisch onderwijs uitdeelt, hetwelk voor aanstaande amanuenses misschien gepast, maar voor de leerlingen eener school zeker hoogst ongeschikt is. Ik geloof dan ook niet, dat er een ernstig docent gevonden wordt, die de natuurkunde zonder verklaringen zou willen onderwijzen. Maar nu doet zich het groote bezwaar voor, dat in de meeste gevallen de verklaring niet alleen gebrekkig en oppervlakkig, maar zelfs voor het gezond verstand doodend moet uitvallen, tenzij de leerling een zekere mate van ontwikkeling heeft, welke niet verwacht kan worden van hen, die hun kennis trachten te verrijken op een school voor meer uitgebreid lager onderwijs, op een hoogere burgerschool voor meisjes of in de laagste klassen van een hoogere burgerschool voor jongens. Is de vereischte ontwikkeling niet aanwezig, dan worden de leerlingen er aan gewend zich tevreden te stellen met vage voorstellingen; dan maken zij zich zelve wijs, dat zij begrijpen, wat toch ver boven hun bevatting ligt; dan wordt een oppervlakkigheid gekweekt, waarvan de naweeën zich nog lang zullen doen gevoelen; dan werkt het onderwijs verstompend in plaats van ontwikkelend.

Ik kan mij niet voorstellen, dat het onderwijs in de natuurkunde eenige vrucht kan dragen, indien niet eerst de grondbegrippen en de beginselen der mechanica behoorlijk zijn verduwd. Hierbij de hulp van de wiskunde te ontberen, komt mij hoogst bezwaarlijk voor. Wel leert de wiskunde zelve ons niets; zij is eenvoudig het werktuig, dat ons veroorlooft uit zekere praemissen gevolgtrekkingen af te leiden, die anders slechts ten kosten van soms zeer ingewikkelde redeneeringen of misschien in het geheel niet te verkrijgen zoude zijn. Ik ontken niet de mogelijkheid van een ‘natuurkunde zonder wiskunde,’ zooals de schrijver van het bovengenoemde

werk zijn leerboek noemt. Maar een dergelijk leerboek, indien het goed was, zou van den leerling bovenmatige inspanning eischen.

Daarom, geen natuurkunde, voordat de leerling zich in de wiskunde thuis gevoelt, zooals men dit billijkerwijze verwachten mag van leerlingen in de derde klasse eener hoogere burgerschool voor jongens. Maar dan ook de grondbegegrippen der mechanica vooropgesteld en de beginselen er van zoo scherp mogelijk behandeld. De wiskundige kennis van den leerling stelt dan verder in staat vele natuurkundige wetten in hoogst eenvoudigen vorm te brengen; zijn geheele reeds verkregen ontwikkeling veroorlooft het verband tusschen de verschillende wetten duidelijk te maken en de beteekenis van de proeven voor de theorie te doen begrijpen. Naar gelang van omstandigheden kan dan nog aan het onderwijs een kleinere of grootere uitbreiding gegeven worden.

Het is alsof de schrijver van het 'Beknopt Leerboek' bij de samenstelling van zijn 'natuurkunde zonder wiskunde' een of ander leerboek genomen en hieruit eenvoudig alle wiskundige vormen geschrapt, doch nu en dan door eenige vage toelichtingen vervangen heeft. Ik beweer in het geheel niet, dat dit het geval is; hiermede zou ik den schrijver hoogst waarschijnlijk onrecht aandoen. Maar ik geloof dat men, met de schaar een of ander leerboek behandelende, tot een uitkomst zou kunnen geraken, die vrij wel op dezelfde lijn geplaatst zou kunnen worden met het boek van den schrijver.

Na eenige inleidende beschouwingen komt de schrijver tot het hoofdstuk 'Grondbegrippen der mechanica,' waarin bovendien behandeld wordt, wat men gewoon is de zwaartekracht te noemen. Natuurlijk wordt men spoedig bekend gemaakt met de 'traagheid' als bijzondere 'eigenschap' van de lichamen (1ste stuk bl. 8). Hiervan maak ik den schrijver geen verwijt. Het is nu eenmaal zoo, dat de geografen ons physici in een zeker opzicht vooruit zijn. De tijd is voorbij, zoo hij er ooit geweest is, toen men het een eigenschap noemde van de groote rivieren om in beschaafde landen altijd langs steden te loopen. Ik wil niet herhalen, wat ik omtrent deze 'traagheid' elders*) gezegd heb. Doch ik geloof, dat ik minder alleen sta, wanneer ik beweer, dat des schrijvers behandeling van het onderwerp uiterst geschikt is, om iemand met gezond

*) Beschouwingen over de Grondslagen der natuurkunde, bl. 34.

verstand, die de vlijt heeft het hoofdstuk nauwkeurig te bestudeeren, tot vertwijfeling te brengen.

Er wordt gesproken (bl. 7) van de richting van de beweging van een lichaam, maar niet gezegd wat men hieronder te verstaan heeft. Misschien meent de schrijver, dat dit overbodig is; dat ieder dit wel weet in aansluiting aan het dagelijksche leven. Maar dient het onderwijs niet in de eerste plaats om de vage en scheeve voorstellingen uit het dagelijksche leven te vervangen door scherpe en juiste? Er wordt gesproken van snelheid, vóórdat men hoort wat een eenparige beweging is, of, als men wil, van gemiddelde snelheid, vóórdat men weet wat snelheid is. Er wordt gezegd: ‘kracht is elke oorzaak, die een beweging kan voortbrengen of wijzigen’ (bl. 10), doch deze bepaling wordt dadelijk opgeborgen en hiervoor (bl. 11) in de plaats gesteld, dat ‘de grootte van een kracht gemeten kan worden door de drukking of spanning, die zij voortbrengt, of ook door de snelheid, die zij in een secunde aan een zeker lichaam in staat is te geven.’ En over het laatste deel van deze dubbel-bepaling wordt verder in 't geheel niet gerept, maar alleen de dynamometer ten tooneele gevoerd. Dan wordt van vervanging van krachten gesproken, die langs onderling evenwijdige lijnen werken; op bl. 14 blijkt, dat de resultante van twee dergelijke krachten aangrijpt in een punt, dat in het geheel niet tot het beschouwde lichaam behoort; maar de zoo noodige toelichting ontbreekt. Op bl. 20 vernemen wij, dat alle lichamen in het luchtledige ‘even snel’ vallen; op bl. 23, dat een kogel, die verticaal naar boven geschoten is, zijn hoogste punt bereikt, als ‘de kracht, die den kogel omhoog dreef, is uitgeput;’ op blz. 25 wordt eerst de middelpuntvliedende kracht afgemaakt, maar dadelijk met behulp van een hoogst zonderlinge redeneering in eere hersteld; op bl. 30 hooren wij dat ‘de arbeid eener kracht wordt gevonden door den weerstand (misschien den beruchten traagheidsweerstand; anders passe men de bepaling eens toe op een vrij vallend lichaam) met den weg door het aangrijpingspunt in de richting der kracht doorloopen, met elkander te vermenigvuldigen;’ op bl. 32 vinden wij dat, wanneer twee voorwerpen elkander afstooten en ‘zeer nabij elkander’ zijn geplaatst, zij arbeidsvermogen bezitten; op bl. 37 wordt een afbeelding gegeven van de balans van Roberval, zeker met de bedoeling, dat de leerling zelf wel zoo goed zal willen zijn uit te maken, hoe zij werkt; op bl. 38 een goede afbeelding,

maar een geheel onvoldoende toelichting van de bascule; op de volgende zes bladzijden worden achtereenvolgens behandeld de katrol, het takel (met verwijzing N.B. naar het Spaansche takel en het machtstakel!), het windas, de kaapstander, het hellend vlak, de wig en de schroef.

Mij dunkt, als de leerlingen van de middelbare scholen voor meisjes (voor wie blijkens het voorbericht het leerboek mede bestemd is) zoover gekomen zijn, zullen zij wel duizelig zijn geworden.

Ik wil geen dorre opsomming geven van alles wat mij voorkomt vaag, scheef of onjuist voorgesteld te zijn. Ik heb slechts enkele punten, die geen verdere toelichting behoeven, vermeld. Zelfs al bepaalde ik mij tot de eerste 50 bladzijden, dan zou ik een vel druks kunnen besteden aan het ontwikkelen van grootere en kleinere bezwaren tegen de wijze van behandeling.

Ik wil liever trachten een verklaring te geven van het verschijnsel dat iemand, wiens naam een zoo goeden klank heeft als die van Dr. v.d.S., er toe komt zulk een werk de wereld in te zenden. Ik beschouw het werk als een hulde aan de grootste vijandin van een beschaafde maatschappij, namelijk de oppervlakkigheid; de vijandin, wier macht nog steeds toeneemt en onze kinderen tot magazijnen van onverteerde brokstukken geleerdheid maakt. Ik ben er van overtuigd, dat Dr. v.d.S. bij het bewerken van zijn leerboek zich maar al te dikwijls bewust was van het gebrekkige zijner uiteenzettingen; ik kan mij voorstellen hoe hij, na eenmaal den voet gezet te hebben op het ingeslagen pad, telkens slechts schoorvoetend verder ging, zich zelven overredende, dat het nu eenmaal niet anders kon; de onvastheid van den bodem dwong hem wel, niet een stevig gebouw, maar een kaartenhuisje op te trekken. Doch ik hoop, dat eerst na langen strijd hij er toe besloot figuren op te nemen, hoe fraai overigens ook, zooals de afbeeldingen van den kathetometer, de dubbelwerkende luchtpomp, de dubbelwerkende waterperspomp, de stoomelectriseermachine van Armstrong, de Gramme-machine en zoo vele andere, waarvan sommige volmaakt zonder eenige toelichting blijven en de overige geheel onvoldoende verklaard worden. En zou het wel noodig zijn den beoefenaar van de natuurkunde door een prentje duidelijk te maken, hoe men een telephoon aan het oor of aan den mond houdt?

Ik zou wenschen, dat men bij het populariseeren van de wetenschap zich richtte alleen tot volwassenen en niet tot hen, die nog

niet op eigen beenen kunnen staan. Daar ik zelf gaarne stukken lees, door kundige hand over onderwerpen geschreven, welke tot de wetenschappen behooren, waarmede ik mij niet in het bijzonder bezig houd, kan ik mij zeer goed voorstellen, dat anderen genot vinden in populaire verhandelingen of in artikelen der periodieke pers over natuurkundige zaken. Dit geeft dikwijls een vermeerdering van den inhoud der rommelkamer, maar kan ook strekken tot het verruimen van den blik. Maar laat toch onze piëteit voor het jeugdige verstand ons er van terughouden den onschatbaren tijd, dien het voor zijn ontwikkeling niet missen kan, te verknoeien met populaire wetenschap; te meer, daar het gevaar zoo groot is, dat het verstand zelf er onherstelbare schade door lijdt.

Ik ken personen, die zelve volmaakt op de hoogte zijn van de natuurkunde; die heel goed bekend zijn met alle struikelblokjes, welke op den weg liggen van hen, die de natuurkunde willen beoefenen; en die toch het niet der moeite waard achten de struikelblokjes voor hun leerlingen weg te nemen. Deze nalatigheid spruit niet voort uit gemakzucht; maar uit de overtuiging, dat een verwarring tusschen arbeid en arbeidsvermogen, tusschen snelheid en versnelling, tusschen gewicht en massa, tusschen drukking en spanning, enz. geen kwaad doet, daar de leerlingen toch niet achter het fijne van de zaak komen, terwijl de tijd, welken zij noodig zouden hebben om die verwarringen onmogelijk te maken, beter besteed kan worden bijv. tot uitvoerige behandeling van de stoommachines of de telegrafen.

Eéne schrede verder in deze richting, en men staat op het standpunt, waarop het schrijven van een leerboek als dat van Dr. v.d.S. mogelijk wordt.

Intusschen, ik vind het treurig, wanneer ernstige mannen, die zich zelve wel aan de macht der godin oppervlakkigheid hebben weten te onttrekken, zich toch genoopt gevoelen aan haar te offeren, zoodra zij anderen van hun kennis zullen mededeelen. En zij, die zoo wanhopen aan de mogelijkheid van een gezonde ontwikkeling van het jeugdige verstand, zijn zij eigenlijk niet hoogst verwaand, meenende dat, wat zij voor zich zelve veroverd hebben, voor hun leerlingen zou zijn als paarlen voor de zwijnen?

Ik geloof, dat er geen vak is, hetwelk een zoo goede kost is voor behoorlijk onderlegde jongens, die een zekeren leeftijd bereikt hebben, als de natuurkunde. Ik hoop, dat de natuurkunde op de

hoogste klassen van de hoogere burgerscholen voor jongens altijd een der hoofdvakken zal blijven. Mocht men er ooit toe komen om òf het aantal lesuren in dit vak te vermeerderen òf enkele hoofdstukken niet te behandelen, dan zou men naar mijn oordeel nog een groote schrede vooruitgaan. De thans beschikbare tijd is voor een grondige behandeling van de geheele natuurkunde wel wat kort; maar zal de geest van onzen tijd het toelaten, dat de natuurkunde aldus in tweeën wordt gesneden?

Wil men toch in elk geval natuurkunde onderwijzen op de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs en de hoogere burgerscholen voor meisjes, dan zij men toch uiterst sober. Vooral geen aardige proeven, waarvan de verklaring niet gegeven kan worden of de beteekenis niet begrepen. Geen barometers van Vidi, geen toestellen van Gramme; de woorden golf en golflengte bij de bespreking van het geluid zelfs niet genoemd; de vuurtoren-lenzen en de regenboog maar laten rusten. Slechts de hoofdverschijnselen behandelen met korte toelichtingen. Zoo iets zal droog zijn; ja, maar het zal geen kwaad doen.

Het is zeer waarschijnlijk, dat mijn denkbeelden omtrent onderwijs in de natuurkunde door velen niet gedeeld worden, en dat veler oordeel over het leerboek van Dr. v.d.S. vrij wat gunstiger is. Tot het laatste besluit ik uit het feit, dat het 1ste stuk reeds een derden druk en het 2de stuk reeds een tweeden druk beleefde. Een gelukkig verschijnsel acht ik dit niet; ik ben niet bijzonder ingenomen met de beoefening van de natuurkunde volgens zulk een leiddraad door zulk een bonte schaar. En Dr. v.d.S. zal zelf de eerste zijn om te erkennen, dat de verantwoordelijkheid van een schrijver zich verder uitstrekt dan tot den uitgever; dat een uitgebreid debiet den schrijver niet ontheft van de verplichting voor zich zelven uit te maken, of zijn werk een invloed zal hebben ten goede dan wel ten kwade[1)]

V.A. JULIUS.

1) In het Schoolblad van 22 Mei 1883 lees ik onder de vragen voor de acteexamens in Zuid-Holland: ‘Een lichaam wordt loodrecht omhoog geworpen met een kracht van 49 M. in de seconde. Na hoeveel seconden valt het op de aarde terug?’ Misschien heeft de examinator, die zulk een keurige vrag stelde, zijn kennis wel geput uit het ‘Beknopt Leerboek’. Maar als de examinator zulke heldere begrippen toont te bezitten, hoe zal het dan wel gesteld zijn met de examinandi?

Politiek overzicht

Rotterdam, 23 Mei.

De derde Mei bracht het vrijzinnige ministerie, meer nog de vrijzinnige partij, in Engeland een zware nederlaag; zoo ooit, dan doet het ons ditmaal leed slecht profeet te zijn geweest. Wij hadden gemeend, dat in het klassieke land der vrijheid wel voor een korte poos de beginselen der ware vrijheid door hartstocht en vooroordeel miskend of uit partijbelang verduisterd konden worden, maar dat voor hun triomf geen vrees behoefde te bestaan, zoo de quaestie, die het gold, maar eenmaal flink gesteld en wakker onder de oogen gezien werd. Het was een illusie: met een meerderheid van drie stemmen heeft het Lagerhuis beslist, dat het niet vergund zal zijn aan eenig wettig gekozen lid, dat in gemoede bezwaren heeft tegen het afleggen van den eed, door middel van een eenvoudige belofte toegang te verkrijgen tot zijn zetel, m.a.w. dat een zekere godsdienstige overtuiging of althans het afficheeren van zekere godsdienstige overtuiging een voorwaarde is van het recht, om als volksvertegenwoordiger zitting te nemen. Dit vraagstuk is van grootere beteekenis, dan velen, die hetzij smalend, hetzij geringschattend van ‘een klein hoopje atheïsten’ spreken, geneigd zijn daaraan te hechten. Het haast zinneloos gejuich en getier, waaraan de Tories zich minuten lang overgaven, toen de tellers het resultaat der stemming aan de tafel bekend maakten, bewijst dat daar althans iets gevoeld werd van de groote beteekenis dezer overwinning. Dat het voor de partij als zoodanig een dag der blijdschap was, niemand die het kon wanen. Men wist al te wel, dat de zege slechts bevochten was met behulp van den Ierschen aartsvijand en dank zij den afval van sommige, de lauwheid van vele liberalen; men wist al te wel ook, dat het ministerie door deze nederlaag niet van zijn plaats werd gedrongen en dat, zoo het al wilde gaan, de Tory-partij tot het vormen van een

levensvatbaar kabinet voorloopig niet in staat was; maar men juichte, omdat men gevoelde, dat hier een diep ingrijpend beginsel van behoud, van reactie zegepraalde en dat daarom deze kleine overwinning innerlijk van grooter waarde was dan menig ander groot succes op het gebied der eigenlijke partij-politiek.

Inderdaad mag dit eedsvraagstuk als toetssteen der ware vrijzinnigheid worden aangemerkt. Een toeval, zoo het geoorloofd is in de geschiedenis der menschheid van toeval te spreken, wil dat het ongeveer tegelijkertijd allerwege aan de orde komt, als ware het om allerwege het bewijs te leveren hoe weinig de ware vrijzinnigheid nog in den geest der wetgevers en der volken is doorgedrongen. Het is hier de vraag, of de moderne staat, eenmaal de persoonlijke vrijheid van allen waarborgende en de gelijkheid van alle burgers voor de wet in haar banier schrijvend, bereid is de gevolgtrekkingen van dat beginsel onvoorwaardelijk te aanvaarden, ook waar dit geëischt wordt door personen, wier denkwijze en gevoelens de meerderheid antipathisch, ja een afschuw en een ergernis zijn. Over de vraag toch, of de staat, eenmaal dat groote moderne beginsel aangenomen zijnde, het r e c h t heeft eenig burger, wiens overtuiging zich verzet tegen het uitspreken eener eedsformule, uit te sluiten van eenig ambt of betrekking, tot welker aanvaarding een plechtige verklaring, zij het dan in den vorm van een eed, als voorwaarde is gesteld, is eigenlijk onder ernstige mannen verschil van gevoelen onmogelijk. Wie zulk een recht verdedigden, hebben dan ook steeds - de debatten in Engeland bewijzen het weder duidelijker dan ooit - aan hun godsdienstige opvattingen en aan de inspraken van hun gevoel vergund hun rechtsbewustzijn te smoren, en hebben ongetwijfeld, vaak te goeder trouw, hun protesteerend gezond verstand met de bedenkelijkste logica onder dien gevoelsinvloed zoeken te sussen.

Het was een slimme tactiek, maar geen loyale, de A f f i r m a t i o n B i l l voor de natie te brandmerken als een B r a d l a u g h R e l i e f B i l l, zooals de Tory-partij tot walgens toe haar noemde. Onjuist was de kenschetsing niet, zoodra men althans niet aan den individu Bradlaugh blijft hangen, maar hem beschouwt als de type van een zekere klasse van menschen. In den grond der zaak was dan ook het beweren der ministerieele partij, dat hier geen wet was ten gunste van Bradlaugh, omdat zij op het verleden niet sloeg, maar voor de toekomst slechts zou werken, niet dan een kinderachtige

uitvlucht. Immers door Bradlaugh's optreden was het wetsontwerp noodzakelijk geworden, en was het eenmaal wet, dan had Bradlaugh slechts af te treden en zich herkiesbaar te stellen om er het allereerst van te profiteeren. Maar de Tories rekenden op den afschuw, dien de persoon van Bradlaugh bij alle oppervlakkige denkers - en dus bij de meerderheid der natie - en ook bij vele ernstige mannen wekt, als zij voortdurend hem weer ten tooneele voerden, en vonden in den ijver, waarmede dan de ministerieelen hem telkens weder op zijde schoven, overtuigd dat juist de persoon van Bradlaugh hun streven in den weg stond, zich ruimschoots beloond. Het was voorzeker voor het ministerie, dat tal van ernstig geloovige lieden in zijn midden en onder zijn aanhangers telt, een netelige taak als voorvechter op te treden voor een wet, die, hoe men het trachtte te verbloemen, in de eerste plaats ten gunste van een apostel des ongeloofs zou werken. Het was ook niet van heeler harte, dat het zich zette aan die taak. Hoe het heeft geweifeld, is bekend, en dank zij die weifelingen, nu de nederlaag is gekomen, *habet quod sibi imputet*. Toch dient erkend, dat toen eenmaal de taak was aanvaard, zij met vuur en ijver is behartigd. Bepaaldelijk Gladstone's rede, die het debat opende, wordt als een zijner grootste oratorische kunststukken door vriend en vijand geroemd. Niettemin werd ook daarin niet voldoende de kern der zaak op de voorgrond gebracht. Wel werd met klem betoogd, dat de beginselen der burgerlijke vrijheid geen andere oplossing van de hangende quaestie gedoogden dan de voorgestelde, maar meer plaats nog nam in en meer indruk nog maakte een warm en welsprekend pleidooi in 't belang van den godsdienst, dat zelf deze oplossing eischte. In dit vaarwater volgden andere sprekers, waardoor het debat oversloeg in een theologisch dispuut, in een volksvertegenwoordiging vrij misplaatst. Bovendien werd de positie van het ministerie, al kon het op deze wijze misschien op het gemoed van sommige tegenstanders werken, door dergelijke betoogen niet sterker, daar de aandacht meer dan noodig geleid werd op het tweeslachtig karakter der verhouding van staat en kerk in Engeland, waarbij een aanhoudend transigeeren tusschen de privilegiën eener staatskerk en de eischen der vrijheid van belijdenis noodzakelijk is. Even bedenkelijk was een ander geliefd betoog ten gunste van personen in Bradlaugh's positie, aan een andere orde van denkbeelden ontleend, dat zich namelijk grondde

op het recht van de kiezers, hetwelk verkort heette, als men den gekozene den toegang weerde tot het parlement. Dit beweren immers kon alleen van kracht zijn, zoo eenmaal vaststond, dat de weigering om een eed af te leggen geen reden tot uitsluiting was, en werd, dit eenmaal vaststaande, overbodig; daarentegen kon het nooit dienen als argument voor een nieuwe wet, want gelijk van conservatieve zijde terecht werd aangevoerd, boven het recht van een kiezersgroep staat het recht der wetgevende macht om zekere personen onverkiesbaar te verklaren. Doch de eenige, de groote vraag, waarop het aankwam, is deze: is het recht een reden tot uitsluiting te maken van de belijdenis van zekere denkbeelden, die der meerderheid antipathisch zijn?

Heeft voor het oogenblik de partij van het behoud gezegevierd, de partij van den vooruitgang behoeft niet te wanhopen. De dag zal komen, wanneer ook dit heilige Ilios zal zijn vergaan! De oude Lord Derby wist het wel, toen hij bij de Jodenemancipatie met schrik voorspelde, dat nog eens de atheisten-emancipatie zou volgen. Droomden vrome zielen van een kerk der toekomst, waarin noch Jood noch Griek is, de moderne staat moet werkelijkheid worden, waarin noch Christen is, noch pantheïst, noch atheïst. De vrijzinnigen in Engeland behoeven niet te versagen, als zij bedenken, hoeveel jaren strijds het heeft gekost, eer de emancipatie der Katholieken en die der Israëlieten in de wetgeving is opgenomen. Nog kort geleden, bij het overlijden van den *master of the rolls* Sir George Jessel, herinnerden de bladen dat deze uitnemende rechtsgeleerde de eerste Jood was, die tot een plaats op the Queen's Bench is verheven. Waar de emancipatie der Joden nog zoo jong is, dat dit als een bijzonderheid wordt aangemerkt; waar bovendien de atheïsten van ambten of bedieningen niet worden uitgesloten; waar zelfs voor de rechtbanken de eedsformule voor hen niet meer verplichtend is - daar is het eenerzijds geen wonder, dat men nog aarzelt om den laatsten stap te doen tot algehecle emancipatie der atheïsten, maar kan het toch ook anderzijds niet missen of die laatste stap wordt eerlang gedaan. Opmerkelijk is het reeds, dat de *Times*, de barometer der openbare meening, zich in dit geval steeds onbewimpeld aan de zijde der minderheid plaatste.

Is de *Affirmation bill* tijdelijk van de baan, ongelukkig herleeft daarmede weer de sluimerende Bradlaugh-quaestie. Wederom heeft de afgevaardigde van Northampton zich aangeboden om den eed

te doen, en wederom heeft hij met waardigheid zijn goed recht verdedigd om tot den eed te worden toegelaten. Men weet, dat het Huis ook dezen uitweg niet wil, en recht meent te hebben aan Bradlaugh den eed te verbieden. Zoo zorgt het zelf, dat het eedsvraagstuk aan de orde blijft, en dat Northampton en Bradlaugh het geen rust kunnen laten, alvorens het zich tot een bevredigende oplossing laat vinden.

Het is merkwaardig, schoon niet bevreemdend, dat de geheele Iersche partij in dit vraagstuk steeds aan de zijde der conservatieven stond, ja de felste eedsridders in haar gelederen telde. Dit verschijnsel brengt de vraag op de lippen, naar de *Times* terecht opmerkt, of *Home Rule* wel zoo verdraagzaam zou zijn, als van Iersche zijde steeds wordt geschilderd. Zeker is het, dat deze houding der Ieren althans niet in staat is sympathie aan de *Home Rule*-beweging onder de vrijzinnigen te verzekeren. En reeds zonder dat is die sympathie sterk aan het tanen, (niet bij de vrijzinnigen alleen, getuige de persoonlijke bestraffing) daar, het gewone noodlot van dergelijke bewegingen, de phalanx der partij er niet in slaagt de achterhoede der ‘onverwinlijken’ van zich af te snijden. Trouwens veel moeite doet zij er niet voor. Het is waar, er zijn onder de Iersche bladen, die de thans gevonnisde moordenaars van het Phoenix-park verloochenen, maar aan den anderen kant draagt een deel van het Iersche volk rouw om den terechtgestelden Brady als om een martelaar voor de heilige zaak. Dat deze man een dergenen is geweest, die Cavendish en Burke verraderlijk hebben vermoord, kan na de verpletterende getuigenissen te zijnen laste niet meer worden betwijfeld, zoodat wie hem als een martelaar vereeren, zich zedelijk medeplichtig erkennen aan sluipmoord. Wel een treurig bewijs, hoe bij een deel der Iersche volksklasse door haat en verbittering het zedelijk gevoel is verstompt. Niet veel beter staat het zelfs met hen, die op Amerikaanschen bodem zich in vrijer en rijker omgeving rustig konden ontwikkelen, doch bij wie de herinnering aan het lijden hunner stamgenooten de oude wonde openhield. In de resoluties, aangenomen door de groote conventie van 1200 Ieren, die te Philadelphia vergaderde, klonk nog het sterkst die toon van haat en verbittering, overstemmende de inspraken van het zedelijk gevoel. Het is waar, de van dynamitomanie bezielde fractie van den razenden O'Donovan Rossa werd aan de deur gezet, maar de gunstige beteekenis, die men genegen

was aan dit besluit te hechten, onderging vrij wat wijziging door de interpretatie van den president, als hij verklarenderwijs het oorlogvoeren tegen Engeland door middel van dynamiet voor het oogenblik onpractisch noemde. De keuze van dien president was op zich zelf al niet zeer geschikt om een hoogen dunk te geven van de zachtzinnige bedoelingen der heeren van de conventie. Zoo ooit, dan was het voor hen zaak als leider iemand aan te wijzen, wiens antecedenten zuiver waren, aan wiens karakter geen smet kleefde, wiens persoonlijkheid achting inboezemde. En men nam een vrij onbeduidend advocaat van Chicago, van wien niets bekend is dan dat hij eens in koelen bloede een man doodschoot naar aanleiding van een verwijt van nog al onschuldigen aard. Nu moge niettegenstaande dat alles de Amerikaansche pers in een naïeve bewondering uitweiden over de ordelijke en verstandige en degelijke wijze van handelen, waardoor die conventie zich onderscheidde, men late zich daardoor niet misleiden. Want in de eerste plaats kan al wat anti-Engelsch is al zeer spoedig op de sympathie der Yankees rekenen, die, met hun gedachten nog in hun eigen historie levende, gewoon zijn in de Engelsche politiek een inbegrip van conservatisme en willekeur te zien; in de tweede plaats onderscheiden zich echt Amerikaansche politieke bijeenkomsten door een zoo wanhopig lagen toon in elk opzicht, dat er al zeer weinig noodig is om een vergadering voor Amerikaansche oogen als een toonbeeld van orde en verstandig beleid te doen doorgaan, - reeds gronden genoeg om dat Amerikaansche oordeel te schatten.

Teekent de bijeenkomst van de Ieren in de hoofdstad van Pennsylvania een nieuwe era in den strijd tegen Engeland? Ziedaar een vraag, die van meer belang is, dan die of de vergadering werkelijk den lof verdient, haar van Amerikaansche zijde zoo kwistig toegezwaaid. De vraag eischt overweging, want meer nog dan vroeger is het zwaartepunt der beweging naar Amerika overgebracht, nu in Ierland zelf de regeering duizenden oogen heeft om te bespieden en duizenden handen om te onderdrukken, in één woord meester is van den toestand. Wat nu de conventie van Philadelphia beoogde was een versterking van den band met de broeders in Erin, die dreigde te verslappen. De Iersche Landliga was verdwenen en de daarvoor in de plaats getreden Nationale Liga bleek minder krachtig georganiseerd en minder deugdelijk gesteund. Om haar een hart onder den riem te steken, haar zedelijk en stoffelijk

te helpen, verbonden zich nu de Amerikaansche Ieren. Ook zij verklaarden de nog vegeteerende afdeelingen der Amerikaansche Landliga ontbonden en vestigden een nieuwen, meer omvattenden bond met ongeveer hetzelfde programma als de Iersche Nationale Liga. Het programma der agrarische hervorming heeft uitgediend, is ten minste, als ondergeschikt punt, ineengesmolten met het omvangrijke programma, waarvan *Home Rule*, al is het woord ook vermeden, de grondtoon en het einddoel is. Of werkelijk de oude *Home Rule*-partij dus tot nieuw leven zou ontwaken? In de geheel abnormale omstandigheden, waaronder Ierland nog zucht, is het gewaagd deze vraag te beantwoorden. Eerst als de gerechtigheid haar taak te Dublin heeft volbracht, als de indruk der terechtstellingen is verflauwd, als Engeland de ijzeren greep, waarmee het thans het Zustereiland omkneld houdt, wat kan loslaten, als de agrarische hervormingen een tijd lang ongehinderd haar werking hebben uitgeoefend, - dan zal moeten blijken, of de oude leus van I e r l a n d v o o r d e I e r e n ! genoeg vat heeft behouden op de licht ontvlambare verbeelding der keltische bevolking, om haar te bewegen de vreedzame ontwikkeling van haar land voor een ideaal van zoo problematieke waarde in de waagschaal te stellen.

Waren de Ieren slechts een zoo mak en volgzaam volk als de Egyptenaren, hoe spoedig ware een Lord Dufferin gevonden, die het eiland bevredigde! Naar Konstantinopel teruggekeerd, kan die staatsman met voldoening terugzien op den te Kairo volbrachten arbeid, die de kroon zet op de zegepraal van Tel-el-Kebir. Het leger, het rechtswezen, de administratie, alles is hervormd, een vonkelnieuwe constitutie, een van de origineelste wassen neuzen waarmee ooit een volk is begiftigd, is minzaam aangeboden en *ganz ergebenst* aangenomen, en *auctore* Lord Dufferin, heeft Egypte den eersten stap gezet op de baan, die naar een nieuw tijdperk van welvaart en vooruitgang zal voeren. Nog ééne groote zaak blijft te verrichten over: aan de schandelijke onrechtvaardigheid, dat Europeanen van belasting zijn vrijgesteld, moet een einde komen, en dat er een eind aan zal komen, voorspelt Lord Dufferin, al gaat hij zelf ook heen zonder met die onrechtvaardigheid te hebben afgerekend. Doch afgezien van deze kleinigheid is alles thans zoo voortreffelijk mogelijk, naar hij in een hoogdravenden afscheidsbrief aan den presidentminister met ingenomenheid schildert, in het krachtige en zelfstandige Egypte, dat door hem is geschapen. Een nadere toelichting

op dat schrijven kan men vinden in een *after-dinner speech* bij het afscheid nemen van de Engelsche officieren uitgesproken, waarin hun op het hart werd gedrukt aan hun egyptischen souverein gehoorzaam te wezen, maar op de wijze, waarop hun eigen vrouwen hun gehoorzaam zijn, d.w.z. schijnbaar gewillig volgende, inderdaad leidende. Trouwens, niemand gelooft meer, dat Engeland Egypte vrijlaat, en volkomen gewettigd is een '*Qui donc trompe t-on ici?*' als men de nimmer ophoudende idyllische ontboezemingen der engelsche bladen met hun E g y p t e v o o r d e E g y p t e n a r e n ! leest. Reeds is Engeland er niet tevreden mee dat op Egyptischen bodem iets is, wat niet geheel aan Engeland behoort, aan welk egoïstisch motief het nieuwe kanaalplan wel grootendeels moet worden toegeschreven. Den invloed van De Lesseps en de fransche aandeelhouders van het Suez-kanaal te knakken, is minder een behoefte van den engelschen handel dan een eisch der engelsche politiek. Het moge *in confesso* zijn, dat het smalle, zandige Suez-kanaal voor de eischen van het geweldig toenemend stoomvaartverkeer bij verre na niet meer voldoet, verbetering daarin aan te brengen kan den veelvermogenden invloed der Engelsche aandeelen in die onderneming niet onmogelijk zijn. Bovendien heeft het bestuur der maatschappij nog onlangs met goedkeuring der Engelsche leden een omvangrijk plan van verbreeding en verbetering goedgekeurd, dat aan tal van bezwaren tegemoet komt, Maar de zaak is, dat de Engelschen hun eigen kanaal willen hebben en daartoe met de ongelooflijkste chicanes aan de Suez-kanaalmaatschappij haar monopolie betwisten.

Het is of de den Engelschen ingeschapen zucht om alles in de wereld dienstbaar te maken aan hun belangen en allen de zegeningen van hun beschaving op te dringen, zich krachtiger openbaart, naarmate zij tijdelijk meer is onderdrukt, toen de strijd tegen Beaconsfields imperialisme is aangebonden. Wie kan nu nog een verschil ontdekken tusschen de buitenlandsche politiek der Whigs en der Tories? Is Egypte geheel veroverd, eerlang zal de annexatie van Nieuw-Guinea een nieuw blijk opleveren van het imperalistisch streven van het liberale kabinet. En niet minder dan Engeland is ook Frankrijk bezig een twijfelachtige vermeerdering van glorie en invloed te zoeken in verre gewesten, aan den Congo, op Madagascar, in Tongkin, onhandig aangevangen en slecht afgebakende ondernemingen, waarvan de afloop zich nog niet laat voorzien. Inmiddels schijnt het, dat Duitschland, waar koloniale plaunen lang tot de

lievelingsdenkbeelden van den Rijkskanselier hebben behoord en dat gewoon was in buitenlandsche politiek een besliseend woord mede te spreken, zich in den laatsten tijd een weinig van het tooneel terugtrekt om zich geheel aan binnenlandsche wetgeving te wijden. Het is waar, er is op dat gebied genoeg te doen, de strijd is er scherp genoeg om de onverdeelde aandacht der regeering noodig te maken. Daar zijn in de eerste plaats de zich eeuwig herhalende en nooit veel vorderende onderhandelingen met de Curie, voor Bismarck een middel om het centrum, zoo al niet tot een *reichsfreundliche* partij te hervormen, dan toch, familiaar gesproken, aan het lijntje te houden. Het is hier nog altijd het ingekankerd wantrouwen tusschen de beide listige politic van Berlijn en Rome, dat een overeenstemming belet. Elk van beiden deinst voor een stap van werkelijke beteekenis terug, omdat zij vreezen, dat die niet door een tegemoetkoming van even wijde strekking zal worden beantwoord. Een dergelijk beeld van onvruchtbaarheid toont de parlementaire strijd, die in de tweede plaats de regeering bezighoudt, met dit onderscheid, dat hier de partijen geen toenadering zoeken, maar steeds met getrokken zwaarden tegenover elkander staan. Duidelijker wordt het trouwens met den dag, dat hier toenadering niet mogelijk is. Wat het eigenlijk karakter is van een strijd tusschen regeering en vertegenwoordiging, laat zich door geen practijk van geven en nemen, geen nevelachtige theorieën van met de monarchie en het parlement tegelijkertijd coquetteerende nationaal-liberalen meer verbloemen. Een Bamberger, die als zoovelen in de schittering van Bismarcks opgaande zon het scherpe onderscheidingsvermogen van zijn democratisch verleden verloor, vielen de schillen van de oogen, toen hij onlangs in den Rijksdag uitriep: ‘Wil Duitschland zich gezond ontwikkelen, dan moet het komen tot wat men hier zoo dikwijls, den neus optrekkend, parlementarisme noemt en als een euvel betreurt; parlementarisme beteekent slechts, dat een regeering de uitdrukking van de meerderheid der volksvertegenwoordiging zijn moet, en hoe regeering of vertegenwoordiging op den duur zonder dit parlementair régime kunnen bestaan, daarvan kan ik mij geen voorstelling vormen’. De proef wordt genomen in Duitschland van datgene, waarvan Bamberger zich geen voorstelling kan vormen. Onder parlementaire vormen wordt een regeeringsstelsel gehuldigd, dat met het parlementarisme in lijnrechten strijd is. Bismarck zelf weet dat zeer wel, en als zijn tegenstanders het niet inzien, ligt

het aan hun blindheid, niet aan misleiding zijnerzijds. Zijn onvermoeid streven om het vrije budgetrecht van den Rijksdag aan banden te leggen, toont duidelijk, hoe volkomen hij begrijpt, dat de macht over de begrooting het bolwerk is van het parlementarisme, en een gevaarlijk spel spelen die partijen, die zich, om den Rijkskanselier den voet niet dwars te zetten, tot een transactie op dit gebied laten vinden. Een oogenblik scheen het, dat alle liberale fractiën zich vermanden om den eisch af te weren, dat thans reeds over het budget van 1884 zou worden beslist, toen zij het voorstel Richter aannamen om de geheele begrooting naar een commissie te verwijzen, met kennelijke bedoeling de behandeling te verdagen. Maar zoodra de officieusen op toornigen toon de nationaal-liberalen de les lazen over deze aan den Keizer vijandige demonstratie, kropen zij ootmoedig in hun schulp, betuigende dat het zoo kwaad niet gemeend was. Op het inderdaad komieke verwijt, dat zij zich steeds door de radicalen op sleeptouw laten nemen, antwoordden zij met zich weder door de regeering op sleeptouw te laten nemen. Zij voegden zich opnieuw in hun beklagelijke rol en herademden, toen de reactionaire samenstelling der commissie hun borg was, dat alle zeilen zouden worden bijgezet om de begrooting nog snel de veilige haven binnen te loodsen. Zal Bismarck dan met de begrooting ten slotte zijn doel wel bereiken, ook op een ander hoogst gewichtig punt vond hij onlangs gelegenheid den Rijksdag een les in het duitsche staatsrecht naar zijn opvatting te geven. Een voorstel van Richter was aan de orde, om ‘*die Militärverwaltung aufzufordern*’, het doet er niet toe welke kleinigheid voortaan na te laten. Op die uitdrukking vatte Bismarck vuur, en uit bezorgdheid zeker, dat de nog onervaren nieuwe minister van oorlog het regeeringsstandpunt niet met voldoenden nadruk zou handhaven, zond hij, zijn souverein navolgend, een boodschap aan den Rijksdag om tegen die uitdrukking te protesteeren. De Rijksdag had, naar zijn inzicht, met de *Militärverwaltung* niets uitstaande en tot het doen van *Aufforderungen* allerminst het recht. In naam des Keizers protesteerde hij tegen de opvatting, dat het legerbestuur gerechtigd of verplicht zou zijn die op te volgen of ook maar ze officieel aan te nemen. Er waren er, die bij voorkeur uit deze boodschap een bestraffing van Bismarck aan den minister van oorlog distilleerden, en die zich vermaakten met de boosheid en verlegenheid, waarin zij den op parlementair terrein onervaren

strijder wisten te brengen, doch dit was inderdaad een kleingeestige manier om een bliksemafleider te vinden voor hun ergernis. Alsof het hier niet wederom een diep ingrijpende beginselquaestie gold: aan den eenen kant de leer der machtvolkomenheid van den vorst, die inmenging of zelfs maar contrôle van het parlement niet toelaat, waar de grondwet niet uitdrukkelijk aan het parlement invloed heeft toegewezen; aan de andere zijde de leer van het parlementarisme, die iedere regeerings-handeling onderwerpt aan het werkzaam toezicht der vertegenwoordiging en in iederen tak van bestuur het recht der vertegenwoordiging hoog houdt om de richting te bepalen.

Bij consequente toepassing van Bismarck's stelsel, heeft men terecht opgemerkt, is er geen sprake meer van een parlement, dat op gelijken voet staat met de regeering als medewetgevende macht, verliest het parlement zelfs alle contrôle, en blijft het slechts een soort van *veto* bezitten, een recht om de voorstellen, die de regeering goedvindt in te dienen, af te stemmen. Aan dit recht althans klemt de duitsche Rijksdag zich vast, en gelukkig slaagt hij er nu en dan nog in, dit ten bate van de natie aan te wenden. Zoo, waar het consequent alle voorstellen tot verhooging van invoerrechten met zijn *veto* straft. Maar zelfs dit recht wordt den officieusen een doorn in het oog, die de ongerijmdste verwijten naar het hoofd der oppositie slingeren, zoodra zij maar een voorstel der regeering afkeurt. Zoo wist de *Norddeutsche* in de verwerping van het verhoogde invoerrecht op hout een uitvloeisel te vinden van sympathie voor... een koninkrijk Polen! De Polen namelijk, die bij de stemming den doorslag gaven, heetten zoo te handelen ten believe hunner broeders in Galicië, wier uitvoer van hout naar Pruisen bij verhooging van rechten bedreigd werd, en daar immers het herstel van het koninkrijk Polen een der stokpaardjes is van de radicalen in alle landen, lag het voor de hand, dat de *Fortschrijft* ook uit sympathie voor dat ideaal in gelijken zin als de Polen had gestemd. Men duizelt van zulk een logica, waarnaast zich waardig schaart een verder betoog in hetzelfde blad, dat verhooging van zekere invoerrechten noodig is ter versterking van die oeconomische kringen, die brood en ijzer bereiden, omdat het volk brood noodig heeft om te eten en ijzer om te strijden. De liberale partijen, die deze officieuse wijsheid niet vatten, worden in een oogwenk afgemaakt door de opmerking, dat zij zich in een *Un-*

summe scheinbar wissenschaftlicher Erkenntnisse eingewickelt und verwickelt hebben, totdat als laatst en nooit missend wapen hun het verwijt van *Reichsfeindlichkeit* wordt toegeduwd.

Het is één staaltje uit vele van de polemiek van Bismarck's organen, die niet het geringste verzet tegen de ontwerpen van den rijkskanselier meer kunnen dulden. Hoe kan er nog sprake zijn van parlementaire ontwikkeling in een land, waar de regeering zich van zulke voorvechters bedient, en wat erger is, om haar doel te bereiken aan zulke voorvechters volkomen genoeg heeft?

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

Amsterdam herlevend, Amsterdam zich uitbreidende en allengs zich verheffende tot een wereldstad, - ziedaar het schouwspel, waarin ons geslacht zich mag verheugen en dat zich in deze laatste weken op nieuw en op treffender wijze dan te voren aan onze oogen ontvouwde.

Eene Internationale Tentoonstelling, als die welke thans de aandacht van een groot deel der beschaafde wereld op Holland vestigt, kon alleen kans van slagen hebben in een stad, die tintelt van leven, en die zich bewust is, dat zij een naam te maken, maar tegelijk een naam op te houden heeft.

> Sieh, da entbrennen in feurigen Kampf die eifernden Kräfte.
> Groszes wirket ihr Streit, Gröszeres wirket ihr Bund.
> Tausend Hände belebt e i n Geist, hoch schläget in tausend
> Brüsten, von e i n e m Gefühl glühend, ein einziges Herz....
> Seltsamer Sprachen Gewirr' braust in das wundernde Ohr.
> Auf den Stapel schüttet die Ernten der Erde der Kaufmann,
> Was dem glühenden Strahl Afrika's Boden gebiert,
> Was Arabien kocht, was die äuszerste Thule bereitet,
> Hoch mit erfreuendem Gut füllt Amalthea das Horn....
> Mit nachahmenden Leben erfreuet der Bildner die Augen,
> Und vom Meiszel beseelt, redet der fühlende Stein[1)].

Zulk een wedstrijd te doen wijden door poëzie en muziek is eene goede gewoonte. Aan den dichter t e n K a t e en den toonkunstenaar V e r h u l s t werd de eervolle taak der vervaardiging van eene feestcantate opgedragen. Verhulst - al behoort de muziek niet tot het gebied dezer kroniek, toch zij het hier dankbaar vermeld - leverde een toonwerk, krachtig en stevig in zijn voegen, vol frissche, vloeiende melodiën. En de dichter ten Kate!

1) Schiller, Der Spaziergang.

Was plagt ihr armen Thoren viel,
Zu solchem Zweck die holden Musen?

zal hij met den Theaterdirector uit den Faust-Prolog gevraagd hebben, toen de commissie zich tot hem wendde. Maar de commissie,

Sie sprach zu ihm, sie sang zu ihm,
Da war's um ihn geschchn.
Halb zog sie ihn, halb sank er hin...

en de dichter van *de Schepping* bezweek voor den aandrang.

Wij hebben nooit minder dan thans betreurd, dat onze Nederlandsche taal geen wereldtaal is. Den vreemdeling is daardoor veel ergernis en stof tot spotternij bespaard, en de landgenoot, hij zal zich het liefst herinnerd hebben, dat hij ten Kate heeft te eeren als den dichter van *de Schepping* en als den vertolker van Tasso's *Jerusalem verlost*.

Wie vergoelijkend spreekt van het moeilijke en ondankbare van deze soort gelegenheidspoëzie, dien herinneren wij aan een gelegenheidscantate, waarvan de krachtige versregels, als ‘gevleugelde woorden,’ nog van mond tot mond gaan, aan de Thorbecke-Cantate van S c h i m m e l , en tevens aan dat andere woord van den genoemden Director uit Faust:

Gebt ihr euch einmal für Poëten,
So kommandirt die Poësie.

Waar de dichter ten Kate voor eene gelegenheid als deze naar de lier greep, daar hadden wij een hartig en krachtig lied verwacht, een lied, bezield en bezielend, in den geest als Schiller's *An die Freude*:

Seid umschlungen Millionen!
Diesen Kusz der ganzen Welt!

Laufet, Brüder, eure Bahn,
Freudig, wie ein Held zum Siegen.

Het heeft niet zoo mogen zijn. De nukkige Muze heeft zich door den heer ten Kate ditmaal niet laten kommandeeren, doch hem door een harer onechte zusters een aantal rijmende regels doen influisteren, regels die ons den aanhef van zekere, den cantatedichter niet onbekende ‘Dichterenhymne’ uit de Braga in het geheugen riepen:

O, wat is dat dichten heerlijk!
Ruk de cither van den wand!
Nergens is het zoo begeerlijk
Als in 't dierbaar Nederland.

Toch zou op dezen feestdag een dichterlijk lied niet ontbreken. Een ongenoemde schreef in het dagblad ‘de Tijd’ van 1 Mei eenige krachtige strofen met dezen aanhef:

Fiere koningin der zeeën,
Laat uw gouden Keizerskroon
In der Meimaand morgenschoon
Stralen langs uw rijke reeën...

En niet minder welluidend klonken de frissche dichtregelen, waarmede in ‘het Handelsblad’ de heer F.J. H a v e r k a m p den feestdag begroette, in dezen toon:

Hebt gij kleuren, gouden stralen,
lentezoetheid, eerste Mei,
Giet ze in volle stroomen neder
over de oude stad aan 't IJ;
Laat ze spelen op de golfjes,
dartlend langs des Amstels boord,
Op een vluggen maatslag hupplend,
als ten feestdans aangespoord...

Gedichten van A. Pierson. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg 1882.

Door zijn uitgebreide kennis, zijn veelzijdigheid en zijn ongemeene werkkracht wekt Dr. A. P i e r s o n nu sedert meer dan het vierde eener eeuw de verbazing en bewondering van zijn landgenooten. Zijne *Pastory in den vreemde* dagteekent reeds van 1857. Sedert heeft hij zich met de omwerking van dit geschrift in *Intimis*, die boeiende herinneringen aan zijn verblijf als predikant te Leuven, met *Adriaan de Merival, Richting en Leven*, waarvan dezer dagen een tweede druk verscheen, *Eene Levensbeschouwing*, eene lezing over *Alexander Vinet*, met een *Geschiedenis van het Katholicisme*, met *Herinneringen uit Pruisen's Geschiedenis*, enz. beurtelings op het gebied der fraaie letteren, der theologie, der wijsbegeerte en der geschiedenis bewogen, en al wat hij schreef werd steeds met

belangstelling ontvangen. Vooral de wijze, waarop hij ons in opvolgende geschriften de resultaten van zijn wijsgeerig onderzoek, de ontwikkeling - of de afwikkeling? - van zijn levensbeschouwing deed kennen, heeft heel wat monden en pennen in beweging gebracht. In zijne *Oudere Tijdgenooten*, waarvan in dit tijdschrift tot heden twee stukken verschenen, heeft Dr. Pierson een zeer gewichtig en nog onbeschreven boekje der Nederlandsche maatschappij van voor 40, 50 jaar aan de vergetelheid ontrukt, een arbeid, die, te oordeelen naar hetgeen wij hier en daar opvingen, zeer de aandacht heeft getrokken. ‘Te oordeelen naar hetgeen wij opvingen’ - want in ons ‘onaandoenlijk’ vaderland, om een uitdrukking van Pierson te gebruiken, bespeurt men er in week- of dagbladen in den regel weinig van, of een tijdschriftartikel wordt opgemerkt en hetzij in gunstigen, hetzij in ongunstigen zin wordt beoordeeld.

Alleen op het gebied der poëzie hadden wij Pierson tot heden niet, of slechts een enkele maal ontmoet. Toch zijn de *Gedichten*, welke hij thans, in één bundel verzameld, het licht doet zien, niet enkel de vrucht der laatste jaren. De dichter zelf deelt ons in de aanteekeningen mede, dat hij gewoon is alles wat hij leest met de pen in de hand te lezen. ‘Soms’ - zegt hij - ‘schijnt de ganzenveder zich haren oorsprong bewust, en tot een zeer bescheiden vlucht opgewekt te worden.’

Dit kijkje in des dichters werkplaats, welke eigenlijk *murée* behoort te zijn, is niet zonder beteekenis.

‘Die Welt ist so grosz und reich und des Leben so mannichfaltig’ - zegt G o e t h e bij Eckermann (I. 38) - dasz es an Anlässen zu Gedichten nie fehlen wird. Aber es müssen alles Gelegenheitsgedichte sein, das heiszt, die Wirklichkeit musz die Veranlassung und den Stoff dazu hergeben. Allgemein und poetisch wird ein specieller Fall eben dadurch, dasz ihn der D i c h t e r behandelt. Alle meine Gedichte sind Gelegenheitsgedichte, sie sind durch die Wirklichkeit angeregt und haben darin Grund und Boden.’

Onze grief nu tegen de gedichten van Pierson is deze, dat zij ons te vaak den indruk geven van door de boeken, door des schrijvers wijsgeerige en letterkundige studiën te zijn uitgelokt, geconcipieerd te zijn ‘met de pen in de hand’, en te zelden van het aanzijn te danken aan het leven buiten de studeerkamer, aan het

rijke, volle, levende menschenleven. Zoo, ‘met de pen in de hand’, las Pierson den vertaalden Koran, en werd hij telkens genoopt tot het nederschrijven van een couplet. Alle hulde brengende aan het talent, waarvan deze in rijm en maat gezette parafrasen getuigen, wagen wij het niettemin te betwijfelen of de ernstige en verheven poëzie van de Heilige Schrift der Mohammedanen er door wint met in verzen te worden overgebracht. Aan een berijmden Koran bestaat, naar onze meening, evenmin behoefte als aan een Rijmbijbel.

Bedenkelijker dunkt ons het gedrag van de ganzenveder, toen zij, de lezing van Vondel bijwonende, daaruit aanleiding nam om Vondel te moderniseeren en ‘fantaisies d'après des motifs de Vondel’ te vervaardigen. Dr. Pierson heeft de bedenkingen voorzien, die men hem zou tegenwerpen. Hij verlangt dat men hem vergunne Vondel op zijne wijs te eeren door dichterlijke motieven aan hem te ontleenen. ‘Vondels werken’ - zegt hij - ‘zijn vol poëzie; is het mijn schuld dat hij mij telkens aan den gang maakt? En moest ik, Vondel om ernstiger reden bestudeerende, mij deze verpoozing ontzeggen? Ik vrees dat sommigen, aan bijbelvergoding ontgroeid, ten aanzien van klassieke schrijvers zich aan nieuwe en waarlijk niet minder zonderlinge superstitie schuldig maken.’ De verdediging dunkt ons niet zeer afdoende. Er is hier geen sprake van superstitie. Het geldt hier een beginsel van kunst. Wie van oordeel is, dat, bij welke kunstuiting ook, vorm en inhoud niet te scheiden zijn, of althans niet gescheiden kunnen worden zonder schade voor een van beiden, of voor beiden, kan met deze behandeling van een dichter als Vondel geen vrede hebben. Zoo min als men een opera van Mozart op nieuw gaat instrumenteeren, of wat er verouderds in den vorm van deze of gene zijner aria's moge zijn door moderne vormen tracht te vervangen, zoo min dicht men Vondel en zijn ‘koninklijke zangen’ over of na, - tenzij voor eigen oefening, uit liefhebberij, ter verpoozing van ernstiger arbeid. En hier meenen wij juist een der redenen te ontdekken, waarom Pierson's poëzie niet hooger staat, waarom deze bundel menigeen, die den schrijver van *Intimis* oprecht vereert, heeft teleurgesteld. Pierson's ‘leeren was spelen’, zijn dichten was hem, gelijk uit de aanteekeningen blijkt, uitspanning. Hij bestudeert Vondel ‘o m e r n s t i g e r r e d e n’, de Vondeliana zijn hem ‘v e r p o o z i n g.’

Bij al wat dezen bundel onderscheidt - wij hebben hier, behalve de ‘Vondeliana’ en de ‘Antieke gedachten’, voornamelijk de oorspronkelijke poëzie (blz. 84-218) op het oog - missen wij er dat onomschrijfbare in, dat alleen een vers tot poëzie maakt. Wij treffen hier bespiegelingen aan die de kennisneming waard zijn, vermaningen die verdienen ter harte genomen te worden, ideeën die tot nadenken stemmen; wij herkennen den wijsgeer en den moralist, die ons *Eene levensbeschouwing* en *Richting en Leven* geschonken heeft; maar die ideeën, die bespiegelingen, die vermaningen vinden wij slechts bij uitzondering in een dichterlijken vorm gegoten, of geslagen tot een beeld dat leeft en tot ons spreken blijft. Te zelden voelen wij den bezielenden adem der poëzie over ons gaan, te zelden bespeuren wij den wiekslag, waardoor wij van den grond getild en medegevoerd worden naar hooger sferen.

Zet bijvoorbeeld van een vers als ‘Zelfkennis’ de regels naast in plaats van onder elkander, en gij hebt een eenvoudig stuk proza, hetwelk gij in een van Pierson's wijsgeerige geschriften kunt inlaschen, zonder dat iemand op de gedachte zal komen, dat hij een gedicht leest. Men oordeele:

Wat wij voelen, wat wij denken,
Is eerst maatstaf van ons wezen,
Als ons voelen, als ons denken,
Zich ontdekken door een daad;
Door een daad, die, eer wij 't weten,
Uit geheel ons wezen voortvloeit,
Onvermengd nog door bezinning,
En ons zelf het meest verrast.
Als die daad den mensch het licht is,
Waar hij eigen zijn bij vonnist,
Wordt het onbewuste Rechter
Van den zelfbewusten geest.

Een enkele maal laat de dichter een eenvoudig lied uit zijn pen vloeien, als ‘Goeden morgen’, zingt hij een diepgevoeld lied der vertroosting, als het volgende:

Medelijden.

Mijn hart bloedt meê, bloedt met uw eenzaam harte,
Nu op uw feest het schoonste ontbreekt,
En niets van zooveel lieflijkheid meer spreekt
Dan de allerdiepste smarte!

Mijn oog weent meê, weent met uw zoekende oogen;
Geen lentedos hergeeft u ooit,
Wat dezen dag tot feestdag had getooid,
Met floers thans overtogen!

Wij peinzen, peinzen op een dag als heden;
Maar 't raadsel wordt niet opgelost,
Waarom de liefde zooveel tranen kost
En vruchtelooze beden.

Of wel hij dicht een godsdienstig vers, dat in een protestantschen gezangbundel niet misplaatst zou zijn, in dezen al te bekenden trant:

O stille nacht,
Die eens mij wacht,
Gij doet mijn hart niet vreezen;
Na moeite en strijd,
Zult gij een tijd
Van stoorloos rusten wezen.

Hetgeen ons in Pierson's bundel het meest aantrekt zijn de vertalingen van Grillparzer's *Esther* en van Racine's *Mithridate*. Het dramatisch fragment van den Oostenrijkschen dichter, indertijd door de Meiningers vertoond, is in het oorspronkelijke in vijfvoetige rijmlooze jamben geschreven. De vertaler heeft gemeend de jamben met afwisselend slepend en staand rijm te moeten bezigen en men moet de kunst bewonderen, waarmede hij zijn moeilijke taak heeft volbracht. Reeds in den aanhef van de vertaling, 's Konings alleenspraak, toont Pierson hoe goed hij er in geslaagd is de dichterlijke beelden van Grillparzer in dichterlijke taal weer te geven:

Ook hier nog altijd rupsen op de bladen!
Hier moest een stroom van frissche morgenlucht
Het hooge land in louter reinheid baden,
En de aarde moeder zijn van gave vrucht!
Maar neen, wat eerst omlaag was, kruipt naar boven.
Waar ziel en leven is, in 't groot in 't klein,
Is ook een worm om 's levens blos te rooven....

Later, wanneer Esther den Koning tracht over te halen om Vasthi terug te roepen, lezen wij regels als deze:

O roep haar weder!
Met haar roept gij terug uw levensvreugd.
Geen nieuwe band, zoo sterk, zoo heilig teeder,
Als deze met de huisvrouw uwer jeugd!
De ervaren hand bedekt en sluit de wonde,

Die in 't verborgen eindelijk geneest;
Nu hecht zich, wat elkeen niet vinde konde,
Verbindt zich wat gescheiden is geweest,
Het tecken zelfs der wond is ras verdwenen!
Zoo ga het u. Wat scheurde, heel het zacht!
Dan zal uw jeugd op nieuw haar schoon u leenen.
Uw eerste liefde u zijn tot jongelingskracht!

Het rijm, dat ons in den langeren alexandrijn volkomen natuurlijk klinkt, geeft, voor ons gehoor, aan de vijfvoetige jambe iets al te zangerigs. De *Esther*, waarin het lyrische toch reeds al te zeer op den voorgrond treedt, verliest daardoor nog meer zijn dramatische kleur. Althans zoo scheen het ons bij het lezen en hooren lezen van dit stuk. Alleen door eene opvoering zou kunnen uitgemaakt worden of onze indruk juist is. Maar onze tooneelbesturen hebben zich tot heden evenmin aan de vertooning van het Esther-fragment gewaagd als aan die van *Mithridates*, die merkwaardige vertaling van het treurspel van Racine, waarmede Pierson zijn dichtbundel besluit. Toch zou, tenzij het klassieke treurspel voor goed en onherroepelijk van ons tooneel is verbannen, een ernstig voorbereide voorstelling van *Mithridates*, opgevat gelijk door Pierson in zijne aanteekeningen wordt uiteengezet, hare eigenaardige aantrekkelijkheid hebben. Voor een tooneelgezelschap is het een roemrijke taak zijn krachten te beproeven aan een werk, waarvan de vertaler terecht zegt: ‘De zwakheden van dit drama te ontdekken is geen kunst; maar zijn kracht en gloed te ontdekken en te vertolken, eischt een kunst die niet alledaagsch is.’

Op zulk een niet alledaagsch genot moge ‘De Koninklijke Vereeniging’ ons in een volgend seizoen onthalen. Aan Dr. Pierson alvast onzen dank, dat hij door zijne fraaie vertaling onzen tooneelspelers althans de gelegenheid biedt om hunne krachten aan deze tragedie te beproeven.

Souvenirs d'enfance et de jeunesse **par Ernest Renan. Paris, Calman Lévy 1883.**

Ondanks de lange lijst van zijn geschriften, waaronder zeven deelen behoorende tot het werk, dat den algemeenen titel draagt van *Histoire des Origines du Christianisme*, was E r n e s t R e n a n tot heden voor het groote publiek nog steeds het best bekend als de schrijver van *La vie de Jésus*. Er is alle kans dat hij voortaan

bij datzelfde publiek ook als de schrijver van *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* in dankbare vereering zal blijven.

Twintig jaar zijn er verloopen sedert Renan zijn ‘Leven van Jezus’ in de wereld zond, waardoor hij niet alleen de verschillende orthodoxieën tegen zich in 't harnas joeg, maar ook hun, die onder die liberale Christenen in de eerste rijen stonden, menige ergernis bereidde. Naast dezen echter was er een gansche schaar van ernstige geesten, voor wie Renan's boek vooral deze bekoring had, dat het aan eene figuur, die, hoe schoon en verheven ook, tot dusver voor hen als in een nevel was gehuld, levende, natuurlijke, echt menschelijke trekken wist te verleenen, en de gebeurtenissen, waarin Jezus betrokken was, in een landschap plaatste dat, fraai van lijnen en schitterend van kleur, bovendien daaraan zijn waarde ontleende, dat het door den kunstenaar, die het deed herleven, met eigen oogen was aanschouwd. En in welk een taal werden ons deze tafereelen uit Jezus' leven voor de oogen getooverd! Hoe boeide het omvangrijke werk van de eerste bladzijde met die roerende opdracht aan zijne hem in Syrië ontvallen zuster Henriette: ‘Te souviens-tu, du sein de Dien où tu reposes, de ces longues journées de Ghazir, où, seul avec toi, j'écrivais ces pages inspirées par les lieux que nous venions de parcourir?’ - tot aan het slot: ‘Jésus ne sera pas surpassé. Son culte se rajeunira sans cesse; sa légende provoquera des larmes sans fin: ses souffrances attendriront les meilleurs coeurs; tous les siècles proclameront, qu'entre les fils des hommes, il n'en est pas né de plus grand que Jésus.’

Sedert heeft Renan zijne studien over ‘Les origines du Christianisme’ voortgezet, studien waardoor hij zijn roem als geschiedkenner, philosoof, philoloog wellicht duurzamer gevestigd heeft dan hij het door zijn *Vie de Jésus* deed; de Fransche Academie heeft (in April 1878) hare poorten voor hem geopend; maar voor de meesten is Ernest Renan de l'Académie Française, Ernest Renan de *la Vie de Jésus* gebleven.

De *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* zijn wel geschikt om de sympathie voor dezen edelen denker nog te verlevendigen. In zes opstellen, ingeleid door een merkwaardige voorrede en met een viertal brieven uit het belangrijkste tijdperk zijns levens aangevuld, geeft Renan over zijn geboorteland Bretagne, over zijn eerste indrukken, zijn eerste studien, zijn eerste geloof, zijn eerste twijfelingen, over den strijd in zijn binnenste, zijn breken met het

christelijk geloof, bladzijden van buitengewone aantrekkelijkheid.

In Tréguier, zijn geboorteplaats, een oude, sombere stad op de kust van Bretagne, een stad vol geestelijken, zonder handel, zonder industrie, één groot klooster, waar geen gerucht van buiten doordrong, waar men wat de menschen najagen ijdelheid noemde, en wat bij de leeken voor hersenschimmen geldt, als het hoogste goed, de eenige werkelijkheid eerde, bracht Renan zijn kindsheid door, en de plooi, dien hij daar kreeg, heeft hij zijn leven lang behouden. De plechtige klokkentonen van de Kathedraal, waarin hij als kind de moedermaagd had aangebeden en de liefelijkste paradijsdroomen gedroomd had, bleven in zijn gemoed natrillen, als stemmen uit een andere wereld. Maar tegelijk volgde hem zijn leven lang die machtige stem der poëzie, die het eerst tot hem gesproken had zoowel uit de legenden, welke hij aan den schoot zijner moeder opving, als uit de natuur, die hem omringde.

'Je suis né' - zegt hij in het verrukkelijk schoon gedicht in proza, *Prière sur l'Acropole*, dat hij schreef toen hem 'le miracle grec' voor het eerst in zijn vlekkelooze schoonheid geopenbaard werd - 'Je suis né, déesse aux yeux bleus, de parents barbares, chez les Cimmériens bons et vertueux qui habitent au bord d'une mer sombre, hérissée de rochers, toujours battue par les orages. On y connaît à peine le soleil; les fleurs sont les mousses, les algues et les coquillages coloriés qu'on trouve au fond des baies solitaires. Les nuages y paraissent sans couleur, et la joie même y est un peu triste; mais des fontaines d'eau froide y sortent du rocher, et les yeux des jeunes filles y sont comme ces vertes fontaines où, sur des fonds d'herbes ondulées, se mire le ciel.'

Voor priester opgeleid door ernstige, overtuigde mannen, wier woorden als orakels voor hem golden, verliep Renan's jeugd in die groote school van eerbied en naief geloof. Later zou de strijd, de bange strijd komen, maar uit die eerste vijftien jaren van zijn leven, te Tréguier doorgebracht, behield hij slechts herinneringen van kinderlijk gevoel en oprechte onschuld. Het onderwijs, dat hij ontving, was binnen een zeer engen kring beperkt; maar, al mocht hun levens- en wereldbeschouwing 'respectablement borné' heeten, één ding prentten hem die eenvoudige ongeleerden in: liefde voor de waarheid; en die liefde is Renan zijn geheele leven bijgebleven. In een van die paradoxaal klinkende ontboezemingen, die niet het minst aantrekkelijke uitmaken van Renan's *Souvenirs*, schrijft hij: 'J'ai

gardé de ces vieux temps de précieuses expériences. Au fond je sens que ma vie est toujours gouvernée par une foi que je n'ai plus. La foi a cela de particulier que, disparue, elle agit encore.'

Zich aan dat geloof te ontrukken was voor een ernstigen geest als Renan niet het werk van een oogenblik; niet als door een wonder vielen hem de schellen van de oogen. Er waren jaren van gewetensvolle overpeinzing en van geweldigen arbeid noodig om hem te doen inzien, dat zijne leermeesters van Tréguier niet onfeilbaar waren, en nog vele andere jaren van bangen strijd en hernieuwden arbeid om hem te brengen tot den gewichtigen stap, die over zijne geheele volgend leven zou beslissen.

Deze *Souvenirs* doen ons dien strijd medeleven, in dien vorm vol poëzie, betooverend en verblindend, zonder dat men den toeleg om te treffen of meê te sleepen bespeurt, die Renan's onbetwist eigendom is, en met die soort van zalving, welke straks in een toon van vertrouwelijkheid overgaat, waaruit men den katholieken priester meent te herkennen. Want in Renan is de priester nooit geheel ondergegaan. Hij zelf erkent het telkens, als met een soort van coquetterie. 'Je ne fus pas prêtre de profession, je le fus d'esprit. Tous mes défauts tiennent à cela.' En elders: 'Effectivement, voilà ce qui je suis: un prêtre manqué.' En wanneer hij zich heeft herinnerd hoe zijn breken met het christendom die moeder, die hij zoo innig aanhing, griefde, schrijft hij: 'Peu à peu la blessure se cicatrisa. Quand elle me vit rester pour elle aussi bon et aussi tendre que je l'avais jamais été, elle admit volontiers qu'il y a plusieurs manières d'être prêtre et que rien n'était changé en moi que le costume; et c'était bien la vérité.'

Roerend is die bladzijde, waarin Renan ons meêdeelt hoe zijn zielestrijd verdubbeld werd bij de gedachte, welk een verdriet hij zijn moeder zou doen door zijn besluit. Hij moest haar de zaak voorstellen op eene wijze, die haar het minst pijnlijk zou zijn, en toch dacht hij zich den toestand, waarin zij verkeerde, nog moeilijker dan die in werkelijkheid was. Haar brieven verscheurden hem het hart. Zij schreef hem: 'Toi, qu'une pauvre petite souris empêchat de dormir, comment vas-tu faire?' En dan bracht zij dagen door met het zingen van gezangen uit haar lievelingsboek, een verzameling gezangen van de 16e eeuw, en vooral van dit eene:

O Joseph, ô mon aimable
Fils, affable,
Les bêtes t'ont dévoré;
Je perds avec toi l'envie
D'être en vie;
Le Seigneur soit adoré.

Niet minder treffend leeren wij den ernst en het innig menschelijke van Renan's strijd kennen uit die vier brieven aan l'Abbé Cognet, uit de jaren 1845 en 1846, welke als aanhangsel aan het boek zijn toegevoegd. Men moet die brieven in hun geheel lezen.

Wij spraken van den vertrouwelijken toon waartoe Renan in deze *Souvenirs* vaak overgaat. Er zijn gedeelten, waarin die vertrouwelijkheid al te groot dreigt te worden. Men krijgt een gevoel alsof men zich aan onbescheidenheid schuldig maakt met te luisteren naar de bekentenissen van zedelijke zwakheid, welke Renan niet schroomt te doen. Dat er onder een dergelijk biechten in 't openbaar niet een zekere dosis ijdelheid schuilt, zouden wij niet durven verzekeren.

Met dat al, Renan moge nog zoo vertrouwelijk, zoo gemeenzaam met den lezer omgaan, populair zal hij er niet door worden. Daarvoor is deze zoon van den zeeman der kusten van Bretagne in den grond te veel aristocraat. Wel beweert hij dat het niet goed is zich dwars te zetten tegen hetgeen onze tijd doet, en geeft hij de mogelijkheid toe dat het *Américanisme*, zooals hij 't noemt, waar de wereld op aan stevent, ‘pourra bien n'être pas plus mauvais que l'ancien régime pour la seule chose qui importe, c'est à dire l'affranchissement et le progrès de l'esprit humain’, maar hij laat er op volgen: ‘Une société où la distinction personnelle a peu de prix, où le talent et l'esprit n'ont aucune cote officielle, où la haute fonction n'ennoblit pas, où la politique devient l'emploi des déclassés et des gens de troisième ordre, où les récompenses de la vie vont de préférence à l'intrigue, à la vulgarité, au charlatanisme qui cultive l'art de la réclame, à la rouerie qui serre habilement les contours du Code pénal, une telle société, disje, ne saurait nous plaire’.

Ook over het allengs verdwijnen van die beleefdheid, welke steeds tot de ‘vraie civilité française’ behoord heeft, en die men tegenover iedereen zonder onderscheid, bekenden of onbekenden, placht in

acht te nemen geeft Renan in zijn laatste hoofdstuk opmerkingen ten beste, waarvan de juistheid door menigeen, die Frankrijk in de laatste jaren bezocht heeft, zal worden erkend.

Dat hij in zijne herinneringen aan het seminarie Saint-Sulpice schrijven durft: ‘Je fus entrainé vers les sciences historiques, petites sciences conjecturales, qui se défont sans cesse a près s'être faites, et qu'on négligera dans cent ans’, en verder: ‘On voit poindre, en effet, un âge où l'homme n'attachera plus beaucoup d'intérêt à son passé’ - verhindert Renan niet in zijne voorrede te getuigen: ‘Les vrais hommes de progrès sont ceux qui ont pour point de départ un respect profond du passé. Tout ce que nous faisons, tout ce que nous sommes est l'aboutissant d'un travail séculaire’.

Aan dat werk der eeuwen te hebben medegearbeid op zóó krachtige, zóó edele, zóó verheffende wijze, zal Ernst Renan tot eeuwigen roem verstrekken. Zoo kon hij dan ook, bij het naderen van den ouden dag, ondanks al het moeilijke en bittere dat hem het leven bood, met welgevallen op den afgelegden weg terugzien en zijne kostbare *Souvenirs* besluiten met deze woorden: ‘A moins que mes dernières années ne me réservent des peines bien cruelles, je n'aurai, en disant adieu à la vie, qu'à remercier la cause de tout bien de la charmante promenade qu'il m'a été donné d'accomplir à travers la réalité.’

***Over de Alpen*, door Max Rooses. Tweede druk. Amsterdam, J.C. Loman Jr.**

‘Wanneer ieder mensch slechts als een supplement van alle overige menschen moet beschouwd worden, en dan het nuttigst en het beminnelijkst is, wanneer hij zich ook als zoodanig voordoet, dan moet dit voornamelijk gelden van reisbeschrijvingen en reizigers. Persoonlijkheid, doel, tijdsomstandigheden, gunst en ongunst van het toeval, alles vertoont zich bij een ieder weder op een andere wijze.’ Het is alweder Goethe die hier spreekt, en wel in zijne *Italienische Reise*. Wat de groote Meester hier zegt zal dan ook wel de reden zijn, waarom er, na hem zelven, na Taine's studiën over de kunst in Italië, na Vosmaer's Amazone, na Heyse's *Verse aus Italien* en na zooveel meer, over het heerlijke land aan gene zijde van de Alpen en

over zijn nooit volprezen kunstschatten nog altijd wat te zeggen overblijft.

Ditmaal is M a x R o o s e s , de grondige kenner van de oude beeldende kunst in 't algemeen en in 't bijzonder van alles wat op Rubens betrekking heeft, onze geleider.

Hij bezocht, vier jaren geleden, Italië, onder anderen met het voornemen om zorgvuldig na te gaan welken invloed de Italiaansche meesters op de Nederlandsche en inzonderheid op Rubens hebben uitgeoefend; en men kan er zeker van zijn, dat hem in dit opzicht niets van beteekenis zal zijn ontgaan, en dat de indrukken juist zijn, welke hij aan het slot van het belangrijk boek aldus samenvat:

‘De invloed der Italianen is, zooals men weet, almachtig geweest op onze meesters der zestiende eeuw. Zij verlieten de overleveringen der oude nationale school, om zich die van de zuidelijke kunst eigen te maken. Hunne poging bleef zoo ongelukkig, zoo onvruchtbaar, zoo noodlottig als men er geen tweede voorbeeld van aantreffen zou in de geschiedenis van kunsten of letteren. Zij verloren vrijwillig al wat onze oude meesters groot had gemaakt, en zij wonnen niets van hetgeen hen bij de Italianen bekoord had. Onze oude Vlamingen hadden gezocht de innige gemoedsbewegingen uit te drukken in zorgvuldig gepenseelde, schitterend gekleurde en helder verlichte beelden. De Italianen zochten schoone lichamen, sierlijke groepen, dichterlijke gevoelens weer te geven... De Nederlandsche volgelingen der Italianen wilden op hunne beurt schoone lichamen, stoute bewegingen en sterke lichteffekten schilderen, maar wat onbedrevenheid, wat gebrek aan verbeelding, aan scheppingskracht!...

Het was alleen sedert het verblijf van Rubens en van van Dijck in Italië dat het Zuiden op de Nederlandsche of liever op de Vlaamsche kunst een weldadigen invloed uitoefende. Deze twee hoogere geesten zagen de vreemde kunstenaars hunne schoonheden af, maar lieten er zich niet slaafs door medeslepen... Men zou bijna geenen grooten Italiaanschen meester kunnen noemen, die geen sporen naliet in Rubens' werk. Guilio Romano, de schilder van Mantua, maakte den diepsten indruk op hem. Van Rafaëls leerling erfde de Vlaamsche meester den trek naar reusachtigheid, die immer uit zijne werken spreekt en van stoute dramatische beweging die hem in de hoogste mate onderscheidde: van Guilio ook nam Rubens de zinnelijkheid en wellustigheid over, die bij den Vlaming wel

niet ontaardde in liederlijkheid, zooals bij zijnen voorganger, maar aan zijne werken toch eenen klaar uitgesproken smaak van vleeschelijkheid en stoffelijkheid geeft, die hunne zwakste zijde uitmaakt. Ook van de Venetianen en in de eerste plaats van Veronese, leerde Rubens veel...'

Men zou deze bladzijden in haar geheel willen aanhalen, en daar naast nog een plaats willen inruimen voor wat het landschap of de fysionomie der steden, welke hij bezocht, den heer Rooses in de pen geeft; want ook buiten de kerken, de musea en de paleizen heeft hij goed uit de oogen gezien.

De kalme, heldere, bondige wijze waarop hij zijne opmerkingen mededeelt, toont ten overvloede, dat hier iemand aan het woord is, die recht van spreken heeft. Max Rooses zweeft niet in de wolken, hij slaat niet door en houdt geen toasten op Michel Angelo of Rafael, maar hij weet u niettemin te boeien en u te doen begrijpen en waardeeren. Hetzij gij zijn boek op de plaats zelve hebt ter hand genomen, of het te huis, liefst met de reproductie der meesterwerken naast u, hebt doorgelezen, steeds zult gij iets geleerd hebben, zult gij een duidelijk denkbeeld van de kunst der Italiaansche meesters hebben ontvangen en in staat zijn die kunst te bewonderen - niet *comme une brute*, zooals Hugo beweerde het Shakespeare te doen, maar, hetgeen wel zoo begeerlijk is, met oordeel des onderscheids.

Wij kunnen de kroniek van deze maand niet sluiten zonder met een enkel woord te herdenken het verlies, dat ons tijdschrift leed, door den dood van een zijner oudste en trouwste medewerkers, professor R.P.A. D o z y .

De lezers van *de Gids* weten allen, dat Dozy een van onze allereerste philologen was: dat in gansch Europa zij, die hun studie van het Arabisch maken, Dozy als hun meester erkenden: dat zijn boeken over die wetenschap (meestal in het Fransch geschreven) als modellen van critiek, combinatie-gave en verbazende belezenheid om het zeerst werden geprezen. Onze lezers weten dat alles bij hooren-zeggen. Wat zij zelven hebben kunnen beoordeelen uit de

lezing van de vele artikelen, die Dozy ons gaf, is, dat deze taalgeleerde tegelijk een uitstekend historicus was.

Trouwens de Leidsche akademie kende hem sinds 1850 officieel als professor der geschiedenis. En Dozy wist die historie voor zijn studenten te bezielen. Een college van Dozy was in Leiden vóór 1860 een merkwaardigheid. Zeer goed herinnert schrijver dezes zich - hij was student te Amsterdam - dat hij toen met zijn vrienden van tijd tot tijd naar Leiden toog, om als van een fijn gerecht, van een college van Dozy te genieten. Dozy gaf zijn lessen in het akademie-gebouw. Het was dan overvol, daar meer dan honderd studenten in de zaal waren. En Dozy stond daar op zijn onderhoudende, kaustieke, half en half persifleerende manier het tijdvak te behandelen, dat hij zich ten voordracht gekozen had. Ik trof een keer (het is mij altijd bijgebleven) een voorstelling van Lord Chatham. Wij hoorden geen breede uiteenzetting, geen zoogenaamd wijsgeerige beoordeeling, maar een opéénvolging van snedig gekozen anecdotes, vol geest en humor. Het resultaat was, dat Chatham voor ons leefde, dat wij hem zijn redevoeringen zelven meenden te hooren uitspreken en dat wij, thuis gekomen, de Essays van Macaulay ter hand namen en op onze disputen partij voor of tegen Chatham kozen. Onder de voordracht werden wij warm. Dozy echter bleef dezelfde. Er was iets in dien man, dat aan het talent van Prosper Mérimée deed denken. In het bijzondere, in het schijnbaar toevallige, zocht en zag hij het karakteristieke. Het individueele was het voornaamste: voor het afgetrokkene had hij geen oog. Elke kleurschakeering werd dus behoorlijk bespied en weergegeven. Voor een echt gewaarmerkte historische anecdote gaf hij stapels met redeneeringen prijs.

De lezers van de Gids zullen zich die eigenschappen herinneren, wanneer zij denken aan de artikelen die Dozy aan ons tijdschrift afstond. Zij waren meestal gerijpte edities van zijn colleges. Die zijn talent in dit opzicht wil waardeeren, herleze bijv. zijn opstel van het jaar 1856: ‘Hoe Rusland machtig werd.’ Van de overweldigende geleerdheid van Dozy bemerkt men dan niets; wel daarentegen waardeert men zijn vast oordeel, zijn zekeren blik, zijn bijtende satyre, zijn tintelend vernuft en begint men te begrijpen, dat men met een Voltairiaanschen geest te doen heeft.

Dozy begint met te ontkennen en bouwt dan op. In de bestrijding zijner tegenstanders kende hij geen mededoogen; aan zijn

sarcasme liet hij den vrijen loop. Zijn bestrijding was 18_e-eeuwsch. Zoo als Dozy een Conde raakte, geeselde weleer een Burman in zijn tijd zijn antagonisten.

Nu Dozy ons voor goed verlaten heeft, bemerken wij eerst reeht, dat geen ander hem zijn historische artikelen kan nadoen.

De thans levenden zijn voor het meerendeel grover bewerktuigd.

De dood van Dozy, volgende op dien van Goudsmit, stemt tot weemoed. Wij zijn in een periode, dat in ons land achtereenvolgens de lampen uitgaan van een op zijn einde loopend feest.

Eene revolutionaire theorie op het gebied der Germaansche mythologie.

In de laatste maanden van 't jaar 1879 brachten de Noorsche nieuwsbladen de eerste berichten over twee lezingen, gehouden in de Maatschappij van Wetenschappen te Christiania, die, men mag wel zeggen, eenige beroering teweegbrachten in de kringen van hen, die zich met de studie der Germaansche oudheid in 't algemeen en der Germaansche mythologie in 't bijzonder onledig houden. Den 31sten October 1879 had Professor Sophus Bugge van Christiania in genoemde maatschappij eene lezing gehouden over den oorsprong der Noordsche goden- en heldensage, waarin hij als de uitkomst zijner studie op dit gebied mededeelde, dat de Noordsche mythologie en heldensage slechts een kleine kern van oorspronkelijke algemeen Germaansche mythen en sagen bewaard had, en dat het grootste gedeelte er van van vreemden oorsprong is. Hij trachtte aan te toonen, dat een zeer belangrijk gedeelte der Noordsche mythen en sagen niets anders is dan eene verbastering van Grieksch-Romeinsche en Joodsch-christelijke overleveringen, die de Noormannen in het tijdperk van de tochten der Wikingen voornamelijk van Ieren en Engelschen hoorden en naar het Noorden medebrachten. - Acht dagen later trad in dezelfde maatschappij Dr. theol. A. Chr. Bang als spreker op met een op zelfstandig onderzoek berustende bijdrage, waarvan de strekking en de uitkomsten zeer geschikt schenen om Bugges theorie te schragen. Dr. Bang was bij eene met geheel andere doeleinden begonnen studie der zoogenoemde Sibyllijnsche orakels tot de overtuiging gekomen, dat de *Völuspá* (d.i. ‘de voorspelling der *völva*, der waarzegster’), datgene onder de Edda-liederen, hetwelk men als de meest onschatbare bron voor de Noordsche mythologie placht te beschouwen, naar vorm en inhoud op de Sibyl-

lijnsche orakels berust. De pseudo-Sibyllijnsche orakels[1] zijn, gelijk men weet, *tendenz*-gedichten. De oudste voortbrengselen van dien aard zijn in de tweede eeuw vóór Chr. door Alexandrijnsche Joden vervaardigd en hebben ten doel, Joodsche theokratische denkbeelden in omloop te brengen onder ontwikkelde heidenen. Met dit doel strookt de inkleeding. De orakeldichters hullen hunne denkbeelden in een antiek gewaad. Er wordt eene Sibylle, eene goddelijk bezielde profetes, sprekende ingevoerd, die eerst wijsheid verkondigt, geput uit het verleden, en dan de toekomst voorspelt. Eene vermenging van Grieksche en Joodsche elementen is derhalve de kenmerkende eigenschap der oudere Sibyllenorakels. En de oude wereld heeft zich inderdaad door deze voortbrengselen laten mystificeeren; zoo groot was de handigheid, waarmede de Joden zich in de vormen van het oude Hellas wisten te bewegen. Vergilius reproduceert een stuk van de Joodsche Sibylle in zijne vierde Ecloga. Bij Tacitus[2] en Suetonius[3] vindt men eveneens weerklanken van Joodsch-Sibyllijnsche denkbeelden. Na het optreden van het christendom in de Romeinsche wereld werd deze soort van poëzie door christenen voortgezet, maar nu natuurlijk met het doel voor oogen, om christelijke denkbeelden onder de beschaafde heidenen te verspreiden. Deze christelijke sibyllenorakels beginnen tegen het einde der eerste en laten zich vervolgen tot in de vijfde eeuw. Hun stof vertoont een eigenaardig mengsel van voorstellingen uit de bijbelsche geschriften en de joodsche apocriefen. Natuurlijk leverden vooral de Profeten en de Apocalypsis bouwstoffen. Het is bekend, dat de Kerkvaders aan deze orakels eene hooge waarde toekenden en, zonder critiek, de wetenschap er uit putten, dat het heidendom de kiem van een naderend verval in zich bespeurde en eene nieuwe wereldorde, grootscher en schooner dan de heerschende, voorzag.

Dr. Bang tracht nu in zijne bijdrage het bewijs te leveren, dat het Oudnoorsche gedicht *Völuspá* eene Noorsche nabootsing der Sibyllijnsche orakels is. De vorm in de eerste plaats ver-

1) Zij zijn, met eene metrische Duitsche vertaling, uitgegeven door J.H. Friedlieb, Lipsiae 1852. Voor het hier beoogde doel is deze uitgaaf voldoende. Voor de verdere literatuur zie Volkman, *Philologus* 15, 318 en de later te noemen verhandeling van Rydberg.
2) Hist. V, 13.
3) Vespas. c. 4.

toont, volgens Bang, merkwaardige punten van overeenkomst. Evenals de Sibyllijnsche orakels bestaat de *Völuspá* uit twee hoofddeelen. Eerst schildert de *völva* de schepping der wereld, den oorsprong der menschen, den strijd tusschen Asen en Wanen enz., en hierna wordt de laatste katastrophe door haar voorspeld: zedelijk verval onder de menschen, wereldbrand, de nieuwe aarde en haar toestand van gelukzaligheid onder de heerschappij van den Hooge (*inn ríki* str. 65, 1)[1], de bestraffing der boozen. Maar ook de stof van het beroemde Eddadicht zoude naar het oordeel van Dr. Bang gedeeltelijk uit de Sibyllijnsche orakels zijn geput. Hij ontkent natuurlijk niet, dat er echt Germaansche bestanddeelen in voorkomen, maar deze zouden vermengd zijn met zuiver bijbelsche en antieke. Door eene doorloopende vergelijking tracht hij dit gevoelen te staven, om dan de slotsom van zijn onderzoek aldus saam te vatten: '..... *Völuspá* moet hetzelfde doel, dezelfde *tendenz* hebben als de Sibyllijnsche orakels. De schrijver van het beroemde Oudnoorsche gedicht heeft zich niet tot taak gesteld een compendium van het Noordsche Asengeloof te leveren; maar hij wilde, gebruik makende van de Sibyllijnsche vermenging van heidensche en christelijke denkbeelden over de *Götterdämmerung*, op dezelfde wijze als de orakels, verder wijzen dan het heidendom, vrees wekken in de gemoederen voor de laatste gebeurtenissen en eene kiem leggen voor de voorstelling van eene nieuwe wereldorde onder de heerschappij van den Almachtige, nadat de goden hunne rollen hebben afgespeeld'[2].

Dr. Bang meent ook, dat de naam zelf van 't gedicht diens bron duidelijk aanwijst, want hij acht *Völuspá* eene letterlijke vertaling van *Oraculum Sibyllae*. En, hiermede nog niet tevreden, beproeft hij het bewijs, dat het Oudnoorsche woord *völva* ('waarzegster, profetes') eene verbastering is van *sibylla*. Daarbij steunt hij op de autoriteit van prof. Bugge[3]. Uit een doorgangsvorm *sivolla* zoude in het Oudnoorsch *völva* zijn geworden, met afwerping van de eerste lettergreep *si*, die men met den Angelsaksischen vorm van het lidwoord *se, seo*

1) Mijne citaten uit de Edda-liederen berusten op de editie van Bugge (Christiania 1867).
2) Bang blz. 22.
3) Zie reeds G. Vigfússon in zijn *Icelandic-English Dictionary* (Oxford 1874) s.v. *völva*, blz. 721*b*.

verwarde. Tot staving van zijn gevoelen wijst Bugge op het feit, dat verscheiden woorden, die uit het Latijn of het Grieksch in het Oudnoorsch werden opgenomen, hunne eerste lettergreep verloren hebben. Aldus werd uit *sepulcri ecclesia*, den naam van de grafkerk te Jeruzalem, in de Noorsche saga's *pulkrokyrkja*, uit het Grieksche *ἱππόδρομος* werd *padhreimr.* Bugge beweert ook, dat *völva* geen Noorschen wortel heeft en in geene andere Germaansche taal voorkomt. Het is niet zonder belang, deze bewering hier aanstonds tegen te spreken. Reeds Jacob Grimm[1] heeft den naam der Germaansche waarzegster *Veleda*, waarvan Tacitus bericht[2], met *völva* in verband gebracht, en ik zie niet in, wat er tegen deze combinatie valt in te brengen.

De schakel tusschen de Sibyllijnsche orakels en *Völuspá* moet, volgens Dr. Bang, het Keltische Ierland geweest zijn. Toen de Noormannen met Ierland kennis maakten, was dit een land met eene rijke, bloeiende christelijke beschaving, waar de letterkunde vele talentvolle beoefenaren in en buiten de kloosters vond. Hier, meent Dr. Bang, had de dichter der *Völuspá* de beste gelegenheid de oude Sibyllenorakels te leeren kennen. Maar hij moet het in 't midden laten, of zijne bewerking op kennis der oorspronkelijke gedichten dan wel van Iersche vertalingen berust. Deze laatstgenoemde onderstellingen zijn natuurlijk, zoo geformuleerd en op eene halve bladzijde als terloops aangehecht, niet veel meer dan losse gissingen. Dr. Bang had allereerst waarschijnlijk moeten maken, dat de Sibyllijnsche orakels in de negende eeuw in Ierland bekend geweest zijn. Maar dit wordt niet eens beproefd. Een Zweedsch geleerde, Dr. Viktor Rydberg[3], heeft aangetoond, op hoe zwakke gronden deze gissing steunt.

Ook andere punten in het betoog van Bang zal men gerust kunnen schrappen. Niemand toch zal wel *Völuspá* een ‘Noordsch christelijk Sibyllijnsch orakel’ (Bang, blz. 1) willen noemen. En, ook al acht men een verband tusschen de Sibyllenorakels en de voorspelling der *völva* niet onaannemelijk, zal men zich toch wel wachten, den sprong van Dr. Bang mede te maken

1) Deutsche Mythologie, 4e Ausg., blz. 78. 333.
2) Germ. c. 8. Hist. IV, 61, 65. V, 22, 24.
3) ‘Sibyllinerna och Völuspâ’ I in *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utgifven af Letterstedtska Föreningen* 1881. blz. 1-29. Zie verder S. Bugge *ib.* blz. 163-172.

en aan het Noorsche gedicht hetzelfde doel, dezelfde *tendenz* toe te kennen als aan de Joodsch-christelijke profetieën. Nog menige bijzonderheid, waardoor Dr. Bang den band tusschen het Eddadicht en de orakels heeft willen bevestigen, kan de proef van eene nauwgezette zifting niet doorstaan. Maar de hoofdvraag - prof. Bugge merkt dit zeer terecht op[1] - is deze: staat de Oudnoorsche *Völuspá*, zooals wij die kennen, al dan niet onder den invloed der zoogenoemde Sibyllijnsche orakels, en is die invloed een gevolg van de aanraking der Noormannen met het Westen?

Ik wensch deze vraag hier niet in den breede te onderzoeken. Mijn doel is thans een ander. Alleen hierom heb ik het raadzaam geacht, allereerst een overzicht van het geschrift van Dr. Bang te geven, omdat het in de behandeling van een beknopt vraagstuk eene soortgelijke methode volgt en tot soortgelijke gevolgtrekkingen komt, als de meer omvattende en in onze geheele voorstelling van de Germaansche oudheid zoo diep ingrijpende onderzoekingen van prof. Bugge over den oorsprong der Noordsche goden- en heldensage.

De lezing van Dr. Bang is spoedig, nadat zij was gehouden, door den druk toegankelijk geworden[2]. Ook eene Duitsche vertaling van het Deensch geschriftje heeft niet lang op zich laten wachten[3]. Langer heeft men moeten wachten op de studiën van prof. Bugge in hunnen authentieken vorm. Men moest zich vergenoegen met courantenberichten en op persoonlijke inlichtingen steunende mededeelingen. Ook thans zijn nog maar de twee eerste afleveringen der eerste reeks uitgekomen, en wel tegelijk in het Deensch en in eene Duitsche vertaling[4].

1) *Nordisk Tidskrift* 1881, blz. 171.
2) Völuspaa og de Sibyllinske Orakler af Dr. theol. *A Chr. Bang* (Christiania Videnskabsselskabs forhandlinger 1879, no. 9). Christiania z.j.
3) Völuspá und die Sibyllinischen Orakel von Dr. theol. *A. Chr. Bang*. Aus dem Dänischen übersetzt und erweitert von *Jos. Cal. Poestion*. Wien 1880.
4) Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns oprindelse. Förste Raekke. Af *Sophus Bugge*, Professor ved Christiania universitet. Förste hefte 1881. Andet hefte 1882. Christiania, Feilberg & Landmarks forlag.
   Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen von *Sophus Bugge*. Vom Verfasser autorisierte und durchgesehene Übersetzung von Dr. *Oscar Brenner*. Erste Reihe. Erstes Heft 1881. Zweites Heft 1882. München, Christian Kaiser.
   Mijne aanhalingen slaan op de pagineering der Duitsche vertaling, die men vermoedelijk liever ter hand zal nemen dan het origineel.

In die twee totnutoe uitgegeven afleveringen bespreekt de schrijver vooreerst de algemeene voorstellingen, waarop zijne onderzoekingen steunen; hierop volgt een nauwgezet onderzoek van den mythus van Balder in diens verschillende vormen. De derde en laatste aflevering van deze eerste serie zal de Yggdrasilmythe behandelen. Hier en daar heeft Bugge wel zijne opvatting van andere mythen en sagen kortelijk aangestipt, maar op dit oogenblik moet de critiek zich toch voornamelijk beperken tot zijne ontleding van den Balder-mythus. Bij eene andere gelegenheid heeft dan Bugge nog de mythen van Freyja behandeld, namelijk op het congres van Noordsche philologen te Christiania in Augustus 1881. Deze laatstgenoemde bijdrage ken ik voorshands alleen uit een uitvoerig verslag in het Christianiaasch nieuwsblad *Morgenbladet* van 16 Aug. 1881, dat ik door de welwillendheid van prof. Bugge heb mogen ontvangen.

Mannen van gezag - ik noem slechts Mr. Henry Sweet[1)] in Engeland en Prof. Konrad Maurer[2)] in Duitschland - hebben zich aanstonds verklaard voor de nieuwe theorie, die bestemd scheen al onze begrippen over Germaansche mythologie onderstboven te keeren. De grondige geleerdheid en de omzichtige critiek, waarvan prof. Bugge op meer dan één gebied blijken had gegeven, lieten een ieder met gespannen verwachting naar de authentieke uitgaaf van zijne onderzoekingen uitzien. Nu, gedeeltelijk althans, deze wensch vervuld is, moet het menigeen gegaan zijn als mij[3)]: hij zal zich teleurgesteld hebben gevonden in hetgeen hij had verwacht, maar hij zal tevens vrijer adem hebben geschept in het besef, dat de Germaansche goden- en heldensage nog vele schokken als deze kan verdragen, alvorens ineen te zakken tot een onbruikbaar conglomeraat van oude overleveringen en halfbegrepen uitheemsche legenden en sagen.

1) *Records of the Philological Society's Proceedings*, November 21, 1879. - *Academy* van 29 Nov. 1879, blz. 396 vv.
2) *Sitzungsberichte der Münchener Akademie der Wissensch.*, II, van 6 Dec. 1879.
3) Zie vooral de aankondigingen van Bugge's geschrift door Müllenhoff, *Deutsche Litteraturzeitung* 1881, No. 31 en door Edzardi, *Litteraturblatt für germ. und rom. philol.* III (1882), No. 1 en 4.

Jacob Grimm heeft door een grootsch werk[1] den grondslag gelegd voor eene geschiedenis van het geloof onzer heidensche voorouders. Niemand paarde, gelijk hij, aan eene schitterende verbeeldingskracht, die uit verstrooide berichten een geheel wist te tooveren, de voor den mytholoog onmisbare gave, kinderlijk en naïef den geest der oudheid in zich op te nemen. Heden ten dage is het voorzeker niet moeilijk, tegen de *Deutsche Mythologie* eene reeks van gegronde bezwaren op te werpen. Het is zelfs de plicht der voortschrijdende wetenschap zulks te doen; maar, men vergete het toch niet: dat zij het doen kan, is de verdienste van Grimms werk. 'Wenn die Könige bau'n, haben die Kärrner zu thun.' Grimm heeft bovenal den beslissenden stap gedaan, de mythen niet meer te beschouwen als voortbrengselen van desbewuste bespiegeling, maar evenals de taal en het recht, als scheppingen van den dichterlijk gestemden en zich in beeldspraak uitenden volksgeest. Hij maakte voor goed een einde aan de symbolische methode, waarvan, op het gebied der Grieksche mythologie, Creuzer de meest bekende vertegenwoordiger is, maar die ook in de Germaansche mythologie hare apostelen vond in Kanne, Von der Hagen en Mone. Grimm heeft tevens in zijne *Mythologie* eene schatkamer voor alle opvolgers opgericht, waarin de oorkonden opgestapeld liggen, uit welke het oude geloof der Germanen tot ons spreekt. Wat bijgeloof, sprookje en sage, gebruiken en formulieren ons weten te verhalen als documenten van een grijs verleden, heeft Grimm tot één geheel vereenigd. Daarmede heeft hij de weinige rechtstreeksche getuigenissen over Germaansch heidendom verbonden, en voorzoover de andere Germanen dit vroeg verloren hebben, heeft hij het opgedolven uit de beter bewaarde oude godsdienstleer der Skandinaviërs.

De critiek[2] moet thans toegeven, dat J. Grimm de vraag, waarop alles aankomt, niet onderworpen genoeg, zeggen wij ronduit, niet kalm, niet nuchter genoeg beantwoord heeft. Die vraag luidt: Wat kunnen wij weten van de Germaansche mythologie? Eenigermate volledige berichten over den godsdienst

1) Deutsche Mythologie von Jacob Grimm, Göttingen, 1835. - Vierde druk (in 3 deelen), Berlin 1875-78.
2) Vgl. W. Scherer, *Jacob Grimm* (Berlin 1865), blz. 141-150. - W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte* II (Berlin 1877), blz. IX-XIII.

der oude Germanen zijn, wanneer wij de Skandinaviërs uitzonderen, niet tot ons gekomen. Uit de zeldzame en dan nog gedeeltelijk onbetrouwbare mededeelingen bij Grieksche en Romeinsche schrijvers laat zich evenmin eene duidelijke voorstelling putten als uit de middeleeuwsche bronnen der Franken, Saksers, Friezen, Beieren, Alamannen enz. Heidensche overblijfsels in het tegenwoordig volksgeloof zijn van het hoogste belang. Maar Grimm heeft nog een aantal andere overleveringen als bronnen voor de mythologie gebezigd, die men grootendeels moet verwerpen. De meeste sprookjes zijn als mythische bronnen onbruikbaar, nu men weet, dat zoo vele dergelijke verhalen spruiten van het Indisch Boeddhisme zijn. Ook sagen van historischen oorsprong zijn door Grimm ten onrechte als in haar kern mythisch beschouwd. Wil men een voorbeeld, men lette op de welbekende sage van den ouden keizer, die niet gestorven is, die eeuwen lang slaapt in dezen of genen berg - moge het nu de Kiffhäuser, de Odenberg of de Unterberg zijn -, en die eens zal ontwaken en terugkeeren om het Duitsche rijk weder op te richten. Grimm[1)] ziet in die Duitsche keizersage eene herinnering aan Wodan of Donar, maar Prof. G. Voigt heeft in eene voortreffelijke verhandeling[2)] het bewijs geleverd, dat zij niet ouder kan zijn dan de eerste helft van de 15e eeuw, dat zij uit Italië naar Duitschland is gekomen, en dat haar held oorspronkelijk Frederik II, niet Frederik Barbarossa, geweest is. Nieuwere onderzoekingen hebben ook aan 't licht gebracht, dat Grimm veel als Germaansch en heidensch beschouwd heeft, dat ongetwijfeld thuis behoort in de christelijke mythologie. In een van de oudste Beiersche taalmonumenten, het zoogenaamde *Muspilli*, wordt de strijd tusschen engelen en duivelen om de ziel van den doode in rijmstavende verzen geschilderd. Volgens Grimm[3)] is die voorstelling heidensch en Germaansch. In werkelijkheid is zij even zeker van christelijken oorsprong, als de onmiddellijk volgende strijd tusschen Elias en den Antichrist[4)]. In nog hoogere mate is het ge-

1) Myth. blz. 796 vgg.
2) 'Die deutsche Kaisersage': *Sybel's Historische Zeitschr.* XXVI, 131 vgg.
3) Myth. blz. 699.
4) Zie Zarncke, *Berichte der Süchs. Gesellschaft der Wiss.* 1866, blz. 202 Vgg. - *Denkmüler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII-XII Jahrhundert*, herausg. von Müllenhoff und Scherer, 2 Aufl., blz. 270 vg.

bruik, dat Grimm van de poëzie, vooral van de Middelhoogduitsche poëzie der 13e eeuw, gemaakt heeft, gevaarlijk geworden voor de zekerheid van zijne uitkomsten. Dichterlijke personificatiën van het ideaal, de trouw, de eer, de poëzie worden door hem opgevat als mythische begrippen. Eene metaphora, uit het brein van een enkelen dichter gesproten, wordt voor Grimm eene mythische figuur. Hij overschat den invloed van den mythus op de taal. Hij let niet genoeg op het onbetwistbaar feit, dat de mythus op een bepaalden denk- of voorstellingsvorm berust, waarvan elk volk zich op een zekeren trap van zijne ontwikkeling noodwendig bedient, maar die, wanneer de beschaving vooruitgaat, het eigendom der achterlijke lagere volksklassen blijft.

Maar genoeg. Ik kon hier slechts op enkele punten in Grimms *Mythologie* wijzen, die den toets van eene strenge critiek niet meer kunnen doorstaan. Ik kan eveneens slechts even aanstippen, wat sinds Grimm voor de studie der Germaansche mythologie gedaan is. Hoe aanlokkelijk de taak moge zijn, de geschiedenis dezer wetenschap te schrijven, ik beoog thans een ander doel. Maar willen wij Bugges hypothese recht verstaan, dan zullen althans de navolgende aanduidingen noodig zijn. In drieërlei richting is naarstig en niet zonder vrucht voortgearbeid aan het door Grimm begonnen werk. In de eerste plaats werden de bouwstoffen vermeerderd. Het werd eene vaderlandslievende daad, liederen, sagen, sprookjes, formules, gebruiken, met één woord, mondelinge overleveringen van welken aard dan ook te verzamelen. Dit was ongetwijfeld nuttig. Maar de critiek hield met den ijver der verzamelaars niet gelijken tred. Men overdreef de fouten van den meester, in plaats van ze te verbeteren. Elk sage, elk sprookje, dat uit den mond des volks werd opgeteekend, moest min of meer duidelijk de sporen van eene Noordsche godheid vertoonen. Elk jager, die ter verdediging zijne vuist in den muil van een leeuw steekt, moest de krijgsgod Tyr zijn, die zijne hand als pand in den muil van den Fenriswolf legt. Elke streng bewaakte maagd, die geschaakt wordt, herinnerde aan de Eddische mythe van Freyr, die de schoone reuzendochter Gerda schaakt. Waar reuzen gedood werden, rook men den Germaanschen dondergod. En al wat op aarde de ongelukkige eigenschap had, rood van kleur te zijn, liep groot gevaar van beticht te worden van geheime verstandhouding met den rooden baard van Thor.

Van oneindig meer gewicht voor de Germaansche mythologie werd de grondvesting der vergelijkende mythenkunde. Grimm heeft in zijne *Mythologie* evenmin als in zijne *Grammatik* de grenzen der Germaansche wereld overschreden. En waar hij het een enkelen keer deed, was het niet tot voordeel van zijn werk. Eerst de Vedische hymnen gaven eene heldere voorstelling van eene mythologie, die bezig is zich te vormen. En hoe zij zich ontwikkelt, werd duidelijk door de vergelijking van den Veda met de sagen der latere Indische epische poëzie. Nieuwe gezichtspunten, nieuwe doeleinden doemden op aan den gezichtseinder der Germaansche mythologie. Men leerde inzien, dat de mythenkunde der Germaansche stammen slechts in verband met die der andere Arische volken tot betrouwbare uitkomsten kon leiden. En met deze verheffing van een eenzijdig patriottisch tot een algemeen Arisch belang ging een andere stap gepaard. Jacob Grimm heeft de verklaring der mythen, het onderzoek naar hare oorspronkelijke beteekenis met ronde woorden van de hand gewezen. Van zijn standpunt terecht. De geliefkoosde wijsgeerige of sterrekundige of historische mythenverklaringen boezemden hem walging in. En de sleutel, dien de Vedische poëzie den mytholoog schonk, was nog niet gevonden. Maar met dat al - het behoeft geen betoog - moet de verklaring der mythen het voornaamste doel der mythenkunde zijn. Zij kon eerst ernstig beproefd worden, nadat de Vedische hymnen als de kern van alle oorspronkelijke mythologie de grootsche verschijnselen der natuur deden kennen: mythen zijn de oudste dichterlijke voortbrengselen van een jeugdig volk, dat, in hooge mate vatbaar voor de indrukken der natuur die het omringt, leven en vorm tracht te geven aan de verschijnselen, die het met schrik vervullen of tot dankbaarheid stemmen, maar die in beide gevallen het eerbied afdwingen. Als de eigenlijke grondvester der vergelijkende methode in de mythologie kan Adalbert Kuhn beschouwd worden. Na en naast hem heeft wel geen geleerde meer invloed geoefend op de verspreiding dezer methode dan Max Müller. Op het meer beperkte gebied der Germaansche mythenkunde is Wilhelm Mannhardt in zijne oudere werken de voornaamste vertegenwoordiger dezer richting. In de mythenverklaring zijn beide partijen der vergelijkende school - de eene door Kuhn, de andere door Müller vertegenwoordigd - niet vrij te pleiten van eenzijdigheid. Zocht de

eene de uitgangspunten van alle mythische beelden in de wisselende natuurverschijnselen van wolken en winden, de andere bracht hen meer bepaaldelijk, althans grootendeels, in verband met de dagelijks met vernieuwde pracht zich herhalende phaenomenen, met de zon en de morgenschemering. De methode van Max Müller wordt bovendien door twee eigenaardigheden gekenmerkt: hij tracht vooreerst de meeste mythen af te leiden uit eene bijzondere ontwikkeling van woorden, de mythologie is voor hem slechts een dialect, een oude vorm der taal; en, in de tweede plaats, zijne voorstelling wordt beheerscht door het streven, de menigvuldige godheden als verschillende namen, verschillende concepties op te vatten van één in zijn geheel niet te omspannen wezen. Ik mag hier slechts aanstippen, dat naar mijne overtuiging het eerstgenoemde beginsel slechts in zeer beperkten omvang tot de vorming van mythen heeft kunnen medewerken, terwijl van monotheïsme, in de oudste Germaansche mythen althans, niets te bespeuren valt. Wel kan men toegeven, dat zich in lateren tijd een stamgodendom bij de Germanen ontwikkeld heeft, waarmede ik trouwens iets geheel anders bedoel, dan wat Max Müller *henotheïsme* pleegt te noemen. Ik heb veeleer eene tweede periode van den Germaanschen godsdienst op het oog, eene periode, toen de oorspronkelijke algemeen Germaansche vereering van den Arischen hemelgod *Dyaus-Zeus-Tius* zich meer en meer tot den stam der Sueven beperkte, terwijl de andere stammen bijzondere lievelingsgoden als middenpunten hunner godsvereering kozen: de oostelijke stammen, Wandalen en Goten, een goddelijk broederpaar; de stammen aan de Noordzee, de latere veroveraars van Brittannië, de godin *Nerthus;* de volken aan den Rijn, de latere Franken, den windgod *Wodan*.

Maar niet alleen de vergelijkende Arische taalwetenschap verspreidde licht over menig duister punt der Germaansche mythologie. Ook de ethnologie en de anthropologie deden het hare. Langzamerhand vestigde zich de overtuiging, dat in menig gebruik, dat nog thans in zwang, in menige sage, die nog thans in levende herinnering is bij een volk, niet, zooals Jacob Grimm meende, enkel bezinksels van eene rijkere, vol ontwikkelde godenleer bewaard zijn, maar veeleer de kiemen en elementen, waaruit alle mythologie zich gevormd heeft. Door dergelijke overwegingen moest men er van zelf toe komen, de

godsdiensten der natuurvolken, der Wilden, hunne sagen en zeden, nauwkeurig te bestudeeren, en deze studie leidde onwillekeurig tot de opvatting, dat ook in de mythologie de ontwikkelings-hypothese geldt. Door de werkzaamheid van mannen als Th. Waitz, Bastian, Tylor, Sir John Lubbock, om slechts dezen te noemen, is althans zooveel onweersprekelijk bewezen, dat bijna alle ontwikkelingsphasen en levensvormen, die de geestelijke toestand van het menschdom allengs heeft doorloopen, hunne levende vertegenwoordigers nog thans op de aarde vinden. Het Fetisisme en het Animisme van den natuurmensch is een geenszins te versmaden hulpmiddel, om de bij beschaafde volken bewaarde overblijfselen van vroegere cultuurtoestanden te leeren begrijpen.

Met dat al is historische critiek, nauwgezet onderzoek der voornaamste bronnen, ongetwijfeld het eerste vereischte voor alle mythologische studie. De Germaansche mythenkunde zal dankbaar gebruik maken van het licht, dat de Veda verspreidt, zij zal zonder aarzelen, als het noodig is, bij den Afrikaanschen neger de opheldering gaan zoeken van een huidig volksgeloof in Friesland of in Mecklenburg - maar zij moet allereerst schoonvegen voor haar eigen deur. Zeer terecht heeft Scherer[1)] opgemerkt, dat, wanneer wij de Noordsche mythologische bronnen uitzonderen, de eigenlijke mythen in de Germaansche godsdienstleer ontbreken. De namen der goden, hunne attributen, hunne wijze van optreden, zijn ons, schoon niet zonder leemten, overgeleverd. Ook de meest ruwe omtrekken van de godsdienstoefening zijn niet te miskennen. De groote feesten aan de grens der jaargetijden zijn ongetwijfeld eene erfenis van het heidendom. Het levend volksgeloof heeft, vooral door de onderzoekingen in het laatste groote werk van Mannhardt[2)], nog menigen bouwsteen opgeleverd. Maar, wat ons de Grieksche mythologie zoo *in succum et sanguinem* doet opnemen, de rijke en poëtische voorraad van godenvertelsels, ontbreekt. De Germaansche godinnen rusten, zij handelen niet; het zijn *nomina*, geene *numina* - maar in een anderen zin,

1) *Jacob Grimm*, blz. 148.
2) Wald- und Feldkulte. I. Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. Berlin 1875. II. Antike Wald- und Feldkulte aus nord-europäischer Ueberlieferung erläutert. Berlin 1877.

dan waarin Max Müller[1] deze woordspeling heeft gebezigd.

Toch bestaat er een dubbel middel om deze schijnbare leemte in onze kennis aan te vullen. Vooreerst de zorgvuldige afscheiding der mythische van de historische elementen in de Germaansche heldensage, zooals zij ons voornamelijk is overgeleverd in het Middelhoogduitsche volksepos. De opvatting, die niet meer ernstig betwist kan worden, dat in de heldensage mythische en historische bestanddeelen saamgegroeid zijn tot één geheel, noodigt er als van zelve toe uit. Door Lachmann, Müllenhoff en vele jongeren is een begin gemaakt met de ontleding der sagen van de Nibelungen, van Goedroen, van Diederik van Berne in dien geest, en deze critische werkzaamheid moet noodwendig tot belangrijke uitkomsten ook voor de kennis der Germaansche mythologie leiden.

In de tweede plaats de zorgvuldige afscheiding der oorspronkelijk Germaansche van de jongere uitsluitend Noordsche bestanddeelen in de Skandinavische mythologie. Hierover zij het mij vergund, naar aanleiding der theorie van Bugge, een enkel woord in 't midden te brengen, dat mij tevens de gelegenheid zal geven, althans aan te duiden, waarom ik, niettegenstaande allen eerbied, dien ik voor de groote geleerdheid en de buitengewone scherpzinnigheid van prof. Bugge koester, zijn gevoelen over den oorsprong der Noordsche mythologie voorloopig slechts als eene vermetele hypothese kan beschouwen.

Professor Bugge geeft natuurlijk toe, dat de Germaansche volksstam, evenals alle Indogermaansche volksstammen, uit hunne gemeenschappelijke bakermat mythische voorstellingen en namen, ja zelfs kiemen van mythische verhalen en gedichten heeft medegebracht. Hij ontkent evenmin, dat bij de Noordsche volken, op het oogenblik, dat deze in het licht der historie optreden, dergelijke herinneringen uit de vroegste kindsheid van hunnen stam nog niet vergeten waren. Voorts beschouwt ook Bugge het als uitgemaakt, vooral door Jac. Grimm, dat de mythologie der Skandinaviërs grootendeels denzelfden grondslag heeft gehad als die der overige Germanen, dat derhalve een belangrijk lid der ontwikkeling gemeenschappelijk geweest is[2]. Enkele voorbeelden, die algemeen bekend zijn en ook door

1) *Selected Essays* I, 382.
2) Bugge blz. 1-3.

Bugge worden aangehaald, maken inderdaad elk verder bewijs overbodig. Het On. woord *tívar* ‘goden’ heeft in bijkans alle Idg. talen zijn correlaat. Een andere Noordsche naam voor de goden is, gelijk men weet, *áss* (ouder *óss*), plur. *oesir:* Jordanes[1] legt getuigenis af voor het bestaan van denzelfden naam, in den meervoudsvorm *anses*, bij de Goten, en bij de meeste Germaansche stammen vindt men eigennamen, die uit dit woord gevormd zijn, in menigte. Ik herinner slechts aan de thans nog gebruikelijke, in dezen vorm uit Engeland overgewaaide, namen *Oscar* en *Oswald*. De voornaamste goden der Noordsche mythologie zijn ook bij de andere Germanen betrouwbaar overgeleverd. Bugge wijst op *Odhinn - Wôdan, Thórr - Donar, Tyr - Ziu, Frigg - Frija*. Wat de laatstgenoemde godheid aangaat, is het wel juister, de twee Noordsche godinnen *Frigg* en *Freyja* op te vatten als vertakkingen van ééne oorspronkelijke Germaansche godin *Frija*. Ook de Noordsche *Baldr*, dien Bugge voor eene vermenging uit Christus en Achilles houdt, is, volgens mijne innige overtuiging, een algemeen Germaansche god, schoon oorspronkelijk slechts eene hypostase van Wôdan. Bij de Duitschers vindt men *Balder* in een tooverformulier van de 9de eeuw, dat bekend is als de tweede Merseburger tooverspreuk[2]; Bugge tracht hem trouwens op eigenaardige wijze die plaats te ontnemen. Zelfs minder voorname godheden der Noordsche mythologie hebben ook bij andere Germaansche volken hunne plaats gehad; b.v. de Noordsche *Fulla*, de dienstbare van Frigg, verschijnt in het zooeven genoemde tooverformulier als *Volla*, Frija's zuster, d.i. oorspronkelijk eene hypostase der hoogste godin, opgevat als Copia. Wanneer voorts in het Noorden *Yngvi* of *Ingi* verschijnt, nu eens als stamvader van een overoud geslacht, waaruit de god Freyr is ontsproten, dan weder als bijnaam van dien god, dan mogen wij niet alleen, dan moeten wij dien naam in verband brengen met de *Inguaeones* (*Ingaeuones*) bij Tacitus[3]. In eene Langobardische

1) *De Origine actibusque Getarum* c. 13: Jordanes verklaart het woord als ‘halfgoden’ (*semideos, id est Ansis*).
2) Denkmäler IV, 2.
3) Germ. c. 2: Manno tris filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano *Ingaeuones*, medii *Herminones*, ceteri *Istaeuones* uocentur. Vgl. nog K. Müllenhoff, *Zeitschrift für deutsches Alterthum* XXIII (1879) blz. 1 vv. De oorspronkelijke vormen waren *Inguaeones* en *Istuaeones*.

sage, die reeds in de tweede helft der 7e eeuw opgeteekend was, is *Wodan* de gemaal van *Frea*, evenals in de Noordsche mythologie *Odhinn* de gemaal van *Frigg*, hij verdeelt zege en nederlaag gelijk Odin, en Grimm heeft aangetoond, dat het verhaal der Langobardische sage, hoe Frea Wodan er toe weet te bewegen, dat hij tegen zijn zin de zege toekent aan de lievelingen zijner vrouw, eene merkwaardige overeenkomst vertoont met een trek in de prozaïsche inleiding op het Eddadicht *Grimnismál*, eene overeenkomst die niet toevallig kan wezen[1]. Vinden wij hier klaarblijkelijk eene oorspronkelijk Germaansche godenvertelling, ook Skandinavische mythische voorstellingen van anderen aard worden bij andere Germaansche volken aangetroffen. Bugge zelf wijst op het Noodlot als vrouwelijk wezen (*Urdhr-Wurt*), op de godin der doodenwereld *Hel-Hellia*, die allengs tot een locaal begrip slonk, op de Walkyrien, de Elfen, de Reuzen, de Dwergen, de Wichten. Hoe gemakkelijk het zoude wezen, aan deze optelling nog zeer veel toe te voegen, waaruit de Oergermaansche grondslag der Noordsche mythologie niet minder duidelijk blijkt, het is onnoodig. Het zoude een vechten tegen windmolens zijn, want ook prof. Bugge denkt er niet aan, deze gemeenschappelijke basis te loochenen.

Maar prof. Bugge is van oordeel, dat men totnogtoe bij de historische beschouwing der Noordsche mythologie[2] al te eenzijdig die bestanddeelen op den voorgrond heeft geplaatst, die in hun kern hetzij Noordsch, hetzij algemeen Germaansch zijn. Men heeft òf de voorstellingen, die in andere Europeesche landen gedurende de middeleeuwen heerschten, al te zeer verwaarloosd, òf men heeft al te spoedig overeenstemming met de mythische vertellingen van andere Europeesche volken door oorspronkelijke Indogermaansche verwantschap verklaard. Bugge stelt daartegenover eene hypothese, waarvan ik de hoofdpunten aldus zal samenvatten[3].

Geen van de Oudnoorsche gedichten, de zoogenoemde Eddaliederen, die ons de vroegste uitvoerige getuigenis van den Noordschen godsdienst, van het Asengeloof, geven, kan ouder

1) Myth. blz. 111 vv. - De Langobardische sage wordt medegedeeld door Paulus Diaconus, *de gestis Langobard*. I, 8.
2) De eigenlijke heldensage, die door Bugge in deze eerste reeks zijner onderzoekingen slechts terloops wordt aangehaald, laat ik thans buiten beschouwing.
3) Zie Bugge blz. 4-33. Ik maak zooveel mogelijk gebruik van de eigen woorden van den schrijver.

zijn dan de negende eeuw. De gansche mythisch-heroïsche poëzie, die voor ons bewaard is, kan eerst tot stand zijn gekomen onder den machtigen invloed, dien de periode van de tochten der Wikingen op de ontwikkeling van het Noordsche leven heeft geoefend. De tochten der Noormannen in de westelijke vaarwaters begonnen in de laatste jaren van de 8e eeuw. In een merkwaardig kort tijdsbestek vertoonen zich de sporen van vreemden invloed in het leven, in de taal, in het schrift, in de kunst en nijverheid der Skandinavische volken, en zoo ook in hun geloof en in hunne poëzie. In de Eddaliederen en de Snorra-Edda ontmoet men reeksen van namen van goden en reuzen, waarvan de andere Germanen niets afweten en die in hunne Arische bakermaat niet bekend waren. Eene bonte menigte van sagen en verhalen komt te voorschijn. De gansche wereldbeschouwing vindt eene in vroegeren tijd bij de Germanen onbekende uitdrukking in de taal van den mythus. Diepe zedelijke ernst, wilskracht, strijdlust, karakters, waarin een krachtige luim zich paart aan peinzende bespiegeling, een grootsch aangelegd werelddrama, veelvuldig geschakeerd en toch nauw aaneengesloten: ziedaar wat ons in de Noordsche mythenpoëzie uit het tijdperk der Wikingen met verwondering vervult. Uit welken wortel, vraagt prof. Bugge, is deze poëzie, is de stof dezer poëzie ontsproten? Zeker: Noordsch leven en Noordsche levensopvatting hebben hun stempel op haar gedrukt. Maar toch is zij, volgens de meening van den Noorschen hoogleeraar, slechts in denzelfden zin inheemsch, als de sprookjes, die, schoon thans in den mond van 't volk levende, toch grootendeels van vreemde herkomst zijn. Een deel van deze in de Edda's opgenomen verhalen van goden en heroën is inderdaad echt Germaansch in zijn oorsprong. Maar de stof der mythische poëzie, haar verhalend bestanddeel, is voor een zeer belangrijk gedeelte vreemd, al heeft dan ook de Noordsche geest de aan den vreemde ontleende elementen herschapen tot deelen van een harmonisch geheel, dat als geheel volkomen oorspronkelijk en uitsluitend Noordsch is.

Een zeer groot aantal Noordsche goden- en heldensagen zijn - zoo beweert Bugge - òf ontleend aan òf althans ontstaan onder den invloed van vertellingen, gedichten of legenden, religieuse of bijgeloovige voorstellingen, die halfheidensche en heidensche Noormannen in de tijden der Wikingen op de

Britsche eilanden van christenen vernamen, en wel van monniken of van lieden die in monnikenscholen hunne opvoeding hadden genoten. Meestal hebben de Noormannen deze mededeelingen in de Engelsche, somtijds ook in de Iersche en de Gaelische taal gehoord; maar menigmaal hadden de Engelschen hunnerzijds van Ieren gehoord hetgeen zij vertelden. De mondelinge berichten van Engelschen en Ieren waren doorgaans uit boeken geput. En Bugge meent hier twee stroomingen te kunnen vervolgen, die zich, schoon verschillend in haren oorsprong, vereenigd hadden: de eene leidt terug tot de Joodsch-christelijke beschaving, de andere tot de antieke Grieksch-Romeinsche. In de Noordsche mythen zijn de antieke sagen vaak op zonderlinge wijze met Joodschchristelijke legenden saamgesmolten. Maar over 't geheel is de verhouding deze, dat de mythische voorstelling van de geheele ontwikkeling der wereldorde, haar verval, haren ondergang en hare wedergeboorte, en de mythen die hiermede in onmiddellijk verband staan, meer bepaaldelijk met christelijke elementen doorspekt zijn, terwijl daarentegen de heldensage meer antieke bestanddeelen heeft opgenomen.

Alvorens verder te gaan, zal ik Bugge's gevoelen door eenige sprekende voorbeelden toelichten.

In een der Eddaliederen, *Lokasenna*, waarin op vermakelijke wijze de draak wordt gestoken met de zwakke punten van het Asengeloof, verwijt Loki, de meedoogenlooze spotter, der godin Freyja, dat de Asen haar vroeger eens in haars broeders armen hebben gevonden[1)]. Bugge ziet hierin een weerklank van 't bekende antieke verhaal, dat de goden Venus eens bij Mars verrasten. Maar de antieke sage heeft Venus en Mars niet als zuster en broeder, en hunne liefde derhalve niet als bloedschande opgevat. Toch, meent Bugge, hebben de Noormannen de oude sage in dien vorm uit den mond van een christen in het Westen gehoord. Christelijke schrijvers hebben Mars en Venus als broeder en zuster voorgesteld, om zoodoende de heidensche godheden in een walgelijk daglicht te plaatsen.

1) *Lokasenna* str. 32. Loki zegt: ‘Zwijg, Freyja! Gij zijt eene heks (*fordaedha*) en vol van alle onheil; want bij uw broeder verrasten u de goden. .....’ Met den niet genoemden broeder van Freyja moet Freyr gemeend zijn, de eenige die als Freyjas broeder voorkomt.

Reeds de Portugeesche bisschop Martinus zegt in eene verhandeling *De origine idolorum* uit de 6e eeuw: ‘etiam (Venus) cum patre suo Jove et cum fratre suo Marte meretricata est.’ Deze woorden van den bisschop van Braga vindt men, in het Angelsaksisch vertaald, bij den Engelschen abt Aelfric in eene gerijmde homilie tegen de valsche goden. Aelfric zelf kan niet de bron voor het verhaal, dat de Noormannen uit het Westen medebrachten, geweest zijn: daarvoor is hij te jong. Maar een soortgelijk bericht van oudere dagteekening moet aanleiding hebben gegeven tot de voorstelling der *Lokasenna*. Van eene oorspronkelijke verwantschap der sagen van Freyr en Freyja en van Ares en Aphrodite kan in dit geval geen sprake zijn, daar de trek niet overeenstemt met den oorspronkelijken vorm van den ouden mythus, maar met eene late, christelijke, in Engeland voorkomende, verbastering er van.

Schoon ik eene critiek van bijzonderheden in dit bestek niet kan geven, maar mij tot eenige algemeene beschouwingen moet bepalen, wil ik toch niet nalaten, althans door één voorbeeld aan te toonen, uit hoe wrakke balken Bugge hier en daar zijn gebouw heeft getimmerd. Ik acht het *an und für sich* volstrekt niet onmogelijk, dat een ondergeschikte trek als die van de bloedschande tusschen Freyr en Freyja werkelijk ontleend is. Maar is de onderstelling noodzakelijk, is zij meer dan eene losse gissing? De genoemde trek komt alleen voor in de geciteerde strophe der *Lokasenna*, en voor den dichter van dit lied zijn de mythen, die hij aanhaalt, niets dan onverschillige motieven voor zijn eigenlijk thema, eene komische critiek van den Asengodsdienst. De dichter is een heidensche ketter, naar ik meen, geen christen; hij is een vrijdenker, die volstrekt niet den geesel der satire zwaait tegen het heidensch geloof, zooals een proseliet gedaan zoude hebben, maar er eenvoudig wat mede lacht. Hier en elders geeft hij Loki, den eeuwigen spotter, den vijand der goden, vrij dubbelzinnige verhalen van goden en godinnen in den mond, waarvan wij nergens iets naders vernemen. Kan hij die niet hebben verzonnen? Ik zoude niet weten waarom niet. In de tweede plaats. Het vermoeden, dat ook deze trek door de Noormannen op Engelschen bodem is opgeraapt, is niet voldoende gestaafd. Vóór Aelfric, die wegens zijn lateren leeftijd de bron niet kan geweest zijn, is er geen spoor van te ontdekken in Engelsche of Iersche ge-

schriften. Maar, kan men vragen, is dan het feit, dat Aelfric, schoon in lateren tijd, Venus voorstelt als zuster van Mars en als zijne boeleerster tevens, niet voldoende om te bewijzen, dat eene dergelijke opvatting in Engeland reeds vroeger bekend was? Volstrekt niet; want Aelfric heeft uit het geschrift van bisschop Martinus geput en diens woorden eenvoudig vertaald. Bugge zegt: de antieke mythologie verhaalt ons wel, dat de goden Aphrodite bij Ares verrasten, maar niet dat de gelieven broeder en zuster waren en derhalve bloedschande bedreven. Dat is er eerst van gemaakt door het hatelijk opzet van hen, die het christendom onder de heidenen predikten. Eilieve, zijn er dan niet genoeg mythische genealogiën uit de classieke oudheid, die Mars den zoon van Jupiter en Venus de dochter van Jupiter noemen? De mythe kan dus zeer goed, zoo niet oorspronkelijk, dan toch reeds in een vóórchristelijk tijdperk den vorm hebben gehad, dien wij in de 6e eeuw n. Chr. bij den Portugeeschen bisschop vinden.

Nu is trouwens de hier behandelde stelling slechts een schakel in eene geheele reeks van argumenten, die Bugge tot de hypothese leiden, dat Freyja niets anders is dan Venus. Al wil Bugge ook niet bepaald beweren, dat Freyja van den beginne af aan Venus geweest is, hij is althans van oordeel, dat verreweg het meeste, wat in de Noordsche bronnen van Freyja verteld wordt, geen oud Germaansch erfgoed is, maar door bemiddeling van Engelsche en Iersche christenen uit antieke sagen van Venus geput is. Ik zal deze hypothesen thans niet uitvoerig trachten te weerleggen, maar moet volstaan met te herhalen waarop reeds terloops is gewezen, dat volgens het oordeel van gezaghebbende mythologen, hetwelk ik deel, de Noordsche Freyja en Frigg vertakkingen zijn van ééne Germaansche godheid, die in de Duitsche mythologie als Frîa, Holda en onder andere namen verschijnt. Slechts ééne mythe van Freyja, wier behandeling kenmerkend is voor de methode van Bugge, stip ik nog even aan. Freyja is, zoo verhaalt de *Gylfaginning*, en toespelingen in andere bronnen[1)] bevestigen het, gehuwd met Odhr, maar Odhr verlaat haar, hij gaat heen, ver weg. Freyja

1) *Snorra-Edda* I, 114. Vgl. ib. I, 556. *Völuspá* str. 29. *Ynglinga saga* c. 13 (*Heimskringla* ed. Unger 11, 29 vgg.). - Ook in *Hyndluldjódh* str. 46, 5 moet men lezen *rannt al Odhi*.

volgt hem om hem te zoeken, en beweent hem met tranen van rood goud. Wat er uit Odhr werd, vernemen wij niet. De Noordsche mythe maakt ongetwijfeld den indruk van een fragment. Bugge beschouwt haar als een onduidelijken weerklank der antieke mythe van Aphrodite en Adonis. De Grieksche liefdesgodin is met Adonis gehuwd. Hij wordt haar in hare afwezigheid door den dood ontrukt. Zij zoekt hem en beweent hem. Latere Grieksche berichten verhalen ook, dat Aphrodite uittrekt om haar dooden minnaar te zoeken, evenals Freyja haar vertrokken gemaal. Ook de naam *Odhr* is volgens Bugge uit *Adonis* ontstaan. In plaats van Adonis bezigen jonge schrijvers van de 3e eeuw af den korteren vorm *Adon*, met den klemtoon op de eerste lettergreep. Reeds Servius (ad Verg. Buc. X, 18) kent dezen vorm, maar verwerpt hem. Hij komt voor bij Arnobius, Martianus Capella, en vooral ook bij de zoogenoemde Mythographi Vaticani. Uit *Adon* maakten de Noormannen *Odhr*, om een naam van inheemschen klank te verkrijgen, evenals zij *Absalon* tot *Axel* vervormden. Dergelijke zeer zeker vernuftig gevonden, maar uiterst kunstmatige afleidingen zoude men zich kunnen of althans moeten laten welgevallen, indien de vreemde oorsprong van de mythe zelve bewezen ware. Maar - en hiermede valt de geheele hypothese in duigen - ook in Duitsche sagen is de mythe van Freyja en Od bewaard. Eene Hessische sage[1)] verhaalt van *Frau Holl* (Holda), oorspronkelijk dezelfde als Freyja (Frîa): Bij Fulda in 't bosch ligt een steen, waarin voren zijn gegraven; daar heeft Frau Holl zoo bittere tranen geweend om haren man, dat de harde steen er week van werd. En eene sage uit den Harz[2)] vertelt van *Frû Frêen*, dat zij de gansche wereld doorreisde om een vrijer te zoeken; had zij er één, dan was hij dadelijk weer weg, en dan huilde zij verschrikkelijk. Eene derde soortgelijke sage uit de Oberpfalz[3)], die van *Woud* en *Freyd* bericht, is, zooals Mannhardt gezien heeft, geene echte volkssage. De echtheid der Hessische en der Harzsage

1) Wolf, *Hessische sagen*, no. 12; vgl. Mannhardt, *Germanische Mythen*, blz. 288, noot 1.
2) Pröhle, *Unterharz-Sagen*, blz. 209. Op beide sagen is reeds door Edzardi (Literaturblatt für germ. und rom. philol. 1882, kol. 5) gewezen.
3) Schönwerth, *Aus der Oberpfalz. Sitten und Sagen*, II, 313. - Henne-Am Rhijn, *Die Deutsche Volkssage*, blz. 501.

is daarentegen aan geen redelijken twijfel onderhevig: Bugge maakt er geen gewag van. Het is duidelijk: zijn deze sagen echt, zoo bewijzen zij in verband met de Skandinavische overlevering, dat de mythe van Freyja en Od oorspronkelijk Germaansch is. De naam van den minnaar der liefdegodin, *Odhr*, laat zich dan ook verklaren, zonder dat men zijne toevlucht neemt tot eene halsbrekende afleiding van *Adonis*. Het Noordsche *Odhr* beantwoordt aan een Westgermaanschen vorm *Wôd*, en dit is klaarblijkelijk de kortere en meer oorspronkelijke vorm van *Wôdan* (*Odhinn*), wat ik hier intusschen niet verder kan nagaan. De mythe moet eene zonnemythe geweest en in een tijdperk gevormd zijn, toen Wôdan (Wôd) nog de functiën vervulde, die later op den lichtgod Balder overgingen. En, inderdaad, elders wordt Balder beweend, niet alleen door Freyja, maar door alle goden. De vraag rijst dan, of wij, nu ontleening niet mogelijk is, Arische verwantschap mogen onderstellen tusschen de mythen van Freyja en Adonis; dat wil zeggen, of de Germaansche en Grieksche mythe uit denzelfden wortel gesproten kunnen zijn. Nu is het wel uitgemaakt, dat Adonis geen Arisch, maar een Semitisch wezen is, maar de uitheemsche godheid kan, als ik mij zoo mag uitdrukken, op een ouden, nauwverwanten Griekschen god geënt zijn. Niets belet ons aan te nemen, dat het beweenen van een verloren geliefde door de liefdesgodin, een oorspronkelijk Arische mythische trek is, waarin het weemoedig nastaren van de ontijlende zon, die men in de wateren meende te zien verdwijnen, zijne poëtische belichaming heeft gevonden.

Enkele andere voorbeelden, maar thans zonder commentaar, laat ik volgen. *Loki*, de oude vuurgod der Germanen, maar tevens een den goden vijandige demon, heeft, volgens Bugge, zijn naam aan *Lucifer* te danken[1)]. Zijn broeder *Byleistr* is *Beelzebub*, en sommige trekken zijn van den duivel, zooals hij in de middeleeuwsche voorstelling leefde, op hem overgebracht. Maar andere bijzonderheden in de mythen van Loki vinden haren oorsprong in de antieke mythologie. Hij is de bode der goden en hij draagt als zoodanig gewiekte schoenen, evenals Hermes en Mercurius. - De mythus van Baldr's dood in de *Snorra-Edda* wordt door den Noorschen geleerde in alle bijzonderheden verklaard als eene samen-

1) Bugge blz. 73 vv.

smelting van eene jongere overlevering aangaande den dood van Achilles met eene legendarische voorstelling van de kruisiging. - De mythus van Thor, die de Midhgardh-slang aan den hengel vangt, vindt zijn oorsprong in de middeleeuwsche opvatting, dat God Vader en Christus naar den Leviathan hengelen. Evenals de Skandinaviërs de Midhgardh-slang opvatten als een zeemonster, dat rondom de aarde ligt en in zijn eigen staart bijt, zoo stelde men zich ook den Leviathan voor. Maar ook hier, meent Bugge, heeft de Noordsche mythe van Thor's vischvangst, naast de Joodsch-christelijke, ook antieke trekken opgenomen. In het Eddalied *Hymiskvidha* wordt Thor bij de vangst van de slang vergezeld door den reus Hymir en door Tyr, die hier niet Odins zoon is, gelijk de strijdgod (Tiu), maar de zoon van Hymir. Volgens de meening van Bugge, zoude de phantasie der Noormannen de legende van Leviathan hebben saamgesmolten met de sage van Achelous, die, met Herkules strijdende, zich tot eene slang veranderde en als zoodanig aan zijn tegenstander ontglipte. Die strijd vindt plaats bij *Oeneus*, en in dien naam vindt Bugge het prototype van den Noordschen *Hymir*. De zoon van Oeneus heet *Tydeus*: hiervandaan *Tyr* als zoon van Hymir. En deze saamgelapte monstermythe werd geënt op een Germaanschen stam, want Thor-Donar is en blijft, ook voor Bugge, de Oergermaansche dondergod!

Als voorbeelden, hoe Bugge ook de Noordsche en de algemeen Germaansche heldensage op dezelfde wijze onder het ontleedmes neemt, zij thans slechts er op gewezen, dat de Noordsche heros Örvaroddr uit Herkules verklaard wordt, dat de schoone Eddische sage van Helgi en de walkyrie Sigrun een weerklank zal wezen van de antieke sage van Meleager en Atalanta. De Germaansche Hildesage, die het best uit het Middelhoogduitsch gedicht van Goedroen bekend is, is eene vermenging van de sage van Jason, Medea en Aeetes met de sage van Cadmus, Europa en Agenor[1)]. En zelfs de sage van Siegfried en de Nibelungen moet onder den invloed van Grieksch-Romeinsche verhalen geworden zijn hetgeen zij is[2)]. De staving dezer beweringen wordt door prof. Bugge verdaagd tot eene latere gelegenheid. Laat mij gulweg bekennen, dat ik er

1) Bugge, blz. 98.
2) Bugge, blz. 23, noot.

niet veel van verwacht - tenzij proeven van eene merkwaardige belezenheid en van eene bewonderingswaardige scherpzinnigheid, waarvan men slechts moet betreuren, dat zij verkwist worden aan een onderzoek, dat met eene doodskiem ter wereld is gekomen.

Zoo hebben dan, om den draad van Bugge's betoog weer op te nemen, de tochten der Wikingen eene algeheele omwenteling in de mythen en sagen der Skandinaviërs teweeggebracht. De voorstellingen van de goden, die vóór dien tijd in het Noorden vereerd werden, ontwikkelden zich door de geschetste vreemde invloeden tot eene vroeger onbekende verscheidenheid, tot een bont geschakeerd tafereel. Nieuwe christelijke en antieke trekken werden op de hoofden der oude Germaansche godheden gestapeld; zelfs vroeger geheel onbekende godheden veroverden zich eene belangrijke plaats in het Noordsche pantheon. En een rijke krans van sagen werd gevlochten uit bladeren van uitheemsche gewassen. Overal heeft de Noordsche geest die ongelijksoortige bestanddeelen, die uit boeken hunnen weg in het volksgeloof heeten gevonden te hebben, in het kader der nationale voorstellingen en overleveringen weten in te voegen. Fragmenten, uit alle oorden saamgeraapt, werden in de epische poezie één welgevormd geheel, dat eene gelijke levensopvatting ademt. Gelijk Shakespeare machtige tragedies vormde uit de vaak onbeduidende stoffen, die zijne bronnen hem gaven, zoo heeft het genie der Noormannen niet zelden liederen, vol leven en frischheid, geschapen uit droge prozaïsche registers en verkeerd begrepen vreemde vertelsels. De krijgshaftige geest der Wikingen, die zijn vermaak schepte in het strijdgewoel en de onrust van het piratenleven, en niet in kalme studie, mystische bespiegeling en grammaticale geleerdheid, heeft de door grammatici en monniken opgeteekende uitheemsche verhalen doordrongen en gewijzigd. Maar van den anderen kant werden die nieuwe, vooral de christelijke, voorstellingen voor de ernstige, wilskrachtige Noormannen een belangrijke factor in hunne levensbeschouwing, die ontwikkelend en vernietigend tevens op hun ouden godsdienst moest werken en inderdaad gewerkt heeft.

De middellijke bronnen voor de Noordsche mythen en sagen zouden dus b o e k e n geweest zijn, vele Latijnsche en enkele Grieksche geschriften uit de oudheid en de vroege middeleeuwen, die in de kringen der monniken gelezen werden, en wier inhoud allengs in de mondelinge overlevering een vasten

vorm erlangde. De L a t i j n s c h e geschriften, die de stof voor de verhalen leverde, waarop, naar Bugge's oordeel, zoo vele Noordsche mythen en sagen berusten, behandelden gedeeltelijk legendarische, gedeeltelijk antieke stoffen. In enkele kunnen ook reeds christelijke en antieke elementen vermengd zijn geweest. Onder de l e g e n d a r i s c h e geschriften zouden vooral in aanmerking komen de Latijnsche bewerking van het *Evangelium Nicodemi*, die niet ouder is dan de tweede helft der vijfde eeuw, en de *Vindicta Salvatoris*, waarschijnlijk uit de achtste eeuw. Ook middeleeuwsche Latijnsche hymnen, die het kruis verheerlijken, dienen genoemd te worden. Voor de a n t i e k e stoffen schijnen de rijkste bronnen te zijn geweest de met mythologische vertelsels volgepropte commentaren op Vergilius en verzamelingen van mythen, die hiermede in verband staan. Verzamelingen derhalve, die vrij wel overeenkwamen met de twee eerste Vaticaansche Mythographen, commentaren op Vergilius van Servius en andere grammatici, die in verscheiden handschriften met Servius vereenigd zijn. Andere bronnen waren de fabels van Hyginus, de bekende middeleeuwsche werken over den Trojaanschen oorlog, die onder de fictieve namen van Dares Phrygius en Dictys Cretensis overgeleverd zijn, en de verhalen van de *Duodecim caeli signa*. Maar men moet ook uit enkele G r i e k s c h e werken geput hebben, o.a. uit de Homerische gedichten, uit Apollodoros, uit de scholiën op de Kassandra van Lykophron. De jongste van de geschriften die de middellijke bronnen der Noordsche mythologie heeten te zijn, dalen af tot de zevende en achtste eeuw.

De rechtstreeksche bronnen, het werd reeds gezegd, waren mondelinge berichten, die de Skandinavische Wikingen op de Britsche eilanden van monniken of althans van lieden, die eene geleerde opvoeding hadden genoten, vernamen. Doorgaans zijn die berichten bij de Ieren gevormd, maar slechts enkele schijnen de Noormannen uit den mond der Ieren zelve te hebben vernomen. De meeste werden in het Engelsch aan hen medegedeeld. Aanvankelijk beperkt tot een kleinen kring van de meest beschaafden, verspreidden zich die berichten, de meeste in ongebonden, enkele ook in rhythmischen vorm, langzamerhand over het geheele Skandinavische Noorden. En op die berichten berusten grootendeels onze bronnen voor de Noordsche mythologie en heldensage.

Ziedaar in korte trekken de nieuwe theorie van prof. Bugge. Revolutionair en vermetel, zooals zij daar optreedt, eischt die hypothese eene ingrijpende critiek. Ongetwijfeld nu heeft de Noorsche geleerde het recht te verlangen, dat die critiek zich niet bepale tot algemeene beschouwingen, maar dat zij zijn onderzoek van de verschillende Noordsche mythen en sagen nauwkeurig toetse, en, zoo zij meent, de resultaten van dit onderzoek te moeten verwerpen, dat zij dan aantoone, op welke gronden. Ik heb in het voorafgaande ten opzichte van de mythen van Freyja althans eenige aanduidingen gegeven. Eene meer uitvoerige critiek van den mythus van Balder hoop ik elders te kunnen leveren. Thans moet ik, om niet te breed te worden, op algemeen terrein blijven, en er mij derhalve toe beperken, de voornaamste redenen aan te stippen, die de geheele m e t h o d e van Bugge voor mij onaannemelijk maken.

Onze oudste bronnen voor de Noordsche mythologie zijn de ten onrechte zoogenoemde *Edda-liederen*. Dat geen van deze gedichten in de gedaante, waarin zij tot ons zijn gekomen, ouder is dan de negende eeuw, dat de meeste eerst in den loop der tiende eeuw hunnen tegenwoordigen vorm hebben erlangd, daarover is men het thans vrij wel eens. Het wordt door de taal en door den versbouw dier gedichten, door talrijke vreemde woorden die er in voorkomen, door voorstellingen die uit een uitheemschen en gedeeltelijk zelfs uit een christelijken wortel zijn gesproten, voldoende bewezen. Na deze gedichten is, gelijk men weet, de zoogenoemde prozaïsche of *Snorra-Edda* onze hoofdbron. Dit werk bevat in drie deelen eene handleiding tot de beoefening der IJslandsche dichtkunst: het eerste gedeelte vooral, de *Gylfaginning*, een kort begrip der Skandinavische godenleer, is voor de kennis der Noordsche mythologie van onwaardeerbaar belang. De schrijver, Snorre Sturlason (1178-1241), was een man van onmiskenbaar talent, een kunstenaar, een dichter in proza, een oordeelkundig en critisch geschiedschrijver. Hij spreekt met eene zekere ironie over goden en helden, en men moet zich derhalve wachten, uit het zuiver mythologisch gedeelte van zijn werk te putten, als ware het eene altijd loutere bron. Ouder dan Snorre's Edda is de *Historia Danica* van Saxo Grammaticus, een Deensch geestelijke, die in de tweede helft der 12de eeuw de historie van zijn land schreef. Maar zijn geschiedwerk is meer een rijke mijn

voor de sage, dan voor de geschiedenis van het Noorden. En, aangezien in de sage zoo vaak de oude mythe menschelijke gedaante heeft aangenomen, is de *Historia Danica* ook voor de Noordsche mythologie, vooral voor den vorm, dien deze in Denemarken erlangd had, van het allergrootste gewicht. Intusschen, hier is in nog hoogere mate dan bij Snorre critiek nuttig en noodig: Saxo toch is een geschiedschrijver, wil het althans wezen; hij moest derhalve de sagen met een pseudohistorisch vernis bestrijken, om hen te laten doorgaan voor historische berichten; hij moest hen saamvoegen of splitsen, al naar gelang zijne reeks van Deensche koningen het een of het ander scheen te eischen. Ook het rhetorisch opgesmukte Latijnsche gewaad, waarmede Saxo pronkt, was minder geschikt om hem eenvoudig te doen vertellen wat, om zijn eigen woorden te bezigen, *veteres tradunt* of *antiquitas perhibet*.

Uit de hier geschetste hoedanigheid van onze bronnen voor de Noordsche mythologie zal duidelijk genoeg blijken, dat eene scherpe critiek de oorspronkelijk Germaansche bestanddeelen moet trachten af te scheiden van de vele jongere elementen, die uitsluitend Noordsch zijn. Veel, zeer veel in Grimms *Mythologie*, dat als Germaansch beschouwd werd of nog wordt, zal moeten vervallen, als zijnde uitsluitend Noordsch. Eene algeheele herziening der Germaansche mythologie is dringend noodzakelijk, maar eene herziening dan ook, geene omverwerping, gelijk Bugge thans in 't groot bedrijft. Bij eene dergelijke herziening zal, naar het mij voorkomt, het leidend beginsel dit moeten zijn, dat die trekken in de Noordsche mythologische bronnen, die ook bij andere Germaansche volken, hetzij in hunne oudheid, hetzij in hun levend volksgeloof, kunnen worden aangewezen, of waarvan de vergelijkende Arische mythologie met grond doet vermoeden, dat zij ook oergermaansch geweest moeten zijn - dat die trekken als e c h t e bestanddeelen beschouwd moeten worden, dat wil zeggen, als elementen, die reeds gevormd waren in eene periode, toen de Germanen nog één volk uitmaakten. Op dien grondslag kan men dan verder bouwen en nagaan, welke trekken, schoon hunne algemeen Germaansche herkomst niet te bewijzen valt, zich toch langs natuurlijken weg uit algemeen Germaansche ontwikkeld kunnen hebben. Slechts de historische methode kan, ook op dit gebied, tot be-

trouwbare uitkomsten leiden. Zij alleen kan, door een mythus te volgen in zijn ontwikkelingsgang, aantoonen, wat in de Noordsche bronnen oud-Germaansch erfgoed is, en wat hieruit onder historische en physische invloeden zelfstandig kan geboren zijn. Het residuum, dat overblijft, k a n van vreemden oorsprong zijn. Men kan geenszins *a priori* zeggen, dat dit het geval m o e t wezen, omdat nog andere mogelijkheden, eigen dichterlijke vinding in de allereerste plaats, in aanmerking komen. Maar het is in elk geval gewettigd en zelfs verdienstelijk op dit residuum het onderzoek naar vreemden oorsprong toe te passen.

Hiermede is het eerste bezwaar aangeduid tegen de nieuwe mythologische leer, die uit Christiania tot ons komt.

Prof. Bugge geeft in de theorie, naar wij zagen, den oergermaanschen grondslag der Noordsche godenleer zonder bedenking toe. Maar het valt niet te ontkennen, dat door eene strengere handhaving van dit standpunt een niet klein aantal van zijne stellingen in de pen van den geleerden schrijver gebleven ware. Een voorbeeld werd reeds aangehaald in de mythe van Freyja en Od, waarvan de algemeen Germaansche grondslag wordt bewezen door eene sage uit Hessen en eene andere uit den Harz, wier echtheid niet betwijfeld kan worden. De opvatting van den mythus van Balder door Bugge als een mengsel uit legenden van Christus en sagen van Achilles strandt op dezelfde klip. Want de vereering van Balder is, althans bij de oostelijke Germanen, overoud: hij is zonder twijfel één der twee goddelijke broeders, die, zooals Tacitus[1)] ons bericht, bij de Naharnavali vereerd werden, en die de Romeinsche geschiedschrijver *interpretatione Romana* Castor en Pollux noemt. En de naam Balder is in de tweede tooverspreuk van Merseburg zoo betrouwbaar, ook buiten de grenzen van Skandinavië, overgeleverd, dat ik de poging van Bugge, om aldaar dien naam als appellativum en niet als eigennaam op te vatten, inderdaad moeilijk anders kan waardeeren dan als een staaltje van een schitterend vernuft. Intusschen, ik kan den mythus van Balder thans niet naar behooren bespreken. Ik zal alleen nog op een derde kenmerkend voorbeeld wijzen tot staving van mijne grief.

1) Germ. c. 43. - Dit is bewezen door de onderzoekingen van Prof. Müllenhoff (*Zeitschrift für deutsches Alterthum* 12, 346 vv.).

Ook anderen hebben er reeds op gewezen. Thors moeder heet een enkelen keer in de Edda *Hlódhyn*. De verklaring van dien naam vindt Bugge in eene glosse in een Angelsaksisch handschrift: *Latona Jovis mater Thunres môdur*. Dus zoude *Hlódhyn* niets dan eene verbastering zijn van *Latona*, en die verbastering zoude eenvoudig hare bron vinden in eene verkeerde kantteekening van een Engelschen monnik, die niet bijzonder goed te huis was in de oude mythologie. Welnu, in de Pruisische Rijnprovincie zijn steenen uit den Romeinschen tijd gevonden met de inscriptie: *Deae Hludanae* (of *Hludenae*) *sacrum*[1]. De Frankische *Hludana* is ongetwijfeld dezelfde als de Noordsche *Hlódhyn*, naar het schijnt, een bijnaam voor de hoogste Germaansche godin, die haar aanduidde als ‘de beroemde’. Nooit is twijfel geopperd tegen de echtheid der inscripties, Bugge doet het evenmin. En toch, het behoeft geen betoog, met de erkenning van de echtheid der Frankische overlevering is Bugge's afleiding van Hlódhyn uit Latona niet bestaanbaar.

Niet minder gewichtig is een tweede bezwaar, een bezwaar ontleend aan de chronologie. De Edda-liederen kunnen, zooals wij reeds zagen, in hun tegenwoordigen vorm niet ouder dan de negende en, met eene enkele uitzondering, niet jonger dan de elfde eeuw zijn. Zij hebben dien vorm zonder twijfel grootendeels op IJsland erlangd. Het zijn geene volksliederen meer, maar het zijn de laatste stuiptrekkingen als 't ware, waarin eene oudere volkspoëzie zich uit. Het is te betreuren, dat men er aan gewoon is geraakt, voor deze verzameling van IJslandsche liederen van zeer verschillend karakter, zeer verschillende dagteekening en zeer verschillende waarde, den collectiefnaam *Edda* te bezigen. Daargelaten nu, dat deze naam alles behalve authentiek is en zijn gebruik slechts aan een geleerd misverstand heeft te danken, wekt hij onwillekeurig - en dat is erger - de voorstelling van een geheel op, dat in werkelijkheid niet bestaat. De zoogenaamde Edda-liederen dan vertegenwoordigen, als bronnen voor mythologie en sagenkunde, elk een laatsten droesem van een lang overleveringsproces. Ieder Edda-lied moet op zich zelf worden beschouwd; bij elk lied is evenwel ook de vraag te onderzoeken, of het uit verschillende elementen ontstaan is, en, luidt het antwoord bevestigend, dan rijst onmid-

1) Brambach, *Corpus inscript. Rhenan.* n°. 150. 188. Vgl. Grimm, *Deutsche Mythologie* blz. 212.

dellijk de verdere vraag, of die elementen bij benadering bepaald kunnen worden. Wij vinden dan, ja, dat enkele liederen jonge voortbrengselen der kunstpoëzie zijn, maar dat toch verreweg de meeste een oude kern behelzen, die intusschen vooreerst in de mondelinge overlevering verduisterd is door nieuwe trekken die de oude bijkans onkenbaar gemaakt hebben; nadat zij dan opgeschreven waren, hebben kunstdichters op verschillende tijden er aan gewerkt, hen gewijzigd, het oude prachtkleed met nieuwe bonte sieraden behangen. Om een enkel voorbeeld te nemen, de *Völuspá*, die dr. Bang kortweg een christelijk Sibyllen-orakel gelieft te noemen, bevat, ook volgens mijne overtuiging, in haar slot christelijke elementen. Maar van den anderen kant zijn overoude bestanddeelen niet te miskennen, die opklimmen tot een oergermaansch tijdperk. De schildering, die het IJslandsche gedicht van de aanvankelijke chaotische duisternis geeft: ‘daar was zand noch zee, geen zoutige golven; aarde was er noch opperhemel: gapende leegte was er, maar gras nergens’, vindt haar tegenstuk in het toevallig bewaarde fragment van een Saksisch rijmstavend gedicht, dat in Beieren opgeschreven is en dat in een gebed eindigt, het zoogenoemde *Wessobrunner Gebet*. Zoo bevat dus de *Völuspá* naast christelijke invoegsels oorspronkelijk Germaansche herinneringen uit eene periode, toen Noren nog geene Noren en Saksers nog geene Saksers waren, maar beide deelen van ééne Germaansche volkseenheid. Andere liederen kunnen, zonder dat zij juist zoo overoude bestanddeelen hebben opgenomen, als omvormingen en bewerkingen van soortgelijke oudere gedichten beschouwd worden. Uit deze overweging, voorts uit de springende, slechts aanstippende manier, waarop de meeste mythologische liederen hunne mythische stoffen behandelen, ten slotte uit de toespelingen der skalden in den loop der tiende eeuw op de meeste Noordsche mythen, vloeit voort, dat het stelsel van Skandinavisch Asengeloof, gelijk de Edda's het kennen, althans in het begin der tiende eeuw, en waarschijnlijk al heel wat vroeger, algemeen bekend moet geweest zijn. Nu beginnen de tochten der Wikingen naar het Westen omstreeks 800. Derhalve zoude een tijdsbestek van enkele decenniën, volgens Bugge's theorie, voldoende zijn geweest, om al de vreemde elementen op te nemen en te vervormen; om eene rijke mythische en heroïsche poëzie te doen ontkiemen, die op die elementen

berust; ja, wat meer is, om in de algeheele levensopvatting der Noormannen een ommekeer teweeg te brengen, machtig genoeg om de in den vreemde opgeraapte mythen te stempelen tot een nationaal eigendom. Bugge zelf[1] ziet tegen deze noodwendige gevolgtrekking blijkbaar op. Maar gelijk Goethe's *Zauberlehrling* zal hij dienen uit te roepen: ‘Die ich rief, die Geister, werd ich nun nicht los!’ Inderdaad, eene omwenteling in het geloof in even vele jaren, als ternauwernood voldoende zijn voor eene wijziging van de groepeering der partijen in eene staatkundige vergadering - geloove wie het kan! Ik mis er de kracht voor.

Op eene derde onwaarschijnlijkheid zal ik slechts even de aandacht vestigen. Ik bedoel het kanaal, dat de antieke mythologie naar het Noorden heet te hebben geleid. Toen Mr. Henry Sweet de eerste mededeeling van Bugge's denkbeelden in de Philological Society van Londen deed, heeft de president Dr. Murray snedig en gevat opgemerkt: ‘If the classic mythology so filled the very air of England and Ireland that its nomenclature, with English and Irish articles attached, could be picked up by marauding vikings, it ought surely to have left its traces in Old English and Irish Literature’[2]. Inderdaad, te vergeefs zoekt men èn in de oud-Iersche èn in de oud-Engelsche of Angelsaksische literatuur naar sagen en gedichten, die aan de Noordsche beantwoorden. Bugge moet dit voor Ieren en Gaelen toegeven: daarentegen tracht hij herhaaldelijk Engelsche vormen als de schakels aan te toonen tusschen antieke en Noordsche namen. Intusschen, ik moet ook hier Dr. Murray gelijk geven, wanneer deze de ‘identification of the proper names’ noemt ‘more ingenious than satisfactory.’ Zoo is het. Vernuftig is het in hooge mate, wanneer Bugge den Noordschen heros *Örvaroddr* verklaart als Herkules, dien de Engelschen *Ercol* noemden, welke naam door de Noormannen werd opgevat als een compositum *erc-Ol* ‘Pijl-Ol’ en in hunne taal overgebracht als *Örvar-Oddr* (ags. *earh* pijl = oudn. *ör*, gen. *örvar*)[3]. Maar is het meer dan eene wetenschappelijke spelerij?

Hiermede wil ik geenszins ontkennen, dat enkele trekken door bemiddeling der Ieren uit de antieke mythen in de

1) blz. 28 v.
2) *Philological Society's Proceedings*, November 21, 1879.
3) Bugge blz. 25.

Noordsche kunnen zijn overgegaan. Keltische invloeden zijn in de ontwikkeling der Noordsche poëzie onmiskenbaar. De gekunstelde vorm der skaldenstrophen heeft zich niet zelfstandig uit de Germaansche rijmstavende poëzie ontwikkeld, maar naar het type van Keltische voorbeelden[1]. Ook de eigenaardige IJslandsche sagastijl vertoont Keltische invloeden. Een en ander laat zich gereedelijk verklaren uit het feit, dat sinds de tweede helft der negende eeuw op de Britsche eilanden, de Orkneys, Hebriden en Shetlands, alsmede aan de kusten van Schotland en Ierland, eene uit Kelten en Skandinaviërs gemengde bevolking woonde. Maar een dergelijke invloed, die zich uit den aard der zaak tot meer uitwendige eigenaardigheden van stijl en versmaat beperkt, is door een diepe kloof gescheiden van de nieuwe Keltomanie, die tegenwoordig de Germaansche studiën bedreigt. Dr. Gudbrand Vigfusson beweert[2] - want van een bewijs is geen sprake, zelfs niet van een bescheiden aanloopje tot een bewijs - niets meer en niets minder, dan dat de Edda-liederen vrij wel altegader niet op IJsland hunnen tegenwoordigen vorm hebben erlangd, maar op de Britsche eilanden. En nu zal dan ook de mythologie der Noormannen grootendeels door een Keltischen trechter geloopen zijn.

En dit brengt mij tot mijn laatste en voornaamste bezwaar tegen de hypothese van prof. Bugge, dit namelijk, dat zij indruischt tegen al wat wij historisch weten en al wat wij ons psychologisch moeten voorstellen aangaande de wijze, hoe een volksgeloof zich vormt en vervormt. Vreemde bestanddeelen kent ook de mythologie der Grieken, die ongetwijfeld alle andere Arische godsdiensten, wat eigenaardige ontwikkeling en wonderbaar teelvermogen betreft, verre achter zich laat. Die vreemde bestanddeelen zijn vroeger zeer zeker in hun aantal en in hunne beteekenis te breed uitgemeten, maar, zelfs de felste strijder tegen de methode van Creuzer en Baur en Movers ontkent niet, dat de Hellenen ook Semitische godheden in hun pantheon hebben opgenomen of althans uitheemsche met hunne

1) Edzardi, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, herausgegeben von H. Paul und W. Braune, V (1878), blz. 570 vv.

2) *Sturlunga Saga* edited by Dr. Gudbrand Vigfusson, vol. I (Oxford 1878), p. CLXXXV vv. - Zie de refutatie van Edzardi, *Beiträge* hersg. von Paul und Braune, VIII (1882), blz. 349 vv.

eigen voorvaderlijke goden hebben samengesmolten[1]. Andere volken hebben christelijke voorstellingen opgenomen en gewijzigd, zonder dat zij het christendom hebben omhelsd. Elias is bij sommige Slawische volken in de plaats getreden van den dondergod. De heidensche Samojeden vereeren den Russischen heilige Mikola, d.i. Nikolaas, als god. Ook in de Germaansche mythologie zijn vreemde bestanddeelen, met name christelijke, onbetwistbaar. Ook wil ik niet loochenen, ik acht het zelfs waarschijnlijk, dat de tochten der Wikingen naar het Westen het Noordsche Asengeloof met enkele trekken van zuiver christelijken oorsprong verrijkt hebben. Men kan het zich levendig voorstellen, hoe het beeld van den schitterenden lichtgod Balder, den reinen vredegod, in den geest van menig Noorman onwillekeurig trekken in zich opnam, die hij op zijne tochten van Christus hoorde verhalen. En dergelijke trekken kunnen van invloed geweest zijn op de verdere ontwikkeling van den Baldermythus in zijn IJslandschen vorm. Ongetwijfeld heeft Loki - niet de oude, zegen verspreidende vuurgod, die uit denzelfden wortel is gesproten als de Vedische Agni, maar de later met hem vermengde demon, die den goden vijandig is en met de reuzen heult - trekken aan Lucifer ontleend. De mythe van den *ragna rökr* schijnt zich eveneens niet volkomen zelfstandig ontwikkeld te hebben. Zelfs enkele antieke mythen kunnen een dergelijken onwillekeurigen invloed geoefend hebben. Een invloed, die wellicht het best gekenschetst wordt door de naïeve mededeeling in eene Noordsche saga, dat Noormannen de standbeelden van goden en helden in den Hippodromos te Byzantium voor beelden van hunne eigen goden en helden aanzagen[2]. Het is over 't geheel geenszins onwaarschijnlijk, in aanmerking nemende de veelvuldige punten van aanraking tusschen de antieke en de Germaansche wereld, dat ook antieke mythische voorstellingen als 't ware druppelsgewijze in het Germaansche volksbewustzijn ingevloeid zijn en zich daarmede geassimileerd hebben.

Maar - de leidende gedachte van Bugge is iets geheel anders. Volgens hem is - kort uitgedrukt - een belangrijk

1) Ik verwijs naar het keurig opstel van prof. Tiele: ‘Over vreemde bestanddeelen in de Grieksche mythologie’ in het *Theologisch Tijdschrift*.

2) *Saga Sigurdhar Jórsalafara, Eysteins ok Olafs* c. 12 (*Heimskringla* ed. Unger blz. 669).

gedeelte van het stelsel der Noordsche godsdienstleer bij wijze van wetenswaardige, belangwekkende anecdoten, middellijk uit boeken, rechtstreeks uit den mond van monniken, naar het Noorden overgebracht. Sprookjes, fabels, zelfs sagen kunnen aldus van het eene volk naar het andere verhuizen en ten slotte elk spoor van hunne oorspronkelijke herkomst verliezen. Wie weet niet, dat de luchtkasteelen bouwende melkmeid Perrette in de bekende fabel van La Fontaine haar geslacht kan opvoeren tot de Brahmanen van het oude Indië?[1)] Maar een volk beschouwt zijn geloof niet als sage, veel minder als eene interessante curiositeit. En Bugge zelf zal niet ontkennen, dat de mythen van Balder, van Walhalla, van de *Götterdämmerung*, van den wereldesch Yggdrasil en zoo vele andere, die hij als geheel of gedeeltelijk aan letterkundige bronnen ontleend beschouwt, werkelijk voor de Noormannen geloofsartikelen waren. Ik laat nu geheel en al in 't midden, of het bewijs geleverd kan worden[2)], dat de Latijnsche en Grieksche geschriften, die de middellijke bronnen der Noordsche mythologie heeten geweest te zijn, werkelijk in 't begin der negende eeuw onder de Angelsaksers en de Ieren bekend waren. Gesteld zelfs, dat een dergelijk bewijs minder voeten in de aarde heeft, dan waarschijnlijk het geval is, zelfs dan nog zoude daardoor niets gewonnen zijn voor de stelling van Bugge. Zeker toch zouden de berichten dier bronnen beperkt gebleven zijn tot een kleinen kring van geestelijken en van personen, die eene geleerde opvoeding hadden genoten. In het levend volksgeloof waren zij nooit overgegaan. En om die reden konden zij nog veel minder kunstmatig in het volksgeloof der Noormannen worden overgeplant. Want, hoe men ook moge denken over de meerdere of mindere gemakkelijkheid, waarmede eene volksmythologie vreemde bestanddeelen opneemt en vervormt, dit grondbeginsel zal moeilijk gewraakt kunnen worden: het geloof neemt slechts aan als geloof hetgeen het als geloof leert kennen.

DR. B. SIJMONS.

1) Max Müller On the Migration of Fables: *Selected Essays* (London 1881 1, 500 vv.
2) Zie Bugge blz. 157-164.

Eene Othello-studie.

I. Inleiding. - Bron van het stuk.

Shakspeare's leven is in een dichten sluier gehuld. De kritiek heeft het tot nu toe niet verder kunnen brengen dan dat zij een enkel tipje hier en daar heeft opgelicht; alle pogingen om den sluier weg te rukken zijn tot nu toe mislukt en zullen waarschijnlijk steeds mislukken. Men zal zich tevreden moeten stellen met de kennis van eenige op zich zelf staande feiten uit zijn leven, die hier en daar verspreid gevonden worden en waarbij nog dikwijls ons de vraag op de lippen zweeft: is dit nu geschiedenis of is dit anekdote?

Van de ontwikkeling van zijn hart en van zijn denken, van zijne vreugde en van zijne smart in het leven, zijn eigenlijke levensgeschiedenis, die bij elk dichter belangwekkend is en 't allermeest waar het een man als Shakspeare betreft - daarvan weet men zoo goed als niets. Zijne levensgeschiedenis blijft een gesloten boek voor ons. Uit zijne drama's kan men niets leeren, zooals van zelf spreekt; de sonnetten, ofschoon zij zijne eigene gevoelens uitdrukken, zijn te vol raadsels en duistere zaken, om ons een helder beeld van Shakspeare te kunnen geven; Mémoires, biografiën, brieven enz. van hem zelven of van tijdgenooten bestaan er niet.

Shakspeare heeft zich letterlijk achter zijne werken verscholen, en daagt, met een spottenden glimlach op de lippen, de kritiek en de litteratuur-geschiedenis uit, hem uit zijn schuilhoek te voorschijn te halen..... Prof. Dowden heeft dit waagstuk ondernomen in zijn uitmuntend werk: *Shakspeare. Sein Entwicklungs-gang in seinen Werken*, in het Duitsch vertaald door Wilhelm Wagner, - en niet zonder eenig succes moet men erkennen. Hij koos den eenig mogelijken vasten grondslag, waarop hij zijn onderzoek kon opbouwen, namelijk Shak-

speares werken zelven. Op die manier toont hij aan, hoe Shakspeare's dramatische kunst zich ontwikkeld heeft, en hij knoopt daaraan vast eene geschiedenis van Shakspeare's denken en gevoelen over de menschen en de wereld, zijne opvatting van de menschelijke natuur, zijne kennis der menschelijke hartstochten en zijne inzichten in de groote onoplosbare raadsels dezer wereld. De kritische ontwikkelings-geschiedenis van Dowden is nu wel wat subjectief en, omdat de chronologische volgorde der stukken nog altijd niet vaststaat, meer eene schitterende conjektuur dan een bewijs, - maar, over het geheel genomen, is zij toch voortreffelijk en zij heeft dit boven andere methoden voor, dat zij, evenals de Darwinistische wereldbeschouwing, een groote mate van waarschijnlijkheid en natuurlijkheid bezit.

Shakspeare in zijne werken voet voor voet te volgen, zooals men dat met Goethe kan doen, is eenvoudig eene onmogelijkheid, omdat hij de dramaticus par excellence is. Hij is zóó objektief, lost zichzelven zoo geheel en al op in zijne personen, dat men hem nergens kan terugvinden. Hij is even goed Polonius als Hamlet, Shylock als Portia, Jago als Desdemona. Hij metamorfoseert zich zelven voortdurend en hij is met recht, zooals men hem in Engeland genoemd heeft: the man with a thousand souls, the man with a thousand tongues. Op die volmaakte objektiviteit stuiten alle pogingen om zijn karakter grondig te leeren kennen af. Toch houd ik het er voor, dat men de ontwikkeling van Shakspeare's wereldbeschouwing in zijne werken kan volgen, zooals Dowden gedaan heeft.

De chronologische volgorde is - zooals bekend is - nog zeer onzeker; maar men neemt tegenwoordig toch vrij algemeen aan, dat hij omstreeks de jaren 1602 tot 1604 begonnen is met zijne groote tragedies. Romeo en Julia en Hamlet rekent Dowden tot de proefnemingen op het gebied der tragedie en hij gelooft dat Shakspeare zich gedurende verscheidene jaren met deze bezig gehouden en ze een paar malen omgewerkt heeft. Dit nu daargelaten, volgen als in één adem, volgens Dowden, een rij van treurspelen (ik houd de volgorde voor geheel willekeurig): Julius Caesar, Othello, King Lear, Macbeth, Antonius en Cleopatra, Coriolanus, Timon van Athene. - Allen zijn in de periode van 1602 of '4 tot 1608 of '9 geschreven, dat is zeker.

In dezen tijd nu of kort te voren moet Shakspeare, dunkt mij, een zeer donkeren tijd doorleefd hebben. Want is het mogelijk deze tragedies, - waarin die wilde hartstochten geschilderd zijn, die heftige en onverzoenlijke strijd tusschen mensch en mensch, dikwijls eindigende daarmede dat de boosheid haar doel bereikt en de onschuld meêdoogenloos vertrapt wordt (Lear en Othello); waarin de bitterste klachten over het onrecht en den jammer dezer wereld, de wanhoop aan de waarde van ons leven, zoo luide tot ons hart spreken, - is het mogelijk die te schrijven zonder zelf door bittere levenservaring die wijsheid verkregen te hebben? Dat is niet te gelooven. - En het merkwaardige is dat, nadat al deze tragedies achter elkaâr afgehandeld zijn, er onmiddellijk op volgen stukken, die blijkbaar in eene geheel andere stemming geschreven zijn: de Winteravond-vertelling, Cymbeline, de Storm. In deze drie hoort men één zelfden toon en die geheel anders klinkt dan in de tragedies. Shakspeare is nu blijkbaar veel zachter gestemd tegenover de wereld, veel meer tot verzoening geneigd. Dissonnanten worden er wel in gehoord, maar zij worden ten slotte allen opgelost in zuiver harmonische akkoorden. Ik zou dus geneigd zijn te gelooven, dat ook merry Shakspeare even als andere dichters en denkers zijne periode van melancholie heeft doorleefd. Welke gebeurtenissen in zijn leven hem gedurende eenige jaren in eene donkere stemming hebben gebracht, kunnen wij niet weten, maar er moet wel iets voorgevallen zijn, waardoor hem de lust tot vroolijke scherts voor een tijd verging en hij, in plaats daarvan, het scherpe wapen van de ironie en de satire ter hand nam.

In dien tijd schreef hij dan den Othello.

De Engelschen, Chalmers en Drake en andere critici van vroeger tijd, hielden dit stuk voor een der laatste, voor het allerlaatste zelfs, zooals men het nog in sommige edities gedrukt vindt. De eenige reden voor die plaatsing aan te voeren was een regel in het stuk. Othello zegt tot Desdemona [Akte III, sc. 4]: de nieuwe heraldiek is hand, geen hart. Deze regel zou dan eene toespeling bevatten op de door Jacob I in 1611 nieuw benoemde baronets, wier wapenschild eene bloedende hand vertoonde. Nu is het wel waar, dat de dichter zijne beelden dikwijls aan de naastbijzijnde werkelijkheid ontleent en dat Shakspeare zeer vele toespelingen maakt op

gebeurtenissen uit zijn' tijd, maar alles wat het uiterlijk van eene toespeling heeft, behoeft het nog niet te zijn. En het is geen logische redeneering, daaruit dat Shakspeare's woorden doen denken aan zeker feit uit Jacob's regeering, te besluiten, dat men hier met eene toespeling op dat feit te doen heeft en dat derhalve het stuk, waarin die regel voorkomt, in dien tijd geschreven moet zijn. Dat gaat niet aan. Immers, de regel kan later ingevoegd zijn, en ook zonder dat men dit behoeft aan te nemen, het beeld kan zeer goed aan eene andere gebeurtenis ontleend zijn. Veel meer gewicht in de schaal legt m.i. de overweging hoe onwaarschijnlijk het is, dat Shakspeare, na de drie stukken aan het einde van zijn schrijversloopbaan geschreven te hebben, waarin de sombere ernst van de tragedie vereenigd is met de liefelijke scherts van het blijspel, waarin wel de hartstochten razen, maar het einde toch altijd verzoening en vrede wordt, dan ten slotte nog eens zou terugkeeren tot de donkere levensbeschouwing van den Othello. Dat kan ik niet gelooven. Men heeft de plaatsing van den Othello onderaan de lijst nu voor goed opgegeven. - Uit de Extracts from the accounts of the Revels at Court in the reigns of Queen Elisabeth and King James I, door Cunningham uitgegeven, blijkt zoo goed als zeker dat de Othello op 1 Nov. 1604 te Whitehall is opgevoerd. Misschien heeft Shakspeare het stuk later omgewerkt en is er toen die regel zinspelende op de baronets in gekomen; het is, mogelijk. - In 1622 is het stuk voor het eerst gedrukt.

De Othello behoort met Lear en Timon van Athene tot de somberste treurspelen, evenals Met eigen maat gemeten (Measure for Measure) het ernstigste van zijne blijspelen is.

Men kan dit meesterstuk nooit genoeg lezen en bestudeeren. Bij elke lezing ontdekt men nieuwe schoonheden. Het is in de hoogste mate geschikt om opgevoerd te worden, bühnenfähig, zooals de Duitschers zeggen, - ook op het negentiendeeeuwsche tooneel, mits slechts de regie er de noodige zorg aan wil besteden; zelfs levert de opvoering minder moeilijkheden op dan verscheidene andere zijner stukken: minder afwisseling van decoratief is hier noodig en evenmin het uitgebreide tooneel-apparaat, dat bij de meeste stukken van Shakspeare een vereischte is.

Daartegenover staat, dat hij hier aan zijne akteurs zeer

hooge eischen stelt. Geen gewone, alléén buitengewone talenten kunnen dit stuk naar behooren spelen. De Othello is dramatisch in den hoogsten graad, de handeling boeiend en snel, de dialogen misschien de schoonste, die Shakspeare ooit geschreven heeft. Men staat verbaasd over de diepe, haarfijne kennis van het menschelijk hart en zijne driften hier ten toon gespreid. Het is een fragment psychologie, waaruit meer te leeren valt dan uit geheele bundels van geleerde verhandelingen. Schildering van den hartstocht, rythmus van het gevoel, karakterteekening, motiveering, alles is even voortreffelijk. Men weet eigenlijk niet wat men het meest zal bewonderen. Ik zou geneigd zijn aan de motiveering hier de voorkeur te geven. Shakspeare heeft hierin het toppunt der dramatische kunst bereikt.

En wat waarlijk niet het geringste is, hij heeft zich hier een zware taak opgelegd, die hij op schitterende wijze ten einde heeft gebracht.

Aan zijne stukken ligt meestal een zeker thema of onderwerp (geen filosofisch idee!) ten grondslag; hier: de huwelijks-betrekking tusschen man en vrouw. Dat is de grondgedachte. Shakspeare houdt er zeer veel van die gedachte in het geheele stuk door te werken, evenals de componist het thema zijner sonate telkens laat terugkeeren. Naast Othello en Desdemona staan Jago en Emilia; als men wil, ook Cassio en Bianca. Door die symmetrische behandeling verkrijgt het stuk eenheid en harmonie en wordt onze blik ruimer. De groote moeilijkheid, die hij hier overwonnen heeft, is nu deze: Eene liefde, waaraan men door natuur, aanleg en karakter der beide personen, een langen duur kon voorspellen, gaat te gronde en maakt plaats voor bitteren haat en eene bloedige ontknooping, het gevolg eener verschrikkelijke dwaling. Zulk eene geschiedenis is op zich zelve genomen barbaarsch en terugstuitend; toch is Shakspeare er in geslaagd, er eene zeer schoone tragedie van te maken, die op het tooneel nog nooit hare werking gemist heeft, en hoe dikwijls ook opgevoerd, nooit zal ophouden het publiek te boeien. - Wij mogen misschien op het eerste gezicht geneigd zijn dit verval der edelste liefde voor iets onnatuurlijks te houden, en het zou zeker een gevoel van angst en wanhoop aan het edele in den mensch bij ons achterlaten, zoo niet het groote genie van Shakspeare die pijnlijke katastrofe noodzakelijk maakte door zijne treffende schil-

dering van den mensch met zijne zonderlinge tegenstrijdigheden en ons bewees, dat die afloop niet slechts natuurlijk, maar zelfs in de gegeven omstandigheden noodzakelijk wordt, en wij er ons bij neer moeten leggen en geen ander recht hebben dan tot de stille verzuchting, hoe broos en feilbaar de menschelijke geest is.

> Märchen noch so wunderbar,
> Dichterkünste machen 's wahr.

Shakspeare ontleende het verhaal van den Othello aan eene oude, thans weinig bekende Italiaansche novelle. In de 16de eeuw waren de novellen-verzamelingen een algemeen gezochte uitspanningslektuur; dit genre bekleedde toen, ofschoon men niet zooveel las als nu, de plaats van onze romans. De meeste dier novellen zijn van Italiaanschen oorsprong. Italië is dan ook het eigenlijke vaderland der novellen-litteratuur.

Hij vond de geschiedenis van Othello in Giraldo Cinthio Hecatommithi, terza decade, novella VII. Misschien heeft de schrijver het wel alléén aan Shakspeare te danken, dat hij niet als vele zijner collega's vergeten is geworden; op den naam van een aangenaam verteller kan Giraldo Cinthio geen aanspraak maken, zijn vertaaltrant is droog en eentonig, en onder zijne novelles zijn er maar weinige, waarvan de geschiedenis ons belang kan inboezemen. Shakspeare heeft in zijn' Othello Cinthio's verhaal vrij trouw gevolgd: de hoofdtrekken der geschiedenis vindt men terug; zelfs den grond der karakters behield hij. Het verhaal van Cinthio is echter meer bizar en stuitend dan boeiend.

Het is wel de moeite waard naast den Othello Cinthio's geschiedenis te plaatsen en beide te vergelijken. Men ziet dan wat Shakspeare veranderd of weggelaten heeft en men leert begrijpen waarom hij dat deed, men ziet het treurspel uit de novelle als het ware opgroeien en krijgt het helderste inzicht in Shakspeare's dramatische kunst.

Giraldo Cinthio vertelt het volgende: Er was eens een dapper Moorsch krijgsman, die te Venetië woonde. Deze was aldaar tegen den zin harer bloedverwanten gehuwd met eene zeer schoone Venetiaansche vrouw, Disdemona geheeten, die hem om zijn

manlijk karakter had lief gekregen (tratta non da appetito donnesco, ma dalla virtu del Moro). Het huwelijk was allergelukkigst: de echtgenooten leefden eenigen tijd in den grootsten vrede met elkander, totdat op zekeren dag de eerste wolk zich aan hun huwelijkshemel vertoonde. De Moor werd namelijk benoemd tot kommandant van het eiland Cyprus, en ofschoon hij natuurlijk zeer trotsch op deze benoeming was, gevoelde hij zich toch ongelukkig bij de gedachte dat hij zijne jonge vrouw zou moeten achterlaten; want haar aan de gevaren van de zeereis blootstellen, dat kon hij niet over zich verkrijgen. Disdemona evenwel dacht er anders over. Zij weigerde standvastig haren man alléén te laten vertrekken en vorderde als haar recht alle gevaren met hem te mogen deelen. Toen gingen beiden met hun gevolg aan boord, en na een gunstigen overtocht landden zij op Cyprus. Alle gevaar voor hun geluk scheen voor goed geweken; de Hemel was hun gunstig geweest, en had hen niet willen scheiden. Ongelukkig wachtte hen thans eene veel zwaardere beproeving. Onder de soldaten van den Moor bevond zich een zekere vaandrig, die een zeer aangenaam uiterlijk bezat, maar in zijn hart een rechte schurk was. Deze man verstond daarbij de kunst ieder voor zich in te nemen en een groot vertrouwen jegens zijn persoon in te boezemen. Ook hij had eene jonge Venetiaansche gehuwd, met wie Disdemona op zeer vriendschappelijken voet omging. Verder was er nog een officier, die een huisvriend van den Moor was, en van wien hij veel hield. Het ongeluk wilde nu, dat de vaandrig spoedig hartstochtelijk verliefd raakte op Disdemona. Maar, hoeveel moeite hij zich nu ook gaf bij haar belangstelling of liefde voor zich op te wekken, het baatte hem niets. Disdemona lette zelfs niet of begreep niet de teekenen, waarmede hij haar zijne liefde trachtte te kennen te geven. Toen verbeeldde de vaandrig zich, dat zij hem versmaadde omdat zij op een ander verliefd was, en wel op den officier. Zijne liefde keerde nu om in haat en in den lust om zich op den officier te wreken, en zoo hij, na zich op den officier gewroken te hebben, haar nog niet in zijne macht kon krijgen, dan wilde hij ten minste den Moor jaloersch maken en zijn geluk voor goed bederven.

Hij besloot daarom Disdemona bij haren echtgenoot van overspel met den officier te beschuldigen. Dit was echter niet ge-

makkelijk, en hij moest zeer zorgvuldig te werk gaan, want de Moor hield veel van den officier. Het toeval hielp hem nu hierin. De officier beging eene fout tegen den dienst en werd door den kommandant van zijn post ontslagen. Disdemona trok zich dit ongeval zeer aan en gaf zich herhaaldelijk veel moeite haren man met zijnen vroegeren vriend te verzoenen, opdat deze in zijn rang hersteld zou worden. Toen de vaandrig vernam, dat zij zóó levendig partij trok voor den officier, maakte hij dadelijk hiervan gebruik om den Moor argwaan jegens zijne vrouw in te boezemen. Dit gelukte hem volkomen. Toen de arme vrouw weêr op hetzelfde verzoek terugkwam, voer haar echtgenoot zóó hevig tegen haar uit, hoewel zonder er een bepaalde reden van op te geven, dat zij er van schrikte en hem beloofde nooit meer over die zaak te zullen spreken, ofschoon zij dit slechts in zijn eigen belang en om geen andere reden gedaan had. Maar de Moor, eenmaal door den angel der jaloezie gestoken, was door niets meer tot kalmte te brengen. Hij vertrouwde zijne vrouw niet meer, en hij ging nu den vaandrig uit eigen beweging opzoeken om meer van de zaak te weten te komen. De vaandrig vertelde hem nu ronduit dat Disdemona een afkeer had gekregen van zijn zwarte Moorengezicht, en dat de officier haar minnaar was. De Moor greep den vaandrig bij de keel en hield zich alsof hij hem voor een leugenaar hield. Dit deed hij om den vaandrig te dwingen hem bewijzen van de ontrouw zijner gemalin te verschaffen. Deze was nu wel gedwongen te beloven dat hij hem die bewijzen leveren zou. Hoe die evenwel te krijgen? dat scheen hem zeer moeilijk toe, want Disdemona's gedrag was zóó onberispelijk, dat de gemeenste laster op haar afstuitte. Hij bedacht toen een list. Op een zekeren dag, dat Disdemona aan zijne vrouw een bezoek bracht, zooals zij meer deed, zag hij dat zij in haren gordel een fijne, op Moorsche wijze gewerkte zakdoek bij zich droeg, een geschenk van haren man waarop zij hoogen prijs stelde. Terwijl hij nu zijn kind op haren schoot zette om er mede te spelen, rukte hij haar behendig den zakdoek uit den gordel, zonder dat zij er iets van bespeurde. Daarop ging hij naar het huis van den officier en stopte, terwijl deze niet te huis was, ongemerkt den zakdoek weg onder zijn hoofdkussen. De officier vond den volgenden morgen den zakdoek en herkende hem als het eigendom van Disdemona.

Niets liever verlangde hij nu, dan dien doek onmiddellijk terug te brengen aan het huis van zijn kommandant, maar uit vrees voor eene ontmoeting met hem, dien hij liever vermeed om hetgeen er voorgevallen was in den dienst, verkoos hij een oogenblik af te wachten, waarop hij kon berekenen dat deze uitgegaan was. Zachtjes klopte hij toen aan de achterdeur. Ongelukkig trof het toen juist, dat hij zich vergist had en de Moor thuis was. Deze hoorde het kloppen en vroeg met een barsche stem, wie daar was? Van schrik kon de officier geen antwoord geven en zette het op een loopen. De Moor ging daarop aan de deur kijken wie er was, maar vond natuurlijk niemand. Dit bracht hem in nog slechter humeur. Op nieuw ging hij naar den vaandrig en beval dezen de waarheid voor hem op te sporen. Een paar dagen later wist de vaandrig het zóó aan te leggen, dat terwijl de Moor op eenigen afstand heen en weer liep en hem zien kon, hij den officier op straat aansprak en een praatje met hem maakte.

Onder het gesprek maakte hij allerlei gebaren, alsof wat de officier hem vertelde, hem bijzonder verbaasde. Toen de officier heengegaan was, ging de Moor naar den vaandrig toe en vroeg hem wat hij gezegd had. Nu, zeide de vaandrig na eenig dralen, zoo gij het verlangt, de officier heeft mij bekend, dat Disdemona telkens, wanneer hij in uw huis kwam, hem toebehoord heeft, en dat zij hem den laatsten keer uw zakdoek als liefdepand geschonken heeft.

De Moor twijfelde nu niet meer aan de schuld zijner vrouw, maar eerst wilde hij haar zelve (nog) over den zakdoek ondervragen. Aan het middagmaal begon hij toen hierover te spreken en verzocht zijne vrouw hem dien doek te geven. Disdemona had den zakdoek wel gemist, maar daar zij niet wist waar hij gebleven was en het haren man ook niet durfde zeggen, stond zij op en deed alsof zij hem overal zocht, maar niet vinden kon. Hij nu merkte dit zeer goed, maar bedwong zijn drift en verzocht haar een ander maal te zoeken, daar zij hem dan wellicht spoediger vinden zou. Dit was hem nu genoeg; en het besluit stond thans bij hem vast haar en den officier te dooden. Disdemona (had) nu zeer goed gemerkt, dat haar man niet meer zoo vroolijk was als hij placht te zijn, maar welke vragen zij hem ook deed en hoe dikwijls zij hem ook vroeg wat hem scheelde, hij gaf haar steeds een ontwijkend antwoord.

De ongelukkige vrouw ging zich toen bij de vrouw van den vaandrig beklagen over het vreemde gedrag van haren man. Zij riep haar hulp in om haar dit raadsel op te helderen, daar zij zich van geen enkele schuld bewust was, en zij vroeg haar om raad, wat zij moest doen om hem weer in goede stemming te brengen. Deze vrouw nu wist van de zaak af, maar zij wilde of durfde haren man niet verklappen. Uit medelijden met Disdemona echter, raadde zij haar aan, in haar gedrag de uiterste zorgvuldigheid aan te wenden, zoodat niemand haar eenig kwaad ten laste kon leggen. Alsof dit nu nog niet genoeg was, viel er nog iets voor, dat tegen haar getuigen moest. De officier, begrijpende, dat hij den zakdoek bij de eerste gelegenheid moest teruggeven, had haar aan eene zekere vrouw gegeven om naar dezen als model een tweede te maken. En bij ongeluk zag de Moor deze vrouw aan het raam zitten, terwijl zij met het copieeren bezig was. De Moor haalde nu den vaandrig tegen belofte van geld over den officier te vermoorden. Dit gebeurde op een donkeren avond, dat de officier het huis zijner maitresse verliet. De vaandrig viel op hem aan en bracht hem een houw in het been toe; maar de officier verdedigde zich zoo goed mogelijk en riep om hulp. De vaandrig, menschen hoorende aankomen, vluchtte toen en verborg zich. Daar de officier slechts gewond was, hoewel ernstig, was de aanslag dus mislukt. Toen Disdemona den volgenden morgen van dit ongeluk hoorde, toonde zij zich daarover zóó bedroefd, dat de toorn van haren man daardoor nog grooter werd. Hij ging nu weder naar den vaandrig toe en sprak met hem af, hoe zij beiden Disdemona zouden vermoorden, zonder dat iemand hen voor de daders zou kunnen houden. De vaandrig stelde hem toen het volgende barbaarsche middel voor. Zij zouden te middernacht op Disdemona aanvallen en haar zóólang op het hoofd slaan met eene met zand gevulde kous, totdat zij den geest gaf; vervolgens zouden zij het dak van het vrij bouwvallige huis laten instorten, zoodat ieder kon gelooven, dat haar dood aan een ongeluk te wijten was. Dit plan viel in den smaak van dezen vrouwenbeul. - En zoo geschiedde het. Den volgenden nacht stelde hij den vaandrig op wacht in eene voorkamer, die aan zijne slaapkamer grensde. Toen beide echtgenooten te bed lagen, klopte de vaandrig aan de deur; op dit afgesproken teeken verzocht de Moor zijne

vrouw op te staan en te gaan zien, wie er was. Het ongelukkige wezen opende nu de deur, en stortte onmiddellijk neer, door den vaandrig op het hoofd getroffen. Zij riep haren man te hulp, maar deze overlaadde haar met smaadwoorden wegens hare gewaande ontrouw. Disdemona riep den Hemel te vergeefs als getuige van hare onschuld aan. Haar man luisterde zelfs niet meer naar hare woorden en liet toe, dat de vaandrig haar afmaakte met een tweeden en een derden slag. Toen braken de twee moordenaars het dak af, en riepen onder het geraas van het instorten de buren om hulp. Dezen schoten toe, zagen het lijk van Disdemona en beklaagden haren jammerlijken dood, dien zij aan dit onheil toeschreven. En ieder betreurde haar, want zij was zeer bemind.

De Moor kreeg echter spoedig berouw van zijne daad en kon den vaandrig, zijnen handlanger, niet meer aanzien. Toen ging deze naar den officier toe, die ondertusschen van zijne wonde hersteld was, en wees hem den Moor aan als den moordenaar van zijne vrouw en als dengene, die den aanslag op zijn eigen leven ondernomen had. De officier wilde zich toen recht verschaffen en klaagde den Moor te Venetië aan. Op de pijnbank gebracht verdroeg deze de folteringen zeer goed en bekende niet het geringste. Maar, hoewel weer in vrijheid gesteld, werd hij toch later door de bloedverwanten van Disdemona gedood. En ook de vaandrig ontging zijne verdiende straf niet. Op de pijnbank gelegd wegens eene nieuwe misdaad, stierf hij tengevolge van de marteling.

Zóó strafte God de boozen en wreekte de onschuld van Disdemona, - aldus besluit Cinthio zijn verhaal.

Welk een barbaarsche, bloedige geschiedenis! en hoe is het mogelijk, dat Shakspeare daarin zooveel smaak vond, dat hij deze tot onderwerp van eene zijner beroemdste tragedies koos!

Zóó zal wellicht menigeen uitroepen en niet zonder eenig recht. Toch zag Shakespeare daarin eene stof, voor zijn tooneel zóó uitstekend geschikt, dat hij door maar enkele belangrijke wijzigingen aan te brengen en door het te harde en te brutale er in te verzachten, ons gevoel van afkeer voor Giraldo Cinthio's afgrijselijke moordgeschiedenis heeft veranderd in een gevoel van groote bewondering en sympathie voor zijn treurspel.

Mijn plan is nu om eenigszins uitvoerig de handeling van den Othello te bespreken, die van scène tot scène en van bedrijf tot bedrijf te volgen, en zoodoende de ontwikkeling daarvan aan te toonen. Wij zullen dan zien hoe het conflikt ontstaat, tot aan de krisis leidt en de ontknooping er uit volgt, en verder hoe elke wending, elke overgang psychologisch en dramatisch gemotiveerd is. Tevens zullen wij gelegenheid hebben op te merken, waar en waarom Shakspeare van Giraldo Cinthio afwijkt en zijn eigen weg gaat.

Wat zien wij nu bij Shakspeare?

II. De handeling.

Na het ophalen van het gordijn, worden wij in onze verbeelding verplaatst naar Venetië. De persoon, waarmede Shakspeare ons het eerst in kennis brengt, is niet Othello de hoofdpersoon, - maar Jago, de vaandrig der novelle, die met Rodrigo, een Venetiaansch edelman, spreekt. Het gesprek wordt gevoerd in den nacht en op straat voor het huis van den rijken senator Brabantio.

Shakspeare, die, zoodra het stuk begonnen is, den toeschouwer geen oogenblik meer tijd gunt zijne eigene gedachten te volgen, maar hem als 't ware aanpakten dwingt zich midden in de handeling te verplaatsen, laat ons niet lang in het onzekere, wat die Jago voor een man is. Rodrigo verwijt Jago, dat hij hem iets verborgen heeft gehouden, waardoor hij hem zeer benadeeld heeft, ofschoon hij, Jago, hem herhaaldelijk betuigd heeft, dat hij zijn vriend is en dat hij Othello haat. Jago verontschuldigt zich er mede, dat hij van de zaak niets geweten heeft, - dat hij echter den Moor haat, is waar. Want bij de laatste bevordering in het leger sloeg Othello hem over, niettegenstaande drie aanzienlijke mannen in de stad zijn voorspraak waren, en benoemde een zekeren Michael Cassio, een Florentijn, een vreemdeling dus, - een soort van vrouwengek, een' cijferaar, iemand die de krijgskunst alléén uit de boeken geleerd heeft, niet op het veld, zooals Jago zich minachtend over hem uitlaat, - tot zijnen luitenant, terwijl hij Jago, een dapper soldaat, die tegen de Turken gevochten had, voorbijging. Reden genoeg tot misnoegdheid derhalve. Maar,

zegt Jago, ik zal mijn tijd wel afwachten. Dat is nu eenmaal de vloek van den dienst, dat ik met mijne verdiensten achter moet staan bij een ander, die zich in de gunst heeft weten te dringen. Toch blijf ik hem dienen, gaat hij voort tot Rodrigo, die verklaart, dat hij na zulk eene beleediging hem niet meer zou willen volgen, want wij kunnen niet allen meesters zijn en alle meesters kunnen niet even trouw gediend worden. Er zijn van die snaken, die hunne meesters evenals pakezels levenslang trouw achternaloopen, en die men, als zij oud worden, eenvoudig op zijde zet; domooren zijn het. Geesel mij zulk een braven dienstknecht! Anderen zijn er, die uitgedost in het livrei en het voorkomen van den plicht, toch steeds het hart op eigen voordeel zetten. Zulke knapen hebben eenig verstand en zoo iemand verklaar ik te zijn. Ik blijf mijn meester dienen, schijnbaar met denzelfden ijver en dezelfde trouw als voorheen, maar inderdaad slechts op mijn eigen voordeel bedacht, zóó denkt Jago. En ik zal wel zorgen, dat men mijne ware bedoelingen niet raadt, denkt hij er bij. 'Indien toch mijn uitwendig gedrag mijn aangeboren inborst en den waren vorm van mijn hart met woorden en daden toont, dan duurt het niet lang, of ik draag dat hart op de mouw, ten roof van de kraaien. Ik ben niet wat ik schijn.'[1)]

In die weinige woorden, die Shakspeare hem laat zeggen, leeren wij dus Jago al voor een gevaarlijk huichelaar kennen, en tevens hebben wij de reden gehoord, gegrond of niet, waarom hij meent Othello te moeten haten. Er bestaat nog een andere, maar daarover eerst later.

Ofschoon Jago nu goed huichelen kan, spreekt hij toch tegenover Rodrigo vrij openhartig. Hij kan dat, omdat hij weet dat deze zijn bondgenoot is en hem niet verklappen zal. Wat is er namelijk gebeurd?

Signor Brabantio, de machtige senator, voor wiens huis het gesprek gevoerd wordt, heeft eene dochter Desdemona, zijn eenig kind. Rodrigo, die bij haren vader aan huis scheen te komen, was wanhopig verliefd geraakt op het schoone meisje, maar kon, helaas! in de oogen van haren vader en zeker ook in die van Desdemona geene genade vinden. Hij werd afgewezen. Desde-

1) Ik bedien mij hier verder, waar ik Shakspeare's eigen woorden ter verduidelijking aanhaal, van de proza-vertaling van A.S. Kok, met afwijking van enkele plaatsen, waar ik den oorspronkelijken tekst zal citeeren.

mona echter, ofschoon zij Rodrigo een blauwtje liet loopen, was daarom van het huwelijk nog niet afkeerig. Rodrigo had een medeminnaar, die meer begunstigd werd door de dochter, en dat was Othello, de Moor. Kortom, in denzelfden nacht van dit gesprek, had zij zich door hem laten schaken, en zonder de toestemming haars vaders tot het huwelijk af te wachten, was zij met den Moor in 't geheim getrouwd.

En dat was het nu, wat Jago voor Rodrigo verzwegen had, en hij dus te laat vernam om het te kunnen verhinderen.

In het vervolg dezer scène zien wij nu hoe Rodrigo Brabantio's nachtrust verstoort door hem de tijding van de vlucht zijner dochter mede te deelen, hoe de oude man in zijn angst gelooft aan oneerlijke praktijken, tooverdranken en dergelijke, zijne knechten wapent, met hen zich op weg begeeft om Othello te zoeken, gevangen te nemen en zich voor den Senaat recht te verschaffen.

In de tweede scène zien wij voor het eerst Othello.

Othello heeft Desdemona gehuwd en durft den ouden Brabantio gerust onder de oogen treden. Jago vertelt hem namelijk, dat de oude senator zeer boos is en zich in de grofste en beleedigendste termen over hem heeft uitgelaten, zóó erg zelfs, dat hij, Jago, moeite had zijn drift te bedwingen, en wel negen of tienmaal in de verleiding kwam zijn degen te trekken en den ouden man een stoot onder de ribben toe te brengen. Een eerste staaltje, hoe goed Jago het liegen verstaat! Othello is gerust; hij weet dat hij zich kan verantwoorden; hij heeft den Staat te veel diensten bewezen, dan dat deze niet tegen de schaking zouden opwegen, en ten laatste kan hij nog het geheim van zijne koninklijke afkomst openbaren, waarmede Brabantio zich dan wel tevreden kan stellen.

Onder dat alles heeft Othello nog andere zaken in 't hoofd. Venetië is in oorlog met de Turken, en hij is generaal in dienst der republiek van San Marco. Ik sla de ontmoeting van Othello met Brabantio op straat over, stip slechts aan hoe waardig en zich zelven meester hij het schimpen en schreeuwen van den ouden man beantwoordt, om tot de scène in de vergadering te komen, waar te midden der woelige drukte, ontstaan door de plotselinge bewegingen der Turksche vloot, de senaat geroepen wordt kennis te nemen van Brabantio's klacht.

Othello moet zich nu verantwoorden. Zonder zich te storen

aan de overijlde en driftige verzekering van den ouden man, dat alles waarheid is en hij er niets tegen in kan brengen, begint hij op eenvoudigen en waardigen toon, wat de hoofdzaak betreft, het feit toe te geven. Hij heeft zijne dochter geschaakt en hij heeft haar gehuwd; meer niet.

Hij wil echter in ronde woorden en zonder rhetorische versiering, omdat hij in het spreken onbedreven is, doordat hij van zijn 7e jaar af steeds het zwaard gehanteerd heeft, een duidelijk verhaal van zijne liefde geven, hoe en door welke tooverdranken, verboden kunsten enz. hij de liefde van dit meisje gewonnen heeft. Brabantio wil er ter nauwernood naar luisteren en kan maar niet gelooven, dat dit schuchtere, zedige kind in liefde zou ontvlammen ‘voor datgene wat zij huiverde aan te zien.’ Het zijn tooverdranken en anders niet, die dit jonge meisje haar plichten hebben doen vergeten; het zou eene dwaasheid zijn in zijne oogen, nog langer het voor mogelijk te houden, dat er eene andere oorzaak bestond. De Doge daarentegen is veel te verstandig, om zich door de wel wat kinderachtige klachten van den ouden man te laten weerhouden een onpartijdig onderzoek in te stellen.

‘Bewering is nog geen bewijs,’ zegt hij. - Op bewijzen komt het aan. Othello zendt nu Jago, om Desdemona te halen, opdat zij zelve de waarheid moge getuigen. In den tusschentijd deelt Othello het bekende, roerende verhaal van zijne liefde mede.

Uit dit kleine meesterstuk leert men twee dingen. Vooreerst in 't kort de levensgeschiedenis van Othello. Welk een harde jeugd, welk eene Odyssee van zwerftochten en kampen tegen het noodlot vol van gevaren, heeft die man doorstaan! Vervolgens, welk een betoovering zulk een man door zijn wegsleepende verhalen op het jonge, voor indrukken vatbare hart van Desdemona heeft uitgeoefend. De brave Brabantio had gelijk; het was inderdaad een tooverdrank, dien Othello aan Desdemona had ingegeven, maar zeer verschillend van de bovennatuurlijke kunstmiddelen, waarvan hij wel eens had hooren spreken. De zaak was in den grond zeer eenvoudig, maar juist dit eenvoudige was Brabantio te sterk, hij had geene oogen om het te zien. Daarom houdt hij hardnekkig vast aan het bovennatuurlijke; hij vindt dit natuurlijker dan de eenvoudige waarheid, dat zij elkaâr liefhadden. De liefde had Othel-

lo's en Desdemona's hart stormenderhand veroverd, en van weerskanten was dit zeer natuurlijk. Zij was immers de eenige, die medelijden en werkelijke belangstelling voor zijne levensgeschiedenis toonde, terwijl anderen, aan wie hij zeker ook wel het een en ander, wanneer het gesprek er toe leidde, van zijne avonturen zal verhaald hebben, hem eenvoudig een aangenamen causeur vonden, iemand die veel te vertellen wist, zonder overigens meer dan gewone belangstelling in zijn persoon te stellen. Getuige Brabantio, die den Moor gaarne aanhoorde, wanneer hij aan het vertellen ging, maar die nooit den lust gevoeld had met hem in nauwere betrekking te komen.

De indruk van dit verhaal ging dan ook, noch bij den Doge, noch bij Brabantio verloren. Brabantio is dadelijk veel zachter gestemd en geneigd tot toegeven. Daar treedt evenwel Desdemona binnen, en haar ziende keert het gevoel, dat zij hem ongehoorzaam is, op nieuw terug en daarover moet hij haar nog eens duchtig de les lezen. Maar de schuchtere maagd, zoo stil en zacht van geest, dat iedere gemoedsbeweging voor zich zelve bloosde, toont hier eene fermheid en vrijmoedigheid, die niemand en allerminst zeker haar vader, die nooit anders dan het stille, zedige kind gekend had, van haar verwacht hadden. Gij hebt recht op mijne gehoorzaamheid, antwoordt zij op zijn vraag, aan wien zij den meesten eerbied verschuldigd is, want gij zijt mijn vader; maar hier is mijn echtgenoot, en zooveel eerbied mijn moeder u toonde, toen zij u de voorkeur gaf boven haren vader, zooveel vorder ik nu als recht om den Moor, mijn echtgenoot, toe te dragen. Zóó durft zij te spreken, en met die vernuftige logica slaat zij haren vader het wapen uit de hand. Brabantio dient zich tevreden te stellen, en hoewel ongaarne en met afgunst in het hart, staat hij zijne dochter aan den Moor af. De Doge spreekt nu nog een paar woorden om de beide gelieven met hem te verzoenen, maar, daar er nu toch niet aan te veranderen valt, wil Brabantio van de zaak liever niet meer hooren. Ik heb afgedaan, achtbare Heer, zegt hij, en ik verzoek dat men tot de staatszaken overga.

Othello is nu werkelijk in het ongestoord bezit van zijn vrouw gekomen. Maar helaas, van een rustig bezit kan vooreerst nog geen sprake zijn; het zoete genot der wittebroodsweken wordt niet weinig vergald door den gevaarvollen overtocht en den dreigenden oorlog met de Turken. Desdemona, die hij

eerst wil achterlaten, wenscht hem daarbij te vergezellen, in zijne gevaren te deelen. In de regels, die zij tot den Senaat spreekt: *That I did love the Moor to live with him*, en die daar volgen, waarvan: *I saw Othello's visage in his mind*, een zeer belangrijke is, leeren wij haar persoon voor 't eerst kennen.

Men ziet, de liefde heeft het zachtzinnige en vreesachtige meisje een waren heldenmoed ingeboezemd. Othello neemt nu het woord en smeekt den senaat haar verzoek toe te staan, - en hij voegt hier eenige woorden bij, die niet zeer romanesk mogen klinken, maar waarin Shakspeare ons een diepen blik doet slaan in het hart van dezen eenvoudigen, nobelen man, die zich zelven hier zeer scherp teekent.

Wat blijkt er uit? Dit: de plicht staat bij Othello op den voorgrond vóór de liefde. Men behoeft er dus niet op te rekenen, dat Othello zijn tijd verbeuzelen zal met al te veel liefkozingen en verliefde zuchten. Wij zullen geen toeschouwer worden van romantische minnarijen en liefdescènes naar den trant van Romeo; Desdemona's schoonheid zal Othello niet verwijfd en sentimenteel maken, zooals Romeo het door Julia werd. Romantische naturen moeten zich wel zeer ergeren aan zulke koele, prozaïsche gedachten als hier uitgedrukt worden; Othello beantwoordt al zeer weinig aan het ideaal van den dwependen minnaar. En dit is hij ook niet; hij is de praktische, ernstige man, bij wien geen spoor van romantische overdrijving te vinden is. Zullen wij hun nu daarom minder achting schenken?

Alleraardigst is het kontrast tusschen Othello en Desdemona's antwoorden, wanneer de senator hun zegt, dat zij zich gereed moeten houden nog dezen nacht te vertrekken. ‘Dezen nacht nog?’ vraagt Desdemona. Hoe dapper het vrouwtje ook is, dit bevel klinkt haar wel een weinig onvriendelijk in de ooren, en wie vergeeft haar dat niet gaarne? Othello daarentegen laat niet blijken, dat het hem eenige moeite kost. ‘Van harte gaarne,’ antwoordt hij. De man van den plicht blijft standvastig. Ten slotte drukken de Doge en de Senatoren Othello op het hart Desdemona goed te behandelen. Doch de vader spreekt de onheilspellende woorden uit:

> Geef op haar acht, o Moor, gebruik uwe oogen,
> Want weet, dat zij haar vader heeft bedrogen,
> En 't u kan doen.

Dit sombere ravengekras, dat de heimelijke nijd van Bra-

bantio als huwelijksgeschenk laat hooren, maakt op dit oogenblik weinig indruk op Othello. Hij is nu niet in de stemming om zich aan profetiën en voorteekens te storen. ‘Mijn leven voor haar trouw,’ antwoordt hij met het volste vertrouwen op haar en het hart vol geluk.

Maar later, - dan zal de sombere profetie hem weêr te binnen schieten, - Jago is er de man naar om daarvoor te zorgen -, en dan zullen die woorden hunne werking niet missen.

Het gesprek dat nu volgt tusschen Jago en Rodrigo is zeer merkwaardig. Shakespeare brengt ons nu in eene geheel andere stemming.

Van het schoone tafereel der trouwe, opofferende, moedige liefde, zoo indrukwekkend, dat de Senaat er een oogenblik de politiek voor op zij zette en waarin de woorden ons als melodieuse muziek hebben toegeklonken, worden wij eensklaps verplaatst in een ander, waarin wij de schrille, krijschende stemmen van jaloerschheid en boosaardigen laster hooren. In het opeen laten volgen van dergelijke scherpe kontrasten is Shakespeare de groote meester. Na de poezie komt nu het proza. Shakspeare, met zijn alles doorgrondenden blik en zijne liefde tot de veelzijdigheid, tot het lage zoowel als het grootsche in de wereld, omdat de wereld nu eenmaal zóó geschapen is, ziet altijd beide zijden der zaak; nooit geeft hij zich aan zijne eigen gevoelens over en trekt hij partij voor datgene, wat hem het meeste aantrekt. Shakspeare is altijd rechtvaardig. Met zijne reuzenverbeelding- springt hij van den eenen mensch op den anderen over, denkt zich beurtelings in beider plaats en behandelt beiden met dezelfde liefde.

Hij laat Othello en Desdemona met hun geluk vertrekken, en ofschoon hij hen lief heeft, bemoeit hij zich voor het oogenblik niet meer met hen, en evenals Mefistofeles zegt: ‘*ich bin des trocknen Tons nun satt; musz wieder recht den Teufel spielen*,’ zoo doet nu ook Shakspeare, en speelt nu eens flink den duivel als Jago.

Jago zal ons nu op zijne theoriën over liefde en huwelijk vergasten, die een hemelsbreed kontrast vormen met die van daareven.

Het zou te lang ophouden, wanneer ik alles citeerde.

Men moet dit geheele gesprek tusschen Jago en Rodrigo nalezen, om de meesterlijke karakteristiek van Jago te gevoelen.

Het is gemotiveerd door dat de dwaze minnaar Rodrigo er zich bij Jago over komt beklagen, dat hij nu alle hoop op Desdemona op moet geven. In een dolle bui wil hij zich nu onmiddellijk verdrinken, maar hij laat zich toch door Jago bepraten, die hem beduidt, dat hij wel wat beters kan doen dan in het water te springen.

Hij raadt hem al zijne bezittingen te verkoopen, geld in zijn beurs te steken en mede te gaan naar Cyprus. Desdemona's liefde voor dien Moriaan zal wel niet lang van duur zijn, en dan heeft hij de baan vrij. Deze scène gebruikt Shakspeare om ons een volledig beeld van Jago te geven, en door dat zij zoo goed gemotiveerd is, merken wij dien fijnen zet ternauwernood.

De akte sluit met een monoloog van Jago. Deze alleenspraak is allergewichtigst voor de motiveering van het volgende. Jago haat Othello. Eene reden voor dien haat kennen wij reeds: Othello heeft hem niet naar verdienste bevorderd. Nu de tweede. Men wil zeggen, dat hij wat al te gemeenzaam met mijne vrouw was; of het waar is, weet ik niet, maar toch zal mijn bloot vermoeden daaromtrent mij doen handelen, alsof het waar is. Othello heeft dus, of heeft misschien ook niet, vroeger eene ongeoorloofde betrekking gehad met Emilia; in allen geval *men zegt het*. Hoe zal hij zich nu wreken? Othello is hem genegen. Cassio is een hupsch man. ‘Kon ik nu zijn plaats krijgen, en mij tevens op den Moor wreken, dat zou een dubbel guitenstuk zijn. Maar hoe? Na eenigen tijd moet Othello misleid worden door het gerucht, dat Cassio te familiaar is met zijne vrouw. Daartoe is Cassio de geschikte persoon, een mooie, knappe kerel, die de vrouwen bekoort.’ Ziedaar dus Jago's plan, hoewel nog in embryonalen toestand, - want zelfs de eerste schakel, waaraan het volgende kan vastgehecht worden, heeft hij nog niet in handen. Er moet noodzakelijk iets voorvallen, dat hem gelegenheid schenkt dit plan op touw te zetten. Maar, is het nu zóó gemakkelijk Othello te misleiden? zal men vragen. Jago blijft het antwoord niet schuldig: ‘De Moor is bovendien van een open en ronden aard, hij houdt ieder voor eerlijk, die er den schijn van aanneemt. Men leidt hem bij den neus even gedweê als een ezel.’ Zóó oordeelt nu Jago over zijn meester. Heeft hij juist geoordeeld? Dat zullen wij spoedig moeten zien; maar wij vreezen en niet zonder grond, want Jago is een scherp opmerker. Die eer moeten wij hem nu reeds toekennen.

Met dezen monoloog eindigt nu de I^{e} akte en staat de expositie van het stuk kant en klaar voor ons.

Wat is een expositie? Mij dunkt, niet anders dan de dramatische voorstelling van eenige feiten en van hoofdtrekken in de karakters der hoofdpersonen, als gegevens die wij noodig hebben, opdat de geschiedenis onze belangstelling voldoende kan opwekken en wij in gespannen verwachting en met rustelooze nieuwsgierigheid uitzien naar den verderen loop der handeling. De expositie moet duidelijk zijn en zóó beknopt mogelijk. Eene expositie, die verward en raadselachtig is, is eene groote fout. Bij Shakspeare is zij altijd voortreffelijk.

In de expositie behoeft men nog niet het konflikt te zien; dit komt dikwijls eerst later. Maar de sporen daarvan moeten zich reeds duidelijk vertoonen; men moet zien, dat een tragisch konflikt mogelijk is, zelfs dat het hoogstwaarschijnlijk zal ontstaan.

Shakspeare's tragedies zijn eigenlijk niet anders dan ziekteprocessen van het menschelijk hart. In de expositie ziet men de eerste verschijnselen; de kiemen der ziekte vertoonen zich: maar het kan nog eenigen tijd duren, en er zijn zekere omstandigheden toe noodig, opdat de ziekte losbarste en het geheele organisme met kracht aantaste. Verder dramatiseert de groote dichter altijd de expositie, door de dialogen en monologen, waarin de noodzakelijke gegevens medegedeeld worden, te motiveeren. De ontmoetingen van Jago en Rodrigo, waarin ons de voornaamste mededeelingen tot goed verstand van het verdere worden gedaan, zijn ongezocht en natuurlijk, geenszins toevallig. Nergens treft men passages aan, die uit de handeling uitvallen en die blijkbaar geene andere strekking hebben, dan om de toeschouwers op de hoogte te helpen van de geschiedenis, - een fout, waarop men haast elk tooneelschrijver betrappen kan en die Shakspeare, althans in de stukken uit zijn bloeitijd, nooit begaat. De wijze waarop Shakspeare zijne exposities behandelt, verdient de hoogste bewondering. Die bij andere dichters zijn bij vergelijking zeer gebrekkig.

De expositie heeft eene dubbele natuur. Zij is pragmatisch en physologisch, beide. Dat wil zeggen: zij moet ons eenige feiten voorstellen, waaruit de handeling zich verder kan ontspinnen, en zij moet ons ook in zoover bekend maken met de hoofdpersonen, dat wij moeten zien dat eene langere aanraking tusschen die personen nood-

zakelijk tot een konflikt moet voeren; eene expositie der feiten en een psychologische derhalve. In dit stuk, evenals in Hamlet, behandelt Shakspeare de expositie zeer breedvoerig, terwijl hij in anderen, Lear bv., zeer kort is. Dit is omdat de motieven hier zeer vele en zeer gecompliceerd zijn; eene menigte gegevens werken hier samen, zoowel feiten als eigenschappen in de karakters om de handeling mogelijk te maken. Daarom is eene gedetailleerde behandeling hier noodig. Waarom die verscheidene motieven, en welke die zijn, zullen wij later zien.

Wat leert ons nu die expositie in de Ie akte?

Het bedrijf begint en eindigt met Jago. - Jago is de causa movens der verdere handeling. - Rodrigo is niet veel beter dan een sukkel en een werktuig in de handen van Jago, zooals wij verder zullen zien. Deze zegt uitdrukkelijk, dat hij zijn tijd met zulk een uil niet zou verspillen, zoo hij daarin voor zich zelven geen voordeel zag.

Jago daarentegen is een knap soldaat, ein tüchtiger Mann, behendig en vol takt en een fijn menschenkenner. Wat men ook zeggen moge van zijne materialistische levensbeschouwing, die niets dan plat proza in den mensch ziet, men zal moeten erkennen, dat hij de wereld en de menschen op praktische wijze verstaat. Daarbij is hij een volleerd huichelaar, doorkneed in de kunst ‘der Verstellung.’ Hij haat Othello en hij noemt daarvoor zijne redenen, en tegelijkertijd staat hij bij hem hoog aangeschreven. Hij geniet zoozeer zijn vertrouwen, dat deze aan zijne zorg zelfs Desdemona toevertrouwt. En dit blinde vertrouwen is iets zeer bedenkelijks. Wat Othello en Desdemona aangaat, hunne liefde-historie wordt in alle uitvoerigheid verteld. Shakspeare gaat zoo ver, dat hij zelfs ons achterwaarts doet zien in het vroegere leven dezer beide personen. Othello is een Moor, de afstammeling van een oud koningsgeslacht, die zijn geheele leven in den oorlog en met verre reizen heeft doorgebracht. Men denkt onwillekeurig aan het sprookje van Sindbad den zeeman, wanneer men hem het avontuurlijke, misschien wel een weinig opgeschroefde verhaal zijner tochten hoort vertellen. Hij is niet jong meer, meer leelijk dan schoon en glad het tegenovergestelde van de galante, fijne en geparfumeerde Venetiaansche jongelui, waarvan Rodrigo een staaltje is, de jeunesse dorée van Venetië, die overdag de straten langs flaneerde, met de dames koketteerde en 's

nachts het den burger vrij lastig maakte door hare slemppartijen en nachtbraken. Othello is een ernstig man, die meer aan zijn plicht dan aan vermaken denkt, en hij was, volgens zijn eigen woorden, ongetrouwd gebleven, indien de bekoorlijke Desdemona niet zijn hart gestolen had. Daarom is hij nog geen Tugendheld. Ook hij heeft zijn tijd gehad, waarin de wilde haren groeien; maar dien tijd heeft hij nu achter den rug.

Wat Desdemona betreft, men behoeft waarlijk niet veel verbeelding te bezitten om zich hare jeugd voor de oogen te kunnen halen. Al hare meisjesjaren opgesloten in het deftige Palazzo van den voornamen signor Brabantio, haren vader, is hare jeugd vrij eentonig geweest. De oude heer heeft waarschijnlijk niet veel tot hare vreugde bijgedragen; althans hij maakt den indruk van een niet zeer vroolijken en strengen vader te zijn, een beetje een brompot, jaloersch op zijn kind, die zijne dochter zooveel mogelijk achter slot en grendel hield, al hare schreden zeer nauwlettend bewaakte, haar geen spoor van vrijheid liet, omdat hij de leer, dat men de jeugd eenige ruimte moet laten, vòor verfoeielijke ketterij hield.

Het jonge meisje, stil en streng opgevoed, leidde dus een soort van kloosterleven; hare huishoudelijke bezigheden verrichtende, ging de eene dag na den anderen kleurloos en eenvormig voorbij; zonder de minste afwisseling, ontbrak het haar jong leven te veel aan poëzie en levensgenot. Dat zij een enkele maal met jonge lieden van haren leeftijd in aanraking kwam, moet men uit hetgeen Brabantio vertelt wel opmaken. De machtige senator gaf natuurlijk partijen en ontving menschen bij zich, maar die jongelui trokken haar niet aan, of de vader bewaakte haar zoo streng met zijne Argus-oogen, dat zij haar gevoel steeds moest verbergen. Zoo leefde zij onder een aanhoudenden dwang, daar zij de oogen haars vaders steeds op zich gevestigd zag, altijd hare wenschen voor hem moest verbergen, haar gelaat in de plooi houden, zedig de oogen neêrslaan, stil zijn en oppassen dat zij den ouden man geen reden tot misnoegen gaf.

Is het wonder, dat zij zich daar verveelde, en in het geheim zuchtte, dat eenmaal de stoute ridder mocht verschijnen, die voor haar de poorten van het klooster zou openbreken? Wie zal het haar euvel duiden?

Daar komt nu Othello, dien haar vader had leeren kennen en op een goeden dag meêbracht, als uit de lucht gevallen.

Welk een omkeer in haar hart moet die vreemde krijgsman met zijn donker uiterlijk, zijne Oostersche fantasie, zijne levendige en hoffelijke manieren, zijne schitterende welsprekendheid, bij haar niet veroorzaakt hebben! Een man zooals zij er nog nooit een aanschouwd had, iets geheel nieuws en vreemds, een wezen uit een onbekende wereld. Alles werkte verder mede om haar voor hem in te nemen, zijne hooge betrekking in dienst van den Staat, de achting die hij bij haren vader en anderen genoot, den roem van zijne dappere daden, zijne militaire talenten, waarover zij zeker genoeg hoorde spreken. Eindelijk - niet het minste - zijn oprechte, eenvoudige aard en het verhaal van de rampen zijner jeugd. Geen wonder, dat zij hem spoedig liefkreeg. Alléén zijn zwarte gelaat was niet aantrekkelijk. Dat schrikt haar echter niet af. *I saw Othello's visage in his mind*. Desdemona is eene zeer verstandige en diepgevoelende vrouw; zij toont dat door dat zij niet bevreesd is voor den Doge te verschijnen en vrijuit te spreken, waar het geldt haren man te verdedigen. Zij ziet zeer goed dat Othello leelijk is. Eene romaneske, oppervlakkige vrouw zou die leelijkheid misschien pikant hebben gevonden en in het begin door het vreemde geboeid zijn, maar spoedig zou zij spijt gekregen hebben en het pikante zou haar zijn gaan vervelen. En dat veronderstelt nu ook Jago, die in Desdemona's liefde voor het zwarte gelaat van Othello niets dan eene caprice ziet. Maar hij vergiste zich, zooals wij zien zullen. Papa Brabantio had er zonder twijfel geen oogenblik aan gedacht, dat Othello zijn schoonzoon zou willen worden. Hij vond hem een onderhoudend prater, een verdienstelijk man, maar aan zoo iemand geven vaders als Brabantio hunne dochters nog niet. Daarbij kwam, dat zijn egoïsme zijn kind liefst zoo lang mogelijk voor zich zelven hield, en als hij haar uithuwelijkte, haar het liefst gaf aan een Venetiaansch edelman, die in zijne nabijheid bleef wonen, in geen geval aan een Moor, een vreemdeling en een zwerver, die haar op zijne verre tochten medenam, zoodat hij zijn kind nooit terugzag.

Desdemona begreep dit, zij kende haren vader en zij zag in, dat hij nooit zijne toestemming zou geven tot haar huwelijk met den Moor. Van daar de schaking. Zij moest kiezen tusschen

bij haren vader te blijven en Othello voor goed op te geven of zich door hem te laten ontvoeren. Zij moest Brabantio voor een fait accompli stellen.

De oude man moest zich ten slotte schikken in de omstandigheden, maar het gevoel dat zij hem bedrogen had, kon hij niet verkroppen, en dat is hem te vergeven; want zijne dochter had, hoeveel ook ten haren gunste moge pleiten, inderdaad hem bedrogen. Zij heeft tegenover hem gehuicheld, hij vindt haar niet meer te vertrouwen, en daarom geeft hij haren man als haren bruidschat den raad mede: ‘Pas op, Moor, zij heeft haren vader bedrogen, zij kan het u ook.’

Maar Othello slaat geen acht op die woorden. Waarom zou hij zich bevreesd maken? Het huwelijk was wel overhaast en op ongeregelde manier tot stand gekomen, maar het berustte toch op een degelijken grond; het was niet eene romaneske gril, zooals sommige critici schijnen te denken, maar ernstig gemeend; het berustte op liefde, den eenigen goeden waarborg. ‘*I saw Othello's visage in his mind*.’

Ik ben bij de expositie zeer lang blijven stilstaan, te lang misschien voor het geduld mijner lezers, maar ik acht in Shakspeare's drama dit deel een der gewichtigste, zonder de nauwkeurige kennis waarvan men noch de handeling zelve, noch de karakters goed kan begrijpen. Shakspeare toont zelf, door de uiterste zorg die hij aan dit deel besteedt, van hoeveel belang hij dit acht.

Ik ga nu over tot de IIe akte.

Wij zullen ons, om kort te zijn, met de entrée der 1e scène niet lang bezig houden, hoe boeiend en levendig dit tooneel ook zij.

De hoofdzaak voor het verband met het volgende is, dat nadat eerst Cassio, dan Jago, Desdemona en Emilia behouden aan wal zijn gekomen na een onstuimigen overtocht, men in afwachting der komst van Othello eenige vroolijke gesprekken voert. Jago amuseert de ongeruste Desdemona met eenige rijmpjes van zijn eigen maaksel en houdt tevens Cassio goed in 't oog, die Desdemona's gedachte van den storm en de gevaren, die haren man nog dreigen, tracht af te leiden.

Met zijne scherpe oogen meent Jago twee dingen te zien: Cassio maakt Desdemona ijverig het hof, en alsof dit nog niet

genoeg ware, strekt hij zijne galanteriën ook nog tot zijne vrouw Emilia uit, iets wat Jago natuurlijk zeer weinig bevalt en waarover hij zich innerlijk verbijt van jaloezie, omdat hij er niets aan kan doen. Het gesprek wordt afgebroken door trompetgeschal, dat de komst van Othello aankondigt. Deze verkeert in den hoogsten hemel van geluk, nu hij, aan den storm ontkomen, zijne geliefde Desdemona veilig in de armen kan drukken. In zeer poëtische woorden drukt hij zijn gevoel uit.

Jago kan evenwel niet nalaten de schoone harmonie door eene boosaardige opmerking bij zich zelven te verstoren. ‘O! thans zijt gij goed gestemd, maar ik zal de snaren ontspannen, die deze muziek maken, zoo waar als ik een eerlijk man ben.’

Shakspeare is wel onverbiddelijk, hij laat ons geen oogenblik in den waan, dat het geluk dezer echtgenooten, dat wij hun van harte gunnen, tegen gevaren beveiligd is. Pas zijn zij aan de Turken en de zee ontsnapt, of Jago bedreigt hen met zijne lage voornemens.

Nadat Othello zich met zijn gevolg verwijderd heeft, blijven Jago en Rodrigo achter. In dit gesprek, dat Shakspeare, geene moeite sparende opdat wij Jago geheel zullen kennen, laat volgen, tracht deze Rodrigo wijs te maken, dat Desdemona reeds verliefd is op Cassio. Rodrigo is nu nog niet zoo'n volslagen ezel, dat hij dit onwaarschijnlijke dadelijk zou gelooven. Maar Jago heeft er belang bij hem dit aan 't verstand te brengen en hij weet hem te overtuigen, en nu haalt hij hem over, terwijl hij hem dit voorstelt als geheel in zijn eigen voordeel, om op het feest van dezen avond twist te zoeken met Cassio. Daardoor zal een klein oproer ontstaan, de Cyprioten zullen opgeruid worden en zullen niet tot bedaren te krijgen zijn voordat Cassio afgedankt is, en dan staat deze als medeminnaar aan Rodrigo niet meer in den weg. De hoofdzaak voor Jago is, dat de rust verstoord worde en oneenigheid ontsta, omdat hij alleen daardoor kans ziet tot de vervulling van zijne wenschen te geraken, en daarin moet vriend Rodrigo hem een handje helpen. Hierop volgt een monoloog van Jago.

Hij schijnt te gelooven aan het bestaan van eene verliefdheid tusschen Cassio en Desdemona. Wat hij nu eigenlijk wil, is mij niet geheel duidelijk. Hij is aan het plannen maken, Zijn eerste plan schijnt te zijn Desdemona te verleiden. Ik haal zijne woorden aan: ‘Nu bemin ik haar (Desdemona nl.)

tevens; juist niet zoo zeer uit bepaald boozen lust (schoon ik mij bij geval van die zonde ook al niet vrij reken), maar meer om aan mijn wraak voedsel te geven, dewijl ik den losbandigen Moor verdenk, mijn plaats te hebben ingenomen, een vermoeden dat als een bijtend gif aan mijn ingewand knaagt. Niets kan, niets zal mijn ziel tot vrede brengen, voor onze rekening vereffend is: vrouw voor vrouw!'

Wij herinneren ons, dat bij Cinthio de vaandrig verliefd werd op Disdemona en uit spijt omdat zijne liefde niet beantwoord werd, haar toen in 't verderf stortte. Shakspeare daarentegen stelt nergens Jago als verliefd op Desdemona voor; hij heeft dit motief voor zijn handelen laten wegvallen, omdat het harmonische in Jago's figuur er door bedorven zou worden. Door aan dezen verstands-mensch, met een ijzeren wil begaafd en te veel beroofd *o' the milk of human kindness*, eene verliefdheid, eene zwakheid dus toe te schrijven, zou Shakspeare hem het satanisch-grootsche ontnomen hebben. Jago kan niet verliefd zijn. Alléén in deze regels spreekt Jago van liefde voor Desdemona. Mij dunkt dit kan Jago niet anders dan ironisch bedoelen. De regels wijzen het duidelijk aan. De woorden: 'nu bemin ik haar tevens,' spreekt hij uit op een schamperen toon. Werkelijk denkt hij er een oogenblik over, of hij Desdemona kan verleiden (spoedig echter laat hij die gedachte varen), maar niets anders drijft hem daartoe, dan de duivelsche lust om op Othello het recht van weerwraak toe te passen, - vrouw voor vrouw! Hoe komt hij evenwel op het denkbeeld, dat zoo iets mogelijk zou zijn? - dat is een tweede vraag.

Zijne eigen oogen hadden hem kunnen overtuigen, dat zij haren man beminde; maar aangenomen, dat hij hiervoor blind was, begint hij met het waarschijnlijk te achten, dat zij eene geheime voorliefde voor Cassio bezit, en daarna houdt hij het nog voor mogelijk, dat zij ook het oog op hem zou werpen. Ik geloof dat de eenige mogelijke verklaring is, dat Jago, wat met zijn natuur overeenkomt, Desdemona voor een kokette, lichtzinnige vrouw houdt, die zich gaarne door ieder het hof laat maken en die door ieder kan gewonnen worden.

'Mislukt mij dit,' zegt hij nu, 'dan zal ik Othello zoo jaloersch maken, dat niets hem meer genezen kan'. Daarin moeten Cassio en Rodrigo hem helpen als zijne werktuigen. Cas-

sio in 't bijzonder zou hij gaarne uit den weg geruimd hebben, ‘want ook hem vertrouw ik niet tegenover mijne vrouw.’ Men ziet, Cassio's galante manieren tegenover Emilia hebben hem zeer ongerust gemaakt.

Zóó overlegt Jago nu bij zich zelven. Hij heeft dus eigenlijk twee plannen gereed. Welk hij zal uitvoeren, dat zal van de omstandigheden afhangen. Eerst moet zijn gehoorzame helper Rodrigo zijn werk verricht hebben. Wij zullen dan zien, dat de loop der zaken hem er toe brengt, het eerste plan te laten varen en het tweede te kiezen.

In de volgende tooneelen wordt de bruiloft van Othello gevierd. Othello geeft zijne officieren en soldaten bij proclamatie verlof om ter zijner eer een vroolijken avond te vieren. Deze scène der feestviering is het eenige, werkelijk vroolijke stuk in het sombere drama, - men ademt er weer den frisschen geest van den vroolijken Shakspeare in: het is levendig en amusant, maar toch niet in die mate als dergelijke tooneelen in de komedies. Men hoort door het vroolijke koor der onbezorgde levensvreugde te veel de schrille stem van den intrigeerenden Jago klinken. Maar het ontspant toch een oogenblik onzen geest en geeft ons een weinig rust voor de volgende scène.

De pret duurt zoolang, totdat Cassio, die weinig verdragen kan en door Jago half dronken gemaakt is, op eens driftig wordt en twist krijgt met Rodrigo, en Montano, die hem tot bedaren wil brengen en zich bij ongeluk het woord ‘dronken’ tegenover Cassio laat ontvallen, driftig een slag met zijn zwaard toebrengt.

Ziedaar dan het lieve leven aan den gang, waarnaar Jago zóó hartelijk verlangde. De alarmklok wordt geluid, de bewoners worden uit hun slaap opgeschrikt en Othello verschijnt nu in haast, brengt de twistenden tot bedaren en vraagt naar de oorzaak van dit rumoer. Niemand durft hem eigenlijk antwoorden. Othello verliest zijne bedaardheid en dreigt, in zijn drift, den schuldige met een gestrenge straf. Eindelijk verhaalt Jago, door Montano daartoe gedwongen, schoorvoetend en weifelend, met een gezicht alsof hij er zeer verlegen over is, dat hij zijn vriend Cassio moet aanklagen, dat deze den twist deed ontstaan en wat er toen verder op gevolgd is.

Let wel, hij beschuldigt Cassio niet openlijk, maar vertelt

de zaak met allerlei omwegen op zoo'n manier, dat Othello er uit moet opmaken, dat de schuld aan niemand anders dan aan Cassio kan geweten worden. Hij verontschuldigt Cassio zooveel mogelijk, doet zijn best om Othello te doen gelooven, dat het maar een ongeluk geweest is zonder opzet geschied, en Cassio misschien wel door den anderen persoon, wiens naam hij opzettelijk verzwijgt (Rodrigo is ondertusschen gevlucht), getergd is geworden. In één woord, hij speelt zoo meesterlijk den Tartuffe, dat Othello en de anderen er geheel de dupe van zijn.

Othello gelooft dat Jago de zaak nog veel te gunstig voorstelt en brengt dat op rekening van zijn eerlijk en vriendschappelijk hart, - dat Cassio's fout nog wil vergoelijken. De schurk krijgt dus nog een complimentje toe! Desdemona heeft intusschen ook haar bed verlaten, en dat men haar slaap gestoord heeft is natuurlijk niet geschikt om Othello tot toegevendheid te stemmen. Hij neemt dit zeer kwalijk en wil Cassio tot een voorbeeld stellen om de kwaadwilligen eens hun plicht te leeren. ‘Cassio, ik ben u zeer genegen, doch gij kunt niet langer mijn officier zijn.’

Hierna volgt het gesprek tusschen Jago en Cassio, die ondertusschen weer nuchter geworden is en zich zelven de scherpste verwijten doet over zijn dronkenschap. Hij heeft zijn goeden naam voor eeuwig verloren, meent hij. Jago troost hem, verzekert hem dat de wijn nog zoo'n kwade zaak niet is, wanneer men er slechts mede weet om te gaan - en lacht natuurlijk in zijn vuistje om den eenvoudigen Cassio, die zich om zulk een geringe fout zulke hevige verwijten doet. Hij ziet met vreugde, dat hij een grooten stap nader is gekomen tot zijn doel. Want nu kan hij Cassio den volkomen gemotiveerden en verstandigen raad geven, gehoor te verzoeken bij Desdemona, die vriendelijk en behulpzaam is, en haar voorspraak te vragen bij Othello. Hij moet bij haar aandringen, dan zal alles wel terecht komen.

Cassio grijpt dit middel om in zijn rang hersteld te worden natuurlijk met vreugde aan, en Jago's plannen werkt het uitmuntend in de hand. Rodrigo heeft nu het zijne gedaan; nu moet Cassio, wat er nog ontbreekt, opdat Jago dan verder zelf kunne werken, door zijn aandringen bij Desdemona voltooien. Zóó is door het handig intrigeeren van Jago het volgende ge-

motiveerd. Jago is nu met zijn plan gereed. Het is plan n°. 2, dat hij zal uitvoeren. In den monoloog, die volgt, berekent hij de kansen. Desdemona zal zich de zaak van Cassio zeer aantrekken en niet ophouden den Moor met verzoeken lastig te vallen. Ondertusschen zal hij den Moor het gif bij droppelen in het oor gieten, en hoe meer Desdemona zal aandringen, hoe meer verdacht zij zich zal maken bij haren man, wien hij in het oor zal blazen, dat hare belangstelling in Cassio onrein is. Jago heeft een vorstelijk plezier, dat het hem tot nog toe zoo meêgeloopen is; het zaakje gaat uitmuntend, boven verwachting; hij wrijft zich in de handen, dat hij door zijne knapheid die eenvoudige lieden zoo heerlijk bij den neus kan leiden. Welnu dan, ben ik een schurk? roept hij spottend uit. Ik die Cassio den weg wijs, die met zijn eigen wenschen strookt, den weg tot zijn bepaald welzijn?

Hij wil nu dadelijk aan het werk gaan, - maar daar komt die lastige Rodrigo hem ophouden, dien hij voor 't oogenblik niet meer noodig heeft en daarom niet vriendelijk ontvangt en gaarne zoo gauw mogelijk wil afschepen. Die brave, stomme Rodrigo! - een vrij komische figuur - heeft een flauw gevoel, dat hij eigenlijk voor Jago de kastanjes uit het vuur heeft gehaald en daarbij zich zelven de handen verbrand heeft. Tot nog toe heeft hij in plaats van al de door Jago beloofde heerlijkheid niets anders dan een ferm pak slaag ontvangen, waardoor zijn liefdevuur wel wat bekoeld is. Daarbij raakt zijn geld op, en hij denkt er hard over om de wijste partij maar te kiezen en terug te keeren naar Venetië.

Jago kon hem nog eens noodig hebben en daarom doet hij hem nieuwe beloften, haalt hem over om te blijven, debiteert daarbij eenige mooie frases over het geduld, en de arme sukkel laat zich alweder bepraten. Rodrigo weg, ziet Jago dat hem twee dingen te doen staan.

Hij moet zorgen, dat zijne vrouw Emilia Cassio aan een samenkomst helpe met hare meesteres en dan moet hij het zoo aanleggen, dat Othello Cassio bij haar aantreft.

Voor ik aan de IIIe akte begin, nog even een terugblik op hetgeen wij gezien hebben. Het tweede gevaar, dat Othello's geluk bedreigde, de onstuimige overtocht en de oorlog met de Turken, is gelukkig geweken. De woeste stormen zelfs hebben, zooals Cassio zegt, de goddelijke Desdemona vrij laten door-

gaan, alsof zij getroffen waren door hare schoonheid, en zij hebben al hunne woede tegen de Turken gekeerd. Maar nu treedt Jago handelend op, hij, ongevoeliger en wraakzuchtiger dan de zee en de orkanen. Hij is in deze akte bijna voortdurend aan het woord, hij bespiedt elk gunstig oogenblik en leidt de gebeurtenissen met eene bewonderenswaardige vaardigheid. Hoeveel afkeer men ook moge gevoelen van zijn persoon, de billijkheid vordert, dat men zijn energie, zijn ingrijpen op het juiste oogenblik, zijne onvermoeide geestkracht bewondere. Hij speelt met Rodrigo, met Cassio, met Othello, met iedereen, zonder dat zij het merken; hij doet de gewaagdste dingen en weet toch altijd den goeden schijn voor zich te behouden. Ieder is zijn dupe, ieder gelooft hem eerlijk, en vertrouwt hem. Zijne plannen staan niet dadelijk vast, hij wijzigt ze naar de omstandigheden, en juist daarmede bewijst hij zijn groot talent. Nu echter aan het slot dezer akte heeft hij zijn besluit genomen, en weet hij wat hij doen zal. In de scène, waarin Othello het rumoer tot kalmte brengt, genieten wij reeds een voorproefje van Jago's bekwaamheid. Hij is niet alléén een plannenmaker en een babbelaar, hij kan zijn rol zeer goed spelen. Hij is actief in de hoogste mate, onvermoeibaar. Ofschoon de eenige aanlegger van den twist, wijst hij den schijnbaar-schuldige aan op eene wijs, die ieder moet billijken; op zijne houding in die zaak kon niemand iets aanmerken, ieder moest ze prijzenswaardig vinden.

En Othello toont hier, dat hij, als de hartstochten bij hem gaan spreken, waarlijk geen lam is. Door zijn optreden reeds worden de gemoederen ontnuchterd, en wanneer hij de hand tot straffen opheft, bukken allen zich om den slag te ontwijken. Iedereen vreest hem; alléén Jago weet den leeuw te behandelen.

IIIe akte. - De 1e en 2e scène zijn een aanloop tot de 3e. Wij slaan ze over en komen dadelijk tot op 't oogenblik, waar Jago en Othello optreden, Desdemona met Cassio in gesprek vinden, en deze laatste ijlings wegloopt zonder af te wachten wat Desdemona voor hem zeggen zal.

Nu komt eene wending in de geschiedenis van Othello; zij is tot nu toe steeds in eene rechte lijn voortgegaan; thans neemt zij een keer.

Van het nu volgend gedeelte tot aan het heengaan van

Desdemona, waarna de groote dialoog tusschen Jago en Othello begint, is het niet gemakkelijk de juiste beteekenis te vatten. Ik wil gaarne bekennen, dat het mij niet in alle opzichten duidelijk is. Het schijnt, dat het snelle verdwijnen van Cassio een lichten indruk van ontevredenheid op Othello maakt. De uitroep van Jago: 'Ho, ho, dat bevalt mij niet,' treft hem en doet hem de aandacht vestigen op iets, waar hij anders misschien ter nauwernood op gelet zou hebben. Bevalt het hem niet dat Cassio als een dief wegsluipt? of vindt hij het minder gepast, dat Cassio, de ontslagen officier, in gezelschap van zijne vrouw is?

Het is moeilijk uit te maken, want hij geeft aan zijne gedachten geene woorden. Wat hem dus eigenlijk ontstemt weet ik niet, maar dat hem iets hindert op dit oogenblik kan men uit den tekst opmaken.

Desdemona evenwel verbergt het volstrekt niet, dat de persoon, dien hij zag wegloopen, Cassio was. Zij wacht zelfs zijn vraag niet eens af; uit eigen beweging vertelt zij hem onbewimpeld, dat hij met haar gesproken heeft. Nu wil zij al haren invloed op haren man gebruiken om Cassio te helpen; met vrouwelijke teederheid dringt zij bij hem aan, en op zulk een beminnelijken, zoetvleienden toon spreekt zij tot hem, dat de lichte wolk der ontevredenheid in ééns wegtrekt. Othello is geroerd door hare goedheid. Hij gevoelt dat zij alléén om zijnentwil zóó op dit verzoek gesteld is. 'Maar, mijn beste gemaal, dit is eigenlijk geen gunst. Het is als verzocht ik u: doe uwe handschoenen aan of draag een warmer kleed, of eet deze of gene voor u bestemde gerechten; als verzocht ik u, u zelven een weldaad te bewijzen.' En met koket opgeheven wijsvinger zegt zij plagend tot hem: 'Neen, zoo ik ooit een werkelijk verzoek heb, waarin ik uwe liefde jegens mij op de proef wil stellen, zoo zal het van groot gewicht zijn, moeilijk om toe te staan en vol bezwaren.' Othello kan haar niets weigeren en Cassio mag komen wanneer hij wil.... Daarna verzoekt hij haar hem een oogenblik alleen te laten. Met Jago derhalve. Waarom? Dit is mij wederom niet duidelijk. Heeft hij zaken te behandelen met Jago? Dan zou Shakspeare dit wel gemotiveerd hebben.

Men kan dit voor kleinigheden houden en niet belangrijk genoeg om naar de reden er van te vragen. Shakspeare is

echter juist in het behandelen van dergelijke schijnbare kleinigheden hoogst nauwkeurig, en, wel beschouwd, is dit geen onbeduidende zaak, want Desdemona's heengaan verschaft Jago de gelegenheid het gesprek te brengen waarheen hij wil. In haar bijzijn zou hij dat toch niet gedaan hebben.

Men heeft dus recht te vragen, hoe het gemotiveerd is? Ik voor mij zie hier geen motief, en zoo dit zoo is, zou dit de eenige plaats in de geheele handeling zijn, die Shakspeare vergeten heeft te motiveeren. Maar ik wil gaarne mijn oordeel hierover opschorten en toegeven, dat het mogelijk is het verband met het voorafgaande aan te toonen, hoewel ik er niet toe in staat ben.

Othello is verrukt over Desdemona's beminnelijkheid, en roept in de innigheid van zijn gevoel uit: ‘Aanbiddelijk kind! Het verderf treffe mijn ziel, als ik u niet bemin. En nam ooit mijn liefde een einde, dat tijdstip bracht den chaos weêr terug[1].’

Wat wil nu de laatste zin zeggen? Zij vat als 't ware samen Othello's heele denken over zijn vroeger moeitevol leven en over het schoone slot, waarvan hij nooit vroeger gedroomd had: zijn huwelijk met Desdemona. Zijne liefde voor haar neemt zulk een groote plaats in zijn leven in, dat hij zich de toekomst zonder haar niet denken kan. Houdt zijne liefde eens op door een rampzalig toeval, dan is het vervolg niet meer dan eene sombere wildernis, een chaos, zooals zijn leven hem menigmaal in zijne jeugd heeft toegeschenen. Het is dan met zijn geluk voor goed gedaan.

Dit tooneel, op welke wijze men het ook moge opvatten, maakt tweeërlei indruk. Vooreerst ziet men hoe innig Othello aan zijne vrouw gehecht is, en dan hoe onschuldig Desdemona is en welk een groot vertrouwen zij in haren man stelt, de bron van al hare latere rampen.

Dat leest men in den regel: ‘Doe zooals uw luimen het u ingeven; wat ge ook wenscht, ik zal gehoorzaam zijn,’ welke regel voor haar even veelbeteekenend is als de volgende voor Othello.

(1) Deze regels zijn van groot gewicht. De akteur, die de rol goed begrijpt, zal er grooten nadruk op leggen, en ze uitspreken op een toon, dien men niet licht vergeet.

Ten tweede is deze scène eene voorbereiding tot de stemming der volgende, als de doodsche stilte die het onweder voorafgaat, terwijl de onschuldige liefde en goedheid van Desdemona een roerend kontrast vormen met de laaghartige zelfzucht van Jago, die zich nu zal openbaren.

Jago heeft de liefde-scène tusschen Othello en zijne vrouw aangezien, en begrijpt nu, dat hij onmiddellijk den onaangenamen indruk, dien zijne woorden bij het binnenkomen op Othello gemaakt hebben en die door Desdemona zoo goed als weggevaagd is, moet trachten terug te roepen, wil hij niet de fraaiste gelegenheid tot den aanval ongebruikt voorbij laten gaan. Het ijzer gesmeed zoo lang het heet is! aan het werk dus, mijn waarde Jago!

Wij zullen nu zien, hoe meesterlijk Jago de kunst verstaat met Othello om te gaan, waar het geldt een teer onderwerp te behandelen; hoe hij hem den weg opbrengt, waarlangs hij hem leiden wil. Het is de hoogere school der volleerde schelmerij, die hier een proefstuk zal afleggen. Het is alsof elke vraag, elk los woord, elke wending in den gedachtenloop vooraf door hem met zorg bestudeerd zijn; zijn dialektiek en overredingskracht zijn zoo groot, dat zelfs een veel scherpzinniger, een veel fijner opmerker dan Othello moeite zou gehad hebben de waarheid te herkennen en den huichelaar het masker van het gelaat te rukken.... Hoe legt Jago het nu aan, om Othello in zijne netten te vangen? Hij begint met uiterst voorzichtig het terrein te verkennen, waarop hij zal manoeuvreeren.

Jago. Was Michael Cassio, toen gij uwe gade het hof maaktet, met uw liefde bekend?

Een onnoodige vraag dus als inleiding, waarop hij het antwoord reeds wist - ten minste het is waarschijnlijk, dat Jago met de liefdegeschiedenis volkomen bekend was en dus ook wist dat Cassio meermalen Desdemona gesproken had - en nu een paar flauwe gezegden vooruit als verkenners.

Othello. Ja, van begin tot eind. Waarom vraagt gij dat?

Jago. Slechts om mijne gedachten iets te doen te geven; overigens, niets kwaads, generaal.

Othello. Uw gedachten, Jago! wat meent gij toch?

Jago. Ik had niet gedacht, dat hij haar gekend had.

Othello. O ja! hij strekte ons dikwijls tot liefdebode.

Jago. Inderdaad?

Zoo onbeduidend zijn evenwel deze gezegden niet, of hij heeft een paar woorden opzettelijk gebruikt, die Othello's oor moeten treffen.

‘Slechts om mijne gedachten iets te doen te geven; overigens niets kwaads, generaal.’ Othello vereenigt natuurlijk het begrip ‘gedachten’ met het begrip ‘kwaad,’ en wordt tot nieuwsgierigheid geprikkeld. Nu gaat hij op zijn beurt aan het vragen. Maar Jago laat zich lang bidden om een antwoord. Eerst moet Othello ongeduldig worden, zijne kalme stemming van zoo even moet wijken voor drift en den onbedwingbaren lust om te weten te komen, wat Jago denkt. Hij doet het uitmuntend.

Othello. Inderdaad? ja, inderdaad! Is hij niet eerlijk?

Jago. Eerlijk, generaal?

Othello. Ja, eerlijk; eerlijk, vraag ik.

Jago. Wel, voor zoover ik weet....

Othello. Welnu, wat zoudt gij denken?

Jago. Denken, generaal?

Othello. Bij God! hij bauwt mijne woorden als een echo na....

Waarlijk, met dit geteem en gesammel zouden de engelen hun geduld verliezen. Nu schieten Othello weêr de woorden te binnen, die Jago bij het verdwijnen van Cassio zich liet ontvallen, en die hij anders wellicht vergeten had. Hij begrijpt dat die woorden eene bedoeling hadden, meer waren dan een bloote uitroep. Othello heeft een afkeer van raadseltaal, hij vordert rondborstigheid. Jago is evenwel te slim om nu al dadelijk zijne gedachten bloot te leggen. Als een goed schermer, maakt hij eerst eenige schijnstooten en halve uitvallen, om te zien hoe zijn tegenpartij die pareeren zal, voordat hij zijne beste stooten waagt.

Allereerst moet hij weten, hoe Othello over hem zelven denkt.

‘Generaal, gij weet dat ik mij steeds als een vriend getoond heb.’

Uit het antwoord, dat Othello geeft, blijkt dat hij hem vertrouwt. Othello is evenwel niet zoo'n kind in de wereld, dat de gedachte aan laster niet een oogenblik bij hem zou opkomen, maar hij moet kiezen tusschen het dilemma: ‘bij een laaghartigen schelm zijn dit gewone kunstgrepen’ én: ‘bij een man, die oprecht is, zijn het de stille blijken van den strijd eener ziel, die haar gewaarwordingen niet beheerschen kan.’

En Jago heeft hem nu eenmaal alle bewijzen gegeven van

een eerlijk man te zijn. Na zich overtuigd te hebben, dat hij geen gevaar loopt van door Othello dadelijk voor een bedrieger herkend te worden, waagt Jago nu iets meer. Hij brengt nu een uitmuntend stelsel in praktijk. Het is dit: hij haalt een fraaie zedespreuk voor den dag, begeleid van een schijnheilig gezicht en daarbij behoorende stembuiging en gebaren à la Tartuffe. Hierdoor blijft hij zijn rol van eerlijk man doorspelen en brengt tevens Othello's gedachten aan den gang om over die wijsheid na te denken, en deze zal natuurlijk ten gevolge van het voorafgaande van zelf eerder de donkere dan de lichtzijde van die zedekunde in beschouwing nemen.

Daartusschen door geeft hij een paar malen verzekeringen van Cassio's eerlijkheid met zulk een emphase, dat Othello wel m o e t denken, dat hier meer achter schuilt en Jago eigenlijk het tegenovergestelde bedoelt, omdat die bewering in lijnrechten strijd is met Jago's talmen en dralen van zooeven, wat niet den minsten zin zou hebben, wanneer bij hem geen twijfel aan Cassio's eerlijkheid bestond. Daarbij houdt hij zich alsof hij de zaken te donker inziet, te veel geneigd is om dadelijk van anderen kwaad te denken, en Othello weêrhouden wil zich door zijne zienswijze te laten leiden. En, zooals wij reeds gezien hebben bij het ontslag van Cassio, Othello gelooft altijd, dat Jago uit aangeboren goedheid de fouten der menschen te veel vergoelijkt. M.a.w. Jago, door in zijne woorden het tegenovergestelde te leggen van hetgeen hij eigenlijk bedoelt, terwijl hij ze op zulk een toon uitspreekt, dat men de ware beteekenis, die hij verbergt, er uit moet raden, lokt Othello tot tegenspraak uit en laat hem datgene antwoorden, wat Jago zelf had kunnen zeggen, maar niet kon, zonder zich te veel bloot te geven en zich verdacht te maken; en door zijne abrupte half uitgesproken zinnen laat hij Othello in gedachte aanvullen, wat hij verzwegen heeft. Hij behandelt hem als een schooljongen, dien men wil leeren zelf te denken en daarom met opzet tegenspreekt, om hem te leeren zijne eigene meening te verdedigen. Door zich nu en dan het woord ‘kwaad’ en dat ‘het niet goed voor zijn rust is hem zijne gedachten te doen kennen’ schijnbaar te laten ontvallen, zet hij Othello op heete kolen en doet hem het ergste vreezen. Dan volgen de dichterlijke beschrijvingen van ‘goeden naam’ en ‘jaloezie, het groenoogig monster,’ waardoor Othello's vlugge en sterke

verbeelding zich gaat verplaatsen in den toestand van hem, die zijn goeden naam kwijt is en die werkelijk reden heeft tot jaloezie, en eene siddering grijpt hem aan, wanneer hij zich voorstelt, dat zulk een beklagenswaardig lot het zijne zou kunnen zijn. Jago weet hem in weinige woorden maar met levendige kleuren dat lot zóó te schilderen, dat het hem onuitwischbaar voor den geest blijft staan. ‘Gelukkig nog hij, die bedrogen door zijn gade, zijn noodlot kent en haar kan verachten. Maar wee hem, wee het lot van den beklagenswaardige, die liefheeft, maar twijfelt, die argwaan koestert en tegelijk oprecht bemint!’ Othello moet het diep gevoelen, hoe verschrikkelijk dat lot is; het is nog niet het zijne, maar zou het dat niet kunnen worden? Zijne fantazie doet hem reeds lijden, ofschoon Jago hem nog van geen enkel feit gesproken, den naam van zijne vrouw zelfs niet genoemd, niets dan algemeenheden gezegd heeft. Jago bezit op dit oogenblik nog geen enkel bewijs; niets kan hij aanvoeren, dat Othello's argwaan jegens zijne vrouw kan opwekken. Daarom stelt hij zich voorloopig tevreden met Othello te waarschuwen voor Cassio; meer niet. Othello's geest moet hij eerst in dien toestand van angst en vrees brengen, waarin hij niet meer in staat is de dingen kalm te wikken en te wegen, waarin een nietsbeduidend voorval voor zijne verbeelding eene reusachtige grootte verkrijgt.

Bewijzen heeft hij op dit oogenblik nog niet; maar in plaats daarvan heeft hij iets anders, dat voorloopig dienzelfden dienst kan bewijzen. Het bestaat hierin, dat hij beproeft door redeneering krachtens eigen ervaring Desdemona langs zijdelingschen weg bij Othello verdacht te maken en hem aan het twijfelen te brengen of het wel een verstandige daad van hem geweest is haar te huwen. Deze taktiek volgt Jago nu, omdat Othello al dadelijk van bewijzen gaat spreken, en hij hem daarmede nog niet dienen kan. Want, wat gebeurt er? Er komt een oogenblik van reactie in Othello's geest. Door de beschrijving der jaloezie is Othello's verbeelding zeer geprikkeld; zij is hem zóó machtig geworden, dat hij haar niet meer kan beteugelen en zich aan de somberste overpeinzingen overgeeft. Eensklaps nu wil hij zich van die gedachten losscheuren, ontevreden op zich zelven, dat hij zich door spookgestalten schrik heeft laten aanjagen. Hij onderdrukt zijn gevoel

en het koel verstand herneemt zijn gezag. Hij wil geen leven van jaloerschheid leiden, zijne overpeinzingen niet zetten op hersenschimmen en ijdele vermoedens en wat daar verder volgt.

Dit alles is zeer schoon en strekt Othello tot eer. Zóó spreekt een verstandig en edeldenkend mensch, die zijn eens geschonken vertrouwen niet op het minste gerucht terugneemt; maar ongelukkig duurt die heerschappij van het verstand boven de verbeelding slechts een oogenblik. Jago zal hem doen twijfelen vóórdat hij iets gezien heeft, en het bewijs, dat hij hem later leveren zal, zal zóó gering zijn dat het dien naam niet eens verdienen mag. Het teruggekeerd vertrouwen en de gerustheid van Othello, dat Desdemona hare oogen had en hem toch koos, moet Jago nu door redeneeren trachten omver te werpen. Uit die verschansing moet hij hem verdrijven, anders is de geheele aanval nutteloos geweest. Hij gaat nu uit zijne ervaring spreken, en dekt zich tevens met zijne reputatie van eerlijk man als met een ondoordringbaar schild. ‘Ontvang van mij, wat mij mijn plicht gebiedt te geven, maar vraag mij geen bewijs. Let op uw vrouw; sla haar gade in haar omgang met Cassio. Gebruik uwe oogen; wees noch zorgeloos, noch vol argwaan.’ Fraai!.... zeer fraai! moet ik zeggen. Dat is, m.a.w., zooveel als: bewijzen heb ik niet, en daarom moet ik zorgen, dat gij er voorloopig niet naar vraagt; dus raad ik u aan: let op en wees onpartijdig, maar *ik* zal wel maken, dat gij niet onpartijdig kunt zijn. Gebruik uw oogen, zegt Jago, en hij houdt Othello beide handen voor het gezicht om hem te verhinderen te zien! Het wordt bijna komisch; maar het spel van Jago is te ernstig van inhoud om onzen lachlust op te wekken.

Othello houdt Jago voor een eerlijk man, dit laat Shakespeare sterk uitkomen; telkens is het: honest, honest Jago. Iets verder op zegt hij: ‘zijn geest is door-ervaren en volleerd in de beweegredenen der menschen daden.’ Othello heeft eerbied voor Jago's kennis, die hij in den omgang met de menschen geleerd heeft; hij vertrouwt op zijn oordeel als op dat van zijn meerdere, meer dan op zijn eigen. Jago is Venetiaan; Othello niet. Jago kent de groote wereld aldaar. Met een diepen zucht zegt hij, dat hij de zeden van zijn land maar al te goed kent; de vrouwen zijn dáár valsch en bedriegelijk, hare groote kunst bestaat daarin, dat zij hare schuld weten te verbergen. ‘Het verst

reikt het geweten daar niet *om 't na te laten*, maar *om 't verborgen te houden*.' Ziedaar de major en nu de minor. Othello kan verder de conclusie trekken met betrekking tot Desdemona. Zij heeft haar vader bedrogen, toen zij u haar liefde schonk, en toen zij voor uwe blikken scheen te huiveren, beminde zij u het meest.' Verder: 'zij die, hoe jong nog, zoo goed den schijn wist aan te nemen, en haars vaders oogen zoo wist te blinddoeken, dat hij aan tooverij dacht.' Hier breekt hij in eens af, uit vrees dat hij wellicht te ver zou gaan, en verontschuldigt zijn ijver met te groote vriendschap. Othello mocht eens opstuiven, en hem bij de keel grijpen, zooals hij later doet.

Ziedaar Jago's meesterlijke kunst van verdacht te maken, wat hij niet openlijk kan beschuldigen. Wat hij nu laat volgen, is weêr volgens de oude taktiek: in schijn zijn eigen woorden tegenspreken en van het onderwerp willen afstappen, om Othello te dwingen zijne gedachten voort te zetten en naar zijne ware meening te zoeken.

Dan volgt een goed berekende degenstoot: hij wijst Othello op het zonderlinge, het onnatuurlijke, dat Desdemona alle aanzoeken van jongelieden, in landaard, kleur (vooral niet te vergeten) en rang haar gelijk, waartoe wij toch ieders aard genegen zien (Jago spreekt weêr van zijne ervaring), afsloeg, om te trouwen met: - wat Othello in gedachten kan aanvullen - een leelijken, zwarten nikker. 'Teekent dat geen grillig gemoed, geene lichtvaardige eigenzinnigheid?' Maar, zegt vriend Jago, ik spreek maar in 't algemeen; dit is nu zoo de regel; Desdemona kan eene uitzondering zijn. 'Ik spreek juist niet van haar,' zegt hij al zeer naïef. Over wie spreekt hij dan anders? Maar Othello voelt dat niet. Jago voegt er bij: 'ik vrees, dat zij later, door vergelijkingen te maken, wel eens berouw van hare keuze zou kunnen krijgen.' Wanneer er nu één grond is, die pleit voor de werkelijke liefde en oprechtheid van Desdemona, dan is het juist deze zelfde, die Jago hier tegen haar aanvoert. Men kan echter over dezelfde zaak een zeer verschillend oordeel vellen. Wat Jago hier zegt, gelooft hij, schijnt hem althans zeer waarschijnlijk toe, zooals hij zich ook vroeger tegenover Rodrigo uitgelaten heeft. Jago vindt Desdemona's handelwijze die van eene berekenende kokette, omdat hij Jago is. Othello, die edel van de menschen denkt, had, bij verstande zijnde, kunnen inzien, dat dit juist een bewijs van hare liefde is. Maar hij denkt

niet meer zijne eigen gedachten, hij denkt zooals Jago hem laat denken.

Deze herinneringen aan het gebeurde in Venetië, het grillige en romaneske van zijn huwelijk en, hoewel het er niet staat, ongetwijfeld ook de profetie van Brabantio bij het afscheid, drukken Othello zwaar op het hart. ‘O, waarom huwde ik ooit? Voorzeker, die eerlijke man ziet en weet meer, veel meer dan hij ontvouwt.’ Natuurlijk - Jago stelt uit goedheid de dingen altijd wat rooskleurig voor; dat staat vast bij Othello.

Nu moet het lesje, dat Jago hem geleerd heeft, vruchten dragen en t'huis goed gerepeteerd worden. Othello is nu in de door Jago gewenschte stemming gebracht. Daarom geeft hij hem den raad, dien Othello zeer gehoorzaam zal opvolgen: hij moet Cassio niet te spoedig in zijne betrekking herstellen, en vooral opletten of Desdemona met dringenden ijver op zijn herstel blijft aandringen; daaruit zou veel zijn op te maken. Dat is Jago's eerste les in het wantrouwen aan Othello, en die les zit er nu goed in. Alle eer aan den leermeester!

Hij laat Othello nu voorloopig aan zijne eigen gedachten over.

Othello is in eene allertreurigste stemming. De redeneeringen van Jago hebben een diepen indruk achtergelaten, vooral de wijze, waarop Jago hem zijn huwelijk met Desdemona voorstelt. Hij had in zijn kinderlijk vertrouwen er nooit aan gedacht zijn huwelijk van dien kant te bezien. Hij wist, dat zij hem lief had en dacht er verder niet over na.

Nu toont Jago hem het barocke aan van eene vereeniging van haar, de schoone, jonge, voorname vrouw, met hem den leelijken man, die zijn eerste jeugd reeds achter den rug heeft. Die stoot is Jago's coup de maître, uitmuntend toegebracht; zij heeft Othello gewond tot in het diepst van zijn hart. De volgende monoloog bewijst het: ‘Wellicht, omdat ik zwart ben, omdat ik onbedreven ben in het zoet gevlei van snappende edellieden, of ook omdat ik den jongelingsleeftijd reeds voorbij ben, hoe weinig ook - ging zij ten val.’

De ongelukkige gevoelt, hoe zeer hij in lichaamsschoonheid bij haar achterstaat; het bewustzijn van zijn eigen leelijkheid kwelt hem en maakt hem zeer melancholiek. Hij ziet, dat Jago gelijk heeft, dat eene verbintenis tusschen eene schoone vrouw en een leelijk man iets onnatuurlijks heeft, dat zij licht ongelukkig kan worden. Zijne vrouw moest wel ver-

gelijkingen maken tusschen hem en andere mannen, en aan hoeveel verleiding was zij dan niet blootgesteld, - hoe licht kon zij een afkeer krijgen van zijn zwart Mooren-gelaat. Hij heeft reeds berouw dat hij haar gehuwd heeft, - hij had die vrouw niet moeten nemen, ziet hij nu in, - hij heeft een onberaden stap gedaan en ziedaar dan de gevolgen; reeds nu bedrogen! Hij gelooft bijna niet meer, dat Desdemona's onschuld nog mogelijk zou kunnen zijn.

Het is een treurige eigenschap der menschelijke verbeelding, dat zij geneigd is zich de ergste dingen als reeds geschied zijnde voor te stellen, nog vóór dat er eenige sprake van kan zijn. Othello is een man, die vatbaar is voor elken indruk, dien de wereld op hem kan maken, - met zijne verbeelding werkt hij dien uit, vergroot hem en verandert zoodoende de werkelijkheid in een beeld zijner fantasie, dat niets meer op het origineel gelijkt. Hij houdt er van zijne smart bij zich zelven te koesteren, hij vindt daar een genot in, hij speelt met zijn verdriet en liefkoost het. Maar nu komt Desdemona hem opzoeken om hem naar tafel te brengen. Op haar gezicht vergeet hij alles; zijne innige liefde bezielt hem voor een oogenblik alléén. Hij *kan* en *wil* niet gelooven, dat zij valsch is. Haar geheele persoon ademt zóó zeer onschuld en oprechtheid, dat de kracht, die van haar uitgaat, op dit oogenblik sterker is dan Jago's influisteringen. Door het nu volgend voorval met den zakdoek, dien Desdemona laat liggen, Emilia vindt en Jago haar uit de handen rukt, is de knoop gelegd. Want Jago zal dien doek in Cassio's woning neerwerpen, en dan zal deze doek het bewijs zijn.

Othello komt terug in gepeins verzonken. Hem ziende, roept Jago de schoone, dichterlijke woorden uit, die een overgang vormen tot het volgende:

> ‘Not poppy, nor mandragora,
> Nor all the drowsy syrups of the world,
> Shall ever medicine thee to that sweet sleep
> Which thou ow'dst yesterday. -’

De scène, die thans volgt, is eene voorzetting van de vorige tusschen Othello en Jago. Maar er heerscht een geheel andere toon in. De stijl is veel hartstochtelijker en dichterlijker. Othello's smart uit zich nu en dan in de schoonste klanken der lyriek.

Othello treedt op, bij zich zelven de woorden mompelende: ‘Zij ontrouw, ha! ontrouw jegens mij!’ Die woorden verklaren zijn gemoedstoestand voldoende. Er bestaat voor hem haast geen twijfel meer. Verdiept in zijne gedachten, ziet hij in zijne verbeelding niet anders voor zich dan de vreeselijke waarheid, dat zijne vrouw hem nu reeds bedrogen heeft. Al zijne gedachten dwalen om dit eene punt. Hij denkt niet meer na, is niet in staat Jago's beschouwing aan de werkelijkheid te toetsen, een enkele reden daartegen aan te voeren of Desdemona's gedrag zich helder voor den geest te halen; hij kan niet meer oordeelen. Hem beheerscht het gevoel van zijn schande en haar verraad zóó zeer, dat hij zich daarvan niet kan losrukken; hij denkt slechts aan dit ééne, dat zijne liefde verloren is. Nu ontmoet hij Jago voor de tweede maal en ziet in hem den man, die hem in dien poel van ellende gestort heeft. Hij kan zijn gezicht niet verdragen, hij haat hem op dit oogenblik. ‘Uit mijn oogen! Vertrek! Gij hebt mij op de pijnbank gebracht. Ik zweer, beter nog geheel misleid te zijn, dan die halve wetenschap.’ Jago is de aanklager van hetgeen hem het dierbaarste is op de wereld, en al had hij ook de waarheid gesproken, hij speelt toch altijd de rol van den hardvochtigen chirurgijn, en die persoon is nooit beminnelijk. Had ik het maar niet geweten, roept hij uit; al ware ook het ergste gebeurd, nog zou ik gelukkig zijn. Dan volgt de schoone klacht over zijn voor eeuwig verloren rust:

> What sense had I of her stol'n hours of lust?
> I saw it not, thought it not, it harm'd not me.
> I slept the next night well, was free and merry;
> I found not Cassio's kisses on her lips:
> He that is robb'd, not wanting what is stolen,
> Let him not know 't, and he's not robbed at all.

en het daaropvolgend heerlijk afscheid van zijn wapenen, van het schoone, roemrijke krijgsmansleven, waarin hij eer en aanzien gewonnen heeft, en dat hij nu voor eeuwig vaarwel moet zeggen, gebukt onder de schande. De onbeschrijfelijke melodieuse, weemoedige toon van deze verzen is in proza niet weer te geven. *Othello's occupation's gone!* - Desdemona's bedrog vernietigt hem onherstelbaar. Het is dezelfde gedachte als vóór den eersten dialoog met Jago: ‘*and when I love thee not, chaos is come again*.’ Othello's hartstocht ontlokt Jago een uitroep

van verbazing, die Othello in eens aan zijne lyrische stemming ontrukt; hij ziet nu den hatelijken persoon van Jago voor zich. Hij verzamelt al zijne denkkracht en wil nog eenmaal aan de mogelijkheid van Desdemona's onschuld gelooven. De liefde geeft zoo spoedig den strijd niet op. Hij stuift op in een vlaag van geweldigen toorn, grijpt Jago bij de keel en vordert van hem, onmiddellijk de bewijzen van Desdemona's schuld te leveren. Ongelukkig is Jago hierop voorbereid, en kan hem die nu geven. Had de arme man maar bij het eerste gesprek Jago bij den strot gegrepen en het bewijs gevorderd, hoe voortreffelijk ware de schurk ontmaskerd! of zoo niet, dan had hij toch met eene verontschuldiging van overijlde vriendschap zich moeten terugtrekken en redden. Nu is het te laat. Jago heeft dadelijk het middel bij de hand om Othello's gevaarlijken aanval van zich af te weren. Zijne parade is niet minder voortreffelijk dan zijn stoeten; zij bestaat in: schijnheilige, walgingwekkende uitroepen, waarin hij zich beklaagt als het slachtoffer van zijne eerlijkheid en zijne vriendschap; hij houdt zich alsof hij beleedigd is, dat zijn dienst zoo slecht gewaardeerd wordt; hij speelt den eerlijken man, die niets dan ondank oogst voor zijne weldaden. Dit middel werkt onfeilbaar; Othello's gevaarlijke toorn is in eens bekoeld. Maar dit is nu niet genoeg; Othello vordert bewijzen, want die halve wetenschap kan hij niet meer dulden. Het bewijs als ooggetuige verwerpt Othello natuurlijk met afschuw. Nu komt de ellendeling met de grootst mogelijke onbeschaamdheid met een kinderachtige, nietsbeteekenende aanwijzing van Desdemona's schuld voor den dag, zóó kinderachtig, dat elk verstandig man hem voor zijne onbeschaamdheid een klap in 't gezicht zou gegeven hebben. Het is het verhaal van Cassio's droom, dat Jago in zijne Schadenfreude nog met eenige komische staaltjes illustreert. Deze droom, hoe belachelijk ook voor ieder ander dan Othello, schijnt hem iets monsterachtigs toe; het wijst hem op eene vroegere werkelijkheid. Deze fraaie droom is natuurlijk een vernuftig verzinsel van Jago, uitmuntend uitgedacht, want het martelt Othello's fantasie.

Vervolgens brengt hij het gesprek op den zakdoek, dien Cassio van haar heet gekregen te hebben, en dien de schurk op dat oogenblik nog in zijn eigen zak heeft. Hij beweert, dat hij Cassio daarmede zijn baard zag afvegen. Othello vraagt

hierna niets meer. Hij zweert zijne liefde voor altijd af; alléén de wraak zal hem van nu af aan doen handelen. Zijn gemoed zal niet meer veranderen, hij zal in dezelfde richting voortgaan zonder om te zien, even als het Pontisch meer, dat geen eb kent. Deze regelen van Othello zijn wederom in hoog poëtischen, lyrischen stijl geschreven, meesterstukken van poëzie. Zij zijn bekend genoeg; ik behoef ze niet te citeeren. Het is gelukkig, dat de poëzie zich in dezen dialoog sterk doet hooren; zij vergoedt ons het terugstuitende, dat er in ligt, wanneer wij Jago's laagheid en mishandeling van Othello moeten aanzien.

Othello neemt het vaste besluit Desdemona te dooden; Cassio zal eveneens gestraft worden en Jago zal zijne plaats innemen.

Hiermede zijn wij tot de krisis in het stuk genaderd. De angstige vraag zweeft nu nog op onze lippen: is Desdemona's lot nu onvermijdelijk? is Othello's liefde dan geheel vernietigd?

In het 4de tooneel zoekt Desdemona Cassio te spreken te krijgen; zij vraagt aan den clown naar zijne woning, en hoerende dat hij daar niet is, draagt zij den man op Cassio bij haar te ontbieden. Zij heeft haren man reeds over hem gesproken en Cassio moet nu maar komen, dan zal Othello zich wel met hem verzoenen. Tegenover Emilia beklaagt zij zich over het verlies van haren zakdoek. Emilia zwijgt natuurlijk, omdat zij zelve de dief is. Desdemona heeft er veel verdriet van, dat zij Othello's dierbaar geschenk verloren heeft. Gelukkig is hij niet kleingeestig en jaloersch, meent zij, anders zou het verlies van den doek hem booze gedachten doen krijgen. Emilia vraagt of hij dan niet jaloersch is? ‘Wie hij?’ antwoordt zij, ‘ik denk, dat de zon van zijn vaderland al die grillen wel heeft doen verdampen.’ Arme, kinderlijk, vertrouwende Desdemona! hoe bitter zult gij u zoo dadelijk bedrogen vinden! Gij moet, helaas, uwen man nog leeren kennen.

Nu komt Othello. Misschien had hij gaarne haar willen ontwijken, maar dat ging nu niet. Het kost hem zeer veel inspanning te veinzen, en hij moet. Geheel veinzen kan hij evenwel niet, als alle oprechte naturen; hij spreekt daarom dubbelzinnig, met duistere toespelingen, waarvan Desdemona natuurlijk niets begrijpt. Men zou hier twee vragen kunnen doen. Vooreerst, waarom wil Othello veinzen? Het antwoord kan, dunkt mij, niet anders zijn dan dit: hij acht het oogenblik van afrekening houden nog niet gekomen, en tot zoolang wil hij zwijgen. De tweede

vraag, die hieruit volgt, is: waarom ondervraagt hij haar niet, en overtuigt zich zelven niet of zij werkelijk schuldig is? Ik geloof, om geen andere reden dan deze: Othello heeft alle levenswijsheid en menschenkennis, die hij van nature niet bezat, van Jago geleerd. Maar het blijft een lesje, hij is zulk een volgzaam leerling van Jago, dat hij niet anders verstaat dan jurare in verba magistri. Jago is in zijn oog de ervaren, kundige man en die heeft hem bewezen, dat Desdemona schuldig is. Verder heeft hij hem gezegd, dat: een elk moest wezen wat hij schijnt, of wel niet schijnen, wat hij niet is. Voeg daarbij de lesjes over de kunst van huichelen, die de vrouwen in 't algemeen bezitten, en Desdemona in 't bijzonder, volgens Jago. Wat behoeft hij dan meer te weten? Jago is in zijn oog de eenige persoon, die zich voordoet zoo als hij is, en al de andere zijn komedianten, die een valsche rol spelen.

Het ongeluk wil nu, dat Desdemona den schijn zeer tegen zich heeft, en, helaas, de onvoorzichtigheid begaat van op dit zeer ongeschikte oogenblik een al te vurige pleitrede voor Cassio te houden. Evenals in het vorige gesprek, gevoelt hij weêr hoe lief hij haar nog heeft, nu hij haar ziet, en had zij nu maar over Cassio wat gezwegen, en vooral ronduit bekend, dat zij den zakdoek verloren had (en dat zij dit verzwijgt, is inderdaad een fout in haar), de geschiedenis had een geheel andere wending genomen.

Helaas, het toeval werkt hier mede om Jago's plannen te doen slagen. Zij meent, dat het haar plicht is Cassio met warmte te verdedigen, en acht daarvoor het oogenblik nu gekomen en Othello maakt haar bang met zijne woorden.

Zijn fantastische beschrijving van de tooverkracht van dien doek heeft haar schrik aangejaagd, dit verlies kon misschien het verlies van hare liefde ten gevolge hebben. Met schrik denkt zij er aan dat de voorspelling eens uit mocht komen. Vandaar hare angstige woorden, die Othello geheel verkeerd uitlegt, daar hij er haar schuldbesef in hoort spreken, terwijl zij niets meer beteekenen, dan dat zij zich zelve niet wil bekennen, dat zij den doek eigenlijk verloren heeft, - zij hoopt het noodlottige geschenk nog terug te vinden, - en tegelijk voor haren man het verlies wil verbergen, uit vrees dat hij de profetie der sibylle misschien reeds als vervuld zou kunnen beschouwen. Men kan het der arme vrouw haast niet kwalijk

nemen, dat zij tot een leugen haar toevlucht neemt. Zij zegt het in hare woorden tot Emilia, die haar toevoegt of zij nu nog gelooft, dat haar man niet jaloersch kan zijn? Emilia vindt in Othello's handelwijs niets ongewoons; op haar eigen plompe manier zegt zij er het hare van, en om het duidelijk te maken kiest zij eene tamelijk vieze vergelijking. Niet zeer bemoedigend voor de arme Desdemona.

Nadat Othello driftig weggeloopen is, komt Cassio, door haar ontboden, wien zij nu evenwel niet helpen kan, en Jago, die poolshoogte wil nemen, hoever hij reeds gevorderd is. Desdemona verontschuldigt haren man; zij gelooft dat het iets is wat den Staat betreft, het een of ander komplot wellicht, dat haren man uit zijn humeur heeft gebracht. Emilia weet beter, maar zwijgt natuurlijk.

Deze meening van Desdemona motiveert gedeeltelijk hare lijdelijkheid, en maakt het waarschijnlijker, dat zij niet zelve Othello om de oorzaak van zijn drift vraagt of Emilia ondervraagt naar den zakdoek. In akte IV, scene 2, komt dit zelfde motief terug. Nadat Othello haar voor eene overspeelster heeft uitgescholden, kost het haar moeite nog aan een luim te gelooven, waarvan onaangenaamheden in de politiek de oorzaak zouden zijn. Dat voelt zij zeer goed. Maar nu maakt Jago gebruik van haar vroeger geloof; tracht haar daarmede te paaien, dat het staatszaken zijn en anders niet, wat hem gemelijk maak. De ongelukkige vrouw kiest in hare onwetendheid Jago uit als den vredestichter tusschen haar en haren man. ‘Beste vriend’ - zoo betitelt zij den schoft - ‘ga gij naar hem, want zoo waar de zon aan den Hemel staat, ik weet niet door welk vergrijp ik hem verloor.’ En Jago verzekert haar nogmaals, dat het maar een luim van hem is. Zoo kan men zich Desdemona's onderworpenheid voor een deel verklaren uit de feiten; voor het grootste deel ligt het echter aan haar natuur, waarover later.

Maar ik keer terug tot akte III, scene 4.

‘In zulke gevallen wreekt de menschelijke luim zich gewoonlijk aan kleinigheden, schoon het groote dingen geldt.’ (Heeft zij dit bij den ouden Brabantio gezien? en daardoor geleerd, dat de mannen allemaal van dit slag zijn?) ‘Ja, het is maar zoo, want doet ons een vinger pijn, zoo deelt zij zich mede en al onze andere gezonde leden gevoelen smart.’ Alsof

dit haar man recht gaf haar op barschen toon af te schepen!

‘Wij moeten ook bedenken, dat mannen geen goden zijn, en ook geen opmerkzaamheid van hen verwachten, alsof het nog de bruidsweek ware.’ Welk een voortreffelijke vrouw! Welk eene zeldzame onbaatzuchtigheid en vergevensgezindheid! Maar Jago blijft er koud als steen bij.

Hij is nu trouwens te ver gegaan om nog te kunnen terugkeeren. De fijne psycholoog moge het uitmaken, welke zijne beweegreden is: de vrees voor ontdekking van zijn toeleg, òf gebrek aan medelijden, òf ook beiden. Het slot van deze akte is een aanknoopingspunt in de handeling. Cassio heeft Desdemona's zakdoek in zijne woning gevonden, zonder te weten, wie hij toebehoort. Hij begrijpt, dat de doek spoedig teruggevraagd zal worden, en daar hij hem zeer fraai vindt, verlangt hij van zijn minnares Bianca, dat zij hem zal namaken. In dit laatste volgt Shakspeare, zien wij, de novelle.

Wij zijn thans aan het einde der IIIe akte. De kansen staan zeer slecht voor Desdemona en Othello's liefde. Othello's ziel wordt verteerd van jaloezie (ik geef er voorloopig dien naam aan), en de ongelukkige vrouw is niet bij machte hem daarvan te genezen. Jago is op dit oogenblik ontegenzeggelijk de sterkere partij, maar hij heeft nog niet de overwinning behaald. Othello is niet gelijk aan den Moor der Novelle, die een veel geringer strijd met zich zelven te voeren had. Bij Othello zit de liefde veel dieper in het hart, en wanneer Jago geen nieuwe troepen in het veld brengt, waarmede hij de liefde voor goed terugdrijft, dan zou het nog kunnen gebeuren, dat hij het gewonnen terrein weer verloor, ondanks Othello's eed bij het Pontische meer, dat zijn gemoed niet meer veranderen zou. Daarom moet Jago een nieuwe, - en zoo het kan, nog heviger aanval wagen op Othello's hart.

Nu begint de IVe akte. Othello treedt weer op in gesprek met Jago. Deze laatste begint met de vraag: ‘zoudt gij dat denken?’

Wat? - het betreft dus iets, dat voorafgegaan moet zijn, en dat op het tooneel niet gehoord wordt. De woorden, die voor het optreden gesproken zijn, kennen wij nu niet, maar het is duidelijk genoeg uit het volgende, waarover het gesprek liep. Shakspeare laat de beide personen al sprekende optreden en

laat den tooneel-dialoog aanvangen midden in dit gesprek: een kunstje, waardoor hij onze verbeelding voert naar hetgeen hij zelf niet zegt, maar slechts even laat doorschemeren. Wij kunnen het nu gemakkelijk met onze eigene fantasie aanvullen en tevens maakt hij het ons mogelijk ons, zoo wij willen, nog meerdere gesprekken voor te stellen, waarin Jago Othello's hartstocht voedsel geeft. Dat maakt dan den geheelen omkeer in Othello nog waarschijnlijker.

In deze scène nu gebruikt Jago de grofste middelen om Othello's drift tot ware razernij te voeren. Vroeger vermeed hij nog zooveel mogelijk ruwe uitdrukkingen te gebruiken, om Othello's gevoeligheid niet al te zeer te kwetsen. Zijn stijl verandert, in dit opzicht langzamerhand, In het eerste gesprek met Othello kiest hij zijne woorden met zorg: daardoor geeft hij zich zelven den schijn, alsof hij zich schaamt zonder omwegen over de zonde te spreken, alsof hij daartoe te fatsoenlijk is, en daarbij voorkomt hij al te hevige uitbarstingen van drift bij Othello, die zijn zaak meer zouden bederven, dan bevorderen. In het tweede gesprek is het reeds anders; nu en dan laat hij zijn eigen grove tong de vrijheid. Nu echter staan de zaken geheel anders. Othello is zoo goed als overtuigd van Desdemona's schuld en het is nu van belang voor hem te zorgen, dat zijn drift niet bekoele, en hij misschien niet tot vergeving geneigd zij.

Daarom Othello's gevoel thans niet meer gespaard, meent Jago. Geen fijne degenstooten meer, maar hem afgemaakt met ruwe knodsslagen. Othello's drift moet tot letterlijken waanzin stijgen, hij moet als krankzinnig van woede en smart worden, zijne bezinning en verstand moet hij geheel verliezen. En Jago kent zijn meester door en door; hij weet hoe hij de fijngevoelige zenuw in zijn hart het best kan treffen, niet beter dan door de stuitendste beelden van de echtbreuk hem voor den geest te roepen. Dan behoeft hij zich ook niet meer te bedwingen, kan in zijn waren, aangeboren stijl spreken, daarvan genieten. Daarom die gemeene toespelingen op Desdemona en Cassio's samenzijn en zijne plat-komische wijze van spreken, waar hij Cassio's bekentenis verhaalt; daarom gebruikt hij Cassio en Bianca, om een soort van komedie op te voeren, die voor Othello zeer pijnlijk is. Met een duivelsch genot keert Jago het mes in de wonde van

zijn slachtoffer om, en martelt zijne verbeelding zoodanig, dat de ongelukkige in een woeste vlaag van drift, half waanzinnig eenige onsamenhangende zinnen en wilde klanken uitgilt, en daarna van uitputting bewusteloos op den grond valt. Juichend ziet Jago dit schouwspel aan, en schreeuwt zijn triomf luide uit.

Hierna volgt de komedie met Cassio, een uitmuntende inval van Jago, want voor Othello is het zoo goed als het bewijs als ooggetuige. Maar het is geheel berekend op Othello's geduld.

Othello belooft, dat hij bedaard zal blijven, in afwachting dat het uur der wraak geslagen is. Die gehoorzame leerling van Jago! Wanneer Jago *a* zegt, zegt Othello altijd *b*. Welk een voortreffelijk scholier! maar tevens welk een groot meester in de opvoedkunde heeft hij ook niet gekregen. Jago verdient waarlijk professor te zijn in de paedagogie, aan de een of andere hoogeschool in het rijk van Beëlzebub.

Jago speelt een hoog spel. Had Othello een oogenblik zijne zelfbeheersching verloren, en hadde hij, zich zelven niet langer meester, Cassio bij de keel gegrepen - welke eene verandering zou dit gegeven hebben! Het fraaie plan van Jago ware onmiddellijk zoo klaar als de dag gebleken. Ongelukkig gebeurt van di talles niets. De arme Othello bedwingt zijn drift, zooals Jago hem dringend aanbevolen had, en ondervindt in zijn schuilhoek de ergste kwellingen: te moeten aanhooren, hoe zeer men hem beleedigt, het juichen en lachen van zijn medeminnaar, door wien Desdemona door het slijk gesleurd wordt, - en daarbij zich stil te moeten houden. Het eenige, waarmede hij zich troosten kan, is de schitterende wraak, die hij zich voorneemt op Cassio te zullen nemen, en die hij met zijne fantasie al vooruit geniet, de eenige voldoening voor zulk een schimp.

Men kan op dit deel van het stuk aan merken, dat het wel wat geforceerd is en de grenzen van het waarschijnlijke een weinig overschrijdt. Het bedrog is grof, dat is waar, en niet ieder zou zich zóó laten misleiden. Maar men vergete niet, dat de door hartstocht verblinde en op Jago blindelings vertrouwende man na al het voorafgegane niet moeilijk te misleiden was. Hij hoort spreken over eene vrouw, die het Cassio al te lastig maakt met hare verliefdheid, hij hoort hen lachen en ziet de komische gebaren, waarmede Cassio Bianca nabootst. Is het dan zoo onnatuurlijk dat Othello, -

nadat Jago hem een wenk gegeven heeft om toe te luisteren, daar nù het gewichtigste beginnen zal, - alles hier met Desdemona, de eenige vrouw aan wie hij denkt en van wie zijne gedachten vol zijn, in verband brengt, en dat het hem zelfs niet in de gedachte komt, dat er wel eens sprake van eene andere vrouw zou kunnen zijn? - En, tot overmaat van ramp, komt nu nog Bianca binnen, die Cassio overal zoekt om hem den zakdoek terug te geven, dien zij niet wil naborduren. Othello ziet dus nog den ongelukkigen zakdoek in handen van zijnen medeminnaar. Kan hij nu nog twijfelen? Mijne bedenking tegen dit tooneel is niet dat het onwaarschijnlijk, maar dat het te pijnlijk is, en dit wordt niet verzacht door dichterlijke regels daartusschen door. Voor ons negentiende-eeuwsche gevoel heeft deze scène iets stuitends. De ongelukkige Othello wordt zóó onbarmhartig mishandeld door zijn beul, hij krimpt zóó onder de pijnigingen ineen en het bedrog is zóó plomp voor ons, die het aanzien, dat onze deernis op afschuw gaat gelijken.

In het tweede gedeelte van deze scène komt de poezie ons echter ruimschoots vergoeden, wat ons in het eerste onthouden werd. Ik bedoel de heerlijke regels, waarin Othello de schoonheid, de lieftalligheid en de vrouwelijke talenten van Desdemona beschrijft op een toon zóó roerend, dat het hart er week bij wordt. Hij heeft er behoefte aan zich nog eenmaal voor den geest te brengen, welk een schat hij bezeten heeft, voordat hij dien voor altijd moet verliezen. Met diepen weemoed verwijlt hij lang bij de beschrijving van hare vele deugden; hij kan er haast niet van scheiden.

Welk eene afwisseling van stemming in dit stuk! Muzikale klanken van weemoedige smart, opgevolgd door kreten van woeste wraakzucht. En welk een zware proef voor het talent van den akteur! Waarlijk, de tooneelspeler, die deze regelen met al het gevoel, dat Shakspeare er in gelegd heeft, tot hun recht weet te doen komen, en den snellen overgang in beide stemmingen weet te treffen, - die verdient meer dan de gewone hulde van kransen en bouquetten, waarmede men dikwijls veel te gul is.

Othello's eenmaal genomen besluit verandert echter niet; hij zal haar dooden, dien zelfden avond nog. En Jago zal Cassio voor zijne rekening nemen.

In het volgend tooneel ontmoet Othello zijn vrouw weder. Lodovico, haar neef, is uit Venetië overgekomen en brengt de

tijding dat Othello terug ontboden is en Cassio in zijn plaats benoemd. Desdemona begaat alweder de onvoorzichtigheid haar geliefkoosd thema, de brouillerie met Cassio, op het tapijt te brengen. Dit punt, op dit oogenblik aangeroerd, zet Othello natuurlijk in vuur en vlam. Zijn drift barst los.

Desdemona begrijpt er niets van. Zij gaat voort en verzekert, allerongelukkigst, dat zij zich verheugt, dat haar man ontslagen en Cassio in zijne plaats benoemd is. Dit klinkt zeer vreemd, moet men toestemmen; en een getrouwd man behoeft juist geen Othello te zijn, om bij zulk eene bewering vreemd op te kijken of een scheef gezicht te trekken. Toch geloof ik dat de reden van hare vreugde geene andere is dan deze: zij gelooft nog steeds, dat enkel lastige zorgen en verdrietelijkheden in den dienst de oorzaak zijn van Othello's prikkelbaar humeur, en zij hoopt, dat door zijne ontheffing van de staatslasten, zijne gewone kalmte zal terugkeeren.

Aan hem klinkt hare ontijdige vreugde natuurlijk als de grootst mogelijke onbeschaamdheid in de ooren; woedend geeft hij haar een klap in het gezicht en jaagt haar de deur uit. Lodovico, die zich zeer ergert over deze ruwe behandeling van zijne bloedverwante, komt nu tusschenbeiden en wil, dat Othello het weder goed make. Maar deze geeft hem zulke zonderlinge antwoorden, dat Lodovico hem verwonderd aanstaart en bij zich zelven moet vragen, of het bij Othello wel recht pluis is. Nadat Othello en Desdemona zijn afgetreden, wil hij nu van Jago het nadere hierover hooren. Maar deze is veel te slim, om zich tegenover Lodovico te verpraten; hij maakt zich er met een Jantje van Leiden af.

In de 2de scène wil Othello Emilia, de kamervrouw van Desdemona, eens in verhoor nemen. Emilia geeft hem de ernstigste verzekeringen van Desdemona's trouw; zij heeft nooit iets ongeoorloofds bespeurd. Othello schijnt dan werkelijk een oogenblik gevoeld te hebben, dat ten minste de rechtvaardigheid vorderde, nog iemand anders dan Jago alléén te hooren. Het baat niets bij hem. ‘Zij praat mooi genoeg, maar het moet al een zeer onnoozele koppelares zijn, die het niet even mooi doet.’

Othello is onverbeterlijk; iedereen is in zijn oog een huichelaar, uitgezonderd *honest, honest Jago*. Dezen vertrouwt hij alléén. Ziedaar de gevolgen van Jago's opvoedings-systeem. Hij laat nu zijne vrouw roepen. Wat zijne bedoeling is met dit

onderhoud, weet ik niet. Bekruipt hem weêr de twijfel, of het mogelijk nog onwaar zou kunnen zijn? Wil hij haar eene bekentenis ontlokken en dan misschien vergeven? Wie zal het zeggen? In elk geval, hij gelooft hare betuigingen van onschuld evenmin als de verzekeringen van Emilia. Hij antwoordt zelfs niet op haar vraag: met wie zij dan valsch is? Hij acht dit overbodig, want, denkt hij, zij liegt mij toch iets voor. Zij liegen immers allen. Zij is een volleerde huichelares in zijne oogen en Emilia is in het komplot betrokken. Waartoe zou het dan dienen de beide vrouwen nog verdere vragen te doen?

Het gesprek kan tot geene opheldering leiden. Immers Othello beantwoordt hare weinige vragen niet, en het grove scheldwoord ‘overspeelster’ is niet in staat licht te ontsteken in de duisternis harer gedachten. Elk scheldwoord houdt nog geen beschuldiging in; hoe kan zij dan, die zich geheel onschuldig gevoelt, op dat enkele woord, hoewel het alles uitdrukt, het raadselachtig gedrag van haren man begrijpen? Men moet niet vergeten, dat zij geheel onbekend is met Jago's intrigue, dat zij van niets af weet. En het strookt meer met haar karakter, zooals wij hierna zullen zien, diep bedroefd en ter neêr geslagen te zijn over de beleediging, dan er op fieren toon rekenschap van te vorderen.

De verdere gesprekken met Emilia en Jago doen minder tot de handeling, dan wel tot de karakterteekening af. Jago's koude, gemeene natuur en de onbegrijpelijke lichtzinnigheid van zijne waardige ega kontrasteeren voortreffelijk met Desdemona's waren zielenadel.

Het slot tusschen Jago en Rodrigo is daarentegen een nieuwe schakel in de handeling. Rodrigo heeft eindelijk zijn geduld verloren. De juweelen, die hij Desdemona ten geschenke zond, werden niet beloond met billets doux, zooals hij gehoopt had; en wat het ergste was voor den niet zeer royalen minnaar, hij had ze zelfs niet teruggezien. Waar waren zij gebleven? Natuurlijk in den zak van vriend Jago, dat is duidelijk. Het schijnt, dat Rodrigo daarvan nu de lucht gekregen heeft en nu wil hij Jago daarover eens onderhanden nemen. Hij dreigt hem, dat hij nu zelf naar Desdemona zal gaan om de juweelen terug te eischen, en zoo zij weigert, wil hij Jago om voldoening vragen. Een ander dan Jago zou door deze bedreiging wel een weinig in verlegenheid geraken, maar Jago is niet spoedig in het nauw

gebracht, en vooral niet door een uil als Rodrigo. Zeer vermakelijk is de koddige wijze, waarop Jago met hem omspringt; hij maakt den armen sukkel nog een komplimentje over zijn doorzicht, terwijl hij hem op de brutaalste manier bij den neus heeft. Hij doet hem weêr nieuwe beloften, en voor de derde maal wil hij hem overhalen zich voor hem af te sloven. Othello vertrekt met zijne vrouw naar Mauritanië, en Cassio is tot gouverneur van Cyprus benoemd. Wanneer nu Rodrigo Cassio aan kant zet, op de eenvoudigste manier namelijk, door hem dood te steken, dan moet Othello natuurlijk op Cyprus blijven, en dan heeft Rodrigo dus nog eenige kans op het succes van zijne amourette. Rodrigo heeft niet veel lust in deze vereerende opdracht; hij weet bij ervaring, dat Cassio er niet de man naar is om zich als een kalf te laten slachten; het pak slaag zit hem nog versch in 't geheugen; maar Jago weet het hem zoo mooi voor te stellen, dat hij het aanneemt.

Het laatste tooneel der IVe akte bevat, na enkele voorafgaande woorden van Othello, die zijne vrouw beveelt zich onmiddellijk te bed te begeven en hare kamervrouw weg te zenden, - een bevel van zeer sombere voorbeduiding, - een gesprek tusschen Desdemona en Emilia. Deze dialoog is waarlijk niet de minst schoone uit het stuk. Zij doet de karakters der beide vrouwen meesterlijk uitkomen. Er heerscht in dit stuk, - met het melodieuse, melancholieke liedje van Barbara, - eene zacht weemoedige stemming, die na de heftige tooneelen, die voorafgingen, zeer aangenaam is. Het is eene echte Stimmungs-scene, lyrisch van toon en toch dramatisch genoeg door de antithese in de karakters.

Hiermede eindigt de IVe akte en volgt de ontknooping in de Ve. De afloop kent ieder, en ga ik hier voorbij. Op het voornaamste daarin komen wij later nog terug.

III. Vergelijking met Giraldo Cinthio's novelle. - Overzicht van de handeling.

Het moet, dunkt mij, aan een ieder in 't oog springen, dat het onderscheid tusschen de Novelle en het Drama al zeer groot is. Toch heeft Shakespeare de feiten hoofdzakelijk overgenomen, alleen veranderde hij de plaatsing hier en daar; maar in een paar gevallen, voornamelijk wat de zakdoek-intrigue en

de ontknooping betreft, wijkt hij van Cinthio geheel af. En die afwijkingen zijn niet zonder beteekenis. Vooreerst, de wijze, waarop bij Shakspeare Jago in het bezit van den zakdoek komt, is veel schooner dan zooals bij Cinthio. Bij dezen wordt aan de vrouw van den Moor de doek ontfutseld door den handigen greep van een zakkenroller; Shakespeare brengt het toeval in het spel: Desdemona laat den doek achteloos vallen, en vergeet hem op te rapen. Zóó geeft zij zelve, zonder het te weten, aan Jago het bewijs in handen, dat voor haren man overtuigend zal zijn. Zij wordt het slachtoffer van eene in elk ander geval onbeduidende nalatigheid, maar die hier de schrikkelijkste gevolgen na zich sleept, omdat Jago maakt, dat zij de oorzaak wordt van haren val. Hoeveel schooner en tragischer is dit niet?

Wat de ontknooping betreft, het plan, dat in de Novelle de Moor met den vaandrig beraamt om met hen beiden den moord te kunnen uitvoeren, zonder dat men de daders op het spoor zal kunnen komen, - het is volmaakt afschuwelijk. Het hoort thuis in de romans van lijfstraffelijke rechtspleging of in de Pitaval; - het is noch poetisch, noch tragisch; het is niets dan plat proza. Daarbij is de moordenaar te laf om de verantwoordelijkheid van zijn daad op zich te nemen; hij gebruikt een ander als beul en laat dezen het slachtwerk doen, terwijl hij het zich zelven gemakkelijk maakt, door slechts de bevelen te geven. Het is een complot van twee sluipmoordenaars. Ook de verhouding tusschen beiden is geheel anders. Bij Cinthio verdenkt de Moor zijne vrouw onmiddellijk van ontrouw, en niettegenstaande zij hem zorgvuldig allen grond tot jaloezie ontneemt, door, zoodra zij merkt, dat haar man boos wordt, verder over den officier het zwijgen te bewaren, blijft hij toch zijne vrouw wantrouwen, en gaat zelfs *uit eigen beweging* den vaandrig opzoeken om hem uit te vorschen, zoodat deze nu al zeer licht werk heeft.

Hoe geheel anders handelt Othello! Othello is de persoon, die de daad volbrengt, zich bewust van al het verschrikkelijke dat zij heeft; met een gebroken hart, diep rampzalig, pleegt hij den moord, dien hij als een offer beschouwt, als een harde plicht, dien hij zich oplegt en dien hij vervullen moet, het koste wat het koste, evenals Abraham, toen hij zijn zoon Izaak moest offeren, of als Jefta zijne dochter.

Hij zegt het zelf. ‘Doch sterven moet zij, of zij zal er nog meer verraden. Meineedige vrouw! gij maakt mijn hart tot steen, en wat ik voornemens ben te doen, zou ik een moord kunnen noemen, schoon ik het voor een offer hield.’ Vandaar die schoone trek van Shakespeare: dat hij haar vraagt of zij dezen avond gebeden heeft. ‘Ik zou uw ziel, dus onvoorbereid, niet willen dooden, bij God niet, neen! - ik zou uw ziel niet willen dooden.’ Wat wil dit anders zeggen dan: ik wil toegevend, ik wil menschlievend zijn, voor zoover dit mogelijk is, want ik ben geen moordenaar?

Hij wil de rechter zijn, die zelf het vonnis aan de schuldige voltrekt; een ander daarbij als hulp te gebruiken, daaraan denkt hij niet.

Men voelt hier het onderscheid tusschen afgesproken sluipmoordenaars-werk en de daad van den beleedigden echtgenoot, die te diep getroffen is door de schande hem door de vrouw, die hij lief heeft, aangedaan, om haar leven te sparen, maar te fijngevoelig tevens, om daarbij anderen te hulp te roepen, allerminst Jago den dénonciateur. - Alléén Othello heeft het recht Desdemona ter verantwoording te roepen; de tegenwoordigheid van anderen moet geweerd blijven.

Een zeer groot verschil bestaat er in de straf. De executie met de met zand gevulde kous doet denken aan de martelingen der Roodhuiden in Noord-Amerika. Barbaarsch! Othello wil ‘haar bloed niet plengen, haar huid witter dan sneeuw en glad als een beeld van albast niet kwetsen.’ Hij wil ‘dit heerlijkst pronkjuweel der schepping’ niet met bloed bezoedelen en misvormen tot iets afschuwwekkends. ‘Wees na uw dood zóó schoon, en ik, die u zal dooden, zal u nog beminnen.’ Daarom verstikt hij haar. Het leven zal en moet hij haar ontnemen, maar op de snelste, de minst zichtbare wijze, die de minste sporen van geweld nalaat.

Al die verschillen zijn belangrijk, en daaraan herkent men het groote genie, dat zich zelven in schijn dwang oplegt door de geschiedenis trouw te volgen, doch zijne ware, vrije macht toont door maar enkele gering schijnende veranderingen, die echter zoo belangrijk zijn, dat hij een stuitend verhaal daarmede omtoovert in iets, dat ons de tranen in de oogen lokt, door de ware, dichterlijke schoonheid van eene echt tragische geschiedenis.

Shakspeare zag in het verhaal van Cinthio een stof, uitmun-

tend geschikt voor een drama, - maar het dramatische heeft hij er zelf in gebracht. - De novelle bezit er niet meer dan de kiemen van. Dramatisch wordt de geschiedenis eerst door den langen, hardnekkigen en met afwisseling gevoerden strijd tusschen de liefde en den toorn in Othello's borst. Die strijd duurt van de IIIe akte, waar Jago het eerste gesprek met Othello aanvangt, tot aan het slot onafgebroken voort. Men heeft wel eens de aanmerking gemaakt, dat de eigenlijke handeling eerst in het midden een aanvang neemt en men keurt dit af als een fout in de compositie. Dit is geen fout.

De handeling - waarmede dan bedoeld wordt de strijd in Othello's hart (waarom is dit echter alleen handeling. en niet het voorafgaande tevens?) - kan niet eerder beginnen. Door haar aan het slot der Ie of IIe akte een aanvang te laten nemen, zou het stuk al hare waarde verliezen. Om twee redenen. Vooreerst: Men moet eerst Jago door en door kennen, en vooral gevoelen hoe grooten invloed hij op Othello uitoefent, dan eerst begrijpt men, hoe de handeling mogelijk is. Daarom laat Shakspeare in die beide eerste akten hem de hoofdrol spelen, en daarom behandelt hij hem zoo breedvoerig. Verder eischt Jago's voorbereiding tot zijne plannen een geruimen tijd; hij kan er niet dadelijk mede beginnen, op straffe van te zullen mislukken. Zijne preparatieven beslaan de geheele IIe akte, eerst aan het slot daarvan is hij gereed. Ten andere: Wanneer Shakspeare ons niet zóó uitvoerig Othello en Desdemona's liefdegeschiedenis met al hare hinderpalen, die zij te overwinnen hadden (Brabantio, de storm, de Turken), geschilderd had, zou het lot dezer beide personen ons dan zooveel belang inboezezemen? Ware het een gewoon, alledaagsch paar, en had hun huwelijk niet die dichterlijke tint, welke Shakspeare er aan geeft, - men zou de geschiedenis nu ja! bedroevend vinden, maar zij zou ons niet zoo aangrijpen als nu. En om bij ons dit levendige belang in het lot en het geluk dezer beide menschen op te wekken, daartoe heeft Shakspeare een paar akten noodig. In het midden der IIIe akte begint dan de eigenlijke handeling, zoo men wil. Heerlijk schildert hij in Othello het langzaam opkomen van het wantrouwen, eerst bijna onmerkbaar en weer verdwijnende, daarna terugkeerende en sterker geworden, hoe langer hoe meer toenemend, totdat het eindelijk in Othello's ziel vastgeworteld is. Die klimax is

meesterlijk. En uit den strijd tusschen de beide antithetische gevoelens wordt de schoonste *rythmus van den hartstocht* geboren, die ooit geschreven is. Alléén in Lear vind ik een rythmiek, die daarmede vergeleken kan worden. Othello's hart wordt bestormd door een reeks van verwante gevoelens: vrees, wantrouwen, melancholie, smart, toorn, wanhoop; al die elementen voeren in zijn hart strijd tegen de alleenstaande, sterke liefde, zij scheuren het vaneen en vernietigen hem ten slotte.

Zijn goede en zijn kwade engel worstelen aanhoudend; beurtelings drukt de een den ander omlaag, maar zonder den strijd op te geven tracht de half overwonnene weder de bovenhand te verkrijgen en hernieuwt den strijd met nieuwen moed; de krachten nemen eerst langzaam, later veel sneller af en men ziet het einde vooruit. Het is een kamp, die onvermijdelijk op den ondergang van een van beiden moet uitloopen; maar de uitslag blijft zeer lang onzeker; zelfs tot op het laatste oogenblik is er nog reden tot twijfel, is nog niet alle hoop verloren. Dit voortdurend dobberen tusschen hoop en vrees is het juist, wat ons tot het einde toe in rustelooze spanning houdt en aan dit drama die overweldigende kracht geeft, die men reeds bij de lektuur gevoelt. Men volgt met ingehouden adem den loop der handeling, de belangstelling neemt steeds toe, verflauwt geen oogenblik. Shakspeare's taktiek in zijne tragedies bestaat hierin, dat hij reeds door de expositie bij den toeschouwer het vermoeden van een tragischen afloop opwekt, dit vermoeden hoe langer hoe sterker laat worden, tot een gevoel van groote waarschijnlijkheid laat aangroeien, - nooit echter van absolute zekerheid. Altijd blijft men twijfelen.

Evenals bij den typhuslijder de bloedverwanten dagen en weken lang wankelen tusschen hoop en vrees, nu tot het een dan tot het ander geneigd, met elke geringe verandering in den patient meegaande, van dag tot dag en van uur tot uur, maar altijd levende in angst voor een noodlottigen afloop, - evenzoo is het in Shakspeare's tragedies. Othello is daarvan een sprekend voorbeeld.

In den monoloog van Othello aan het bed der slapende Desdemona en de daarop volgende moordscène, stelt Shakspeare de twee hevige hartstochten, die door het geheele stuk heenklinken, nog eens en voor de laatste maal in eene stoute antithese tegenover elkaar. Othello kust Desdemona voor hij haar doodt. Hoe het mogelijk is,

dat men uit dien gemoedstoestand van verteedering bij het gezicht zijner vrouw, welke hem tranen van smart doet storten, en, volgens zijne eigene woorden, zijn toorn bijna ontwapent, plotseling kan omslaan in een vlaag van wilde drift, waarin hij haar met zijn vuist de keel toeschroeft, - dat is eene vraag, die de psychologie moet beantwoorden. Ik geloof niet, dat iemand Shakspeare hier zal beschuldigen van de natuur niet naar waarheid geschilderd te hebben; men gevoelt te zeer de treffende waarheid van dit tooneel om aan een fout te kunnen denken. Maar het psychologisch te verklaren, dat is iets anders en voorwaar geen gemakkelijke taak. Shakspeare laat ons menigmaal in de menschelijke ziel de grootste tegenstrijdigheden, de ondoorgrondelijkste raadsels zien, die hij daarin heeft waargenomen; hij geeft ons evenwel niet de oplossing daarvan, hij schreef geen commentaar op zijn werk, hij schilderde slechts, wat hij zelf zag en gevoelde. Ons schiet dus niets anders over, dan met onze eigene verbeeldingskracht en kennis hem trachten te volgen en te begrijpen.

Mij schijnt het toe, dat Desdemona's ongelukkige antwoorden op Othello's vragen de onmiddellijke oorzaak zijn van haren dood. 't Is waar, zij betuigt wel hare onschuld en trouw, maar hare woorden - vooral de laatste - zijn zóó dubbelzinnig en vreemd, dat Othello haar voor schuldig moet houden. Waarom toont zij op dit oogenblik, waar haar eigen leven op het spel staat, nog hare droefenis om den dood van Cassio? Waarom tracht zij niet zich zelve te redden door standvastig en met meer nadruk hare schuld te blijven ontkennen? Haar angst belet het haar, zij is zoo groot, dat zij alle zelfbeheersching verliest en als een misdadiger om haar leven smeekt. Hoe kon Othello nog een oogenblik aan hare schuld twijfelen na haren uitroep: ‘Helaas, dan is hij verraden; ik ben verloren!’ en wat daar nog op volgt. Hij kon op dat oogenblik moeielijk iets anders in haar zien dan de slimme huichelares, die in haren doodsangst het masker had afgeworpen, om genade smeekte, en die *nu* nog om haren minnaar Cassio weende, - moest dat niet zijn dolle drift opwekken zoodat hij haar aangreep en vermoordde?

Een derde punt, waarin Shakspeare van Cinthio afwijkt, is, dat hij, zooals ik reeds gezegd heb, bij Jago den spijt wegens versmade liefde als motief voor zijn handelen liet wegvallen;

als gevolg daarvan is bij hem het voorwerp van Jago's wraakzucht niet Desdemona, maar Othello, en de werktuigen zijn Cassio en Desdemona. Bij Cinthio traden Jago en Desdemona op den achtergrond tegenover Othello; van de buitengewone scherpzinnigheid en het overleg van Jago en de volmaakte onschuld van Desdemona, ziet men bij Cinthio geen spoor. Bij hem is Jago een alledaagsche, middelmatige schurk en Desdemona eene zeer gewone vrouw. Beide figuren zijn daar flauw geteekend. Shakspeare daarentegen heeft van Desdemona en Jago hoofdpersonen gemaakt, hun karakteristiek is zeer fijn en in details uitgewerkt. Daardoor krijgt de geschiedenis een heel ander aanzien. Othello is niet meer een willekeurig handelend persoon, die op eigen initiatief, zonder sterken aandrang van buiten, de daad verricht; hij staat in de tragedie tusschen Jago en Desdemona, welke beide een machtigen invloed op hem uitoefenen. De vraag is hier, wie van deze de sterkste is.

M.P. DE HAAN.

(*Het slot in het volgend nummer*.)

Oudere tijdgenooten.

III.[1)]

(Groen van Prinsterer. Capadose. De Liefde. Van der Brugghen e.a.)

> Der Kreis von edlen Menschen ist das Wertheste alles Dessen, was ich errungen habe.
> GOETHE.

> But even the faintest relics of a shrine
> Of any worship wake some thoughts divine.
> BYRON.

De samenkomsten van het *Réveil* vertoonden een dubbel karakter. Zij waren òf besloten en stichtelijk òf zoo goed als openbaar en aan praktische doeleinden gewijd. Deze laatste samenkomsten, tweemaal in het jaar op gezette tijden gehouden, niet toegankelijk dan voor mannen, werden door Groen van Prinsterer gepresideerd; de notulen vonden een plaats in het Tijdschrift *de Vereeniging*, waarvan de hoofdredaktie was toevertrouwd aan O.G. Heldring. Op deze vergaderingen werden belangen verhandeld van Kerk, Staat en Maatschappij, en meestal voerden de overleggingen tot een besluit, dat straks overging in een daad: in het zenden van een adres, in het uitvaardigen van een protest, in het oprichten van een genootschap, in het stichten van eene inrichting, in het aanvangen of ondersteunen van de eene of andere werkzaamheid in den geest van het *Réveil*.

De vergaderingen, hier bedoeld, werden gehouden in de benedenzaal van het *Wapen van Amsterdam*, een gebouw, thans nog aanwezig op den hoek van den Kloveniersburgwal en het

1) Vervolg van jaargang 1882, Juli-aflevering.

Rusland. Zij namen den voor- en namiddag in beslag. De notulen kan elk nalezen in het reeds genoemde tijdschrift. Ik wil hier uit deze bron niet putten, maar liever pogen uit de herinnering eenige trekken van de leden dier samenkomsten weer te geven, gelijk de zestien en zeventienjarige jongeling ze in profiel heeft gezien.

I.

De zaal was een langwerpig vierkant, door drie of meer vensters uitzicht verleenende op het Rusland, op welk plein destijds nog vrij zware boomen stonden. Het licht was dus zeer gedempt. Aan het smalle einde der zaal tegenover de deur was het bureau gezeten, met Groen van Prinsterer als voorzitter. Hij was de geboren leidsman van zulk een ernstige samenkomst, haar natuurlijk hoofd, dat niemands oplettendheid zocht en aller blikken tot zich trok. Maar houden wij ze thans nog van hem af, hetgeen ons eenigszins gemakkelijker wordt, wanneer wij ze juist op zijn tegenbeeld laten rusten, op Isaäc da Costa. In het uiterlijk hadden Groen en da Costa uiterst weinig met elkander gemeen. De laatste was klein van gestalte, eenigszins gezet en ineengedrongen; het joodsche type was op zijn gelaat onmiskenbaar; de pokken hadden dat gelaat niet gespaard. Niet slechts in zijn gelaatstrekken, in elk zijner lichaamsdeelen was hij de bewegelijkheid zelf, zijn gemoedsstemming verradende in zijn nederzitten gelijk in zijn gaan en staan. Was het een *neder*zitten? Ik geloof niet, dat hij op dit oogenblik, nu wij hem waarnemen, vollen vrede heeft met hetgeen in de vergadering gesproken wordt: onrustig schuift hij heen en weder op zijn stoel; straks zal, moet hij opstaan. Er is ontroering in zijn gemoed; de lippen worden gespannen; de neusgaten zwellen; de oogen schieten stralen. Want het mag niemand bevreemden, dat in dezen kristelijken broederkring aanleiding bestaat tot zooveel ontroering, ja misschien eenig gevaar voor de meer of minder hartstochtelijke uitbarsting van een lang bedwongen vlam. Deze vergadering toch is geenszins het conciliabuul van een partij. Er is een hoogere of, wil men, dieper, liggende eenheid die al hare leden verbindt, maar die eenheid is de onbewogen bodem van een dikwerf onstuimige

zee, vol botsing en branding der golven; zij is niet de effenheid van een stilstaand water. De leidende gedachte van het *Réveil*, in vorige artikelen beschreven, bleef alle hoofden en alle harten vervullen, maar in elk hoofd en hart verbond zij zich met al de stemmingen en richtingen, al de temperamenten en sympathiën, die waarschijnlijk in alle tijden de menschen verschillende wegen hebben doen inslaan. Het was en bleef een kring van broeders. Maar deze broeders, uit een en denzelfden vader gesproten, hadden, zou men zeggen, niet allen dezelfde moeder gehad. Hoe eigenaardig liepen de zienswijzen uitéen, al naar gelang van elks aanleg en inborst. Hoe moesten zij tegen elkander indruischen in een vergadering, waarin elk, krachtens zijn grondbeginsel, meenen, neen, gelooven moest, dat God hem *de* waarheid had geopenbaard; een geloof, niet verworven op den bodem der ijdelheid, maar in de binnenkamer, op de knieën, voor het aangezicht des Allerhoogsten. Hier waren verstandsen gevoelsmenschen: dogmatische geesten, in staat en bereid, geheel de bovenzinnelijke wereld uit elkander te nemen en in elkander te zetten, het hoogste te bewijzen en tijdelijk op het peil te brengen van tweemaal twee; daarnaast harten, niet kloppend dan in de mystiek, niet zalig dan in de aanbidding, niet veilig dan in de gewesten van het onbegrijpelijke en onbewijsbare. Hier waren, al klinkt het zonderling, door en door Roomsch-Katholieke en daarnaast even beslist Protestantsche mannen; dezen, het zwaartepunt van alle geestelijk leven zoekende in de persoonlijkheid, in het geweten, genen, indien niet alles, toch zeer veel verwachtende van de Kerk, van hare zuiverheid, van hare getrouwheid in leer en tucht, van de wettigheid en louterheid harer sakramenten. Hier waren, eindelijk, geboren konservatieven en geboren revolutionnairen: mannen met liefde en eerbied voor het bestaande vervuld, zich misplaatst gevoelende buiten de overgeleverde vormen, vooringenomen tegen het nieuwe, hetzij uit natuurlijke schroomvalligheid, hetzij uit goeden smaak, in alle dingen het initiatief gaarne toevertrouwende of zelfs overlatende aan de gestelde machten, volkomen onaandoenlijk voor den lof van mede te gaan met zijn tijd, ja dezen tijd liever gewaarwordende als een tegenstroom. Maar weder daarnaast mannen met kokend bloed, verhitte verbeelding, de armen uitstrekkende naar de toekomst als naar de afwezige geliefde, vol minachting voor hetgeen hun de mach-

teloosheid dacht van het officiëele en konventioneele; gestelde machten duchtende als noodlottige hinderpalen of klippen; zonen van de oude beeldstormers naneven van de puriteinsche vorstenrechters, mannen met armen aan het lijf en het eigenlijke woord altijd op de lippen, onbedeesd, onvervaard, hun wortelen schietende in de oprechtste demokratie. Al die onderscheidingen, al die verschillen stonden niet zelden te lezen op de gezichten, in geheel het uiterlijk van de leden dier vergadering, gelijk deze in het halflicht van het belommerde Rusland het verdiend zou hebben vereeuwigd te worden door een Frans Hals: hier de uitgewischte trekken in de tronie van den gemoedelijken vrome, zich te goed doende aan de 'dierbaarheid' van het samenzijn, straks temet in een psalm vergeleken bij de olie op Aärons hoofdhaar en kleederzoom; dáar, het als uit hout gesneden profiel van den stoeren kalvinist, viezevazend tegenover geen enkele gevolgtrekking van zijn dogma, en geen God met meer oprechtheid vereerende dan den God die 'vaten maakt tot eere en tot oneer;' hier het als met een waas van distinktie overtogen voorhoofd van den staatsman, of de goelijke glimlach van den humorist, of het door eenig scepticisme verteederd oog van den dichter; dáar, de zelfvoldoening van den burgerman of het stugge van den volkomen ernst of het vale van het volkomen proza. Ja, men zou bijna geneigd zijn de verschillen terug te vinden tot in onbeteekenende kleinigheden. Maar wat is onbeteekenend zelfs *aan* den mensch voor onze kennis van den mensch? Spreekt die kleine, blanke hand niet van iets anders dan hare minder vertroetelde zuster, die een anderen heer en meester dient? Is er in het onmogelijke van dien rok niets kenmerkends naast het smaakvolle van een andere kleedij? Ligt er niet een weinig ziel in hagelwit linnen? Een ziel die verdwijnt, zoodra dat hagelwit den hals gevangen zet? Moet men met Carlyle geheel medegaan, om een oogwenk de aandacht te kunnen schenken aan het schoeisel van iemands voet en hand?

De meesten zijn reeds gestorven van hen, die ik nog in de verbeelding voor mij zie, gelijk zij in die gewichtige vergaderingen waren nedergezeten, de belangwekkendste kontrasten vormende en zelf zich dit belangwekkende in het minst niet bewust. Langs slechts een enkele rij stoelen behoeft men het oog te bewegen, om ze waar te nemen. Daar zit Capadose,

kleiner nog dan da Costa; geboren Israëliet als deze; den dichter boezemde hij dat onvergelijkbaar teedere lied in: ‘Niet voor u noch voor mij is de wereld gemaakt, noch de droom van haar laffe vermaken;’ een lied, waarin de innigste tonen ruischen, die ooit de vriendschap aan een nederlandsche harp heeft ontlokt. Capadose had noch da Costa's gaven noch zijn roem, maar voor het minst evenveel invloed en, bedriegt het geheugen mij niet, dieper vat op menschenharten. Capadose was een veel minder bewegelijke natuur dan da Costa, veel meer dan deze gewoon zichzelf te sparen, omdat aan zijn wezen vreemd bleef de bijna kinderlijke openhartigheid, die aangeboren edelmoedigheid en ridderlijkheid da Costa tot een behoefte maakten. Da Costa verloor de tegensprekers van zijn geloof geen oogenblik uit het oog, hetzij die tegensprekers behoorden tot Israël of tot ‘de volken.’ In Capadose's gloed onderscheidde men niet in de eerste plaats het blaken van den bekeeringsijver. Zijn licht was niet dat van een baak, maar stond op den kandelaar in de binnenkamer, natuurlijk en weldadig middelpunt van een stiller, intiemer kring, die zich waarschijnlijk niet bedroog, wanneer hij bij Capadose grooter ‘innigheid’ meende aan te treffen dan bij andere, schitterender vertegenwoordigers van het *Réveil*.

Eigenaardig spel van het toeval, dat op die rij stoelen, waarlangs ons oog zich thans beweegt, naast dat donkere gelaat van den zoon van Abraham, den blonden, ronden Lutherkop van Wormser heeft geplaatst; een hollandsch man in merg en gebeente gelijk in geheel zijn uiterlijk; deurwaarder van beroep, wat men zijn krachtigen en degelijken stijl niet aan zou zeggen; een verstand, dat zichzelf had gevormd, daarvan al de voordeelen plukte en tevens al de nadeelen ondervond, maar in weerwil van zijne leemten of gemis van tucht en oefening, grooten eerbied wekte bij de verstandigsten onder zijne geestverwanten, inzonderheid bij Groen, die hem wellicht te hoog stelde.

Maar die hooge dunk was verklaarbaar, want Groen had, gelijk alle groote persoonlijkheden, behoefte aan steun, en vond steun in den man, die het aan zijn niet-geleerde opleiding, meer dan aan falende scherpzinnigheid, dankte, dat hij de moeilijkheden niet zag, aan de handhaving van het Hervormd kerkgeloof reeds in die dagen verbonden. Dat kerkgeloof be-

lichaamde zich in Wormser; wat hij was, was hij door dat geloof geworden; in hem toonde het wat het van een helder hoofd en een eerlijk gemoed maken kan op nederlandschen bodem. In hem geen aarzeling, geen zweem van sentimentaliteit of mystiekerij, evenmin nuanceering; alles uit één stuk; krachtig, louter, recht afgaande op het doel. De gereformeerde theologie was zijn eigendom geworden; was de natuurlijke uiting van zijn denken; de bovennatuurlijke wereld zijn tehuis; hij was er gemeenzamer mede dan anderen met hetgeen zij de werkelijkheid noemen. De verlossing van de zonde was voor hem geen leerstuk, maar een waarachtigheid die hij aanschouwde en voor anderen aanschouwelijk poogde te maken door eischen te stellen, in zichzelf vaak zonderling genoeg. Was, naar het bijbelsch verhaal, de schaamte straf der zonde: met de verlossing van de zonde behoefde van die straf niets meer zichtbaar te zijn, en tot zijn idealen staat van den Kristen behoorde, dat hij over het door Kristus geheiligd natuurlijke nooit behoefde te blozen.

Ik behoef de gedachte niet uit te werken. Niet wat zulke geesten denken, denken krachtens de premissen van hun geloof, is hier het belangrijke, maar veeleer dat zij denken, dat zij met het dogma werkzaam zijn, gelijk anderen met de grondbegrippen van een wetenschap. Bij dien arbeid werd veel zelfstandigheid, oorspronkelijkheid, onverschrokkenheid ontwikkeld, veel meer dan een in liberalistische vooroordeelen steeds dieper zinkende menigte vermoeden kan. Dat een krachtig dogmatisch geloof den geest zou verstompen, verlagen; dat het niets dan letterknechterij zou kweeken, eentonigheid, eenvormigheid, is in strijd met alle ervaring. Het komt mij veeleer voor, dat onze kritische richting ruim zoo zeer de strekking heeft om ons in een noodlottigen cirkel rond te voeren. Wij staan allen zonder onderscheid voor dezelfde onoplosbare vragen of bewandelen met omzichtigen tred dezelfde onzekere wegen. Wij, vrienden en tot op zekere hoogte martelaars van het rusteloos onderzoek, dragen dikwerf allen eenzelfde kleurloos ordekleed. Het is geen kwaad spreken van de kritische richting, - welke te volgen de oprechtheid jegens onszelf ons tot plicht maakt, - te zeggen, dat zij geen man des volks als Wormser kan voortbrengen. Reeds daarom niet, wijl zij uit haren aard niet kan zijn voor den man des volks. De wending, die de hoogere beschaving in

onzen tijd heeft genomen, brengt mede, dat groote verstands-ontwikkeling onvruchtbaar blijft zonder geleerdheid, die op hare beurt de kennis van vele boeken onderstelt. Het Nederlandsch Protestantisme heeft dit met nog enkele andere godsdienstvormen gemeen, dat het mannen heeft gemaakt, om zoo te spreken, van één boek, levende in en met en van een enkel boek. Wat, indien dat boek de Bijbel is: een boek vol geschiedenis, en dat de hoogste waarheid in een geschiedkundige persoonlijkheid belichaamd voorstelt. Een stout waagstuk, dien Bijbel den ongeletterde in handen te geven! Iets geheel nieuws is er de onvoorziene vrucht van geweest. Het is den ongeletterde onmogelijk dagelijks met dien Bijbel om te gaan, zich geloovig er in te verdiepen, zonder in een zeer ruimen kring te worden rondgeleid. Wat al volken, waarvan een ander nooit verneemt, trekken zijn aandacht! De egyptische, de assyrische, de babylonische, de perzische beschaving, straks zelfs de romeinsche, allen lichten bij beurte iets op van den sluier, die haar voor anderen geheel bedekt. Zeden, gebruiken, voorstellingen uit zeer verschillende tijden wekken zijn belangstelling en eenigszins het historisch gevoel. Aanstonds zal de profetie van Israël, vrucht van nadenken over den toestand en de toekomst der volken, hem eenig denkbeeld geven van hetgeen men wijsbegeerte der geschiedenis noemt. Bovenal, daar de Bijbel bestaat uit boeken, geschreven in eeuwen, die ver uit elkander liggen, kan wie den Bijbel aandachtig leest, en dus ook heeft gelezen, dat ‘God voormaals op velerlei wijze gesproken heeft,’ niet ten eenemale vreemd blijven aan hetgeen de geleerden noemen: de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst. Zoo vonden de bijbelvaste Kristenen een vorming, een opleiding, een prikkel, inzonderheid een wereld van gedachten, ver boven het alledaagsche verheven, en hen daarboven verheffende omdat die wereld hun veel helderder voor den geest stond dan hun werkelijke omgeving. De bewoner van de minst verrukkelijke wijken van Amsterdam taalde niet naar Zwitserland; hij wandelde dagelijks tusschen de bergen van Galilea. Wat was voor hem het meer van Como bij het meer van Tiberias! In zijn Psalm 104 bezat hij de stoutste natuurtooneelen. Men kan glimlachen over een Wormser, die den Bijbel uitlegt, maar die glimlach is ongelukkig niet in staat ons te zeggen, of de nieuwere pedagogiek reeds middelen heeft gevonden, die in het hier bedoelde opzicht

den eenvoudige even goeden dienst bewijzen, en evenmin, of bij het tegenwoordig verwaarloozen van den Bijbel bekrompenheid van geest geacht mag worden af te nemen.

Wie het geduld inmiddels niet verloren heeft, zal misschien nog verder met mij het oog willen laten gaan langs die éene rij stoelen in het *Wapen van Amsterdam*, waarop wij da Costa, Capadose en Wormser reeds hebben aangetroffen. Iets verder luistert Schimsheimer. Luisteren was zijn gaaf, terwijl het geenszins de gaaf van velen is. Ik kan mij hem nauwlijks anders dan luisterend voorstellen, en bedoel daarmede iets te zeggen, dat hem tot ongemeene eer verstrekt. Want in luisteren steekt piëteit, liefde, immers zelfverloochening, afwezigheid van ingenomenheid met eigen Ik; dorst naar het uitnemende dat anderen hebben te geven. Eckermann heeft geluisterd, Boswell heeft geluisterd. Zoo luisterde Schimsheimer naar da Costa. Het eenige dat ons van de talrijke bijbelsche improvisatiën van da Costa is overgebleven, vindt men in de vier deelen, die Schimsheimer ons heeft geschonken: aanteekeningen, vooral na elken Zondagavond door hem opgeschreven ter herinnering van het gehoorde. Elken Zondagavond was da Costa gewoon zijn huis te openen voor belangstellenden, die hij dan voorging in bijbellezing en gebed. Men verdrong zich jaren achtereen, week aan week, des winters, in zijn zij- en binnenkamer, rijken en armen, geletterden en meer onkundigen. Wie er ooit ontbreken mocht, niet Schimsheimer. Zijn lieve blinde vrouw aan den arm, voor wie elk gaarne plaats maakte, kwam hij meestal meer naar voren, en daar was goede reden voor. De blinde had den troost der blinden: een schoone stem. Vooral niet minder begaafd was in dit opzicht Mevrouw da Costa; en deze beide voorzangeressen moesten naast elkander zitten om het psalmgezang te kunnen begeleiden, dat da Costa's voordracht opende en besloot. Niemand vermoedde destijds, dat Schimsheimer, te huis gekomen, opschreef wat da Costa had gesproken. Hij maakte geenerlei aanteekeningen, hij hoorde niet toe met de koelbloedigheid van den verslaggever. Zijn ziel luisterde, dronk da Costa's woorden in, en wierp haar licht op zijn beminnelijk gelaat, want die ziel hing aan da Costa met een liefde, die den grooten dichter eert. Bemind, innig bemind te worden door kinderen en eenvoudigen, is het niet de hoogste eer voor wie waarlijk groot is? Anderen zoeken in hunne hulde van een

grooten geest altijd nog eenigszins zichzelf, laten de zon op zich afstralen, die zij verheerlijken; of wel: bederven de zuiverheid van hun gevoel door eenig voorbehoud, dat geheele overgaaf uitsluit. Maar zoo groot te zijn, dat een hart er door gewonnen wordt, zonder dat de geest begrijpt waarom of het zoekt te begrijpen; bij de kleinen en eenvoudigen het besef te wekken: hier is koestering, hier is schaduw, hier zijn vleugelen die mij dragen, hier ben ik dichter bij God, dat is ware, immers weldadige grootheid. Ik ben zeker dat da Costa, voor zooveel een mensch het mag en vermag, de ziel van Schimsheimer geheel vervulde al heeft deze niet kunnen beschikken over het schilderstalent, dat wij hem zoo gaarne hadden gegund en waarvan hij zeker het liefst, indien niet uitsluitend, gebruik zou hebben gemaakt, om da Costa's beeld met volkomen getrouwheid te doen voortleven. Och of hij ons slechts een dier vele Zondagavonden onder het ware licht had weergegeven! Die kamers van da Costa, vol en meer dan vol; moeders, soms met hare kleinen op een stoof voor zich, gelukkig als zijn hand op het jonge voorhoofd had gerust; de onvergetelijke stem van zijn vrouw, die kenners met de stem van een Catalani vergeleken; als deze, de gedachte opwekkende aan het lied van den leeuwrik. Velen kwamen anders niet dikwerf op de Rozengracht, waar da Costa, eerst aan de eene, later aan de andere zijde woonde. Het verhoogde het gevoel dat men een ongewonen kring binnentrad.

Naast Schimsheimer, - want ik keer naar het Rusland terug, - zit de Liefde, in ruimer kring door zijn grappig boek over den Hollander in Londen bekend. Behoorde Schimsheimer tot de gelukkigen, die, nu geen genie hun ten deel viel, niet door talent worden gekweld, - want zonder genie is talent slechts een kwelling, - de Liefde was een man van talent bij uitnemendheid, een dier armen die alles hebben gekregen, een dier zwakken die alles vermogen. Schrijver, redenaar, dichter, komponist, humorist en theoloog, bij afwisseling of tegelijk, was hij rusteloos werkzaam naar de groote verscheidenheid van zijn aanleg. Ook hij was, als da Costa en Capodose, klein van postuur, een zekere hoekigheid met groote bewegelijkheid verbindende. Zijn echt en open hollandsch gelaat tintelde van meer zuidelijke levendigheid. Gelijk bij vele anderen, verjoeg een zekere aangeboren nuchterheid ook bij hem de mystiek en eenig dwepen in geenen deele. Hij behoorde tot de karakters, naar

wier grondtoon de meesten vruchteloos schijnen te vragen: rijke *capriccio's* van de natuur, vol verrassingen en oorspronkelijke wendingen, en wier rhythmus nooit iemand in het oor heeft bewaard, om welke reden het evenwel niet ophoudt een rhythmus te zijn. Hij had een scherp oog voor het komische in de wereld en was bij uitstek goedlachs. Waar hij het ontdekte, moest hij zijn lachlust botvieren, in weerwil van al de deftigheid die de omgeving toevallig mocht schijnen te eischen. Benepen, afgepast, berekenend, kwamen in zijn woordenboek niet voor. Hij droeg het hart op de tong. Toch kan men niet beweren, dat zijn natuurlijkheid het gevolg was van een ongeschokt godsdienstig geloof. Misschien was hij uit geheel zijn kring, ik zeg niet het meest toegankelijk voor, maar zeker het meest onder den indruk van de aanvallen die tegen het supranatureele werden gericht. Zooveel ik weet, was twijfel niet zijn deel, maar wel smart, en sterk aangrijpende smart, over de geringe algemeene bewijskracht van die bewijzen die voor hem persoonlijk voldoende waren, om den twijfel te weren. Dat God eens, in letterlijken zin, gesproken had tot den mensch, stond voor hem vast, maar waarom was dit zoovele honderden van jaren geleden? Waarom scheurde thans nooit het gordijn der wolken? Was het heden niet noodiger, niet onontbeerlijker dan ooit, bij het dagelijks aangroeiend getal der ongeloovigen? Zulke vragen bestormden zijn gemoed en dat bij toeneming, naarmate uit den eigen kring van het *Réveil* jonge mannen te voorschijn traden, die het geloof der ouders niet konden omhelzen. Indien de Allerhoogste nog eens sprak uit zijn Hemel, als in de dagen van ouds! Die verzuchting welde bij hem op uit een gevoel, dat het geestige van zijn stijl plaats deed maken voor den toon van diepe aandoening. Misschien had hij beter gedaan met zich in deze theologisch-apologetische vragen niet te verdiepen, om in stede daarvan zich te plaatsen voor zijn klavier, een nieuw lied te dichten en tegelijk te komponeeren, in den geest van dat ‘o Daar te zijn, waar nimmer tranen vloeien,’ of van dat ‘Waar is des kristens vaderland?’ liederen, die, faalt mijn herinnering niet, want ik oordeel naar indrukken, lang geleden ontvangen, de Liefde hadden kunnen stempelen tot een Nederlandschen Gellert, indien zijn dichterlijke ader milder had gevloeid.

Hoe menig profiel zie ik, wanneer mijn oog langs die rij

blijft gaan: het blijmoedig gelaat, het tintelend oog, het rechtopstaand haar van Brummelkamp, de kloeke toon van wiens stem getuigde hoe gelukkig hij zich gevoelde in zijne ‘afscheiding’ van de kerk veler verwarring en verwikkelingen; het anglosaksisch type van Jamieson, geruimen tijd episkopaalsch predikant te Amsterdam, aan al de vormen van zijn kerk met vromen eerbied gehecht, hare ‘godly men’ vereerende als tolken der waarheid, en desgevorderd hunne in folio's medebrengende in een vigelante, wanneer het er op aankwam hun gezag bij iemand te doen gelden, een man vol ernst, vol toewijding aan zijn Evangelie, Engelschman in al zijn vooroordeelen, Nederlander door zijn warm hart, stichtend ook door een pathos, waarvan de zenuwachtigheid geen vermoeden wekte van gemaaktheid; in zijn kapel op den Groenen Burgwal liet hij geen *hymn* veelvuldiger zingen dan: ‘Love divine, all love excelling’, de uitdrukking van een gemoed, dat in deze liefde het voorwerp van zijn diepste aanbidding had gevonden. Tegen zijn forsch geteekend type komt het gelaat van Callenbach, predikant te Nijkerk, eigenaardig uit; het is als dat van een duitschen pastor, vol en blond, het boezemt vertrouwen in. Naast hem treft te meer de fijne tronie van van der Brugghen, die op dit oogenblik zeker zelf in de verte niet vermoedt, dat hij eens als Minister des Konings zulk een diepe teleurstelling aan zijn vriend Groen van Prinsterer zal moeten bereiden; hij, nu nog de ziel van de kristelijke Normaalschool te Nijmegen, later de vader van de schoolwet. De opgeschoten knaap die hen beiden gadesloeg, Callenbach en van der Brugghen, kon de vraag niet onderdrukken: welke verschillende vormen de Protestantsche orthodoxie moest aannemen in dien duitschen pastorsschedel en achter dat hooggewelfde voorhoofd van den meest wijsgeerig gevormde onder de vertegenwoordigers van het *Réveil*. Toch ben ik niet zeker, of men met meer menschenkennis dan waarover die knaap kon beschikken in den van der Brugghen van toen niet den van der Brugghen van later had kunnen zien. De scheiding van heden tusschen konfessioneelen en ethischirenischen was destijds reeds een merkbare, weldra een in het oog loopende verscheidenheid. Zij openbaarde zich ten aanzien van de betrekking tusschen kerkleer en wetenschap, tusschen godsvrucht en het leven in de tegenwoordige wereld. Naar gelang de betrekking al dan niet *louter* als tweespalt werd

opgevat, - een verschil van opvatting dat in verschil van persoonlijkheid wortelde, - trad de verscheidenheid aan het licht, die ten slotte tot een breuk moest leiden. Niet als louter tweespalt werd die betrekking natuurlijk opgevat door hetzij de meer artistiek of de meer wijsgeerig gevormden; zoowel het artistieke als het wijsgeerige in den mensch doet naar verzoening en samenhang zoeken. Beets en Hasebroek stonden aan de zijde van Van der Brugghen, die in zijne niet korte en, naar ik vrees, niet veel gelezen opstellen over *Verstand en Hart* in het Tijdschrift *de Vereeniging* al preludeerde op *Ernst en Vrede*, met name op de diepzinnige vertoogen van den hoofdredakteur van dat maandblad. Daniël Chantepie de la Saussaye is in onzen kring van het Rusland niet te vinden, en zou daar ook niet geheel op zijn plaats zijn geweest. Deze ongewone man, door karakter en aanleg van geest zweemende naar Herder; als deze, invloedrijk vooral door oorspronkelijkheid en diepte van inzicht, zou thans door velen naar zijn waarde worden geschat, indien hij, de vruchtbare auteur, een stijl had bezeten, gelijk hij als prediker eene hem eigene welsprekendheid bezat, die bij wijlen maar dan ook volkomen in staat was, een gehoor tot de hoogste sferen der gedachte op te voeren. In hem woelden denkbeelden, voorgevoelens, aspiratiën, die men bij het *Réveil* niet moet zoeken, en waardoor hij in het geslacht der orthodoxen tot een bijzondere geestelijke familie behoorde of liever aan deze haar onderscheidend karakter verzekerde. Maar de grondlijnen van dat karakter waren met van der Brugghen gegeven.

Daarom juist kan de latere breuk tusschen hem en Groen niemand verwonderen, al heeft zij den laatste uitermate verbaasd. Zij had niet tot oorzaak een plotselingen afval, een plotselinge verloochening van beginselen; zij was een door de politieke omstandigheden verhaaste openbaring van een verschil, dat van den aanvang had bestaan. Men weet, dat de breuk zich vertoonde ten aanzien van de schoolwet; ten aanzien van de vraag, of het lager onderwijs volmaakt godsdienstloos dan wel dienstbaar moest zijn aan de bevordering van maatschappelijke en kristelijke deugden. Groen wilde het eerste; natuurlijk niet omdat hij het op zichzelf begeerde, maar omdat hij daarin de volle konsekwentie van het Staatsonderwijs aan den dag wilde laten komen. Geeft, zoo redeneerde hij, de neutrale Staat onderwijs, dan kan dit onderwijs geenerlei opvoedend karakter bezitten, want op-

voeding moet van zekere denkbeelden en overtuigingen uitgaan, die een geheel neutraal persoon onmogelijk kan koesteren. Noemt de Staat zijn onderwijs bevorderlijk aan het kweeken van kristelijke deugden, dan van tweeën een: òf hij misleid de goêgemeente, òf hij houdt op neutraal te zijn en toont metterdaad een Kristendom te bezitten, dat beruchte Kristendom boven geloofsverdeeldheid, dat elk positief Kristendom in het volksbewustzijn op den duur noodwendig ondermijnen moet.

De logika was klemmend, en aan dit net niet te ontkomen tenzij men er zich niet in begaf. Zij die met van der Brugghen medegingen, gaven de grondstelling niet toe, en zagen in den wensch om het onderwijs dienstbaar te maken aan de bevordering ook van kristelijke deugden, juist het bewijs, dat de Staat wel onzijdig wilde blijven tusschen kerkelijke gezindten, maar niet tusschen godsdienstig en ongodsdienstig. Ook in hun oog had men aan de kristelijke deugden, die op de Staatsschool konden worden gekweekt, niet genoeg, maar het onvoldoende had in hun oog ver de voorkeur boven het geheel ontbrekende. Laat de school zoo godsdienstloos mogelijk worden, was de leus van Groen, opdat het verkeerde beginsel van de wet openbaar worde. Laat kristelijke deugd daar zooveel mogelijk gekweekt worden, was de andere leus, opdat wij een stelsel, dat niet onze volle sympathie heeft, toch met oprechtheid kunnen steunen: het volksbelang zal daardoor beter behartigd worden.

Dit verschil had het gevolg *kunnen* zijn van een meer of een minder praktischen zin. Van der Brugghen had kunnen zeggen: ontgaat mij het hoogste dat ik wensch, zoo zal ik althans trachten hetgeen ik verkrijgen kan in den best mogelijken toestand te verkrijgen. Dat deze praktische overlegging mede invloed heeft gehad, wil ik niet tegenspreken, maar men zou in mijn oog dwalen, wanneer men alleen haar in rekening bracht. Het verschil had dieper wortel: het sproot voort uit een algemeener verschil; een verschil van persoonlijkheid, dus van wereld- en levensbeschouwing. De vertegenwoordigers van dat verschil waren op staatsrechtelijk gebied Groen en van der Brugghen, maar wanneer men de zaken uit een gezichtspunt beschouwt, dat meer dan het staatsrechtelijk gebied omvat, waren de twee persoonlijkheden, die in den kring van het *Réveil* naast en ten deele tegenover elkander stonden, Groen van Prinsterer en da Costa. Zij waren door innige vriendschap en broederlijke ge-

zindheid aan elkander verbonden; zelf zich hun onderling verschil niet altijd en zelden volkomen bewust. Zoodra evenwel dit dubbele voorbehoud behoorlijk is vermeld, ben ik overtuigd, dat men van de betrekking, waarin zij tot elkander stonden, spreken mag gelijk ik deed.

Op hen moet van nu aan al onze aandacht vallen, want om hen was het ons van den aanvang te doen. De anderen, wier namen ik noemde, wier profiel ik schetste, hadden er aanspraak op, niet geheel uit de gedachtenis van het Nederlandsche volk te worden uitgewischt. Wanneer ik niet besloten was hier uitsluitend mijn eigene herinneringen te raadplegen, zou ik nog meer namen hebben aan te halen, niet omdat al de leden dier talrijke vergadering van het Rusland zich onderscheiden hebben door het een of ander bijzonder talent, maar omdat zij mannen waren, gedreven door zedelijke beweegredenen en het oog gericht op een zedelijk doel. Zedelijk was de atmosfeer dier vergadering, omdat in haar een geest leefde, tegenover den toestand van Volk, Staat, Kerk en Maatschappij even ver van onverschilligheid als van vertwijfeling; een geest, die het kwaad wilde peilen; een wapen gaf om het te bestrijden en de overtuiging wakker hield omtrent eindelijke overwinning. Wat is er van hen allen geworden, die destijds zich om hun groote leidslieden schaarden? Zij hebben niet verkregen wat zij beoogden; de uitwendige geschiedenis van ons volk is langs hen voorbijgegaan; maar ik kan niet gelooven, dat hun ernst, hun veerkracht, hun toewijding, hun kloekheid tegenover de openbare meening, hun niet genoeg hebben aan het alledaagsche, en welke deugden nog hun deel mogen zijn geweest, geenerlei, ja geen uitnemende vrucht zouden hebben achtergelaten; een vrucht, waaraan zij zelf misschien niet of veel minder hebben gedacht. Zij hebben inderdaad het hunne bijgedragen tot het kapitaal van degelijkheid, waarover ons volk nog beschikt. Daarom is het mogelijk thans hun voorbeeld, en toch niet hun vaandel te volgen. Daarom kan het geestelijk kroost dier vromen te vinden zijn ook buiten den kring der vromen. Indien er nog heden ten dage een zelfstandigheid is, die zich om mode noch vooroordeelen der menigte bekommert; indien er een eigen gemoeds- en geestesleven is, dat het geluk heeft wegens zijn idealisme de ironie van alle wereldlingen op te wekken; indien er belangstelling is in de openbare zaak zonder eerzucht,

zonder menschenvrees; indien er onbaatzuchtigheid is en ijver en reinheid van levenswandel en beheersching der hartstochten, is dit ongetwijfeld ook te danken aan die mannen, die ons niet hebben kunnen bekeeren tot hun theologie en fantastische wereldbeschouwing, maar wier karakter het peil onzer eigene zedelijke eischen heeft verhoogd. Zij moeten ons vloeken, ons, die hen moeten zegenen. Zij kunnen kwaad van ons spreken, maar niet beletten, dat wij het goede van hen getuigen. Voor mij, ik wensch geen anderen geslachtsboom dan bespotte vromen. Belachelijk te zijn, dien schrik en dwingeland der kleine zielen, schromen zij niet. Hen vervullen gedachten en gewaarwordingen, boven aanfluiting en toejuiching hoog genoeg verheven, om aan *succes* in de wereld geenerlei waarde te kunnen ontleenen.

Misschien heb ik er verkeerd aan gedaan, maar in versmaden van het *succes* heb ik altijd het kenmerk der vroomheid gezocht, en nog heden ten dage kan ik de vroomheid niet anders begrijpen dan als een volstrekte tegenstelling vormende met alles wat zweemt naar mondaniteit. Vroomheid is wel meestal verbonden met een bepaald geloof, maar is niet dat geloof zelf. Men kan de gegrondheid loochenen van elk geloof, en niettemin de waarachtigheid erkennen van de stemming die men vroomheid noemt. Die stemming zal altijd hare uitdrukking vinden in het woord: ‘mijn koningrijk is niet van deze wereld,’ terwijl er nauwlijks iets goeds is, dat niet in de plaats van dat woord: koningrijk, kan worden gesteld. Mijn liefde is niet van deze wereld; mijn kunst, mijn wetenschap, geheel mijn inwendig leven.... niet van deze wereld. Of er vele zulke vromen zijn, weet ik niet, maar het behoort tot de beste ervaringen van het leven, mannen en vrouwen te hebben ontmoet, die ons het geheim der vroomheid deden vatten. Heeft men het eens gevat, dan reageert men met de uiterste gevoeligheid op elk bestanddeel van mondaniteit, ook wanneer het in verbinding met voortreffelijke eigenschappen voorkomt. Mondaniteit is de stemming van hem, die nooit geheel vergeten kan, dat er een menschenwereld buiten hem is, die hem beoordeelt. Ook de vrome mag het meestentijds niet vergeten, maar er zijn oogenblikken, waarin hij het vergeet, en in die oogenblikken put hij zijn ware kracht. De niet-vrome, hoe voortreffelijk hij verder moge zijn, is als een die spreekt in het openbaar. Voor den vrome is het eigenlijke leven een geheimzinnig twee-

gesprek tusschen zijn gemoed en den Onzichtbare. Zijn verkeeren in de wereld is als dat van de jonge vrouw, van wie nog niemand weet, dat zij een verloofde is. Zijn ziel is de bruid van den Onzichtbare; geen gaven, geen schittering heeft zij dan voor Hem; zij heeft niets meer te veroveren; zij bezit, en bezit in het verborgene; zij kan noch wil er roem op dragen.

Daarom gedenk ik u met dankbare ontroering, vrienden mijner ouders, harten van goud. Uw theologie was een weinig zonderling; uw mirakelgeloof niet volkomen in overeenstemming met de tegenwoordige kennis van de natuur; uw levensbeschouwing vaak eenzijdig en daarbij willekeurig: maar dit waren de aarden vaten van het uitnemende dat uw deel was. Een goed gesternte heeft hem, die aan uwe lessen niet genoeg had, tot andere leermeesters geleid, tot Titanen der wetenschap, heroën der wijsbegeerte, koningen der kunst: ook zij aangegrepen en bezield door dien machtigen, levenwekkenden geest van wien niemand weet van waar hij komt en waar hij heengaat. Daar heeft hij gevonden wat gij hem nooit hadt kunnen geven, want uit u en uwe geestverwanten zal nooit voortkomen een Darwin die onderzoekt, een Spinoza die verbindt, een Shakespeare, Rembrandt of Beethoven, aan wie de Schepper een deel van zijn werkzaamheid schijnt te hebben afgestaan. Maar der vromen gave en roeping is een andere. Zij wandelen niet op de hooge bergtoppen, noch in dingen die hun te wonderlijk zijn. Zij blijven in het Vaderhuis, waar zij de kinderen zijn, aan het bekende gehecht, niet alles nieuwsgierig onderzoekende, met een intiem hoèkje tevreden, daár hun oud spel voortzettende, telkens hervattende, als voortdurend in blijde afwachting, dat de Vader zal binnentreden en ze sluiten aan zijn hart. Zij begrijpen niet, dat men dat huis verlaten kan, om de wijde wereld in te gaan, aan tooneelen van zijn jeugd den rug kan toekeeren, een laatsten kus kan drukken op moeders dierbaar gelaat, om, met dat onvergetelijk beeld in het hart, langs vreemde kusten te dwalen; zij begrijpen allerminst, dat wie zijn God verliest, zijn God zal vinden. Maar dit onvermogen is niet hun zwakheid, veeleer hunne eigenaardige kracht. Ook zij kweeken heroën, heroën van pieteit, toewijding, trouwe verknochtheid. Hopen tegen hopen; vasthouden van hetgeen aan zoo veler karakterloosheid ontglipt; kweeken van hetgeen zooveler lichtzinnigheid en gemakzucht verwaarloozen; opmerken

en liefhebben van hetgeen zoo veler overhaasting over het hoofd ziet, zoo veler blindelings volgen van de openbare meening als geheel verouderd prijs geeft, ziedaar hun gave. Indien wetenschap en verlichting noodwendig strekken moesten om de waarde van deze gave te doen miskennen, zij waren in mijn oog te duur gekocht. Indien de liberale gezindheid ons noodwendig blind moest maken voor het wezenlijk verschil tusschen deze gave en behoudzucht, dan ware die gezindheid de bekrompenheid zelve.

II.

Groen van Prinsterer had het uiterlijk van zijn geest en inborst. Wanneer men hem zag, kon men althans moeilijk nalaten dit te gelooven. Hij was eenigszins lang en tenger van gestalte; ook de schedel niet forsch gebouwd, eerder smal; het haar niet zeer rijk en reeds vroeg grisonneerend; het liet den vorm van den schedel uitkomen. Zijn gelaat: de neus, vooral de mond verried den fijnen geest; uit de oogen sprak gemoed. Zijn stem was zacht, zonder klank; zijn spreken snel maar niet onduidelijk; het handgebaar bij het spreken eenvormig, zonder eenig karakter dan deze zijn eenvoud. Hij sprak, gelijk hij schreef, in uitnemend Nederlandsch; in zijn eigen stijl, die de kracht der woorden kende en er daarom weinig noodig had; zoowel innig als vlijmend. Zijn stift wist hij te doopen in bijna vrouwelijke beminnelijkheid gelijk in een ironie, die niets en niemand spaarde. Maar zacht of scherp, was zijn taal in den regel zich onderscheidende door keurigheid, door zelfbedwang. Hij hield zich altijd in, en hij moest zich inhouden, want het gloeide in zijn binnenste of het kookte; hij had een intensiteit van liefde en van haat, die bij minder terughouding de vlammen had doen uitslaan. Er was een teederheid in zijn wezen, die haar voorwerp als moederlijk omvleugelde; er was een hevigheid in zijn najagen gelijk in zijn aanvallen, die overleg noch volharding buitensloot, veeleer daarin voedsel vond. Het teedere en het hevige ontsproten beide aan een hartstochtelijkheid, die men in Groen niet miskennen mag, al was zij bedekt door rustige manieren, gemis aan lenigheid en volslagen afwezigheid van alle stemverheffing. Tot zijne uitwendige kalmte had een samenloop van de gun-

stigste omstandigheden medegewerkt: een groot vermogen; geen kinderen; de levenswijs van een geleerde; geen enkele uitwendige steen des aanstoots.

Groen is niet ten volle Groen geworden dan door het *Réveil*.

Maar hoe heeft het *Réveil* hem bereikt? De door mij niet uitgegeven bladzijden van het Dagboek van Willem de Clercq, en de Clercqs briefwisseling met Groen en zijne vrouw, doen den invloed kennen, die hier beslissend is geweest. De diskretie verbood mij vroeger te zeggen, wat thans niet meer verzwegen behoeft te worden: de beslissende invloed is uitgegaan van Willem de Clercq, maar heeft gewerkt door de tusschenkomst van Mevrouw Groen, vroeger dan haar man voor het *Réveil* gewonnen en gewonnen door de Clercq. Ik heb nooit het voorrecht gehad Mevrouw Groen te ontmoeten en kan dus in deze opstellen, die uitsluitend uit persoonlijke herinnering willen putten, niet spreken over een vrouw, die men in hare geheel ongewone persoonlijkheid zou behooren gekend te hebben, om den aard van hare werking op anderen te kunnen kenschetsen. Dat die werking heeft plaats gehad, is hier evenwel de hoofdzaak. Groen is gekomen waar hij is gekomen, aan een vrouwelijke hand. Wat uit zulk een hand wordt aangenomen, blijft zijn brevet van oorsprong vertoonen, en de man gekenteekend die voor hetgeen dezen oorsprong heeft, ontvankelijkheid bezit.

Ontvankelijkheid in het gemeen, en deze vooral, onderstelt dat men zelfs reeds iets is. Eer hij onder den invloed kwam van het *Réveil*, was Groen reeds juist de man, om van die godsdienstige beweging datgene te ontvangen, dat de hartstochtelijkheid van zijn natuur moest aangrijpen en vasthouden. Zal ik dit in het rechte licht kunnen plaatsen, dan moet de lezer mij vergunnen in schijn mijn onderwerp een oogenblik te verlaten. Het licht moet komen uit een ander volk en uit een anderen tijd.

Groens eerste wetenschappelijke liefde was Plato. Zijne letterkundige dissertatie was aan de prosopografie van dien wijsgeer gewijd. Dit was niet toevallig, maar gevolg van waarachtige verwantschap. Laat ik een gewoonte, misschien een hebbelijkheid, mogen volgen, die mij reeds meermalen eenige diensten heeft bewezen: tijdgenooten mogen bezien door een sterk vergrootglas, dat de geschiedenis mij aan de hand doet. Ik kan het niet richten op Groen, zonder Plato gewaar te worden, namelijk

Plato's eigenaardig idealisme. Het is algemeen bekend, dat deze denker èn krachtiger dan iemand de waarachtigheid van de onzienlijke wereld heeft gesteld, èn van een strenge orthodoxie en een niet minder streng toezicht het heil heeft verwacht. Hij is opgestegen, en het gedruisch van de ontplooiing zijner vleugelen dreunt nog door de geschiedenis der europeesche menschheid, die niettemin op allerlei leibanden en krukken het merk van zijn maaksel moet zien. De schrijver van *Parmenides* is de schrijver van de *Nomoi* (wetten). De man, die de ideën heeft aanschouwd, heeft aan de macht der idee niet geloofd. Zijn taal, verteederend, en wegsleepend als muziek, heeft kleingeestige voorschriften geredigeerd. De apologeet van Sokrates, den meest revolutionnairen denker, heeft ons opgesloten in reglementen. Plato is de geinspireerde, dien men niet kan aanhooren zonder dat alles in ons trilt van de verhevenste aandoeningen, en Plato is de eigenlijke stichter van het monnikwezen.

Hij is het laatste, omdat hij het eerste is. Hij is een politie-agent omdat hij een dweper; hij is anti-liberaal, omdat hij een idealist is van een bepaalde soort.

Zijn idealisme komt hierop neder: de ware werkelijkheid ziet hij in de ideën. Die ideën, als het Schoone, het Ware, het Goede, plaatst hij in een wereld boven onze gewone, onze waarneembare wereld. Die wereld der ideën is ons eigenlijk vaderland; het beste, hier aanwezig, slechts afschaduwing van hetgeen in die hoogere wereld in waarheid *is*. Al wat onze geest kan bereiken in zijn hoogste aanschouwing, al wat ons hart kan liefhebben in zijn edelst begeeren, behoort tot een andere orde van dingen, verheven boven dit tooneel van den aardschen strijd, boven dit verblijf onzer vreemdelingschap. In andere gewesten ruischt het lied, dat van den adel spreekt van onze natuur: wat wij opvangen van dat lied, van dat lied ons herinneren, eens medegezongen eer wij den kerker van dit stof binnentraden, dat alleen is in staat het hart te doortintelen met goddelijke vreugd. De zintuigen hebben geen waarde: zij brengen ons slechts in aanraking met het voorbijgaande, het betrekkelijke en bedriegelijke. Grendel de deuren, waardoor al dat onzekere en onware zich ingang verschaft, sluit u op in de binnenkamer van uw geest en richt uw aandacht op de ideën, op hetgeen waarachtig en eeuwig is. Wie zich geboren weet, om het waarachtige te kennen, verkwist zijn hart niet aan de

schijngedaante der dingen, aan de ontuchtige courtisane die vleit en misleidt, maar streeft en staat met onwederstaanbare, heilige aandrift naar het huwelijk zijner ziel met het onvergankelijk wezen, uit welke vereeniging verstand, waarheid, in één woord dat leven geboren wordt, dat alleen dien naam verdient, dat alle leugen haat met alle onreinheid. Tot die vereeniging komt geen oningewijde. Zij eischt ernstige voorbereiding, het erlangen van den moed, noodig om te verachten wat de menigte aangaapt; van de zielegrootheid, die weet wat men voor de ziel moet overhebben en zich dus alle ontberingen getroost, om haar rein te bewaren en altijd meer te doen gelijken op dat Onveranderlijke, waarmede zij één moet worden. Waar die voorbereiding ontbreekt, grijpt slechts de bespotting van dat goddelijk huwelijk plaats. Zoo, zegt Plato, kan de rijk geworden slaaf, de moeten van zijn vorige boeien nog in het lichaam, zich wasschen en zich tooien en de man worden van de dochter zijns verarmden meesters: zijne kinderen blijven slaven-kinderen, gelijk de omgang der lage zielen met de wijsheid niets dan ijdele meeningen en sofismen voortbrengt. Zulk een omgang is de regel. Maar er blijft een klein getal van ware wijsgeeren over. Hun edele geest is tot volkomenheid gebracht door opvoeding, door eenzaamheid, door volhardende afzondering van het bederf der wereld, door minachting van elke praktische werkzaamheid. Onder de kinderen der menschen die gedreven worden door allerlei hartstochten, verkeert de ware wijsgeer en koestert alleen den wensch, dat hij hunne blinde wreedheid nooit zal navolgen, daar hij eraan wanhopen moet, zich tegen hun driften te verzetten. Hij zou immers reeds lang bezweken zijn, eer hem dat gelukte. Hij is de reiziger, door een onweder overvallen, die niets verlangt of hoopt dan een muur te vinden om er bij te schuilen tegen regen en wind. Zijne dagen in onschuld te slijten, zijn hart rein te bewaren van alle ongerechtigheid en dit leven te verlaten met een goed geweten, daar in dat hart schoone verwachtingen kiemen, dat is het lot, waarmede hij zich tevreden stelt.

Hij stelt er zich mede tevreden; meer niet. In het afgetrokkene kan hij zich een veel gunstiger toestand voorstellen. Bevredigd is hij niet. Het laat hem onvoldaan, dat hij van het leven moet scheiden, na daarin slechts aan zijne eigene volmaking te hebben gearbeid. Hij gevoelt, dat hij zijn hoogste bestemming

niet heeft vervuld: voor zijne medemenschen heeft hij weinig of niets kunnen uitrichten.

Wat heeft hem verhinderd? Plato antwoordt, dat de zegenrijke werkzaamheid van den wijze verhinderd wordt door het ontbreken van die staatkundige inrichting van de maatschappij, waarin die werkzaamheid zich alleen zou kunnen ontvouwen. De wijze is machteloos, niet omdat hij innerlijk geen kracht heeft, maar omdat de uitnemendste plant moet kwijnen in den ongunstigen bodem. De wijze vindt geen enkelen regeeringsvorm, waarin hij met vrucht kan werken, want alle regeeringsvormen werden buiten zijn invloed gemaakt. Geef hem een politieken toestand, waarvan de volkomenheid beantwoordt aan de zijne, en het goddelijk licht in hem zal schijnen en het zuiver menschelijk licht der anderen overstralen. Laat de mensch, in wien dat goddelijke leeft, laat de mensch die naar het voorbeeld der deugd is gevormd, voor zooveel onze zwakheid dit vergunt, laat hij hoofd en ziel zijn van den Staat: in zulk een Staat zal de wijze niet werkeloos behoeven te blijven. Waar heeft men dit beproefd? Men heeft het tegendeel gedaan: den wijze, den man die zich aan het Onveranderlijke, het Eeuwige hecht, uitgesloten, hem verdacht of bespottelijk gemaakt. Maar het kan anders worden: het denkbeeld is geen droombeeld, omdat het moeilijk is te verwezenlijken. Dat onvoorziene omstandigheden dien goddelijken mensch het bewind in handen geven, of dat de goden aan de bestaande bewindvoerders een oprechte liefde inboezemen voor de ware wijsheid, en het *zal* anders worden. Men zegge niet, dat de groote menigte zich daar blijvend tegen zal verzetten. Die menigte is veeleer de stof, die, aan de handen van den goddelijk gezinde toevertrouwd, door hem als kunstenaar zal worden bewerkt naar het goddelijk model dat hij steeds voor oogen heeft. Daartoe moet evenwel de wijze van voren af aan kunnen beginnen. Hij moet zelf zijn marmer kunnen kiezen; hij moet zelf zijn weefsel kunnen opzetten, en daaraan voortweven, terwijl hij bij beurte het oog richt, nu eens op zijn voorbeeld: de goddelijke ideën; dan op hetgeen de stof die hij bearbeidt van dat wezen in zich op kan nemen. Dikwerf zal hij moeten uithalen, dikwerf moeten overdoen, maar zijn weefsel zal ten slotte de volkomenheid bereiken.

De overgang, dien ik op het oog had, is reeds gemaakt. Het hooge idealisme heeft hier reeds de wending achter zich, die

tot reglementeering moet leiden. Het goede is voor Plato een ‘model,’ niet de nog onbekende vrucht van een vrije ontwikkeling der menschheid. Wat van de menschheid worden moet, ideël bestaat het reeds; het wordt reeds gekend; het is reeds het geestelijk eigendom van den eenzamen wijze; van boven af, van uit die ideële wereld, moet het in de zichtbare wereld nederdalen, en daartoe moet die wereld vooruit gereinigd worden, als tot een waardige ontvangst. De wijzen hebben het vertrek in te richten en voor de instandhouding van de goede orde aldaar te zorgen. Zij zijn de intendanten, de ceremoniemeesters van het paleis, waar de hooge gast wordt verwacht.

Hierbij kon Plato niet blijven staan. En nu schrijft hij de *Nomoi* (wetten). Nu niets overgelaten aan de zelfstandige ontwikkeling van de individuën, die louter chaos brengen moet in de groote receptiezaal. Nu alles voorgeschreven, alles geregeld: kunst, wetenschap, het bijzonder vermogen, huwelijken, geboorte, opvoeding der kinderen; het laatste vooral. De wet zal het kind bij de hand nemen en het verzellen tot in zijn hoogen ouderdom, telkens aangevende wat achting verdient of blaam; zijn smart en zijn vreugd, zijn weerzin en neigingen stempelende naar het waarmerk der Rede; zelfs bij het graf verlaat de wet hem niet; zij bepaalt teraardebestelling en eerbewijzen.

Die strenge organisatie richt zich tot het uiterlijke, maar natuurlijk om het innerlijke te bereiken, en de type voor dat innerlijke is reeds gegeven. Het karakter van *den* goede zal van het karakter van *het* goede niet mogen verschillen. *Het* goede is onveranderlijk; tegen alle veranderlijkheid zij de opvoeding gericht. Hier doet Orthodoxie haar intrede. Een van de groote middelen van opvoeding is de muziek; maar welke? Grijsaards zullen het hebben te beslissen, en onder dezen de kundigsten en de deugdzaamsten. Zij zullen het karakter regelen der zangen; rhythmus en melodie, 't zal alles met het oog op de zedelijke tucht worden vastgesteld. Eens vastgesteld, zal geen wijziging meer geoorloofd zijn; integendeel men zal de wijsheid der Egyptenaren navolgen, bij wie de vormen der muziek, der schilder- en beeldhouwkunst, na eens te zijn goedgekeurd, duizenden van jaren geenerlei verandering hebben ondergaan. Geene nieuwigheden: zij verzwakken het besef van het onveranderlijke; gedurige herhaling veeleer van de eens aangenomen grondregelen van het deugdzame leven. Als een vaste litanie zullen zij door

koren van kinderen en jongelieden en grijsaards gezongen worden, aan gemeenschappelijke maaltijden vereenigd, waar niets aan het toeval wordt overgelaten. Zoo zal de geheele bevolking hetzelfde gevoelen, hetzelfde denken; de stem van alle burgers slechts één stem zijn. Vreemde bestanddeelen zullen die eenstemmigheid verbreken! Bouw, antwoordt Plato, bouw daarom geene steden te dicht bij de zee! Buitenlandsche zeden zullen binnendringen, winstbejag en lust in avonturen de bewoners de welbekende kusten doen verlaten. Niet Salamis en Artemisium, maar de vlakten van Marathon en Plateae hebben Griekenland gered. De bevolking eener stad hebbe één oorsprong, één taal, één godsdienst, één levenswijze, onder een bewind, waarin monarchie en demokratie elkander in evenwicht houden. Slechts voor het eerste invoeren der staatsregeling is een jonge, krachtige alleenheerscher gewenscht. Zijn voorbeeld en zijn veerkracht zullen het snelst de wetten in het leven doen overgaan. Is dit geschied, dan kan hij ontbeerd worden, want aan nieuwe wetten is geen behoefte.

Hoe fraai is nu alles ingericht! Land en woning zijn gelijkmatig verdeeld; ieder hoofd des gezins heeft een onvervreemdbaar eigendom; op de oorspronkelijke verdeeling wordt niet teruggekomen en maatregelen worden getroffen, opdat dan ook het getal der burgers ongeveer hetzelfde blijve. Niemand bezitte goud of zilver; niet aan kapitaalvermeerdering toch hangt de welvaart van den Staat, maar aan de deugd. Volstrekte gelijkheid van vermogen is wel niet te bereiken, maar aan de onvermijdelijke ongelijkheid worde een grens gesteld.

Deze speling, toegelaten in de onveranderlijkheid, is een inschikkelijkheid van Plato; zij is niet de eenige. Hij gelooft niet, dat men den omgang van jonge mannen en hunne toekomstige vrouwen in alle bijzonderheden kan regelen. Elk jaar zullen op sommige punten nieuwe reglementen noodig zijn, maar het doel blijft ook daarin tot volkomenheid te geraken. In tien jaren zal men wel genoeg ervaring hebben opgedaan, om voor wijziging de deur te kunnen sluiten. Men heeft te huwen op een bepaalden leeftijd; om redenen van publiek belang; boete te betalen, wanneer men op vijf en dertig jarigen leeftijd nog ongetrouwd is; ter bruiloft een vast aantal gasten te nooden; een vaste som voor de bruiloft uit te geven; nuchter het huwelijk aan te vangen.

In hoevele bijzonderheden daalt hij af! Het wandelen der vrouwen gedurende de zwangerschap; de windselen der kleinen; de spelen en de lektuur der kinderen; de censuur over de dichters de offers voor de goden, de feestdagen: niets wordt vergeten.

Aan zoovele wettelijke voorschriften beantwoorden strafbepalingen. Eene dier strafbepalingen treft de beleedigingen van de Goden, die onverbiddelijk, onomkoopbaar zijn als het Recht, omdat zij in de wereld het goede doen regeeren. De goddelooze is hij, die aan de goddelijke gerechtigheid twijfelt. Hij moet gestraft worden met censuur, met gevangenis, met den dood, gevonnisd door een afzonderlijke rechtbank, en naar de zwaarte van het misdrijf.

Bovendien heeft een algemeene wet de ongodisterij tegen te gaan; elk offer te verbieden, dat niet door de wetten wordt vergund; elk bijzonder altaar. Geen offers dan bij den tempel. Geen afzonderlijke kapellen, allerminst op ongewijde plaatsen. Wie ze bouwt en voor het overige onbesproken is, betaalt een boete; wie het doet en bovendien slecht ter faam staat, ondergaat de straf des doods.

Hier is het einde bereikt, de noodlottige weg is afgeloopen. De verheven idealist is Groot-Inquisiteur. De onveranderlijke, eeuwige ideën rusten op een galg. Plato is de cipier van Sokrates.

Het vergrootglas uit de hand leggende, zien wij weder Groen van Prinsterer. Omgeving, namen, vormen, allerlei is veranderd. De leer der eeuwige ideën is geworden de rechtzinnige theologie, de onfeilbare waarheid; de Staat of de Stad heet voortaan de Nederlandsche Hervormde Gemeente. De Wetten zijn gedoopt Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Plato's regeling van het bijzondere leven draagt bij den Kalvinist den naam van kerkelijke tucht. De wijsgeer met zijn goddelijk licht heeft plaats gemaakt voor den Kristen en zijn ‘testimonium Spiritus Sancti;’ Plato's theokratie voor de eenheid van Kerk en Staat.

Er is zeker onmiskenbaar verschil, doch dat ik hier mag verwaarloozen. Groen behoort tot de orde der geesten, die door Plato worden aangevoerd. Ook voor Groen was het hoogste, als waarheid, bestaande onafhankelijk van den mensch; als volkomenheid, een ‘idee’, in den zin van model of type. Wat dat hoogste, die waarheid, die volkomenheid voor Groen zouden zijn, hing af van landaard, tijd, opvoeding; van dien invloed, waarop

wij wezen. Bij Groen, gelijk bij Plato, dezelfde grondgedachte, dezelfde grondstemming: daarboven iets onveranderlijks; dat Onveranderlijke, voorwerp van een hartstochtelijke liefde die geroepen is het op aarde te doen regeeren.

Zijne liefde won in hartstochtelijkheid tegenover een tijdgeest, dien hij van een geheel tegenovergestelde overtuiging doordrongen achtte. Zoo werd zijn Kristelijk platonisme de antirevolutionnaire leer. Die tijdgeest dagteekende van 1789. Toen was de beweging, der geesten aangevangen, die de idee zelve van het Onveranderlijke zou onttroonen; die het steunpunt weg zou nemen, dat in het objektieve is gelegen; die aan de menschelijke rede op zou dragen, niet het ware te grijpen, maar het waarschijnlijke te vinden en vast te stellen, totdat iets van hooger waarschijnlijkheid het deprecieert. Principiëel niet meer in het Eeuwige type en maatstaf te bezitten van het tijdelijke, en daarentegen van de waarneming van dat tijdelijke en zijn beoordeeling door het verstand, de lessen te verwachten omtrent de wijze, waarop het verder moet worden ingericht, om aan weder geheel tijdelijke eischen te beantwoorden, ziedaar de Revolutie, waartegen zijn Antirevolutie was gekant. Het is Plato's oude strijd tegen de Sofisten. De Revolutie nam den grond onder de voeten weg, om slechts plaats te laten voor wisselende menschelijke meeningen, die er niet vaster door worden wanneer zij zich al de wetenschap noemen; een naam, goed voor burgers en boeren, maar voor den ernstigen denker bron noch van warmte noch van licht.

Groens antirevolutie was dus geen afkeuren van alle revolutiën: er waren revolutiën die juist tot handhaving van het Onveranderlijke en Eeuwige waren ondernomen. Zij was geen afkeuren van alle kritiek. De uitgever van de archieven van het Huis van Oranje veroordeelde alleen die kritiek, die geen eeuwige waarheid boven zich erkende. Zijn theokratie was geen voorliefde voor monarchie of republiek, despotisme of grondwettig bestuur, maar brandmerkte elke regeering als een illusie, niet bestand tegen den stroom der menschelijke hartstochten, wanneer zij een staatsrecht huldigde, dat den grondslag van alle gezag: Gods wil en wet, ontkende.

Bij de algemeene theorie bleef het niet. Het objektieve en onveranderlijke was voor hem geopenbaard in den Bijbel, Gods eigen woord; en de nauwkeurigste, ofschoon altijd menschelijke,

ontvouwing van den inhoud van dat woord vond hij in de Geloofsbelijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk. Getrouwheid aan die Belijdenis was uit dien hoofde onmisbaar; trouw of ontrouw ten haren aanzien de diepst liggende oorzaak van nationalen bloei en nationaal verval. Even als Plato de geschiedenis van de opeenvolgende toestanden der menschheid raadpleegt, om zijn groot staatkundig beginsel te staven, dat de volken hun welvaart, het behoud en den bloei hunner instellingen altijd te danken hebben gehad aan hun deugd, zoo schreef Groen onze volkshistorie, om het verband in het licht te stellen tusschen geloofsverzaking en de verkwijning van ons Gemeenebest. Eindelijk, gelijk Plato in de opvoeding der jeugd den waarborg zag der toekomst en juiste godsdienstige voorstellingen en onveranderlijke orthodoxie in muziek en zang en allerlei kunst voor die opvoeding onmisbaar achtte, zoo concentreerde zich hoe langer hoe meer de geheele werkzaamheid van Groen van Prinsterer in heftige, rustelooze bestrijding van het onzijdig lager onderwijs en in bevordering van een onderwijs, dat getrouwe aanhangers kon vormen van de goddelijke waarheid. De bijzondere kristelijke school was het bolwerk tegen de Revolutie; het geloof der Vaderen, het ware tegengif tegen de Revolutie-leer. Dat geloof behoefde niet in zijn vollen omvang den jongen kinderen te worden ingeprent, maar de school mocht niet van een geest doortrokken zijn, die op het aannemen van dat geloof niet voorbereidde, hart en hersenen een verkeerde plooi gaf.

Hoe stond hij met zijn platonisch idealisme, waarop hij het Hervormd kerkgeloof had weten te enten, tegenover de gezaghebbende openbare meening van zijn tijd! De meesten begrepen hem niet, maar bestreden hem niet minder vinnig om hetgeen zij, met meer of minder goede trouw, hem toedichtten. Zij die hem begrepen, zagen in hem, en te recht, den principieëlen tegenstander van de liberale gezindheid. Straks belichaamde zich de strijd tusschen liberaal en anti-liberaal in Thorbecke en Groen van Prinsterer. Dag aan dag voerde *de Nederlander*, het dagblad van Groen, een polemiek, eenig in hare soort: vol talent; vol geest; weergaloos scherp; alle vijanden tegen zich in het harnas jagend; met artikelen, ten hoogste van tien of twintig regels, tartend, wondend, vernietigend wel menigmaal. Zelfs omstanders bracht zij het bloed aan het koken.

Aan andere dagbladen gaf zij onuitputtelijke stof. Vaak werd de ironie van Groen beantwoord met grof geschut en trachtte men slecht Nederlandsch goed te maken met beleedigende taal. Geleerd en ongeleerd trok tegen Groen te velde. Hij was aller mikpunt, want hij hield de liberale richting tegen. Partijhoofd in iedere beteekenis van het woord, kon hij niet altijd aller achting wegdragen door de keus zijner middelen. Verbittering, verontwaardiging goten zich uit over zijn program en zijn taktiek. De hartstochtelijkheid zijner eigene natuur scheen aanstekelijk en zijne tijdgenooten niet zelden te verleiden tot vergeten of verzaken van hun landaard. De man, door zijne aanhangers op het diepst vereerd en op het teederst bemind, werd door uitnemenden en verstandigen gevreesd en bestreden, minder als een mensch dan als een dienaar van de macht der duisternis. Misschien was er destijds een kracht en warmte van overtuiging bij de liberale partij, die sedert verflauwden, of zelfs plaats maakten voor onverschilligheid en karakterloos scepticisme. Hoe het zij, Nederland heeft zich over den strijd dier dagen niet te schamen. Mannen stonden tegenover mannen; temperament tegenover temperament; hartstocht tegenover hartstocht. De liberale partij gaf haar vaandel niet prijs, maar deed haar plicht; en één geest, kracht zoekende in zijn isolement, stond een gansche falanx.

Bij een gesloten graf mag de blik ruimer veld overzien dan in de hitte van een strijd. De anti-revolutionnair, de anti-liberaal van voor tien en twintig jaren blijft ook voor ons wat hij was, doch thans zien wij zijn gedaante beschenen door het licht der geschiedenis en neemt hij zijn plaats in naast al die belangwekkende historische persoonlijkheden, die, van de overoude dagen af tot op onzen tijd, met Groen van Prinsterer eenes geestes kinderen waren, met hem de verdediging der hoogste belangen uit hetzelfde gezichtspunt hebben bezien, met hem naar dezelfde wapenen hebben gegrepen. Men vergunne mij ook nog dit licht op Groen te laten vallen. De polemiek van den dag kon slechts aan bekrompenheid toeschrijven, wat misschien een anderen indruk maakt, wanneer men enkelen nagaat van hen, die in de Geschiedenis voorkomen op Groen's geestelijken geslachtsboom.

De Geschiedenis beweegt zich veelal om de vraag, of het Goede *is*, dan wel of het *wordt*; of het ideaal een model is, dan wel een

poolstar; of het neergelaten moet worden op aarde dan wel in de edelste stemming des gemoeds juist van het spel en den strijd en de samenwerking van alle aardsche krachten mag worden verwacht; of er tegenstelling is, anders dan voor ons besef, tusschen goed en kwaad; tusschen de idee en de zoogenaamde werkelijkheid. Of licht *slechts* vrucht is van licht, en er niet veeleer met den dichter moet worden geloofd: ‘Dan zal 't licht zijn, eeuwig licht zijn, licht *uit licht en duisternis*’: in allerlei vormen keert die vraag weder, en niemand vindt een algemeen bevredigende oplossing. Het is reeds veel, dat de twee werelden, die der idee en die der waarneembare werkelijkheid, in onzen geest gegeven zijn. Het bestaan van het probleem, dat is juist een der beweegkrachten van de Geschiedenis.

Twee oplossingen zijn beproefd: de dualistische is de meest populaire. Het Goede is er, maar.... in de ideële wereld. Hetgeen thans bestaat in de waarneembare wereld, moet wijken en plaats maken voor dat ideële. Dat is de oplossing van Plato en de aan hem verwante geesten. Ontvlucht het rijk der zinnelijkheid! Uw heiligste overdenking is de overdenking des doods. Plato beveelt den dienst aan van den God des doods, ‘den weldoener van ons geslacht’, want ‘de vereeniging van lichaam en ziel is den mensch in geen enkel opzicht voordeeliger dan hunne scheiding.’ Reeds vóor het Kristendom is de grenslijn tusschen het gewijde en het profane getrokken; bestaat die merkwaardige zedelijke notie: ‘de wereld’. Aan de wereld niet gelijkvormig te zijn, is het begin van alle deugd. Afzondering, eenzaamheid is het groote middel van heiliging; de heiligheid die alleen onder deze voorwaarde kan bereikt worden, het groote doelwit. Wat geldt voor den individuëelen mensch, geldt evenzeer voor de maatschappij. Mensch noch Maatschappij kan men aan de werking van natuurlijke ontwikkeling overlaten. Beide moeten worden ingericht naar een model. Doodt dan uwe leden die op aarde zijn. Uw wandel zij in de hemelen: dit is het voorschrift, reeds eer het door het Kristendom werd geformuleerd. Het Kristendom neemt het over vol geestdrift, en legt het uit en licht het toe met den meesten ernst. Persoonlijke heiligheid en een theokratische maatschappij: aan de verwezenlijking van die twee denkbeelden, inderdaad slechts één, zal de Kerk wijden haar geleerdheid, haar wijsbegeerte, haar poësie, hare praktische wetgeving en werkzaamheid. Aan de juistheid

der grondgedachte twijfelt niemand. Keizer Julianus kan de ‘Galileërs’ vloeken, maar de Kristelijke grondgedachte is ook de zijne. Zijn heidensche priesters maakt hij schier tot monniken, die de besmetting der wereld hebben te ontvluchten.

‘De wereld ligt in de macht van het Booze’, zoo klinkt het opgewekt krijgslied van dit idealisme; het is niet de honende zucht van den pessimist. Verloochening van de wereld; het opgeven van de mogelijkheid om in de gewone voorwaarden van het leven de heiligheid en de theokratie te bereiken, is niet een plicht, maar een voorrecht, een vreugd. Men moet Chrysostomus lezen, om die vreugd te beseffen. Welk een natuurlijkheid in hetgeen de onnatuurlijkheid zelve schijnt. Den man van smarten het kruis achteraan te dragen, in den onverzwakten zin des woords, dat is het Evangelie, - want een blijde boodschap is het in zijn oog, - dat Chrysostomus brengt op een gouden schaal, omkranst met al de bloemen eener taal, keurig door zijn smaak, warm door zijn grenzenlooze liefde en gedrenkt door zijn grondstemming: de stemming der bruiloftskinderen. Zij houden de lampen brandende. De gedaante dezer wereld gaat voorbij. De Heilige komt.

En nu, - want naar het uitnemendste dat het heeft voortgebracht, moet het menschelijke gemeten worden, gelijk men den Himalaya meet naar de hoogte van den berg Evarest, - nu - terwijl de kerk van het Oosten meer en meer in de rust der middelmatigheid verzinkt, - begint die bewonderenswaardige geschiedenis van het Katholicisme; de geschiedenis van een langen strijd, vaak verslapt, nooit opgegeven, om, - druk het uit, gelijk gij wilt, - om de idee, om het nieuwe Jerusalem, om het ideaal der heiligheid, om het ware rijk van God op aarde te doen nederdalen; om de wereld van het vulgaire als terug te dringen, en plaats te maken voor de volstrekte heerschappij van hetgeen tegenover die wereld staat, van het Goddelijke. Nu begint die lange reeks van heiligen, die, reisgenooten van den Plato des Kristendoms, St. Augustinus, en met zijn *de Civitate Dei* als poolstar voor oogen, over de onstuimige wereldzee, dwars door de branding, bijna te pletter geslagen tegen klippen en rotsen, borst en aangezicht bloot gevende aan de ruwste stormen, hun tocht voortzetten naar het eiland der zaligen, het Volkomene te gemoet. Eerst is hun opvatting van het zedelijk leven als onvereenigbaar met het leven in de wereld slechts het deel van

betrekkelijk weinigen. Deze weinigen trekken zich terug in het klooster en aan de Kerk in het groot schijnt niets beters te worden overgelaten dan het sluiten van een smadelijk vergelijk met de profane machten. Maar hun geest durft weldra die machten aan, en in het oosten van Frankrijk, in de abdij van Clugny, gevoelt hij zich krachtig genoeg, om de Kerk onmiddellijk aan het Klooster te doen grenzen. Van uit Clugny bestijgt Hildebrand den troon der Pausen. Nu is de monnik de vertegenwoordiger van Kristus op aarde. De monnik regeert. Hij maakt zich los van den Keizer en snijdt den huwelijksband der priesters midden door; een nieuwe Ezra, die de buitenlandsche vrouwen uit Israël verjaagt[1)].

Het algemeen verplichtend stellen van het celibaat der priesters is een van de indrukwekkendste daden in de geschiedenis. Toen sprak het idealisme tot de zinnelijkheid: Gij bestaat niet; tot de behoefte aan gezelligheid en een weinig levensvreugd en rust: Gij zijt er niet. Het waarneembare en praktisch uitvoerbare wordt onder den voet getreden. In den Kristen is een man: die man wordt uitgeworpen als een demon. De bestendige martelaar is geboren; het kruis van Kristus zal van de schouders niet meer wijken. Zelfs de kuische blik, waarmede tot dusver de reine geliefde is aangezien en begeerd, wordt overspel jegens de eenige Bruid, die het geheele hart heeft ingenomen. Maar nu ook die Bruid onttrokken aan elke voogdij van de georgardseerde ‘wereld,’ dat is: van den Staat! Clugny, Canossa, Venetië zijn als de namen van veldslagen in één strijd, die daarmede gewonnen scheen. Ziedaar het Godsrijk van het idealisme in beginsel gevestigd. De Kerk zegt tot de Vrouw, verpersoonlijking van het zinnelijke in zijn schoonsten vorm: ‘vrouw, wat heb ik met u te doen;’ straks ziet de Kerk op den Staat, belichaming van de wereld in zijn zedelijksten vorm, neder als op haar dienaar; neen, als op haar schaduw.

Slechts weinige jaren maken die eerste overwinning tot een droom. De kuischheid wordt de moeder der onkuischheid; de van den Staat onafhankelijke Kerk moet doen wat des Staats is, en daartoe bezitten macht en geld. Van alle zijden dringt de ‘wereld’ weder binnen, onwederstaanbaar als een overstrooming. Maar het Katholicisme vertwijfelt niet. De idee zal en moet ze-

1) Het Boek van Ezra, hoofdstuk X.

gevieren. Reeds schijnt het middel gevonden. De kruistochten zullen het groote zuiveringsmiddel zijn. De kristenridder, de monnik in het harnas, de broeder van barmhartigheid in wapendos, is de nieuwe, niet minder groote konceptie; het op nieuw terugdringen van ‘de wereld,’ die nu immers haar einde nabij is. Nieuwe teleurstelling; de kristenridder wordt de ontgoochelde geloovige, wordt de tempelier. Werken der liefde en der geestdrift eindigen in brasserijen, en de krijgsman van Kristus sterft lasterend op den brandstapel van den franschen koning. Maar het Katholicisme vertwijfelt niet. De idee zal en moet zegevieren. Nog is het nacht. Maar de kille nachtwind heeft zijn laatsten ademtocht uitgeblazen. De morgen lacht. De nevelen trekken op, en het beminnelijk beeld wordt zichtbaar van den man in wien Jezus van Nazareth herleeft. Assisi wordt een ander Bethlehem. De rijke prelaat, de machtige ridder hebben ter goeder trouw met de wereld geheuld, om de wereld te overwinnen. IJdele poging. De wereld wordt niet overwonnen dan door hem die haar kan ontberen. Franciskus van Assisi kan haar ontberen en gevoelt geen gemis. De voorspelling van de weggejaagde Penia wordt in den ruimsten zin vervuld[1)]. De Armoede zal de moeder worden van ‘de idee’; de Armoede, die, gelijk Franciskus zegt, Jezus heeft ontvangen in de krib en hem den laatsten kus heeft gegeven aan het kruis, toen zijn eigen moeder hem niet meer kon bereiken; die Armoede, die Giotto verheerlijkt heeft. Het ‘Wee u gij rijken! Wee u, gij die lacht,’ van Jezus wordt niet langer op lafhartige wijze tot een rhetorischen hyperbool verlaagd. Het Evangelie der armoede, het echte Evangelie van Jezus, zal de wereld redden. Wie arm is, behoeft geen klooster; de wereld sluit hem van zelf uit, maakt hem tot een paria, juist tot hetgeen hij wezen moet. Want de pariaas der wereld zijn de broeders van dien armen lijder, in wien God op aarde is gekomen en wiens litteekenen Franciskus reeds draagt. Voor het oogenblik, het is waar, moet dat Evangelie nog naast zich dulden geheel de Kerk van Rome. Maar dit is tijdelijk. De derde bedeeling, de bedeeling van den Geest, is aanstaande, dan zal ‘het eeuwig Evangelie’ komen, dat geen andere Kerk zal scheppen dan de groote, schamele,

1) Plutus van Aristofanes, vs. 608, vlg. *ἡ μὴν ὑμεῖσ γ᾽ἔτι μ᾽ἐνταυθὶ μεταπέμψεσθον*.

ontberende, lijdende gemeente van de armen naar de wereld, van de gekastijden en verminkten naar de wereld, maar die onuitsprekelijk rijk en zalig zijn in God.

In Franciskus van Assisi heeft het Kristelijk idealisme al zijn kracht getoond, zijn uiterste bereikt, maar ook, naar het schijnt, een eigenaardige krisis uitgelokt. Door zijn optreden is de Katholieke Kerk voor de vraag geplaatst, of zij bereid is den weg, waarop Hildebrand het eerst den voet heeft gezet, ten einde toe te bewandelen; met andere woorden, of het ideaal van den kristen voor goed geen ander dan het monniken-ideaal zal zijn. De Katholieke Kerk heeft eenigen tijd noodig eer zij haar evenwicht hervindt. Soms schijnt de breuk met Franciskus onvermijdelijk. De Paus bekrachtigt voor het minst den korteren regel, spreekt Franciskus heilig. Maar een andere Paus maakt de bedenkelijke onderscheiding tusschen bezit en vruchtgebruik van aardsche goederen, veroorlooft aan de orde het laatste, behoudt voor zich het eerste en erkent daarmede dat bezitten niet onkristelijk is. Een Peter Johannes de Oliva, een Olivas Ubertino de Casale wanhopen weldra aan Rome, en passen reeds op Rome de welbekende beelden uit de Openbaring van Johannes toe. De Fratricelli willen weten van bisschoppelijke jurisdiktie noch sakrament; zij hebben den Heiligen Geest en daaraan genoeg, Het Pausdom antwoordt (begin der veertiende eeuw) met de vroegere onderscheiding tusschen eigendom en vruchtgebruik een fiktie, en de stelling, volgens welke Kristus en de Apostelen niets in eigendom zouden hebben bezeten, een ketterij te noemen. Nu schijnt de breuk volkomen. Verklaart een generaal der orde niet twee Pausen schuldig aan ketterij?

Het waren familietwisten. Door allerlei worstelingen en lotgevallen heen is de Franciskanerorde dierbaar gebleven aan de Katholieke gemeente en het troetelkind van het Pausdom. Het Franciskaansche leerstuk van de onbevlekte Ontvangenis van Maria is in onze dagen kerkelijk dogma geworden.

De Roomsche Kerk kan zich even goed het hart uitsnijden als de orde van den heiligen Frans verloochenen.

In hetzelfde jaar waarin de eindelijke regeling van de Minorieten werd vastgesteld door Leo X, begon de Hervorming in Duitschland, die naar een ander zedelijk ideaal zou streven. Maar in de landen der romaansche Hervorming blijft de dualistisch-idealistische opvatting van het Godsrijk gehuldigd. Kalvijn

zij vormen staatkundige partijen, zij redigeeren dagbladen, zij hebben zich ingericht op een wereld, die blijkt te duren. Zij hebben een exegese uitgevonden, die den Bijbel voor niemand meer lastig maakt dan voor de ongelukkigen, die niet aan wonderen kunnen gelooven. Hoe beminnelijk zijn toch de illusiën die ons door het leven dragen! In onze illusiën is misschien onze grootste waarde gelegen. Maar ook zij, die van der jonkheid af gewoon waren tot Groen met eerbied op te zien, hebben ten slotte zijne voetstappen niet kunnen drukken, omdat zij in deze illusiën niet konden deelen, het Nieuwe Testament met meer onbevangenheid lazen, en er niet in slaagden te begrijpen, hoe men onvoorwaardelijke onderwerping kan eischen aan de Schrift op alle dogmatische en historische punten e n te gelijk in zijn betrekking tot ‘de wereld,’ de Schrift kan ignoreeren of plooien naar de onafwijsbare behoeften van sociabiliteit, een Noordsch klimaat en een geest, niet langer vreemd aan de staathuishoudkunde. Hun historische konscientie is de moeder van hun ketterij, en hun ketterij eerbied voor de oude oorkonde, waaruit de Kalvinistische Hervorming eenige bladzijden heeft laten verloren gaan.

Maar Groen was zich geen willekeur of nalatigheid bewust, evenmin als Plato met opzet willekeurig was toen hij den wijsgeer bij zijn weven liet zien, ja eerst! naar het model, maar vervolgens ook gedurig naar de stof die hij bearbeidde, opdat hem blijken mocht in hoever deze het model op kon nemen. De zuiverheid van het idealisme had natuurlijk gevorderd, dat hij zich uitsluitend tot het eerste had bepaald. Dit te doen is evenwel niet mogelijk, en de tragische zijde van de geschiedenis van het idealisme ligt in de noodzakelijkheid van dat voortdurend vergelijk. Zij doet ons vertrouwen, dat er eene andere oplossing moet zijn van het probleem van de betrekking tusschen ‘de idee’ en de werkelijkheid; dat er een ander en beter ethisch beginsel is, waarbij men zichzelf niet gedurig ontrouw behoeft te worden. Dat andere ethische beginsel heeft voor goed zijue intrede in de wereld gedaan met de germaansche Hervorming. Het is de vrucht van den duitschen geest. Het heeft Luther voorgelicht en ook da Costa, die juist daarom in het *Réveil* zijne eigene plaats en fysionomie heeft gelijk een volgend artikel zou moeten aantoonen, wanneer ik nog verder op belangstelling voor mijne herinneringen dorst rekenen.

Da Costa zou dan evenwel moeten gesteld worden naast, niet tegenover Groen. Allen wier streven een waarachtig zedelijk streven is, staan naast elkander, al bouwt vooroordeel of partijbelang een muur tusschen hen op, en zedelijk is het streven van allen, die eigen en anderer leven niet kunnen laten voor hetgeen het is, maar het beter en gelukkiger willen maken, zonder daarbij zichzelf te zoeken. Elk zedelijk streven onderstelt een gevoel zoowel als zekere denkbeelden, waarin dat gevoel zich vertolkt; denkbeelden omtrent den aard en de toekomst van ons geslacht. Die denkbeelden zullen nooit de strenge lijnen hebben van sommige begrippen der exakte wetenschappen, maar daarmede zijn zij nog niet veroordeeld. Naast het exakte moet het onbepaalde een plaats vinden; de natuurwetenschap zelve kan het niet ontberen. Hoe zou zij met volkomen duidelijkheid ons zeggen wat zij onder evolutie verstaat, en toch is zulk een algemeene, tamelijk vage, voorstelling uiterst vruchtbaar. Gelijk de beteekenis en het belang van het onbewuste in onzen tijd meer op den voorgrond treedt, zoo moet de kracht van het vage erkend worden, niet door hen die niets anders hebben, maar juist door hen die uitnemend goed weten wat het exakte is. Hoeveel is de menschheid niet aan deze muziek verschuldigd! Vrijheid, Gelijkheid, Nationaliteit, Vooruitgang, Ideaal, Liefde: van deze en soortgelijke woorden aan te toonen, dat het louter woorden zijn, is geen kunst, maar, wanneer dit is aangetoond, wat dan? Niet beter zijn de woorden substantie, begrip, idee, het Zijnde, het waarlijk Zijnde en hoe men verder spreken wil. Plato bij den arm vast te houden en hem niet los te laten eer men hem begrijpt, gaat voor iemand die zijn tijd noodig heeft, niet aan. Men past geen mouwen aan zijn golvenden mantel. Hegel niet uit de handen te leggen, eer men in die handen heeft gehad elke schakel van zijn redeneering, wie heeft het beproefd en werd niet teleurgesteld? En toch, wat zou een geslacht zijn, dat Plato en Hegel niet meer las! Niet anders dan met de wijsgeeren is het met de Geschiedenis. Elk historisch onderzoek, dat met eenige nauwkeurigheid wordt ingesteld, leidt ons òf tot scepticisme òf tot de gulle belijdenis, dat wij niet ten volle te weten kunnen komen, wat wij het liefst wilden weten. En toch, wat zou een geslacht zijn, dat niet meer taalde naar het epos der menschheid, dat wij Geschiedenis noemen! Hare voorstellingen zijn nevelachtig, hare

lessen onzeker, maar even als de bespiegelendende wijsbegeerte, evenals de muziek, verhoogt de omgang met haar het peil van ons innerlijk leven. Met het vage kan men niets aanvangen, maar wie het daarom vermijdt, kan zeker zijn, dat hij òf niet, òf zich slechts langs gebaande en afgetreden paden, zal bewegen. Aan platonische geesten hebben wij daarom nog altijd groote behoefte; ook zijn zij nog niet geweken en zullen zij vooreerst niet wijken. Wij zullen van de Oudheid blijven leeren, dat de verbeelding nog voor iets anders zorgt dan voor ons vermaak. Wij zullen alle jaren Plato's ‘Republiek’ lezen na Darwin's ‘Origin of Species.’ Het leven is zoo samengesteld, en wat de ontwikkeling van onzen geest waarlijk baat, zoo onberekenbaar, dat wij geene kracht mogen verwaarloozen. Wij achten de methode der natuurwetenschap, in Spinoza's geest gevolgd, een zoo onschatbaar goed, dat wij, indien er volstrekt gekozen moest worden, haar tegen niets zouden ruilen van hetgeen de Oudheid heeft gekend; en dat niet enkel, misschien zelfs niet in de eerste plaats, om hetgeen wij met die methode vinden, maar vooral omdat eerst zij onzen geest zijn ware tucht geeft en dien geest van alle schijn-wetenschap verlost. Maar terwijl wij het geslacht, dat na ons komt, vroeg in die methode willen inwijden en het voordurend met die methode gemeenzaam willen maken, zelfs als het later tot geen natuurstudie zal worden geroepen, rekenen wij er tevens nog altijd een weinig op, dat ook aan ons de oude belofte is gegeven: ‘uwe zonen en uwe dochteren zullen profeteeren, en uwe jongelingen zullen gezichten zien,’ opdat wij bewaard blijven voor de zelfgenoegzaamheid der rationalisten, voor hun bekrompenheid en ingebeeld verstand. Met Plato zeggen wij: een denkbeeld is geen droombeeld alleen omdat zijn verwezenlijking moeielijk is. Maar wie kan zich begoochelen omtrent de moeilijkheid, die aan de verwezenlijking van onzen wensch verbonden is? Met Plato aan ‘de ideën’, met Groen aan een onfeilbare waarheid te gelooven; van een door Plato's *Nomoi* of door Kalvijns kerkelijke ordonnantiën in stand gehouden orthodoxie heil te verwachten; de zedelijke opleiding onzer jeugd toe te vertrouwen aan Plato's koor van grijsaards of aan de katechisatiekamer van eenig kerkgenootschap; wie kan er in gemoede toe besluiten, die nadenkt over de zonderlinge premissen, waarmede in dat geval de hersenen der kinderen moeten worden gevuld? Wanneer wij aan de andere zijde

zien, dat zoovelen van hen die deze premissen hebben aanvaard, ja lief gehad, als de grondslagen van hun beter leven, hebben uitgemunt door een persoonlijkheid als van hooger orde; door een ernst, die geen ervaring van zijn stak brengt; door een toewijding, die zelfs geen frivoliteit bij zich voelt opkomen; door een menschenliefde, die onder stoffelijke of geestelijke besmetting haren hemelschen glimlach niet kan verliezen; door een reinheid en blijmoedigheid, waardoor zij schijnen te zijn als degenen, die in de zon hebben gestaard en nu het beeld der zon overal voor zich zien, dan kan men evenmin vrede hebben met de gedachte, dat, waar die premissen ontbreken, zulke persoonlijkheden eenvoudig niet meer zouden worden gekweekt. Ter wille van het kweeken van zulke persoonlijkheden zulke premissen aan te nemen, is even onmogelijk, als ter wille van verstandiger premissen het kweeken op te geven van zulke persoonlijkheden. Maar wat beuzelen wij! Het uitnemendste kan niet op dwaling en onkunde rusten, gelijk wij reeds van Spinoza hebben geleerd.[1)]

Een tekst in Rig-Veda (10, 85, 18) zegt van de zon en de maan: ‘zij wandelen ... achter elkander; als spelende kinderen gaan zij rondom het offer.’ Het offer is voor den dichter blijkbaar het middelpunt. Neem het altaar weg, en hij kan zich misschien niet voorstellen, dat zon en maan nog haren regelmatigen loop voortzetten. Maar het altaar is weggenomen en de loop van zon en maan is niet gestoord.

Aan zulke ervaringen is de wereld rijk. In verband daarmede is er geen troostrijker geschrift dan een zeker oud blijspel.

Een onaanzienlijk, leelijk man met een stompen neus, een kaal hoofd, een Sileen-achtig lichaam, Sokrates, slentert blootsvoets over de marktplaats van Athene en houdt voor de Akropolis stil en een medeburger staande. Boven hen verheft zich de rots en op die rots het heerlijkste, dat de grieksche kunst heeft geschapen; de Propyleën; het Parthenon; de Athena Promachos; de Parthenos zelve, en aan haar voet, door haar schild beschermd, het zinnebeeld van het Attische volk. Alles ademt schoonheid, rust; getuigt van de edelste opvatting van de Godheid, van het krachtigst geloof; is, indien iets, bestemd en in staat de eeuwen te trotseeren. Aan den voet van diezelfde Akropolis is Sokrates in levendig gesprek met den Atheenschen

1) ‘Superstitio ignorantiam, religio autem sapientiam pro fundamento habet’, Ep. 21.

burger, dien hij staande heeft gehouden. Hij vraagt en twijfelt en onderzoekt en redeneert en ontrafelt het eene begrip na het ander, en leidt zijn medeburger langs allerlei wegen, om hem aan het einde van elken weg het hoofd te doen stooten tegen een muur. Aanstonds zal hij bij hem achterlaten een angel, die niet weder kan worden uitgerukt, een twijfel die aan zijn inwendig leven knaagt en altijd zal blijven knagen. De medeburger verlaat den wijsgeer. Hij gevoelt, dat zijn geloof geknakt is. Hij wandelt den gewijden heuvel mijmerend op; ziet tegen den vlekkeloos blauwen hemel het beeld der Godin uitkomen in al haar verheven majesteit, bedekt zich het gelaat met zijn mantel, laat het hoofd rusten tegen het voetstuk der Godin, en weent.

Aristofanes is getuige van het gesprek en zijne gevolgen. Alles in hem kookt van verontwaardiging tegen Sokrates. Die man, die Thersites, is de vijand! Dat is de man die den godsdienst ondermijnt, het gezag der overlevering en den steun der oudvaderlijke zeden; die elks oordeel tot den soeverein maakt van elks handelen, persoonlijke inspiratie verheerlijkt, de openbare zaak verwaarloost voor een ijdel kosmopolitisme, dat morgen lichtzinnigen, dwingelanden of condottieri kweekt, in dienst van de vijanden van Athene.

Weg met hem! En de dichter spoedt zich naar zijn woning en schrijft zijn blijspel, de *Nubes*, om dien waanwijzen nieuwigheidszoeker prijs te geven aan de bespotting en verachting van Athene. Het is de eerste stoot tot de beweging, die eerst na vier en twintig jaren tot rust komt, - als Sokrates den gifbeker drinkt.

Heden en Verleden stelden den anti-revolutionnairen dichter in het gelijk en kroonden den goeden patriot, den getrouwen getuige. Maar de Toekomst heeft des dichters slachtoffer gemaakt tot Sokrates en ook uit het hout van den schandpaal der *Nubes* den kruispaal gesneden.

Zulke vergissingen komen bij anti-revolutionnairen wel voor. Als de Genius der menschheid langs hen voorbijsnelt, sluiten zij, - en met onnatuurlijk, - de oogen voor de stofwolken, die zijn vaart doet opdwarrelen, maar daarmede tevens voor de zaadkorrels, die dezelfde wind heinde en verre strooit als waarborgen van een nieuw leven.

A. PIERSON.

Richard Wagner.

II.

'*Auf der Höhe!*' zou men als opschrift kunnen plaatsen boven het verhaal van Wagner's lotgevallen sedert het gedenkwaardige jaar 1864. De tijd was aangebroken, die hem de verwezenlijking zou brengen van al zijne idealen, waarin, naar het voorbeeld van den vorstelijken beschermheer, velen het zich tot eene eer zouden rekenen, onder de bewonderaars van zijn genie en de voorvechters zijner denkbeelden geteld te worden, waarin voor hem meer zou worden gedaan, dan ooit voor eenig toonkunstenaar, de grootsten niet uitgezonderd, geschied is.

In 1863 had Wagner den tekst van den *Nibelungen-Ring* uitgegeven en er eene opdracht aan zijne vrienden aan toegevoegd. Hij schrijft daarin: Aan mijne meer bijzondere vrienden, wien ik reeds voor tien jaren het plan van dit gedicht mededeelde, is het niet onbekend gebleven, welke voorstelling ik mij van de mogelijkheid eener uitvoering heb gemaakt. Daar ik nog aan die voorstelling vasthoud en nog niet geleerd heb, aan een feitelijk mislukken der onderneming te twijfelen, moge mijn plan hierdoor ook in ruimeren kring bekend worden.

Wagner wilde niet, dat de uitvoering zou plaats hebben onder den nadeeligen invloed der repertoire stukken van de grootere schouwburgen; hij gaf de voorkeur aan een kleinere Duitsche stad, waar men noch voor een kleingeestige tooneel-intendantuur, noch voor een gebrekkig en verwend personeel, noch voor een bedorven en smakeloos publiek te vreezen had. Het gebouw kon eenvoudig zijn, desnoods van tijdelijken aard en van hout opgetrokken. De inrichting voor het publiek moest overeenkomen met de ampitheaters der ouden; het orchest moest voor de toeschouwers onzichtbaar zijn (een eisch, die,

zooals Tappert opmerkt, reeds voor honderd jaren door Grétry werd gesteld). Semper, de bekende architect van den Dresdener schouwburg, die in dien tijd te Zürich professor was aan de polytechnische school, had de plannen goedgekeurd. In het voorjaar zou men van alle oorden van Duitschland bekwame, uitgelezen dramatische zangers en zangeressen uitnoodigen, om zich vrij van iedere andere bezigheid, aan de studie van het groote muziekdrama te wijden. Na behoorlijke voorbereiding zouden drie uitvoeringen worden gegeven, waartoe alle vrienden der kunst zouden worden uitgenoodigd.

In opgewonden taal schildert Wagner de voordeelen van zulk eene uitvoering. ‘Zich bezighouden met de door *mij* voorgestelde taak, alle krachten op *één* punt concentreeren, reeds dit zou hoogst nuttig voor de medewerkers zijn. Het publiek zou uit zijne gedachtenlooze verstrooidheid worden wakker geschud en tot ernstiger opmerkzaamheid gedwongen worden. Een *zéér* groot voordeel!’

Het onbegrensd zelfvertrouwen, dat uit deze woorden spreekt, is door de uitkomst niet beschaamd. Een afdoende reden voor de verstokte Wagnerianen om ons, wanneer wij bekennen, dat de toon van dit Wagner'sche manifest en van vele andere behalve dit, ons aanmatigend voorkomt, Goethe's vaak misbruikt woord: ‘*Nur die Lumpen sind bescheiden*’ naar het hoofd te werpen.

Intusschen, óók Wagner twijfelde en in de mededeeling aan zijne vrienden kwam het hinkende paard achteraan. De *nervus rerum*, het geld, ontbrak ten eenenmale, en vanwaar zou dit komen?

Wagner wist slechts twee middelen te bedenken. In de eerste plaats dacht hij aan eene vereeniging van kunstlievende mannen en vrouwen, om het noodige geld bijeen te brengen. Maar hij drukte tevens de vrees uit, dat langs dien weg niet veel tot stand zou komen. Meer verwachting had hij van een ander middel. ‘Zeer gemakkelijk zou deze onderneming zijn voor een Duitschen vorst, die daarvoor niet eens een nieuwen post op zijn budget zou behoeven uit te trekken, maar alleen die gelden zou behoeven te gebruiken, die thans besteed worden voor het slechtste der tegenwoordige kunstinstituten, voor de opera. Zou zulk een vorst te vinden zijn?’

Die vorst is gevonden. Lodewijk II van Beieren, die op zijn

zestiende jaar den *Lohengrin* had gehoord, was sedert dien tijd een warm vereerder van den meester geweest. Nauwelijks was hem de macht verleend, om zijne goede gezindheid door daden te toonen, of hij riep Wagner tot zich. In Maart 1864 aanvaardde hij de regeering en reeds in Mei werd aan Wagner een jaargeld van 1200 gulden uit de particuliere kas van den koning toegestaan; doch hierbij bleef het niet. Eene schoone villa aan het Starnberger meer werd ter beschikking van den componist gesteld; aan Semper werd de opdracht gegeven, om den door Wagner gedroomden schouwburg te bouwen; Hans von Bülow werd met de leiding van het Münchener operapersoneel en orchest belast en aan het instudeeren van de reeds voltooide werken van Wagner werden kosten nog moeite gespaard. Ieder, die Wagner tot bereiking van zijn doel meende noodig te hebben, was, te München welkom en kon rekenen op onderstand uit de koninklijke kas. Geen wonder, dat Wagner in die dagen aan eene vriendin, Mevrouw von Muchanow, schreef: ‘Het ondenkbaarste en toch voor mij het eenig noodige is volle waarheid geworden. Ik ben vrij en heb niets meer te doen, dan mijne werken te scheppen, te voltooien en in de meeste volkomenheid te doen uitvoeren. De *Nibelungen* zijn weder onderhanden gekomen, geheel volgens mijn plan.’ Van den koning sprekende, zegt hij: ‘Als vijftienjarig jongeling was hij bij eene uitvoering van mijn *Lohengrin* tegenwoordig en sedert behoort hij mij toe! Hij noemt mij zijn leermeester en opvoeder, het dierbaarste, wat hij op de wereld bezit. In dezen heerlijken jongeling ontwikkelt mijne kunst zich als met zichtbare loten; hij is mijn vaderland, mijn tehuis, mijn geluk!’

Wagner heeft zijne dankbaarheid jegens zijn vorstelijken weldoener herhaaldelijk in de warmste bewoordingen uitgesproken. Tot de beste en diepst gevoelde verzen, die hij ooit geschreven heeft, behooren zeker die, waarmede hij zijne *Walküre* aan Lodewijk II opdroeg, en waaraan wij de volgende regelen ontleenen:

Du bist der holde Lenz, der neu mich schmückte,
Der mir verjüngt der Zweig' und Aeste Saft:
Es war Dein Ruf, der mich der Nacht entrückte,
Die winterlich erstarrt hielt meine Kraft.
O König! Holder Schirmherr meines Lebens!
Du höchster Güte wonnereicher Hort!

Wie ring' ich nun, am Ziele meines Strebens
Nach jenem Deiner Huld gerechten Wort;
In Sprach' und Schrift, wie such ich es vergebens!
Und doch, zu forschen treibt's mich fort und fort,
Das Wort zu finden, das den Sinn Dir sage
Des Dankes, den ich Dir im Herzen trage.

Reeds in December 1864 werd *der Fliegende Holländer* in München uitgevoerd en in den zomer van het volgende jaar *Tristan und Isolde*. A. von Wurzbach, dien men zeker niet van partijdigheid voor Wagner verdenken zal, spreekt over ‘de nationale feestelijkheid, waartoe de uitvoeringen dezer opera werden verheven, zoowel door de mildheid des konings als door de deelneming van het in geestdrift ontstoken publiek.’ Wagner zelf kende, gelijk wij reeds opmerkten, aan dit werk eene eereplaats onder zijne scheppingen toe. ‘Aan *Tristan und Isolde*’ - zoo schrijft hij - ‘mag men gerust de strengste eischen stellen, die uit mijne theoretische beweringen voortvloeien: niet omdat ik het werk volgens mijn stelsel had gevormd, de oude theorie was geheel door mij vergeten, - maar omdat ik eerst hier met de meest volkomen vrijheid, zonder mij in één enkel opzicht aan theoretische bezwaren te storen, mij op zulk eene wijze bewoog, dat ik gedurende de uitvoering zelf bespeurde, hoe ik mijn systeem verre overvleugelde.’

Doch dit geluk was van korten duur; niet ‘de nijd der goden’, maar de afgunst van gewone stervelingen maakte er een einde aan. Wagner gaf daartoe ruimschoots aanleiding. Over zijne verhouding tot den koning liet hij zich uit op eene wijze, die bij velen bezorgdheid opwekte voor een onbehoorlijken invloed, door den musicus op den monarch uitgeoefend in zaken, die aan de kunst geheel vreemd waren. Daarenboven, Wagner kostte veel geld en de schare der vrienden, die hem ter verwezenlijking van zijne plannen ter zijde moesten staan, nog veel meer; wel is waar betaalde de koning dit alles uit eigen middelen, maar ook dit had voor sommigen eene bedenkelijke schaduwzijde. Sedert de regeering van Lodewijk I bestond in Beieren het gebruik, dat de beambten van het koninklijk Kabinet zekere percenten trokken van de gelden der civiele lijst en van het privaatinkomen des konings, voor zoover deze *niet* werden uitgegeven. De ijver, waarmede de koning de belangen van Wagner bevorderde, was eene dure liefhebberij en alles behalve voordeelig voor de particuliere kas der beambten.

Dat verder de meester een vreemdeling en Protestant was, maakte hem in de oogen der clericale vaderlanders gevaarlijker, dan hij ooit voor de Saksische regeering was geweest. Eindelijk waren velen, hoe geneigd ook om Wagner, ter wille zijner onmiskenbare verdiensten, zijn hoogen toon te vergeven, geenszins gezind om die welwillendheid uit te strekken tot de breede schare zijner volgelingen.

De toestand werd weldra zóó gespannen, dat de koning zich, ter wille van den vrede in eigen land, genoodzaakt zag, Wagner uit zijne betrekking te ontslaan. In zijne welwillende verhouding tot den componist bracht dit besluit echter geenerlei wijziging. Dat Wagner zich, na een kort verblijf op andere plaatsen, onbekommerd voor de toekomst en vrij van geldelijke zorgen te Triebschen bij Luzern kon vestigen; dat de propaganda voor zijne werken, de voorbereiding van de *Nibelungen*-uitvoeringen ongestoord werden voortgezet, - dat alles was het werk van den kunstlievenden monarch. En voor den meester zelf zijn de dagen, die hij in stille afzondering aan de oevers van het schoone *Vierwaldstädter*-meer kon doorbrengen, niet slechts bij uitstek vruchtbaar geweest, maar zij behoorden ook, volgens getuigenis zijner vrienden, tot de gelukkigste zijns levens. Waar Wagner moeielijkheden te overwinnen, hinderpalen uit den weg te ruimen, vijanden te bestrijden had, vertoonde zijn karakter zich in al zijne kracht, maar tevens in al zijne scherpte. Uiterst gevoelig voor kritiek, al was hij steeds gereed, deze voor onbevoegd te verklaren, liet hij zich in de hitte van den woordenstrijd verlokken tot uitingen, die hem meer vijanden dan vrienden maakten. Als een profeet geëerd door zijne getrouwe vereerders, was hij, meer dan in onze eeuw gepast en geraden is, geneigd, die rol in letterlijken zin op te vatten. Zijne houding tegenover het publiek en de kunstwereld, voor zoover deze laatste zich niet voor zijn gezaghebbend woord had gebogen, scheen gemotiveerd door de uitspraak van Goethe: *Man sagt: eitles Eigenlob stinkt; das mag sein: was aber fremder und ungerechter Tadel für einen Geruch habe, dafür hat das Publicum keine Nase*.

In 1868 werden te München voor de eerste maal *die Meistersinger* ten tooneele gevoerd en een jaar later kwam *das Rheingold* aan de beurt. Langzamerhand naderde de gansche tetralogie hare voltooiing.

In die jaren ging nog eene andere gelukszon voor Wagner op. In 1870 trad hij voor de tweede maal in het huwelijk. Dat zijne vrouw de dochter was van zijn ouden, beproefden vriend Liszt en tevens de gescheiden echtgenoote van zijn niet minder trouwen vriend en medestander Hans Von Bülow; dat Wagner, ook na zijn huwelijk, met Von Bülow op den meest hartelijken voet bleef omgaan, en diens drie kinderen, Daniële, Blandina en Isolde met hare moeder tot zich nam, - dit alles zijn omstandigheden, die een bemoeiziek publiek tot de lasterlijkste praatjes verlokten en ons onwillekeurig doen denken aan de toestanden, door Goethe's meesterhand in de *Wahlverwandtschaften* beschreven. Wij kunnen volstaan met de vermelding van het feit, dat het huwelijk tusschen Wagner en Cosima Liszt, die haren tweeden echtgenoot twee kinderen. Eva en Siegfried, schonk, hoogst gelukkig is geweest. Wagner vond in zijne tweede vrouw al die eigenschappen, die hij bij zijne eerste vrouw had gemist: warme sympathie voor en onvoorwaardelijke waardeering van zijn streven en werken als kunstenaar.

In 1871 had Wagner zich te Bayreuth gevestigd, om daar de uitvoering der *Nibelungen*, het werk zijns levens, voor te bereiden. In 1872 werd op 22 Mei, den geboortedag des meesters, de eerste steen gelegd voor het Wagner-theater. Dat dit mogelijk was, had Wagner niet slechts aan zijn koninklijken vriend te danken, maar ook aan het steeds toenemend aantal zijner vereerders uit alle rangen en standen. Emil Heckel uit Mannheim en Carl Tausig uit Berlijn gaven den eersten stoot aan de beweging en weldra verrezen allerwege ‘*Wagner-Vereine*’ en de bouw van den Bayreuther Schouwburg kon, dank zij de financieele hulp dier vereenigingen, krachtig worden voortgezet.

Doch niet slechts voor het gebouw moest gezorgd worden; ook de decoratiën en de costumes vorderden veel geld, zoodat de opbrengst van de concerten en van den verkoop der *Patronatscheine* door de Wagner-vereenigingen bij lange na niet voldoende was om de kosten te dekken. Nogmaals reikte koning Lodewijk II de behulpzame hand en zoo werd het mogelijk, de eerste uitvoeringen van den *Nibelungenring* tegen Augustus 1876 vast te stellen.

Velen gingen op naar Bayreuth, om daar te zien en te hooren, wat door Wagners volgelingen als de hoogste en ver-

hevenste openbaring der nieuwe Duitsche kunst werd geprezen. Vrienden en vijanden ijveraars en twijfelaars zetten zich aan de voeten van den meester, die hun thans op de meest volmaakte wijze zou toonen, wat hij kon en wat hij wilde. Allen namen, bij hun terugkeer, een diepen indruk mede van Wagner's machtige persoonlijkheid. Den man, die dit schitterend geheel had tot stand gebracht en in wiens brein ook de kleinste bijzonderheden van het reuzenwerk waren ontstaan en tot rijpheid gekomen; den man, op wiens roepstem de voortreffelijkste kunstenaars van geheel Duitschland waren samengestroomd, om zich dikwijls met ondergeschikte rollen te vergenoegen en die al zijne medewerkers met zijne geestdrift wist te bezielen; den man, die ter verwezenlijking zijner idealen, de koorden der beurs had weten te ontsluiten van ouden en jongen, aanzienlijken en geringen en wiens woorden door eene steeds toenemende schare als een Evangelie werden ontvangen; - dien man kon men niet langer, met minachtend schouderophalen, rangschikken onder de mislukte genieën, die slechts aan hunne excentriciteit kracht ontleenen.

Toch was de indruk niet onverdeeld en men zou zelfs kunnen beweren, dat Wagner's richting door de uitvoeringen in Bayreuth niet veel aanhangers heeft verworven. Zij, die zich met Wagner's beginselen niet konden vereenigen, erkenden ten volle, dat zij veel, zéér veel schoons te hooren en te zien kregen; maar al was de uitvoering voortreffelijk, al had zij onder ongeëvenaard gunstige omstandigheden plaats, zij was en bleef de toepassing van een beginsel, waarover ieder het recht heeft zijne meening uit te spreken. De principieele tegenstanders waren door den glans der Bayreuther dagen niet verblind en gingen onbekeerd naar huis.

Voor de aanhangers van Wagner was dit eene teleurstelling. ‘De gedachte was grootsch, de uitvoering niet minder;’ - zegt Pohl - ‘maar de Helleensche geest leefde niet meer in het volk. In plaats van den schepper van dit werk, van deze feestdagen, met volle dankbaarheid en waardeering te gemoet te komen, hervatten dadelijk de ontkennende geesten, de nuchtere realisten, de twijfelaars en vitters den kleingeestigen arbeid van het ondermijnen.’

De teleurstelling der Wagnerianen laat zich begrijpen. Op de uitvoeringen in Bayreuth waren huizen gebouwd; er zou

eene kunstschool worden opgericht onder leiding van den meester; daar zou de ‘nieuwe stijl’ in al zijne volkomenheid worden onderwezen en beoefend. Jaarlijks zouden de uitvoeringen van het nieuwe kunstwerk worden herhaald, afgewisseld door die van de meesterstukken van Beethoven, Mozart en Weber op muzikaal-dramatisch gebied.

Van dit alles kwam niets, en zij, die het wachtwoord ‘valt neder en aanbidt!’ steeds in den mond hadden, zagen zich in hunne verwachtingen bedrogen. Jammer maar, dat zij hunne teleurstelling lucht gaven, door de ‘conservatieve’ musici, die weigerden in Wagner de hoogste openbaring der kunst te erkennen, voor Boeötiers uit te maken en voor te stellen als personen, in wier hoofd en hart het niet pluis was. Overdrijving schaadt altijd; de hatelijkheden der Wagner-aanbidders konden de zwakheid hunner argumenten niet bedekken; hunne polemiek heeft den meester vele vijanden bezorgd en geen enkelen vriend verworven.

Ten einde het deficit der Bayreuther uitvoeringen te dekken, moest Wagner afwijken van zijn voornemen, om de *Nibelungen* bij uitsluiting in zijn eigen schouwburg te laten opvoeren. Slechts na lange aarzeling nam hij dit besluit, doch weldra moest hij erkennen, dat de uitvoeringen op andere plaatsen voor de waardeering van zijnen arbeid eer gunstig dan ongunstig waren, niettegenstaande - wellicht omdat - men vele wijzigingen en verkortingen in de muziek en vereenvoudigingen in decoratie en machinerieën moest aanbrengen. ‘Allerdings weisz ich aber auch,’ - zoo schrijft Wagner aan Jauner, den directeur der Weener opera - ‘dasz ich das Werk in seiner reinsten Vollständigkeit nur unter so auszerordentlichen Umständen, wie ich sie mir für Bayreuth gestaltete, zur Darstellung bringen konnte; und sollte es mir oder meinen Nachfolgern dereinst ermöglicht sein, solche Bühnenfestspiele zu wiederholen, so würde hiebei eben die Absicht vorwalten, das für unsere städtischen Theatervorstellungen ganz Unmögliche von Zeit zu Zeit gewissermaszen durch Ergänzung nach zu holen. Dem nach bin ich, von der Vernunft der Sache geleitet, der Erste gewesen, der für gewöhnliche Theater-Aufführungen Kürzungen angab.’ De *Siegfried* was bij deze opvoeringen sterk besnoeid, en toch schreef Wagner: ‘Gewinnen Sie diesen wunderlichen Zuständen etwas wie diese Siegfried-Aufführung

ab, so kann ich nur den herzlichsten Zuruf an Sie ergehen lassen.' Ik haal deze woorden van den meester aan, omdat sommige Wagner-enthousiasten, *plus royalistes que le roi*, aan ieder, die niet met hen naar Bayreuth is opgegaan, het recht ontzeggen een oordeel over de werken van Wagner uit te spreken.

Reeds voor de *Nibelungen*-dagen van 1876 had Wagner het plan van zijn *Parsifal* ontworpen. De compositie kwam voor een groot deel in Palermo tot stand en in 1882 had de eerste opvoering in Bayreuth plaats. De uitvoerige berichten in dagbladen, tijdschriften en brochures over dit werk gegeven liggen nog versch in het geheugen; uit den omvangrijken voorraad der *Parsifal*-literatuur noem ik hier slechts het voortreffelijk overzicht, door onzen landgenoot Mr. H. Viotta in de *Caecilia* van 1882 gegeven, een arbeid, die meer dan lange vertoogen en wijsgeerige bespiegelingen geschikt is, om den lezer een denkbeeld te geven van Wagner's schrijfwijze en hem een blik te gunnen in de geestelijke werkplaats des meesters.

Na afloop der *Parsifal*-uitvoeringen begaf Wagner zich, om de voor hem hoog noodige rust te vinden, naar Venetië en betrok daar, met zijn gezin, het Palazzo Vendramin. 'Zeshonderd meters kostbare zijde en atlas' - zegt Bernhardt Vogel in zijne beschrijving der vorstelijke woning - 'van licht groene en blauwe, maar vooral rose-kleur maakten, in kunstige schikking over lagere en hoogere houten staketsels geplooid, Richard Wagner's studeervertrek tot een tooverachtig verblijf. Rozen van atlas en gaas vormden met de draperieën van zijde één geheel. Zesvoudige gordijnen, met het donkerste blauw beginnend en achtereenvolgens lichtere schakeeringen vertoonend, bedekten gedeeltelijk de vensters. Een breed, laag rustbed van antieken vorm, met kostbare stoffen overtrokken, besloeg het midden van het vertrek. De vloer was met tapijten bedekt, waarover weder dierenvellen waren gespreid. Een doordringende, bedwelmende geur vervulde de kamer. Hier arbeidde Richard Wagner, met den rug naar het venster gekeerd, met de oogen naar de aan een sprookje herinnerende draperieën van gaas en zijde.'

In deze weelderige, oostersche omgeving schepte Wagner groot behagen. In Venetië kon hij zich trouwens die uitgaven veroorloven; de dagen der armoede waren voorbij en de som,

die hij jaarlijks als *tantième* van de opvoering zijner werken ontving, werd in den laatsten tijd op niet minder dan honderd duizend Mark geschat. Maar ook in vroegere jaren vertoonde Wagner eene groote voorliefde voor kostbare, kleurrijke stoffen en verlangde daarenboven voortdurend afwisseling in zijne omgeving. Deze wonderlijkheid, even als de zonderlinge gewoonte, om zich bij voorkeur in eene soort van middeleeuwsch fantasiekostuum te vertoonen, kan men veilig tot de onschuldige liefhebberijen rekenen. Een van Wagner's vrienden verdedigt den meester tegen de beschuldiging van weelde en geldverspilling met de vraag: ‘Meent men wellicht, dat schoone en kostbare zaken alleen ter wille van domkoppen bestaan?’ Dat de dichter-componist, die zijne onderwerpen bij voorkeur aan romantische, middeleeuwsche toestanden ontleende, weinig smaak had voor eene 19de-eeuwsche omgeving en onze hedendaagsche kleederdracht minder sierlijk vond, behoeft niemand te verwonderen.

Wagner gevoelde zich in Venetië opgeruimd en gelukkig, zoo als blijkt uit de brieven, die hij van daar aan vrienden en bekenden toezond. Een enkelen daarvan laten wij hier volgen, tevens als proeve van den schertsenden, gemeenzamen toon, dien Wagner tegenover zijne vrienden placht aan te slaan. De brief is gericht aan Amalia Materna te Weenen en ééne maand voor des meesters dood geschreven:

Allerliebstes Kind und liebste Freundin!

Also! Es wird wieder Ernst! Ich bin ganz Einladung, und bitte Sie, mich dieses Jahr wieder zu be-Kundryen! Ich bekomme heuer nur den Juli zu meiner Verfüging, und gedenke, mit Einschlusz der nöthigen Proben, bis 30 Juli zwölf Aufführungen stattfinden zu lassen. Wir werden so ziemlich die Alten beisammen sein; mit meinen Geschäftsführern machen Sie gütigst Alles ganz nach Ihrem Wunsche ab. Nicht wahr? Hat Ihnen Herr Scaria bereits berichtet, was ich ihm letztens über die neuliche Wiener Nibelungen-Aufführung berichtet? Gräfin Dönhof hatte so viel Enthusiastisches über Ihre Brunhilde berichtet, dasz mir das Herz hievon voll wurde. Haben Sie Dank für Ihre so generose und grandiose Walküre, die wie ein erfülltes Bedürfnisz in mein Leben getreten ist. Gott, wenn ich der letzten Kundry-Abende gedenke! Adieu, Liebe, Gute, Beste!

Herzlich grüszt Sie meine Frau und die bewundernden Kinder und es umarmt Sie Ihr

RICHARD WAGNER.

Sedert 1879 had Wagner meermalen geklaagd over hartkloppingen, duizeligheid en kortademigheid. Reeds vroeger was bij hem eene kwaal geconstateerd, die hoogst waarschijnlijk een noodlottig verloop zou hebben, doch de doctoren hadden wel zijne familie gewaarschuwd, doch gemeend, hem zelf van zijn toestand onkundig te moeten laten, - een maatregel, waarvoor men hun, met het oog op hetgeen Wagner in het laatst van zijn leven met vollen levenslust tot stand bracht, dankbaar behoort te zijn. Den 13^{den} Februari bracht zijne hartkwaal hem een onverwacht en smarteloos einde.

Te Bayreuth, in het graf, dat de meester in eigen tuin voor zich had doen graven, werd zijn lijk ter aarde besteld. Eene onafzienbare menigte van belangstellenden volgde hem naar zijne laatste rustplaats. En wanneer dezen zomer eene tweede reeks uitvoeringen van den Parsifal vereerders en belangstellenden naar Bayreuth roept, zal niemand hunner de stad verlaten, vóór hij eene bedevaart heeft ondernomen naar de stille plek, waar het stoffelijk omhulsel rust van een krachtigen en rijkbegaafden geest, van een kunstenaar, die, tot het laatste toe, voor zijne kunst geleefd, gewerkt en gestreden heeft.

'De componist openbaart het innerlijk wezen der wereld en spreekt de diepste wijsheid uit in eene taal, die zijn verstand niet verstaat, even als eene magnetische somnambule inlichtingen geeft over zaken, waarvan zij in wakenden toestand geen begrip heeft.'

Op deze woorden van den Frankforter wijsgeer heeft Wagner het oog, wanneer hij zegt, dat eerst Schopenhauer met wijsgeerige helderheid de verhouding der muziek tot de overige schoone kunsten heeft ingezien en uitgedrukt, toen hij haar eene natuur toekende, geheel verschillend van die der beeldende en dichtende kunst. 'Zijn uitgangspunt is hier de met verwondering gemaakte ontdekking, dat door de muziek eene taal wordt gesproken, die volkomen onmiddelbaar door ieder te verstaan is, waardoor zij zich in de eerste plaats volkomen

onderscheidt van de poëzie, welker eenig materiaal begrippen zijn, omdat deze dienstbaar zijn aan de veraanschouwelijking der idee. Volgens de zoo heldere definitie van den wijsgeer zijn namelijk de ideeën der wereld en harer verschijnselen, in den zin opgevat, dien Plato er aan hecht, het object der schoone kunsten in het algemeen; terwijl nu de dichter deze ideeën, door eene uitsluitend aan zijne kunst behoorende toepassing der uit den aard der zaak rationeele begrippen, voor het aanschouwend bewustzijn duidelijk maakt, meent Schopenhauer in de muziek zelve de wereldidee te moeten erkennen, omdat de man, die de muziek in begrippen duidelijk zou kunnen maken, tevens eene de wereld verklarende wijsbegeerte zou hebben gewonnen.'

De hier aangehaalde woorden van Wagner komen voor in eene bespiegeling over het wezen der muziek, waarmede hij zijne feestgave bij den 100jarigen gedenkdag van Beethoven's geboorte aanvangt. Terzelfder plaatse trekt hij een parallel tusschen de denkbeelden van Goethe en van Schiller over muziek. Volgens hem had Goethe meer oog voor het bevallige, plastisch-symmetrische element der kunstmuziek, waardoor de toonkunst analogie met de bouwkunst vertoont. Men zal zich herinneren, dat Goethe dit thema in zijn *Verschiedenes Einzelne über Kunst* nader uitwerkt. Schiller daarentegen maakt eene scherpe tegenstelling tusschen de beeldende kunsten, de dichten de toonkunst:

> Leben athme die bildende Kunst, Geist fordr' ich vom Dichter,
> Aber die Seele spricht nur Polyhymnia aus.

Wat Schopenhauer elders in zijne werken over muziek schrijft, doet eenigszins twijfelen aan de juistheid van de lofspraak hem door Wagner toebedeeld. Het is waar, Wagner zelf herinnert ons, dat Schopenhauer als leek niet genoeg met de muziek vertrouwd was en niemand zal dit tegenspreken, als hij de bloemlezing raadpleegt, door Hugo Ehrlich in zijn *Musik-Aesthetik* uit de werken des wijsgeers gegeven. Maar Wagner verklaart uitdrukkelijk, dat Schopenhauer's definitie juist is, al kon deze zelf er den ganschen omvang en de geheele beteekenis niet van voelen en al gaf hij haar alleen als paradox.

Ik zal Wagner niet volgen in zijne breedvoerige ontwikkeling van Schopenhauer's uitspraak (vg. zijne Beethoven-brochure blz. 5-22), waarin hij, op de 'magnetische somnambule'

wijzend; de muzikale conceptie verklaart als het resultaat eener inwendige waarneming voor welker object buiten ons geen analogon bestaat, - eene voorstelling, die slechts ééne schrede verwijderd is van die, welke door de woorden bezieling, inspiratie, *Begeisterung*, door het *pati deum* der ouden wordt weergegeven.

Wagner was een scherp kritische geest, die zijn arbeid met afbreken begon en wiens mokerslagen reeds vroegtijdig tegen het oude en tamelijk vervallen gebouw der traditioneele opera waren gericht. Ik geloof niet, dat Schopenhauer's parodoxale theorieën over het wezen der muziek, zelfs met den uitvoerigen commentaar, dien Wagner er bij geeft, ooit den grondslag zouden kunnen vormen van eene bruikbare aesthetica der toonkunst. Daarentegen stel ik mij voor, dat Schopenhauer's uitspraak voor Wagner hare grootste aantrekkelijkheid ontleende aan haren rechtstreekschen strijd met het beginsel der ‘formale’ aesthetica, door Goethe in zijn vergelijking met de bouwkunst op den voorgrond gesteld en later door Herbart, Zimmermann, Hanslick en anderen tot een stelsel verheven. Wagner laat zich hierover t.a.p. in de volgende woorden uit, die ik, om zeker te zijn, dat ik den schrijver geen onrecht aandoe, in het oorspronkelijke laat volgen:

‘Nur haben wir zuvor noch bei einer wichtigen Entscheidung im Betreff des ästhetischen Urtheils über die Musik als Kunst zu verweilen. Wir finden nämlich, dass aus den Formen der Musik, mit welchen diese sich der äuszeren Erscheinung an zu schlieszen scheint, eine durchaus sinnlose und verkehrte Anforderung an den Charakter ihrer Kundgebungen entnommen worden ist. Wie dies zuvor schon erwähnt ward, sind auf die Musik Ansichten übertragen worden, welche lediglich der Beurtheilung der bildenden Kunst entstammen. Dass diese Verirrung vor sich gehen konnte, haben wir jedenfalls der zuletzt bezeichneten äuszersten Annäherung der Musik an die anschauliche Seite der Welt und ihrer Erscheinungen zuzuschreiben. In dieser Richting hat wirklich die musikalische Kunst einen Entwickelungsprozesz durchgemacht, welche sie der Misverständlichkeit ihres wahren Charakters so weit aussetzte, dass man von ihr eine ähnliche Wirkung wie von den Werken der bildenden Kunst, nämlich die Erregung des *Gefallens an schönen Formen* forderte. Da hierbei zugleich ein zunehmender Verfall

des Urtheils über die bildende Kunst selbst mit unterlief, so kann leicht gedacht werden, wie tief die Musik hierdurch erniedrigt ward, wenn im Grunde von ihr gefordert wurde, sie sollte ihr eigenstes Wesen völlig darnieder halten, um nur durch Zukehrung ihrer äuszerlichsten Seite unsre Ergetzung zu erregen.'

Wagner's kritiek der moderne opera wordt door hem zelf in deze woorden samengevat: een middel der uitdrukking, de muziek, is tot doel gemaakt; het doel daarentegen der uitdrukking, het drama, tot middel.

De dichter is de gehoorzame dienaar geworden van den componist. Hij heeft de stof te leveren die, over drie, vier of vijf bedrijven verdeeld, in elk dier afdeelingen aanleiding geeft tot de noodige aria's, duetten, trio's, ensemble's en kooren. Gevechten en optochten, dansen en godsdienstige gezangen moeten ter afwisseling in behoorlijken voorraad ter beschikking zijn. Is voor dit alles gezorgd, dan is de componist tevreden; hij kan het geraamte der traditioneele vormen naar hartelust gaan omkleeden; in elke acte heeft hij een zeker aantal 'nummers,' die elk voor zich een afgerond geheel vormen. Valt de tekst van zulk een 'nummer' wat armelijk uit - geen nood! De componist voelt zich des te minder de handen gebonden. *Ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante*, heeft reeds Voltaire gezegd. Immers, de melodie is en blijft hoofdzaak; men moet haar kunnen blazen en strijken en op de piano spelen (om van de draaiorgels niet te spreken), zonder dat zij iets van hare beteekenis verliest. De instrumentaal-melodie wordt de factor van het drama; naar de eischen der poëzie, naar een gezonde samenwerking der beide kunsten wordt niet gevraagd. De besten onder de nieuwere opera-componisten mishandelen den hun voorgelegden tekst en sollen met hun libretto-fabrikant, totdat de geduldige woorden voor hunne medodische invallen zijn pasklaar gemaakt. En de componist, die het publiek onvoorwaardelijk aan zijn zegekar wil kluisteren, zorgt er voor, dat glans en pracht op het tooneel niet ontbreken en dat de decoratieschilder en de costumier het noodige te doen hebben. Schrille contrasten, zij het dan ook ten koste van het gezond verstand; eene rijke afwisseling van tooneelen, al kruipt de handeling met slakkengang voort; dat alles bedekt met het vernis eener pikante instrumentatie, rijk doorspekt met 'naieve' volksliederen, 'historische' brokstukken en 'locale' fragmenten;

zietdaar het geheim van het *effect*. Het dramatisch en dichterlijk element kan veilig gemist worden: effect toch is werking zonder oorzaak.

Wagner's kritiek der bestaande toestanden in eene belangwekkende lectuur, al voelt men zich soms pijnlijk aangedaan, wanneer hij den kunstenaars, die hunnen hoorders zoo menig genotvol oogenblik hebben geschonken, de kroon van het hoofd rukt. Het valt niet te ontkennen, dat de kritiek hier en daar in eene parodie ontaardt. Het zout moge Attisch wezen, het is ongetwijfeld grof van korrel; de scherpte van het vernuft gaat al te vaak in hatelijkheid over.

Toch is er veel waars in Wagner's oordeel; het conventioneele in de opera was wet geworden; in het libretto scheen de ergste zinledigheid geen aanstoot meer te geven; het was *un texte pour prétexte*. Voor velen althans, - niet voor allen. Gelijk de meeste ijveraars, ging Wagner te ver. Had hij zich vergenoegd met de wisselaars en de kooplieden uit den tempel te verdrijven, men zou hem dank geweten hebben; maar er bestond geen reden om het gansche gebouw als een Dagonstempel omver te werpen. Laat ons dankbaar zijn, dat die poging mislukt is en dat de Philistijnen, die Wagner wilde dooden, heelhuids en ongedeerd ontkomen zijn.

Wagner liet het intusschen niet bij zijne pogingen om af te breken: hij wilde ook opbouwen. Daartoe keerde hij de verhouding van dichter en componist om. Hij doet dit op de volgende wijze (*Oper und Drama*, blz. 327-329):

Is de dichterlijke bedoeling, als zoodanig, nog aanwezig en merkbaar, dan is zij in de uitdrukking van den componist nog niet opgegaan, d.i. verwezenlijkt; is echter de muzikale uitdrukking, als zoodanig, nog herkenbaar; dan is ook deze nog niet geheel door de dichterlijke bedoeling doordrongen; eerst wanneer zij in de verwezenlijking dier bedoeling met al hare eigenaardigheden is opgegaan, zijn bedoeling en uitdrukking niet meer aanwezig, maar wat beide wilden is tot stand gebracht en dit bestaande is het d r a m a ..... Laat ons dus den t o o n k u n s t e n a a r duidelijk maken, dat elk, ook het kleinste moment zijner uitdrukking, w a a r i n d e d i c h t e r l i j k e b e d o e l i n g n i e t t o t u i t d r u k k i n g k o m t, en dat voor hare verwezenlijking niet onmisbaar noodig is, overtollig, storend, slecht is; dat geen enkele zijner uitingen indruk maakt, wanneer zij onver-

staanbaar is, en dat zij slechts daardoor verstaanbaar is, dat zij de dichterlijke bedoeling in zich sluit; dat hij, als de persoon, die de dichterlijke bedoelingen verwezenlijkt, oneindig hooger staat, dan hij bij zijne willekeurige scheppingen zonder die bedoeling zou staan ..... Laat ons echter den d i c h t e r onder het oog brengen, dat zijne bedoeling, voor zoover zij in de uitdrukking van den door haar gebonden (*von ihr bedingten*) musicus, n i e t v o l k o m e n k a n w o r d e n v e r w e z e n l i j k t, ook geen hoogste dichterlijke bedoeling is; dat zijne bedoeling slechts daardoor dichterlijk in hoogste beteekenis blijkt te zijn, dat zij door de muzikale uitdrukking volkomen kan worden verwezenlijkt.

Zegt Voltaire van de opera: 'wat te zot is om te worden gezegd, dat zingt men' - wij zeggen daarentegen van het voor ons liggende drama: 'W a t n i e t w a a r d i s g e z o n g e n t e w o r d e n, d a t i s o o k h e t d i c h t e n n i e t w a a r d.'

Is het noodig, vraagt Wagner nu, dat dichter en componist in één persoon vereenigd zijn? en hij beantwoordt die vraag in ontkennenden zin. Hij schetst ons echter den dichter als den oudere, die meer ervaring bezit, en meer tot nadenken geneigd is, den componist als den jongere, die meer vatbaar voor indrukken, meer plooibaar is. In de verbinding stelt de eerste het mannelijke, de tweede het vrouwelijke element voor. De eerste werkt actief, bevruchtend, de tweede passief, ontvangend.

Het voorgaande geeft in groote trekken Wagner's bedenkingen tegen den gebruikelijken operastijl en zijne denkbeelden over het muzikale drama, het 'kunstwerk der toekomst,' weder. Vóór wij nagaan, op welke wijze hij zelf de oplossing van het door hem gestelde vraagstuk heeft in toepassing gebracht, mogen eenige algemeene opmerkingen voorafgaan.

In de eerste plaats verdient de vraag de aandacht: Is het mogelijk, dat drama en muziek tot eene hoogere, ondeelbare eenheid samensmelten?

Herbart beweert, dat de vereeniging der kunsten in de opera in het geheel niet van aesthetischen aard is, daar de werking der muziek eene veel snellere is, dan die der poëzie.

Wagner zelf zegt, de indrukken op een concert besprekend: Door zijne tooncombinatiën spreidt de kunstenaar het net over ons uit, of hij besproeit ons waarnemingsvermogen op zulk eene

wijze met de wonderdruppels zijner klanken, dat hij dit tot elke andere waarneming als die van de wereld in ons binnenste, ongeschikt maakt.

Het is, mijns inziens, eene dwaling als men beweert, dat uit de vereeniging der kunsten iets hoogers wordt geboren, dan elk harer op zich zelf vermag te geven. Iedere kunst stelt eischen aan den geheelen mensch en de verdeeling van de aandacht leidt noodzakelijk tot verzwakking van den indruk. De opera is uit haren aard een hybridisch kunstgenre en kan dus noch de hoogste uiting van de muziek, noch de verhevenste openbaring van het drama zijn. Doch indien men dit op den voorgrond stelt, is daarmede het recht van bestaan van dit kunstproduct niet veroordeeld. Wij kunnen ons, om een voorbeeld aan het tooneel te ontleenen, beklagen over de schade, die het drama lijdt, wanneer het, zooals bij de voorstellingen der Meiningers, op den achtergrond wordt gedwongen door eene reeks schoon gegroepeerde, en artistiek uitgevoerde tableaux vivants - maar wij behoeven daarom niet terug te keeren tot den eenvoud uit de dagen van Shakespeare, toen een handwijzer met de woorden: ‘dit is een bosch,’ voor de toeschouwers de rol van achtergrond en coulissen moest vervullen. Wij behooren ons alleen de vraag te stellen: wat is hoofdzaak, wat bijzaak? En is het antwoord op die vraag gegeven, dan zullen wij het den kunstenaar niet kwalijk nemen, als hij aan bijzaken de noodige zorg besteedt, doch wel indien hij aan haar de hoofdzaak opoffert.

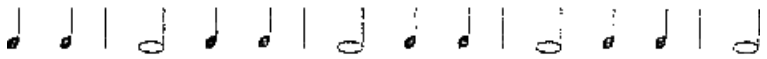
Wat is hoofdzaak? Die vraag beantwoord ik met eene andere: waarvoor gaat men de uitvoering eener opera, zelfs die van een muziek-drama bijwonen? Stellen wij ons voor, dat die vraag aan een honderdtal personen gedaan wordt, wien het werkelijk om kunstgenot te doen is en waaronder dus geen lieden voorkomen, die deze uitvoeringen alleen uit tijdverdrijf bijwonen en zich mogelijk evengoed bij de voorstellingen van een goochelaar of een koorddanser zouden vermaken. Zullen er niet minstens negentig zijn, die u antwoorden: ‘natuurlijk om de muziek te hooren,’ en die zich aan den inhoud van het libretto al zeer weinig laten gelegen liggen? Zullen niet velen van hen te huis eerst hun tekstboekje nalezen, om daardoor des te onverdeelder al hun aandacht aan de muziek te kunnen wijden? Zijn niet verreweg de meesten bereid, het met middelmatige acteurs en

gebrekkige decoratiën voor lief te nemen, mits de zangers en het orchest aan billijke eischen voldoen?

Ik onderstel dat zij, die Wagner's denkbeelden over het kunstwerk der toekomst tot de hunne maken, dit alles zullen toegeven, maar het zullen toeschrijven aan eene laakbare onverschilligheid van het publiek voor het dramatisch element in de opera en dat zij het in den meester zullen prijzen, wanneer hij zijn publiek in dien geest tracht op te voeden.

Maar het publiek is niet onverschillig voor dramatische schoonheden; het is niet karig met de betuigingen zijner sympathie voor de sieraden van het tooneel. Het stelt echter billijker eischen, dan Wagner en zijne aanhangers; het verlangt geen onmogelijke zaken en vindt het zeer natuurlijk, waanneer zijne behoeften in het tooneelspel en in het zangspel op zeer verschillende wijzen worden bevredigd.

Men leide hier niet uit af, dat een onzinnig libretto geen afbreuk zou doen aan de muziek, waartoe het den componist aanleiding geeft. Wij mogen van het tekstboek dichterlijke gedachten, eene duidelijke karakterstiek der handelende personen, dramatische toestanden in logische aaneenschakeling eischen. Dat is veel, maar van een dichterlijk standpunt zou men veel meer kunnen verlangen. Om slechts enkele voorbeelden te noemen: lange alleenspraken, uitvoerige beschrijvingen, vernuftige redeneeringen kunnen sieraden van een tooneelstuk zijn, maar zijn muzikaal onbruikbaar. Samengestelde rhythmen, kunstige dichtvormen zijn slechts hinderpalen voor den componist; wanneer hij daarbij muziek schrijft, gaat de kunst des dichters geheel verloren of de musicus voelt zich aan handen en voeten gebonden. Denkt u eene compositie, die den rhythmus van van Lennep's *Duinzang* wil laten uitkomen; welke eene troostelooze eentonigheid zou er ontstaan uit de emdelooze herhaling van het schema

Of denkt u een sonnet op muziek gezet - zou de dichter zijn werk niet verminkt achten?

Ik moet er op wijzen, dat Wagner deze laatste bezwaren volkomen heeft erkend. Even als ieder componist, die op goede declamatie prijs stelt, wil hij dan ook dat de muziek zich niet zal storen aan rhythmus of rijm van het ‘*Wortvers*,’ maar uitsluitend met het woordaccent zal te rade gaan. Men denke bijvoorbeeld aan de woorden, door Agathe in *der Freischütz*

gezongen: ‘Wie nahte mir der Schlummer’ enz. en men zal in de melodie geen spoor meer terugvinden van de oorspronkelijke jamben. Geen goed componist maakt zich aan verkeerde declamatie schuldig, tenzij een enkele maal in polyphone muziekstukken, bij welke de woorden voor de hoorders geheel verloren gaan. Hier gaf Wagner dus niets nieuws. Daarentegen achtte hij zich in zijn tekst van de banden der tegenwoordige rhythmiek en van de rijmende eindsyllaben ontslagen en verving die door alliteratie en strafrijm, - een ruil, dien ik op zijn minst bedenkelijk zou willen noemen.

Herbart wees, zooals wij boven zagen, op het feit, dat de muziek sneller werkt dan de poëzie. Ehrlich geeft, in zijn reeds aangehaald werk, dezelfde gedachte in de volgende woorden weder: ‘Die Wirkung der Musik überspringt die Vorstellungen und erzeugt die Stimmung; erst nach der Stimmung kommt die Vorstellung, doch ungeachtet alles Gegenredens steht die rein musikalische Wirkung in erster Reihe; und *die Musik, welche nicht auch abgelöset vom Worte rein musikalischschönes in Melodie, Harmonie und Rhythmus bietet, ist eben keine schöne Musik, sondern eine interessante, phantastische Tonfolge*.’

De hier door mij gecursiveerde woorden vormen, mijns inziens, het brandpunt van den strijd over de door Wagner verkondigde theorieën.

Gaan wij thans na, welke de eigenaardigheden zijn der Wagnersche muziek, van welke de meester een inniger samensmelting met den dichterlijken tekst in het ‘kunstwerk der toekomst’ verwacht.

De bron van alle ellende is, volgens Wagner, de a r i a . Uit dezen vorm heeft zich de gansche opera ontwikkeld; door hem is de componist tot eeuwige onvruchtbaarheid veroordeeld. Hare aan den dans ontleende rhythmen, het voortdurend terugkeeren der motieven, de herhaling van geheele perioden, - dat alles bewijst, dat de aria in de dramatische muziek niet te huis behoort, dat zij eene vreemdelinge is, uit het gebied der instrumentaalmuziek afkomstig. ‘Om aan den aria-vorm te ontkomen, zocht en vond de componist een veld voor vrijere beweging in het r e c i t a t i e f . Maar ook dit was een bepaalde vorm; wendde de toonkunstenaar zich van de enkel rhetorische uit-

drukking af, die aan het recitatief eigen is, dan werd hij bij het intreden der melodie onmiddellijk weder naar den aria-vorm teruggedrongen. Vermeed hij daarentegen den aria-vorm uit beginsel, dan moest hij weder blijven steken in het rhetorische van het recitatief, zonder zich tot de melodie te kunnen verheffen, - tenzij daar, waar hij, in schoone zelfvergetelheid, den bevruchtenden kiem des dichters in zich opnam.'

Wanneer men deze woorden leest, verbeeldt men zich eene kritiek te hooren op den eigenaardigen operastijl van den pruikentijd. Inderdaad waren toen verreweg de meeste aria's naar een zelfde patroon geknipt: een eerste deel, dat op zich zelf een muzikaal geheel vormde; een tweede, meest met een kleine wijziging van tempo, in een der naastverwante toonsoorten geschreven en weer naar de oorspronkelijke terugvoerend; ten slotte eene herhaling van het eerste deel zonder eenige wijziging. Wilde men overeenstemming hebben tusschen de muziek en de tekstwoorden, dan moest de dichter met dit onveranderlijk schema genoegen nemen. Hij mocht in het eerste deel eene hartstochtelijke liefde schetsen en in het tweede ijverzucht of twijfel uitdrukken, mits hij eindigde met een 'maar toch', om den terugkeer naar het eerste deel mogelijk te maken. Dit 'maar toch' was de onmisbare voorwaarde; wie nu beweert, dat zulk een dwang op den dichter geestdoodend en verlammend werkte en iedere dramatische ontwikkeling op den duur onmogelijk maakte, heeft volkomen gelijk. Even zoo moet men erkennen, dat de oude recitatief-vorm, met zijne tamelijk stereotype wendingen en cadenzen en zijne enkele stijve en houterige, gewoonlijk alleen op het klavier aangegeven akkoorden, droog en dor was bij uitnemendheid.

Wie echter tegen dergelijke vormen opkomt, voert een strijd met windmolens. Geen mensch ter wereld zal meer de ouderwetsche vormen van de aria of het recitatief gebruiken. In onze dagen heeft de aria eene geheel andere beteekenis. Zij geeft den componist de gelegenheid om een zielstoestand in breeder trekken te schilderen; zij vormt een rustpunt in de handeling, zonder storend op de dramatische ontwikkeling te werken; zij vertegenwoordigt het lyrische element, dat het dramatische niet afbreekt, maar aanvult. Van muzikale zijde wordt haar de eisch gesteld, dat zij eene ondeelbare, duidelijk herkenbare eenheid zal blijven, ook al hoort men haar zonder

de tekstwoorden; zij moet een gesloten kunstvorm, geen phantastische rhapsodie wezen. Waardoor die eenheid verkregen wordt, is overbekend: een duidelijk uitgesproken tonaliteit, niet verborgen achter te talrijke of te ver gezochte modulatiën en een even duidelijk erkenbaar en herkenbaar hoofdthema, dat zich niet door eenvoudige herhaling in het geheugen van den hoorder moet prenten, maar dat de componist, met al den rijkdom der hem ten dienste staande middelen, nu eens in een telkens afwisselend licht doet verschijnen, dan weder door ontleding in al zijn rijkdom vertoont.

In de aria is de toonkunstenaar aan het woord en de dichter staat bescheiden op den achtergrond. Hij heeft den toestand voorbereid en gemotiveerd en in weinige, welgekozen woorden geteekend, maar daarmede is zijne taak afgedaan en hij laat de componist de ruimte, om ongehinderd de vleugels te kunnen uitslaan.

Eene dergelijke opvatting is volkomen in strijd met Wagner's denkbeelden omtrent de verhouding der zusterkunsten in het ‘kunstwerk der toekomst.’ Zich te beperken tot het recitatief, dat de negatieve verdiensten heeft van aan den zin der woorden den minsten afbreuk te doen, zou uit een muzikaal oogpunt een zelfmoord zijn geweest. Daarom voerde hij in zijne werken de ‘*Unendliche Melodie*’ in, die hij zelf in zijn brochure *Zukunftsmusik* in de volgende woorden beschrijft:

‘Wenn also der Symphoniker noch mit Befangenheit zur ursprünglichen Tanzform zurückgriff und nie selbst für den Ausdruck deren Grenzen zu verlassen wagte, da wird ihm nun der Dichter zurufen: Stürze dich zaglos in das volle Wogen des Meeres der Musik; Hand in Hand mit mir kannst du nie den Zusammenhang mit dem jedem Menschen Allerbegreiflichsten verlieren. Spanne deine Melodie kühn aus, dasz sie wie ein ununterbrochener Strom sich durch das ganze Werk ergiesst; in ihr sage du, was ich verschweige, weil nur du es sagen kannst, und schweigend werd ich Alles sagen, weil ich dich an der Hand führe.’

Elders zegt hij, om aan te toonen dat de componist uitspreekt, wat voor den dichter onuitsprekelijk blijft: ‘Der Musiker ist es nun, der dieses Verschwiegene zum hellen Ertönen bringt, und die untrügliche Form seines laut erklingenden Schweigens ist die unendliche Melodie.’

Deze oneindige melodie nu wordt door Wagner niet aan de zangers en zangeressen, maar aan het orchest toebedeeld. Het orchest is het spraakorgaan, dat de eenheid der uitdrukking voortdurend aanvult, ‘das Sprachorgan, welches da, wo der Worttonsprachausdruck der dramatischen Personen sich, zur deutlicheren Bestimmung der dramatischen Situation, bis zur Darlegung seiner kenntlichsten Verwandschaft mit dem Ausdrucke des gewöhnlichen Lebens als Verstandesorgan herabsenkt, durch sein Vermögen der musikalischen Kundgebung der Erinnerung oder Ahnung, den gesenkten Ausdruck der dramatischen Person der Art ausgleicht, dasz das angeregte Gefühl stets in seiner gehobeher Stimmung bleibt, und nie durch gleiches Herabsinken in eine reine Verstandesthätigkeit zich zu verwandlen hat[1)].’ Wagner spreekt verder over het ‘schijnbaar onmelodische gezang der zangers’ -, onmelodisch namelijk in de beteekenis der gewone op den zang toegepaste instrumentaal-melodie.

Hier herneemt de musicus zijn rechten, doch het zwaartepunt wordt verplaatst, ten koste van de aan de zangers toebedeelde rol. Wagner haast zich intusschen ons te waarschuwen, dat wat ons de kunstenaar in zijn orchest doet hooren, niet het product van zijne willekeur mag wezen, maar alleen aan de bedoeling des dichters recht van bestaan ontleend. Terwijl de zanger de woorden meer declameert dan zingt, ontsluiert het orchest ons de roerselen zijns harten; daar vinden vreugde en droefheid, hartstocht en gelatenheid, angst en vrede eene getrouwe afspiegeling.

‘Is dit mogelijk?’ mag men vragen. Wagner zelf weet en erkent, dat het vermogen van het orchest om bepaalde voorstellingen bij ons op te wekken, de zoogenoemde ‘*Tonmalerei*,’ uiterst beperkt is. De toonkunst ontleent niet zelden termen aan de schilderkunst, maar al kan men met recht van muzikaal koloriet spreken, niemand zal het invallen, die vergelijking tot muzikale lijnen en omtrekken uit te breiden. Het bestaan van ‘Program-muziek,’ waarvan Wagner zich op meer dan ééne plaats zijner werken afkeerig betoont, bewijst voldoende, dat de muziek, zonder de hulp van het woord, onvermogend is om

1) De lezer moge het mij ten goede houden, dat ik deze en dergelijke plaatsen onvertaald liet. Ik zie waarlijk geen kans, om termen als ‘*Worttonsprachausdruck*’, zonder lange omschrijvingen, behoorlijk in onze taal over te brengen.

duidelijke, scherpe voorstellingen op te wekken. Zal nu het orchest dienstbaar gemaakt worden aan de verduidelijking en aanvulling van het woord, dat de dichter den zanger in den mond legt, dan moet men tot een ander hulpmiddel de toevlucht nemen; Wagner vond dit in de '*Leitmotiven*'.

Volgens Wagner's bepaling zijn dit 'melodische Momente, in denen wir uns der Ahnung erinnern, während sie uns die Errinnerung zur Ahnung machen.' Het gebruik der *Leitmotiven* is een beroep op ons geheugen; de korte, melodische phrase, waardoor het optreden van een bepaald persoon, het volvoeren eener bepaalde handeling, werd gekenmerkt, moet telkens als zij zich wederom, doet hooren de herinnering aan dien persoon, aan die handeling in ons te voorschijn roepen.

Het denkbeeld is niet nieuw en ook vóór Wagner herhaaldelijk in toepassing gebracht, doch nooit op zulk eene uitvoerige, stelselmatige en consequente wijze. Door dezen werktuigelijken kunstgreep wordt het verband tusschen Wagner's orchest en den gang der handeling volmaakt duidelijk, als men namelijk met zeer scherpe ooren en een stalen geheugen gezegend is. Bedenken wij, dat de *Leitmotiven* zich in alle stemmen van het orchest kunnen doen hooren; dat zij in alle toonsoorten kunnen worden herhaald; dat zij alle wijzigingen kunnen ondergaan, die de componist bij den zoogenoemden 'thematischen arbeid' op zijne motieven pleegt toe te passen; dat zij niet altijd in hun geheel, maar dikwijls fragmentarisch voorkomen; dat zij eindelijk menigmaal gelijktijdig vernomen worden en op de kunstigste wijze met elkander verbonden en saamgevlochten zijn, dan is het duidelijk, dat eene uiterst zorgvuldige studie der partituur moet voorafgaan, om de *Leitmotiven* voor den hoorder te doen worden, wat de componist er van wilde maken: de Ariadnedraad in den doolhof der oneindige melodie, de duidelijke en onmiskenbare band tusschen het orchest en de woorden en gedachten van den dichter.

Wagner heeft zeer goed ingezien, dat de consequente toepassing zijner methode met een groot gevaar verbonden was. Er bestaat namelijk groote kans, dat het publiek zijn aandacht grootendeels of geheel zal schenken aan het orchest, dat uit een muzikaal oogpunt verreweg de belangrijkste rol speelt en dat daardoor de innige samensmelting van woord en toon, welke de meester door beperking van het melodische element bij den zanger zocht te

verkrijgen, weder dreigt te doen verloren gaan. ‘Wie müszte es nun diesen dichterischen Musiker demüthigen,’ - zegt Wagner - ‘wenn er vor seinem Drama das Publicum mit einziger und besonderer Aufmerksamkeit der Mechanik seines Orchesters zugewandt sähe, und ihm eben nur das Lob eines “sehr geschickten Instrumentisten” ertheilt würde? Wie müszte es ihm, dem einzig aus der dramatischen Absicht Gestaltenden, zu Muthe sein, wenn Kunstlitteraten über sein Drama berichteten, sie hätten ein Textbuch gelesen, und dazu Flöten, Geigen und Trompeten wunderlich durch einander musiziren gehört?’

Als de ‘Kunstlitteraten’ eene dergelijke meening verkondigden, zouden zij zich eenvoudig belachelijk maken; want Wagner behandelt zijn orchest met zóóveel geest en talent, zijne instrumentatie - schoon soms wat overladen - getuigt van zoo ontzaglijk veel kennis, dat van een ‘wunderlich durcheinander musiziren’ wel geen sprake kan zijn.

Maar het publiek? Wagner verstaat daaronder, zooals hij in zijn *Oper und Drama* zegt: ‘die Gesammtheit der Zuschauer, denen ohne spezifisch gebildeter Kunstverstand das vorgeführte Drama zum vollständigen, g ä n z l i c h m ü h e l o s e n G e f ü h l s -verständnisz kommen soll.’ Weinige regels verder spreekt hij over ‘das Publicum, das ohne alle Kunstverstands-anstrengung genieszen soll.’ Zulk een publiek, dat zijn aesthetisch oordeel noch weet, noch zelfs tracht te motiveeren, dat zalig soezend toeluistert en toekijkt, zal toch wel ten eenenmale onvatbaar zijn voor de waardeering der uiterst kunstige wijze, waarop Wagner de bedoelingen des dichters door zijn orchest tracht weer te geven. En wanneer Wagner later zegt: ‘Dem Kunstverständigen dagegen ist eine geistige Anstrengung zugemuthet, die ihm allen Genusz des Kunstwerks rauben, und Das zur abspannenden Arbeit machen musz, was ihn unwillkürlich erfreuen und erheben sollte,’ - dan mogen wij met recht vragen, voor wien dan toch het ‘kunstwerk der toekomst’ bestemd is? Bedenken wij daarbij, dat Wagner voortdurend te velde trekt tegen de kritiek en de pers, en zich beroept op het feit, dat zijne werken bij het publiek meer en meer ingang vinden, dan komt ons de vraag op de lippen, of dit succès niet veeleer niettegenstaande, dan wel door de theorieën van den meester verkregen is. Zeker is het, dat juist die deelen van Wagner's werken, die het meest tot den door hem als ondra-

matisch veroordeelden kunstvorm naderen, zich in den grootsten en meest blijvenden bijval van het publiek mogen verheugen.

Toen Wagner zijn ‘Kunstwerk der Zukunft’ had geschreven, werd zijne muziek door den Bonner criticus Schaeffle met den naam ‘toekomstmuziek’ gedoopt en deze satirische qualificatie is eene onuitputtelijke bron geweest voor geestigheden en hatelijkheden van allerlei aard. Het is echter der moeite waard na te gaan, in hoever de benaming juist was. Er zijn immers zoo vele kunstenaars geweest, die bij hun leven met miskenning hadden te kampen en voor wier genie thans ieder zich met eerbied buigt. Zou hetzelfde niet voor Wagner gelden? Zouden zijne theorieën, die tegenwoordig nog door zoovelen voor de uitingen van een hemeltergend radicalisme worden gehouden, niet later blijken, volkomen rationeel en volkomen logisch te zijn en zou het zich ook op muzikaal gebied niet bevestigen, dat conservatisme slechts eene door overgroote schroomvalligheid veroorzaakte achterlijkheid is?

Ik betwijfel het. Alle vroegere hervormers op muzikaal gebied hadden slechts één doel: ook zij wilden hunne kunst zuiveren van de smetten die haar aankleefden, maar tevens haar werkkring uitbreiden, haar hooger opvoeren. Wagner daarentegen heeft door zijne pogingen, om voor een hybridisch kunstgenre aanspraak te maken op eene hoogere eenheid, aan de toonkunst hare zelfstandigheid ontnomen en haar eene ondergeschikte rol toebedeeld. Zijn, door zijn streven naar nauwkeurigheid in het weergeven der tekstwoord en veroorzaakt, breken met de traditioneele vormen, wier recht hij slechts op het gebied der instrumentaal-muziek erkende, drong hem niet om nieuwe vormen te zoeken, maar om de vormeloosheid tot een stelsel te verheffen. Zijne vooroordeelen tegen den *bel canto* brachten er hem toe, aan de zangers en zangeressen eene taak op te dragen, die het schoonste aller instrumenten, de menschelijke stem, geheel onwaardig was. Zijne pogingen om door het gebruik van *Leitmotiven* het verband tusschen het orchest en de tekstwoorden te versterken, zijn beroep op ons herinneringsvermogen om de middelen der muzikale uitdrukking te vermeerderen, moesten voor de groote meerderheid der hoorders onvruchtbaar blijven, terwijl zij van hen, die in staat zijn ze te waardeeren,

eene inspanning vorderen, die, volgens Wagner zelf, met kunstgenot onvereenigbaar is.

De vrienden van Wagner wijzen met verklaarbaren trots op den zich steeds uitbreidenden kring van vereerders en aanhangers van den meester; op het feit, dat voortreffelijke kunstenaars het zich tot eene eer rekenden, in Bayreuth te mogen medewerken; op den zegetocht, dien Angelo Neumann met zijn Wagner-Theater door een groot deel van Europa heeft gehouden. Ik zal niet beweren, dat de talrijkheid der aanhangers niet steeds evenredig is aan de voortreffelijkheid der zaak en dat eene volle zaal bij de opvoering eener belangwekkende en veelbesprokene noviteit nog geen bewijs is voor de ingenomenheid van het publiek. Ik erken zelfs gaarne, dat zeer velen, musici en dilettanten, menige bladzijde van des meesters werken met onverdeeld genot en ongeveinsde bewondering hebben aangehoord. Maar uit dat alles kan men tot Wagner's onfeilbaarheid niet besluiten. Naar mijne overtuiging verdient Wagner de eer, die hem door geestverwanten en tegenstanders bewezen wordt, in de eerste plaats, omdat hij zelf muzikaler was, dan zijne theorie.

‘Het is veel gemakkelijker’ - zegt Goethe - ‘de dwaling aan te wijzen, dan de waarheid te vinden; de eerste ligt aan de oppervlakte en met haar heeft men spoedig afgedaan; de tweede echter schuilt in de diepte, en daarnaar te zoeken is niet voor ieder gemakkelijk.’

Wagner heeft vele dwalingen aangewezen; hij heeft den invloed van de mode en den toenemenden wansmaak met zeldzame kracht en volharding bestreden, en daarvoor is ieder hem dank schuldig. Maar hij heeft meer gedaan: hij heeft ook getracht, de waarheid te vinden. In het eerste hebben velen hem nagevolgd, die thans, met het bewustzijn, wereldhervormers te zijn, de paden bewandelen, welke de meester zich met inspanning baande. Jammer maar, dat hunne wetsartikelen bijna allen met ‘Gij zult niet’ beginnen en dat wat niet verboden, maar geboden wordt, zich in den regel beperkt tot een belangrijken voorraad van nonen- en undecimenakkoorden, van ongebruikelijke intervallen, van chromatische gangen en van dergelijke muzikale specerijen, die op rekening van Wagner's manier, niet van zijn beginsel moeten worden gezet. Op deze epigonen zijn Geibel's woorden toepasselijk:

Und weil die Eichen nun verschwunden,
Brüsten sich stolz die Blümelein,
Und meinen gar in manchen Stunden,
Sie möchten selbst wohl Eichen sein.

Doch wellicht is ook een enkele eikel in den vruchtbaren bodem terecht gekomen. Wellicht zal het later blijken, dat de mantel van den profeet op een der jongeren gevallen is. Laat het ons hopen. Want Wagner's beginselen zullen eerst den toets der ervaring hebben doorstaan, wanneer zij, óók bij hen, die zijne buitengewone gaven en talenten missen, levensvatbaar en levenwekkend blijken te zijn.

In de *Meistersinger* legt Wagner zijnen Hans Sachs woorden in den mond, die wel eenigszins aan eene *oratio pro domo* doen denken:

Wollt Ihr nach Regeln messen
Was nicht nach euer Regeln Lauff,
Der eig'nen Spur vergessen,
Sucht davon erst die Regeln auf.

Ik heb getracht, mij die les ten nutte te maken en wat ik over Wagner mededeelde, óók daar waar ik meende tegen zijne theorieën te moeten opkomen, ontleend aan zijne eigene werken en aan die van eenige zijner warme vereerders. De Wagnerstrijd is, in en buiten ons vaderland, dikwijls met zulke zonderlinge wapenen gevoerd, dat ik dit certificaat van oorsprong voor mijne mededeelingen niet achterwege meende te moeten laten.

E.D. PIJZEL.

Een verwaarloosd volksbelang.

'Verwaarloosd' is een leelijk woord; waar het wordt uitgesproken klinkt in de echo 'plichtverzuim' mede.

Wanneer het een *volksbelang* betreft, kan dit plichtverzuim allicht der Regeering ten laste komen. Dit is in de zaak die ik in deze bladzijden ga bespreken, gelukkig het geval nog niet. De Nederlandsche Regeering heeft reeds sedert een reeks van jaren een warm hart voor alles wat onze visscherijen betreft. Tal van door haar genomen maatregelen bewijzen dat zij onafgebroken een open oog heeft niet alleen voor de belangen onzer visscherij, maar ook voor het daarmede zoo nauw samenhangende vraagstuk: zijn onze rivieren, onze binnenwateren, de zeeën langs onze kust overbevolkt, en zoo niet, hoe kan hunne bevolking in toenemende mate versterkt worden? Kan daarbij toch nog van het verwaarloozen van een volksbelang sprake zijn, inderdaad aan Regeeringszorg heeft het niet ontbroken. Maar thans is het oogenblik daar, waarop die zorg moet verdriedubbeld worden, wil men de vruchten plukken van hetgeen hier en elders reeds gezaaid is en zich niet door anderen de loef zien afsteken.

Wie zich overtuigen wil dat werkelijk een groot Nederlandsch volksbelang gevaar loopt verwaarloosd te worden, wanneer men het niet zeer spoedig en met alle kracht ter hand neemt, die bezoeke dezen zomer de Internationale Visscherijtentoonstelling te Londen.

Wanneer gij het voetpad van Exhibition-road verlaten hebt en U, links omslaande, voor een shilling den toegang geopend ziet tot het voorportaal van die wereldkermis, dan hebt ge een haast onafzienbare galerij vóór u, waarin de Britsche exposanten u scheepsmodellen en vischnetten, vischnetten en scheepsmodellen in ontelbaren getale ter vergelijking aanbieden.

Wandel deze galerij halverwege dóór en sla rechts om, een korte verbindingsgang brengt u op het grensgebied tusschen de Nederlandsche en de Deensche afdeeling. Terwijl de eerste u door zijn met afwisseling gedrapeerden nettenschat ten volle doet gevoelen dat ge u op eene visscherijtentoonstelling bevindt, vormt Denemarken door zijn arctische koloniën, waarvan de dierenhuiden en visscherij-gereedschappen u het koude noorden voor den geest roepen, een geleidelijken overgang tot de zich links daaraan aansluitende New-Foundlandsche afdeeling, waar de ijsbergen en de zeehondenjacht nog een van de hoofdschotels vormen. Wendt ge u van hier weder rechts, dan gaat ge eenige treden afwaarts en bevindt U in dat gedeelte van de tentoonstelling waar ik U heen wilde voeren en nu ook gevangen houd: de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

Met bijzondere volledigheid vindt ge hier alles wat de visscherij in de Unie betreft bijeen. Vraag niet hoeveel het Congres heeft toegestaan om de kosten van de deelneming aan de Londensche expositie te bestrijden! En zoo ge 't al vraagt en verneemt, vergelijk het dan niet met het bedrag waarover de Nederlandsche afdeeling beschikt! of liever nog: houd de verhouding dezer cijfers in het oog telkens wanneer ge de volledigheid van beide afdeelingen wenscht te vergelijken.

Intusschen, dit is niet het hoofddoel van ons bezoek in deze afdeeling, en de smaakvolle uitstalling van het geheel mag ons niet doen vergeten dat wij voorloopig slechts met een *gedeelte* wenschen kennis te maken en wel met dat gedeelte dat betrekking heeft op de v i s c h k w e e k e r i j .

Wat dit woord beteekent weet iedereen. Wellicht niet, dat de eerste vischkweeker een Duitscher was, Jacobi genaamd, die van 1709 tot 1784 leefde en in 1765 een geschrift in het licht gaf, dat de rij der talrijke publicaties sedert op het gebied van piscicultuur verschenen, opende. Vischteelt, kunstmatige vischteelt, ziedaar nog twee andere woorden die in zwang zijn om hetzelfde begrip aan te duiden, het begrip nl. van menschelijke hulp aan den visch verleend op het tijdstip waarop hij zich voortplant. Hulp die zich uit in het bespoedigd te voorschijn brengen der eieren, in het bevruchten van deze en in het beschermen van de eieren en van de jonge vischjes gedurende den eersten tijd hunner ontwikkeling.

Het spreekt van zelf dat onder deze omstandigheden een

zelfde paar visschen een veel grooter nakomelingschap kan achterlaten dan wanneer zij in de natuur aan zichzelf worden overgelaten en de eieren zoodra zij gelegd zijn van alle zijden aan gevaren blijft blootstaan, die door 's menschen tusschenkomst kunnen worden afgeweerd. Vandaar de naam *kunstmatige* vischteelt, die intusschen zeer slecht gekozen is omdat de teelt zelve: de bevruchting en de ontwikkeling van het ei op geheel natuurlijke wijze plaats vindt en langs kunstmatigen weg alleen nadeelige omstandigheden en verderfelijke invloeden zooveel mogelijk worden buitengesloten. Kan men voor deze talrijkere nakomelingschap nu weder de natuurlijke omstandigheden: goed water en goed voedsel terugvinden, dan is het ontwijfelbaar dat men door herhaling van dezelfde bewerking den vischstapel in zijne omgeving belangrijk kan doen toenemen, het beschikbare voedsel vermeerderen en het visschersbedrijf uitbreiding geven kan, zooal niet door de hoogere winsten die hier te behalen zijn dan toch zeer zeker door het grooter aantal handen dat daarbij werk kan vinden. Door eene verstandige toepassing van deze regels kan de welvaart eener streek - mits zij waterrijk zij en een deel harer bevolking het visschersbedrijf uitoefene - snel en belangrijk bevorderd worden. Over het begrip *verstandige toepassing* kunnen intusschen de meeningen verdeeld zijn. En hier ligt werkelijk een hoofdvraag die de uitkomst van de vischkweekerij, in den zin van volksbelang, beheerscht.

Het meest springt dit in het oog wanneer wij in de Amerikaansche afdeeling om ons heen zien en daarna eene vergelijking maken met hetgeen andere landen op het gebied van piscicultuur te zien geven. Al dadelijk treft het ons dat, terwijl in Europa de vischkweekerij zich bij uitsluiting, althans met groote voorliefde, met de Salmonidae (zalmen en forellen) bezig houdt, in Amerika ook andere vischsoorten door menschenhand worden grootgebracht. Behalve de Salmonidae vinden wij dat daar op groote schaal de kweekerij plaats vindt van millioenen Amerikaansche elften (Clupeidae), van karpers (Cyprinidae), ja zelfs van kabeljauw en schelvisch (Gadidae). Van de laatste klinkt dit haast ongeloofelijk; immers wanneer ik mij de moeite gegeven heb een jeugdige kabeljaauw als ei en als jong vischje eenigen tijd te beschermen, dan heeft hij in dezen staat voor mij geen waarde, maar om hem gunstig te doen opgroeien moet hij naar zijn element, de zee, terug en

hem daar later weder te willen gaan opzoeken schijnt even hopeloos als het verlangen van Polycrates om zijn gouden ring weder uit de groene baren te zien terugkeeren!

En toch hoe schijnbaar juist deze redeneering moge zijn, de Amerikanen zullen het u anders voorrekenen zelfs indien ge het verlangt in ‘dollars’ en ‘cents’, terwijl de gelukkige kabeljauwvisschers van Gloucester, Mass. een kwaad uur zouden bezorgen aan hem die in hunne tegenwoordigheid durfde volhouden, dat de vermeerderde kabeljauwvangst in die streek aan toevallige omstandigheden en niet aan het krachtig initiatief van prof. Spencer Baird en de leden der U.S. Fish Commission moest worden toegeschreven.

Dat zoo conservatieve elementen als de visschers zijn, in deze aangelegenheid zoo spoedig van de gunstige resultaten der kunstmatige kabeljauwteelt overtuigd konden worden, vindt zijne eenvoudige verklaring hierin dat de kabeljauwen, waarmede de proeven van den beginne af genomen werden tot eene grijze varieteit behooren, terwijl tot zoo lang in die omstreken bijna uitsluitend roodachtige kabeljauwen gevangen werden. Het jaar volgende op de eerste proefneming, werden talrijke jonge grijze kabeljauwen daar gevangen, het volgende jaar evenzeer, maar nu waren zij belangrijk grooter en het daaropvolgende jaar was er geen twijfelaar meer overgebleven. Het bewijs was tevens geleverd dat de kabeljauw, in zee geplaatst, vrij wel in de omgeving blijft, of *althans dáár terugkeert, waar zij oorspronkelijk door de vischkweekers is te water gelaten*.

Dit voorbeeld heb ik meer bijzonder aangehaald om te doen gevoelen wat naar mijne meening eene ‘verstandige toepassing’ moet heeten. Zij neemt den vorm aan van ‘Staatszorg,’ van ‘Regeeringszaak,’ niet van particulier initiatief of van bijzondere nijverheid. Ik vraag u welk particulier er zijn penningen aan zou gewaagd hebben, om millioenen jonge kabeljauwen in zee te storten? En zoo er al een gevonden ware, hij zou met recht door zijne erven *lichtzinnig* genoemd worden en gevaar loopen wegens verkwisting onder curateele te worden geplaatst. Doch nu de Staat de proeven liet doen en de uitkomsten op groote schaal in toepassing deed brengen, is niet alleen een belangrijke tak van nijverheid gebaat, maar kan de opbrengst van de vermeerderde vangst aan iederen burger ten goede komen. ‘Bij ons te lande,’ zeide mij de voorzitter der

N.-Amerikaansche afdeeling, ‘denkt men er evenmin aan de leiding van de vischkweekerij aan particuliere krachten over te laten, als men er aan denken zou de vuurtorens niet langer van staatswege in stand te houden!’

Krachtig gezegd, doch waarschijnlijk minder aangenaam voor de ooren van getrouwe aanhangers der Manchester school. Ook voor Europa, meer bijzonder voor Nederland behartigenswaardig, al moet daarbij in het oog gehouden worden, dat in Nederland de voortplanting van den zalm, die van regeeringswege sterk wordt aangemoedigd - ook financieel - reeds in goede handen is en vier instellingen met elkaâr wedijveren in het voortbrengen van jonge zalmpjes, die jaarlijks dikwijls ten getale van een half millioen in onze rivieren gebracht worden. Waar dus particuliere krachten, gesubsidieerd van regeeringswege, reeds hoogst belangrijke resultaten bereiken, is het zeker niet aan te raden op eenmaal staatszorg daarvoor in de plaats te stellen. Maar wij zagen reeds dat de zalmsoorten slechts voor een klein gedeelte in aanmerking komen bij het volksbelang, waarvan hier sprake is. Riviervisschen als elft, binnen-watervisschen als karper, zeevisschen als kabeljauw wachten nog op handen en hoofden, bereid en geschikt om hun aantal te vertiendubbelen.

In ons onmiddellijk belang is het te zorgen dat deze in Nederland gevonden worden, opdat wij de eersten zijn die de vruchten plukken van wat Amerika te leeren geeft en op de Europeesche vischmarkten met onze meer talrijke producten andere navolgers vóor zijn, die door hunne natuurlijke ligging in minder gunstige omstandigheden verkeeren en het Amerikaansche voorbeeld niet zoo dadelijk in toepassing kunnen brengen als wij in staat zijn te doen. Volgen wij nog een oogenblik in bijzonderheden de geschiedenis en de techniek van de vischcultuur in Amerika op den voet.

Hoewel reeds in 1853 door bijzondere personen proeven omtrent vischteelt in de Vereenigde Staten genomen werden, openbaarde zich in 1856 de eerste publieke uiting van belangstelling voor dit onderwerp in de benoeming van drie ‘commissioners’ voor den Staat Massachussetts. Het vraagstuk was echter nog niet rijp ter oplossing. Eerst in 1865 werd door dienzelfden Staat met gelijknamig doel eene definitieve visscherij-commissie ingesteld.

Intusschen was het in 1864 aan een ondernemend particulier, Seth Green, gelukt aan te toonen dat de vischcultuur

gedreven kan worden op zoodanige wijze, dat zij ook geldelijk voordeel oplevert, en in 1867 - nog eerst zestien jaren geleden - kwam het eerste broedhuis voor vischkweekerij van staatswege (Massachussetts) in de Vereenigde Staten tot stand. Tot 1870 werden met klimmend succes onderscheidene vischsoorten, meer bijzonder elft en forel gekweekt, waarbij genoemde Seth Green steeds in de voorhoede bleef en zich o.a. door de uitvinding van de voor de elftkweekerij zoo nuttige 'shad-box' verdienstelijk maakte.

1871 was het belangrijke jaar bij uitnemendheid; het zag twee instellingen geboren worden, aanvankelijk gescheiden en van elkaar onafhankelijk, maar die later in nauwer verband getreden zijn en wederzijds een hoogst belangrijken en weldadigen invloed op elkanders werkzaamheid hebben uitgeoefend. Ik bedoel de American Fish Culturist Association (die in 1876 herdoopt werd tot de American Fish Cultural Association) en de United States Fish Commission. Van het negental regeeringslichamen, geheel of gedeeltelijk bestemd voor onderzoekingen op het gebied van zuivere en toegepaste wetenschap[1)], is de bedoelde Commission of Fish and Fisheries op den huidigen dag in de woorden van haren geschiedschrijver: t h e m o s t p r o m i n e n t o f t h e p r e s e n t e f f o r t s o f t h e g o v e r n m e n t i n a i d o f a g r e s s i v e b i o l o g i c a l r e s e a r c h. Allen, die in Europa hare verrichtingen gevolgd en hare verslagen bestudeerd hebben, zullen dit oordeel onderschrijven, dat in zoo kernachtigen vorm uitdrukt hoe de regeering der Unie het belang inziet van *aanvallend onderzoek* en hoe de voortvarendheid der N.-Amerikanen niet alleen dezen term uitvond, maar ook het werk zóó wist in te richten, dat die aanval gevolgd werd door nederlagen van de tegenpartij.

1) Deze negen zijn:
   1. The Geological Survey.
   2. The Coast en Geodetie Survey.
   3. The Naval Observatory.
   4. The National Museum.
   5. The Department of Agriculture.
   6. The Entomological Commission.
   7. The Tenth Census.
   8. The Smitsonian bureau of Ethnology.
   9. The Commission of Fish and Fisheries,

   waarnaast als particuliere instelling nog moet genoemd worden de Smithsonian Institution.

Het was op 9 Februari 1871 dat door een ‘joint resolution of Congress’ de regeering gemachtigd werd tot de benoeming van een ‘Commissioner of Fish and Fisheries.’ Men was met ieder jaar meer het belang gaan inzien dat van de centrale regeering een stoot moest uitgaan, die aan de visscherijen eene nieuwe ontwikkeling zou kunnen bezorgen. En men had ook reeds een persoon op het oog die door zijne eigenschappen en zijne ervaring de aangewezen man was om in deze aan het hoofd te worden gesteld. Die persoon was Prof. Spencer Baird, dezelfde aan wien op de Berlijnsche visscherij-tentoonstelling de groote eerebeker, door den keizer van Duitschland voor de meestbeteekenende inzending uitgeloofd, ten deel viel. Het doel waarmede men hem benoemde werd in zijne aanstelling aldus omschreven: ‘to prosecute investigations on the subject (of the diminution of valuable fishes) with the view of ascertaining whether any and what diminution of the number of the foodfishes of the coasts and the lakes of the U.S. has taken place; and of so, to what causes the same is due; and also whether any and what protective, prohibitory or precautionary measures should be adopted in the premises and to report upon the same to Congress.’

Men ziet dat in deze opdracht de vischkweekerij nog niet met name genoemd wordt. Dit geschiedde eerst nadat vertegenwoordigers van de Fish Cultural Association er in 1872 bij de regeering op hadden aangedrongen de hiervoor noodige geldsommen beschikbaar te stellen. Het congres heeft in dit verlangen bewilligd. Ieder jaar werd deze post op de staatsbegrooting op nieuw uitgetrokken en telkens belangrijk verhoogd. Tevens nam het hoofdstuk vischteelt een steeds belangrijker plaats in op het programma der U.S. Fish Commission. Meer dan een millioen dollars is door de regeering der Unie in de laatste twaalf jaren voor dit doel afgezonderd, terwijl de 31 staten der Unie, die elk nog bovendien een eigen visscherijcommissie in het leven riepen, voor hetzelfde doel elk jaar sommen op hun eigen budget uittrekken, afwisselend tusschen 1000 en 10000 dollars[1)].

1) De volgende cijfers geven hiervan een nader overzicht.

New Hampshire	1866-'79	22,663 dollars.
Vermont	1871-'79	7,880 dollars.
Connecticut	1868-'80	43,300 dollars.
Pennsylvanië	1873-'80	99,030 dollars.
Maine	1867-'80	36,975 dollars.
New-York	1868-'79	165,000 dollars.
California	1870-'79	37,000 dollars.
New Yersey	1871-'80	29,500 dollars.
Rhode Island	1870-'79	10,500 dollars.
Ohio	1873-'80	29,000 dollars.
Wisconsin	1873-'80	38,800 dollars.
Jowa	1874-'80	22,750 dollars.
Minnesota	1875-'80	22,500 dollars.
Kentucky	1876-'80	11,000 dollars.
Kansas	1877-'80	2,000 dollars.
Colorado	1877-'80	2,400 dollars.
Nevada	1877-'80	5,000 dollars.

Blijkt hieruit afdoende welke belangrijke geldelijke offers men zich in de Vereenigde Staten getroost heeft ten bate der vischteelt, toch moeten wij nog bijzondere aandacht schenken aan de verdere werkzaamheden der Commissie, waarvan de uitkomsten zeker niet minder belangrijk zijn.

Vooreerst stelde zij een systematisch onderzoek in naar de verschillende stroomen en wateren in de Vereenigde Staten en de biologisch-physische wetten en problemen, die het leven van visschen in deze wateren beheerschen en opleveren. Daarbij had zij niet uitsluitend het oog op de voor den mensch belangrijke en als voedsel gebruikte visschen, maar vatte haar taak nog breeder, nog meer algemeen wetenschappelijk op.

Zij wijdde hare aandacht namelijk aan alle bewoners van die wateren in gelijke mate. Zoo verzamelde zij gegevens voor eene levensgeschiedenis van alle vischsoorten; zij leerde niet alleen de visschen zelve, maar ook hunne vrienden en hunne vijanden kennen, hun voedsel en de hun leven bedreigende gevaren, alsmede op hun beurt het voedsel en de vijanden van deze voor bepaalde vischsoorten nuttige of schadelijke dieren, die met hen dezelfde wateren bewonen. De stroomingen en stroomsnelheden, de temperatuur van het water en zoovele andere physische factoren, die een belangrijken invloed uitoefenen op de voortplanting en den groei van de meeste visschen en zonder twijfel in nauw verband staan met de periodieke verhuizingen, welke somtijds door de visschen ondernomen worden, vormden evenzeer een punt van nauwgezet onderzoek[1)].

West Virginia	1877- '80	3,900 dollars.

1) Ook bij ons te lande zijn op initiatief van mijn hooggeachten ambtgenoot den directeur van het Meteorologisch Instituut, Prof. Buijs Ballot, waarnemingen gedaan aan boord van schepen die ter haringvangst uitgegaan waren om den invloed dien de temperatuur van het zeewater wellicht op den trek der haringscholen uitoefent zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen. Deze onderzoekingea zijn echter reeds sedert jaren gestaakt.

Door een en ander kwam men in het bezit van rijke verzamelingen van de meest verschillende diervormen, die voor nauwkeurig wetenschappelijk onderzoek onschatbaar materiaal leveren.

Voor dit onderdeel van hare werkzaamheid werd voor de ‘Commission’ een stoomvaartuig van 1200 ton gebouwd, dat 175.000 dollars gekost heeft en in de eerste plaats de verhuizing van de makreelscholen, het voedsel en het trekken van de haringen enz. gaat bestudeeren. Bovendien is thans besloten tot de oprichting van een groot, blijvend zoölogisch station te Wood's Holl waaraan 25.000 dollars besteed worden.

In de tweede plaats is hare aandacht bijzonder gericht op het verkrijgen van de meest nauwkeurige gegevens betreffende de verschillende wijzen waarop de visscherij wordt en werd uitgeoefend, op de geschiedenis van de visscherij en van de door haar gevolgde methoden. Daaronder is begrepen het verzamelen eener uitvoerige statistiek betreffende de opbrengst der visscherijen en den handel in visch.

Langs dezen weg hoopt zij tot eene nauwkeurige kennis te geraken van den invloed dien de mensch op den meerderen of minderen overvloed van bepaalde visschen kan uitoefenen en tracht zij alzoo het algemeen nut van hare werkzaamheid uit te breiden, door de aandacht te vestigen op zoodanig vischtuig, dat den vischstapel dreigt te vernietigen, of wel door onvoordeelige eigenschappen met goed gevolg door ander tuig met verbeterde inrichting kan vervangen worden.

Nog onlangs zijn door het Congres 60.000 dollars toegestaan voor het bijeenbrengen dezer statistiek. Het uitgewerkte rapport van deze nasporingen beslaat 3000 pagina's met 7 à 800 platen; 10.000 exemplaren worden daarvan gedrukt en op de meest vrijgevige wijze rondgedeeld. In het geheel wordt aan deze publicatie een som van 30.000 dollars ten koste gelegd.

Nu wij in enkele trekken de grenzen hebben aangeduid, waarbinnen zich de werkzaamheid der betrekkelijk nog zoo jeugdige Amerikaansche ‘Fish Commission’ beweegt, en op nieuw de verzekering hebben afgelegd — straks mog verder door bewijzen te staven — dat haar arbeid in alle richtingen

rijke vruchten heeft gedragen, een verzekering die ook door den steeds verhoogden budgetpost, waarover de U. S. Fish Commissioner beschikken mag, duidelijk bevestigd wordt, moge een enkele vergelijking dier Amerikaansche vlijt met Nederlandsche toestanden hier niet ontbreken. Nederland bezit sedert 1857, dus sedert ruim vijf en twintig jaren, zijn Collegie voor de zeevisscherijen. Dit Collegie was steeds bij uitnemendheid een raadgevend lichaam, raadgevend ook in dien zin, dat het de regeering opmerkzaam maakte op bestaande leemten; dat het in een woord het initiatief nam daar waar het de belangen der visscherij betrof. Onder de vele belangrijke regeeringsmaatregelen waarbij het advies van het Collegie gewicht in de schaal heeft gelegd mogen wij, om ons tot de laatste jaren te bepalen, de afschaffing van den Rijksstempel op de haringvaten (waarvan een belangrijke toeneming van onzen haringuitvoer het gevolg was), alsmede de wet van 1881 tot regeling der visscherij op de Zuiderzee, vooral niet uit het oog verliezen.

Bij het bestudeeren dezer laatste regeling — over welker praktische vóór- of nadeelen wij thans in geene beschouwingen treden — bleek het wenschelijk ook het advies van dierkundigen in te roepen. In één woord men gevoelde behoefte aan een vasten wetenschappelijken grondslag, om de regelen op af te bakenen, die men aan de praktijk zou moeten voorschrijven. Voor dien grondslag ontbraken echter de materialen zoo goed als geheel. Ook hier bemerkte men dat die materialen niet anders dan door voortgezet ‘agressive biological research’ kunnen verkregen worden en dat van zoodanig onderzoek zelfs de eerste omtrekken nog niet geschetst waren.

Het voorbeeld van Amerika was intusschen gegeven; hierdoor aangemoedigd bepleitte het Collegie met kracht bij de regeering de wenschelijkheid van de stichting van een definitief zoölogisch station aan de kust — liefst te Nieuwediep — waar een permanent directeur en bij afwisseling een staf van jongere krachten zich met grondige studie zouden bezighouden van al de samengestelde vraagstukken die zich voordoen zoodra men de visscherij langs onze kusten op afdoende wijze aan zekere regelen wil binden [1)]. Doch helaas, dat denkbeeld

1) Zie het officieel door de regeering uitgegeven verslag van den staat der Nederl. zeevisscherijen over 1880.

vond geen genade in de oogen van de meerderheid der Tweede Kamer. Niettegenstaande de zaakrijke verdediging van den minister Klerck, die reeds in de toekomst zag waar zoovelen niet buiten den radius van het ‘direct nut’ (zie o.a. de redevoeringen van verschillende afgevaardigden) vermochten te staren, werd zijn voorstel in December 1881 met 41 tegen 26 stemmen verworpen. Wellicht nadert de dag - mocht de Londensche visscherijtentoonstelling daartoe bijdragen! - waarop de oogen onzer Volksvertegenwoordiging voor het uitnemend nut - ook voor de vaderlandsche nijverheid - van bedoeld ‘agressive research’ zullen opengaan. Een krachtige leiding en een ruime beurs mogen als zonnewarmte en mestspecie dit braakliggende veld in een weelderigen akker herscheppen, Nederland ten zegen.

Meer nog dan het belang van deze en dergelijke onderzoekingen zal het belang van het derde punt van het programma der U.S. Fish Commission, dat wij hierboven aanhaalden, een ieder in het oog springen, namelijk het belang der bevordering van *de vischteelt in het groot en wel van staatswege*. Hiervan vooral wensch ik thans den belangstellenden lezer te overtuigen en daartoe moet ik hem verzoeken mij in eenige bizonderheden te volgen omtrent de wijze waarop deze ‘Staatszorg’ in Amerika wordt opgevat en in praktijk gebracht.

Mag ik beginnen met enkele instrumenten op te noemen, waarvan men de afschaffing reeds dadelijk onvermijdelijk bevonden heeft? In de eerste plaats een stoomvaartuig van 600 ton - niet te verwisselen met de tweede stoomboot van de Commissie, hierboven reeds genoemd - dat 60.000 dollars kost, waarvan de officieren en de bemanning door het departement van Marine beschikbaar worden gesteld en dat onder leiding van een deskundigen aanvoerder zich in den zomer met de voortplanting van den elft, in den winter met die van de kabeljauw en in het voorjaar met die van de makreel bezighoudt.

Geen betere werkplaats voor de volledige uitwerking van dit deel van het programma dan zulk een drijvend laboratorium, vooral ook met het oog op de groote uitgestrektheid der Amerikaansche kust. Naast deze stoomboot bleken spoorwegwaggons van bepaalde constructie een vereischte. Ook deze werden vervaardigd en met behulp daarvan worden thans levende

visschen van de meest verschillende leeftijden in alle richtingen over het uitgestrekte gebied der Vereenigde Staten heen en weder getransporteerd. Ik behoef niet te vermelden dat deze waggons een geheel bijzondere inrichting hebben; ik zal ook geene uitvoerige beschrijving van de bassins en de inrichtingen tot waterververscching, die hierin zijn aangebracht, geven. Een en ander vindt men te Londen op de internationale visscherijtentoonstelling door duidelijke modellen opgehelderd.

Naast deze materieele hulpmiddelen mogen de intellectueele krachten, waarover men moet kunnen beschikken, niet vergeten worden. Een staf van in de wetenschap ervaren natuuronderzoekers vormt onder het oppertoezicht van den ‘Commissioner’ de denkende kern, verwerkt de waarnemingen tot een geheel en schrijft de nieuwe onderzoekingen voor, die op grond van vooraf gedane waarnemingen noodzakelijk geacht worden. Hunne rijen worden aangevuld door jongere krachten, die, na in de verschillende ‘Colleges’ hunne opleiding volbracht te hebben, zich aan de zoölogische wetenschap willen toewijden, meer bijzonder op dat gebied waar deze wetenschap voor de vervulling der dagelijksche volksbehoeften niet alleen veel belooft, maar ook reeds veel geschonken heeft. Zij zijn het die het in wetenschappelijken zin zoo kostbare materiaal, dat aangeboden wordt door de millioenen ontwikkelingstrappen van visschen die bij de practische vischteelt beschikbaar komen, gebruiken voor onderzoekingen op embryologisch gebied. Zonder twijfel mogen wij van hen belangrijke mededeelingen omtrent de uitkomsten van hun wetenschappelijk onderzoek verwachten.

Naast deze staf van de mannen der wetenschap heeft zich langzamerhand een geheel leger gevormd van beambten die de meer mechanische handgrepen van de vischcultuur en het vischtransport grondig verstaan. Zoo is het vangen van de geslachtsrijpe visschen, het bevruchten van de eieren, het zorgen voor deze tijdens de ontwikkeling en het opkweeken der jonge visschen geene bezigheid, die men aan iemand zonder ervaring kan toevertrouwen, doch is tot het verrichten van deze werkzaamheden eene wetenschappelijke opleiding geene vereischte. Intusschen spreekt het van zelve, dat wie de vischteelt in het groot wil toepassen, zich ten spoedigste de hulp van in dien zin geoefende krachten moet weten te verzekeren.

Laat ons nu in een tweetal voorbeelden, de elft en de kabel-

jauw, nagaan hoe men in Amerika verschillende wegen bewandelt en van verschillende hulpmiddelen gebruik maakt om het hoofddoel: krachtige vermeerdering van den handelswaardigen vischstapel, goedkoopere en verbeterde volksvoeding, en door deze toeneming van de algemeene welvaart, te bereiken.

Zoodra de elft geslachtsrijp is, ongeveer in de maand April, begeven de beambten, die met de zorg voor de voortplanting van deze vischsoort belast zijn, zich naar die streken, waar de geslachtsrijpe visschen bij groote hoeveelheden worden aangetroffen. Naar deze plaatsen worden de noodige toestellen vervoerd en tijdelijk ruimte gezocht voor een deel van de werkzaamheden.

De eerste zorg moet gericht worden op het bijeenbrengen van rijpe visschen van beide geslachten. Deze worden uitsluitend bij nacht gevangen. Zoo verkreeg men in 1878 van 82 elften niet minder dan 1.605.000 bevruchte eieren. Voor de ontwikkeling van deze eieren is het noodig dat zij in voortdurend stroomend water blijven en daar zij zwaarder zijn dan het water en dus naar den bodem zinken, bedient men zich van kegelvormig toeloopende glazen of metalen trechters, waarin het water van onderen door de nauwe opening instroomt om van boven door gaas af te vloeien. Zoodoende kan men eene zeer groote hoeveelheid eieren in een betrekkelijk uiterst kleine ruimte in voortdurend verschen toestand houden en tot ontwikkeling brengen. Door een kleine wijziging in deze inrichting is men er zelfs in geslaagd door dezen zelfden stroom de afgestorven eieren en verontreinigingen van de gezonde eieren te scheiden; terwijl nl. de laatsten meer nabij den bodem blijven, worden de eersten door de strooming in het water naar boven en over den rand gevoerd en zoodoende verwijderd.

Om met grootere hoeveelheden elft-eieren gelijktijdig te kunnen werken, heeft Seth Green voor vele jaren een zoogen. ‘shadbox’ uitgedacht, die op stroom drijvende gehouden wordt, terwijl van voren door een schuin geplaatst gaaswerk het watervrijen toegang tot het inwendige verkrijgt. Zonder twijfel was dit een belangrijke verbetering. Bij stormachtig weder liepen deze ‘karen’, waarvan meerdere achter elkaar bevestigd werden, dikwijls gevaar beschadigd of omgeslagen te worden, terwijl zij onbruikbaar waren in die streken, waar de strooming zwak was of, nog erger, waar de werking van eb en vloed uit den oceaan zich

deed gevoelen, en dientengevolge gedurende zekeren tijd geenerlei strooming binnen de karen plaats vond.

Eene inrichting door Maj. Ferguson uitgedacht, komt niet alleen aan dit bezwaar tegemoet, maar heeft thans de Amerikanen in staat gesteld de elfteelt op veel grootere schaal en wel met behulp van stoomvermogen te ondernemen.

Kort samengevat komt deze uitvinding hierop neder. Links en rechts van een vaartuig of vlot bevindt zich een lange stang evenwijdig met de boorden van het vaartuig, waaraan een groot aantal emmers met metaal gazen bodem zijn opgehangen. Dit aantal kan men naar verkiezing vergrooten. De stangen en met haar de emmers worden door middel van een stoommachine, die zich in het vaartuig of op het vlot bevindt, afwisselend op en neder bewogen en wel zóó, dat de opheffing langzaam, de nederdaling snel geschiedt. In de emmers worden de bevruchte elfteieren gebracht, die men tot ontwikkeling wil brengen, en de op- en nederwaartsche beweging zoodanig geregeld, dat de emmers het water niet verlaten, maar ook evenmin geheel ondergedompeld worden en zoodoende hun inhoud zouden verliezen. Dit laatste kan men bovendien verhinderen, door ook van boven eene gazen sluiting aan te brengen; zoodra dit geschied is kan de geheele beweging der emmers onder water plaats vinden, wat somtijds noodzakelijk wordt wanneer de temperatuur aan de oppervlakte te laag is en op de ontwikkeling der eieren nadeeligen invloed zou uitoefenen.

Men ziet dadelijk in, dat door deze toestel 1°. de elftteelt desnoods kan plaats vinden in wateren, waarin geenerlei strooming wordt aangetroffen; 2°. de elftteelt op veel grootere schaal kan gedreven worden, dan tot dusver het geval was. In 1879 - reeds vier jaar geleden - werden dan ook niet minder dan 16.062.000 jonge elften verdeeld en in de verschillende rivieren afgeleverd.

Nog moet opgemerkt worden, dat de Amerikaansche elft (Alosa Sapidissima) het in smaak verre schijnt te winnen van onzen Europeeschen elft, de Alosa vulgaris, en door de kenners en fijnproevers niet ten onrechte geheel op dezelfde lijn met zalm gesteld wordt.

Hebben wij hiermede een blik geworpen op enkele toestellen bij de elft-teelt in gebruik, de kabeljauw komt thans een oogenblik ter tafel.

Toen in 1878 de kabeljauwteelt ondernomen werd, bemerkte men dat de eigenaardige eigenschappen der kabeljauw-eieren het uitdenken van weder andere toestellen noodzakelijk maakten. Immers terwijl rijpe elft- en zalm-eieren zinken, zijn de kabeljauw-eieren lichter dan water en drijven in de verschillende lagen nabij de oppervlakte.

De toestel, die na vele proefnemingen hiervoor het meest doelmatig geacht wordt, is een stel emmers, ook weder door eene overlangsche stang aan elkaar verbonden, die nu echter door de stoommachine niet op en neer, maar in de lengte heen en weder bewogen wordt. Door deze beweging geeft zij aan de emmers eene schommelende beweging om haar as.

De grootte der schommeling bedraagt ca. 90°. Een viertal overlangsche spleten met gaas bekleed zijn in deze emmers aangebracht en naast elke spleet is buitenwaarts een schuin dwarsplaatje bevestigd. Hetzelfde is onder den gazen bodem het geval, met dien verstande dat daar de plaatjes in wiekvorm zijn geplaatst.

Een en ander heeft ten gevolge dat bij de beweging die de stoommachine aan deze in het water gedompelde emmers mededeelt, het water voortdurend in een rijzende, schroefsgewijze beweging binnen de emmers opstijgt, krachtig ververscht wordt en aan de kabeljauw-eieren de meest normale omstandigheden voor hunne ontwikkeling verzekerd worden. De uitkomst heeft op deze proeven haar zegel gedrukt, daar reeds in het eerste jaar meer dan 70 pCt. van de eieren zich hierin tot jonge kabeljauwen ontwikkeld hebben en niet minder dan ½ millioen in de haven van Gloucester, Mass. konden losgelaten worden.

Dat deze kabeljauwen in volgende jaren in steeds klimmende mate en stijgend gewicht door de visschers gevangen en ter markt gebracht zijn en de kabeljauwteelt in Amerika daarmede definitief gevestigd is, heb ik hierboven reeds in herinnering gebracht.

Op welke wijze kan Nederland van dit alles, dat ons de Amerikaansche afdeeling op de Londensche visscherijtentoonstelling geleerd heeft, op de beste en meest voordeelige wijze partij trekken? Voorzeker niet door de vischteelt voortaan bij voorkeur aan het particulier initiatief over te laten. Op die wijze roept men wellicht instellingen in het leven, die met hoenderbroed-inrichtingen en met duivenfokkerijen op ééne lijn

staan, maar het volksbelang zal er nooit door gebaat worden. Daartoe is het noodig - zooals hierboven reeds herhaaldelijk werd uitgesproken - dat naar een vooraf opgemaakt programma van staatswege deze aangelegenheid ter harte genomen worde.

Wat in de eerste plaats vereischt wordt: talrijke binnenwateren en rivieren met het noodige voedsel voor den visch; wij bezitten ze in ruime mate. De karper, die als vegetariër onder de visschen voor de binnenwateren een kostbare aanwinst zou wezen, de elft en zalm voor de grootere rivieren, eindelijk de kabeljauw voor de kustplaatsen, zijn even zoovele soorten waarvan de geschiktheid voor de kunstmatige teelt ten volle bewezen is. De visschersbevolking in die verschillende streken van ons vaderland ontbreekt evenmin; de markten behoeven niet kunstmatig in het leven geroepen te worden. Jonge krachten, op dierkundig gebied bedreven en bereid aan de bevordering van dit volksbelang mede te werken, zijn thans zeker gemakkelijker te vinden dan vroeger het geval was. Ervaren technici zou men uit Amerika hierheen moeten brengen om ook ten onzent met het minst mogelijke verlies van tijd en kosten leerlingen te vormen die op hun beurt opzichters en voorgangers bij den noodzakelijken handenarbeid, waarvan een zoo groot deel van het welslagen afhangt, zouden worden.

Men behoeft echter niet met alles gelijktijdig te beginnen, noch onze staatsbegrooting in de eerste jaren al dadelijk met groote uitgaven te belasten. Het best ware een begin te maken met karper en kabeljauw; karper[1)] omdat zij overal in het land zal kunnen verdeeld worden en zoowel Friesland en Groningen, als Holland en Utrecht bij vermeerdering van hun aantal dadelijk gebaat zijn; kabeljauw omdat, terwijl ook door onze visschers herhaaldelijk geslachtsrijpe kabeljauw wordt aangebracht, onze zeeën voor de voortplanting van dezen visch en voor zijn verblijf op jeugdigen leeftijd de vereischte voorwaarden schijnen aan te bieden, en ten andere omdat voor deze teelt het inrichten van een vaartuig de meeste voordeden aanbiedt en het maken van meer kostbare inrichtingen te land voorloopig zou kunnen ver-

1) De karper waarvan hier sprake is, de spiegel- en leder-karper, moet wel onderscheiden worden van de in onze wateren reeds voorkomende steen- of kroeskarper. Eerstgenoemde heeft eene andere gedaante en is veel fijner van smaak.

meden worden. Zoodanig vaartuig zou, zoo het te Nieuwediep gestationneerd werd, zeker onder de gunstigste omstandigheden werkzaam zijn, omdat daar de kabeljauwvisschers talrijk en het versche zeewater overvloedig is. Hoe zoodanig vaartuig ingericht moet worden, men zal het niet beter kunnen te weten komen dan in de Amerikaansche afdeeling der Londensche tentoonstelling, waar modellen van de Amerikaansche booten enz. tentoongesteld zijn.

Hierboven zeide ik reeds, dat men ten aanzien van de zalm, wier cultuur bij de particuliere nijverheid ten onzent thans in goede handen is, de bestaande toestanden voorzeker kan handhaven en de staatszorg zich dus ook niet over hare voortplanting behoeft uit te strekken.

Maar ik mag dit opstel niet sluiten, zonder er nogmaals aan te herinneren dat, zoo men er werkelijk toe mocht overgaan om het derde punt op het programma van de Amerikaansche regeeringscommissie, *the propagation of food-fish*, ook ten onzent van regeeringswege te ondernemen, de beide andere punten van dat programma niet minder de aandacht verdienen. Als uitvloeisel daarvan is men in Amerika overgegaan tot de stichting van een zoölogisch station te Wood's Hall; ook in Nederland kan de oprichting van zoodanig station, waarvan de werkzaamheid voor een belangrijk deel ten bate zal komen van de visscherij en van de vischteelt, tot eene harmonische samenwerking van wetenschap en practijk leiden, die in hare gevolgen voor beide goede vruchten zal dragen.

Brengt iemand dan na weinige jaren andermaal de Nederlandsche vischteelt ter sprake, hij moge - omgekeerd dan ik heden moest doen - daarbij de meest schitterende uitkomsten kunnen vermelden van een dan niet meer verwaarloosd, maar ten zegen des volks naar eisch behartigd volksbelang.

A.A.W. HUBRECHT.

Utrecht,
Juni 1883.

Letterkundige kroniek.

Onze hedendaagsche letterkundigen, met bijschriften van Dr. Jan ten Brink - 1e/2de aflevering: Mevrouw A.L.G. Bosboom Toussaint; 3e/4e aflevering: Nicolaas Beets. - 's Gravenhage Henri J. Stemberg.

Onze hedendaagsche letterkundigen, waarvan thans vier afleveringen verschenen zijn, is een van die uitgaven, welke van den ondernemingsgeest onzer Nederlandsche uitgevers een gunstig getuigenis afleggen. In een klein land als het onze zulk een werk van stapel te laten loopen, zoo kostbaar, in groot folio formaat, op onafgesneden hollandsch papier, met zeer fraaie letter, bij elke levenschets een portret en een fac-simile te voegen, en, gelijk bij de reeds verschenen afleveringen, nog teekeningen van niemand minder dan C h a r l e s R o c h u s s e n op den koop toe te geven, is een waagstuk, dat gewaardeerd en gesteund behoort te worden.

Op de keus, welke Dr. T e n B r i n k uit onze hedendaagsche letterkundigen deed, zijn zeker gegronde aanmerkingen te maken. Wij kennen er althans, en van zeer nabij, wien niets in het prospectus zoo verwonderd heeft '*que de s'y voir*', en die zeer benieuwd zijn, hoe de heer Ten Brink het aan zal leggen om eene aflevering vol te schrijven met een schets van hun leven, waarvan, naar hun eigen oordeel, al het merkwaardige op een halve foliobladzijde meegedeeld kan worden, terwijl men dan de andere helft kan gebruiken voor een overzicht van hunne 'Werken'.

Bedenkelijker dan dit te veel, is het te weinig: het ontbreken van de namen van hen, welke onder onze hedenhaagsche letterkundigen in de eerste plaats genoemd verdienen te worden. Het allerergste vinden wij, dat ons H a s e b r o e k , de Jonathan van *Waarheid en Droomen*, onthouden wordt, hij, dien men het recht had, na Mevrouw Bosboom en Beets, als 'Dritte im Bunde' hier te verwachten. Het is ons een raadsel hoe Dr. Ten Brink, die toch, blijkens het-

geen hij ons in de reeds verschenen levensschetsen mededeelt, volkomen goed weet, welk een onverbrekelijken vriendschapsband die drie in de jaren '38 tot '40 hebben gevlochten, den ‘pastor’ van Heiloo heeft kunnen buitensluiten. Hij zal wel doen met dat verzuim zoo spoedig mogelijk te herstellen.

Onder de jongeren zoeken wij te vergeefs naar de namen van C. H o n i g h en J. E s s e r J r . (*Soera Rana*); en dat Ten Brink den schrijver van *Op de grenzen der Preanger* en van *Oost-Indische Dames en Heeren* overslaat, getuigt van een vergeetachtigheid of van een nederigheid - *devine si tu peux, et choisis si tu l'oses!* - die ons verbaasd doet staan. Durft de heer Ten Brink zich niet te wagen aan eene autobiographie, dan zal hij er iets anders op dienen te vinden, opdat in deze reeks een zoo sprekende persoonlijkheid als de zijne niet blijve ontbreken.

De beide letterkundigen, wier levensschetsen den inhoud vormen van de vier tot heden verschenen afleveringen, behooren zeker wel tot de, in den goeden zin, meest populaire van ons vaderland. Hun eerste optreden valt in het belangrijk tijdvak, hetwelk men dat der Nederlandsche romantiek heeft genoemd. De bewerker vindt daarin rijke stof voor breede en kleurrijke schildering.

In de levenschets van mevrouw B o s b o o m - T o u s s a i n t schijnt de heer Ten Brink wel eenigszins overstelpt te zijn geworden door den rijkdom der stof, die hij te bewerken had. Wellicht heeft de wensch om nog vóór het feest van 16 September 1882 gereed te zijn den schrijver verlokt om zijn schets wat vluchtiger dan raadzaam was te behandelen. Zoo missen wij een duidelijke classificatie van mevrouw Bosboom's romans; wij zoeken te vergeefs naar een kijkje in haar werkkamer of, indien dit te onbescheiden ware, naar een juiste karakteriseering zoowel van het talent als van de persoonlijkheid dezer merkwaardige vrouw. In plaats dat wij een oordeel van den essayist zelven ontvangen, worden ons brokken uit Huet's Fantasien toegeworpen of moeten wij ons vergenoegen met een uitspraak van zekeren Duitschen ‘boekenvriend’ dr. Wilkens, wiens opgeschroefde beeldspraak ons van zijn smaak, en derhalve van zijn recht tot oordeelen, geen zeer hoog denkbeeld geeft.

Dat de zes foliobladzijden lange lijst der werken van mevrouw Bosboom, gelijk die in het derde gedeelte van Ten Brink's schets voorkomt, nu juist geen bijzonder boeiende lectuur oplevert, zal de schrijver zeker gereedelijk toegeven.

Oneindig beter geslaagd schijnt ons de levensschets van N i c o l a a s B e e t s . Misschien is dit voor een deel daaraan toe te schrijven, dat Beets ons, vooral in zijn gedichten, steeds zijn huiselijk lief en leed heeft laten medeleven, en ons beurtelings in de huishoudkamer en in de kraamkamer heeft binnengeleid. Zeker is het ook dat Ten Brink aan deze schets rustiger gewerkt heeft, en zijn onderwerp met volle toewijding heeft behandeld. Dit blijkt ons zoowel uit de breede bewerking, waardoor ons een duidelijk en volledig overzicht gegeven wordt van Beets' letterkundige ontwikkeling, als uit tal van bijzonderheden, welke in de schets geleidelijk worden ingelascht: bijvoorbeeld de anecdote van het ‘groenvers’ dat hem door Gerrit van der Linde, den lateren schoolmeester, werd opgegeven; de herinnering aan Antonie Testa, Beets' medemakker op de Latijnsche school te Haarlem, dien hij ons in ‘Verre Vrienden’ uit de *Camera* als Antonie van Konstantinopel voorstelt. Een ander bewijs, hoe Ten Brink met zijn geheele ziel in zijn onderwerp leeft, vinden wij in de volgende opmerkingen, waar er sprake is van Beets' schoonmoeder, de beminnelijke mevrouw van Foreest:

‘De lezers der C a m e r a O b s c u r a herinneren zich hoe H i l d e b r a n d midden in de beschrijving van een concert, 't welk de mooye H e n r i e t t e K e g g e met haar pianospel opluistert, eene pauze instelt, om eener schoone vrouw van middelbaren leeftijd “met een allerbevalligst voorkomen en zeer innemende manieren” zijne hulde te brengen. De dame wordt niet genoemd, speelt geen rol in d e f a m i l i e K e g g e , maar wordt door den auteur met warmte geprezen als eene “dame wier huis bekend stond voor eene plaats waar men zich nimmer verveelde; die niet slechts veel menschen zag, maar haar gezelschap altijd geheel bezielde en doordrong van de liefelijkheid haar aangeboren.” 't Is mogelijk, dat ik dwaal, maar ik stel mij altijd bij het lezen van die bladzijde voor, dat H i l d e b r a n d , toen hij haar schreef, aan zijne beminnens- en achtenswaardige schoonmoeder heeft gedacht.’

Wij zijn er aan gewoon dat Dr. Ten Brink soms zeer ruim den teugel viert aan zijne phantasie, en zich een enkele maal aan letterkundige uitspraken waagt, welke hij, bij kalmer bezinning, zeker moeielijk in alle opzichten kan volhouden. Een d o o r s l a a n d bewijs van 's mans eigenaardigheid vinden wij in deze tirade, waarin hij, naar aanleiding van - ja van wat? - Sully Prudhomme en Mad. Ackermann tegenover Victor Hugo en de Musset stelt:

‘Juist de taal van het hart klinkt het welsprekendst uit den mond van lyrische dichters. Victor Hugo heeft als vader, echtgenoot en grootvader, duurzamer verzen geschreven dan als wijsgeer, en Alfred de Musset maakte door de onbeschroomde ontboezeming zijner wanhoop en levensmoeheid meer indruk, dan Sully Prudhomme met zijn wijsgeerige moraal in keurige sonnetten en madame Ackermann met hare pessimistische waereldbeschouwing in duistere alexandrijnen.’

Dergelijke degenstooten in het water wouden niemand en zouden dan ook volkomen onschuldig zijn, wanneer zij niet zoo licht tot navolging wekten en den bloei van ‘de Fraze’ in de hand werkten. Daarom vestigen wij er terloops de aandacht op.

Wij zonden, ten slotte, op enkele leemten in Dr. Ten Brink's arbeid kunnen wijzen. Zoo komt het ons voor, dat op een deel van Beets' werk, op zijn ‘Stichtelijke Uren,’ niet genoeg licht valt, en dat aan deze modellen van smaakvol, kernachtig, gedegen proza, al worden zij met een enkel woord met lof vermeld, niet al de eer wordt gegeven die hun toekomt.

Doch wij willen niet vergeten, dat, al moge het oppervlakkig een dankbare en gemakkelijke taak schijnen over gevierde letterkundigen, wier werken wij slechts voor het opslaan hebben, eenige boeiende bladzijden te schrijven, zulk een arbeid inderdaad heel wat in heeft. Men zou sommigen onder de ouderen het woord zelf moeten laten voeren, hun een brok uit hunne Mémoires moeten laten vertellen. Hoe zouden Beets, Kneppelhout, die er ons reeds in zijn ‘Open Brief aan Conviva’ (Gids 1878) eenige staaltjes van gaf, hoe zou Hasebroek niet weten te boeien, wanneer zij zich eens geheel wilden laten gaan en ons uit de letterkundige *histoire intime* hunner jonge jaren de belangrijkste anecdoten ten beste wilden geven. Doch het schijnt, dat in ons klein landje, waar alle menschen elkander kennen of gekend hebben, aan het publiceeren van dergelijke herinneringen tal van bezwaren in den weg staan, zoodat zij, die ze zouden kunnen geven, niet te bewegen zijn er den tijdgenoot op te onthalen.

En zoo zullen wij ons dan moeten tevreden stellen met hetgeen ons Dr. Ten Brink in zijn levendigen stijl, met zijne volledige kennis van de Nederlandsche letterkunde, over onze hedendaagsche letterkundigen weet te vertellen, en hebben wij hem en zijn ondernemenden uitgever, terwijl wij hun onzen dank brengen

voor hetgeen zij reeds gaven, lust en volharding toe te wenschen bij hun verderen arbeid.

***Oud en Jong*, door Mevrouw van Westrheene. 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1883.**
***Verloren of gewonnen? Te zwaar geboet!* Twee Novellen, door Elise Soer. Den Haag, Gebroeders van Cleeff. 1883.**
***Drie Novellen*. - Twee Poppen. - Een Vrouwenhater. - Oom Jozef, door Mevr. La Chapelle-Roobol, Amsterdam, J.F. Sikken. 1883.**

Wij weten niet of op het gebied der oorspronkelijke romanliteratuur ten onzent de vraag gelijken tred houdt met het aanbod. Het ‘velen voelen zich geroepen, maar weinigen zijn uitverkoren’, of, moderner: ‘den strijd voor het bestaan overleven alleen de best bewerktuigden’, zal ook hier wel toepassing dulden. Dat er veel, zeer veel wordt aangeboden, is zeker; en het ergste is dat het aanbod in vele gevallen geschiedt door haar, uit wier handen een hoffelijk man moeilijk weigeren kan iets aan te nemen: door Nederlandsche vrouwen.

Wederom zijn er drie dames aan het woord, die den schrijver der letterkundige kroniek een beoordeelende aankondiging harer werken verzoeken: Mevr. V a n W e s t r h e e n e , een oude bekende op romantisch gebied, en de dames E l i s e S o e r en L a C h a p e l l e - R o o b o l , die - als wij goed zijn ingelicht - voor het eerst in het publiek optreden. *Que voulez vous qu'il fasse contre trois?*

Mevrouw van Westrheene geeft in *Oud en Jong*, in twee deelen, een romantisch verhaal, waarin onder anderen de geschiedenis voorkomt van een meisje, de dochter van een onbemiddeld en al te rijk met kinderen gezegend Zwitsersch predikant, dat, slechts weinige maanden oud, door een kinderloos Hollandsch echtpaar wordt aangenomen; dan, wanneer de pleegmoeder kort daarna gestorven is, door den pleegvader uit Keulen naar Zwitserland wordt teruggezonden, maar door de min, die het geleiden moet, in handen wordt gespeeld van zekere Hollandsche dame. Mevrouw Ona, die thans de werkelijke pleegmoeder wordt van de bekoorlijke Agnes, een der hoofdpersonen van dezen roman.

Men moge spotten met de Duitschers, die in alles zoo schoolsch, zoo systematisch te werk gaan, die, als Freytag, een techniek van

het drama, en, als Spielhagen, een techniek van den roman schrijven; - dat er grondregelen zijn, waaraan een romanschrijver zich heeft te houden, erkennen ook de Franschen, zij, die zich een onvervreemdbaar recht verworven hebben om, waar het romanliteratuur geldt, een woordje mee te spreken. Niet in dikke boeken hebben de Fransche romanciers hunne theorieën neergelegd, althans niet in den wetenschappelijken vorm, dien de Duitschers er voor kozen. De door hen gehuldigde grondregels moeten wij vooral uit hunne romans zelven leeren kennen.

Tot die grondregels behoort, dat in een roman eenheid van handeling dient te heerschen; dat de gebeurtenissen, de feiten, de handelingen uit elkander voortvloeien, en, in gematigder of sneller pas voortschrijdend, zich ontwikkelen in eene bepaalde richting. In verband daarmede staat de eisch dat de epische dichter, bij het scheppen van zijne figuren, ééne figuur in het oog houde, die zich van de verschillende gestalten, welke zijn verhaal bevolken, allengs losmaakt, meer op den voorgrond treedt, en wier doen en laten, lieven en lijden het middelpunt vormen, waarom zich het doen en laten, het lieven en lijden der andere personen bewegen. Voelt men den *esprit de suite*, de epische kracht niet in zich om den roman in die vaste richting te sturen, om zulk een held of zulk eene heldin te voorschijn te doen treden, dan moge men een verdienstelijk novellist zijn, die een of andere treffende gebeurtenis in boeienden, zelfs artistieken vorm weet te gieten, maar een romanschrijver is men niet.

Dit lijken waarheden zóó onnoozel, zóó kinderachtig eenvoudig, dat men zich haast schaamt ze neêr te schrijven. En toch worden ze door onze nederlandsche romanschrijfsters telkens weer uit het oog verloren.

Zoo thans weder in *Oud en Jong*. Men beproeve eens van de toch niet zeer ingewikkelde gebeurtenissen, welke in dezen roman plaats hebben, een geleidelijk verhaal te geven, en men zal het best beseffen waaraan het hier hapert. De meer of minder belangrijke geschiedenissen van eenige gezinnen zijn hier bijeengebracht, zonder dat er een gemeenschappelijk belang, een gemeenschappelijke strijd, een persoon is, welke hen vereenigt. En die geschiedenissen worden ons verhaald, niet geleidelijk, maar telkens doorvlochten met verhalen van hetgeen vroeger gebeurd is: *Weder een terugblik* heet, zeer karakterstiek, een der hoofdstukken van het tweede deel. Het gevolg is dat de belangstelling, die over zooveel verschillende personen en verwikkelingen, over huiselijke twisten, over misver-

standen en kibbelingen tusschen minnende harten, versnipperd wordt, allengs plaats maakt voor een zekere onverschilligheid, en die men de eene bladzijde voor de andere na leest, zonder een enkele maal in die spanning te geraken, welke een goed ontworpen en goed geschreven roman nooit nalaat te weeg te brengen.

Bovendien werkt deze wijze van schrijven eene zekere breedsprakigheid waartoe onze schrijversbent van oudsher maar al te zeer overhelt, niet weinig in de hand. Wanneer in het laatste hoofdstuk van het eerste deel de ware vader van Agnes, na lange jaren, den man, wien hij zijne dochter toevertrouwde, rekenschap komt vragen van de wijze waarop deze zijn mandaat heeft vervuld, den wacht men een levendig, hartstochtelijk, dramatisch gesprek, waarin de ontrouwe pleegvader zijn gedrag zal trachten te rechtvaardigen, en de ware vader zal verklaren waarom hij thans eerst onderzoek doet naar hetgeen er van zijn kind geworden is. In plaats daarvan laat de schrijfster de heeren, vrij bedaard, onder het genot van een flesch wijn, de zaak samen bepraten. Als het wat laat is geworden, wordt het gesprek afgebroken, gaan beiden naar bed - en eindigt het eerste deel. Eerst den volgenden dag aan het ontbijt vertelt de Zwitsersche predikant in een lang, omstandig verhaal hetgeen hem wedervaren is, nadat hij zijn jongste spruit aan het Hollandsche echtpaar had afgestaan. Dit alles is gerekt, weinig belangwekkend en afmattend in de hoogste mate.

> Le secret d'ennuyer est celui de tout dire.

Wanneer men zoo maar schrijft, schrijft, zonder aan die ‘Beschränkung’ te denken, welke ook voor den romandichter plicht is, dan is het schier onvermijdelijk banaliteiten te schrijven in dezen trant:

‘Zelfverwijt is geen aangenaam gevoel en het bewustzijn, dat een ander ons gedrag in de eene of andere omstandigheid afkeurt, is het evenmin’; of als deze opmerking: ‘Menschen, die elkander het liefst zijn, hebben na lange scheiding een onuitputtelijke bron van vragen en antwoorden, ook al is hun leven zonder buitengewone ervaringen voorbijgegaan.’

Wie uit het bovenstaande zou willen afleiden, dat wij in den roman van Mevr. van Westrheene niets te prijzen vinden, zou zich vergissen. Er komen in deze twee deelen proeven van karakterteekening voor, welke van talent getuigen. Zoo is de nurksche, onhandelbare Majoor Colsen, die met zijn zoon gebrouilleerd is, en

eene verzoening, waartoe hij wel begrijpt dat het eindelijk eens zal moeten komen, zoolang uitstelt totdat de dood hem overvalt, goed geschetst. Ook de houding van den opvliegenden, maar oprechten en eerlijken Paul tegenover den vader, die ten zijnen opzichte in veel is te kort geschoten, is uit het leven gegrepen. Het afscheid van Agnes en haar vader, de bekeering van Majoor Colsen, zijn ons bijgebleven als episoden, waarin een treffend voorval sober en in goed gekozen termen wordt weergegeven.

‘“Het groote lezend publiek vraagt minder naar den schijn dan naar het wezen”. Aan deze woorden van Mevr. Bosboom-Toussaint dacht ik onder het schrijven van dit tweetal novellen. Slechts even had de phantasie der waarheid de hand te reiken in mijne eenvoudige vertellingen.’ Zoo spreekt Mej. E l i s e S o e r in de regels, welke zij aan hare beide novellen vooraf laat gaan.

Wat Mevr. Bosboom-Toussaint met de door Mej. Soer aangehaalde woorden bedoeld mag hebben en in welk verband zij die woorden gebruikt heeft, behoeft hier niet te worden onderzocht. Doch dat de phantasie van den novellist der waarheid ‘*slechts even*’ de hand zou hebben te reiken om iets lezenswaards voor te brengen, is een even bedenkelijke, als betwistbare stelling. De phantasie moet, naar onze opvatting, de waarheid stevig vasthouden, haar geen oogenblik los laten, en vooral haar goed in de oogen zien. Verzuimt zij dit, dan heeft zij het zich zelve te wijten, wanneer zij novellen voortbrengt, die van oppervlakkige waarneming getuigen, en aan wie men slechts een kortstondig leven voorspellen en toewenschen kan.

Van eene dergelijke oppervlakkigheid getuigt de eerste van Mej. Soer's novellen: *Verloren of Gewonnen?* De geschiedenis van de lichtzinnige Nora Tindal, die, bij de familie Rodius te logeeren gevraagd, door hare coquetterie den zeeofficier Victor van Delden, den aanstaanden echtgenoot van de degelijke en beminnelijke Leonie Rodius, zóó in hare netten weet te vangen, dat deze oor noch oog meer heeft dan voor haar; die, als Victor aan zijne aanstaande, met wie hij zeven jaar verloofd is geweest, verklaard heeft: ‘Ik heb u niet meer lief’, de plaats van hare vriendin inneemt, om later, wanneer het blijkt dat de erfenis, welke de zeeofficier wachtende was, tegenvalt, op hare beurt hem in den steek te laten en een ouden, rijken podagrist te huwen - deze geschiedenis is werkelijk al te banaal om er lang bij stil te staan.

Is de indruk, dien deze schets achterlaat, geheel onbevredigend, des te aangenamer werden wij verrast door de tweede novelle: *Te zwaar geboet!* Hier is de greep uit het leven veel belangwekkender, en het is of met het belangrijkere onderwerp ook de krachten van de schrijfster zijn toegenomen. De geschiedenis van die liefdezuster van goeden huize, die hetgeen zij op zestienjarigen leeftijd, in een oogenblik van drift, heeft misdaan, door een leven van opoffering in wroegend zelfverwijt tracht te boeten, wordt door Mej. Soer met onmiskenbaar talent verhaald. Hier heeft, wat de schrijfster ook beweren moge, de phantasie der waarheid niet 'slechts even' de hand gereikt, maar genieten wij de vrucht eener waarneming, die niet aan de oppervlakte der gebeurtenissen is blijven hangen. Hier bewegen zich, in het kleine bestek van even 80 bladzijden, geen ledepoppen of schaduwbeelden, maar verkeeren wij met personen van vleesch en bloed, in wie wij belang leeren stellen. Ook de vorm, hetzij er inderdaad meer zorg aan besteed is, hetzij de ernstiger waarneming, als van zelf en ongevraagd, hare belooning met zich bracht, is oneindig artistieker.

Hebben wij *Te zwaar geboet!* - gelijk we het liefst gelooven - aan iets meer dan een gelukkig toeval of eene op zichzelf staande gelukkige ingeving te danken, dan begroeten wij in Mej. Soer eene schrijfster, wie wij kracht en lust tot voortgezette oefening toewenschen, en gaarne een 'tot wederziens' toeroepen.

Mevr. L a C h a p e l l e -R o o b o l biedt ons, als hare eerstelingen, *Drie Novellen* aan.

Zijn het herinneringen uit het werkelijk leven, welke de schrijfster schenkt, dan heeft zij haar taak van reporter wel wat heel licht opgevat; zijn het daarentegen kinderen der verbeelding, met welke zij ons in kennis brengt, dan schijnen die kinderen ons nog rijkelijk jong om reeds aan het publiek te worden voorgesteld. Er is inderdaad in deze novellen iets kinderachtigs en onbeholpens, zoowel in de wijze van voorstellen, als in de taal, waarvan de schrijfster zich bedient.

Het beste van het drietal dunkt ons *Een Vrouwenhater*, ofschoon de titel weinig bij den inhoud past en het verhaal er zeker door gewonnen zou hebben, wanneer de geheele inleiding, welke den titel verklaren moet, ware weggelaten.

Mevrouw La Chapelle heeft - die eer moet men haar geven,

al verbergt men de keerzijde der medaille niet - het groote voordeel van niet te vervallen in de fout van jonge schrijvers en schrijfsters, die het in den regel te mooi willen maken. Zij preekt niet, zij declameert niet, zij maakt geen frazen. Indien zij zich echter inderdaad op novellistisch gebied wil blijven bewegen, dan behoort zij in de keus van hare onderwerpen keuriger te zijn, of althans in die onderwerpen, welke zij zich koos, dieper greep te doen, de karakters scherper om te trekken en duidelijk te voorschijn te doen treden. De negen en negentigmaal behandelde typen van de lichtzinnige moeder, die haar huisgezin verwaarloost om bals en diners na te loopen, van den braven maar armen muzikant op zijn zolderkamertje, van Grada, de door hare dorpsgenooten verstooten vrouw, die God noch gebod heet te vreezen, maar trouw blijft aan eene onbeantwoorde liefde en, na een leven van opoffering, vergeten sterft, kunnen voor de honderdste maal alleen dan boeien, wanneer men, door ze dieper op te vatten en onder een ander licht te plaatsen, ze weet te vernieuwen en belangwekkend te maken.

En steeds wast de stroom van romans en novellen op onrustbarende wijze. Historische romans, realistische romans, romans zonder adjectief, romantische verhalen, novellen, vertellingen, in één, in twee, tot in drie deelen, bestormen den kroniekschrijver. Men vergunne hem, alvorens te luisteren naar hetgeen zij te vertellen hebben, wat op adem te komen, en vervolgens in de eerste plaats een woord te wijden aan die werken, welke meer bijzonder zijne opmerkzaamheid trokken.

Eene rectificatie.

De auteur van De Beweegredenen tot de daad van den Bartholomeusnacht, in de Gids van Juni jl., ziet zich genoodzaakt terug te komen op eene plaats in dat opstel, voorkomende op bladz. 513.

Door te vluchtige kennisneming van de geraadpleegde bron is aldaar eene foutieve voorstelling ingeslopen. Niet voor de ‘reyes Christianisimos’ moest het besluit geheim gehouden worden, maar de Paus zelf mocht voor Catharina en haren zoon, den Koning, niet verraden, dat hij ergens van wist. De volstrekte geheimhouding had de Koningin-moeder, zoo mij dunkt, als eene voorwaarde der uitvoering gevorderd, ten einde, wanneer het besluit de minste ruchtbaarheid gekregen mocht hebben, daarin een voorwendsel te vinden om het niet uit te voeren.

W.G. BRILL.

François Villon.

Essai critique sur les oeuvres de François Villon, par W.G.C. Bijvanck, docteur ès lettres, 1ère partie: Le Petit Testament, Ballades inédites, Leyde de Breuk et Smits 1883.

I.

Toen koning Karel VII van Frankrijk in Januari 1456 een remissiebrief liet uitreiken aan ‘maistre François des Loges, autrement dit de Villon’, die, bevreesd voor de gevolgen van een ongelukkigen manslag, zich in de omstreken van Parijs verscholen hield, - en toen hij, naar aanleiding van hetzelfde verzoek, op hetzelfde tijdstip dezelfde gunst bewees aan ‘Françoys de Monterbier’ - schijnt men aan de koninklijke kanselarij niet geweten te hebben dat hier dubbel werk was verricht, en dat één en dezelfde persoon, namelijk *François de Montcorbier*, ook Villon geheeten, kweekeling der Parijsche universiteit en maître-ès-arts sints 1452, het voorwerp was van deze milde goedertierenheid. Maar veel minder nog zal men in de omgeving van den vorst geweten, of ook maar vermoed hebben, dat deze al te hardhandige student in de geschiedenis der Fransche letterkunde een plaats zou innemen verre verheven boven den zetel waarop de deftige secretaris van het huis des konings, de omslachtige dichter Alain Chartier, destijds troonde.

Wat het eerste punt betreft, zoo is het misverstand er in den loop der tijden niet op verminderd. Gedurende de XVIe eeuw schijnt men het er algemeen voor gehouden te hebben, dat *François Villon* de eigenlijke naam was van den Parijschen dichter; Marot, in zijne uitgave van Villon's werken, denkt er niet aan dit te betwijfelen. Doch in het laatste jaar van dat tijdvak kwam Fauchet, de geleerde president van het muntcollegie, voor den dag met een grafschrift, dat hij in eene oude copie der gedichten van Villon had aangetroffen, en waarbij deze zelf

Corbueil of, naar een juistere lezing, *Corbeil*, opgaf als zijn familienaam, *Villon* als dien waarmede hij door zijne tijdgenooten gewoonlijk werd aangeduid. Fauchet meende zelfs te mogen aannemen dat deze laatste naam een bijnaam was, dien de al te slecht befaamde student door zijne behendige oplichterijen zou hebben verworven.[1)] Al werd dit laatste hier en daar betwijfeld, zoo bleef toch de opvatting van Fauchet geruimen tijd gangbaar. Maar terecht werd, een dertig jaren geleden, door Campaux opgemerkt,[2)] dat men de gedichten van maître François slechts aandachtig had te lezen, om tot het vermoeden te geraken dat de naam *Villon* noch zijn familienaam noch zijn spotnaam was, dat hij dezen eenvoudig van zijn vaderlijken beschermer 'son plus que père,' *Guillaume de Villon* had overgenomen.

Thans, nu de onechtheid van het door Fauchet gevonden grafschrift overtuigend is bewezen, en bovenal sints de geleerde en geduldige onderzoekingen van den heer Longnon de beide bovengenoemde remissiebrieven, de registers der Universiteit en eenige processtukken van het Parlement aan het licht hebben gebracht[3)], is deze quaestie voor goed uitgemaakt. *François de Montcorbier*, waarschijnlijk aldus geheeten naar den oorsprong zijner familie uit een dorpje van dien naam, op de grenzen van le Bourbonnais en Bourgogne, - ook wel, om redenen waarnaar men voorloopig alleen raden kan, *François des Loges* geheeten, - woonde te Parijs ten huize van *Maistre Guillaume*

1) Gelijk later Ménage deed, zoo bracht Fauchet den naam *Villon* waarschijnlijk in verband met het oud-fransche woord *guile*, dat bedrog beteekent; doch zoowel de eerste als de laatste medeklinker (want in den naam der dichters duidt *ll*, blijkens het rijm, de *l mouillée* aan) maken deze afleiding onmogelijk. Het naamwoord *villon*, in den zin van *bedrieger*, en het werkwoord *villonner* komen in het oud-fransch niet voor; beide woorden zijn, zooals reeds Pasquier vermoedde, eenvoudig afgeleid van den naam des dichters; tengevolge der slechte reputatie van maître François werd iemand die zijne fouten bezat met zijn naam vereerd.

2) In zijne belangrijke en met warmte geschreven studie *François Villon, sa vie et ses oeuvres, par Antoine Campaux, Paris* 1859. Saint-Beuve, die, bij de aankondiging van dit werk (*Causeries du Lundi* XIV pp. 279 vlg.) met vrij wat minder ingenomenheid over onzen dichter spreekt, doet het ten onrechte voorkomen alsof volgens Campaux *Corbueil* zijn eigenlijke naam was. Dit punt had de schrijver, twijfelend aan de echtheid van Fauchet's grafschrift, met opzet onbeslist gelaten.

3) Etude biographique sur François Villon d'après les docament inédits conservés aux Archives Nationales, par Auguste Longnon, Paris 1877.

de Villon, een der kapellaans van het altaar van Johannes den Evangelist in de kerk van Saint-Benoist le Bestourné, in de rue Saint-Jacques[1]. Aan dezen waardigen geestelijke, wiens familie afkomstig was uit het dorpje Villon, bij Tonnerre, ontleende hij een naam dien hij gedurende zijn leven meer dan eens te schande, doch dien hij ten slotte beroemd heeft gemaakt.

Wat het tweede punt aangaat waarop wij bij den aanvang wezen - de plaats die François Villon eenmaal zou innemen in de geschiedenis der Fransche letterkunde - zoo viel hieromtrent in 1456 nog niets te zeggen of te voorspellen; het *Petit Testament* zou eerst in December van dat jaar, het *Grand Testament* pas vijf jaren later geschreven worden. Maar zelfs zoo men in de hofkringen reeds toen kennis had kunnen maken met de Muze van den vroolijken Frans, is het zeer de vraag of men hare luchtige sprongen en hare ongemanierde uitvallen er had toegelaten; en zeker zou de prinses die, toen zij Alain Chartier eenmaal slapende vond, de lippen kussen wilde waaruit ‘zulke gulden klanken en zulke deugdzame woorden’ voortkwamen, zoo zij Villon in dien toestand had aangetroffen, met opgetrokken lipjes het hoofdje hebben afgekeerd van dezen dronken student.

En toch zou de quaestie van zijne letterkundige verdienste vlugger worden opgelost dan het vraagstuk van den waren naam des dichters. Nadat Villon reeds gedurende zijn leven nog bij anderen dan bij zijne vroolijke makkers waardeering had gevonden, - met name bij Karel van Orleans, die zelf tot de beste dichters van dien tijd behoorde, bij den hertog van Bourbon, die eenmaal zijne schulden betaalde, en bij diens broeder, den bastaard Louis, wien hij zelf een exemplaar van zijne ‘sornettes’ toezond ‘pour soy desennuyer’[2] - wekte zijne poëzie, nog geen eeuw na zijn dood, een ware geestdrift aan het hof van Koning Frans I. Op uitdrukkelijk verlangen van den vorst bezorgde Marot eene verbeterde uitgave van zijne werken, en Villon ontving bij die gelegenheid van zijn confrère den lof, de beste van alle Parijsche dichters te

1) De ingang der kerk was in de rue Saint-Jacques, het huis van Maître Guillaume, *la Porte-rouge* geheeten, lag aan de achterzijde der kerk, dus meer westelijk.
2) *Grand Testament* huitain CLVII.

zijn, wien slechts ontbroken had ‘aan het hof der koningen en der prinsen te worden opgevoed, waar het vernuft fijner en de taal beschaafder wordt,’ om, tegenover al de poëten van zijn tijd, den lauwerkrans weg te dragen. Wel protesteerde de school van Ronsard tegen dien lof, maar reeds vond Villon een navolger in Mathurin Regnier, en in de XVIIe eeuw verklaarde de groote wetgever van den Parnassus, die zich met zooveel onkunde en zooveel vooroordeel uitliet over de poëtische voortbrengselen der Middeneeuwen, dat de Fransche letterkunde met Villon een aanvang nam; lang voordat ‘Malherbe eindelijk gekomen was’, had Villon, volgens Boileau, ‘in die ruwe tijden het allereerst orde gebracht in de verwarde kunst der oude dichters.’[1] Wel werd de juistheid van dit oordeel nu en dan geloochend, vooral sints in 1723 de gedichten van Villon's tijdgenoot Karel van Orleans waren ontdekt en uitgegeven. Doch de geest der Revolutie zou ook hier het pleit beslechten; de matuurlijkheid en de ruwheid van haar taal moest den Parijschen vrijbuiter der XVe eeuw ten goede komen. Zelfs het talent van den gevierden conférencier der Sorbonne, de Villemain, die het nog eens weer opnam voor Karel van Orleans, ‘den koninklijken zanger’, was niet meer in staat Villon den eens verworven roem te betwisten; een zoo streng Academicus als Nisard onderschreef ruiterlijk het oordeel van Boileau, en plaatste den ruwen maar geestigen en genialen bohême ver boven den vorst die, in zijne gevangenis op Engelschen bodem en in zijn kasteel te Blois, eenige verliefde balladen had geneuried op de bekende motieven van zijn tijd. Wel fronste nog Saint-Beuve de wenkbrauwen; de fijne criticus had ‘niet meer dan twee of drie parelen op dien mesthoop’ gevonden, en liefst zou hij dezen ‘porte-talent’ - want een hoogeren titel achtte hij Villon niet waard, - ‘in zijn vuile en vunzige kroegen hebben laten liggen’[2]. Maar reeds had Théophile Gautier hem in zijne *Grotesques* begroet als een der merkwaardigste typen van den echt Franschen dichter.

Naast dezen lof der letterkundigen en der kunstrechters is aan Villon, in steeds klimmende mate, nog eene andere hulde ten deel gevallen, waarvoor de Parijsche ‘escollier’ misschien niet

1) Villon sut le premier, dans ces siècles grossiers, Débrouiller l'art confus de nos vieux romanciers. (*Art. poétique* Chant I.)
2) *Causeries du Lundi* XIV pp. 282 en 288.

geheel ongevoelig zou wezen zoo hij er kennis van kon dragen. Geleerden hebben uit de toespelingen in zijn werken zijne levensgeschiedenis zoeken op te diepen, en gepoogd den vaak al te duisteren tekst door vernuftige gissingen te verbeteren of te verklaren. Reeds Marot had opgemerkt dat men de bijzondere legaten der beide ‘Testamenten’ van Villon slechts dàn zou kunnen begrijpen, wanneer men ten tijde des dichters te Parijs had gewoond en een poos in zijnen kring had verkeerd; waarmee hij natuurlijk zeggen wilde dat eene volledige verklaring van Villon's gedichten, en niet alleen ten gevolge van de onnauwkeurigheid der uitgaven, reeds in zijn tijd onmogelijk was. Doch deze bezwaren waren juist een prikkel voor snuffelaars als Pasquier en Fauchet, als pater Du Cerceau en andere geestelijken in de XVIIIe eeuw, voor geleerde onderzoekers, als l'abbé Prompsault, de eerste degelijke uitgever en commentator van Villon[1)], als de bibliophile Jacob, die een tot dusverre onbekend gebleven handschrift uitgaf[2)], als de onvermoeide adjunctarchivaris der Archives Nationales te Parijs, de heer Auguste Longnon, om op dezen neteligen arbeid hun geduld en hun vernuft te beproeven.

Elk dezer mannen heeft, naar den aard zijner bijzondere geschiktheid en volgens de methode die in zijn tijd voor zuiver wetenschappelijk gold, zooveel mogelijk licht pogen te ontsteken om Villon's gedichten leesbaar en verstaanbaar te maken. Nog is het werk niet voltooid. Het is zelfs zeer de vraag of het ooit voltooid zal kunnen worden. Want, na den arbeid van den heer Lognon schijnen de oude archieven en registers geen geheimen meer te bezitten, wier onthulling licht zou kunnen werpen op de omstandigheden waaronder de dichter geschreven heeft en op de duistere bedoelingen van een groot aantal zijner verzen. Maar wat er aan de zuiverheid en den aan de duidelijkheid van den tekst ontbreekt is mogelijk nog aan te vullen. Tot dusverre had men nooit beproefd dien tekst vast te stellen volgens de strenge eischen der philologische kritiek. Met de oude uitgaven, hier en daar verbeterd naar een of twee handschriften of naar de fantasie van den corrector, had men zich tevreden gesteld. Onze landgenoot Dr. Bijvanck is de eerste die

1) De uitgave van Prompsault verscheen in 1832.
2) Dat der Parijsche Arsenaalbibliotheek BL. fr. 316, door Dr. Bijvanck als C aangeduid; uitgegeven in de *Académie des Bibliophiles*, December 1866.

eene kritische uitgave van Villon heeft ondernomen, die althans - want de heeren Longnon en Vitu werken beide aan zulk eene editie - een eerste proeve van dien arbeid heeft uitgegeven. Zijn werk sluit zich dus aan bij dat zijner geleerde voorgangers en tracht eene leemte aan te vullen die door dezen was opengelaten. Het is voor de Nederlandsche wetenschap geen geringe eer, dat een harer beoefenaars den eersten stap in die richting heeft gedaan. Ook al mocht het blijken - wat wij inderdaad vreezen - dat de kritische resulsaten van Dr. Bijvanck niet voetstoots kunnen worden overgenomen, ja, zelfs, dat de door hem gevolgde methode, met hoeveel scherpzinnigheid en kennis van zaken ook toegepast, aan enkele gebreken lijdt die beletten haar volkomen te vertrouwen, ook dan nog zou onze geleerde landgenoot aller dank verdienen voor de zorgvuldige wijze waarop hij hetgeen de Duitschers ‘das handschriftliche und kritische Material’ noemen heeft bijeengebracht; zelfs zou het mogelijk wezen dat hij zelf de eerste was die de fouten van zijn stelsel - zoo er althans fouten in schuilen - ging verbeteren. Want hij gaf slechts eene eerste proeve van zijn arbeid; zijn tekst van het *Grand Testament* en van de meest balladen is nog niet ter perse. Bovendien heeft Dr. B. reeds nu de verdienste van aan de bekende werken van Villon twee balladen te hebben toegevoegd, wier echtheid na zijne ontdekking aan geen twijfel meer onderhevig kan zijn.[1)] Dat de auteur niet alleen in zuiver, maar in sierlijk en geestig Fransch zijne denkbeelden heeft voorgedragen, komt niet alleen aan de verbreiding van zijn boekje ten goede, maar geeft hem ook een aanspraak te meer op den lof der beoordeelaars van zijn werk.

Op den dichter dien Dr. B. met zooveel scherpzinnigheid, zooveel talent, en blijkbaar ook met zooveel sympathie bestudeerd heeft, vestigen wij thans nader de aandacht onzer lezers.

II.

François de Montcorbier zag, in het voorjaar of in den zomer van 1431, te Parijs het levenslicht[2)]: ‘te Parijs nabij Pontoise

1) Dr. B. ontdekte dat een ballade die tot dusverre aan Alain Chartier was toegeschreven, en eene die hij voor het eerst in het Stockholmsche handschrift aantrof, door Villon ‘en acrostiche’ met zijn naam waren geteekend.

2) Voor de levensgeschiedenis van Villon sluiten wij ons aan bij de onderzoekingen van den heer Longnon in zijn reeds aangehaald werk, ook door Dr. B. (p. 7, noot) een ‘admirable travail’ genoemd.

gelegen', zooals hij zelf met geestigen luim verhaalt in het vierregelig versje dat hij nog lust vond te dichten toen hij, in 1458 of 59, tot de galg veroordeeld en door het Parlement nog niet begenadigd was.[1] Deftige afschrijvers, die de aardigheid van dat 'Paris emprès Ponthoise' niet vatten, zooals, onder anderen, de vervaardiger van bovenvermeld grafschrift, hebben *Parijs* eenvoudig in *Auvers* veranderd, en langen tijd hebben de geleerden het vraagstuk zoeken op te lossen hoe men in Auvers, dat niet eens binnen het gebied der stad Parijs gelegen was, geboren kon zijn en zich toch laten doorgaan voor een 'enfant de Paris'.[2] Doch geestiger en geleerder mannen hebben het bedrog ontdekt en aan de hoofdstad haren 'verloren zoon' teruggegeven.

Hij stamde uit een zeer eenvoudig burgergezin. Tot de relieken zijner familie behoorden kronen noch scepters[3], en al waren enkele verwanten niet van fortuin misdeeld, de tak waartoe hij zelf behoorde kende reeds sinds lang dit voorrecht niet meer.[4] Wel hoorde de jonge François reeds in zijne kindsheid de leer verkondigen, die hij later in het refrein van eene zijner balladen herhalen zou,[5]

> Il n'est trésor que ne vivre à son aise,

maar in het huis zijner ouders was deze practische les geen vrucht van ervaring. Misschien was Villon juist daarom zoo sterk van hare waarheid overtuigd, en er zoo diep van doordrongen, dat hij later den draak stak met de dwaze dichters die het idyllische landleven van een eerzamen boer en zijne

1) Met verlof van den lezer - en wij vragen dit verlof natuurlijk niet alleen omdat het versje zoo bekend is - geven wij hier den tekst van dit vermakelijk quatrain:

> Je suis Françoys, dont ce me poise,
> Né de Paris emprès Ponthoise,
> Qui, d'une corde d'une toise
> Sçaura mon col que mon cul poise.

2) Grand Testament, h. XCIII. Wij hebben de uitgave van La Monnoye-Jannet, Paris, Marpon et Flammarion, voor ons en zullen eenvoudig naar deze verwijzen; zoo hier p. 62,
3) G.T.h. XXXV (p. 32.)
4) Ibid. p. 31.
5) In de ballade *Les Contredictz de Franc-Gontier* (p. 79).

brave huisvrouw boven het lekkere leventje van een vetten kanunnik en zijn liefje konden stellen. In allen gevalle bewees de handigheid waarmede de onbeschaamde student zich en zijne makkers op kostelooze en lekkere dinétjes wist te onthalen, dat het gemis van een goede tafel in zijne kinderjaren zijn smaak voor dit genot eer had geprikkeld dan afgestompt.

Toen François als leerling was ingeschreven bij de Parijsche Universiteit, waar hij wekelijks twee Parijsche stuivers betaalde voor zijn onderhoud, woonde hij niet meer ten huize zijner moeder, eene beminnelijke, doch gansch en al ongeletterde vrouw, die wellicht reeds destijds weduwe was, maar bij Guillaume de Villon, een van de geestelijken der kerk van Saint-Benoist le Bestourné, die - om welke redenen weet men niet - zich het lot van den joligen en begaafden ‘escollier’ had aangetrokken. Misschien nam hij daar, zooals meer gebeurde, eenige diensten waar bij een rijkeren student, en wist hij dezen meester nu en dan, behalve het gewone loon, in het geheim een extratje te ontfutselen, ten einde een vroolijk uurtje in ‘La Pomme de Pin’, in ‘Le Cheval Blanc’, of in ‘La Grosse Margot’ te gaan doorbrengen. Doch, ook al heeft hij reeds in die dagen zijn studentenstreken uitgehaald, en al ging hij reeds destijds om met de gevaarlijke makkers die hem later in minder onschuldige avonturen hebben meegesleept, men zag Villon niet alleen op de eerste verdieping van sommige minder goed befaamde woningen. Ook op de tweede verdieping, waar bleeke en slecht gevoede studenten, om hunnen meester geschaard, zich verdiepten in Donatus en in Aristoteles, in den Bijbel en in de klassieken, schijnt hij menig rustig uurtje te hebben doorgebracht. Vooral de lessen van Jehan de Conflans, die later als theoloog en prediker een groote beroemdheid verkreeg, schijnt hij met ijver te hebben gevolgd, en geheel en al ‘op zijn tijd’, juist toen hij den daartoe vereischten leeftijd bereikt had, werd hij op de registers der Universiteit ingeschreven, in Maart 1450 als bachelier, in den zomer van 1452 als ‘maistre-ès-arts.’ Villon had nu nog ‘maistre en théologie’ moeten worden; doch, al wist hij van de godgeleerdheid slechts weinig minder dan van Aristoteles, den graad die deze studies had moeten bekronen heeft hij niet behaald.[1)] Intusschen was zijn arbeid ernstig

1) Zooals blijkt uit G.T.h. XXII (p. 52.)

genoeg geweest om hem ook eenige leerlingen te bezorgen; nog vier jaren later had hij er minstens drie, door hem zelven ‘arme weesjes’ genoemd,[1] wie het meer aan kleeren dan aan ijver faalde, doch die de hartelijk gehechtheid van hunnen onderwijzer met een gevoel van dankbare vriendschap hebben beantwoord.[2]

Van de ernstige zijde van Villon's academieleven is ons dit alleen bekend. Wel bleef hij ‘maistre Françoys escollier’, en behoorde hij voortaan als ‘clerc’ tot de jurisdictie der kerkelijke overheid; maar zijn, schranderheid en zijn talent zou hij voortaan op andere voorwerpen oefenen dan op de scholastieke spitsvondigheden en de gewijde welsprekendheid zijner dagen. Zijne schranderheid maakte hem tot den held der ‘repues franches’, later zelfs tot het hoofd eener dievenbende; zijn talent verhief hem tot den rang van Frankrijks eersten modernen dichter.

Op welk tijdstip Villon de studie geheel en al op zijde heeft gezet, zoo zelfs dat hij, naar zijn eigen verklaring[3] de collegiekamer als een kwâjongen ontvluchtte en niet veel anders deed dan de kroegen afloopen en het hof maken aan ‘Blanche la savetière’ aan ‘la gente Saulcissière’, aan ‘la belle Gantière’ en hare vriendinnen, waarschijnlijk zelfs aan dames van minder allooi,[4], is moeielijk te beslissen. Zelf noemt hij dien tijd, waaraan hij met een gevoel van diepen weemoed[5] terug denkt, ‘le temps de ma jeunesse folle.’ Doch in allen gevalle is de tijd waarin hij geregeld zijne examens deed hiervan uitgesloten.

Wat daarvan wezen moge, en al is het waar dat Villon in het jaar 1456 nog volstrekt niet ter slechter faam bekend stond, dat hij destijds nog niet was geweest ‘attaint, reprins ne convaincu d'aucun villain cas, blasme ou reproche,’ - toch

1) Petit Testament h. XXV, XXVI (p. 14,)
2) Vgl. G.T. CXVII (p. 70.) Indien deze weesjes zoo arm en haveloos waren (‘desprins de biens et de parens’), is het vreemd dat de heer Lougnon in een van hen, Girard Gossoyn, een jongmensch meent te herkennen van goeden huize, zoon van een notaris van het Châtelet. De geleerde onderzoeker leidt uit deze relatie af, dat V.'s leven destijds nog vrij geregeld was.
3) G.T.h. XXVI (p. 29.)
4) Gelukkig is men echter tot de ontdekking gekomen, dat de ‘Ballade de Villon et de la Grosee Margot’ (p. 83) niet de geschiedenis eener walgelijke minnarij behelst, doch ter eere eener herberg is vervaardigd.
5) A pen que le cueur ne me fend.

was hij misschien reeds in deze dagen de vernuftige uitvinder dier dolle streken die later door een zijner leerlingen in ‘Les Repeues franches de François Villon et de ses compagnons’[6] zijn verheerlijkt.

Het viel inderdaad den armen studenten, van wier hersens zooveel geeischt werd en die zoo goed als niets te verteeren hadden, soms zwaar genoeg om hun honger te stillen, laat staan om de eischen van hun verhemelte te bevredigen. Doch, zoo men niet al te bedeesd was uitgevallen, bestonden er allerlei middelen om zich op eene ‘repue franche’ te vergasten, anders gezegd, om gratis de dineeren. Soms ging men brutaal in een herberg aan tafel zitten, bestelde de keurigste spijzen en den besten wijn, deed zich uitnemend te goed en koos dan onverwacht het hazepad zonder een enkelen penning uit te geven, terwijl men daarbij afscheid nam van den herbergier ‘en torchant son nez à la nappe.’ Een andermaal wist een der makkers zich als kok te verhuren aan een gezelschap van aanzienlijke vreemdelingen die pas te Parijs waren aangekomen. Toen alle provisies binnen waren en de eerste maaltijd gereed was gemaakt, ging de kok, gelijk zijn ambt medebracht, van alle spijzen proeven, en veinsde daarop zulk een hevige koliek dat al de heeren, voor de besmettelijke ziekte bevreesd die destijds te Parijs woedde, uit angst het diner in den steek lieten, zoodat de slimme vogel en zijne makkers zich drie dagen lang aan dien onbezetten tafel konden vergasten.

Maar de vindingrijkheid van ‘ce bon maistre Françoys Villon’ ging alles te boven. Hij was de ware ‘mère nourricière’ van zijne uitgehongerde makkers. Al had men ook geen duit op zak, hij beloofde zijn vrienden brood, wijn, vleesch, visch, zooveel zij maar wilden, en warm gebraad versch van het spit. En dan ging hij uit op de vangst. Een groote mand met zeevisch werd aan de vischbanken gekocht en op de schouders van een loopjongen geladen, die bij het afleveren zijner waar het geld zon ontvangen. Onderweg, bij de kerk van Notre Dame, werd den jongen wijs gemaakt dat een geestelijke, die bezig was een meisje de biecht af te nemen, de visch betalen zou zoodra hij met zijn vroom werk gereed was; de jongen wachtte geduldig, terwijl meester Frans den mand van hem overnam en

6) Afgedrukt achter Villon's werken in de uitgave van La Monnoye-Jannet p. 178.

hem, verder droeg; doch te laat begreep de kleine commissionair dat hij was beet genomen. Van het brood bestelde men zóóveel dat eerst de eene helft gebracht moest worden, en men tijd had zich met deze uit de voeten te maken terwijl de knecht de tweede helft was gaan halen. Om versch gebraden vleesch machtig te worden plaatste Villon zich voor het stalletje van een rôtisseur, en liet zich, juist terwijl hij de hand uitstrekte naar het gebraad, dat hij voorgaf te willen koopen, door een zijner vrienden een slag in het aangezicht geven. Natuurlijk kon hij niet anders doen dan over deze beleediging zich boos maken, het spit met het vleesch dat er aanzat aanvatten en den zoogenaamden beleediger vervolgen. Om zich tripes te verschaffen ging de fourageur op echt Rabelaisiaansche wijze te werk, en om wijn te krijgen begaf hij zich tot den tapper met twee kruiken, waarvan de eene ledig de andere met water gevuld was; dan liet hij de ledige kruik eerst vol schenken met witten wijn, bedacht zich echter, en liet den witten tegen rooden ruilen, terwijl hij den tappersbediende, die het witte vocht weer in het vat moest gieten, daarbij snel zijn kruik vol water in de handen speelde en met de andere, die het druivensap bevatte, zich uit de voeten maakte. Door deze en dergelijke baldadigheden - die Saint Marc de Girardin geestig vergelijkt met het schulden maken van vele studenten uit onze dagen[1] - wist Villon een troepje hongerige, vroolijke en dankbare makkers om zich heen te scharen, die nog na zijn dood, ter wille van het maal dat zij of hunne vrienden genoten en van de kunst die zij geleerd hadden, zijne nagedachtenis vereerden.

Doch, al kenmerkte dit tijdvak van zijn leven zich reeds door dergelijke woelige tooneelen, - wat echter, gelijk wij reeds zeiden, niet geheel zeker is[2] - van openbaar schandaal was nog geen sprake geweest, van vonnissen nog veel minder. Doch in den zomer van 1455 broeide het eerste onweder aan de lucht. Volgens zijne eigene verklaring[3] zat Villon den 5^{den} Juni

1) Les *Repues franches* ne sont autre chose que l'art de vivre aux dépens d'autrui: c'est ce qu'on appelle aujourd'hui l'art de faire des dettes et de ne pas les payer. Aangehaald bij Campaux p. 61.
2) De heer Longnon plaatst het geheele tijdvak der repues franches na Januari 1456.
3) Deze verklaring is nl. overgenomen in de beide bovengenoemde remissiebrieven, die bij Longnon volledig zijn afgedrukt pp. 133 en 137.

van dat jaar - het was Sacramentsdag - des avonds te negen uren, onder het uurwerk der kerk van Saint-Benoist, rustig te keuvelen met een priester en eene vrouw, toen een jonge collega, Philippe Sermoise[1] driftig op hem toeliep, hem hard aansprak, en in weerwil van Villon's kalm en beleefd bescheid, hem met zijn dolk een vrij diepe wonde toebracht aan den mond. Reeds hadden de beide getuigen van dien aanval, uit vrees voor het gerecht, zich verwijderd, toen Villon, om een tweeden stoot te ontwijken, zijn eigen dolk te voorschijn haalde en den aanvaller, ofschoon licht, verwondde. Jehan le Merdi, die op het gerucht was komen toeloopen, ontrukte Villon zijn wapen en liet hem alzoo weerloos tegenover den woedenden Philippe staan. Op zelfverdediging bedacht greep maistre Françoys nu een steen van den grond, wierp dien zijn tegenstander in het gezicht en had het ongeluk dezen ernstig te verwonden. Zelf wist hij te ontkomen en den winkel van een barbier te bereiken, waar hij zijn kwetsuur liet verbinden, terwijl zijn zwaar gewonde collega werd overgebracht naar het 'Ostel des prisons' der kerk van Saint-Benoist. Aldaar onderging de lijder een kort verhoor, en den volgenden dag werd hij naar het 'Hôtel Dieu' vervoerd, waar hij weldra bezweek, echter niet dan na verzekerd te hebben dat hij bijzondere redenen had om maistre Françoys zijn ongelukkig uiteinde te vergeven.

Intusschen had Villon, voor gerechtelijke vervolging beducht, Parijs reeds verlaten. Misschien werd hij, en dan door de bisschoppelijke rechtbank, bij verstek tot verbanning veroordeeld[2]; doch, een half jaar later, in Januari 1456, kon hij, door den koning begenadigd, vooral omdat hij nog nooit aanleiding had gegeven tot eenige klacht en nog nooit eene gerechtelijke berisping had ontvangen, naar Parijs terugkeeren en zijne studie weer opvatten.

Of hij dit laatste gedaan heeft, is zeer te betwijfelen. De maanden die Villon, het gerecht ontvluchtende, zonder behoorlijke middelen van bestaan, buiten Parijs, misschien wel buiten de toenmalige grenzen van het koninkrijk had doorgebracht, waren zeker niet bijzonder geschikt geweest om hem van zijn smaak naar avonturen te genezen. De heer Longnon onder-

1) Zoo heet hij in den eenen remissiebrief; in den anderen wordt hij Chermoye genoemd.
2) In één der beide brieven wordt van zulk een vonnis gesproken.

stelt dat hij destijds, onder anderen, te Bourg-la-Reine een week lang smulde op kosten van den barbier Perrot Girart en met 'l'abbesse de Porras,' d.i. met de abdis van Port-Royal, Huguette du Hamel, eene dier betrekkingen aanknoopte die aan deze geestelijke dame eene voor die dagen zelfs bijzonder slechte reputatie hadden bezorgd.[1] Waarschijnlijk ook had hij op de zwerftochten waartoe deze vrijwillige verbanning hem noodzaakte, kennis gemaakt met de kameraden die hem welhaast in veel gevaarlijker en slechter avonturen zouden betrekken. Het was niet meer of minder dan een dievenbende, maar een bende waarvan nog slechts enkele leden als gevaarlijke sujetten bij het gerecht bekend stonden, die François in haar midden opnam, en in hem, zooal niet haren hoofdman, dan toch haren meest bekwamen leider erkende.

Omstreeks kerstmis van het jaar 1456 ontmoette Villon, in gezelschap van Colin de Cayeux - misschien een kennis uit zijne jongensjaren[2] en hoogstwaarschijnlijk de booze genius van onzen dichter - den hem reeds bekenden Guy Tabarie en gaf dezen last om het middagmaal te bestellen in de 'Taverne de la Mule' tegenover de kerk der Mathurijnen gelegen.[3] Eenigen tijd later zat het drietal, waarbij zich nog een monnik uit Picardië dom Nicolas geheeten, gevoegd had, en Petit-Jean, de handigste van alle inbrekers, voor wien alle sloten moesten zwichten, in genoemde herberg aan tafel. Na afloop van den maaltijd begaven de vijf makkers zich naar de woning van maistre Robert de Saint-Simon, waar zij hunne bovenkleederen nederlegden. Het schijnt dat Guy Tabarie hier achterbleef om de kleederen te bewaren. Maar de anderen gingen verder, naar het collège Navarre, klommen daar over een hoogen muur, drongen door in de sacristie der kapel van het collège, openden er een groot koffer, en vonden hierin een kistje van notenhout, voorzien van ijzeren banden en drie sloten, dat in de groote kist was vastgeklonken. Petit-Jean liet de sloten springen, en de vijfhonderd gouden kronen die het kistje be-

1) Zie Longnon 11. p. 37 en G.T.h. CL. *Pourrais*, of *Pourras*, was destijds de populaire naam van de abdij van Port-Royal.
2) De heer Longnon oppert het vermoeden (p. 70) dat Colin de zoon was van Nicolas de Cayeulx, die destijds in de rue des Poirées, niet ver van Saint-Benoit, woonde.
3) Deze kerk stond, met haar klooster, ongeveer ter hoogte van de tegenwoordige rue du Sommerard, tusschen de rue Fontanes en de rue St.-Jacques.

vatte waren spoedig geroofd. Binnen twee uren was het werk volbracht. Guy Tabarie, wien men wijs maakte dat er slechts honderd kronen gevonden waren, ontving er tien voor zijn aandeel, het overige verdeelden de volbrengers van het schelmstuk onder elkaar.

Villon schijnt zich over de gevolgen van dezen diefstal, - die trouwens eerst den 9^{den} Maart 1457 ontdekt werd - niet bijzonder ongerust gemaakt te hebben. Wij vinden hem althans een paar dagen later, vlak vóór kerstmis, rustig en wel, 'de sens rassis,' in de woning van zijn vaderlijken vriend Guillaume de Villon bezig met dichten. Hij had aan zijne makkers beloofd naar Angers te zullen reizen, waar hij een oom had wonen die geestelijke was, teneinde daar onderzoek te doen naar de meest geschikte gelegenheid om een ouden monnik, die wel vijf-of zeshonderd gouden kronen moest bezitten, van zijn spaarpenningen te berooven.

Des avonds kwam het reisplan tot rijpheid. Evenwel was het evenmin winzucht of lust tot avonturen als vrees voor gerechtelijke vervolging die er maistre Françoys ditmaal toedreef zoo spoedig mogelijk Parijs te verlaten. Hij had ernstiger redenen. Hij gevoelde een sterk verlangen in zich opkomen om een einde te maken aan de slavernij waarin de liefde hem gekluisterd hield aan de voeten der kokette Kathérine de Vaulselles. Reeds al te lang had zijn hart in deze wreede gevangenschap geleden[1)].

1) La tres amoureuse prison
Qui souloit mon cuer desbrisier (P.T.h. II.)

Dr. B. (p. 54) wil hier met het hs. Coislin en de oude uitgaven *faisoit* voor *souloit* lezen, en beschouwt de lezing van A B en C als een variant, waaruit hij meent te mogen afleiden dat deze drie hss. tot dezelfde familie behooren. Maar *souloit*, dat den langen duur der gevangenschap aanduidt, is hier blijkbaar het juiste woord; de voorbeelden die Dr. B. aanhaalt om *faisoit* te rechtvaardigen (*cela me faisoit enrichir = enrichissoit*, en *qui fist anéantir = anéantit*) schijnen mij toe minder juist gekozen te zijn; *enrichir* en *anéantir* zijn in de oude, en ook in de aangehaalde, voorbeelden intransitiva met de beteekenis van *rijk worden* en *te gronde gaan*. De variant komt dus hier voor rekening van D (het hs. Coislin) en L (de oudste uitgave), en bewijst, wat ook van elders blijkt en wat ook Dr. B. aanneemt, dat deze twee bronnen te zamen behooren.
Wat Dr. B. (p. 39) opmerkt omtrent den vorm *desbrisier*, als zoude de Infinitivus op-*ier* 'de regelmatige spelling der XVe eeuw' zijn, is ook minder juist gezegd. Het onderscheid tussshen *er* en *ier*, dat op etymologische gronden steunt en dat in het oud-fransch zoo nauwkeurig wordt in het oog gehouden, bestond in de XVe eeuw nog voort. Reeds elders (Nederlandsche Spectator van 21 Juli ll.) hebben wij opgemerkt dat Dr. B., ter beoordeeling der taalvormen van Villon, ten onrechte zijn uitgangspunt neemt in het moderne fransch.

Het jonge dametje, misschien wel een buurmeisje dat hij reeds vroeg in de gelegenheid was geweest dagelijks te ontmoeten[1], schijnt eerst zijne hofmakerijen gunstig ontvangen te hebben, doch hem op zekeren dag zijn laatste hoop wreed te hebben ontnomen. Terwijl hij meende eindelijk het loon zijner liefde te zullen ontvangen, bleek het toegestane rendez-vous slechts eene hinderlaag te wezen waarin de schoone haren aanbidder gelokt had. Hij ontving, waarschijnlijk van zekeren Noël le Joly, bij die gelegenheid een pak slagen alleen te vergelijken bij die welke de waschvrouw bij de beek aan een stuk vuil linnen toedient,[2] en het bleef voor niemand een geheim dat hij door zijne beminde smadelijk was weggejaagd. Weldra werd de arme maistre Françoys met den vinger spottend nagewezen als 'L'amant remys et renyé.'[3]

Op dien bewusten avond dan omtrent kerstmis verzamelde Villon al zijne koelbloedigheid om bedaard over zijn toestand na te denken en zijne rekening op te maken.[4] Hij wil, ook al blijft de liefde hem kwellen, ook al zou hij in staat wezen om nogmaals de schoone te voet te vallen en hare gunst af te bedelen, zich van de pijnlijke boeien ontslaan. En om aan dat

1) De heer Longnon oppert het vermoeden (p. 44) dat Catherine de Vaulselles eigenlijk du Vaucel heette en het nichtje was van een der kanunniken van Saint-Benoist.
2) J'en fuz battu com a ru telles (= comme toiles au ruisseau) heet het in de *Double ballade sur l'Amour* (éd. La Monnoye-Jannet p. 46). Wij nemen aan met den heer Longnon, dat de liefdesgeschiedenis in den aanvang van *Le Petit Testament* vermeld dezelfde is als die waarvan de herinnering den dichter in *Le Grand Testament*, tot in de laatste strofe toe, vervolgt. Er is geen reden, dunkt ons, om van deze voorstelling af te wijken.
3) G.T.h. LIX (p. 48).
4) 'Ses oeuvres conseillier' beteekent hier: over zijne zaken nadenken en zijn gedragslijn bepalen. Het is mogelijk dat deze uitdrukking, zooals dr. B. zegt, (p. 57) 'sent son Froissart et Deschamps', maar bij Godefroy (in v. conseillier) komt, uit een andere bron, de uitdrukking voor: *conseillier ses affaires;* zij wordt gebezigd van een koning die met zich zelven raadpleegt over zijn regeeringsbeleid. Ik kan dus deze 'entrée en matière' niet zoo 'gravement comique' vinden, en het komt mij waarschijnlijk voor dat Villon hier het oog heeft, niet in de eerste plaats op de legaten die hij aan zijne vrienden vermaken wil, maar bovenal op den ongelukkigen tooestand van zijn hart.

verlangen gevolg te geven stelt hij zich voor, hoe wreed zij hem behandeld heeft, hoe ongevoelig zij is voor zijn lijden; zoo hij van verdriet sterven wilde, zijne beminde zou hem allerminst van dien wanhopigen stap terughouden. Een kreet van spijt en wraak ontglipt aan zijn al te verliefd gemoel, en alle goden der liefde bezweert hij de hardvochtige met hun zwaarste straffen te bezoeken. Neen, waarlijk, hij moet elders zijn geluk beproeven, hier heeft hij niets meer te hopen; de vlucht is het eenige wat hem redden kan. Zelf moet hij het veld ruimen, zelf overgaan tot den beslissenden stap. Want - dit is juist het spel der kokette - aan den eenen kant weigert zij hare gunst, aan den anderen kant houdt zij het strenge woord terug dat hem tegen zijn zin voor goed uit hare tegenwoordigheid verbannen zou.[1)] Gezond van lijf en leden sterft hij den marteldood.

Daarom, hoe hard het hem vallen moge, een einde gemaakt aan de aarzeling. Hij moge dom wezen, zooveel begrijpt zijn arm verstand nog wel, dat een ander dan hij in het hart der schoone zijn plaats heeft, dat zij een anderen draad op haar spinrokken heeft gelegd.[2)]

1) Puisqu'elle ne me veult impartir
Sa grace, ne me departir. (P.T.h. VI).

Dr. B. leest *la departir* (het hs. A, het eenige dat hier in aanmerking komt, heeft *la me d.*, waardoor het vers te lang wordt.) *Departir quelqu'un* beteekent iemand wegzenden, hem zijn afscheid geven (zie o.a. Godefroy in v.). Ik geloof dat dr. B. zich vergist wanneer hij hier, op geestige wijze (pp. 59 vv.) de beteekenis van het woord toelicht met de bekende uitdrukking, die reeds veel ouder is dan de XVe eeuw, *La mort depart toutes choses. Departir* beteekent oorspronkelijk: verdeelen, scheiden; van den dood wordt gezegd dat hij 'alles opruimt'; maar in dien zin kan het woord alleen gelden, vooreerst van eene veelheid, of een collectivum, ten andere van iets dat men werkelijk reeds bezit. Maar dat het zou kunnen gelden van 'la grace', in wier bezit de dichter zich juist *niet* verheugt, en dat het eenvoudig gelijk zou staan met *retirer entièrement*, kan ik, ook wat betreft de door dr. B. aangehaalde voorbeelden, niet toegeven. Het is bovendien, met het oog op vers 4, veel waarschijnlijker, daar vers 5 bij *A* een woord te veel heeft, dat dit overtollige woord *la* is, dan dat het *me* zou wezen.

2) Autre que moy est en queloigne (= quenouille) h. VII.
In de verklaring van vs. 1-3 volgen wij de door dr. B. verworpen lezing van B en C, die ons hier de juiste toeschijnt. De redenen van die voorkeur is elders (Nederl. Spectator van 21 Juli) door ons ontwikkeld. Dr. B. ziet zich genoodzaakt in vers 2 een *ne* in te voegen dat niet in den tekst staat en den zin stoort; *esloignier quelqu'un* is = iemand verlaten.

Dont oncques soret de Bouloigne
Ne fu plus altéré d'umeur. (h. VII.)

Arme François! hij is dorstiger dan een gedroogde haring van Boulogne;[1] het is een jammerlijke toestand, en God moge zijn klachten hooren![2]

Het is alsof dit laatste grappige beeld den dichter uit zijne droefgeestige liefdesbespiegelingen gewekt en het dolle duiveltje der klucht en der satire in zijn geest heeft wakker geschud. Van nu aan is de strijd beslist, de liefdesmart voor een oogenblik vergeten, en tot de reis naar Angers onherroepelijk besloten. Maar... wie zoover van huis gaat is niet zeker van zijn terugkomst. De dichter is evenmin als ieder ander van staal en ijzer, de dood kan hem onderweg overvallen; eens dood blijft dood; daarom wil hij zijn testament maken en aan eenige vrienden en bekenden legateeren wat hij legateeren kan.[3]

1) Indien n.l. deze lezing moet aangenomen worden, en niet die van C, volgens welke de medeminnaar aan de hebzuchtige Kathérine rijker geschenken kon geven dan hij; hier moet de juiste classificatie der handschriften beslissen; staat B dichter bij C dan bij A, dan is de aangenomen lezing de juiste.

2) Het schijnt dat dr. B. (p. 122 vv.) moeite heeft om aan de oprechtheid van al dit jammeren en aarzelen te gelooven. 'Dans les huitains qui ouvrent le petit Testament,' zegt hij, 'Villon a donné dans la maladie de son temps; c'est l'éternelle dame sans merci etc.' Of geldt de bedenking van den schrijver alleen den vorm, beter nog, enkele uitdrukkingen van den dichter? In ieder geval is, dunkt ons, door de talrijke plaatsen van het *Grand Testament* de oprechtheid van Villon's liefde en de ernst van zijn harteleed boven allen twijfel verheven, al is het dan ook dat hij, om zijn gevoel en zijne gedachten uit te drukken, wat al te veel in het dichterlijk vocabulaire van zijn tijd geput heeft.

3) Wij hebben de Inleiding van het *Petit Testament* uitvoerig geresumeerd, om daardoor ook den indruk te weeg te brengen dat de gang dergedachten vrij geregeld is, en dat de strofen, zoowel wat het aantal als wat de volgorde betreft waarin zij in A B en C voorkomen, als echt kunnen worden overgenomen. Volgens dr. B. behooren III, IV en VII niet tot den oorspronkelijken tekst, doch zijn zij later door Villon op den rand van zijn handschrift bijgeschreven, en wel, om de oudere te vervangen, of, beter nog, om, in een vorm die toen meer met het talent des dichters in overeenstemming was, hetzelfde korter en krachtiger te herhalen. Wij kunnen hier deze zeer vernuftige hypothese niet in bijzonderheden ontleden en beoordeelen. Alleen willen wij opmerken: vooreerst, dat, naar den indruk dien wij bij de lezing ontvingen, de inhoud der strofen haar niet noodzakelijk maakt; ten andere, dat zij den grootsten steun dien dr. B. haar heeft gegeven verliest, wanneer men aanneemt, wat zeer goed mogelijk is, dat de vier laatste strofen van het P.T., die eveneens in D en L ontbreken, over het laatste blad aldus verdeeld waren dat het recto er drie, het verso er ééne bevatte. Dr. B. redeneert namelijk op deze wijze: Het ontbreken der vier laatste strofen verklaren wij uit het wegvallen van een blad; dit blad bevatte *dus* (?) aan elke zijde twee strofen, en ook de overige bladen van het handschrift waren op dezelfde wijze ingericht; daar nu in den aanvang strr. IV-IX, d.i. *zes* strofen, ontbreken, zoo moet men, uitgaande van het denkbeeld dat ook deze leemte door het uitscheuren van één enkel blad veroorzaakt is, aannemen dat van deze zes strofen er vier, (V, VI, VIII, IX) oorspronkelijk aan weerszijden van het blad stonden, terwijl de beide andere op den rand, namelijk van boven en van onderen op het recto, waren bijgeschreven; onderstelt men nu nog dat str. I-III te zamen op het verso van het eerste blad stonden, dan moet ook één van deze, en wel III, op den rand gestaan hebben, en dus van lateren oorsprong zijn. De grondslag dezer hypothese dunkt ons uiterst zwak; hebben er zes strofen op ieder blad gestaan, wat, gelijk wij zagen, door het wegvallen van slechts *vier* strofen op het laatste blad volstrekt niet wordt uitgesloten, dan zijn III, IV en VII even goed van het oorspronkelijk handschrift in zijn oudsten vorm afkomstig als de andere. Wat den meer populairen toon aangaat die dr. B. (p. 139) in IV en VII (toch wel niet in III!) opmerkt, zoo vreezen wij dat de schrijver de verborgen beteekenis van IV, 7. 8 wat al te ver gezocht heeft. Maar men kan over deze dingen twisten, uit te maken zijn ze vooreerst niet.

Gelijk een deftige ridder van den ouden stijl, en tevens gelijk een vroolijke drinkebroer en een arme student - zooals voor het eerst door Dr. Bijvanck vernuftig is opgemerkt[1] - zal ‘Francoys Villon, escollier’ over zijn hebben en houwen beschikken. ‘In naam der Heilige Drieëenheid en van de Moeder Gods’ - want er mag niets aan de formule ontbreken - vermaakt hij aan den goeden Guillaume de Villon, die toch reeds dagelijks door dat liefelijk gerucht verheerlijkt wordt, zijne welgevestigde reputatie, en bovendien de tent waarin hij uitrust van zijne tournooien. Alsof hij iets te zeggen had over de woning waarin de geestelijke van Saint-Benoist hem zoo gastvrij had ontvangen! Verder aan de welbekende dame van zooeven zijn arm hart, bleek, dood en bevroren. Aan een tweetal heeren, onder hen Maistre Jehan le Cornu, een dienaar van het gerecht, zijn prachtig scherp zwaard; het ligt bij een tapper, wien hij zijne verteering van zes stuivers niet heeft kunnen betalen; zijn erfgenamen zullen het dus eerst moeten lossen. En dan, met volle handen zal hij ze weggeven: ‘Het Witte Paard,’ ‘Het Muildier,’ ‘De Gestreepte Ezel,’ ‘De Gekroonde Os,’ de koe die door een dief op de schouders wordt genomen, en hoe ze verder heeten mogen, de welbekende uithangborden der taveernen waarin men zooveel vroolijke uurtjes heeft doorgebracht, zooveel guitenstukken heeft uitgevoerd en zooveel onbetaalde schulden heeft achter gelaten. Het zijn vorstelijke gaven: zelfs een ‘Diamant’ is er bij, waarmee Blaru, de goudsmid, in zijn winkel mag

1) Blz. 124, 126.

pronken. René de Montigny[1] is een jong mensch van adellijken huize: drie honden worden hem geschonken om ter jacht te gaan; straks zal de heer van Grigny er negen ontvangen. Honderd francs voor Jehan Raguyer; zij moeten worden afgenomen van al wat de erflater bezit, dat wil zeggen van nihil; mocht deze vóór zijn dood nog eens rijk worden, dan mag de legataris op die nieuwe schatten niet pretendeeren: men moet zijne vrienden niet overvragen. En dan de andere der beide broeders Raguyer, Jacques - die later, in 1483, nog eens bisschop van Troyes worden zou; - om zijn onverzadelijken dorst te lesschen is alleen 'l'abreuvoir Paupin,' die breede drinkbak van alle dorstige dieren, groot genoeg; jammer dat hij niet vol wijn is; daarom mag de bekende drinkebroer er den 'Pijnappel' nog bij hebben; daar moge hij warmpjes en wel nederzitten bij den haard, terwijl de vroolijke vlam hem tegen de voetzolen speelt.[2] Valt er nog meer weg te geven? Zeker. De sergeant, of neen, 'de ridder' van de wacht, mag de helm van zijn collega in ontvangst nemen; en de gewone nachtwakers, die zoo dood voorzichtig en doodsbang, met de handen langs de winkeltjes tastend, hun ronde doen, zullen eigenaars worden van twee schitterende robijnen, die hunnen weg zullen verlichten. Hier komen een paar andere snuiters om een legaat bedelen: het is Jehan le Loup, sints korten tijd officiëel belast met het schoonmaken der stadsgrachten, en zijn makker Chollet; welaan, zoo nu en dan zullen zij een eend present krijgen - die zij op hun bekende manier onder de stadsmuur mogen weghalen, - met een lange monnikspij, om er

1) Met Colin de Cayeulx een der slechtste makkers van Villon, en die, evenals deze, aan de galg te Montfaucon het loon vond voor zijne wandaden.

2) Cloz et couvert, au feu la plante, h. XX. Wij volgen hier de lezing van alle handschriften behalve A; de variant van dit laatste handschrift (*Le dos aux rains*) wordt hier door dr. B. met een kleine verandering (*rais* voor *rains*), zonder voldoende reden, naar wij elders betoogd hebben (Ned. Spectator t.a.p.) in den tekst opgenomen. Is het onwaarschijnlijk, zooals dr. B. meent, dat *rains* in den zin van takkebosschen nog in de XVe eeuw gebruikelijk was, het is eveneens zeer twijfelachtig of *rai* (lat. *radium*) reeds destijds niet voor goed door *rayon* vervangen was. De dwaze lezing van vers 3 bij La Monnoye-Jannet (*Pour ses paouvres seurs grafignier*), eene mislukte conjectuur op de variant van A, wordt door dr. B. met recht, en op geestige wijze, belachelijk gemaakt (p 53). Evenmin als de schrijver zien wij kans de ware lezing te herstellen. Doch zoo hij wat meer vertrouwen stelde in B en C, zou hij zeker de eerste helft van het vers wel met *Pesches, poires* kunnen aanvullen.

hun buit in te verbergen.[1] Waarom zou hij de arme vogels vergeten die in de knip zitten, de ongelukkige gevangenen van het Châtelet? Kom aan, voor dezen iederen dag een volle kan onvervalscht Seinewater, verder Villon's helderen spiegel, om zich in hun donker hok netjes op te kleeden, en bovendien..... de gunst der schoone cipiersvrouw![2] Zijn er nog meer liefhebbers voor de nalatenschap van Maistre Françoys? Zeker. Hier is zijn barbier, die het afgeknipte haar mag meenemen, zonder dat iemand hem er iets van beknibbelen zal; zijn schoenmaker, die de oude schoenen mag oplappen en verhandelen; de kleerekooper, die zijn plunje, als deze geheel zal zijn afgedragen, voor minder zal mogen overnemen dan zij nieuw gekost heeft. Slechts één kleedingstuk moet worden uitgezonderd; het zijn de *braies* die hij op dit oogenblik bezig is te verslijten.[3] Deze zullen een voortreffelijk, en tevens, wat bij deze dame wel noodig is, een fatsoenlijk toiletartikel wezen voor Jehanneton de Millières, het liefje van Robert Valée, den armen parlementsklerk; geen twijfel of zij zal des dichters broek met eere dragen; vlugjes moet hij aan Maistre Robert ter hand gesteld worden; de arme stumper zal er wat mee in zijn schik zijn. Bovendien, omdat hij zelf van fatsoenlijke afkomst is, mag hij er nog wel iets bij hebben. Maar wat zal het wezen? Hij is

1) P.T.h. XXIV. Het komt ons voor dat Dr. B. al te spitsvindig is in zijne verklaring, wanneer hij (p. 126) in dien *canart* wil zien het symbool van een geschenk dat de gever toch niet schenken kan, ‘un effet de la grâce de Saint-Canart.’ Waarom niet een gewone eend aan den eendendief? Dit is niet de eenige plaats waar wij de opvatting des schrijvers eenvoudiger, minder gezocht zouden wenschen. Maar, een vernuftige geest wordt door de duisternis licht verlokt tot het ontsteken van allerlei kunstlicht; en in Villon's legaten blijft nog zooveel duisternis over.

2) P.T.h. XXIX. Dr. B. ontleent hier weer zijn tekst aan het hs. A en schrijft *je ordonne*, ofschoon handschriften van verschillende families (C D en L; de strofe ontbreekt in B) *j'adjoinctz* lezen. Bovendien ziet hij (p. 89) in dit laatste woord eene glosse, afkomstig van ‘un annotateur du ms. original’, die geweten zal hebben dat de herberg *La Crosse* niet *in* maar *bij* de rue Saint-Antoine gelegen was en die nu onder (boven?) het tweede vers geschreven zal hebben: ‘adjoincte à la rue Sainct-Anthoine’; op die manier zou dat woord later door onhandige copiisten in den tekst zijn binnengehaald. Maar *j'adjoincts* komt immers meer bij Villon voor, o.a. in *Le Grand Testament* h. CXXXVI, en waarom zou het woord hier niet evenzoo op te vatten zijn? Doch dan is de zin van deze duistere regels toch eenigzins anders dan dr. B. vermoedt.

3) P.T.h XIV. De o.i. ongemotiveerde voorliefde van dr. B. voor A doet hem hier in vers 6 *estans aux cramillieres* lezen, voor *estans aux trumelieres*, dat in alle andere handschriften wordt aangetroffen; volgens den schrijver hangen, of staan - wat grappiger is - de oude *braies* aan den haak. Wij meenen dat de overeenstemming van alle handschriften behalve A hier noodzakelijk *trumelieres* eischt. De zin van dit woord is echter niet recht duidelijk. Zijn de *trumelieres* misschien niet anders dan de *trumeaux*, d.i. de beenen van den eigenaar? Of wellicht het trioot dat zijne dijen bedekt en waarover hij de *braies* heeft aangetrokken? Ducange geeft een voorbeeld van *trumeliere* in den zin van *cuissart*, eene beteekenis die ook door Lacurne vermeld wordt. In dat geval kan ook deze uitdrukking aan het beeld van de wapenrusting des ridders ontleend zijn, dat dr. B. reeds meer dan eens in Villon's legaten heeft ontdekt. Doch dan bedoelt de dichter het kleedingstuk dat hij nog bezig is te dragen, en dat eerst na zijn dood voor mejuffer Jehanneton beschikbaar zal wezen. Het zou echter ook kunnen zijn dat met *trumelieres* de vrouwen bedoeld worden die het kleedingstuk bezig zijn te verstellen.

zoo ontzettend dom! Nu juist; hij heeft zooveel verstand als een leêge koffer;[1] maar daarom zal 'l'Art de Mémoire' een voortreffelijk erfstuk voor hem zijn. Bij Malpensé (een type uit de kluchten dier dagen) kan men het boek laten halen.

En dan verder nog het een en ander: de ramen waarop de spinnen haar weefsel gespannen hebben aan de hospitalen; aan een paar vrienden elk een eierschaal vol gouden kronen, maar kronen zooals de vorst ze geeft, dat wil zeggen, onbetaalde;[2] aan de bedelorden en aan de bagijnen allerlei lekkere schotels, kippen, kapoenen en vlaatjes, en een gezellig en geheimzinnig partijtje tot besluit;[3] aan de drie arme naakte weesjes, zijne leerlingen, zooveel dat zij ten minste dien winter kunnen doorkomen: ieder een bundeltje van zijn goed; als de erflater oud mocht worden zullen ze nog lekker kunnen smullen.[4]

1) P.T.h. XV. Dr. B. heeft ons noch van de juistheid zijner correctuur in vers 6, noch van die zijner onderstelling omtrent de woordspeling met *cens* en *sens* (p. 107) overtuigd. De tekst schijnt ons hier door de handschriften te zijn aangegeven, en de zin vrij eenvoudig. Daar Rabelais zegt 'sot comme un panier' is het ook zeer mogelijk dat men gezegd heeft: avoir autant de sens qu'une armoire.
2) Wij volgen hier de vernuftige opvatting van dr. B. (p. 125 nt.)
3) P.T.h. XXXII. Hoe vernuftig de conjectuur van dr. B. ook wezen moge, om hier in vs. 2 L e s *Filles Dieu et* l e s *Beguynes*, in plaats van, met alle handschriften, *Aux f.d. et aux b.* te lezen, kunnen wij hare juistheid niet voetstoots toegeven. Eerder zouden wij onderstellen dat in vs. 5 en 6 een geheime zin verborgen ligt. Deze strofe schijnt de zuivere pendant te zijn van G.T.h. CVI, en daar moet toch bepaald *Aux Devotes et aux Beguynes* gelezen worden.
4) P.T.h. XXVI. Dr. B. stelt voor in vs. 8 *quand ilz seront vieulx* te lezen in plaats van *quand je seray v.*, zooals alle hss. aangeven. Is deze verandering, die, althans wat *il* en *je* betreft, paleografisch zeker zeer goed te rechtvaardigen is, wel noodig? Het komt ons voor dat Villon heeft willen zeggen: 'elk een bundeltje van mijn goed is op dit oogenblik een slechte gift; doch wacht maar; als ik nog aardig wat leef voordat mijne have verdeeld wordt, kan het nog heel wat opleveren.' Doch wellicht is deze opvatting taalkundig (*quand je seray vieulx* voor *s'il m'arrive de vieillir*) niet te rechtvaardigen.

Terwijl Villon zoo aan het dichten is en aan het legateeren van hetgeen hij heeft en niet heeft, hoort hij de kerkklok der Sorbonne te negen uren l'Angelus luiden; hij legt zijn pen neder en doet zijn avondgebed. Hierbij gaat zijn geest aan het dwalen; het verstand sluimert in, de fantasie ontwaakt, geheel en al volgens de eischen der zielkunde van Aristoteles; hij is op het punt van dichterlijk te gaan droomen, gelijk Guillaume de Lorris dit door den aanhef van zijn Rozeroman in de mode had gebracht. Maar het bekende procédé wil ditmaal niet gelukken: de inkt is bevroren, de kaars is uitgegaan, vuur is er niet te krijgen; daarom blijft er niets anders over dan zich in de dekens te wikkelen en te gaan slapen.

Met deze gewichtige mededeeling - waarvan het eerste gedeelte, zooals Dr. Bijvanck scherpzinnig onderstelt[1], zeer waarschijnlijk eene parodie is van een gedicht van Alain Chartier[2] - besluit Villon zijn eerste Testament. Alles had hij aan zijne vrienden vermaakt; het beetje dat hij nog had overgehouden zou vast spoedig verteerd zijn,[3]... en dan naar den goeden oom, die te Angers hem wachtte!

Inderdaad schijnt Maistre Françoys nog vóór het einde van 1456, aanstonds na het voltooien van het gedicht waarvan wij hier een overzicht gaven, en dat weldra, ofschoon zonder zijne vergunning, zijn *Testament* genoemd werd[4], Parijs te hebben verlaten. Van nu aan begint voor den dichter de rij dier zwerftochten waaromtrent wij zeer weinig weten, en die slechts een einde nam toen hij, vermagerd, verouderd en ziek, maar nog even verliefd als vroeger, in 1461, uit de wreede gevangenis te Meung aan de Loire ontslagen werd.

Intusschen was, den 9^{den} Maart 1457, de diefstal in het college de Navarre ontdekt. Na lang zoeken had de justitie eindelijk, in den zomer van het volgende jaar, geholpen door een handigen priester uit Chartres, Pierre Marchand - een echten

1) Blz. 130 vlgg.
2) Bekend onder den naam van *Le Traité de l'Exil* of *de l'Espérance*.
3) Et n'a mais que ung peu de billon Qui sera tantost a fin mis. (P.T.h. XXXIV)
4) De dichter klaagt hierover G.T.h. LXV.

detective - een der schuldigen Guy Tabarie, in handen gekregen; en deze, nadat hij op de pijnbank zijn negen kan water had binnengeslokt,[1] bekende, onder anderen, dat ook Maistre Françoys Villon tot de hoofddaders van het schelmstuk behoorde.

Korter of langer tijd daarna - het juiste tijdstip is zelfs niet op twee jaren te bepalen - werd de voortvluchtige 'escollier' gevangen genomen en, hetzij te Parijs, hetzij elders, aan de wrekende hand van den kerkelijken rechter overgeleverd. Was hij op zijne reizen toen reeds te Blois geweest, waar hij met een zijner aardigste balladen,[2] deelnam aan een dichterlijk concours door Karel van Orleans uitgeschreven? Had hij reeds toen Poitou bezocht, waar twee dames hem de taal van het land leerden,[3] en waar hij, zooals Rabelais verhaalt, te Saint-Maixent de Passie liet spelen?[4] Had hij reeds toen, in die laatste stad, door zijn verkleede duiveltjes den ezel van den armen monnik Estienne Tappecoue op hol gejaagd, zoo erg dat de ongelukkige berijder, door zijn lastdier langs den grond gesleept, er het leven bij inschoot?[5] Of behooren ook deze reizen tot de latere zwerftochten, waartoe het vonnis van het Parlement van Parijs hem dwong? Met zekerheid is hieromtrent niets te zeggen.

Wat daarvan zij, Villon werd gevat, gevangen gezet, gepijnigd, tot bekentenis gedwongen en tot den strop veroordeeld. Hij had reeds menigeen aan de galg van Montfaucon zien hangen; en in verzen wier realisme zelfs in onzen tijd moeielijk te evenaren valt, wist hij de akeligheden van dat wreed en schandelijk lot te beschrijven[6]. Alles zou hij in het werk stellen om aan die gevreesde straf te ontkomen, die bovendien.

1) Dit was de *question ordinaire*, ook le *petit tréteau* genoemd. Met deze eerste bekentenis niet tevreden, liet de justitie op den ongelukkigen Guy ook nog de *question extraordinaire* of de *géhenne* toepassen.
2) Editie La Monnoye-Janet p. 110, Je meurs de soif auprés de la fontaine etc.
3) G.T.h. XCIV (p. 62).
4) Rabelais *Pantagruel* IV, 13. Volgens Rabelais was Villon een oud man toen hij zich te Saint-Maixent vestigde; maar de heer Longnon heeft aangetoond dat deze schrijver op dit punt geen vertrouwen verdient. Aan het verhaal omtrent Villon's verblijf in Engeland (*Pantagruel* IV, 67) schijnt hoegenaamd geen waarheid ten grondslag te liggen. Zie over een en ander A. Longnon p. 92, svv.
5) Rabelais *Pantagruel* IV, 13.
6) *L'épitaphe en forme de ballade* (p. 101).

naar hij zelf oordeelde, in dit geval veel te streng was en niet zonder willekeur op hem toegepast. Hij beriep zich dus op het Parlement. En wie d ezen stap een dwaasheid of eene onbeschaamdheid mocht noemen, dien antwoordde hij eenvoudig, dat ieder dier zijn huid poogt te redden:

> Toute beste garde sa pel;
> Qui la contrainct, efforce ou lye,
> S'elle peult, elle se deslie.[1)]

Zou hij zich maar stom en stil ter slachtbank laten leiden? zou hij bedeesd zijn mond houden toen men hem kort en krachtig gezegd had: ‘gij zult hangen?’

> Quand on m'a dit présent notaire:
> ‘Pendu serez!’ je vous affie,
> Estoit il lors temps de me taire?

Het Parlement bleek niet doof te zijn voor het nederig verzoek van den veroordeelde. Misschien was zijn aandeel aan het misdrijf minder groot dan men uit de bekentenis van Guy Tabarie zou opmaken. Waarschijnlijk ook sprongen invloedrijke vrienden en beschermers voor hem in de bres,[2)] niet het minst zeker die goede priester Guillaume de Villon, van wien hij later rijmen zou

> Dejecté m'u de maint boillon.

Om welke reden dan ook, de afgesm eekte gunst werd verleend, het doodvonnis werd vernietigd en de veroordeelde alleen buiten de grenzen van het koningrijk verbannen. Uitgelaten van blijdschap ontving Villon deze goede tijding, en, terwijl hij nog drie dagen uitstel vroeg om zijne zaken te regelen en afscheid te nemen van zijne verwanten en vrienden, gaf hij zijn gevoel van dankbaarheid lucht in eene opgewonden ballade, waarin het hooge Hof als ‘Mère des bons et soeur des benoistz anges’ geprezen werd.[3)]

Villon begon dus nu een nieuwen, waarschijnlijk zijn allerlaatsten, zwerftocht, zonder een duit op zak, ‘sans croix ne pile’,[4)] zeker nu en dan een ballade of een rondel

1) T.a.p.p. 104.
2) Men heeft lang gemeend dat een vorst, en wel Karel van Orleans, bij gelegenheid der geboorte van zijne dochter Marie, die door Villon zou bezongen zijn, gratie voor den dichter verworven had. Maar het schijnt uitgemaakt dat de ‘povre escollier Françoys’ die dit zeer weinig Villonsche gedicht *Le dit de la naissance Marie* (p. 105)heeft vervaardigd, een geheel ander persoon is geweest.
3) T.a. pl. p. 103.
4) G.T.h. XIII.

dichtend, vast ook menigmaal een dier guiten- of schelmstreken uitvoerend die hij weldra alle betreuren zou, maar waarvoor hij thans nog te veel aanleg bezat om ze te kunnen nalaten, en waartoe de nood hem trouwens menigmaal zal hebben gedwongen. Voort ging het langs heggen en struiken, waaraan hij menigen lap van zijn kleed zitten liet.[1] Welken reisweg de banneling koos om over de grenzen van het koningrijk te komen, weet men niet. Waarschijnlijk bracht hij ook toen eenigen tijd door op het gebied van den hertog van Bourbon, om van daar verder te trekken tot aan de stad Roussillon, in Dauphine, die destijds buiten Frankrijk gelegen was.[2]

Doch Villon schijnt zich niet altijd nauwkeurig aan de termen van het vonnis te hebben gehouden. In 1461 bevond hij zich midden in het koningrijk, binnen het gebied van Orleans, en nam er deel aan een diefstal, misschien wel in de vesting Montpipeau, waar Colin de Cayeulx zijn laatste schelmstuk, dat hem aan de galg bracht, heeft uitgevoerd. De bisschop van Orleans, Thibaud d'Aussigny, wist den vermetelen roover te doen vatten, en liet hem in de donkere en vochtige gevangenis werpen van Meung-sur-Loire. De harde, zelfs wreede behandeling die hij hier onderging, het overvloedige water dat hier met wat brood zijn dagelijks rantsoen uitmaakte, of dat hem door de pijnigers in de keel werd gegoten, bracht den wilden vrijbuiter tot nadenken over zijn leven; en terwijl zijn lichaam vermagerde, zijn haar uitviel, en zijn krachten afnamen, onderging ook zijn gemoed een proces van verteedering, waartoe al de collegie's over de moraal van Aristoteles tot dusverre niet in staat geweest waren hem te dwingen.[3]

Villon zou in deze gevangenis misschien het leven gelaten hebben, zoo niet de dood van Karel VII, 22 Juli 1461, en de troonsbestijging van Lodewijk XI eene ongedachte verandering hadden gebracht in zijn toestand. Gelijk in alle steden

1) Zie de laatste ballade van het G.T.t.a. pl. p. 99.
2) G.T.h. XIII en Longnon t.a.p.p. 84.
3) G.T.h. XII. (p. 24) en dr. Bijvanck t.a.p.p. 11 sv. De conjectuur van den schrijver, volgens welke *D'Averroys* eene oude glosse zou wezen, is zeer vernuftig uitgedacht en verdedigd; bij zijne uitgave van het G.T zal dr. B. waarschijnlijk nog wel op deze duistere plaats in haar geheel terugkomen. Dat *lubre* (*mes lubres sentemens*) een doublet van *lubrique* en niet van *lugubre* zou wezen, moet ook nog nader bewezen worden. In de oud-fransche afleidingen van *lubricum* (*lubricare = lovregier*) is dit woord anders behandeld.

die hij bezocht, zoo verleende de nieuwe vorst ook te Meungsur-Loire, bij zijne feestelijken intocht, de koninklijke gratie aan onderscheiden gevangenen. Françoys de Montcorbier behoorde tot de gelukkigen wien deze gunst te beurt viel, en nog in hetzelfde jaar, waarschijnlijk in October[1], stond hij op vrije voeten. Hoe zou hij den koning, 'Loys le bon roy de France' danken voor dit bewijs van goedertierenheid,[2] Geen geluk zou te groot zijn om naar waarde deze weldaad te beloonen: Jacob's voorspoed, Salomo's roem, Methusalem's leeftijd - voor hem zelven of voor zijne nagedachtenis, - twaalf wettige zonen, even dapper als Karel de Groote.... en dan, het paradijs tot besluit!

Het verlossingsuur had nog in tijds geslagen. Villon's talent had onder de gevangenschap evenmin als onder de zwerftochten of de schelmstukken geleden; het was zelfs nog leniger, nog rijker geworden, en voordat het jaar ten einde was dichtte hij - wáár weet men niet, maar denkelijk niet te Parijs[3] - zijn eigenlijk *Testament*, later *Le Grand Testament* geheeten, het voornaamste van al zijne werken, datgene waaraan hij zijn eereplaats onder Frankrijks dichters verschuldigd is.

Dertig jaren oud, een grijsaard vóór den tijd, maar met een geest waaruit zelfs het berouw van den armen zondaar de oude vroolijkheid, de dartelheid van den gamin de Paris niet had kunnen verdrijven, zette Maistre Françoys zich nogmaals neder om te beschikken over hetgeen hij had of niet had, en om, als deftig erflater, nu eens zijne bekenden, vrienden of niet, lachend te geeselen, dan weer enkele wezenlijk geliefde wezens in aandoenlijke verzen te gedenken.

Eerst al zijn gal uitgestort - voor zoover de eischen der christelijke liefde het maar eenigszins toelaten - over dien ellendigen bisschop van Orleans, die hem meer heeft doen lijden dan hij zeggen kan. En dan betreurd, tot hartbrekens toe, de

1) Zie hierover Longnon t.a.p.p. 89. Ongelukkig is de remissiebrief, die waarschijnlijk allerlei bijzonderheden inhield omtrent de laatste maanden en jaren van Villon's leven, tot dusverre in geen enkel archief teruggevonden.
2) G.T.h. VIII, IX (p. 23).
3) Zie hierover Longnon t.a.p.p. 91. De geleerde onderzoeker meent dat de reis waarvan V. hier spreekt (h. CXVII) een reis naar Parijs is geweest, van uit de plaats waar hij zich destijds bevond ondernomen. Het is mogelijk. Maar men heeft toch moeite te gelooven dat *le Grand Testament* niet gedicht zou wezen in de onmiddellijke nabijheid van al de merkwaardige typen en toestanden die er in vermeld worden.

verspilde krachten, de vermorste en slecht besteede tijd. Waarom moest hij ook zoo arm wezen? Het gaat hem als dien zeeschuimer Diomedes, dien men voor Alexander den Groote bracht, en die, toen de vorst hem zijn gedrag verweet, ten antwoord gaf: 'Had ik mij zulke wapenen kunnen aanschaffen als gij, ik zou even als gij keizer geweest zijn!' Maar het lot heeft hem geen Alexander doen ontmoeten; wel aardige, vroolijke kornuiten, die grappen konden uitdenken en streken konden uitvoeren. Waar zijn ze nu, die 'gracieux gallans'

> Si bien chantans, sie bien parlans,
> Si plaisans en faictz et en dictz?

Sommigen zijn groote heeren geworden, anderen hebben het niet verder gebracht dan den bedelstaf en zijn slechts iets minder te beklagen dan hij zelf.

Maar nu Maistre Villon dan zulk een leventje achter zich heeft, kan hij ook vrij wat uit deelen aan de jongelui die naar hem luisteren willen: goede lessen in menigte, goeden raad zooveel men maar wil. De 'enfants perduz' mogen zich aan hem spiegelen; laat ze vroolijk zijn en het eerlijk verdiende geld lachend verteeren; maar zij mogen weten, dat oneerlijke winst niet lang in den buidel blijft. Waar gaat het heen? 'Tout aux tavernes et aux filles' luidt het oude refrein[1]. Laat hen bovenal voorzichtig zijn met de dames! Door haar heeft Salomo zijn geloof en Simson zijn bril verloren; door de liefde is Orpheus Cerberus bijna in de kaken gevallen; en David! en Herodes! En hij zelf! de arme verstootene en bespotte minnaar! Maar och, men heeft mooi praten. Voordat een 'jeune bachelier' er van af ziet de 'jeunes bachelettes' na te loopen, zou hij zich eerder levend laten verbranden. Daarom klinke het refrein: Gelukkig wie door zijn temperament dien weg niet wordt opgedreven!

> Bien heureux est qui rien n'y a![2]

Nu hij eenmaal weer op dat onderwerp gekomen is, kan de dichter over zijn eigen leed niet zwijgen. Men moet er nog eens weer alles van vernemen. De eigenlijke oorzaak van zijn on-

1) OEuvres, éd. La Monnoye Jannet, p. 86, 87.
2) T.a.p., p. 45 vv.

geluk is de liefde geweest, en als ‘amant martir’ zal hij spoedig bezwijken.[1)]

Intusschen, na allerlei sombere, en toch geestige, beschouwingen over den dood, het graf en de kansen van het hier namaals,[2)] komt de dichter dan eindelijk toch tot zijn uitersten wil. Aan de plechtige formule ontbreekt ook ditmaal niets. Zijn ziel vermaakt hij aan de Heilige Drieëenheid en de Maagd Maria, zijn lichaam aan ‘nostre grand mère la terre,’ zijn bibliotheek - een ruw handschrift van een ruw fabliau schijnt het pièce de résistance van deze verzameling geweest te zijn[3)]- aan den goeden Maistre Guillaume; aan zijne moeder, de eenvoudige christin, die op den hemel hoopt en bang is voor de hel, eene aanroeping der Heilige Maagd in balladevorm; aan zijn liefje, dat zeker liever geld ontvangen zou, ditmaaal ‘noch zijn hart, noch zijn leven,’ maar eveneens eene ballade, die haar met eene zeer onvriendelijke boodschap moet overhandigd worden.

En nu komen verder weer de meeste der oude bekende, soms ook onbekende, vrienden voor den dag, om elk hun aandeel te ontvangen: groote heeren en kleine burgers, ambtenaren van de koninklijke schatkist en arme schooiers, voorname dienaren van het gerecht en vermaarde inbrekers, oude makkers van de collegiebanken en inhalige kooplieden, hospitalen en kloosterorden, fatsoenlijke dames en befaamde juffers van minder allooi - al wat de dichter gekend, of ook niet gekend heeft. Want of ze allen weten wie hij is, schijnt hem weinig te deren. Tot zijn executeur benoemt hij Jehan de Calais, een van de schepenen der stad, die hem, zooals hij vermakelijk zegt, sints dertig jaren - dus sints den tijd vóór zijn geboorte - niet gezien had, en die niet eens wist hoe hij heette. Nu eens is

1) Ook aan het slot van het gedicht wordt deze gedachte nog een paar malen uitgesproken.
2) Karakteristiek is de wijze waarop Villon hier den toestand der zalige patriarchen en profeten beschrijft (h. LXXI) ‘Onques grant chault n'eurent aux fesses’ In h. LXXIII, waar de gelijkenis van den rijken man en Lazarus hare bekende, in de Middeleeuwsche letterkunde al te veel geëxploiteerde diensten bewijst, wil dr. B. in vs. 3 met Marot het *autre* van de oude uitgave in *eaue* veranderen. Maar vergeet hij niet dat er bij de afkoeling die de rijke wenscht, van water geen sprake is? Althans in de oorspronkelijke gelijkenis niet, en, voor zoover ik zie, evenmin bij Villon. (Zie vs. 1, 2.) De juiste lezing zal hier ook wel eerder in de handschriften dan bij Marot moeten gevonden worden.
3) *Le Rommant du pet au diable* ‘grossoyé’ door Guy Tabarie (h. LXXVIII.)

het legaat eene aardigheid, zooals zijn bril, die vermaakt wordt aan de blinden van het hospitaal der Quinze-Vingts, dan eene satire, zooals de giften aan de bedelmonniken of aan de bewonderaars van Franc-Gontier, den gelukkigen boer; nu eens eene persoonlijke wraakneming, zooals de verschgeplukte twijgen, die Noël le Joly ontvangt, om er zich door den beul mee te laten geeselen, dan weer een liedje waarin dè een of andere drinkebroer aan de spotlust der zangers wordt overgeleverd[1]; ook ditmaal weer herbergen en uithangborden van allerlei soort. Meestal bevatten de erflatingen toespelingen op eigenaardigheden en toestanden die men thans niet meer kennen, laat staan beoordeelen kan; soms betreffen zij personen waaromtrent zelfs de heer Longnon niet het minste of geringste heeft kunnen opdelven.

Eindelijk dan nog het een en ander omtrent zijne begrafenis. De groote klok moet geluid worden; vier brooden voor de klokkeluiders, en, is dit niet genoeg, dan een half dozijn. In een rouwkleed van vermiljoen moeten de vrienden zijne teraardebestelling komen bijwonen; want hier ligt een martelaar der Liefde. Allen mogen ze komen, allen, wie ze ook zijn, aan wie hij ten slotte vergiffenis heeft gevraagd voor wat hij hun misdeed, toen hij, in een zijner refreinen, uitriep: ‘Je crye a toutes gens mercy!’ Zoodra zij de klok hooren luiden, moeten ze aanrukken, om te bidden voor zijne ziel. Wie de slippen van het lijkkleed dragen zullen, moeten de excuteurs maar uitmaken. En willen de vrienden nu ten slotte weten, wat hij deed op het laatste oogenblik van zijn leven? Hij dronk een goeden slok rooden wijn:

> Ung traict but de vin morillon
> Quand de ce monde voult partir.

1) Zooals die grappige ‘Oraison’ ten behoeve van ‘L'ame du bon feu maistre Jehan Cotard.’ Dr. B., die deze ballade ter sprake brengt (p. 62) wil in de derde strofe ‘quand il s' alloit couchier’ veranderen in ‘pour la pie juchier’ (eene uitdrukking die misschien denzelfden zin heeft). Het recht tot de verandering meent hij hieraan te kunnen ontleenen dat één handschrift deze uitdrukking bevat, echter niet in vers 2, waar dr. B. ze invoert, maar in vers 4. Zulk eene kritiek is, dunkt ons, niet wetenschappelijk meer. Het is overigens niet waar dat ‘pour la pie juchier’ hetzelfde zou zijn als *pour avoir juchié la pie*. De taal laat zulk eene interpretatie niet toe. In de door dr. B. aangehaalde voorbeelden kan *pour* met den Infinitivus zulk eene beteekenis hebben, omdat de aldus geconstrueerde woorden betrekking hebben op het *subject* van den volzin, hetgeen in het vers in quaestie het geval niet is.

Deze dronk was zijn laatste groet.

Overleefde Villon nog lang zijn 'Testament?' Het is niet waarschijnlijk. Zoo hij veel langer dan 1461 geleefd had, zou hij zeker nog meer gedicht hebben. Waar werd hij ter rust gelegd? Liep de goede Guillaume de Villon, het hoofd schuddend over den al te zeer beminden lichtmis, achter zijn lijk? Is aan zijn oude moeder ook het laatste verdriet niet gespaard, haren zoon voor goed te verliezen?

Vragen waarop de geschiedenis nog geen antwoord heeft. Na de voltooiing van het *Grand Testament* weet zij niets meer van Villon te zeggen. Maar op het oogenblik dat zij hem voor goed aan ons oog onttrekt, heeft zij hem doen aanschouwen in zijn volle kracht en in zijn volle waarde. Een Muze van onverdachte afkomst stond achter hem. En al was ook zij zelve gekleed als eene dochter des volks, al scheen ze meer een vroolijke kameraad van den dichter dan zijne heilige beschermster te wezen, de glans van haar gelaat was voldoende om, op dat laatste oogenblik, de vlekken onzichtbaar te maken die het kleed van Maistre Françoys - en niet zijn kleed alleen - ontsieren.

III.

Villon's groote verdienste ligt in zijne oorspronkelijkheid, en deze vindt hare verklaring in de oprechtheid zijner dichternatuur, in de vrijmoedigheid en de persoonlijkheid van zijn talent.

In de XVe eeuw viel het lichter om op eigen hand zich een paar goudstukken toe te eigenen dan om op eigen hand dichter te zijn. Het kostuum van den poëet was dezen voorgeschreven; nog altijd diende het groote werk der dertiende eeuw, de *Roman de la Rose*, den 'faiseurs' tot model. En het model was er niet op verbeterd sints men, gedurende de XIVe eeuw, - op het voetspoor trouwens van Jehan de Meung, die eveneens had gehandeld met het werk van zijn voorganger, Guillaume de Lorris - de allegoriën had overdreven en gerekt. 'De toutes parts on sent,' zegt dr. Bijvanck geestig en waar,[1)] combien ce siècle se démène ridiculement dans la defroque littéraire que les grands siècles précédents lui ont léguée, comme il est des familles où les cadets portent les habits usés de leurs

1) T.a.p. bl. 121 vlg.

aînés.' Zelfs zij die nog altijd voortgaan met den Roman van de Roos om zijn 'verderfelijken' inhoud te bestrijden, weten niet beter te doen dan hem na te volgen.

Intusschen is, gelijk ook door dr. Bijvanck wordt opgemerkt, naast deze strooming, die vooral daarom de machtigste is omdat zij het meest in aanzien staat en omdat de beste verzenmakers hun talent er aan beproeven, - ook eene andere strooming merkbaar, die, behalve in sommige fabliaux, - ruwer en minder verdienstelijk dan de oudere - in volksliedjes zich begint te openbaren. Neemt men hierbij nu nog in aanmerking, dat het ridderideaal langzamerhand zijne aantrekkelijkheid verliest, dat in de belangstelling der tijdgenooten het leven der burgers het allengs wint van dat der oude helden, dan is het klaar dat een goed volkspoëzie niet lang meer kon uitblijven.

Villon, uit de kleine burgerij voortgekomen, en toch opgeleid aan de universiteit, dichter van geboorte, en toch bekend genoeg met de groote vertegenwoordigers der poëzie om zijn talent in hunne school te kunnen vormen, te zeer bouffon en wildzang om een aardigheid niet boven een allegorie te stellen, en toch ook begaafd met een gemoed dat voor verhevene en teedere aandoeningen vatbaar was, - moest van zelf, indien de omstandigheden hem gunstig waren, in dien tijd een volksdichter worden. Gunstig waren die omstandigheden zeker niet, in zoover zij hem er toe verleidden om zelfs aan misdaden het grootste gedeelte van zijn tijd en zijn krachten te verspillen. Maar aan den andren kant, door hem weg te lokken Van de bezadigde en eentonige studie der 'clercken' uit die dagen, door hem te werpen in een leven van avonturen, even rijk aan indrukken als aan dwaasheden, openden zij voor zijn talent een bron die voor de meeste zijner confrères niet, of slechts zeer pover, vloeide. Door hem van de galg te redden, maar in een harde gevangenschap hem eenige maanden van zijn leven te laten doorbrengen, heeft de overheid er wellicht mede toe bijgedragen om hem tijd tot nadenken te geven en gelegenheid tot dichten.

Villon staat niet vijandig of revolutionnair tegenover de poëzie van zijn tijd. Ook hij draagt Jehan de Meung, en 'le noble rommant de la Rose'[1] eene oprechte vereeering toe. Hij moge er toe komen om Alain Chartier's manier belacheijk te maken,

1) G.T. XV (p. 25.)

hij acht dien meester hoog, en hij parodiëert hem misschien een weinig ‘malgré lui.’ Mogelijk weet hij zelf in den beginne de sentimentaliteit nog niet te onderscheiden van het zuivere gevoel, en mengt hij - zooals in den aanhef van het *Petit Testament* - in aandoening en uitdrukking beide, waar en onwaar nog dooreen. Maar zelfs hier wint de werkelijkheid het spoedig. ‘La réalité donne le croc en jambe au sentimentalisme’, zooals dr. Bijvanck het uitdrukt, en een luide schaterlach jaagt de nog al te weinig natuurlijke verzuchting op de vlucht.

Ook in den vorm zijner gedichten sluit Villon zich bij zijne voorgangers aan. Hij is niet de eerste geweest die het Testament tot een kader maakte voor satiren, aardigheden, ernstige bespiegelingen en vroolijke liedjes. Jehan de Meung had zelf een beroemd ‘Testament’ nagelaten, waarin hij verschillende toestanden en personen uit zijne omgeving, ‘les estats du siècle,’ zooals men zeide, aan zijne kritiek had onderworpen. Beroemde trouvères, waaronder Jehan Bodel, Nicolas de la Halle, hadden in hunne *Congié's* gedichten gegeven, die met de ‘Testamenten’ eenige overeenkomst vertoonen. Misschien heeft Villon een gedicht gekend van Regnier Seigneur de Garchy[1)], dat, hoe eentonig en verward ook, toch reeds op de leest geschoeid is die bij Villon een meesterstuk worden zou. Dr. Bijvanck meent dat hier bovenal een werk van Eustache Deschamps[2)] in aanmerking komt, door hem ‘le premier exemple bien précis du Testament burlesque’ genoemd. Het is zelfs mogelijk dat het Testament van den ezel, in het Fransch o.a. reeds door Rustebeuf bewerkt, en dat overal, onder allerlei vormen, wordt teruggevonden[3)], Villon bij het schrijven zijner Testamenten voor den geest heeft gestaan. Maar hij redigeert zijn Testament met eene vrijmoedigheid, men zou bijna zeggen, met eene vermetelheid, die aan dezen vorm een ongekende frischheid verleent, en die den dichter in staat stelt er alles uit te halen wat er uit te halen is.

1) Dr. B. gelooft aan den invloed dezer *Fortunes et adversites de feu noble homme Jehan Regnier* op Villen veel minder dan Campaux.
2) Lectres envoyées par Eutace Deschamps lui estant malade et la manière de son testament par esbatement. (Zie Bijvanck t.a.p. blz. 117.)
3) Prof. Paul Meyer vond onlangs een afschrift van den latijnschen tekst, afwijkende van de bekende copieën, in een Milaneeschen codex. (Romania XII p. 26.)

Ook bestond reeds lang vóór Villon bij dichters de gewoonte om balladen of andere kleinere lyrische stukken tusschen de verzen van het epos of de strofen van het leerdicht in te voegen, hetgeen, door de verandering van onderwerp en versmaat, den lezer eene alleraangenaamste afwisseling bezorgde, en hem in de gelegenheid stelde het talent van den dichter van meer dan eene zijde te leeren kennen. Dit genre was vooral in de XIVe eeuw zeer aan de orde; door de schrijvers van onderscheiden romans is het met geluk beoefend. Villon is misschien wel de laatste bij wien deze vorm wordt aangetroffen. Maar bij hem vertoont hij zich dan ook met eene tot dusverre niet bereikte volkomenheid. De groote aantrekkelijkheid van *Le Grand Testament* ligt juist voor een goed deel in die geestige verscheidenheid van stof en vorm beide. Hoe ongedwongen worden de balladen, roerende en dwaze, tusschen de legaten ingeworpen, en welk een tal van meesterstukjes schuilen er tusschen de paragrafen van dien uitersten wil.

Villon's refreinen zijn meestal ware trouvailles. Wie kent niet dat eenvoudige en schoone

> Mais on sont les neiges d'antan?

dat telkens terugkeert wanneer de dichter zich weemoedig heeft afgevraagd wat er geworden is van al de schoone en beroemde vrouwen van weleer?[1)] Of dat aardige, vinnige

> Il n'est bon bec que de Paris,

waarin met één enkel woord de Parijsche vrouwen als de knapste kakelaarsters worden geteekend?[2)] Of neem dat refrein van het lied der 'Belle Heaulmière',[3)] wanneer deze aan hare kornuiten den raad geeft om van hare jeugd te profiteeren, een refrein zoo snijdend ruw, en toch zoo geestig en waar, dat men de gedachte onmogelijk beter zou kunnen uitdrukken; oude vrouwen, zegt de veteraan der juffers, hebben evenmin waarde als geld dat ontmunt wordt:

> Car vieilles n'ont ne cours ne estre
> Ne que monnoye qu'on descrie.

Voor eene ruwe uitdrukking deinst Villon nooit terug, en de

1) *Ballade des dames du temps jadis*, OEuvres p. 34.
2) *Ballade des femmes de Paris*, OEuvres p. 80.
3) OEuvres p. 42.

lectuur zijner gedichten is dan ook lang niet altijd even stichtelijk. Maar, enkele uitzonderingen daargelaten, is het ruwe woord bijna altijd het woord dat teekent, ‘le mot pittoresque’, het eenige dat er op zijn plaats is.

En schilderen is zijn fort. Welk realist van onze dagen zou beter die oude vrouwtjes teekenen, die de dagen harer vervlogen schoonheid betreuren, die samen nog eens praten over ‘die blanke armen en die fijne schouders, dat gladde voorhoofd, die blonde lokken’, en die nu, ‘ineengedrongen als kluwtjes garen bij een klein hennepvuurtje neerzitten’ en elkaar zuchtend toeroepen:

> Et jadis fumes si mignottes!....[1)]

Of neemt die andere ‘pauvres femmelettes,’ die ook oud zijn en versleten, en die nu, wanneer zij de ‘jeunes pucelettes’ voorbij zien gaan, aan God vragen, waarom, en met welk recht, zij zoo veel vroeger gehoren zijn. Brutaal, maar geestig, voegt de dichter er bij: ‘Onze Lieve Heer houdt zich doodstil; want als het op kibbelen aankwam zou hij het toch verliezen.’

> Nostre Seigneur s'en taist tout coy
> Car, au tencer, il le perdroit.[2)]

Niet minder geestig dan zijne genrestukjes zijn menigmaal Villon's portretten. Al moge meer dan een der legatarissen van den dichter ons als een schim voorbijzweven, ter nauwernood zijn naam in onze herinnering achterlatend, er zijn er enkele die lang genoeg voor ons oog poseeren om in onzen geest het beeld te werpen van hun fijne trekken, van hun dom gelaat, van hun forsche gestalte, waggelend voortgedreven door de macht der liters wijn die zij in een der bekende herbergen hebben verorberd. Zoo, om slechts één te noemen, Robert Valée, de arme ‘clergeault en Parlement,’ die door zijn pootig liefje, Jehanneton de Millières, op den stang gereden wordt. ‘Dans toute la galerie de portraits du Petit Testament,’ zegt Dr. Bijvanck - en wij halen deze volzinnen aan omdat zij tevens als een uitnemend staaltje kunnen dienen van den Franschen stijl van onzen landgenoot - ‘il n'y en a pas un qui se détache avec des lignes si hardies sur le fond sombre

1) OEuvres p. 41
2) G.T.h. XLVI. Vermakelijk is hetgeen dr. B. (p. 75) meedeelt omtrent de pruderie van een der afschrijvers, de copiïst van het hs. Coislin, die *Nostre Seigneur* in *Tout le monde* en *il* in *on* heeft veranderd.

de ce passé lointain que celui de ce Robert Valée avec sa niaiserie vantarde, son orgueil bête, son égoïsme sordide. Quelques traits incisifs, burinés d'une main étonnamment sûre d'elle-même, ont suffi pour dessiner, pour faire crier le personnage. On ne s'aperçoit pas du procédé tant il est rapide: la victime est criblée de plaisanteries, les railleries tombent drues sur le pauvre patient, et le poëte se tord de rire en agitant ses javelots; on croirait qu' à la fin, après toute cette *furia* d'esprit passée, il ne resterait que quelque impression vague d'une saillie de blagueur, - non, il reste un dessin de maître, un dessin vrai et d'un comique achevé.'[1)]

Het is onze schuld niet zoo de teekeningen waarin het talent van den teekenaar ons het meeste treft, de balladen wier refrein ons het geestigst in de ooren klinkt, ons bijna alle terugvoeren naar de weinig stichtelijke dameswereld waarin Villon zooveel had gezien, zooveel ondervonden, dartel levensgenot en diepe smart, en aan welke hij niet kon terugdenken zonder weemoed en zonder spotternij. En toch, ook over de vrouw heeft hij nog anders gedacht en geschreven dan zóó dat hij enkel verdienen zou als 'ung bon folastre' in de herinnering te blijven leven.[2)]

Tegenover deze vulgaire typen en deze dwaze carricaturen staan de verhevene gestalten der 'dames du temps jadis,' staat vooral het aandoenlijk beeld zijner oude, vrome moeder, die nooit een letter schrift had kunnen lezen, maar die hemel en hel dikwijls genoeg bekeken had op de muurschilderingen der kerk harer parochie; staat ook dat van 'Jehanne la bonne Lorraine', die, in hetzelfde jaar waarin Villon geboren werd, op den brandstapel te Rouen de reeks harer heldendaden had besloten. Er schuilt, trouwens, een warm patriot in dezen gamin de Paris, en hij, die zelf door het gerecht op de pijnbank gelegd en toen buiten de grenzen van het koningrijk gezonden was, weet geen martelingen uit te denken wreed genoeg om naar verdienste dengene te straffen.

> Qui mal vouldroit au royaume de France.[3)]

Zoo hij dergelijke ellendelingen zelfs het bezit van eenige

1) Essai critique etc. p. 93.
2) Au mains sera de moy memoire Telle qu'il est d'ung bon folastre. (G.T.h. CLXIV.)
3) OEuvres de Villon t.a.p.p. 121.

deugd onwaardig keurde[1)], het was zeker omdat hij gevoelde dat in zijn eigen gemoed, hoe groot een zondaar hij verder ook wezen mocht, noch wel meer dan ééne deugd was overgebleven. En inderdaad, zijn godsdienstzin, zijne kinderliefde, de dankbaarheid die hem bezielde jegens zijn 'plus que père' en de warmte waarmede hij zijn vaderland bemind heeft, bewijzen genoeg dat het ideaal, zij het dan niet onbesmet en onverzwakt, ook in dit wilde hart zijn heerschappij had weten te handhaven.

Wel moet in vele opzichten ons oordeel over Villon's zedelijk gedrag ongunstig luiden. Zelfs voor hetgeen wij nu laagheden zouden noemen is hij niet teruggedeinsd. Maar wat de hoofdeigenschap is van het talent des dichters, was ook een der eigenschappen van zijn karakter: oprechtheid. Zoo hij vermetel en onbesuisd is geweest in het kwade, hij heeft zich ook geene enkele goede aandoening geschaamd; en zijne Muze heeft zich met evenveel bereidvaardigheid door deze laten leiden als zij gehoorzaamd heeft aan de grillen zijner teugellooze, door hartstocht en verleiding vaak bedorven fantasie.

Wat Villon aan vele onzer tegenwoordige realisten verwijten zou is niet de naaktheid hunner beelden en de rauwheid hunner uitdrukkingen: hij heeft forscher, ruwer, ongegeneerder gewerkt dan eenig ander. Maar zoo hij bespeurde dat hun realisme veelal een 'procédé' is geworden en hunne pornographie een bluf, dat hun talent evenmin oprecht is als hun hartstocht, dan zou het hem niet mogelijk zijn hun zoo iets te vergeven.

Wat wij hier over Villon hebben opgeteekend is natuurlijk te weinig om zijne poëzie volkomen te leeren kennen en om nauwkeurig de plaats te bepalen die hem in de geschiedenis der Fransche letterkunde toekomt. Er blijft nog veel te zeggen over, - niet het minst ook omtrent den invloed dien hij heeft uitgeoefend, omtrent de navolging waaraan het hem niet heeft ontbroken, omtrent de geestverwanten die hij, tot in onzen tijd toe, onder zijne kunstbroeders heeft kunnen aantreffen. Doch laat ons wachten tot Dr. Bijvanck zijn werk voltooid zal hebben en, volgens zijne belofte, den ganschen Villon zal kunnen geven. Tot recht verstand der gedichten van Maistre Françoys zijn een zuivere tekst en een goede commentaar beide hoog noodig.

1) In het *Envoi* dezer ballade, t.a.p.p. 123.

Indien reeds nu ons opstel er toe bijdraagt om enkele der lezers van dit tijdschrift met den persoon des dichters bekend te maken en velen Villon's werken ter hand te doen nemen, - zoo wenden wij ons, over dien uitslag voldaan, tot Dr. Bijvanck, en voegen hem toe wat Marot, na het bezorgen zijner uitgave, tot koning Frans zeide:

> Le gré à vous en doyt estre rendu,
> Qui fustes seul cause de l'entreprise.

PARIJS, Juli 1883.
A.G. VAN HAMEL.

Eene Othello-studie.

(*Vervolg en Slot.*)

IV. De karakters.

‘O, gij Othello! die eens zoo rechtschapen waart, - gij, gevallen in den strik van een vloekwaardigen booswicht, wat naam zal men u thans geven? zegt Lodovico tot den ongelukkigen Moor.

En hij antwoordt: ‘Dien gij verkiest. Noem mij een eerlijk moordenaar, als gij wilt; want ik heb uit eergevoel gehandeld, niet uit haat.’

In deze regels geeft Shakspeare ons den sleutel in handen. Laat ons nu zien, of wij met dezen sleutel den toegang tot zijn hart kunnen vinden, opdat het karakter van dezen merkwaardigen man ons duidelijk worde.

Door de expositie in de I^{e} Akte hebben wij kennis gemaakt met de geschiedenis van zijn vroeger leven, tot aan zijn huwelijk met Desdemona, en verder met dat huwelijk zelf, de hinderpalen, die hij te overwinnen had totdat het hem gelukte haar als zijne vrouw mede te nemen naar Cyprus. Othello doet zich daarin kennen als een man van niet-jeugdigen leeftijd voor wien het leven een harde leerschool is geweest, vol moeite en bezwaren. In den oorlog opgevoed en man geworden, heeft hij zich ontwikkeld tot een flink, dapper soldaat met groote militaire bekwaamheden begaafd, ernstig en degelijk, een praktisch gevormd mensch in één woord, met veel vertrouwen op eigen moed en kracht, en daardoor doortastend en snel handelend, niet weifelend, geheel het tegenovergestelde van een Hamlet-natuur. Verder heeft zich bij hem ontwikkeld een levendig gevoel van plicht en gehoorzaamheid jegens den Staat, die zijne diensten gebruikt. Kortom, door de natuur

met een goeden aanleg begiftigd, zijn alle eigenschappen, die men bezitten moet om een flink militair te zijn, door een streng leven vol ontbering bij hem tot ontwikkeling gekomen. Behalve in den strijd en in het kamp heeft bij geene gelegenheid gehad de menschen en de wereld te leeren kennen; het leven, de zeden en de omgang der groote wereld in de steden is hem vreemd gebleven. Hij is van Moorsche afkomst, een Oosterling dus, en hoewel hij zijn leven in dienst van Venetië en van wellicht nog andere Italiaansche republieken heeft doorgebracht, - men kan hem als een condottiere beschouwen, als men wil - en dus veel met Europeanen heeft omgegaan, is en blijft hij toch vreemdeling tegenover de verfijnde Italiaansche beschaving der 16e eeuw; wat hij daarvan weet, kent hij meer van hooren zeggen, dan door eigen ondervinding.

Sommige critici, A.W. von Schlegel o.a., hebben Othello voor een half getemden wilde aangezien, voor een barbaar met een dun vernisje van beschaving bedekt, die, wanneer de natuurlijke drift begint te razen, weer de oude negernatuur vertoont, en om zich heenslaat als een dolleman. Het heeft er niets van. Vuurvreters en Indianen kan men op de kermis gaan zien, wie daartoe lust heeft; in een tragedie zijn zij niet op hunne plaats, en men moet Shakspeare niet beschuldigen, hen daar geïmporteerd te hebben.

Othello is een zeer beschaafd man, en iedereen in het stuk, de Doge, Brabantio, Lodovico enz. beschouwen en behandelen hem als zoodanig; - daaraan valt niet te twijfelen. Shakspeare heeft goedgevonden hem tot een Moor te maken - waartoe de Novelle hem den weg wees, - enkel om het kontrast tusschen *zijn* natuur en de geraffineerde, echt Italiaansche huichelarij en listigheid van een Jago plastischer te maken. Wanneer Othello geen vreemdeling ware geweest, had hij karakters als Jago meer kunnen begrijpen. Om die reden is Othello geen Italiaan, terwijl Jago, Rodrigo, Brabantio typen zijn van de zeer beschaafde, maar ook zeer bedorven Venetiaansche maatschappij. Shakspeare heeft echter hierbij niet aan ethnologische studiën gedacht, alléén aan de kunst, die plastiek vordert. Om dezelfde reden stelt hij Richard III met een bochel voor. Een tweede, belangrijker reden is, dat hij zijne leelijkheid scherp heeft willen teekenen door het zwarte Moorengelaat, om daardoor het barocke van zijn huwelijk met de

schoone, blanke Venetiaansche meer te laten uitkomen. Twee personen in kleur, nationaliteit en zeden zoozeer verschillend, huwen met elkaar; dit is geen alledaagsch feit. - Bewijs: Brabantio gelooft daarbij aan tooverij en Jago vindt het capricieus. Othello is dus geen Venetiaan, en kent de zeden en gebruiken der Venetiaansche wereld zeer weinig. Zijn menschenkennis reikt niet veel verder, dan zijne ervaring omtrent het soldatenleven; wat hij daarin geleerd heeft, kan niet veel meer zijn dan het onderscheid tusschen goede en slechte soldaten, tusschen bekwame en onbekwame officieren, - eigenschappen, die in den oorlog onmiddelijk aan den dag komen, die men niet huichelen kan, zoo men ze niet bezit. Datgene, wat men alléén in het maatschappelijk leven kan waarnemen: de dubbelzinnigheid, het verbergen der ware gevoelens, valschheid, intrigues en kuiperijen, - van dat alles heeft hij weinig ervaring opgedaan. Van nature oprecht, rondborstig en eerlijk gelooft hij datzelfde van iedereen, die slechts het uiterlijk daarvan aanneemt.

Jago's beoordeeling van deze zijde van zijn karakter is juist. Wel weet Othello zeer goed, als ieder, die geen kind meer is, dat er in de wereld veel huichelarij en valschheid bestaat, maar hij heeft geen studies daarvan kunnen maken, hij had geen tijd daarvoor, en de modellen hebben hem ontbroken, - en daar komt het op aan. Daardoor mist hij het talent waarheid van leugen te kunnen onderscheiden, wat men slechts door vele ervaringen leeren kan; de fijne opmerkingsgave, het snelle doorzicht in 's menschen woorden en daden bezit hij niet. Vandaar zijn onophoudelijk wankelen tusschen argwaan en vertrouwen, al naar mate Jago of Desdemona op dat oogenblik den sterksten invloed uitoefenen. Othello is geen scepticus als Hamlet, die altijd wikt en weegt, de dingen van alle kanten beschouwt, moeilijk tot een besluit komt. Hij is veel meer een sanguinische natuur, die dadelijk naar den inspraak van zijn hart handelt en hij heeft het snelle handelen zonder lang dralen in den oorlog moeten aanleeren, zoodat het allengs bij hem natuur geworden is. Hij is voortvarend en haastig. Hij heeft Desdemona in der haast getrouwd, zonder veel omwegen, - en met niet minder overijling doodt hij haar. Het groote verschil tusschen zulke naturen bestaat hierin, dat de scepticus niet spoedig tot handelen zal komen, den geschikten

tijd voorbij zal laten gaan, of wel nooit handelen; maar zoo hij er werkelijk toe overgaat, heeft hij een groote kans voor zich van verstandig te zullen handelen; terwijl de ander het oogenblik zal aangrijpen, snel zal zijn, maar zoo hij moet handelen in omstandigheden, die hem vreemd zijn, zeer veel gevaar zal loopen eene dwaasheid te begaan.

De persoon nu, met wien Othello, voor hij Desdemona leerde kennen, den meesten omgang heeft gehad, - is Jago. Of hij hem als een vriend liefheeft, zegt Shakspeare niet. Cassio heeft hij lief. Cassio is zijn vriend, dit blijkt voldoende. Jago geniet echter, zoo al niet zijne vriendschap, dan toch in hooge mate zijne achting. Honest, honest Jago! die woorden liggen als 't ware in zijn mond bestorven. Jago is in zijn oog een eerlijk, oprecht en kundig man, en bovenal.... fijn en ervaren menschenkenner.

‘Zijn geest is door-ervaren en volleerd in de beweegredenen der menschendaden.’ - Othello heeft misschien daarom, eerbied voor Jago's superioriteit in dit opzicht, omdat hij gevoelt hoezeer hem zelven dit vermogen ontbreekt; en daar Othello nu eenmaal geen denker is, verandert hij zijne eens opgevatte meeningen omtrent de menschen niet meer, wanneer er daarvoor geene zeer gewichtige redenen bestaan.

Ook hierin is hij Hamlets antipode. Hij heeft Jago bij de bevordering overgeslagen, maar het komt niet bij hem op, dat dit een reden is om Iago nauwlettend gade te slaan. En, zoo hij misschien een oogenblik er aan gedacht heeft, dat Jago daarover wrok zou kunnen gevoelen, Jago blijft dezelfde voor hem als vroeger, en Jago is dus dezelfde.

Ook de amourette met Emilia, die Jago als een bijtend gif aan zijn ingewand knaagt, en waarvan, hetzij zij waar zij of niet, - Emilia's karakter maakt het niet onwaarschijnlijk, hoewel zij zelve beweert dat het een boos verzinsel is - althans het gerucht hem moet bekend geweest zijn, is evenmin voor hem een reden met Jago voorzichtig te zijn. Wat nu verder gebeurt, volgt alles hieruit. - Othello blijft Jago een onwankelbaar vertrouwen schenken, hij laat Jago denken omdat hij het zelf niet kan. Zulke menschen staan altijd onder den invloed van dengene, die de kunst verstaat hen in te palmen door hun een goed idee van hun deugd in te prenten. Jago doet dit op eene wijze, die vrij simpel is, door

den mond vol zedespreuken, betoogen over de deugd te hebben, als de vos die de passie preekt. Een goed opmerker zou hem daarbij in de kaart gekeken hebben, maar Jago weet met wien hij te doen heeft. Dit onnoozele spel is hier juist het zekerste. Jago maakt nu in hem de slapende hartstocht wakker, windt hem op tot toomelooze drift, en in dien toestand, waarin zelfs een mensch, gewoon om na te denken, moeite zou hebben zijne zinnen bijeen te houden, raakt Othello geheel verbijsterd en in de war, ziet alles verkeerd: leugen waar waarheid, waarheid waar leugen is. Nog eene andere eigenschap maakt hem het aanschouwen der waarheid zoo moeilijk: dat is zijn levendige verbeelding, waarover ik reeds gesproken heb bij de behandeling van den dialoog. Ten slotte, zijn drift, die hem onrechtvaardig maakt. Toch is hij in staat die drift te beheerschen, wat hij als veldheer had moeten leeren - en dat is nu juist hier zijn ongeluk. Had hij minder zelf-beheersching bezeten, dan had hij tegenover Cassio en Desdemona aan zijne drift den vrijen teugel gelaten, in plaats van zijn gevoel te verkroppen en te veinzen tot het oogenblik van wraakneming gekomen was, en dan zou de waarheid ongetwijfeld gebleken zijn voordat het te laat was.

Othello staat tusschen Jago en Desdemona.

Wat nu Desdemona voor een meisje was, hebben wij reeds in de expositie gezien. In zijn aanklacht voor den Senaat spreekt Brabantio over het karakter van zijne dochter, om het in zijn oog onnatuurlijke van hare handelwijs in een des te helderder licht te stellen.

Zij heeft zich altijd zóó zedig en ingetogen gedragen, zóó gehoorzaam tegenover haren vader, dat hare ontvoering door Othello hem bijna als iets monsterachtigs voorkomt. Het schijnt hem geheel tegen de natuur in te druischen, dat het meisje hierin de inspraak van haar eigen hart zou gevolgd zijn; hij kan het slechts toeschrijven aan geweld of aan listige tooverkracht door Othello aangewend om haar te misleiden. Als het daarna als een onloochenbaar feit vaststaat, dat Desdemona dien stap uit eigen en vrije verkiezing gedaan heeft, verandert zij geheel en al van karakter in de oogen haars vaders. Het is dan niet meer de stille, zedige dochter, die voor hem staat, maar het ongehoorzame kind, dat hem op een ongehoorde manier bedrogen heeft.

Nu, ongehoorzaam was Desdemona zeker, indien men namelijk eischt dat het kind zich blindelings aan den wil zijns vaders onderwerpt.

Maar Brabantio toont zich als een onverstandigen, eigenzinnigen ouden man, die zijne dochter op eene zeer egoïstische wijze lief heeft, minder aan haar geluk denkt, dan aan het zijne, wat voor hem hierin bestaat: haar zoo lang mogelijk voor zich te behouden als een steun voor zijn ouderdom. Shakspeare heeft deze soort van ouderliefde in een ander stuk uitvoeriger behandeld, in den Romeo en Julia. De oude Capulet is een uitgewerkt beeld van het type, waarvan Brabantio eene schets is. Zulken vaders schijnt het tegen de natuur, dat hunne kinderen zelven over hun levenslot willen beslissen, omdat dit in lijnrechten strijd is met de heilige vaderlijke macht, en elk vergrijp daartegen hun onnatuurlijk toeschijnt, - en zij vinden het natuurlijker geloof te slaan aan toovenarijen. Desdemona's vlucht heeft Brabantio's hart gebroken; de oude man is van hartzeer gestorven, zooals Gratiano op het slot verhaalt. Sommigen hebben deze ongehoorzaamheid, of hoe men het anders noemen wil, van Desdemona als een soort van tragische schuld beschouwd, die haar treurig lot zoo niet rechtvaardigt, dan toch min of meer als een straf kan doen beschouwen. Ik kan mij met deze meening niet vereenigen. Door haar daad geeft zij enkel een bewijs van zelfopoffering en groote liefde voor Othello, in wiens handen zij hare geheele toekomst legt, met wien zij haren vader, bloedverwanten en geboorteplaats verlatende, medetrekt naar onbekende streken en een leven van gevaren en mogelijke ontberingen te gemoet gaat.

Ook blijkt nergens in den loop van het stuk, dat zij over hare ongehoorzaamheid berouw gevoelt. Shakspeare zegt er niets van. En zoo zij het al betreurde, dat zij haren vader moest verlaten zonder hoop van hem terug te zullen zien, zij moest daartoe besluiten wanneer zij Othello's vrouw wilde worden. Zij moest kiezen tusschen haren vader en hem, en zoo zij hem wilde volgen, moest zij ongehoorzaam worden aan haren vader. Het is dus verkeerd te willen, dat Shakspeare hier een pleidooi zou houden voor de patria potestas volgens de begrippen der oude Romeinen. Eene andere zaak evenwel is deze, dat de hatelijke afscheidswoorden van haren vader een zeer onaangenamen indruk nalaten, en men

behoeft niet zoo bijgeloovig te zijn als de Grieken en Romeinen, die angstvallig het geringste malum omen bij het huwelijk zochten af te wenden, om in deze woorden eene sombere voorspelling te lezen. Jago trekt uit de huwelijksgeschiedenis later een zijner sterkste argumenten om Othello te overtuigen.

In de vier volgende bedrijven zien wij nu Desdemona als getrouwde vrouw. Shakspeare stelt haar voor als eene schoone, zorgvuldig opgevoede, beschaafde vrouw, met vele vrouwelijke talenten begaafd. Othello gevoelt hare waarde het diepst op het oogenblik, dat hij zijn wanhopig besluit moet uitvoeren. Met een bittere zucht prijst hij al hare voortreffelijke hoedanigheden en talenten tegenover Jago, niet het minst haar zacht en teeder gemoed. Desdemona is inderdaad eene zeer zachtzinnige vrouw, een echt vrouwlijke natuur. Shakspeare geeft haar het adjektief *gentle*. Zij is een zeer teer, fijn gevoelig plantje, dat met voorzichtige handen aangevat moet worden. Zij zegt zelve, dat hij haar met zachte middelen had moeten berispen, voor harde woorden is zij maar een kind.

Die vrouwelijke zachtheid is eene heerlijke eigenschap, - en Othello waardeert die ook zoolang hij goed geluimd is, - maar in den harden strijd van het leven, die voor haar reeds na de bruiloft begint, kan het wel eens een noodlottige gift worden. Desdemona ware gered geweest, zoo de natuur met die vrouwelijke teederheid een weinig meer fierheid, een weinig trots had willen vermengen; had zij slechts een weinig meer gal bezeten. Eene vrouw van wat energieker natuur zou, toen Othello haar ruw weg overspeelster noemde en haar zoo onverdiend grof beleedigde, in haar vrouwelijke waardigheid gekwetst, haren man op een anderen toon geantwoord hebben. In plaats van de zwakke, weifelende onschuldsbetuigingen van Desdemona, zou zij de beschuldiging fier van zich hebben afgewezen, in houding en woorden onmiskenbaar voor een in den grond rechtvaardig man als Othello, de valschheid der aanklacht hebben getoond; haar gedrag tegenover haren man ware veranderd van het oogenblik af, dat zij begrepen had, dat hij haar van ontrouw verdacht hield, even liefhebbend en gehoorzaam als vroeger misschien, maar trotscher en met stil verwijt in blik en stem. Zoo zouden Julia en Cordelia gehandeld hebben. Imogene, die in hetzelfde geval verkeert als Desdemona, is veel meer beleedigd en spreekt geheel anders. Met deze vrouwen zou Jago,

ondanks al zijne slimheid; dit spel niet hebben kunnen spelen. Desdemona is te vreesachtig en te bescheiden; zij is eerder geneigd zich zelve de schuld te geven, dan te gelooven dat haar man haar onrechtvaardig behandelt. Zij peinst en zoekt bij zich zelve, welke geringe fout zij toch begaan mag hebben, dat hij haar zulke verwijten kan doen. Zij gevoelt zich diep ongelukkig en zij weet niet waarom. Die lijdelijkheid en dat geduld vloeien echter voort uit hare innige, geheel onbaatzuchtige liefde. Tegenover den Doge en haren vader durfde zij flinkweg hare meening te zeggen, maar tegenover haren man zwijgt zij, zij hangt hem aan en is gedwee als een kind jegens hem. Zij is te zwak om hem te kunnen leiden, zij heeft zelve leiding noodig. Daarom kan zij hem niet redden, hem niet tot steun strekken en vertrouwen inboezemen, en moet hij onvermijdelijk in de handen van Jago vallen. Want Othello, hoe zelfstandig ook waar het de krijgszaken aangaat, is tegenover de intrigues en het warnet van leugen en waarheid, waarin hij den weg moet vinden, machteloos als een kind; hij moet zich door een ander, die sterker is, laten leiden en die ander kan Desdemona niet zijn; het is nu eenmaal de sterke wilskracht van Jago, die zijn hand bestuurt.

Haar ontbreekt de moed om in elk geval de strikte waarheid te zeggen; zij is in kleinigheden, - die hier echter groote gevolgen hebben, - niet oprecht genoeg, zij durft niet ronduit bekennen wat er gebeurd is. Zij geeft dan ontwijkende antwoorden en tracht het gesprek op iets anders te brengen. Dit blijkt in het voorval met den zakdoek. Zij durft haren man niet bekennen, dat zij den doek verloren heeft; ofschoon zij zeer goed wist dat hij niet kwaaddenkend was en dus daari geen grond kon vinden om haar te verdenken. Waarom zegt zij dus niet ronduit en zelfs voor het haar gevraagd werd, dat zij den doek verloren had? Othello had er dan naar laten zoeken, en hij ware gevonden en tevens zou gebleken zijn, hoe Cassio dien gekregen had. Othello had haar dan misschien verzocht voortaan wat beter zorg voor zijne geschenken te dragen, en daarmede ware de zaak uit geweest. Maar zij durft niet, zij ontwijkt en draait, beantwoordt zijne vragen niet, praat er omheen en brengt hem in den waan, dat er met dien doek heel wat gebeurd is, waarvoor zij niet durft uit te komen. Ieder ander zou hare houding in deze zaak ongunstig uitgelegd heb-

ben. Die ondeugd hangt echter weer samen met hare teedere gehechtheid aan haren man, hare vrees voor hem. Had zij hem minder lief gehad, het zou haar gemakkelijker gevallen zijn oprecht te wezen. In ware liefde is bijna altijd een element van vrees verborgen. Dit verzwijgen en draaien, dit kleine vrouwelijke komedie-spel wordt nu haar ongeluk.

Aan den anderen kant zijn die vrouwelijke kunstjes van schuilevinkje spelen, - die bij het schoone geslacht niet zoo erg zeldzaam zijn, zooals bekend is, en die de mannen niet zoo onbeminnelijk vinden als zij het willen laten voorkomen, - bij haar in de jeugd sterk aangeleerd.

Hare opvoeding door den jaloerschen, strengen vader heeft die kleine plooi in haar karakter gebracht, en die was er later niet meer uit te krijgen. Zij heeft met den strengen papa altijd een beetje komedie moeten spelen, en kan het nu niet nalaten, het ook tegenover haren man te doen.

Die kleine fout maakt zij op haar sterfbed goed door de hartroerende leugen, waarmede zij zich zelve de oorzaak van haren dood noemt om haren man van eene beschuldiging te redden. Die leugen op dit oogenblik is inderdaad verheven en meer waard dan alle oprechtheid. Hier blijkt het schoonst haar door en door edele natuur, die op dit uiterste oogenblik nog zich zelve vergeet en door eene laatste inspanning van krachten de groote liefde voor haren man toont. Een meesterlijke trek van Shakspeare!

Shakspeare heeft m.i. geen tweede vrouwenkarakter geschapen, waarin de trouw door niets aan het wankelen te brengen, de ware liefde, die zich zelve vergeet en in denken en handelen slechts één, doel voor oogen heeft: het welzijn van den geliefden man, zoo helder en onvergetelijk aan den dag komen als bij Desdemona. Van hare vlucht af tot op haar sterf bed toe leeft zij slechts voor haren man. Hare ijverige bemoeiing in de zaak van Cassio is niet anders dan een gevolg van hare liefde voor Othello. Zooals zij zegt, spreekt zij Cassio voor om dezelfde reden, waarom zij Othello zou raden zijne handschoenen aan te trekken, een warmer kleed te dragen enz., het is zijn eigen belang in de allereerste plaats dat haar doet spreken. Zij weet dat Cassio een vriend van haren man is, en dat hij het zeer betreurt, dat hij hem heeft moeten ontslaan. Daarnaast pleit hare goedhartigheid, hare vriendschap luide

voor Cassio, hij heeft immers hare vrijaadje met Othello voor Brabantio helpen verbergen, voor postillon d'amour gediend, en op andere wijze aan haar geluk medegewerkt; uit dankbaarheid rekent zij zich nu verplicht voor hem in zijne ongenade in de bres te springen. Jago kent die dankbare, goedhartige trek in haar karakter, en ziet daarin juist het middel, dat zijne plannen het meest zal steunen. - ‘Dus maak ik haar deugd zelve zoo zwart als de nacht, en uit haar eigen goedaardigheid weef ik het net, dat ze allen zal omstrikken.’

Maar de eigenschap, die haar het meest tot eere strekt en die het noodzakelijk fondament is, waarop Jago zijn plan kan bouwen, is hare onschuld, hare geheele onbekendheid met het kwaad. Het gevolg daarvan is, dat zij zich niet in acht neemt voor den schijn. In de novelle handelt de vrouw van den Moor verstandiger, door, zoodra zij merkt dat haar man argwaan begint te krijgen, den officier verder aan zijn lot over te laten; verstandiger, zeg ik, - maar ook tevens minder edel, meer alledaagsch. Desdemona is in dit opzicht eene buitengewone vrouw. Zij wil uit dankbaarheid voor Cassio meer doen dan zij voor zich zelve zou wagen, zij wil den toorn van haren man daarvoor trotseeren. Hare bedoelingen zijn zóó rein, dat zelfs de gedachte niet bij haar opkomt, dat een ander die verkeerd zou kunnen uitleggen, en zoo krijgt zij den schijn tegen zich.

Shakspeare laat ons in deze tragedie twee groote waarheden aanschouwen, die hij lijnrecht tegenover elkâar plaatst. De eerste is de oude bekende spreuk, dat de duivel zich soms als een engel des lichts vertoont. De tweede, minder bekend en toch even waar, is het omgekeerde. De reinste onschuld kan ook het uiterlijk van schuld hebben. Desdemona's gedrag bewijst het. En voor deze waarheid is Othello blind. Othello ziet in hare oprechtheid slechts huichelarij, in hare goedhartigheid slechts oneerlijke bedoelingen.

Desdemona's gedrag, dat Othello maar niet begrijpen kon, was toch hoogst eenvoudig, er stak geen enkel geheim achter. Maar hierin zat juist de moeilijkheid. De eenvoudigste waarheden zijn het moeilijkst om te begrijpen, vooral wanneer zij verborgen zijn achter een net van schijnbare tegenstrijdigheden en raadsels. Othello kon maar niet inzien, dat er in hare woorden en daden geene dubbelzinnigheid stak. Kon het anders? Een man, wiens grondformule is: elk moet wezen wat hij

schijnt, en die deze in de praktijk zóó toepast, dat hij het eerst op den schijn let en dan het wezen daaronder vergeet, die mist den scherpen blik die beiden weet te onderscheiden.

Shakspeare heeft ons niet de minste twijfel willen laten aan Desdemona's onschuld en aan hare zelfvergetende liefde. Deze deugden blinken het schoonst uit kort voor de katastrofe in Akte IV scene 2, waar zij aan Jago haren nood klaagt over Othello's ruwe bejegening, die zij niet verdiend heeft maar die toch niet in staat is hare liefde en trouw te doen wankelen. Een echte Shakspeariaansche trek is, dat zij te kuisch is om het woord overspeelster in den mond te nemen.

Verder in de 3de scene met Emilia. - Meesterlijk komt de antithese in het karakter der beide vrouwen hier uit. Desdemona wil ternauwernood gelooven, dat er vrouwen zijn, die hare echtgenooten zoo grof misleiden, en zij is er zeker van dat Emilia zoo iets niet zou willen doen evenmin als zij zelve. Zij gevoelt, dat het met hare liefde reeds nu gedaan is; Othello houdt niet meer van haar, althans zijne hartstocht is zeer verkoeld zij heeft er de onbedriegelijkste teekenen van gezien. De schoone liefdedroom heeft niet lang geduurd, ondanks zijn veelbelovend begin, en zij gedenkt met diepe melancholie hare dienstmeid Barbara en het oude liedje, dat deze zong voor haar sterven. Dat wil haar niet uit de gedachte, en spookt haar als eene sombere waarschuwing door het hoofd, dat haar lot niet gelukkiger zal zijn, dan dat van Barbara. Arme, lieve Desdemona, zij had zeer gelukkig kunnen zijn en verdiende het met het volste recht, zoo zij een man had gevonden, die met meer verstand begaafd, haar beter had begrepen, hare teedere natuur liefdevol beschermd had tegen de ruwe stormen van het leven. Geen Othello, die den duivel Jago in zijn gezelschap medebracht; een man als Hamlets vader ‘so loving to my mother that he might not beteem the winds of heaven visit her face too roughly,’ die zou haar gesteund en beschermd hebben. Of Othello zulk een man kon zijn, dat is de vraag.

Hiermede nemen wij afscheid van Desdemona en gaan wij ons bezighouden met haren tegenvoeter Jago. Deze staat als belangrijk persoon gelijk met Othello. Welk een prachtige figuur is hij niet! een meesterstuk van karakterteekening, waaraan Shakspeare blijkbaar de uiterste zorg besteed, en dat hij met groote liefde behandeld heeft. Als kunstwerk bewonderen wij

hem niet minder dan Othello. De vaandrig uit de novelle keert in de tragedie minder als Jago dan wel als Rodrigo terug. Want Shakspeare heeft den wrok uitversmade liefde, het hoofdmotief van den vaandrig, tot eene nieuwe figuur verwerkt, en dat is Rodrigo, Jago's handlanger. Wij hebben bij het bespreken van de handeling gezien, welke Jago's motieven zijn voor zijn afschuwelijk bedrog: 1o. jaloezie op zijn vrouw Emilia, deels omdat hij haar verdenkt vroeger eene liaison met Othello gehad te hebben, deels omdat hij Cassio met haar niet recht vertrouwt; 2o. de nijd wegens het overslaan bij de bevordering tot luitenant. Jaloezie en nijd zijn Jago's domineerende hartstochten.

Uiterlijk geheel een verstandsmensch, koel, cynisch en berekend, verbergt hij in zijn binnenste niet minder woedende driften dan Othello. Hij bezit eene flinke, practische kennis, is een goed soldaat, en heeft een zeer fijne takt om met menschen om te gaan. Hij weet zijn generaal uitmuntend te leiden, en kan beter met hem omspringen dan Cassio of Desdemona. Zijne scherpe opmerkingsgave heeft hem geleerd het zwak der menschen te onderscheiden, en den zekersten weg te vinden om er partij van te trekken. En eene zeer moeilijke kunst verstaat hij bij uitnemendheid, die der zelfbeheersching. Niemand weet beter zijne ware gevoelens te verbergen dan hij.

Door dit talent van zelfbeheersching gepaard aan eene groote vlugheid in het spreken, en eene meesterlijke gave van na te bootsen, wat hij niet bezit: eerlijkheid, is hij in staat op de menschen een zedelijken invloed uit te oefenen, op hen den indruk te maken van eene wel wat ruwen, maar door zijne strikte eerlijkheid tegenover anderen, strengen man. En dit gelukt hem bij iedereen. Niet alleen Othello, ook Desdemona; Cassio en Rodrigo zelfs, die anders zeer goed weten wat er in de wereld te koop is, stellen een onbegrensd vertrouwen in hem.

Shakspeare laat dat duidelijk merken, en voorkomt daardoor ons oordeel, dat anders Othello voor een domoor zou houden. Nu zien wij, dat ook anderen, niet door hartstocht verblind, Jago voor een eerlijk man hielden.

Van een moreel standpunt beschouwd, zal een natuur als die van Jago, altijd min of meer een raadsel blijven. Men is ten slotte gedwongen aan te nemen, dat de eigenlijke drijfveer van zijne daden niet anders is dan de lust om kwaad in de

wereld te stichten. Jago's natuur is eene demonische natuur, eene incarnatie van het booze, verdelgende element, hij gelijkt de slang uit het paradijs, die met zijne sissende, schuifelende tong Othello het venijn van den laster inblaast. Shakspeare kent hem een paar beweegredenen toe, om hem iets menschelijker te maken, ons een weinig met het terugstuitende te verzoenen; hij houdt daardoor op een moreel gedrocht te zijn, een theater-booswicht, en wordt een mensch. Uitersten zoowel van boosheid als van deugd zijn nooit poëtisch. Maar voor den psycholoog blijft de Jago-natuur een vraagstuk, omdat de motieven te gering zijn in evenredigheid van zijn misdrijf.

Hierin is hij het schuldigst, dat hij de onschuldige Desdemona, die hem niet het geringste leed heeft aangdaan, doet lijden. Men heeft wel eens hier tegen aangevoerd, dat toen eenmaal Othello's besluit vaststond, Jago te ver gegaan was om nu terug te kunnen treden, en hij slechts de keuze had tusschen haar op te offeren of zich zelven te verraden, wat voor hem natuurlijk geen keus was. Maar dit is niet waar. Hij kende Othello en kon de gevolgen vooruit berekenen, in geval zijn plan hem gelukte. En bij Othello's onmacht wrijft hij zich de handen van zelfvoldoening bij de gedachte, dat zóó menige waardige en kuische vrouw verdacht wordt, ook al is zij schuldeloos.

Het diepe lijden van Desdemona laat hem koud, hij ziet het onverschillig en onbewogen aan. Hem ontbreekt eigenlijk het menschelijk gevoel. De natuur heeft hem met eene buitengewone mate van verstand begiftigd, en daardoor dwingt hij ons tot bewondering, maar de nog schooner gave van het gevoel heeft zij hem daarvoor ook onthouden. En door dit gebrek is zijn oordeel over de menschen eenzijdig geworden. Daar hij zelf geen waar gevoel bezit, gelooft hij het ook niet van anderen. Hij drijft tegenover Rodrigo, - de scènes met Rodrigo zijn de belangrijkste voor de kennis van Jago - den spot met Othello's huwelijk, en die spot is gemeend. De eenvoudige waarheid, die de vreemde, onnatuurlijk schijnende verbindtenis tot eene zeer eenvoudige zaak maakte, - die waarheid is Jago te hoog.

Jago heeft niet de minste zekerheid van eene ongeoorloofde betrekking tusschen Desdemona en Cassio en hij weet ook zeer goed, dat er geen bewijs van bestaat, maar hij vindt het niet onwaarschijnlijk, dat het zoo zou zijn, en dat is voor hem voldoende om er aan te gelooven. Om dezelfde reden houdt hij

het losse praatje van Othello's liaison met Emilia voor waarheid. Iets waarschijnlijk vinden omdat het strookt met de gewone ondeugden der menschen, is voor Jago hetzelfde als voor een ander het onderzoeken en het dan bewaarheid zien. Dat komt omdat hij een dier naturen is, die overal duisternis *willen* zien, die niet gelooven aan het bestaan van een edel, goed beginsel in den mensch. Bij de aankomst op Cyprus ziet hij Desdemona en Cassio met elkaâr praten en lachen. Cassio een ridderlijk officier en galant man, een enthousiastisch bewonderaar der vrouwen of zooals Jago het anders noemt: a fellow damn'd in a fair wife, maakt Desdemona misschien een beetje het hof, omdat dit nu eenmaal een neiging van hem is, hij altijd een beetje overdrijft en het in zijn aard ligt complimentjes te maken. Niet alleen tegenover haar, maar ook voor Emilia is hij niet minder hoffelijk. Maar hij is te veel fatsoenlijk man, om de plannen te maken, die Jago hem toeschrijft. Hij is eenvoudig een opgewonden natuur, die geneigd is alles te overdrijven. Vandaar zijn hevig zelfverwijt in de scene van de dronkemans-partij, zijn overdreven vrees dat hij voor altijd zijn goeden naam verloren heeft, omdat hij dronken geweest is en er eene kleine kloppartij heeft plaats gehad. Hij neemt dit veel te zwaar op, en spaart daarom geene moeite om bij Othello weêr in de gunst te komen. Ook hierin overdrijft hij. Hij had veel verstandiger gedaan met een weinig geduld te hebben en den tijd af te wachten.

Jago ziet nu in die ridderlijkheid slechts het vernis, waarmede Cassio zijne losbandige zucht tot genot tracht te bedekken; hij noemt hem: ‘een sluwe snaak, die er geen gewetenszaak van maakt, zijne geheime neiging tot ongebondenheid met den schijn van vriendelijke welgemanierdheid te vernissen, ten einde zijne lusten des te ruimer baan te geven.’ Zóó oordeelt Jago. Dat Cassio het op Desdemona gemunt heeft, en dat hij ook wel eens gevaarlijk voor zijne eigen vrouw Emilia kon worden; - ziedaar de conclusie, die Jago voor zich getrokken heeft uit de conversatie op het terras. En daarbij blijft het niet. Ook in de onschuldige scherts en de vriendelijkheid van Desdemona ziet Jago lonken en oogjes aan haren minnaar Cassio, teekenen van een verboden verstandhouding. In één woord: Hij ziet overal bedrog en onzedelijkheid, waar de uiterlijke schijn hem verleiden kan er aan te gelooven.

Aan dezen kant gaat zijne groote menschenkennis volkomen mank, en laat hij zich door den schijn bedriegen. ‘Dat een ieder moest wezen, wat hij schijnt,’ is bij hem meer dan een van buiten geleerd maxime. Hij meent die woorden in ernst; maar - ziedaar het groote verschil tusschen hem en een Timon van Athene, die van onverstandige menschenliefde plotseling oversloeg in het tegenovergestelde uiterste en een menschenhater werd - in tegenstelling van Timon, doet het hem in geen enkel opzicht leed, dat de wereld zoo vol huichelarij en laagheid is. Hij wordt er niet melancholisch of pessimistisch door; integendeel, hij vindt zulk een wereld volkomen naar zijn smaak, hij kan er best in huizen en er van profiteeren, zoo hij maar zorgt zelf de grootste huichelaar te zijn. Mundus vult decipi, decipiatur ergo, dat is zijn lievelings-maxime. Voor het gebrek aan gevoel voor het edele, het goddelijke in den mensch, stelt hem zijn groot verstand schadeloos. Hij vindt zijn grootste genot in het in praktijk brengen van zijne scherpzinnigheid, van zijn wilskracht, van zijne groote intellektueele talenten. De ontdekking van zijn misdaad bij de ontknooping treft hem zeer weinig in vergelijking van zijne innige vreugde over het gelukken van zijn plan. Het is de triomf van het meerdere verstand over zijne medemenschen, een zegepraal welke niets hem ontnemen kan.

Zijn leer over de liefde in het huwelijk is plat materialisme (Akte I, sc. 3, Akte II, sc. 1.): l'amour naturaliste, even als in de romans van Zola; een andere kent hij niet, of liever bestaat niet voor hem. Zola kan zich in dit opzicht niet op originaliteit beroemen. *Alles schon da gewesen*, kan men Jago hoorende spreken, hem toevoegen. ‘Onstuimigheid van het bloed en eene toelating van onzen wil,’ dat is de grondstelling, waarop Jago's liefde-filosofie baseert. Zelf is hij niet buitengewoon zinnelijk van aard, hij spreekt er zelfs met minachting over; maar in anderen ziet hij niet anders dan zinnelijkheid èn van de grofste soort. In zijn oog bestaat de betrekking tusschen man en vrouw in louter zinnelijkheid, anders niets, hij geeft het ronduit te kennen tegenover Brabantio, tegenover Rodrigo, tegenover Othello. Het liefst bedient hij zich van de platste beelden en uitdrukkingen, omdat in zijn geest deze gedachten het eerst opkomen, en hij geene kieschheid genoeg bezit, om zich duidelijk te kunnen uitdrukken, zonder

obsceen te zijn, en daarbij stelt hij er een bizonder groot genoegen in over die onderwerpen breedvoerig te discussieeren.

Over de vrouwen is zijn oordeel zeer ongunstig. Hij vindt het belachelijk te gelooven dat een schoone vrouw deugdzaam zou kunnen zijn. Häszlichkeit beim Weibe ist der halbe Weg zum Tugend, zegt Heinrich Heine zeer ondeugend, maar Jago gaat nog veel verder.

> ‘Een vrouw, die schoon is en toch needrig blijft,
> Die welbespraakt is maar nooit snapt of kijft....
> Zoo'n vrouw was waard, zoo ze immer was te denken,
> Om narren op te voên, en bier bij 't glas te schenken.’

Een schoone vrouw, die fatsoenlijk is! fi donc! pas si bête que ça, zegt Jago. Misschien meet hij alle vrouwen af naar het voorbeeld van zijne waardige ega, zijn Emilia. Of deze hem vele redenen tot ontevredenheid gegeven heeft, daarvan hooren wij niets; maar, naar hare woorden te oordeelen en zij windt er geen doekjes om, kan zij voor de prix-Montyon moeilijk in aanmerking komen. Haar huwelijk met Jago is een duidelijk kontrast met Othello's huwelijk. Hier de poëzie, daar het proza.

Een enkel woord over haar: zij speelt geen onbelangrijke rol in de geschiedenis. - Emilia is eene vrij alledaagsche vrouw, niet bepaald slecht, maar ook niet bepaald goed. Zij is niet idealistisch van natuur, en neemt eenvoudig de dingen, zooals zij zijn, zonder er lang over te malen of zij goed of slecht zijn. Aan te groote teederheid tegenover haren man maakt zij zich zeker niet schuldig. Het gaat er tusschen hen beide zeer koeltjes toe. In het gesprek met Desdemona (Akte IV sc. 3.) zegt zij onbewimpeld hare meening over de manmen, en die staan in hare schatting niet veel hooger aangeschreven, dan bij Jago de vrouwen. Zij vergoodt hen waarlijk niet. Waarschijnlijk heeft hare eigen ervaring haar een weinig pessimistisch gemaakt op dit punt. Mannen zijn geene engelen, in 't begin denkt men dit licht, maar later weet men wel beter, zoo redeneert zij. En wanneer de vrouwen geene modellen van kuischheid zijn, dan is dat de schuld der mannen, die haar beter hadden behooren te behandelen. Voor haren eigen man heeft zij, ondanks Jago's volmaakte afwezigheid van alles wat op echtelijke teederheid kan gelijken, toch nog een restje van liefde behouden. Zij tracht hem althans in goed humeur te brengen, door iets voor hem te doen. Zij vindt den zakdoek

en geeft hem aan Jago, want zij weet, dat hij op het bezit daarvan bijzonder gesteld is. Waarom echter? wat hij daarmede voorheeft? dat weet zij niet. En, al vermoedt zij ook iets kwaads, zij vindt het niet noodig daar verder haar hoofd over te breken, zij denkt er niet verder over na. Zij merkt zeer goed, dat het Desdemona spijt den doek verloren te hebben, en zij is tegenwoordig bij het tooneel, waar Othello driftig naar den zakdoek vraagt, maar dit brengt haar niet tot nadenken; zij is te lichtzinnig om in te zien van hoeveel beteekenis zulk eene kleinigheid als het verlies van dezen doek kan zijn. Othello is slecht gehumeurd, en dat zijn alle mannen nu en dan, en dan schelden zij hunne vrouwen uit; dat is meer gebeurd, zoo denkt zij. Men leze slechts de regels, die zij na deze scene tot Desdemona spreekt. Daarbij komt, dat zij door het verlies van den zakdoek op te helderen, zou moeten bekennen, dat zij zelve en haar man dien gestolen hadden. Dat gaat dus niet. Wanneer zij later tegenwoordig is bij de vreeselijke scene tusschen Othello en Desdemona, schrikt zij van Othello's razende drift, maakt zich zeer boos, dat men hare lieve meesteres zoo durft te behandelen, schimpt en scheldt als een vischwijf tegen den onbekenden schurk, die Othello dien laster in het hoofd gepraat heeft, - maar het voorgevallene met den zakdoek schijnt zij glad vergeten te hebben. Het is in één woord eene lichtzinnige, oppervlakkige natuur, die Emilia.

Met haren man heeft zij gemeen, dat zij eene zeer radde tong heeft, en zich zeer plat en gemeen uitdrukt. Als zij hare meesteres vermoordt ziet, gaat haar in eens een licht op. De zakdoek-geschiedenis wordt haar nu duidelijk, zij doorgrondt nu het schandelijk bedrog, waartoe zij onwillens heeft medegewerkt, zij ziet de gevolgen van hare lichtzinnigheid en het berouw is nu groot. Het eenige wat zij doen kan tot vergoeding is den schuldige voor den dag brengen, en dat doet zij ten koste van haar eigen leven. En hiermede genoeg van Emilia.

Shakspeare heeft Jago daarom tot zulk een belangrijk persoon gemaakt en hem op den voorgrond geplaatst, omdat anders de geschiedenis van Othello niet te begrijpen zou zijn. Wij moeten het levendig gevoelen, dat deze persoon in staat is door de kracht van zijn sterken geest, het geheele spel in beweging te brengen, dat hij kan wat hij wil, omdat hij een sterke wilskracht heeft. Men moet bang voor hem worden.

De tooverkracht van zijn schitterende welsprekendheid, van zijn dialektiek, van zijne bewonderenswaardige vlugheid in het kiezen van de juiste woorden; van zijn talent om te laten raden, wat hij niet gezegd heeft; af te breken, waar hij te ver zou gaan; te verbergen, wat hij juist openbaren wil; - en vooral zijn koloriet in het schilderen van den hartstocht, zijn werken op de verbeelding, - men moet dit alles diep gevoelen en zelf onder dien indruk raken, en dan begrijpt men Othello's daad. Men zal die veroordeelen, maar ook begrijpen; men zal Othello schuldig verklaren, maar men zal niet voor hem de schouders ophalen als voor een monster of een gek, iemand die beneden het gewone peil van verstand staat.

Volstrekt niet! Wanneer men Jago goed begrijpt, kan men Othello niet minachten. Hij had Desdemona zeer lief, veel meer dan Jago dacht, en haar macht over haren man was niet gering. Maar wat vermag de arme vrouw tegen den onverzettelijken wil van een Jago? En Jago had boven haar voor: een omgang met Othello van veel langer tijd dan zij. Hij had zich al lang de reputatie verschaft van honest, honest Jago, voordat Othello's oog op Desdemona viel.

Jago zal altijd een der interessantste studies blijven, die Shakspeare op het gebied der menschenkennis ons aanbiedt, een onuitputtelijke bron voor onze kennis der huichelarij en van den laster.

Merkwaardig is zijn stijl of liever zijne stijlen, want Jago houdt er twee stijlen op na. De eene, een soort van officiëele stijl, die hij tegenover Othello en Desdemona, en een andere, en robe de chambre, die hij in zijne uren van uitspanning tegenover Rodrigo gebruikt. De eerste is beschaafd, en meestal waardig, doorspekt met spreuken, zedekundige opmerkingen en betoogen, dikwijls ook zeer poëtisch. De andere, zijn ware stijl, zijn liefste wijze van spreken is meer naturalistisch getint, frisch en kernachtig, origineel en hoogst amusant. Jago heeft ein derber Humor, een scherp gevoel voor het komische, hij is een uitmuntende Spaszmacher, vol grappen en luimige gezegden. Daarin bestaat zijn hoogste genot en dat vergoedt hem de verveling, dat hij zich tegenover Othello voortdurend in acht moet nemen. En deze komische ader in zijn natuur maakt hem tot een veel dragelijker, veel poëtischer figuur. Wij lachen nu, waar wij anders van hem zouden walgen.

Othello's stijl is die van den hartstocht en van de verbeelding.

In oogenblikken van kalmte is zijn taal eenvoudig en nobel, zooals tegenover Brabantio en voor den Venetiaanschen senaat. Waar zijn gevoel spreekt, geeft hij dit in den stijl weêr, die warm en vol innigheid is, zooals in het verhaal van zijne liefde en de schoone woorden, waarmede hij Desdemona begroet na de landing op Cyprus. Nadat zijn hartstocht is wakker geworden, gaat hij een anderen toon aanslaan. De stijl wordt forsch en gespierd, eerst eenvoudig en klaar zonder poëtische versiering, daarna, wanneer zijne fantasie hem beheerscht, rijk aan metaforen en vergelijkingen, aan apostrofe's en invocaties. (Zie Akte III, sc. 3, het afscheid aan de wapenen en wat daarop volgt.) Dikwijls is de stijl verheven, zóó waar hij zijn hart vergelijkt met het Pontisch meer. Hyperbolisch is eigenlijk het ware karakter van Othello's stijl van den hartstocht, - evenals bij Romeo, maar veel minder gekunsteld - hyperbolisch zijn zijne beelden, hyperbolisch zijne gevoelsuitdrukkingen, De liefde speelt gaarne met hyperbolen, wanneer zij zóó sterk is, dat zij niet meer zwijgen kan. Daar waar zijn toorn met de liefde strijd voert, grijpt Othello de stoutste antithesen aan, en stelt tegenover den eenen hyperbolischen zin den andere. (Akte IV, sc. 1.) Jago vindt Othello's wijze van spreken bombast, omdat Jago blind is voor het verhevene. Bij ieder ander dan Othello, zou zulk een stijl als bombast klinken. Maar le style c'est l'homme, dat is bij Shakspeare een vaste regel. Niet ieder spreekt in dezelfden stijl, en wat bombast bij den een zou zijn, is poëzie bij den ander.

Wanneer Othello's hartstocht den sterksten graad bereikt heeft en tot razernij wordt, uit hij zijne gedachten in abrupte, anakolutische zinnen, enkele woorden, interjecties, enz. (Akte IV, sc. 1, de woorden uitgesproken voor den onmacht.) Verderop drukt hij de smart uit in ironie en scherpe spot, afgewisseld met muzikale klanken van weemoed en diepe droefenis (Akte IV, sc. 1 en 2, tegenover Lodovico, Desdemona en Emilia). Vooral het onderhoud met Desdemona is zeer rijk aan beelden; het is eene opeenstapeling van de prachtigste hyperbolische metaforen, de een volgt den ander. De korte monoloog voor de moord-scène heeft iets nadenkends, iets geheimzinnigs; de beelden zijn niet meer hyperbolisch, meer van eene stille schoonheid. De gedachten zijn er als 't ware omsluierd, men moet meer in den

toon voelen, dan de woorden bepaald zeggen. Daarna spreekt weer de hartstocht in wilde toonen, dikwijls niet meer dan de uitgestooten klanken der wanhoop; nu en dan sterk hyperbolisch, - het slot is diepe melancholie, de laatste woorden, voor hij zich het leven ontneemt, eenvoudig en plechtig als een koraalzang.

Men is gewoon de Othello-tragedie de voorstelling der jaloezie te noemen en van Othello als van het type dezer kwaal te spreken.

Niets schijnt mij nu verder van de waarheid verwijderd dan zulk eene opvatting. ‘Is hij niet jaloersch?’ vraagt Emilia, waarop Desdemona antwoordt: ‘Wie, hij? Ik denk dat de zon van zijn vaderland al die grillen wel heeft doen verdampen.’ Ik geloof, dat Desdemona haren man op dit punt juist beoordeelt, en zoo hij een oogenblik later alle teekenen van jaloezie vertoont, is dit niet meer dan een schijn, die Desdemona en Emilia bedriegt. De werkelijke jaloerschheid ligt niet in het karakter van Othello; integendeel, het tegenovergestelde van deze ondeugd: een kinderlijk vertrouwen op de menschheid, eene groote mate van argeloosheid is de eigenschap, die bij hem boven anderen uitsteekt. Wanneer men een opschrift boven deze tragedie zou willen plaatsen, het zou moeten zijn: misplaatst vertrouwen, geen jaloezie.

Of zoo men toch in dit stuk eene voorstelling van de ondeugd der jaloezie wil zien, dan is Jago de persoon, in wien die ondeugd vertegenwoordigd is. Zooals wij reeds gezien hebben is een der motieven van diens handelwijs de jaloezie, - jaloezie jegens Cassio, jaloezie jegens Emilia. Jago lijdt voortdurend al de kwellingen van dezen hartstocht. Het praatje over zijne vrouw, en de galante manieren van Cassio laten hem geen oogenblik met vrede. Uiterlijk laat hij daarvan niets blijken, zelfs niet tegenover Rodrigo. Maar in zijn binnenste brandt en bijt het gif voort, en hij kan niet rusten voordat hij zich op Othello en Cassio recht gewroken heeft. ‘Niets kan, niets zal mijn ziel tot vrede brengen, voor onze rekening vereffend is; vrouw voor vrouw!’

Jago draagt ook al de kenmerken van den jaloersche bij zich: het rustelooze, het wantrouwende, het in alles kwaad willen zien, zonder te onderzoeken of het bestaat; vooral: het wroeten en wrokken in zich zelven zonder zich zekerheid te verschaffen en dan door te tasten. Othello daarentegen handelt

overijld, omdat de eindelooze martelingen van de jaloezie hem ondragelijk zijn. De woorden van Emilia, dat de jaloerschen het niet zijn om eenige oorzaak, maar omdat zij het willen zijn, zijn geheel op Jago van toepassing. Emilia heeft de jaloezie aan haren man zeer goed bestudeerd. Shakspeare stelt tegenover deze verachtelijke ondeugd Othello's grootmoedig vertrouwen in scherp kontrast. De Moor der Novelle vertoont zich als een kleingeestig, achterdochtig man; de Othello van Shakspeare is het tegendeel hiervan, vrij van alle lage en nietige gevoelens.

Zijn gedrag gedurende de beide eerste akten is bewonderenswaardig. Zoowel tegenover Brabantio, wiens dochter hij geschaakt heeft, wat een zeer vermetele zet van hem was, maar die hij aandorst, omdat hij gevoelde dat er geen oneerlijkheid bij in het spel was, en de waarde van zijn persoon tegen veel kon opwegen; niet minder tegenover den senaat, waar hij, hoewel te bescheiden om zich op den voorgrond te dringen, met gepaste waardigheid zijn gedrag weet te verdedigen, en bij uitzondering van zich zelven spreekt, omdat het oogenblik dat vorderde; evenzoo eindelijk waar hij de dronken officieren tot de orde roept. In alles is hij even respektabel. Maar de vloek, die op hem rust is zijn blind vertrouwen op Jago.

Deze brengt een geheele omkeer in zijn denken te weeg. Die omkeer doet zijn geloof in de deugd zijner vrouw veranderen in twijfel, en spoedig daarna in zekerheid van haar trouweloosheid en wat daaruit verder volgt. Maar dit is niet de ware jaloerschheid, althans niet van die soort, waaraan Jago lijdt.

Othello is niet argwanend en vat niet vuur bij de geringste kleinigheid. Ware hij zóó kleingeestig, dan had hij toch niet Cassio als postillon d'amour gebruikt bij Desdemona, en haar gedurende zijn overtocht aan de zorg van Jago toevertrouwd. Het tegendeel is waar: er is een Jago toe noodig om hem zijn vertrouwen op Desdemona te ontnemen, Jago moet al zijne overtuigingskracht gebruiken om hem te doen gelooven, dat zij ontrouw is. Zal men nu zoo iemand jaloersch noemen in de gewone beteekenis van het woord? Mij dunkt van neen. Iets anders is, dat zijn gedrag tegenover Desdemona het uiterlijk vertoont van jaloerschheid, en daarom vraagt Emilia haar: ‘is die man niet jaloersch?’ want Emilia oordeelt naar het uiterlijk

evenals Jago. Bewijzen vordert Othello; en wanneer hij na het leveren der zoogenaamde bewijzen nog draalt met zijn besluit uit te voeren, is dat omdat hij den vreeselijken strijd tusschen liefde en toorn nog niet afgestreden heeft, niet omdat hij jaloersch is. Hij wil onmiddelijk tot zekerheid komen, en die eenmaal verkregen zijnde, handelen, en als het moest een einde maken aan zijn liefde en zijn geluk; maar die liefde is bij hem zóó diep geworteld, dat hij haar niet zoo met één ruk kan losscheuren. Men moet het zwaartepunt van zijn denken zoeken in de woorden: ‘Bij mijn ziel! ik denk, mijn vrouw is braaf - en denk van neen, ik denk dat gij eerlijk zijt, en dan weer niet. Ik wil eenig bewijs hebben. Haar naam, eenmaal rein als het aangezicht van Diana, is nu bezoedeld en zwart als mijn eigen gelaat -’ en verder in die, welke zijn vaarwel aan de wapenen voorafgegaan! ‘Ja, nog zou ik gelukkig geweest zijn, al had ook tot den minsten lansknecht in het legerkamp in haar gunst gedeeld, zoo ik het slechts niet geweten had. O! nu voor eeuwig vaarwel, rust der ziele?’ Het is duidelijk, Othello heeft na een leven vol ontbering en arm aan vreugde, eene vrouw gevonden, waarin hij meent een schat ontdekt te hebben, die hem het geluk van zijn geheele volgend leven waarborgt, en die hem al het verdriet, dat hij geleden heeft, door hare hefde ruimschoots vergoedt. En daartoe was Desdemona in staat. ‘*I saw Othello's visage in his mind*.’ Geene romaneske overschatting, maar diep gevoelde liefde. Geene vrouw zal het gemakkelijke leven in het paleis haars vaders opofferen voor het onbekende, wilde soldaten-leven met den vreemden, Moorschen krijgsman, zoo zij den man niet lief heeft, dien zij volgt.

Eene kleine uitweiding alhier naar aanleiding van de meeniugen van sommige critici. Sommigen willen, dat Shakspeare in dit stuk zou hebben aangetoond, dat een huwelijk tusschen eene jonge schoone vrouw en een leelijken man eene mésalliance is, die noodzakelijk op huiselijk ongeluk moet uitloopen. Als dat waar was, dan zou de persoon van Jago overbodig geweest zijn. Anderen (Kreyszig) vinden, dat Shakspeare zich hier een zeer zware taak heeft opgelegd, door onze sympathie te vorderen voor eene liefde tusschen twee menschen, die zich in den gewonen loop der dingen niet licht tot elkâar aangetrokken zouden voelen, en dat hij deze moeilijkheid glansrijk heeft overwonnen.

Ik heb reeds gezegd, dat Othello's huwelijk een barock uiterlijk heeft voor ieder, die in 't geheim der zaak niet is ingewijd, Jago, Brabantio enz. Maar het Lösungswort van dit probleem is eenvoudig: '*I saw Othello's visage in his mind*.' Dit en niets anders; liefde derhalve. Werkelijk is dus het huwelijk niet barock, en door bovengenoemde regel verzekert Shakspeare zich onmiddelijk van onze sympathie. Wanneer men het daarna nog barock vindt, stelt men zich te veel op het standpunt van Jago. Kreyszig noemt verder Desdemona's liefde meer eene liefde van de fantasie dan van het hart, en ook Dowden schijnt er zoo over te denken, daar hij een sterk romantisch element in die liefde vindt, wat hij voor eene bedenkelijke zaak houdt. Is deze liefdegeschiedenis dan inderdaad zóó vreemd en zóó zeer in strijd met alle heerschende gewoonten en begrippen? Het valt mij werkelijk moeilijk dit in te zien. Wanneer men aanneemt, dat Desdemona's liefde niet zoo erg diep in het hart zat, dan moet men ook Jago in zijne zienswijze voor een deel gelijk geven, en mij dunkt, dat er in Desdemona's woorden en daden van het begin tot op haar sterfbed toe, niets te vinden is dat recht geeft tot deze uitspraak. Ulrici beweert, dat Othello gevoelde, dat hij tegenover Desdemona's rijkdom aan schoone hoedanigheden, van zijn kant maar zeer weinig in de schaal kon leggen. Ik vraag weêr, is Othello dan zulk een onbeduidend persoon, zoo weinig waard, dat hij dankbaar mocht zijn een vrouw te vinden, die zich over hem wilde ontfermen? Vindt men het zoo vreemd dat hij, een man *every inch* imponeerend door zijn krijgshaftig uiterlijk, in houding en manieren een veldheer, met zijn leven vol eervolle daden en die het hoogste aanzien geniet bij de Venetiaansche regeering, met zijne levendige fantasie en zijne welsprekendheid, - dat zoo'n man in staat is het hart van eene vrouw te winnen? En dat alléén omdat hij zwart is, geen jongeling als Romeo en omdat hij mist *those soft parts of conservation that chamberers have*, welk laatste men vrij vertaald zou kunnen noemen; nietige beuzelpraat der Venetiaansche gommeux? Niet van elke vrouw zou hij het hart winnen, dat zal ieder toestemmen. Maar van eene vrouw zoo verstandig en beschaafd als Desdemona, die geleerd had na te denken en de innerlijke waarde boven het uiterlijk te stellen, was het te verwachten, dat zij zich meer voelde aangetrokken tot den zwarten Othello, dan tot alle Rod-

rigo's en Cassio's van Venetië, trots hunne fijne, galante manieren. Dat een huwelijk van mannelijke leelijkheid met vrouwelijke schoonheid niet onder alle omstandigheden, en met elke vrouw, van welk karakter ook, aan te bevelen is, - dat is iets anders. Niemand zou die stelling willen verdedigen, en als regel zal men eene dergelijke vereeniging voor eene gevaarlijke proefneming moeten houden. Die regel is nu bij Jago een absolute regel zonder uitzonderingen. Hij past hem toe bij Othello, en hij leert hem daaruit de conclusie voor zich trekken, waartoe de arme man maar al te bereid is. Maar Jago's premissen deugden niet. Zonder hem echter had Othello er waarschijnlijk nooit aan gedacht, dat zijn leelijk gelaat hem reden gaf aan zijn geluk te gaan twijfelen.

Desdemona bewonderde Othello om zijn eenvoudige, koninklijke aard en bij het luisteren naar zijn verhaal, waarin hij de rampen zijner jeugd beschreef, gevoelde zij het diepste medelijden met hem. Medelijden en bewondering! Is dan de liefde nog ver weg?

Dat Shakspeare de liefde eener schoone vrouw voor een leelijk man een interessant psychologisch vraagstuk vond en de moeite waard om in eene tragedie te behandelen, dat geloof ik zeker; maar dat hij het voor een abnormaliteit hield, dat blijkt nergens uit.

Ik ben bij deze kwestie lang blijven stilstaan, omdat ik haar van veel belang acht. - Wanneer men niet gevoelt, hoe eenvoudig, natuurlijk en innig deze liefde is, hoe het een waar verbond van twee harten is - en in dit opzicht het stuk niet achterstaat bij *Romeo en Julia*, dan is het effekt van de tragedie voor een groot deel gemist.

Dat dèze liefde te gronde gaat, moet ons leed doen. Zoo niet, wat voor belang kunnen wij dan stellen in dien vreeselijken strijd in Othello's boezem, die meer dan de helft van het stuk inneemt?

Ik ga nu verder. Deze vrouw nu, zijn ideaal van schoonheid en beminnelijkheid, zijn afgod, moest Othello bezoedeld zien door de vuile taal van Jago. Dat was ondragelijk. Reeds Jago's eerste woorden, het feit dat deze twijfelt aan haar onschuld, en dat hij dat moet aanhooren zonder haar te kunnen verdedigen, omdat Jago dat niet zeggen zou zoo daarvoor geene redenen bestonden, - dàt is reeds voldoende om hem zijn rust voor goed te ontnemen, zijn geluk te verwoesten. Hij kan niet meer gelooven aan de vrouw, die bij hem boven alle andere staat, en zooals men dat bij diepgevoelige menschen

meer ziet, wanneer hun groot vertrouwen op iemand, dien zij liefhebben en bewonderen, geschokt is, beginnen zij aan alles te twijfelen, aan hun eigen waarde, aan die van hun leven. Zij worden hypochondrisch. Van stonde af aan, dat Othello zijn vertrouwen verloren heeft, is hij diep beklagenswaardig. De schijn, dien Desdemona op zich laadt door hare onbezorgdheid en de zoogenaamde bewijzen van Jago doen niets meer dan zijn ellende vergrooten. Othello's lijden wordt zeer verzwaard, doordat hij een man is, die door zijne levendige verbeelding beheerscht wordt. Dergelijke menschen, die met hunne verbeelding leven, staan aan veel zwaarder lijden bloot dan koele verstands-menschen. Zij zien reeds vóór zich datgene, voor welks bestaan nog geen reden is, en zij lijden dubbel wanneer zij het later werkelijk bewaarheid vinden. Elke toespeling, elke kleinigheid die hunne gedachten den stoot geeft, is in staat hen in een wereld van smart te storten, en wanneer zij dan een Jago bij zich hebben, die er voor zorgt het vuur goed op te stoken, lijden zij inderdaad helsche pijnen. Het is Othello verder onverschillig wat er met hem gebeurt, hij heeft alles verloren wat voor hem waarde bezit, vooreerst zijn geluk, vervolgens zijn eergevoel, zijn onbesmetten naam, die door haar gedrag bezoedeld is. Dit is de beteekenis van zijn afscheid aan zijne wapenen. ‘Othello's occupation's gone’. Wat wil het anders zeggen dan: ik heb een hard leven geleid maar vol roem, en mijn eer als man heb ik steeds ongeschonden bewaard, en nu is dit mijn dierbaarste kleinood verloren. In het gesprek met Desdemona (Akte IV, sc. 2) zegt hij hetzelfde: ‘Maar mij tot een spotprent te maken voor den hoon van den tijd, die met langzaam bewogen vinger mij zal nawijzen’. Dat is het ergste. Neen, nog niet. Hoor hem slechts: ‘En toch, ook dat kon ik nog dragen; laat het zijn! Doch daar, waar ik den schat mijns harten had bewaard, waar ik leven moest of niet bestaan ..... dáár verguisd te worden, dáár een poel te zien, waar paddengebroed zich vermenigvuldigt’. Dat zijn afgod door Jago in het slijk getrapt werd, en zich zelve met vuil bemorste, dat het heerlijkst pronkjuweel der schepping niet beter was dan de gemeenste lichtekooi, - dat was het ondragelijkste.

Beleedigd eergevoel is de drijfveer van Othello's daad, gevoegd bij de harde plicht de schuldige te moeten straffen. Hij kan haar niet laten leven, omdat zijn eigen eer het

hem verbiedt, en de rechtvaardigheid vordert dat zij gestraft wordt. Met een bloedend liart moet hij het vonnis volvoeren dat hij zelf uitgesproten heeft. Dit is de beteekenis van de wel wat duistere monoloog voor den moord. ‘Doch sterven moet zij, of zij zal er nog meer verraden’. En dan: ‘O liefelijke adem, die bijna het Recht bewegen zoudt om zijn straffend zwaard te verbrijzelen’. ‘Wees na uw dood zoo schoon, en ik die u zal dooden, zal u nog beminnen’. De hoofdgedachten in deze regels zijn: Het leven moet ontnomen worden, maar het schoone, liefelijke beeld moet nog een poos, zoolang het duurt, blijven, opdat hij voor 't laatst, nu het Recht verzoend is, op dat gezicht zich nog eens zijn verloren geluk voor den geest kunne halen, de liefde alléén zijn hart kunne vervullen nadat alle bitterheid geweken is; de oude hartstocht moet nog eenmaal hare volle heerschappij terug krijgen om dan voor goed begraven te worden. Het is eene onbeschrijfelijke mengeling van poëzie en pathos, die laatste monoloog, diep aandoenlijk! Othello's val is verbonden aan dien van Desdemona. Zijn zelfmoord is het noodzakelijk slot; het is geen straf, die hij zich oplegt. Zijn geheele levenslot hangt aan het bezit dezer vrouw. Al zijne verwachtingen der toekomst zijn op haar gebouwd; zonder haar is het leven hem ondenkbaar, kan bij zijn bestaan niet meer voortzetten. Haar ontrouw is voor hem meer dan eene groote, grievende smart, zooals in het leven van sommige menschen wel eens voorkomt, maar die toch met den tijd uitslijt en later geluk nog mogelijk maakt, - het staat voor hem gelijk met zijn eigen vernietiging. Doordat hij het geloof aan hare onschuld en liefde heeft moeten opgeven, is hij uit den hoogsten hemel neergetuimeld, - nooit kan hij meer daarheen terugkeeren, er is voor hem geene redding mogelijk. *Othello's occupation's gone*, dat is het vonnis, waartoe hij zich bij de eerste gedachten aan haar ontrouw reeds veroordeeld gevoelde. *Chaos is come again*, - ziedaar het onvermijdelijk einde.

V. Het tragische.

Ik heb het treurspel van Othello's geschiedenis vergeleken bij een ziekte-proces, en daarop moeten wij nu terugkomen.

Wanneer men zich voorstelt wie Othello geweest is, welk

een man hij zich toont in de beide eerste Akten, en men vergelijkt daarmede zijn verder gedrag, de slinksche wegen, die hij volgt op Jago's raad, het beramen van het plan tusschen hen, den sluipmoord op Cassio, dien hij Jago opdraagt, en de - zelfs al ware zij schuldig geweest - hoogst onrechtvaardige wijze, waarop hij met Desdemona handelt, - wanneer men dit alles met elkaâr vergelijkt, dan moet men tot het besluit komen, dat de edele Moor door een soort van moreelen kanker was aangetast, die zijne hersenen beneveld en zijn hart bedorven heeft, welke van hem, die rechtvaardig, zachtzinnig en openhartig was, een lagen, wreedaardigen sluipmoordenaar gemaakt heeft. Met recht zegt Lodovico, die de groote verandering in Othello's wezen dadelijk opmerkt: ‘Is dit de nobele Moor, wien onze geheele senaat geroemd heeft als uitnemend in alles?’ De verstandige, zich zelven beheerschende Othello, dien hij gekend heeft, handelt als een woesteling, Deze vergiftiging van Othello's verstand en hart is nu Jago's werk. Met kleine hoeveelheden werd hem het gif ingedruppeld, het drong door al zijne aderen heen, woekerde voort aan zijne edele organen, tastte het een na het ander aan, verlamde de eene functie na de andere, totdat eindelijk het lichaam in een toestand van bederf en rotting overging. Het gif werkte eerst langzaam, toen sneller, en moest onfeilbaar den dood ten gevolge hebben.

Dien indruk maakt op mijn gevoel de geschiedenis van Othello, eene moreele vergiftiging.

Waarin bestaat nu het tragische van zijn karakter en zijn lot?

Bij Shakspeare ontstaat het tragisch conflikt somtijds door dat een stoute, machtige geest zich verzet tegen de eeuwige en onveranderlijke wetten der menschelijke natuur, de perken die deze hem gesteld heeft overschrijdt, hetgeen een tijd lang duren kan, maar ten slotte toch voor de natuur, die hare wetten niet straffeloos laat overtreden, moet bukken en ondergaat. Het lot van dien mensch is dan tragisch. Zóó b.v. Macbeth. Het is dus een strijd tusschen het individu en de ons onbekende, maar zeer zeker bestaande ijzeren wetten der menschelijke wereld. Bij Othello is de zaak anders gesteld. Het tragisch conflikt heeft plaats in zijn eigen hart; het bestaat in den strijd tusschen het goede en kwade beginsel in zijn eigen boezem, het een door Desdemona, het ander door Jago verpersoonlijkt.

De natuur van een edel en bewonderenswaardig mensch wordt aangetast door een bederf, en dit bederf is het werk van eene machtige persoonlijkheid, van Jago. Men gevoelt hier, dat de in den oorsprong onbedorven menschelijke natuur met zijn besten aanleg en van het edelste bloed, slechts met een wezen van de boosheid en van de kracht van een Jago in aanraking behoeft te komen, om altijd gevaar te loopen van langzamerhand te ontaarden, - en wanneer zekere omstandigheden medewerken zooals hier, wordt die ontaarding onvermijdelijk. En, wat het voornaamste is, dit bijna onvermijdelijk bederf geschiedt juist in de *edelste deelen* der menschelijke natuur. De schoonste deugden van Othello: zijn koninklijk vertrouwen, zijn gevoel van eer verschaffen Jago de gelegenheid die te verpesten. Juist omdat hij die deugden in hooge mate bezit, daarin boven anderen staat, heeft Jago zoo'n vat op hem, evenals de hoogste boomen het meest van den wind te lijden hebben. Dit verschijnsel, dat het grootsche, het edele in de wereld het grootste gevaar loopt en het meest blootstaat aan den doodenden adem van zelfzucht en laster, stemt ons melancholisch en overtuigt ons van de broosheid en het onzekere van ons bestaan. De gulden middelmatigheid behoeft zich nooit ongerust te maken, zij kan haar slaperig bestaan meestal ongemoeid voortzetten; maar wat zich daarboven verheft, wat uitsteekt, moet de heftigste stormvlagen trotseeren; dat is nu eenmaal een wet in de wereld.

Dat nu een edele en verheven natuur te gronde gaat is, hoe treurig ook, op zich zelve nog niet tragisch.

Maar wanneer die ondergang noodwendig is, het onvermijdelijk slot wordt, dat de levensloop van dien buitengewonen persoon moet nemen, *omdat* der natuur van dien persoon een zeker organisch gebrek aankleeft, dat onder andere omstandigheden wellicht minder schadelijk, in dengene waarin hij geplaatst is daarentegen een verderfelijke macht verkrijgt, ja zelfs een vloek wordt, die hem maakt tot een speelbal in de handen van een anderen machtigen geest, - in dát geval wordt die ondergang tragisch. De wetten der menschelijke natuur, die geen sterveling verbuigen of verwrikken kan, brengen dien persoon, trots al zijne edele hoedanigheden, met een ijzeren consequentie ten val.

De menschelijke natuur handhaaft hare wetten, en dat is

goed, want het algemeene menschelijke - hoeveel en wat de idealist er ook aan moge afkeuren, - staat hooger dan het lot van één mensch. De mensch, zelfs de edelste is niet meer dan een droppel in de zee.

Hierin zie ik nu het tragische in Othello's figuur. Othello's grootmoedig vertrouwen heeft niet geleerd scherp na te denken, schijn van wezen te onderscheiden, en daardoor wordt hij een prooi in de klauwen van Jago. Geen lichte prooi evenwel. Ware dit zoo, er zou geen spoor van tragisch element in hem aanwezig zijn. Alléén de onverzettelijke wil en het buitengewoon intellect van een Jago is in staat hem mede te slepen naar den afgrond.

Othello is een man van groote talenten, maar hem ontbreekt te veel het logisch verstand, en hierdoor alléén is de mensch in staat zijne zelfstandigheid te bewaren tegenover den verderfelijken invloed van anderen.

Daarnaast schijnt mij Othello's geschiedenis nog eene tweede tragische zijde te hebben. Het is dit. Othello verdiende ten volle en had er allen aanleg toe, om door zijn huwelijk met Desdemona een zeer gelukkig leven te zullen leiden: generaal in dienst der Venetiaansche regeering, gezien en geëerd bij zijne meesters, bemind door zijne officiers en soldaten en nu in het bezit der schoonste, der liefste vrouw, de vrouw van zijn hart. Wat wil men nog meer? En wat ziet men nu gebeuren? Men heeft nu de zoo zeldzame gave, waarnaar ieder verlangt, en die de meesten zich beklagen geen oogenblik van hun leven bezeten te hebben: het geluk, in handen.

Wat doet men nu? Wendt men de uiterste zorg aan om dit kostbaar kleinood zoo zorgvuldig mogelijk te bewaren, sluit men het weg, en neemt men het zeer voorzichtig in de handen, opdat het niet breke? Neen, juist het tegendeel. Dit kleinood in het bezit dier voortreffelijke vrouw, verbrijzelt men met eigen handen, - en dat zelfs niet uit roekeloosheid, uit onverschilligheid, o! neen! men waardeert het ten zeerste, stelt er den hoogsten prijs op, - en toch vernielt men het met eigen wil en in het volle besef van hetgeen men doet. Waarom? Omdat men het *moet* vernielen, omdat men niet anders *kan*. Is dit niet tragisch?

Ofschoon er door zeer velen aan getwijfeld is, en nog altijd getwijfeld wordt, of dit treurspel een werkelijk tragischen indruk maakt, zie ik geen reden, waarom dit niet het geval zou

zijn. Op mij althans heeft het steeds hij de lezing dien indruk gemaakt.

Toch houdt ik het er voor, dat zoo het stuk eindigde met Desdemona's dood en dien van Othello kort daarop zonder iets meer, de slotindruk niet tragisch zou zijn, en men eerst door nadenken het tragische in het stuk zou gevoelen. Shakspeare zendt ons, na de aangrijpendste tooneelen van menschelijke smart aanschouwd te hebben, waarbij onze tranen gestroomd hebben en ons gemoed diep geschokt is, altijd naar huis met een slottafereel - dikwijls ook maar enkele regels - dat iets kalmer en plechtig-verheven van toon ons in de ware tragische stemming brengt, waarvan het kenmerk is: een gevoel van verzoening met het noodlot en van berusting in den jammer dezer wereld, omdat de hoogere wereldorde dien noodzakelijk maakt.

De slot-accoorden zijn bij Shakspeare altijd grootsch en klinken zacht, nooit heftig-hartstochtelijk, evenals de stormachtige finale eener symphonie soms eindigt met enkele zachte tonen.

En in dit stuk is Shakspeare ons wel eenige satisfactie schuldig. Wij hebben het lijden van Othello en Desdemona moeten aanschouwen, en beide veroorzaakt door de laagheid van een gewetenloozen schurk.

Moet dit nu hiermede afloopen? Dat kan niet, dat zou ons geene bevrediging schenken, dat zou een pijnlijk gevoel van wrevel achterlaten.

De Othello is de somberste tragedie, die hij geschreven heeft, omdat men daarin aanschouwt het zedelijk verval van een edel hart, en wat is er treuriger in de wereld dan dat? Maar Shakspeare geeft met de ontknooping ook de opheldering. Aan Othello valt de blinddoek van de oogen. Hij ziet, dat zijn jammer hoe ondragelijk reeds, nog oneindig erger is dan hij zich voorgesteld had. ‘Gij hebt de liefelijkste onschuld vermoord, die ooit de oogen opsloeg,’ zegt Emilia tot hem. De ontzettende waarheid staat met één tooverslag helder voor zijn geest, dat hij het voorwerp is geweest van een ongehoord bedrog, dat hij niet had kunnen vermoeden, dat hij de medeplichtige is van een schurk en zelf als een moordenaar gehandeld heeft. En de vrouw, die hij zóó liefhad, dat hij tot haar dood haast niet kon besluiten en hij met eene moeielijke overwinning op zichzelven deed, wat hij voor zijn plicht hield, -

die vrouw was onschuldig. Welk eene ontgoocheling! Wanhopig stort hij neêr op het lijk der vermoorde Desdemona. Zijn smart is zoo verschrikkelijk, dat onze verbeelding daarbij stil staat, wij kunnen ons die graad niet voorstellen. Het is aan de grootste akteurs overgelaten ons daarvan den vereischten indruk van schoonheid te geven - en Shakspeare laat hier veel aan den akteur over. Eerst weigert Othello nog de waarheid te gelooven: ‘O! indien zij trouw geweest ware, indien de Hemel voor mij een nieuwe wereld geschapen had, een wereld van den reinsten diamant, ik zou haar daarom niet hebben afgestaan.’ Met deze kolossale hyperbool drukt hij uit, wat hij verloren heeft. Emilia's bekentenis dwingt hem nu te gelooven, dat hij dit offer volkomen nutteloos gebracht heeft, zijn schat moedwillig heeft weggesmeten. Hij vergelijkt zich met den woesten Indiaan, die de parel onzinnig verwierp kostbaarder dan al wat zijn stam bezat. Een zeer juiste vergelijking, helaas! maar al te waar. Othellos smart doet ons huiveren; maar zijn moreele natuur is door deze krisis gered. Hij ziet in waartoe hij gedaald is, in welke draaikolk van drift en waanzin men hem medegesleept heeft, maar nu komt hij weêr boven en hij krijgt zijn verstand terug. Shakspeare stelt hem hier weêr tegenover Jago; en welk een verschil tusschen den ongelukkigen, verblinden man, die te laat het gezicht terug krijgt en den kouden, ellendigen Jago, ‘die de treurige last waaronder het bed bezwijkt’, waarvan hij de oorzaak is, met een onverschillig oog aanziet. Men zou dan nog liever wenschen in Othello's plaats te zijn. Welken naam zal men u geven? vraagt Lodovico. ‘Noem mij een eerlijk moordenaar als gij wilt, want ik heb uit eergevoel gehandeld, niet uit haat.’ Juist, een eerlijk moordenaar is hij, en tusschen dien naam en dengene, dien Jago verdient, bestaat nog een onmetelijke afstand. Diep gevoelt hij echter, dat hier het einde van zijn leven gekomen is. Zijn geluk heeft hij verwoest, en zijne mannelijke deugden, zijn eer en zijn eerbied voor zich zelven heeft hij onherroepelijk verloren. ‘Hier is de eindpaal van mijn levensreize, het doel van mijn bestaan, de zeebaak die ik niet voorbij zal komen, al zette ik alle zeilen bij.’ ‘Bedoelt gij hem, die eenmaal Othello was? Hier ben ik.’ De ware Othello van vroeger bestaat niet meer, Nog eene zaak ligt hem op het hart. Hij weet, dat men hem oordeelen zal, waarschijnlijk veroordeelen, en hij vreest, dat

door het gebeurde, hij zijn goede naam, zijn krijgsmanseer, die hij zich jaren lang behouden had, bij het nageslacht zal verliezen. Daarom richt hij nog eene bede tot de omstanders. ‘Gij weet, ik heb den Staat dikwerf aan mij verplicht; doch dit zij zoo. Ik bid u, als gij in uwe brieven al deze jammeren zult meededeelen, zoo spreek dan van mij gelijk ik ben. Verbloem niets, maar laat ook geen hatelijkheid uw pen besturen.’ Weest rechtvaardig, zegt hij tot hen, en daar schiet hem nog een schoone daad uit vroeger tijd te binnen, die hem de troost brengt, dat hij toch eens een dapper, edel man was. ‘En zeg ten slotte, dat ik eenmaal te Aleppo, toen een boosaardige Muselman een Venetiaan vernederde en den Staat in hem hoonde, dat ik toen dien ongedoopten hond bij den strot greep en hem trof - aldus. -’

Hoe schoon is dit slot! en hoe weemoedig die laatste woorden! Dat is de weldadige zachte stemming, waarmede Shakspeare van ons afscheid neemt.

Ook Jago doodt zijne vrouw Emilia. Shakspeare, die het huwelijk van Jago en Emilia voortdurend in antithese brengt tegenover dat van Othello en Desdemona, laat onze deze tegenstelling aan het slot nog eens levendig gevoelen. Beiden dooden hunne vrouwen.

Maar welk een reusachtig verschil in de beweegredenen! Jago doorsteekt Emilia in een vlaag van woede en wraakzucht, omdat zij hem verraden heeft en hij ziet, dat hem daardoor de kans om Cassio's opvolger te worden voor altijd ontsnapt en hij zijn verdiende straf niet ontloopen zal

Welk eene antithese ook in de handelwijze der beide vrouwen! Desdemona zoekt stervende haren man nog te redden, door zich zelve de oorzaak van haren dood te noemen; Emilia stort door hare bekentenis haren man in 't ongeluk.

Ulrici noemt den Othello een intrigue-stuk in tegenoverstelling van de andere tragedies, waarin hij alleen de tragische ontwikkeling van karakters ziet, terwijl hier de intrigue tot de ontknooping leidt.

Om deze reden oordeelt hij, dat het tragische element in den Othello eigenlijk ontbreekt. Want de intrigue, zegt hij, heeft altijd iets van het toeval, omdat zij het werk is van een bepaald persoon en deze dus door het te doen of te laten het in zijne macht heeft den knoop te leggen.

En nu mag men verder vragen, waar de zoogenaamde poëtische rechtvaardigheid blijft. Shakspeare stoort zich daar niet aan.

Hij laat in zijn wereld ieder mensch leven en sterven, zooals het met zijn karakter overeenkomt. Othello's lot en niet minder dat van Desdemona - hoe onverdiend ook volgens onze begrippen van rechtvaardigheid - zijn een gevolg van hun karakter. Desdemona's lot is te wijten aan hare te groote zachtheid van geest en gebrek aan oprechtheid. En evenzoo heerscht bij Emilia, bij Jago, bij Cassio dezelfde consequentie, oorzaak en gevolg.

Om het tragisch effekt te bereiken, is het van het hoogste belang, dat de antithesen in de karakters zuiver en duidelijk geteekend worden.

Hier zijn zij kristalhelder. Tegenover den jaloerschen, kwaaddenkenden, huichelenden Jago, de oprechte, kinderlijk-geloovige en edeldenkende Othello; tegenover scherpzinnigheid en menschenkennis aan den eenen kant staat gebrek aan doorzicht in de geheime roerselen van het menschelijk hart gepaard met levendige verbeeldingskracht; tegenover absentie van gevoel, diep en innig gevoel. Tegenover valsch eergevoel - ook Jago houdt zijn eer voor geschonden door Emilia - het ware eergevoel, enz.

Men kan de antithesen nog verder uitbreiden.

Desdemona en Jago zijn ook kontrasten. Zij uiterlijk schuld, innerlijk onschuld; Jago het omgekeerde. Met Othello heeft zij gemeen te groot vertrouwen en argeloosheid; zij mist de ware takt om met haren man om te gaan, Jago verstaat die kunst meesterlijk. En zoo verder. Ook in de andere personen vindt men antithesen bij menigte.

Othello's moord aan zijne vrouw gepleegd is eene onnatuurlijke daad, zooals ik reeds gezegd heb. Zijne huwelijksgeschiedenis voorspelde hem een gelukkig leven met de vrouw, die hij liefheeft en die in alle opzichten verdiende door hem op prijs gesteld te worden. Schijnbaar bestond dus geen grond voor dien treurigen afloop. Shakspeare wil nu dit onnatuurlijke ons als natuurlijk voorstellen. Zullen wij dit nu natuurlijk vinden, dan is het zijn plicht ons zulke overtuigende redenen aan te voeren, dat wij hem kunnen gelooven, en het onnatuurlijke voor ons ophoudt te bestaan. Daarom geeft Shakspeare die uitgebreide, hoogst zorgvuldig bewerkte expositie in de Ie

Akte. De handeling is zeer eenvoudig, maar het is eene handeling, die wij niet geneigd zijn spoedig voor mogelijk, nog minder voor waarschijnlijk te houden.

Deze daad moet wel onberispelijk gemotiveerd zijn, anders valt het stuk voor ons in duigen, en boezemt de geschiedenis ons meer afkeer dan medelijden in. Wanneer wij zelven niet gevoelen, dat Othello's lot niets ongerijmds bevat, dat het zelfs geene uitzondering behoeft te zijn, dat het een algemeene regel in de menschelijke natuur stelt, waarvan ieder, zoo hij een lesje er aan nemen wil, de toepassing voor zich zelven kan maken, - wanneer wij dat niet gevoelen, hebben wij geen medelijden met hem en laat ons het stuk eigenlijk koud.

Hoogstens bewonderen wij dan de poëtische stijl en de weergalooze kunst, waarmede het is ineengezet. Want in helderheid van plan, eenvoud en eenheid van compositie overtreft de Othello verscheidene andere stukken van Shakspeare, het staat hierin op de eerste rij. Het is ééne enkele handeling, die zonder afwijkingen, zijsprongen of episodes in eene rechte lijn voortgaat tot aan het einde.

De motiveering is hier de hoofdzaak, en daaraan besteedt Shakspeare meer dan 2 akten, daar hij de eigenlijke handeling eerst in de IIIe laat beginnen. De handeling is eenvoudig, maar de motiveering is zeer gecompliceerd, en dat kan niet anders; want zonder al die samenwerkende motiven is de handehng eenvoudig onmogelijk. Dat de feiten als schakels aaneensluiten, en dat de psychologische motiveering, gebaseerd op de expositie, onberispelijk is hebben wij nu gezien. Men zal te vergeefs naar iets gedwongens of iets willekeurigs zoeken. Elk woord, elke gedachte, elk gevoel stemt overeen met het karakter en vloeit er onmiddelijk uit voort. Nergens iets onnatuurlijks, iets gezochts met het doel om het verdere te motiveeren. Men kan elk der figuren afzonderlijk nemen, zijne woorden in monoloog of dialoog bestudeer en afgezonderd van de andere en men zal altijd vinden, dat die persoon zóó moet spreken en denken en niet anders. Iedere gestalte is een op zich zelf staand geheel, - met uitzondering natuurlijk van de bijfiguren Bianca, Lodovico, Gratiano, Montano, enz. - dat zijn eigen geschiedenis heeft. Ook Brabantio, Rodrigo en Cassio hebben nog eenige zelfstandigheid.

De motiven nu die samenwerken en waaruit Othello's daad voortvloeit, zijn deze;

1º. Othello's karakter - blind, misplaatst vertrouwen, gebrek aan doorzicht, enz.
2º. Jago's invloed op Othello, zijn reputatie van eerlijk man, zijn talent van overtuigen, werken op Othello's verbeelding, huichelarij, enz.
3º. Desdemona's karakter. - Haar onschuld, die zich niet in acht neemt voor den schijn, vreesachtigheid, gebrek aan oprechtheid.
4º. Emilia's lichtzinnigheid en vrees voor haren man.

Ik ben thans aan het einde van mijn studie gekomen, en wil het geduld mijner lezers niet langer op den proef stellen.

Het valt moeilijk bij een meesterstuk als den Othello kort te zijn; er zijn zoovele schoonheden in te bewonderen, dat men zich laat verleiden al te breedvoerig te worden. Ik heb getracht aan te toonen, hoe voortreffelijk dit tooneelspel aan alle eischen van het drama beantwoordt, hoe de handeling in al zijne onderdeden aaneensluit en gemotiveerd is, hoe fijn de karakters geteekend zijn, en waarom de afloop tragisch is. Ik heb daarbij veel geciteerd, omdat ik mijne beweringen niet op losse gronden wil laten steunen, maar zooveel mogelijk op Shakspeare's eigen woorden. Men moet Shakspeare's kunst uit zijn eigen werken verklaren. Dit is, m.i., de eenige goede methode.

Shakspeare moet uit zich zelven verklaard worden en men moet hem niet dingen laten zeggen, waaraan hij nooit gedacht heeft omdat zij niet in den tekst staan. De ontzaglijke stapel geschriften, die over den Hamlet bestaat, en die nog steeds aangroeit, zou nooit dien omvang gekregen hebben, zoo de critici wat meer voet bij stuk hielden, indien zij niet menigmaal hunne eigen gedachten voor die van Shakspeare in de plaats stelden en allerlei wonderlijke dingen uit hem trachtten te halen, waarover hij met geen enkel woord gesproken heeft.

Er wordt veel te veel geloof geslagen aan Shakspeare's onbegrijpelijkheid en duisterheid; Shakspeare is helderder dan men dikwijls denkt. Men moet echter met inspanning van alle krachten van verbeelding, gevoel en verstand hem trachten te volgen. En hij eischt veel, zeer veel van den lezer.

Het is zeer te betreuren, dat de grootste dichter der menschheid nog zóo weinig gelezen wordt, en dat hij alléen bewon-

dering en liefde vindt bij de happy few, de aristokraten des geestes. Shakspeare moest, evenals in Engeland en Duitschland, ook bij ons gelezen en herlezen worden als de meest geliefde dichter, als de eeuwige en de hoogste uiting der poëzie van onvergankelijke schoonbeid, en als een zeker werkend geneesmiddel tegen het Naturalisme en andere dergelijke Verirrungen, die den smaak van het lezend publiek hoe langer hoe meer bederven. Maar daarvan is het in ons land, helaas! nog verre verwijderd. Men kan van Shakspeare vrij wel hetzelfde beweren, wat Lessing van Klopstock zegt:

> Wer wird nicht einen Klopstock loben?
> Doch wird ihn jeder lesen? - Nein. -
> Wir wollen weniger erhoben,
> Und fleissiger gelesen sein.

Nog ééne opmerking. Het is eene algemeen verbreide meening, die den een van den ander overneemt, - ook onder de critici van beroep - dat Shakspeare te onbeschaafd en te ruw is voor onze negentiende-eeuwsche smaak. Ruw is hij in hetgeen hij schildert, het onderwerp, een enkele maal; in zijne woorden daarentegen dikwijls. Dit laatste valt niet te ontkennen. Maar men moet niet de fout begaan van ruwheid te noemen, wat enkel schildering der hartstocht is, die zich soms in den brutaalsten vorm kan openbaren. Wie eene angstvallige vrees bezit voor het gezicht van eene geweldige passie, wie, met andere woorden, bang is zich aan koud water te branden, die moet Shakspeare's werken - en ook die van vele andere groote dichters - maar ongelezen in de kast laten staan. Beter doet hij met de een of andere zoetsappige dorpsnovelle ter hand te nemen, en zich dan op den gemakkelijken stroom der sentimentaliteit te laten voortdrijven.

Shakspeare is, hoewel hij geen slaaf der mode was, toch een kind van zijn tijd, zestiende-eeuwsch. Op rekening van zijn eeuw moeten de vele cruditeiten gesteld worden. Maar wie hem die vergeven wil, en er ook het schoone in weet te ontdekken, het frissche en kernachtige van uitdrukking, - die wint er een onschatbaar genot mede.

M.P. DE HAAN.

Richard Cobden.

John Morley. The life of Richard Cobden. 2 dln. London, 1881.

Twee richtingen strijden in den geest des menschen om den voorrang: de nationale of politische en de internationale of kosmopolitische. De eerste kenmerkt zich door gehechtheid aan het verleden, aan de overleveringen des volks; de laatste houdt zich meer bezig met de toekomst, met het ideaal van een wereldstaat. Deze kan men ook de *sociale* noemen, omdat bij haar het maatschappelijk bewustzijn het staatsbesef verdringt; gene noemde ik de *politische*, omdat zij aan het begrip staat en vaderland eene hooge waarde toekent. De sociale of kosmopolitische richting verfoeit den oorlog zonder eenig voorbehoud, en betreurt de schatten, die de staat aan leger en vloot ten koste legt. De politische acht den krijg in vele gevallen eene weldaad voor het volk, wiens nationaliteitsbesef en vaderlandsliefde hij verlevendigt. De adel en het leger tellen de meeste voorstanders der nationale richting, de handel en nijverheid zijn meer der sociale of kosmopolitische richting toegedaan. Beide richtingen steunen op goede beginselen: eenerzijds is de mensch lid van een bepaalden staat, anderzijds van de groote maatschappij, die zich over de geheele beschaafde wereld uitstrekt. Maatschappelijk besef en staatsbewustzijn behooren gepaard te gaan. Doch in de meeste menschen overheerscht een dezer beide gevoelens, en wanneer deze overheersching tot onderdrukking, tot versmoring leidt, dan wordt de mensch - als het sociale bewustzijn in hem is uitgedoofd - de prooi van een ondragelijken volkstrots of van eene belachelijke volksijdelheid, die hem alles doet versmaden wat uit den

vreemde komt, en hem blind maakt voor de gebreken van eigen en voor de deugden van anderen landaard, en - als het nationale bewustzijn versmoord is - de buit van onverschilligheid en zedelijke verslapping, waardoor hij zijn eigen belang als het hoogste goed gaat beschouwen, en voor de belangen zijns vaderlands onverschillig wordt.

De man, wiens naam boven dit opstel staat, is van *zulk* een kosmopolitisme nooit een vertegenwoordiger geweest. Hem was vaderlandsliefde geen ijdele klank. Maar toch was de richting van zijnen geest meer sociaal dan politiesch. Geen wonder! De handel - althans de vrije handel - is kosmopoliet en Cobden was koopman, koopman waar hij zich bevond, koopman te huis, koopman op kantoor, koopman op reis, koopman ook in het Parlement, koopman, waar hij met Peel de zege behaalde, koopman, waar hij tegenover Palmerston de nederlaag leed. 's Volks stoffelijke voorspoed ging hem boven alles ter harte, niet omdat hij - als velen - geene hoogere belangen kende, maar omdat hij zedelijken vooruitgang als eene vrucht van stoffelijke welvaart beschouwde.

Zijne politieke loopbaan was een strijd van het gezonde verstand, vooral op stoffelijke doeleinden gericht, tegen den geest van 't verleden, de macht der overlevering en de daarop steunende staatkunde: eene botsing dus tusschen twee geheel tegenovergestelde beginselen, die aan twee hoofdtrekken van het Engelsche volkskarakter, gezond verstand en behoudzucht, beantwoorden. Het tafereel van dien strijd kan niet anders dan onze belangstelling wekken.

Mijn voornemen is den lezer in de eerste plaats eene schets te geven van Cobdens levensloop, en vervolgens op zijne staatkundige werkzaamheid het oog te vestigen. Het werk van Morley, boven dit opstel aangehaald, zal daarbij mijne hoofdbron zijn.

I.

Richard Cobden werd den derden Juni 1804 te Heyshott, een gehucht in West-Sussex, geboren. Van elf kinderen was hij het vierde. Het gezin leefde op eene kleine hoeve, door Richards grootvader nagelaten. De vader van Cobden was

een man van een zacht en beminnelijk karakter, maar goedgeloovig en weinig energiek. Achteruitgang in zijne zaken noopte hem in 1814 zijne boerderij te verkoopen, waarop hij zich te Westmeon bij Alton in Hampshire vestigde. Bloedverwanten van vaders- en van moederszijde belastten zich met de opvoeding der kinderen. Richard, die tot dusverre de schapen zijns vaders gehoed had, werd door zijn oom, een Londensch koopman, naar een kostschool in Yorkshire gezonden, waar hij, van vrienden en magen gescheiden, slecht gevoed, slecht onderwezen en slecht behandeld, vijf treurige jaren, van zijn tiende tot zijn vijftiende, sleet. In 1819 werd hij in het magazijn van zijn oom geplaatst en in diens gezin opgenomen. Eene zeer hartelijke bejegening vond hij daar niet. Vooral viel het weinig in den smaak van oom en tante, dat neef 's morgens in zijn kamertje Fransche lessen leerde: een toekomstig koopman behoorde zich niet in de boeken te verdiepen. Zijn broeder Frederick had intusschen getracht in Amerika fortuin te maken, doch kwam zonder daarin geslaagd te zijn in 1824 in zijn vaderland terug. Richard was zeer aan zijne broeders gehecht, zocht hen dikwijls op, en deed wat hij kon om hun het leven aangenaam te maken. In 1825 stierf hunne moeder: zij was eene flinke vrouw geweest, maar had den achteruitgang van haar gezin niet kunnen keeren. Dat zelfde jaar bracht eene verbetering in Richards betrekking: hij werd tot handelsreiziger bevorderd, als hoedanig hij vervolgens, nadat zijn patroons gefailleerd waren, bij de firma Partridge en Price geplaatst werd. In 1828 deed hij een gewichtigen stap: hij begon met twee vrienden eigen zaken te doen. De drie jonge lieden wilden zich te Manchester vestigen, en zich daar met den verkoop van goederen voor eene voorname katoendrukkerij belasten. Meer dan de helft van het kleine kapitaal, dat zij noodig hadden, werd geleend. Hun plan slaagde, dank zij den goeden indruk, dien de jonge mannen op de Heeren Fort Brothers & Co. maakten. Een paar jaren later begonnen zij zelf de katoenen te drukken, juist in een tijd, toen de katoenhandel van een knellende belasting bevrijd werd, en daardoor aanzienlijk toenam: van de Heeren Fort namen zij eene oude katoendrukkerij te Sabden in Lancashire over.

In dit afgelegen dorp, waar in 1832 evenmin eene school als eene kerk was, gaf Richard Cobden het eerste blijk van belang-

stelling in de openbare zaak. Aan hem was het te danken, dat er eene school verrees.

Omstreeks dien tijd bezocht Cobden Parijs, het volgende jaar deed hij een reis door Frankrijk en Zwitserland, en hoewel hij voor natuurschoon niet ongevoelig was, boezemde de staatkundige en staathuishoudkundige toestand van de landen, die hij bezocht, hem de meeste belangstelling in. Die reizen waren hem kostelijke middelen tot verrijking zijner kennis, tot verruiming van zijnen blik: hij leerde vreemde toestanden op eene onpartijdiger wijze beoordeelen, dan wij van zijne landgenooten gewoon zijn.

Leerzaam en van veel invloed op zijn volgend leven was eene reis naar de Vereenigde Staten, waartoe de voorspoedige gang zijner zaken hem in de gelegenheid stelde. Het karakter der Amerikanen boezemde hem achting en bewondering in. Wel ergerden hem vaak hunne grootspraak en ijdelheid - hij noemt hen zelfs ‘the most insatiable gourmands of flattery and praise’ - en voelde hij zich soms verplicht, den handschoen voor zijn vaderland op te nemen, als de Amerikanen hun eigen land ten koste van Groot-Brittanje ophemelden - maar hij roemde hunne wakkerheid, hun ondernemingsgeest, hunne werkzaamheid, eigenschappen, die hem veel van de toekomst des Amerikaanschen volks deden verwachten: een volk, dat hen voorbij wil streven - verklaarde hij - zal voedsel en slaap ten eenenmale moeten kunnen ontberen, want de Amerikanen hebben stellig denkortsten tijd uitgevonden, die voor voeding en rust vereischt wordt.

In 1835 kwam Cobden in zijn vaderland terug. Voornamelijk, maar toch niet uitsluitend, ging hij zich weder aan zijne eigen zaken wijden. Algemeene belangen trokken weldra zijne aandacht. Voor het eerst trad hij als redenaar op, doch met het treurige gevolg, dat hij in verwarring geraakte, en in zijne redevoering bleef steken.

Meer lof oogstte hij in als schrijver van een tweetal vertoogen, *England, Ireland and America* en *On Russia* getiteld.

In de lente van 1835 verschenen, beleefde eerstgenoemd geschrift binnen het jaar drie uitgaven. Het hoofdoogmerk des schrijvers was te betoogen, dat Engeland door Amerika zoude overvleugeld worden, als het niet afzag van zijne bemoeizieke en oorlogszuchtige staatkunde, en niet voor de noodige hervormingen op het gebied van handel en nijverheid zorgde. De ellendige toestand, waarin Ierland verkeerde, werd als bewijs

aangevoerd van de schromelijke gevolgen dier averechtsche politiek. In het werkje over Rusland waarschuwt de schrijver tegen eene tusschenkomst ten behoeve van Turkije. Engeland was aan zich zelf verplicht, zich van inmenging in anderer aangelegenheden, voor zoo verre zijne eigen belangen daarbij niet betrokken waren, te onthouden; drukkende belastingen en stoffelijke en zedelijke verachtering des volks waren de wrange vruchten van het wanbegrip, dat het Engelands roeping zoude zijn, zich als scheidsrechter in de twisten van andere mogendheden op te werpen. Reeds toenmaals deed hij zich dus als voorstander kennen van de beginselen, later met zoo veel warmte door hem tegen Palmerston bepleit.[1)]

In den herfst van 1836 ging Cobden wederom op reis; ditmaal tot herstel zijner gezondheid, die door eene zware ziekte, een gevolg van overspanning, geschokt was. Het was eene zeereis, die hij ondernam. Den 22sten October stak hij te Plymouth van wal. Te Lissabon, Cadix en Gibraltar liet men het anker vallen. Vandaar ging de reis naar Alexandrië en Caïro; vervolgens werden Constantinopel en Smyrna, eindelijk ook Athene bezocht. Op de terugreis deed men Malta en Gibraltar aan. Cobdens brieven en dagboek bewijzen ons, hoezeer hij de kunst verstond, steeds het nuttige aan het aangename te paren. Geene gelegenheid werd door hem verzuimd om zijne kennis te vermeerderen. Scherpzinnig opmerker, gaf hij tevens zijne indrukken op geestige wijze weêr. Het bezielde boezemde hem meer belang in dan het onbezielde: de menschen, hunne zeden en gebruiken, en hun maatschappelijke toestand trokken het meest zijne aandacht. Geestig is de beschrijving, die hij ons van een drietal Muzelmannen geeft, dat te Caïro onder zijn venster gezeten was. De bedaardheid dier lieden wekte zijne verbazing op. Terwijl zij zitten te rooken, komt een jongen voorbij, die een met kiezelzand beladen ezel voortdrijft; het dier struikelt dichtbij de rookers en het zand komt op de matten, waarop zij zitten, te recht. De jongen onmiddellijk aan het werk om het zand met

1) Veertien jaren later betuigde hij nog zijne volkomen instemming met de drie hoofdstellingen toenmaals door hem verkondigd: ‘first, that the great curse of our policy has been our love of intervention in foreign politics; secondly, that our greatest home difficulty is Ireland; and thirdly that the United States is the great *economical* rival which will rule the destiny of England.’ Morley II, 26.)

zijne handen op te scheppen, en zoo goed mogelijk tusschen hunne beenen bijeen te schrapen: zoodra de mand weer gevuld, en op den ezel geladen is, gaat hij op een sukkeldrafje verder; zonder dat er gedurende dien tijd een enkel woord tusschen hem en de rookers gewisseld is, of deze hunne plaats een oogenblik verlaten hebben. En twee uur later, voegde Cobden er bij, kom ik langs die zelfde plek, en hunne houding is nog volkomen de zelfde, en het overschot van het zand ligt nog om hunne beenen heengespreid. Nooit, getuigt hij elders, zag ik een volk, dat er minder van houdt om over beuzelingen met u te twisten dan de bevolking van Caïro: gij kunt over hen heenloopen, gij kunt hen stompen, gij kunt hen halfdood trappen tegen den muur: het eenige waar zij zich over schijnen te verbazen is, dat gij daarna nog naar hen omziet, of zij zich nog in het land der levenden bevinden. Of een ezel of een dromedaris zijn poot kalmpjes op hunne teenen zet, is eene kleinigheid die zij niet tellen, als die poot maar bijtijds opgelicht wordt, dat zij hunne pijp kunnen aansteken of hunne gebeden opzeggen, het eenige waartoe zij zich geroepen achten.

Aardig is ook het verhaal van het bezoek, dat hij met zijn reisgezelschap aan Pacha Mehemet Ali bracht. Ik zoude echter mijn bestek overschrijden, als ik het hier mededeelde. Opmerkelijk vooral, omdat het een eigenaardig licht werpt op het karakter van Cobden, die van alles partij wist te trekken om zijne handelskennis te vermeerderen, en in wien de koopman zich nooit verloochende, is het feit, dat hij bij een tweede bezoek met den Pacha een lang onderhoud had... over de katoennijverheid.

Kenschetsend is het ook, dat het zien der Egyptische pyramiden bij Cobden de gedachte deed oprijzen: ‘welk een ontzaglijke hoeveelheid arbeid is hier verspild. Zes millioen ton steenen, alle met bekwaamheid gehouwen en pasklaar gemaakt, zijn hier in een nutteloozen vorm opeengestapeld. Een derde gedeelte van dit materiaal en minder dan een tiende van den arbeid waren voldoende geweest om het nuttigste van alle openbare werken in Engeland - den zeebreker te Plymouth - tot stand te brengen.

Na een afzijn van zes maanden zette Richard Cobden den 21sten April te Falmouth voet aan wal.

Kort na zijne terugkomst werd hij bij de algemeene verkiezingen,

waarmede de troonsbeklimming van Koningin Victoria vergezeld ging, te Stockport kandidaat gesteld voor het Lagerhuis. In den hevigen verkiezingsstrijd, die er gevoerd werd, leed hij echter de nederlaag. Zonderling was de wijze waarop zijne voorstanders hun misnoegen over dezen uitslag aan den dag legden. Zij spraken af de herbergen en winkels van diegenen, die op den konservatieven kandidaat Majoor Marsland gestemd hadden, niet meer te bezoeken, en het gevolg daarvan was, dat de hervormingsgezinden plakkaten met de woorden 'Voted for Cobden' boven hunne deur aanbrachten, terwijl de vleesch- en de groentenverkoopers op de markt 'Cobden beef' en 'Cobden potatoes' schreeuwden. Het schijnt, dat Cobden zelf geen schuld aan deze zonderlinge en min gepaste wraakneming gehad heeft; al liet hij zich ook de hulde welgevallen, hem door een aantal geestverwanten gebracht. De bekende O'Connell behoorde tot de deelnemers. In een open rijtuig reden hij en Cobden door Stockport, waar zij redevoeringen hielden op eene groote volksbijeenkomst in de open lucht, en vervolgens ook op een gastmaal het woord voerden[1)]. Viel de verkiezing voor Cobden ongunstig uit, zij was voor hem toch in zooverre nuttig geweest, als zij hem de gelegenheid geschonken had, om zijn gevoelen over enkele vraagstukken uit te spreken.

Opmerkelijk vooral is zijn oordeel over de regeling van den fabrieksarbeid, de zoogenaamde 'factory question.' Van beperking van den kinderarbeid niet afkeerig, achtte hij eene regeling van de werkuren der volwassenen door de wet onwenschelijk, en toonde hij zich veel meer een voorstander van het beginsel van eigen hulp, dan van uitbreiding der staatsbemoeiing. Toen reeds deed hij zich kennen als vijand der graanpolitiek, waartegen hij spoedig zulle een hevigen en hardnekkigen strijd zoude voeren.

Voor zijne eigen zaken was de nederlaag, door Richard Cobden

1) Dat Cobden evenwel niet tot O'Connells vrienden behoorde, blijkt uit hetgeen eerstgenoemde in 1848 aan George Combe schreef: 'O'Connell always treated me with friendly attention, but I never shook hands with him or faced his smile without a feeling of insecurity; and as for trusting him on any public question where his vanity or passions might interpose, I should have as soon thought of an alliance with an Ashantic chief.' (Morley II. 27, waar dit oordeel onrechtvaardig genoemd wordt, omdat O'Connell zich tegen de graanwet van 1815 gekant had, en de League van 1838 tot 1816 trouw bad bijgestaan in den strijd.)

bij de stembus geleden, niet onvoordeelig. Zijn broeder Frederick; met wien hij zich verbonden had, miste den ondernemingsgeest van Richard, en kon diens hulp te minder ontberen, naarmate de zaken zich hadden uitgebreid, en het zwaarder viel voor één persoon de verantwoordelijkheid te dragen. Echter lag het niet in Cobdens aard zich uitsluitend met zijne eigen stoffelijke belangen bezig te houden. Weetlust en plichtbesef maakten hem dit onmogelijk. De eerste wendde zijn blik naar wetenschappelijke onderwerpen, en bracht hem ook tot de studie van de phrenologie, waarover hij met George Combe in briefwisseling trad; de laatste deed hem optreden als pleitbezorger voor een gewichtig stedelijk en in zeker opzicht ook landsbelang: de verleening van stadsrechten aan Manchester (incorporation of Manchester): in het najaar van 1838 werd het Charter verleend.

In dat zelfde jaar deed Cobden een reisje in Duitschland, eenerzijds uit behoefte aan afwisseling - voor zijn rusteloozen geest, zegt Morley, was eentonigheid de ergste vermoeienis - anderzijds om zijne kennis van den ekonomischen toestand van vreemde landen - en het waren toen reeds vooral de graanwetten die zijne aandacht trokken - te verrijken. Cobden, meer staathuishoudkundige dan staatsman, was met het regeerstelsel van Pruisen zeer ingenomen: een regeerstelsel, zoo eenvoudig en zoo spaarzaam, zoo rechtvaardig en zoo bedacht op de zedelijke en stoffelijke verheffing des volks, wenschte hij ook zijn vaderland toe: hij bewonderde den geleerden ambtenaarsstand, en afkeerig van praal als hij was, prees hij den eenvoud van het hofleven. Aardig is de brief, dien hij uit Pruisens hoofdstad tot zijne zuster richtte, en waarin hij haar een zondag in Berlijn beschreef; de gulle maar toch betamelijke vroolijkheid der Berlijnsche zondagsviering viel vrij wat meer in zijn smaak dan de Londensche sabbatsrust en sabbatsverveling.

Thans zijn wij tot een gewichtig tijdstip in Cobdens leven genaderd. Eene schoone taak zoude weldra door hem worden aanvaard, een werk worden tot stand gebracht, waaraan hij zijn grootsten roem verschuldigd is. Ik heb het oog op den strijd tegen de graanwetten, in en buiten het Parlement gestreden, en waarin Richard Cobden blijk gaf van onvermoeide werkzaamheid, stalen ijver, taaie volharding en schaars geëvenaarde veerkracht. In dezen strijd treedt Cobden in zijne volle kracht voor ons op: natuur had hem met al die gaven toegerust, die een kam-

pioen voor de handelsvrijheid behoeft, geestesrichting en aanleg, kennis en ondervinding maakten hem bij uitnemendheid tot het volvoeren zijner taak geschikt. Eene eenigszins uitvoerige beschouwing behoort aan dit gedeelte zijns levens gewijd te worden.

II

Men verhaalt, dat, toen Adam Smith eens zijne afkeuring uitsprak over de wetten tegen de opkoopers, de groote en ververlichte staatsman Edmund Burke hem toevoegde: 'Gij Dr. Smith, kunt van uw katheder theorieën over handelsvrijheid verkondigen, als gaaft gij college in de zuivere wiskunst, maar wetgevers moeten stap voor stap voortgaan, omdat hun gang belemmerd wordt door de wrijving van het belang en de wrijving van het vooroordeel.'[1)]

Deze woorden bevatten een onloochenbare waarheid. Van alle hervormingen - vooral op ekonomiesch gebied - moet geleidelijkheid het kenmerk zijn. De overgang van een verkeerd stelsel van staatshuishouding tot een beter brengt altijd gevaren en bezwaren mede, omdat de maatschappelijke toestanden, zoo als zij bestaan, vaak naar het verkeerde stelsel zijn vergroeid: de leest heeft den vorm van het knellende keurslijf aangenomen. Daarenboven de mensch (en vooral de Engelschman!) is gehecht aan het bestaande. Vooroordeelen worden wel ten slotte door het gezonde verstand overwonnen, maar buitengewone inspanning en een lang tijdsverloop zijn dikwerf daartoe noodig. Adam Smith zelf zag dit in, toen hij het even ongerijmd noemde, te verwachten, dat Engeland eens op volmaakte handelsvrijheid zoude kunnen bogen, als dat er een Oceania of Utopia mocht verrijzen, daar immers de vooroordeelen van het publiek en de bijzondere belangen van velen haar onverzettelijk in de weg stonden.[2)] Dat deze verklaring te zwartgallig gebleken is, en Engeland in deze eeuw reuzenschreden heeft afgelegd op den weg der handelsvrijheid, is vooral aan mannen als Huskisson, Peel en Cobden te danken. Toen in het jaar 1820 een aantal Londensche kooplieden en de Kamer van

1) Leone Levi, *History of Britisch Commerce and of the economic Progress of the British Nation*, 1763-1870. London 1872, blz. 150.
2) *Wealth of Nations*. Book IV ch. II.

koophandel te Edinburg zich tot de Regeering hadden gewend met verzoekschriften, waarin zij op afschaffing aandrongen van de vele knellende banden, die den handel - onder den fraaien naam van bescherming - knevelden en in zijne ontwikkeling belemmerden, en er dientengevolge door het Parlement eene commissie van onderzoek benoemd was, bleek uit haar verslag, dat er meer dan duizend wetten van dien aard bestonden. Voorbode eener betere toekomst waren de volgende woorden, in dat verslag voorkomende: ‘De tijd schijnt voorbij, waarin monopoliën met vrucht verdedigd of met lijdzaamheid kunnen verdragen worden, hetzij zij den onderdaan ten koste van den onderdaan, of het eene land ten koste van het andere willen bevoordeelen.’[1] In dit opzicht is Engeland vooral veel aan Huskisson verschuldigd. De vijf jaren, die hij aan het hoofd van het Departement van Koophandel (Board of Trade) gestaan heeft, zijn rijk aan hervormingen geweest. Hij heeft, in het voetspoor van Wallace tredende, de Akte van Navigatie in liberalen geest gewijzigd, monopoliën en bekrompen reglementen op de nijverheid afgeschaft, - o.a. den zijdehandel en de zijdefabrikage van knellende banden bevrijd, - het tarief van inkomende en uitgaande rechten verbeterd, den kolonialen handel meerdere vrijheid geschonken, een aantal accijnsen, die de nijverheid drukten, opgeheven, en een vrijzinniger stelsel ten opzichte van de graanwet voorbereid.[2] Robert Peel heeft het werk van Huskisson voortgezet en nog vele belemmeringen van scheepvaart, handel en nijverheid uit den weg geruimd. De grootste hervorming echter, die men aan hem te danken heeft, en waaraan zijn naam evenals die van Cobden steeds zal verbonden blijven, is de opheffing der graanwetten geweest.

Men vergunne mij, dat ik aan de bespreking van deze gewichtige gebeurtenis enkele opmerkingen over den maatschappelijken toestand van het Engeland dier dagen laat voorafgaan. De toestand van Engelands bevolking in de eerste veertig jaren dezer eeuw was verre van gunstig. De schrijvers van de geschiedenis der tariefshervorming in Engeland hangen een somber tafereel op van de armoede en ellende, waarin de bevolking te midden van de vorderingen, die de nijverheid maakte, verkeerde. ‘Bij

1) L. Levi, t.a.p. blz. 154.
2) Portielje en Vissering, *Geschiedenis der tariefshervorming in Engeland*. Amsterdam 1847, blz. 133.

na elke drie jaren valt Engeland aan eene crisis ten prooi, die zijnen handel, zijne nijverheid, zijn crediet, zijn geheel volksbestaan met den ondergang dreigt; 1817, 1819, 1822, 1825, 1830, 1836, 1839, 1842 doen de parlementszalen weergalmen van den angstkreet: *distress! distress!* nu van de landbouwers, dan van den handel, dan van de fabrijkarbeiders, meest van allen te zamen; maar niettemin nemen de hoeveelheden der in- en uitvoeren geregeld met millioenen toe, rijzen er dag aan dag nieuwe fabrijken op door het gansche land, en wordt de akkerbouw, hoe ook uitgebreid, toch nog ieder jaar minder voldoende om de klimmende bevolking te voeden. De statistieke cijfers wijzen bijkans eene verdubbeling aan van den nationalen rijkdom gedurende deze vijftien jaren, maar tegelijk perst hongersnood meermalen de schamele menigte tot oproer bijeen, en wordt de openbare liefdadigheid, zonder strenge, bijkans wreede, bekrimping harer giften, machteloos om aan al hare verplichtingen te voldoen.'[1] Tegenover eene aanzienlijke daling der loonen stond eene nauwelijks noemenswaardige vermindering van de prijzen der eerste levensbehoeften.[2] De nooddruft der bevolking trok zelfs de aandacht van vreemdelingen. 'L'état des pauvres' - schreef Alexis de Tocqueville, toen hij in den herfst van 1833 Engeland bezocht - 'est la plaie la plus profonde de l'Angleterre. Le nombre des pauvres augmente ici dans une progression effrayante,ce qui doit être attribué en partie aux vices de la loi. Mais bien des gens estiment que la cause première et permanente du mal se trouve dans l'extrême indivision de la propriété foncière. En Angleterre, le nombre des personnes qui possèdent le sol tend plutôt à diminuer qu'à croître, et celui des prolétaires s'augmente au contraire sans cesse avec la population.'[3] Ongelijke verdeeling van het nationaal vermogen, groote rijkdom naast diepe armoede, met onkunde en misdaad gepaard,[4] ziedaar het tafereel, dat Engeland in dien tijd te aanschouwen gaf. Eene slechte regeling van de grondbelasting en eene kortzichtige graanpolitiek hadden de strekking de landheeren te bevoordeelen ten koste van de groote massa des volks; eene grondbelasting,

1) Portielje en Vissering, t.a.p. blz. 105.
2) Portielje en Vissering, t.a.p. blz. 194.
3) *Oeuvres complètes*. Paris 1865. VIII. *Mélanges*, blz. 156.
4) Portielje en Vissering, t.a.p. blz. 202, 203.

die zoo weinig gelijken tred hield met de waardevermeerdering van den grond en de toenemende staatsbehoeften, dat in 1706 20% en in 1841 nog geen 3% van de waarde der gronden geheven werd, en bij eene meer dan zevenvoudige verdubbeling van de opbrengst der accijnsen, en eene meer dan twaalfvoudige verdubbeling van de opbrengst der in- en uitvoerrechten, het bedrag der grondbelasting bijna niet was toegenomen.[1] Geen wonder, dat Cobden eens opmerkte: 'Als een afschrift onzer wetten zonder een enkel woord tot toelichting naar eene andere planeet gezonden wierd, dan zouden de bewoners van dat hemellichaam terstond zeggen: 'die wetten zijn door grondbezitters gemaakt.'[2]

Ik sprak van eene kortzichtige graanpolitiek. Bij de geschiedenis der graanwetten zal ik hier niet lang stilstaan.[3] Zij dagteekenen van de vijftiende eeuw, maar hadden niet vanden beginne af aan bescherming van den landbouw ten doel. Deze strekking kregen zij eerst later. De invoer werd belemmerd door zoogenaamde schaalrechten, die afhankelijk waren van de graanprijzen en daarmede in omgekeerde reden stonden: steeg de graanprijs op de Engelsche markt, dan daalde het recht, daalde de graanprijs, dan steeg het recht.

Die maatregelen werden nu eens verscherpt, dan weder verzacht; naardat de toestand van het oogenblik scheen te vorderen. Over de werking dier wetten weid ik niet uit. Een der gevolgen schijnt geweest te zijn, dat de granen in tijden van overvloed werden uitgevoerd, meest naar de Hollandsche pakhuizen, waarbij de uitvoerpremie den Amsterdamsche kooplieden nog een buitengewone bate schonk, en dat de Hollanders in tijden van schaarschte die zelfde granen weder in Engeland invoerden, en de winst, in hun zak deden vloeien. Evenmin treed ik in beschouwingen over het vraagstuk der bescherming van den landbouw. Slechts wil ik hier herinneren, dat men den voorstanders der graanwetten niet allen zonder onderscheid mag verwijten, dat het belang eener bepaalde klasse bij hen zwaarder woog dan dat van de geheele bevolking. De onbaatzuchtigsten hunner gingen uit van de juiste stelling, dat een bloeiende landbouw eene bron is van stoffelijke en zedelijke

1) Zie Bastiat, *Cobden et la ligue* blz. 15.
2) *Speeches on questions of public policy*, by Richard Cobden, M.P. London 1870., I, 51.
3) Men zie hierover Portielje en Vissering, t.a.p. blz. 61 vlg.

welvaart, terwijl eene eenzijdige ontwikkeling van de nijverheid, die het volk naar de fabrieksteden doet samenstroomen, ziekte, ellende en zedeloosheid ten gevolge heeft; doch zij bedachten niet, dat de landbouw evenmin als de nijverheid door verbodsbepalingen tot een duurzaraen bloei gebracht kan worden. Ook moet men het argument door de voorstanders van de korenwetten gebezigd, niet te licht tillen, dat, als een land al zijne granen uit den vreemde ontvangt, het bij het uitbarsten van een oorlog eensklaps aan gebrek ten prooi kan zijn, omdat het zelf niet in staat is in zijne eerste behoeften te voorzien. Te ontkennen valt het dan ook niet, dat de mannen des vrijen handels te weinig denken aan de mogelijkheid van een oorlog, die eene plotselinge stoornis in het handelsverkeer teweegbrengt, en door het voortdurend staren op hun ideaal, den eeuwigen vrede (want de vrienden der handelsvrijheid zijn tevens vrienden des vredes), de werkelijkheid wel eens uit het oog verliezen.

In 1828 kwam eene nieuwe graanwet tot stand, waarbij schaalrechten werden ingevoerd van 23 sh. 8 d. per quarter, als de prijs der tarwe 64 sh. beliep; 16 sh. 8 d. als hij 69 sh. bedroeg, en van 1 sh. als hij boven de 73 sh. steeg. Tien jaren nadat zij was ingevoerd, 15 Maart 1838, deed Villiers, bijgestaan door Molesworth in het Parlement den eersten aanval op het stelsel der graanwetten. Zijne motie werd met groote meerderheid verworpen, naar zijne woorden nauwelijks geluisterd. Met onaardig merkt Leone Levi op: ‘In those days political economists were simply allowed to speak and complain. Their opinions were received as mere speculative theories, their recommendations as far beyond the reach of practical statesmanship.’[1)]

Maar deze onverschilligheid zoude niet lang meer duren. De tijd brak aan, waarin van de protectionisten de uiterstekrachtsinspanning gevorderd wierd om de hevige aanvallen op hun stelsel gedaan, af te weren. Het oude gebouw van het protectionisme zoude niet lang meer stand houden, de dagen van de graanwet waren geteld. De nadeelen van de beperking des graanhandels trokken vast meer en meer de aan-

1) t. a p. blz. 224.

dacht. Hooge graanprijzen, sckaarschte van voedsel, eene kwijnende graanmarkt, belemmering van het handelsverkeer met andere mogendheden door het uitlokken van vijandige tarieven, menigvuldige geldcrisissen en bovenal kortwieking van Engelands fabrieksnijverheid - ziedaar de wrange vruchten van den boom der bescherming. Hoe anders - vraagde men zich af - kan bij de toeneming der bevolking loonsverlaging voorkomen worden, dan door de vraag naar arbeid te vermeerderen, en hoe kunnen vreemde landen onze nijverheidsproducten koopen, als wij niet hun graan, hout enz. in ruil ontvangen? Konden de kapitalisten hunne voortbrengselen vrijelijk in ruil geven voor het koren van andere landen, de werkman zoude voor hooger loon ruimschoots werk kunnen vinden. Heeft het bestaande stelsel niet ten gevolge, dat Amerika en Duitschland zich van den landbouw zullen afwenden, om zelf aan de navraag naar manufacturen te voldoen, en zullen dan de korenwetten niet de oorzaak worden, dat Engelands fabrieksnijverheid door mededinging in den vreemde wordt benadeeld?

Gewichtige bedenkingen inderdaad die niet gemakkelijk ontzenuwd konden worden, en die ons bewijzen, dat vooral door de mannen der nijverheid over de werking der korenwet geklaagd werd. Door hen werd dan ook voornamelijk de strijd tegen Engelands graanpolitiek aangebonden: hun vooral was de bescherming van den landbouw een doorn in het oog, maar ook de landbouwers zouden eindelijk gaan inzien, dat zelfs voor hen de bescherming op den duur nadeelig was, omdat zij de vrije ontwikkeling der landbouwnijverheid tegenhield.

De wensch tot afschaffing der graanwetten had reeds tusschen 1831 en 1837 verschillende vereenigingen doen ontstaan, zoo was er in 1836 te Londen een Anti-Corn-Law-Association gesticht, waartoe de radicale parlementsleden Grote, Molesworth, Hume en Roebuck behoorden.

Het werk dier vereenigingen droeg weinig vruchten. Hoe scherpzinnig en bekwaam vele harer leden ook mochten zijn, op de openbare meening hadden zij te weinig invloed, de geschiktheid ontbrak hun om eene volksbeweging op 't getouw te zetten - en zonder deze zoude aan de landbouwbescherming niet licht een einde komen. Lord Melbourne toch verklaarde in 1838, toen er een verzoekschrift werd ingediend tot afschaffing der graanwetten, dat van de Regeering geen beslissende stap verwacht

massa des volks, en de Heeren aan de overzijde, die zooveel sympathie toonen voor de arbeidende klassen, nadat zij haar aan de armoede hebben prijs gegeven, kunnen mij het recht niet ontzeggen te haren behoeve te eischen dat deze belastingen voor alles aan een onderzoek worden onderworpen.'[1)]

Dat Cobdens tegenwoordigheid velen leden van het Parlement min aangenaam was spreekt van zelf: de conservatieven beschouwden hem, volgens zijne eigen uitdrukking, als eene lont in een kruitmagazijn. Groot was de invloed, dien hij in 's lands vergaderzaal oefende; zijn betoogkracht was onwederstaanbaar, in al wat hij zeide sprak het gezonde onbevooroordeelde verstand, en juist de onwederlegbaarheid zijner argumenten verbitterde zijne tegenstanders.

Ook buiten het Parlement werd de strijd door de League voortgezet. Een wakker en onvermoeid medestander vond Cobden in John Bright. Hun samenwerken dagteekent van 1841. Men weet welke warme vriendschap er sedert tusschen beide mannen - verschillend van karakter,[2)] maar in onbaatzuchtigen ijver aan elkander gelijk - bestaan heeft. Aandoenlijk is het verhaal van het ontstaan diervriendschap, zooals Morley het ons in Brights eigen woorden mededeelt. In 1836 of 1837 had Bright, die zeven jaren jonger was dan Cobden, dezen voor het eerst ontmoet: hij had hem te Manchester opgezocht om hem uit te noodigen op een onderwijsvergadering op te treden. 'Het was in September des jaars 1841' - verhaalt Bright[3)] - 'een vreeselijk lijden heerschte in het land.... Toenmaals bevond ik mij te Lamington, en ik was den dag dat Cobden zich bij mij liet aandienen - want hij was daar om eenige nabestaanden op te zoeken - in de diepste droefheid, ik kan bijna zeggen in wanhoop verzonken, want het licht en de zonneschijn mijns huizes waren uitgebluscht. Al wat van mijne jonge vrouw op aarde was achtergebleven, behalve de heugenis van een vlekkeloos leven en een te kortstondig geluk, lag bewegingloos en

1) Speeches, I, 3.
2) Het verschil in karakter tusschen beide mannen wordt door R.H. HUTTON (*Studies in Parliament. A. Series of sketches of leading politics*. London 1866 p. 164) aldus gekenschetst: 'Mr. Cobden represented the lucid intelligence, the political ingenuity, the rational acuteness of his party, while Mr. Bright represents its passion and imagination.'
3) Morley I 190.

koud in het vertrek boven ons. Cobden kwam bij mij als een vriend, en sprak mij, zooals gij kunt verwachten, met woorden van deelneming toe. Na eene pooze richtte hij het hoofd op en zeide: “Daar zijn op dit oogenblik duizenden woningen in Engeland, waar vrouwen, moeders en kinderen sterven van honger. Welnu, zeide hij, als de eerste aanval van droefheid voorbij is, dan wilde ik u voorstellen met mij te gaan, en wij zullen niet rusten voordat de korenwet is opgeheven.” Ik nam zijne uitnoodiging aan. Ik wist dat de beschrijving, die hij van de woningen van duizenden gegeven had, niet overdreven was. Mijn geweten zeide mij, dat dit werk door iemand moest worden aangegregrepen, en daarom aanvaardde ik de uitnoodiging, en van dien tijd af hebben wij met onverpoosde krachtsinspanning gearbeid, om te volbrengen wat wij op ons hadden genomen....’

Onvermoeid zette de League haar werk voort. Groote geldsommen werden ingezameld. Volksbijeenkomsten werden belegd, lezingen gehouden, vertoogen, pamfletten, liedjes, spotprenten verspreid - in één woord op alle mogelijke wijze op de vollesovertuiging gewerkt. Bright en Ashworth doorreisden Schotland, en vonden daar een open oor en eene welwillende ontvangst, die scherp afstak bij de onheusche wijze, waarop de Vereeniging door sommige Engelsche nieuwsbladen en tijdschriften bejegend werd. De *Times* en de *Quarterly Review* schroomden niet haar ‘the foulest and most dangerous combination of recent times’ te noemen!

Hadden de korenwetten in het Parlement zware aanvallen te verduren, aan verdedigers ontbrak het natuurlijk niet; al moest men haar warmste aanhangers juist niet aan de regeeringstafel zoeken. Peel was volstrekt niet blind voor de gebreken van het graanstelsel, doch deinsde voor eene algeheele afschaffing der graanwet terug; in 1842 stelde hij eene verlaging der schaalrechten voor, een halfslachtigen maatregel, door Cobden krachtig bestreden, maar door het Parlement tot wet verheven. Eene gespannen verhouding ontstond eerlang tusschen Peel en Cobden; een heftig tooneel viel in de Parlementsvergadering van 1843 voor, waarvan de oorzaak echter minder moet gezocht worden in de scherpe taal van Cobden, dan in de prikkelbaarheid van Peels zenuwgestel, dat door den moord, op 's Ministers geheimschrijver gepleegd, geschokt was. De smadelijke bejegening, welke Cobden toen in het Parlement te verduren

had, verhoogde zijne populariteit daarbuiten; een dankadres hem uit Manchester toegezonden, strekte daarvan ten bewijze. Gelukkig werd het misverstand tusschen beide groote mannen later uit den weg geruimd.

De League zette in 1843 haar werk voort: in de steden waren de beginselen der handelsvrijheid verkondigd, thans moest het platteland gewonnen worden. De landbouwers, de pachters zelve moesten van de onhoudbaarheid der graanbescherming worden overtuigd. Wel mocht Cobden opmerken: ‘Hoe weinigen onzer dachten vijf jaren geleden, dat wij door voor de afschaffing der graanwet te ijveren ook in het belang van de landbouwers werkzaam waren.’ Toch is het onwederlegbaar, dat de zoogenaamde bescherming van den landbouw inderdaad eene benadeeling van den landbouw was, omdat zij hem door de mededinging te beperken of uit te sluiten de prikkels, die hij tot zijne vrije ontwikkeling noodig had, onthield, en den pachters het verlammende besef gaf, dat zij niet in staat waren met den vreemdeling mede te dingen. Ook liet de onderlinge mededinging bij de verpachtingen, waardoor de pachtsommen werden opgedreven, niet toe, dat de pachters eenige voordeelen van de graanbescherming trokken: in den vorm van hoogere pacht vielen zij aan de grondbezitters ten deel. Vergaderingen werden belegd, vaak onder den blooten hemel, en die soms van des middags drie tot 's avonds negen uren duurden, vergaderingen, waarin het vraagstuk der graanwetten over en weder besproken werd. Cobden en de zijnen beijverden zich de bedenkingen en vragen, door de pachters geopperd, te ontzenuwen en te beantwoorden, en de scherpte en helderheid van hun betoogtrant misten ook hier hare uitwerking niet. Toch was het onthaal, dat de Leaguemannen vonden, lang niet overal even welwillend: ook op dezen veldtocht hadden zij menige ruwe bejegening te verduren: maar waar zij den kring hunner geestverwanten zich meer en meer zagen uitbreiden, daar telden zij dien smaad en die tegenwerking niet. De zaak waarvoor zij streden was hun meer waard dan hun persoonlijk belang, en de beteekenis daarvan hadden zij eerst gedurende den strijd ten volle leeren inzien. Hoort Cobdens eigen verzekering: ‘I am afraid, if I must confess, that most of us entered upon this struggle with the belief that we had some distinct class interest in the question..... If there is one thing which

more than another has elevated and dignified and ennobles this agitation, it is that, in the progress of the last five years, we have found, gradually but steadily, that every interest and every object, which every part of the community can justly seek, harmonises perfectly with the views of the Anti-Corn-law League.'[1)]

In het Parlement sprong Richard Cobden onophoudelijk voor het beginsel der League in de bres. Iedere gelegenheid greep hij aan om den vijand afbreuk te doen. Kwam de maatschappelijke toestand des volks ter sprake, dan liet hij niet na op de belemmering van den graanhandel als oorzaak der volksellende te wijzen. Zijne kennis van de toestanden in de verschillende deelen des lands kwam hem daarbij uitnemend te stade. Schermen kan men met *woorden*, in een ernstigen strijd zijn *feiten* de beste wapenen. Het veelhoofdig monster der bescherming werd door Cobden wakker bestookt; niet alleen de graanwet, ook de suikerrechten vonden in hem een bestrijder, waarbij hij tevens Engelands koloniale politiek aantastte, en haar het mom van menschenmin, waarachter zij hare zelfzuchtige trekken verborg, van het aangezicht rukte. Toch bleef zijn hoofdaanval tegen de korenwet gericht. In haar zag hij den grootsten hinderpaal voor de handelsvrijheid, haar brandmerkte hij in een zijner redevoeringen, op eene volksbijeenkomst gehouden, als 'the great tree of Monopoly, under whose shadow every other restriction exists.' Dien boom moest men omhouwen bij zijne wortels, opdat hij in zijn val al de andere beperkingen mocht medesleepen, en er eens en vooral een einde mocht gemaakt worden aan een stelsel, dat belastingen heft ten gunste eener bepaalde klasse, en in de beurs van particulieren een gedeelte doet vloeien van hetgeen uitsluitend voor 's Rijks schatkist behoort bestemd te zijn.[2)]

Na het einde van de zitting nam Cobden met zijn gezin eenige rust in het zuiden van Engeland, en stelde hij een weinig orde op zijne zaken, die toen in geen zeer gunstigen toestand verkeerden. Doch zijn bijzondere belangen mochten hem niet lang bezighouden. Spoedig bevonden hij en Bright zich in Schotland, om de beginselen der League daar verder te verbreiden: ook ditmaal met een gunstigen uitslag. Verbazend

1) Speeches I, 97, 98.
2) Speeches I, 177-178.

was de kracht, die de League ontwikkelde: in den herfst van 1843 werden ongeveer 14 millioen blaadjes in Engeland en Schotland verspreid, een werk, waarmede 500 personen belast waren; 140 steden werden bezocht, en 25 openbare vergaderingen op het platteland gehouden; £ 50.000 waren in dat jaar verbruikt; de uitgaven voor het volgende begrootte men op £ 100.000, waarvan £ 90.000 voor het einde van 1844 bijeengebracht waren.

In het Parlement vorderde men intusschen weinig. Een motie door Cobden voorgesteld en strekkende om een onderzoek naar de werking der graanwetten op de pachters en veldarbeiders (agricultural tenants and labourers) in te stellen, werd verworpen met 224 tegen 133 stemmen. Een hoogst gewichtig onderwerp van anderen aard hield het Lagerhuis in deze zitting bezig: de regeling van den fabrieksarbeid. Mijn bestek laat niet toe, dat ik bij de ‘factory legislaton’ stilsta; genoegzaam zij de opmerking, dat de hooge vlucht, die de nijverheid in het begin dezer eeuw genomen had, en het harde lot van de vrouwen, jongelieden en kinderen, die in mijnen en fabrieken werkten, eene beperking van den mijn- en fabrieksarbeid wenschelijk maakten, en eene reeks van wetten deden ontstaan, wetten, die Morley de niet onaardige opmerking in de pen geven, dat in Engeland, waar over het socialisme minder dan in eenig ander land gesproken is, zijne beginselen de uitgebreidste toepassing hebben gevonden.[1)] Cobden, geestverwant van Bastiat, vrij van socialistische neigingen, tegenstander van uitbreiding der staatsbemoeing, eischte voor ruil van diensten de zelfde vrijheid als voor ruil van goederen, en keurde dies beperking van het aantal werkuren door de wet af, behalve waar het kinderen gold.

De League zette ondertusschen onverpoosd haar werk voort. Vooral was het haar doel haar aanhang in het Parlement te versterken. Op tweeërlei wijze poogde zij dit doel te treffen. Eenerzijds wendde zij zich tot de bestaande kiezers, en zocht hare inzichten bij hen ingang te doen vinden, anderzijds trachtte zij het aantal kiezers in de steden (boroughs) uit te breiden. De Reform Act kende het keisrecht toe aan bezitters van ‘freehold property’ van 40 shillings per jaar. Van deze bepaling maakte Cobden gebruik, in navolging, maar op een volkomen wettige wijze, van hetgeen de tegen-

1) Morley I, 303.

partij op eene minder eerlijke manier met eene andere bepaling in de graafschappen (counties) had gedaan. Hij spoorde de arbeiders aan, hun geld in vaste goederen te beleggen: en stelde ook de ekonomische voordeelen van eene dergelijke geldbelegging in het licht. In het begin van 1845 waren er tusschen de 4000 en 5000 nieuwe kiezers in Yorkshire, Lancashire en Cheshire ingeschreven. Met dezen maatregel verklaarde Cobden niet alleen de zegepraal der handelsvrijheid te hebben willen bevorderen, maar ook eene staatkundige hervorming, waarbij de middelstand en de nijvere klasse in het algemeen belang invloed op het staatsbestel erlangden, beoogd te hebben.

Zoo even noemde ik den naam van Bastiat in éénen adem met dien van Cobden. Reeds lang waren deze mannen geestverwanten, welhaast werden zij ook vrienden. De kennismaking had in 1845 plaats. Bastiat kwam te Londen om de leiders van de League te leeren kennen. Het eerst ging hij naar Cobden, van wien men hem gezegd had, dat hij op het punt stond naar Manchester te vertrekken, en zich juist voor die reis gereed maakte. De toebereidselen van een Engelschman, die op reis gaat, verklaarde de geestige Franschman, bestaan in het verslinden van een beefsteak en het pakken van twee overhemden in een reiszak. Of nu Cobden beantwoordde aan deze voorstelling, van den op reis gaanden Engelschman gegeven, en slechts weinig tijd behoefde om zich reisvaardig te maken, dan of zijn vertrek nog niet zoo dicht op handen was - beide mannen brachten twee uur in elkanders gezelschap door, en Bastiat verliet Cobden vol bewondering voor de League, wier streven hij door zijn werk *Cobden et la Ligue* kort daarop in Frankrijk en in geheel Europa bekend maakte.

De League zette in 1844 hare propaganda ijverig voort: £ 1000 werden per week uitgegeven. De omstandigheden liepen echter niet mede. De handel herleefde door tariefswijzigingen. De beide laatste oogsten waren overvloedig geweest. Niettegenstaande den gestrengen winter nam de armoede af. Dat alles verzwakte de belangstelling in de League. ‘Zoolang de tijden goed waren, waren de Ministers buiten gevaar en was de *League* machteloos,’ zegt Morley.[1)] Toch zaten Cobden en de zijnen niet stil. Klachten, door de pachters aangeheven, gaven

1) Morley I, 314.

aanleiding tot beraadslaging in het Parlement, waarbij Cobden betoogde, dat de landbouw zelf de wrange vruchten van de graanwet plukte. Gebrek aan kapitaal was de oorzaak van den ongunstigen toestand der pachters. En waarom staken de kapitalisten liever hun geld in buitenlandsche leeningen of ondernemingen dan in den landbouw? Het antwoord luidde: Omdat de laatste wijze van geldbelegging geene voldoende zekerheid aanbiedt. De landheeren willen om hun bevoorrechten toestand te handhaven pachters hebben, op wie zij bij de verkiezingen kunnen rekenen, die aan hun leiband loopen: en daar zijn geene flinke en onafhankelijke mannen, geene mannen van verstand en kapitaal toe genegen. Dies missen de pachters de noodige bekwaamheid, en hieruit spruit de achterlijkheid van den landbouw voort.

In 1845 trad Cobden weder voor eene ontzaglijke menigte op en voorspelde dat de graanwetten zouden vallen zoodra er een tijd van schaarschte kwam: ‘Drie weken van buiig weer, als de tarwe rijpt of in bloei staat, zullen voldoende zijn om haar te doen intrekken.’[1] Die voorspelling zonde bewaarheid worden: de strijd naderde zijn einde, de overwinning was op handen, toen er iets gebeurde, dat Cobden juist op het beslissende oogenblik van het slagveld scheen te zullen roepen. Overdrukke ambtsbezigheden hadden hem belet voor zijne eigen zaken voldoende zorg te dragen. Verontrustende berichten werden hem door zijnen broeder toegezonden. Eindelijk kon hij zich eenigen tijd uit de Parlementscommissie, waarin hij zitting had, verwijderen, om onderzoek te doen naar den stand zijner zaken: hij vond ze in een zoo treurigen staat, dat hij tot het wanhopige besluit kwam zich (en dat juist op het beslissende oogenblik) aan den politieken strijd te onttrekken, om zijne aandacht uitsluitend aan zijne particuliere belangen te wijden.[2] Aan Bright, die toen in Schotland vertoefde, werd dit besluit medegedeeld. Bright ontving dit schrijven te Iverness. De gemoedsgesteldheid, waarin deze brief geschreven was en gelezen werd, was in zonderlinge overeenstemming met het weder. Het was de natste herfst, dien men zich herinnerde, en de regen stortte over de heuvels neder in stroomen, die noch bij dag noch bij nacht

1) Morley I. 314.
2) Morley I. 333.

een oogenblik ophielden. ‘Het was de regen’ - zegt Morley - ‘die de korenwetten wegregende.’ Het onweer boven Cobdens hoofd dreef gelukkig af. Bright keerde eenige dagen later huiswaarts en slaagde er met een paar vrienden in, eene voldoende som bijeen te brengen, om Cobden uit de verlegenheid te redden. Zoo behoefde de veldheer op den avond vóór de overwinning den slag niet te verlaten.

Mislukking van den aardappeloogst deed in 1845 in Ierland een hongersnood ontstaan. Peel begreep, dat vrijstelling van den graaninvoer het eenige redmiddel was. Einde October kwam de Ministerraad bijeen. De gevoelens waren verdeeld: Aberdeen, Herbert en Graham achtten het met Peel wenschelijk, het Parlement bijeen te roepen en voor te stellen voor een bepaalden tijd de beperking van den invoer te schorsen; Stanley, Wellington en de andere leden van het Kabinet verzetten zich daartegen. 6 November gingen de Ministers onverrichter zake uiteen. Zestien dagen later joeg John Bussell den kogel door de kerk. Hij richtte uit Edinburg een brief tot zijne Londensche kiezers, waarin hij de bewindslieden beschuldigde, dat zij door hun stilzitten hunnen plicht jegens Kroon en Vaderland verzaakten, en openlijk verklaarde, dat de tijd gekomen was om een eind te maken aan een stelsel, dat gebleken was het bederf te zijn van den handel, de pest voor den landbouw, de bron van bittere verdeeldheid tusschen standen, de oorzaak van armoede, ziekte, sterfte en misdrijf onder het volk.[1)] Onmiddellijk riep Peel zijne ambtgenooten bijeen. *Alleen* handelen wilde en mocht hij niet: hij vreesde de verdenking op zich te laden, verraad te plegen jegens zijne partij. Slechts dan als zijne ambtgenooten eenparig medewerkten, zoude hij dat verwijt trotseeren. Maar ook nu was die eenstemmigheid niet te verkrijgen. Peel nam zijn ontslag, 5 December. De League was intusschen weder in het veld verschenen. Einde October had er eene groote volksbijeenkomst te Manchester plaats gehad: andere zouden spoedig volgen. Cobden en de zijnen begrepen, dat als de havens eens opengesteld waren, het pleit der handelsvrijheid onherroepelijk voldongen was, en dat juist het besef, hiervan de voorstanders der graanbescherming tot krachtsinspanning

1) Morley I 339.

aanspoorde. Russell werd geroepen tot het samenstellen van een nieuw Ministerie; Cobden, aangezocht daarin als *Vice-President of the Board of Trade* zitting te nemen, bedankte; andere moeilijkheden deden zich voor; Russell slaagde niet. Toen trok Peel zijn verzoek om ontslag in. Het tijdstip voor den beslissenden stap achtte hij nu gekomen. Overtuigd van de verkeerdheid der graanwetten, verzaakte hij zijn verleden en zijne partij. Verschillend is die stap beoordeeld: Morley verdedigt hem, anderen keuren hem af. Het is hier de plaats niet daaromtrent in een onderzoek te treden. Liever merk ik op, dat Peels overgang weldra door eene verzoening tusschen hem en Cobden gevolgd werd.

Weinige dagen na de opening der Parlementszitting diende Peel zijne voorstellen in: algeheele afschaffing der graanwetten, maar niet op eens: eerst over drie jaren zouden de havens geheel open zijn; in dien tusschentijd zouden er schaalrechten geheven worden met een maximum van 10 shillings, als de tarweprijs onder de 48 shillings bleef, en een minimum van 4 shillings, als de prijs 54 shillings per quarter bedroeg. In Febr. 1849 zoude het doel der League dus eerst bereikt zijn. Het tweeslachtige van dit voorstel ontging Cobden niet: ‘Peel is eindelijk bevallen’ - schreef hij aan zijne vrouw - ‘maar ik weet op zijn best, of ik het een jongen of een meisje moet noemen. Iets tusschen de twee in, geloof ik.’[1)] Ofschoon de eerste lezing met 557 tegen 240 stemmen werd goedgekeurd, stonden de kansen voor de aanneming niet zeer gunstig; daarbij kwam, dat de hongersnood in Ierland woelingen veroorzaakte, die de Regeering noopten tot het voorstellen eener dwangwet (Coercion Bill), welke maatregel natuurlijk grooten tegenstand vond bij O'Connell en de andere Iersche afgevaardigden, een tegenstand, die voor de Regeering noodlottig kon worden. De val van het kabinet zoude de afschaffing van de graanwetten verijdelen of althans vertragen. Gelukkig dreef deze donkere wolk, die de zaak der handelsvrijheid boven het hoofd hing, af. Nadat een motie van Villiers, strekkende tot algeheele en onverwijlde afschaffing der graanwetten verworpen was, werd de tweede lezing van Peels ontwerp met eene meerderheid van 88 stemmen (302 tegen 214) aangenomen. Cobden, die het wijzigingsvoorstel van Villiers

1) Morley I 379.

ondersteund had, stemde nadat het verworpen was, voor het ontwerp. Bij eindstemming in het Lagerhuis verwierf het regeeringsvoorstel eene meerderheid van 98 stemmen (327 tegen 229). Groot gejuich ging er op toen dit besluit viel, en vele leden wenschten Cobden geluk met de zegepraal zijner zaak. Toch nog geene eindoverwinning. Het lot dat het ontwerp in het Hoogerhuis zoude wedervaren, boezemde bezorgdheid in. De tegenstand, door de Lords geboden, was echter minder groot dan men gevreesd had. Met eene meerderheid van 47 stemmen werd de tweede lezing aangenomen: over de derde had niet eens eene hoofdelijke stemming plaats. Nu was de overwinning voltooid. Cobdens kinderlijke blijdschap gaf zich lucht in een kort briefje aan zijne vrouw, dat aldus begon: ‘My dearest Kate, - Hurrah! Hurrah! the Corn Bill is law, and now my work is done.’

Wel mocht deze onvermoeide strijder met zelfvoldoening op zijn werk terugzien; want al komt de eer van de afschaffing der graanwetten hem slechts voor een gedeelte toe, naar waarheid kon Robert Peel verklaren: ‘Daar is éen naam, die verbonden moet blijven aan het welslagen dezer maatregelen: dat is de naam van den man, die, naar ik meen, met zuivere en belanglooze bedoelingen handelende, met onvermoeide geestkracht hunne zaak, door een herhaald beroep pp het gezonde verstand bepleit heeft, met eene welsprekendheid, die te meer bewondering verdient, omdat zij ongekunsteld en onopgesmukt is - de naam, die voor altoos aan het welslagen dezer maatregelen zal verknocht zijn, is de naam van Richard Cobden. Mijne Heeren, ik aarzel niet de goede uitkomst dier maatregelen aan hem toe te schrijven.’

Toen deze woorden gesproken werden, stond het Ministerie Peel op het punt af te treden. Vanwaar die plotselinge ommekeer? In het Lagerhuis was met eene meerderheid van drie en zeventig stemmen de Iersche dwangwet verworpen. Cobden had tot de tegenstemmers behoord. Dat hij niettemin Peels aftreden diep betreurde, blijkt uit den merkwaardigen stap, dien hij drie dagen voor de stemming, toen men den afloop reeds kon voorzien, gedaan had. Gelijk hij later bekende, was dat de eenige maal, dat hij als lid van de League zonder medeweten van Bright gehandeld had. Hij schreef een langen brief aan zijn vroeger en tegenstander, waarin hij hem trachtte te overtuigen, dat 's lands belang van hem eischte aan te blijven en het par-

lement te ontbinden. ‘Gij (zoo luidde 't ongeveer in dat schrijven aan Peel) gij zijt jegens de koningin, het volk en tegenover het groote vraagstuk, dat ons bezighoudt, verplicht, aan het bewind te blijven. Gij vertegenwoordigt de gedachte dezer eeuw en zij heeft geen anderen vertegenwoordiger onder de staatslieden. Onder hen zijt gij de belichaming van de handelsvrijheid, wier beginselen ook op andere takken des handels moeten toegepast worden. Ontbind het Parlement. Eene nieuwe partijvorming zal plaats hebben. Peel en de handelsnijverheid zal de leuze zijn in den verkiezingsstrijd, en ieder aanzienlijk district zal leden afvaardigen om u te ondersteunen.’ Aan het einde van dit vertrouwelijk schrijven deelde Cobden mede, dat hij zich terstond na de aanneming der graanwet voor geruimen tijd op reis zoude begeven, en dat hij zich daarom gehaast had dezen stap te doen. Peel antwoordde den volgenden dag, terwijl hij aan de groene tafel gezeten was en den loop van het debat volgde. Hij begon met zijn leedwezen uit te drukken, dat Cobdens reisplannen hem de gelegenheid zouden benemen tot eene persoonlijke kennismaking, en hem de verzekering te geven, dat hij geenerlei wrok of vijandschap meer tegen zijn vroegeren tegenstander koesterde. Den raad, hem door Cobden gegeven, kon hij niet opvolgen. Bij verwerping der dwangwet zoude zijn aftreden onvermijdelijk zijn. Niet alleen drukte zijn ambt hem loodzwaar, en maakte de toestand zijner gezondheid het wenschelijk, dat hij zich van de staatszorgen ging verpoozen, maar bovenal mocht hij zich niet aan de verdenking blootstellen, als zoude hij zich door zelfzuchtige oogmerken laten leiden. Het volk, dat altoos in het bezit van macht iets begeerlijks ziet, zoude hem van te groote gehechtheid aan zijne portefeuille beschuldigen, als hij na een nederlaag aan het bewind bleef, en de verandering zijner staatkunde, die hem reeds zoo menig bitter verwijt had berokkend, aan onzuivere beweegredenen toedichten. ‘I think’ - verklaarde hij - ‘I shall do more homage to the principles on which the Corn and Custom Bills are founded, by retirement on a perfectly justiciable ground, than either by retaining office without its proper authority, without the ability to *carry through* that which I undertake, or by encounterihg the serious risk of defeat after dissolution.’[1)] Mocht

1) Morley, I 197.

ook al het land zijn beleid in de zaak der handelsvrijheid goedkeuren, wie zouden hem waarborgen, dat de meerderheid hem ook bij andere maatregelen zoude steunen? En daarenboven, als de ontbinding op de verwerping der Iersche dwangwet volgde, zouden dan niet bij de verkiezingen de belangen van Groot-Brittanje en die van Ierland tegenover elkander gesteld, en, treurig genoeg, het eene deel des rijks tegen het andere in het harnas worden gejaagd? Het land heeft behoefte aan rust: de handel heeft veel geleden door de onzekerheid van den laatsten tijd: een heftige verkiezingsstrijd zoude de weldadige uitwerking der afschaffing van de graanwet in gevaar brengen of verminderen.

Zoo bleef Peel bij zijn besluit, en inderdaad - Morley merkt dit te recht op - hoe verlokkelijk ook het denkbeeld was van de vorming eener nieuwe partij, waartoe de whigs met hun verouderd wachtwoord van ‘burgerlijke en staatkundige vrijheid’ zich met de ekonomische liberalen zouden vereenigen, en hoe uitstekend Peel ook door zijne bekwaamheden zoude geschikt zijn, om aan het hoofd daarvan op te treden - deze staatsman zag te recht in dat hij die in het eene parlement de leiding gehad had over een leger van landheeren, niet in het andere als aanvoerder van een leger van liberale fabrikanten kan optreden.[1)] De tegenstelling zou te groot zijn. Peel, die door zijne partij te verzaken velen reeds van zich vervreemd had, kon thans niet als hoofd eener partij der toekomst optreden. Hij zelf gevoelde dat zijn parlementair leven ten einde liep. Dat Cobden dit niet terstond inzag, is daaraan toe te schrijven, dat hij minder staatsman dan staathuishoudkundige was, en de beteekenis en het gewicht van staatkundige partijen door hem in zijn ijveren voor 's volks stoffelijke en zedelijke belangen bijwijlen werd uit het oog verloren. Evenwel zoude, ware hij in Peels plaats geweest, zijne kieschheid hem vermoedelijk den zelfden weg hebben aangewezen.

Russell trad in de plaats van Peel. Kort daarna hield de League hare laatste vergadering. De zege was bevochten. De omstandigheden waren trouwens de zaak der handelsvrijheid gunstig geweest. De hongersnood in Ierland en de toenemende invloed der nijverheid, die twee ongelijksoortige oorzaken hadden medegewerkt tot eene overwinning van het belang van het algemeen op het belang van enkelen. Toen ongeveer drie jaren

1) Morley I, 402.

later te middernacht van den eersten Februari 1849, het overgangstijdperk verstreken was, werd op eene openbare vergadering, door Cobden en anderen belegd, de dageraad van de volkomen vrijheid des graanhandels met feestelijk gejuich begroet.

Een groot zedelijk beginsel had gezegepraald, het beginsel, dat ieder het recht heeft de vruchten van zijnen arbeid tegen de voortbrengselen van alle deelen der aarde teruilen. Het besef, dat dit beginsel op het spel stond, had Cobden den lust en de kracht geschonken tot het einde toe te volharden.[1)] Is Cobdens verklaring juist, 'that the only way in which the soul of a great nation can be stirred, is by appealing to its sympathies with a true principle in its unalloyed simplicity' - dan heeft deze groote volksvriend aan zijne landgenooten een onwaardeerbaren dienst bewezen, en was het geschenk van tusschen de £ 75.000 en £ 80.000, hem door een dankbaar volk vereerd, eene welverdiende belooning voor den man, die het algemeen belang steeds als het hoogste goed had beschouwd, en gedurende den strijd zijn geheele fortuin had verloren.

De strijd tegen de graanwetten is niet alleen uit een ekonomiesch oogpunt van groot belang, maar hij is tevens een treffend bewijs van de macht eener welgevestigde volksovertuiging; tegen haar bleken ten slotte noch de belangen eener invloedrijke aristokratie, noch de geest des behouds, die als een ijzeren muur Engelands staatsinstellingen omringt, bestand te zijn.[2)] Geen volkswaan had eene omwenteling verwekt, maar de volks-

1) Speeches I 79. 'If I were not convinced that the question comprises a great moral principle, and involves the greatest moral world's revolution thad ever was yet accomplished, I should noh take the part I do in this agitation'

2) Karakteristiek is de volgende historische bijzonderheid die door Morley (I 407) aan een van Cobdens redevoeringen ontleend is. Op een avond in 1848 was het Lagerhuis vergaderd, toen de tijding kwam dat de Troon van Lodewijk Filips omvergeworpen en de Republiek in Frankrijk uitgeroepen was. Cobden verzocht aan Joseph Hume, die naast hem zat, het aan Peel mede te deelen. Hume ging naar de voorste bank aan de overzijde, waar Peel in zijne gewone afzondering gezeten was. 'Dat komt er van' - zeide Peel, toen Hume hem den val had ingefluisterd - 'dat komt er van, het volk te willen regeeren door eene gebrekkige vertegenwoordiging (narrow representation) in het Parlement, zonder te letten op de menschen daar buiten. Dit was het juist wat die partij achter mij verlangde, dat ik doen zoude in de zaak der graanwetten.'

overtuiging had eene hervorming gewrocht. Uit dit oogpunt beschouwd, biedt de afschaffing der graanwet een belangwekkend en leerzaam tafereel: en ook daarom meende ik, dat zij recht had op een eenigszins uitvoerige bespreking.

Het is hier eene goede gelegenheid om zij het ook slechts een vluchtigen blik op den r e d e n a a r Cobden te slaan. Immers het welslagen zijner pogingen had de Apostel der handelsvrijheid voornamelijk aan zijn redenaarstalent te danken. De meest kenmerkende eigenschap van Cobden als redenaar was datgene wat zijn tijdgenooten zijn 'persuasiveness' noemden, zijne overredingskracht.[1)] Hij schokte zijne toehoorders niet, hij sleepte hen niet mede, bracht hen niet in opwinding; maar overtuigde hen, door eene duidelijke uiteenzetting van het vraagstuk, dat hem bezighield, en door zoodanige argumenten te kiezen als het meest geschikt waren voor de bevatting van hen tot wie hij het woord voerde. Holle woorden, grootsch van klank, bezigde hij nooit; in al wat hij zeide was hij zaakrijk. Disraeli zegt: 'knowledge is the foundation of eloquence.'[2)] Op Cobdens welsprekendheid is die uitspraak ten volle van toepassing. Steeds was hij zijn onderwerp volkomen meester. Eene menigte feiten en bijzonderheden stond hem ten dienste. Hij bezat het geheim zijn gehoor tot het einde toe te boeien. Wie hem hoorde moest luisteren. De kracht van zijn betoog was onwederstaanbaar. 'Als Cobden ons een blad wit papier had vertoond en verklaard, dat het zwart was, zouden wij gezworen hebben dat hij gelijk had' - getuigde eens een pachter uit Norfolk, na hem gehoord te hebben.[3)] De verklaring hiervan moeten wij voor een gedeelte ook in de wijze, waarop hij sprak, zoeken. Fénélon heeft eens gezegd, dat een goed redenaar op ieder zijner toehoorders den indruk moet maken, alsof hij tot hem in het bijzonder spreekt.[4)] Dit nu verstond Cobden uitnemend. Hem behoefde niemand te vragen: 'Gij prediker daar in de lucht, hebt gij geen woord voor mij?' - integendeel, menigeen was het na eene redevoering van Cobden

1) Morley I, 194.
2) *Endymion* (Tauchnitz. Ed.) I 207.
3) *In memory of Richard Cobden. A biography*, by J.E. Ritchie, enz. p. 3.
4) E. Legouvé. *L'art de la lecture*, 30ème Éd. p. 260.

alsof hij eenen ouden vriend ontmoet, en met hem een vertrouwelijk gesprek gevoerd had.[1)] Cobden bezat de gave der gemeenzaamheid. Hij had iets vertrouwelijks, iets hartelijks over zich. Hij sprak niet tot vreemden, hij sprak tot vrienden. ‘Ik heb onbeperkt vertrouwen in het volk’ - verklaarde hij eens, en dat toonde hij ook in zijn optreden. Gemoed en verstand werkten bij hem samen om hem tot een hervormer van de volksovertuiging te maken. Een Mirabeau, wiens donderende welsprekendheid zijne tegenstanders verpletterde, was hij niet, maar hij had wat Disraeli noemt ‘A missionary mind’, dat er altijd op uit was bekeerlingen te maken, en dan alleen langs den weg der overtuiging. Gloed en hartstocht waren hem niet vreemd, maar zijne grootste kracht schuilde toch in het betoog. Hij was de man van het gezonde verstand. Hij sprak uit het verstand tot het verstand. Hij was een volksleeraar, en hij heeft het volk zoo lang geleeraard, totdat zich op een belangrijk punt van staatshuishouding eene machtige volksovertuiging gevestigd had, die de graanbescherming omverwierp.

MR. C. BAKE.

(*Slot in een volgend nummer*.)

1) Morley I, 197.

Rooses Nieuw Schetsenboek.

Max Rooses, Nieuw Schetsenboek. Gent, 1882.

Het nieuw schetsenboek van Max Rooses bevat: 1°. Het Nevelingen-lied en de Heldenliederen der oude Edda; 2°. Geuzen- en Anti-geuzenliederen der XVIe eeuw; 3° Pater Poirters; 4°. Willem Ogier; 5°. De Zuid-nederlandsche dichters van 1830-1880; 6°. Hendrik Conscience.

‘Nieuw’ heet het, omdat, ik behoef het nauwelijks te zeggen, Rooses in 1877 een vorigen bundel schetsen heeft gegeven. In de eerste der bovengenoemde treedt hij in eene vergelijking van de Edda-liederen, die ons de Nevelingen-sage vertegenwoordigen van de VII of VIIIe eeuw, en het Nevelingen-epos, waarvan Scherer zegt, dat ‘das ganze fertig geworden sein dürfte von 1190-1210’; eene vergelijking, die Simrock's vertolking van de eerste en het laatste 't ons gemakkelijk maakt, ook al lezen wij noch oudnoorsch noch middelhoogduitsch, in allen deele te controleeren. Na van beide redacties der sage den inhoud voor zoover noodig te hebben medegedeeld, maakt hij uit de onloochenbare overeenkomst der feiten aan den eenen en het aanmerkelijk verschil aan den anderen kant de gevolgtrekking, ‘dat de stof één is in den grond, maar gewijzigd in de bijzaken, zonder dat de herinnering aan eene oudere opvatting geheel uitgewischt zij’ (bl. 8), zoo zelfs dat van recht verstand van 't heldendicht de kennis der liederen de onmisbare voorwaarde mag heeten. Van waar die verschillende aanblik der twee het zelfde voorstellende schilderijen? ‘Die vervorming (blz. 8) nu greep niet plaats op willekeurige, doellooze wijze; zij ging in eene bepaalde richting voort, die gelijken tred hield met de ontwikkeling der germaansche beschaving; zij volgde denzelfden hoogeren levensregel, die de herschepping der mensche-

lijke maatschappij, de ontwikkeling van den menschelijken geest beheerschte.' Aan het bewijs van deze stelling wijdt de schrijver het eerste deel van zijn betoog, en geeft in eenige leerzame en boeiende bladzijden als in een spiegel te aanschouwen, hoe de beelden der Sigurd-Atli-sage in den loop der eeuwen uiterlijk en innerlijk, van voorkomen en van karakter, van wapens en van hartstochten, zijn gewijzigd. Zoo zien wij dan eerst, hoe het bovennatuurlijke en bovenmenschelijke der Edda allengs op den achtergrond geraakt is en overschaduwd door het natuurlijke en menschelijke. In stede van uiterlijken drang - de helden van het Nevelingen-epos zijn niet meer 'speelpoppen in de handen der goden, die verschijnen en verdwijnen, en lijden en strijden, omdat het elders aldus besloten werd' (bl. 10), - innerlijke drijfveeren, 'natuur en waarheid, menschelijke macht, menschelijke hartstochten' (bl. 11), beweert Rooses, en in 't algemeen zeer zeker terecht, ofschoon de veertiende zang van de Nibelungen wel eenig voorbehoud wettigt. En dientengevolge, gaat hij ongeveer voort, 'herschepping der helden': immers staan zij in de Edda 'als Egyptische sfinxen in de woestijn, verbazend door hunne meer dan menschelijke gestalte, maar geheimzinnig en koud, eerder ruw gebeitelde rotsklompen dan menschenbeelden' (bl. 12), in de Nibelungen worden ons menschenbeelden gemaald, schepselen van vleesch en been, van gelijke bewegingen als wij, ware 'heldennaturen'. In den Sigurd der Edda en den Siegfried der Nibelungen, de Gudrun der E. en de Gudrun (Chriemhilde) der N. wordt een en ander nader in de bijzonderheden aangewezen. Wel blijven in het epos evenals dit in het coloriet 't geval is, de oorspronkelijk mythische verpersoonlijkingen in enkele kleine, edoch sprekende, trekken hare afkomst verraden, hetgeen overigens geen bevreemding baart, maar over het mythisch waas der Edda-gestalten is de sierlijk geplooide mantel gehangen van ridderlijke snede. 'Alles is veranderd en alles is gebleven' (bl. 16): deze schijnbare paradox wordt door Rooses met talent verdedigd en leidt hem tot de slotsom door Henning in zijn onlangs verschenen 'Nibelungenstudien'[1] dus geformuleerd: 'das Nibelungenlied erscheint beinahe als ein völlig neues Gedicht innerhalb der allgemeinen Umrisse des alten Rahmens.'

Dat de schelle kleuren van het oudere penseel wel eens vloeken

1) Bl. 13 van de *Quellen und Forschungen*, Heft XXXI (1883).

met de zachtere tinten van het jongere, volgt uit den aard der zaak, en valt bij de aanschouwing der beelden van de Nibelungen in het oog, maar, trouwens Rooses heeft er dan ook op gewezen (bl. 18 bijv.), wij moeten bij onze critiek niet vergeten, dat hetgeen van enkele paren en tritsen van Nibelungen-liederen geldt, ook, en in hoogere mate nog, van toepassing is op al de twintig, te weten, dat hun dichter-redacteur ‘es nicht verstanden hat den älteren Bestand vollständig mit seiner Zeit in Einklang zu bringen’[1]. Ook hier is begrijpen zoo al niet vergeven dan toch verklaren en verschoonen: de Fransche Chansons de gestes bewijzen ten overvloede, hoe moeilijk ja ondoenlijk het is de oude (germaansche) schering door den nieuwen (franschen) inslag geheel onzichtbaar te maken.

‘Eene veel ergere vervorming ten nadeele der kunstschoonheid is die, welke stijl en uitdrukking ondergingen’, beweert Rooses (bl. 19), en spreekt dan van oppervlakkige teekening, zwakke magere lijntjes, dorheid, armoede van woord en rijm, enz. enz.: ik zou ongaarne een dergelijk oordeel onderschrijven, en wensch, aangezien het m.i. ten nauwste samenhangt met een vraagstuk, waarover Rooses in de derde plaats (bl. 37 en vlgg.) handelt, het laatste deel van het opstel reeds hier aan de orde te stellen. Het is het netelig vraagstuk: ‘Nibelungenlied oder Nibelungenlieder?’ waarover Heinrich Fischer in 1859 eene monografie heeft gegeven. Rooses tracht middendoor te zeilen en verzoenend op te treden, maar ik betwijfel al aanstonds de juistheid van het begin zijner redeneering: ‘hoever ook de uitersten van beide richtingen uiteen loopen, hoe lang en vinnig hun strijd ook moge geduurd hebben, zeker is het, dat de voorstanders van de samengevoegde volksliederen eene verbindende, schikkende hand moeten erkennen; en even vast staat het, dat de verdedigers van het persoonlijk gewrocht moeten toegeven, dat de laatste dichter in elk geval zijne stof voorhanden vond, en deze wel heeft kunnen herschikken, maar ze toch niet behoefde te scheppen’ (bl. 37), en vraag: is hier wel kwestie van de stof? Liederen of geen liederen, maar niet liederen of stof, zou ik meenen. Dat in de XIIe eeuw de stof bestond, ontkent wel niemand, de strijd loopt over het al of niet bestaan van liederen en over 't min of meer werktuigelijke, 't meer of minder zelfstandige van

1) Hugo Busch, *Die ursprünglichen Lieder vom Ende der Nibelungen*, Halle, 1882, bl. 65,

den arbeid van den dichter-redacteur. Ik geloof, dat de middelweg hier de modderweg is, en beslist partij kiezen volstrekt noodzakelijk; en wie dan aan één schepper gelooft van het Nevelingen-epos, aan een en denzelfden dichter van al de Nevelingen-liederen, die zal allereerst het wonder hebben te verklaren van een wezen van de meest tegenstrijdige eigenschappen, nu kunstenaar van de eerste grootte dan dichter van middelmatige bedrevenheid, en vervolgens.... doch hij beproeve maar eerst die verklaring, en al het andere zal hem worden toegeworpen. Ik voor mij aanvaard liever de hypothese van Lachmann, als waardoor tal van ongerijmdheden eenvoudig plaats maken voor alleszins aannemelijke gebeurlijkheden.

Na zijne vergelijkende kenschetsing van Edda en Nibelungen behandelt hij het vraagstuk van den oorsprong van beider stof, en vindt dien eensdeels in de geschiedenis, andersdeels in de mythologie. Ook dit tweede deel laat zich aangenaam lezen: zoowel waar Rooses Grimm en Rückert weerlegt als waar hij zijne eigene opvatting voordraagt en verdedigt, was smaak de pen, waarmede de uitkomsten van zijn onderzoek werden neergeschreven. Smaak, ik herhaal: want den schrijver komt de lof toe, dat hij zelfs op dorre en droge zandpaden zijne tochtgenooten aantrekkelijk weet te onderhouden, en niemand een opstel van zijne hand wrevelig weglegt, of het moest wezen omdat het einde is gekomen.

En zijne beschouwingen kunnen den toets doorstaan. ‘Wij houden het er voor, dat de Gunnar en de Atli der Edda de Gunther en de Etzel der Nibelungen zijn, en dat wij in beiden de historische koningen der Hunnen en Bourgondiërs moeten herkennen’: daartegen zal wel geen bedenking zijn; ook met hetgeen hij over Rudigeer van Bechelare, Pelerin van Passau, Volker van Alzeie zegt, vereenig ik mij gaarne (bl. 29 en 32). Verrassend is de 26e bladzijde over Attila en zijne rol in het tweede gedeelte der Nibelungen; en voor de geschiedenis der verdichting, de kennis der wetten in Fantasia's rijk, zijn de volgende allerbelangrijkst. Benevens op de historische vestigt de schrijver de aandacht op de mythologische bestanddeelen van Edda-liederen en Nibelungen. Wat het laatstgenoemde betreft, meer bijzonder op het eerste gedeelte: ‘haar eerste en oudste deel, hare kiem, zal wel te zoeken zijn in de mythen, eigen aan alle Arische volkeren en door onze oudste voorvaders uit Midden-Azië medegebracht’ (bl. 34). Breedvoeriger had de schrijver daarover gewis kunnen zijn zonder nog breedsprakig te worden, dat kan ik

hem verzekeren, en gaarne had ik hem over den zonnegod Siegfried gehoord, doch... aan eene schets mogen wij geene te hooge eischen stellen. Koch's ‘die Nibelungensage nach ihren ältesten Ueberlieferungen erzählt und kritisch untersucht’ (Grimma, 1872) kan het ontbrekende aanvullen.

De tweede schets verplaatst ons in de XVIe eeuw te midden van den kamp van woord en wederwoord, die op het gebied der letterkunde eene omwenteling voorbereidde met de pen, even verblijdend als die werd bewerkt op het slagveld te vuur en te zwaard. In breede trekken wordt eerst een tafereel opgehangen van onze letterkunde voor de troebelen, en naar eisch vonnis geveld over het lyrisch en dramatisch geknutsel en gebazel van de Rederijkersperiode, waarin tot zelfs de frissche volksliederen van weleer verloren van kleur en fleur.

Zinggang, klinkklank, rimram, waaraan alle gedachte, alle bezieling, alle hoogere aandrift ontbrak; redelooze liefde voor den vorm, die ontaardde in ijdele speling met woorden - tot de meest barbaarsche toe - en met rijmen, van de allergezochtste; kunstenarijen, die alle geest en leven doodden: ‘wufte beuzelarij, valsche smaak, grove zinnelijkheid of speelsche kortswijl (ergerlijke profaniteit had Rooses er nog bij kunnen voegen), ziedaar wat alleen nog werd aangetroffen’ (bl. 54). ‘Er moest om die overstelpende verbastering te stremmen een heilzame crisis ontstaan, die ons volk met krachtige hand zou aangrijpen en het schudden en schokken, totdat het den ouden mensch geheel had afgelegd om een nieuw leven te beginnen; er moest een tijd van strijden en lijden aanvangen, waarin de zedelijke ernst, die voortspruit uit de strenge zelfondervraging naar hetgeen goed en waar is, uit het onversaagd streven naar een edel doel, de plaats zou innemen van de albeheerschende zucht naar ijdeltuitigen praal, zinledig gesnap of grove liederlijkheid’ (bl. 55). De eeuw, die helden opleverde voor de dichters, vormde ook dichters voor de helden. ‘In plaats van het nuchter tijdverdrijf van vroeger kregen wij in de beroerlijke tijden eene letterkunde, die uit het hart van het volk door de beste zijner denkers sprak’ (bl. 56). En, uit het hart geweld bij den aanblik van boeien en brandstapels, in heiligdom of legerkamp, werd het lied ‘een kreet van diepe overtuiging of snerpend lijden’ (ald.); zoude het ‘beklagen, beschuldigen, bespotten, prediken, en een wapen zijn in de hand van mannelijke strijders,

in plaats van een speeltuig in de handen van kinderachtige mannen' (ald.). Van het eerste ochtendgloren af geeft ons de schrijver den heerlijken dag te zien totdat de zon hoog aan den hemel staat, een hart en ziel verheffend schouwspel, waarvan ik niet weet wat eerder te roemen het ethische of het aesthetische; eene schilderij, waarvoor Rooses de hulde toekomt zoowel van innige vertrouwdheid met zijn onderwerp als van wegsleepende en bezielende voorstellingswijs. De schets, die op de grens staat van het essay, doet hoofd en gemoed van den schrijver eer aan.

Al verdient zij dubbel en dwars, dat ik over haar in bijzonderheden treed, ik bedwing mijne pen, en beperk me tot de opmerking, dat de martelaarsliederen, de schriftuurlijke zangen, de kerkelijk-politieke 'chansons' of geuzenliedekens uitnemend worden gecaracteriseerd en - gecritiseerd. En dat geldt evenzeer van de anti-geuzenliederen, waarin de bundel 'Politieke balladen, refereinen, liederen en spotgedichten der XVIe eeuw', naar een gelijktijdig handschrift voor ettelijke jaren uitgegeven door Blommaert, ons een kijkje gunt: aan Anna Bijns wordt even eerlijk recht gedaan als aan Marnix. Dat het oordeel over de antigeuzenliederen, met uitzondering van die der genoemde dichteres, min gunstig uitvalt, kan niemand verbazen, die zich de moeite getroost den bundel door te worstelen. Het is volkomen juist en vrij van alle overdrijving: 'met al hun scherpte zijn de roomschcatholieke refereinen over het algemeen meer gekunsteld dan de hervormde zangen; de taal is minder zuiver van bastaardwoorden en de zang minder levendig. Sommige stukken bestaan van het begin tot het einde uit niets anders dan eene langgerekte allegorie, die niet immer kiesch van vinding is' (bl. 105). En aangezien Rooses ons alles behalve in het onzekere laat aangaande de gronden, waarop zijne critiek rust en de oorzaken van het lagere peil van de poëzie der reactie helder uiteenzet, kan er van vooroordeel en partijdigheid wel geen sprake zijn. Evenmin als iemand ter wereld Marnix' Bijenkorf op ééne lijn zal stellen met de 'Confutatie oft Wederlegginghe' van Coens, Licentiaet in der Godtheyt ende Pastoor in S. Martins Kercke tot Cortrijck, tenzij wellicht uit beweegredenen van dogmatischen aard, evenmin zal dat het geval zijn met de geuzen- en anti-geuzenliederen: de laatste halen niet bij de eerste.

Opmerkelijk is de 107e bladzijde van dit opstel, waar de schrijver, naar aanleiding van het onmiskenbaar verschil tusschen de

liederen der eene en die der andere partij, een blik werpt op de latere nederlandsche letterkunde en de ‘geheel verschillige wegen,’ die zij in Noord en Zuid opging in de XVIIe eeuw. In het Noorden den goeden, in het Zuiden den kwaden.

‘In het Zuiden werd zij met een wantrouwig oog bespied; elk gebied, waarop hare stem eenen anderen invloed kon hebben dan dien van de bestaande en zegepralende machten te steunen, werd haar ontzegd en zoo daalde zij in hare knechtschap tot eene rol van gedienstigheid en beuzelarij af. Zij hernam tot een zeker punt den eeredienst van den gekunstelden vorm, daar die der gedachte haar ontzegd was; in speelsch en kinderachtig vernuft zocht zij op nieuw te schitteren, nu zij van eene waardigere en mannelijkere taak moest afzien. Het heerleger van emblemata of zinnebeeldige gedichten, dat wij daar in de zeventiende eeuw zien bloeien, onder de samenwerkende koestering van dichters en kunstenaars, is blijkbaar niets anders dan eene voortzetting van de Rhetorikale poëzie met hare zinnepoppen. Rond 1640, wanneer Ogier en Poirters optreden, wordt eene poging beproefd om een gezonderen letterkundigen geest te huldigen:’ het was een gelukkig denkbeeld van Rooses in de twee volgende schetsen ons Ogier en Poirters voor te stellen en nader met hen te doen kennis maken. Dat hij in zijne waardeering van hen niet alleen staat, kunnen Willems, Snellaert, Allard e.a. getuigen.

Voor de schets van Ogier (1618 tot 1689) zijn wij den schrijver dank schuldig, als wij denken aan de belangrijke bijzonderheden daarin meegedeeld over 's dichters leven en familie, over zijne omgeving - de kunstenaarswereld van Antwerpen in de XVIIe eeuw -, over den toestand der gelijktijdige letterkunde (Violier en Olijftak), meer bepaald de tooneelpoëzie, en over zijne blijspelen zelven, waarvan Rooses zegt, dat een, ‘de Gramschap’, tot laat in de XVIIIe eeuw nog te Amsterdam werd opgevoerd, en ik in de welbekende naamrol van 1782 vermeld vind, dat ook ‘Haedt en Nijdt’ zich heeft staande gehouden op 't noordnederlandsch tooneel tot op denzelfden tijd toe[1)]. Dank, zelfs grooten dank: wij leeren er veel uit, en op alleraangenaamste wijs.

Wat de waardeering van Ogier's dichterlijk talent betreft, verschil ik van oordeel met den schrijver: ik denk ongunstiger over

1) *Nieuw Schetsenboek*, bl. 137; *Naamrol*, bl. 126 en 118.

hem. Ik vind zijn zeven drama's ‘de seven hooft-sonden speelsghewijs vermakelijk ende leersaem voor-gestelt’ van zeer twijfelachtige waardij, en neem de vrijheid mijne critiek tegenover die van Rooses te stellen.

Van de ‘seven hooftsonden’ dan is de ‘Gierigheydt’ m.i. al bijzonder ongelukkig, aangezien het stuk, met zijn kinderachtige spelingen met den naam van Gieraert's dochter *Dingen*, door zulke groote fouten tegen den goeden smaak wordt ontsierd, dat de aandacht reeds daardoor alleen zou worden afgeleid van de hoofdfiguur. Maar bovendien: de dochter van den vrek treedt zoo bepaald op den voorgrond, dat het versje van een anonymus ‘op d' onnoosele (onschuldige) Dinghen,’ zeer juist het geheele blijspel kenschetst:

> ‘Door misverstandt soo wort hier d'Eerbaerheyt gheblaemt:
> D'onnooselheyt gaet voort met onverbelghde schaemt,
> Noch past op hoerenaem noch leet dat haer gheschiet:
> Soo kloeck verdraeght de Deught 't onwetende verdriet.’

Als hekeling van de vrekheid is 't stuk stellig mislukt; en dan dat tooneel op de plaats waar de keizer te voet gaat, dat is wat veel gevergd en nog lager dan bas-comique.

De ‘Onkuysheydt’ bevat - maar het is ook al in een vrij lang stuk - een paar aardige tooneeltjes, een enkel zelfs zeer goed geslaagd, ik bedoel de ‘sesde uytkomst,’ ook door Rooses geprezen[1)], waar Petronel, ‘eene lichte dochter,’ van kinde groot, zich quasi wil gaan verhangen, en Mama Sandrijn (‘haere moeder’) er zoo oolijk inloopt, - vooral ook als scherpe en ondeugende tegenstelling van de ‘vijfde uytkomst’, waar diezelfde Petronel ons wordt voorgesteld als een heilig boontje:

> **SANDRIJN.**
> ‘Petronelleken, gaut (haast) u, kindt.
> Hoe sauwelde (teut ge) soo? Ick hoor u noch, 't is laet, gy diendt
> Slaepen te syn, want morgen moete tyelijck op wesen.
>
> **PETRONEL.**
> Ick gaen, moederken, en had' ick maer gelesen (gebeden).
>
> **SANDRIJN (tot haar adorateur, die aan de deur wacht).**
> Sy leest vast, seet sy: g'en hebt sulcken dochter niet veel gesien!
> S'en sou niet slaepen gaen oft s' heeft gelesen op haer bloote knien,
> En sy sucht dat de camer dreunt: ick hou datt' et een uytvercoren is,
> En s'is soo goeden maeght als een kindt dat eerst geboren is.’

1) Bl. 149 en volgg.

Dat contrast is inderdaad comisch: maar het overige is pure bordeelpraat van 't begin tot het einde; men schaamt zich bijna dat men 't leest. Daarbij bezit Ogier niet het geheim der kunst om belangstelling te wekken en gaande te houden, noch in de karakters noch in de verwikkeling: hij ‘embêteert’, als ik zoo zeggen mag. De ‘Hooveerdigheyt’ is beter, maar dat zegt nog niet veel; daarin zijn twee figuren, die aan den ‘Spaanschen Brabander’ doen denken, met welk stuk Ogier dan ook blijkbaar bekend is geweest: Francisco namelijk ‘de vermeynde joncker’ met zijn ‘jonghen knecht Joos’ is goed geteekend, en de Boer mag wel uitstekend geslaagd heeten, zóó dat, al ware het overige zelfs minder gelukkig uitgevallen, die boer desnoods het blijspel alleen zou kunnen redden. Jammer, dat de taal ook hier zoo weinig gekuischt is, en de dichter eerder afdaalt tot de zondige wereld, die hij een spiegel wenscht voor te houden, dan haar opheft uit het slijk, waarin zij zich wentelt; tot zelfs onze reukorganen worden door Ogier niet ontzien. Nu kan men wel een en ander verklaren met een beroep op de spreektaal van de XVIIe eeuw, op die der achterbuurten van de XIXe; wel, vooral met de menu's en rekeningen der Lucullusmaaltijden van het St. Lucasgilde - wat mannen, wat magen! - voor zich[1)], begrijpen dat Ogier voor een gezelschap van meer Bacchuspriesters dan Apollo-vereerders (bl. 129) na het wijntje de Trijntjes moest laten optreden, en alzoo veel vergeven, maar, moet de dichter van het ‘schellinkje’ ook de taal spreken van het ‘schellinkje’?

Dat hij een greep doet voor zedenschets of klucht in het leven van desnoods ‘la basse canaille’, zal niemand wraken, doch wat dan verder? ‘Is de kunst’ dan louter ‘bootserij’, zooals Hooft ergens zegt? ‘Sans doute il faut partir de la réalité, puisqu'elle est le fond même des choses, l'étoffe, pour ainsi dire, des oeuvres de l'art et de l'imagination. Mais, si quiconque affecterait de la mépriser ne pourrait aboutir, dans le roman et dans la poésie, qu'à la niaiserie sentimentale ou l'abstraction symbolique, elle n'est toutefois qu'une matière, une matière confuse, à qui le propre de l' art, son objet et sa fin, est de donner une forme. Il ne suffit pas de voir, il faut sentir, il faut aussi penser’[2)].

Ogier is te realistisch, te naturalistisch. Zijne ‘Gulsigheydt’ mag

1) *N. Schetsenboek*, bl. 116 en vlgg.
2) F. Brunetière, *Le roman naturaliste*, Paris 1883, bl. 25.

daarvan almede ten bewijze strekken. Al aanstonds het begin van 't stuk, waar Jakemijn (‘oude vrou getrout met Heyn’) een boekje opendoet van haar jongen echtgenoot, Droncken Heyn, die haar had genomen minder om het velletje dan om het gelletje:

> ‘Ja, onsen hondt, die sal hy streelen, kussen, lacken,
> Terwijl hy, met verlof, sjn vrouwe sou bekacken.
> Want als die satte beest des nachts comt sat en dol,
> Begaeyt hy licht myn bed' oft soo oft spouwet vol.
> Vrouw Venus ken ick niet, maar Bachus, Ceres losten
> Mij menighmael den geur van hun verteirde costen,
> Daer d'afgodtsdienaer om het wyroockvat ontsluyt,
> En blaest syn offergift noch met trompetten uyt,’

in dier voege gaat 't het geheele stuk door. ‘Varietas delectat’: maar niet de afwisseling van dronkemanstaal en bordeelpraat, die alle twee ergeren, en daardoor alvast zeer nadeelig werken op onze comische stemming.

Soortgelijk onderscheiden van beide is der matrozen idioom, zoo het geen mengelmoes ervan moet heeten. Daarop vergast ons Ogier in zijn ‘Gramschap’, waaruit de kroeglucht ons tegenwaait en - ik zal er niets meer van zeggen. Wel is waar het mal-à-propos tusschen Lijn en Neel over 't valies, waaraan deze en de ‘hoer Lis’ waaraan gene denkt, is niet onvermakelijk, maar het blijft toch verre beneden dat welbekende uit den ‘Warenar’; en datzelfde geldt van een dergelijk in de ‘Traegheydt’ à propos van ‘steurtebier’. Met de heffe des volks, onverkwikkelijk gezelschap, brengt de dichter ons door zijn ‘seven hooftsonden’ in kennis; en, indien zijne helden en heldinnen niet door geboorte tot die eerbiedwaardige klasse behooren, veroveren zij zich toch gemakkelijk daarin een plaatsje door hunne gemeene steegtaal en hunne vieze daden. In al de zeven blijspelen is bijna geen enkele figuur, die zich fatsoenlijk uitdrukt; en het optreden van de eene is al driester en plomper dan van de andere. Een enkel voorbeeld. Een eerzaam meisje is door haar vader de deur uitgezet, omdat hij het onmogelijke niet van haar kon gedaan krijgen; een ‘Hollandsche soldaet’, Rombert, ziet haar daar staan huilen en spreekt haar met de volgende innemende woorden aan:

> ‘Wat staet dees stucke hoers hier als een hond aen 't jancken!
> Gy, loose pry, met al u duysent slimme rancken,

Comt hier gebeiren of den Duyvel en sijn Moer
Met al sijn aenhangh u ter Hellen henen voer.
En als men 't ondersocht, soo ist een treek der Vodden,
Om deughdelijcke Lien hun Kinders te verbrodden
En maecken schelmen van een jongh onnoosel gast:
Ist soo niet, stucke hoers? Waar loopt gy? 'k Heb u vast.'

De kerk, ik ben de eerste om het toe te geven, heeft veel voor hare rekening en neemt er nog voortdurend bij, maar, dat zij bijwijlen eene waarschuwende stem heeft verheven tegen de stoutigheden en onhebbelijkheden van het vaderlandsch tooneel, is haar waarlijk niet euvel te duiden. Al ware 't alleen vanwege de liederlijkheid der kluchten van korteren en langeren adem: immers, indien er maar ééne schrede is tusschen onkiesch en onkuisch, is hare bestrijding van het aanschouwelijk onderwijs in gemeene taal en gemeene dingen, op de planken gegeven, alleszins te rechtvaardigen. Waar de letterkundige kunst zich vernedert tot de gehoorzame dienaresse van godsdienst of wetenschap en hare voortbrengselen uitsluitend aanlegt op stichting en leering, staat het treurig, allertreurigst met haar geschapen; nog liever evenwel zie en hoor ik haar catechiseeren en onderwijzen, in rijmbijbel of geschiedspiegel, dan optreden met de gebaren van de 'prostitutie' en de taal van de 'vergunning': met vuur spelen blijft bovendien altijd bedenkelijk.

Van de twee overige stukken valt weinig te zeggen. 'De Traegheydt' is niet veel bijzonders en komt het vermoeden bevestigen, een vermoeden, dat trouwens ook bij de lezing van andere stukken reeds vrij sterk wordt, te weten, dat vinding van eene ongezochte verwikkeling en verrassende ontwikkeling niet is van de geheimen van dezen kunstenaar. In 'Haedt ende Nijdt' is ten minste ééne zeer aantrekkelijke figuur, Lucas de schoenlapper, 't slachtoffer van Teeuwen's lasterlijk bedrijf, en zijn de andere niet onverdienstelijk geteekend: ware het nu maar niet, dat Ogier den indruk van het stuk bedierf door Teeuwen eenvoudig uit den weg te laten ruimen door een paar dieven, en alzoo eerder nog een snaar van medelijden te doen trillen dan de lachspieren in beweging te brengen om eenig verdiend loon, dat den luibuis en leugenaar toekomt. Ook op den vorm valt hier minder aan te merken, vind ik.

De klucht 'Belachelijck misverstandt ofte Boeregeck' laat ik voor hetgeen zij is, een prulletje, dat den naam koddig nauwelijks verdient. Evenals in zijne andere stukken overdrijft Ogier ook hier

schromelijk, en schiet zoodoende zijn doel voorbij. Dat overkomt hem meer: zijne ‘dramatis personae’ zij ‘gelukken er volkomen in hare gebreken te doen verafschuwen; zij gelukken er minder goed in zich voor zulke menschen te doen houden, aan wien ook anderen, minder verslonden door de hoofdzonden, zich met vrucht zouden kunnen spiegelen; zij bewijzen te veel en bewijzen dus niet genoeg’ (bl. 155): aldus Rooses, en mijns inziens terecht. Maar daarom kan ik het moeielijk eens zijn met deze andere uitspraak en ze tot de mijne maken: ‘met al de ruwheid zijner vormen, met het gemeene, dat in onze preutsche eeuw aan sommige zijner spreekwijzen ten laste werd gelegd, kennen wij dan ook geene stukken van echter en gezonder zedelijkheid dan de zijne’ (bl. 143), zijne overdrijving ontzenuwt zijne stukken en verijdelt zijne goede bedoelingen, zou ik oordeelen.

Rooses stelt, geloof ik, Ogier te hoog. Niet dat hij een blind lofredenaar van zijn held zou wezen, integendeel, enkele wonde plekken wijst ook hij wel degelijk aan; maar ik geloof dat de vergelijking van Ogier's blijspelen met die zijner tijdgenooten, eene vergelijking die onbetwistbaar ten gunste van Ogier uitvalt en alzoo de betrekkelijke waarde zijner stukken voldingend bewijst, hem er toe heeft verleid hunne volstrekte waarde te hoog aan te slaan. Als hij ‘het kleurige en geestige van zijne tooneelen uit eene nederige wereld’ roemt (bl. 146); van zijne taal getuigt, dat ‘zij is bezield met de komieke kracht, die de naakte alledaagschheid tot kunstige waarheid verheft’ (bl. 148), dan kan ik onmogelijk met hem meegaan: ‘de strengste moralist moge niets af te keuren vinden in Ogier's strekking en de meest nauwlettende aestheticus verschooning vinden voor zijn trant’ (bl. 158), als - en dat geeft Rooses zelf toe - zijn woord ‘vuil klinkt’ (bl. 156), als zijne personen walgelijk overdreven personificaties van de hoofdzonden moeten heeten (bl. 155, 157), als de ‘deus ex machinâ’ moet worden ingeroepen om de zwakke krachten van des dichters ‘virtus comica’ te schragen, dan zijn er mij te veel feilen om een zoo gunstig oordeel te wettigen als waartoe de schrijver zich gerechtigd acht. Te begrijpen is het overigens wel, dat Ogier laag bij den grond is gebleven: ‘de groote school was vervangen door schilders die zich niet wagen dorsten aan de rijke kleur der meesters en verzachtten en vertintten, totdat alles verdoofd en verwaterd was; door beeldhouwers, die de zuivere lijnen van

Quellin, den zachten toets van Kerrickx te eenvoudig vonden en aan het wringen en kronkelen gingen, totdat hunne heiligenbeelden eerder aan snoevende kopklievers dan aan martelaars, beter aan ballet-danseressen dan aan vrome maagden geleken. Zoo ging het in de kunst, zoo in het leven. De braspartijen van de St. Lucasgilde waren van erg ergerlijk geworden, men offerde er eerst veel, later alles aan op' (bl. 120): zijne omgeving heeft alzoo gewis daartoe het hare bijgedragen.

Het andere opstel is gewijd aan pater Poirters (1605-1674), aan zijn leven, zijne werken, zijne leer, zijn tijd en zijne orde, aan Poirters, geprezen als 'sanctiorum musarum belgicarum ocellus', naar Allard's vertolking, 'het oogelijn der overkuische Nederlandsche muzen'[1]. Het geeft eene welgelijkend beeld van den Brabantschen Cats, wiens 'Het masker van de wereldt afghetrocken' en 'Duyfken in de steenrotse' zeer zeker in Noord geen vergeten boeken zijn; en in de lijst van zijn tijd; en in het licht van zijn tijd, en - ook in het licht van onzen tijd. De pater heeft in Rooses een vriend gevonden, die hem beide zijne deugden en gebreken van schrijven openhartig toont, een vriend bovendien, die hem even lief heeft als Allard, die in den Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken van 1872 en '73 een paar uitmuntende stukken over hem heeft gegeven, maar hierin van dezen verschilt, dat hij, wel verre van Poirters wereldbeschouwing te aanvaarden, haar in al hare onhoudbaarheid, vooral ook met het oog op de gevolgen, onmeedoogend bloot legt en aan de kaak stelt 'sine ira et studio', doch tevens zonder aanzien des persoons en der orde, waartoe Poirters behoorde, en met al den ernst eener billijke verontwaardiging. Te ernstig misschien: het komt mij voor, dat ter bestrijding van leerstukken als dat van 'de stoffelijke afzondering en de lichamelijke onthouding' Hildegaersberch den rechten toon aanslaat:

> 'Hilic (huwelijk) is een salicheit,
> Daer veel meerre bate an leit
> Dan an die langhe cappe wijt
> Off an hoer gheestelic abijt
> Dat si draghen off visieren:
> Dat proeft men waer in veel manieren;'

en nu gaat hij voort op sarcastischen toon:

1) *Almanak voor Ned. Katholieken*, 1872, bl. 100.

‘Want si sijn self van hilic comen:
Hoe heilich dat wire enich nomen,
Waer was ter werelt ye heer soe groot
Of paens soe heilich sijn ghenoot,
Hi en hadde moeder ende vader
Die vleysschelyken beide gader,
Malc bij anderen mosten wesen,
Eer sy ye ter werelt resen?’[1)]

Hildegaersberch kan zich blijkbaar niet houden van het lachen als hij aan het leerstuk der ‘onthouding’ denkt, en neemt een loopje met de ‘onthouders’, misschien de beste wijze van bestrijding, want men kan zoowel aan kerkelijken als aan wereldlijken onzin inderdaad te veel eer bewijzen. Doch, het is waar, hij kende ook de rampzalige gevolgen van deze en dergelijke theorieën niet zoo als Rooses ze kende uit de geschiedenis van zijn land en volk; waren zij niet zoo treurig geweest, Rooses had wellicht een anderen toon aangeslagen, nu moest de lach hem op de lippen besterven.

En nu mogen de twee laatste hoofdstukken van zijne schets over Poirters niet de aantrekkelijkheid bezitten der algeheele nieuwheid, die van weldadige frischheid hebben ze stellig: eene welgevestigde, heilige overtuiging is hier aan het woord.

De twee eerste hoofdstukken betreffen meer den letterkundige, den auteur: zeer goed zijn de tweeërlei soort van Poirters' geschriften onderscheiden en gekenmerkt: ‘ten eerste, de louter godsdienstige; ten tweede de half-godsdienstige en half-wereldsche schriften’ (bl. 171). ‘Het verschil tusschen beide soorten is niet gering: terwijl de schrijver in de eerste oog en hart zijner lezers alleen op geestelijke zaken en bovenaardsche belangen zoekt te richten, spreekt hij hun in de tweede van menschelijke zoowel als van goddelijke dingen. Waar hij de gebreken der wereldsche menschen en de ijdelheid der wereldsche zaken afschildert, doet hij het op eenen levendigen, vinnigen toon, dien zeker niemand zoeken zou in zijne godsdienstige schriften, en is hij in zijne omstandige schildering zoo weinig mystiek, in zijnen hekelenden toon zoo weinig zalvend mogelijk’ (bl. 172). Vervolgens wordt zijn trant van leering en hekeling ontleed, door voorbeelden toegelicht, en in al zijn deugden en gebreken - spelingen van echt zoowel als van valsch vernuft voorgesteld; eindelijk het goed recht zijner oolijke tactiek,

1) *Gedichten* (uitg. Bisschop en Verwijs), bl. 153.

waarvan trouwens het succes de deugdelijkheid bewijst, gestaafd door het doeltreffende der methode van het spelende leeren, en naar verdienste hulde gedaan aan de uitnemende gaven van Poirters als hekelschrijver. 't Verwondert mij alleen, dat Rooses, en, bedrieg ik mij niet, dan geldt met eene enkele uitzondering[1] hetzelfde van Allard, - dat hij den naam van Huygens geheel niet noemt. Ik wensch niets af te dingen op de keurige en treffende parallel, door Rooses getrokken tusschen Pater Poirters en Vader Cats, een meesterstukje van bewerking, eener eereplaats waard in eene geschiedenis onzer letterkunde; maar hoe is het mogelijk dat de schrijver bij het stellen van een volzin als dezen: ‘en zoo zijne (P.'s) gewone versjes beneden die van den Raadpensionaris staan, dan staan zijne goede boven de beste van zijn voorganger, omdat zij, benevens eenen gelukkigen vorm, de snedigheid en pittigheid bezitten, die bij grootvader Cats nimmer overvloeien’ (bl. 193), - dat hij daarbij niet aan Huygens' ‘snedigheid en pittigheid’ heeft gedacht? Stellig heeft Pater Poirters bij zijn ‘Tour van □ la mode’ met dat aardige plaatje[2], en bij zijn ‘Bekeerde ijdeltuit’[3], ‘beide in zijn ‘Masker’ wellicht reeds in de ‘Ydelheyt des werelts’ (waarvan ‘Het Masker’ eene tot het driedubbele uitgebreide omwerking is) voorkomende, stellig heeft hem het ‘Costelick Mal’ voor den geest gezweefd, dat, een kleine vijfentwintig jaar te voren verschenen, aan Poirters evenmin onbekend kan zijn gebleven als Stalpert's ‘Vrouwelick Cieraet’ met zijn ‘voorreden’. Doch ik zal het bij deze vingerwijzing laten, en hier alleen nog nadrukkelijk doen uitkomen, dat Rooses, door zijne uitgebreide ‘kennissen’ (zooals men in Vlaanderen zegt) van land en letteren der zuidelijke gewesten in de XVIIe eeuw in staat gesteld, een litterarisch verschijnsel dier eeuw te aanschouwen te geven in oorsprong, samenstel, gehalte, ‘vogue’, invloed en nawerking, niet in gebreke blijft dat met Poirters' geschriften te doen. Dat hij van de allerbelangrijkste vondsten van Allard partij heeft getrokken voor zijne eigene schets, behoef ik wel niet te zeggen, evenmin als te herinneren aan het ‘audi et alteram partem’: slechts op één punt vestig ik nog de aandacht. Het is de stelling van Allard: ‘want gelijk de Brouwershavensche dichter (Cats) van top

1) T.a. pl., 1873, bl. 9.
2) *Het Masker van de wereldt afghetrocken*, dry-en-dertigste druk, bl. 42.
3) T.a. pl., bl. 285.

tot teen aan 't strenge Calvinisme behoort, waarom de Catsiaansche kwartijnen of in-folio's de Bijbel zijn geworden onder de profane boeken onzer Dordsche grootmoeders - zoo is de Oisterwijker (Poirters) geheel en onverdeeld van 't Roomsch-Katholicisme doortrokken, en kan derhalve slechts door Katholieken in zijne *volle* waarde geschat worden. Gelijk de godsdienstige gloed van Vondel in het tweede, het schitterendst tijdperk zijns levens, slechts aan katholieke harten al zijne warmte kan meêdeelen, aldus kan de godsdienstige en innig godvruchtige naïveteit van Pater Poirters slechts door zijne geloofagenooten volkomen juist gewaardeerd worden'[1]. Zou dat waar zijn? Ik betwijfel het zeer. Een van twee: òf Poirters' naïveteit is zoo naïef, dat iemand met ongekrenkte hersens, ook met den besten wil van de wereld, zijne taal niet meer verstaat noch kan leeren verstaan, - maar hoe zal een catholiek het dan vermogen? - òf zijne naïveteit is, wel verre van kinderachtig, kinderlijk eenvoudig, zoodat zijne natuurlijke taal luidt als die der kleinen, bekoorlijk en aantrekkelijk door hare ongekunsteldheid, en zijne figuurlijke alles behalve de beeldspraak behoeft te heeten van ondenkbare en onmogelijke ongerijmdheden, - maar waarom zou dan nauwgezette studie van zijne wijze beide van uitdrukken en voorstellen ons niet kunnen inwijden in de geheimenissen zijner wereldbeschouwing, en alzoo in staat stellen ten volle te genieten van zijne in beeld gebrachte gedachten? In alle wereldbeschouwing kunnen wij ons indenken en inwerken, ons evengoed op grieksch- en germaansch-mythologisch als op protestantschen catholiek-mythologisch en theologisch standpunt verplaatsen; voor eene madonna van Raphael of Murillo staan wij allen opgetogen, roomsch en onroomsch, en allen genieten wij van den lofzang op de H. maagd aan het slot van Dante's Paradijs[2]; eene andere vraag is, of wij allen genietend tevens aanbidden, en benevens aesthetisch genot ook dogmatisch welgevallen hebben; maar eene vraag van gering belang, aangezien het eene alles behalve de voorwaarde van het andere is, ja zelfs 't genot, waarmede wij een kunstvoorbrengsel beschouwen, volstrekt onafhankelijk is van de kracht of de zwakheid des geloofs in 't daardoor voorgestelde,

1) *Volksalmanak voor Ned. Katholieken*, 1872, bl. 84.
2) Dr. B. Eckl, *Die Madonna als Gegenstand christlicher Kunstmalerei und Sculptur*. Brixen, 1883, bl. 10 vlg.

evenals omgekeerd de allereerste eisch, waaraan een zoogenaamd ‘Andachts-bild’ behoort te voldoen, quâ tale dan altijd, volstrekt niet die der schoonheid is. Zooveel is zeker, dat wij goed moeten onderscheiden tusschen den (aesthetisch gesproken) ascetischen rommel van pater Poirters en zijne letterkundige kunstvoortbrengselen: is de eerstgenoemde voor den niet-catholiek als abracadabra, van de tweede, waar leering en stichting niet in de eerste plaats worden beoogd, het dogma alles behalve hoofddoel is, valt, trots den catholieken bodem, waarop ze zijn gewassen, zeer goed en volop te genieten.

Door zulk een groot woord als dat van den Hr. Allard moeten de niet-catholieken zich niet te spoedig laten afschrikken, en vooral goed uit eigen oogen zien, te scherper daar in de laatste jaren en maanden meer pogingen zijn aangewend door catholieken, om personen te annexeeren en geschriften te monopoliseeren. Met Johanna Koerten en Victorijn (Vechters) is het beproefd, wel niet met het gewenscht gevolg, maar toch beproefd (laudanda voluntas!); van Joost v.d. Vondel las ik eenige jaren geleden: ‘Vondel behoort aan zijn land, aan de wereld, maar eerst en bovenal behoort hij aan de Katholieken’[1]; en de fine fleur van Poirters kunstvoortbrengselen ook al uitsluitend voor de catholieken: we mogen wel voorzichtig wezen en passen op onzen neus, of men laat ons nog alleen zitten met... Vader Cats!

Over de twee laatste schetsen zal ik kort zijn. Over de eene: ‘De Zuid-Nederlandsche Dichters van 1830-1880,’ omdat zij in dit tijdschrift zelf hare plaats vond, en alzoo de beoordeeling er van in ditzelfde tijdschrift min voegzaam zou kunnen voorkomen; over de andere ‘Hendrik Conscience’, die zich de ‘bestendige’ lezers van de Nieuwe Rotterdammer van 9 tot 19 Augustus 1881 herinneren, omdat ze meer van biografischen en historischen dan van critischen inhoud is: een enkel woord daarom slechts over deze twee.

Wat dan de eerste betreft, de beoefenaars der letterkunde van Noord en Zuid kunnen zich bepaald verheugen, dat de leerrijke bladzijden ook in het nieuw schetsenboek zijn opgenomen en daardoor gemakkelijker onder hun bereik vallen, aangezien... doch ik zou onwillekeurig in eene beoordeeling gaan treden. Zooals bekend is gaven de HH. Th. Coopman en V. de la Montague hun ‘1830-1880. Onze dichters; eene halve eeuw Vlaamsche poëzie, naar tijds-

1) *Het Huisgezin*, Zondags-editie, 1877, No. 19.

orde gerangschikt, met biografische en bibliografische aanteekeningen, eene bloemlezing en eene inleiding, met portretten in koperets van Michiels en Steynen, en facsimile's' enz. enz. in het licht, een kostelijk boek, waarmede ik met groot nut en genoegen heb kennis gemaakt; dezen bundel beveel ik nadrukkelijk ter lezing en ter bestudeering aan, maar dan - met Rooses' schetsje er bij. Met deze (laat ik er dan dit alleen van mogen zeggen) nauwgezet doordachte, keurig gestijlde, beide historisch waardeerende en aesthetisch toetsende studie, die den algemeenen gang der vlaamsche letterkunde van de laatste vijftig jaar in breede trekken schetst, en de bijzondere eigenaardigheden harer hoofdvertegenwoordigers en hunner drieërlei richting met scherpe lijnen teekent, een en ander zonder vooringenomenheid, met warmte en gloed, met geestdrift voor zijn land en taal en volk, met eene liefde, die alles behalve blind mag heeten. Het is een waar genot zulk een opstel te lezen.

Conscience wordt in dat opstel niet genoemd, en geen wonder: te oordeelen naar het versje, in den zoo even genoemden bundel vlaamsche poëzie opgenomen, een geboorteklokje ter eere van Vrouw Wappers, moeder van 's Konings schilder:

> 'Rubens was lang in Godes woon
> Den dood ten prooi gerezen.
> Van Dijck kreeg ook de gloriekroon.
> En zocht zijn meester bij den troon
> Van 't eeuwig Opperwezen', enz. enz.[1)]

hebben Coopman en Dela Montagne groot gelijk als zij verzekeren: 'volgaarne zouden wij in dit boek eene belangrijke bladzijde willen wijden aan Hendrik Conscience, die de roem is onzer jeugdige letterkunde, doch op zoogenaamd louter poëtisch gebied heeft hij weinig voortgebracht.' Rooses is het geheel met hen eens: van 'Phantazy' sprekende (bl. 300) zegt hij, dat het boek was samengesteld uit een drietal verhalen en een grooter aantal gedichten, dat het proza 'overdreven romantiek' was en de verzen onbeduidend waren, 'zooals' voegt hij er bij, 'alles wat Conscience in rijm schreef.'

Zooals ik zeide, 't opstel is meer bepaald van biografischen inhoud.

1) Bl. 101 vlg. verg. bl. 100.

Evenwel niet uitsluitend: immers er is een goed stuk staatkundige geschiedenis in vervat, - altijd voor zoover Conscience er in betrokken was, of beter nog voor zooveel onmisbaar is tot recht verstand van zijne kunstwerken -, en tevens niet weinig autobiografie.

Conscience's militaire loopbaan (1830-1836) als fourier en sergeant-majoor, die echter, het is wel opmerkelijk, liever de pen voerde dan het zwaard; zijn werkzaam aandeel in de Vlaamsche beweging, zijn leven en omgang met den jongen en joligen kunsten letterkring van het Zwart Peerdeken (bl. 290, 327) van 1836 tot 1841, in welk jaar hij tot Griffier der Antwerpsche Akademie werd benoemd (1841-1854); zijn strijd voor de goede vlaamsche zaak, meer bijzonder de vlaamsche taal, in de bladen Roskam en Vaderland en in de ‘Maatschappij Voor Taal en Kunst,’ waar hij de bezielde en bezielende woordvoerder placht te zijn en, blijkens de hulde, hem in 1851 door de leden gebracht (bl. 335 en volgg.), tevens de gevierde voorzitter was; zijn eervolle werkkring als arrondissements-commissaris te Kortrijk, een ambt, dat hij aanvaardde op conditie ‘dat hij in geene politiek zou tusschen te komen hebben,’ en aannam onder de verplichting, benijdenswaardige verplichting voorwaar, ‘om daar in den uithoek van België, op de Fransche grens, vaderlandsche gevoelens te helpen verspreiden’ (1857-1867): dat alles wordt ons in het boeiend verhaal van Rooses, een verhaal, waarop eenvoud het zegel der waarheid stempelt, getrouwelijk overgeleverd. En uit eene goede bron: het is alsof we Conscience zelven hooren. ‘Hij zelf,’ zegt de schrijver, ‘vertelde mij gaarne en dikwijls over zijn leven, en deed mij, kort geleden, nog de eer mij een ganschen dag te woord te staan, toen ik den wensch had uitgedrukt nog eens met hem over zijnen jongen tijd te spreken. Het kan dus eenig belang opleveren die herinneringen uit zijne geschiedenis aan te teekenen en ze te laten samengaan met de bespreking zijner werken’ (bl. 270). En ook uit zijn onuitgegeven mémoires, 't vervolg van zijne ‘Omwenteling van 30’, heeft hij hem voorgelezen, (bl. 284), en inzage gegeven van brieven (bl. 286); kan het beter? ‘Maar - dan toch uit de tweede hand’: hoor ik in mijne verbeelding opmerken; en waar is het, dat stem ik toe; doch, als die hand is de hand van Rooses, van een kenner der geschiedenis van 't België der vijftig laatste jaren, aan wiens bevoegdheid om mede te spreken en te oordeelen zijne geschriften - wie kent zijn ‘Levensschets van Willems’

b.v. niet? - verbieden te twijfelen, dan hebben wij licht eerder gewonnen dan verloren; Conscience zelf had hem ook anders wel niet tot zijn vertrouweling gemaakt. En dat Rooses onbevooroordeeld en onpartijdig, eerlijk en nauwgezet refereert en voorstelt, daarvan strekt ten bewijze het ‘suaviter in modo, fortiter in re’, waarmede hij de geschiedenis vertelt der eerste en tweede uitgaaf van ‘In 't Wonderjaar’ - de bladzijden 314 tot 318 zijn van een ‘perfect gentleman’, een toonbeeld van blanke oprechtheid zonder aanzien des persoons en zonder een zweem van verbloeming of bemanteling - en ons de overtuiging schenkt, dat hem ‘amicus Plato, magis amica veritas’ is, ook zelfs in lofrede en eereschets.

Eéne bladzijde uit de geschiedenis van Conscience's openbaar leven is te merkwaardig om niet in haar geheel af te schrijven: ‘In 1867 vond de heer Van den Peereboom, toenmalig minister van binnenlandsche zaken, dat het meer met Conscience's aard en talent overeenkwam, in de hoofdstad eene eervolle en weinig beslommerende plaats te bekleeden, dan in een uithoek des lands aan administratief werk gebonden te zijn. Hij diende daarop bij de Kamers een voorstel in om op het budget van zijn departement de jaarwedde te brengen van een bewaarder der Koninklijke Musaea, welke plaats in zijne opvatting voor Conscience bestemd was. De minister viel, vóór zijn budget in de Kamers besproken werd, en zijn opvolger toonde zich zeer koel om den nieuwen post te behouden en onwillig om hem te verdedigen. Dank echter aan de kiesche en edelmoedige handelwijze van den heer Louis Hymans, verslaggever van de midden-sectie, werd het artikel, betreffende de plaats van een conservator der Musaea, met algemeene stemmen aangenomen. “Ik kom u, mijne heeren”, zoo ongeveer sprak de heer Hymans, “verzoeken het noodige krediet te stemmen voor eene plaats, die volkomen nutteloos is, ik beken het, maar die gij gelukkig zult zijn te scheppen, wanneer gij weten zult, voor wien zij bestemd is, voor Conscience namelijk.” Dit bondige pleidooi werkte, en met toejuiching ging het voorstel door’. Loffelijk voorbeeld voor andere vertegenwoordigende lichamen, ook voor onze volksvertegenwoordiging: want verbeeld u, dat een staatsman den moed had met een dergelijk voorstel te verschijnen voor het aangezicht onzer Tweede Kamer: zou er aan de hilariteit een ander einde komen dan afstemming?! 't Subsidie zelfs voor ons Woordenboek - maar genoeg.

Het spreekt wel van zelf, dat het volle licht valt op Conscience niet als politiek man maar als held der pen, wiens feest bij het verschijnen van zijn honderdste boekdeel stond te worden gevierd, toen Rooses' schets verscheen. Ik behoef nauwelijks te zeggen dat het een gunstig licht is, waarin onze geliefde verteller verschijnt, dat kan wel niet anders; ook niet te verzekeren, dat zijn waardeerend woord hier te lande in goede aarde is gevallen, het Conscience-Album is daarvan het beste bewijs en mijn vriend Jan te Winkel was gewis aller tolk, toen hij op zijn album blad neerschreef:

> ‘Men vint negeen int Dietsche lant
> Die wert es meerder eren;
> Der dichtren blome es hi genant
> Die hondert vraye sproken vant
> Ende nutgaf, dats geen sceren.
> Hem, die gewroken heeft die scant,
> Hem minnet onser herten bant,
> Te hemwaert wi ons keren,
> Hem willet al festeren!’[1)]

Op de biografie heb ik niets af te dingen, integendeel: met richtigen tact heeft de schrijver uitsluitend gegeven hetgeen van eene letterkundige levensbeschrijving mag worden verwacht. Hoe hij de binnen en buiten de grenzen van zijn vaderland geëerde en gevierde en geliefde schrijver is geworden; waarin het groote geheim zijner kunst bestaat; waaraan hij zijne buitengemeene populariteit te danken heeft; wat er van tijdelijk belang, wat van blijvende waardij in zijne romantische werken te vinden is; wat het loon was van zoo veel arbeid, de vrucht van zoo voortreffelijk werk als door hem is geleverd: over een en ander geeft Rooses het noodige bescheid. Zijn opvoeding, woonstede, onderwijs, zijne levenservaringen heuglijk en smartelijk, zijn omgeving, vriendenkring, letterkundige richting van vroeger en later (bl. 285 en 322), zijne bekeering van Frankrijk tot Vlaanderen, zijn strijd en volharding en zijne overwinningen en zegepralen, dat alles komt ter sprake, te zijner plaatse, en met de bepaalde bedoeling om ons de romantische werken te verklaren. De levensbijzonderheden, ons door Conscience zelven in de reeds genoemde ‘Omwenteling van 1830’[2)] en door den hoogleeraar Léon Wocquier in de

1) *Conscience-Album*, bl. 105.
2) *Romantische werken*, I, bl. 101 en vlg.

‘Revue Contemporaine’ van Januari 1858 medegedeeld, en nu door Rooses zoo verdienstelijk aangevuld, werpen een verrassend licht over beide het aantrekkelijke en het eigenaardige van zijne werken.

Hendrik Conscience: rijke en dankbare stof, bij de schikking door Rooses gekruid met menige kenmerkende anecdote.

Aan de beschouwing der romantische werken wordt geene vergelijking vastgeknoopt van dit proza en het ondicht der tijdgenooten, en alzoo de betrekkelijke waarde daarvan niet gepeild; het weinige, dat de schrijver ons evenwel vertelt van den vorm (‘kreupele uitdrukkingen’) en den inhoud (‘ongenietbare onderwerpen’) der belgische bellettrie van het tweede vierendeel onzer eeuw, is voldoende om ons den schijnbaar paradoxalen volzin in zijn volle beteekenis te doen begrijpen: ‘aan Conscience komt de eer toe met zijn gebrekkig *Wonderjaar* den eersten steen gelegd te hebben van het gebouw der jonge Vlaamsche letteren’ (bl. 299).

Zoo iets moest de oude heer, zijn vader bedoel ik, eens hebben gelezen, die zoo woedend was over de aanprijzende aankondiging van het ‘Wonderjaar’ door De Laet in ‘Le Journal d'Anvers’. ‘Een der vrienden’, zoo verhaalt de schrijver, ‘een geboren Franschman, had het artikel in *Le Journal* gelezen, en had het met weinig welwillende aanmerkingen aan den ouden marinier medegedeeld. Deze had het hoog opgenomen. “Wat beteekenen die gekkernijen in de courant?” had hij, te huis gekomen, aan zijn zoon gevraagd. “Ik wil niet, dat mijn naam belachelijk gemaakt worde, dat men mij met vingeren wijze, als ik over straat ga”. Wat den gewezen Napoleonist nog het meest tegen de borst stiet, was, dat zijn zoon tegen het Fransch en de Franschen en voor vodderijen als de Vlaamsche taal zou gaan strijden’ (bl. 292): de man moest den 25^{n} September van 1881 eens hebben beleefd!

En de zoon zal nog wel eens hebben moeten lachen, toen hij de woorden herlas, die hij in 1836 schreef aan Van Duyse: ‘dat hij geen tijd had om zich op het Hollandsch toe te leggen, daar hij zich oefende in de sierlijke Fransche taal, het Engelsch en het Duitsch’ (bl. 286); hij, die ‘den eersten steen’ zou leggen, waarvan Rooses sprak.

H.E. MOLTZER.

Briefwisseling tusschen Jacob Grimm, H.W. Tydeman en W. Bilderdijk.

Briefe von Jakob Grimm an Hendrik Willem Tydeman. Mit einem Anhange und Anmerkungen herausgegeben van Prof. Dr. A. Reifferscheid. Heilbronn, Verl. von Gebr. Henninger. 1883.

Den levensloop van een groot man na te gaan is altijd een belangwekkend en leerzaam werk. Men ziet hoe de groote baanbrekers voor nieuwe denkbeelden en klaarder inzichten aanvankelijk tasten als het ware en met groote krachtsinspanning naar den juisten weg zoeken; hoe zij dikwijls eerst mistasten totdat eene nieuwe ontdekking hen in staat stelt vroeger opgestelde systemen omver te werpen; hoe zij, door opgedane ervaring en eigen misslagen en door fouten van anderen wijzer geworden na aanhoudend en inspannend werk tot het juiste inzicht der zaken komen. Groethe zegt ergens, '*es giebt Menschen, die gar nicht irren, weil sie sich nichts vernunftiges vorsetzen*; is dit eene waarheid, ook het tegengestelde is waar; ook zij, die naar een hoog gesteld doel streven, die zich de oplossing van moeilijke problemen voorstellen, moeten zich dikwijls misslagen getroosten voor zij den weg gevonden hebben, die naar hun doel voert. Doch - zooals de onlangs gestorven Duitsche orientalist Benfey eens schreef - *die Dii majorum gentium der Wissenschaft machen Fehler aber keine Dumheiten*, groote geesten mogen den bal soms misslaan, dit echter onderscheidt hen van den grooten hoop, dat zij geene domheden doen, wanneer zij eene fout maken. Die fouten en dwalingen van de groote mannen der wetenschap

kunnen anderen tot leering strekken, zij wekken den wetenschappelijken twijfel op, doen zien met welke bezwaren kloeke geesten moesten kampen, hoe zij den heldenmoed hadden om, wanneer zij bemerkten, dat de ingeslagen weg niet naar het doel geleidde, dien te verlaten en niet te rusten voor zij een beteren gevonden hadden.

In dit opzicht is de lezing der briefwisseling van Grimm hoogst belangrijk; zij veroorlooft ons een blik te slaan in zijn leven en in de ontwikkeling van zijn geest, dewijl zij aanvangt in die jaren, toen de later zoo gevierde geleerde pas de bouwstoffen begon te vergaderen voor de werken, die zijn naam voor eeuwen zouden vestigen, en eindigt in een tijd, toen de schrijver der brieven in de kracht van zijn werken was en naast jeugdige dwalingen reeds veel goeds en voortreffelijks onder zijne werken kon aanwijzen. Groot toch is het onderscheid tusschen zijne werken uit den tijd, toen Irminsäule und Irminstrasse het licht zagen en die, welke tijdens en na de voorbereiding van de tweede uitgave van het eerste deel zijner Deutsche Grammatik verschenen.

Ook in de onderhavige brieven is dit duidelijk merkbaar, doch bovendien kan men den langzamen overgang en ontwikkeling tot betere methode er in zien, welke het gevolg was van uitgebreid, nauwlettend onderzoek en groote scherpzinnigheid; kan men er in opmerken hoe de gedachtenwisseling met vele zijner groote tijdgenooten dikwijls zijne denkbeelden eene andere richting gaf, soms hem den juisten blik deed verkrijgen over zaken, welke hem nog niet helder waren.

Behalve zijne groote kennis van de zaken, welke hij bespreekt, en de kracht, welke hij bezat, om met weinig woorden veel te zeggen, vinden wij ook in deze brieven gedurig bewijzen, zoowel van de bescheidenheid van den grooten geleerde als van de zachtheid en nederigheid van den man, die, terwijl hij zelf zoo hoog boven velen stond, zich nooit vermeten zou, om uit den hoogen den staf te breken over het werk van anderen, al kon dit niet bij het zijne halen, maar die steeds datgene op den voorgrond wist te stellen, wat er goeds bij anderen te vinden was, die een open oog had voor de kracht van geest en scherpzinnigheid van hem, wiens werk of methode hij niet volkomen kon goedkeuren.

Van hem, die gematigd is zoowel in zijn lof als in zijn blaam, treft een woord van waardeering het meest; en juist dit verhoogt

de waarde van onderscheiden plaatsen in deze brieven, welke de blijken dragen dat Jacob Grimm o.a. tegenover onzen Bilderdijk een veel rechtvaardiger standpunt heeft ingenomen dan soms de nazaat. Naast woorden, toch, die van groote vereering zoo voor Bilderdijks gaven als werken getuigen, komen er andere voor, welke blijken doen, dat hij desniettemin niet blind was voor zijne zwakheden en gebreken, of voor de groote fouten, welke de methode van den taalvorscher Bilderdijk aankleefden.

Juist thans, nu de overdreven vereering van vroeger dagen, maar al te veel de plaats heeft moeten ruimen voor eene scherpe beoordeeling, om niet te zeggen veroordeeling van 's mans zwakheden, eene beoordeeling, waarbij aan de schaduwzijde meer aandacht wordt geschonken dan aan de lichtzijde van 's mans karakter en eigenschappen - juist thans kan de lezing dezer onbevooroordeelde critiek van de daden en werken van onzen grooten dichter van veel nut wezen.

Veel, wat hem bij het voorgeslacht bewonderenswaardig deed schijnen, moge zulks in ons oog niet meer wezen, veel wat door sommige tijdgenooten vergoelijkt - of verzwegen - moest worden in eene panegyrische levensbeschrijving, moge ons een woord van afkeer doen uitspreken, daartegenover staat nog genoeg - en meer dan genoeg - dat ons nog het oordeel kan doen onderschrijven, dat Grimm in 1812 in een brief aan Tydeman uitsprak: '*Al wat van Bilderdijk over oudhollandsche taal en poëzie uitkomt is vrij onmisbaar, zijne beschouwingen komen mij vrij vaak eenzijdig en onhoudbaar voor, maar ze zijn altijd scherpzinnig en tot nadenken aansporend; ik leer als ik hem lees, al is het niet juist dat wat hij leert*.'

Wie eene geschiedenis van Bilderdijk's leven an werken wil schrijven zal zich genoodzaakt zien, wil hij zijne taalkundige werken op hare juiste waarde schatten, om ook der geschiedenis van de nederlandsche philologie dier dagen zijne aandacht te wijden. Veel is door hem op dit gebied geschreven en gewerkt; groot is de invloed geweest, welken hij op zijne tijdgenooten geoefend heeft en toch is er veel onwaars in zijne beweringen, grootspraak in zijne mededeelingen gevonden en speelde de phantasie eene groote rol in zijne wetenschappelijke betoogen. De meeste zijner tijdgenooten zagen deze feiten en zwakheden niet, zelfs Grimm werkte aanvankelijk mede om den man te vergoden,

wien zijne talenten eene hoogere plaats verschaft hadden dan hem om zijne wetenschap verdiende ten deel te vallen; in een der brieven van Bilderdijk toch verzoekt deze aan Grimm hem niet te hoog te stellen door hem, zooals hij in zijne laatsten brief gedaan heeft, '*des connaissances au delà du commun*' toe te schrijven. Uit al Grimm's brieven in den eersten tijd aan en over Bilderdijk geschreven blijkt deze groote vereering, dit hoog opzien tegen 's mans veel omvattende kennis. Deze meening wordt echter langzamerhand gewijzigd, zoodat er eindelijk een groot onderscheid is tusschen Grimm's latere oordeelvellingen over Bilderdijk's werken en persoonlijkheid en die uit de eerste jaren der kennismaking. In 1812 schrijft Grimm aan Tydeman, dat hij van Bilderdijk's werken nieuw licht verwacht over de oude litteratuur der Nederlanden, dat diens geleerde aanmerkingen en brieven hem veel en velerlei geleerd hebben, zoodat hij diep gevoelt, dat hij bij den rijkdom van Bilderdijk's kennis verre ten achteren staat. Wanneer hij in 1823 weer aan Tydeman over hem schrijft is er reeds eene kleine verandering in te bespeuren: '*ik leer als ik hem lees, al is het niet juist wat hij leert*.'

In zijne brieven van 1824 en 1827 drukt hij zijn oordeel nog iets sterker uit: '*Bilderdijk zou stellig meer goed doen* - zoo luidt het in 1824 - '*als hij niet te veel zelfvertrouwen had; hij blijft in alles, waarbij het op historisch onderzoek aankomt half weg staan. Het smart mij te zien hoe hij zich door verkeerde polemiek en door aan alle kanten voor den dag komenden eigenwaan het leven heeft verbitterd. Aan vlijt en veelzijdige kennis ontbrak het hem niet, maar hij is van zijne zaak altijd te snel zeker en geeft zich overal bloot. Nog kort geleden heb ik het bij herhaalde lezing van zijn boek over de Geslachten der naamwoorden levendig ondervonden; het is volmaakt, onbevredigend*. En in 1827: '*men zegt dat hij spoedig ook met eene spraakleer zal optreden, waarin al houd ik zijne grondslagen voor valsch, zeker veel scherpzinnigheid aan den dag zal komen*.'

Wat is de reden van die allengs gewijzigde meening van Grimm ten opzichte van Bilderdijk?

Deze is meer bij Grimm zelf te zoeken dan bij Bilderdijk. Toen beide voor het eerst met elkander in aanraking kwamen, stond de laatste op het toppunt van zijne kracht, was de eerste een zeven en twintig-jarig archivaris, die wel vele en uitgebreide voorstudiën gemaakt had, doch zich nog niet zoo scherp rekenschap van alles

afgevraagd had, als hij later doen zou; die integendeel èn bij zijne mythologische studie èn bij zijne taalkundigen arbeid met groote phantasie de meest verschillende zaken combineerde. Hij had echter een bepaald doel voor oogen de duitsche taal en germaansche oudheid in haren geheelen omvang zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen. Hiervoor bleef hij steeds verzamelen en arbeiden, zoodat zijne kennis van de oude taal en letteren langzamerhand een zeer grooten omvang kreeg. Deze veel omvattende kennis van zaken, gepaard met zijne aangeboren scherpzinnigheid en het opvolgen van de wenken van een geleerden tijdgenoot, deed hem allengs een juister inzicht krijgen in de methode, welke hij volgen moest, wilde hij in staat zijn een historisch getrouw beeld te ontwerpen van de ontwikkeling der germaansche talen.

Bilderdijk bleef, zich zelf steeds gelijk, voortgaan met etymologiën en taalwetten te verkondigen, welke niet op de breede basis van een uitgebreid wetenschappelijk onderzoek, doch veel meer voor een groot deel op zijne phantasie gegrondvest waren. De oude school, die haren invloed op Bilderdijk evenzeer als op Grimm had doen gevoelen, hield zich voornamelijk bezig met orthographische uniformeering en met het afleiden van woorden uit oudere verwante of niet verwante talen. Hierbij ging men dan alleen op uiterlijke overeenkomst af, tevens, waar dit noodig was, met groote vaardigheid achtervoeging of vervoeging van enkele consonanten te hulp roepend.

Hieraan is Bilderdijk getrouw gebleven; in 1812 schrijft hij aan Grimm: ‘*Que le Français place, l'Italien p i a z z a est bien postérieur au Hollandais p l e k, p l a k, je n'en ai aucun doute; je n'ai pas besoin de remonter très haut pour deriver l'Italien p i a z z a de p l e k, qui veritablement et essentiellement tient à l o c u s, le p n'y étant qu'un préfixe ou praeposition*.’

Dergelijke willekeurige wijze van behandeling der taalwetten en der woorden had natuurlijk ten gevolge, dat er van hetzelfde woord zeer verschillende etymologische verklaringen - soms bij denzelfden schrijver - werden aangetroffen. Ménage geeft zoo ergens drie uitleggingen omtrent het ontstaan van het woord *Hollande* uit *Hooi-land*, uit *Hol land* en uit *Olland*, waarin *Ol = ale*, dus *Hollande = Bierland* was, omdat er zoovele brouwerijen waren; en aan geen van drieën durft hij de voorkeur boven de andere schenken. Ook

Bilderdijk vond in dergelijke samentreffingen niets vreemds: '*il n'y a rien de surprenant que quelquefois l'on diffère sur les etymologies. Celles qui sont les plus contradictoires peuvent aller ensemble, car dans la paucité des racines il se rencontre souvent qu'um mot dérive réellement de plus d'une source*.'

'*Ainsi é t i q u e t t e est tantôt un mot tiré du Grec, tantôt corrompu du Latin. On a disputé* - gaat hij verder voort - *lequel des deux fût le veritable; on eut tort, l'un et l'antre est egalement juste*.'

Dit was het karakter van de taalstudie in den tijd, waarin Bilderdijk en ook nog Grimm, die zich aanvankelijk door Bilderdijks geleerde opmerkingen '*mannichfach unterrichtet*' voelde, hunne nasporingen en taalonderzoek aanvingen. Aanvankelijk onderscheidden zij zich niet van hun tijdgenooten, doch terwijl Grimm zich allengs eene eigen methode schiep en een dieperen en scherperen blik over den bouw en het wezen der taal kreeg, heeft Bilderdijk er zich nooit van kunnen losmaken, noch den tijd kunnen vinden voor zulk een geregelden en reusachtigen arbeid, hoewel hij wel inzag, dat dit alles lang niet betrouwbaar was; in een zijner brieven aan Grimm schrijft hij toch: '*j'ai trouwé qu'il ne faut pas discuter sur les etymologies, puis que la science en est encore à former*.' Hij was echter te veel de man van opgevatte ideën, welke hij trachtte te bewijzen, dan dat hem eene streng wetenschappelijke methode bekoren kon.

Toch was er onder de taalvorschers der 18e eeuw een geweest, van wien Grim later veel zou leeren, doch die door zijn tijdgenooten hier te lande en ook door Bilderdijk niet hoog gesteld werd. De eenvoudige Amsterdamsche onderwijzer Ten Kate werd door Bilderdijk uit de hoogte beoordeeld. Ook Grimm zag, toen hij eerst Ten Kate's *Gemeenschap tusschen de Gottische sprake en de Nederduitsche* en later de *Aenleiding tot de kennis van het verheven deel der Nederduitsche Sprake* leerde kennen, hierin nog niet al het goede, dat hij er later in zou ontdekken en dat door hem, juister uitgedrukt en aangevuld, wereldkundig gemaakt zou worden. In een brief aan Grimm - die ons niet bewaard is, zooals vele brieven, welke niet door hem als secretaris van het Instituut geschreven zijn. - schijnt Bilderdijk in zeer sterke bewoordingen eene afkeurende critiek over Ten Kate's werken te hebben uitgesproken, Grimm althans schrijft in Dec. 1818 aan Tydeman: '*Uit ten Kate heb ik weinig geleerd, en ik zou bijna met Bilderdijk's*

oordeel instemmen hoewel ik mij meer bescheiden zou uitdrukken.'

Nadat het eerste deel der Deutsche Grammatik het licht gezien heeft, blijkt Grimm van meening veranderd en bij de spoedig gevolgde omwerking van dit eerste deel toont hij hoeveel nut hij uit de werken van Ten Kate en van Rask getrokken heeft. '*Ten Kate* - zoo luidt het dan - *hat die Ablaute zuerst in ihrer Wichtigkeit hervorgehoben nur die Vocalunterschiedde nicht strenge genug am wenigsten die der Consonanten beobachet*.' Had ten Kate betoogd, dat de etymologie ophouden moest enkel raden te zijn, doch dat men zich bij de verklaring der woorden nauwgezet rekenschap moest geven van de geschiedenis van elke letter; in de tweede uitgave van het eerste deel schreef Grimm: '*bij de woordvorsching komt het minder op de gelijkheid of uiterlijke overeenkomst der verschillende verwante consonanten aan, dan wel op den geheelen gang der ontwikkeling, die zich niet uit zijn verband laat rukken of verdraaien*'.

Juist uit dergelijke uitdrukkingen kan men waarnemen hoe er na het verschijnen van het eerste deel van Grrimms grammatica eene groote verandering in zijn denkbeelden over de taal en de wording der taal heeft plaats gehad, hoe hij door de uitgave van dit eerste deel de fouten en zwakheden zijner methode had leeren zien. Had hij vroeger reeds getoond hier en daar den juisten blik op de zaken te hebben - men leze o.a. wat hij aan Tydeman over de volksverhalen en over de volksboeken in verband met de letterkunde schrijft - over 't algemeen kon ook hij in zijn eersten tijd zich niet boven de wilde phantasieën zijner tijdgenooten vorheffen en onderschrijft hij nog zonder aarzelen eene uitspraak als b.v.: '*de aanvangsconsonanten zijn het best te beschouwen als onverschillige voorvoegsels van den wortelvocaal*'.

In die dagen loopen Grimm's en Bilderdijks denkbeelden niet zeer ver uiteen en getuigt de briefwisseling van Grimm's kant van bijzondere hoogachting en onbegrensden eerbied voor Bilderdijks kennis van taal en geschiedenis.

Wanneer Grimm op het gebied der taalvorsching zich van de oude school begint los te maken en beter en helderder inzichten krijgt, dan verandert ook allengs zijn dunk omtrent den eerst zoo hoog vereerden man. Dan vinden wij eerst: '*ik leer als ik hem lees, al is het niet juist wat hij leert*, of *Bilderdijk zou stellig meer goeds te voorschijn brengen, indien hij niet te veel op zich zelf vertrouwde. Dit benadeelt zijne scherpzinnigheid en maakt hem pa-*

radox.' Eindelijk schrijft hij aan Tydeman: '*Van Bilderdijk hoor en zie ik niets meer; op de toezending mijner gramatica heeft hij niet geantwoord en sedert alle verkeer afgebroken*.'

Of dit nu geheel Bilderdijks schuld geweest is, die door den hoogen dunk, dien hij omtrent zich zelf koesterde, moeilijk of niet critiek of verschil van meening kon verdragen, durf ik niet te beslissen. Misschien is de oorzaak bij de gebrekkige postadministratie dier dagen te zoeken, want in 1824 beklaagt Bilderdijk zich in een brief aan Hoffmann von Fallersleben (Bilderdijks brieven V, 225): '*Van mijne brieven aan Grimm moet geen een te recht gekomen zijn, want ik vermeen dat hij zich des beklaagd heeft. Ik kan het niet helpen, die sedert mijn terugkomst in* 1806 *hier in een vreemd land leef, waar alles veranderd is en ik dus niets weet te berechtigen, daar ik met het tegenwoordig geslacht van volk niet omga en ook heden leef in de gedachte van morgen dood te zijn*.'

Na 1806 had hij echter o.a. in 1812 nog aan Grimm geschreven; van wederopvatting der briefwisseling tusschen 1824 en 1827 blijkt ook niets, niettegenstaande Grimm in 1822 nog eens weer aan hem schreef bij gelegenheid van de toezending van den tweeden druk zijner grammatica. (Zie Anhang, blz. 90.)

Merkwaardig voor de kennis van Bilderdijk is een brief aan den dichter zelf door Jacob Grimm in Februari 1807 geschreven - de eerste van het aanhangsel dat, behalve twee brieven van J. Grimm aan Bilderdijk, een brief aan Tydeman van Wilhelm Grimm en eenigen brieven van Hoffmann von Fallersleben en van Ch. F. Dominique de Villers bevat. Bilderdijk schijnt den 19en Febr. aan Grimm geschreven te hebben dat hij het leven hier in Nederland moede was en naar Duitschland, misschien naar Cassel, wilde verhuizen. Op zijn verzoek geeft Grimm hem nu eenige inlichtingen omtrent de verhouding tusschen de prijzen in Duitschland en in Nederland. Als slotsom dezer vergelijkingen zegt hij hem '*avec les moyens de votre fortune vous pourriez vivre honnêtement e n a l l e m a n d , mais vous devriez peut-être renoncer à cette aisance dont un savant français quoique sobre ne saurait se passer qu'avec peine. Je ne connais pas assez les moeurs hollandaises; il me parait qu' à l'exception près de l'extrême propreté et régularité, votre manière de vivre convient plus à la manière française, l'Allemagne ayant un caractère moins agréable que la France et plus libre que la Hollande*.'

Bilderdijk is wederom van plan veranderd; ik durf echter niet te beslissen of dit aan het door Grimm aangegeven onderscheid in levenswijze is toe te schrijven dan wel aan het welgemeende woord ter waarschuwing dat hij hem in het begin van zijn brief toeroept: '*je ne saurais nullement concevoir, comment votre patrie peut hésiter un instant de se prêter à tout ce qui serait capable de vous retenir au milieu d'une nation, qui vous revère sans contredit comme le premier de ses poëtes et écrivains vivans. La Hollande entière regretterait votre absence et vous en seriez d'autant plus infortuné. L'expatriation est une chose dure et des plus amères de la vie*.'

Zoo bevatten deze brieven allerlei zaken van meer of minder belang, doch meest altijd van eenige waarde voor de geschiedenis der Germaansche philologie of der letteren, zoowel van Duitschland als van Nederland, terwijl er zoo menige trek in te vinden is, die ons de grootheid van geest en van ziel van den zoo hoog boven velen staanden schrijver des te meer doet waardeeren.

April.

J.H. GALLÉE.

Het wrakhout.

(*naar het Fransch van François Coppée.*)

Dof starend naar de zee, gekleed in diepen rouw,
Zit aan de deur der hut een jonge weduwvrouw,
Een moeder met haar zoon. Het onmeedoogend noorden
Bezocht opnieuw met ramp bij ramp Bretagne's boorden,
En daarom ziet de zon, die de avondkim verguldt,
Ook deze droeven in 't gewaad der smart gehuld.
Wie zou in 't glanzig meer, waarlangs de zon zich spiegelt,
En op wiens effen vlak het scheepje rustig wiegelt,
Met zeilen zilverwit op 't zachte hemelblauw,
Dien woesten oceaan herkennen, die nog nauw
Een jaar geleên, een vloot van kloeke visscherspinken
In weinige uren tijds deed stranden of verzinken,
En bij al 't jammer, dat hij aanrichtte in dit oord,
't Geluk in deze hut voor altijd heeft verstoord?

Hoe vriendlijk ook de zee haar thans moog' tegenwenken,
Die aanblik doet de weeûw opnieuw den stond gedenken,
Toen 't woedend element den echtvriend haar ontnam.
‘Uw brave vader had aan 't geen ons overkwam
Ook schuld,’ dus sprak zij zacht tot't jongske aan hare zijde;
‘'t Is plicht dat men in nood den naaste helpt, en blijde
Heeft immer mijn Mathieu dien schoonen plicht voldaan;
Maar wie te roekloos waagt die randt Gods almacht aan!
Nooit stond de vloed zoo hol als op dien droeven morgen;
Mathieu was veilig thuis, de boot op 't strand geborgen.
Wij zaten aan den disch. “Wee”, sprak uw vader, “wee”,
“Die in dit vreeslijk uur ronddobberen op zee!”
Hij staarde een wijle als in gedachte door de ruiten,

Toen stak hij 't pijpjen aan, stond op en trad naar buiten.
Daar had zich op het duin, al blies de noordstorm fel,
Een kleine troep verzaamd om 't wilde golvenspel
Te aanschouwen, toen opeens Mathieu, nabij de rotsen
Ter linkerzijde, een bark gewaar werd. 't Woedend klotsen
En buldren van het meer voorspelde 't lot van 't schip.
Een oogwenk, en het lag verbrijzeld op een klip.
“Een boot, snel l” riep Mathieu. Mijn bloed verstijfde in de aadren;
Niet een wien 't mooglijk scheen het worstlend wrak te naadren;
Men wees hem op dien storm, die woeste, ontembre zee...
“Een boot!” riep hij nog eens. “Op, mannen! Wie gaat meê?
Een boot! 't is onze plicht! 't zijn lafaards die 't niet wagen.
De mijne, zoo gij wilt; zij heeft wel ruwer vlagen
Dan deze getrotseerd; zij tart het ergste weêr;
Haar naam is V o o r w a a r t s ! en zij draagt dien naam met eer.”
Zij gingen, en - o God! de zee verzwolg hen allen....
Gij hebt gezien, Tiennot, hoe 'k iedren dag, bij 't vallen
Van 't water, als het ebt, een gang deed naar het strand,
Tot waar het krullend schuim een grenslijn trekt op 't zand,
Maar nooit gaf de oceaan, die koozend tot mij nadert,
Van 't geen hij sinds een jaar houdt in zijn schoot vergaderd,
Van 't schip noch van de boot, het kleinste wrakhout weer.
Tiennot, mijn dierbaar kind, mistrouw dat huichlend meer,
Waag nimmer u op zee; gij hebt me uw woord gegeven.
De brave dorpspastoor is u tot vriend gebleven;
Gij dient hem bij de Mis, hij geeft u onderricht
In 't Heilig Woord, - ziedaar den weg die voor u ligt:
Word priester zooals hij, en is de dag gekomen
Dat gij geroepen wordt als herder van de vromen,
Dan vlieden wij tezaam dit onherbergzaam oord,
Waar 't ruischen van dien vloed mij daaglijks 't hart doorboort.
Ik zal uw dienstmaagd zijn, u al mijn zorgen geven,
Maar blijf uw woord getrouw en vlied het zeemansleven.’

De jongling zwijgt en slaat zijn oogen naar den grond.
Hij maalt zich voor den geest hoe iedren morgenstond
Zijn makkertjes verheugd daarginds aan 't strand vergaren,
En in hun kleine boot gaan wieglen op de baren,
Terwijl hij zelf bedeesd hen nastaart langs den vloed

En zich 't genot van zeil en roer ontzeggen moet.
Hij gaf zijn woord, hij zal zijn lot gewillig dragen;
Maar als zijn oude vriend het boek heeft dichtgeslagen
En hij mag spelen gaan, dan snelt hij naar het strand
En dwaalt er uren rond op 't zachte, koele zand;
Daar laat hij 't zwalpend nat zijn bloote voeten kussen,
En zoo tracht de arme knaap zijn grievend leed te sussen.
Maar of de dartle wind hem door de lokken speelt
En 't frissche water hem de naakte leden streelt,
Al ziet hij ver in zee de zilvren branding wassen
En met haar blinkend schuim de klippen overplassen,
Al raapt hij heel een mand van kostbre schaalvisch vol,
Betrapt de schuwe kreeft, verborgen in haar hol,
En kan zelfs in de vlucht de rappe zeemeeuw vangen,
't Is alles zonder baat, niets kan het heet verlangen
Des jongelings voldoen; hij hunkert naar de boot
Der makkers, waar hij 't zeil mag hijschen en den schoot
Mag vieren; naar de boot, om zich naar welbehagen
Tot aan den horizont op 't ruime sop te wagen,
Waar hoog de golven slaan, de zeewind statig loeit;
Hij reikhalst naar dien vloed, wiens machtig lied hem boeit,
Wiens adem hem verkwikt....
De trage maanden kropen
En steeds blijft de arme knaap vergeefs op uitkomst hopen.

Zoo kwam weer 't herfstgetij en bracht den stormwind meê;
En als verleden jaar zijn weer aan 't strand der zee
De visscherliên bijeen, die naar de branding staren,
Wanneer zij andermaal een schip in nood ontwaren,
Een kloek gebouwde brik, die op de klippen stoot.
Gelijk een kranke hijgt in 't worstlen met den dood,
Zoo trilt het schip zoo vaak een golf het aan komt randen.
‘Een boot, een boot in zee, een boot en rappe handen!’
Roept een er uit den hoop. Maar heugt het hun dan niet,
Wat nog geen jaar geleên hun makkers is geschied?
Voorzeker, en nogtans zij gaan de redding wagen.
De weduw' ook is daar; zij houdt den arm geslagen
Om 's jonglings hals, zij kust en streelt hem 't lokkig hoofd
En fluistert: ‘Ga niet meê, gij hebt het mij beloofd.’

Het knaapje zwijgt en ziet, terwijl zijn lippen beven
Van spijt, hoe de andren zich terstond aan 't werk begeven,
Hoe fluks een boot getuigd en voortgetrokken wordt.
Daar nadert plotseling een breede golf en stort
Zich klaatrend op het strand een voert een wrakhout mede,
Een half vergane plank. De jongling spelde alreede
Een woord, op 't hout gemaald in letters ruw en groot;
Dat woord is V o o r w a a r t s ! - 't is de naam van vaders boot!
De onpeilbare oceaan kwam uit zijn diepste kolken
Den jongling door dit hout zijns vaders wil vertolken.
De redders zijn gereed en reppen zich aan boord.
Daar rukt Tiennot zich los uit moeders arm, snelt voort,
Bestijgt het vaartuig, grijpt een roeispaan, en gedragen
Door de eigen golf die keert, gaan zij de redding wagen.

Hoe volgt hen ieders blik! Voort, wakkre roeiers, voort!
O God, daar stort de zee zich over 't zwakke boord!....
Zij zijn vergaan... Neen, zie... de kiel verheft zich weder.
Nu naadren zij de brik; de riemen dalen neder.
't Was tijd; 't ontredderd schip helt dreigend overzij.
Daar keeren zij terug... O, weest gezegend, gij!
Het ranke vaartuig is tot zinkens toe beladen.
‘Hoeveel brengt gij er mee?’ roept een der kameraden
Van 't strand hun toe. - ‘Wij hebben ze allen!’ klinkt het luid. -
‘Hoezee!’ - ‘Snel, werp een lijn om ons te helpen uit!’
Zij landen; en terwijl de brave visscherlieden
Elkaar verdringen om den vreemden hulp te bieden,
En iedereen omstrijd de hand der redders drukt,
Staat ginds de weduw over 't knaapje heengebukt
En weent; maar hij smeekt zacht, en vleit zich aan haar zij:
‘Neen, schrei niet moederlief, want vader is zoo blij!’

C. VAN KEMPE VALK.

Rechtsgeleerd overzicht.

Toen ik voor eenige jaren besloot, de overzichten te staken, welke ik gewoon was te dezer plaatse aan de rechtsgeleerde literatuur te wijden, was zulks vooral daaraan toe te schrijven, dat het mij moeilijk begon te vallen, in ieder jaarlijksch of halfjaarlijksch opstel eene zekere eenheid van gedachte te handhaven. De boeken, die in ons land op dit gebied uitkomen, zijn uit den aard der zaak zoo weinige, en de daarin behandelde onderwerpen zoo uiteenloopende, dat het bijna onmogelijk is een draad te vinden, waarlangs de bespreking van het eene zich zonder al te groote sprongen aan die van het andere kan aansluiten. En moet men iedere poging daartoe opgeven, dan kwam het mij regelmatiger voor, ook den vorm van een overzicht te laten varen; de werken, die voor eene bespreking in aanmerking kwamen, konden dan zelfstandig in het bibliographisch album behandeld worden.

Sedert Januari bestaat dit album echter niet meer, en heeft de redactie mij verzocht tot den ouden vorm terug te keeren. Ook van andere zijden was mij wel eens dezelfde wensch ter ooren gekomen; en ik aarzelde dus niet om aan die vereerende uitnoodiging te voldoen, in de hoop dat de stroom van rechtsgeleerde geschriften ruim genoeg vloeien zal om mij niet over gebrek aan stof te doen klagen, maar vooral dat zij van zooveel wetenschappelijken geest doordrongen zullen zijn, dat het mij niet zwaar kan vallen, daarin gedachten te vinden, die tot eene bewerking te dezer plaatse geschikt zijn. In dit opzicht mag ik reeds dadelijk niet over tegenspoed klagen, daar ik in de gelegenheid ben om uit de literatuur van het laatste jaar eenige geschriften ter sprake te brengen, die zich tot eene gemeenschappelijke behandeling alleszins leenen.

Voor alles maak ik daarbij melding van de twee redevoeringen,

waarmede de heeren Mrs. W.M. d' Ablaing en H.L. Drucker het hoogleeraarsambt in het Romeinsche recht aanvaard hebben. De eerste sprak op 31 Mei 1882 te Leiden over recht en rechtswetenschap; de tweede op 28 September 1882 te Groningen over rechtswetenschap en wetgeving. Binnen den tijd van een halfjaar is het onderwijs in een zoo belangrijk vak als het Romeinsche recht aan twee onzer hoogescholen in andere handen overgegaan; en ik meende mijn eerste overzicht dan ook op de meest eigenaardige wijze aan te vangen, wanneer ik met mijne lezers naging, wat bij die gelegenheid door de nieuwe hoogleeraren verkondigd werd. Daarbij vrees ik niet, dat iemand mij verwijten zal, het begrip van literatuur te ruim te nemen door daaronder ook redevoeringen als deze te begrijpen. Immers, zijn zij al geene boeken in den gewonen zin, des te grooter waarde hebben zij voor de litteratuur der volgende jaren, omdat men daarin het programma vindt, waarnaar de sprekers zich voorstellen, de hun opgelegde taak te vervullen. Uit haar spreekt de geest, waarvan het onderwijs aan de helft onzer hoogescholen gedurende eene lange reeks van jaren doortrokken zal zijn, en kan men bij benadering de richting opmaken, waarin hunne leerlingen met woord en daad werkzaam zullen zijn.

Beschouwt men de beide oraties uit dat oogpunt, dan is het zeker een belangrijk verschijnsel, dat beide sprekers optreden als besliste tegenstanders der historische school. Terwijl volgens deze het recht, evenals de zeden en de taal, ontstaat op organische wijze, en de eigenlijke rechtsbron ligt in de volksovertuiging, die zich in de gewoonte het zuiverst uitspreekt: betoogt vooral de heer d'Ablaing uitvoerig, dat alle recht een uitvloeisel is van den staat. ‘Eerst de ordening van het maatschappelijk leven door den staat vastgesteld is het recht; en de wet zal daarvan de gewone, zij het ook niet noodwendig de eenige, openbaringsvorm zijn. Daarentegen kan de gewoonte, die den steun van den staat mist, geen recht scheppen, dat boven de vlottende zee der maatschappelijke willekeur verheven is. Indien de enkele menschen anders te werk gaan, dan wij, steunende op de gewoonte, zouden verwachten, kunnen wij hun daarvan geen verwijt maken; want de vermeende rechtsnorm, op welken wij ons tegenover hen zouden willen beroepen, is bij zijne eerste wording ook niets anders geweest dan een uitvloeisel van bewust handelen, en eerst door geleidelijke aansluiting van anderen heeft hij zich tot een regel gezet.’

Ook de heer Drucker ontwikkelt in hoofdzaak dezelfde gedachte door er op te wijzen, dat alleen het afbrekend gedeelte van Savigny's betoog gemeengoed der wetenschap is geworden. Aan *het* recht, dat, onafhankelijk van tijd en plaats, den wetgever als ideaal voor oogen zou moeten zweven, gelooft niemand meer; en als reactie daartegen is de stelling, dat alle recht positief is, volkomen juist. Maar overigens kunnen de grondstellingen der historische school niet meer op onverdeelde instemming onder de juristen van onzen tijd rekenen, en moet men veeleer aannemen, dat de rechtsregelen, voor zoover zij niet eenvoudig wilsinterpretatiën zijn, in hoofdzaak tweeërlei karakter dragen: het zijn of uitingen van rechtsgevoel, of nuttigheidsmaatregelen. De meeste rechtsinstellingen nemen iets van deze beide elementen in zich op; en de groote fout der historische school is geweest, dat zij het laatste element, het berekenend element des wetgevers te zeer heeft miskend.

Toch is volgens onzen redenaar het gezag van de beginselen dier school nog zoo groot, dat men in hooge mate de gevoeligheid wekt van tal van geleerden, wanneer men het waagt daaraan te raken. Men wordt dan allicht tot Iheringiaan gestempeld, en reeds als zoodanig veroordeeld. Wat mij aangaat, evenals de heer Drucker vind ik, dat men zich voor dien naam niet behoeft te schamen; en zulks te minder, omdat Ihering's geheele methode zoo echt geschiedkundig is, dat hij op mij altijd den indruk maakt, van de historische school veel minder verwijderd te zijn, dan hij zichzelven en anderen vaak wil diets maken. Aan den anderen kant zal men mij wel niet van gevoeligheid beschuldigen, daar ik mij niet bewust ben, met eenige school van Duitsche geleerden iets te hebben uitstaan. Maar daarom te meer zij het mij vergund, aan beide hoogleeraren op bescheiden wijze de vraag voor te leggen, of het goed was, voor Nederlandsche studenten enkel op de schaduwzijden der historische school te wijzen. In Duitschland mogen enkele overdreven aanhangers van Savigny's beginsel den invloed des wetgevers hebben miskend, door aan te nemen dat alle recht uit het volk voortkomt; bij ons zou ik veeleer vreezen het tegendeel te zien gebeuren. Al kleeden onze jonge rechtsgeleerden hunne dwaling niet in den vorm van een wijsgeerig stelsel, toch is het gevaar groot, dat zij in de geschreven wet de eenige bron van het recht gaan zien, en dus in plaats van rechtsgeleerden wetgeleerden worden. De heeren d'Ablaing en Drucker

zelven zijn daarvoor niet blind, en vooral de laatste wijst er uitdrukkelijk op: maar daarom te meer verwonderde het mij, hen zonder eenige reserve te zien optreden tegen eene richting, aan wie zij althans de verdienste van wetenschappelijkheid niet zullen ontzeggen.

En al nemen wij nu eens de kritiek der heeren d'Ablaing en Drucker in haar geheel aan, dan nog blijft er in de opvatting der historische school omtrent de wijze, waarop het recht ontstaat een kern van waarheid over, die niet mag worden voorbij gezien. Voor de oudste tijden is zij zeker, ook in haar meest uitsluitenden vorm juist. Lang vóór dat er wetten bestonden, was er recht, evenals er eene taal was, vóór men de spraakkunsten kende; en zeden, vóór men eene zedekunde beoefende; omdat zonder dit alles geene menschelijke samenleving, zelfs in den meest eenvoudigen vorm, denkbaar is. Waarom leefde men in huwelijk met ééne vrouw, waarom werd de kooper genoodzaakt den koopprijs te betalen, waarom regeerde het eene voorzetsel den accusativus en het andere den ablativus? Men dacht daarover nog niet zoo bepaald na, maar, voor zoover men hem, die daarnaar gevraagd had, een antwoord had kunnen geven, zou het waarschijnlijk zoo geluid hebben, dat men die dingen deed, omdat men zich eene andere mogelijkheid niet kon voorstellen. De gewoonte bracht het mede; niet in dien zin, dat niemand anders zou mogen en kunnen handelen dan men vroeger gehandeld had, maar omdat bij allen het besef leefde, dat geene orde denkbaar was, indien aan ieder burger de bevoegdheid werd toegekend om willekeurig af te wijken van datgene, wat sedert menschenheugenis gegolden had. Zelfs in den spreekwoordelijken vorm, waarin men de rechtsregels kleedde, kan men het bewijs van hun oorsprong vinden; en, zoo de heer Drucker op de techniek der twaalf tafelen wijst als een bewijs, dat men reeds in zeer vroegen tijd het bestaan eener juridische kunst moet aannemen, aan den anderen kant mist men die volkomen in het ‘Hand musz Hand wahren’ dat, evenals zoo vele andere regels, vooral in het oud-duitsche recht, niets meer is dan eene spreuk, geschikt om van vader op zoon overgeleverd te worden.

De heer Drucker, ofschoon Savigny's vergelijking van het recht met de taal voor een groot deel overnemende, wijst er op, dat het in de geschiedenis zeker zonder voorbeeld is, dat op een gegeven oogenblik een volk aan den vreemdeling eene geheele taal ontleende:

de receptie van het Romeinsche recht past dan ook niet in de theorie der organische ontwikkeling. Dat dit in een enkel oogenblik geschied zou zijn, is zeker nooit voorgekomen, maar zoo stel ik mij de receptie van het Romeinsche recht onder de Germaansche volken ook niet voor. Geleidelijk daarentegen heeft menigmaal de eene taal de andere verdrongen; gelijk blijken kan uit de receptie der Fransche taal door de hoogere standen in Elzas en België, maar bovenal uit de vorming der Romaansche talen in streken, waar de bevolking aanvankelijk Keltisch sprak. (Gallië, Iberië, enz.) Raadpleegt men de geschiedenis dier talen, dan zijn zij allen gewijzigd, zoo men wil, verbasterd Latijn; maar de wijziging heeft overal op andere wijze plaats gehad, en den taalgeleerde valt het niet moeilijk, uit allerlei eigenaardigheden aan te wijzen, dat de oude taalvormen nooit geheel zijn verloren gegaan, maar op de nieuwe talen telkens invloed hebben uitgeoefend. Zoo is het ook met het Romeinsche recht ten onzent gegaan. Geheel en zuiver heeft het nergens gegolden; steeds bleven zelfs op hoofdpunten Germaansche voorstellingen onder het volk voortleven; en, terwijl de geleerde b.v. het strenge eigendomsbegrip der Romeinen huldigde, bleef het volk getrouw aan de mildere nationale opvatting, totdat eindelijk beiden samensmolten tot het geheel, dat wij thans kennen, en dat in de nieuwere wetgevingen zijne uitdrukking gevonden heeft.

Mag men dus aannemen, dat zoowel de taal als het recht zich op organische wijzen zijn blijven ontwikkelen, ook al hebben oorzaken van buiten daarop invloed, soms zelfs een overgrooten invloed uitgeoefend; dan ontstaat de vraag, of het aannemelijk is, dat deze werking thans zoo geheel zou hebben opgehouden. In onze gekunstelde maatschappij leert men de taalregels uit boeken, en hebben zij, die door het gezag van hunnen naam zijn aangewezen om als wetgevers op dit gebied op te treden, de gelegenheid om op de vaststelling dier regels grooten invloed uit te oefenen. Zoo ontleent men de kennis van het recht grootendeels aan wetgevingen, en hangt het natuurlijk van den wil des wetgevers af, of hij dezen of genen regel al dan niet als geldend recht erkennen wil. Maar almachtig is de laatste zoo min als de eersten; en evenmin als het bij voorbeeld een taalgeleerde zou kunnen gelukken een zin te vormen zonder gezegde, of den toekomenden tijd uit onze werkwoorden te verbannen, evenmin zou de wetgever

slagen, die aan het koopcontract alle wettelijke sanctie onthield. Of wil men, in plaats van dit laatste voorbeeld, een aan de werkelijkheid ontleend, dan wijs ik op hetgeen men gewoon is hierbij aan te halen: het verbod van spel en weddingschap. De wet weigert uitdrukkelijk elke rechtsvordering te dezer zake; maar daarom bestaan er voor de spelers onderling niet minder vaste regelen, en vormen zich, voor zooverre het spel ter beurze gevoerd wordt, bepaalde usances, voor het rechtsgevoel der kooplieden evenzeer geldend als die, welke ten aanzien van eenig ander contract gevolgd worden. De wil des wetgevers zoo duidelijk uitgesproken, stuit af op den stilzwijgenden tegenstand der belanghebbenden; en vraagt men naar den toestand, zooals die in werkelijkheid en niet op het papier leeft, dan is het het gewoonterecht, hetwelk het wettelijke recht overwonnen heeft.

Een ander voorbeeld uit onzen tijd, waarin men de geleidelijke vorming en ontwikkeling eener rechtsovertuiging onder het volk, onafhankelijk van het Staatsgezag, wellicht nog beter kan nagaan, levert het internationaal privaatrecht op. Het dagelijks zich uitbreidend verkeer met vreemdelingen is niet gunstig voor de instandhouding van een zuiver nationaal recht; evenmin als voor eene zuivere taal of eigen zeden. En nu moge men dit misschien in het eene geval eene verbetering, in het andere eene verkeerdheid achten, zeker is het, dat in alle landen een streven wordt waargenomen tot hervorming van het recht in dien zin, dat elke bijzondere regeling, indien zij niet in een verschil van omstandigheden hare rechtvaardiging vindt, vervallen moet. Onze reeders nemen deel aan pogingen om tot eene gelijkmatige regeling der avarijen te geraken; onze spoorwegmaatschappijen treden toe tot eene buitenlandsche vereeniging, wier reglement ook voor de privaatrechtelijke aansprakelijkheid harer leden bepalingen bevat; onze kooplieden handelen naar usances aan vreemde beurzen; en zoo ontstaat onder de belanghebbenden langzamerhand eene gemeenschappelijke overtuiging omtrent hetgeen bij al die onderwerpen over de geheele beschaafde wereld recht zou behooren te zijn.

Maar evenals ééne enkele taal behoort één enkel recht tot de verwachtingen, welke misschien nooit, maar zeker nog in vele eeuwen niet verwezenlijkt kunnen worden; en ondertusschen werkt de uitbreiding van het verkeer ook in dien zin, dat telkens nieuwe moeilijkheden ontstaan omtrent de vraag, welke wetgeving tusschen

personen van verschillende nationaliteit moet worden toegepast. Eene wettelijke regeling daaromtrent ontbreekt in de meeste gevallen geheel, of, gelijk in ons land, bijna geheel. Er blijft dus niets anders over, dan dat de rechter begint met de beslissing te geven, die het meest met zijn billijkheidsgevoel overeenstemt; komen er van verschillende rechters tegenstrijdige uitspraken, dan worden zij door de rechtsgeleerden onderling vergeleken, en aan kritiek onderworpen; die dezen toets hebben doorstaan, worden later in soortgelijke gevallen nagevolgd; en zoo ontstaat van lieverlede door onderlinge samenwerking van rechtspraak en wetenschap eene gezaghebbende gewoonte.

Maar kan zulke eene gewoonte, hoe loffelijk en nuttig wellicht, op den naam van recht aanspraak maken? Om deze bedenking op te lossen, moeten wij elkander omtrent den zin, aan dit woord te hechten, natuurlijk goed verstaan. Recht in den zin van eene door het Staatsbestuur met bindend gezag voorziene regeling is hier zeker niet; verkeerde beslissingen kunnen nimmer tot cassatie leiden. Maar aan den anderen kant, zou de rechter, die op dezen grond zijn tusschenkomst onthield, zich aan rechtsweigering schuldig maken; of, zoo hij zich de vrijheid veroorloofde om, zonder op antecedenten of de meeningen van gezaghebbende schrijvers te letten, zijne eigen willekeur te volgen, ook naar de meening van de strengste tegenstanders van het gewoonterecht toonen eene wonderlijke opvatting van zijne taak te hebben. Eenmaal zal de tijd aanbreken, dat hetzij door tractaten of door wettelijke regeling ook hier eene codificatie mogelijk zal blijken; maar evenals von Savigny voor het civielrecht daarvan niet wilde weten vóór dat omtrent de hoofdpunten eene gevestigde volksovertuiging kon worden aangenomen, is het wenschelijk, dat ook hier de wetgever voorloopig eene afwachtende houding aanneemt. Het ideaal moet zijn eenmaal niet alleen eene goede, maar eene zoo mogelijk gelijkvormige regeling van alle landen te verkrijgen. Wil men daartoe echter komen, dan is het beter, dat de onzekerheid, uit het gemis van geschreven regelen voortvloeiende, nog eenigen tijd, terwijl eene communis opinio bezig is zich te vormen, voortdure, dan dat de wetgever voorbarig ingrijpt, en daardoor de organische ontwikkeling, die onder onze oogen geschiedt, stoort. Eene codificatie van het internationale recht, gelijk prof. Laurent onlangs in België voorstelde, zou ik vooralsnog niet wenschen;

maar komt die eens, dan twijfel ik niet, of men zal zich op dit onderdeel van het recht beroepen, ten bewijze, dat ook in de negentiende eeuw het rechtsbewustzijn des volks genoeg kracht had om een gewoonterecht te scheppen.

Ik meen hiermede omtrent de verhouding onzer beide nieuwe professoren tot de historische school genoeg gezegd te hebben. Geheel verkeerd zou men mij begrijpen, indien men in het voorgaande eene ontkenning mocht lezen van de stelling, dat in den Staat, zooals wij dien kennen, vooral nadat er eene codificatie is ingevoerd, die het gewoonterecht uitdrukkelijk uitsluit, de wetgeving niet in alle opzichten de eerste en voornaamste bron van het recht zou zijn. Maar juist omdat dit zoo zeer in het oog springt, meen ik dat het zijn nut zou gehad hebben er op te wijzen, dat deze toestand niet de eenig denkbare is. Niet altijd is de wetgeving de voornaamste rechtsbron geweest, en zelfs nu nog is zij niet op elk gebied de eenige. Wanneer de uitlegger dit vergeet, ontstaat het gevaar, dat de echte wetenschappelijke kennis verloren gaat, en ontaarden (gelijk de heer Drucker zegt) de rechtsgeleerden in schrijvers van commentaren, die met de schaar aan het werk gaan; men verknipt de motieven, of, wat nog erger is, de beraadslagingen van parlementen, lichamen, bij uitstek ongeschikt ter beoordeeling van een systeem van privaatrecht. Wanneer de wetgever het vergeet, zal hij zich bepalen tot zoogenaamde nuttigheidsmaatregelen, voorbijziende dat bij eene goede wetgeving op den voorgrond moet staan het element, dat door den heer Drucker het ethische genoemd wordt, en uit de volksovertuiging wordt geput; eene overtuiging, die, waar zij zich gevormd heeft uit de geleidelijke ontwikkeling van vroeger denkbeelden, inderdaad niet veel anders is dan het gewoonterecht, zooals het zich op een gegeven tijdstip openbaart.

Het tweede deel der beide oraties is gewijd aan de vraag, welke waarde in onzen tijd aan de studie van het Romeinsche recht moet worden toegekend; en mij dunkt, dat het wederom van veel belang is te onderzoeken, hoe onze beide hoogleeraren zich deze zaak voorstellen. Daar over deze vraag, die de geheele methode der rechtstudie beheerscht, zoo groot verschil van gevoelen bestaat, en beiden een vrij uiteenloopend antwoord geven, kan dit antwoord ons weder leeren, in welken geest zij hun onderwijs denken in te richten.

Waar het de studie geldt van een rechtssysteem, dat eeuwen lang over geheel Europa als geldend recht geëerbiedigd is, en,

behoudens allerlei uitzonderingen, ook in ons vaderland tot op de codificatie het gemeene recht vormde, zou men oppervlakkig meenen, dat wij het vooral beoefenden om te weten, in welken zin wij menige bepaling van ons hedendaagsche recht, direct uit Romeinsche bron gevloeid, op te vatten hebben. Beide hoogleeraren, ofschoon natuurlijk het belang van het Romeinsche recht uit dit oogpunt niet geheel miskennende, meenen toch, dat dit niet in de eerste plaats in aanmerking kan komen; en mijns inziens hebben zij daarin volkomen gelijk. Dat men vele voorschriften onzer wet niet begrijpen kan zonder zonder kennis van de hoofdbepalingen van het Romeinsche recht, spreekt van zelf; maar evenzeer is daartoe kennis noodig van het Germaansche, het oud-hollandsche, het oudfransche recht. Uit al die bronnen heeft onze wetgever geput; en, terwijl het voor den practischen rechtsgeleerde uit den aard der zaak onmogelijk is, van al die rechten meer dan eene oppervlakkige kennis te bezitten, zou eene eenzijdige beoefening van het Romeinsche recht hem allicht het oog doen sluiten voor de Germaansche of zuiver moderne elementen, die in ons hedendaagsche recht opgenomen zijn. Daarentegen is het voor den wetenschappelijken geleerde, die het Romeinsche recht alleen om zich zelf beoefenen wil een groot voordeel dat hij zulks doen kan, onafhankelijk van eenige behoefte der practijk. Heeft de historische school in Duitschland bestrijding gevonden, misschien is dit wel voor een groot deel daaraan toe te schrijven, dat zij door de omstandigheden genoodzaakt werd tot de poging, om de eischen van het wetenschappelijk onderzoek tegelijkertijd met die der practijk te bevredigen.

Wanneer wij dus met beide hoogleeraren de voorstelling verwerpen, alsof het Romeinsche recht voor ons in de eerste plaats belang had als bron van ons tegenwoordig recht, ontstaat de vraag, waarin dan zijne groote waarde gelegen is; en op die vraag krijgen wij van elk hunner een verschillend antwoord. De heer d'Ablaing zoekt haar vooral in de geschiedenis van het recht te Rome, die ons een hoogst leerzaam tafereel aanbiedt van eene aaneengeschakelde ontwikkeling gedurende duizend jaren. Wij kunnen daaruit zien, hoe het in het leven werd geroepen, en de telkens zich wijzigende behoeften der samenleving op zijne vorming een terugslag uitoefenden. In één woord, wij kunnen daarin als met de oogen waarnemen de voortdurende wisselwerking tusschen

Staat en maatschappij, die ten slotte de beweging van alle rechtsleven uitmaakt.

Ik zal de waarheid dezer voorstelling volstrekt niet tegenspreken, maar meen toch de opmerking te mogen maken, dat indien dit de eenige vrucht was, die van de studie van het Romeinsche recht te wachten is, de moeite daaraan besteed voor de groote meerderheid der rechtsgeleerden niet in verhouding zou staan tot het daaruit te trekken voordeel. Zij zou voor hen eene zaak worden, zeker niet zonder nut, maar wel zonder noodzakelijkheid, en geheel zou ik de meening van hen begrijpen, die de beoefening van het nieuwe recht willen doen voorgaan. De kennis van den weg, waarlangs zich het recht ontwikkelt, heeft een zuiver wetenschappelijk karakter; men kan een bruikbaar advocaat of rechter zijn, zonder zich daarmede het hoofd te breken.

Liever zou ik mij dus aansluiten bij den heer Drucker, die de studie van het Romeinsche recht vooral aanbeveelt als oefenschool, waarin de aanstaande rechtsgeleerden juridisch denken leeren. Het rechtssysteem der Romeinen (zoo zij er al een hadden in den zin der Duitsche professoren) was in vele opzichten gebrekkig; hunne definities in den regel onvolkomen; de gronden hunner beslissing veelal niet afdoende; en toch is de beslissing zelve bijna altijd juist. Zij waren, gelijk de heer Drucker zegt, zwak in de gewone rekenkunde, maar verstonden eene andere rekenkunst, voor den jurist niet minder noodig: zij rekenden met begrippen, en wel uit het hoofd. Een geval uit de practijk, dat een burgerman ons in twee woorden mededeelt, dwingt ons vaak ons geheele arsenaal van rechtregels gereed te hebben. De vaardigheid deze te hanteeren kan men zich alleen door oefening eigen maken; en deze oefening kan het best verkregen worden door bij de Romeinen, die juist hierin zulke groote meesters waren, ter schole te gaan.

Maar is dit zoo, dan zal het wel geen betoog behoeven, dat het Romeinsche recht aan het Nederlandsche moet voorafgaan, en, evenals tot nu toe het geval was, den overgang vormen van de klassieke studiën tot de practische rechtskennis. Niet alleen, dat de student nog vervuld van zijne gymnasiale wetenschap, zich veel gemakkelijker in de oude wereld verplaatsen kan, dan nadat hij eenigen tijd met zijne gedachten in de moderne maatschappij vertoefd heeft; maar juist dat het hier eene wereld geldt, waar hij abstract kan redeneeren zonder met de eischen van het dagelijksch

leven in strijd te komen, maakt haar zoo geschikt voor aanvankelijke oefening. Zelfs zou ik boven de leer der verbintenissen, waar onwillekeurig de behoeften onzer hedendaagsche maatschappij haren invloed uitoefenen, de voorkeur geven aan instellingen als de slavernij of vaderlijke macht. De begrippen zijn daar helder afgerond, en men kan er aan de hand der Romeinsche juristen mede werken, zonder zich te bekommeren over de resultaten, waarheen zij ons wellicht leiden. Heeft men dus, als het ware op onzijdig gebied, hunne methode afgezien, dan is men behoorlijk in staat om eveneens te werk te gaan op het gebied van ons recht, waar de begrippen zooveel minder scherp begrensd zijn, en het gevaar zooveel grooter, dat men door de eischen van een zeker billijkheidsgevoel van den rechten weg wordt afgeleid.

Ik meen hiermede van de beide professorale oraties, waar het ons vooral te doen was om eene kennismaking met de door hen aangeprezen methode, genoeg gezegd te hebben; en ga nu over tot een boek, dat om zijn rijken inhoud eene eerste plaats verdient onder de geschriften van den laatsten tijd, zelfs al wil men dien tijd ruimer nemen, dan ik in dit overzicht begonnen ben te doen. Reeds het feit, dat een practiseerend advocaat tijd en lust heeft om een wetenschappelijk werk te ondernemen als thans de heer Mr. M.Th. Goudsmit met zijne Geschiedenis van het Nederlandsche Zeerecht gedaan heeft, verdient waardeering. Maar te minder mag dit geschrift onopgemerkt voorbij gaan, nu de wijze, waarop hij zijne taak aanvankelijk heeft opgevat, van dien aard is, dat hij alleszins recht had het als eene hulde aan de nagedachtenis zijns beroemden vaders toe te wijden.

Zoo er eenig onderdeel van het rechtssysteem is, waaromtrent op onze juristen een eereschuld rust, is het ongetwijfeld het zeerecht. Reeds in de Middeleeuwen namen de Hollandsche en Vlaamsche schippers niet alleen een ruim deel aan den wereldhandel, en werkten dus in zooverre mede tot het vormen der gewoonten, die dien handel beheerschten; maar ook omtrent het in geschrift brengen dier gewoonten verwierven onze voorouders zich groote verdiensten. De Wisbysche zeerechten, waaraan de kooplieden zoowel in de Noordzee als Oostzee zich onderwerpen, waren voor een groot deel van Hollandschen oorsprong, en later gaven de regenten onzer groote koopsteden keuren, die in het buitenland

met zorg geraadpleegd en door vreemde wetgevers als voorbeelden nagevolgd werden. Geen wonder dan ook, dat, toen onder onzen koning Willem I de Fransche wetgeving tot eene nationale werd omgewerkt, vooral het tweede boek van ons Wetboek van Koophandel nauwkeurig werd herzien, en zich gunstig van vele andere deelen onderscheidde.

Thans, nu men weder eene hervorming onzer wetgeving ondernomen heeft, en ook dit boek dus aan de orde zal moeten komen, is het te hopen, dat men, gedachtig aan het 'noblesse oblige', eene regeling leveren zal, die, zoo zij al niet meer eene vraagbaak voor buitenlandsche wetgevers kan zijn, toch met eere naast het werk van dezen genoemd zal worden. Om dit doel te bereiken en in de richting onzer voorgangers voort te werken, is het echter noodig, in bijzonderheden te weten, waarin de voortreffelijkheid onzer oude keuren bestond, en welke leemten zij bevatten; zoodat het ook met het oog hierop eene gelukkige gedachte van den heer Goudsmit was, de geschiedenis van ons zeerecht tot het onderwerp eener ernstige studie te maken. De vereeniging van historische tact en juridische scherpzinnigheid, waarvan het eerste deel (aan de geschiedenis der bronnen gewijd) de sporen draagt,[1)] doet mij hopen, dat, wanneer het tweede deel (de geschiedenis der dogmata bevattend) zal verschenen zijn, wij een standaardwerk zullen bezitten, dat voor wetgever en uitlegger beiden een veilige gids kan zijn.

Verdient de geschiedkundige behandeling van ons zeerecht reeds op deze gronden aanbeveling, niet minder belangrijk wordt zij,

1) Eene niet onaardige proeve daarvan levert de uitlegging van het 'lotegeld', dat volgens de Amsterdamsche ordonnancie onder avarij-gros viel. Gewoonlijk wordt hier gedacht aan onkosten, gevallen op hot maken van admiraalschap, zonder dat men kan opgeven, hoe daarbij eene loting te pas kwam. Pardessus dacht aan het nemen van een buitengewonen loods; eene uitlegging, die echter taalkundig zeker onjuist is. Ter Gouw plaatst een vraagteeken achter het woord. Mr. Goudsmit toont nu uit de vergelijking met het in 1875 uitgegeven rechtsboek van Kampen aan, dat men toenmaals gewoon was, bij ernstig gevaar eene gelofte af te leggen om eene bedevaart te doen, en alsdan met het lot aanwees den man, die daarmede voor allen zou zijn belast. De kosten der reis en het offergeld werden naar de opvatting dier tijden zeer eigenaardig beschouwd als tot gemeen behoud van schip en lading aangewend, en evenals werpgeld omgeslagen.

wanneer wij terugkeeren tot het zoo even door ons besproken onderwerp, en aan haar de bewijzen ontleenen voor de juistheid van de grondstelling der historische school. Hier vinden wij een recht, dat zich uit de opvattingen van het volk zelf ontwikkeld heeft, in een tijd, waarvan ons berichten ten dienste staan, die slechts met eenige kritiek behoeven gelezen te worden, om ons een duidelijk beeld te geven van de rechtsontwikkeling dier dagen. Wij zien, hoe de voorschriften, hier en daar op meer of min onbeholpen wijze in geschrift gebracht, langzamerhand bij alle zeevarenden bekend en door allen geëerbiedied worden; zoodat de belanghebbenden zich zelven geleidelijk een recht vormen, zonder eenige tusschenkomst der overheid. Maar later zien wij ook die overheid regelend optreden; en wel nu eens door gebiedend voor te schrijven, wat zij als gepaste nuttigheidsmaatregelen beschouwt, dan weder door in geschrift te brengen, wat aan de beurs als gewoonte in acht genomen, of als verbetering gewenscht wordt. De verschillende gevolgen van beide methoden kunnen ons leeren, hoe de wetgever te handelen heeft, die ten aanzien van een onderwerp, waaromtrent zich eene vaste volksovertuiging gevestigd heeft, blijvend recht scheppen wil.

‘Het eerste tijdvak, zegt de heer Goudsmit, is dat van het geschreven gewoonterecht. De overheid mengt zich nog niet in de transactiën der kooplieden, en laat hun de regeling hunner belangen en onderlinge verhoudingen geheel en al over. Zij vereenigen zich hetzij in hun land, hetzij elders, nemen kennis van en lichten elkander in omtrent de regelen en de gebruiken, die hier en daar in den zeehandel worden in acht genomen, kiezen na beraadslaging de beste uit, en stellen die te boek. Hun nationaliteit treedt op den achtergrond, zij behooren tot dezelfde groote familie: die der zeevarenden en zeehandeldrijvenden. Zij binden zich vrijwillig aan vaste regelen, die zij beloven in acht te zullen nemen bij de uitoefening van hun bedrijf, en die aldus krijgen kracht van wet. Allengs breiden zich die regelen uit buiten den kring, voor welken zij oorspronkelijk bestemd waren; anderen zien hunne bruikbaarheid in, en zoo geschiedt het, dat het gewoonterecht, op een klein en betrekkelijk onaanzienlijk eiland van de Middellandsche of Baltische zee geboekt, zich uitbreidt over een groot gedeelte van Europa, waar het, gelijk elk recht dat het

voorrecht heeft geschreven volksovertuiging te zijn, langen tijd heerschappij voert.'

Op deze wijze zijn onder hen, die de Middellandsche zee bevoeren, uiterlijk vóór de 14de eeuw de tabula Amalfitana en het Consulaat ontstaan. Onder de voor ons land geldende bronnen komen in de eerste plaats in aanmerking de Rôles d'Oléron, wier Fransche redactie overeenkomstig het gemeene gevoelen door den heer Goudsmit voor de oudste gehouden wordt, en gesteld in het laatst der 12de of het begin der 13de eeuw. In het Nederduitsch overgebracht, werden zij eene eeuw later in Vlaanderen gerecipieerd als vonnissen van Damme; in Zeeland als zeerecht van Westcapelle. Daaraan sloot zich op het einde der 14de eeuw aan de te Amsterdam opgestelde 'ordinancie, die de scipheers ende die coeplude mit malcander begheren van sciprecht.'

Dat in de 15de eeuw deze beide verordeningen in ons geheele vaderland gegolden hebben, blijkt daaruit, dat zij naast elkander onder de rechtsbronnen van Enkhuizen, Hoorn, Brielle en Dordrecht voorkomen. Omtrent de helft dier eeuw werden zij met nog veertien artikelen uit Lubeck afkomstig, te Wisby (eene bloeiende stad op het eiland Gotland) vereenigd tot een waterrecht, dat (gelijk aan het slot gezegd wordt) de gemeyne Kopman unn schippers geordineeret en ghemaket hebben, dat oik alle Man hyr na richten mach. In dien vorm werden zij in 1505 voor het eerst te Kopenhagen gedrukt, en later meermalen herdrukt, sedert 1588 ook in ons vaderland, waar zij tot op het einde der republiek als een der voornaamste bronnen van ons zeerecht bleven gelden.

Vraagt men thans, welken invloed de regeeringen op de samenstelling gehad hebben, dan is het niet gemakkelijk daarop in weinig woorden het antwoord te geven. Wat de Rôles aangaat, was het vroeger eene bekende strijdvraag, op wier beantwoording de nationale trots der Engelsche en Fransche geleerden niet zonder invloed bleef, of zij te boek gesteld zijn, tijdens het eilandje Oléron aan de Fransche prinses Eleonora van Guyenne, of aan haren zoon den Engelschen koning Richard Leeuwenhart toebehoorde; en aangaande de Amsterdamsche ordonnancie staat vast, dat zij in 1413 in het privilegieboek dier stad is ingeschreven. Daar tegenover staat, dat, gelijk de heer Goudsmit in bijzonderheden aantoont, zij vermoedelijk ouder zijn dan de aldus aangegeven tijdstippen. Maar wat hiervan zij, eene wetgeving in den hedendaagschen zin, dat de

overheid regelend optrad, vormden zij zeker niet; en heeft deze er de hand in gehad, dan is het alleen geweest in zooverre dat zij, om de rechtszekerheid te bevorderen, zorgde voor de beschrijving van enkele regels, die reeds vroeger algemeen werden nagekomen. Zij golden dan ook niet alleen op het eilandje of binnen de stad, waaraan zij hunnen naam ontleenden, maar op geheel gelijke wijze daarbuiten; en de plaats hunner herkomst werd zoozeer als eene onverschillige bijzaak beschouwd, dat de herinnering daaraan geheel verloren gegaan schijnt te zijn. Althans toen in 1565 de regeering van Amsterdam door het hof van Holland werd uitgenoodigd om een schriftelijk bewijs in te zenden omtrent de costumen, naar welke in die stad werd recht gedaan, teneinde die aan Alva mede te deelen, zweeg zij van hare eigen ordonnancie, en verwees eensdeels naar de plakkaten van Karel V en Philips II, anderdeels naar het waterrecht van Wisby, als ‘in ghewoonte ende observatie wesende.’ Indien men gemeend had, dat de toepassing van een deel van dit waterrecht op steviger grondslag dan de gewoonte berustte, had men zeker niet verzuimd daarvan melding te maken.

Door deze herinnering zijn wij onwillekeurig genaderd tot de tweede periode, waartoe de heer Goudsmit de plakkaten der beide genoemde vorsten (1549, 1551, 1563, het laatste met gebruikmaking van het Wisbysch recht ontworpen) brengt. Gelijk bekend is, was het hun streven, de Nederlandsche staten, die zij krachtens verschillende titels verworven hadden, tot één krachtig rijk samen te smelten; en moest om hiertoe te geraken zooveel mogelijk ook overal eenheid van recht worden ingevoerd. Toch gingen zij daarbij nog zeer voorzichtig te werk, en zou men verkeerd doen, hun werk geheel met dat van onze moderne ontwerpers van wetboeken te vergelijken. ‘In naam is het de heer van het land, inderdaad zijn het de door hem telkens geraadpleegde kooplieden, die als wetgevers optreden. De *wetenschap* van het handelsrecht heeft nog geene groote vorderingen gemaakt; het zijn nog altijd de belanghebbenden zelven, die zich bezig houden met het vaststellen van regelen, welke hunne onderlinge verhouding zullen beheerschen. Die regelen rieken nog niet naar de studeerkamer, al hebben zij reeds ten deele hun eenvoud verloren. Zij zijn in aantal toegenomen; geen wonder, waar nieuwe handelswegen waren geopend en de scheepvaart zich steeds uitbreidde. Een natuurlijk gevolg van het groote aantal artikelen was, dat men ze in eene bepaalde

orde ging rangschikken, en de eene rubriek door een opschrift van de volgende scheidde. Aldus verving een, zij het ook zeer gebrekkig stelsel de vroegere wanorde.'

Inmiddels was sedert den aanvang der vijftiende eeuw in de assurantie een geheel nieuw contract opgekomen; en het was vooral daarop, dat ik het oog had, toen ik zeide, dat de geschiedenis van ons onderwerp ons ook leerde, hoe de wetgever niet behoort op te treden, die een blijvend recht scheppen wil. 'De scholastiek, welke de vrije ontwikkeling van het handelsrecht tot nog toe niet had gestoord, wilde zich althans die prooi niet laten ontsnappen; zij maakte zich van de verzekering meester, bekeek haar van alle kanten, duchtte gevaren van haar aleatoir karakter, en achtte het in het belang van zedelijkheid en openbare orde, om ten haren opzichte paal en perk te stellen aan de uitspatttngen van den handel. En zoo gebeurde het, dat, terwijl het handelsrecht zich overigens langs den natuurlijken weg onbelemmerd ontwikkelde, de verordeningen, welke de verzekering regelden, zich door iets kunstmatigs kenmerkten, dat zij tot op heden hebben behouden.'

Bovendien gaven telkens staatkundige redenen der regeering aanleiding om tusschen beide te treden, wanneer zij dacht dat de zekerheid, welke de assurantie den koopman of reeder verschafte, hem hetzij door gebrekkige uitrusting zijner schepen, hetzij door het invoeren van wapenen in het land van den vijand, tot verijdeling harer politieke doeleinden verlokte. Uit dat oogpunt is vooral merkwaardig het plakkaat van 1569, waarbij alle assurantiën verboden werden; en, zoo de wetgever dien strengen maatregel reeds in 1570 introk en in 1571 een nieuwe regeling van het assurantierecht ontwierp, het was omdat de ondervinding hem geleerd had, dat hij niet almachtig was, en er ook tegen zijn wil een zoodanig recht als gewoonterecht was blijven gelden. Of zou iemand meenen, dat werkelijk een jaar lang geene assurantiën gesloten zijn? Neen, de handelaren gingen door, gelijk zij van ouds gewoon waren, en beoordeelden hunne rechten en verplichtingen nu onderling naar gewoonten, die in het oog des wetgevers natuurlijk nog veel verderfelijker waren dan eenige regeling, die hij voor de zaak ontwerpen kon.

Het derde tijdvak, dat echter chronologisch zich niet geheel aan het tweede aansluit, daar het ten deele reeds vroeger een aanvang genomen had, noemt de heer Goudsmit dat van het municipaal

recht. Aan het stadrecht, zooals het in de Middeleeuwen aan vele plaatsen verleend was, was verbonden het recht om willekeuren te maken, verordeningen, die, hetzij voor een jaar of wel voor altijd geldende, in iedere stad aanvulden, hetgeen door den algemeenen wetgever ongeregeld gelaten was. Voor ons, die de wetgevende macht der plaatselijke besturen binnen enge grenzen beperkt hebben, moge een dergelijke toestand vreemd schijnen; toen bepaalden de belangen der meeste burgers zich in den regel tot het grondgebied hunner gemeente, en stelden zij er hoogen prijs op om ook zaken, die tot het burgerlijk recht betrekking hadden, onder elkander te regelen op eene wijze, die met hunne opvatting dier belangen het meest strookte. Vooral sedert door den opstand de macht der vorsten was omvergeworpen, de Staten-Generaal weinig meer dan een statenbond vormden, en in de Provinciale Staten de belangen der enkele steden overwegend waren, werd van die bevoegdheid een ruim gebruik gemaakt, en treden deze verordeningen bij de beoordeeling der wetgeving geheel op den voorgrond.

Onder de steden, die hier vooral in aanmerking komen, noemt de heer Goudsmit Kampen, eene hanzestad, die in de Middeleeuwen een uitgebreiden handel dreef, waarvoor zij sedert 1348 verschillende keuren ontwierp; Amsterdam en Rotterdam, wier uitgebreide handel de behoefte aan eene uitvoerige regeling telkens meer deed gevoelen, en waar allerlei omstandigheden den gemeentewetgever in staat stelden om de taak, welke de landsvorsten uit handen hadden moeten geven, zelfstandig op te vatten; Middelburg en Vlissingen, waar men zich ook aan de oude plakkaten ontwassen voelde, maar zich bepaalde tot het invoeren van keuren, die in hoofdzaak aan die der beide groote handelsteden gelijk waren. Onder de verordeningen, die door den heer Goudsmit nauwkeurig vergeleken en verklaard worden, valt natuurlijk de aandacht vooral op de Amsterdamsche van 1598, de Rotterdamsche van 1721, de Amsterdamsche van 1744; waarbij het opmerking verdient, dat, al is de Rotterdamsche door een samenloop van omstandigheden het meest bekend geworden, hij met het oog op de volledigheid en duidelijkheid van redactie aan de laatste Amsterdamsche verreweg de voorkeur geeft.

Ondertusschen zou men zich de zaak weder geheel verkeerd voorstellen, indien men meende, dat de gemeentewetgever zijn taak opvatte, gelijk men thans eene codificatie ontwerpt, die, alle andere rechts-

bronnen uitsluitend, er aanspraak op maakt om als eenige bron van het recht in zijn geheelen omvang te gelden. Integendeel hielden de keuren zich, althans in den aanvang, bijkans uitsluitend met de verzekering bezig; een onderwerp, dat door de plakkaten reeds aan den invloed van het zich geleidelijk ontwikkelend gewoonterecht onttrokken was. ‘Van de overige contracten trok hoofdzakelijk de verhouding van den schipper tot de scheepsgezellen en de inladers de aandacht der regeering. Veel oorspronkelijks werd echter ook op dit gebied niet gewrocht; aan casuïstiek geen gebrek; het stellen van beginselen werd vermeden of liever aan de wetenschap overgelaten. De werken der groote juristen raadplegende, wist de rechter, hetgeen gelden moest in gevallen, niet in de plakkaten of keuren voorzien. De taak van den gemeentewetgever was dan ook nauwkeurig afgebakend. Hij had zich aan te sluiten aan de bepalingen van het plakkaat van 1563, hier te wijzigen, daar aan te vullen. Hem kenmerkten gezond verstand en een juist inzicht in de behoeften van handel en scheepvaart; hem ontbrak rechtskennis. Hij begaf zich niet op een hem te eenemale onbekend terrein, waar hij de kans liep telkens te struikelen. Zoo hij nu en dan in het belang van den handel in eene nieuwe casuspositie voorziening noodig achtte, vroeg hij de voorlichting van rechtsgeleerden. Doch hij deed dit slechts bij uitzondering, in den regel onthield hij zich van edicta nova.’

Dat aan zoodanig stelsel groote nadeelen verbonden zijn, wordt door den heer Goudsmit uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld: het kan het einddoel van den wetgever niet zijn. Het is zelfs voor den jurist moeilijk, in den doolhof van strijdige meeningen den weg te vinden, onmogelijk de geheele onverwerkte massa te overzien. Hoeveel te meer voor den leek, voor wien de wet het richtsnoer zijn moet, naar hetwelk hij zijne handelingen, zijne verhouding tot derden heeft in te richten. Als lichtpunt stelt hij daartegenover, dat wij althans ons niet beklagen mogen over eene inrichting, die de oorzaak is van de voortreffelijkheid van ons zeerecht. Indien het slechts gezuiverd wordt van de casuïstiek, welke een noodwendig gevolg is van zijne geschiedkundige ontwikkeling, verwacht hij, dat de commissie, aan wie de herziening van ons Wetboek van Koophandel is opgedragen, overigens tot de slotsom zal komen: pauca novanda censemus.

Terwijl ik dit oordeel gaarne onderschrijf, wensch ik er echter

nog aan toe te voegen, dat men zich den rechtstoestand in de vorige eeuw veel erger zou voorstellen, dan hij werkelijk was, indien men vergat, dat de rechtspraak niet toevertrouwd was aan rechtsgeleerden, die zooals thans uit eene geschreven wet alle mogelijke vragen van burgerlijk en strafrecht door elkander te beslissen krijgen, maar aan personen, wie een klein onderdeel dier taak bijzonder toegewezen werd. De eerste daad van eene stedelijke regeering, die zich ons onderwerp aantrok, was in den regel, ook al had zij er streng genomen het recht niet toe, de instelling van eene afzonderlijke commissie voor de rechtspraak. Gekozen uit de mannen der practijk, die onder en met het gewoonterecht waren opgegroeid, strekte hun optreden tot waarborg, dat dit recht overeenkomstig zijne ware bedoeling toegepast zou worden. Met de revolutie zijn al die zelfstandige collegies vervallen, en daarvoor in de plaats getreden de Fransche rechtbanken van koophandel, die ons niet konden voldoen, omdat de onzekerheid van competentie, waartoe zij aanleiding gaven, niet langer werd opgewogen door de voordeelen aan het oude stelsel verbonden. Dat een reeder meer kennis van wisselzaken, of een effectenmakelaar van fabriekzaken zou bezitten dan een rechtsgeleerde, is niet wel aan te nemen; maar daarentegen staat het evenzeer vast, dat de oude assurantie-kamer het, wat ondervinding in assurantiezaken betreft, winnen moest ook van de bekwaamste leden onzer arrondissementsrechtbanken.

Opmerkelijk is het dan ook, hoe lang de hier bedoelde commissiën nog op officieuse wijze zijn blijven voortbestaan; en wel verdient het overweging, of bij onderwerpen, waar nog eene bijzondere kennis der gebruiken te pas komt, een gedeeltelijke terugkeer tot den ouden toestand zoo geheel onmogelijk zou zijn. In sommige vakken, b.v. den effectenhandel en den boekhandel, hebben de belanghebbenden vereenigingen gevormd, wier bestaan eene zekere rechtsmacht over de leden uitoefent; bij assurantiezaken bestond tot voor eenige jaren bij enkele onderdeelen van het zeerecht, zoo ik meen, nog de gewoonte om voorkomende geschillen te onderwerpen aan commissies van arbitrage, waarin bij voorkeur dezelfde personen gekozen worden. Of die toestand in alle opzichten aanbeveling verdient, laat ik in het midden: maar zeker getuigt hij van den wensch naar eene eenvoudigere, snellere en vooral meer practische rechtsspraak, dan de handel terecht of ten onrechte van de door den Staat aangestelde rechters verwacht.

Hoe de zaak geregeld zou moeten worden, is natuurlijk niet met een paar woorden te zeggen, en daarvoor zou het hier ook niet de geschikte plaats zijn; ik bepaal mij dus tot de opmerking, dat men ook in dit opzicht te ver gegaan is, door alle heil te verwachten van eene volledige codificatie en eenvormige behandeling van alle zaken bij rechtsgeleerde rechters. Op het gebied van het strafrecht is overal buiten Nederland aan de burgers een grooter of kleiner invloed toegekend; daaraan zijn vele bezwaren verbonden; maar waar het geldt het burgerlijk recht, althans die onderdeelen, waar nog eene rechtvormende gewoonte waar te nemen is, zoude ik eenige medewerking van het publiek tot de rechtsspraak gaarne zien. Wellicht kon den rechter de bevoegdheid gegeven worden om voor sommige soorten van zaken deskundigen naast zich te doen plaats nemen; of het thans slechts oppervlakkig geregeld instituut der scheidslieden zoo worden uitgewerkt, dat voor enkele onderwerpen, vaste commissies werden ingesteld, aan wier uitspraken niet een raadgevend, maar binnen zekere grenzen beslissend karakter toegekend werd. Hun, die eenmaal de herziening van ons Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (zeker niet minder noodig dan die der overige wetboeken) zullen ter hand nemen, zij het denkbeeld ter verdere overweging aanbevolen.

Wanneer ik hiermede afscheid neem van het groote werk van Mr. Goudsmit, en, alsvorens mijne beschouwing te eindigen, nog enkele woorden wijd aan een ander geschrift, is het niet omdat dit, wat den inhoud aangaat, daarmede eenigszins kan vergeleken worden. Het betreft toch slechts eene brochure van weinige bladzijden over eene kerkrechtelijke vraag, waarvan men dus zou kunnen betwijfelen, of zij wel eens onder een aan de rechtsgeleerdheid gewijd overzicht behoorde opgenomen te worden. Toch meen ik, dat zij zich geleidelijk aan het in de vorige bladzijden besproken onderwerp laat aansluiten, omdat ook zij eene bijdrage bevat tot de stelling, hoe verkeerd het is, wanneer de Staat nuttigheidsmaatregelen voorschrijft zonder met de historisch ontstane toestanden rekening te houden.

Wanneer hier, evenals in America, van den aanvang af scheiding van Staat en kerk bestaan had, zoude ongetwijfeld de drang der omstandigheden tot een gezonden toestand geleid hebben, en had ieder kerkgenootschap in zooverre geheel gelijk staande met andere

vercenigingen, voor zich zelve eene organisatie kunnen vormen en het beheer zijner eigen goederen overeenkomstig den wensch zijner leden regelen. Maar, nu sedert eeuwen beiden elkander hadden gesteund, en beider wetten uitgingen van de veronderstelling, dat zij niet zoo onzijdig tegenover elkander stonden, maar de een zonder bezwaar op het gebied van den ander mocht ingrijpen, had men die verbinding niet plotseling moeten losmaken. Eerbied voor de historische overlevering, maar ook de noodzakelijkheid om aan beide zijden allerlei wettige belangen te handhaven hadden er toe moeten leiden, om daarbij voorzichtig te werk te gaan, en zich aanvankelijk te bepalen tot het aanwijzen der richting, waarin men zich later naar gelang der omstandigheden konde voortwerken.

Natuurlijk doet zich dit bezwaar het meest gevoelen bij het beheer der kerkelijke goederen, waarvan vele zoowel vóór als na de hervorming aan de kerk toevertrouwd zijn met een bepaald doel, in een tijd toen de onderscheiding tusschen het beheer van kerk en staat nog niet zoo scherp onderscheiden werd als thans. Wie onder die omstandigheden zijn geld aan de kerk gaf om voor armwezen, onderwijs en dergelijke zaken besteed te worden, kon er op rekenen, dat zoowel hoogere kerkbesturen als ook het staatsgezag er voor zorgen zouden, dat het niet aan zijne bestemming onttrokken werd. Thans is de toestand echter geheel veranderd; iedere plaatselijke gemeente richt haar geldelijk beheer in, zooals zij wil; en zoo heeft zich, vooral in Friesland, waar deze toestand meer dan elders voorkomt, de vraag voorgedaan, of het wel overeenkomstig de bedoeling der gevers kan geacht worden, dat nu eene dorpsgemeente, waar in alle zaken door het algemeen stemrecht beslist worden, de geheel vrije en ongecontroleerde beschikking voor deze goederen verkrijgen zou.

Zeker, als men de vraag zoo stelt, moet zij ontkennend beantwoord worden; en begrijpelijk is het dat velen aldus gekomen zijn tot de opvatting, dat deze goederen stichtingen zouden zijn, wier beheer onafhankelijk is van de lotwisselingen der kerk. Het gerechtshof te Leeuwarden heeft bij een bekend arrest, dat door den Hoogen Raad bevestigd is, deze leer verworpen, omdat een zelfstandig bestuur over die goederen in oude tijden niet voorkwam: maar daarmee is volstrekt niet gezegd, dat nu elke dorpsgemeente de vrije beschikking daarover behoort te hebben. Evenals stichtingen zijn zij gegeven met een bepaald doel; en de regeering zou

niet meer gedaan hebben dan waartoe zij als staatsmacht geroepen was, indien zij, haar toezicht overigens opgevende, maatregelen genomen had, om althans de bereiking van dit doel te waarborgen. Dat alsnog eene poging daartoe worde in het werk gesteld, is wenschelijk, en mag misschien eerlang worden te gemoet gezien. Althans uit de opdracht aan de staatscommissie tot herziening van het Burgerlijk Wetboek om eene regeling der stichtingen te ontwerpen, en uit de instelling eener afzonderlijke commissie voor de vicarie-goederen mag men afleiden, dat de Staat zijne verplichting erkent om althans ten aanzien van die beide soort van goederen te waken, dat zij niet aan hunne bestemming onttrokken worden. Voor een deel der kerkelijke goederen geldt geheel dezelfde noodzakelijkheid.

De vraag, door den heer Mr. R.E. Hattink in de door mij bedoelde brochure behandeld, is van geheel anderen aard, maar wijst toch ook op eene leemte in onze kerkelijke toestanden, die zelfs buiten de kerk bezwaren kan opleveren. De schrijver was, gelijk zoo velen, als kind in de hervormde kerk gedoopt, en als jongeling tot lidmaat aangenomen; maar had later zijne woonplaats van Tubbergen, waar een en ander geschied was, overgebracht naar Almelo, zonder bij den kerkeraad in deze laatste plaats zijne attestatie in te leveren. Ofschoon hij ook op geenerlei andere wijze zijne bedoeling had te kennen gegeven om als lid der Almelosche gemeente te worden aangenomen, werd hij toch door het kerkbestuur als zoodanig aangemerkt, en in den hoofdelijken omslag aangeslagen, tot betaling waarvan hij zich voor den kantonrechter heeft laten dagvaarden. Volgens het kerkbestuur was hij tot betaling verplicht, omdat hij als lidmaat aangenomen en niet uitdrukkelijk uit de kerk getreden zijnde, door het enkele feit zijner inwoning te Almelo lid was geworden van de daar gevestigde gemeente. Volgens den heer Hattink had de aanneming een zuiver geestelijk karakter, en zoude hij, daar de plaatselijke gemeente, althans wat het geldelijke aangaat, eene gewone burgerlijke vereeniging vormt, bepaaldelijk tot haar toegetreden moeten zijn, vóór zij hem als lid konde aanmerken. De kantonrechter vereenigde zich met de uitlegging, door den kerkeraad aan de kerkelijke reglementen gegeven, maar ontzegde de vordering op den door den heer H. subsidiair aangevoerden grond, dat hij tijdens zijne aanneming minderjarig was, en dus, voor zoover daarin eene

burgerrechtelijke verbintenis opgesloten lag, de nietigverklaring op grond van art. 1482 B.W. vorderen mocht.

Over de juistheid dezer beslissing wil ik hier niet verder uitwijden, maar wijs er alleen op, dat, indien de uitlegging van den kantonrechter of ook die van den heer Hattink opgaat, de vraag, wie lid is eener bepaalde kerkelijke gemeente, zeer onzeker wordt. De reglementen zijn blijkbaar gesteld in een tijd, toen niet alleen iedereen tot een kerkgenootschap behoorde, maar aan dit lidmaatschap ook voordeelen van zedelijken en stoffelijken aard verbonden waren, waar weinig of geene lasten tegenover stonden. Dat de kring van hen, die tot de kerk behooren, dus zoo ruim mogelijk getrokken is, laat zich niet alleen verklaren uit de zeer begrijpelijke zucht van iedere kerk om haar ledental uit te breiden, maar was oorspronkelijk een bewijs van groote vrijgevigheid. Thans is dit anders geworden, en zijn de nadeelen, aan het lidmaatschap eener kerk verbonden, in het oog van menigeen blijkbaar grooter dan de voordeelen. Waar de gemeente eene richting volgt, die men verderfelijk acht, kan men, al is het bedrag der contributie nog zoo gering, er bezwaar in hebben om haar op eenigerlei wijze te steunen, en daarom weigeren, zich, gelijk de heer H. het uitdrukt, een rechtsband bij verrassing te laten opleggen.

Maar ook de Staat werkt er toe mede om de bestaande bezwaren te vermeerderen door de wijze, waarop nog altijd de eed geregeld is. Volgens de gewone opvatting hangt de vraag, of en hoe die moet worden afgelegd, af van het kerkgenootschap, waartoe men behoort; maar, houdt men hieraan vast, dan is het ook voor de toepassing onzer burgerlijke wet ver van onverschillig te weten, hoever het kerkgenootschappelijk verband zich uitstrekt. Aan het lidmaatschap eener Doopsgezinde gemeente zijn voordeelen verbonden, waarop anderen reeds menigmaal te vergeefs aanspraak maakten; men wordt daardoor benoembaar tot betrekkingen, waarvan anderen zijn uitgesloten, en kan straffeloos een feit plegen, waarvoor anderen tot gevangenisstraf van een jaar veroordeeld kunnen worden. Hoe men daarbij te handelen heeft met hen, die werkelijk tot *geen* kerkgenootschap behooren, laat ik thans in het midden: maar zeker zal ieder mij toegeven, dat het ook buiten den kerkelijken kring van het hoogste belang is, met volkomen zekerheid te weteu, wie al dan niet tot eenig kerkgenootschap behoort. Is die vraag voor de Hervormde gemeente te Almelo zoo moeilijk uit te maken als

uit deze brochure schijnt te blijken, dan kon zij ook voor Doopsgezinde gemeenten wel eens even onzeker zijn; en het debat, thans voor den kantonrechter gevoerd, kon dus wel eens herhaald worden voor den strafrechter, waar de gelegenheid tot onderzoek minder volkomen zou zijn, maar de gevolgen voor den belanghebbende ernstiger dan de betaling van enkele guldens.

De ondoordachte wijze, waarop men de scheiding van kerk en Staat doorgedreven heeft, voert dus ook uit dit oogpunt tot bezwaren, die eene nadere tusschenkomst des wetgevers noodzakelijk maken. Gaat hij daartoe over, dan behoeft hij zeker niet bevreesd te zijn, dat hij zich nog verder van de geschiedkundige overlevering verwijderen zal, dan reeds geschied is; omdat het streven van hen, die op de overlevering prijs stellen, juist daarop gericht is, dat het recht in overeenstemming blijve met de zich voortdurend ontwikkelende behoeften en denkbeelden des volks. Onhistorisch zou het veeleer zijn, geene rekening te houden met de veranderde omstandigheden, en op dit ééne pnnt een verband tusschen kerk en Staat vol te houden, dat vroeger zeker zijne nuttige zijde had, maar thans tot bezwaren leidt, die door elke andere regeling, in welken geest ook ontworpen, vermeden kunnen worden.

P.R. FEITH

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 Juli.

Het is een benijdbaar voorrecht voor den staatsman die eigenaardige welsprekendheid te bezitten, die steeds gereed is met een enkele schilderachtige, pakkende uitspraak, van grooter kracht dan lange geleerde vertoogen, een stand van zaken weer te geven of een eisch te stellen, zoodat vriend en vijand die uitspraak terstond als strijdleus opnemen en gebruiken. Een benijdbaar voorrecht, maar gevaarlijk tevens! Want wee den staatsman, die dergelijke gevleugelde woorden aan de winden prijsgeeft, als hij niet voldoende de toekomst doorziet om voor zich zelf borg te kunnen blijven, dat hij met ijzeren volharding aan de eenmaal gevonden leuzen getrouw zal zijn! Zij vliegen heen, ja, maar ze komen tot hem terug; vriend en vijand dier leuzen grijpen ze aan om ze hem voor de voeten te werpen, hem er mede te achtervolgen, hem aanhoudend dus met zijn eigen vonnis te martelen. Zoo iemand dan kent de Duitsche Rijkskanselier dat noodlot. ‘Naar Canossa gaan wij niet!’ - hoe zelfbewust klonk eens dat trotsche woord, waarmeê de schepper der Duitsche eenheid den katholieken Kerkvorst den handschoen in het aangezicht wierp. En thans.... des Rijkskanseliers ‘gang naar Canossa’ is het onveranderlijke thema, in pers en parlement met allerlei variatie behandeld, waarmeê de oude *Culturkämpfer* hun kwalijk verholen ergernis, de Katholieken hun wijselijk omhulde blijdschap lucht geven. Heeft Bismarck dus wel reden zijn vernuft te betreuren, dat hem een wapen smeedde, dat op die wijze tegen hem wordt gekeerd, niet minder te betreuren is het ter wille van den beginselstrijd, dien het hier geldt, dat steeds met die woorden wordt geschermd en daardoor de kern der zaak verborgen wordt. Dit toch is een ander gevaar, aan een te haastig gebruik van zulke strijdleuzen verbonden, dat men om de schilderachtigheid het met de juistheid zoo nauw niet neemt, en

dus de zuivere tegenstelling der beginselen in de tegenstelling der maar half passende klanken te loor gaat.

Was Pruisens kerkelijk-politieke wetgeving inderdaad noodig om een gang naar Canossa te verhoeden en is het prijsgeven der in de hitte des strijds bezette posten een langzamen gang naar Canossa gelijk? Het eerste aan te nemen had men zich in nationaalgezinde Duitsche kringen nu eenmaal aangewend. Aan het tweede twijfelen is dan bijkans onmogelijk, dan voor zoover het blind vertrouwen op den Rijkskanselier groot genoeg is om voor dit klaarblijkelijk gevolg het oog te sluiten. Er heerscht dus eenerzijds bij hen, die den *Cultuurkampf* hebben gestreden, een verbitterde stemming, daar men zich op een smadelijken terugtocht waant, of anderzijds een maar half overtuigde vergoelijkende toon, die zich beijvert te betoogen, dat de vestingen die men opoffert zooveel niet waard zijn, en de bodem waarop men stond, niet wegzinkt onder de voeten.

En het centrum? het voelt zich meester van den toestand en is politiek genoeg om niet door ontijdig vreugdebetoon de kans op verdere overwinningen te verspelen. Het geeft de regeering acte voor haar goede bedoelingen, maar verzuimt niet te doen uitkomen, dat al wat gedaan wordt maar half werk is. Het triomfeert in stilte, doch geeft overluid nog steeds lucht aan zijn gevoel van onvoldaanheid. Het zelfvertrouwen en de aanmatiging der leiders stijgt, naar mate meer wordt toegegeven. En zij hebben inderdaad stof tot tevredenheid. In 1880 werd de eerste bres geschoten in de Meiwetten, toen ruime dispensaties van het examen werden toegelaten, de bisschopseed werd prijsgegeven en de vrije beschikking van het administratief gezag in vele gevallen in de plaats der kerkelijke rechtspraak werd gesteld. In 1882 volgde een tweede inbreuk, toen o.a. de *Staatspfarrer* werden afgeschaft en den Koning het recht werd gegeven afgezette bisschoppen te herstellen. Thans volgt een derde, waarvan het hoofddoel is de *Anzeigepflicht* op te heffen voor tijdelijk aangestelde geestelijken. Op dezen weg is het niet mogelijk stil te blijven staan, nu in beginsel alle grondslagen der Meiwetgeving op losse schroeven zijn gezet. Om hen, die zoo oordeelden, gerust te stellen, schreef de vrijconservatieve heer Tiedemann, na aanneming der wet van 1882: *Rekapituliren wir was geschehen ist: definitiv beseitigt ist das Kulturexamen und das Institut der Staatspfarrer. Dann ist es in das Ermessen der*

Staatsregierung gestellt die Bisthumsverweser vom Eide zu dispensiren, die staatliche Vermögensverwaltung und das Sperrgesetz in einzelnen Diocesen aufzuheben, und wenn es ihr zweckmässig erscheint die Rückkehr des einen oder anderen abgesetzten Bischofs zuzulassen. Im Uebrigen ist die ganze Maigezetzgebung intakt geblieben. Inderdaad, alles is '*intakt*' gebleven; alleen maar wordt de geheele wetgeving langzamerhand krachteloos gemaakt door het stelsel van uitzonderingen en dispensaties en door het verplaatsen van het zwaartepunt der kerkelijke politiek van de wet en de rechterlijke macht naar de regeering. Wordt op deze manier schijnbaar het gezag van den staat gered, feitelijk wordt aan het centrum steeds meer gewonnen spel gegeven. Al wil het zelf die politiek slechts ten halve steunen, omdat het Damocles-zwaard van den staat toch steeds boven de kerk blijft zweven, het plukt er intusschen de vruchten van. Zonder zelf blijk van toenadering te geven, maakt het gebruik van alle toenadering, waartoe de staat zich bereid toont. Merkwaardig is het te zien, hoe Bismarck nu eens het stelsel volgt om een bijlegging van den strijd op wederzijdsche concessies van Staat en Curie te doen rusten, dan weer op hoogen toon verklaart van transacties niet te willen weten en op het recht van den Staat te staan om zelfstandig een regeling te treffen. De Curie blijft daarbij steeds den weg van onderhandelingen verkiezen, niet verzuimende te doen gevoelen, dat zij slechts uit welwillendheid en vredelievendheid toestemt in het doen van concessiën, waar zij zich op rechten meent te kunnen verheffen. Maar steeds weet ze ook zoo te onderhandelen, dat zij met eenige halve beloften feitelijk niets toegeeft en dat alle toenadering komt van de andere zijde. Het bekommert haar niet, of Bismarck zich dan boos maakt en zijn recht van zelfstandige regeling op den voorgrond stelt, zij protesteert overluid, maar verheugt, zich in stilte, dat ook deze weg zoo langzamerhand naar Rome leidt.

De overmoed der kleine excellentie die steeds de ziel van het centrum blijft, wat onhandige pogingen Bismarcks organen ook telkens aanwenden om de partij van hem af te trekken, steeg dan ook in de laatste debatten als met den dag. De onbesliste houding der regeering, die zelf niet weet waar zij eindelijk met haar concessies belanden zal, stak daarbij treurig af. Waar een minister zoo ver gaat, om, als men hem aantoont, dat ten gevolge der voorgedragen opoffering der *Anzeigepflicht* voor hulpgeestelijken de geheele *Anzeige-*

pflicht kan worden ontdoken door stelselmatige uitbreiding van het systeem der hulpgeestelijken, dan hoogstgemoedelijk te erkennen, dat er in zulk een geval ten slotte inderdaad niets anders op zal zitten dan die *Anzeigepflicht* geheel over boord te werpen, daar levert hij een caricatuur van zijn politiek, als geen tegenstander hem verbeteren kan. Aan de andere zijde werd een sprekende illustratie geleverd van het overmoedig zelfvertrouwen, waarmede de nieuwe overwinning het centrum vervulde, door de houding van Windthorst, die zoodra deze wet is aangenomen, bij een daarna in behandeling komend ontwerp over den schoolplicht, terstond met grof geschut dit bolwerk van het Pruisische staatswezen bombardeert, als om te toonen, dat hij allerminst met het verkregene voldaan, niet zal rusten, alvorens de Staat ganschelijk naar de denkbeelden der Curie is vervormd. Toen vermande de minister Von Gossler zich voor een oogenblik, en als tot schadeloosstelling voor de beklagelijke rol, die hij bij het kerkelijk ontwerp had vervuld, had hij een oogenblik van krachtige en besliste welsprekendheid, toen hij onder luiden bijval verklaarde: ‘Ik zal er nooit toe medewerken den tak af te zagen, waarop de Pruisische Staat rust.’ Veel indruk maakte dit woord weliswaar op Windthorst niet, die er geen bezwaar in vond dan den tak af te zagen, waarop Von Gossler rust: ‘Moet het schoolwezen,’ sprak hij, ‘zonder den minister Von Gossler hervormd worden, het doet mij leed voor den minister, maar hervormd zal het worden.’

Wel mochten zij in zak en assche neerzitten bij die ongehoord stoute taal, de nationaal-liberale organen, die de grootste moeite hebben hun evenwicht te bewaren op den bijna geheel afgezaagden tak, waarop zij zitten, welks naam is *Culturkampf*. De armen! bij wien steun te vinden, nu het centrum triomfeert, Bismarck hen begeeft, zelfs hun Bennigsen hen verlaat? Want ook dat is een van de vruchten van dezen laatsten strijd, dat Bennigsen van het politiek tooneel aftreedt, waarop hij van de grondvesting van het Duitsche Rijk af een zoo gewichtige rol heeft vervuld. Weinig anders dan verdrietelijkheden heeft hij er in de laatste jaren beleefd, hij die meende beter dan eenig staatsman de nationale en liberale gedachten te vertolken, waarop het Duitsche staatswezen moest worden gebouwd, en die moest ervaren dat de Rijkskanselier al verder van zijn programma afweek en hij den oppermachtige alleen trouw kon blijven ten koste van telkens weer een eens zoo dier-

baar beginsel. Ach, al zijn concessiën aan Bismarck baatten hem niet; de portefeuille, die hem wenkte, werd spijt die opofferingen al hooger gehangen buiten zijn bereik, als de broodkorf den katholieken priesters. Waar wij dit neerschrijven, betichten wij hem niet, dat hij, door persoonlijke eerzucht naar het bezit van een portefeuille verteerd, gedreven werd in de banen, waarheen hij afdwaalde, maar constateeren wij eenvoudig, dat in de overtuiging, die hem bezielde, dat den leider der bij uitstek nationale partij een portefeuille toekwam, hij meende in het ware belang des lands niet op te mogen houden met tegemoetkomingen ter bereiking van dat doel, dat niettemin op teleurstellenden afstand verwijderd bleef. Nog wilde hij een laatste schrede nader treden, ook bij dit kerkelijk ontwerp een schikking treffen, maar ditmaal weigerde zijn partij hem te volgen. Hij trok zich terug, niet vertoornd, maar bedroefd en wellicht met een gevoel van verademing, dat hij voortaan gespaard zou zijn voor het pijnlijke lot om tusschen aanbeeld en hamer te liggen. Hij gevoelde, dat er voor den concilianten staatsman geen plaats meer was. En dat moet eenmaal ieder gevoelen, voor wien conciliant zijn de springveer van het politiek karakter, het ideaal voor het politieke leven is. Terwijl mannen als Bennigsen zeer terecht bevroeden, dat vruchtbare arbeid op politiek terrein onmogelijk is, waar een ieder onwrikbaar op het eenmaal aangenomen standpunt blijft staan, is het hun fout, dat zij niet inzien, waar de opoffering van eigen denkbeelden, de tegemoetkoming aan anderer streven haar grens moet vinden, dat zij terugdeinzen voor het *Entweder-Oder*, dat in het leven der volken, als der individuën eenmaal moet worden gesteld. Het teekent den man, dat hij zich in zijn schrijven aan het bestuur der nationaal-liberale partij voornamelijk beklaagt over den *immer schärfer auftretenden Gegensatz zwischen der Reichsregierung und dem Parlamente* en het *Hervorkehren des seit* 1867 *kaum mehr empfundenen Gegensatzes zwischen der berechtigten Stellung der Monarchie und des Parlaments*, terwijl, zoo iemand dan hij, de regeering indirect heeft gestijfd in haar autocratische politiek, waardoor die tegenstelling is veroorzaakt. Men kan thans veilig zeggen, dat de nationaal-liberale partij, trots al de zelfverheerlijkende en bemoedigende toosten, die haar leden bij het afscheidsdiner elkander hebben toegedronken, haar rol heeft uitgespeeld. Wie zal de erfenis aanvaarden? Spijtig vraagt reeds de *Kölnische* aan den Rijkskanselier, hoe hem, nu hij eindelijk de tyrannie

van Bennigsen kwijt is, de tyrannie van Windthorst smaakt?

In de chaotische verwarring, waarin thans de partijen zijn geraakt, is dit het meest betreurenswaardige, dat men niet recht meer weet, hoe tot de ware vrijheidsbeginselen terug te keeren. Het duidelijkst blijkt dit uit de houding der *Fortschritt*, die meer en meer de leer der vrije kerk in den vrijen staat gaat omhelzen, maar zoo weinig weet hoe die te verwezenlijken, dat de helft harer leden voor, de helft tegen de kerkelijke wet stemt. De staat moet de kerk niet in het juk der dienstbaarheid slaan, - de staat moet anderzijds niet naar Canossa kruipen, - men gevoelt de juistheid dier beide negatieve stellingen, maar op het standpunt, waar de zaken thans gekomen zijn, weet men er niets positiefs uit op te bouwen. Het schijnbaar zoo eenvoudige vraagstuk, een kerk als een vrije vereeniging gelijk iedere andere te erkennen en tegelijk te waken, dat zij de wetten van den staat niet aanrandt, is in Duitschland nog bij lange niet opgelost.

Trouwens, waar is dit ideaal van de vrije kerk in den vrijen staat ten volle verwezenlijkt? Bijna nergens zijn de bijzondere banden, door de historie tusschen staat en kerk geknoopt, nog geheel geslaakt, bijna nergens is de kerk geheel onder het gemeene recht gesteld, maar andere volken lijden minder onder die bijzondere verhoudingen dan Duitschland, naarmate zij meer in de lijn der historische ontwikkeling zijn gebleven en minder door gewelddadige omkeeringen gevaarlijke toestanden hebben geschapen. Als voorbeeld neme men Engeland, waar nog de staatskerk met haar bijzondere wetten en haar bijzondere voorrechten troont en toch van een heftigen strijd met andere kerken of van een ondragelijke verhouding voor deze geen sprake is. Men vertrouwt er algemeen op de langzaam voortschrijdende ontwikkeling, die ook op dit gebied langzamerhand de verouderde vormen en de vermolmde beginselen zal omwerpen, en slechts bij wijlen openbaart zich het ongeduld der radicalen, die onmiddellijk willen afrekenen met het oude, in wijder kringen, als de dragers der denkbeelden van vroeger eeuwen die te overmoedig willen doen gelden. Zoo onlangs, toen zich de kreet in de pers deed hooren en weerklank vond ook in het Lagerhuis, dat het buitensporige voorrecht van de kerkvorsten der Episcopaalsche kerk om zitting te hebben in het Hoogerhuis moest worden weggenomen. Het was, toen de Lords zich weder eens verzet hadden tegen een werk van wetgeving, waarvoor jaar op jaar met

steeds toenemend gevolg gestreden was en dat in waarheid een eisch der natie kon worden genoemd, en toen voornamelijk op de stemmen der bisschoppen de verwezenlijking van dien wensch was afgestuit. Het betrof de vergunning tot het huwelijk met de zuster eener gestorvene echtgenoote, die *incredibile dictu* nog steeds op de ongerijmdste schriftuurlijke en zedelijkheidsgronden wordt tegengehouden. Ditmaal scheen de overwinning behaald: in het Hoogerhuis was de van jaar tot jaar aangroeiende minderheid in een meerderheid verkeerd, zoodat de tweede lezing doorging. Maar bij derde lezing keerde het blaadje om, daar eenige voorstanders de zwakheid hadden afwezig te blijven en de bisschoppen als één man hun stemmen in de schaal legden tegen de wet. Legden de bisschoppen door deze stemming, naar het gevoelen der liberale organen, het bewijs af, dat zij zich niet als volksvertegenwoordigers beschouwden, die het algemeen belang behooren te behartigen, maar als een kaste meenden te moeten optreden, die haar stelling misbruikte tot handhaving van traditiën der kerk, de daarop gegronde bedreigingen dier bladen dienden hun als aanmaning, dat een groote mate van voorzichtigheid geraden is, willen zij hun bevoorrechte positie gehandhaafd zien. Verder dan tot tijdelijke bedreigingen kwam het echter niet. Ook bij de liberalen is de verkleefdheid aan het traditioneele recht te groot, dan dat zij tot ingrijpende grondwettige hervormingen zouden willen overgaan, alvorens de behoefte zeer luide spreekt.

Het ontbreekt in de Engelsche wetgeving waarlijk niet aan tegenstellingen. De wetgevende macht, die zich aan zoo verregaande bekrompenheid schuldig maakt, dat zij in naam der zedelijkheid den man verbiedt zich met de zuster zijner overledene vrouw in het huwelijk te verbinden, is dezelfde, die eenige maanden geleden door de *Married Women Property Act* aan de gehuwde vrouw een vermogensrechtelijke zelfstandigheid verzekert als in de liberaalste staten van het vasteland haar deel niet is. En hetzelfde Lagerhuis dat door uitsluiting van Bradlaugh de rechten der kiezers beperkt en het gemeene recht voor atheïsten opzij zet, heeft onlangs bijna de meerderheid gegeven aan een voorstel, bestemd om ook aan vrouwen, althans als zij belasting betalen, het hoogste burgerschapsrecht, het kiesrecht, te verzekeren. Doch zelfs in de bekrompenheid, die wij wraken, is er dikwijls nog iets dat eerbied afdwingt. Heeft men niet de *Deceased*

Wife's Sister Bill spottender wijze *Beatrice Relief Bill* genoemd? Men wist, hoe vurig in de hoogste kringen de aanneming der wet gewenscht werd; men wist, dat de jongste dochter der koningin slechts daarop wachtte om haar hand te reiken aan haar zwager, den groothertog van Hessen; men wist, hoe de prins van Wales en zijn broeders telken jare op het appel waren, om de wetsvoordracht met hun stem te steunen - niettegenstaande dat alles dachten de conservatieve Pairs er geen oogenblik aan om ter wille der hofgunst hun overtuiging op te offeren, maar bleven zij in het aangezicht van het Hof openlijk zich verzetten tegen de wet. Het is dit gebrek aan buigzaamheid, wat de Engelsche partijen karakteriseert boven die in andere landen, zelfs welke den roep van grooter vrijzinnigheid genieten.

Helaas, dat die zelfbewuste fierheid, wars van oogendienerij, zoo licht ontaardt in aanmatigende zelfverheffing en laatdunkende bejegening van anderen, waar de Engelschen als natie staan tegenover andere natiën. Ook daarvan gaf de jongste tijd een sprekend blijk. Of waaraan anders de verontwaardiging toe te schrijven, die handel en reederijen beving op het vernemen van het contract dat de regeering met De Lesseps wilde sluiten? Men had gaarne maar korte metten met den Franschman willen maken. De regeering had zich nu eenmaal in Egypte genesteld: was zij daar nu niet heer en meester en behoefde zij zich aan anderer rechten, voorgewende rechten waarschijnlijk, eenigszins te storen? Er lag logica in dat advies van: *nun greift mir zu und seid nicht blöde*. Het loonde de moeite en kosten niet Egypte te veroveren en de Engelsche bezettingstroepen aan de cholera bloot te stellen, als men niet zonder aarzelen de vruchten ging plukken van die staatkunde. Engeland moet baas zijn over den zeeweg naar Indië: deze gedachte had de bevrijders der Egyptenaren bezield, - dan die gedachte ook zonder omwegen verwezenlijkt. Wel was daar een Franschman, die beweerde eenig recht te hebben op een waterweg, die dank zij zijn genie en onvermoeide werkkracht en dank zij het door hem bijeengebrachte kapitaal, was geschapen, toen John Bull lachte om een zoo waanzinnig plan, weigerde een shilling er voor te geven en het bij voorbaat onuitvoerbaar verklaarde. Maar de tijden waren veranderd. Met dien practischen zin, den Engelschman eigen, kon hij, toen het plan toch eenmaal tot stand kwam, niet nalaten er partij van te trekken, en al zeer spoedig was hij met zijn handel

de eerste gebruiker geworden van het kanaal. Weigerde nu die Franschman gehoor te geven aan alle Engelsche eischen tot verbetering van dien zeeweg en aan Engeland een overwegend aandeel toe te kennen in de contrôle, dan moest de regeering hem maar dwingen of zelf een nieuw kanaal graven van Alexandrië uit.

Zulk optreden heeft nog den schijn van zelfbewuste fierheid, maar is een slaafsch kruipen daaraan vreemd, een slaafsch kruipen voor koning Mammon, die in onze dagen bij voorkeur gediend wordt uit naam van ‘het handelsbelang’, als het groote belang, waarvoor alle andere moeten wijken?

Bij de regeering wogen nog eenige scrupules. Erkennende, dat de firman die De Lesseps vergunning verleende tot het graven van het kanaal, hem een monopolie schonk, zocht zij met hem tot verstandhouding te komen over afdoender verbetering van den zeeweg dan door den raad van administratie zijner maatschappij was beraamd. Zij beloofde het noodige geld te schieten voor het graven van een parallelkanaal waartegen zij van de Lesseps bedong een bespoedigde verlaging der doorvaartrechten en wat grooter invloed van Engeland in den raad van administratie. Omdat nu die verlaging van rechten naar den zin van den handel niet snel genoeg zou plaats hebben en omdat aan Engeland geen oppermachtige beschikking over het kanaal werd toegekend, heetten bij de oppositie Engelands belangen aan den vreemdeling verkocht. Nu had men plotseling ontdekt dat eigenlijk aan De Lesseps geen monopolie was verleend en dat in elk geval Egypte en Turkije niet het recht hadden over een internationale route te beschikken. Die ijveraars verzuimden de vraag te stellen of Engeland dan het recht had zulk een internationalen weg te beheerschen, gelijk zij in het algemeen verzuimden de volkenrechtelijke beteekenis van het kanaal te scheiden van den finantiëelen toestand der kanaalmaatschappij. Maakte men die scheiding, dan zou het in het oog springen, dat de zeeweg als zoodanig door internationaal overeenkomen moest worden beheerscht, waarvoor een oogenblik op de jongste Konstantinopolitaansche conferentie het plan heeft bestaan, en dat het finantiëel beheer der maatschappij eenvoudig behoort geregeld te worden naar de algemeene rechtsregelen, die op het stuk van actiën-maatschappijen algemeen gelden. Hoe men het wende of keere voor de buitensporige eischen van Engelands handel, gesteund door Engelands Jingoïsme, is geen plaats. De regeering heeft in-

tusschen ten gevolge van al het geschreeuw haar voorstellen weer ingetrokken, waardoor haar prestige een geduchten knak krijgt en de zaak zelve geen stap vooruitkomt.

De verhouding tusschen Engeland en Frankrijk wordt er niet beter op bij deze steeds toenemende oorzaken van verbittering. Alom komen Fransche en Engelsche belangen in botsing. Hier is een kanaal, ginds een tunnel de twistappel. Nauwlijks krijgen de Franschen vasten voet op Madagascar, of zij leggen met de Engelschen overhoop; trachten zij zich te nestelen in Tongkin, de Engelschen wanen dra hun belangen bedreigd. Het *Raum für alle hat die Erde* is bepaald niet geschreven voor volken, die op avonturen uitgaan. Wat de fransche regeering tegenwoordig eigenlijk drijft tot die zinnelooze avonturenzucht, waarop zij dat ten koste van veel bloed en geld telkens ondervindt, is niet recht duidelijk, tenzij de behoefte weer wordt gevoeld om een veiligheidsklep te vinden voor de gisting van binnen. Is het echter waar, wat de prefect der Seine, in zijn puntige toespraak op den vierden Bastille-dag, bij de onthulling van het beeld der Republiek verklaarde dat vrede en arbeid de wensch is der natie en dat zij roem genoeg op de slagvelden heeft geoogst, om voortaan het opzoeken van strijd te versmaden, dan behoorde de republiek die welbekende practijken liever aan minder stevig gevestigde en meer van glorie levende staatsvormen over te laten. Maar wat wil men? Te langdurig en te aanhoudend is de gloriezucht der natie aangemoedigd en tot een voorwerp van speculatie verlaagd dan dat men zoo plotseling dien trek zou kunnen uitroeien. Bovendien zit er tegenwoordig zoo'n algemeen nevelachtig denkbeeld in de lucht, dat de kracht der volken steekt in het bezit van koloniën en dat de ondernemingsgeest geen veld vindt, als de regeeringen niet door kolonisatie in verre gewesten terrein openen. Dat een en ander bijeengevoegd, verklaart eenigermate de lang reeds hangende en thans tot uitbarsting komende Madagascarsche en Tongkineesche quaestiën.

Vooral deze laatste laat zich hachelijk genoeg aanzien. De republiek stuit daar op een vijand, die geduchter is dan zij reden meende te hebben te vermoeden, en heeft bovendien te rekenen met de diplomaten van het Hemelsche Rijk, die tegen de diplomaten uit de Gambettistische school uitstekend zijn opgewassen. Men had gehoopt de Delta der Roode rivier, die de groote ver-

keersader is van het rijke Tongkineesche gebied, wel met een handjevol volk te kunnen bezetten, maar werd onzacht uit den droom wakker geschud, toen het bericht kwam, dat de vlootvoogd Rivière bij de hoofdstad Hanoi was overvallen en gedood en de zoogenaamde Zwarte Vlaggen zich allerwegen vertoonden, en toen China zich op grond van werkelijke of voorgewende leenhoogheid over den te Hué zetelenden Koning van Anam met krachtige vertoogen begon te verzetten tegen Frankrijks binnendringen in Tongkin. Eenzelfde onderneming was immers tien jaar geleden zoo gemakkelijk gegaan, toen de energieke koopman Dupuis langs de Roode rivier een handelsweg naar de afgesloten Chineesche provincie Yunnan zocht te openen, en toen, als hij op verzet stiet bij de Tongkineezen, door een belachelijk klein expeditietje de Delta, een land driemaal zoo groot als Nederland, werd veroverd. Toen bleken de Anamitische troepen de lafhartigheid zelve te zijn en toen begunstigde China de onderneming eerder dan dat het haar tegenwerkte. Hoe die ommekeer de argelooze Franschen verbaasde! Maar de omstandigheden waren ook geheel veranderd en de Chineezen, geboren diplomaten als zij zijn, veranderden met de omstandigheden. Toen Dupuis vergunning zocht om de Roode rivier te bevaren, was de provincie Yunnan sints jaren tegen de regeering te Pe-king in opstand. Om het ontoegankelijke bergland met zijn woeste bewoners te genaken scheen het plan van den Franschen koopman den Chineeschen bevelhebbers zeer wel te kunnen dienen. Daarom hadden zij voorloopig geen bezwaar tegen het binnendringen van den vreemdeling, en de Anamitische troepen, aan zich zelve overgelaten, vermochten tegen de Europeesche wapenen niet veel. Doch inmiddels hadden de Chineezen Yunnans hoofdstad veroverd en de opstandelingen ten onder gebracht. Omstreeks denzelfden tijd slaagden zij er in den geweldigen opstand der Tai-pings te dempen en door het geheele uitgestrekte rijk de rust te herstellen. Tengevolge hiervan zagen zij het binnendringen der barbaren met gansch andere oogen aan en gevoelden zij het gevaar voor hun gezag over Anam als de vreemdelingen zich als een wig drongen tusschen China en het rijk van Hué. Inmiddels waren de overblijfselen der opstandelingen, gewetenlooze vrijbuiterscharen, grootendeels naar het Tongkineesche gebied afgezakt, waar zij in benden, die zich door hun driehoekige zwarte en gele vlaggen onderscheidden, bij inboorlingen en vreemdelingen schrik en ontzetting

verspreidden. De Franschen, dus op allerlei tegenwerking stuitende, verzuimden toen tijdig partij te trekken van hun eenmaal veroverde stelling en de Tongkineesche Delta werd een vergeten post. Wel was 15 Maart 1874 te Saigon een tractaat gesloten met koning Tu-duc, waarbij hem de onafhankelijkheid van Anam werd gewaarborgd en vrije handel voor de Fransche vlag werd bedongen, maar men dacht er niet aan het land te exploiteeren. Het scheen alsof de republikeinsche staatslieden de geheele historie vergeten waren, toen zij een paar jaar geleden weer aandacht begonnen te schenken aan de verlaten vestiging aan de Roode rivier. Met belachelijk ontoereikende middelen om hun eischen kracht bij te zetten begonnen zij een hoogen toon aan te slaan tegen Anams koning die slim genoeg was zich onder Chineesche opperheerschappij te stellen.

Met China was de republiek inmiddels in voortdurende gedachtenwisseling over de Tongkineesche zaken geweest, en gelijk nu is gebleken, heeft reeds in 1875 het Chineesche gouvernement geweigerd het tractaat van Frankrijk met Anam te erkennen. Men bekommerde zich daar niet veel om en behandelde de Chineesche diplomaten, die voor een minder beleefde bejegening buitengemeen fijngevoelig zijn, zeer uit de hoogte. De fransche zaakgelastigde bij de Chineesche regeering, de heer Bourée, die het zaak vond tot verstandhouding met China te komen, sloot toen in het eind van het vorige jaar een tractaat, waarbij samenwerking van beide natiën tegen de rooverbenden werd aangenomen, het protectoraat over Anam werd gedeeld en aan Frankrijk op de Roode rivier een uitsluitend recht werd gegeven. De fransche regeering echter désavoueerde Bourée en zette hem af op hoogst krenkende wijze. En zoo haalde zij zich eensdeels door haar lichtvaardig optreden, anderdeels door haar halve maatregelen, een net van verwikkelingen om den hals. Wat eigenlijk haar doel was, bleef duister. Er werd gevochten in de Delta, er werd een expeditie uitgerust, maar of men Tongkin wilde veroveren, of men Tu-Duc wilde beoorlogen, of men zich tot een kamp met China voorbereidde, angstig werd het gevraagd door tal van Franschen, die zulk een eventualiteit lang niet gaarne zagen, maar het antwoord bleef uit. Een poos lang deed de gespannen verhouding met China, veroorzaakt door de onhandigheden en grofheden van den Minister Challemel-Lacour, het ergste vreezen. Eindelijk, op den 10^{den} Juli gaf een lang uitgestelde en ten slotte be-

handelde interpellatie wat licht. Veel positiefs vernam men wel niet, maar toch was uit 's Ministers rede wel op te maken, dat voor een ernstige breuk met China geen gevaar bestond en er althans van weerszijden gezocht werd naar een basis om tot verstandhouding te komen. Doch het belangrijkst in die rede was de ter loops gedane mededeeling, dat men in oorlog was met Anam. De fictie, dat de fransche troepen maar met Chineesche vrijbuiters kampen, werd onbarmhartig teniet gedaan: - er is geen twijfel aan, zeide de Minister, of de zwarte vlaggen maken thans het leger uit van koning Tu-Duc. '*C'est donc la guerre!*' klonk het in de Kamer, en de Minister, quasi verwonderd: welzeker, niemand twijfelt daar immers aan. De ministeriëel gezinde pers mocht de openhartigheid roemen waarmede de Minister het verklaarde, wel nooit is op minder parlementaire en minder constitutioneele wijze een oorlog aangekondigd, weshalve dan ook deze onhandige diplomaat enkele dagen later in den senaat zijn woorden weder half introk. En al even voorbeeldeloos, als deze ondoordachte wijze van spreken, was de manier, waarop de Minister, het ontwerp-tractaat van Bourée behandelende, zich openlijk over dezen gezant en zijn depêches uitliet. Zooveel viel uit een en ander op te maken, dat het voorloopig het plan is der regeering de Delta te veroveren, en dat zij van eenige soort van *condominium* met China, als door Bourée ontworpen, niet wi weten. Hoever men echter gaan zal, waartoe dit alles leiden kan, op wat schatten het zal komen te staan, bleef even duister als voorheen. Alleen aan het heftige tooneel, dat De Cassagnac ten slotte wederom uitlokte, waarbij deze reactionaire kemphaan zich tegen den Minister-president in de laagste scheldtaal te buiten ging, had het Ministerie het te danken, dat het met zoo overgroote meerderheid een motie van vertrouwen ontving.

Vonden wij het niet onbelangrijk deze historie wat hooger op te halen als een staaltje der politiek, die de fransche republiek tegen zoogenaamd barbaarsche volken volgt, het bewijze dat tot verhooging van haar eer en aanzien die politiek zeker niet kan strekken. In dat opzicht gaat onze tijd inderdaad weinig vooruit. In den grond der zaak bekommert hij zich om de rechten van barbaren al even weinig als vroeger eeuwen, terwijl hij minder doortastend, door een weifelend optreden en een dubbelzinnige houding den schijn zoekt te redden. Of dit beter mag worden genoemd?

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

In de Provincie, romantisch verhaal door Kuno, Arnhem J. Rinkes Jr.

In de Provincie - wat wil dat zeggen? Wij hebben in ons land de tegenstelling niet tusschen *la Capitale* en *la Province*, die in Frankrijk bestaat, en wanneer onze Amsterdamsche dagbladen van ‘provincialen’ spreken in de beteekenis van Nederlanders, niet-Amsterdammers, dan maken zij zich - niet voor de eerste keer helaas! - aan een gallicisme in dubbele beteekenis schuldig. Toch zullen er velen zijn, wier oor reeds aan dit gallicisme gewoon is geraakt, en die derhalve, op den titel afgaande, in K u n o ' s roman een schets onzer kleinsteedsche zeden meenen te zullen vinden. Zij zullen spoedig bespeuren, dat zij zich vergissen. *In de Provincie* speelt voor het grootste gedeelte buiten, in den omtrek van de stad D. De personen, die er een rol in vervullen, zijn lieden uit den deftigen, enkelen zelfs uit den aanzienlijken stand van ons vaderland.

In de eerste plaats trok in dat romantisch verhaal onze aandacht, - en dit trof ons te meer, omdat wij meenen hier met een eersteling te doen te hebben, - dat er een plan in is, en dientengevolge in de handeling eene eenheid, waardoor de belangstelling van den lezer gecentraliseerd blijft. Wel loopen er twee intrigues een tijd lang evenwijdig, maar die beiden zijn tegelijk weer door zooveel draden onafscheidelijk aan elkander verbonden, dat de indruk, dien men van het geheel ontvangt, er geen oogenblik onder lijdt.

Twee vrienden, George Lotuyn, technisch ingenieur aan eene fabriek van chemische industrie, en Leo Graaf Dedel vatten nagenoeg gelijktijdig een innige liefde op; eerstgenoemde voor de jonge en bekoorlijke Eva Hulst, de andere voor de mooie Mevrouw Jeanne Beversdijk, die, onder den naam van Giannina Tempest,

zich door een bundel verzen bekend heeft weten te maken. Beide jonge mannen zien hunne liefde beantwoord, maar beiden ook zien zich door een slagboom van het voorwerp hunner hartstocht gescheiden. De fijn beschaafde en rijk begaafde Mevrouw Beversdijk is in het bezit van een echtgenoot, die haar niet begrijpt en haar den meesten tijd alleen laat; een man, wien zij, na te vergeefs gewacht te hebben op iemand die haar ideaal ook maar in de verte nabij kwam, in eene opwelling van goedhartigheid, alleen om hare moeder gelukkig te maken, haar hand heeft geschonken. Hoe hartstochtelijk van natuur, hoe lichtzinnig bijwijlen Jeanne Beversdijk ook zijn moge, toch gevoelt zij, dat het haar plicht is, als gehuwde vrouw, den hartstocht, dien zij voor Graaf Dedel voelt ontwaken, tot zwijgen te brengen. Maar is het hare schuld, wanneer dit haar veel strijd kost, en zij, de verwaarloosde en kinderlooze vrouw, zich, ondanks alles, aangetrokken voelt tot den aristocraat met zijn fijn en levendig gelaat, die haar begrijpt, die hare gedichten bewondert en die bereid is zijn geheele toekomst op te offeren, wanneer zij hem slechts volgen wil?

Eva Hulst is evenmin vrij, als is zij dan ook nog niet door een huwelijk verbonden. Uit opoffering, ten einde haar zuster het sluiten van een huwelijk naar haar hart mogelijk te maken, heeft zij haar ja-woord gegeven aan zekeren Paul Emmingar, een windbuil van 23 jaar, die tijdelijk in Hongarije vertoeft als bestuurder der landerijen van den heer Hulst. Dat haar hart voor dien man niets voelt, en zij hem waarschijnlijk even onverschillig is, ontveinst zij zich niet; maar toch hoe schrikt zij niet op als uit een droom, wanneer zij bemerkt, dat aan de hulde, welke zij zich van George Lotuyn heeft laten welgevallen en waarin zij niets dan vriendschap meende te zien, een dieper gevoel ten grondslag ligt, en ook haar eigen hart warm voor dezen jongen man klopt!

Hoe huivert die kinderlijk reine ziel, die nooit strijd heeft gekend, wanneer zij tot het besef komt, dat George's liefde te beantwoorden zou zijn verraad plegen zoowel tegenover haren bruidegom in den vreemde, als tegenover hare zuster!

Men kan aanmerking maken over de wijze waarop de crisissen, welke door deze hartstochten ontstaan zijn, worden opgelost. Wanneer Mevrouw Beversdijk, door Leo Dedel tot het uiterste gebracht, hem eerst een ernstigen brief schrijft om hem te beduiden van haar

af te zien en geen enkele poging meer aan te wenden om haar van besluit te doen veranderen, doch terstond daarna een anderen brief opstelt, die geen bepaalde afwijzing inhoudt, maar veeleer een smeeken om niet meer aan haar te denken, dan is het alleen aan een vergissing te danken, dat zij, in plaats van dezen laatsten, den eersten rechtstreeks afwijzenden brief verzendt - en een diepe, pijnlijke kreet ontsnapt Mevr. Beversdijk bij het ontdekken van die vergissing. Niet vrij van gezochtheid is ook de wijze waarop George, als hij te Keulen een hollend paard tot staan heeft gebracht, en den man, dien hij aldus uit een groot gevaar redde, als Paul Emmingar leert kennen, tot de ontdekking komt dat zijn medeminnaar eigenlijk dien naam niet verdient, en niet van zins is een ernstige hinderpaal te zijn voor zijne (George's) verbintenis met Eva.

Doch dit daarlatende, waardeeren wij den goeden smaak en den tact, waarmede het verhaal is samengesteld, zoowel als de onderhoudende wijze, waarop de intrigue wordt afgewikkeld. Er is bij al den hartstocht, dien de schrijver ons schildert, in den toon, welke door hem wordt aangeslagen, een frissche natuurlijkheid, die weldadig aandoet.

In ongewone spanning brengt dit verhaal u niet; gij wordt niet met geweld meegesleept, maar loopt gewillig en in opgewekte stemming mede. De belezenheid van den auteur wordt meestal ongezocht te pas gebracht, nu eens in een welgeslaagde vergelijking dan weder in een goed gekozen citaat. De karakters leeren wij kennen, niet door de etiketten, welke op de personen geplakt zijn, maar uit hunne handelingen, uit kleine trekjes, uit enkele woorden soms. En de lijst, waarin zij gevat zijn, getuigt eveneens van het talent van den schrijver. Wij worden niet onthaald op breedvoerige schilderingen van de omgeving, waarin een of ander tooneel plaats heeft; slechts enkele potloodstrepen volstaan om stemming of kleur te geven. De *mise en scène*, om een tooneeluitdrukking te bezigen, is in den regel met smaak gekozen, zonder overlading.

Jammer, dat op zoovele goede eigenschappen een breede schaduw geworpen wordt door gebrekkige taal en slordigen zinbouw. Reeds op de eerste bladzijde worden wij onaangenaam getroffen door een zinsnede als de volgende:

‘Geene andere geluiden ontstemden de kalme rust van dezen goddelijken Julinacht, of drongen tot het half geopende venster door, waarvoor Eva stond, onbewegelijk als een marmer beeld,

behalve hare oogen, waaruit een ziel sprak, en wier schitterende glans van een gemoedsleven getuigde, zelfs al was het lichaam rustig als nu.'

Een paar bladzijden verder lezen wij:

'In spijt van zijne aangeboren hooghartigheid, hernieuwde Frans zijn aanzoek, maar werd vriendelijk en zacht door het meisje beduid dat zij hem niet kon liefhebben zooals hij wenschte, en dat hun beider karakters zóózeer uiteenliepen, dat zij toch nooit gelukkig zouden zijn.'

Wij onderstrepen niet, maar ook zonder dat zal het duidelijk zijn, dat Kuno in dergelijke zinsneden de koenheid te ver drijft, en dat zulk een taal de grenzen van het geoorloofde al te ver overschrijdt.

***De mannen van St. Maarten*, historische roman door J. Huf van Buren, 3 deelen. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg 1882.**

***Vorstengunst*, door A.S.C. Wallis, 3 deelen. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink 1883.**

Paulo majora! Na geruimen tijd in gezelschap van meer of min geslaagde phantasie-romans - indien wij ze zoo noemen mogen - als op een zee te hebben rondgezwalkt, is het alsof wij vasten grond onder de voeten krijgen, nu wij met den heer Huf van Buren en met mej. A.S.C. Wallis het gebied van den historischen roman betreden.

De vraag omtrent de waarde van den historischen roman als kunstsoort heeft reeds heel wat pennen in beweging gebracht. Men heeft haar een bastaardsoort gescholden, een mengelmoes van geleerdheid en phantasie, voor den geleerde te romantisch en voor den liefhebber van het romantische te geleerd. De geschiedenis zelve, zoo spreken de historici, is duizendmaal belangwekkender dan alle historische romans ter wereld.

Bakhuizen van den Brink gaf in een opstel over twee historische romans (*Een haagsche joffer* van Schimmel en *Jan Faessen* van Lodewijk Mulder) in den 'Kunst- en Letterbode' van 1857 daaromtrent de volgende opmerkingen:

'Wij zijn den historischen roman niet ongenegen, ofschoon het

geslacht met ons oud wordt, maar in het hoogste paroxysme onzer vriendschap hebben wij er nimmer vordering van gewacht voor de geschiedenis als wetenschap. Die roman mag de kennis der geschiedenis onder de menigte verbreiden, de zucht voor historisch onderzoek inboezemen aan dengenen, die anders geenerlei onderzoek naar zijn smaak vindt; die roman mag een enkel persoon of een enkel feit breeder toelichten dan de plaats toelaat, welke het in de gedrongen bladzijde der geschiedenis vinden mag: die roman heeft vooral eene verhevene taak: gebeurtenissen, die niet geschreven en niet kunnen geschreven worden, toestanden en handelingen van het dagelijksche leven, welke met hunne namelooze en ongenoemde lijders en bedrijvers voorbijgegaan zijn, in verband te brengen met de groote gebeurtenissen en de groote personen, waaraan het tijdvak zijnen naam ontleent.

Maar geeft dat nu den romanschrijver recht een historisch beeld te verwerpen, te vervormen, te herscheppen, zooals de historieschrijver nu en dan den een of anderen dramatischen of epischen afgod van zijn voetstuk zal werpen? Wij gelooven het niet. De historie heeft twee grondslagen: overlevering en onderzoek. Wij geven het den kunstenaar toe, dat hij zich aan de eerste houde omdat zij doorgaans algemeener, dichterlijker en scherper van omtrek is; maar wie van beide zich gelijkelijk verwijdert, hij houde op zich den naam van historisch roman- of dramaschrijver te geven. Moge de geschiedenis ook het standpunt zijn, van waar hij zich tot eene luchtvaart opwerkt, wij hebben hem voortaan alleen als kunstenaar te beschouwen'.

De moeilijkheid van het kunstvak heeft niet verhinderd, dat tal van auteurs zijn voortgegaan met het schrijven van historische romans, en naarmate de geschiedvorsching nieuwe ontdekkingen deed, in de geschiedenis steeds nieuwe bronnen hebben gevonden en nieuwe gestalten, waarop zij het licht hunner phantasie konden laten schijnen. Voorheen leverde de geschiedenis niet veel meer dan de ruwe bouwstoffen, het grondthema, waarop de romanschrijver, aan zijne phantasie den vrijen teugel latende, in de meest grillige vormen zijne variatiën kon maken. De positief wetenschappelijke richting van onzen tijd duldt dergelijke vrijheid niet langer. Zij vraagt historische getrouwheid. Aan zijne phantasie mag de romanschrijver eerst daar vrij spel geven, waar de geschiedenis zwijgt.

Bij die eischen wordt het zeker voor den schrijver van historische

romans hoe langer hoe moeilijker zijn schepping het karakter van een kunstwerk te doen behouden.

In Frankrijk heeft de eigenlijke historische roman nooit recht willen aarden. Wel vonden W a l t e r S c o t t ' s romans grooten bijval, vooral bij hen die de school van 1830 voorbereidden, en bij Scott in de voornaamste plaats de middeneeuwsche kleur zijner scheppingen bewonderden; wel schreven, onder zijn invloed, de Vigny zijn *Cinq Mars* (1826) en Mérimée zijn *Chronique du règne de Charles IX* (1829), maar een blijvende invloed valt hier niet te bespeuren. Wat Alexandre Dumas (père) met zijn teugelooze phantasie, wat Victor Hugo, die in *Notre Dame de Paris*, zooals hij zeide, het drama en het epos, Walter Scott en Homerus, wilde vereenigen, hoe wegslepend en geniaal hun werken ook zijn mogen, van den historischen roman als zoodanig gemaakt hebben, is bekend. Van hen was het ook niet te verwachten, dat zij zich door de geschiedenis ook maar het minst aan banden laten leggen, veel minder zich door haar de wet zouden laten stellen.

Het wetenschappelijk Duitschland biedt voor den historischen roman gunstiger terrein; daar tierde hij dan ook ten allen tijde, en in den laatsten tijd weliger dan ooit. Daar gaan ook onze romanciers ter schole.

De heer H u f v a n B u r e n weet al aanstonds onze sympathie te wekken door het eigenaardige tijdvak uit onze geschiedenis, dat hij voor zijn roman koos. Het Utrecht der 15e eeuw, met zijn strijd tusschen de Lichtenbergen en Lockhorsten, vertoont ons een bont tafereel, waarin volksbewegingen en vechtpartijen een groote rol vervullen, een veld, waarop de harstochten van burgers tegen burgers voortdurend in gisting zijn, en bespionneering en verraad hun verfoeilijk spel zonder ophouden spelen. De schrijver deinst niet terug voor schelle kleuren en melodramatische tooneelen. Wij maken er hem geen verwijt van. Het onderwerp leende er zich bij uitstek toe. Doch wij waardeeren bovendien de wijze waarop hij, naar Bakhuizen's eisch, ‘toestanden en handelingen van het dagelijksch leven in verband brengt met de gebeurtenissen en de personen, waaraan het tijdvak zijne naam ontleent.’ De documenten en oorkonden, welke hem daarvoor ten dienste stonden, weet hij, zooals bijvoorbeeld waar het geldt het tractaat, dat Utrecht met den Hertog van Gelre zal sluiten (III 8),

met talent te gebruiken, en waar hij zich tot de rol van verteller bepaalt, vervult hij die door zijn eenvoudigen, helderen verhaaltrant op uitnemende wijze. De vossenjacht, waarvan ons in het eerste deel, aan het einde van het 18e hoofdstuk, een episode verhaald wordt, is daar een sprekend voorbeeld van.

Met dit al hebben wij tegen dezen roman dezelfde grief, welke wij tegen zoovele Nederlandsche romans hebben - zijn lengte. Drie vierde onzer romans zijn uit hun kracht gegroeid. Had de heer Huf de schier eindelooze gesprekken bekort, de herhalingen vermeden, en de overbodige uitweidingen omtrent gebruiken en instellingen dier dagen achterwege gelaten, hij zou hetgeen hij te vertellen had gemakkelijk in twee, in plaats van in drie deelen, hebben kunnen samenvatten. Hier ware het verlies van één deel winst geweest - een *qui perd gagne*. Het voorbeeld van onze Duitsche naburen schijnt op onze romanciers nadeelig te werken, en er zal zeker nog heel wat water door de Keulsche vaart vloeien, eer daarin verbetering komt.

Ofschoon wij *Vorstengunst* van A.S.C. W a l l i s niet uit een geschiedkundig oogpunt, maar eenvoudig als roman wenschen te beschouwen, mogen wij der schrijfster, bij den aanvang dezer vluchtige aankondiging van haar pas verschenen werk, den lof niet onthouden, dat zij, niet enkel door een handig gebruik der geschiedkundige bouwstoffen, gelijk de heer Huf van Buren, maar ook door een diepgaande en veelzijdige studie van een belangrijk tijdvak der geschiedenis, de geschiedenis van Zweden in de 16e eeuw, op het einde der regeering van Gustaaf Wasa en gedurende het bewind van Erik XIV, haar roman tot een kunstwerk van niet geringe waarde heeft weten te verheffen.

‘Een goede historische roman’ zegt Bakhuizen in de studie, waarvan wij boven gewaagden - ‘moet den indruk teruggeven, dien een goede geschiedenis op ons maakt: feiten en menschen zóó in een geweven, dat beide elkander vormen en het meestal twijfelachtig is of de gebeurtenissen den mensch of de mensch de gebeurtenissen beheerscht.... Maar de band tusschen menschen en feiten mag geen louter spel van het toeval zijn.’

Het komt ons voor, dat Mej. Wallis' roman aan dezen eisch voldoet.

We zien den held van den roman, den Zweed Göran Person, den geliefkoosden leerling van Melanchton, te Wittenberg als ‘de

Zweedsche geleerde' bekend, eene studie vaarwel zeggen, die hem niet langer bevredigen kan. 'Daar was' - zoo spreekt hij tot zijn leermeester - 'geheel een menschheid om mij heen, die leed en jammerde en troost vroeg, daar was vermoeidheid en honger, maar ik gaf ze boeken; daar was onderdrukking, maar ik las over de vrijheid; daar waren onwettige voorrechten, maar ik bestudeerde de wet.... Daar was een wereld van jammer, die om hulp smeekte, en ik - schreef'. Person wil een werkelijk levende wereld leeren kennen; hij zoekt een bestaan van werkzaam handelen, en daarom grijpt hij de gelegenheid aan, die hem geboden wordt om in den dienst van Gustaaf Wasa te treden. Te vergeefs waarschuwt Melanchton de dweepzieken jongeling voor hetgeen hem aan het Zweedsche hof wacht. 'Gij zoekt een diadeem, waar gij een doornenkroon vinden zult', heet het uit des grijzen leermeesters mond, en met trillende lippen antwoordt Person: 'Zoo het een kroon is, zal ik mijn lot niet beklagen.'

Person gaat. Doch reeds spoedig blijkt het dat Melanchton juist gezien heeft. Person wordt aan Wasa's hof door afgunst en laster vervolgd. In den kerker geworpen, zonder vorm van proces, weet hij naar Calmar te ontvluchten, tot Erik, den kroonprins die in onmin met zijn koninklijke vader leeft; en wanneer de prins, na Wasa's dood, den troon beklommen heeft, bekleedt Person als Erik's gunsteling de eerste plaats aan het Zweedsche hof. In Erik, zijn redder, meent Person zijn ideaal verwezenlijkt te zien, aan zijne zijde de poëzie van zijn leven gevonden te hebben. Maar ook hier wachten hem bittere teleurstellingen en bange strijd. Hij zou er leeren met welke munt vorstengunst betaald wordt, maar hij zou in zijn strijd voor de rechten der monarchie en tegen de voorrechten van den adel, tevens ondervinden hoe licht men mistast in de keus der middelen om het goede te bereiken; hij zou ervaren hoeveel verzoeking er ligt op den weg die naar de heerschappij voert; - en met zijn bloed zou hij voor zijne eerzucht en zijne dwalingen boeten.

Mej. Wallis heeft met groot talent het beeld van het door haar gekozen tijdvak ontworpen. De personen, welke zij ten tooneele brengt, treden van den achtergrond, die de geschiedenis vormt, krachtig te voorschijn; zij bewegen zich en handelen naar hun karakter. Het zijn geen abstracties, geen dragers van eene idee, maar levende menschen. Een van die levende menschen, dien wij,

naast Göran Person, tot de best geslaagde van den roman rekenen, is Nils Sture, met zijn goedhartige onbezonnenheid, zijn snel opbruisend, maar ook even snel verzoend karakter, dat hem ongeschikt maakt voor zorg en worsteling, Nils Sture, die ook eens door nijd en laster verpletterd zal worden.

De romans, heeft men gezegd, vertoonen in iedere eeuw het ideaal van dien algemeenen menschelijken hartstocht, dien men l i e f d e noemt. Beter dan uit de gedichten of de gedenkschriften van zeker tijdvak, kan men uit de romans vernemen wat iedere eeuw over de liefde gedacht en gedroomd heeft. Doch geldt dit ook van den historischen roman? Of behoort het tot de eigenaardigheden van deze kunstsoort, dat wat in den gewonen roman de spil is, waarom alles draait, daar slechts een ondergeschikte plaats inneemt? Het wil ons niet uit den zin, dat *Vorstengunst* oneindig in aantrekkelijkheid gewonnen zou hebben, wanneer de schrijfster, niet nu en dan als ter sluiks eene vrouw ten tooneele had gebracht, om haar spoedig weder te doen verdwijnen, maar naast den held eene heldin had geplaatst - wat ware er niet van eene figuur als Karin, Erik's *maitresse*, later zijne vrouw, te maken geweest! - eene vrouw, die met den gloed harer liefde deze bladzijden verlicht zou hebben.

Toch blijft onze waardeering van Wallis' roman, die, in plaats van deze korte aankondiging, een doorwrochte studie verdiende, waarin ook op de licht- en schaduwzijden van taal en stijl de aandacht gevestigd wierd, welgemeend.

Er wordt, in ons land en daarbuiten, zooveel onbezonnens, zooveel vulgairs in het licht gezonden, zooveel geofferd aan valsche goden, dat men hen in eere houden en tot voorbeeld stellen moet, die, als de begaafde schrijfster van *Vorstengunst*, hun ideaal hoog plaatsen en geen opoffering schromen om het nabij te komen.

Die Litteratur des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen **dargestellt van George Brandes. Erster Band: Die Emigranten-litteratur. Fünfter Band: Die romantische Schule in Frankreich. Leipzig 1882/1883.**

In 1871 begon een 29-jarig Deensch letterkundige, G e o r g e M o r r i s C o h e n B r a n d e s , die zich reeds als student bekend

had gemaakt door een bekroonde prijsverhandeling over het noodlot in de tragedie, in zijn geboortestad Kopenhagen een cursus over de hoofdbewegingen in de letterkunde der 19e eeuw. De ideeën van Rousseau, de theoriën van Taine, daarin voor de Deensche jongelingschap uiteengezet, wekten groote ergernis, in de eerste plaats in de talrijke streng protestantsche kringen. Een aanstelling als Professor aan de Kopenhaagsche Universiteit had de jeugdige ketter met zijne voordrachten voor goed verspeeld. Brandes besloot zijn vaderland, dat hem niet wist te waardeeren, den rug toe te keeren en naar Berlijn te verhuizen. Zijne rechtzinnige landgenooten konden echter niet verhinderen, dat hetgeen zij in het Deensch niet hadden willen aanhooren, door Strodtman in het Duitsch werd vertaald onder den titel van *Die Hauptströmungen der Litteratur des* 19*ten Jahrhunderts*, en zoo zijn weg vond door geheel de beschaafde wereld, vooral in die kringen, waar men nog waarde hecht aan de groote beweging der 18e eeuw en het vrije onderzoek niet schuwt. Brandes zelf zette intusschen zijne studiën in Duitschland, Frankrijk en Engeland voort. Nu zijne vooruitzichten in Denemarken verijdeld waren, legde hij zich voornamelijk toe op de Duitsche taal, met dat gevolg, dat hij thans van zijn merkwaardig werk een geheel omgewerkte uitgaaf in het Duitsch het licht kan doen zien, onder den titel hierboven vermeld. Tot heden zijn hiervan nog slechts de deelen I en V verschenen.

Het doel van den schrijver, zooals het door hem in eene inleiding omschreven wordt is: door het bestudeeren van zekere hoofdgroepen en hoofdbewegingen in de Europeesche letterkunde, een schets te geven eener psychologie van de eerste helft der 19de eeuw. Hij wil die ontwikkeling volgen tot aan het jaar 1848. Brandes ziet in het eerste gedeelte van de door hem behandelde tijdruimte de reactie tegen de letterkunde en tegen den geest der 18e eeuw, in het verdere gedeelte het te bovenkomen van deze reactie. Zijn studie der letterkunde gaat vergelijkend te werk. Een dergelijke studie heeft in zijne oogen dit voordeel, dat zij ons de vreemde letterkunde zoo dicht doet naderen, dat hij haar als tot onze eigene maken, en ons van de eigene letterkunde zoo ver verwijdert, dat wij haar kunnen overzien.

De geschiedenis der letterkunde is voor Brandes in laatste instantie psychologie, zielstudie, geschiedenis der ziel. Een boek, dat tot de nationale letterkunde behoort, zij het een roman, een drama

of een historisch werk, is een galerij van menschelijke gestalten, een magazijn van gevoelens en gedachten. Hoe gewichtiger die gevoelens, hoe grootscher, hoe helderder die gedachten, hoe eigenaardiger die gestalten zijn, hoe hooger de geschiedkundige waarde van het boek is, hoe duidelijker het ons toont, wat in een gegeven tijd, in een gegeven land, in de gemoederen omging.

Uit een zuiver aesthetisch oogpunt beschouwd is het boek een op zich zelf staand kunstwerk, dat zijn middenpunt in zich zelf heeft en verklaard kan worden zonder dat men acht slaat op den schrijver of op zijne omgeving. Uit een historisch oogpunt is het boek slechts een stuk van een oneindig weefsel, en draagt het den stempel van den geest des schrijvers, welke geest op zijne beurt eerst begrepen kan worden uit de geestelijke atmosfeer, die de auteur heeft ingeademd.

Zoo is de opvatting, waarvan Brandes uitgaat. Hij zal zijn werk verdeelen in zes verschillende letterkundige groepen, welke als zoovele bedrijven zijn van een groot drama. In de eerste groep de Fransche, door Rousseau geïnspireerde ‘Emigranten-litteratur,’ - zooals de titel luidt van het eerste deel - begint de reactie, maar hier vinden zich, onder de reactionaire, nog steeds revolutionnaire stroomen. In de tweede groep ‘Die romantische Schule in Deutschland’ neemt de reactie toe. De derde groep, ‘Die Reaktion in Frankreich’, zal de zegevierende reactie beschrijven, met Joseph de Maistre, Bonald, Lamennais in het tijdperk zijner orthodoxie, Lamartine en Victor Hugo in den tijd toen zij nog de steunpilaren der legitimisteu en klerikalen waren. De vierde groep wordt gevormd door de Engelsche school, waartoe Waller Scott en Thomas Moore, Landor, Shelley en Byron behooren. Hier naderen wij het keerpunt. De Grieksche vrijheidsoorlog breekt uit; een frissche bries waait er over geheel Europa; Byron valt als offer voor de Grieksche zaak. Kort voor de Juli-omwenteling slaan onderscheidene van de eerste vernuften van Frankrijk een andere richting in; een schaar van jonge mannen volgt hen. Deze vormen de vijfde groep: ‘Die romantische Schule in Frankreich’. Deze nieuwe letterkundige beweging wordt door namen als die van Lamennais, Hugo, Lamartine, Alfred de Musset, George Sand, Sainte Beuve, enz. gekenschetst. Uit Frankrijk gaat de beweging over naar Duitschland. De zesde en laatste groep zal getiteld zijn ‘das junge Deutschland’, en zal

handelen over Heine, Börne, Gutzkow, Rüge e.a., die door de ideeën der Juli-omwenteling geinspireerd, zoowel als door Byrons groote figuur aangevuurd, evenals hunne tijdgenooten in Frankrijk, de uitbarsting van 1848 voorbereiden.

Zooals wij reeds mededeelden, hebben alleen nog maar de deelen I en V, behandelende de eerste en de vijfde der bovenaangeduide groepen, het licht gezien.

In zijn eerste deel 'Die Emigranten-litteratur' wijst Brandes aan, hoe al de toongevende Fransche schrijvers van het begin dezer eeuw hun punt van uitgang hebben in de 18e eeuw, en wat zij allen aan hun geestelijken vader Rousseau te danken hebben. Wel is zijn eerste hoofdstuk gewijd aan C h a t e a u b r i a n d , wiens *Attala*, in 1800 verschenen, als het eerste werk kan beschouwd worden, waarop de 19e eeuw haar stempel drukte; maar terstond laat hij er op volgen, dat al die toonen en kleuren, welke wij in Chateaubriand bewonderen, onmogelijk zijn zouden, wanneer niet Rousseau vooraf ware gegaan en wanneer niet zijn werken, een anderen, grooteren geest buiten Frankrijk bevrucht hadden. Het tweede hoofdstuk is dan ook aan R o u s s e a u gewijd, in wiens *Nouvelle Héloise* Brandes vooral dit als nieuw bewondert, vooreerst dat het een einde maakt aan de galanterie, zooals de opvatting der innigste gevoelens in het klassieke tijdperk door hem genoemd wordt; vervolgens dat Saint-Preux en Julie niet van gelijken stand zijn: ten derde dat het zedelijk gevoel in de plaats treedt van zekere aristocratische eerbaarheid; en eindelijk dat hier de salons en de boudoirs, de tuinen van Watteau en Boucher, plaats maken voor de natuur, in hare eigenlijke beteekenis.

Dertien jaren na de *Nouvelle Héloïse*, in 1774, verscheen Goethe's *Werther*, waarover het derde hoofdstuk van Brandes handelt, die geschiedenis van een hartstochtelijke en ongelukkige liefde, die terwijl zij de toevallige hartstocht en het toevallige ongeluk van één individu behandelt, tegelijk uiting geeft aan de hartstochten, aan het smachten en aan het lijden van een geheel geslacht.

Op *Werther* volgt, in het 4e hoofdstuk *René* van Chateaubriand, die een nieuw element in den hartstocht brengt. Werther was grenzenloos ongelukkig, maar niet zwartgallig. René is melancholiek en misantroop.

Zoo reiken de verschillende figuren, welke deze eerste groep vormen, elkander de hand. De geheele groep wordt echter beheerscht

door Madame de S t a ë l , met wie de ‘Emigranten-litteratuur’, die ‘Ouverture voor het groote letterkundige tooneelspel der eeuw,’ zich haar streven en haar kracht eerst recht bewust wordt. Mad. de Staël is noch reactionnair, noch revolutionair, hare richting is hervormend. Gelijk de anderen wortelt zij in Rousseau, betreurt zij de uitspattingen der omwenteling, maar vuriger dan een der anderen heeft zij de persoonlijke en politieke vrijheid lief. Zij bestrijdt den nationalen hoogmoed en de godsdienstige vooroordeelen; zij maakt Frankrijk bekend met den geest en de letterkunde der naburige volken, en rukt den muur van zelfgenoegzaamheid omver, waarbinnen Frankrijk zich had opgesloten.

Het 5de deel, ‘Die romantische Schule in Frankreich’, bevat geen omwerking van vroegere studiën, maar is geheel nieuw. Brandes schetst ons het geslacht van 1830, de hoofdmannen van het romantisme, de mannen van talent en van genie, die de sociale en religieuse gedachten der eeuw in zich opgenomen, den dichterlijken stijl vernieuwd en het gebied der kunst uitgebreid hebben. Ook in dit deel, dat niet minder dan 462 bladzijden beslaat, wordt men getroffen door den ontzaglijken rijkdom van denkbeelden, en door den machtigen gedachtenstroom medegesleept. Wij kunnen thans uit deze voortreffelijke essays geen greep doen, maar wijzen met nadruk op de hoofdstukken XXIX-XXXI aan S a i n t e -B e u v e gewijd.

Men kan en zal ongetwijfeld met Brandes verschillen in waardeering zoowel van de richting, waarvan hij zich de welsprekende tolk maakt, als van de methode welke hij daarbij volgt, maar men zal hem zeker den lof niet onthouden van, op zijn eigenaardig standpunt, de groote intellectueele beweging, den strijd en de overwinning der moderne ideeën, het verband tusschen de kunst en het leven, te hebben geschilderd met een kleur en een gloed, en tevens met een helderheid, welke de hoogste bewondering verdienen.

Menig gevierd Duitsch schrijver kan bovendien van dezen vreemdeling leeren, hoe men in het Duitsch een wetenschappelijk werk kan schrijven zonder langdradig, gezwollen of duister te zijn. Mogen er velen, ook met dit doel, bij Brandes ter schole gaan!

***Moderne kunst in Nederland*. Etsen door P.J. Arend-**

zen, met inleidend woord van mr. C. Vosmaer. Amsterdam, Tj. van Holkema.

Wij bevelen onzen landgenooten ten sterkste aan deze onderneming, die door den uitgever Tj. van Holkema op touw is gezet, te steunen. Zij zullen iets werkelijk schoons helpen tot stand brengen. Arendzen was reeds gunstig bekend door zijn portretten van Frederik Muller, van Alberdingk Thijm en anderen. Thans gaat zijn etsnaald de voortreffelijkste schilderijen van moderne meesters weêrgeven. Laat de kunstenaar niet te vergeefs gerekend hebben op den toenemenden kunstzin onder ons volk! De twee afleveringen, die hij thans aanbiedt, zijn proeven van wat hij vermag. Zoowel de ets naar Bisschop, ‘de Heer heeft genomen’ als vooral de ets naar Springers schilderij, waarop de Heerengracht tusschen Warmoesgracht en Leliegracht is afgebeeld, zijn reeds talentvol. De etser toont dat hij de kunstwerken, die hij vertolkt, begrijpt, en aan elken schilder zijn karakter en zijn stempel weet te laten. Denkt er aan, dat Arendzen ons etsen belooft naar doeken van Sadee, Mesdag, Tadema, Roelofs en Israels, en verkwikt u met ons aan de gedachte, dat in ons Vaderland de graveerkunst tot nieuw leven ontwaakt: dat de sleur hier wordt verlaten en middelmatigheid ook hier niet meer door de jongeren zal worden gedoogd.

Shakespeare in wapenrusting.

I.E. Hermann. ***Die Bedeutung des Sommernachtstraums für die Shakespeare-biographie und die Geschichte des englischen Dramas. - Erlangen, Verlag von Deichert*****.**
II. ***Shakespeare der Kümpfer. Die polemischen Hauptbeziehungen des Midsummer-Night's Dream und Tempest urkundlich nachgewiesen von*** **E. Hermann.** ***Erlangen, Verlag von Deichert.***
Abtheilung I. Shakespeare wider John Lily.
Abtheilung II. Shakespeare wider Ben Jonson. Shakespeare und Spenser.
Abtheilung III und IV. Shakespeare wider Greene, Marlowe und Nash, und die Abfassungszeit des Sommernachtstraums**.**
III. ***The school of Shakespeare, by*** **Richard Simpson.** ***London*** **1878.**

I.

Na de scheppingen eens dichters trekt ons het dichterleven aan. Die aantrekkingskracht is des te onweerstaanbaarder, naarmate wij door zijn werken den indruk verkrijgen met een zeldzamen geest, met een vertegenwoordiger van de menschheid bij uitnemendheid te doen te hebben. Dien geest te leeren kennen en in zijn ontwikkeling te volgen, zijn lijden en strijden na te gaan en zijn zieleleven in zijn afzondering na te speuren, dat kan niet anders dan onze levendigste belangstelling wekken. Meer dan vroeger het geval was hebben latere schrijvers over Shakespeare en zijn werken zich door die belangstelling laten leiden. Shakespeare's geest en gemoedsleven werd een onderwerp van ernstig onderzoek bij de beoefening zijner werken, en daaraan danken wij in den laatsten tijd menige gewichtige studie, die, zoo men op den ingeslagen weg voortgaat, nog door andere zal gevolgd worden, daar er op dat gebied nog veel te onder-

zoeken overblijft. Dat onderzoek kan echter alleen van eenig gevolg zijn, zoo men ernstige studie maakt van Shakespeare's voorgangers en tijdgenooten, van hun pogingen op dramatisch gebied, hun taal, hun stijl en hun wijze van behandeling der gekozen stof. Zonder kennisneming van de uitkomsten dier onderzoekingen zal Shakespeare òf door de meeste lezers niet ten volle verstaan worden, òf voor hen in veel gevallen een raadselachtige zijde blijven behouden. Menige twijfelachtige scherts, menige kwinkslag, om maar op iets te wijzen, menige komische scène, menig personage, een en ander vooral in zijne blijspelen en onder zijn zoogenaamde clowns, komen eerst tot hun volle recht, worden eerst van die beteekenis voor ons, welke zij voor de ingewijden van zijn tijd hadden, wanneer zij onder het licht der geschiedenis enletterkundige beweging van zijn dagen vallen. Voorzeker zou men daarbij in de eerste plaats op den Zomernachtsdroom, den ‘Droom in Sint-Jansnacht’ kunnen wijzen, het stuk dat Shakespeare's houding en denkwijze ten opzichte van zijn omgeving zoo duidelijk karakteriseert; toch is het noodig daarbij de betrekkelijk overvloedige aanwijzingen in andere stukken niet buiten rekening te laten.

Er is bij de kennismaking met zijn werken geen bijzonder inzicht noodig om tot de overtuiging te komen, dat Shakespeare ongetwijfeld den innerlijken strijd des geestes in al zijn omvang gekend heeft. Die waarheid is geen ontdekking; zij ligt voor de hand. Evenzeer komt men tot de overtuiging, dat hij meermalen de smarten aan het aardsche bestaan verbonden, hetzij in zich zelf of bij anderen, diep moet gevoeld hebben. Uit dat oogpunt zijn vooral de Sonnetten van groot belang, schoon bij deze lyrische ontboezemingen maar al te zeer uitsluitend in bespiegeling over zijn verhouding tot vrienden en - vriendinnen wordt stilgestaan. Even als Dante zijn ‘Selva selvaggia,’ kende hij de ‘Sea of troubles,’ en gelijk hij in den persoon van Hamlet toont, hoe de laatste zijn geestelijk evenwicht in den geestelijken strijd verloren heeft en dus bij iedere schrede zijn ondergang te gemoet gaat, zoo toont hij zelf ons, dat alleen volhardende werkzaamheid bij het volvoeren van een grootsche taak, die men zich heeft opgelegd, ons staande kan houden in de overstelping der smart, in den drang des lijdens.

‘Rightly to be great,
Is not to stir without great argument.’

Een andere vraag is, of men zich volkomen bewust is, dat zijn lijden en strijden in onmiddellijk verband staat met zijn werkzaamheid als dichter, met de roeping die hij zich tot taak gesteld heeft te vervullen. Daartoe is meer dan oppervlakkige kennismaking noodig. Alleen dieper studie maakt het duidelijk, maakt het den beoefenaar zijner werken tot een onloochenbaar feit, dat de dichter zich onophoudelijk tegenover verscheidene zijner tijdgenooten plaatst, en wel met opzet, uit beginsel, met het volle b e w u s t z i j n van andere, van gezonder kunstbegrippen toe te passen, met de zeer stellige bedoeling als tegenstander i n v o l l e w a p e n r u s t i n g op te treden. Het blijkt trouwens reeds uit de verschillende stukken, waartoe de pogingen van anderen hem aanleiding hebben gegeven, pogingen die hem niet konden bevredigen en waartegen hij op de stelligste wijze in opstand kwam. De Z o m e r n a c h t s d r o o m brengt ons meer rechtstreeks dan eenig ander stuk in de dagen van den strijd terug, dien Shakespeare te voeren had, strijd tegen de mododichters van zijn tijd en tegen hen die toegejuicht werden door ‘t h e M o b ,’ het eigenaardig publiek, dat voor het grootste deel de schouwburgen dier dagen vulde, strijd tegen het volkje der g r o u n d l i n g s , strijd tegen de Bottoms, tegen de Lily's en Marlowe's, de Peele's en Greene's, ook zelfs tegen de Spensers, voor zoover zelfs de uitstekendsten onder hen soms een richting insloegen en een kunstsoort beoefenden, die hem niet konden voldoen. Voor alles is het daarbij noodig ter wille van den dichter ons hedendaagsch standpunt voor een wijle te verlaten en de uitspraken van geleerde beschouwingen en literarische handboeken, ook wel eens eigen meening op te geven. Deze opoffering tegenover den dichter is plicht, willen wij hem recht laten wedervaren. Men versta ons wel. Wij noemden daar de namen van Marlowe en Spenser, en wie ooit over de schitterende periode van Elizabeth en de geschiedenis van het Engelsche drama gedacht heeft, zal nagenoeg zonder voorbehoud beiden als dichters, den eersten in het bijzonder als wegbereider weten te waardeeren. Doch ons in Shakespeare's dagen verplaatsende en tot eenig helder begrip omtrent zijn kunstbeginselen gekomen, moeten wij eigen zienswijze niet in rekening brengen om over de verhouding der tijdgenooten

onderling eenigszins te kunnen oordeelen en haar te kunnen verklaren; om tot de ontdekking te komen, dat er tusschen hen menigmaal een strijd gevoerd werd, die heviger was, dan wij ons tegenwoordig kunnen voorstellen. Wij nakomelingen verheffen naar eisch en recht tot klassieken, ofschoon het ons tevens verklaarbaar kan worden, dat deze klassieken het in hun tijd onderling oneens waren en elkander, om welke beginselen dan ook, heftig konden bestrijden. Om slechts een voorbeeld te noemen, dat voor de hand ligt: wij vereeren Jan Steen en het nageslacht betaalt duizenden voor zijn schilderijen, en toch zou men zich de mogelijkheid kunnen voorstellen, dat Rembrandt of wie dan ook de richting van eerstgenoemde zou hebben veroordeeld en bestreden, al behoeft daarom onze hoogschatting van beiden in geenen deele gewijzigd te worden. Heeft ons de geschiedenis eenige gegevens nagelaten om tot het bestaan van dergelijken strijd te besluiten, gelijk bij Shakespeare en zijn tijdgenooten het geval is, dan is het nasporen daarvan niet alleen een belangwekkend onderwerp van onderzoek, maar het kan tevens leiden tot recht verstand van hunne werken en tot toelichting van onderscheiden duistere of raadselachtige plaatsen.

Ik erken dat veel van onze vermoedens omtrent toespelingen op tijdgenooten en toenmalige omstandigheden wel nooit tot zekerheid zullen komen, dat veel twijfelachtige punten wel nooit zullen worden opgehelderd en iedere vraag niet altijd voldoende zal worden opgelost. IJverige nasporingen en nauwgezette studie van Shakespeare's tijdgenooten kunnen intusschen nog genoeg verrassende feiten aan het licht brengen. In ieder geval, ook al kunnen wij in talrijke bijzonderheden geen namen aanwijzen of plaatsen bij anderen noemen, de uitkomst zal in het algemeen toch de gewichtige waarde hebben, dat wij een helderder begrip van Shakespeare's verhouding tot zijn tijdgenooten verkrijgen, wat ons dus tot nadenken zal stemmen bij menige plaats, die wij anders nagenoeg onopgemerkt voorbijgaan. Het is een verdienste van de Shakespeare-studie uit den laatsten tijd, dat zij naast de p h i l o l o g i s c h e en a e s t h e t i s c h e zijde harer werkzaamheid dit vruchtbaar terrein, dat der h i s t o r i s c h e richting, als ik het zoo noemen mag, met schitterend gevolg betreden heeft en er bij voorkeur haar aandacht aan blijft wijden.

II.

Wat zou wel de indruk zijn, dien de kennismaking van den M i d s u m m e r - N i g h t ' s D r e a m teweegbrengt bij een lezer, die zich eenigszins meer dan oppervlakkig tot de beoefening van Shakespeare heeft voorbereid, zonder daarbij verward te zijn geraakt in den doolhof der onbestemde bespiegelingen? Na H a m l e t is er wellicht geen stuk, waarbij zich die vraag, naar mijn meening, luider bij ons opdoet. Wat dunkt u van den Z o m e r n a c h t s d r o o m en welke denkbeelden hebben zich langzamerhand bij dieper indringen tot de beteekenis van het stuk bij u ontwikkeld, ziedaar wat wij onwillekeurig geneigd zijn ieder opmerkzamen lezer af te vragen, en gretig leenen wij het oor aan ieder, die zich ernstig van den ontvangen indruk rekenschap trachtte te geven en eigen opvatting nauwgezet getoetst heeft aan de onweersprekelijke feiten en aan de uitspraken van het gezond verstand. Wat hebben wij in dit stuk te zien? Wat wil de dichter met zijn, naar we oppervlakkig zouden zeggen, eenigszins rhapsodisch tooneelwerk? Wat is de bedoeling en strekking van zijn stuk, dat blijkbaar bedoeling en strekking heeft, ook al willen wij beide woorden niet opvatten in den zin van hen, die met zooveel zelfbehagen hun gewaande *leading-ideas* der afzonderlijke stukken bij elkaar geknutseld hebben. In de bovengenoemde werken van Hermann hebben wij een poging te zien om op die vragen een stellig antwoord te geven. Vandaar dat Hermanns geschriften belangstellende overweging verdienen, ook al is de taak om ze te doorworstelen niet gering te achten en al aarzelen wij herhaalde malen den voltigeur-sprong te wagen, dien de schrijver ons schijnbaar met het meeste gemak voordoet. In weerwil van zijn gewaagde stellingen hier en daar en de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, die men niet zoo gereedelijk zou willen onderschrijven, heeft hij zijn landgenooten overal een uitstekend voorbeeld van Shakespeare-beoefening en kritiek gegeven, waarmede velen in Duitschland hun voordeel kunnen doen. Hij tracht steeds op positieven grondslag te bouwen. Hij is heftig bestreden en toch hebben zijn bestrijders van hem kunnen leeren, wat het eenige standpunt moet zijn, waarop wij ons bij den ‘Z o m e r n a c h t s d r o o m’ hebben te plaatsen, het z u i v e r

h i s t o r i s c h e namelijk, dat der feiten. Alleen door dit in het oog te houden komen wij omtrent Shakespeare en zijn tijd iets verder; dàt blijft uitsluitend de eisch voor de nieuwere kritiek, zoo zij ons wat meer dan ijdele beschouwingen wil geven.

De heeren van 'de h o o g e r e a e s t h e t i e k' zijn tot heden, zoodra maar de naam van 'Zomernachtsdroom' genoemd werd, aan het jubelen gegaan en hebben een eenstemmig koor aangeheven op de 'aantrekkelijke' de 'lieflijke', de 'hemelsche' of ook 'dichterlijke Germaansch-Olympische Elfen- en Feeënwereld,' ons door den dichter geopend. De teeder-gestemde Klein roemt de 'Zomernachtsdroom' als een dramatische W a l d i d y l l, en alleen uit dat oogpunt schijnt hij het stuk te willen beschouwen. Kreyssig staart vol bewondering op het gedicht 'dessen melodiöse Sprache und Reichthum an zarten, blumigen Bildern' boven allen lof verheven zijn. Ook Genée, wiens groote verdienste op het gebied der Shakespeare-beoefening ik gaarne erkennen wil, is van dergelijke ijdele woordenpraal nog niet geheel vrij. Voor hem is de 'Zomernachtsdroom' bijna uitsluitend 'de Märchenkomödie', of bij wijze van afwisseling de 'grossartige Phantasie,' de 'ätherische Zauberkomödie,' de 'liebliche Phantasmagorie.' En verder vervolgt deze geleerde onder anderen: 'Wie man für R o m e o und J u l i a, will man von der Macht dieser Tragödie sich durchdringen lassen, durchaus sein Herz den Eindrucken der Schönheit und Jugend öffnen muss, so wird man zum Verständniss dieser M ä r c h e n k o m ö d i e nur gelangen, wenn man ohne alle Skrupel - waar al niet van *Skrupel* sprake kan zijn! - der Phantasie des Dichters folgt, jener Phantasie, die nicht nach dem warum fragt, sondern ihr berechtigtes Dasein hat, in dem blauen Aether, im goldenen Sonnenschein, oder im milden Mondeslicht.' Ja wel, de maneschijn ontbrak er nog aan, om het gedicht voldoende toe te lichten! Eigenlijk zijn al deze gewaande ontdekkingen variatiën op een oud *thema*, dat reeds door Schlegel en anderen, jaren geleden, ten gehoore is gebracht en daarop neêrkomt, dat in dit stuk 'de weelderigste ader van de stoutste en meest fantastische vinding vloeit.' Ook bij de Fransche schrijvers worden wij niet veel wijzer. Victor Hugo laat zijn wildzang hooren, waar wij een oogenblik naar luisteren, om met des te meer ingenomenheid het oor naar den dichter zelf te wenden. Philarète Chasles, een man die voor de kennis van Shakespeare in Frankrijk

ontzaggelijk veel goeds heeft verricht, vestigt de aandacht, behalve op de ‘pygmées du monde idéal’ in het bijzonder op den ‘caprice amoureux,’ waar de dichter bovenal het oog op zou gehad hebben. ‘Sous quelle brillante féerie,’ zoo gaat hij voort, ‘il se plaît à le déguiser! De quelles couleurs légères et transparentes il anime ce monde du caprice amoureux!’ Ook Taine spreekt in gelijken geest en beschouwt het stuk bijna uitsluitend om *l'idée de l'amour*. ‘C'est un rêve complet, c'est d'amour qu'il s'agit encore,’ zegt hij, en wijdt overigens eenige lezenswaardige bladzijden aan het stuk, uit genoemd oogpunt beschouwd.

Merkwaardig is het, hoe de meeste schrijvers bijna geen weg weten met de vertooning der handwerkslieden en er eenigszins verlegen mede zijn. Haar louter als een uitbarsting van den dolsten humor aan te zien, is hun blijkbaar - en geen wonder! - wat al te kras. Vandaar dat zij er overheen glijden. Zelfs Furnivall, de man der feiten bij uitnemendheid op het gebied der Shakespeare-kritiek, stemt mede in bij het algemeene koor, als hij zijn beschouwing aldus aanvangt: ‘Here at length’ - wanneer? aan het einde van zijn loopbaan? maar dat komt niet overeen met den tijd, dien hij aan het stuk toekent - ‘is Shakespeare's genius in the full glow of fancy and delightful fun. But it is a poem, a dream, rather than a play; its freakish fancy of fairy-land fitting it for the choicest chamber of the student's brain, while its second part, the broadest farce, is just the thing for the public stage.’ Dat hij ooit iets anders in het stuk gezien heeft, wat bij een man van zoo degelijke Shakespeare-studie niet te betwijfelen is, schijnt hij voorloopig voor zich te willen houden.

Dat alles nu is zeer mooi, ‘und so ungefähr sagt es der Pfarrer auch.’ Maar dat ‘unendliches Entzücken über die Märchen oder Zauberkomödie’ heeft ons tot heden geen stap verder gebracht. Wij hebben er thans ook waarlijk genoeg van, en die niets anders over den Z o m e r n a c h t s d r o o m heeft mede te deelen, moet zich vergenoegen zijn ontboezemingen in zijn binnenkamer voor zich alleen te declameeren, in plaats van er iemand langer mede lastig te vallen door op hoogen toon rond te bazuinen, wat wij allen gevoelen en reeds weten. Het kan alleen hen verkwikken, die hun eerste schreden op het gebied der Shakespeare-literatuur zetten, of dienst doen bij de

meest gevorderde leerlingen eener Hoogere Burgerschool, voor wie ‘ein bischen Entzücken’ een weldaad kan heeten. Ieder die in de frasendressuur niet al te achterlijk is gebleven, zal met dezelfde gemakkelijkheid in bovengemelden geest over den Zomernachtsdroom kunnen schrijven, zelfs al had hij slechts twee van de vijf bedrijven der Zauberkomödie’ gelezen. De eene of de andere Duitsche aesthetiker zal hem daarbij aan eenige onmisbare ingrediënten kunnen helpen, om het bewijs te leveren, dat hij over de liefelijke Waldidylle een aardig woord kan meêpraten. Gedeeltelijk vindt hij in het medegedeelde reeds eenigen voorraad ‘von blauem Aether, heiterem Sonnenschein’ en ‘mildem Mondlicht,’ waarbij hij nog ‘Morgenroth und Abenddämmerung’ met ‘Thau und Blumenduft’ voegen kan ten einde zijn blijkbaar poëtische Begeisterung uitdrukking te verleenen. Ten slotte kan hij dan ‘die süsse kleine Titania, diese wie aus Blüthenduft und Mondeslicht gewebte, verkörperte Poesie’ van den heer Genée op den koop toekrijgen, om er naar welgevallen mee rond te sollen. Wil hij overigens nog op den naam van kritische beroemdheid aanspraak maken, dan geeft gemelde schrijver hem nog meer aan de hand Hij kan met hem beweren, dat hij ‘in der Geschichte der zwei athenischen Liebespaare den eigentlichen Stamm, die Grundlinie der Komödie erkennt’ en vervolgens ons beduiden, dat ‘der Humor dieser Geselschaft durch das Mitspielen der Elfenwelt gewisser massen transparant erscheine.’ Men ziet, zoo iets is nog minder alledaagsch dan bloemengeur en maneschijn, en klinkt het wat raadselachtig, het is er des te mooier om, het behoort tot de frasenmakerij van sommige heeren der hoogere aesthetiek. Een enkele bedenking mag men echter denzulken niet onthouden. Behalve dat dergelijke eindelooze variatiën op het oude thema wel eenigszins beginnen te vermoeien, loopt hij die er zich steeds van bedient, gevaar een niet zeer benijdbare armoede van geest te verraden, daar aan zulke beschouwingen tegenwoordig bezwaarlijk de naam van oorspronkelijkheid kan gegeven worden. Daar de Shakespeare-voorstellingen ten onzent in den laatsten tijd nog al eens aanleiding gegeven hebben tot beschouwingen van allerlei gehalte, is het niet overtollig deze bedenking in het midden te brengen; wellicht wordt de een of ander bewogen ons voorloopig dergelijke ontboezemingen te sparen. Het verlies, dat wij daardoor lijden, zal wel te dragen

zijn. Nog een enkele opmerking vergunne men mij hieraan toe te voegen. Niet ten onrechte zegt Hermann, dat bespiegelingen in den trant van Genée, zoo men ze van haar opgewonden woordenpraal ontdoet, eenvoudig neerkomen op de vruchtbare gedachte: 'Märchenkomödie ist Märchenkomödie, und wer dabei anfängt zu denken, hat keine Märchenkomödie mehr.'

Verlaten wij thans het gebied der dichterlijke bespiegeling en opgewonden ontboezeming, om op dat der eenvoudige feiten over te gaan. Voor alles is het noodig om Shakespeare in zijn geheel te nemen, ook om tot recht verstand van den Zomernachtsdroom te komen, en aldus dit stuk niet enkel als zoogenaamde 'Zauberkomödie' te beschouwen, die in geenerlei verband staat met andere scheppingen van zijn geest, en als op zich zelf staand verschijnsel, gelijk een meteoor uit de lucht is komen vallen. Enkele plaatsen breng ik in herinnering, om duidelijk te maken, dat er verschillende toespelingen in Shakespeares werken zijn, waaruit wij zijn besliste houding tegenover enkele zijner tijdgenooten kunnen opmaken, en ten duidelijkste kunnen waarnemen, hoe hij denkt over de afdwalingen en dwaasheden op het gebied der kunst in zijn tijd en omgeving. Om te beginnen met iets wat voor de hand ligt en zoo persoonlijk mogelijk is. In 'Hendrik IV,' eerste deel, zegt Falstaff, als hij zijn kluchtige komedie met Prins Hendrik speelt: 'Give me a cup of sack, to make mine eyes look red, that it may be thought I have wept; for I must speak in passion, and I will do it in King Cambyses' vein.' Hoe komt Falstaff aan dien zonderlingen inval? Het is doodeenvoudig een toespeling op een onzinnig treurspel uit Shakespeare's dagen. Daar echter Falstaff hier zijn tijd minstens een honderd vijftig jaar vooruitloopt, hebben wij in die woorden een rechtstreekschen aanval van den dichter zelf op Thomas Preston te zien, wiens treurspel 'Koning Cambyses' nog in de dagen toen 'Hendrik IV' geschreven werd, bij het ruwe schouwburgpubliek algemeene toejuiching vond en blijkbaar een oude bekende was, daar Shakespeare's tijdgenooten hem anders niet zouden verstaan hebben. Juist in Cambyses schijnt Shakespeare een toonbeeld van den wansmaak gezien te hebben en vandaar zijn bespotting van Preston's manier. Van belang is het daarom nog op te merken, dat Shakespeare in den titel van Pyramus en Thisbe, de tooneelvertooning in den Zomernachts-

droom, den titel van Preston's Cambyses parodieert. In een uitgave van omstreeks 1585 luidt die titel nog: ‘King Cambyses. *A lamentable tragedy* mixed full of pleasant mirth.’ Een dergelijke persiflage op de onzinnige titels die dichters aan hun boeken of werken gaven, vindt men ook in Hippolyta's woorden: ‘musical discorde’. Waarschijnlijk zelfs had Theseus het oog op Greene's Orpharion, dat op het titelblad nog de bijvoeging te lezen gaf: ‘many sweet moods graced with harmonious discordes’; Theseus zegt namelijk met het oog op dergelijke gemaaktheid:

‘How shall we find the concord of this discord?’

De strekking van dergelijke plaatsen in den Zomernachtsdroom is duidelijk en zij, aan wier adres zulke uitvallen gericht waren, zullen den dichter beter begrepen hebben dan de lezers van later tijd, die daarbij maar al te vaak aan de uitingen van een buitensporig vernuft, aan humor, zij het ook te ver gedreven humor, gedacht hebben. Straks intusschen nog een en ander over Preston.

Nu wij zooeven ‘Hendrik IV’ noemden, moeten wij terloops nog den welbekenden uitval van Hotspur op de woorden van Glendower aanhalen. De laatste zegt:

> I can speak English, Lord, as well as you,
> For I was trained up in the English court;
> Where, being but young, I framed to the harp
> Many an English ditty, lovely well,
> And gave the tongue a helpful ornament:
> A virtue that was never seen in you.’

Waarop Hotspur vinnig antwoordt:

> ‘Marry, and I'm glad of it with all mij heart,
> I had rather be a kitten, and cry mew,
> Than one of these same metre ballad-mongers;
> I had rather bear a brazen canstick turned,
> Or a dry wheel grate on the axle-tree;
> And that would set my teeth nothing on edge,
> Nothing so much as mincing poetry:
> 'T is like the forced gait of a shuffling nag.’[1)]

1)

> **GLEND.**
> Ik zeg u, Lord,
> Dat 'k Engelsch spreken kan, zoo goed als gij,
> Daar ik ben opgeleid aan 't hof van England,
> Waar ik, nog jong, zoo menig aardig lied
> Niet onverdienstlijk aan de harpsnaar huwde,
> Wat veel heeft bijgebracht tot sierlijk spreken, -
> Een waar talent, in U nog nooit bemerkt.
>
> **HOTSPUR.**
> Dat doet, waarachtig, me innig veel pleizier!
> 'k Zou liever nog een kat zijn en miauwen,
> Dan één van 't gild dier kreuple verzenmakers;
> Ik hoor nog wel zoo graag een schroef losdraaien,
> Of 't ongesmeerde rad op de assen kraken.
> Dat doet mij minder op de lippen bijten
> Dan al die keutelachtige poëzie:
> Gedwongen telgang van een hinkend paard!

Men zie hier het sarcasme in dat: ‘I was trained up in the English court’ en hetgeen hij daar geleerd heeft, niet over het hoofd, evenmin als dat verachtende ‘ballad-mongers’ en de beteekenis van ‘mincing poetry.’ Vraagt de lezer niet onmiddellijk, hoe een man zoo door en door dichter als Shakespeare zich zoo vernietigend over poëzie en poëten kon uitlaten? De sleutel op dit schijnbaar onverklaarbaar feit is natuurlijk in niets anders dan in zijn onverbiddelijke houding tegenover enkele zijner tijdgenooten te zoeken. Een toespeling van denzelfden aard, wederom Falstaff in den mond gelegd, komt mede in hetzelfde tooneel voor, waaraan de uitval op Preston ontleend is. Thans geldt het echter 's dichters tijdgenoot Lily, op wien Shakespeare het zeer scherp schijnt geladen te hebben. Het is niet een drama of een ‘ballad-monger’ waarop hij thans het oog heeft, maar den gekunstelden hofstijl en het gemaniereerde proza van dien schrijver. In het kluchtige tooneel, waar Falstaff voor koning Hendrik speelt om zijn zoon den prins van Wales te kapittelen, zegt hij onder anderen: ‘for though the camomile, the more it is trodden on, the faster it grows, yet youth, the more it is wasted, the sooner it wears.’ Staunton wijst hier terecht op een gelijkluidende plaats in Lily's ‘Euphues’, aldus bij monde van Falstaff belachelijk gemaakt, namelijk: ‘Though the camomile the more it is trodden and pressed downe, the more it spreadeth; yet the violet the oftener it is handled and touched, the sooner it withereth and decayeth.’ Zulke toespelingen en aanvallen te ontdekken is van gewicht voor de kennis van Shakespeare; zij overtuigen ons

In de inleiding op zijn - jammer genoeg, niet voortgezette - uitgave van Shakespeare haalt Prof. Opzoomer ook deze regels aan en in verband met zijn woorden naar aanleiding van die aanhaling blijkt het duidelijk, dat de schrijver mede overtuigd is, dat hier een scherpe uitval tegen zekere soort van poëzie bedoeld is.

van den gezonden geest, die hem van zijn tijdgenooten onderscheidde en die hem naar het wapen der satire deed grijpen. Het is trouwens niet het eenige stuk, waarin dergelijke uitvallen voorkomen. Hoe fel Shakespeare op zeker slag van dichters gebeten was, zien wij ook op meer dan één plaats in ‘Julius Caesar.’ Als de arme Cinna, de naamgenoot van den samenzweerder, ten einde aan de moordzucht van het grauw te ontkomen, uitroept: ‘I am Cinna the poet (not the conspirator)’ neemt de woede van het volk te meer toe en uit één mond luidt het: ‘Tear him to pieces for his bad verses, tear him for his bad verses.’ Opnieuw moeten dichters het misgelden, als er aan het einde van den woordenstrijd tusschen Brutus en Cassius alweer een poëet ten tooneele komt, wien in zijn allerdroevigste houding door Cassius wordt toegeduwd:

> ‘Ha, ha! how vilely doth this cynic rhyme!’

De verontschuldiging die hij laat volgen, maakt het zoo mogelijk nog erger als hij zegt: ‘Bear with him, Brutus, 't is his fashion’ terwijl Brutus het geheele gild van dat slag onder de liefelijke benaming: ‘these jigging fools,’ die dwaze rijmelaars, die dwaze liedjeszangers, aanduidt. Te duidelijker wordt de toeleg van den dichter, als men in aanmerking neemt, dat de vertaling van Plutarchus, anders door den dichter zoo nauwgezet gevolgd, hier niet van een poëet spreekt, maar van een philosoof tot de cynische school behoorende. De woorden: ‘jigging fools’ maken het buiten alle bedenking, dat Shakespeare hier op een zeker slag van dichters het oog heeft; zijn afwijking van Plutarchus op deze plaats is dus niet zonder bedoeling.

Shakespeare was dus in 1603, toen hij ‘Julius Caesar’ schreef, niet zachter gestemd in zijn weerzin tegen enkele van zijn tijdgenooten dan ettelijke jaren vroeger. De aanvallen hadden trouwens middelerwijl niet opgehouden. In ‘Zooals ge wilt’ (*As you like it*) komt onder andere de scherpe aardigheid van Touchstone, geheel in den geest van Shakespeare voor, doelende op zekere soort van poëzie, die in gekunstelden vorm en uitdrukking gebrek aan geest en natuurlijkheid zoekt te vergoeden, ‘I'll rhyme you,’ zoo heet het, ‘I'll rhyme you so eight years together, dinners, and suppers, and sleeping hours excepted; it is the right butterwomen 's rank to the market;’ en een weinig verder: ‘that is the very false gallop of verses:

why do you infect yourself with them.' Men brenge hier niet tegen in, dat dergelijke uitdrukkingen bloot zijn op te vatten als de spotlustige uitvallen der karakters, wien ze onder zekere omstandigheden in den mond gelegd zijn. Dat hebben wij uit de aanhalingen van Falstaff's woorden geheel anders kunnen opmaken. In verband met talrijke voorbeelden van dien aard krijgen zij een geheel verschillend voorkomen: ze zijn de herhaalde uitingen van een niet te verbergen weerzin tegenover hen, wier knutselarij zich, bij al te aanmatigende houding, van het gebied der kunst en de toejuiching van het publiek zoekt meester te maken; tegenover een richting met welke de dichter geen vrede heeft en die hij daarom bij iedere gelegenheid belachelijk maakt. Uit dat oogpunt beschouwd, biedt hetzelfde stuk 'As you like it' een merkwaardige toelichting aan om ons Shakespeare's houding op een ander gebied duidelijk te maken. Het geheele stuk is een protest tegen de gekunstelde, gemaakte en sentimenteele herderdichten van zijn tijd. De natuur komt er in verzet tegen de on-natuur van deze dichtsoort ten tijde van Elizabeth. Men vergelijke slechts het onderhoud van den herder Corin met Touchstone en geve daarbij acht op de dolzinnige vragen van den laatste: Hast any philosophy in thee, shepherd?' en 'Wast ever in court, shepherd?' In Shakespeare's landspel ademen wij de bosch- en veldlucht van het buitenleven; in de herderdichten van zijn tijdgenooten gaan wij gedrukt onder den invloed van de ongezonde atmosfeer eener onoprechte samenleving en die van het hofleven. In dit opzicht was er verwantschap van Vondel met Shakespeare. De frissche geest van den eerste heeft ons in 'de Leeuwendalers' een landspel geschonken, dat even ver van de onnatuurlijke herderspelen zijner dagen verwijderd was als 'As you like it' van de pastorals der 16e eeuw, hetzij dramatische of verhalende met hun Corins en Cynthia's. Over de allegorische beteekenis van Vondels stuk spreek ik natuurlijk hier niet. Zeer verklaarbaar dat diezelfde geest - merkwaardige overeenstemming met dien van Shakespeare! - geen bewondering kon gevoelen voor 'den Britschen Don (ne), die duistre zon,' wiens licht reeds sedert lang, nog bij Shakespeare's leven, was aangekondigd en ook bij dezen in zijn opkomst geen genade kon vinden. Uit dienzelfden weerzin van een gezouden geest tegen het conventioneele, het gekunstelde en overbeschaafde van den hofstijl en den

stijl der zoogenaamd ‘geleerde poëeten’ is ook de toon te verklaren, dien Shakespeare in het genoemde landspel en menig ander stuk aanslaat en die ons op het eerste gehoor vaak ruw en schril in de ooren klinkt. Het is de opzettelijke tegenstelling van de natuur in haar oorspronkelijk voorkomen en de valsch gekleurde of verwrongen afbeelding daarvan; de tegenstelling van een gulle opwelling des harten en het gevoelzieke of het slechts voorgewende gevoel; van een oprechte ruwheid en een geveinsde kieschheid; van de tastbare, vaak naïeve werkelijkheid en de onbestaanbare wereld eener afgedwaalde fantaisie. Het is de opzettelijke tegenstelling, die Shakespeare ook op zedelijk gebied waarneemt en aanhoudend bij voorkeur doet uitkomen, de tegenstelling van de waarheid en de opgesmukte logen; van de onverbiddelijke logica der feiten en de onbekookte plannen van den kortzichtigen mensch; van dat ‘something between heaven and earth’ dat aan onze waarneming ontsnapt, en ‘our philosophy,’ die wij met zooveel moeite en ijver naar onze behoefte en eigenliefde hebben pasklaar gemaakt; van het ‘absolute’ dat ons voortdurend bij den neus neemt en de schepping onzer eigen inbeelding; van de heerschappij der hartstochten en onze vrome bespiegelingen; van onzen aard als mensch en onze heiligste voornemens; van onze lachwekkende zijde en onzen voorgewenden of min of meer welgemeenden ernst. Schril klinkt ons bij Shakespeare die tegenstelling voortdurend in het oor. Vandaar ook zijn aanhoudende spot met hen, die deze tegenstelling niet kunnen of willen zien, met hen die in hun poëtische knutselarijen de natuur in het aangezicht slaan of haar in onbewaakte oogenblikken ontrouw worden, die zich schuldig maken aan onwaarheid, aan gekunstelde deftigheid; mct hen die voorwenden slechts voor de uitgelezen schaar der ‘fijne geesten,’ der ingewijden te schrijven, of met anderen weder, die den groven smaak van de ruwe massa vleien en door er aan toe geven haar gunst afbedelen; met hen eindelijk wier woordenpraal, klinkklank en bombast aan den eenen kant en wier verfijnde maar onnatuurlijke spelingen van gedwongen geestigheid en vernuft aan den anderen kant met zijn opvattingen en gezonde beginselen in tegenspraak waren. De woorden van Bassanio in den ‘V e n e t i a a n s c h e n K o o p m a n ’ zijn een weerklank van een in verschillenden vorm terugkeerende klacht:

‘De wereld wordt door klinkklank steeds bedrogen.’

Ook op het gebied van kunst en poëzie is het Shakespeare's innigste overtuiging:

‘O how much more doth beauty beauteous seem,
By that sweet ornament, which truth doth give!’

gelijk hij in Sonnet LIV zegt.

Een merkwaardig voorbeeld tot toelichting op hetgeen boven is aangevoerd vinden wij in ‘V e e l v r i j a g e v e r g e e f s c h ,’ *Love's Labour's lost*), en wel in het slot van het stuk. Het is te merkwaardiger, omdat het blijspel buiten allen twijfel een van Shakespeare's eerste stukken is; daaromtrent zijn allen het eens. Het is daarom voor de kennis van den dichter en zijn voortgaande ontwikkeling van groot gewicht en geeft ons de overtuiging, dat hij reeds kort na zijn eerste optreden een besliste houding aannam tegenover enkele tijdgenooten en zich ten stelligste tegen den geest hunner stukken, hun stijl en manier verklaarde, ook al bewijst het blijspel tevens, dat hij zich nog volstrekt niet overal even vrij en zelfstandig beweegt. Het vloeit over van geestige zetten en vernuftige spelingen in den dialoog, waaraan in tegenstelling met latere stukken de fijne karakterteekening ondergeschikt blijft. De dichter, zien wij, heeft zich in dit stuk nog in geenen deele losgemaakt van het gezochte en gedwongen lieftallige der hofen zoogenaamde dichtertaal van zijn dagen, ofschoon hij het tegelijkertijd belachelijk maakt. Wij zien hier parodie op datgene, waaraan hij zichzelf nog herhaalde malen schuldig maakt. En thans de aanhaling. Na een opeenstapeling van liefdesbetuigingen en minneklachten, die elkander, geheel in den hofstijl, door het gansche stuk heen afwisselen, wordt het besloten met een lied, dat als krasse tegenstelling dienst moet doen en in volkomen tegenspraak met het overige is, ja zelfs met een spotlust die aan cynisme grenst, den smoorlijk verliefden koning en zijn hovelingen als verkoelend bad wordt toegediend. Men denke daarbij aan de zinnebeeldige beteekenis van den koekoek, ook den oningewijden van Shakespeare's beeldspraak door den samenhang verstaanbaar. De onzinnige grootspreker Armado noodigt den koning en de prinses met beider gevolg uit naar een lied te luisteren, dat het besluit van hun mislukte vertooning had moeten uitmaken. ‘Maar nu, zeer achtbare Grootheid! zou het U gelieven den beurtzang te hooren, dien de twee geleerde heeren (Holofernes en Nathanaël) tot lof van den

uil en den koekoek hebben opgesteld? - - Aan deze zijde staat H i e m s , de Winter, daarnaast V e r , de Lente. De eerste houdt het met den uil, de andere met den koekoek. V e r , begin!’

Lied.
De Lente.

Als madeliefje en boterbloem,
En 't blanke lelietje der dalen,
En 't blauw viooltje, Lente's roem,
Ons op haar geur en kleur onthalen,
Dan zingt de koekoek wat hij kan,
Tot spot van elk trouwlustig man:
Koekoek!
Hoor, koekoek, koekoek! vreeslijk woord,
Voor hem die 't na zijn trouwen hoort!

Als 't leeuwrikje den ploeger wekt,
En herders van hun liefde spreken;
Als 't tortelduifje trekkebekt,
En maagden 't zomerlijnwaad bleeken,
Dan zingt de koekoek wat hij kan,
Tot spot van elk trouwlustig man:
Koekoek!
Hoor, koekoek, koekoek! vreeslijk woord,
Voor hem, die 't na zijn trouwen hoort!

De Winter.

Als 't ijs aan dakgoot hangt en muur,
En Nol zijn muts trekt over de ooren,
En Peer de blokken draagt naar 't vuur,
Of melk naar huis brengt, half bevroren,
Als 't kerkpad moddrig is en vuil,
Dan gilt des nachts de lichtschuwe uit:
Tiewiet!
Tiewiet, Tiewiet! o prettig uur,
Als Griet den brijpot roert op 't vuur!

Als vogels schurken van de kou,
En zich de Noordenwind laat hooren;
Als Maartjes neus ziet bont en blauw,
En hoest en kuch de preek verstoren;
Als de appelbol in de olie ziedt,
Dan zingt de lichtschuwe uil zijn lied:
Tiewiet!
Tiewiet, tiewiet, o prettig uur,
Als Griet den brijpot roert op 't vuur!

Men meene niet, dat wij te realistisch in de vertaling zijn geweest; het oorspronkelijke is hier en daar nog vrij wat krasser dan met betrekking tot rijm en maat en het Hollandsch taaleigen geoorloofd is te vertalen. Nog een enkele bedenking moet hier uit den weg geruimd worden. Op welken grond in dit lied iets anders te zien, zou men kunnen vragen, dan het voorgewende slot van de vertooning door den koning op touw gezet om de prinses en hare reisgenooten te vermaken! Die vraag zou volslagen onbekendheid met het stuk en zijn karakters verraden. Vooreerst is het moeielijk een slot van bedoelde vertooning te noemen, daar het er volstrekt niet mede samenhangt. Bovendien is het in rechtstreeksche tegenspraak met de beide karakters, die het lied heeten vervaardigd te hebben. De beide ‘geleerde heeren’ Holofernes en Nathanaël zijn typen, die in geheel anderen geest zouden gesproken hebben. De eerste is een type, dat aan de oude Italiaansche blijspelen ontleend is en waarschijnlijk door Philips Sidney in ‘The Lady of the May’ voor het eerst naar Engeland is overgebracht en vervolgens in verschillende andere landen is nagevolgd. In Italië was het een vast karakter in de blijspelen geworden, bekend onder den naam van *Il Pedante*. De tweede is een onbeduidende geestelijke, die in bewondering voor den schoolmeester opgaat en hem zoo nu en dan aanspoort den hemel dankbaar te zijn voor de ‘uitnemende talenten’ hem geschonken. Wanneer beiden worden uitgenoodigd om een vertooning of pantomime voor den koning te maken, vestigen zij dan ook hun keuze op een onderwerp, dat wel van hun geleerdheid blijk moet geven, maar overigens van zeer zonderlingen smaak getuigt, geheel naar den aard der dichters, op wie Shakespeare het geladen heeft. ‘Begrijpende’, zegt de onzinnige Armado, die de uitnoodiging overbrengt, tot Holofernes ‘dat onze geestelijke heer en gij zelf, zeer beminde heer, ervaren zijt in zulke uitbarstingen en plotselinge ontploffingen van den geest des vermaaks, als ik het zoo noemen mag, zoo kom ik u kennis geven van het plan des konings, ten einde daartoe uw bijstand in te roepen.’ En in even ongerijmden woordenpraal besluit daarop Holofernes in overleg met zijn vriend: ‘Eerwaarde Nathanaël, als er vraag is naar eenige vermakelijkheid, eenige vertooning gedurende het posteriore deel van den dag, bewerkstelligd door onze hulp, overeenkomstig de bevelen des konings en van dezen zeer dapperen,

doorluchtigen en geleerden edelman, ten aanschouwe van de prinses, - dan, zeg ik, is er niets zoodanig geschikt om opgevoerd te worden als: “D e N e g e n H e l d e n .” - Over die vertooning straks nog een en ander. Voorloopig genoeg om uit te maken, dat het medegedeelde lied geheel en al met den aard der beide karakters in strijd is. Ongetwijfeld is het aldus te verklaren. Shakespeare, de laatste hand aan het stuk leggende, had nog iets op het hart. Hij wilde “de ontzaggelijke kwantiteit berijmde liefde” in zijn stuk, gelijk hij de prinses laat zeggen, een tegenwicht geven. De spotlustige tegenstelling met de klagende minnepoëzie in conventioneelen hof- en poëtenstijl ontbrak aan het geheel voòr er dit lied aan was toegevoegd, of was althans nog niet duidelijk genoeg uitgekomen. Een kloeke trek aan de nuchtere werkelijkheid ontleend moest aldus bevrediging geven aan het gezond verstand en den frisschen geest van den dichter, al kon hij ook tegelijkertijd zijn spotlust niet bedwingen. Hoe zullen Lily, Nash en andere meesters van het gild der ingebeelde poëten zich geërgerd hebben aan dergelijke plaagzieke tegenstellingen van den dichter! De opgeblazen ridder Armado wordt de verliefde slaaf van een onbeduidende prozaïsche landdeerne. Een trouwlustig koning en zijnen gezellen,

> “Een koning die een krekel na ging bauwen,
> Een wijzen Salomo die deuntjes kweelde!”

klinkt het dreigend geroep van den koekoek in de ooren! Het lied vult derhalve de sarcastische uitvallen van den meer positieven Biron aan, die zich ergert aan zijn weeklagende vrienden, schoon hij zelf niet minder sterk is aangetikt. Als Longaville, zijn verliefde vriend, met een gedicht optreedt en twijfelende aan het uitwerksel besluit:

> 'k Verscheur die verzen; 'k zal in proza spreken’,

roept Biron, die hem bespied en beluisterd heeft, hem toe: ‘Neen, geen proza;

> “Want verzen verleeren den dartelen Cupido zijn streken:
> Hij valt er bij in slaap; maak hem dus niet lastiger dan hij is.”

En in berouw over eigen poëtische vlagen en weekelijk liefdejammer roept hij later uit:

> “Ha, ijdle frazen, fulpen, reednaarspronk,
> Schoolvosserij en klinkklank, - hommelvliegen
> Zijt gij gelijk, en toen 'k u aandacht schonk,
> Bedroog ik mij en wilde er meê bedriegen.

'k Verfoei ze! En bij dien blanken handschoen hier!
- De blanker hand daarin moog God bewaren!" -
Voortaan zal zich mijn liefde, zonder zwier,
In krachtig *Ja* of eerlijk *Neen* verklaren!'

Inderdaad, schoolvosserij en klinkklank, de woordenpraal der 'excellente poëten,' hun woord- en letterspelingen, hun klassieke aanmerkingen te pas of te onpas, en hun vertoon van onvruchtbare geleerdheid waren den dichter een ergernis en wekten zijn niet te onderdrukken weerzin op. De minachting waarmede zij hem, den 'u p s t a r t c r o w' volgens Greene en de zijnen, bejegenden, zette hij hun dubbel betaald. Nog een tweetal plaatsen uit hetzelfde stuk mogen tot toelichting dienen en ten overvloede tevens hèn karakteriseeren, die de dichter met zijn Holofernes aanduidde. De prinses is ter jacht geweest, en het gerucht wordt verbreid, dat zij een jongen reebok geschoten heeft, gelijk door een boer aan Holofernes wordt medegedeeld. Onmiddellijk wordt de geest der poëzie vaardig over hem en in zijn pedante knutselarij, die voor talent moest doorgaan, bezingt hij het merkwaardig feit, waarbij hij aan het slot doet uitkomen, dat het gerucht ter eere van de prinses het ééne reekalfje wel tot een honderdtal zal brengen. Ziehier de geheele passage.

Holofernes. Eerwaarde Nathanaël, wilt gij een e p i t a p h i u m e x t e m p o r e op den dood van het wild hooren? En om dien onwetenden boer hier genoegen te doen, zal ik het wild dat de prinses doodde, een reekalf noemen.

Nathanaël. P e r g e , waarde meester Holofernes, p e r g e ; behage het u daarbij alle onkiesche klanken te vermijden.

Holofernes. Ik zal integendeel daarbij een weinig aan woorden letterspeling toegeven, want dat verraadt gemakkelijkheid. Luister:

't Prinsesje, prat op prijs en prooi,
schoot scherp op 't schamel reetje,
En voegt ge er dan een kalfje bij.
dan krijgt ge een reekalf, weet je?
De brakken braakten vuur en vlam,
't Hallo! klonk luid naar boven,
Maar kalf of ree en ree of kalf,
't beest moest er aan gelooven.
En schrijft men kalf nu met een C,
dan maakt dat honderd alven,
Zoo wordt alras 't gerucht verbreid:
zij schoot een honderd kalven.

Nathanaël. Een zeldzaam dichtgenie!

De Boer. (*ter zijde*.) Als sjenie zooveel als brij beteekent, dan heeft hij hem vreemden kost te slikken gegeven.

Holofernes. Het is een heel schuldeloos talent in mij, heel schuldeloos; het is de gift van een fantasierijken, altijd overvloeienden geest, van een geest, rijk aan vormen, figuren, beelden, objecten, ideeën, opvattingen, aandoeningen en beroeringen; zij worden geteeld in de ventricula van het vernuft, gevoed in den schoot van p i a m a t e r en krijgen het levenslicht als de volheid des tijds ze heeft doen rijp worden. Dit talent vertoont zich echter het gunstigst bij hen, die het behoorlijk weten te slijpen. Ik ben er dan ook zeer dankbaar voor.

Nathanaël. Meester, ik prijs den Heere om uwentwil; ook mijne parochianen mogen zulks wel doen, want hunne zonen worden door u zeer goed onderwezen en hunne dochteren gedijen grootelijks onder u. Gij zijt een nuttig lid der maatschappij.

Holofernes. M e h e r c l e , zoo hunne zonen genie hebben, zal het hun niet aan onderricht ontbreken, en zoo hunne dochters ontvankelijk zijn, zal ik ze wel behoorlijk haar deel geven. Maar, v i r s a p i t q u i p a u c a l o q u i t u r .

Men meene niet, dat het aangehaalde ‘epitaphium’ overdreven is weergegeven. De parodie klinkt in het oorspronkelijke nog veel zotter, daar ook de woordspeling op de verschillende oude benamingen van het wild naar zijn leeftijd natuurlijk moest verloren gaan. De vertaling laat echter voldoende zien, dat hier een persiflage geleverd wordt van hetgeen sommigen onder 's dichters tijdgenooten zoo al knutselden, om bewijzen van hun geleerdheid en dichttalent te geven, bewijzen waarvan onze letterkunde in de 17^{e} eeuw mede overvloedige voorbeelden oplevert. Geen wonder dat de verwaande *Holofernes* over de dichtproeven van anderen, al waren zij ook oneindig veel beter dan de zijnen, een vernietigend oordeel velt. Als hij het gedicht van Biron heeft hooren lezen, zegt hij tot Nathanaël: ‘De apostropha's zijn vergeten, en zoo hebt gij bij het lezen het accent moeten missen. Laat mij dit canzonet eens doorloopen. (*Hij neemt het blad*.) Hier is alleen de dichtmaat in acht genomen; maar wat de zoetvloeiendheid, de bevallige schikking en de gouden cadence der poëzie betreft - c a r e t . Ovidius Naso was de man! En waarom Naso? Waarom anders dan dat hij de allergeurigste bloemen der fantazie, de buitelingen

der inventie wist te ruiken. Imitari is niemendal; dat doet de hond zijn meester, de aap zijn baas, het vermoeide paard zijn berijder.' Maar een oorspronkelijkheid als de mijne, wil hij natuurlijk zeggen, dat is wat anders! 'Ik zal u bewijzen,' zoo gaat hij voort, 'dat die verzen zeer gebrekkig zijn, dat er de rechte geur der poëzie niet aan kleeft en ze noch geest noch vinding verraden.'

Ziedaar, hoe Shakespeare te velde trekt tegen de geleerde verzenmakers van zijn tijd, tegen hen wier middelmatigheid met niet te verhelen spijt zich op hem zocht te wreken, tegen hen die niet konden dulden dat zijn richting steeds veld won, tegen hen wier verdachtmaking hem bij zijn vrienden en het publiek dat hem gaandeweg leerde waardeeren, zocht te belasteren, tegen hen die fel gebeten waren op den 'Johannes Factotum,' den 'upstart crow,' den dichter met steeds toenemenden roem, maar met dat al een man met 'little Latin and less Greek,' dat is, want daarop komt het eigenlijk neêr, minder behept met de pedanterie van zijn tijd en daarom schuldig in hun oog.

III.

'Dit alles moe, schrei 'k om de rust van 't graf! -
Verdienste als beedlares te zien geboren,
En armlijk Niets, gesierd met kroon en staf,
En zuivre trouw, rampzalig valsch-gezworen,
En glansrijke eer, zoo schandelijk onteerd,
En maagdendeugd, op 't gruwelijkst geschonden,
En ware uitstekendheid op 't diepst verneêrd,
En moed, door stromplende overmacht gebonden,
En kunst, door 't blind gezag ten boei gedoemd,
En dwaasheid (als geleerdste!) wijsheid knellend,
En simple waarheid simpelheid genoemd,
En 't goede, als slaaf, het heerschend kwaad verzellend, -
Dit alles moe, vluchtte ik zoo gaarne heen,
Dan stervend, liet ik U, beminde, alleen!'

Die Emerson begrijpt, als hij zegt, dat Shakespeare zijn eigen biograaf is geweest, zal de beteekenis van dergelijke klacht als Sonnet LXVI laat hooren in al haar gewicht gevoelen. En die aandoenlijke klacht is niet de eenige. Door alle muzikale scheppingen van Beethoven is de toon van den wee-

moed, de toon eener verhevene, somtijds ook sombere melancholie op te merken, en niemand die zich aan den machtigen invloed daarvan kan onttrekken, zoo hij eenmaal Beethoven heeft leeren kennen. Aldus ook in de dichterlijke scheppingen van Shakespeare. Zelfs in de kluchtigste tooneelen en in den onzinnigen of bijtenden spot van den nar komt die grondtoon uit. Als wij den mensch het slachtoffer zien van zijn inbeeldingen en hartstochten, van zijn kortzichtigheid en goed vertrouwen, hooren wij te gelijkertijd een onzichtbare stem, die met den schelmschen Puck lachende uitroept:

> 'Lord, what fools these mortals be!'

En bij al het lijden en al de teleurstellingen moet men nog erkennen, dat de ongevoelige kabouter gelijk heeft, - '*and that's the humour of it*,' zou korporaal Nym zeggen. Het aangehaalde Sonnet brengt ons intusschen weder op het terrein, waar wij thans onze nasporingen op voortzetten. Den opmerkzamen lezer is de tweede afdeeling van het Sonnet zeker niet ontgaan: 'En kunst, door 't blind gezag ten boei gedoemd,' enz. Ook hier worden wij aan de dagen van strijd herinnerd, die Shakespeare doorleefd heeft, en tegelijk aan de bittere ervaring daarbij door hem opgedaan, met het oog op de onedele houding zijner tegenstanders. De Sonnetten, die nog iets anders te lezen geven dan Busken Huet er zoo bij voorkeur in ziet, moeten voor een deel geschreven zijn in het tijdperk, toen die strijd het hevigst was, in het tijdperk toen de dichter zich ongetwijfeld van zijn kracht ten volle bewust was, toen hij zeker was van den weg dien hij te bewandelen had, maar ook gedrongen was tegenover zijn bestrijders een besliste houding aan te nemen. Sommige dier klinkdichten herinneren aan H a m l e t , wat, vreemd genoeg, de aandacht van onzen Nederlandschen schrijver, zooeven genoemd, ontsnapt is, in weerwil van zijn uitvoerige en scherpzinnige opmerkingen. Een zonderlinge partipris, die ook bij zijne beschouwing van Dante is op te merken, is daarvan de oorzaak, vermoed ik.

> 'Who would bear the whips and scorns of time
> - - and the spurns,
> That patient merit of the unworthy takes?'

(Wie zou den smaad en de zweepslagen van den tijd ver-

duren, en de schoppen die geduldige verdienste van de onwaardigen te lijden heeft?)

Ziedaar een enkel staaltje aan den H a m l e t ontleend als een weerklank op het aangehaalde Sonnet. Tweeërlei sombere klachten wisselen elkander voortdurend af, tweeërlei oorzaken van verdriet en ergernis wekken den rechtmatigen toorn, waaraan de dichter telkens moet lucht geven. In de eerste plaats: Schoonheid is de buit van een spoedig verval, het edele en uitstekende is steeds blootgesteld aan den hoon van den onwaardige en de verdachtmaking van kleingeestige middelmatigheid; in de tweede plaats: Kunst lijdt aan onwaarheid, òf door dat zij zich in grove overdrijving schikt naar den ruwen volkssmaak, òf door dat zij zich onderwerpt aan de willekeurige wetten eener schoolsche waanwijsheid en aan de macht eener grillige mode door het hof en een twijfelachtige beschaving in bescherming genomen. Voorzoover nu de dichter, steeds van meer gevestigde overtuiging op kunstgebied, met enkele zijner tijdgenooten in botsing kwam, werden hem blijkbaar de bitterste ervaringen niet gespaard. Vandaar beurtelings zijn spot, zijn sarcasme, zijn min of meer rechtstreeksche toespelingen, afgewisseld met de aandoenlijkste klachten, zoo duidelijk in tegenspraak met hen, die meenen, dat 's dichters leven zoo kalm, zoo onopgemerkt daarhenen vlood, alsof hij den strijd des levens niet gekend heeft. Die meening is al even ongerijmd en oppervlakkig als die van hen, die zich voorstellen dat de dichter zoo maar klakkeloos wegschreef, onbewust van hetgeen hij wilde en de invallen volgende van het hem aangeboren genie. Nadrukkelijk wijzen wij er echter op, dat die klachten en bittere ervaringen in verband te brengen zijn met zijn roeping, zijn werkzaamheid en dichterloopbaan. Nog enkele aanhalingen uit de Sonnetten verdienen de opmerkzaamheid. In Sonnet CXII heet het: ‘Uw liefde en medelijden wisschen het kenteeken uit, dat d e l a s t e r v a n h e t g e m e e n m i j o p h e t v o o r h o o f d h e e f t g e d r u k t. Wat toch vraag ik er naar, wie mij goed of slecht belieft te noemen, als gij het gebrekkige in mij weet te plooien en het goede in mij wilt erkennen!’

‘Your love and pity doth the impression fill
Which v u l g a r s c a n d a l stamp'd upon my brow;
For what care I who calls me well or ill,
So you o'ergreen my bad, my good allow!’

In denzelfden geest uit hij zich, waar hij in Sonnet XC uitroept: Nu spant de wereld met de spijtige fortuin samen om al mijn handelingen te dwarsboomen; al het lijden echter dat mij thans lijden toeschijnt, zou vergeleken met het verlies van u, geen lijden meer zijn.' Op een andere plaats weder (LXXI) spreekt hij van 'de sombere doodsklok die verkondigen zal, dat hij de boosaardige wereld - the vile world - ontvloden is.' En een schoone vergelijking bezigende, zegt hij in XXXVII: 'Gelijk een afgeleefde vader zijn hoogste behagen schept in de jeugdige spelen van zijn dartel kind, zoo vind ik afgetobd door den bittersten wrevel der fortuin, al mijn troost in de deugd en trouw van u, mijn geliefde;'

'As a decrepit father takes delight
To see his active child do deeds of youth,
So I, made lame by fortune's dearest spite,
Take all my comfort of thy worth and truth.'

En eindelijk in de aanhaling uit XXIX de niet minder schoone vergelijking:

Als ik door 't lot en 't menschenoog veracht,
In stilte 't leed beween en mijn ellende,
Ten Hemel schrei, die doof is voor mijn klacht,

Dan, schier mij-zelf en 't lieve leven moe,
Gedenk ik u, o heil! en 'k hef de wieken
En 'k zing opnieuw den Hemel hymnen toe,
Als na den nacht de leeuwrik 't uchtendkrieken.

Bij deze rij van aanhalingen wachte men zich intusschen wel voor de gevolgtrekking, dat de Sonnetten een aaneenschakeling zijn van eentonige jammerklachten. Niets is minder in den geest van Shakespeare, ook al dwong hem de bittere levenservaring nu en dan een klacht af.

Intusschen dient om den aard van den strijd, tusschen dichters en tooneelspelers in dien tijd gevoerd, goed te begrijpen, op een feit de aandacht gevestigd te worden, dat in veel gevallen tot verklaring van de houding tegenover Shakespeare kan bijdragen. Het is de vermakelijke - of zoo men wil ergerlijke - zijde van den strijd, die de gemoederen in beweging bracht, namelijk de kwestie van het geld. Het zou ook wel een wonder geweest zijn, als hier niet evenzeer de vaak alles overwegende kwestie, die stemming en houding tegenover

anderen bepaalt, een oorzaak van afgunst en vijandschap had teweeggebracht, die zich meermalen op de vinnigste wijze lucht gaven, veel sterker soms dan wanneer het louter kunstbeginselen of succès op letterkundig gebied had gegolden. George Peele, de tooneeldichter, die benevens Greene en Nash zoozeer op Shakespeare gebeten was, maakt nog in 1592 een duidelijke toespeling op de geldkwestie, als hij in zijn opdracht van zijn: Honour of the Garter spreekt van:

'The wrongs that learning bears to couvetousness'

Die regel brengt de klachten in herinnering van Nash en Greene reeds in 1589 en 92 uitgebracht tegen de gierige tooneelspelers, die 'de geleerde dichters' - aldus genoemd ter onderscheiding van 'de poet-players' - niet behoorlijk betaalden, om reden dat één van hun eigen gild, de welbekende Johannes Factotum, in his own conceit the only SHAKE-SCENE in a country,' den spelers voldoende van tooneelstukken voorzag. De uitval van Greene in den brief aan zijn mededichters vóór zijn 'Groatsworth of Wit' geplaatst, is te goed bij de beoefenaren van Shakespeare bekend, om er op te wijzen dat genoemde woorden daarin voorkomen, even als het wijdberuchte: 'Upstart crow, beautified with our feathers,' de liefelijke verdachtmaking door den vroom geworden Greene onzen Shakespeare naar het hoofd geworpen. Terloops maken wij hier opmerkzaam op de uitgebreide verhandeling van Simpson in zijn 'School of Shakespeare' over Greene's verhouding tot Shakespeare en zijn tijdgenooten, het beste artikel wat tot heden over dit onderwerp geschreven is, gelijk zelfs door Furnival erkend wordt.

Nog een andere grieve was er tegen Shakespeare, wat de geldkwestie betreft. Het was voor het gezelschap waartoe hij behoorde van het grootste belang het uitsluitend recht van opvoering der stukken van zijn hand zoo lang mogelijk te waarborgen en ze daarom niet tot gemeen eigendom te maken, zoolang ze den toeloop van het publiek verzekerden. De 'geleerde dichters,' zoowel als de concurreerende gezelschappen zagen dit met nijdig oog aan, te meer omdat de Globe-theatre toch reeds de buitengewone talenten der tooneelspelers in zijn voordeel had. Bijgevolg kon ook geen slordig afschrift, onder de voorstellingen zelf met veel moeite verkregen, eenige tegemoetkoming aanbieden, daar men voor sommige stukken, die niet in

druk waren verschenen en in den G l o b e een gevestigden naam hadden verworven, bij voorkeur naar genoemden schouwburg opging. Verklaart deze bijzonderheid aan den eenen kant, waarom zooveel stukken óf in het geheel niet bij 's dichters leven óf eerst betrekkelijk laat in druk verschenen óf eindelijk in gebrekkigen vorm tot ons gekomen zijn, tevens verklaart het voor een deel de vijandige houding tegen Shakespeare en de zijnen. Ook Greene's uitdrukking: ‘beautified with our feathers’ geeft nog het een en ander omtrent de geldkwestie te denken. Er zijn er die dit verklaren als een verdachtmaking van Shakespeare den tooneelspeler; de uitdrukking zou in dat geval beteekenen, dat de naam van den acteur slechts aan de dichters te danken was, wier stukken hij op het tooneel vertolkte: ‘zoo hij al schittert, the upstart crow,’ aldus wil Greene zeggen, ‘het zijn ònze verzen; ònze woorden, ònze stukken die hem daartoe gelegenheid geven en waaraan hij dus zijn opgang te danken heeft.’ Ik ben het met die verklaring van woorden in 1592 geuit, niet eens. Naar mijn meening ligt er een verdachtmaking van den a u t e u r, niet van den a c t e u r in. Het lijdt volgens mij geen twijfel, of Greene heeft hier het oog op het feit, dat Shakespeare stukken van anderen tot grondslag voor zijne bewerking nam; en aangezien door de min of meer aanmerkelijke wijziging, al of niet met behoud van den oorspronkelijken titel, die stukken te grooter opgang maakten naarmate zij de weergalooze meesterhand van den nieuwen bewerker verrieden, moest het bedoelde feit de afgunst van Greene en de zijnen des te heviger opwekken. Ieder beoefenaar van Shakespeare weet, dat van sommige stukken de herkomst is aan te wijzen, dat zij van andere op goede gronden vermoed wordt en evenzeer, dat enkele karakters naar reeds bestaande genomen zijn en, hoezeer ook gewijzigd naar de gezonder opvatting des dichters, als herschapen opnieuw ten tooneele gebracht werden. Te oordeelen naar het jaar, waarin Greene's verdachtmaking den dichter naar het hoofd werd geworpen, zie ik dan tevens in zijn uitval een bewijs voor het vermoeden, toch reeds op andere gronden tot vrij stellige zekerheid gebracht, dat de dichter in de eerste jaren van zijn loopbaan zich vooral onledig zal gehouden hebben met het wijzigen en herzien van bestaande stukken v o o r v e r s c h i l l e n d e t o o n e e l g e z e l s c h a p p e n, n o g v ó ó r h i j

zich uitsluitend aan den Globe-schouwburg gewijd had. Overigens kan uit bedoelde verdachtmaking ook evenzeer worden afgeleid, gelijk sommigen willen, dat Greene en de zijnen, die Shakespeare eenigen tijd voorafgingen, in den waan verkeerden onzen dichter den weg gewezen te hebben; overvleugelde hij hen, zij konden zich troosten met de overtuiging, naar zij meenden, dat hij hun de kunst had afgekeken.

Vóór ik van de opmerking, dat de geldduivel er veel toe bijbracht om het vuur aan te stoken, afstap, wil ik nog een enkele bijzonderheid in verband daarmede aanstippen. Er is een merkwaardig anoniem stuk uit Shakespeare's dagen tot ons gekomen, getiteld: Histriomastix or The Player whipt. Er is behalve een hatelijke toespeling op 's dichters 'Troilus and Cressida' een en ander in dit stuk wat ons aan de dagen van heftigen strijd tusschen de dichters en spelers doet denken. Voor zoover Marston de hand in dit stuk gehad heeft, is er zijn vijandige houding tegenover Ben Jonson tevens in te herkennen. De strekking van het stuk in hoofdzaak was echter tegen de tooneelspelers in het algemeen gericht, als onwaardig om in den staat en door het publiek geduld te worden. Het is dus eenigszins in overeenstemming met den brief van Greene, waarin zijn bekende uitval voorkomt en de 'geleerde dichters' bezworen worden niet langer voor het tooneel te schrijven. Indien het vermoeden van Simpson waarheid is, en naar mijn meening is er alle grond voor, dat met Post-Hast de poët-player Shakespeare in dit stuk bedoeld wordt, dan heeft onze dichter mede aan een scherpen aanval blootgestaan. Zoo wordt in kennelijke toespeling Post-Hast in den mond gelegd:

> 'Let's make up a company of Players,'

waarin een spotachtige bedoeling lag ten opzichte van het gezelschap tooneelspelers van professie, dat in de Globe-theatre zijn voorstellingen gaf en waarvan Shakespeare de ziel was. Vinniger nog is het gesprek tusschen Chrisoganus, den Poet-scholar, en de tooneelspelers, waarin alweder de geldkwestie op den voorgrond treedt en de Poet-player Post-Hast, d.i. Shakespeare, wordt doorgehaald, omdat hij, de tooneelspeler, 'den geleerden schrijvers' het brood voor den mond wegneemt door zijn gezelschap voortdurend van nieuwe stukken te voorzien. De passage teekent te duidelijk den strijd om niet met een kleine aanhaling, die

werkelijk karakteristiek is, te kunnen volstaan. Chrisoganus is met de tooneelspelers aan het kibbelen over den prijs voor een te leveren stuk. ‘Ten pound a play’ is den spelers een buitensporige eisch, - en werkelijk werd dit bedrag hoogst zelden uitgekeerd, - waarop Chrisoganus verontwaardigd uitroept dat hij ze liever zag sterven van honger, dan zich te laten beknibbelen. De spelers antwoorden, dat daar vooreerst geen gevaar voor bestaat, zoolang de veelschrijver P o s t-H a s t de pen nog kan roeren, waarna de Poet-scholar natuurlijk zijn hart lucht geeft over het armzalige werk, waarop zij alsdan het domme publiek zullen onthalen. De regels luiden als volgt:

Belch.
Chrisoganus, faith, what's the lowest price?

Chrisoganus.
You know as well as I; ten pound a play.

Gulch.
Our Companie's hard of hearing of that side.

Chrisoganus.
And will not this booke passe? alasse for pride!
I hope to see you starve and storme for books;
And in the dearth of rich invention,
When sweet smooth lines are held for pretious,
Then you will fawne and crouch for poesy.

Clout.
N o t w h i l e g o o s e q u i l l i a n P o s t h a s t h o l d s h i s p e n.

Gut.
Will not our own stuffe serve the multiade?

Chrisoganus.
Write on, crie on, yawle to the common sort,
Of thick-skinn'd auditours such rotten stuffs,
More fit to fill the paunch of Esquiline
Than feed the hearings of judiciall eares.
Yee shades, triumphe, while foggy Ignorance
Clouds bright Apolloos beauty!

Ook in geval men twijfelen moest, of Posthast hier werkelijk voor Shakspeare moest doorgaan, komt toch de aard van den strijd tusschen schrijvers en tooneelspelers duidelijk uit, terwijl onze dichter er op het nauwst in betrokken was. Doch ook *zijn* partij bewaarde het stilzwijgen niet, wat trouwens een onmogelijkheid was geworden, sedert een beroep op het publiek gedaan was en dus voortdurend de toeschouwers er in gemengd waren. Vooral Ben Jonson liet zich niet onbetuigd en greep herhaaldelijk de gelegenheid aan, den strijd op het tooneel zelf over te brengen. In Shakespeare's stukken komen voortdurend toespelingen voor, waarvan de beteekenis bij recht begrip van den strijd duidelijk wordt, ook al ontsnapt de bedoeling in haar volle gewicht aan den meer oppervlakkigen lezer. Dat de heftige strijd, op het tooneel overgebracht, zelfs een groote a t t r a c t i o n voor het publiek was, wordt ons door

een uitdrukking in Hamlet duidelijk; ik moet er hierop wijzen, in verband met het aangehaalde anonieme stuk, te meer daar zij op stellige feiten slaat en ons overtuigt, hoe zeer Shakspeare in die dagen er van vervuld was. Het genoemde stuk Histrio-Mastix was met zijn vijandige strekking natuurlijk ongeschikt om op eenig gevestigd tooneel door een gezelschap spelers van beroep te worden opgevoerd. Het was en bleef een academiestuk, op te voeren door jongelieden aan de universiteit of zelfs door de schooljongens van eene of ander inrichting van onderwijs. Het was een van de reeks dier stukken, waarmeê de boy-actors met de man-actors in mededinging traden en waarin de 'children' luide te velde trokken tegen de dichters en tooneelspelers, die de geregelde gezelschappen aan stukken ter opvoering hielpen. Het geheele onderhoud van Hamlet bij de aankondiging van de komst der tooneelspelers is, zooals men zich herinnert, daaraan gewijd, en wie weet of de dichter niet meer in het bijzonder het oog heeft gehad op den Histrio-Mastix, zoowel als op 'the young singing men of the Chapel Royal or St. Paul's,' die zoo heftig tegen de spelende gezelschappen optraden. Men herinnert zich Hamlets woorden, waar hij zegt dat zij 'cry out on the top of question,' dat zij 'are most tyrannically clapped for it,' dat zij, 'so berattle the common stages (so they call them) that many wearing rapiers are afraid of goosquills and dare scarce come thither.' Dat het kraaiende volkje het ook op Shakespeare en zijn gezelschap tooneelspelers gemunt had, en daarop vooral vestigen wij de aandacht, blijkt onweerlegbaar op hetgeen volgt: 'Faith, there has been much to do on both sides; and the nation holds it no sin to tarre them to controversy,' - woorden waaruit blijkt hoe zeer het publiek aan den strijd deelnam, gelijk ik zeide. En welke beteekenis, wat een omvang die strijd gekregen had, zien wij daarin, dat er een tijd lang geen stuk gehoor kon verwerven, waarin de twist niet werd voortgezet op de planken: 'there was, for a while, no money bid for argument, unless the poet and the player went to cuffs in the question.' Allen trokken partij voor dezen of genen: 'O, there has been much throwing about for brains,' zoo heet het verder; en als Hamlet vraagt: 'Do the boys carry it away?' is het antwoord dat Shakespeare den speler in den mond legt: 'Ay, that they do, mylord;

Hercules and his load too.' Uit de laatste woorden blijkt duidelijk dat de Globe-schouwburg met het beeld van 'Hercules carrying the Globe' in den strijd gemengd was en al de gevolgen er van ondervond, althans voor een poos. Het aangehaalde is trouwens niet de eenige toespeling op den strijd tegen de schouwburgen en de tooneelspelers, zooals hij door enkele 'poet-scholars' gevoerd werd, waarvan velen de 'children of St. Paul's' begunstigden. In een ander anoniem stuk uit die dagen: Jacke Drums Entertainment, or the Comedie of Pasquil and Katherine, komt de volgende plaats voor, die bezwaarlijk anders dan als hatelijke uitval kan worden opgevat, gericht tegen de bestaande gezelschapppen, dat van Shakespeare niet uitgesloten.

Sir Edward.
I saw the children of Powles last night
And troth they pleased me prettie, prettie well:
The Apes in time will doe it handsomely.

Planet.
Ifaith, I like the audience that frequenteth there
With much applause: A man shall not be chokte
With the stench of Garlick; nor be pasted
To the barmie jacket of a Beer-brewer.

Brabant Jun.
't Is a good, gentle audience, and I hope the boies
Will come one day into the Court of requests.

Brabant Sen.
Ay, and they had good plaies. But they produce
Such mustie fopperies of antiquitie.

De laatste spreker, die minder vrede blijkt te hebben met den aard der stukken door de 'children of Powles' opgevoerd, wordt in het genoemde stuk als een ontevreden brommende criticus afgeschilderd, zoodat wij dus in dit stuk met een dichter te doen hebben, wiens woorden in hun strekking juist tegenover die van Hamlet staan.

Men ziet intusschen uit het bekende gedeelte aan Hamlet ontleend, dat ook Shakspeare den strijd van zijn dagen op het tooneel-zelf had overgebracht. Het onderhoud tusschen Hamlet en zijn vrienden over de tooneelspelers waren geen losse ter loops aangeroerde opmerkingen over kunst in het algemeen; het liep over stellige feiten, die de gemoederen bezig hielden, waarin allen belang stelden - en dit wenschte ik te doen uitkomen. Vóór ik echter tot kenschetsing van den strijd nog andere voorbeelden aanhaal, moet ik nog een enkele bijzonderheid mededeelen. Shakespeare kon zich aan den strijd niet onttrekken. Toch is zijn wijze van strijdvoeren, ook waar hij het tooneel daarvoor kiest, bij die van anderen vergeleken van een veel edeler aard.

Hij blijft daarbij trouw aan zijn roeping, trouw aan de beginselen, die bij zijn tooneelarbeid tot grondslag lagen. Hij schrijft g e e n g e d r a m a t i s e e r d e p a m f l e t t e n, gelijk in zijn dagen geen zeldzaamheid was; hij laat doorloopend meer zijn stukken zelven voor zijn richting spreken, in plaats van ingelaschte beschouwingen te geven, afgewisseld met hatelijke persoonlijke uitvallen. Waar hij tegenover anderen optreedt, is het blijkbaar meer tegen een richting, die hij moet afkeuren, dan tegen personen; meestal zijn zijne toespelingen ook tevens gemotiveerd door de handeling en de eigenaardige karakters, die hij laat optreden en spreken. Vandaar dat het uiterst moeielijk is, overal juist en beslist aan te geven op wien hij het gemnut heeft. In dat opzicht waren zijn tijdgenooten beter in staat hem te begrijpen. Wie weet hoeveel er aan onze aandacht moet ontsnappen, wat in zijn dagen onmiddellijk onder ieders bevatting viel en rechtstreeks doel trof. Een ernstig beletsel om tot de juiste kennis van Shakespeare's ontwikkeling en zijn standpunt tegenover zijn tijdgenooten te geraken, is ook de onzekerheid van de chronologische volgorde zijner stukken, evenzeer als het nagenoeg volslagen gemis aan stellige aanwijzing omtrent hetgeen van de pseudo-Shakespeare-drama's zijn werk is en de onzekerheid waarin wij verkeeren omtrent zijn eerste tooneelvoortbrengselen. Dat de dichter toch een groote hoeveelheid stukken herzien en gewijzigd heeft ten behoeve van verschillende tooneelgezelschappen, vóór hij als eigenlijk auteur optrad en voor zijn eigen schouwburg schreef, staat, dunkt mij, buiten twijfel vast.

Overigens moet het geen verwondering baren, dat Shakespeare ook op zijn beurt den strijd op het tooneel overbracht, den strijd zelfs op allerlei gebied, want ook in het staatkundige is bij den dichter een zeer besliste overtuiging en voorkeur op te merken, meer dan men tot heden wel zoo gereedelijk wil toegeven. Simpson brengt tot verklaring en recht verstand van een en ander enkele zeer juiste opmerkingen in het midden. In het bloeitijdperk van het Engelsch tooneel was het drama het machtigste middel om meeningen te verkondigen en aan een gevestigde overtuiging lucht te geven. Het was in veel gevallen het orgaan van verschillende richtingen, het was nieuwsblad, maandschrift, roman, alles te zamen. Vandaar ook dat verschillende schouwburgen als mededingers van elkander optraden,

dat sommige hun eigen publiek hadden, waar zij zich gedeeltelijk naar richtten, en hun eigen schrijvers, die op letterkundig en ook op staatkundig gebied een bepaalde richting volgden, een eigen theorie vertegenwoordigden. Omstreeks 1594 is dit ten opzichte van twee schouwburgen in Londen vrij nauwkeurig, aan te wijzen. Voor dien tijd is het moeielijker dit te doen, daar de gezelschappen niet lang genoeg te zamen bleven, maar achtereenvolgens elkander aanvulden. Den eenen keer trad het eene gezelschap meer op den voorgrond, en kort daarop weder een ander. In 1592 had Lord Strange een gezelschap bijeengebracht, dat uit enkele der beste tooneelspelers van andere vereenigingen bestond; tevens worden als de voornaamste gezelschappen genoemd dat van den graaf van Sussex, van den graaf van Worcester en dat van den graaf van Pembroke. Gedurende het eerste tijdperk van zijn letterkundige werkzaamheid moet Shakespeare voor al die gezelschappen geschreven hebben. In zooverre was hij voor Greene rechtaf een J o h a n n e s F a c t o t u m in dienst van de tooneelspelers en gezelschappen van den dag, en in zijn ergernis en afgunst besloot dan ook Greene, die zich als het hoofd der ‘geleerde dramaschrijvers’ beschouwde, niet alleen voor zich zelf het schrijven van stukken op te geven, maar bezwoer hij ook zijn vrienden hetzelfde besluit te nemen. In 1589 reeds was er sprake geweest van een dergelijke ‘werkstaking’ - en wellicht was toen de geldkwestie meer hoofdzaak, - gelijk uit een voorbericht blijkt, dat Nash voor Greene 's M e n a p h o n plaatste. Ook Lodge had de belofte afgelegd ‘zijn pen niet langer te bezoedelen met het schrijven van tooneelstukken,’ aan welke belofte hij zich echter niet gehouden heeft. Greene voegt in zijn bekenden brief, waarin hij Marlowe, Peele en Nash tot het bedoelde besluit tracht op te wekken, nog de bijzonderheid, dat twee vrienden, naar hij weet, dezelfde belofte gedaan hebben; en voor de *strike* van dit zestal dramatisten, hij zelf er onder begrepen, geeft hij geen ander reden dan - het monopolie dat Shakespeare zich bij de tooneelspelers had weten te verwerven. Men ziet, de strijd waarin de naam van Shakespeare betrokken was, werd niet zonder hartstocht gevoerd. Niet minder dan zes auteurs vereenigen zich om het den tooneelspelers, vooral den schrijvers onder hen, den zoogenaamden poet-players, lastig te maken en ze in hun beroep afbreuk te doen, hetzij dan om ‘de markt te doen stijgen,’ hetzij uit afgunst

op hun succes. Maar tevens is er uit af te leiden, dat onze Dichter reeds vóor 1592 een buitengewone werkzaamheid moet ontwikkeld hebben en dat tal van stukken, geheel of gedeeltelijk van zijn hand, in bezit zijn geweest van verschillende tooneelspelers en gezelschappen. Kon men nu met stellige zekerheid het schrijven en opvoeren van den Zomernachtsdroom in of kort na 1594 opgeven, dan zou dit met een belangrijk feit samenvallen: het stuk zou een nieuwe periode in 's dichters leven openen, terwijl het vermoeden dat het tot inwijding van den Globe-schouwburg heeft moeten dienen, bijna zonder twijfel kon worden aangenomen en de strekking van het stuk er opnieuw door zou worden bevestigd. In dat jaar toch vereenigden zich de voornaamste Londensche acteurs tot twee groote gezelschappen, die tegen elkander in mededinging optraden. Beiden bleven lang genoeg gevestigd om een eigen geschiedenis te hebben, gelijk ze zich evenzeer door een eigen karakter onderscheidden. Bovendien was hun invloed van zooveel gewicht dat zij alle kleinere vereenigingen in de schaduw stelden of zoodanig beheerschten, dat deze zich niet geheel aan dien invloed konden onttrekken. Die twee gezelschappen droegen den naam van ‘the Lord Chamberlain's’ en van ‘the Lord Admiral's’. Van het eerste gezelschap waren Shakespeare en Burbage de eigenlijke hoofdpersonen, de bezielende leiders; van het tweede waren Philip Henslowe en Edward Alleyn de beheerders. De namen zelven duiden het verschillend karakter der beide vereenigingen aan. Terwijl Shakespeare in het zijne zoowel uit het oogpunt van kunst als dat van strekking, gehalte en zelfs politieke beginselen een zekere eenheid wist te bewaren en daardoor een veel hooger standpunt bereikte, zien wij dat de ongeletterde Henslowe bloot als ondernemer handelt, die naar geen eenheid of kunstbeginselen vraagt, maar alle middelen van welken aard ook te baat neemt, om de gunst van het volk te winnen. The Lord Chamberlain's company streefde in het algemeen naar de verwezenlijking van een ideaal, toonde zich van een stellige roeping bewust, begunstigde een vrijzinnige staatkunde en stond verdraagzaamheid voor in godsdienst en denkwijze; standvastig bleven zij bijvoorbeeld de partij van Essex getrouw. Door deze trouw aan beginselen geraakte dit gezelschap niet zelden in groote moeielijkheden. Henslowe daarentegen volgde op zijn tooneel de meeningen van het volk; hij en de zijnen waren ‘constant in their inconstancy.’ Met een

scherp oog schijnt hij de overwinnende partij gevolgd te hebben om ze weder te verloochenen, wanneer zijn belang het medebracht; hij zag naar schrijvers om, die beurtelings de verdedigers waren van de zaak, waarvoor hij zich, al naar hij het geraden achtte en de omstandigheden het medebrachten, meende te moeten verklaren. Toen, bijvoorbeeld, Essex aan het hof in ongenade kwam, maar bij de burgers nog steeds de uitbundigste populariteit genoot, weergalmde Henslowe's tooneel van zijn lof; toen hij werkelijk gevallen was, heette hij een Phaëton en Judas. Natuurlijk moest Henslowe aldus weleens zijn doel missen of voorbijgaan, gelijk onder anderen toen hij het drama van Nash: ‘The Isle of Dogs liet opvoeren; doch spoedig trachtte hij door het volk te gelieven, het verloren terrein weder te herwinnen. Toch kon hij de mededinging niet volhouden zonder zich naar de hoogere eischen, door het Shakespeare-tooneel opgewekt, te schikken. Vandaar, dat beide ondernemers zelfs moesten besluiten een schouwburg op te richten, geheel in den trant van het Globe-theatre gebouwd, terwijl zij nu en dan met hun schrijvers in overleg traden tot het leveren van stukken naar het voorbeeld van die der Shakespeare-vereeniging. Zoo deed zich van zelf de invloed van den dichter gevoelen ook bij hen, die zich in naijver van hem afwendden of in het besef van minderheid hem door verdachtmaking zochten afbreuk te doen.

Zoo men de bedoeling van het voorgaande gevolgd heeft, zal het wel geen verontschuldiging eischen, wanneer ik nogmaals op enkele uitdrukkingen in Hamlet de aandacht vestig. Het geldt hier alweder dezelfde vraag: Wat was Shakespeare's houding tegenover zijn tijdgenooten; welke voorstelling hebben wij ons van den dramaschrijver te vormen te midden van zijn omgeving? Uit dat oogpunt wensch ik een en ander toe te lichten. De gewone commentaren blijven maar al te zeer aan enkele uitdrukkingen, alsof zij op zich zelf staan, hangen, zonder ze met elkander in verband en als geheel te beschouwen, tot kenschetsing van de beweging op dramatisch gebied in de eeuw van Elizabeth, welke beweging, zooals ik heb trachten duidelijk te maken, niet zonder ernstigen strijd plaats vond, vooral sedert zij op het tooneel-zelf was overgebracht. Iedere ongewone verschijning op het gebied der kunst veroorzaakt strijd; hoe zou men nu kunnen verwachten, dat het optreden van een dichter als Shakespeare met zoo stellige overtuiging en

steeds helderder bewustzijn van zijn willen en wenschen en handelen, van zijn roeping als kunstenaar in één woord, zonder storm en strijd te verwekken zou voorbijgaan? Bij het wijzen op een en ander behoeft de lezer niet te vreezen, dat ik een variatie zal leveren op den lofzang, waarin Shakespeare's tooneelkennis wordt verheerlijkt, gelijk met het oog op de bekende passages in het derde bedrijf van den H a m l e t gewoonlijk wordt aangeheven. De kritiek heeft daaromtrent ‘ihre Schuldigkeit gethan’; het is noodig thans wat meer op het gebied der stellige feiten te blijven en op te sporen in hoeverre zij Shakespeare als dramaschrijver in het ware licht plaatsen of wederkeerig door 's Dichters uitspraken en beschouwingen tot meer helderheid komen. Reeds heb ik daartoe een en ander ontleend aan Hamlets gesprek met Rosencranz over de tooneelspelers en zal er straks nog eenmaal op terugkomen. Evenzeer is in Hamlets toespraak tot de tooneelspelers in het derde bedrijf bijna ieder woord een toelichting op Shakespeare's kunstopvatting, zooals zij in stellige tegenspraak met die zijner tijd- en kunstgenooten was, of een uitval tegen de afdwalingen, die hij zich tot taak gesteld heeft te bestrijden. Het is ook hier weder S h a k e s p e a r e i n w a p e n r u s t i n g, Shakespeare, en wellicht ware dit beter gezegd, als h e r v o r m e r. In Hamlets woord: ‘O reform it altogether’ hebben wij de verzuchting te hooren, die Shakespeare gedurende zijn geheele dichterloopbaan uit het hart opkwam. Hamlet en de dichter zijn op deze plaats één. Voor alles moet men zich dus losmaken van het denkbeeld, alsof de dichter een kleine verhandeling in zijn treurspel had gelascht, waarin hij zoo enkele losse opmerkingen over het tooneel en de tooneelspeelkunst aan den man brengt, Gewoonlijk haalt men de bekende passage als zoodanig aan en meent dan wonderwel in de verklaring van het stuk geslaagd te zijn door er de aandacht op te vestigen, schoon men er toch eigenlijk geen weg meê weet. Voor Shakespeare's tijdgenooten was zij heel wat anders. Het is ten eenemale een miskenning van de beteekenis der passage, een gevolg van de minder juiste kennis der feiten, indien men haar als het brokstuk eener verhandeling opvat, waarvoor de dichter hier toevallig een plaatsje kon openhouden. Zij is meer dan dat. Zij is, schoon van geringen omvang, een fragment van een ‘art poétique,’ vertegenwoordigd door een geheel dichterleven, welks

richting tegen zeer bepaalde gebreken gekant was, door een dichtergeest, die voor hem onuitstaanbare toestanden en eene kunstopvatting, door een ruwen of misleiden volkssmaak gehuldigd of ook door verwaandheid en jacht op volksgunst aangekweekt en bestendigd, wenschte uit te roeien. Duitsche schrijvers hebben meermalen aangevoerd, dat het onderhoud van Hamlet met de tooneelspelers wel degelijk een samenhangend bestanddeel van het geheele stuk uitmaakt, daar de Dichter er Hamlets contemplatieven aard, of hoe men het noemen wil, door doet uitkomen. Ik heb er vrede meê, zoo men er tevens dàt in wil zien, als men daarbij de kennelijke toespelingen en den aard van den strijd dien Shakespeare te voeren had slechts niet over het hoofd ziet. Doet men het laatste, wat dan te denken over het onderhoud van Hamlet met Rosencrantz over de tooneelspelers? Dat moet dan wel een zeer zonderling fragment in de oogen van dergelijke verklaarders zijn, een fragment niet eens als verschoonbaar anachronisme te verdedigen. Nog een andere opmerking zou men naar aanleiding van de beide gesprekken in het midden kunnen brengen. Beide fragmenten, kan men beweren, vallen niet buiten het stuk, hoezeer ook getiteld ‘Hamlet, Prins van Denemarken,’ en spelende in de 11e eeuw, omdat het treurspel niet zoo stellig D e e n s c h als wel a l g e m e e n m e n s c h e l i j k is. Ik heb daar alweder vrede meê, althans wat het laatste onderhoud betreft, zoo men slechts niet meene, dat men zich op die wijze van bedoelde fragmenten kan afmaken. Is de vermelding van Londensche toestanden en Engelsche acteurs, Rosencrantz te Elseneur in den mond gelegd, waarbij ten slotte nog de toespeling komt op ‘Hercules and his load,’ niet hoofdzakelijk te verklaren uit het feit, dat de dichter, toen hij dat alles in 1602 schreef, van die dingen tot overstelpens toe vervuld was? Wat doet die geheele passage toch in Hamlet, Prins van Denemarken, als de dichter den strijd dien hij voerde, hier niet blijkbaar voor de ooren van het publiek op het werkelijk tooneel wilde overbrengen, ten einde een beroep op het verstand en den smaak van ‘t h e j u d i c i o u s’ te doen, ‘t h e c e n s u r e o f t h e w h i c h m u s t o v e r w e i g h a w h o l e t h e a t r e o f o t h e r s?’ Die eenig begrip heeft van den strijd in Shakespeare's dagen, zal toestemmen, dat 's dichters tijdgenooten, hetzij dan tot hun genoegen, hetzij tot hun ergernis, heel wat

anders van dien tegelijk vleienden en sarcastischen uitval begrepen, dan menige Duitsche aesthetiker tegenwoordig. Intusschen gevoel ik zeer goed, dat hier een bedenking bij den lezer uit onzen tijd voor de hand ligt. Wat zou men wel moeten denken van een tooneelschrijver uit onze dagen, die een stof uit de middeleeuwen behandelde en daarbij, niet in raadselachtige uitspraken maar in duidelijke toespelingen, de handelingen van het hedendaagsch tooneelverbond, bijvoorbeeld, of de transacties van ‘het Nederlandsch Tooneel’ in zijn stuk bracht, of eindelijk daarin tegen de richting van dit of dat tooneelgezelschap te velde trok?

Toch zou dan in Hamlet en andere stukken iets dergelijks het geval zijn? Voorzeker, maar men behoeft er den dichter geen verwijt van te maken. Door op het onloochenbare feit te wijzen, heeft men tevens de verklaring van dat feit te zoeken en het uit de geschiedenis van het tooneel toe te lichten. De voorstelling van het zielkundig verschijnsel dat wij Hamlet noemen, wordt er ook in geen geval door geschaad; het blijft de hoofdzaak, terwijl het schijnbaar dooreenhaspelen van allerlei onderwerpen uit 's dichters dagen, zoo in dit stuk als andere, een welkome bijdrage is tot de kennis van hem-zelven, zijn tijd, zijn omgeving, het tooneel zooals hij het kende en wenschte. en den strijd dien hij te voeren had. Er behoeft geen sprake te zijn van eenige grieve tegen den dichter, al strookt zijne wijze van handelen niet met onze kunstbeginselen; Shakespeare toch staat in zekeren zin buiten en boven onze hedendaagsche beschouwingen en theoriën: niet alleen dat een lang tijdsverloop hem van onze dagen en inzichten scheidt, maar hij is zijn eigen meester en zijn handelwijze is in volkomen overeenstemming met de omstandigheden en zeer goed te verklaren uit de ontwikkeling, de geschiedenis van het drama. Men herinnere zich, wat ik reeds heb opgemerkt: het drama van zijn dagen nam de plaats in van tijdschrift, nieuwspapier en ieder orgaan van de openbare meening of bijzondere inzichten. De dichters uit Shakespeare's eeuw kenden geen tijd; hun voorstellingen van vroeger eeuwen smolten samen met die van hun eigen dagen en van hun omgeving en zoo gaven zij aan hun stukken tevens die actualiteit, welke de toeschouwers met dubbele kracht boeide. De bewuste gedeelten in Hamlet en dergelijke zijn eenigszins te vergelijken met voorstellingen op enkele schilde-

rijen uit de middeleeuwen, uit de zestiende eeuw en zelfs later. Als een schilder uit dien tijd Alexanders verovering van Babylon bijvoorbeeld op doek bracht, dan aarzelde hij niet er het portret van een vorstelijken beschermer of vriend op te plaatsen dat niet alleen herkenbaar was voor zijn omgeving, maar in een costuum en zoo geplaatst, dat later nageslacht geen twijfel kan koesteren omtrent de bedoeling van den schilder. Op een aanbidding van de Heilige Maagd en het kind Jezus door Mantegna is de ridder Francesco di Gonzaga in wapenrusting knielende afgebeeld. Het zou onnoodig zijn op zulke bekende feiten te wijzen, als het niet diende om elken twijfel weg te nemen of wij in een en ander van Shakespeare werkelijk toespelingen op bestaande toestanden en opzettelijke bestrijding van afdwalingen en gebreken te zien hebben, ook al spraken de aanhalingen niet voldoende voor zich zelven, als men ze bij het licht der feiten beschouwt.

De toepassing op Shakespeare's woorden kan men aan den lezer overlaten, zoo slechts geen enkele bijzonderheid ontsnappe. ‘O, it offends me to the soul,’ zegt hij zoo kras mogelijk met het oog op hetgeen maar al te veel in zijn tijd werd toegejuicht, ‘to hear a robustious periwig-pated fellow tear a passion to tatters, to very rags, to split the ears of the g r o u n d l i n g s ; who for the most part are capable of nothing but inexplicable d u m b s h o w and noise: I would have such a fellow whipped’[1]. Inderdaad, ‘groundlings,’ of wat hij later noemt ‘some quantity of barren spectators,’ benevens ‘dumbshow’ en ‘noise’ waren den dichter een onoverwinnelijke ergernis, evenzeer als de onnatuurlijke hofstijl, die een dichter, zoo hij er zich van bediende, tot een nar maakte, slechts door de mode geduld, of zelfs meermalen toegejuicht. De ‘dumbshow’ was in 's dichters dagen nog lang een gewoon bestanddeel der vertooning, en het is ongetwijfeld aan Shakespeare's invloed te danken, dat de pantomime voor de bedrijven of het geheele stuk nog bij zijn leven voor goed van het tooneel verdween. Slechts in één stuk heeft de dichter de ‘dumbshow’ gelaten gelijk hij ze vond, namelijk in ‘Pericles,’ doch slechts een betrekkelijk klein gedeelte van het stuk komt voor zijn rekening; had hij het geheel opnieuw bewerkt,

1) Naar alle waarschijnlijkheid is hier meer rechtstreeks een aanval op Greene bedoeld, vooral met het oog op zijn ‘James IV.’

dan zou hij zeker de stomme vertooning verwijderd hebben. In het tusschentooneel van Hamlet moet zij er het voorkomen aan geven van een oud, reeds bestaand stuk en wordt zij door Hamlet zelf met een bijzonder doel gebezigd. Evenzeer is door Shakespeare's invloed een einde gemaakt aan de belachelijke titels door de ‘geleerde dichters the poet-scholars’ aan hun stukken gegeven. Reeds terloops heb ik daarop gewezen en wederom ontmoeten wij in Hamlet den toeleg van den dichter om dergelijke onzinnige onderscheidingen bespottelijk te maken, en wel in de bekende woorden Polonius in den mond gelegd, als hij de komst van de tooneelspelers aankondigt. Het zijn, zegt hij ‘the best actors of the world, either for tragedy, comedy, history, pastoral, pastoral-comical, historical-pastoral, tragical-historical, t r a g i c a l - c o m i c a l - h i s t o r i c a l - p a s t o r a l ’. De toeleg van den Dichter is, dunkt mij, zoo klaar als de dag, ofschoon men dikwerf vergeet ook die plaats met andere feiten en toespelingen in verband te brengen. En ten slotte. Zelfs als Shakespeare de tooneelspelers laat optreden om de ernstige vertooning te geven, die den koning-moordenaar in de val moet drijven, kan hij weder niet nalaten aan zijn luim toe te geven. Hij doet om zoo te zeggen een sprong zijwaarts om nog even de gelegenheid waar te nemen tot een wel-berekenden uitval. Zijn tijdgenooten zullen de behendigheid van den kampvechter hebben toegejuicht; de bedoeling was voor hen niet raadselachtig, al ontsnapt zij thans aan de meeste lezers, zelfs aan uitleggers en vertalers. De dichter heeft het thans op de schrijvers en voordragers van prologen geladen. Geheel buiten den toon van hetgeen volgen zal, treedt een der spelers met een proloog op, waarbij ons om het schreeuwende contrast onwillekeurig een lach op de lippen komt en Hamlet met recht aan het spotten raakt.

> ‘For us and for our tragedy,
> Here stooping to your clemency,
> We beg your hearing patiently,’ -

zoo luidt de proloog, of liever, de parodie op het onzinnig kreupelrijm, waarin zoo vaak de prologen in Shakespeare's tijd gesteld waren, en waarvan wij onder anderen nog een proeve vinden in de prologen en koren van ‘Pericles’, die zeker wel geen verstandig lezer aan Shakespeare zal toekennen. Wat overigens de strekking van de aangehaalde regels betreft, niet

ik heb ze er in gelegd, maar Shakespeare zelf legt Hamlet zijn bedoeling in den mond, schoon alweder de meeste uitleggers het eigenlijk doel van den dichter voorbijzien. Voorwaar, menig dichter heeft reden tot de verzuchting: beware de hemel mijn werken voor commentaren of toezicht uitoefenende editors. Hetzelfde is, met het oog op het aangehaalde proloogje, op enkele vertalingen van toepassing. De overzetter die er een glad, gewoon en modern versje van maakt, waarbij het karakter en bijgevolg de bedoeling geheel verloren gaat, heeft Shakespeare blijkbaar niet begrepen. Ik zal zoo vrij zijn van dergelijke overzettingen te getuigen: zij laten zich wellicht gemakkelijk lezen - maar Shakespeare is het niet.

IV.

Thans kom ik op den ‘Zomernachtsdroom’ terug. De reeds aangehaalde plaatsen zijn heel eenvoudig staaltjes van dezelfde stof, die schering en inslag van den ‘Zomernachtsdroom’ uitmaakt; zij kunnen bijgevolg dienst doen om het genoemde stuk in zijn bedoeling en strekking toe te lichten en tevens Shakespeare's streven gedurende zijn geheele dichterloopbaan duidelijk te maken. Breng ik dit stuk in verband met de vele uitdrukkingen, die des dichters standpunt en overtuiging karakteriseeren, dan meen ik het recht te hebben tot de stelling: ‘De Zomernachtsdroom is geschreven, toen Shakespeare, zich na lange studie en voorbereiding, op de stelligste wijze tegenover enkele zijner kunst- en tijdgenooten plaatste.’ De aanhalingen daartoe door mij in het midden gebracht of nog te leveren zijn den beoefenaars van Shakespeare wel bekend; ik geef ze dan ook niet als ontdekkingen, gelijk ik reeds zeide; ik tracht ze slechts in het rechte licht te plaatsen en door het in verband brengen van een en ander des dichters houding tegenover anderen te kenteekenen en te doen zien, hoe hij langzamerhand tot het levendige bewustzijn kwam van gezonder denkbeelden op het gebied der kunst, dat hij wist wat hij wilde en steeds meer en meer van wel overdachte beginselen uitging, waardoor hij herhaalde malen in botsing kwam met zijn tijdgenooten. Toen de tijd van voorbereiding

voorbij was en zijn ontwikkeling tot volle rijpheid was gekomen, was de strijd onvermijdelijk, en gedrongen door de omstandigheden en naar de gewoonte zijner dagen moest hij dien strijd op het tooneel zelf overbrengen. Gedeeltelijk was het ook het doel van Hermann in bovengenoemde studie de uitgesproken stelling toe te lichten. Nu moge hij dwalen in de opvatting van het stuk als doorloopende allegorie, - wat niet wegneemt dat het toch in enkele bijzonderheden een allegorische strekking kan hebben - hij moge hier en daar mistasten in de verklaring van verschillende uitdrukkingen en voorstellingen met het oog op de feiten en personen uit 's dichters tijd en omgeving, toch volgt hij den wetenschappelijken weg, die een onderzoek naar de grondiger kennis van den ‘Zomernachtsdroom’ en zijn strekking, bedoeling en inhoud alleen waarde kan geven, namelijk den zuiver historischen. Het voortbrengsel van de levendigste, de meest dichterlijke fantazie die men zich kan voorstellen, gelijk het stuk terecht genoemd wordt, is nog iets anders, in zekeren zin nog iets meer dan dat; het is een protest, het is een uitdaging, als ik het zoo noemen mag, het is een parodie hier en daar tevens, waarvan de beteekenis voor 's dichters dagen volkomen begrijpelijk was en stellig doel trof, en die hoofdzakelijk daaraan haar belang ontleende dat zij begrepen werd en haar uitwerking onmogelijk kan gemist hebben. Het is een getuigenis van eigen kunstopvatting en als zoodanig een daad van gewicht, zoowel in het leven des dichters als in den tijd, waarin hij optrad. Het stuk is een afwisselende satire, waarin zelfs voor ons nog de voortdurende aanvallen op hardnekkige tegenstanders, op gebreken die onbesnoeid voortwoekerden, duidelijk aan den dag komen. Het stuk is een antwoord in den vorm van een daad op de aanmaning van Hamlet tot de tooneelspelers: ‘O, reform it altogether!’

Het is de verdienste van Hermann's werk dit te hebben aangetoond en door velerlei geschiedkundige feiten te hebben toegelicht. De uitkomst van zijn nauwgezet onderzoek is, dat Shakespeare zich na den ‘Zomernachtsdroom’ ten volle van zijn dichterroeping bewust is, dat hij sedert dat gedicht, optreedt, niet in theorie maar in en door zijn stukken zelf, als H e r v o r m e r van het nationaal tooneel in Engeland met zijn eigen dramatischen stijl. De ‘Zomernachtsdroom’ voert

ons dus terug in de dagen van den strijd, waarop ik reeds boven gewezen heb, den strijd tegen een deel van het publiek, den strijd tegen enkele mododichters van zijn dagen, den strijd tegen de Herodessen en tooneel-tirannen, tegen bombast en onbeschaafde ruwheid zoowel als tegen overbeschaafde verfijning en zoogenaamde elegance. Voor hem die daaraan twijfelt of het er nog niet in gezien heeft, gaat menige toespeling, menige belangwekkende bijzonderheid verloren. Vóor alles neme men, om er dit in te zien, Shakespeare in zijn geheel en beschouwe men een en ander in den ‘Zomernachtsdroom’ ook in verband met plaatsen uit andere stukken, gelijk ik reeds heb opgemerkt. In dat verband beschouwd, laat de opvatting van vele plaatsen geen twijfel over. En ook uit dit oogpunt wordt ons de ‘Zomernachtsdroom’ ten volle duidelijk. Uitdrukkingen en toestanden, die men anders bloot als de uitingen en opvatting van een weelderige fantazie en uitgelaten humor beschouwd heeft, worden van veel meer beteekenis, zoo er het licht der geschiedenis op valt. Zonder dat licht, zou ik zelfs beweren, zijn veel zoogenaamde geestige uitvallen en humoristische tooneelen van zeer twijfelachtig allooi. Alleen de kennis van Shakespeare's tijd en omgeving, de kennis van zijn verhouding tot zijn tijdgenooten geeft den sleutel in handen om zijn bedoeling te vatten, geeft beteekenis aan zijn woorden, doet ons de strekking zien van sommige tooneelen en geeft het antwoord aan de hand op de vraag: wat wil de dichter met dezen of genen persoon, met de voorstelling van dit of dat type aanduiden of veroordeelen?

Intusschen wachte men zich voor overdrijving, waardoor aan de beteekenis van het stuk geweld wordt gedaan en het stuk zijn wezenlijk karakter geheel verliest. Hermann maakt zich aan zulk een overdrijving schuldig. Uitgaande van de stelling, dat de ‘Zomernachtsdroom’ een gelegenheidsstuk is, opgevoerd bij de opening van het Globe-theater, - waarvoor ook werkelijk naar mijn meening veel grond is - leidt hij daaruit af, dat het geheele stuk van begin tot einde ééne a l l e g o r i e is. Alle personen in het stuk voorkomende, zelfs Theseus en Hippolyta, zijn daardoor de vertegenwoordigers van een afgetrokken denkbeeld of stellen verschijnselen en toestanden voor, waarop de dichter het oog had. Ieder tooneel moet nu in overeenstemming met de allegorie in haar geheel worden verklaard. Het grond-

denkbeeld dier allegorie zou dan zijn: de afdwalingen der fantazie, de ontaarding der kunst aanschouwelijk voor te stellen en tevens daaraan te verbinden de voorgewende meening des dichters, dat het de roeping van den Globe-schouwburg zal zijn, de fantazie weder in het rechte spoor te brengen, de kunst weder in haar waar karakter en de haar waardige roeping te herstellen. Tot welke zonderlinge gevolgtrekkingen zulk een opvatting van het stuk als geheele en streng volgehouden allegorie moet leiden, blijkt ons reeds uit een paar voorbeelden. De beschrijving van den ongelukkigen zomer door Titania, waarschijnlijk een toespeling op het ongunstige jaar 1594, in het eerste tooneel van het tweede bedrijf, wordt zoodoende een zinnebeeldige voorstelling van den overstelpenden vloed der onzinnige stukken, die de tooneelpoëzie en de kunst voortdurend van den rechten weg brachten, en met den goeden smaak zoowel als de zeden en het gezond verstand in tegenspraak waren. De zegening van Theseus' huis en huwelijksbed door Oberon, aan het einde van het vijfde bedrijf, wordt nu een zinnebeeldige voorstelling van de wijding, den Globe-schouwburg door den gelouterden en edelsten geest der dichterlijke fantazie toegedacht. Zulke beweringen en verklaringen grenzen aan het ongerijmde en zijn het gevolg van een miskenning zoowel van het karakter der dichterschepping als van Shakespeare's geest. Ik stem het dus Von Friesen in zijn bestrijding van Hermann volkomen toe, dat de opvatting van den laatste in het algemeen, een opvatting die het geheele stuk tot een doorloopende allegorie maakt, op de stoutste hypothese berust, die de kritiek ooit ten opzichte van een Shakespeare-drama zou durven uiten en die dus niet dan met de grootste vermetelheid als uitgangspunt eener beschouwing kan worden aangenomen, tenzij door de deugdelijkste historische bewijzen gestaafd.

Evenwel, een dergelijke opvatting bestrijdende, behoeft men daarom niet de allegorische strekking van enkele bijzondere tooneelen en voorstellingen weg te cijferen of de herhaalde en klaarblijkelijke toespelingen op bestaande toestanden, feiten en personen over het hoofd zien. Met het oog daarop heeft Hermann's uitgebreide studie groote verdiensten en heeft hij de vraag naar de beteekenis en de bedoeling van den ‘Zomernachtsdroom’ een belangrijke schrede voorwaarts gebracht.

Zijn stelling, dat het geheele stuk een doorloopende allegorie is, kan men onmogelijk aannemen, daar zij geheel in strijd is met den geest van Shakespeare; de allegorische beteekenis en strekking van enkele onderdeelen is echter niet te loochenen. Als voorbeeld daarvan zou men onder andere slechts behoeven te wijzen op het begiftigen van Bottom met den ezelskop, op den waanzin van Titania, als zij op den ruwen wever met zijn lange ooren smoorlijk verliefd wordt, een tooneel met zulk een diepe beteekenis en dat werkelijk bij het rechte inzicht daarvan even treffend als satiriek is. Verder nog kan men wijzen op de rol die genoemde Bottom zich aanmatigt, waar hij als leider van de tooneelvoorstelling optreedt; zijn ‘P i r a m u s e n T h i s b e ’ is alleen verklaarbaar met het oog op de afdwaling van Titania, als zij zich aan den langoor overgeeft; de scherpste satire gaat hier samen met den geestigsten humor, alleen ten volle te genieten, als men de allegorische beteekenis gevoelt. De tooneelvoorstelling van Bottom en de zijnen wederom is van begin tot einde allegorie, geschreven met het oog op toestanden uit 's dichters tijd, evenals bovengenoemde tooneelen, en daarom in de eerste plaats van belang tot toelichting van zijn bedoelen en werken, van zijn houding tegenover zijn tijdgenooten en het tooneel zooals hij het vond en nog lang in zijn dagen gekend heeft, Wordt niet, om voorloopig maar iets te noemen, aan den L e e u w , den M u u r en den M a n e s c h i j n , die als personen optreden, een rol toebedeeld met de kennelijke bedoeling om Lily en zooveel andere dichters belachelijk te maken, die de onzinnigste persoonsverbeeldingen een rol in hun stukken gaven? Shakespeare had reeds van begin af aan met dien onzinnigen wansmaak gebroken en stelt het ongerijmde er van ten toon door te laten zien dat het alleen tehuis behoort op tooneelen onder de leiding der Bottoms en de zijnen. Bottom zelf is de incarnatie van dien wansmaak en vertegenwoordigt dus zoowel den Herodes, den bulderbast onder de tooneelspelers van den volksschouwburg uit 's dichters dagen, als de mob, de groundlings, de quantity of barren spectators waar Hamlet van spreekt, het volkje ‘capable of nothing but inexplicable d u m b s h o w and n o i s e ,’ en dat zulke tooneelspelers met woest getier toejuichte. Die aan de allegorische beteekenis van den ‘Zomernachtsdroom’ nog mocht twijfelen, sla een blik in de geschiedenis van het

Engelsche tooneel en vestige dan zijn aandacht op de rol van dien Bottom. Bij de verdeeling der rollen valt hem die van Pyramus ten deel. ‘Wat is die Pyramus,’ vraagt hij, ‘een minnaar of een tiran?’ Tertium non datur. En als hem geantwoord wordt: ‘Een minnaar, die zich zelf heel dapper om het leven brengt, enkel van wege de liefde,’ herneemt hij: ‘Dat zal bij een prachtige opvoering wat tranen kosten! Als ik die rol speel, moet het publiek op zijn oogen passen, ik zal stormbuien oproepen; ik zal jammeren dat het een liefhebberij is. Maar toch, een tiran valt het meest in mijn smaak. Ik zou bijvoorbeeld den “Herrekeles” wonderbaarlijk mooi spelen of de rol van een kerel, die alles dreigt op te vreten of den boel kort en klein slaat.’ Omtrent die Hercules-rol vergelijke men de vertooning in ‘Love's Labour's Lost’, waar zij mede gepersifleerd wordt. Dat zij werkelijk in de oude stukken als een woeste rol met heel wat n o i s e voorkomt en als zoodanig Shakespeare's weerzin opwekte, blijkt uit Greene's bekend geschrift: ‘A Groatsworth of Wit,’ waarin een tooneelspeler zegt: ‘The twelve labours of Hercules have I terribly thundered on the stage.’ Wellicht zijn de volgende verzen door Bottom onmiddellijk na zijn opmerking gedeclameerd uit een of ander bombastisch stuk, welks held Hercules was; persiflage op de eene of andere bekende rol uit 's dichters dagen was het in ieder geval. Na zijn voorkeur voor genoemde rol te kennen gegeven te hebben, gaat hij in één adem voort en citeert:

‘De rotsen die rukken
Met woedende nukken
De grendels aan stukken
  Van kerker en kot!
En Vebus zijn wagen
Zal d' ochtend doen dagen,
Wie des zich beklagen,
  Het Noodlot ten spot!’

‘Ziet ge,’ zoo gaat hij voort, ‘dat is verheven! Je merkt wel, dat is naar den aard van Herrekeles, in den trant van je waren tiran; een verliefde valt meer in het huilerige’. Geen wonder, dat hij bij de verdere omdeeling der rollen ook het leeuwenaandeel voor zijn eigenaardig talent eischt, ‘Laat mij ook den Leeuw spelen’, zegt hij. ‘Brullen zal ik, dat het ieder pleizier zal doen; brullen zal ik, dat de hertog bis, bis! zal roepen.’ Shakespeare laat Bottom ook blijkbaar als vertegen-

woordiger van de dichters der g r o u n d l i n g s optreden. In het eerst heet hij verscheidene malen b u l l y Bottom om den bulderenden tooneelspeler aan te duiden. In Bottoms laatste woorden geeft Shakespeare de volle laag aan de dichters der ‘Interludes.’ De treurige geschiedenis van Pyramus en Thisbe wordt, om de parodie te voltooien, besloten met een boerendans. ‘Will it please you’, vraagt Bottom, ‘to see the epilogue, or to hear a Bergomask dance between two of our company?’ Die dans wordt vervolgens werkelijk uitgevoerd, en zoo eindigt het hansworsten-spel der handwerkslieden als zoo menige luidruchtige ‘interlude’ met een ander van denzelfden aard. De dans is genoemd naar Bergamo, de stad van Arlechino. Uit Flögel-Ebelings ‘Geschichte des Grotesk-komischen’ blijkt namelijk dat genoemde stad in de geschiedenis van den Italiaanschen Arlechino op den voorgrond treedt; ook behoorde het dansen niet het minst tot de talenten van Arlechino, zoodat eigenlijk met den naam van Bergomask dance een Hansworstendans bedoeld wordt. De oude en nog latere ‘interludes’ eindigden vaak, na de gebrekkige voorstelling of grof-boertige tooneelen, met zulk een dans om het genot van de volksmassa ten toppunt te voeren en er de samenspraken in kreupelrijm of de langwijlige redeneeringen op luidruchtige wijze mede te besluiten. Ook met deze interludes en hun wansmaak, hun d u m b s h o w en n o i s e heeft Shakespeare voor goed gebroken, en hij stelt ze hier voor zijn beschaafder publiek ten toon door ze in zijn stuk belachelijk te maken.

Na het aangevoerde zal het iederen opmerkzamen lezer duidelijk zijn, wat wij van de overige deelen der Pyramus-Thisbe-komedie te denken hebben. De proloog, de zotteklap van Muur, Maneschijn en Leeuw zijn maar niet enkel de schertsende uitvalvallen van den uitbundigsten humor, - trouwens uit dat oogpunt beschouwd van zeer twijfelachtig allooi, gelijk ik reeds opmerkte, - maar parodie op het tooneel, de spelers, het publiek en verschillende dichters uit Shakespeare's dagen, voor zoover een en ander met de gezonder opvatting en deugdelijker beginselen van den grooten Hervormer in strijd was. Voor bijzonderheden kan ik verder naar Hermann verwijzen, die onderscheiden toespelingen tehuisbrengt waar zij behooren. Reeds een aandachtige lezing van Theseus' woorden en die zijner medetoeschouwers moet den beoefenaar van Shakespeare

van het boven beweerde overtuigen. Het geheele tusschenspel verschijnt dan in een geheel ander licht en bijgevolg wordt de ‘Zomernachtsdroom’ in zijn bedoeling en strekking van groote beteekenis voor de kennis van den dichter, zijn tijd en de verhouding tot zijn tijdgenooten, gelijk wederkeerig de geschiedenis van zijn tijd en het tooneel zijner dagen het stuk zelf toelicht. De strijd dien de dichter te voeren had, was van veel meer omvang dan wij ons tegenwoordig kunnen voorstellen. Gerijmel, geknutsel, klinkklank, Hercules-gebrul op het tooneel, zoowel als laffe vertooning en luidruchtig getier, hofstijl en wansmaak, dat alles had hij zich tot taak gesteld te bestrijden, om tevens in eigen stukken te doen zien, wat de ware roeping van het tooneel is, ‘both at first and now,’ gelijk Hamlet zegt. Het zou mij hier te ver voeren aan te toonen, dat dit ook in verschillende andere karakters en stukken uitkomt; de Armado's en Pistols bijvoorbeeld, zijn uit hetzelfde oogpunt te beschouwen, de laatste in het bijzonder als een karikatuur-teekening van personages bij Preston. De naam van dezen dichter brengt mij nog tot een aanhaling, die tot toelichting van Shakespeare's bedoeling van te veel beteekenis is om haar achterwege te laten. Het tusschenspel van Pyramus en Thisbe is, wat de wijze van behandeling der stof aangaat, een wel-bedachte parodie op den bouw der stukken van Lily, Greene en Peele. Proloog, Muur, Maneschijn en Leeuw doen hier den dienst van den ‘Presenter’ bij Peele, den Oberon en Bohan in Greene's, ‘James IV’ en van Cynthia bij Lily. Maar ook de versmaat, die Shakespeare bezigt, dient om de geleerde en academische dichters, wier rijmlooze verzen in dezelfde maat geschreven waren, ten toon te stellen, zoodat de strekking van de satire zoo duidelijk mogelijk was. In het bijzonder had hij het oog op Preston. Kreyssig deelt in zijn ‘Vorlesungen’, I, 51, een fragment uit Prestons reeds vroeger genoemden Cambyses mede, dat vergeleken met de komische scene van Pyramus' en Thisbe's dood geen twijfel omtrent de satirische bedoeling overlaat. De aanhaling uit Cambyses luidt:

‘O blisful babe,
O joy of womb,
Heart's comfort and delight,
For counsel given
Unto the king,
Is this thy juste requite?

O heavy day
And doleful time,
These mourning tunes to make!
With blubred eyes
Into mine arms
From earth I will thee take.'

Als in weerklank daarop is de geheele lijkklacht van Pyramus en die van Thisbe van begin tot einde in dezelfden toon en geheel en al in hetzelfde metrum volgehouden, zoodat de onovertroffen parodie haar komische uitwerking bij 's dichters tijdgenooten niet missen kon. Slechts een paar strofen tot voorbeeld uit de klacht van Pyramus haal ik hier aan:

'But stay; - O spite!
But mark, poor knight,
What dreadful dole is here?
Eyes, do you see?
How can it be?
O dainty duck! O dear!

Thy mantle good,
What, stain'd with blood?
Approach, ye Furies fell!
O Fates, come, come,
Cut thread and thrum;
Quail, crush, conclude, and quell!' enz.

Het eenige onderscheid is hier, dat Preston iedere drie regels als één vers behandelt, bijv.

'O blissful babe, o joy of womb, heart's comfort and delight,'

terwijl Shakespeare de cesuur nog levendiger doet uitkomen door de beide rijmen in de eerste deelen van het vers. Ten slotte eischen nog, behalve de herhaalde en gezochte alliteratiën in de geheele Pyramus-en-Thisbe-komedie, de opeenstapeling, de opgeschroefde klinkklank als in den laatst aangehaalden regel, afgewisseld met den voorraad uit Bottoms woordenschat, en het pathos in de droefheidskreten aan het einde der coupletten de aandacht van den lezer om tot recht inzicht van 's dichters bedoeling te komen.

De meening dat de 'Zomernachtsdroom' een allegorische strekking heeft, is overigens niet zoo heel nieuw. Uitstekende

kenners van Shakespeare, mannen als Grant, Gervinus, Kurz, König, Von Friesen, Kreyssig en anderen hebben min of meer die opvatting gedeeld, ook al bepaalden zij zich daarbij meer uitsluitend tot de ‘Märchenkomödie’ als zoodanig of als Maskerstuk en minder tot de beteekenis van het stuk uit een historisch oogpunt in verband met de ontwikkeling van den dramadichter. Zoo zij echter die allegorische strekking uit hun oogpunt aannemen, mogen zij die van het standpunt der historische kritiek niet loochenen, indien daarvoor de deugdelijkste bewijzen worden aangevoerd. Daarom is het noodig, dat men zich eerst losmake van de gewone bespiegelingen, zoo eindeloos herhaald en steeds opnieuw gevariëerd, waarbij uitsluitend het stuk als F e e ë n - d r a m a wordt beschouwd en ontleed. Het is ongetwijfeld waar, dat de ‘Zomernachtsdroom’, of gelijk V. Friesen zegt, dat ‘diese Phantasiegebilde mit pangermanischen Gebrauchen und Naturanschauungen genau zusammenhangen.’ Ik laat daarbij het fraaie modewoord van onze Duitsche broeders der laatste jaren voor zijne rekening en gun den schrijver het genoegen, daaruit te besluiten, ‘dass uns daher die Geisterwelt dieses Sommernachtstraum auf natürliche Weise nahe steht.’ Die Zusammenhang is echter een waarheid als een koe, gelijk de boeren zeggen. Dat Shakespeare van de Germaansche mythologie en geestenwereld gebruik heeft gemaakt en er een en ander uit geput heeft, bemerkt de oppervlakkigste lezer van onzen tijd zelfs, nu wij zooveel verder van die mythologie verwijderd zijn dan het volk in 's dichters dagen. Het is echter voor den verstandigen lezer even klaarblijkelijk, dat de dichter niet die mythologie of een of ander sprookje heeft willen d r a m a t i s e e r e n , bijgevolg niet een eigenlijke ‘Märchenkomödie’ of een tooverstuk heeft geleverd in strikten zin, maar eenvoudig die mythologische, die geestenwereld tot zijn doel heeft aangewend, voor zoover het tot bereiking daarvan hem geschikt en noodig voorkwam, en dus geheel naar zijn believen. Daartoe had V. Friesen zich bij zijn beschouwing moeten bepalen, en zijn studie over het stuk zou voor ons, na al hetgeen over het Feeën-drama geschreven is, van eenige vrucht geweest zijn, indien hij dit zoo duidelijk mogelijk had aangetoond. Dan zoude hij tevens bemerkt hebben, dat de Dichter zich niet stelliger en nauwgezetter aan de overleveringen dier mythologische wereld gehouden heeft dan hij tot bereiking van zijn

hoofddoel noodig achtte, zonder te vragen of een later criticus zijn stuk ook wellicht voor een mythologisch handboek zou believen te houden. De Elfen- en Feeënwereld in het stuk is bijgevolg niet anders te beschouwen dan als een zuiver Shakespeariaansche wereld, ongeveer op dezelfde wijze als zijn Grieken, Romeinen, Italianen enz., zijn eigen karakters en menschen zijn.

Dat uitsluitend oog op het stuk als 'Märchenkomödie' heeft er dan ook velen van de wijs gebracht. Gervinus redeneert er wonderlijk op los, als hij het over 'die lustigen Elfen' heeft; Kreyssig doet het ons schemeren voor de oogen met zijne 'Auffassung des Elfenreichs als des poetischen Gegenbildes aristokratischen, von Schönheitssinn und Laune beherschten Genusslebens.' Ook Tschischwitz weet dikwerf niet hoe hij het heeft, als hij in zijn - overigens zeer verdienstelijk - werkje: 'Nachklänge germanischer Mythe in den Werken Shakespeares' nu en dan de kluts kwijt raakt in die Elfenwereld van den 'Zomernachtsdroom.' De eerbied voor den grooten meester heeft enkele dier heeren weerhouden, anders hadden zij het ongetwijfeld den Dichter uit de 16^{e} eeuw kwalijk genomen, dat hij niet ijveriger bij Jac. Grimm ter school is gegaan.

Het spreekt van zelf, dat bij een beschouwing als die van Hermann, ook geen plaats overblijft voor de hypothese van Karl Elze, dat de Zomernachtsdroom een huwelijksgedicht is, een drama, opgevoerd bij het huwelijksfeest van een hooggeplaatst persoon, en wel bijzonder bij het trouwfeest van Graaf Essex met de weduwe van Sir Philip Sidney. Elze, die anders van geen allegorische strekking, in welken zin ook, wil weten, maakt er dus zijns ondanks een allegorie van in den letterlijken zin van het woord. Zijn 'Hochzeits-hypothese,' zoo hardnekkig volgehouden en zeker niet zonder talent verdedigd, is echter mijns inziens niet te redden. Reeds de titel van het stuk weerspreekt haar: het bedoelde huwelijk werd gesloten op den 1^{n} Mei 1590, en dus zou de Dichter in de keuze van zijn titel hoogst ongelukkig geweest zijn. Bovendien, de vervaardiging van het stuk zou dan in 1589 moeten vallen, en dus voòr de Dichter en Essex zelf nog iets van een aanstaand huwelijk wisten, tenzij de Dichter het inderhaast in een week of wat had saamgeflanst. Taal, stijl, wijze van behandeling zijn bewijzen genoeg om niet aan 1589 te kunnen denken. Bij zoovele

argumenten van anderen, heeft Hermann nog de zijnen gevoegd en naar mijn meening de vraag beslist. De veronderstelling van Elze was trouwens ook niet nieuw. Reeds Tieck had het stuk voor een Hochzeitsdichtung verklaard, met dit onderscheid, dat hij het voor een maskerspel tot feestelijke viering van het huwelijk des graven van Southampton houdt, welk huwelijk in 1598 gesloten werd. Delius heeft die hypothese voor goed doen vallen. Toch heeft Tieck's meening bij verschillende latere schrijvers nog steeds nagewerkt. Gervinus, ofschoon te recht niet aan het huwelijk van den Graaf van Southampton denkende, houdt toch de Hochzeits-hypothese in het algemeen vast. ‘Die Zeit der Entstehung des Stuckes,’ zegt hij, ‘das wie Henry VIII und der Sturm zu Ehren der Vermählung irgend eines hohen Paares geschrieben sein mag, setzt man um 1594-1596. Das Stuck ist eine Maske.’ Nog veel beslissender uit zich Kreyssig, die letterlijk van Tieck's meening niet scheiden kan, terwijl V. Friesen, hoewel niet met Tieck's hypothese ingenomen, toch nog het denkbeeld van huwelijksgedicht niet kan laten varen. Men ziet, Elze's veronderstelling is eenvoudig een variant op de oorspronkelijke van Tieck. Hij werd daarin versterkt door Kurz, die onder anderen beweert, dat de bekende passage omtrent het ontstaan van het bloempje Love-in-Idleness in het tweede bedrijf de praktische strekking moet gehad hebben om Koningin Elizabeth (The fair Vestal) voor het heimelijk gesloten huwelijk van Essex met Sidney's weduwe gunstig te stemmen en beide echtgenooten in genade aan te nemen. De beschouwingen die aan de Hochzeits-hypothese worden vastgeknoopt zijn al even zonderling als de redeneeringen, die aan het stuk als Märchenkomödie worden vastgesponnen. En geen dezer schrijvers hebben zich in ernst de vraag voorgelegd, wat in zulk een hoogtijdsgedicht dan toch de parodie der handwerkslieden-vertooning wel beteekenen moet! Doch zoo gaat het in Duitschland vaak met hun ‘Shakespeare und kein Ende.’ Tieck werpt een hypothese op, Karl Elze levert daarop een variant, die hij met al het gezag van zijn naam voor een ernstig gemeende ontdekking aan de markt brengt, en ‘dan komen de overigen er op aanvallen,’ zou Falstaff zeggen.

Jammer dat het tot heden niemand gelukt is, het juiste jaar van den Zomernachtsdroom vast te stellen. Ware het zeker, dat zulks met Hermann in 1594 te stellen is, dan zou ik met

hem kunnen aannemen, dat de Zomernachtsdroom als g e l e g e n h e i d s g e d i c h t bij de opening van den Globe-Schouwburg is opgevoerd. Zoolang echter de stellige bewijzen nog ontbreken, mag zulks niet als onwederlegbaar feit worden opgegeven, ook al zou men het in verband met den inhoud als aannemelijk, ik voor mij zou zelfs zeggen, hoogst waarschijnlijk achten. In ieder geval komt het als gevolgtrekking van een nauwgezet onderzoek de waarheid meer nabij dan de Essex-hypothese, door de geschiedenis zelf voor onmogelijk verklaard.

De Zomernachtsdroom dan, hoe men ook over de vraag, of het een gelegenheidsgedicht is, moge denken, blijft een drama, dat voor de kennis van Shakespeare's ontwikkeling van het grootste belang is. Het gedicht kenteekent een nieuwe periode in het leven van den auteur, de periode van zijn volle vrijheid. De parodie daarin voorkomende wijst zijn standpunt aan tegenover vele zijner tijdgenooten. Na ernstige voorbereiding neemt hij afscheid van hen, die den volkssmaak vleien of in den geest der ‘scholar-poets’ hun geknutsel en onnatuurlijk geschrijf den zoogenaamd uitverkorenen als de ware poëzie voorzetten. Van nu aan heeft hij voor goed met hen gebroken en slechts enkele malen komt hij, gelijk bijvoorbeeld in Hamlet, op een of ander wat zijn weerzin en ergernis opwekt, terug. Niet gedreven door onbewust instinkt, wat men maar al te vaak aan het genie toeschrijft, maar in het volle bewustzijn van hetgeen hij wilde, schrijft hij en treedt hij op als Hervormer van het tooneel. Vatten wij den strijd dien hij daarbij gevoerd heeft, in enkele punten samen, dan bepaalt zich zijn verzet tot drie verschijnselen, gelijk boven is aangetoond.

I°. De heerschappij van de g r o u n d l i n g s , t h e m o b , ‘t h e q u a n t i t y o f b a r r e n s p e c t a t o r s ’ uit den Hamlet; de wansmaak en het getier op het tooneel, de Herodessen, Termagants en vooral de B o t t o m s , toegejuicht door de groote menigte en wederkeerig haar naar de oogen ziende.

II°. De v u l g a i r - s t i j l van de schrijvers en dichters in dienst van ‘the mob,’ hun langwijlige prologen en koren, hun ‘inexplicable dumbshows,’ hun neiging tot het plat komische aan de eene en het onzinnig woeste aan de andere zijde, hun verwarring van het tragische met het afgrijselijke, dat alle perken te buiten ging.

III°. De h o f s t i j l , die zoo mogelijk den gezonden geest

van Shakespeare meer dan eenige andere ontaarding tot verzet prikkelde en tot strijd opwekte.

Ik mag niet eindigen zonder nog een enkele bedenking te beantwoorden. Moet nu ‘het schoone gebouw der rijkste fantazie’ niet tot puin ineenvallen, als men in den Zomernachtsdroom een allegorische beteekenis moet zien en het gedicht aldus te gelijker tijd, al zij het ook in enkele opzichten, een soort van strijdschrift wordt? Bij zulk een vraag kan ik naar een vroegere aanhaling verwijzen, waarin met de beperkte opvatting den spot wordt gedreven: ‘Märchenkomödie ist Märchenkomödie, und wer dabei anfängt zu d e n k e n , hat keine Märchenkomödie mehr.’ Daarop toch komt de medegedeelde bedenking neêr. Het tegendeel is waar. Het stuk biedt bij het onverdeeld genot, dat het steeds zal aanbieden, een nieuw onderwerp van belangstelling en onderzoek aan. Menige uitdrukking wordt er verstaanbaar, verkrijgt er werkelijk zin en beteekenis door, zoo men de bedoeling van den dichter nagaat en tracht op te sporen, zoo men zijn dichtstuk in verband beschouwt met zijn ontwikkeling en inzichten op het gebied der kunst, met den strijd door hem op dat gebied gevoerd. En hoe kan nu het recht verstaan van een kunstvoortbrengsel ons zijn bekoorlijkheid, ons zijne aantrekkelijke zijde benemen? Wordt het dieren-epos: ‘Van den Vos Reynaerde’ er iets minder om, zoo wij het in zijn allegorische strekking, als satire op middeleeuwsche toestanden leeren opvatten? Het tegendeel is waar. Is niet het meesterstuk van Cervantes ons op rijper leeftijd vrij wat meer geworden, dan toen wij als kinderen lachten met ‘den Ridder van de droevige figuur,’ die ons later zoo menigmaal weemoedig stemt? Ook ‘Gulliver's Travels,’ het is genoeg bekend, is een boek dat oorspronkelijk niet voor kinderen bestemd was. Tot diezelfde soort van dichterscheppingen als de drie genoemde behoort in enkele opzichten ook de Z o m e r n a c h t s d r o o m , en die bevreesd is, dat hij bij dieper inzicht de ‘Zauberkomödie’ zal verliezen, moet zich niet aan de studie van een dichter als Shakespeare wagen. Zeer verkeerd zou men echter doen, uit mijne opmerkingen de gevolgtrekking af te leiden, alsof iedere beschouwing van de poëtische zijde der dichterlijke schepping zonder waarde zou zijn. Ook van die zijde bezien, allereerst ter wille van hen die minder met Shakespeare en zijn tijd vertrouwd

zijn, zal het stuk steeds een bron van studie en genot blijven. Het is de fout van Hermann, dat hij het dichtstuk te veel laat opgaan in de allegorie. Ook zonder eene heldere voorstelling van den strijd in Shakespeare's dagen en de beweging op letterkundig gebied waaraan hij deelnam, blijft de Zomernachtsdroom een d i c h t s t u k , dat steeds als zoodanig een zeldzaam aantrekkelijke zijde blijft behouden. Het is de dichter bij uitnemendheid dien wij er in herkennen, al is het niet te loochenen, dat hij zich soms in volle wapenrusting vertoont.

A.S. KOK.

Richard Cobden.

(Vervolg en slot van bladz. 290.*)*

III.

‘My work is done’ - had Cobden aan zijne vrouw geschreven in het aardige briefje, waarvan ik boven de eerste zinsnede aanhaalde. Ten onrechte. Zijne taak was nog niet afgeweven; zijne parlementaire loopbaan nog niet ten einde. Als kampioen der non-interventiepolitiek en voorstander des vredes zoude hij nog een hardnekkigen strijd tegen de staatkunde van Palmerston te voeren hebben; en als onvermoeid pleitbezorger van de belangen des handels zoude hij tusschen zijn vaderland en Frankrijk een handelsverdrag tot stand brengen, dat grootelijks bevorderlijk zou zijn aan den bloei en de welvaart van beide mogendheden; eene daad, waardoor hij zich de dankbaarheid van twee landen zoude verwerven.

Voorshands behoefde hij rust na de inspanning en vermoeienis der laatste jaren. Eene reis werd hem door zijne geneesheeren aangeraden. Cobden volgde dien raad. Na eene maand met zijn gezin in Wales vertoefd te hebben, zette hij, van zijne vrouw vergezeld, den vijfden Augustus 1846 te Dieppe voet aan wal. Veertien maanden verliepen er, eer hij in zijn vaderland terugkwam. Was die reis hem tot herstel zijner gezondheid voorgeschreven, de apostel der handelsvrijheid wist uitnemend van haar partij te trekken om de nieuwe leer onder de ekonomische heidenen in vreemde landen te verbreiden, en hen van de afgoderij der bescherming afvallig te maken. Frankrijk, Spanje, Italië, Duitschland en Rusland werden bezocht. Overal waar hij kwam was hem eene

feestelijke ontvangst bereid[1]: gastmalen werden te zijner eere aangericht; als de Columbus der handelsvrijheid werd hij gehuldigd. De boerenzoon Cobden kwam met de aanzienlijkste mannen, met de uitstekendste staatslieden in aanraking; drie of vier koningen ontvingen hem ten gehoore; ook met den Paus had hij een onderhoud.

Niet onaardig is het te vernemen, welken indruk sommige beroemde mannen op hem maakten. G u i z o t is in zijn oog 'an intellectual pedant and a moral prude, with no more knowledge of men and things than is possessed by professors who live among their pupils'[2]; T h i e r s 'a lively little man without dignity, and with nothing to impress you with a sense of power'[3]; P i u s d e N e g e n d e gaf hem den indruk, 'that he is sincere, kindhearted, and good, and that he is possessed of strong common sense and sound understanding.' 'He did not strike me as a man of commanding genius,' laat hij er op volgen[4]. Van M e t t e r n i c h getuigt hij: 'His head and countenance convey the impression of high polish rather than native force of character, and his conversation is more subtle than profound'[5]. N e s s e l r o d e, wien hij te Petersburg een bezoek bracht, wordt ons voorgesteld, als 'a polite little man of sixty-five, with a profusion of smiles'[6]. Vooral de laatste woorden zijn karakteristiek. Ziedaar eenige parlementaire portretten, eer silhouetten dan fotografieën te noemen, die alleen als een proefje van Cobdens kritisch talent medegedeeld worden.

Na zijne terugkomst vestigde Cobden zich te Dunford. De vorstelijke gift, hem door zijne aanhangers vereerd, waarvan ik aan het slot van de vorige paragraaf gewaagde, was grootendeels aan het weder in orde brengen zijner zaken besteed; een ander gedeelte er van gebruikte hij om het kleine landgoed te Dunford te koopen, waar zijne ouders ge-

1) Koddig is de volgende aanteekening in Cobdens reisdagboek: '*Dresden*, July 22nd..... Saw in a shop-window to-day a silk handkerchief for sale, with my portrait engraved and my name attached.' (Morley, I. 444.)
2) Morley, I. 416.
3) Morley, I. 422.
4) Morley, I. 434.
5) Morley, I. 442.
6) Morley, I. 451.

woond hadden en hij het levenslicht had aanschouwd. In deze kalme streek, onder eene boerenbevolking, sleet hij gedurende zijn verder leven den tijd, waarin hij zich van de staatszaken kon verpoozen.

Weldra betrad Richard Cobden weder het staatstooneel. Bij de algemeene verkiezingen van 1847 werd hij niet alleen te Stockport herkozen, maar vestigden ook de kiezers te West-Riding hunne keuze op hem. Tot 1857 bleef hij dit laatste district vertegenwoordigen.

Van nu af aan treedt Cobden als een onvermoeid bestrijder op van Engelands buitenlandsche staatkunde, waarvan Palmerston, kortelings als opvolger van Aberdeen aan het hoofd van het Departement van Buitenlandsche Zaken getreden, de vertegenwoordiger was. De nieuwe Minister vraagde terstond een krediet aan tot versterking van het leger, en bewees spoedig welke gedragslijn hij zoude volgen. Had Engeland zich in de geruchtmakende zaak der Spaansche huwelijken - die groote spanning veroorzaakte, omdat men voor eene vereeniging der Spaansche met de Fransche kroon vreesde - tot vertoogen bepaald, de opstand in Portugal gaf tot eene gewapende tusschenkomst aanleiding: verscheidene maanden vertoefde de Engelsche vloot in den Taag om de Koningin tegen hare eigen onderdanen te beschermen[1)]. Deze inmenging in de zaken eener vreemde mogendheid werd door Cobden scherp afgekeurd.

Het vraagstuk der handelsvrijheid kwam kort daarop in het Parlement weder aan de orde. De partij der bescherming trachtte het verloren terrein te herwinnen, doch hare pogingen mislukten. Integendeel, de vrije handel in graan was slechts een voorspel van een vrijen suikerhandel en van eene afschaffing der scheepvaartwetten. Andere belangrijke vraagstukken, zooals het staatsonderwijs en de aangelegenheden van Ierland, maakten in dezen tijd in het Lagerhuis het onderwerp van beraadslaging uit, waarbij Cobden zich als voorstander van het leekenonderwijs deed kennen, en blijk gaf van belangstelling in de zaak der Ieren. De groote grondeigendommen beschouwde hij als de oorzaak van Ierlands ellende; het gehalte der Iersche afgevaardigden en de geringe samenwerking, die er onder

1) Morley, II. 12.

hen bestond, gaven hem weinig hoop op eene verbetering in dien toestand.

De financieele aangelegenheden trokken in het bijzonder Cobdens aandacht. De slechte regeling der geldmiddelen werd door hem als de hoofdfout van Engelands staatkunde aangemerkt. Van 1848 af streed hij onvermoeid - maar doorgaans met geen gunstigen uitslag - voor verlaging van belastingen en vermindering van staatsuitgaven, inzonderheid ten behoeve van het leger. Den 26sten Februari 1849 stelde hij in het Lagerhuis voor, dat de oorlogsuitgaven zouden beperkt worden tot de som, die in 1835 voldoende geacht was voor de veiligheid, de eer en de waardigheid des lands, waarvan eene bezuiniging van tien millioen pond sterling het gevolg zoude zijn; door de Regeering bestreden, werd dit voorstel met eene groote meerderheid verworpen[1)]. Plannen, door hem met Bright beraamd, om door het oprichten van eene *Commonsleague* eene financieele en parlementaire hervorming te bewerken, droegen geen vrucht. Veel hielden zijne gedachten zich toenmaals met het kiesrecht bezig, maar hij was te zeer een ekonomisch, een maatschappelijk hervormer om zijne krachten aan eene verbetering der staatsinrichting te wijden.

Warm voorstander des vredes en der internationale arbitrage vergezelde hij in 1849 eenige zijner vrienden naar het Vredescongres te Parijs, en stelde hij aldaar eene motie tot afkeuring van oorlogsleeningen voor. Gedurende zijn verblijf in Frankrijks hoofdstad ontbrak het hem niet aan huldebetoon. Hij was meermalen de gast van den Minister van Buitenlandsche Zaken De Tocqueville en ontving vele bezoeken van zijnen vriend en geestverwant Bastiat.

Palmerstons rustelooze geest vond in deze jaren een uitgestrekt veld van werkzaamheid. In het oosten van Europa ontstonden verwikkelingen, die eene gewapende tusschenkomst van Engeland en Frankrijk ten gevolge hadden. De strijd tusschen Hongaren en Oostenrijkers, door de Russen bijgestaan, dreigde eene vredebreuk tusschen Rusland en Oostenrijk eenerzijds en de Porte andererzijds te weeg te brengen; Engeland en Frankrijk, naijverig op het behoud van Turkijes onafhankelijkheid, sloegen

1) W.N. MOLESWORTH, *The History of Engeland from the year* 1830-1874. London 1877, II. 320.

de handen ineen: eene vloot werd naar de Dardanellen gezonden, waardoor de Keizers tot toegeven genoopt werden, en de onschendbaarheid van de Porte bewaard bleef. Cobden, ofschoon de gedragslijn door Rusland gevolgd afkeurende, was met dit gewapend optreden weinig ingenomen: hij had gewenscht, dat Engeland zich tot eene vreedzame tusschenkomst hadde bepaald.

Het was omstreeks dezen tijd, dat Cobden door zijn kloek optreden tegen de deelneming in Engeland aan geldleeningen, door Oostenrijk en Rusland uitgeschreven, ten einde de bres te stoppen, die de oorlog in hunne financiën geschoten had, blijk gaf van die eerlijke consequentie, welke dezen pleitbezorger des vredes steeds heeft gekenmerkt.

Weldra werd Groot-Brittanje in nieuwe moeilijkheden gewikkeld. Ditmaal met Griekenland. Een Engelsch onderdaan, Pacifico genaamd, te Athene gevestigd, had aldaar aan eene smadelijke bejegening blootgestaan. Zijne woning was door een woesten hoop, aangevoerd door een der zoons van den Minister van Oorlog, geplunderd. Vergeefs had hij bij de Grieksche Regeering recht gezocht. Dezen smaad, een Engelsch onderdaan aangedaan, kon Palmerston niet dulden. Hij eischte herstel van onrecht, en deed dien eisch met machtsbetoon gepaard gaan. Der Engelsche vloot, van de Dardanellen komende, werd bevel gegeven den Piraeus aan te doen, waar zij niet alleen een oorlogsschip van de Grieksche Regeering, maar ook een aantal koopvaarders, eigendom van particulieren, veroverde. Het einde der geschiedenis was, dat Griekenland aan Groot-Brittanje eene aanzienlijke schadevergoeding betaalde. Palmerston zegevierde dus. Engeland had opnieuw met kracht van wapenen zijne eischen doorgedreven, en wederom getoond, dat het oude Albion overal en te allen tijde zijne zonen beschermt en voor hunne rechten pal staat. In het Parlement verhieven zich echter vele stemmen tegen Palmerstons gedragslijn. En geen wonder! Vijandelijkheden waren gepleegd, schepen (en dat wel schepen, die aan particulieren toebehoorden) waren genomen, zonder dat eene oorlogsverklaring was voorafgegaan. Peel, Gladstone, Disraeli, Graham en (wie zoude daar nog aan twijfelen?) Cobden laakten in het Parlement Palmerstons interventiepolitiek in het algemeen en zijne gedragslijn in de zaak van Pacifico in het bijzonder. In eene schitterende redevoering verdedigde

Cockburn de staatkunde des Ministers, wiens beleid door eene meerderheid van zes en veertig stemmen goedgekeurd werd; vaster dan te voren zat (naar 't scheen) de vertegenwoordiger der interventiepolitiek dus in den zadel. - In die dagen stierf Richard Peel.

Welhaast trokken de gebeurtenissen in Engeland zelf weder Cobdens aandacht. De anti-katholieke beweging greep plaats. Diep griefde zij den man, die de verdraagzaamheid zelve was, al wat naar geloofshaat zweemde verfoeide, en zóoveel gewicht hechtte aan de gelijkstelling der godsdienstige gezindten, dat hij dit beginsel nog hooger stelde dan dat der handelsvrijheid.

Spoedig was de vredes-advokaat weder aan het woord. Bij gelegenheid van de opening der Groote Tentoonstelling in 1851 stelde hij in het Parlement voor, der Regeering te verzoeken met Frankrijk onderhandelingen tot wederzijdsche vermindedering der strijdkrachten aan te knoopen. Zijn voorstel vond ondersteuning, en Palmerston haastte zich zijne instemming met de strekking er van te betuigen, waarbij hij tevens zijne staatkunde van de blaam van oorlogzuchtigheid trachtte te zuiveren; hij verlangde echter, dat der Regeering in dit opzicht de vrije hand werd gelaten. Gebrek aan samenwerking tusschen de leden van het Kabinet maakte eerlang aan Palmerstons ministerieel leven een einde. De naaste aanleiding tot zijn aftreden was de onverbloemde wijze, waarop hij zijne goedkeuring over Napoleons staatsgreep te kennen had gegeven. Den 22sten December 1851 nam Granville den zetel van Palmerston in. Een paar maanden later noopte de aanneming van een amendement op de *Militia Bill* het Ministerie van Russell af te treden. Lord Derby werd met de samenstelling van een nieuw Kabinet belast. Alle leden er van waren voorstanders van het beschermend stelsel. Wederinvoering der korenwetten stond te vreezen. De League kwam weder te Manchester bijeen, en Cobden trad in hare vergadering als spreker op. In zijne redevoering wees hij aan, welke goede vruchten Peels maatregelen reeds hadden opgeleverd. De invoer van graan en meel was ontzaglijk toegenomen, en Cobden berekende, dat meer dan vijftig millioen menschen geleefd hadden van het koren, dat uit den vreemde was aangebracht. Palmerston, die in eene rede tot zijne kiezers onbewimpeld verklaarde, dat bescherming eigenlijk niets anders is

dan het voedsel van velen ten bate van weinigen te belasten, was in den strijd tegen de protectionistische beginselen der Regeering een bondgenoot van Cobden, en wist door eene motie, die door het Lagerhuis werd aangenomen, eene herleving van het beschermend stelsel te voorkomen. In dit zelfde jaar had eene ontbinding van het Parlement plaats, en werd Cobden te West-Riding herkozen.

Het nieuwe Kabinet diende reeds kort na zijn optreden voorstellen in tot uitbreiding van de legermacht. Palmerston steunde de regeeringsontwerpen; Russell bestreed ze. Cobden gaf wederom van zijne anti-militaristische neigingen blijk, maar even sterk als hij was, waar het bestrijding van het protectionisme gold, even machteloos was hij in zijn verzet tegen de plannen tot versterking der strijdkrachten. De vrees voor Frankrijk en de overtuiging, dat Engelands ligging alleen geen voldoenden waarborg opleverde tegen veroveringsplannen, waren te diep geworteld, dan dat het Cobden kon gelukken zijnen landgenooten de ongegrondheid en ongerijmdheid er van te doen inzien. Zijne houding in deze aangelegenheid kostte hem zelfs een deel zijner populariteit.

Een lang bestaan was het nieuwe Ministerie niet beschoren. Den 27sten December van dat zelfde jaar 1852 trad Derby af. Oorzaak daarvan was de verwerping van een financieel plan, door Disraeli ingediend. Het Ministerie van Lord Aberdeen nam de opengevallen zetels in. Palmerston aanvaardde de portefeuille van Binnenlandsche Zaken, Clarendon die van Buitenlandsche Zaken, nadat Russell, de leider in het Lagerhuis, haar had nedergelegd. Toen greep de lang verbeide samensmelting van de voornaamste volgelingen van Peel en hunne oude tegenstanders plaats.

De paniek, die de stichting van het Tweede Keizerrijk in Engeland deed ontstaan, gaf Cobden aanleiding een geschrift, getiteld 1792 *and* 1853, te doen verschijnen, waarin betoogd werd, dat 1853 eene herhaling dreigde te worden van 1792, toen *niet* Frankrijks veroveringszucht, maar Engelands houding tegenover de Fransche omwenteling den oorlog had doen uitbreken. Toch bleef, ondanks de spanning, de vrede tusschen Engeland en Frankrijk bewaard: meer dan dat, eerlang lagen de vloten van beide mogendheden zusterlijk naast elkander in de Besika-Baai, om gezamenlijk Rusland te beoorlogen. Wèl mocht Cobden,

wiens karaktervastheid hem tot het tegenbeeld maakte van vele staatslieden van zijnen tijd, over de wuftheid en wisselvalligheid der buitenlandsche staatkunde klagen.

Den loop van den Krimoorlog te schetsen ligt niet in mijn plan. De aanleiding, de voortgang en de uitslag van dien krijg, welks glanspunt het beleg van Sebastopol, welks bekroning de opneming van vrijzinnige bepalingen in het volkenrecht ter zee was, zijn elders uitvoerig beschreven. De volksstemming in Frankrijk en Engeland sleepte de Regeeringen mede, en noodzaakte haar deel te nemen aan den oorlog. Aberdeen, voorstander des vredes, stond aan het hoofd van het Kabinet, waarvan Palmerston de ziel was; zijns ondanks werd hij door den loop der omstandigheden genoopt zich in den strijd te mengen. Eerlang - toen eene motie van Roebuck den 25sten Januari 1855, naar aanleiding van de klachten over den toestand des Engelschen legers, aangenomen was - trad het Ministerie af, en kwam Palmerston, de vertegenwoordiger der oorlogspartij, in de plaats van Aberdeen. Bitter betreurde Cobden - die de zaak des vredes met zijne gewone warmte bepleitte, en van wiens hand in 1856 een vlugschrift, '*What next - and next*' getiteld, het licht zag, waarin hij juister begrippen aangaande Rusland trachtte te verspreiden - het toen, dat hij tot den val van het Ministerie Derby had medegewerkt: die val kostte het land honderd millioenen schats en tusschen de dertig en veertig duizend menschenlevens[1)]. De staatkundige meeningen van Cobden en Bright vonden echter weinig instemming. De volksgeest was tegen hen. Bright stond bloot aan hoon en spot. Maar met een moed, die eerbied afperst, trotseerden zij de ongenade des volks. Tegenstand en verguizing schrikten de vredesapostels niet af tegen den oorlogsgeest te getuigen.

Het jaar 1856 was voor Cobden een ongeluksjaar. De zon van zijn huiselijk geluk werd verduisterd door den dood van zijn eenigen zoon, die op eene Duitsche kostschool was, en daar na een kort en hevig lijden stierf, zonder dat zijne ouders iets van zijne ziekte hadden vernomen. Vooral Cobdens echtgenoote werd door dezen onverwachten slag hevig geschokt. Andere tegenspoeden voegden zich daarbij: zijn vee

1) Morley, II. 151.

en zijn gewas leden schade. Eindelijk, als om de maat vol te meten, werd zijn vriend Bright door eene ziekte aangetast, die hem zeer bezorgd maakte: eene vrees, die gelukkig ongegrond bleek te zijn.

Het politieke schouwtooneel trok weldra weder aller aandacht. Een nieuw stuk werd vertoond: treur- of blij-eindespel, naar het standpunt waarop men zich plaatste; kluchtspel in geen geval, dan misschien in de oogen van een Democritus onder de leden der vredespartij. In 1857 brak een oorlog met China uit. De oorzaak was de gevangenneming door de Chineesche Regeering van twaalf van zeerooverij beschuldigde Chineezen aan boord van de Arrow. Volgens de bewering van Bowring, den Gouverneur van Hong Kong - een oud vriend van Cobden, en als lid van den vredebond en een der eerste bestrijders van de korenwet ook zijn geestverwant - was de Arrow een Engelsch schip, en dus aan de Chineesche rechtspraak onttrokken, hetgeen echter door de Chineezen, volgens Morley (II, 188) te recht, werd tegengesproken. Alhoewel de Chineesche Landvoogd de gevangenen slaakte, begonnen nog den zelfden dag de vijandelijkheden: de voorsteden van Canton werden verbrand, het voorspel van een bloedigen oorlog werd gespeeld. Diep was Cobdens verontwaardiging, toen de Regeering het gedrag van Bowring goedkeurde. Den 26sten Februari 1857 stelde hij in het Lagerhuis eene motie voor, om de jongste gewelddadige maatregelen te Canton door de stukken niet voldoende gerechtvaardigd te verklaren, en aan eene commissie (*select Committee*) een onderzoek naar de handelsbetrekkingen met China op te dragen[1)]. De motie, door Gladstone, Graham, Russell, Disraeli en Roebuck gesteund, werd na eene warme discussie - die vooral over de vraag liep, of de Arrow een Engelsch schip was, en waarbij aan de bewindslieden werd verweten, dat zij eene andere gedragslijn volgden tegenover den zwakke dan tegenover den sterke, - met eene meerderheid van zestien stemmen aangenomen. De Regeering zwichtte niet, maar ontbond het Parlement. Palmerston deed een beroep op de kiezers. Voor of tegen Palmerston was de leus. De uitslag bewees 's Ministers populariteit. Zijne tegenstanders werden in vele districten verslagen. Cobden had reeds spoedig ingezien,

1) Molesworth, t.a.p. III. 84.

dat zijne kans om herkozen te worden te West-Riding slecht stond, en zich tot Huddersfield gewend. Groote tegenstand werd hem daar geboden. Te Huddersfield leed Cobden, te Manchester Bright de nederlaag. Zoo waren voor beiden de deuren van het Lagerhuis gesloten. Te Rome vernam Bright den afloop. Hij troostte zich met de overtuiging, dat hij en zijn trouwe medestander werden uitgebannen, omdat zij in hun staatkundig geloof het volk, dat zij twintig jaren gediend hadden. vooruit waren, en hunne staatkundige zedelijkheid hooger stond. ‘De tijd’ - voegde hij er bij in het schrijven aan Cobden, waarin hij van dit fiere bewustzijn blijk gaf - ‘zal de holheid aan het licht brengen van het leugenstelsel dat nu regeert. Zijn aangezicht moge van koper wezen, zijne voeten zijn van leem’[1].

In een opmerkelijk manifest, treffend door waardigen ernst, nam Bright van zijne kiezers afscheid. Cobden noemde hem ‘an honour to his constituents,’ en achtte het een schandelijk voorbeeld van politieke ondankbaarheid, zulk een man, nadat hij door overmatigen arbeid in 's lands dienst was uitgeput, met het geringste aantal stemmen af te schepen. Kort daarop gaf Birmingham van veranderde gezindheid blijk: nauwelijks was er een zetel opengevallen, of Bright werd op nieuw afgevaardigd.

De gebeurtenissen, die plaats hadden gedurende den tijd, waarin Cobden van het staatstooneel verwijderd was, dulden, hoe belangrijk ook, geene uitvoerige behandeling. In den zomer van 1857 kwam de tijding in Engeland van een oproer, dat in Britsch-Indië was uitgebroken. Onmiddellijk werden schepen uitgerust om de orde te herstellen. Men twijfelde niet, of de ongeregeldheden zouden spoedig een einde nemen. Maar men bedroog zich: het oproer sloeg over in een opstand, die zich meer en meer uitbreidde; en al bleef ten slotte de zege aan de Britsche wapenen, lang en hardnekkig werd er gestreden, voordat de opstandelingen het hoofd in den schoot hadden gelegd. Het verhaal van dien strijd bespaar ik mijnen lezers[2]. De wreedheden, die er in de opgestane gewesten werden bedreven, en die bewezen, hoe gering de beschavende invloed was, door de Engelschen op de door hen overheerde

1) Morley, II. 196.
2) Molesworth, t.a.p. III. 100-116.

Inlanders geoefend, vervulden Cobden, die met gespannen aandacht den strijd volgde, met kommer en droefheid. De toekomst zag hij met bezorgdheid te gemoet. Op den duur achtte hij Engeland niet bij machte dat uitgebreide Indische Rijk te beheerschen, en het voordeel, dat het moederland daarvan trok, niet evenredig aan de kosten en gevaren. De gruwelen, door zijne landgenooten voorheen en thans in die overheerde gewesten gepleegd, zouden, naar hij vreesde, aan hunne nazaten bezocht worden.

Had de Fransche Regeering in den loop van dezen oorlog een blijk van welwillendheid en vriendschappelijke gezindheid jegens Engeland gegeven, door den Britschen troepen een doortocht door Frankrijk aan te bieden (een aanbod waarvan echter geen gebruik gemaakt werd)[1] weldra ontstond er opnieuw eene spanning tusschen beide mogendheden, die den val van het Ministerie Palmerston veroorzaakte. 14 Januari 1858 greep de moordaanslag van Orsini op Napoleon plaats. Met verontwaardiging vernamen de Franschen, dat de toebereidselen op Britsch grondgebied waren gemaakt. Een schrijven, waarin de Fransche Regeering aandrong op maatregelen om eene herhaling van het gebeurde te beletten, was het gevolg. Palmerston diende een wetsontwerp tegen de samenzweringen in. Nauwlijks was dit geschied, of de beleedigende wijze, waarop in een adres, door Fransche officieren tot den Keizer gericht, van de Engelschen, als beschermers van moordenaren, gesproken werd, en de opneming van dat adres in den Moniteur, het officieele orgaan der Fransche Regeering, wekten in Engeland groote verontwaardiging en verbittering. Vergeefs verklaarde de gezant van Frankrijk, dat de beleedigende woorden buiten de schuld zijner Regeering in den Moniteur waren opgenomen. De volkstrots der Britten was gewond, en van deze stemming wisten Palmerstons tegenstanders partij te trekken, om het Kabinet eene nederlaag te bereiden. Eene motie, in het Lagerhuis voorgesteld - waarin dit verklaarde het te betreuren, dat de Regeering, alvorens eene herziening van de wet op de samenzweringen voor te stellen, het schrijven van de Fransche Regeering niet beantwoord had - werd aangenomen met eene meerderheid van negentien stemmen, en Palmerston, die

1) Molesworth, t.a.p. III. 116.

altoos de eerste geweest was, waar het de handhaving van Engelands *prestige* gold, de verpersoonlijking van Albions hooghartige buitenlandsche staatkunde, verloor zijne portefeuille, omdat hij zich jegens de Fransche Regeering te inschikkelijk zoude betoond hebben. - Palmerstons Ministerie werd door dat van Derby vervangen, welks eerste werk was datgene te doen, wat het vorige (tot zijn ongeluk) verzuimd had: namelijk het schrijven der Fransche Regeering te beantwoorden.

Gewichtige gebeurtenissen grepen eerlang (1859) plaats, gebeurtenissen, die Cobden weder op het staatstooneel riepen. Disraeli stelde een wetsontwerp tot kiesrechthervorming voor, dat in het Lagerhuis afstuitte op eene motie van Russell, welke met eene meerderheid van negen en dertig stemmen werd aangenomen. Toen besloot de Regeering het Parlement te onbinden. Die ontbinding leverde voor het Ministerie wrange vruchten op. Wel won het verscheiden zetels in het Lagerhuis, maar de liberale partij behield hare meerderheid, en de vier fractiën, waarin zij verdeeld was, behoefden zich slechts te vereenigen, om den val van het Kabinet te berokkenen. Die vereeniging greep plaats: Hartington stelde eene motie voor, die met eene meerderheid van dertien stemmen werd aangenomen en het Ministerie tot aftreden noopte. Met de samenstelling van een nieuw Kabinet werd Granville belast, en toen deze daartoe niet bij machte bleek, werd die taak aan den vijfenzeventigjarigen, maar nog altoos jeugdigen Palmerston opgedragen, die binnen vijf dagen de lijst gereed had, waaraan nog slechts één naam, die van den Minister van Koophandel (*President of the Board of Trade*), ontbrak. Die post was bestemd voor Richard Cobden.

Kommervolle dagen had deze intusschen beleefd. Cobden behoorde tot die mannen, die, volgens Bagehots uitdrukking, groote gedachten, groote energie en groote hoop hebben, maar naar verhouding geen geld[1)]. Gouden bergen beloofde hij zich van spoorwegaanleg in de Vereenigde Staten, en als van zoo velen werden zijne rooskleurige verwachtingen door eene jammerlijke teleurstelling gevolgd. In den *Illinois Central Railway* had hij bijna al het geld gestoken, dat hem na het koopen der landhoeve te Dunford van het geschenk zijner vereerders

1) Morley, II. 481.

was overgebleven. Voor vermogende lieden, die lang op uitkeeringen konden wachten, mocht dit eene goede speculatie zijn: voor Cobden, die noch kapitaal noch tijd had, bleek zij ten eenenmale ongeschikt. Spoedige winsten had hij verwacht, maar zij kwamen niet. Zijne vrienden hadden wel voorzien, dat de verkoop der gronden, die de spoorwegmaatschappij bezat, niet aan de hooggespannen verwachtingen zoude beantwoorden en de aandeelhouders eerlang tot nieuwe stortingen genoodzaakt zouden zijn, en hadden Cobden die geldbelegging ontraden. Maar Cobden volgde dien raad niet op, en een aanzienlijk geldverlies was het gevolg. Een man als hij kon echter niet in verlegenheid worden gelaten. Met loffelijke mildheid hielp de Heer Thomasson - die van een gemeenschappelijken vriend het geval vernomen had, en zich verheugde een bewijs van erkentelijkheid te kunnen geven voor de gewichtige diensten, door den apostel des vrijen handels aan zijn vaderland en aan het menschdom bewezen - Cobden uit de moeilijkheden, waarin hij zich bevond, en hij deed dat met zooveel kieschheid, dat deze edele daad eerst veel later op toevallige wijze aan het licht kwam[1)]. Toen Cobden twee jaar later op nieuw in geldverlegenheid geraakte, werd hij weder door de offervaardigheid zijner vrienden gered[2)].

Palmerstons wensch, dat Cobden een zetel in het nieuwe Kabinet zoude innemen, waardoor ook de Manchesterpartij in het Ministerie zoude worden vertegenwoordigd, werd door Russell, den Minister van Buitenlandsche Zaken, ondersteund. Maar Cobden kon aan dat verlangen niet voldoen. Hij was niet plooibaar genoeg om lid te zijn van een Kabinet, aan welks hoofd Palmerston stond. De kloof tusschen beide mannen gaapte te wijd, dan dat er aan demping of overbrugging kon gedacht worden. Cobden weigerde, en bleef weigeren, spijt alle pogingen, die aangewend werden, om hem van besluit te doen veranderen. Ik mag niet te veel van mijne lezers vorderen. Hun geduld en mijn bestek hebben hunne grenzen. Hoe gaarne zoude ik anders het opmerkelijk gesprek mededeelen, door den man der interventie met den man der non-interventie gevoerd, toen Cobden een

1) Morley, II. 223.
2) Morley, II. 285, 286.

paar dagen na zijne aankomst te Londen zich naar den eersten Minister had gespoed, om hem zijn besluit te kennen te geven. Veel had hij toen reeds van zijne vrienden te verduren gehad, die hem persten zich de hem toegedachte eer te laten welgevallen. ‘Het schijnt waarlijk, dat zij allen krankzinnig zijn geworden’ - schreef hij aan zijne vrouw - ‘want men behoeft zich slechts te herinneren, welk oordeel ik gedurende de laatste twaalf jaren over Lord Palmerstons gedragslijn als staatsman gevormd heb, een oordeel, waarin geenerlei verandering gekomen is, om in te zien, dat, als ik nu eensklaps het aanbod aangreep om eene plaats onder hem te aanvaarden, ik den eerbied voor mij zelven zoude vernietigen, en ten slotte het vertrouwen zoude verliezen van de zelfde mannen, die mij nu in een oogenblik van opwinding dringen om in dit Kabinet te treden.’

In dien geest sprak hij ook tegen Palmerston zelven, wiens staatsbeleid hij onverbloemd afkeurde, en hij verklaarde, dat, ware zijn oordeel daaromtrent gewijzigd, het te recht ergernis zoude opwekken, als hij het eerste blijk van die verandering gaf, door onmiddellijk uit eene Amerikaansche stoomboot in het nieuwe Kabinet te stappen. Palmerston antwoordde..... doch het zoude ons te ver voeren, als wij dit gesprek wilden volgen. Genoeg zij het daarom te herinneren, dat de Minister er niet in slaagde Cobden te overreden: ook niet den volgenden avond, toen laatstgenoemde voor het eerst van zijn leven eene *soirée* van Lady Palmerston bijwoonde en O l d P a m hem met zijne gewone goede luim toevoegde: ‘Zulk eene merkwaardigheid is vroeger nooit te zien geweest, een man die eene portefeuille van Lord Palmerston weigerde aan te nemen, en hem dan hier kwam bezoeken. Wel, daar zijn onder al deze lieden geen half dozijn mannen, die niet zouden opspringen naar het aanbod, en zich zelf niet voor even geschikt houden als gij om *President of the Board of Trade* te worden.’

Cobdens gestel leed onder den aandrang, die van alle kanten, ook van de zijde van zijnen Franschen geestverwant Chevalier, op hem geoefend werd. Eén was er slechts, die zijn besluit goedkeurde, en het oordeel van dien eenen woog tegen dat van vele anderen op. John Bright verklaarde, dat Cobdens weigering eene verstandige daad was, en dat de toekomst dit zoude bewijzen. Zeker is het, dat Cobden door zijne houding een

nieuw blijk gegeven had van onbaatzuchtigheid, onafhankelijkheid en eerlijkheid, van onbezweken trouw aan zijne beginselen, en van een innig besef, dat in een naam, waarop geen smet van verdenking kleeft, de grootste kracht van een hervormer van staat of maatschappij gelegen is. ‘I have a horror of losing my individuality, which is to me as existence itself’, betuigde hij[1].

De opengebleven zetel werd spoedig daarop door Milner Gibson ingenomen.

Gewichtig was de dienst, dien Cobden kort daarna zijn vaderland bewees. Het handelsverdrag, dat door Engeland met Frankrijk zoude gesloten worden, en niet alleen bevorderlijk zoude zijn aan de handelsbelangen van beide mogendheden, maar ook de vriendschapsbanden, die tusschen haar bestonden, nauwer zoude aanhalen, was voornamelijk zijn werk. M i c h e l C h e v a l i e r, voor wien handelsvrijheid een geloofsartikel was, had het eerst op een dergelijk verdrag aangedrongen. Eene vraag, door Bright in het Lagerhuis gedaan, waarom de Regeering niet liever dan 's lands geld aan krijgstoerustingen te verspillen, zich tot den Keizer der Franschen wendde, om handelsvrijheid tusschen Frankrijk en Engeland te bewerken, had hem op de gedachte daarvan gebracht. - Toen nu Cobden om familieaangelegenheden een gedeelte van den winter te Parijs ging doorbrengen, spoorde Chevalier hem aan van deze gelegenheid partij te trekken, om den Keizer tot de beginselen der handelsvrijheid te bekeeren, gelijk hij dit met zulk een goed gevolg het Engelsche volk gedaan had. Dit denkbeeld lachte Cobden zeer toe, en hij sprak er over met Gladstone, die *Chancellor of the Exchequer* was. Hun oogmerk was met Frankrijk een handelsverdrag aan te gaan. In beginsel waren Cobden en Gladstone tegenstanders van handelsverdragen, maar daar Chevalier hun verzekerd had, dat dit het eenige middel was, om eene verlaging van het Fransche tarief te verkrijgen, stapten zij over het theoretische bezwaar heen, en stelden zij, waar volledige handelsvrijheid onbereikbaar was, zich met eene wederzijdsche verlaging van rechten, bij verdrag te regelen, tevreden. De uitslag was, dat Cobden - ofschoon niet als officieel ge-

1) Morley, II. 236.

machtigde - met den Keizer en diens Ministers zoude onderhandelen en het verdrag ontwerpen. Door Palmerston en Russell werd het groote belang, dat Engeland daarbij had, niet genoegzaam ingezien, doch de lauwheid, waarmede zij het denkbeeld bejegenden, schrikte Cobden niet af. Den achttienden October 1859 kwam Cobden te Parijs, alwaar hij zich spoedig in verbinding stelde met Rouher, den Minister van Buitenlandsche Zaken, die een voorstander der handelsvrijheid was; deze deelde hem mede, dat de Keizer gewoon was zelf het initiatief te nemen. Een paar dagen later begaf Cobden zich naar St. Cloud, waar hij door Napoleon - dien hij dertig jaren vroeger voor het eerst had ontmoet - ten gehoore werd ontvangen. Een lang onderhoud werd tusschen hen beiden gevoerd. Cobden gaf Napoleon o.a. eene beschrijving van de hervormingen door Peel tot stand gebracht, waarop de Keizer aanmerkte, dat hem het denkbeeld zeer toelachte om een dergelijk werk te volbrengen; doch, zeide hij, hier in Frankrijk maken wij geen hervormingen, wij maken omwentelingen.

Met aandacht luisterde Napoleon naar Cobdens woorden, en de indruk, dien de laatste van den Franschen Keizer ontving, was niet ongunstig. ‘The Emperor is short in stature and very undignified,’ schreef hij; ‘I never saw a person with fewer heroic traits in its appearance and manner. But there is nothing harsh or even cold in the expression of his countenance. His eye is not pleasant at first, but it warms and moistens with conversation, and gives you the impression that he is capable of generous emotions’[1]. Ook de Keizer was over het onderhoud, dat hij met Cobden gehad had, tevreden, en noodigde hem uit met zijne echtgenoote vier dagen te Compiègne door te brengen; de bedachtzame Engelschman bedankte echter voor deze onderscheiding, omdat hij duchtte, dat zijne deelneming aan deze vroolijke feesten zijnen tegenstanders later, wanneer hij zijne stem verhief tegen de vrees voor den inval der Franschen, het verwijt mocht aan de hand doen, dat hij zich door Napoleon had laten omkoopen. Na herhaalde bijeenkomsten met den Minister Fould, gaf Napoleon zijne toestemming tot een verdrag, vooral ter wille van de vriendschappelijke betrekkingen met Engeland. Rouher maakte het ontwerp van een handelsverdrag

1) Morley, II. 247.

op. Kort daarop ontving Cobden, die intusschen een tweede onderhoud met den Keizer gehad had, en ook met Walewski, den Minister van Buitenlandsche Zaken, had onderhandeld, formeele lastbrieven van de Engelsche Regeering. Een schrijven van Walewski, die weldra zijne portefeuille nederlegde, aan Lord Cowley gaf daartoe aanleiding. De onderhandelingen, ofschoon nu en dan afgebroken door andere plannen van den Keizer - Palmerston zeide eens, dat in Napoleons brein de plannen schenen te wemelen als de konijnen in eene warande[1] - liepen nu allengs ten einde. Heftig was echter de tegenstand, dien het ontwerp in Frankrijk bij de protectionisten vond, hetgeen vooral bleek, toen Napoleon, om zijn volk op de verandering in zijne handelspolitiek voor te bereiden, in den Moniteur een schrijven liet plaatsen aan Fould, waarin hij in eenigszins algemeene termen de wijzigingen, die op handen waren, aankondigde. Eene groote opschudding werd hierdoor teweeggebracht. In Manchester daarentegen verwekte dat schrijven algemeene blijdschap; men zag er een bewijs in van 's Keizers vredelievende gezindheid, en roemde hem als den besten man van geheel Europa. Den 23sten Februari 1860 werd het tractaat geteekend; daar echter bleek, dat het eenige onnauwkeurigheden bevatte, werd het overgeschreven, waarna den 29sten Januari de onderteekening herhaald werd. Den tienden Februari vingen de beraadslagingen over het handelsverdrag in het Parlement aan. In eene uitnemende redevoering werd het door Gladstone toegelicht en verdedigd. Hij verzuimde niet Cobden welverdienden lof toe te brengen. ‘Zeldzaam’, zeide hij, ‘is het voorrecht desgenen, die door rang noch titel versierd, geenerlei kenteeken dragende, waardoor hij zich onderscheidt van het volk, dat hij dient, na veertien jaren vroeger zijn vaderland een uitstekenden en schitterenden dienst gedaan te hebben, nu wederom binnen de zelfde korte spanne des levens, den staat een grooten en gedenkwaardigen dienst heeft mogen bewijzen’[2]. - Wij zullen de beraadslagingen in het Parlement niet volgen, noch een overzicht geven van de onderhandelingen, die vervolgens door een drietal Engelsche afgevaardigden, waarvan Cobden het hoofd was, over de vaststelling van het tarief ge-

1) Ashley, *The life of Henry John Temple, viscount Palmerston*, 1846-1865. London, 1876, II. 182.
2) Morley, II. 286.

voerd werden. Genoeg zij het hier op te merken, dat dit laatste werk ontzaglijke inspanning vorderde, en dat het den drie Engelschen commissarissen vrij wat moeite kostte, om het over het bedrag der verschillende invoerrechten met de negen Fransche zaakgelastigden eens te worden. Daarbij kwam, dat Cobdens geduld meermalen door zijne eigen Regeering op eene zware proef werd gesteld: niet alleen schonk zij hem weinig medewerking, maar zij liet hem zoo geringe vrijheid, dat hij in zijn dagboek schreef: 'Toen ik, twintig jaren oud, de betrekking van handelsreiziger vervulde, had ik meer macht om naar eigen goedvinden te handelen, dan nu aan Lord Cowley en mij als *gevolmachtigden* (plenipotentiaries) van Hare Majesteit verleend is. De naam zoude gevoegelijk in dien van *tot niets gemachtigden* (nullipotentiaries) kunnen veranderd worden'[1].

Eindelijk kwamen de wakkere afgevaardigden toch alle moeilijkheden te boven. Het werk, dat Cobdens roem in Europa zoude verhoogen en hem op de dankbaarheid van twee natiën aanspraak geven, was welhaast voltooid. Op den weg der handelsvrijheid was men weder eenige schreden gevorderd. Kostelijk waren de vruchten, die de handel van dat verdrag plukte. Uit eene redevoering, door Gladstone in 1863 gehouden, leeren wij, dat Engelands uitvoeren naar Frankrijk, die in 1859 £ 9.561.000 bedroegen, in 1862 tot £ 21.824.000 gestegen waren[2], terwijl Morley ons mededeelt, dat in 1858 het geheel der uitvoeren van Engeland naar Frankrijk niet meer dan negen millioen pond sterling beliep, en dat der invoeren uit Frankrijk niet meer dan dertien millioen; negentien jaren later, in 1877, waren Engelands uitvoeren (exports and reexports) tot vijf en twintig millioen, en de invoeren uit Frankrijk tot vijf en veertig millioen geklommen[3]. Ook Frankrijk voer dus wel bij de nieuwe handelsstaatkunde.

Dat de voordeelen van handelsverdragen, welke tariefsverlaging ten gevolge hebben, niet beperkt blijven tot de mogendheden die ze sluiten, maar een heilzamen invloed op den ganschen wereldhandel oefenen, behoeft geen betoog. Het eene verdrag wordt bovendien alras door het andere gevolgd, en de bepaling, dat de partijen elkander op den voet der meest begunstigde

1) Morley, II. 322.
2) Molesworth, t.a.p. III, 228.
3) II, 340.

natie zullen behandelen, doet elk harer ook de voordeelen van vroegere verdragen, door hare medeverbondene gesloten, deelachtig worden. ‘De uitwerking’ - zegt Morley - ‘van eene keten van zulke verdragen - en die keten is als vanzelf samengeschakeld door het beding van “de meest begunstigde natie” - is, dat de rechten alom verlaagd worden, en die algemeene verlaging van rechten is de wezenlijke en onmisbare voorwaarde, waaronder eenig land tegen den laagst mogelijken prijs de invoeren uit alle andere landen tot zich trekt’[1)].

Bij de bepalingen van het tractaat zullen wij hier niet stilstaan. Wat de inwerkingtreding betreft, deze was voor de verschillende artikelen op verschillende tijdstippen vastgesteld: en wel op 1 Juli, 1 October, 1 December 1860, 1 April, 1 Juni, 1 October 1861[2)]. Dat de voordeelen, die uit het verdrag zouden voortvloeien, niet terstond algemeen in Frankrijk en Engeland werden ingezien, en dat zoowel in het eene als in het andere land klachten werden aangeheven, als zoude de Regeering 's lands eigen belang aan dat der vreemde mogendheid hebben opgeofferd - spreekt eenerzijds vanzelf, en neemt andererzijds niets weg van Cobdens verdienste, daar juist uit deze klachten blijkt, dat het verdrag voor beide staten even voordeelig was.

De Engelsche Regeering achtte het gepast, Richard Cobden eene belooning te vereeren voor den dienst, dien hij zijn vaderland had bewezen. Den 26sten Maart 1861 schreef Palmerston hem een korten brief, waarin hij uit naam van de Koningin, erkentelijk voor hetgeen hij met betrekking tot het handelsverdrag gedaan had, hem te zijner keuze de verheffing tot Baronet of de benoeming tot *Privy Counciller* aanbood. ‘Ik vermoed’ - voegde hij er bij - ‘dat gij aan dergelijke onderscheidingen op zich zelve misschien geene groote waarde hecht, maar gij zult ze stellig wel op prijs stellen als eene erkenning van diensten aan den staat bewezen.’ - Cobden ontving dezen brief 12 April te Algiers, waarheen hij zich eenige maanden vroeger tot herstel van gezondheid (eene aanhoudende heeschheid kwelde hem) begeven had; langen tijd om zich te bedenken behoefde hij niet; hij antwoordde reeds den volgenden dag: ‘Waarde Lord Palmerston. Ik heb de eer u de ontvangst te berichten

1) Morley, II. 313.
2) Zie Molesworth, t.a.p. III. 156, 157.

van uw brief van 26 Maart, die mij eerst gisteren bij mijne terugkomst te Algiers na eene afwezigheid van tien dagen gewerd. Terwijl ik het zelfde gevoel van dankbaarheid jegens de Koningin koester, dat ik gehad zoude hebben als ik het aanbod, dat gij zoo goed geweest zijt, mij uit haar naam te doen, had aangenomen, moet ik U zeer eerbiedig verlof vragen, de eer te mogen afwijzen, die de Koningin mij zoo heuschelijk heeft toegedacht. Daar eene ongenegenheid om een titel te aanvaarden in mijn geval meer eene zaak van gevoel dan van redeneering is, wil ik hierbij niet langer stilstaan. Wat echter de bijzondere gelegenheid betreft, waarvoor men heeft voorgesteld mij deze onderscheiding te vereeren, kan ik zeggen, dat het voor mij niet aangenaam zoude zijn, eene belooning in eenigen vorm te ontvangen voor mijne jongste werkzaamheden te Parijs. De eenige belooning die ik begeer is, dat ik getuige zal mogen zijn van eene verbetering in de betrekkingen van de twee groote buurstaten, die door het Handelsverdrag nauwer verbonden zijn. Ik blijf,' enz[1)].

Dit schrijven is kenmerkend voor Cobdens eenvoudig en mannelijk karakter, dat vrij was van alle ijdelheid en titelzucht, en eene voldoende belooning vond in het besef een goed werk te hebben verricht. 'To him the service was its own reward. The whole system of decoration was alien to the antique and homely spirit of his patriotism' - zegt Morley[2)].

Wie mocht meenen, dat Richard Cobden, na het volbrengen van dit groote werk, den tijd der ruste gekomen achtte, houdt geene rekening met den onvermoeibaren ijver van den man, wiens wakkere geest telkens een nieuw veld van werkzaamheid vond. Tot het einde van zijn leven toe zoude hij bijna onverpoosd zijne aandacht aan de algemeene belangen blijven wijden. De zaken van Italië wekten in het begin van 1860 zijne buitengewone belangstelling. Pleitbezorger des vredes en pleitbezorger der handelsvrijheid, had hij nauwelijks de onderhandelingen over het handelsverdrag tot een goed einde gebracht - men schreef Januari 1860, en de vaststelling van het tarief moest dus nog plaats hebben - of hij verwisselde de taak des laatsten voor die des eersten, en ijverde voor het behoud van

1) Morley, II. 332.
2) II. 334.

den vrede, door den Oostenrijkschen gezant Metternich een bezoek te brengen, en er op aan te dringen, dat Oostenrijk toch alles doen mocht om den oorlog te vermijden. Slechts één middel bestond er, naar zijne overtuiging, tot behoud van den vrede: Oostenrijk moest Venetië tegen schadeloosstelling afstaan. Verkoop een deel van het rijk om de rest te sparen - was de raad, dien Cobden aan Metternich gaf. Welke heilzame verbeteringen zoude men met dat geld in Oostenrijks binnenlandschen toestand kunnen brengen! En aan de andere zijde, welke nadeelen waren aan het behoud van Venetië verbonden! Hoeveel geld kostte deze provincie niet aan het rijk, hoeveel soldaten waren er niet voor noodig, en zouden deze bezwaren niet ieder jaar grooter worden?

Niet minder dan Cobden hield Palmerston zich toenmaals met het Italiaansche vraagstuk bezig. Het lag in zijne staatkunde, dat Engeland zich met Frankrijk en Sardinië moest verstaan, om gezamenlijk de gewapende tusschenkomst eener vreemde mogendheid in de zaken van het schiereiland te beletten: eene staatkunde, die vooral tegen Oostenrijk gericht was[1)]. Interventie dus der Engelsche diplomatie om Oostenrijk tot non-interventie te noodzaken[2)].

Den dag na het onderhoud met Metternich begaf Cobden zich naar het zuiden van Frankrijk, om zich te Cannes in een zachter klimaat te verkwikken; zomersche dagen zocht hij daar echter te vergeefs. Den twee en twintigsten Maart kwam hij weder te Parijs. Ik vind niet opgeteekend, of hij zich toen ijlings naar Rouher begeven heeft, om hem den wensch van eenige notabelen uit Grasse te vertolken. Hit drietal had zich te Cannes tot Cobden gewend, en hem verzocht bij zijne terugkomst te Parijs bij Rouher aan te dringen op den aanleg van een spoorweg tusschen Grasse en Cannes. Cobden had opgemerkt, dat in Engeland eene rijke en nijvere gemeente als de hunne eene vergadering zoude hebben belegd en eene maatschappij gesticht om voor eigen rekening een spoorweg aan te leggen, maar zij hadden geantwoord, dat dit in Frankrijk de gewoonte niet was; zij waren gewoon te wachten, totdat de Regeering het initiatief nam, en meenden, dat als

1) Ashley t.a.p. II. 174 vgl.
2) Morley, II. 272.

andere gedeelten van Frankrijk door de Regeering geholpen werden, zij er evenveel aanspraak op hadden![1)] Dat dit antwoord bijzonder in Cobdens smaak viel, durf ik niet verzekeren. Voor het Fransche volkskarakter is het kenschetsend genoeg.

De aanhechting van Savoye en Nice aan het Fransche Keizerrijk maakte in Engeland geen gunstigen indruk, en deed het wantrouwen in Napoleons staatkunde herleven. Dat de Keizer minder aangenaam gestemd werd door den afkeurenden toon, waarop de Engelsche pers zich over die vergrooting van grondgebied uitliet, spreekt vanzelf, en blijkt daarenboven uit een onderhoud, dat hij in die dagen met Richard Cobden had, en waarbij de laatste niet naliet te betoogen, dat de wederzijdsche vermeerdering van strijdkrachten een ernstig gevaar voor het behoud des vredes opleverde: immers bij de gestadige opdrijving der oorlogsuitgaven, kon het volk lichtelijk eens tot de overtuiging komen, dat een oorlog zelf minder kostbaar was dan een gewapende vrede.

In Palmerstons gezindheid jegens Napoleon was in die dagen eene kentering gekomen. De eerste Minister, die vroeger door zijne overhaaste erkenning van den Keizer de eendracht in zijn Kabinet verstoord en zijn eigen val veroorzaakt had, die in bondgenootschap met Frankrijk Rusland had beoorloogd, en in deze zelfde zitting nog met het Keizerrijk een handelsverdrag had gesloten, begon wantrouwen te koesteren in de staatkunde van den gelukzoeker op den Franschen troon. ‘Ik heb den Franschen Keizer nauwlettend gadegeslagen’ - schreef hij aan den Hertog van Somerset - ‘en zijn karakter en zijne gedragslijn bestudeerd. Gij kunt er staat op maken, dat er in den grond van zijn hart eene diepe en onuitroeibare begeerte kankert om Engeland te vernederen en te straffen, en, als hij het vermag, de vele vernederingen van politieken, maritiemen en militairen aard te wreken, die Engeland sinds het begin dezer eeuw, zelf of door zijne bondgenooten, aan Frankrijk heeft toegebracht. Hij heeft zijne landmacht voldoende ingericht; thans is hij heimelijk, maar gestadig aan de inrichting van zijne zeemacht bezig; en als alles gereed is zal de ouverture gespeeld worden, de gordijn worden opgehaald,

1) Morley, II. 278.

en zullen wij een zeer onaangenaam melodrama hebben'[1]. De meeste leden van het Kabinet waren het met Palmerston eens; Gladstone evenwel deed zijn best de paniek, die in het land heerschte, tot bedaren te brengen, en toonde zich in deze aangelegenheid een geestverwant van Cobden, die met groot leedwezen de spanning waarnam, welke er tusschen Engeland en Frankrijk ontstond en een ernstig gevaar voor het welslagen van het werk, dat toen nog niet ten einde gebracht was (immers het tarief was nog niet vastgesteld) opleverde. Inderdaad werd de regeling van de handelsbetrekkingen tusschen Engeland en Frankrijk in gevaar gebracht door Palmerstons voorstellen tot versterking van de Engelsche kusten, voorstellen, waaruit duidelijk achterdocht en wantrouwen ten aanzien van Napoleons staatkunde sprak. Geen wonder dan ook, dat Richard Cobden niet naliet den eersten minister, in een langen brief, ernstig te waarschuwen voor de nadeelen, die er uit zijne plannen konden voortvloeien. Hij verklaarde in dat schrijven, dat Engelands buitengewone oorlogstoerustingen de verwachtingen, die het verdrag eerst had opgewekt, hadden doen dalen, dat juist de zucht om eene vriendschappelijke verhouding tusschen Engeland en Frankrijk te bevorderen, en van vredelievende bedoelingen blijk te geven, Napoleon tot het aangaan van dit verdrag genoopt had, en dat het wantrouwen, door Engeland jegens Frankrijk aan den dag gelegd, de taak der Engelsche onderhandelaars bij de vaststelling van het tarief hoogst onaangenaam en moeielijk zoude maken en hunne stelling zeer zoude verzwakken, waarvan de Engelsche handel de nadeelen zoude ondervinden. Palmerston verdedigde in het Parlement zijne versterkingsplannen, in eene redevoering, die juist niet geschikt was om de ontevredenheid, welke zijne houding in Frankrijk had veroorzaakt, te verminderen. Rouher verklaarde in een gesprek met Cobden, dat deze rede het voor de Fransche Regeering nog moeilijker gemaakt had, om de bepalingen van het verdrag op eene vrijgevige wijze uit te voeren, want dat zij haar van het argument beroofde, dat het de maatschappelijke en staatkundige betrekkingen tusschen beide mogendheden zoude verbeteren[2].

1) Ashley, t.a.p., 190.
2) Morley, II. 317.

Opmerkelijk mag het intusschen heeten, dat Cobden zelf in die dagen den invloed van de algemeen verspreide vrees voor een inval der Franschen onderging. In een schrijven aan Hargreaves verklaarde hij, dat bij het heen en weder reizen tusschen Londen en Parijs zijn geest zich in eene zonderlinge stemming bevond. Te Londen hoorde en zag hij zooveel waaruit het vermoeden sprak, dat de Keizer booze voornemens koesterde ten aanzien van Groot-Brittanje, dat hij zelf een weinig door de vrees voor een dreigend gevaar werd aangestoken. Hij ademde in eene lucht, die door de paniek besmet was, en voelde zich door de algemeene ongerustheid bevangen. Maar nauwelijks was hij te Parijs of alle wantrouwen en alle ongerustheid verdwenen[1].

Zooals wij gezien hebben, kwam het tarief in 1861 tot stand, en beijverde Palmerston zich toen Cobden eene belooning aan te bieden, die deze zich echter niet liet welgevallen. De redenen, waarom hij voor de eervolle onderscheiding hem toegedacht bedankte, zijn vroeger reeds medegedeeld. Vermoedelijk zal ook de houding der Engelsche Regeering gedurende de beraadslagingen over het tarief er toe hebben medegewerkt om Cobden ongezind te maken eenige belooning van Palmerston aan te nemen. Wij hebben gezien, hoe onaangenaam en lastig daardoor de taak van de Engelsche afgevaardigden was geworden.

Het jaar 1861 staat met bloedige letteren in de wereldgeschiedenis aangeteekend. Het is het jaar van den Amerikaanschen burgeroorlog. Groote spanning bracht die reuzenkrijg in Engeland te weeg. Bright, bitter tegenstander der slavernij, was de zaak der noordelijke staten toegedaan; Cobden koesterde als vriend der handelsvrijheid in den beginne meer sympathie voor de zuidelijken, maar vereenigde zich toch spoedig met de inzichten van zijn ouden medestander. Engeland bleef onzijdig. De meerderheid des Britschen volks, althans het invloedrijkste gedeelte was op de hand der opstandelingen, en juichte bij de overwinning door de Zuidelijken in den slag van Bull's Run behaald[2]. De spanning, die in Engeland heerschte, steeg, toen eene gebeurtenis plaats greep, schijnbaar van gering belang, maar die inderdaad de verst strekkende gevolgen had kunnen hebben. Men kent de

1) Morley, II. 353.
2) Molesworth t.a.p. III. 185.

geschiedenis van de Trent. Kapitein Wilkes in dienst der Unie nam aan boord van dat vaartuig vier afgevaardigden der geconfedereerden (zuidelijken) gevangen. De Trent voerde de Britsche vlag. Groote verontwaardiging verwekte die daad in Engeland. De eer van Albion was geschonden. Voldoening moest gegeven, of met de wapenen worden afgedwongen. Vergeefs kampten Cobden en Bright tegen de oorlogzuchtige stemming. Lyons, de Britsche gezant te Washington, ontving een schrijven van zijne Regeering, met last de uitlevering der vier gevangenen te vorderen, en wel binnen den termijn van zeven dagen. Frankrijk, Oostenrijk en Pruisen steunden dien eisch. Onmiddellijk werden toebereidselen tot den oorlog gemaakt, troepen werden uitgerust en ingescheept. De verbittering in Engeland en in Noord-Amerika nam toe, en een nieuwe oorlog zoude zijn uitgebarsten, als niet de Regeering der Vereenigde Staten, het gevaarlijke daarvan inziende, aan Engelands wensch had gehoor gegeven, en de vier heeren aan boord van een Engelsch vaartuig gebracht had. Zoo bleef de vrede bewaard, in spijt van de oorlogzuchtige stemming, en al ontstond er eerlang een nieuw geschil, onder den naam van Alabama-kwestie bekend, een geschil waarbij de Republiek der Vereenigde Staten de beleedigde partij was, en op hare beurt van Groot-Brittanje voldoening eischte, op eene vreedzame wijze werd deze twist door een scheidsgerecht beslist. Deerlijk waren de slagen, die de Amerikaansche burgeroorlog aan den Engelschen handel toebracht. Manchesters katoennijverheid werd zwaar door den krijg getroffen. 's Lands inkomsten daalden, terwijl de kosten voor de oorlogsuitrustingen de uitgaven deden klimmen. Cobden, de onvermoeide strijder voor eene vredelievende staatkunde, van wiens hand in 1862 een nieuw vlugschrift, *The Three Panics* getiteld, het licht zag, en die, terwijl bijna ieder den oorlog onvermijdelijk achtte, niet wanhoopte aan het behoud des vredes, trad in dezen tijd als een wakker kampioen voor de rechten der onzijdige mogendheden ter zee op, en toonde dit vooral in de brieven, door hem in die dagen geschreven. Ware zijn medelid Horsfall hem niet voor geweest, hij zoude in het Lagerhuis eene motie hebben voorgesteld, waarin de tegenwoordige toestand van het volkenrecht ter zee slecht geregeld en onvoldoende verklaard werd, en de aandacht van Hare Majesteit op dit onderwerp werd gevestigd. Eerbie-

diging van bijzonderen eigendom in den oorlog was het doel van zijn streven, opdat de handel zoo min mogelijk de nadeelen des oorlogs mocht gevoelen. De blokkade voor handelschepen vond in hem een tegenstander, al verklaarde hij ook in een schrijven aan Chevalier, niet te gelooven, dat Engeland licht tot de afschaffing zou overgaan, vermits ‘our antiquated Palmerstons and Russells,’ aan dit rechtsmiddel veel waarde toekennen, en niet inzien dat het een tweesnijdend zwaard is, waarmede hij die het hanteert zich zelven wondt. ‘Het blokkaderecht’ - schreef hij aan Henry Ashworth - ‘is eigenlijk eene even lage uitvinding als de korenwetten. Onderstel, dat Tom Sayers in een straat woont, en aan de overzijde een winkelier, bij wien hij gewoonlijk koopt. Tom krijgt twist met zijn overbuurman en daagt hem uit tot een tweegevecht; de uitdaging wordt aangenomen. Tom, een man van invloed, laat huis aan huis in de straat weten, dat hij met den winkelier gaat vechten, en dat niemand, zoolang het gevecht niet is afgeloopen, in diens winkel zijn inkoopen mag doen. “Wij hebben niets met uwe oneenigheid te maken,” zeggen de bewoners van de straat, “en gij hebt het recht niet ons te verbieden, bij dien winkelier te koopen.” Dit argument, zegt Cobden, is even juist op eene groote als op eene kleine schaal, waar het vijftig millioen menschen als waar het één persoon geldt. Hoe spoediger de blokkadewetten de korenen de navigatiewetten volgen, hoe beter voor alle landen, en voor Engeland in het bijzonder’[1)].

Het geschil dat kort daarna tusschen Richard Cobden en den *Times* ontstond, wordt door Morley vrij uitvoerig behandeld. Ik acht het voldoende aan te stippen dat dit groote nieuwsblad Cobden en Bright van opruiing der menigte tegen de grondeigenaars beschuldigd had, eene beschuldiging, die tot een heftigen pennestrijd aanleiding gaf, welke te meer opzien baarde, omdat Cobden niet met een vermomden of naamloozen tegenstander streed, maar zich rechtstreeks tot Delane, den uitgever, wendde. Deerlijk in het nauw gedreven, verklaarde deze ten slotte, dat hij Cobden en Bright niet van opruiing tot geweld had willen beschuldigen. Aardig zijn de opmerkingen over de dagbladpers, die Morley aan zijn verhaal van dit geschil vastknoopt, en waaruit juist geen groote ingenomenheid

1) Morley, II. 452.

met den Times spreekt. Een dagblad, zegt hij, geeft de meening zijner lezers weder. De Times was op de hand van Palmerston, omdat het land op de hand van Palmerston was. Het nieuwsblad zeide alleen wat de toongevende standen in het land zeiden. De Times was inderdaad de natuurlijke tolk van al die oude denkbeelden van nationale staatkunde, die Cobden trachtte uit te roeien[1)], Is dit oordeel juist, dan is de ‘pers,’ zoo zij zich te recht Koningin der aarde noemt, eene Koningin bij 's volks genade, en berust de souvereiniteit bij de lezers.

De houding van het Ministerie Palmerston in den oorlog tusschen Oostenrijk en Pruisen eenerzijds en Denemarken aan de andere zijde, naar aanleiding van de gebeurtenissen in Sleeswijk-Holstein, vond in het Parlement bij vele leden scherpe afkeuring. Zonder aan dezen oorlog deel te nemen, liet de Regeering toch duidelijk genoeg blijken, dat zij de zaak der Denen was toegedaan, en inderdaad zoude zij wellicht de rol van toeschouwster hebben laten varen en gewapenden bijstand verleend hebben, als Denemarkens vijanden een aanval op Kopenhagen gedaan hadden. Pogingen, door het Engelsche bewind aangewend om eene schikking tot stand te brengen, werden niet met den gewenschten uitslag bekroond. De bemoeiingen der Regeering in deze aangelegenheden gaven zoowel in het Hooger- als in het Lagerhuis aanleiding, dat er eene motie van afkeuring werd voorgesteld. In het Hoogerhuis werd de motie met eene meerderheid van negen stemmen aangenomen, in het Lagerhuis met eene meerderheid van achttien verworpen. Het onweder dreef dus voorbij, en de oude Palmerston bleef aan het roer van staat. Cobden behoorde ook in deze zaak tot de bestrijders van Palmerstons staatkunde. De dreigende houding, door de Regeering aangenomen tegenover Oostenrijk en Pruisen, achtte hij niet geschikt om Engelands *prestige* te verhoogen of zelfs te bewaren, en voor de laatste maal - want kort daarna zoude de dood een einde aan dit nuttige leven maken - betoogde hij, dat het vaderland behoefte had aan den vrede, en zich dus van inmenging in de geschillen van andere mogendheden moest onthouden.

Tot de verschillende onderwerpen, die omstreeks dezen tijd Cobdens aandacht bezighielden, behoort ook de regeling van het

1) Morley, II. 436.

kiesrecht. Voorstanders van enkelvoudige kiesdistricten kunnen hem tot de hunnen rekenen. Van eene vertegenwoordiging der minderheden zag hij de wenschelijkheid niet in: eene minderheid, die in hare beginselen gelooft, behoorde door propaganda te zorgen, dat zij eene meerderheid werd[1].

Dat de diensten, door Cobden aan het algemeen belang bewezen, door de Regeering niet werden miskend, bleek uit een schrijven van Gladstone, waarin hem uit naam van het Gouvernement en op verlangen van Lord Palmerston het voorzitterschap van de Rekenkamer (*Board of Audit*) werd aangeboden; aan dezen post was een inkomen van £ 2000 verbonden, zoodat hij uit een geldelijk oogpunt niet verwerpelijk was. Cobden nam het aanbod in overweging. Twee dagen later wees hij het van de hand; zijne zwakke gezondheid vergunde hem niet een ambt te aanvaarden; en ook al had deze reden niet bestaan, schreef hij aan Gladstone, dan nog zoude de verplichting om de inkomsten, die naar verhouding meer dan in eenig ander land uit belastingen van de laagste volksklasse geheven bestonden, en de uitgaven, waarbij zulk eene onverantwoordelijke verkwisting plaats had, te onderzoeken, zonder er iets aan te kunnen veranderen, hem eene bron van verdriet en ergernis zijn. Eene dergelijke verklaring werpt een helder licht op Cobdens karakter: de kunst van plooien of schipperen verstond hij niet; prikkelbaar en teergevoelig, was het hem een marteling te moeten berusten in een staat van zaken, dien hij afkeurde, en hij kon het kwaad niet zien, zonder er tegen te getuigen. ‘Hadde hij het ambt aanvaard,’ zegt Hutton, ‘dan zouden de staten van de uitgaven voor het leger hem een zwaard in het gebeente geweest zijn; de kosten van het geschut hadden hem als kanonschoten in de ooren geklonken; de gepantserde schepen hadden hem loodzwaar op het gemoed gedrukt; de opbrengst der suikerrechten ware hem als stof en asch in den mond geweest; hij zoude het gevoel gehad hebben van een Protestant, die eene kerk betreedt, waar de mis wordt gezongen en de kaarsen branden op het altaar, of een groot musicus, die er getuige van moet zijn, hoe eene mis van Beethoven of Mozart vermoord wordt’[2].

Maar ook al had Cobden die gemoedsbezwaren niet gehad,

1) Morley, II. 462.
2) *Studies in Parliament*, p. 185.

zijne gezondheid was te wankelend, om thans eenig ambt te aanvaarden. Of hij een voorgevoel had, dat zijn levenseinde nabij was? Dat hij geen hoogen ouderdom zoude bereiken, had hij meer dan eens te kennen gegeven. Een maand ongeveer vóor zijnen dood bevond hij zich met Bright in de nabijheid van het graf zijns zoons; ‘daar ligt mijn jongen begraven,’ zeide hij, ‘en het zal niet lang duren, of ik zal bij hem zijn.’ Hij leed aan hetgeen door de geneesheeren *asthma nervosum* genoemd wordt. Ofschoon ongesteld, kon hij den 21sten Maart 1865 de verzoeking niet weerstaan, om zich naar Londen te begeven, ten einde daar de beraadslagingen in het Lagerhuis over de vestingwerken in Canada bij te wonen. Het weder was zeer ongunstig. Een aanval van asthma greep hem aan en wierp hem op het ziekbed. Dagen lag hij te bed, turende naar den rook die uit de schoorsteenen der huizen aan de overzijde opsteeg, en snakkende naar verandering van wind. Een oogenblik kwam er verbetering in zijnen toestand, maar zij werd door een hevigen aanval gevolgd; den eersten April was er geen hoop meer op herstel. Den volgenden dag ontsliep hij. Bright zat naast het ziekbed, toen zijn trouwe vriend den laatsten adem uitblies.

Eenige dagen later werd het lijk van Richard Cobden op het kleine kerkhof te Lavington aan de helling van den heuvel onder pijnboomen begraven. Eene groote schare was daarbij tegenwoordig. Wie hem een graf in de Westminsterabdij mocht toegewenscht hebben, Cobden zelf had dit nooit begeerd. Negen jaren voor zijn dood had hij met een vriend die kerk bezocht en langs de praalgraven gewandeld: zijn vriend had hem de opmerking gemaakt, dat men misschien daar ook eens den naam van Cobden zoude lezen. ‘Ik hoop het niet’, was het antwoord. ‘Mijn geest kan niet in vrede rusten tusschen deze mannen des oorlogs. Neen, neen, hoofdkerken zijn niet bestemd om het overschot van mannen als Bright en ik te bevatten’[1)].

Ik wil niet lang stilstaan bij de hulde, aan Cobdens nagedachtenis in en buiten zijn vaderland bewezen[2)]. Palmer-

1) Morley, II. 473.
2) Holtzendorff, *Richard Cobden*, Berlin, 1866. p. 37. ‘Amerika sandte die Zeichen seiner Trauer, der Kaiser der Franzosen verordnete die Aufstellung seines Brustbildes in den Gängen van Versailles, deutsche Landtage ehrten sein Andenken, selbst der Fürst Serbiens that, was in seiner Art gewiss gut gemeint war, indem er auf seine Kosten Messen für das Seelenheil des Verstorbenen lesen liess.’

ston, Disraeli en Bright (wien de aandoening het spreken schier belette) herdachten in het Parlement de verdiensten van den overledene. Disraeli betuigde, dat er mannen zijn, die ook na hunnen dood door hun geest in het Parlement blijven voortleven, waar hunne woorden vaak worden aangehaald, op het voorbeeld door hen gegeven vaak wordt gewezen, en zelfs hunne uitdrukkingen eene plaats in de beraadslagingen gaan innemen. Tot die mannen, verklaarde hij, behoort Cobden[1].

IV.

Twee richtingen, zoo ongeveer schreef ik in de inleiding van deze verhandeling, strijden in den menschelijken geest om den voorrang, de nationale en de kosmopolitische; de eerste gaat doorgaans gepaard met gehechtheid aan de overlevering, de laatste slaat meer het oog op de toekomst, waarvan zij de verwezenlijking van haar droombeeld, de stichting van een wereldstaat, verwacht. Beide richtingen - V o n T r e i t s c h k e[2] heeft het aangetoond - hebben haar reden en haar recht van bestaan. De mensch is lid van den staat en lid der maatschappij. En al overheerscht nu ook in den een het maatschappelijk besef en voelt de ander zich in de eerste plaats staatsburger, in de meeste menschen kunnen wij beide richtingen te gelijk waarnemen: slechts enkelen zijn uitsluitend kosmopolitiesch of uitsluitend nationaal gezind. Bij de edelsten van ons geslacht houden deze neigingen elkaar in evenwicht. - In den strijd tusschen Cobden en Palmerston was de eerste de man der kosmopolitische, de laatste die der nationale richting. Maar beiden waren te ruim van blik om eenzijdig wereldburger of eenzijdig staatsburger te zijn. Dooft kosmopolitisme, tot zijne uiterste consequentiën doorgedreven, ten slotte de vaderlandsliefde uit, en leidt een door niets beteugeld, alles overheerschend nationaliteitsgevoel tot domme zelfverheffing, Cobden was evenmin onvaderlandlievend, als Palmerston blind was voor de gebreken van den Britschen volksaard. Ja, men kan gerust erkennen, dat Cobden zijn vaderland met eene inniger, maar dan ook tevens met eene verstandiger liefde beminde, dan de meeste zijner tijdge-

1) Morley, II. 474.
2) Von Treitschke, *Das constitutionelle Königthum in Deutschland* (Historische und Politische Aufsätze. Neue Folge II, p. 786).

nooten. Maar hij plaatste het belang van zijn vaderland niet tegenover dat van andere landen: hij geloofde aan eene harmonie van belangen, en was overtuigd, dat Engelands belang samenviel met dat van het geheele menschdom. Al was de grondtrek van zijn karakter kosmopolitisch, het nationale element was in hem niet uitgedoofd. ‘Seine Person’ - zegt Holzendorff[1] - ‘enthielt gleichsam die Verschmelzung der nationalen mit den kosmopolitischen Elementen der heutigen Cultur.’ Dit maakte dezen ‘burger van het commercieel heelal’ - gelijk hij kort na zijn dood in den Moniteur niet oneigenaardig genoemd werd[2] - bij uitnemenheid tot een man van onzen tijd. In het staatkundige bestond het verschil tusschen hem en Palmerston voornamelijk daarin, dat ‘Old Pam’ gehecht was aan Engelands traditioneele staatkunde, en Cobden een anderen weg wilde inslaan om zijn vaderland tot bloei te brengen. Palmerston zoude men den man van de traditie, Cobden den man van het ideaal kunnen noemen. De eerste was practicus, man van de daad, opportunist, handelend naar tijd en gelegenheid schenen te eischen, vaak inconsequent, zelden geleid door vaste beginselen; de laatste denker, doctrinair, beginselvast, onplooibaar, niet afwijkend van de eens gekozen richting. Bezadigder dan Bright, toch in de meeste opzichten diens geestverwant. Zoodat, wanneer Hutton van John Bright getuigt, dat hij als het ware eene heldere voorstelling en een klaar begrip had van een staat zonder overleveringen, die het gezonde verstand in den weg staan, zonder standen, die de natuurlijke gelijkheid van het menschdom verbreken, zonder centralisatie, waardoor de burger(individu) in den staat(gemeenschap) wordt opgelost, zonder oorlog of vrees voor oorlog, zich wijdende aan den handel en de zorg voor het huisgezin, en zijne begeerten weinig verder uitstrekkende[3], wij dit met eenig voorbehoud ook op Cobden kunnen toepassen. En als genoemde penteekenaar daarbij voegt, dat deze voorstelling Bright er klaarblijkelijk toe heeft gebracht, iedere geschiedenis, behalve die van de Vereenigde Staten, te beschouwen als een samenweefsel van misdaad en onverstand, waaraan alleen door eene flinke volksregeering een einde kan komen, en

1) *Richard Cobden*, t.a.p., p. 37.
2) *Het leven van Richard Cobden, den Apostel van vrijen handel, uit het Engelsch door* E.C. MACKAY. Amsterdam 1865, p. 300.
3) *Studies in Parliament*, p. 168.

hem met bitteren schimp tegen de dwingelandij van het verleden heeft doen uitvaren - dan moeten wij Cobden wel van eene zoodanige eenzijdigheid vrijspreken, maar tevens erkennen, dat ook zijne ingenomenheid met Engelands geschiedenis niet groot was. Voor de onrechtvaardigheden en gruwelen, waaraan het Britsche volk zich gedurende de eeuwen van zijn bestaan heeft schuldig gemaakt, was hij geenszins blind.

Prosper Mérimée heeft eens van Cobden gezegd: hij is geheel anders dan andere Engelschen: van hem verneemt men nooit gemeenplaatsen en hij heeft weinig vooroordeelen. Onbevooroordeeld was hij ten aanzien van vreemde volken, wier gebreken hem hunne deugden niet deden voorbijzien; onbevooroordeeld ook ten opzichte zijner landgenooten, wier deugden hem niet de oogen deden sluiten voor hunne gebreken.

In het begin dezer verhandeling heb ik medegedeeld, hoe Cobden bij zijn bezoek aan de Vereenigde Staten de eer van zijn land tegenover de Amerikanen ophield, als zij hun eigen landaard ten koste van dien der Engelschen ophemelden. Toch was die zelfde Cobden het niet zoo geheel oneens met het oordeel, dat Washington Irving over het Britsche volkskarakter velt. ‘John Bull’ - zegt deze Amerikaansche schrijver, en men vergunne mij deze aanhaling, omdat het onderscheid tusschen den landaard der Britten en dien der Amerikanen er door gekenschetst wordt, en Cobden in vele opzichten meer Amerikaan was dan Engelschman - ‘is een eenvoudige, oprechte, praktische kerel, niet zeer poëtisch, maar met een karakter vol degelijk proza. Van nature is hij weinig romanesk, maar hij is rijkelijk bedeeld met gezond verstand. Als gij maar geduld hebt met zijne luimen, en hem niet belet over zich zelven te spreken, is hij een goed kameraad, en zal hij, al loopt hij daardoor ook een duchtig pak slaag op, zijn vriend met beurs en leven in een twist bijstaan. Tot dit laatste is hij wel wat al te spoedig gereed. Bemoeiziek van aard, denkt hij niet alleen aan zijne eigen belangen en die van zijn huisgezin, maar aan de belangen van de geheele buurt, en is hij op de edelmoedigste wijze bereid voor ieder partij te kiezen. Zonder ophouden biedt hij zijne diensten aan om de zaken zijner buren te beredderen, en neemt het hoogst kwalijk als zij tot iets van eenig aanbelang overgaan, zonder hem om raad gevraagd te hebben, ofschoon hij zelden zich in eenige aangelegenheid

mengt, zonder ten slotte met alle partijen in twist te geraken en hevig op hare ondankbaarheid te smalen. Ongelukkig heeft hij in zijne jeugd les gehad in de edele vechtkunst, en daar hij dus geleerd heeft zijne ledematen en wapenen goed te gebruiken en een baas geworden is in het boksen en het hanteeren van den knuppel, kent hij in zijn verdere leven rust noch duur. Hij kan van geen twist hoor en tusschen de verst afwonenden zijner buren, of de knuppel begint hem te jeuken in de vingeren, en hij vraagt zich af, of zijn belang of zijne eer niet vordert, dat hij zich met het krakeel ga bemoeien. Inderdaad heeft hij de draden van trots en staatkunde zoo volkomen over het geheele land verspreid, dat er niets gebeuren kan, zonder eenige zijner fijn uitgesponnen rechten of waardigheden te krenken. Gevestigd op zijn klein grondgebied met deze draden in iedere richting uitgestrekt, gelijkt hij op eene nijdige dikbuikige oude spin, die haar net over eene geheele kamer heeft geweven, zoodat geen vlieg kan gonzen, en geen tochtje kan blazen, zonder haar rust te verstoren en haar vergramd uit haar schuilhoek te voorschijn te doen schieten.' - Gelijk Irving nu den spot dreef met de bemoeizucht der Engelsche natie, trad Cobden, zoo als wij gezien hebben, en zoo als nog nader zal aangetoond worden, steeds als pleitbezorger der staatkunde van non-interventie op, en evenals de Amerikaansche schrijver ergerde de Engelsche ekonomist zich aan de behoudzucht van het Britsche volk en aan zijne verregaande ijdelheid.

Van die ijdelheid trachtte hij het te genezen, door het aan te sporen den blik naar andere landen te wenden en op te merken in hoevele opzichten zij Engeland vooruit waren. Hij wees er zijn landgenooten op, hoe het jonge Amerika het oude Albion dreigde voorbij te streven, en gaf eene geestige schets van den handelstoestand van beide landen. De handelstoestand van Engeland (Cobden schreef in 1835) deed hem denken aan die ouderwetsche Londensche kooplieden, met gepoederde staartpruiken, fraai gegespte schoenen, rimpellooze zijden kousen, onberispelijk strak gespannen broeken: deftige personages, waardig en bedaard voortstappende te midden van de drukste zaken, met een stok met gouden knop in de hand, vol zelfbehagen rondgaande bij hun minder gegoede buren, om hen met zeker gezag over hunne zaken te ondervragen,

hunne geschillen te beslechten, hen aan te sporen eerlijk te zijn en de zaken volgens hun advies te drijven; in wier winkels alles even vormelijk toeging; wier schrijvers, winkelbedienden en knechts allen hun bepaald kostuum hadden, en vaste regels van etiquette in het verkeer met hun patroon en onder elkander in acht namen; ieder met een nauwkeurig afgebakenden werkkring, waarbinnen zij zich met evenveel stiptheid hielden, als waren het naburige onderling naijverige staatjes; wier winkels alle eigenaardigheden en ongerieven van vorige geslachten bewaarden; geen sierlijke waren voor de ramen om de voorbijgangers te lokken, maar glasruiten in zware houten roeden gevat, geheel naar voorvaderlijk model vervaardigd. Daarnaast (verhaalt Cobden) trad een nieuw geslacht van kooplieden op: kinderen der negentiende eeuw. De eerste nieuwigheid die zij invoerden was, de pruik weg te werpen en den barbier met zijn pomadedoos af te danken, waardoor een uur op het dagelijksch toilet werd uitgewonnen. Hunne tweede nieuwigheid, dat zij de lage schoenen en de enge broek afschaften, wier gespen en riempjes en gladstrijken ook nog een half uur kostten, en door laarzen en pantalons vervingen, die in een ommezien waren aangeschoten, en los en gemakkelijk zaten, hoewel misschien ten koste der deftigheid. De bedaarde stap werd afgelegd; zij liepen hard of langzaam, naar dat de zaken meer of minder spoed vereischten: hunne eigen zaken namen hen geheel in beslag, zoodat zij ternauwernood de namen hunner naaste buren kenden, en er zich niet om bekommerden of deze al of niet in vrede leefden, als zij bij hen de ruiten maar niet kwamen inslaan. Verandering kwam er ook in hunne winkels: van binnen werden alle vormen op zij gezet, desnoods ten koste der wellevendheid; van buiten kwamen spiegelruiten en daarachter sierlijke uitstallingen. Evenals die oude winkeliers het beeld zijn van den Engelschen handel (betoogt Cobden), stelt dat jonge geslacht ons dien der Amerikanen voor oogen. De nauwsluitende broek is de Engelsche staatsschuld, die den Britten belet den vluggen tred der Amerikanen met hun pantalons bij te houden; de schoenen met glimmende gespen de feodale wetten en gewoonten, die nog in Engeland heerschen; de gepoederde staartpruik de Engelsche staatskerk, wier regeling veel tijd van het Parlement vergt; de groote ruiten zijn de Amerikaansche nieuwsbladen met al hunne

advertentiën, waarnaast de ouderwetsche kleine blaadjes, die in Engeland verschijnen, zulk een droevig figuur maken; de vlugge tred van den nieuwerwetschen koopman zijn de Amerikaansche spoorwegen; en in de bemoeizucht der ouderwetsche kooplieden wordt ons het beeld van Groot-Brittanjes buitenlandsche staatkunde vertoond. Zooals de jonge kooplieden de oude verdringen, zoo zullen de Vereenigde Staten eens Engeland voorbijstreven, als het halsstarrig aan het oude blijft vasthouden[1]. 'Wij zijn een volk van Chineezen' - klaagde deze man des vooruitgangs een andere maal - 'hoe gelukkig, dat onze grootmoeders hare voeten niet verwrongen *à la Chinoise*, wat zouden wij dan een verschrikkelijken strijd te voeren hebben voor de vrijmaking van vrouwetoonen'[2]. En dat eerwaardige erfstuk, voorwerp van vereering voor den Engelschman, van bewondering en - vaak averechtsche - navolging voor den vreemdeling, dat gewrocht van eeuwenlangen arbeid, de Engelsche staatsregeling, wordt door hem ergens 'a great juggle' genoemd - 'a thing of monopolies, and Church-craft, and sinecures, and armorial hocuspocus, primogeniture, and pageantry'[3]. De behoudzucht der Britten wordt door Cobden, voor een groot gedeelte althans, aan hunne ijdelheid toegeschreven. 'De grootste hinderpaal' - klaagt hij - 'voor eenige verbetering of verandering in de gevoelens van John Bull is de buitengewone ijdelheid van het beest. Hij is zoo ingesmeerd met vleierij, waarvoor hij eene onverzadelijke graagheid schijnt te hebben, dat hij eene ondoordringbare massa eigenliefde geworden is. Niets is zoo moeilijk als de staatkunde te veranderen van individuen of volken, die zich zelve houden voor het voorwerp van de afgunst van omringende landen en van de bewondering der wereld. In zulke gevallen kunnen alleen tijd en tegenspoed iets uitrichten'[4].

Toch had hij het kind lief, dat hij kastijdde: immers hij zelf verklaart: 'In lichamelijken zin bestaat er ter wereld geen schooner ras van mannen en vrouwen dan dat der Britsche eilanden; en ofschoon zij vele zedelijke gebreken hebben en

1) *The political Writings of Richard Cobden*. London 1867, I. 125-130.
2) Morley, II. 97.
3) Morley, I. 130.
4) Morley, II. 98.

sommige terugstootende hoedanigheden, houd ik toch in het algemeen de Engelschen voor de rondborstigste, trouwhartigste menschen van de wereld, en deze eigenschap ligt ten grondslag aan hunne politieke en handelsgrootheid'[5]. Meende Cobden het dus in den grond zijns harten goed met zijn vaderland, uit zijne woorden spreekt toch weinig gehechtheid aan de traditiën zijns volks, weinig eerbied voor het oude Albion. Hij was een man van den nieuwen tijd, zijn blik was naar de toekomst, niet naar het verleden gericht. Geen akademische opvoeding had hem een burger van het oude Griekenland of het oude Rome gemaakt. Hij leefde steeds in het tegenwoordige of in de toekomst, zelden in het verleden. Hij was het tegendeel van een *laudator temporis acti*. Daar was iets van dien Amerikaanschen geest, die zich weinig om hetgeen achter ligt bekommert, in dien boerenzoon uit Sussex gevaren. Republikein en demokraat, voorstander der gelijkheid, warm vriend des volks, stond hij lijnrecht tegenover die hooghartige vertegenwoordigers van het oude Albion, wier bestaan met de geschiedenis van hun land is samengeweven, voor wie de overleveringen van hun geslacht eene bron zijn, waaraan zij zich dagelijks laven en verkwikken, wier stamboom wortelt in het verre verleden, en met zijne welige bladerkroon de afstammelingen van doorluchte voorvaderen belommert. Man van het volk, streed hij onvermoeid voor de volksbelangen tegen eene aristokratie, die naijverig was op hare voorrechten, en wel gunsten wilde verleenen, maar zich geen ware of vermeende rechten wilde zien ontwringen. Man van den nieuwen tijd, zoude hij de oude burcht - waarmede Irving het Engelsche staatswezen vergelijkt - hoe eerwaardig en indrukwekkend ook, niet ongaarne hebben verruild voor eene reeks van gezonde, luchtige woningen, naar de eischen des tijds ingericht.

Daar was misschien iets dorperlijks in den geest van Cobden, maar deze trek komt juist overeen met de richting onzer eeuw, die slecht en gelijkmaakt, van geen onderscheid van standen wil weten, en allen eene even groote dosis beschaving en ontwikkeling, in onderwijswetten vastgesteld, in burgerschoolprogrammaas nedergelegd, wil toedienen.

Geheel anders dan Cobden was Palmerston. Ofschoon hij tot de liberale partij behoorde, was hij gehecht aan het bestaande, en zag hij met eene eenigszins lichtzinnige oppervlakkigheid de donkere

5) Morley, I. 199.

zijde van den maatschappelijken en politieken toestand van het Engeland zijner dagen voorbij. Ook hij was niet blind voor de gebreken van den Britschen landaard; maar de toon waarop hij ze gispte verschilde hemelsbreed van dien van Cobden. Ook hij spotte wel eens met der Britten liefde voor al wat oud is; maar hij zoude zich nooit zóo over de Engelsche staatsinrichting hebben uitgelaten als Cobden 't zich veroorloofde. In de redevoering, die 'Old Pam' in 1852 tot zijne kiezers te Tiverton hield, met allerlei aardigheden gekruid, zeide hij o.a.: 'Liefde en genegenheid voor oude gebruiken en instellingen is een loffelijke en eigenaardige karaktertrek van het volk dezes lands, en ik ben de laatste die zoude wenschen, dat dit eerwaardige en heilzame gevoel ooit bij hen werd uitgedoofd.' Eene vermakelijke anekdote diende om deze eigenaardigheid van het Engelsche volk te doen uitkomen. 'Op het vasteland' - merkte de spreker op - 'zal een herbergier, die zijne herberg wil aanbevelen, haar "het Nieuwe Witte Paard" of "het Nieuwe Gouden Kruis" noemen[1)]. Hier echter neemt men juist het tegendeel waar, en als de eigenaar van een dorpsbierhuis bezoekers wil lokken, dan hangt hij een bord uit met het opschrift: "de oude ploeg op nieuw geboren" ("The Old Plough New Revived"). Te Hanvell is een herberg, die veel door duivenschieters bezocht wordt; zij heet "de Oude Hoeden" ("Old Hats"); niet alsof iemand liever een ouden hoed zoude willen hebben dan een nieuwen, maar men rekende er toch op, dat de Heeren liever de "Oude Hoeden" dan "de Nieuwe Hoeden" zouden bezoeken. Nu richtte een concurrent een herberg daartegenover op, en wat was het uithangbord? De "Oude oude Hoeden", en hij trok groot voordeel van dat opschrift in den overtreffenden trap.' - 'Het volk van dit land insgelijks' - zoo voer hij voort, toen het gelach bedaard was, en hij nog eene dergelijke anekdote, die de toehoorders niet minder vermaakte, verteld had - 'wanneer het zijne gehechtheid aan het land dat het bewoont wil uitdrukken, noemt het met hartelijke liefkoozing Oud Engeland; maar dat belet het niet, te herstellen wat in verval is geraakt, of te verbeteren, of te versieren, of te verfraaien, wat nog goed is, maar wat men toch beter zou kunnen maken'[2)]. Uit deze laatste woorden blijkt, dat Palmer-

1) Hij had ook op den 'nieuwen barmhartigen Samaritaan', dien men ergens te Rotterdam vindt, kunnen wijzen!
2) Ashley, t.a.p., I. 355-356.

een glazen paleis voor de regeerders bestemt. De staatkunde van den salon heeft uitgediend. Palmerston was haar laatste vertegenwoordiger. Die zekere wuftheid, die zekere lichtzinnigheid, die het leven der groote wereld aankleeft, was aan Palmerstons buitenlandsche politiek eigen: maar zij bezat tevens vele hoedanigheden, die haar de gunst der menigte verschaften. Laat mij die staatkunde in 's Ministers eigen woorden schetsen. In 1849 verklaarde Palmerston in het Lagerhuis: ‘Ik houd het voor de ware staatkunde van Engeland, de kampioen te zijn van recht en rechtvaardigheid, op dien weg voortschrijdende met gematigdheid en behoedzaamheid, niet de Don Quichotte van de wereld wordende, maar het gewicht van zijne zedelijke goedkeuring en ondersteuning in de schaal leggende, overal waar het meent dat recht is en telkens als het meent dat onrecht is gepleegd’[1]. Duidelijk wordt zijne staatkunde ook gekenschetst in de volgende woorden, die in een memorandum, door Palmerston in 1860 voor zijne ambtgenooten opgesteld, voorkomen: ‘Wij hadden kunnen zeggen, dat wij een eiland bewonen en ons niet bekommeren om hetgeen op het vasteland gebeurt; dat wij alleen denken aan geld verdienen en aan de verdediging onzer kusten, en dat wij aan anderen de taak overlaten de zaken van Europa's vasteland naar hun goeddunken te regelen. Maar dát is de staatkunde niet geweest van de grootste en wijste mannen, die deelgenomen hebben aan het bestier van dezen staat’[2]. ‘Invloed naar buiten’ - betuigde hij bij eene andere gelegenheid - ‘kan slechts behouden worden door de werking van één dier twee groote drijfveeren: hoop en vrees. Wij moeten de zwakkere mogendheden leeren hopen, dat zij den steun van dit land in tijd van gevaar zullen genieten. Machtigen staten moeten wij leeren vreezen, dat hun door Engeland tegenstand zal geboden worden bij iedere onrechtmatige handeling, hetzij tegen ons zelve, hetzij tegen diegenen, die door vriendschap met ons verbonden zijn’[3]. Het was het kenmerk van deze politiek, dat zij er steeds op uit was, Engelands invloed in de buitenlandsche aangelegenheden te doen gelden, en met groeten naijver voor de handhaving

1) Ashley, t.a.p., I. 62.
2) Ashley, t.a.p., II. 141.
3) Bulwer, *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*. London, 1874. III. 143.

zijner rechten en belangen waakte. De schets, die W. Irving er van geeft in de woorden, zooeven door mij medegedeeld, is inderdaad niet ver van de waarheid. Vooral toonde Engeland zich prikkelbaar, waar het krenkingen gold Britschen onderdanen in den vreemde aangedaan. ‘Even als een Romein in de oudheid geen smaad behoefde te vreezen als hij verklaren kon “*Civis Romanus sum*,” zoo moet een Engelschman, in welk land hij zich ook moge bevinden, het bewustzijn hebben, dat het wakend oog en de sterke arm van Engeland hem tegen onrecht en geweld zullen beschermen’ - verklaarde Palmerston bij gelegenheid der zaak van Don Pacifico in het Parlement[1]. En toen in 1841 zekere Mac Leod, een Britsch onderdaan, in den staat Nieuw-York was gevangen genomen - volgens Engelands beweren wederrechtelijk - sprong de Minister onmiddellijk in de bres, en verklaarde hij in een schrijven aan den Engelschen gezant te Washington, dat de Britsche natie nooit zoude dulden dat een Britsch onderdaan eene behandeling onderging, als het volk van Nieuw-York Mc. Leod wilde aandoen, zonder wraak te nemen; de terdoodbrenging van Mc. Leod zoude noodzakelijk een oorlog ten gevolge hebben[2].

Lijnrecht tegenover dit stelsel van staatkunde stond dat van Richard Cobden. Was het een kenmerk van Palmerstons politiek, dat Engeland zich telkens mengde in de aangelegenheden van andere mogendheden, en daarbij zelfs voor geen oorlogsgevaar terugdeinsde, Cobden was een warm voorstander der *non-interventie*. Bracht de traditioneele Engelsche staatkunde mede, dat men met wantrouwen alles gadesloeg wat de vreemdeling deed, en uitermate beducht was voor eene krenking van Engelands rechten en belangen, Richard Cobden achtte, in de meeste gevallen althans, die achterdocht ongerechtvaardigd en die vrees ijdel. Toonde Palmerston zich in zijne, ook in dit opzicht traditioneele, staatkunde, steeds naijverig op de eer van Engeland, en achtte hij die eer geschonden, en eerherstel noodig, waar een Engelsch burger in den vreemde aan eenige krenking had blootgestaan - Cobden meende, dat een dergelijk beschermheerschap wel wat te ver ging.

Oppervlakkig beschouwd is er in deze non-interventiepolitiek wel iets onridderlijks, iets zelfzuchtigs gelegen, en het komt

1) Ashley, t.a.p., I. 223.
2) Bulwer, t.a.p., III 49. Zie ook ald. III. 406.

ons evenmin vreemd voor, dat een eerzuchtig staatsman aan eene romaneske interventiestaatkunde de voorkeur geeft, als dat het volk iedere politiek, die zijne nationale ijdelheid streelt, toejuicht[1]. In het pleit tusschen Cobden en Palmerston stelde de *vox populi* den laatste in het gelijk.

Volgens Cobdens overtuiging moest Engeland zich zoo min mogelijk met de aangelegenheden van andere staten bemoeien. ‘I have always had an instinctive monomania against this system of foreign interference, protocolling, diplomatising, etc.’ - schreef hij 18 Sept. 1847 aan Bright[2]. Reeds zijn eerste geschrift, waarvan ik vroeger gewag maakte[3], was een pleidooi voor de leer der non-interventie, en de toen verkondigde beginselen heeft hij in latere geschriften, redevoeringen en brieven steeds met onvermoeiden ijver bepleit. Engeland, zoo betoogde hij in dat vlugschrift, is niet gerechtigd om over andere mogendheden de vierschaar te spannen. Den zwakke tegen den sterke te beschermen - inderdaad, dat is eene heerlijke taak. Maar is Engeland er toe geroepen? ‘Als het de taak ware van Groot-Brittanje, recht te spreken over de geheele bevolking der aarde - m.a.w., als God ons als mogendheid, het gezag en de macht, en tevens de wijsheid en de deugd, gegeven had, die noodig zijn om de wreker Zijner gerechtigheid te zijn - dan zouden wij in dit geval geroepen zijn, om de zwakken uit de handen hunner aanranders te verlossen. Maar bezitten wij deze kostelijke gaven? Zijn wij met de macht des Alvermogenden gewapend?.... Nog eens, zijn wij in het bezit van die deugd en die wijsheid, die onmisbaar zijn tot het bezit van de hoogste macht, of hebben wij niet, integendeel, in de ellende van een deel van ons eigen volk’ - waarmede Ierland bedoeld werd - ‘het bewijs, dat wij daar niet op kunnen bogen’[4].

Zelfkennis was het wat hij zijnen landgenooten aanbeval, opdat zij hunne eigen gebreken niet mochten voorbijzien, hunne eigen deugden niet mochten overschatten, en zich geen rang

1) ‘Nobody thanks a ministry for a good harvest. What makes a ministry popular is some great *coup* in foreign affairs’ - merkt een der hoofdpersonen in den Endymion van Beaconsfield op (t.a.p., II. 72).
2) Morley, II. 10.
3) Zie de vorige aflevering, p. 263.
4) *Pol. Writings*, I. 7, 8.

aanmatigen, die hun niet toekwam. Het volk moest eens gaan beseffen, dat zijne eigen geschiedenis het geen recht gaf als de wreker der gerechtigheid (die het zelf zoo vaak geschonden had) op te treden, dat het Groot-Brittanjes roeping niet was ‘to regulate the affairs of the world’[1]. Geene regeering, betoogde hij in het zelfde geschrift, heeft het recht het volle in een oorlog te wikkelen, dan ter verdediging van zijne nationale eer en belangen. Als dit beginsel niet tot richtsnoer wordt gekozen, kan er geen waarborg zijn voor den vrede in eenig land, zoolang als er eenig volk gevonden mocht worden, welks grieven de sympathie van een ander land kunnen opwekken of diens tusschenkomst uitlokken[2]. ‘We have been the most combative and agressive community’ - verklaarde hij elders - ‘that has existed since the days of the Roman dominion. Since the Revolution of 1688 we have expended more than fifteen hundred millions of money upon wars, not one of which has been upon our own shores, or in defence of our hearths and homes’[3].

Het was geenszins uit gebrek aan vaderlandsliefde, dat Cobden de inmenging in de aangelegenheden van vreemde mogendheden bestreed; maar hij was innig overtuigd, dat 's lands belang het volgen eener staatkunde van non-interventie eischte. Het volk had behoefte aan den vrede: deze was een levensbelang voor den middenstand en den stand der nijveren. ‘The honours, the fame, the emoluments of war belong not to them; the battle-plain is the harvest-field of the aristocracy, watered with the blood of the people’[4].

Maar daarenboven leidt die aanhoudende bemoeienis met aangelegenheden van andere landen tot veronachtzaming van eigen inwendige belangen. Aanzie den toestand van Ierland. Getuigt hij niet krachtig tegen eene staatkunde, die het zwaard doet aangespen, om vreemde landen te helpen, voor wier bloei wij niet aansprakelijk zijn, terwijl wij door onze nalatigheid een gedeelte van ons eigen land ten prooi laten aan verwaarloozing en verarming? Hoeveel had men niet voor Ierland kunnen doen met de ontzaglijke sommen, die door het uitrusten van eene vloot om Portugal bij te staan

1) Morley, II. 7. - *Speeches*, I. 469.
2) *Political Writings*, I. 9.
3) 1793 *and* 1853 (*Pol. Writings*, I. 492).
4) *England, Ireland, and America* (*Political Writings*, I. 42).

verslonden zijn. Spiegelen wij ons toch aan de Amerikanen, het eenige groote volk, dat alleen ter zelfverdediging naar de wapenen grijpt! Dit is juist het verderfelijke der interventiepolitiek, dat zij de aandacht afleidt van datgene waarop eene regeering in de eerste plaats moet letten, den inwendigen toestand des lands. - In zijn geschrift 1793 *and* 1853 verklaarde hij, dat men den onbevredigenden toestand van de massa des volks moest toeschrijven aan den geest van inmenging in de aangelegenheden van andere mogendheden en de oorlogen, die daaruit voortsproten, waarvan het gevolg is, dat de aandacht van eigen kwalen wordt afgeleid[1)]. Hij was overtuigd, dat Engeland, door bedaard zijne krachten aan de verbetering der binnenlandsche toestanden, aan de vrijmaking des handels te wijden, en door aldus tot lichtbaak te strekken voor andere landen, de zaak van den staatkundigen vooruitgang op het vasteland meer zoude bevorderen, dan door zich in oorlogen tusschen andere mogendheden te mengen[2)]. ‘Indien wij ons niet inlieten met hunne twisten en ons vergenoegden met den vreemdelingen een goed voorbeeld te geven - als wij onze huizen in orde brachten - als wij onze leemen hutten in Ierland in orde brachten - zouden wij veel meer gezond verstand toonen, dan door te trachten de zaken van andere mogendheden te regelen, terwijl wij niet verantwoordelijk zijn voor de wijze waarop zij bestuurd worden’[3)].

Was Cobden dan een *onvoorwaardelijk* voorstander van de leer, door Van Lennep in een zijner dichtwerken zoo geestig gehekeld?[4)] Meende hij dan inderdaad, dat een staat geen andere roeping heeft dan voor 's volks stoffelijken en zedelijken bloei te waken, en nimmer zijne stem mag doen hooren in den familieraad der mogendheden? Die laatste vraag kan gerustelijk ontkennend beantwoord worden. Wel achtte Cobden eene staatkunde wenschelijk, waarbij als regel gold, ‘as little intercourse as possible betwixt the *Governments*, as much

1) *Political Writings*, I. 491.
2) *Pol. Writings*, I. 44.
3) *Speeches*, I. 485.
4) ‘Wordt uw buurman aangerand, Vraagt hij om defensie, Staat zijn huis of schuur in brand, Smeekt hij assistentie. Zeg dan: vriend ik ga naar bed. Zie, hoe dat je zelf het redt. Dat 's *non-interventie*, kind! Dat 's *non-interventie*.’ (*Dorp aan de grenzen*.)

connection as possible between the *nations*, of the world'[1] - maar hij heeft zich toch *in enkele gevallen* een voorstander van *vreedzame* tussschenkomst in de aangelegenheden van andere staten betoond. Slechts van de gewapende interventie was hij een *onvoorwaardelijk* tegenstander. De leer van het staatkundig evenwicht beschouwde hij als eene hersenschim[2]. Maar toch is het de vraag of hij, in spijt van zijn beginselen van non-interventie en van zijne liefde voor den vrede, een strijd zoude hebben afgekeurd, niet ter zelfverdediging gevoerd, maar tot verwezenlijking van eene grootsche gedachte, tot handhaving van een beginsel, waaraan als het ware de belangen van het geheele menschdom zijn verknocht. Opmerkelijk acht ik althans de volgende uiting: 'Als ik Motleys *Geschiedenis van de Nederlandsche Republiek* lees, een bewonderenswaardig boek, dat door ieder verdient gelezen te worden, als ik de geschiedenis der Nederlanden lees, en als ik zie hoe die worstelende gemeente, terwijl het gansche land ten buit is aan de Spaansche troepen, en het vervolgingsvuur de steden dagelijks in gloed zet - als ik het verhaal lees van hetgeen voorviel, toen de afgevaardigden kwamen bij koningin Elisabeth en bijstand vraagden, hoe zij troggelt om geld, terwijl zij om hulp vragen voor hun godsdienst, dan verklaar ik, dat ik, met al mijne beginselen van non-interventie, mij bijna schaam over "old Queen Bess"'[3].

Cobdens ideaal was eene staatkunde gegrond op het beginsel van non-interventie in de aangelegenheden van andere mogendheden; 'en van het oogenblik af, dat dit beginsel de leidstar wordt, waarnaar onze Regeering de staatshulk zal sturen, van dat oogenblik af zal het goede oude schip "Britannia" zegevierend voortstevenen door eene kalme en diepe zee en is het den klippen, banken en stormen van buitenlandschen oorlog voor altoos ontkomen'[4].

Van den oorlog had Cobden een echt ekonomischen afkeer. Tegen dezen verwoester van 's volks stoffelijke welvaart was hij met een hartgrondigen haat bezield. Toen het Athenaeum, naar aanleiding van Tennysons *Maud* den oorlog had verheerlijkt, was hij daar diep over verontwaardigd, en schreef hij

1) *Pol. Writings*, I. 256, vlg.
2) *Pol. Writings*, I. 282-283.
3) *Speeches*, II. 350.
4) *Political Writings*, I. 333.

aan Bright: ‘Het is volkomen duidelijk, dat er, volgens den schrijver, in de overlevering van Christus' prediking eene misvatting begaan is. Het was oorlog, geen vrede, dien hij aan het menschdom heeft vermaakt. Hoe kon het mogelijk zijn, dat hij vrede op de wereld gebracht had, om haar te bederven en te verlagen? Het is den duivel ten troon te heffen in plaats van den God van genade, waarheid, liefde en rechtvaardigheid; want wat heeft de oorlog met deze te maken’[1)]?

Aan die gevoelsmenschen (zoo als hij hen noemde) die beweren, dat de oorlog den mensch verheft, de macht van het geld onderdrukt, raadde hij aan eene wandeling te doen op het platteland, en zich daar eens van de ellende door den oorlog veroorzaakt te overtuigen[2)]. Voor militaire grootheid en militairen glans had hij geen oog. De moed, waarmede men in den oorlog schittert, kon even goed in de werken des vredes, bestrijding van dronkenschap en zedelijke kwalen, onwetendheid en volksellende, worden aan den dag gelegd[3)]. Toen bijna geheel Engeland den lof van den Hertog van Wellington bij diens overlijden, uitbazuinde, weigerde Cobden den afgestorvene den tol zijner bewondering.

Ofschoon men Palmerstons staatkunde vaak als oorlogzuchtig heeft gebrandmerkt, is deze staatsman toch in het algemeen eigenlijk nooit als een voorstander van den krijg opgetreden: waar hij den oorlog meende te kunnen vermijden, vermeed hij hem. Maar hij deinsde niet voor de gevolgen terug, als naar zijne overtuiging Engelands eer eischte, dat het naar de wapenen greep. Hooghartig was zijne staatkunde: van wijken of wankelen wist zij niet, waar zij meende het recht aan hare zijde te hebben. De Britsche luipaard liet telkens de tanden zien, niet uit bloeddorst, maar om den vreemdeling schrik aan te jagen en hem tot toegeven te nopen. In 1856 schreef Palmerston aan den Engelschen Ambassadeur te Weenen: ‘Het is onze wensch niet den oorlog voort te zetten met het oog op de voordeelen, die wij het volgende jaar zouden kunnen behalen, als wij nu vrede kunnen erlangen op de voorwaarden, die wij volstrekt noodig en onmisbaar achten, maar wij zijn ten volle bereid voort te gaan, als zulke voorwaarden niet

1) Morley, II. 174.
2) *Political Writings*, II. 197.
3) *Political Writings*, I. 494.

kunnen verkregen worden. Het Britsche volk is in dat opzicht eenstemmig. Ik zeg eenstemmig, want Cobden, Bright & Co. tel ik niet'[1].

De laatste woorden bewijzen, welke minachting Palmerston voor Cobden koesterde. En toch in hoevele opzichten was Cobden zijn meerdere!

Reeds vroeger had Cobdens vredesgezindheid hem den spot van sommige zijner medeleden van het Lagerhuis op den hals gehaald. Disraeli noemde hem een opvolger van den Abt St. Pierre, Rousseau en Robespierre![2] - Met warmte beval onze vredesadvokaat in 1849 in het Parlement de internationale arbitrage aan, die echter door Palmerston strijdig met het belang van Engeland geacht werd[3].

Was Cobden een tegenstander van den oorlog, evenzeer was hij gekant tegen datgene wat men gewapenden vrede noemt. *Si vis pacem para bellum* - zegt eene oude leenspreuk: 'Zoo gij den vrede wilt, bereid u ten oorlog'. - Palmerston was overtuigd van deze waarheid; het eene zwaard, meende hij, houdt het andere in de scheede. Maak Engeland gevreesd, en het zal niets te duchten hebben van andere mogendheden. Streef naar den vrede, tracht hem te behouden, maar laat nooit afkeer van den oorlog blijken. Houd de hand aan het gevest van uw zwaard, niemand zal het wagen op uwe rechten inbreuk te maken, en gij zult verschoond blijven van den krijg. Juist omdat gij hem kloekmoedig onder de oogen durft zien.

Cobden was van een ander gevoelen: *als gij den vrede wilt, bereid u tot den vrede*, zeide hij. Toon uwe vredelievende bedoelingen, verminder uwe strijdkrachten, wier sterkte anderen mogendheden wantrouwen inboezemt, en haar insgelijks tot uitbreiding van haar legermacht aanspoort. Geef een schoon voorbeeld van vredesgezindheid: de andere mogendheden zullen volgen. Ieder staat heeft immers belang bij den vrede: de zegepraal der handelsvrijheid zal eens de zegepraal des vredes medebrengen. Laat Engeland daartoe den stoot geven!

Zoo stonden deze twee mannen tegenover elkander. Cobden, die den Weg wilde bereiden eener nieuwe staatkunde, en met

1) Ashley, t.a.p., II. 107.
2) Morley, II. 33.
3) Ashley, t.a.p., I. 60. Morley, II. 44.

veel tegenstand te worstelen had; - Palmerston die voortschreed op de oude baan, en door den volksgeest gesteund werd.

Cobdens vredelievendheid was echter niet van dien aard, dat hij een oorlog, gevoerd ter verdediging zijns lands, zoude afgekeurd hebben. Maar wel bestreed hij gedurig de plannen tot versterking der Britsche kusten, die, uit wantrouwen tegen Napoleon ontstaan, in Frankrijk ergernis opwekten en de goede verstandhouding tusschen beide mogendheden dreigden te verstoren. Palmerston vreesde voor niets minder dan voor een inval der Franschen, eene vrees, die Cobden ijdel noemde, en waarmede hij meer dan eens op eene geestige wijze den spot dreef. Wie gelijk had, beslis ik niet, maar ik wijs er alleen op, dat Old Pam volkomen te recht aanvoerde, dat, wanneer hij het noodig achtte, dat het land versterkt werd, ten einde tegen een inval der Franschen gedekt te zijn, hij zich niet wenschte te bekommeren om het misnoegen, dat daarover in Frankrijk mocht ontstaan. Den 8 Januari 1862 schreef hij aan Cobden o.a. het volgende: ‘Het zoude zeer heuglijk zijn, als uw Utopië kon verwezenlijkt worden, en als de volken der aarde aan niets wilden denken, dan aan vrede en handel, en ophielden met elkander te twisten en te vechten. Maar ongelukkig is de mensch een vecht- en twistziek dier, en dat dit in 's menschen aard ligt, blijkt uit het feit, dat gemeenebesten, waarin de volksmenigten regeeren, nog veel twistzieker zijn, en meer geneigdheid hebben tot vechten, dan koninkrijken, die door betrekkelijk weinig personen geregeerd worden. Maar zoolang als andere volken door deze menschelijke hartstochten beheerscht worden, behoort een land als Engeland, rijk en aan aanvallen blootgesteld, van verdedigingsmiddelen voorzien te zijn, en hoe kostbaar deze middelen mogen wezen, zij zijn toch altijd oneindig goedkooper, dan de oorlog, dien zij moeten afwenden’[1)]. Uit dit schrijven blijkt, hoe veel minder vertrouwen Palmerston in het menschdom en in de macht van het goede voorbeeld stelde, dan Cobden. Dat sterke vertrouwen in den mensch was te gelijk de bron van Cobdens kracht en van zijne zwakheid.

De ontzaglijke sommen, aan levende en doode strijdkrachten besteed, waren onzen staathuishoudkundige steeds een doorn in het oog. Palmerston achtte die uitgaven onvermijdelijk.

1) Ashley, t.a.p., II. 221.

Zonder goede verdedigingsmiddelen, zonder een welgeoefend leger kan een land geen vijandelijken aanval weerstaan. ‘Then we are told’ - zeide hij eens, zinspelende op hen die wachten wilden totdat de oorlog uitbrak, en alles op het laatste oogenblik wilden laten aankomen - ‘that in a moment of crisis the nation would rise *like one man* - a mere bitterly sarcastic truism; for a nation armed, as the English would be, with broomsticks and pitchforks would be against a disciplined army about as formidable as *one man* would be’[1].

Ééne zaak moet men bij Cobdens ijveren voor vermindering der strijdkrachten niet uit het oog verliezen, namelijk, dat ook zijn demokratische neigingen hem afkeerig maakten van het leger, waar vele leden der Engelsche aristokratie eene toevlucht vonden, zoodat inderdaad bij sommige regimenten het aantal officieren bespottelijk groot was[2]; hetgeen het land natuurlijk op ontzaglijke onkosten te staan kwam.

Cobdens afkeer van den oorlog kwam echter voornamelijk voort uit de overtuiging, dat de krijg een nadeeligen invloed heeft op 's volks z e d e l i j k e n en s t o f f e l i j k e n toestand.

De zeden worden ruwer door den oorlog; de mensch wordt er door verdierlijkt. Vooral hebben de oorlogen in Azië gevoerd dit noodlottig gevolg. ‘Nog een paar oorlogen in Indië en China, en het Engelsche volk zal gaan verlangen naar stierengevechten, zoo niet naar zwaardvechters’[3] - verklaarde hij. ‘Ik vrees’ - betuigde hij een andere maal - ‘dat het dier nog te veel heerscht in den aard van den Engelschman en van den mensch in het algemeen. Om den beschavingstoestand van het menschdom te bepalen heb ik altijd als toetssteen gebruikt: hoe denkt het over den oorlog en over krijgslieden, en waarin zoeken de staten de waarborgen van hunne onafhankelijkheid? Ruwe kracht wordt, vrees ik, nu nog evenzeer verheerlijkt in de standbeelden van Wellington en het pairschap van Gough, als tweeduizend jaren geleden in de ontzaglijke afmetingen van Hercules of Jupiter. Onze internationale betrekkingen zijn een gewapend bestand, iedere staat steunt alleen op zijn vermogen om zich met physieke kracht te verdedigen.

1) Ashley, t.a.p., 1. 253.
2) ‘In the English guards there are thirty-two officers to a regiment of 351, or an officer to every eleven man’, enz. *Speeches*, I. 508.
3) Morley, II. 355.

Wij kunnen Christendom en zedelijkheid prediken in onze huisgezinnen, maar als volk, zijn wij, naar ik vrees, nog dieren in onze overheerschende neigingen'[1]. Dat Cobden voor 's volks zedelijke belangen een warm hart had, bewees hij vooral door zijne bemoeiingen ten aanzien van het onderwijs. Hij was een warm voorstander van dit uitnemende volksbelang. Reeds voordat hij het staatstooneel betrad, gaf hij als jonkman te Sabden daarvan blijk, door zorg te dragen, dat er eene school gesticht werd. Ook later toonde hij meermalen met woord en daad hoeveel waarde hij aan goed onderwijs hechtte. De Amerikanen prees hij gelukkig, wegens de groote zorg, door hen aan de opvoeding besteed. Voorstander van algemeen stemrecht, meende hij, dat het volk door goed onderwijs tot het vervullen van zijne burgerplichten moest worden opgeleid. Alleen door de school achtte hij wezenlijken vooruitgang bereikbaar. Maar ook voor andere zedelijke volksbelangen ijverde Cobden. De matigheidsbeweging vond in hem een vurig aanhanger. 'De zaak der matigheid ligt inderdaad ten grondslag aan allen maatschappelijken en staatkundigen vooruitgang in dit land'[2] - schreef hij aan Livesey, en hij verklaarde ronduit: 'Indien gij ons in een volk van waterdrinkers kondet veranderen, zie ik niet in, waarom wij niet behalve het krachtigste ook het beschaafdste volk zijn zouden.' Zonder matigheid kon, volgens zijne overtuiging, van geene verheffing van den arbeidersstand sprake zijn.

Maar vooral ook om den ongunstigen invloed, dien de oorlog op 's volks stoffelijke welvaart oefent, trad Cobden als pleitbezorger van den vrede op. Hij bestreed den oorlog - zegt Morley - omdat oorlog en oorlogstoebereidselen de bronnen doen uitdrogen, die noodig zijn ter verbetering van den maatschappelijken toestand des volks[3]. Iedere krijg, ook tusschen andere mogendheden gevoerd, brengt nadeel toe aan den handel van een land, en de slagen die den handel treffen, worden door de geheele bevolking gevoeld. Van ijver om 's volks stoffelijke belangen te bevorderen heeft Cobden vooral door zijnen strijd tegen de korenwetten een schitterend blijk gegeven, en de oude dame van tachtig

1) Morley, I. 410.
2) Morley, II. 59.
3) II. 70.

jaar, van wie ons verhaald wordt, dat zij in haar gebed om het dagelijksch brood steeds Cobden placht te gedenken, die het volk goedkoop brood verschaft had, zal wel niet de eenige geweest zijn, die zijn naam in zegenend aandenken hield[1]. Hij was overtuigd, dat men van een volk, dat slecht gevoed is, weinig goeds kan verwachten, dat voor zedelijke ontwikkeling eene zekere mate van stoffelijke welvaart noodig is. 'To have a useful and a prosperous people' - zeide hij - 'we must take care that they are well fed'[2], en bij eene andere gelegenheid (het was in het jaar 1843) verklaarde hij: 'There are 7.000.000 or 8.000.000 people without wheaten bread. If the people continue to descend in the scale of physical comfort, and to eat potatoes, the hope of moral improvement which the friends of humanity indulge must be altogether disappointed'[3]. Grooten invloed op deze overtuiging heeft George Combes werk *Constitution of Man* geoefend; in dit werk werd betoogd, om het kernachtig met de woorden van Morley uit te drukken 'that health is a true department of morality' (I. 93). Het ligt natuurlijk buiten ons bestek, een onderzoek naar de meer of mindere juistheid dezer leer in te stellen. Dat er tusschen welvaart en beschaving een nauw verband bestaat, kan niet ontkend worden. Maar men hoede zich voor overdrijving, en stelle de zorg voor 's volks stoffelijke welvaart niet voor als het éene groote volksbelang, dat al het andere te boven gaat. Te recht zegt Bulwer: 'The wealth of a nation is only one element in its greatness, content, and prosperity ... When you lay it down as a principle, that pecuniary interest should be the dominant motive power of a nation's life, you destroy many of the nobler emotions which should also preside over its vitality'[4].

Terwijl Cobden met groote scherpzinnigheid wist aan te toonen, hoe men door vrede en vrijheid de belangen des handels het best bevordert, en geenszins door hetgeen men eene gewapende bescherming van den koophandel geliefde te noemen - was hij niet van eenzijdigheid vrij te pleiten, waar het er op aankwam te bepalen, welke plaats men aan de handelsbelangen

1) *Richard Cobden. Sein Leben und Werken. Von einen Freihandler und Friedensfreude.* Bremen, 1869, p. 33.
2) *Speeches*, I. 20.
3) *Speeches*, I. 62.
4) t.a.p., III. 185, 188.

moet toekennen. Het gewicht van den handel werd door hem te hoog geschat. Hij zag voorbij, dat, hoeveel zegen het ruilverkeer ook moge verspreiden, welke heilrijke vruchten het ook moge opleveren, het niettemin ook zijne schaduwzijde heeft. Bron van stoffelijke welvaart, oefent de handel, door sommige min loffelijke eigenschappen van 's menschen karakter tot ontwikkeling te brengen, vaak op het zedelijke welzijn een nadeeligen invloed. Gewinzucht en dorst naar goud worden geprikkeld. Het eigenbelang wordt de hoogste wet, spoedig rijk te worden het doel des levens, waaraan hoogere belangen worden opgeofferd: de adel van 's menschen karakter gaat aldus verloren. Al het goede, dat de school van Manchester gewrocht heeft, door de aandacht te vestigen op de stoffelijke nooden en behoeften des volks, mag ons het gebrekkige niet doen voorbijzien, dat haar aankleeft[1)].

Toen den Engelschen staathuishoudkundige Cobbett in 1835 door het orgaan der Anti-Tory-Association verweten werd, dat in zijn oog veel bier en spek de eenige kenmerken waren van goede politieke toestanden, antwoordde hij in een weekblad het volgende: ‘men voege er bij brood, goede kleeding, hemden voor de vrouwen, schoenen, kousen en hoofddeksels, vensters in de woningen, bedden en beddegoed, eene bestekamer in ieder huis - men voege dat alles bij elkander, en het nieuwsblad heeft gelijk. Dat zijn volgens mij bewijzen van goede politieke toestanden, en ik verafschuw uit den grond van mijn hart de liberalen, wier programmaas slechts van geestelijke genietingen (geistigen Freuden) spreken, terwijl de uitgemergelde lichamen onder hun bewind van honger en ellende sterven’[2)].

1) De boven geschetste afkeer van den oorlog is een van die nadeelen. In onzen oorlogschuwen, antimilitaristischen tijd kan het goed zijn, dat er eens op het nut van den oorlog gewezen worde, zooals VON TREITSCHKE dit zoo welsprekend gedaan heeft in zijne *Historische und politische Aufsätze.* Neue Folge II 784-789. Met klem heeft ook Prof. C.B. SPRUYT in De Gids (1881, IV, 246) betoogd, dat, welk een groote ramp een oorlog moge zijn, er een nog veel grooter ongeluk bestaat ‘en dat is het door niets gestoorde ijverig streven naar stoffelijke welvaart met het jagen naar genot, rijkdom en ijdeltuitige eer, dat daar noodzakelijk uit voortvloeit. Oorlogen (zegt hij) zijn maar een betrekkelijk kwaad: een vredestoestand zonder eenige kans op vijandelijke aanvallen van buiten, zou veel schromelijker gevolgen hebben, dan een bloedige maar voorbijgaande oorlog.’ Natuurlijk is dit alleen op een *rechtvaardigen* oorlog van toepassing.
2) Adolf Held, *Zwei Bücher zur socialen Geschichte Engelands*. p. 300, 301.

Zoo spreekt de ekonomist, en hij heeft het recht om zoo te spreken, maar van den staatsman wordt geeischt, dat hij nog op andere belangen lette[1)].

Kan de handel een schadelijken invloed op den volksgeest oefenen, edele karakters als Cobden hebben dien niet te vreezen. Dat Cobden geen lage koopmansziel had, maar een groot en edel hart, is ons reeds meermalen gebleken. Vooral blijkt dat ook uit zijn strijd tegen de oorlogsleeningen, waarvan ik in de vorige paragraaf gewaagde. Onvoorwaardelijk keurde hij het in zijne landgenooten af, dat zij deelnamen aan leeningen, die dienen moesten om oorlogskosten te dekken, door vreemde mogendheden gemaakt. 'Diegenen' - verklaarde hij - 'die geld leenen voor zoodanige doeleinden kunnen tot hunne verontschuldiging niet eens datgene aanvoeren, waarmede zij, die naar het zwaard grijpen, zich verdedigen. Koelbloedig berekenen zij de kansen, die zij hebben om te winnen of te verliezen in een spel, waarbij het menschenlevens geldt'[2)]. Wie den vrede lief heeft mag op geenerlei wijze den oorlog steunen; eene dergelijke handelwijze brandmerkte hij als onzedelijk. Maar, niet alleen uit een zedelijkheids-, ook uit een staathuishoudkundig oogpunt keurde hij het deelnemen aan oorlogsleeningen af. 'I say that every loan advanced to a foreign Power to be expended in armaments, or for carrying on war with other countries, is as much money wasted and destroyed for all the purposes of reproduction as if it were carried out into the middle of the Atlantic and there sunk in the sea'[3)].

Welk een gelukkige ommekeer zoude er komen in den politieken toestand, als dergelijke leeningen niet meer geplaatst konden worden! 'Neem deze leeningen weg, en van dat oogenblik zal de geheele staatkunde van den Keizer van Rusland, zoowel als van den Keizer van Oostenrijk veranderen. Rusland zal niet langer in staat zijn Turkije te bedreigen, Rusland

1) Ik kan hier den lust niet weerstaan, eene aardige anekdote, die ik bij Morley vind opgeteekend, mede te deelen. Een Engelschman die in 1860 Parijs bezocht en met eenige Franschen over den toestand van hun land sprak, maakte de opmerking, dat Frankrijk onder Napoleons regeering voorspoed genoot en de Franschen konden doen wat zij wilden. O zeker, was het antwoord, als wij niets anders wenschen dan eten, drinken en geld verdienen, dan kunnen wij precies doen wat wij willen (II. 267).
2) Morley, II. 69.
3) *Speeches*, II. 194.

zal niet langer in staat zijn zijn leger op Hongarije af te zenden, Rusland zal niet langer in staat zijn bespieders en nieuwsbladen in westelijk Europa te huren; en de Keizer, de dwangmiddelen missende, hem anders door vreemde hulp in handen gegeven, zal verplicht wezen zijn volk te bevredigen om het veilig te kunnen regeeren.'

Beschouwde Cobden dus wel wat eenzijdig de zaken van haren ekonomischen kant, en is zijn voorbeeld in dezen materialistischen tijd voor minder edele naturen niet zonder gevaar - men zie ook het goede niet voorbij, dat aan zijne wijze van beschouwing eigen is. Van sommige staatslieden getuigde hij: 'They are not to be depended on in political action, because they are not masters of their reasoning powers. They sing songs or declaim about truth, justice, liberty, and the like, but it is only in the same artificial spirit in which they make odes to dewdrops, daisies, etc. They are just as likely to trample on one as the other notwithstanding'[1]. Van die goochelaars en kwakzalvers op het staatstooneel was Richard Cobden het tegenbeeld. Ernstig en degelijk, waar en afkeerig van alle vertoonzucht, vertegenwoordigde hij tegenover dichterlijke opwinding, het prozaische gezonde verstand. Utilist en intellectualist begreep hij echter niet genoegzaam, dat er nog andere en vaak machtiger drijfveeren zijn, die den mensch in beweging brengen. Zijne welsprekendheid, die steeds zocht te overtuigen, vermocht veel, maar schoot ook vaak te kort, waar het andere dan stoffelijke belangen gold.

'Mr. Cobden' - schrijft Hutton in zijn *Studies in Parliament* - 'may be fairly called the genius of English *commerce*, for his intellect had all the susceptility and delicacy as well as the force of genius, when applied within the limits of the commercial principle, but beyond the boundary of that principle his power seemed to expire, and the magic of his nervous eloquence to fade away'[2].

V.

Hebben wij in de vorige bladzijden Cobdens levensloop en zijne staatkundige beginselen geschetst, thans blijft ons niets

1) Morley, II. 201.
2) t.a.p., 177.

over dan een blik op de persoonlijkheid en het karakter van dezen uitnemenden volksvriend te werpen. Eene uitvoerige beschrijving van zijn karakter kan overbodig heeten, omdat men het grootendeels reeds uit zijn leven en zijn werken heeft leeren kennen. Zijne buitengewone w e r k z a a m h e i d , die vooral bleek in zijn strijd tegen de korenwetten, toen geen dag voorbijging zonder dat er eene volksvergadering werd gehouden, en die hem de woorden in de pen gaf: ‘ik droom wel eens van rust, maar dan herinner ik mij den regel van Byron:

> Quiet to quick bosoms is a hell,

en ik vrees dat die woorden op mij toepasselijk zijn’[1]; zijn w a k k e r p l i c h t b e s e f , dat hem alles veil deed hebben voor de levenstaak, die hij zich gekozen had; zijne b e g i n s e l v a s t h e i d , waardoor hij getrouw bleef aan zijne overtuiging, hoe de weerhaan van de volksgunst ook mocht keeren, en die hem het tegenbeeld maakte van die staatslieden, die met iedere omwenteling medewentelen, mits zij slechts weder op het groene kussen te recht komen; zijn z e l f v e r t r o u w e n , dat echter nooit in laatdunkendheid ontaardde; zijne w i l s k r a c h t , die hem alle bezwaren deed overwinnen; zijne taaie v o l h a r d i n g , die hem tot een waardig vertegenwoordiger van den Britschen volksaard maakte; en eindelijk zijn g e l o o f i n d e t o e k o m s t , dat, hoe vaak ook beschaamd (meer dan eens zelfs ten koste van zijn fortuin) hem altoos is bijgebleven - al deze eigenschappen hebben Cobden gemaakt tot hetgeen hij geweest is: een groot man in den waren zin des woords. Daarbij kwamen eene buitengewone l e e r g i e r i g h e i d , waardoor hij zich reeds in zijne jeugd en jongelingsjaren onderscheidde, en die altijd een zijner meest kenmerkende eigenschappen gebleven is, eene o p m e r k i n g s g a v e , die hem vooral op zijn reizen uitnemend te stade kwam, en bovenal eene h e l d e r h e i d van verstand, zoo ongemeen, dat Bastiat eens van hem getuigde: ‘à force de bon sens il atteint au genie’[2]. Zijn uitmuntende aanleg deed Lord Durham reeds in 1835 voorspellen, dat Cobden eens een van Engelands grootste mannen zoude worden[3]. Toch was Richard Cobden geen geleerde in den

1) Morley, I. 25.
2) Oorspronkelijk gezegd van Destutt de Pracy. Bastiat, *Cobden et la Ligue*, t.a.p., 38.
3) *Political Writings*, t.a.p., I. 160.

eigenlijken zin des woords. Hij wist veel, en had veel nagedacht, maar eene wetenschappelijke opleiding was hem nooit ten deel gevallen. Zijne kennis had hij aan zich zelven te danken. Hij was een autodidakt, en had dan ook de deugden en gebreken, die aan autodidakten eigen zijn. Voor den handel opgebracht en in den handel opgegroeid, was hij koopman in merg en been en beschouwde hij met een koopmansblik de zaken om zich henen. In zijn strijd tegen Palmerston en andere groote mannen dier dagen zal zijn gemis aan eene akademische opleiding hem wellicht meer dan eens hebben gehinderd. Maar juist deze geestesrichting maakte hem tot een geschikt vertegenwoordiger van die nijvere klasse, die zich weinig om het verleden bekommert, en rusteloos voorwaarts streeft.

Te bewonderingswaardiger komt ons het werk, door Richard Cobden volbracht, voor, naardien de natuur hem wel met een sterken geest, maar niet met een krachtig lichaam had begiftigd. Zijn lichaamsgestel bleek meermalen niet bestand te zijn tegen de vermoeienissen eens volksleiders, en meer dan eens moest hij zich op reis begeven, om zijne gezondheid en zijne geschokte zenuwen te herstellen. De atmosfeer in het Lagerhuis deed hem vaak alleronaangenaamst aan en veroorzaakte hem zware hoofdpijnen[1]. ‘Wij zijn niet geschapen om met Methusalem te wedijveren’ - schreef hij eens, het was in 1838, aan zijn broeder Frederick - ‘wij zullen meer gedaan hebben dan de natuur voor ons heeft weggelegd, als wij door voorzichtigheid den grimmigen vijand nog twintig jaren van ons afhouden’[2]. Die twintig, of liever zeven en twintig jaren, want hij heeft tot 1865 geleefd, zouden misschien tot tien zijn ingekrompen, als de natuur hem niet eene groote gunst verleend had. Slapeloosheid, de kwaal dezer eeuw, heeft hem nooit gefolterd. In dit opzicht geleek hij niet alleen op onzen grooten staatsman Jan de Witt, die eens aan den grootvader van Onno Zwier van Haren verklaarde, dat hij van zijne jeugd af aan één geluk gehad had, ‘'t geen hem nooyt hadde gemist; dat, zo als des avonds syne voeten in 't bedde traden, alle zaaken en zorgen uit syn geest verdweenen’[3], - maar ook op zijn wakkeren tegenstander, den

1) Morley, II. 203.
2) Morley, I. 118.
3) De Geuzen. Opheldering XVIIe zang: ‘Myn grootvader verhaalde, dat in deese Commissie (de uitrusting eener vloot, waarbij De Witt en Van Haren de zorg voor de twee grootste schepen op zich namen), by Tessel in 't zelve Jacht, en naast de Slaapkamer van den Raad-Pensionaris huisvestende; hy alle avonds, niettegenstaande de moeylykheid van die tyden, en omstandigheden, door het snorken gewaar wierd, dat de slaap dien Heer bevong, zo ras zyn bediende de gordynen van 't bed hadde toegeschoven; terwyl de zorgen hem selve uuren wakker hielden. Dat hij aan de Raad-Pensionaris syne verwondering daarover betuigd hebbende, deese hadde geantwoord, dat hy, van syne jeugd af aan, een geluk had gehad, 't geen hem nooyt hadde gemist;’ enz. zie boven.

ouden Palmerston, die, op welk uur hij zich ook te bed mocht begeven, onmiddellijk in slaap viel[1]. Cobden zelf gaf eens te kennen: ‘Indien ik niet het vermogen gehad hadde, te slapen als een doode visch binnen vijf minuten na de grootste geestesinspanning en met de zekerheid van alles te vergeten gedurende zes achtereenvolgende uren, ik zoude niet meer in leven zijn’[2]; en toen men hem eens vraagde, hoe hij nog slapen kon te midden van de financieele moeilijkheden, waarin hij verkeerde, antwoordde hij: ‘zoolang ik mij met staatszaken bezighoud, denk ik er niet aan, zoodat ze mij niet hinderen, en ik slaap in op het oogenblik, dat ik mijn hoofd op het kussen leg’[3].

Nog eene andere omstandigheid was er, waaraan Cobden het te danken had, dat hij een betrekkelijk hoogen leeftijd heeft bereikt. Richard Cobden was buitengewoon matig. De matigheidsbeginselen, waarvan hij zulk een warm voorstander was, bracht hij zelf in praktijk. ‘Dat ik met een teer lichaam het werk van een krachtig man heb kunnen verrichten’ - verklaarde hij eens - ‘heb ik alleen aan matigheid te danken’[4]. Zoover ging hij in dit opzicht, dat in later jaren zelfs geen bier meer door hem gedronken werd en geen andere drank dan water op zijne tafel verscheen. Het is opmerkelijk, dat ook Cobdens tegenstander Palmerston om zijne matigheid geroemd wordt[5].

Voor een deel was het aan dezen trek toe te schrijven, dat Richard Cobden weinig behagen schepte in feesten en gastmalen. ‘De groote diners vervelen mij zeer’ - schreef hij in 1862 aan mevrouw Salis Schwabe - ‘en bovendien zijn zij slecht

1) Ashley, t.a.p., II. 323.
2) Morley, I. 192.
3) Morley, I. 333.
4) Morley, II. 60.
5) Ashley, II. 259.

voor mijne gezondheid. Ik wenschte wel, dat er in dit opzicht eene verandering kwam in onze zeden. Ik geef de voorkeur aan de gebruiken der Fransche samenleving, waar men komt en gaat alleen om het genoegen te hebben zijne vrienden te ontmoeten, en niet om aan een groot en kostbaar diner deel te nemen'[1].

Voornamelijk echter was zijn eenvoud, zijn afkeer van vormen, de oorzaak zijner geringe ingenomenheid met de zoogenaamde vermaken der 'wereld waar men zich verveelt.' - Hier zien wij weer de tegenstelling tusschen Cobden en Palmerston: Palmerston, den man van de groote wereld, den man van het salon, - Cobden, den man van zaken, van het kantoor, van de huiskamer, afkeerig van plichtplegingen en ceremoniën. Palmerston, in zijne jonge jaren bewonderaar van de dames en door de dames bewonderd, ijdel op zijn fraai voorkomen, wiens haartooi de blijken droeg van de bekwame hand zijns kappers; Palmerston, door den Times met den bijnaam van Cupido begiftigd[2], man van de wereld in alle opzichten - Cobden, onachtzaam in zijne kleeding, en het gezelschap zijner huisvrouw verkiezende boven dat van deftige heeren en dames, zoodat hij haar kon verzekeren, liever met haar thee te drinken dan met 'lords' en 'ladies' te dineeren[3], zich nu eens verontschuldigende voor een feestmaal, omdat hij nooit heeft kunnen besluiten zich een staatsierok aan te schaffen, en toch liever niet in gewone kleeding verschijnt[4], dan weer met een zucht verklarende: 'I have been obliged to mount a white cravat at these dinner-parties much against my will, but I found a black stock was quite out of character'[5].

Bedrieg ik mij niet, dan bestaat er een nauw verband tusschen Cobdens staatkundige werkzaamheid en zijn eenvoud, die hem niet alleen van alle vormelijkheid afkeerig maakte, maar hem ook onderscheidingen deed afwijzen, die voor anderen het toppunt hunner wenschen zijn. Het gezonde verstand van dezen volksman en zijne filosofische beschouwing der dingen,

1) S. Schwabe, *Richard Cobden. Notes sur les voyages, correspondances et souvenirs*. Paris 1879, p. 366.
2) John M'Gilchrist., *Lord Palmerston*. London 1865, t.a.p., 133.
3) Morley, I. 381.
4) Morley, II. 334.
5) Morley, I. 381.

zijne minachting voor ijdele grootheid, voor schittering en glans, voor uiterlijke pracht, die innerlijke armoede verbergt, al die eigenschappen stralen door in zijne maatschappelijk leven en in zijne staatkundige werkzaamheid. Maar daarnevens ook zijn weinige eerbied voor gevestigde gebruiken, voor de zeden der groote wereld, waarin hem als staatsman eene plaats was aangewezen, eigenschappen, die met de schaduwzijde van zijne staatkundige loopbaan samenhangen. De jonkman, van wien getuigd wordt 'a certain airy carelessness about dress marked a rebel against the minor conventions of the world'[1] - kon op lateren leeftijd geen geestver want zijn van Palmerston, die eens eene plaats bekleed had onder de modieuse jongelingschap van zijne dagen, waardig lid van het toenmaals zoo bloeiende fattendom (*dandyism*)[2].

Ons is Cobden te liever om zijne eenvoudigheid, omdat deze samenhangt met zijne degelijkheid en zijn gezond verstand. Niet minder dan Wellington was hij de man:

> 'in wien, van d' opgang van zijn leven,
> By al zijn zielshoedanigheên,
> Grezond verstand het schitterendst scheen.
> En, wat het kenmerk is des grooten mans alleen,
> Door hoogen eenvoud meest verheven[3].

Nog rest ons op een paar andere karaktertrekken van Richard Cobden te wijzen. In de eerste plaats op zijne beminnelijkheid en goedaardigheid. Aan een sterken wil paarde hij een teergevoelig hart. 'His nature had the susceptibility of a woman's combined with that strength and fearlessness, which make men heroes' - getuigde de Times na zijn verscheiden[4], en Godwin Smith, die hem persoonlijk gekend heeft, verklaart: 'His kindness of heart, his charity, his candour, had remained unimpaired by all his battles. Wrong and oppression he hated with all his soul: but he had no enmities, any more than

1) Morley, I. 119.
2) Men leze wat M' Gilchrist, t.a.p., blz. 48, over het 'dandyism' schrijft. 'Dandyism fifty years ago was an laborate art.... Dandyism during the Regency was an art - an art, too, which absorbed the services of many attendant and ancillary arts - tailorism, boot-manufacturing, perfumery, snuff-taking, and the art of wealding a cane.'
3) Regels van Tennyson, vert. door Van Lennep (*Poëtische werken*, II. 45).
4) Ritchie, t.a.p., 12.

rivalries. His nature was entirely sweet and sound'[1]. - Wie denkt hierbij niet aan hetgeen Vondel in zijn Roskam van den burgervader Hooft getuigt, dat men geen gal in dezen man gevonden zoude hebben als men het doode lichaam hadde geopend! - Franz von Holtzendorff vergezelde in zijne jeugd zijn vader naar Londen, en zij brachten toen ook aan den apostel der handelsvrijheid een bezoek: de heusche wijze, waarop deze hen ontving, en het geduld, waarmede hij zijnen gasten te midden zijner drukke bezigheden te woord stond, werden nog vele jaren later door den Duitschen geleerde met dankbaarheid herdacht[2]. Ieder die hem ontmoette voelde zich aangetrokken tot dien eenvoudigen, innemenden en vriendelijken man.

Bescheiden en nederig bleef hij te midden van de schitterendste eerbewijzen en de vleiendste loftuitingen. Hij was te groot om ijdel te zijn, te edel om laatdunkend te worden.

Ook in zijn huiselijk leven bleek zijn zacht en liefderijk gemoed. Hij was een braaf huisvader, een liefhebbend echtgenoot, en toonde dit laatste vooral bij den bitteren rouw, waarin hij en zijne gemalin door den plotselingen dood van hun eenigen zoon gedompeld werden; een slag, waarvan zijne vrouw zich eerst langzaam herstelde, en die haar nog lang met zekeren wrevel vervulde, wat Cobden de treffende woorden in de pen gaf: 'Indien er éene daad van weerspannigheid is, die God boven alle andere in zijn schepselen zoude vergeven, dan is het gewis die, welke uit de bovenmatige liefde van eene moeder voor haar kind voortspruit'[3]. Die vrouw was Catharina Anna Williams; vijf en twintig jaren is zij hem eene trouwe levensgezellin geweest. Morley acht te recht het leven niet benijdenswaard van de echtgenoote eens staatsmans, en het kan ons dan ook niet bevreemden dat mevrouw Cobden in het laatste jaar van hun huwelijk tot haar gade zeide: 'ik denk soms, dat met al het goede dat gij gedaan hebt, en spijt naam en rang, het voor ons beiden beter ware geweest, als wij terstond nadat wij getrouwd waren ons in de bosschen van Canada gevestigd hadden'[4]. Talrijk zijn de brieven door Cobden aan zijne

1) *Nineteenth Century*, June 1882, blz. 869.
2) *Richard Cobden*, t.a.p., p. 36.
3) Morley, II. 184.
4) Morley, I. 161.

vrouw geschreven; ook over staatszaken placht hij zich met haar te onderhouden. Huiselijk van aard, toefde hij gaarne in den kring der zijnen. In de huiskamer werkte hij aan zijne redevoeringen en geschriften, terwijl zijne kinderen om hem heen speelden. Hij achtte het zelfs even heilzaam als genoegelijk op zijn buitentje te Dunford zich, te midden van die vroolijke kinderzielen, van de vermoeiende parlementszittingen en het Londensche leven te verpoozen.

Zijne liefde voor vrouw en kinderen ging met gehechtheid aan zijn broeder Frederick gepaard. Deze Frederick kon in geestkracht en doorzicht geenszins met Richard wedijveren, en werd dan ook minder dan hij door de fortuin begunstigd. Hem schreef Richard Cobden in 1828: ‘Ik gevoel, dat de fortuin met hare gewone grilligheid haar aangezicht heeft gekeerd naar diengene van ons beiden, die het het minste verdient, maar wij zullen haren misslag eens en voor al verbeteren, en ik sta er op, dat gij van nu af aan u van rechtswege als mijn deelgenoot in mijne zaken beschouwt’[1].

Over den m e n s c h e n v r i e n d Cobden behoeven wij hier niet te spreken: dien hebben wij reeds uit zijn streven voldoende leeren kennen. Als een waar Christen heeft hij veel liefgehad. Hij was vroom, maar zijne vroomheid had geen leerstellig karakter. Over geloofszaken sprak hij weinig; toch stelde hij den godsdienst op hoogen prijs, en voelde hij zich tot de zoogenaamde vrijdenkers weinig aangetrokken[2]. - ‘Toen wij ons gereed maakten om het lijk van mijn ouden vriend naar zijne laatste rust-plaats te geleiden’ - zoo ongeveer sprak Bright eens tot Morley - ‘stond zijne zorgvolle dochter, die op weinig geëvenaarde wijze aan haren vader gehecht was, naast mij en leunde op de lijkkist. Zij zeide: ‘Mijn vader was er altijd zeer op gesteld, dat ik hem de Bergrede voorlas.’ ‘Zijn eigen leven’ - voegde hij er bij - ‘was grootendeels - ik zeg het met eerbied en schroom - eene leerrede, gegrond op die beste, die grootste van alle leerredenen. Het was een leven van voortdurende zelfopoffering.’ -[3]

Welk eene edele figuur, roepen wij uit, na het beschou-

1) Morley, I. 17.
2) Morley, I. 200, 202.
3) Morley, II. 473.

wen van Cobdens beeltenis, zooals ik haar hier in vluchtige trekken heb trachten te schetsen, al toont die beeltenis slechts een flauwen weerschijn van zijne persoonlijkheid. In weinige mannen zijn gaven van verstand en gaven van hart op zulk eene uitnemende wijze vereenigd geweest. Hoe men zijn werk en zijn streven moge beoordeelen, als een der edelste mannen, die het Engeland dezer eeuw heeft voortgebracht, moet hij worden gehuldigd.

Juni 1883.
MR. C. BAKE.

Het liefhebberij-tooneel in de Fransche hofkringen, gedurende de 18e eeuw.

Adolphe Jullien. La comédic à la cour. Les Théâtres de societé royale pendant le siècle dernier. Paris, Firmin Didot et Cie. 1883.

Het liefhebberijtooneel (*le théâtre de sociéte*) nam in Frankrijk vooral in de 18e eeuw een hooge vlucht. Wel gaven reeds in de 17e eeuw de aanzienlijken bijna geen groot feest of geen luisterrijken maaltijd zonder dat er een tooneelvertooning op volgde (de zoogenaamde *visites*, gelijk men zulke voorstellingen noemde, waren een gewichtige bron van inkomst voor Molière's troep) en namen zelfs de groote heeren op reis tooneeltroepen in hun gevolg mede; wel zien wij onder Lodewijk XIV personnages van rang, tot zelfs den Koning, in de balletten van Benserade en in de intermèdes van Molière een rol vervullen, - men weet dat Lodewijk XIV in het ballet, dat *Le mariage forcé* vergezelde, in het costuum van een Egyptenaar optrad; - doch dit alles vormde nog niet wat wij onder een théâtre de société te verstaan hebben: een troep geheel of voor het grootste gedeelte uit liefhebbers bestaande, welke, op gezette tijden of alleen nu en dan, bijeenkomen, om voor een klein publiek van genoodigden, een tooneelstuk, een ballet, een opera op te voeren. Dergelijke vereenigingen vormden zich in Frankrijk eerst in de 18e eeuw. Doch toen werd het ook een ware woede. ‘Il y avait tel château’ - schrijft Taine in het 1e deel zijner *Origines de la France contemporaine*, - ‘celui de Saint-Aubin où la dame du logis, pour avoir une troupe suffisante, enrôlait ses quatre femmes de chambre, faisait jouer Zaire à sa fille, âgée de dix ans, et pendant plus de vingt mois, ne faisait pas relâche.’ Menige

aanzienlijke vrouw kon niet meer leven zonder haar theater. De illusie van het tooneel, de intrigues gedurende de repetitiën, de gelegenheid om al haar bekoorlijkheden ten toon te spreiden, aan al hare coquetterie den teugel te vieren, en dan de bedwelming van het spel, de toejuichingen van een toegevend publiek - was dit niet allen last, alle kosten, alle vermoeienissen dubbel waard? De speelwoede drong in alle kringen door. Ook het leger werd er door aangetast. De officieren gaven voorstellingen, waarin zij met tooneelspeelsters van beroep optraden. Sommige verlieten den dienst om komediant te worden. In 1772 was het zoover gekomen, dat de Minister bij reglement uitdrukkelijk aan de officieren verbood om in hunne garnizoens komedie te spelen.

Hoewel sommige artisten, wier medewerking in de aanzienlijke kringen gezocht werd, die onderscheiding op hoogen prijs stelden, zagen velen met leede oogen deze liefhebberijtooneelen veld winnen, die hen van het beste, meest ontwikkelde gedeelte van het publiek beroofden; het gebeurde maar al te vaak dat de loges der officiëele wereld leeg bleven en zij zich met de parterrebevolking moesten tevreden stellen. Om deze mededinging, die haar veel schade deed, zooveel mogelijk tegen te gaan, verbood de Comédie Française in 1768 den artisten om, zonder vergunning, elders te spelen.

Het zijn vooral drie aanzienlijke théâtres de société, welke bijzonder de opmerkzaamheid trekken: dat van de Hertogin d u M a i n e te Sceaux in het begin, van de *favorite*, Madame d e P o m p a d o u r, te Versailles omstreeks het midden, en van M a r i e A n t o i n e t t e op het Petit-Trianon tegen het einde der 18e eeuw.

Wij wenschen, aan de hand van A d o l p h e J u l l i e n, wiens degelijke studiën over de genoemde tooneelgezelschappen in het hierboven vermelde prachtwerk vereenigd en met de belangrijkste gravuren, naar oorspronkelijke schilderijen en teekeningen uit die dagen, opgeluisterd zijn, het voornaamste wat ons van deze zoo merkwaardige vereenigingen bekend werd, mede te deelen.

I.

Tot de eerste en vermaardste liefhebberijtooneelgezelschappen der 18e eeuw behoort dat van de Hertogin du Maine op haar kasteel te Sceaux nabij Parijs.

Anne Louise Bénédicte de Bourbon, duchesse du Maine, was een kleindochter van den grooten Condé en gehuwd met Louis Auguste de Bourbon, den zoon van Lodewijk XIV en Madame de Montespan. Het kasteel te Sceaux, alwaar zij zich in 1700 vestigde, behoorde vroeger aan Colbert, die het door Perrault geheel had doen vernieuwen en aan Le Nôtre den aanleg van een onmetelijk groot park had opgedragen. Lebrun had de plafonds geschilderd en Puget de beelden in het park vervaardigd. Kasteel en park zijn in 1789 vernield, maar een meesterstuk van Lebrun uit het jaar 1672, het *Pavillon de l'Aurore*, merkwaardig door zijn sierlijken bouw en de meesterlijke schilderingen heeft, zonder veel schade te lijden, de geduchte jaren 1789 en 1870 doorstaan en is nog in wezen. Het pavilloen bestaat uit een groot cirkelvormig salon en twee vierkante zijsalons. In elk der zijsalons bevond zich een plafond, en in het groote salon prijkte, en prijkt nog, als geschilderd plafond, een merkwaardig schilderstuk van Lebrun, *Le Lever de l'Aurore*. Eene groote, uitslaande plaat in Jullien's prachtwerk, geeft ons eenigszins een denkbeeld van deze grootsche compositie.

Na den dood van Colbert, die te Sceaux zelfs tot tweemaal toe Lodewijk XIV mocht ontvangen, waren park en kasteel nog slechts bij tusschenpoozen het tooneel van feesten geweest. De Hertogin du Maine, eene der geestigste vrouwen van haar tijd en een hartstochtelijke pretmaakster, zou er spoedig nieuw leven in brengen.

Terwijl de Hertog, haar gemaal, zich in een afgelegen tuintje aan wiskunde en sterrekunde wijdde, en zich onledig hield met het ontwerpen van nieuwe lustprieelen of andere versieringen voor kasteel of park, was zij, het buitengewoon kleine, tengere, levendige vrouwtje, dat men den bijnaam van *la poupée du sang* gegeven had, steeds, als door een hofhouding, van de aanzienlijksten uit den lande, van kunstenaars en dichters omringd.

Als hofpoëten fungeerden Nicolas de Malezieu en de abt

Genest. De eerste, vroeger onderwijzer van den Hertog, was lid der Fransche Akademie, vriend van Bossuet en Fénélon. De abt Genest was een *self-made man*, een kundig verzenmaker, maar een pover treurspeldichter; zijn opgeruimdheid en zijn goed humeur maakten hem in den kring der Hertogin zeer bemind. In dien kring verschenen ook Fontenelle, reeds op jaren, en Voltaire, die er drie zijner treurspelen, *Semiramis, Oreste* en *Rome sauvée*, schreef. Daar schitterde ook Mlle de Launay, een schrandere en fijne geest, later bekend door de *Mémoires*, die zij schreef als madame de Staal[1)] en waarin zij zich, naar de uitdrukking van Sainte-Beuve, als een vrouwelijke La Bruyère doet kennen.

Aan afwisseling geen gebrek op het kasteel te Sceaux. Rijpartijen op ezels, diners, kegelpartijen, *jeux d'esprit* volgden elkander op. Fontenelle stelde er de volgende vraag: ‘Quelle diffêrence y a-t-il entre une pendule et la maîtresse du logis?’ waarop het antwoord volgen moest: ‘L'une marque les heures et l'autre les fait oublier.’ En Voltaire, die bij het pandverbeuren een raadsel op moest geven, dichtte er het volgende, welbekende:

> Cinq voyelles, une consonne,
> En français composent mon nom,
> Et je porte sur ma personne
> De quoi l'écrire sans crayon.

Doch op den duur konden ook deze amusementen niet meer bevredigen. Er moest iets anders, iets nieuws verzonnen worden, om der Hertogin, die aan slapeloosheid leed, den tijd te korten. En men vond iets.

Reeds in 1704 had Malezieu, in zijne woning te Chatenay, feesten en vertooningen gegeven, welke door de Hertogin du Maine waren bijgewoond. Daar waren ook de door Colbert in zwang gebrachte *marionettes* vertoond, waarvoor het lid der Akademie niet geschroomd had een grove klucht te vervaardigen, *Polichinelle et son voisin*, waarin hij zijne collegas van de Akademie belachelijk maakte op eene wijze, die een kruisvuur van vrij heftige hekeldichten deed ontbranden. Een jaar later

1) Niet te verwarren met de schrijfster van C o r i n n e , die eerst ongeveer 100 jaren later op het wereldtooneel schitterde.

had de Hertogin du Maine te Clagny bij Versailles een treurspel van Genest, *Pénélope*, doen opvoeren, en ook aan zijn *Joseph* een succes bezorgd, dat hem schadeloos moest stellen voor den jammerlijken val van dit stuk in 1710 op het Théâtre Français.

Tooneelvertooningen, muziekuitvoeringen, balletten zouden voortaan de vermaken zijn van den aanzienlijken vriendenkring te Sceaux. Deze feesten, welke in het voorjaar van 1714 aanvingen, noemde men les Grandes Nuits. Zij hadden om de veertien dagen plaats. De voorbereiding en regeling van deze vertooningen werden om beurten aan twee personen toevertrouwd, die den naam van Koning en Koningin voerden en al de kosten droegen. Ieder was er natuurlijk op uit om, door vinding en pracht van voorstelling, zijn voorganger te overtreffen, en zoo werden deze feesten, die op betrekkelijk eenvoudigen voet aanvingen, steeds luisterrijker. Men wedijverde wie het schitterendst decoratief, de kostbaarste kleeding, de tooverachtigste versieringen van het park zou uitvinden. Reeds de vierde Nacht overtrof al de vorigen in pracht en luister. Het eerste tafereel, dat vertoond werd, bestond uit een spel kegels, waarvan elk door een der leden van het gezelschap werd voorgesteld; in het tweede trad een Groenlandsch gezantschap op, dat de noodige vleierijen tot de hooge gastvrouw richtte.

Dat de gastvrouw steeds het middenpunt der feestelijkheid vormde, en voortdurend het voorwerp was van de vleiendste hulde, laat zich licht denken.

Doch naarmate de Nachten voortgingen, werd het steeds moeilijker nieuwe voorstellingen te verzinnen of een nieuwen vorm te vinden voor de vriendelijkheden en vleierijen aan het adres der geestige Hertogin. De Caumont, die den 9den Nacht moest regelen, kwam er dan ook rond voor uit, en hij vond niets beters dan in een allegorie al de moeilijkheden te schetsen, waarmede hij bij de voorbereiding te kampen had gehad; hoe hij achtereenvolgens Archimedes, Descartes, Euripides, Corneille en Terentius geraadpleegd had, totdat eindelijk Anacreon hem den raad gaf een tooneel te maken van Amor, die door een bij wordt gestoken. Dit laatste sloeg op het emblema van de Hertogin, bestaande uit eene bij, met het devies aan Tasso ontleend: *Piccola si, ma fa pur gravi le ferite* (zij is klein, maar wondt hevig).

De pracht der *Grandes Nuits* nam steeds toe; de kosten

werden buitensporig. Deze verkwisting werd van verschillende kanten streng gegispt. Saint-Simon schrijft: ‘Sceaux était plus que jamais le théâtre des folies de la duchesse du Maine, de la honte, de l'embarras, de la ruine de son mari, par l'immensité de ses dépenses... Elle nageait dans la joie de sa nouvelle grandeur, elle en redoublait ses folies, et le duc du Maine, que tremblait toujours devant elle et qui craignait de plus que la moindre contradiction achevât entièrement de lui tourner la tête, souffrait tout cela jusqu'à en faire piteusement les honneurs....’

De Hertogin stoorde zich eerst weinig aan de aanmerkingen, doch weldra moest zij er wel naar luisteren. Eerst werden de feesten voor eenigen tijd gestaakt, daarna dacht de Hertogin er aan, ze op eenvoudiger voet weder in te stellen. In plaats van twee personen, zou voortaan slechts één met de leiding en bekostiging der feesten belast zijn.

Van de Nachten, die nu volgden, is vooral de 14de van eenig belang. Daarbij werd een ballet gegeven, dat niet, gelijk de balletten tot dusver, enkel uit dansen bestond, maar dat te gelijk een handeling, en wel die van het 4e bedrijf van Corneille's *Horace*, voorstelde. De Hertogin du Maine kan derhalve als de stichtster van het moderne ballet beschouwd worden.

Uit een der tafereelen van dezen 14den Nacht, *Apollon et les Muses* getiteld, vernemen wij, dat de Hertogin, volgens hare hovelingen, uitmuntte in de rollen van Andromaque, Iphigénie, Monime; dat zij zoowel in de meesterstukken van Racine en Molière (o.a. als Célimène) optrad, als in de prullen van Genest. Van eene andere zijde vernemen wij dat haar dramatisch talent weinig te beteekenen had.

De 16e Nacht zou de laatste zijn. Niemand was uitdrukkelijk met de regeling belast geweest. Door Mlle de Launay weten wij, dat zij de *intermèdes* gedicht had.

Ernstige gebeurtenissen deden de feesten staken. De voorteekenen van 's Konings aanstaanden dood brachten de onwettige koningszonen, tot welke de Hertog du Maine behoorde, in niet geringe spanning. De Hertog zelf konde, als oudste, geroepen worden om zijn vader op te volgen.

Lodewijk XIV had steeds alles gedaan om zijne bastaarden met gunsten en voorrechten te overladen; op het laatst gaf hij hun, tot groote ergernis van velen, die er de grofste coupletten

op dichtten, den rang van prinsen van den bloede. Geen wonder dat de eerzuchtige en heerschzuchtige Hertogin van toekomstige roem en grootheid droomde.

De teleurstelling was dan ook groot, toen na 's Konings dood, zijn testament vernietigd, en de Hertog tot den rang van pair teruggebracht werd. De dolle samenzwering, die de Hertogin in 1718 op touw zette, mislukte, en zijzelve werd met Mlle de Launay gevangen gezet.

In dit leven van louter vermaak, *une vie entre deux charmilles*, zooals Sainte-Beuve het noemt, kan men twee tijdvakken onderscheiden. Het eerste wordt afgesloten in 1715 met den dood van Lodewijk XIV.

Doch toen de Hertogin, na de ondergane vernedering, terugkwam op de plaats, die getuige was geweest van hare glorie, kwam ook de oude lust weer boven. Er ontstonden echter na eenige jaren gevoelige leemten in den kring. Malezieu stierf in 1727. Genest was reeds vroeger, in 1719, verscheiden. Na Malezieu werd Mlle de Nevers, Hertogin d'Estrées, met de opperste leiding belast. Doch toen de feesten weêr wat op gang begonnen te komen, stierf de Hertog in 1746. Het volgend jaar ging de weduwe eerst een gedeelte van den zomer te Anet doorbrengen, waar al de vrienden en vriendinnen haar volgden. Daar bezochten haar Voltaire met de Markiezin du Chatelet. Voltaire liet er zijne comedie *Le Comte de Boursoufle* vertoonen, een stuk door hemzelven eene ‘vieille rapsodie’ genoemd en waarvan hij later het vaderschap weigerde te erkennen.

Op het eind van 1747 kwam de hertogin te Sceaux terug. De feesten begonnen op nieuw, en werden opgeluisterd door de tegenwoordigheid van Mad. du Chatelet en van Voltaire, van wien een nieuw, naar het Engelsch gevolgd stuk, *la Prude*, werd opgevoerd. De onbescheidene wijze, waarop de genoemde gasten, als waren zij het die hier gastvrijheid uitoefenden, rechts en links uitnoodigingen zonden ter bijwoning van de voorstelling, bracht tusschen hen en de Hertogin een tijdelijke verkoeling te weeg.

Toen de kleine twist bijgelegd was, werd op den 21sten Juni 1750 te Sceaux Voltaires *Rome sauvée* vertoond, waarin Lekain als Cesar optrad en Voltaire zelf de rol van Cicero vervulde. La Chaussée schreef hiervan: ‘Il (Voltaire) joue lui-même le role

de Cicéron. Il fait comme les pâtissiers qui ne pouvant vendre leurs pâtés, les mangent eux-mêmes.' Tegenover dezen hatelijken uitval staat hetgeen Lekain in zijne *Mémoires* schrijft over Voltaires spel als Cicéron: 'Je ne crois pas qu'il soit possible de rien entendre de plus vrai, de plus pathétique et de plus enthousiaste que M. de Voltaire dans ce rôle. C'était la vérité, Cicéron lui-même, tonnant à la tribune aux harangues contre le destructeur de la patrie, des lois, des moeurs et de la religion.

De Hertogin was intusschen een jaartje ouder geworden. Zij was thans, in 1750, 74 jaar. Maar levenslustig bleef de schrandere *poupée du sang* tot het einde toe. Dat einde kwam den 23sten Januari 1753. Hoewel zij door haar geboorte en door haar huwelijk dubbel recht had op de eerbewijzen aan de prinsessen van den bloede verschuldigd, had de begrafenis van haar, die in haar leven aan pracht en weelde gewoon was, zonder eenigen luister of eenige plechtigheid plaats.

De getuigenissen der tijdgenooten zijn duidelijk genoeg om ons de Hertogin du Maine te doen kennen. Met al hare vriendelijkheid en welwillendheid was zij door haar heftig en despotisch karakter een echte Condé, en in den kleinen kring van hovelingen, die zich om haar gevormd had, een gevreesde tiran. 'Mad. du Maine,' zegt Saint-Simon, 'à qui toute compagnie était bonne pourvu qu'on fût abandonné à ses fêtes, à ses nuits blanches, à toutes ses comédies et à toutes ses fantasies.'

Dat sommige zich aan dien slaafschen eeredienst niet gewennen konden, toont ons Destouches, die op een dag, zonder verlof, *sans tambour ni trompette*, Sceaux ontvluchtte, tot afscheid in zijn kamer een versje achterlatend, waarin hij o.a. verklaarde dat dit

> Séjour des dieux
> Pour simple mortel est trop ennuyenx.

Madame de Staal, die als, femme de chambre, gedurende veertig jaar met de Hertogin lief en leed gedeeld had, zegt van haar o.a.: 'Mme la duchesse du Maine, à l'âge de soixante ans, n'a encore rien acquis par l'expérience, c'est un enfant de beaucoup d'esprit; elle en a les défauts et les agréments.... Elle croit en elle de la même manière qu'elle croit en Dieu et en Descartes, sans examen et sans discussion. Son miroir n'a pu l'entretenir dans le moindre

doute sur les agréments de sa figure: le témoignage de ses yeux lui est plus suspect que le jugement de ceux qui ont décidé qu'elle était belle et bien fait.' De geestige kamerjuffer daalt nog in veel bijzonderheden omtrent het karakter van hare meesteres en spaart haar niet. Voor Mad. de Staal werden al de eigenschappen van haar geest overschaduwd door haar heerschzucht, door haar ongelijk humeur. Saint-Simon die, gelijk wij reeds zagen, hare buitensporigheid streng beoordeelde, noemde haar: 'une femme dont l'esprit, et elle en avait infiniment, avait achevé de sa gâter et de se corrompre par la lecture de romans et de pièces de théâtre....'

Voltaire eindelijk, die haar zijn leven lang gevierd en geëerd had, schreef uit Berlijn aan een zijner vrienden: 'Mettez-moi toujours aux pieds de Mme la duchesse du Maine. C'est une âme prédestinée; elle aimera la comédie jusqu'au dernier moment, et quand elle sera malade, je vous conseille de lui administrer quelque pièce au lieu de l'extrême-onction. On meurt comme on a vécu....'

II.

Het tweede lief hebberijtooneel, dat onze aandacht waard is, is *le Théâtre de petits cabinets* van Mad. de Pompadour.

De markiezin heerschte reeds gedurende drie jaar, sedert 1745, als *favorite* van Lodewijk XV. Doch wilde zij die plaats behouden, dan moest zij trachten den Koning voortdurend verstrooiing te bezorgen.

De natuur had Antoinette Poisson, later madame Normand d'Etiolles, eindelijk Markiezin de Pompadour, rijk bedeeld. Hare schoonheid, hare gratie, hare intelligentie, haar geest verzekerden haar overal een schitterenden rang. Hare talenten had zij onder leiding van de beste meesters leeren ontwikkelen. Daardoor muntte zij, die, volgens de Luynes, met een niet zeer volle, maar zeer aangename en omvangrijke stem begaafd was, als zangeres uit, en had zij zich, nog voordat zij tot favorite werd bevorderd, ook als tooneelspeelster een naam in de groote wereld gemaakt.

Van die talenten zou Mad. de Pompadour gebruik maken

om den Koning afleiding te bezorgen, en zijn hartstocht met nieuwen gloed te doen ontvlammen. Zij besloot in het paleis te Versailles een klein tooneel te doen bouwen, en daar voor den Koning en een kleinen kring van vertrouwden comedie te spelen. De Hertog de Richelieu stond haar in de volvoering van haar plan ter zijde, en zoo verrees, in een gedeelte van het paleis waar zich 's Konings vertrekken bevonden, het tooneel dat in den regel *le Théâtre des petits Cabinets* genoemd werd. De beroemdste kunstenaars hadden het kleine theater helpen versieren; zelfs Boucher schilderde een der decoraties.

De troep, uit de heeren en dames der hofhouding bestaande, was spoedig compleet, en koos tot haren bestuurder den Hertog de Vallière. In overleg met den Koning, stelde de Markiezin het reglement voor de troep vast. Aanvankelijk had men alleen plan om comedie te spelen, maar weldra besloot men zich ook aan de opera te wagen, en allengs nam het muzikaal gedeelte der vertooningen een steeds grootere plaats in. Voor de koren werd een keus gedaan uit de muzikanten des Konings; het ballet bestond uit jongens en meisjes van 9 tot 12 jaar, terwijl als solodansers vier leden van de hofhouding dienst deden. De voorstellingen hadden gedurende vier winters, van 1747 tot 1750, plaats, en duurden in den regel van den jachttijd tot den tijd der Vasten.

In de keus der toeschouwers, welke de Koning zich voorbehouden had, ging hij aanvankelijk zeer streng te werk. De eerste voorstelling werd door niet meer dan veertien toeschouwers bijgewoond.

Die eerste voorstelling had den 17^{en} Januari 1747 plaats met *Tartuffe*, waarin Mad. de Pompadour de rol van Dorine vervulde. De Markiezin bereikte haar doel volkomen. Zij had, na eenige voorstellingen, voor den Koning geschitterd als uitnemende comedienne en als begaafde zangeres. Zooveel talent en zooveel bekoorlijkheid waren wel geschikt om haar rijk te bevestigen.

In het volgende jaar, 1748, werden de voorstellingen met nieuwen ijver voortgezet. Onder de stukken, welke men opvoerde, behoorde ook eene comedie van Voltaire, *l'Enfant prodigue*. Mad. de Pompadour had dit stuk doen aannemen, en dit was geen gemakkelijke taak geweest. Voltaire had

de geheele koninklijke familie tegen zich, en wat er na de voorstelling plaats had was zeker weinig geschikt om aan die tegeningenomenheid een einde te maken. Voltaire toch was ondeugend genoeg om de favorite voor hare bescherming te bedanken in de volgende verzen, waarin hij haar op gelijke lijn plaatste met haren koninklijken minnaar:

Charme de tous les jeux, trésor d'un seul mortel!
Que votre amour soit éternel!
Que tous vos jours soient marqués par des fêtes!
Que de nouveaux succès marquent ceux de Louis!
Vivez tous deux sans ennemis!
Et gardez tous deux vos couquêtes!

Dit verwekte groote ergernis. Het vers van Voltaire lokte een menigte puntdichten en spotliederen uit, zoowel tegen den dichter als tegen de *favorite*.

Onder de stukken, welke een groot succes behaalden op het *Théâtre des petits cabinets*, vinden wij ook *le Méchant* van Gresset, eene comedie die kort te voren door de artisten van de Comédie Française met grooten bijval was vertoond.

De namen der verschillende stukken en die van de personen, welke er in optraden, zijn bewaard gebleven in eene verzameling, in vier deelen, getiteld: *Comédies et ballets des petits appartements*. Bij het verschijnen van deze verzameling bleek, dat de voorstellingen, op Mad. de Pompadour's theater gegeven, door sommigen scherp werden afgekeurd. De Markies d'Argenson schreef den 1en Maart 1748: ‘On vient d'imprimer un recueil fort ridicule des divertissements du théâtre des cabinets, ou petits appartements de Sa Majesté, ouvrages lyriques misérables et flatteurs; on y lit les acteurs dansants et chantants, des officiers généraux et des baladins, de grandes dames de la cour et des filles de théâtre. En effet, le roi passe ses journées aujourdhui à voir exercer la marquise et les autres personnages par tous ces histrions de profession qui se familiarisent avec le monarque d'une façon sacrilège et impie.’

Ondanks de afkeuring, die de voorstellingen van sommige zijde ondervonden, werd de toeschouwersruimte spoedig te klein. Men bouwde een nieuw theater er vlak bij, in de open ruimte van de groote marmeren trap. Daar volgden van den 27 November 1748 de voorstellingen elkander zonder tusschenpoozen op

daaronder waren groote opera's als zekere *Tancrède* van Campra, comedies als *La mère coquette* van Quinault.

De Markiezin stond in blakende gunst. D'Argenson schrijft daarvan; ‘Le roi qu'on disait las de la sultane favorite, la marquise de Pompadour, en est plus affolé que jamais. Elle a si bien chanté, si bien joué aux derniers ballets de Versailles, que Sa Majesté lui en a donné des louanges publiques, et, la caressant devant tout le monde, lui a dit qu'elle était la plus charmante femme qu'il y eût en France.’

Een twist tusschen den eersten minister en de favorite kwam een oogenblik een schaduw werpen op al dit schoons.

De ‘premiers gentilshommes de la chambre’ beweerden dat het gedeelte van het paleis, waarin het theater zich bevond, tot hun domein behoorde en niet tot de appartementen van de Markiezin, zoodat volgens hen de bestuurder van het *Théâtre des petits cabinets*, de la Vallière, inbreuk maakte op hunne rechten. Richelieu koos partij voor de ‘premiers gentilshommes’ en verbood o.a. de heeren ‘Musiciens de la Chambre’ ergens te spelen zonder zijn uitdrukkelijken last. Richelieu vond, gelijk van zelf spreekt, bij de vele vijanden van de favorite grooten bijval, en men vleide zich reeds in het vooruitzicht dat zij, die steeds meer macht aan het Hof uitoefende, in ongenade zou vallen. Doch men had buiten den Koning gerekend. Deze bemoeide er zich mede, richtte *à brûle-pourpoint* tot Richelieu de veelbeteekenende vraag, hoeveel maal hij reeds in de Bastille geweest was, - en Richelieu moest zwichten. De la Vallière werd in al zijn rechten hersteld. Richelieu moest heel wat hooren over zijn nederlaag, en d'Argenson zuchtte: ‘Malheur à qui va se butter aujourdhui contre elle... mais malheur à l'Etat gouverné ainsi par une coquette!’

Van deze voorstellingen is een kostbaar document overgebleven in een teekening, uit het jaar 1749, van de voorstelling van Lulli's opera *Acis et Galathée*. Deze teekening, in het werk van Jullien voortreffelijk in héliogravure weergegeven, vertoont ons tegelijk een gedeelte van het tooneel en twee derden van de toeschouwersruimte; zoodat wij ons van het *Théâtre des petits cabinets* een duidelijke voorstelling kunnen vormen.

In den winter 1749/1750 vinden wij onder de stukken, die groot succes hadden, *Le Philosophe marié* van Destouches genoemd. Tot nog toe hadden de Markiezin en hare vrienden

zoowel de opera en het ballet als de comédie opgevoerd; aan het treurspel hadden zij zich nog niet gewaagd. Doch in dit seizoen zou men ook hiertoe overgaan.

Den 28^{en} Februari 1750 werd het treurspel *Alzire* van Voltaire opgevoerd, met Mad. de Pompadour in de titelrol. Zij zelve schreef er aan haar broeder van: ‘Il parait que j'ai été étonnante.’ De tweede voorstelling werd door Voltaire zelven bijgewoond.

Intusschen begonnen deze kostbare voorstellingen allengs meer stof tot aanmerkingen te geven. In den winter van 1748/49 hadden de kosten niet minder dan honderdduizend kronen beloopen. Niet alleen betreurde men al dit geld, maar ook de gekrenkte eigenliefde van hen, die te vergeefs getracht hadden tot bijwoning der voorstellingen te worden uitgenoodigd, was hier in het spel. In liedjes en spotschriften gaf men aan die stemming lucht.

> Les palais de nos Roys, jadis si respectables,
> Perdent tout leur éclat, deviennent méprisables,
> Ils ne sont habités que par des baladins!

heet het in een van die gedichten.

Lodewijk XV begon in te zien, dat het tijd werd deze vermaken wat te beperken, Mad. de Pompadour had juist voor drie millioen het kasteel de Bellevue nabij Saint Cloud laten bouwen en er een klein theater in doen plaatsen. De Koning nam hieruit gereede aanleiding om te besluiten, dat er te Versailles geene comedievoorstellingen meer zouden plaats vinden, maar dat de particuliere vertooningen voortaan op het kasteel Bellevue zouden worden gegeven. In een brief, gedagteekend 3 Januari 1751, schreef de Markiezin naar aanleiding van hare verhuizing naar Bellevue: ‘C'est un endroit délicieux par la vue. La maison quoique pas bien grande, est commode et charmante, sans nulle espèce de magnificence. Nous y jouerons quelques comédies; les spectacles de Versailles n'ont pas recommencé. Le roi veut diminuer sa dépense dans toutes les parties; quoique celle-là soit peu considérable, le public croyant qu'elle l'est, j'ai voulu en ménager l'opinion et montrer l'exemple’

Het theater was hier veel kleiner en minder schitterend dan te Versailles. Men moest dus den kring van genoodigden nog meer inkrimpen. Alleen de zeer intieme vrienden werden voortaan toegelaten. De voorstellingen te Bellevue duurden slechts van Januari 1751 tot Maart 1753.

Bij de laatste voorstelling werd *le Devin du Village* van Rousseau, naar het schijnt op voortreffelijke wijze, gespeeld, terwijl tot slot een groot vuurwerk werd afgestoken.

De voorstellingen te Bellevue hadden, gelijk zich wel denken laat, niet het succes gehad van die te Versailles. Het uiterst beperkt aantal toeschouwers was weinig geschikt om den ijver der acteurs-liefhebbers te prikkelen. De vertooningen begonnen te kwijnen. Men speelde met steeds langer tusschenpoozen; de troep werd telkens kleiner. Eindelijk moest men wel eindigen: er waren geen acteurs meer.

Van de weelde der mise en scène en der costumes, welke het *Théâtre des petits cabinets* ten toon spreidde, kan men zich eenig denkbeeld maken, wanneer men de rekeningen en staten nagaat, welke daarvan voor eenige jaren door Campardon in zijne *Histoire de Mad. de Pompadour* openbaar gemaakt zijn, en thans door Jullien kortelijk worden geresumeerd. Men vindt daarin de zeer merkwaardige *Inventaire Général des habits et ustencils du théâtre des petits appartements sous la garde de Mme Schneider, fait en l'année* 1749. Verder, onder meer, een *Etat des depenses pour les ballets des petits appartements* van 1747 tot 1748, waarin o.a. voor 855 livres aan zijden kousen en 495 livres aan schoenen voorkomen. Deze lange lijsten van costumes, décors en accessoires, deze opsomming van pracht en rijkdom, verklaren den weerzin, de verontwaardiging welke deze geldverspilling bij velen moest opwekken. De Maltheser ridder, de Rességuier, die anders zelf niet door overstrenge zeden uitmuntte, gaf aan die verontwaardiging lucht in de volgende weinig malsche regelen:

> Fille d'une sangsue et sangsue elle-même,
> Poisson, dans son palais d'une arrogance extrême,
> Etale à tous les yeux, sans honte et sans effroi,
> Les dépouilles du peuple et l'opprobre du Roi.

De oud-minister, de rechtschapen d'Argenson, had reeds in het begin van 1748, toen Frankrijk nog onder het heilzaam ministerschap van den kardinaal Fleury vrede en voorspoed mocht genieten, in zijne *Mémoires* geschreven: ‘La cour n'est occupée que de plaisirs.... On ne songe qu'aux comédies des Cabinets où la marquise de Pompadour déploie ses talents et ses grâces pour le theâtre... On pretend que Pétrone ne peignait pas

autrement la cour où il vivait que l'on voit la nôtre si occupee de ces délices, tandis que les affaires politiques demandent le plus grand serieux et même des craintes qui paraissent sans doute plus fondées aux spectateurs qu'aux acteurs.'

Maar al te spoedig zou het blijken hoe juist d'Argenson gezien had, en zoude Frankrijk in den zeeoorlog met Engeland, na in den aanvang enkele zegepralen te hebben behaald, door nederlaag op nederlaag, tot aan den rand van den afgrond worden gebracht.

III.

Wat zou de brave d'Argenson wel gezegd hebben, wanneer hij getuige geweest ware van de tooneelvertooningen, waarin ruim dertig jaar later, geene Koningin *de la main gauche*, maar een echte Koningin van Frankrijk, M a r i e A n t o i n e t t e , in datzelfde Versailles zou optreden.

De lezers van *De Gids* weten uit het belangrijke opstel van Prof. Jorissen[1)], welk een licht op de geschiedenis van Marie Antoinette geworpen is door de openbaarmaking der briefwisseling tusschen de Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk en den Oostenrijkschen gezant in Frankrijk, den Graaf Mercy-Argenteau, die als mentor de Dauphine, later de Koningin, ter zijde stond en omtrent hare gedragingen de volledigste inlichtingen aan hare moeder verstrekte.

Uit die brieven en rapporten leeren wij ook Marie Antoinette's hartstocht voor het tooneelspel kennen. Reeds te Weenen had zij les in zang en dans, zelfs in comediespelen genoten. Voor de muziek had zij niemand minder dan Gluck tot meester gehad. Het is dus te begrijpen, dat de jonge, levendige Aartshertogin bij hare komst in Frankrijk, aan het vrij vervelende Hof van den afgeleefden, knorrigen Lodewijk XV, in dergelijke vermaken verstrooiing zocht. Met hare schoonzusters, de jonggehuwde Gravinnen van Provence en Artois, die van ongeveer gelijken leeftijd als zij waren, werd het plan gevormd om comedie te spelen. De drie vorstinnen, de graaf van Provence en Artois, de heeren Campan, vader en zoon, vormden de troep

1) Zie Gids van 1882, blz. 454.

en de Dauphin was de eenige toeschouwer. Dit comediespelen had in het geheim plaats. Lodewijk XV zou het niet geduld hebben; zelfs Mercy-Argenteau schijnt er onkundig van gebleven te zijn.

Toen Marie Antoinette Koningin geworden was, toonde zij eerst volstrekt geen neiging om die vermaken weer op te vatten, maar langzamerhand trachtte zij bij den Koning, die voornamelijk voor kluchten en parodiën een groote voorliefde had, den lust voor het theater op te wekken. Te Versailles stelde zij eene reizende tooneelspeelster, bekend onder den naam van *la Montausier*, tot Directrice van de koninklijke tooneelvertooningen aan, en was zij zelve een getrouw bezoekster van die voorstellingen. Dat de Koningin zich daar zoo vaak vertoonde, en zelfs op godsdienstige feestdagen de voorstellingen niet oversloeg, ergerde de vrome geesten dermate, dat de Aartsbisschop van Parijs het noodig achtte zich tot den Minister Malesherbes te wenden, met het verzoek dat deze het zijne mocht doen om deze ergernis, gelijk de hooge prelaat het noemde, te doen ophouden.

De vermaken, bals, hazard-spelen, comedievoorstellingen, bleven intusschen hun gang gaan. Wel kwam er een oogenblik, waarin Marie Antoinette genoeg scheen te hebben van dat pret maken, maar het was slechts een voorbijgaande stemming. Weldra nam de liefde voor het tooneel de overhand.

Marie Antoinette had te Versailles haar geliefkoosd verblijf op het kasteel Petit-Trianon, dat onder Lodewijk XV voor Madame du Barry gebouwd was. Op verzoek der Koningin was daar in 1779 door den architect Mique een smaakvol comediezaaltje gebouwd: rijk georneerd, wit met goud geschilderd, bekleed met blauw fluweel en opgeluisterd door een fraai beschilderd plafond. Marie Antoinette had er in het voorjaar van 1780 voor een kleinen kring eenige voorstellingen doen geven, welke de Koning geregeld bijwoonde. Eerst wandelde men in den tuin, dan gebruikte men het souper, en daarna begaf men zich naar den schouwburg. ‘Ce que cet arrangement a de plus utile’, schreef Mercy-Argenteau, ‘c'est qu'il fait diversion aux jeux de hasard.’

De Koningin was bij deze voorstellingen nog slechts toeschouwster; drie maanden later zou zij zelve de planken betreden.

In het dagboek van Lodewijk XV, dat in handschrift in het Fransche Rijksarchief berust, vindt men aanteekening gehouden van al de voorstellingen door Marie Antoinette en haar gezelschap te Trianon gegeven. Gedurende den zomer van 1780 vindt men er op verschillende datums in vermeld: *Soupé et pelite comédie à Trianon*.

Als toeschouwers had men den Koning, Monsieur ('s Konings broeder Provence) en de prinsessen, die niet in het op te voeren stuk medespeelden. Om de spelenden wat aan te moedigen werden verder de lezeressen en het andere vrouwelijke gevolg, met hare zusters en dochters, toegelaten.

Den 1^{en} Augustus 1780 werden de voorstellingen plechtig geopend met *La gageure imprévue*, comedie van Sedaine en de opéra-comique van Monsigny, *Le Roi et le fermier*. In beiden vervulde Marie Antoinette een belangrijke rol. Grimm geeft er een kort verslag van, dat echter weinig anders dan eenige banale loftuitingen bevat.

Den 16^{den} Augustus, dus ruim veertien dagen na de eerste voorstelling, spreekt Mercy-Argenteau in zijn verslag aan Maria Theresia over het plan van de Koningin om comedie te spelen. Hij schrijft daarvan o.a.: ‘J'ai quelque regret au projet dont il s'agit, mais ne pouvant pas en détourner l'exécution j'ai dû me borner à tâcher de faire adopter les modifications les moins nuisibles. Je ne prévois pas, d'ailleurs, que ce genre d'amusement puisse être de longue durée; entre temps, le Roi, qui semble y prendre un peu de goût, aura ce motif de plus pour être avec la Reine. Le temps nécessaire pour apprendre des rôles, pour les répéter, deviendra une forte diversion contre le jeu, et les représentations mettront obstacle aux promenades du soir’. Als postscriptum deelt de Gezant mede, dat de eerste voorstelling reeds heeft plaats gehad en dat de Koning zich zeer geamuseerd heeft.

Maria Theresia is met deze gril van hare dochter weinig ingenomen. Zij weet door meer dan één voorbeeld, schrijft zij, dat dergelijke vertooningen gewoonlijk eindigen met een liefdesintrigue of met een of ander schandaal.

Voordat Mercy-Argenteau zijn bovenvermeld rapport had verzonden, was er den 10^{den} Augustus reeds een tweede voorstelling gegeven, en had Mercy reeds kunnen merken, dat de door hem aanbevolen maatregel, om zoo weinig mogelijk

toeschouwers toe te laten, veel ontevredenheid en veel jaloezie verwekt, en reeds tot lasterlijke praatjes aanleiding gegeven had. Ten einde de ontevredenen en jaloerschen tot kalmte te brengen, liet de Koningin eenige weken zonder tooneelvoorstelling voorbijgaan. Eerst den 1^{en} September had de derde voorstelling plaats. Nu waagde men zich aan eene comedie van Favart, *l'Anglais à Bordeaux*, die 1763 met levendig succes in het Théâtre Français was vertoond.

Eenige dagen later, den 19^{en}, werd de kleine opera van Monsigny, *Rose et Colas*, opgevoerd, gevolgd door *le Devin du Village* van Rousseau, waarmede dertig jaren vroeger Mad. de Pompadour hare voorstelling had besloten. De Koningin, die natuurlijk wist, dat haar raadsman Mercy-Argenteau met haar comediespelen niet bijster ingenomen was, wilde hem van de volkomene onschuldigheid van deze vermaken overtuigen, en drong er daarom bij hem op aan, dat hij, in het geheim, eene voorstelling zou bijwonen. De gezant weigerde eerst, maar Marie Antoinette wist hem over te halen, en zoo woonde Mercy, in eene loge grillée verscholen, deze vierde voorstelling bij, waarvan hij o.a. schrijft: ‘Le Reine a une voix très agréable et fort juste, sa manière de jouer est noble et remplie de grâce; en total ce spectacle a été aussi bien rendu que peut l'être un spectacle de Société. J'observai que le Roi s'en occupait avec une attention et un plaisir qui se manifestaient dans toute sa contenance....’

Uit het aangehaalde blijkt tweeërlei: vooreerst, dat de Koningin niet zonder talent speelde en zong, en dat de critiek van hen, die beweerden dat zij *royalement mal* speelde, even scherp als onverdiend was; ten andere, dat de Koning schik had in Marie Antoinette's spel, en dat derhalve de anecdote, alsof hij bij een dier voorstellingen de koninklijke tooneelspeelster zou hebben uitgefloten, weinig geloof verdient.

Intusschen, hoe onschuldig die voorstellingen ook mochten zijn, Mercy-Argenteau zag de voortzetting er van niet zonder bezorgdheid. Ernstig bracht hij der Koningin de gevaren onder het oog, waaraan deze vertooningen haar blootstelden; hoe zij de deur openden voor intrigues en eerzuchtige bedoelingen van allerlei aard, te gevaarlijker naarmate het aantal personen, dat er toegang had, beperkter was. Een groot Hof, zeide hij, moet toegankelijk zijn voor velen; anders brengen haat en

jaloezie de hoofden op hol, en ontstaat er verwijdering en vervreemding. De Koningin hoorde hem geduldig aan, en verzekerde hem dat dit alles slechts tijdelijke vermaken waren, die weldra zouden gestaakt worden.

Maria Theresia, aan wie Mercy de opmerkingen, welke hij hare dochter gemaakt had, had medegedeeld, keurde die blijkens haar antwoord volkomen goed. Dat antwoord was vervat in den laatsten brief, dien zij den gezant zou schrijven. Zij stierf den 29^{n} November 1780.

De dood harer moeder onthief Marie Antoinette van het toezicht dat Mercy op hare handelingen uitoefende. Tengevolge van de zwangerschap der Koningin en de geboorte van een prins werden de voorstellingen vooreerst niet hervat. De artisten der Comedie Française en die van de Opéra Comique moesten de leemten aanvullen. De Koningin echter verlangde niets liever dan, zoodra hare gezondheid het haar zou toelaten, zelve weder de planken te betreden.

Eerst in het voorjaar van 1782 werd dit verlangen bevredigd. Doch het gehalte der voorstellingen nam hand over hand af; de stukken bestonden grootendeels uit zeer onbeduidende en zoutelooze vaudevilles; zelfs de bevallige ariettes van Montigny schenen te zwaar voor de artistieke krachten van het koninklijk gezelschap. Wat niet afnam, was de ijver van Marie Antoinette. Zelve ontwierp zij menig doek, en bemoeide zij zich met de minste bijzonderheden van decoratief en mise en scène.

Intusschen kon haar ijver niet verhinderen, dat ook hier een tijdperk van kwijning intrad. Gedurende den zomer van 1785 werd er te Trianon verbazend druk gedanst, en scheen het tooneel geheel vergeten.

Nog eens zou de oude hartstocht bij de Koningin weer opvlammen. Beaumarchais had zijn *Barbier de Sévilte* en daarna zijn *Mariage de Figaro* doen opvoeren. Men weet dat Marie Antoinette, nadat de Koning *le Mariage de Figaro* onopvoebaar had verklaard, wist te bewerken dat het stuk te Gennevilliers bij den Graaf van Artois vertoond werd, waarna het weldra ook in het openbaar werd gegeven.

Wat bracht de Koningin op het denkbeeld om *le Barbier*, die als het voorspel van den revolutionnairen *Mariage de Figaro* beschouwd kon worden, te Trianon te doen opvoeren? Het was een gewaagd spel, maar Marie Antoinette scheen

er behagen in te scheppen het gevaar te trotseeren. De rollen werden verdeeld en de repetitiën begonnen. Daar brengt plotseling de zoo veel geruchtmakende *affaire du collier* en de daarmede in verband staande arrestatie van den Groot-Aalmoezenier Louis de Rohan, de gemoederen in beroering. Vier dagen later, den 19en Augustus, wordt te Trianon *le Barbier de Séville* opgevoerd, met Marie Antoinette als Rosine. Begreep de Koningin het gewaagde van haar daad niet, was het haar niet te doen om der openbare meening een slag in het aangezicht te geven, - zeker is het dat de schijn tegen haar was, en dat te sterker daar zij zich niet ontzag Beaumarchais zelven tot bijwoning der voorstelling uit te noodigen.

Grimm is de eenige, die eenigszins uitvoerig over deze voorstelling spreekt, naar hetgeen hij vernam van een ooggetuige, ‘un juge sevère et délicat qu'aucune prévention de cour n'aveugle jamais sur rien.’ Met dat al bevat het bericht van Grimm weder weinig meer dan enkele loftuitingen, voornamelijk aan het adres van Marie Antoinette. Het is waarschijnlijk dat zij eene bevallige Rosine geweest is; de rol kon voor een karakter als het hare niet anders dan zeer aantrekkelijk zijn. Maar dat de voorstelling van een stuk, waarin men - in uitdrukkingen als deze... ‘un grand nous fait assez de bien, quand il ne nous fait pas de mal’ en die andere: ‘Aux vertus qu'on exige d'un domestique, Votre Excellence connaît-elle beaucoup de maîtres qui fussent digues d'être valets?’ - reeds als uit de verte het gemor van het volk tegen den adel meent te vernemen, bij velen verbazing en afkeuring wekte, is te verklaren.

Dit was het laatste optreden van Marie Antoinette als tooneelspeelster. Weldra zou zij Trianon verlaten om zich te Saint-Cloud te vestigen. Maar te Saint-Cloud was zij minder vrij, daar trad de luister van het Hof met zijn strenge étiquette weder op den voorgrond. Trouwens de ijver van de hooge komedianten was aanmerkelijk bekoeld.

Inderdaad was het komediespelen voor Marie Antoinette's omgeving steeds een zaak van verstrooiing en licht vermaak geweest, waarvoor men zich niet al te zeer inspande. Vandaar dat de voorstellingen, wat keuze van stukken en wijze van opvoeren betreft, verre beneden die stonden, welke de Markiezin de Pompadour in het *Théâtre des petit cabinets* met zooveel

ernst, op zoo degelijken voet, met zooveel talent en met zulk een welverdienden bijval had gegeven.

Wij hebben gezien hoeveel afkeuring de liefhebberij-tooneelvoorstellingen, waarvan wij aan de hand van Jullien een beknopt overzicht gaven, bij de tijdgenooten verwekten. De vraag rijst, of dat oordeel thans nog bij eene onpartijdige beschouwing behoort te worden onderschreven.

De Hertogin du Maine kan hier buiten beschouwing blijven, al verdient hetgeen ons van haar en haar *Grandes Nuits* bekend werd in menig opzicht de aandacht. Hare positie buiten het eigenlijke Hof maakte hare 'folies', zooals Saint-Simon ze noemde, zeker van oneindig minder gewichtige gevolgen als die van de beide andere hooggeplaatste vrouwen, van welke de eene als *favorite* grooten invloed uitoefende op haren koninklijken beschermer, en de andere, als regeerende vorstin, aller oogen op zich gevestigd zag. Toch dient men zich ook ten opzichte van het liefhebberijtooneel van deze beiden voor een lichtvaardig oordeel te wachten.

Men vergete niet, dat de liefhebberijcomedie in het Frankrijk der 18e eeuw in alle kringen aan de orde van den dag was. Het was, gelijk wij in het begin van dit opstel zagen, een *rage* geworden. Waarom zou men in de hofkringen deze op zich zelve toch zeker onschuldige mode niet hebben mogen volgen?

Dat Madame de Pompadour haar erkenden smaak bij de keus van decoratief, van kostuum, van mise en scène toepaste, dat op haar tooneel mannen en vrouwen van beschaving en fijne vormen zich op het tooneelspel toelegden, en zulks met dat gevolg dat o.a. een Hertog de Nivernais, als Valère in *le Méchant*, van Gresset, naar het getuigenis van den dramatischen schrijver en chansonnier Laujon, Roselli, die de rol in het Théâtre Français speelde, in menig opzicht overtrof - zou dit alles, naast het vele wat letteren en kunst aan 'la dernière et la plus brillante des maîtresses de roi' te danken hebben, niet opwegen tegen de kosten, welke deze voorstellingen met zich sleepten; en maakt men zich niet aan schromelijke overdrijving schuldig, wanneer men het doet voorkomen alsof het 'Théâtre des Cabinets' de afgrond was, waarin de geldmiddelen van Frankrijk werden verzwolgen?

En Marie Antoinette! De strenge Mercy-Argenteau, wij zagen het, erkende tot tweemalen toe, dat de tooneelvoorstellingen te Trianon een welkome afwisseling waren voor het hazardspel, waaraan men zich in den intiemen kring der Koningin placht over te geven, en dat zij een einde maakten aan zekere avondwandelingen, welke almede zijne goedkeuring niet konden wegdragen. Wij gelooven met J.J. Weiss, dat geen dwaze ijdelheid Marie Antoinette gedreven behoeft te hebben, om in comediespelen eenige verstrooiing te zoeken voor al de officieële feesten en plechtigheden, waaraan zij te Versailles moest deelnemen. Hoe zelden hadden in de vijf jaar, waarover zij verdeeld waren, deze voorstellingen plaats, en hoe beperkt was de kring van toehoorders, waarvoor de Koningin optrad.

Het is gemakkelijk thans het hoofd te schudden over Marie Antoinette's lichtzinnigheid, die haar Beaumarchais' *Barbier de Séville* deed spelen in een tijd, toen zich aan Frankrijk's hemel reeds dreigende wolken samenpakten. Ons komt het voor dat de schaal, waarin de lichtzinnigheden, de fouten, laat het zijn de misdaden der Koningin opeengestapeld zijn, reeds genoeg beladen is, en zij dien schuldenlast zwaar genoeg heeft geboet. Waarom zouden wij niet eenige sympathie mogen gevoelen voor *die* Marie Antoinette, die een open oog had voor het tintelende en fonkelende van *le Barbier de Séville* en de rol der bekoorlijke Rosine met smaak en geest wist te vertolken?

J.N. VAN HALL.

Industrie en poëzie.

La question ouvrière à la fabrique Néerlandaise de levure et d'alcool. Esaai de solution pratique, par J.C. van Marken Jr., Paris, imprimerie Chaix. 1881.

De harmonie tusschen industrie en poëzie valt niet zoo aanstonds in het oog. Naar veler meening vliedt alles wat naar poezie zweemt door hamerslag, stoomgefluit en door onooglijke huizen, waarin vele menschen het grootste deel van hun leven op eentonige wijze slijten, waar geen welbehagen illusiën wekt, waar geen blanke onschuld ten troon zit. Zij stellen daartegenover de gouden eeuw der verbeelding, *âge heureux du monde en son enfance, sans règle et par instinct observant l'innocence*, waarin door het reine zijn, voor het ontstaan der leerstellingen van Malthus geen gelegenheid zou zijn geweest. De wereld heeft zich zoo onschuldig niet gehouden. De gouden eeuw maakte plaats voor eeuwen van ijzer, lood, stoom, electriciteit, dynamiet. Het aantal menschen nam toe, zij moesten samenleven, en begaafd met de intelligentie, waardoor zij boven andere dieren uitmunten en die beheerschen, kwamen zij er van zelve toe om ter rekking van hun bestaan de voorhanden elementen op allerlei wijze te leeren gebruiken, ja dat gebruik om der nijverheidswille uit te breiden over de grens van het noodzakelijke, en daardoor te geraken tot een toestand van kunstmatigheid die het overtollige den schijn geeft van onontbeerlijkheid. Immers als eerste kenmerk van vooruitgang valt in 't oog, dat wat aanvankelijk niemand noodig had, allengs door meer en meer personen begeerd en als behoefte beschouwd wordt. Het tweede kenmerk is dat de middelen worden opgespoord en aangewend om aan die wezenlijke en ingebeelde behoeften te voldoen. Nu ontstaat uit de begeerte van velen

naar meer gemak en genot de wedloop tusschen behoefte en productie die, in den tijd waarin wij leven, met snelle vaart rondgaat en daardoor vanzelve hindernissen opwoelt welke struikelblokken worden in onze kunstmatige samenleving. Zachtjes aan is in die samenleving, bij behoud van de uiteenloopendste smaken, neigingen en karakters der individuen, een centralisatie van arbeidskracht ontstaan en opgehoopt die er indrukwekkend, om niet te zeggen zorgwekkend uitziet. Dagen, jaren, eeuwen hebben de menschen zich ingespannen om eindelijk te geraken tot de kracht en het gebruik van vereenigd kapitaal en vereenigden arbeid, en juist als dat gebruik tot aanzienlijke hoogte stijgt en in vereeniging met crediet een bewonderenswaardige vlucht neemt, komt er een terugslag uitgaande van degenen, wier werkkrachten zich, dank zij het kapitaal, konden concentreeren tot eene macht welke zij keeren tegen het kapitaal, den grooten factor van hun bestaan. *Arbeid versus kapitaal*, dat is de leuze waarin zich thans de antipathie van de *non-possidentes* tegen de *possidentes* formuleert. Die antipathie is eene uiting van den demon der wangunst. Te dooden is die demon niet, zoomin als eenige andere eigenschap waarmeê het de natuur behaagd heeft den mensch toe te rusten. Maar (en dit is de triomf der beschaving) de noodzakelijkheid der samenleving heeft de conventiën waardoor die samenleving dragelijk wordt, allengs zoodanigen plooi doen nemen, dat de nijd en wangunst, die natuurlijk zijn in toom gehouden, bedwongen worden door aangenomen en aangeleerde beginselen die wij christelijk blijven noemen, al hebben ze in achttienhonderd jaren zich geschikt en gevoegd naar de wijzigingen die de maatschappij onderging. Die conventiën en beginselen groeien in kracht en verhoogen in waarde naarmate wat beschaving te noemen is, toeneemt en het deel wordt van een grooter aantal individuen, d.i. naarmate de menschen zegevieren over zichzelven en hun geluk zoeken in dat van anderen.

Dat dit de richting is en blijft, waarin de beschaving voortschrijdt, valt niet te loochenen. Er wordt geen diepgaande historische kennis vereischt om dit op te merken. Wanneer men maatschappelijke toestanden door perioden van vijftig en honderd jaren gescheiden onderling vergelijkt, dan vindt men dat gebreken der maatschappij, voor zoover die uit hare inrich-

ting, wetgeving en rechtspleging voortkwamen, gevoeld en in theorie bestreden werden lang voordat het werk der verbetering nog kon worden ondernomen. Soms togen ruwe handen onvoorbereid en ongeduldig aan het werk der verbetering en brachten min of meer belangrijke stoornissen teweeg, maar steeds bleek dat geweld in zijne gevolgen ondragelijker dan de kwaal die het bestemd was te genezen, en na de eerste uitbarsting van ergernis en ongeduld, moesten de ruwe handen loslaten, omdat zij onbekwaam waren het werk te doen van orde, vrede en liefde, dat beschaving is.

Uit de hervormingen, met of zonder geweld begonnen, is in 't algemeen grootere vrijheid geboren, en die grootere vrijheid is op hare beurt de aanleiding tot nieuwe hervorming. En juist dit is het kenmerk der veldwinnende beschaving, dat dit rusteloos streven naar gelijkheid, dat onbereikbare ideaal, niet slechts zonder ongeduld wordt gadegeslagen maar dat het erkend wordt als een recht, naar welks toepassing alle menschenvrienden zoeken.

Vóor veertig of vijftig jaren scheen het alleen den geijkten philanthropen, of die zich als zoodanig opwierpen, vergund zich te bemoeien met de zedelijke en stoffelijke welvaart van den evenmensch. Thans is ieder burger philanthroop of hij wordt tot zijne eer verondersteld het te zijn, en geen redelijk wezen kan op dat gebied zich onverschillig betoonen. Bijna alle menschen weten iets van het bestaan der wetenschap, welke zoekt naar de kennis van de maatschappelijke elementen, waarop men wetten voor de welvaart der volken tracht te grondvesten.

Kennis en beschaving staan in zeer innig verband met elkander. Vindt men, bij vergelijking van den tegenwoordigen tijd met vroegere eeuwen, thans mildere wetten, meer vrijheid, krachtiger streven naar gelijkheid, zachtere zeden, dan vindt men tevens vermeerderde kennis vooral op natuur-wetenschappelijk gebied. Iedere vordering op dat gebied wordt snel toegepast, en leidt in verband met de economische leer van vereeniging, tot die opeenhooping van krachten, waaruit eene macht ontstaat, welke er geweldig uitziet en die zich van tijd tot tijd als zoodanig laat gelden.

Alle theoretische pretensiën ter zijde latende, behoeft hier niet onderzocht te worden, of werkelijk de economische leer

van vereeniging meer heil dan onheil brengt. Het eerste aannemende kan men daarom toch niet de oogen sluiten voor de nadeelen die er aan kleven. De vraagstukken over salaris komen slechts daar als ingewikkeld voor, waar vijftig-, honderd- of duizendtallen van menschen onder een bestuur tot dagelijkschen arbeid verplicht zijn. Verhooging van loon verkregen door dwang, is daarom reeds af te keuren, maar bovendien dikwijls onrechtvaardig, omdat langs dien weg verkregen verhooging grootendeels komt ten bate dergenen, die reeds 't hoogst gesalarieerd zijn.

Onder de beweegredenen die er toe hebben meegewerkt om arbeidskrachten, doode en levende, in groote hoeveelheid saam te brengen, was de begeerte om veel in korten tijd en daardoor goedkoop te produceeren de voornaamste. Aanvankelijk had deze samenvoeging de gunstige gevolgen die men er van hoopte, maar tegelijk ontstond bij hen die de levende werkkracht leverden bezorgdheid over stoom en andere kracht. Die vrees duurt niet; stoomwerktuigen bij honderden, bij duizenden, zijn aan het werk en auxiliaire handenarbeid schiet te kort; salarissen zijn hooger dan te voren en de vrijheid om meer te vragen toont zich herhaaldelijk door coalitiën, die meestal tot winstderving van den patroon uitloopen. Dat hetgeen men de arbeiders-quaestie noemt, eenvoudig door loonsverhooging op te lossen zou zijn, is dan ook eene meening die wel niemand meer zal zijn toegedaan. Dat de quaestie zou op te lossen zijn in dier voege dat de theorie een *panacée* zou aan de hand doen, dat gelijk Holloway-pillen voor alle gevallen goed is, mag ontkend worden. Het is met nijverheidsondernemingen als met andere organisatiën: ieder heeft haar eigenaardigheden. Er zijn ongetwijfeld eenige algemeene regelen van administrativen aard die bij ieder beheer moeten worden nageleefd, maar buiten deze zijn er andere, geboren uit gansch bijzondere omstandigheden en voortvloeiende uit de persoonlijke hoedanigheden van hoofd en hart van den opperbestuurder die de ziel van een bedrijf uitmaakt.

Bij den twijfel of werkelijk aan een groep van verschijnselen in de maatschappij de naam van arbeids- of arbeiders-quaestie te geven is, mag men het den verstandigen en gemoedelijken man niet ten kwade duiden, wanneer hij meer eerbied heeft voor het streven van den enkelen patroon die met groote toe-

wijding van al zijn hart en al zijn talenten, voor de belangen zijner werklieden ijvert, dan voor de theoriën dergenen die in afschaffing van particulier grondbezit, opheffing van het persoonlijke erfrecht, gelijkheid door dik en dun, de maatschappij in evenwicht willen houden en aan alle individuen evenveel levensgenot verzekeren. De praktijk van den enkelen patroon is vooral zoo onschatbaar veel meer waard dan de theoriën van eigendomsafschaffers, omdat de eerste met opoffering en toewijding van zich zelve een moeitevolle taak uitvoeren, terwijl de laatsten gewoonlijk beschikken over hetgeen zij zelve niet hebben.

Iemand van opvoeding en kennis, die met der daad zich wijdt aan het belang der zaken welke hij bestuurt en daarbij voornamelijk bedacht is om het welzijn der menschen, wier arbeid hij te leiden heeft, als den krachtigsten hefboom tot bevordering van den bloei der gansche onderneming aan te wenden, diens daden toonen dat economie politique, statistiek en hare combinatiën, alleen niet bij machte zijn om de moeielijkheden die zich in de samenleving, speciaal op het gebied der groote industrie voordoen, te temperen. De hulpmiddelen, welke deze verzamelde kennis en beoefende wetenschappen aan de hand doen, blijven doode letters wanneer niet de man die de zaken leidt, hart heeft voor zijn werkvolk, wanneer niet humaniteit hem tot volkomen toewijding stemt, wanneer hij niet heeft: Geloof aan de deugdelijkheid zijner beginselen, Hoop op hunne verwezenlijking, maar allermeest Liefde voor zijn evenmensch.

Dat is de poëtische zijde van de quaestie.

Het komt ons voor dat deze stelling haar bewijs vindt in het bedrijf van den heer J.C. Van Marken Jr. te Delft. Reeds heeft die nog jonge man zich een welklinkenden naam gemaakt in ons vaderland en ook daarbuiten, doordien bij Chaix te Parijs in 1881 eene geïllustreerde beschrijving van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft in de fransche taal is verschenen. Dit boek voert tot opschrift: ‘Proeve eener practische oplossing van de arbeiders- en arbeidsquaestie.’

Inderdaad is dit geen *anspruchloser* titel, maar toch zal geen welwillend lezer die te weidsch vinden, ook dan niet al heeft hij geen onomstootelijk vertrouwen in de duurzaamheid en onwrikbaarheid van het heil, dat het beheer volgens de beginselen van den schrijver in de Delftsche fabriek aanvankelijk te

aanschouwen geeft. Door het gansche geschrift gaat de adem van waarheid, oprechtheid en openhartigheid, die eerbied voor den goeden zin van den heer Van Marken afdwingt. Hetzij hij de geschiedenis zijner fabriek beschrijft, hetzij hij plannen voor de naaste toekomst bloot legt, hetzij hij over beginselen philosopheert, altijd heeft men te doen met den vriendelijken man van ervaring, die meent wat hij zegt en wien het werkelijk te doen is om het stoffelijk welzijn en de zedelijke opgewektheid van hen die onder zijn zorg en opzicht werken, te verheffen tot den machtigsten factor voor den bloei en voorspoed der fabriek.

Hoe verschillend de begrippen over geluk zijn mogen, het is een onbetwistbaar feit, dat de ontwikkeling waartoe de maatschappij gekomen is, de strekking heeft om het allen menschen deelachtig te maken. De onvolkomenheid van alle menschelijke weten en doen maakt dat wij dwalen zoowel in de herkenning der oorzaken van geluk of ongeluk (dat zoo zeer betrekkelijk is), als in de middelen die wij kiezen om het geluk te verwezenlijken. Eenige der oorzaken zijn zoo algemeen en reeds zoo duidelijk door ons instinct alleen aangewezen, dat er geen twee meeningen over mogelijk zijn; zij staan in verband met behoeften van welker vervulling het leven afhangt. Aan die behoeften wordt in den tegenwoordigen tijd bijna zonder uitzondering voldaan; de wijze waarop is echter nog heel verschillend. Het is een onvermijdelijk gevolg van den toenemenden lust der bezittende klassen om de ontberingen, of wat men daarvoor houdt, van de niet bezittende klassen te lenigen, dat de eischen van de laatsten steeds verder gaan en dat zij in steeds groeiende massa's opdringen, vragende om meer. Dit is zoo menschelijk, dat men bij een weinig nadenken, in welke positie men ook zij, in zich zelven er de verklaring van vindt. Die de beschaving kenmerkende lust der bezittenden om te helpen en te lenigen, loopt geen gevaar van te zullen verslappen; de karig met aardsche goederen bedeelden houden dien wakker en rekbaar.

De nijverheid heeft verhoudingen aangenomen, waardoor zij in de studie der economie politique een overwegende plaats vervult en zich meer en meer aan den wetgever als een onderwerp van bijzondere zorg opdringt. De leerstelsels over vrijen handel en onbeschermde nijverheid zijn al tamelijk wel

als verkregen waarheden vastgesteld. Buiten deze komen er dagelijks nieuwe quaestiën aan de orde, geboren uit de toestanden der menschen die bij honderden en duizenden vereenigd in fabrieken werken, waar arbeid is voor mannen van verschillende leeftijd, jongens, vrouwen en meisjes.

Bij huldiging van vrijheid in het algemeen en van vrijheid in handel en nijverheid in het bijzonder, gevoelt men hoe uiterst moeilijk het voor den wetgever is, hier tusschenbeide te treden. De wet heeft de onvermijdelijke fout van te generaliseeren en daardoor zaken van zeer specialen aard te vermengen en te verbinden met anderen die minder noodig hebben door wettelijke voorschriften te worden belemmerd. Op grond daarvan iedere wettelijke bemoeienis af te keuren, gaat echter niet aan. Juist omdat de vereeniging van zooveel levende werkkracht aan de nijverheid zoo'n belangrijk aandeel in het sociale leven doet nemen, waardoor zij overwegenden invloed uitoefent op de maatschappij, kunnen en mogen regeeringen geen passive rol vervullen te midden der zich krachtig baanbrekende ontwikkeling der nijverheid, vooral ook omdat die ontwikkeling in vele takken zich verbindt met de kunst, een sprekend bewijs voor de goede uitwerking van vermeerderd en ontegenzeggelijk verbeterd onderwijs. Vrije vereeniging, vrije drukpers zijn verkregen rechten voor ons Hollanders, en zoo voor ons tot nog toe geen gevaren daaruit zijn ontstaan, hebben wij daarom niettemin met opmerkzaamheid de tot concentratie neigende arbeiderskrachten gade te slaan, die tot een macht groeien waarmede te rekenen valt. Wanneer men al wil toegeven dat de arbeidende klasse slechts stap voor stap de belangstelling voor zich won waarvan zij thans het voorwerp is; wanneer men haar recht erkent om die belangstelling duurzaam voor zich levendig te houden, dan behoort toch tegen overdrijving gewaakt en misbruik en aanmatiging desnoods met den sterken arm der wet te worden gekeerd.

Een der voornaamste oorzaken die het geluk van den om zijn levensonderhoud werkenden mensch in den weg staan, moet wel zijn de zorg voor den ouden dag. Deze zorg (dat zij in 't voorbijgaan opgemerkt) is niet enkel des werkmans, des fabriekarbeiders deel. Er zijn wel spaarbanken, levensverzekering- en lijfrente-maatschappijen die deze zorg op heilrijke wijze temperen, maar de zedemeesters die den werkman aansporen om geen andere dan onvermijdelijke uitgaven te doen,

en iedere cent die door verbanning van alle genoegen kan overgehouden worden, naar de spaarbank te brengen, betoonen zich weinig menschelijk. Wanneer al de gezindheid tot zulk sparen aanwezig is, wat zijn er dan tevens een menigte aanleidingen voor den man met vrouw en kinderen die de uitvoering bemoeilijken! Het is ook niet alleen de werkman die bloot staat aan die duizenderlei aanvechtingen, die van het sparen aftrekken, maar de bezwaren, volgende uit krap aangemeten inkomsten die des werkmans toekomst bewolken, worden in vele gevallen voor hem nog buitengewoon vergroot wanneer zijn arbeid met gevaarlijke werktuigen of ingrediënten moet geschieden. De zeer gedwongen regelmaat en continuiteit en de arbeid van den werkman, die noodzakelijk is in de nijverheid, is hem niet als een genoegen toe te rekenen. De kleine ambtenaar, de neringdoende, de ambachtsman, al hebben zij het even krap, al moeten zij om te kunnen leven om zoo te zeggen altijd werken, hebben ontegenzeggelijk in meer of minder mate hun tijd te kiezen. Die betrekkelijke vrijheid is op zich zelve reeds een voordeel en laat gelegenheid, tusschen de druppeltjes door, voor eenig genoegen.

Onder gewone omstandigheden heeft de werkman in fabrieken karige inkomsten; zijn loon dat de economisten noemen het *natuurlijke salaris*, is volgens Paul Leroy-Beaulieu eenvoudig het *minimum salaris*. Hij staat gelijk ieder mensch bloot aan ziekte, meer dan ieder mensch aan ongevallen en gevaar; zijn tegenwoordig leven is vreugdeloos, zijn toekomst zonder belofte.

Deze schets is niet te donker, maar men dwaalt wanneer men meent, dat van een groot aantal menschen dat niet in fabrieken werkt het lot zooveel beter is. Vinden de laatsten misschien eenige vergoeding in de boven veronderstelde meerdere vrijheid, voor de eerste kan de besturende hand die hen aan den arbeid houdt een voordeel worden, wanneer die hand gehoorzaamt aan het helder hoofd van een man met een menschlievend hart. Zoo'n man zien wij daar te Delft aan het werk. De in 1869 opgerichte gist- en spiritusfabriek levert goed fabriekaat dat allengs veelsoortiger en voortreffelijker wordt. Maar dat is niet hetgeen voor 't oogenblik onze belangstelling boeit; die zijde der zaak kan uit de producten der fabriek beoordeeld worden. De heer J.C. van

Marken Jr., die den titel van philanthroop afwijst, is overtuigd dat in onze dagen de industrieel een ernstige roeping heeft te vervullen waarbij hij, ter bevordering van zijn eigen belang, een open oog moet hebben voor den voorspoed en de zedelijke ontwikkeling van allen die in dienst der zaak zijn, want het physieke en moreele welzijn der arbeiders en geëmployeerden van alle rangen, wakkert hun ijver en vlijt aan en oefent gevolgelijk een heilzame uitwerking op des patroons voorspoed.

De lezing van het werk *La question ouvrière*, dat de aandeelhouders der Ned. Gist en Spiritusfabriek voor een gedeelte kennen uit de verslagen en voorstellen van den Directeur, gedaan in 1880 en 1882, is van de inleiding tot en met de conclusie zoo belangwekkend, dat wij het in handen wenschen van ieder die zich eenigermate bekommert om het lot zijner evenmenschen. Het is bemoedigend, omdat men ziet wat er door individueel optreden gedaan kan worden in eene zoo omvangrijke en gecompliceerde quaestie; het is vertroostend als triomf der menschenliefde en der beschaving. De schrijver ontvouwt in het eerste gedeelte zijne denkbeelden over de arbeidersquaestie, en in het tweede gedeelte beschrijft hij de verschillende instellingen, gegrond op deze denkbeelden, die daardoor werkelijkheid zijn geworden en die in zijne conclusie den toets van een onderzoek doorstaan.

De verschillende instellingen, in het belang van het personeel en der gezinnen die er leden van zijn door den heer Van Marken gesticht, verdeelt hij in drie hoofdgroepen:

1. die waarmede beoogd wordt eenheid in de belangen van het personeel en het kapitaal en verhooging der salarissen, niet ten koste, maar ten bate der onderneming.
2. die waardoor het bestaan van de leden en hunne gezinnen verzekerd wordt tegen ongelukken, ouderdom en overlijden.
3. die welker doel is om een band van genegenheid te leggen om Directeur en personeel en om het personeel onderling, het leven voor allen te veraangenamen en het peil van zedelijkheid en beschaving te verheffen.

Tot de eerste groep behoort:

a. Een stelsel van premien, waardoor het personeel belang heeft bij de uitkomst der grondstoffen.
b. Een stelsel van gratificatiën, dat den werklieden het belang.

leert kennen van vlijtig werken om daardoor het aantal werklieden en alzoo de algemeene onkosten te beperken.

c. Aandeel in de winst, waardoor het personeel belang heeft bij den gang en uitslag der zaak.

d. Het beheer van tien aandeden in de zaak, waardoor de werklieden aandeelhouders zijn en als zoodanig geïnteresseerd bij de lotgevallen die het kapitaal ondergaat.

Tot de tweede groep behoort:

a. Betaling van loon, gedeeltelijk of geheel bij ziekte.
b. Een speciale vereeniging tot onderlinge hulp bij ziekte.
c. Gelegenheid tot verzorging van gekwetsten.
d. Verzekering voor de leden tegen brandgevaar.
e. Verzekering van lijfrente en pensioen.
f. Levensverzekering ten bate der gezinnen die door den dood vaderloos worden.
g. Verzekering tegen ongelukken.

De derde groep is zeker niet gewichtiger, maar stellig voor den lezer treffender dan de andere groepen, vooral door het eerste artikel:

a. De vereeniging de *Kern*.
b. Spaarkas.
c. Spaarkas der premiën.
d. Woningen.
e. Fonds tot algemeen nut.
f. Uitspanningslokalen.
g. Bibliotheek.
h. Wetenschappelijke en letterkundige voordrachten.
i. Maaltijden en feesten.
j. Schoolbezoek der kinderen.
k. Gymnastiek voor kinderen.

De sub *a* vermelde Vereeniging de *Kern* kenschetst ten duidelijkste den milden geest die voorzit bij alles wat de Directeur bedenkt en onderneemt om het ideaal waarnaar hij streeft te naderen. De bloei der onderneming, de voorspoed van den Directeur, de renten van het kapitaal moeten verkregen worden door het welvaren der arbeiders. De *Kern* is daartoe het middel; zij bestaat uit de beambten en meesters der fabriek en uit drie werklieden door en uit het werklieden-personeel gekozen. Zij heeft ten doel in maandelijksche bijeenkomsten met

den Directeur de belangen van het personeel in verband met die der fabriek te bespreken. Zij draagt een uitsluitend adviseerend karakter.

Niet minder dan 22 verschillende, ieder voor zich belangrijke instellingen zijn in de drie groepen vervat. In het boek van den heer Van Marken zijn ze allen nader omschreven en het eerste gedeelte van zijn boek is als 't ware een memorie van toelichting op het tweede. Onder die 22 titels is er geen die niet rechtstreeks in verband staat met het nut en voordeel van de menschen die in de fabriek werkzaam zijn.

Aan het slot van zijn boek komt de schrijver de kritiek te gemoet. ‘Wat'n samenstel! Wat'n beheer!’ zoo valt hij daar zich zelven in de rede. Maar hij verzekert verder, dat als eens de zaken geregeld zijn, zij dan van zelve loopen, dat het beheer waarmede aanvankelijk eenige personen belast waren, thans aan één daartoe aangesteld beambte is opgedragen, en dat de kosten, juist door de uitbreiding der onderneming, gemakkelijk te dragen zijn. Hij voorziet de tegenwerping dat alleen zeer voordeelige, met ruime winsten gezegende ondernemingen zich zulke instellingen als weelde kunnen veroorloven. Maar ook hierop antwoordt hij stellig ontkennend. Toen hij deze instellingen in het leven riep, had de onderneming niet op succes te bogen; zij zijn dus niet gevolgen van voorspoed, maar hebben juist krachtig meêgewerkt als oorzaken van het later behaalde voordeel. Die premiën, dat afgestane aandeel in de winst, al die kosten van beheer, al die last en moeite van oprichting en instelling, zijn voor den patroon geen schade; het is geld tegen hooge renten uitgezet, het is zorg en arbeid waarvoor men met klinkende munt betaald wordt.

De heer van Marken doet meer dan waartoe hij zich vrijwillig verplicht. De Nederl. Gist en Spiritusfabriek bezit sedert Juni 1882 een weekblaadje onder den titel van ‘De Fabrieksbode’, met het motto: *De fabriek voor allen, allen voor de fabriek*.

Het achttiende No. van dat blaadje, dd. 21 October 1882, is waarlijk verfrisschend en opwekkend te midden van de zorgen kommervolle berichten en geruchten die uit de fabriekswereld doordringen tot hen wier aanraking met die wereld gering of nul is.

In dat nummer wordt de koperen bruiloft der fabriek herdacht. Hartelijk en vriendelijk, in onopgesmukten stijl, brengt de Directeur lof en dank aan hen die ze waard zijn. Aangenaam, liefderijk, zijn zinsneden als deze: ‘Zonder hen kan ik mij de fabriek niet denken, zij zijn saamgegroeid;’ elders heet het van een man die eene onderscheiding verdiende: ‘door deze onderscheiding is tevens eere gebracht aan den stand van den handwerksman in zijn beste en hoogste uitdrukking.’ Den 20sten October bespreekt de Directeur als een gedenkdag, maar tot een feestdag in den zin van extra vermaak en uitspanning maakt hij dien dag niet, omdat die gedenkdag valt in een tijdperk vol moeielijkheden van allerlei aard. De zorg voor de welvaart van zóóvele gezinnen, waarvoor de verantwoordelijkheid in moeielijke tijden, bijzonder op den Directeur, drukt, heeft voor ieder in de fabriek gelijke beteekenis; op ieder rust de plicht bij te dragen tot den bloei der onderneming, tot de welvaart van zichzelven en daardoor van allen.

De laatste woorden van het boek van den heer Van Marken getuigen van edele geestdrift voor de taak die hij volvoert, en het is geen vraag meer of er poëzie is in industrie, wanneer de industrieel de gevoelens heeft die uit de daden van den heer Van Marken spreken. Beproef wat gij kunt, roept hij zijne collega's toe. Uwe industrie zij groot of klein, beproef het. Wij moeten door den voorspoed dien wij anderen deelachtig maken, den onzen kweeken. Laat ons geluk daarin bestaan, dat wij anderen gelukkig maken. Laat ons ons eigen belang en dat der gansche menschheid trachten te bevorderen door ons te wijden aan het welzijn van ons werkvolk. Wij moeten daarvoor van onzen vrijen tijd wat opofferen, wij moeten van onze bezittingen wat wagen, wij moeten belang stellen. Ons hart en ons gemoed zullen er evenmin als onze beurs schade door lijden.

Het boek dat hier besproken wordt is vooral zooveel waard, omdat het feiten meedeelt, geen bespiegelingen verkondigt; omdat er enthousiasme uit spreekt en geen hersenschimmen. De schrijver kent de bezwaren van zijn werk en is niet blind voor het onvolkomene der tot nog toe verkregen resultaten. Hij kent het element dat hij te bewerken heeft en waarmede hij werken moet. Hij beschrijft zeer juist het type van den Nederlandschen werkman, maar ook even juist waardeert

hij de oorzaken die het type deden dalen tot waar ‘de fut’ er uit is. ‘De werkman is er aan gewend te leven zonder illusiën.’ Maar wij verwijzen den lezer liever naar de voorstellen die de heer Van Marken in Augustus 1880 deed omtrent participatie en pensioen-regeling. Het logisch gevolg van de werking dier regeling, zooals hij die schetst, moet, als er geen stoornis door *force majeure* ontstaat; dit zijn dat de werkman wel illusiën heeft, en na 40 jaren dienst een pensioen geniet ongeveer gelijk aan zijn vaste loon en bovendien een kapitaaltje van ƒ 4000 à ƒ 6000 bezit. Hiermede, zoo schrijft de heer Van Marken, verhoogt de werkman de helderheid van zijn levensavond; bij zijn dood zal hij zijn kinderen zien achterblijven op den maatschappelijken ladder, waarschijnlijk een sport hooger staande, dan die waarop hij de vruchten van zijn arbeid heeft geplukt.

Wiens gemoed wordt niet vriendelijk aangedaan bij zulk een voorstelling der toekomst eener klasse van menschen, die onder gewone omstandigheden geen staaltje hoop of vreugd in 't verschiet zien blinken. Ieder die het zalige gevoel kent dat hem beschoren is, die uit liefde en belangstelling helpt en weldoet, zou den industrieël kunnen benijden, wien zoo'n ruime kring tot weldoen geopend is, wien het gegeven is om al zijn werklieden tot zegen te zijn,

Dat de poëzie der menschenliefde op de industrie overgaat leert ons het wedervaren van den heer van Marken. Hoe lieflijk klinkt de beschrijving van een kerstfeest. Het is alleszins natuurlijk dat een patroon als deze, wanneer te midden van den kinderjubel de kleinen zijn hand vatten en die dankbaar kussen, het is alleszins natuurlijk dat hem dan een traan in 't oog welt, een traan van dankbaarheid, omdat de vervulling zijner maatschappelijke taak hem oogenblikken van zulk rein genot oplevert. Voor de kinderen heeft het woord *patroon* niet de beteekenis van vijand en verdrukker van hun vader; de werkplaats beteekent niet zooveel als gevangenis: het tegendeel is 't geval: patroon beteekent vriend van den huize, en fabriek is de naam van de plaats waar geluk, tevredenheid en het loon voor volbrachte plicht te vinden zijn. De verschillende instellingen kunnen niet falen een heilzamen invloed uit te oefenen op de kinderen der werklieden; deze zullen de maatschappij intreden zonder bitterheid tegen alles wat meester of fabriek

heet, want zij weten dat ook voor hen de toekomst gezegend kan zijn.

Zijn dat alles luchtkasteelen? Valt er aan een vriendelijke verstandhouding tusschen werkman en patroon, vooral in uitgebreide ondernemingen met werklieden in grooten getale niet te denken? Immers daar zijn er waar men het werkvolk bij duizenden telt en waar het gansche streken bevolkt. Die uitgebreide ondernemingen kunnen bij kleine niet vergeleken worden. Het is met dat al een verpoozende gedachte dat er, naast de moeilijkheden die zich bij de regeling van arbeid en loon voordoen, op voorbeelden te wijzen is (zij 't op kleine schaal), van fabrieken waar vredig wordt voortgeijverd, omdat het werkvolk den grondslag en de inrichting van het bestuur kent en omdat het vertrouwen heeft in het beleid en de eerlijkheid van den patroon.

Dit vertrouwen kan niet worden gemist, en het valt niet te ontkennen dat daarin een groot bezwaar voor de verwezenlijking der schoone plannen en heilrijke instellingen is. Dat vertrouwen moet worden gewonnen en verworven.

Het zou een droevige teleurstelling zijn, wanneer b.v. de heer van Marken niet had mogen ondervinden, dat voor hem het gevaar verminderd was, verbonden aan het afleggen van rekenschap omtrent het gevoerde beheer en de winst die behaald is. Tien pCt. daarvan worden uitgekeerd aan Directeur en Commissarissen om er naar goedvinden over te beschikken in het belang van het personeel der onderneming. Voor de verdeeling van de premie en het winstaandeel behoudt de Directeur volkomen onafhankelijkheid, die moet opgewogen door de toepassing van zedelijke verplichtingen tegenover het personeel en eene loyauteit waarvoor het karakter van Directeur en Commissarissen borg zijn.

De mogelijkheid van zulk een teleurstelling mag zelfs in dit bepaalde geval niet uit het oog worden verloren. Want wat beteekenen, als de kansen keeren, twaalf of dertien jaren van eerlijk en liefderijk bestuur, tegen den tijd dien wij verleden zouden willen noemen, maar die nog niet voorbij is? De wisselvalligheden der fortuin blijven iedere industrieele onderneming, ook de best gegronde, aan gevaren blootstellen, gevaren, die den moedigen en gemoedelijken Directeur Van Marken niet zullen verschrikken, omdat hij zal inzien of eenig nadeel, een winstderving, een

verlies, zaken van al of niet voorbijgaanden aard zijn. Het jaarverslag van 1882 wijst op zoo'n ongunstige conjunctuur van voorbijgaanden aard, waardoor een volstrekt niet gewenschte, maar zeer belangrijke proeve op de standvastigheid van het personeel en het vertrouwen dat zij in hun leider stellen, wordt genomen. Uit de winst over de drie jaren die aan 1882 voorafgaan was ongeveer twintig duizend gulden beschikbaar gesteld bij een Levensverzekeringsbank, maar in 1882 moest die verzekering van bestuurswege uitblijven. Zal het personeel genegen zijn door een te heffen percentage op de uit te keeren premiën in 1883 zelve in de leemte van ƒ 8000 te voorzien? Er valt haast niet aan te twijfelen. Maar hoe zou 't gaan als de proeve zich moest herhalen?

Het behoort tot de geliefkoosde droombeelden van den heer Van Marken, een kolonie te zien verrijzen, een *cité ouvrière*, waar de werklieden met hunne gezinnen het loon van den arbeid in vriendelijke, gezonde verblijven kunnen genieten, om ook daardoor tot welvarende, betere burgers der maatschappij te worden. Voorwaar een aantrekkelijk denkbeeld, maar dat in zijn gevolg andere van afwijkenden aard meêbrengt. Immers in individualiteit is een element van geluk; hoe dat overeen te brengen met de onvermijdelijke uniformiteit der *cité ouvrière?* Hoeveel moet er van een menschelijk leven aan de individualiteit gelaten worden, hoeveel aan de gemeenschap geofferd? Welke is de beste levenswijze die een individu met een beetje verstand en wat ondervinding volgen kan? Zal het niet die zijn welke hij zelf kiest? Zullen dergelijke regelingen in hare kunstmatigheid niet verstikken? Wat zal er gebeuren als de leidende hand eens komt te falen?

Maar mogen wij het schoone en goede van een arbeid als dien wij den heer Van Marken zien verrichten buiten waardeering laten, omdat het niet wel mogelijk is de geheele *question ouvrière* als een afgedane administratie-zaak in een loketje weg te stoppen? Is het niet bij uitnemendheid liberaal eene industrieele onderneming bestuurd te zien in den milden geest van ‘De fabriek voor allen, allen voor de fabriek’? Het vraagstuk van den arbeid en de arbeiders, van niet meer en niet minder belang dan ieder ander vraagstuk dat de geheele beschaafde samenleving raakt, is er altijd geweest en zal er altijd zijn; het levert moeilijkheden die deels overwonnen,

deels verdragen moeten worden; menschenliefde en geduld zijn bij dien strijd onmisbaar. Het werk, dat wij den heer Van Marken zien verrichten, brengt ons, als hulde en als uitdrukking onzer hoop en verwachting, de woorden voor den geest uit de treffende gelijkenis van den zaaier die uitging om te zaaien: ‘En het andere zaad viel in de goede aarde en opgewassen zijnde bracht het honderdvoudig goede vrucht op.’

D. HARTEVELT.

Koloniale literatuur.

***G.A. Wilken*, Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras. Amsterdam, J.H. de Bussy, 1883.**
***Dr. J. Jacobs*, Eenigen tijd onder de Baliërs. Batavia, G. Kolff en Co., 1883.**
***K.W. van Gorkom*, De Oost-Indische cultures, in betrekking tot handel en nijverheid Amsterdam, J.H. de Bussy. 2de deel, 1881.**
***J.C.B. Moens*, De kina-cultuur in Azië. Batavia, Ernst en Co., 1882.**
***E. de Waal*, Onze Oost-Indische finantiën. VI. 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1883.**
***Mr. N.P.v.d. Berg*, De handel van Java gedurende de laatste acht jaren. Batavia, G. Kolff en Co., 1883.**
Over de opleiding tot controleur bij het binnenl. bestuur in N.I. door Eckart. Amsterdam, Ellerman, Harms en Co., 1883.

In dagen als deze, waarin de koloniale tentoonstelling de aandacht van geheel Nederland tot zich trekt; - waarin de treurige gebeurtenissen in Atjeh in ieders mond bestorven liggen en aan beroepenen en onberoepenen het recht schijnen te geven, zich een oordeel over gewichtige onderdeelen van het koloniaal regeeringsbeleid aan te matigen; - waarin meer dan ooit plannen tot verbetering der betrekkingen tusschen koloniën en moederland in de lucht schijnen te zweven; - in dergelijke dagen zal het menigeen licht overtollig toeschijnen, dat de schrijver van deze regelen een overzicht van de jongste koloniale literatuur aanvangt met een pleidooi tot opwekking van de belangstelling zijner medeburgers in koloniale aangelegenheden. Mij schijnt dit echter niet overbodig. Ieder toch die zich, hetzij door ambtelijken werkkring of studie met de koloniën bezig houdt, wordt van tijd tot tijd onaangenaam getroffen door gemis aan kennis, en dientengevolge gemis aan be-

langstelling, niet enkel in die min ontwikkelde kringen, waar men dit desnoods zou kunnen verontschuldigen, maar zelfs onder de toongevende elementen onzer maatschappij, hooggeplaatste ambtenaren, groot-handelaren, geleerden en geletterden, wier gevoelen van grooten invloed op den algemeenen gang van zaken is. Wel hebben sommige zoogenaamde *questions brûlantes* het twijfelachtige voorrecht, plotseling de gemoederen warm te maken en velen tot het uitspreken van een scherp oordeel te verleiden, maar die opgewektheid is meestal slechts een stroovuur, fel opbrandende doch snel uitgedoofd, terwijl het oordeel, onder den indruk van het oogenblik gevormd en niet op ernstige studie steunende, slechts zelden den toets eener gerechte kritiek kan doorstaan. En toch! hoe dikwijls werkt het naar buiten en verleidt het bezadigde mannen tot stappen, die het verwijt van onberadenheid niet kunnen ontgaan! Niet velen, helaas! zijn er onder hen, welke de kern onzer maatschappij uitmaken, die zich op de hoogte houden van 't geen er over de koloniën verschijnt, of die daarvan ook maar zelfs eene oppervlakkige studie maken. Voor een goed deel zal dit wel het gevolg zijn van de onbekendheid met de uitgekomen werken, want al vindt men in verschillende tijdschriften van tijd tot tijd een aankondiging van het een of ander geschrift op koloniaal gebied, zoo geschiedt dit zelden systematisch en worden in den regel slechts enkele werken besproken, zonder dat er naar volledigheid wordt gestreefd. Een paar tijdschriften maken hierop eene uitzondering, maar zij bewegen zich uitsluitend op koloniaal of economisch gebied, en komen daardoor niet in handen van vele lezers, wier belangstelling in de eerste plaats moest worden opgewekt. En daarom juichte ik met warmte het denkbeeld toe van de redactie van ‘*de Gids*’ om van tijd tot tijd een overzicht der koloniale literatuur te doen verschijnen in de bladzijden van haar tijdschrift, dat tot eene groote verscheidenheid van lezers spreekt, en heb ik mij gaarne met de bewerking daarvan belast. Het denkbeeld zelf zal, dunkt mij, wel door ieder worden goedgekeurd; over de uitvoering daarvan, mij toevertrouwd, moge de lezer oordeelen. Mijn werk moet voor zich zelven spreken en getuigen, in welken geest het wordt opgevat.

Mag zelfs Potgieter er zich niet ten onrechte over beklaagd hebben, dat het den aankondiger van een reeks boeken vaak moeite kost, de plank te vinden, die hem van het eene werk op het an-

dere brengt, en ook hij van tijd tot tijd in zoo'n geval maar tot den polsstok zijn toevlucht hebben genomen; zoo zal het mij, die geroepen zal worden, tal van vreemdsoortige geschriften aan te kondigen, wel vaak niet beter gaan. Des te meer reken ik het mij tot een voorrecht, dat in mijn eerste overzicht de brug niet zal ontbreken, waarlangs ik van het eene onderwerp tot het andere kan voortgaan, al zal hij misschien een enkele maal een dier bekende hangende bruggen blijken, welke den wandelaar tot eenigszins gewaagde sprongen dwingt. Want de meeste werken, hierboven opgenoemd, vertegenwoordigen als het ware twee stroomingen in onze koloniale literatuur, welke beiden evenzeer medewerken tot vermeerdering van onze kennis, maar beiden ook hunne eigenaardige schaduwzijde hebben: indien men althans in een overzicht van geschriften over *Oostersche* toestanden van eene schaduwzijde als den minder gunstigen kant mag spreken!

Een goed deel onzer koloniale literatuur toch bestaat in monografiën over tal van onderdeelen, reisbeschrijvingen, resultaten van onderzoekingen e.d., die zich hoofdzakelijk ten doel stellen, gegevens in min of meer aangenamen vorm mede te deelen. Ontzaglijk veel is onze kennis van Indië aan dergelijke opstellen verschuldigd. Wanneer men thans gerust kan verklaren, dat in de laatste 30 jaren meer voor de uitbreiding dier kennis gedaan is, dan in de eeuwen, daaraan voorafgaande, dankt men dat voor een goed deel aan onze Indische medeburgers, ambtenaren en particulieren, die zich beijverden op te teekenen, wat ze waarnamen en dit openbaar te maken. Maar dit alleen is niet voldoende. Er behoort eene ordenende hand te zijn, die deze gegevens verzamelt, schift en tot een geregeld geheel brengt, om zoodoende tot gevolgtrekkingen te komen, die vaak een verrassend licht op moeielijke vraagstukken werpen. Zonder geschriften, als die van de eerste soort, is dat werk onmogelijk, maar aan den anderen kant komen deze ook eerst daardoor tot hun recht, en blijkt hunne groote waarde. Onder de werken, hierboven genoemd, zijn inderdaad uitstekende voorbeelden voor beiderlei soort van behandeling.

Allereerst het geschrift van den Heer Wilken, vroeger in den vorm van opstellen in den *Ind. Gids* verschenen, doch thans ook afzonderlijk uitgekomen. Ofschoon niet vele bladzijden tellende, is het een hoogst merkwaardig boek, dat eene welgeslaagde poging

bevat, om een aantal uiteenloopende gewoonten op het gebied van huwelijks- en erfrecht onder de volkeren in Insulinde onder algemeene regels te brengen en ze uit de stamverwantschap te verklaren. Uitgaande van de door Sir H.S. Maine uitgesproken waarheid, dat in de alleroudste Staten het denkbeeld van volkseenheid minder gelegen was in het gemeenschappelijk bewonen van één land, dan wel in het begrip van gemeenschappelijke afstamming, onderzoekt de schrijver de stamverdeeling in verschillende eilanden van Insulinde en toont ook het verband aan, dat daar tusschen territoriale en stam-indeeling bestaat. Ten einde nu de verschillende verschijnselen te verklaren, die in het familie-leven, - met name het huwelijks- en erfrecht - zich voordoen, onderscheidt de Heer Wilken tusschen de stammen, die de *exogamie* beoefenen, - d.w.z. waar de man verplicht is, buiten zijnen stam te huwen, - en die, waar het tegenovergestelde - de endogamie - als regel bestaat, en waar de huwelijken bij voorkeur tusschen de leden van denzelfden stam worden gesloten. Met de exogamie brengt hij het zoogenaamde patriarchaat en matriarchaat in verband. ‘Waar man en vrouw van verschillende stammen zijn,’ zegt hij, ‘zijn twee dingen slechts mogelijk: de kinderen volgen òf den stam van den vader òf dien der moeder. In het eerste geval, waarbij de vader de stamhoorigheid bepaalt, behooren dus alleen de afstammelingen in de mannelijke lijn tot den stam; zijn leden van den stam zij, die hunne afkomst uitsluitend in die lijn van denzelfden stamvader afleiden. In het andere geval, waarbij de moeder de stamhoorigheid bepaalt, behooren alleen de afstammelingen in de vrouwelijke lijn tot den stam; zijn leden van den stam zij, die hunne afkomst uitsluitend in deze lijn van dezelfde stammoeder afleiden. Noemt men de eerste inrichting van den stam, op het vaderschap gebaseerd, het patriarchaat, dan kan die, waaraan het moederschap ten grondslag ligt, met de benaming matriarchaat bestempeld worden.’ Met deze gegevens gewapend, verklaart de Heer Wilken het vreemd schijnende feit, dat onder stammen van hetzelfde ras een tal van verschillende gewoonten zijn ontstaan. Hoofdzakelijk wordt gewicht gelegd op de zeer voor de hand liggende gevolgtrekking, dat bij exogamie, met patriarchaat gepaard, de vrouw voor goed den stam verlaat en tot dien van den man overgaat, zoodat zij ook bij overlijden van haren echtgenoot in diens stam blijft en zelfs in den regel aan een van diens bloedverwanten vervalt. Waar echter het

huwelijk *in* den stam regel is en het matriarchaat beoefend wordt, blijft de vrouw tot haar eigen familie behooren en behoudt deze het vermogen der vrouw, terwijl ook de man lid zijner eigene familie blijft. Op hoogst vernuftige en oorspronkelijke wijze worden nu de bestaande instellingen nagegaan en verklaard, zooals het zeer eigenaardige huwelijks- en erfrecht in de Padangsche bovenlanden; het leviraat of zwagerhuwelijk; verbod van echtscheiding; de verschillende maatschappelijke stelling der vrouw bij de inlandsche stammen; de kinderverdeeling bij Makassaren en Boeginezen; de eigenaardige vormen van het huwelijk in sommige streken van Sumatra (djoedjoer, ambil anak, semando berado) enz., en dat op eene wijze die helderheid aan grondige behandeling paart.

Uit dit weinige, wat hier van den inhoud van het boek kan worden medegedeeld, blijkt genoegzaam de hooge belangrijkheid van het werk van Wilken, dat èn zeer groote degelijkheid èn niet geringe mate van oorspronkelijk denkvermogen verraadt. Met andere opstellen van denzelfden schrijver is het een eerste proef om ook voor onzen Archipel nut te trekken van de nieuwere methode in de beoefening der volkenkunde gevolgd, en die zoo juist wordt geschetst door de woorden van Max Müller, al zijn zij door hem voor een ander studie-gebied gebezigd. ‘We understand things, if we can comprehend them; that is to say if we can grasp and hold together single facts, connect isolated impressions, distinguish between what is essential and what is merely accidental, and thus predicate the general of the individual and class the individual under the general.’ Het is waar, nergens meer dan hier bestaat het gevaar zich door eene geliefkoosde stelling te laten verleiden, verschijnselen te groepeeren en te verklaren, en die naar de vooropgezette theorie als het ware te plooien, zoodat scherpe kritiek en zoo groot mogelijke objectiviteit van den onderzoeker volstrekt noodzakelijk is. Den Heer Wilken ontbreken zij niet. Hij verzwijgt het niet, wanneer waargenomen verschijnselen tegen zijne meening pleiten, en gaarne zal men het hem vergeven, wanneer hij hier en daar de juistheid van de waarnemingen van sommige onderzoekers betwijfelt (p. 31), die zijne meening schijnen te weerspreken, omdat zij met tal van andere feiten, van elders bewezen, in tegenspraak zijn. Gaarne zij dan ook getuigd, dat wij hier met eene zelfstandige en krachtige studie te doen hebben, die bestemd schijnt een nieuw licht op dit vak van wetenschap te werpen. Moge de schrijver

lang de gelegenheid hebben, op den ingeslagen weg voort te gaan, dan zullen wij eenmaal in hem den man kunnen begroeten, die ons eene wetenschappelijke volksbeschrijving van Insulinde levert.

Een geheel ander werk, maar in zijn soort, behoudens enkele vlekjes, voortreffelijk, is de beschrijving van Bali, door Dr. Jacobs, dat onder de tweede door mij genoemde categorie valt. De lezer ontvangt hier de beschrijving eener reis, door den schrijver ondernomen in het gevolg van den resident van Banjoewangi, en door hem benuttigd om zooveel mogelijk de zaak der vaccinatie bij de inlandsche vorsten te bepleiten. Men vindt hier natuurlijk geene grondige en wetenschappelijke beschrijving van land en volk; slechts indrukken van hetgeen hij zag en opmerkte deelt de schrijver mede. En als zoodanig kan het boek als model dienen. Zelden zijn mij dergelijke werken onder de oogen gekomen, die zoo heldere voorstelling geven van 'tgeen de reiziger van volk en land waarnam, - waarin zoo met de pen wordt geschilderd en zoo met het juiste woord eene voorstelling gegeven wordt van de bevolking, waaronder de schrijver verkeerde. Verreweg de meesten van hen, die het boek ter hand nemen, zullen het, dunkt mij, niet wegleggen voor het ten einde toe te hebben gelezen, en dan in groote trekken eene voorstelling verkrijgen van het doen en laten der Balinesche grooten en minderen, en van de zedelijke hoogte - of liever laagte - waarop dat volk staat. Men leze b.v. de beschrijving van de bezoeken, aan de verschillende hoven op Bali gebracht, de plechtigheden door den reiziger bijgewoond, - of liever, men leze het geheele werk, om den arbeid van Dr. Jacobs op den waren prijs te stellen. Doch - want helaas! er is ook hier weder een *maar*, reeds elders geuit, doch vooral ook hier te herhalen! - doch alleen, wanneer men zich niet door sommige *zeer* naturalistische beschrijvingen laat afschrikken. Want jammer genoeg! de schrijver heeft goedgevonden, in zijn werk sommige medische bijzonderheden in te lasschen, die zeker zullen beletten, dat het in zoovele handen komt, als overigens gewenscht ware. Te meer is dit te betreuren, omdat de geheele aanleg van het werk, zijn keurig uiterlijk en typografische uitvoering het eerder voor de salontafel schijnen te bestemmen, dan alleen voor de boekenkast van den medicus en ethnograaf, waar het nu veel kans heeft, te blijven rusten, 'tgeen ik oprecht zou betreuren, daar het een veel grooteren kring van

lezers verdient. Dr. Jacobs schijnt door de eigenaardigheden van zijn talent als voortreffelijk reisbeschrijver als het ware de aangewezen man te zijn, om in nog tal van opstellen indrukken van land en volk der tropen mede te deelen; moge hij die dan zoo wedergeven, dat zij in hun geheel voor ieder leesbaar zijn.

Onder de vele belangrijke bladzijden, welke een niet lang geleden verschenen werk van eenen schrijver over Britsch-Indische toestanden bevat[1)], is er een die mijne bijzondere aandacht trok, omdat zij zoo juist doet uitkomen, hoe verschillend de taak moet zijn van hen, die het moederland besturen, waar het vrije initiatief der burgers slechts aan zich zelf behoeft te worden overgelaten, om rijke vruchten te dragen, en van hen, op wie de zware taak rust, eene tropische kolonie tot ontwikkeling te brengen. ‘Er bestaat,’ zoo zegt hij, ‘bij den Engelschman de neiging om te meenen, dat kazernes, gerechtshoven en gevangenissen den geheelen werkkring van een gouvernement uitmaken, en dat de staat naar behooren en met voordeel ondernemingen van nijverheid voor zich zelven kan laten zorgen, zoolang er soldaten zijn om te vechten, rechters om recht te spreken en politie om orde te houden. Deze leer, die voor Europa juist kan zijn, is voor Indië ten eenenmale ongeschikt. Ofschoon bescherming tegen vijandelijke invallen, het handhaven van orde en het gevoel van algemeene zekerheid voorwaarden zijn voor het welslagen van iedere nijverheidsonderneming, is met het verkrijgen van deze onwaardeerbare zaken de taak van het Gouvernement volstrekt niet ten einde; de onmiddellijke, wel overwogene en systematische ontwikkeling der nijverheid is een niet minder belangrijke plicht, al komt hij eerst in de tweede plaats.’

Waartoe deze aanhaling? Omdat, naar het mij toeschijnt, veel, daarin bevat, ook voor ons Indië van toepassing is en het werk van den heer v. Gorkom daarop eene doorloopende commentaar levert. Kwam dit reeds uit in het eerste deel van zijn boek, dat ik in een vorigen jaargang van ‘de Gids’ aankondigde, niet minder is dit het geval in het tweede deel, waarin o.a. twee groote cultures - suiker en kina - behandeld worden, die haar bestaan hoofdzakelijk, de laatste zelfs uitsluitend, aan het Gouvernement te danken hebben. Ook in dit stuk komt het sterk uit, hoe heilzaam

1) Britsch-India and its rulers bij H.S. Cunningham, London 1881.

een verlicht Europeesch bestuur in Insulinde kan werken, wanneer het niet enkel de rol van *état gendarme* op zich neemt, maar zich ook de particuliere nijverheid aantrekt, mits het zich in zijne bemoeiingen binnen de juiste palen weet te houden. Vooral leert dit de geschiedenis van de kina-cultuur op Java, waar de goede weg gevolgd is, daar het Gouvernement de invoering der cultuur met al hare kostbare en groote zorgen vereischende proefnemingen op zich nam, om haar, eenmaal gelukt, niet angstvallig voor zich te houden, maar integendeel er naar te streven het particulier initiatief op te wekken door voorlichting, verstrekking van zaden, planten enz. En in zoover kan men met den schrijver zelfs het cultuurstelsel als periode van overgang toejuichen en met hem toestemmen, dat het voor dien tijd uitnemende beginselen bevatte, al is het niet minder waar: ‘dat de gezaghebbenden in de toepassing meest met overdrijving, soms zelfs met ergerlijke, onmenschelijke driestheid te werk gingen’. Vindt men alzoo aan den eenen kant voorbeelden te over, die bemoeiingen van het Gouvernement in Indië wettigen, waar wij ze hier zouden afkeuren; daartegenover mag het niet worden verzwegen, dat er tal van voorbeelden, ook door den heer v. Gorkom medegedeeld, kunnen worden aangehaald, die bewijzen dat voorzichtigheid in de toepassing van dit beginsel volstrekt noodzakelijk is. Daarvan spreken de naweeën van datzelfde cultuurstelsel, door v. Gorkom aldus geschetst: ‘Zeer zeker heeft het niet in de bedoeling van den wetgever gelegen, door het cultuurstelsel alle voortbrengselen van den grond, die niet als stapelproducten bestemd en aangewezen waren, op den achtergrond te dringen; maar 'tzij oorzaak, 'tzij gevolg, feitelijk heeft de gedwongen en opgedreven cultuur van koffie, suiker enz. tal van andere inheemsche producten, die een goede toekomst konden hebben, verdrongen of althans onderdrukt’. En elders: ‘Voeg daarbij, dat de inlandsche hoofden en bevolking instinctmatig gekeerd zijn tegen alle cultuurproeven, die van bestuurswege genomen worden; de traditie is eene machtige erflating en het zit hen in merg en been, dat de nieuwe cultuur, aanvankelijk op kleine schaal en op beleefde uitnoodiging begonnen, straks zich zal oplossen in een algemeenen en drukkenden last. De zuiverste en humaanste bedoelingen ten deze, wekken meer wantrouwen en lijdzame tegenwerking, dan belangstelling.’ En hoe doodend ten tijde van de compagnie regeeringsbemoeiingen werkten leert ons o.a. de katoencultuur. ‘Het is vrij aannemelijk, dat de

oude volkeren meerendeels zelven in hunne behoefte aan katoen konden voorzien, toen de Europeesche heerschappij zich in hunne nijverheid drong, en dat deze niet meer met lust en ijver werd voortgezet van het oogenblik, dat de vruchten van den arbeid tegen onvoldoende betaling moesten worden afgestaan. Volgens D. van Hogendorp kwamen de Javanen natuurlijk tot de overweging dat, hoe meer zij plantten, des te meer van hen zou geëischt worden. Zoo werd een belangrijke tak van nijverheid door de onverstandige ingevingen van bloot winstbejag onderdrukt. Alle pogingen, om haar uit den staat van verval weder op te heffen, zijn feitelijk mislukt.'

Doch ik ben reeds midden in het werk van den Hr. v. Gorkom en misschien op het punt, mijnen lezers een verkeerden indruk te geven, alsof de schrijver zich in dit deel, meer dan in het vorige, met politiek zou hebben bezig gehouden. Gelukkig is dit het geval niet, maar evenals daar, ontvloeiden ook hier als van zelf sommige beschouwingen zijne pen, waarop ik nader de aandacht meende te moeten vestigen. Houden wij ons nu met het boek zelf bezig.

Mocht reeds het eerste deel als hoogst belangrijk worden vermeld, dit deel staat in geen enkel opzicht daarbij achter. Integendeel: enkele producten worden zelfs met buitengewone zorg en uitvoerigheid behandeld. Ditmaal bespreekt de Hr. v. Gorkom de indigo, rietsuiker, kina, cacao, vanielje, kaneel, gember, peper, kruidnagelen, muskaatnoten en foelie, katoen, kapok, rameh, jute, zijde, kokosolie, palm- en sesamolie, tangkawang, tangkallak, ricinus-olie en boschproducten: zooals men ziet nevens enkele min gewichtige producten, ook de meest belangrijke cultuurgewassen. Op gelijke wijze als in het eerste deel wordt, waar dit pas geeft, de geschiedenis van het product behandeld, de botanische beschrijving gegeven, de culturen beschreven en de bereiding medegedeeld, waarna soms de scheikundige bereiding volgt, terwijl vaak belangrijke mededeelingen over het gebruik van het product gedaan worden. Menige zeer te behartigen wenk wordt daaraan vastgeknoopt of over verwante onderwerpen uitgeweid, zooals, naar aanleiding van de zijde, over het gemoetie en rijstpapier en, naar aanleiding van de katjang-olie, over Indië als bron van oliën en vetstoffen beschouwd. Ook wordt de zoo gewichtige vraag aangeroerd, of men er in geslaagd is of er in slagen zal, langs synthetischen weg surrogaten voor sommige dier producten te verkrijgen, die deze met gevaarlijke concurrentie bedreigen. De slotsom, waartoe v. Gorkom komt, moge voor het

oogenblik nog geruststellend zijn, te ontkennen is het niet, dat alle gevaar in de toekomst verre van uitgesloten is. Ik vestig verder de aandacht op de bladzijden, aan de suikerbelasting gewijd, waar een belangrijk rapport van Prof. Gunning wordt medegedeeld, al ontveins ik niet dat ik gaarne iets meer omtrent de bestaande belasting en de gevolgen van hare opheffing had vernomen.

Hierboven deed ik uitkomen, dat sommige cultures in dit deel met bijzondere voorliefde behandeld zijn. Het zijn de suiker- en kinacultuur. Bij beiden is de schrijver geruimen tijd persoonlijk betrokken geweest, en gaarne vergeef ik althans hem de groote uitvoerigheid dier beide artikelen, om de belangrijkheid van 't geen hij mededeelt, en erken ik met hem gaarne ‘dat de macht der feiten, bij een cultuur zoo volmaakt en juist te overzien als die der kina, eene rijke bron kan zijn van leering, voor wien met ernst en met voorliefde hieruit putten wil.’ Wel valt daarbij het artikel indigo een beetje af, waar de kleine gebreken in den vorm, door mij bij de bespreking van het eerste deel vermeld, nog wel uitkomen, ofschoon ik overigens met genoegen constateer, dat dit deel hierin zeer boven het andere uitsteekt. Te meer verheugt mij dit, omdat het hier behandelde zeker wel bijzondere belangstelling zal ten deel vallen. Immers, hier worden hoofdzakelijk cultures behandeld, welke op min of meer groote schaal door particulieren worden beoefend, die de gegeven wenken kunnen benuttigen, daar zij in het bezit van kapitaal zijn en niet, zooals de inlandsche landbouwer, onder den invloed van vooroordeel en traditie zich hardnekkig tegen verandering verzetten of hoogstens onder vreemden invloed met trage hand verbeteringen invoeren. Behalve dat het werk doorloopend een uitstekend handboek voor den ondernemer is, mag de aandacht nog in het bijzonder op menig punt, daarin besproken, gevestigd worden. Als zoodanig noem ik de beschrijving der verbeterde Reynoso-methode bij de cultuur van het suikerriet; de wenken bij de kina-cultuur gegeven, 't zij deze tot aanhoudend onderzoek, ook langs wetenschappelijken weg aansporen, 't zij daarin te hoog gespannen verwachtingen worden te keer gegaan; de waarschuwing tegen de groote verspilling bij de suikercultuur en de werkelijk niet overbodige herinnering aan het nut, dat de cultuur van thans nog weinig gekweekte planten op zoogenaamde verloren plekken kan opleveren. Dat ook de Nederlandsche handel meer dan nu van tal van producten gebruik zou kunnen

maken, leeren de bladzijden 621, 628, 633, terwijl de nuttige rol, die hij b.v. bij boschproducten zou kunnen spelen, aldus wordt beschreven: ‘Tot heden is het aandeel van den Nederlandschen handel in O.I. boschproducten niet groot; over het algemeen trouwens wordt van de inzameling weinig werk gemaakt. Persoonlijk kan de Europeaan zich daarmede niet bezig houden en ook al ware hij bestand tegen vermoeienissen en tegen de invloeden van het klimaat, dan nog zou hij van zijnen arbeid een uiterst bescheiden loon slechts trekken. Het exploitatie-bedrijf zij en blijve den inboorlingen overgelaten, maar waar en wanneer dit gelijken tred houdt met hunne uiterst geringe behoeften, daar legge de Europeaan er zich op toe, nieuwe prikkels te scheppen en den ijver op te wekken. Hij vestige eenvoudige kantoren op de centraalpunten der streken van voortbrenging en verzekere niet alleen een gereeden afzet van de producten, maar zorge er ook voor, dat deze kunnen ingeruild worden tegen levensmiddelen, kleedingstukken, snuisterijen of zulke artikelen als plaatselijk het meest geschikt en gewild zijn: met gereed geld is de inboorling niet altijd gebaat.’ Inderdaad, al is het dikwijls gezegd, dat Indië een eindeloos arbeidsveld voor Nederlanders aanbiedt, zoo kan dat niet te vaak herhaald worden. Want, helaas! het is maar al te zeer waar, dat een goed deel der baten aan vreemdelingen toevalt, en dat bij onze jongelieden weinig lust schijnt te bestaan, zich anders dan in gouvernements-dienst naar Indië te begeven, terwijl zelfs bij sommige industrieelen in Indië meer voorliefde voor vreemden dan voor landgenooten wordt aangetroffen. Van waar dit verontrustende verschijnsel, dat wel is waar door den Heer v. Gorkom niet wordt behandeld, maar toch algemeen behartiging verdient en met de door hem besproken onderwerpen nauw samenhangt? Naar het mij toeschijnt heeft de heer Cremer in eene belangrijke brochure[1)] de vinger op de wonde gelegd, door aan te toonen dat, behalve de (wel wat overdreven voorgestelde) welvaart van een groot deel onzer burgerij en hare voorliefde voor gouvernementsbetrekkingen, de opleiding hier te lande volkomen ongeschikt is voor de taak, die den industrieel in Indië wacht. Men spreekt thans over de oprichting eener school voor hen, die zich aan landbouw of industrie in Indië willen wijden. Ten zeerste

1) J.T. Cremer. De toekomst van Deli. Leiden 1881.

juich ik dit denkbeeld toe, dat aan de pas opgerichte Koloniale vereeniging door mij dringend wordt aanbevolen, mits men dan ook de wenken van den Heer Cremer in het oog houde en bedenke, dat bovenal practische voorbereiding noodig is, en dat zij, die naar Indië gaan, zich in veel opzichten moeten leeren behelpen. En dan - maar ook dan alleen - zal v. Gorkom gelijk hebben als hij zegt: ‘Een jeugdig, krachtig gestel ziet niet op tegen ontberingen, waar deze na eenigen tijd bekroond zullen worden met zekeren welstand... Voor kloeke, wakkere mannen, die zich met de inboorlingen weten te verstaan, is de taak zoo gewaagd en zwaar niet, als ze zich wel voordoet.’

Doch ik dwaal af: de verzoeking aan de hand van den Heer v. Gorkom zich in beschouwingen te verliezen, is dan ook te sterk. Vat ik thans mijn oordeel over zijn werk te zamen, dan kan dit niet dan hoogst gunstig zijn. Kleine feilen mogen hem zijn ontsnapt, aan de waarde daarvan doen zij niets te kort. Van harte hoop ik, dat het vele en belangstellende lezers moge vinden en niet minder dat zijn verzoek vervuld worde, waar hij alle belangstellenden uitnoodigt hem, zooveel mogelijk, hunne opmerkingen ten beste te willen geven, opdat in een supplement de verbeteringen en aanvullingen kunnen worden saamgevat, ten einde die voor de bezitters van zijn werk beschikbaar te stellen. Dan zal mettertijd het boek het ideaal van praktische bruikbaarheid zoo nabij komen, als slechts mogelijk is.

Ook praktisch zeer bruikbaar, maar daarnevens een hoog wetenschappelijk standpunt innemende, is het werk van den Hr. Moens over de kina-cultuur, in alle opzichten het voortreffelijkste geschrift, dat op dit gebied verschenen is. Waar de Hr. v. Gorkom er naar streeft, alles te vereenigen wat in een handboek over de cultures belangrijk en noodzakelijk is, bepaalt de Hr. Moens er zich toe, slechts eene cultuur te beschrijven, maar hij doet dat dan ook op eene wijze, die het onderwerp bijna volkomen uitput, en in allen deele de meesterhand verraadt. Trouwens hoe kon dat dan ook anders, waar de schrijver voor een goed deel zijn eigen werk beschrijft, verhaalt, hoe ook onder zijne leiding de gouvernementskinacultuur een voorbeeldigen trap van bloei bereikte, hoe door hem het werk van Junghuhn werd voortgezet, gewijzigd en verbeterd, zoodat, mogen wij wel aanvullen, Indië niet het minst aan zijne

inspanning en algemeen erkende verdiensten èn een voortreffelijk geneesmiddel èn een jaarlijksche bate van vele duizenden dankt. Niet dat de schrijver ons dit met zoovele woorden mededeelt, - daarvoor waakte zijn bescheidenheid, - maar ieder, die iets van de geschiedenis der kinacultuur weet, kent zijn aandeel daarin en is zich bewust dat de naam van Moens, nevens die van anderen, onafscheidelijk aan het welslagen dier teelt verbonden is.

Ofschoon nu het werk, dat die cultuur beschrijft, uit den aard der zaak vele bladzijden telt, die slechts den beoefenaar der exacte wetenschappen zullen aantrekken, zooals die over de basten en scheikunde der cinchona's, de vorming der alcaloïden enz., zijn er echter ook een groot aantal anderen, die door iedereen met belangstelling zullen worden gelezen, zooals de beschrijving van de ontdekking der geneeskundige krachten van den kinaboom en van de avontuurlijke pogingen om de plant buiten haar eigen vaderland in te voeren. Maar het zullen, dunkt mij, vooral wel de ondernemers van kina-plantages en de handelaars in kinine zijn, die met graagte naar het boek zullen grijpen, en ik ben verzekerd, dat hunne verwachtingen, hoe hoog gespannen ook door den naam van den schrijver, niet zullen worden beschaamd. Voor de eerstgenoemden bevatten de gedeelten, aan de ‘wijze van cultuur in Azië en aan de kweeking van kina gewijd’ een volledig vademecum, en zal de handelaar daarentegen in de mededeelingen over den ‘handel in kinabast, productie, verbruik en vooruitzichten’ het meeste belangstellen. Niet weinig wordt de waarde van het werk verhoogd door de berichten omtrent de cultuur in Britsch-Indië, door den Hr. Moens gegeven, waartoe hij door een reis in die streken in de beste gelegenheid was. Van groot gewicht is ook zijne begrooting der kosten en van de opbrengst eener kina-onderneming op Java van 300 bouws, die bewijst, hoe schitterende vooruitzichten *op dit oogenblik* de kinacultuur aanbiedt, al is ook de aanmerking misschien niet ongegrond, dat onder de onkosten de zaden enz. vergeten zijn, die nu door het Gouvernement worden verstrekt, maar weldra waarschijnlijk op andere wijze zullen moeten worden verkregen. Trouwens, zooals Moens zelf zoo terecht zegt, ‘de kinahandel verkeert nog in zijne kindsheid, vooral met het oog op de groote wijzigingen, die de zich sterk uitbreidende cultuur daarin brengt, zoodat het best mogelijk is dat ons in den handel nog een aantal verrassingen wachten, waaraan men nu niet denkt en

die de nauwkeurigste berekeningen te schande maken.' Nimmer zal dit echter, dunkt mij, met de berekening van het Gouvernement het geval zijn, dat zich immers bij de dreigende uitroeiing der Amerikaansche kinaboomen hoofdzakelijk de verkrijging van een goed geneesmiddel voorstelde en dat de geldelijke voordeelen, ofschoon geenszins onwelkom, slechts in de tweede plaats begeerde.

Hadden wij in de beide vorige geschriften te doen met den arbeid van twee verdienstelijke Oost-Indische ambtenaren, wien het benijdenswaardig voorrecht werd gegeven, nog in de kracht van hun leven de resultaten van hun werken en scheppen te publiceeren, - de Hr. de Waal aarzelt niet, den avond van zijn welbesteed leven te wijden aan eene onderneming, waartegen zelfs jonge krachten niet zonder reden zouden opzien. Men kent de scherpzinnigheid en de groote kunde van den schrijver uit eene breede reeks van werken, waarvan ik hier slechts de 'Aanteekeningen' en 'De koloniale politiek der grondwet' noem, omdat daarin zijne groote verdiensten het best worden gekend. Thans heeft hij er zich toe gezet, om uit de geschriften, onder zijn bereik, en niet het minst uit officieele uitgaven, zooals de koloniale verslagen, alles bijeen te verzamelen, wat op de Buitenbezittingen betrekking heeft en voor den bestuurder dier gewesten van belang kan zijn. Een van de geliefkoosde denkbeelden van den Hr. de Waal was de oprichting van een afzonderlijk departement voor de Buitenbezittingen, waaraan dan ook de taak zou zijn opgedragen, die de Hr. de Waal nu uit eigen beweging aanvaart. En inderdaad, hoezeer ik met dat denkbeeld ben ingenomen, en een dergelijk departement voor een van de beste zaken houd, die men aan Indië kan geven, zoo moet ik toch erkennen, dat het zelfs aan een dergelijk bureau moeielijk zou vallen, den arbeid van den Hr. de Waal te verbeteren, en degelijker werk te leveren. Dat er wel wat zou zijn aan te vullen, en dat b.v. uit de verschillende archieven nog wel veel zou zijn op te delven, wat misschien het oordeel, nu geveld, zou kunnen wijzigen, spreekt wel van zelf, maar met de bronnen, thans ter zijner beschikking, kon bezwaarlijk meer worden geleverd. En ofschoon de kroniekmatige behandeling geene aangename lectuur oplevert, heeft de Hr. de Waal voor afwisseling gezorgd, en zou hij niet meer de oude zijn, indien hij niet van tijd tot tijd door eene scherpzinnige - soms ook scherpe opmerking, ruime stof tot

overdenken gaf. Veel, wat men elders aantreft, vindt men ook hier weêr terug, maar men heeft geen recht, zich daarover te beklagen, daar dit juist in het plan van den schrijver ligt, en zoodoende hij, die in de eene of andere betrekking bij het bestuur van eene bezitting buiten Java geplaatst wordt, in kort bestek het belangrijkste bijeen heeft, dat over de administratie van dit gewest bekend is. Ik ben er dan ook zeker van, dat de ambtenaren bij het binnenl. bestuur niet zullen nalaten, zich dit werk aan te schaffen; zij kunnen een zeer verdienstelijken arbeid verrichten, indien zij het als legger gebruiken en van hunne ondervinding gebruik maken om aan te vullen en te verbeteren wat noodig is, en dit ter algemeene kennis te brengen. En dan zal ook wel bij voorkeur dit deel worden gebruikt, dat Benkoelen, Sumatra's westkust, Atjeh en de Oostkust van Sumatra behandelt, en vooral voor het tweede gewest ten opzichte van de administratie van Michiels en ook van diens persoonlijkheid hoogst belangrijke mededeelingen bevat. Ik hoop van harte, dat het den schrijver zal gegeven zijn, op dit pad voort te wandelen en zelf zijn werk te beëindigen; niet licht toch zal een ander het zoo kunnen voortzetten, met al de eigenaardigheden die op elk werk van den Hr. de Waal een bijzonderen stempel drukken.

Is de handel van en op Java werkelijk achteruitgegaan? En voor hen, die daarbij hoofdzakelijk het oog slaan op de betrekkingen tusschen het moederland en dat eiland, èn voor anderen, die een ruimeren blik hebben, en zich niet minder om de vraag bekommeren, of de welvaart van Java, blijkens zijne handelsbetrekkingen, vooruit- of achteruitgaande is, beantwoordt de Hr. v.d. Berg deze vraag, zich daarbij zooveel mogelijk op officieele cijfers steunende, die door hem met cijfers, aan andere bronnen ontleend, worden gecontroleerd. Zooveel mogelijk, zeg ik, want niet ten onrechte klaagt de schrijver èn over de gebrekkige inrichting van de statistiek van den handel enz. door de regeering uitgegeven, èn over de late verschijning van dien bundel, waarbij de Britsch-Indische handelsverslagen zoo gunstig afsteken. Weinig bemoedigend is de indruk, welken zijne studie bij den schrijver achterlaat. ‘Wel is waar kon op het gebied van den uitvoerhandel met voldoening gewezen worden op een vermeerderden uitvoer van de belangrijkste cultuurproducten, maar daarentegen is de uitvoer van andere producten achteruitgegaan en dooréén heeft de voortbrenging niet die vlucht

genomen, die noodig zou geweest zijn om een belangrijke stoot te geven aan de ontwikkeling van den invoerhandel. Op dit gebied bleef, met uitzondering alleen van het artikel petroleum, schier alles stationair.' Dit wordt voor elk artikel in het bijzonder aangetoond en de redenen opgegeven, die naar het oordeel van den schrijver daarvan de oorzaak zijn. Voor zooverre deze in de natuur der zaken zelf ligt, zooals het meer en meer voorbijgaan van den groothandel, om zich onmiddellijk van waren uit de eerste hand te voorzien, is daaraan wel niet te gemoet te komen, terwijl daartegenover ook niet onmiskenbare voordeelen staan; maar er zijn andere redenen te over, die kunnen worden opgeheven, en zal vooral in dat opzicht moeten gewerkt worden op de ontwikkeling van de voortbrenging en de wegruiming der hinderpalen, die deze in den weg staan. Dat dit niet gemakkelijk zal vallen is zeker; maar bevreemdend mag het heeten, dat eene hinderpaal, ook door den schrijver genoemd - eene gebrekkige handelswetgeving tegenover zekere klasse van afnemers - nog niet lang verdwenen is. Ik heb het altijd als een van de goede zijden van de uitsluiting der wetgevende macht op 't gebied van burgerlijk en handelsrecht in Indië beschouwd, dat daardoor spoedig aan bestaande bezwaren kon worden te gemoet gekomen, maar moet erkennen, dat de wijze, waarop men algemeen erkende gebreken eenvoudig laat bestaan, veel van dat voordeel illusoir maakt. Groot is de verantwoording van hem, die aan het hoofd van het departement van Koloniën geplaatst, onmiddellijk een veel krachtiger invloed kan uitoefenen dan een van zijn ambtgenooten; in de laatste jaren is die invloed echter, vrees ik, maar al te zeer op bijwegen geraakt, en heeft hij te weinig gestrekt om verbetering te brengen daar, waar deze voor de hand lag.

Voor hem, die van het herstel van differentieele rechten ter bescherming van den handel en nijverheid van Nederland nog goede vruchten verwacht, is eene lezing en overweging van het tweede gedeelte der brochure zeer aanbevelenswaardig. Met de cijfers in de hand toont de Hr. v.d. Berg voor elk artikel aan, wat de reden van den teruggang der invoeren van Nederland is, voor zooverre die bestaat, en hoe weinig aandeel de afschaffing der differentieele rechten daaraan gehad heeft. Op dezelfde wijze worden de uitvoerartikelen besproken. Bij dit betoog; dat versterkt wordt door de bekende mededeelingen door den Hr. Muller in het begin van dit jaar in de Eerste Kamer gedaan, zou nog het een en

ander kunnen gevoegd worden: mij althans is verzekerd, dat de Javasche thee, minder dan anders het geval zou zijn, naar Nederland wordt gezonden, daar de onkosten hier te lande, veel meer dan elders, eene buitensporige hoogte bereiken, terwijl men op Java, om dezelfde reden, er zelfs over denkt, eene fabriek tot bereiding van kinine te vestigen, daar men er niet van plan is, grootendeels ten behoeve van den handel in Nederland te werken. Het zou de moeite wel waard zijn, althans indien men over de juiste gegevens kon beschikken, om na te gaan, hoeveel van de thans ingevoerde producten naar Nederland komen, omdat de ondernemingen in Indië met kapitalen werken, hier te lande voorgeschoten. Er ligt zeer groote waarheid in het beweren, dat de goederen veelal zullen komen daar, waar het kapitaal van daan komt, waardoor de producten verkregen worden: ons land is rijk genoeg aan kapitaal en heeft dus slechts te zorgen, dat goed aan te wenden.

Hoogst lezenswaard is de brochure van den Hr. v.d. Berg; voegen wij er bij, dat zij in aangenamen stijl geschreven is, en dat zelfs daar, waar de vermeerderde miskenning van de belangen van Indië den schrijver bitter doen worden, de perken der gematigdheid niet worden overschreden. Dit, gevoegd bij den degelijken inhoud, zal niet nalaten algemeen indruk te maken en misschien menigeen bekeeren tot de slotsom: dat het een stuitend onrecht ware tegenover Indië, om de producten aldaar geteeld, door kunstmiddelen te dwingen hun weg te nemen naar Nederland, en om fabriekaten van vreemden oorsprong aan hooge invoerrechten te onderwerpen, ten einde de verbruikers in Indië te noodzaken om, zij het ook tot duurderen prijs dan zij vroeger betaalden, bij den Nederlandschen industrieel ter markt te gaan.

Er zijn van die onderwerpen, welke van tijd tot tijd aan de orde komen, dan druk besproken worden, daarna weder eenige jaren aan de vergetelheid zijn prijs gegeven, om later plotseling weder behandeld te worden; - alles schijnbaar zonder de zaak, welke het geldt, ook maar een stap vooruit te brengen. Schijnbaar echter slechts, want door de herhaalde bespreking begint zich langzamerhand eene algemeene overtuiging te vormen, en is die er eenmaal, dan behoeft er slechts een gelukkig oogenblik te zijn, om eene gewenschte regeling tot stand te doen komen. Een dier onderwerpen is wel de opleiding tot Oost-Indisch ambtenaar. Vrij algemeen is

althans reeds de overtuiging, dat de tegenwoordige regeling slecht is en verbetering behoeft, en omtrent één punt daarvan: de eenvormige opleiding van ambtenaren voor de rechterlijke macht en van die, voor het binnenlandsch bestuur bestemd, heeft de algemeene opinie zich vrij eensluidend afkeurend uitgesproken. Minder is dit nu nog het geval met de wijze, waarop thans de zorg voor de aanstaande controleurs enz. geheel aan een paar gemeenten wordt overgelaten, en voor zoover ik weet ben ik de eerste geweest, die in het begin van dit jaar de meening verkondigde, dat hunne opleiding staatszorg behoorde te zijn. De bijval, dien dit denkbeeld ondervond, was niet groot; des te meer verheugt het mij, dat ik een medestander in den schrijver van de hierboven in de laatste plaats genoemde brochure mocht vinden, die nevens veel, wat practisch wel onuitvoerbaar zou blijken, toch ook uitstekende denkbeelden verkondigt. Onder deze noem ik zijn pleidooi voor eene staatsschool, de inrichting eener dergelijke school met onbekrompen hand opgericht, voldoend toezicht op het gedrag en de studie der leerlingen, opdat niet enkel onderwijs, maar ook opvoeding voor de taak, die hen wacht, hun deel zij, en evenzoo eenen langdurigen cursus, ten einde hen geheel op de hoogte te brengen van de kundigheden, die zij later dagelijks behoeven. Eenigszins vreemd tegenover dien zoo juisten eisch klinkt de lof, door Eckart aan de gemeenteschool te Delft gegeven, dat men zich daar beijverde, om de twee studiejaren tot één saam te krimpen. Naar mijn inzien, is dat een der hoofdredenen van de verwaarloozing eener grondige en dus alleen goede studie geweest, waartoe Delft indertijd afdaalde, juist om leerlingen te trekken. Een goed deel van het tegenwoordige leeraarspersoneel, daar bescheiden, zal wel vreemd opgekeken hebben, die zwakke zijde nu nog en wel met lof vermeld te zien.

Terwijl aldus de hoofddenkbeelden, in de brochure begrepen, mijne volle instemming erlangen, en de ietwat fantastische uitwerking de oogen niet mag doen sluiten voor het vele goede, daarin opgesloten, vestig ik hier nog in 't bijzonder de aandacht op 'tgeen de schrijver aanvoert over de noodzakelijkheid van kennis van tropischen landbouw voor de controleurs bij het binnenlandsch bestuur. Deze is, ook naar mijne overtuiging, in de allereerste plaats voor hen een dringende eisch, waaraan ik gaarne heel wat van buiten leeren van kapen en bergen zou willen opofferen. Moeielijk is het te zeggen, hoeveel kwaad gedaan is door de onervarenheid

der burgerlijke ambtenaren in dit opzicht, en hoeveel goed door hen, die met die kennis zijn toegerust, kan worden gesticht. Ook de heer v. Gorkom, zeker wel eene autoriteit op dit gebied, is deze meening toegedaan en kostelijk is dan ook het staaltje, door hem in zijn aangehaald werk medegedeeld. ‘In 1866,’ zoo vertelt hij, ‘vergezelde ik den resident der Preanger op zijn inspectie-reis door de verschillende afdeelingen. Aan de grens van een district, waar eenigen tijd vertoefd werd onder eene loods, informeerde de resident zich onder meer naar de resultaten van den cassia proef-aanplant. Verbazing van de zijde des opwachtenden controleurs, die van gezegden aanplant in zijn district nooit iets had vernomen. Onderwijl had ik den omtrek ter loops opgenomen en kon ik de heeren mededeelen, dat zij gezeten waren in den schaduw van cassiaboomen. Bewijst dit staaltje, hoe verkeerd het is, dat proeven genomen en geleid worden onder afwisselende ambtenaren, het toont tevens de wenschelijkheid aan van de opleiding en de vorming van hen, die geroepen zijn over de cultures te gaan, in eene richting te verleggen meer overeenstemmend met hunnen lateren feitelijken werkkring.’ Dit laatste zal ook wel de meening van Eckart zijn, die, ook blijkens enkele opmerkingen, in zijne brochure voorkomende, een goed waarnemer schijnt te zijn en de gave bezit, onderhoudend te vertellen. Ik zou hem wel willen uitnoodigen, zijne studie voort te zetten, en ons 't een en ander uit zijne ondervinding als controleur mede te deelen: dan zou, dunkt mij, nog weer eens blijken, dat de opvoeding aan de school, hoe belangrijk voor den ambtenaar ook, niet voldoende is, maar dat het noodzakelijk is, om ook in de eerste jaren van het optreden van den ambtenaar diens opleiding te voltooien en daartoe te breken met het tegenwoordige stelsel, dat hem aan den lessenaar ketent, en belet, zooals vroeger, te paard en te voet, zijne afdeeling te doorkruisen en die niet, zooals nu dikwijls geschiedt door rapporten, maar door eigen aanschouwen te leeren kennen. Maar in afwachting ook van dergelijke schetsen, zij reeds deze brochure in de aandacht aanbevolen van ieder, die geroepen kan zijn eene oplossing te geven aan het vraagstuk, dat telkens weer aan de oppervlakte zal rijzen: de rationeele opleiding van den O.-I. ambtenaar met het oog op de taak, die hem in Indië wacht.

Leiden, Augustus 1883.

P.A. VAN DER LITH.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 24 Augustus.

‘Het tijdperk der *pronunciamientos* is voorbij.’ Gewaagd klonk die uitspraak eens in den mond van een koning die zelf aan een *pronunciamiento* zijn herstel op den troon zijner vaderen te danken had, maar is het niet, alsof de uitkomst hem gelijk komt geven? Wederom is in Spanje een *pronunciamiento* beproefd; beklagelijker is er nooit een aan zijn eind gekomen. De Cortes waren naar hun haardsteden, de ministers hielden vacantie op badplaatsen en buitenverblijven, de koninklijke familie was te la Granja de ondragelijke hitte der hoofdstad ontvloden, geheel Spanje rustte in dommelige rust; - daar klonk op eens de mare uit Badajoz, als een bliksemstraal uit helderen hemel, dat de republiek was uitgeroepen. Was het wonder, dat ontsteltenis een oogenblik de regeering beving en de koning twijfelde aan zijn stoute verzekering? De opstandelingen waren althans hun werk als kenners in het vak begonnen, hadden de telegraafdraden afgesneden, zoodat het nieuws eerst over Lissabon de Spaansche hoofdstad kon bereiken, beslag gelegd op de stadspenningen als eerste practische daad van het nieuwe bestuur, een spoorwegbrug vernield om het verkeer te bemoeilijken. Al was er in den laatsten tijd van werkzame republikeinsche propaganda niets bespeurd, al was zelfs bij de leiders der meest geavanceerde partijen een zwenking naar de zijde der regeering voorgekomen, al vond de beweging van Badajoz niet onmiddellijk weerklank door het land, men was in regeeringskringen verre van gerust, want men wist maar al te wel, dat er ontevredenen genoeg zijn, die zich gretig scharen om de banier van den opstand, zoodra deze maar op eenig succes kan bogen. De meest krasse maatregelen werden dan ook terstond aangegrepen. Geen mindere dan de generaal Blanco, de schrik der Cubanen, werd met een sterke

troepenmacht naar de plaats des opstands gezonden; de constitutioneele waarborgen werden door geheel Spanje opgeheven verklaard; een besluit werd uitgevaardigd, dat de staat van beleg zou worden afgekondigd in alle provinciën, waar het noodig zou blijken. Zonderlinge illustratie bij het bericht, dat door de officiëele telegraaf werd rondgeseind, dat overal in Spanje de volmaaktste rust heerschte!

Nu, de rust is spoedig hersteld, al logenstraften ook de particuliere berichten van verschillende bladen de geruststellende verzekeringen der aan de struisvogelpolitiek verknochte officiëele tijdingen. Ook bij sommige dier particuliere berichten heerschte de noodige overdrijving, vooral in de radicale fransche pers, die zoo gaarne wilde gelooven dat Spanje tot in merg en nieren republikeinsch is en met geestdrift de republiek aan zou nemen, zelfs uit de handen van het gehate militarisme. De waarheid bleek in het midden te liggen. Hier en daar vond de beweging van Badajoz een echo, en in sommige garnizoenen kreeg de toestand een bedenkelijk aanzien. Er waren teekenen, die deden vermoeden, dat men met een wijdvertakte samenzwering te kampen had. Maar de helden van Badajoz hadden hun tijd slecht gekozen of hun afspraken slecht gemaakt, zoodat zij, verbaasd dat niet geheel Spanje op hun voorbeeld zich verhief, niet beter wisten te doen dan naar Portugal te vluchten en daar reeds goed en wel geïnterneerd zaten, eer zij er toe konden komen der wereld kond te doen wat eigenlijk hun politiek programma was. Elders was men niet gelukkiger. In Catalonië was er gisting en beweging genoeg om maarschalk Quesada tot buitengewoon krachtvertoon te prikkelen; ook in Andalusië gaven eenige steden de militaire macht handen vol werk; maar overal werd slechts de oppervlakte beroerd en drong de beweging niet door tot de kern des volks. In één woord, het was geheel een opstandje van ontevreden militairen, en het pleit voor de kalme gesteldheid der natie, dat zij ditmaal niet den minsten lust gevoelde met die ontevredenen gemeene zaak te maken. Niet alleen, dat de leiders der republikeinsche partij als om strijd elke verstandhouding met de opstandelingen ontkenden en met verontwaardiging afgaven op die schandvlek der spaansche geschiedenis, de militaire revoluties, maar ook de volkselementen der partij hielden zich op een afstand, zoowel de Andalusische landbevolking als de Catalonische werklieden en Valencia's federalisten, terwijl mede de Carlisten en de Baskische fueristen het versmaadden in dit troebel water te visschen.

Toch was het waar, dat deze opstand een republikeinsch tintje droeg. Als men eenmaal een politieke omwenteling begint, dient men toch wel een politieke leus aan te grijpen, en welke kon daar beter dienst doen dan: de republiek met de constitutie van 1869, waarvoor immers ook voor korten tijd in parlementaire kringen was geagiteerd? Ook is er een naam noodig, die een idee vertegenwoordigt en die in staat is een aanhang om zich te vereenigen, waar 't beginsel op zich zelf niet machtig genoeg is, en welken zou men dan liever nemen dan dien van Ruiz Zorilla, den wakkeren republikein die geen amnestie van koning Alfonso had willen aannemen en die voor Spanje's toekomst verklaard had op revolutionaire maatregelen alleen te willen bouwen? Maar republiek, constitutie van 1869, Ruiz Zorilla, in geen dezer woorden lag een tooverklank. Ontgoocheling was het deel der enkele dwepers, die reeds droomden van vrijheid, gelijkheid en broederschap en die natuurlijk ook bij deze gelegenheid niet geheel ontbraken. Het schijnt wel, dat Zorilla zelf, die juist spoorloos uit Parijs verdwenen was en vermoed werd zich in de Pyrenaeën op te houden, de draden der samenzwering in handen had, maar dat hij zich ten opzichte van de gevoelens der Spanjaarden jammerlijk heeft vergist. In een door *pronunciamientos* geteisterd land is het niet moeilijk een misnoegde militaire partij bijeen te krijgen, wier teleurgestelde eerzucht of avontuurlijke neigingen haar voor elke onderneming, die haar bevordering en betaling voorspiegelt, doen ontvlammen, en vooral thans, nu onder de rustige regeering van Alfonso het groot overcompleet der officieren geleid heeft tot een schorsing der bevorderingen, de dienaren van vroegere regeeringen op halve soldij zijn gesteld, en de algemeene kalmte in de monarchie geen gelegenheid geeft tot heldendaden. Zorilla, dien men wel niet van groote voorliefde voor het militaire element verdenken kan, heeft de zwakheid begaan van die militaire ontevredenheid gebruik te maken om, naar hij hoopte, de komst der republiek te bespoedigen. Maar zijn volk was verstandiger dan hij: het bedankte voor dit Danaërgeschenk en Zorilla heeft niets gewonnen dan de twijfelachtige eer, dat zijn naam thans vereenzelvigd is met die van louter militaire samenzweerders.

Voor de fransche radicalen was het een leelijke streep door hun rekening, die mislukking der Spaansche republiek. Men had gehoopt, dat die vervorming van het Spaansche staatsbestuur machtig zou

bijdragen om een eind te maken aan de verkoeling, die tusschen de Romaansche zusternatiën valt op te merken, vooral door het gebrek aan tact in de keuze der diplomaten, die Frankrijk aan het Spaansche hof hebben vertegenwoordigd. Thans is juist het tegenovergestelde bereikt, en is de kloof eer dieper geworden, daar de Franschen verdacht worden van meer of minder werkdadige sympathie voor de opstandelingen aan den dag te hebben gelegd. Werd een oogenblik gevreesd voor den terugkeer van Canovas in het bewind, dat ware de nekslag voor de goede verstandhouding met Frankrijk, maar zelfs als het bestaande ministerie gehandhaafd blijft, dat juist wat meer sympathie naar die zijde begon te toonen, dan is thans veel van die sympathie ingeboet. De Fransche republiek, het moet telkens weer herhaald, is al zeer ongelukkig in haar betrekkingen tot andere natiën. Al wordt zij algemeen met een soort van welwillende consideratie bejegend, een ieder is toch tegenover haar op zijn hoede, en van innige verstandhouding met eenige natie is geen sprake. De pogingen om tegen het Germaansche element door samenwerking met anderen een dam op te werpen, falen de een na den ander. Een samengaan met Engeland stuit af op Albions achterdocht en eigenwilligheid, - met een despotie als het de Germanen evenzeer hatende Rusland kan de Fransche republiek zich niet nauw verbinden -: dit alles laat zich hooren, maar minstens zonderling is het, dat Frankrijk ook de Romaansche zusternatiën door gemis aan tact zoozeer van zich vervreemdt. Aan klachten over den wassenden invloed van Duitschland, dat langzamerhand de meest uiteenloopende nationaliteiten trekt binnen de sfeer van zijn macht, bij de Franschen geen gebrek, maar dat zij het zich zelven grootendeels hebben te wijten, zien zij niet in. De naïeve haat tegen vreemdelingen stijgt bij hen met den dag. Overwegen niet de bladen weer in allen ernst het plannetje om een belasting van buitenlanders te heffen? Met deze dwaze overdrijvingen van het nationaliteitsgevoel doen zij ten slotte niemand kwaad dan zich zelven.

Welk een behendigheid en buigzaamheid bij de Duitsche diplomatie tegenover de onbeholpenheid en roekeloosheid der Fransche! Het is alsof beide volken hun onderscheidende karaktertrekken hebben omgeruild: de spreekwoordelijke lompheid en onbehouwenheid der Duitschers met de hoffelijkheid en fijnheid der Franschen! Het is merkwaardig, hoe de Duitsche diplomatie allerwegen haar bondgenooten weet te zoeken, hoe zij haar vleierijen en vriend-

schapsbetuigingen weet te plaatsen, hoe zij van allerlei kleinigheden weet partij te trekken om de verschillende mogendheden van Oost en West aan zich te ketenen, ten einde een isolement te scheppen eenerzijds om den kolossus van het Noorden, anderzijds om de Fransche republiek. Het heet, dat de Duitsche rijkskanselier ziek, doodziek is te Kissingen, dat hij niet alleen niet werken kan, maar zelfs niet praten en eten, doch dat neemt niet weg, dat zijn invloed op den loop der Europeesche zaken niet minder merkbaar is dan ooit voorheen. De innige verstandhouding met Oostenrijk, dat spreekt wel van zelf, werd opnieuw bezegeld door de gewone samenkomst der keizers te Ischl. Dit jaar toonde het publiek zich genegen aan de bijeenkomst een bijzondere beteekenis te hechten, omdat de licht begrijpelijke opvatting veld won, dat de federalistische, den Duitschers weinig vriendelijke binnenlandsche politiek van graaf Taaffe haar schadelijke terugwerking op de buitenlandsche verhoudingen niet miste. De keizersbijeenkomst, voorafgegaan door een bezoek van Kalnoky bij den keizer van Duitschland, was bestemd om alle beduchtheid in dit opzicht weg te vagen. En werd voorts hier en daar nopens het duurzame der alliantie eenige vrees uitgesproken, omdat men zich het verhaal herinnerde, dat in 1879 zulk een alliantie voor vijf jaren was gesloten, zoodat zij welhaast ten eind moest loopen, fluks was een officieus blad gereed met de onthulling, dat reeds in het najaar die alliantie voor zes jaren was verlengd. Doch de versterking en verlevendiging van het duitsch-oostenrijksche verbond was nog slechts de grondslag, waarop Bismarcks diplomatie dezen zomer verder voortbouwde. Niets werd verzuimd om de vriendschap met Italië nader aan te kweeken. De ontzettende ramp van Ischia was een daartoe als door de Voorzienigheid beschikte gebeurtenis. Wat nooit geschied was in een zoo uitsluitend politiek orgaan als de *Provinzial Correspondenz*, dit blad deed een warm beroep op de algemeene liefdadigheid voor deze buitenlandsche catastrophe, onder voor Italië bij uitstek welwillende bewoordingen, en, evenzeer een nieuwigheid, de kroonprins stelde zich aan het hoofd der inzamelingen voor de ongelukkige beroofden, onder een niet minder warme oproeping tot zijne landgenooten. Ischia voer er wel bij, maar niet minder de Duitsche politiek, die de welkome vruchten oogstte in de levendige sympathie, waarvan de licht ontvlambare italiaansche natie voor de Duitschers begon te blaken. Een ander middel om vriendschap

aan te kweeken, in vorige eeuwen het machtigste van alle middelen, ook thans niet geheel zonder kracht - vorstelijke echtverbindtenissen - wordt even gretig aangegrepen. Huwde reeds Zwedens kroonprins met een kleindochter van den Duitschen keizer, Spanje's koning met een Oostenrijksche princes, thans is ook het huwelijk beklonken van den Portugeeschen troonopvolger met een aartshertogin van Oostenrijk. En andere middelen weder worden te baat genomen om de jonge koninkjes van het Oosten, uit den aard der zaak zeer gevoelig voor voorkomendheden van de zijde der oude en machtige heerschersgeslachten, te ketenen. Koning Milan van Servië ziet zich genoodigd èn door Oostenrijks èn door Duitschlands keizer om in beider rijken de militaire manoeuvres te komen bijwonen. Koning Karel van Rumenië staat peet bij den doop van het achterkleinkind van Duitschlands keizer, wordt met buitengewone eerbewijzen aan het hof te Potsdam ontvangen, en gaat op de terugreis naar zijn land mede te Weenen op bezoek.

Zoo geniet de Duitsche diplomatie triomf op triomf, en als Frankrijk in het Westen, ziet Rusland in het Oosten zich geïsoleerd. Niet de kleinste zegepraal is het voor de politiek van Duitschland en Oostenrijk, dat zij er langzamerhand in geslaagd is Ruslands invloed op het schiereiland te verdringen. Met taaie volharding, langzaam maar zeker, is zij aan het werk geweest, en de aan haar bedoelingen dienstbare ambtenaren, kooplieden en spoorwegingenieurs hebben op den langen duur verworven, wat de zegepralen der russische wapenen niet hebben vermocht. In de turksche belastingen legeradministratie zijn de Duitsche ambtenaren oppermachtig; binnen eenige maanden zal de spoorweg Pest via Belgrado met Salonichi verbinden en aan den handel der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie nieuwe banen openen; het koninkrijk Servië is geheel voor de Oostenrijksche belangen gewonnen, terwijl het aangrenzende Bosnië thans rustig is; in Rumenië heeft de achterdochtige houding tegenover de Germaansche staten, spijt het Donau-tractaat, voor vriendelijker stemming plaats gemaakt, ja zelfs in Bulgarijë kan de Russische invloed zich tegenover de Duitsche niet onbetwist handhaven.

Montenegro alleen blijft Ruslands hoop en toeverlaat, en Cettinje is het steunpunt geworden, vanwaar alle Russische intriges op het schiereiland uitgaan. Montenegro's vorst weet wel, dat voor hem slechts heil is te wachten onder Ruslands hoede, en zonder voorbehoud

heeft hij zich geworpen in de armen van zijn keizerlijken beschermheer. Deze zoon der Zwarte Bergen, een eerzuchtige dichternatuur, droomt reeds, helderlichtende planeet door Moscou's zon bestraald, van een toekomst waarbij hem de hegemonie zal toekomen van de Balkanstaten, als daar het panslavisme zal zegepralen. Niet zoo vele jaren is het nog geleden, dat hij, mede arbeidende aan den wederopbouw van een groot Servisch rijk, als deurwachter wilde staan voor het paleis van den Servischen koning; niet zoo vele jaren nog geleden, dat bij de van hooger hand aangewakkerde idealen der Pan-bulgaren, voor zijn volkje der Zwarte Bergen weinig plaats overbleef; doch thans is het blaadje omgekeerd, en durft de beheerscher van enkele ongenaakbare rotsen zich den erfgenaam wanen van de glorie, die eens de servische en bulgaarsche kronen omstraalde. In zijn toekomstcombinatën speelt zijn dochterental een zekere rol: wie weet, of die zeven hem geen kronen brengen in zijn geslacht, die hij voor zich persoonlijk niet zal kunnen verwerven. Zoo even is de oudste, de 18jarige Zorka, aan prins Peter Karageorgievich uitgehuwlijkt, en voor de tweede, Militza, heeft hij reeds op Alexander van Bulgarije het oog geslagen. Dat huwelijk zijner oudste dochter, onder Ruslands auspiciën in zijn hoofdstad gevierd, heeft heel wat pennen in beweging gebracht, heeft Cettinje voor eenigen tijd tot de belangwekkendste europeesche residentie gemaakt, en was de naaste aanleiding voor de oplettendheden, door de hoven van Midden-Europa aan den koning van Servië betoond. Want Peter Karageorgievich, door Rusland uit het duister, waarin hij begon weg te kwijnen, te voorschijn gehaald, is pretendent voor de Servische koningskroon, een zoon van dien Alexander Karageorgievich, die als afstammeling van den ‘Zwarten George’ (Kara Gyorgye), den held van den Servischen bevrijdingsoorlog, van 1842 tot 1859 te Kragujevatz heerschte, en daarna door het geslacht Obrenovitch vervangen, zijn leven sleet in samenzweringen, die in 1868 tot de vermoording van Milans vader en tot zijn eigen veroordeeling bij verstek tot levenslange gevangenisstraf leidden. Ook Peter zelf oefende zich in het samenzweren, maar nieuweling in het vak bracht hij het wel tot een zelfde veroordeeling, maar zonder de voldoening te smaken zijn tegenstander uit den weg te hebben geruimd. Vrij vergeten leefde hij in Hongarijë of in Oostenrijk, totdat het oog van Ruslands Czaar met welgevallen op hem viel. Beter kaart was niet uit te spelen

tegen den ondankbaren Servischen vorst, koning bij Oostenrijks gratie, dan een huwelijk van zijn tegenstander met Montenegro's vorstendochter. Karageorgievich had nog altijd zekeren aanhang in Servië en zou te grooter aanhang krijgen, als men eenmaal wist, dat Rusland hem beschermde. En Rusland maakte dan ook hiervan volstrekt geen geheim, getuige het buitengewoon gezantschap voor de huwelijksplechtigheid afgevaardigd, en het ruime jaargeld, dat de Czaar als bruidschat gaf. Zoo verrukt was de vorst der Zwarte Bergen over het schoone verschiet, dat zich dus opende voor zijn geslacht, dat hij in zijn dollen overmoed koning Milan noodigde als getuige bij het huwelijk. Na voltrekking van het huwelijk moest de vorst, wederom op hoog bevel, naar Konstantinopel reizen om bij den Sultan zijn opwachting te maken. Ook deze schijnbaar zonderlinge stap schijnt deel uit te maken van Ruslands plan om Montenegro te gebruiken tegenover de Balkanstaten, misschien om den Sultan te doen gevoelen, dat nevens hem een ander souverein, geen vazal, op het schiereiland heerscht, met wien hij te rekenen heeft. In elk geval, Ruslands panslavistisch streven is weder ijverig aan den arbeid en Duitschland en Oostenrijk zijn blijkbaar op hun hoede. Sterk genoeg acht het Duitsche rijk zich thans om links en rechts waarschuwingen te doen klinken op den nijdigen, bitsen toon, dien men van de *Norddeutsche* gewend is. Eerst de periodiek terugkeerende aanmatingen over Ruslands wapeningen op zijn westelijke grenzen, daarna een heftige uitval tegen Frankrijk, voornamelijk gemotiveerd door de ietwat kinderachtige juichtonen in de fransche pers, dat thans de vestinglinie aan de Oostergrenzen werkelijk onneembaar is.

Misschien hebben al deze bewegingen op het schaakbord der europeesche diplomatie, al deze verschuivingen in de onderlinge verhouding der staten, daardoor te meer in de oogen der politici een zoo overwegend gewicht verkregen, omdat met de zomermaanden de parlementen vacantie houden en alle wetgevende arbeid stilstaat. Toch zal hij, die in hetgeen van Duitsche zijde wordt gedaan een zeer bepaald plan, met het noodige *esprit de suite* gevolgd, onmiskenbaar opmerkt, onmogelijk alle beteekenis aan deze feiten ontzeggen. Oorlog met Frankrijk en oorlog met Rusland aanstaande, roepen alarmisten reeds. De verstandige zwijgt maar waakt.

Parlementaire vacantie overal. Het langst als naar gewoonte is men aan den arbeid gebleven in Engeland, en onder de kleinere

natiën ditmaal in België. De onderwerpen in België aan de orde, grepen diep in het volksleven in en werden ook buiten de grenzen met meer aandacht gevolgd, dan gewoonlijk aan den wetgevenden arbeid der kleine volken te beurt valt. Belastingverhooging en kieswethervorming, twee onderwerpen, zoolang mogelijk uitgesteld, maar die ten slotte ter hand moesten worden genomen, wilde het ministerie zich zelf niet van de middelen berooven, die het onvoorwaardelijk noodig had om zijn bestaan te rekken. België heeft daarbij het geluk of het ongeluk, al naar men het nemen wil, verdeeld te zijn in twee partijen, die nagenoeg tegen elkander opwegen en zoo scherp, bijna kan men zeggen zoo verbitterd, mogelijk tegenover elkander staan. Waar het zoo staat, wordt de stelling van een kabinet zeer moeilijk, als eenerzijds voorstellen worden ingediend, die uit den aard der zaak impopulair zijn, zooals elke belastingverhooging is, anderzijds een zoo teeder vraagstuk, als uitbreiding van kiesrecht, aan de orde moet worden gesteld, waarbij het onmogelijk is aan alle eischen ook der bevriende partij tegemoet te komen. Een deel der liberale partij is zijns ondanks in beide zaken met het ministerie medegegaan, eerst zooveel mogelijk tegenhoudende en tegenwerkende, ten slotte overgehaald door de vrees om bij blijvend verzet te spelen in de kaart der clericale partij. Het behoeft wel geen betoog, dat men in de clericale en anti-clericale beginselen geen passenden toetssteen vindt om vraagstukken als verhooging van belasting en uitbreiding van kiesrecht te beslissen, maar evenmin dat daar, waar partijhartstocht het hoogste woord heeft, de geheele quaestie zich oplost in die ééne vraag, tot welke kleur een ministerie behoort, dat een zekere verhooging van belasting, een bepaalde uitbreiding van kiesrecht voordraagt. Het ontbrak niet aan leden, die zich op hooger, op onafhankelijker standpunt van beoordeeling stelden, maar juist dat is de vloek van het partij-fanatisme, dat elke door zulk een beoordeeling veroorzaakte afscheiding van het gros der partij terstond verdacht wordt en helaas vaak terecht verdacht wordt. De meer progressistische fractie der liberalen, die in den strijd der laatste weken meermalen met de clericalen gemeene zaak maakte, heeft over die houding heel wat harde woorden moeten hooren. Men kon zich in het liberale kamp niet voorstellen, dat een ander denkbeeld hen bezielde, dan de stille hoop om Frère Orban, wiens doctrinaire stellingen en autocratische manieren hun lang een doorn in het oog waren, het leven onmogelijk te maken.

Moge die verdenking voor den een of ander niet geheel ongegrond zijn, anderzijds is het duidelijk, dat juist de vrees om de clericalen aan het roer te brengen, velen hunner te elfder ure bewoog tegen hun convictie hun stem weer aan het ministerie te schenken.

Bij de belastingverhoogingen heeft de radicale fractie, medegewerkt om der regeering niet alles te geven wat zij verlangde. De koorden van de beurs wat toe te halen, waar de staat zich gewende op al te weelderigen voet te leven, achtte zij politiek, zoover zij er in slagen mocht zonder de kabinetsquaestie uit te lokken. Maar op het stuk der kiesrechtuitbreiding heeft de onwrikbaarheid van den president-minister ten slotte in alle punten gezegevierd. Dat dit vraagstuk aan de orde moest komen, was beslist van het oogenblik af, dat de radicale linkerzijde nu enkele jaren geleden haar krachtige propaganda voor algemeen stemrecht aanving en in de hoofdstad althans niet ophield dit vraagstuk op den voorgrond te dringen. Het ministerie Frère, hoc ook telkens door Janson en de zijnen besprongen en geprikkeld, bleef koel voor deze hervorming, en volhardde in zijn afwijzende houding, toen de eisch van grondwetsherziening luider en luider weerklonk. Het ministerie steunde daarbij op het gros der liberale partij, of wat wellicht juister is, het gros der liberale partij was afkeerig van grondwetsherziening, omdat het ministerie ze niet aandorst. Tot deze uitspraak geeft de houding van een deel der liberalen ons recht, toen eindelijk Janson met een bepaald voorstel aankwam in het parlement. Terwijl toch in 1870, toen insgelijks een voorstel tot wijziging van de artikelen 47 en 53 der grondwet was ingediend, een groot aantal liberalen in de minderheid stond, was dit getal thans tot enkele radicalen geslonken en waren er onder de inconsequenten, die ronduit verklaarden, dat zij alleen veranderd waren, omdat zij het tegenwoordige ministerie niet wilden bemoeilijken. Intusschen was het ministerie verstandig genoeg om te begrijpen, dat het niet kon oproeien tegen den stroom, die buiten het parlement met steeds wassende kracht zich baan brak. De dilatoire exceptie, dat eerst de volksschool tegen de aanmatigingen der clericalen moest worden gevestigd, kon niet langer dienst doen, en aan een verdediging ten principale van den census als eenige maatstaf van kiesbevoegdheid dorst men zich begrijpelijkerwijze niet wagen. Het kabinet beloofde een middenweg te zullen bewandelen, waardoor men kwam tot een stelsel, dat wel theoretisch zonderling in elkander is gezet,

maar toch practisch inderdaad wel eenige aanbeveling verdiende. Aangezien de belgische grondwet, daarin van de nederlandsche onderscheiden, den census als eenigen maatstaf van kiesbevoegdheid alleen voor de kamers voorschrijft, doch ten opzichte der gewestelijke en gemeentelijke verkiezingen aan den gewonen wetgever de vrije hand laat, stelde het ministerie voor zonder wijziging der grondwet met een nieuw stelsel bij laatstgenoemde verkiezingen de proef te nemen. Vrij spoedig was het met een voorstel in dien geest gereed. De census, door de organieke wetten voor de verkiezingen voor provincie en gemeente ingevoerd, zou behouden worden, maar daarnevens zou kiesrecht worden verleend, in de eerste plaats aan een reeks personen, die door hun ambt of door hun opleiding waarborgen zouden geven van voldoende bekwaamheid, in de tweede plaats aan hen, die na zesjarig getrouw schoolbezoek door een examen in de vakken van het lager onderwijs van de voor het kiesrecht vereischte ontwikkeling een blijk zouden afleggen. Der radicale linkerzijde gingen dergelijke voorslagen niet ver genoeg, en ook de clericalen, die hunnerzijds in de laatste jaren eveneens met hervormingsvoorslagen waren aangekomen, poogden ze das te amendeeren, dat het platteland grooter contingent van kiezers zou leveren. Radicalen en clericalen werkten op die wijze gedeeltelijk samen, en verzekerden tot ergernis der ministeriëelen aan menig amendement een meerderheid. Edoch het verrassingen barende resultaat der tweede stemming had ten gevolge, dat al die amendementen weder vielen en ten slotte het ontwerp nagenoeg ongewijzigd uit den smeltkroes der debatten te voorschijn trad.

Het ministerie Frère is dus krachtiger dan ooit uit den strijd gekomen, daar elk voorwendsel om haar agitatie te hervatten der radicale fractie uit de hand is geslagen. En als de belangwekkende proefneming met deze nieuwe wet, die zal moeten leeren of het stelsel der capaciteiten naast de censuskiezers goede vruchten oplevert, dringt tot het verwijderen van den slagboom dien de grondwet tegen de uitbreiding van dat stelsel opwerpt, dan zal overeenkomstig de opvatting der regeering zelve en van haar aanhang elk bezwaar tegen een grondwetswijziging zijn vervallen.

R. MACALESTER LOUP.

De overgave van Amsterdam in januari 1795.

I.

Men kan een groot man zijn en vreemdeling in eigen tijd.

Goethe was te Rome in October 1787. ‘Men zegt - schreef hij aan Herder - dat de Pruissen Amsterdam, hebben ingenomen. Dit zou de eerste expeditie zijn, waarin zich onze eeuw in al haar grootheid toont.’

Er was niets groots in de Septembergebeurtenissen van 1787. De verovering der Nederlandsche Republiek door Ferdinand van Brunswijk was geen heldenfeit, dat van kloekheid van beraad of stoutheid van uitvoering getuigt. Slechts het slagen schonk den aarzelenden en bevreesden veldheer moed. De overwonnenen vielen niet met krijgsmanseer en mannelijke waardigheid; zij ruimden het veld. Geen slagveld was met hun lijken bedekt. De weggeworpen wapenen verrieden slechts de zijpaden, waarop zij gevloden waren.

Toch had de herstelling van het stadhouderlijk gezag, schoon door vreemde wapenen tot stand gebracht, een groote en zegenrijke gebeurtenis voor de natie kunnen zijn.

Twee elementen hadden zich in de patriotsche beweging verbonden. De eene was de regenten-aristocratie, die sedert den aanvang der Republiek met het Oranjehuis om de suprematie had geworsteld. Bij het sterfbed van Willem III had zij zich in de zachte kussens van het gezag neergevleid, omdat er geen prins van Oranje meer was, die naar de hoogste macht in den staat scheen te kunnen dingen. Bijkans een halve eeuw had zij

rustig geheerscht, onder het onbetwist bezit der macht in lokale familieregeering ontaardende. 1747 scheen haar ten val te brengen: een erfstadhouder werd boven haar gesteld, die, in naam de dienaar der staten, voor het volk in werkelijkheid het hoofd van den staat was. Groote verwachtingen werden op Willem IV gebouwd: hij zou den druk der oligarchie verbreken en de burgerijen vrij maken. Grooter invloed en grooter macht, dan een zijner voorgangers, werd hem toegekend. Hij nam alles aan en deed niets van wat gehoopt en verwacht was. Tijdelijke verwijdering van eenige personen uit de gemeentebesturen was de schamele genoegdoening, die hij schonk. Bij zijn dood viel slechts een regent, geen waarachtig hoofd van den staat weg.

De aristocratie herademde. Staande tegenover den jeugdigen erfgenaam van titels, die slechts in een mannenhand wapenen konden zijn, hervatte zij den ouden strijd. Het verlorene in 1747 moest herwonnen worden: en de representant van het monarchaal beginsel in de Republiek teruggedrongen in de oude, ondergeschikte positie. Een tijdperk van dertigjarigen vrede, waarin algemeene welvaart de rust verzekerde, scheen haar krachten te sterken. Leerstellingen, van het buitenland geïmporteerd, gekeerd tegen absolutistische neigingen en praktijk, schonken haar de ondersteuning der volkspartij, die, na de teleurstelling van 1747, in het Stadhouderschap slechts de vertegenwoordiging der bestaande misbruiken zag, en met de lichtgeloovigheid, aan politieke onervarendheid eigen, vertrouwde op de bekeering der souvereine regenten tot het geliefkoosde dogme der volkssouvereiniteit. De burgerijen, de oude, trouwe vrienden van het Oranjehuis, verbonden zich met diens oude tegenstanders tegen het Stadhouderschap. Onder den algemeenen naam van patriotten bestreden regenten en democraten jaren achtereen te zamen de stadhouderlijke macht en invloed, die voor beide partijen een hinderpaal was om hunne zeer uiteenloopende bedoelingen te bereiken. Met een felheid, die in de bitterheid der ondervonden teleurstelling en in de fanatieke geestdrift, door het nieuw politieke dogme gewekt, haar verklaring vindt, steunden de democraten hunne natuurlijke vijanden tegen den krachteloozen telg uit het vorstenhuis, dat aan zijn trouw aan de volkssympathiën zijn opkomst en zijn grootheid in de Republiek had te danken. Zoo lang de worsteling duurde, streelden

de regentenpatriotten de volkspartij, om haar geprikkelde driften als werktuig tegen den gemeenschappelijken vijand te gebruiken. Doch, toen de overwinning behaald scheen en verdeeling van den buit werd geëischt, brak de tweedracht onder de verbondenen uit. In de onafhankelijkheid der regenten van het stadhouderlijk gezag, in hun onbelemmerde en ongestoorde heerschappij, was huns inziens het wezen van de volksvrijheid gelegen, waarvoor gestreden was. Niet in de deelneming aan 't staatsbestuur van de tot dusver uitgesloten standen; niet in een wettelijk geregelden volksinvloed op de samenstelling der besturen. De patricische handen, die gisteren met hartelijke sympathie die der democraten hadden gedrukt, werden heden tegen hen opgeheven. Met de kalme waardigheid, die een jarenlang bezit van macht verleent, met het rustig zelfvertrouwen, dat het gevoel van wettig eigendomsrecht geeft, wezen de regenten de bondgenooten af, die niet tevreden waren, omdat de Stadhouder van zijn macht was beroofd, maar ook hun het privilegie van het gezag wilden ontnemen. In een welgestelde regeering berusten de brave burgeren in de resolutiën der vaderen, en geven zich vertrouwend aan hun wijsheid over. Een gedeelte des volks moet zijn stem niet laten voorkomen als die van het geheel, en over de burgerij en haar wettige vertegenwoordigers willen heerschen. Zoo heette het thans.

Maar de tijd was voorbij, waarin dergelijke leerstellingen erkenning vonden. De spelers met woeste volksdrift konden de booze geesten niet bedwingen, die zij wakker hadden geroepen. Het voorjaar van 1787 zag ze woelen op de straten en woeden in de stadhuizen. Slechts enkele regenten, die de rechtmatigheid der eischen erkenden, en eenigen, wier haat tegen den stadhouder feller was dan hun vrees voor het volk, waren tot toegeven gezind. De meerderheid keerde tot den ouden meester terug, om aan de nieuwe, dreigende meesters te ontsnappen. In de oogen van Rendorp c.s. was een prins van Oranje toch nog iets beter, dan het gemeen van de straat. Bovendien meer bruikbaar: zijn autoriteit kon het schild van de hunne zijn.

Indien de man, die op den 20sten September 1787 door zijn juichende aanhangers het Prinsenkwartier in den Haag werd binnengedragen, grooter eerzucht of een scherp politiek inzicht had bezeten, hij zou met fiere verontwaardiging de rol hebben

afgewezen, die de eigenbaat der regenten hem opdrong. Hij zou geweigerd hebben uit hunne handen zijn oude rechten terug te ontvangen. Politiek plichtsbesef had hem restauratie doen afwijzen, om reorganisatie van den staat te eischen.

Rechtens, zoolang de Unie van Utrecht gold en de souvereiniteit der provinciën als grondslag van het staatswezen, was de stadhouder niets dan de eerste ambtenaar der provinciale souvereinen. In den loop der tijden had hij zich bevoegdheden zien toegekend, die met de staatsrechtelijke ondergeschiktheid volkomen onvereenigbaar waren. Niet pour le plaisir de ses beaux yeux waren zij den prins van Oranje geschonken, maar om hem in staat te stellen den kanker weg te nemen, die door het gemis van een krachtig hoofd van den staat, 't zij persoon 't zij college, de staatsorde sloopte.

Doch het doel was steeds onvolkomen en niet dan tijdelijk bereikt. Tegenover het buitenland de representant van een staatseenheid, die nergens elders dan in zijn persoon bestond, had de prins van Oranje in het binnenland voortdurend een tegenstand ontmoet, die zelfs voor een Willem III te machtig scheen, zoo lang het prestige der Engelsche kroon zijn hand en woord niet sterkte. Hij ware wellicht, zoo hij gewild had, er in geslaagd, een dynastie te vestigen; maar voor wien zou de kinderlooze den gevaarvollen strijd aanvaarden? En was dit kleine doel het opgeven van den grooten kamp voor Europa's vrijheid waard?

De zijtak der Nassau's, aan wie het in 1747 vergund werd Willems politieke erfenis te aanvaarden, was te zeer aan de tweede plaats, aan een ondergeschikte rol in Friesland zoowel als in de Republiek gewend, om niet dankbaar van het onverwacht geluk der herstelling te genieten, zonder naar hooger te jagen. Indien Willem IV van de geestdrift en het vertrouwen der burgerijen in 1747 had willen partij trekken, hij zou zonder veel moeite een titel voor zijn uitgebreid gezag hebben verkregen, die aan de vijandschap der regenten het voorwendsel der wettigheid ontnam. Dat het doel niet zonder concessiën aan de burgerijen ware bereikt, had een waarborg voor de duurzaamheid en vastheid aan het nieuwe staatsgebouw te meer geschonken.

De gelegenheid was ongebruikt voorbijgegaan en de noodzakelijke gevolgen waren niet uitgebleven. Stap voor stap was

Willem V uit de hooge positie, door hem verworven, teruggedrongen en waren zijn rechten en bevoegdheden hem betwist en ontzegd. In plaats van het onnatuurlijk bondgenootschap te ontbinden, door zich aan 't hoofd der partij, die staatshervorming eischte; te stellen, en met haar hulp, die gretig gegeven zou zijn, de grondslagen te vernieuwen, waarop de staatsorde rustte, had hij zich laten berooven, alsof het slechts persoonlijke belangen, niet belangen van den staat waren, die hij te verdedigen had. Thans, nu buitenlandsch geweld de tegenstanders had neergeworpen, schonk het speelziek lot op nieuw de gelegenheid, en een betere nog dan te voren, om het kranke staatsgestel door den aanvoer van nieuwe frissche krachten te genezen, en de gevolgen van afgeleefdheid, zooveel mogelijk, te voorkomen. Indien aan de burgerijen een behoorlijken invloed op de samenstelling der lokale besturen, die hen heetten te representeeren, werd geschonken, ware de weg tot geleidelijke hervormingen geopend. Het overwicht van een stand, die alle volksbehoeften, van welken aard ook, uit het eenzijdig oogpunt van haar eigen belang beschouwde en behandelde, zou plaats gemaakt hebben voor het natuurlijk gewicht van algemeen nationale belangen. Ook indien de provinciale souvereiniteit formeel ware behouden, zou zij op den duur machteloos geweest zijn, om de vestiging van de volkseenheid te beletten, die de erkenning en optreding van een krachtig hoofd van den staat als onvermijdelijke bekroning van het nieuwe gebouw eischte.

Maar Willem V was in 1787 evenmin als vroeger de man, in staat om als hervormer op te treden. En na 1787 nog minder dan vroeger.

Indien eigenschappen, die een privaat persoon tot eere zijn, voldoende waren om op het politiek tooneel met zekerheid te leiden, Willem V was niet schameler toegerust voor zijn taak, dan menig ander menschenkind. Hij was niet dom; hij was niet onwetend; hij had zijn volk oprechtelijk lief; hij wilde oprechtelijk goed doen, en meende werkelijk goed te doen. Hij had een sterk geheugen; kende van de Europeesche historie meer dan menig ander vorst; wist van den regeeringsvorm der Republiek niet minder, zelfs, naar velen zeggen, meer dan de meeste regenten. Over een geïsoleerd geval kon hij met juistheid oordeelen, ja maakte opmerkingen, die van scherpzin-

nigheid getuigden. Maar om de afzonderlijke oordeelen te wegen en te verbinden, om zich een eindoordeel te vormen, diensvolgens te beslissen en er naar te handelen, dat was hem te veel. Hij ging steeds onder in de détails, omdat hij ze niet meester kon worden. Zij verwarden hem. De kunst van vergeten had hij nooit geleerd en nooit beoefend. Wat het is, het kleine klein, het groote groot te achten, dat wist hij niet. Zijn ingenomenheid met zijn kennis, niet het minst ook van onderdeelen, vermeerderde wel het moederlijk erfdeel van hoogheid, dat hij het zijne mocht heeten; maar het versterkte zijn reëele kracht niet, omdat het zijn inzicht niet verscherpte noch zijn wil staalde, die beide even zwak en weifelend waren als die des vaders. Initiatief, de vrucht van kloek verstand en vastberadenheid van wil, kon van hem niet uitgaan. Zijn eindeloos wikken en wegen, zijn steeds opwerpen van eventualiteiten, die zich konden voordoen, zijn stijfhoofdige besluiteloosheid maakten hem integendeel tot den man, die veel goeds, dat geschieden kon, zou beletten.

De gebeurtenissen der laatste jaren hadden bovendien een vrucht gedragen, nadeeliger dan zijn vijanden konden gissen. Het gevoel van bitterheid, dat de ondergane vernederingen hadden gewekt, werd geprikkeld door de ervaring, dat anderen hadden gehandeld, waar hij stil had gezeten, dat hun inzicht juist was gebleken, en het zijne verkeerd. Voor een man, prat op zijn kennis, maar desondanks schaakmat gezet in het leven, bleef geen andere uitweg dan de gewone voor zwakke geesten over: het wegschuilen achter waardigheid en eigen wijsheid. Vertooning en breedsprakigheid, steeds door hem geliefd, moesten het gemis aan kracht van geest en wil bedekken, en den schijn eener zelfstandigheid redden, die niets meer duchtte dan beheerscht te worden.

Toch had de uitkomst van 1787 een andere kunnen zijn, indien aan Willem V een vrouw had ter zijde gestaan, die - gelijk Caroline van Brandenburg George II - hem te leiden wist, zonder dat hij het haar of zichzelven behoefde te bekennen: en daarbij met voldoende kennis was toegerust, om haar invloed in de goede richting te bezigen. Maar die rol was voor Wilhelmina van Pruissen te zwaar. Zij bezat er noch de zelfverloochening noch de kennis noch het onmisbaar beleid toe. Hare Koninklijke Hoogheid was zich haar meer-

derheid over Willem te sterk bewust, dan dat de energieke vrouw een schijn van ondergeschiktheid wilde voorwenden, die zij niet gevoelde. En ook al had liefde of berekening de ijzeren zelfverloochening, die er toe vereischt werd, haar aanlokkelijk gemaakt, ook dan nog zouden de omstandigheden ze haar hebben belet. Zij had op het politiek tooneel te zeer een eerste plaats ingenomen, dan dat een vrijwillig terugtreden naar een minder opgemerkte, zij het ook meer invloedrijke, haar gemakkelijk kon zijn. Zij wenschte het ook niet. Al dacht zij er ook nu niet aan om Willem op zij te schuiven, en te zijnen koste zich te verheffen, de erkenning, die haar ten deele was gevallen, en de invloedrijke positie, die de loop der gebeurtenissen haar geschonken had, was haar te aangenaam, dan dat zij er afstand van wilde doen. Er werd na 1787 van een partij der Prinses, in onderscheiding van die des Prinsen, gesproken. Het schijnt meet een quaestie van personen, dan van beginselen geweest te zijn. Zij had hare gunstelingen. Vreemdelingen uit Duitschland kwamen met brieven van aanbeveling aan haar, als ware zij de invloedrijke persoon in den staat, wier gunst voldoenden waarborg voor welslagen schonk. Haar werd het hof gemaakt, meer dan voor 1787; meer, dikwerf, dan aan Willem V. Zij had door de jongste gebeurtenissen geleerd, hoe veel zij beteekende: een les, die zelden vergeten wordt, door vrouwen zoomin als door mannen. De herinnering, die haar sterkte, maakte Willem wrevelig en onwillig. Het kon hem niet ontgaan, hoe haar aanzien en zelfstandigheid door de restauratie, het werk van haar broeder, was gestegen en hoe zij werd gekend in zaken, die zelden tot vrouwenwerk worden gerekend. En hij had scherpzinnigheid en gevoeligheid genoeg om geringschatting, zij het ook in officieele vormen, op te merken. Het was duidelijk, dat hij, die wettiglijk de eerste plaats innam, in de oogen van velen slechts de tweede vervulde. Ook al ware hij vrij van de jaloezij geweest, die weifelende naturen, gehecht aan eigen meening, op krachtiger en doortastender karakters pleegt te vervullen, dan nog zou het gevoel, dat haar aanzien het zijne evenaarde, zoo niet overtrof, haar invloed op hem hebben verlamd. Toen hij in Mei 1788 met den Pruisischen koning te Cleve samenkwam, viel het den toeschouwers in 't oog, met welk een warmte Friedrich Wilhelm zijne zuster ontving, en met welk een koelheid hij zijn zwager, den

Erfstadhouder, bejegende[1]. Wat de omstanders waarnamen, is hem zelven niet ontsnapt.

Naar het schijnt heeft Wilhelmina van Pruissen het aanzien, door haar in het buitenland verworven, en de betrekkingen, die zij daar onderhield, voornamelijk ten gunste van haar kinderen aangewend. Zij heeft een vorstelijke vestiging voor haar tweeden zoon pogen te verkrijgen. Een tijd lang is er hoop gekoesterd, dat hem door een huwelijk het hertogdom Koerland zou ten deel vallen, waartoe de afstamming van Maria Louise van Hessen-Cassel, eene dochter van een Koerlandsche prinses, mede aanleiding kan geweest zijn. Toen de Zuidelijke Nederlanden den strijd tegen de Oostenrijksche regeering aanvingen en niet ongenegen schenen het voorbeeld der Noordelijke te volgen, en een onafhankelijken staat te stichten, werd de prinses van Oranje beschuldigd, dat zij in dit troebel water poogde te visschen. In Weenen was men zeer op haar verbitterd. Zij onderhield met een partij der opstandelingen relatiën, naar men zeide, om de krooh van Braband voor prins Frederik

1) De kolonel W. Falaiseau, van wiens brieven uit het kamp van Zeist ik elders mededeeling deed, schrijft den 14 Juni aan zijn vader: ‘J'eus le plaisir d'assister a la première entrevue de Sa Majesté et de sa soeur, m'étant rendu chez Mad. Spaen, on il y avait un superbe dejeuné. L'on vint annoncer l'approche du Roi. S.A.R. se rendit sur le grand chemin; en sortant de son équipage Frederik se jetta à son col, et l'on vit, dans cet embrassement tout ce que l'amitié, l'estime, et le sentiment de ses malheurs peuvent inspirer de touchant. Madame d'Orange versa des larmes; ce spectacle frappa et toucha tous les spectateurs. An reste, la figure grande, noble, aisée du Roi, son amenité, tout contribuoit a rendre cette entrevue sensible. Pour Monsieur son cher époux l'on ne peut dire, qu'il fut reçu avec la même cordialité. Quoiqu'il eut voulu prendre la main du Roi pour la baiser ce que l'on refusa, une embrassade assez froide et pro forma succeda la première.’
Zeker had de Pruisische koning nopens zijn Hollandschen zwager nooit veel goeds gehoord.

Frederik de Groote, die in zijn brieven Willem V *mon benêt de neveu* of een *dindon* noemde, heeft hem stellig niet in de hoogte gestoken. Friedrich Wilhelm heeft vóór zijn reis naar Cleve ruim den tijd gehad, om de karakteristiek te genieten en te bestudeeren, die zijn gezant von Alvensleben van den prins van Oranje had gegeven. Wie die karakterschets leest, en daarbij denkt aan de verschooning, die een diplomatiek agent niet nalaat in 't oog te houden, bij de bespreking van vorstelijke personen tegen genooten van denzelfden stand, kan begrijpen, dat het hart van den Pruisischen koning juist niet overvloeide van verrukking en broederlijke warmte, toen hij den echtgenoot van Wilhelmina aanschouwde.

te winnen. Het is volstrekt niet onwaarschijnlijk. Vrouwen, die eenmaal geslaagd zijn in eene onderneming van gewicht, zijn zelden afkeerig van nieuwe proefnemingen, hoe ver hun invloed reiken kan. Vooral, als die vrouwen moeders zijn en voor haar kinderen intrigueeren. Als van der Spiegel over dergelijke plannen op diplomatieken weg werd geïnterpelleerd, wees hij alle deelneming verre af; de Republiek was er in 't minst niet in gemêleerd. Niet onwaarschijnlijk is het, dat hij en misschien ook Willem V haar werkzaamheid op vreemd terrein oogluikend hebben aangezien, omdat zij een heilzame afleiding voor binnenlandsche bemoeiingen kon zijn.

Doch, al ware de verhouding tusschen Willem en Wilhelmina intiemer geweest, dan zij werkelijk was, haar invloed zou de politieke gedragslijn, die na 1787 werd gevolgd, niet hebben gewijzigd. Had zij meer beslissend kunnen ingrijpen, zij zou waarschijnlijk het stadhouderlijk bestuur krachtiger hebben doen optreden. Met het oog op haar karakter kan men vermoeden, dat, zoo zij de plaats van Willem, en deze de hare had ingenomen, veel, wat nu achterwege bleef, ware tot stand gekomen. Maar in de richting zou wel geen verschil zijn opgemerkt. Want het blijkt niet dat zij den politieken toestand anders beschouwde dan hij. Er is geen spoor van een wezenlijk verschil van staatkundig inzicht tusschen hen. Waarop zou het ook berust hebben? Het hof van een absoluten koning van Pruisen was juist niet de meest geschikte school, om een staatsmachine, zoo ingewikkeld als die der Republiek, te leeren kennen en goed te beoordeelen. De invloeden, waaronder zij tot den aanvang der woelingen verkeerd had, konden al evenmin haar een juist begrip van de groote beteekenis van den strijd geven. De gebreken der staatsorde leerde zij kennen, maar hoofdzakelijk uit het oogpunt, in hoe ver zij middelen aan de hand gaven, om het Stadhouderschap tegen te werken en te verlammen. De dieper liggende oorzaken der worsteling, die met het geheele verleden samenhingen, het noodzakelijk gevolg waren van de ontwikkeling der Republiek tot een oligarchischen staat, kon zij niet peilen. De Duitsche prinses kon het patriottisch verzet niet anders dan als een opstand tegen het wettig gezag beschouwen. In haar oogen moest daarom het herstel en de bevestiging der ontnomen rechten en bevoegdheden het hoofddoel der restauratie zijn.

Dit hoofddoel werd bereikt, voor zoover het te bereiken was,

op den weg, die werd ingeslagen aan de hand van den raadsman, die het hersteld Stadhouderschap aan zijne zijde riep.

Voor elken staatsman, geroepen om de plaats van van Bleiswijk[1)] in te nemen, was de taak zwaar, maar voor van der Spiegel in bijzondere mate. De onwaardige rol van den voorganger had het hooge aanzien volkomen verspeeld, dat aan den zetel van Johan de Witt en van Simon van Slingeland steeds was toegekend. Met het aanzien was de invloed geweken. Zou van der Spiegel, die geen Hollander was, in staat zijn het eerste te herstellen door het laatste te herwinnen? De bejaarde Zeeuwsche pensionaris had zijn benoeming te danken aan het onweerstaanbaar overwicht, dat de tijdsomstandigheden aan de Oranjepartij gaven: en aan den roep over zijn groote bekwaamheid, die hem als den meest bevoegde aanwees en zelfs door de tegenstanders zijn optreden met goedkeuring deed begroeten. Aanbevolen door den Engelschen gezant, wiens advies in de eerste oogenblikken bijkans een bevel was, ging van der Spiegel bovendien voor een gunsteling der Prinses door. Inderdaad genoot hij van haar zijde een vertrouwen, dat zeer vereerend was, maar tevens dikwijls zeer lastig en bezwarend moet geweest zijn[2)]. Op het glibberige en voor hem vreemde terrein van het hofleven had hij zoowel de achterdocht en de bezige werkeloosheid van Willem V, als de tegenkanting van een partij te overwinnen, die, om de meest uiteenloopende motieven, politieke en persoonlijke, zijn invloed bestreed en poogde te verlammen. Ondanks al deze bezwaren, ondanks het linksche in zijn gewoon optreden en de ongemeenheid zijner kleeding, die hem, naar de Duitsche gezant schreef, er als een candidaat in de theologie deed uitzien, wist hij zich een positie te verzekeren,

1) ‘Homme meprisé par ceux même de son parti, homme meprisable au dernier point,’ wordt hij in een familiecorrespondentie genoemd, mij door Dr. J.W.R. Tilanus heuschelijk medegedeeld. Daar wordt ook vermeld, dat hij driemaal gepoogd had zich om 't leven te brengen. 't Zal wel een praatje zijn geweest. 's Mans nagelaten papieren zijn, volgens ontvangen mededeelingen, te Enkhuizen voor eenige jaren grootendeels, zoo niet geheel, vernietigd.

2) Bij het ontvangen, bijvoorbeeld, van briefjes van soortgelijken inhoud, als het schrijven der Prinses van 29 Dec. 1787: ‘je n'ai point communiqué au Prince les pièces interessantes que je vous remets cy-joint: il me semble que s'il doit en avoir connaissance, que cela devrait être par vous même directement dans une conférence, dans laquelle vous vous borneriez a les lui faire lire sans les lui laisser.’

jaren lang invloedrijker, dan die van eenig ander raadsman van het Stadhouderschap.

Aan schijnbaar tegenstrijdige eigenschappen, het gevolg èn van zijn leeftijd èn van berekening, dankte hij deze uitkomst. ‘Il a le defaut qui appartient a son merite transcendant, c'est de ne pouvoir travailler en sous-ordre,’ had van Kinchel eens omtrent hem geschreven. Dit hoog zelfbewustzijn sterkte hem tegen hovelingen, en gaf hem ook kracht tegenover de vorstelijke echtelingen, die van hem wel eens woorden aanhoorden, die zij uit den mond van een ander niet zouden verdragen hebben. Aan zijn invloed is het waarschijnlijk te danken, dat de overeenstemming van Willem en Wilhelmina, ten minste voor 't uiterlijke, behouden bleef, en niet de Pruisische prinses, maar de Prins van Oranje heette te regeeren. Van der Spiegel was de man, die het wist, en het gevoelen deed. Waar zouden zij een minister gevonden hebben, die de maatregelen bij de Staten zoozeer wist door te zetten, als hij? Van den anderen kant was hij, meer door zijn jaren dan uit karakter, toegevend, ten minste berustend. Hij brak de stijfhoofdigheid des Prinsen niet; de intellectueel zooveel minder begaafde Erfstadhouder had de zelfvoldoening, dat de staatsdienaar, die zoo lastig was voor anderen, voor zijn onwil het hoofd boog. De Raadpensionaris mocht klagen over den Prins, zich in vertrouwden kring ongunstig over hem uitlaten, verder ging hij niet. Men zoekt te vergeefs naar eenig spoor van een ernstige botsing tusschen hen beide. Zij zou niet verwonderen, wanneer men ziet, hoe van der Spiegel Willem V beoordeelde. ‘Het is al een zeer raar Heer, en degenen, die zich verbeelden, dat hij geen systhema heeft, bedriegen zich zeer; hij heeft wel degelijk een systhema, maar het is een systhema van verwarring en desordre. Zijn politique is van de dingen zooveel in de war te helpen, als het maar doenlijk is.’ Dit getuigenis, aan Fagel afgelegd, zou een botsing tusschen de twee mannen, die dagelijks met elkander te maken hadden, en samen moesten werken, onvermijdelijk doen achten. Maar er is nergens eenige melding van. Het is duidelijk, de sterkere heeft zich aan den zwakkere onderworpen, omdat het speelziek lot dezen een hooger plaats op den maatschappelijken ladder had aangewezen, dan aan hem.

Had Van der Spiegel zich als een constitutioneel minister

beschouwd, hij zou zich bij dit systhema van desordre niet hebben neergelegd; hij zou zijn ontslag hebben genomen. Eens, bij de quaestie der Admiraliteiten, schijnt hij er mee gedreigd, maar zonder het ernstig gemeend of vrees voor de volvoering gewekt te hebben. En eenige verplichting kon hij er niet toe gevoelen bij de eigenaardige wijze, waarop hij zelf zijn verhouding tot den Prins opvatte.

In 1786 had Willem V, tegenover den aandrang ook van leden zijner partij, dat hij zich, voor de uiteenloopende functiën zijner betrekking, door raden zou laten bijstaan, zijn eigen opvatting van zijn autoriteit eens in deze woorden uitgesproken: ‘le prince est l'homme de l'Etat, il lui doit compte de son administration, la besogne doit être faite, mais le choix des outils doit être au Prince et selon ses idées, il n'est pas selon la constitution qu'il y aie des conseils ou départemens pour remplir les fonctions attribués au Prince dans ses differentes qualités.’ Van der Spiegel had zich geheel met dit systeem vereenigd; en aan Wilhelmina geschreven: ‘ik ben gansch niet van 't gevoelen dergenen, die aan Z.H. een Raad zou willen toevoegen, naar wiens goedvinden Hoogdezelve zich zou moeten gedragen. Dit zou inderdaad niet anders zijn, dan de functiën van het Erfstadhouderschap, die personeel zijn, gemeen te maken; maar ik ben van begrip, dat geen mensch, hoe groot zijne talenten ook zijn, in staat is om alles alleen te bestieren, dat, gelijk een politique machine uit vele raderen bestaat, die alle hare bijzondere werking moeten hebben, zoo ook de Prins die aan het hoofd der zaaken is, volkomen aan zijn verpligting voldoet, indien hij de ziel en het werkend beginsel der beweegingen is. Het lijdt derhalven geen bedenking, dat de personen moeten afhangen van de keuze van Z.H. en dat Z.H. het regt behoudt om tegen hun gevoelen te kunnen resolveeren en executeeren.’

Bij deze opvatting van het Stadhouderlijk gezag is de toegevendheid, de inschikkelijkheid van Van der Spiegel te begrijpen. Hij boog, hoe morrende, dikwerf voor den wil van den eersten staatsdienaar der Republiek, omdat hij diens recht erkende zelfstandig te beslissen over regeeringsdaden, waarvan hij alleen de verantwoordelijkheid heette te dragen. Dat die verantwoordelijkheid in werkelijkheid niets beteekende, scheen geen grond te leveren, om aan de juistheid der theorie te twijfelen.

Wie om zoodanige gevoelens Willem V en zijn raadsman van absolutistische neigingen zou willen beschuldigen, zou bij beiden krachtige tegenspraak hebben gevonden. De Erfstadhouder kende zich, hoe hoog hij zijn autoriteit ook stelde, vrij van elke zucht om inbreuk te maken op wat de traditie volksvrijheid noemde. Toen na de restauratie nieuwe burgemeesteren in Amsterdam waren aangesteld, verwekten de gedane keuzen verwondering. Men had mannen gekozen, wier verleden meer grond gaf om tegenkanting dan om ondersteuning van hen te verwachten. ‘A tout prendre - schreef de Pruisische gezant aan zijn koning - la ville d'Amsterdam n'entrera jamais qu'imparfaitement dans le système de la maison d'Orange.’ Hij had zijn bevreemding aan den Prins te kennen gegeven en wat had Willem V geantwoord? ‘le Prince a été d'assez bonne foi, pour m'avouer que cette balance du pouvoir etait necessaire pour brîder les entreprises, qu'un Stadhouder ambitieux pourvoit former aux depends de la liberté et de l'independance de la Republique.’

Wie de zeven rampspoedige jaren der patriotsche twisten, zij het ook slechts in den geest, heeft doorleefd, heeft eenige moeite thuis te geraken in de overwegingen van den man, die na al de vernederingen, door hem ondervonden, in de ure van zijn zegepraal niets haastiger weet te doen, dan aan de eerste oorzaken van den strijd de wapenen weer in handen te geven. Dat het nemen van voorzorgen tegen de eerzucht van een later Stadhouder de eerste en meest dringende der behoeften was, waarin zijn hersteld gezag had te voorzien, springt niet onmiddellijk in het oog. Maar Willem V was opgekweekt in volle piëteit voor de regenten der Republiek, de ware souvereinen des lands, en Van der Spiegel was de man niet, die zijn ootmoedig geloof aan het wankelen zou brengen. Hun praktijk mocht verschillen, hun standpunt was hetzelfde.

De Raadpensionaris had aan den strijd der patriotsche beweging, bijkans van den aanvang af, deelgenomen, maar als tegenstander. In de worsteling der partijen had hij niet de werking van een nieuw beginsel ondertast, dat in dezen of genen vorm een toekomst voor zich had. In den eisch des volks tot deelneming aan het politieke leven zag hij slechts de aanmatiging van ‘broddelaars en neuswijzen’ tegen wettig bestaande autoriteit. De strijd tegen het Stadhouderschap kwam, zijns inziens, uit gelijke oor-

zaken als in de 17e eeuw voort. De personen verschilden, maar in den grond der zake was er van geen nieuw beginsel, dat zich openbaarde, sprake.

'In de schouwplaats dezer wereld - schreef hij - veranderen alleen de spelers, maar het tooneel en de rollen blijven dezelfde.' Wie zulk een standpunt inneemt, is niet in staat een billijk, objectief oordeel te vellen over hetgeen zijn oogen aanschouwen; hij mist het orgaan, om in de gebeurtenissen des tijds, die hij beleeft, een ontwikkelingsproces waar te nemen. Hij kan de geboorteweeën van een nieuwe orde van zaken niet onderkennen, omdat de gebeurtenissen hem slechts de vruchten van individueele neigingen en persoonlijke hartstochten zijn. Van der Spiegel, die voor de beteekenis der grootste wereldgebeurtenis, tot dusver (1787) door hem aanschouwd, geen oog scheen te hebben en aan de Republiek der Vereenigde Staten van Noord-Amerika levensvatbaarheid ontzegde, kon uit den aard der zake evenmin oog hebben voor de beteekenis van den binnenlandschen strijd, waarin hetzelfde politiek beginsel, maar onder ongunstiger omstandigheden en zonder de rechtvaardiging, die het slagen verleent, zich had geopenbaard.

Van der Spiegel was een geleerd man en in het historisch staatsrecht der Republiek bedreven boven velen. De Unie van Utrecht was en bleef steeds het voorwerp zijner staatkundige bespiegelingen. Zij was de spil, waarom zijn politieke opvattingen zich bewogen. Hij had ze lief, als de theologanten der 17e eeuw de kerkelijke dogmata, wier onbegrijpelijkheid de gehechtheid slechts vermeerderde. De vraag naar de waarheid werd verstikt onder het twisten over den inhoud. Van der Spiegel had zooveel over de Unie gewerkt, dat hij als 't ware er in opging. Dat de staatsorde, op haar gebouwd, niet dan een bouwval meer was en feitelijk niets anders kon zijn, kwam niet in hem op. Vandaar, dat van wezenlijk ingrijpende veranderingen, van geheele hernieuwing der grondslagen van den staat zelfs geen sprake bij hem is. Zoo was het in 1787: zoo jaren later. Toen in 1799 de landing der Engelschen hem hoop gaf op een herstelling van 's lands onafhankelijkheid, ontwierp hij een nieuwe Constitutie? neen, een *concept van veranderingen, ampliatiën en modificatiën van de Unie van Utrecht*[1]. Het oude verbond

1) Bij Vreede IV. 456-477.

zou, zoo de geallieerden hadden gezegevierd en zijn denkbeelden waren gevolgd, als ‘permanente grondwet van den staat zijn gestatueerd.’ Wel werden er enkele wijzigingen in aangebracht, maar geen enkele, die de kwalen voorkwam, die zoo veel lijden hadden veroorzaakt.

Wie in 1799, in de stervensure der achttiende eeuw, na de geheele revolutie in denkbeelden en toestanden, die de laatste vijftig jaren hadden tot stand gebracht, te hebben aangezien, en als toeschouwer, noch onkundig noch onverschillig, beleefd - wie in 1799 geen ander redmiddel voor den staat wist, dan de wederoprichting van een sedert jaren gesloopt gebouw, hij heeft tien jaar vroeger niet veel helderder inzicht in de eischen der nationale ontwikkeling gehad. Geen wonder, dat deze man, schoon, om zijn verleden en zijn bekwaamheid, als de eenige beschouwd en geroepen, die in staat zou zijn het schip van staat uit de branding in veilige haven te brengen, volkomen schipbreuk heeft geleden.

Volgens de zienswijze van Van der Spiegel lag de bron der laatste woelingen in de verschillende beschouwing van het Stadhouderschap. Terwijl de tegenstanders den Stadhouder alleen een dienaar der Staten, hun eersten ambtenaar achtten, zag de Raadpensionaris bovendien in hem ‘een lid van de Souvereine Regeering.’ De overhaasting, zeide hij, waarmede men in 1747 was te werk gegaan, had een behoorlijke vaststelling verhinderd, zoodat ‘de tegenpartij’ door de toenmalige verandering wel ‘verdoofd,’ maar niet ‘gedempt’ was. Van de restauratie moest thans gebruik worden gemaakt, om het onzekere uit de Constitutie weg te nemen en het Erfstadhouderschap op vaste gronden te vestigen. Daardoor zou, zijns inziens, het gebouw van den staat op vaste fundamenten worden gesteld, en ‘het voedsel aan de tegenwoordige verwarringen’ worden ontnomen.

Dit doel trachtte hij te bereiken door de guarantie van het aangevallen Erfstadhouderschap. De provinciën waarborgden elkander de instelling, die een essentieel deel der Unie werd verklaard. Geen der souvereine gewesten mocht het voortaan afschaffen of in gezag vermeerderen of verminderen. En hiertoe bepaalde hij zich niet. Hoe hoog ook met deze guarantie der souvereine Staten ingenomen, die hij een pendant van het Eeuwig Edict van Johan de Witt noemde, tot meerder zekerheid deed hij den voorslag, die aangenomen werd, om alle publieke ambtenaren bij eede tot handhaving te verplichten. Zoo wijd

werd bij deze gelegenheid de kring van publieke ambtenaren uitgebreid, dat baggerlui en naaisters, ja zelfs schuursters van kerkkronen de eere genoten, daarin te worden opgenomen. En als ware deze achtbare rij van steunpilaren nog niet voldoende, werd het behoud van het Erfstadhouderschap tot grondslag van tractaten gelegd. Alliantiën met Pruissen en Engeland zouden het handhaven tegen Frankrijk. Het Erfstadhouderschap van het huis van Oranje zou de trait d'union zijn, die de kabinetten van Berlijn en van Londen verbond en de samenwerking der drie staten verzekerde. Zoo was gelijktijdig met de binnenlandsche rust ook het politiek aanzien der Republiek in Europa door één redmiddel hersteld en verzekerd.

Het is te begrijpen, indien Willem V, die ‘zich zelven aanzag als de schakel in den keten der geslachten van zijn Huys geplaatst, om de stadhouderlijke waardigheid en magt, juist zooals hij ze van zijne voorouders ontvangen had, aan zijn nakomelingschap over te brengen’[1)], aan de doeltreffendheid van dergelijke kunstmiddelen geloofde. Maar hoe kon een man van de bekwaamheid van een Van der Spiegel het doen? Wie de historie van ons volk kende, zoo als hij, wist toch wel, wat edicten en resolutiën, op papier of op perkament, aan bindende kracht bezitten, als de politieke passiën zijn ontwaakt. Een zonderlinge inconsequentie mocht het heeten, eeden te vergen van hen, wien men de intellectueele bevoegdheid en het politieke recht ontzegde, om over staatkunde te oordeelen. Hoe kon Van der Spiegel van deze onmondigen steun en trouw verwachten? Hij, die zoo weinig aan den diepen ernst van een volksovertuiging of den gebiedenden drang van volksbehoeften geloof sloeg, dat hij de juist niet nieuwe leer verkondigde: ‘men moet met een volk handelen als met kinderen: hun aandacht met geweld van eene zaak af te trekken is onmogelijk; men moet die aandacht voorzichtig afleiden op andere objecten, die minder schadelijk zijn,’ hij kon toch niet in ernst meenen, dat het speelgoed van politieke eeden minder gevaarlijk was of eenigen waarachtigen waarborg aan een staatsorde schonk, die geen enkel der volkswenschen meer bevredigde, maar uitsluitend op het belang van enkelen was gebouwd. De ervaring der laatste zes jaren alleen was reeds voldoende, om elke illusie van dezen

1) Fagel.

aard den bodem in te slaan. En wat de triple alliantie betrof, waarvan het Stadhouderschap als 't ware het cement moest zijn, indien geen hooger politiek belang Londen en Berlijn verbond, was op haar levensduur niet te rekenen. Indien de politiek de samenwerking van Pruissen en Engeland deed eindigen, zou dan het Stadhouderschap van den Prins van Oranje een verbindingspunt zijn, sterk en krachtig genoeg om samen te houden, wat door andere belangen werd gescheiden? Van der Spiegel kan het niet geloofd hebben. De volkomen onverschilligheid, waarmede Frederik de Groote de patriotsche quaestie had aangezien en behandeld, was doodend voor dergelijke opvattingen. De familiegehechtheid van zijn opvolger mocht voor 't oogenblik aan het Stadhouderschap eenige waarde doen hechten, de persoonlijke betrekking van den Pruisischen koning tot de vrouw van Willem waarborgde de houding van den Pruisischen staat niet. Als het belang van den staat met de sympathie des konings in strijd kwam, was de uitslag te voorzien. Het is niet alleen op privaat terrein, dat belang boven sympathie gaat. En dat wist men in 1787 ook wel.

Het is opmerkelijk, dat Van der Spiegel in dergelijke gebrekkige hulpmiddelen redding zocht, en geheel verzuimde de zwakke punten van het Stadhouderschap weg te nemen. Hij had, tijdens de woelingen, de Prinses er op gewezen, dat men in 1747 de erfopvolging niet scherp genoeg geregeld had. Ook hij liet het verzuim bestaan. Toen de Oranjepartij met hare tegenstanders, voornamelijk de regenten, had onderhandeld, was het Van der Spiegel geweest, die krachtig had doen uitkomen, dat de Prins concessiën zou moeten doen, omdat er onder zijn rechten en praerogativen verscheidene waren, die ‘zonder opdracht van den Souverein, of uit vertrouwen op den persoon van den Prins Erfstadhouder, of uit inschikkelijkheid, of bij verzuim zijn geaccordeerd of ingeslopen.’ Men zou verwachten, dat Van der Spiegel van de zeldzaam gunstige gelegenheid gebruik zou maken, om deze steenen des aanstoots uit den weg te ruimen, en alzoo het recht van oppositie aan de regenten voor altijd te ontnemen. Maar ook in dit opzicht bleef hij in gebreke. De tweeslachtige positie van den Erfstadhouder - half dienaar: half souverein - bleef ondanks en met de acte van guarantie voortbestaan, en alzoo de mogelijkheid open, dat op grond van de gebreken, door Van der Spiegel zelven bloot gelegd, de strijd later werd hervat.

Het is moeilijk te zeggen, bij wien de schuld heeft gelegen. Het ligt voor de hand te gissen, dat Willem V onwillig is geweest, deze zaken tot onderwerpen van discussie te maken. Maar uit de papieren van Van der Spiegel, voor zoover de uitgave[1] ons tot oordeelen in staat stelt, blijkt niets dat ons tot die gissing recht geeft. Wij zouden dan eenig voorstel van hem vinden: eenige memorie of eenig ontwerp van regeling. Niets van dat alles treffen wij aan. Totdat het tegendeel zal blijken, moeten wij daarom, zij het ook aarzelende, aannemen, dat de Raadpensionaris na 1787 aan die zwakke zijden minder gewicht dan vroeger heeft gehecht en inderdaad gemeend, dat zoo brooze steunpilaren als de guarantie der provincien, de politieke eeden, en de buitenlandsche alliantiën het Stadhouderschap voor elk ernstig gevaar beveiligden.

Voor deze verzuimen werd geen vergoeding geschonken in maatregelen van anderen aard. Hoe hooge waarde men ook gelieve toe te kennen aan de regeling der quota's, aan de maatregelen betreffende leger en marine, of aan de besluiten, ten aanzien der groote handelscompagniën genomen, zij konden noch het Stadhouderschap noch de bestaande orde van zaken sterken. Zij gingen buiten het hart der quaestie om. Over deze en dergelijke zaken mocht getwist zijn, nooit anders dan in de tweede of derde plaats. Had de Raadpensionaris het Stadhouderschap tot een zaak des volks gemaakt, door het tot den waarborg van grooter volksvrijheid te verheffen, hij had het beter gesteund dan door alliantiën of eeden of guarantiën op 't papier. De regeling van deze betrekkelijk ondergeschikte punten baatte zelfs minder, dan zij schaadde. Want de wijze, waarop zij plaats had, vermeerderde de grieven. Tegen zijn eigen overtuiging in, gaf Van der Spiegel soms toe, zoo als in de zaak der admiraliteiten, omdat de steun hem ontviel, waarop hij bij de verdediging

1) Het Zeeuwsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door de uitgave van een deel der bescheiden, door van der Spiegel nagelaten. Het is echter zeer te betreuren, dat aan prof. Vreede niet vergund schijnt, eenige deelen er aan toe te voegen. De eerste deelen handelen bijkans uitsluitend over Zeeland: de belangrijkste periode in van der Spiegel's leven, die van 1787-1799, is volstrekt niet tot haar recht gekomen. De karigheid der mededeelingen uit deze jaren is tot schade der wetenschap. Waar het van elders blijkt, dat van der Spiegel zich met onderwerpen heeft bezig gehouden, waaromtrent hier niets voorkomt, blijven wij van volledige uitgave zijner papieren licht verwachten.

zijner plannen gerekend had. De Stadhouderlijke autoriteit, waarvoor de Raadpensionaris bukte, won er niets door. Integendeel, de ontevredenheid vermeerderde. Het bleek, dat de zegevierende partij niet bij machte was hare tegenstanders te beschamen door de deugdelijkheid der maatregelen, die zij doorzette; niet bij machte, ze te winnen door haar hooger staatkundig beleid. De halfheid der hervormingen, die met moeite werden tot stand gebracht, rechtvaardigde de oude klachten en vermeerderde de rijen der geheime vijanden van het Stadhouderschap.

In de memoriën, door Van der Spiegel in 1786 geschreven, komt herhaaldelijk een denkbeeld voor, dat toen en later onuitgevoerd is gebleven. Hij wees er op, dat men in vroeger dagen, als de nood het scheen te vorderen, tot een zoogenaamde groote vergadering de toevlucht had genomen. Dit was in 1650 en in 1716 geschied. In een buitengewone bijeenkomst van gedeputeerden van de souvereine provinciën had men beraadslaagd over de bezwaren, die zich in die tijden deden gelden. Ofschoon de resultaten noch in 1650 noch in 1716 schitterend waren geweest, behoefde dit niet te weerhouden. Het middel kon thans wellicht goed werken. Dit voorstel van Van der Spiegel had in 1786 geen de minste vrucht gedragen: de Stadhouder was er niet op ingegaan.

Heeft de Raadpensionaris na de restauratie dit denkbeeld geheel laten varen? Het schijnt, want ook van eenig voorstel van dezen aard vinden wij geen spoor. Voor alle partijen was het te betreuren. In een zoodanige vergadering, vooral zoo zij onmiddellijk na de herstelling ware bijeengeroepen, hadden mannen hun stem kunnen verheffen, wier steun Van der Spiegel zeer ten goede had kunnen komen. Voor den invloed der democraten behoefde men in een dergelijke bijeenkomst niet te vreezen. De regenten zouden er het overwicht hebben gehad. Indien Rendorp en zijne geestverwanten hunne plannen hadden kunnen uiteenzetten en aandringen, de Raadpensionaris zou er kracht aan ontleend hebben, waar hij hervormingen bij den Stadhouder bepleitte. Thans stond hij tegen Willem en de hofpartij alleen.

Het ware voor het Stadhouderschap te wenschen geweest, dat het in ernst zich aan de regentenpartij had aangesloten. Van der Spiegel mocht daar geen bezwaar tegen hebben: want vele der inzichten, door de mannen voorgestaan, die in 1780 den strijd aanvingen, deelde hij. De regenten van

Amsterdam, Rendorp c.s. hadden het sein gegeven tot den aanval tegen den hertog van Brunswijk. Welnu, Van der Spiegel had de partij van den aangevallene niet opgenomen, maar de noodzakelijkheid van diens verwijdering ronduit erkend. Rendorp c.s. hadden het denkbeeld voorgestaan, dat de Prins zich in zijn verschillende qualiteiten door Raden zou laten bijstaan. Van der Spiegel wilde precies hetzelfde. In de memoriën van zijne hand hadden de Prins en de Prinses herhaaldelijk kunnen lezen, hoe dringend noodig hij het achtte, dat de Stadhouder ophield zich met alles en met alle onderdeelen te bemoeien, om in waarheid het hoofd van het uitvoerend gezag te zijn. Zoowel voor den staat, die gebaat zou zijn door de instelling van ministerieele collegies, als voor zijn eigen invloed, niet krachtig genoeg om onwil en passieven tegenstand te breken, had een groote vergadering heilrijk kunnen werken. De restauratie, die van de democratie niets weten wilde, moest toch op iets steunen, indien zij hoopte staande te blijven.

Het schijnt, dat het Stadhouderlijk hof zich gevleid heeft dien steun der regentenpartij te verkrijgen, door hen in het ongestoord bezit hunner oude rechten en voorrechten te laten, en aan haar de oude tegenstanders, de democraten, prijs te geven. Van der Spiegel klaagde aan Fagel, dat de Prins ‘geen het minste onderscheid maakte tusschen zijne verklaarde vijanden en zijne vrienden: de eersten ontving Z.H. met open armen en de tweeden liet hij staan. Dit veroorzaakt, voegde de Raadpensionaris er bij, dat de laatsten hem onvergenoegd verlaten en de eersten hem bespotten.’ Willem V volgde eenvoudig het voorbeeld van zijn vader: dezelfde klacht had Bentinck tegen Willem IV ingebracht. Maar al was de klacht oud en gewoon tegenover de Oranjevorsten uit den Frieschen tak, wat zij in van der Spiegels mond beteekent, is niet duidelijk, tenzij zij slaat op een paar personen uit den hofkring, die vroeger tegenstanders van het Stadhouderschap, maar, even snel als de fortuin, van overtuiging en houding waren veranderd.

Aan Willem V werd de macht geschonken, om de stedelijke besturen te zuiveren. Zij, die getroffen werden, waren democraten. Op deze partij, op dit deel der patriotten, drukte de hand der restauratie loodzwaar. Onder allerlei voorwendselen werden zij vervolgd, tot rekenschap geroepen, veroordeeld. Allerlei straffen werden hun opgelegd, in wettelijken vorm, door regelmatige

proceduren, en in onwettigen vorm, door plunderingen en vervolgingen van het gemeen, dat ongestraft bleef. Wie aan de onlusten, die de Republiek na 1784 hadden geteisterd, had deelgenomen, in hoe geringe mate ook, het teekenen bijvoorbeeld van adressen, stond aan onderzoek en vervolging bloot, scheen in de oogen van hen, die de macht in handen hadden, ongeschikt om aan staat of maatschappij eenigen dienst te bewijzen. Zelfs de kerk[1)] moest zich leenen, om de wraakzucht te bevredigen. Een gevoel van onveiligheid vervulde de Republiek. Tal van familiën, die zich bedreigd achtten, zoo zij nog niet getroffen waren, verlieten het land, en vestigden zich in den vreemde. Reeds na weinige maanden was het getal der vluchtelingen zoo hoog gestegen, dat het op 40.000 werd geschat.

Aan deze vielen geen ‘open armen’ ten deel; voor hen had het hof en de heerschende partij geen glimlachjes over. Zelfs toen, na maanden verzuim, en maanden na de toezegging, eindelijk een amnestie werd uitgevaardigd, waren de uitzonderingen zoo talrijk, dat noch de bedreigden zich veilig noch de vervolgers zich bedwongen gevoelden.

De lofredenaars van Van der Spiegel hebben steeds nadrukkelijk hem van alle verantwoordelijkheid voor deze heftige reactie vrijgepleit. Volkomen terecht, zoo er van persoonlijke verantwoordelijkheid sprake is. Niemand heeft ooit beweerd, dat hij tot vervolging tegen dezen of genen heeft aangezet. Maar ditzelfde geldt van tal van andere personen. Ook Willem V of Wilhelmina hebben zich aan geen opruiingen schuldig gemaakt. Doch de zedelijke verantwoordelijkheid van den staatsman wordt daardoor niet opgeheven. Eene regeering, waaronder dergelijke uitbarstingen van wilde wraakzucht plaats grijpen, is niet gedekt door het bewijs, dat hare leden er geen deel aan nemen. De macht, waarover de restauratie beschikte, was te groot, dan dat zij ze niet had kunnen verhinderen en straffen. Het Stadhouderlijk bestuur heeft ze toegelaten, en Van der Spiegel? hij meende nog in 1792 over de zwakheid van het

1) ‘Le mois passé est venu un ordre de la Haye de ne point admettre dans les charges de l'Egisé les capitaines, lieutenants et ceux qui avoient signe un acte pour demettre de force le magistrat legitime’, verhaalt een warm Orangistisch koopman te Amsterdam. Nairac geheeten, aan zijn correspondent te Genève. 5 Februari 1788.

gouvernement, dat te veel van zijn tegenstanders had getolereerd, te moeten klagen.

Waartoe deze vervolging? Dat zij, die door de democraten geleden hadden, dat de Prinsgezinden in de ure van hun zegepraal de pijn, die vervolging doet, vergaten en met de booze vreugde der wraaklievendheid de smart hunner vroegere vijanden aanzagen, was begrijpelijk, maar de hoofden van een staat worden door andere drijfveeren geleid. Men liet aan de lokale souvereinen de vrije hand, om ze te winnen. ‘Onze staatsgesteldheid - leerde Van der Spiegel - is nooit een volksregeering geweest; zij was van de oudste tijden af een regeering der voornaamsten, waarvan de landsheer het hoofd was en de Souvereiniteit verbeeldde. Na het eindigen der vorstelijke regeering zijn de voornaamsten alleen de Regeerders gebleven. Maar wie zijn de voornaamsten? Het is de adel en de burgers der stemmende steden. Aan deze heeft de natie het pand der souvereiniteit toevertrouwd, en de uitoefening daarvan aan de collegiën van de Regeering.’ Verzoening van Z.H. met de voornaamste leden en steden der regeering was steeds door hem aanbevolen: in de eerste plaats en hoofdzakelijk met Amsterdam. In dien geest had hij ook tijdens de onlusten gewerkt en door bevriende patriotten pogen te onderhandelen. Anderen hadden wel eens een hard en bitter woord over de Amsterdamsche regenten en hun ‘valsche reconciliatie’ zich laten ontvallen, maar Van der Spiegel niet. Het weerhield hem niet, om aan Dedel c.s. zijn vertrouwen te schenken, dat zij nog in April 1787, op een der kritiekste oogenblikken, geweigerd hadden aan den Prins ‘de militaire charges en jurisdictie, het begeeven van ambten en recommandatie toe te staan[1].’ Want hij kende het volle recht aan den Souverein toe, om in deze en dergelijke punten verandering te maken, ook al werd het Stadhouderlijk gezag daardoor zeer verminderd. Hooger dan van der Spiegel heeft in die dagen wel niemand het gezag der regenten gesteld. Onder beroep op de Deductie van 1587 verkondigde hij de leer, dat de ‘regenten aan niemand dan aan God verantwoording schuldig en van niemand dan van God afhankelijk zijn,[2].’ Deze prediker van het droit divin der regenten ken als raadsman van

1) Vreede III, 336, 610.
2) III, 137.

den Erfstadhouder, ‘het erfelijk hoofd, dat de Staten hadden goedgevonden over de land- en zeemacht aan te stellen,’ hem geen andere gedragslijn dan verzoening met zijn medesouvereinen aanbevelen. Het volk, dat de rechten der regenten als die des Stadhouders had aangetast, werd daarom overgegeven. Zijn bestraffing was de prijs der verzoening.

Werd het doel bereikt? werden de regenten gewonnen?

Naar 't uiterlijke te oordeelen, ja. De eenheid van belang en gevaar scheen de beste waarborg voor de trouw der stedelijke oligarchiën aan het Stadhouderschap. De regenten werden wel niet tot mederegeeren geroepen, maar zij behoefden ook geen afstand van de verkregen macht te doen. In de dagen der Gouvernante hadden Amsterdamsche regenten een Correspondentie ontworpen, wier leden minnelijk de betrekkingen onder elkander verdeelden en uitsloten, wie weigerde tot deze schikking toe te treden. In de bloeiperiode der patriotsche onlusten had deze Conventie ongestoord voortbestaan. Patriotten van verschillen de kleur, Dedel, Hooft, Rendorp, enz. hadden haar zorgvuldig in stand gehouden. Het bestaan dezer ‘minnelijke schikking’ was volstrekt geen geheim. Willem V had in 't eerste jaar zijner minderjarigheid het bestaan vernomen. Van der Spiegel als Raadpensionaris van Holland kende ze en sprak er wel eens van, om ze te vernietigen. Hij wilde haar door een nieuwe Conventie tusschen den Prins en de Regeering vervangen, die aan den Prins meer invloed op de verkiezing van Burgemeesteren zou schenken, dan hij tot dusver had gehad. Maar 't bleef bij woorden en plannen. Men moest, naar van der Spiegel's inzicht, de regenten niet verbitteren. ‘De Stadhouder kan niet groot in zichzelf, noch nuttig voor de Republiek zijn, dan door onderling vertrouwen: en dit vertrouwen kan nooit geboren worden, daar een heimelijke oppositie van belangen of personeele verwijdering is.’ Zoo had de Raadpensionaris geleerd en Willem V dacht er niet anders over. Daarom werd het volk aan de regenten prijsgegeven, en deze zelve in het bezit van een macht gelaten, die zij vroeger tegen den Stadhouder hadden gekeerd. Door de ervaring geleerd zouden zij voortaan steunen, wat zij het eerst hadden bedreigd. Al werden zij niet geroepen tot het uitoefenen van een invloed, dien zij hadden geëischt, hun eigen belang en de vrees voor den gemeenschappelijken vijand zouden

hen tot bondgenooten van een autoriteit maken, wier val de hunne zou met zich sleepen.

De uitkomst scheen deze staatkunde, die op overeenstemming van belangen, niet van inzichten bouwde, te rechtvaardigen. De regentenpartij onthield zich van oppositie. Aan den Stadhouder, aan diens inzichten en de invloeden, die op hem werkten, moest de Raadpensionaris concessiën doen, en menigmaal zijn plannen wijzigen, om diens steun te verkrijgen. Maar de regenten boden geen tegenstand meer, en zoo een enkele maal deze of gene het waagde minder buigzaam en volgzaam te zijn, was een krachtig woord of scherpe uitval van van der Spiegel gewoonlijk voldoende, om het verzet te breken.

De volgende jaren zouden bewijzen, hoe zeer de uiterlijke schijn bedroog. De regenten onthielden zich van verzet, maar steunden niet. En zoo zij al wilden, zij konden niet. Tusschen hen en het volk gaapte een diepe klove, de herinnering aan vroegere dagen. Als het gevaar het Stadhouderschap zou bedreigen, zou het blijken, hoe machteloos de mannen waren, bij wie het steun had gezocht. De Restauratie had den gevel van het staatsgebouw hooger opgetrokken; maar de grondslagen niet vernieuwd. Toen de stormwind der revolutie het trof, stortte het in.

THEOD. JORISSEN.

(Het 2de gedeelte in het volgend nummer.)

In- en uitwendige grootheid.

‘We are bigger outside than inside,’ zei ik lachend tot den Amerikaan, die mij onlangs op een Duitsche badplaats zijn verbazing te kennen gaf, dat er meer Londenaars in de wereld waren dan Nederlanders, meesters van zulke uitgestrekte koloniën. En nadat de man mij natuurlijk het gewone refrein voorgezongen had, dat Amerika niet aan Engeland maar aan Ierland zijne groote mannen verschuldigd was, en hij alweer niet begreep door zijn jaloezie juist zijn bewondering voor het moederland aan den dag te leggen, verweet hij ons Nederlanders veel te toegevend ja te zwak voor Engeland te zijn, op koloniaal gebied. Waarom lieten wij 't toe, dat de Brit zich op Borneo nestelde, en waarom hadden wij hem niet al voor jaren belet zich te Singapore als een bloedzuiger op onze buitenbezittingen te plaatsen, de beste vruchten daarvan opslorpende? Niets gemakkelijker toch voor ons dan, als tegenwicht, een groote vrije handelsmarkt oostelijk van Singapore te vestigen, zoo meende hij.

Waarom niet? Ja, dat schijnbaar zoo eenvoudig woordje is op duizenderlei wijze te gebruiken, zonder dat iemand er een voldoend antwoord op geven kan. 't Gemakkelijkste ware zeker alweer te zeggen: ‘because we are not big enough inside.’ Maar voor zulk een onvoorzichtigheid wachtte ik mij wel. Ik had dan verraden, dat wij bij ons te klein zijn om over personen heen te zien en alleen op zaken te letten; verraden, dat bij ons de personeele veeten gedurig de belangen van het algemeen op den achtergrond dringen. Laat althans de vreemdeling 't niet weten, dat haast tallooze onderwerpen van inderdaad overwegend nationaal belang bij ons niet eens aan-

geroerd worden, maar dat tot bekwame mannen toe hun tijd liever verbeuzelen aan vlugschriften over het partij kiezen voor deze of gene persoonlijkheid, waarvan het staatsmansbeleid door even zoo velen erkend als ontkend wordt, zoodat zij althans niet algemeen als hoofd gewenscht wordt; dat verkiezingen, wier uitslag als een raadsel werd voorgesteld, eenvoudig alles onveranderd lieten, behalve eene enkele uitzondering, die der natie niet tot eer verstrekt. Maar waartoe meer voorbeelden opgerakeld ten bewijze, dat bij ons niet de algemeene maar de persoonlijke belangen den boventoon voeren en de andere als wegdringen en wegcijferen?

En toch blijven wij ‘so big outside!’ Al werkt niet ieder burger bij ons mede om althans in onze koloniën het bewijs te geven van hooge waardeering dier bezittingen, niet door ze te vergrooten, maar door ze te ontginnen op zulk eene wijze, dat ze aan den landgenoot winst geven en ontwikkeling aan de kolonie zelve, toch blijven wij ze grootendeels behouden. Zelfs twijfel ik er aan, of men in deze dagen nog zoo grif als voor weinige jaren een stuk van ons koloniaal gebied aan den Engelschman zou afstaan, indien deze of een ander vreemdeling ons weer zoo'n ruil of verkoop voorsloeg. Als, om een voorbeeld te noemen, aan de wetgevers, die nu slechts schoorvoetend aan Suriname de noodige subsidie toekennen, zonder zich zelfs de moeite te geven na te gaan wat die kolonie aan goede landwegen, stoom- en spoorverkeer, telegraaf, onderwijs en arbeidskrachten noodig heeft om zich onafhankelijk van ons te maken, als hun het aanbod gedaan werd ook die bezitting aan een andere mogendheid te verkoopen ten einde de subsidie te besparen, dan geloof ik dat alle die schuchteren daarvoor toch zouden terugdeinzen.

Maar dat bewijst dan dat wij evenzeer den moed missen om dat kostbare erfdeel onzer vaderen op te offeren, als den moed om het vruchtbaar te maken en winstgevend door onze eigene krachten en onze eigene kapitalen! Kalme bezitters te blijven, ja daarvoor hebben wij de kracht nog, maar om ook krachtige bewerkers te zijn van die door de natuur haast vertroetelde landen, neen, dien moed hebben wij nog slechts ten deele. Toch begint 't een bedenkelijk vraagstuk te worden of wij, zonder dien moed om het een of het ander te doen, flinkweg dus partij te kiezen tusschen twee uitersten, zoo maar kalmweg kunnen blijven voortsoezen. Voor ruim tweehonderd jaren

maakten die bezittingen ons rijk en groot, en een kwart eeuw geleden overlaadden ze ons weer met schatten. Maar nu beginnen de kansen te verkeeren. Koloniale baten behooren tot de geschiedenis. En terwijl wij vroeger land op land aan ons onderwierpen, is nu al één enkel vijandig gebied voor ons haast te machtig, en sukkelen wij tien jaar over 't geen de Engelschman in een enkel jaar en dan met succès verricht. Toch geeft hij vrij wat minder geld uit door dadelijk op grootsche schaal te doen, wat wij door ons ‘zuinigjes aan’, jaren lang tot een kanker voor onze schatkist maken.

Natuurlijk achten velen die voorstelling veel te somber. Zij stellen dat turen op die, volgens hen slechts tijdelijk slechte uitkomsten, gelijk met een leek die een gasthuis bezoekt of geneeskundige boeken leest, en die, zoodra hij het hospitaal verlaat of het boek dichtslaat, beweert aan een half dozijn der ongeneeslijke kwalen te lijden, waarvan hij al het verschrikkelijke heeft gezien. En wie klaagt, dat de regeering de mannen die de koloniën willen ontginnen niet krachtig genoeg steunt, hem wordt voorgehouden dat het schip van staat van elk land een luie zeiler is, hetwelk overal jaren aan de werf moet liggen, eer een algemeen als hoognoodig erkende verbetering in plan gebracht, beraamd en goedgekeurd wordt, terwijl het dan nog meestal van een lange reis niet dan met een halve lading te huis komt. Daarom echter heeft de leek bij ons nog niet de bevoegdheid dat schip af te keuren, als onbruikbaar. Alleen de bevaren zeeman heeft hier het recht van spreken. Dat is de staatsman, de gezagvoerder; want wij ingezetenen zijn eenvoudig de reizigers, die immers tot op het kleinste bootje toe niet eens mogen fluisteren tegen den man aan het roer?

Maar die reizigers wagen alleen dan lijf en goed aan hun gezagvoerder, als zij vertrouwen hebben in zijn zeemansbeleid. En moeilijk is 't bij ons te lande niet dat vertrouwen te winnen voor hem die bewijst, bij eerlijkheid, tevens bekwaamheid te bezitten. Haast dwang moet worden geoefend om opengevallen zetels van regeerders en vertegenwoordigers van land, gewest en stad aan te vullen, omdat ons volk liever bij zijn arbeid blijft, dan de eigene belangen op te geven voor de behartiging der algemeene. Niet altijd moge bij ons woord of schrift over regeeringshandelingen eerst in honig gedoopt worden, toch moeten al bijzondere omstandigheden storend tusschenbeide treden om den

eens gewonnen zetel te doen verliezen. De meerderheid van ons volk wil werken voor eigen haard, niet regeeren. En dat bewind hetwelk den man van arbeid beschermt, niet in den zin van bevoordeeling boven anderen, maar zoo beschermt en steunt dat hij vrij zijn nijverheid kan oefenen overal waar Neerlands driekleur wappert, dat bewind wordt sterk door de kracht die het aan anderen verleent. Want wij Nederlanders hebben dien steun der Regeering daarom zoo dringend noodig, omdat wij onzen arbeid vooral willen verrichten in onze koloniën.

Weinige dagen na het gesprek met mijn Amerikaan, ontving ik het ons uit Ternate door Jhr. M.E.T. Elout van Soeterwoude toegezonden vlugschrift: '*De handel op onze Groote Oost*.' En zie, wat de Amerikaan mij verweet, dat verwijt de landgenoot aan geheel ons volk. Hij spreekt tot ons uit het land zelf, waarvan hij de ontwikkeling begeerlijk acht voor Nederland vooral. Met kennis van zaken, gesteund door gewonnen ervaring, geeft hij ons zijn raad of liever zijn voorlichting. En ongevoelig zal geen Nederlander zijn voor het zoo gelukkig nationaal verschijnsel, dat de in onze koloniale geschiedenis zoo welbekende naam van Elout weer in onze Groote Oost verbonden belooft te worden aan plannen van ontwikkeling dier bezittingen. Mocht dat voorbeeld aanmoedigend werken. Er zijn er nog maar al te velen onder ons wier naam een te goeden klank heeft, om dien in beuzelarij te doen verdwijnen. Daarenboven heeft men slechts de vermindering der oud adellijke parken te zien, om de noodzakelijkheid voor velen van een oud geslacht te erkennen, door arbeid hun onderhoud te verzekeren. Balzac geeft Madame d'Aiglemont al de woorden in den mond: 'Je nie la famille dans une société qui, à la mort du père ou de la mère, partage les biens et dit à chacun d'aller de son côté. Nos lois ont brisé les maisons, les héritages, la perennité des exemples et des traditions.' Als dat een halve eeuw geleden al de gevolgen der wet waren, hoeveel te meer zijn ze 't dan nu. En een geluk acht ik 't voor onze Oost en West als de mannen van naam en ontwikkeling en arbeidslust, daar hun kracht en hun invloed overbrengen.

Als pionier op Indisch gebied, is de heer Elout daarenboven geen vreemdeling onder ons. De door hem opgerichte Batjanmaatschappij schijnt nu een goede toekomst te gemoet te gaan.

De aanvankelijke plannen mogen velen te fantastisch voorgekomen zijn en kwamen dan ook niet tot uitvoering, toch is een ontginning op onze buitenbezittingen tot stand gekomen die wij aan zijne volharding te danken hebben, en dat feit op zich zelf verdient waardeering. Hij is dus niet de man van het woord maar de man van de daad; hij geeft wéér wat hij zag, en hij klaagt over wat hij zelf ondervond. Zulk een woord verdient gehoor.

IJverig waren in geheel ons Indië comités bezig om van dat overrijke land een even luisterrijk als volledig en toch getrouw beeld te geven op de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam.

Dat ze boven verwachting daarin geslaagd zijn, behoeft nauwelijks vermeld te worden. Men moge weinig op hebben met de weeldeartikelen welke Frankrijk, zeer te onpas, op een Koloniale en Uitvoerhandel-tentoonstelling zond, en het onvermijdelijke maar noodlottige gevolg daarvan betreuren in het feit, dat aan fabrikanten, die uitnemende elementen voor den uitvoer leverden door hunne eenvoudige en goedkoope artikelen, het verwijt toegevoegd werd niet op de hoogte te zijn van hun vak en bij Frankrijk ter schole te moeten gaan, terwijl die fraaie en smaakvolle voorwerpen, door hunne belachelijk hooge prijzen, totaal ongeschikt waren voor den uitvoer, niemand die daarom aan deze tentoonstelling de eer zal onthouden dat ze, op koloniaal gebied, nog niet geëvenaard is.

Die Comités hebben dus uitnemende diensten bewezen in onze Oost, welnu, behoudt ze, roept de schrijver ons toe. Als ze tijdelijk zooveel nut deden en kracht ontwikkelden voor een tentoonstelling in het moederland, hoe uitnemend zouden ze dan werken om de belangen der zoo ver van elkander liggende en weinig bewoonde, ja dikwijls haast onbekende streken te bevorderen, door ze onderling in gemeenschap met elkander te brengen en te houden. Samenwerking en aaneensluiting zouden dan op eenvoudige wijze verkregen worden, waar nu, door onbekendheid, alle verband en dus ook alle verkeer onderling ontbreekt. Laten de vreemdelingen daarin naast de Nederlanders zitting nemen, want beider arbeid verrijkt de kolonie, en die als toevallig ontstane Kamers van Koophandel zullen krachtig bijdragen tot de ontwikkeling van de nu haast verlaten buitenbezittingen.

Een eenvoudige vingerwijzing en juist gezien. 't Zou een

net worden van levende telegraafdraden dat geheel onze Oost overdekte, en elke nu afgelegen plaats verbond aan het groot geheel. Dan geen isolement meer, waar ook, maar aaneensluiting overal.

Want wij hebben gebroken met het vroegere koloniale stelsel dat alleen voor Java en Sumatra oog en hart had; en de tijden zijn daar, om ons ook met alle kracht op de ontwikkeling der buitenbezittingen toe te leggen, waarvan de rijkdom inderdaad onmetelijk is, en voor ons verkrijgbaar, mits bekwaamheid over kapitaal beschikke om die schatten te vinden.

Hulp der regeering is daarvoor echter onontbeerlijk, maar in onkostbare vormen. Reeds deze hulp, dat de ambtenaren slechts een tiende van den nu betoonden ijver om voor de tentoonstelling voorwerpen te winnen, voortaan aanwenden om de personen te beschermen die den kleinhandel drijven. Die hulp, nu verstrekt voor een tijdelijke zaak, ze zou wonderen wekken, indien ze blijvend den kleinhandelaar ten bate kwam. Laten de ambtenaren in Indië 't waardeeren, als Europeaan en inlander en Chinees en Arabier zijn hulp inroepen tot bevordering van hun bedrijf, willig het oor verleenen aan zijne vragen en aan zijne klachten, erkennende dat 's lands belang niet alleen bestaat in de heffing van belastingen, maar evenzeer, ja op den duur nog meer, in de uitbreiding der productie en de vergrooting van het handels- en scheepvaartverkeer. 't Is vrij wat voordeeliger voor de schatkist ingezetenen rijk en welvarend te maken, dan reeds niet rijken nog te ontnemen wat zij bezitten. Meerdere en betere wetten zijn voor die heilzamer politiek niet noodig. Als de bestaande billijk en verstandig toegepast worden, is het doel volkomen bereikt. Bij alle ambtenaren, hooge en lage, moet de overtuiging krachtig gevestigd zijn dat zij alleen dan waarachtig in 't belang van den staat handelen, zoodra zij de welvaart der ingezetenen verhoogen. Een levenwekkende adem gaat dan van hen uit die allen bezielt en tot arbeid wekt; maar tot luiheid en ledigheid worden diezelfde mannen als gedreven, indien de machthebbenden hen nauwelijks met een blik verwaardigen en handel en nijverheid haast een misdaad achten.

Ook tegen de misbruiken der eigene hoofden moet de bevolking door hen beschermd worden. De knevelarijen waaraan de inlander vaak van die zijde blootstaat, maken hem afkeerig van allen arbeid, omdat hij er toch de vruchten niet van mag

behouden. Hij die op gezag van den vorst handel drijft, heeft evenzeer het recht den inlander te dwingen artikelen duur te koopen die deze niet verlangt, als in betaling goederen van hem te eischen voor een schandelijk lagen prijs. Wie wil dan nog werken en handeldrijven, wanneer hij geen bescherming geniet?

Enkele voorbeelden die den overwegenden invloed der ambtenaren in Indië bewijzen, haalt de schrijver aan. Men ziet daaruit, hoe zeer zij bij machte zijn welvaart en rijkdom en tevredenheid rondom zich te verspreiden en daardoor tevens het land rijk te maken dat zij dienen, maar hoe zij evenzeer alle veerkracht bij Europeaan en inlander kunnen dooven, en in een oogwenk al het goede vernietigen, wat hunne voorgangers na jaren arbeids hebben tot stand gebracht.

Toen een wakker ambtenaar, de heer Riedel, in 1865 het bestuur over Gorontalo verkreeg, alwaar een heffing van goud de eenige bate was die in 1852 nog geen ƒ 4000 opbracht, trachtte hij al spoedig de bevolking te winnen voor den handel. Maar groot en klein onder hen waren schuchter en bang voor de raadgevingen van regeeringspersonen. Een barre ervaring had hen geleerd, dat reeds de voorzichtigheid gebood zich zoo arm mogelijk voor hen te houden. De overige ambtenaren veroordeelden 't ook den inlander tot handelaar te hervormen, vreezende dat hij dan den landbouw zou opgeven of althans verwaarloozen en aanleiding geven tot hongersnood. En toch is sedert die ambtenaarsdaad van 1865, de uitvoer van Gorontalo tot zooveel millioenen geklommen als ze vroeger duizenden bedroeg, terwijl stoomer en zeiler er reeds laden en lossen.

In waarheid is 't raadzamer de ontwikkeling der buitenbezittingen te beginnen door het drijven van handel, dan door het aanwakkeren van cultures. Laten overal handelsfactorijen opgericht worden, die de producten van den inlander koopen en hem Europeesche producten verkoopen, dan zal hij langzamerhand wel tot geregelden arbeid op het veld overgaan, waartoe hij thans nog ongenegen is. Een machtige bankinstelling richte overal die kantoren op of steune ze, eerst op bescheiden schaal, maar vooral gedreven door mannen die geheel vertrouwd zijn met de plaatselijke toestanden. De geheele omgeving van Macassar worde financiëel in staat gesteld rondom de producten te koopen, en alzoo het tegenwicht te vormen van Singapore,

waarvan mijn Amerikaan reeds sprak, zonder natuurlijk de plannen van den heer Elout te kennen.

De marineofficier Vosmaer vestigde in 1830 op de oostkust van Celebes, met behulp van kooplui van Macassar, een handelsfactorij, en binnen den tijd van twee jaar werd de pas nog onbewoonde plek het middelpunt van een verkeer dat geheele prauwenvloten aldaar samenriep, terwijl de koffieteelt zich begon te ontwikkelen. Maar in 1834 overleed de ondernemende man, en daar niemand in zijne voetstappen trad, is de Vosmaerbaai weder het oude verlaten oord.

Onze regeering had wijselijk den man met de waardigheid van Assistent-Resident bekleed, en hem dus zekere macht toegekend. Verstandig beleid en helder doorzicht, hulp te verleenen waar eigen initiatief den lande ten goede kwam. Dat getuigt meer van een juisten blik, dan den heer Elout te weigeren de in 't wild groeiende muskaatbosschen op de onbewoonde Obi-eilanden, met 't oog op de latere ontginningen dier streken, in erfpacht af te staan, eer hij het cijfer genoemd had dat hij daarvoor jaarlijks aan den staat wilde uitkeeren.

Toch wilde 20 jaar geleden de regeering aan een pachter dier zelfde Obi-eilanden tot zelfs een deel van het noodige ontginningskapitaal toe voorschieten, en hem daarenboven tien jaar lang vrijdom van belasting toekennen. Zou dan thans, nu immers over gebrek aan ondernemingsgeest bij ons volk zoozeer geklaagd wordt, bij de natie de fout niet schuilen?

En toch berust bij dat particulier initiatief de toekomst van ons Indië. Aan mannen vol kennis en ervaring daarvoor hebben wij geen gebrek, wel echter aan het noodige kapitaal. En dat kunnen alleen maatschappijen leveren, omdat het gezamenlijk cijfer voor een enkele firma te groot is en de winsten weder te klein zijn als ze over zoo vele, alle dure schijven, verdeeld moeten worden. Zal Nederland bereid gevonden worden dat kapitaal te geven en inderdaad een tweede Singapore maken van Macassar, alwaar op dit oogenblik een stilstand van in- en uitvoeren op te merken valt, die haast den naam van achteruitgang verdient? Daarenboven is de stilstand van Neêrlands handel evenzeer onheilspellend, en toch heeft Nederland geen gebrek aan kapitaal om dien uit te breiden. Is 't dan niet haast ter elfder ure, dat wij op de teekenen der tijden gaan letten?

Maar niet de brochure van den heer Elout wil ik hier over-

drukken, alleen de aandacht er op vestigen en de hoofdtrekken weêrgeven. Laten de ervaren Indische mannen, wier hulp hij voor zijne plannen inroept, hem hun raad en steun niet onthouden.

Men stemme met den schrijver in of wijke in gevoelen van hem af, toch zal ongetwijfeld een ieder hem het recht laten wedervaren, dat hij een verdienstelijk werk doet met zijne pogingen om Indië en Nederland beide te helpen, door de krachten en kapitalen van het moederland te winnen voor de verdere ontginning der kolonie. Zoo kan Nederland weder groot worden door Indië. Niet de dagen van cultuur- en consignatiestelsel komen mij daarbij voor den geest, die tijden van kunstmatige bevoorrechting en ontzenuwing van enkelen ten koste van allen, maar de dagen toen wij over geheel Indië onze bedrijvigheid verspreidden, waarvan onbewoonde eilanden dikwijls nog de kenteekenen vertoonen. Soms hoort men klagen, op Java geen middel van bestaan meer te kunnen vinden, tenzij men beschikken kan over groote kapitalen. Voor de ontwikkeling van dien handel door enkelen zijn die kolossale sommen niet noodig, en de eenigszins bemiddelde jonkman zou daar een toekomst kunnen vinden welke Europa hem niet meer aanbiedt. Maar 't is al weer kennis en ervaring die eerst gewonnen moeten worden, eer men op de vruchten van die kapitalen mag rekenen.

Zal de stem van den heer Elout de sluimerende krachten ten onzent, in het belang onzer buitenbezittingen, doen ontwaken en aan den arbeid tijgen?

Eenzijdig is Neerlands handel, klagen velen, en zij willen dat wij vooral met vreemde landen zullen verkeeren. En zij die alzoo spreken hebben volkomen gelijk. Maar als daaruit het gebrek aan geestkracht bij ons doorstraalt, komt dat dan niet veel sterker uit indien 't blijkt, dat wij tot zelfs onze eigene bezittingen niet voldoende bearbeiden? Als een Amerikaan ons moet wijzen op het gevaar van Singapore, terwijl wij in onze buitenbezittingen een punt bezitten maar niet dan onvoldoende exploiteeren, hetwelk de Engelsche mededinging zegevierend zou afkeeren; als de landgenoot ons evenzeer wijst op die rijke bezittingen welke alleen op onze kapitalen wachten om ons ruime winsten te leveren; en als ik op Suriname zie, alwaar nu tientallen de vroeger honderdtallen van bloeiende plantages vertegenwoordigen, dan vraag ik waar de oude ondernemingsgeest

gebleven is, als zelfs de eigene kolonien, alwaar regeering en wetten en omgeving ons een half tehuis aanbieden, te vergeefs op onze hulp wachten?

Er was een tijd, maar toen leefden de krachtige voorvaderen der mannen van het heden, er was een tijd, toen wij in alle vijf werelddeelen vasten voet hadden of onzen invloed deden gelden. En van dat alles is slechts Java en Suriname met de eilanden ons overgebleven, het eerste althans bearbeid, het laatste lang verwaarloosd, Brazilië ging voor ons verloren en Nieuw Amsterdam werd zelfs herdoopt, welke schande Australië ons toch bespaarde door de oude Hollandsche namen nog in eere te houden. De Kaap de Goede Hoop draagt een naam die ons haast wrevelig maakt, vooral nu het thans levend geslacht de eenige volkplanting die wij nog in het groote Afrika overhielden, ook aan den Engelschman heeft overgedaan. De mannen die daartoe overgingen, hadden althans de gave der profetie niet. Hun schemerde blijkbaar niets voor den geest van de toekomst van dat ‘dark Continent’ waarvan andere natiën alles verwachten. Een Livingstone, een Barth, een Vogel, een Stanley, een de Brazza willen het openen voor Europeschen ondernemingsgeest. En wij, kolonisten in merg en been, wij verkoopen de laatste bezitting die wij er hebben, juist toen anderen hunkerden er vasten voet te zetten. Toch dreven onze kooplui er toen, en reeds lang te voren, een uitgebreiden en winstgevenden handel, dien zij echter aan de Engelschen moesten overdragen, omdat onze eigen regeering hen verjoeg. Maar hoe weinig genegen die handelaars gelukkig waren het geheele verkeer met Afrika daarom op te geven, dat bewijst de toenemend levendige vaart op Liberia en de Westkust, en dat bewijst ook de met nieuwe kracht hervatte handel met Mozambique.

Niet ongepast acht ik 't hier, waar van Nederland als koloniale mogendheid bij uitnemendheid sprake is, de aandacht te vestigen op het verslag dat wij van onzen Consul te Quilimani, het hoofddistrict van Mozambique, ontvingen. 't Gebeurt zoo zelden dat onze Consuls met ingenomenheid spreken van de handelsbetrekkingen tusschen het land dat zij vertegenwoordigen en dat zij bewonen, dat ik 't haast een nationaal vergrijp zou noemen indien ik de enkele uitzondering verzweeg, waar zulks wel degelijk en zelfs in hooge mate het geval is. 't Is daarenboven zoo bemoedigend, zoo opwekkend, op feiten te kunnen wijzen, die het onloochenbaar

bewijs leveren, dat wij wel degelijk ook in den vreemden kolonialen handel onzen ouden roem kunnen handhaven, indien men maar zorgt de kennis te verkrijgen der maatschappelijke verhoudingen in het land waar wij arbeiden, en de middelen beschikbaar te hebben welke voor het drijven dier zaken onmisbaar zijn.

De in- en uitvoerhandel van Quillimani berust bijna geheel in de handen van vreemde, dus niet Portugeesche firma's. Eene Hollandsche, twee Fransche en een aantal Britsch-Indische, ziedaar alles. De kolossaal toenemende Indische katoennijverheid maakt er den verkoop van Europeesche witte katoenen goederen onmogelijk, maar sedert de te Rotterdam gevestigde handelsvereeniging op Afrika's Oostkust met hare stations al dieper en dieper in het binnenland dringt, vraagt de neger betere en fraaiere stoffen en voorziet de Nederlandsche nijverheid in steeds klimmende mate in die behoefte. Dat onze genever en boter en kaarsen en zeep daarheen tevens hun weg vinden, als de gewone pioniers voor onze uitvoeren, die dan later ook onze manufacturen op de nieuwe markten tot begeerde artikelen maken, begrijpt een ieder die in den uitvoerhandel geen vreemdeling is.

En zonderling, al past dit consulaire verslag schijnbaar volstrekt niet bij de brochure van den heer Elout, toch behoort het daar wel degelijk bij, omdat ook hieruit de klacht tot ons rijst over de miskenning welke de handel van de zijde der - hier Portugesche - ambtenaren ondervindt. Smeekt de heer Elout hen in ons Indië, toch te erkennen dat de handel den inlander tot welvaart brengt, omdat hij hem als dwingt tot arbeiden, daar hij het begeerde Europeesche artikel alleen machtig kan worden door er zijn eigen product tegen in te wisselen, onze Consul van Quillimani klaagt evenzeer dat de ambtenaren den handel beschouwen als een ramp voor het volk, zoodat zij dien dan ook op alle mogelijke wijze trachten te vernietigen en onmogelijk te maken. Toch waren de uitvoeren in 1881 nog al vrij belangrijk. Men oordeele:

grondnoten	5.644.800	KG.	waarvan n. Nederl.	1.233.000	KG.
coprah	480.000	KG.	waarvan n. Nederl.	49.000	KG.
sesamezaad	132.200	KG.	waarvan n. Nederl.	102.420	KG.
was	22.016	KG.	waarvan n. Nederl.	19.290	KG.
gomelastiek	8.000	KG.	waarvan n. Nederl.	2.233	KG.
kokosnoten	18.000	stuks	waarvan n. Nederl.	18.000	stuks
ivoor	29.292	KG.	waarvan n. Nederl.	1.275	KG.

Maakte Nederland dus toen al geen slecht figuur in dien handel, nog beter zijn de cijfers over 1882 voor ons. Van de invoeren, groot Rs. 304.293.000, en de uitvoeren, groot Rs. 336.138.000, verkreeg Nederland een belangrijk aandeel.

Immers wij vinden voor de

		Invoeren		**Uitvoeren**
Nederland	Rs.	67.181.000	Rs.	76.643.000
Frankrijk	Rs.	54.260.000	Rs.	120.239.000
Engeland	Rs.	26.760.000	Rs.	38.817.000
Portugal	Rs.	18.060.000	Rs.	_____
Bombay	Rs.	125.609.000	Rs.	91.813.000
diversen	Rs.	12.423.000	Rs.	8.626.000
		_____		_____
	Rs.	304.293.000	Rs.	336.138.000

Dat is nu een vrije en onbeschermde handel wat onze regeering betreft, ja nog bemoeielijkt en belemmerd door de autoriteiten daar ter plaatse, en toch drijven wij dien in mededinging met machtiger natiën. Want geene handelszaken waren oorzaak der verliezen door de deelhebbers vroeger geleden en die mogen dus alhier niet tegenover de cijfers van verkeer gebezigd worden. En zouden wij nu niet op onze eigen buitenbezittingen kunnen doen waartoe wij uitnemend bij machte blijken te zijn op het gebied van vreemden? Haast dwaas mag men zulk een onderstelling heeten. Bij den vreemdeling moeten wij eerst den naam en den invloed en het vertrouwen en de kennis zijner gewoonten en behoeften en maatschappelijke toestanden winnen, welke wij in onze eigene koloniën ter onzer beschikking vinden. Een naam en vertrouwen. Wat dat zeggen wil, herinnert ge u wellicht van Laboulaye's Abdallah, wanneer de jonge koopman Omar aan zijn vaderlijk fortuin een zwaar verlies toebrengt, enkel en alleen om den naam van eerlijk en bekwaam man te Djeddah te vestigen. De geslepen vader, aanvankelijk verstoord op zijn zoon, moet hem later recht doen wedervaren. ‘Want de naam van eerlijk man, eens gewonnen, gaat nooit weer verloren, en wordt de grondslag van het fortuin,’ zegt de zoon. Of de schurk later al misbruik maakt van dien naam, doet hier niets ter zake. Maar wie kan beter oordeelen over de waarde van een goeden naam, dan hij die hem nooit kan verkrijgen?

En wij hebben of hadden, - kies van die beide woorden welk ge wilt, - een goed klinkenden handelsnaam over geheel

de wereld, en hebben, - niet hadden, - daarenboven nog groote kapitalen; vanwaar dan het zonderling verschijnsel dat onze handel slechts staande blijft en eenzijdig, en zelfs een Antwerpen ons tot voorbeeld gesteld mag worden? Leeft geen handelslust meer bij ons volk, vooral niet bij het opkomend geslacht?

Beweer niet, dat de handel in andere landen als tot veelzijdigheid gedwongen wordt door een krachtige nijverheid, die van overal grondstoffen ontbiedt en naar alle werelddeelen fabrikaten zendt, en Nederland, dat voedend element mist. Moeielijk toch zou 't zijn om te beslissen of zulk een bewering beter als onwaar, dan als hoogst onbillijk moet gebrandmerkt worden. Immers is 't nog niet eens maanden maar veeleer weken geleden, sedert de Kamer van Koophandel van eene onzer machtigste fabrieksteden tot hare zuster in de hoofdstad kwam met de ernstige klacht, dat zij genoodzaakt werd de grondstoffen voor hare nijverheid over Antwerpen en andere vreemde havens te laten komen, hoewel zij verre de voorkeur gaf aan de Hollandsche havens. Die staan echter in geen stoomverkeer met de groote afscheephavens van katoen! Dat luidt geheel anders. De klacht is welgemeend en ze getuigt van een opgewekt nationaliteitsgevoel, maar bar is ze in hooge mate voor onzen handel en onze scheepvaart. Wij hebben dus wel hetzelfde voorrecht van een krachtige nijverheid om onzen groothandel te voeden, maar maken er geen gebruik van. Men kent het antwoord der Amsterdamsche Kamer, die wel vuur vat op een bijzaak maar de hoofdquaestie eenvoudig onbeslist laat. Geen hoop op voorlichting of herstel van die zijde dus. Zal de handel daarin berusten?

Neen, had onze handel zich even krachtig ontwikkeld en uitgebreid als onze nijverheid, niet klachten maar lofredenen zou hij hooren. Onze handel en scheepvaart zijn na de opheffing der Indische bevoorrechting niet herschapen in een kosmopolitisch verkeer, maar ze zijn zich blijven beperken tot onze eigene Oost, en hebben vandaar zeker oneindig grooter hoeveelheden producten aangevoerd dan ooit te voren. Maar onze nijverheid, die evenzeer de bescherming in Indië verloor, zocht wel degelijk andere markten op en richtte daar hare fabrieken naar in. Wat al producten van de Nederlandsche nijverheid volstaan de mededinging met buitenlandsche fabrikaten zegevierend op menige transatlantische

markt. En niet, als elders, bestelt de handelaar van onze groote havensteden die aan de fabrikanten en weet hun alle mogelijke schakeeringen op te geven welke op die vreemde markten begeerd worden, maar zij moeten zelf die kennis opdoen en zelf de koopers aldaar opzoeken. Een machtig element van transatlantisch verkeer laat onze handel dus ongebruikt.

Vroeger, toen de koloniale politiek handel en nijverheid en scheepvaart zoozeer beschermde dat een ieder koopman en fabrikant en reeder en assuradeur worden kon, al was het vak hem geheel vreemd, omdat de regeering als een aardsche voorzienigheid een milden regen liet nederdalen over goeden en boozen, was de kost spoedig gewonnen. Thans staat ieder op eigen beenen, en alleen hij die loopen geleerd heeft en loopen wil, brengt 't ver. De onverschillige blijft eenvoudig achter en klaagt. Gelukkig thans voor doove ooren! De onbillijkheid van het beschermen van den een, hetwelk nooit dan ten koste van den ander geschieden kan, wordt te algemeen erkend. En den wakkeren planter op Java te benadeelen ten bate van onze handelaars, is eenvoudig onmogelijk geworden.

Als ik straks vroeg, of er dan geen ware handelslust meer in Nederland leeft, bij het opkomend geslacht vooral, had ik het oog op den goederen- niet op den geldhandel. Die laatste toch heeft onder ons een uitbreiding gekregen, waaraan een stad als Amsterdam grootendeels haar behoud te danken heeft. Maar die geldhandel trekt zóóveel krachten naar zich toe, dat ze aan de goederenmarkt niet veel overlaat. Vergelijk het aantal handelsfirma's met dat der bankiers en fondsenhandelaars van een dertig jaar geleden en thans, en ge zult lijnrecht tegenovergestelde uitkomsten krijgen. Verdwenen zijn tal van goederenhuizen en nieuwe komen de ledige plaatsen niet aanvullen, terwijl het aantal der handelaars in fondsen haast niet te tellen is. Ik acht die eenzijdigheid geen geluk voor stad of land, al erken ik de groote waarde van den geldhandel. 't Is ook geen bewijs van een gezond handelsleven, dat in de grootste havenstad van ons land de groote handelshuizen niet toenemen. En onwillekeurig vraag ik, waar dan al die hooggeroemde krachten gebleven zijn welke onze handelsscholen ons beloofden, en die nu toch sinds lang tot rijpheid moeten gekomen zijn? Meestal ook in den geldhandel opgegaan? Maar daarvoor is die breede, althans die haast technische opleiding niet noodig,

welke men op de Amsterdamsche handelsschool verstrekt en die zelfs zoover gaat, dat men knapen van ongeveer zestien jaar fabrieken in het buitenland laat bezoeken, 't geen wèl tot de studie der leerlingen van een vijfjarige hoogere burgerschool en der Polytechnische school behoort, maar geenszins tot die van jonge kooplui in den dop. 't Is zoo, in dusdanige pijlsnelle vaart gaan die tochten, dat ze zelfs voor den man van het vat geenerlei nut zouden opleveren, en aan onervaren jongelui alleen de ongelukkige begoocheling bijzetten, het bij vogelvlucht ontwaarde ook te hebben begrepen. Maar in elk geval staan zulke tochten in verband met de gevaarlijke richting onzer dagen, zóóveel te onderwijzen, dat de leerling daardoor het noodige niet weet. Hoe kan voldoende taalkennis op zulke scholen gegeven worden, als allerlei onnoodigs den tijd daarvoor wegneemt? Had de schrijver van het eenige strooibillet dat men van de jongste verkiezingen zorgvuldig bewaard zal hebben, in plaats van den misgreep te begaan door de bewering, dat de gemeentekas die reisgelden betaalde, over welke geringe flater men o! zoo juichte, - een kinderhand is gauw gevuld, - op het strijdige daarvan met het karakter der school gewezen, en, indien hij zich tot het financiëele wilde beperken, op het verkeerde, om aan een openbare school, de jongens half officiëel en in zake van onderwijs, te scheiden tusschen rijken en armen, hij zou juister en krachtiger gevonnisd hebben.

Maar ik herhaal 't, waar zijn onder ons de jonge handelshuizen, gesticht door de van tot dusver door ons verwaarloosde terreinen huiswaarts gekeerde pioniers, wier ondernemingsgeest aangewakkerd en versterkt is door de betere opleiding onzer kooplui? Wijs ze mij niet aan op de geldmarkt, want die heeft geen versterking noodig, de mededingers verdringen elkander daar reeds; maar wijs ze mij aan in den groothandel, die eer bate kan vinden bij een meer wetenschappelijk onderwijs en alwaar de arbeiders gemakkelijk te tellen zijn. De geldhandel bestaat voor een groot deel uit speculatie. Kans is daarvan het hoofdelement. De goederenhandel blijve daarvan liefst zooveel mogelijk gevrijwaard. Wij hebben 't juist aan den overwegenden invloed van den geldhandel te wijten, niet te danken, dat de althans in woorden toegekende jaarlijksche uitkeering van rente of het uitzicht op winstgevenden verkoop al meer een voorwaarde wordt van deelneming in ondernemingen van handel

en nijverheid. Alleen als renteheffer betreedt de man van fortuin thans gewillig de geldmarkt, of met de hoop zich spoedig weder als winnend verkooper te kunnen terugtrekken, nadat hij pas als kooper handelde. 't Is zoo, de beschikking over groote kapitalen is daardoor der nijverheid gewaarborgd; maar omdat alleen dadelijk winst- of rentegenot, niet de begeerte ook om noodige en nuttige ondernemingen van nationaal belang tot stand te brengen, de deelhebbers lokt, verkoopen velen onmiddellijk hunne aandeelen zoodra de eerste uitkomst tegenvalt, en dan tot elken prijs, hoe goed de zaak ook moge beheerd worden en hoe zeker ook haar toekomst zij. Dat benadeelt niet alleen het prestige der jonge onderneming, maar maakt velen huiverig voor nieuwe, hoe ook gegronde plannen, hun geld te geven.

Over 't geheel werkt de toenemende gewoonte van speculeeren ongunstig op den goederenhandel, vooral waar 't ondernemingen van transatlantischen aard geldt. Snelheid van omzet is daarbij niet de hoofdzaak, maar veeleer blijvende geldbelegging.

Niet groote en plotselinge winsten, maar eer vaste inkomsten waarop te rekenen valt, maken daarvan het karakter uit. Kennis meer dan geluk, geduld meer dan een onverwijld besluit. Geen gouden of ijzeren ketting, maar een vruchtbaar werkzaam en nuttig leven.

Hoe velen zien wij niet de slachtoffers worden dier speculatiewoede onzer dagen, menschen zelfs wier maatschappelijke betrekkingen of vastheid van bestaan hen moest verheffen boven dien gouddorst. En in welke kolossaal ongunstige verhouding staan de tien- en misschien honderdtallen die werkelijk een groot fortuin door speculatie gewonnen en ook behouden hebben, tegenover de duizenden en nogmaals duizenden, welke op dat succes van enkelen eigen geluk en dat der hunnen verdobbelen. Erken met mij het groote nut van den geldhandel, maar erken tevens met mij het treurige dat daarin ook zoo velen van hen opgaan voor wier werkelijke handelsopleiding thans duizenden jaarlijks betaald worden, met hoop op een geheel andere uitkomst en stellig met een geheel verschillend doel.

Gelukkige en bevoorrechte knapen van den tegenwoordigen tijd, die alles kunnen leeren wat zij voor hun vak noodig hebben. Uitnemende inrichtingen dan ook die handelsscholen. Maar aan de vruchten leert men den boom kennen. Indien aan den goederenhandel werkelijk niet ten goede komt van die scholen

wat deze er van verwachten mag, zou 't dan aan de richting van het onderwijs liggen? Veel weten, is nog niet hetzelfde als veel kunnen. Dikwijls zelfs staan de resultaten van beide lijnrecht tegenover elkander. Veel weten, is zeer dikwijls hetzelfde als haast niets weten van iets bepaalds. Men rekent zich dan in staat om door zijne veelzijdige kennis alles te kunnen ondernemen. Met een bewonderenswaardige gemakkelijkheid stapt men over van het eene vak naar het andere en dringt de specialiteiten dan uit den weg, die plaats moeten ruimen voor die alles omvattende geesten wier blik een ruimte overziet en wier verstand een inzicht in alles verkrijgt, waardoor alle raadselen worden opgelost.

Zou nu misschien dat kennen van alles, 't moeilijk maken af te dalen tot het kunnen van iets bepaalds en altijd beperkts?

Ik vraag slechts. Alleen aan onderstellingen waag ik mij. De meer bevoegde geve het antwoord. En hij losse het raadsel op, dat wij groote koloniën bezitten die aan onze markt al reeds vaste en groote toevoeren van producten verzekeren, en dat toch de aanvoeren van gelijksoortige producten blijven ontbreken die andere havens tot wereldmarkten maken.

Maar de heer Elout ontkent dat wij zelfs partij trekken van onze eigene buitenbezittingen in Oost-Indië, en hij die onze West-Indiën kent, zal over hetzelfde nog veel luider klagen wat die bezittingen aangaat. Alzoo reeds ia eigen kring hebben wij overvloedig gelegenheid om ons als echte kooplui te ontwikkelen, daargelaten nog het onmetelijke gebied van voortbrenging onder alle hemelstreken. En alleen van een klein gedeelte dier voorrechten maken wij een bescheiden gebruik. Toch geven de enkele cijfers welke ik 't waagde op te nemen het bewijs, dat ons de bekwaamheden geenszins ontbreken om in een wedstrijd met anderen niet achter te blijven. En wij zagen 't, aan een nijverheid die onzen handel steunen wil, ja dat zelfs verlangt, ontbreekt 't ons evenmin. Hoe blijven wij dan staan waar anderen rondom ons vooruitgaan, en dat terwijl wij genoeg geld hebben, en in een land, hetwelk door zijne havens, rivieren en kanalen ons haast dwingt tot een levendig cosmopolitisch verkeer? Want de geldhandel waartoe wij ons meer en meer beperken, heeft al die waterwegen en kanalen en handelsinrichtingen niet noodig. Die kan eenvoudiger gedreven worden en waar men verkiest.

Het antwoord kan wel niet anders luiden, dan dat de wil ons ontbreekt tot die inspanning, welke nieuwe zaken eischen. Wij schijnen ook de behoefte nog niet te hebben aan de winsten, welke die ondernemingen in andere landen afwerpen. Zijn wij te rijk om ons hard in te spannen? Of misschien liever tevreden met een bescheiden deel, dan dat wij leering en ervaring gaan opdoen in den vreemde, hoe onzen eenzijdigen handel veelzijdig te maken, en daarvan groote voordeelen te trekken? Of ook, geven wij allicht de voorkeur aan de kansen van het beursspel, die veel beloven en weinig inspanning eischen?

Niemand kan voor een ander antwoorden. Maar ook niemand zal ontkennen voor zichzelven, het antwoord op deze vragen gereed te hebben. Het zal verschillen naar gelang van ieders omstandigheden, begeerten en gewoonten en de mate van ieders zelfkennis. Inwendig echter, begoochelt niemand zichzelven.

Als gastheeren worden wij op dit oogenblik door tal van vreemdelingen gevierd, gehuldigd en bewierookt. Maar die roes is spoedig voorbij. Dat de ontnuchtering maar niet ten onzen nadeele zij.

Wij hebben den vreemdelingen laten zien over welke uitgestrekte en vruchtbare bezittingen wij in Oost en West te beschikken hebben, en door de uitstalling der producten daarvan haast hun begeerlijkheid opgewekt, hun naijver op zulk een rijkdom. De bekwamen onder die vreemdelingen weten wel hoe wij die bezittingen gebruiken. Gewogen worden wij door de zoodanigen zonder twijfel, en veelal ook met een juiste schaal, zij 't niet altijd met een liefderijk hart. Door zoo geheel onze schatkameren te openen hebben wij de wanden van ons huis met glas bekleed, ons handelsleven en ons koloniaal beleid geheel doen kennen. En ik herhaal 't, niet altijd zijn de beoordeelaars even goedgezind, ware dankbare gasten. Want van al die warme en hooggestemde vriendschapsbetuigingen aan tafel gegeven, verwacht ik niets. Dat waren beleefdheidsvormen, passende in een feestzaal en onder menschen van goede manieren, evenzeer behoorende tot een keurige tafel als het fraaie servies en helder kristal. Eischen veranderde omstandigheden dat die woorden van lof overgaan in beschuldigingen of verwijten, welnu, even vlug en rad glijden die dan over dezelfde lippen. Begroeten de gekroonde hoofden elkander niet hartelijk den dag voorafgaande aan dien der oorlogsverklaring?

Neen, dat niemand zich daardoor late begoochelen, noch

daarvan blijvende voordeelen wachte. Als de vreemdeling de producten onzer nijverheid voordeelig acht om ze te koopen, zal hij dat doen omdat hij er winst in ziet, niet omdat hij onze steden zoo schilderachtig en ons volk zoo beminnelijk vindt als gastheer. Evenzeer zullen wij bij hem ter school gaan uit eigenbelang, allicht veel van hem overnemen omdat hij 't beter doet dan wij, maar niet omdat hij onze gast is. Moge dat eigenbelang hem en ons menige vrucht van deze tentoonstelling leveren, afgescheiden van alle persoonlijke en nationale sympathiën en antipathiën, ik zal er dankbaar voor zijn en verwacht ze ook.

Maar voor ons zij deze tentoonstelling de meest krachtige opwekking om, vooral als koloniale natie, diep het Noblesse oblige te gevoelen. Nóg zijn wij rijk en machtig door ons koloniaal bezit, maar reeds rijzen klachten over gebrek aan voldoende middelen van bestaan aan alle zijden, rondom ons. Onze rijksinkomsten vloeien niet zoo mild meer, en een enkele oorlog sleept meer weg dan wij kunnen missen, terwijl een groote ramp ons Java teisterde, waardoor op nieuw zware offers aan de reeds niet rijke schatkist gesteld worden. Eendracht heerscht niet voldoende onder ons op staatkundig gebied om te verwachten dat door onderlinge samenwerking spoedig nieuwe belastingen zullen ingevoerd worden of de bestaande afdoende verbeterd om de reeds geleden en nog te wachten verliezen te dekken, noch dat eindelijk en ten langen leste met gemeen overleg ons kostbaar krijgswezen op zoodanigen voet gebracht zal worden, dat wij met gerustheid een vijand in moederland of kolonie kunnen afwachten. Een tweede Atjeh zou ons vernietigen, na de schromelijke verliezen welke het eerste ons reeds, onnoodig, berokkende, De mannen die thans het roer van staat in handen hebben zijn welgezind, en aan de noodige bekwaamheden ontbreekt 't hun waarlijk niet. Zullen zij steun en medewerking vinden bij hen, die de belangen van ons ingezetenen voor te staan hebben en niet onderlinge partijveeten uit te vechten? Moge 't zoo zijn. Want inderdaad, ten spijt van al de heerlijkheden welke wij thans te Amsterdam ten toon spreiden, wij zijn zoo krachtig niet meer inwendig, als wij groot zijn uitwendig.

Maar wij kunnen dat alles veranderen als wij 't slechts

waarachtig willen. Indien wij de laatste ons nog overgebleven bezittingen van een vroeger over alle werelddeelen verspreid gebied bewerken met dat uitstekend koloniaal verstand en inzicht hetwelk wij nog geenszins verloren hebben, dan vraagt in ons eigen land niemand te vergeefs meer om arbeid, noch onze pionier daarbuiten om steun. Welvaart maakt ons dan weer sterk en herstelt de gestoorde eendracht, onvermijdelijk gevolg van onvoldaanheid. Dan ook zullen wij tot den vreemdeling, niet lachende en schertsende en half verholen, maar met een inderdaad hooghartig gevoel van eigenwaarde kunnen zeggen: ‘We are big outside.... and inside.’

P.N. MULLER.

Rustem en Sohrab.

In het begin der 11de eeuw van onze jaartelling regeerde in het Nieuw-Perzische rijk, ontstaan uit reactie tegen de overheersching der Muselmannen, Sultan Mahmud van Gasna, die, het voetspoor zijner voorgangers drukkende, de letterkunde beschermde en daarin de Oud-Perzische traditiën deed herleven. Onder zijn bestuur werd het Arabisch als officiëele taal door het Parsi vervangen. Rijke geschenken bood hij dengene, die door het verzamelen van geschriften of door 't mededeelen van mondelinge overleveringen zijn kennis der oudheid vermeerderde. Ook stelde hij zich in het bezit van het beroemde door Ibn-al-Mokaffa in 't Arabisch vertaalde geschiedboek van Danischwer, met zooveel moeite aan de verdelgingswoede der Muselmansche fanatieken ontkomen. Na aldus de noodige bronnen zich te hebben ontsloten, lokte hij een wedstrijd uit van zangers in 't bezingen van de herinneringen aan 't verleden. Toen het resultaat niet voldoende scheen, beproefde hij den dichterkoning Anszari aan het werk te stellen, en toen ook deze poging mislukte, droeg hij aan Abul Kasim Mansur de taak op, zijn koninklijke behoefte aan een dichterlijk tafereel van den voortijd te bevredigen.

Deze Abul Kasim Mansur, de Homerus van het Oosten, bij de nakomelingschap bekend onder den bijnaam F i r d u s i , ‘de hemelsche’, door den Sultan hem toegekend, heet de zoon van een landeigenaar, die door zijn talent zich toegang had weten te banen tot het hof. Naar het verhaal luidt, had de Sultan hem voor ieder duizendtal coupletten een gelijk aantal goudstukken toegezegd en daarenboven aan zijn hof een voor zijn dichterlijken arbeid gunstige woonplaats ingericht. Aan benijders

was het evenwel gelukt hem bij zijn vorst in ongenade te doen vallen. Het gevolg was, dat voor de 60.000 coupletten, die hij na 35 jaren arbeids, voltooide, hem zilverstukken in plaats van goudgeld werden uitgekeerd. De hooghartige dichter zou toen die som, als zijns onwaard, hebben weggeschonken en in armoede gestorven zijn en ter stadpoort uitgedragen op den eigen oogenblik, dat de boden van den tot inkeer gekomen Sultan haar binnentraden met het vorstelijk loon. Zoo als Heine zegt:

> Wohl durch das West-Thor zog herein
> Die Karawane mit Lärmen und Schrein.
> Der Trommel schall, das Kuhhorn klang,
> Und laut aufjubelt Triumphgesang.
> La illa Il Allah! aus voller Kehle
> Jauchten die Treiber der Kameele.
> Doch durch das Ost-Thor am andern End'
> Von Thus zog in demselben Moment
> Zur Stadt hinaus der Leichenzug,
> Der den Todten Firdusi zu Grabe trug.

Over het dichtwerk van dezen Abul Kasim Mansur zijn de Duitsche letterkundigen onuitputtelijk in lof. Het is het wereldberoemde ‘Koningsboek’, de *Schah-Nameh* van Firdusi. Het behelst een dichterlijke beschrijving der geschiedenis van het Iranische en het latere Perzische rijk. De helden, die er een rol in spelen, vindt men ten deele in het Zend-Avesta, ten deele in de geschiedenis terug. ‘In dit Epos’, - aldus schrijft Adolf Friedrich von Schack, die er een 35.000 verzen van in 't Duitsch vertaalde, ruim 40 jaren nadat Görres den inhoud in Duitsch proza weergegeven had - ‘in dit Epos bezitten wij een der grootste werken, die ooit de menschelijke geest heeft voortgebracht, of liever - want zulk een schepping gaat de krachten van een enkel mensch, al ware hij de meest begaafde, zeer verre te boven - een der bewonderenswaardigste, die de vereenigde dichterkracht van vele geslachten geschapen en aan een machtig genie, waarvoor de eer weggelegd was het tot voltooïing te brengen, overgeleverd heeft. Beschouwt men slechts den onuitputtelijken overvloed van stof, den rijkdom van het veelbewogen, als door den adem van den wereldgeest bezielde leven, dat er in heerscht, de veelvormigheid van handelingen, gebeurtenissen en lotgevallen, de menigte buiten-

gewone, diep tragische wendingen, dan zal men moeten toegeven, dat in deze opzichten niet gemakkelijk eenig ander gedicht de vergelijking er mee zal kunnen volhouden. Hetzelfde geldt van den reusachtigen geest, waarin het gedacht is, de ontzaglijke afmetingen, waarin het geraamd is. Even als die wondersteden der grijze oudheid, bij welker geduchte puinmassa's alle andere gebouwen van menschenhand het werk van pygmaeën schijnen te zijn, spreekt het als een gedenkteeken van een vroeger reuzengeslacht tot den tegenwoordigen tijd, als een Tschil Minar met pylonen en peristylen, met pilasters en zuilengalerijen, in wier hoogte de geest zich duizelend verliest, met reuzenafbeeldingen van sphynxen, eenhoorns, draken en gevleugelde stieren, symbolen van 't geloof eener Titanenwereld, die is ondergegaan'[1]. Ook Moritz Carrière noemt het 'eins der wunderbarsten Werke des Menschengeistes' en schrijft: 'Wat de jeugdige volksfantasie geschapen, wat de eeuwen gekweekt en verder ontwikkeld hebben, dat heeft een dichter van den eersten rang, wiens verheven geest, wiens diep gemoed met de gedachte, zoowel als met den veelvormigen rijkdom van zulk een ontzagwekkende stof ten innigste sympathiseerde, in kunstige vormen tot een volkomen geheel gemaakt en de vele honderd bronnen en beken eener gansche wereld doen samenvloeien in een onmetelijke golvende zee van poëzie. Het wekt den indruk van het oneindige, zooals ter nauwernood eenig ander kunstvoortbrengsel'[2]. En om nu ook het oordeel van een dichter over dit dichtwerk te vernemen, Heinrich Heine spreekt van een Riesenteppich,

wo der Dichter
Wunderbar hinein gewebt
Seiner Heimath Fabelchronik,
Farsistans uralte Kön'ge,

Lieblingshelden seines Volkes,
Ritterthaten, Aventüren,
Zauberwesen und Dämonen,
Keck umranckt von Märchenblumen,

Alles blühend und lebendig,
Farbenglänzend, blühend, brennend,
Und wie himmlisch angestrahlt
Von dem heil'gen Lichte Irans,

1) Heldensagen des Firdusi, Berlin 1865. S. 29 f.
2) Die Kunst im Zusammenhang der Kulturentwicklung, 1880. III. 1. S. 270

Von dem göttlich reinen Urlicht,
Dessen letzter Feuertempel
Trots dem Koran und dem Mufti
In des Dichters Herzen flammte.

Ik kan er niet aan denken van den inhoud van dit reuzenwerk een overzicht te geven, veel minder nog te treden in pogingen om de mythologische en de historische bestanddeelen in het gedicht van elkaar te scheiden en aan ieder deel de plaats aan te wijzen, die er aan toekomt in het verloop van al die eeuwen, waaraan Firdusi voor de nakomelingschap de herinnering bewaart. Wie van dit alles iets weten wil raadplege het een of ander werk over de geschiedenis der litteratuur of de inleiding der reeds vermelde duitsche bewerking van von Schack. Ik heb mij slechts voorgesteld den lezer van *de Gids*, bij wijze van proeve, een enkel tafereel van dit overrijke Epos voor te leggen. Mijne keuze is gevallen op een der meest dramatische gedeelten, een gedicht, waarvan Carrière zegt, dat het behoort tot de 'Kleinödiën der Weltliteratur'[1], en von Schack, dat zijn voortreffelijkheid den man, die de ongeëvenaarde stof op die wijze wist te kneden, den naam van een der grootste dichters van alle tijden verzekerd zou hebben, ook al had hij verder niets geschreven[2]. Ik bedoel den kamp tusschen Rustem en Sohrab, den vader en den zoon.

Rustem, de held, wiens naam ten gevolge van Firdusi's populariteit in Perzië nog in aller mond is en voortleeft in tal van plaatselijke herinneringen, heet een Pehlewan, een 'grensbewaker', in ruimeren zin een 'ridder', van Kai Kawus, koning der Iraniërs.

Op zekeren tijd - zoo verhaalt de dichter in zijn zang, die te groot van omvang is, dan dat ik hem hier in zijn geheel zou kunnen reproduceeren - op zekeren tijd vermaakt Rustem zich met de jacht op het grondgebied der Turaniërs. Terwijl hij zich te goed doet aan den buit, wordt zijn klepper, zijn Reksch, de 'bliksem', een prooi van Turksche roovers. Gedreven door de begeerte om weer in het bezit te geraken van zijn paard, betreedt hij de stad Semengan en stelt er Afrasiab, den vorst, aansprakelijk voor den roof, op zijn gebied gepleegd.

1) S. 274.
2) S. 52.

Terwijl de koning zijn gast het vooruitzicht opent op teruggave van het gestolene, wint deze door den adel zijner persoonlijkheid het hart van 's konings dochter Tehmina. Hij sluit met haar een vluchtige echtverbintenis. Nadat de gelieven reeds lang gescheiden zijn, wordt uit den echt een zoon geboren, die erfgenaam is van zijns vaders reuzenkracht en heldenaard. Sohrab is die zoon. De erfelijke vijandschap tusschen Iraniërs en Turaniërs, in het gedicht niet ongelijk aan de vijandschap tusschen licht en duister, gedoogt niet, dat de betrekking tusschen Rustem en Tehmina, noch de afkomst van Sohrab ruchtbaar worde. Die afkomst blijft ten naastebij een geheim tusschen moeder en zoon. Maar de zoon, wiens verbeelding vroeg reeds door de moeder van de heerlijkheden des vaders vervuld is - het was intusschen Satan, die in die geboorte Rustem parten speelde - ontwerpt, nog pas een knaap, het stoute plan om voor zijn vader den troon van Kai Kawus te winnen en met hem zich te keeren tegen de Turaniërs, wier vorstenzetel hij zijn moeder heeft toegedacht. Rustem en Sohrab samen zullen als zon en maan de wereld regeeren. Afrasiab, aangaande de krijgstoerustingen van den jeugdigen held onderricht, zonder er de ware bedoeling van te doorgronden, verheugt zich reeds bij voorbaat in de gedachte, dat Rustem, door Sohrab niet herkend, voor diens jongere krachten zwichten en Kai Kawus zonder Rustem weerloos wezen zal. In die hoop zendt hij hem Barman en Human mee, opdat zij elke kans op herkenning verijdelen mogen. Tehmina, de moeder, daarentegen heeft den zoon het beeld zijns vaders met levendige trekken voorgeteekend en hem het onderpand van diens trouw als herkenningsteeken meegegeven. Zoo kruisen elkaar de belangen en verwikkelt zich het drama.

De eerste aanslag van Sohrab gelukt. Hij maakt zich meester van het Witte slot. Eerst overwint en boeit hij den slotvoogd Hedschir. Dan waagt hij zich aan den kamp met Guschdehems listige dochter Gurdafrid, een andere Kenau Hasselaar. Eindelijk bezet hij het zijns ondanks door de bemanning verlaten kasteel. Guschdehem heeft intusschen Kai Kawus en deze Rustem van het gebeurde verwittigd en weldra liggen naar Sohrabs begeeren de beide vijandelijke legers slagvaardig tegenover elkaar. Aan den vooravond van het gevecht komt nog Sende Resm om het leven, met één slag neer-

geveld door Rustem, die als spion in de nabijheid van Sohrab zich waagde. Daarmede is een der mannen, die Sohrab had kunnen voorlichten, van zijne zijde weggenomen. Ook Hedschir, daartoe aangezocht, blijft hardnekkig weigeren hem Rustems naam te noemen. Hij tracht hem diets te maken, dat Rustem niet in het Iranische leger is. De jonge held zou anders terstond den grooten Rustem tot zijn mikpunt kiezen en wat zou er van Iran worden, als het den steun van troon en volk verloor? Schilderachtig is het tooneel, waarin dit onderhoud, tevens voorbereiding op het verhaal van den kamp en middel ter oriënteering van den lezer, gevoerd wordt. Sohrab eischt van Hedschir op straffe des doods, dat hij hem de eigenaars noeme der luisterrijke tenten, die prijken in het vijandelijk legerkamp. Kai Kawus zelf, Tus, Guders, Giw, Feriburs en Gurasa worden achtereenvolgens herkend aan de kleur hunner tenten of aan 't veldteeken op hunne vaandels. Doch als het den machtige geldt, die in zijn groene tent ten troon zit, dan zoekt Hedschir telkens uitvluchten, totdat ten leste Sohrab in ongeduld en wantrouwen hem met één slag bedwelmt en zonder het vooruitzicht op een ontmoeting met zijn vader wegstormt om zich aan te gorden tot den kamp.

Van dien kamp, straks een tweegevecht tusschen vader en zoon, die elkaar niet hebben herkend, waagde ik het een hollandsche vertaling te ondernemen. Ik volgde daarbij den duitschen tekst van Adolf Friedrich von Schack en tevens zijn voorbeeld in de versificatie. Het oorspronkelijk metrum toch, *Mutakarib* genaamd, is voor onze westersche talen minder geschikt. Wel heeft men in het duitsch proeven van die dichtsoort geleverd, o.a. in de volgende regelen van Platen, door Carrière aangehaald[1)]:

> O Herr, dem die Herrschaft der Welt angehört,
> Und dem mein Gemüth hier Gehorsam beschwört,
> Du schirmst was erhöht ist, du schirmst was gering,
> Das Weltall es ist nicht, du bist jedes Ding.

Maar bij dichtwerken van grooteren omvang stuit men met deze maat op groote bezwaren. De minste vervanging van een lange lettergreep door een korte zou aan de waardigheid van

1) S. 278.

den stijl afbreuk doen, en tal van woorden zouden daarenboven door het metrum worden buitengesloten. Daarom heeft terecht von Schack voor het mutakarib vijfvoetige jamben in de plaats gesteld, maar nu ook zich verplicht gezien, om de tweeregelige strophen minder angstvallig dan in het origineel van elkaar te scheiden. In dezen nu heb ik zijn voorbeeld gevolgd. Ik voeg er bij, indien na zoo menige lofspraak uit duitschen mond, boven aangehaald, de lezer bij kennismaking van wat volgt zich teleurgesteld voelt, dan geef ik daarvan voor een deel de schuld aan de onvolkomenheid van mijn dichtproeve, en voor een ander deel aan de omstandigheid, dat wij Nederlanders wat minder krijgshaftig zijn uitgevallen, dan de burgers van het groote duitsche vaderland. ‘Die Deutschen vor allen sollten ihn als ihren Stammesgenossen willkommen heiszen und das durch ihn neugeschaffene Epos von Iran als ein Ehrwürdiges Denkmal ihrer eigenen Vorzeit begrüszen,’ zegt von Schack, en hij verplaatst zich in zijn verbeelding naar de hoogvlakten in Midden-Azië, vanwaar eenmaal, gelijk de Perzen, zoo ook zijn voorvaderen zijn afgedaald, en in zich voelt hij de herinnering wakker worden aan de duitsche heldenzangen, aan die der Iraniërs zoo na verwant[1]. Wij nu hebben misschien den zin voor het heldendicht verloren. 't Is denkbaar, dat deze bladzijden onder de oogen komen van lezers, die in de poëzie van de Genestet of ten Kate meer hun eigen hart voelen kloppen, dan in de zangen van Homerus. Toch vertrouw ik, dat ook de zachtzinnigste onder mijn medeburgers - en in zachtzinnigheid wensch ik voor niemand hunner onder te doen - met belangstelling een wijle vertoeven zal op het slagveld, om getuige te zijn van het tragisch einde van een held, wiens jeugdig sterven in het verre oosten sinds vele eeuwen ontelbare harten heeft geroerd.

In die onderstelling geef ik met vrijmoedigheid het woord aan Firdusi, te beginnen bij den 16^{den} zang van het 7de boek[2].

1) S. 59.
2) S. 174-187.

16.
Sohrab valt het leger van Kawus aan.

Na Hedschirs woord was Sohrab zoo verwoed,
Dat hem de toorn als bruischte in 't ziedend bloed.
Geen blik meer achtte hij hem waard. Hij ging,
Vervuld van afschuw van den aterling.
Hij gaf hem met gebalde vuist een slag
En vloog, toen de ander duiz'lend nederlag,
Terug in 't slot. Na ernstig overleg
Begaf hij toen ten veldtocht zich op weg.
Hij nam de gouden kroon zich van de lokken;
't Geschubde pantserkleed werd aangetrokken,
De gordel omgegespt en Rum's helmet
Den held, die Dewa's temde, op 't hoofd gezet.
Hij steeg te paard met speer en knots en boog
En met den vangstrik. Ziedend snel bewoog
Door de ad'ren zich zijn bloed, zoo haakte
Naar kamp de jong'ling, die van strijdlust blaakte.
Een luid gebrul, als van den leeuw in woede,
Weerklonk, toen hij naar 't oorlogsveld zich spoedde.
Een stofwolk, die de maan verduist'ren deed,
Vloog op, toen hij van 't slot naar 't strijdperk reed.
Hij drong in 't leger als een bliksemflits,
Verbrak de omheining met zijn ijz'ren spits
En deed de krijgers, de anders zoo geduchten,
Verschrikt als ez'len voor een woudleeuw vluchten.
Zij waagden 't nauwlijks naar hem op te zien,
Veelmin d' onstuimige het hoofd te biên,
Die, forsch van heup en schouders, onvervaard,
De speerpunt zwaaide van het hooge paard.
De vorsten staken 't hoofd bijeen, ontsteld;
Een olifant scheen hun die woeste held.
Wie, riepen ze uit, wie kan zijn blik verdragen,
Wie durft met hem zich in den kamp te wagen?
Doch Sohrab tartte intusschen Kawus uit
En riep in 't heir met donderend geluid:

‘Wel moogt ge u, Schach, beroemen op uw vad'ren,
Maar hebt gij Pehlewanenbloed in de ad'ren?
Wat matigt ge u den titel aan van vorst,
Gij, die met leeuwen nimmer vechten dorst?
Als deze rechterhand de speerschacht drilt,
Wees zeker, dat geheel uw leger trilt!
Toen gij mij Sende Resm hebt vermoord,
Is uit mijn mond een plechtige eed gehoord.
Ik zwoer, dat Iran baden zal in bloed
En aan de galg Kai Kawus sterven moet.
Spreek op, wie heeft van al uw strijdgenooten
Den moed ten kamp met mij zijn zwaard te ontblooten?’
Aldus verhief de heldenzoon zijn stem.
Maar toen niet een van Irans grooten hem
Een antwoord gaf, verhief de knaap zijn speer
En stiet wel zestig legerpalen neer.
Ofschoon bazuin en horens klonken, smeet
Hij 's konings tent ter helft omver en reet
Het doek aan flarden. Kawus riep verwoed:
‘Waar toeft gij thans, gij, die uw koning hoedt?
Gaat snel tot Rustem om hem aan te zeggen,
Dat deze Turk u 't zwijgen op kwam leggen
En dat hij straks gansch Iran overheert,
Naardien geen onzer dapperen hem keert!’
Als boô des Konings ging nu Tus op 't pad,
En Rustem, toen hij 't nieuws vernomen had,
Riep uit: ‘Reeds menig vorst heeft mij ontboden.
Men liet ten feestmaal en ten kamp mij nooden,
Maar geen, die nog als nu Kai Kawus deed:
Hij acht mij slechts voor 't slachtingswerk gereed.’
Terstond beval hij, dat men 't paard zou toomen
En dat zijn ruiters alle moesten komen.
Hij zelf bleef wachten. Giw ging heen en haalde
Den ed'len Reksch, den Klepper, dien hij zaâlde,
Terwijl door Tus 't gebit werd aangedaan,
En Gurgin riep: ‘In ijl meet alles gaan!
De nood is dringend!’ Roham gespte 't paard
Het harnas voor de borst en aan den staart
En om den bulk de riemen. Overluid

Riep ieder: ‘Spoed!’ Maar Rustem: ‘Wat beduidt
Die haast? Wien vreest gij zoo? Zulke angsten kan
Niet één verwekken, 't zij dan Ahriman!’
Toen vlocht hij om zijn vorst'lijk middel snel
Den gordel, nam 't gevlekte tijgervel
En rende weg, maar stelde eerst Seware
Tot wachter bij zijn tent en legerstee,
En riep hem toe: ‘Houd onvoorwaard'lijk stand!
Ik geef mijn tent en leger in uw hand!’
Men droeg het vaandel voor hem uit. Verwoed
Reed Rustem toen den vijand te gemoet.
Zoodra hij Sohrab zag, den jongen vorst,
Aan Sam gelijk, zoo rank en breed van borst,
Riep hij hem toe: ‘Kom, volg me in 't ruime veld!
Wij kampen saam, van niemand vergezeld!’
En Sohrab, die van vreugd zijn handen wreef
En fluks zijn ros van 't kamp naar buiten dreef,
Sprak desgelijks: ‘Welaan! rijd naderbij,
Gij krijgsman, zoo vol moed, dan kampen wij,
Wij beiden saâm! Hulp is hier overbodig!
Voor 't tweegevecht zijn meer dan twee niet noodig!
Al hebt gij menig vijand reeds verslagen,
Bezwaarlijk zult ge een slag van mij verdragen!
Voor Sohrab houdt ge in 't wapenspel geen stand,
Uw kracht werd door de jaren overmand!’
De vriend'lijke oogen op den knaap geslagen,
Aanzag de krijgsman hem met welbehagen
En sprak: ‘Gij jonge telg uit kloek geslacht!
In 't graf is 't kil, hierboven zoel en zacht.
'k Heb veel gekampt, ik ben geen jong'ling meer;
Ontelb'ren velde ik met deez' armen neer;
'k Bleef steeds verwinnaar, nooit nog deinsde ik af;
Ook Dewa's baande ik vaak den weg naar 't graf;
Zoo ge in den kamp mijn meerd're blijkt te wezen,
Hebt gij geen krokodillen zelfs te vreezen;
De bergen en de zeeën weten allen,
Hoe dikwerf Turans grootsten zijn gevallen;
Ja, hoe heel de aarde voor mijn kracht moest buigen,
De hemel, die 't aanschouwde, kan 't getuigen.

Maar deernis voel ik voor een knaap als gij,
Uw lamp te blusschen schijnt to zwaar voor mij,
Verlaat het Turksche kamp. In Irans rijk
Zijn zeker weinig helden u gelijk!'
En Sohrab's oor ving Rustems reden op.
Hem sloeg het hart met wonderbaar geklop,
Hij sprak: 'O dapp're, wil uw naam mij noemen!
Wie zijt ge? Ik bid u, blijf mij niet verbloemen,
Uit welken stam gij sproot. O, zeg het mij,
Opdat mijn ziel door 't antwoord zalig zij!
Een held als gij draagt wis geen and'ren naam
Dan R u s t e m , nazaat van den grooten Sam!'
Maar Rustems antwoord luidde: 'Een vorstentroon
Is Rustems deel. Zijn slapen siert een kroon.
Ik ben een ned'rig onderdaan, wiens stam
Uit minder vorst'lijk bloed den oorsprong nam!'
Het licht des dags, dat voor een wijle blonk,
Doofde uit voor Sohrab en zijn hoop verzonk.

17.
Rustems kamp met Sohrab.

Slagvaardig reed, aan moeders woord gedachtig,
De knaap vooruit ten kamp. Hij zwaaide krachtig
Zijn lans. Eng was de ruimte. 't Tweegevecht
Begon met korte speren. 't Staal en 't hecht
Werd ras vergruisd. Toen stuurden zij hun paarden
Naar links en vielen met hun Hindu-zwaarden
Elkaar op 't lijf, maar onder woest gekletter
En vonken spattend vloog 't metaal te pletter
Van 't al te onstuimig beuken slag op slag.
Het flitste en kraakte als waar 't de jongste dag.
Toen grepen zij de zware knots. De vracht
Werd ras te zwaar zelfs voor hun reuzenkracht.
Haast viel het ros met zijn berijder om
Door 't slaggedreun. De knotsen bogen krom.
Den paarden viel het harnas af. De riemen
Der pantserschilden braken onder 't striemen.

Ten leste hielden allen, moegestreden,
Aâmechtig stil. Niet een bewoog de leden,
Noch man, noch paard. Doornat van zweet, de tong,
De keel vol stof, doodaf, stond oud en jong.
Toen lieten zij van 't kampen af, te gader
Door 't nutt'loos eind gegriefd, zoo zoon als vader.
   Hoe wonderbaar is toch der menschen lot!
Hoe drijft het met het dierste vaak den spot!
Geen hunner werd van liefde 't minst gewaar.
Zij voelden geen verwantschap tot elkaar,
Schoon toch elk dier in ieder element,
In 't water en op, 't land, zijn jongen kent.
De mensch alleen, door oorlogsvuur verblind,
Bekampt als vijand soms zijn eigen kind!
   In stilte zeide Rustem: Zoo verwoed,
Als deze knaap van enkel jaren 't doet,
Kampt zelfs geen krokodil. Mij was 't gevecht
Met Dewa Sefid spel, nu beefde eerst recht
Mijn hart, nu 't dezen gold, een knaap, wiens naam
Mij niemand noemde, ja, van wien geen faam
De daden roemt. En toch, voor aller oogen
Verried ik, moe gestreên, mijn onvermogen.
   Toen ieders paard, van 't strijden afgemat,
Een wijle in rust de kracht herkregen had,
Bereidden zoon en vader zich ten strijde
Met boog en pijl, van nieuws, maar geen van beide,
Die d'ander trof. De scherpe spitsen gleden
Langs de ijz'ren pantsers doelloos naar beneden.
Toen grepen zij elkaar, in woede ontbrand,
Met ijz'ren vuisten bij den gordelband,
En Rustems hand, die vaak met vaardigheid
Een berg verzette in 't barnen van den strijd,
Greep vol vertrouwen Sohrabs riem en dacht
Hem mee te sleuren door zijn reuzenkracht.
Maar onverwrikbaar hield de jong'ling stand,
Als deerde 't rukken van de sterke hand
Hem niet het minst. De grijze Rustem liet
Den gordel los. Hij vatte 't wonder niet.
   Toen scheidden zich, om nieuwe kracht te garen,

De leeuwen, daar zij 't worst'len moede waren.
Maar eens nog hief de knaap zijn knots. Hij gaf
Zijn ros de sporen, rende in vollen draf
En beukte Rustem, dat diens schouder kraakte,
Toen 't wicht hem trof. Dan, zich verbijtend, slaakte
De held geen enk'le klacht. Maar Sohrab hoonde:
''t Waar beter, dat geen grijsaard zich vertoonde
Op 't oorlogsveld. Een ezel dunkt me uw paard.
Trotseer voortaan niet meer een heldenzwaard.
Gij moogt als de eik zoo fier uw voorhoofd dragen,
Aan jonge krijgers kunt ge u niet meer wagen!'
Zoo brachten beiden beurtelings elkaar
Op 't veld in de engte en 't leven in 't gevaar.
Toen deinsden ze af, het hart vol bitt'ren nijd
En wrevel om den vruchteloozen strijd.
Daar werpt zich Rustem, de gesarde krijger,
Op Turans heir, als op zijn buit een tijger.
Ook Sohrab gunt zijn ros den vrijen loop
En dringt met woeste slagen op den hoop
Van Irans krijgers in en menig held
Wordt door het altijd treffend zwaard geveld.
Gelijk een kudde, voor den wolf beducht,
Zoo namen ze allen, sterk of zwak, de vlucht.
Maar tijdig kwam nog Rustem in den zin -
Met vlijmende' angst drong 't plots zijn boezem in -
Wat onheil wel de Turksche woesteling,
De ontemb're held, inmiddels stichten ging
In Kawus' heir. Hij liet van 't strijden af
En keerde weer en reed in vollen draf
Naar 't eigen leger, waar hij Sohrab vond,
Dood en verderf verbreidend en den grond
Met bloed-robijnen kleurende, wier damp
Hem, dol van moordlust, voortdreef in den kamp.
Verwoed stoof Rustem op, gelijk een leeuw,
Beroofd van jongen, en met woesten schreeuw
Riep hij hem toe: 'Bloeddorstige! welaan!
Wat hebben Irans krijgers u misdaan?
Wat noopte u in hun bloed uw zwaard te kleuren?
Wat als een wolf de lamm'ren te verscheuren?'

Maar Sohrab sprak: ‘Laat Turan van de ramp
De schuld niet dragen. 'k Zou tot dezen kamp
Niet uitgetogen zijn, als met uw zwaard
Gij zelf, twistzoekend, niet gekomen waart!’
‘De nacht valt in’, zei Rustem ‘'t is te laat!
Maar morgen, als de gulden dageraad
Het zwaard ontbloot, dan zal de nieuwe dag
Beslissen, wie verwinnaar blijven mag.
Bleeft gij gespaard, gij, reeds zoo kloek van moed,
Schoon kort'lings nog van moeders borst gevoed,
Ga thans, verbeidend, wat u is beschoren
Bij nieuwen kamp na 't eerste morgengloren!’

18.
Rustem en Sohrab kereen elk in zijn eigen leger terug.

De lucht begon al zwarter zich te kleuren.
De hemel scheen om Sohrabs wil te treuren.
Doch hij, de jong'ling, zon alleen op strijd,
Als diende tot geen ander werk de tijd.
Het paard, dat hij bereed, scheen wel metaal,
Zijn eigen hart en lichaam louter staal.
Hij ging, hoe moede ook van zijn krijgsmansdaân,
Getroost bij nacht naar huis, trof Human aan
En sprak: ‘Wat nevel is er opgerezen!
Van strijd en twist schijnt de aarde vol te wezen.
Heeft die geweldenaar, zoo forsch van bouw,
Zoo sterk van armen, met zijn leeuwenklauw
U aangetast? Hoe boodt gij tegenstand?
Een tweede als hij woont in geen enkel land!
Wat heeft hij u gezegd? hoe hier gewoed?
Die grijsaard dunkt me een leeuw! Ik heb mijn moed
In 't tweegevecht met hem beproefd, maar 't lijkt,
Of nooit in zwaren strijd zijn kracht bezwijkt!
Ik ken voorwaar in heel het wereldrond
Geen tweede als hij, die zoo zijn vijand stond!’
En Human gaf ten antwoord: ‘Naar uw wil

Hield sinds gij heengingt zich het leger stil.
Wij lieten in de schede 't zwaard met rust;
Niet een was op vermet'len kamp belust.
Een held, ik weet niet wie en waar van daan,
Kwam stormend, vol van strijdlust, op ons aan.
Hij scheen, bedwelmd en roek'loos door den wijn,
Zich sterk te voelen en van zins te zijn
Alleen ons aan te vallen. 't Trapp'len van zijn paard
Dreef 't stof in wolken op en voor zijn zwaard
Viel menig offer, tot hij plots zich wendde
En in galop naar 't eigen leger rende!'
Maar Sohrab sprak: 'Geen enkel legerhoofd,
Geen enk'len groote heeft zijn hand me ontroofd?
Ik heb Iraniërs bij menigte gedood!
Ik kleurde in 't kamp den bodem rozenrood,
Toen hij zijn tijd in ledigheid versleet!
Wee hem, die in den strijd met mij zich meet!
Al valt een onbedwingb're leeuw mij aan,
Met deze knots zal ik hem fluks verslaan!
Geen tijger vrees ik! Zelfs aan 't hemeldak
Treft deze speer den bliksem met gemak!
De vijand voelt, als zich mijn voorhoofd fronst,
Hoe 't hart van angst hem tegen 't harnas bonst!
Ha! morgen naakt de dag, dan zal het blijken,
Wie eerst - de wolf dan wel het lam - zal wijken!
Ik zweer bij God, den éénen en geduchten,
Dat morgen heel 't vijand'lijk heir zal vluchten!
Maar nu, nu voegt ons gastmaal en festijn!
Verdrijv' nu elk zijn zorgen door den wijn!'
Ook Rustem nam zijn heir in oogenschouw
En sprak aldus tot Giw: 'Verhaal mij trouw,
Wat stoute daden Sohrab heeft volbracht,
De sterke held. Wat dunkt u van zijn kracht?'
Giw gaf ten antwoord: 'Nooit ontmoette mij,
Mijn leven lang, op aarde een reus als hij.
Hij kwam alléén te paard in 't kamp en sprong
Naar Tus, dien hij terstond tot vechten dwong.
Tus was te voet, maar wierp zich in het zaal,
Toen hij den vijand zag; hij greep naar 't staal

En zwaaide 't, tot den kamp bereid. Zijn ros
De teugels vierend trok toen Sohrab los
En sloeg hem met de knots, dat door den slag
De helm in stukken op zijn schouders lag.
Tus vluchtte zonder ijd'len tegenstand.
Vele and'ren nog versloeg des Turken hand.
Niet een van ons, die zich met hem kon meten;
Gij, gij alleen moogt u zijn weêrga heeten!
Geen onzer was op kamp met hem gesteld;
Wij allen ruimden liefst voor hem het veld.
Van Tus in vollen ren met losse tengels
Nu rechts dan links zich wendend naar da vleugels,
Scheen hij op 't hooge en steigerende paard
Een Dewa onder 't macht'loos kroost der aard.'
De mededeeling baarde Rustem smart,
Hij ging naar Kawus als met bloedend hart.
Kai Kawus bood terstond den Pehlewan
Een eereplaats nabij zijn zetel aan,
En Rustem sprak met opgetogenheid
Van Sohrabs lichaamskracht en dapperheid.
'Nooit': zei hij, 'schiep natuur zijn evenbeeld,
Met zooveel trots en leeuwenmoed bedeeld.
Tot aan den hemel reikt zijn hoofd en de aard
Schijnt door 't gewicht van 't reuzenlijf bezwaard.
Toen ik mijn dolk en boog en speer
En knots vergeefs beproefd had, dacht ik weer:
Ik heb toch, hoe onwrikbaar ook gezeten,
Reeds tal van dapp'ren uit hun zaal gesmeten.
Dies greep ik hem om 't lijf met ijz'ren hand,
Den knoop omklemmend van zijn gordelband,
En dacht: zoo moet hij uit den zadel vallen,
Ook hij moet zwichten even goed als allen;
Maar evenmin als bergen voor den wind
Week voor mijn krachtige armen 't heldenkind.
Het werd te laat, met strijden was 't gedaan,
De nacht zou donker zijn, er blonk geen maan;
Tot morgen hebben wij den kamp verdaagd;
Bij 't morgenkrieken zal op nieuw gevraagd,
Tot wien als gunsteling fortuin zich keert,

Aan wien de Heer de zegepraal bescheert.
Want hij, die 't maanlicht en den zonnestraal
Doet blinken, schenkt ook sterkte en zegepraal!'
Kai Kawus sprak: 'Zij de Oppergod geloofd,
Door wien gij wis uws vijands schedel klooft!
Ik wil hem smeeken om zijn hulp en kracht,
In 't stof mij voor hem buigend heel den nacht,
Opdat in 't worst'len u zijn trouw bewake
En door dien Turk geen onheil u genake,
Zoodat de aloude moed in u herleeft
En als voorheen uw roem ten hemel zweeft!'
En Rustem weer: 'O Schach! naar uw begeeren
Zal alles vast zich straks ten goede keeren!'
Toen zocht hij 't leger weder op, 't gemoed
Bezwaard en dorstende naar wraak en bloed.
Daar trof hem Seware, hij ook bedrukt,
Onzeker, of de kampstrijd was gelukt.
Vermoeid van 't tweegevecht vroeg Rustem spijze,
Verhaalde toen den wachter, op wat wijze
De strijd geëindigd was, en gaf bevel,
Dat hij bij 't eerste morgenkrieken snel
Den kamp zou voorbereiden, al zijn dapp'ren
Bijeen zou brengen en de vaan doen wapp'ren.
'Koelbloedig' - sprak hij - 'geeft ge op alles acht
En houdt gij zelf weer als voorheen de wacht.
Uw taak is tot aan 't uiterste avondgloren
Mijn veldheerstent te hoeden naar behooren.
Kom ik als overwinnaar uit den slag,
Dan keer ik weer vóór 't einde van den dag,
Doch wordt wellicht een ander eind mijn deel,
Men treur' dan over mij niet al te veel,
Men denke dan aan verd'ren kamp niet meer
En koel zijn wraak niet aan het Turksche heir!
Maar richt terstond naar Sabul uwe schreên,
Zend naar mijn vader Sal een bode heen
En troost mijn moeder in haar droevig lot,
Haar leerend, dat de dood mij kwam van God.
"Bedwing" - dus spreekt ge - "uw tranen, ed'le vrouw!
Bedrijf om Rustem niet te diepen rouw!

Geen mensch kan eeuwig hier op aarde leven.
Dank God voor 't aanzijn, hem zoolang gegeven!
Hoe dikwijls heeft hij leeuwen neergestooten,
En krokodil en luipaard! Hoeveel sloten
Met onbedwingb're muren drong hij binnen!
Wie was bij machte Rustem te overwinnen?
Wie telkens 't oorlogspaard bestijgt, die tikt
Welhaast aan 't voorportaal des doods. Beschikt
Een godheid hem een reeks van duizend jaren,
Hij moet als mensch het mensch'lijke eens ervaren.
Gedenk hoe Dschemschid, de oppermacht'ge vorst,
En Thamuras, die Dewa's temmen dorst,
Wier evenknieën de aarde niet bezat,
Toch eens zijn weggereisd langs 't zelfde pad.
Hetzelfde lot, dat hen van hier deed scheiden,
Moest ook, gij wist het, uwen zoon verbeiden!"
   En als gij moeder hebt getroost, dan spreek
Tot Sal, dat hij den Vorst zijn trouw niet breek'!
Als hij ten kamp zich gordt, zoo sta hem bij,
Als hij uw hulp begeert, sta hem ter zij,
Want jong en oud, zij zijn bestemd voor 't graf,
Niet een, dien d' aard voor eeuwig 't aanzijn gaf!'
   Van Sohrab sprak hij zoo den halven nacht.
De laatste helft werd slapend doorgebracht.

19.
Sohrab werpt Rustem neer.

   De nacht verhief de zwarte vlerken weer,
Het heldere oog des daga zag vriend'lijk neer.
Toen wierp zich Rustem met zijn tijgervel
Te paard, het roemrijke, als de wind zoo snel.
De legers waren ver vaneen gescheiden,
Twee parasangen lagen tusschen beiden.
Daarheen ging Rustem, 't hoofd gehelmd. Zijn ros,
Zijn Reksch, stormde als een draak, rooksnuivend los.
   Maar onberaden ijver baart verdriet.
Wees steeds bedachtzaam. Overhaast u niet.

Dien eigen nacht, bij zang en snarenspel,
Sprak Sohrab dus tot Human: ‘'k Wenschte wel,
Dat ik dien wond'ren oude kon vergeten,
Met wien ik me in den kampstrijd straks zal meten.
Mij kwelt de onzekerheid. Voor niemand wijkt hij,
Zoo min als ik, en even luist'rijk prijkt hij.
Als ware 't eigen beeld model geweest,
Zijn beider schouders, beider ranke leest
Van 't zelfde maaksel. 'k Brand haast van verlangen
Om hem te zien, maar schaamte kleurt mijn wangen,
Als 'k hem aanschouw. Ik voel mij 't harte beven,
Zoo 'k denk aan 't merk, door moeder me aangegeven.
Hij *moet* wel Rustem zijn. Geen tweede als hij
Verwierf een plaats in 's werelds heldenrij.
En zou ik tegen hem mijn hand verheffen?
Mijn eigen vader met mijn wapen treffen?’
Maar Humans antwoordde luidde: ‘Ik stond in 't veld
Reeds vaak van Rustem, Salser's zoon, versteld.
Mesenderan is vol van zijnen lof,
Zijn dapperheid gaf heel de wereld stof.
Maar 't paard van dezen held schijnt me onder 't kampen
Met minder kracht dan Rustems Reksch te stampen.’
Pas had de dagtoorts, na den nacht ontstoken,
Den slaap, die 't leger hield geboeid, verbroken,
Of Sohrab, vol nog van het feestgelag,
Stoof fluks naar 't strijdperk, hakend naar den slag.
Elk lid van 't rijk geschubde pantser blonk.
Met frissche krachten zwaaide hij zijn tronk,
Een stierenkop gelijk. Hij lachte blij,
Als zat hij nog aan 't feestmaal in de rij,
En sprak tot Rustem: ‘Zijt gij weer ontwaakt?
En sliept gij goed? Waartoe naar strijd gehaakt?
Werp weg die knots en dat onvriend'lijk zwaard!
De roekelooze kamp blijve u bespaard!
Kom, zet u neer en laat ons vrienden zijn,
Verheld'ren we onze blikken door den wijn!
Dan sluiten we een verbond en houden we op
Elkaar te tergen met verhitten kop!
Laat and'ren 't veld om met elkaar te strijden,

Ons voegt het hier een feestmaal te bereiden.
Dan leg ik u mijn hart vol liefde bloot
En weent gij straks beschaamd uwe oogen rood.
'k Ben overtuigd, gij zijt van ed'len stam,
Maar zeg mij toch, waar hij zijn oorsprong nam.
Ik bid u, wil uw afkomst niet verzwijgen
Totdat we in 't worstelperk ten strijde tijgen.
Zijt gij niet Rustem, de onverwonnen held.
Die Sal, den groote, tot zijn vad'ren telt?'
Maar Rustems antwoord luidde: 'O Heldenzoon!
Niet daartoe hebben wij elkaar ontboôn.
Wij zadelden de rossen tot den strijd.
Ik luister naar geen woord, dat mij misleidt.
Gij zijt een knaap, mij boog reeds de ouderdom,
Voor 't kamppert gespte ik mijnen gordel om.
Welaan! ten strijde! tot het einde ons zegt,
Wien God de zegepraal heeft weggelegd!
Reeds vaak beproefde 't leven mijne kracht,
'k Heb me altijd voor bedrog en list gewacht!'
Toen Sohrab weer: 'Versmaadt gij, oude man,
Den besten raad, dien ik u geven kan?
Ik wenschte, dat ge een rustig eind verwierft,
En niet als krijgsman op het slagveld stierft,
En dat een zoon in vrede u de oogen sloot,
Als eens de ziel naar hooger sfeeren vlood.
Doch stelt ge uw leven in mijn handen, vrij
Beslis dan 't lot. Wat wezen moet, dat zij!'
Toen stegen ze af van 't paard, geheel in 't staal,
Met helmen, pantsers, schilden van metaal.
De kleppers werden aan de rots gebonden.
Niet zonder duist're voorgevoelens stonden
De helden op, totdat ze alras verwoed
Als leeuwen d' aanval waagden en met bloed
En zweet elkaar bedekten, zonder wijken,
Van d' ochtend tot reeds de avond neer kwam strijken.
Sohrab scheen wel een woedende olifant.
Hij maakte leeuwensprongen. Rustems hand
Omklemde weer zijn gordel en het leek,
Of reeds de jong'ling voor zijn kracht bezweek.

Maar plots wist weer de knaap zich op te beuren
En met een kreet, waardoor een berg zou scheuren,
Greep hij den oude en tilde hem omhoog
En smakte hem weer neer. De mond, het oog
Vol stof, van zegepraal gewis, van dorst
Naar wrake brandend, knielend op de borst
Van 't offer, als een leeuw, die 't wild verscheurt
En met het bleed der prooi zijn klauwen kleurt,
Hield Sohrab reeds zijn dolk omhoog geheven,
Die Rustems hals den laatsten stoot zou geven.
Maar Rustem riep hem toe: ‘O gij, wiens strik,
Wiens pijl, wiens knots onfeilbaar treft, gij schrik
Van leeuw en panther, onze wet verbiedt
Te doen als gij. Ons landrecht dult dat niet!
Als hier te lande in 't tweegevecht een held
Na woesten kamp een tegenstander velt,
Dan staat het hem nog de eerste maal niet vrij
Zijn man te dooden, hoe verwoed hij zij.
Maar als hij andermaal hem nederbuigt,
In nieuwen kamp van leeuwenaard getuigt,
Dan geven hem de zeden hier verlof,
Dat hij hem 't hoofd doe bijten in het stof!’
Aldus sprak Rustem, die zich door een list
Uit 's vijands drakenklauw te redden wist.
De jong'ling toch nam 's grijsaards woorden aan,
Bereid op 's volks gebruiken af te gaan.
Zoo deed hij, 't harte van grootmoedigheid
En zelfvertrouwen vol, en naar 't beleid
Van 't Noodlot! Rustem gaf hij prijs en trok
Naar 't jachtveld heen, ter koeling van zijn wrok.
Den man, met wien hij pas zich had gemeten
In 't worstelperk, was hij alras vergeten.
Toen trof hij Human aan in 't zandig veld.
Dien werd fluks de uitslag van den kamp verteld,
Geschetst, wat 's vijands krachten had gebroken,
En 't woord herhaald, dat deze had gesproken.
Maar Human klaagde: ‘Ach! hebt gij van het leven,
O jongeling, eerst onlangs u gegeven,
Nu reeds genoeg? Wee u! uwe ed'le borst,

Uw ranke leest, uw breede schouders! Dorst
Grij 't net ontsluiten? 't dier, reeds in uw macht,
Zijn vrijheid geven? Heel die leeuwenjacht
Was dan een ijdel werk. Vrees nu met recht!
Deze argelooze dwaasheid loont u slecht.
Gedenk aan 't koninklijke woord: “De krachten
Des minsten vijands zijn nooit nietig te achten!”'
   Het hart van Sohrab klopte bij dit woord;
Hij peinsde een wijle om wat hij had gehoord.
Toen sprak hij kloek: ‘Bekommer u niet meer!
Als overwinnaar keer ik weldra weer,
Ik treed nog eens dien dapp're te gemoet,
Dan kromt hij wis zijn nek voor mijnen voet!’
   Toch was zijn hart vol weedom en zijn oog
Van tranen nat, terwijl hij tentwaarts toog.
   Verlost van zijnen vijand, als weleer
Cypres-gelijk, verhief zich Rustem weer,
Als uit den dood verrezen, die, naar 't leek,
Hem reeds ten prooi had. Toen, na aan de beek
Zich hoofd en leên verfrischt te hebben, boog
Hij neer voor God en bad met smeekend oog
Den Heer der aarde om moed ten strijde en kracht.
Want welk een eind hem 't lot had toegedacht,
Dat wist hij niet, noch ook of van zijn hoofd
Niet morgen reeds de kroon zou zijn geroofd.
   Door Gods genade zou - dus wordt verhaald -
Vorst Rustem eerst zoo wonder zijn gestaald,
Dat, als hij op een rots zijn voeten zette,
Zijn reuzenkracht den hardsten steen verplette.
Zóó sterk te zijn, werd hem weldra tot last;
't Bezwaarde meer dan 't baatte, en overmast
Had hij (te ras!) zich eens tot God gekeerd
En als een weldaad biddende begeerd,
Dat de overdreven zwaarte wijken mocht,
Daar zij hem hinder bracht bij elken tocht.
Die bede werd verhoord door God, wiens macht
Toen perken stelde aan 's albedwingers kracht.
Maar nu, van de overwinning niet meer zeker,
In vrees voor Sohrab, zijn geduchten wreker,

Riep hij: ‘O milde gever van al 't goede,
Kom mij te hulp! Nu is 't mij bang te moede!
Geef mij terug, wat ik weleer bezat,
De kracht, die 'keens van u ontvangen had!’
En zie, terstond, op Rustems beê, bewerkte
In Rustems lend'nen God de aloude sterkte.
Toen keerde hij terug naar 't oorlogsveld,
Nog bang, door somber voorgevoel gekweld.
Daar wachtte Sohrab reeds, met boog en knots;
Zijn trapp'lend paard sloeg gaten in de rots.
Van strijdlust brulde hij als de olifant,
Luid krijschend, met zijn vangstrik in de hand.
Verbaasd zag Rustem 's jonglings woeden aan
En mat met de oogen 't al te stout bestaan.
Toch taande nog, eer hij den kampstrijd waagde,
De moed in Rustem, d' altijd onversaagde.
Maar 't vuur der jeugd verteerde Sohrabs zinnen.
Hem dreef een storm. Hij vloog het strijdperk binnen,
Op Rustem aan. Hij wierp een blik vol vuur
Op 's helden borst en machtige statuur,
En riep hem toe: ‘Waartoe, zoo pas verslagen,
Op nieuw n roek'loos aan den kamp te wagen?
Men zal u weldra bij de dooden tellen!
Waartoe aan 't ongeluk u bloot te stellen?’

20.
Sohrab wordt door Rustem gedood.

Weer werden beider paarden vastgebonden
En thans, helaas! de pijlen afgezonden,
Door 't Noodlot zelf gericht. Waar dat regeert,
Wordt harde rots in smeltbaar was verkeerd.
Van nieuws ving nu het strijdvuur aan te ontbranden.
De helden sloegen weer hun sterke handen
Elkaar om 't lijf en aan den riem. Maar 't leek,
Of Sohrabs kracht op Gods bestel ontweek.
De ontemb're Rustem wrong zich los en grijpend
Met forsche vuist en in den nek hem knijpend
Brak hij den knaap, dien krokodil, den rug,

Als waar 't een riet, en de overwinnaar, vlug
Het zwaard ontblootend, wierp den strijder neer,
En, vast besloten, dat hij nimmermeer
Zou opstaan, trof hij 't hart hem, diep genoeg
Dat haast des ed'len laatste stonde sloeg.
Gij, die uw wrake koelt, wilt niet vergeten,
Hoe eens uw eigen vleesch wordt stuk gereten
Door Noodlots scherpe dolk en hoe voor 't bloed,
Door u gestort, gij zelf straks boeten moet!
Van pijn zich wringend zuchtte Sohrab diep.
Hij voelde, dat zijn einde naakte en riep:
‘Ik dank dit lot aan eigen dwaas bestel,
'k Leî zelf den sleutel tot de poort der hel
U in de hand. Gij hebt geen schuld. Gods macht
Heeft me eerst geschraagd en nu ten val gebracht.
Nu spot straks ieder met het jonge leven
Van zooveel kracht, dat hier in 't stof moet sneven!
Veel had van vader moeder mij verteld;
Om zijnentwil lig ik hier neergeveld;
Omdat ik hem zoo liefhad. Ik toog uit,
Hem zoekend. 't Sterven heeft mijn gang gestuit.
Op 't rustloos zwerven was mijn hoop gebouwd!
Doch of ge in vischgestalte in 't water zwomt,
Of aan het hemeldak als starre glomt,
Of gij u schuil hieldt in den zwartsten nacht,
Of 't licht der zon bedwongt met wondermacht,
Eens treft u 't wrekend zwaard van mijnen vader,
Als hij verneemt, dat gij mijn levensader
Doorsneden hebt. Wis meldt wel een der grooten
Uit d'ed'len kring van Rustems krijgsgenooten,
Hoe Rustems zoon, toen hij zijn vader zocht,
Door u in wreeden kamp werd overmocht!’
Voor Rustems oogen werd het duist're nacht.
Hij was verplet, vernietigd al zijn kracht.
Hij stond een wijle met een duiz'lend hoofd
En viel ter aarde als van verstand beroofd.
Weer bijgekomen stortte hij zijn hart
Voor Sohrab uit, gebroken door de smart.
‘Hebt gij van Rustem een herinnering?

Men wisch' zijn naam weg uit der grooten kring!
Ik zelf ben Rustem. Sohrab zij 't bekend,
Moog Sal dan treuren om mijn droevig end!
   Hem kookte 't bloed, hij kermde en brulde luid
Van woede en rukte zich de haren uit.
   Ook Sohrab, die aldus zijn vader zag,
Verhief half zinneloos zijn weegeklag:
   'Hoe? gij zijt Rustem, die met eigen hand
Verwoed den dolk mij boorde in 't ingewand?
Hoe poogde ik nog tot vrede u te bewegen!
Geen sprank van liefde straalde uit u mij tegen!
Ontdoe mij nu van 't pantser en 't gewaad.
Op 't bloote lijf bond moeder me aan een draad -
Terwijl mij 't hoornsignaal ten strijde riep,
Een stroom van tranen langs haar wangen liep
En 't afscheid haar benauwde - een onyxsteen.
Toen zond zij mij aldus gewapend heen
En sprak: "'t Is van uw vader 't onderpand!
Bewaar het trouw om 't eens in zijne hand
Te leggen!" Ach! nu is de kans me ontvloden!
Den trouwen zoon kon 't zwaard des vaders dooden!'
   Alras ontdekte Rustems blik 't kleinood.
Vertwijfeld scheurde hij de borst zich bloot
En riep: 'Ik zelf, ik ben uw moordenaar!
Gij heerlijk kind, der volken roem!' Het haar
Van 't hoofd zich rukkend, met een bloedend hart,
Met stof bestrooid ten teeken van zijn smart,
In tranen badend, snikte en kreet hij luid.
Maar Sohrab sprak: 'Geen zelfmoord baat u, stuit
Dien tranenvloed! Kan 't anders ooit geschieden,
Dan zooals hoog're machten 't ons gebieden?'
   Toen 't zonlicht opgehouden had te schijnen
En Rustem niet terugkwam tot de zijnen,
Begaven twintig dapp'ren uit het kamp
Zich naar het strijdperk om te zien, wat ramp
Hem soms getroffen had. Maar hoe zij staarden,
Geen Rustem speurden zij. Bestoven paarden
Ontdekten zij en Rustems ledig zaâl,
Maar geen, die nog van Rustem zelven taal

Of teeken opving. Loodzwaar drukte op allen
De vrees, dat hij in 't worst'len was gevallen.
Zij deden Kawus ras de treurmaar hooren:
‘In Rustem heeft de troon zijn steun verloren!’
   Een luide jammerklacht weerklonk. 't Scheen wel,
Of de aarde dreunde. Kawus gaf bevel,
Dat trommelslager en trompetter 't sein
Zou geven en dat Tus gereed moest zijn.
Toen sprak hij dus zijn trouwe krijgers aan;
‘Laat snel een kernel naar de kampplaats gaan!
Wat Sohrab aanrichtte is nog ongewis,
Vrij weene ons Iran, als het waarheid is!
Als Sohrab werk'lijk Rustem heeft gedood,
Wie restte er dan nog, die het hoofd hem bood?
Is 't zeker, zoo we ons allen saamverbonden
Ten kampstrijd, dat wij dan nog hem weerstonden?’
   Toen Sohrab 't dreunen van den stoet vernam,
Die zoekend naar de plaats des onheils kwam,
Sprak hij tot Rustem: ‘'k Leef niet lang nu meer!
Dan neemt der Turken lot een and'ren keer.
Betoon dus me uwe liefde. Uw voorspraak maak',
Dat tegen hen de Schach zijn veldtocht staak'.
Dat de uwen hier hun legermacht aanschouwden,
Geschiedde omdat ze mij te zeer vertrouwden.
Dat dreef hen voort tot Iran. Allerlei
Heb ik hun voorgespiegeld, zoo ze aan mij
Zich overgaven. Wie toch kon gelooven,
Dat Rustem me eens van 't leven zou berooven?
Versper dan nu hun den terugtocht niet.
't Ware onrecht, zoo gij hen thans boeten liet.
Het slot houdt ginds een man gevangen, dien
Ik telkens vroeg me een teeken te doen zien,
Waaraan ik u herkende, want uw beeld
Heeft me onophoud'lijk voor den geest gespeeld.
Maar leugentaal was 't altijd wat hij zeide,
En door dien leugen heeft hij nu ons beide
't Geluk verstoord. Aan hem de schuld, zoo 't lot
Vervuld is en mijn dag verduisterd tot
Stikdonk'ren nacht. Doch straf hem niet aan 't leven

Voor wat hij deed. Ook hem zij 't kwaad vergeven.
Heb ik niet zelf uw tastbaar merk aanschouwd
En toch mijn eigen oogen niet vertrouwd?
't Was in de sterren reeds voorlang besloten,
Dat vaders hand mij in het hart zou stooten.
Ik kwam als 't weerlicht, 'k ga gelijk de wind;
In betere oorden wacht u eens uw kind!'
In Rustem stokte de adem. Saamgebogen
Van droefheid zat hij neer met bloedroode oogen.
Toen, 't paard bestijgend met een hart als lood,
Terwijl een kille zucht zijn mond ontvlood,
Om 't snood bedrijf, om de onherstelb're ramp,
Reed hij met droevig weegeklag naar 't kamp.
Zijn nad'ren werd verbeid door Irans grooten,
Die bij zijn komst eerbiedig 't hoofd ontblootten,
God dankend, dat hun Rustem ongedeerd,
Na bange onzekerheid, was weergekeerd.
Doch toen zij dichter bij 't verscheurd gewaad,
't Met stof bestrooide haar, 't ontzind gelaat
Ontdekten, riepen ze: 'O! zeg, wat gebeurde,
Wat schrikk'lijk feit aldus uw ziel verscheurde!'
Hij sprak hun van zijn wanbedrijf, hoe snood
Hij zelf zijn kind op 't slagveld had gedood.
Toen blikten allen droevig voor zich heen.
Een koude rilling voer door Rustems leên.
En tot zijn grooten sprak hij: 'Moed en lust
Zijn weg. Haast is de levenslamp gebluscht.
Gaat nu niet voort met dien onzaâl'gen strijd.
'k Heb leeds genoeg aan Turan reeds bereid!'
Het kleed, het vleesch verscheurd van bitter wee,
Kwam op 't gerucht zijn broeder Seware.
En weer herhaalde Rustem woord voor woord,
Wat Sohrab had gesproken. 'Door dien moord' -
Zoo sprak hij jamm'rend - 'is mij 't hart gebroken.
Die schanddaad worde aan mij geducht gewroken!
'k Heb zelf dien ed'len boom in blinden waan
Met tak en wortel doen te gronde gaan.
Ik zelf, ik heb mijn wap'nen rood gekleurd
In 't bloed van hem, om wien de Hemel treurt!'

Toen liet hij Human weten: ‘Trek uw zwaard
Ter wrake niet. Genoeg, zoo ge onvervaard
Uw heir bewaakt. Het lot toch stelde u aan
In plaats van Sohrab, die is heengegaan.
U zal ik voor 't vergrijp niet meer doen boeten,
Maar 'k wensch uw aanschijn nimmer meer te ontmoeten,
Daar gij mijn zoon onwaarheid hebt gesproken
En daardoor 't onheilsvuur mij hebt ontstoken!’
Toen Rustem zweeg bracht Seware 't bericht
Tot Human, die weleer aan Sohrab onderricht
In ruiterskunsten en in wapenhandel gaf.
Deez' weerde Rustems grieven van zich af,
En sprak: ‘'t Was Hedschir, die met loos beleid
Sohrab bestendigde in de onwetendheid,
En zorgde, dat hij Rustem niet ontdekte,
Maar in zijn brein verwarde beelden wekte.
Door hem kwam al dit lijden ons te ontmoeten,
Men legge 't schuldig hoofd hem voor de voeten!’
Teruggekeerd bracht Seware 't verhaal
Tot Rustem, zeggend: ‘Hedschirs leugentaal
En trouwelooze list baarde al 't verdriet.
Als nu van smart om Sohrab 't bloed u ziedt,
Zoo weet, dat hij van 't onheil de oorzaak is!’
Voor Rustems oog werd alles duisternis,
Hij vloog naar 't slagveld en op Hedschir aan,
Verwoed hem grijpend om hem neer te slaan.
Hij wierp hem op den grond en trok zijn degen
En had er haast zijn offer aan geregen,
Toen nog der vorsten beê zijn drift bedaarde,
En hij grootmoedig den verrader spaarde.
Terstond ging Rustem dof en afgemat
Naar 't oord, waar hij zijn zoon verlaten had.
Tus, Gustehem en Guders volgden hem,
Die als in koor om 't legerhoofd hun stem
Verhieven tot een bede aan 't Albestuur,
Dat toch des helden leed in 't droevig uur
Verzacht wierde en tot leniging van smart
Een balsem vloeien mocht in 't bloedend hart.
Maar Rustem tastte naar zijn dolk, gereed

Een eind te maken aan 't ondrag'lijk leed,
Toen fluks zijn grooten met geweld en tranen
Beproefden hem van zelfmoord af te manen
En Guders uitriep: ‘Held, waar is uw hoofd!
Met u waar' de aarde van haar licht beroofd!
Al gingt gij zelven honderdmalen sterven,
Geen enk'le pijn zal daardoor Sohrab derven.
Wordt hem hier langer aanzijn nog gegund,
Blijf met hem leven dan zoolang gij kunt,
Doch heeft het Noodlot hem den dood bereid,
Bedenk, dat allen 't zelfde lot verbeidt,
En dat, of kroon of helm op 't voorhoofd blinkt,
De roepstem van den dood voor ieder klinkt.
Wij worden van deze aarde weggedaan
En niemand weet, waarheen hij eens zal gaan.
Wie, Sipehbed![1)] ontkwam er ooit den dood?
Wie weende aan 't graf niet vaak zijne oogen rood?
Wat vroeger of wat later mag hij komen,
't Is uit met wie zijn roepstem heeft vernomen!’

21.
Rustem laat Kawus om balsem Verzoeken.

Toen voegde Rustem Guders toe: ‘Gij held
Vol dapperheid en wijsheid! ga en meld
Aan Kawus, wat mij schrikk'lijks is weervaren,
Maar wil er ook een bede aldus aan paren:
“Door Rustem zelf werd Sohrabs hart doorboord.
Verstijv' de hand, die Sohrab heeft vermoord!
Doch zoo u goeds door Rustem is geschied,
Onthoud hem dan uw medelijden niet
En zend hem van uw heilzaam wonderkruid,
Dat snel het vloeien van een bloedstroom stuit,
En voeg een enk'le teuge wijns er bij;
Maar spoedig, dat de hulpe tijdig zij!
Licht toont u Sohrab, door den dronk genezen,
Zijn dank, omdat ge een redder hem mocht wezen!”’

1) Legerhoofd.

Gelijk een stormwind ijlde Guders voort
En boodschapte aan Kai Kawus Rustems woord.
Maar 't antwoord luidde: ‘In heel mijn rijk
Is aan dien olifant niet één gelijk!
Ik stelde graag van ongeval hem vrij,
Want kost'lijk boven allen is hij mij,
Doch geef ik 't wonderkruid in zijne macht,
Dan keert zijn zoon terug tot de oude kracht.
En wie, als straks de jeugdige olifant
Hem helpt, is tegen beider kracht bestand?
En mochten ooit die twee in opstand komen,
Wie ware dan in staat om ze in te toomen?
Waart gij niet zelf getuige, hoe hij vroeg:
“Wie zijn mij Tus en Kawus?” Sterk genoeg
Om met die reuzenarmen zich te meten
Mag in mijn heldenstoet geen enk'le heeten.
Ik vrees, dat hij mijn troon niet meer getrouw
Bewaken, noch mijn vanen volgen zou,
Hij, die zoo menigmaal met ruw bescheid
Mij hoonde in aller tegenwoordigheid.
Voegt zich de zoon daarbij met de eigen kracht,
Tot stof vergruisden zij mijn koningsmacht.
Gij kent de wereld wel en kondet hooren,
Hoe Sohrab heilige eeden heeft gezworen,
Dat Irans heir verdrinken zal in bloed
En aan de galg Kai Kawus sterven moet.
Als hij blijft leven, worden klein en groot
In 't land bedreigd met jamm'ren en met dood.
Zoo 'k slechtgezinden 't leven wilde borgen,
'k Zou na mijn dood me een slechten naam bezorgen!’
Tot Rustem weergekeerd zeî Guders: ‘Haat
Is 't al, wat u van Kai te wachten staat!
Zoo rijk was nimmer nog een boom aan vrucht,
Als de argwaan, waar hij u geataâg mee ducht.
Hij heeft nooit één als vriend aan zich verplicht,
Nooit één, die kracht'loos neerviel opgericht.
Beproef vrij zelf zijn steenen hart te breken
En in zijn duist're ziele licht te ontsteken!’

22.
Rustems weeklacht over Sohrabs dood.

Door Rustem werd alstoen bevel gegeven
Een vorst'lijk kleed, met gouddraad rijk doorweven,
Den stervende te spreiden tot een bed,
En naar den Scheriar[1)] met zachten tred
Hem weg te dragen. Rustem zelf ging heen
Om hem te volgen, toen een boô verscheen
En sprak: ‘Uw zoon leî reeds zijn leven af!
Geen troonzaal voegt hem meer, hem voegt een graf!’
Toen, in vertwijfling, kreet de vader luid.
De wanhoop perste 't bloed zijn oogen uit.
Hij sprong van 't paard en rukte van zijn haren
Den krijgsmanshelm, liet stof en asch vergâren
En strooide 't op zijn hoofd, en heel het heir
Herhaalde 's vorsten smartkreet keer op keer.
‘Wee mij!’ riep Rustem uit, ‘gij, groot van moed!
Gij dapp're zoon, van Pehlewanenbloed!
Nooit meer zal 't licht van zon of maan een held
Als gij beschijnen; nooit een helm in 't veld
Een hoofd als 't uwe dekken! De eigen hand
Des grijzen vaders woelde in 't ingewand
Des zoons! Wat is de mijne een val! Den grooten
Nakomeling van d'ed'len Sam, gesproten
Uit vorstenbloed, versloeg ik. Reuzensterk
Werd ik genoemd, ik scheen een teng're berk
Bij hem. Men sla de moord'naars hand mij af!
In 't stof te leg'ren zij voortaan mijn straf!
Wie geeft der moeder kondschap van den doode?
Wie heeft er moed tot haar te gaan als bode?
Wie lost haar 't raadsel op, door welke macht
Ik snoodaard tot den gruwel werd gebracht?
Met afschuw spreekt men voortaan van den vader,
Wiens hand van 't eigen kind den levensader
Doorsneed! Of wie, die ooit het bloed vergoot

1) Schach.

Van d'eêlste telg, die uit zijn lend'nen sproot?
Wat zal haar vader tot haar moeder zeggen?
Zijn vloek, een onuitdelgb'ren, zal hij leggen
Op heel den stam van Sam, met fellen haat
D'aanlegger treffen van de gruweldaad!
Doch wie kon ooit vermoeden, dat zoo teeder
Een knaap, schoon, hoog en rank gelijk een ceder,
Als legerhoofd zou uitgaan tot den slag?
Nacht werd voor goed door hem mijn levensdag!'
   Toen ging hij voort: 'Omfloerst met krip het hoofd
Van 't vorst'lijk kind, van 't leven nu beroofd,
Den knaap, voor troon en heerschappij geboren,
Dien nu reeds groeve en lijkwâ zijn beschoren!'
   De baar werd onder bitter jammerklagen
Naar 't plein voor Rustems veldheerstent gedragen.
De krijgers strooiden op hun hoofden asch.
In 't vuur dat fluks in 't kamp ontstoken was
En helder vlamde, wierp men 't bonte doek
Van tent op tent; ook Rustems zaâl, met vloek
Voortaan bezwaard. Heel 't krijgsheir klaagde luid,
En Rustems stem klonk boven allen uit:
   'Zal ooit weer de aarde een krijgsheld zien als gij,
Zoo onverschrokken, zoo vol moed? Wee mij,
Wiens hand het kind met zooveel mannenkracht,
Met zooveel dapperheid, heeft omgebracht!
Wee mij, die 't kind ver van zijn moeders hart
Het leven nam! Nu kwijn ik weg van smart!'
   Hij scheurde 't kleed. Hij weende bloed. Zijn hand
Begon een graf te delven in het zand.
Hij riep: 'Hoe zal mij de ed'le Rudabe,
Hoe zal mij Salser vloeken! Wee mij! Wee!
Hoe dood'lijk zal hen 't schrikk'lijk denkbeeld grieven,
Dat ik mijn eigen kind de borst kon klieven!
Geen troost, geen balsem, die ik hun kan geven
Na 't huiv'ringwekkend kwaad, door mij bedreven!
Hoe bloedt hun hart, als straks hun wordt verteld,
Dat ik dien reuzenceder heb geveld!'
   De Pehlewanen zaten om hun heer
Met stof bestrooid en diep bedrukt ter neer.

Zij spraken ter vertroosting menig woord,
Maar 't werd door Rustem nauw'lijks aangehoord.
   Zoo treedt het Noodlot op zijn duist're wegen
Met diadeem en vangstrik beide u tegen;
Het biedt u met de rechterhand een kroon
En rukt u met de linker van den troon....
   Wat hangt uw hart aan aardsche heerlijkheid,
Daar toch ten leste u de aarde een doodsbed spreidt?
Wat klaagt ge als sterv'ling over 's levens nood?
Straks bergt het graf uw zorgen in zijn schoot!....
   Het zij de Hemel zelfbewust regeere,
Of doelloos toeval 's menschen plannen keere,
Zijn willen en bedoelen blijft gewis
Voor 't mensch'lijk oog omkleed met duisternis.
Waarom en hoe hij 't aanzijn stoort of wekt,
Blijft altijd voor den mensch in nacht bedekt.
Zoo klaag dan niet om 't eind van 't kort bestaan,
Gij wist vooruit, hoe 't eens moest ondergaan!....
   De Schach, die van den jammer had vernomen
En diep geroerd tot Rustem was gekomen,
Hij ook riep uit: ‘Niets keert des Noodlots hand!
Van Elburs toppen tot aan 't verste strand
Is alles, wat bestaat, een prooi van 't graf;
Trek dus van 't heden uwe zinnen af!
Wat vroeger sterft licht de een, wat later de ander,
Maar allen brengt de doodsweg bij elkander.
Wat duldt gij, dat u 't lijden overmant?
Sprak niet terecht een man van groot verstand:
“Beproef desnoods den hemel te verplett'ren,
Doe de aarde vrij in reuzenvlammen knett'ren,
Een doode kunt gij 't aanzijn niet hergeven,
Maar eeuwig duurt in 't gindsche land zijn leven!”’
‘Van verre aanschouwde ik Sohrabs heldenkracht,
'k Zag, hoe zijn moker trof met wondermacht,
Maar 't Noodlot heeft zijn gangen zoo gericht,
Dat hij voor uwe sterkte heeft gezwicht.
Wat baat dan 't staren op dit koude hart?
Waartoe aldus verzonken in uw smart?’
   En Rustems antwoord was: ‘Het is gedaan

Met Sohrab. Doch op 't bloedig slagveld staan
Nog Turans krijgers, 't dapper volk van Tschin
En Human. Laat u thans niet verder in
Met dezen kamp. Behaagt het u naast God,
Dan worde aan Seware's beleid het lot
Van 't leger toevertrouwd!' De Schach hernam:
'Dat al het leed van d'oorlog nederkwam
Op u, dit deert mij, ed'le held! Ook mij
Trof onheil. Iran staat in vlam. Maar gij
Wekt grooter deernis door uw bitter leed.
Ik koel geen wraak meer voor wat Turan deed!'

23.
Rustems terugkeer naar Sabulistan.

De Schach keerde ijlings weder naar zijn land.
Maar Rustem hield op de eigen plaats nog stand,
Tot Seware, teruggekeerd van 't veld,
Hem 't lot van Turans leger had gemeld.
Den morgen na zijn aankomst brak hij op,
Met heel zijn heir, geen vaan nu meer in top,
En trok naar Sabul. Sal, de zoon van Sam,
Vernam 't gerucht en hoorde Rustems naam,
En dad'lijk toog, in smartelijk verlangen,
Heel Sejestan op reis om hem te ontvangen.
Voorop ging 't leger. Toen de kist. De vorsten
Bestrooiden 't haar en sloegen zich de borsten.
De paarden waren van den staart beroofd,
't Cymbaal, de fluit, de trommel was gekloofd.
Toen de achtb're Sal, de telg der Pehlewanen,
Gezeten op zijn ros met gulden manen,
Het lijk ontdekte, steeg hij af en treurde,
Begroet door Rustem, die zijn kleed'ren scheurde.
De grooten hieven Sohrab met elkaar
Van 's kemels rug en zonken om de baar
Met losgegespte kleed'ren op den grond.
Ach! dat deze ed'le zulk een einde vond!
Tehemten nam het deksel van de kist,

Waaraan geen enkel sieraad werd gemist,
En sprak: ‘Die eens den regenboog geleek,
Ligt op de baar, een doode, stijf en bleek!’
Sal schreide bitter om des jong'lings dood
En riep tot God, den helper in den nood.
Tehemten[1)] klaagde: ‘Ach! dat gij reeds moest sterven!’
‘Wee mij, door wien gij 't levenslicht moest derven!’
En Sal: ‘Het is een wonder, dat een kind
Zoo vroeg den krijg reeds boven alles mint!
Naar geest en lichaam was uw Sohrab groot,
Geen tweede als hij baarde ooit een moederschoot!’
En onder 't vloeien van zijn tranenbeken
Werd hij niet moe tot Sohrabs lof te spreken.
Men droeg de kist naar Rustems woning heen,
Die, volgend, uitbrak in vernieuwd geween.
Daar zag hen Rudabe, zag Rustem, zag
Den doode en riep met roerend weegeklag:
‘Ontwaak nog eens eer ge in de groeve zinkt!
Ontwaak en hoor, hoe moeders roepstem klinkt!’
Zij liet den vrijen loop aan al haar smarten,
Haar klachten slakend uit het diepst des harten.
‘O Pehlewanentelg! gij onvervaarde!
Een oorlogsheld als gij draagt nooit meer de aarde!
Nooit keuvelt meer uw moeder met haar zoon!
Een graf dolf 't Noodlot voor uw jeugdig schoon.
Het zond u, bloeiend jongeling, als lijk
Meedoogenloos naar 't somber doodenrijk.
Nooit zegt uw mond, voor altijd reeds gesloten,
Door wien de dolk u werd in 't hart gestooten!’
Zoo Rudabe. De sterren hoorden 't aan.
De harten bloedden, ieder plengde een traan.
Toen ging zij dof en bleek, de zielsbedroefde,
Naar 't stil vertrek, waarin zij weenend toefde.
Ook Rustems tranen vloeiden altijd weer
En bloedig vielen ze op zijn boezem neer.
't Scheen of de laatste dag stond aan te breken,
Zoo was uit ieders hart de vreugd geweken.

1) ‘Sterk van lichaam,’ bijnaam van Rustem.

Tehemten droeg de lijkkist andermaal
Tot vóór de vorsten en den ouden Sal.
Hij schroefde 't deksel los en leî zijn zoon,
Van 't lijkgewaad ontdaan, voor elk ten toon.
Toen daar de doode lag voor 't oog van allen,
Scheen 't of het hemeldak dreigde in te vallen.
Doodsbleek, door schrik en smart geheel ontdaan,
Bleef man en vrouw en kind en grijsaard staan,
De wang besproeid door heete tranenbeken,
Het haar verward, met stof en asch bestreken.
't Paleis van Rustem scheen een doodenstad,
Sinds Sohrab op de baar zijn leger had.
De doode zelf, zoo rank en breed van borst,
Leek, sluim'rend na den strijd, wel Sam, de vorst.
Weer hulde Rustem 't lijk in 't gele kleed,
Waarna hij 't deksel op de lijkkist deed,
En sprak: ‘Een graf van goud, vol muskusgeuren,
Voegt aan den ed'len knaap, dien wij betreuren.
Ik weet, dit alles rekt zijn leven niet,
Doch wat rest me anders in mijn zielsverdriet?’
Hij weende beî zijn oogen blind. Men groef
Voor Sohrab, afgerond gelijk een hoef,
Een graf, waarin de doode werd gedragen.
In sandelhouten kist, met goud beslagen,
Van plaats tot plaats werd weldra naverteld,
Dat Rustems hand den jong'ling had geveld.
Wie 't hoorde werd van droefenis vervuld,
Heel de aarde scheen in somb'ren rouw gehuld.
Nog lang in 't stil vertrek, in de eenzaamheid,
Heeft Rustem aan zijn droefheid zich gewijd.
Doch eind'lijk kon hij kalm zich overgeven
Aan 't harde lot; wat baatte tegenstreven?
Veel jamm'ren heeft het Noodlot reeds gebaard,
Vaak 't menschenhart vergiftigd en bezwaard,
De sterv'ling, die ze nauw'lijks kan verdragen,
Ducht zonder reden niet zijn wreede slagen.
In Iran was niet één, wiens voelend hart
Bij 't droevig doodsbericht niet kromp van smart.
Toen Human straks ook aan Afrasiab

't Onzalig einde meldde van den knaap,
Stond Turans vorst verplet. Hij peinsde en zon,
Wat rampen 't onheil na zich sleepen kon.

24.
Sohrabs moeder ontvangt bericht van zijn dood.

Op 't sein van 's helden dood door Turans dreven
Werd allerwege een weeklacht aangeheven.
Toen 't welhaast doordrong tot Semengans vorst,
Sloeg deze in bitt're smart zich op de borst.
En Sohrabs moeder ook vernam de ramp,
Dat en door wien hij omkwam in den kamp.
Vertwijflend rukte zij 't gewaad vaneen,
Haar boezem, blinkend als een edelsteen,
Ontblootend. Handen wringend, radeloos,
Luid snikkend viel ze in onmacht poos op poos.
Vertroosting baatte niet. Krampachtig trokken
De ving'ren, vastgewoeld in de ed'le lokken,
De haren uit. Bloed kleurde de oogen rood.
Soms scheen ze te ijlen, daar 't verstand ontvlood.
Asch strooide ze op haar hoofd. In arren moede
Sloeg en verscheurde zij haar vleesch ten bloede.
Geen slaap look meer haar oog. Zij zengde 't haar,
't Gelaat misvormend, en met droef gebaar
Riep ze uit: ‘Lief kind! uws moeders hoogste lust!
Tot stof verzonkt ge, uw lamp werd uitgebluscht!
Ik tuurde beî mijn oogen uit, of niet
De lang verwachte naderde in 't verschiet.
Ik dacht, het hart vervuld van blijde hoop,
Gewis voleindigt Sohrab haast zijn loop!
't Gelukte hem zijn vader op te sporen!
Van hunne komst zal straks de wereld hooren!
'k Had and're mare, kind! mij toegedacht,
Dan dat u Rustems dolk had omgebracht!
Geen deernis had de vader met zijn zoon,
Diens ranke leest, zijn kracht, zijn jeugdig schoon!

Geen deernis met de koninklijke borst,
Die omneedoogend 't lemmet klieven dorst!
Hoe heb ik over u gewaakt, mijn kind!
Hoe dag en nacht u teêr verzorgd, bemind ....
Een lijkkleed heeft dit alles nu bedekt,
De zoetste erinn'ring is met bloed bevlekt!
Wien druk ik nu in uwe plaats aan 't harte?
Waar vind ik balsem voor zoo bitt're smarte?
Wie keuvelt voortaan met me in 't stil vertrek?
Wie, dien ik 's harten lief en leed ontdek?
Wee! om mijn leven, wee! Ach! de urne nam
Den fakkel, lichtend eens met held're vlam!
Gij gingt uw vader zoeken, leeuwenzoon?
Voor 't edel streven was het graf uw loon!
Eens vol van hoop, van hope nu beroofd,
Rust in de kille groove uw dierbaar hoofd
Door hem, die 't moordend wapen, scherp gesmeed,
In 't edelst ingewand u woelen deed!
Waarom hem niet den onyx voorgelegd,
Dien ik u gaf, of hem uw naam gezegd?
Ik leerde u immers, wat van vaders hoofd
Het merk u zijn zou; waarom 't niet geloofd?
Nu is het leven mij geen leven meer;
'k Lig zonder u als in een kerker neer!
Ach! dat ik u, mijn kind, niet redden mocht ....
Ach! waarom volgde ik u niet op uw tocht!
Vast hadde Rustems blik mij wel ontmoet
En in mijn Sohrab wis zijn zoon begroet,
Hij had dan nooit om u zijn dolk gewet,
Nooit dien op 't edel hart zijns kinds gezet!'
Zoo sprak ze en trok, van elken troost beroofd,
Het haar zich uit en sloeg zich voor het hoofd.
Een stroom van weegeklag ontvlood haar mond.
Soms viel zij handenwringend op den grond.
Geen blik bleef droog bij zooveel bitt're smart.
Van meelij stokte elk mensch'lijk voelend hart.
Als nam haar bloed in de ad'ren plots een keer,
Zoo stortte ze op den harden bodem neer.
Dan stond zij haastig weder op en liet

Den vrijen loop aan 't roerendst zielsverdriet.
Bloed weende ze om den warm beminden zoon,
Zij staarde op Sohrabs diadeem en troon
En schreide en riep met rood betraand gezicht:
‘O fiere boom! die nu ontworteld ligt!’
Toen haar zijn rappe klepper werd gebracht,
Door hem bedwongen eens met mannenkracht,
Toen drukte ze aan haar borst den fieren kop
Van 't dier en plengde er heete tranen op.
Zij kuste 't edel ros, zag 't aan zoo droef,
Viel neer en drukte 't voorhoofd op zijn hoef.
Zij streelde met de hand het feest'lijk kleed
Haars zoons, gelijk zij 't eens hem zelven deed.
Haar bloedig traanvocht kleurde de aarde rood.
Zoo vaak zij neerviel, zinneloos, meer dood
Dan levend. Bij 't verrijzen greep zij plots
Zijn pantser, 't zwaard, den boog, de speer, de knots,
Den gouden toom. Dan nam zij weer zijn schild
En sloeg zich voor het hoofd, hartstocht'lijk wild.
Zij greep den honderd ellen langen strik
En slingerde dien weg. Met ted'ren blik
Omhelsde zij zijn helm en harnas, of
Ontroerd riep ze uit: ‘Zoo zonkt gij dan in 't stof,
Gij leeuwentelg!’ Ze ontnam aan Sohrabs paard
Met Sohrabs wel gewet metaal den staart.
Haar rijkgetoomde rossen en haar goud
Schonk zij den armen. 't Lustslot, welgebouwd,
Sloot ze af. In puin verzonk haar vorstentroon.
Wat gaf ze om vreugde zonder haren zoon?
Haar slotpoort werd met rouwgewaad omhuld,
Haar hoogtijzaal met zand en stof gevuld.
't Paleis, waarin eens Sohrab had gehuisd,
Werd achteloos verwaarloosd en vergruisd.
Zij weende dag en nacht in bang verdriet,
Een jaar nog sinds haar 't dierbaar kind verliet.
Toen stierf ze, 't lijden sneed haar leven af.
De moeder vond bij 't kind de rust in 't graf!

Assen.
H.U. MEYBOOM.

Volks- en staatssouvereiniteit.

Eene dezer dagen verschenen brochure, waaraan men misschien verscheidene goede eigenschappen, maar zeker niet de verdienste eener bij uitstek onderhoudende lectuur ontzeggen kan, verschaft mij eene gewenschte aanleiding om eenige woorden te zeggen over staats- en volkssouvereiniteit, over hunne beteekenis in 't algemeen en over hunne plaats in 't nederlandsche staatsrecht. Vergis ik mij niet, dan bestaat er voor een dergelijk onderzoek, tegenwoordig meer dan ooit, grond. Sinds lang hebben wij gehoord en gelezen van den ‘souvereinen staat’ en toch is 't zeer de vraag of niet voor de meesten onzer dat woord een zuivere phrase is, waarbij zij, zoo al iets, weinig meer dan een vage aandoening van zeer gemengden aard in zich waarnemen. Het is helaas maar al te waar wat Mr. Lotsy, de schrijver der bedoelde brochure[1)], min of meer ondeugend opmerkt: ‘men moet op school zijn geweest om het (begrip staatssouvereiniteit) te verstaan.’ Evenwel, op zichzelf ligt in deze omstandigheid geen blaam: 't zou moeite kosten eene wetenschap te vinden, wier grondbegrippen men ten volle verstaat zonder, op welke wijze dan ook, een school te hebben doorloopen. Het bedroevende ligt slechts in 't feit, dat de hier bedoelde school door zoo weinig leerlingen wordt bezocht. De lijvige werken over wijsbegeerte van 't recht worden door 't groote publiek niet gelezen, en de politische litteratuur van den dag heeft gewoonlijk zooveel te doen met praktische problemen die een snelle oplossing eischen, dat er voor de behandeling van

1) Mr. M.L.C. Lotsy, Het A B C van het nederlandsche staatsrecht of het algemeen stemrecht. Haarlem 1882.

principiëele vraagstukken ruimte noch tijd overblijft. Vandaar het treurige verschijnsel, dat voortdurend questiën van toepassing worden besproken voor de beginselen vaststaan, ja zelfs voor men zich ook maar aan een poging heeft gewaagd om van hun inhoud zich rekenschap te geven. Een dergelijke toestand, dragelijk zoolang er eene grondwet bestaat op wier stabiliteit men rekent en op welke men zich bij elke voorkomende moeilijkheid als rechter in hoogste instantie beroepen kan, wordt onhoudbaar in een tijd, waarin de herziening der grondwet zelve aan de orde gesteld wordt en dus ieder belangstellende genoodzaakt is, naar een steunpunt daarbuiten om te zien. De heer Lotsy heeft dit begrepen; de aangehaalde brochure wil propaganda maken voor zijne overtuiging, dat in 1882 voor Nederland de aangewezen drager der souvereiniteit is 't volk in zijn geheel. De omstandigheid dat mij 't ‘schoolsche’ standpunt der staatssouvereiniteit nog altijd verdedigbaar toeschijnt, zelfs tegen den bitteren spot van zijn laatsten bestrijder, brengt er mij toe, voor eene korte uiteenzetting van dit standpunt de gastvrijheid der Gidsredactie in te roepen. Ik zal trachten mij zoo uit te drukken, dat ik ook voor hen wien ‘school’ ontbreekt, verstaanbaar ben: simplex est veri sigillum, - vooral waar 't beginselen geldt.

Beginnen wij met een feit. In elke maatschappij - eenige onbeschaafde volken mag men mijnentwege uitzonderen - bestaat m a c h t : een of meer personen zijn door de omstandigheden in staat gesteld hun wil aan de anderen op te dringen; d.i. zij hebben de middelen om aan de handelingen van deze gevolgen te verbinden, die hen terughouden van sommige dingen die zij gaarne zouden doen, en hen andere waartoe zij allerminst lust gevoelen doen verrichten. Deze macht kan zich vertoonen in allerlei verschillende vormen; zij kan berusten op physieke kracht, op intellectueele ontwikkeling, op zedelijken invloed, desnoods ook (courtisanes!) op lichamelijke schoonheid; zij kan zich bevinden in handen van één, van meerdere personen, van familiën of standen, van 't geheele volk (dat is: van de meerderheid). Die macht is eenvoudig een geconstateerd sociaal verschijnsel, 't welk men in elk bijzonder geval psychologisch verklaren kan, waar dat met recht of onrecht op zichzelve

niets heeft te maken. Nu gaan wij echter een stap verder. De macht waarvan wij spraken kan worden uitgeoefend op zeer verschillende wijze: een nieuwcaledonisch hoofd, door den heer Lotsy aangehaald, gebruikt ze om zijne onderhoorigen te doen slachten en opeten; Perikles maakte ze tot grondslag van de grootheid zijns lands; Washington en Garibaldi smeedden er een wapen uit ten dienste der vrijheid, Napoleon een ter bevrediging zijner heerschzucht; in ‘Kabale und Liebe’ maakt de hertog van zijn macht gebruik om zijne onderdanen te verkoopen, Lady Milford van de hare om ze te redden. Die verschillende soorten van machtsoefening nu maken op ons een zeer ongelijken indruk; geene theorie die ons verhinderen kan hier goed, daar af te keuren, te critiseeren dus. Uit welk oogpunt we dit doen, is voor 't oogenblik vrij onverschillig; de heer Lotsy heeft een zoo innigen afkeer van ‘het’ recht en ‘de’ zedelijkheid, dat ik deze begrippen geheel buiten rekening wil laten. Maar ook wanneer wij ons op een zuiver utilistisch standpunt plaatsen, kunnen wij moeilijk nalaten de houding van den hongerigen Nieuwcaledoniër ongepast te noemen en daarentegen van Perikles te beweren dat hij van zijn macht een goed gebruik heeft gemaakt. De heer Lotsy zelf laat zich in dezen zin uit. De leer van de volkssouvereiniteit brengt volgens hem, behalve andere schoone dingen, ook de overtuiging mede ‘dat de algemeen-menschelijke volmaking doel meet zijn van ons aller denken en streven[1];’ - welnu naarmate de machthebber zijne handelingen meer of minder ondergeschikt maakt aan dit doel, zullen wij over die handelingen een goedkeurend of afkeurend oordeel uitspreken. Nu wil ik niet tegenspreken dat over de middelen om dit doel te bereiken, zoowel als over den uitgewerkten inhoud van 't doel zelf, verschil van meening onvermijdelijk schijnt. Maar deze omstandigheid, wel verre van alle critiek af te sluiten, zal er slechts toe leiden dat men tusschen 't oordeel over den persoon en dat over de zaak een onderscheid maakt. Wat 't eerste betreft zal men tot criterium nemen de meerdere of mindere overeenstemming tusschen overtuiging en wijze van handelen. Gesteld b.v. de machthebber meent dat hij 't

1) t.a.p. blz. 41.

groote doel niet beter kan bevorderen dan door van zijn macht afstand te doen, 't zij om ze op anderen over de dragen 't zij om ze geheel te doen ophouden, dan zullen wij hem toejuichen als hij zich overeenkomstig zijne overtuiging gedraagt, en daarentegen een afkeurend oordeel over hem uitspreken wanneer hij niet kan besluiten de aangenaamheden der machtsoefeing aan 't onderstelde welzijn des volks ten offer te brengen. Maar is hij omgekeerd te goeder trouw overtuigd, dat zijne onverzwakte heerschappij in eene bestaande en op geen betere wijze te vervullen behoefte voorziet, dan zullen wij, volgens 't zelfde beginsel, hem onze persoonlijke hoogachting niet onthouden, wanneer hij streeft naar krachtige handhaving van zijn gezag, en zoodanige maatregelen neemt als hem tot bevordering van 't waarachtig volksbelang noodzakelijk schijnen. Men ziet, ik constateer slechts psychologische feiten, die men naar smaak en overtuiging utilistisch of intuïtivistisch mag interpreteeren. - Nu komt evenwel, naast 't oordeel over den persoon, 't oordeel over de zaak: onze eigen overtuiging, die wij door persoonlijke sympathieën en antipathieën niet aan banden zullen laten leggen. Zijn wij niet slechts van de goede trouw des machthebbers overtuigd, maar deelen wij ook zijne politieke inzichten, dan zullen wij ons tot medewerking verplicht achten: wijkt daarentegen onze opvatting over 'tgeen 't belang des volks eischt aanmerkelijk van de zijne af, wij zullen ons scharen in de rijen der oppositie. De keus der middelen waarvan wij bij deze oppositie zullen gebruik maken, zal eenerzijds door de meerdere of mindere beteekenis van 't meeningsverschil, anderzijds ook door 't bewustzijn onzer eigen kracht worden gedetermineerd; zij zullen alle graden kunnen doorloopen, van 't eenvoudig smeekschrift af tot de alles omverwerpende revolutie toe. Komt echter eene dergelijke revolutie werkelijk tot stand, dan zal weer ons oordeel over hare rechtmatigheid worden bepaald, objectief door onze meening over de voor- en nadeelen aan de tot stand gebrachte verandering verbonden, subjectief door die over den aard der motieven welke tot de omwenteling hebben geleid.

Dit alles is, dunkt mij, bij uitstek eenvoudig. Van ‘het’ recht en ‘de’ zedelijkheid was evenmin sprake als van ‘den’ staat, en zelfs 't woord souvereiniteit schitterde alleen door zijne afwezigheid. Toch acht ik in 't bovenstaande de wezen-

lijke kern van de leer der staatssouvereiniteit neergelegd. Tot opheldering een paar definities, waarvan ik gaarne de verantwoordelijkheid op mij neem, maar die, dunkt mij, toch niet anders zijn dan de ‘schoolsche’ stellingen van de verdedigers der staatssouvereiniteit, in de taal van 't dagelijksch leven overgebracht:

De machthebber, die zijn macht ten goede gebruikt, heet s t a a t ;

't woord s o u v e r e i n i t e i t beteekent niet anders dan dat de persoon of de personen op wie 't wordt toegepast, behooren te regeeren;

en de leer der s t a a t s s o u v e r e i n i t e i t laat zich dus 't eenvoudigst uitdrukken in deze woorden: De heerschappij komt toe aan dengene die, behalve de macht, den wil en de bekwaamheid bezit om deze macht ten goede aan te wenden. Of, nòg korter: ‘alle regeering is er voor het volk,’ eene stelling, door den heer Lotsy als ‘den eenigen regel en daarmêe den geheelen inhoud van het algemeene staatsrecht’ vooropgesteld[1)].

Men ziet het, de afstand is minder groot dan 't aanvankelijk scheen; trachten wij ook deze kloof te dempen. Veel misverstand ligt aan de bestrijding der staatssouvereiniteit ten grond, maar 't is een dwaling te meenen dat misverstanden zonder beteekenis zijn. Woorden, niet begrippen, regeeren de wereld.

De eenvoudige vraag waarop 't hier aankomt is deze: is hij die macht bezit, bevoegd die macht ten bate van 't algemeen te gebruiken? Deze vraag behoort aan de andere: aan wien moet de hoogste macht worden toegekend? - vooraf te gaan; immers 't toekennen van macht is reeds zelf een machtsoefening en valt dus uit den aard der zaak onder de eerste vraag. Is dus in 't algemeen machtsoefening, dwang, ten behoeve van een na rijp onderzoek als good erkend doel, geoorloofd? Wanneer schipbreukelingen stranden op een eenzaam eiland, en 't blijkt dat de sterken aanstalten maken om de zwakken te exploiteeren, mag dan een der eersten die, door 't bezit van wapenen b.v., sterker is dan de overigen, die wapenen gebruiken om eene dergelijke handelwijze tegen te houden? Wanneer gij een drenkeling in 't water ziet liggen, en de ‘stem des volks’ procla-

1) t.a.p. bl. 1.

meert dat hij daar moet blijven tot de policie komt, moogt gij dan uw physieke kracht te baat nemen om een paar gemoedsbezwaarden ter zijde te duwen en den patient uit zijn gevaarlijken toestand te verlossen? Wanneer gij in een afgelegen streek een hoop volks ontmoet, die aanstalten maken om een 'heks' in 't water te werpen, zijt ge dan al of niet verantwoord wanneer ge, daar redeneering niet helpt, met de armen over elkander geslagen naar de executie blijft toekijken?

Ziedaar eenige vragen. De lezer die van oordeel is, dat in al deze gevallen machtsgebruik ten dienste van een goed doel zedelijk, geoorloofd, plichtmatig is, plaatst zich op 't standpunt der staatssouvereiniteit. En de heer Lotsy, wil hij consequent zijn, moet zich tegen hem verklaren. Den man die, ongeroepen, zich daar tot 'staat' maakte tegenover de ruwe schipbreukelingen, moet hij toevoegen: 'Waar is "de" staat, die zijn wil tegenover de meerderheid op den duur zal handhaven? Wat wil "de" staat dan tegenover die meerderheid? En welke minderheid zal zeggen wat "de" staat wil? Gesteld dat (op uw eiland)[1] verreweg de meesten begeeren (slavernij der zwakken)[2]; gesteld dat op dit punt eene overeenstemming tusschen (de sterken)[3] tot stand kwam, dan zou ik meenen dat "een" staat die zoo'n meerderheid belette te regeeren, of althans dien maatregel tot stand te brengen, een vrij volk onderdrukt'[4]. Den drenkelingenredder behoort hij aldus toe te spreken: 'Bij de volmaakte onmogelijkheid om een of meer menschen aan te wijzen, die de (beste behandeling van drenkelingen)[5] beter zouden kunnen aangeven dan anderen, volstaat men met dit aan de vrije wrijving van alle maatschappelijke krachten en hunne resultante over te laten. Zoo alleen kunnen alle burgers tevreden zijn'[6]. En tot den man der wetenschap, die met geweld 't slachtoffer des bijgeloofs aan de handen harer beulen poogt te ontrukken, zal hij moeten zeggen: 'Eigenwaan is de grond van al die verheven schoonklinkende beschouwingen, waar-

1) Bij Lotsy: in Nederland.
2) Bij Lotsy: godsdienstonderwijs van staatswege.
3) Bij Lotsy: de kerkelijke partijen.
4) t.a.p. bl. 13, 14.
5) Bij Lotsy: richting daarvan (n.l. van 't Staatsbestuur.)
6) t.a.p. bl. 17.

mee men de (volksmeening)[1] wil doen plaats maken voor (“de” waarheid of “de” wetenschap[2]. Want geen dikke boeken kunnen de eenvoudige waarheid verduisteren dat (“de” waarheid of “de” wetenschap)[3] toch organen moeten hebben, die de maatschappij of het volk leiden in de gewenschte richting. Ik noem het eigenwaan, voortdurend te laten doorschemeren: dat orgaan ben ik’[4].

Ik meen te mogen betwijfelen of de heer Lotsy met de aangevoerde vergelijkingen vrede zal hebben. Laten wij nagaan wat hij er al zoo tegen zou kunnen aanvoeren.

In de eerste plaats zou zich de vraag kunnen voordoen, of handelingen als de besprokene ook rechtmatig mogen worden genoemd, wanneer zij in strijd zijn, niet met de opvatting van derden, maar met den uitgesproken wil der personen zelf, te wier behoeve zij werden ondernomen. De verdedigers der volkssouvereiniteit, zou men kunnen zeggen, willen niet aan sommigen de macht geven om maatregelen te nemen die voor 't welzijn van anderen gevaarlijk zijn, - zij willen veeleer aan 't volk in zijn geheel zijn eigen lot in handen geven. Maakt 't van die macht een verkeerd gebruik, welnu 't zal zelf er de nadeelige gevolgen van moeten dragen. Wie geeft aan den ‘staat’ 't recht, ongeroepen en ongewenscht, zich te bemoeien met zaken, waarbij alleen 't volk belang heeft, en waarover men dus ook aan dat volk de beslissing laten moet?

't Zou mij gemakkelijk vallen de premissen zelve waarop dit betoog steunt, omver te werpen met de eenvoudige opmerking, dat men honderdmaal, waar men te doen heeft met personen niet genoeg ontwikkeld om hun eigen belang te kunnen beoordeelen, die personen huns ondanks helpt; men denke slechts aan de gewone handelwijze van ouders en opvoeders tegenover kinderen, - eene handelwijze die inderdaad op geen anderen rechtsgrond kan steunen dan op hun beter inzicht, gepaard met macht en goeden wil. Maar afgescheiden van deze omstandigheid, valt dunkt mij 't geheele argument ineen op

1) Bij Lotsy: volkssouvereiniteit.
2) Bij Lotsy: die van ‘den’ staat of ‘het’ recht.
3) Bij Lotsy: ‘de’ staat of ‘het’ recht.
4) t.a.p. bl. 9.

de eenvoudige overweging, dat de souvereiniteit des volks nooit iets anders kan zijn dan die van de meerderheid. Altijd hebben wij te doen met een deel des volks dat zijn wil aan 't geheel oplegt, en al ware 't 'volenti non fit injuria' voor de heerschende meerderheid volkomen geldig, voor de beheerschte minderheid verliest 't al zijn kracht. De heer Lotsy heeft goed zeggen: 'het is natuurlijk zeer mogelijk, dat de meerderheid een besluit neemt, 't welk met mijn ideaal van recht en maatschappelijke inrichtingen niet strookt; maar veel inniger gevoel ik in zoo'n geval, dat ik het recht niet heb, mij tegen de wettige meerderheid te verzetten, om de eenvoudige reden, dat de staat anders onmogelijk zou zijn'[1]. Onderstellen wij twee volken, en in elk van beide een krachtige meerderheid tegenover een zwakke minderheid, - nemen wij verder aan, dat in 't eerste de souvereine meerderheid de minderheid tot slaven maakt, terwijl in 't tweede de intellectueele en moreele aristocratie er in slaagt 't evenwicht tusschen beide elementen te bewaren, dan betwijfel ik ten sterkste of de heer Lotsy, beurtelings in beide landen vertoevende, de 'wettigheid' en 't 'recht' van de regeering der meerderheid zoo klaarblijkelijk zou vinden als thans. En nu moge de heer Lotsy beweren, dat bij verdrukking der minderheid zich de meerderheid verplaatst[2], - de geheele geschiedenis der slavenhoudende staten is dunkt mij daar om aan te toonen, dat deze stelling slechts in enkele gevallen opgaat. Bewijzen zij dat een goed georganiseerde minderheid zelfs een sterke numerieke meerderheid gedurende eeuwen onderworpen kan houden, voorbeelden als dat der atheensche demokratie stellen de mogelijkheid van 't omgekeerde, zelfs wanneer aan de minderheid stem wordt toegekend, buiten redelijken twijfel.

Een tweede argument des heeren Lotsy zou aldus kunnen luiden: In al de aangehaalde voorbeelden hebben wij niet te doen met 'den' staat. Voorzeker, ieder meet doen wat hij kan ter bevordering der belangen zijner medemenschen, maar de vraag was of iemand zich mocht opwerpen tot orgaan van 'den' staat. Van dien staat en van 't geen hij wil weten wij absoluut niets; hij is een bloote hersenschim. 'Aangenomen dat het volksoog slechts een nachtpitje ware, en dat de priesters van den rechts-

1) t.a.p. blz. 17.
2) t.a.p. blz. 32.

staat met electrisch licht konden werken, dan nog zou dit verschil tot de mogelijkheid van kennis van het staatsdoel even weinig afdoen als het al of niet gebruik maken van een sterrekijker tot de waarneming van het eind des heelals. Zoolang het staatsdoel - de eindstaat - evenzeer voor ons verborgen is, als het heelal voor de oogen van den sterrekijker, zoolang doet men beter, geloof ik, daarover niet te praten, schrijven of denken; dan vervalt noodzakelijk de gedachte, dat men zelf beter in staat is dat doel te verwezenlijken dan een ander'[1]. - Maar evenmin als 't vorige zou dit argument afdoende mogen worden genoemd. Want 't steunt weer op de meening, als ware 't staatsdoel iets anders dan 't doel 'twelk ieder individu zich behoort te stellen, als beschouwden de verdedigers der staatssouvereiniteit hunnen 'staat' als een geheimzinnig bovenaardsch wezen, dat, afgescheiden van regeerders en geregeerden, ergens in werkelijkheid bestaat, maar in zijn schuilhoek opgezocht moet worden om zijn wil te leeren kennen. Geene voorstelling - ik behoef 't nauwelijks te zeggen - is verder van de waarheid. S t a a t , zeide ik reeds, heet de machthebber die zijne macht ten goede gebruikt; - en is ook deze bepaling niet de gewone, zij kan toch zonder moeite worden afgeleid uit de omschrijving van het staatsdoel, zooals die bij alle belijders van de leer der staatssouvereiniteit telezen is. Immers wanneer men zegt dat het s t a a t s doel is de bevordering van het waarachtig volksbelang, wat meent men dan daarmede anders dan dit, dat 't doel der r e g e e r i n g b e h o o r t te liggen in deze richting? Uit deze gelijkstelling vloeit de door mij gegeven definitie noodzakelijk voort. Men moge nu dezen stand van zaken aanschouwelijk voorstellen door achter de afwisselende feitelijke regeering een blijvend, moreel en intellectueel volmaakt wezen te fingeeren, aan 't welk men onder den naam van staat de souvereiniteit opdraagt; men moge vervolgens de betrekking tusschen dit wezen en de regeering in den vorm van 't mandaat verzinnelijken, om dan van de laatste te eischen dat zij onder alle omstandigheden zoo handele als een dergelijk wezen handelen zou, - geen man der wetenschap die in deze voorstelling iets anders ziet dan een fictie die, hier als overal volkomen geoorloofd, toch altijd alleen tot den steiger, niet tot 't eigenlijke gebouw

1) t.a.p. bl. 29.

der wetenschap behooren kan. Slechts de leek, wien alle ‘school’ ontbreekt, kan zich hierin vergissen en in den staat een wezen zien van meer dan bloot hypothetische werkelijkheid. Zijn bij de regeering inzicht, macht en goede wil aanwezig, dan is de staat een realiteit; ontbreken zij, geheel of gedeeltelijk, dan ontbreekt ook de reëele staat of is slechts gebrekkig vertegenwoordigd. De staat is een ideaal in denzelfden zin als b.v. ook de wetenschap een ideaal is, misschien niet, misschien gebrekkig, misschien ook volkomen gerealiseerd: de staat is 't ideaal der regeering. Zoekt men in de werkelijkheid naar iets dat aan dit ideaal beantwoordt, dan zoekt men niet een mythologisch wezen, noch een hersenschim, noch een ‘attribuut Gods’, maar eenvoudig een mensch (of meerdere menschen) van vleesch en bloed, geplaatst in bepaalde omstandigheden (macht) en met zekere eigenschappen (goeden wil en juist inzicht) bedeeld. Indien in een gegeven maatschappij niemand te vinden is die aan beide eischen voldoet, dan verliezen wij de bevoegdheid voor die maatschappij van een staat te spreken; zoo min in de anarchie waar misschien velen van goeden wille zijn, maar niemand macht bezit, als in Dahomeh waar de absolute macht bestaat maar zonder goeden wil, is dit begrip gerealiseerd. Zoodra echter in de eerste een bekwaam en eerlijk man opstaat die, 't zij alleen feitelijk 't zij ook in naam, macht verkrijgt, zoodra in den negervorst de wensch ontstaat zijn macht ten nutte zijner onderdanen aan te wenden, op datzelfde oogenblik ontstaat er de staat. Vraagt men nu echter waarom men niet liever de duidelijke omschrijving bezigt dan 't altijd min of meer vage woord: staat, dan weet ik hiervoor geen anderen grond aan te geven dan den eisch der kortheid en overzienbaarheid, - denzelfden grond derhalve waarom ook de mathematicus lange vormen gemakshalve door een enkelen letter vervangt. De ‘staat’ drukt dan uit 't constante element in alle redeneeringen over recht en plicht der overheid, den maatstaf waaraan de rechtmatigheid harer handelingen behoort te worden getoetst. Inderdaad is er, wanneer men slechts de beteekenis der ingevoerde symbolen niet uit 't oog verliest, geen reden aan te geven waarom, in de wiskunde of in 't staatsrecht, 't gebruik maken van dergelijke fictiën ongeoorloofd zou zijn. - Het onderzoek naar den inhoud van ‘het’ staatsdoel komt dus hierop neer dat men zich afvraagt: wat zou in de gegeven

omstandigheden een eerlijk en bekwaam man doen, wanneer hij de oppermacht in handen had? Is eenmaal 't antwoord op deze vraag gevonden, dan is 't niet meer dan natuurlijk indien men 't als grondslag gebruikt ter beoordeeling van de handelingen der feitelijke regeering. Wat echter dit antwoord zelve betreft, geen der coryphaeën van de leer der staatssouvereiniteit heeft ooit ontkend, dat 't voor 't eene volk anders zal moeten uitvallen dan voor 't andere. Wat zij hebben beweerd, en wat door den Heer Lotsy op de eerste bladzijde zijner brochure uitdrukkelijk wordt toegegeven, is dit, dat er aan al die verschillende regelen, die door de uiteenloopende omstandigheden worden geëischt, een algemeen beginsel ten grondslag ligt, - een beginsel door den Heer Lotsy aldus geformuleerd: ‘alle regeering is er voor het volk’[1)], het eenig mogelijke staatsdoel is het waarachtig belang der gemeenschap. Het moge min of meer paradoxaal zijn, wanneer hij dien ‘eenigen regel’ tevens als den ‘geheelen inhoud van het algemeene staatsrecht’ wil voorstellen, - waar is het dat alles wat die wetenschap verder kan geven, niets anders omvat dan toepassingen van 't ééne beginsel op de onderscheiden gevallen die zich in de werkelijkheid kunnen voordoen.

Het schijnt evenwel dat de heer Lotsy zelfs dit algemeene beginsel (waaruit trouwens onmiddellijk zou voortvloeien, dat niet de oorsprong, maar de gedragslijn eener regeering haar goed recht bepaalt) niet dan onder zekere beperkende voorwaarden wil toegeven. Het is waar dat volgens hem ‘de leer van de volkssouvereiniteit meebrengt: 1°. de overtuiging, dat de algemeen-menschelijke volmaking doel moet zijn van ons aller denken en streven; een doel dat dus ook de staat tot het zijne moet maken.’ Maar onmiddellijk daarop laat hij de stellingen volgen: ‘2°. dat aangezien alle menschen feilbaar zijn, en de weg naar 's menschen volmaking vooral door niemand is af te bakenen, ook aan niemand de souvereiniteit kan worden opgedragen’; ‘3°. dat het staatsbestuur toch een richting hebben, de maatschappij toch een weg bewandelen m o e t , en dat dus m o e t worden uitgemaakt, wie die richting, voor zoover de wetgeving er zich mee in te laten heeft, dus voor zoover de eerste stelling eischt, bepalen zal’; en ‘4°. dat, tengevolge van de waarheid van

1) t.a.p. bl. 1.

stelling II, de resultante van alle vrij werkende krachten, m.a.w. de ware volksgeest, het best die richting aanwijst'[1].

Ik moet erkennen dat het verband tusschen stelling II en IV mij niet volkomen duidelijk is. Wanneer inderdaad niemand in staat is, met eenige kans op juistheid, den weg af te bakenen langs welken men datgene naderen kan wat 'doel moet zijn van ons aller denken en streven,' - ja dan is eenvoudig geen enkele regeeringsvorm aan te bevelen, de heerschappij van 't algemeen stemrecht zoo min als eenige andere. 't Eenige praktische voorschrift dat onder zoodanige omstandigheden te geven schijnt, is de eisch eener absolute passiviteit, volkomen inertie, quietisme. Ware bij ons 't heerschende beginsel dat der volkssouvereiniteit, er zou van uit dit standpunt geen grond bestaan op verandering aan te dringen, maar evenmin zou zich ook, in 't omgekeerde geval, een verstandig man warm mogen maken voor 't algemeen stemrecht. Want geene enkele omstandigheid zou hem 't recht geven aan den 'volksgeest' een vertrouwbaarheid toe te kennen, die zoo even aan elk der elementen waaruit hij is samengesteld uitdrukkelijk werd ontzegd.

Maar keeren wij tot de hoofdstelling terug: de menschelijke volmaking algemeen einddoel, maar haar inhoud door niemand aan te geven. Is 't den heer Lotsy met deze diepzinnige beweringen ernst? Ik weet het niet, maar met moeite heb ik den indruk kunnen weerstaan, als behaagde het den schrijver, hier een weinig den spot te drijven met zijne goedgeloovige lezers, en hen tot slachtoffer te maken hunner voorliefde voor klinkende woorden en imposante zinswendingen. Immers wat is dan toch die algemeen-menschelijke volmaking, waarnaar wij allen zoo ijverig behooren te streven, zonder dat wij er ooit 't rechte inzicht in verkrijgen? Niet anders dan een zuiver formeel begrip, een woord dat, op zichzelf zonder inhoud, dien eerst verkrijgt als 't op een bepaald gebied wordt toegepast. Men kan zich volmaken in velerlei dingen, in 't dansen, in 't spreken eener vreemde taal, in kennis op eenig wetenschappelijk gebied, ja volgens sommigen zelfs, n'en déplaise aan den heer Lotsy, in 'de' zedelijkheid, - maar zich volmaken zonder meer kan men niet; eene abstracte volmaking is even ongerijmd als een abstracte kleur die noch blauw is noch geel,

1) t.a.p. bl. 41.

noch groen noch rood. Te zeggen dat volmaking 't doel van aller streven behoort te zijn, beteekent juist zoo veel en zoo weinig als te beweren dat men verplicht is tot plichtsvervulling, of dat de grootste deugd gelegen is in 't deugdzaam zijn, - m.a.w. 't is een zuivere frase zonder inhoud, en zonder andere voordeelen dan hare goedkoopte. Het is nu zeer gemakkelijk, wanneer men eerst aan een woord allen inhoud ontnomen heeft, te constateeren dat niemand er inhoud aan vermag te geven; het vraagstuk te verzwijgen en dan ieder uit te dagen er de onbekende uit op te lossen. Zoodra de heer Lotsy zal goedvinden 't probleem duidelijk te stellen, zoodra hij aan 't woord volmaking zijn onbepaald karakter ontneemt, stort zijn betoog reddeloos ineen. Sluit hij zich aan bij Spinoza, zijn diep vereerden leermeester, en beschouwt hij als volmaking de vermeerdering der individueele macht, - hij zal toch moeilijk kunnen ontkennen dat 't inzicht in de middelen die de bereiking van dit doel kunnen bevorderen, bij de onderscheiden personen in zeer ongelijke mate aanwezig is. Acht hij met de utilisten de volmaking gelegen in een steeds grooter surplus van genot boven leed, hij zal moeten toegeven dat er heel wat studie toe noodig is, om van een of anderen maatregel de waarschijnlijke gevolgen voor 't welzijn van volk of individu met eenige kans op juistheid te voorspellen. En hij zal de eerste zijn om te erkennen, dat de moeilijkheden van dit onderzoek nog met heel wat grootere worden gecompliceerd, als men in de zedelijkheid 't hoogste goed gelegen acht en dus den staat de taak wil opdragen, aan zijn burgers plichtsvervulling mogelijk te maken. Eindelijk kan 't hem niet onbekend zijn dat ook de argumenten waardoor de keus tusschen de aangewezen standpunten wordt bepaald, over 't geheel niet van dien aard zijn dat elke boer ze onmiddellijk begrijpt. De begrippen recht en zedelijkheid zelf, zegt de heer Lotsy, zijn een schepping van dat volk dat ge wilt gaan regeeren[1)]. Het zij zoo; maar volgt daaruit, dat dit volk, beter dan zijne meest ontwikkelde leden, in staat is den inhoud dier begrippen te bepalen? Ook de begrippen waar en onwaar zijn door 't volk gevormd; zal deze overweging voldoende zijn om op wetenschappelijk gebied de invoering van

1) t.a.p. bl. 9.

een algemeen stemrecht te rechtvaardigen, dat in de eerste plaats tot rehabilitatie van spokengeloof en andere ongerijmdheden voeren zou? Of neemt de heer Lotsy, naast datgene wat ons volmaking schijnt, eene ‘idee’ der volmaking aan, eene volmaking ‘an sich’, of wel eene volmaking ‘voor God’, die zich aan ons misschien als iets, zeer onvolmaakts zou voordoen, maar die wij niettemin, goedgeloovig, als de ‘ware’ volmaking zouden hebben aan te nemen? Het schijnt nauwelijks geoorloofd, bij een man als den heer Lotsy aan dergelijke metaphysische of theologische reminiscentiën te denken, en toch, hoe anders de geheimzinnige machtspreuken te verklaren, waarop hij de theorie der volkssouvereiniteit steunen laat?

Wat ons betreft, blijven wij op aarde. De begrippen recht, zedelijkheid, volmaking, evenals 't begrip waarheid, zijn ons niet anders dan in betrekking tot menschen bekend; welnu, de menschelijke wetenschap bepale hun inhoud. Zij kan dit, door, langs den weg der psychologische inductie, hunne diepste grondslagen in 't menschelijk geestesleven op te sporen, en dan de zoo gevonden beginselen toe te passen op de bijzondere omstandigheden onder welke wij leven. Utilistische en intuïtivistische beoefenaars der ethische wetenschap hebben in deze richting gewerkt; maar nooit heeft men gemeend aan 't volk, hun object van onderzoek, de beslissing over de juistheid hunner redeneeringen in handen te moeten geven. Maar, zal men zeggen, ook de overgroote meerderheid der tegenwoordige kiezers is hiertoe ongeschikt. Ik geef het volmondig toe, en verklaar gaarne dat het censusstelsel mij nog eenige graden ongerijmder voorkomt dan 't algemeene stemrecht. Maar dat geheele censusstelsel is slechts een, door en door mislukt, middel om bekwaamheid te constateeren, en wij hebben voor 't oogenblik niet met 't middel te maken maar met 't doel. Wanneer 't nu waar is dat de vraag, wat bevorderd meet worden en door welke middelen 't bevorderd worden kan, niet anders dan door ernstige studie der feiten en ingespannen nadenken kan worden beantwoord, dan ligt 't voor de hand, den overwegenden invloed aan diegenen toe te kennen die de bewijzen leveren van beide. ‘Niemand in Nederland zal beweren’ - aldus de heer Lotsy[1] - ‘dat men mag stelen of moorden, niet omdat

1) T.a.p. bl. 13.

dit zou strijden met “het” recht, maar doodeeuvoudig omdat iedereen inziet, dat een samenleving van menschen, als wij, met toelating van diefstal en moord onmogelijk is.’ Inderdaad? Zijn dan de Bedouienen, bij welke diefstal een heldenfeit is, waren dan de roofridders der middeneeuwen geen ‘menschen als wij’? Of, wil de heer Lotsy alleen zeggen dat een samenleving a l s d e o n z e met toelating van moord en diefstal ondenkbaar zou zijn, dan geef ik hem dat gaarne toe, maar verzoek hem wel te willen bedenken, dat ook een socialistische of communistische ordening der maatschappij, die wèl door sommigen als wenschelijk wordt voorgesteld, aan onze samenleving een geheel nieuwen stempel zou opdrukken. De vraag waar alles op aankomtis deze: zal de maatschappij na en door de invoering van den voorgestelden maatregel b e t e r of m i n d e r g o e d dan voorheen zijn ingericht, - en deze vraag moge gemakkelijk te beantwoorden zijn waar 't de straffeloosheid van moord en diefstal betreft, in verreweg de meeste gevallen (men denke slechts aan de staatszorg op economisch gebied) eischt zij dringend wetenschappelijke vorming. Gesteld zelfs dat het te bereiken doel aan elk even duidelijk voor oogen stond, niet ieder is in staat zich rekenschap te geven van de gevolgen die eene of andere handeling van den staat na zich zal sleepen; - en 't moge waar zijn dat niemand dit ten volle vermag, dit geeft allerminst recht om voor de beteekenis van 't meer en minder de oogen te sluiten. Hier, evenals elders, is de herinnering aan analoge omstandigheden op 't gebied der geneeskunde een onwaardeerbaar middel om in den chaos van frasen, die maar al te dikwijls in politieke discussiën de overhand heeft, licht en klaarheid te brengen.

Het is zonderling hoe juist zij die met den innigsten afschuw voor ‘wijsgeerige’, speciaal ‘metaphysische’ redeneeringen bezield zijn, er vermaak in scheppen, vraagstukken van practischen aard veel gecompliceerder en geheimzinniger te maken dan noodig is. Alle geleerde beschouwingen over de onkenbaarheid van 't doel van den staat, - beschouwingen, die geen bodem raken voor zij zijn doorgedrongen tot de grondslagen der ethiek - verhinderen niet dat men op ieder bijzonder gebied 't er tamelijk wel over eens is wat de staat moet bevorderen en wat hij moet tegengaan. Al moge men verschillen over 't waarom, drankmisbruik en ontucht worden algemeen als een

kwaad, vermeerdering van welvaart daarentegen als een goed beschouwd; niemand zal in beginsel beweren dat de belastingen ongelijk moeten drukken, of dat de armere door de rijkere klassen behooren te worden geëxploiteerd; geen partij schrijft in haar vaandel domheid, bijgeloof of onderdrukking. Eene nauwkeurige omschrijving van het staatsdoel behoort dan ook nauwlijks tot de dringende eischen der praktijk; veel meer komt 't er voor 't oogenblik op aan, de middelen te kennen waardoor men de aangewezen concreete doeleinden bereiken kan, zonder op ander gebied een nadeel aan te richten erger dan 't bestreden kwaad zelf; te weten, welke de gevolgen zijn van drankwetten en prostitutieregeling, waarheen protectie of vrijhandel, armenzorg of onthouding de maatschappij zullen leiden, op wie inderdaad de verschillende belastingen drukken en van welke invloeden op den duur de werkloonen afhankelijk zijn, en honderd dergelijke dingen meer. Waren al deze vraagstukken opgelost, de wetgevende macht zou voor langen tijd handen vol werk hebben; - dat die oplossing echter niet van de wetenschap, maar van den ‘volksgeest’ komen moet, ziedaar eene stelling die men niet zonder eenige verwondering door een wetenschappelijk man hoort uitspreken.

Wanneer 't mij vergund is voor een oogenblik 't polemische standpunt te verlaten en een algemeenen blik te werpen op den aard van 't debat, dan zou ik geneigd zijn den grondslag van des heeren Lotsy's opvatting te zoeken in miskenning van den ethischen grondslag des rechts. Wij zijn nu eenmaal gewoon, wanneer wij naar den rechtsgrond vragen van eene of andere beperking onzer vrijheid, als zoodanig een ander, hooger recht te hooren aangeven, als grond hiervan een nog hooger recht enz. - en de menschelijke traagheid brengt 't er zelden toe den keten ten einde te denken. Voor menigeen is 't genoeg te weten dat de burgemeester dit of dat verboden heeft; anderen zijn tevreden zoodra zij vernemen dat die burgemeester zijn recht aan de gemeentewet ontleent; nog anderen dringen tot den wetgever door; betrekkelijk klein is 't aantal dergenen die eerst gerust zijn wanneer zij bedenken dat de autoriteit des wetgevers op de grondwet steunt. Zoodra men evenwel die aangeboren traagheid overwint en den laatsten grond wil op-

sporen, krijgt men al spoedig den indruk alsof men met een keten zonder einde te doen had. De macht des wetgevers berust op de grondwet - goed, maar waaraan ontleent deze haar gezag? Aan hare makers, - maar deze dan? Aan de vorige grondwet, meet 't antwoord luiden, maar 't definitieve rustpunt is nog even ver uit 't gezicht als toen men met vragen begon. Zoo gaat 't iedereen die 't geen m o e t z i j n wil verklaren uit 't geen i s , 't recht uit de geschiedenis; zoo ging 't den mannen van 't contrat social, en zoo gaat het ook den heer Lotsy, met dit onderscheid dat de eersten weldra moê werden en een steunpunt fingeerden, terwijl de laatste er rond voor uitkomt dat hij 't niet vinden kan. ‘Zal de democraat te vergeefs in de archieven zoeken naar een maatschappelijk verdrag, in die archieven zal ook geen enkele regeering de primitiefste aanstelling vinden[1)].’ Het is zeer waar, maar zou 't ons iets verder brengen indien dit wel 't geval was? Zouden wij ons gebonden rekenen tot gehoorzaamheid, omdat onze voorouders voor honderdtallen van jaren de verplichting daartoe hadden op zich genomen? Ik voor mijn deel zeker niet, en ik kan mij voor mijne gehoudenheid om aan burgemeester en gemeentewet, wetgever en grondwet te gehoorzamen, geen anderen grond denken dan mijne overtuiging, dat deze onderwerping medewerkt tot bereiking van 't groote doel dat ieder onzer zich behoort te stellen, de waarachtige ontwikkeling des volks. Of de juridische wetenschap rust met hare diepste wortels in de ethische, òf zij zweeft in de lucht. - De heer Lotsy, de meening besprekende volgens welke iedere regeering haar recht ontleent aan hare plichtsvervulling, meent: ‘die redelijke raad op zichzelf is uitstekend, maar kan niet zijn een staatsrechtelijke theorie[2)].’ Ik bid u, waarom niet? Waarom mogen wij niet erkennen dat er sommige dingen zijn, tot wier bevordering ieder naar zijn vermogen behoort mede te werken? - en, is dit toegegeven, welke overwegingen zullen ons dan dwingen voor den machthebber eene andere moraal op te stellen dan voor gewone stervelingen? De heer Lotsy wil waarschijnlijk zeggen dat, voor wij ons afvragen hoe de machthebber zijn macht behoort te gebruiken, eerst meet zijn beslist aan wien

1) t.a.p. bl. 17.
2) t.a.p. bl. 18.

wij de macht in handen zullen geven. Maar, nog eenmaal zij 't herhaald, de ware verhouding is omgekeerd. Het opdragen der macht zelf is een machtsoefening, en dus uit den aard der zaak afhankelijk van de beantwoording der eerste vraag: wij zullen de macht opdragen aan hen, van wie wij een zoodanig gebruik er van mogen verwachten als ons toeschijnt te zijn in 't belang des volks. Indien dan, 't zij bij 't opdragen 't zij bij 't uitoefenen der souvereiniteit, de machthebber naar zijn beste weten in deze richting werkt, - indien hij dus, volgens de gegeven definitie, zich verheft tot staat, waarom mag ik dan niet constateeren dat hij van zijn macht een goed, rechtmatig gebruik maakt, waarom mag ik die omstandigheid niet erkennen als grondslag van zijn, des staats, recht? Juist òmdat geene enkele regeering in de archieven der wereldgeschiedenis eene onvoorwaardelijke aanstelling vinden kan die iets zou beteekenen, juist daarom strekt zich 't recht der regeering niet verder uit dan dat van elken onderdaan, dat is: tot goeddoen, elk met de middelen die hem ten dienste staan. 't Verschil in rechten en verplichtingen tusschen regeering en privaat persoon is niet primair, maar laat zich zonder rest terugbrengen tot de ongelijkheid der middelen waarover beide beschikken: derhalve tot machtsverschil. Men bedenke wel dat deze opvatting geheel onafhankelijk is van eenig bijzonder ethisch standpunt. 't Zij men zich onder de utilisten of onder de intuïtivisten schaart, zoodra men erkent dat sommige dingen goed, objectief wenschelijk, bevorderenswaardig zijn, zal men uit den aard der zaak inzien, dat men moet helpen wie tot hunne verwezenlijking medewerkt, en zich verzetten tegen hen die ze trachten tegen te houden. Mijne persoonlijke verplichting om mij te onderwerpen aan de staatswet berust derhalve op niets anders dan op mijne persoonlijke overtuiging, dat deze onderwerping meer dan mijn verzet aan de gemeenschap nnttig zal zijn. Indien deze overtuiging ontbreekt, zal verzet gerechtvaardigd zijn; - eene stelling waaruit nog volstrekt niet ieders bevoegdheid volgt om zich tegen elke wet te verzetten wier strekking hij afkeurt. De heer Lotsy heeft aan de verzoeking om deze verleidelijke gevolgtrekking te maken geen weerstand kunnen bieden; hij acht ‘een anarchisch element in de leer van den rechtstaat niet te miskennen[1)],’ en noemt

1) t.a. p, bl. 31.

‘'t gevaarlijk en revolutionair, iemand in den mond te geven: de regeering handelt in dit geval niet overeenkomstig het doel en de roeping van den staat, en daaraan alleen ontleent zij het recht te gebieden, dus ik verzet mij, of wij verzetten ons[1].’ Wat mij betreft, ik kan hem geen gelukwenschen met de keus zijner wapenen. Wij weten nu eenmaal dat de meeste menschen, evenals sommige juist niet door overmaat van verstand uitmuntende dieren, geen rood kunnen zien zonder hun bedaardheid te verliezen; onder deze omstandigheden is 't niet edelmoedig, den tegenstander in 't heetst van den strijd een rooden mantel om de schouders te werpen, en hem daardoor over te leveren aan de aanvallen der niet-denkende meerderheid. En dit te minder, omdat wij toch au fond allen dien mantel voor mogelijk gebruik in onze garderobe hebben, al zijn wij ook vast overtuigd, dat zich de omstandigheden die zijn gebruik zouden wettigen hoogstwaarschijnlijk nooit zullen voordoen. Wie ook maar eenmaal bij 't woord vrijheid iets heeft voelen schokken in zijn gemoed, die weet - en aarzelt niet het te belijden - dat zijne onderwerping eene voorwaardelijke is; geen doel, maar middel; geene gehoorzaamheid als die van den slaaf, maar vrij besluit, gemotiveerd door 't inzicht in 't waarachtig volksbelang, en voor wijziging vatbaar zoodra dat inzicht verandert. Inderdaad, onder de nakomelingen der helden van den tachtigjarigen oorlog, onder de erfgenamen der omwenteling van '89, behoort 't woord revolutie in de eerste plaats andere voorstellingen dan die der ‘gevaarlijkheid’ op te wekken.

Intusschen, is de polemiek des heeren Lotsy onedelmoedig, zij is daarenboven ten eenenmale onjuist. Want er is geen reden aan te geven waarom de belijder van de leer der staatssouvereiniteit niet, evenals andere menschen, bij zijne handelingen 't voor en 't tegen naast elkander zou stellen. Tenzij wij bij hem een volkomen afwezigheid onderstellen van 't geen men gewoon is gezond verstand te noemen, - en zelfs de heer Lotsy zal aarzelen een zoo radicale onderstelling te onderschrijven - mogen wij aannemen dat hij, zoo dikwijls hij zich de vraag stelt of hij al dan niet zich tegen een of anderen regeeringsmaatregel verzetten zal, een vergelijking zal

1) t.a.p. bl. 31.

maken tusschen ‘le mal de la maladie et le mal du remède.’ Hij zal inzien dat in de meeste gevallen zijn persoonlijk verzet een volkomen nuttelooze demonstratie wezen zou, en zelfs indien hij op een sterke partij van gelijkgezinden rekenen kan, zal hij al de ellende die een revolutie noodzakelijk met zich voert niet over 't hoofd zien. Hij zal bedenken dat een burgeroorlog menschenlevens kost en dat die menschenlevens waarde hebben; hij zal inzien dat 't tijdperk van overgang, van elke revolutie onafscheidelijk, rechtsonzekerheid schept, en dat er zelfs in 't gunstigste geval jaren moeten verloopen, voor zich 't volk van den doorgestanen schok heeft hersteld; hij zal zich eindelijk de mogelijkheid voor oogen stellen dat de onderneming mislukt, en dat 't geofferde goed en bloed zonder eenig blijvend nut zullen zijn verspild. Al deze overwegingen zullen hem stemmen tot voorzichtigheid; meer nog: waar 't niet geldt een punt van allesoverwegend belang, zullen zij hem feitelijk verzet als een misdaad doen beschouwen. Alleen daar waar hij na rijp beraad tot de overtuiging komt, dat al 't nadeel dat hij door zijne handeling aanricht, elk gevaar dat hij daardoor doet ontstaan, meer dan opgewogen wordt door de kans op aan blijvende verbetering in den toestand des volks, - alleen daar, maar daar ook volkomen, zal zijn verzet rechtmatig en plichtmatig zijn. Maar mist dan de regeering, ingeval eene dergelijke poging mislukt, de bevoegdheid tot straffen? Zeker allerminst, mits alweer - te goeder trouw. Immers in dat geval zal hare handelwijze zijn gemotiveerd door de overtuiging, dat 't leed, aan enkele personen aangedaan, absoluut noodzakelijk was om de normale ontwikkeling van 't geheele volk te verzekeren. Zoo zullen dus altijd subjectieve meeningen een belangrijke rol blijven spelen; zoolang intusschen menschen menschen zijn zal 't, op theoretisch en practisch gebied beide, onmogelijk blijken de kans op dwaling te elimineeren. Zoomin intusschen deze kans den man der wetenschap belet te zeggen dat hij naar waarheid streeft, zoomin ontneemt zij ons de bevoegdheid, naar ons beste weten tot een goede ordening van den staat samen te werken. Ook hier bestaat er eene objectieve waarheid, al kennen wij geen van allen met zekerheid haren inhoud; alles omvattende psychologische en historische kennis zou ons in staat stellen, met volkomen nauwkeurigheid de staatsinstellingen, de wetten aan te geven, waaraan een bepaald volk op een gegeven

tijdstip zijner ontwikkeling behoefte heeft. Zoolang onze kennis beperkt is, blijft verschil van meening mogelijk, en daar ieder natuurlijk zijne opvatting voor de meest waarschijnlijke houdt, zal hij als eerlijk man verplicht zijn met woord en daad voor hare verwerkelijking te strijden, - altijd in de onderstelling dat niet die strijd nadeelen met zich voert, van meer gewicht dan 't bestreden kwaad zelf. Subjectief is een zoodanige strijd altijd rechtmatig; aan welke zijde 't objectieve recht is, kunnen wij evenmin mat zekerheid weten als wij op theoretisch gebied de overeenkomstige vraag voor de objectieve waarheid kunnen beantwoorden. Maar eene dergelijke wetenschap, hoe gewenscht zij ook zoude zijn, is tot practisch handelen geenszins onmisbaar. Wanneer ieder de grootere of geringere macht, die 't lot in zijne handen heeft gelegd, gebruikt tot bevordering van de heerschappij dergenen, die hem toeschijnen 't eerlijkst en 't bekwaamst te zijn, - wanneer de bestuurders, bij de onmogelijkheid om tot absolute zekerheid te geraken, onbevooroordeeld en onpartijdig de waarschijnlijkheden wegen en dienovereenkomstig handelen, dan zullen allen alles gedaan hebben wat men redelijkerwijze van hen verwachten kon.

Wenschte men 't verschil tusschen de voorstanders der volksen die der staatssouvereiniteit tot een korte formule terug te brengen, dan zou als zoodanig misschien de volgende kunnen dienst doen: staatssouvereiniteit is de souvereiniteit van den zedelijken wil, volkssouvereiniteit die van den wil zonder meer. Nog eenmaal moet ik er op wijzen dat hier van absolute begrippen als ‘het’ recht en ‘de’ zedelijkheid, - begrippen overigens die mij persoonlijk zeer verdedigbaar schijnen - geen sprake behoeft te zijn: op een relativistische zedeleer als die der Engelschen kan evengoed als op elke andere de theorie der staatssouvereiniteit worden opgebouwd. Men komt met noodzakelijkheid tot die theorie, zoodra men - onverschillig op welken, desnoods ook zonder wijsgeerigen grondslag - een onderscheid aanneemt tusschen goed en kwaad. Immers daarmede is geconstateerd, dat er bepaalde doeleinden zijn, waarnaar te streven goed, plichtmatig, zedalijk is, - andere wier najaging als verkeerd, ongeoorloofd, onzedelijk moet worden veroordeeld; en als van zelf volgt de conclusie dat wij hen die de eerste trachten te

bevorderen met alle ons ten dienste staande middelen behooren bij te staan, hen die in omgekeerde richting handelen, zoo krachtig mogelijk tegen te werken. Schijnbare uitzonderingen op dit beginsel laten zich gemakkelijk tot 't beginsel zelf terugbrengen. Zoo zal ik eene regeering die in 't belang eener door mij zelf beleden overtuiging de gewetensvrijheid aanrandt, niet steunen, eensdeels omdat psychologie en geschiedenis 't vruchtelooze en gevaarlijke van dergelijke pogingen op afdoende wijze hebben aangetoond, dan ook niet minder omdat ik, bewust van mijn eigen feilbaarheid, niet geneigd ben de gronden te helpen verstikken, waarmede misschien een juistere meening dan de mijne over deze zal kunnen zegevieren. Zoo zal ik aan menigen maatregel die niet met mijne inzichten strookt, mij zonder morren onderwerpen omdat 't nut aan verzet verbonden mij onbeteekenend toeschijnt in vergelijking met de nadeelen, die daaruit voor de stevigheid der rechtsorde zouden voortvloeien. In al deze gevallen evenwel zal mijne onderwerping of mijn verzet geen afwijking maar een toepassing beteekenen van 't standpunt hierboven omschreven; overal lost-zich 't juridisch beginsel der gehoorzaamheid aan de wet op in de ethische verplichting tot medewerking aan de bereiking van een als goed erkend doel. 't Recht en de verplichting der regeering om dwingend op te treden, 't recht en de verplichting der privaatpersonen om haar naar vermogen bij te staan in de volvoering harer taak, berust, uit dit standpunt gezien, uitsluitend op hunne overtuiging dat zij door eene dergelijke handelwijze 't best tot de verwezenlijking van dat doel medewerken. Nu is 't zeer mogelijk dat men op geene betere wijze dit doel bereikbaar acht dan door de hoogste macht in handen te brengen van 't volk in zijn geheel; men vergist zich evenwel wanneer men meent, zich op dezen grond onder de tegenstanders van 't beginsel der staatssouvereiniteit te moeten rangschikken. Veeleer is de demokratie, zoo opgevat, niet anders dan een uitvloeisel van dit beginsel zelf, 't welk onder zijne aanhangers geen verschil van gevoelen over de beste middelen om 't toe te passen uitsluit. Geheel iets anders bedoelen zij die i n b e g i n s e l de theorie der volkssouvereiniteit huldigen. Niet omdat 't met noodzakelijkheid of waarschijnlijkheid zal leiden tot het aannemen der beste wetten, tot het voeren der verstandigste politiek, staan zij 't algemeen stemrecht voor, maar omdat zij 't beschouwen als

een oorspronkelijk, niet verder te motiveeren recht des volks, dat misschien eene nadere aanbeveling, maar zeker niet zijne principieele rechtvaardiging aan de waarschijnlijke resultaten ontleent. De vrijheid die volgens hen aan ieder individu van nature toekomt, is niet die om zijn plicht te doen, maar eene onbeperkte, een vrijheid om alles te doen wat hij verkiest. Zoo kan er dan, van uit hun standpunt gezien, zoo vaak de individueele wilsuitingen met elkander in botsing geraken, alleen van een tellen, niet van een wegen der stemmen sprake zijn. Konden zij bewijzen dat hun stelsel voert tot een regeering van allen - en gaarne doen zij 't zoo voorkomen - dan zouden zij meenen zijn goed recht op de meest afdoende wijze te hebben aangetoond; zooals de zaken liggen, vergenoegen zij zich met een regeering der numerieke meerderheid, als 't naastbijkomende aan 't door hen gestelde ideaal. In elk geval beschouwen zij de meening, dat in sommige gevallen de meerderheid zich aan de minderheid behoort te onderwerpen, als een eenvoudige ongerijmdheid, in rang gelijkstaande met de stelling dat tweemaal twee gelijk vijf, of een deel grooter zou wezen dan 't geheel.

De leer der volkssouvereiniteit vertoont zich derhalve in twee vormen die, wil men 't debat van hopelooze verwarring vrijhouden, streng behooren te worden onderscheiden. Er zijn er voor wie dat woord een beginsel uitdrukt, eene stelling die, voor geene verdere afleiding vatbaar, 't bewijs harer juistheid in zichzelven draagt; er zijn er ook die, in beginsel erkennende dat men elken staatsvorm beoordeelen moet naar zijne practische resultaten, in de heerschappij des volks 't beste middel zien om eene goede wetgeving te waarborgen. De groote fout van de brochure des heeren Lotsy is, dat zij, beurtelings beide standpunten betredende, haren werkelijken grondslag in de diepste duisternis verbergt.

Het geheele staatsrecht, meent de heer Lotsy, laat zich samenvatten in dezen regel: ‘alle regeering is er voor het volk’[1]. ‘In het algemeen te zeggen dat een volk zichzelf regeeren moet’ acht hij ‘even ongerijmd als te zeggen dat de kerk het doen moet.’ Evenzeer intusschen het omgekeerd dezer stellingen: ‘het volk kan er naar wezen, en de kerk kan

1) t.a.p. bl. 1.

er naar zijn'[1]. De vraag waar 't op aankomt is deze: niet of aan elk volk onder welke omstandigheden ook, maar 'of aan het Nederlandsche volk in 1882 met eenigen spoed het algemeen stemrecht behoort te worden verleend'[2].

Dit alles schijnt duidelijk. Maar minder duidelijk is 't, hoe de schrijver er van dit standpunt toe komt, 'innig te gevoelen,' dat hij 't recht mist zich te verzetten tegen den wil der meerderheid, wanneer die meerderheid een besluit neemt dat hij onrechtmatig acht[3]. Immers dat de staat, tenzij de wil der meerderheid den doorslag geeft, 'onmogelijk' wezen zou, is een stelling die door de ervaring van elken dag wordt gelogenstraft. - Minder duidelijk is 't vervolgens, hoe de heer Lotsy eenige regels te voren met verbazing vragen kan, in welken geest dan over questiën van wetgeving moet worden beslist, zoo niet in dien der meerderheid?[4] Minder duidelijk eindelijk, hoe hij 't met de eischen der consequentie overeen kan brengen, op bl. 18, in strijd met 't geen op bl. 1 als 'den geheelen inhoud' van het algemeene staatsrecht werd vooropgesteld, te beweren dat 't geen staatsrechtelijke theorie kan zijn, 't recht eener regeering afhankelijk te maken van haar plichtsvervulling. Haar culminatiepunt evenwel bereikt de verwarring van denkbeelden op bl. 41, waar de heer Lotsy, de grondslagen willende uiteenzetten waarop de leer der volkssouvereiniteit berust, er alleen zoodanige aangeeft die overal en altijd, zonder uitzondering, gelden: de ethische eisch om te streven naar volmaking, de feilbaarheid der menschen, en, op grond daarvan, de noodzakelijkheid om aan de vrije werking der sociale krachten de richting van het staatsbestuur over te laten. 't Is niet moeilijk te begrijpen dat de vraag, 'of op den politieken toestand van Nederland in 1882 (deze) hoofdstellingen toepasselijk zijn', zonder voorbehoud toestemmend wordt beantwoord; inderdaad ook in Nederland moet de algemeen-menschelijke volmaking doel zijn van aller denken en streven, en ook in Nederland zijn helaas de menschen feilbaar. Maar 't zelfde geldt van Rusland, van Java, van Dahomeh. Behoort ook in deze landen 'met eenigen spoed' 't algemeen stemrecht te worden ingevoerd?

1) t.a.p. bl. 4.
2) t.a.p. bl. 7.
3) t.a.p. bl. 17.
4) t.a.p. pl. 16.

Evenwel, de heer Lotsy laat 't bij deze eene onzekerheid niet blijven. Tel ik goed, dan geeft hij ons ter grondvesting zijner theorie tusschen niet minder dan vijf verschillende en ten deele tegenstrijdige beginselen de keus:

1°. het pantheïstisch beginsel: de democratie de volledigste openbaring der Godheid (Lotsy, bl. 16). Quaeritur: is, uit dit oogpunt gezien, de beheersching der organische en anorganische natuur door den mensch beter te verdedigen dan de beheersching der meerderheid door de minderheid? En is heerschappij van 't g e h e e l e volk, door dit stelsel geëischt, mogenlijk zonder in heerschappij der meerderheid te ontaarden?

2°. 't eigenlijk beginsel der volkssouvereiniteit: de meerderheid heeft een natuurlijk recht om te regeeren (Lotsy, bl. 13-14, 16). Zie boven bl. 22-23.

3°. 't beginsel der vertwijfeling: nergens is zekerheid, alle menschen zijn feilbaar, dus late men in 's hemels naam alles maar over aan de vrije werking der maatschappelijke krachten (Lotsy, bl. 17, 30, 41). Zie boven bl. 11-16.

4°. 't Spinozistisch beginsel: macht = recht (Lotsy, bl. 34-35). Daar de schrijver niet alleen physieke, maar ook intellectueele macht bedoelt, geraakt beginsel n°. 4 op bedenkelijke wijze ia conflict met n°. 1 en 2. Quaeritur: is 't inderdaad zoo van zelf sprekend dat ‘de Russische regeering haar stelsel zal volhouden, zoolang zij meent te zullen kunnen, m.a.w. gelooven zal r e c h t te hebben, zoolang zij de m a c h t heeft?’[1] Zou 't zoo geheel en al onmogelijk zijn dat zij, zonder haar macht te hebben verloren, tot 't inzicht kwam dat een vrijzinniger stelsel de voorkeur verdient boven 't hare?

5°. de democratie als toepassing van 't beginsel der staatssouvereiniteit: de heerschappij des volks geeft, op een zeker standpunt zijner ontwikkeling, de beste waarborgen voor een goede regeering, en sluit daarenboven revolutie ten eenenmale uit (Lotsy, bl. 4, 13, 17, 31); dit standpunt is door 't tegenwoordige Nederland bereikt (Lotsy, bl. 42-58). Zie hierover 't verdere gedeelte van dit opstel.

De overgang van 4 tot 5 wordt gevormd door de overweging, dat de macht eener regeering afhankelijk is van, en dus 't bewijs voor haar redelijk karakter. Hiermede zijn de oos-

1) t.a.p. bl. 35.

tersche despotieën der oudheid, de systematische uitroeiing van ‘wilde’ stammen door ‘beschaafde’ gelukzoekers, de slavernij en andere toestanden, die wij tot dusver voor o n rechtmatig en o n redelijk hielden, schitterend gerehabiliteerd, niet ten voordeele evenwel van de democratie, die daardoor een privilege verliest, enkele bladzijden te voren haar uitdrukkelijk gevindiceerd.

Verdere commentaar - men zou b.v. de drie eerste beginselen als absolute; de beide laatste als relatieve kunnen kenschetsen - zal wel overbodig zijn. Niet gaarne geef ik in een aan zaken gewijd opstel te veel plaats aan persoonlijke kritiek; toch moet mij de vraag van het hart, welke lezers zich eigenlijk de heer Lotsy bij 't schrijven zijner brochure heeft voorgesteld?

Gelukkig laat de heer Lotsy 't bij deze algemeene beschouwingen niet blijven. Hij betoogt, vooreerst dat algemeen stemrecht een noodzakelijk uitvloeisel is van de sedert 1848 gehuldigde beginselen, vervolgens dat 't noodzakelijk wordt gemaakt door den nivelleerenden, demokratischen geest, dien we op elk gebied aan 't werk zien.

‘Demokratie, volkssouvereiniteit, directe verkiezingen, algemeen stemrecht zijn, goed doordacht, begrippen van volkomen dezelfde beteekenis’[1]. ‘In 1848 werd de volkskeuze beter geacht dan een andere, niet om het intrinsieke karakter van die keuze, maar eenvoudig o m d a t zij was een volkskeuze’[2]. Twijfel schijnt geoorloofd, waar Thorbecke met zoo vele woorden zegt dat ‘'t aangenomen beginsel ..... niet allen roept, maar slechts onderstelde bekwaamheid,’ en op dien grondslag 't stemrecht der capaciteiten verdedigt[3]. In elk geval zijn de uitspraken der dii minores van 1848, die zich niet juist door groote nauwkeurigheid van uitdrukking onderscheidden, en daarenboven gedeeltelijk de directe verkiezingen zoo donker mogelijk wenschten voor te stellen, niet afdoende, wanneer daaraan de woorden van de artikelen 76 en 82 der Grondwet tegenoverstaan. Reeds de eenvoudige omstan-

1) t.a.p. bl. 49.
2) t.a.p. bl. 45.
3) Bijdrage, bl. 43.

digheid dat algemeen stemrecht in 1848 zelfs niet ter sprake is gekomen bewijst, dat men aan 't eigenlijke beginsel der volkssouvereiniteit niet heeft gedacht. Zonder twijfel wilde men aan de geregeerden zekeren invloed toekennen; intusschen ook op den grondslag van de leer der staatssouvereiniteit bestaat hiertoe alle grond. ‘Bekwame onafhankelijke menschen,’ meent de heer Lotsy, ‘kan de koning, en kunnen de provinciale staten zeker oneindig beter kiezen dan het volk’[1]. Het zij zoo, maar 't is de groote vraag of zij 't zullen doen, - of de personen door den koning aangewezen niet slechts bekwaam zijn maar ook zelfstandig tegenover de regeering, of de uitverkorenen der provinciale staten (vooral zooals die voor '48 waren ingericht) niet een klassenbelang, maar de belangen des volks met hart en ziel zullen voorstaan. Er lag geenerlei inconsequentie in wanneer men, om dit te verzekeren, de directe verkiezingen in 't leven riep; men kan zeer goed erkennen dat, op zichzelve beschouwd, mederegeering des volks gunstige resultaten zal opleveren, zonder daarom over 't hoofd te zien dat deze mederegeering, al te ver uitgestrekt, tot nadeelen leiden moet die verreweg de voordeelen overtreffen. De directe verkiezingen k u n n e n een uitvloeisel zijn van de leer der volkssouvereiniteit, waar evenzeer ook een resultaat van 't inzicht, dat zoowel geheele uitsluiting als onbeperkte macht van den volkswil op den duur noodlottig werken moet, en dat dus een middenweg dient te worden gekozen. Wil men zich in concreto overtuigen welke van beide gronden in een bepaald staatsstelsel tot invoering der directe verkiezingen hebben geleid, men raadplege de overige bepalingen der constitutie. Wat Nederland betreft, schijnt uit alles te blijken dat 't laatst aangewezen standpunt in 1848 dat der meerderheid was.

Maar ik moet erkennen dat mij deze quaestie, althans nu wij op 't punt staan de grondwet te herzien, bij uitstek onbelangrijk voorkomt. Indien menschen voor wier werk wij in menig opzicht eerbied hebben, over eenig vraagstuk anders dachten dan wij er op ons tegenwoordig standpunt over kunnen denken, is 't dan niet eenvoudig kinderachtig ons hiervan een verwijt te maken? Mogen wij niet meer ‘liberaal’ heeten zonder te oordeelen dat 't volk souverein is, men geve ons dan in 's hemels

1) t.a.p. bl. 44.

naam een ander etiquet, men noeme ons reactionair of revolutionair, of men late ons wat we zijn, zònder naam, - 't is mij volkomen onverschillig, de waarde onzer betoogen zal er niet door veranderen. De heer Lotsy somt een geheele reeks van punten op die, volgens hem, in 1848 al of niet gewenscht werden, en die ‘daarom’ een consequent liberaal ook thans al of niet wenschen moet[1]. Wat mij betreft, ik heb altijd gemeend dat 't woord liberalisme meer een beginsel, een methode van onderzoek, dan bepaalde leerstellingen aanduidde, en dat de liberalen van alle eeuwen, ook bij de meest uiteenloopende resultaten, elkander met volle overtuiging als geestverwanten konden eerbiedigen en waardeeren. Men zou, tegenover betoogen als dat van den heer Lotsy, geneigd zijn te vragen, sinds wanneer consequentie en versteening in de opvattingen van 't voorgeslacht synonieme begrippen zijn.

Wanneer wij bij de interpretatie onzer tegenwoordige grond wet te rade gaan met 't geen door hare samenstellers werd gedacht of gezegd, gewenscht of gevreesd dan doen wij dit uitsluitend om in de beteekenis harer niet altijd even duidelijke voorschriften een juist inzicht te verkrijgen, n i e t omdat wij door die denkbeelden en uitspraken, die hoop en die vrees ook maar in 't allerminst zouden zijn gebonden voor de toekomst. De grondwet bestaat, onafhankelijk van de meeningen harer makers; zij heeft algemeen stemrecht niet slechts niet gewild, maar 't zelfs uitdrukkelijk uitgesloten; 't kan ons volmaakt onverschillig zijn wat zij z o u hebben gezegd als hare makers zich nauwkeurig rekenschap hadden gegeven van hunne beginselen, als zij op deze overwegingen meer, op gene minder hadden gelet, en wat dies meer zij. Wij eerbiedigen die grondwet, niet omdat wij haar beschouwen als een onverbeterlijk meesterstuk van staatsmanskunst en consequent doordenken, maar omdat wij overtuigd zijn dat de rampen, aan omverwerping van 't gezag der hoogste staatswet verbonden, buiten alle verhouding groot zijn in vergelijking met de voordeelen, die daaruit zouden kunnen voortvloeien. Die grondwet evenwel geeft aan bepaalde autoriteiten de bevoegdheid haar te veranderen; zij geeft daardoor de gelegenheid om, met vermijding van alle gevaren die een revolutie met zich voert, haren inhoud steeds

1) t.a.p. bl. 44, 45.

beter in overeenstemming te brengen met 't ideaal. Voor dengene nu die tot een zoodanige herziening 't initiatief neemt, bestaat ook geen schijn van eene verplichting om daarbij de beginselen der tegenwoordige grondwet te eerbiedigen of, zooals men zich gaarne uitdrukt, op den grondslag dier beginselen voort te bouwen, - tenzij dan om redenen van utiliteit. Aan de grondwet zelve ontleenen de ter herziening aangewezen autoriteiten m a c h t , in den bloot feitelijken zin, waarin ik dat woord gedurende den loop mijner beschouwingen gebruikte; - welnu zij zijn onvoorwaardelijk gerechtigd en verplicht die macht op zoodanige wijze te gebruiken, als hun het best in harmonie schijnt met de belangen des volks. Geene andere overwegingen b e h o e v e n , geene andere b e h o o r e n hen bij hunne werkzaamheden te leiden.

Op practisch terrein, waar het thuis behoort, overgebracht, moet 't vraagstuk der souvereiniteit aldus luiden: Hoe behooren allen die, in meerdere of mindere mate, de macht bezitten om op de inrichting van 's lands bestuur invloed uit te oefenen, die macht te gebruiken? Hoe, in de eerste plaats, diegenen die, 't zij dan onmiddellijk als lid van regeering of vertegenwoordiging, 't zij middellijk als kiezer, door of volgens de wet in staat zijn gesteld tot 't uitoefenen van staatkundige rechten? Hoe, vervolgens, 't niet kiesbevoegde deel des volks, als 't aan getalsterkte en organisatie 't vermogen ontleent om zich in den staat te doen gelden?

Het antwoord op beide vragen ligt in 't voorafgaande opgesloten. Wat de eerste aangaat, de dragers der wettelijke macht zullen vóór alles verplicht zijn zich af te vragen, niet slechts of zij zelve, maar ook of 't beginsel krachtens 't welk zij zijn aangewezen, de best mogelijke waarborgen oplevert voor een regeering in 't belang van allen. Valt 't antwoord ontkennend uit, zij zullen, ieder naar zijn vermogen, verplicht zijn mede te werken tot verandering van den bestaanden toestand in de gewenschte richting. Maar brengt een grondig en onpartijdig onderzoek hen tot de omgekeerde overtuiging, dan vloeien uit die omgekeerde overtuiging ook omgekeerde verplichtingen voort. Met alle hun ten dienste staande middelen - voor zoover zij niet in strijd zijn met 't einddoel zelve - zullen zij moeten

streven naar bevestiging hunner macht. Stoffelijke en geestelijke wapenen, hun goud en hun talenten, hun physieke kracht en hun zedelijke invloed, - alles zullen zij moeten stellen in den dienst van 't groote doel, voortgaan zonder hoop op eigen voordeel en zonder vrees, ieder oogenblik bereid om welvaart en leven op 't spel te zetten in eerlijken strijd, wanneer die strijd noodig mocht blijden ter vervulling hunner taak. De kans op revolutie, 't schrikbeeld hun door de voorstanders der volkssouvereiniteit voorgehouden, zal hen niet doen wankelen; zij zullen weten dat revolutie een groot, maar niet 't eenige groote kwaad is, en dat rust en vrede te duur gekocht zijn wanneer zij zijn betaald met 't waarachtige belang, de blijvende ontwikkeling des volks. Zij zullen inzien dat 't evenwicht in een staat waar de minderheid heerscht, uit den aard der zaak onstandvastig is, maar de geschiedenis zal hun hebben geleerd, dat, mits bepaalde voorwaarden zijn gerealiseerd, een onstandvastig evenwicht in de politiek even goed kan bestaan en voortduren als in de mechanica. En, komt 't ergste, zij zullen ondergaan met de overtuiging hun plicht te hebben gedaan; ook voor hen zal 't woord van den dichter gelden:

> Das Leben ist der Güter höchstes nicht,
> Der Uebel grösztes aber ist die Schuld.

Ziedaar 't ideaal; thans de toepassing.

Is 't denkbaar dat iemand, die met onbevooroordeelden blik de maatschappelijke toestanden heeft bestudeerd, voor 't tegenwoordig Nederland in algemeen stemrecht een desideratum zal zien? Ik kan 't nauwlijks gelooven. Nog oneindig veel moet voor de geestelijke ontwikkeling en vrijmaking des volks worden gedaan; vóór alles de invloed der geestelijkheid van elke soort moet nog belangrijk zijn afgenomen, eer men aan dat volk zonder gevaar de leiding der publieke zaak in handen zal kunnen geven. Onze tegenstanders zijn gewoon, deze en dergelijke eischen aldus voor ons aan te vullen: laat eerst 't volk liberaal zijn geworden, dan zal 't tijd zijn om te denken aan volkssouvereiniteit. Eene ongegronde insinuatie, dunkt mij. Als ieder ander, achten wij onze eigen overtuiging de waarschijnlijkste, maar minstens evenzeer ook als ieder ander zijn wij doordrongen van 't besef onzer eigen feilbaarheid. Wij zijn ons evenwel bewust dat wij niet zonder gezette studie

en ernstig nadenken tot die overtuiging gekomen zijn; welnu wij zijn geenszins bereid de beslissing over hare juistheid van eene volksmassa te verwachten, voor wier overgroote meerderheid tot heden toe zelfs de beteekenis der problemen een geheim bleef. Niet tot hen die ons standpunt deelen, willen wij 't stemrecht beperken, maar tot de zoodanigen die in staat zijn zelfstandig tusschen de onderscheiden standpunten te kiezen; en, zooals wij voor ons zelf de verplichting om van dit vermogen bewijs af te leggen erkennen, nemen wij 't ook bij anderen zonder een dergelijk bewijs niet aan. De heer Lotsy spreekt van den nivelleerenden invloed, die in de laatste veertig jaar alles heeft doen samenwerken om financieel, intellectueel en moreel de lageren te verhoogen en de hoogeren te verlagen[1)]. Zonder twijfel zal de regeering met zoo gewichtige feiten rekening moeten houden. Maar niet, dunkt mij, zal zij in de geconstateerde vermindering der ongelijkheid een grond mogen zien, om de niet weggenomen verschillen te verwaarloozen. Niemand kan dankbaarder zijn dan ik voor de verspreiding van algemeene, vooral natuurwetenschappelijke ontwikkeling die wij aan de wet op 't middelbaar onderwijs verschuldigd zijn, maar zijn daardoor polderwerkers en fabriekarbeiders beter geschikt geworden tot medeuitoefening der staatstaak? Ik zou denken dat de houding, door de regeering tegenover deze veranderde omstandigheden aan te nemen, door den aard dier omstandigheden duidelijk genoeg werd gedicteerd. Is tegenwoordig, veel minder dan voor veertig jaar, een zekere mate van welvaart voorwaarde tot ontwikkeling, - welnu dan is, veel minder dan destijds, de census als maatstaf der kiesbevoegdheid bruikbaar. Mag men, over 't geheel, bij de gediplomeerde leerlingen onzer hoogere burgerscholen op meerderjarigen leeftijd voldoende ontwikkeling verwachten om met kennis van zaken stemrecht uit te oefenen, - 't blijve hun niet langer onthouden; men kenne 't ook aan al diegenen toe, die op andere wijze van genoegzame vorming hebben blijk gegeven. Blijkt 't onmogelijk, op deze wijze alle competente personen in bepaalde groepen samen te vatten, men geve door 't instellen van kiezersexamens aan ieder die door den nivelleerenden invloed is omhooggeheven, de gelegenheid 't bewijs daarvan te leveren. Maar kennis is geen ontwikkeling, zal men zeggen,

1) t.a.p. bl. 54-57.

of, met de woorden van den heer Lotsy: ‘wijsheid is bijna onafhankelijk van bekwaamheid’[1]. Toegegeven, - maar vooreerst is, om een politieke meening te hebben, ook een zekere mate van kennis onmisbaar; vervolgens is de bekwaamheid en 't inzicht die men op een of ander wetenschappelijk gebied heeft kunnen verkrijgen, ongeveer de eenig bruikbare thermometer voor den ontwikkelingsgraad. Ontwikkeling moge van kennis niet afhankelijk zijn, - tenzij men onder dit laatste woord niets meer versta dan een van buiten geleerde les, is kennis wel afhankelijk van ontwikkeling. Bij gebreke van een geschikte methode om de laatste onmiddellijk te bepalen, meten wij haar dus aan de eerste; wij vragen: zijt gij voldoende ontwikkeld om u op eenig wetenschappelijk gebied te kunnen oriënteeren? De arbeid, door dit stelsel aan de candidaatkiezers opgelegd, is dan tevens een geschikt middel om 't bewijs te leveren van zooveel belangstelling, als gerustelijk van ieder die op 's lands zaken invloed wenscht uit te oefenen, mag worden gevorderd[2].

En thans 't niet-kiesbevoegde deel des volks, de vertegenwoordigers der physieke kracht. Is 't waarschijnlijk, dat zij genoegen zullen nemen met een stelsel als dat 't welk ik hierboven schetste?

Gesteld eens dat aan een congres van geneeskundigen de taak werd opgedragen, onze medische wetgeving te herzien, met onbeperkte volmacht om zoodanige veranderingen tot stand te brengen als hun zou noodig schijnen. Gesteld verder dat men u en mij - leeken op geneeskundig gebied - op de samenstelling van dit congres invloed wilde laten uitoefenen, dan zouden wij, overtuigd dat niet slechts voor de beslissing van bijzondere vraagstukken, maar ook voor 't partijkiezen tusschen verschillende richtingen op medisch gebied, de noodzakelijke kennis ons ten eenenmale ontbreekt, met beide handen die opdracht terugwijzen, - wanneer wij althans overtuigd waren dat de taak der samenstelling overigens bij bekwame en geen bijzondere belangen vertegenwoordigende lieden berustte. Welnu, onder overeenkomstige voorwaarden acht ik 't niet ondenkbaar, dat een dergelijk inzicht ook op politisch gebied eenmaal 't

1) t. a, p. bl. 64.
2) Vgl. mijn artikel ‘Een kiesstelsel,’ Tijdspiegel 1882.

volk tot dezelfde vrijwillige zelf beperking zal voeren. Welke die voorwaarden zijn is duidelijk. Eischt men van 't onontwikkelde volk - en m.i. volkomen terecht - dat 't zijne meening onderwerpe aan die van hen die intellectueel hooger staan, men verzuime dan ook bij de inrichting van 't kiesstelsel niets, dat de verstandelijke en zedelijke bevoegdheid der regeerenden kan verzekeren en in 't helderst daglicht stellen. Men breke onvoorwaardelijk met elken maatstaf die, naast onderstelde ongeschiktheid, tevens bepaalde belangen van de vertegenwoordiging uitsluit. Men bedenke dat elke census, hoe laag ook haar bedrag, hoe groot ook hare voordeelen mogen zijn, altijd een grens trekt tusschen rijker en armer, en dus zoo al niet 't wezen dan toch den schijn geeft eener klassenregeering, - en men overtuige zich dat de schijn hier niet minder gevaarlijk is dan 't wezen zelf. Juist òmdat 't volk de noodige bekwaamheden mist om zelfstandig te beoordeelen of in de kamers de natie dan wel de klasse den boventoon voert, moet de redelijkheid van 't beginsel waarop hunne samenstelling berust, boven elken twijfel verheven zijn. Hiertoe echter schijnt tweeërlei onmisbaar. Vooreerst dat men geene zoogenoemde voorwaarden, maar bewijzen eische voor 't bestaan der ontwikkeling die ter richtige uitoefening van 't stemrecht noodig wordt geoordeeld; immers 't bestaan van die voorwaarden bewijst evenmin dat er gebruik van is gemaakt als hunne afwezigheid 't verkrijgen eener voldoende ontwikkeling volstrekt uitsluit. Vervolgens dat, indien men deze bewijzen wil zoeken in een zeker quantum kennis - en ik voor mij zie geen ander bruikbaar criterium -, voor ieder zonder onderscheid kosteloos de gelegenheid tot 't verkrijgen van die kennis worde opengesteld. Mij dunkt deze beide punten mogen niet als voorstellen worden beschouwd, waarvan men 't voor en tegen bespreken kan: 't zijn veeleer onafwijsbare eischen, logisch voortvloeiende uit 't beginsel zelf, - eischen die, worden zij niet bevredigd, subjectief althans revolutie rechtvaardigen. 't Gaat inderdaad niet aan, in eenen adem 't volk onbevoegd te verklaren tot oordeelen over de publieke zaak, en tegelijk van dat volk vertrouwen te eischen in den goeden wil eener regeering waarin geheel andere belangen dan 't zijne vertegenwoordigd zijn. Zoodanig vertrouwen zou alleen kunnen steunen op een helder inzicht in de redelijkheid van 't regeeringsbeleid, - en juist op de onderstelde afwezigheid

van dat inzicht berustte de uitsluiting des volks van de hoogste macht. Dat evenwel de uitgeslotenen verplicht zouden zijn, op de bloote verzekering der regeering goedsmoeds aan te nemen, dat inderdaad alleen 't belang der geregeerden hare handelingen bepaalt, - niemand zal, dunkt mij, eene zoo monsterachtige stelling, die den weg zou openen tot alle tyrannie, durven onderschrijven. Zoo blijft er dan niets anders over dan in de inrichting van 't kiesstelsel zelve aan de natie een waarborg te geven voor de goede behartiging harer belangen, - en dit is slechts mogelijk wanneer ieder die er voor werken wil, zich 't stemrecht veroveren kan. Wordt een dergelijk stelsel ingevoerd, men zal niet de physieke mogelijkheid, maar elken redelijken grond voor eene omwenteling hebben weggenomen, - en allerminst voor de liberalen schijnt 't gepast, de macht der menschelijke rede te onderschatten. Blijft men bij den census volharden, men zal dien òf zoo laag stellen dat alle voordeelen aan beperking van 't stemrecht verbonden worden opgeheven, òf wel men zal op den duur, willens en wetens, eene geheele klasse met scherp afgescheiden belangen van de vertegenwoordiging uitsluiten; men zal voortgaan aan hare leden, ondanks ernstige studie, ondanks hooge, in de moeilijkste omstandigheden verworven ontwikkeling, een recht te ontzeggen dat aan den eersten den besten domkop, terende op voorvaderlijke verdiensten, onvoorwaardelijk wordt toegekend. Zulke toestanden zijn eenvoudig onhoudbaar; zij hebben datgene in zich wat ook bij den onpartijdigen toeschouwer 't bloed aan 't gisten brengt. Nog eenmaal zij 't gezegd: niet slechts brengen zij revolutie voort, maar zij rechtvaardigen ze. Ziedaar dan 't dilemma: c'est à prendre ou à laisser.

Wat de democraten betreft, zij zullen inzien dat een stelsel als 't hier en vroeger verdedigde, den weg opent tot een steeds algemeener deelneming aan de staatstaak. Niet minder dan zij, zouden wij ons van heeler harte in dien uitslag verheugen. Ook wij zien in algemeen stemrecht een hoog, een heerlijk ideaal, maar wij gelooven dat 't een gezond, een sterk, een hoogontwikkeld volk moet zijn aan 't welk men dat recht - neen dien plicht kan opleggen. Met den heer Lotsy verheugen wij ons in de verheffing van 't ontwikkelingspeil des volks; met hem zijn wij van oordeel dat de staat in deze richting krachtig - veel krachtiger nog dan thans geschiedt - be-

hoort mede te werken; met hem eindelijk wenschen wij niets liever dan omverwerping van alle willekeurige en kunstmatige onderscheidingen. Maar wij gelooven niet, dat verschil van ontwikkeling - ook onder hen die de kunst van lezen, voor den heer Lotsy eenige voorwaarde van kiesbevoegdheid, verstaan - tot de kunstmatige onderscheidingen gerekend mag worden. Die kunst moge de toegangskaart zijn in de wereld van 't geestelijk leven, - wij zouden gaarne behalve de toegangskaart ook 't bewijs zien dat men er van heeft gebruik gemaakt, dat men feitelijk die wereld is binnengetreden en er zich althans eenigermate heeft georiënteerd. Bij gebreke daarvan helpt de toegangskaart maar zeer weinig; de heer Lotsy zelf zal dit toegeven. Wat mij betreft, de concessie die hij door de uitsluiting der totaal ongeschikten aan de leer der staatssouvereiniteit maakt, geeft mij de overtuiging, dat 't verschil tusschen hem en de verdedigers dier leer toch minder principieel is dan hij zelf gelooft. 't Zou mij aangenaam zijn indien de bovenstaande beschouwingen tot demping van de nog overgebleven kloof iets konden bijdragen.

Leiden.
HEYMANS.

Een week op Ischia,

fragment tot mijn dagboek.

Wij verlieten het woelige Napels en werden aan den Molo in een roeiboet opgenomen en afgezet aan het stoomschip Florio. Het was een zonnige dag tegen het einde van April. De zee had een diepe, groenblauwe tint, hier en daar schilderachtig afgeteekend door een glinsterende streep schuim; de wind was ons tegen en deed de grijze rookzuil uit den stoompijp terugvliegen naar het achteruitwijkend Napels. Wij verloren het kasteel St. Elmo, het stijgend Posilipo met zijn tuinen en villa's, en het hoog gelegen klooster Camaldoli, oprijzend boven het groen, achtereenvolgens uit het oog.

Te vier uur kwamen wij te Ischia aan, stoomden voorbij het kasteel van Ischia, dat, afzonderlijk op een rots gelegen, aan het eiland is verbonden door een langen dijk van steenen en werden te Casamicciola afgezet, de voornaamste en druk bezochtste plek van het thans zoo geteisterde eiland.

Nadat wij ons met moeite een weg hadden gebaand door de pakjesdragers en gidsen, die aan den oever stonden en het den vreemdeling zoo lastig maken, dat er niet zelden schermutselingen ontstaan, slaagden wij er in den gids te vinden van de Piccola Sentinella en ging het stapvoets de hoogte op.

Een reiziger, die over Ischia schreef, teekende in zijn schetsen aan, dat de grond er zoo ongelijk is, dat er in het geheele eiland geen rijtuig is te vinden en zelfs de koning, als hij uit zijn roeiboot stijgt, genoodzaakt is per ezel zijn intocht te houden, evenals de minste onder het volk. Dit mag dan zoo geweest zijn in de dagen, dat die reiziger op Ischia vertoefde, maar wij werden droevig van het tegendeel overtuigd, want gedurende onze wande-

ling naar het hotel werden wij omringd door speculatieve koetsiers die, ingeval wij den volgenden dag paard of wagen noodig hadden, bij voorbaat en allen tegelijk hun namen in ons geheugen wilden prenten. ‘Dimandate Pasquale, Bernardo, Adolfo,’ klonk het rechts en links, en nadat wij den eerste, die ons met zijn donker gezicht en neerhangende roode muts het meeste beviel, hadden aangenomen, werden wij door de anderen met rust gelaten.

Ondertusschen naderden wij het hôtel. Het lag hoog boven de zee en om zijn voet sloten zich oranjebosschen en wijngaarden. Iedere verdieping had een breed wit terras; de gevel van het gebouw was lichtrood getint en maakte een bekoorlijken indruk met zijn boogvormige gaanderijen. Wij werden vriendelijk ontvangen door den eigenaar, den heer Dombré, die met zijn vrouw ons afwachtte aan den ingang en ons naar de bestelde kamers bracht, waarvan sommigen het uitzicht hadden op de zee, en anderen op den Epomeo. De Epomeo, vroeger een vuurspuwende berg, is sedert jaren tot rust gekomen en zijn top, die eertijds zijn vuur en vlammen over het eiland zond, is thans de stille woonplaats van twee hermieten.

Toen het avond geworden was bood Casamicciola een betooverenden aanblik, gezien van het bovenste terras der Piccola Sentinella. Hoog stond de maan boven den Epomeo en wierp een breeden vloed van licht over het sluimerend eiland; de bergen en rotsen rondom staken donker af tegen den stralenden hemel, en in de verte ontwaarden wij den somberen silhouet van den Vesuvius, die nu en dan een vlam opsloeg uit den krater. Aan onzen voet strekte het stille dal zich uit met zijn huisjes en lichtjes en zijn bloeiend geboomte, waarvan de zacht getinte bloesems als sneeuw schemerden in het maanlicht; de zee ruischte op een afstand en zond haar golven murmelend op het strand; een enkele stoomboot lag aan de kust met een rood lantarentje in den mast. Het was de Florio, die den anderen morgen bij het opgaan der zon vertrok.

Den volgenden dag was het frisch, opwekkend weder. Wij maakten een wandeling naar Lacco, een dorpje dat op het Noord-Oostelijk gedeelte van het eiland werd gebouwd op een lavastroom; op den terugweg door het vlek Forio komende, bezichtigden wij de steenbakkerijen waar, evenals te Casamicciola, mannen, vrouwen en kinderen druk aan den arbeid zijn, en het deed ons innig genoegen, na ons lang verblijf te Napels, waar de straten en kaaien wemelen van leegloopers en bedelaars, het goede volk van Ischia aan het werk te zien.

Casamicciòla vertoonde nog de bouwvallen van de aardbeving, die in 1881 het geheele eiland eenige voeten dieper in zee deed zinken. Mevrouw Dombré, de eigenares van het hôtel, verhaalde ons, dat zij een middag aan tafel zittende, plotseling den grond onder zich voelde schokken en golven, terwijl het glas en aardewerk in de kast opsprong en rinkelend tegen elkander sloeg, de muren scheurden en groote steenen loslieten. Die schudding duurde slechts 9 seconden, maar verwoestte geheele huizen en deed de kerk instorten. Als bewijs van de vulcanische werking in den grond, vertoont het volk van Ischia den vreemdeling een plaats aan het strand, waar hij nauwelijks de hand in het zand kan steken zonder zich te branden. De vele warme bronnen die men er vindt, lokken in het voorjaar, en vooral in den zomer, een groot aantal bezoekers naar het eiland. Ischia is het Wiesbaden van den Italiaan.

Wij hadden veel van den Epomeo hooren spreken en het prachtige uitzicht dat men boven geniet, en wij besloten een dag te wijden aan dezen verren en vermoeienden tocht. Pasquale kwam voor met een rijtuig en twee paarden en wij stapten in, doch nauwelijks waren wij gezeten of het eene paard begon het andere te bijten, en daar stonden zij plotseling beiden recht overeind, blazend en knarsend en de voorpooten tegen elkaar schuddend als twee booze oude vrijsters, die het samen te kwaad kregen. We vlogen allen uit den wagen, want daar hij op een helling stond, was ons dit intermezzo verre van aangenaam, maar Pasquale bezwoer ons plechtig, dat het slechts jeugdige dartelheid der oude blessen was, en hij nam zijn muts af en vouwde de handen en smeekte ons bijna geknield toch weer in te stijgen; en toen wij ons hiertoe niet spoedig genoeg bereid toonden, kroop hij driemaal op handen en voeten onder de paarden door (die nu doodstil stonden) om ons gerust te stellen. Wij lieten ons door zijn Italiaansche bespraaktheid overhalen en namen nogmaals in het rijtuig plaats; de ijzeren slof werd onder een der achterwielen geschoven en nu ging het holderdebolder de hoogte af.

Bij iedere wending die het rijtuig maakte om een anderen weg in te buigen, nam het eene paard de gelegenheid te baat een nijdigen hap naar het andere te doen.

‘Dat is maar spelen,’ zei dan Pasquale.

Wij hadden een heerlijken rit, nu eens de zee en de vlakte, dan weer een weg tusschen de bergen, straks een uitgebreid land-

schap of een bloeiende boomgaard, met een wit huisje op den achtergrond, en soms barre, donkere lavavelden, door sombere mastboomen omzoomd. Na ruim twee uur rijdens moesten wij uitstappen en den bergweg te voet vervolgen. Wij lieten Pasquale met zijn dartele vrijsters achter en zetten onzen weg voort. Maar welk een weg in zijn schilderachtige woestheid! Steil en smal, nu plotseling dalende, dan bijkans loodrecht stijgende, hier en daar versperd door groote steenen en rotsblokken, alsof de Titanen daar voor eeuwen een strijd hadden gewaagd op leven en dood. Soms werd ons het uitzicht versperd door hooge donkere rotswanden, maar dan opende zich eensklaps de weg en aanschouwden wij de blauwe zee met haar witte zeilen en stoomschepen, en geheel in de verte, boven de schilderachtige steden om de golf van Napels, den donkeren Vesusius met zijn grijze rookzuil. Boven en beneden ons, op de smalle bergpaden, die zich tusschen of om de rotsen slingerden, liepen de landmeisjes in haar bonte dracht met bundels gesneden gras en bloemen, of met kruiken en manden op het hoofd; dan weer kwam er een paard of ezel de hoogte afgehuppeld, of klom een geit van steen op steen om het gras uit de rotsspleten weg te halen. En boven die schilderachtige groepen in hun leven en poëzie, spande de vlekkelooze hemel zijn donkerblauw gewelf, en wij benijdden de twee hermieten, die in deze liefelijke en toch grootsche eenzaamheid hun leven doorbrachten ver van het gewoel en de intriges der wereld.

Ondertusschen werd de weg steeds moeielijker en begonnen wij te bespeuren, dat wij beenen tot onze beschikking hadden; als wij een steil pad hadden bestegen, dan daalde de weg eensklaps voor onzen voet en scheen al onze moeite te vergeefs; en het huisje van den hermiet op den top was nog zoo ver! De oude heer van het gezelschap had een dikken knuppel gesneden, een halven boomstam gelijk, en wandelde daar vurig meê langs bergen en dalen. Zijn bejaarde echtgenoote volgde leunend op haar, parasol en als wij vroegen hoe het ging, dan was het antwoord: ‘O kinderen, als men kennis heeft gemaakt met de steenen van Constantinopel, dan lijkt iedere weg ons licht.’ Dit goede voorbeeld gaf den jongeren van het gezelschap moed en wij trachtten niet onder te doen voor een ouder geslacht. Nadat wij ruim een uur aldus waren voortgeklouterd, vroegen we aan den gids of wij er haast waren. ‘Nog maar een paar uurtjes,’ sprak hij aan-

moedigend. Nu zonk Mevrouw wanhopig naast haar parasol ter aarde, en bracht Mijnheer zijn boomstam met een smak tot staan. ‘Ik blijf hier zitten,’ sprak de een. ‘Ik kan niet meer,’ sprak de ander. - Wat nu te doen? Wij besloten onze provisiemand aan te spreken, welker inhoud wij hadden willen bewaren om de hermieten er in te doen deelen, maar Larochefoucauld heeft gezegd dat ‘le bon naturel dont on se vante tant|est souvent étouffé par le moindre intérêt’, en het bleek dat de woorden van dezen mensch-ontnuchterenden maxime-schrijver een treffende waarheid behelsden.

Nadat alles wat de korf bevatte aan wijn, vruchten en gebak, stil en snel in onze magen was verdwenen, zonden we onzen gids in het naburig vlek dat tegen den berg lag, om een paard te zoeken voor de oude dame. Niet lang duurde het of wij zagen hem terugkomen met een gezadelden bruin, die aan den teugel werd voortgeleid door den eigenaar. Met vereende krachten en onder veel gelach tilden wij onze corpulente dame op het paard, waarna de stoet zich in beweging zette. Maar alras bemerkte onze amazone (wier hoed bij ons eendrachtig pogen veel verloren had van zijn oorspronkelijk fatsoen en eenigszins geleek op den helm van een veldheer), dat het hobbelen op een paardenrug bij zulk een steilen weg lang niet tot de aangenaamste uitspanningen behoorde, en dat zij zelfs nu en dan gevaar liep langs het golvende ruggebeen op den grond af te glijden. Zij liet derhalve de teugels los en omvatte krampachtig de schouders van den goedwilligen eigenaar, die in deze positie niet kon verhinderen dat bruin, die honger had, hier en daar aan diepe afgronden ging vertoeven om zieh te verkwikken aan grassprieten en halmen. Zonder ongelukken bereikten wij echter het roode huisje en de kleine kapel van den hermiet, en leenden onze gezamenlijke schouders en ruggen om onze amazone het afstijgen gemakkelijker te maken.

Een gezang van heldere vrouwenstemmen klonk ons tegen uit de eenzame kluis, en als wij eerst gemeend hadden (misschien onder den indruk van de grootsche natuur en de stilte rondom) dat dit een loflied was, aangeheven door eenige vrome zusteren, die den langen tocht hadden ondernomen, om de broederen in hun eenzaamheid te versterken en te troosten, zoo werden we alras uit dien poëtischen waan geholpen, toen wij een der luchtige straatliedjes herkenden die wij te Napels hadden hooren uitgalmen in de café's, onder begeleiding van guitaar en cither.

Een paar krachtige mannenstemmen vingen telkens het refrein met geestdrift op en steunden de pogingen der gewaande nonnen. Wij hadden ons op een rotsblok neergezet bij de kapel, om uit te rusten van het laatste, bijna loodrecht stijgende pad, toen plotseling een groepje aardige landmeisjes achter ons verscheen, die zingend en hand aan hand de hoogte afsprongen. Nu stonden wij op en traden de woning binnen, zoekende naar onze hermieten, die wij gemeend hadden te zullen aantreffen in heilige overdenkingen, of met de grijze hoofden ter aarde gebogen, gebeden murmelend in hun zilverwitte baarden, maar er was geen sprake van kale kruinen of grijze baarden, toen twee forsche, jonge mannen in monniksgewaad, met blozende door de zon verbrande gezichten en zwaar donker kroeshaar ons te gemoet traden. Zij leidden ons hun eenvoudig huisvertrek binnen, welks gepleisterde wanden waren bedekt met ettelijke bonte voorstellingen van Sinte-Cecilia's en heilige Sebastianen; op de vierkante houten tafel stonden wijnkannen en kroezen en een brood lag aangesneden daarnevens. Een paar taboeretten werden voor ons bijgeschoven en de kroezen gevuld. Wij dronken op hun gezondheid en vroegen hoe hun dat leven beviel, en of zij zich niet verveelden in hun volstrekte afzondering. Zij begonnen te lachen en stelden ons hieromtrent gerust (alsof wij dat al niet waren) door ons te vertellen, dat zij dagelijks om beurten naar de omliggende dorpen afdaalden, om geld te zamelen voor het onderhoud hunner kapel.

Wij zagen hun forsche gestalten en blozende gezichten van ter zijde aan en dachten, dat die liefdegiften wel grootendeels zouden worden gewijd aan het onderhoud van hun vleeschelijke kapel.

Nadat wij van hun landwijn gedronken en voor de leus hadden meegegeten van het zeer harde brood, niet zonder onze eerbiedwaardige kluizenaars te verdenken van in die lage, ruwgesneden kast ginds, iets anders te verbergen dan zuren wijn en droge korsten, leidden zij ons naar een in de rots uitgehouwen trap, die naar den top van den Epomeo voerde. Een zwakke, bewegelijke leuning was alles wat ons bij die moeielijke beklimming tot steun diende en ons belette neer te storten in de onafzienbare diepte beneden ons.

Maar het uitzicht boven beloonde ons voor de doorgestane moeite. Het was een aanblik om nooit te vergeten. Als een bloeiende gaarde strekte zich het schilderachtige eiland voor ons uit met zijn kleine voorgebergten, zijn witte, platte huisjes, zijn

villa's en groote hôtelgebouwen. Rechts ontrolde zich de breede, blauwe watervlakte, bezaaid met zilveren stippen; links de groene kust van Italië met haar eilanden en kapen en besneeuwde bergtoppen op den achtergrond; op korten afstand het eiland Procida, badende in het zonlicht, en het liefelijke Capri met zijn donkere rotsen.

Wij zouden daar uren hebben kunnen vertoeven, zoo de gedachte aan den langen terugweg ons niet had doen besluiten een eind te maken aan de beschouwingen en overpeinzingen, waarin wij ons verloren op den steilen top van den eens zoo woedenden vulkaan.

Nadat wij onze namen in het vreemdenboek hadden geschreven en eenige liren hadden geofferd tot onderhoud van de geestelijke en stoffelijke tabernakels der hermieten, namen wij afscheid van de laatsten en lieten hun achter in ongestoorde eenzaamheid.

Het was ondertusschen laat geworden en de zon neigde ten ondergang; een blauwe nevel trok over zee en bergen en de Vesuvius week naar den schemerenden achtergrond.

Toen we ons rijtuig hadden bereikt was het donker geworden, het begon te waaien en de maan hield zich achter wolken verscholen. Pasquale stak zijn lantarens aan, wij hulden ons in warme shawls en mantels en voort ging het door de toenemende duisternis. We kwamen eerst tegen acht uur te Casamicciola aan en traden, bleek als nachtgeesten, de verlichte eetzaal van het hôtel binnen, waar de gasten het dessert reeds hadden geëindigd en nog wat bleven napraten onder een glas wijn.

Een excentrieke Amerikaansche met kortgesneden haar en een roode japon wilde (niettegenstaande onze vermoeidheid) alles weten van den Epomeo en de hermieten, en zij drukte het voornemen uit morgen voor dag en dauw den woesten bergweg op een paard op en af te vliegen, om de stille bewoners van den uitgedoofden vulkaan te verbazen door haar evoluties. Zij vertelde dat zij veel hield van alles wat wild en buitengemeen was, en het in haar land tot haar geliefkoosde bezigheden behoorde op de jacht te gaan.

Eenige Duitsche heeren gaven het verlangen te kennen om des anderen daags denzelfden tocht te ondernemen, en de Amerikaansche zag zich reeds in haar verbeelding als een moderne Jeanne d'Arc aan de spits harer volgelingen op een vurigen schimmel gezeten, en hun het sein gevende om te springen over kloven en afgronden.

Des nachts brak er een vreeselijk noodweer over Ischia los. Wij werden tegen drie uur wakker en hoorden het onweeren, stormen, regenen en hagelen alsof de hemel zou neerkomen op het arme eiland. Het had veel van een wolkbreuk en het water drong zelfs in sommige vertrekken. Ik dacht aan de arme hermieten op den barren bergtop en het kwam mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de Amerikaansche met haar heirleger des anderen daags kapel noch kluis zou vinden. In de kamer naast mij, die bewoond werd door genoemde dame, hoorde ik een angstverwekkend leven en later vernamen wij van Mevrouw Dombré, dat onze heldin haar was komen opkloppen om verlichting voor haar zielsangst te vinden.

's Morgens was de lucht weer opgeklaard en scheen het zonnetje alsof er niets gebeurd was. De zee bruiste echter onstuimig tegen de kust en het woei te hard om op de terrassen te blijven, zoodat wij ons terugtrokken in den meer beschutten tuin, die zich uitstrekte achter de kamers der eerste verdieping. Het getrappel van paardenhoeven, die stilhielden voor het hôtel, trok onze aandacht, en geleund over den lagen steenen tuinmuur zagen wij hoe beneden ons de fiere Amerikaansche, in een wijd uitstaande leeren regenjas en met een heerenhoed op het korte steile haar, geheschen werd op een mageren klepper met lange staart, en hoe zij, gevolgd door de Duitsche heeren, waarvan de een nog al vreemder figuur sloeg op de kleine Ischiaansche paardjes dan de ander, den steilen landweg afhobbelde. Plotseling hield de trein stil en tot ons aller groot vermaak zagen wij, hoe de schoone jachtgodin in haar regenjas van houding veranderde en plaats nam op haar paard als een ruiter, en aldus onder het gelach van het toeschouwend volk voor ons verwonderd oog verdween. Het scheen dat haar Rossinante geen geschikt dames-zadel droeg en dit haar zou verhinderen te springen over kloven en afgronden, zooals zij zich had voorgenomen.

Des middags bezochten wij het kasteel van Ischia, dat eerst een vesting was, toen een klooster, en nu dienst doet als gevangenis. Sommige der gevangenen zaten vroolijk zingend op de binnenplaatsen en vlochten mandjes van stroo en gekleurd papier, of maakten scheepjes en kleine snuisterijen, ja enkelen vervaardigden een soort van grove kant, die zij aan de bezoekers trachtten te verkoopen. Het meerendeel bestond uit Siciliaansche roovers en boeven uit Napels, en de zwaarder veroordeelden zaten in afzon-

derlijke cellen en mochten niet verkeeren onder het volk op de binnenplaats.

Wij stegen een ontelbaar aantal trappen op, en werden door den gids boven in een toren gebracht, waar een vijftigtal monniken lagen, die daar den hongerdood stierven. Zooveel wij konden opmaken uit het radde spreken van den Italiaan, zouden die monniken ten tijde eener belegering van het klooster in dien toren zijn gevlucht, waaruit niemand hen kwam verlossen. Met een lantaren leidde de gids ons die spookachtige gewelven rond en daar stonden en lagen de skeletten in kap en monnikspij tegen de gepleisterde wanden. Een had een bos stroo in den hollen mond; een ander scheen de stof van zijn gewaad te hebben verscheurd; in sommige gangen was het zoo nauw, dat men zich nauwelijks keeren kon zonder tegen een verdroogden monnik te stooten. De lucht die er heerschte was ondragelijk benauwd en wij dankten den hemel toen wij uit dien naargeestigen toren naar buiten traden op de zonnige platten van het fort.

Daar had men een heerlijk, ruim uitzicht en de frissche zeewind blies de vunzige atmosfeer weg, die ons nog altijd scheen te omgeven.

Beneden gekomen op de binnenplaats van het voormalige klooster, waar in het midden de bron nog stond met den kastrol en ijzeren haak, om de emmers neer te laten en op te halen, en waar de wanden nog sporen vertoonden van muurschilderingen en beeldhouwwerk, maakte de gids ons opmerkzaam op een kleine kist, die op een hoop gebrokkelde steenen stond. Kort te voren, bij het weghakken van een zijwand, was dit kistje door de werklieden gevonden, en het deksel oplichtende vertoonde ons de gids het geraamte van een kindje in lijnwaad gewikkeld.

Des avonds zou de Tarantella worden gedanst op de verlichte terrassen der Piccola Sentinella.

Alle gasten van het hôtel waren tegenwoordig en zaten op stoelen of op den lagen wal der gaanderijen tusschen de bloembakken en oranjeboomen.

Eenige aardige boerenmeisjes en jongens traden op in de landdracht van Ischia, en bereidden zich ten dans; een oude vrouw zong en sloeg de tamboerijn en de danseressen hadden castagnetten.

Meestal wordt de dans uitgevoerd door een jongen en een meisje,

soms ook door twee vrouwen, en eens zagen wij aan den Molo te Napels de Tarantella dansen door twee matrozen.

Hier traden op Vincenzo, die zich als gids opwierp voor den vreemdeling, en Maria, die 's morgens met haar geitjes voor het hôtel kwam om de gasten van melk te voorzien.

Hij zette de handen in de zijden en Maria, zich tegenover hem plaatsende, nam de punten van haar groot boezelaar en dit snel er rechter- en linkerzijde o ptrekk ende, dansten zij een wijl tegenover elkander zonder van plaats te verwisselen. Plotseling veranderde hun houding, en snel ronddraaiende en haar boezelaar latende vallen, danste Maria in wijden kring om hem heen en sloeg de castagnetten boven het hoofd samen.

Dit paar werd afgelost door een ander en toen ieder zijn beurt had gehad en wij ons hadden vermaakt met de verschillende expressies ga te slaan, die men aan de Tarantella geven kan, werden er eenige volksspelen vertoond, waarvan één spel voornamelijk onze lachlust opwekte. Het bestond daaruit dat de mannelijke leden van het danserstroepje zich met een flesch op het hoofd langzaam plat ter aarde moesten leggen ten einde een biljetje van vijf liren met den mond van de steenen op te nemen. Het duurde lang voordat dit iemand mocht gelukken, want zoodra de flesch wankelt en dreigt te vallen wordt deze van het hoofd genomen en aan een ander gegeven. Soms geschiedt dit wegnemen te spoedig naar den zin van den kunstenmaker en niet zelden ontstaan hieruit schermutselingen, waarbij de dolk al heel spoedig te pas komt.

Een jongman in witte hemdsmouwen en met een bijzonder donker en belangwekkend gelaat, droeg tot groote woede zijner mededingers den zegepalm weg, en Mevrouw Dombré zeide schertsend tot hem, dat hij zeker van het gewonnen geld iets moois zou koopen voor zijn bella Teresina. Wij vroegen waarom die schoone ook niet meegekomen was en Mevrouw Dombré zeide schouderophalende en lachend: ‘Vraag hem dit zelf eens.’

Wij richtten ons tot hem om te vernemen waarom hij zijn jonge vrouw niet had meêgebracht om de Tarantella met hem te dansen. Hij zag ons aan met zijn zwarte oogen en een dreigend licht vertoonde zich in hunne diepte: ‘Teresina zal niet dansen voor vreemden’, gaf hij kort ten antwoord.

Wij drukten onzen spijt uit dat wij de jonge vrouw, wier schoonheid wij zoo hadden hooren roemen, niet te zien kregen en zachter

gestemd door onze belangstelling en misschien ook door de onverwachte winst zijner vijf liren, beloofde hij ons fluisterend dat hij haar des anderen morgens vroeg aan het hôtel zou brengen om haar aan ons voor te stellen.

Op dit oogenblik naderde hem de oude vrouw met de tamboerijn om hem te zeggen, dat er eenige Napolitaansche liederen zouden worden gezongen, waarbij zijne medewerking noodig was; hij trad achteruit en zich bij de anderen scharende, klonk het onder begeleiding van cither en guitaar, over de door de maan verlichte terrassen:

Sta sera, Nina mia.

Bij het welbekende refrein dat wij dikwijls genoeg te Napels hadden gehoord om het ooit meer te vergeten, werden al de gasten van het hôtel plotseling aangestoken en galmden met geestdrift in koor:

Lesti, Lesti,
Via montiam su la,
Funiculi, Funicula!

Op dit lied volgde de Santa Lucia en het zoetklinkend ‘Addio bella Napoli,’ en de avond werd besloten met een algemeenen rondedans, waarna de executanten met een bakje rondgingen en menig geldstuk ophaalden. Toen zij zich gereed maakten te vertrekken kwam plotseling de oude vrouw met haar tamboerijn naar voren geschoten, en om ons van de algemeene dankbaarheid te overtuigen maakte zij voor ieder der gasten een kleine nijging en kuste ons allen de hand.

Toen wij ons des anderen morgens vroeg aan het ontbijt bevonden en geen der andere gasten nog aanwezig waren, kwam een der kellners ons van de komst der ‘bella Teresina’ verwittigen; haar man had haar gebracht, en zou haar over een kwartier komen halen.

Teresina trad binnen. Haar gestalte was niet boven het middelmatige, maar rank en buigzaam; zij had een licht-geel kleedje aan met groote bloemen; zij droeg niet den bontgestreepten doek over het hoofd, maar haar prachtig zwart haar was gevlochten en opgebonden met een rood lint; een paar ronde gouden oorhangers deden de donkere tint van het ovale gelaat sterker uitkomen; haar oogen waren groot en zwart, de oogleden scherp afgeteekend door lange, zware wimpers; haar neus was fijn en gebogen, terwijl om den kleinen, hoogrooden mond een trek speelde, die iets demonisch had.

Inderdaad Teresina was schoon, maar het was de schoonheid van een Carmen, die velen ten verderve zou kunnen strekken.

Wij vroegen haar hoe lang zij getrouwd was en waarom zij gisterenavond niet was meegekomen. De trek om den mond verdiepte zich en zij trok haar roode lippen eenigszins op toen zij zeide:

'Ik ben nog geen jaar getrouwd; ik houd dol van dansen, maar mijn man wil niet dat ik dans.'

En hoorende dat wij niet getrouwd waren riep zij, mijn reisvriendin en mij aanziende:

'O wat zijt ge gelukkig dat ge geen man hebt!'

Den 1sten Mei verlieten we het vriendelijke Casamicciola. Wij werden des morgens om vier uur gewekt, kleedden ons in allerijl en pakten onze zaken bijeen. Toen ik gereed was liep ik naar buiten om de zon te zien opgaan en besteeg het hoogste terras.

Boven den Epomeo stond nog de maan, maar links achter den Vesuvius scheen de hemel in brand te staan. De vurige strepen werden hoe langer hoe breeder en schoten gedurig meer stralen uit en eindelijk rees de zon achter den Vesuvius omhoog.

Het dal beneden lag tusschen de bergen nog in schemering en de zee had ook een droomerige, grijze tint, alsof zij niet recht wakker was. Er vertoonde zich geen levend wezen op de smalle witte paden, die zich door de bloeiende boomgaarden slingerden; de witte huisjes met hun platte daken sliepen tusschen het groen, maar de vogelen des hemels waren reeds wakker en begroetten het tooverachtig licht der stil verrijzende zon.

Om vijf uur, stond het rijtuig klaar en na een hartelijk afscheid van den Heer en Mevr. Dombré stapten we in, en reden door het sluimerend dorp naar de zee. De roode en violette strepen waren van den hemel verdwenen en de zon had een gele tint aangenomen, die al de wolkjes aan den gezichteinder in gouden gloed hulde; over alles lag een blauwig waas, zoodat wij eerst vreesden geen helder uitzicht te hebben, doch langzamerhand trok de nevel op en toen wij onze stoomboot hadden bereikt, lag daar het schilderachtig eiland in warmen zonneglans.

Het anker werd gelicht en de Floria liet zijn stoom uit.

Vaarwel, Ischia, en gij vriendelijk Casamicciola, dat ons al uw schoonheden openbaarde gedurende ons kort maar onvergetelijk verblijf. Wij denken in weemoed terug aan uwe vruchtbare dalen,

aan uw ruischende zee, aan uw gastvrij hôtel, waarvan nu helaas geen steen meer op den anderen gelaten werd; wij tooveren ons de avonden voor den geest op uw schemerende terrassen met den stillen sterrenhemel boven ons en de groote, glanzende maan.

Vaartwel, arme, goede bewoners van het poëtisch Ischia, gij vroolijke zangers en dansers van de Tarantella! Welk lot werd uw deel? Gij arme kinderen, die ons 's morgens zaagt uitrijden en bouquetjes violen en oranjebloesem in ons rijtuig wierpt, gij nijver volk van Lacco en Forio, dat uw brood in tevredenheid en kalmte verdiende en ons toelachte op onze wandelingen! Wij huiveren bij het denkbeeld aan het vreeselijk graf dat velen van u zoo vroeg reeds moesten vinden. En gij, Bella Teresina met uw Carmen-gezicht en smadelijken mond, hebt ge onder de puinhopen uwer stille woning een gedwongen rust gevonden van den kleingeestigen strijd met het leven en uzelve? Heeft de storm der natuur de vaak nog wilder stormen van het menschelijk hart voor eeuwig gestild? En gij, arme Mevrouw Dombré met uwe grijze haren en fijn besneden gelaat, hebben al de verfraaiingen die ge aanbracht aan uw hôtel, de nieuwe eetzalen, de gaanderijen, en de veranda's in tuinen herschapen, die ge ons toondet met een hoopvol gemoed, sprekende van den zomer, wanneer de toevloed van vreemdelingen soms te groot werd voor uw Piccola Sentinella, heeft dit alles, zeg ik, slechts gediend om de puinhoopen hooger en zwaarder te maken, waaronder ge met uw geheele gezin en al uw gasten zoudt worden bedolven?

Hermieten van den Epomeo, krachtige, zorgelooze mannen, die u veilig waandet op den uitgedoofden vulkaan, ge hebt moeten ondervinden hoe de woede der natuur geheele bergen kan verzetten en rotsen splijten doet. Of troont ge mogelijk nog hoog boven al de ellende en de jammeren die losbraken over het rampzalig eiland? Geen vroolijke landmeisjes zullen vooreerst uw wegen betreden, o, Epomeo, geen gezang weergalmen langs uw rotswanden, geen snarenspel in de bloeiende dalen van Ischia; uw heerlijke blauwe zee, die uw groenende kusten als een golvend kleed omgeeft, ruischt geen vrede meer over uw liefelijke dreven, maar het is als zingt zij mijmerend een lijkzang over allen die rusten onder de puinhoopen, waarop het ongeluk en het verderf nederzitten met toegevouwen vleugelen.

JOSEPHINE GIESE.

Gedichten van B. van Meurs.

1. Rijm en Zang. Gedichten. Vijfde druk. Utrecht, Wed. van Rossum. 1876. ƒ 0.60.
2. Germania's Dichtbloemen verzameld en overgeplant. Tweede vermeerderde druk. Kuilenburg, Blom en Olivierse. 1883. ƒ 0.90.
3. Pepermuntjes. Honderd dichtjes. Utrecht, Wed. van Rossum. 1875. ƒ 0.35.
4. Het leven van L. Uhland en vertalingen uit zijn dichtbundel. Nijmegen, Blomhert en Timmerman. 1877. ƒ 1.40.
5. Kriekende Kriekske. Betuwsche Gedichten. Tweede vermeerderde druk. Utrecht, Wed. van Rossum. 1883.

De postbeambten hebben soms vreemde raadsels op te lossen en slagen daarin meestal vrij goed. Zoo kreeg de directeur van het postkantoor te Kuilenburg voor eenige jaren een' brief ter bezorging, die uit den Haag afkomstig was en waarvan het adres luidde: ‘Aan het Kriekende Kriekske te Kuilenburg.’ Ondanks dat voor de meesten raadselachtige opschrift kwam de brief onmiddellijk, waar hij behoorde. De besteller begaf er zich meê naar het Seminarium en overhandigde dien aan den eerwaarden B. van Meurs, priester aldaar. De schrijver van den brief was niemand anders dan Cremer, die den dichter eene dankbetuiging zond voor diens jongsten bundel, die den doopnaam ontvangen had van de bekende Betuwsche novelle.

De heer Van Meurs was onder zijn' eigen naam voor het Nederlandsche publiek sinds lang geen onbekende. In katholieke en ook andere kringen was hij herhaalde malen als spreker opgetreden en hadden zijne voordrachten steeds den grootsten bijval gevonden.

Meestal behandelde hij in zijne lezingen onderwerpen uit het gebied der natuurkunde, het vak, waarin hij als professor aan ge-

noemd seminarium werkzaam is. Op uitstekende wijze verstaat hij de kunst die onderwerpen zoo te populair behandelen, ernst en scherts zoo af te wisselen, dat leeken zoowel als mannen van het vak zich gaarne onder zijn gehoor scharen. ‘Harten te winnen is een moeilijke kunst’ - zegt hij in zijne voorlezing over ‘Het hart’ - ‘maar niet minder harten te treffen. Er zijn weinig redenaars, die daar slag van hebben. Waar zou dat toch aan liggen?

weet u, veelal ligt het aan den redenaar zelven. Hij vergeet, dat een enkele kreet uit het hart dikwijls meer zegt dan een lange rede uit het hoofd.’

De heer Van Meurs heeft dat niet vergeten: gedurig verrast en treft hij zijne hoorders in zijne verhandelingen over de natuurwetenschap door allerlei nu geestige, dán diepgevoelde opmerkingen, alle min of meer in verband staande met zijn onderwerp.

Als één voorbeeld uit vele haal ik hier een sonnet van hem aan, voorkomende in zijne lezing over ‘Het hart.’

Het Hart.

Een ‘holle spier’ noemt u ons menschlijk weten;
Maar me vermag uw holte te doormeten,
Een zee gelijk zoo diep, zoo uitgebreid,
Wier stemme altoos om heilsvoldoening schreit?

Men heeft daarin met kroon en ridderketen
Den glans der eer, de macht van 't goud gesmeten
Met dichterroem en wat de zinnen vleit -
Dat stilde nooit uw onverzaadlijkheid.

Die zucht naar 't heil, het hoogste, u aangeboren,
Geen koortsbeeld is 't, dat valsch u komt bekoren,
Geen zelfbedrog, waar 't levenslot meê spot;

Zoek hooger slechts dan waar de sterren gloren:
Uw heil dat nooit veroudt, nooit gaat verloren,
Dat ruste schenkt en u verzaadt - is God!

Dat zijne voordrachten dan ook niet alleen bij hoorders, maar

ook bij lezers bijval hebben gevonden, blijkt uit de herdrukken, die sommige daarvan reeds beleefden[1].

Ook als schrijver was de heer Van Meurs, allereerst voor zijne geloofsgenooten, opgetreden. Meer dan één katholiek tijdschrift bevatte bijdragen van zijne hand. Sommige daarvan verschenen later afzonderlijk en werden daardoor in ruimer kring verspreid, o.a. eene verhandeling over ‘De roman, zijn invloed op geest en hart,’ eene verhandeling, die getuigt van 's schrijvers belezenheid en eene merkwaardige bijdrage is voor 't standpunt, dat hij inneemt. Doch 't is ons hier niet om zijne beschouwingen over den arbeid van anderen, maar wel om zijne eigen dichterlijke voortbrengselen te doen.

Zijn eerste bundeltje, waarvan reeds een vijfde druk voor mij ligt, verscheen onder den nederigen titel van ‘Rijm en Zang.’ De inhoud is bont genoeg; Roemer Visscher's lijfspreuk ‘Elck wat wils’ ware er een gepast motto voor geweest. Het bevat oorspronkelijke en vertaalde, luimige en ernstige gedichtjes. Voor kinderen vindt men er een drietal versjes in, waaronder een allerliefst wiegeliedje; verder liederen, die betrekking hebben tot het Kostschool- en Studentenleven, die mij echter minder gelukkig geslaagd voorkomen.

De refereinliedjes als: *Weten en Vergeten, Toch word ik niet wijzer, Koffielied* hadden met enkele anderen, *De piano en de mensch* bijv., gevoegelijk uit latere drukken kunnen verdwijnen; 't zijn gezelschapsliederen van weinig waarde....[2]

‘*In den dierentuin*,’ de berijming van de algemeen bekende anecdote, hoe men leeuwen vangt door een woestijn uit te ziften, of stukjes uit de oude doos als ‘*Lord Spleen*,’ had de dichter ongetwijfeld door betere kunnen vervangen.

In het genre der luimige vertelling, dat ook later door den heer Van Meurs met voorliefde werd beoefend, biedt hij ons in ‘Een snee door den neus,’ en ‘de Fugger-hond’ een paar uitmun-

1) De luchtballon. Met afbeeldingen. Voorafgegaan door, een gedicht van dr. Schaepman, 2e druk. De vroolijkheid en het lachen, 2e druk. De neus beschouwd op het gebied der physiologie, aesthetica en physionomie, 3e druk. De slaap. De droom. Het hart e.a.m.

2) Een veertigtal liederen uit ‘Rijm en zang,’ zijn ook op meestal bekende melodiën gezet en met begeleiding uitgegeven. Een tweede druk daarvan verscheen in 1882 bij de uitgeefster van ‘Rijm en Zang.’

tend geslaagde proeven aan, al zijn ze ook niet oorspronkelijk van vinding. Ook het ironische en sarcastische in 's dichters talent, dat in latere bundels tot hooger ontwikkeling kwam, vertoont zich in ‘Rijm en Zang’ hier en daar. Van alle aanvallen, die de heer Van Meurs op Darwin's theorie richtte, is geen zoo vermakelijk als die hij doet in ‘*de Jammerklacht van een aap*.’

Als uitstekend vertaler, vooral van Duitsche gedichten, deed de heer van Meurs zich in zijn eerste bundeltje reeds kennen, door een viertal welgeslaagde proeven, Maar den meesten bijval hebben ongetwijfeld het drietal gedichtjes in den Over-betuwschen tongval gevonden: *Grootvader, Grootmoeder* en *Stopmachine*, vooral het eerste en het derde. Ook die zijden van zijn talent heeft hij steeds meer en meer ontwikkeld; de vertalingen in ‘Germania's Dichtbloemen’, de Over-betuwsche gedichtjes in ‘Kriekende Kriekske’ zijn er de bewijzen van. Maar terwijl de heer Van Meurs steeds grooter zorg besteedde aan zijne jongere gedichten, heeft hij oudere wel een weinig verwaarloosd. 't Komt mij voor, dat hij zich aan de herdrukken van zijn eersten bundel - 't zijn er reeds vier - te weinig heeft laten gelegen liggen. Niet veel dichters zien zich herhaaldelijk in staat bestaande fouten te herstellen. Zijn succes had hem hier verplichtingen opgelegd, waarvan hij zich niet naar eisch heeft gekweten.

En nu heb ik niet het oog op de zwakke eerstelingen, waarvan ik boven sprak en die hij stellig door betere had kunnen vervangen; 't is mogelijk, dat zijn uitgever rechten heeft, die zulke ingrijpende veranderingen verhinderen. Maar woorden als *veramuseeren*, (bl. 16) en *casueel* (bl. 17) hadden toch moeten verdwijnen. De uitdrukking *op een galoppen* zou de schrijver stellig niet gebruikt hebben, als de voorgaande regel niet eindigde met *verkroppen*.

Gardechampieter (bl. 52), *om gajes gaan* (bl. 66), en *police* (bl. 95) (spr. uit. *polies*) als rijmwoord op *kies* behooren niet tot de algemeene schrijftaal; de vormen *verkoud* voor *verkouden* (bl. 104), *gemeubleerd* (bl. 128), de meervoudsvorm *wildzangs* (bl. 109) zijn evenmin te verdedigen.

Op bladz. 93 vinden wij in de regels:

> Spierings werpen om te hengen
> Groote of kleine kabeljauws,

behalve de niet zeer fraaie woordschikking twee ongewone meervoudsvormen en in plaats van 't frequentatief *hengelen* het primitief *hengen*, waarbij de dichter zelf wel had mogen aanteekenen wat hij in 't stukje *De Fugger-hond* zegt van 't door hem gebruikte *bedeezen*:

‘Of dit werkwoord wel recht in den haak is,
Dat zullen wij zien
Over een jaar of tien,
Als de *H* van 't Woordenboek der Ned. taal *uit* de maak is.’

Even handig als in 't verkorten, is de heer Van Meurs in 't verlengen van woorden, als dat hem te pas komt: achtereenvolgens stuit ik bij 't doorlezen van ‘Rijm en Zang’ op *kerremis, mellekboer, turrefdrager*, enz.

Een regel als deze op bladz. 113:

Wijl ik op reis naar waar 'k niet zijn moest was, is door de opeenhooping van een lettergrepige woorden zeer onwelluidend.

Maar genoeg om te doen zien, dat de heer Van Meurs fouten heeft laten staan, die zijne bekwame hand ongetwijfel had kunnen verwijderen.

In 't zelfde katholieke maandwerk, waarin de heer Van Meurs zijne verhandeling over ‘De Roman’ plaatste, schreef hij eene beschouwing over het leven en de werken van Ludwig Uhland, en voegde daaraan eene vertaling toe van een twintigtal balladen en een nagenoeg even groot aantal kleine gedichten. Ook deze goed geschreven levensschets en meestal zeer gelukkig vertaalde gedichten verschenen afzonderlijk in een keurig bundeltje.

Bij het verschijnen daarvan werd dit boeksken uitvoerig besproken in dit tijdschrift[1)]; daar ik het in hoofdzaak met den beoordeelaar eens ben, neem ik de vrijheid den belangstellenden lezer daarheen te verwijzen.

De heer Van Meurs heeft het gelukkig bij zijne eerste proeve van vertalingen uit het Duitsch niet gelaten. In den loop van dit jaar zag een tweede, vermeerderde druk het licht van: ‘Germania's dichtbloemen.’ Niet minder dan honderdenzestig verzen en versjes bevat deze bundel, die reeds door fraaie uitvoering het oog trekt. Blijkbaar heeft de dichter gekozen wat weerklank vond in zijn ge-

1) Gids, 1878 I. bl. 149 en vlg.

moed, of een gullen lach op zijn gelaat te voorschijn riep. Hij heeft niet gevraagd naar namen; vandaar dat men in zijn bundel vertalingen vindt naar Von Matthisson die, met Von Salis, door Longfellow zoo ondeugend genoemd werd: ‘two melancholy gentlemen to whom life was only a dismal swamp, upon whose margin they walked with cambrie handkerchiefs in their hands, sobbing and sighing and making signals to Death to come and ferry them over the lake’, zoowel als van Bodenstedt, den dichter van Mirza Schaffy's liederen. Van de ouderen vinden wij er Lessing en Gleim, Stolberg en Brentano, Pfeffel en Castelli vertegenwoordigd. Tot een jonger - voor een goed deel, helaas! reeds weer uitgestorven - geslacht behooren Hoffmann von Fallersleben en Geibel, Freiligrath en Rückert, Lenau en Halm. De jongste generatie vindt hier woordvoerders in Kopisch en Sturm, Von Gerok en Storm. Of de door den heer Van Meurs ons voorgestelde dichters Von Löper en Labrès, Münkel, Eyth, Werfer, Hensler, Weppen, Schleiniger en enkele meer, het Heine kunnen nazeggen:

> ‘Nennt man die besten Namen
> So wird auch der meine genannt’

zou ik, op grond van hetgeen hier van hen wordt medegedeeld, durven betwijfelen. ‘Maar’, zal de vertaler mij toeroepen, ‘het lag niet in mijne bedoeling eene bloemlezing uit Duitschland's dichters te geven - ik heb die bloemen verzameld en overgeplant, die mijne aandacht trokken, en niet eerst naar de namen of etiquetten gezien. Ook heb ik, om aan mijn ruiker eene behagelijke verscheidenheid te geven, tusschen de frissche rozen en blanke leliën een enkel groen takje en wat nederig struikgewas gevoegd.’

Wie er zich dan over beklage, wij niet; dankbaar zetten wij ons tot genieten van wat op vreemden bodem geteeld nu ook onzen lusthof mag sieren. Onder de oudere gedichten viel mijn oog op Pfeffels ‘Tabakspfeife.’ 't Is nu bijna honderd jaar geleden, sedert de goede blinde dichter het schreef, en nog altijd behoort het tot een der geliefdste verzen onzer spes patriae. De vertaling van den heer Van Meurs is eene der best geslaagde uit zijn bundel; hij heeft zich de vrijheid veroorloofd de handeling van het slagveld van Belgrado naar dat van Waterloo over te brengen en voor den ‘tapfern Walther’ le bon papa, kapitein Van der Klein in de plaats te stellen. Zoo ik geene rekening moest houden

met de beschikbare ruimte, zou ik het gedicht in zijn geheel aanhalen als eene proeve van vertaling[1)].

Er zijn in dezen bundel meer vertalingen, waar het oorspronkelijke niet getrouw is gevolgd. Wolfgang Müller's *Mönch van Heisterbach* heeft door zulk eene bewerking gewonnen, maar ik kan hetzelfde niet zeggen van Lenau's *Der Postillon*. Daarin is niet minder dan het geheele volgende couplet weggelaten:

Leise nur das Lüftchen sprach
Und es zog gelinder
Durch das stille Schlafgemach
All' der Frühlingskinder.

Daardoor is de geheele gedachtengang van den dichter verbroken, want in het volgende couplet spreekt hij van ‘der Frühlingskinder,

der Blüten Träume
(Die) dufteten gar wonniglich
Durch die stillen Räume.’

De vertaler heeft dan ook de coupletten omgewisseld om een geleidelijken overgang te vinden tot

‘Stil was niet mijn postillon.’

Me dunkt, het kan niet missen, of hij, die anders zoo fijn toont te gevoelen, zal bij vergelijking van zijne vertaling met het oorspronkelijke moeten bekennen, dat door deze weglating en verplaatsing aan Lenau's heerlijke natuurschildering geen recht is wedervaren. Ook in verdere strofen zijn enkele fijne toetsen door 't overschilderen verloren gegaan.

‘Eensklaps rees een kerkhof op
Scheemrend in de verte,
En een kille huivering
Voor mij door het harte.’

is niet:

Mitten in dem Maienglück
Lag ein Kirchhof innen,

1) Zou de heer Van Meurs bij een lateren druk den regel

‘Van 's morgens *twalef* uur’

niet willen herzien?

Der den raschen Wanderblick
Hielt zu ernstem Sinnen.

Kunnen ook regels

In het midden stond een kruis
Zegenend te *zweven*,

voor:

Und das Kreuzbild Gottes stand
Hoch in stummer Trauer

den vertaler zelf wel voldoen?

De oogenschijnlijk ruwe postillon draagt bij Van Meurs trekken, die Lenau hem niet gegeven heeft; bij deze is hij in uiterlijk en in woorden veel minder sentimenteel. Men vergelijke slechts:

Zachter reed de postiljon
- *Diep scheen hij bewogen*. -
Liet de(n) wagen plotsling staan,
Sloeg naar 't kruis zijn oogen.

'Ginder waar de Christus hangt,
(*Sprak hij droef en staarde*)
'Ligt mijn trouwe kameraad
Rustig onder de aarde.'

'Telkens - kom ik hier voorbij -
Voel ik 't hart mij breken,
Geen kon rijden zooals hij
Of den horen steken.'
Schwager ritt auf seiner Bahn
Stiller jetzt und trüber
Und die Rosse hielt er an,
Sah zum Kreuz hinüber.

'Halten musz hier Rosz und Rad,
Mag's ench nicht gefährden,
Drüben liegt mein Kamerad
In der kühlen Erden.'

Ein gar herzlieber Gesell!
Herr, 's ist ewig Schade!
Keiner blies das Horn so hell,
Wie mein Kamerade.

Uitstekend geslaagd is de vertaling van Kopisch *Die Heinzelmännchen*; de groote moeilijkheden, die dit versje den vertaler in den weg legt, heeft de heer Van Meurs alle overwonnen. Waar hij soms afweek van het oorspronkelijke, was 't geen verlies: men vergelijke bijv. het slot:

o Weh, nun sind sie alle fort,
Und keines ist mehr hier am Ort!
Man kann nicht mehr wie sonsten ruhn,
Man musz nun alles selber thun.

Ein jeder musz fein
Selbst fleiszig sein
Und kratzen und schaben
Und rennen und traben
Und schniegeln und biegeln
Und klopfen und hacken
Und kochen und backen.
Ach, dasz es noch wie damals wär'!
Doch kommt die schöne Zeit nicht wieder her!

Dit luidt in de Hollandsche vertaling:

Hoe jammer, wij zijn de kabouters nu kwijt;
Zij kwamen zoo netjes van pas in deez' tijd!
Want nu is een knecht niet meer slaaprig of lui,
Maar geeft van het werken eenvoudig den brui.
Kaboutertjes, och!
Waart jullie er nog,
Dan zouden geen snaken,
Den arbeid meer staken,
Dan konden
De bonden
Geen knechts meer verlakken
Tot schâ van hun zakken.
De dwergjes zijn weg, maar hun les blijft bestaan:
Een knecht is geen baas - en het werk moet gedaan.[1)]

Het andere versje van Kopisch is er minder goed afgekomen; de gedurige verwisseling van maat in zoo kort bestek is niet fraai. Ik weet echter niet, of dit in 't oorspronkelijke ook misschien het geval is.

In 't daaraan voorafgaande: 'De jacht van den Mogol,' zijn de vijfde en tiende regel der verschillende coupletten verschillend gebouwd.

1) {problem}Een paar kleine vlekjes zijn er in deze vertaling, die bij een' volgenden druk zullen verdwijnen, naar we hopen:

een knecht had aan 't werken een *mier*,

dat wel een weinig plat klinkt.

Het (volkje) kruiste de *been*.

Been voor *beene*, oude meervoudsvorm van *been* komt slechts in: *op de been* voor; alleen in sommige dialecten luidt het meervoud nog *been*.

Niet zeer duidelijk zijn in hetzelfde gedicht - blz. 1 - de regels:

> Een wandlende berg, van wiens toren op 't vlak
> Het uit blinkende schilden getimmerde dak
> Door werpspeer en lans werd gedragen.

Onwelluidend door opeenhooping van eenlettergrepige woorden is de regel (bl. 40):

> *Wat zoekt gij dan bij haar wat ze u niet geeft*.

Ook de volgende regels uit Bechstein's '*'k Ben zoo verdrietig*' zijn minder fraai:

> 's Winters *de koude te fel*,
> Dan komt *de lente te snel*.

Laat ook de voorlaatste regel zich wel goed lezen in:

> Neen, dat beschrijft u geen pen,
> *Hoe verdrietig ik ben*,....
> 'k Ben zoo verdrietig.

Verkeerd valt de klemtoon in:

> De *bur*gerij zond naar den brouwer
> Een trits uit den Raad van de stad,
> Ter proeving of 't kersversche brouwsel
> De kracht van het oude wel had - (bl. 106).

Dus ook op bl. 110:

> Wel heeft hij geen antwoord vaardig
> Dade*lijk* op iedre vraag.

En in den derden regel (bl. 142):

> En bitter begon ze te schreien,
> En schreef toen met bevende hand
> Op groot folio: - Chicorei en
> Thee, koffie en suiker en zand.

Het gebruik van *ân* als rijmwoord in plaats van *aan* (bl. 3), vormen als *anderhallef* en *twalef* waren ook beter vermeden.

Men ziet, mijne aanmerkingen zijn talrijk noch gewichtig: doch juist omdat de heer Van Meurs eene benijdenswaardige gemakkelijkheid van dichterlijke uitdrukking bezit, zal het wijzen op die kleine vlekjes 't verdwijnen daarvan in een' herdruk tengevolge kunnen hebben. Daarom wilde ik dit niet nalaten.

In de keuze der gedichten is de vertaler op zeer weinige uitzonderingen na gelukkig geweest; er heerscht in den bundel eene bevallige afwisseling van ernst en scherts; de luimige dichtstukjes hebben zelfs de overhand; uitstekend zijn o.a.: *De bierproef van München, De barbier, Bedaarde Gerrit, 't Is maar een wissewasje*.

Van Ignaz Castelli ware wel een beter stukje te kiezen geweest dan het onbeduidende: *Iets en niets*.

Onder de meer ernstige gedichten trokken vooral mijne aandacht Geibel's *Stervende Kind*, en *Pergolese*, Güll's *Het oude huis*, Brentano's *Kreten des harten*, Gerok's *De paarden van Gravelotte*. Het laatste moge hier volgen als eene proeve, hoe uitstekend de vertaler voor zijne zelf gekozen taak berekend is:

Heet was de dag en de worstling volbracht,
Koeler werd de avond en rustig de nacht.

Boven in 't bergwoud, met schettrend geschal
Klinkt de trompet en weerklinkt in het dal;

Roept van het slagveld zoo luid en zoo schel
Al de dragonders terug op 't appèl.

Troepswijze, in rotten geschaard twee aan twee,
Keeren de dappren, nog 't zwaard uit de scheê.

Ach, maar niet allen! Zoo menig ontbreekt,
Ligt daar vertrappeld, verminkt en verbleekt;

Ligt bij 't appèl nu ontzield in zijn bloed,
Die bij reveille vol kracht was en moed.

't Paard, dat hij aandreef met teugel en spoor,
Dwaalt thans verlaten de doodsvlakte door. -

Weer, voor de derde maal, klinkt de trompet,
't Wordt in de verte gehoord door 't genet.

Wijd spert de zwarte de neusgaten op,
Snuift ter verkenning, en keert in galop.

Hinnekend schiet hem de bruine ter zij,
Rent met hem voort, als van ouds in de rij.

Zie, ook de bloedende schimmel, zoo moe,
Hinkt op drie pooten in draf naar hem toe.

Troepswijze, in rotten geschaard twee aan twee
Snelt heel de stoet met de *ruiteren* meê;

Zij, als de ruiters, verstaan het signaal,
Komen ter plaats met het ledige zaal.

Meer dan drie honderd staan hier in 't gelid -
Paarden waarop geen berijder meer zit.

Meer dan drie honderd! - Van 't heldengeslacht
Heeft zich de vierde ten offer gebracht.

Meer dan drie honderd! - o Ridderlijk dier
Zonder uw ruiter nog trouw uw banier!

Werd Gravelottes dragonder vermaard,
Eervolle melding verdient ook zijn paard.

De ‘Pepermuntjes’ zijn een honderdtal dichtjes[1)] van verschillenden aard. Sommige hebben eene polemische strekking (vgl. de nummers VII, XXIII, XLI, LXXXIV e.a.m.); in andere wordt de hedendaagsche opvoeding bestreden (IV, XXXI, LXXVIII, LXXXVII e.a.); dan weer richt de schrijver een' aanval tegen de dwaasheden der mode (XVI, LXX, LXXXV). Een enkelen keer geeft de politiek hem een wapen in de hand (XLVII), of deelt hij lessen van levenswijsheid uit (XLVI, XLIX, LV e.a.).

Meestal geven de kwalen en gebreken der maatschappij (II, VI, XII, XX, XXI e.a.) of de dwaasheden der menschen hem zijne onderwerpen aan (I, III, VIII, IX, X, XIII, XV, XVI e.a.).

De heer Van Meurs geeft in zijne inleiding, ondeugend genoeg, zijnen lezer te kennen, wat zijn boeksken hem te danken heeft.

1) In Alberdingk Thijm's ‘Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken,’ jaarg. 1882 bood de heer Van Meurs den lezers nog een vijftigtal ‘Pepermuntjes’ aan.

Neem - zegt hij - 't is u gegund!
Neem een pepermunt,
Lezer, uit mijn doosje.
Wilt ge smaak er van -
Proef ze zoetjes ân,
Toef bij elk een poosje.

Zijn ze naar uw zin,
Vindt ge pit er in -
'k Heb 't u dank te wijten,
Want de *pit* boodt gij,
't Zoet deed ik er bij
Om ze goed te slijten.

In enkele schijnt evenwel de pit vergeten te zijn. De nummers V, XV, XXV, XXXVI, LXIX bijv. hadden best gemist kunnen worden, ze zijn vrij onbeduidend. De toon in de meeste versjes is schertsend, ironisch, soms sarcastisch, een enkele maal slechts onheusch. De uitval tegen Spinoza is bepaald af te keuren; zoo bestrijdt men geene mannen als hij.

Meer kans heeft de schrijver, dat hij op 't gelaat van den lezer een' lach, al is 't misschien een pijnlijken lach, te voorschijn zal roepen door nummer XXIII.

‘Wat is een spoorwegnet, papa?’

't Is, jongen, in Amerika
Een zegen, waar schavuiten
Meê vischten naar mijn duiten.

of XXXIX:

Er zijn raven genoeg in deze eeuw,
Die gelooven aan 't woord van den vos:
‘Uw gevedert' is blanker dan sneeuw!’
Maar zij laten de kaas niet meer los.

En zoo ben ik eindelijk langs een omweg teruggekomen bij het ‘Kriekende Kriekske.’ De nederige titel herinnert aan Cremers vertelling van dien naam en brengt ons de weinige Over-betuwsche gedichtjes weer in gedachten, die Cremer schreef. Deze dagteekenen bijna alle uit den tijd, toen Cremer nog niet gevoelde, dat er geen landschapsschilder of schrijver van historische romans, maar een verteller in hem stak. Later bepaalde hij zich uitslui-

tend tot het proza; de heer Van Meurs schreef alleen gedichten in den Betuwschen tongval.

Deed hij zich in andere bundels als uitstekend vertaler kennen, in ‘Kriekende Kriekske’ leeren wij hem als oorspronkelijk dichter waardeeren. Dat bundeltje bevat immers slechts een drietal navolgingen; eene bewerking van Rückert's bekend ‘*Vom Bäumlein das andere Blätter hat gewolt*,’ eene vrije vertaling van diens ‘*Die Mutternickt*’ en een stukje naar Hebel. Al het overige is oorspronkelijk.

Ook in dezen bundel is de ernst afgewisseld door scherts. Ernst spreekt er uit: *De leste dag, Op Moetjes graf, 's Wienters op 't karkhof, Lentemergen, Kiek, daar is ie weer, 't Is met haor gedaon* - een meesterstukje van naïveteit - en andere meer. Laat me ten minste eene proeve daarvan toonen, al is de keus moeilijk.

Op moetjes graf.

De kienders die daor hingaon,
Een zusjen en 'en bruurke,
Hê 'k ien hun doen, sinds weken
Stil afgekeken.

Des zundags nao de vespers
Bezuuken zij 'et karkhof,
En bidden 't rozenhoedje
Op t graf van moetje;

Verzurgen dan de pelmkes,
Waormeê zij 't graf omringden,
Begieten met 'en kruukske
Het rozestruukske.

Lest toen de reuskes fleurden
Goeng bruurke met 'n stukske
In d'eerdhoop zonder spreken
Een gaotje steken.

‘Wâ duude daor?’ - vroeg zusje.
‘Ik maok dâ moetje zien kan,
Hoe mooi de pelmkes grunien
En reuskes bluuien!’

Talrijker evenwel dan de gedichtjes in dezen trant, zijn die, waarin de gezonde vroolijkheid, de schertsende luim van den Kui-

lenburgschen dichter zich openbaren. De optimist, dien hij voorstelt in '*Altied tevrejen*' - de huisvader, die den naam zijner vrouw van '*lieve Kaotje*' achtereenvolgens inkortte tot *Kaotje, Kaot, Kat*, totdat hij door haar zelf ook in te korten van *Kat* weer *Kaotje* maakte - Gerrit, die den snoevenden jager fopt - zij dwingen ons allen een lach af.

Aardig is ook het volgende:

Weetje.

'k Heb er dukkels - weetje -
Op gelet,
Wâ veur stopwoord - weetje -
Ieder het.
Ielk herhaalt dat - weetje -
Ien 't gesprek.
Duizend keeren - weetje -
O zoo gek!

Maor 'et gekste - weetje -
Van 't geval:
Daarvan merkt ie - weetje -
Niemendal;
Lacht hum iemand - weetje -
Daormee uut,
Weet ie zelf nie - weetje -
Wâ 't beduudt.

Vaoder zaolger - weetje -
Zei altied,
Weetje en eiges - weetje -
Wist ie 't niet,
En ie leerde - weetje -
Dâ niet af,
Veur ze'm droegen - weetje -
Naor 'et grat.

Jao, nog sterker - weetje -
Oome Jan
Sprak er vaoder - weetje -
Dukkels van.
'Laot et - zei ie - weetje -
't Steet zoo gek!'
En ie zelf had - weetje -
Dit gebrek.

Het best voldoet de heer Van Meurs in zijne luimige vertellingen; daarvoor heeft hij een bijzonder talent. Uitstekend van vorm geven zij in aanschouwelijke teekenachtige voorstelling het bewijs, dat de dichter ‘Land und Leute’ heeft bestudeerd; hij kent hunne taal zoowel als hunne zeden en vele vertellingen maken den indruk, alsof hij ze uit den mond van het volk had opgeschreven. Hoe voortreffelijk is niet het verhaal van Teun, die een gat in zijne kous door drie flesschen ‘rooie wien’ weet te stoppen. Niet minder geslaagd zijn ‘*Hoe een droom uutkwiem*,’ ‘*de Waorzeggende Kwartel*,’ en de laatste, tevens de grootste, ‘*De heks ien de Betuw*’.

Indien ik niet reeds zoo veel had aangehaald, zou ik ‘*Vaoder en dochter*’ afschrijven, nu verwijs ik er alleen naar. Ook dit is een meesterstukje van naïveteit.

Van harte wensch ik, dat de heer Van Meurs in den bijval van 't publiek een' prikkel te meer vinde om voort te gaan met wat hij schoon aangevangen heeft, en moge iedere volgende bundel van zoo veel vooruitgang getuigen als blijkt uit de vergelijking van ‘Rijm en Zang’ met ‘Kriekende Kriekske.’

Dankbaar voor 't geen hij ons reeds schonk, zullen we ons weer gaarne tot luisteren zetten, telkens wanneer hij tonen aanheft in den tongval, die sedert Cremer er in dichtte, de belangstelling van 't geheele lezende publiek heeft gewonnen.

Wageningen, Sept.

C. HONIGH.

Een tijdschrift voor de Nederlandsche tongvallen[1].

De verschijning van het tijdschrift ‘Onze Volkstaal’ is door alle belangstellenden, zoowel hier te lande, als in den vreemde, met onverdeelden bijval begroet. Het belang van de studie der tongvallen is door dezen en genen, o.a. door Lambert ten Kate, reeds lang erkend, maar nooit heeft de overtuiging dat de tongvallen even grondig verdienen bestudeerd te worden als de heerschende schrijf- en redenaarstaal zich zoo algemeen geopenbaard als in de laatste halve eeuw. Die algemeene belangstelling, waarin de studie der dialecten zich in geheel Europa, bij Romanen, Germanen, Slaven en Kelten mag verheugen, is zeer zeker niet alleen het uitvloeisel van de vorderingen der taalwetenschap; aanvankelijk was zij in de meeste gevallen meer de uiting eener staatkundige romantiek, dan de vrucht van geleerd onderzoek, doch van lieverlede heeft de kring van mannen, die de hooge waarde van de beoefening der tongvallen, geheel afgescheiden van min of meer loffelijke bijoogmerken, leerden inzien, zich uitgebreid, en thans is er wel geen deskundige meer te vinden, die met minachting op de studie der dialecten nederziet.

Het was eene kloeke onderneming van den heer de Beer, dat hij zich met de uitgave van een tijdschrift als ‘Onze Volkstaal’ belastte, en hij heeft des te meer aanspraak op onzen dank, omdat hij zich bewust was van de moeielijkheid der taak die hij op zich nam.

In een Programma wordt den lezer medegedeeld wat hij in het Tijdschrift te verwachten heeft: 1. Lijsten van dialectische (waarom niet; gewestelijke?) woorden, uitdrukkingen, enz. 2. Lijsten van woorden in enkele bedrijven of bij een bijzondere klasse van personen, als studenten, enz. in gebruik; 3. Opgave van woorden die in sommige streken eene eigenaardige beteekenis hebben; 4. Op-

1) Onze Volkstaal, tijdschrift gewijd aan de studie der Nederlandsche tongvallen, onder redactie van Taco H. de Beer I, 256 blz. Culemburg, Blom & Olivierse; Roeselare, de Seyn Verhougstraete. 1882.

gave van afwijkingen in de spraakkunst en de uitspraak 5. aanwijzing van de identische (waarom niet: overeenkomstige?) woorden in de oudere of nieuwere Germaansche talen of tongvallen; 6. de etymologie van gewestelijke woorden; 7. opgave van woordenlijsten, spraakkunsten en dergelijke, die op de studie onzer tongvallen betrekking hebben.

Men zou misschien de aanmerking kunnen maken dat het verzamelen van woorden en wanwoorden hier te veel op den voorgrond treedt, terwijl de klankleer en spraakkunst stiefmoederlijk bedeeld worden, maar het is overbodig hierbij stil te staan, omdat het voor ons liggende deel van het tijdschrift eenige uitvoerige verhandelingen over klankleer en spraakkunst bevat, zoodat eene klacht over te groote eenzijdigheid niet gewettigd zou wezen.

De bedoelde stukken, van de hand van Brabantius (v.d. Brand), ‘Over de quantiteit in de Noord-Brabantsche Volkstaal.’ ‘Lijst van Noord-Brabantsche woorden met volkomen, doch korten klinker’ en ‘Proeve eener Grammatica der Taal van oostelijk Noord-Brabant’, bevatten veel goede opmerkingen en onderscheiden zich ook gunstig daardoor, dat ze een geheel vormen. Toch kan ik niet verhelen dat er veel in voorkomt wat ik anders gewenscht had. De beschrijving van de klanken, die den behandelden tongval eigen zijn, is meermalen zóó onvolledig, dat het voor hen die de taal niet kennen onmogelijk is ten naastenbij te begrijpen wat bedoeld is. Om een voorbeeld te geven; op bl. 163 heet de *o* in *moon* (Nederl. *maan*) lang, maar in *maondag* (*maandag*) kort. Hoe ooit uit de verbinding van eene *a* met een *o*, een korte klinker kan ontstaan, is niet licht te begrijpen.

Ik maak deze aanmerking niet om te vitten, maar met een ander doel. Niet zelden bij 't lezen van de stukken van Brabantius, ook bij andere gelegenheden, ben ik er telkens aan herinnerd, hoe lastig het is dat de verschillende schrijvers het niet eens zijn over de wijze hoe bepaalde klanken af te beelden. He grootste hinderpaal om tot eenheid te geraken ligt, mijns inziens, hierin dat zoo weinigen zich bewust zijn van de wijze waarop zij de klanken van 't Nederlandsch uitspreken. De uitspraak der heerschende landstaal wijkt van die der tongvallen natuurlijk in menig geval zeer sterk af; de eerste regelt dus de laatste niet, maar ze moet toch, als algemeen bekend, althans in theorie, steeds ter vergelijking worden gebruikt. Hoe is het nu met de algemeene kennis van de

uitspraak der rijkstaal gesteld? Men behoeft slechts de geschriften over de uitspraakleer onzer taal in te zien, om tot de overtuiging te komen dat er groot verschil van gevoelen bestaat. Sommigen meenen het vraagstuk opgelost te hebben, wanneer zij zeggen: ‘Volg de beschaafde uitspraak,’ maar het is niet moeielijk in te zien dat met ‘*de* beschaafde uitspraak’ eigenlijk bedoeld wordt ‘*mijn* beschaafde uitspraak,’ zoodat men op die wijze geen stap verder komt. Ho weinig overeenstemming in de beschaafde uitspraak bestaat, daarvan levert het voor ons liggende Tijdschrift, bl. 164, een aardig voorbeeld. De Heer v.d. Brand beweert in eene noot dat ‘wij in *kerk, kers, kerstmis*, dezelfde zachte *è* hooren als in *stem, bed, nest*,’ terwijl onmiddellijk daarop de Redactie opmerkt: ‘Wij *niet*.’ Nu gaat het niet aan losweg te beweren dat de Redactie gelijk en de Heer v.d.B. ongelijk heeft, of omgekeerd. Wat wij noodig hebben is eene lijst, zoo volledig mogelijk, van de klanken der rijkstaal, met nauwkeurige beschrijving van alle varieten die men hoort. Als ik zulk eene lijst wilde opstellen, zou ik beginnen met de uitspraak van bepaalde klassen in de maatschappij te bestudeeren, en wel van die klassen, wier leden het meest met elkander in aanraking komen en tevens ten gevolge van hun beroep het kortst in één en dezelfde plaats blijven; in de eerste plaats derhalve met officieren. Men beproeve eens uit de uitspraak van eenen officier op te maken uit welke streek hij afkomstig is, en men zal in de meeste gevallen falen; men beproeve hetzelfde bij burgers, en men zal meestal zonder moeite slagen. Daaruit volgt dat de gewestelijke eigenaardigheden bij de officieren, om aangevoerde redenen, het minste merkbaar zijn. Ook bij oudgediende soldaten zal men weinig gewestelijks in de uitspraak kunnen bespeuren.

Om op den inhoud van Onze Volkstaal terug te komen, verreweg de belangrijkste woordenlijst in dit deel is die van de Saksische tongvallen in 't oostelijk gedeelte van ons land. Prof. Gallée, aan wien wij het glossaar te danken hebben, belooft ons later ook eene klank- en buigingsleer te geven, die men zeker met belangstelling, zoo niet met ongeduld, zal tegemoet zien.

Een groot gedeelte van den eersten jaargang van Onze Volkstaal wordt ingenomen door de voortreffelijke proeve eener Bibliographie der Nederlandsche dialecten, van de bekwame hand van den Heer L.D. Petit. Deze bibliographie geeft een overzicht niet alleen van

hetgeen *over*, maar ook van hetgeen *in* de tongvallen geschreven is, en wien het te doen is om kortere of langere stukken die als staaltjes van een of ander dialect dienen op te sporen, zal ze met behulp van de proeve licht kunnen vinden. Wanneer Prof. Behaghel in 't *Literaturblatt für germ. und rom. Philologie* (1882, N°. 2, bl. 78) klaagt dat ‘die Mittheilung von zusammenhängenden Dialectproben’ uitgesloten schijnt te wezen, ziet hij m.i. eenigszins over 't hoofd dat het aan zulke stukken niet ontbreekt. Daarenboven valt op te merken dat dergelijke artikelen niet geheel uitgesloten zijn; de dichtregelen van wijlen W.J.C. van Wijngaarden, met bijbehoorenden brief op bl. 174, leveren er het bewijs van. In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat de correctie van het gedicht veel te wenschen overlaat; de verkeerde interpunctie van 't eerste koeplet maakt het geheel onverstaanbaar; met het negende koeplet is het niet beter gesteld.

Behalve de bovenvermelde artikelen komen er in den eersten jaargang van Onze Volkstaal eenige kleinere bijdragen voor, waarover wij niet zullen uitweiden. Het doel dezer aankondiging is volstrekt niet om eene kritiek te leveren van de beschouwingen der verschillende schrijvers en van de door hen medegedeelde feiten. Ook achten wij het voorbarig, thans reeds aan te dringen op grootere gestrengheid bij het opnemen van bijdragen, hoewel wij ons in veel opzichten kunnen vereenigen met de opmerkingen van den Zweedschen beoordeelaar, wiens gevoelen ons op bl. 179 wordt medegedeeld. Vooral zij den Redacteur aanbevolen dat hij geene lijsten opneme, welke weinig of niets anders bevatten dan wat reeds elders en soms veel beter gezegd is. Natuurlijk mag iemand die een volledig glossaar wil samenstellen, alles opnemen wat van elders bekend is: hij is zelfs verplicht het te doen, maar lijstjes met een paar dozijn woorden en uitdrukkingen, die de inzenders voor gewestelijk houden, omdat zij niet behoorlijk Nederlandsch kennen, moeten onverbiddelijk geweigerd worden.

Wij eindigen met de hoop dat het tijdschrift, onder de leiding van den Heer de Beer, in degelijkheid moge toenemen en verheugen ons dat het reeds nu den steun heeft gevonden, waarop de onderneming aanspraak heeft.

H. KERN.

Santa Chiara.

Laura apparve la prima volta agli occhi miei nel primo tempo della mia adolescenza nell anno del Signore mille trecento ventisette, il giorno sesto di aprile, in sul mattino, nella chiesa di Santa Chiara in Avignone.
Memorie della vita di Francesco Petrarca nelle opere sue latine.

Bedwelmend uur van heilig, mystiesch droomen!

Op breede wieken stijg' de beê der schaar
Omhoog bij 't ruischen van heur zangenstroomen,
Waar 't gouden orgelklaatren zich aan paar',

Omhoog bij wierook-, rozen-, leliegeuren,
En 't zacht- weemoedig glanzen op 't altaar
Van duizend lichten, wijl met duizend kleuren

Der zonne gouden gloor in ruit bij ruit
Een paradijs vol heilgen doe bespeuren,
Die biddend nederknielen rond de Bruid,

Wier teedere oogen op het Knaapsken stralen,
Dat zij vol moederliefde in de armen sluit!

Eén jonkman slechts, die niet aan 't snoer de kralen

Doet glijden, begeleidend het gebed.
Wat zóó hem boeyen mag? Geen pooze dwalen,
Door tranen van bewondring overnet,

Zijn oogen van hetgeen in gloênde vlammen,
Zoet-blakend vier! hem 't jeugdig harte zet.
Wat doet zijn vuurgen ijver zóó verlammen,

Dat op den zachtkens prevelenden mond
't Latijn besterft; wat zóó zijn hand verstrammen,
Dat plots de rozenkrans haar zich ontwond?

Ginds in de sombre schaduw breeder zuilen
Is 't of een jonkvrouw, schoon en zonnig blond,
Gelijk een duif zoo schuw, zoekt weg te schuilen.

Waarom heur zetel, midden in dien stoet
Van rijk getooide maagden, te verruilen
Voor schaûw, waar al wat schoon is zich voor hoedt?

Om ongestoord te droomen en te dwepen
Is wellicht zoo die eenzaamheid haar zoet,
Waar zij, in heilge vroomheid aangegrepen,

Den blik omhoog, Ave Maria bidt.
In breede plooyen gollevende, slepen
't Gewaad, zacht-groen, de wijle[1)], wazig-wit,

Rondom haar heen, en de amberblonde lokken,
Een schemer werpend op het vonklend git
Der oogen, dalen in zacht-zijden vlokken

Langs 't reine voorhoofd en den donzen koon,
Omstroomen haar geheel, dier weggetrokken,
Half neêrgezegen kanten wijle ontvloôn.

Nooit lag een maagd in vroom gepeins verzonken,
En was als zij, de goudgelokte, schoon,
Nu plots een zonnestraal daar glanzensdronken,

Der zuilen schaûw doorweemlend, aan komt glijn,
Om haar in heuren ootmoed te belonken.
Hoe lucht het op 't gewaterd zwaar satijn

Van 't kreuklend kleed, welks breed-geplooide vouwen
Een weêrschijn geven als van porcelein!
Dan - of heur ernst hem 't dartlen deed berouwen? -

1) Sluyer, *voile*.

Omschittert met een gouden gloriekrans
De straal het blonde hoofd der vroome vrouwe,
En baadt heur aanschijn in zóó licht een glans,

Dat zij, schoon nog op aarde, schijnt verengeld,
Bereid te varen tot een hooger trans!
Als witte leliën ineengestrengeld

Beurt zij de vingren op.... een purpren gloed
Haar bleeke wang met koortsig rood doormengelt,
Of dit in sneeuw een roze ontluiken doet.

Hoe boeit dit beeld van vroomheid 's jonkmans zinnen!
Ach, dat heur blik diens vuurgen blik ontmoet',
Wien 't harte trilt, een luit gelijk, van minne!

Dan, 't schijnt, haar kuische ziele zweeft van de aard
Bij stroomen lichts een zalig eden binnen,
En straalt er als de reinste bloem dier gaard.

O, profecy van haar te droef verscheiden!
Stijgt thands ze in geestvervoering hemelwaart,
Eens koomt het uur van 't duldelooze lijden,

Dat hem zijn vrees te vroeg verwezenlijkt:
Dat *heure* ziel der aardsche ellende ontglijde,
De *zijne* vóór, die eenzaam dan bezwijkt!

In vroolijk dringen stroomt de drom naar buiten,
Wiens vroom gepeins voor minziek koozen wijkt,
Nu lach en scherts zich onbedwongen uiten.

Verrukking duurt zoo lang maar als de macht
Des choorgezangs de heemlen schijnt te ontsluiten;
Zoo lang maar als dier ruiten bonte pracht

Van zonlicht glanst; zoo lang maar als de roken,
Die 't zilvren vat er slingert, tooverzacht
Zich met het zoet der lelies, nauw ontploken,

Vereent, en van 't gebloemte droomen doet,
Dat aan des hemels boorden is ontloken!
Daar treedt van dartle maagden heel een stoet

Den tempel uit; hoe vonklen de edelsteenen
Op 't zwaar brokaat met sparkelenden gloed,
En wuiven rond haar kanten sluyers henen,

Die 't blank der boezems en der lokken blond
Verhelend ommegolven! Schertsend leenen
Heur hoofden tot elkaêr, en mond bij mond

Gaat van een zilverzuiver lachjen trillen,
Waar men in 't fluistren stof tot vreugde vond.

‘Waar Laure toeven mag!’
Die zwijgend stille

Reeds aan de trap om zijne jonkver mart,
Zou 't vragen dier vriendin herhalen willen.
‘Wat of zij draalt’! maar plots, hoe klopt zijn hart

Wanneer: ‘Reeds koomt ze’! 't wederwoord mag blijken,
Dat in zijn schuchterheid geheel verward
Hem in de schaûw der poort terug doet wijken.

Daar treedt ze langzaam voort, nog peinzensmat,
Het hoofd gebogen, en als achtloos strijken
De kreuklen van 't gewaad heur vingers glad.

Zijn ook haar teêre scheelen[1)] neêrgeslagen,
Toch schemert door de wimpers heen die schat
Van zoete blikken, die ten hemel zagen.

Nog niet zijn gantsch verwellekt op heur wang
De rozen, die de vroomheid er deed dagen,
Toen klonk van hooger sfeer een harpezang.

1) Oogleden.

Nu zweeft ze hem voorbij... zijne oogen smeeken
Haar om hetgeen zijn mond, zoo schuchterbang,
Zelfs niet te lisplen waagt... dan, laas, geen teeken

Verkondt, dat Laura zijne beê verstaat,
En 't harte schijnt van droefnis hem te breken.
Een enklen achteloozen blik... zij gaat,

En mengt zich in het dichtst van haar gespeelen.
Terwijl de moorsche knaap in bont gewaad,
Die 't misboek draagt, dat schittert van juweelen,

Den jonkman nagluurt met een snaakschen lach,
- Wat maar zijn schelmsch gelaat niet kan verhelen -
Daar hij zóó vurig en zóó teêr hem zag

Naar zijne blondgelokte vrouwe staren,
Als slechts een weêrgeliefde minnaar mag.

O, zaalge stond! O, zinge nu de mare

Van zijne min Petrarcaas zoete luit!
O, ruischen nu van 't gouden lied zijn snaren!
O, schalle nu Vaucluses herdersfluit!

Een Muze moog' den zinger zoo vervoeren
Dat, wen hij klagend zijnen hartstocht uit,
Als paerlen zich de tonen samensnoeren,

En de echo van het zangerig sonnet,
Geheel Italië doortrillend, roere
Al wien de Liefde in vlam reeds had gezet!

Aug. '83.
LOUIS COUPERUS.

Koloniale literatuur.

Catalogus der afdeeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam. Leiden 1883.

Voor ieder, die zich rekenschap tracht te geven van datgene, wat de tentoonstelling te Amsterdam van hare zusters onderscheidt en haar een eigen karakter geeft, zal zeker de vermenging van nijverheid en wetenschap een der meest in het oog vallende trekken zijn. Terwijl de expositie in het hoofdgebouw, met meerdere of mindere wijzigingen, in hoofdzaak den indruk wedergeeft, die b.v. op de Parijsche tentoonstelling werd verkregen, heeft datgene, wat in het gebouw der koloniale tentoonstelling is uitgestald voor een goed deel een wetenschappelijk karakter, en zoekt het hoofdzakelijk het leven en werken der inlandsche bevolking onzer koloniën weêr te geven. Maar ook in andere opzichten streeft de Amsterdamsche tentoonstelling naar een wetenschappelijk doel. Te recht, naar het mij toeschijnt, heeft de hoofdcommissie, die hare taak met zoo groote toewijding en veelzins ook met groote takt opvatte, begrepen, dat naast de kermis der nijverheid aan de wetenschap een bescheiden plaats moest worden ingeruimd. Wetenschappelijke congressen en voordrachten werden gehouden, die wel is waar somtijds te weinig de aandacht trokken, maar toch op den duur groot nut zullen stichten, vooral wanneer de laatsten, zooals het voornemen is, in druk zullen zijn uitgegeven. Vreemde natiën beijverden zich, in brochures en uitvoerige werken, een overzicht te geven van het belangrijkste, wat hare koloniën aanbieden, terwijl ook partikulieren niet nalieten belangrijke bijdragen op koloniaal gebied openbaar te maken. Zoo ontstond allengskens eene soort van tentoonstellings-litteratuur, voor een deel van blijvende waarde.

Bij mij bestond - en bestaat nog - het voornemen, in ‘de Gids’ een

overzicht te geven van hetgeen uit die literatuur aan mij bekend is[1)] en belangrijk genoeg, om hier te worden besproken. De catalogus der Nederlandsche koloniale tentoonstelling behoorde daarbij in de eerste plaats te worden behandeld. Maar eene groote moeielijkheid deed zich voor. Het boekwerk leed aan een groot gebrek; het grootste, dat aan een catalogus kan worden verweten: het verscheen veel te laat, en eerst nu de tentoonstelling ten einde spoedt, is het geheel afgewerkt. Aan eene gelijktijdige bespreking van den catalogus en van de overige tentoonstellings-litteratuur viel dus alleen te denken, wanneer ik den laatsten October kon afwachten, want de tijd ontbrak, om in het October-nummer dat alles te zamen aan te kondigen. Maar ook daartegen bestonden bezwaren. De redactie van ‘de Gids’ drong er terecht op aan, dat althans vóór de sluiting der tentoonstelling de catalogus hier zou besproken worden. Ik meende aan dat verlangen te moeten voldoen, ofschoon een bezwaar van eenigzins kieschen aard overbleef, daar men mij allicht zou kunnen verwijten dat ik, lid der redactie voor de samenstelling van den catalogus, hier mijn eigen werk ging aankondigen. Maar inderdaad was dit meer een schijnbaar dan een wezenlijk bezwaar. De werkzaamheden van de leden der redactie hebben zich bepaald tot het schrijven der inleidingen, die aan de opsomming der tentoongestelde voorwerpen in elke klasse voorafgingen: de verdeeling in groepen en klassen, en de rangschikking der voorwerpen is hoofdzakelijk te danken aan den onvermoeiden ijver van Prof. P.J. Veth, terwijl de overige medewerkers slechts verantwoordelijk zijn voor wat zij schreven en onderteekenden. Mag ik dus ook eenigszins deel hebben aan de samenstelling van het werk, dan is dat slechts een zeer gering aandeel, en niet van dien aard, dat het mij zou beletten, vrijelijk mijn oordeel uit te spreken.

Groot waren de eischen, die men aan den catalogus eener tentoonstelling moest stellen, die zoo werd opgevat, als met de Amsterdamsche het geval was. De dubbele vorderingen eener wetenschappelijke en toch praktische behandeling waren moeielijk tegelijk te bevredigen. En niet geheel mag worden ontkend, dat

1) In verband tot dit plan richt ik het verzoek tot elken belangstellende mij, door het toezenden van deze geschriften, in staat te stellen, dit overzicht zoo volledig mogelijk te maken.

de eischen der wetenschap het zwaarst hebben gewogen; - trouwens de keus van den hoofdredacteur moest aanstonds doen vermoeden, dat dit het geval zou wezen. Want de groote waarde van een catalogus is wel, dat hij gereed zij op het oogenblik, dat men hem noodig heeft, en dit is nu niet het geval geweest voor honderdduizende bezoekers, die te vergeefs naar een leiddraad in het koloniaal gebouw hebben gezocht, en zeker veel minder nut van het tentoongestelde trokken, dan anders het geval zou zijn geweest. Voor een groot deel is dit voorzeker het gevolg van de groote verwarring, die in den aanvang op de tentoonstelling heerschte; van de weinige zorg door de inzenders gedragen voor een behoorlijke beschrijving van hetgeen zij toezonden; van den omvang van het tentoongestelde, die alles te boven ging, wat men zich daarvan voorstelde en van het, zeker niet verwachte gemis aan medewerking van autoriteiten, die eerst ter elfder ure wakker werden. Maar een deel van de schuld komt zeker ook op rekening van de wijze van bewerking van den catalogus. Men versta mij wel. Niemand heeft meer dan ik bewondering voor den ongeloofelijken ijver van Prof. Veth, die ruim een half jaar van zijnen kostbaren tijd opofferde en zelfs zijne gezondheid in de waagschaal stelde om den catalogus samen te stellen; niemand kan meer dan ik hem van harte gelukwenschen met den uitslag van zijn arbeid en daarmede meer ingenomen zijn, nu het werk eenmaal verschenen is. Doch juist datgene, wat het tot een werk van blijvende waarde stempelt, heeft mede ten gevolge gehad, dat het te laat verscheen en dus *als catalogus* veel van zijne waarde verloor. De in tal van klassen gesplitste verdeeling, voor een wetenschappelijke beschrijving een eerste vereischte, bracht groote bezwaren bij de rangschikking der voorwerpen mede, en kostte dus veel tijd. De volledigheid van den catalogus, die de groote wetenschappelijke waarde van het werk uitmaakte, vorderde wederom vele uren, vooral daar de hoofdredacteur telkens weder nieuwe inzendingen ontving en opnam, en daardoor tot telkens herhaalde omwerkingen genoodzaakt werd. Ik kan mij zoo goed voorstellen, welk een zware strijd het voor den degelijken geleerde moet zijn geweest om te beslissen, wat moest worden opgeofferd, de wetenschappelijke waarde of de praktische bruikbaarheid van zijn werk, en al ben ik voor mij er zeer over verheugd, dat zijn wetenschappelijke zin telkens zegevierde, zoo

mag toch niet worden verzwegen, dat de late verschijning voor ieder, in de onderneming betrokken, eene groote teleurstelling is geweest, die misschien door een krachtiger optreden van den hoofdredacteur voor een deel had kunnen worden vermeden, te meer, daar zelfs nu nog het een en ander niet word opgenomen en in een supplement zijne plaats zal moeten vinden.

Waar ik nu verder de catalogus bespreek, doe ik dat uitsluitend van het standpunt, door den samensteller ingenomen, en beschouw het werk als wetenschappelijk overzicht van hetgeen de tentoonstelling op Nederlandsche koloniaal terrein belangrijks aanbiedt. Alleen zij hier vermeld, dat, nu het werk in zijn geheel verschenen is, het den bezoeker der tentoonstelling de studie van hetgeen wordt aangeboden zeer verlicht, en zelfs bij een oppervlakkig beschouwen groote diensten kan bewijzen. De met opzet uiterst gering gestelde prijs zal wel slechts weinigen afschrikken, te meer, omdat de typografische uitvoering allen lof verdient, en de kaarten, die het werk versieren, van niet gering nut zijn. Jammer echter, dat de portretten van den Koning en den Gouverneur-Generaal niet fraaier zijn uitgevallen.

Voor den samensteller van een catalogus is de indeeling zeker wel een der meest gewichtige vraagstukken, die hij heeft op te lossen. De bruikbaarheid van zijn werk hangt voor een groot deel daarvan af. Hier heeft zij plaats gehad volgens een programma, door het hoofdcomité en het comité der koloniale afdeeling vastgesteld, waarbij de raad en voorlichting van Prof. Veth grooten invloed uitoefende. De hoofdverdeeling is eene in drie groepen: de natuur der gekoloniseerde en overheerde gewesten; - de inlandsche bevolking dier gewesten; - en de Europeanen in die gewesten en hunne betrekkingen tot den inlander. Deze groepen worden weder in 7, 6 en 10 klassen - gezamenlijk in 23 klassen - verdeeld, waarvan sommige weder in onderverdeelingen gesplitst zijn. Het spreekt nu wel van zelf, dat men hier en daar aanmerkingen kan maken en dat men b.v. zou kunnen vragen, waarom het inlandsch onderwijs, grootendeels onder Europeeschen invloed gevormd, geen plaats heeft gevonden onder de 3de groep, in plaats van in de 2de; en dat men zou kunnen beweren, dat de in zoo groot getal van klassen doorgevoerde verdeeling van tijd tot tijd het trekken van scherpe lijnen belet en

het soms zeer moeielijk maakt te bepalen, onder welke rubriek dit of dat voorwerp te huis behoort. Maar over het geheel zal wel niemand eene, den grond der zaak rakende aanmerking kunnen uiten, en zal ieder hulde brengen aan de wetenschappelijk zoo uitstekende classificatie. Zij toch, die b.v. in de studie der natuur onzer koloniën het meest belang stellen, vinden in het eerste deel alles bijeen, wat daarop betrekking heeft; en wenschen zij bij voorkeur slechts een onderdeel dier wetenschap te beoefenen, zij kunnen zich dan bepalen tot de rubrieken, waarin de flora, fauna, den bodem of de bewoners van den O.I. Archipel worden beschreven. En zoo zal de ethnograaf vooral de klassen nagaan, waarin het huiselijk en maatschappelijk leven van den inlander en zijne middelen van bestaan worden behandeld; de historicus die gedeelten, waarin hij mededeelingen over reizen en ontdekkingstochten vindt. En evenzoo de handelaar, de statisticus en de beoefenaar van het koloniale recht: allen vinden hunne gading in enkele klassen, waar alles is bijeengebracht, wat op hunne studie betrekking heeft. En daaruit volgt van zelf, dat de catalogus ook praktisch zeer goed bruikbaar is. Wel is waar zal de bezoeker der tentoonstelling zich soms verbazen, 't een of ander voorwerp, dat hij in klasse II zoekt, in klasse III aan te treffen, en omgekeerd, maar over het geheel kan ieder, met den catalogus in de hand, zich uitstekend in de koloniale afdeeling oriënteeren.

Moge voor hen, die de tentoonstelling zelve hebben te beschrijven, en de indrukken daar verkregen, moeten wedergeven, het tentoongestelde het meeste belang inboezemen, bij den aankondiger van den catalogus is dit niet het geval, en kan het niet van hem gevergd worden, ook maar de belangrijkste voorwerpen op te noemen, die daar zijn uitgestald. Toch moet hier er op gewezen worden, dat zelfs door de enkele opsomming der verschillende nommers, waaruit de tentoonstelling bestaat, de studie van land en volk onzer koloniën zeer gebaat is geworden, en dat vooral de aanteekeningen, bij vele voorwerpen gevoegd, voor onze kennis van meer of minder groot gewicht zijn. Maar wat de blijvende waarde van den catalogus moet vormen, zijn de inleidingen, bij elke klasse of onderdeel daarvan gevoegd, die te zamen als het ware een kort overzicht geven van hetgeen op het gebied der koloniale wetenschap merkwaardig is, en een leiddraad moeten geven aan hen, die daarvan nadere studie willen maken.

En nu is het, geloof ik - natuurlijk met terzijdestelling van hetgeen door mij is geleverd, en dat niet besproken kan worden; - nu is het niet te ontkennen, dat hier veel voortreffelijks werd geleverd, en dat de catalogus ook in dat opzicht aan alle billijke eischen kan voldoen.

Overzichten in de eerste groepen leverden: geographie: de HH. Kan en P.J. Veth, die een uitgewerkt en zoo goed als volledig overzicht gaven van de literatuur over de geographie onzer koloniën; - metereologie en aardmagnetisme: Buijs Ballot; - voorstellingen van het terrein: P.J. Veth; - geologie en mineralogie, met een kaart van het geologisch onderzoek in Ned.-Indië: Verbeek; - de plantenwereld: Suringar; - de dierenwereld; Jentink; - anthropologie: Zaaijer, met toevoegsel over West-Indië van Dumontier. Moeielijk zou het vallen, in zulk een klein bestek een volledige overzicht van de natuur onzer koloniën te geven, dan hier werd aangeboden. Wel zal waarschijnlijk het schoone overzicht van de flora van Indië, waarin de het meest in het oog vallende typen in korte trekken worden geschetst, vooral de aandacht trekken, maar overigens biedt elk overzicht zooveel belangrijks aan, dat het onmogelijk is, hier onderscheid te maken.

In de 2de groep - het moeielijkst te bewerken, en dan ook het laatst verschenen, - wordt het eerst de bevolking-statistiek behandeld door de heeren Bergsma en Jaeger. Daarna volgt de 9de klasse, een der meest belangrijke: ‘het huiselijke en maatschappelijke leven der inlanders’, waarvan de inleiding, door den heer Perelaer geleverd, verre beneden het onderwerp is gebleven, al erken ik gaarne dat, waar beknoptheid was voorgeschreven, het uiterst moeielijk viel in weinig woorden veel te zeggen. Aan te groote beknoptheid maakt zich de inleider der 10de klasse *A*. Middelen van bestaan, de heer Van Musschenbroek, niet schuldig, hetgeen hem door ieder gaarne zal worden vergeven, wegens de groote belangrijkheid van wat hij mededeelt. De heer Lameris vertelt in dezelfde klasse *B* veel, wat voor de veeteelt gewichtig is, terwijl ook de heer H.J. Veth, die de teelt van nuttige insecten behandelt, dit op zeer voldoende wijze verricht. Als uitstekend geslaagde proeve van korte, beknopte behandeling van een hoogst gewichtig onderwerp volgt de inleiding van den heer Van Gorkom over land- en tuinbouw; - veel uitvoeriger, systematisch gerangschikt, maar daardoor minder een scherp beeld vertoonende is de inleiding van

den heer Van Musschenbroek over de boschproducten. Dezelfde schrijver leverde een artikel over de nijverheid, dat als een der best geslaagde kan worden beschouwd. De mijnbouw, door een ongenoemde beschreven, geeft in niet te uitgebreid bestek een volkomen voldoend overzicht. De heeren Bergsma en Jaeger behandelden scheepvaart, vooral uit een standpunt, waarop zij meesters zijn, uit dat der statistiek. De elfde klasse is aan kunsten en wetenschappen gewijd, en bevat verschillende overzichten van de hand van den heer Serrurier, hoofdzakelijk uit ethnografisch, oogpunt, maar dan ook zooals men het van den verdienstelijken directeur van het ethnografisch museum gewoon is. Eene inleiding op het inlandsch onderwijs, in dezelfde klasse geplaatst, werd door mij geleverd. Godsdienst en godsdienstige gebruiken worden door P.J. Veth ingeleid, die in korte trekken een beeld ontwierp van de verschillende trappen van ontwikkeling, welke het godsdienstig leven van den inlander doorliep. Eindelijk volgen inleidingen op de regeeringsvormen en staats-instellingen van mijne hand en op het krijgswezen door den heer Perelaer, die hier zijn onderwerp volkomen meester is; - eene korte en niet geheel volledige, maar toch veel belangrijks bevattende schets van de rechtstoestanden door Wilken; - het lezenswaardige opstel over de middelen tot handhaving van de openbare rust en veiligheid door Bergsma, en ten slotte de voortreffelijk inleiding van den heer Post over de openbare gebouwen.

De 3de groep wordt weder door den heer Kan ingeleid, die in een belangrijk historisch artikel een overzicht geeft van de vestiging en uitbreiding van het Europeesch gezag in de koloniën. De koloniale stelsels worden door mij beschreven; - in de 16de klasse geeft de heer Perelaer eene opsomming van de verschillende bestanddeelen van land- en zeemacht. Openbare werken worden door den heer Post behandeld, die zich eene afwijking van den gevolgden uitstekenden regel heeft veroorloofd, door ook een woord van kritiek uit te spreken, en zich niet alleen tot beschrijving te bepalen. In de inleiding tot telegraphie en postwezen geeft de heer Janssen van Raaij belangrijke statistische mededeelingen. De 19de klasse bevat verschillende overzichten over handel en scheepvaart van Bergsma en Jaeger, die zeker de aandacht zullen trekken; - van D. Maarschalk over wegen en middelen van vervoer, die den kenner van het onderwerp verraden;- en over het muntwezen door

Niemann, belangrijk uit numismatisch oogpunt, met een toevoegsel van den hoofdredacteur om het economisch en commercieel gedeelte niet onbesproken te laten. De heeren Van Gorkom, Bergsma en Jaeger bespreken op uitstekende wijze den tropischen landbouw; - zeker een der belangrijkste onderwerpen, in den catalogus behandeld. In dezelfde klasse zijn overzichten van den heer v. Musschenbroek over boschcultuur en van Everwijn over mijnbouw opgenomen, die in geenerlei opzichten voor de anderen behoeven onder te doen. Een kort overzicht van den heer Post over fabrieks- en handwerksnijverheid volgt daarop: het mag door onze industrieelen wel worden gelezen en overdacht. Voor hen, die plan hebben, naar Indië te vertrekken, of zich het leven van den Europeaan daar willen voorstellen, zullen de bijdragen van de heeren Von Rosenberg en Heering over het huiselijk en maatschappelijk leven van den Europaan gewis welkom zijn. Beknopte overzichten van mijne hand en van die van den heer Wijnmalen over onderwijs en zendingarbeid volgen: het laatste is vooral voor de geschiedenis der zending van belang. In de laatste klasse geeft P.J. Veth wenken voor het aanleggen van wetenschappelijke verzamelingen, beschrijft de heer Post de werktuigen voor wetenschappelijke waarnemingen en treft men eene uitvoerige, maar zeer degelijke inleiding over de drukpers van H. Prange aan.

Waarschijnlijk minder aantrekkelijk voor den lezer, en zeker weinig aangenaam voor den schrijver dezer regelen, was deze opsomming van den inhoud van den catalogus. Zij kon echter niet worden vermeden, daar de waarde van het werk hoofdzakelijk ligt in de verscheidenheid en volledigheid van het aangebodene, en men alleen door die opsomming zich daarvan eene voorstelling kan maken. Dat die waarde niet gering is, volgt reeds uit de enkele vermelding, vooral waar de wijze van behandelen veelal zoo voortreffelijk was, dat de meeste artikelen als model kunnen dienen. Zooals de catalogus voor ons ligt, is hij een kostbare bron van allerlei inlichtingen, en zal de bezoeker van de tentoonstelling, die het boek raadpleegt, een niet onbelangrijken schat van gegevens verzameld hebben. Dat dit voor een goed deel te danken is aan Prof. Veth, die het geheel overzag, en voor iederen medewerker den kring afbakende binnen welken hij werkzaam moest zijn, spreekt wel van zelf. Een woord van dank zij hem gebracht, dat hij binnen de gestelde grenzen iederen schrijver vrij liet zijne taak zoo op te vatten, als deze dat het best

keurde. Daardoor is misschien wel iets aan de eenheid te kort gedaan, maar aan den anderen kant weder aan ieder de gelegenheid gegeven, volgens eigen inzichten te werken, en zoodoende zijn individualiteit te bewaren, hetgeen aan vele der geleverde bijdragen een bijzonder belang bijzet. Zelfs daar, waar het mij als mederedacteur aan het verwijt kan blootstellen, eigen werk te prijzen, durf ik gerust verklaren, dat de catalogus der tentoonstelling eer aandoet, en dat hij nog langen tijd, nadat deze slechts in de herinnering zal voortleven, als een der voornaamste bronnen van kennis van onze Oost-Indische en gedeeltelijk ook West-Indische koloniën zal worden geraadpleegd en gewaardeerd.

Leiden, September 1883.
P.A. VAN DER LITH.

Letterkundige kroniek.

De maand, die achter ons ligt, zag twee letterkundigen van grooten naam ten grave dalen, Ivan Tourguenef en Henri Conscience, twee mannen van verschillende gaven, van welke de een aan de wereldlitteratuur, de ander meer uitsluitend aan de Nederlandsche letterkunde toebehoort, doch die beiden door hunne talenten, niet enkel de behoefte aan boeiende romanlectuur vervuld, maar ook hoogere belangen gediend hebben.

Tourguenef, de Rus, met den krachtigen en tegelijk fijnen geest heeft door zijne romans, waarvan wij alleen de titels, *Une nichée de gentilhommes, Pères et Enfants, Fumee, Terres Vierges*, behoeven te herinneren, ons zijn land, dat land, dat men zou willen haten, om al de gruwelen, die het gepleegd heeft, om al de wilde hartstochten die er in woelen, en dat ons niettemin aantrekt door de geheimzinnige kracht, welke het ontwikkelt, beter doen kennen, nader tot ons gebracht. Toen hij Rusland, in 1847 voor een tijd en later voor goed, verliet, om zich eerst te Baden-Baden en na den Fransch-Duitschen oorlog te Parijs te vestigen, deed hij dit, gelijk hij zelf schreef, omdat hij niet leven kon zij aan zij met hetgeen hij verafschuwde, omdat hij die lucht niet meer kon inademen. Hij had één vijand, die zich in verschillende vormen aan hem vertoonde, maar dien hij slechts onder één naam kende: *le servage*, en dien hij zwoer te zullen bestrijden tot het einde toe.

Door Rusland te verlaten, zou hij hem des te zekerder kunnen treffen. Hij had het karakter en de behoeften van het Russische volk genoeg bestudeerd, om het ook uit de verte te kunnen schilderen, met dat kleurrijk en fijn penseel, dat hij het zijne mocht noemen. Zijn laatste groote schepping, *Terres Vierges*, is, volgens Madame Durand-Gréville, het degelijkste en betrouwbaarste wat over Rusland geschreven werd, in die dagen van gisting en woeling, waarin het nihilisme gevaarlijk begon te worden.

Den beminnelijken eenvoud, die zoovelen in Tourguenef aantrok, had hij gemeen met den rijkbegaafden man, wiens dood een verlies is voor onze letterkunde, met Henri Conscience. Ook Conscience heeft door zijne werken een grooten en goeden invloed uitgeoefend.

De schrijver van *De Leeuw van Vlaanderen*, die welsprekende verheerlijking van den opstand van een klein volk tegen een krachtigen overheerscher, een soort van epos, waarin de helden meer dan levensgroot zijn geschilderd, heeft de vaderlandsche gevoelens zijner stamgenooten wakker geroepen en versterkt, en is de vader geworden van de nieuwere Zuid-Nederlandsche letteren. Als zoodanig werd hij geëerd, reeds bij zijn leven, op een wijze, zooals weinigen te beurt valt. De duizenden, die hem in September 1881 te Brussel hunne hulde kwamen brengen, - een hulde, waarbij ook Noord-Nederland zich aansloot -; de duizenden, die in Augustus 1883 de onthulling van zijn standbeeld te Antwerpen toejuichten, hebben dankbaar erkend wat Vlaanderen hem verschuldigd is. Maar ook zij, die alleen uit het oogpunt der kunst Conscience's werken beschouwen, zullen zijne ‘heideromans’, zooals men ze genoemd heeft, *Baas Gansendonck, De Loteling, De arme Edelman, Houte Klara, Rikketikketak* blijven genieten, en den begaafden schrijver, die zoo diep voelde en zoo eenvoudig vertelde hunne dankbare bewondering blijven schenken.

De heer Busken Huet, mog het, in zijn straks met een enkel woord te bespreken *Fantasiën*, betreuren, dat Nederland door zijn taal tot isolement, en dientengevolge tot middelmatigheid veroordeeld is; dat die taal, hoe kunstig men ze ook schrijve of spreke, tot niets anders dient dan om tusschen ons volk en de buitenwereld een ringmuur te metselen; hij moge de heuschheid waardeeren, waarmede dit denkbeeld door sommigen ontvangen en beoordeeld is, en getroffen zijn door de toevallige instemming, welke

het bij een geleerde als Max Müller gevonden heeft, - men mag het betwijfelen of een Henri Conscience zoo gewaardeerd zou zijn geworden, of, wat meer zegt, zooveel ingang gevonden en zooveel goeds gewrocht zou hebben, wanneer hij in plaats van zijn krachtig en lenig Vlaamsch, het Fransch tot voertuig van zijn gedachten gebruikt had.

De heeren Huet en Max Müller houden het ons ten goede, dat wij voortgaan met hetgeen wij te zeggen hebben, allereerst te zeggen in onze eigene taal, en nog vasthouden aan het 'vooroordeel, dat vaderlandsliefde een vaderlandsche taal tot voorwaarde heeft.'

Vaderlandsliefde en liefde voor de vaderlandsche taal - wat men Dr. J o h a n n e s v a n V l o t e n, den op 21 September jl. op ruim 65jarigen ouderdom overleden geleerde, ook moge kunnen verwijten, zeer zeker niet dat het hem aan liefde voor Nederland en zijne roemrijke geschiedenis, of aan ingenomenheid met de Nederlandsche taal ontbrak.

De ruwe wijze, waarop hij vaak zijne krachtige overtuiging uitsprak, de beleedigende toon, waarop hij telkens weêr dezelfde personen, op wie hij, te recht of te onrecht, gebeten was, placht aan te vallen - zijne virtuositeit in het smeden van kwetsende epitheta was ongeëvenaard - worden door weinigen in bescherming genomen, en werden ook in dit tijdschrift voor een tiental jaren scherp veroordeeld. Al mag zijn voorbeeld een enkele maal zijn gevolgd, gelukkig heeft hij in dit opzicht geen school gevormd.

Van Vloten bezat echter als schrijver andere en deugdelijker eigenschappen. Hij heeft zich ten opzichte van onze geschiedenis en van onze letterkunde verdiensten verworven, welke het onrechtvaardig en ondankbaar zijn zoude niet luide te erkennen.

Wij hebben, wat zijne geschiedkundige werken betreft, slechts te herinneren aan de drie deelen van *Neerland's opstand tegen Spanje;* op het gebied der letterkundige geschiedenis slechts titels te vermelden, als: *Het Nederlandsche kluchtspel van de* 14^{e} *tot de* 18^{e} *eeuw, Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letteren*, te herinneren aan zijn uitgaaf van Vondel, aan zijne Bloemlezingen; wij hebben slechts te wijzen op zijn *Schoonheidsleer*, op *de Nederlandsche Schilderkunst van de* 14^{e} *tot de* 18^{e} *eeuw*, op de wijsgeerige studiën, *Baruch d'Espinoza, zijn leven en schriften*, en die talrijke an-

dere in *De Levensbode* (later *De Humanist*), om de uitspraak te staven dat Dr. van Vloten als geleerde onvermoeid werkzaam is geweest en aan zijne landgenooten werken van blijvende waarde heeft geschonken. Niet het minst door het populariseeren van de geschiedenis der kunsten en van de geschiedenis onzer Nederlandsche letteren heeft hij onmiskenbaar nut gesticht.

***Litterarische Fantasiën*, door Cd. Busken Huet. Vierde reeks. Vijfde deel. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1883.**
***De Delftsche Wonderdokter*, door Mevr. A.L.G. Bosboom Toussaint. Derde druk. (Opgedragen aan het Nederlandsche volk en vermeerderd met eene inleiding). Amsterdam, W.H. Kirberger, 1883.**
***Verpoozingen op letterkundig gebied*, door Nicolaas Beets. Derde, door den Auteur herziene druk. Arnhem en Nijmegen, Gebrs. E. & M. Cohen, 1883.**

Men kent het antwoord van den man - wat was hij? een geblaseerde, een *gourmet*, een conservatief in het letterkundige of eenvoudig een man van smaak? -, op de vraag naar hetgeen hij tegenwoordig las: *Je ne lis plus, je relis*. Onze Nederlandsche uitgevers hebben in de laatste maanden voor hen, die niet meer lezen, maar nog slechts overlezen, rijkelijk gezorgd. Uit den rijken voorraad grijpen wij slechts een paar der belangrijkste boeken.

Van de *Litterarische Fantasiën* van Cd. B u s k e n H u e t verscheen het 5de deel der vierde reeks, bevattende stukken over P.C. Hooft, Mr. Johan Valckenaer, Het land van Rubens, Vosmaer's Amazone, over Van den Berg's studie over het tooneel te Batavia, ter gedachtenis aan M.D. De Bruyn, en over militairen dienstplicht, - opstellen welke indertijd in *De Gids*, in *Nederland* en in *het Dagblad voor Nederlandsch Indië* het licht zagen.

De lezers van *De Gids* kunnen de koninklijke studie van den dichter Hooft nog eens overlezen, welke in Maart 1881 dit tijdschrift versierde, eene studie, waarbij de schrijver blijkbaar door zijn onderwerp gedragen werd, en die in 78 bladzijden ons een beeld van den dichter

schenkt zoo volledig, zoo boeiend, zoo opwekkend, zoo schoon van vorm, dat men er telkens weêr in bladert, en het alleen betreurt, dat de schrijver ons niet ook, als pendant, een stuk over Hooft als prozaschrijver heeft geschonken. Wij hopen voor de eer van de-'redacteuren-veteranen' van *De Gids*, die, volgens Huet, het tijdschrift tegenwoordig niet-alleen niet lezen, maar zelfs niet opensnijden, dat zij indertijd althans voor dit artikel van hunne gewoonte zullen zijn afgeweken. *Une fois n'est pas coutume*. Zij zullen dan het mes gezet hebben in een sappig ooft, dat, al moge de Heer Huet zelf met treffende bescheidenheid aan Alberdingk Thijm's *Susanna Bartelotti*, als bijdrage tot de Hooftfeesten, den eereprijs toekennen, door ons tot de beste en duurzaamste vruchten dier feestviering gerekend wordt.

In de, 1 Februari 1881 gedagteekende, voorrede voor het 2de deel dezer zelfde reeks 'Litterarische Fantasiën' schrijft Huet zijne onafhankelijkheid ten aanzien van elke letterkundige *côterie* ten onzent daaraan toe, dat hij, van het oogenblik waarop hij omstreeks 1860 zich op de studie der nieuwere vaderlandsche letteren is gaan toeleggen, zich van de letterkundigen onder zijne tijdgenooten stelselmatig heeft afgezonderd, briefwisseling bijna volstrekt vermeden, vroegere betrekkingen niet aangehouden, nieuwere niet gezocht heeft. Hij huivert bij het denkbeeld, welk lot hem zou wachten, indien hij zijn 'bomvrije kazemat' ging verlaten en zijne 'Litterarische Fantasiën', in plaats van te Parijs, in het kleine Nederland moest gaan schrijven, in het land - zoo schrijft hij - dat, 'buiten den ijver waarmede sommige letterkundigen er zich zelven aanbidden, anderen zich onderling bewierooken, de overblijvenden elkander verslinden, op dit oogenblik geen letterkundig leven kent, dan een hetwelk volstaan kan met leiding uit de verte.'

Toch zijn er velen die, ondanks alle waardeering van Huet's onafhankelijkheid ten aanzien van elke *côterie* en van de kracht, welke hij uit zijn isolement put, meenen te bespeuren, dat hij niet ongestraft alle betrekkingen met zijn vaderland heeft verbroken. Zij zijn van oordeel, dat een man, wiens door studie gerijpte geest steun vindt in een eerlijk en standvastig karakter, alleen door zich onder zijne landgenooten te bewegen, door dezelfde lucht in te ademen als zij, door hen te zien leven en, in hunne deugden en gebreken, van nabij gade te slaan, een volledig, deugdelijk oordeel over hen en hunne letterkunde kan vellen.

Het is, naar ons oordeel, niet in de eerste plaats de afwezigheid in zijne geschriften van hetgeen de Franschen *la politesse de l'esprit* noemen, zelfs niet die periodieke, telkens nieuwe slachtoffers zoekende, i n u n d a t i o n o f m i s t e m p e r' d h u m o u r (om met *King John* te spreken), welke velen van Huet vervreemdt, maar veeleer vooral dit ééne dat, waar hij zijnen landgenooten de roede niet spaart, in de wijze waarop hij zijn gezag laat gelden, zoo zelden, al ware het maar uit één trek, uit één zinwending, uit één enkel woord, iets doorschemert wat op sympathie voor zijn land gelijkt. Ook van de vaderlandsliefde geldt, dat zij alle dingen verdraagt, alle dingen gelooft, alle dingen hoopt. Huet mist het geloof aan het goede, het levenswaardige van de hedendaagsche Nederlandsche natie in het algemeen, en van vele Nederlanders in het bijzonder, en het moet hem een hopeloos werk toeschijnen, om voor dit geslacht zijn kruit te verschieten en, als een moderne Danaïde, voortdurend water des levens te werpen in een, in zijne oogen, zoo al niet bodemloos, dan toch zeker zeer lek vat.

Wie nog aan het Nederlandsche volk gelooft en op dat volk hoopt is de beminnelijke Mevrouw B o s b o o m - T o u s s a i n t die, zoowel als aan haar machtig talent, aan haar warme vaderlandsliefde te danken heeft, dat zij leeft en zal blijven leven in het hart van haar landgenooten.

Wilt ge een hartig en hartelijk vaderlandsch woord vernemen, lees dan de inleiding, welke zij aan den 3^{den} druk van *De Delftsche Wonderdokter* laat voorafgaan.

Mevrouw Bosboom is niet minder op hare onafhankelijkheid als schrijfster gesteld dan Huet. Ook zij schrijft: ‘Ik heb altijd getracht mijne onafhankelijkheid te bewaren op litterarisch gebied, al moest ik daardoor misschien een weinig op mijzelve staan. In dit isolement voelde ik mij vrij, en in die vrijheid vond ik mijne kracht.’ Maar daarvoor is zij niet haar land ontvlucht, heeft zij niet oude banden laten afsterven, niet zich in een of andere ‘bomvrije kazemat’ opgesloten. Neen, zij is blijven leven in het midden van haar volk, zij is in gemeenschap gebleven met de voortreffelijkste harer tijdgenooten, welke richting zij ook waren toegedaan. De ernstige geloofsovertuiging, welke ten grondslag ligt aan al hare historische romans, heeft haar niet gemaakt tot een partijgangster.

De inleiding tot dezen derden druk van *De Delftsche Wonderdokter* bevat een toewijding aan de nagedachtenis van hare vrienden Groen van Prinsterer. Men kan van dit edel echtpaar, van den fijnen geest, die ons door de meesterlijke teekening van Allard Pierson in zijne 'Oudere Tijdgenooten' nog nader is getreden, met geen oprechter waardeering spreken dan Mevrouw Bosboom het in deze inleiding doet. Zij schetst bare vrienden als 'zich zelven vergetend, verloochenend, om den wille van anderen, altijd gevende met een blijmoedig hart, altijd en overal de milde hand uitstrekkende, zoover zij reiken kon, en nooit ontmoedigd, hoe vaak ook teleurgesteld; nooit terugtredend, hoe vaak ook gekwetst, lastig gevallen, bedrogen! altijd en overal overvloediglijk weldoende, als de rijkste onder de rijken en daarnevens hun zelven arm in den zin van eenvoud en matiging, naar evenredigheid van de groote schatten, die hun waren toebedeeld.' Toch heeft zij haar roman bij zijn eerste verschijning niet opgedragen aan de echtgenooten Groen van Prinsterer. Zulk een opdracht, schrijft zij, 'had mijn boek tot het boek eener partij gestempeld, en dit mocht niet zijn ... Mijn Wonderdokter mocht niet eenzijdig worden opgevat, hij behoorde niet aan eene richting maar aan alle mijne landgenooten ...'

Bovendien, de schrijfster wist, dat hare vrienden niet noodig hadden dat het boek hun bijzonder werd toegewijd, om het met liefde te ontvangen en er hunne goedkeuring aan te schenken.

Jacob Jansz, de waardige Delvenaar van de 16^{e} eeuw, de held van dezen roman, was - zoo gaat de schrijfster in deze inleiding voort - 'de man van het volk, een democraat in den waren edelsten zin. Hij was van de leer, dat geen land kon bloeien zonder orde, en dat er geen orde kon zijn zonder gezag; hij eerde Heeren en Prinsen in de waardigheid van hun ambt, van hunnen rang; maar hij eerde niet minder den nijveren handwerksman en zijn arbeid ... Hij had de leus: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap n i e t in den mond; hij had zijn medeburgers veel te lief om hen ontevreden te maken met hun lot en ongeschikt voor de plichten, waarvan het volbrengen zelf hun geluk zou bevorderen. Hij hield geen toespraken, maar hij leeraarde bij exempel ... Zoo stichtte hij zijne tijd- en landgenooten, die hem liefhadden en eerden tot lang na zijn dood.'

'O! mocht hij het nog weer de onzen doen' - roept Mevrouw

Bosboom uit. En dan richt zij zich, aan het slot van deze inleiding, rechtstreeks aldus tot het Nederlandsche volk:

'Volk van Nederland! deze uitgave van den Delftschen Wonderdokter is nu werkelijk opgedragen aan u, en daarom heb ik zelve u ook wat te zeggen. Wonderdokters zijn niet onmogelijk, maar toch .... zeer zeldzaam, en op sociaal gebied geeft er zich menigeen voor uit die niet te vertrouwen is. Geeft ze geen geloof. Zij wijzen u op luchtspiegelingen die verdwijnen, zoo ras gij er naar grijpt, en bieden geneesmiddelen aan die de kwaal doen verergeren. Naar verbetering van toestand te trachten is uw recht, is de plicht van ieder burger, die voor zich zelf en de zijnen heeft te zorgen; maar men zoeke de verbetering niet in gewelddadige omkeering van het bestaande, men zoeke die niet door in het blinde te tasten naar 't geen in de verte ligt, men zoeke het naastbij met opene oogen; in eendrachtelijk samenwerken, in wijs overleg ....' En dan vermaant zij de werklieden, dat zij liefde en eensgezindheid mogen kweeken in hunne gezinnen; dat zij breken mogen met hun ergsten vijand: den drank; dat zij het niet op de school of de kerk alleen laten aankomen, om hunne kinderen te leeren wat zij noodig hebben te weten en te zijn; maar dat zij hun ook in het gezin, door hun voorbeeld, leeren wat het zegt zijn plicht te doen, al valt het zwaar, wat het zegt elkander te verdragen, elkander lief te hebben en elkander te helpen in het kleine.

Bij al den ernst, dien deze woorden ademen, toont de zeventigjarige ook een open oog te hebben voor de genietingen van het leven en ze den werkman van harte te gunnen. 'Er zijn volksvoorstellingen' - zegt zij - 'er zijn volksspelen, er zijn volkstreinen, die het zich verplaatsen van het eene oord naar het andere onder het bereik brengen van den minst gegoede. Waarom zoudt gij er het uwe niet eens van nemen? Kniezen en suffen maakt geen flinken werkman en, ik weet het zoo goed als gij, "een mensch moet eens een beetje hebben." Alleen, geniet dan met matiging en met de uwen; zoek het genot niet in bedwelming die vernedert en ontaardt ...' En eindelijk: 'In alle uwe wegen houdt vast aan de vreeze Gods, dan hebt gij voor geen mensch de oogen neêr te slaan.'

Men moge de geloofsovertuiging, welke uit deze inleiding spreekt, al of niet deelen, wie op zijn beurt geen partijganger

is, zal getroffen worden door den blijmoedigen, hartelijken, gemoedelijken toon van deze opdracht. In onze dagen, nu de dweepzucht, de geest van uitsluiting steeds in kracht toenemen, nu de partijen steeds onverzoenlijker tegen elkander optreden en een strijd op leven en dood staan aan te gaan, is zulk een toon uit den mond van een ‘vrouw des geloofs’ dubbel te waardeeren.

De Delftsche wonderdokter heeft zijn naam reeds gemaakt en onze aanbeveling niet meer noodig.

Gij mist in dezen roman het gejaagde, maar ook iets van het spannende dat in onzen gehaasten tijd den modernen roman kenmerkt. Het breed uitgesponnene in beschrijvingen en gesprekken vordert van den lezer eenige volharding, eenige inspanning; - maar hoe wordt die moeite beloond! Telkens geniet ge van die tafereelen, met hun historischen achtergrond, krachtig geschilderd door de hand eener kunstenares, die het tijdvak, dat zij voor hare schepping koos, den aanvang van den hervormingstijd in ons land, in den grond kent, in den geest er van diep is doorgedrongen, en met onovertroffen meesterschap den toon en de kleur van dit tijdvak weet te treffen en weer te geven.

Zij die na ons komen zullen wellicht geen tijd meer vinden of althans zich den tijd niet meer gunnen, om een zoo breed uitgesponnen roman te lezen, doch de een of andere man van smaak zal voor de lezers der 20e eeuw een keus weten te doen uit de voornaamste tafereelen, als het spelevaren op den Delftschen vliet, Juliaans vlucht door Delft na het woeste tooneel in het kuiperspakhuis, zijne ontvangst in Graswinckels woning en zoovele anderen. Deze schoonheden blijven, ook als de vorm van het geheel verouderd zal schijnen, *a joy for ever*.

Dat zal, vertrouwen wij, ook het geval zijn met B e e t s ' geschriften in proza, en in het bijzonder met die, waarin, naar Huet's uitdrukking, ‘de lichtende Hildebrandsvonken’ spatten. *De Verpoozingen op letterkundig gebied*, waarvan thans de 3e druk het licht ziet, bevatten slechts één dergelijk opstel, *Het populaire*. De overige stukken, *Willem van Harens' Friso, Vondel, Poot* en *Bilderdijk*, zijn grootendeels meer in den toon van de ouderwetsche lofrede geschreven en zullen in de eerste plaats als modellen van stijl bewondering blijven verdienen. Maar in *Het populaire* vinden wij den frisschen humor,

het heldere oordeel, den gezonden smaak van Beets-Hildebrand in hun volle kracht. Waar wij op onze leestafel, zoogenaamd ‘populaire’ werken aantreffen,

- Wat zich als populair komt melden,
Is 't, och, zoo zelden,

zou men met een variant op het bekende leekedichtje kunnen zeggen - zullen wij zeker, nog menigmaal gelegenheid hebben, om die aan Beets' eischen van het populaire te toetsen, en te herinneren aan gulden kernspreuken, als deze:

Het is niet voor het Volk, wat niet is voor den mensch, wat niet komt van den mensch. - Het instrument van den populairen toon is het vol ledig, is het welbesnaard mensch en hart. - Het volk kan onmogelijk door sentimentaliteit bekoord worden. Het volk eet niets zonder zout.

De uitgevers, Gebrs. Cohen, die het werk tegen matigen prijs verkrijgbaar stellen, en daardoor tot verspreiding van een degelijk boek medewerken, mogen genoeg succes hebben met hunne onderneming om zich ook aan een dergelijke uitgaaf van de *Verscheidenheden* te wagen. Stukken als ‘Gesprek met Vondel,’ ‘Over Letterdieverij’ ‘Ons reizen,’ ‘Over de beteekenis der ongeletterden’, ‘Doen door laten’ enz., verdienen gebracht te worden onder het bereik van al wat Hollandsch spreekt en schrijft.

***Transalpina*. Novellen door W.P. Wolters. Leiden, E.J. Brill, 1883.**

Herlezen zal men ongetwijfeld ook de meeste der novellen, door den Heer Wolters onder den titel *Transalpina* in één bundel bijeengebracht.

Wij danken den schrijver menige belangwekkende schets aan het leven der oude Hollandsche meesters ontleend. Het beschaafde publiek heeft zijn *Saskia* genoten en in dankbare herinnering be-

waard. In bovengenoemden bundel doet hij grepen in het leven van Bartolomeo en Rafaël. Een hachelijke onderneming inderdaad, vooral waar het Rafaël geldt. Want de Hollandsche meesters zijn vleesch van ons vleesch en been van ons been. Hun levensopvatting en kunstideaal ligt ons, Nederlanders, nader. Doch om Rafaël's aetherischen persoon zweeft als een stralenkrans, een soort van mystische glorie. Hem dien zachtkens van het hoofd te nemen, maar zóó dat het licht van Italië en de gloed van zijn heerlijk genie hem omvloeien blijven, den Rafaël der werkelijkheid met dien der verbeelding in een te smelten, maar zoo dat de lezer geen gevoel van teleurstelling en ontnuchtering ontware, dit vereischt een uiterst fijne, geoefende hand. Men dient zich geheel in den tijd, dien men schildert, in te leven, den geest in zich op te nemen die het Italië dier tijden bezielde, wil men meer dan een aangenaam verhaal, wil men levende beelden scheppen. Om die beelden in een passende lijst te zetten, uit natuur en historie, maatschappelijk leven een greep te doen, een achtergrond te vormen, waartegen de figuren zich afronden, - uitkomen, welk een voorbereiding en studie vordert 't! Nu gaf ontegenzeggelijk de heer Wolters in de schetsen, die zijn bundel openen en sluiten, lezenswaardige, schoon al te gerekte verhalen. Maar wij *aanschouwen* Italië niet. Ook gelukte 't hem niet zijn Rafaël en Fra Baccio leven in te blazen. De Rafaël van Wolters verschilt ons te weinig van een hedendaagschen schilder. Of 't gelukkig gekozen is hem Bartolomeo met *u* te laten aanspreken: ‘Wie is u? gebruikt u eene houten pop? Heeft u de kloostergelofte afgelegd?’ Dit is een kleinigheid en wij willen niet vitten, maar het geeft aan het onderhoud den tint van een hedendaagsch gesprek. Wij hooren een kunstenaar spreken, maar in dezen kunstenaar Rafaël te herkennen en geen anderen dan dezen, daartoe dwingt ons de kunst van den heer Wolters niet. Geeft Rafaël en la Fornarina andere namen, de schets van den heer Wolters wordt er door gebaat noch geschaad. Het doorzicht ontbreekt in zijn teekening, de figuren zijn omtrekken, de gesprekken langer uitgesponnen dan bestaanbaar is met den goeden bouw eens verhaals. De eerste en de laatste der schetsen zijn naar 't ons voorkomt de zwakste. Zal men er den heer Wolters een verwijt van maken dat hem zijn onderwerp te machtig was? Wie zou niet terughuiveren van een stoffe, die zoo groote moeielijkheden biedt en zoo hooge eischen stelt? Dat Wolters ze niettemin aandurfde

is slechts hieruit te verklaren, dat hij zich met losse schetsen tevreden stelde en geen beeldwerk beoogde te leveren. Leg Saskia naast deze stukken, Rembrand en de lieve Friesche naast Rafaël en la Fornarina; de arbeid van gisteren doe uitspraak over den arbeid van heden.

Eleonore Gritti verplaatst ons naar Venetië. De al te veeleischende lezer zou wederom geneigd zijn te vragen: waarom liet ge ons niet meer van de stad der Lagunen zien? Waarom verwisseldet ge niet vaker de pen voor 't penseel? Ook in dit verhaal had men mogen verlangen dat meer zorg aan de omlijsting besteed ware. De personen zijn beter gelukt. 't Zijn Italianen; zij hebben het warme Italiaansche bloed. De heer Wolters schildert naar waarheid het zuidelijk karakter, hun minnenijd, het langzaam berekenend voorbereiden, stelselmatig ten uitvoer leggen, het slurpen der wraak. De ontknooping verrast; het verhaal is boeiend geschreven. Boven deze laatste schets en boven alle anderen in dezen bundel steekt, naar onze meening, *de Gladiator van Verona* uit. Niet dat de stijl overal onberispelijk is, lange zinnen er niet bij gewonnen zouden hebben indien de auteur ze doormidden had geknipt, maar gelijk het daar ligt, een breed opgezet, zeer realistisch, als met forsche veegen op het doek geborsteld tafreel, proeven wij er dien eigenaardigen bijsmaak aan, welke het boven het middelmatige zich verheffende kenmerkt. Hier hebben wij inderdaad echte Romeinen; hier hebben wij menschen uit de oudheid, geen modernen wie men een Romeinsche toga om de schouders hing. De gladiator, de moeder van Varro, dat zijn heidenen in merg en been, geen druppel bloed van nieuwere beschaving vloeit hun door de aderen. Zij gevoelen anders dan wij; zij zijn uit een anderen gietvorm gegoten. Het sentimenteele element, het teerhartige fijne, dat het christendom in de gewaarwordingen bracht, ontbreekt. Die menschen hebben een inwendig leven, dat hemelsbreed van het onze verschilt, maar zij *leven*. Daarom grijpt dit verhaal ons zoo aan. Hoe schelle kleuren goot de heer Wolters over het gevecht in het amphitheater, welk een beweging is er in dit tooneel! Weerzinwekkend in zijn brutale naaktheid, trekt het door 't forsche der behandeling onweerstaanbaar ons oog. De tegenstelling van Julia's, door de aanraking met het christendom verzachte en veredelde inborst, met de woestheid harer Heidensche vrienden, is treffend weêrgegeven, aangrijpend geschilderd.

Wij begrijpen de walging, die het christelijk weekhartige, zachtzinnige, dier Heidenschen naturen moest inboezemen. Wij rekenen het den heer Wolters tot een groote verdienste, dat hij in de personen van Varro, zijn moeder en de arme Julia, ons twee werelden in botsing aanschouwelijk maakte. Het is geen lief verhaaltje om voor te lezen in een dameskring, het is een geniale schets, waarnaar de kenner de hand uitstrekt, die hij met ingenomenheid beschouwt en bestudeert. Moesten wij uit de voortbrengselen van Wolters een keuze doen, wij zouden geen oogenblik aarzelen; wij kozen *Saskia* en *de Gladiator van Verona*. Indien men mag spreken van een kunstenaars temperament, dan is het temperament van den heer Wolters nadrukkelijk realistisch en zullen hem altijd die schetsen het best gelukken, welke hem in een midden verplaatsen dat het meest overeenkomt met de eigenaardige richting van zijn talent.

***Overijselsche Vertellingen*, door P. Heering, met 3 teekeningen van Israëls. Leiden, E.J. Brill, 1883.**

Niet minder dan de heer Wolters is P. H e e r i n g een goede bekende van de Gidslezers. Wie herinnert zich niet, behalve de boeiende schetsen uit Indië, getiteld: *Een bezoek aan het Ardjoenogebergte, Naar Java's hoogsten bergtop*, die vertellingen, gedeeltelijk in Overijselsch dialect, *Geen dank - ook geen zegen*? *Moeders strijd, Vaders Engel*, welke het eerst in *De Gids* verschenen? Deze schetsen hebben thans, met enkele andere vermeerderd, in één bundel, het licht gezien. Drie teekeningen van Jozef Isaëls luisteren het boekje op. Geen wonder, dat de dichter-schilder zich door deze vertellingen aangetrokken voelde. Heering toch teekent ons bij voorkeur eenvoudige zielen, boeren en boerinnen, vaak arme daglooners of ouden van dagen, die op het platte land een schamel bestaan vinden, maar in wier gemoed een vonkje gloort, dat hen belangwekkend maakt. Zij zijn van het slag, waaraan Israëls zijne onsterfelijke figuren ontleende.

Heering schets ons geen onmogelijke, geïdealiseerde boeren en boerinnen, overgevoelig of buitengewoon braaf. Men ziet het zijne typen aan, dat hij met ze verkeerde, hunne hartsgeheimen afgeluisterd en hen tot in hunne geringste bewegingen, tot in de bijzonderheden van hun taal, zorgvuldig waargenomen heeft. Maar hij heeft ze tevens gezien als een dichter, die, waar hij het oog niet sluit voor de vaak droeve werkelijkheid en diep doordrongen is van den ernst van het leven, toch de weldaad van dit leven weet te waardeeren, en zich, met de kinderen, verheugt in ‘de heerlijkheid der aarde en de vriendelijkheid der menschen’.

Een onvergetelijke dag heet hij den dag van het Waterloofeest, zooals het in Juni 1865 in zijn dorp door de kinderen gevierd werd. Hij laat u het eenvoudige feest meêmaken en beschrijft het u in al zijne bijzonderheden, met een ingenomenheid, soms met een enthousiasme, als kon men zich niets fraaiers, niets genotvollers denken.

‘De schemering viel’ - luidt het slot van dit stuk - ‘en de sterren verschenen allengs in grooter aantal in de blauwe, smettelooze lucht. Ik ging de koelte van den avond genieten, en wandelde langs het schoolplein, waar nu de nachtelijke schaduw zich legerde en de linde als in een plechtig zwijgen haar kroon ten hemel beurde. Onwillekeurig liep ik het plein op en stond stil onder den boom. Gelijk menigmaal twee geheel tegenstrijdige aandoeningen ons aangrijpen, zoo maakte ook op dat oogenblik een wonderbare mengeling van gewaarwordingen zich van mij meester. Ik hoorde opnieuw het gerucht van de kinderstemmen, die hier hadden weerklonken, en tegelijkertijd gevoelde ik het stille, statige indrukwekkende van den schoonen avond. 't Was alsof het kinderlied nog was blijven hangen tusschen het groen en nagalmde in de takken der boomen. 't Was of dat lied nog wegstervende was en met den suizenden avondwind ineenvloeide. om als met een dankgebed, eenen lofzang den dag te besluiten. Allerlei gedachten en wenschen rezen onwillekeurig bij mij op. Ik dacht aan de toekomst; aan onze jeugd, eenmaal opgegroeid tot mannen en vrouwen, de hoop van gemeente en vaderland. Mijne wenschen tooverden mij de liefelijkste tooneelen van eendrachtig volksleven voor den geest...

Toen ik het schoolplein verliet, haalde ik een bejaard man, een boer uit onze buurt, al wandelende in. Ik herkende hem in de schemering aan zijne stem. Samen liepen we voort. En hij

vertelde: “Ik dochte zoo in 't vortloopen; wat is 't 'n goed dink, zoo'n kienderfeest. Al wat 'n minse voor 'n kiend zien genugen doet, is 'n dankboar waark. En 't is naotuurlyk um de kiender begunt, moar 't is ook zoo goed veur ons allemoale. 't Liekt mien zoo nuttig veur d' ienigheid. Da' zie allemoale zoo gelieke zingen en speulen, d'aarme en de rieke kiender, de Roomschen en de Griffermeersen, en dat alle minsen dat zien en heuren, kiek, da iend ik zoo'n oarigheid!”

Zoo sprak hij, en met een ernstigen glimlach reikte hij mij de hand ten afscheid.’

De volle maat van zijn talent geeft Heering eerst, waar hij meer bijzonder als novellist op den voorgrond treedt. De ontevredene en toch beklagenswaardige ‘Olde Triene’ in *Geen dank, ook geen zegen?*, de wangunstige Jouk in *Eene Bekeeringsgeschiedenis*, hebben geleefd en leven in Heering's vertellingen voort. Daar is zoo iets echt menschelijks in hen, dat men ze, met al hun gebreken, belangstellend blijft volgen. Ook de omgeving, waarin zij zich bewegen, is niet gemaakt, maar leeft met hen mede.

De kroon spant de vertelling *Moeders strijd*. Naar ons gevoelen is deze novelle een meesterstukje van fijn gevoel, menschkundige waarneming en artistieke teekening. Wij kennen in onze novellistische letterkunde weinig bladzijden, welke die evenaren, waarin de ontmoeting van Triene en Jan, op een Zondag na de namiddagkerk, ons voor de oogen wordt getooverd:

‘Dat was hunne eerste ontmoeting onder vier oogen. Jan had het bijzonder te kwaad met zijne keel, en hemde een keer of wat. En Triene wendde het hoofd af, en deed volstrekt onnoodig haar oorring open en weêr dicht. Dat was van ‘de vremdigheid.’ - Triene vroeg naar de gezondheid van Jan's moeder, en Jan of ook bij haar ‘'t volk nog allegelieke goed in orde’ was. - Toen kwam er eene kleine pauze. - Daarop zei Jan, dat, naar hij vernomen had, het nieuwe span paarden van Haverman niet te best voldeed, en noemde Triene de gebreken op van die dieren. - Eene pauze. - Triene vroeg of Jan wel gehoord had, dat ‘meisters Rikoa’ zoo ziek was, en over dat onderwerp werden eenige woorden gewisseld. - Eene pauze. - Nu hemde Jan eens flink, vermande zich en zei: dat het zoo erg stil en leeg was thuis, nu vader er niet meer was. ‘Ik kan 't oe niet zeggen, Triene, hoe vreemd 't is.’ Waarop Triene met goedhartigen nadruk ant-

woordde: ‘Nou, dà' dot mij gien nije, Jan, dà'geleuve 'k geern.’ - Nu, geloof ik, wist Jan er geen raad meer op. Hij werd er warm van. En daar zij juist een hekje voorbijkwamen, dat toegang verschafte tot een pad naar de buurt, waarin hij woonde, greep hij de gelegenheid aan, om te ontsnappen. ‘Nou, Triene,’ zei hij met een ernstig gezicht, ‘'t beste!’ En Triene stapte, zonder om te kijken, door en sprak: ‘Nou Jan, joe ook zoo!’ - Toen hij door het poortje was gegaan en het met een luiden slag had laten dichtvallen, stond Jan onwillekeurig stil en keek, met de handen op het hek geleund, het lieve schepsel na. Triene, denkende Jan op den rug te zien, zag op hare beurt om, en keek hem vlak in het gelaat. Ze bloosde tot in den hals, ze kreeg ‘'n heufd as twee aêren; bedremmeld sloeg ze eerst de oogen naar beneden, en daarna hief zij ze weêr op, om met een verlegen blik de zijnen te ontmoeten. Doch op ditzelfde oogenblik verscheen plotseling, als ware het afgesproken, op beider gezicht een lach. Een lach als een zonneschijn, een lach van de oogen, van den mond, het voorhoofd, het gansche wezen. Zoo zagen ze elkander aan, de verlegenheid verdween, ze knikten en knikten nog eens elkaâr toe. En daarop gingen zij zonder te spreken ieder zijns weegs.’

Een pendant van dit verrukkelijk tafereeltje is het stoeien bij de karnton in deze zelfde novelle. En dan het slot; hoe kiesch, met welke fijne en toch ware tinten is dat hachelijk oogenblik beschreven, waarop een ‘veurjaorspoppien’ zijn intrede in de wereld zal doen, het oogenblik dat tegelijk een eind zal maken aan moeders strijd en den vrede in een gelukkig gezin zal doen wederkeeren.

Wij worden door de wijze van voorstellen van den auteur zóó geboeid, wij zijn er zoo *in*, dat wij min of meer opschrikken, wanneer de heer Heering zelf van achter de schermen te voorschijn treedt, om den ‘waarden’, den ‘geachten’, den ‘geduldigen’ lezer een woordje toe te spreken. Na een der treffendste tooneelen in *Moeders strijd* bijvoorbeeld, richt de heer Heering een beschouwing tot den ‘geachten lezer’ over den invloed van den rijkdom op het huiselijk leven. Is het onze schuld, wanneer wij op zoo'n oogenblik over zulk een toespraak maar half gesticht zijn, en hunkeren naar den voortgang der novelle?

Nu een goed gesternte den schrijver, na jaren, wedergebracht heeft in de buurt van zijn eerste werkzaamheid, zullen deze

Overijselsche vertellingen zeker te eeniger tijd door ‘nieuwe Overijsselsche vertellingen’ worden gevolgd.

Schipper's *Kindergedichten*. Derde op nieuw herziene en vermeerderde uitgave. Arnhem en Nijmegen, Gebrs. E. & M. Cohen, 1883.

Toen wij, bedenkend hoeveel er ons al onder den titel ‘Kindergedichten’ werd voorgezet, wat volstrekt geen kinderkost bleek te zijn, huiverend het vouwbeen tusschen de bladeren van dezen bundel hadden geschoven, werden wij al aanstonds gerustgesteld door het Voorbericht, waarin wij het volgende lezen:

‘Bij de omwerking der oude en de vervaardiging der nieuwe versjes herinnerde ik mij telkens den eisch, dien de Génestet den Kinderdichter deed; een eisch, waarmee ik mij zoo volkomen vereenigen kan.’

Laten wij ons, op onze beurt, eens herinneren welke de eischen zijn die de Génestet aan kinderpoëzie stelde.

‘Kinderpoësie, - zegt hij - ‘weet ge wel dat daar misschien geen soort van dichtkunst is zoo moeilijk, zoovele gaven des geestes en des harten vereischend als juist deze! ... Hoe moet de kinderdichter met fijne menschenkennis weten te bespelen het wonderlijk instrument eener ontwakende kinderziel; en daartoe allereerst meester zijn over de taal, om haar te kneden, lieflijk, poëtisch, naïef, naar die schalke, bevallige lippen! Met wat wijs overleg en juisten takt moet hij weten te kiezen zijn beelden, vormen, fabelen, dat ze den kinderen toespreken. Wat keurig oordeel hoort er toe om te weten, in hoeverre en op wat wijze men in de poësie der kinderwereld het wonderlijke, het fantastische, het sprookjeselement, op moet nemen en gebruiken, zonder nochtans bijgeloof of angst te kweeken; maar om het gemoed als open te stellen voor de stemmen en indrukken der ideëele, der geestelijke wereld; want het hoort er in thuis; geen volle kinderpoësie zonder fee of asschepoester... Voorts hoe moet hij kennen en deelen, met hart en ziel hun lief en leed; hoe moet hij weten te spekuleeren op hun jeug-

dige eerzucht; hen niet *al* te zoet en braaf willen hebben; hen niet alles wijs willen maken, en zorgen meteen hen niet te maken al te wijs, te groot, te verheven! hoe moet hij weten partij te trekken van hun ondeugendheid, hun schalkheid - zonder te zeer de wenkbrauwen te fronsen! ... Hoe moet hij, eindelijk, met hen, niet uit de hoogte, maar uit den drang en den overvloed des harten, weten te spelen, te stoeien, te zingen en hen tevens te leeren, zonder dat zij 't bemerken, waarlijk niet te veel en niet altijd door een plechtstatig en vervelend: Wat leert men nu hieruit en daaruit? niet door zedelesjes maar door goede bezielende indrukken te geven!'

Wij haalden slechts het sprekendste aan uit dezen kostbaren schat van menschkundige wenken.

Overweging waard is ook wat de dichter later zegt over de wijze, waarop de religieuze snaar in het kinderlijk gemoed behoort te worden aangeroerd, over de groote kunst 'om de kinderen in hunne versjes te laten denken, spreken, zingen, zóódat ze begrijpen en gevoelen wat zij zeggen, dat zijzelven worden geroerd en getroffen, dat het is, vooral, of de gedachten oprijzen uit hun eigen hart, in hun eigen kunstelooze vormen.'

Men vergelijke daar nu eens mede, wat de heer Schipper, die beweert zich met de Génestet's eischen zoo volkomen te kunnen vereenigen, onzen kinderen aanbiedt.

'Wees allereerst meester van de taal, om haar te kneden, lieflijk, poëtisch, naïef' vraagt de Génestet, en Schipper dicht iets als W i n t e r s c h o o n :

Welk een fraai natuurgezicht,
Als de sneeuw op 't aardrijk ligt,
  Of de rijm op 't hout - lief kind,
  Zeker ge ook het beeldig vindt!
Ja, wanneer de zon dan schijnt,
Andre pracht er bij verdwijnt:
    enz. enz.

of als D w i n g e n :

'Wie zich van vele dingen
Maar meester maakt door dwingen,
  Als men zijn zin niet geeft,
Die handelt onverdraaglijk,
Is voor zich-zelf beklaaglijk,
  Daar hij nooit vroolijk leeft.'

Dees les van u, mijn vader,
Drong zich al na en nader
In uw Cornelis' hart;
Was ik een stoute jongen,
Toen 'k telkens heb gedwongen,
Ik denk er aan met smart.

Welk een toon, en welk een taal! Het kind heeft een instinctmatigen hekel aan dergelijk gerijmel. Het ergert zich niet aan een hiaat, maar wel aan een stoplap of aan zinverdraaiingen als: ‘Zeker ge ook het beeldig vindt’; en rijmlooze verzen, zooals er verscheidene in dezen bundel voorkomen, zijn voor kinderen eenvoudig geen verzen.

De kinderdichter moet de kinderen niet a l te zoet en braaf willen hebben, hij moet zorgen hen niet al te wijs, te groot en te verheven te maken - leert de Génestet. Schipper laat een moeder haar Margootje beknorren, omdat het kinds 's morgens aanstonds naar haar pop grijpt. ‘S p e e l z u c h t’ heet de verfoeilijke ondeugd, waaraan het kind zich schuldig maakt, en die in het aldus betitelde versje duchtig aan de kaak wordt gesteld:

Staat Margootje 's morgens op,
Aanstonds grijpt ze naar de pop,
Ja zelfs vóór ze heeft gebeden!
't Is niet zoet,
Dat ze 't doet;
Moeder knort er om met reden.

't Is ondankbaar - en het kind
Dat zijn speelgoed zoo bemint,
Hoort men nooit als leerzaam roemen;
Nooit als wijs -
Stram en grijs,
Zal men 't oudje een kind nog noemen.

Elders hooren wij ‘Papa’ van een man, die gearresteerd wordt, vertellen, dat hij e u v e l d a d e r werd; op blz. 131 wordt het kindlief door den kinderdichter als b e g a a f d m e t r e d e toegesproken; in een ander gedicht moet dat kind vernemen, dat zeker christelijk gebod, ‘a l z i j n h e i l b e s l u i t.’ Hoe kinderlijk niet waar?

Wij herinnerden aan wat de Génestet zegt van de manier, waarop de religieuze snaar in het kinderhart behoort te worden aangeroerd. Wat dunkt u van zoo'n kinderversje:

Aanzien des Persoons.

Bij God is geen aanzien, mijn kind, des persoons
  Of wat ooit naar voorkeur gelijke;
Slechts de eedle van harte wordt door Hem bemind,
  Hij zij dan een arme of een rijke.
God ziet op geen staat, op geen stand, op geen goed,
Alleen op een braaf, op een eerlijk gemoed -
O, dat in uw handel en wandel, de voet
  Toch nooit van het deugdenpad wijke!

Wanneer men den kinderen deze versjes niet opdringt, zullen zij ze zeker uit zichzelven laten liggen. Zij zijn toch in dit opzicht als die groote kinderen, het Volk, waarvan Beets in *Het populaire* zegt, dat het zich niets tegen heug en meug laat opdringen. De kinderen, de echte Hollandsche knaap en het echte Hollandsche meisje, die gezond van lichaam en geest zijn gebleven, die frisch en vroolijk rondkijken in een wereld, welke voor hen nog vol zonneschijn en bloemen is, zullen voor deze onnatuurlijke, onfrissche versjes, - waarvan zelfs die, waarin niet gepreekt, niet gefemeld wordt, nog droog en smakeloos zijn - hartelijk bedanken. En wij scharen ons zonder aarzelen aan hunne zijde.

Olympia, letterkundig-pedagogisch tijdschrift onder redactie van H.G. Roodhuyzen en J.A. Bientjes. Eerste jaargang. Deventer, W. Hulscher G.Jz., 1883.

Hollandsche jongens en meisjes te kweeken, gezond van lichaam en geest, blijft het ijverig streven van die mannen, welke, na ieder op zich zelf in tijdschriften en dagbladen hunne opmerkingen en waarschuwingen omtrent de verwaarloozing van het lichaam op de scholen, omtrent overlading en eenzijdigheid in het

onderwijs, te hebben neergelegd, de verspreide krachten vereenigd, en de *Olympia-vereeniging* gesticht hebben.

Gevolg van de oprichting dier Vereeniging is o.a. het hierboven genoemde tijdschrift, dat, al wordt het niet met even zooveel woorden op den titel vermeld, blijkbaar als het orgaan der Olympia-vereeniging moet worden beschouwd.

Reeds op de constitueerende vergadering in Maart jl. werd er op gewezen, dat een dergelijk speciaal tijdschrift enkel onder hen werkt, die het reeds over de daarin verkondigde beginselen eens zijn. Er is zeker veel waars in die bewering, en de vraag is geoorloofd of de hoofdmannen der Vereeniging voor de door hen op touw gezette beweging niet op ruimer schaal propaganda zouden kunnen maken, wanneer zij de speciale vragen, welke zich hierbij voordoen, in schoolbladen behandelden en de algemeene beginselen, waarvan zij uitgaan, door uitgewerkte studiën in de tijdschriften, welke ons vaderland bij de vleet bezit, wereldkundig trachtten te maken. Wij bewonderen den ijver der redacteurs van *Olympia*. De heer B i e n t j e s heeft in een zestal opstellen zijn denkbeelden ontwikkeld; de heer R o o d h u y z e n treedt in dezen jaargang niet minder dan twintigmaal, niet alleen als prozaschrijver, maar ook als dichter op. Doch juist dit telkens terugkeeren van dezelfde namen - tot onze verbazing treffen wij in dezen jaargang geen enkele maal den onvermoeiden scribent J a n H o l l a n d aan! - zoowel als het feit, dat er opstellen in voorkomen als bijv. een critiek over een gedicht van Bilderdijk, een schetsje van den algemeenen trouwdag te Amsterdam, geven, dunkt ons, wel eenig voedsel aan de meening van hen, die aan het gebiedend noodzakelijke van een speciaal tijdschrift twijfelen. Bovendien schijnt men in een dergelijk tijdschrift gevaar te loopen niet alleen in te veel bijzonderheden af te dalen, maar ook den lezer over zijne private belangen te gaan onderhouden. Zoo meent de heer Bientjes, in een noot van zijn artikel ‘Slotsommen,’ zich te moeten verdedigen tegen het verwijt, dat hij, tijdens hij een betrekking bij het middelbaar onderwijs bekleedde, geen orde onder zijne leerlingen wist te houden!

Deze opmerkingen nemen niet weg, dat *Olympia*, vooral nu het, in één jaargang compleet, kans heeft van ook buiten de leden der vereeniging verspreid te worden, van nut kan zijn, in zoover het op leer- en opvoedkundige vraagstukken onzer dagen een scherp licht

laat vallen, de stemmen, welke zich ook buiten ons land doen hooren tot ons overbrengt, en zoo de zaak levendig houdt.

Kan de Olympia-vereeniging voor onze kinderen de lucht, het licht en de beweging veroveren, die zij noodig hebben om tot kloeke mannen en gezonde moeders op te groeien, dan zal zij reeds een onschatbaar nut hebben gesticht. Uit een stuk van den heer Bientjes, getiteld: ‘Wat wil de Algemeene Olympia-vereeniging?’ blijkt ons dat zij ook nog op ruimer veld in het algemeen belang werkzaam wil zijn. Wij lezen daar: ‘Waarop nog veel meer dan op gymnastiek de nadruk moet gelegd worden, volksspel in de open lucht, bestaat niet dan bij zeldzame, gunstige uitzondering in Nederland. Vroeger bestaan hebbende spelen, als: kaatsen, raketten, kastie, kolven, malën en andere zijn bijna verdwenen. Hier en daar echter, 't moet dankbaar erkend worden, wedijveren oud-vaderlandsche jongens, jongens van Jan de Witt, in vlugheid en kracht in gymnastiekzaal, in giek of op het cricketveld. Wat wij wenschen is: die liefhebberijen algemeen en tot een volkseigenaardigheid te maken.’

Dat verdient zeker aller instemming, en ook op dit onderdeel harer werkzaamheid zij der jeugdige Vereeniging het beste succes toegewenscht.

***Uit het Koopvaardijleven*, door Petrus van Oort. 's Hertogenbosch, W.C. van Heusden, 1883.**

Wij hebben in de laatste jaren, meer dan vroeger, de blikken leeren richten naar de zee, die eens ons tweede vaderland was. Wij hebben ons warm gemaakt voor den onvergetelijken Koolemans Beijnen; wij hebben den Noordpoolreizigers uitgeleide gedaan op hunne moedige tochten, en hen met gejuich ingehaald na wel volbrachte reis; het lot der mannen van de Varna heeft ons een tijd lang met bekommernis vervuld, en wij tastten in de beurs toen er een waarborgkapitaal bijeengebracht moest worden om dien mannen te hulp te snellen.

Al wat ons met dat leven op zee in kennis stelt, verhalen als

die van den begaafden Weruméus Buning en anderen, kan thans meer dan ooit op onze belangstelling rekenen.

Zoo zullen ook zeker deze schetsen van den heer V a n O o r t *Uit het Koopvaardijleven* veel gelezen worden. De schrijver heeft zelf lang ter koopvaardij gevaren, is daar van onder op begonnen en heeft hart voor al wat met de koopvaardij in verband staat. Hij kan het niet verkroppen, dat die tak der zeevaart zoo weinig gekend en zoo weinig gewaardeerd wordt, en klaagt reeds in den aanvang van zijn boek: ‘Al de belangstelling, al de bewondering, al de eerbewijzen en al de voordeelen, waarover de natie te beschikken heeft, worden over onze marine uitgestort, terwijl haar meer eenvoudige, geduldig slovende en onverpoosd werkende zuster als een tweede asschepoester, in de keuken wordt geschoven.’ Hij wijst op Engeland, waar, in illustraties als ‘the Graphic’ en ‘the Illustrated London News’, de koopvaardij onder elken vorm en in allerlei toestanden wordt afgebeeld, en zoodoende bij de natie het gevoel wordt levendig gehouden, dat Engeland door zijn gecombineerde vloot, en niet het minst door zijn koopvaardij, toongever op den oceaan is geworden. Er is zeker waarheid in die klacht. De heer Van Oort heeft echter meer en beter gedaan dan klagen. Hij tracht door zijne schetsen de sympathie op te wekken voor die mannen, die, met minder roem, maar met niet minder verdiensten dan onze marinemannen, het hunne hebben gedaan om de eer van de Nederlandsche vlag op te houden.

De verhalen, welke hij ons doet, zijn onopgesmukt; hij vertelt de dingen blijkbaar zooals hij ze beleefd heeft, of uit den mond van zijn scheepsmakkers heeft opgevangen, en in die eenvoudige, soms wat ruwe taal, die prikkelt op de tong als het zout van de zee. Aan fijnheid van teekening of artistieke schikking is weinig moeite besteed, en de letterkundige mist er ongaarne dat zeker iets in, dat, getuige de novellen van Heering, ook het eenvoudigste verhaal tot een kunstwerk kan maken. Als lectuur voor een goed deel van ons volk, en in het bijzonder voor die ‘wakkere mannen van Neêrlands koopvaardijvloot’, aan welke de schrijver zijn boek opdraagt, hebben deze schetsen zeker onmiskenbare waarde.

Walchersche novellen van H.E. Beunke. 's Gravenhage Henri J. Stemberg, 1883.

De schrijver van deze novellen is geen onbekende voor het Nederlandsch publiek. Reeds zagen verschillende zijner vertellingen het licht, zoowel met zijn eigen naam als met den pseudoniem H e i n s geteekend. *Uit het Walchersche boerenleven* door H e i n s , is de titel van een tweetal verhalen, reeds voor eenige jaren verschenen[1]. Wij betwijfelen of deze toen wel die belangstelling wekten, welke zij èn als boeiende vertellingen, èn als proeven van dialect verdienden.

Misschien is, wetenschappelijk gesproken, d i a l e c t niet de eigenlijke naam voor dergelijke gewestelijke taal, en zou men haar eerder p a t o i s of plattelandstaal moeten noemen. Houden wij ons aan de definitie der geleerden, dan is d i a l e c t meer die tak van de landstaal, welke een rol vervuld heeft in de letterkundige geschiedenis van een volk, terwijl het p a t o i s , volgens Littré, ‘n'a pas d'écrivains que le fixent dans le sens où l'on dit que les bons auteurs fixent une langue; un patois n'a pas les termes de haute poésie, de haute éloquence, de haut style, vu qu'il est placé sur un plan où les sujets qui composent tout cela ne lui appartiennent plus.’

Wie zich de moeite geeft deze taal - men noeme haar dan patois of dialect - uit den mond der bewoners van het platte land op te vangen, en deze klanken, deze gewestelijke uitdrukkingen in letterschrift te brengen - zooals men het de van mond tot mond gaande volksmelodiën in notenschrift doet - verricht een goed werk. Naarmate de middelen van verkeer tusschen de verschillende deelen van ons land toenemen, en de aanvankelijk verspreide leden der Nederlandsche familie door vestiging en huwelijk zich meer vermengen, naar die mate zullen de thans vaak zeer scherp geteekende verschillen van uitspraak, de woorden enkel aan een bepaalde streek eigen, allengs zeldzamer worden. Wij veroorloven ons dit jammer te vinden. Het beurtelings naïeve, sluwe, hartige, ruwe, ‘leuke’, het teekenachtige van sommige uitdrukkingen en zinwen-

1) Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1877.

dingen, is te merkwaardig en heeft te veel aantrekkelijks dan dat men ze niet noode zou zien verdwijnen.

Daarom houden wij vertellingen, schetsen, novellen en gewestelijk dialect - als de voortreffelijke Betuwsche novellen van onzen eenigen Cremer, de Overijsselsche van Heering, de Noord-Brabantsche van Hollidee - in eere, en wekken ook deze Zeeuwsche verhalen onze belangstelling. Zij verdienen die belangstelling echter ook nog uit een ander oogpunt. Er is werkelijk, afgezien van het dialect, verdienste in de teekening van deze soms tragische tafereeltjes, en dat ook het humoristische den schrijver niet kwalijk afgaat, bewijst de vertelling *Oe Piet an z'n tweede vrouwe kwam*. Dieper indruk zouden deze verhalen zeker achterlaten, wanneer de schrijver de kunst verstond om, door scherper omtrekken, zijne personen meer naar voren te doen treden, hun kleur en leven te geven; nu zijn zij vaak al te grauw en te nevelachtig. In dit opzicht staat de eerste novelle *Dina*, naar onze meening, boven de anderen, terwijl daarentegen *Een Kwaejongen* veel te schetsachtig behandeld en niet veel meer dan een schema van een novelle is.

In Memoriam.

27 September 1883.

Helaas, wat ik als lofrede schreef, is tot lijkrede geworden. De wakkere Jhr. M.E.T. Elout van Soeterwoude, wiens woord uit Ternate ik hierboven dankbaar begroette als een nationale opwekking, is het slachtoffer geworden van zijn werken in dat Indië hetwelk hij zoo liefhad en nauwer trachtte te verbinden aan het moederland, 't geen nu in hem een voorbeeldig zoon verliest. Hij stierf in het land waarvoor hij leefde en waaraan hij zijne toekomst hoopte te verbinden, als echte pionier voor Neerlands handel, nijverheid en scheepvaart.

Zwaar drukt dat verlies op zijne ouders en betrekkingen, wier naam hij hoog wist te houden in ons Indië, alwaar die nu dubbel eervol zal blijven voortleven.

Laat 't hun tot een hoe zwakken troost ook zijn, dat velen in Moederland en Kolonie met hen treuren over zijn heengaan. Betreuren zij in hem den zoon dien zij noode zagen wegtrekken, maar wiens ondernemingsgeest zij eerbiedigden, Nederland en Indië betreuren in hem den zoon die ons deed herinneren aan een krachtig voorgeslacht, en wiens voorbeeld zoo aanmoedigend van invloed beloofde te zijn op onze jongeren van jaren.

Wat ik als dankbare groet aan hem had willen toebrengen, bereikt hem niet meer. Maar te minder mag daarom hier ter plaatse het woord van afscheid ontbreken, als een bewijs dat zij blijven voortleven, al is 't dan ook alleen in onze herinne-

ring, die hunne krachten niet besparen voor eigen voordeel of genot, maar besteden voor den bloei en de welvaart van het land, waartoe zij 't een eer rekenen te behooren en dat hun verlies smartelijk gevoelt.

Niet een lauwerkrans, maar een lijkkrans heb ik dus voor hem gevlochten.

P.N. MULLER.

Luther. 1483-1883.

Zelden, misschien nooit, heb ik met meer ingenomenheid eene taak aanvaard, mij door de geachte Redactie van dit Tijdschrift opgedragen, dan toen zij mij voorstelde, voor hare lezers het onderwerp, hierboven aangeduid, ter sprake te brengen op den vooravond van het groote gedenkfeest, hetwelk de Novembermaand van het jaar 1883 onvergetelijk maakt voor allen, die de wereldhistorische beteekenis van de reformatie der 16^{e} eeuw erkennen.

Nu echter de dag daar is, waarop ik aan het op mij genomen werk de hand heb te slaan, is, wel is waar, mijn geestdrift voor het onderwerp in het minst niet verkoeld, maar heeft mijn schroom om het aan te vatten eene inderdaad bedenkelijke hoogte bereikt.

Ik behoor niet tot de zoodanigen, die bij voorkeur van het circumlocution office heil verwachten voor kerk en staat. Ook heeft de omstandigheid, dat eenig denkbeeld in wijde kringen verspreid en gehuldigd werd, mij nooit van zijne bestrijding afgehouden, zoo vaak zijne onjuistheid mij gebleken was en het aanwijzen van het schadelijke der dwaling mij mogelijk toescheen. Naarmate de vooroordeelen, die ik aantastte, dieper en sterker wortels hadden, scheen de inspanning voor de bestrijding der dwaling gevorderd, door het doel zelf dat ik beoogde, te beter gewettigd en hare noodzakelijkheid te helderder in het licht gesteld.

Waarlijk, al ware de menigte dergenen, die de verdiensten

van den grooten hervormer miskennen, nog grooter dan zij inderdaad is, daardoor alleen zou in mij de opgewektheid, om hem op het vierde eeuwfeest zijner geboorte mijn oprechte hulde te brengen, niet worden uitgedoofd. Niets toch is verheffender dan het denkbeeld, in het strijdperk te mogen treden tegen hen, die de voorwerpen onzer, naar wij meenen, volkomen gewettigde piëteit met hoon en smaad trachten te bedekken. En hier, waar het eene mij zoozeer sympathieke persoonlijkheid als die van Luther geldt, hier zou niet alles in mij zich vereenigen om op te staan tegen den laster, die nog altijd voortgaat, hem te verguizen; hier zou ik kunnen zwijgen, waar mij het woord als op de lippen wordt gelegd, zwijgen hier, waar de steenen zouden spreken, indien wij, die genieten van Luther's weldaden, weigerden daarvan te getuigen?

Is het eene zwakheid, waarover ik mij te schamen heb, of is het eene aandoening, waaraan ik mij veilig kan overgeven, die verontwaardiging, die zich van mij meester maakt, zoo dikwijls de schrille wanklanken van het spotlied op den grooten hervormer mijn oor bereiken? Die vraag moest ik mijzelven gedurig stellen. Hadde ik haar kunnen beantwoorden op eene wijze, die mij volkomen gerust stelde omtrent den grond en den aard van deze mijne gemoedsstemming, gewis ik zou goedsmoeds mij hebben neergezet tot het schrijven van eenen panegyricus op den held, dien ik verongelijkt zag.

Maar ziet! dat antwoord liet zich wachten. Gelijktijdig toch met het spotlied der geleerde en ongeleerde ultramontanen hoorde ik uit den allerhoogsten en allergenadigsten mond des grootmachtigen vertegenwoordigers van het Protestantsche Duitschland het officiëele bevel aan zijn getrouwe onderdanen, om den 400sten geboortedag van Luther, volgens gegevene instructiën en met inachtneming van de door de bevoegde machten vastgestelde formulieren, als een welgedrild en gedresseerd leger van Protestantsche Christenen te vieren, en het was mij alsof de schetterende fanfares, waaronder dit militaire commando in de Protestantsche wereld werd afgekondigd, een nog jammerlijker wanklank op des hervormers feest veroorzaakten dan het hoongelach zijner vijanden.

Indien iemand nu meende, dat de vlam mijner verontwaardiging, aldus door de van alle zijden aangebrachte brandstoffen gevoed, mij te beter in staat stelde tot vervulling der taak,

waartoe ik mij tegenover de redactie van dit Tijdschrift had verbonden, hij zou zich grootelijks bedriegen. De bezwaren tegen den geest zijner eeuw hebben eenen Juvenalis en hebben na hem menigen dichterlijken geest tot het schrijven van welsprekende vertoogen van satyrieken aard bezield; mij vervulden de treurige teekenen des tijds met eenen weemoed, die als lood op mijnen geest drukte en mij de uiting mijner gewaarwordingen, aanvankelijk althans, onmogelijk maakte. Het ging mij niet als den Romeinschen hekeldichter, die zeggen kon: indignatio facit versum; het ging mij als den geplaagden lijder, ons in het Boek Job geteekend, van wien het heet, dat de jammertijdingen tot hem gebracht, hem dagen achtereen in stomme smart deden neerzitten. Ik vroeg mij zelven af, of het voor de oprechte vereerders van Luther niet het allerbest ware, den aanstaanden gedenkdag zijner geboorte zonder eenig openbaar vertoon van vreugde te laten voorbijgaan, en zich op te sluiten in hunne binnenkamers, om met allen ernst te overwegen: wat kunnen wij doen om te voorkomen, dat een volgend geslacht even ver als het onze verwijderd blijft van den geest van dezen grooten weldoener?

Wat kunnen wij doen? Dwaze vraag, zegt iemand. Alsof de groote jubeldag, die voor de deur staat, zulke vragen niet ten eenenmale overbodig maakte. Of zoudt ge meenen, dat er reden bestaat voor de vrees, dat de geest van den grooten jubilaris zelf de ware zonen der hervorming niet zou bezielen tot een betoon van hulde en dankbaarheid, zoo feestelijk, zoo hoog gestemd en zoo innig gevoeld, dat daardoor reeds dit feest een gezegend middel belooft te zullen worden tot wekking van een nieuw en schoon leven in de protestantsche wereld?

Ik wil niet kleinmoedig, niet ondankbaar zijh. Ik wil niet voorbijzien, wat er nu reeds is geschied tot voorbereiding van het aanstaande hooggetijde en zijne luisterrijke viering binnen en buiten de grenzen van Luthers vaderland. Ik zie niet voorbij hoe uiterst moeielijk het voor de landsvaderlijke regeering in Duitschland zijn moest, bij eene gelegenheid als deze zich niet, òf te onverschillig, òf te partijdig ten opzichte van hare protestantsche onderdanen te betoonen. Ik erken de mogelijkheid dat de weg, dien zij koos, de eenige was, die haar openstond tusschen vele klippen, die dreigden haar òf gehaat òf ridicuul, òf beiden tegelijk te maken, en dat wel in

de oogen van een niet gering, niet onaanzienlijk, niet onontwikkeld deel der natie. Ik ga verder en constateer met ingenomenheid, dat nu reeds het vooruitzicht op het aanstaande feest menigen geest vaardig gemaakt, menige hand in beweging gebracht heeft tot het stichten van hetgeen Luther's oprechte vereerders niet anders dan goed kunnen noemen. Veel en velerlei is reeds geschied. Redevoeringen, vergaderingen, optochten, publicatiën van oude voor de geschiedenis der Hervorming belangrijke oorkonden, herziene uitgaven van Luther's werken: altemaal teekenen van de allerwege gewekte belangstelling, en middelen tevens om bij anderen, waar zij nog ontbreken mocht, die belangstelling te wekken. Wat meer dan al het overige ons tot blijdschap moet stemmen, is het feit, dat de gedachte aan den naderenden gedenkdag bij velen den ernst heeft verhoogd en het gevoel van verantwoordelijkheid, dat op de kinderen dezer eeuw rust, heeft verlevendigd. Bij het in vele opzichten onrustbarende onzer maatschappelijke toestanden, is het inderdaad een bemoedigend verschijnsel, dat men het Luther-jubileum niet maar te gemoet gaat met het blijde voorgevoel, dat men zijn hart eens recht zal ophalen aan vreugdbetoon van allerlei aard, maar boven alles uit de waarschuwende lessen verneemt, die de 10de November 1883 ons, die nadenken, aan het hart legt. Reeds hebben de aantijgingen, tegen Luthers karakter en bedoelingen van ultramontaansche zijde ingebracht, apologetische vertoogen uitgelokt die, gelijk zij van de degelijkheid en bezadigdheid der stellers getuigden, tevens tot verheldering van het historische bewustzijn en tot veredeling van het religieuse geweten des volks belangrijke bijdragen bevatten. Omgekeerd, hebben de onder de Meiwetten zuchtende Katholieken in het aanstaande Lutherfeest aanleiding gevonden, om tot de ultraconservatieve Protestanten de lastige, doch hoogst leerzame vraag te richten: hoe kunt gij, die den vrijheidszin in uwe eigene kerk zoekt te smoren, met opgewektheid ten feest opgaan, nu het er op aankomt den man te huldigen, die den vrijheidszin zijner natie tot steunpunt koos voor den hefboom, waarmede hij het Christendom uit zijne voegen trachtte te lichten? Eindelijk, wat de aanschrijving der hooge regeering aan de Pruisische landskerk betreft, om door uniformiteit in gezang en gebed aan de feestviering het karakter van militaire parade te geven, het moet ons verheugen, dat

die maatregel zelfs in protestantsche kringen geenszins uitsluitend met stille berusting, veel minder met algemeenen bijval is begroet, maar ook wel degelijk bij velen het sluimerend zelfgevoel heeft gewekt en natuurlijke protesten heeft uitgelokt.

Nog eens, voor al dit goede ben ik niet ongevoelig. Zooveel teekenen van gezond geestesleven om mij henen kan ik niet waarnemen, zonder daarin eene veroordeeling mijner mismoedigheid te erkennen. Uw plicht, uw heilige plicht, zoo roept het daarbinnen in mij, is het, ook uwe krachten, hoe beperkt ze dan ook zijn mogen, te voegen bij die uwer geestverwanten, uwe stem te mengen in hun koor, en zoodoende het uwe bij te dragen voor het offer der piëteit, dat wij aan de nagedachtenis van den grooten man schuldig zijn te brengen.

Ja, die stem van den plicht verneem ik, dat gevoel doet zich krachtiger in mij gelden, dan ik uit kan spreken. Doch daarmede bezit ik nog niet, wat mij voor mijne tegenwoordige taak onontbeerlijk toeschijnt. De geestdrift, uit het plichtgevoel geboren, is in waarheid alleen dan voor den geestelijk gezonden mensch eene kracht, die hem tot daden brengt, wanneer hij zich bewust is, de wijsheid te bezitten en het kunsttalent tevens, om den rechten vorm te vinden, dien op het gegeven oogenblik en onder de bestaande omstandigheden zijn handelend optreden zal moeten aannemen. De ervaring heeft ons allen geleerd, dat zelfs de beste bedoelingen den enthusiast niet altoos konden vrijwaren voor het aanwenden van middelen, die op noodzakelijke wijze tot het tegenovergestelde zijner bedoelingen moesten leiden. Ook is het mij dikwijls voorgekomen dat, wat wij de geestdrift voor onzen plicht noemden, zijne intensiteit en gloed meer te danken had aan de oppervlakkigheid onzer kennis dan aan het gehalte onzer zedelijke energie. Menigmalen, ik wil het gaarne bekennen, beklaagde ik mij over de onaandoenlijkheid van hen in wie ik het vuur mijner dweepzieke ingenomenheid met deze of gene onderneming, met dit of dat product van kunst trachtte over te gieten, terwijl het later bleek, dat hadde ik het ‘surtout pas trop de zèle’ willen in toepassing brengen, en de methode van een geregeld en langzaam beleg verkozen boven die van een woest en onbesuisd stormloopen, mijn doel spoediger en beter bereikt zou zijn geworden. Zachte maar gestadige regen, zegt de landman, dringt

beter door dan de plassende stortbui. De emmer aan de bron kan sneller tot den rand gevuld worden, als de aandrang van het water en de kracht van den toeschietenden straal getemperd wordt. Ook gebeurt het niet zelden, dat onze bekeeringsijver nader verwant is met de familie Hoogmoed, dan met die, welke het recht heeft de symbolen van eenvoud en humaniteit in haar wapen te voeren. Of kent gij ze niet, die onverdragelijke zeloten, die het u tot een misdaad schijnen aan te rekenen of als een bewijs van verregaande onkunde en onnoozelheid, wanneer gij niet aanstonds uw geloof laat varen, dat de wereld behouden zou kunnen blijven, zonder dat op haar de kracht van het door hen aangeprezen panacee werd beproefd? Welnu, hoezeer ook doordrongen van den plicht om voor mijne overtuiging uit te komen en mijne sympathie niet te verloochenen met hen, in wie ik de heldennatuur der ware menschenvrienden heb erkend, ik laat mij niet onvoorwaardelijk door dat gevoel bewegen, en wel om de eenvoudige reden, dat ik omtrent het publiek, tot hetwelk ik de eer heb mij in deze bladzijden te richten, in het onzekere verkeer of het niet, althans voor een goed deel, de geestdrift mist, die aan de mijne zou moeten beantwoorden, om het woord van warme en onverdeelde vereering in dezen kring welgeplaatst en juist aangebracht te doen zijn. Hadde ik het woord te voeren voor een gehoor, uitsluitend bestaande uit innige vrienden des hervormers, de rechte toon mijner toespraak zou gemakkelijk te treffen zijn, de keuze der voor het beeld passende kleuren zou zonder lang beraad gedaan kunnen worden. In het gegeven geval is groote omzichtigheid noodig en deze is wel geschikt, om voor mij een goed deel te doen verloren gaan van het voordeel, dat onder gunstiger omstandigheden mijne geestdrift mij zou kunnen verschaffen. Het is mij, alsof ik op een verjaarfeest van een mijner meestgeliefde, meest geachte vrienden, uitgenoodigd om een woord van gelukwensch te spreken, eensklaps opmerkzaam werd gemaakt op de aanwezigheid van iemand, die juist hetzelfde in den jubilaris afkeurde, wat door mij in de eerste plaats hem als sieraad en verdienste werd toegerekend, en waarvan ik dan ook in mijne rede het voetstuk had willen maken voor mijnen held. Wat zal mij bij zulk een gelegenheid anders overblijven dan òf van het woord af te zien, òf groot gevaar te loopen,

door mijn woord een niet gewenschten indruk te maken?

Gelukkig dat men van mij geen improvisatie verlangde, maar de heuschheid had, mij een paar maanden toe te staan om mij op het onderwerp voor te bereiden. Ik heb mij dien tijd ten nutte gemaakt, om met allen ernst mij te verdiepen in het vraagstuk: ‘Waarom is Luther in deze onze hooggeprezen 19^{e} eeuw, vierhonderd jaar nadat hij het eerste daglicht zag, nog altoos een teeken, dat door velen weersproken wordt, eene verschijning, die op de meest uiteenloopende wijze wordt beoordeeld; een voorwerp van schier afgodische vereering hier, een steen des aanstoots en der ergernis dáár?’ Nadat ik een eenigszins bevredigend antwoord op deze vraag had gevonden, drong zich een tweede aan mij op, deze n.l.: Moet en kan er niets worden beproefd om dit verschil van gevoelen door de verspreiding van juiste, onwederlegbaar juiste voorstellingen omtrent den hervormer te doen ophouden, en zou het vierde eeuwfeest van Luthers geboortedag niet voor allen, die deze verspreiding wenschen en daartoe iets kunnen bijdragen, een krachtige roepstem zijn om die taak met meer dan gewonen ijver aan te vatten? Toen ook over deze quaestie voor mij licht was opgegaan, restte nog deze derde: Hoe zullen wij dan dit Lutherfeest vieren, om het aan deze bedoeling en bestemming te doen beantwoorden?

Ik wil trachten zoo beknopt en duidelijk mogelijk verslag te doen van hetgeen het nadenken over dit drietal vragen mij heeft geleerd. Ik doe het, zonder mij te verbinden, die drie vragen elk voor zich en in de aangegeven orde te beantwoorden; maar zoo, dat mijne lezers zullen bemerken, dat mij die vragen gedurig voor den geest stonden, en tevens zoo, dat het belang der gestelde vraagstukken meer algemeen zal worden erkend, en het op die vragen passende antwoord eenmaal door anderen gegeven kan worden. Ik doe het in de stille hoop en met den bescheiden wensch, dat diegenen mijner lezers, die zich door mijne woorden onaangenaam mochten aangedaan of wel gewond voelen, een oogenblik althans zich de vraag willen voorleggen, of hier wellicht de bekende spreuk: ‘il n'y a que la vérité qui blesse’ van toepassing zou kunnen wezen.

Wij, die in protestantschen dampkring opgroeiden, zijn ge-

woon, in Luther meer dan in iemand anders den vertegenwoordiger te zien van het groote beginsel, dat aan de religieuse wereld eene nieuwe gedaante, en aan de hervorming der 16de eeuw de beteekenis heeft gegeven, waardoor zij in de kerkgeschiedenis den overgang vormt van den ouden tot den nieuwen tijd. Ofschoon wij hiermede volstrekt niet willen te kennen geven, dat Luther de eerste en de eenige zou zijn geweest, in wien de nieuwe denkbeelden en adspiraties den wensch en de kracht tot kerkhervorming deden geboren worden; ofschoon wij door hem te vereeren niets te kort willen doen noch aan de verdiensten der groote mannen, die de ontzaggelijke beweging der 16de eeuw voorbereidden, noch aan die van hen, die den Saksischen reformator ter zijde stonden, toch meenen wij aan al die geestverwanten geen onrecht te doen, als wij in Luther dengenen erkennen, die den eigenlijken doorslag heeft gegeven aan het werk der regeneratie, daar zijn naam als van zelf vóór alle anderen ons op de lippen komt, waar wij de helden willen opsommen, die in de 16de eeuw de aanvankelijke zegepraal der reformatorische denkbeelden hebben verzekerd. Met zeldzame eenstemmigheid zoeken de talrijke vrienden van Luther, die zijn persoon, zijn karakter, zijn leven en werken bestudeerden, de verklaring van dit onloochenbare verschijnsel hoofdzakelijk in dit ééne feit, dat in hem meer dan in iemand anders de drang van het echt menschelijke, van het onvervalscht religieuse gemoed zich vertoonde en uitsprak. Deze beschouwing heeft inderdaad niet alleen voor den hervormer iets zeer verheffends, maar plaatst, gelijk bij eenig nadenken in het oog springt, hen van wie ze uitging, in een buitengewoon gunstig daglicht. Immers, hetzij men deze redeneering òf aldus inricht, dat men zegt:

Luther bracht de reine waarheid des Evangelies, die eeuwen lang miskend was geworden, wederom aan het licht en gaf klanken aan de diepste en heiligste behoeften van het gemoed; - daarom is hij onze man;

òf wel alzoo, dat men verklaart:

ons, Protestanten, is door diepere en hoogere opvatting van het wezen der vroomheid mogelijk, wat hun, die in de middeneeuwsche vooroordeelen bevangen bleven, niet vergund is, dit namelijk, dat wij den juisten maatstaf kunnen aanleggen tot waardeering van de verschijnselen op het gebied van den gods-

dienst; daarom kunnen wij in een man als Luther, wien de Katholieken niet kunnen begrijpen, den representatieven man der kerkhervorming erkennen; in beide gevallen hebben wij Protestanten tegenover de Katholieken ontegenzeggelijk le beau rôle voor ons gehouden niet alleen, maar hebben het tevens zoo ingericht, dat het licht waarin wij wandelen, nog verhoogd wordt door de schaduw, die op hen valt. Hier spreekt niet maar een betamelijk gevoel van eigenwaarde; niet maar het dankbaar besef van verkregen voorrechten; hier heeft de zoogenaamde vroomheid zich op den rechterstoel geplaatst, en in strijd met de als goddelijk erkende waarschuwing: ‘Oordeelt niet!’ den staf gebroken over hetgeen haar mishaagde en antipathisch was. Nu is er zeer zeker sedert de dagen, waarin Luther het wereldtooneel betrad, wel het een en ander veranderd in de wijze, waarop men zich jegens andersdenkenden uitlaat en gedraagt; de oude harnassen en strijdzwaarden zijn met de pijnbanken en andere marteltuigen in de kabinetten van antiquiteiten opgeborgen; de kerkelijke polemiek versmaadt in onze dagen wapenen, waarvan zich destijds zelfs de aanvoerders in den strijd bedienden. Maar zouden wij hieruit mogen opmaken, dat de verstandhouding tusschen de beide partijen in den grond der zaak verbeterd en wel zóozeer verbeterd is, dat wij er vrede meê kunnen hebben?

Mij dunkt, het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. Om het treurige en jammerlijke der bedoelde verhouding te doen uitkomen, behoeven wij slechts den blik te wenden naar onze oostelijke naburen, naar het groote en, zoo het heet, ééne Duitsche vaderland, dat slechts op het einde van den buitenlandschen krijg schijnt gewacht te hebben, om wederom eens recht grondig zich te wijden aan de kerkelijke quaestiën, waardoor het met eene inwendige verdeeldheid bedreigd wordt, veel gevaarlijker wellicht, dan de toestand van uitwendige verbrokkeling, waaraan Von Bismarck's politiek een eind heeft gemaakt. Wat anders dan de bestaande spanning tusschen Protestanten en Katholieken heeft al deze miseriën in het leven geroepen? Zijn wij, die het klassieke land van vrijheid en verdraagzaamheid bewonen, geneigd, ons volkomen veilig te achten voor het gevaar van ooit door Meiwetten, of wat er naar gelijkt, bezocht te zullen worden, vergeten wij dan niet, hoe voor een tiental jaren, op de vader-

landsche gedenkdagen, die wij, naar wij meenden, met de geheele natie als één man zouden vieren, onze feeststemming op jammerlijke wijze werd gestoord door de houding van Katholieke landgenooten, die door hunne tegen de rechtmatigheid onzer feestviering ingebrachte protesten, in verband met hun onverholen afkeer van ons vreugdebetoon, ons een oogenblik deden vreezen voor de openbare rust. Wel is waar hebben destijds de gevreesde tooneelen van burgertwist slechts op zeer kleine schaal plaats gehad; wel is waar bleven wij voor groote uitbarstingen bewaard ten gevolge van het uitmuntende stelsel van veiligheidskleppen, waarvan te onzent het organisme van staatkundig en maatschappelijk leven is voorzien. Maar hoeveel kostbare stoom ging daardoor verloren; hoeveel nationale geestdrift bleef zonder uitwerking; hoeveel heilzame drijfkracht werd omgezet in onvruchtbare, ja schadelijke dampen! En dat kwaad bepaalde zich niet tot den tijd voor onze geuzenfeesten bestemd; het verdween niet met de aanleiding die het had doen te voorschijn treden. De geest van wantrouwen, die verhinderd had dat het Katholieke Nederland deelnam aan de vaderlandsche feesten, bleef ook daarna in ons midden rondwaren, tot ergernis van allen, die heil verwachtten van den bloei van het openbare volksonderwijs. En voorwaar, de bezorgdheid der laatstgenoemden is er niet op verminderd door de jongste uitingen van Protestantsche en Katholieke prikkelbaarheid, bij de toepassing der grondwettelijke voorschriften in de volksschool.

Ieder mijner lezers zal aanstonds gevoelen, waartoe deze herinnering, in verband met de daaraan voorafgaande opmerking over het in protestantsche kringen heerschende oordeel over Luther als den hervormer bij uitnemendheid, ons moet leiden. Mij dunkt de gevolgtrekking ligt voor de hand. Hebben wij het recht om van Luther te verklaren, dat hij het was, die den doorslag gaf aan de reformatorische beweging op kerkelijk gebied in zijnen tijd, en hebben wij evenzeer het recht om van die beweging zelve te verklaren, dat zij niets anders was dan de reactie van de ware, de reine vroomheid tegen het bijgeloof en het wanbestuur der Roomsch-Katholieke kerk, dan moet de waarneming, dat deze kerk in den loop der sinds vervlogen eeuwen zoo weinig van die reine en alleen ware godsvrucht heeft overgenomen, ons niet alleen diep bedroeven, maar ook

ten hoogste verbazen. Ziedaar de eene zijde der medaille. Zij heeft een keerzijde, die wij slechts zelden gadeslaan en allerminst geneigd zijn, op ons Lutherfeest met aandacht te beschouwen. Die keerzijde toch behelst eene ernstige waarschuwing aan alle protestanten, en luidt aldus: onderzoekt uw eigen toestand, den staat van uw kerkelijk leven; raadpleegt de geschiedenis van het protestantisme van den aanvang tot op den huidigen dag, en legt uzelven de vraag voor, of hier werkelijk de ontwikkeling valt waar te nemen van het religieuse beginsel door Luther gehuldigd; zoo ja, erkent dan, dat, indien de boom gekend wordt uit zijne vruchten, het getuigenis der laatsten in het gegeven geval niet onvoorwaardelijk gunstig mag heeten; zoo neen, doet dan eene keuze uit twee conclusiën, door te verklaren òf: de protestantsche wereld is op bedroevende wijze ontrouw geworden aan het zuivere beginsel van hare grondleggers; òf: in de wereld, die wij door geschiedenis en ervaring kennen, wordt het volstrekt volmaakte noch in de theorie, noch in de praktijk der vroomheid ooit of ergens aangetroffen.

Men zal zeggen: deze opmerking schittert minder door hare nieuwheid, dan door hare ongepastheid bij eene gelegenheid als deze. Wien toch, zoo kan men vragen, zal het in de gedachte komen, op het feest ter nagedachtenis van een groot man uit het verleden, bij voorkeur zich te gaan verdiepen, hetzij in de onvolmaaktheden van zijn persoon of in de fouten, die het door hem gestichte werk ontsieren? Uwe taak, zoo hoor ik mij toeroepen, is een geheel andere. Gij moet ons zoo duidelijk mogelijk doen zien, waarom onder de duizenden en millioenen, die in de laatste vier eeuwen het levenslicht zagen, aan den Saksischen monnik zoo groote onderscheiding te beurt valt. Eerst nadat dit behoorlijk in het licht gesteld is, kan de vraag te pas komen, welke de redenen mogen zijn, waarom, in weerwil zijner ontzaglijke verdiensten, Luther nog altijd door velen òf met koele onverschilligheid, òf zelfs met smaad en minachting wordt bejegend.

Ik twijfel niet aan de voordeelen, welke aan eene dusdanige behandeling van het onderwerp verbonden zijn; doch met opzet koos ik eene andere, welke, dacht mij, meer in overeenstemming zou zijn met mijn bijzonder oogmerk, in verband met de eischen van dit Tijdschrift. Waarlijk, indien Luthers

verdiensten nog altoos niet door allen worden erkend, het ligt niet daaraan, dat daarover niet genoeg geschreven is. Er zijn weinig menschen in de wereld geweest, van wier leven zooveel is opgeteekend, wier gesproken en geschreven woorden zoo algemeen en in zoo ruime kringen zijn verbreid, wier werk zoo vele en zoo voortreffelijke lofredenaars heeft gevonden. Ook al wierden, gelijk sommigen droomen, al de archieven van het Vatikaan voor het publiek geopend, het is niet waarschijnlijk, dat er nog onuitgegeven papieren van Luther of stukken, op hem betrekking hebbende, zullen voor den dag komen, waardoor op belangrijke punten zijner biografie nieuw licht voor ons zal opgaan. Daarbij komt nog dat Luther zelf juist het tegendeel was van een enigmatische figuur. Welke ook zijne talenten mogen geweest zijn, - en dat zij talrijk en buitengewoon waren zal heden ten dage niemand betwijfelen, - de kunst van veinzen en intrigeeren verstond hij niet. Zijn eenvoud, zijne openhartigheid, zijne eerlijkheid zijn spreekwoordelijk geworden en hebben aan zijne hooggeplaatste begunstigers zelfs menig angstig oogenblik bezorgd. Ik zoek te vergeefs onder de mannen, die invloed hebben gehad op de politieke gebeurtenissen en eene rol hadden te vervullen op het groote wereldtooneel, Luthers wedergade in kinderlijke argeloosheid en onbeholpenheid in alles wat met politiek samenhing. Met eene onbeschroomdheid, die haars gelijken zoekt, gaf hij zichzelven met al zijne eigenaardigheden te aanschouwen voor iedereen, en, wat bovenal zeldzaam gezien wordt bij menschen, die om zoo te zeggen voor het groote publiek leven, hij trachtte nooit zijne zwakheden, zijne inconsequenties, zijne overijlingen te verbergen of te vergoelijken.

Welnu, waar alles, gelijk hier het geval is, samenwerkt om het geheele publiek, dat gedurende drie en een halve eeuw in de gelegenheid was hem in zijn openbaar en privaat leven, in de kloostercel zoowel als op den kansel, in den huiselijken kring zoowel als in de vergaderzalen gade te slaan, tot een bevoegd beoordeelaar te maken van zijne deugden en gebreken, daar moeten wel zeer bijzondere omstandigheden in het spel zijn geweest, indien het blijkt, dat die persoon nog altoos aan de meest uiteenloopende bejegening blootstaat; daar moet ieder onzer dubbel op zijn hoede zijn tegen het dreigend gevaar van eenzijdigheid in het oordeel; dubbel gewapend ook tegen

de illusie, als zou zijne stem veel kans hebben in dit ontzaglijke koor van kwalijk samenstemmende instrumenten onderscheidenlijk vernomen te worden niet alleen, maar ook iets belangrijks te zullen bijdragen tot het doen terugkeeren van de harmonie in deze wanhopige baaiert van toon en maatbeweging.

Maar dan is het wellicht ongeraden en onvoegzaam, voor een zoo gemengd publiek, als de lezers van de Gids vormen, dit onderwerp te behandelen? Ik ben niet van die meening. Hoezeer ook overtuigd van de onmogelijkheid, om met eenige, hoe zorgvuldig ook gekozen woorden, een eind te maken aan eene oneenigheid, zoo diep geworteld als die, welke nog altoos de aanhangers der oude kerk tegenover de vereerders van Luther plaatst, daarvan te zwijgen gaat niet aan, zoolang de vurige wensch in ons leeft, dat de jammerlijke vredebreuk tusschen Christenen en Christenen nog eenmaal moge geheeld worden. Zwijgen mogen wij niet, zoolang het geloof ons bezielt, dat in deze onze nog zoo hoogst onvolmaakte wereld ten slotte allerwege het kwade voor het goede, de dwaling voor de waarheid, het belang van bekrompen partijzucht voor het streven, dat het welzijn van het geheel beoogt, wijken moet. Zwijgen behoeven wij niet, als wij tot het inzicht zijn gekomen, dat onze verbeterde kennis van de wezenlijke oorzaken der scheuring, tegelijkertijd ons de middelen aan de hand geeft, om hare nog altoos voortdurende werking minder schadelijk, minder noodlottig te maken. Daar ik nu gelukkig genoeg ben, zulk eene hoop, zulk een geloof, zulk eene overtuiging in mij om te dragen, voel ik mij gedrongen te zeggen wat mij op het hart ligt over de ware oorzaken van de bestaande tweedracht, voor zoover de kennis dier oorzaken dienen kan tot juister waardeering van den man, wiens jubileum met zoo ver uiteenloopende gedachten en aandoeningen wordt te gemoet gegaan.

In veler oogen schijnt niets eenvoudiger dan de verklaring van het verschijnsel, hetwelk wij als hoogst ingewikkeld en raadselachtig hebben voorgesteld. Zij zeggen: het is eene onmogelijkheid, dat de vrienden van Rome in een man als Luther iets anders kunnen zien dan een tegenstander van hetgeen waar en goed is, iets anders dus dan het voorwerp van billijken weerzin, iets anders dan een verdwaalden geest, wien

men volstrekt en onherroepelijk het zwijgen moet opleggen, of, indien zulks niet mogelijk is, op het zorgvuldigst heeft te vermijden, daar er nu eenmaal van hem niets dan kwaad te wachten is. Rome, meent men, ontleent al zijne macht, al zijn prestige bij de geloovigen aan de oudheid en de onveranderlijkheid zijner instellingen. Wie, gelijk Luther, met de leer optreedt: een christenmensch wacht zijne wetten niet van het eeuwige Rome, maar van den eeuwigen God alleen; wie m.a.w. de levenskracht en het levensbrood voor zijne religie zoekt in eene overtuiging, die de veroordeeling van Rome's gezag principiëel en reëel in zich bevat, hoe zou hij van die zijde ooit op waardeering kunnen aanspraak maken? Mochten wij nog ooit zoo iets van Rome beleven, laat ons dan gerust zeggen: het eind is nabij, Babylon is gevallen. Daar er nu voorloopig nog niets te bepeuren valt van de symptomen eener naderende ontbinding, en de paus, sedert zijne onfeilbaarheid op de meest officiëele wijze is uitgesproken, minder dan ooit ontheven kan worden van den plicht, om voor den geloovige het hoogste gezag te vertegenwoordigen, zou het louter dwaasheid zijn op eenige toenadering van gene zijde te hopen en daarvan eene aanstaande verzoening tusschen de strijdende hoofdmachten te verwachten.

Moeten wij dan wellicht de eerste stappen tot de vredesonderhandelingen van de andere zijde te gemoet zien? Leert wellicht de geschiedenis van het Protestantisme, dat zij, die in de zestiende eeuw zich aan Rome's gezag onttrokken, in hun vaandel een leuze geschreven hebben, waaraan zij op den duur onmogelijk getrouw konden blijven, zonder tevens met Christendom en godsdienst te breken? Is misschien het verschil uit een kolossaal misverstand geboren, en wel uit een misverstand aan de zijde van hen, die van de bestaande kerk zich verwijderden?

Men behoeft deze vragen slechts uit te spreken, om recht levendig er van doordrongen te worden hoe wijd en hoe diep de klove is, die sedert de zestiende eeuw tusschen de gescheiden broeders gaapt. Niet alsof het ontbreken zou aan welgezinden, zoowel aan deze als aan gene zijde, wien niets liever zou zijn dan eene bijlegging van den broedertwist. Niet alsof men bij de bestaande noodzakelijkheid van elkander dagelijks te ontmoeten, niet ten volle geneigd zou wezen elk middel aan

te grijpen, dat dienen kan tot vermijding van onaangename botsing, tot regeling van een voor beide partijen gewenschten modus vivendi. Niet alsof het ontbreken zou aan tusschenrichtingen van allerlei kleurschakeering, omtrent welke het vaak moeilijk genoeg is te bepalen, welk van de beide tegenovergestelde grondbeginselen zij zijn toegedaan, welke der beide hoofdmachten zij uit zuivere sympathie moeten dienen.

Rome en Wittenberg, Luther en de paus, zooveel schijnt wel zeker, zijn uit elkander gegaan, om nimmer en nooit meer met elkander samen te werken. Nadat eenmaal de onderhandelingen tusschen de twistenden waren afgebroken, was daarmede ook voor goed uitgemaakt, dat de divergeerende partijen niet meer ééne huishouding zouden kunnen vormen, niet meer onder één dak zouden kunnen wonen. Immers wat deze in de kerk zocht, begeerde de andere niet alleen dáár niet, maar ook nergens anders. Wat den een stichting gaf en geestelijke verkwikking, bracht het binnenste van den ander in opstand en beleedigde zijne vroomheid. Wat de een met volkomen argeloosheid als wettige voorwerpen van Christelijke devotie in zijn innigste vereering opneemt, wordt door den ander in naam van het Christendom zelf als heidensch verfoeisel en overblijfsel van afschuwelijk bijgeloof veroordeeld en uit den tempel geworpen.

Maar met dit alles zijn wij nog niet tot den eigenlijken grond van het verschil doorgedrongen. Ik zal hier niet voor de duizendste maal eene poging doen, om het wezen van het Katholicisme en dat van het Protestantisme in eene korte formule te omschrijven. Die scherpe bepalingen hebben het eigenaardige, dat zij òf in hare afgetrokkenheid onschadelijk, maar dan ook zonder beteekenis en zonder waarde zijn, òf slechts door een der partijen als juist aanvaard, door de andere ten stelligste verworpen worden. Tot de eerste soort behoort de definitie, volgens welke in de Roomsch-Katholieke Kerk de collectieve zijde van het Christendom, in het Protestantisme daarentegen het tegenovergestelde, n.l. het Christendom in zijn invloed tot vorming der zedelijk-religieuse persoonlijkheid van het individu op den voorgrond treedt. Tot de tweede soort reken ik eene omschrijving als deze: het Katholicisme vertegenwoordigt het Christendom in zijne eerste phase, waarbij het zich in de wereld naast en tegenover Jodendom en Heidendom eene plaats zoekt te veroveren, om ten slotte van het

Jodendom en het Heidendom zooveel in zich op te nemen, dat het zijn specifiek karakter tegenover die beide machten inboet; met de hervorming begint de tweede groote phase, die der regeneratie van het echt Christelijke, als emancipatie van het Christelijk geweten, als ontworsteling van het tot vrijheid geboren Christelijke individu aan de Joodsche en Heidensche banden. De beide omschrijvingen komen daarin overeen, dat zij evenals scherpe wapenen hoogst gevaarlijk zijn en daarom met de meeste behoedzaamheid gebruikt of weggeborgen moeten worden. Wie onzer, die iets van de geschiedenis weet, moet niet erkennen, dat het reformatorisch streven van eenen Luther met goeden uitslag werd bekroond, niet alleen omdat het gericht was tegen de georganiseerde macht der middeleeuwsche kerk, maar evenzeer ook omdat het tegelijk zich met kracht verzette tegen de destijds met beslistheid optredende vrijgeesten, die aan hun individuëel geloof als de onbedriegelijke stem Gods tegenover de geconstituëerde orde in kerk en maatschappij, de onvoorwaardelijke opperheerschappij hadden toegekend? Wien onzer is het onbekend, dat in Luther ons eene door en door kerkelijke natuur tegemoet komt; dat de kracht van zijn geloof aan hemzelven zich openbaarde als de macht van het gemeenschapsgevoel met de Christenen van alle oorden en van alle tijden? Wien onzer zou het ontgaan, dat bij Luther geen sprake was van eene zucht naar het nieuwe als zoodanig, van een ongeduldig doorzetten van eigen meening tegenover de heerschende begrippen, geen sprake ook van lust in het omverwerpen van het bestaande? Wij weten het, indien hij in zaken, de traditie betreffende, van de Romanisten verschilde, het onderscheid hierin zijn grond had, dat hij andere en hoogere eischen stelde voor de verificatie van het zuivere en oorspronkelijke, d.i. van het echt apostolische en dus onvervalscht Christelijke karakter der traditie. Maar wij weten het ook, dat het ongemeene zelfvertrouwen, waarmede hij over het al of niet Christelijke van de hem omringende verschijnselen een beslissend oordeel uitbracht, geenszins voortsproot uit eene hem boven zijne tijdgenooten onderscheidende kennis van het historische christendom. Luther moge met roem en eer zijn titel van Doctor in de Heilige Schrift hebben gedragen, onder de geleerden van zijn tijd bekleedde hij geenszins een eersten rang; hij, die nog nauwelijks met de beginselen der beide grondtalen van Oud

en Nieuw Testament bekend was, toen hij reeds door woord en daad zich tot den populairsten man van Duitschland had gemaakt, en Rome's banvloek op zijn hoofd had geladen. Ook dit, dat hij misschien meer dan de grootste geleerden van zijn tijd zich met den inhoud der Heilige Schrift had vertrouwd gemaakt, verklaart op zichzelf nog volstrekt niet, waarom hij gaandeweg van den allerootmoedigsten slaaf de allerfelste bestrijder van paus en curie werd. Iemand als Luther, die niet schroomt, gansche bijbelboeken als kaf te verwerpen, omdat zijn geest daarin zich niet kan vinden, en zij niet bevatten wat zijn gemoed behoeft en zijn geloof eischt, hij moge te goeder trouw zich op het goddelijke woord hebben beroepen bij zijne bestrijding van de kerkelijke theorieën en praktijken, in den grond der zaak was dat beroep niet afdoende, zoolang hij bij zijn feitelijke insubordinatie jegens de Schrift, zooals hij die van de Kerk zelve ontvangen had, volhardde en de Romanisten aan dezelfde Schrift de gronden voor het heerschende dogma ontleenden.

Maar ziedaar juist de oorzaak der wederkeerige verbittering. Het allerhoogste, allerheiligste, allerdierbaarste wat de mensch bezit; dat, waaraan hij zich vastklemt als aan het anker zijner ziel, wanneer de stormen des levens hem bedreigen; dat, wat eenheid en samenhang aan zijne gedachten, aan zijne overtuigingen, consequentie en beteekenis aan zijn leven en streven geeft; in één woord, dat wat hem tot een persoon, tot een karakter maakt, hij moge het zijn God noemen of zijn goeden genius, zijne conscientie of zijn beter ik, in elk geval, het is de grondslag, waarop al het andere, wat in hem, voor hem en rondom hem bestaat, gevestigd is; de grondslag, waarop onvoorwaardelijk moet worden vertrouwd, omdat het nu eenmaal het diepste is, waartoe hij kon afdalen en hier voor zijne ervaring eene vastigheid zich heeft doen kennen van onbetwijfelbare zekerheid. Vraag hem niet om de onwrikbaarheid van dit eene, waardoor al het andere wordt gedragen, te bewijzen. Gij zoudt hem daarmede slechts bedroeven of beleedigen. Hoeveel te meer zult gij dit laatste doen, door rechtstreeks datgene, wat hij zijn heiligste en kostbaarste waarheid noemt, waaraan hij hangt met geheel zijne ziel, te verklaren voor onwezenlijk en onbetrouwbaar, waardeloos, ja zielverdervend bezit. Blijkt het nu, dat gij voor de waarheid uwer bewering in den grond niet

anders kunt aanvoeren dan uwe eigene persoonlijke ervaring, waarvan de onbedrieglijkheid alleen voor u en voor uwe geestverwanten vaststaat, dan ligt het voor de hand, hoe hopeloozen strijd gij hebt aangevangen. Naarmate de namen, door u gegeven aan het gezag, waaraan gij gehoorzaamt, heiliger en eerbiedwaardiger klinken, des te grievender en smartelijker treft hem uw aanval op zijn geloof, dat immers op niets minder dan op het allerhoogste gezag berust.

Als Paus Leo X, nadat alle middelen tot minnelijke schikking vruchteloos waren gebleken, en nadat de tegen Luther ingebrachte beschuldiging aan de bevoegde rechtbank in handen was gesteld, het gewezen vonnis ten uitvoer bracht, door het uitvaardigen van den ban over Luther en zijne geschriften, kon hij dit zeker doen, niet alleen zonder gewetenswroeging te gevoelen, maar ook in het bewustzijn, dat deze daad hem door het hooge ambt, hetwelk hij bekleedde en wettig bekleedde, was opgelegd, zoodat hij zeggen kon: God is het die door mij den ketter uitwerpt; daarom wie dezen ban wederstaat, wederstaat God. Als Luther, nadat hij den pausselijken bul in het openbaar had verbrand, in plaats van door herroeping zijner uitlatingen de bedreigde straf van zijn hoofd te keeren, op den rijksdag te Worms den eisch tot herroeping op de meest besliste wijze afwees, kon hij dit insgelijks doen in de stellige overtuiging, hiermede Gods gebod te volbrengen, zoodat hij zeggen kon: ik kan niet anders; God helpe mij!

Nu ligt het wel voor de hand, dat wij, die den godsdienst, in Protestantschen geest opgevat, hebben leeren waardeeren, geneigd zijn, in Luther den ridder des geestes, den strijder voor vrijheid en waarheid, den verdediger van de eeuwige rechten der vroomheid en dus den man Gods te zien: in Paus Leo niets meer dan een hooggeplaatst regent, die eenvoudig opkomt voor de instandhouding van een tijdelijk regiment en van inzettingen, waarvan wel de ouderdom, maar niet het Goddelijke recht kan erkend worden. Maar waarop, moeten wij vragen, baseert zich ten slotte deze absolute tegenstelling van Goddelijk en menschelijk recht? Alleszins natuurlijk is onze sympathie voor den geloofsheld, die, tegen den raad zijner beste vrienden, zijner hoogstgeplaatste beschermers, met verachting van doodsgevaar en zonder kans van slagen, in eens hem ten eenenmale vreemd worstelperk, aan de oproeping zijn

keizers gehoor geeft; doet men ons de vraag: wien acht gij de grootste, de meest belangwekkende figuur in deze schitterende vergadering van vorsten en prelaten, rijksgrooten en geleerden? wij aarzelen geen oogenblik met ons antwoord. Aan Luther, zeggen wij, komt de eereplaats toe; de jonge keizer, die naar de wereld ongetwijfeld den hoogsten rang innam, treedt naar onze schatting in de schaduw voor den eenvoudigen man uit het volk, den zoon eens duitschen burgers, den uit de kerk gebannen ketter, den ter verantwoording geroepen onderdaan. Wij lezen den minachtenden spot op Karels aangezicht; wij hooren het schampere oordeel uit zijnen mond: nu, deze zal mij niet tot eenen ketter maken; wij nemen bij de aanwezenden de blikken van verontwaardiging over zooveel vermetelheid, of wel van smart over zooveel onvoorzichtigheid en onverzettelijkheid waar; ons ontgaat geenszins de van hevige spanning en zwaren zielestrijd getuigende trekken op het gelaat van den tot steeds bedenkelijker consequenties gepersten beklaagde; ons hart is met hem en juicht hem tegemoet, als hij, van den rijksdag in zijne tijdelijke woning teruggekeerd, op den avond van den gedenkwaardigen 18^{en} April 1521 met opgeheven armen zijne hem wachtende vrienden tegemoet gaat met den kreet der verademing op de lippen: ik ben er door, ik ben er door!

Niets, zooals ik zeide, is natuurlijker dan deze onze sympathie met den man, die destijds door zijne rechtschapenheid, door zijne onversaagde waarheidsliefde zich had laten bewegen tot een getuigenis, volstrekt ongehoord en naar het oordeel van alle tot oordeelen bevoegde tijdgenooten ten eenenmale misplaatst in een vergadering als deze. Maar gaan wij niet veel te ver, wanneer wij er ons over bedroeven, misschien wel verbazen, dat de gansche wereld zich niet van stonden aan door het heldenwoord en de heldendaad van den Wittenberger monnik heeft laten medesleepen? Wat zou Luther zelf op den Rijksdag hebben gedaan, indien hij de gevolgen van zijne woorden had vooruitgezien? Wij weten het uit zijn eigen mond. Zijn onverdacht getuigenis, ten overstaan zijner beste vrienden uitgebracht, luidde zeer bepaald en onbewimpeld: hadde ik geweten, dat dit alles zou geschieden, wat ik thans zie gebeuren, ik zou voor den Keizer niet zoo hebben gesproken. Soms had dit getuigenis de beteekenis van eene schuldbekentenis, ging het althans gepaard

met zekere mismoedigheid over eigen verleden. Soms ook wilde Luther daarmede eenvoudig te kennen geven, dat hij op den Rijksdag zich eenig en alleen had laten besturen door de macht van het hem bezielend waarheidsinstinct, hetwelk hem op dat oogenblik zelf de oogen deed sluiten voor de mogelijke gevolgen van zijnen stap. Zoo kon hij zelfs eene goddelijke beschikking erkennen in deze tijdelijke blindheid, die hem onbezorgd maakte voor de toekomst. En wederom moeten wij het volkomen natuurlijk vinden, dat het Duitsche volk, hetwelk in Luther zijn pleitbezorger tegen zijne geestelijke en wereldlijke onderdrukkers zag, juist het meest zich aangetrokken en tot geestdrift gebracht voelde door het gewaagde, het hachelijke, het schijnbaar onbesuisde van Luther's aanval tegen het bestaande gezag, en juist in het onbewuste en instinctmatige van dien aanval, in dat passief en machteloos klinkende: ‘ik kan niet anders’, het onmiskenbaar teeken begroette van de hier zich werkzaam toonende goddelijke macht. Maar hoe natuurlijk en begrijpelijk deze conclusie ook zijn moge, wie onzer kan ontkennen, dat de meer bedachtzame naturen aanleiding genoeg hadden om hare juistheid in twijfel te trekken?

Hadde Luther zich bepaald tot de verdediging van zijne houding tegenover de algemeen erkende misbruiken, waartegen de Rijksdag zelf ernstig en opzettelijk maatregelen beraamde, hij kon veilig gerekend hebben op de ondersteuning van de overgroote meerderheid in de vergadering. Hoe vreemd ook in de politiek, hij wist genoeg van 's Keizers verhouding tot Rome, om te kunnen berekenen, dat hij Karel V niet beleedigen zou door een beroep op diens gezindheid, om Duitschlands rechten tegenover de aanmatigingen van Rome te beschermen, en paal en perk te stellen aan de schandelijke geldafpersingen en verdere misbruiken van pauselijk gezag, waaronder het volk zuchtte[1)]. Het kon Luther niet verborgen zijn, dat deze aangelegenheid een niet onbelangrijk deel uitmaakte van des Rijksdags bemoeiingen, en dat zelfs 's Keizers biechtvader Glapio alles-

1) ‘Goede God!’ zoo liet Luther op den rijksdag zich hooren, ‘wat zou het zijn indien ik mijne aanklachten tegen Rome herriep en dat nog wel hier op den rijksdag, ten aanhoore van onzen Allerdoorluchtigsten Keizer? Men zou immers in onze Duitsche landen gaan denken, dat de Duitsche Keizer het gruwelijk onrecht van Rome niet verfoeide, maar verdedigen wilde!’

zins geneigd was deze grieven tegen den pauselijken stoel ingang te doen vinden[1].

Zoolang Luther als in naam der verongelijkte Christenen in de Duitsche landen sprak en zijn zaak met de hunne vereenzelvigde, was hij sterk en kon hij op algemeenen bijval rekenen. Waarom gaf het gevoel van gemeenschap met zijn volk hem niet het vertrouwen, dat een Duitsch concilie, bijéén geroepen om zijn geschil met den Paus te behandelen, hem zeer zeker in het gelijk zou stellen? Waarom niet met beide handen dat volkomen middel tot beslechting van het geding aangegrepen? Hoeveel kans bestond er niet, dat zoodoende het groote werk der kerkhervorming, onder de leiding van de geconstitueerde macht, onder den dadelijken invloed en op initiatief van het officieus gezag ondernomen, de gewenschte vruchten zou opleveren en tot het beoogde doel zou voeren, zonder dat aan de ultra's en radicalen de gelegenheid tot uitspattingen van allerlei aard gegeven werd? Is het toch eigenlijk niet de meest onpractische en onmogelijke gedragslijn, die Luther koos, toen hij het eervolle aanbod van den rijksdag, om een algemeen concilie tot scheidsrechter te maken, van de hand wees en geen minderen eisch daartegenover stelde dan dat MEN, - wat was dat voor tribunaal? - dat men hem van dwaling zou overtuigen? Maar hoe zou men aan Luther toestaan wat niet aan anderen gegund kon worden, zonder de éénheid en de goede

1) Bekend is het hoe deze hooggeplaatste Franciscaan gedurende den rijksdag van 1521 vóór de komst van Luther al zijnen invloed op Luther's vrienden en beschermers, zooals op den grooten keurvorst en den ridder van den Ebernburg Frans von Sickingen gebruikte, om eene collisie tusschen Luther en den Keizer te voorkomen, en de zaak van eerstgenoemde zoo mogelijk diensthaar te maken aan Karels kerkelijke en politieke plannen. Ook brenge men hiermede in verband Glapio's waarschuwing aan zijn hooggeplaatsten biechteling: indien gij den toorn des hemels wilt ontgaan, stel dan paal en perk aan Rome's ondragelijke willekeur. Zie over een en ander von Ranke, Deutsche Gesch. im Zeitalter der Ref., in zijne Sämmtliche Werke deel I pag. 322 vlg. Hoogst curieus is het advies dat Karel in Mei 1520 van zijn gezant te Rome over Luther ontving. Ranke schrijft dienaangaande a.w. bl. 326: Der geschickte und geistreiche Gesandte Karl's V, der in den Tagen eintraf, als Eck gerade in Rom war und die Sache Luthers so viele Berathungen der Theologen und Sitzungen des Consistoriums veranlasste, erkannte sogleich, welcher Vortheil aus derselben für seinen Herrn hervorgehen könne. ‘Ew. Maj.’ schrieb er dem Kaiser am 12 Mai 1520, ‘muss nach Deutschland gehen und daselbst einem Martin Luther einige Gunst angedeihen lassen, der sich am Hofe von Sachsen befindet und durch die Sachen, die er predigt, dem römischen Hofe Besorgniss einflösst.’

orde in kerk en maatschappij volkomen op te heffen? Deze consequentie ontging aan Luther niet, maar hij werd er niet door afgeschrikt. ‘Welnu,’ zegt hij, ‘laat de éénheid, de vrede dan maar verloren gaan, Christus was ook niet bang voor een weinig strijd - niet den vrede, maar het zwaard bracht hij.’ Krachtig en indrukmakend moge dit woord geklonken hebben; lag er in die uitdaging geen overmoed? Is dat de toon, die den monnik voegt tegenover het hoofd der kerk, den Duitschen onderdaan tegenover de hooge vertegenwoordiging van 's rijks regeering, en wel, nadat hij door den hoogsten geestelijken rechter strafschuldig was bevonden, en door de wereldlijke macht tot herroeping zijner ketterijen gesommeerd was? Is Luther niet inderdaad hier de perken van betamelijkheid en van aan de overheid verschuldigden eerbied te buiten gegaan? Heeft hij door de voorbeeldeloos vrijmoedige houding tegenover de vertegenwoordiging van het hoogste gezag in staat en kerk, en door den ongehoorden eisch om eigen individuëele overtuiging des noods ten koste van de eenheid en den vrede geëerbiedigd te zien; heeft hij, zeg ik, door deze onbetamelijke houding de algemeen gewenschte kerkverbetering niet geschaad en tegengehouden?

Zoo heeft men inderdaad niet zonder reden gevraagd. Met het oog op de voor de hervorming zoo gunstige constellatie, gelijk die in 1521 in Duitschland bestond, rijst als van zelf de vraag: zou Luther niet beter gedaan hebben, als hij zich op den Rijksdag tot de algemeen erkende grieven tegen Rome bepaald, of deze althans zoodanig op den voorgrond hadde gesteld, dat daardoor de aandacht ware afgewend van de geïncrimineerde stellingen over de rechten van het Christelijke volk en van de individuëele leden der gemeente, om in geloofszaken des noods Pausen, kardinalen en conciliën te wederstaan? Zonder met zijn geweten te transigeeren, ook zonder zich het minst door vrees voor eigen veiligheid te laten regeeren, zou Luther, zoo hebben velen gemeend, de quaestie van persoonlijk, individuëel en privaat geloofsleven, als op eenen rijksdag niet op hare plaats zijnde, eenvoudig ter zijde hebben kunnen stellen en daarmede hebben getoond, zich wel bewust te zijn van het onderscheid tusschen hetgeen den Keizer en hetgeen Gode toekwam. Voorwaar: Luther had een groot man kunnen blijven, hij hadde misschien in de oogen van een

grooter aantal der hoogstgeplaatsten onder zijne tijdgenooten zich verdienstelijk hebben gemaakt, indien hij deze voorzichtige gedragslijn hadde gekozen. Wat daarvan voor de ontwikkeling van kerk en maatschappij en dus voor vrede en beschaving in gansch Europa in de volgende eeuwen het gevolg zou zijn geweest, laat zich moeilijk berekenen. Doch: dat hij anders gehandeld heeft, en om zoo te zeggen tegenover de geheele wereld zijne persoonlijke overtuiging als het principiëele en kardinale bij alle geloofsvragen op den voorgrond plaatste, dat maakt hem in onze oogen voorzeker niet minder groot; of laat mij liever zeggen: dat hij handelde, gelijk hij deed, geschiedde juist daarom, omdat hij de eischen van het religieuse leven in het licht van een hooger ideaal beschouwde, en zijn vroom vertrouwen hem in den waan bracht, dat zijne adspiraties voor dadelijke verwezenlijking vatbaar waren[1)].

Hoe goed zou het zijn voor eene gewenschte verstandhouding tusschen de strijdende partijen onzer dagen, indien het noch ter rechter- noch ter linkerzijde ontbrak aan de waardeering van een karakter als dat van Luther. Dat hij nog altoos een steen des aanstoots is voor velen, wij hebben het voor een deel ook toe te schrijven aan de wijze, waarop zijne vrienden hem veelal hebben verheerlijkt. Als wij van iemand kunnen zeggen, dat zijn leven geheel en al beheerscht werd door religieuse beginselen en overtuigingen, dan meenen wij daarmede hem een hoogst vereerend getuigenis gegeven te hebben. Intusschen, zal dit testimonium wezenlijke waarde bezitten in de oogen van hen, voor wie het als overtuigingsstuk bestemd is,

1) Ranke schrijft a w. pag. 332: Man könnte sich fast zu dem Wunsche versucht fühlen, dasz Luther fürs erste hiebei (nam. bij de bestrijding van de algemeen erkende misbruiken in de kerk) stehen geblieben sein möchte. Es würde die Nation in ihrer Einheit befestigt, zu einem Bewusstsein derselben erst vollkommen geführt haben, wenn sie einen gemeinschaftlichen Kampf wider die weltliche Herrschaft von Rom unter seiner Anführung bestanden hätte. Jedoch die Antwort ist: die Kraft dieses Geistes würde gebrochen gewesen sein, wenn eine Rücksicht von einem nicht durchaus religiösen Inhalt ihn gefesselt hätte. Nicht von den Bedürfnissen der Nation, sondern von religiösen Ueberzeugungen war er ausgegangen, ohne die er nie etwas zu Stande gebracht hätte und die ihn nun freilich weiter geführt hatten, als es zu jenem politischem Kampfe nöthig oder auch nützlich war. Der ewig freie Geist bewegt sich in. seinen eigenen Bahnen.

dan zal het noodig zijn, dat laatstgenoemden in de onderteekenaars van het certificaat hunne geestverwanten erkennen. In het tegenovergestelde geval toch zou de aanbeveling den houder weinig voordeel aanbrengen, misschien zelfs hem in een ongunstig daglicht plaatsen.

Het is nu eenmaal zoo: heeft iemand, die zich in een tijd van crisis en gisting op den voorgrond plaatst, geen andere argumenten om het goede recht van de door hem gekozen partij te verdedigen dan dit eene: wat wij willen, willen wij, omdat God het wil; hij moge misschien door de warmte, die zijn woord aan zijne religieuse geestdrift ontleent, in staat zijn de gelederen zijner partij te versterken, de geschikte persoon, om het hangend geschil te vereffenen en de rust in de kerkelijke of politieke wereld te doen wederkeeren, is hij zeker niet. Alleen dan zal het beroep op den goddelijken lastgever, in wiens naam en op wiens bevel men optreedt, eene voor allen gewenschte wending aan den strijd kunnen geven, wanneer dat beroep niet alleen door personen van onverdachte belangeloosheid en onkreukbare eerlijkheid wordt gedaan, maar ook zoodanig is ingericht, dat zijne edelaardige, verheffende en vrijmakende strekking in ruimen kring kan erkend worden.

Nu komt het mij ontwijfelbaar voor, dat het karakter van Luther bestand is gebleken tegen alle verdenkingen, en dat de reinheid en onbaatzuchtigheid zijner bedoelingen, door het voortgezet onderzoek der geschiedvorschers van alle kleur en richting in steeds helderder licht is gesteld. En wat betreft de macht van zijn initiatief tot vrijmaking van sluimerende zedelijke krachten, daaraan te twijfelen wordt, bij het schijnsel door de historische wetenschap ontstoken, met den dag moeielijker. Blijven deze twee eigenaardigheden van den hervormer, de reine argeloosheid van zijn streven en de electriseerende invloed van zijn optreden, als onbetwistbare feiten vaststaan, wij zullen het zonder moeite ons laten welgevallen, dat men ook van dezen held met de stukken aantoont, dat hij noch heilig, noch onfeilbaar was. Trouwens ook dit hebben wij aan Luther te danken, dat ons godsdienstig leven aan den steun van het geloof in de heiligheid en onfeilbaarheid van enkele menschelijke individuën minder behoefte gevoelt dan vroeger. Onze piëteit voor de grondleggers der protestantsche vrijheid is daarom nog niet op zwakker grondslagen gevestigd

dan de vereering van den katholiek voor zijne heiligen en zijne pausen. Ons kost het geen moeite omtrent Luther te erkennen: dat hij niet behoorde tot de grootste geleerden zijner eeuw, dat hij niet vooraan stond in de gelederen dier fijnere, wijsgeerige geesten, die, na zich te hebben ontworsteld aan het bijgeloof der middeleeuwen, den bezielenden adem van het humanisme als den voorbode eener schoone lente in zich bespeurden. Wij dwepen niet met de ruwe vormen van Luther's polemiek; de door hem aangeprezen maatregelen tot bestrijding der sociale kwalen schijnen ons voor een groot deel meer dan bedenkelijk; zijne schriftbeschouwing, zijne christologie, zijn geloof aan de werking van het sacrament, zijne theorie over den duivel en diens regiment, in verband met zijn voorzienigheidsbegrip, aanvaarden wij niet meer. Dat alles echter belet ons niet, om hem op het vierde eeuwfeest zijner geboorte met dankbaarheid te herdenken. Opgetreden in een tijd, waarin een nieuwe en geweldige geest allerwege in ons werelddeel de oude vormen van kerkelijk en maatschappelijk leven begon te verbreken, heeft hij in eigen binnenste al de phasen van den strijd als zoovele bange weeën doorworsteld. Onder de harde tucht van rechtschapen, onvermoeid werkzame, onverbiddelijk strenge ouders opgegroeid, scheen hij door aanleg van geest en gemoed voorbestemd om in de crisis zijner eeuw de partij van weerstand en behoud met onverzettelijke standvastigheid te dienen. Zijne door en door ernstige natuur, zijne dweepzieke vroomheid vormden langen tijd een pantser, dat hem tegen den invloed van de nieuwe denkbeelden volkomen scheen te wapenen. Toch dreef diezelfde vrome zin hem reeds vroegtijdig tot een daad van beslist verzet tegen het anders zoo heilig geachte vaderlijk gebod. Het besef van zijne inwendige roeping, van zijn natuurlijken aanleg gold hem meer dan het bevel van den gevreesden vader. Zoo verruilde hij de rechtsgeleerdheid met de theologie, zoo ontvluchtte hij de wereld in het klooster. Dáár in de stille cel heeft hij zijne ziel tot verzadiging toe kunnen vullen met den geest der antieke vroomheid, met de begeerlijke spijze der middeleeuwsche mystiek; maar dáár is het den naar vrede smachtenden jongeling geopenbaard, dat wat hij zocht voor hem niet te vinden was langs den ouden weg van vasten en bidden, van zelfkastijding en kruisiging des vleesches. Dáár viel een vriendelijke licht-

straal in zijn hart; een boodschap van genade en vrede komt als uit den hemel hem vertroosten. Een nieuw leven opent zich voor hem; een tijdperk van inwendige hervorming is voor hem aangebroken. Met krachtige hand vat hij het nieuwe werk aan, doch zonder een zweem van voorgevoel van hetgeen welhaast de wereld en de kerk van hem als hervormer zouden te vragen hebben. Niemand destijds verder dan hij verwijderd van alle revolutionaire en anti-kerkelijke plannen, en te gelijkertijd niemand beter dan hij toegerust tot het groote werk, dat deze eeuw moest, doch zonder heilige toewijding en reine handen niet kon tot stand brengen.

Is het niet een zonderling schouwspel, dat zich aan onzen blik vertoont bij het gadeslaan van dezen door aanleg en opleiding, door innerlijke ervaring en uiterlijke omstandigheden naar het scheen tot een verdediger van het aloude kerkgeloof bestemden monnik, die zijns ondanks de verborgen sfeer van de hem dierbare contemplatie verlaat, om zich in het midden van een strijdlustige wereld te werpen, die hij tot aan den mannelijken leeftijd steeds met opzet had vermeden? Welk een schouwspel! De conservatieve natuur geroepen voor de oogen der wereld de rol op zich te nemen van bestrijder der eeuwenoude instellingen, waaraan niemand zoo innig als hij verkleefd was; de rol van verwoester der kerk opgedragen aan hem, die deze kerk als kind, als jongeling, als man met de innigste toewijding had gediend! En tegenover hem, hoogwaardigheidsbekleeders in de kerk, officieële handhavers van haar gezag, maar die, met den weerspannigen ketter vergeleken, den naam van wereldlingen verdienden te dragen. Alles is hier raadselachtig en onbegrijpelijk, indien men dit ééne buiten rekening laat, dat deze in de school van de ernstigste zelfbeproeving gevormde christen den toegang had tot het hart zijner vrome landgenooten, den sleutel tot de rijke schatkamer van mannelijken ernst en diepgewortelde beginselen. Dat volk verstond hem; het begreep, het voelde dat hier geen verwoestende orkaan de veste des heils bedreigde, het begroette in Luther den ridderlijken beschermer zijner heiligdommen, den trouwen bewaker van de dierbaarste rechten der christelijke gemeente. Men hoorde het eigen hart spreken als deze man den mond opende; maar tegelijk ging er eene heilige huivering door de schare, die daar luisterde naar het altijd eenvou-

dige, altijd verstaanbare, altijd het hart en het geweten rakende woord van den prediker, en men kon niet anders dan het geheim dezer onweerstaanbare macht in den goddelijken oorsprong zoeken van het door hem gepredikte evangelie. Wat hij sprak, was tegelijk aantrekkelijk door den glans van nieuwheid en frissche oorspronkelijkheid, maar tegelijk ook vertrouwen en geloofwekkend als het oude, het welbeproefde, het eeuwige Godswoord, waarvan de onveranderlijke waarheid niet alleen door de oudste Heilige Schriften, maar ook door het onomkoopbare getuigenis van het eigen hart, gelijk het in zijne beste oogenblikken zich liet hooren, werd bevestigd. Hier had men het oude goud, maar van stof en smet gereinigd en door den nieuwen muntslag onmiddellijk als echt herkenbaar. Men ontving het, men gaf het uit en men voelde zich veilig; men wist dat men noch misleidde, noch misleid werd. Met deze kostbare munt voorzien voelde men zich onafhankelijk; een fier besef, zoo natuurlijk bij den vrijen, nijveren en ingetogen burger, deed hem de borst zwellen bij de gedachte: voortaan zal ik zelf het woord van mijnen God raadplegen en met eigen oogen zijn evangelie lezen. Dat ééne laat hij zich niet nemen. Overtuigd van de alles overtreffende waarde van dat eigen geloof, kan hij alle wereldsche voordeelen verzaken, als gehoorzaam onderdaan zijne maatschappelijke plichten volbrengen, zijne lasten dragen, het van hem geëischte willig offeren en blijmoedig het lied zingen, hem door zijnen besten vriend op de lippen gelegd:

Ein feste Burg ist unser Gott,
Ein gute Wehr und Waffen.
Er hilfft uns frey aus aller Not,
Die uns itzt hat betroffen,
Der alt böse Feind
Mit Ernst ers itzt meint,
Gros Macht und viel List
Sein grausam Rüstung ist,
Auf Erd ist nicht seins Gleichen.

Mit unser Macht ist nichts gethan,
Wir sind gar bald verloren:
Es streit für uns der rechte Mann,
Den Gott hat selbs erkoren.
Fragstu, wer der ist?
Er heisst Jhesus Christ,
Der Herr Zebaoth
Und ist kein ander Gott,
Das Felt mus er behalten.

Und wenn die Welt vol Teuffel wer
Und wolt uns gar verschlingen,
So fürchten wir uns nicht so sehr,
Es sol uns doch gelingen.
Der Fürst dieser Welt,
Wie sawr er sich stelt
Thut er uns doch nicht,
Das macht, er ist gericht
Ein Wörtlin kan jn fellen.

Das Wort sie söllen lassen stan
Und kein Dank dazu haben,
Er ist bey uns wol auff dem Plan
Mit seinem Geist und Gaben.
Nemen sie den Leib,
Gut, Ehr, Kind und Weib;
Las fahren dahin,
Sie habens kein Gewin,
Das Reich mus uns doch bleiben.

Het was ongetwijfeld een uitnemend denkbeeld van den Duitschen Keizer of van degenen, die hem daartoe den raad gaven, om dit Lutherlied, deze Marseillaise der Reformatie op het feestprogramma voor 10 November a.s. te plaatsen. Indien kracht en bondigheid van uitdrukking, innigheid van gloed, eenvoud en diepte eigenschappen zijn, die het volkslied tot aanbeveling strekken; indien boven alles zulk een lied den toon moet treffen, waarop het gemoedsleven des volks gestemd is; indien de melodie zich innig moet aansluiten aan den tekst en daarmede een schoon geheel vormen, dan hebben wij in het Lutherlied een volkslied voor Duitschland, dat aan alle eischen voldoet. Slechts een paar omstandigheden kunnen hier ons bedenkelijk schijnen. Ik bedoel ten eerste: het polemisch karakter, aan het lied ten gevolge van zijn oorsprong onafscheidelijk verbonden; ten andere: de godsdienstige kleur en strekking van het gedicht. Ik weet wel dat Luther zijn ‘Feste Burg’ als duitsche bewerking van Psalm 46 in het licht gaf; maar, wie zal ontkennen, dat het oorspronkelijke voor den duitschen dichter geen knellende boei was, die hem verhinderde uit te spreken, wat in die oogenblikken van strijd tegen Rome hem het meest ter harte ging. Hij moge zijn aanval slechts tegen den eenen grooten ‘alt bösen Feind’ gericht hebben, wie

Luther kent, weet wel, waar hij bij voorkeur de handlangers zocht van die geheimzinnige helsche macht, hij weet wel, dat Luther dezen psalm verduitschte bepaaldelijk ten behoeve van zijne gemeente onder het kruis, en tot hare bemoediging in den strijd tegen de zichtbare vijanden, van wie het in het lied heet:

> 'Nemen sie den Leib,
> Gut, Ehr, Kind und Weib.'

Zullen de Roomsch-Katholieken in Duitschland en daarbuiten in het oude Lutherlied, als het op het aanstaande feest door duizenden bij duizenden wordt aangeheven, niet den toon hooren van uitdaging en uittarting? Zal het hun niet zijn, als wilden de protestanten, door het gemeenschappelijk aanheffen van dezen klassieken strijdzang hunner vaderen het fanatisme opzweepen bij hen, voor wie de 10de November 1883 een heugelijke feestdag is? Welnu, is de vrees voor zulk een betreurenswaardigen terugslag van den protestantschen feesttoon op het gehoor en het gemoed onzer katholieke tijdgenooten niet ongegrond, wij protestanten zullen dan, ik zeg niet: den 10^{den} November zonder feestbetoon laten voorbijgaan, of een domper zetten op de organen, die onze blijdschap moeten vertolken; dat voorwaar niet! neen, laten wij dan onzerzijds alles vermijden wat tot noodelooze verbittering zou kunnen leiden. Bedenken wij en spreken wij het openlijk uit, ten einde h i e r het vuur van onheilige geestdrift te waren van het feestaltaar, d a a r de ziekelijke overprikkeling te genezen: het Lutherlied moge soms in de gelederen der protestanten den strijdlust hebben doen ontbranden, het kon dit slechts in weerwil van zijne oorspronkelijke bestemming, en met miskenning van den geest, die zijnen dichter bezielde. Toen Luther zijn ontsterfelijk lied zong en neerschreef, dacht hij aan niets minder dan aan een strijd van aanval en verdelging, aan niets minder dan aan maatregelen tot gewapend verzet tegen de machten, die het evangelisch Duitschland bedreigden. Zijn optimistisch geloof deed hem hopen, dat het gansche volk, waartoe hij behoorde, met zijne geestelijke en wereldlijke overheden, den psalm des vertrouwens op de lippen zou nemen en daardoor zich zou sterken tot den geestelijken strijd, een strijd, waarin de over-

winning slechts voor diegenen was weggelegd, die bereid en in staat waren, alle wereldsche voordeelen voor hunne godsdienstige overtuiging te verzaken, ja, des noods Leib, Ehre, Kind und Weib zich te laten ontnemen, om den hemelschen schat, het rijk Gods daarbinnen, te kunnen behouden. Laten wij bedenken, en het anderen zeggen, dat deze in het Lutherlied sprekende heldenzin, deze geest van moed, uit wereldverzaking geboren, dien het Lutherlied ademt, in de laatste vier eeuwen, wel verre van in kracht te zijn afgenomen, veeleer gedurig voortgaat, onze maatschappelijke instellingen en verhoudingen tusschen katholieken en protestanten in de samenleving te verbeteren.

Maar, waar dwalen mijne gedachten heen? Terwijl ik bezig ben de bezwaren te ontzenuwen, die kunnen worden ingebracht tegen de keuze van het Lutherlied en mij de moeite geef het niet polemische karakter dezer hervormingshymne in het licht te stellen, zie ik geheel voorbij, dat hetgeen wij in plaats van dit polemisch karakter als het kenmerkende van dit lied meenden te moeten aannemen, het Lutherlied nog ongeschikter maakt voor een nationaal feest in Duitschland. En hiermede ben ik reeds gekomen tot de tweede soort van bezwaren, te weten die welke ontleend kunnen worden aan de religieuse strekking en kleur van het lied.

Ik wil hier niet spreken van de verouderde vormen, waarin hier de vrome gedachten gehuld zijn; niet stilstaan bij de krasse termen, die van het meest realistische duivelgeloof getuigen: men kan als liberaal protestant daarmede vrede hebben, gelijk met zooveel, dat aan Luther en zijn tijd eigen was, wij kunnen zelfs een zeker welbehagen vinden in deze krachtige, beeldrijke taal, als het ons maar vrijstaat onze eigen gedachten te hebben over de aan deze beeldspraak ten grond liggende werkelijkheid. Van ernstiger beteekenis is de vraag: hoe kunnen wij, kinderen dezer eeuw, dezen vromen zang op de lippen nemen en daarbij ons aanstellen, alsof die religieuse geest weerklank vond in ons hart? Hoe kunnen met name onze Duitsche naburen, die woorden:

> Nemen sie den Leib
> Gut, Ehr, Kind und Weib,
> Lass fahren dahin!

met volle instemming, met warme geestdrift ontboezemen, zij, die er zich nog dagelijks op beroemen, hun ouden boozen vijand, of gelijk zij hem gewoonlijk noemden: den Erbfeind, voor goed den lust om hun aan lijf en leven, erf en goed, vrouw en kind te komen, te hebben verleerd, door in stede van iets van het hunne dahin fahren zu lassen, hem in zijn eigen land te vallen en een paar schoone provinciën af te nemen, om daaruit zich een ‘feste Burg’ tegen mogelijke booze plannen in de toekomst te vormen?

Ik ben natuurlijk niet dwaas genoeg om aan den vromen zin te twijfelen, die het duitsche volk bezielde, toen het den ontzaglijken worstelstrijd tegen Frankrijk ondernam en op zoo schitterende wijze ten einde bracht, maar wel waag ik het de stelling uit te spreken, dat de vroomheid, die uit het Lutherlied spreekt, tot eene andere orde behoort dan en weinig of niets gemeen heeft met de praktische bedachtzaamheid van hen, die jaren achtereen door militaire organisatie getoond hebben, het werk der voor Duitschland wakende Voorzienigheid zelven ter hand te willen nemen.

Moeten wij daarom zeggen: het Lutherlied past niet op het Lutherfeest? Of wat nog erger ware, moeten wij verklaren: den kinderen dezer eeuw voegt het niet, feesten aan te leggen ter eere van een man, wiens beteekenis en kracht gelegen is in een geloof, waaraan men ontgroeid is, ja waarboven men zich volkomen verheven voelt? Wat mij betreft, ik beantwoord deze vragen met een krachtig *neen!* Niet alleen is het Lutherlied mij in weerwil van den verouderden vorm van wereld- en levensbeschouwing, dien het vertegenwoordigt, lief en waard boven duizenden van producten eener latere ons meer verwante vrome muze; niet alleen vind ik het schoon, aangrijpend schoon, in weerwil van zijne onbeholpen, soms foutieve versificatie; het welbehagen dat mij bij het luisteren naar zulk een lied pleegt te doorstroomen, ontleent naar mijn beste weten zijn eigenlijke waarde voor mij aan de moreele aandoeningen, waarvan het onafscheidelijk is. Het gaat mij daarmede gelijk met de aloude geuzenliederen, veelal verre van onberispelijk, wat den bouw van vers en melodie niet alleen, maar ook wat de aanpassing van tekst aan zangwijs betreft: zij doen mij leven met het voorgeslacht; zij bewijzen mij onmiddellijk en onweersprekelijk dat er geest- en keurverwantschap bestaat tusschen mij

en die lang van het wereldtooneel verdwenen typische gestalten. Het is mij, als of de ongewone, ongepolijste, maar altijd energieke vorm, waarin zich hun inwendig leven openbaarde, bijzonder geschikt was om mij van het hun en mij gemeenschappelijke gemoedsleven en geestesstreven te overtuigen. Niet langs den weg van logische redeneering en gevolgtrekking, maar door onmiddellijk gevoel van verwantschap, ontstaat hier een zekere moreele kracht. Ik voel mij als gedragen en gedreven door eene hoogere macht, die tegelijk eeuwig is en tijdelijk, onbewegelijk en veranderlijk, buiten mij, boven mij en in mij. Wat in die representatieve mannen de groote en bezielende drijfkracht was, ik voel het ook in mij leven, maar ik voel tegelijk, bij onwillekeurige vergelijking van mijn zedelijk bestaan met het hunne, dat hun geloof eenvoudiger, naiever, minder gereserveerd, meer uit één stuk, maar dan ook zeker sneller en beslister tot daden voerend was dan het mijne. En, merkwaardig genoeg! als ik soms bespeur dat de geloofsdaden dezer mannen, als door zekere kinderlijke onbezorgdheid voor de gevolgen ingegeven, hun die ze pleegden, meer schade dan voordeel naar de wereld opleverden, zoodat hun gedrag, met den gewonen maatstaf gemeten, onnoozel en dwaas moest heeten, - dan is het mij, alsof het van mijne zijde laag en onedelmoedig zou zijn, mijne solidariteit met hen te verloochenen.

Welnu, op grond van zoodanige ervaringen, waarin ik waarlijk niet alleen sta, durf ik mij iets goeds voorspellen van het aanstaande Lutherfeest. Ja, het zal goed wezen, dat het beeld van dezen man van geloof nog eens geplaatst worde te midden van zijn volk, dat is, te midden van de groote gemeente, die in de oude en nieuwe wereld zich tezamen ziet gebracht door de macht van zijn woord, dat als een tweesnijdend zwaard doordringt tot het geweten der Christenen. Goed zal het zijn, dat deze volksredenaar bij Gods genade voor dit geslacht optreedt met de vraag: begeert gij de vrijheid van den Christenmensch, wilt gij als aan niemand en niets ter wereld onderdanig door het leven gaan, zoek dan in het woord van den heiligen plicht, dat God onmiddellijk tot u richt, als gij zelf rechtstreeks tot hem gaat, den eenigen regel, den onfeilbaren gids voor uw levensbestuur; dan wordt gij waarlijk vrij en alleen door den onmiskenbaren drang uwer herboren natuur gedrongen, om allen en alles onderdanig te worden door zelf-

verloochenende liefde. Het zal goed zijn dat hij nog eens tot ons spreke, de man die aldus in zijnen tijd uit den schat zijner eigen geestelijke ondervinding het vrijmakende en tegelijk aan den heiligsten plicht bindende woord in de wereld deed uitgaan. Bij al wat deze onze negentiende eeuw uitnemends en bewonderingswaardigs op elk gebied ten toon kan stellen, bestaat er nog altijd eer gebrek dan overvloed aan mannen van karakter en beginselvastheid, die eenen Luther in de schaduw stellen of zouden kunnen doen vergeten. Wel heeft de groote beweging op kerkelijk en sociaal gebied in de zestiende eeuw de vrije uiting der gedachte allerwege bevorderd; wel heeft de individualiseerende strekking van het Protestantisme zich overvloedig geopenbaard in het te voorschijn roepen van altijd nieuwe geloofs- en ongeloofsbelijdenissen, van altijd nieuwe kerken en kerkjes, secten en ketterijen; maar het zou voorzeker al te gewaagd zijn uit dit verschijnel alleen op te maken, dat met deze versplintering en verbrokkeling de steviger en dieper bevestiging van het geloof, de consolidatie van het karakter bij de individuën gelijken tred moet hebben gehouden. Bij velen is de overgang van deze tot gene partij, van dit tot dat dogma, niet het gevolg van bijzondere belangstelling in kerk en godsdienst, maar eer van juist het tegenovergestelde. In den regel ligt de kracht van het bijzonder geloof bij individuën en partijen in de beslistheid, waarmede bijzondere geloofsstellingen van anderen worden verworpen. Aan het gevaar, dat het godsdienstig leven het eenzijdig karakter van oppositie en antipathie tegen andersdenkenden zal aannemen, ontsnapt in onze dagen nauwelijks een enkel denkend mensch, om het even of hij in katholieke dan wel in protestantsche kringen opgroeide; om het even of hij in gemeenschap bleef met het eene of andere belijdende kerkgenootschap, dan wel alle eigenlijk gezegd kerkelijke banden heeft afgeworpen; om het even of hij al dan niet aan de religie zelve meent ontgroeid te zijn. Immers, de crisis in ons christelijk leven sedert de zestiende eeuw aangevangen, wel verre van uitgewerkt te hebben, heeft zich misschien nooit krachtiger doen gevoelen dan in dezen onzen tijd. Daarom heeft naar mijne meening de aanstaande gedenkdag voor ons eene eigenaardige beteekenis. Luther toch heeft een woord voor allen. Als weinigen heeft hij de uitersten van dogma-

tische bevangenheid en radikale twijfelzucht bij ervaring gekend.

Even schoon als juist heeft Karl Hase hem in deze bekende antithesen gekarakteriseerd. ‘Der Zeiten Umschwung, an dessen Spitze er stand, ist als schroffer Gegensatz in sein Leben gefallen. Er hat den Pabst für den allerheiligsten und für den allerhöllischsten Vater gehalten. In seiner leidenschaftlichen Erregung wechselten stürmisch die Gefühle. Sein Leben galt der Freiheit des Geistes, und er hat für den Buchstaben geeifert. Er ist im Vertraun auf die alleinige Macht des Geistes dem Sturme der Revolution in die Zügel gefallen, und hat gelegentlich gerathen den Pabst sammt seinem Gesinde im tyrrhenischen Meere zu ersäufen.’ (Kirchengeschichte § 342.)

Het is niet genoeg deze tegenstrijdige elementen naast elkander te plaatsen en zich er van te vergewissen, dat zij in dezen éénen mensch aanwezig waren. Wij hebben hier te doen met eene krachtige persoonlijkheid, waarvan wij weten willen, weten moeten waar het eigenlijke centrum, het hart, de ziel, het eenheidvormend beginsel gelegen was. En daar het bij elke vernieuwde aanraking met dezen merkwaardigen man ons telkens overtuigender blijkt, dat wij hier te doen hebben met een der nederigste, eerlijkste en onbaatzuchtigste naturen, waarmede de geschiedenis ons heeft bekend gemaakt, worden wij niet moede zijn leven te bestudeeren, houden wij niet op hem met al zijne gebreken en inconsequenties te vereeren en lief te hebben, en kunnen wij niet nalaten te hopen, dat van de hulde, hem op zijn feest toegebracht, zegen zal uitgaan voor dat deel der menschheid, dat in staat is hem te waardeeren.

Op den 10^{den} November dezes jaars, zoo stelt mijne verbeelding het mij voor, ziet Luther van het verheven voetstuk waarop zijne dankbare tijdgenooten en hunne nakomelingen hem hebben geplaatst, op eene ontelbare schare van pelgrims neder, die zich uit alle oorden der wereld hebben opgemaakt om een krans neer te leggen aan de voeten van zijn beeld. Ontzagwekkend is die stroom van bedevaartgangers, samengevloeid uit alle werelddeelen. Ook zij, die zich niet naar Luther noemen, ofschoon zij tot de groote familie van Protestanten behooren, ook zij gevoelen zich door hun hart gedrongen het offer van dankbare hulde hem op zijn feest te gaan aanbieden. Zelfs ontbreekt het niet aan Katholieken, aan Israëlieten, die

zich als lieten medesleepen door den geweldigen toevloed van vereerders, om getuigen te zijn van hetgeen hier zou geschieden. Bedrieg ik mij niet dan bevinden zich in die onafzienbare schare ook enkele vertegenwoordigers van het heidendom, want zelfs tot de Hindoes is de naam en de faam van Luther doorgedrongen en, ofschoon geen Christenen in naam, voelden zij toch iets van geestverwantschap met dezen ernstigen waarheidsvriend. Zal alles in deze menschenmassa ordelijk en welvoegelijk toegaan? Er bestaat geen vrees, dat zij die den buitensten zoom der menigte vormen en zich hier toch eigenlijk minder op hunne plaats voelen, zich naar het middenpunt van het feestterrein zullen dringen. Maar zal het ook rustig wezen onder hen, die zich in de eerste plaats geroepen en bevoegd achten den jubilaris te komen begroeten. Zullen hier geen lastige vragen rijzen: wien het toekomt den eersten feestgroet uit te brengen, van wiens lippen de hulde allereerst moet komen? Zijn het de Neu-Lutheraner, die als de echte orthodoxen de eereplaats moeten innemen? Komt aan de vertegenwoordigers der groote evangelische kerkgemeenschap in Duitschland deze onderscheiding toe? Zullen de liberale protestanten zich het recht laten ontnemen hier als de geestverwanten bij uitnemendheid van den grooten hervormer zich op den voorgrond te plaatsen? Of zullen misschien zij, die de verbreiding der echt Protestantsche beginselen alleen buiten de kerk mogelijk achten, zich naar voren dringen? Mij dunkt op een zoo indrukwekkend feest moeten al deze kleingeestige gedachten verdrongen worden door den aanblik van het kolossale aantal en de bonte verscheidenheid der saamgestroomde menigte. Indien allen, die hier te zamen kwamen, konden goedvinden een oogenblik het zwijgen te bewaren, het feit zelf, dat zij aan den voet van dit standbeeld op den gedenkdag zich vereenigden, zou welsprekend genoeg zijn; de hulde, stilzwijgend hem toegebracht, zou in ieder geval voegzamer en waardiger zijn, dan de uiting van tegenstrijdige meeningen uit den mond van elkander vijandige vereerders des hervormers. Dat stilzwijgen zou ook daarom gewenscht zijn, omdat zoodoende den jubilaris zelven de gelegenheid werd gegeven, om nog eens als van ouds, maar thans voor een oneindig grooter auditorium dan voor vierdehalve eeuw, een hartig en ernstig woord tot de aanwezigen te richten.

Wat woord dat zijn zal? Wat Luther, nadat hij eenige

eeuwen als stomme getuige van de uitwerking van zijn woord en voorgang over alles rijpelijk had kunnen nadenken, wat hij aan het tegenwoordig levende geslacht zou te zeggen hebben? Ieder onzer zal het zelf kunnen ervaren, als hij op den 10^{den} November deelneemt aan het feest en daarbij bezield is van den wensch, om van dezen nog altoos voor ons levenden, grooten man iets te leeren. Dit misschien zal het zijn, wat hij, dien wij allen vereeren en tot wien wij opzien als tot eenen door waarachtige verdiensten hoog verheven geest, tot dit geslacht te zeggen heeft: 'Wat is het, dat gij mij prijst en lofzingt, zoo gij niet doordringt tot die gedachten, waarvan de waarheid, eenmaal door mij uitgesproken, door u nog altoos volledig kan worden erkend? Wat is het, dat gij mij groot noemt, indien gij de moeite ontziet, in mijn woord en werk het kaf van het koorn, het vergankelijke van het blijvende te scheiden, om alleen dat te behouden, wat de onomkoopbare rechter in uw binnenste, wat de in u levende God u als het waarachtige levensbrood heeft aangewezen?'

Het is te verwachten, dat menig gevleugeld woord, menige geliefde kernspreuk, menig vroom lied des Hervormers, bij eene gelegenheid als deze ons als in een nieuw licht gesteld en met buitengewone warmte ons aan het hart zal gelegd worden. Maar al naarmate de geschiedenis van het kerkelijke en maatschappelijke leven sedert de zestiende eeuw zich aan onzen geest voordoet, hetzij als voortdurende afval van Luther, dan wel als voortdurend dieper indringen in zijne eigenlijke bedoelingen, zal zijn woord ons in het oor klinken òf als eene vermaning aan de wereld om terug te keeren tot het oude gezag, òf als eene opwekking om voort te gaan met het zoeken van nieuwe vormen voor den nieuwen geest. Niemand onzer zal van zijne bedevaart behoeven terug te keeren, zonder het geloof in zich versterkt te gevoelen, dat de overweging van den plicht, dien het leven ons oplegt en de eerlijkheid en de ernst, waarmede men aan dien plicht zich wijdt, nog altoos de zekerste kenmerken zijn van de ware vroomheid.

Ik weet mijn opstel niet beter te besluiten dan met de herinnering van Hase's voortreffelijke woorden, die bestemd waren om de hierboven medegedeelde antithesen[1)] als in een schoon

1) Zie blz. 226.

slotaccoord op te lossen. ‘Allezeit hat er in unbedingter Redlichkeit seine Ueberzengung ausgesprochen und war jedem irdischen Interesse fremd. Mit kräftiger Sinnlichkeit stand er festgewurzelt in die Erde, aber sein Haupt reicht in den Himmel. An schöpferischem Geiste war seiner Zeit keiner ihm gleich, seine Reden sind oft derber, als selbst seiner derben Zeit erlaubt schien, aber an volksthümlicher Beredtsamkeit ist nie seines Gleichen gewesen in deutschen Landen. Aus Angst und Zorn wuchs ihm die rechte Freudigkeit im Kampfe. Wo er einmal Unrecht erkannte sah er nichts als Hölle. Aber seine Bedeutung besteht weniger in seinen losreissenden und zerstörenden Thaten, andre konnten sich leichter und entschiedener von der alten Kirche losreissen, vielmehr in seiner auferbauenden Macht, in seiner begeisterten Glaubensund Liebesfülle; obwohl er in trüben Stunden durch des Teufels Anfechtung Gott und Christum und alles mit eiaander zu verlieren meinte. Zumal Gegnern gegenüber hat er sich gefuhlt und unbefangen ausgesprochen, dasz er ein erwähltes Rüstzeug Gottes sei, im Himmel, auf Erden und in der Hölle wohl bekannt: aber mit seiner Persönlichkeit hatte das nichts zu schaffen, er wollte nichts wissen von lutherischer Lehre, und sein hehres Gottvertrauen galt nicht seiner eignen Rettung aus Gefahren, sondern dem Glauben, dasz Gott alltäglich zehn *Doctor Martinus* erschaffen könne. Abgeschmackte Vorwürfe und beschränkte Rechtfertigungen sind verschollen, solch ein Mann gehört nicht einer Partei an, sondern dem Deutschen Volke und der Christenheit.’

A.D. LOMAN.

De overgave van Amsterdam in Januari 1795.

(Vervolg en slot van blz. 24).

II.

In 1791 schreef Joachim Rendorp, de vrijheer van Marquette, zijn bekende *Memoriën* over den laatsten Engelschen oorlog. Het oude quorum pars magna fui kon hij zonder ijdelheid overnemen; de krijgsjaren waren de jaren zijner grootheid geweest. Hij had een eerste, zoo niet de eerste, rol gespeeld in den aanval der Amsterdamsche regenten, hun poging, om Willem V, naar deze zeide, ‘steekind’ te maken. Nu, in 1791, was alles vergeten. De beweging, aan wier ontstaan Rendorp zulk een werkzaam aandeel had genomen, had zich in een richting ontwikkeld, die de oorspronkelijke ontwerpers met wrevel vervulde: het wapen, dat tegen den Stadhouder was gekeerd, had de eigen hand gewond. Rendorp kon het niet verduwen, en schreef zijn memoriën, zijn apologie. Wie na de lectuur hem nog van medeplichtigheid verdacht aan de vuile aanslagen der democraten, had hem niet begrepen; wie hem beschuldigde van onderdanigheid of vleierij van het huis van Oranje, nog minder. Al had hij misschien wel eens eene perzik met de Prinses gegeten - het belangwekkende historische vraagstuk liet hij onopgelost - zij was voor hem geen Adamsappel geworden; hij was er niet door uit den staat van onschuld, waarin hij verkeerde, vervallen. De toon, waarop hij in deze bladen zijn ‘mederegent’, alias Prins Willem V, besprak, en hem van de hoogte zijner Amsterdamsche souvereiniteit zijn

genadige goedkeuring betuigde, om ‘deszelfs ingetogenheid wegens het verkrijgen van meerder gezach’, verried den regentaristocraat, wien het moeite kostte zich bij den loop van zaken neer te leggen, en personen te zien regeeren en denkbeelden te zien heerschen, die beide tot het innemen der domineerende plaats door hem onbevoegd werden geoordeeld. Het genoegen, dat Willem V en van der Spiegel bij de lectuur der Memoriën hebben gesmaakt, zal wel, als elk aardsch genot, niet ongemengd zijn geweest. Ook zonder rechtstreeks de staatkundige vragen van den dag te bespreken, roerde Rendorp telkenmale als ter zijde ze aan, of gaf door het uiteenzetten zijner zienswijze kritiek van hetgeen in strijd met zijn inzicht door de regeering werd tot stand gebracht. Zoo in 't voorbijgaan, besprak hij ook de buitenlandsche politiek, die de Republiek te volgen had. Mogendheden van middelmatige macht, leerde hij, moeten zich niet aan de eene meer dan aan de andere machtige mogendheid verbinden. Haar zekerheid is gevestigd op den naijver, de jaloezij dier mogendheden, die niet kunnen dulden, dat de een of andere een aanwinst verkrijge, waardoor het evenwicht wordt verbroken. Men passe dit toe, vervolgt hij, op onze Republiek. ‘Laat haar omgang met haar machtige naburen omzichtig en heusch zijn; laten door hare bestierders de menigvuldige raderen van haren regeeringsvorm met de zoo hoog noodige eensgezindheid en gelijkvormige beweging bewogen worden; laten hare finantiën altijd bestuurd worden met die zuinigheid, die, gepaard met ijver en nijverheid, haar ingezetenen tot het toppunt van pecunieel vermogen gebracht, en haar een schier onbegrijpelijk crediet, en boven dat van alle volkeren verworven heeft; laat zij hare grenzen, door de natuur zelve versterkt, nog met een behoorlijk aantal wel geoefend krijgsvolk bezetten, en zoowel tot de hoede van haren koophandel en zeevaart, als tot verzekering van hare havens en kusten een goed aantal oorlogsschepen bij de hand zijn. Welke mogendheid, hoe machtig ook zal alsdan haar durven aanranden? Welke mogendheid zal haar in haar handel en zeevaart durven deren? ..... Wat behoeft zij dan verbintenissen van bescherming, bij welke zij een evenredige bescherming van haar kant moet beloven, aan te gaan? Wat behoeft zij zich dan in gevaar te stellen, om, wanneer het casus foederis daar is, haar koophandel en zeevaart, de bronaders van haar welvaart, gestremd te zien?’

Zoo dacht Rendorp, zoo dacht Amsterdam er over. ‘Je ne puis pas oublier d'avoir entendu dire à des Regents d'Amsterdam, que la Republique n'avait que faire de se mêler de la politique de l'Europe, qu'elle devrait 's ocouper de son commerce’, schreef van Reede, van Berlijn, aan van der Spiegel. De hoofdstad van Holland dacht slechts aan haar handel, zocht in haar geldelijk overwicht haar blijvenden steun, en bekommerde zich over de wereld om haar heen niet meer, dan haar belang scheen te vorderen. De onderlinge jaloezij der mogendheden, die elkander het voordeel niet gunden, zou het bestaan der Republiek waarborgen, ook al verbond deze zich niet van haar kant tot opofferingen ter gunste van bondgenooten.

Met deze koopmanspolitiek, die rekenschap met de werkelijkheid hield, ging het inzicht van van der Spiegel niet ver samen. In hoeveel opzichten hij het met de Hollandsche regenten ook eens was geweest, twee punten van verschil hadden hem tijdens de woelingen tot hun tegenstander gemaakt. Het drukkend overwicht van Holland over de andere gewesten had hij bestreden, en het behoud van het Erfstadhouderschap, als trait d'union van de verbonden provinciën, voorgestaan. Bij hem, den tegenwoordigen Raadpensionaris van Holland, had het eerste opgehouden zwaar te wegen; men hoort hem daarover niet meer klagen[1)]. Maar het tweede was en bleef het eigenlijke zwaartepunt zijner politiek. Zijn buitenlandsche staatkunde hing er ten nauwste mede samen. Zij was een schakel in den keten, die het Erfstadhouderschap en de Unie verbond. De alliantiën met Engeland en Pruissen waarborgden de instelling, die de staatseenheid verzekerde, en daardoor tevens de vrijheid en zelfstandigheid der Republiek, in zijne oogen onafscheidelijk van de bestaande orde van zaken. De democratische denkbeelden, die elders de overwinning behaalden, waren eene bedreiging voor elke gevestigde staatsorde. Wie de laatste handhaven wilde, moest zich verbinden met de mogendheden, wier eigenbelang haar behoud eischte.

Hoe veel ruimer en onbekrompener de gezichtseinder van van der Spiegel ook was, de uitkomst zou bewijzen, dat het gevaar voor den staat te grooter werd, naarmate de weg breeder was,

1) Te meer verdient het opmerking, dat in 1795 als een der grieven tegen hem werd ingebracht, dat hij Holland aan de andere gewesten had opgeofferd.

dien men betrad. Kon de Republiek, verbonden aan Pruissen en Engeland, buiten een strijd blijven, waarin zij werden medegesleept? Van der Spiegel maakte er zich geen de minste illusie van en deinsde voor geen oorlog terug. Want het gemeenschappelijk belang, dat de mogendheden tegen de revolutionaire denkbeelden verbond, was de reddingsplank, die ook de Republiek moest behouden.

Volgens de gewone voorstelling van zaken, door de lofredenaars der Restauratie teen en later als de juiste aanbevolen, is de Republiek in geen enkel opzicht verantwoordelijk te noemen voor den krijg, die in 1798 met Frankrijk uitbarstte, omdat zij alles gedaan heeft om dien te vermijden. De Fransche emigranten zijn niet ondersteund; de aanvragen der gecoaliseerde mogendheden om hulp, in welken vorm ook, afgewezen; zelfs de vrijverklaring der Schelde heeft haar niet tot stappen verleid, die de oorlogsverklaring rechtvaardigen. Op deze gronden wordt de Republiek vrijgepleit, doch ten onrechte. Laten deze en dergelijke feiten gelden, zooveel zij vermogen, zij zijn de eenige niet, die voor het eindoordeel in aanmerking moeten komen. De beschuldiging der Fransche Conventie, dat de Nederlandsche Republiek blindelings Engeland volgde, is niet uit de lucht gegrepen. Zij was even weinig als Engeland neutraal tegenover de gebeurtenissen, die in Frankrijk plaats hadden, en haar houding was niets dan de nabootsing van die van haar machtigen bondgenoot geweest. De republikeinsche sloep had voortdurend achter het koningschip van Engeland gedobberd.

Toen in 1792 de eerste Coalitiekrijg uitbrak, waren Engeland en de Republiek door Pruissen en Oostenrijk tot toetreding aan hun tractaat van 7 Februari uitgenoodigd. Beide weigerden, op dezelfde gronden. ‘Gij zijt beste menschen,’ zeide minachtend de Oostenrijksche minister tot onzen gezant, ‘jammer maar, dat men u handen en voeten heeft gebonden, gij kunt niet doen wat gij wilt.’ Oostenrijk en Frankrijk waren vijanden, maar stemden overeen in de erkenning, dat de Nederlansche Republiek niets dan de speelpop van Engeland was.

Na den 20sten Aug., toen de Tuileriën werden bestormd en Lodewijk XVI gevangen genomen, veranderde de houding van het kabinet van St. James. Toen het bericht dezer gebeurtenissen in den Haag was ontvangen, besloten H.H.M. dat

onze gezant te Parijs zich naar het voorbeeld der andere ministers, speciaal naar dien van Engeland, zou gedragen. Dit was natuurlijk, want de regeering hier deed volkomen hetzelfde; ook zij volgde blindelings op, wat te Londen werd besloten. Nauwelijks toch had zij vernomen, dat de Engelsche gezant was gelast, Frankrijk te verlaten en voor zijn vertrek aan de regeering kennis te geven dat, ofschoon Engeland zijn systeem van neutraliteit zou handhaven, elke aanslag op den persoon of de familie des konings een hoogst ongunstigen indruk zou maken, of in den Haag werd een gelijkluidend besluit genomen. Ook Lestevenon van Berkenroode werd teruggeroepen; ook hij moest een verklaring, als de Engelsche, voor zijn vertrek afleggen; ook hij mocht niemand tijdens zijn afwezigheid met de waarneming zijner betrekking belasten. Gelijk te Londen werden in den Haag alle diplomatieke betrekkingen met den Franschen gezant afgebroken.

Naarmate de gevaren voor het Fransche koningshuis toenamen, werd de houding van Engeland jegens hen, die de macht te Parijs in handen hadden, vijandelijker. Diensvolgens ook in den Haag. Toen de Septembermoorden hadden bewezen, dat het gevaar Lodewijk en de zijnen naderde, werd op uitnoodiging van Oostenrijk in Engeland alle verblijf en bescherming ontzegd aan personen, die ‘zich aan de hoogste misdaad jegens het leeven hunner Allerchristelijkste Majesteiten zouden schuldig maken.’ Op aandrang van den Engelschen gezant werd een gelijk besluit ook in den Haag onmiddellijk genomen.

Deze volgzaamheid, dit treden in Engelands voetstappen, had te meer beteekenis, omdat niemand geloofde, dat die besluiten iets helpen zouden. De Prins van Oranje, die voor Lodewijk het lot van Karel I voorzag, noemde de laatste resolutie ‘zeer goed, maar’, voegde hij er bij: ‘ik vrees, dat zij den koning niet veel baat geven zal.’ Zooals hij, dachten allen hier te lande: men zou te Parijs zich om H.H.M. niet bekreunen.

In 1795 verklaarde Van der Spiegel: ‘ik heb de drie laatste jaren in de buitenlandsche zaken geheel meester geweest.’ Er is geen grond, om de volkomen juistheid dezer verklaring in twijfel te trekken. Wel, om niet aan het beleid te gelooven van een politieke houding, die voor Frankrijk tartende mocht heeten. Hoe kon de Raadpensionaris, die zoo teergevoelig was, waar eenige mogendheid zich met de binnenlandsche politiek

der Republiek bemoeide, er toe komen, om den Nederlandschen staat openlijk afkeurend, ja dreigende te doen optreden jegens de leden eener vreemde regeering, die in 't land zelf gehoorzaamd werd? Welk recht had deze staat om er zich mede te bemoeien? Hoe vast de overtuiging ook mocht zijn, dat een strijd met de revolutie onvermijdelijk was, zoo men hem wenschte te voorkomen, had men in waarheid een neutrale houding behooren aan te nemen. ‘Het systeem van onzen staat is geweest de neutraliteit. Wij hebben voorzichtig gelaveerd met een holle zee en dikwijls tegen wind en stroom,’ schreef van der Spiegel een paar dagen, voordat de oorlogsverklaring van Frankrijk werd ontvangen. Waarin dat ‘voorzichtig laveeren’ bestaan had, was niet te zeggen: en evenmin welk een opvatting van neutraliteit de Regeering had. Toen op voorstel des Stadhouders tot een legerkamp in de provincie Utrecht en, kort daarna, tot eene aanzienlijke vermeerdering van het leger werd besloten, deed Amsterdam in de Statenvergadering van Holland een voorstel, om den mogelijk ongunstigen indruk dezer besluiten te voorkomen. Gedeputeerden van Amsterdam stelden voor, dat gelijktijdig met het besluit tot augmentatie des legers, eene officiëele verklaring zou in 't licht gegeven worden, dat de Republiek er niets anders mede bedoelde, dan haar neutraliteit te handhaven, en elken schijn van vijandelijke agressie of provocatie van zich afwierp. Het is onwaarschijnlijk, dat een zoodanige officiëele stap de oorlogsverklaring, die men te Parijs reeds bezig was te stellen, zou onderdrukt hebben, maar de verwerping van Amsterdam's voorstel[1)] deed nog minder nut. Indien van der Spiegel het gesteund had, ware het zeker aangenomen.

Aan de hand van Engeland en Pruissen betrad de Republiek het oorlogsveld. Vooral de eerste mogendheid zag door den krijg haar grooten invloed stijgen. Het was behoefte, zoowel als sympathie, die het Stadhoudelijk bestuur de raadgevingen van Engeland als zoo vele voorschriften deed volgen. Men had Engeland noodig. Een goed geoefend leger en een behoorlijk getal oorlogschepen had Rendorp als voorwaarden voor het behoud van den vrede gesteld, die tractaten met het buitenland onnoodig deden zijn. Maar noch het eene noch het andere was

1) Dit voorstel is, vreemd genoeg, noch in de Resolutiën noch in de Secreete Resolutien van Holland meer te vinden.

aanwezig, toen de krijg uitbrak. In het voorjaar van 1793 dankte de Republiek haar redding aan de hulp der geallieerden. Noch landmacht nog zeemacht waren in staat weerstand te bieden; de besluiten tot herstel van beide waren te laat genomen en werden te traag uitgevoerd, om vrucht te kunnen dragen. De vigourcuse tegenstand, waardoor, naar Van der Spiegel weet te vertellen, de vijand afgeslagen is, bestond alleen op 't papier, waarop hij schreef. De voorspoed der vreemde wapenen bij Aldenhoven en Neerwinden voorkwam den val der Republiek, die reeds Dordrecht aan een Engelsche bezetting had moeten toevertrouwen. De Fransche legers trokken terug, omdat zij in den rug werden bedreigd. Niet aan eigen kracht, maar aan het krijgsgeluk, dat tijdelijk de Oostenrijksche vanen volgde, was het te danken, zoo het gevaar onze grenzen verliet.

Door Frankrijk tot vijand verklaard, was de Republiek door de eerste coalitie gered. Toch wilde Van der Spiegel van geen aansluiting aan haar hooren: hij deed niet mede aan de conventiomanie, gelijk hij sprak. ‘Zoo de conventiën niet anders inhouden, dan 't geen ik lees, zullen wij ook in hun goed effect participeeren, als hebbende tot oogmerk de bevordering van de gemeene zaak. Zoo zij iets anders inhouden, zou ik liever de Republiek isoleeren, wanneer zij altoos meester blijft van haar eigen zaak.’

De vruchten van dit vrijwillig isolement waren niet gunstig. Zoo weinig bleef de Republiek meester van haar eigen zaak, dat zij, ofschoon door geen conventie aan Oostenrijk verbonden, de tegen Frankrijk verbondenen met alle kracht steunen moest. Door haar werd het Oostenrijksche leger van geschut voorzien. De geheele artillerietrein, die voor Condé en Valenciennes heeft gediend, was van ons, verklaarde de Raadpensionaris.

Het legercorps der Republiek, omstreeks 20.000 man sterk, moest onder Oostenrijksch opperbevel aan den veldtocht deelnemen, nu en in 1794. Ook Pruissen vroeg en verkreeg hulp; de kanonneerbooten van den staat lagen voor Mainz, om bij de herneming der stad dienst te doen. De Republiek, zonder verbonden met de geallieerden, die recht gaven tot het stellen van voorwaarden, offerde haar geld, haar troepen en haar zeemacht in de beide veldtochten op, om de eerste coalitie te steunen tegen Frankrijk en den krijg van haar eigen grondgebied verwijderd te houden.

Van een dergelijke vrijwillige ondersteuning, zoo het heette, scheen van der Spiegel alle heil te wachten. Hij vleide zich langs dezen weg groote voordeelen voor den staat te verwerven. Na April 1793 heeft hij maanden achtereen onderhandeld, om schadeloosstelling voor de verleende hulp te erlangen. Geen der mogendheden, die aan den strijd deelnamen, dacht er aan, om zonder behaalde voordeelen aan Frankrijk den vrede te schenken. Waar men aan het gespuis der revolutie ook den vrede zou vergunnen, op Frankrijks bodem of daarbuiten, hij zou betaald moeten worden. Engeland en Oostenrijk konden de schadeloosstelling zich zelve verzekeren: wat billijker, dan dat de Republiek door hun tusschenkomst vergoeding verkreeg voor haar deel aan den strijd, voor de opofferingen, die zij zich getroostte? Vooral door Engelands voorspraak hoopte de Raadpensionaris te slagen. Van de keizerlijke regeering te Weenen, met welke de Republiek steeds op gespannen voet verkeerde, was niets te verwachten, tenzij de invloed van Londen haar onwil brak. Te Weenen moest men leeren inzien, hoe billijk het was, dat ‘de keizer, die aan de Fransche zijde de limieten van zijn rijk kon uitbreiden, de Republiek aan den kant van Oostenrijksch Braband en Vlaanderen vergenoegde.’ In Aug. 1793 werd om dezen eisch toe te lichten en de ondersteuning van Engeland te verkrijgen, de griffier Fagel naar Londen gezonden. Het geheele jaar door gaf de zaak aanleiding tot veel diplomatieke gesprekken en brieven, die tot geen het minste resultaat leiden. Te Weenen wilde men de Republiek wel tot bondgenoot hebben ad honores, maar weigerde zich over de schadeloosstelling van H.H.M. te verklaren. De loop van den krijg in 1794 vernietigde ook de geringste kansen. De beer, over de verdeeling van wiens huid zoovele nota's waren gewisseld en zoo vele onvriendelijke woorden gevallen, bleek niet geschoten te zijn. De politiek van isolement, door Van der Spiegel aanbevolen, had geen de minste vrucht op diplomatiek gebied gedragen[1)].

1) Men weet, dat de Raadpensionaris het tegendeel heeft beweerd en zelfs niet geschroomd in zijn *Nadenking van een staatsman* te schrijven, dat de Republiek, ten gevolge der negotïatiën te Weenen en Londen, de stellige verzekering van verbetering der grenzen leeft verkregen. De volkomen onjuistheid dezer verklaring is door mij aangetoond in *de Eerste coalitie en de Republiek der V.N.*, in de werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Even arm aan goede gevolgen, als dit isolement op diplomatiek gebied, was het op militair terrein. Van invloed uitoefenen op den gang der militaire aangelegenheden, was geen de minste sprake. Bij het uitbreken van den krijg had van der Spiegel zich voorgesteld, op zelfstandige wijze er aan deel te nemen. Het was zijn wensch, dat ‘de Engelsche en Hollandsche armeën te zamen zouden ageeren, en voor gemeenschappelijke rekening de conquesten op den vijand maken. Bij het einde van den oorlog ware men dan meester geweest om ze niet uit handen te geven, dan op goede voorwaarden, gelijk men met de Oostenrijksche Nederlanden gedurende den successieoorlog had gedaan.’ Jammer maar, dat die grootsche opvatting eenige kleinigheden over het hoofd zag. De Republiek was aan het einde der eeuw niet, wat zij bij haar aanvang geweest was. Zij was een tandelooze oude, die veel sprak over haar roemrijk verleden, maar de krachten miste, om gevaarlijk voor haar vijanden te zijn. Veroveringen behaalt men niet zonder een krachtig leger: en wat vermocht de zwakke staat, die haar eigen grenzen niet wist te verdedigen, met een corps van 20 à 25000 man, dat de bevelen der coalitie moest volgen? Zelfs aan overleg met haar over de militaire ondernemingen werd niet gedacht. H.H.M. stelden herhaaldelijk aan de strijdvoerende mogendheden de samenkomst van een congres voor, om het militair concert te bepalen. Maar noch Engeland noch Oostenrijk had er ooren naar, en de coalitie ging rustig voort, in de beide campagne's, zich van de troepen der Republiek te bedienen, zonder om haar wenschen zich te bekreunen. De militaire operatiën vernam zij, als zij waren uitgevoerd of mislukt. ‘Vaste afspraken kon men niet maken,’ schreef de hertog van Coburg eens aan Willem V, toen de aandrang op samenspreking wat ernstiger en nadrukkelijker was dan gewoonlijk: ‘elken dag veranderde de staat der zaken, en werd men gedwongen zijn plannen te wijzigen.’ Ook het recht, om boos te zijn over de eigenmachtige wijze, waarop met de Nederlandsche troepen werd omgesprongen, en de onverschilligheid, waarmede zij werden prijsgegeven, werd aan de Republiek betwist. In September 1793 werden de Hollandsche troepen, onder de Prinsen van Oranje bij Meenen en Wenink gelegerd, na een strijd van vijf uur met aanzienlijk verlies door de Franschen

op de vlucht geslagen. Deze nederlaag maakte een diepen indruk in de Republiek, omdat zij geheel onnoodig werd geleden. In de nabijheid van het slagveld stond het corps van den Oostenrijkschen generaal Beaulieu, die ondanks dat hij herhaaldelijk door den Erfprins was te hulp geroepen, zich niet in beweging stelde, dan toen het te laat was en hij slechts den terugtocht der Hollanders kon dekken. Verbitterd over deze wijze van bejegening, gelastten H.H.M. den Erfprins, de troepen van den staat niet meer dan de troepen van Z. Keiz. Majesteit zelve te exponeeren. In overeenstemming met dit bevel weigerde weinige weken later de bevelhebber van het leger der Republiek aan Coburg de hulp, die hij vorderde, om Maubeuge te ontzetten. De Oostenrijksche generaal werd daardoor gedwongen tot den terugtocht, die aan de tweede campagne der coalitie in de Nederlanden op weinig schitterende wijze een einde maakte. Overal, in Engeland zoowel als te Weenen, werd het gedrag der Republiek streng afgekeurd, en alleen de verkoeling, die er tusschen den keizer en het Engelsche kabinet ontstond, kwam der Republiek ten goede. Toen in het voorjaar van 1794 Pruissen aan den revolutiekrijg zich onttrok, en zelfs door de subsidiën der zeemogendheden zich niet liet bewegen, om haar aandacht van Polen op de Oostenrijksche Nederlanden te vestigen, was het einde te voorzien. Om de Noordelijke republiek werd niet gedacht, naar haar wil niet gevraagd. De keizer liet de zorg voor de verdediging zijner Nederlandsche bezittingen kalmpjes aan Engeland en de Republiek over. Oneenigheid onder de generaals verlamde wat restte van overgebleven krachten. Den 22sten Juli keerde het verzwakte Nederlandsche leger op den vaderlandschen grond terug, dien het voortaan alleen, met Engelsche hulp, zou te verdedigen hebben. En ook deze steun ontzonk eerlang. De aanwezigheid der Engelsche armee vermeerderde niet de veiligheid, slechts de onrust en het gevaar. Overtuigd, dat het Stadhouderlijk Bestuur niet deed, wat het kon, doordrongen van de noodzakelijkheid om den strijd tegen de revolutie naar elders over te brengen, waar beter kansen op slagen zich aanboden, bleek het kabinet van Londen reeds in September ongenegen, de Republiek langer te verdedigen. De landmacht onder York maakte zich gehaat door haar voortdurend terugtrekken, en berucht wegens haar schaamteloos uitplunderen der doorgetrokken gewesten. Wat Willem V

en van der Spiegel persoonlijk en schriftelijk ook beproefden om zoowel te Londen als te Berlijn tot krachtiger hulpbetoon op te wekken, het was alles vruchteloos. Bij Oostenrijk had het Engelsch kabinet de belangen, ja de eischen der Republiek voorgestaan, zoo lang er uitzicht op slagen in de Nederlanden scheen. Maar toen èn Pruissen èn Oostenrijk het Nederlandsch strijdtooneel verlieten, om in Polen vergoeding voor de geleden verliezen te zoeken, liet Engeland de machtelooze aan zich zelve, d.i. aan haar ondergang over.

Zulk een uitkomst van den strijd, anderhalf jaar vroeger met kloek vertrouwen aanvaard, had niemand kunnen voorzien. Toch bewees zij, dat het vertrouwen op valsche gronden had gesteund. Toen het er op aankwam, om den strijd met Frankrijk te voorkomen, door zich van elke uittarting te onthouden, had men niets gedaan, dan door dik en dun Engeland volgen. Toen de krijg uitbarstte, weigerde men aansluiting aan de coalitie, en bood zelfs weerstand aan Engelands aandrang, om zich met Oostenrijk te verbinden. Volgzaam, toen zelfstandigheid had kunnen baten, was men zelfstandig, toen volgzaamheid meer baten dan schaden kon. En waarom? Slechts een defensieven krijg had van der Spiegel willen voeren, en hij had aan den offensieven der coalitie deelgenomen. De Republiek had schatten gelds en schatten van menschenlevens, in verhouding tot de beschikbare krachten, opgeofferd ten dienste van anderen. Toen deze zich terugtrokken en zij tot verdediging van haar eigen grondgebied werd geroepen, was zij uitgeput en machteloos. Van der Spiegel meende op dezen wijze gelijktijdig de vrijheid en zelfstandigheid der Republiek tegenover de groote mogendheden te handhaven en voordeel te behalen. De uitslag ware wellicht geen andere geweest, zoo hij aan de coalitie had deelgenomen, maar het recht, om ondersteuning tot den einde toe te vorderen, zou niet gemist zijn. Gelijk hij in zijn binnenlandsche politiek zich leiden liet door zijn liefde en bewondering der oude staatsorde, liet hij zich in zijn buitenlandsche leiden door de herinneringen van vroegere grootheid en machtsbetoon. Voor hem was het roemrijk verleden nog niet ten einde. Een nobele dwaling, die voor zijn vurige liefde tot zijn land pleit, maar een dwaling in een staatsman. Hij zou er zich niet aan schuldig hebben gemaakt, indien hij aan de Poolsche kwestie haar volle

beteekenis had toegekend. Maar voor hem lag de spil der Europeesche politiek nog altijd in het westen: dat zij meer en meer zich naar het oosten verlegde, zag hij niet in. Hij leefde ook in zijne diplomatieke berekeningen in staatkundige toestanden, die met den dag meer ophielden te bestaan. De gemeenschap van belangen tegen het nivelleerend systeem van Frankrijk en de afhankelijkheid, waarin Oostenrijk, ter wille zijner Nederlandsche bezittingen, in vroeger dagen van de zeemogendheden had verkeerd, waren de grondslagen waarop zijn buitenlandsche staatkunde steunde. Dat de verhouding der groote mogendheden in de laatste vijftig jaar grootelijks was veranderd, dat nieuwe belangen zich diensvolgens deden gelden en een nieuwe gedragslijn voorschreven, had hij voorbijgezien. En daarom moest de politieke berekening falen, die aan de Republiek een groote rol beloofde, op voorwaarde van toestanden, die opgehouden hadden te bestaan. Het gebouw, dat hij in zijn politieke illusie had opgericht, zonk weg, omdat de grond, waarop het rusten, moest, ontbrak.

Toch zou deze ongunstige uitkomst minder rijk aan noodlottige gevolgen zijn geweest, indien van der Spiegel in zijn binnenlandsche politiek ware geslaagd. In de twee eeuwen van haar bestaan had de Republiek herhaaldelijk zich bedreigd gezien, maar telkenmale was zij aan den ondergang, hoe nabij ook, ontsnapt. Aan de machtigste staten had zij weerstand geboden en haar onafhankelijkheid tegenover hen gehandhaafd. Het geheim van haar kracht lag in het belang, dat haar zelfstandig bestaan voor Europa had gehad, maar bovenal in den geest van eendracht en opoffering, die regeering en volk in de ure des gevaars had verbonden. Al bleek het eerste niet meer te gelden, de laatste kon redden zoo het bestond. Maar waren regeering en volk nog door den geest van eendracht en opoffering verbonden?

Wie van der Spiegel bij 't uitbreken van den krijg de vraag had gesteld, zou van hem zelven een ontkennend antwoord hebben ontvangen. De Raadpensionaris ontveinsde het zich niet, dat er een breede klove tusschen de regeering en een aanzienlijk deel der bevolking gaapte. De democraten van 1787 waren onverzoend.

De Restauratie had hen vervolgd, gestraft, verbannen, naar

den vreemde gejaagd. Nooit hebben vervolgingen verzoening met den vervolger gebaard, maar thans minder dan ooit. ‘Toen Oranje de patriotten verjoeg - getuigde een hunner jaren later - deed hij niets anders, dan hen naar de Hoogeschool van Patriotismus en Revolutie te zenden.’ En zij waren leergrage studenten geweest. In België, doch bovenal in Frankrijk, was hun staatkundige ontwikkeling met reuzenschreden vooruitgegaan. Zij zagen in, welke armzalige stumpers zij waren geweest, die slechts grondwettig herstel van verouderde rechten hadden geëischt. Niet voor verouderde rechten, maar voor eeuwige rechten werd in Frankrijk gestreden. Een eeuwenouden troon wierpen daar hunne geestverwanten neer, om de heerschappij van beginselen te vestigen, die niet voor een enkel volk, maar voor de menschheid de voorwaarden van vrijheid en volksgeluk waren. Met een gevoel van beschaamdheid over hun zwakheid en aarzeling in vroeger dagen zagen zij het aan, hoe de Fransche broeders, zonder eenigen eerbied of verschooning voor de persoonlijke rangen of belangen hunner tegenstanders, hun beginselen in toepassing brachten, en een maatschappelijke orde sloopten, met dezen in onverzoenlijken strijd. En met de vurige geestdrift van jonggeloovigen, geprikkeld door de verbittering, die vervolging en lijden opwekt, zagen zij naar den dag uit, waarop het hun vergund zou zijn zich te wreken op hun vervolgers, die hen dwongen in den vreemde een leven vol ontbering te lijden, en tevens verlossing te brengen aan de geestverwanten in het vaderland, die nog zuchtten onder het onteerend juk.

Bij deze achtergeblevenen zouden hun denkbeelden geen tegenstand ontmoeten, want ook zij hadden geleerd; ook zij waren tot de overtuiging gekomen, dat geweld, revolutie, het eenige redmiddel was, dat overbleef. De maatregelen der regeering, halve maatregelen van hervorming, die nergens de gebreken ingrijpend verbeterde, waren niet geschikt om politieke tegenstanders te winnen, die over willekeur en bevoorrechting tot in de vervolging toe klaagden. De burgers, de mannen zonder aanzienlijke relatiën, waren de slachtoffers hunner meeningen geworden, maar de hoofden hunner partij waren verschoond. Zelfs Van Berkel was op vrije voeten gebleven en nam zeer onbeschroomd en stichtelijk zondag aan zondag zijn plaats in de regentenbank in de kerk te Haarlem in, terwijl

zij, die zijn volgelingen waren geweest, werden vervolgd en gestraft. De restauratie had niets gebracht, dat tot berusting kon stemmen. De overmoed der stedelijke regenten in de dagelijksche bejegening was even groot, als te voren: wie niet tot hun kring of familiën behoorde, werd op het raadhuis van Amsterdam, onverschillig welken rang hij in de maatschappij bekleedde, met een minachtend 'kerel' begroet. Er zijn stemmingen, waarin speldeprikken pijnlijker wonden, dan zware slagen. Veel wat in vroeger jaren uit gewoonte was gedragen, had opgehouden onverschillig te zijn. Toen hadden zij gestaan en gestreden tegen mannen, die steeds de vijanden der volksvrijheid waren geacht. Thans werden zij verdrukt door regenten die voor geen klein gedeelte in vorige dagen de eerste plaatsen in hun rijen hadden ingenomen. In hunne oogen was Rendorp, die in Sept. 1792, verzoend met de stadhouderlijke partij, als Burgemeester van Amsterdam stierf, niets dan een verrader, wien zij haatten als een renegaat, een ontrouwe aan de heilige zaak des volks[1]. En als hij waren er zoovelen, die zij elkander met den vinger aanwezen, vast besloten niet te vergeten en niet te vergeven[2]. Ware de republiek in vrede gebleven, de rijen der persoonlijk onverzoenlijken zouden door den dood zijn gedecimeerd. Maar de rijen der patriotten werden niet gedund. Hun getal nam met ieder jaar toe. Al de ontevredenen, die een zwakke regeering steeds maakt: de gematigden, die noodzakelijkheid van hervormingen hadden erkend, en zich teleurgesteld zagen: jongeren vol eerzucht en gevoel hunner krachten, die zich uitgesloten zagen van het bestier van stad en land door het schaamteloos monopolie van lokale heerschers - zij vermeerderden telken jare de rijen der patriotten, die in om-

1) De griffier Fagel schreef den 24 Sept. 1792 aan den Prins van Oranje: 'men is hier in 't algemeen zeer gefrapeerd geweest van het onverwagt overlijden van den heer Rendorp. Hij wierd gezegd veel beter te zijn. Men verliest zeekerlijk aan hem een kundig Regent, en zijne vrienden een man, die in den daaglijkschen omgang alleraangenaamst was. De heer Raadpensionaris is over dit sterfgeval niet weinig aangedaan.'
Den eersten October antwoordde de Prins: 'het overlijden van den heer Rendorp hebbe ik met leedwezen vernomen; hij was niet zonder gebreken, hij was iemant waar partij van kon getrokken worden, en die van nut aan het vaderland konde zijn, bijsonder in deese omstandigheden'.

2) Wie de moeite neemt de vijf deelen van het *Vaderlandsch Huisboek* te doorbladeren, kan een goede collectie van afvalligen samenlezen, en tevens den diepen wrok leeren kennen, die de patriotten tegen hen bezielde.

verwerping van het Stadhouderschap het eenige geneesmiddel voor al de publieke jammeren zagen. De openlijke twisten op de straat hadden opgehouden, maar de verwijdering der gezinnen duurde voort: in menigen familiekring is zij na 1787 sterker geworden, dan voor dien tijd. Beide partijen, voor- en tegenstanders van het bestaande regime, allen gevoelden, dat er maar ééne oplossing was.

Het Stadhouderlijk bestuur gaf zich tot op zekere hoogte rekenschap van de stemming der gemoederen. Het wist, dat de patriotten niet berustten in hun nederlaag, maar op een omkeer van zaken hoopten. Wie de brieven van van der Spiegel leest, ziet, dat hij het gevaar volstrekt niet ontveinsde. Hij was bevreesd voor ernstige onlusten in het binnenland, als een buitenlandsche vijand de Republiek bedreigde. De noodzakelijkheid, om door sterke garnizoenen de patriotten in toom te houden, neemt hij onder de redenen van militaire zwakheid op. En toch maakte de Raadpensionaris zich illusiën ook op dit punt, en peilde hij de zwakheid van de regeering, wier voornaamste raadsman hij was, niet in haar ware diepte. Hij meende, dat het eigenbelang velen zou terughouden, hoe afkeerig ook van het bestaand bestuur: en dat de bloedige ontwikkeling der Revolutie in Frankrijk afschrikkend hier te lande werkte. ‘De eerlijke, verstandige patriotten gelijk allen, die iets te verliezen hebben, zijn meer bevreesd voor het effect der Fransche principes, dan geanimeerd tegen den actuelen regeeringsform,’ schreef hij in Januari 1793. En dit geloof bleef onwankelbaar, hoeveel er ook voorviel, dat tot nadenken had kunnen brengen[1)].

1) De gisting, die de oorlogsverklaring in Amsterdam te weeg bracht, teekent Mr. W.F. Roëll, aan wiens papieren ik in deze bladen menige bijzonhefd ontleen (zie hierachter bladz. 267 noot), o.a. in dezer voege:
‘Divers pamflets, les uns plus acerbes que les autres inondèrent le pays et donnèrent de la besogne à la justice, surtout dans la ville d'Amsterdam, où se trouvoit le foyer revolutionnaire. La fureur s'exhala jusque sur les prières publiques que le gouvernement avoit ordonnées pour invoquer la bénédiction du Tout Puissant sur les armes de la Republique. La première fois que cette dévotion eut lieu à Amsterdam, on trouva dans plusieurs bourses destinées a recueiller l'aumone pour les pauvres, des Odes à ce sujet qui devoilérent a quel point alloit à la fois l'aveuglement et l'impiété: et qui à leur tour furent parodiées de différente manière dans un sens contraire. Je ne cite de ces odes que ce seul trait, qu' apres avoir jetté le ridicule sur nos prières, et depeint nos pêchés comme la source de nos maux (ce qui pourroit être vrai dans un autre sens que celui de l'auteur) on y fit figurer Dumourier comme l'ange exterminateur, choisi par le ciel pour exercer son vengeance.’ *Mes souvenirs politiques*.

Zelfs de goede uitslag, door hem zelf vermeld, waarmede weinige weken later het Légion Batave - een legercorps uit gevluchte Patriotten door de Fransche regeering samengesteld - in de Republiek recruteerde, schokte het niet. De afschuw, dien het bloedtooneel in Frankrijk in hem persoonlijk wekte, werd door de patriotten, naar hij zich verbeeldde, gedeeld. Een zelfbedrog, gewoon bij allen, die hun eigen waardeering tot maatstaf van het oordeel van anderen maken. Zoo hij juist had gezien, had de geheime tegenwerking van de zijde der patriotten moeten ophouden. Maar daarvan was geen spoor te ontdekken. Zij verzamelden wapenen; breidden hun leesgezelschappen uit; werkten door geruchten en pamfletten op de publieke opinie, om haar ongunstig voor de regeering te stemmen. De belemmeringen, die het bestuur ondervond, namen toe in plaats van te verminderen. Van der Spiegel zocht de oorzaak in de vrees voor den buitenlandschen aanval, die het vertrouwen in den staat van zaken ondermijnde. Hij zag geheel over 't hoofd, dat de tegenkanting zich minder krachtig had doen gelden, toen het gevaar van den Franschen inval minder dreigende was geweest. Het verzet steeg met het gevaar.

Zorgvuldig werden de patriotten in het binnenland, als die buitenslands in 't oog gehouden. De regeering had hare spionnen en ontving rapporten. Maar zij werd minder goed bediend, dan de patriotten, die van hunne zijde niet minder scherp de regeering gadesloegen. Hoe voorzichtig zij, onder het dadelijk bereik des bestuurs levende, ook moesten zijn, toen de krijg met Frankrijk was uitgebroken en de ongunstige loop hoop op steun van buiten gaf, nam hun stoutmoedigheid en werkzaamheid toe. Tot dusver hadden zij zich moeten tevreden stellen met het belemmeren van de regeeringsmaatregelen, het verspreiden hunner denkbeelden bij monde en in geschrifte, het uitstrooien van geruchten, het verdacht maken van personen des bestuurs. Maar in het begin van 1794 scheen de tijd gekomen, om verder te gaan. Zij traden door de uitgeweken geestverwanten in rechtstreeksche betrekking met de vijanden van den staat, volkomen bereid hun het land over te leveren.

Deze bereidwilligheid blijkt uit de correspondentie door de hoofden te Amsterdam gevoerd[1)]. De jonge Amster-

1) Door mij uitgegeven in *de Patriotten* te *Amsterdam in* 1794.

damsche koopman, I.I.A. Gogel, die in later jaren zijne groote talenten op waardiger wijze zou besteden, bood in Februari aan de representanten der Conventie bij het Fransche leger een memorie aan, die een merkwaardig bewijs levert van den scherpen blik, dien hij in de toestand der Republiek had geslagen, maar tevens van den onverzoenlijken haat, die hem en zijn partij bezielde. Voornamelijk in den middenstand, de winkeliers en kooplieden, zijn, volgens zijn teekening, hun aanhangers. Het gemeen en de hoogste standen zijn Orangisten. Groot is het deel der bevolking, dat zich niet verklaart, niet aansluit, doch ook onder hen winnen hun denkbeelden veld. De haat tegen Engeland is algemeen, onder alle standen. De vrienden van Frankrijk vermeerderen bij den dag, maar op hun zelfstandig optreden is niet te rekenen. De Republiek moet veroverd worden; het Bataafsche volk met geweld van wapenen onderworpen. Moeielijk is dit niet: want tegenstand zal de natie niet bieden. Een landing op Walcheren, gesteund door een legercorps in Staats Vlaanderen, biedt er den gemakkelijksten weg toe. De Franschen moeten de Constitutie medebrengen. ‘La présente trop vicieuse doit de suite être entièrement anéantie, ainsi que tous les privilèges, corporations, cours de justice, magistratures etc actuellement existantes. Le Gouvernement revolutionaire de suite établi, jusqu'à ce que la nation puisse sous l' auspice des représentans Français procéder à une nouvelle organisation. Un Tribunal Revolutionaire, assisté d'une Guillotine, devroit en même tems commencer ses functions.’ Eén bezwaar weegt blijkbaar Gogel op 't hart. Hij is bang, dat de Fransche broeders de natie voor rijk zullen houden. Hij betoogt daarom, dat dit niet het geval is. Een groot deel van het vermogen des volks is belegd in vreemde schuldbrieven, voornamelijk Engelsche. Doch dit is geen bewijs van rijkdom, want de waarde van die dingen is niet zoo heel groot. ‘Le valeur effective en est en autant nulle, qu'elle n'est pas disposible à volonté et très incertaine dans ce moment, où l'existence chancelante des gouvernements fait craindre une banqueroute générale, et peut être soudaine.’ Doch deze en soortgelijke finantiëele betoogen, dat er eigenlijk geen geld in 't land was, werden wel een weinig verzwakt door zijn aanbeveling van een belasting op grondslagen, die de aanwezigheid van meer dan geringe

kapitalen verondersteldenen[1]. De Fransche representanten zullen het hem wel vergeven hebben, zoo hij somtijds dwaalde, ter wille van den vurigen ijver en het warm geloof in een heerlijke toekomst, dat uit zijn Memorie sprak. ‘La France et la Hollande ne faisant plus, y compris la Belgique, qu'une même République, les thrones des despotes déjà si chancelants s'ecrouleraient incessamment. Carthage subjuguée[2] pleurerait sur les ruines de sa grandeur passée; et 30 millions d'hommes formant un seul peuple de frères transmetteraient à leur postérité un bonheur sublime, jusqu'à présent inconnu aux mortels.’

Er waren intusschen nog eenige kleinigheden noodig, voordat de Hollandsche stervelingen dit ongekende geluk zouden genieten. De reactie van 1787 had in zooverre doel getroffen, dat de meerderheid der patriotten geen lust gevoelde, iets te wagen. De kalme bedaardheid van den landaard werd ook door den bitteren politieken wrok niet aan 't wankelen gebracht. ‘De Fransche patriot grijpt allerwege de wapens aan en vliegt naar de plaats, daar hij dezelve voor de zaak der vrijheid kan gebruiken; maar de Hollandsche patriot, vernemende dat zijne verlossers in aantogt en nabij onze grenzen zijn, trekt rimpels in zijn voorhoofd, zucht, steekt een pijp tabak aan, en gaat dezelve vreedzaam in zijn achterkamer zitten uitrooken.’ Van zulke voorstanders was geen krachtige ondersteuning en geringe opoffering te wachten, maar tevens geen verzet te duchten. De Patriotten zouden zelve de gehate regeering niet omverwerpen, maar ze evenmin verdedigen. De Fransche broeders, gewapend met guillotine en constitutie, konden gemakkelijk het land veroveren en de natie in hun geluk doen deelen.

Hoe weinig vleiend voor het volkskarakter de trekken ook

1) ‘Pour les lever sans gêner les honnêtes citoyens, et les faire venir uniquement à la charge de ceux, qui sont en état de les payer, ou des Aristocrates, ou pourrait le faire sur le pied suivant; quelqu'un possédant de

2	à	3	05	ed	[illegible]	à	[illegible]	6
		[illegible]	.p					.p
½1	à	2	53	ed	[illegible]	à	[illegible]	5
		[illegible]	.p					.p
1	à	½1	03	ed	[illegible]	à	[illegible]	3
		[illegible]	.p					.p
[illegible]	à	1	02	ed	[illegible]	à	[illegible]	2
		[illegible]	.p					.p
[illegible]	à	[illegible]	51	ed	[illegible]	à	[illegible]	1
			.p					.p
[illegible]	à	[illegible]	8					
			.p					

Les autres rien. Ce qui rapporterait beaucoup, sans être ruineux à personne.’

2) Onder dit klassieke beeld werd Engeland voorgesteld.

waren, die de Amsterdamsche hoofden voor de schets hunner geestverwanten bezigden, waarborg voor gematigdheid schonken zij niet. Van afkeer van Robespierre's denkbeelden en bloedstorten was zoo weinig sprake, dat niet alleen Gogel met verschillende meeningen van den revolutionairen despoot instemming betuigde, maar ook zelf de guillotine vorderde. En niet alleen hij. In een plan van samenwerking voor de clubs in verschillende steden ontworpen, werd de instelling ‘van een revolutionaire rechtbank, geaccompagneerd met een guillotine’, onder de hoofdpunten opgenomen, waaromtrent geen verschil van gevoelen bestond. Dit sprak van zelf. Vrees voor het effect der Fransche principes, waaraan de Raadpensionaris geloofde, bestond bij de patriotten niet, al waren zij uit nationale voorzichtigheid geheel ongeneigd om er zich voor te wagen en op te offeren. Zij konden wachten: uitstel zou geen afstel worden. Een te vroeg handelen zou slechts nieuw lijden over hunne hoofden uitstorten. Toen in de tweede helft van Juli het Hollandsche leger op het grondgebied van den staat was teruggekeerd, en de Fransche troepen naderden, werd er eene algemeene vergadering der patriotten uitgeschreven. In den nacht van den laatsten Juli had zij in den Haarlemmerhout in *het Wapen van Amsterdam* plaats. De burger I.G.H. Hahn, die de bijeenkomst leidde, stelde voor, om de revolutie op een gewelddadige wijze te beginnen, door een aantal bekende regenten en magistraatspersonen te vermoorden. De meerderheid verwierp het voorstel, omdat men zich exponeerde, om de geheele patriotsche partij aan de wraak van den Oranjeaanhang op te offeren. Voordat men een opstand beproefde, moest men beter geïnformeerd zijn omtrent de militaire en staatkundige oogmerken van de Franschen. Niet het beginsel, de tijdigheid van den maatregel deed hem verwerpen.

‘Indien er geen neerslachtigheid komt onder de regenten en voorname ingezetenen, vertrouw ik, dat wij, onder Gods zegen, het land behouden zullen’, had de Raadpensionaris in 1793 geschreven. De regenten en voorname ingezetenen - zij waren het, op wie de restauratie had gebouwd en nog altijd, nevens het buitenland, steunde. Eigenbelang schreef gebiedend aan de regenten voor, de staatsorde, die hun de oude macht had hergeven, met al hunne krachten staande te hou-

den. Wat zou er van hen worden, indien het werk van 1787 te niet werd gedaan, en de vijanden de macht in handen kregen?

Zoo rekende en sprak men in de regeeringskringen. En schijnbaar terecht, want de restauratie had veel voor de oude regenten gedaan. En toch vergiste men zich.

In 1786 had de regentenaristocratie uit nooddwang voor den Erfstadhouder gebogen, maar zonder vrede met hem te hebben. Zij was hersteld in hare lokale heerschappij, maar zonder invloed op den algemeenen gang van zaken te verkrijgen. Enkele personen, Rendorp, Dedel, en anderen werden om adviezen gevraagd, maar buiten hen om werd beslist. Zij hadden invloed genoeg, om hervormingen te beletten, die met hun belang streden, niet om een enkele tot stand te brengen, wier noodzakelijkheid zij inzagen.

Als de Republiek in gevaar zou verkeeren, kwam alles op Holland aan. Holland had in 1672 het land gered. Als Holland bedreigd werd, kwam alles op Amsterdam aan. De grootste en sterkste stad, de rijkste aan hulpmiddelen, het gemakkelijkst van aanvoer te voorzien, kon desnoods alleen weêrstand bieden. De houding van Amsterdam in 1787 was nog in aller geheugen. Welnu - Holland en Amsterdam waren ontevreden.

Zij waren ontevreden, omdat de restauratie niets dan een herstel van den ouden toestand, ook van wat zij misbruiken noemden, geweest was. De regeeringsreglementen in Gelderland en Utrecht waren niet afgeschaft. De afval van de volkspartij werd niet gerechtvaardigd door verbeteringen, die de Restauratie aanbracht. Wat zij zelven vroeger hadden bestreden, bleef voortbestaan.

Zij waren ontevreden, omdat de maatregelen der regeering Holland niet ontlasten. Zwaar in schulden, zag de machtige provincie zich met het grootste deel beladen van de finantieele opofferingen, die de krijg oplegde.

Zij waren ontevreden, omdat de buitenlandsche politiek hunne instemming niet had, omdat de nauwe aansluiting aan Engeland en Pruisen streed met de belangen der handelspolitiek, die zij voorstonden, omdat het buitenland hen quotiseerde, ter wille van een krijg, dien zij afkeurden en van wiens ongunstige loop, ten gevolge van Pruisen's terugtreden, zij aan

den Prins de schuld gaven, omdat deze den Pruisischen Koning van zich had vervreemd.

Zij waren ontevreden, omdat zij vastgeketend waren aan een politiek, die zij niet richten konden, en die zich, bouwende op de alliantien met vreemde mogendheden, noch om hun eischen, noch om hun bezwaren bekommerde, maar haar wil doorzette, ten spijt van alle waarschuwingen. Rendorp had in 1788 den raad gegeven, om in de voornaamste handelssteden kamers van koophandel op te richten en aan deze niet het recht, maar slechts de vergunning te schenken, voorstellen aan de regeering te doen. Wat had die verstandige raad uitgewerkt? Amsterdam had onder de hand tegen finantieele maatregelen bezwaar gemaakt. Wat had het gebaat? Zelfs de overweging, hoe noodig het was den machtigen handelsstand te winnen, was te zwak geweest, om hen, die het bestuur in handen hadden, tot verbeteringen te bewegen, die onverschilligen in belanghebbende aanhangers konden veranderen.

De stadhouderlijke regeering gebruikte Amsterdam, als zij het noodig had, maar bekommerde zich overigens noch om zijn wenschen noch om zijn raadgevingen. Als Burgemeesteren van Amsterdam brieven[1)] tot Zijne Hoogheid richtten, bleven die missiven weken achtereen onbeantwoord. Kwam er eindelijk antwoord, dan was het gewoonlijk in zulke generale bewoordingen vervat en op zulk een omzichtige wijze ingericht, dat men er niets aan had. Het was duidelijk, Amsterdam werd voor niets gerekend.

De regentenaristocratie had veiligheid tegenover de volkspartij gewonnen, maar overigens werd zij, zoo het mogelijk was, minder nog dan te voren gekend in zaken der regeering, en was gedwongen te berusten in maatregelen, die haar werden opgedwongen. Voor haar onderwerping aan Oranje kon zij op geen enkelen prijs wijzen, die hen rechtvaardigde tegenover de natie.

Maar van dit alles zag de regeering niets. Zij meende alles te doen, wat vereischt werd, indien zij maar personen tevreden stelde. Toen in 1789 de magistraatsbestelling te Amsterdam plaats had, verklaarde Van der Spiegel, dat men met de grootste omzichtigheid de nieuwe magistraten had gekozen, en zich vleide ‘de gevoeligheid van familiën verschoond te hebben, wie

1) Mr. W.F. Roell.

het van het meeste belang was te winnen.' Hoe weinig die winst beteekende, zagen vreemden in. De regeering zelve was met blindheid geslagen.

Toch viel in de anderhalf jaar, dat de krijg duurde, genoeg voor, om de oogen te openen. Wat baatte de steun der regenten, der aanzienlijke familiën, waarop werd gebouwd?

Toen de restauratie plaats had, waren de finantiën in de grootste wanorde. Men had in verschillende vormen beroep moeten doen op de beurzen des volks. Morrende, vloekende op de patriotten en hun wanbestuur, dat allen zoo duur te staan kwam, hadden de Oranjegezinden betaald; ook de patriotten, zelfs geëmigreerden, omdat zij niet durfden weigeren. Doch de uitgebroken krijg had den nood vergroot. De oorlog, hoe lang ook voorzien, had de Republiek verrast, voordat leger en marine in behoorlijken staat waren gebracht. Alles moest op eenmaal geschapen worden. Geld, veel geld was nu en voortdurend noodig.

Op den Raadpensionaris kwam alles aan; hij was de man, die de hulpbronnen moest aanwijzen en openen. Van der Spiegel bewees opgewassen te zijn voor de zware taak. Hij beraadslaagde met finantieele specialiteiten of met regenten, die door hun relatiën de stemming op de beurs konden kennen. Tot leeningen in verschillenden vorm, voor de Staten-Generaal en voor Holland, werden besluiten genomen. Aan den goeden uitslag scheen niet te twijfelen. De Republiek was rijk: ondanks de kwijning van den handel na 1781 was het privaat-vermogen groot genoeg, om allerlei buitenlandsche leeningen te doen slagen. In de laatste drie jaren, gaf Hope in 1791 op, waren jaarlijks niet minder dan twintig millioen in buitenlandsche negotiatiën geplaatst. De regenten en de vermogenden zouden zeker in hun eigen vaderland niet minder vertrouwen, niet minder er voor veil hebben!

De hoop werd bitter teleurgesteld. Het persoonlijk belang, dat de regenten en vermogenden in het behoud der Republiek hadden, bleek te zwakke prikkel. Amsterdam, dat in 1787 'le théatre le plus intéressant que la démocratie ait encore presenté à la nation' was geheeten, toonde den ouden geest van verzet nog niet afgezworen te hebben. Zelfs geen loterijleening, in vroeger jaren zoo geliefd, bood bekoorlijkheid meer aan. De regeering had verwacht, dat de binnenlandsche leeningen ongunstig op de buitenlandsche zou werken. Het tegen-

deel had plaats. In 1793, toen men nog vragen kon, hoever men de veroveringen op Frankrijk wel zou voortzetten? en wat ieder mogendheid zou behouden? toen er geen sprake was van dadelijk gevaar voor den staat, werden op nieuw importante geldleeningen voor buitenlandsche mogendheden gesloten, maar Holland kon geen geld bekomen. Met het stijgen van den nood nam de tegenkanting toe. Al onze getenteerde negotiatiën mislukken, klaagde van der Spiegel. Toen, in 't volgende jaar, de nieuwe subsidie aan Pruisen was aangenomen, verklaarden de regenten, dat zij niet verkozen door Engeland gequotiseerd te worden. Van der Spiegel wilde papier creëeren op den voet van de navy-bills in Engeland, die na den oorlog zouden worden afgedaan; de beurs weigerde ze aan te nemen. Te Amsterdam strooide men uit, dat men den vrede kon hebben, als men maar wilde, en dat men daarom aan de regeering de gelden voor den krijg moest onthouden. Zelfs dwangmaatregelen, geforceerde heffingen, baatten niet en brachten niet op. ‘Alle beurzen die iets aan het land betalen moeten, of van welke eenige extra-ordinaire ondersteuning zou kunnen gewagt worden, zijn gesloten, en daarentegen alles, wat het land schuldig is, wordt met verdubbelde pressance afgehaald’, schreef van der Spiegel op 't oogenblik, dat de vijand het Hollandsche leger naar het vaderland had teruggedreven. De vermogenden zonden hun geld buiten 's lands, maar een negotiatie voor den staat, door Engeland te guarandeeren, weigerde men te sluiten. ‘Voor de Staten is geen penning te krijgen’, beleed de Raadpensionaris met bitterheid. ‘Het land, dat de rijkste iugezetenen bevat, loopt gevaar het eerst geëpuiseerd te zijn.’

De volgende jaren zouden het tegendeel bewijzen. Het land was niet uitgeput: de natie was rijk genoeg, om te helpen. Maar ‘de geldzakken’, zooals van der Spiegel ze noemde, voerden op de beurs een politieken krijg. Zij wilden het Stadhouderschap niet staande houden. De patriotten hadden de leiding der beweging[1)] en spaarden geen middel, om te slagen. Van der Spiegel werd persoonlijk aangevallen: zijn eerlijkheid, zijn bekwaamheid als financier verdacht gemaakt. Met meer gevoeligheid, dan men verwachten zou van een man,

1) Het waren de Mennonieten, die van der Spiegel als de voornaamste tegenstanders aanwees.

die verklaarde nooit te lezen wat tegen hem geschreven werd, verdedigde hij zich. De Prins trok zijne partij en de Staten rechtvaardigden hem openlijk. Maar wat baatte het? Het geschokte vertrouwen werd niet teruggeschonken, noch aan hem noch aan den staat. Patriotsche leveranciers weigerden te leveren aan de regeering, anders dan tegen contante betaling. Met elken dag nam de verlegenheid toe. De provinciën betaalden hun quota's niet: de leeningen slaagden niet. De ordonnantiën konden niet voldaan worden, in den Haag werd een leverancier, die zesmaal het bedrag van den staat had te vorderen, voor een schuld van 30 mille gearresteerd. ‘Leen ons honderdduizend pond sterling’, bedelde de Republiek in October bij de Engelsche Regeering.

Een politiek, die tot zulke uitkomsten leidt, mag geen aanspraak op ongeschokt vertrouwen maken. In de eerste jaren der restauratie hadden de heeren Staten blindelings het spoor gevolgd, dat hun werd voorgeschreven. Men mocht over den Stadhouder, zijn omgeving en zijne raadslieden denken, zoo als men wilde, de herinnering aan de Pruisische macht was voldoende om van verzet te weerhouden. Van der Spiegel bovendien, hoe inschikkelijk en berustend ook tegenover den Erfstadhouder, was het volstrekt niet tegenover de afgevaardigden der Hollandsche steden. Toen in 1794 bij de Staten van Holland gedelibereerd werd, om een Rotterdamsch koopman Bottereau, die onder verdenking lag van met de Franschen in verboden betrekking te staan, te verbannen, maakten de afgevaardigden van Gouda bezwaar, om daarin te bewilligen, zonder ruggespraak met hunne principalen. Zulk een vrijmoedigheid, om over een voorstel van hem niet dadelijk op zijn advies te willen beslissen, scheen de Raadpensionaris zoo ongepast te vinden, dat hij, na het opnemen der stemmen, het besluit in dezer voege inkleedde: ‘welnu, EdelGrootmogende Heeren! dan is de conclusie dat aan Bottereau de geheele Provincie van Holland ontzegd wordt, behalve de stad Gouda, welke dan aan zulk slag van volk tot verblijf kan worden aangewezen.’ De gedeputeerden van Gouda geraakten door deze apostrophe zoodanig in verlegenheid, dat zij, na een oogenblik

aarzelens, mede aan de uitzetting hun stem gaven[1]. Dergelijke uitvallen en driftige buien waren volstrekt niet zeldzaam; en de plaats, waar hij zich bevond, was voor van der Spiegel geen belemmering. Eens, dat hij in de vergadering der Provincie zich op zijn post bevond, ontving hij een exemplaar van een stuk, dat hij gesteld had en dat aan de Staten zou rondgedeeld worden. Hij doorliep het even en vond er deze en gene zinstorende fout in, wat zijn gramschap zoozeer opwekte, dat hij het in stukken scheurde en ze stampvoetende op den grond wierp. Toen het later aan de leden ter hand kwam, was alle twijfel, wie er de steller van was, waarnaar men anders nog zoude geraden hebben, geheel opgehouden[1]. Die verbazende prikkelbaarheid kwam zeker voor een goed deel uit zijn gestel voort: hij was een bitter sukkelaar aan jicht. Maar zijn zeer krachtig zelfbewustzijn mocht er zich ook een deel van toekennen. Hij gevoelde zijn eigenwaarde niet zwakker dan een van zijn bewonderaars en het scheen hem alleszins betamelijk toe, dat men voor zijn wil en inzicht boog. Hij had niet gaarne, dat men zich bemoeide met hetgeen hij zijn zaken beschouwde, al waren het ook die van den staat. Toen in 1793 de griffier naar Londen was vertrokken, om de schadevergoeding der Republiek te bepleiten, had de Pruisische gezant von Keller aan den Raadpensionaris een bezoek gebracht, en hem over het doel der reis pogen te polsen. Maar hij had den wind voorin gekregen: ‘het was wel ongelukkig als men zich niet bewegen kon, zonder te doen soupçonneeren, dat er iets achter stak; het was hem van den zomer ook gebeurd; hij meende toen naar Spa te gaan tot herstel van zijn gezondheid, maar er werden zooveel conjecturen gemaakt, dat hij prefereerde thuis te blijven, enz.’ Zulk een vorm van diplomatiek discours lokte niet aan. De heftige en prikkelbare Raadpensionaris was bij de diplomaten in den Haag volstrekt niet gezien. Lord Auckland was de laatste, die met hem ingenomen was. De hooge toon, dien hij dikwijls aansloeg, mocht in 1700 misschien gepast zijn geweest in den eersten minister der machtige Republiek, in den staatsdienaar van den krachteloozen staat na 1787 was hij geheel misplaatst. De aanzoeken om hulp, die hij voortdurend tot de bondgenooten buiten'slands moest richten, ont-

1) Mr. W.F. Roëll.

1) Mr. W.F. Roëll.

leenden er geen kracht aan. De Pruisische gezant verliet in Juli, om bevrijd te zijn van de voortdurende lastige vertoogen, den Haag. De Engelsche bleef zonder iets te doen, dan met algemeenheden antwoorden op den aandrang, waarmede hij bij iederen Jobsbode, die in den Haag aankwam, bestormd werd: hij begreep de nota's niet, die men hem toezond, en vond ze gewoonlijk droog. Achter zijn onverstoorbare kalmte en koelheid schuilde de onwil zijner regeering weg, om verder opofferingen voor een regeering te doen, die, naar men in Londen zeide, in het bezit van onuitputtelijke ressources, zelve niets voor haar redding deed, maar alles van haar bondgenoot wachtte.

Indien van der Spiegel, toen hij de resultaten voor zich zag van de binnen- en buitenlandsche staatkunde na 1787 gevolgd, den Stadhouder de noodzakelijkheid had doen inzien, om onverwijld een einde aan den krijg te maken, hij had op bijval van de zijde der Staten en der Regenten kunnen rekenen. Zoo hij geslaagd was, wat in den zomer van 1794, onmiddellijk na Robespierre's val en zelfs weken daarna, volstrekt niet tot de onmogelijkheden behoorde, hij zou het Erfstadhouderschap eenige jaren levens hebben geschonken, en in elk geval den staat voor een ondergang bewaard, zoo weinig eervol als hem thans wachtte. Doch van der Spiegel klemde tot het laatst zich aan Engeland vast. Reeds in Juli had Zeeland het voorstel gedaan, dat men te Londen de vraag zou stellen, of het geen tijd werd om vredesonderhandelingen met Frankrijk aan te knoopen. Van der Spiegel wist, hoe afkeerig Pitt van het denkbeeld was, en wilde er daarom niet van hooren. Volgens artikel 7 van het traktaat van 7 April 1788 mocht de Republiek niet zonder haar bondgenoot tot onderhandelen overgaan. De Raadpensionaris achtte den staat daardoor gebonden, al bleef de hulp ook uit, die redding moest brengen.

In 't laatst van Augustus werd de krijg op het grondgebied van de Republiek hervat. De geallieerde legers - de Oostenrijkers aan de Maas, de Pruisen bij Mainz, het Rijksleger bij Mannheim - wachtten het bevel af, door hen allen gewenscht, om voor goed zich van het strijdtooneel in de Nederlanden af te wenden. Toen zij het eerlang verkregen, richtten zij met gejuich hunne schreden naar elders, volkomen onverschillig voor de Republiek, die prijsgegeven werd. Dat het lot van dezen

staat, gelijk van der Spiegel steeds had beweerd, dat van Europa besliste, werd door geen der groote mogendheden geloofd. Weemoedig is het de pogingen aan te zien, door de hoofden der Republiek weken achtereen aangewend, om het vertrek der Pruisen en Oostenrijkers te voorkomen. Het was alles te vergeefs.

De eenige militaire hulp, die overbleef, was het Engelsche leger. Zij zou het veld houden, en de Hollandsche troepen in de vestingen worden verdeeld. Maar ook deze hulp bleek niets te vermogen of niets te willen. Bij de eerste beweging van het Fransche Noorderleger stoof de Engelsche armee terug. Achter de Maas, over Grave, legde de Hertog van York zich neer, en zelfs het beleg van 's-Hertogenbosch, als 't ware onder zijn oogen ondernomen, was niet in staat hem uit zijn werkeloosheid op te schrikken. Slechts een aanval der vijanden bracht hem in beweging. Zij namen de moeite, in October, hem op te jagen en naar Nijmegen terug te dringen. De weg naar Holland, door den Bommelerwaard, lag voor de Franschen open.

In dezen nood gingen allerwege stemmen op, die om vrede riepen. Friesland deed thans het formeele voorstel ter tafel van H.H.M. Men zou eene bezending naar Engeland zenden, om de toestemming van den bondgenoot te verkrijgen. Maar de Regeering wilde er nog altijd niet van hooren. Zij kende Pitt's onwil en waagde niet, Engelands gunst te verliezen. In de vergadering van den 8^{en} October, door den Stadhouder en den Engelschen gezant bijgewoond, kwam het voorstel in behandeling. Nadrukkelijk verzetten de hoofden van het Stadhouderlijk bestuur er zich tegen; onderhandelingen over een particulieren vrede aan te knoopen, was ondoenlijk; bij welslagen zou men de vroegere bondgenooten tot vijanden hebben; bij mislukken van hun hulp verstoken zijn. Eene bezending naar Engeland was noodeloos, omdat men de dispositie van 't hof van Groot-Brittannië kende. Van der Spiegel smaakte de voldoening nogmaals zijn pleidooi te winnen. Friesland's voorslag werd afgewezen. De politiek der regeering had opnieuw gezegevierd. Wel besloot de vergadering, den volgenden dag, dat men aan den Hertog van York een of meer bekwame officieren zou toevoegen. Maar de Prins van Oranje voerde het besluit eenvoudig niet uit, voordat hij van den Hertog van York het bericht had bekomen, dat hij de heeren met ge-

noegen zou ontvangen. Zoo was alles in vrede geschikt en verloor men de gunst van Engeland niet. Weinige weken later, half December, verklaarde het Engelsche kabinet noch geld noch manschappen voor de Republiek meer beschikbaar te hebben. Deze had zich voor de letter van een alliantie opgeofferd, die de bondgenooten niet weerhield hen prijs te geven.

In dezen nood bleef slechts één redmiddel over: Amsterdam. In de hoofdstad van Holland lag thans het lot des lands. Zoo zij weerstand bood, tot de krijgskans keerde, tot de diplomatie der Republiek er in slaagde, als in 1672, Europa voor haar in beweging te brengen, kon de Staat en het Erfstadhouderschap worden gered.

Maar in 1672 waren er geen patriotten en geen regenten, die door wrok en onverschilligheid onwillig waren het land te verdedigen. En thans was er geen Willem III, om wien volk en regenten met vertrouwen zich schaarden.

In de eerste dagen van October kwamen de erfprins van Oranje en de hertog van York te Amsterdam. Onmiddellijk verspreidde zich het gerucht, dat de stad door Engelsche troepen zou worden bezet, en krachtig, door onderwaterzettingen als anderszins, worden verdedigd. Het bolwerk van het patriotisme in 1787 scheen bestemd om thans het bolwerk van het Stadhouderschap te zijn.

Er was niemand, wien het vooruitzicht niet afschrikte. Een beleg is voor een handelsstad het ergste, wat haar treffen kan. De wonden, haar geslagen, zijn niet met herbouw van huizen te herstellen. De stroom van den handel verlegt zich, zoo hij gestremd wordt. Niet alleen de bronnen van welvaart van den tegenwoordigen tijd, ook die der komende dagen worden aangetast.

En voor wien en voor wat zou deze opoffering geschieden? Voor een Stadhouderschap, dat bij geen enkelen stand der maatschappij zich geliefd had gemaakt; dat in de jaren van zijn onbestreden overwicht niets had gedaan, dat de oude grieven als onrechtvaardig deed verwerpen. Voor een staatspartij, die de Republiek tot de volgzame dienares van het buitenland had gemaakt, en opoffering op opoffering geëischt, om een krijg te voeren, dien niemand goedkeurde. Voor de zuster van den Pruisischen koning, wiens legerbenden men voor de stad had gezien, wat geen echt Amsterdammer vergat noch vergaf, hoe afkeerig ook van patriotsche gevoelens. Voor een prins van

Oranje, wien, hoe hoog men zijn goede bedoelingen en liefde tot het land ook stellen mocht, niemand, noch burger noch regent, de intellectueele meerderheid toekende, die in het nominaal hoofd van den staat den rechtmatigen leider der volksontwikkeling doet erkennen. De regenten van Amsterdam mochten gehecht zijn aan hun macht, en slechts noode bereid om ze op te offeren, de lessen uit Parijs mochten verbitteren en met vrees vervullen, zij werkten. Zij roofden het onmisbare zelfvertrouwen in de deugdelijkheid hunner zaak, in de vruchtbaarheid der worsteling. Zelfs indien Amsterdam den strijd had kunnen opnemen, het wilde niet. De zedelijke kracht werd gemist, die bij elke onderneming van ernstigen aard niet slechts tot voortzetten en volhouden, maar reeds tot het aanvangen de hoofdeisch is.

Doch al had de moreele kracht bestaan, het materieele vermogen ontbrak geheel. De bezetting der stad was volkomen onvoldoende en bestond zelfs voor een deel uit troepen, uit Valenciennes afkomstig, die beloofd hadden, vooreerst de wapenen niet meer tegen de Franschen te dragen. De Engelschen, van wier komst in Amsterdam sprake was, hadden hun naam stinkende gemaakt in het land, door hun gebrek aan krijgstucht en hun schaamteloos uitplunderen der bevolkingen. Hun komst kon het sein tot ernstige volksbeweging, zoo niet tot opstand zijn. In de gespannen stemming der gemoederen kon men het niet wagen, dit wapen aan de tegenpartij in handen te geven. Zij bewees genoeg, het voordeel te gevoelen, dat de benarde omstandigheden haar schonken, en bereid te zijn om er partij van te trekken.

Op den 14^{den} October verzocht een commissie van veertien personen, uit elken stand der maatschappij, een request aan Burgemeesteren te mogen aanbieden. Toegelaten, leverde Mr. C.W. Visscher een verzoekschrift over, door 3600 handteekeningen onderschreven. Het was in het verloop van weinige dagen tot stand gekomen en in de leesgezelschappen geteekend. Adressanten verzochten de stadsregeering, geen besluiten te nemen, om de stad in staat van verdediging te stellen of met inlegering van Engelsche troepen te bezwaren, of de omstreken van de stad te inundeeren. Werd aan hun wensch niet voldaan, onderteekenaars verklaarden dat zij openlijk tegen alle zoodanige maatregelen zich zouden verzetten.

Onverwacht kwam dit dreigend optreden der patriotten niet. De regeering was onderricht geweest van hetgeen haar wachtte, en had in den Haag er kennis van gegeven. Een besluit der Staten van Holland, waarbij alle requesten werden verboden, was er het gevolg van. Het was op den vorigen dag gedateerd en zoo even, voordat de commissie was binnengelaten, van de puie van het Stadhuis voorgelezen. Doch ondanks deze voorzorg miste de stoutmoedige daad der patriotten de begeerde uitwerking niet. Wel weigerde aanvankelijk de president Burgemeester, Huydecoper van Maarseveen, onder beroep op der Staten verbod, het verzoekschrift aan te nemen, maar de geheele houding van hem en zijn mederegenten was vrij van eenige onheuschheid. Zij kwamen er rond voor uit, dat zij het in dit opzicht met de burgerij geheel eens waren, en verklaarden, dat het innemen van Engelsche troepen en het inundeeren der stad maatregelen waren, tegen welke zij zich *zooveel in hun vermogen was* zouden verzetten. Zelfs schroomden zij niet, in het meer vrije gesprek, dat volgde, hun moeielijke positie uit te spreken en te kennen te geven, dat ‘zij tusschen twee stoelen in de asch zaten en niets dan het welzijn der Burgerij bedoelden.’

Tevreden verliet de commissie het raadhuis, om aan haar committenten verslag te doen. Zij deed het in een gedrukt rapport, dat aan de leesgezelschappen werd toegezonden en met de aanmaning tot bedaardheid en vertrouwen eindigde.

Beide bleken spoedig, niet overbodig te zijn. Wat de houding van Burgemeesteren op het Raadhuis niemand had doen vermoeden, had plaats. Het request van den 14den October werd de aanleiding tot een krachtsbetoon van de zijde des bestuurs, vijandiger, dan in de laatste anderhalf jaar was waargenomen. Toen een paar dagen later Visscher met drie zijner medeafgevaardigden op het Stadhuis verscheen, om het besluit der Vroedschap te vernemen, werd hij minder vriendelijk bejegend. Hij moest het request terugnemen, en hooren, dat het om de ‘ongemesureerde en onbehoorlijke termen’, waarin het vervat was, van de hand werd gewezen. Het was het voorspel van nog strenger maatregelen. Gelijktijdig werd een nieuwe publicatie van de Staten van Holland afgekondigd, waarbij niet alleen alle requesten, maar ook het houden van besloten gezelschappen werden verboden (17 Oct.). Dat het ernst en geen woor-

den in den wind waren, bleek onmiddellijk. De eerzame bewoners van de Nieuwmarkt en omstreken zagen op dezen zelfden merkwaardigen dag dit brandpunt hunner samenkomsten en van hun kleinhandel door een militair cordon afgesloten. Het was op een huis in de Dijkstraat gemunt, *de Burg* geheeten. Daar was de moederclub der patriotten gevestigd en vergaderden verschillende leesgezelschappen. Blijkbaar had verraad de regeering op het spoor gebracht. Zij hoopte een belangrijke vangst te doen. Alle papieren werden doorsnuffeld, in hoop de plannen der patriotten en hun verstandhouding met den vijand te leeren kennen. Ook kruit en lood dacht men aan te treffen. Doch het gevondene was van weinig beteekenis en alleen het stadsslot, dat aan de verlaten woning tot de omwenteling te zien was, getuigde van de zege des bestuurs.

Niettemin was de indruk groot, dien de krachtiger houding van de regeering op de patriotten maakte. Verbittering wisselde met ontmoediging af. Voorstellen, om dadelijk naar de wapenen te grijpen en een opstand te beginnen, werden overwogen, doch verworpen. Het bleek, dat de organisatie der partij veel te wenschen overliet, en dat de leiders aan geen geweld dachten, dan wanneer zij op hulp van buiten konden rekenen. Het stadsbestuur intusschen ging voort, maatregel op maatregel te nemen, om zijn tegenstanders machteloos te maken en schrik in te boezemen. De schutters, die deel hadden genomen aan de leesgezelschappen, werden ontslagen en hun de wapenen ontnomen. Een ieder werd verplicht opgave te doen van het kruit en de wapenen, die hij bezat, en ze aan de regeering in bewaring te geven. Het was een onuitvoerbare poging, om een bevolking als die van Amsterdam te ontwapenen. Doch daartoe bepaalde men zich niet. Aan de resolutie van 17 Oct. werd strikt de hand gehouden en zelfs een terugwerkende kracht gegeven. Gebruik makende van de omstandigheid, dat er een nieuw adres ter teekening had gelegen, ofschoon het niet ingediend was, sloot het Bestuur de societeit *Doctrina et Amicitia*, het vereenigingspunt van de patriotten uit den deftigen stand. Ter nauwernood ontsnapte *Felix Meritis* aan een gelijk lot: slechts de concerten werden verboden, omdat, naar de stadsregeering zeide, openbare vermakelijkheden in de critieke omstandigheden des lands onvoegzaam waren. Erger dingen volgden. Den 25sten October werden de inleveraars van

het request van 14 October crimineel gedagvaard. Terwijl de meerderheid zich schuil hield of vluchtte, verscheen een zestal, dat in hechtenis werd genomen en eenige dagen later tot een zesjarige gevangenschap en daarna eeuwige verbanning werd veroordeeld. De eeuwigheid zou nog korter dan de gevangenschap zijn.

Onder de veroordeelden was de oud-pensionaris der stad, Mr. C.W. Visscher. Hij had er niet van willen hooren, door de vlucht zich aan de vervolging te onttrekken. ‘Al waren zij allen duivels op het Stadhuis - had men hem hooren zeggen - al was Beëlzebub aan hun hoofd, zoo zal ik 's morgens om negen uur verschijnen.’

Op den Dam stond het Stadhuis: en daarin zetelden Burgemeesteren van Amsterdam. Maar geen hunner was een duivel en Beëlzebub was niet aan hun hoofd. Visscher wist het ook wel. De mannen, die in het laatste levensjaar der wijdberoemde Republiek de eere genoten in de hoofdstad van Holland ‘het Consulaat’ te bekleeden, gelijk de klassiek gevormde regentenaristocratie gewoon was te spreken, waren stervelingen, van wie niet meer kwaad was bekend dan van gewone menschenkinderen. Zij waren niet overmoediger dan andere regenten, die alleen aan God verantwoording schuldig waren en op den Stadhouder als hun ambtenaar neerzagen. Bovenal - zij waren niet onverschilliger of ongevoeliger dan anderen voor de lessen van den tijd, voor het gevaar, dat, bij een omkeer van zaken, allen bedreigde, die voorstanders of hoofden van het ancien regime waren geweest. Waartoe dan deze strenge vervolging, die de patriotten slechts verbitteren kon?

Een opstand komt zelden aan een bestaande regeering gelegen, maar in dezen oogenblik bovenal moest hij voorkomen worden. De patriotten moesten met schrik geslagen worden, opdat zij zich niet roerden. De Fransche vijand moest den indruk verkrijgen, dat de verovering des lands, ook om de machteloosheid van de tegenstanders der regeering, een wanhopige onderneming was. Anders zou hij tot het aanknoopen van vredesonderhandelingen niet te bewegen zijn. De uiterlijke rust der Republiek was een noodzakelijk vereischte voor de regeering om op den nieuwen weg te slagen, die eindelijk was ingeslagen.

Want eindelijk was de beslissende stap gedaan. Den 23sten Oct. hadden de gewesten besloten, een persoon van vertrouwen naar

Londen te zenden. De Hertog van York had tot dit besluit krachtig medegewerkt, door twee dagen te voren Nijmegen te verlaten, de Waal over te trekken en zich te Arnhem rust te vergunnen. Wie zijn voorliefde voor achterwaartsche bewegingen kende, kon zijn vertoef te Arnhem niet anders dan als een korte halt op zijn vlucht naar Hanover beschouwen. Zelfs de schijn van ernstige hulp hield daarmede op te bestaan. De Octobergebeurtenissen bewezen, dat men op Amsterdam niet rekenen kon. Een leger had men niet; bondgenooten ontbraken; de bevolking wilde zich niet meer verdedigen. Wat bleef er aan de regeering over, dan het hoofd in den schoot te leggen? Holland verklaarde zich voor een bezending naar Londen; in een ongevraagd advies sprak de Raad van State zijn oordeel uit, dat het voortzetten van den krijg eene onmogelijkheid was; op heftigen toon uitte Friesland zijn ergernis, dat men zijn vroeger voorstel had verworpen en hernieuwde het nu. Zoo was den 23sten Oct. het besluit gevallen, dat de politiek der Stadhouderlijke partij zoolang had tegengehouden. Fagel vertrok naar Engeland, om de gevaarlijke situatie der Republiek open te leggen en op de noodzakelijkheid van een algemeene pacificatie aan te dringen. Indien Engeland de veroveringen, in den oorlog behaald, wilde teruggeven, vleide men zich in den Haag, dat de algemeene vrede gemakkelijk zou tot stand komen.

Waarop dit vermoeden van van der Spiegel en den Prins heeft gerust, is onbekend. Het doet ook weinig ter zake, want het Engelsche ministerie weigerde hardnekkig, in eenige concessie van dien aard te treden. Fagel was zeer tevreden, toen William Pitt eindelijk de Nederlandsche Republiek genadiglijk vergunde voor zichzelve te onderhandelen, zij het ook onder voorwaarden, die het welslagen volkomen beletten. Als bewijs, hoe weinig te Londen het gevaar van den toestand werd ingezien, verdient het vermelding, dat Pitt nog in November in ernst meende te kunnen eischen, dat Frankrijk zich van alle inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek zou onthouden en haar alle gemaakte veroveringen teruggeven. Ware de Conventie de geslagene geweest, op de aanneming van zulke conditiën had eenige kans bestaan.

Met een andere voorwaarde, door Engeland gesteld, was het gemakkelijker, zich te vereenigen. De onderhandeling moest

geschieden zonder bemiddeling van de Noordsche hoven, die, naar Pitt beweerde, voor Frankrijk partijdig waren. In dit opzicht kon men te Londen gerust zijn. De gezanten van Zweden en Denemarken hadden herhaaldelijk hun tusschenkomst aangeboden, maar waren steeds afgewezen. De laatste maal zelfs had Van der Spiegel hen niet alleen koel, maar zeer onbeleefd behandeld. Hij had ze geantwoord, dat 'indien zij een dergelijke offerte wilden doen, zij zich in persoon of bij een nota aan H.H.M. moesten adresseeren.' Alsof het requestanten waren! Te Amsterdam[1)] was men diep verontwaardigd over de eigenmachtige handelwijze van den Raadpensionaris, die eenvoudig deed alsof hij geen minister was, en voorslagen, in den hachelijken staat van zaken van zooveel waarde, verwierp, uit eigen autoriteit, zonder met eenige notabele leden van staat gesproken te hebben. 'Het aanzien, waarvan deze stad altijd gejouisseerd had, vorderde, dat hetgeen er geschiedde, zoo al niet altijd met hare directe toestemming, ten minste niet zonder hare voorkennis en consideratie gedaan werd.' Doch dergelijke eischen van Amsterdamsche hoogheid hadden bij de regeering na 1787 nooit erkenning gevonden. Thans, te midden van het strijdgewoel, golden zij even weinig als de eischen van machtiger potentaten. Ook de Conventie bekreunde zich niet om de statigheid van de Amsterdamsche regenten, en evenmin om de eischen van den eersten minister van Engeland. Haar legers overstroomden de Republiek en bedreigden haar met geheelen ondergang. 'Si l'on veut se retirer toujours - had Willem V reeds den 24sten Oct. naar Londen geschreven - la République est perdue et les Français sont dans moins d'un mois à la Haye.' Met dit vooruitzicht voor oogen greep men ter elfder ure alles aan, wat redding scheen te beloven, zelfs zonder op vergunning van Londen langer te wachten. Toen er vertrouwbaar bericht werd ontvangen, dat er bij de Franschen een vredelievende gezindheid bestond, zond men onmiddellijk een Commissaris-Generaal, om stilstand van wapenen te vragen. De Republiek wilde te Parijs over vrede onderhandelen.

De aanvankelijke uitslag gaf hoop. Uit Parijs kwam de tijding, dat de Conventie bereid was in onderhandeling te treden.

1) Mr. W.F. Roëll.

Met een achtbaar gevolg van statenboden en bedienden vertrokken de heeren Brantsen en Repelaer, afgevaardigden van H.H.M., om 's lands onafhankelijkheid te redden. Tijdelijke opofferingen zouden, naar men vleide, den Staat en de bestaande orde van zaken behouden.

Onder de hoofden der Fransche Republiek, na den val van Robespierre, bestond in deze eerste maanden van hun jonge heerschappij groot verschil van inzicht en plannen. Er was een partij, die een einde van den oorlog verlangde, die genegen was, de Nederlandsche Republiek door een vredesverdrag van de coalitie af te trekken en voor Frankrijk te winnen. De voorstellingen der geëmigreerde patriotten, verdacht als aanhangers van Robespierre, geloofden zij niet. Het Stadhouderlijk Bestuur bleek minder zwak, dan deze mannen hun zeiden. De legerberichten schenen het te bewijzen. Daarom en om de uitputting van het eigen leger scheen het staken der vijandelijkheden geraden. Bepaaldelijk Pichegru, die de Noorderarmee aanvoerde, was tegen het voortzetten van den krijg gestemd. Ook de representant bij het leger, Lacombe St. Michel, met juffrouw Hasselaer, van Amsterdam, getrouwd, deed al wat hij kon, om een vredelievende schikking met de Nederlandsche Republiek aan te bevelen. Aan den invloed van deze raadgevers en hun vrienden was het te danken, dat de aanbiedingen van H.H.M. met welwillendheid te Parijs werden ontvangen en Brantsen en Repelaer een heusche ontvangst genoten. Had de wintervorst zijn wicht niet in de schaal der beslissing geworpen, wellicht hadden de onderhandelingen tot een uitkomst geleid, die den Staat en het Stadhouderschap hadden gered.

Met groote onrust sloegen de patriotten den loop van zaken gade. Tusschen hoop en teleurstelling waren zij sedert maanden geslingerd. Daendels, de geëmigreerde van 1787, die in het Fransche leger als brigadegeneraal fungeerde, had telkenmale hen met stellige toezeggingen verblijd. Maar zijn goede wil bleek sterker dan zijn invloed. De vervolgingen in de Octobermaand had de leiders der partij uiteen doen spatten. Gogel was naar Bremen gevlucht, docter Krayenhoff naar het Fransche leger. Steeds waren de teruggeblevenen door nieuwe berichten bemoedigd, die steeds door nieuwe teleurstellingen waren gevolgd. In de laatste dagen van October was een slag gevallen, zwaarder dan al het voorafgaande. Daendels, om de Franschen

tot voortrukken te dwingen, en tevens zijn vaderland te bewaren voor het lot van België, dat als veroverd land werd uitgezogen, had eigenmachtig de bevolking te wapen geroepen. Gelukte zijn ontwerp, dan stond hij binnen weinige weken aan het hoofd van een zelfstandig legertje, dat, in zijn bewegingen onafhankelijk van de Fransche armee, den uitslag der worsteling zou verhaasten, verlossing brengen aan de verdrukten in Holland, een centrum vormen van een nationalen opstand en de afhankelijkheid en ondergeschiktheid aan de trage Fransche broeders doen eindigen. Maar de representant der Conventie had dit eigenmachtig optreden van Daendels onmiddellijk onderdrukt. Niet alleen was diens oproeping van geld en manschappen openlijk afgekeurd, maar den generaal zelf en zijn staf eenige dagen arrest opgelegd. Sinds bleef elke poging om, zonder de Franschen, zelfstandig op te treden, achterwege. Wel benoemden de patriotten een zoogenaamd Nationaal Comité, dat tegenover het leger en de Conventie als nationale vertegenwoordiging zou fungeeren, maar op nadrukkelijke wijze ondervonden de leden, hoe weinig de Fransche broeders geneigd waren hen in hun hooge waardigheid te erkennen. In den Bosch vroeg men hen naar hun geloofsbrieven en verkregen zij met moeite paspoorten naar Parijs om in ‘het centrum van Deugd en Volksgeluk’ de gevaarvolle intrigues van Brantsen en Repelaer te gaan ontmaskeren. Te Parijs waren zij nog ongelukkiger. In plaats van als representanten der Bataven, gelijk zij gehoopt hadden, met de Conventie te onderhandelen, werden zij met de uiterste minachting bejegend. Zelfs, toen zij het eenvoudig verzoek deden, dat de ‘pretense ambassadeurs’, Brantsen en Repelaer, ‘gearresteerd’ of ten minste ‘gecongediëerd’ zouden worden, hoorden zij tot hun ergernis Carnot schamper hun antwoorden, dat die ambassadeurs het recht hadden hetzelfde verzoek ten aanzien van hen te doen! In een politiebureau werden zij uren achtereen vastgehouden en verhoord, alsof zij misdadigers waren. ‘Dat leek er wel na - riep jaren later een hunner vol ergernis bij de herinnering uit - om van puissance tot puissance te negotieeren, zooals onze Committenten zich hadden voorgesteld.’

Doch de hemelsche gerechtigheid ontfermde zich ten langen leste over hen. Terwijl het Stadhouderlijk Bestuur en zijn vijanden beide de oogen op Frankrijk hielden gevestigd, en angstig den loop der onderhandelingen bespiedden, die over

aller lot moest beslissen, wierp de winterkoude wateren en rivieren dicht. De vorst effende voor de Franschen den weg naar het hart van Holland op zulk een volkomen wijze, dat er zelfs geen voorwendsel voor langer dralen overbleef. Den 27sten December moest Pichegru het sein tot den inval geven. Na een laatste gevecht bij Bommel trokken de Engelschen zich voor goed terug. De Republiek lag als een rustige prooi haar veroveraar af te wachten, dien zij met vrijheidskransen als naar verlosser zou begroeten.

Op den eersten Januari 1795 ontving Willem V en de vorstelijke familie nog eenmaal de gewone gelukwenschen, aan wier vervulling niemand meer geloofde. Alles vertoonde nog den luister der koninklijke hofhouding, die niemand meer verblindde. De bouwval der Unie, dien men in 1787 had opgelapt en kunstmatig gestut, zonk ineen. Het Stadhouderschap sleepte in zijn val de Republiek met zich mede.

De Souvereine gewesten, door geen staatsmacht meer beschermd, zagen zich tot eigen krachten verwezen. Zelfs de gedachte aan tegenstand kwam niet meer in ernst op, schoon men een oproeping aan de ingezetenen deed. Gelijk de individuen, die zichzelven en hunne goederen in veiligheid poogden te brengen, zocht ieder gewest zich te redden, door de best mogelijke voorwaarden te bedingen. Toen Gecommitteerden van Holland er zich toe zetten, werd het zelfs overbodig geacht van den Erfstadhouder te gewagen. Bij eene hunner samenkomsten werd Willem V uitgenoodigd. Men had de heuschheid hem mededeeling te doen van hunne overwegingen en hem de ontworpen artikelen voor te lezen. Hij merkte op, dat er geen de minste melding van zijn familie was gemaakt. Maar het antwoord luidde: ‘omdat de oorlog niet aan de Republiek, doch aan hem was verklaard, had men gemeend zich daarvan te moeten onthouden; elke voorslag te zijnen gunste zou moeielijkheid geven.’ Zonder in eenige bespreking te treden, verliet de Stadhouder bitter gegriefd de vergadering[1)].

Door den Bommelerwaard naderden de Franschen. Den 12den Januari bezetten zij Kuilenburg. Vier dagen later werd de provincie Utrecht hun overgegeven. Reeds den vorigen dag was het gerucht in Amsterdam verspreid en hadden Burgemeesteren am-

1) Mr. W.F. Roëll.

pel overwogen, wat geschieden moest. Zij besloten een brief naar den Haag te schrijven, om te vernemen, wat daar mocht bekend zijn, en Z.H. en ‘eenige voorname staatsleden te raadplegen, wat te doen, indien de vijand deze provincie inrukte of onverwachts eenige stad van Holland naderde.’ Gelukkig duurde de onzekerheid niet lang: niet langer dan den volgenden dag. Het bericht omtrent Utrecht bleek de waarheid te bevatten. Uit den Haag kwam tijding, dat Dordrecht en andere steden hun besluit hadden kenbaar gemaakt, om met de Franschen te capituleeren.

In den morgen van Vrijdag 16 Januari zaten Burgemeesteren van Amsterdam bijeen, om te bespreken, wat hun nu te doen stond. Het denkbeeld, om een commissie naar de Franschen te zenden, vond bij niemand tegenstand. Reeds werd er beraadslaagd, welke personen het meest voor de gewichtige zending in aanmerking kwamen, toen een onaangename tijding de kalmte hunner overwegingen stoorde. ‘Terwijl wij bezig waren daarover te spreken - verhaalt de Pensionaris Mr. W.F. Roëll[1] - liet de Generaal van Golowkin zich aanmelden en werd terstond opgewacht. Binnengekomen zeide ZijnEd. dat weinige oogenblikken te voren een officier als courier bij hem was gearriveerd met een brief van den Oostenrijkschen Generaal, Graaf van Clairfait, aan den Erfprins van Oranje, welke men dacht, dat in Amsterdam was; dat gemelde officier order had, hier te moeten blijven om den toestand der zaken nauwkeurig op te nemen, en daarvan verslag te doen aan den Generaal Clairfait, doch dat de brief illico moest geëxpedieerd worden; dat hij den inhoud daarvan wel niet met zekerheid kon zeggen, doch dat hij geloofde, dat dezelve ten onderwerp zoude hebben

1) Mr. W.F. Roëll, *Politiek Journael van* 15-19 *Jan.* 1795. Dit breedvoerig stuk, dat mij eigenlijk de eerste aanleiding was tot het schrijven dezer bladen, is bij uitstek kenmerkend voor den geest der Amsterdamsche regenten en de wijze, waarop de zaken behandeld werden. De bijzonderheden, die ik er aan ontleen, kunnen den indruk niet geven van het geheel.
De kennis van dit stuk als van andere, kleinere aanteekeningen van Mr. W. Roëll, toen pensionaris van Amsterdam, later herhaaldelijk minister, zoo van koning Lodewijk als van Willem I, dank ik aan de heusche welwillendheid van dan heer W.F. Baron Roëll, te 's Gravenhage, in wiens bezit de belangrijke verzameling papieren is, door den bekenden staatsman nagelaten. Op menige bladzijde heb ik aan die aanteekeningen trekken ontleend.

het aanmarcheereu van 2000 man Oostenrijksche troepes, welke de Generaal gedetacheerd had, om zich tot defensie dezer stad herwaarts te begeven, en welke de gepasseerde nacht te Barneveld geweest waren en dien avond mogelijk reeds te Naarden zouden arriveeren. Dit laatste echter was onzeker, vermids de Colonel Bender, die dezelve commandeerde, gehoord hebbende het retrogradeeren der Engelschen en avanceeren der Fransche troupes, en vreezende daardoor geheel afgesneden te worden, gezegd had krijgsraad van zijn officieren te zullen beleggen, om te overweegen, of men den marsch voortzetten, dan wel staaken zoude.

Deze onverwachte tijding surpreneerde Burgemeesteren zeer, en scheen hen in 't geheel niet te behagen. Zij waren van gedachten, dat, daar Utrecht gecapituleerd had, de Franschen zich alle oogenblikken voor deze stad zouden kunnen vertoonen: dat de kogel nu door de kerk was, en het onmogelijk zoude zijn deze stad, die van alle defensie ontbloot was, aan een beleg te onderwerpen: dat derhalve de aanmarsch van die 2000 man geen voordeel, maar daarentegen groot nadeel zoude kunnen veroorzaken en de ingezetenen in den waan brengen, dat men deze stad wilde verdedigen, waaruit groote verwarring, ja zelfs tumultueuse bewegingen zouden te duchten zijn. Burgemeesteren verzochten mitsdien den Generaal, om ten spoedigsten iemand af te zenden voor rekening dezer stad, om het Oostenrijksche corps op te zoeken en den commandant te verwittigen, dat, indien hij verder voorttrok, zijn corps buyten hoop van redding ingesloten zoude zijn en krijgsgevangen gemaakt worden. De brief van den Erfprins bebegreepen Burgemeesteren, dat aanstonds aan Z. Hoogheid moest bezorgd worden, zeggende egter dat dit eene zaak was, die hun niet aanging. Hierop vertrokken de Generaal, die het in alle opzigten met Burgemeesteren eens scheen te zijn, en vervolgens Hun EdelGrootAchtbaren zelven naar huis.'

Na zich aldus tegen de lastige kans, ongewenschte verdedigers te ontvangen, te hebben gedekt, kon men rustig het belangrijker punt, de capitulatie met de Franschen, bespreken. Na veel overleggens kwam men tot het besluit, de commissie naar Utrecht uit twee burgemeesters, een vroedschap en een pensionaris te doen bestaan. Zaterdagmorgen, 17 Januari, werd de voordracht aan de goedkeuring der samengeroepen

Vroedschap onderworpen, die er, niet ‘zonder veel critiques en chicanes’ zich eindelijk mede vereenigde.

Doch de moeite van den gewichtigen tocht zou niet van de heeren worden gevergd. Zij haastten zich niet om te vertrekken, maar wachtten kalm de ontwikkeling der gebeurtenissen af.

De plotselinge keer van zaken, in het laatst der Decembermaand, had de patriotten te Amsterdam met nieuwen en sterker moed bezield. Daar de vroegere leiders uiteen waren gespat, namen eenige leden van Doctrina, dezelfden die in October het tweede adres hadden ontworpen, in 't geheim de leiding der partij op zich.[1)] Den 2^{den} Januari organiseerden zij zich als een Comité Revolutionair, om een opstand in Holland in 't leven te roepen. Men moest door daden toonen vrij te willen zijn en daardoor voorkomen, dat het vaderland als veroverd land door Frankrijk beschouwd en behandeld zou worden. Met verschillende clubs in andere steden en provinciën stelde men zich in betrekking en tegen den 9^{den} werd eene vergadering te Rotterdam bijeengeroepen. De samenkomst bewees, hoe gemakkelijk het Stadhouderlijk Bestuur zich staande had kunnen houden, indien het door tijdige voorslagen aan Frankrijk den vrede had verkregen. Zelfs nu, den 9^{den} Januari, verklaarden de patriotten niet bij machte te zijn, om een opstand in 't leven te roepen. Zoo weinig eenheid en kracht was er bij de patriotsche partij, na al de teleurstellingen der laatste vier maanden. Alles zou afhangen van omstandigheden van buiten.

Met het voortrukken der Franschen, naderde het oogenblik om op te treden. Vrees voor regeeringsmaatregelen in deze laatste dagen bestond niet meer: er scheen bij de mannen des bestuurs meer neiging te zijn om den overgang minnelijk te regelen dan om verzet te bieden. Men kon rustig alles voorbereiden, om op het geschikte oogenblik gereed te zijn. Lijsten der nieuwe regeeringspersonen werden opgemaakt, proclamatiën gesteld en gedrukt. Toen Zaterdag den

1) G. Cruys, S.J. Wiselius, J. Ondorp, E. van der Sluys, J. 't Hoen, I.W. van Hasselt, P.J.B.C. van der Aa, I.I.A. Gogel, F.B. Duivveld en D. van Laer.

17^{den} Januari de stellige zekerheid was verkregen, dat de Franschen in Utrecht waren, besloot men voort te gaan. Maandag zou men de revolutie maken. Tot de burgerij van Amsterdam en de militaire bezetting richtte men adressen, die in den volgenden nacht werden aangeplakt.

Het was Zondag 18 Januari. In den Haag voltooide het Stadhouderlijk gezin de toebereidselen tot vertrek. In den middag werd Willem V in een visscherspink gedragen, die hem naar Engeland voeren zou. Zijn aanwezigheid had niets behouden, zijn vertrek deed niets verloren gaan. De teerling was sedert lang geworpen.

In den voormiddag van dezen Zondag kwam het Comité Revolutionair op den Nieuwendijk in *het Wapen van Embden*, het gewone koffiehuis, waar sedert de sluiting van *Doctrina* patriotten van allen rang en stand elkander ontmoetten, bijeen[1)]. In den vroegen morgen was een Fransch officier binnen de stad gekomen met brieven van Daendels. Den vorigen nacht met zijn brigade Maarssen bereikende, had hij zich gehaast de vrienden in de hoofdstad het lang verwachte sein te geven. Het oogenblik was aangelicht, om de revolutie tot stand te brengen. Als leden van *Doctrina et Amicitia* begaven zich vijf leden[2)] van het Comité Revolutionair naar de woning van den voorzittenden burgemeester Straalman. Zij verzochten hem

1) Hoe hoog de kastelein de eer hem bewezen stelde, bleek uit de rekening, die hij later voor deze dagen indiende. Het eerste jaar der Hollandsche vrijheid, 27 Januari 1795.

De burgers van het Comité Revolutionair der stad Amsterdam debent aan den burger Neerbeek voor het onderstaande.	
Van den 9den September 1794 tot 14 Januari 1795 voor gehouden bijeenkomsten, gebruik van wijn, liqueuren, vuur en licht etc	ƒ 300
Van den 18en tot den 21en Januari aan eenige duizenden menschen eten gegeven	ƒ 2000
Voor eenige oxhoofden diverse wijnen	ƒ 1300
Voor genever, koffie en thee	ƒ 200
Voor gebroken porcelijnen, kelken, kroon, lusters, lampen, lantaarns, orchest, stoelen, stooven, raamen, glaazen, borden, schootels, etc.	ƒ 350
Voor 't gebruik van mijn Huis: (bij de begonnen Revolutie ten mijnen huizen) van den 18den tot den 21sten dezer	ƒ 1500
	ƒ 5650

Deze brave patriot liet zich afdingen en stelde zich later met een derde tevreden.

2) Roëll noemt geen namen, maar R.J. Schimmelpenninck, die dikwerf wordt genoemd, als belast met deze zending, kan er niet bij zijn geweest, want hij behoorde niet tot het C.R.

wapens te willen geven aan de leden dier societeit, om de rust te handhaven. Bij weigering stonden zij voor de gevolgen niet in.

Inmiddels kwam de menigte op de been. De zondagsrust, de leesgezelschappen, de aangeplakte proclamatiën - alles werkte samen, om die gisting in 't leven te roepen, die de menigte naar de straat, misschien tot de daad roept. Een onrustige, geprikkelde menigte ving aan te joelen, samen te scholen, hun hoop en verwachting elkander mede te deelen: bereid, zoo noodig, een handje te helpen, dat de afloop verhaasten kon. Het kruit van den opstand werd te samen gebracht: een enkele vonk zou voldoende zijn, om de uitbarsting te verzekeren. Hier en ginds werd in den middag reeds een Fransche cocarde gezien, die bij het stijgen der beweging algemeen werd. Tegen den avond werden de clubs te samen geroepen en afgevaardigden uitgenoodigd om in het Wapen van Embden te verschijnen. Een groote volksdemonstratie zou de regeering, mocht zij onwillig blijken, schrik inboezemenen en buigzaam maken. Doch het gevaar van haar onwil was niet groot. Zij was bereid alles te ondergaan, wat de omstandigheden haar oplegden.

In den namiddag tegen vier uur verscheen aan de Weesperpoort een boerenchais met één paard bespannen. Daarin was gezeten docter Krayenhoff, die in October Amsterdam had verlaten en naar de Franschen was gevlucht. Hij kwam om namens Daendels den commandant der stad te spreken en de overgave te eischen. Generaal Golowkin, de bevelhebber der stad, ontving hem allerhupst, vroeg hem om te blijven dineeren, en had de allerliefste attentie, mevrouw Krayenhoff met hare twee zoontjes in stilte te laten afhalen, om den echtgenoot en vader met hun blij bezoek te verrassen.

Na dit gezellig diner ving Krayenhoff den arbeid aan. Hij begaf zich naar het Wapen van Embden, waar de menigte samenstroomde. Daar besprak hij de maatregelen tegen den volgenden morgen genomen, keurde ze goed of wijzigde. Hij eischte onbepaald vertrouwen in zijn leiding, dat hem volgaarne geschonken werd. Amsterdam gehoorzaamde aan docter Krayenhoff, zelfs de menigte, op den Nieuwendijk of in de naburige straten joelende, volgde hem op zijn verbod niet, toen hij in den avond hen verliet.

In de woning van den voorzittenden burgemeester Straalman was de stadsregeering bijeen, in afwachting der dingen, die ko-

men zouden. Generaal Golowkin verscheen en had de goedheid, ten einde den tijd te korten, de heeren een vermakelijk verhaaltje op te disschen van hetgeen er dien middag geschied was. Een onbekende jonge dame was bij hem naar haar man komen vragen. Zij zeide mevrouw Krayenhoff te zijn. Daar de docter nog niet was aangekomen, had hij haar ten eten gevraagd, wat zij volgaarne had aangenomen. Al etende valt het wachten minder lang. Toen Krayenhoff was aangediend, was zij hem om den hals gevlogen, ‘waaruit hij, Generaal, meende te mogen opmaken, dat dezelve in de daad haar man was.’ Daendels had hem een enveloppe overgegeven, waarin een brief aan Burgemeesteren, dien hij overgaf. Het bleek niets te behelzen dan een autorisatie op Krayenhoff, afgegeven door IJsbrand van Hamelsveld, om namens de Vaderlandsche clubs ‘het eenige middel aan de hand te geven, ten einde het Vaderland independent te verklaren van eenig conquest.’

Deze zonderlinge qualificatie gaf tot veel discussie aanleiding. De Amsterdamsche regeering begreep eenparig, dat zij onvoldoende was. De provincie en dus Amsterdam was reeds in onderhandeling met de Franschen. Elke verandering behoefde hun goedkeuring. Kon docter Krayenhoff een volmacht der Franschen toonen, slechts dan zou men bereid zijn met hem te handelen. Wat zouden de Franschen wel zeggen, indien Amsterdam zich maar aan den eerste den beste overgaf!

Eenige oogenblikken later verscheen Krayenhoff zelf. Straalman en Elias onderhandelden met hem en zetten hem het standpunt van Burgemeesteren uiteen. Maar te vergeefs: hij wilde van niets hooren. Zoo de regeering hem niet dienzelfden avond de toezegging gaf, dat zij haar posten zou nederleggen, zou de opstand in den nacht uitbreken. De onrust op de straat, die steeds toenam, en een dreigende oploop voor de woning, versterkte den indruk zijner woorden. Burgemeesteren moesten zelfs de toevlucht tot Krayenhoff nemen en hem verzoeken, dat hij het volk tot bedaren stemmen en tot aftrekken bewegen wilde. Het doel werd bereikt. Het volk en ook de regeering gaf toe. De eerste verliet de buurt en deed elders haar geschreeuw hooren. De laatste beloofde te gehoorzamen. Den volgenden morgen zouden zij de Vroedschap en Schepenen bijeenroepen, en voorstellen om van hun regeeringsposten afstand te doen. Dit was het middel, om het vaderland inde-

pendent te verklaren van eenig conquest. Tegen die belofte gaf Krayenhoff de verzekering, dat er noch in den toekomenden nacht noch in het vervolg eenige desordres zouden plaats hebben en men zich gerustelijk ter slaap konde begeven. Ook zou er voor de veiligheid der Regeering den volgenden morgen op het Stadhuis voldoende gezorgd worden.

Inmiddels joelde en tierde de menigte op de straat. Hoe guur en koud het op dezen Januaridag ook was, tot diep in den nacht waren de straten en pleinen vol met troepen volks, die het oude bestuur reeds gevallen achtten en den komenden dag der vrijheid met luide kreten te gemoet juichten. Door de bezetting der stad werd de volksbeweging niet tegengegaan. Er was slechts één regiment cavalerie in de stad, dat de wapenen tegen de Franschen mocht voeren: al de overige corpsen hadden reeds elders gecapituleerd. Van ernstig verzet kon dus geen sprake zijn, en Generaal Golowkin had aan de kommandeerende officieren kennis gegeven, dat hij een capitulatie met den vijand zou sluiten. Toen in den middag de samenscholingen op den Nieuwendijk waren aangevangen, werden wel patrouilles uitgezonden, maar zonder eenig nut te doen. Daar hun elk gewelddadig optreden verboden was, moesten zij zich straffeloos door het gemeen laten uitjouwen en beschimpen. Later op den dag nam de beweging en daarmede de verlegenheid der militairen toe: de officieren kregen geen bevelen - Golowkin zat te dineeren met mijnheer en mevrouw Daendels - en het volk werd overmoediger en vermeteler.

Toen het tijd was, om de poorten te sluiten, ontstonden er, vooral naar de zijde van Utrecht, vanwaar de Franschen verwacht werden, moeielijkheden, die het ergste voor den volgenden dag deden vreezen. Patrouilles, door officieren geleid, trokken met veel omzichtigheid ten fine van onderzoek de stad in. Maar toen 'savonds om 12 uur de ritmeester de Jonge met een kleine patrouille op den Dam kwam, stond hij niet weinig verbaasd het hoofdplein der stad door een vrijheidlievende menigte te zien bezet, die hem aanvankelijk wel op de eernamen van broeder, bataaf en vriend onthaalde, maar eerlang, als zijn ingenomenheid met deze onderscheiding gering bleek, ze door vervloekingen en insultes van verschillenden aard verving[1)]. Generaal Golowkin, wien uitdrukkelijk door de patriot-

1) Jhr. Mr. W.A.C. de Jonge, lid van den Raad van State, had de welwillendheid mij twee memories mede te deelen, die helder den moeielijken en onaangenamen post der militairen in deze dagen in 't licht stellen. De eerste is van kolonel Bentinck, de laatste van den ritmeester C.F. de Jonge.

ten werd aangezegd, zich van elk militair verzet te onthouden, gevoelde noch lust noch moed het sein tot noodeloos bloedstorten te geven. Ofschoon hij het voor zijn officieren verzweeg, wist hij, dat zijn militair gezag den volgenden morgen zou ophouden. De kennisgeving er van, die in den avond op de openbare pleinen geschiedde, bracht hem in lastige verhouding tot de troepen.

Terwijl de officieren op stellige bevelen aandrongen en zich ergerden aan zijn inactiviteit, vorderden de patriotten, dat hij een einde ook aan de schijnbewegingen der militairen zou maken. Eindelijk, toen middernacht voorbij was, gaf hij last om geen andere patrouilles dan die van het gewone garnizoen te laten gaan, en wel, bij voorkeur, door de achterstraten der stad.

Maandag, de negentiende Januari, brak aan. De menigte met nationale cocardes gesierd, zag de leden der regeering te negen ure naar het stadhuis gaan. Alles ging rustig en ordelijk toe. Docter Krayenhoff had goed gezorgd en zijn maatregelen genomen. Een zestigtal Fransche huzaren waren binnengetrokken en posteerden zich voor het stadhuis. Onbelemmerd konden Burgemeesteren en de Vroedschap vergaderen. Straalman las den brief van IJsbrand van Hamelsveld voor en gaf te kennen, dat het middel, daarin aangeduid, in het nederleggen der regeeringsposten bestond. Inmiddels kwam een stadsbode binnen met het bericht, dat het Comité Revolutionair toegang verlangde. De heeren werden verzocht een oogenblikje te wachten, wat zij gewillig deden. De discussiën over het voorstel van Burgemeesteren duurden niet lang; men had niet de keus om te weigeren. Toen de conclusie was opgemaakt, werden de heeren van het Comité Revolutionair binnenverzocht. Het negental verscheen en nam plaats. In hun naam nam Mr. D. van Laer, de in 1787 geremoveerde Pensionaris van Purmerende, het woord op en verklaarde, dat Neerlands ingezetenen hun aangeborene en al te lang ontvreemde rechten hernamen, en diensvolgens de regeering ontsloegen. Met een beleefde buiging door de geheele vergadering werd de toespraak beantwoord: door den burgemeester Straalman bovendien met de verklaring, ‘dat zij bereid waren aan de begeerte des volks te voldoen, en het innigst genoegen ge-

voelden over de manier, waarop het Comité zoo heerlijk de rust had bewaard en dat zij daarom niet twijfelden aan de voortduring derzelve; en zij de vrijheid namen zich en hunne huisgezinnen in de protectie van het Comité aan te bevelen.'

Toen de afgezette regenten vertrokken, werd aan ieder 'een escorte geoffreerd, welke door de meesten werd afgeslagen, doch eenigen zich lieten welgevallen. Sommigen prefereerden niet voor, maar achter uit het stadhuis te gaan.'

Het was den geheelen dag der Revolutie stil en rustig op straat. Diep was het afgetreden bestuur onder den indruk der kalmte. 'Men moet de leden van het nieuw bestuur - met deze woorden besluit de Pensionaris Roëll zijn verhaal - de eer geven, de noodige maatregelen tot bewaring van rust en orde in het werk gesteld te hebben. Het is te wenschen, dat welke omwenteling er immer moge plaats hebben, dezelve altijd op even geregelde wijze zal uitgevoerd worden.'

Op den vierden van Lentemaand werd te Amsterdam het feest der omwenteling gevierd. Op het Plein der Revolutie, tegenover het Huis der Gemeente, verrees de kolossale vrijheidsboom, negentig voet boven den grond. Aan zijn voet werden oude wapenrustingen neergelegd. Zij waren de tropheën van den schoonsten strijd, dien het Nederlandsche volk in zijn annalen had opgeteekend. Zij waren veroverd in den opstand voor vrijheid van geweten, tegen Spanje's dwingelandij. De natie gaf haar verleden en haar eere prijs, en strekte de handen naar de boeien der nieuwe slavernij uit.

THEOD. JORISSEN.

Een staatkundig programma.

Een Katholieke partij. Proeve van een program, door Dr. H.J.A.M. Schaepman. Utrecht Wed. J.R. van Rossum. 1883.

Het behoort - oppervlakkig beschouwd - tot de merkwaardigste staatkundige verschijnselen in ons vaderland, dat juist die partijen, van welke het niet te verwachten is, dat zij ooit, tenzij met andere partijen verbonden, tot de regeering zullen geroepen worden, het eerst gereed zijn met hunne programma's. Zij moesten er - zou men denken - juist het langst naar laten wachten. Een programma heeft zijn eigenaardige bezwaren, het legt verplichtingen op, waarvan men het gewicht niet altijd vooruit kan berekenen, het bindt voor een toekomst die onzeker is. Wie tot regeeren geroepen wordt, is wel gedwongen de richting aan te geven waarin hij zich zal bewegen, den weg eenigszins af te bakenen waarlangs hij de natie zal voeren; maar met welk doel zal in de hitte van den onzekeren strijd door den veldheer reeds worden vastgesteld, wat hij na de overwinning tot stand hoopt te brengen? - Het zal intusschen niet moeielijk zijn de verklaring van dit verschijnsel te vinden. De programma's van Dr. A. Kuyper en Dr. H.J.A.M. Schaepman zijn geen staatkundige programma's in den eigenlijken zin van het woord, zij zijn in de eerste plaats strijdleuzen. Zij zijn niet geschreven voor de natie, maar voor de partij. Geen ‘regeerings-program’ zegt Dr. Schaepman, maar een ‘partij-program’. Geen ‘aankondiging van daden’ maar een blootlegging van ‘beginselen’. Het vaandel waaronder men dienst neemt, waaraan men trouw zweert, dat de strijdenden moet bijeenhouden; niet de vredesvoorwaarden die men den overwonnenen zal opleggen.

Dit eigenaardig karakter der katholieke en antirevolutionaire programma's doet een licht opgaan over hunne vermoedelijke wording. Wanneer een staatsman een programma opstelt, zij het ook van louter beginselen, dan zal hij zich richten tot de geheele natie, niet tot een enkel onderdeel. Maar de Heeren Schaepman en Kuyper - al zal ik de laatste zijn om hun den naam van staatslieden te betwisten - hebben, bij het opstellen hunner programma's, naar ik mij voorstel, den invloed hunner oorspronkelijke roeping en levenstaak niet kunnen ontgaan. Zij hebben zich de vraag niet gesteld: hoe kunnen wij door een programma aanhangers winnen om onze beginselen in den staat te verwezenlijken: maar veeleer: hoe is het mogelijk den band van geloofsgemeenschap tot een staatkundigen te maken. Als geestelijke leiders onder geloofsgenooten verkeerend, hebben zij opgemerkt dat, met de eenstemmigheid in geloofszaken, ook somtijds eenstemmigheid over staatkundige en maatschappelijke vraagstukken valt waar te nemen. Zij hebben die eenstemmigheid trachten op te sporen en onder woorden te brengen, zij hebben zich beijverd om van de factoren die zij in hunne geestelijke bediening hadden leeren kennen, als het ware den grootsten gemeenen deeler op staatkundig gebied te zoeken.

Vandaar dat zij zich steeds blijven bewegen binnen den gezichteinder hunner geestelijke kudden, dat zelfs de taal hunner programma's zich richt naar het kerkelijk taaleigen. Dr. A. Kuyper spreekt van ‘consciëntie’ en ‘ordinantiën Gods’ Dr. Schaepman van de ‘Christelijke Charitas’. Schreven zij voor Nederlanders, en niet voor Nederlandsche Calvinisten en Roomsch-Katholieken, zij zouden ontwijfelbaar deze begrippen door meer algemeen gangbare bewoordingen vertolkt hebben. Vandaar ook dat in hunne programma's aan zaken van ondergeschikt belang een voorname plaats wordt ingeruimd. Onder de middelen waardoor de overheid de ware oplossing der maatschappelijke vraagstukken bevordert, rekent bijv. Dr. Schaepman de afschaffing der strafbepaling tegen geestelijken, die een huwelijk inzegenen, dat niet voor de burgerlijke overheid is voltrokken; en Dr. Kuyper vermeldt uitdrukkelijk onder de plichten der overheid, het verbieden van den uitstal van onzedelijke boek- en prentwerken. Vandaar eindelijk de min of meer besliste uitsluiting van hen die in geloofs-

opvatting verschillen. Dr. Kuyper in meer onbestemde uitdrukkingen sluit allen buiten, die aan den invloed der Calvinistische hervorming vreemd zijn gebleven. Dr. Schaepman zegt uitdrukkelijk, dat zijn programma strekt om de katholieke Nederlanders tot eenstemmig handelen op staatkundig gebied te bewegen.

De vorming eener staatkundige partij, uitsluitend uit Katholieken bestaande, ziedaar dus wat Dr. Schaepman om ons thans tot dezen te bepalen, beoogt. Of een dergelijke partijvorming, onder de tegenwoordige omstandigheden, in Nederland staatkundig is, moeten de Katholieken zelve weten. Maar, dat de schrijver, die haar aanprijst, als aanleiding tot zijn geschrift met verontwaardiging op het feit wijst, dat de liberale partij een tegencandidaat bestreed, omdat hij katholiek was, zal zeker op zijne lezers een zonderlingen indruk maken. Hoe, zullen zij zeggen, gij wilt, dat de Katholieken een afgesloten staatkundige partij vormen, dat zij positie nemen tegenover de niet-Katholieken, en gij ergert u zoo zij nu ook als Katholieken worden bestreden. Ons dunkt, het laatste is een onvermijdelijk gevolg van het eerste. Of zou men inderdaad gelooven, dat een eenvoudig kiezersbrein het verschil tusschen staatkundig katholiek en kerkelijk katholiek ernstig zal opvatten, dat het die beide begrippen geheel van elkander zal weten los te maken? Niemand zal het aannemen. Waar een Katholiek als Katholiek, een Protestant als Protestant bij de stembus optreedt, is het ondenkbaar, dat de verkiezingsstrijd een zuiver staatkundig karakter behoude.

‘Gewilde verwarringen zijn onvermijdelijk,’ schrijft Dr. Schaepman. Aanvaarden de Katholieken zijn program, dan toonen zij de verwarring, die het ontstaan der kerkelijke partijen in onzen staatkundigen toestand te weeg heeft gebracht, te willen bestendigen. Zij erkennen tevens, dat zelfs in landen, als het onze, waar de katholieke kerk de meest volkomen vrijheid van beweging heeft, en gelijkheid van alle staatsburgers, zonder aanzien van godsdienstige overtuiging, als onwrikbaar beginsel geldt, voor hen de noodzakelijkheid van een afgezonderd staatkundig bestaan in wezen blijft. Het is, wij herhalen het, hunne zaak, men is zelf de beste beoordeelaar van wat zijn belang medebrengt; maar het kan niet anders, of onze nieuwsgierigheid wordt geprikkeld door de vraag: welke bijzondere

katholieke belangen in Nederland door een partij, bij uitsluiting uit Katholieken bestaande, dan toch eigenlijk moeten verdedigd worden? Op deze vraag zal men in Dr. Schaepmans program te vergeefs het antwoord zoeken.

Eigenaardig katholiek, zal men er, met uitzondering van het eerste en laatste artikel, niet veel in vinden. Niet althans in de uitspraak dat ‘God is de bron van alle gezach,’ iets wat Dr. Kuyper in eenigszins andere woorden evenzeer erkent en dat door duizenden erkend wordt, die niet tot de katholieke kerk behooren. Vrijheid van godsdienst, gelijk recht voor alle kerkgenootschappen en burgers, volledige onafhankelijkheid der kerkgenootschappen in eigen kring, de souvereiniteit van het huis van Oranje, beperking der staatsmacht, gewestelijke en gemeentelijke zelfstandigheid, vrijheid van onderwijs, rechtmatigheid van de doodstraf, handhaving der Zondagrust; het zijn al te zamen beginselen, waarover in meerdere of mindere mate verschil van meening bestaat, maar er is geen onder, dat niet ook zijne voorstanders vindt onder niet-Katholieken. Er worden slechts drie punten in het programma van Dr. Schaepman aangeroerd, die een lichte katholieke tint hebben: vrijdom van belasting voor kerken, scholen, liefdadige instellingen, vrome stichtingen en zedelijke lichamen; vrijhouding der Christelijke Charitas van alle belemmering; en vrijheid ten opzichte van het kerkelijk huwelijk. Toch zal - wanneer wij de geheele vrijstelling van belasting voor alle zedelijke lichamen uitzonderen, die wel door niemand zal verdedigd worden, - ook op deze punten menig niet-Katholiek met Dr. Schaepman medegaan. Wat de beide eerste betreft, zouden wij zelfs geneigd zijn te vragen, of inderdaad de bestaande wetgeving niet reeds aan alle billijke eischen voldoet; wat het laatste aangaat, hebben de beraadslagingen over ons strafwetboek getoond, dat er ook liberalen en antirevolutionairen gevonden worden, die dit onderdeel van Dr. Schaepman's programma aanvaard hebben.

Er is in dit gemis aan beginselen van ‘Roomsch staatsrecht’ iets raadselachtigs, dat de beoordeeling van Dr. Schaepman's Program bij uitstek moeielijk maakt. De vorming der katholieke partij die hij verlangt, wordt door zijn programma niet gerechtvaardigd. Het sluit alle niet-Katholieken uit, niet omdat zij den inhoud niet kunnen beamen, maar omdat zij niet tot de katholieke kerk behooren. Wat mag de reden zijn, terwijl tot nog toe

elke partij in vermeerdering van aanhang de kracht tot verwezenlijking harer beginselen zocht, dat Dr. Schaepman hen, die buiten zijne kerk staan, ook al wilden zij onder hem strijden, afstoot, en aldus zijne partij niet slechts schijnbaar onnoodig verzwakt, maar blijvend tot minderheid maakt.

Van tweeën een: of het program der katholieke partij heeft geen staatkundige beteekenis, of het houdt meer in, dan wij er in kunnen lezen. Nemen wij het eerste aan, dan zouden wij moeten gelooven, dat Dr. Schaepman niets anders op het oog heeft dan den band tusschen de Katholieken nauwer aan te halen, en dat de staatkunde in zijn oog van te ondergeschikt belang is, om niet tot bereiking van dit doel te mogen dienen. De katholieke partij zou dan op ééne lijn komen met de katholieke muziekvereenigingen of kegelklubs. Men vereenigt zich daar, niet omdat een Katholiek andere instrumenten bespeelt of anders kegelt dan een Protestant, maar omdat men zich vrijer en aangenamer beweegt onder enkel geloofsgenooten, en het wenschelijk acht aan den onderlingen band van geloofsgemeenschap, ook waar het geen geloofszaken geldt, getrouw te blijven. Is het echter aan te nemen, dat dergelijke overwegingen, hoeveel invloed zij ook in het maatschappelijk leven mogen hebben, den Katholieken tot richtsnoer zouden strekken voor hunne staatkundige gedragslijn; en bestaat er eenige aanleiding om bij Dr. Schaepman een zoo groote onverschilligheid aangaande den staatkundigen toestand van zijn vaderland te veronderstellen?

Wie met mij deze vragen ontkennend beantwoordt, zal dan ook de voorkeur moeten geven aan de andere oplossing. Het programma van Dr. Schaepman is als de groote Europeesche vredestraktaten; wat wij er van te zien krijgen is maar een deel; daarnaast bestaan geheime artikelen, die alleen aan de handelende partijen bekend zijn, of - laten wij ons beter uitdrukken, en zelfs den schijn van het verwijt van onoprechtheid vermijden - boven de 17 artikelen van Dr. Schaepman staan beginselen, die hij niet behoeft uit te spreken, omdat zij voor elken Katholiek, naar zijne meening, vaststaan en als het ware van zelve spreken. Het zijn die beginselen, waarvan de katholieke Nederlander ‘de volle waarachtige en ontwijfelbare uitspraak dankbaar en eerbiedig uit den mond zijner heilige Moeder de Kerk verneemt.’ Men meene niet, dat uit de zes stellingen, door Dr.

Schaepman, volgens zijne opgave, aan Mgr. Martin ontleend, die beginselen in hunne volkomen klaarheid gekend zullen worden. Veeleer zal men van de algemeene regels tot de bijzondere gevallen moeten afdalen, om bij Dr. Schaepman de ware katholieke beginselen in hunne toepassing te leeren kennen.

Men vestige bijvoorbeeld zijn aandacht op een punt onzer wetgeving, waar de strijd tusschen de katholieke kerk en den staat het sterkst uitkomt, op het huwelijk. De kerk erkent alleen het huwelijk, dat volgens hare voorschriften door den priester is ingezegend; voor den staat daarentegen bestaat geen huwelijk, zoo het niet, op wettige wijze, door den daartoe aangewezen ambtenaar voltrokken is. Nu heeft de wetgever, in Nederland, de inzegening van het kerkelijk huwelijk verboden, zoo de gehuwden niet voldaan hebben aan de voorschriften der burgerlijke wet. Het is eene bepaling uit de fransche wetgeving overgenomen, die, naar mijne meening, volkomen gerechtvaardigd is, omdat zij de kinderen behoedt voor de nadeelige gevolgen der onwetendheid of zorgeloosheid hunner ouders. Het programma van Dr. Schaepman eischt in art. 16 hare opheffing, die trouwens door Protestanten, o.a. door de kamerleden van der Kaay en de Savornin Lohman, verdedigd is. Dr. Schaepman acht deze strafbepaling in strijd met den stelregel van het Burgerlijk wetboek, dat de wet het huwelijk alleen in deszelfs burgerlijke betrekking beschouwt. Ik zal niet beweren dat die woorden van art 83 B.W. met volkomen helderheid de gedachte uitdrukken, die men er in heeft willen leggen; evenmin zou ik er bezwaar in zien om, in overeenstemming met de meerderheid onzer Tweede Kamer van 1821, op het voorbeeld van de fransche Code civil het geheele artikel prijs te geven. Leerstellige uitspraken kunnen in een wetboek gemist worden. Maar al sprak ook de wetgever het beginsel niet uitdrukkelijk uit, de geheele wettelijke regeling van het huwelijk huldigt zonder eenige dubbelzinnigheid het recht van den staat boven de kerk. Niet de bijkomstige strafbepaling tegen de geestelijken, maar de stellige bepalingen van ons burgerlijk recht, dat alleen aan het burgerlijk huwelijk rechtsgevolgen verbindt, zijn in dezen voor den staat beslissend. Laat de nederlandsche wetgever aan den eisch van Dr. Schaepmans program voldoen. en ‘ten opzichte van het kerkelijk huwelijk het beginsel der vrijheid huldigen’, dan zal de kerk alleen dit verkrijgen, dat zij huwe-

lijken mag inzegenen die niet voor de burgerlijke wet gelden. Maar door den staat zullen dergelijke verbintenissen als niet bestaande worden beschouwd; zij zullen den ambtenaar van den burgerlijken stand niet verhinderen om de echtgenooten, die aan het kerkelijke sakrament ontrouw worden, met anderen in den echt te verbinden; de rechter zal haar, die in het oog der kerk een bijzit is, in hare rechten als getrouwde vrouw handhaven; hij zal de kinderen uit het huwelijk, dat door den priester als overspel wordt beschouwd, als de eenige wettige erkennen, en die uit het kerkelijk huwelijk als natuurlijke beschouwen. Onnoodig te zeggen, dat dit alles in volkomen strijd is met de uitspraken der kerk. Toch schijnt het programma er zich bij neder te leggen. Maar in Dr. Schaepmans toelichting, - die wat vorm en omvang betreft, gunstig afsteekt bij den doolhof waarin het program van Dr. Kuyper verborgen is, - vinden wij een niet onbelangrijke toevoeging. ‘Of de kerkgenootschappen’ heet het daar ‘niet het volste recht bezitten het huwelijk, buiten deszelfs burgerlijke betrekkingen op de eerste plaats, zelfs alleen als hunne zaak te beschouwen - het geding zal hier niet worden geopend. *Wat wij hier te houden hebben weten wij.*’

Ik haal dit punt aan, omdat Dr. Schaepman hier uitdrukkelijk erkent, dat hij meer wil dan het programma uitspreekt. In hoever overigens het program te rijmen is met de uitspraken der katholieke kerk zal ik niet onderzoeken. Het is voor mij eene res inter alios. Wij hebben niet het minste recht om van de Katholieken te eischen, dat zij ons zullen verklaren, welke waarde zij aan die uitspraken hechten, en hoe zij die uitleggen. De Leuvensche hoogleeraar Périn liet de mededeeling der Encycliek van 1864 aan zijne studenten, volgen door de woorden:

‘En politique il y a toujours deux choses a considérer, le mieux et le possible. Sans oublier le mieux faisons le possible’. Het voorbericht voor de officieele Nederlandsche uitgave der Encycliek leerde, dat de Paus, met het veroordeelen der 80 stellingen, nog niet het tegenovergestelde van elke stelling tot een geloofspunt verklaard heeft, en Dr. Schaepman verkondigt dat Encycliek en Syllabus, ‘waar zij het eigenlijke leven raken, plooibaar en buigzaam zijn als het leven zelve’.

Ik aanvaard al die ongevraagde verklaringen, en trek er deze slotsom uit. Het in overeenstemming brengen der pauselijke uitspraken omtrent staat en wetgeving met de staatsinstellingen

van het hedendaagsch Europa, wordt ook door de trouwste Katholieken als een wanhopige zaak beschouwd. Zij berusten er dan ook in, om van de door de kerk veroordeelde vrijheden gebruik te maken, en verdiepen zich voorshands niet in de vraag of zij in een staat ‘cujus cives simul (of althans pro maxima parte) fideles sunt’, aan anderen die vrijheden zouden onthouden.

Dr. Schaepman wijst met bijzondere ingenomenheid op een uitspraak van Broere: ‘de Katholieken maken een politieke persoonlijkheid uit die vrijheid vordert.’ Is die vrijheid voor hem middel of doel? Is zij het vergif, dat de staatkundige arts aan de kranke maatschappij toedient om haar te genezen, maar dat na de genezing, weer met zorg in het vergiftenkastje wordt weggeborgen, of is zij het levenwekkend beginsel in de maatschappij? Er zijn Katholieken geweest, trouwe zonen der kerk, die, als Lacordaire, de vrijheid hebben liefgehad om haar zelve, die haar geëischt hebben als onvervreemdbaar goed voor allen. Waarom zouden wij moeten aannemen dat zij in Nederland ontbreken? Laat ons hopen dat voor den vrijheidszin der nederlandsche Katholieken, de ‘plooibaarheid en buigzaamheid’ van den Syllabus steeds zullen toenemen. Het zijn eigenschappen die sterker worden, naarmate men er meer gebruik van maakt En verder zullen wij den regel van het kanonieke recht blijven toepassen: facta quae, dubium est, quo animo fiant, in meliorem partem interpretemur.

Maar wij zouden gevaar loopen het programma van Dr. Schaepman door een eenzijdige beschouwing zijn vollen eisch te onthouden. Het is een blootlegging van beginselen, maar tevens is het een staatkundige daad; een zet op het politieke schaakbord. In dit opzicht is het niet alleen een strijdleus voor de Katholieken, niet alleen geschreven voor de partij. Het bedoelt meer dan vrienden te vereenigen, het moet ook bondgenooten lokken. Dr. Schaepman noemt zich met voorliefde anti-revolutionair. Bedrieg ik mij niet, dan zweeft hem het denkbeeld eener groote anti-revolutionaire partij, in twee zelfstandige, maar toch nauw vereenigde afdeelingen, gestadig voor den geest. Onbewimpeld biedt hij dan ook den protestantschen anti-revolutionairen de broederhand aan. Hij wil hun, ter wille der zaak die hen met hem vereenigt, hunne ‘onhebbelijkheden’ zelfs vergeven. De vraag, of het waarachtige anti-revolutionaire

beginsel bij de Katholieken berust, dan wel bij de anti-revolutionairen, behoeft verder geen aanleiding tot twist te geven. In beide kampen beroemt men zich het ware kleinood alleen te bezitten en de anti-revolutionaire leer in hare volkomen zuiverheid te belijden. Toch heerscht er verdraagzaamheid, men wil van elkander leeren, de leerstellingen staan zelfs nog niet zoo onwankelbaar vast, dan dat men niet door onderlinge gedachtenwisseling tot eenstemmigheid zou kunnen geraken. Op een voornaam punt is die eenstemmigheid nu eerst onlangs verkregen. Men zal zich den pennestrijd herinneren, voor eenige jaren tusschen Dr. Schaepman en Jhr. Mr. de Savornin Lohman gevoerd, over het recht der Kamer, om begrootingen af te stemmen. Uit Dr. Schaepman's programma blijkt dat hij dien strijd heeft opgegeven en voor den anti-revolutionairen medestander de vlag heeft gestreken. Het katholieke programma veroordeelt thans, nog uitdrukkelijker dan dat van Dr. A. Kuyper, en zonder eenig voorbehoud, het verwerpen van begrootingen om redenen daarbuiten gelegen. Het zijn de betoogen van den Heer de Savornin Lohman geweest, die Dr. Schaepman - zooals hij zelf erkent - in dezen van zijnen dwaalweg hebben teruggebracht.

Deze bekeering is zeker voor velen een verrassing geweest. Ik had haar niet verwacht, al moet ik erkennen, dat zij mij, in verband met de toelichting, niet van groot gewicht voorkomt. Trouwens aan de vraag zelve - de theoretische beoefenaars van het staatsrecht in Nederland mogen het mij vergeven - heb ik nooit die hooge waarde kunnen hechten, die er door velen aan gehecht wordt. Wellicht heb ik te uitsluitend het oog op de praktijk, maar wie eenmaal aan de volksvertegenwoordiging de beslissing over de rijksuitgaven in volkomen vrijheid toekent, en zou meenen dat van die groote macht alleen zou worden gebruik gemaakt om cijfers te verhoogen of te verlagen, maar niet om de regeering te dwingen zich naar de wenschen der parlementaire meerderheid te voegen, zou, mijns inziens, op een zelfbeheersching rekenen, die zeldzaam bij personen, maar nimmer bij vergaderingen wordt aangetroffen. Of men het recht derhalve erkent of ontkent, de praktijk zal er onvermijdelijk de hand op leggen. De meeste staatslieden van naam in Nederland hebben dan ook het recht ontkend, maar de praktijk gehuldigd. Het is hier niet de plaats om over het rechtspunt in nadere ontwikkeling

te treden; maar terwijl ik met Mr. C.W. Opzoomer het recht der vertegenwoordiging erken, zou ik veeleer de wijze willen veroordeelen, waarop men in ons parlement dat recht heeft uitgeoefend. Ik reken het tot de verderfelijkste praktijken ten onzent, dat men van de behandeling der begrooting een jaarlijks terugkeerend onderzoek naar de algemeene bekwaamheden en de denkwijze van elk der ministers heeft gemaakt, een soort van examen, waarvan het zal afhangen of de Minister tot de voortzetting van zijn ministeriëele werkzaamheden zal worden toegelaten, al dan niet. Vandaar dan ook, dat in Nederland de jaarlijksche gedachtenwisseling tusschen regeering en vertegenwoordiging over de begrootingswetten een onevenredigen omvang heeft verkregen en bijna het hoofddeel der parlementaire werkzaamheden is geworden, in plaats van een onderdeel te blijven. Het is de schuld der vertegenwoordiging niet alleen, ook de regeeringen hebben er toe medegewerkt en het zal voor beide niet moeielijk zijn om langs dien eenmaal ingeslagen weg terug te keeren.

Kunnen de vereenigde antirevolutionairen en Katholieken er in slagen, om aan deze verkeerde praktijk een einde te maken, dan zullen zij een verdienstelijk werk verrichten. Dat het recht der vertegenwoordiging om, zoo de noodzakelijkheid zich voordoet, van het middel van verwerping der begrooting gebruik te maken, hierdoor verloren zou gaan, ducht ik geenszins. Dr. Kuyper erkent een voorbehoud dat de verwerping geoorloofd maakt, en reeds onder de bedeeling van zijn program is het voorgekomen, dat antirevolutionaire leden gestemd hebben tegen begrootingen om redenen daarbuiten gelegen. En ook van Dr. Schaepman behoeft men niet te vreezen dat hij, met al den ijver van een renegaat, het recht der vertegenwoordiging ten eenenmale zal prijsgeven. Ook hij maakt, in zijne toelichting, een uitzondering voor buitengewone omstandigheden; maar hij gaat, merkwaardig genoeg, nog verder. Hij wil geen begrooting verworpen zien om redenen daarbuiten gelegen, maar wel stelt hij de verplichting vast, om tegen de posten te stemmen, die strekken tot uitvoering van wetten ‘die niets dan partijwetten zijn’.

Hoe men dit laatste kan goedkeuren en het eerste veroordeelen, moge scherpzinnigen rechtsgeleerden verklaarbaar zijn, mij is het een raadsel. Het verwerpen van begrootingen om redenen daarbuiten gelegen, wordt als een revolutionaire

daad beschouwd, die inbreuk maakt op de zelfstandige macht der kroon; het is een machtsoverschrijding, die tot ‘confusion des pouvoirs’ leidt. Een lid der Kamer mag niet tot den Minister zeggen: wegens uwe staatkundige richting, die ik in alle opzichten gevaarlijk acht voor het vaderland, weiger ik u de beschikking over de voor den staatsdienst noodige gelden; maar zoo een Minister weigerachtig blijft, om de wijziging eener bepaalde wet aan dit lid te beloven, mag hij hem wel de gelden onthouden die voor de uitvoering dier wet noodig zijn. In beide gevallen wordt de Minister tot aftreden gedwongen; in beide gevallen zal het lid der vertegenwoordiging aan een Minister van zijne richting, de geweigerde som gereedelijk toestaan. Waarom is het eerste ongeoorloofd en het tweede rechtmatig? Zoo er van machtsoverschrijding sprake kan zijn, is die in het tweede geval oneindig grooter dan in het eerste. In het eerste geval weigert de Kamer, als zelfstandige tak der wetgevende macht, hare medewerking aan een wet, met het doel om den Koning te noodzaken een anderen raadsman te benoemen; in het tweede verhindert de Kamer, door een eenzijdige wilsuiting, de uitvoering van datgene wat door samenwerking van Koning en Staten-Generaal wet is geworden, en dwingt zij den Koning naar een Minister te zoeken, die wil nalaten wat de grondwet (art. 73) hem voorschrijft. In het eerste geval gebruikt de Kamer het eenige middel dat, terwijl alle andere middelen kunnen falen, doel moet treffen; in het tweede heeft zij een aangewezen middel in handen, het recht van initiatief, waardoor zij langs wettelijken weg de uitvoering der wet voor het vervolg kan beletten, maar juist omdat zij bij de uitoefening van dat recht, met andere machten te rekenen heeft, bij welke zij tegenstand verwacht, maakt zij, door hare weigering van geldmiddelen, de wet die de wetgevende macht niet wil veranderen, onuitvoerbaar.

Het springt in het oog, dat deze geheele leer van Dr. Schaepman samenhangt met zijne eigenaardige beschouwingen over het karakter eener wet. Voor hem is, wat geen recht is, ook geen wet, al bezit het ook het formeel karakter van een wet. Het is een bewering die door katholieke staatslieden meer uitgesproken is. Dr. Schaepman heeft zich, toen hij haar in de Kamer verdedigde[1)], op zijnen Duitschen geest-

1) Bijblad 1882/83, bl. 638. De wet op het lager onderwijs is voor mij geen wet. Al heeft zij er al het uiterlijke van, zoo mist zij toch het groote beginsel dat zij op het recht gegrond is. Niet alles wat de staat tot wet verheft is recht en niet alles wat in het Staatsblad is opgenomen, legt mij de verplichting op om dat goed te keuren en zoolang het rechtsbeginsel bestaat en voor mij regel is van woord en daad, zoolang zal ik er niet toe gebracht worden om uitgaven goed te keuren, die een uitvloeisel zijn van een wet die ik onrechtvaardig acht.

verwant von Mallinckrodt beroepen, en ook Montalembert heeft indertijd, in de fransche Kamer der Pairs, van de bekende wet van 18 Germinal X. gezegd: ‘Nous ne la reconnaissons pas comme loi.’ Maar zelfs de overeenstemming dezer drie tegenstanders der revolutie kan er mij niet toe brengen om, zoolang de woorden nog eenige beteekenis hebben, in dit beginsel iets anti-revolutionairs te zien. Integendeel, ik acht het revolutionair in de hoogste mate.

Maar genoeg reeds over dit punt, laat ons uit de staatsrechterlijke bespiegelingen tot de staatkunde terugkeeren. De eenstemmigheid omtrent een afgetrokken staatsrechtelijk begrip zal toch wel niet voldoende zijn om Katholieken en anti-revolutionairen duurzaam te verbinden. Er zullen krachtiger banden noodig zijn om een bondgenootschap te bestendigen, dat een geheel nieuw verschijnsel in ons vaderland is. Sedert de vestiging onzer republiek hebben de Katholieken altijd aan de zijde der Remonstranten en der Dissenters gestaan, tegenover de Calvinisten, en wie zou in het ‘wonderjaar 1853’ hebben durven voorspellen, dat na dertig jaren een nieuw wonderjaar zou aanbreken, waarin Calvinistische predikanten en leeken bij de stembus zouden ijveren om Protestanten door Katholieken te doen verdringen. In 1852 verklaarden de Nederlandsche afgevaardigden op de vergadering der Gustaaf Adolf-Vereeniging te Wiesbaden, tot groote ergernis der Katholieken hier te lande, dat zij met voldoening konden wijzen op een krachtig streven om de Protestanten zooveel mogelijk tot welgestelde lieden te maken, die den vereischten census zouden kunnen betalen, opdat de keuzen voor de Staten-Generaal en de Provinciale Staten alleen ten gunste van Protestanten zouden kunnen uitvallen; en thans zijn het juist de katholieke kiezers die aan de partij, van welke de Aprilbeweging uitging, haar schoonsten triomf bezorgd hebben. Waar men elkander, na zoo lange jaren van felle vijandschap, als bondgenooten aan het hart drukt, moet veel

vergeten en gesmoord worden. Programma's worden hier van ondergeschikt belang; er zal meer noodig zijn om de vereeniging van het tot dusver onverzoenlijke in stand te houden. Er zal een buitengewone mate van takt en staatkundig beleid bij de wederzijdsche leiders noodig zijn, om te verhinderen, dat de goede verstandhouding tusschen de hulptroepen, niet in een bittere vijandschap oversla. Aan de katholieke zijde wordt niet weinig zelfverloochening vereischt. Al kunnen de Katholieken over meer talenten beschikken, al bezitten zij beter regeeringskrachten, toch zullen zij in het tweede gelid moeten blijven staan. Wat zij verlangen zullen zij grootendeels door de antirevolutionairen moeten laten tot stand brengen, want zij weten te goed, dat in Nederland de opperste leiding der zaken nimmer van een katholieke partij zal kunnen uitgaan. Maar ook bij de antirevolutionaire leiders zal zeker een groote mate van behoedzaamheid niet misplaatst zijn. Zij weten dat een verbond met de Katholieken een spelen met vuur is. Een enkele vonk is voldoende om den smeulenden godsdiensthaat in lichte laaie vlam te doen opgaan. In elken Nederlandschen Calvinist leeft de Geus, en indien een toeval, een lichte schok, hem wakker maakt, gaat de oude strijdleus weder van mond tot mond. Dan zullen de aanvoerders het lijdelijk moeten aanzien, dat de wapenen, die tegen den vijand gescherpt waren, den vrienden in het hart worden gestooten.

Dit te verhinderen en elkander toch genoeg diensten te bewijzen, om het bondgenootschap niet onvruchtbaar te maken, is de netelige taak die den katholieken en anti-revolutionairen staatslieden is opgelegd. Daarenboven hebben de opstellers der beide programma's, naast de moeielijkheden, die het vaststellen van eenen onderlingen modus vivendi dagelijks medebrengt, nog zooveel te doen om den vrede in eigen kring te bewaren. Veel dringt hiervan tot ons niet door, maar het schouwspel van huiselijken twist en naijver, dat wij somtijds even te zien krijgen, doet ons vermoeden, dat hunne taak ook in dit opzicht niet altijd benijdbaar is. Ik twijfel er dan ook niet aan, of zij zullen op den moeielijken weg, dien zij betreden, ruimschoots gelegenheid vinden, om in alle opzichten de juistheid te waardeeren der uitspraak van een der fijnste staatkundige opmerkers zijner eeuw, den Kardinaal de Retz: ‘que l'on a plus de peine dans les partis à vivre avec ceux qui en sont qu'à agir contre ceux qui y sont opposés.’

Zonder twijfel is deze overweging der groote moeielijkheden, die aan een duurzaam bondgenootschap tusschen Katholieken en anti-revolutionairen in den weg staan, mede oorzaak, dat de nederlandsche natie in het algemeen meer verwondering dan bezorgdheid toont over het door getalsterkte zoo machtige verbond, dat zij in de laatste jaren heeft zien ontstaan. In 1853 en 1856, toen de anti-revolutionaire partij zooveel zwakker was, wekte de vrees voor haar optreden oneindig grooter angst op, dan thans, nu zij door machtige hulp gesterkt wordt. Zoo men van haar optreden als regeering gevaren voorziet, dan zijn het gevaren voor haarzelve en niet voor het vaderland. Maar naast het vertrouwen op de onbestendigheid eener samenwerking van twee partijen die zoover uiteenloopen, staat ook de overtuiging dat de beginselen, die zij inderdaad gemeen hebben, te weinig staatkundige levenskracht bezitten, om tot duurzamen grondslag eener regeering te strekken.

Beperking van staatsbemoeiing, en als gevolg bezuiniging in de huishouding van staat, ziedaar wat in de katholieke en antirevolutionaire programma's, onderverschillende schakeeringen, schering en inslag is. Niemand zal ontkennen dat deze beginselen in Nederland niet tot de geliefkoosde behooren. Wie ten onzent verlangt dat de staat de maatschappij doode? Maar de beperking van staatsbemoeiing, die Dr. Schaepman predikt, is een geheel andere dan die wij bij de rechtsgeleerden en staathuishoudkundigen, die dat beginsel met voorliefde ontwikkeld hebben, bij Bastiat bijvoorbeeld, aantreffen. De staat, die voor Dr. Schaepman het groote schrikbeeld is, is onze hedendaagsche staat, niet de staat van voorheen, ‘die wel met karige hand deelname aan rechten verleende, maar de hand niet sloeg aan het recht’. Alles wat van dien staat uitgaat, is verdacht. Alles waarmede die staat zich bemoeit, waarop hij toezicht uitoefent, wat hij ondersteunt, verliest zijne geur en zijne kracht. ‘Voor staatsmacht, zegt Dr. Schaepman, bestaat alleen het geheel; tegenover enkelen als zoodanig heeft zij geen plichten, ook geen rechten.’ Het is stout gesproken. Gij zoudt, na deze uitspraak, wellicht meenen in Dr. Schaepman's programma de handelsvrijheid in hare ruimste opvatting gehuldigd, de bescherming der nijverheid van ‘enkelen’ zoo beslist mogelijk uitgesloten te vinden; gij zoudt u verwachten op een veroordeeling van het aanleggen van spoorwegen en andere openbare

werken van staatswege, van elke bescherming der schoone kunsten door den staat. Minder teleurgesteld dan verbaasd, zult gij ontwaren dat het programma over dat alles zwijgt. Slechts daar wijst het de staatsbemoeiing terug, waar de staat met de kerk in aanraking zou kunnen komen. De vleugelen van den staat moeten geknot worden, opdat de kerk hare wieken in alle vrijheid kan uitbreiden. Op elk gebied waar de kerk wil arbeiden, moet de staat het veld ruimen. Om de kerk krachtig en vermogend te maken moet de staat zwak worden. Geen staatsonderwijs, tenzij dat de kerk zich onttrekke: geen belemmering der christelijke Charitas, wat, volgens de toelichting, voornamelijk beteekent: volkomen vrijheid voor het bezit in de doode hand. Geen belasting voor stichtingen en zedelijke lichamen; de kerk wil geen enkele daad van regeeringsinmenging, geen onderzoek zelfs waar het haar vermogen betreft. Overal waar de kerk optreedt wijst zij den staat de deur; slechts voor één zaak acht zij hem nog goed genoeg: hij mag zorgen voor de handhaving der zondagswet.

Waarlijk, ik kan mij begrijpen, dat de kalme en bedachtzame Nederlandsche staatsburger zich door het vooruitzicht eener toepassing dezer regeeringsbeginselen niet al te zeer geschokt voelt. Waar hij dagelijks kan waarnemen hoe de volkomen onafhankelijkheid der katholieke kerk Nederland behoed heeft voor die botsingen tusschen staat en kerk, die de rust der groote landen van Europa verstoren, daar begrijpt hij tevens, dat het streven naar meer dan men bezit, inbreuk zou maken op die vrijheden, die in Nederland nimmer zullen worden prijsgegeven. Wel wordt, om zijn weerzin te overwinnen, het gerecht, dat men hem voorzet, zoo smakelijk mogelijk gekruid; maar ook de verleidelijke leus van vermindering van lasten, waaronder de eenzijdige beperking der staatsbemoeiing wordt aanbevolen, zal hem niet blijvend bekoren.

Van katholieke, maar vooral van antirevolutionaire zijde wordt in den laatsten tijd voortdurend op dit klavier gespeeld, waarvan men schijnt te verwachten dat het, meer dan dat ‘der volksconscientie’, volgzame ooren zal vinden. De goddeloosheid der openbare school wordt tegenwoordig verdrongen door hare kostbaarheid. Vroeger doodde zij den godsdienstzin; nu ‘eet zij zich dood aan het goud der natie’. Ook in andere

opzichten klinkt de belofte der goedkoopheid. In den regel blijft het wel bij onbestemde toezeggingen, maar toch, bij uitzondering, waagt men het de wijze van verwezenlijking aan te geven. Zoo trekken zoowel Dr. Schaepman als Mr. de Savornin Lohman tegen de staats-examens te velde. Daardoor, zegt de laatste, moet de staat ambtenaren in dienst nemen, die meer weten en beter ontwikkeld zijn dan strikt noodig is. Hij zou het immers met een minder soort kunnen doen, dat waarschijnlijk ook met minder geld tevreden zou zijn. Welk een vooruitzicht voor de schatkist, indien de staat alle ambtenaren, van welke hij een radikaal eischt, van den president van den Hoogen Raad tot den jongsten surnumerair bij de posterijen, op half geld zal kunnen stellen!

Maar ik wil de belastingschuldigen niet langer laten watertanden. Zij kunnen de heerlijke tafereelen die hun voorgespiegeld worden in de toegelichte programma's en, met nog schitterender kleuren, in de antirevolutionaire pers vinden. Vraagt men mij ten slotte, wat ik denk van het gevaar dat een proefneming met die bezuiniging de natie voor de antirevolutionaire en katholieke staatskunde zou kunnen winnen, dan zou ik dit willen antwoorden: Als regeering zal men vooral niet minder doen, dan wat men als oppositie heeft gedaan. Men zal dus een leger en een vloot moeten blijven onderhouden; men zal openbare werken blijven aanleggen; men zal onderwijs blijven geven, ander onderwijs wellicht dan thans, maar dat toch zeker niet onder den blooten hemel, door onbezoldigde onderwijzers, zal verstrekt worden; men zal zijn ambtenaren moeten blijven behouden, indien van minder gehalte, dan zeker in grooter aantal; men zal in één woord alle behoeften moeten blijven bevredigen die thans bevredigd worden, en men zal ten slotte, bij het opmaken der rekening, tot de overtuiging komen dat de grootte van een som niet van den opteller maar van de cijfers afhangt.

Mocht het den aanhangers der programma's van Dr. Kuijper en Dr. Schaepman gegund worden, hunne zuinigheid proefondervindelijk te bewijzen, dan vrees ik, dat het hun zal gaan, als den onervaren scheikundige, die zonder behoorlijke kennis en genoegzame voorbereiding zich aan een proef waagt. In plaats van datgene wat hij met zooveel nadruk vooruit heeft aangekondigd, krijgt het nieuwsgierige publiek alleen te zien dat de lichtvaardige proefnemer zich de vingers brandt.

W.H. DE BEAUFORT.

De Waereld-ten-toon-stelling van 1883.

In den zomer van 1880 kwam te Peronne, bij J. Quentin, van de pers een geschrift, dat ten titel voerde: ‘La Hollande artistique et commerciale et l'Europe industrielle’. De schrijver zegt, dat hij het oogenblik acht aangebroken om eene studie op ons land te maken: wij hebben bijna al de reusachtige werken voltooid, die in de laatste twintig jaar ondernomen zijn; de k de kunsten, de wetenschappen en eenige takken van nijverheid maken bewonderenswaardige vorderingen, onder den weldoenden invloed van den verlichten Vorst, die ons regeert; de landbouw levert de merkwaardigste voortbrengselen en de Nederlandsche bezittingen zenden naar de vier waereldstreken de uitmuntende produkten van haren vruchtbaren grond.

Als middel voor die studie raadt de schrijver met warmte aan eene Algemeene Ten-toon-stelling te houden en verrijkt zijne verhandeling met een tweeden titel: ‘De l'utilité d'une exposition universelle dans les Pays-Bas’.

Hij schijnt ondertusschen de Ten-toon-stellingen van Weenen, Londen, Philadelphia en Parijs te achten hoofdzakelijk te zijn op touw gezet met de theatrale en onvruchtbare bedoeling de ijdelheid der natiën en den trots der fabrikanten te streelen.

‘Dank zij hunne uitstekende ligging, zijn de Nederlanden de sleutelsteen voor het welf van den europeeschen handel,’ terwijl bovendien de roem der hooge eerlijkheid niet weinig heeft toegebracht om ons het standpunt te verzekeren, dat we in den waereldhandel innemen.

De schrijver drukt er zeer sterk op, dat hij de aanbevolen Ten-toon-stelling vooral in 't belang van den handel geopend wil zien; verstaat deze zijn rol, dan zullen de nijveren der geheele waereld herwaardstroomen en verviervoudigen den rijkdom onzer Ten-toon-stellingen en onzer kantoren. Toch weegt ook bij den schrijver zeer het geld, dat de tegenwoordige plechtigheid in de openbare en bizondere kassen zal doen vloeyen.

Deze in opgewekten stijl geschreven brochure heeft tot auteur den Heer Ed. Agostini, eene nog jonge, veerkrachtige persoonlijkheid, die in 1868 ter gelegenheid der groote Parijsche Expozitie het verschijnsel dezer krachtsopenbaringen reeds had bestudeerd en een zeer werkzaam aandeel had genomen aan de inrichting der Ten-toon-stelling, die daarop in -69 in het *Palais de l'industrie* gehouden werd. Het tegenwoordig geschrift werd den 2^{n} Aug. 1880 aan Z.M. den Koning toegezonden en ook aan Prins Alexander. De laatste vereerde den schrijver met een andwoord, dat zeer van de belangstelling des Princen getuigde.

Nog in de eerste helft der maand werd het stuk aan een paar invloedrijke Amsterdammers medegedeeld. Jhr. Mr. C.J.A. den Tex bevond zich op zijn landgoed in Duitschland, maar betoonde aanstonds de grootste belangstelling voor het plan, hem door den auteur, in verband met de in de brochure ontwikkelde denkbeelden, blootgelegd. Dit was voor den Heer Agostini, bij den twijfel, ja zelfs lichte neiging tot spot, die zich aan andere zijden opdeed, een kostbare, een onmisbare steun.

Den 17^{n} der maand slaagde hij in het beleggen eener vergadering van omstreeks 50 personen van naam en van middelen, in het Odéon. Op die vergadering werd eene Kommissie, bestaande uit de Heeren A.C. Wertheim, D. Cordes, F.J.W.H. Schmitz, Herm. Schröder, Dr. H.F.R. Hubrecht en Alex. Daniëls, met de taak belast de zaak te onderzoeken en er rapport over uit te brengen. Den 1^{n} Sept. had dit laatste op eene tweede vergadering plaats. Daar werd een ontwerp van Statuten ter uitvoering der zaak door Mr. T.M.C. Asser ter tafel gebracht.

En welhaast trad eene Kommissie van organizatie op, die o.a. tot taak had een kapitaal van ƒ 2.500.000 bijeen te brengen, waartoe de Regeering een subsidie van ƒ 500.000 zoû te verleenen hebben. Van deze zijde werd sympathie en zedelijke steun beloofd, - maar geen geld.

In de maand November achtte men den stand van zaken hoogst ontmoedigend, en zonder de energie van enkelen, die nimmer gewanhoopt hebben (en onder deze verdient met nadruk de Heer A.C. Wertheim, de veel begaafde, genoemd te worden), zoû de grootsche onderneming niet door zijn gegaan. Zelfs nog na dat de Brusselsche firma Tasson en Washer er zich vóorgespannen had, was de hoop gering, het uitzicht van schipbreuk lijden algemeen.

Inmiddels benoemde men specialiteiten ter behartiging der onderdeelen van de *chimérique* Ten-toon-stelling, en in December trad de ontwerper, de Heer Agostini, op als *Commissaire général*.

Den 6^{n} April van het volgende jaar had zich de stemming intusschen reeds zóo veel verbeterd, dat de Gemeenteraad van Amsterdam, met algemeene stemmen, op één na, besloot het noodige, ontzaglijk groote terrein achter het in aanbouw zijnde Muzeüm voor de Ten-toon-stelling af te staan, mids er binnen zes maanden, behalve Nederland, nog twee koloniale Mogendheden te vinden waren, bereid om tot de zaak mede te werken.

De Nederlandsche Regeering verleende daartoe hare bemiddeling en zond den 15 Augustus 1881 het *Programme général* van de *Exposition internationale, coloniale et d'exportation* aan de andere Staten.

Spanje was het eerste rijk, dat toetrad; ook uit Frankrijk volgde alras de adhaezie.

Men was het terrein dus in dubbelen zin meester. De Minister van Koloniën en de Goeverneur-Generaal van Neêrlandsch-Indië namen de zaak *in optima forma* in bescherming; de Burgemeester van Amsterdam werd een der Eere-Voorzitters, eene *Société d'exploitation Franco-Belge* verres, wier zetel te Brussel was.

In 1882 verwierf men het patronaat des Konings, en sedert heeft het geheele volk de veelarmige instelling aan het werk kunnen zien om het grootsche denkbeeld uit te voeren.

Reeds in het *Programme général* was moedig het tijdsbestek ‘Mai - 1883 - Octobre’ voor de Ten-toon-stelling aangewezen.

Dit Programma, ontworpen door den Heer Agostini, luidt, in het Nederlandsch, als volgt:

‘Sedert de stad Amsterdam op zoo schitterende wijs er in geslaagd is in rechtstreeksche verbinding met de Noordzee te komen, voelt zij zich weder de eerste koopstad van Nederland

en kon niet uitblijven op ieder gebied de verstandelijke levensteekenen te geven van een nieuwen vooruitgang.

Eene Kommissie, gekozen uit de aanzienlijken der stad, heeft tot taak gehad te organizeeren een *Internationale, Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling voor het jaar* 1883.

Deze Ten-toon-stelling heeft tot hoofddoel de belangen der Nederlandsche Koloniën en van andere kolonizeerende Staten te bevorderen. Er is niet aan te twijfelen, of alle Mogendheden zullen deze zaak bevorderen en beschermen.

Londen Parijs, Weenen enz. enz. zijn er achtervolgends in geslaagd, in de tweede helft dezer eeuw, op hunne Ten-toon-stellingen de voortbrengselen van den Handel, de Nijverheid, den Land- en Tuinbouw, de Wetenschappen en Kunsten bijeen te brengen en op schitterende wijs voor de verwonderde blikken der gantsche waereld ten-toon te stellen.

De groote steden der nieuwe waereld, Filadelfia, Sydney Melbourne, hebben, in de laatst verloopen jaren, hunne beste pogingen ingespannen om hen in dit voetspoor te volgen.

Nederland heeft de eer willen hebben het eerst een wedstrijd te openen tusschen de verschillende Koloniën-bezittende Mogendheden, - een wedstrijd, die nog zonder voorbeeld is, en dien zij het recht meent te hebben uit te schrijven in hare hoedanigheid van een der oudste onder haar Pairs

De Kommissie, belast met de uitvoering van dit ontwerp, is overtuigd, dat zulk een ten-toon-stelling, door het verspreiden van nieuw licht over den toestand der Koloniën in 't algemeen, hoogst belangrijk zal zijn.

Er is zeker reeds veel gedaan, om de nieuwe ontdekkingen op het gebied van kunst en nijverheid vruchtbaar te maken en te beveiligen. Het wordt meer dan tijd, naar middelen om te zien tot ruimere bekendmaking dier waereldstreken, wier onuitputtelijke bodem maar op de wetenschap en het kapitaal wacht, die twee machtige hefboomen in onze eeuw, om ook in hooge mate tot de bevordering van het algemeen welzijn bij te dragen.

Men meent dus een werk te scheppen van nut voor Geschiedenis en Wetenschap, wanneer men geheel de waereld noodigt tot beschouwing en bewondering der niet genoeg bekende Koloniale voortbrengselen.

De Ten-toon-stelling omvat V i j f groote Afdeelingen.

1°. Ten-toon-stelling van het Koloniale.
2°. Ten-toon-stelling voor den Uitvoerhandel.
3°. Rugwaards blikkende Ten-toon-stelling der Schoone Kunsten en der Kunsten, toegepast op de Nijverheid.
4°. Bizondere Ten-toon-stellingen.
5°. Verhandelingen en Wetenschappelijke Vergaderingen.

Art. 1. Het koloniale gedeelte maakt den grondslag der Ten-toon-stelling uit. De vergelijkende studie der verschillende stelsels van kolonizatie, van kolonialen landbouw, der zeden en gebruiken van de inboorlingen der tropische gewesten: hun arbeid, hunne vervoermiddelen enz. zal, terwijl zij toelicht wat is uitgewerkt, natuurlijkerwijs aangeven wat nog te doen is, uit het oogpunt van den handel, de nijverheid, de traktaten.

De dieren- en plantenwaereld der Koloniën zal hier voorbeelden leveren van den rijkdom en de verscheidenheid der natuurkrachten in de tropische gewesten.

Het Leger en de Zeemacht, die dappere baanbrekers der beschaving, hebben ook recht op die Ten-toon-stelling vertegenwoordigd te worden.

Art. 2. De tweede Afdeeling zal alles bevatten, wat op den Uitvoerhandel in 't algemeen betrekking heeft. De Nijverheid, toegepast op de omschepping der grondstoffen, zal er eene ruime plaats hebben, terwijl te-gelijk de Handel en Nijverheid er een ruim veld zullen vinden, om zich in een loyalen wedstrijd te meten.

Art. 3. De derde Afdeeling zal gelegenheid geven kunstwerken ten-toon te stellen uit de verschillende eeuwen, de oudste niet uitgezonderd, om een leerrijk geheel aan te bieden en een overzicht te geven van de denkbeelden, die zich bij de volken, in hunne opvolging, onder den invloed der beschaving, ontwikkeld hebben.

De vergelijkende beschouwing der voortbrengselen van de schoone kunsten, in de verschillende tijdperken en bij de verschillende volken, zal bizonder belangrijk zijn.

Art. 4. De vierde Afdeeling zal de tijdelijke Ten-toon-stellingen behelzen, onmisbare nevenzaak, om de voortbrengselen van land- en tuinbouw enz. met elkaâr te vergelijken. Niets zal meer bijdragen, om den luister der zaak te verhoogen en de belang-

stelling van het publiek op te wekken. Nederland zal, door zijn uitnemendheid in die takken van bedrijf, hier veelvoudig deel aan nemen.

Art. 5. De vijfde Afdeeling is het zuiver verstandelijke gedeelte der Ten-toon-stelling: voordrachten, debatten wetenschappelijke vergaderingen - over het Onderwijs, de Kunsten, de Wetenschappen, de Gezondheidsleer, de Staathuishoudkunde, de internationale rechtswijzing, zullen een breed strijdperk openen voor de mannen der wetenschap, de voorlichters der beschaving. De vraagstukken, aangaande het koloniaal beheer en aangaande de betrekking van Moederland en Koloniën, zullen natuurlijk eene eerste plaats op de programmen innemen.

De belangen der menschheid zijn algemeen, zoo als het menschelijk verstand.

Wanneer de Nederlandsche Regeering de andere Mogendheden uitnoodigt om aan dergelijken wedstrijd deel te nemen, twijfelt zij niet, of er zal met ijver aan deze oproeping worden voldaan. Op de meêwerking van alle kolonizeerende en uitvoerende Staten wordt gerekend.

Zelfs de machtigste natiën kunnen niet dan winnen bij deze worsteling des geestes, des arbeids, en der voortbrengende kracht. Wanneer zij hunne grootheid en hun rijkdom aan de bewondering der geheele waereld overgeven, stellen zij hun genie en de levensvolheid hunner zedelijke en verstandelijke krachten, die zulke wonderen scheppen, boven bedenking.

Uitbreiding der handelsondernemingen, aanmoediging der verschillende industriën, opbeuring van de zedelijke kracht der volken, vernaauwing der banden, die de natiën vereenigen, ziedaar wat de heilrijke uitkomsten moeten zijn der vereeniging van zoo veel krachten, ingespannen zoowel om den wille der Koloniën, als om dien van het Moederland.'

Deze cirkulaire was onderteekend: 'Pour le Comité exécutif, *le Président:* D. CORDES, *le Délégué*: S. DE CLERCQ WZ., *le Secrétaire:* J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO. *Le Commissaire général:* ED. AGOSTINI.

Ziedaar de zending der verschillende Komitees[1)] en van al-

1) Misschien stelt men belang in de namen der bekleeders van eerezetels en der leden van de 'comités van uitvoering'. Alg. Bestuur; Beschermheer: Z.M. de Koning; Eere-Voorzitters: de Minister van Koloniën, de Goeverneur-generaal van Ned. Indië, de Kommissaris des Konings in Noord-Holland, de Burgemeester van Amsterdam. Algemeen 'Comité van Uitvoering': D. Cordes, Voorz., A.C. Wertheim, Vice-Voorz., S. de Clercq Wz., E. Agostini, C. Bosscher, A. Mesritz, M.P. Pels, F.J.W.H. Schmitz, F. Tasson, Mr. J. Kappeyne van de Coppello, 1e Sekr., Mr. D. Josephus Jitta, 2e Sekr. Koloniale Afd. Bureau: Prof. P.J. Veth, Eere-Voorz. (hoofd-redakteur v.d. Kataloog); M.P. Pels, Voorz., C. Bosscher, Onder-Voorz., Mr. J.E. Heuny, Sekr., voords 31 leden; onder-afd. Kol. Geneeskunde: Bureau; Prof. B.J. Stokvis, Voorz., Dr. A.A.G. Guye, Onder-Voorz., Dr. F.J. van Leent, Sekretaris-generaal, Dr. J. Coronel, Adj.-Sekr., M.A. Cochius, Adj.-Sekr., Dr. J. Zeeman, Penniugm.; voords 17 leden. Afd. Uitvoerhandel: Bureau: Mr. J.L. Wolterbeek, Voorz., F.J.W.H. Schmitz, Onder-Voorz., Mr. Th. Stuart, Sekr.; Afd. Fraaie Kunsten: Bureau Mod. kunst: S.W. Josephus Jitta, Voorz., C. Springer, Vice-Voorz., Mr. N. de Roever, Sekr., H.J. de Marez Oyens, Penningm. on verder 19 leden. Retrospect. kunst, de zelfde Heeren en de Heer Th.G. Schill, Sekr., en 24 leden. Bizondere Ten-toon-stell.? Bureau: Mr. J. Kappeyne van de Coppello, Voorz., T.A. van den Broek, Sekr.; ook voor de zeil- en roeiwedstrijden, muziek- en zangfeesten waren bizondere Kommissies. Afd. Wetensch. bijeenkomsten en kongressen: Bureau; Mr. T.M.C. Asser, Voorz., de HH. van Musschenbroek, Willeumier, van Hamel, en van Duyl, Onder-Voorz., Mr. D. Josephus Jitta, alg. Sekr., voords de HH. Tromp, Jhr. Huydecoper, Mr. J. Ludeu en Mr. A.H. van Nierop, Sekretarissen. Afd. Finantiën: A.C. Wertheim, Voorz., W.A. Tobias, Sekret.; Gedelegeerde voor Luxemburg: Bruinier. In de andere Rijken is de zaak ook niet flaauw opgenomen: België benoemde een Koninklijke Kommissie en een Uitvoerend Komitee. De Senator J. d'Audrimont was Voorzitter van de eerste, de Volksvertegenwoordiger Verhaeghe de Naeyer, Vice-Voorzitter; het bureau der tweede bestond uit den Voorzitter en had tot Sekretaris den dichter Em. Hiel; de Heer Eug. Rombaut was Kommissaris-generaal, Bordian, architekt der Kommissie. Frankrijk benoemde eene Kommissie van 28 leden, een Uitvoerend

len, die tot de verwezenlijking der Ten-toon-stelling geroepen werden bij te dragen.

Komitee van 21 en een plaatselijk Komitee bestaande uit den Konsul-generaal te Amsterdam, den Vice-Konsul, den Graaf R. de Cambefort en den architekt Edm. Boulanger. De Kommissie van organizatie werd voorgezeten door den Minister van Koophandel. Onze Gezant, de Graaf van Bylandt, die naar de getuigenis van Sir Phil. Cunliffe Owen meer dan iemant geijverd heeft om ons de toezending van die rijke indische stoffen, wapens, vaatwerk, cieraden, enz., te bezorgen, was Voorzitter van het Engelsch Komitee, waarin 7 leden van den Raad des Kon. kolonialen Instituuts zitting hadden, o.a. met 20 Edellieden, waaronder vele Parlementsleden. Rusland werd, o.a. door zijn Konsul-generaal te Amsterdam vertegenwoordigd. Spanje plaatste zijne Kommissie, samengesteld uit 17 specialiteiten, onder de leiding van zijn Minister van Koloniën, en liet zich hier door zijn Gezant en Konsul vortegenwoordigen. Zwitserland machtigde insgelijks zijn Konsul te Amsterdam.
In de andere werelddeelen werden insgelijks behartigers der zaak benoemd: Suriname had tot ‘Commissaris’ Julius E. Muller, Curaçao benoemde eene Kommissie van 9 leden. 't Keizerrijk Brazilië benoemde eene Kommissie van 4 leden; de Republiek Haiti stelde insgelijks een algemeenen Kommissaris aan, Uruguay eene Kommissie van 5 personen, Venezuela machtigde hare Konsuls te Amsterdam en te Brussel; China stelds eene Kommissie van 7 leden aan; Engelsch-Indië desgelijks; Japan van 12; ook Perzië had zijn vertegenwoordiger en Siam eene Kommissie van 5 personen. De Kommissie van Tunis telde 23 leden, de Transvaal 6, behalve de Perm. Kommissie te Amsterdam. New South-Wales stelde niet minder dan 50 leden aan, die onder het Voorzitterschap van Sir James Martin, werkten. Victoria en Melbourne had eene Kommissie van 14 leden.

En wij hebben het wonder zich onder onze oogen zien ontrollen. Wij mogen het een wonder noemen, tegenover den ongeloovigen glimlach, waarmeê het ontwerp aanvankelijk *en haut lieu* bejegend werd.

Van Oost en West zijn niet alleen, in de grootste verscheidenheid, de voortbrengselen ons toegevloeid, - de fabrikanten en kooplieden hebben niet alleen gevoeld, dat men hier in een wedstrijd trad, - het ‘onbekende Zuiden’ en Oosten hebben niet alleen hunne aesthetische vermogens, in de ontsluyering der geheimen van hun ornamentstelsel, en de rijkdommen hunner natuur in de ten-toon-spreiding van wat in en onder den grond te vinden is, openbaar gemaakt, - maar de inlanders zelven zijn getuigenis komen geven van de echtheid der hier tegenwoordige ethnografische dokumenten en de Eeuw is herboren, waarin Westelijk Europa allerlei Oostersche Gezantschappen ontving, die in vreedzaam en vruchtbaar verbond met onze Vorsten en Vroedschappen kwamen treden.

Het fransche spreekwoord zegt: ‘Tout vient à point pour qui sait attendre.’ De Ten-toon-stelling is in vele opzichten juist op haar tijd gekomen. De leidende geest en het besturend Komitee hebben het in hunne geloofsbelijdenis aangetoond; maar ook de praktische kleinigheden, als men wil, werkten meê. Tegen den zin der eigenaars van pakhuizen, welke gaarne een zolderschuit voor hunne deur belaadden met vele duizenden ponden koffi of rijst, tegen een zeer laag vervoerloon, - was de N.Z. Achterburgwal gedempt. De blind-gelukkige, maar toch veeloogige ‘Omnibusmaatschappij’ vond hier een baan gereed voor haar tramsporen. De verbinding niet slechts met het einde-Vondelstraat, maar ook met de P.C. was bereid alle dagen duizend of meer vrienden en vreemden naar de Van Baerle- en naar de Hobbema-straat te vervoeren, en deze korte straten leverden juist toegang tot het terrein der Ten-toon-stelling, naar het hoofdgebouw en naar de kunstzalen.

Kon men, voor eene Ten-toon-stelling van alle beschavingsgewrochten der waereld, voor de tempels, waarin Gods natuur en de kracht der menschelijke gedachte om het zeerst gehuldigd werden, een impozanter pylonenbouw wenschen dan het nieuwe Rijksmuzeüm, met zijn vorstelijke doorgang, die dit bouwwerk tot een machtig organiesch bestanddeel van de Stad maakt, het niet slechts een al of niet te missen meubel laat blijven? Het Muzeüm, het voorportaal, spreekt de gedachte Oud-Holland, Oud-Amsterdam uit - maar Oud-Amsterdam met geestdrift voldoende aan nieuwere behoeften.

Tegenover de Zuid-gevels van het Muzeüm verrijst het Ten-toon-stellingshoofdgebouw. Het aspekt is zeer voldoende: de beide torens spreken van het massale der Indische bouwkunst en het opgestapelde van haar ornamentstelsel (als het een stelsel heeten mag). De draperie, die deze Booz en Jachin verbindt, geeft het charakter van tentwerk aan de timmeraadje; dit is vastgehouden in de eenvoudige samenstelling en beschildering der schotten, met hunne flaauw hellende afdakingen, waar het hoofdschip en de talrijke kruispanden uit bestaan. De verlichting (binnen) is doelmatig, niet te sterk, met die opgenomen witte doekbanen aangenaam voor het oog. De olifanten met hunne kornaks, de kolossale leeuwen, de exotische ruiters, die u aan de breede ingang wachten, zijn zoowel als de geschilderde muurreliëfs door bekwame handen geteekend, en het is merkwaardig, dat de wollen, met een dunne pleisterlaag bekleede beeldwerken zich, in onzen doorgaands natten en guren zomer, zoo vele maanden hebben goedgehouden.

De meeste der ten-toon-gestelde volken zijn in het middenschip vertegenwoordigd, en worden door wapens, vlaggen en opschriften, ook enkelen door den stijl der dwarsbeukbogen aangeduid, want de dwarsbeuken zetten de ten-toon-stelling der middengalerij voort. Enkele landen, die betrekkelijk weinig hebben gezonden, vindt men alleen in een dwarsbeuk, bijv. Italië en Persië, wier goudsmits- of juwelierswerken en tapijten en bronzen toch tot de zeer fraaye zaken behooren.

Sir Philip Cunliffe Owen, Direkteur van het South-Kensington Museum, heeft op het banket der 5^{e} Afdeeling een dronk gewijd aan de Koloniale Expozitie, heeft den hoogsten lof gegeven aan den rijkdom der inzendingen, aan den ijver en kennis der schikkers en heeft getuigd, dat hij, op het stuk van ten-toon-

stellingen, nooit iets volmaakters dan dit onderdeel gezien had. Dat is geen geringe eer voor het Komitee.

Men heeft trouwens de drie 8°-deelen van den katalogus dezer Afdeeling maar in te zien, om te begrijpen, dat de blootlegging der schatten van Insulinde zich niet beperkt heeft tot 's Heeren v. Musschenbroeks methodische uit-een-zetting van al wat over Indië door deskundigen zoû behooren gezegd te worden op de Vergaderingen, maar dat wij, in tastbare werkelijkheid, hier een treffend beeld voor ons hebben van Indië, in leven en streven, in natuur en kunst, in heden en verleden.

't Is wel jammer, dat er geen kleine *notice* te krijgen was voor den bezoeker dezer Afdeeling, want zulk bibliotheekwerk is natuurlijk bij eene omwandeling niet te gebruiken. 't Is ondertusschen veel waard, als monument van de Ten-toon-stelling, want het schijnt met veel kennis bearbeid.

Het doet mij leed, dat ik, het woord nemend over de Ten-toon-stelling in dit tijdschrift, zoo weinig bevoegd ben om te beoordeelen, of zij haar doel heeft bereikt, of ook maar, om te bewijzen, dat zij hierop is aangelegd. Maar een bevoegd beoordeelaar van zulk eene onderneming zoû eigenlijk even veelzijdig, even encyklopaediesch onderlegd moeten zijn als een lid onzer Tweede Kamer, die ook over a l l e s te oordeelen heeft; en zulke lieden zijn dun gezaaid. Toen dan ook de Redaktie mij de eer deed mij uit te noodigen den lezer eenige oogenblikken met deze stof bezig te houden, wist zij wel wat ze niet van mij verwachten kon, waar ze slechts aanspraak op had. Mocht ik dat leveren!

Nagegaan bijv. kan worden, of de vijf Afdeelingen, bij het programma aangekondigd, in het leven zijn getreden. Uit hetgeen ik boven reeds gezegd heb, begrijpt men, dat de vraag, wat de eerste Afd. betreft, met een rustig en veelvoudig ‘ja’ kan worden beandwoord. Het is jammer, dat op de 800 bladzijden van den katalogus geen register is; dan zoû men zich nog beter van de volledigheid der Ten-toon-stelling kunnen overtuigen.

Op eene andere plaats heb ik mijn leedwezen reeds uitgesproken, dat het belangrijkste Indische bouwwerk - de Bôrô-Boeddhoer - niet, in al den luister van Kinsbergens fotografiën, ten-toon-gesteld is. Zeker, de oude Indiërs, zoo min die in de richting waren der boeddhistische kunst als in die van een

der tijdperken der brahmaansche, kunnen zich niet verhovaardigen een redelijk en organiesch vormenstelsel in de kunst geschapen, noch ook het menschbeeld met die onbevangenheid bestudeerd te hebben, die in staat is, door de verscheidenheid der uitdrukkingen, ons voldoening te geven: maar de reliëfs van den Bôrô-Boeddhoer zijn toch schoon en verscheiden genoeg, om, bij de armoede aan aesthetische vormen, die de oost-indische beschaving aanbiedt, eene vergoeding te schenken voor het gemis aan talent in de schilders vooral, welke ons onze Oost, met zijn natuurtafereelen, zijn moderne bouwsels en zijn Goeverneurs-generaal, aanbiedt. Zelfs die Raden Saleh - wordt hij niet overschat? Zijn dieren, althands fragmenten van hen, zijn nog het beste wat hij leverde; de menschen komen er slecht af, en de serie Goeverneurs-generaal, hoe merkwaardig ook, is een treurige hoogte-meter van de portretteerkunst, voor zoo ver deze zich over die Onderkoningen ontfermd heeft.

De tweede Afdeeling kan men wel zeggen, dat luisterrijk in het leven is getreden. Door deze - *le commerce d'exportation en général* - kan men dan ook wel zeggen, dat eigenlijk alle soorten van verkoopbare voorwerpen omvademd worden: want wat is niet voor uitvoer geschikt - uitvoer uit Holland of uit den vreemde om hier invoer te worden?

Tot mijn leedwezen moet ik doen opmerken, dat de derde Afdeeling, gelijk hare taak in het Programma omschreven wordt, zich niet van hare opdracht gekweten heeft.

Men wenschte zich geluk met de gelegenheid om kunstwerken ‘depuis les temps les plus reculés’ bij-een te brengen, ten einde ‘een leerrijk geheel op te leveren en duidelijk te maken, hoe de menschelijke gedachte, in de opvolging der volken, zich ontwikkeld heeft, onder den invloed der beschaving.’

De laatste zinsnede is niet zeer duidelijk. De menschelijke gedachte toch, zich ontwikkelend, zich wetten scheppend, en, daarnaar, voortstrevend, praktiesch optredend - ziedaar de beschaving. Maar men weet, wat bedoeld wordt.

‘De vergelijking van den stand der schoone kunsten in de verschillende tijdperken en bij de verschillende volken,’ beloofde zeer belangrijk te zijn.

Maar van chronologie is op de Ten-toon-stelling haast geen spraak. Geen enkele poging is gedaan, om, waar men voorwerpen uit het verledene had, die niet uit ons vaderland zelf afkomstig

waren, daarin eene opvolging van vormen, een verband als van oorzaak en gevolg op te sporen.

Van oude vormen komen er, buiten de Nederlandsche, dan ook geene voor, die tot de Europeesche kunstgeschiedenis behooren. Griekenland en Rome zijn geheel niet vertegenwoordigd en slechts bij uitzondering, bij toeval, geeft de retrospektieve Ten-toon-stelling eenig europeesch voorwerp, dat niet in Nederland thuis behoort. Ik zie in 't geheel niet voorbij de fraaye emailwerken door de Heeren Fuld, Jitta en Rikoff geëxpozeerd, en die meest Fransch zijn; maar ieder-een, die de retrospektieve bezoekt, ziet duidelijk, dat hier het internationale niet als beginsel aangenomen is. Die *étude comparative des beaux arts aux diverses époques* heeft hier dus niet kunnen plaatshebben; hetgeen volstrekt onze verplichting niet vermindert aan de kundige schikkers der verzameling, omtrent wie het mij leed doet, dat ik, bij een vorige gelegenheid, de Heeren J.J. Boas Berg, J. van der Kellen en Mr. A.M. Pareau verzuimd heb te noemen, terwijl als medearbeiders aan den merkwaardigen katalogus zich ook nog verdienstelijk hebben gemaakt de Heeren A. Bredius, Mr. Ch.M. Dozy, en P.H. Witkamp. Den Heeren D. van der Kellen, Mr. M. Rikoff, en Mr. N. de Roever bracht ik vroeger reeds mijn hulde.

De derde Afdeeling heeft den naam gedragen van Afdeeling der Schoone Kunsten, en het is een groote stap voorwaards, dat men onder dien naam ook de ameublementen gerangschikt heeft, die - in het ‘retrospective’ gedeelte der Ten-toon-stelling waren bij-een-gebracht. Men behoort meer en meer te leeren inzien, dat er geen wezenlijk onderscheid is tusschen de kunst van den schrijnwerker of smit en die van den ‘fijnschilder’, tusschen Benvenuto Cellini en Rafaël, neen, zelfs niet tusschen de freskoos van Giotto en de sonnetten van Petrarca.

Men heeft de Afdeeling der Schoone Kunsten in tweën gesplitst: in de eene helft heeft men de zoogenaamde ‘oudheden’ zoo veel mogelijk in kleine herschapen geheelen ten-toon-gesteld; in de andere helft heeft men eene internationale expozitie van moderne schilderijen, beelden, teekeningen, gravuren, geschilderde porceleinen, weefsels van hooge kunstwaarde, enz. gehouden.

't Is voor den Nederlander eene aangename voldoening, dat in de schilderijen althands, de vergelijking met de andere hier

in wedstrijd getreden scholen niet ten onzen nadeele is uitgevallen.

Wat de vierde Afdeeling betreft, mij is geheel het oordeel ontzegd, of de bloemen-ten-toon-stelling en wat verder met tuin en landbouw in verband staat werkelijk den luister der zaak op bizondere wijze hebben verhoogd.

Men heeft nog al geklaagd over het lot dat den Heeren *Conférenciers* en Kongressanten is beschoren geweest. Uit verwijderde steden zelfs heeft men specialiteiten ontboden, om over verschillende onderwerpen het woord te voeren. Wat men er echter van vernomen heeft (niet zeer geregeld werd kennis gegeven van de voordrachten, waarmeê men in aantocht was) had geenszins den omvang, waar het programma op rekent. In de week van 23-29 September hebben om en om de vergaderingen plaats gehad van de Association Internationale Littéraire en van het Internationaal Letterkundig Kongres.

De leden van eerstgenoemd Genootschap hadden, gelijk te voorzien was, als hoofddoel gekozen het popularizeeren van het begrip ‘Letterkundig eigendom’. Reeds de inleidende en ceremonieele redevoeringen vierden als een axioma, dat er een letterkundig eigendom bestaat; dat iederen auteur door de wet de uitsluitende beschikking verzekerd moet worden over de in form gekleede gedachte, die hij aan de algemeene kennisneming onderworpen heeft. De auteur, al is het zijn doel zijne gedachten met de daaraan evenredige form, over te storten in de ziel van hoorder of toeschouwer, behoeft de herhaling of voortplanting dier gedachte in haar form niet toe te laten. Hij, die, zonder speciale machtiging, over zulk een gedachte in haar kleed isponeert, ze herhaalt, nabootst, vermenigvuldigt, neemt eens anders eigendom wech, en we weten met welken titel de zoodanige wordt aangeduid. De *Association* vleit zich, dat alle Regeeringen langzamerhand de schitterende redelijkheid dezer stellingen zullen inzien en derhalve, al is het tegen het zedelijk en stoffelijk voordeel des bizonderen volks, tot de traktaten zullen toetreden, die het letterkundig eigendomsrecht ook internationaal maken.

Wat leert daarentegen het kalm gezond verstand? - De kleine staten, die eene daarbuiten niet gebezigde taal spreken, loopen weinig gevaar, dat hun boeken in het buitenland zullen worden nagedrukt, en zelfs het vertalen der

voortbrengselen van weinig talrijke natiën, is niet aan de orde. Kleine natiën hebben daarentegen veel behoefte aan goedkoope buitenlandsche lektuur, aan vertalingen van uitheemsche auteurs, aan tooneelstukken uit den vreemde. Daarom moeten zulke kleine natiën nooit dergelijke traktaten sluiten: want dat men ons niet nadrukken mag of vertalen in den vreemde, dat men onze stukken te Berlijn en te Parijs niet mag spelen, laat ons tamelijk koel; maar dat ons verboden zoû worden vreemde boeken te vertalen, of vreemde tooneelspelen op onze schouwburgen over te brengen, zoû een groote belemmering en verarming voor ons zijn, en tegen het prijsgeven van ons recht hierop staat niets over.

Dat voelt de *Association*, en daarom tracht zij de onzedelijkheid van het overnemen der elders uitgesproken gedachte boven bedenking te stellen. Regeeringen toch behooren zedelijk te zijn, en kan dit door traktaten bevorderd worden, - des te beter.

Maar Mr. J.A. Levy heeft (gelijk andere uitstekende rechtsgeleerde schrijvers) aangetoond, dat er, in den gewonen zin, van geen letterkundig e i g e n d o m s -recht sprake kan zijn; hetgeen een daad van moed was, na de *profession de foi*, door de *Association* afgelegd.

Niet alleen met betrekking tot d i t vraagstuk zijn de Kongres-sprekers buiten hun rechten, althands buiten de grenzen der betamelijkheid, getreden. Onze Fransche buren en vrienden, ten Stadhuize den groet beandwoordende van Mr. van Tienhoven, onzen Burgemeester, die daarbij geen minder bewijs van takt dan van rechtvaardigheid gaf en urbaniteit, zeiden, bij monde van den Heer Louis Ulbach, dat zij slechts middelmatige geesten waren, maar dat hun hier zulk een ‘charmant accueil’ ten deel viel als zonen en erfgenamen van de groote mannen, die elders verstooten, hier gastvrijheid gevonden hadden. Dit sloeg natuurlijk op de zulken onder de vrijdenkers, welke men in Frankrijk niet drukken mocht en die het dus al heel bont gemaakt hebben.

Wij betwisten niemant het recht zich te verheugen in de ‘vrijzinnigheid’ der Republiek, - maar kunnen niet zonder verzet laten dat men meent hoffelijk te zijn, met ons Gemeentebestuur te komplimenteeren over de huldiging van meeningen, waaromtrent het zich wijslijk niet heeft uitgesproken. Aan dergelijke onaangenaamheden staan wij, Hollanders, bijna altijd bloot, wanneer wij een voet over de grenzen of in een ander

dan een Nederlandsch *milieu*, zetten; en de ondervinding leert, dat het bijna geen volk, buiten het Nederlandsche, ernst is met de eerbiediging der parlementaire betamelijkheid.

Het doet mij leed, dat ik, wat het ‘Letterkundig Congres’ der 5e Afdeeling betreft, mij eene aanmerking meet veroorloven (nu wij toch eenmaal op het *chapitre* zijn) op de warme improvizatie van mijn vriend Past. Brouwers, ter eere der Nederlanders, die de muziek hebben vooruitgebracht. Het is ongetwijfeld ons recht en onze plicht de verdienste van ons voorgeslacht op eenig maatschappelijk gebied te doen uitkomen, en waar zij miskend worden met nadruk te verdedigen, - maar op een Kongres, dat men, uit heuschheid tegenover de vreemdelingen, in de fransche taal houdt, met opgewondenheid onze glorie voor te staan, - niet met bescheidenheid op te merken, hoe groot de verplichtingen der andere natiën aan ons zijn, maar het vurig uit te galmen, als-of ons het grootste onrecht geschied was, - dit dacht me weinig in over-een-stemming te zijn met de smaak en hoflijkheid, waar mijn begaafde vriend anders blijk van geeft. Dit intusschen is slechts een quaestie van form, en al had het Letterkundig Kongres geen ander rezultaat gehad dan dat we de Heeren Jan ten Brink, van Hamel (van Parijs), Brouwers en De Lange hunne belangrijke voordrachten hoorden houden, - dan zoû dit reeds een niet onwaardige ‘couronnement de l'édifice’ zijn, zoo als men de laatste Kongressen genoemd heeft.

Daar is maar éene stem, onder de vreemdelingen, over het onthaal, dat hun hier is te beurt gevallen. Ten-toon-stelling-komitees, Gemeentebestuur, dagbladpers en partikulieren hebben, om het zeerst, den goeden naam der oud-hollandsche gastvrijheid gehandhaafd en Amsterdam mag, in 't bizonder, fier zijn op een Burgemeester, die de stad met zoo veel waardigheid tegenover vriend en vreemd, Koning en burger vertegenwoordigd heeft.

Deze onze stad, met haar historische beteekenis en hare oorspronkelijke schilderachtigheid, is dan ook bij de bezoekers niet onopgemerkt gebleven. Lof verdienen de pogingen der expozanten en verdere bebouwers van het terrein, die getracht hebben het aspekt van dit vreedzaam kamp in over-een-stemming te brengen met de ruimere inzichten welke, de laatste dertig jaren, hebben veldgewonnen en die de nieuwere architektuur beheerschen.

Reeds sprak ik boven van het hoofdgebouw. Het zelfde tijde-

lijke charakter heeft de rij der kunstzalen en de machinengalerij. Dat is te prijzen. Het doet mij leed, dat het gebouw, bizonder voor de Koloniale Ten-toon-stelling ingericht, op geen lof kan aanspraak maken. Het heeft met zijn spitsboogarkaden en buitengalerij, met zijn torenhelmen, die het midden houden tusschen iets Oostersch en iets Hollandsch-XVII-eeuwsch, met zijn elementen, ontleend aan het Alhambra, een zekere monumentale praetensie, die niet behoort bewonderd te worden. De Hoogleeraar Veth, wien men niet dankbaar genoeg kan zijn voor al wat hij ter toelichting van de Koloniale Ten-toon-stelling heeft bijgedragen, gaat voort, in den *Catalogus der Afdeeling Nederlandsche Koloniën* den stijl te verdedigen, waarin het gebouw is opgetrokken.

Te-recht zegt de geleerde schrijver, dat er ‘een Oostersch karakter aan het gebouw moest gegeven worden’, ondanks de trouwens ondergeschikte plaats, die er ook aan de ‘West-Indische Koloniën... werd ingeruimd’. Verder kan ik echter met den schrijver niet medegaan. Hij verklaart zich voor de keuze van den zoogenaamden ‘Moorschen stijl’, om dat de Islam ‘in den Indischen Archipel, in de eerste plaats op Java, een schier volkomen zegepraal op Siwaïsme en Boeddhisme bevochten heeft en er dagelijks meer veldwint onder de heidensche bevolking’.

Mij zijn - bij de herinnering aan het woord en het zwaard van Mohammed, de herinnering der Byzantijnsche en Saraceensche, later der Spaansch-Moorsche beschaving, in vruchtbare aanraking met ons Westersch-Europa - de enkele *pastiches* onverduwbaar, die men tegenwoordig in onze Oost van den bouwstijl der Arabieren levert. Ik denk mij (en het wordt door deze Ten-toon-stelling niet weêrsproken) het aziatiesch Indië als een ethnografiesch geheel, en een wandeling door de expozitie van den Prins van Wales en het South-Kensington-Muzeüm brengt ons, dunkt me, in de ware stemming om onze Oost te genieten, om ons in te denken in haar natuur, om ons Insulinde met heel haar verleden voor den geest te brengen. Als ik de keuze van een stijl had moeten doen zoû ik met den Hoogleeraar Veth overwogen hebben, dat ‘in de eerste eeuwen onzer jaartelling de Hindoes talrijke koloniën naar den Indischen Archipel hebben uitgezonden’, dat zij ‘Java, in menig opzicht het hoofdeiland, geheel hebben overheerd en hunne zegevierende banier ook op een aantal andere eilanden geplant;’ dat ‘hun invloed

op die eilanden-wereld onberekenbaar groot is geweest, en op Java althans ook hunne kunst gebloeid en grootsche scheppingen tot stand gebracht heeft': maar ik zoû niet hebben gekonkludeerd, dat men, des ondanks, een zoo veel later geïmporteerde stijl, dien men in de XIXe Eeuw meer bizonder de Turken acht te charakterizeeren, voor ons koloniaal gebouw behoorde te verkiezen. Dat de Indiërs tot die Oostersche volken behoorden, wier bouwwerken boven al eene godsdienstige bestemming hadden, is geen bezwaar. Eigenlijk gezegd, hebben de Oosterschen dat met alle volken gemeen. Overal zijn oorspronkelijk de monumentale bouw-elementen aan de tempels ontleend. Wat kennen wij van de Grieken (op een choragiesch en een kalendariesch monument na) anders dan tempels? Wat onderscheidt de AEgyptische paleizen (?) van de tempels? Is een puntboog of een rondboog niet bruikbaar aan een waereldlijk gebouw, om dat hij op zijn tijd een kerkruimte overspant? Hoe de 'open galerijen en omgangen van den Boro Boedoer' niet geraadpleegd hadden kunnen worden bij een gebouw, welks voorgevel ons nu insgelijks, tamelijk ongemotiveerd, open galerijen vertoont, schijnt duister; maar ontegenzeggelijk had men en aan de grottentempels en aan de vrijstaande gebouwen van Indiës vaste-land pijlervormen en verdeelingen, profielen enz. kunnen ontleenen, die onze fantazie met beteren uitslag naar Indië zouden hebben heengelokt dan nu het geval is. Men zie wat aan den Park-Schouwburg gedaan is, en hoe rijk het moorsche zelfs werkt, wanneer het van een indischen adem doortrokken wordt.

Intusschen men heeft zijn best gedaan Oostersch te zijn, - men late dan verder het gebouw met vrede. En het is billijk: want in een tijd, dat het mogelijk is iets zoo oneigenaardigs voor den dag te brengen, als het gebouwtjen, waarin de *Gamalan* bespeeld wordt, mag men niet te streng zijn. Heeft men dit paviljoentjen, met zijn vier uitsprongen, zijn Renaissance kolommen en zijn nymfen, ergends gekocht op een in sloopershanden gevallen hofstede?

Van de gebouwen, die een oostersch charakter nastreven, is dat der ten-toon-stelling van Tunis-voortbrengsels het beste. Het heeft wel niets provisoirs met zijne minnarets: maar de gekozen stijl is voor Noord-Afrika (te meer daar wij alle architektonische herinnering van Carthago kwijt zijn) niet ongepast.

Het is wel aardig te zien, in welken graad, enkele reizen van kennis, maar meest van onbedrevenheid, sommige ten-toon-stellers het oostersche aan hun bouwwerken hebben trachten in te prenten: wij noemen de Auditions téléphoniques, met klaverblad-arkaturen, het ‘Pavillon francoanglais’, dat, in zijn houtkonstruktie, insgelijks arkaturen en uitgeschulpte hoefijzerboogjens opneemt; Tunis, reeds besproken; Algerië met houten spitsbogen van een bizonderen vorm; G.P. Schorr, het Munchener bierhuis, met veel glas, eigenaardig vooral ook om zijn *fonds de bouteille*, eene smaakvolle houtkonstruktie, maar toch ook met boogmotieven en eenigszins oostersch vercierde tentgordijnen; de ‘indische’ *mille colonnes* van een cigarenwinkel, enz.

Te-recht hebben vele Ten-toon-stellers de houtkonstruktie op den voorgrond gesteld. De koude open rotonde, met zijn romeinsche zuilen en afgeronde stoeptreden is weinig geschikt ons, voor tuinen enz., met de antieke stijlen te verzoenen; toch is deze kompozitie beter dan het zware steenen bouwsel van de firma L. Chainaye L'hoist en Co. Hier vindt men kolommen zonder abakus! Beter is dan nog het Romeinsche ‘kapelletje’, met den buste van Apollo.

De houtkonstruktiën Paviljoen der Stad Amsterdam, Journalistenkring, het paviljoen der Gorman's bieren, het diamantgebouwtjen, de internationale ‘Weinhalle’, met zijn ijzerwerk en hooge daken, het machinehuisjen, hebben, meest alle, veel fraais. Ook het streven om onzen oudhollandschen huisbouw te doen gedenken, verdient erkenning. Zoo, het inwendig fraai gestoffeerd koninklijk paviljoen, ofschoon er op de evenredigheden aanmerkingen te maken zijn; het bakkerijtjen en het huisjen van Bols. De twee door elkander gestoken tonnen zijn, als zinnebeeld der vereenigde brouwerijen *Haan* en *Sleutels*, niet onaardig. De bestemming van de reusachtige massieve (?) flesch is raadselachtig.

Nog blijft ons te vermelden het gothiesch gebouwtjen, met zijn fraai altaargeraad en beeldwerk, van de Utrechtsche Heeren, ofschoon de gevelfialen meer, hetzij aan steenkonstruktie, hetzij aan schrijnwerk doen denken. Dat men het aanzegshuisjen van een werker in rustiek, rustiek inricht, valt niet af te keuren, even-min als het grotwerk van het *would-be-belvedere*.

Van de stijlen, die de lijnen geleverd hebben voor de kasten

en andere betimmeringen, welke in het hoofdgebouw en dwarsbeuken, den schat der natiën ten-toon-stellen, valt niet veel te zeggen. 't Is meest Renaissance der XVIe en XVIIe Eeuw, minder en meer elegant, minder en meer praktiesch ingericht. Voor hat aspekt bij het binnentreden staan die bouwsels wel wat dicht op elkaâr; dit schaadt zeer aan den indruk. Maar het is een kleinigheid, vergeleken bij de ontzaglijke uitwerking, die men mat de geheele Ten-toon-stelling bereikt heeft. Het steeds bevolkte orchestplein, met zijn restauraties in de rondte, de poging tot tuinaanleg voor het koloniaal gebouw, het monument van Atjeh, het standbeeldmodel van Jan Pietersz. Koen, de andere groote kaapstanders, waterspuyers, of wat zijn het, die ons op het terrein hun meerderheid doen gevoelen, de gracht met de bamboe-brugleuningen, de vreemde vaartuigen, het ontzaglijk gewoel, Bilses voortreffelijke muziek, - alles werkt meê om ook allean maar het geheel uiterlijke der Ten-toon-stelling een diepen, onvergetelijken indruk te doen maken.

Vele dagbladen hebben weken lang den eigenlijken inhoud der Ten-toon-stelling voor hunne lezers blootgesteld. Het zoû een onbegonnen werk wezen daar nu nog weêr bij stil te staan: maar met aandoening en dankbaarheid moet de getuigenis ons van de lippen, dat wij in Amsterdam nooit van grootscher schouwspel dan deze onderneming getuige waren; dat zij de hoogste eer doet aan den belanglozen ijver der volvoerders van het plan en aan den Heer Agostini eene onbetwistbare plaats verzekert in de harten van alle warme an fiere burgers onzer verjeugdigde stad.

14 Oktober 1883.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Eene geschiedenis van het Oosten.

F. Lenormant, Histoire ancienne da l'Orient, jusqu'aux guerres Médiques Paris, Levy. 1881-1883.

Wanneer men na de opwekkende levensweelde van eene week studie en genot, bij gelegenheid van een samenkomst der voornaamste geleerden op het gebied der Oostersche taal-, letterkunde en geschiedenis, rustig neergezeten in gedachte nog eens nagaat hoe ontzachelijk uitgebreid dat gebied is, hoe veelzijdig het wordt doorvorscht, hier door de beoefening van het Chineesch en aangrenzende vakken, dáar door de reizigers in Centraal-Azië, elders door nasporingen in Insulinde, Hindostan, Aegypte of Afrika, en eindelijk door de groote menigte die zich het Hebreeuwsch en den Islam tot voorwerpen van nasporing koos, dan moet men wel een Titanengeest bezitten om het mogelijk te achten, die wereld van kennis voor zich zelven alleen te veroveren, die vereischte van bekwaamheid op elk vakgebied te bezitten, zoo hoog noodig om zelfstandig te kunnen oordeelen. Men lacht bij eene dergelijke aanmatiging en schudt medelijdend het hoofd. Toch zijn er van die Titanen die het werkelijk een heel eind gebracht hebben in het veroveren van den wereldzetel van kennis.

In ouden tijd kon men van meerderen zeggen: ‘al wat in boeken steekt is in dat hoofd gevaren’; nog leefde Humboldt toen wij geboren werden, en wat menschen als Lepsius, Birch, Leemans en zoo vele van deze onzer vaderen-tijdgenooten al niet weten, kunnen hunne uitgebreide studiën van allerlei aard, op allerlei gebied getuigen. F r a n ç o i s L e n o r m a n t was ernstig ziek en kwam daarom niet op het orientalisten-congres; zijn veelomvattende geest en ruime blik, vooral op het gebied der kunst, zouden ons daar zeker weder veel hebben geleerd. Zijne verschijning zou

indruk hebben gemaakt, werkelijk nuttig zijn geweest voor den jongen vakgeleerde, die voor deze omzwervers op ieder terrein diepe minachting heeft, doch zelf, even als die reus der oudheid, Polyphemus, met zijn reuzenkracht en zijn ééne oog zich in zijn grot opsluit, al loopt hij ook gevaar, dat dat ééne oog hem door den een of anderen jongen ondernemenden Ulysses vroeg of laat wordt uitgebrand.

Eenzijdig is even verkeerd als alzijdig, maar daartusschen ligt de veelzijdige kennis. *Waar* is het toch, dat niemand, die uitsluitend de Phenisische of Aegyptische taal bestudeert, zonder andere talen te beoefenen, er ooit in slagen zal die geheel te verstaan, evenmin als de oudheidkundige, die zich uitsluitend met vondsten uit den tijd der Troglodyten bezighoudt en zich niet verwaardigt een blik op de Ethnographie te slaan, ooit de voorwerpen zal verklaren welke hij gevonden heeft.

Het is een groot geluk voor de vakgeleerden, dat er lieden gevonden worden, die zich met twee, drie of meer, ja met alle vakken der menschheid bezighouden; doch hoe meer vakken men bestudeert, hoe oppervlakkiger de studie zal zijn, die men van ieder onderdeel maken kan, en hoe oppervlakkiger de resultaten. Veel hangt hier echter af van de samenwerking en de samenspreking. Lenormant is in eene gelukkige omgeving geplaatst. Onder de oudsten onzer bekwamen is hij opgegroeid; met de beste onzer jongere werklieden staat hij in vriendschappelijke betrekking; over de nieuwste resultaten op ieder gebied kan hij beschikken; zij worden hem voorgelegd, met hem besproken; veel heeft hij gezien, veel ziet hij dagelijks, en zoo iemand een boek mag schrijven en kan schrijven als de '*Histoire ancienne de l'Orient jusqu'aux guerres Médiques*', dan is zeker hij het, die, al maakt hij niet bij voorkeur studie van het Egyptisch, toch de hieroglyphen leest, even zoo het spijkerschrift ontcijfert en in zijne geschiedenis van den oorsprong van het Alphabet bewezen heeft dat hij meê mag spreken op het gebied der *origines des langues*.

Zijn groot werk zal vijf deelen bevatten. Het eerste deel handelt over de *origines, les races et les langues*. Op welk een aantal lezers mag de uitgever rekenen als hij van zulk een werk de negende editie, herzien, verbeterd, zeer vermeerderd, en met talrijke nieuwe afbeeldingen voorzien, kan in het licht geven? Sla het boek open, het raadsel is opgelost. De prenten te zien is een genot, goede afbeeldingen van bekende en eene menigte van minder bekende zaken; daarbij eene volledigheid in het bijeengebrachte, en ver-

wijzing naar deugdelijke bronnen, zooals spoedig gezien wordt. Deze uitgave is in 13 javen negenmaal omgewerkt, zeker beschamend voor velen. Steeds is de schrijver bezig haar te verbeteren en aan te vullen; want zoo een, en dit zij zijne eere, dan heeft hij de overtuiging, ‘niet dat ik het alreede gegrepen heb.’ Zoo is zijn werk over Aegypte vol van de kennis, die in den jongsten tijd is opgedaan; al mag de vakgeleerde hier en daar den vinger er op kunnen leggen; zij die hetzelfde willen doen als hij zullen het niet verbeteren.

Het werk begint met de *origines*, de oorsprongen, en bevat de verhalen en legenden van de oude volken omtrent schepping, schepping van den mensch, den boom des levens met de slang, de reuzen, den zondvloed; de Assyrische en Aegyptische teksten zijn hierbij niet ongebruikt gebleven, evenmin als de Mexicaansche. Het paradijs wordt besproken, doch toen was het werk van Delitsch niet uitgekomen en het verhaaltje van Golenischeff den auteur nog onbekend. In het derde deel deelt hij het mede, doch brengt het niet met het paradijs in verband. Daarop volgt de verspreiding der menschen volgens de ouden, in verband met den toren van Babel, en hiermede zijn de twee eerste hoofdstukken besproken. Moest Lenormant een tiende editie uitgeven, dan zou dit gedeelte, vooral wat den Zondvloed en de Paradijslegende betreft, vrij wat moeten worden uitgebreid. Over dit onderwerp gaat dagelijks meer licht op. Zeker zal het geruimen tijd nog duren eer de gevoelens zich zullen vereenigd hebben en ééne plaats als de juiste aangeven, waar de oudheid zich het oorspronkelijke Paradijs heeft gedacht; doch steeds nader wordt de plaats bepaald, en de tijd schijnt te zullen komen, dat wij haar zullen kunnen aanwijzen.

Daarop gaat de schrijver over tot de kennis omtrent den mensch in de vóórhistorische tijden. De mensch gedurende de geologische tijdperken, de oudste vormen der steenen werktuigen, lansspitsen enz. en de schedels uit dien tijd. Over de Troglodyten van Europa gedurende den tijd dat het rendier nog in Frankrijk tehuis was, de holenbeer en de mammouth. Over het tijdperk der glad bewerkte steenen, dat der bouwlieden van de dolmens en hunebedden en bewoners der meeren of die der paalwoningen. Dit overzicht is zeer kort en oppervlakkig; voor den omvang van dit werk is het echter voldoende, doch iets nieuws leert geen enkele vakgeleerde er uit. De schrijver bespreekt den vermoedelijken duur

dier verschillende beschavingsvormen en hoe de eene den anderen heeft verdrongen, doch ook, dat niet door alle volken alle beschavingsvormen zijn doorloopen; hoe bij velen het brons onbekend is gebleven en het ijzer onmiddellijk de steenen heeft vervangen; eindelijk hoe de wapenen en werktuigen vroeger als huisraad, later als amulet werden gebruikt.

Een uitvoerig artikel wordt aan de uitvinding van het brons, de bewerking van het metaal gewijd, doch hierover is elders iets meer en naar ik meen ook iets beters te vinden. Een hoofdstuk: *l'archéologie préhistorique et la bible*, is voor het meerendeel van onze lezers overbodig; het volgende: les *Races*, geeft een aangenaam te lezen overzicht over de menschensoorten, met afbeeldingen, doch zonder schedels of aanwijzing van het hoofdverschil. Ook schijnt de oude Prichard als hoofdbron gebruikt te zijn, en ontbreken hier de ontdekkingen van den nieuweren tijd; ik houd het er voor dat de ethnograaf dit stuk niet zal onderschrijven.

Genesis X ligt aan de beurt en wordt vergeleken met hetgeen uit Assyrië en Aegypte omtrent de oude volken bekend is; ik zou wenschen dat hier de afbeelingen grooter en nauwkeuriger waren; de groote neuzen der Pelasgen komen hier het eerst voor; zij zijn mij geheel nieuw.

Een kort uittreksel uit hetgeen Jacob Grimm, E. Renan en anderen hebben geleverd omtrent den oorsprong en de ontwikkeling van de taal, wordt gevolgd door eene verhandeling over de eenheid der taal. Tot nog toe kent men niet anders dan een zekere eenheid onder sommige taalfamiliën, die men onder klassen rangschikt; het zou mij te ver voeren en het ligt grootendeels ook buiten mijn bereik hierover een oordeel te vellen. Men kan lezen wat Lenormant hierover schreef op de pagina's 341-365. De groep *les langues Hamitiques* heeft voor mij geen voldoend recht van bestaan. De formatie van het feminum door t. heeft het Aegyptisch met het Hebreeuwsch gemeen; het meervoud at, an, of ou, geeft niet de minste verwantschap aan; liever zou ik het Aegyptisch onder de Semitische groep brengen, doch veel doet het er niet toe. Over de Arische talen-indeeling mogen bevoegderen oordeelen.

Het schrift is zeer uitvoerig behandeld en geeft nieuwe voorbeelden aan de hand.

Op het eerste hoofdstuk: *marques mnémoniques, pictographie enz*. heb ik weinig aan te merken; het lijstje hieroglyphen, vergeleken

met de hieratische, is echter veronderd. Van de *pictographie* tot het figuratieve schrift is slechts eene schrede, even als van het figuratieve tot het idiographische. Veel langer was de weg tot schrijven met Syllaben en nog langer die tot het schrijven met Alphabetische teekens. Lenormant schrijft de uitvinding van het Alphabet aan de Phoeniciërs toe; hij zal dat later bewijzen.

Voor velen valt uit dat net bewerkt en goed geschreven eerste gedeelte nog veel te leeren; menige opmerking is juist en de hoofdstukken brengen langs korten weg ons van den oorsprong der dingen tot een der meest beschaafde volken der oudheid, Egypte, dat in de twee volgende deelen wordt beschreven.

De Aegyptenaren I; zeden en gewoonten van dat volk II. Eerst geeft hij eene beschrijving van het land en den stroom, afgewisseld door prentjes, meestal naar Wilkinson, en verzen uit het oorspronkelijke, waarvan Maspero den schrijver de vertaling bezorgde; men ziet hier dat de *Schadouf*, door de tegenwoordige bewoners gebruikt, ook in oud Aegypte reeds dienst deed voor de besproeiing. Deze beschrijving is kort; daarop volgt de geschiedenis van Aegypte. Alle den schrijver bekende bronnen worden opgegeven; toch geloof ik dat deze opsomming had kunnen achterwege blijven, want van de meesten mag men betwijfelen of ze wel gebruikt zijn. Zoo men de geschiedenis van Aegypte wil leeren, zal men beter doen Maspero, Brugsch, Birch en Wiedemann ter hand te nemen; toch zal dit overzicht voor de minder verlangenden van dienst kunnen zijn; het is hoofdzakelijk naar Maspero geschreven en enkele prenten zijn hier van waarde. Een der Papyrussen uit het Britsch museum is zeer goed vertaald en geïllustreerd met teekeningen naar de basreliefs. De inhoud geeft aan wat de studie vóór heeft boven de ambachten. De hoogeschool van *Khennou* geloof ik echter dat in het geheel niet bestaan heeft, p. 127, doch dat ligt in de opvatting die men van dat woord heeft.

Het is natuurlijk niet mogelijk hier alle punten van verschil van inzicht omtrent de geschiedenis der feiten aan te geven. *Chu-en-aten*, een naam dien ik meen dat *Chuenra* moet gelezen worden, en gelijk is aan den *Acherres* der Grieken, houd ik voor afkomstig uit Africa; daar vindt men geheel dezelfde menschentype, gelijk ik in mijne supplementaire hoofdstukken van het Doodenboek heb aangetoond.

Vooral om de vertaling uit schrijvers, die tijdgenooten waren

zooals de Aegyptische schrijvers, de Profeten van Israël en de Assyrische opschriften, heeft dit deel zijne waarde, en hooge waarde voor iemand die het volk en de beschaving van Aegypte op *aangename* wijze wil leeren kennen. Het laatste der drie deelen bevat eene beschrijving der beschaving, zeden en gebruiken. Opgevat als een geheel wordt die beschaving ons voorgesteld; het is geen geschiedenis der beschaving, maar het antwoord op de vraag: wat vinden wij bij den Aegyptenaar in het algemeen? Ik behoef wel niet te zeggen hoe weinig bevredigend zulk eene behandeling der zaak is voor de vakgeleerden. Iedere dynastie, om zoo te spreken, volgde een eigene wijze bij het balsemen en begraven harer mummiën, ieder tijdperk had zijn bijzondere goden; vele tijden volgden een bijzondere mode. Het leven van Aegypte was zeer verschillend, in de opvolging der tijden. De landman en grondbezitter, met zijne hofhouding op de boerderij, speelt een eerste rol in de oudste geschiedenis; de priesters en krijgslieden in de volgende; de afbeeldingen in de graven zien er later geheel anders uit dan voorheen - kortom eene geschiedenis van de beschaving moet op andere wijze worden ingericht. Ik heb aangetoond dat het 125ste hoofdstuk van het Doodenboek, de Egyptische catechismus der moraal, eerst sinds de 18e dynastie bestond, hoewel vroeger voorbereid. Het Doodenboek, is niet ouder, ofschoon er stukken in zijn van ouderen datum, die later daarin zijn opgenomen. Het schrift in den loop der tijden verschilt dermate, dat men onmiddellijk kan zien uit welken tijd het is, en zoo voorts. Het boek maakt geenszins het bezit van de Wilkinsons overbodig, al is het ook door de hulp van Maspero en de door hem vertaalde teksten, iets aangenamer om te lezen. Het overzicht van het schrift is gansch onbruikbaar. Er wordt een syllabaire gegeven dat men niet van buiten kan leeren en waar fouten in zijn. Hij had moeten aantoonen hoe eenvoudig het systeem is en hoe gemakkelijk te leeren voor hem die zich inspant. In zijn hoofdstuk: Magie, is ook niet genoeg aangetoond, hoe langzamerhand de onzin uit den goeden zin der woorden ontstaan is.

In den godsdienst geeft hij niet de beste afbeeldingen; hij verklaart goden als *Bes*, welke hij *Bousch* leest, voor Semietisch. Men zal mij wel niet kwalijk nemen dat ik, die een lijvig deel schreef om aan te toonen dat Bes van Afrikaanschen oorsprong is, niet door deze eenvoudige verzekering van het tegendeel overtuigd ben geworden.

Het hoofdstuk over de kunst eindelijk is een uittreksel uit het groote werk van Perrot en Chipier, dat nog voortdurend verschijnt.

Ik sluit hiermede dit beoordeelend overzicht. Immer, zooals men meestal verwachten kan, laten dergelijke werken de mannen van het vak onbevredigd. Doch er zijn zoo vele menschen, welke ook die vakgeleerden niet kunnen missen, en van wie zij wenschen dat zij eerbied koesteren voor hun pogen, en zoo mogelijk iets leeren van hetgeen zij gevonden hebben. In ieder schuilt het streven om op bevattelijke wijze voor te stellen of mede te deelen wat hij met moeite verworven heeft. Maar bovendien heeft hij de hulp der niet-vakgeleerden noodig voor zijn onderzoek, hetzij in museums, hetzij bij privaatbezitters van gedenkstukken, hetzij voor opgravingen of onderzoekingsreizen. Daarvoor doen deze geschriften oneindig meer nut, dan de best geschreven verhandelingen over een onderdeel, en wij betreuren het niet dat een werk als dit, hoe oppervlakkig het misschien moge zijn, de negende editie beleefde. Voor ons is het een bewijs, dat het groote publiek steeds meer belang gaat stellen in eene studie, waaraan wij ons leven wijden. Wij zijn daarom mannen als Lenormant en Ebers dankbaar voor dergelijke geschriften. Zij zijn de wegbereiders voor het onderzoek, de stemmen op wier roep de b e u r z e n zich openen, of jonge mannen met lust tot studie bezield worden.

21 Sept. 1883.
W. PLEYTE.

De Waalsche kerken in de Nederlanden.

Bulletin de la Commission pour l'histoire des Eglises Wallonnes. La Haye, Martinus Nijhoff, 1883.

Met ingenomenheid begroeten wij de dezer dagen uitgekomen 1e aflevering van het eerste deel van bovengenoemd Bulletin. Daarmede wordt een begin gemaakt aan de uitvoering van een besluit door de Waalsche Reunie in 1878 te Nijmegen genomen, om eene geschiedenis voor te bereiden der Waalsche Kerken in de Nederlanden.

Een allerbelangrijkst onderwerp dat met de geschiedenis van ons vaderland zoo nauw verbonden, ja men mag wel zeggen, daarmede één geheel uitmaakt. Nederland zoude nimmer zijn geworden wat het is, wanneer men de Waalsche beweging uit zijne geschiedenis wegdenkt, en het Vorstenhuis dat aan ons hoofd staat, zoude zijn ondergegaan in den nacht der vergetelheid, waarin zooveel andere duitsche geslachten, ja zelfs Vorstenhuizen zijn verdwenen.

Het is dan uit dien hoofde, dat al wat strekken kan tot bevordering onzer kennis van dit zoo belangrijk onderwerp, ieders ondersteuning verdient; het bewustzijn daarvan was sinds 50 en meer jaren wel opgewekt, maar er ontbrak eenheid en overleg in de middelen, om tot het doel te geraken, dat men zich voorstelde.

Dat te verkrijgen was eigenaardig voorbehouden aan de Commissie uit den boezem dier Waalsche Reunie ontstaan, en de eerste stap door haar op dien weg gedaan, mag dan ook niet onopgemerkt worden gelaten.

In een uitvoerig voorwoord van den Secretaris de la Commission pour l'histoire des E.W., Dr. W.N. du Rieu, den wakkeren Bibliothecaris der Leidsche Bibliotheek, wordt het ontstaan der commissie herinnerd en vermeld wat het bulletin zal bevatten, daarin den leiddraad volgende van de rapporten, sedert haar vijfjarig bestaan ingediend.

Als proeve van bewerking van de onderdeelen, die de Commissie zich zelve heeft gesteld, wordt in dit eerste nummer, wat de Histoire ecclésiastique betreft, een allerbelangrijkst uitvoerig stuk geleverd van den Voorzitter der Commissie, den waardigen Amsterdamsche Pasteur Gagnebin: onder het opschrift Introduction, wordt daarin een zeer beknopt overzicht gegeven van de Geschiedenis der Waalsche Kerken, dat echter nog een 60-tal bladzijden beslaat. Reeds meermalen, zooals bekend is, werd dit onderwerp behandeld: voor meer dan 100 jaren, in 1773, heeft Professor Bachiene aan het slot van zijne Kerkelijke Geographie aan de Waalsche Synode in de Nederlanden een hoofdstuk gewijd, waarvan ook door Ypey en Dermout in hunne Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk gebruik is gemaakt. Vele monographiën zagen ook in later dagen daarover het licht, zoodat allengs eene geheele litteratuur is ontstaan, die men in de catalogi van de Waalsche bibliotheek te Leiden vermeld vindt.

Ofschoon dus de heer Gagnebin in dit overzicht een reeds zeer bearbeid veld betrad, mag men hem den lof niet onthouden een oordeelkundig gebruik van den bronnenvoorraad te hebben gemaakt; vooral het slot, waarin hij in beschouwingen treedt over den tegenwoordigen staat der Waalsche Kerken, is met warmte en overtuiging geschreren. Indien wij ons eene enkele aanmerking omtrent het geheele stuk mochten veroorloven, zoo zoude het zijn, dat hij de bronnen niet vermeld heeft, waaruit hij putte: wel zegt hij in den aanhef zijner Introduction: ‘nous voulons simplement tracer une esquisse générale, ce sera la tache du futur historien d'entrer dans les détails,’ maar zeker is het, dat de futur historien er zeer mede zoude zijn gebaat: zijn taak zoude er door zijn verlicht: de inderdaad verdienstelijke arbeid van den Pasteur Gagnebin zoude er nog meer door zijn gewaardeerd, dan, vreezen wij, nu het geval zal zijn, bij de onzekerheid wat wij, bij het aanwezig zijn van zoovele gegevens, uitsluitend aan hem te danken hebben.

In een tweede stuk, onder den titel van: Lambert Daneau à Leyde, behandelt Mr. du Rieu het onstaan der Communauté Wallonne aldaar op 26 Maart 1581. Deze monographie, meer van ocalen aard, is eene proeve van hetgeen de Commissie zich voorstelt te geven als artikel touchant à l'histoire politique et sociale: een schier onatzienbaar veld blijkens de omschrijving in het Avantpropos gegeven. Deze studie over Daneau is eene inleiding tot eene Geschiedenis der Wale Kerk te Leiden, en is reeds in 1881

uitgegeven bij gelegenheid van de herdenking van het ontstaan der Leidsche Communauté in 1581: van deze brochure, in beperkten kring verspreid, is dit een herdruk, vermeerderd en aangevuld naar aanleiding van een onderzoek ingesteld ten behoeve van den Pasteur Paul de Felice, die zeer onlangs in 1883 eene biographie van Daneau heeft uitgegeven. Tot dus verre was die theoloog ons niet bekend dan uit Orler's Icones atque Vitae, in 1614 bij J.M.J. van Colster te Leiden uitgegeven, waarin ook zijn portret voorkomt met eene uitvoerige lijst van zijne Scripta Didactica, Polemica, et edita praeterea.

Hetgeen Dr. du Rieu nu mededeelt bevestigt ons, dat reeds in de eerste dagen de Leidsche Academie door geschillen over den godsdienst werd verstoord en in haar opkomst gedwarsboomd. Daneau zelf ondertusschen vond nergens rust; van Leiden vertrok hij naar Gend; vandaar na een tweejarig verblijf naar Orthes in Navarre, totdat hij in 1594 als predikant beroepen werd naar Castres in Languedoc, waar hij in 1596 in den ouderdom van 66 jaren overleed. Zijne grondige geleerdheid werd door tijdgenooten en bestrijders erkend, ook door Groen in zijne Archives VIII, p. 114 noot. Het omtrent Daneau medegedeelde doet ons met verlangen uitzien naar volgende livraisons, waarin ongetwijfeld meer belangrijke individuën of onderwerpen zullen worden behandeld.

Wat verder in het Avantpropos is vermeld, Biographie en Genealogie, alsook Bibliographie, wordt vertegenwoordigd door een onuitgegeven brief van Armentieres; hij is van gering belang om zijn inhoud, maar daar hij in dorso een datum voert, wordt daaruit opgemaakt, dat er in 1553 reeds een *Kerk* bestond. Quod erit demonstrandum.

Tot besluit komt voor eene genealogie van de familie Marron en tot illustratie eene afbeelding van de kerk van het Beguinage te Leiden, waarin Daneau een jaar lang predikte.

Wij hebben hiermede in het kort deze eerste livraison van het Bulletin aangekondigd, die wij hopen dat spoedig door meerdere zal worden gevolgd van nog belangrijker inhoud. Druk en uitvoering laten niets te wenschen over: éénheid van spelling in de eigennamen is in dit Bulletin, dat vooral voor het buitenland schijnt bestemd, wel niet te vergen.

Den Haag, 15 October 1883.

BERG VAN DUSSEN MUILKERK.

Een Star van Hope[1].

Een feestgedruisch vervult de trotsche zalen,
Waar juublensvrij, wat stijve dwang niet let,
Colonnaas[2] schitterende gasten dwalen.

Hoe al die pracht van marmer en van goud
De luchters in een zee van licht doen pralen,
Wijl windend groen al wat er streng en koud

Aan deze vorstenweelde schijnen moge
Verdarteld in een lent van bloemen houdt!
Gaan de pilasters rond, van boog tot booge,

Oranjebloesem, rozen, myrt, jasmijn
Niet in festoenen slingerend ten hooge,
Tot wisschens toe van elke stroeve lijn?

Ginds welven zich de luisterrijke hallen,
Waar velen ten banket genoodigd zijn,
En die tot veer van 't dischgenot weêrschallen;

Wijl zoeter vreugd de bloem der ridders smaakt,
Waar in den hof de schaduwen reeds vallen,
Daar Liefde toch het zoetste in schemer blaakt.

1) ‘Een Star van Hope’ beschouwe men als het vervolg van ‘Santa Chiara.’ (Zie ‘de Gids’ Oktober '83.)
2) Zie de Aanteekening I hier achter.

‘Schenkt thands de bekers vol!’

Bevallig beuren
De pages, wier zoo dichte drom reeds naakt,
De amforen op, en bij de rijkste geuren

Stroomt purper vocht in een robijnenvloed,
Die de oogen tintelen, de wangen kleuren,
En scheller steeds de keelen schaatren doet.

Dan snelt er, hoog de dampenszoete spijzen
Op gouden schalen torschend, weêr een stoet
Den drinkers toe, die luid hun gastheer prijzen,

Nu, met gevogelt, wild en visch belaên,
De schotels boven 't hoofd der pages rijzen,
Wen in gedrang zij rond de taaflen gaan.

Daar heffen schittrend zich de fiere pauwen,
Wien hoog de staart en breed de wieken staan,
Wijl tal van oogen in het groene en blauwe

En goud geveêrt zóó vonklen, dat, verdoofd,
Saffier- of emeraudglans er bij flauwen.
Plateelen draagt men aan vol blozend ooft,

Waaruit de zoetste druiventrossen hangen,
Waar perzik, pruim en peer uit rolt, geroofd
Door slanke vingers, welke om strijd ze vangen.

En blonde en purpren nektar schuimt en vloeit
In kelken, die met drift de gasten langen,
Schoon reeds het oog hun van bedwelming gloeit....

Dan, aan het hooger eind der taaflen schaarde
Zich rond Colonna zelv' een groep, die boeit,
Daar niet in woest genot hun vreugd ontaardde.

Of 's bisschops rijke dosch hem ook omhull',
De waereldling verraadt zich in d' eerwaarde,
Nu hij zich steeds zoo hoflijk toont als gul.

Vrij mogen zij daar ginds de dienaars wenken:
‘Dat boordevol men ons de bekers vull'!
Dat men den wijn, die 't geurigst is, nu schenke!’

Zijn wrevel wordt hun door geen blik verkond:
Hoe diep hem ook deze overdaad moog' krenken,
Een glimlach blijft hem spelen om den mond.

Wijl, fiere lelie uit een krans van rozen,
Dien eedle jonkvrouw daar bij jonkvrouw wond,
Hij Laura zich ter zijde heeft gekozen.

Zoo koud, als wierd haar 't maal tot ergernis;
Zoo koud, of haar de ziele waar' bevrozen,
Zit ze als vermarmerd aan dien dartlen disch.

Petrarca schijnt zij blank gelijk een duive;
Een schat van paerlen beurt in zwierge lis
Het sneeuwwit fulp; in zilverschemer huiven

Heur wolken gaas den boezem, dien het hair,
In blonde ranken welig zoekt te omkruiven.
Haar gitten oogen, kalm en wonderklaar,

Ontmoetten ééns, een pooze slechts, de zijnen,
Zich aanstonds weêr verliezend in gestaar,
Als donkere violen, die verkwijnen.

Toch was 't den jonkman of een star van hoop
Deze enkle blik hem door zijn wee liet schijnen,
Hoe snel weêr de oude smart ter ziele sloop.

‘Wie zinge een lied ons bij den lesten beker?’
Riep een, wijl hij den roemer hief, die droop,
En elk juicht meê met d' opgetogen spreker.

‘Fluks roep' men minestreelen!’ zoo gebiedt
De bisschop, dan: ‘Petrarca! Gij voorzeker!
Geen huurling! Zinge een dichter ons zijn lied!’

Zoo klinkt alom het op des ridders vrage ....
Ach, had *zij* meêgestemd, hij toefde niet,
Nu 't elpen speeltuig reeds wordt aangedragen.

Maar hoe 't verzoek te weigeren? Hij rijst ....
En, krachtig door zijn vingren aangeslagen,
Trilt snaar bij snaar harmoniesch saâm, en prijst

Betoovrend-schoon zijn stem[1)] de zoete minne,
Die soms op aarde ons eenen hemel wijst,
Die lonkend ons een helle soms voert binnen.

Een elk, hoe woest men banketteerde, zwijgt.
Zoo kan zijn luite eens ieders harte winnen!
En immer hooger, immer hooger stijgt,

Gelijk een nachtegalenzang, zijne ode,
Tot nêer ten slotte zij in paerlen zijgt,
Wen 't laatst akkoord al juublend is ontvloden.

Vermoedt ze, dat zijn vaers haar hulde brengt,
Een bloesem van zijn kunst, heur schuw geboden,
Nu hij, als achteloos, zóó vaak gedenkt

Het zoeltjen, dat in 't loof de rust verstoorde,
Den lauwer, die reeds in zijn toekomst wenkt,
Het morgenrood, dat blond ter kimmen gloorde,

1) Zie de Aanteekening II hier achter.

Tot alles zangzoet Laure, Laura! trilt,
Tot zóó zijn lof der liefde haar bekoorde,
Dat bij het einde in tranen zij versmilt?[1)]

Een dauwe, die zijn lelic doe ontdooyen!
O, moge dra zij, rein en geurensmild,
Heur sneeuwen kelk hem schuchter openplooyen!

Petrarca is dit weenen zoeter loon
Dan flonkerring, moge ook een vorst hem tooyen,
Dan lauwertwijg, die men tot dichterkroon

Hem rond den fieren schedel wenscht te krommen,
Al wijst hij van zich af zulk praalvertoon.

Colonna rijst, omstuwd in dichte drommen

Door wie daar zetelden in heusche vreugd;
Wijl gindsche zwerm, schoon 't lied hen deed verstommen,
Op nieuw zich stort in toomeloos geneugt ....

De gastheer voert de weidsche galerijen
Ze koutend door, tot waar de bloem der jeugd,
Den disch ontvlucht, zich dartlend ging vermeyen.

Bij 't tokklen op de snaren vangt men aan
Zich tot den dans, die zoet bedwelmt, te reyen,
En elke knaap gaat bij zijn jonkvrouw staan.

Dra trippende op den punt der fulpen schoenen,
Bij 't cierlijk-slingrend om de zuilen gaan;
Zich windend tot bevallige festoenen;

Dan, losgevlochten, fluks de trappen af,
Al warlend zich verliezend in den groene,
Opdat het loof der minne lommer schaff';

1) Zie de Aanteekening III hier achter

Of, niet zoo dartel, door de zalen zwierend,
Zoo vlug, alsof 't genot haar vleuglen gaf,
Tot zij, den toom aan heur vervoering vierend,

Wijl de oogen gloeyen, en de boezem hijgt,
In woesten rondedans elk mede slierend,
Ten leste in groep bij groep ter neder zijgt;

Zoo joelt en jaagt, of zweeft gelijk kapellen,
Waarvan zich vlucht aan vlucht zoet-spelend rijgt,
Elkaêr vervolgende met minziek kwellen,

De jubelende schaar door huis en hof.
Niet lokt dat wilde, toomelooze snellen
De maagd, die zóó Petrarcaas luite trof,

Dat nog zij peinst, of ze in heur ziele hoore
Een echo van des zangers minnelof.
Plots koomt een stem haar in heur droomen stooren:

‘Wat toeft gij hier zoo eenzaam, mijmrensstil?
Zoû u de dans, madonna, niet bekooren?’
Zijn stem! Dan, hoe die haar in 't hart weêrtrill',

Hoe zalig-zoet haar ook zijn blik doe beven,
Zij dwingt heur lippen trotsch en ijzig-kil
Den vuurgen vrager 't wederwoord te geven.

En gloeyend tint zijn koon een schaamteblos ....

Wat feestgetier! O, zie, als vlinders zweven,
Gehuifd in éénen geurgen bloemendos,

Daar tal van maagden voort; met druivenwingren
Het hair vertuit, aan 't oor een druiventros;
Woest als Bacchanten; beurende in heur vingren

Een eindelooze keten van gebloemt,
Die schertsend rond elk koozend paar zij slingren,
Dat men reeds babblend bruid en bruîgom noemt.

Maar wat wil plots dit aarzlen, wat dit fluistren?
Wie wijst er zij, die men de schalkste roemt?
‘Zoek snel die twee in rozen dicht te omkluistren!

Hij vurigste, ach, zij koudste, die ge vindt!
IJl hem ter hulp ....!’ Meer wil de zwerm niet luistren,
Maar stuift al juichend voorwaarts, en omwindt

De trotsche jonkvrouwe en den schuchtren zanger
In éénen strik, in één zacht bloemenlint.
En 't jubelt: ‘Vaster, o nog vaster prange er

Hen onze keten; hart aan hart, en mond
Aan mond! O snel! In geurenweelde vange er
De Liefde haar, die zóó de ziel hem wond!’

Het bliksemt uit heur oogen; zonder poozen
En toornig scheurt den krans zij, die haar bond,
En 't klinkt: ‘Mij binde nooit een band!’ ‘Van rozen,

Ook niet, madonna?’ murmelt hij ... Ze zwijgt,
Maar in verwarring voelt zij reeds zich blozen,
Wijl angstig onder 't gaas haar boezem hijgt ....

Okt. '83.

LOUIS COUPERUS.

Aanteekeningen.

I. Over dezen *Colonna* en over des dichters betrekkingen tot het huis van dien naam leze men in *Petrarcaas* MEMORIE o.a. het volgende:

... io fui desiderato dalla chiara e nobillissima famiglia de' *Colonesi*, la quale allora frequentava, anzi, a meglio dire, illustrava la Curia Romana. Quindi io chiamato da quella famiglia, ed avuto in tal onore, quale non so se al presente, pur allora certo non mi si dovea; e dall' illustre e incomparabile *Jacopo Colonna*, allora vescovo di *Lombez*, uomo, a cui non so se l'uguale abbia io

veduto mai, o se il vedrò; condotto io in *Guascogna*, sotto i colli *Pirenei*, passai, con molta giocondità e del padrone, e de' compagni, una state quasi di paradiso ....

II. *Petrarca* was beroemd om zijne wonderschoone stem. Men zie in *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus von Georg Voigt*[1] de volgende plaats, waaruit zijn muzikale aanleg blijkt:

Die Laute und das Lied waren seine Freude durch das ganze Leben; über seine Laute traf er noch im Testamente besondere Verfügung, und seine Sonette hat er wohl selber zu ihrem Klange vorgetragen. Und so, erzählt *Boccaccio*, war auch der Gesang der Vögel immer seine Lust. Seinen namen *Petracco* verwandelte er in den sanfter klingenden *Petrarca*. Seine Stimme, so rühmt *Filippo Villani*, war so tönend und süsz, dasz man nicht satt werden konnte, ihn anzuhören.

III. Het is algemeen bekend, hoe *Petrarca* in zijne sonnetten, zoowel bij het leven als na het verscheiden van *Madonna Laura* gedicht, toespelingen op haren naam maakte, door dien of *laura* of *l'aura* te spellen, of met het volgende woordjen *ora* te verbinden tot *l'aura ora*. Ik heb gemeend mij aan geene al te stoute vrijheid schuldig te maken, door te vooronderstellen, dat de dichter bij een aan den disch geïmprovizeerd lied het hart zijner trotsche schoone met deze kunstelarijen zocht te verteederen.

1) Zweite umgearbeitete Auflage. Berlin. G. Reimer 1880. Erster Band p. 26.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 24 October.

Er zijn volken zoowel als individuen, die zich beijveren een ledig om zich heen te scheppen, en die dan verbaasd en teleurgesteld klagen over hun isolement. Het zijn niet juist wie met voorbedachten rade in een inkeering tot zichzelf hernieuwde levenskracht zoeken, die tot dergelijk moedeloos klagen vervallen, - schoon het ook bij dezulken volstrekt niet zeldzaam is, dat het fiere: ‘in ons isolement ligt onze kracht’ op de lippen wordt gesmoord door de overtuiging, dat eerst bij onderlinge samenwerking elke kracht zich ten volle kan ontplooien -, maar bij voorkeur zij, die wel begeerig uitzien naar steun en lof en sympathie, maar die in hun zelfverblinding niet beseffen, dat hun optreden recht geschikt is om allen steun en lof en sympathie te verbeuren. Het Frankrijk onzer dagen biedt een voorbeeld van een zoo naïef zelfmoordend bestaan. Het was in de eerste jaren na den oorlog op den waren weg om de plaats te herwinnen onder de natiën, die het door de zonden van het tweede keizerrijk verloren had. Gortschakoff's woord ‘*La Russie se recueille*’ kon ten volle op Frankrijk worden toegepast. Bescheidenlijk zich op den achtergrond houdende, werd het ras weder waardig geoordeeld een zekeren rang onder de mogendheden in te nemen. Doch te ongeduldig werd gegrepen naar de vrucht, die eerst mettertijd kon rijpen. De zucht om zich weder als weleer te doen gelden, de behoefte om te schitteren, de dorst naar wapenroem, de neiging naar het avontuurlijke, al die trekken, die het Fransche volk eens onderscheidden, sluimerden slechts op den bodem van het volkskarakter om te forscher aan den dag te treden. Het is thans de plaats niet nog eens in bijzonderheden te schetsen ‘*each step from splendour to disgrace*,’ slechts om aan te duiden, hoe die reeks van handelingen bekroond is door de ont-

vangst, den spaanschen monarch in de fransche hoofdstad bereid. Nadat men er in geslaagd is met alle groote mogendheden op gespannen voet te geraken, maakt men zich bij voorbaat de natie tot vijand, die dingt naar de eer om in de rij der groote mogendheden te worden opgenomen.

Het gaat niet aan, wordt ons tegemoet gevoerd, een geheel volk aansprakelijk te stellen voor de buitensporigheden van een dollen hoop parijsche straatslijpers. Tot op zekere hoogte maar laten wij die redeneering gelden. Boeten de Achivers voor wat de koningen waanzinnigs bedrijven, welnu dat dan ook de Franschen zich getroosten den last te torschen der ongemanierdheden van hun souverein, van de massa, in elk van welker deelen zij ook een deel der souvereiniteit vertegenwoordigd ziet. Maar er is meer. Tot zulke uitbarstingen, die geen opwellingen van het oogenblik, maar vooruit beraamde vertooningen zijn, gaat geen gepeupel straffeloos over, als het in zijn omgeving en bij zijn leermeesters geen aanmoediging heeft gevonden, als het zich niet bewust is op zijn manier uiting te geven aan hetgeen zit in de atmosfeer waarin het zich beweegt. Men verkeerde in een roes van valsche vaderlandsliefde, in ruime teugen geschonken door een pers, die òf openlijk op den '*Roi Uhlan*' schimpte òf in zorgvol omhulde bewoordingen haar misnoegen over de komst van den spaanschen koning deed doorschemeren. Deerniswaardig was na den dag, waarop het volk maar al te zeer gevolg had gegeven aan de aansporingen, het pogen om zich dien *tas de misérables* van den hals te schuiven. 't Gebrek aan eerbied voor de volksstem kon in de barste despotie niet grooter wezen. Doch de zedelijke medeplichtigheid van de leiders der openbare meening niet alleen, van de regeerders zelven, laat zich door dit *désaveu* niet wegcijferen.

Tegen dergelijke manifestaties laten onze vrijzinnige wetten on machteloos, moet Grévy aan den spaanschen koning hebben gezegd, toen hij hem, niet te ras voorzeker, zijn verontschuldigingen kwam aanbieden. Inderdaad - men kan in Frankrijk het volk niet beletten op straat te loopen en te schreeuwen. Toch is de politie er spoedig genoeg bij, als zij iets bespeurt wat op een oploopje van anarchisten lijkt om links en rechts te arresteeren en het plannetje in de geboorte te smoren. Dit was hier niet eens noodig geweest. Had men slechts den spaanschen souverein de eer bewezen, die voor gekroonde hoofden nu eenmaal gebruikelijk en gewenscht is, had men hem met voldoende militaire macht opgewacht en

tusschen hagen van militairen doen doorrijden; had de President der republiek zich bij de ontvangst op den voorgrond gesteld en had hij als hoofd des staats zijn gast begeleid; had men zich behoorlijk moeite gegeven om, zoo het al onmogelijk was geweest alle oneenigheden naar aanleiding van dit bezoek te vermijden, toch op het laatste oogenblik alle sporen daarvan uit te wisschen: - de besliste houding der regeering had dan zeker haar uitwerking op de stemming der massa niet gemist. Kon het missen, of het moest omgekeerd tot uitspattingen van de volkswoede en den volks luim prikkelen, nu men de burgerlijke beleefdheid zelfs niet in acht nam tegenover een niet gewilden gast, dien men niet eens had behoeven te ontvangen?

Nu het feit, dat in Europa algemeene verontwaardiging gewekt heeft, eenige weken oud is, is er gereede aanleiding tot de vraag, of er niet te veel misbaar over is gemaakt. Doch men vergete niet, dat het niet uitsluitend de onbeleefdheid tegenover den koning is, die afkeuring verdient, maar dat al wat in verband hiermede is gebeurd, een zoo treurig licht werpt op de fransche politiek. Een onbeleefdheid is in een volk, zoo min als in een individu een doodzonde, ook niet tegenover een koning. Het maakt evenwel een dubbel onaangenamen indruk, dat juist een democratisch volk zich zoo vergeet. In de eerste plaats om de onrechtvaardigheid en kleingeestigheid, een koning, die zich nu eenmaal in zijn betrekking allerlei soorten van huldebewijzen moet laten welgevallen, te doen boeten voor het gemis aan tact van hen, die hem tot chef van een in Straatsburg gelegerd regiment benoemden. En niet minder, omdat een democratisch volk zich wachten moet voor de ploertigheid om geringschatting van het koningschap als instelling aan den dag te leggen door een ongemanierde houding tegenover koningen. Had men van streng republikeinsch standpunt voor de eer van het bezoek bedankt, zich onthoudende van honende zoowel als van vleiende woorden, men was *en règle* geweest; maar waar men eenerzijds toont niet ongevoelig te zijn voor de kitteling van den nationalen trots, als voor het eerst een gekroond hoofd zijn bezoek aan de republikeinsche regeering aankondigt, en het anderzijds een voorschrift van republikeinsche burgerdeugd oordeelt zoo weinig mogelijk *égards* voor den hoogen gast te gebruiken, daar doet men het van ouds als ridderlijk geroemde volkskarakter in bedenkelijk licht schijnen.

Voeg daar nu bij het volslagen gemis aan tact, dat uit deze houding spreekt. Voorondersteld het ware, zooals de pers niet ophield te verzekeren, een boosaardige poets van Bismarck geweest, die benoeming van Alfonso tot Straatsburgsch ulanenchef, wat ongeevenaarde domheid dan van de Fransche natie om met open oogen te loopen in den dus gespannen strik. Wat impolitieke houding bovendien, de prikkelbare Spaansche natie doodelijk te ergeren, en daarmede de goede verstandhouding op het spel te zetten met de eenige mogendheid, die juist in den laatsten tijd van sympathieke toenadering tot het stamverwante Frankrijk blijk geeft. Den oorsprong van die dwaasheid moet men zoeken in een immer stijgenden haat tegen de Duitschers, waaraan de onbeduidendste, soms de onschuldigste voorvallen voedsel geven. Het valt moeilijk te ontdekken, waar de eigenlijke gronden te vinden zijn van de opflikkering van haat, dien men langzamerhand, zoo al niet uitgebluscht, dan toch gedoofd waande. Den Duitschers althans moet men de eer geven, dat de blijken van opzettelijke krenking der Franschen meer af- dan toenemen. Zoo iets dan strekte de onthulling van het kolossale beeld der Germania, die de Rijnwacht betrekt op het hoogste punt van het Niederwald, ten bewijze, dat men ook bij het herdenken van den reuzenstrijd zoekt te mijden wat den vijand uit die dagen noodeloos kan kwetsen. Het werd erkend door den correspondent zelf van de *Temps*, het eenige fransche blad, dat den moed bezat zich daarbij te doen vertegenwoordigen. Als nochtans de wrok in de Fransche gemoederen steeds voortwroet, zou dat dan niet in de eerste plaats toegeschreven moeten worden aan het besef, dat Duitschland sterk en steeds sterker heerscht als de eerste der mogendheden, en dat het Frankrijk niet gelukken mag zich zelf te verheffen tot het standpunt van zijn mededinger, een besef dat bij den zwakke in machtelooze woede zich openbaart?

En nog zijn wij niet aan het einde van het zondenregister der Franschen, altijd naar aanleiding van Alfonso's ontvangst. Het allerbedenkelijkst was wel, dat men niet schroomde het prestige des lands naar buiten te grabbelen te gooien, ten einde bot te vieren aan kleingeestige politieke geschillen, ja dat dit koninklijk bezoek te baat werd genomen door twee twistende partijen om elkander den voet te lichten. Wilde de minister Ferry, door het doordrijven van dit bezoek tegen allen wederstand in, bewijzen dat hij machtig genoeg was om der radicalen overmoed te trotseeren,

anderen uit de omgeving van den president der republiek deinsden er niet voor terug door tegenwerking op dit punt te pogen den autoritairen minister, wiens *allures à la Gambetta* velen minderen goden gingen verdrieten, onmogelijk te maken. Daarbij vertoonde zich het zeker opmerkelijk verschijnsel, dat het ditmaal juist de Gambettisten waren, tot welke Ferry zich rekent en uit welke hij meer en meer zijn helpers recruteert, die de politiek des vredes en der verzoening voorstonden, en dat gematigder fractiën met de radicalen gemeene zaak maakten in de - ik vraag verlof voor een onparlementair woord - kwajongenspolitiek tegenover het buitenland. Wel een bewijs, dat van politieke beginselen geen sprake was, dat persoonlijke veeten het hoogste woord hadden. De schoonzoon van Grévy, wiens overwicht op den president schrikbarend is toegenomen en die vooral door middel der pers zijn positie schromelijk misbruikt, vervulde ook in dit getwist de meest afkeurenswaardige rol. Overigens kan dit optreden van den schoonzoon des presidenten als onverantwoordelijk raadgever van het hoofd des staats, zich dringende tusschen hem en zijn ministers, de dwepers met de republiek ook weder van deze illusie genezen, dat die democratische regeeringsvorm zich althans in zooverre gunstig van den monarchalen onderscheidt, dat hij de noodlottige invloeden niet kent van hen die, levende van den glans der kroon, hunnerzijds den vorst regeeren buiten zijn verantwoordelijke raadslieden om. Ferry heeft voor het oogenblik gezegevierd, het is waar, maar de ervaring dat de president der republiek bij het al te angstig vasthouden aan zijn neutraal standpunt, dat hem vaak is verweten, voor geheime invloeden niet ontoegankelijk is, doet voor den terugkeer van dergelijke betreurenswaardige tooneelen duchten.

Dat Ferry thans heeft gezegevierd, is zeker in Frankrijks belang. Daarbij is het een compromitteerenden minister van oorlog kwijt geraakt, wiens juist van pas gekomen jichtaanval bij Alfonso's aankomst hem tot zoenoffer bij Ferry's zegepraal en tot troetelkind der radicalen hebben gemaakt. De gematigde republikeinsche pers werpt hem natuurlijk terstond over boord, al heeft zij hem eenige weken vroeger op zijn reis ter inspectie van de nu onneembaar geachte grensvestingen behoorlijk bewierookt. Vergoeding kan hij nu vinden in de ‘verontwaardigings-punchen,’ hem door de Laisants en de Hugues aangeboden. Een ander gevolg van Ferry's

zegepraal is de spoedige bijlegging van 't geschil met Spanje, waar regeering en volk zich in deze moeielijke omstandigheid hoogst waardig hebben gedragen. Inderdaad mag Frankrijk vrij zijn gelukkig gesternte roemen, dat de zaak geen ernstiger nasleep heeft en het publiceeren eener verontschuldiging den Spaanschen trots bevredigt. En eindelijk een derde gevolg van Ferry's zegepraal, het zegenrijkste van alle, is dit schijnbaar alleen negatieve resultaat, dat er geen ministerieele crisis is uitgebroken. Zoo mag men spreken, waar de aanhoudende ministercrises de kanker zijn, die aan het staatsleven knagen. Dat Ferry de crisis heeft weten te bezweren, toont, dat deze minister de kracht bezit de publieke opinie voor zich te doen buigen en de machthebbers, in de eerste plaats den president zelf, naar zijn wil te kneden. Of hij op den duur die kracht zal bezitten, ziedaar een vraag, waarvan de beantwoording onvoorzichtig zou wezen, doch voorshands is het een gelukwensch waard, dat eindelijk een minister is gevonden, die zich in de politieke stormen weet staande te houden. Men luistere naar den zelfbewusten en vastberaden toon, waarmee hij in een der bladen laat verklaren, dat hij gereed is om de kamers te woord te staan op elk gebied der binnen- en buitenlandsche politiek, en men erkenne, al moge men spotten over zijn al te duidelijk streven om Gambetta's manieren na te bootsen, dat hier een man gevonden is, die zijn vijanden durft staan.

Het is nog wel geen zeer hooge lof van een staatkunde, als men alleen dat van haar vertegenwoordiger weet te zeggen, maar een lof is het toch, vooral in een land als Frankrijk, waar aan een man van gezag de grootste behoefte is. Men heeft gezegd dat het voor een natie een vloek is klein te wezen, - grooter vloek misschien is het een groote natie van kleine individuen te zijn, en onder dien vloek gaat Frankrijk maar al te lang gebukt. Is men zelfs in een Republiek gewoon naar het hoofd des staats op te zien, als de persoonlijkheid van welke het gezag moet uitgaan, op welk gebied het zich ook doe gelden, het blijkt al meer en meer dat Grévy's persoonlijkheid zich tot die rol allerminst leent. Aan 's mans rechtschapenheid en degelijkheid brengen ook zijne vijanden hulde, maar de angstvallig wikkende rechtschapenheid van een rechterlijk ambtenaar en de van glans en vertoon afkeerige degelijkheid van den ambteloozen burger zijn nu niet de eigenschappen, die hij voorkeur in het hoofd des staats worden gewenscht. Zag men daarentegen om naar

vorstentelgen uit de verschillende geslachten, die over Frankrijk hebben geheerscht, om de plaats te vervullen, door Jules Grévy ingenomen, slechts noode konden de aanhangers der onttroonde dynastieën zich ontveinzen, dat er ook onder hen niemand te vinden was, die de in een regent gewenschte hoedanigheden in zich vereenigt. Trouwens, het is geheel iets anders de regeering van een vorst te aanvaarden, wien de gewone loop der historie een plaats op den troon aanwijst, dan als eenmaal de macht der feiten de lijn der traditie onverbiddelijk heeft verbroken, den vorst te kiezen, in wien de traditie zich verpersoonlijkt. Met een duc d'Aumale als koning zou men het zeer wel kunnen stellen, als de gewone orde van opvolging hem tot de kroon riep; eer men een duc d' d'Aumale tot koning kiest, zou men zich wel tweemaal bedenken. En de duc d'Aumale is zeker de slechtste niet der fransche kroonpretendenten. Het is dan ook nauwelijks een leemte te achten als het getal van deze aspiranten gaandeweg slinkt. Hoe de telegraaf zich roerde in de laatste levensweken van den graaf de Chambord om vorsten en volken elke wisseling in zijn toestand kond te doen, bij niemand buiten den kleinen kring, waarin hij zich bewoog, zal zijn overlijden als een ernstig verlies zijn gevoeld. Men eerde hem als de herinnering aan een lang vervlogen tijd, maar de moderne wereld, aan welke hij geen behoefte had, had ook geen behoefte aan hem. Zoo er oogenblikken geweest zijn, dat een aanzienlijke partij in Frankrijk gedroomd heeft, dat de *Roy*, de ‘van God gegevene’ (Henri Dieudonné was zijn naam) den troon zijner voorvaderen kon bestijgen, dat dergelijk anachronisme geen wezenlijkheid is geworden, is voorwaar voor Frankrijk geen ramp geweest. Zooveel is zeker, dat vorsten die denken en gevoelen als Chambord, hoeveel achting men hun om hunne persoonlijkheid moge toedragen, hard arbeiden aan de taak om de achting voor de monarchale idee te ondermijnen.

Men zegt, hij was een man van karakter. Wij hebben er niet tegen, maar moeten toch opmerken, dat er verschillende manieren zijn om karakter te toonen. Als men zich opsluit in een kring van aangeleerde traditiën en opgevatte begrippen en zich daaraan vastklemt, wat de wereld daarbuiten moge zeggen en eischen, dan kan dat getuigen van een eerbiedwaardige, karaktervolle overtuiging, maar toch stellen wij de zedelijke waarde daarvan niet hoog. Vooral indien het koesteren van zulk een overtuiging zoo bitter weinig

kost, bij de afzondering van de wereld een rijk en aangenaam leven in eigen kring waarborgt en van het bekleeden van een schitterende maar zware en verantwoordelijke positie ontslaat. Hooger waarde heeft een karakter, dat schoon wortelende in 't verleden, zich durft storten in het heden, durft worstelen met de moderne wereld en de hand durft uitstrekken naar de kroon, waarop zij recht waant te hebben. Wie weet, tot wat inconsequentiën en concessiën Chambord ware vervallen, als hij aangevangen ware eenige tegemoetkoming te toonen tot dat Frankrijk, dat hem zoo dierbaar heette te zijn, maar als hij, zelf die waarschijnlijkheid voorziende, door starre vasthoudendheid aan zijn beginselen, zich zelf den pas tot die afdwalingen heeft afgesneden, hebben wij voor die consequentie geen bewondering veil. Het *Paris vaut bien une messe* van Hendrik IV zou deze vijfde Hendrik nimmer op de lippen hebben genomen. Hoeveel afkeuring uit een zedelijk oogpunt het luchthartig wegwerpen van wat slechts behoorde gehuldigd te worden als diepste overtuiging, moge verdienen, wij aarzelen niet het beginsel, dat Hendrik IV dreef, een koning waardiger te achten, dan het beginsel, dat Hendrik V aanspoorde om, uit vasthoudendheid aan de formules van het *droit divin*, de reddende hand niet toe te steken aan zijn volk, dat naar zijn opvatting in den ongerechtigheidspoel der moderne wereldbeschouwing verzonk. Hulde hij zich in de witte leliënvaan, die hij trouw bleef tot aan het graf, hij viel niet als de afgematte strijder, die voor 't behoud van die vaan tegen een wereld heeft gekampt en zijn hartebloed heeft vergoten; - niet als een Kosciusko, die bij zijn laatsten snik in den jammervollen uitroep *Finis Poloniae* al zijn illusie vaarwel zeide, maar toch ook de voldoening kon smaken, dat hij voor die illusie in onbaatzuchtigen heldenmoed zijn alles op het spel had gezet; - neen, hij legde rustig het hoofd neêr, als een schatbewaarder, die het gewoel der wereld ontvloden, zijn schat, de witte vaan, ongekreukt en smetteloos heeft bewaard, omdat hij haar nooit heeft blootgesteld aan den strijd; als een dweper, die zijn illusiën ten grave draagt, omdat hij nooit iets heeft verricht om ze te verwezenlijken. *Requiescat in pace*: de rust van dat graf zal niemand storen, vriend noch vijand, want zoo waarlijk dood en begraven als de Chambord, was zelden een dergenen, wien de geschiedenis een hooge roeping in het hart heeft gegrift.

Keeren wij terug tot het levende Frankrijk, dat de dooden hun

dooden laat begraven en dat zelf eerder lijdt aan overmaat van levenskracht, die niet weet hoe zich te uiten. Beschouwen we uit dat oogpunt de vele verontrustende symptomen in de binnen- en buitenlandsche politiek beide, dan voelen wij ons geneigd toch niet al te hard te zijn voor die groote natie, die naast veel onberadens en kleingeestigs in zooveel edelmoedigs en verhevens mag roemen. En des te inniger wordt men overtuigd, dat, wordt eenmaal de leidende hand gevonden, die de opbruisende krachten weet in te toomen en te richten, die natie nog tot veel groots in staat zal wezen. Of Ferry's programma, dat, nu de kamers weder bijeenkomen, ongeveer als wij dit overzicht moeten sluiten, weldra ontrold zal worden, iets voor de toekomst belooft, is de groote vraag van het oogenblik.

In de betere gevoelens op den bodem van het Fransche volkskarakter gelooft men ook in Spanje, waar het treurige Parijsche voorval niet een zoo diepen indruk heeft gemaakt, als men, den Spaanschen trots in aanmerking genomen, gerechtigd was aan te nemen. Wel was de verontwaardiging in alle kringen, zelfs bij Carlisten en republikeinen, niet gering; wel gaf men den koning een schitterende revanche door de uitbundige geestdrift, waarmee Madrid hem onthaalde; maar de vrees, dat wrok tegen Frankrijk de Duitschgezinden en conservatieven op het kussen zou brengen, werd beschaamd. Integendeel, de ministerieele crisis, die naar aanleiding van 's konings reis, men weet niet recht waarom, is uitgebarsten, ontknoopte zich door een zwenking der regeering naar links, men weet niet recht waartoe. Alles echt Spaansch! Sagasta verlaat het ministerie, maar oefent overwegenden invloed uit op de samenstelling van het nieuwe kabinet, waarin enkele Serranisten echter ook zonder Serrano worden opgenomen. Posada Herrera, voorzitter der Cortes, treedt op als leider van het kabinet om naar het schijnt voor Sagasta plaats te maken, een waar *chassez croisez*. Aangaande dat ministerie, en zijn bedoelingen iets te voorspellen, ware al te vermetel.

Het onmiskenbaar streven om, niettegenstaande het gebeurde, met Frankrijk op goeden voet te blijven, vindt misschien zijn verklaring in de omstandigheid, dat de toongevers der Spaansche natie minder dan de koning en zijn vroegere minister Canovas ingenomen zijn met de opneming van Spanje in het midden-Europeesch verbond. Het Romaansche element verdraagt zich nu eenmaal slecht

met het Germaansche. Ja, het is opmerkelijk, dat de Duitschers, schoon thans om het Duitsche rijk tal van volken als satellieten zich scharen, bij de verschillende nationaliteiten althans bij nauwere aanraking het tegendeel van sympathie wekken. Politiek belang en diplomatiek beleid houden noode bijeen, wat van nature niet zou samengaan. Sprekend bewijs van die stelling is de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie, een microcosmos tegenover dat groote midden-Europeesch verbond, de bodem waarop tal van nationaliteiten samenwonen, in één staatsverband saamgesnoerd. De botsingen tusschen die nationaliteiten, die naast elkander voortleven en zich slechts gedwongen vereenigen, worden chronisch. Het is sinds een vijftal jaren onophoudelijk dezelfde historie, het gansche politieke bestaan der monarchie zich oplossende in een rassenstrijd. 't Germaansche element, dat het toongevende wil zijn, maakt zich fel gehaat bij alle andere. Wat nu weder gedurende eenige weken de monarchie in onrust heeft gebracht, was, wel is waar, geen strijd tegen Duitschers, maar tusschen Croaten en Magyaren, doch ook deze strijd was een weerspiegeling van die aan deze zijde der Leitha en een incident in den wisselvollen kamp om de hegemonie, die aan de Duitschers door geen der overige stammen wordt gegund. De fiere zonen der Puszta, de eenige stam wien het in 1867 gelukt is een positie te veroveren, die hen met de Duitschers staatsrechtelijk op één lijn stelt, trachten op hun beurt tegenover de Slaven de rol van beschermheer te vervullen, die de Cisleithaansche Slaven zich lang van de Duitschers moesten getroosten. De Croaten evenwel, de machtigste groep dier Slaven, die wederom in de Magyaarsche rijkshelft een eigenaardige stelling inneemt, niet geheel gelijkgerechtigd, maar toch ook niet geheel ondergeschikt aan Hongarije, toonden meermalen, dat zij het overwicht der Hongaren slechts morrende droegen. Onlangs barstte de volkswoede los. En, opmerkelijk verschijnsel, het was hier weder als overal in de monarchie, de taal, die bron van of aanleiding tot de uitbarsting was. Het Magyaarsche randschrift om de wapenborden voor de gouvernementsgebouwen te Agram was het mikpunt der volksverontwaardiging. Nu ligt het in de reden, dat er meer was dat de gemoederen tot gisting bracht, zware belastingen inzonderheid en willekeur en euvelmoed der Magyaarsche beambten, maar toch strekt die omstandigheid tot bewijs, hoe innig de gehechtheid aan de taal is bij die volken, met welke jaloersche liefde zij waken over dat kleinood, met welk een warmte

zij daaraan zich vastklampen als het eenige, dat hun niet kan worden ontroofd. Inderdaad, ‘de ziel van het volk is de taal:’ de beschaafde natiën zeggen het elkander na, maar vergeten tegelijk te licht, dat dit voor onbeschaafde natiën evenzeer geldt, ja wellicht in nog hooger mate. Als dan ook in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie de beide ‘*Culturvölker*’ van hun wetenschappelijke hoogte laag neerzien op die onontwikkelde talen, spiegels van onontwikkelde zielen, naar zij het doen voorkomen, dan vergeten zij, dat men de onontwikkelden niet tot ontwikkeling brengt door hun met geweld de taal te ontwringen, die hun lief is als de appel hunner oogen. Uit dit oogpunt kan de waarlijk vrijzinnige dan ook niet anders dan lof over hebben voor het streven van graaf Taaffe, die nog steeds de leiding der Oostenrijksche politiek in handen heeft, het streven om aan alle nationaliteiten gelijk recht te doen wedervaren en niemand te krenken door onbillijke en minachtende behandeling van zijn taal. En niettemin is het juist onder zijn bestuur, dat de nationaliteiten scherper dan ooit tegenover elkander staan en dat men telkens verneemt van die uitbarstingen die zijn politiek juist zou moeten bezweren. Zoo iets uit dit verschijnsel te leeren valt, dan is het dat de Duitschers er nooit in slagen met andere rassen innig samen te smelten, maar ook waar zij moeten samengaan, door hun heerschzuchtige houding afstooten en wantrouwen wekken.

Toch neemt dit niet weg, gelijk wij opmerkten, dat Rumeniërs, Serviërs, Italianen, straks wellicht Spanjaarden zich eendrachtig scharen aan de zijde der Duitsch-Oostenrijksche alliantie. Als Frankrijk staat Rusland tegenwoordig vrij geïsoleerd naast die coalitie. Misschien voornamelijk omdat het denkbeeld van allianties der volken nu eenmaal in de lucht zit, heeft men aan Rusland een oogenblik het plan toegedacht een nieuwe Noorsche alliantie in te leiden, naar het voorbeeld wellicht der gewapende neutraliteit van 1780. Het Russische Keizerspaar heeft namelijk langen tijd in Kopenhagen vertoefd, wat uitgelegd word als een tegenover Duitschland min vriendelijke demonstratie en als beoogende een verbond met Denemarken en Zweden, welks kroonprins mede het Deensche hof bezocht. En toen ook Gladstone op een pleiziertocht te Kopenhagen ankerde en de vorsten aan boord van zijn jacht ontving, droomde men zelfs van een verbond tusschen Rusland en Engeland, d.w.z. tusschen Siberië en Indië, tusschen de despotie

en het parlamentarisme. Doch deze nevelbeelden verdwenen ras voor de eenvoudiger verklaring, dat Ruslands Keizer en Keizerin slechts het Deensche hof bezochten wegens de nauwe familiebanden tusschen beide vorstenhuizen bestaande, en om een tijdlang vrijer te ademen dan op den steeds vulkanischen bodem waarop zij sidderend tronen in hun weinig benijde heerlijkheid. Hoort men van nihilistische uitbarstingen weinig in den laatsten tijd, de teekenen immers komen weer telkens aan 't licht, dat de nihilistische propaganda ijverig voortgaat. Overtuigend bleek dit o.a. weer bij het overlijden en de begrafenis van Ruslands grooten dichter Iwan Turgenjew, toen de nihilisten zich meester maakten van den beroemden naam om hem te exploiteeren als den profeet der revolutie. De regeering was daarmede in een gevaarlijke engte gedrongen; den overledene eer te onthouden was niet mogelijk, wilde zij zich niet in binnen- en buitenland de smet aangewreven zien, dat zij koel is voor hen, die den russischen naam groot maken; den overledene eer te geven bracht haar in de noodzakelijkheid haar hulde te brengen aan den man die er in al zijn werken naar gestreefd had den kampstrijd tegen die regeering te idealiseeren. En telkens weer zal zij zich in dat hachelijk dilemma bevinden, zoolang zij eenerzijds mee wil of moet gaan op den stroom van het moderne leven, anderzijds halsstarrig de vruchten van dat moderne leven aan haar onderdanen zoekt te onthouden. Is het wonder, dat de Keizer herademt, als hij de zwoele atmosfeer bijwijlen kan ontvluchten, wanneer de dreigende donderwolken hem tegenwaaien?

Vorstenbezoeken, vorstenallianties, ons overzicht was er vol van - het moge er mee eindigen tevens. Of zouden wij het bezoek kunnen verzwijgen, dat Leopold II bracht aan het Loo, aan Amsterdam en 's Gravenhage? Zoo wij Nederlanders, met een goede dosis scepticisme in dit opzicht begaafd, al mochten twijfelen aan de *welthistorische Bedeutung* van het feit, om met een geliefden term van onze oosterburen te spreken, de buitenlandsche pers, die ons niet verwent met haar belangstelling, verzekert het ons met merkwaardige eenstemmigheid in de waardeerende artikelen, waarin zij het bespreekt. Als zij daarbij tevens, elke natie van haar standpunt, speculeert op de mogelijke voordeelen, die een Belgisch-Nederlandsche alliantie voor haar zou kunnen afwerpen, wie zal het wraken? Te minder, daar zij toch een open oog heeft voor de beteekenis van het

feit op zichzelf, dat een verbroedering tot stand komt tusschen twee volken, die voor 50 jaren gewapend tegenover elkander stonden. Of liever, dat de vertroedering *tot stand kwam*, is niet het juiste woord: niet alleen waren de oude veten vergeten, was de wrok uitgesleten, was op bittere vijandschap koele beleefdheid, op koele beleefdheid belangstellende waardeering gevolgd, maar zelfs bij de eenheid van belangen was een verbroedering reeds tot stand gekomen tusschen twee stamverwante natiën, bij welke eens de gewelddadige vereeniging de dood was voor het broederlijk gevoel. Doch op die tot stand gebrachte verbroedering kwam het koninklijk bezoek ten aanschouwen van gansch Europa het zegel zetten. Voor gansch Europa is het door 't voorbeeld van Nederland en België thans duidelijk gemaakt, dat het geen ware vaderlandsliefde is te achten, te blijven mokken tegen het historisch als onvermijdelijk gaijkte, dat het niet vernederend is toenadering te toonen, door wijzer inzicht geleerd, al heeft men eens in nationale verontwaardiging het denkbeeld eener mogelijke toenadering verfoeid. Dank verdienen zij, die dit vorstenbezoek hebben beraamd en tot uitvoering gebracht. Dat zij daarmede een echo hebben gegeven op hetgeen leefde in de harten van Nederlanders en Belgen, getuigt de warm belangstellende houding van het publiek, de eenparige toejuiching der pers in beide landen.

Hier mag de volksstem Godsstem worden geheeten, en hechter dan de kunstmatige allianties der vorsten, dan de op perkament beschrevene tractaten, is dit in de harten der volken gegrifte verbond, dat zich afspiegelde in de vriendschappelijke samenkomst der koningen. Een voorafschaduwing, naar wij hopen, van het verbond der toekomst, dat alle beschaafde natiën zal omvademen, als eens allen zullen bevroeden, dat aller harmonische ontwikkeling in eendrachtig samenstreven het belang is der menschheid.

R. MACALESTER LOUP.

Letterkundige kroniek.

De opkomst van het tooneel te Groningen. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandsch tooneel, door K.R. Velthuis. Groningen, P.L. Folmer, 1883.

Het vaderlandsch tooneel ondervindt in het Noorden van ons land sedert lang warme belangstelling. Te Leeuwarden, alwaar in het laatst van October het Tooneelverbond, sedert zijn oprichting reeds voor de tweede maal bijeenkwam, werd de beweging ten gunste van het tooneel van den aanvang af krachtig gesteund. Ook Groningen volgde het voorbeeld van Friesland's hoofdstad; zij liet het daar echter niet bij, maar bouwde voor de in hare eer herstelde muze van het Nederlandsch tooneel een nieuwen tempel, die den 8en October jl. plechtig werd ingewijd.

Met de inwijding van Groningen's schouwburg valt de verschijning van bovenvermeld geschrift samen.

Na eene inleiding geeft de heer V e l t h u i s ons een historisch overzicht van Groningen in de 15e en 16e eeuw. Het komt ons voor, dat dit gedeelte in een geschrift over de opkomst van het tooneel zonder schade gemist had kunnen worden, aangezien, naar des schrijvers eigen verklaring, eerst na de inneming der stad door Prins Maurits en de optreding van Willem Lodewijk van Nassau als stadhouder van Groningen en de Ommelanden, in 1521, van de eerste tooneelspelers gewag wordt gemaakt.

Het is bekend, dat tegen het einde van de 16e en het begin der 17e eeuw Engelsche tooneelspelers in verschillende steden van

ons land, te Amsterdam, te Utrecht, te Leiden en Den Haag vertooningen gaven, waarschijnlijk ook van sommige stukken van Shakespeare. De invloed van deze vertooningen is waar te nemen. De *Aran en Titus* van Jan Vos, de *Piramus en Thisbé* van Gramsberg, de *Dolle Bruiloft* van Sybant, worden als gedeeltelijk zeer grove, maar toch zeer duidelijke navolgingen van Shakespeare genoemd. Deze Engelsche tooneelspelers nu schijnen op hunne rondreis in 1597 ook Groningen bezocht te hebben. Dit zijn de eerste tooneelvertooningen, welke er gegeven werden. Na 1597 vindt men te Groningen in de eerste jaren niet verder van tooneelvertooningen gerept. Alleen blijkt het, dat de studenten van de in 1614 opgerichte hoogeschool zich aan comediespelen hebben schuldig gemaakt, waarvoor zij dan ook, bij besluit van den academischen senaat van 5 Februari 1623, behoorlijk werden gestraft. In Groningen, gelijk overal elders, vond het tooneel geduchte tegenkanting; natuurlijk in de eerste plaats van de zijde der predikanten. Aanvankelijk vonden deze bij de burgerlijke overheid steun, doch toen de kerkeraad al heftiger optrad en publicatiën uitvaardigde tegen het houden en bijwonen der tooneelspelen, meende Groningen's Raad dat de heeren van de kerk zich hier moeiden met zaken, die niet meer ‘ecclesiastycq’ waren, maar waartegen ‘by publyck placcaat van de Hoge Overheit’ reeds voorzien was. Dit had in 1683 plaats. De kerkeraad hoorde deze bestraffing ‘met groote beroeringe der ingewanden’ aan. Toch had hij zich niet te beklagen, daar de Raad in den grond op zijne hand was, en alleen, *jaloux de son pouvoir*, aan zich het recht wilde behouden, om de comedianten te weren. In de 18e eeuw werd de tegenstand van de zijde der stadsregeering flauwer en achtte de kerkeraad het noodig zich tot ‘Borgemeesteren en Raadt’ te wenden, met verzoek, om ‘in het toekomende alle zulke gemoedsverwoestende en zielbedervende ydelheden niet meer te gedoogen, maar als Werken der duysternisse te keer te gaan, ten eynde niet alleen alle sulke ongeregeltheeden, als er uit geboren worden, moogen werden voorgekomen, maar ook op dat het schrikkelijk Toornvuur van den Almachtigen, dat reets een en ander maal begonnen heeft te smeulen, niet in vollen vlam ontbrande....’ Dit stuk, gedagteekend 4 December 1765, vond echter weinig bijval. De regeering verzocht, in het vervolg van dergelijke adressen verschoond te worden. Zij wilde, evenals 82 jaar vroeger, op dit terrein de baas blijven. Weinige

jaren later was alle kerkelijke tegenstand voor goed onderdrukt en vonden de tooneelvertooningen noch van geestelijke, noch van burgerlijke zijde meer eenige belemmering.

De requesten, resolutiën en rapporten, op dezen strijd betrekking hebbende, vormen met de vaderlijke vermaningen van den academischen senaat ten opzichte van de tooneelgezelschappen, welke door de Groningsche studenten waren opgericht, het belangrijkste - bijna zouden wij zeggen: het eenige belangrijke gedeelte van het geschrift van den heer Velthuis.

Van den schouwburg in de Brugstraat weet de schrijver ons, uit gebrek aan bescheiden, weinig mede te deelen. Van de stukken, die er werden vertoond, is niets bekend. De schrijver deelt ons het bijna ongeloofelijke feit mede, dat al de jaargangen van de oude Groninger Courant, waaruit men de titels dier stukken zou hebben kunnen nagaan, een paar jaar geleden voor scheurpapier verkocht zijn, omdat er geen enkele liefhebber voor te vinden was. Bezat Groningen dan, een paar jaar geleden, noch een stedelijken, noch een provincialen archivaris, om de vernietiging van een document, voor de geschiedenis der stad van zooveel gewicht, te verhinderen?

Wat de heer Velthuis omtrent het tooneel te Groningen in de 19e eeuw vermeldt, is van niet veel belang. In de Inleiding geeft hij ons echter zijn voornemen te kennen, om dit gedeelte later uitvoeriger te behandelen in een tweede uitgaaf van zijn geschrift. Wij raden hem dan tevens een nauwkeuriger onderzoek aan omtrent den aard en de titels der tooneelstukken, waarvan hij meent te moeten gewagen. Met ‘De Kluizenaar of Formatera’ en ‘Siegfried van Howard’, door den schrijver grappige stukjes in één bedrijf genoemd, worden waarschijnlijk bedoeld: *De Kluizenaar op Formentera*, tooneelspel van A. von Kotzebue, vertaald door A. Bruggeman en *Siegfried van Hohenwart*, oorspronkelijk tooneelspel van M. Westerman.

Tevens geven wij den schrijver in overweging, bij die gelegenheid aan taal en stijl van zijn geschrift wat meer zorg te besteden. Op blz. 51 lezen wij van eene ‘aangelegenheid’, die ophield te bestaan; op blz. 53: ‘al wat er tusschen 1779 en 1806 voorgevallen is met deze comedie, is zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk om opgediept te worden.’ Van iemand, die het titelblad van zijn geschrift met een Grieksch motto versiert en ons op de eerste bladzijde de

beste op een Latijnsch citaat onthaalt, heeft men het recht zuiverder Hollandsch te verwachten.

Maurice Rollinat. *Dans les brandes, poèmes et rondels. Avec un portrait de l'auteur*. Paris. G. Charpentier et Cie. 1883.

Maurice Rollinat, wiens eersten, toen pas verschenen, bundel wij in *de Gids* van April aankondigden, treedt thans na weinige maanden reeds met een tweede verzameling gedichten te voorschijn. De *coups d'essai* die als *coups de maître* bewondering verdienen, zijn ten alle tijde zeldzaam geweest. In de gewone gevallen leert ons een eerste bundel alleen den aard van het talent van den jongen dichter, met al zijn tekortkomingen, kennen, en mag men van geluk spreken wanneer uit die kennismaking blijkt, dat men hier met Iemand te doen heeft. Is dit het geval, dan wordt een tweede bundel met spanning te gemoet gezien.

In *Les Névroses* hadden wij, door de woeste fantasie van den jongen dichter heen, vonken van het genie zien spatten, maar ons ten slotte ontstemd gevoeld door de uitingen van dit kranke brein. ‘Geen beter remedie tegen deze ziekelijke aandoeningen - schreven wij - dan eenige volle teugen frissche, onbedorven buitenlucht.’ Rollinat zelf schijnt behoefte gevoeld te hebben aan zulk een luchtbad. *Dans les brandes* heet zijn nieuwe bundel. *Les brandes* zijn de onmetelijke, onbebouwde heidevlakten, hier van le Berry in het Fransche departement Indre et Cher, de streek waar George Sand, aan wier nagedachtenis deze gedichten zijn gewijd, op haar kasteel Nohant een groot deel van haar leven doorbracht.

Dahin, dahin! wil de dichter. *Fuyons Paris* heet het eerste gedicht:

O ma si fragile compagne,
Puisque nous souffrons à Paris,
Envolons-nous dans la campagne
Au milieu des gazons fleuris.

Nos boulevards seront des plaines
Où le seigle ondoie au zéphir,
Et des clairières toutes pleines
De fleurs de pourpre et de saphir.

Aux champs, nous calmerons nos fièvres,
Et mes vers émus que tu bois,
Jailliront à flots de mes lèvres,
Dans la pénombre des grands bois.

Viens donc, ô chère créature!
Paris ne vaut pas un adieu!
Partons vite et, dans la nature,
Grisons nous d'herbe et de ciel bleu!

Grisons nous d'herbe et de ciel bleu - een voortreffelijk voornemen. Maar de dichter vergat dat hij, Parijs ontvluchtend, iemand met zich nam, die hem niet bij voorkeur zou wijzen naar de blauwe lucht, niet naar wat vliegt in het ruim, of wat er gezonds en verkwikkends is in de natuur, maar die in de eerste plaats zijn blik zou richten op wat er kruipt langs den grond, op kikvorschen, hagedissen en insecten, die zijne aandacht zou vragen voor de minste aantrekkelijke onder de luchtbewoners, voor nachtuilen, raven en vleermuizen, en hem in aanraking zou brengen met dolle honden en vergiftigde paddestoelen. Dit toch zijn eenige van de onderwerpen, welke Rollinat in zijn nieuwen bundel bezingt. Zeker, een waarachtig dichter kan ook in de behandeling van zulke onderwerpen zijn talent ontplooien:

Poëzie schuilt overal,
Overal, mijn vrinden;
't Is de vraag maar, wie haar al,
Wie haar niet kan vinden.

B a u d e l a i r e , dien Rollinat volgt, had haar gevonden. Ondanks al het ziekelijke, het duistere en zonderlinge, dat ze kenmerkt, ondanks al hun ‘poisons enivrants’ en hun ‘parfums terribles’, blijven de *Fleurs du mal* merkwaardige gedichten, die hun eigenaardige plaats zullen behouden in de fransche poëzie der negentiende eeuw. Bij Rollinat echter hebben wij - deze bundel versterkt ons in dit gevoelen - met een tweedehands talent te doen.

Hadde hij nog voor zijne verzen een of anderen wegsleependen vorm gekozen, die tot luisteren noopt; - doch wat te zeggen van deze *rondeaux* of, gelijk hij ze met den verouderden naam noemt, *rondels*, welke het grootste deel van den bundel vormen?

Eigenlijk is, wanneer men de mannen van het vak raadpleegt, de

door Rollinat gekozen versvorm een vereeniging van *rondeau* en *triolet*. Het *rondeau* toch bestaat, volgens de Banville's *Petit traité de poésie française*, uit: 1° drie coupletten, waarvan het eerste en het derde elk 5 regels hebben en het laatste 3 regels telt, 2° een refrein, dat uit het eerste woord of de eerste woorden van den eersten versregel bestaat, en dat, zonder dat de eind-lettergrepen op iets rijmen, aan het slot van het eerste en aan het slot van het derde couplet herhaald wordt. Het *triolet* is een gedichtje van 8 regels, waarvan de eerste regel in den vierden en zevenden en de tweede regel in den achtsten herhaald wordt. Beide, *rondeau* en *triolet*, hebben slechts twee verschillende rijmuitgangen. Rollinat nu verdeelt zijn *rondels* in drie coupletten, waarvan de twee eerste elk uit 4 regels bestaan, en het laatste 5 regels telt. Van de 13 versregels worden de twee eerste in den zevenden en achtsten regel herhaald, terwijl de eerste regel als slotregel terugkeert. Deze vorm nadert meer dien van de oude Fransche rondeaux der 15e en 16e eeuw, ofschoon daarin, voor zoover wij konden nagaan, slechts de eerste, en niet als bij Rollinat de beide eerste regels, herhaald wordt.

Als voorbeeld volge hier uit Rollinat's bundel:

Le chien enragé.

Le chien noir me poursuit dans l'orage
A travers de hideux pays plats
Et tous deux, tristes comme des glas,
Nous passons labour et pâturage.

Il franchit buisson, mur et barrage ...
Et je n'ai pas même un échalas!
Le chien noir me poursuit dans l'orage
A travers de hideux pays plats.

Et songeant aux martyrs de la rage
Qu'on étouffe entre deux matelas,
Je chemine, effroyablement las,
Presqu'à bout de force et de courage ...
Le chien noir me poursuit dans l'orage!

De kleinere dichtvormen, als *rondeau* en *triolet*, hebben zeker hunne aantrekkelijkheid, mits het onderwerp in den vorm passe. Als de groote meester in hot *rondeau* wordt V o i t u r e beschouwd, de habitué van het Hotel de Rambouillet, die verzamelplaats der

17e eeuwsche *précieuses*. Er is dan ook iets *précieus*', iets gekunstelds in dergelijke dichtvormen, en zij leenen zich schier uitsluitend voor al wat gracieus, verfijnd, vernuftig, pikant is. Men kent het meesterstukje in het *triolet, Les Prunes* van A l p h o n s e D a u d e t, dat Coquelin zoo voortreffelijk voordraagt:

De tous côtés, d'ici, de là,
Les oiseaux chantaient dans les branches,
En si bémol, en ut, en la,
De tous côtés, d'ici, de là,
Les prés en habit de gala
Etaient pleins de fleurettes blanches
De tous côtés, d'ici, de là,
Les oiseaux chantaient dans les branches.

Dat is de toon van zulke gedichtjes; maar een dolle hond of een groene kikkert in een *rondeau* of in een *triolet* geven ons den indruk van *un diable dans un bénitier*.

Waar de stof voor den vorm past, heeft ook Rollinat een enkel aardig stukje, bijvoorbeeld:

Les Babillardes.

Bavardes comme des perruches,
Elles cheminent vers le puits
Qui bâille au milieu des grands buis.
- Les abeilles rentrent aux ruches.

En grignotant le pain des huches,
Elles font des haltes, et puis,
Bavardes comme des perruches,
Elles cheminent vers le puits.

Elles vont balançant leurs cruches,
Et moi, des yeux, tant que je puis,
Dans le crépuscule je suis
Ces diseuses de fanfreluches,
Bavardes comme des perruches.

Maar dit is het eigenlijk element niet, waarin een talent als dat van onzen dichter zich tehuis gevoelt. Zijne neigingen, zijn sympathiën zijn elders. Men heeft het portret tegenover den titel maar aan te zien. Die vermoeide trekken, die diepe, donkere oogen, waaruit tot zelfs de glimlach voor goed schijnt geweken, die wild

nederhangende haren teekenen ons duidelijk genoeg den man, die, al moge hij een idylliesch *Grisons nous d'herbe et de ciel bleu* op de lippen nemen, in het hart gansch andere gevoelens koestert, en die eerst recht zichzelven geeft, wanneer hij op de laatste bladzijde van zijn bundel, thans ook niet meer in een coquet *rondeau*, aldus uitbarst:

Rafales, ruez vons sans mors!
Ronce, égratigue; caillou, mords!
Nuit noire comme un drap des morts,
  Sois plus épaisse!
Je ris de votre acharnement
Car l'horreur est un aliment
Dont il faut qu'effroyablement
  Je me repaisse!....

Louis Ulbach. *Nos contemporains*. Paris, Calmann Lévy. 1883.

De tijd, toen L o u i s U l b a c h met *Monsieur et Madame Fernel*, eene voortreffelijke schildering van het Fransche provincieleven omtrent de helft dezer eeuw, een groot en rechtmatig succes behaalde, ligt reeds eenige tientallen van jaren achter hem. Hij behoort tot de veteranen onder de fransche letterkundigen. Hoewel hij behalve genoemden roman er nog omstreeks een vijftigtal andere schreef, heeft geen van die allen den schrijver *hors de pair* geplaatst. Voor het romanlezend publiek bleef Ulbach de schrijver van *Monsieur et Madame Fernel*. De moeders hebben hem bovendien leeren waardeeren en liefhebben als den auteur van het fijn gevoelde boek, *Le Livre d'une mère*.

Te Amsterdam leerden velen den jovialen man kennen tijdens het Congrès pour l'avènement des sciences sociales in 1864, toen het Koninklijk Paleis op den Dam weergalmde van allerlei, meest zeer welsprekende anti-imperialistische redevoeringen, waarin mannen als Foucher de Careil, Madier Montjan hun hart lucht gaven; toen de jonge talentvolle Michel Berend een lans brak met Alberdingk Thijm, naar aanleiding van het Mechelsche congres; toen Koo van Lennep den voorzitterstoel van de letterkundige afdeeling bekleedde, en Multatuli met zijn philippica tegen Nederland als roofstaat een grooten indruk maakte.

Een minder saillant congres, dat van de Association littéraire internationale, waarvan Ulbach de ziel is, voerde hem dezen zomer weder in ons midden.

Zijn lange loopbaan bracht den franschen publicist met de grootste mannen van zijn land in aanraking. In het boek, dat wij hier aankondigen, geeft hij ons een keur uit een tal van schetsen, welke hij schreef en voor het eerst het licht deed zien tijdens het Keizerrijk.

'Iedereen vertelt tegenwoordig zijn eigen wederwaardigheden' - zegt hij. - 'Ik acht mij daarom gerechtigd ook eens wat van mijzelven te vertellen, door meê te deelen wat ik weet van de groote tijdgenooten, die ik van nabij gezien heb, en van welke enkele, Lamartine, Victor Hugo, Sainte-Beuve, George Sand, zoowel mijn vrienden, als mijn leermeesters geweest zijn.' Bij de portretten van de genoemde letterkundigen voegt Ulbach die van Napoleon III, den Hertog van Aumale, Thiers, Louis Blanc, Mazzini en Jules Grévy. Elk 'portret', zooals hij het noemt, - wordt voorafgegaan door een hoofdstuk *Souvenirs* getiteld; sommige worden nog daarenboven door *Notes* gevolgd. Zoo vormen zij een bundel Herinneringen, in boeienden, geestigen vorm, die de 'fierté littéraire' wettigen, welke de schrijver ondervond toen hij het boek met zijn naam teekende.

Napoleon III opent de rij. In de voorafgaande *Souvenirs* vertelt Ulbach dat hij indertijd zes maanden zocht naar een drukker voer dit geschrift, en dat zes drukkers achtereenvolgens weigerden het stuk ter perse te leggen. Hij wendde zich schriftelijk tot den Keizer zelven, met verzoek dat deze den drukker van het *Journal Officiel* mocht machtigen, met hem over het drukken van deze bladzijden in onderhandeling te treden, doch zijn even waardige als vrijmoedige brief, dien hij ons in zijn geheel meedeelt, bleef onbeantwoord.

Het is trouwens zeer verklaarbaar, dat de Keizer op de publiekmaking van dit mogelijk zeer gelijkend, maar zeker weinig geflatteerd portret, niet bijzonder gesteld was.

Het stuk dagteekent van 1869. Wel is waar was het toen de tijd, waarin Napoleon de personeele regeering, welke hij tot nu toe gevoerd had, scheen te willen opgeven om, tot de parlementaire tradities terugkeerend, het autoritaire Keizerrijk in het liberale Keizerrijk te hervormen; doch dit alles ging nog niet van harte. Het was een proefneming, die, als zij slaagde, strekken moest om het Keizerrijk te bevestigen; en het was dus Napoleon zeker niet

kwalijk te nemen, dat hij niet medewerkte om een geschrift het licht te doen zien, dat strekken moest om hem, Keizer, in de oogen der natie te verkleinen. Toen echter eens de brochure verschen was, liet de Keizer, die op het punt stond den weg der vrijheid in te slaan, deze vrijmoedige beoordeeling van zijn persoon ongemoeid dienzelfden weg volgen.

De toon, waarin dit stuk geschreven is, nadert dien van het pamflet. In den aanvang treffen wij een geestige, levendige schets aan van Napoleons eerste bezoek, in 1841 als President der Republiek, aan Troyes, waar destijds Ulbach als journalist resideerde. De neef van den grooten Napoleon, reizende in dat Champagne, dat zoo gehecht was geweest aan den eersten Keizer, moest treffende herinneringen wakker roepen. De republikeinen hadden dezen tocht niet zonder bezorgdheid tegemoet gezien. Maar het bleek dat hunne bezorgdheid overbodig was. Reeds bij zijn aankomst, toen hij te paard zijn intrede in destad deed, merkten de inwoners van Troyes tot hunne teleurstelling op, dat de erfgenaam van Napoleon niets op Napoleon geleek. Aan het gebouw der prefectuur gekomen, steeg de President van het paard, en toen bespeurde men, dat hij veel van zijn ‘prestance’ verloor. De publicist, die in Maart 1869 in de *Constitutionnel* een lofrede op Napoleon III schreef, had dus wel gelijk toen hij uitriep: ‘Les jambes semblent attendre que le cheval vienne exhausser le cavalier’! Men had een toespraak verwacht; misschien wel een herinnering aan het geslacht waaruit hij sproot, aan de roemrijke dagen van weleer, een vaderlandsch woord, dat een echo zou hebben gevonden in de harten, welke hem tegentraden. Maar noch bij de aankomst, noch bij het feestmaal dat volgde, outsloot zich zijn mond. Daarop had de wijding plaats der vaandels, welke de President vervolgens uitdeelde. Die ze in ontvangst namen waren voor het meerendeel oud-officieren van het Keizerrijk, die met diepe ontroering dezen Napoleon naderden.

‘Un octogénaire - schrijft Ulbach - qui avait connu l'oncle à l'école et qui l'avait revu pendant la grande bataille, s'avança, chancelant, trébuchant, l'oeil ébloui, chantant du regard le cantique de Siméon. Ce n'était peut-être pas le commandant, mais c'était à coup sûr le chef véritable et héroïque de toutes ses légions, ce vieux soldat dont l'uniforme criait: Vive l'Empereur! et dont la voix s'etranglait. La musique s'interrompit; on écouta. Il semblait que la Champagne prêtât l'oreille pour entendre le message

que rapportait le prince de la part de l'Empereur, au pays qui s'était immolé pour celui-ci, aux vieux compagnons qui l'attendaient.

Le président ne dit rien. Il remit à ce vieillard épique, comme au premier venu, un drapeau pris dans le tas, et il manqua la plus magnifique et la plus facile occasion qui fut jamais donnée à un homme de placer un mot sublime, apporté de Paris ou de jouer une scène superbe....

La fête s'acheva décemment; puis, la distribution terminée, le président de la Republique s'en alla, comme il était venu, sans avoir laissé filtrer un seul éclair à travers cette brume qui l'enveloppait.'

Had de President in het belang der Republiek de luidruchtige herinneringen aan het eerste Keizerrijk niet willen opwekken? Was hij wellicht zóó aangedaan geweest, dat hij niet konde spreken? Of wel zweeg hij, omdat er inderdaad niets bij hem omging?

De indruk, dien Ulbach in 1849 te Troyes van dezen Napoleon ontving, heeft sedert weinig verandering ondergaan. Hij noemt hem 'un prétendant sentimental', die daaraan dat hij het gemiddelde der intelligenties van zijn tijd vertegenwoordigt, zijn succes te danken heeft. 'Obstiné dans son but, accommodant sur les moyens, infatigable dans ses recommencements, le missionnaire des *idées Napoléoniennes* n'a jamais poussé le défi jusqu'au martyre. Il serait mort trop de fois.'

De herinneringen aan Lamartine, welke de tweede in de rij is, zijn met groote piëteit geschreven. Ulbach is met den dichter der *Méditations*, in de dagen van zijn roem, maar vooral in de dagen van tegenspoed, herhaaldelijk in aanraking gekomen, en heeft voor den persoon niets dan bewondering. Over zijn talent als dichter laat hij zich aldus uit: 'L'imagination qui invente il ne l'eut pas; mais l'imagination qui colore, au feu du ciel, la pensée ordinaire et le sentiment de tous, il la posséda au suprême degré. Dans toutes ses oeuvres, vous ne trouverez pas, à proprement parler, une idée nouvelle, une forme originale. De même que M. Thiers est un *vulgarisateur* qui met à la portée de tous les notions de l'histoire ou de la politique, Lamartine est un *idéalisateur* de choses vulgaires.'

Wat Ulbach over Victor Hugo geeft, bevat weinig nieuws. Wij herinneren ens hoe wij, een paar jaar geleden, Sarah Bernhardt, vol geestdrift uitweidende over het genie van den

dichter van *Hernani*, hare bewonderende ontboezeming hoorden eindigen met de woorden: *mais il faut qu'il meure, il faut qu'il meure!* Dit Trappistenrefrein uit den mond van Doña Sol komt ons telkens in de gedachte, wanneer wij lezen wat men in de laatste jaren in Frankrijk over Victor Hugo schrijft. Men schijnt letterlijk uitgepraat over den levenden dichter. Wie nog over hem schrijven, sparen, op enkele uitzonderingen na, den ouden man, die zichzelven overleeft, en eerst wanneer hij gestorven zal zijn, zal de critiek, zijn reuzenarbeid overziende, het kaf van het koren weten te schiften en ons een portret van den dichter schenken, dat hem naar waarheid teruggeeft.

In de *Souvenirs*, geplaatst voor het *portret* van George Sand, wijst Ulbach te recht op het verrassend licht, waarin de geniale schrijfster voor ons is getreden door de uitgaaf van haar brieven, Ulbach heeft, verzekert hij ons, in verzoeking gestaan om, naar aanleiding van deze nieuwe documenten, het voor verscheidene jaren door hem geschrevene geheel over te werken. En inderdaad zal wie voortaan over George Sand wil schrijven, den kostbaren brievenschat, die een afzonderlijke studie waard is, niet ongebruikt mogen laten. Dit neemt echter niet weg, dat ons in dit portret in levendige en fijne trekken een wel niet volledig, maar toch gelijkend beeld van de merkwaardige vrouw wordt geschonken.

Deze schetsen, welke de schrijver ons onder den weidschen naam van portretten aanbiedt, verdienen de aandacht, zoowel om de vele belangrijke en karakteristieke bijzonderheden, welke zij bevatten, als om den toon van volmaakte goede trouw en oprechten waarheidszin, waarin zij geschreven zijn.

Met z'n achten, Novellen en Schetsen door Justus van Maurik Jr. Amsterdam, Tj. van Holkema. 1883.

Wij hebben groote sympathie voor het talent van den heer Justus van Maurik. Die verklaring zal zeker niemand verwonderen. Er zijn onder onze jongere letterkundigen weinigen, die met één sprong zich een zóó welverdiende populariteit hebben verworven als hij. Zijn komische kracht is onbetwistbaar, en zijn humor is niet bij de buren geleend, maar een humor van eigen bodem.

Een negentiende-eeuwsche kluchtspeldichter als de auteur van *Janus Tulp* verdient, dat hij door zijne landgenooten in eere wordt gehouden.

Men moge in theorie nog zooveel tegen den humor in te brengen hebben; men moge, het woord van Goethe: *Der Humor zerstört zuletzt alle Kunst* parafraseerend, er op wijzen, hoe de humorist gedwongen wordt het leelijke tot het uiterste te drijven en tot karikaturen zijn toevlucht te nemen, hoe hij telkens gevaar loopt van òf den grond onder zijne voeten te zien wegzinken om zich in vage abstracties te verliezen, òf in de platte werkelijkheid te blijven steken, - zoodra wij een humorist van de echte soort, een Sterne, een Dickens of een Labiche ontmoeten, verdwijnen al die theoriën en geven wij ons gaarne over aan die gezondste van alle menschelijke excercitiën, aan een hartelijken gullen lach.

Zoo gaat het ons ook tegenover den heer van Maurik, al is hij geen Labiche of geen Dickens. De lach, dien zijn tooneelstukken en zijn humoristische schetsen ons afdwingen, heeft ons meer dan eens ontwapend.

Toch moet ons, bij alle waardeering van zijn talent, de bekentenis van het hart, dat naar ons oordeel de thans door hem uitgegeven bundel, *als geheel*, zijn roem als humorist niet zal verhoogen. Het komt ons voor dat de heer van Maurik, met zijne natuurlijke opgeruimdheid, met zijn gave om de koddige zijde der dingen op te merken, zich den tijd niet gunt om uit de grappen, die hem invallen, uit de karikaturen, welke zijne fantasie of het werkelijke leven hem aan de hand doet, een keus te doen, deze komische figuren van alle zijden te bekijken, al wat er werkelijk belachelijks in hen is er uit te halen, en tegelijk van den vorm, waarin hij zijne luchtige en kluchtige schetsen kleedt, zooveel werk te maken, dat zij ook daardoor verdienen te blijven leven.

Wanneer wij ons niet bedriegen, is het meerendeel van de thans hier verzamelde stukjes het eerst in een dagblad of een weekblad verschenen. *Klaas Komijn op de Beurs* heeft, toen hij zijne apparatie deed in het weekblad ‘de Amsterdammer’, heel wat doen lachen. De eigenaardigheden en onaardigheden van het publiek, dat de Beurs bezoekt, zijn zeker door den heer van Maurik met veel geest geteekend (zijn plattegrond van de Beurs kan een kostbaar document worden voor den toekomstigen geschiedschrijver van het Amsterdam der 19de eeuw); maar het zout, waarmede deze schets is toebereid, schijnt ons, nu het stuk in boekformaat voor ons ligt,

soms wel wat rijkelijk grof. De lust om een invallende aardigheid terstond te plaatsen, speelt den schrijver ook nog andere parten. Zijn Klaas Komijn, de 15jarige kantoorbediende, valt nu en dan uit zijn rol, en zegt dan geestigheden die, al heeft hij ze ook van zijn vriend Nathaniël gehoord, in zijn mond zonderling klinken. Zoo bijvoorbeeld deze definitie van *Koers:* 'Koers is voor diegeen die verkoopt altijd te *weinig*, voor diegeen die koopt altijd te *veel*, en voor den makelaar wat hij krijgen kan.'

Het grappigste en verdienstelijkste stuk in dezen bundel achten wij *Een pleizierige nacht*. Het onderwerp is niet nieuw: een zestienjarige jonge juffrouw, door de lectuur van Rinaldo Rinaldini, voorafgegaan door de bijwoning der vertooning van Jack Sheppard, zenuwachtig geworden, meent 's nachts voeten onder haar bed te zien, brengt het gezin in rep en roer, en laat de politie in huis halen, totdat het blijkt dat het voorwerp, dat al die beroering te weeg bracht, bestaat uit een paar sloffen, die de behanger had laten staan. Van dit overbekende avontuur heeft de heer van Maurik een kluchtige vertelling weten te maken, die goed is opgezet, waarvan de bijzonderheden gelukkig gekozen zijn en de spanning tot aan het slot is volgehouden.

Onder het overige achttal bevinden zich een paar ernstige novellen, *De Heks van Kemmenau* en *Inséparables*, terwijl ook de novelle uit de tooneelwereld *Een slot dat pakt*, jammer genoeg! tragisch eindigt. 'Jammer genoeg,' - want hoe verdienstelijk alles ook geschreven zij wat in deze novellen betrekking heeft op de tooneelwereld, waarin de heer van Maurik tehuis is, terugstootend is het onwaarschijnlijk slot, waar de schouwburgdirectie een treffend stervenstooneel, dat zij in een aangrenzende kamer afluistert, voor de repetitie van een drama houdt, en den doodsnik van een ongelukkige met handgeklap en bravo's begeleidt.

Wanneer wij ten slotte - want het is ons voornemen niet elk van de acht novellen afzonderlijk te bespreken, en, na de algemeene opmerking in den aanvang van deze aankondiging, wijzen wij het liefst op hetgeen ons goed geslaagd voorkomt - *Hein de kruier* een aardige schets noemen van de bekende Amsterdamsche kruierstype, die zich, ondanks alle internationaal verkeer, nog maar niet door den 'dienstman' laat verdringen, dan nemen wij tevens de vrijheid dit oordeel met de volgende aanhaling te staven, al durven wij ook de eerste zinsnede niet citeeren als een model van sierlijk Hollandsch:

'Niemand dan hij kon u zoo goed informeeren omtrent de

soliditeit van dezen of genen, met wien ge te doen hadt - daarin zocht hij zijn evenknie! Antwoordde hij, op uwe vraag: Hein! hoe is die of die van betalen? met een zuur gezicht en een zacht fluiten tusschen de gespitste lippen, dan beduidde dat zooveel als: “Voorzichtigheid is u aan te bevelen.”

Trok hij zijn stompen neus scheef, terwijl hij het hoofd bedenkelijk schudde, dan was 't met den cliënt een graadje erger; maar uitte Hein 't woord “a f b l i j v e n”, gevoegd bij een afwerende beweging der linkerhand, dan zou 't onverantwoordelijk zijn geweest, den persoon in quaestie crediet te verleenen.

Stak hij daarentegen zijn lippen vooruit, terwijl hij zijn “versnapering” verschuivend, met de oogen knipte en een paar malen kuchte, dan beteekende dit: “de man is redelijk goed.”

Zijn mimische bekwaamheid bereikte evenwel het toppunt, wanneer hij wilde aanduiden: “heel goed van betalen”. In dat geval trok hij zijn rosse wenkbrauwen omhoog, lachte witjes en maakte met de rechterhand de beweging van geldtellen, terwijl hij tusschen de lippen “Prrrt!” zei.

“Puik solide”, vertolkte hij eenvoudig door zijn geliefdkoosd “a l s d e B a n k.”’

Hoe zou soms de critiek van *Hein de Kruier* de kunst wenschen te leeren, om zooveel en zooveel gewichtigs zoo duidelijk en met zoo weinig woorden uit te drukken!

Bibliographische mededeelingen **van Christiaan Sepp, Theol. Dr. en rustend predikant. Leiden. E.J. Brill, 1883.**

Dr. S e p p heeft met zijne kerkelijke bediening de liefde voor de wetenschap niet afgelegd. Integendeel hij heeft zijn welverdiende rust ingewijd door een werk dat, wat zorgvuldige bewerking en grondigheid betreft, zich volkomen aansluit aan zijn vorige geschriften. Het opstel in dezen bundel: ‘De bibliotheek eener koningin’, dat op de belangwekkende figuur van Maria van Hongarije, de zuster van Karel V, een nieuw licht doet vallen, zal vooral de aandacht der lezers trekken. Maar ook in de overige bijdragen, die over de geschiedenis van meer of minder bekende personen en geschriften wetenswaardige bijzonderheden bevatten, zul-

len zij de nauwkeurigheid en rijke kennis van den schrijver waardeeren.

De vrijstelling van den eed voor de doopsgezinden, door Johs. Dijserinck. Haarlem, de Erven Loosjes. 1883.

De belangrijke historische studie, welke de heer D y s e r i n c k , nu juist een jaar geleden, in ons tijdschrift wijdde aan de vrijstelling van den eed voor de Doopsgezinden, heeft thans afzonderlijk het licht gezien, verrijkt met een handschrift en bijlagen. Het uitvoerig naschrift, dat in de Gids achterwege bleef, omdat de schrijver zijn studie binnen de grenzen van het zuiver geschiedkundig betoog wilde houden, bevat een ernstige vermaning tot de Doopsgezinden om zich het voorrecht, hetwelk de vrijstelling van den eed hun schonk, waardig te maken, en tevens eene krachtige opwekking om de hervorming der maatschappij, welke eens tot geheele afschaffing van den eed moet leiden, te bevorderen door bij opvoeding en onderwijs in het hart der jeugd liefde tot de waarheid te kweeken, door hun de kracht te doen verstaan van dat edele *ja* en *neen*, dat geen tegenspraak duldt tusschen gedachten en woord, geen strijd tusschen woord en daad.

De bijlagen bevatten een afdruk van de beide brieven van Prins Willem 1 en van Prins Maurits in zake de vrijstelling van den eed voor de Doopsgezinde poorters te Middelburg, en voorts een facsimile van de op een los blaadje in het resolutieboek der Amsterdamsche vroedschap gevonden aanteekening van de stemming van 23 Mei 1578, toen over de vraag, of men de Doopsgezinden alleen op de belofte als poorters zou toelaten, ten slotte de stemmen staakten.

Een en ander zal zeker bijdragen om de belangstelling, waarmede de degelijke studie van den Vlissingschen geleerde ontvangen werd, nog te verhoogen.

E. van der Gheijn Jr, *Van Oost naar West, in lichtbeelden en silhouetten. Deel I In het Oosten, Deel II In het Westen*. Dordrecht, J.P. Revers, 1883.

Het is ons altijd voorgekomen, dat de strijd, dien de liberale

partij tegen het oude koloniale stelsel heeft gevoerd, een der schoonste bladzijden vult van hare geschiedenis. Wie zal ontkennen dat er destijds fouten zijn begaan, groote fouten zelfs? Het behoeft niet meer verbloemd te worden, dat in den ijver om misbruiken te doen ophouden, de grenzen der voorzichtigheid niet altijd zijn in acht genomen: dat sommige hervormingen te snel zijn tot stand gebracht, andere te langzaam; dat men niet altijd juist heeft geoordeeld in de keuze van datgene, waartegen men inzonderheid den aanval richten moest. Maar schoon was het beginsel, waarvoor men in de bres sprong, het vaandel, dat men omhoog hief. En het was in waarheid een liberaal beginsel. Immers dat was de oude koloniale politiek: de koloniën te beschouwen of te behandelen als m i d d e l e n tot bevordering van de welvaart des moederlands; ze niet aan te merken als met ons op eene lijn staande, wat hare aanspraken betreft of behartiging van hare belangen, maar als aan het moederland ondergeschikt. Hiertegenover stond het groot beginsel, dat de liberale partij op den voorgrond plaatst: de koloniën bestaan niet om onzentwille, maar om haars zelfs wille, en zij moeten geregeerd worden op zoodanigen voet, dat haar bevolking de beschaving deelachtig wordt, waarvoor zij vatbaar is. Wat heeft ons bewogen om het oude stelsel te bestrijden? Waarom is ten slotte de staf gebroken over alle culturen op eene na, zijn de hoofden beter bezoldigd en de gedwongen leveringen en diensten hun ontnomen, is het Preanger stelsel afgeschaft, laatste herinnering aan de dagen der Compagnie? Was het een volkswaan van het oogenblik, die dat alles heeft veroorzaakt en waardoor velen onzer zich lieten medesleepen? Neen, het was de kracht van een overtuiging, die steeds algemeener werd. Onthullingen waren gedaan, die ons een blos op het gelaat hadden geworpen. Het geweten der natie, jaren lang sluimerend gebleven, was eindelijk ontwaakt. Niet langer mocht het harde woord op ons toepasselijk blijven: ‘Er ligt een roofstaat aan de zee - tusschen Oost-Friesland en de Schelde.’

Indien wij echter den schrijver van het boek, dat hier wordt aangekondigd, wilden gelooven, zouden wij van het ontstaan der liberale koloniale politiek een geheel andere voorstelling moeten geven. De zaak heeft zich dan aldus toegedragen. Eenige heeren, die zich in Indië ‘met het bloed en zweet van de Javanen hadden verrijkt, zijn als Indische specialiteiten op het kussen geraakt en de goê gemeente, die van Oostersche toestanden minder weet dan

stuurlui aan den wal,' heeft hen nagebauwd. De eene steen na den anderen van 'het kranig kolossaal gebouw onzer vaderen' moest worden afgebroken. 'Niet genoeg het goede voorbeeld van Engeland te hebben gevolgd met afschaffing der mensch-onteerende slavernij, weg ook met heerediensten, een vermomde zuster van deze; weg met het cultuurstelsel of gedwongen arbeid - het systeem van Van den Bosch, dat millioenen in Neêrlands schatkist vloeien deed; - naar den duivel met passen voor Javanen en hun lantaarnloopen na zonsondergang, ten gerieve van den Europeaan en de algemeene openbare veiligheid; naar de maan met een artikel in het politie-reglement, waarbij de inlander met straf wordt bedreigd, indien hij zijn meester, als een bedorven kind, geldvoorschot afdwingt en vervolgens aan den haal gaat, maar liever ingelascht eene bepaling, waarbij men ƒ 25 boete oplegt aan den Europeaan, die het waagt naar een Javaan, al beliegt en bedriegt deze hem openlijk, maar een vinger uit te steken, die eenigszins krachtig aankomt,' Bl. 30. In al zijne volmaaktheid moest het 'slooping-systeem' worden toegepast. En dit is geschied. Aan de reeks der dwaasheden heeft niets ontbroken...

Het zou niet de moeite waard zijn van een geschrift als dit kennis te nemen, indien het geheel op zichzelf stond. De wildheid, waarmede in dit werk over allerlei zaken wordt geoordeeld, vindt slechts haar gelijke in de aanmatiging, waarmede de schrijver zich doorgaans uit. Merkwaardig is reeds de voorrede. Daar wordt ons met groote plechtigheid verkondigd, 'dat hervormingen, welke in Europa of Amerika, in overeenstemming met den tijdgeest doelmatig mogen heeten, niet, in een kunstmatig kader, onvoorwaardelijk passen voor het Indië van Nederland.' Schrijver acht dit - 'in onzen tijd van algemeene verlichting, van bliksemsnellen vooruitgang, van overprikkelende beschaving, in onze grootsche, ontzagwekkende 19e eeuw van stoom en electriciteit' - 'stout gezegd.' En, gedachtig aan Luther, voegt hij er bij: 'Hier sta ik. Wellicht met een individueele opinie, alleen. - Maar ik kan moeielijk anders - waartoe mij helpen de geest en de daden van ons roemrijk voorgeslacht.' - Dit is eenvoudig vermakelijk; gelijk trouwens meer in dit boek, waaraan wel niemand, die het gelezen heeft, groote waarde zal toekennen. Doch, zooals gezegd is, de verschijning van zulk een werk is geen op zichzelf staande zaak. De gedachten die er in uitgesproken worden, geven met een

zekere mate van nauwkeurigheid te kennen, wat er in Indië omgaat in de hoofden van velen. Het is er in sommige kringen de mode geworden op Nederland te schimpen, en op de liberale partij inzonderheid. Haar Javanenliefde heet louter vertoon. Zij is even baatzuchtig als elk ander, doch huichelt er alleen nog bij. En voor zoover zij oprecht is, bestuurt onkunde hare adviezen. Zij kent Indië niet. Zij redeneert uit onvolkomen gegevens. En daaraan is het te wijten, dat alles in Indië zoo slecht gaat vergeleken bij vroegere jaren, toen Westersche denkbeelden niet werden toegepast op Oostersche toestanden.

Degenen, die zoo spreken, moeten echter één ding weten. Het is, dat hunne woorden, om diepen indruk op ons te maken, blijken moeten dragen van meer studie, meer belezenheid dan doorgaans het geval is. Gaarne willen wij toestemmen, dat men, door in Indië te vertoeven, vele zaken beter leert begrijpen en beoordeelen, dan men ze ooit kan leeren begrijpen en beoordeelen, zoolang men Indië slechts kent uit de boeken. Doch men vergete evenmin, dat ook uit de boeken over Indische toestanden het een en ander, zeer veel zelfs, dat *hoogst* wetenswaardig is, geleerd kan worden. Aanschouwing, namelijk, doet ons het verleden der dingen niet zien, en het verleden van Indië moet gekend worden, zal men de koloniale politiek, die in den laatsten tijd wordt gevolgd, recht waardeeren. Het is waar, zich die kennis eigen te maken, vordert arbeid. De bronnen, waaruit zij te putten is, zijn zeer omvangrijk. Doch wie zich dien arbeid heeft getroost, wie zich een beeld heeft gevormd van al de ellende, al de corruptie, van het oude stelsel, verlangt krachtiger gronden om in het afbreken van dat stelsel enkel sloopingsmanie te zien, dan hem gewoonlijk worden voorgelegd. Om kort te gaan, de Europeanen, die thans in Indië zijn of van daar terugkeeren, zouden, naar onze meening, wel doen, alvorens zij zich opwerpen om het liberale stelsel te bestrijden, met eenige kalmte den oorsprong van dat stelsel na te gaan. Een weinig boekenkennis Mijne Heeren, kan u nuttig zijn. Zij zal wellicht uw toon wat matigen, uw taal wat kuischen, wanneer gij spreekt over de thans gevolgde richting; zij zal de overtuiging bij u wekken, dat, mogen de fouten, die men begaat, nog talrijk zijn, althans een betere geest onze koloniale politiek bestuurt, en dat de ‘Oostersche begrippen’ die men eertijds in Indië toepaste, veelal wanbegrippen waren.

De troon van Engeland.

I.

Juist op het uiteinde van het dorp stonden nog twee huizen. Zij waren door een stuk akkerland van de overigen in de rij gescheiden. Het eene was groot, het andere klein. In het grootste, dat tevens het verste was, woonde de onlangs te dier plaats benoemde notaris Soncke, in het andere Karel Start met zijne dochter. Start hield een kleinen snuif- en tabakswinkel, had eene geit en konijnen en eenige roeden land aan de tegenovergestelde zijde van het dorp in pacht. Dit bewerkte hij zelf. Alle dagen in den winter, omtrent drie uren van den namiddag, piepte zijn hekje, klonk zijn belletje, en trok Karel Start met eene loofmande of soms met een kruiwagen, dien hij door zijn huis moest voeren - want hij bezat geen poortje - naar zijn akkerstuk; groot van gestalte was hij, gebogen, met een bruin aangezicht en de zwarte tipmuts over de ooren getrokken; en met valavond keerde hij terug, zwaarbeladen met beetwortels, rapen, koolbladen en dergelijk dierenvoedsel meer. Hij sprak tegen niemand en niemand sprak tegen hem, tenzij de gebruikelijke woorden ‘goênavond’ of ‘goêndag’, welke hij nog meesttijds binnensmonds bromde zonder degenen, die hij ontmoette, aan te zien. Hij scheen op alle menschen kwaad.

Zijne dochter heette Marie, maar hij noemde haar Maaie, in het dorp zei men Maaiken of ‘het dwaashoofd’ als men van haar sprak. Het was een meisje van acht en twintig jaar oud, tamelijk lang, buitengewoon tenger van gestalte, met schoone, bruine oogen, eene gezonde kleur, smalle wangen en kleine paarlentanden. Hare moeder was veel jaren geleden aan eene zenuwziekte gestorven, daarvan scheen Maaiken wel wat over-

geërfd te hebben: er lag iets onrustigs in hare bewegingen; bij de minste gemoedsaandoening kleurden hare magere wangen met een hoog rood, hare lippen trilden en eene zenuwachtige schudding kwam vluchtig in haar hoofdje. Evenals haar vader leefde Maaiken zeer afgezonderd; zij scheen er van jongs af geene behoefte aan gehad te hebben met andere meisjes om te gaan, feesten op te zoeken of naar gezelschap uit te zien. Wanneer in hare vroegste jeugd, de eene of andere jongeling, welke in het winkeltje om sigaren of tabak kwam, eene onschuldige lachrede uitbracht, schrikte zij op, overijlde zich in het bestellen met eene vurige kleur, hield zich heel ernstig en zweeg hoorbaar. Tegen andere klanten zegde zij niet veel meer dan, dat het weder schoon of slecht was, dat de dagen kort werden, de wegen vuil lagen of het thans goed om te wandelen was. Evenmin scheen zij er belang in te stellen, wanneer haar eene nieuwmaar werd verteld. In hare kinderjaren kon zij met andere kleinen niet overeenkomen en speelde alleen; later hadden haar soms wel jonge meisjes opgezocht en mede gevraagd om des Zondags of met het schemeruur samen een toertje langs de achterbuurten te doen, doch te vergeefs; zij bleef liever tehuis, verklaarde zij zonder omwegen. Dit stemde hare dorpsgenooten niet tot genegenheid en daarom noemde men haar ‘het dwaashoofd.’

Maaiken was buitengewoon schuchter en tevens grootsch van aard; daardoor werd zij linksch; want gestadig dacht zij aan den indruk, dien ze maakte, en de bekommernis van onbehendig te schijnen had haar eene zekere affectatie aan doen nemen, waaronder zij hare vreesachtigheid verborg. Maaiken bezat een hooge meening van haar zelve - een zeer hooge - en geen wonder: zij wist iets aangaande hare afkomst. Meester Konkelmans had het aan Vader gezegd; Meester Konkelmans was zijn eenige vriend, een oud-onderwijzer, welke op eene afgelegene wijk menigvuldige jaren achtereen had school gehouden, en thans stil in het dorp was komen leven. Meester Konkelmans was hoog geleerd; hij wist alles; hij bezat vele boeken en van kindsbeen af had Maaiken het vernomen: Vader had recht op den troon van Engeland: zijn naam was *Stuart*, maar de *u* was onderweg gebleven, zei Meester Konkelmans. Ja, van die familie moest hij afstammen, en indien alles volgens billijkheid gegaan ware,

dan zou Vader koning wezen en Maaiken koningin worden na zijn dood! Aanspraak mogen maken op een troon en in een klein, onaanzienlijk huisje wonen, dat vreemden, in de schaduw van den grooten bouw zooals het stond, zelfs in 't voorbijgaan niet bemerkten, op het land arbeiden of snuif raspen en tabak snijden, dat was wel pijnlijk voor Karel Stuart en zijne dochter!

Meester Konkelmans had het altemaal uiteengedaan: er was in Engeland een koning geweest, die Karel Stuart heette en onthoofd was geworden, eene koningin, vroeger nog in Schotland - maar dat kwam overeen uit - Maria Stuart genaamd, en die ook ter dood was gebracht; na hen hadden nog andere leden van die familie geheerscht, totdat de laatste uit Engeland was verjaagd.

'Maar,' zei Meester Konkelmans, den eenen wijsvinger op den anderen drukkend, 'daar zijn afstammelingen van overgebleven, welke op het vasteland gevlucht zijn.' -

Karel Start wist, dat zijn grootvader een vreemdeling was en men hem in het dorp 'de Engelschma' noemde. - Er bestond geen twijfel, verzekerde Meester Konkelmans, alles zou eens te rechte komen.

Het kleine Maaiken zat van in hare vroegste jaren te luisteren naar het gesprek der beide mannen. Haar vader zuchtte.

'Alles duurt maar zijn tijd,' zei Meester Konkelmans, 'er zal een oogenblik verschijnen, waarop uwe partij weder aan het hoofd, den rechtmatigen erfgenaam zal opzoeken. Ja, het ware niet onmogelijk, dat hier eens op zekeren dag een rijtuig aan de deur stilhield om u af te halen met uwe dochter, en u de kroon aan te bieden, die u toekomt.'

Maaikens kinderoogen schitterden en zij hijgde ontsteld bij dit vooruitzicht.

'Als ik koning ben,' sprak haar vader beschermend tot zijn vriend en klopte hem half duizelig over zooveel grootheid, half ongeloovig over de voorspelling, vertrouwelijk op den schouder:

'Als ik koning ben, zult gij mijn eerste minister wezen!' -

II.

Het was wellicht om zijn eigene geleerdheid aan den dag te brengen, dat Meester Konkelmans daar zoo gaarne over sprak. Ook ware het overdrijven van te zeggen, dat Karel

Start en zijne dochter hem geloofden, als hij van hun recht op den troon van Engeland gewaagde; er ontstond niettemin een twijfel in hen: Meester Konkelmans wist toch zooveel, - ja, indien het eens waar moest wezen! - Neen, onmogelijk. Ja maar toch, wie weet, indien nu eens tegen alle waarschijnlijkheid dat rijtuig kwam om Vader af te halen? O, Maaiken beefde met eene koortsige kleur bij de gedachte! Zij was schier ongeleerd, kou nauwelijks in haar kerkboek lezen en had geen klaar begrip van een troon, noch wat de vereischten waren om er op te geraken; doch zij wist, dat koningin zijn het hoogste was en vroeg zich af, wat zij met haar rijkdom zou doen. Dat vond zij al dadelijk: zij zou hare broeders en zusters allen met schatten overladen, want Maaiken had vele halfbroeders en halfzusters; hare moeder was weduwe, toen Karel Start ze huwde. Zij waren allen verspreid: de oudste was keukenmeid en met eene Fransche familie naar Parijs getrokken; eene andere was kamenier in een adellijk huis, deze laatste kwam soms nog eens naar het dorp, van de eerste kregen zij bijwijlen brieven met eene banknoot er in. Drie broeders en eene zuster waren getrouwd en in den kleinen ambachtstand en woonden elders. Ja, Maaiken zou hen en hunne kinderen gelukkig maken, en geld met handvollen aan de armen van haar dorp uitstrooien. Zij wist wel, dat het altemaal verbeelding was, herhaalde zij steeds in zich zelve, en toch, die gedachte was met haar opgegroeid; dit hooge besef over hare eigenwaarde en de geringe bevrediging, welke aan hare grootsche plannen te beurt viel, hadden het terughoudende en menschenschuwe, dat in heur aard lag, ontwikkeld, en evenals Vader was zij geneigd uit de hoogte op anderen neder te zien in al de onschuld haars kinderachtigen waans.

Vader ook dacht aan het rijtuig, en verbeidde het sedert jaren; hij was om zoo te zeggen de laatste van het dorp en moest in zijne meening de eerste zijn! Wanneer hij een druppel te veel had, hetgeen overigens maar zelden gebeurde, scheen hij als een andere mensch: zoo stilzwijgend hij steeds was, zoo gespraakzaam werd hij dan; gewoonlijk gewaagde hij van zijne eischen niet, maar bij zulke gelegenheden liet hij dubbelzinnige woorden hooren: er kon een tijd komen, waarop allen den hoed voor hem afnemen zouden; dan viel hij uit op de trotschen, welke hem minachtten, hem Karel Stuart, hem, den opvolger van de koningin van Engeland!

‘Hieronder moeten zij, hieronder moeten zij allen passeeren,’ tempeestte hij langs de straat, den arm recht voor zich uitstrekkend, terwijl hij er met de andere hand onder wees, ‘hieronder allen groot en klein.’ Hij stond en zwenkte van den eenen kant der straat naar den anderen; de jongens liepen hem na en achtervolgden hem tot aan zijn hekje, waar het ontstelde en beschaamde Maaiken hem afwachtte.

‘Mijn naam is Stuart,’ riep hij, op de borst slaande en ‘hieronder,’ schreeuwde hij nog in huis, tot men door het toewerpen der binnendeuren, zijne stem op straat niet meer vernemen kon.

Des anderendaags trok Karel Start in den morgen met zijne spade, of des namiddags met zijne mande naar zijn akker, juist alsof er niets gebeurd ware, dat hem in de oogen der buren vernederen kon, en bromde zijn goeden dag even misnoegd zonder opzien als te voren.

III.

Benevens zijne groote, onbevredigde heerschzucht, waarvan de bestendige gedachte eerder tot voedsel voor zijne verbeelding strekte, dan hem ter kwelling was, bezat Karel Start een in de oogen van onverschilligen klein, doch oprecht verdriet. Het huisje, dat hij bewoonde, behoorde hem toe. Lange jaren had het alleen gestaan, te allen kant open aan lucht en zonne, totdat de rijke boer Vlieger het akkerstuk daarnevens aangekocht, en er zich een huis op laten bouwen had: het groot huis juist langs de Oostzijde. Er was maar een smal gangetje tusschen Karel Start's keuken en de hooge muren, zoodat het er zelfs in den zomer duister bleef. Behalve dit waren er vensters in de nieuwe woon, welke hem volgens hij beweerde, allen vrijdom ontnamen. Meermalen had hij zijn buurman bedreigd een proces tegen hem in te spannen; want daar zijn grond wat lager lag dan het nevens staande huis, zoo moest hij nog daarenboven al het schuur- en schotelwater dezer ruime woning ontvangen en afleiding verleenen. De hof ook sprong achter den zijnen uit; een kastanjeboom, thans groot geworden, verspreidde zijne takken op het uiteinde over den langs twee zijden ingesloten eigendom van Karel Start, en bovendien had de rijke boer in het Zuiden een

zomerhuisje met blauwe, roode en gele vensterruitjes laten bouwen, dat van zijn buurmans tuintje, ten minste op den verstgelegen hoek, een soort ijskelder maakte. Karel Start beweerde zelfs, dat de muur op zijn grond stond, en toonde het onrecht met luide verontwaardiging aan zijne aangetrouwde kinderen, als deze hem kwamen bezoeken, en aan Meester Konkelmans.

‘Gij moet hemelscheiding vergen,’ raadde deze, naar den kastanjeboom wijzend, ‘gij moet daarmede beginnen en vervolgens zien, wat u te doen staat.’

‘Hemelscheiding’, herhaalde Karel Start als in gepeinzen, zuchtte en schudde het hoofd.

Op zijn grond en wel in de vinkoornen haag stond ook een boom: het was de slanke, prachtig opgeschoten stam van een esch, die zijne takken nog al verre over den burenbogerd uitstrekte. Deze boom behoorde hem toe, deze boom had zijn eenig zoontje, zijn kleine Lardus, geplant. De knaap was dood en de vader hield aan den esch; om niets ter wereld had hij er vrijwilig het snoeimes op laten zetten, en vreesde voor wederwraak, indien hij den kastanjeboom moest doen afstompen. Hij zegde dat niet aan zijn vriend Konkelmans noch aan iemand, maar Maaiken wist het wel: zij zag hem bijwijlen tegen den avond, als hij in zijn tuintje rondslenterde, blijven staan, opzien naar de kruin, en hoorde hem binnensmonds onverstaanbare woorden prevelen; soms sloeg hij de armen rond den stam, als in eene omhelzing: ‘Om te meten, hoe dik hij reeds is,’ sprak hij tot Meester Konkelmans, die hem eens onvoorziens in deze houding betrapte.

Maaiken ook vereerde de nagedachtenis van dat broertje, dat zij wel terug bij haar wenschte. Indien Larduusken geleefd had, dan zou hij de opvolger van den troon van Engeland wezen, had Meester Konkelmans gezeid. Om het even, gaarn had Maaiken om hem weer te hebben, afstand van alle aanspraak daarop gedaan. Zij herinnerde zich nog het een en ander van hem: dat hij, kleiner doch feller dan zij, haar soms onverhoeds van den grond ophief en ondanks haar tegenstribbelen, met haar in de kamer ronddraafde. Zij wist het nog heel goed, dat zij samen in het vochtige tuintje huisjes van mos maakten en zij hare popjes van vijf centen er in zette, en dat Vader hun eens in de houtmijt een kotje had uitgeruimd, dat hun tot speelplaats diende. Zij herinnerde zich nog dien Zondagnamiddag, dat zij

aan de deur van het schuurken speelden, die met een balk vastgezet stond, en dat ineens de balk op het hoofd van Larduusken gevallen was; dat het bloedde en hij zijne hand er op drukte en duizelig en bleek tegen den muur leunde, en zij weggeloopen was. Had zij den balk omgestooten, of was het Larduusken zelf geweest? Zij wist het niet. Doch wat zij goed onthouden had, dat was, dat Moeder haar 's anderendaags langs het smalle, steile trapje had naar boven gedragen om Larduusken nog eens te zien - Larduusken, die wit en roerloos met een doek aan het hoofd in het bed dood lag, en zij wist ook nog, dat er heele manden koeken in huis gebracht werden, en dat haar broertje door vier kleine jongens was naar het graf gedragen, en er beeldekens, - o zooveel en zulke schoone! op het laken, dat de kist overdekte, vastgestoken waren. En toen, toen had zij de koeken aan de kinderen mogen helpen uitdeelen: aan elk twee, dat wist zij nog zoo goed, en dat Moeder schreide en Vader haar het stilzwijgen oplegde, als zij later van Larduusken sprak.

Het was een treurig hoveken: in het voorjaar, eer de bladeren op de boomen stonden, bloeiden er ontelbare sneeuwbelletjes langs den muur; wat later nog groote goudgele Paaschleliën, maar verder op het seizoen groeiden er de penseebloemen bleek en klein, met lange stengels in de schaduw.

Ja, het was een vochtig, treurig hoveken.

IV.

Toen de rijke boer, nu pas een jaar geleden, gestorven was, had Karel Start moed geschept; alles ging veranderen: de nieuwe eigenaar zou voorzeker den kastanjeboom doen vallen en het zomerhutje, dat toch tot niets diende, afbreken. Maar notaris Soncke had het huis gekocht, daarenboven het paard, het rijtuig, den knecht Djaaksken, en de meid Thecla overgenomen. Dit was de herneming van den oorlog, dacht Karel Start, die in een soort zwijgende vijandschap met deze twee personen leefde, evenals hij met hun meester had gedaan.

Notaris Soncke vermoedde er niets van: het was een ongehuwd man van veertig jaren, welke zeer lang aan zijne examens gestudeerd, en vervolgens zeer lang op eene benoeming had moeten wachten,

omdat zijne politieke gezindheid niet aan het bestuur van 's lands zaken stond.

Het was een zeer stille mensch, breedgeschouderd, met een groot gelaat, dat door den vorm en den baard aan een pijpenkop deed denken, en evenals een dusdanige niet scheen te kunnen lachen en waarvan de uitdrukking niet veranderde. Hij had dikke lippen en was eerder klein dan middelmatig van gestalte. Hij scheen niet te weten, dat hij buren had en geboortig van eene stad, weigerde hij hun, wellicht onwetend van de gebruiken te lande, wellicht uit onachtzame onverschilligheid, den goeden dag. Maaiken en haar vader verfoeiden hem.

Als zij samen na den middag een toertje in hun hoveken deden en onveranderlijk tot hunne kwelling bestatigden, hoe slecht er alles groeide, hoe zwart en killig de grond er was, hoe de aardwormen er huisden, en den notaris op de bank onder den kastanjeboom ontwaarden, welke het dagblad in de hand hield en geene acht op zijne buren gaf, kon Karel Start niet nalaten zwaar te zuchten, of een dubbelzinnig woord van klacht te uiten over het onaangename van vreemde muurschaduw op iemands eigen erf; en Maaiken draaide zich bestendig met den rug naar hem. Tegen Thecla, de bejaarde meid, sprak zij evenmin, en deze had de gewoonte, tergend en zonder een woord te blijven staan, wanneer zij met groenten uit den moeshof kwam, en het meisje, in haar tuintje werkzaam, uitdagend aan te zien. Djaaksken, de oude knecht, was de eenige, welke onvermoeide pogingen aanwendde om met zijne buren in vriendschap te blijven; soms riep hij een woord van over de haag, als hij den paardenstal mestte of de wegelingen stak:

‘Dag gebuur,’ zei het levendige, opgeruimde ventje en Karel Start bromde ook: ‘Goendag.’

‘Schoon weer,’ riep Djaaksken nog, ‘de erwten zullen groeien.’

‘Schoon of slecht, mij is het onverschillig, het is toch al verloren moeite,’ klonk het antwoord, terwijl de misnoegde buurman zijne spade in den grond stak om er een oogenblik op te leunen, aleer weder zuchtend aan het spitten te gaan, ‘ware het niet, dat ik elders land heb, dat ik duur genoeg pacht - een halven frank de roede! - ik zou van honger sterven, geloof ik. 't Is eene schande,’ voleindigde hij, naar het zomerhuisje en den kastanjeboom wijzend.

Djaaksken floot een deuntje.

‘Zeg mij eens,’ herbegon Karel Start, ‘wanneer die opeter valt? bezie mij dat weder’ en hij raapte een afgestoken boomwortel uit de mulle aarde op, - ‘kijk, ze zitten tot hier.’ Zijn toon was toornig: hij had zich zelven opgewonden.

‘Karel,’ antwoordde Djaaksken op zijne beurt, ‘ik kom daar niet gaarn tusschen, het zijn eigenlijk mijne zaken niet.’

‘Neen, maar gij ziet toch, wat ge ziet. En dan, al die vliegen in den zomer met den paardenstal zoo dicht bij; het zal weer wat zijn, laat het warm gaan worden!’

‘Ha vliegen, ja!’ zei Djaaksken, die niet meer wist, wat antwoorden.

Als hij tegen Maaiken sprak, gaf deze hem nog korter bescheid; het zenuwachtig meisje kreeg dadelijk eene verkropte stem in het levendig besef van het hun aangedane onrecht. Nochtans kwam zij meer dan eens aan de haag uitdagend op:

‘Zeg eens, Djaak,’ - als het winter was -, ‘gaat Thecla weer schuren en eene ijsbaan van ... ons wegeltje maken?’ de laatste woorden waren nauw verstaanbaar uit oorzaak harer ontsteltenis; hare lippen sidderden, hare wangen gloeiden en haar kopje sloeg.

‘Maaiken,’ antwoordde goedig het oud ventje, dat haar onwetend door deze benaming kwetste, omdat zij liever Marie heette, ‘Maaiken, ik zal het haar afraden, hoor; neen, neen, dat kan niet zijn, als het vriest, al ware het maar uit opzicht voor Vader.’

‘Als Vader een been of arm breekt,’ bracht zij met moeite in hare opgewekte kinderliefde uit, ‘dan heeft Thecla het op hare conscientie, zij moet het maar weten, die schijnheilige, die halve dagen in de kerk zit; zij kan het bij hare overige misdrijven ... achter haar ... hoofdkussen leggen.’

De gramschap sneed haar den adem af.

Maaiken scheen veel kwaadaardiger, dan zij in den grond wel was.

V.

Op een Zondagnamiddag in September was Meester Konkelmans Karel Start komen afhalen om samen naar de herberg te gaan: Maaiken had dit liefst: in zijne hoede liep

Vader geen gevaar van een glas te veel te drinken. Meester Konkelmans behield steeds een onveranderlijke deftigheid in woorden en handelwijze: het was een bejaard man met lange armen, een lang lijf en korte beenen, wat ouderwetsch gekleed, en die altijd een grooten hoed op had.

Weer had hij met Vader over den troon van Engeland gesproken, en hem nogmaals gevraagd, of hij wel zeker was, dat er geene papieren in huis berustten, welke zijne afkomst vermeldden; en Karel Start had geantwoord zooals immer, dat hij in den tijd wel oude handboeken voor zakjes in zijn winkel verplakt had, maar verder zich niet herinnerde papieren in huis gezien te hebben, tenzij kwitanciën.

‘Nu, dat is spijtig,’ antwoordde zijn vriend traag en waanwijs, ‘deze schriften of oorkonden moeten echter bestaan ... doch waar? dat is de knoop, wie houdt ze verborgen, of wie heeft ze vernietigd? - maar,’ besloot hij troostend, ‘het recht zal zegepralen, zal eindigen met te zegepralen,’ verbeterde hij op pedanten toon, ‘Vader Cats heeft het immers gezegd:

> ‘Al leidt de waarheid in een graf,
> Al wat haar drukt, dat moet er af.’

Maaiken had met verkropt gemoed toegeluisterd: zij voelde zich meer verongelijkt dan naar gewoonte. Zij had heden eene menigte kleine onaangenaamheden ontmoet: vooreerst de kat - een schoone, felle kat - was achtergebleven, dat was een zoeken en roepen op het hof geweest! doch vruchteloos, en zij vermoedde Djaaksken ‘met al zijne beleefdheid,’ zei zij, aan dit verdwijnen niet vreemd te zijn, want zij had hem eens tegen Thecla hooren zeggen, dat de kat hunne kleine konijntjes pakte - eene meening, welke Maaiken met ontstelde, afgebroken zinsneden ten sterkste tegen Meester Konkelmans weerlegde: indien de kat konijnen had willen pakken, zoo zou ze dit thuis ook hebben gedaan, dat was immers zoo klaar als de zon? en Meester Konkelmans had bevestigend geknikt; dan had zij hem getoond, hoe Thecla haringkoppen en aardappelschillen door het gootgat had gejaagd en Meester Konkelmans, bij wien zij hoopte veel troost te zullen vinden, had de meening geopperd, dat zulks wel uit onachtzaamheid kon geschieden. In het begin van den namiddag, terwijl Vader aan de stove zat - want het kan koud zijn in het najaar in ons klimaat - had zij den

spiegel van den wand genomen en er zich mede bij het raam geplaatst, voorgevend, dat er iets in haar oog stak, maar eigenlijk om eens hare trekken te bezien. Zij had in hare eigene, bruine oogen gekeken, en er misnoegdheid en weemoed in ontdekt; zij had de twee regelmatige reien harer witte tanden ontbloot en de hand langs hare glanzige lokken gestreken en gedacht, dat het jammer was, dat ze zoo mager was ... en Vader had haar mede aangezien en, als raadde hij hare gepeinzen, en als vonden zij weerklank in zijn ouderlijk gemoed; ineens had hij gezegd:

'Gij zijt er waarlijk te goed toe om met uw schoon gelaat heele dagen in eene donkere achterkeuken te zitten!'

Maaiken verschrikte, want aan den overkant van het smalle gangsken had zij het hoofd van Thecla ontwaard, die juist het open venster toesloeg en 't kwam haar voor, dat een spotlach op dezer lippen speelde. - Maaiken werd vuurrood en haastte zich den spiegel weer op zijne plaats te hangen. Het was toch dom van Vader, dat hij altijd zoo luide sprak; hoe vaak had zij er hem niet de bemerking van gemaakt! Met zulke nieuwsgierige buren moest hij wat meer op zijne hoede zijn. 't Is waar ook, wat moest die Thecla daar juist staan kijken? zij hadden geen hoegenaamden vrijdom in hun eigen huis! En Maaiken was boven gegaan naar de kast en had in hare gramschap eene rood en wit geruite bedgordijn te voorschijn gehaald, en deze met zenuwachtige haast bij middel van nagels aan het raam bevestigd in afwachting, dat zij er witte maken zou; - dit enkel om Thecla een *affront* aan te doen. Nochtans, niet zoodra had zij tot deze wederwraak hare toevlucht genomen, of zij voelde al het belachelijke harer overijlde handelwijze; daarenboven was het thans nog wel dubbel zoo donker als voorheen in de keuken, en Maaiken kreeg lust om te weenen, uit spijt over het haar gedane onrecht, maar ook uit ontevredenheid over haar eigen moeielijk karakter. Meester Konkelmans was met Vader opgetrokken, en Maaiken bleef in het levendig besef harer eenzaamheid misnoegd achter de duistere gordijn gezeten.

VI.

Daar rustte zij nu met de voeten op de zitting van een anderen stoel, de ellebogen op de knieën, het hoofd in de

handen: zij dacht aan den troon van Engeland. In de kerk stond de Lieve Vrouw ook op een troon, omringd van planten en keersen en bloemen, met een krans op het hoofd en wit en blauw katoen, dat in draperijen uit een hemel boven haar nederhing. Maaiken kon zich de rol van koningin niet anders voorstellen. Om naar Engeland te gaan, moest men over zee, dit wist zij en haar verlangen om de zee te zien werd groot. Gisteren was de dochter van den burgemeester getrouwd - Maaiken was gaan kijken in de kerk als eenieder - heel in het wit met een langen sleep, een gazen sluier en met een bloementuil in de hand. O hoe schoon, zij had een officier gehuwd in schitterend uniform ... als Maaiken eens koningin was en trouwde, dan zou het ook met een officier zijn; al de prinsen waren immers in soldatencostuum? zij had onlangs onzen koning te Gent bij een feest gezien, die was het ook en droeg een ridderkruis op de borst ... wacht eens ... wat had Meester Konkelmans gezegd, hoe de gemaal der koningin van Engeland heette?... de prins con... con... Maaiken vermocht het zich niet te herinneren ... ‘consort!’ zij vond het ineens.

Zou het waar zijn, dat zij zulk een doorluchtigen naam bezat, Maria Stuart? Start en Stuart, dat was hetzelfde, had Meester Konkelmans gezeid. Maar ... Maria Stuart was onthoofd en Karel Stuart ook ... hoe vreeselijk ... en toch ... Maaiken had zich zelve in stilte opgewonden; zij hief het hoofd op ... toch schrikte dit dramatisch einde haar niet af in heur verlangen naar den troon ...

Tot dusverre hebben dergelijke gebeurtenissen, voor zooveel bekend staat, nog geene koninklijke opvolgers afgeschrikt.

In eens richtte het meisje zich op. Waarom die dwaze hersenschimmen? Zij wist immers zoo klaar als de dag, dat het altemaal verbeelding was. Niets anders. Zij wilde en zou er niet langer aan denken; en weer keerden hare gedachten naar Thecla en den waterloop op hun hof en de onvrije vensters van de burenwoon terug; naar den muur van het zomerhuisje, die te ver, en op hun grond stond, naar den kastanjeboom en naar den boom van Larduusken ... Dat was altemaal niet zeer aangenaam. Maaiken ging eens tot aan de deur; dan aldra zette zij zich achter hare toonbank in het winkeltje, en keek tusschen de bundeltjes sigaren naar de straat. Maaiken verveelde zich en ware Vader tehuis geweest, zeker zou ze eens

uitgegaan zijn, om 't even waar... tot bij Vrouw Konkelmans misschien of elders; maar als Vader weg was, mocht ze niet, want er had iemand voor den winkel kunnen komen.

‘Men kent toch nooit zijn eigen best!’ dacht Maaiken 's avonds vreugdestralend, want - want er gebeurde iets bijzonders dien namiddag, en Maaiken zou het zich eeuwig beklaagd hebben, ware zij niet tehuis geweest!

Daar kwam eene heerenkoets aangereden - dat was nu niet verwonderlijk: er waren kasteelen en buitengoederen in het omliggende - maar het paard vertraagde zijn stap, de koetsier keek uit en scheen te zoeken; de knecht, die er langs achter opzat, vroeg iets aan een drietal kleine speldenwerksters, die zooeven voorbij kwamen en verbaasd opkeken. Maaiken's hart klopte. - Haar vaders naam weerklonk! hun huis werd aangewezen. God van den hemel! het rijtuig, dat reeds voorbij was, werd achteruit gedreven, tot dicht bij hunne deur gevoerd; de knecht sprong er af; de koetsier, zijne lijn vasthoudend, ontsloot het hekje... de troon van Engeland! de langverwachte kroon, de werkelijkheid!... Maaiken beefde als een riet.

‘Charles Star?’ vroeg de oudste knecht: hij had een gouden galon op zijn hoed, een grijsachtig-geelachtige kapot aan en ontelbare rimpeltjes in het aangezicht. Hij tastte in zijne zakken en haalde een pakje te voorschijn.

Maaiken's lippen sidderden, zij zag vuurrood, zij trad achteruit en weder vooruit. Zij had het hoofd verloren.

‘Of het hier is dat Karel Start woont?’ vroeg haar thans de jonge knecht op zeer boerschen toon; het was blijkbaar, dat de livrei hem nog niet lang tot kleeding verstrekte; hij had een appelrond gezicht en kon een jaar of twintig oud zijn. Hij was bijzonder groot en kloek gebouwd.

‘Ja’, bracht Maaiken uit.

De vlugge paarden stonden ongeduldig te stampen voor de deur: zij wilden voort.

‘*Un paquet de la part de Joséphine*,’ sprak de oude knecht. -

‘Josephine!’ Maaiken had den naam verstaan: het was iets van Fine, van hare zuster, die in Frankrijk diende!

Zij stond onnoozel te lachen en vergat het pakje aan te nemen. Haar hoofdje sloeg zenuwachtig.

‘*Dites-lui*’, vervolgde de oude knecht tot den jongeren, ‘*que Joséphine est très contente à Paris*.....’

Deze, die waarschijnlijk in de dorpsschool wat Fransch had geleerd, begon: ‘Dat Josephine heel content.....’ Doch Maaiken onderbrak hem:

‘Ik versta het wel’, zei ze, eenigszins van hare ontsteltenis bekomen.

‘Joséphine’, hernam de oude, thans ook beproevend Vlaamsch te spreken, ‘geef dit mee aan zijn vrien, die kom der stad voor zijn papa....’ hij haperde en zich tot den jongeren wendend: ‘*dites-lui done dans son patois qu'un de mes amis l'a rapporté de France*, - kebrenk, van France kebrenk’, trachtte hij Maaiken te doen begrijpen.

‘Het zal haar portret zijn,’ sprak het meisje, ‘zij heeft het voor eenigen tijd geschreven, dat zij het had laten maken en...’

‘*Hein?*’ onderbrak haar de bejaarde knecht, het oor leenend, ‘*parlez-moi en bon français*’, bad hij beleefd doch met nadruk, want het was hem, als Franschman onmogelijk te veronderstellen, dat er andere talen dan dialecten der zijne bestonden.

Maaiken dorst echter het weinige Fransch, dat zij als kind geleerd had, niet uithalen: zij nam hare toevlucht tot den jongen man, welke aldus hare woorden vertaalde:

‘*Vous pouvez dire à Josephine qu'elle est très beaucoup remerciée et que ce n'est pas soli de pas venir une fois retour à maison*.’

‘*Joséphine viendra pour sûr*, zij kom *l'été prochain*, maar nie om blijf, *en visite*’, zei de oude.

‘*Owie, owie*’, verstoutte Maaiken zich te antwoorden.

‘*Allons, partons, adieu*’, sprak hij, haar de hand toestekend.

‘Wij wonen op het kasteel van baron d' Anse’, zei de jongeling met het appelrond gezicht; ‘hij’, naar zijn gezel wijzend, ‘is koetsier (dat zag Maaiken wel), en ik ben stalknecht. - Ik ben van Heigem. Ik heet Angelus, mijne ouders zijn welstellende koeboeren, ik woon nog niet lang van huis; Vader is hertrouwd en het ging mij ginder niet meer; maar ik zal toch de edelmannen niet blijven dienen’, vertrouwde hij haar, zooals het meest gebeurt onder geringe lieden, welke aan den eerstkomende hunne geschiedenis verhalen.

‘*Qu' est-ce qu'il vous chante là?*’ vroeg de oude ongeduldig. ‘*Elle est gentille, ma foi*,’ besloot hij. En beiden lachten haar toe.

Maaiken verstond wel aan den toon, dat het iets vriendelijks was. Zij voelde zich niet gebelgd, als wanneer de dorpsjonge-

lingen haar een compliment maakten. Die beide mannen bevielen heur. Maaiken stond zoo fier! Het was wel de troon van Engeland niet, dien men haar had aangeboden, maar welk eene eer! Het rijtuig van baron d'Anse dicht bij hare deur! En Thecla moest het zien, want zij had op haar drempel gestaan, als Maaiken vóór de aankomst had uitgekeken. Wat zou zij denken, dat het te beduiden had?

En het pakje, het portret van Fine!

'*Adieu, Adieu*', herhaalde de oude bediende.

'Gezondheid' zei de jonge; elk sprong op zijne plaats en pijlsnel reed het gespan weg.

VII.

Het duurde een heelen tijd, aleer bij Maaiken de indruk van het gebeurde verflauwd mocht heeten: het was toch ook zoo wonderlijk! en de teleurstelling, welke zij vluchtig had gevoeld bij het krijgen van het pakje, omdat zij nog iets grootschers verwachtte, werd ruimschoots vergoed door zijn inhoud, die eene zeer bevredigende werkelijkheid uitmaakte: behalve het portret van Fine stak er een bankbriefje van twintig franken in! Maar dat was nog niet het beste van heel die geschiedenis, het beste was, dat er dan toch onverwachte dingen gebeurden, en dat eenieder het wist, dat die koets voor hare deur had gestaan! Maaiken voelde zich nu nog veel hooger boven Thecla verheven! Haar vader scheen er onverschilliger aan: hij verheugde zich maar over het geld; ook de photographie in haar rond lijstje was hem welkom. 'Het is dan toch mogelijk, dat hier heerenkoetsen staan,' dacht Maaiken altijd, 'die andere zou ook nog eens kunnen verschijnen - misschien.' Nog meer werden hare hoopvolle droomen gevoed door eene gebeurtenis, welke nevens de deur had plaats gegrepen: Djaaksken, het oude Djaaksken, had met eene obligatie op Brussel een groot lot gewonnen: vijf en twintig honderd franken! Dat had eene ware opschudding in het dorp verwekt; het werd hem algemeen gegund, want het ventje was gaarne gezien van eenieder. Elk wenschte hem geluk. Het was maar Karel Start alleen, welke zich hield, als wist hij het niet en nog bitsiger dan te voren tegen Djaaksken zijne klachten uitte over den kastanjeboom en het zomerhutje, maar meest nog over een

twaalftal hennen, die aan notaris Soncke toebehoorend, thans met den haan voorop in zijn tuintje alles overhoop kwamen krabben. Djaaksken, enkel met zijn geluk bezig, toonde weinig medegevoel aan zijn ontevreden buurman.

‘Ze kunnen nu niet veel kwaad meer doen,’ zei hij luchtig, ‘het seizoen is te verre.’

‘Ik zal ze de beenen afslaan,’ dreigde Karel Start.

Maaiken verblijdde zich bijzonder over het lot, dat Djaaksken was ten deel gevallen, niet dat zij hem genegenheid toedroeg; maar omdat dit als het voorteeken van grooter gebeurtenissen was, aan haar zelve beschoren. Sedert de koets en dat lot begon zij het soms voor waarheid aan te nemen, wat Meester Konkelmans voorspelde. ‘En toch ondanks al ons recht, zal er niets van worden,’ besloot zij dan om aan het misnoegen van haar karakter lucht te geven, en fier sloeg zij het hoofdje achterover: zij had maar die bevrediging voor heur hoogmoed.

Meer dan eens zag zij het gespan voorbijdraven met de twee knechten: wanneer de baron of de baronnes in het rijtuig zaten, hielden de bedienden zich stijf als beelden; was de koets echter ledig, dan groette de oudste zoo minzaam en de jongere van achter er op nam ook den hoed af. Het was spijtig, dat Maaiken wat bijzichtig was; zij kon zich zijne trekken niet goed meer herinneren; diegene van den koetsier waren haar beter in het geheugen gebleven. Thans sedert kort moest de jongste echter heen zijn, want hoe slecht Maaiken ook van verre zag, toch bemerkte zij het verschil: er zat een negerknaap in zijne plaats. Hij had het immers gezegd, dat hij verhuizen zou.

Djaaksken schikte ook bij Mijnheer Soncke niet te blijven, nu hij zooveel geld had, neen, Djaaksken ging weg met Allerheiligen, weet gij waar? In het oude mannen-gesticht op zijne parochie, aan de beste tafel!

Intusschen was het seizoen aangekomen, dat de kastanjen rijp waren. Karel Start en zijne dochter hielden wacht, dag op dag om er bij te zijn, wanneer zij afgeslagen werden; want:

‘Al wat op het onze valt, behoort ons van rechtswege toe,’ sprak Karel Start en Maaiken had dezelfde overtuiging.

‘Maaie, ze gaan beginnen, ze trekken er naartoe,’ kwam haar vader eens op een windigen morgen met de boodschap.

Maaiken vermande zich; vader en dochter hadden voorgenomen niet meer zoo dwaas te handelen, als vroeger

wanneer zij wel innig vergramd, doch van ver en zwijgend toezagen, als Thecla zelfs door de lage haag brak om de vruchten in hun tuintje op te rapen. Maaiken beefde niettemin reeds van ontsteltenis bij de gedachte harer stoute onderneming.

Djaaksken zat in den boom en sloeg met stokken in de takken; de kastanjen stoven 't allen kant, nog in of uit den stekeligen bolster: Thecla gaarde ze hier en daar en ginder in hare mande op.

Maaiken kwam bij: de wind joeg heure haren over haar gelaat, den tip van haar halsdoek over haar hoofd, en haar kleed voor haar heen.

Vader stond van verre te kijken.

Haastig begon zij ook te rapen in hare mande.

‘Wat doet gij, Maaie?’ vroeg Thecla, dreigend aan de omheining komend.

‘Ik neem wat.... mij toe.... behoort,’ stotterde het grammoedige en ontstelde meisje.

‘Die vruchten zijn aan ons, laat ze liggen!’

Maaiken deed een gedwongen lach vernemen en raapte met nog meerder spoed.

Djaaksken scheen het gesprek in het windgeloei daarboven niet te hooren, en sloeg in den top met groot geweld.

‘Dat is het eigendom van Mijnheer,’ hernam nog eens de meid, welke door hare tergende zelfbeheersching over hare buurdochter gansch de bovenhand hield.

‘Het zijn... al geene... heeren... welke Mijnheer heeten...’ bracht Maaiken uit.

‘En geene koninginnen, welke het meenen te zijn!’ schimpte de meid, en traag slepend: ‘Gij zijt er te goed toe om met uw schoon gelaat eens andermans fruit te komen oprapen.’

Maaiken was door deze woorden gekwetst, en het bloed zijpelde werkelijk uit hare handen, want door hare zenuwachtige siddering bezeerde zij zich aan de vruchtbolsters en de doornen, welke tusschen de andere struiken der haag stonden. Tranen ontsprongen haar oog.

‘Thecla, wilt gij wel zwijgen!’ beval Djaaksken, die uit den top gestegen, het laatste had gehoord. ‘Maaiken,’ hernam hij verbeterend, ‘raap gij maar kastanjen op en als gij uwe mande niet volkrijgt, zal ik er van de onze bijdoen, ik ben zeker, dat Mijnheer content zal zijn, als ik het hem zeg. -

't Is waar ook' tegen Thecla, 'die menschen hebben veel schade door onzen boom.'

Doch Maaiken was opnieuw gebelgd: 'Djaak,' zei zij met toonlooze stemme, 'meent gij dan... dat ik ééne kastanje zou... willen.. die mij.. niet toekomt, houdt uwe presenten,' en hare oogen blonken van verontwaardiging: want zooeven had zij zelfs gewetentrouw een paar vruchten in het midden der haag onaangeroerd gelaten, omdat het haar scheen, dat ze eerder op den overkant dan op haar grond lagen.

'Zooals het u belieft,' zei Djaaksken tot de prikkelbare meid.

'Laat dat dwaashoofd gerust,' raadde Thecla en ging weder aan hare bezigheid, 'er is geen vrede mee mogelijk.'

Wanneer Maaiken de laatste vrucht uit de ritselende bladeren had opgeraapt, trok zij naar huis met haar buit, als een veldheer, welke de zegepraal behaald, doch tevens bloedige wonden bekomen heeft.....

VIII.

Met Allerheiligen was Djaaksken vertrokken. In de laatste dagen, dat hij er nog verbleef, had Karel Start hem op gebelgden toon verzocht, dan toch in Gods naam de kiekens tehuis te houden en zulks was geschied: het goede ventje had heel het schotwerk, dat hun beloop afsloot, met stokken vermaakt en hield het hekje toe. Karel Start had op het uiteinde van zijn hoveken een mengelhoop gelegd van droge bladeren en konijnenmest, goed dooreengewerkt en kunstmatig vierkant: hij had heel zijn tuintje opgenet.

Sedert het gebeurde met de kastanjen, was Maaiken bijzonder zenuwachtig: overal meende zij Thecla te ontwaren, en zij beweerde, dat de oude meid thans bijna immer aan haar venster stond om in hunne keuken te kijken - want sindslang was de gordijn weg. Meester Konkelmans zegde, dat men er zich best niet over bekreunen zou; dat was licht om aan te raden, doch moeielijk om uit te staan.

Er liep een nieuwe knecht op het hof. Maaiken zag het van ter zijde; want zij zou zich niet gewaardigd hebben hem een blik te gunnen: zij behandelde hem als een natuurlijken vijand.

Het was tegen den avond: Maaiken trok met heur aschbak

naar den hoek aan het zomerhuisje, waar zij gewoonlijk hare asch ziftte. Of het nu toeval was, of dat het eentonig geruisch dezer verrichting de aandacht had getrokken, althans het meisje hoorde in den geburenhof een gefluit, als wanneer men een hond roept. Zij dacht: ‘Wat mag dat wezen?’ doch vermoedde niet, dat het haar kon gelden.

Toen zij zich echter langshenen de haag met haar gerief en haar bak sintels naar huis spoedde, zag zij den nieuwen knecht uit den paardenstal op haar toekomen; zij verhaastte nog den stap, hij insgelijks:

‘Uila, hé!’ riep hij haar na.

Doch zij was binnen en sloeg de deur achter zich toe.

Vader was kwaad, wanneer zij het vertelde: dat moest Thecla zijn, die den vreemden bediende daartoe had aangestuwd. Het was eene schande!

‘Zie,’ zuchtte hij spijtig, ‘indien ik een kooper vond voor mijn huisje, zou ik heel den boel voor half geld uit mijne handen werpen.’

Hij zei dat ook aan Meester Konkelmans dienzelfden avond: het was de eerste maal, dat hij aldus sprak, want hij was zeer aan zijn huisje gekleefd.

's Morgens gebeurde er nog iets anders! al de hennen zaten op zijn mengelhoop: de bladeren en het mest werden te allen kant verspreid en een kleine wasch, welke Maaiken in den vroegen ochtend had te bleeken gelegd, was bezoedeld, vertrappeld en in sommige lichte stukken waren scheuren!

‘Wacht,’ zei Maaiken vuurrood, ‘ik zal eens zien, of er geen recht meer bestaat, ik zal zelve tot bij den notaris gaan..... Kijk, Vader, het hekje van zijn hoenderhof... staat wijd open gesteld, dat is opzet ... telijk ... om ons ... te tergen.’

Maar zij wilde niet gaan, als Thecla tehuis was, of als de onbeschaamde knecht kon opendoen:

‘Ik zal mijn ... slag afwachten,’ zei ze weer met innige gramschap tot Vader, die haar gelijk gaf.

Des middags kon ze niet eten: gedurig herhaalde zij in zich zelve, hoe zij den notaris aanspreken zou: ‘Mijnheer de notaris, ik neem de vrijheid u eens te komen voor oogen leggen, enz. Ik zal hem *dit* vragen en hem *dat* verwijten ...’ sprak zij immer.

‘Zie maar, dat ge u niet te kwaad maakt,’ raadde Vader.

Reeds een paar malen, in den morgen, zoodra zij uit hare achterdeur trad, was de knecht van verre naar de haag toegekomen.

‘Marie, luister eens!’ had hij zelfs geroepen, en zij was terug in huis gegaan.

Zij had het afgespied; de knecht werkte in het verste gedeelte van den tuin, en Thecla was uit met haar mantel aan: zeker naar het sermoen; - want het was aanbidding in het dorp met de octaaf der Geloovige Zieltjes. Er waren vreemde biechtvaders.

Notaris Soncke keerde juist naar huis, hij opende zijne deur met den sleutel, Maaiken kwam en tikte, als hij ze nauwelijks weder had dichtgemaakt.

Hij ontsloot ze nogmaals, leidde het meisje eerst door de voorzaal in een lange zijgang en dan in zijne spreek- of werkplaats.

‘Dochtertje, wat is er van uw dienst?’ vroeg hij in de meening, dat zij voor zaken kwam.

‘Mijnheer de notaris,’ begon het meisje en hield als steun den haar aangeboden stoel vast, waarop zij zich niet had nedergezet, ‘ik kom eens zien, of wij al het onrecht moeten blijven ... verdra ... gen, dat gij ... ons aandoet.’

De goede man begreep haar niet. Maaiken was vergeten, hoe zij zich voorgenomen had hem aan te spreken; zij klaagde over den waterloop, over haringkoppen, die Thecla door het gootgat gooide; sprak van ijsbanen en bespieden en kiekens al dooreen, afgebroken en hevig ontroerd.

‘Dochtertje, bedaar,’ suste hij met kalmte. Hij begon te begrijpen, waarvan er quaestie was.

Maaiken had wellicht gemeend, dat hij hare grieven met hevigheid weerlegd, en zij een vijandigen woordenstrijd met hem zou gehad hebben. Het was heel anders:

‘Ik wist dat niet’, zei hij ernstig, ‘ik was er verre van af zoo iets te vermoeden, ik ben een vreedzame mensch en kom gaarne met eenieder overeen; ik zal het onderzoeken, dochtertje, en Thecla spreken’, beloofde hij haar.

Bij dien toon was Maaiken's gramschap gevallen en hare ontsteltenis ging over, doch tranen liepen over hare wangen.

‘Gij weet het altemaal nog ... niet, Mijnheer de notaris... maar uw knecht roept ook achter mij.’

‘Djaatsken? O dat kan ik bezwaarlijk gelooven.’

‘Neen, Djaaksken niet..., de nieuwe, ik ben niet vrij, dat ik een voet in den hof zet.’

De notaris trok zijne oogen open.

‘Ik ben een treffelijk meisje,’ zei ze fier.

‘Daar twijfel ik niet aan.’

‘Maar nog wat,’ vervolgde Maaiken, die van de gelegenheid gebruik wilde maken om eens hunne langverduurde verongelijking volkomen aan het licht te brengen, ‘het zomerhuisje en de haag.... staan te verre op on .... zen grond.’

Maar thans had zij den bal misgeslagen.

De notaris schudde het hoofd: ‘Mijne papieren zijn goed in orde, ik heb den eigendom gekocht, zooals hij is, en wat bestaat van servituden en diergelijke, dat zal er blijven,’ verzekerde hij haar, van onder opziende.

‘Ik weet wel, dat ... wij er niets aan kunnen doen ... het was maar ... om te zeggen ....’ stotterde Maaiken.

‘Meisje,’ sprak hij opstaande, ‘ik zal mijne kiekens uit uw tuin houden, zeg dat aan uw vader,’ - want Maaiken had veel van hem gesproken in het opsommen harer grieven - ‘ik zal mijne dienstboden verbieden u nog onaangenaamheden te berokkenen, immers ik zal alles doen, wat billijk is.’

Maaiken kwam thuis met lichten tred en licht gemoed: hij was waarlijk zoo onredelijk niet, die notaris!

IX.

Karel Start was met zijne mande naar zijn land. Het belletje van het straathekje klonk. Maaiken ging voren. Zij verschrikte: daar stond Thecla!

‘Marie,’ sprak de oude meid verlegen, ‘ik kom u spreken.’

Het meisje was te zeer onthutst om een woord te kunnen uitbrengen, doch wees haar, dat zij in de keuken zou gaan.

Deze deed het en rechtstaande: ‘Marie, ik kom u den vrede bieden: wij hebben lang genoeg in oneenigheid geleefd. Wij moeten eten en vergeten, de pater heeft het gepredikt.’

‘Ik heb nooit ... anders gevraagd,’ antwoordde Maaiken, ontwapend door dezen onderdanigen toon, ‘*ik* ben niet begonnen .... Thecla.’

‘Laat ons geen oude koeien uit de gracht halen, laat ons elkaar voortaan geen stroo in onzen weg meer leggen, dat zal het beste zijn.’

Maaiken vermoedde de waarheid: Thecla was te biecht geweest en had geene absolutie gekregen; zoolang zij zelve haat en nijd in haar harte droeg, zou het haar ook aldus vergaan, daar was zij bang voor.

‘Thecla, zet u neder,’ sprak zij, ‘men is beter met een... goeden gebuur dan met een verren vriend.’

Haar kopje sloeg wel zenuwachtig, maar hare ontroering ging voorbij.

‘Zij heeft den eersten stap gedaan,’ dacht Maaiken.

‘Het dwaashoofd is beleefd,’ dacht Thecla.

Thecla en Maaiken zaten elk aan een kant van de tafel, de eerste wat ongerust in de vrees, dat Karel Start terug mocht komen, de andere wat verlegen over deze onverwachte verzoening.

‘De goede overeenkomst is het schoonste van de wereld,’ sprak de oude meid met de oogen ten hemel geslagen.

‘Beter wat over ons hoofd laten gaan dan in twist te leven,’ bevestigde Maaiken.

‘Zie, al zeg ik het zelve, ik kan met eenieder overeenkomen,’ pochte Thecla en Maaiken dacht: ‘Hoe durft gij het beweren!’ doch beet op hare lippen en hield zich in. - ‘Ik heb zoolang op den steenen molen gewoond en dan al zoolang hier bij Boer Vlieger - ik zeg nog altijd Boer, al moest hij Mijnheer heeten - en nu bij den notaris, - hewel, zoudt gij gelooven, dat ik van heel den tijd geen schijn van ruzie met iemand heb gehad?’

‘Te beter,’ zei Maaiken, die aan den waterloop en de haringkoppen dacht.

Het gesprek stokte wat.

‘Gij hebt hier een schoone keuken, Maaiken, zoo proper,’ vleide de oude meid.

‘Waarom zouden wij vuil zijn?’ vroeg Maaiken wat scherp.

‘Ik wist niet, dat uwe keuken zoo groot was,’ hernam Thecla om iets te zeggen.

‘Zoo, wist gij dat niet,’ spotte Maaiken.

‘Hoe zou ik dat weten?’ sprak de buurmeid met eenige bevreemding over den toon van het jongere meisje, ‘ik heb er nooit den voet ingezet.’

‘Men moet juist niet altijd den voet ergens zet ... ten om te weten ... hoe het er is,’ bracht Maaiken uit. Het was niet moeielijk om raden, waarop zij zinspeelde.

Thecla stond recht, het was tijd: het omveer dreigde, zij voelde het wel, doch om den schijn niet aan te nemen, dat ze verstoord was en met het oog op de noodige verzoening als voorwaarde harer absolutie:

‘Maar hebt gij uwe kat niet meer dan, ik heb ze in lang niet gezien?’ fleemde zij, rondkijkend, als zocht zij het dier.

‘Hoe durft gij het vragen?’ sprak Maaiken dreigend in éénen adem.

‘Hoe? Wat?’

- ‘Alsof gij Djaak ... niet geholpen ... hadt om haar van ... kant ... te maken.’

‘Gij leelijk dwaashoofd, wat durft gij zeggen?’ schreeuwde Thecla, ineens verwoeder dan Maaiken zelve.

‘Ja, gij,’ verweet haar het meisje weder. ‘Gij en Djaak.’

‘Ik zal u op het tribunaal brengen, zoo waar als er een God in de heilige mis is. Ha, mij van zoo iets betichten! ik mag verzinken, indien ik er schuld aan heb, wat gaat mij uw domme kat aan ook! Trek gij liever naar Engeland.’

‘Allo, ... hieruit!’ gebood het bloedig verwonde Maaiken. Thecla liet het zich geene tweemaal zeggen: Zij liep heen, het hekje niet zulk geweld achter zich toetrekkend, dat het veertje van het belleken afsprong.

‘Die komt mij ... nu zottig ... heid zeggen ... in mijn ... eigen huis!’ jammerde Maaiken tegen haar vader, die dra daarna binnentrad, en zij liet zich zenuwachtig snikkend op een stoel nedervallen.

X.

Nauwelijks was Maaiken weder wat van hare ontroering bekomen of: ‘Uila, hé!’ ging het in het winkeltje, terwijl het stomme hekje, om gerucht te maken, met geweld verscheidene malen heen en weder werd geslagen.

Een groote mansgestalte stond binnen. Maaiken kon zijn aangezicht niet zien, dat tegen het licht was gekeerd. Reeds meende zij een misnoegd woord over dat ontijdig gerucht

maken te laten vallen, toen de bezoeker sprak: ‘Ik kom hier met de complimenten van Mijnheer den notaris,’ en glimlachend daarop, ‘kent ge mij niet meer dan?’

‘Angelus!’ - thans stond hij in de klaarte. ‘Is het mogelijk!’ klonk het ineens zoo vriendelijk als opgewekt. ‘En woont gij hier?’

‘Welzeker, en ik heb u willen aanspreken ook, maar gij scheent mij te vluchten.’

‘Ja, ik herkende u niet. Het is bedroefd bijzichtig te zijn!’ zuchtte het meisje.

De knecht hield eene spade in de hand: ‘de kiekens hebben daar ergens op den mesthoop gezeten,’ zei hij, ‘Mijnheer doet mij komen om het te effenen.’

‘Vader,’ sprak Maaiken met zenuwachtige haast, ‘het is deze jonkman, Angelus, die dat pakje van Fine heeft gebracht, ge weet haar portret en’ - stiller - ‘en ... wat er nog in stak.’

- ‘Ik neem 't wel, ik neem 't wel,’ antwoordde Karel Start ongeduldig, en minder gretig dan zijne dochter om met den nieuwen knecht te verbroederen.

Zijne luim beterde echter, als hij vernam met wat inzicht de jonge man was gezonden. Hij ging met hem buiten en toonde de aangerichte verwoesting, die niet veel moeite kostte om te herstellen.

Angelus verhaalde, dat Mijnheer Thecla zooeven had weggezonden uit hoofde van haar twistziek karakter.

‘Zij heeft, wat ze verdient!’ juichte Maaiken, nog geschokt door de herinnering aan het gebeurde.

‘Ik zal wel zorgen, dat de kiekens tehuis blijven,’ beloofde Angelus, ‘en dat er geene klachten meer te doen zijn.’

‘In dit seizoen richten ze toch niet veel schade aan,’ zei Maaiken.

‘Elk zijne beesten,’ bromde haar vader. ‘Indien gij ook kondet maken, dat die boom geveld werd, en dat huisje afgebroken, dan zouden wij vriend zijn en vriend blijven,’ voleindigde hij.

De knecht, die eene soort herkuul was, deed een dreigende beweging met de spade naar den kastanjeboom: ‘wij zullen hem wel weten uit te krijgen,’ zei hij met den overmoed der jeugd, die aan niets twijfelen kan.

XI.

Had Karel Start veel te lijden gehad van de oneenigheid met zijne geburen, thans had hij meer nog van de al te groote overeenkomst zijner dochter met hen uit te staan.

‘Ik weet niet, wat gij altijd tegen dien knecht te vertellen hebt,’ verweet hij Maaiken, want drie, vier malen daags stond zij met hem aan de haag onder den boom van Larduusken te praten.

Karel Start vond het ook zeer zonderling, dat Angelus te elk oogenblik zijn ‘Uila, hè’ in het winkeltje deed hooren, en dan gevolgd van Maaiken door het huis in den hof trok om de kiekens, die hoe langer hoe meer kwamen, er uit te jagen. Maaiken bleef bij hem en zij liepen er beiden achter met stokken en steenen.

‘Sluit ze liever op,’ snauwde Karel Start, ‘dan zal het dadelijk gedaan zijn.’

‘Ze breken uit, Karel.’

‘Wat prullen! daar is wel middel mee.’

‘Men doet met een kieken niet, wat men wil,’ zei Maaiken verbeterend.

‘Vader heeft gelijk,’ sprak Angelus zeer stil, in het henengaan aan het straathekje - en dicht bij Maaiken komend, ‘ik laat ze los en zit er achter, maar ik sla om ze niet te treffen en pak om ze niet te hebben,’ voegde hij er geheimzinnig lachend bij.

Maaiken was nadenkend dien avond: ‘Hij is negen jaar jonger dan ik!’ peinsde zij met spijt.

Hij had gelot in het voorjaar, hij had het haar gezegd: hij was er uit.

‘Is het waar, wat de menschen beweren,’ vroeg Meester Konkelmans op een avond aan vader en dochter te gelijk, ‘dat Maaie, dat gij,’ hernam hij rechtstreeks tot haar, ‘met Angelus gaat trouwen?’

‘En indien het eens.... waar ware?...’ antwoordde het meisje vuurrood en zoo hevig aan haar kous breiend, dat de naalden kletsten.

‘Met een dienstbode, een meisje als gij!’ zei Konkelmans, de schouders ophalend.

‘En wie ben ik dan?’ vroeg Maaiken, zich opzettelijk verlagend.

‘Denk op hetgeen gij eens zoudt kunnen worden, Marie!’

‘Wat dat aangaat,’ zei Maaiken met zooveel minachting, als hare ontsteltenis haar toeliet in den toon te leggen, ‘ik verbeur mijne kans... voor min dan... een centiem, dáár!’

‘Zwijg!’ beval Karel Start, die niet kon verdragen, dat zijn troon veracht werd, ‘zwijg!’ doch zijne oude krachtdadigheid was verzwakt: sedert eenigen tijd scheen hij ras verouderd of ontmoedigd.

‘En wat zoudt gij zeggen van zulk een bruidegom?’ vroeg hem Meester Konkelmans.

‘Ik zou zeggen, dat het een gemeene koning voor Engeland is,’ luidde zijn antwoord.

‘Een prins *consort*,’ verbeterde Konkelmans.

‘Ik zou niet toestemmen,’ sprak Karel Start, het hoofd schuddend.

Er was niets van, verzekerde overigens Maaiken en dat was waar, doch er werd iets van: Angelus vroeg het haar 's anderendaags rechtuit en Maaiken zeide ‘Ja,’ en Karel Start stemde toe! Zoo gaat het in de wereld.

En tot overmaat van geluk was het aan het oor van notaris Soncke gekomen, dat de buurman bij gelegenheid zijn huisje verkoopen zou en hij had het gaarne bezeten, en bood er hem meer voor aan dan het waard was!

De koop werd toegeslagen.

XII.

Nochtans vond Karel Start het een gemeen huwelijk; hij zegde het aan Meester Konkelmans:

‘Ik heb dat van Maaie niet gedacht...!’ zuchtte hij.

‘De liefde is blind,’ antwoordde zijn vriend - en den langen wijsvinger zijner rechter hand omhoog houdend, ‘daarom wordt Cupido ons met een band voor de oogen afgebeeld...’

‘Dat ze zich zoo verloren zou smijten!’ hernam de vader, den loop zijner eigene gedachten volgend.

Hij sprak er in den tusschentijd niet meer van, maar op den dag der bruiloft gaf zijn misnoegen zich weder lucht: Maaiken had er op aangedrongen naar Ostende te reizen, zij wilde volstrekt de zee zien. Het was wel een slecht seizoen daartoe: Februari! doch daar bekreunden zij zich niet over. Meester Konkelmans

en zijne vrouw waren medegevraagd. Karel Start, die een glas te veel had, strompelde alleen vooraan op den verlaten dijk, aan de grauwe bruisende zee; hij keerde zich om naar zijne reisgezellen, en sloeg op zijne borst:

‘Hier staat Karel Stuart, de troonopvolger van Engeland,’ en den arm horizontaal uitstekend, ‘hieronder’ wees hij met de andere hand, ‘moeten zij allen passeeren!’

‘Wat zegt hij?’ vroeg Angelus, bevreemd lachend; want hij was onbekend met den eisch van zijn schoonvader.

‘Niets, och ... hij weet het zelf niet,’ antwoordde Maaiken beschaamd, dat ook twee of drie zeelieden, welke met een verrekijker in de hand naar eene nauw zichtbare stoomboot in den grooten waterplas tuurden, het vernemen moesten. ‘Och Vader, zwijg!’

‘Hieronder,’ vervolgde Karel Start, ‘de notaris en Thecla en gij allen en heel het dorp!...’

‘Meester Konkelmans... om Gods wil, doe hem zwijgen!’

Maar hij tempeestte voort, zelfs in het terugkeeren, toen zij reeds in een grooten wagen van derde klasse zaten.

Maaiken zag zeer rood, haar kopken sloeg zenuwachtig.

‘Het is de drank, die spreekt,’ zei, als om haar gerust te stellen, een beestenkoopman rechtover haar gezeten, met een blauwen kiel aan en dikke schouders en die een stok bij een lederen riempje in de hand hield, ‘laat gij hem maar begaan, mijn dochtertje!’

Maaiken was gebelgd over dien onbescheiden troost, doch zweeg met toegeknepen lippen.

Angelus en zijne vrouw hadden de herberg aan het brughuisje gepacht. Het was geschikt, dat Vader bij hen kwam inwonen. Daar nam de bruiloft dan ook in het terugkeeren van Ostende haar intrek.

‘Maar hoe zouden wij onzen *stamenee*[1)] heeten?’ vroeg Angelus aan zijne gasten, des avonds op het feestmaal, ‘tot nu toe heeft hij nog geen uithangbord gehad en dat beteekent niets voor eene herberg.’

‘*In vaardegem*,’ raadde Maaiken, na eenige bedenking.

‘Dat is geen Vlaamsch,’ verzekerde Meester Konkelmans gewichtig.

1) Estaminet.

‘*In het groen veer*,’ meende Karel Start.

‘*In het schoon ziet*,’ zei Vrouw Konkelmans op hare beurt.

‘Dat is weder eene fantive zinsnede,’ antwoordde haar gemaal.

‘*In de drie kwakkels*,’ bracht Angelus aarzelend uit: hij voelde het als 't ware, dat zijn voorstel niet geschikt was om bijval te verwerven

Dat deed het ook niet, want:

‘O!’ riepen allen verachtend uit.

Meester Konkelmans stak den wijsvinger zijner rechter hand omhoog en sprak plechtig:

‘Ik heb het: *In den troon van Engeland*, moet het hier heeten.’

Een handgeklap ging op, want allen waren vroolijk gestemd; en de herberg heet thans aldus, en wanneer soms een vreemdeling vraagt, waarom in het hart van Vlaanderen op een eenzamen steenweg, aan de brug over de vaart, een uithangbord hangt: *In den troon van Engeland*, zoo wordt hem telkens in 't kort de hierbovenstaande geschiedenis verhaald.

Gent.

VIRGINIE LOVELING.

Het tooneel in China.

I.

'*Hoeï-Lang-ki, ou l'histoire du cerele de craie*, drame en prose et en vers, traduit du Chinois et accompagné de notes, par Mr. Stanislas Julien,' zoo luidt de titel van een geschrift, dat mij toevallig, eenigen tijd geleden, op de Amsterdamsche universiteitsbibliotheek in handen kwam.

Derhalve een Chineesch, een echt Chineesch tooneeldicht!

Gretig nam ik het vrij lijvige boekdeel ter hand en begon het te doorloopen.

En wat ontmoette ik? Een tooneelstuk *in optima forma*, voor een deel in proza, het overige in versmaat, gesplitst in bedrijven, door een proloog voorafgegaan.

In dien proloog maakt men aanstonds kennis met de heldin van het stuk, Haï-Tang, de dochter der weduwe Tchang, een meisje, dat zich, om hare moeder te onderhouden, in de armen der ontucht heeft geworpen.

Een aanzienlijk ambtenaar uit haar buurt, Ma geheeten, wordt op haar verliefd. Hij vraagt en bekomt haar tot tweede vrouw, na haar moeder een huwelijksgift in geld te hebben aangeboden.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat een Chinees één vrouw van den eersten rang mag huwen, maar naast deze eigenlijke gade zooveel echtgenooten van den tweeden rang nemen als hij kan onderhouden, die allen gelijk in rang, doch aan de hoofdvrouw ondergeschikt zijn.

Haï-Tang schenkt haar man spoedig een zoon, en weet door hare toewijding, liefde en trouw haar verleden geheel te doen vergeten. Doch de eerste vrouw haat haar en heeft het op haar verderf toegelegd.

Zelve kinderloos, onderhoudt zij sinds jaren reeds een geheimen minnehandel met een rechterlijk ambtenaar en beraamde met dezen het plan om haar man uit den weg te ruimen, diens bezittingen zich toe te eigenen en dan haar geliefde te huwen. Tot dat doel heeft zij van deze reeds vergif ontvangen. Zij wacht slechts op eene gunstige gelegenheid om het snood voornemen uit te voeren.

Op een goeden dag weet zij behendig partij te trekken van een bezoek van Haï-Tang's broeder, die in kommerlijke omstandigheden verkeerende, den bijstand zijner zuster kwam inroepen. Zij beschuldigt de jeugdige tweede vrouw bij haar man van ontrouw. De laster vindt geloof, en bij haar terugkomst mishandelt Ma dan ook de zoo valschelijk betichte, terwijl hij haar over haar vroegere levenswijze de bitterste verwijten toevoegt. En zóó laat hij zich door zijn drift vervoeren, dat hij een toeval krijgt. Bij het hernemen van zijn bewustzijn vraagt hij om drinken.

De eerste vrouw gelast Haï-Tang een verfrisschenden drank gereed te maken en weet ongemerkt het vergif daarin te storten. Dit werkt uiterst snel. De arme Ma sterft zonder een woord te kunnen uiten. En nu beschuldigt Mevrouw Ma onze heldin, dat deze haar man heeft vergeven, en laat haar de keus om, met achterlating van haar vijfjarig kind, de erfgenaam van zijns vaders aanzienlijk vermogen, te vluchten of voor het gerecht te verschijnen om zich te verantwoorden. Sterk in het bewustzijn van haar onschuld, kiest Haï-Tang het laatste.

Mevrouw Ma rekent er stellig op dat zij door de bemoeiingen van haar minnaar, voor wiens rechterstoel de zaak moet worden gebracht, haar doel zal bereiken, en hoopt, van hare mededingster ontslagen, den knaap als haar eigen kind zich te hooren toewijzen. Hare verwachting wordt niet teleurgesteld. De arme vervolgde wordt schuldig verklaard aan den moord, en daar Mevrouw Ma al de getuigen, zoowel de buren die met het kind sinds jaren bekend waren als de vrouwen, die Haï-Tang bij hare bevalling bijstonden, had omgekocht, wordt deze, spijt hare roerende jammerklachten, als een snoode bedriegster en moordenares geslagen, gegeeseld en gemarteld zoo lang en zoo fel, dat zij eindelijk alles bekent wat men haar wilde doen belijden. Het kind wordt Mevrouw Ma toegewezen.

De zaak was nu uit. Zoo scheen het ten minste. Maar in

een nieuw bedrijf treedt de beklagenswaardige Haï-Tang op, geboeid, met het schandbord om den hals, onder geleide van eenige gerechtsdienaars. Zij wordt vervoerd naar de hoofdplaats, waar de opperrechter het doodvonnis over haar zal uitspreken.

Deze voelt zich echter na het verhoor, dat hij de beklaagde voorloopig deed ondergaan, zeer te haren gunste gestemd.

Doch de zitting vangt aan. De getuigen, ook de rechter die in eerster instantie de zaak behandelde, Mevrouw Ma, het kind, allen zijn tegenwoordig. De eersten blijven bij hun valsche verklaring volharden.

Hoe zal nu de opperrechter achter de waarheid komen, daar én de getuigen én de eigen bekentenis tegen de beschuldigde pleitten! Als een andere Salomo neemt hij zijn toevlucht tot een kunstmiddel. Hij gelast met krijt (eigenlijk staat er met kalk) op den grond een cirkel te trekken, laat den knaap midden daarin plaatsen, en verklaart die vrouw als de ware moeder te zullen erkennen, wie het 't eerst gelukt het kind over de streep heen, naar zich toe te trekken.

De proef wordt tot tweemaal herhaald, en telkens delft de ware moeder het onderspit. Natuurlijk. Want al wilde men haar door bamboesslagen er toe dwingen, zij kon het niet van zich verkrijgen den kleine van haar kant ook, zooals hare vervolgster deed, met geweld naar zich toe te rukken en hem aldus te kwellen en te bezeeren.

Toch wordt de waarheid den opperrechter eensklaps onthuld door deze welsprekende ontboezeming van het moederlijk gevoel, die aan het hart en de lippen der zoozwaar miskende ontsnapt:

‘Ik bezweer U, Heer! bedwing uwen toorn, die mij meer verschrikt dan het geratel des donders! Verzacht uw dreigende oogen, even vreeselijk als die van tijger of wolf. Toen uwe dienstmaagd den heer Ma huwde, kreeg zij spoedig dat kind. Na het negen maanden in mijn schoot te hebben gedragen, voedde ik het drie jaar lang met mijn eigen bloed en wijdde ik hem al de zorgen, die de moederliefde ingeeft. Was het koud, dan verwarmde ik zachtkens zijn teêre leden. - Ach, hoeveel inspanning en moeite kostte het mij, het tot den leeftijd van vijf jaren groot te brengen! Zwak en teeder als het is, hoe zou men het kind in twee tegenovergestelde richtingen kunnen heen en weder rukken, zonder het arme wicht leed te doen! Als ik, Heer! mijn zoon slechts kan verwerven

door hem kreupel te maken of zijn armpjes te breken, ik zou liever onder de geeselslagen sterven dan eene enkele poging beproeven om hem buiten den cirkel te trekken.

Heb medelijden met ons, genadige Heer!'

Hierop gaat haar smeeken over in een hartroerend gezang, afgewisseld door op gewone wijze gesproken woorden:

'Heer!' roept zij, 'zie toch zelf.' En hare moedersmart uit zich in het lied:

'De armen van het kind zijn week en broos, als hennipstengels van hun schors ontdaan. Kan die hardvochtige, onmenschelijke vrouw mijn angst beseffen?

En gij, Heer! hoe komt het dat gij de waarheid niet bevroedt?

Ach! hoe verschillend is onze toestand!

Zij leeft in aanzien en eer en heeft vermogen. Ik ben vernederd en met smaad overdekt.

Ja, rukken wij beiden met geweld het kind naar ons toe, gij zoudt zijn beentjes hooren breken of zijn vleesch zich zien loslaten van de knoken!'

De opperrechter is overtuigd. Alle twijfel verdwijnt. De ware moeder heeft zich doen kennen. Het spreekt van zelf, dat de bedriegster ontmaskerd wordt en haar schuld bekent, ook den moord. Evenmin als haar minnaar en de valsche getuigen, ontgaat zij de verdiende straf!

Met klimmende belangstelling bracht ik de lezing van het kunstgewrocht ten einde, waarvan ik hierboven slechts het dorre geraamte heb voorgelegd. Goed in elkander gezet, met boeienden dialoog, fijne, flink volgehouden karakterteekening, geleidelijke ontwikkeling der handeling en verrassende ontknooping, doet het door zijn aanleg en bewerking den schrijver kennen als een man van talent, geest en technische vaardigheid. Op realistische leest geschoeid, de dingen hier en daar wel wat veel bij hun naam noemende doch van eene zedelijke strekking, geeft het tevens gelegenheid een blik te slaan in het leven, de zeden en gebruiken van het merkwaardige volk, dat, toen onze voorvaderen nog slechts in huiden en vellen gewikkeld waren en van kunst en wetenschap luttel begrip hadden, reeds op een hoogen trap van beschaving stond, boeken drukte en couranten uitgaf, schepen bouwde en op het kompas zeilde, maar eeuwen lang op de baan der ontwikkeling stil bleef

staan, in vele opzichten een beeld van hardnekkige behoudzucht.

Mijn verbazing steeg, toen ik bemerkte, dat het stuk afkomstig was uit de dertiende eeuw onzer jaartelling, en ontleend aan een verzameling van Chineesche dramatische gedichten, betiteld: '*De honderd stukken, vervaardigd onder de Youën*'[1] of vorsten uit de dynastie van Tchingkiskan, die van 1259 tot 1368 over China regeerden. Een nieuwe wereld doemde op voor mijn geest. Want ik had hier een proeve van een geheel eigenaardige nationale tooneelpoëzie, die tot nu toe voor mij een verborgenheid gebleven was.

Wat wonder dat het verlangen bij mij oprees daarmede nader kennis te maken. Ik zocht naar bronnen. Het gelukte mij ze te vinden[2]. Konden zij slechts, wat onvermijdelijk was, uit de tweede hand zijn, zij waren voldoende.

Al wat ik van mijn gading ontmoette, teekende ik aan.

Mijne verzamelde aanteekeningen verwerkte ik tot een opstel, waarvoor ik de gastvrijheid der redactie van dit tijdschrift inriep.

1) Youen-Jin-Pé-Tehong.

2) 1°. Le théatre Chinois, 1838 par M. Bazin.
Dit geschrift is uitverkocht. Te vergeefs zocht ik naar een exemplaar op onze bibliotheken. Door de welwillende bemoeiingen van mijn vriend Dr. W.N. Du Rieu, biblioth. aan de universiteit te Leiden, kreeg ik het uit de boekerij te Brussel.

2°. Hoëï-Lang-ki ou l'Histoire du Cercle de craie. Drame en prose et en vers, traduit du Chinois et accompagné de notes par M. Stanislas-Julien 1832.
Han-kung-Tsiu (The sorrows of Han) met inleiding over het Chineeschen drama, door J.F. Davis, Londen 1838.
Laon-Seng-Uhr (An Heir on his old age) door denzelfde.
Pi-Pa-ki ou l'Histoire du Luth, représenté à Peking en 1404, traduit sur le texte original par M. Bazin aîné, 1841.

3°. J.L. Klein, Geschichte des Drama's, t. III. Leipzig 1866.
Dr. H. Alt. Theater und Kirche. Berlin 1846
Robert Prölsz. Katechismus der Dramaturgie. Leipzig 1877; on andere werken over de geschiedenis van het tooneel.

4°. Le Siècle des Youën. Notices et extraits des principaux monuments littéraire par M. Bazin, in het Journal Asiatique, publié par la Société Asiatique 1850-51-52. (Aan prof. Schlegel te Leiden ben ik de kennismaking met die opstellen verschuldigd).
Journal des savants. Paris 1842, 1843. Artikelen over het hierboven vermelde werkje van Bazin, Le théatre Chinois.
Morgenblatt. Stuttgart 1844. Die Dramatische Poësie der Chinesen.

5°. Hippolyte Lucas. Curiosités dramatiques et littéraires. Paris 1855.

6°. Verschillende reisbeschrijvingen, verslagen van gezanten. enz.-

II.

Lang voordat er in Griekenland sprake was van het tooneel, twaalf eeuwen ongeveer voordat de dramatische kunst daar bloeide, had zij in het hemelsche rijk een zekeren trap van ontwikkeling bereikt. Onjuist is derhalve de bewering, die wij in het Zondagsblad van het Nieuws van den Dag van den 26 Aug. 11. aantroffen, dat haar oorsprong volgens een Chineesche legende moet gezocht worden in een gebeurtenis, die onder den eersten keizer der Han-dynastie, twee honderd jaren voor Christus plaats had, en wel een krijgslist, waardoor de keizerlijke generaal Chen-Ping, in een versterkte stad door noordelijke stammen aangevallen, de aanranders noodzaakte het beleg op te breken en af te trekken. De bevelhebber van het belegeringsleger namelijk had een moedige vrouw, Yshik geheeten, die de troepenmacht aanvoerde, welke de eene zijde der stad ingesloten hield. Toen Chen Ping hoorde, dat zij zeer jaloersch van aard was, het hij een aantal jonge meisjes uit de stad, in de prachtigste kleeding uitgedost, bij verschillende gelegenheden zich op de wallen vertoonen en daar dansen uitvoeren en reien vormen. De manhafte dame, die de zwakke zijde van haar heer gemaal maar al te goed kende, en vreesde, dat hij, wanneer na de inneming der stad al die schoone meisjes hem in handen vielen, geheel onverschillig voor haar zou worden, trok hare troepen terug en verschafte daardoor aan generaal Chen-Ping de gelegenheid, juist toen er gebrek aan mondvoorraad begon te komen, de stad van leeftocht ruimschoots te voorzien.

Die legende nu moge een historischen achtergrond hebben, den oorsprong van het tooneel verklaren doet zij niet. Dit bestond reeds tal van eeuwen. Wel zijn de Chineesche geletterden het zelven niet geheel eens omtrent den tijd van zijn ontstaan. Toch is door de nasporingen van geleerde Sinologen een tipje van den sluier opgelicht, die het optreden der Muze van het drama aan onzen blik onttoog. - Evenals in andere landen was in China de poëzie de taal der oudste letterkundige gewrochten, en deze waren ook daar van godsdienstigen aard. En gelijk elders bij Grieken en Romeinen, bij Egyptenaars en Indiërs, stond bij onze gestaarte broeders de toonkunst in nauw verband met de poëzie. Zij waren tweelingzusters. Wie het lied dichtte, verzon ook de wijze, waarop het gezongen

moest worden, en gaf tevens de bewegingen aan, die bij woord en toon het best voegden. De oudste tooneeldichten zullen dan ook wel in China een godsdienstig karakter gehad en bestaan hebben uit mimische dansen, onder begeleiding van woorden, op een bepaalde wijze voorgedragen of gezongen. Geen spoor evenwel is van die stukken meer over.

Trouwens, bij een volk dat sedert honderden, ja duizenden van jaren geen eigenlijk gezegden eeredienst meer heeft gekend en zijn oud geloof vermengde met de pantheïstische leer van Kung-foe-tse en de bijgeloovigheden van het uit Indië overgeplante Buddhisme, kan het godsdienstig drama onmogelijk zich tot een hoogen graad van ontwikkeling hebben verheven.

Van den tweeden vorm, waaronder de dramatische kunst in het hemelsche rijk optrad, de wereldsche, weten wij iets, maar 't is nog weinig. Slechts enkele grepen uit hare geschiedenis zijn aan de vergetelheid ontrukt. Ten jare 1765 vóór Christus, dus zes en dertig en een halve eeuw geleden, schijnt het schouwspel in China zoo verbasterd geweest te zijn, dat de toen regeerende keizer Tching-Tang hoog werd geprezen, omdat hij het tooneelspelen als een lichtzinnig en heilloos vermaak had verboden.

Intusschen moet de banvloek later zijn opgeheven, en werden de dramatische voorstellingen weder hersteld. Nadere berichten omtrent dit punt ontbreken echter. Doch de ontaarding bleef toen ook niet uit. Want vast staat het, dat negen eeuwen daarna (827 v. Christus) keizer Siouen-wang uitgenoodigd werd de schouwspelers van zijn hof te verwijderen, omdat zij gevaarlijk werden geacht voor de zedelijkheid, en dat aan een anderen monarch, wiens naam niet vermeld wordt, een eervolle begrafenis werd ontzegd, omdat hij te veel omging met de tooneelspelers en den schouwburg te druk bezocht. Ook ten tijde van Kung-foetse (6 eeuwen v. Chr.) moeten er ten hove allerlei ontuchtige stukken zijn vertoond. Waarin bestonden die stukken? Wie zal het ons met zekerheid melden! Te vergeefs zoeken wij naar inlichtingen. Maar daar ernstige Chineesche letterkundigen verzekeren, dat de keizers Wenti, die van 581 tot 601 na Christus regeerde, en Hiouen-Tsong, die in 720 den troon besteeg, de scheppers zijn van het eigenlijk gezegde drama, ligt de gevolgtrekking voor de hand. Die stukken kunnen niet

anders geweest zijn dan balletten, pantomimes en allegorische voorstellingen. Van deze laatsten zijn trouwens nog eenige titels bewaard gebleven, als: *'de Werken van den akkerbouw', 'de Vreugde van den oogst', 'de Vermoeienissen van den oorlog', 'de Geneugten des vredes'*. Van den eersten der beide daar genoemde keizers, Wenti, vinden wij echter alleen opgeteekend dat de muziek, die onder zijne regeering den meesten opgang maakte, de theater-muziek was. Met den tweeden, Hiouen-Tsang, verliet de Muze der tooneelpoëzie het gebied der pantomimes en betrad dat van het eigenlijke drama. Alras begon zij te bloeien en nam zij een hooge vlucht. Deze keizer was de vader van het melodrama. Zelf de dwarsfluit bespelende, stichtte hij een keizerlijke akademie van toonkunst, en was haar eerste directeur.

Bij hem rees het denkbeeld op, de muziek aan het drama te huwen. Zijn troep dramatische zangers oefende hij in den 'Tuin der pereboomen', en vandaar worden de comedianten in China nog vaak aangeduid met den naam van: 'Kweekelingen van den Tuin der pereboomen.'

Hooge waarde trouwens hechtten de Chineezen ten allen tijde aan de goddelijke toonkunst. Volgens een oud annalenboek verstrekte keizer Schun, voor omstreeks 2200, zegge 2200 jaren, aan zijn minister Kuey de volgende opdracht:

'Ik beveel u voor de toonkunst te zorgen. Leert den zonen der aanzienlijken, dat zij rechtschapen maar mild, zachtmoedig maar standvastig, gestreng zonder wreedheid, kundig zonder laatdunkendheid moeten wezen. Verkondig uwe denkbeelden in liederen, en kleed uwe woorden in gezangen naar de zangwijze en wetten der toonkunst, opdat de muziek harmonisch klinke; zoolang de tonen samenstemmen, heerscht er harmonie onder menschen en geesten.'

Waar dergelijke beginselen worden gepredikt en toegepast, behoeft het geen verwondering te baren, dat de muziek een voorwerp van staatszorg, een regeeringszaak werd, gelijk zij nog tot op den huidigen dag in China gebleven is.

Een Chineesch staatsman uit de 7de eeuw zegt:

'De muziek is door de vaderen ingevoerd niet om de ooren te kittelen, maar om de overeenstemming der harten te bevorderen en de tweedracht te verwijderen.'

En de grootste kritikus, die in het hemelsche rijk opstond,

Matoun-liu, verzekert, dat ‘de kennis der muziek in het nauwst verband staat tot de regeeringskunst, en dat wie muziek kent, ook bekwaam is tot regeeren.’

Als die goede Chinees eens gelijk had! Zouden wij dan hier soms de verklaring hebben van de klachten, in alle landen door hun politieke tegenstanders aangeheven over het regeerings-beleid der ministers, en van de verlamming, waarmeê de partijstrijd het raderwerk van den staat schijnt te hebben getroffen, en het ook ten onzent belet geregeld vruchtbaar te werken?

Mij dunkt het geneesmiddel ligt dan voor de hand; wij konden wel eens de proef er mee nemen.

In de achtste eeuw reeds na Christus, trad dus in China de Muze van het wereldlijk tooneel in al hare kracht op, toen dit in Europa gevallen was en voor goed ondergegaan scheen onder de mokerslagen van de kerk, die het haatte met een volkomen haat en verafschuwde als een school van verdierlijking, een werk des Satans, het voorportaal der hel. Wel brak er in het hemelsche rijk voor die instelling een tijdperk van kwijning en verval aan, dat anderhalve eeuw duurde, toen het volk op de vreeselijkste wijze door burgeroorlogen en inlandsche verdeeldheden, onder vijf op elkander volgende dynastiën werd geteisterd. Maar het werd voor haar een ‘reculer pour mieux sauter’. In de dertiende en veertiende eeuw is het melodramatisch gebied voor goed verlaten, en verhief zich het Chineesche drama tot een hoogte, die de zooveel latere Europeesche mysteriën en vooral de onbeholpen mirakelspelen der 15de eeuw ver achter zich liet.

Uit dien tijd dagteekenen ook de talrijke verzamelingen van tooneelstukken (men spreekt van 200 bundels, door 187 dichters geschreven), waaruit hoofdzakelijk de Chineesche dramatische letterkunde bestaat en in een van welken onze *Cercle de craie* voorkomt. Sinds bleef echter de kunst, als ware zij eensklaps versteend, stil staan. Niet verder ontwikkelde zij zich. Wil men dus zich een oordeel vormen over het tooneel in China, dan heeft men die verzamelingen te raadplegen.

Men meene echter niet dat die ernstige drama's bij alle klassen der maatschappij steeds en in dezelfde mate welkom waren. Het tegendeel is waar. De kunstsmaak stond zelfs in omgekeerde verhouding tot den rang der toeschouwers; pantomimes en vieze kluchten bleven zich handhaven. En hoe aanzienlijker

het publiek was, waarvoor zij gegeven werden, des te geesteloozer en onzedelijker waren zij. In de 15de en 16de eeuw ontaardden zij in wulpsche en stuitende potsen, hansworsterijen en goocheltoeren, luchtsprongen en worstelingen. Meer dan één keizer, verscheidene ministers en mandarijnen wijdden hun aandacht aan die verbastering en vaardigden strenge wetten daartegen uit.

Volgens de verhalen van reizigers en de verslagen van gezanten, die in de 17de en 18de eeuw China bezochten, bestonden des ondanks de schouwspelen aan het hof te Peking in geïmproviseerde pantomines, die zoowel streden tegen de zedelijkheid als tegen den goeden smaak, terwijl in kleine grenssteden geregelde tooneelvoorstellingen werden gegeven.

Daar werden in 1692 ter eere van een Russischen gezant, in tegenwoordigheid van zijn Keizerlijke Majesteit, koorddanserskunsten en harlekinades vertoond, terwijl hij op zijn doorreis naar de hoofdstad door den gouverneur eener kleine grensstad op eene gewone tooneelvoorstelling onthaald werd.

Lord Macartney schetst in zijn dagboek de vertooningen, welke bij zijne voorstelling aan keizer Kiëen-Long, die in 1735 de regeering aanvaardde, ten hove plaats grepen:

‘Hunne ellendige drama's,’ dus schrijft de edele Lord, ‘volgden elkander op in eene bonte reeks, tragische en komische, zonder den minsten samenhang, historische stukken, verdichte stoffen, alles dooreen, nu eens als recitatief voorgedragen, dan weder gezongen, gedeeltelijk ook gesproken, zonder muzikaal accompagnement. Krijgsgewoel, veldslagen, moorden waren schering en inslag. Ten besluite gaf men een groote pantomime, voorstellende de Verloving van den Oceaan en de Aarde. Beiden, bruid en bruidegom, schudden hun schatten en voornaamste gedrochten en monsters uit, die afzonderlijk of groepsgewijze over het tooneel tuimelden, totdat zij ten laatste zich in twee rijen schaarden: de zee- en de aarddieren. Toen kwam de keizer der monsters, een walvisch, tusschen de rijen aanwaggelen, en spoot uit zijn neusgaten eenige emmers water in de keizerlijke loge, dat echter door middel van in den vloer gemaakte gaten, spoedig wegvloot. Dit presentje werd met donderenden bijval door het in gala gekleede publiek begroet. Eenige mandarijnen der eerste klasse, en de voornaamste hofbeambten, die naast den Lord zaten, baadden zich in eene zee van verrukking, terwijl zij herhaal-

delijk en als uit één mond riepen: Hao! Hung hao! Wonderlijk, hemelsch! betooverend!'

En wie was die monarch, die toen in de loge zat?

Niemand anders dan een van China's grootste en beschaafdste keizers, veroveraar en dichter te gader, Keizer Kien-Long, wiens verzen op de stad Moukden, op de Thee, op de Zee, op het Gebergte nog heden ten dage in zijn vaderland bewonderd worden.

Op een niet minder zeldzame vertooning werd in 1775 de Hollandsche gezant onthaald. Het was een mengelmoes van koorddanserstoeren en dramatische intermezzo's. De pantomime had betrekking op de jongste maansverduistering, die het hof en het gansche land met den grootsten schrik had vervuld, en stelde den strijd voor van twee draken met de maan. Deze bleef rustig zitten tusschen de beide monsters, die op haar loerden, maar eindelijk begrepen dat het brokje te groot was om het te verslinden en zich uit de voeten maakten. Fier op hare zegepraal ging de maan toen ook met indrukwekkende waardigheid heen, onder den donderenden bijval van het publiek. En zoo vernamen wij van een ooggetuige[1)], die voor eenige jaren een Chineeschen schouwburg te San-Francisco bezocht, dat hij een drama in 12 bedrijven en 42 tafereelen had zien spelen, dat hoofdzakelijk op gevechten, doodslagen, zelfmoorden, begrafenissen, vergiftigingen, vervolgingen en salto's mortale neerkwam, doch waarvan hij volstrekt niets begreep, terwijl op het tooneel de goede zeden alles behalve geëerbiedigd werden.

Nochtans brengt de berichtgever alle hulde aan de kostumen, die zeer prachtig waren. Het groote succes van den avond was een duo, gezongen door twee koeien. Twee Chineezen, behangen met de huid en de horens dier dieren, stelden ze voor.

En niet lang geleden behelsde het Nieuws van den Dag de volgende vermakelijke schets van eene tooneelvoorstelling, door zijn correspondent bijgewoond.

'De acteurs zagen er vreemd uit! Van één was het aangezicht bloedrood geverfd; deze moest den moordenaar voorstellen. Bij enkelen was het zwart, met witte strepen afgezet; bij anderen was het krijtwit. Waarschijnlijk had dit eene bedoeling, maar ik weet niet welke. Natuurlijk waren het de keizer,

1) Tooneel-Almanak 1878, Amst. Bom.

keizerin en hooge ambtenaren uit die en die dynastie. Ze droegen ook de hofkleedij uit dien tijd. De costumes waren vreemd en kostbaar; er waren jassen bij van 50 dollars en meer. Vooral hunne hoeden waren zonderling, met alle mogelijke en onmogelijke kleuren, met lange uitsteeksels die voortdurend op en neer wipten, en tot algemeene hilariteit der toeschouwers, somtijds aan die van een ander bleven haken. De vrouwen waren ook uitgedost met dure jassen en pantalons, met zeer wijde pijpen. Maar de grootste aantrekkelijkheid bestond in hare kleine voetjes, “gouden leliën”, zooals de Chineezen zeggen. Tot mijne verbazing hoorde ik, dat de vrouwelijke acteurs mannen waren. Alles was valsch, de voetjes incluis. Deze waren niets dan schoentjes, onder de voeten bevestigd. De voorstelling werd opgeluisterd door muziek, die ons, Westerlingen, verre van schoon voorkomt. De acteurs declameerden met onwelluidende stemmen, veel onnatuurlijker en onwarer dan op den bekenden “preektoon”. Hunne gebaren waren overdreven, en dan het meest belachelijk, wanneer zij moesten dienen om de hevigste hartstochten kenbaar te maken. Om iemand in de grootste wanhoop voor te stellen, liep de acteur een tiental malen het theater op en neer, daarbij zoo vreeselijk stampvoetende, dat men meer dacht aan het gevaar van breken der halfvermohnde planken, dan aan den gemoedstoestand van den persoon. Ik herinnerde mij het Chineesche spreekwoord: “De beste acteur valt wel eens van de planken.”

De man met het roodbesmeerde gezicht vermoordde den keizer, en onmiddellijk daarop schopte hij een jongen, die hem waarschijnlijk in den weg zat, van het tooneel af. Een kleedkamer was er niet, en de helden trokken bij gelegenheid andere costumes aan achter den rug van een ander, die bijv. juist in diepe klaagtonen den dood des keizers mededeelde. Bovendien moest een geestdriftvolle speler nu en dan een oogenblik pauze houden, om.... iets hinderlijks uit zijn keel te verwijderen.

Men begrijpt, dat de minste illusie onmogelijk was, en het alles behalve eene *Idealwelt* was, die zich voor onze oogen ontsloot. Na afloop bedankten wij onzen vriendelijken gastheer voor de genoegens die wij.... doorgestaan hadden, en verklaarden dat het heel mooi en curieus was geweest.’

Die verbasteringen, uitwassen, misbruiken van het Chineesche

tooneel, wier bestaan niet onvermeld kon blijven, zullen wij verder rusten laten.

Het is er mede gesteld als ten onzent met de ellendige, hart en zinnen bedwelmende zangspelen; met de vuile vodden, die wemelen van kwinkslagen van twijfelachtig allooi of van gepeperde platheden en nauw omsluierde dubbelzinnigheden; met de kluchten, die, strijdende met allen goeden smaak en kieschheid, ten doel hebben door de stuitendste potsen den lachlust op te wekken, of met de alleen op effekt berekende spektakelstukken, zoogenaamde draken, waarin druk gemoord, vergiftigd, verleid wordt of kerkerholen en tooneelen van waanzin voorkomen, of olifanten, locomotieven, paarden en stoombooten, dromedarissen vertoond worden, en die den schouwburg tot een kijkspel verlagen. Op die giftige planten uit den bloemhof der dramatische kunst slaan wij immers, als wij over ons hedendaagsch tooneel spreken, ook geen acht dan alleen om ze te brandmerken en aan de kaak te stellen.

III.

Het was in 1736 dat het geletterde Europa voor de eerste maal hoorde gewagen van een nationaal tooneel in China. Aanleiding daartoe gaf de verschijning van een door Pater Prémare, die als zendeling 37 jaar lang in het hemelsche rijk arbeidde, bewerkte vertaling van een Chineesch tooneeldicht, betiteld ‘l'Orphelin de Tchao.’

Hieraan ontleende Voltaire de stof voor zijn; ‘l'Orphelin de la Chine.’ Pater Prémare deinsde echter, om de daaraan verbonden moeilijkheden, voor de vertolking van het dichterlijk gedeelte terug en het dit weg. Duidelijker toch dan bij eenig ander volk, kan men bij de Chineezen den lyrischen bodem, waarin de dramatische letterkunde geworteld is, onderscheiden.

Liederen en aria's zijn daarin altijd nog de hoofdbestanddeelen, en het prozaïsche gedeelte dient meestal slechts tot goed verstand der gezangen, waarin men meer moet letten op den muziekalen klank dan op de woorden, meer op de compositie dan op den inhoud. De edele karakters spreken altijd in verzen. Dat is de taal der onschuld en deugd. En telkens, als de hartstocht stijgt, wordt, zooals bij Shakespeare, de toon lyrisch, de stijl verheven en poëtisch, en golven de dichterlijke woorden,

die den lippen van den held of de heldin ontrollen, op den stroom der melodie, naar den trant der aria's in onze opera's. Aan dit deel van hun arbeid wijdden dan ook de schrijvers hun grootst mogelijke zorg. Maar de vertaling er van levert tevens de grootste bezwaren op wegens de eigenaardige beeldspraak en de tallooze overdrachtelijke uitdrukkingen. Om de Chineesche poëzie volkomen te begrijpen, moet men ten minste de beteekenis van 25.000 dergelijke spreekwijzen kennen. Stanislas Julien heeft met groote moeite er een negen duizend bijeengebracht.

Dit bewoog den Heer Davis, ambtenaar ter factorie te Canton, die een eeuw na de verschijning van de ‘Orphelin de Tchao’, de Engelsche vertaling van een ander stuk, onder den titel van ‘The sorrows of Han’, ‘de kommer in het paleis van Han’ uitgaf, het poëtische gedeelte, het meest pathetische, weg te laten. Toch trad de hoogere voortreffelijkheid van dit tooneeldicht, het tweede waarmede Europa kennis maakte, aanstonds aan het licht, vooral uit het oogpunt van de fijnheid der karakterteekening en van het aangrijpende der toestanden, terwijl zijn strekking, het schetsen der droevige gevolgen van den wellust, de verwijfdheid en de zwakheid bij het besturen van het staatsroer, duidelijk in het oog viel. Diezelfde vertaler gaf nog een ander stuk uit: ‘An Heir on his old age,’ ‘Een erfgenaam op den ouden dag,’ letterlijk: ‘De grijsaard die een zoon krijgt.’

Hierin wordt de piëteit voor de graven van ouders of familie behandeld, of liever de vereering der nagedachtenis van de vaderen bij hun graven, op gezette dagen.

In deze vertolking kwam echter evenmin het poëtisch bestanddeel tot zijn recht.

De eerste, die Europa in het bezit stelde van een volledig Chineesch drama, was de beroemde Parijsche hoogleeraar en Sinoloog, Stanislas Julien, met de uitgave van de door ons reeds besproken ‘Cercle de Craie’ in 1832. Dit stuk werd gedrukt voor rekening van de te Londen gevestigde ‘Vereeniging tot vertaling van oostersche geschriften.’

Aan dezen geleerde, niet minder dan aan den talentvolsten zijner leerlingen, den Heer Bazin, komt de eer toe een belangrijk deel der dramatische letterkunde van de Chineezen tot het gemeengoed der beschaafde wereld te hebben gemaakt.

Laatstgenoemde gaf in 1838 onder den titel ‘Le théatre Chinois’ een Fransche vertaling van vier andere stukken uit:

Les intrigues d'une soubrette, La tunique confrontée, Le ressentiment de Teou Ngo en La chanteuse. Later nog in 1841 ‘L'histoire du Luth,’ door hem zelven geprezen als het voortreffelijkste van alle hem bekende Chineesche tooneeldichten. Met uitzondering van dit laatste, zijn al de acht genoemde stukken ontleend aan de door mij reeds vermelde verzameling van ‘Honderd proeven van dramatische poëzie onder de Youen vervaardigd.’

Aan de ontleding en gedeeltelijke vertaling van de 92 overige wijdde Bazin eenige hoogstbelangrijke artikelen in het Journal Asiatique van 1851-1852.

Bij die verzameling, uit den bloeitijd van het Chineesche tooneel, de 13de en 14de eeuw, afkomstig, willen wij onze aandacht bepalen. Zij is trouwens nooit overtroffen en bleef tot op den huidigen dag de lust en vreugde der geletterden in het hemelsche rijk. Wat later werd gedrukt kan niet in haar schaduw staan, met uitzondering van de iets jongere ‘Histoire du Luth.’ Nog altoos worden die stukken bij ernstige voorstellingen gegeven[1)].

Want ook deze tak van letterkunde draagt in China, evenals alle andere kunsten en wetenschappen, de straf van een buitengewone, vroegrijpe ontwikkeling en verdorde spoedig. De latere dramatische auteurs arbeidden op soortgelijke wijze als de Italiaansche librettisten, die, aan vaste gezelschappen verbonden, wat hun goed en voordeelig toeschijnt tegen een uiterst karig loon leveren. Voor hen is evenmin als voor hun voorgangers roem te behalen.

Maakte een stuk opgang, zoodat het gedrukt werd, dan verzweeg men meestal den naam des schrijvers, en werd die bekend, omtrent zijn persoon en leven bleef men in de grootste onwetendheid. Geen Chineesch dramatisch gedicht heeft trouwens ooit zijn auteur lauweren om de slapen gewonden.

Bazin's arbeid nu en die zijner voorgangers op dit gebied stellen ons in staat ons eene voorstelling te maken van de Chineesche tooneelpoëzie in haren bloeitijd.

Men vergunne mij haar met enkele, trekken te kenschetsen, door haar gebreken en goede eigenschappen kortelijk in het

1) La Chine Ouverte par old Nick. Paris 1845. p. 285.

licht te stellen, zoowel uit het oogpunt van den vorm als van den inhoud.

De schrijvers zelven maken geen het minste onderscheid tusschen drama, komedie of tragedie. Alle stukken hebben door hun lyrisch karakter wel eenige overeenkomst met onze opera's. Hun geheel verschil spruit voort uit de keus van het onderwerp, de toestanden, die nu eens meer of minder aangrijpend, dan weer minder of meer vermakelijk zijn, de meerdere of mindere verhevenheid van taal en den aard der personen, die optreden.

Die personen hebben dikwijls geen eigen naam, maar worden door de benaming van hun waardigheid of betrekking, zooals de president van den keizerlijken raad aangeduid. Daarenboven onderscheidt het Chineesche drama de vertooners naar de belangrijkheid van hun rol in het stuk, als Eerste, Tweede, Derde rol. De eerste rol heet Tsching-mo; de tweede Fu-mo; de derde Tschong-mo. Verder nog naar den leeftijd: Siao-mo, de jonge man; Per lao, de oude vader, en Waï, een hooggeplaatst persoon; Tang-lao, de misdadiger. De tooneelspeelsters heeten bijna allen Tan. Tching-tan in de eerste rol, Siao-tan of Tan-ore, het jonge meisje, Wai-tan, de courtisane, Lao-tan, de oude vrouw, Pa-orl, de weduwe. - De taal is de volkstaal.

De splitsing in bedrijven schijnt niet zoozeer op inwendige gronden, uit de handeling voortvloeiend, te berusten, als wel met een bepaalde bedoeling door de omstandigheden ingegeven: bijv. om den schouwspeler, die gewoonlijk verschillende rollen vervult, de gelegenheid te verschaffen zich te verkleeden of wat uit te rusten. De verdeeling in tooneelen ontbreekt. Het heet eenvoudig: deze of die treedt op, gene treedt af. De bedrijven, meestal vier in getal, worden soms door een proloog voorafgegaan. Deze handelt vaak in den tijd dat de jongeling of man, die later optreedt, nog niet geboren is. Ieder oogenblik verandert de plaats der handeling. In enkele mythologische stukken speelt één bedrijf in den hemel, het volgende op aarde. Het tafereelenstelsel is door de Chineezen toegepast, eeuwen lang voor dat Alexandre Dumas het in Frankrijk invoerde. De belangstelling verbrokkelt zich voorts over meer dan één persoon. Het blijkt niet altoos duidelijk, wie eigenlijk de held of heldin van het stuk is. Nog valt het niet te ontkennen, dat de uiteenzetting der fabel allerprimitiefst is. Elke persoon, die voor

het eerst optreedt, begint met zichzelven voor te stellen. Hij noemt zijn naam en kwaliteit en somt zijne goede en slechte hoedanigheid op.

Een paar staaltjes.

In de ‘Intrigues d'une soubrette’, welke soubrette een lid der Akademie weet te misleiden, - en dit wordt als iets zeer buitengewoons aangemerkt, daar de Akademisten in China moeilijk schijnen te bedriegen te zijn - begint een der hoofdpersonen, de minnaar van de dochter van dien geleerde, aldus de voorafspraak:

‘Mijn familienaam is Kié! Mijn dubbele bijnaam Min-Tchong. Ik ben de jongste broeder van Pego-Tien; Thsai-Youan is mijn geboorteland. Op den leeftijd van vijf jaren kon ik lezen. Zeven jaar oud, maakte ik met gemak opstellen over letterkundige onderwerpen. Toen ik negen jaar telde, verstond ik de zes Canonische boeken en had ik een grondige studie gemaakt van al de philosophen. Wanneer ik een gedicht vervaardigde, betwistten de geletterden het aan elkander om het af te schrijven. Ieder beschouwde mij als een jong man van volmaakte verdiensten, enz.

In ‘the Sorrows of Han’ treedt een minister op, die in dezer voege het publiek toespreekt: ‘Ik ben niemand anders dan Moanyenslou, Huis- en Staatsminister van Keizer Han. Door honderden trekken van fijne vleierij en behendigheid heb ik den keizer zoo weten te belezen, dat hij al zijn lust en vreugde in mij vindt. Hij luistert alleen naar mijne woorden, en volgt mijn raad in alles. Zoowel in als buiten het paleis, waar is de man, die niet voor mij in het stof buigt? Waar het menschelijk wezen, dat zonder angst en beven mij nadert? Mijn grootste kunst (merkt dit op) bestaat hierin dat ik de verstandigste raadslieden bij den keizer in verdenking breng, en hem in de liefdesgeneugten, die hij bij de vrouwen van zijn paleis vindt, zich geheel laat verstrikken. Zoo versterk en bevestig ik mijn macht en mijn grootheid!’

Die mededeeling is zeker naïef. Toch zal men mij toegeven dat ze van talent getuigt, Het schijnt haast niet mogelijk in korter en scherper trekken een beeld van iemand te teekenen. Die minister staat daar in levenden lijve voor ons.

Zijn dus de dramatische regels, welke het nieuwe tooneel beheerschen, geheel in die stukken miskend en verwaarloosd, en

kunnen wij de oogen niet sluiten voor de groote gebreken, die uit het oogpunt van den kunstvorm hen aankleven, dwaas zou het van ons zijn, aan die proeven der Chineesche tooneelpoëzie uit de 13de en 14de eeuw dezelfde eischen te stellen, welke wij het volste recht hebben aan moderne tooneelschrijvers te doen. Dwaas ze op onze schouwburgen te willen vertoonen. Dwaas de dichters te vergelijken bij Shakespeare, Corneille, Goethe, Lessing en andere heroën op dit gebied.

Dien regel mogen wij ook niet uit het oog verliezen, wanneer wij letten op den inhoud. Trouwe nabootsingen van het leven, zooals dit in sommige gevallen zich vertoont, afspiegelingen eener soms zeer gelijkvloersche en platte realiteit, wordt vaak in die stukken onze kieschheid geschokt en ons schoonheidsgevoel beleedigd. Enkele der dichters schijnen als de voorloopers der school van Zola beschouwd te kunnen worden. Aan bedenkelijke tooneelen faalt het niet. Evenmin aan uitdrukkingen, zoo kras, dat de vertalers meenden ze te moeten weglaten.

Voorts wordt de zedelijke verdorvenheid met evenveel of even weinig voorliefde als de verhevenste deugd geteekend en in het volle daglicht geplaatst, zonder dat de schrijver de geringste sympathie of antipathie verraadt. Nog missen wij elke ontwikkeling of strijd bij de hoofdpersonen en iedere aanschouwelijke voorstelling van een zielsproces. Zij zijn vastberaden en volbrengen zonder de minste aarzeling iets goeds of kwaads.

De kamp der liefde ontbreekt evenzeer. En welken tragischen toestand zou men ook kunnen wachten, welke fijne gevoelens, welke schakeeringen van den hartstocht, welke botsing tusschen tegenstrijdige, edele gewaarwordingen, waar, volgens wet en overlevering, het doel des huwelijks door de opvoeding van mannelijke erfgenamen bereikt en om die reden de veelwijverij wordt toegestaan? Waar men de sympathie van twee minnenden als de vrucht beschouwt van het samenkoppelen hunner harten, bij de geboorte reeds aaneengeknoopt?

Te vergeefs zoeken wij dus naar de echt tragische toestanden, die slechts buitengewone karakters in het leven kunnen roepen. Want slechts eigen wil geeft aanleiding tot conflicten, welke medelijden of schrik verwekken. Van dit alles niets in het Chineesche

tooneel. En hoe kon dit anders? Het eigenaardig volkskarakter belette de kunst zich tot een hooger standpunt te verheffen. Opvoeding, school, philosophie, moraal, openbaar en huiselijk leven, staat en familie, zijn er immers op één algemeene leest geschoeid. Elke eigenaardige, zelfstandige individualiteit is er een misgeboorte, een gedrochtelijkheid, een uitwas van het maatschappelijk bestaan, die van staatswege moet uitgesneden of uitgebrand worden. Een karakter, een persoonlijkheid, die een voor zichzelf gerechtvaardigd doel op eigene wijze nastreeft, wordt er als een vijand van staat en volk en land, als een majesteitschender beschouwd. Elke afwijking van de gewoonten brandmerkt men er als een verstoring der natuurorde. Een nieuw denkbeeld, dat oog en hart verheldert, moet als een zons- of maansverduistering de gemoederen met ontzetting vervullen.

En zou dan een theaterpubliek, dat zich geen voorstelling van een verzet tegen de algemeene regels, tegen overlevering en voorvaderlijke gebruiken en gewoonten en inzettingen maken en dit niet dan verafschuwen kan, met deelneming en ingenomenheid eene vertooning bijwonen, waarin tragische conflicten voorkomen?

Wel verre van medelijden te hebben met de helden dier conflicten, zou het ze met spot en hoon ontvangen en met rotte appelen van de planken jagen. Het volkskarakter verklaart ons derhalve den realistischen, gelijkvloerschen aard van de Chineesche tooneelpoëzie, waarvan de hoofdpersonen nationale, gemeene, alledaagsche misdadigers zijn: falsarissen, dieven en dergelijken, die onder de algemeene toejuiching van het publiek de bastonnade krijgen en met het schandbord om den hals en op de schouders verschijnen. Geen tooneel uit Aristophanes, Shakespeare, Molière of wie ook, kan een Chinees zóó in vervoering brengen als het optreden van een ontmaskerden misdadiger, die op de voetzolen de welverdiende bamboesslagen ontvangt of op eene andere, niet malsche wijze wordt afgestraft.

Maar voor wie die tooneeldichten beschouwt met de onpartijdigheid en genegenheid van den antiquaar, die zich ook niet ergert aan het harde koloriet, het gebrekkige perspectief, de hoekige figuren en de scherpe lijnen der middeleeuwsche schilderkunst, zijn vele hunner gebreken te verklaren uit den tijd, de omgeving en het volkskarakter.

Daartegenover staat, dat er veel in voorkomt, wat ons een niet geringen dunk geeft van het dramatisch talent der dichters. Moge de letterkundige waarde der stukken ook zeer verschillend zijn, onloochenbaar is het, dat zij de hoofdelementen, die een gedicht tot een dramatisch kunstwerk stempelen, handeling en karakterteekening, over het geheel aanbieden. Oorspronkelijkheid van conceptie, welsprekende uiting van den hartstocht zoekt men er niet te vergeefs in.

De dialoog is meestal levendig en vlug, gemakkelijk en vloeiend, de passies zijn goed geteekend. De handeling ontspint zich geleidelijk; de verwikkelingen worden op ongezochte en natuurlijke wijze aangebracht. De karakters zijn innerlijk één. Er is gloed en leven in de meeste stukken.

En welk een verscheidenheid van inhoud!

De tooneeldichten laten zich naar het onderwerp dat zij behandelen, in eenige hoofdsoorten rangschikken.

Wij hebben: *geschiedkundige drama's, familiedrama's, gerechtelijke drama's, karakter- en intrigestukken*, en eenige *mythologische feëriën*, vol goden en godinnen, sprekende dieren, en allerlei wezens uit de fantastische godenleer der Chineezen. De laatste soort hadden wij zeker het allerminst verwacht bij een volk van zulk een middelmatige, ja beperkte verbeeldingskracht als de Chineezen. Maar zij hebben ook meer van kluchten, farcen, dan van ernstige dramatische kunstwerken. En, bestemd om het bijgeloof bespottelijk te maken, doen zij den satirischen geest der schrijvers uitkomen.

De historische drama's hebben ten doel gewichtige gebeurtenissen voor te stellen. Waar zij dus de geschiedenis aanschouwelijk onderwijzen, leveren zij een schets van de zeden en gewoonten, van het karakter en de physionomie van den tijd, waarin zij ons verplaatsen. Hierin onderscheiden zij zich over het geheel van de andere soorten, dat de toon niet die der gewone conversatie is, en de stijl verhevener, de verzen bevalliger, rijker aan beelden zijn.

Een dier stukken, ‘de Tempel des Roems’ betiteld, verdient vooral nog onze aandacht, om de opmerkelijke uitwendige overeenkomst, die het in enkele opzichten heeft met den Hamlet, en ons bewijst hoe soortgelijke voorstellingen bij verschillende volken, in geheel onderscheiden tijden, onafhankelijk van elkander konden ontstaan.

Ik bedoel de verschijning van een vermoorden vader aan zijn zoon in een droomgezicht, en het verhaal dat de geest dezen van zijn droevig uiteinde doet; den last, dien hij hem geeft om zijn dood te wreken en zijn gebeente te begraven, benevens het uitstel der wraak. Want de zoon weent wel om zijns vaders lot, doch handelt niet, zij het ook dat dit uitstel minder het gevolg is van overwegingen dan wel van eene aaneenschakeling van uitwendige omstandigheden.

De *karakterstukken* zijn wel geen modellen van echte comedie. Toch mag men den schrijvers den lof niet onthouden van zich aan een moeielijk genre te hebben gewaagd. Zes treffen wij er slechts van deze soort in de verzameling aan. Het moderne Chineesche tooneel heeft er zeker veel meer. In de ontwikkeling der handeling vertoonen zij veel overeenkomst. Het best is ongetwijfeld, l'Avare[1)], dat wel bij Molière's onsterfelijke schepping achterstaat doch aangrijpende tooneelen bevat.

Men oordeele.

De gierigaard Kou-Jin is ziek en bijna stervend. Hij stort zijn hart uit bij zijn aangenomen zoon op deze wijze:

‘Je weet niet, dat ik deze ziekte heb opgedaan met een aanval van toorn. Een dezer dagen, toen ik trek had in een gebraden eend, ging ik naar de markt, in den winkel daar, je weet wel. Juist had men een eend gebraden, waarvan een krachtige jus afdroop. Onder den schijn van er op te dingen, nam ik hem in mijn hand, en drukte er mijn vijf vingers zoo sterk op, dat zij van den jus dropen. Ik keerde daarna huiswaarts zonder iets te koopen, en liet mij een schaal met in water gekookte rijst brengen. Bij elken hap rijst zoog ik een vinger af, doch bij den vierden hap overviel mij eensklaps zulk een slaap, dat ik op de houten bank indommelde. En is me daar niet, terwijl ik sliep, een hond mijn vijfden vinger komen aflekken! Toen ik wakker werd en den diefstal bemerkte, ontstak ik in zulk een woede, dat ik ziek werd.’

En iets verder hooren wij hem zeggen:

‘Mijn zoon, ik voel dat mijn einde nadert. Zeg mij in welk soort van kist zal je mij leggen?

1) Een ontleding van dit stuk, betiteld Khan-thsien-na, vindt men achter de Aulularia in het Théâtre de Plaute, par Naudet, in de door Pankoucke uitgegeven Bibliothèque Latine-française. II. p. 375-385.

- Als ik het ongeluk heb u te verliezen, zal ik de fraaiste dennenkist koopen, die ik vinden kan.'

'Begin die dwaasheid niet. Het dennenhout is te duur. Als men dood is, ziet men geen onderscheid tusschen dennen- en wilgenhout. Is daar achter het huis niet een oude trog? Die zou uitstekend dienen kunnen om er een lijkkist van te maken.'

'- Maar denk toch eens even na', - herneemt de zoon, - 'die kist is meer breed dan lang: nooit zal een lichaam er in kunnen. U is te groot.'

En nu vraag ik verschooning voor de aanhaling van het antwoord des gierigaards. Het is haast te stuitend om het mede te deelen. Doch ik wil het niet met stilzwijgen voorbijgaan om te laten zien, hoever een Chinees in zijn karakterschildering durft gaan.

'Welnu,' dus luidt het bescheid van den stervende, 'is de kist te klein, niets gemakkelijker dan mijn lichaam korter te maken. Neem een bijl en hak het in tweeën! Je zult de beide helften op elkander leggen, en alles gaat er dan met gemak in. - Ik heb je nog één zaak van belang op het hart te drukken: Gebruik niet onze goede bijl om mij in tweeën te houwen. Ik heb vrij harde knoken, en je zoudt er dus schaarden in maken. Het zou je een paar stuivers kosten om haar weer te laten slijpen. Vraag de bijl van onzen buurman te leen.'

Waarlijk! In de schildering der gierigheid is Molière zeker nooit zoover gegaan als de Chineesche dramaturg, die aldus schreef meer dan vier eeuwen vóór hem.

De *Intrigestukken* zijn talrijker dan de karakterstukken. Daarin treden courtisanen het menigvuldigst op. Deze gelijken echter volstrekt niet op de lorettes der nieuwe fransche comédie, maar veel meer op de Grieksche hetairen.

Het zijn priesteressen der vrije liefde, die eene beschaafde opvoeding hebben ontvangen, schrijven kunnen, ervaren zijn in de muziek, het zingen, het dansen, het fluitspelen, en vertrouwd met de geschiedenis zoowel algemeene als bijzondere, ook met de wijsbegeerte, kortom, die met de fijnst opgevoede prinsessen in ontwikkeling en kennis kunnen wedijveren.

Onder de schrijvers der honderd stukken onder de Youen, worden ook drie courtisanen vermeld, waarvan eene, Tchan-kou-pin er drie dichtte, twee historische drama's en een komedie, de

door Bazin vertaalde en reeds genoemde ‘La tunique confrontée.’

Wat evenwel opmerking verdient is dat die juffers zelve de straf voor haren lichtzinnigen handel niet ontvangen, maar dat deze neerkomt op de zolen harer aanbidders. Honderd bamboesslagen bepaalt de wet voor den begunstigden minnaar, die met courtisanen op een vertrouwelijken voet omgaat.

Munt die soort van tooneeldichten uit door een fijn gesponnen intrige en groote verscheidenheid van toestanden, wij verheelen niet, dat daarin wel eens de regelen der betamelijkheid worden overschreden. De Chineesche scherts is eer plomp dan fijn. Als de best geslaagde proeve van dit soort noemt Bazin de Soubrette accomplie. Dit stuk moet aantoonen, hoe, in spijt van de gestrengheid der gebruiken, welke in China zulke groote hinderpalen tegen een vertrouwelijken omgang der beide seksen opwerpen, en misschien wel juist uit dien hoofde, de samenkomsten van een minnend paar op balkon of in tuin niet minder talrijk zijn in de woningen der Chineezen dan, ik zeg niet - de hemel beware - in onze woningen, maar in onze moderne komedies en romans.

Wil nu onze Soubrette accomplie, een rechte feeks, haar jonge meesteres het huis doen verlaten, om haar in de gelegenheid te stellen een onderhoud te hebben met haar aanbidder, dan zegt zij:

‘Mejuffrouw! wilt u nog studeeren? Daareven, toen ik met Mevrouw in den tuin achter het huis ben gegaan om reukwerk te branden, heb ik opgemerkt dat het uitzicht onuitsprekelijk bekoorlijk was. Als wij bij de heldere lucht en een verrukkelijken nacht niet de geneugten gaan smaken van dit heerlijke stille jaargetijde, zouden wij ons dan niet ongevoelig toonen voor de liefelijkheden der lente?

Wat heeft u noodig om die boeken te verklaren? Laat ons gaan wandelen en ons een beetje verlustigen.’

Zij troont haar meesteres mede in den tuin en dient beiden gelieven tot tusschenpersoon. Het jonge meisje dwingt zij een brief van den jongen man aan te nemen, ondanks de geweldige verbolgenheid, die de schoone eerst veinst, maar die zij wel weet dat niet van harte gemeend is. Eindelijk gelukt het haar alles zoo te bedistelen, dat tusschen die beiden jongelieden, die elkander eerst volstrekt niet mochten zien, een huwelijk uit genegenheid wordt gesloten.

Verlangt men te weten, of de Chineezen de verschijnselen

der liefde kennen? Onze soubrette Fan-sou zal het zeggen. Ziehier hoe zij het gevoel beschrijft, dat den minnaar van hare meesteres heeft bevangen: ‘Hij die door de heillooze kwaal is aangetast, luistert niet meer naar den raad van zijn vader of moeder. Hij verwaarloost de zorg voor zijne bevordering, brengt zijn leven in gevaar. Hij is in staat zich in kokend water of in de vlammen te werpen. Na de liefelijke gestalte van Siao-Mou (het meisje) te hebben aanschouwd, heeft de jonge man van den eersten dag af vergeten te eten, den tweeden heeft hij niet geslapen, den derden is hij ziek geworden, den vierden heeft hij het bed gehouden.’

Hebben de klassieken bondiger en juister de kenmerken van den hartstocht der min geschetst?

De *Huiselijke drama's* vertoonen geen bijzonder karakter. Zij behandelen gebeurtenissen uit het dagelijksche leven en schilderen de zeden der volksklasse. Dat er treffende toestanden in voorkomen, begrijpt men gemakkelijk. De toon is die der gewone conversatie.

De auteurs schreven zooals zij spraken, en wel duidelijk, eenvoudig, natuurlijk. Wij hebben hier dus proeven van de taal, die men in de 14de eeuw in China sprak. In de door Bazin vertaalde La tunique confrontée, die de rampzalige gevolgen schetst van het onvoorzichtig opnemen van vreemdelingen in een gezin, ontmoeten wij een minister, zooals men er schaars vindt.

Twee grijsaards, die van honger sterven, komen bij den rentmeester van den minister om voedsel vragen. De uitdeeling der spijzen is reeds geschied. Slechts de portie van den minister bleef over, die haar doet uitreiken aan de beide hulpbehoevenden. Dit gebeurde vroeger in China, en zou er nog misschien gebeuren, als onze westersche beschaving er niet doorgedrongen was.

Eindelijk hebben wij nog te wijzen op de *Gerechtelijke drama's*, die grooten invloed op de zeden hadden. Aanzienlijk is hun aantal. De meeste onderwerpen zijn ontleend aan verzamelingen van geruchtmakende processen.

Daaronder behoort de reeds besproken Cercle de craie en de Pi-Pa-Ki of Histoire du luth, waaraan Bazin den eerepalm heeft toegewezen. Dit beroemde drama, dat tegen het einde van de 14de eeuw is gedicht, en nog altoos, gelijk een Chineesch uitgever beweert, zooveel tranen doet storten, werd

beschouwd als het werk dat het nuttigst was voor de zeden. Bij het leven van den auteur maakte het geen den minsten opgang. Het had dit trouwens gemeen met een groot aantal uitnemende werken in alle landen.

Het behelst de geschiedenis van Tchao, eene jonge vrouw van opmerkelijke schoonheid. Twee maanden na haar huwelijk met Tsaï-Yong, schrijft de Keizer een vergelijkend examen uit, waaraan alle geletterden kunnen deelnemen, die bij gunstigen afloop, in eens tot den rang van mandarijn eerste klasse bevorderd zullen worden.

Tsaï's vader wil dat zijn zoon aan het examen deelneemt, in weerwil dat zijne moeder haar best doet, hem bij zich en hare schoondochter te houden. De jonge man zelf heeft er ook weinig lust in, en als de vader met aandrang wijst op de plichten, die een zoon jegens zijn vader heeft te vervullen, antwoordt hij: ‘Een zoon moet, zoolang zijn vader en moeder leven, zich niet uit hun woning verwijderen.’ De vader luistert niet naar reden.

Hij houdt aan, en daar gehoorzaamheid een eerste kinderplicht is, vertrekt de zoon naar de hoofdstad, behaalt de akademische lauweren en ziet zich eensklaps tot geleerde van den eersten rang verheven.

De keizer zelf dwingt hem een huwelijk aan te gaan met de dochter van een zijner raadslieden. Ten toppunt van grootheid, roem en fortuin, kon hij de plichten van zijn ambt niet verzaken en verlof nemen om zijn ouders te bezoeken. Inmiddels brengt de hongersnood groote ellende over zijn geboorteland. Zijn ouders sterven beiden, na zich zeer onrechtvaardig te hebben gedragen jegens hun schoondochter, die hen heeft onderhouden, die voor hen heeft gebedeld, en zelfs met eigen handen een graf voor hen wilde bereiden.

Getroffen door haar kinderlijke liefde hebben evenwel goede geniussen, toen zij afgemat nederzat, het werk voltooid. Hare lokken had zij reeds afgeknipt en verkocht om de begrafeniskosten te dekken.

Eindelijk gaat zij met een luit op reis als zangster, om haar man te zoeken. Zij vindt hem aan de zijde van zijn nieuwe echtgenoote, die gelukkig zeer mededoogend en inschikkelijk is, en zich, toen de treffende herkenning geschied was, de rol van tweede vrouw laat welgevallen. Met zijne beide

echtgenooten vertrekt nu Tsaï om de lijkplechtigheden ter eere van zijn ouden vader en zijne oude moeder te gaan vieren.

Aangrijpende tooneelen bevat dit drama, dat in 24 tafereelen is gesplitst. Het vloeit over van de reinste gevoelens, die der ouderliefde, welke onder alle klimaten en bij alle volken in de harten weêrklank vinden moeten.

Doch wat onze proeven van Chineesche tooneelpoëzie niet minder aanbeveelt, is hare zedelijke strekking.

Trouwens, het doel, dat de dramatische schrijvers nastreven, is te leeren, te verbeteren, zedelessen uit te deelen, de geschiedenis te onderwijzen, liefde tot het goede, afschrik van het kwade in te prenten.

In de oogen van een goed Chinees is een tooneelstuk, dat dit niet beöogt, eene bespottelijkheid en heeft zin noch beteekenis. Een Chineesch schrijver verklaart dat elk dramatisch werk de edelste lessen der geschiedenis aanschouwelijk moet voorstellen aan hen, die niet kunnen lezen. En het strafwetboek behelst de bepaling dat op het tooneel de schildering van rechtvaardige, vroede mannen en huisvrouwen en van gehoorzame kinderen, de toeschouwers moet opwekken tot het betrachten hunner deugden. En op den toon eener vaste overtuiging verzekert een auteur, dat de dichters van stukken, die in strijd waren met de goede zeden en voedsel gaven aan de lusten des vleesches, daarvoor in de andere wereld zullen boeten, zoolang als op aarde die stukken vertoond worden.

Dezer dagen nog is in de provincie Canton een verordening tegen onzedelijke tooneelstukken uitgevaardigd, waarin wordt gezegd:

‘Het is, als men de Goden aanbidt, noodzakelijk hen door tooneelvoorstellingen nog in het bijzonder te vereeren. Het tooneel is daarom voor het volk een bron van genot, en natuurlijk zijn er geen wetten, die dat zouden kunnen verbieden. Maar het is een dringend vereischte, dat de te vertoonen stukken de strekking hebben, om de menschen tot godsvrucht, aanhankelijkheid aan het vorstelijk huis en eerbied voor hunne ouders op te wekken. Het spelen van ontuchtige stukken kan niet anders dan de zedelijkheid ondermijnen. Bestuurders van schouwburgen, die ze op hun tooneel dulden, zullen streng gestraft worden.’

De Chineesche tooneelpoëzië ademt dan ook een geest van kuischheid en zedelijkheid, spijt het menigvuldig optreden van lichtekooien als dramatische personen, en de dubbelzinnige kringen, tot zelfs bordeelen, waarin zij ons verplaatsen. En geen enkel stuk is er onder de ons bekende waarin niet aan het slot de verdrukte onschuld zegeviert en de snoodheid van een ondergeschikten ambtenaar door de scherpzinnigheid van de hoogere beambten ontdekt wordt en bestraft.

En komt de zedelijke strekking van het Chineesch tooneel ook niet hierin uit, dat, gelijk wij reeds opmerkten, de zieleadel, reinheid, onschuld, in versmaat of in een lied zich uitdrukken, terwijl de boosheid in gewoon proza spreekt en, bedient zij zich al eens van den gebonden stijl, zich nooit tot de hoog poëtische lyriek verheft, die de taal der deugd kenmerkt!

Ook hier en daar worden opzettelijk zedelessen uitgedeeld. In de ‘Histoire du luth’ hooren wij aldus de plichten van een zoon jegens zijne onders ontvouwen:

‘Hij moet de noodige voorzorgen nemen, opdat zijn ouders des winters dezelfde gemakken van het leven genieten als zomers. Hij moet zelf iederen avond het bed in orde maken, waar zij zullen rusten. Iederen ochtend, bij het eerste hanengekraai moet hij in de eerbiedigste bewoordingen naar den staat hunner gezondheid onderzoek doen, daarna in den loop van den dag hun herhaaldelijk vragen, of zij lijden aan koude dan wel of de warmte hun lastig is. De plicht van den zoon is een oog in het zeil te houden, als zijn ouders loopen, lief te hebben wie zij liefhebben, te eeren wie zij eeren; hij moet de paarden en honden liefhebben, die zijn vader liefheeft. Een zoon moet bij zijn vader en moeder leven, en zich niet verwijderen uit het huis dat zij bewonen!’

De vader, die zijn zoon, gelijk ik reeds mededeelde, met geweld naar de hoofdstad wil drijven om examen te doen, voegt er bij: ‘De eerste plicht der kinderlijke piëteit bestaat in het dienen van zijn ouders. De tweede is het dienen van zijn vorst; de derde is het dingen naar eer en waardigheden. Het bestaan dat men van zijn vader en moeder heeft ontvangen, ongeschonden te bewaren, zorgvuldig te vermijden al wat strekt om het te verwoesten, is het begin der kinderlijke piëteit. Maar tot waardigheden zich verheffen en de deugd beoefenen, zijn roem tot in volgende eeuwen verbreiden om

ook zijn vader en moeder beroemd te maken, dat is het toppunt van kinderlijke piëteit. Hij, wiens ouders oud en arm zijn en die niet streeft naar waardigheden, heeft geen kinderlijke piëteit. Als gij door uw verdiensten u verheft tot den rang van mandarijn en in een lusthuis de armzalige woning van uwe ouders verandert, zult gij alle plichten, die u opgelegd zijn, hebben vervuld, of ik begrijp er niets van.'

Elders heet het: 'Is de kinderlijke piëteit de grondslag van alle deugden, de volmaaktheid der zeden bestaat in het dienen van zijn vorst.'

In de 'Chanteuse', dat gericht is tegen de courtisanen, die zooveel ellende brengen over de gezinnen, beklaagt de eerzame dame Lieou-Chi zich bij haar man op een welsprekende wijze over de onrust, de verwijdering, de rampen, die de courtisanen stichten in de huizen, en het onrecht, dat zij der wettige vrouwen aandoen.

'Er zal een tijd komen,' dus spreekt zij, 'dat ge uw boerderijen zult verpanden en al uws bezittingen. Gij zult uw heerlijke zijden stoffen, uw geld en al uw roerende goederen weggeven. Gij zult gelijken op een dooden tak, die zijne bladeren heeft verloven. Gij zult in de handen vallen van een gestrengen rechter en een verslagene weduwe achterlaten'. De man antwoordt daarop met een driestheid en onbeschoftheid, die in dergelijke omstandigheden europeesche mannen zeker niet zouden aan den dag leggen:

'Wel, mevrouw, zij heeft zooveel aanvalligs, haar uiterlijk is zoo bekoorlijk, hoe wilt ge dan dat ik niet op haar verliefd zou zijn!' Een eenigszins driftige europeesche vrouw zou haar man in zoo'n geval de oogen uit het hoofd krabben, maar ter eere der Chineesche moet ik er bijvoegen: Lieou-Chi behoudt hare kalmte en zelfbeheersching. Zij bekampt den trouweloozen echtgenoot met de wapens eener onverbiddelijke logica en antwoordt: 'Gij bemint die oogen, die schitteren als de stralen eener fontein. Gij aanbidt die zwart geschilderde, fraai gebogen wenkbrauwen. Maar weet gij wel dat gij uw goeden naam en verdiensten op het spel zet? Bedenkt dan dat alles den ondergang des gezins veroorzaakt; dat die mond, rood als de kers en de perzik, de zielen der mannen verslindt. Hare welriekende adem verspreidt den zoeten geur van de violier; maar ik vrees al te zeer, dat al die bloemen zich zullen verstrooien en een wind-

vlaag ze wegvaagt'. Evenwel is zij minder kalm tegen de courtisane. Zij slaat deze; daar haar man haar hierover streng berispt, sterft zij van verdriet. Na den dood der wettige vrouw, die al die rampen voorzien had, steekt de courtisane het huis van den trouweloozen echtgenoot in brand, plundert het, en werpt met behulp van een anderen minnaar, met wien zij is gevlucht, den man in het water. De drenkeling wordt gered. Doch hij is tot den bedelstaf gebracht. Als een broeder wordt hij echter verzorgd en verpleegd door een jonge dienstmaagd des huizes, de voedster van zijn kind. Om zich aan deze hare roeping te kunnen wijden, aarzelt zij niet zangeres te worden, totdat zij eindelijk haren voormaligen voedsterling terugvindt, die in eer en aanzien is.

Eene herkenning heeft plaats tusschen vader en zoon.

De courtisane ondergaat haar gerechte straf.

Een noot in dat stuk leert dat de plichten eener Chineesche vrouw hierin bestaan: 'Als jong meisje zal zij haar vader volgen; als gehuwde haar man; als weduwe haar zoon.' Er is evenwel nog een vierde plicht der vrouw, te weten: haar schoonvader en schoonmoeder eeren, oppassen, verzorgen en niet te hertrouwen. Dit leert het stuk 'le Ressentiment de Teou-ngo', ook door Bazin vertaald, een drama vol ariëtten. 'Een deugdzame vrouw,' zegt de heldin, 'gaat geen tweede huwelijk aan.' En daar zij geen opvolger wil geven aan haar eersten echtgenoot, ondervindt zij allerlei tegenstand en ellende. Zij wordt door den man, die haar tot vrouw begeert, beschuldigd zijn vader te hebben vergiftigd, terwijl hij zelf het misdrijf gepleegd heeft. Teou-ngo ziet zich ter dood veroordeeld. Zij ondergaat het vonnis.

Maar haar verbitterde schim komt den opperrechter om herziening van het vonnis vragen. Dit is een der schoonste tooneelen uit het stuk, dat Shakespeare, had hij het gekend, niet versmaad zou hebben over te nemen. De rechter schuift herhaaldelijk het dossier met de processtukken van Teou-ngo ter zijde, en slaapt dan in. Maar de schim neemt telkens weder de papieren van hun plaats en legt ze bovenop, totdat de rechter aan eene bovennatuurlijke verschijning gaat gelooven en de stukken onderzoekt. Het blijkt nu dat hij zelf de vader is van het ongelukkig slachtoffer eener rechterlijke dwaling. Dit wordt in zijn eer hersteld.

Is op zichzelf de zedelijke strekking van het Chineesch theater loffelijk, men meet echter voorzichtig wezen en haar niet overschatten. De Chineesche zedelijkheid is Chineesch, huisbakken; 't gemoed blijft er buiten. Zij heeft geen ziel, geen warmte; geen innigheid, geen streven naar het ideaal kenmerkt haar. Het Excelsior heeft zij niet tot beginsel, kent zij niet. Faalt het den bewoners van het hemelsche rijk niet aan praktische levenswijsheid, aan nuchterheid van verstand, hunne wereldbeschouwing is zeer prozaïsch, gelijkvloersch en heeft een kleingeestig karakter. Zij stellen zich tevreden met het eenmaal verkregene, het overgeleverde, met het opvolgen van vaste voorschriften, betreffende de piëteit jegens ouders en oudere broeders. Die voorschriften zijn niet gegrond op zuiver plichtgevoel, op de inspraak des harten, op de wederzijdsche betrekking tusschen ouders en kinderen, op de heiligheid van den echt, maar op de bij de wet toegekende en algemeen aangenomen voorrechten van den ouderdom, op vereering van het verleden. Hun gansche moraal bestaat in de volbrenging van uitwendige plichten, en ontaardt aldus in eene slaafsche opvolging van bepaalde gedragsregelen, in een casuïstiek.

Nog een andere schaduwzijde moet ik in het licht stellen. Hoe geschiedt de aanprijzing der deugd? Door de aanschouwing van de straf, die het kwaad ontvangt. En welk karakter draagt die straf? Geen ander dan wat het strafwetboek aangeeft. Het tuchthuis is het geweten; de poëtische gerechtigheid wordt gehandhaafd door politieagenten en de tragische reiniging voltrekt een beul.

Als *Deus ex machina* verschijnt bij de ontknooping de keizer of een hoog staatsambtenaar, met een gevolg van gerechtsdienaren, gewapend met bamboes en zwaard, het schandbord en de handboeien. Welk een prikkel ter beoefening der zedelijkheid, die alleen berust op de alwetendheid en de onfeilbaarheid der overheid, op de meest gelijkvloersche vergeldingstheorie, en die door de vrees voor bamboesslagen, voor achteruitzetting in een lagere maatschappelijke klasse of onthoofding en tuchthuis wordt ingeprent!

Maar spruiten ook die gebreken niet uit het eigenaardig volkskarakter? Ongetwijfeld. En juist daarom heeft de Chineesche tooneelpoëzie - en dit verhoogt haar waarde in ons oog, - een groot belang voor de volkenkunde en de geschiedenis. Afspiege-

ling der maatschappij, levert zij een uitnemende bijdrage tot de kennis van dit merkwaardig volk, dat een derde van de bewoners der aarde uitmaakt en de bevolking van Europa met bijna honderd millioen zielen overtreft. Een volk, welks eeuwenheugende beschaving een stroom gelijkt, dien men van verre nauwelijks wegens de hem omzoomende steile rotsen kan onderscheiden, en wiens vruchtbare oevers men niet kan aanschouwen, tenzij men die rotsen beklimt. Een volk, welks instellingen en zeden dezelfde zijn als voor duizend jaren; welks kunst en wetenschap, opvoeding, wijsbegeerte, openbaar en huiselijk leven, wetten en taal aan vaste regelen gebonden, niet veranderden, maar evenals hun huizen jonken, schrift, gelaat, hun oorspronkelijk karakter behielden, al kwamen andere rassen hun grooten muur doorbreken en hun nieuwe beheerschers opdringen. Een volk, welks heden door een onverbreekbaren keten aan het verleden is gekluisterd, en dat thans nog door eerbied voor dat verleden, door trouw aan die overlevering en door een sterk plichtsgevoel zich kenmerkt.

Als ééne natie verdient te worden bestudeerd, is het dus wel de Chineesche, wier beschaving zulk een geheel bijzonder karakter draagt, en op welke steeds meer en meer de aandacht, vooral der wetenschappelijke wereld wordt gevestigd.

Ongetwijfeld bieden haar wetgeving, wijsbegeerte, geschiedenis en ook reisbeschrijvingen kostelijke hulpmiddelen tot die studie aan. Deze hebben ook reeds den Chineeschen muur omvergeworpen, en daardoor den reuzenstaat binnen de grenzen van het onderzoek en de nasporingen van belangstellenden gebracht. Maar bovenal is de kennis van haar tooneel onontbeerlijk. Dit wijdt ons in haar maatschappelijk en huiselijk leven in, en onthult haar zeden en denkbeelden, haar begrippen van zedelijke schoonheid en leelijkheid, van deugd en ondeugd, haar godsdienstige gebruiken en handelingen, openbare examens, huwelijks- en begrafenisplechtigheden, rechtsbedeeling, de onderlinge verhouding der echtgenooten, den terugslag van een verheffing tot eereposten op ouders en voorouders, en zooveel meer. Wij zien alle klassen en alle standen er in optreden: keizers, mandarijnen, ministers, rechters, geneesheeren, landbouwers, handwerkslieden, gerechtsdienaars, schuitenvoerders, courtisanen, en zelfs goden en godinnen, demonen en goede geniussen. Zijn de blijspelen van een Molière een bron van kennis voor het maatschappelijk

en huiselijk leven der Franschen ten tijde van hun dusgenaamden grooten koning, en vinden wij daarin de geheele maatschappij zijner dagen gegroepeerd om eenige onsterfelijke, naar het leven geteekende karakters, markiezen, précieuses, burgers die den aristocraat uithangen, geneesheeren, soubrettes en tutti quanti, - hebben wij aan de stukken van een Aristophanes onze bekendheid met de Grieksche gewoonten en zeden te danken, - dezelfde diensten bewijst ons de Chineesche tooneelpoëzie voor het hemelsche rijk.

IV.

Ik zou meenen dat mijn schets van het Chineesch tooneel onvolledig was, indien ik een paar punten verzuimde te bespreken, die er op betrekking hebben en onze belangstelling verdienen. Ik bedoel de schouwburgen en wat men noemt de *mise-en-scène:* tooneelschikking, decoratief, meubileering, en verder den maatschappelijken toestand der schouwspelers. Uitteraard zal ik hier veel korter zijn, ook al drong de wensch om niet te veel van het geduld mijner lezers te vergen, mij niet tot zelfbeperking.

Verdient dan de hooge trap van ontwikkeling, waartoe in China de Muze der tooneelpoëzie zich reeds verheven had in den tijd dat zij in Europa in slaap of in de eerste windselen lag, onze bewondering, - al wat behoort tot het materiëele gedeelte der kunst was ten alle tijde uiterst gebrekkig en is dit steeds gebleven, ook tot op den huidigen dag. Doch dit verhindert niet dat nog altoos alle klassen der bevolking, niet minder dan vroegere geslachten verzot zijn op die traditioneele uitspanning, die zij *'de Vreugde des vredes en des voorspoeds', 'de Ontspanningen van het bloemenwoud', 'de Geneugten der vreedzame straten'* noemen.

Vermogende kooplieden of hooggeplaatste ambtenaren, een rijk man, wiens hart van eerzucht blaakt en die zich populair wil maken en voor dit doel geldelijke offers gaarne veil heeft, laten, ook thans nog, zoowel tot eigen verlustiging als tot ontspanning hunner gasten, in den regel tegen het einde van een feest, een troep komedianten komen om een of meer stukken te vertoonen. En geen hoffeest, geen geboortedag van keizer, keizerin of keizerinmoeder, geen partij, gegeven ter gelegenheid van het oprichten van een handelshuis of den afloop eener

voordeelige handelsonderneming, of van het verkrijgen eener onderscheiding, waar niet eene tooneelvoorstelling deel uitmaakt van het programma. Geen godsdienstige plechtigheid, die niet ‘tot stichtelijck vermaeck der loffelijcke burgherye en alle eerlycke lieden’ opgeluisterd wordt door eene dramatische vertooning.

Meestal hebben die vertooningen over dag plaats, in elk jaargetijde, in een gebouw of bijzondere woning, of voor een tempel, ook wel op straat, op een soort van stelling.

Want vaste schouwburgen vindt men in China niet, met uitzondering van Peking, waar er een in den jongsten tijd, naar men zegt, is verrezen in een bepaalde straat, ‘de straat der Theaters’ geheeten.

Doch het is mogelijk, dat de berichtgever zijn schouwburgen verwart met de gebouwen voor dans- en muziek-oefeningen, die een enkele maal ingericht worden voor tooneelvoorstellingen. In het keizerlijk paleis te Peking echter schijnt een vast tooneel te zijn, drie verdiepingen hoog, waarop, als de handeling het eischt, te gelijk gespeeld kan worden.

Een Chineesch tooneel is spoedig genoeg opgeslagen. Het bestaat uit eenige ruwe planken op schragen.

Davis, de Engelsche vertaler van een paar stukken, beweerde, dat daarvoor slechts een paar uur noodig zijn. Een bamboezen dak, overdekt met matten, verheft zich boven het eigenlijke tooneel, dat zes à zeven voet boven den grond staat. Groote lappen gekleurd katoen bekleeden op armoedige wijze de zijvlakken en dienen tot wand. Aan den voorkant blijft alles open. Geen scherm sluit het af. Aan die zijde bevinden zich de toeschouwers. Zij staan, zitten, liggen op den grond, of hangen, al naar gelang van de plaatselijke gesteldheid, uit de vensters, of verdringen zich op de daken. Soms slaat men er tegenover een loge op voor den gastheer, diens gezin en vrienden, en een kleinere voor de vrouwen, welke zij aan de oogen van het publiek onttrekt.

Op den achtergrond van het tooneel, door een gordijn daarvan gescheiden, heeft men een *foyer*, waar de artisten, die niet spelen, zich ophouden. Twee deuren, de eene links, de andere rechts, geven toegang.

De eerste gebruiken degenen, die optreden. Door de andere verwijderen zich de aftredenden. Zijschermen ontbreken ten eenemale. Op zulk een geïmproviseerd theater

heeft een troep Italiaansche operazangers in 1833 te Macao de meeste opera's van Rossini gegeven, die weinig in den smaak der Chineezen vielen.

Want al mist hun muziek alle melodie en samenhang, en spelen de slaginstrumenten daarin een overheerschende rol, in hun schatting is zij de voortreffelijkste der wereld. En zij vinden de Europeesche toonzettingen, waarmede zij in den jongsten tijd gelegenheid hadden kennis te maken, buitengewoon barbaarsch en afschuwelijk.

Zal er in een bijzondere woning een tooneelvoorstelling plaats hebben ter opluistering van een feestmaal, dan treden op het oogenblik dat de gasten aan tafel gaan zitten, vier of vijf rijk gekleede komedianten binnen[1] en buigen zoo eerbiedig en vlug, dat zij vier malen met hun voorhoofd den grond aanraken.

Daarop reikt een hunner den voornaamsten gast een boek, waarin met gouden letters de titels van 50 à 60 stukken staan, die zij geheel van buiten kennen en op staanden voet kunnen spelen.

De voornaamste gast, na het boek een voor een te hebben aangeboden aan de andere gasten, die onder veel plichtplegingen daarvoor bedanken, doet een keus, en de voorstelling vangt aan met muziek. Het orkest is saamgesteld uit fluiten, trompetten, trommels van buffelleer, schalmeien.

Is het tooneel evenwel niet op een verhevenheid opgeslagen, dan neemt het de ledige ruimte in tusschen de in twee rijen geplaatste tafels.

De vloer wordt dan met een tapijt bedekt; de deuren der belendende kamers dienen voor het af- en optreden.

Nieuhof, die als gezant van de Oost-Indische Compagnie in de tweede helft der 17de eeuw China bezocht, zegt in de beschrijving van zijn reis[2], dat onder de zaken, waarover men zich rechtmatig mag verwonderen, behoort, dat elke herberg eene bijzondere komedietroep heeft, zooals in ons vaderland elke dorpskroeg gedurende de kermis een eigen speelman er op nahoudt, die dan onder den maaltijd, ter vervroolijking der gasten, allerhande vermakelijke, onderhoudende en grappige stukjes speelt.

1) Reise nach China etc., aus d. Russ. nebersetzt vom T.E.A. Schmidt. 1825 p. 317.
2) Amsterdam 1669.

Trouwens de kosten voor het engageeren van een troep zijn niet hoog. Aan een gezelschap van dertig tot vijftig personen, die het mandarijnendialect spreken en vijf of zes uren spelen, betaalt men twaalf tot twintig dollars. Een troep van acht tot tien personen kan men voor twee dollars laten optreden. Ook heeft men troepen van kinderen van acht tot twaalf jaar. De meeste troepen zijn reizende en trekken van de eene provincie naar de andere, en zakken bij voorkeur, om reiskosten te besparen, in booten de rivier af.

Hoewel niet rijk, verdienen zij evenwel genoeg, om in hun levensonderhoud te voorzien.

Bij zulk een stand van zaken is het niet te verwonderen, dat er weinig of niets inkomt van wat wij tooneelschikking noemen. Deze is dan ook doodend voor alle illusie. De verbeelding wordt er niet tegemoet gekomen.

De acteurs moeten de leemten daarom aanvullen door mondelinge verklaring of toelichting of door gebruikelijke teekens. In de tusschenbedrijven vertoont menigmaal de directeur een bord, waarop de inhoud van het volgende bedrijf staat geschreven. Het eenige decoratief dat men bezit, bestaat uit een tafel en eenige stoelen, die het geheele stuk door, ondanks de menigvuldige wisseling van tooneel, niet worden verzet. Die wisseling geschiedt op hoogst eigenaardige wijze.

Heeft bijv. een generaal een krijgstocht te ondernemen om in een afgelegene provincie de rebellen tot onderwerping te brengen, hij roept tot zijn leger, dat uit een of twee soldaten bestaat: ‘Soldaten, laat ons vertrekken naar de streek, waarheen de keizer ons gezonden heeft’.

En dan neemt bij een stok tusschen zijn beenen, en klapt als een dolleman met een zweep, of vat een toom in de hand, en draaft aldus een paar malen het tooneel in een kring rond, terwijl fluiten, trompetten en trommels een oorverdoovend leven maken. Maar plotseling blijft hij stilstaan en vertelt aan het publiek, dat hij op het bestemmingsoord is aangekomen, waar hij de rebellen zal tuchtigen, en voegt den soldaten toe: ‘Gij hebt rust noodig. Rust dus eerst uit, voordat wij met ons roem gaan overdekken!’ En dan gaat het leger even op den grond zitten.

Moet er een muur bestormd worden, twee of drie man gaan boven elkander op den grond zitten, zoolang als zij zijn.

Dit beduidt dan een muur. Wil iemand naar een ander vertrek gaan, dan ligt hij even den voet op en maakt eene beweging alsof hij een slot omdraait, en hij is in het andere vertrek. Moet er echter een verre tocht aanvaard worden, dan wandelt de acteur het tooneel een paar malen op en neer en zegt: ‘Ziezoo, wij zijn er!’ Of wel hij neemt een hoofdstel in de hand en is reeds aangekomen, voordat hij vertrokken is.

Sir Philip Sidney(1), die een tooneelvoorstelling in 1583 bijwoonde, levert reeds hieromtrent eenige vermakelijke staaltjes.

Hij zag dames wandelen om bloemen te plukken: hieruit kon men opmaken, zegt hij, dat het tooneel een tuin moest verbeelden. Langzamerhand kreeg men het verhaal van een schipbreuk op dezelfde plaats, en dan was het zijn schuld als hij geen rots zag. Hierna, kwam op den achtergrond een gedrochtelijk monster te voorschijn, dat vuur en rook spuwde. Dan moesten de arme zielen van toeschouwers dit voor een spelonk houden. - Intusschen trokken twee legers tegen elkander ten strijde, voorgesteld door vier zwaarden en schilden. En wie zou zoo traag van begrip zijn om er niet een slagveld in te herkennen?

Het Chineesche tooneel vergt inderdaad buitengewoon veel van de verbeeldingskracht der toeschouwers.

Toch verdient het opmerking, dat aan de historische kostuums met onverbiddelijke gestrengheid en antiquarische nauwkeurigheid een groote zorg wordt gewijd, gelijk slechts op enkele Europeesche hoftheaters geschiedt.

Maskers zijn alleen in balletten gebruikelijk. In drama's is echter de dief of misdadiger er van voorzien. En dit gebruik heldert de mededeeling van den correspondent van het Nieuws v.d. Dag, door ons op blz. 399 aangehaald, betreffende de besmeerde gezichten van enkele vertooners op.

De vrouwenrollen worden door baardelooze knapen of gesnedenen vervuld. De politie wil niet, dat een vrouw, hoe diep gezonken, op de planken verschijnt. Het verbod deswege werd door keizer Hiën-Long (1735-1790), die een tooneelspeelster huwde, uitgevaardigd. Sinds is het streng gehandhaafd.

En toch, overal, waar zich maar een gelegenheid voordoet om een voorstelling bij te wonen, verdringt zich het volk, want het kan die geliefkoosde ontspanning altoos gratis genieten. De

(1) China en de Chineezen uit het Engelsch door J.F. Davis. Amst. 1841.

kosten worden geheel betaald door hen, die de vertooning geven. Onder het publiek gaat nooit een bakje rond.

Men zou zich evenwel bedriegen, als men uit die liefde der Chineezen voor het tooneel tot de gevolgtrekking besloot, dat heden ten dage of vroeger de schouwspelers bij hen in eenig aanzien stonden. Wel behelzen de wetboeken vele bepalingen betreffende het tooneel, en is dit een voorwerp van staatszorg. Doch de staat laat het toe als noodzakelijk kwaad, op soortgelijke wijze als de huizen van ontucht, ondanks het reeds vermelde feit, dat eens een tooneelspeelster de keizerlijke kroon droeg. Geen ernstig schrijver spreekt over het theater als zoodanig, met de minste achting. De geleerdste beoefenaars van de letterkunde huns lands gaan het met een verachtelijk stilzwijgen voorbij. Eerst sedert de regeering der Youendynastie, onder wie de *Honderd stukken*, die wij als bij vogelvlucht in oogenschouw namen, werden vervaardigd, kennen de litteratoren aan het theater een plaats in de letterkunde toe. En eerst sedert dien tijd bemoeien zij er zich mee en hebben zij uitmuntende opstellen over de tooneelpoëzie geleverd. Wee echter het blad, dat een verslag van een vertooning geeft! Redacteur, drukker, uitgever worden tot vijf weken gevangenis verwezen. De feuilletonist krijgt zijn honorarium op de voetzolen, en dan nog wel met het houten schandbord om den hals.

De smet, die vroeger aan den schouwspelersstand kleefde, is nog niet uitgewischt. Een wet, thans feitelijk afgeschaft of geschorst, nu men het optreden van actrices niet meer gedoogt, verbiedt den burgerlijken en militairen ambtenaars om zangeressen of tooneelspeelsters, die op één lijn geplaatst worden, te huwen als vrouw van den eersten rang of zelfs als bijvrouw. Wie het waagt dit gebod te overtreden, beloopt vijftig bamboesslagen: het huwelijk wordt nietig verklaard en het meisje van staatswege naar hare ouders teruggezonden, zonder dat zij het vroeger beroep weder mag uitoefenen.

Elk reizend acteur, dus luidt eene andere wetsbepaling, die het waagt den zoon of de dochter van vrije personen voor zijne betrekking op te leiden, of kinderen van zulke vrije burgers te huwen of als kind aan te nemen, zal met honderd bamboesslagen zijn euveldaad boeten. Waar de geringste Chinees kan opklimmen tot de hoogste staatsambten, die open staan

voor al wie met goeden uitslag de openbare examens afleggen, zijn de kinderen en kleinkinderen van komedianten van dat examen uitgesloten, en kunnen aldus nooit mandarijn worden, evenmin als die van prostituées, dienders en kerels, die voor de mandarijnen uitloopen om voor hen plaats te maken, en die de laagste bedrijven uitoefenen. Beschouwd als het uitvaagsel des menschdoms, geschrapt van de lijst der burgers, als eerloos van alle ambten en waardigheden uitgesloten, wordt hun beroep diep veracht en verafschuwd door datzelfde volk, dat zich bij hun vertooningen verdringt en hen uitbundig toejuicht.

Alleen slaven beoefenen dan ook de dramatische kunst. De directeur koopt hen om met hen geld te verdienen.

Wat gaf aanleiding tot die verguizing van een op zichzelf eerlijken en achtenswaardigen stand?

Soortgelijke redenen ongetwijfeld als vroeger de acteurs ook ten onzent tot paria's der maatschappij maakten. De richting van het tooneel werkte daartoe in de eerste plaats mede. Het ontaardde vaak in bombastische, hoogdravende voorstellingen van zedelooze kluchten, in ontuchtige vertooningen, die elk ernstig en degelijk mensch met walging vervulden. Daarom hebben de Bouddhisten de schouwspelen verboden. Een hunner leeraars verklaart, dat een heilige is verloren gegaan, omdat hij naar de zoete stem van een jong meisje had geluisterd. Wat zou het dan zijn voor gewone menschen, die voor de zedelijkheid gevaarlijke vertooningen bijwoonden! Hun verzet, ook toen het tooneel eene betere richting aannam, bleef bestaan, ja, werd heftiger, nadat hun bijgeloovige meeningen en godsdienstvormen, op de planken belachelijk werden gemaakt. Chineesche moralisten spraken dan ook herhaaldelijk den wensch uit, dat de dramatische spelen verboden werden. Daar de liefde en zucht voor de traditioneele ontspanning een onoverkomelijke hinderpaal opwierp tegen de verwezenlijking van dien wensch, werd ten minste het bijwonen der vertooningen aan vrouwen en kinderen verboden. Maar dit verbod schijnt thans niet meer te gelden.

Het gedrag der acteurs zelven gaf voedsel aan het vooroordeel. Uit de heffe des volks voortgekomen, behooren zij tot de

zedeloosste exemplaren van de weinig kuische bewoners van het hemelsche rijk. Zelven stelden zij zich door hun levenswijze, door hun gemis aan elk besef van betamelijkheid, buiten de maatschappij, die zich op haar beurt volkomen gerechtigd achtte, hen als haar uitschot te bejegenen.

Wil het tooneel, - men vergunne mij nog deze opmerking, waarmede ik mijn schets wensch te besluiten - ook in China aan zijn roeping beantwoorden, en door het veredelen van den smaak; het aankweeken van den kunstzin, het verheffen van het gemoed boven de sferen der alledaagschheid, het opwekken van liefde voor het goede en schoone, een heiligenden invloed oefenen op het karakter en den geest van het volk, dan staat daartoe in de allereerste plaats een weg open, die elders, ook ten onzent, met goeden uitslag is betreden.

Men trachte te voorzien in de behoefte aan degelijke, beschaafde kunstenaars, bewust van hun roeping om predikers van het ware en schoone te zijn, en die door hun gedrag en wandel niet minder dan door hun kunst, zich aller achting waardig betoonen.

De smaak van het publiek zal dan worden gelouterd. En evenals de lyrische poëzie in het hemelsche rijk de wet van den vooruitgang heeft gevolgd, zooals Z.E. Li-Jong-Pao, de Chineesche gezant bij ons hof, in de October-aflevering (1882) der Deutsche Revue[1)] heeft aangetoond, zal dit ook het geval met de dramatische worden. Tooneelschrijvers zullen opstaan, die voor goede stukken zorgen. De kunst zal er tot een hoogeren trap van ontwikkeling komen.

Zou het inslaan van dezen weg, hoeveel moeilijkheden er ook aan verbonden zijn, niet mogelijk wezen, nu in China meer en meer de westersche beschaving veld wint en de macht der traditie aan het wankelen is gebracht?

Ik durf het niet vast verzekeren.

Ter wille der edele kunst, van welke zulk een groote, opvoedende kracht kan uitgaan tot het volk, willen wij het echter hopen.

Amsterdam.

M.A. PERK.

1) Deze Revue verschijnt onder redactie van Richard Fleischer bij Eduard Trewendt te Breslau.

Eene klacht.

Le mal des gens d'esprit, c'est leur indifférence.
Celui des gens de coeur, leur inutilité.

Sur notre état présent qui s'abuse aujourd'hui?
Comme dit Figaro: 'Qui trompe-t-on ici?'
ALFRED DE MUSSET.

I.

Tot de door de Historie als g e w o o n gemerkte verschijnselen behoort ook dat van volken, die, verblind door den glans van welvaart en weelde, nog op den vooravond van eene groote nationale ramp, - op den vooravond zelfs van hun ondergang, zich geheel zorgeloos overgeven aan de genietingen van het heden en droomen van eene toekomst, welke nog meer genot brengen zal. Het feest van Belsasar, telkens gewijzigd naar tijd en omstandigheden, blijft altijd nieuw.

De jongste voorstelling van dat feest heeft plaats gehad op geheel eigenaardige wijze en op buitengewoon grootsche schaal, alles evenredig aan het tooneel: Frankrijk's grondgebied. Deze voorstelling heeft bij alle beschaafde volken, in 't bijzonder op die van Europa, een diepen indruk achtergelaten.

Onder dien indruk kan men het zich niet langer ontveinzen, dat eene der groote wetten, M a c h t i s R e c h t, waardoor het Heelal schijnt te worden geregeerd, de in onze menschenmaatschappij zeker alle andere wetten overheerschende is; - dat, bij het onderling verkeer der volken M a c h t zich, zoo noodig, altijd onder den vorm van ruw geweld, gelden doet; - dat dit ruw geweld, bekend onder den naam van o o r l o g, hoewel ontegenzeggelijk steeds het kenmerk dragende van den graad der beschaving van de daarbij betrokken volken, niettemin van zijne ruwheid niets verliest, noch verliezen kan; - maar dat,

integendeel, de oorlog verschrikkelijker en afschuwelijker wordt naarmste de mensch over de krachten der natuur leert beschikken.

Onder den indruk der krijgsgebeurtenissen van 1870/71 heeft men eene, in onze eeuw gedurende vele jaren warm gekoesterde, illusie geheel moeten opgeven, de hoop nl. dat met de voortgaande ontwikkeling van den mensch de periode van den eeuwigen vrede allengs bereikt zou worden.

Eene andere illusie is door die krijgsgebeurtenissen wel niet vernietigd, maar toch aanzienlijk verzwakt. Het is die, welke het best wordt aangeduid door eene contradictio in terminis, *het humaniseeren van den oorlog*. Tegenover het weinige dat van deze illusie tot nog toe is mogen verwezenlijkt worden, staat al de ellende, welke veel meer dan vroeger, in onze hedendaagsche en dichtbevolkte maatschappij niet slechts rechtstreeks, maar vooral zijdelings, door den oorlog wordt veroorzaakt.

Bovendien, al worden thans in den oorlog tusschen beschaafde natiën de gevangenen niet meer zoo stelselmatig afgemaakt of tot slavernij gedoemd; al worden daarin, als regel, de weerloozen niet meer doelloos omgebracht, de vrouwen niet meer zoo openlijk gewelddadig geschoffeerd; - al wordt daarin, met gemeen overleg der strijdende partijen, al het *mogelijke* gedaan tot het verzachten van het lot der zieken en gewonden - wat beteekent dit alles met het oog op de uitkomst, op het einddoel van den oorlog? De willekeur van den overwinnaar is immers even onbeperkt gebleven als van oudsher gebruikelijk was.

Ook de ontwikkeling der oorlogskunst, welke aan hare beoefenaars, zoowel naar hoofd als naar hart, steeds hoogere eischen stelt, is, wat de uitkomst van den oorlog betreft, volstrekt waardeloos. Wat doet het toch tenslotte ter zake, waar het eene volk het andere aan zijn wil onderwerpt, of de strijd wordt beslist door middel van eenvoudige houten knuppels, of door de vernuftig uitgedachte en voor hun doelmatig gebruik zooveel beleid en scherpzinnigheid vereischende oorlogswerktuigen van onzen tijd?

II.

Gelijk, na een belangrijk geval van diefstal met moord, de bewoners van de streek, waar zulk een misdrijf plaats had,

opnieuw maatregelen plegen te nemen tot verzekering van de veiligheid hunner personen en bezittingen, zoo ontstond door den oorlog van 1870/71 in alle welgeordende Europeesche Staten een voor geenerlei offers terugdeinzende drang om zich tegenover vreemd geweld zoo weerbaar mogelijk te maken.

Wel is waar was men reeds bij den aanvang van de tweede helft onzer eeuw tot het besef geraakt dat de door het Weener-congres ingewijde vredesperiode was geëindigd. Wel was na den Krimoorlog en den Italiaanschen van 1859 alle twijfel omtrent de gegrondheid van dat besef geheel weggenomen door den oorlog, welke leidde tot den aan Denemarken gepleegden roof en door den kort daarop gevolgden broederkrijg van 1866; - maar het zijn de krijgsgebeurtenissen van 1870/71, welke den eigenlijken stoot hebben gegeven aan het uitvoeren van die in het leven der Europeesche volken zoo diep ingrijpende hervorming der krijgsinstellingen, als waarvan wij nu getuigen zijn.

Die hervorming, in oorsprong en wezen eene zuiver sociale, is geheel onafhankelijk van den in onze dagen verbazenden vooruitgang op het gebied van de techniek der oorlogskunst. De eerste, de groote Fransche onwenteling, de moeder van alles wat behoort tot de inrichting van den modernen staat, is ook die der moderne volkslegers.

Wij hebben hier niet na te gaan hoe men in Frankrijk, haast onmiddellijk na de geboorte van het stelsel der moderne volkslegers, daarvan is afgeweken door het te vervalschen. Dat vervalschte, het conscriptie-stelsel, werd op het door Frankrijk gegeven voorbeeld in Europa bijna algemeen nagevolgd. Het bleef er heerschende totdat in 1870 de hoog wapperende Fransche krijgsbanier werd naar beneden gerukt en in het stof vertreden op even smadelijke wijze, als dit, ruim eene eeuw vroeger, was geschied door de legers van denzelfden Staat, Pruisen, de jongste van Europa's Grootmachten, tevens de eenige door welke het stelsel der moderne volkslegers onvervalscht was toegepast geworden.

R o s z b a c h en S e d a n ! Twee namen, welke herinneren aan oorlogsfeiten, breed verschillend in omvang en onmiddellijke gevolgen, maar beiden even kreukend voor Frankrijk's wapeneer, en beiden even juist Frankrijk's inwendigen toestand van het oogenblik kenschetsend. Want, dit is het eigenaardige van belangrijke oorlogsfeiten, zij leveren het aangrijpend, nauwkeurig

gelijkend beeld van den toestand der volken, die daarin eene rol vervullen.

Men klaagt wel eens over het te eenzijdig behandelen der geschiedenis, als h i s t o i r e - b a t a i l l e . Men moest liever klagen over het te vluchtig behandelen van de geschiedenis; over het daarbij te uitsluitend zien op de zonder veel inspanning waarneembare verschijnselen; over het niet zoeken naar de oorzaken dier verschijnselen. Doch bij elke oppervlakkige beschouwing van de geschiedenis der menschheid kan deze niets anders zijn dan eene h i s t o i r e - b a t a i l l e . Zulk eene voorstelling is alsdan de eenig ware; elke andere eene verwrongene.

Tusschen Roszbach en Sedan ligt echter Jena en Auerstädt. - Namen als Leipzig en Waterloo moeten hier achterwege blijven; deze laatste namen behooren aan geheel Europa; en daartegenover kan men er te veel andere stellen, wier klank de hunne verdooft.

Zal Sedan door een ander Jena en Auerstädt worden gevolgd? Het antwoord op deze vraag ligt in de toekomst verborgen. Zeker is het intusschen dat Frankrijk met al zijne krachten er naar streeft om haar bevestigend te zien beantwoord. Even zeker is het, dat Pruisen (thans = Duitschland) zich inspant om haar te zien beantwoord, niet slechts in ontkennenden zin, maar in dier voege dat er in de geschiedenis zal moeten worden opgeteekend een ander Sedan, een Frankrijk meer verpletterend dan dat van 1870. Dit kan niet anders wezen. Met het eindigen van iederen oorlog wordt de kiem gelegd voor een volgenden, tenzij een der partijen voorgoed is vernietigd. Maar Frankrijk is door den oorlog van 1870/71 in geenerlei zin vernietigd, noch verlamd. Bloedende uit de ontvangen wonden heeft het, om het zoo uit te drukken, door die wonden nieuw leven ingezogen, en daardoor de kracht gehad om zich na zijn val onmiddellijk op te richten, en er nu naar te streven, zij het soms nog wankelend, zijn verloren plaats onder de volken te hernemen.

En zoo is heden ten dage in het oude Europa geen enkel politiek of sociaal vraagstuk hangende, dat niet op het innigst saamgeweven is met dat der aanstaande botsing tusschen de twee groote volken aan weerszijden van den Rijn.

C a r p e d i e m !

III.

Hierboven is opgemerkt dat de gedurende de laatste jaren verbazende vooruitgang op het gebied van de techniek der oorlogskunst geenszins de oorzaak is van het thans alom in Europa ontstaan van volkslegers. Het is noodig om bij deze opmerking even stil te staan. De waarheid, welke daarin ligt opgesloten, wordt niet algemeen begrepen; meestal zelfs niet vermoed. Somwijlen ook niet in militaire kringen. Toch moet zij, bij eenig nadenken, een ieder in 't oog vallen.

Hoe kunstiger de oorlogswapens zijn, des te meer tijd vorderen de voorbereidende oefeningen om ze behoorlijk te kunnen gebruiken; en met den duur van die oefeningen vermeerderen natuurlijk de bezwaren tot het vormen van volkslegers. Bij te korte oefening verkrijgt men schijn-legers. Zulke legers hebben niet slechts geene, maar ze hebben negatieve waarde. Zulke legers verslinden in vredestijd doelloos schatten; men vertrouwt er op, en in oorlogstijd, als het uur der beproeving slaat, spatten ze bij de eerste verschijning des vijands als zeepbellen uiteen. Laat ons echter niet verzuimen hier onmiddellijk bij te voegen, dat thans de duur van dezen oefeningstijd tot het vormen van een deugdelijk volksleger veelal te lang wordt gesteld..... en dat wel juist door de gevaarlijkste tegenstanders van het stelsel der volkslegers.

In elk opzicht staan dus de kunstige oorlogswapens van onzen tijd het vormen van volkslegers in den weg.

De aanvang van den bloeitijd der staande legers valt, zooals bekend is, samen met het in gebruik komen van buskruit. De dientengevolge gedane sprong voorwaarts op het gebied der oorlogstechniek komt nagenoeg overeen met dien, welke in onze dagen heeft plaats gehad door de invoering der juisttreffende en verdragende snelvuurders, draagbare en zwaardere. Waardoor is er nu afwijking van den regel: gelijke oorzaken, gelijke gevolgen? Die afwijking is slechts schijnbaar.

Zooals wij almede reeds hebben opgemerkt is het stelsel der moderne volkslegers eene vrucht der eerste Fransche omwenteling. De vruchten van die groote omwenteling komen eerst langzamerhand tot rijpheid. Die der volkslegers werd rijp in het jaar 1870. Voorzeker onder den invloed van krijgsgebeurtenissen. Maar niettemin is zij, wat oorsprong betreft, van zuiver socialen aard.

Alle burgers van den modernen staat hebben gelijke rechten, doch tegenover die rechten staan plichten, en onder deze plichten, in de eerste plaats, het, zoo noodig, met de wapenen in de hand beschermen, niet slechts van de onafhankelijkheid, maar ook van de belangen van den staat. Ziedaar het grondbeginsel van het stelsel der hedendaagsche volkslegers.

Dat men in Pruisen, overigens geenszins het land der sociale gelijkheid, het eerste voorbeeld van een modern volksleger heeft te zoeken, bewijst niets meer, of liever niets minder, dan dat het eene volk in deze, het andere in gene richting, de overige vooruit wezen kan. Men vergete niet, dat, zonder het Pruisische volksleger, aan de werkelijkheid van het groote Duitsche Vaderland nog alleen zou kunnen worden geloofd door jeugdige Germanen, bij het zingen van een lied, onder het heffen van een bocaal bier of van een beker rijnwijn.

Volkslegers zijn echter van een specifiek militair standpunt nooit wenschelijk. Vooral heden ten dage, met de tegenwoordige bijna volmaakte oorlogswapens, zou een staand leger het ideaal zijn van ieder krijgsman, als zoodanig. Doch gelijk ten allen tijde de legers een uitvloeisel, een natuurlijk deel waren van de maatschappij, waartoe zij behoorden, zoo was ook een krijgsman nooit zulk een eenzijdig kunstenaar in zijn vak, dat hij staan kon buiten die maatschappij. En zoo is het nog. Ware het anders, geen krijgsman zou thans, als zoodanig, voor het stelsel der volkslegers gezind zijn. Welk geleerde, welk kunstenaar, welk handels-, welk handwerksman zou wenschen, dat ieder zijner medeburgers zijne wetenschap, zijne kunst, zijne nering of zijn handwerk beoefende of uitoefende? Toch verkeert nu de krijgsman in dit overigens ondenkbaar geval. Hij is daartoe gedwongen. Zonder de feitelijke medewerking van de weerbare mannen van zijn volk kan de krijgsman aan zijne bestemming niet meer voldoen. Waar die medewerking ontbreekt, wordt heden ten dage het beroep van den krijgsman, in vredestijd, dat van een ijdelen kluchtspeler, die bovendien het vooruitzicht heeft om, wanneer er oorlog komt, zijn kluchtspelers-loopbaan op de meest tragische wijze te eindigen, als nutteloos zoenoffer van de flauwhartigheid van zijn volk. Wij overdrijven niet.

Het samenbrengen van een staand leger, zelfs binnen de vroegere getalsterkte van die legers, was in onze eeuw, sinds lang, omnogelijk door gebrek aan vrijwillig dienende soldaten.

Dientengevolge hield men ze voltallig door bij de Wet tot den krijgsdienst gedwongen proletariërs. Al ware er tegen deze wijze van legervorming uit geenerlei ander oogpunt iets in te brengen, zoo is die wijze, enkel uit een militair oogpunt, thans geheel onvoldoende. Staande legers zijn, wat betreft getalsterkte, tegenover volkslegers noodwendig te zwak. Hunne sterkteverhouding is gemiddeld als 1 : 10.

Van het oogenblik dat eene der groote Europeesche mogendheden een behoorlijk volksleger had georganiseerd, was men dus in alle Europeesche Staten genoodzaakt tot het volgen van dat voorbeeld, ten einde tegenover die eene mogendheid niet weerloos te staan. Men heeft dit algemeen eerst willen begrijpen, nadat Frankrijk hiervoor het gelag had betaald.

Thans, bijna zonder uitzondering, zijn alle welgeordende Europeesche Staten in het bezit van een volksleger.

Men wijze ons hier niet op Groot-Brittanje. Dat rijk is een eilandenrijk. En wat dit beteekent, uit het oogpunt van landsdefensie, daaromtrent kan juist nu een ieder zich gemakkelijk op de hoogte stellen door slechts zijne aandacht te vestigen op het hangende twistgeding over den onderzeeschen tunnel ter verbinding van de Engelsche en Fransche kusten. Wie verder meent dat Engeland niet volkomen bij machte zou wezen om zich krachtig te doen gelden, zoodra zijne rechten en belangen dit vorderen, vergist zich schromelijk. Zijne oorlogsvloot heeft, ook naar evenredigheid van die der andere zeemogendheden, in geen enkel tijdvak der geschiedenis in zulk een te duchten staat verkeerd als op dit oogenblik het geval is. Dit wordt wel eens voorbijgezien. Men roemt, en terecht, de Russische oorlogsmarine; men verbaast zich over de snelle ontwikkeling der oorlogsmarine van het jeugdige Duitsche rijk, van die van Italië en van Oostenrijk-Hongarije; doch al de oorlogsvloten van deze Staten te zamen, zelfs vereenigd met de vloot der Fransche republiek, zouden niet opgewassen zijn tegen de thans eenige Britsche oorlogsvloot.

Voor een Hollander is het grievend, dat hij, heden ten dage, bij het vermelden van oorlogsvloten, wijselijk handelt, wanneer hij die van zijn vaderland buiten rekening laat; ten minste zoodra er sprake is van meesterschap ter zee.

Ten opzichte van Engeland's weerbaarheid verzuimt men, in den regel, nog iets in het oog te houden. Engeland, of Groot-

Brittanje, is niet slechts verreweg de eerste zeemogendheid, maar evenzoo de allereerste koloniale mogendheid. Is Nederland thans een zeemogendheid van den zesden of zevenden rang, als koloniale mogendheid volgt het nog onmiddellijk op Engeland. Ons koloniale leger is echter in vergelijking van het Engelsche uiterst zwak. Maar nu komt er bij dat het Engelsche leger in de koloniën en dat in het moederland één geheel uitmaken. Bij ons is dat niet het geval. Koloniale legers moeten, *per se*, staande legers zijn. Dat kan niet anders, en het aanwerven daarvan blijft steeds mogelijk, daar het voor den militairen dienst in koloniën, als men maar geld genoeg geven wil, om licht te bevroeden redenen, aan vrijwillig dienende soldaten nooit ontbreekt. Een en ander is oorzaak dat Engeland's staande legermacht eene getalsterkte heeft, als door geen andere Europeesche mogendheid, nl. als staand leger, meer zou kunnen worden bijeengebracht.

Of men in Engeland niet verstandig zou handelen, vooral uit een finantieel oogpunt, wanneer men het leger in de koloniën en dat in het eigen land (met uitzondering van het officierskorps) van elkander afscheidde en dan voor het eigen land ook tot de eerlijke toepassing van het stelsel der volkslegers overging - is eene vraag, welke wij, als ons niet rakende, terzijde kunnen laten.

Wij zouden bijzonder gelukkig zijn, indien wij ook de volgende quaestie terzijde konden laten; beter gezegd, wij zouden bijzonder gelukkig zijn, indien zij niet bestond. Zij bestaat echter; het uitzicht op hare bevredigende oplossing verdwijnt meer en meer in een donker verschiet; en toch is zij voor ons Vaderland niet eene, maar d e levensquaestie.

In het koninkrijk der Nederlanden vormt, zooals wij hebben gezegd, het koloniale leger met dat in het moederland niet één geheel. Beide legers zijn staande legers. Het eene bijeengebracht door vrijwillige werving; het andere voor zooveel dit nog mogelijk is op dezelfde wijze, doch grootendeels aangevuld door wettelijk tot den krijgsdienst gedwongen proletariërs. Ons koloniale leger, volgens alle deskundigen veel te zwak, moet bij alle buitengewone gelegenheden (en tengevolge van den Atjeh-oorlog is het eigenlijk nu gewoonte geworden) steeds een beroep doen op de vrijwilligers van het staande legertje in het moederland. Wij zouden daar niets tegen hebben wanneer laatstge-

noemd legertje er niet gansch en al door ontredderd werd. Vormden beide legertjes één geheel, dan ware ten minste dit euvel van minder ernstigen aard. Nu is het voor dat hier te lande een kanker, want de vrijwilligers, die het eenmaal voor den kolonialen dienst heeft afgestaan, komen daarin, als regel, nimmer terug. Geen wonder.

Het koninkrijk der Nederlanden is verder niet een eilandenrijk. Zijn grondgebied, eenige kleine eilanden uitgezonderd, ligt op het vasteland van Europa. Ook het hart van dit rijk, Amsterdam, klopt op dat vasteland.

Waarom bezit thans het koninkrijk der Nederlanden, zooals bijna alle andere Europeesche Staten, niet een behoorlijk volksleger, terwijl het door het bezit van zulk een volksleger, wat getalsterkte betreft evenredig aan zijne bevolking, ten gevolge van de bijzondere gesteldheid van zijn bodem, veilig zou wezen tegenover elk vreemd geweld?

Er is in Europa nog een koninkrijk, het koninkrijk België, de Zuidelijke Nederlanden, dat thans geen volksleger bezit.

Het schijnt zonderling. - In de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, de lage landen aan de zee, stond toch eenmaal de bakermat van het hedendaagsche begrip omtrent burgerlijke vrijheid. In die lage landen aan de zee heeft men toch eenmaal goed en bloed met de uiterste volharding opgeofferd tot het verkrijgen van een zelfstandig volksbestaan.

Doch in die zelfde lage landen aan de zee heeft men het begrip van burgerlijke vrijheid altijd te zelfzuchtig opgevat. Men heeft daar nooit willen begrijpen: q u e l a l i b e r t é d e c h a c u n a p o u r l i m i t e l a l i b e r t é d e s a u t r e s. Ware dit anders geweest, de geschiedenis dier lage landen aan de zee zou ook eene andere wezen dan zij nu is. Het volk, geboren op die lage landen aan de zee, zou dan niet, bijna dadelijk nadat het tot het bewustzijn van eigen kracht was geraakt, in twee deelen zijn gesplist. Het eene, om te torschen het juk van den vreemdeling; het andere, om, na een tijdperk van glorie en bloei op velerlei gebied, door onderling kleingeestig getwist, op de meest smadelijke wijze te worden weggeschrapt van de rol der Europeesche natiën. En toen dat doemvonnis werd opgeheven, ten gevolge van een samenloop van gelukkige omstandigheden, en tegelijkertijd de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden opnieuw werden vereenigd, toen zijn ze kort daarna andermaal

vaneengescheurd, alweder door dezelfde oorzaak, welke de vorige nationale rampen had in het leven geroepen, namelijk, de bekrompen zelfzucht van den Noord- en Zuid-Nederlandschen burger. En nu staan daar de beide deelen van de lage landen aan de zee, ieder op zichzelf, uit een stoffelijk oogpunt, rijk en bloeiend; maar uit elk ander oogpunt, zonder kracht; het eene zelfs met verlies van zijne taal; beiden weerloos en zonder stem of invloed in den Europeeschen volkenraad; beiden, hunne onafhankelijkheid dankend aan den naijver hunner machtige naburen; en dus beiden gevaar loopende deze onafhankelijkheid te verliezen zoodra die naijver eene andere wending neemt, of wel zoodra een dier machtige naburen in staat zal zijn om den anderen voor zijn wil te doen buigen.

O, bewoners van de lage landen aan de zee, Hollanders en Belgen, waarom, al kunnen wij dit met onderling overleg niet openlijk meer doen, waarom bereiden wij ons niet voor, ieder voor zich, met inspanning van al onze krachten, om in de ure des gevaars gereed te zijn tot verdediging van den gemeenschappelijken grond, tot handhaving, juister gezegd, tot het opnieuw verkrijgen van een waarachtig onafhankelijk volksbestaan!

Onze zuidelijke broeders kunnen wij niet dwingen, doch laat ons, Noord-Nederlanders, hun het goede voorbeeld geven door het, zij 't niet ter elfder ure, samenbrengen van een behoorlijk volksleger!

IV.

Onder den nog verschen indruk der paniek van 1870 had men misschien te onzent het stelsel der volkslegers kunnen doen huldigen. Men had daartoe flinkweg den stier bij de hoorns moeten vatten.

De vergelijking, het vatten van den stier bij de hoorns, is hier echter, vooreerst minder gepast, en bovendien, in grammaticalen zin, onjuist. Men had toch, en men heeft nog *in casu* te handelen met geen andere macht dan met onze gegoede burgerij, van oudsher Neerland's onbeperkte beheerscheresse. Deze oude vrouwelijke despoot heeft van hare kracht nog niets verloren, zoodra het aankomt op het handhaven van hare bijzondere privilegiën. Men is er daarom voor terugge-

deinsd om haar, in zake landsdefensie, op het gunstige oogenblik tot haar plicht te brengen. Men is toen met dit gewichtige landsbelang, dat tengevolge der tijdsomstandigheden onmogelijk op den achtergrond kan worden geschoven, aan het schipperen gegaan; welk schipperen, zooals steeds onvermijdelijk is, langzamerhand in bepaald broddelen is ontaard.

Bij al, wat men gewoon is schipperen te noemen, geschiedt dit aanvankelijk altijd met de beste bedoelingen. Zoo ook bij het sinds 1870 hangende hervormingsproces onzer krijgsinstellingen. De eerste stap op den heilloozen weg, waarop men gedurende den gang van dit nu, naar het schijnt, voor vast op de rol gebracht proces, zich reeds zoover heeft gewaagd, werd gedaan, wij erkennen dit volgaarne, met eerbiedwaardige bedoelingen. Doch dit neemt niet weg dat die stap, naar ons oordeel, in het algemeen, onhandig was, en in het bijzonder, uit een militair oogpunt, een grove misslag genoemd moet worden.

Die stap, het opgeven van den eisch tot algemeenen militairen dienstplicht, om er voor in de plaats te stellen dien tot verplicht persoonlijken militairen dienst, was onhandig, omdat bij laatstgenoemden eisch aan de zonen onzer gegoede burgerij alle uitzicht om zich, wanneer zij door het lot voor den dienst worden aangewezen, te doen vervangen, is afgesneden; terwijl dit bij eerstgenoemden eisch niet het geval behoeft te zijn.

Die stap was, uit een militair oogpunt, een grove misslag, omdat bij het bloot vaststellen van den verplicht persoonlijken dienst, dus met beperkte militie-contingenten (want bij niet beperkte militie-contingenten is verplicht persoonlijke dienst = algemeene dienstplicht), men, vooral bij een weinig talrijk volk als het onze, thans geen, wat getalsterkte betreft, voldoend leger verkrijgen kan.

Het zij ons vergund, voor wie het noodig mocht zijn, een en ander te verklaren.

Voor den dienst als gewoon soldaat in ons leger hebben wij de zonen onzer gegoede burgerij niet noodig; tenminste niet als wij er even zoovele zonen uit den minderen stand, onder welke voortreffelijke soldaten gevonden worden, voor moeten missen. Hadden wij van deze laatste maar genoeg in ons leger! Ook onze plaatsvervangers zijn in den regel bruikbare soldaten; sommigen van deze zijn zelfs uitstekend goed als zoodanig; eenige liederlijke personen staan hiertegenover, doch door strengere voorschriften

kan men die weren. Nu weten wij wel, dat bij het eischen van den verplicht persoonlijken dienst als hoofdmotief wordt aangevoerd de noodzakelijkheid van over het meer ontwikkelde deel van Neerland's zonen te kunnen beschikken tot vorming van een bruikbaar schutterskader, alsmede tot aanvulling en versterking van dat van het leger. Van die noodzakelijkheid dingen wij niets af. Maar wij vragen: kan er bij beperkte militie-contingenten, zooals het tegenwoordige, en ook bij de verhoogde, welke in de laatste jaren zijn voorgesteld, een enkel man worden gemist voor de aanvulling der gewone soldaten van het leger? - Indien door het vaststellen van den verplicht persoonlijken dienst een belangrijk deel der militie-contingenten kan worden gebruikt tot vorming van kader voor schutterij en leger, dan zou daardoor de bestaande kadernood voorzeker zijn verminderd; doch op daaraan evenredige wijze zou tegelijkertijd de eveneens bestaande nog dringender manschappen- of soldatennood zijn toegenomen.

Voeg hierbij dat met beperkte militie-contingenten het altijd van het lot afhankelijk is wie voor den dienst wordt aangewezen; in het eene contingent zal zeer veel, in het andere zeer weinig stof tot kadervorming voorhanden zijn, zoodat men nimmer, wat toch een vereischte is, op nagenoeg vaste cijfers kan rekenen.

Wij hebben dan ook bloote afschaffing van dienstvervanging = verplichten persoonlijken dienst, steeds beschouwd als een overgangsmaatregel. Hadde men tot het nemen van dezen overgangsmaatregel kunnen overgaan, dan zou, ontwijfelbaar, wij erkennen het alweder volgaarne, het overige vanzelf zijn gevolgd. Ware in 1873 het voorstel tot afschaffing van dienstvervanging, gedaan door den toenmaligen oorlogsminister M.D. Van Limburg Stirum, door onze Staten-Generaal goedgekeurd, dan zouden, na het opruimen van deze hindernis, de militie-contingenten langzamerhand zonder tegenstand zijn uitgebreid totdat ze de hoogst mogelijke sterkte hadden bereikt, m.a.w. de algemeene dienstplicht zou zijn vastgesteld, en Nederland zou thans zijn in het bezit van een behoorlijk volksleger.

Maar het langs dezen weg verkrijgen van een behoorlijk volksleger is niet gelukt. En een ieder, die, rekening houdende met wat de ervaring nu heeft geleerd, tevens zijn gezond verstand niet door holklinkende theoriën in slaap laat sussen, zal

moeten erkennen dat het langs dezen weg niet gelukken kan, en nimmer gelukken zal.

Was en is niet juist de verplicht persoonlijke militaire dienst het, door geen betoog, hoe klemmend ook, te verdrijven schrikbeeld onzer gegoede burgerij? - Vraag den welgestelden Nederlandschen burger ten behoeve van 's lands defensie, op beredeneerde wijze, om geld; en hij zal goedschiks geven en blijven geven, wat hij kan, zooals hij werkelijk sedert een aantal jaren geduldig doet. Vraag echter voor hetzelfde doel dien burger niet om zijn mannelijk oir. Om dat mannelijk oir buiten de gelederen van het leger te houden, getroost hij zich hardnekkig alle opofferingen, zoowel moreele als materieele. Daarvoor verwringt en versmoort hij zijne politieke en sociale overtuigingen. Daarvoor sluit hij zich aan bij staatspartijschappen, voor welke hij anders gruwen zou. Hij kan niet anders; hij wordt daartoe gedreven door een ingekankerd traditioneel bijgeloof. Volgens dat bijgeloof is de militaire rok het kleed der slaafsche dienstbaarheid, en het leger het nationaal pandemonion.

Dat bijgeloof heerscht niet slechts onder het minder ontwikkelde deel onzer welgestelde burgerij, maar ook onder het gedeelte, dat door zijn werkkring te onzent het toongevende is op intellectueel gebied. Zoo lazen wij nog niet lang geleden in een tijdschrift[1], dat toch onder de beste van ons land moet gerangschikt worden: ‘In ons leger is van de a c h t militairen er één besmet’ (d.i. met Venusziekte). En verder in hetzelfde artikel, waarin de bekende prostitutie-quaestiën besproken worden: ‘Dan is de prostitutie evenals het drankgebruik en de staatsloterij een dier maatschappelijke euvelen, uit wier onvermijdelijke noodzakelijkheid de Staat zich voor hare diensten eene bron van inkomsten kan verzekeren. Dan is zij (de prostitutie) voor onze dochters, wat de krijgsdienst is voor onze zonen’.

S a n c t a s i m p l i c i t a s ! Wij houden ons overtuigd, dat de schrijver van bedoeld artikel is een gemoedelijk ernstig man, een man, die afkeer heeft van alles wat slechts zweemt naar laster, en die, zóó over leger en krijgsdienst schrijvende, in alle eerlijkheid des harten zijne offerande heeft gebracht op het altaar

(1) Los en Vast. 1879. 3.

van ons volks-, juister gezegd, van ons burger-bijgeloof. Te trachten dat bijgeloof uit te roeien door overreding, door het blootleggen van militaire toestanden, door het vergelijken van die toestanden met overeenkomstig burgerlijke; dat is meermalen beproefd, op iederen toon, in iederen vorm,... doch met evenveel kans op een gunstigen uitslag zou men zich kunnen wenden tot den Amsterdamschen Wester-toren en tot dien van den Utrechtschen Dom om ze over te halen onderling vrijwillig van standplaats te verwisselen.

Daarom, hoe diep betreurenswaardig de verschillende gevolgen van dat bijgeloof ook zijn, wij achten het niet minder betreurenswaardig, dat onze krijgskundigen, staande op een specifiek militair standpunt, nog maar steeds halsstarrig blijven aandringen op de afschaffing der militaire dienstvervanging. Alsof er op het verkrijgen van die afschaffing nog eenige hoop bestaat; alsof niet met snelheid de tijd verloopt, waarin behoorlijke reformatie van ons leger nog uitvoerbaar is; alsof er zonder afschaffing van dienstvervanging geen voldoend volksleger zou bijeen te brengen zijn!

Het Vaderland zal zijn gewaarborgd tegen vreemd geweld door het vaststellen van den algemeenen militairen dienstplicht, m e t b e h o u d v a n p l a a t s v e r v a n g i n g . De verzekering van ons onafhankelijk volksbestaan is de hoofdzaak. Van een zuiver militair standpunt hebben wij voor niets anders te zorgen.

Bij het vaststellen van den algemeenen militairen dienstplicht vervalt natuurlijk de nommerverwisseling; maar aan plaatsvervangers zal het dan niet ontbreken. Die plaatsvervangers zullen, volgens de bestaande grondwettige voorschriften, eerst hun vijfjarigen militie-dienst moeten hebben volbracht. Zij zullen daardoor in het leger des te bruikbaarder zijn. Indien deze aangelegenheid goed is geregeld, dan zijn die plaatsvervangers voor ons leger van veel hooger waarde, dan de zonen onzer gegoede burgerij. - Ter dezer plaats mogen wij niet verzuimen op te merken, dat, met het oog op de militaire dienstvervanging, de qualificatie g e g o e d e ten aanzien onzer burgerij niet al te breed moet uitgestrekt worden. Er is eene quantitatief belangrijke fractie van ons volk, die, hoewel ten gevolge van verschillende oorzaken (tot nog toe) op politiek en sociaal gebied van geenerlei beteekenis, toch zeer ernstig aanspraak maakt op het recht om onder de g e g o e d e burgerij te worden gerangschikt.

Deze fractie, bestaande uit de kleine neringdoende burgers in de steden en uit de kleine boeren van het platteland, heeft sinds lang gebroken met de gewoonte om voor hunne zonen plaatsvervangers te koopen. Deze burgers en boeren zijn daartoe gekomen allereerst, met weerzin, uit nood, door den steeds stijgenden prijs van de plaatsvervangers op de Nederlandsche menschenmarkt; en thans is deze weerzin geheel verdwenen, omdat zij door eigen ervaring hebben geleerd, dat hunne zonen uit de gelederen van ons leger naar huis terugkeeren, physiek, moreel en intellectueel beter ontwikkeld, dan toen zij naar die gelederen vertrokken.

Laat verder de zonen onzer overige gegoede burgerij gerust buiten de gelederen van het leger blijven. Die zonen behooren tot onze eigenlijke plutocratie, en verder tot die standen, welke door geldbezit daartoe niet behoorende, niettemin zich angstvallig getroosten om de leefwijze, zeden en gewoonten onzer plutocratie nauwkeurig na te bootsen, zij het ten koste van welvaart en geluk. Deze zonen zou men, in ruimen zin, kunnen noemen de Nederlandsche j e u n e s s e d o r é e . Geen j e u n e s s e d o r é e heeft, op den duur, ooit aan eenig leger voordeel aangebracht. Ons leger zal, zonder haar, in de ure des gevaars niet minder goed zijne eervolle taak vervullen; namelijk, wanneer er aan dat leger niets anders ontbreekt.

Het blijven buiten de gelederen van ons leger beschouwen wij echter voor deze j e u n e s s e d o r é e als een onherstelbare ramp. Men begrijpe ons goed. Is, naar ons oordeel, van een specifiek militair standpunt, afschaffing van dienstvervanging niet noodzakelijk, eveneens is, naar ons oordeel, van een sociaal standpunt, heden ten dage, elke wettelijke bevoegdheid om zich door middel van geld te ontslaan van zijne militaire plichten jegens het Vaderland eene schande voor de jongelingschap van elken Staat, waaraan die wettelijke bevoegdheid is verleend. Van een sociaal standpunt achten wij het voor ieder Nederlander een plicht om zich aan te sluiten bij het Anti-dienstvervangingsband, opgericht door den Generaal M.D. Van Limburg Stirum,..... d.i. als die aansluiting niet blijft, wat, helaas, in den regel het geval is, eene bloot lijdelijke adhaesie. Van een sociaal standpunt is het voor den Generaal M.D. Van Limburg Stirum eene onverwelkbare eer, dat hij als oorlogsminister manmoedig getracht heeft de schande der wettelijke

bevoegdheid tot afkoop van den militairen dienst van Neerland's jongelingschap weg te nemen.

Wij komen nu met de vraag: Is hoofdstuk VIII onzer grondwet een beletsel tot het vaststellen van den algemeenen militairen dienstplicht? Wij doen dit echter alleen om te toonen, dat wij deze zijde der quaestie niet voorbijzien. Van verschillende standpunten is het toch uitgemaakt dat genoemd hoofdstuk ook tot het vaststellen van den algemeenen dienstplicht geen beletsel is. Zeker laat het aan duidelijkheid en aan beknoptheid veel te wenschen over. Het eene gebrek vernietigt intusschen het andere bijna volkomen, zoodat, wel beschouwd, dat hoofdstuk den Nederlanders bij de regeling hunner defensiebelangen schier onbeperkte vrijheid laat. Dit is trouwens blijkbaar de bedoeling des wetgevers geweest. - Zal bij eventueele grondwetswijziging deze vrijheid blijven bestaan, en, zoo niet, in welke richting zal zij dan worden ingekort? - Over die laatste vraag moge een ieder, wien de belangen van ons krijgswezen nauw ter harte gaan, wel eens ernstig nadenken.

Ons is het onverklaarbaar waarom zulk een aantal vaderlandsche krijgskundigen, van hun bijzonder standpunt, almede grondwetsherziening eischen. Op één bezwaar daartegen hebben wij, vragenderwijze, bereids gewezen. Een ander bezwaar daartegen, altijd van hetzelfde standpunt, en van veel ernstiger aard, zullen wij eveneens vragenderwijze aanduiden. - Mag men er in gemoede op rekenen, dat, bij de vele en velerlei hieromtrent bestaande heterogeene wenschen, de te onzent thans hangende grondwetsherziening zal zijn tot stand gebracht binnen een korter tijdsverloop dan dat van nog 4 à 5 jaren? - Moet inmiddels het Vaderland tegenover vreemd geweld weerloos blijven? - Is het getal jaren, waarin men - het gevaar, aan dien weerloozen toestand verbonden, kennende - verzuimd heeft dien toestand te doen ophouden, niet reeds roekeloos groot genoeg?

Hoe een onzer zeer geachte en meest invloedrijke krijgskundigen, de oud-oorlogsminister Den Beer Portugael, geraakt is tot het uitdenken van eene regeling onzer strijdkrachten te land, welke met een der enkele stellige voorschriften van de tegenwoordige grondwet volstrekt in strijd is, dat blijft ons, wij behoeven het eigenlijk niet meer te zeggen, steeds een onoplosbaar raadsel.

Wil men, van een militair standpunt, grondwetsherziening eischen, dan zij het, uit wanhoop, openhartig, om de macht te ontnemen aan Neerland's aloude alleenheerscheresse, de gegoede burgerij, die verblind voortgaat met de behoorlijke regeling onzer defensie-aangelegenheden onmogelijk te maken.

Wie mocht meenen, dat wij ons van de quaestie der grondwettelijke bezwaren ten opzichte van het vaststellen van den algemeenen dienstplicht wat te kort hebben afgemaakt, dien verwijzen wij met vertrouwen naar een vroeger door ons uitgegeven geschrift: M i l i t i e e n S c h u t t e r i j (Breda, Broese en Comp., 1876). Naar dat geschrift verwijzen wij insgelijks omtrent de wijze, waarop het stelsel van den algemeenen dienstplicht, nog beter genaamd algemeene dienstplichtigheid, k a n worden toegepast. K a n zeggen wij. Wij vermeten ons geenszins te wanen als zou de door ons voorgestelde wijze van toepassing de beste zijn. Wij ijveren slechts voor het stelsel. Dat stelsel is zoo deugdelijk, dat men het meer of minder goed toepassen kan, maar nooit gebrekkig, zonder er mede te breken. Wanneer wij het, om het zoo uit te drukken, hebben aangekleed, dan hebben wij dit gedaan om het voor een ieder tastbaar te maken; wat noodig is, omdat men daaromtrent te onzent de meest ongerijmde denkbeelden koestert. Wij moeten verder opmerken, dat bij het aankleeden van ons stelsel, in 1876, ook nog door ons werd gerekend op persoonlijke dienstvervulling, waarvan wij nu voorgoed hebben afgezien. Dit doet echter bij de toepassing van het stelsel, zooals wij in deze bladen reeds hebben getracht aan te toonen, niets ter zake. Nog eene opmerking. - In 1876 plaatsten wij ous stelsel op den grondslag der toenmalige legerorganisatie en legersterkte. Beide zijn belangrijk veranderd, in het voor ons leger noodlottige jaar 1881, door de ontbinding, gedurende het bestuur van den oorlogsminister Reuther, natuurlijk onder sanctie der wetgevende macht, van t w e e ë n v e e r t i g tactische eenheden (compagniën) van het hoofdwapen, de infanterie, alsmede van een gansch regiment ruiterij!

V.

Onder het volgen van den gang van het in 1870 met ernst

begonnen, en thans, naar wij vreezen, geavorteerde hervorvormingsproces onzer krijgsinstellingen, wordt men niet slechts weemoedig, maar ook bitter gestemd. De gal mengt zich dan in het bloed. In de gemoedsstemming, waarin men aldus is geraakt, loopt men telkens gevaar van te komen tot het vellen van een niet geheel billijk oordeel. Laat ons daartegen waken.

Onwederlegbaar is het wel, dat ons Hooger Krijgsbestuur, wij rekenen uitsluitend van 1870 af, niettegenstaande de verbazend snelle[1] verwisseling zijner hoofden, bijna[2] standvastig de krijgskunde heeft doen ondergaan in, wat men zoo eigenaardig heeft genoemd, de Haagsche politiek; ten gevolge waarvan bij de regeling onzer krijgsaangelegenheden als eigenlijke vijand niet het oog werd gericht op eventueel vreemd geweld, maar op onze Wetgevende Macht.

Onwederlegbaar is het wel, dat men bij het sluiten van het Barrière-tractaat der 19_{de} eeuw, de vestingwet van 18 April 1874, tenminste beter zou gehandeld hebben door de zoogenaamde Nieuwe Hollandsche linie zoo aan te leggen, dat zij, desgevorderd, eene Hollandsch-Belgische linie had kunnen worden, met de stelling van Amsterdam tot linker- en die van Antwerpen tot rechtervleugel; ten gevolge waarvan eene onzer oudste en rijkste provinciën, Zeeland, niet, zooals nu in geval van oorlog, onmiddellijk aan den vijand zal worden prijs gegeven.

Dit alles is onwederlegbaar; en nog veel meer. Maar onwederlegbaar is het ook, dat er veel waarheid schuilt in het spreekwoord: ‘de beste stuurlui staan aan wal.’

Op de troebele wateren der Haagsche politiek, met behulp van geen ander kompas dan een, dat, onder den invloed van de oppermachtige willekeur onzer gegoede burgerij, steeds verkeerd wijst, is het verklaarbaar hoe zelfs bekwame stuurlieden langs een dwaalweg gaan koers houden.

Er bestaat intusschen eene grief tegen ons Hooger Krijgsbestuur, welke gansch en al op zijne rekening moet worden gebracht. Met de uiterste barmhartigheid bezield, kan men ten

(1) Frankrijk heeft sinds 1870 op dit oogenblik zijn e l f d e n , Nederland zijn d e r t i e n d e n oorlogsminister.

(2) Het woordje b i j n a schrijven wij hier uitsluitend met het oog op den generaal V a n L i m b u r g S t i r u m ; terwijl wij in herinnering brengen, dat de generaal B o o m s slechts drie weken Minister van Oorlog is geweest.

aanzien dezer grief voor dat Bestuur geen verschoonende omstandigheden ontdekken.

Deze grief geldt ons officiers-korps. Nu, in vredestijd, moet dat korps zich voorbereiden voor de eventueele vervulling zijner eigenlijke taak, die in oorlogstijd; terwijl het met zekerheid weet, dat het die, wanneer er geen meer voldoende hulpmiddelen beschikbaar zijn dan de thans beschikbare, onmogelijk vervullen kan. Is voor dat korps pijnlijker toestand denkbaar?

Wat doet inmiddels ons Hooger Krijgsbestuur om het pijnlijke van dien toestand te lenigen, om de hoop, den moed, den goeden geest in ons officiers-korps staande te houden, op te wekken?

Van dit Bestuur wordt het nemen van geenerlei buitengewone maatregelen gevorderd, maar slechts van de zoodanige waartoe het toch zou verplicht zijn, ook al ware de hierboven aangeduide pijnlijke toestand van ons officiers-korps niet aanwezig.

Geheel afgescheiden van dien toestand wordt dat korps immers sinds lang ondermijnd ten gevolge van drie oorzaken. Tot het wegnemen van deze oorzaken is ons Krijgsbestuur volkomen bij machte, want, waarlijk, tot het op afdoende wijze handelen in die richting laten de lasthebbers onzer gegoede burgerij aan dit Bestuur volle vrijheid. Het maakt van die volle vrijheid natuurlijk gebruik; maar, helaas, niet tot het wegnemen der bedoelde drie oorzaken.

Deze oorzaken van het verval van ons officierskorps zijn: 1°. onvoldoende en slecht geregelde bezoldiging; 2°. gebrekkige opleiding; 3°. stelsellooze bevordering.

Het ligt buiten ons tegenwoordig bestek om over genoemde drie oorzaken in beschouwingen te treden. Dat zou ook overbodig zijn. Alles wat er over gezegd worden kan, is, van verschillende zijden, reeds gezegd; en daartoe hebben wij meermalen getracht almede het onze bij te dragen, o.a. ook in dit tijdschrift. P l a t r é c h a u f f e n e v a l u t j a m a i s r i e n. Wij hebben het intusschen plichtmatig geacht om bij eene gelegenheid als deze niet te verzuimen van ten minste te wijzen op het blijven voortbestaan der oorzaken van het verval van ons officierskorps. Mocht er onder onze lezers iemand zijn, die meent, dat wij ons bij dit wijzen aan overdrijving hebben schuldig gemaakt, dan veroorlooven wij ons de vrijheid hem uit te noodigen tot het opnemen zijner pen om het openlijk

aan te toonen. Wij kunnen ons echter niet voorstellen hoe iemand, bekend met ons krijgswezen, daartoe in gemoede zou besluiten.

Heeft een onzer oudste en meest geachte militaire schrijvers, de generaal Weitzel, thans ten tweede male Minister van Oorlog, met het oog op de beide eerste der door ons genoemde drie oorzaken, niet rondborstig verklaard[1], in een door hem anno 1878 uitgegeven geschrift: ‘Meer dan ooit speculeert men op de onervarenheid der jeugd en op de betrekkelijke armoede der ouders’? Heeft die generaal, in datzelfde geschrift, deze uitdrukking, nagenoeg in gelijken vorm, niet meermalen neergeschreven[2]? Is het mogelijk om over de betrokken aangelegenheden een kernachtiger en duidelijker oordeel uit te spreken? Wij voegen er bij: Is het mogelijk daaromtrent in beknopter vorm een juister oordeel uit te brengen? Volgaarne maken wij de medegedeelde woorden van den generaal Weitzel tot de onze.

Wat verder de derde der ons genoemde drie oorzaken betreft, deze is onafscheidbaar verbonden aan de beide andere. Van die beide andere is zij, wel beschouwd, eigenlijk een gevolg; veel meer dan eene oorzaak op zichzelve. Ten overvloede verwijzen wij omtrent haar nog naar wat in onze parlementaire geschiedenis staat geboekt over mislukte pogingen tot vervanging der Wet op de bevordering, enz. der officieren van de Landmacht. Door deze verwijzing doen wij tegelijkertijd uitkomen, dat telkens wanneer wij hier hebben gesproken van ons officierskorps, daarmede is bedoeld het officierskorps van ons leger hier te lande. Tot het bespreken der belangen van het officierskorps onzer Zeemacht, zijn wij volstrekt onbevoegd. Omtrent dat van ons leger in de Koloniën moeten wij echter opmerken, dat het, in zake opleiding tot den officiersrang, nagenoeg een geheel uitmaakt met het officierskorps van het leger hier te lande.

Als militair schrijver een goed klinkenden naam te bezitten, ziedaar voor een Nederlandsch oorlogsminister eene lastige omstandigheid. Zal het andermaal eene ijdele hoop blijken te zijn,

(1) De militaire pensioenen der land- en zeemacht, zoowel in Nederland als Indië. 's Gravenhage, Gebr. Van Cleef.

(2) Blz. 7, 57 en 59.

wanneer wij er op vertrouwen, dat de generaal Weitzel nu zal bewijzen, als militair schrijver en als Minister van Oorlog, een en dezelfde persoonlijkheid te wezen, waar het geldt de behartiging der belangen van het onder zijn beheer staande officierskorps?

Men zij voorzichtig. Nog is ons officierskorps niet verloopen, dank zij de in dat korps traditioneele vereering van den grondslag aller militaire deugden, die der zelfverloochening. Men heeft echter met de uiterste waaghalzerij thans in dit opzicht dat korps lang genoeg beproefd. Men drijve die proof niet verder.

Is eenmaal ons officierskorps te gronde gericht, dan is alles verloren. Besluit dan tot het vaststellen der algemeene dienstplichtigheid, met of zonder persoonlijke dienstvervulling; roep dan desnoods de weerbare mannen van elken leeftijd onder de wapenen; wees dan in het bezit van een overvloed der meest volmaakte doode strijdmiddelen; ..... en, in de ure des gevaars, zal men ondervinden, dat dit alles, zonder een deugdelijk officierskorps, volkomen waardeloos is.

Vader! mag Jan Salie mede aanzitten?'

'Onderaan, vrouw! Het is van avond voor het laatst, morgen besteed ik hem op een hofje.'

P o t g i e t e r ' s welbekende oude Jan heeft deze op den oudejaarsavond van het jaar 1841 afgelegde belofte nog niet vervuld. Integendeel. Zijn en Jannetjes jongste kind, de kwelgeest en de vloek van hun huis, Jan Salie, wordt niet alleen in dat huis nog altijd geduld, maar gaandeweg heeft hij daar aanzien en macht verkregen. Jan Salie is thans niet meer de meelbleeke, slempleppende slungel, die op genoemden oudejaarsavond naar het ondereinde der familietafel werd gewezen om aan te zitten onder zijne minst achtbare broeder, Jan Hagel, Jan Rap en huns gelijken. Hij zit thans bij alle plechtige gelegenheden aan de rechterhand zijns vaders, den ouden Jan, die versuft, en in elken familieraad gewoonlijk volgens de adviezen van zijn jongsten spruit beslist.

Jan Salie is thans een deftig, goed in den vleesche zittend burger, die ten gevolge zijner verkregen macht door al zijne broeders wordt en moet worden ontzien. Deze gaan onder zijne heerschappij gebukt. De strijd om het leven is thans voor Jan-

maat, Jan Compagnie, Jan Crediet en Jan Contant een harden strijd. Naar men zegt, slurpt Jan de Poëet, die vroeger zooveel van een hartigen dronk hield, uit het oude slemppotje van Jan Salie, die, inmiddels een afkeer van melkkost verkregen hebbende, met meer geestrijk vocht zijn dorst lescht.

Voor geen van des ouden Jan's eertijds flinke en wakkere zonen is echter heden ten dage de strijd om het leven zoo wanhopig hard, als voor Jan Cordaat. Langzamerhand wordt het eene vraag of er ten aanzien van hem nog van strijd om het leven sprake wezen kan. De arme Jan Cordaat ligt reeds een aantal jaren in het hospitaal. Tot zijn herstel is veel beproefd; ten minste alles wat voor geld kan worden verkregen. Achtereenvolgens zijn verschillende geneesmeesters van naam aan zijn ziekbed geroepen. Hunne drankjes en likkepotjes zijn krachteloos gebleken. Jan Cordaat is van kwaad tot erger vervallen. Men vreest nu vrij algemeen voor het ergste.

O, Jan Cordaat! voor den dood, dien gij op zoo menig slagveld in het aangezicht hebt gezien, waart gij nimmer vervaard. Maar voor den tragisch-comischen dood, die u thans wordt bereid, voor dien dood siddert gij. Vreeselijk is uw lijden, doch zoolang gij leeft, blijft de hoop. Gij hebt een taai en sterk gestel. In uws vaders huis zijt gij nooit vertroeteld geworden. Desniettemin zocht men u, in de ure des gevaars, nooit te vergeefs op uw post. Op dien post hebt gij uwe moeielijke taak steeds vervuld op eervolle, soms op roemrijke wijze. Toen uws vaders huis was vernield en de vreemdeling de hand had gelegd op diens eigendommen, toen hebt gij ten minste de wapeneer van uw geslacht in den vreemde ongeschonden weten te bewaren. - Jan Cordaat! laat den moed niet zakken! Op de hospitaalkrib, waarop gij nu zwak en uitgeteerd ligt, kunt gij niet sterven. Uw vader, de oude Jan, kan u niet missen; hij zal zich ontrukken aan den invloed van zijn ongelukskind, Jan Salie, om u te verlossen uit uw ellendigen staat en u te bezielen met vernieuwde levenskracht. En wanneer voor u, Jan Cordaat, de tijd tot sterven eenmaal komen mocht, dan zal dit zijn, laat ons daarop vast blijven vertrouwen, met het zwaard in de hand, als de laatst overgeblevene van des onden Jan's zonen, op de puinhoopen van zijn alsdan nimmermeer te herbouwen huis!

L.J.M. GLASIUS.

De geschiedenis en de beteekenis der ‘Ethische’ richting onder de modernen.

Wanneer ik het waag dit onderwerp hier te bespreken, dan geschiedt dit door mij eensdeels met een zuiver wijsgeerig, anderdeels met een meer praktisch doel. Het zal toch ten allen tijde van het hoogste wijsgeerig belang zijn zijne krachten te beproeven aan het helpen vaststellen van het wezenlijk karakter van dat verschijnsel, hetwelk wij *godsdienst* noemen, en anderdeels zullen velen met mij (naar ik vertrouw) de poging niet onwelkom achten om tot meerdere klaarheid te komen omtrent de vraag of en in hoeverre wij als ethische of intellectualistische modernen op den bodem van den godsdienst staan.

Opzettelijk heb ik het onderwerp aldus gesteld omdat de ‘ethische’ richting, hoe betrekkelijk jeugdig ook, inderdaad reeds een geschiedenis heeft. Bepalen we ons slechts tot het laatste tiental jaren, dan kunnen we reeds spreken van gemoedelijke, van positivistische, van kritische en van speculatieve ethici. (Misschien is het niet onmogelijk ook van intellectualistische ethici te gewagen.) Evenwel: dit verschijnsel van onderscheidene schakeeringen zou nog geen *geschiedenis* verdienen te heeten, indien hierin geene beweging, geene ontwikkeling te bespeuren ware. Het komt mij echter voor dat dit wel degelijk het geval is en dat de snelheid van dit geschiedkundig proces verklaard moet worden uit de haast die men had, om eene zeer verklaarbare maar overigens onvergeeflijke wijsgeerige fout, in den aanvang begaan, te herstellen.

Is de strijd tusschen ethischen en intellectualisten gedurende een onbeteekenend kort tijdsverloop in het kleine Nederland onder een klein aantal theologen meest in tijdschrift-artikelen ge-

voerd; kan hij wel iets meer zijn dan een storm in een glas water? Oogenschijnlijk zeker niet. Maar dit wordt anders zoodra we gevoelen dat de boom, dien wij de ethische opvatting van den godsdienst kunnen noemen, zijne wortelen in het grijs verleden van den godsdienst heeft geslagen.

Met recht heeft een onzer ethische godgeleerden gezegd dat de mystieken en piëtisten den voorarbeid voor deze richting hebben geleverd; immers vinden we bij dezen denzelfden afkeer van begrippen en redeneeringen over God en Godsbestuur, dezelfde inwendige verzekerdheid eener gemeenschap met God op grond van een heilig, godegewijd leven. Maar ook bij hen die de vaders der dogmatiek kunnen worden genoemd zou het niet moeielijk vallen aan te toonen dat de eigenlijke band, die hen met God scheen te verbinden, van zedelijken en geenszins van verstandelijken aard was. 'De hoofdinhoud der Schrift is, volgens Augustinus[1)], geloof, hoop en liefde. Wie dien schat "des Christendoms bezit, behoeft geen geschreven letter dan alleen om anderen te onderwijzen. Hoe velen leven in de woestijnen in heilige afzondering, ook zonder eenige geschrevene boeken, *alleen door deze drie!* Wat Paulus zegt dat de profetiën zullen teniet gedaan worden is in zulke Christenen vervuld. De letter der Schrift, die hun eenmaal tot voertuig der waarheid strekte, gaat met het overige voorbij; slechts geloof, hoop en liefde blijven, omdat zij het innerlijk eigendom der ziel geworden zijn." Geheel in zijnen geest is ook de plaats in de, ten onrechte aan Augustinus toegeschreven alleenspraak der ziel, C. 31 (vgl. Hagenbach, Dogmengesch. p.372): Qualiter cognovi te? Cognovi te in te; cognovi te, non sicut tibi es, sed certe sicut mihi es, et non sine te, sed in te, quia tu es lux, quae illuminasti me. Sicut enim *tibi* es, soli *tibi* cognitus es; sicut *mihi* es, secundum gratiam tuam et *mihi* cognitus es... Cognovi enim te, quoniam Deus *meus* es tu!' Wie verneemt hier niet het zuiver ethisch gebed, dat zich bij voorkeur wendt niet tot God maar tot *mijn* God, *onzen* God, dien wij ervaren hebben? Ook hooren we Calvijn zeggen: 'Om God te leeren kennen, behoeven we *niet buiten onszelven* te gaan'[2)] en dat bij hen, die als de innigst vromen en de diepst-denkenden te boek staan,

1) De doctrina Christiana 1. I, 36, 43, aangehaald bij Scholten, Leer der Herv. Kerk.
2) Instit. I, V, 3, bij denzelfden.

de betrekking tusschen God en mensch vooral, ja zelfs uitsluitend, als een *zedelijke* betrekking werd opgevat, moge ten slotte blijken uit de bekende schoone aanteekening van den reeds meergenoemden Augustinus op Joh. 6:44: 'Meent niet dat iemand tegen wil en dank getrokken wordt. De ziel wordt getrokken en dit geschiedt door de *liefde*' (uit het verband blijkt dat hier bedoeld wordt de liefde als zedelijke eigenschap, nl. als de macht, die tot liefde opwekt, die in staat stelt lief te hebben). Indien het (nl.) den dichter vrijstond om te zeggen: 'Elken mensch trekt zijne begeerte, hoeveel sterker moeten wij dan zeggen dat de mensch tot Christus *getrokken* wordt, die *bekoord* wordt door de waarheid, *bekoord* door de zaligheid, *bekoord* door de rechtvaardigheid, *bekoord* door het eeuwige leven, hetwelk alles Christus is? Neem een minnaar, hij gevoelt wat ik zeg; neem een verlangende; neem een hongerige, neem een dorstige in de woestijn, die naar de bron van het eeuwig vaderland reikhalst, neem zulk eenen, hij weet wat ik zeg. Een groenen tak houdt gij het schaap voor, hij *trekt* het dier. Noten worden aan een kind vertoond en het wordt *getrokken*. Ziet, hoe de Vader *trekt*, door leering bekoort Hij.' Wat hebben we hier anders dan de onovertroffen omschrijving van wat de ethischen gaarne het wezen van den godsdienst noemen; *des menschen drang naar het zedelijk ideaal?*

Maar, zoo merkt gij op, behalve dat het niet moeielijk zou zijn om, tegenover deze getuigenissen eener ethische richting in den godsdienst, van dezelfde vromen enkele andere over te stellen die het intellectualisme begunstigen, zoo ziet ge voorbij dat de vragen, die ons hoofd en hart vervullen, voor deze ouden niet of nauwelijks bestonden. Gij hebt gelijk, ofschoon niet volkomen. Het zou mij althans niet moeilijk vallen u aan te toonen hoe sommige tijdgenooten van hen, die ik citeerde, wel, even als Dr. I. Hooykaas in zijne bekende voorlezing: 'God in de geschiedenis'[1] een *algemeene* voorzienigheid (een voorzienigheid in het groot s.v. v!) willen aannemen maar, evenals hij, terugdeinzen voor eene Providentia specialis en specialissima, in overeenstemming met den apostel Paulus als hij uitroept[2]: 'Is God dan ook een God der ossen?' en in tegenspraak met het doopsgezind lied[3]: 'gij aller dingen stier en stut, den men-

1) Schiedam, van Dijk en Comp. 1870.
2) 1 Cor. IX: 9*b*
3) Uitgezochte liederen, no 76.

schen *en ook 't vee* ten nut', of met het Evang. Kerkgezang (15 : 7): 'Vertoont ons worm en rups en mier, En vlieg en mug, ja, 't kleinste dier, Gods wijze en goede wetten!' -

Maar toch, gij hebt gelijk wanneer gij zeggen wilt dat de ethische richting onzer dagen in de lijst van onzen tijd moet geteekend en hare beteekenis uit onzen tijd verklaard en voor onzen tijd beschreven moet worden. - Tot de geschiedenis der laatste jaren derhalve!

Straks (bij 't bespreken van de *beteekenis* der ethische richting) hoop ik haar wezenlijken psychologischen grond en daarmede tevens haar recht aan te wijzen; voor het oogenblik volg ik de gewone voorstelling, die ook niet onwaar is, dat zij is opgetreden als reactie van het gemoedsleven tegenover de moderne dogmatiek zooals deze vertegenwoordigd of in de hand gewerkt werd door de hoogleeraren Scholten en Opzoomer. De moderne richting had gebroken met het supranaturalisme (populair uitgedrukt) met den God, die wonderen deed ten behoeve van den mensch, en daarvoor in de plaats gegeven den God, die leeft en werkt *in* de onverbrekelijke wetten van het heelal. Dit was winst voor het verstand, maar ontegenzeggelijk verlies voor het gemoed. Had toch God in Jezus Christus zijne bijzondere liefde tot de menschen geopenbaard, hoe betrekkelijk licht viel het nu aan het geloof in deze bovennatuurlijke openbaring om al wat met deze liefde in wereld en lot scheen te strijden, al deze wanklanken in dit *hemelsch* accoord der liefde op te lossen, neen: hoe roemde de geloovige in de slagen van het lot en de hardheden der natuur als in de tuchtroede der vaderlijke opvoeding en als in de raadselen, die eerlang zouden verdwijnen voor het opgeklaard gezicht; had de opstanding van Jezus het leven en de onverderfelijkheid aan het licht gebracht, hoe verdwenen de verschrikkingen des doods, hoe troostvol verrees nu, ook in den sombersten nacht van den droevigsten dood, de zon van den Paaschmorgen; hoe werd de heerlijke voortzetting van het hier zoo wreed afgebroken deuken en liefhebben voor hart en verbeelding een vriendelijk vergezicht aan gene zijde des grafs! Inderdaad: vergoeding te over voor de hardheden van natuur en levenslot! En nu, met den val van het supranaturalisme, hield men over, hoe ook verbloemd en (s.v.v.!) getheologiseerd: een ijzeren, onverbiddelijke wet van oorzaken en gevolgen; een God, eeuwig werkend in den loop der eeuwen en den zwaai der

werelden en de wisseling der stofdeeltjes, én den mensch, den kleinen mensch daarin meêgevoerd als het stuk van een wrak op de voortgezweepte baren dezer eeuwig woelende wereldzee: een speelbal der natuurkrachten, Kanonenfutter der beschaving, atoom voor den kosmos, fragment voor den bouw van den tempel der evolutie..... maar een atoom met een van meêgevoel trillend hart, een fragment met een geweten, dat naar gerechtigheid dorst en bij idealen van vrijheid en goedheid leeft!

Dit kon niet; in naam van het heilige zelf, dit mocht niet! Wat was het geval? Men had zich vergist; 'quandoque dormitat bonus Homerus,' men had de oorzaak der wereld eenvoudig geïdentifieerd met den God in ons; men had den eersten eisch van den godsdienst, dit dat de goden aanbiddenswaardig moeten zijn, dat er tusschen den mensch en zijnen God een betrekking van liefde, een relatie van levensdoel kan bestaan, voorbijgezien. Neen; dit was God niet; die natuurwet der onderlinge vernieling, die ontwikkelingswet der opoffering van den enkele ten behoeve van de soort, die ijzeren wet der vernietiging en der scheiding door den dood! Dit alles is natuur, wereldorde, waarin en binnen welks grenzen wij onze persoonlijkheid hebben te handhaven. Wat wil toch het intellect zich tot God verheffen; wat weten wij van God en van Godsbestuur; *dit* weten we: dat ons hart liefheeft, dat ons geweten naar zedelijke volkomenheid dorst, dat dit het hoogste, het allesovertreffende is in ons en dat derhalve God, zoo Hij er is, dit hoogste in ons tot zijn recht zal doen komen, ons zal helpen en steunen bij ons streven naar het ideaal. Dit zedelijk ideaal of wilt ge, deze drang naar het zedelijk ideaal, ziedaar, zoo sprak men, onzen godsdienst!

Hier was nu het motief gevonden voor de welsprekende invectieven in vele godsdienstige toespraken van dien tijd gericht tegen de wreedheden der natuur, door den mensch veroordeeld, niet krachtens eene ziekelijke sentimentaliteit, maar krachtens dit gevoel voor goedheid en recht, dat protest aanteekende tegen zooveel liefdeloosheid. Toen was het dat Dr. J. Hooykaas scheiding maakte tusschen eene zedelijke wereldorde, waarin hij God, zijnen God erkende en liefhad, én de natuurlijke wereldorde, welke buiten het bereik en ook buiten den gezichtskring van den godsdienstigen mensch viel, van zijne geestverwanten zich hierdoor onderscheidend, dat hij de objectiviteit dezer zede-

lijke wereldorde vooropzette en door zijne leus: ‘Wij hebben Hem lief omdat Hij ons eerst heeft liefgehad’, zich tegelijk den welverdienden lof der vroomheid verwierf, maar tevens van onze zijde het verwijt niet ontgaan kan van tot de intellectualistische ethici te behooren als die *uitging* van het bovenzinnelijke en het zuiver persoonlijk karakter der godsdienstige verzekeringen en geloofsovertuigingen voorbijzag.

De genoemde verdienstelijke mannen zullen het mij, evenweinig als Prof. H. Oort, die zich terstond aan hunne zijde had geschaard, kwalijk kunnen afnemen wanneer ik beweer dat hunne (ethische) richting nog steeds op eene wijsgeerige en wetenschappelijke verdediging wachtte. Hetgeen zij zelven toch gesproken en geschreven hadden was te hartstochtelijk en te haastig om op dien naam aanspraak te kunnen maken. Hoe kon het ook anders in de hitte van den strijd en waar de handhaving van godsdienst en idealisme een kreet was van het hart, een bede van het gemoed, dat men ons toch niet om begrip en denkvorm het dierbaarste zou ontrooven? Het waren (dit in het voorbijgaan) dagen van opgewekt theologisch leven, toen we op de vergaderingen der modernen getuigen waren van den kamp tusschen ethischen en intellectualisten.

Maar nu nam de wijsbegeerte de taak van het hart over en Dr. A. Bruining werd de goed toegeruste strijder voor het recht der ethische richting in den godsdienst der modernen.

De vraag kwam nl. aan de orde of de ethischen, wier zedelijke ernst overigens ten volle werd gewaardeerd, nog het recht konden hebben zich godsdienstigen te noemen. Hun ontbrak immers ‘de erkenning van het bestaan eener hoogere macht, waarvan de mensch zich afhankelijk gevoelt, die hem helpt of tegenwerkt, beloont of straft.’ En, Prof. Kuenen, wiens gezag op dit terrein onbetwistbaar groot is, had het gezegd[1)]: ‘waar de erkenning dier macht ontbreekt, daar is geen godsdients meer.’ Naar aanleiding van deze beschuldiging vraagt nu Bruining[2)]: ‘Is de vereenzelviging van God, het object van den godsdienst met het hoogste Wezen, de grondoorzaak aller dingen, waarvan zoowel de intellectualistische als de idealistische monisten uitgaan, historisch gerechtvaardigd? Neen, luidt zijn antwoord;

1) Theol. Tijdschr. 1874, pag. 182-7.
2) Theol. Tijdschr. 1877, pag. 129-187.

de godsdienst was ook oudtijds het erkennen van goden, die tot den mensch in zedelijke relatie stonden; het vereeren van de grondoorzaak aller dingen is er later bijgekomen maar is oorspronkelijk philosophie, geen godsdienst. In meer dan één godsdienst-vorm worden *eindige* en *beperkte* Goden vereerd. Zonder voor hunne eigene bewustheid in tegenspraak te komen met den heerschenden godsdienst, hebben de oudste Grieksche philosophen de oorzaak der wereld gezocht buiten de goden om. Bij de Indiërs is Brama de grondslag der wereld, doch niet hij maar de devas zijn objecten van godsdienstige vereering. De naam ‘God’ kan dan ook volgens hem alleen toegekend worden aan objecten van godsvereering, niet aan voorwerpen van philosophische of godsdienstige kennis. Een eerste vereischte om tot een juiste opvatting van den godsdienst te komen is dan ook dit dat wij den band tusschen godsdienst en zedelijkheid geheel losmaken en den godsdienst beschouwen als een verschijnsel, dat op zichzelf niets zedelijks bevat of veronderstelt en bij zijn ontstaan alleen in zóóverre met de zedelijkheid samenhangt, dat beide geworteld zijn in het diepste wezen van den mensch. Het wezen der goden kunnen we nu het best uitdrukken door hen te omschrijven als ideale machten, die correspondeeren aan 's menschen hoogste behoeften en idealen. Dit is het karakter, waarin zij zich overal vertoonen. Door derhalve de heilige macht, die in het geweten, in het zedelijk plichtsbesef zich doet gelden en waarvan alle hooger leven van den mensch uitgaat, waarvan de vervulling zijner wezenlijke behoeften, de verwezenlijking zijner hoogste idealen volstrekt afhankelijk is, als object van den godsdienst te herstellen, is de ethische richting teruggekeerd op den goeden ouden weg en heeft zij haar godsbegrip in volkomen overeenstemming gebracht met hetgeen dit begrip, blijkens de geschiedenis van den godsdienst, van den aanvang af is geweest.

In zijn antwoord aan Prof. Rauwenhoff[1)] schijnt hij toe te geven dat volgens zijn stelsel het zinnelijke en het zedelijke (voor onze voorstelling) gescheiden moeten blijven als twee van elkander onafhankelijke orden en verklaart hij zich nader aldus. De macht die op het hoogste standpunt van godsdienstige ontwikkeling de plaats der godheid bekleedt, is niet het

1) Theol. Tijdschr. 1877, p. 593-624.

zedelijk ideaal maar *de drang naar het zedelijk ideaal*. Terwijl de intellectualisten de zedelijke volmaking van de menschheid in haar geheel en van het individu in het bijzonder verwachten, althans mede verwachten van eene daarop berekende leiding der uitwendige omstandigheden, verwachten wij ethischen die uitsluitend van de werking der zedelijke machten in het gemoed van den mensch. Of wij kunnen blijven spreken van een zedelijk wereld*bestuur*, dit gaat buiten onze eigene zedelijke ontwikkeling om, dit hangt af van onze wereldbeschouwing en deze is het product van ervaring en wetenschap.'

Was nu ervaring en wetenschap niet geschikt om het geloof te wekken in een zoodanig liefdevol bestuur van wereld en leven, dat de mensch met de behoeften van zijn hart en de idealen van zijn zedelijken aanleg zich daaraan vertrouwend zou kunnen overgeven, liep integendeel het geheele godsvertrouwen gevaar verloren te gaan bij de ervaringen van de wreedheid der natuur en van de blinde en redelooze machten, die de geschiedenis schenen te beheerschen; het was nu het streven der ethischen geworden den godsdienst onafhankelijk te verklaren van alle bespiegeling over oorzaak, inrichting en doel der groote wereld; hem voorgoed los te maken van alle metaphysica. Had van Hamel dit reeds trachten te doen in zijn opstel Theol. Tijdschr. 1874 Sept. afl.[1)], hij heeft vijf jaren later in zijne dissertatie[2)] een opzettelijke studie gewijd aan de uiteenzetting *dezer* stelling: 'Godsdienst en wijsbegeerte zijn twee; in iedere godsdienstige voorstelling is een deel wijsbegeerte dat echter niet haar voornaamste element is; dit laatste moet gezocht worden in de (meestal poëtisch geformuleerde) affirmatie die óf in een idealistische levensbehoefte óf in gemoedservaring haar grond vindt.' Het was juist van hem gezien deze stelling toe te passen op het leerstuk der goddelijke Voorzienigheid, dewijl men immers hier in onmiddellijke aanraking kwam met wat tot nog toe als de kern van het godsdienstig geloof was beschouwd geworden, dat nl. de leiding der gebeurtenissen in de almachtige hand is van den liefdevollen God. Volgens hem is deze leer een mengsel van vertol-

1) 'Godsdienst zonder metaphysica.'
2) Proeve eener kritiek van de leer der goddelijke Voorzienigheid, door A.G. van Hamel, Groningen, bij P. Noordhoff, 1879.

king eener zuiver godsdienstige ervaring en van wijsgeerige bespiegeling. De godsdienstige ervaring die er aan ten grondslag ligt is de ervaring van den zegen verbonden aan iedere ernstige plichtsbetrachting, aan de verhoogde levenskracht en levenslust, die daarvan uitgaan. Deze ervaring is het bovenal geweest die, bij de zedelijk-vromen, het geloof in een bijzondere zorg Gods voor hun persoon heeft gesteund en onderhouden. Krachtig spreekt zij in den uitroep van Paulus dat ‘geen macht ter wereld hem zal kunnen scheiden van de liefde Gods in Christus Jezus’, of in dit andere klassieke woord, waarin zelfs theologen als Pfleiderer en Lipsius ten slotte de beste oplossing hebben gezien van het vraagstuk der voorzienigheid Gods: ‘Wij weten dat hun die God liefhebben alle dingen medewerken ten goede,’ een gedachte, die Augustinus niet minder schoon uitdrukt: ‘Toto mundo est omnino sublimior mens inhaerens Deo.’ Toch moet, meent van Hamel, het Voorzienigheidsgeloof als leer beslist worden afgewezen omdat zij, voor zoover zij vertolking is van gezonde gemoedservaring, den geloovige veel te weinig, immers niets anders geeft dan eene zeer algemeene leiding in de richting van het Godsrijk, waarbij 's menschen lotgevallen als verdwijnende grootheden in het niet zinken, en, voor zoover zij eene verklaring der wereld bedoelt, zich veel te stout en te beslist laat hooren. Zij moet derhalve worden gekarakteriseerd als gebrekkige godsdienst en slechte wijsbegeerte; zij bewijst opnieuw dat de godsdienst zijn zelfmoord voorbereidt door de metaphysica binnen den kring zijner geloofsverzekeringen te trekken.

II.

Ziet hier enkele trekken uit de geschiedenis der ethische richting. Van een reeks gemoedelijke protesten tegen de hardheden der natuurlijke wereldorde en tegen de blinde wreedheid van het lot zagen we haar worden tot een stelsel, waarin de orde der natuurlijke en der zedelijke wereld dualistisch en onverzoend tegenover elkander staan. Met opzet zweeg ik tot nog toe van den meesterlijken arbeid van Prof. Hoekstra en van dien van zijnen leerling de Bussy. Zij zullen in dit gedeelte, waar ik over de beteekenis dezer richting handelen ga, ter sprake komen.

Om der ethische richting recht te doen wedervaren moeten wij haren waren, zielkundigen oorsprong trachten op te sporen. Ik herinner mij niet dien nog ergens te hebben aangewezen gezien en voor hare uitwendige historie was het daar straks ook voldoende haar te kenschetsen als reactie tegen de moderne dogmatiek. Maar haar bron ligt dieper en is ook reiner, tenzij ik mij bedrieg.

Hebben de vier mannen, die door hunne voorlezingen deze richting bespraken en populariseerden[1)], hebben zij voor het eerst ontdekt dat in de natuur niet de wetten van goedheid en rechtvaardigheid heerschen, die wij in alle dingen zouden wenschen toegepast te zien; dat de natuur zich niet bekommert om de teederheid onzer neigingen en niet terugdeinst voor de ruwste middelen om haar naastliggend doel te bereiken; dat de schoonste overwinningen der beschaving met bloed en tranen zijn betaald; dat der menschen levenslot wemelt van onevenredigheden? Neen; de godsdienstige litteratuur is vol van zulke opmerkingen en nog even tevoren hadden Busken Huet, Allard Pierson en de Génestet er op gewezen, zonder dat zij er nochtans toe kwamen God uit de natuurlijke wereldorde te bannen en Hem te beperken tot het Koningschap in de wereld der menschelijke zedelijke idealen.

‘Niet ómdat alles
Uw liefde ontdekt,
Maar óndanks alles
Wat twijfel wekt!

Trots 't Onverklaarbre
Dat huivren doet,
En 't onbewijsbre
Der hoop, die 'k voed!

Trots ieder raadsel,
Het kwaad zóó groot,
De smart zóó schriklijk,
Trots rouw en dood.

Ja, tóch, ik meene
Dat ik *Uw hand*
Wel speurde in 't leven -
Uw Vaderhand!

Maar toch, al gloeit soms
Mijn hoofd van smart -
In U, mijn *Schepper*,
Vertrouwt mijn hart.’[2)]

Ware de Génestet niet zoo jong gestorven, waarschijnlijk zou hij den ethischen weg zijn opgegaan; Pierson en Huet hebben de reien der theologen verlaten; wanneer zij gebleven waren, zouden zij deze richting gekozen hebben? Ik houd het er voor dat zij daartoe te consequente denkers en van nature daartoe te sceptisch-wijsgeerig aangelegd waren.

Keeren we terug tot de vraag waarom in de generatie vóór Hooykaas c.s. het intellectualisme zoo goed als geen tegenstand vond. Mij

1) Vier Voorlezingen van Hooykaas, Junius, Oort en van Hamel, 1875.
2) ‘Peinzensmoede’.

dunkt hierom omdat, al was men niet blind voor enkele hardheden van natuur en levenslot, men toch toen gevangen was in een zeker optimisme, dat eenige jaren geleden in ons vaderland op ieder gebied vrij algemeen heerschte en 't welk zich, te kennen gaf in de meening dat het geheel der dingen nog zoo kwaad niet was en de kans op de eindelijke komst van het Godsrijk volstrekt niet hopeloos stond. Vooral de bourgeoisie dier dagen gevoelde zich tamelijk gelukkig en braaf en 't was onder haar dat het intellectualistisch modernisme zijn talrijksten aanhang vond. Maar dit oppervlakkig optimisme zou zijn langsten tijd hebben gehad; tafereelen aan het harde lot van geheele klassen der maatschappij en aan de ruwheden van den krijg ontleend, de gebleken triomfen van het ruw geweld, een minder gunstig oordeel over den stand van het onderwijs, dit een en ander ontsloot de bronnen van een veldwinnend pessimisme. Ik bedoel natuurlijk niet het wijsgeerige stelsel van dien naam. De aetiologische wereldverklaring, ook al werd daarin het Christendom en zijne werking opgenomen, gaf weinig troost; men werd op zichzelven teruggewezen en vond er, Gode zij dank, de heerlijke wereld der zedelijke idealen; onder de gebleken instabiliteit van al het aardsche de vastheid van het geweten; tegenover de trouweloosheid der natuur en van de koningen, die het lot der menschenwereld in handen schenen te hebben, de onwrikbare trouw van het onvoorwaardelijk plichtbesef; tegenover de liefdeloosheid van het lot, de liefde van het levend, kloppend menschenhart! ‘Dit is dan een woonstede Gods en een poorte des hemels!’ Het is de eerekroon en tevens de blijvende beteekenis der ethische richting, dat zij haar oorsprong vond in het diep ernstig en zedelijk oordeel over wereld en leven. Inderdaad: sedert men gebroken had met het supranaturalistisch ingrijpen van een liefdevollen God, ging het niet meer aan te stellen dat men tot de erkenning dezer liefde komen kon door te wijzen op zijne openbaring in natuur, geschiedenis en levenslot, welke immers niets anders was dan de openbaring eener zeer welsluitende maar volstrekt niet aanbiddenswaardige wet van oorzaak en gevolg. Wie zich, evenals ik, den schok herinnert, door A. Piersons brochure: ‘Gods oppermacht en ons geestelijk leven’ aan zijn godsgeloof toegebracht, zal met mij de ethische richting dankbaar zijn die ons van den kosmischen God als bevrijdde.

‘Godsdienst is zedelijk idealisme’ dit was dan ook kern en inhoud van Hoekstra's Bronnen en Grondslagen, zijn Zedelijke Idee, zijn Vrijheid en zijne Hoop der onsterfelijkheid. In deze vier groote en in vele kleinere geschriften van zijne hand wordt de ethische richting niet genoemd maar klock en onafhankelijk ingeslagen, laat ik er terstond bijvoegen met een zeer gewichtig voorbehoud hetwelk *de* ethische richting wel gedaan zou hebben te erkennen en te aanvaarden, gelijk ze dit dan ook in onze dagen bezig is te doen. In de werken van dezen hoogleeraar wordt nergens beproefd tot geloof in God te brengen of te geraken door te letten op zijne openbaring in natuur, geschiedenis en levenslot, wordt geen Theodicee gevonden, wordt geen poging gedaan om de raadselen van het levenslot in overeenstemming te brengen met de liefde Gods. Laat ik het terstond uitspreken: Hoekstra vermijdt de fout om uit te gaan van eenig vooropgezet Godsbegrip; hij begint met den godsdienstigen mensch; hij brengt de theologie terug tot anthropologie; de godsdienstwetenschap is voor hem een hoofdstuk uit de psychologie. Des menschen diepste wezen is zedelijkheid; zijne wezenlijke nooden zijn zedelijke nooden; zijne relatie tot zijne medemenschen is eene zedelijke relatie in haar diepsten grond sympathie, op haar hoogste standpunt besef van onvoorwaardelijken plicht. Zelfverachting, zelfwaardeering, zelfbehoud, dorst naar het goede omdat het goed, zijn wezenlijke bestemming is, *liefde*, derhalve is, potentieel althans, het wezen en karakter van den mensch. Dit zedelijk idealisme objectiveert de mensch door de macht zijner verbeelding tot een zedelijke wereldorde. De wereldbeschouwing, die vanzelve voortvloeit uit dit geloof in de waarheid van ons eigen wezen is nu deze, dat Liefde het beginsel en het einddoel der groote wereld wezen moet. En ziehier waarmeê de ethischen winst hadden kunnen doen en ook (ofschoon eerst onlangs en nog lang niet algemeen) winst gedaan hebben: de mensch met zijn onvoorwaardelijk plichtbesef, zijne zedelijke idealen staat niet buiten of tegenover de natuurlijke wereldorde; hoe zou hij er buiten of er tegenover kunnen staan? hij maakt er deel van uit, en spreekt zij hem niet van hetgeen zijn hart hem gebiedt te vertrouwen dat met name zijn zedelijk liefdeleven absolute waarde en beteekenis heeft in het groot heelal; hij gevoelt zich dan destemeer verwant aan eene hoogere wereldorde; hij gevoelt dat niet de aetiologische

maar de geloovige wereldbeschouwing ook de (zij het poëtische) meest ware wereld*verklaring* is: hij kan niet anders dan vertrouwen in den metaphysischen grond van zijn zedelijk idealisme; hij gelooft dat de natuurlijke wereldorde complementair is aan de zedelijke wereldorde binnen in hem; hij gelooft nu niet meer dat alle dingen *kunnen* medewerken aan hem, die God liefheeft, maar dat alle dingen *moeten* medewerken dengenen die God liefhebben.' Maar hij gelooft dit ook alleen wanneer hij zelf zedelijk wezen is, wanneer hij zedelijke ervaringen heeft doorleefd, wanneer hij gehongerd en gedorst heeft naar zedelijk zelfbehoud. Zoo wordt de godsdienst een zuiver persoonlijk feit, beter: een persoonlijke daad; zedelijkheid in haren hoogsten zin. Dr. J.H. Gunning heeft het terecht gezegd: 'zedelijkheid is geen godsdienst maar godsdienst is zedelijkheid.' Godsdienst is de schoonste bloesem van dat leven dat werkelijk eigen leven, persoonlijk leven is geworden. 'Men moet niet meenen dat iemand tegen wil en dank getrokken wordt; de ziel wordt getrokken en dit geschiedt door de Liefde.'

Aldus begrepen en gecorrigeerd heeft de ethische richting groote beteekenis voor het behoud van het godsdienstig geloof en voor de opvatting van het leven.

De oudere ethische ook wel positivistisch ethische (eth. crit.) richting was geen godsdienstig geloof maar mathematisch weten. Men zou hare redeneering aldus kunnen opzetten: *Gegeven:* des menschen drang naar het zedelijk ideaal; én, een natuurlijke orde van dingen, die zich over dezen drang niet bekommert. *Gevraagd*: God. 1ste Axioma: de hoogste macht, die wij ons kunnen denken, noemen wij God; 2de Axioma: de hoogste macht, die wij in ons ervaren, is de drang naar het zedelijk ideaal. Derhalve de drang naar het zedelijk ideaal = God. - Men had God geconstruëerd op de wijze van: gegeven: ééne zijde en één hoek van 60°, gevraagd een gelijkzijdigen driehoek en men vergat 1°. dat men in de constructie nimmer meer ontvangt dan men geeft, en 2° dat tegenover deze redeneering gemakkelijk de volgende kon worden gesteld: 1. Het eenige, wat wij empirisch kennen is de natuurlijke orde van zaken en gebeurtenissen. 2. Een der samenstellende factoren dezer natuurlijke orde is ook de menschelijke zedelijkheid. 3. Het is evenwel eene illusie aan deze laatste de *almacht* toe te kennen. 4. Het is dus evenmin gerechtvaardigd daaraan den naam en

het karakter van *God* te geven. 5. De zedelijkheid blijft zoodoende een bloot menschelijk verschijnsel, dat misschien, evenals andere ziekelijke toestanden, verdwijnen zal en waarop het dwaas zou zijn *zijn betrouwen te stellen*.

De ethisch-speculatieve richting - om deze door van Hamel gebezigde kenschetsing over te nemen van het standpunt, ten onzent ingenomen door den gewezen Amsterdamschen pred. De Bussy[1] - behoudt en handhaaft het *godsdienstig geloofsvertrouwen* aldus: Er zijn onderscheidene menschen: onderscheidene wereld- en levensbeschouwingen. De wetenschappelijke, die in éénheid van den kosmos gelooft. De aesthetische, die in de schoonheid gelooft. De wereldbeschouwing van den geloovige eindelijk, die, de waarheid van zijn eigen zedelijk wezen vertrouwt en die des menschen karaktervorming van absolute waarde acht, *van waarde voor God*, die het doel zijns levens objectiveert tot het doel der wereld. De geloovige ervaart nu als de hoogste, alles beheerschende en trekkende macht in zijn leven de Liefde, d.i. de macht, die hem in staat stelt lief te hebben en hem tot liefde, tot zedelijk zelfbehoud dringt. Waarom zou zulk een wereldbeschouwing, aan de diepten van het gemoedsleven ontweld, de reinste en verhevenste feiten van geschiedenis en leven in zich opnemend en verklarend, van de taal der godsdienstige poëzie zich vrij bedienend, naast de andere geen recht hebben van bestaan? Zij is geen wetenschap van, maar geloof in God; geloof en daarom onaantastbaar voor de wetenschap!

Deze richting heeft nu verder een ontzaglijk groote beteekenis voor ons leven en onze levensbeschouwing.

't Wordt nu niet de vraag wat ons *geschiedt* maar wat wij *doen* en wat wij *zijn*. De godsdienst is zedelijke activiteit. Aangegrepen door den God der liefde is ons leven een oordeel over de wereld der zelfzucht om ons en binnen in ons.

Heeft dan wat ons geschiedt, hebben onze lotgevallen hoegenaamd geen beteekenis voor ons, zoodat we daarin den God van liefde en gerechtigheid niet kunnen en ook niet behoeven te erkennen? Wel degelijk hebben zij beteekenis, maar, let wel! voor *ons* persoonlijk. Daarom laat het intellectualisme ons zoo koud wanneer het ons wil aanwijzen

1) ‘Ethisch Idealisme,’ Amst. 1875. ‘Over de waarde en den inhoud van godsdienstige voorstellingen. Beschouwingen naar aanleiding en ter beoordeeling van de jongste geschriften der “ethische” richting.’ Amst. 1880.

dat God goed voor ons is in de natuur, dat hij ons opvoedt door de lotgevallen, omdat wat in uw oog goed, in het mijne kwaad is, wat gij opvoeding en aanmoediging noemt, door mij als tegenwerking wordt gewaardeerd. Wanneer ik gevoel dat in het algemeen mijn zedelijk streven in de wereld niet wordt tegengewerkt, maar integendeel juist wordt bevorderd door het vele onzedelijke dat mijn oog moet aanschouwen en mijn hart zou verbitteren, dan kan ik leeren zeggen: 'Ik dank God in *alles!* Maar ik kan tot u niet zeggen: Gij moet God in alles danken!' Ik kan alleen zeggen dat God mij alle dingen heeft doen medewerken ten goede toen ik Hem liefhad, 'dat niets mij heeft behoeven te scheiden van Zijne liefde' en ik kan, zoo u dit goed kan doen, verklaren dat dit leven met God mij verzoend heeft met leven en lot. Maar overigens: ik weet het niet! de natuurlijke weldaden kunnen u wel een vloek geweest zijn, kunnen voor u wel een belemmering zijn geweest voor de totstandkoming uwer zedelijke persoonlijkheid, en de slagen van het lot, waarover gij u beklaagt, hadden u even zoovele vingerwijzingen kunnen zijn dat gij op uzelven teruggewezen werdt en zouden dit voorzeker voor u geweest zijn, wanneer gij in uw leven geen andere ontwikkeling, geen andere bevordering hadt willen zien dan de overwinning uwer zelfzucht door de liefde. Ik zou niet durven zeggen tot het onbekeerde hart: 'Wat God doet, dat is welgedaan!' omdat het daardoor in verzoeking zou kunnen komen te verflauwen in liefde, te versagen in den strijd. Neen: God is niet voor ons de liefdemacht, omdat Hij vriendelijk en welwillend voor ons is, maar de hoogste macht in wereld en leven noemen wij Liefde, omdat zij ons tot liefhebben en goed zijn dringt en ons daartoe in staat stelt onder al de wisselingen van het wonderbare lot!

Wat dan te denken over het protest door de oudere ethici ingediend tegen de liefdeloosheid der natuur, het brutaal geweld in de geschiedenis, de wreede scheidingen en de bittere wendingen van het levenslot? Zij waren volkomen gerechtvaardigd tegenover een intellectualisme dat alles verklaren, een optimisme dat alles goedvinden woû, maar zij komen ons nu overdreven voor wanneer wij bedenken dat het zedelijk lijden, de zedelijke smart, die er gedragen wordt, veel grooter is en veel dieper gaat. De wereld- en levensgeschiedenis is geen

melodrama vol tranen en aandoenlijkheden, maar een tragedie vol edele karakters en diepgaande gedachten. Allard Pierson heeft het eens gezegd: Tegenover iedere schaduw - kan een lichtzijde worden gesteld. ‘De natuurorde als zoodanig, zegt de Bussy, is noch heilig noch onheilig.’

Maar heilig, ‘vol van genade en waarheid,’ is de Macht der Liefde, die ons menschen heeft verkozen om in de groote en in de kleine wereld de dragers te zijn van het zedelijk ideaal. Dit is het licht in de donkerheid van leven en lot. Van den godsdienstigen mensch kan worden getuigd: ‘In seiner Brust sind seines Lebens Sterne!’[1)]

Hoorn.

J.W. VAN DER LINDEN.

1) Aangehaald door v. Hamel, Voorzienigh. bl. 79.

Een Javaasch ridder van avonturen.

I.

Op een der nagenoeg noordelyke, dichtbewassen hellingen van Javaas trotschen vulkaan Gedee, ontspringt de rivier Goentoel, en stroomt, een lange, heuvelige vlakte doorkronkelend, in oostelyke richting naar de diepe bedding der krachtige Taroem, om zich daar, in 't gezicht van den berg Tjantajang, met dier snelle golven te vereenigen.

Eenige mijlen westwaart van die samenvloejing lag reeds in 1683, aan den noordelyken zoom der Goentoel, een vriendelyke, groene plek, die men van verre als een welig palmenboschjen zou hebben begroet, doch van naby een rustig dorpjen bleek, Tjikalong, met zijn lager vruchtdragend geboomte onder de hooge kokoskruinen verscholen.

In de maand Maart van dat jaar werd die liefelyke kalmte er echter verstoord: het herstel der rust in West-Java ging de rust in Midden-Java verbreken.

De strijd met den der Companjie steeds vijandigen Sultan Ageng van Banten was geëindigd. De krachtige man, verraden door eigen bloed, had zijn dalem, zijn paleis in den kraton, moeten inruimen aan zijn zoon Abdoe'lhazar Abdoe'lkahar, thands Sultan Hadji, door de hulp der Companjie gehandhaafd en bevestigd.

Zijn jongere broeder, Prins Poerbaja, wien Ageng ten laatste de kroon had willen schenken, weigerde nu om zich te onderwerpen, en zocht, na eenigen tijd in Bataviaas bovenlanden te hebben gezworven, een schuilplaats in de noordwestelyke streken der Preanger wildernissen, gesteund door den invloed eens fanatieken Makassaarschen priesters, Sjeikh Yoessoef.

Hiertegen bracht de Goeverneur-generaal Speelman, in het oorlogvoeren op Java geen vreemdeling, eenige gewapende afdeelingen te velde, ten einde de oproerlingen te doen uiteen spatten.

Een dezer afdeelingen, onder opperbevel van den Kapitein Johan Ruys, te Tsjeribon gelegerd, met de Luitenants Johan Maurits van Happel en Antonie Eygel, hadden daartoe een pagger - een gewoonlyk vierkante versterking van rijen bamboepalen en daartusschen getrapte aarde - opgeworpen, in de onmiddelyke nabyheid van Tjikalong.

Dat bleek weldra een zoo gelukkige keuze, als in de verste verte niet te vermoeden viel. Wechgeloopen slaven en slavinnen, boeven, en ander schuim, hadden zich daar in de ruige holen en gaten der bergwildernissen genesteld, en vonden zich nu plotselyk bekneld; misschien zelfs duchtende dat die Hollandsche heirmacht opzettelyk tegen h e n was uitgerust. Zy besloten om tot onderwerping te komen, en twee hunner opperhoofden, Wiera Joeda en Soera Joeda, gaven zich daartoe by Kapitein Ruys aan.

De praktische krijgsman had deze ‘overgegevene schelmen,’ zooals hy ze noemt, gaarne terstond den hals gebroken, doch daartoe onmachtig, nam hy ze minnelyk in genade aan, ontfing hunne krissen en pieken, en beloofde, by de terugreiking dier wapenen, den wechgeloopenen onder hen dat zy nimmer zouden worden uitgeleverd, maar hun volle vrijheid behouden, in dienst der Edele Companjie.

Een drang te meer tot deze humane handelwijze was de verzekering dat ‘noch een grooter getal van sulke gauwe dieven,’ Baliërs, onder aanvoering van zekeren Soerapati, zich ten spoedigste mede wenschten te onderwerpen. In den aanvang van April verschenen hy en de zijnen ook werkelyk, en de manhafte Ruys versterkte er op nieuw zijn klein legertjen mede.

Wy zijn gewoon van de goede trouw onzer Vaderen hoog op te geven - en wy hebben daartoe, goddank, overvloedige redenen. Maar aan welke zijde nochtans was in d e z e zaak de goede trouw?

Kapitein Ruys schrijft met de meest mooglyke naïveteit aan Goeverneur-generaal en Raden te Batavia dat hy die vrijwillige onderworpelingen zal trachten ‘by elkanderen te vergaderen en tam te maken, en zoolang te borgen totter gelegener tijd, dat

wy de hand wat ruymer, en ons voornaamste oogwit, onder den zegen van God Almachtig, uytgevoert sullen hebben, om haer dan door d' eene of andere te practiseren middel van kant te helpen, want van dese overgegeven schelmen niet dan alles quaats te verwachten is.'

En van Soerapatie met diens Baliërs had hy inmiddels zóoveel dienst, dat hy hem tot hun tweede Luitenant benoemde.

Volgens de opgecierde Javaansche overlevering had de jonge man reeds een avontuurlyk verleden achter zich. Hy was dan de zoon van zekeren Prins Rongo Soeto, werd in zijn kindsheid opgelicht en naar Bali gevoerd, waar een slavenkoopman hem kocht, en vervolgens op de markt te Batavia bracht. Daar trok het aangenaam en levendig voorkomen van den zevenjarigen knaap zoo zeer de aandacht des Hollandschen Opperkoopmans[1)], dat deze hem kocht en onder zijne huisgenoten opnam. Zijn prikkelbaar karakter, dat zich dikwerf openbaarde door opbruisendheid, deed hem zijns meesters gunst niet verliezen, omdat er steeds een onmiskenbare kloekmoedigheid uit sprak. Zoo wies hy gemeenschappelyk op met het dochtertjen zijns weldoeners, een lief, bevallig kind, dat hem steeds met zusterlyke genegenheid bejegende. By het rijpen van beider leeftijd veranderde zulks niet; integendeel: de genegenheid werd liefde, de hartstocht kwam in het spel - en de gevolgen daarvan werden bespeurd.

Dat bracht hem om zijne vrijheid, maar hy wist met eenige andere gevangenen te ontsnappen en naar de wildernissen te vluchten[2)], waar hy zich een poos staande hield, totdat de pagger te Tjikalong hem vrees begon in te boezemen, en hy vrijwillig zijn onderwerping aanbood.

Middelerwijl was Prins Poerbaja van inzichten veranderd, en had zich van Sjeikh Yoessoef afgescheiden. De laatste scheen nu het voornemen te hebben opgevat om over Mataram naar Soerabaja te trekken, en van daar over te steken naar Makasser, welks Vorst van naby tot zijn bloedmaagschap behoorde.

1) Valentijn noemt Cnoll. - Kapitein Moor, by Domis, is een Javaansche verdichting, de verpersoonlyking van het Nederlandsch-Indisch Bestuur, de Goeverneur-generaal.

2) De byzonderheden daarvan in het Javaasch verhaal dragen te veel inwendige kenmerken van onwaarheid, dan dat ze de vermelding waardig zijn. Domis, de Residentie Pasoeroeang, 75 sqq.

De wakkere Ruys, hiervan onderricht, nam terstond zijne maatregelen: den Luitenants Antoni Eygel en Zacharias Bintang gelastte hy zuidwaart - den Luitenant Van Happel noordwaart te trekken, ten einde den opstandeling, reeds, maar te vergeefs, door den Toemengong Panata-joedha van Krawang nagezet[1)], den pas geheel af te snijden.

Hy had een gelukkige keuze gedaan.

Van Eygel kweet zich zoo yverig van zijn taak, dat hy reeds by het groote binnenmeir Segara-Nakan op de legerbende van den Sjeikh stiet, en haar geheel uit-een joeg. Yoessoefs harem viel daarby in de handen des overwinnaars, maar hy-zelf ontkwam. Een aantal der zijnen werd nedergeveld, en sommigen daarvan ‘doormidden gezabeld’ en aldus, te midden van het weelderig loover, aan het geboomte opgehangen, ter waarschuwing aan iederen geloovigen mohammedaan, die er prijs op stelt om ten oordeelsdage in gaven toestand naar het paradijs te worden opgetrokken.

Thands kwam de beurt van handelen aan Van Happel. Hy was niet slechts een goed Officier, maar bovendien een ontwikkeld man, evenzeer ervaren in het Arabiesch als in het Maleisch, en met de zeden en gewoonten der Arabieren genoegzaam bekend. Hy schoot zich in een kaftan, dekte zich met een tulband, en begaf zich aldus naar den Sjeikh, wiens verblijfplaats men had weten uittevorschen. Daar geliet hy zich als ware hy een rechtgeloovig Arabier, en bewees zulks ‘door verscheide bewyzen en geschriften.’ Aldus het vertrouwen van Yoessoef gewonnen hebbende, verhaalde hy dezen hoe hy in Hollandsche gevangenschap was geraakt, en door die zoo barbaarsch geachte Hollanders op de welwillendste wijze was behandeld. Hy gaf hem den raad om zich over te geven, en bood zich aan om daartoe bemiddelaar te zijn.

Yoessoef luisterde, en, zich zijns hopeloozen toestands bewust, gaf den gewaanden geloofsbroeder zijn kris over, ten bewijze zijner algeheele onderwerping, en vertrok met hem naar Tjikalong, vanwaar Kapitein Ruys hem naar Batavia deed overvoeren.

Dat zijn faam van heiligheid hem onder de Javasche bevolking aldaar reeds was vooruit gegaan, werd hem noodlottig. Aanvankelyk genoot hy het voorrecht om binnen stadsmuren

1) Van Rees, Preanger-regentschappen, 62.

zich vrijelyk te bewegen; en wanneer hy nu, als een echt Javaan steeds zijn betel kauwende, rondwandelde, zijn sapa, of uitgekauwde betelpruim uit den mond wierp, dan werd die als een heilig voorwerp opgeraapt, en eerbiedig bewaard. Dit en andere uitingen van 's volks opzien tot hem, als ‘een weergaloos man,’ boezemden der Hooge Regeering argwaan in, en deed haar, niet ten onrechte zijn verblijf op Java gevaarlyk achtende, tot zijn verwijdering besluiten. Hy werd in eerlyke ballingschap naar de Kaap de Goede Hoop overgebracht, waar hy verbleef tot aan zijn dood, die vóor 1705 plaats vond[1].

II.

Inmiddels fluisterde het gerucht dat Prins Poerbaja geneigdheid betoonde om de hem aangeboden genade der Companjie te aanvaarden, en nu bleek het hoezeer Kapitein Ruys de geschiktheid van Soerapati had ingezien: het was deze, dien hy koos om, vergezeld van den Toemmengong van Soekapoera en den Demang van Timbanganten, met den Prins in onderhandeling te treden.

Werkelyk ging dit reeds een goeden gang, toen er een nieuwe persoon ten tooneele kwam, die den gantschen handel bedierf: een dier ongelukkige wezens - zwarte stippen in de geschiedenis onzer koloniën, van den aanvang tot op den huidigen dag - wier onkunde en verwaandheid niets dan de jammerlykste verwarring teweeg brengen.

Maar ook de Hooge Regeering van Batavia droeg een niet gering gedeelte der schuld. Ruys had haar in kennis gesteld van 's Prinsen bereidwilligheid tot onderwerping; en nu zond zy haren pardonbrief niet, zooals regelmatig ware geweest, aan den Kapitein, maar mengde noodeloos nog weder een ander in de zaak.

In de vesting Tandjong-Poera lag een kleine Hollandsche bezetting, met den Vaandrig Willem Kuffeler aan het hoofd - en dezen gewerd de pardonbrief, tevens met den last om hem den Prins, die zich nog steeds in de wildernis ophield, te overhandigen. Hy begaf zich daartoe met een byna veertigtal

1) Valentijn IV. 123. - De Jonge, Opkomst Ned. gez. in O.-I. VIII. 165.

gewapenden, uit Europeesche soldaten en Mardykers of Bataviasche vrijburgers bestaande, naar de groene valei van Tjikalong, waar nu ook weldra Poerbaja met de zijnen verscheen, vergezeld van Soerapati.

Deze laatste stond daar nu nevens een hem volstrekt vreemde, die - bovendien van minderen rang dan hy, daar Vaandrig de laagste officiersrang was - hem zijn zoo welgeslaagden arbeid grovelyk uit de hand kwam nemen. Terecht daarover gants niet tevreden, deed hy kapitein Ruys, die naar Tsjeribon was teruggekeerd, vragen wien hy nu te gehoorzamen had. Ruys blijkbaar niet Kuffelers gezind[1)], zond den Luitenant Van Happel, naar wien hy Soerapati verwees.

Kuffeler nochtans, gewapend met het Bataviaasch dokument, behield in zijn botte opgeblazenheid de overhand. De Prins, die uit zichzelf reeds, als bewijs eener volkomen onderwerping, de zijnen de wapenen had doen afleggen en in bundels samenbinden, las den pardonbrief, en verklaarde zich daarmeê volkomen tevreden.

De verwaten Vaandrig, den Javaschen gebruiken geheel onkundig, eischte nu dat de Prins diens krissen zou afleggen en hem ter hand stellen. Niets was krenkender voor het eergevoel eens Javaans van Edelen bloede, dan zulk een eisch.

Ofschoon diep beleedigd, toonde de bruine man zich vrij waardiger dan de onwaardige blanke.

'Ik ken de gewoonte der Hollanders,' sprak hy zachtmoedig: 'maar men meet my zóo hard uiet vallen, want dit is my een groote schande. De Companjie heeft my immers in genade aangenomen. Waarom bejegent de Vaandrig my dan nu toch zoo hard?'

De domme Kuffeler begreep niet eens het doodend afdoende van dit betoog.

Thands sprak ook Soerapati - ofschoon de hooge toon waarop Kuffeler hem gelastte om met zijne Baliërs naar Batavia te vartrekken, ook h e m verdroten had - een bescheiden woord. Hy bracht den Vaandrig onder het oog hoe ongeraden het toch was om op den onwettigen eisch aan te dringen, 'alzoo de vogel wel gevangen, maar nog in 't bosch, en niet in de kooi was.'

1) In zijn brief van 31 Maart 1683 noemt hy hem ook droogwech 'de Vendrich tot Tanjongpoura.'

Kuffeler nam deze tusschenkomst zeer envel op, en bejegende Soerapati met scheldwoorden hetgeen 's Luitenants gevolg ten hoogste verbitterde, want de Javanen schelden niet. Hy-zelf bleef echter kalm, en zocht den onbeschofte tot bedaardheid te brengen, doch te vergeefs: Kuffeler herhaalde zijn onbeschaamden eisch, waarop de Prins verklaarde dat zulks dan op den dag van hun gezamendlyk vertrek zou geschieden.

En toen nu de morgen van dien dag - het was reeds de volgende - aanbrak, stonden wel de tien of twaalf ruiters der lijfwacht rondom 's Princen tent, maar Poerbaja-zelf was met al de zijnen verdwenen. Hy had de gekoppelde wapenen weder doen ontbinden en uitdeelen, en de gantsche schare was vóor den dageraad in alle stilte, zooals de Indiër zulks zoo slangachtig vermag, verdwenen, nu door zijn tentwacht, als argeloos aftrekkende, pijlsnel gevolgd.

Des bekrompen Kuffelers woede kende geen palen: Het kostbare nest ledig, en de onschatbare vogel gevlogen, zonder een enkele veder achter te laten, en hem met den pardonbrief aan den grond latende zitten!

In de tent van Soerapati was alles by het oude, maar Kuffeler zag toch in hem, niet alleen den medeplichtige des Princen, maar verweet hem zelfs, met een nieuwen vloed van scheldwoorden, dat hy de aanstooker van het looze plan was. Hy verzekerde hem dat hy zulks te Batavia zou doen weten, en gelastte hem daarop om Poerbaja terstond na te zetten en wêer in de legerplaats terug te brengen.

Nog bleef Soerapati zichzelf meester. Bedaard gaf hy ten andwoord, dat niemant anders de oorzaak was dan Kuffeler, met diens onredelyke eischen; dat deze, als zijn mindere in rang, hem - die bovendien onder het gezach van Kapitein Ruys stond - volstrekt geene bevelen te geven had, maar zelf den gevluchten Prins kon gaan achterhalen.

Machteloos tegenover dit rechtmatig verwijt, zond Kuffeler terstond de helft zijner manschappen ter vervolging uit - die, natuurlyk, op onbekende paden, tusschen dichtgewelfd geboomte, dwaalde in het wilde, en weldra terugkwam gelijk zy was uitgetrokken, zonder den begeerden buit.

De dwaze Kuffeler geraakte thands buiten zichzelf. Zijn eerzuchtige droom, om een Prins van zoo hoogen bloede als zijn gevangene binnen het kasteel van Batavia op te brengen,

was voor goed verydeld, en het uitzicht op een schoone bevordering daarmede evenzeer in rook verdwenen. Een nieuwe bui van scheldwoorden stortte zich over het hoofd van Soerapati uit, gevolgd door een kaakslag[1].

De aldus zwaar beleedigde man - wien zelfs by eenige Nederlanders, hem van naby kennende, werd nagegeven ‘een zedig buitengemeen wakker en godvruchtig soldaat te zyn, die nooit gewoon was iemant te verongelyken,’ - schijnt zich n o g bedwongen te hebben, doch den zijnen liep dit thands te erg; zy verklaarden dat zy niet langer verkozen te staan onder een man, die zulke grievende vernederingen duldde zonder er wraak over te nemen, ja zelfs dat, indien hy dit niet terstond ten uitvoer bracht, zy hem-zelf onder den voet zouden stooten[2].

Nu trok Soerapati zijn Rubicon over, en hy deed het even opendlyk als Caesar. Op den vollen middag van den zeven-en-twintigsten January[3] overviel hy het verblijf van den laatdunkenden Vaandrig, en strafte hem gevoelig, doch helaas slechts in diens omgeving: een aantal krijgslieden viel onder de spietsen en klewangs en krissen der Baliërs[4] - maar de held Kuffeler zocht met het overschot der zijnen heil in een snelle vlucht, en haastte zich naar Batavia.

Een valsch rapport - geenszins een zeldzaam verschijnsel in de geschiedenis van Nêerlands Insulinde! -, van Kuffelerzelf, vertoonde hem in het licht van een schandelyk misleide; invloedrijke vrienden, waaronder een onbekende Heer van Bekom[5] naast de met roem bekende Antonie Hurdt en François Tak optreedt, verschaften hem het oor van den overigens zoo degelyken Goeverneur-generaal Camphuys - en langs dezen weg werd de verachtelyke wechgeloopen slaaf Soerapati voor de Hooge Regeering een schelmsche moordenaar, die met zijn rooverrot verdelgd moest worden.

Daarmede verdwijnt de figuur van Kuffeler uit de geschiedenis, niets dan een verdachte schaduw nalatende. De ‘schelmse’ Soerapati, van nu af de onverzoenlyke vijand van het Holland-

1) ‘Zoo sommige daar nog byvoegen.’
2) Valentijn, IV, 125.
3) De Jonge, VIII, 194.
4) By de Jonge achttien, by Valentijn achtentwintig.
5) Dat hy lid der kommissie voor een herdruk van den ‘Maleytsen Cathe|chismus’ was, is al wat ik van hem weet.

sche gezach, blijft, ook als tegenparty, de aandacht der waardeering vergen.

Prins Poerbaja toonde dat die aanslag geheel buiten hem om was gegaan: eenige dagen later - waarschijnlyk nadat hem 's Vaandrigs aftocht kenbaar was geworden - verscheen hy met zijn gevolg te Tjikalong, tot onderwerping. Met behoorlyk eerbewijs werd hy naar Batavia gevoerd, waar hem aan passend verblijf in het zuiden der stad, naby de Nieuwpoort, werd ingericht. Vrijelyk ging hy in en uit, even als een Raad van Indië vergezeld, behalven zijn gevolg, door een Hollandsche eerewacht van twee man - die hierby ook nog wel een andere opdracht zullen hebben gehad.

III.

Soerapati was zuidoostwaart geweken. Pogingen des Luitenants Van Happel tot bevrediging en onderwerping, met aanbod en verzekering van genade, vermochten niets op zijn verbitterd gemoed. Immer trok hy terug, en verwijderde zich verder en verder diep in de Preanger, den westelyken grenzen van Tsjeribon naby.

Daar, in de ruwe omstreken van den vulkaan, Galoengoeng, een wisselende mengeling van rotsheuvelen en bergkloven, graswildernissen en ondoordringbare wouden, holengangen en grotspelonken, rekende hy zich veilig - en hy was het vooreerst ook.

De verwikkelingen van het moederland met Brittanje brachten ook Batavia gevaar, en de Indische Regeering, daarvan bytijds verwittigd, zorgde om hare beschikbare wapenkrachten derwaart samen te trekken, waarvan zy dan ook de meeste voldoening oogstte[1)].

Doch toen de toestand van veiligheid was teruggekeerd, begreep zy om haar gezach in het binnenland weder krachtig te moeten doen gelden, en zulks in de eerste plaats tegenover den ‘rebelligen moordenaar Soerapati.’

Den ervaren krijgs-overste Jacob Coeper werd in 1684 de

1) De Jonge, VIII, XXII.

last daartoe opgedragen, en werkelyk handhaafde hy ook thands weder zijn verworven krijgsroem. Hy wist Soerapati in diens sluiphoeken op te sporen en in herhaalde schermutselingen gevoelige nederlagen toe te brengen, zonder hem nochtans ten eenenmale te kunnen vernietigen: Soerapati leefde het leven eens polieps: de gekapte leden groeiden immer weder aan, en de held des geloofs vond nog alom dweepende priesters die hem uit hunne dorpen krachtige jongelingen en mannen toezonden.

Toch was Coepers krijgskunde de machtigste, en Soerapati zag zich genoodzaakt om een andere toevlucht te zoeken, en wel, naar den raad van een ouden medegevangene, Kiay Hemboeng, op wiens oordeel hy grooten prijs stelde, by den Vorst van het naburige Tsjeribon, terwijl het regenseizoen den Kommandeur Coeper alle krijgsbeweging onmooglyk maakte.

Doch ook deze gevoelde zich der macht van de bleeke Westerlingen niet gewassen, en bracht hem onder het oog hoe het verstandigst zou zijn om zich onder de schutse des Keizers van Kartasoera te stellen. Soerapati leende het oor; met 's Vorsten zegen en den tytel van Raden beschonken, sloeg hy weder den weg oostwaart in. Door de zuidelyke bergstreken van Tagal trok hy Banjoemaas binnen, waar hy zich een tijd lang te Adjibarang[1)] ophield, en van twee Petingies, Soero Dento en Soero Danti, de grootste gastvrijheid genoot.

Toen mag wel weer Kiay Hemboeng, wien Soerapati den eerenaam Djollo Drio geschonken had, niettegenstaande hy zich meer en meer aan het gebruik van opium, het ‘amfioenschuiven,’ overgaf, als raadsman zijn opgetreden om de baan te gladden, minder nog n a a r dan wel b i n n e n het hof te Kartasoera.

Boosaartig-fijn was dit verraderlyk weefsel gesponnen. Toen de Banjoemasche toestanden aan Soerapati voldoende bekend waren, deed hy der bevolking van Adjibarang weten dat hy een aanzienlyk man in het Rijk was, en besloten had om Banjoemaas tot hoogeren trap van welvaart op te voeren. Adjibarang moest daarvan het uitgangspunt worden, en aanvangen met de verheffing der twee Petingies tot Vorsten, waarna de

1) Aldus waag ik om het ‘Adibadang’ van Domis te verbeteren; de ligging der plaats geeft, naar ik meen, daartoe recht.

plaatsen van het gewest geenszins zouden weigeren om in alles by te vallen, terwijl de wyze Kiay Hemboeng met raad, en zijne dappere krijgers met daad zouden steunen.

De sluwe en verlokkende toespraak vond het gehoor dat er van verwacht werd: onder de kokospalmen en tusschen de pisangstruiken, die zoo vriendelyk het Javasche dorp kenmerken, ontstond een ander leven dan het gewoon-daaglyksche, en het gewest geraakte in rep en roer.

Te vergeefs verzamelde de Regent van Banjoemaas een legermacht om den opstand te fnuiken; hy werd geslagen, en vermocht niet meer dan zich in zijn hoofdplaats staande te houden.

Thands was de gunstige dag voor Soerapati aangebroken. Met klein gevolg maakte hy zich op om naar Kartasoera te trekken, nadat hy Kiay Hemboeng in 't heimelyk had bevolen om den opstand voort te zetten, en hem nog bovendien een byzonderen last opgedragen, misschien mede wel van het sluwe bruine geraamte uitgegaan[1]. Mochten Soero Danti en Soero Dento hunne bevreemding te kennen geven over Soerapaties vertrek, dan moest Kiay Hemboeng hun vertrouwelyk meêdeelen dat zulks geschiedde om de zuidkust te verkennen, waarvan zy den uitslag weldra zouden vernemen, en dit laatste was ook zonder bedrog, ofschoon het bedrog-zelf er de eerste rol in speelde. Wanneer Soerapati zijn siriedoos zond aan Kiay Hemboeng, moest deze de beide nieuwe Vorsten terstond gevangen nemen en gekneveld tot hem opzenden[2].

De Rijksbestuurder of Grootvizier van Soerakarta, Anga Beisoe Amirang Koesoemo[3], was der Companjie gants niet gezind, en hem en het ‘listige wijf’ Njai Assam, 's Keizers voedstermoeder, waren de teugels des bewinds in handen gelaten[4].

Wèl wetende wat kon verhaald en wat moest verzwegen worden, riep Soerapati nu de bescherming van den alles vermogenden staatsdienaar in. Hy deelde hem zijn levenslot mede - waarby hy zijn haat jegens de Companjie geenszins verheelde -, en bood zijn getrouwe en standvastige dienst aan, indien de

1) Amfioenschuiners vermageren op afzichtelyke wijze.
2) Domis, 81. sqq.
3) Valentijn, IV. 145.
4) De Jonge, VII, XXXII.

Keizer hem wilde aannemen en niet aan de Companjie uitleveren; in geval van nood zou hy zich-zelf tegen de Hollanders verdedigen, zonder dat er van 's Keizers wege ook maar eenige schijn van ondersteuning behoefde verleend te worden.

Hy vond een geopend oor, en dien ten gevolge een veilig verblijf in den kraton, waar hy rustig den gang der feiten in het Banjoemasche bleef afwachten.

De fortuin hield zijne zijde: de opstand breidde zich uit, en overvleugelde eindelyk den Regent, die de vlucht moest nemen, en nu persoonlyk in den kraton verscheen, om den Keizer van de noodlottige gebeurtenissen bericht te geven.

De vadsige Amangkoerat ontbood vol bezorgdheid zijn Rijksbestuurder, en droeg hem op om de rebellen terstond ten onder te gaan brengen.

Thands was de belangrijke stonde daar, waarop Soerapati voor zijn toekomst gerekend had. Amirang Koesoema, volkomen betrouwen in de stouthartigheid zijns nieuwen gunstelings stellende, droeg hem op om een aanzienlyke krijgsmacht te verzamelen, waarmeê hy hem te vergezellen had tot demping van den opstand.

In zijn siridoos zijn krachtigen talisman kennende, gaf Soerapati onbeschroomd te verstaan dat zulke groote maatregelen overbodig waren: hy-zelf achtte zich in staat om met het dooden der beide hoofdmuitelingen den opstand ten einde, en den Regent weder in het verloren gebied te brengen; zijn leven stelde hy daarvoor te pand.

Gretig dat voorstel aanvaardende, begaf de Rijksbestuurder zich tot zijn meester, en deelde hem mede wat zijn koene beschermeling had aangeboden. De karakterlooze despoot was wel ingenomen met dit plan, maar bracht toch de vrees te berde ‘dat hy onaangenaamheden met de Compagnie duchtte, wanneer deze vernam dat hy een slaaf, die uit Batavia was wechgeloopen, beschermde en in dienst had.’

Het kostte den geslepen staatsdienaar - misschien beter: vorstenvoogd - geen groote moeite om dat gegrond bezwaar door drogredenen te overwinnen, en zoo trok Soerapati als 's Keizers gevolmachtigde weder naar het Banjoemasche terug, met den Regent en andere Edellieden als 't ware in zijn gevolg.

Hy maakte hun den, altoos lastigen, reistocht niet al te zwaar. Reeds te Tjeran, in het tegenwoordig distrikt Bandjar,

hield hy stand, en zond van daar een der Edelen met zijn siridoos naar Kjai Hempoeng, die niet vertraagde om wat hem te doen stond ten uitvoer te gaan brengen.

Soero Dento en Soero Danti waren verre van eenig onheil te duchten: zy smaakten al de geneuchten eener bywoning van een hanengevecht, toen Soerapaties vertrouweling voor hen opdaagde. Verrast vroegen zy wat nieuws hy bracht - en het handtastelyk andwoord was dat zy oogenblikkelyk door zijne mannen in boeien werden geslagen, zonder dat de omstanders, wellicht door het onverwachte dier handeling met schrik geslagen, in verzet kwamen.

Voor Soerapati gebracht, gunde deze hun geen gelegenheid tot spreken, maar liet hun oogenblikkelyt, in naam des Keizers, het hoofd voor de voeten leggen.

Nu trok hy verder, den opstand even gemakkelyk dempende als hy hem in 't leven geroepen had. De voormalige verblijven der beide gevonnisden werden der vlammen geofferd, en de Regent nam weder zijn ouden zetel in. Voor den liefst in ruste zijn rijst-akker bebouwenden landzaat seinden zwijgende bergtop en lispelende palmenkruin vrede - en te Kartasoera was Soerapati straks de held van den dag. De Keizer schonk hem en de zijnen een verblijf in den kraton, en begiftigde hem met land en bezittingen, opdat het hem aan geen behoorlyk onderhoud ontbreken zou.

Van welke afkomst dan ook - de ontvluchte slaaf had zich door zijn sluwheid en onverschrokkenheid een plaats verworven te midden van Princen, Vorsten, en Hofgrooten, en hy zou dien rang handhaven.

IV.

Staatkundige en financieele belangen deden in dezen tijd de Hooge Regeering te Batavia besluiten tot het zenden van een buitengewoon gezantschap naar het Hof van Kartasoera.

De man, daartoe als hoofd gekozen, was er geen vreemdeling. Weinige jaren geleden toch had hy er den krijg tegen Taroeno Djojo helpen eindigen - maar er tevens een ongunstige herinnering achtergelaten: by die gelegenheid viel hem[1)]

1) Domis, 84. sqq.

de door het Vorstengeslacht in zoo heilige waardeering gehouden rijkskroon van Modjapahut in handen, en toen hy die den nieuwen Keizer overreikte, ontbrak er het kostbaarste gesteente aan[1]. Nooit is het bewijs geleverd kunnen worden dat Tak daaraan eenige schuld had, doch aan het Hof werd hy er van verdacht, en dat had er een blijvenden wrok gezet, hetgeen aan het Nederlandsch Goevernement toenmaals echter onbekend was[2].

Ter bevestiging van het Nederlandsch gezach te Kartasoera was er een sterkte opgehaald, wier bezetting thands werd gekommandeerd door den Kapitein-Luitenant Grevink. Toen nu aan het Hof het gerucht van dit buitengewoon gezantschap kwam, sprak de Keizer tot hem: ‘Komt de Heer Van Vliet mede dat is goed. Ik zal hem mijn z o o n noemen, en den Heer Tak mijn v r i e n d .’

Grevink onderrichtte hem beter.

‘Heer Keizer!’ andwoordde hy: ‘Dat moet gy niet zeggen, want de Heer Tak is de grootste, die namens Kapitein Moor komt.’

‘Dan is het wel,’ luidde 's Keizers wederwoord. ‘Ik zal den Heer Tak myn z o o n , en den Heer Van Vliet mijn v r i e n d noemen.’

Intusschen dekte het uitwendig kleed den innerlyken toestand niet, en buitenaf werd het ruchtbaar hoe de Keizer zich ten opzichte van den Gezant had uitgelaten, zeggende: ‘Dat deze zou komen onder schijn van vriendschap; doch het is maar om de driemaal-honderdduizend rijksdaalders te doen, om die van my te eischen; en die kan ik niet opbrengen. En dan zal hy ons maar by den kop vatten, en maken ons tot slaven. Had ik het verbond niet onderteekend - ik zou het mijn gantsche leven niet hebben gedaan!’

Dat hy daaraan zijn keizerschap had te danken, vergat hy.

Grevink verzette zich dan ook tegen een dergelijke opvatting, en voerde den Keizer tegemoet: ‘Stel toch zulke zwarigheden uit uwe gedachten. Al wildet gy daar nog zooveel by hebben - het is er de Edele Companjie niet om te doen. Gy weet immers dat de Kapitein Moor ten opzichte van uw rijk

1) De Jonge, VII.
2) De Jonge ontkent het geheele feit.

en uw kroon met u gehandeld heeft als een vader, zoodat gy door de wapenen der Edele Companjie in uw gezach hersteld zyt.'

Met deze en verdere redeneering geliet zich de Keizer als te vreden te zijn zeggende: 'Dan is het wel, dan ben ik gerust.'

Toen nu vervolgens de zekere tijding kwam dat de Gezant in aantocht was, verscheen de Rijksbestuurder zelf in het Hollandsch verblijf, met de vraag tot den Kapitein-Luitenant: 'Hebt ge geen medicijn om iemant terstond te kunnen dooden?' waarop hy ten andwoord bekwam: 'Daar zullen wy u terstond een proeve van doen zien.'

Een armen hond werd toen in Koesoemaas byzijn tien grein sublimaat ingegeven, waaraan het dier binnen weinige oogenblikken onder bittere folteringen stierf.

Dat beviel den bruinen Edeling. 'Heer!' sprak hy: 'geef my daarvan iets mede!'

'Wat wilt ge daarmeê uitvoeren?' vroeg Greving.

En het andwoord luidde: 'Dat zal ik Soerapati heden avond ingeven, om hem zoo van kant te krijgen. Ik zal u heden avond zijn hoofd binnen deze sterkte brengen, blijf daartoe maar op de been.'

En den ambtenaar den Edele Companjie, Hollandsch krijgsman nog daarenboven, lachte dit misdadig voorstel zoozeer toe, dat hy, om te zekerder van den uitslag te zijn, twaalf grein in plaats van tien gaf.

De avond viel, de nacht kwam, en de Kapitein-Luitenant bleef met eenigen der zijnen waken, met klimmender uren in grooter spanning - totdat zy eindelyk in spijtige teleurstelling het nachtleger zochten: geen bericht zelfs maar van Koesoema verscheen, veel minder de met hijgend verlangen tegengehijgden vaalbruine kop met de verstarde zwarte oogen.

Des morgens deed Grevink den Rijksbestuurder binnen het Hollandsch kwartier ontbieden, en de geslepen Javaan verscheen werkelyk, en met onbevangen gelaat.

'Hoe nu!' voerde Grevink hem niet zonder gramschap tegen, 'waarom heeft het feit geen voortgang gehad?'

En als in volkomen oprechtheid andwoordde Koesoema: 'Ik heb het hem ingegeven, maar hy kuchte slechts een weinig, en zeide tot my: "Mijnheer! ik heb buikpijn" - waarop hy zich verwijderde en naar huis ging, zoodat ik geloof dat hy tooveren kan.'

‘Dat liegt gy als een schelm!’ viel Grevink daarop hevig uit: ‘Hadt gy het hem ingegeven, het ware hem gegaan zooals gy gezien hebt aan den hond, die nochtans een sterk dier is!’

Bedremmeld verwijderde Koesoema zich - en een Baliër meende tranen in zijne oogen te zien, hetgeen wel tranen van verbittering mogen zijn geweest over het bewustzijn dat de Hollander hem in zijne valsche kaarten had gezien[1)].

En het was geen klein valsch spel dat door den Rijksbestierder, in overeenstemming met den broeder des Keizers, werd gespeeld, waarby de Keizer-zelf, vreesachtige weifelaar als hy was, eigendlyk de rol van lijdelyken toeschouwer speelde. Het is een treurige vergoêlyking van zoo menige afkeurenswaardige handeling der ambtenaren van de Companjie, dat zy de valschheid hunner tegenstanders met eigen valschheid moesten trachten schadeloos te maken.

In den kraton ging nu - volgens Javasche gegevens - het verraad lustig zijn gang, 's Keizers broeder - waarschijnlyk mede een onbewust werktuig van Koesoema - riep alle Rijksgrooten by-een, tevens met Soerapati.

Tot den laatste sprak hy: ‘Indien gy u durft verdedigen, zal men u en de uwen daartoe de wapenen verschaffen. Durft gy niet - dan doet gy verstandig de wijk te nemen. Ik kan u echter de verzekering geven dat gy, blijvende, ondersteuning zult vinden.’

Het was voorzeker een fonkelende blik waarmeê Soerapati verklaarde dat hy tot in 't uiterste dacht te volharden.

En opgewonden riep zijn beschermer toen uit: ‘Wanneer gy Soerapati zult zien strijden, zult gy zien hoe hy zich gedraagt!’

Daarop - naar het Javaasch bygeloof - deed hy den voorslag om hem een kris te doen kiezen.

Soerapati - waarschynlyk weder met vroegere afspraak - verlangde nu twee krissen van een byzondere soort, de eerste, Pasoepati genoemd, door Tilam Oepih gesmeed, de tweede, Kolomisani geheeten, door Sengoe Toemping vervaardigd. Beiden werden gevonden en hem ter hand gesteld.

De fananieke fantazie der volksmassa werd door zulke treken gewonnen. Soerapati werd een geloofsheld, een bevrijder van

1) Valentijn, IV. 128 sqq.

het juk der bleeke ongeloovigen, die, gluipende nu, maar daarna met ijzeren hiel, den bodem van het heerlyke Java voet voor voet in beslag namen.

Niet zonder beteekenis was het ook dat Koesoema geld onder de manschappen van Soerapati deed uitdeelen, en hen nog daarenboven voorzag van een onderscheidende uniform: witte hoofddoeken, en roode, neerhangende wambuizen met breede gouden passementen[1].

W.J. HOFDIJK.

1) Domis. 88, sq.

Severo Torelli,

eene ‘première’ in het Parijsche Odéon.

Wanneer onze Internationale Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling onder hare afdeelingen er eene voor Dramatische kunst hadde geteld, dan is het wel niet twijfelachtig aan welke natie de hoogste onderscheiding in dat kunstvak zou zijn ten deel gevallen. Voor Uitvoerhandel intusschen is die kunst wellicht minder dan eenige andere geschikt, al wordt ze, getuige de reizende tooneelgezelschappen, welke ons land herhaaldelijk bezoeken, druk geëxporteerd.

Wie van de dramatische kunst, in hare hoogste uitingen, onverdeeld genieten wil, die trekke naar het land zelf, waar zij groeit en bloeit als in geen ander; naar Frankrijk, en naar het alles centraliseerend Parijs. Ook wanneer alle verdere gegevens, het talent der vertooners, de mise en scène, en wat meer tot verhooging van het tooneelgenot meêwerkt, gelijk staan met wat ons buiten Frankrijk wordt aangeboden, dan nog vindt men dáár alleen het *milieu*, hetwelk op dat alles een stempel drukt, die door niets kan worden vervangen. Bij ieder ander kunstgenot heeft zeker ook het *milieu*, waarin men dat genot smaakt, grooten invloed, maar bij geen werkt het zóó onmiddellijk als in een Parijschen schouwburg. In zulk een schouwburg vindt men niet maar, gelijk veelal bij ons, een hoop menschen, min of meer intellectueel ontwikkeld, met min of meer smaak, maar toch een hoop menschen, samengekomen om een avond door te brengen, omdat men toch wel ergens heen moet en niet altijd thuis kan zitten, - in zulk een schouwburg vindt men een p u b l i e k .

Ik geef al aanstonds toe al wat men van een publiek kan zeggen. Het is een *être ondoyant et divers*, dat ons zoowel de

heugelijkste verrassingen als de grievendste teleurstellingen bereidt. Heden zal het een drama van Shakespeare waardeeren, en de schoonste gedeelten, de fijnste bijzonderheden er van toejuichen met een smaak, die bewondering afdwingt; morgen gilt het van de pret bij een laffe Duitsche klucht, waarvan de maker op een parterre van idioten schijnt gerekend te hebben. Vandaag verheft het een operettenzangeres van twijfelachtig talent, die zeer ondubbelzinnige liederlijkheden uitgalmt, tot in de wolken; een week later laat het een voortreffelijke ensemble-voorstelling van een meesterstuk van Molière ongemerkt voorbijgaan; en nauwelijks zijt ge van uwe verontwaardiging over zooveel gebrek aan smaak bekomen, of het wreekt uw beleedigd kunstgevoel door een of ander smakeloos spektakelstuk of een cruditeit in drie bedrijven onder een ijskoude onverschilligheid te doen vallen.

Zulke ervaringen geven zeker te denken, en verklaren hoe Multatuli, Horatius' *Odi profanum vulgus* varieerend, zijn ‘Publiek ik veracht u!’ kon doen hooren, hoe Chamfort kon uitroepen: *Le public! le public! Combien faut il de sots pour faire un public?* of hoe, om wat hooger op te klimmen, Montaigne spreken kon van *la tourbe, mère d'ignorance, d'injustice et d'inconstance*.

Intusschen al valt er op dat publiek niet steeds te rekenen, er meê rekenen moet men zeker. Wat sommige geniën ook beweerd hebben, en hoeveel waars er moge liggen in het gezegde van Renan, dat wie iets grootsch tot stand wil brengen, zich met de goedkeuring van enkele weinigen moet weten tevreden te stellen, meesterstukken worden niet geschreven met het doel om in een lâ te verschimmelen; de bestemming van het schoone is bewonderd te worden en genot te geven, hoe meer hoe liever. Dat hebben de meeste schrijvers ten slotte begrepen. Zij beseften dat het publiek over het al of niet slagen van hun arbeid in hoogste ressort uitspraak doet; zij erkenden dat publiek als hun meester. Sommigen trachtten dien meester te vriend te houden, zooal niet door hem naar de oogen te zien en naar zijne pijpen te dansen, dan toch door hem met onderscheiding te behandelen. Om bij Frankrijks groote dramatici te blijven, - wie sprak er, in een dergelijk geval, ooit bescheidener en verstandiger woord dan Corneille, toen hij na de veroordeeling van zijn *Théodore*, schreef: ‘J'aurais tort de m'opposer au jugement du public; il m'a été

trop advantageux en d'autres ouvrages pour le contredire en celui-ci; et si je l'accusais d'erreur ou d'injustice pour *Théodore*, mon exemple donnerait lieu à tout le monde de soupçonner des mêmes choses les arrêts qu'il a prononcés en ma faveur.' Racine was in zijne voorredenen evenzeer vol deferentie voor het publiek, en zelfs Boileau, de letterkundige dictator der 17de eeuw, anders hooghartig genoeg, neemt, bij de laatste gedurende zijn leven verschenen uitgaaf zijner werken, afscheid van het publiek op een toon, die nu wel weer wat heel onderdanig klinkt, wanneer hij verzekert: 'j'ai pris soin de me conformer toujours à ses sentiments (nl. van het publiek) et d'attraper autant qu'il m'a été possible son goût en toutes choses.' Voltaire nam het niet altijd zoo zoetsappig op, maar hij zelf moest toch ten slotte erkennen; 'Il y a quelqu'un qui à plus d'esprit que n'importe qui, c'est tout le monde.'

De dramatische auteurs mogen zich tegenover het publiek beurtelings grootmoedig, deemoedig, overmoedig of weemoedig toonen, op het oogenblik dat eene eerste voorstelling over het lot van hun geesteskind zal beslissen, zullen er zeker maar weinigen zijn, die niet met een kloppend hart die uitspraak afwachten. Zelfs hij, die als eenvoudig toeschouwer eene dergelijke voorstelling bijwoont, heeft moeite om niet op zijne beurt aangegrepen te worden door een gevoel van angst, door zekere eerbiedige huivering, gelijk wij die in onze jeugd op den avond van den vijfden December plachten te ondervinden.

Zoo ging het mij althans Woensdag den 21n November 1883, toen ik in de gelegenheid was in het Theâtre de l'Odéon te Parijs de première van een nieuw drama in verzen van F r a n ç o i s C o p p é e , *Severo Torelli*, bij te wonen.

Ik behoef den dichter Coppée niet aan den Nederlandschen lezer voor te stellen. De kenners, in Frankrijk zelf, weten ons te verklaren, dat hij de handigste, de volmaaktste *rimeur* is (hetgeen nog iets anders beteekent dan 'rijmelaar'); zijne versificatie is, volgens hen, één 'enchantement'; Coppée, zeggen zij, bespeelt dat machtig en tegelijk zoo fijn besnaard speeltuig met een verrukkelijke virtuositeit. In hoeverre, zonder dat wij er ons rekenschap van geven, ook deze zijde van het talent van Coppée invloed oefent op onze waardeering, en wij ons

inderdaad door een ongewoon rijm, een sierlijke of een onverwachte wending laten meêsleepen, beslissen wij niet. Dat echter is het zeker niet in de eerste plaats wat wij in den dichter bewonderen en wat Coppée ten onzent zulk een breede schaar van vrienden heeft doen verwerven.

Wij hebben ons beurtelings aangetrokken gevoeld door die zoo nauwkeurig waargenomen, en met wonderlijke fijnheid van tinten weêrgegeven ‘binnenhuisjes’, door die ‘humbles’, de kleine renteniers, den bureauklerk, den komenijsman, al die ‘petites gens’, die onopgemerkt zich in de menigte plegen te verliezen, maar voor wie de dichter onze belangstelling weet te wekken, en aan wie hij in zijne voortreffelijke schetsen de onsterfelijkheid verzekerde; of wel wij hebben genot gevonden in het kwijnend hartstochtelijke, soms ietwat ziekelijke, dat aan andere zijner gedichten hun eigenaardig karakter geeft. Ook als tooneeldichter leerden wij Coppée waardeeren in dat onvergelijkelijk schoone duo, *le Passant*, of in de meer dramatisch gekleurde kleine stukken, *le Luthier de Crémone, le Trésor;* en wij hebben een letterkundig genot gesmaakt bij de lezing van het groote drama *Madame de Maintenon*, een stuk waarvan het dramatisch effect noodzakelijk moest lijden onder de met nauwgezetheid in acht genomen historische waarheid, weike ons o.a. in Lodewijk XIV een vijftigjarigen minnaar te zien geeft. Na deze laatste, slechts half geslaagde proeve, werd met dubbele belangstelling uitgezien naar het reeds een vorigen winter aangekondigde drama, waarvan wederom aan het Odéon de eer der opvoering was verzekerd.

Laten wij het erkennen - en met te meer leedwezen erkennen, naarmate wij levendiger waardeeren wat de Europesche samenleving aan den Franschen geest te danken heeft - dat de roman en het tooneel (inzonderheid la comédie réaliste), welke onder het tweede Keizerrijk verontrustende verschijnselen van steeds grovere zinnelijkheid, van steeds plattere opvatting der werkelijkheid vertoonden, ondanks de verschrikkelijke gebeurtenissen van 1870 en 1871, na den geheelen ommekeer, welke op ‘l'année terrible’ gevolgd is, weinig of geen verandering hebben ondergaan, en dat zij van de richting, onder het keizerlijke régime ingeslagen, weinig zijn afgeweken. Men versta mij wel. ‘Le bon rire gaulois’ vindt

ook in mij een hartelijk vereerder. De comédies van Labiche bewonder ik, ondanks haar ‘grivoiseries’ en ‘polissoneries’, om de geniale verbinding van ernstige, diepe waarneming en dolle phantasie, waardoor zij uitmunten, om den onvergelijkelijken humor, die er zoo rijkelijk en zoo frisch in vloeit, omdat zij regelrecht uit de bron stroomt. Aan de goddelijke dwaasheden, in die tien deeltjes vervat, heb ik menig genotvol oogenblik te danken. Maar mijne bewondering houdt op, waar ik de Fransche comediedichters onzer dagen hun geest - en van den fijnsten en den besten vaak! - zie vermorsen aan de plastische voorstelling van toestanden, die een grenadier zouden doen blozen, aan gesprekken, welke in gedecolleteerdheid wedijveren met de toiletten van haar, die ze voeren.

Er is een literatuur, heeft Dumas fils gezegd, die door het publiek behandeld wordt als zekere vrouwen, met wie men een tijdlang op een goeden voet is, die men misschien wel een oogenblik liefheeft, maar die men niet groet, wanneer men ze tegenkomt. Uitnemend - antwoord ik; mits gij mij toegeeft dat het in het belang is van de maatschappij, dat men het gezelschap van die vrouwen zoo kort en zoo weinig mogelijk geniet, en vooral zorgt, dat zij niet in de wereld de plaats innemen, welke toekomt aan de vrouwen, die men wèl groet.

Zullen die stukken, welke niet verdienen dat men er den hoed voor afneemt, naarmate de schrijver met meer of minder handigheid in den smaak van zijn publiek heeft weten te werken, gedurende langer of korter tijd volle zalen trekken, een andere, wellicht kleine schaar zal zich bij voorkeur blijven wenden tot hen, die, als Coppée, de vaan van de groote kunst met vaste hand omhoog blijven houden.

En nu het drama *Severo Torelli*.

Wij zijn in 1494. Pisa is in de macht van Florence; de Florentijnsche leeuwen staan er, in wit marmer, op de marktpleinen. Barnabo Spinola is Gouverneur van Pisa, en zijn tyrannieke macht duurt reeds meer dan twintig jaren. Men herinnert zich hoe, kort na zijn optreden, het schavot te Pisa werd opgericht en door drie mannen beklommen. Twee hunner vielen onder de handen van den beul, maar toen het vonnis ook aan den derde zou worden voltrokken, aan G i a n B a t t i s t a T o r e l l i, den braafsten, edelsten burger van Pisa, had Spinola,

die, te paard, geheel in een ijzeren harnas gesloten, de terechtstelling bijwoonde, de hand opgeheven, en uitgeroepen: ‘Het is genoeg... ik schenk genade’. En Gian Torelli?

D'abord il rougit de colère,
Mais, entendant les cris joyeux du populaire,
Il se plaça - jamais il ne parut plus grand -
Au bord de l'échafaud, en face du tyran:
- ‘Barnabo Spinola, j'accepte ta clémence, -
Dit-il, - sans espérer qu'un temps meilleur commence;
‘Mais on ne dira pas qu'un Torelli t'ait dû
Ce bienfait infamant sans te l'avoir rendu.
Je te fais grâce aussi; contre toi je dèsarme;
De mon côté sois donc, désormais, sans alarme;
Mais, seul, par ce serment je me lie aujourd'hui,
Et, s'il me nait un fils, tyran, prends garde à lui!’

Dat herinneren zich, als den dag van gisteren, de drie Pisaansche edelmannen, die wij bij den aanvang van het eerste bedrijf op een der pleinen in levendig gesprek aantreffen. Wij vernemen tevens van hen, dat, eenige maanden na de begenadiging van Gian Torelli, zijn vrouw D o n n a P i a hem een zoon heeft geschonken, S e v e r o , die thans de erfgenaam is geworden van zijns vaders haat. Severo is nog slechts twintig jaar oud, maar zijn heldhaftige natuur, zijn vurige liefde voor het vaderland en de vrijheid, het vast geloof dat hem bezielt van eens de bedreiging te zullen volvoeren, welke zijn vader op het schavot ten aanhoore van de verzamelde menigte heeft gedaan, maken dat allen, die de bevrijding van Pisa wenschen, het oog op Severo Torelli hebben gevestigd.

Daar nadert de oude Torelli, leunend op den schouder van zijn zoon. De eerbiedwaardige grijsaard, die anders zijn oud paleis niet verlaat, heeft zich door Severo laten overhalen uit te gaan, maar het berouwt hem reeds:

Non Severo, j'eus tort de suivre ton conseil,
De sortir avec toi, vois-tu... Ce bon soleil
Ne m'a pas réchauffé; car devant le ravage
Qu'a fait dans ma patrie un siècle d'esclavage,
Devant ce peuple au joug condamné sans recours,
C'est an coeur que j'ai froid, mon fils, froid pour toujours.

In zijn paleis tegenover de portretten zijner voorvaderen gezeten kan hij soms vergeten dat zijn vaderland dood is en dat hij het overleeft. Maar op straat ziet hij het volk in lompen, de haven verlaten, het gras dat de steenen der kaden loswoelt - een stad der dooden, voor hem nog bezoedeld met het bloed zijner vrienden. Hij benijdt die helden, welke hun leven hebben mogen geven voor de goede zaak, -

> Et moi moi, j'ai ma tête encor sur mes épaules!

Severo tracht hem te overtuigen, dat men hem eert als een groot en edel burger, dat men zijn handelwijze goedkeurt en bewondert; God zelf heeft er zijn zegel aan gehecht door hem een zoon te schenken om het werk der wraak te volbrengen.

> Le peuple l'a compris; e'est en moi qu'il espère,
> Mais en se souvenant des vertus de mon père;
> Comme il croyait en vous, il me donne sa foi.
> Et s'il m'aime c'est vous encor qu'il aime en moi.
> Au bras de votre enfant montrez-vous dans la ville;
> Le peuple, tressaillant sons le haillon servile,
> Comprendra ce qu'au jour de la rébellion,
> Vaudra le lionceau, rien qu'à voir le lion.

Maar de grijze Torelli wil naar zijne vrijwillige gevangenis terug.

> Loin du spectacle affreux de mon pays en deuil,
> J'y vivrai désormais, jusqu'au jour du cerceuil,
> Près de ta sainte mère, en relisant Tacite;
> Et si j'en sors jamais, comme un mort ressuscite,
> - Quel espoir! - ce sera le jour où mon enfant,
> Mon Severo, mon fils, en vengeur triomphant,
> Viendra, parmi les cris où la victoire vibre,
> M'embrasser sur le seuil, suivi d'un peuple libre!

Terwijl Torelli zijn paleis weder opzoekt, en Severo de kerk binnentreedt, nadert de Gouverneur S p i n o l a met zijn stoet; zijne minnares P o r t i a , een *courtisane*, vergezelt hem. La Portia - zegt een der edellieden -

> Elle est assez connue,
> La Portia... Vinci la peinte toute nue,
> Le caprice du maître, à sa jupe est noué,
> Et c'est notre or qui pleut sur cette Danaé.

Maar Portia heeft ook haar goede zijde, zij is goedhartig gelijk de meeste vrouwen van haar slag. Tegenover Spinola waagt zij het de partij op te nemen voor een jong kunstenaar S a n d r i n i ,

> Qui travaille à ravir l'or et l'argent et qui,
> Comme Donatello, comme Brunelleschi,
> Fait avec les métaux ce qui le plus nous charme,
> Un byou pour la femme, et pour le noble une arme -

voor Sandrini, die Spinola braveert en weigert voor hem een ponjaard of een ring te smeden.

Eerst wanneer Spinola vertrokken is, treedt Severo Torelli uit het kerkgebouw. Hij wordt door het volk begroet; moeders komen bij hem opdat hij haar kinderen omhelze; een verbannene vraagt verlof hem vóór zijn vertrek de hand te mogen drukken. De edellieden begrijpen dat hij, die zóó bemind is, hun hoofd moet zijn, en Severo verklaart zich bereid.

> Qu'ils me choisissent donc, et que ce jour arrive!
> Qu'ils se lassent enfin, qu'on tue et qu'on proscrive
> Les plus grands, les meilleurs, les plus nobles d'entre eux,
> Qu'ils tentent un suprême effort, les malheureux!
> Oui, qu'ils me disent: Va! qu'ils me fassent un signe;
> Je serai là pour les commander, quoiqu'indigne.
> Que dis-je? Je fais plus que de le souhaiter,
> Ce jour du grand réveil, je voudrais le hâter.
> Ce rêve, mes amis, chaque nuit me visite:
> La vieille liberté de Pise ressuscite,
> En brisant de son front le marbre du tombeau,
> Et c'est moi qui l'évoque en frappant Barnabo.
> Mais je songe au réveil: Florence est la plus forte;
> Les Guelfes reviendront venger la bête morte
> Et ressouder nos fers, vieux de près de cent ans.
> Attendons un moment favorable. - Et j'attends.
> Car la révolte, hélas! fut trop souvent folie
> Dans notre malheureuse et tragique Italie;
> Sur Médicis le fer des Passi s'émoussa;
> Trois martyrs, vainement, ont égorgé Sforza;
> Toujours au tyran mort survit la tyrannie....
> Mais qu'elle sonne, enfin, l'heure cent fois bénie,
> Où le Guelfe, occupé de quelque autre ennemi,
> Ne laissera peser sa griffe qu'à demi,

Sa griffe de lion sur sa vivante proie,
Alors, - ô quelle ivresse! ô joie! ô pleurs de joie,
Qu'au grand soleil venu verse le prisonnier! -
Je donne le signal, je frappe le premier,
Et, pareil aux tribuns des vieilles républiques,
On me verra courir sur les places publiques
Agitant pour drapeau cette main que voilà,
Rouge jusqu'au poignet du sang de Spinola!

Welnu, antwoordt hem de edelman Ercole Balbo, dat oogenblik nadert; de Koning van Frankrijk is op weg naar Florence; hij zal ons bijstaan:

Il vient, vous dis-je, il vient, et c'est Dien qui l'envoie!
Son armée à franchi les Alpes de Savoie.
Pierre de Médicis en est épouvanté;
Et, déja, nous sentons un vent de liberté,
Qui, des coteaux toscans courbant au loin les seigles,
Nous arrive du Nord, par le chemin des aigles!

Het gesprek wordt gestoord door de komst van Portia, voor wie elk der edellieden een blik, een galant woord overheeft, behalve Severo, die in gepeins verzonken staat en ongevoelig is voor de vriendelijke woorden en de teedere blikken van de courtisane.

Severo is geheel vervuld met zijn plannen; hij wil het volk tot opstand brengen en het als door een donderslag doen ontwaken: de dwingeland Spinola moet vermoord. De drie jonge mannen, die hem omringen, zweren met hem, dat zij den tiran vermoorden zullen, waar en wanneer zij er slechts kans toe zien. En Severo roept in vervoering uit:

N'est ce pas que c'est juste? Oh! n'est ce pas, patrie,
Que mon bras peut s'armer pour cette boucherie?
N'est ce pas qu'à présent, dans cette faible main,
Tu mettras la vertu stoïque d'un Romain?
N'est ce pas qu'avec toi je suis d'intelligence?
Tu le sais, jai vécu pour ta seule vengeance;
En moi, j'ai respecté ton justicier futur.
Et ma jeunesse est chaste et mon coeur est très pur.

Daar klinkt een schelletje. Een prior nadert, het Hoogwaardige dragend. Op de heilige hostie zullen zij hun eed hernieuwen.

De jonge mannen knielen neder, en stilzwijgend strekken zij de rechterhand, ten teeken van hun eed, naar het Hoogwaardige uit.

Met dit indrukwekkend tooneel eindigt het eerste bedrijf, - een bedrijf, gelijk men heeft kunnen zien, vol leven, boeiend in de hoogste mate, en dat, als inleiding (expositie) voor hetgeen er volgen zal, een model mag heeten. Welk een poëzie, welk een kracht heeft Coppée in deze afwisselende tooneelen weten te leggen!

Vol spanning ziet men het tweede bedrijf te gemoet, dat ons verplaatst in het paleis Torelli. In de donker behangen zaal, met wapenrustingen en portretten versierd, zit in een grooten leunstoel de oude Torelli; zijn, vele jaren jongere, vrouw staat naast hem. Hoe dankbaar is hij haar, dat zij, na dat verschrikkelijk oogenblik, waarop de bijl van den tiran boven zijn hoofd flikkerde, in dat sombere paleis zijn lot heeft gedeeld zonder één traan, zonder één klacht, zonder één zucht zelfs.

> Telle une fleur - les fleurs ont une âme très douce -
> Que le vent a semée au hasard et qui pousse
> Sur la pierre, entre les barreaux noirs d'un cachot,
> Doit préférer parfois au soleil doux et chaud,
> A l'air libre, aux amours de ses soeurs des prairies,
> Le bonheur de charmer de tristes rêveries
> Et de mettre un parfum suave et printanier
> Dans la tombe où languit un pauvre prisonnier.

Maar Pia wijst dien lof en die dankbaarheid af; dat hij, de edelman, zijn blik op haar, een meisje van geringe afkomst, heeft laten vallen, dat zij zijn eenige liefde heeft mogen zijn - dat zal zij hem nooit kunnen vergelden:

> Demandez-moi mon sang!.... Je n'ai pas fait assez.

En Torelli:

> Que dis-tu, ma Pia? Quelle maison royale
> M'aurait jamais donné d'épouse plus loyale,
> Qui me fit plus d'honneur et portât mieux mon nom?
> Non, tu ne me dois rien, ma Pia, cent fois non!
> Les femmes comme toi, le ciel les prédestine
> Aux grands et saints devoirs, et l'humble contadine
> An centuple a payé le peu qu'elle m'a dû.
> Mère de notre fils, tu me l'as bien rendu.

Donna Pia, ***à part.***
Notre fils?

Gian Battista, ***souriant.***
Ah! ton coeur n'a plus rien qui proteste;
Et tu ne songes plus à faire la modeste,
Et moi j'ai bien le droit, d'être reconnaissant....
Notre fils bien aimé!.... Je pleure en y pensant....
S'il est pur, généreux, bon, rempli de courage,
O ma chère Pia, c'est surtout ton ouvrage,
Et tu l'as, pour le faire aujourd'hui tel qu'il est,
Nourri de tes vertus autant que de ton lait.
Et tu ne dis plus rien, tu gardes le silence....
Pesez les sentiments d'un fils dans la balance,
Du côté de la mère incline le plateau.

En dan volgen die heerlijke regels, die reeds op den avond der eerste voorstelling den naam van ‘le couplet du cimetière’ ontvingen:

Va, quand nous dormirons dans le Campo-Santo,
Les jours où notre fils, errant parmi les pierres,
Viendra nous apporter des fleurs et des prières,
Et nous verra tous deux, en marbre copiés,
Les mains jointes, avec un lion à nos pieds,
Sa tendresse, suivant sa pente accoutumée,
Rêvera plus longtemps à toi, la mieux aimée,
Sans que j'en sois jaloux, hélas! car c'est la loi....
Il priera pour nous deux; les fleurs seront pour toi.

Als Pia het vertrek verlaten heeft, treedt Severo binnen. Hij komt zijn vader zijn besluit mededeelen: hij zal de bedreiging ten uitvoer brengen; op den Christus heeft hij het gezworen, en niets kan hem weerhouden, zijn eed gestand te doen. De oude Torelli juicht zijn besluit toe:

Severo ne crains pas mes remontrances vaines.
C'est bien mon noble sang qui brûle dans tes veines,
C'est lui seul qui te fait agir; tu l'as reçu,
Dernier des Torelli, lorsque tu fus conçu;
Mon ardeur d'autrefois, il te la communique.
Jadis je frémisaais de peur, mon fils unique,
Lorsque, petit enfant, tu faisais un faux pas;
Aujourd'hui, prends ma main, elle ne tremble pas.

Hij geeft Severo zijn vaderlijken zegen; maar Pia, die is binnengetreden, moet het geheim ook kennen, want, zegt Gian Battista:

> ... pour le grand péril où tu vas t'exposer,
> Ma bénédiction ne vaut pas son baiser.

Als de moeder op haar vraag, wat dat groote gevaar verneemt dat haar zoon Spinola, den tiran, wil dooden, snapt haar een rauwe kreet: ‘O! ... nooit! ... dat niet! en terwijl zij in onmacht dreigt te vallen, herhaalt zij hoorbaar: ‘Neen, dat niet!’ Gian Battista is bedroefd wat hij als moederlijke weekhartigheid beschouwt:

> Quoi! tout a l'heure encore, simplement, sans murmures
> Aux pauvres exilés tu donnais tes parures.
> O matrone, il faut faire encor plus que tu fis!
> Pise exige de toi la plus belle, ton fils!

Pia wil alleen zijn met haar zoon - en dan, als Gian Battista zich verwijderd heeft, doet de ongelukkige aan Severo de vreeselijkste bekentenis, die, na Hippolyte, een zoon uit den mond zijner moeder heeft vernomen. Stamelend, snikkend, bekent zij hem, dat hij niet de zoon is van Torelli, maar van Spinola, den gouverneur van Pisa. Om Gian Battista te redden van het schavot, dat hem wachtte, had zij zich voor den Gouverneur in het stof geworpen, om genade smeekend voor haar man, maar Spinola had haar met een duivelschen glimlach aangezien en alleen uitgeroepen: ‘Comme vous êtes belle!’

> Dès qu'il eut prononcé ce mot, je fus debout
> Devant lui, frémissante et pâle de colère....
> Oh! le contrat abject! oh! l'ignoble salaire!
> Mais le monstre me dit, d'un ton calme et glacé:
> - ‘Dès l'aube l'échafaud, demain, sera dressé;
> Trois hommes y seront, cou nu, les mains liées.
> Leurs sentences partout ont été publiées,
> Et de loin, pour les voir, les curieux viendront.
> De ces trois condamnés les deux premiers mourront,
> L'autre, sur le billot viendra poser sa tête,
> L'exécuteur aura la hache, toute prête;
> Il prendra pour frapper un élan de trois pas....
> Mais...’si tu veux.... le fer ne retombera pas!....’ -
> Il n'est pas retombé!

Severo is schier krankzinnig van ontzetting en verontwaardiging.

> Un vertige d'horreur, du coeur au front me monte,
> Et mon sang me dégoûte, et mon corps me fait honte.
> Moi, fils de Barnabo! moi, fils de ce tyran!
> Et ce vieillard si bon, ce citoyen si grand,
> M'aime comme son fils et croit être mon père!
> Il a dans son giron chauffé cette vipère;
> Et mes baisers d'enfant, - c'est à faire frémir, -
> S'il savait le secret, il voudrait les vomir!
> O vous, si peu coupable et cent fois trop punie,
> Pardon! mais c'est vraiment trop d'horrible ironie
> Que le lion aveugle ait pris pour lionceau
> Et caresse le fils du loup et du pourceau!

En dan wendt hij zich tot de portretten, die aan den wand prijken: hij begrijpt nu waarom zij, wanneer hij als kind ze voorbijging, hem steeds met vergramde blikken volgden; waarom hij onder het metaal der harnassen vaak een dof gemompel meende te hooren; - dit waren de schimmen der Torelli's, die, door de smart uit het doodenrijk verdreven, hem kwamen vloeken, hem, die een plaats innam, welke hem niet toekwam. Hij scheldt zich een dief, een melaatsche, en steeds grooter wordt zijn vertwijfeling, steeds woester worden zijn kreten. Donna Pia valt voor Severo op de knieën, en meent hem door hare bekentenis van een vadermoord terug te zullen houden, maar zijn eenig antwoord is: ‘J'ai juré sur l'hostie!’

Ik moet mijne aanhalingen al zeer slecht hebben gekozen, wanneer er niet uit gebleken is, dat dit tweede bedrijf van *Severo Torelli* èn wat het dramatische van de toestanden, èn wat den kunstvorm betreft, tot het schoonste behoort wat in de laatste vijftig jaar, op het gebied van het drama in verzen, in Frankrijk geschreven werd. Wel wisten wij uit enkele gedichten als *La grève des forgerons*, uit het kleine drama *Deux douleurs*, dat de ernstige dramatische toon François Coppée niet vreemd is, maar een zoo diepe opvatting, zulk een breeden, vollen klank, zulk hartverscheurende kreten hadden wij nog niet van hem vernomen. Daar is een dramatische vlucht, een stoutheid van greep in deze tooneelen, welke aan de beste gedeelten uit Hugo's romantische drama's herinneren.

De indruk, dien dit bedrijf maakt, is dan ook overweldigend, vooral waar er zulk een vertolking aan ten deel valt als in het Odéon. Gian Battista met zijn fraai eerbiedwaardig wit hoofd, wordt door de schoone getimbreerde stem en de waardige voordracht van P a u l M o u n e t een onvergetelijke indrukwekkende figuur; Mlle T e s s a n d i e r met haar 'masque tragique' is, als Pia, de verpersoonlijkte smart, en de zeventienjarige L a m b e r t levert, als de twintigjarige Severo Torelli, een *coup d'essai*, die een *coup de maître* verdient te heeten. Meesterlijk inderdaad is de dictie, meesterlijk de houding en de toon; hij heeft intonatiën, die u doen opschrikken door haar waarheid; hij weet mantel en ponjaard te hanteeren met een gemak, als ware hij een geroutineerd tooneelspeler; - en aan dit alles geven zijn jeugd, zijn bijna nog kinderlijke trekken, het nog wat schrale en gevoileerde van de stem, eene poëzie, die onbeschrijfelijk is.

Na de hoogte, welke in het tweede bedrijf reeds bereikt is, kon het drama moeilijk hooger stijgen. In het derde bedrijf, dat in een straat van Pisa speelt, zien wij eerst nog hoe het volk zijn woede koelt aan de standbeelden, waarop het de woorden: *Mort à Spinola!* heeft geschreven, en hoe het den marmeren leeuw, het symbool van Florence, met slijk werpt.

In Severo's gemoed vangt een bange strijd aan. Het gevoel van een bastaard te zijn, beklemt hem. Hij ontwijkt zijn vrienden.

> J'erre, je vais... Voilà des heures que je marche...
> Hier au soir, je me suis accroupi sous une arche
> Du vieux pont; mais l'affreux clapotement des eaux,
> Et le vent de la nuit pleurant dans les roseaux,
> Et deux ou trois hibous sortis de leur repaire,
> M'ont chuchoté tout bas ces mots: Il est ton père!...
> .... Je n'ai voulu revoir ni ma mère ... ni l'autre...
> Le vieillard.... comme fait la bête qui se vautre,
> J'ai dormi sur le sol, roulé dans mon manteau ....
> Tout à l'heure j'étais dans le Campo-Santo;
> L'endroit est solitaire à l'heure où le jour tombe...
> A peine étais-je entré que sur plus d'une tombe
> Le nom de Torelli pourtant presque effacé,
> A flamboyé soudain .... et les morts m'ont chassé!...

Hij is het leven moede. Wanneer Spinola nadert, zijn vader, dien hij thans voor het eerst zal zien, Spinola, die den schul-

dige zoekt door wien de zinnebeelden van Florence beleedigd zijn, dan geeft Severo zichzelven als den dader aan. Maar Spinola neemt die bekentenis niet aan, hij wil Severo redden en waarschuwt hem niet te vragen waarom hij dat wil, daar het hem slechts één woord behoeft te kosten om den jongen man en al de zijnen in het ongeluk te storten.

De vrienden blijven aandringen op de spoedige volvoering van de daad, waartoe zij zich verbonden hebben, en wanneer zij hem alleen hebben gelaten, dan breekt de strijd in Severo's binnenste met nieuwe hevigheid uit. Hij heeft te kiezen tusschen een vadermoord en een meineed. In eene alleenspraak, waarin echo's klinken uit Hamlet's *To be or not to be*, geeft hij zijn gemoed lucht.

'Dans une heure, au palais Torelli', hebben de vrienden gezegd, en Severo vervolgt:

> Dans une heure! Oui, voilà la question posée...
> Parricide on parjure!... Ah! ma force est brisée;
> Dans ma poitrine un feu brûle en me consumant,
> Me tuer, c'est encor manquer à mon serment;
> Cela m'est interdit... non, il faut que je vive...
> Voilà la question, voilà l'alternative:
> Me parjurer, trahir... ou tuer Barnabo!...
>
> Bien souvent je rêvais de quelque blanche épouse,
> Et devant une fleur je soupirais d'amour!
> Mais maintenant je traîne à mon flanc ce vautour!
> Je ne crois plus à rien, qu'au crime, à l'adultère!
> ..... Allons creusez mon trou!
> Et pour moi ce sera vraiment un bonheur fou,
> Quand la terre, tombant sur ma face farouche,
> M'aveuglera les yeux et m'emplira la bouche!

Daar klinken muziekinstrumenten uit de verte: het voorspel eener serenade. Weldra heft een mannenstem een minnelied aan: 'Il chante... il aime! ... hélas!' zucht Severo; en nauwelijks is de klacht verstomd, of een gesluierde vrouw nadert hem en fluistert zijn naam.

Het tooneeltje, een liefelijke idylle te midden van dit sombere drama, doet aan *le Passant* denken.

Reeds zoo lang - zoo luidt de bekentenis van de ge-

sluierde, heeft zij hem gevolgd, reeds dikwijls heeft zij haar hart voor hem willen openleggen, maar zijn ernstige blik heeft haar steeds teruggehouden.

....C'était un jour que je vous vis passer
Là bas, sous les tilleuls près de Saint Jean l'Apôtre;
D'une main vous touchiez votre épée et de l'autre
Vous teniez une fleur... Ah! dès que je te vis,
Je t'adorai!.... Pendant longtemps je vous suivis,
La fleur tomba je l'ai bien vite ramassée.
Et - ne vous moquez pas de la pauvre insensée -
J'ai dévoré la fleur en me réjouissant
De ce qu'un peu de toi me passât dans le sang!
Mais oui, mon Severe, voilà comment je t'aime....
Je ne te prierai pas de m'aimer, oh! pas même
De me le dire, non, ni de faire semblant....
Je suis belle pourtant, mais j'ai comme un présage,
Quand tu sauras mon nom et verras mon visage,
Que tu diras un mot qui me fera bien mal....
Jamais tu ne pourras m'aimer, mais, c'est égal,
Tu me laisses ta main, la nuit est amoureuse,
J'ai pu te voir de près.... et je suis bien heureuse!

Severo weet, dat hij sterven moet; hij ziet geen anderen uitweg open, maar nu deze ster hem in zijn donkeren nacht verschijnt, nu zal hij dan toch niet sterven zonder een liefdekus te hebben genoten. Hij slaat zijn armen om de onbekende, hij verwijdert den sluier, die haar gelaat bedekt, - maar wijkt, als hij haar herkent, vol afgrijzen terug en stoot haar van zich. Het is Portia, Spinola's minnares!
Injuste Dieu! - roept Severo uit -

Injuste Dieu! Sais-tu quelle est ma destinée!
Pise met dans ma main le fer du justicier;
C'est un père qu'il faut frapper de cet acier.
Je rencontre une femme en ma route funeste;
Elle m'aime et me tend son baiser.... C'est l'inceste!

en met de kreet ‘Arrière! Arrière! Arrière!’ vlucht hij been.

In het vierde bedrijf zien wij Severo eerst weder met Gian Battista, wiens liefkozingen hem op het hart branden, daarna

met zijne moeder, die hem nog van zijn voornemen tracht terug te brengen. Wel antwoordt hij haar nogmaals, dat hij op de heilige hostie gezworen heeft, maar wanneer zij hem wijst op hare haren, die in één nacht vergrijsd zijn, dan schijnt hij weder te aarzelen.

Renzo, een der edellieden, wordt aangediend. Pia vreest, dat dit bezoek met den voorgenomen moord in verband staat, en al tracht Severo haar gerust te stellen, ‘Je veillerai’ zegt zij in het heengaan.

Renzo komt Severo mededeelen, dat Spinola zich elken avond naar den Dom pleegt te begeven, om daar in de onderste kapel een wonderdoend reliek te aanschouwen. Eer men tot dat reliek wordt toegelaten, moet men zwaard en dolk afleggen. Dat is dus de geschiktste gelegenheid om den tiran te dooden. Een monnik, die de kapel bewaakt, is in het geheim, en zal er de hand toe leenen.

Als Severo nog aarzelt, komt Sandrino, de jonge artist, binnen. Sandrino heeft, uit dankbaarheid voor een gouden keten, hem vroeger door Severo geschonken, voor dezen een voorwerp vervaardigd, waaraan hij al zijn kunst heeft ten koste gelegd, waaraan hij met geheel zijn hart heeft gewerkt. Severo opent het kistje en vindt - een dolk. De aarzeling schijnt niet langer mogelijk; de daad wordt onvermijdelijk.

Il m'apporte un poignard! O féroce ironie!
L'affreux désir me donne un frisson d'agonie;
Je le sens qui m'étreint le coeur comme un étau...
Et c'est ce doux enfant qui m'offre le couteau!...
Montre toi donc, o lame immaculée! Emerge
De ta gaîne, acier pur et froid comme une vierge!
Et réfléchis, avant de te rougir de sang,
Pour la dernière fois les yeux d'un innocent!....
Mais Sandrino, quelle est cette tête énergique,
Cet homme à l'oeil austère, au front bas et tragique,
Dont le col est drapé du vêtement romain,
Et que, sur la poignée, a ciselé ta main?

S a n d r i n o .
Excellence, j'ai cru vous plaire... Car c'est l'homme
Que Pise jusqu'ici pût envier à Rome;
Mais nous voyons en vous revivre ces vertus.
C'est le grand meurtrier de César, c'est Brutus ..

S e v e r o , ***à part*****.**
Oh! ce crime! Ainsi tout m'y pousse, m'y décide.
Et toi-même interviens, Brutus le parricide!

R e n z o , ***avec impatience*****.**
L'heure presse.

S e v e r o .
As-tu donc encore des soupçons,
Renzo? Je n'attendais que ce poignard... Marchons.

De ontknooping nadert. Wij bevinden ons, in het vijfde bedrijf, in de kapel waar Severo binnensluipt. Andermaal overlegt hij; nog schijnt ‘the pale cast of thought’ hem niet verlaten te hebben, maar daar naderen stappen. Hij verbergt zich achter een der pijlers. Spinola komt; hij legt, gelijk het voorschrift luidt, zijn wapens in handen van den kapelbewaarder af; en terwijl hij de kast, waarin de heilige relikie zich bevindt, nadert, treedt Severo uit zijn schuilhoek te voorschijn:

Maintenant, expliquons nous, mon père!

Spinola schrikt op; hij kent dus het geheim. En Severo:

....Depuis que je sais que vous êtes mon père,
Et comment, et pourquoi vous l'êtes, oui, depuis
Que je sais votre crime et quel bâtard je suis,
La haine qui se creuse en mon âme qui souffre
Est telle que je n'ose en mesurer le gouffre,
Et mon regard fixé sur le vôtre est pareil
A celui de Satan regardant le soleil.

En als Spinola begint: ‘Jeune homme ...’, dan valt Severo hem in de rede:

Appelle moi ton fils, infâme! et tremble.
Un fils de toi doit être un monstre, que t'en semble!....
Je me croirais perdu, tenez, à votre place.

Toch zou Severo zijn vaderland willen bevrijden zonder een misdaad te plegen. Hij wil Spinola doen ontvluchten op

voorwaarde dat deze hem zijn smaragden ring zal geven, waardoor hem en zijne vrienden de citadel zal kunnen worden overgeleverd; maar Spinola weigert hooghartig dezen onteerenden koop te sluiten. Als het moet, zal hij onder Severo's dolk sterven. Hij ontbloot zijn borst en roept uit:

> Frappe au coeur!... Et mon spectre, enfant de l'adultère,
> Te poursuivra partout dans son sanglant linceul.

Reeds treedt Severo met opgeheven dolk op Spinola toe - daar komt plotseling een zwarte gedaante achter uit de kapel te voorschijn, werpt zich tusschen de beide mannen en doorsteekt den tiran. Het is Donna Pia. Tegelijkertijd treden de jonge edellieden, die op het volvoeren van den daad wachtten, de kapel binnen. ‘Est ce fait?’ vragen zij. En Donna Pia antwoordt:

> Oui par moi... Pise est libre aujourd'hui.
> Mon fils allait frapper, je l'ai fait avant lui.
> Le despote a péri de la main d'une femme.
> Car je ne voulais pas que l'enfant de mon âme,
> Qui sortit de mon être et qu'allaita mon sein,
> Se souillât de ce meurtre et fût un assassin.

Maar nu de straf is voltrokken, is het ook haar beurt om haar misdaad te boeten. Donna Pia geeft zichzelve den dood; en wanneer zij zieltogend in Severo's armen ligt, dan fluistert zij hem toe:

> Mon âme est près de s'exhaler....
> Un ordre.... avant qu'aux pieds du Juge elle s'élance....
>
> **Severo.**
> Et que m'ordonnez-vous, ma mère?
>
> **Donna Pia.**
> Le silence.

Zoo eindigt *Severo Torelli*.

Was gedurende het vierde bedrijf, het minst geslaagde van het vijftal, de belangstelling een oogenblik verflauwd, de roerende dramatische slottooneelen hadden haar weder opgewekt. In angstige

spanning volgde men den strijd tusschen vader en zoon, en een kreet van verademing ging er op, toen Donna Pia's dolk aan dien strijd een einde maakte. Met welk een enthousiasme werd dit treffend slot toegejuicht, en hoe hartelijk werd, nadat het scherm tot tweemalen toe weer was opgegaan en F r a n ç o i s C o p p é e als de auteur genoemd was, die geliefde naam door het opgetogen publiek begroet!

Een overzicht, geen critiek, wilde ik geven van dit aangrijpende drama. Waar ik mede juichte in het succes van den vriend en den dichter, en de atmosfeer van warme sympathie mede inademde, welke aan deze ‘première’ eene bijzondere aantrekkelijkheid gaf, vraag ik niet angstvallig of de *scène à faire* wel gemaakt is, of het culminatiepunt niet in plaats van in het tweede bedrijf in het vierde behoorde geplaatst te worden (ik herinner mij intusschen, dat de geweldige bekentenis van Phèdre bij Racine ook reeds in het tweede bedrijf voorkomt) - maar laat ik mij gaarne eens gaan, en vermei ik mij 't liefst in de kleurrijke herinneringen, welke de avond van 21 November bij mij achterliet.

Den vreemdeling biedt zulk een ‘première’ een bijzonder aantrekkelijk schouwspel.

Alexandre Dumas fils heeft indertijd in den bekenden *Paris-Guide*, die ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling in 1867 verscheen, een voortreffelijke schildering gegeven van ‘les premières représentations’ te Parijs, eene schildering, die wanneer men rekening houdt met de paradoxen, de boutades, den ‘tour d'esprit blagueur’, welke in Dumas den volbloed-Parijzenaar doen kennen, nog even frisch en waar schijnt als voor zestien jaar. Het publiek der ‘premières’ bestaat, volgens Dumas, uit letterkundigen, kunstenaars, vreemdelingen, dames en heeren uit de *grand monde*, beursmannen, ambtenaren, winkelbedienden, fatsoenlijke en andere vrouwen. Die allen, welke het *tout Paris* vormen en een twee- à driehonderd personen sterk zijn, kennen elkander van uiterlijk, somtijds bij naam, en zonder elkander ooit te hebben gesproken, verstaan zij elkaar, waar het de beoordeeling van een nieuw stuk geldt, alsof het afgesproken was. Zij schatten de waarde van eene comedie of van een drama, zooals een badknecht op het gevoel de warmte van het water berekent. Zij zullen u zeggen, of een

stuk, hetzij het bij de eerste voorstelling succes heeft of niet, het op den duur houden zal, of het geld opbrengen zal. Waarom weten zij niet, maar zij raden het met dat zesde zintuig, dat *le sens parisien* heet. En meen niet, dat die twee, driehonderd rechters hun oordeel te kennen geven door luid applaudissement, door geeuwen, door slapen (men herinnert zich het woord van Samson: ‘le sommeil aussi est une opinion’), door lachen of schreien, of door fluiten. Voor een oningewijde blijft hun oordeel een geheim; maar wie hen kent, wie er toe behoort weet waaraan zich te houden. Een blik, een knippen met de oogen, een halve glimlach - zeggen hun genoeg. De auteur, wiens naam op het spel staat, kent het ook, dat publiek der driehonderd. Al davert de zaal onder de bravo's, zoodra dat ‘bataillon sacré’ er niet aan meêdoet, weet hij dat er iets aan zijn stuk hapert, en terwijl allen hem, na het einde van het stuk, komen gelukwenschen, denkt hij onwillekeurig aan dien blik, en dat knipoogen, en dien halven glimlach, welke hem geheel iets anders vertelden.

Hier, bij de ‘première’ van *Severo Torelli*, het werk van een dichter, die in de Fransche letteren zulk een hoogen rang inneemt, kon men zeker zijn de beroemdste en geliefdste namen van het letterkundig en artistiek Parijs bijeen te vinden. Daar zag ik o.a. About en Daudet, Sully Prudhomme en Barbey d'Aurevilly, Theuriet en Jules Garnier. In de lange entr'actes is het woelig en worden er levendige gesprekken gevoerd, er wordt gediscussieerd over het stuk, en over het spel der acteurs. Men is eenstemmig in het bewonderen van de meesterlijke verzen, en even eenstemmig is de lof welke den debutant, den zeventienjarigen Lambert wordt toegebracht: *Hein, que dites vous du petit? Est-il assez gentil? Est-il gracieux!* klinkt het overal - en men babbelt en lacht, en men wisselt handdrukken in 't voorbijgaan, en het is een drukte en een gegons!

De jongere dichters, als de Heredia, Paul Bourget, die Coppée als hun meester vereeren, zijn in één enthousiasme; de ouderen, kalmer en beredeneerder in hun oordeel. Sully Prudhomme, die bij zijne benoeming tot lid der Académie Française Coppée toevoegde: *Maintenant que je suis à l'Institut, mon cher ami, je vous y attends!* - Sully Prudhomme verheugt zich innig in het succes van zijn vriend, en hij, voor wien,

gelijk hij mij zelf verzekerde, het episch zoowel als het dramatisch genre ten eenemale onbereikbaar zijn, verwondert zich, met een onnavolgbare naïveteit, hoe men zulke schoone verzen tegelijk weet te doen strekken tot een ‘amusement pour la foule’. En uit al de gesprekken klinkt een toon van warme sympathie voor Coppée, voor den dichter, wien men zoo gaarne een onbetwistbare zegepraal, en, als de kroon op zijn arbeid, een fauteuil in de Fransche Academie toewenscht....

Daar klinken ‘les trois coups’, en nog eens, en nog eens, totdat er eindelijk wat stilte verkregen wordt - en het scherm weer opgaat. Hoe dat publiek weet te luisteren, hoe het meê leeft met wat daar op het tooneel voorvalt! Geen nobele gedachte, geen schoonen versregel, geen uitdrukking, die een bijzonder licht doet vallen op het drama, geen tooneeleffect laat het onopgemerkt voorbijgaan, - en dan is het een gemurmel van bewondering door de geheele zaal, of er klinkt een helder applaus, dat gedurende eenige seconden de artisten belet hun rede te vervolgen. Een dergelijke interruptie hindert minder dan men denken zou. De artisten wachten zich wel van - gelijk dit bij ons geduld wordt - uit hun rol te vallen en buigingen voor het publiek te gaan maken. Zij blijven in de houding, waarin het applaus hen verraste, en, wanneer zij hun rede voortzetten, dan vloeit de stroom, die van de zaal naar het tooneel en van het tooneel naar de zaal gaat, des te levendiger; dan kloppen aan deze en gene zijde van het voetlicht de gemoederen slechts nog wat warmer dan te voren.

Zou het waar zijn wat de ongeluksprofeten voorspellen? Zal de democratische strooming onzer eeuw, vroeg of laat, ons voeren naar een tijd, waarin wat wij thans schoonheid, grootheid, genie noemen minder in eere zal zijn? Moet de verheffing van het maatschappelijk gemiddelde noodzakelijk gepaard gaan met een verlaging van hetgeen uitsteekt? Zal eenmaal de middelmatigheid op den troon zitten en ons de wet stellen? Ik weiger vooralsnog het te gelooven. En ik zal in dat ongeloof volharden, zoolang in het land der democratie bij uitnemendheid werken als *Severo Torelli* worden gewaardeerd en toegejuicht. Hoe vaak het hedendaagsche Frankrijk hen, die het liefhebben en zijn grootheid wenschen, hebbe teleurgesteld,

telkens schenken wij het weêr ons vertrouwen, telkens brengen wij het onze hulde als aan het land waar de beschaving zich in de smaakvolste vormen hult, en zetten wij ons aan zijn voeten om te luisteren naar de beurtelings frissche en teedere, maar steeds welluidende klanken, welke een goede genius het op de lippen legt.

J.N. VAN HALL.

Gedichten van H. Binger.

I. Bij een graf, aan de levenden.

Telkens als een er ontvalt
Aan den kring rondom u heen
Is 't alsof uw bloedstroom stalt,
Vaart een siddring door uw leên.

Van den killen ademstroom,
Die verwelkte blaadren vat,
Afslaat van den levensboom,
Huivert ook 't gezonde blad.

Morgen kwijnt ook 't frissche lof.
Vlaag op vlaag - en 't wervelt neêr
En verliest zich in het stof:
Stervling! spreek, wat zijt ge meer?

't Blad, waarmeê de luchtgolf speelt,
Om het blindlings weg te slaan:
Mensch! is dit uw spiegelbeeld,
Einde en lot van uw bestaan?

Is dit al wat gij vergâart,
Wenschen, hopen, bidden moet -
Dat ge wegmolmt onder de aard,
En er nieuwe levens voedt?

Leeft ge voor een ademzucht?
Tart ge orkaan en zonnevuur,
Om een wisselspel der lucht,
Tot behoudnis der natuur?

Leeft ge voor uzelf dan niet?
Leeft ge, als 't blad, één jaargetij,
Voor den stam, waaraf gij vliedt,
En die eens vermolmt als gij?

Leeft ge, als 't blad, om 't voedend ooft,
Of om 't liefelijk gebloemt,
Dat, als gij, wordt weggeroofd?
Leeft ge, als 't blad, tot stof gedoemd?

't Blad, waarmeê de luchtgolf speelt,
Om het blindelings weg te slaan:
Mensch! is dit uw spiegelbeeld,
Einde en lot van uw bestaan? -

Sterveling! neen, sidder niet
Wen de vlaag de blaadren velt;
Hij, die zon en storm gebiedt,
't Schijnbaar doode in bloei herstelt,

't Levensuur van 't blad bepaalt
En 't getijde van den boom,
Hij, wiens reegling nimmer faalt,
Paait u met geen valschen droom.

Hij bepaalde uw wording-uur,
Hij bepaalt uw stervenslot.
En de Schepper der natuur
Schiep u niet zichzelf ten spot;

Want uw wezen is uw geest,
Die uw stof niet toebehoort,
Opkiemt, opgroeit in uw leest,
Voor een ander levensoord.

Al het aardsche moet vergaan,
Heel dees dwaalster spat te gruis;
Licht uw ziel geen toekomst aan,
Komt zij niet heur oirsprong t'huis:

't Menschdom heeft geen reedlijk doel,
Arbeid, kennis geen waardij,
't Aardrijk is een helsche poel
En het aanzijn martlarij.

Sterveling! neen, sidder niet.
Vraag niet: ‘waar?’ Vraag niet: ‘waarvoor?’
Schoon hier 't leven u ontvliedt,
's Levens vrucht gaat niet te loor.

II. Donder en bliksem.

Als donkre donderwolkkolossen
Met balderend geweld
Hun koppen op elkander botsen -
Waarom zoo bang ontsteld?

Van 't buldren hebt ge niets te duchten,
Het deert uw huis noch hof.
Van louter bolle wolkgeruchten
Nooit iemand letsel trof.

Wat ducht ge? - 't Zijn de tongespitsen
Der stille bliksemslang,
Die uit heur schuilhoek neêr komt flitsen
Met slinkschen kronkelgang.

Geen holle donder is te vreezen,
Al beeft ge van 't misbaar;
Een fijne bliksem is een wezen,
Waarvoor u God bewaar.

III. De helper.

Twee kikkertjens waren verliefd van mekaâr
   En konden mekaâr niet krijgen.
Hen scheidde een hooge steenen muur;
   Zy konden er niet van zwijgen.

Zy klaagden, zy kwaakten zoo naar by nacht,
   En zaten by dag te druilen.
Zy waren doorschijnend van minnepijn
   En smolten weg van 't huilen.

Het manneken was al zoo vaak den muur
   Een eindweegs opgekropen,
Maar buitelings weêr in 't klibber kroos
   Wanhopig afgedropen.

De kikkertjens zaten ellendig in 't riet,
   Wreed liet de waereld hen stikken.
De nacht werd kwaad van 't aaklig misbaar,
   Hun zenuwziek kwaken en snikken.

Een eiber, op 't hooge famieljehuis,
   Door 't rusteloos leven maken
Geplaagd, gehinderd in zijn rust,
   Lag wakker, te broeien op zaken.

De schatdrager[1)] was, door zijn stand en zijn blik,
   Op de hoogte van al wat er omging,
Begreep de kikkernatuur op een prik,
   Zijn grootheid bestond van den stomling.

Daar vliegt een idee in zijn snedigen kop,
   Een aardige spekulatie;
Er lokt een prachtig affairetje in
   Die kikkerlamentatie.

1) Van ‘ooievaar,’ volgens VAN DALE.

De morgen kriekt. De baas op de been,
   Hy lispelt met zijn vrouwtjen,
Klapwiekt, strijkt neêr, marcheert naar de sloot
   En sist: ‘Pst! luister eens, boutjen!’

De kniesoor komt, van den uchtendgroet
   Verrast, uit zijn hoekjen schieten;
Hy spalkt zijn schelvischoogen op
   En wipt door de ridslende rieten

En bidt: - ‘o, heerschap! zoo machtig en vroom,
   Gy hoordet wis ons kermen.
Help, help ons uit verdriet en nood.
   Och! wil u ons beider ontfermen!’ -

‘Ja, ventjen! wy hebben je snikken verstaan
   En komen je tranen stelpen;
Wy zijn met jou en je schatjen begaan,
   En willen je liefderijk helpen.’

- ‘Is 't heusch, edel heer? Godlof! wat geluk
   - Zoo slaat het manneke aan 't juichen -
Mijn redder! wy zullen ons leven lang
   U dank en eer betuigen.’ -

‘Kom, kom! - fleemt de ooievaar - blijf bedaard!
   Geen dankkompliment onder vrinden.
Ik help je dien leelijken muur overheen,
   Om jou met je schat te verbinden.’

Mèt beurt zijn snavel den kikker op
   En voert hem in liefjens slootjen.
Het vrijstertjen huppelt, valt d' eiber te voet,
   Het vrijertjen geeft hem een pootjen.

En de heilbode preêkt: ‘God zegene u beî.
   Leeft vroolijk en zijt vruchtbaar!’
Plechtstatig klept hy weg door 't ruim
   En maakt er zijn weldaad ruchtbaar.

Welras toog 't heerschap met heel zijn stoet
   Ter luchtkuur naar Afrijken.
De lent kwam terug en de eiber meê,
   En liep naar zijn vriendtjens kijken:

‘Dag, lievertjens, dag! daar ben ik alweêr.
   Is alles hier goed in orden?
Nu sterft jullie wis niet meer van verdriet?
   Wat bent jullie vet geworden!

En kindertjens ook? - Lieve deugd! wat een troep!
   Wel, jongens! wat lekkere dikkerts!’
- ‘Hoezee! wees welkom, edel heer!’ -
   Zoo jubileeren de kikkers.

De woekeraar zet een hoogen krop,
   Om de aardige spekulatie,
En hapt zijn vriendtjens heerlijk op
   Met al hun generatie.

Van 't Merelnestje.

Grootmoeder zat in 't zonneken,
Dat al zijn glansen door 't venster goot,
Met Pauwken en klein Janneken,
Geklaferd op haren schoot.

Dat ging er weer van vertellen!
Al was ze, och arme! den adem kwijt,
De plagende kroezelbollen
En lieten haar geen respijt.

Zoo dikwijls reeds was ‘t Varken
Gekomen met zijnen langen snuit,’(*)
En toch was 't immer: ‘Och, Grootje!
Nog eentjen, en dan is 't uit!’

Maar, - goed voor Grootjen! - iets anders
Was er, dat plots hunne aandacht trof:
‘Zie! zie! wat groote vogel,
Daar buiten, in onzen hof!’

- ‘Ja, kinderkens, dat 's de merel,
Die elken morgend zoo liefelijk fluit,
Als ge nog ligt in uw beddeken,
En pas uwe oogskens ontsluit.’

(*) Te Antwerpen besluiten alle kindervertellingen onveranderlijk met het rijmken:

‘En daar kwam e varken met 'nen langen snuit,
En 't vertelsel is uit.’

- ‘Een merel die kan fluiten!...
Och! allerliefste Grootemoc!
Vertel ons eens wat van de merel!
Wij zullen zoo braaf zijn, toe!’

- ‘Nu, zie, hoe ze hippelt en trippelt,
Tak op, tak af, en langs den grond!
Ze zoekt er naar mos en strootjes,
En blaadren en lappekens rond.

En ze pakt die in haar beksken,
En vliegt er gedurig af en aan,
Daar ginds mee naar den hofmuur,
Onder de klimopblaân.

Daar bouwt ze een nestjen. En morgen
Komt er de moeder-merel in,
En legt er heure eikens, en broeit die
Met echte moedermin.

Daar broeit ze; en op een taksken
Zit vader-merel terwijl, en fluit;
En, als de eikens genoeg bebroeid zijn,
Kipt ze heur jongskens er uit.

Die kunnen niet loopen of vliegen,
Maar liggen daar, och! gansch paddebloot,
En zouden van kou verstijven,
En sterven van hongersnood,

Als 't moederken ze onder haar vleugels
Niet stopte en koesterde dag en nacht,
Als de vader niet altijd uitvloog,
En hun eten en drinken bracht.

Zoo groeien ze allengs; zoo krijgen
Ze stoppels en pluimen, en kruipen omhoog,
En zien naar de wijde waereld,
Met stout en gulzig oog.

Dan, eindelijk, slaat de vlugste
Zijn vleugels uit, en waggelt heen;
En allen fladderen 't nest uit,
En laten er de oukens alleen.

En die, och armen! vliegen
Om 't leêge nestjen op en neer,
Droef-krijtende achter hun jongskens;
Maar geen en keert er weer!'

Hier zweeg het Grootjen. Er rolde
Een dikke traan langs heure wang;
En de kleintjes vielen mede
Aan 't schreien, luid en bang.

Dan zij, heur tranen wisschend:
'Och, mijn lieve engeltjes, grijst toch niet,
Omdat ge Grootje somwijlen
Eens wateroogen ziet!

Ik dacht maar: bij de menschen
Gaat het als bij de vogeltjes. Ach!
Eerst is het huis vol kinderen,
Vol leven en blij gelach;

Dan groeien ze; en, 't een na 't ander
Vliegen ze ver van 't nestje heen,
En laten er eindelijk de oukens
Doodstil en treurig alleen!

Zoo ging uw moeken, zoo gingen
Uwe onkels en tantekens, achter elkaar,
En wij....' Maar 't snuggere Pauwken:
'Neen, Grootje, dat 's niet waar!

Want ze koopen dan allengskens
Ook zoete kleine kinderkens bij,
Die komen bij Grootje spelen:
En die kinderkens, dat zijn wij!'

En de beide kleinen sloegen
Hunne armkens om Grootmoeders hals,
En streelden, en koosden, en kusten
Ze, och God! zoo lang, zoo malsch.

En 't was of nooit het zonneken
Door 't venster lachender glansen goot,
Dan die er dansten om 't Grootje,
Met heur kleinzoons op den schoot.

Antwerpen 1883.
JAN VAN BEERS.

Letterkundige kroniek.

Brieven aan Minette van Nellie. *Met een voorwoord van* Gerard Keller. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg, 1884.

‘Het is in Indië in sommige kringen mode geworden op Nederland te schimpen’ - schreven wij in een vorige Kroniek.

In een harer uit Batavia gedagteekende *Brieven aan Minette* laat N e l l i e , sprekende over de Indische conversatie, zich over deze gewoonte aldus uit:

‘Merkwaardig zijn de onderwerpen, die *periodiek*, zou ik bijna zeggen, ter tafel worden gebracht in kringen, waarin de rechtschapenheid nog niet de zachte trekken heeft aangenomen der humaniteit. Bijzonder kwaad gesproken van personen wordt er wel niet; maar met een zeker kwaadaardig welbehagen wordt er gesmaald op onze regeering, onzen Vorst, ons land met zijn bewoners en zeden....

.... De opmerking, die ik gemaakt heb is deze: dat het meest gematigde en kalme oordeel over onze regeering - al luidt het afkeurend - wordt uitgesproken door mannen, die als menschen en burgers zich het best onderscheiden.

.... Uit den mond van werkelijk beschaafden, hetzij door afkomst of opvoeding, hetzij door eigen streven, vernam ik nooit een laatdunkend oordeel over het vaderland met zijn zeden en gebruiken.’

Neemt reeds deze eenvoudige mededeeling voor de schrijfster in, wij zijn er van overtuigd dat een nadere kennismaking den eersten indruk zal bevestigen, en de ingenomenheid weldra in warme vriendschap zal doen overgaan.

Uit het voorwoord van Gerard Keller vernemen wij, dat deze brieven het eerst in het *Soerabaiasch Handelsblad* zijn verschenen. Wij begrijpen dat de heer Keller toen hij ze allen nog eens achter elkander gelezen had, uitriep: ‘Hoe jammer, dat ze in een courant stonden!’ Wanneer wij op onze beurt verklaren, dat zij inderdaad veel te goed zijn om enkel voor vluchtige courantenlectuur te dienen, dan gevoelen wij, dat dit nog maar een betrekkelijke lofspraak is. Wij willen het dan ook niet daarbij laten, maar ons gunstig oordeel gaarne wat nader ontwikkelen en met aanhalingen staven. Aan de omstandigheid dat wij te doen hebben met het werk van een vrouw, van een blijkbaar zeer beschaafde vrouw, van een vrouw met een fijnen smaak en een helderen blik, maar die niets heeft van een blauwkous, hebben wij het te danken, dat wij nu eens geen ontevreden declamaties over Indische toestanden, geen op hoogen toon uitgesproken vage beschuldigingen tegen het bestuur in Indië en in het Moederland te lezen krijgen.

Wie in onze Oost zijne illusiën, zijn vatbaarheid voor liefelijke indrukken, zijn gaaf van bewonderen moge verloren hebben, niet de schrijfster van deze brieven. Wij zijn overtuigd, dat velen over de ontboezemingen van dit ‘opgewonden standje’ de schouders zullen ophalen. Wij voor ons aarzelen niet te bekennen dat wij de vijf en twintig brieven, welke dezen bundel vormen, met warme belangstelling en met groot genot hebben gelezen. De schrijfster moge in het bezit zijn van een levendige phantasie, zij moge dwepen en droomen en dichten (tusschen twee haakjes: waar zij tot maat en rijm haar toevlucht neemt, hebben wij minder reden tot bewondering dan waar zij ‘proza-dichteresse’ blijft), dit belet niet dat zij met onbenevelden blik goed heeft rondgekeken, en de vrucht daarvan, op ongezochte wijs, in menigen practischen wenk, menige menschkundige opmerking heeft weten neêr te leggen.

Nellie sluit de oogen niet voor wat er leelijks, ongezonds, voor wat er slechts in de Indische maatschappij te vinden is, maar toch richt zij haar blik bij voorkeur op de zonzijde der dingen. En hoe wordt zij daarvoor beloond! Zij heeft zich den raad herinnerd van een ouden vriend: ‘Ga de wereld in met het voornemen om meer te willen geven dan te ontvangen, en gij zult meer ontvangen dan gij ooit hadt durven denken.’

Men had haar, op haar reis naar Baiavia ernstig verzekerd, dat er in Indië *niets* is, en zij had daarover zitten peinzen.

‘Er is in Indië *niets*. Wat verstaan de menschen onder *iets?* Conversatie? Pretjes? Ik heb geleerd tevreden te zijn zonder één van beide; het gemis daarvan zal mij niet hinderen. Verstaan zij onder *iets* wellicht vriendschap, hartelijkheid, sympathie? Ja dat zijn dingen, waar het menschenhart niet buiten kan, ook het mijne niet; - en het was alsof er een koud insect over mijn hart kroop, bij de gedachte aan het land der vreemdelingschap, waarin ik jaren lang zou rondwandelen en wellicht vreemdelinge blijven...’

Maar die gedachte kwelde haar niet lang. Zij was er van overtuigd dat zij in Indië *iets* vinden zou, en zij schreef dan ook, na hare aankomst, deze blijmoedige woorden:

‘Ik geloof, dat iedereen iets vindt waar hij iets vinden wil, en dat *zij* het meest te beklagen zijn, die werkeloos wachten, totdat hetgeen zij *iets* noemen, hun op een zilveren presenteerblaadje wordt thuis gebracht.

Een nieuwe wereld, een nieuw maatschappelijk leven lagen vóór mij, voor *mij*, die van de wereld en het leven nog zoo weinig wist, als een opengeslagen boek lagen zij daar en ik had zoo goed als ieder ander het recht, er in te bladeren en te lezen. En wie er trouw en oplettend in leest, mij dunkt, hij vindt wel iets om en hoofd en hart en eigen leven mede te vullen.’

Intusschen ontveinst zij zich niet, dat zij, als vrouw, van het Indische leven geen volledig beeld zal kunnen verkrijgen. ‘Wij vrouwen - zegt zij - krijgen niet alles te zien. Maar zien wij goed, wàt wij zien? Dat is de vraag. En ik meen te mogen beweren, dat wij, in het algemeen, de wereld zien nu eens door den rooskleurigen sluier van ons gevoel, dan weder door het donkere floers onzer kleingeestigheid.... Onbekend met staatkunde, staathuishoudkunde, staatsmanskunst, ontsnapt ons veel wat van wezenlijk belang is in de huishouding van volk en staat en menschheid; maar des te beter tehuis op het gebied van hart en gemoed, zien wij veel wat voor den grover bewerktuigden man verborgen is.’

Wat zij van het leven te Batavia gezien en gehoord heeft, de gedachten, die dat leven bij haar heeft opgewekt, zal zij hare vriendin Minette, te goeder trouw, verhalen.

‘Men heeft slechts een greep te doen in dat volle leven en aan elken vinger blijft een bont en boeiend Oostersch sprookje hangen - zou men denken. En na een kort verblijf in de tropen vraagt men zich af, of er wel ééne maatschappij ter wereld bestaan zou,

waarover zulk een waas van doodsche eentonigheid, van troostelooze ledigheid, van reddelooze verbrokkeldheid ligt als over de Indische?'

En verder:

'Wij mogen Indië's natuur bewonderen, de Indische leefwijze aangenaam, de Indische tafel onovertrefbaar vinden, wij mogen hier de hartelijkste en teederste banden aanknoopen, - het helpt alles niet; het gevoel van vreemdelingschap, van *niet thuis* zijn, is niet weg te redeneeren; met duizenden vezelen van herinnering, gewoonte, betrekkingen blijven wij aan het vaderland verbonden; en, wee ons! zoo de tijd de eene vezel voor, de andere na, doorsnijdt, voelen wij ons nergens thuis....

Voeg daar nu bij dat de eb en vloed van het komen en gaan nergens zoo voelbaar is als in Indië, waar men kennissen maakt, vriendschap sluit, ja zelfs huwelijken aangaat met de zekerheid schier, dat de scheiding aanstaande is; waar men niet door afstanden van een paar uur, maar van dagen, weken, maanden soms, gescheiden wordt van zijn dierbaarste betrekkingen; waar de ouders gedwongen zijn hunne kinderen los te laten uit hunne armen, en ver, ver weg te zenden over den oceaan; kortom, waar niets bestendig is dan de verandering en de verandering zelve eentonig; - voelt gij, Minette, dat onze maatschappij niet anders kan zijn dan verbrokkeld? Ik geloof, en gij ook, dat ieder gezond menschenhart van nature warm en gevoelig is; en zoo wij die naar Indië gaan en hier een tijdlang blijven, dikwijls eindigen met onverschillig en gevoelloos te worden, meen ik, dat dit voor een deel moet toegeschreven worden daaraan, dat er hier van onze zedelijke kracht meer werd gevergd dan waartoe zij in staat is.'

Straks weer vindt ge een dichterlijke bladzijde over de Indische dierenwereld:

'Is het een dauwdrop, die midden op den dag fonkelt in den kelk der roos?... Een gouden tor heeft zich neergevleid in den gloeienden kelk, een levend zonnetje op een bed van purperen wolken. - Zie, zie de vlinders, indien uw oog ze volgen kan! Levende, zwevende gedichtjes, illusiën der natuur, glijden zij op en neder langs de zonnestralen, baden zich in licht en warmte, strijken dartel neder in den kelk der schoonste bloemen, lezen den honig uit hun hart, de zoete droomen uit hare ziel en fladderen weder henen, vreugde ademend, glans verspreidend! - Een vlinderleven - een dichterdroom!'

Wij zouden nog veel willen citeeren, de keurige bladzijden over de Indische conversatie en de kwaadsprekerij, de schildering van een Oosterschen nacht, de beschrijving van het Waterloo-plein en den plantentuin te Buitenzorg, - maar wij staken onze aanhalingen. De frissche, blijmoedige, dichterlijke toon van deze brieven zal het koor van klagers en pruttelaars, dat schier met elke mail uit Indië tot ons overwaait, wel niet kunnen overstemmen, maar als afwisseling van dien eentonigen klaagzang - een soort van gamelangmuziek zonder het droomerig poëtische dat deze onderscheidt - zullen Nellie's opwekkende brieven ongetwijfeld in menig hart weerklank vinden.

Uit den laatsten brief vernemen wij dat de correspondentie slechts tijdelijk geschorst is. Dat is een goede tijding. Moge Nellie, te midden van de apathieke Indische maatschappij, haar geestdrift, haar veerkracht behouden, en mogen wij uit nadere brieven bespeuren dat haar blijmoedige levensopvatting, haar heldere blik en haar warm hart onder het tropisch klimaat niet hebben geleden.

***Onze hedendaagsche letterkundigen met bijschriften van* Dr. Jan ten Brink. 5*e aflevering*. Jan Jacob Lodewijk ten Kate. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.**

Aan den dichter ten Kate is de vijfde aflevering van *Onze hedendaagsche letterkundigen* gewijd. Wanneer wij ons haasten deze nieuwe aflevering aan te kondigen, dan is het niet alleen om onze Kroniek zoo actueel mogelijk te houden, maar vooral ook omdat wij het onzen plicht achten de onderneming te steunen van den heer Henri J. Stemberg, een Nederlandsch uitgever, die, hoewel tot de jongsten van het gild behoorende, door zijn onvermoeide werkzaamheid, door den goeden smaak waarvan zijne uitgaven getuigen, en door zijn ondernemingszucht een geducht mededinger dreigt te worden voor zijne oudere en gunstig bekende collega's[1]. Zoowel wat de materiëele uitvoering als wat den inhoud der bijschriften betreft, behoeven *Onze hedendaagsche letterkundigen* voor hunne modellen in het buitenland, gelijk bijv. de ook

1) Onder het nazien der proef van deze Kroniek vernemen wij met deelneming den dood van den ondernemenden jongen man. Hij overleed den 16en November jl., slechts 28 jaren oud.

hier te lande zeer bekende ‘Galerie Contemporaine’ niet onder te doen.

Het voortreffelijk uitgevoerd portret (photographie van Goupil naar een cliché van Wegner en Mottu te Amsterdam) geeft ons den ‘hedendaagschen’ ten Kate te aanschouwen. Wanneer wij niet wisten dat er aan deze uitgaaf reeds groote kosten verbonden zijn, dan zouden wij den uitgever in overweging willen geven, om van onze oudere letterkundigen ook eens, al ware het slechts in houtsneê, een afbeeldsel uit vroegeren tijd te schenken.

Het bijschrift van Dr. ten Brink is zakelijk, en geeft ons onder anderen over het genootschap ‘Oefening kweekt kennis’, dat ten Kate reeds in 1835 als vijftienjarigen knaap zag optreden, over den tijd toen de dichter met Winkler Prins de ‘Braga’ redigeerde, wetenswaardige bijzonderheden.

Bij ‘de Schepping’, het gedicht, dat onder de oorspronkelijke poëzie van den dichter eene eereplaats inneemt, staat Dr. ten Brink terecht wat langer stil. Niet zonder voorbehoud echter zouden wij zijne bewering willen nederschrijven, wanneer hij, na ten Kate's theologische overtuiging als ‘uiterst gematigd’ te hebben gekenschetst, zegt: ‘*De Scheppîng* is hoofdzakelijk bestemd voor de geestesen geloofsverwanten van den poëet. Zij, die niet terstond overtuigd worden, dat ten Kate's poging, om de getuigenis van Genesis I te verzoenen met die der aarde zelve omtrent hare wording, geslaagd is, missen het rechte genot van dit meesterlijk gedicht.’

Over een deel van ten Kate's dichterlijken arbeid, de onafzienbare reeks zijner vertalingen in poëzie, loopt Dr. ten Brink wel wat luchtig heen. Voor velen toch ligt juist in deze gedichten ten Kate's groote verdienste. Dat hij reeds als student uit het Zweedsch vertaalde, en later Fransche, Engelsche, Duitsche, Italiaansche, tot Hongaarsche dichters toe in het Nederlandsch overbracht, is bekend. Of een bepaald beginsel de keus, welke hij uit de uitheemsche poëzie deed, bestuurde, valt moeilijk na te gaan. Een liefelijk gedicht, zacht religieus getint, zal hem wel bij voorkeur hebben aangetrokken, maar voor het overige zien wij hem bij de heroën der dichtknnst van alle landen en alle tijden, bij Shakespeare, Tasso, Dante, Tegner, Goethe, Schiller, Lamartine, Hugo te gast gaan, en van de kleinere lyrische dichters die stukken vertalen, welke voor twintig jaar in elke bloemlezing gevonden werden, als *l' Ange et l'enfant, Le petit Savoyard, La chute des feuilles, La jeune*

Captive en dergelijke. Dat hem daarbij zijne buitengewone gemakkelijkheid van versificatie groote diensten bewees, spreekt van zelf; in zoetvloeiendheid en welluidendheid zoeken deze gedichten hun wederga. Maar diezelfde gave om, als het ware improviseerend, vloeiende gedichten op het papier te werpen, doet aan de getrouwheid, de kernachtigheid der vertolking niet zelden afbreuk. Vele van de door ten Kate vertaalde gedichten hebben van haar eigenaardig karakter, van haar kleur meer verloren dan voor een dergelijke vertaling mag worden toegestaan.

Eén voorbeeld uit velen grijpen wij op den tast. Wanneer Chénier *La jeune Captive* laat vragen:

> Hélas quel miel jamais n'a laisaé de dégoûts?
> Quelle mer n'a point de tempête?

dan verwatert ten Kate deze beelden tot de volgende:

> Waar is de blauwe lucht, daar nooit een wolkjen broedt?
> En ach, wat roosjen heeft geen doornen?

Doch wij zouden vergeten, dat wij hier geen critiek van ten Kate's poëzie wilden schrijven, maar enkel een waardeerend woord over dit letterkundig bijschrift, dat ons in korte, maar duidelijke trekken de verdiensten schetst van een begaafd dichter.

***Richard Wagner*, Zijn Leven en zijn Werken, geschetst door Mr. H. Viotta. Sneek, J.F. van Druten, 1883.**

Prof. A. Pierson noemt in de voorrede van zijn onlangs verschenen nieuwe studiën over Kalvijn, ‘de apologie het graf der eerlijkheid, omdat zij, te goeder trouw, zichzelf misleidt ten aanzien van de beteekenis der verschijnselen, die de critiek onder de oogen heeft te zien.’

Het boek van den heer V i o t t a over Richard Wagner, dat thans, in vijf afleveringen compleet, is verschenen, is een soort van apologie. Van den vurigen Wagner-bewonderaar, die aan zijn vereering van den grooten Meester meermalen, o.a. ook in dit tijdschrift in een opstel over *Parsifal* (Gids van Juli 1882), lucht gaf, was wel niets anders te verwachten. Toch erkennen wij gaarne dat de schrijver in zijn bewondering de grenzen van den goeden smaak

niet is overschreden en zich vrij heeft weten te houden van die ‘ueberschwängliche Lobhudelei’, waardoor in Duitschland de Wagner-enthousiasten zich vaak belachelijk plegen te maken, en aan de zaak, welke zij heeten te dienen, schade doen. De heer Viotta heeft in het bestek van 248 bladzijden, zoowel van het veelbewogen leven van zijn held, als van den inhoud zijner groote dramatische werken en van zijne voornaamste geschriften een heldere, boeiende en nagenoeg volledige schets gegeven. Wij rekenen hem dat als een niet geringe verdienste toe - een verdienste die wij vooral hoog stellen ten opzichte van Wagners geschriften, welke breedsprakig en voor een niet-philosophisch brein niet steeds even duidelijk, over moraal, politiek en wat niet al zooveel en zoo velerlei bevatten, dat het vaak moeilijk valt tot ‘des Pudels Kern’ door te dringen en een helder begrip te krijgen van datgene, wat meer direct op de muziek en het muzikale drama betrekking heeft.

De heer Viotta merkt op, dat Wagner's geschriften vermoedelijk achterwege zouden zijn gebleven, wanneer hij reeds aanstonds in de gelegenheid geweest ware om door zijne kunstwerken tot het publiek te spreken. Toen zij omstreeks 1859 verschenen, was van Wagner's opera's alleen nog maar *Tannhäuser* in Dresden en in enkele andere kleinere steden ten tooneele gebracht. De stoute theoriën, welke Wagner in zijne geschriften verkondigde, de uitdagende toon, dien hij daarin aansloeg, waren wel geschikt om opzien te baren, vooral toen mannen als Brendel, Redacteur der ‘Neue Zeitschrift für Musik’, Hans von Bülow e.a. hem krachtig bijvielen. Toen in 1870 ter gelegenheid van Beethoven's honderdjarigen geboortedag zijn geschrift ‘Beethoven’ verscheen, hadden verschillende opera's (Lohengrin, die Meistersinger, Rheingold) reeds zijn roem voor goed gevestigd. Dit geschrift, waarvan in Viotta's werk geen melding wordt gemaakt, bevat o.a. de merkwaardige verzekering dat Schopenhauer de wijsgeer is, die het wezen der muziek het diepst heeft opgevat. Wanneer men nu weet dat Schopenhauer, in zijn ‘Parerga und Paralipomena’, Rossini prijst om de diepe verachting, waarmede hij den tekst pleegt te behandelen, dat diezelfde Schopenhauer een mis zoo heerlijk vindt, omdat de woorden eigenlijk niets beteekenen, en dat hij de melodie bij het gebraad, de harmonie bij de saus vergelijkt, - dan is dit zeker niet geschikt om van die diepe door Wagner geprezen opvatting een hoog denkbeeld te geven.

Men zou om deze en dergelijke uitspraken, welke niet op zichzelf staan, de theoretische werken van den grooten meester terzijde willen schuiven, en zich alleen met zijne opera's of muziek-drama's bezighouden, wanneer niet de Wagnerianen ons trachtten te beduiden, dat men, om het rechte genot te hebben van de Wagnersche muziek, die geschriften moet hebben bestudeerd en den inhoud daarvan in zich moet hebben opgenomen. Door dergelijke eischen te stellen hebben de Wagner-vereerders een deel van het publiek, in plaats van het tot den Wagnercultus te bekeeren, veeleer van Wagner vervreemd.

Laat ons aanstonds constateeren, dat de heer Viotta zich in dit boek aan dergelijke beweringen niet schuldig maakt.

Toch verloochent het geschrift zijn apologetisch karakter niet. De wijze, waarop de brochure *das Judenthum in der Musik* door hem wordt in bescherming genomen, de verdediging van het zoogenaamde 'Lustspiel in antiker Manier', *Eine kapitulation*, en de verheerlijking van Wagner's huwelijk met Cosima Liszt, de gescheiden echtgenoote van zijn vriend Hans von Bülow, toonen genoegzaam, dat de begaafde schrijver zich inderdaad, om Pierson's woorden te gebruiken, 'te goeder trouw misleidt ten aanzien van de beteekenis der verschijnselen, die de critiek onder de oogen heeft te zien.'

> C'est ainsi qu'un amant, dont l'ardeur est extrême,
> Aime jusqu' aux défauts des personnes qu'il aime.

Toch zal, waar het enkel om de feiten te doen is en om een getrouw résumé zoowel van Wagner's geschriften als van den tekst zijner opera's, Viotta's met zorg bewerkte schets menigeen een welkome leiddraad zijn. Als zoodanig bevelen wij het gaarne, en zonder voorbehoud, aan.

Gedichte von Felix Dahn. *Zweite Sammlung*. Dritte Auflage. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1883.
Gedichte von Hans Hopfen. *Zweites Tausend*. Berlin, A. Hofmann en Comp., 1883.

De jubelklanken, welke op het eind van September van dit jaar de inwijding van het gedenkteeken op het Niederwald bege-

leidden, hebben ook bij ons instemming gevonden. Wij hebben, welke overigens onze sympathiën of antipathiën mochten zijn, er de machtige uiting in gezien van een volk dat fier is op de met groote en bloedige offers verkregen eenheid, en dat die eenheid wil bewaren, niet door te dreigen met het zwaard, maar door, in het volle bewustzijn van zijn kracht, het zwaard in rust houdend, zich te herinneren, h o e het geworden is wat het is.

Een zestal weken later vierde een groot deel van Duitschland, wederom met den grijzen keizer aan het hoofd, een ander feest, door honderdduizenden in andere landen mede op verschillende wijze met geestdrift gevierd: de herinnering aan een andere zege van niet minder heilrijke en ver strekkende gevolgen. Maarten Luther, dien wij die zege danken, heeft ons in zijn *Ein feste Burg ist unser Gott* een lied nagelaten, zoo vol edele beginselen, zoo krachtig in zijn voegen, zoo den echten toon aanslaande en vasthoudende van het religieuse volkslied, dat het als een model kan dienen voor alle tijden.

F e l i x D a h n , den begaafden dichter, die ook door zijne voortreffelijke historische romans ten onzent een goeden naam heeft, moet bij die beide feesten het hart hoog geklopt hebben. Naar zijne gedichten te oordeelen, bezit de Koningsberger hoogleeraar al de degelijke eigenschappen van den Duitschen stam. Gedachten, als in zijn ‘Hausspruch’ zijn neergelegd, teekenen den ‘biederen’ Duitscher:

> Aus eignen Geistes Fleisz und Kraft
> Hab' ich dies Haus empor geschafft,
> Mit süszem Weib und lieben Kinden
> Darin ein freudig Heim zu finden.
> Von Blitz und Wetter sei's verschout,
> Von lichten Geistern sei's bewohut:
> An Zucht und Sinn und Sitte rein, -
> Ein Haus der Ehre soll es sein,
> Wen birgt sein Dach, dem sei beschieden
> Des Leibes Heil, der Seele Frieden,
> Und deutsch, bis dieser Quader birst,
> Deutsch sei's vom Grund bis an den First.

Als zijn huis zijn ook Dahn's gedichten ‘Deutsch vom Grund bis an den First.’ Te sterker treft het daarom, in de

‘Spanische Romanzen,’ een echo op te vangen van een der chansons van Alfred de Musset. Of wie herinnert zich niet aanstonds bij de regels:

> Habt ihr gesehn in Barcelona
> Das schönste Weib im Abendland?,

den bekenden aanhef uit '*l'Andalouse* van de Musset:

> Avez-vous vu dans Barcelone
> Une Andalouse au sein bruni?

Wanneer in Duitschland poëzie nog wordt gewaardeerd, dan zullen deze gedichten, waarvan trouwens de derde uitgaaf voor ons ligt, gelezen en gezongen worden in alle Duitsche gouwen. Het lied dat den bundel sluit, *Macte Imperator!* met zijn afwisselende Latijnsche en Duitsche strofen, is dan ook reeds een ‘Burschenlied’ geworden, dat in de studenten-commersen, met begeleiding van bier, luidkeels gezongen wordt. Het leent er zich zeker bij uitstek toe. Hoor slechts dit eerste, dubbele couplet:

> Macte senex Imperator,
> Barbablanca triumphator,
> Qui vicisti Galliam
> Et coronae Germanorum
> Post viduvium saeculorum
> Reddidisti gloriam!
> Heil dir, greiser Imperator,
> Barbablanco, Truimphator,
> Der du Frankreich niederzwangst
> Und der Krone der Germanen,
> Wittwe längst des Ruhms der Ahnen,
> Glanz und Schimmer neu errangst!

Dat Dahn zich bij voorkeur tot het epische genre voelt aangetrokken, bewijst de groote omvang van de rubriek ‘Romanzen, Balladen und Historische Bilder’, maar ook innige lyrische liederen ‘Aus der Jugendzeit’ klinken er, en aan het Vaderland wordt menige krachtige strofe gewijd. Eene der afdeelingen van dezen bundel, ‘Von zwei Königskinden’ getiteld, bevat ook verschillende kleine gedichten, enkele in miniatuur, slechts enkele lettergrepen groot, van des dichters echtgenoote Therese.

Wijl het ons hier enkel te doen is om de aandacht op de bovenvermelde bundels te vestigen, mogen hier eenige aanhalingen volstaan uit gedichten welke ons bijzonder troffen.

Daar hebt ge dien ‘schwungvollen’ aanhef van ‘Jung Sigurd’:

> Jung Sigurd war ein Wikinger stolz,
> Der fuhr in den Sturm mit Lachen,
> Und schwang er die Lanze von Eschenholz,

Da mussten die Schilde zerkrachen;
Die Traube von Chios, das Gold von Bysauz,
Begehrte sein Herz und sein Hammer gewann's, -

of deze ‘stimmungsvolle’ eerste coupletten van ‘Des Mönches Nachtlied.’

Wann alle Stimmen schweigen,
Die laut den Tag gemacht,
Und still im Sternenreigen
Am Himmel geht die Nacht -

Dan schwebt aus duft'ger Ferne
Aus dunkler Wolken Thor,
Der lieblichste der Sterne,
Dein Bild schwebt mir empor.’

welk gedicht aldus eindigt:

Da legen alle Fluthen
Von Welt und Leben sich,
Es löschen selbst die Gluthen,
Die mich verzehrt um dich.

Ich falte meine Hände
Fromm wie ich nie geglaubt:
O Segen sonder Ende,
Auf dein geliebtes Haupt!

Een fraai gedicht, waarvan alleen de ‘Pfirsichwangen’ in het 4de couplet ons niet bevallen willen, is het volgende, dat wij het liefst in zijn geheel aanhalen.

Thamar.

Es ritt ein Ritter über die Heide,
Sein Blick war tief und ernst sein Gesicht:
Da hört' er schrei'n wie in tödtlichem Leide,
Er jagte herzu an den Buschwald dicht.

Dort hatten gebunden drei böse Schächer
Ein Mädchen in buntem, fremdem Gewand:
Hoch blitzte sein Schwert und sie floh'n vor dem Rächer.
Und er sprang vom Ross und zerschnitt ihr Band.

‘O Ariel, Asraël, Bote der Sterne,
O lass mich im Staube zu Füssen dir ruhn,
O nimm meine Seele: wie gäb ich sie gerne!
Gebeut und befiehl, was soll Thamar thun?’

Wie blitzet das Ange, das dunkle, so mächtig,
Wie wallet das schwarze, das bläuliche Haar,
Wie erglühen die Pfirsichwangen so prächtig,
Wie woget die Brust ihr so wunderbar!

Lang liess er den Blick auf dem schönen Haupte
Und flüchtig auch die Rechte ruhn: -
Dann wandt' er sich um, wo sein Rappe schnaubte:
'Zieh' hin und vergiss mich: - das sollst du thun.'

Tot de schoonste en meest karakteristieke gesdichten uit dezen bundel rekenen wij nog de aan von Scheffel opgedragen 'Kreuzfahrerlieder'. Reeds het eerste lied, 'Kreuzpredigt' trekt de aandacht door dezen aanhef:

Auf! ruft es mit Posaunenschallen von Syria bis Thuleland,
Auf, Palästina ist gefallen, Jerusalem in Heidenhand.

Mundus audi Christi vocem!
Piam pugnam indicat:
In fidelium atrocem
Oppressionem increpat.

Geschändet sind die heilgen Stätten, der Roszschweif auf den Oelberg wallt,
Der fromme Pilger geht in Ketten, die Kirche Gottes trägt Gewalt.

Saeva turba paganorum
Mactat agnum iterum:
Blasfemantem ducit chorum
Supra Christi tumulum.

Een geheel andere natuur als van Felix Dahn spreekt uit de gedichten van Hans Hopfen. Is Dahn een idealist en bij voorkeur een episch dichter, Hopfen is realist en vindt zijn kracht in de lyriek. Als dichter staat Dahn ongetwijfeld hooger. Hopfen treedt ons nader, al geven wij toe dat hij soms, in keus van uitdrukking en in wijze van voorstelling, aan het alledaagsche en prozaische meer offert dan noodig en wenschelijk is. Wat aan vele dezer gedichten bovendien eene bijzondere aantrekkelijkheid geeft is de humoristische ader, welke er doorheen loopt.

Ook Hopfen schreef, evenals Dahn, een gedicht bij het betrek-

ken van een nieuwe woning. Inniger, minder plechtstatig dan Dahn, richt hij het vers tot zijne moeder.

Meiner mutter.

Der erste Federstrich im neuen Hause
Sei dein!
So will ich Werkstatt mir und Klause
Zu stillem Glück und guter Arbeit weihn.

Bei Himmelsgunst und Schicksalsschlägen
Reift einer mit der Jahren wohl heran.
Dir aber will sich auch der Mann
Fromm wie ein Kind zu Füssen legen
Und bitten: gib zu dem, was ich begann,
Geliebte Mutter, deinen Segen!

Doch de gedichten, welke ons in Hopfens gemoed den diepsten blik doen slaan, en waardoor wij ons het meest tot hem voelen aangetrokken, zijn die welke bijeengebracht zijn onder den titel: *Gusti*, ter herinnering aan zijn vroeg gestorvene eerste vrouw, Augusta.

Daaronder vindt men diepgevoelde als: ‘Unbewusster Abschied’, ‘Der letzte Tag’, ‘Grübelei’, ‘Widmung’, en dan dit innig schoone:

Traurige weihnachten.

Am Markt erstand ich eine von den Föhren.
Die schmückt ich, wie's der Mutter sonst gelang,
Mit Lichtern, Aepfeln, allerhand Behang
Und baute drum, was jedem soll gehören.

Dan liess ich laut wie sonst die Klingel hören,
Und fröhlich stürmten sie den Flur entlang.
Doch als die Lust am allerlautsten klang,
Schlich ich hinaus, die Freude nicht zu stören.

Die Arme hab ich um die Marmorbüste,
Die ihre schönen Züge trägt, geklammert
Und leise weinend auf den Stein gejammert.

Da fühlt' ich, dasz man meine Kleider küsste,
Sechs Aermchen hielten plötzlich mich umfangen.
Die Kinder waren's, die mir naehgegangen.

Henry Havard. L'Art dans la Maison. Grammaire de l'ameublement. Paris. Ed. Rouveyre et G. Blond.

Dit zoo even verschenen boek is haast een vervolg en uitwerking (in sommige opzichten) van het vóór anderhalf jaar verschenen werk van den helaas in Januari 1882 overleden Charles Blanc: ‘Grammaire des Arts décoratifs, décoration intérieure de la Maison.’

Zooals die twee boeken nu voor ons liggen, vullen zij elkander aan. Het boek van Charles Blanc was streng en ernstig geschreven, een handboek in den goeden zin van het woord. Het gaf duidelijke lessen, zette alle voorschriften eenvoudig uitéén, redeneerde met den lezer, streed tegen allen wansmaak, en gaf sober aan wat te doen was. Het boek miste het pikante, dat men bij de behandeling van het onderwerp verlangt; een zeker verwijt van droogheid en saaiheid hoorden wij dikwijls uit den mond van lezeressen, die het boek hadden ter hand genomen. Daartegenover staat, dat het boek bij een herhaalde en aandachtige lezing zelden teleurstelt, dat gij een precies antwoord er uit kunt ontleenen op allerlei vragen ook van détail, en dat enkele hoofdstukken, bijv dat over onze sloten (la serrurerie) en over de tapijten (met de lofrede op de Oostersche kleuren) zeer bijzonder goed waren.

Al wat nu echter aan de methode van bewerking van het boek van Charles Blanc ontbreekt, vindt gij in het werk van Henry Havard.

De vorm is die eener causerie: alles is losweg opgeschreven, zooals het den auteur het eerst in het levendig en opgewekt hoofd kwam: in het *cadre*, dat hij zich eens gekozen had, lascht hij alles en allerlei in: pikante zetten, aardige anecdotes, historische zinspelingen, citaten, kortom ‘voor elk wat wils’. Havard stelt zich daarbij niet tevreden met u zijn betoog te doen waardeeren: neen, hij gunt u zijn eigen gezelschap: gij praat met hem, schertst met hem, en vooral - als gij het ten minste met hem wilt uithouden - gij bewondert hem, dat hij zulk een ontzaggelijke massa heeft moeten onderzoeken om zulk een boek te schrijven. Die arme voorganger Charles Blanc wordt ieder keer door hem vergeten: op pag. 43 van zijn boek verzekert Havard ons dat hij alles van meet-af-aan zelf heeft moeten beginnen. Eerst op pag. 225 en 234 schijnt het hem in te vallen dat Charles Blanc ook

zoo iets geschreven heeft. Maar het was er dan ook naar! Hier een grove dwaling, dáár een zeer zonderlinge opvatting! Ook Ernest Bosc, die in zijn zoo bruikbare ‘dictionnaire de l'art, de la curiosité et du bibelot’ (1882) al het mogelijke heeft verwerkt, wordt niet eens herdacht.

Hoe het zij: wij moeten Havard nemen zooals hij is. Kunnen wij dan ook in enkele van zijn qualiteiten berusten, dan weet hij ons allerlei verrassingen te bereiden. Ook dit nieuwe boek van zijn hand is der lezing dubbel waard. Vooral de derde afdeeling ‘grammaire de l'ameublement’, waarin de auteur in vijftig stellingen u de verschillende gegevens aan de hand doet om met smaak een huis in te richten, is naar ons inzien voortreffelijk geslaagd. Aan allerlei vraagstukken wordt dáár een aardige oplossing gegeven, en onder de stellingen zelven zijn zeker al zeer gelukkige ingevingen! De beteekenis der horizontale en verticale lijnen, het wezen der beweegbare en beweeglijke decoratie, de zoogenaamde ‘ligne brisée,’ de manie om alles volkomen archaïstisch te willen inrichten, het licht en de kleuren, de waardeering van het *vitrail*, de plaatsing der spiegels, de zorg voor den haard, de afkeer van de kachel, de waarde van 't artistieke ‘désordre’: - al die onderwerpen worden prettig en met veel vuur en geest behandeld.

Wij zouden zoo gaarne onze lezeressen willen op 't hart drukken het boek te koopen. Zelfs als zij het niet willen lezen, is het nog zulk een aardig bezit. Zij behoeven het dan maar te doorbladeren, en al die fraaie illustraties en kleine vignetten eens te bezien. Havard is zulk een slimme vriend der dames. Hij weet wel, hoe zij, bij al haar drukten en bij al de haast om den laatsten roman te verslinden, waarlijk geen tijd hebben serieuse of quasi serieuse boeken in haar brein te verwerken. Doch nu komt hij haar te gemoet: zij kunnen niet weigeren de serie van afbeeldingen (en het zijn teekeningen naar de allerbeste modellen uit Parijs) te bekijken: en ziedaar, onwillekeurig volgen onze dames de les en nemen zij al dìe fraaie vormen in zich op. Het is dan ook niet de minste verdienste van het boek, dat het zich heeft laten versieren door het teekenstift der eerste meesters. Al wat het ameublement van Lodewijk XIV, XV en XVI uitstekends opleverde wordt door Havard met de meeste en gelukkigste handigheid u voor oogen gesteld. Hoekjes van salons worden u voorgetooverd, die u doen droomen: kijkjes in

boudoirs en in studeerkamers u vertoond, die u jaloersch maken: vormen van tafels en stoelen u geleverd, die u mismoedig doen worden over het dagelijksch fabriekwerk, dat wij in onze kamers om ons heên zien.

Inderdaad, men kan hier bij dit onderwerp zoo licht overdrijven. Niet ieder onzer kan meubelen van Boule of Riesener zich aanschaffen, of bronzen van Caffieri of Gouthières krijgen, of zilveren voorwerpen van Berain of Germain machtig worden. Maar wel kunnen wij allen zorgen, dat wij onze huizen gezelliger maken, dan het in den tijd onzer ouders gewoonte was. Wij behoeven niet eens al de uitheemsche of fransche modellen te volgen: wij moeten ons slechts herinneren, dat, waar men binnenhuizen teekent, de benaming ‘Hollandsch’ een eigenaardig karakter aanduidt. Charles Blanc wijst er (zie pag. 199 van zijn boek) uitdrukkelijk op, hoe de Hollandsche schilderijen der 17e eeuw voortreffelijke modellen voor de meubeleering onzer kamers kunnen geven. Er is nog geen betere lichtkroon bedacht dan op het doek van Gerard Dou (‘de waterzuchtige vrouw’) is afgebeeld. Wij hebben eenvoudig slechts weder te doen, niet wat onze vaders, maar wat, onze voorvaders deden. Europa wist het vroeger wel, dat Holland op dit gebied wat beteekende. Toen Lodewijk XVI nog zijn boek schreef of liet schrijven ‘Supplément à l'art du Serrurier’, gaf hij het uit als een vertaling uit het Hollandsch, ‘traduit du Hollandais de Jos. Botterinam.’ Delftsch aardewerk, ‘velours d'Utrecht’, zijn nog altijd gangbare benamingen. Havard zelf heeft haast zijn reputatie gewonnen door studies van wat onze kunst en kunst-industrie in vorige eeuwen opleverde, en de namen der Hollandsche ‘amateurs’ prijken nog altijd op de lijsten van hen, die uitgezochte verzamelingen van alles wat het huis versiert hebben bijeengebracht.

Havard's boek wekke ons weder op ons huis met smaak te stoffeeren. Wie weet of de huiselijkheid er niet bij zal wnnen!

***Marcellus Emants, Godenschemering, een gedicht*. Sneek H. Pijttersen. 1883.**

Wij begroeten met ingenomenheid dit gedicht. Dit is weder hooge kunst. Uit den kring der binnenhuisjes en stillevens voert

Emants ons over in de sfeer der verheven gedachten, der grootsche gevoelens en der stoute beelden. Een ontzettende weemoed komt over u terwijl gij dit gedicht leest. Ons was het te moede, alsof wij bij herstweder door een hoog dennenwoud gingen, terwijl klagend de wind boven onze hoofden door de kruinen der boomen gierde, huilde en loeide.

Wat al sombere gewaarwordingen maken zich dan ook van ons meester, wanneer wij in die Noordsche Edda-sagen ons verdiepen! - Het middelpunt van al die mythen is de droeve mare van Baldur's dood, waarop de ondergang der bestaande wereldorde moet volgen. In de Edda wijst alles naar dat feit heen dat eenmaal zal plaats hebben. Met huiverenden schroom fluisteren allen daarvan. In elken zege-zang hoort gij de zinspeling op dien tragischen afloop. Geen der fragmenten - hetzij uit de godenmythen of uit de heldensagen - verbergt het. De Voluspa voorspelt het, het Wegtamslied herhaalt het, het drinkgelag van Oegir dreunt er van, het Hyndla-lied versterkt slechts de weeklacht, en Bragi's gespreken vangen de echo op.

Emants heeft nu al de trekken en gegevens uit de Edda tot een afgerond geheel verzameld en uit al die sagen en mededeelingen een verrassend schoon gedicht in vijf zangen bewerkt. Hoewel het in epischen vorm is gegoten, heeft het al het spannende van een drama. De eerste zang is als het ware de ontvouwing, de expositie: men leert er al de figuren in kennen die in het gedicht optreden: al de typen der Noordsche Godenwereld, en dan Loki, de onechte zoon van Odhin, de vuurgeest, de verderver, de verrader, de ontkenner, de spotter, de twijfelaar. In den tweeden zang begint het drama. Loki vraagt aan Odhin om in den rang van evenknie der wettige zonen van Odhin en dus volkomen in de godenwereld (den kring der Asen) te worden opgenomen; op de weigering van Odhin besluit Loki zich te wreken. De derde zang behelst dan die wraak, den dood van Baldur door de list van Loki, daar deze den met mistel voorzienen pijl door den blinden Hoder op Baldur laat afschieten. Nog denkt Odhin dien Baldur uit het doodenrijk te kunnen terugroepen, omdat hij schuldeloos weggegaan is. Het zou onrecht zijn (zoo spreken de Asen), als niet aan het goede en schoone de zege bleef. Slechts hem treffe boete die het kwaad in het leven riep.

De vierde zang teekent de wijze waarop Odhin Loki grijpt en hem met ijzersterke koorden vasthecht aan de wereld-esch, waar hij zijn vonnis zal hooren. Intusschen wacht Odhin de terugkomst van Baldur

af. Doch de bode keert met de tijding dat het doodenrijk Baldur niet kan teruggeven. Het denkbeeld van recht schijnt dus te wankelen. Het blinde toeval schijnt te heerschen. Odhin besluit dus de Nornen te raadplegen. In den vijfden en laatsten zang wordt nu de raadpleging der Nornen en haar runen-wijsheid ons geopenbaard. De Noordsche godenwereld - zoo is haar orakel - zal ten ondergaan: de schemering van dien ondergang is aanstaande. Een nieuwe wereldorde zal na den laatsten strijd opkomen, waarin een nieuwe godenstad zal verrijzen, met nieuwe goden en nieuwe zeden. Ook die orde zal vergaan; weder zal een nieuw hemelrijk ontstaan. Anders en met andere zeden dan het vorige. Slechts Loki zal onder allerlei vormen telkens bij elke nieuwe wereldorde zijn plaats herwinnen en hopen en trachten de eerste God te zijn. Bij elke vervorming, bij elke nieuwe wereldorde zal hij zich inspannen om den eersten rang in te nemen. Zeer schoon wordt dit door Emants weêrgegeven in het verhaal dat Odhin doet van zijn bezoek aan de Nornen. Loki, vastgebonden aan den Ygdrasil, vraagt telkens bij elke nieuwe wenteling der wereldorde: ‘En Loki, Vader’. Doch Odhin wijst hem telkens at. Tot bij de laatste wenteling, op den wederom herhaalden uitroep: ‘En Loki, Vader’, Odhin losbarst in deze woorden:

> Rampzaal'ge, ja ik heb uw beeld herkend
> In 't monster, dat aanbeden werd op aard'.
> Eerst doofde het den glans des levens uit,
> Hief toen den gouden zweep op der begeerte,
> En geeselde den mensch, meedogenloos,
> Totdat zijn bloed door nijd verkankerd was,
> De krachtige den zwakkere besprong,
> Om aan diens leed zijn gloed te koelen, en
> De zwakke, tot vertwijfeling gejaagd,
> Zich strijdens moede in Hela's armen wierp,
> In 't sterven jam'rend: ‘lust des levens.... logen!’

Inderdaad is voor een goed deel de Godenschemering van Emants een epos aan Loki gewijd. In zijn voorrede geeft de auteur dit ook niet onduidelijk te kennen. Half Prometheus, half Mephistopheles wordt deze figuur van Loki, onder de bewerking van Emants, een realiteit. Men heeft zijn sarkasme van vroeger verstaan en thans begrijpt men zijn hoon als hij door Odhin wordt gevonnisd:

‘De vorst der Asen wankelt op zijn troon!
Geen smart kan Loki overwinnen! Al
Wat is, eens breekt het door mijn hand en... ‘valt!’

Zoo brult de Vuurgod
En telkens als, van pijn zich wringend, hij
't Gesteente schudden doet, beeft op zijn rots
Het eeuwenheugend Walhal, siddert de aard'
En rolt een doffe donder door 't heelal!
Dan rillen de Alfen in hun bergen, valt
De mensch bevreesd zijn vijand aan de borst,
En dringen om Alvaders hoogen troon
De Goden huiv'rend samen. - Odhin slechts
Blijft onvervaard, en zorgend wijlt zijn blik op aarde.

De lezer ziet uit deze aanhalingen hoe flink gebouwde verzen onze dichter weet te smeden. Reeds uit dit enkel literarisch oogpunt zijn in het gedicht schoonheden van hoogen rang te vinden. Zijn bijv. deze regels niet uitnemend? Loki heeft verleidend gesproken van schoone vruchten:

Nieuwsgierig naar
De schoon're vrucht aan 't strand der zee gerijpt,
Sloop Bragi's vrouw hem na. Al vlugger ging
Hij voort, en immer vlugger achter hem
Weerklonk het tripp'len van haar kleinen voet. -

Of wordt men niet bekoord door de volgende verzen, waarin het wegdrijven van het schip, waarop het lijk van Baldur wordt verbrand, geschilderd is?

Toen zwol het statelijke zeil
Door d' opgestoken wind; hoog sloeg de vlam
Aan alle hoeken uit het harsig hout.
En op de weeke golven zacht gewiegeld,
In 't grauwe nat de gouden vlammen spieg'lend,
Dreef 't brandend Godenschip naar 't wereldeinde weg.

Wij zouden, als wij de ruimte hadden, nog willen aanhalen de bladzijden 44-46 uit den tweeden zang, doch geven liever nog, als proeve hoe Emants het stafrijm behandelt, het lied dat aangeheven werd bij Baldur's dood:

Schuld'loos en schoon was de onschendbare Balder,
Kruipend en krachteloos 't mistelkruid,
Toch stierf de sterke door den zwakke gestoken.
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

Geen haat was in 't hart van den zwijgenden Hoder,
Zijn Asenoog blikte in eeuwigen nacht;
Toch viel door zijn valschheid de veelbeminde,
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

In 't doodenland dalen zag ik een dappere;
Niet heft meer Hoegien het praatzieke hoofd,
Vrucht'loos bevroeg Odhin de vroede.
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

De goede is gegaan en de geesel gebleven;
Toch richten rustig de Nornen in runen,
En zal wêer zeeg'nend het zonlicht verrijzen.
Asen, Asen, wat of dat beduidt?

Gaat het den lezers als ons, dan denken zij, bij het hooren dezer verzen, aan dat groote muziekale gedicht, waarin Wagner den ondergang der Nibelungen heeft wêergegeven. Inderdaad is de stoffe dezelfde. In de Edda is Baldur's dood: in de Nibelungen Sigurd's moord het middelpunt. Op beiden volgt de ondergang, hier van de wereld, dáar van het gezamenlijk geslacht der Nibelungen. Wagner heeft de twee sferen, die uit elkander voortvloeiden, weder dooréén verwerkt. Emants houdt den Edda-kring streng afgezonderd, houdt zich op met de noordsche goden, niet met de germaansche heroën. Doch het is geen geringe verdienste van Emants dat men, zijn verzen lezend, de muziek van de Walküre meent te hooren klinken en klagen.

Levensschets van G.W. Vreede. Naar zijn eigen handschrift uitgegeven. Met portret. Leiden, E.J. Brill, 1883.

Men zal den kinderen van professor Vreede dankbaar zijn dat zij het besluit hebben opgevat deze autobiografie van hun vader uit te geven. Toen de oude man in het jaar 1879, op zeventigjarigen leeftijd, zijn emeritaat verkreeg, wist hij niet bepaald wat werk hij ter hand zou nemen. Zijn huisgenooten drongen toen bij hem aan, dat hij zijn eigen lotgevallen en levenswisselingen

eens op schrift zou zetten. Met groote liefde werd die arbeid ondernomen. Vreede was erg ziek geweest, maar onder het schrijven werd de gezondheid beter: de levenslust kwam weder boven: om de lippen zweefde weder de glimlach: de oogen glinsterden, als hij, van uit zijn studeerkamer beneden, de trap op, zich haastig naar de woonkamer spoedde om aan zijn dochters het werk van den dag, het fragment van zijn levensschets, dat hij zoo even geschreven had, voor te lezen.

Hij heeft niet lang aan dit werk kunnen schrijven. Hij stierf reeds 20 Juni 1880. Doch op 457 fijn beschreven kwarto bladzijden had hij de geschiedenis van zijn leven tot omstreeks het jaar 1855 kunnen opteekenen.

Het is dit geschrift dat thans bij Brill is uitgegeven. Het bevat werkelijk sommige der aandoenlijkste bladzijden van onzen ouden professor. Maar behalve dat behelst het een ‘histoire contemporaine’ van de eerste helft dezer eeuw van ons Vaderland. Het zijn ‘mémoires.’ In bonte rij gaan alle mannen en vrouwen ons voorbij, die Vreede heeft gekend. Er is afwisseling in de voorstelling, want telkens komt Vreede in een anderen kring. Zelfs op de zeden en gebruiken van ons land vóór 1830, werpen die gedenkschriften hier en daar een aardig licht. Het aan ons noordelijken toen onbekende Noord-Brabant wordt met scherpen omtrek geteekend. Aan het geheel is kleur en koloriet gegeven. Al lezende leven wij haast mede: danken wij den professor, dat hij hier en ginds zoo aardige anecdotes uit den tijd onzer ouders ons vertelt, en bovenal zijn wij hem verplicht dat hij onwillekeurig onbewust zich zelven volkomen weergeeft.

Want het is Vreede op en top. De genereuse Vreede. De onbaatzuchtigheid en braafheid in eigen persoon. De man der in- en uitvallen, wiens leven toch eigenlijk zoo dikwijls (hoezeer hij het zich zelven wilde ontveinzen) door imaginatie gedreven en vervuld werd. Geen logica bestuurde zijn gedrag: maar het hartstochtelijk gevoel voor wat hij goed, eerlijk en vaderlandslievend achtte. Met al zijn qualiteiten stond hij, zelfs in de dagen toen hij voor een reactionnair doorging, op den bodem der patriotsche ideeën. In dat opzicht had de koorts van het jaar 1789 hem aangegrepen en nooit verlaten. De hemel vergeve het ons, als ik hem (dien wij waarlijk liefhadden) verkeerd beoordeel! Maar wij gelooven dat, als hij werkelijk in het revolutie-tijdvak had geleefd, hij het eens zou ge-

weest zijn met Gogel, en dat hij (met tranen in de oogen) zijn tegenstanders onder de guillotine zou hebben gebracht.

Van zulk een man is natuurlijk de autobiografie eenigszins warm geschreven. En in dien gloed, in die uiting van sympathieën en antipathieën, steekt dan ook het aantrekkelijke van dit boek. Het aardigst zijn die schilderingen van het Belgie vóór en tijdens de afscheiding van het jaar 1830. Vreede was toen student te Gent en te Leuven en deelt allerlei pikante bijzonderheden mede uit het universitair leven dier twee academie-steden. Hij verbergt ons niet, dat hij zich toen reeds heftig bewoog, dat bij studentenrumoer de zingende Vreede (‘canentem Vreedium opprimunt’) wel eens in het gedrang kwam, en dat hij waarlijk niet aan meêgaandheid leed. Zijn manier waarop hij tegen Warnkönig optrad is bekend. De wijze van omgang met de prikkelbare Belgische studenten doet hem en die Belgen evenzeer eer aan. Trouwens het is tot in later tijd altijd zóo gebleven. Bij den professor te Utrecht kwamen de Belgen, als zij ons land bereisden, altijd en immer een vriendenbezoek brengen. ‘Il est des nôtres’, bleef hun uitspraak.

Men kan dit gerust van Vreede zeggen, van hem die in onzen tijd de vaderlandsliefde tot den hoogsten gloed opvoerde. Maar juist daarom begreep Vreede spoediger wellicht dan een ander, dat Holland en België het gelukkigst zouden zijn, wanneer zij gescheiden elk op eigen trant hun staats- en maatschappelijk ideaal zouden kunnen verwerkelijken. Ter wille van dat idee weigerde hij te Gorcum den toast op Willem I te drinken. Ter wille van dat denkbeeld bleef hij zich kanten tegen van Maanen. Gelukkig zou hij zich zeker gevoeld hebben, wanneer hij, zooals wij, laatstleden October in een open rijtuig langs onze Heerengracht de Koningen van Nederland en van België naast elkander had zien rijden, vriendschappelijk sprekend en in hun houding de eendracht verzinnelijkend der roemrijke zeventien gewesten.

Behalve die Belgische gebeurtenissen schildert ons de levensschets den inwendigen staatkundigen strijd vóór 1848. Allerlei personen worden min of meer uitvoerig ons geteekend. Vooral op van Doorn van Westcapelle, den zoogenaamden grootvizier van Willem I, valt een niet onaardig licht: dan op de Donker Curtiussen, op Thorbecke (met wien Vreede altijd door krakeelde), op van Marle en zooveel anderen.

Men ziet uit het boek dat Vreede met de meeste dier staatsdienaars onder Willem I op had, omdat zij, zooals hij het noemde,

slag van regeeren hadden. Vandaar zijn groote voorliefde voor Falck. Doch ook vandaar zijn wrevel over hetgeen hij in de laatste tien jaren van zijn leven in ons land zag gebeuren. Over veel wat Vreede toen heeft gesproken, heeft men zich vaak geërgerd. Toch gelooven wij dat later kalmer tijden Vreede nog wel eens gelijk zullen geven. Als later zijn zoon eens kan besluiten de redevoering uit te geven, die Vreede bij het eerste gerucht van onzen aanval tegen Atjeh heeft uitgesproken, dan zal het ons verwonderen, indien men nog zal lachen om wat men het onverstand van Vreede pleegt te noemen.

Dat wij deze levensschets met de meeste warmte aan onze landgenooten aanbevelen behoeft geen betoog.

Zij verlevendigt de herinnering aan een der meest karakteristieke mannen, die ons vaderland in het midden van deze eeuw gehad heeft.

***Een Hollandsche stad in de Middeleeuwen*, 2e stuk. *Een Hollandsche stad onder de Bourgondische Oostenrijksche heerschappij*, Ie deel, 1e stuk, door Dr. P.J. Blok. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.**

***Geschiedenis van Amsterdam*. (Tweede Tijdperk. *De Ontwikkeling van Amsterdam*.) Deel III. *De Borgondische Tijd* (1425-1515). Deel IV. *Keizer Karel's Tijd* (1515-1555), 1e Afl.), door J. ter Gouw. Amsterdam, Tj. van Holkema.**

Op de vorige afleveringen van deze werken is de aandacht der Gidslezers reeds gevestigd (zie de bijdrage van Mr. N. de Roever in Jaarg. 1882 Deel I, blz. 177, en de Letterkundige Kroniek van Januari 1883). Beide schrijvers zijn, met onvermoeiden ijver en in ons land zeldzamen spoed, sedert dien tijd voortgegaan met ons de vrucht mee te deelen van hunne studiën.

Evenals vroeger het stedelijk archief te Leiden, het Rijks-archief en de grafelijkheidsrekeningen als hoofdbronnen gebruikende, zet Dr. Blok zijne beschrijving voort van de stoffelijke, staatkundige

en maatschappelijke ontwikkeling eener hollandsche stad tot aan den aanvang der spaansche beroerten.

Nu wij een meer volledig overzicht van het werk hebben, schijnt ons de verdeeling der geschiedstof in twee groepen, waarvan de eene haar titel aan een historisch tijdvak, de andere aan een tweetal vorstenhuizen ontleent, niet gelukkig gekozen. Alleen dan had de afscheiding op het jaar 1425 of 28 moeten vallen, wanneer het volkomen duidelijk was dat de middeleeuwen met den aanvang der regeering van Filips den Goede hadden uitgediend. Dr. Blok zal dat moeilijk kunnen volhouden. Wel trachtte Filips, heerscher over zoovele andere gewesten, ook in Holland een meer gecentraliseerd bestuur dan vroeger bestaan had in te voeren; op de inwendige gesteldheid der steden had die verandering van Vorstenhuis slechts middellijk invloed. Veel ingrijpender dunkt mij eene langzame omwenteling, welke ook Dr. Blok in haar opvolgende verschijnselen aanduidt: wij bedoelen den overgang van de min of meer democratische inrichting der stedelijke regeeringen tot de bijna souvereine oligarchieën der latere eeuwen, en den daarmede gelijktijdigen achteruitgang van de macht des adels. Deze evolutie, door het centraliseerend streven der Bourgondische en Oostenrijksche vorsten, - en vooral door het geweldige gistingsproces der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten begunstigd, was eerst in de laatste jaren der vijftiende eeuw afgeloopen. Eerst toen was de strijd van den adel onderling, of van den adel tegen de steden, de strijd tusschen burgerlijke aristocratie en smalle gemeente volstreden. Voortaan zouden andere belangen een nieuwe partijgroepeering doen ontstaan: de kamp om het behoud der privilegiën, die van provincialisme tegen centralisatie, en, - wat het nieuwe tijdvak van het voorafgaande vooral onderscheidt, en overal den aanvang der moderne geschiedenis kenmerkt, - de strijd om gewetensvrijheid, ziedaar de alles beheerschende feiten in onze zestiende-eeuwsche geschiedenis.

Dr. Blok heeft dit ook gevoeld: ‘de groote crisis van 1494 en 1495, toen enkele bepalingen van het Groot-Privilegie voor goed onder de voorrechten der bevolking werden opgenomen, heeft,’ ook volgens onzen schrijver, ‘het tijdperk der privilegiën geëindigd. Toen werden de laatste steenen aangebracht tot het gebouw der voorrechten van de burgers der steden; toen werd de kring der stedelijke privilegiën gesloten, die aan den bewo-

ner der Hollandsche steden zooveel vrijheid schonken, als in geen ander land het deel van den ingezeten was' (Holl. stad onder de Bourg. Oostenr. heersch. bl. 91); en de Hoeksche partij leidt de schrijver met de volgende woorden ten grave (t.a.p. blz. 127): hare overblijfselen 'zijn opgegaan in de groote menigte aanhangers eener nieuwe partij, die gekant was tegen de monarchale staatkunde van Karel V en onder de vroegere Kabeljauwschen niet minder volgers telde; de strijd voor het behoud der privilegiën werd thans hoofdzaak.'

Waarom dan niet, in navolging van den Heer ter Gouw in zijne Geschiedenis van Amsterdam, de geschiedenis der hollandsche stad verdeeld in eene periode van ontwikkeling als staatkundig lichaam en in eene periode van strijd tot behoud van die eenmaal bereikte ontwikkeling; - of anders in twee zuiver tijdrekenkundige termijnen, van den aanvang onzer geschiedenis tot 1515, en van 1515 tot aan den dood van Willem I?

De indeeling der stof blijft, waar het zulk een gecompliceerd onderwerp betreft als de kleine republiekjes, welke men hollandsche steden noemt, altoos een groote moeielijkheid voor den schrijver. Ook de onderverdeelingen van de behandelde stof zijn bij Dr. Blok niet buiten alle bedenking. Uitgaande van de zienswijze, dat de geschiedenis van de ontwikkeling der steden een voortgaande beschouwing moet zijn van de ontwikkeling der stedelijke instellingen, verdeelt onze schrijver de geschiedenis der stad welke hij als type heeft gekozen, in eenige groote tijdvakken, en gaat dan na, hoe in elk van die tijdvakken al de instellingen gewijzigd zijn, - terwijl de vroegere geschiedschrijvers van Leiden de verschillende instellingen afzonderlijk van haar onstaan af tot op hun tijd hadden beschreven (Voorrede bl. XII). Dr. Blok vleit zich, dat hij dusdoende een helderen blik doet slaan in het stedelijk leven onzer voorvaderen in elk der door hem beschreven tijdvakken, en tot bereiking van dat doel is zijne methode ontegenzeggelijk beter dan die van zijne voorgangers. Toch is, wat hij geeft, nog slechts bouwstof voor de verbeelding van den lezer; er behoort nog een niet licht te tellen arbeid des geestes toe, om die stof zoo te verwerken en in perspectief te brengen, dat zij zich als een maatschappelijke werkelijkheid voordoet, te midden waarvan onze voorvaderen zich bewogen. En deze methode biedt één groot gevaar. De veranderingen in het uitwendige voorkomen eener stad, in hare

betrekkingen tot het landsbestuur, in de samenstelling en inrichting van het stedelijk bestuur hangen altoos nauw samen met de geschiedenis van het land: meer dan ooit in tijden als de hier beschrevene, toen het recht van den sterkste nog voor den dag kwam zonder de hulsels, die het in onze allermodernste geschiedenis omkleeden. Bij elk der hierboven aangeduide hoofdstukken is Dr. Blok dus genoodzaakt te herhalen welke gebeurtenis aanleiding gegeven heeft tot deze of gene verandering van den bestaanden toestand. Degeen die het boek van het begin tot het einde doorleest, krijgt dan ook wel drie- of viermaal hetzelfde geschiedkundige feit te hooren, en dat is, op zijn zachtst, niet amusant.

Eene afwijking van zijn systeem, die de schrijver zich in het tweede der hier genoemde werken veroorloofd heeft, vermeerdert deze herhalingen nog aanmerkelijk. Na de hollandsche stad in haar voorkomen omstreeks het jaar 1500, en daarna in hare betrekkingen tot het landsbestuur in de 15e en 16e eeuw beschreven te hebben, behandelt de schrijver in hoofdstuk III de latere privilegiën; hij geeft ons hier (onder meer) het geheele ontwerp, dat, door Maria in 1477 bekrachtigd, als het Groot-Privilegie bekend is, met een commentaar op elk artikel. Aangezien nu de verschillende privilegiën en hetgeen daarmede gebeurd is, het hoofdbestanddeel uitmaken van hetgeen de schrijver reeds in het voorgaande hoofdstuk verhaald heeft en in het vijfde en volgende staat te verhalen, - dringt zich de vraag op, waarom hij zijn lezers niet althans het Groote Privilegie *in extenso* gespaard heeft? Voor het gemak van dien lezer had hij dit document onder de bijlagen kunnen opnemen, terwijl dan hetgeen van den commentaar nog vermelding verdiende, allicht bij de andere hoofdstukken ingelascht had kunnen worden.

Toch blijft het werk van Dr. Blok van groote waarde voor den lateren beoefenaar der geschiedenis. Sommige hoofdstukken zijn, op zichzelf beschouwd, zeer goede historische monographieën, en zeer leesbaar, hetgeen een vooruitgang is in vergelijking met de vroeger besproken eerste aflevering. Als zoodanig wensch ik vooral te wijzen op Hoofdstuk VII (over de gilden in Holland) van het eerstgenoemde werk, en op Hoofdstuk IV (de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten) van het tweede.

Eindelijk nog ééne opmerking. ‘*Scribitur ad narrandum, non ad probandum*’ is de zinspreuk die de Barante voor zijne *Histoire des Ducs de Bourgogne* aan Quintilianus ontleent. Ook Dr. Blok heeft

zich, en terecht, doorgaans bepaald tot het mededeelen van de feitelijke resultaten van zijn historisch onderzoek. Maar soms veroorlooft hij zich een blik in de toekomst: zoo, waar hij, sprekende van de zegepraal, door den gezeten burgerstand over de socialistische woelingen der 13e en 14e eeuw behaald, aldus voortgaat (bl. 212): .... ‘Wij zien dus hetzelfde gebeuren, wat ook eenmaal, naar onze verwachting, in onzen tijd moet plaats hebben. Maar de tijden zijn veranderd: wat toen door ruw geweld en kracht van wapenen werd verkregen, is nu m.i. de taak geworden van de beschaving en van het onderwijs.’

Wij gunnen hem dat geloof. Maar in de uiting daarvan, en in de moeite die Dr. Blok zich soms geeft om de oorzaken van geschiedkundige verschijnselen te ontleden, zien wij een bedenkelijke neiging tot de beoefening van de zoogenaamde wijsbegeerte der geschiedenis.

Zoo leidt het onderzoek naar de oorzaken van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten den schrijver tot de uitspraak, dat Kluit en Wagenaar eenzijdig waren, toen zij de ontwikkeling der stedelijke macht tegenover de zinkende heerschappij der feodaliteit als de eenige oorzaak dier langdurige twisten noemden; Dr. Blok ontdekt er nog drie andere: namelijk eene veete tusschen twee reeksen van adellijke geslachten, - die hij de grondoorzaak noemt, - een twist tusschen twee leden van het grafelijk huis, Margaretha van Beieren en haar zoon Willem V, - eindelijk de strijd van het provincialisme tegen het centraliseerend gezag der Bourgondische vorsten. Aldus beginnende, had de schrijver wel in het oneindige kunnen voortgaan met het opnoemen van oorzaken, die de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten zoolang hebben doen voortduren; zeker althans kan de oneenigheid tusschen Margaretha en Willem, reeds in 1354 beslecht, moeilijk voor eene oorzaak gelden die nog anderhalve eeuw later de gemoederen in gisting bracht; als die oneenigheid, of de veete tusschen de Heeren van Wassenaar, van Poelgeest enz,, aan de eene zijde, en de Heeren van Egmond, van Arkel c.s. aan de andere, oorzaken van het verschijnsel zijn, dan komt die naam ook toe aan elke nieuwe veete tusschen adellijken of steden, aan elk oproer, elken strooptocht, elke wraakneming van eenig belang, die zich in den loop dier anderhalve eeuw voordeed. Had Dr. Blok, na het opnoemen van die tallooze oorzaken, de behoefte gevoeld om die

onder één begrip samen te vatten, dan betwijfel ik of hij iets anders had kunnen vinden, dan die ééne algemeene oorzaak van al wat in de menschelijke maatschappij gebeurt: de werking en terugwerking van 's menschen wil en verstand, en van de omstandigheden rondom hem; en die oorzaak, welke alles verklaart, brengt ons voor een bepaald geschiedkundig verschijnsel niet voel verder.

Kluit en Wagenaar, die onze schrijver van eenzijdigheid beschuldigt, waar zij slechts ééne oorzaak noemen van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, zouden wij eer beschuldigen, oorzaak en gevolg verward te hebben. Dat op het einde der vijftiende eeuw in vergelijking met het midden der veertiende, de macht der steden aanmerkelijk toegenomen, en die van den ouden feodalen adel voor goed gebroken was, is eene der uitkomsten geweest van hetgeen wij hierboven een gistings-proces noemden, niet eene oorzaak daarvan; en wij gelooven, met bescheidenheid zij het gezegd, dat de geschiedenis als wetenschap meer baat vindt bij een juiste aanwijzing van de uitkomsten, dan bij het opsporen der oorzaken van zulk een samenstel van feiten.

In dit opzicht, als in andere op dit gebied, treft ons de methode van Ranke als der navolging waard. Zelden verdiept deze zich in het opsporen van de oorzaken van een feit; althans klimt hij bijna nooit verder op dan tot de naaste oorzaak, als die handtastelijk kan worden aangewezen. Daarentegen wijst hij met meesterlijke zekerheid aan, hoe een feit uit een of meer voorgaande is gevolgd; aldus doet hij ons in de opvolging der feiten aanschouwen, op welke wijze de krachten, die de maatschappij in beweging brachten, in elk tijdvak samenwerkten of elkaar bestreden. Indien wijsbegeerte der geschiedenis als wetenschap, - en niet slechts als fantaseeren over geschiedenis, - denkbaar is, dan is de door Ranke gevolgde methode de eenige, die er ons zal brengen.

Wie zeker niet fantaseert, is de Heer ter Gouw, in het Derde Deel en de eerste aflevering van het Vierde Deel der Geschiedenis van Amsterdam, die sedert de laatste aankondiging in ons tijdschrift verschenen zijn. Aan den lof voor het onvermoeid opsporen van vroeger niet bekende bijzonderheden, dien de Heer de Roever den Heer ter Gouw toezwaait, hebben wij slechts lof toe te voegen, voor hetgeen daarvan in deze nieuwe afleveringen blijkt. Meer nog

treft ons, ook in tegenstelling tot het straks besproken werk, de levendigheid der voorstellingen, die de lezing bij ons opwekt.

Hoe duidelijk krijgen wij de werkelijkheid te zien in de geschiedenis van Amsterdam's betrekkingen met de Hanzesteden en met de Oosterlingen! Hoe tastbaar staan ons die optochten van schutters voor oogen ‘mit hoir harnas ende mit hoir volle schutgevairt’, gaande ‘onder hoir kairsse, scutterlyck soe dat behoirt’, - die koning van het schutterfeest, de held der stad, voor de versiering van wiens hoed de rijkelui's tuinen, ten spijt van 't Gerechtelijk verbod, telkens worden geplunderd!

Voorwaar, 't is geen ‘doode deftigheid’, de geschiedenis van Amsterdam zooals ter Gouw die schrijft, maar een ‘levend lichaam’, - en ook in dit derde deel blijft de schrijver getrouw aan hetgeen hij in de voorrede van het eerste verklaard heeft zich tot taak te stellen.

Wij willen niet beweren dat wij ter Gouw's stijl als voorbeeld ter navolging zouden aanbevelen. Wij nemen aan, dat iemand, zonder juist een groot bewonderaar van deftigheid te zijn, zich geschokt kan voelen door de familiariteiten van den schrijver, als die b.v. uitroept: ‘Waar de afschrijver dien lap (d.i. dat tusschenvoegsel) van daan gehaald heeft, mag Joost weten’, - of wanneer hij: ‘Jij staat er net alsof j'er niet hoort’, een oud amsterdamsch spreekwoord noemt; niet-Amsterdammers, en laat ons hopen, ook vele inwoners der hoofdstad zullen zich ergeren aan het aldaar zeer gebruikelijke pleonasme: ‘*Voor* zoo en zooveel jaar *geleden*’, waarmede ter Gouw's boek doorspekt is: met dat al heeft deze schrijver een boek geleverd waarin men doorleest als men eens is begonnen, en dat is bij ‘men’ lang niet altoos het geval.

Wanneer dit, gelijk *in casu*, van een boek gezegd kan worden, dat reeds nu de aangewezen vraagbaak is voor elken beoefenaar der amsterdamsche geschiedenis, - dan mogen wij dankbaar erkennen, dat onze geschiedkundige litteratuur in vele jaren geen kostbaarder aanwinst gedaan heeft dan de drie eerste deelen van ter Gouw's Amsterdam. Moge hem de kracht geschonken worden om de aangevangen reuzentaak ten einde te brengen!

Geillustreerde Encyclopaedie onder Hoofdredactie van A. Winkler Prins. Tweede geheel omgewerkte en aanmerkelijk vermeerderde uitgave. (1e-3e aflevering.) Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij Elsevier. 1883.

De Uitgevers-Maatschappij Elsevier belooft zich verdienstelijk te zullen maken door de uitgaaf van deze geillustreerde Encyclopaedie.

Van de honderd bezoekers der jongste Internationale Tentoonstelling hebben zeker negenennegentig telkens en telkens weer ondervonden hoe veel er is op het gebied van warenkennis, van werktuigkunde en wat niet al, waarvan hun de beteekenis, de oorsprong, het doel ten eenenmale vreemd is. Zoo gaat het in het dagelijksch leven telkens ook op ander gebied op: dat der geschiedenis, der letterkunde, der land- en volkenkunde. Naarmate men onder wordt, en datums en feiten, namen en bijzonderheden uit het geheugen raken, naarmate de wetenschap voortschrijdt en de vakken vermeerderen, waaromtrent men althans eenige notie dient te hebben, wordt de behoefte aan dergelijke werken grooter, al schudden sommige geleerden er ook het hoofd over, en al beschouwen zij ze ook als bruggen uitsluitend voor zekere langoorige viervoeters bestemd.

Eerst na de verschijning der verdere afleveringen en na herhaalde raadpleging van deze encyclopaedie zal kunnen blijken, of zij ten volle aan haar doel beantwoordt. Nu reeds moeten wij der redactie zeer op het hart drukken vooral ook aan het letterkundig gedeelte hare bijzondere aandacht te wijden. Wil men van een of anderen letterkundige iets meer geven dan een levensschets en eene opsomming zijner werken, wil men zijn talent ook met een enkel woord kenschetsen, dan zij dit ook werkelijk een karakteristiek. Van de gedichten van Mevrouw Ackermann, die hartstochtelijke verzen, waaruit diepe wanhoop en vertwijfeling spreken, te zeggen, dat zij zich onderscheiden ‘door eenvoudigheid en door een grooten rijkdom van denkbeelden,’ is waarlijk wat heel naief.

Zoowel de naam van den Hoofdredacteur als die van de maatschappij, welke de uitgaaf van deze Encyclopaedie ondernam, wettigen de veronderstelling, dat aan de samenstelling alle zorg zal worden besteed en dat men voor zeer lagen prijs van 25 cents per aflevering in het bezit zal treden van een werk, dat men herhaaldelijk met vrucht zal kunnen raadplegen.

De platen en kaarten, welke in de drie reeds verschenen afleveringen zijn opgenomen, zijn, voor zoover wij konden nagaan, goed bewerkt.

De vertaling der werken van WILLIAM SHAKESPEARE door Dr. L.A.J. B u r g e r s d i j k , waarop door velen reeds lang met ongeduld wordt gewacht, schijnt thans zóóver gevorderd, dat met de uitgaaf kan worden aangevangen. Wat van dezen belangrijken dichterlijken arbeid te wachten valt, is niet twijfelachtig voor hen, die reeds met de voortreffelijke vertolkingen van *Cymbeline, Macbeth, Hamlet, de Sonnetten* kennis maakten. Het is des heeren Burgersdijks voornemen in het eerst uitgegeven deel o.a. de *Midzomernachtsdroom, Romeo en Julia* en *de Koopman van Venetiè* op te nemen. Maar vóór dat deze uitgaaf, welke de vertaler op eigen kosten onderneemt, aanvangt, moet blijken, dat de beschaafden en ontwikkelden in ons vaderland, prijs stellen op hetgeen hun hier wordt aangeboden en dat zij de onderneming door hunne inteekening willen steunen. Gelijk de heer Burgersdijk het in zijn even geestig te pas gebracht, als gelukkig vertolkt motto uit Shakespeare's *Koning Hendrik IV* zegt:

> Voor wij gaan bouwen,
> Bezien wij eerst het erf en teeknen 't plan,
> En als wij de gedaante zien van 't huis,
> Dan ramen wij de kosten van den bouw,
> En zijn die al te hoog voor onze midd'len,
> Wat doen wij dan? Op nieuw een plan outwerpen
> Met minder kamers; of, in 't ergst geval,
> Zien wij van 't bouwen af.

Tot dat ‘ergst geval’ zal het wel niet behoeven te komen. Indien deze eerste volledige Nederlandsche vertaling in dichtmaat van Shakespeare's werken tot stand komt, dan zal zij onze Nederlandsche letterkunde tot niet geringen roem verstrekken. Een ieder, wien de eer dier letterkunde ter harte gaat, steune derhalve deze onderneming door zijne inteekening.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

d'Ablaing (Mr. W.M.), Recht en Rechtswetenschap	Dl. III.	Blz. 326.
Baumgarten (H.), Vor der Bartholomaeusnacht.	Dl. II.	Blz. 508.
Beer Poortugael (J.C.C. den), Het Oorlogsrecht.	Dl. I.	Blz. 305.
Berg (Mr. N.P. van den), De handel van Java.	Dl. III.	Blz. 531.
Bersot (Ernest), Un Moraliste.	Dl. I.	Blz. 206.
Beunke (H.E.), Walchersche novellen.	Dl. IV.	Blz. 189.
Bientjes (J.A.), Tirailleursvuur.	Dl. I.	Blz. 203.
Blok (Dr. P.J.), Een Hollandsche stad in de Middeneeuwen.	Dl. I.	Blz. 198.
Blok (Dr. P.J.), Het zelfde werk, 2e stuk.	Dl. IV.	Blz. 345.
Bolt (J. van Waning), Reisherinneringen uit Italië en Egypte.	Dl. I.	Blz. 597.
Bosboom Toussaint (Mevr. A.L.G.), De Delftsche Wonderdokter, 3e druk.	Dl. IV.	Blz. 171.
Brandes (George), Die Literatur des 19en Jahrhunderts.	Dl. III.	Blz. 371.
Brink (Dr. Jan ten), Onze hedendaagsche letterkundigen.	Dl. III.	175, IV. 320.
Brunings (P.F.), Het gezin van den Rentmeester.	Dl. I.	Blz. 586.
Bulletin de la commission pour l'histoire des Eglises Wallonnes.	Dl. IV.	Blz. 318.
Byvanck (W.G.C.), Essai critique sur les oeuvres de Francois Villon	Dl. III.	Blz. 185.

Carmen Sylva, Een gebed. - Jehova.	Dl. I.	Blz. 602.
Catalogus der afdeeling Nederlandsche koloniën van de Internat. Kolon. en Uitvoerhandel Tentoonstelling	Dl. IV.	Blz. 157.
Chapelle-Roobol (La), Drie novellen	Dl. III.	Blz. 183.
Coens (M.), Tienden van den Oogst.	Dl. I.	Blz. 390.
Combes, l'Entrevue de Bayonnes en 1565	Dl. II.	Blz. 508.
Courtmans (Vrouwe), geb. Berchmans, De Hoogmoedige.	Dl. II.	Blz. 358.
Craandijk (J.), Wandelingen door Nederland	Dl. II.	Blz. 365.
Crowe (J.A.) and G.B. Cavalcasselle, Raphaël, his life and works.	Dl. I.	Blz. 394.
Dahn (Felix), Gedichte.	Dl. IV.	Blz. 324.
Dandet (Alphonse), l'Evangeliste.	Dl. I.	Blz. 555.
Drucker (Mr. H.L.), Rechtswetenschap en wetgeving	Dl. III.	Blz. 326.

Dubois-Reymond, Goethe und kein Ende	Dl. I.	Blz. 450.
Dyscrinck (Johs.), De vrijstelling van den eed voor de Doopsgezinden	Dl. IV.	Blz. 357.
Eckart, Over de opleiding tot controleur in N.-I	Dl. III.	Blz. 531.
Emants (Marcellus), Godeuschemering	Dl. IV.	Blz. 333.
Encyclopedie (Geïllustreerde), nieuwe uitgave	Dl. IV.	Blz. 346.
Enquête omtrent de exploitatie der Nederlandsche spoorwegen	Dl. I.	Blz. 401.
Fiore della Neve, Een liefde in het Zuiden. - Liana	Dl. I.	Blz. 387.
Fruin (Dr. R.), Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog	Dl. I.	Blz. 197.
Gallé (Francisca), Hereenigd	Dl. I.	Blz. 590.
George (Henry), Vooruitgang en armoede	Dl. II.	Blz. 107.
Gheyn (E. van den) Jr., Van Oost naar West	Dl. IV.	Blz. 357.
Godsdienstige liederen uitgegeven door den Ned. Protestantenbond	Dl. II.	Blz. 368.
Goethe's Braut von Corinth, door Studiosus	Dl. II.	Blz. 168.
Gorkum (K.W. van), De Oost-Indische cultures	Dl. III.	Blz. 531.
Goschen (G.J.), De Wisselkoersen	Dl. I.	Blz. 158.
Goudsmit (Mr. M.Th.), Geschiedenis van het Nederlandsche Zeerecht, Dl. I	Dl. III.	Blz. 336.
Gouw (J. ter), Geschiedenis van Amsterdam	Dl. IV.	Blz. 339.

Gram (Joh.), In den Harz	Dl. II.	Blz. 367.
Grimm (Jacob), Briefe an H.W. Tydeman	Dl. III.	Blz. 313.
Hage (Anna van), Esther Burgers	Dl. I.	Blz. 592.
Hattink (Mr. R.E.), Rechtsband bij verrassing	Dl. III.	Blz. 345.
Havard (H.), Het land der Geuzen	Dl. I.	Blz. 202.
Havard (H.), l'Art dans la maison	Dl. IV.	Blz. 330
Haverkorn van Rysewijk (P.), De oude Rotterdamsche Schouwburg	Dl. I.	Blz. 189.
Heering (P.), Overijsselsche Vertellingen	Dl. IV.	Blz. 178.
Hemkes (F.L.), XL Gedichten	Dl. I.	Blz. 393.
Herman (E.), Die Bedeutung des Sommernachts-traums. - Shakespeare der Kämpfer	Dl. III.	Blz. 377.
Holland (Jan), Dat getob met onze jongens	Dl. I.	Blz. 203.
Holland (Jan.), Het Apenboek	Dl. I.	Blz. 205.
Hollidee (H.), Etsen naar het leven	Dl. I.	Blz. 196.
Hopfen (Hans), Gedichte	Dl. IV.	Blz. 324.
Huet (Cd. Busken), Het land van Rembrand	Dl. I.	Blz. 183.
Huet (Cd. Busken), Litterarische Fantasiën, 4e reeks, 5e deel.	Dl. IV.	Blz. 169.
Huf van Buren (J.), De mannen van St. Maarten	Dl. III.	Blz. 366.
Jacobs (Dr. J.), Eenigen tijd onder de Baliërs	Dl. III.	Blz. 531.
Jullien (Adolphe), La comédie à la cour	Dl. III.	Blz. 493.
Kemper (Mr. J. de Bosch), Geschiedenis van Nederland na 1830	Dl. I.	Blz. 1.

Koschwitz (Dr. E.), Karl des Grossen Reise nach Jerusalem und Constantinopel	Dl. I.	Blz. 80.

Kuenen (Dr. A.), Volksgodsdienst en wereldgodsdienst	Dl. I.	Blz. 200.
Kuno, In de Provincie	Dl. III.	Blz. 363.
Lenormant (H.), Histoire ancienne de l'Orient	Dl. IV.	Blz. 311.
Levensschets van G.W. Vreede.	Dl. IV.	Blz. 336.
Literary reader (The), part. II.	Dl. I.	Blz. 596.
Lohman (Jhr. Mr. A.F. de Savornin), Wat wil de Anti-revolutionaire partij?	Dl. II.	Blz. 416.
Lotsy (Mr. M.C.L.), Het A.B.C. van het Nederlandsch staatsrecht	Dl. IV.	Blz. 84.
Malloek (W.), Social equality	Dl. I.	Blz. 208.
Marken (J.C. van) Jr., La question ouvrière	Dl. III.	Blz. 515.
Maurik Jr. (Justus van), Met z'n achten	Dl. IV.	Blz. 353.
Meurs (B. van), Rijm en zang. - Germania's dichtbloemen. - Pepermuntjes. - Het leven van Uhland. - Kriekende Kriekske.	Dl. IV.	Blz. 132.
Moderne Kunst in Nederland. Etsen van P.J. Arendzen.	Dl. III.	Blz. 375.
Moens (J.C.B.), De Kina-cultuur in Azie.	Dl. III.	Blz. 531.
Moleschott (Jac.), Herman Hettners Morgenroth.	Dl. I.	Blz. 502.
Montagne (V.A. de la), Gedichten.	Dl. I.	Blz. 393.
Morley (John), The life at Richard Cobden	Dl. III.	260, 431.
Mulder (Lodewijk), Losse schetsen	Dl. II.	Blz. 172.
Nellie, Brieven aan Minette	Dl. IV.	Blz. 316.

Nievelt (C. van), Chiaroscuro	Dl. I.	Blz. 194.
Olympia, onder redactie van H.G. Roodhuyzen en J.A. Bientjes.	Dl. IV.	Blz. 185.
Oort (P. van), Uit het koopvaardijleven.	Dl. IV.	Blz. 187.
Otto (W.), Gelukskinderen.	Dl. II.	Blz. 360.
Oud-Holland, onder redactie van Mr. A.D. de Vries en Mr. N. de Roever	Dl. I.	Blz. 216.
Pèlerinage (Le) de Charlemagne.	Dl. I.	Blz. 60.
Perk (Jacques), Gedichten.	Dl. I.	Blz. 383.
Pierson (A.), Gedichten	Dl. II.	Blz. 546.
Pol de Mont, Lentesotternijen. - Loreley. - Idyllen	Dl. I.	Blz. 374.
Quarles van Ufford (J.H.J.), Algemeene maatregelen van inwendig bestuur.	Dl. I.	Blz. 542.
Randwyck (Mr. A.J. Graaf van), Geschiedenis der 27 ontwerpen van wet, enz.	Dl. I.	Blz. 1.
Renan (Ernest), Souvenirs d'enfance.	Dl. II.	Blz. 551.
Rollinat (Maurice), Les névroses	Dl. II.	Blz. 182.
Rollinat (Maurice), Dans les brandes	Dl. IV.	Blz. 345.
Rooses (Max), Over de Alpen.	Dl. II.	Blz. 556.
Rooses (Max), Nieuw Schetsenboek.	Dl. III.	Blz. 291.
Schaepman (Dr. H.J.A.M.), De Katholieke partij	Dl. IV.	Blz. 276.
Scheurleer (D.T.), Mozarts verblijf in Nederland	Dl. II.	Blz. 175.
Schippers, Kindergedichten	Dl. IV.	Blz. 182.

Sepp (Christiaan), Bibliographische Mededeelingen.	Dl. IV.	Blz. 356.
Simpson (Richard), The School of Shakespeare.	Dl. III.	Blz. 377.
Soer (Elise), Verloren of gewonnen	Dl. III.	Blz. 182.
Stadt (Dr. H. van der), Beknopt Leerboek der Natuurkunde.	Dl. II.	Blz. 524.
Taurel (C. Ed.), De Christelijke kunst	Dl. I.	Blz. 211.
Terburch (C.), Celestines geschenk	Dl. I.	Blz. 594.
Theuriet (André), Le livre de la Payse.	Dl. II.	Blz. 182.
Ulbach (Louis), Nos contemporains.	Dl. IV.	Blz. 349.
Velthuis (K.R.), De opkomst van het tooneel te Groningen.	Dl. IV.	Blz. 342.
Viotta (Mr. H.), Richard Wagner.	Dl. IV.	Blz. 322.
Volkstaal (Onze), onder redactie van T.H. de Beer.	Dl. IV.	Blz. 148.
Vosmaer (Mr. C.), Nanno	Dl. I.	Blz. 598.
Waal (E. de), Onze Oost-Indische finantiën, VI	Dl. III.	Blz. 531.
Waalner (G.), Gedichten en gedachten.	Dl. I.	Blz. 392.
Wallis. (A.C.S.), Vorstengunst.	Dl. III.	Blz. 366.
Westrheene (Mevr. van), Oud en Jong.	Dl. III.	Blz. 179.
Wilken (G.A.), Over de verwantschap en het huwelijks- en erfreeht, enz.	Dl. III.	Blz. 531.
Wolters (W.P.), Transalpina	Dl. IV.	Blz. 175.
Zola (Emile), An bonheur des Dames.	Dl. II.	Blz. 177.